

SCHOOL OF THEOLOGY AT CLAREMONT

10017034667

The Library
of the
CLAREMONT

SCHOOL OF THEOLOGY

1325 North College Avenue
Claremont, CA 91711-3199
1/800-626-7820

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA,
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD TEMPORA CONCILII TRIDENTINI (ANNO 1545) PRO LATINIS,
ET CONCILII FLORENTINI (ANN. 1439) PRO GRÆCIS FLORUERUNT:

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER QUINDECIM PRIMA
ECCLESIAE SÆCULA ET AMPLIUS,

IUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUNQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA; DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA; OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS DETECTIS, AUCTA; INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUIUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA; CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA; OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUCENTIS ET AMPLIUS LOCUPLETATA INDICIBUS AUCTORUM SICUT ET OPERUM, ALPHABETICIS, CHRONOLOGICIS, STATISTICIS, SYNTHETICIS, ANALYTICIS, ANALOGICIS, IN QUODQUE RELIGIONIS PUNCTUM, DOGMATICUM, MORALE, LITURGICUM, CANONICUM, DISCIPLINARE, HISTORICUM, ET CUNCTA ALIA SINE ulla EXCEPTIONE; SED PRESENTIM DUOBUS INDICIBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, NE UNO QUIDEM OMISSEO, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBIIVM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM S. SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO

GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT:

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS, CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS, TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIE DECURSU CONSTANTIA SIMILIS, PRETHI EXIGUITAS, PRÆSENTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES LATINA PRIOR,

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE LATINÆ
A TERTULLIANO AD INNOCENTIVM III:

ACCURANTE J. - P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIAE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA. LATINA, JAM PENITUS EXARATA, QUOAD PRIMAM SERIEM, VIGINTI-QUINQUE ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, MOXVE POST PERACTOS INDICES STABIT, AC QUINQUE-VIGINTI-CENTUM ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM UNA CUM VERSIONE LATINA LATERALIS AMPLECTITUR, ET AD NOVEM ET CENTUM VOLUMINA PERVENIT, SED SINE INDICIBUS; POSTERIOR AUTEM HANC VERSIONEM TANTUM EXHIBET, IDEOQUE INTRA QUINQUE ET QUINQUAGINTA VOLUMINA RETINETUR; UTRAQUE VIGESIMA QUARTA DIE DECEMBRIS 1860 OMNINO APPARUERAT. UNUSQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUSQUODQUE NEMPE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR: UTROBIQUE VERO, UT PRETHI HUIUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM, 326 VOLUMINIBUS PRO AMPLIORI EDITIONE ET 272 PRO MINORI ABSQUE INDICIBUS CONSTANTEM, COMPARET NECESSE ERIT, SECUS ENIM CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLI- TUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETHIA ÆQUABUNT. ATTAMEN. SI QUIS EMAT INTEGRE ET SEORSIM COLLECTIONEM GRÆCO-LATINAM, VEL EANDEM EX GRÆCO LATINE VERSAM, TUM QUODQUE VOLUMEN PRO NOVEM VEL PRO SEX FRANCIS OPTINEBIT. ISTÆ CONDITIONES SERIEBUS PATROLOGIÆ NONDUM EXCUSIS APPLICANTUR.

PATROLOGIÆ LATINÆ TOMUS XCVII.

OPERUM BEATI CAROLI MAGNI IMPERATORIS

TOMUS PRIMUS.

EXCUDERATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,

IN VIA DICTA D'AMBOISE, OLIM PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM, SEU PETIT-MONTROUGE, NUNC VERO INTRA MŒNIA PARISIINA.

EPIGRAMMATA S. HILDEFONSO A PSEUDO-JULIANO

IN COLLECTIONE VARIORUM CARMINUM ATTRIBUTA.

MONITUM.

ipso conferrent de articulis fidei. Delectabatur enim A et in villa nomine Gercos, que in monte Caurensi in divinis Scripturis, et altaria Christi auro, argento, geminis et sericis summo studio decorabat. Ter synoda cum episcopis Tolci peragit, et leges a predecessoribus suis editas firmavit, atque quasdam ad id tempore dicti regis Recceviscopi Tolciani; qui spantiarum primas et archiepiscopos Tolcianos inter sidera, tam morum honestate quam signorum claritate, fuisse in Ecclesia Dei. Qui etiam domus celestibus a perpetua Dei genitricis Maria et Leocadia in presentia vita meruit honorari.

Vel ipsum solum collectoris nomen, nulli hominum non suspiculum invisumque, omnem hise carminibus fidem abrogavit, adeo ut vix quaerendum jam sit, quare a nobis ad appendicem inter apocryphos Hildefonsi testimonio fore omnia liceantur. Dicimus fore omnia, quoniam ex eis nonnulla, antequam Pseudo-Julianus somnia sua vulgasset, ab ipso Hieronymo de la Higuera producta fuerant in sua Historia Tolciana, tum etiam ab aliis antiquioribus citata : quæ sunt tertium pro sancto Heladio presule Tolciano, quantum de corrupta atque interpolata, ut suo loco notabimus.

Vermutamen non propterea omnia una eademque sententia damnamus. Lubentius sequimur iudicium de illis a cl. Nicolao Antonio latum, qui non omnia improbare ausus est. Tria saltem agnoscit epigrammata, quæ si a versibus interpolatis (et ipse putat) purgarentur, Hildefonsi gentiana haberi possent. Ea sunt secundum de hospito a suis parenibus Tolci ædificatio, tertium de sancto Heladio, et quartum de sancto Eugenio, et decimum, quod hic inscribitur de translatione sancti Fulgentii; omnia tamen a collectore

Reliqua tanquam spuria explodenda putat, nihil præter mera impostoris commenta continentia. Et creditur mus certe nullum non manus illi daturum, qui paulo serius ea percurrerit. Nos vix ab eo discedimus, ut ex istatem moneremus, diversis characteribus notavimus.

Præter hæc epigrammata ex Pseudo-Juliani collectione desumpta, quæ sunt xii, alterum ultimo loco editum in honorem sancti Isidori Hispalensis, cæteris non minus apocryphum, nostro quidem iudicio. Verum proluerat illud, atque sancto Hildefonso ascripserat auctor Vitæ sancti Isidori a Bollandianis editæ, qui creditur fuisse Lucas Tindensis, post illud aliud, quod in collectione exstat numero 10, atque incipit : *Cruz hæc alma gert*, etc. Itaque necessario reliquis addicendum fuit, ne quid de spuris operibus sancto Hildefonso aliquando attributis in hac Appendice desideraretur.

A EPIGRAMMA PRIMUM.

D Cenobium Eulæie rex Athanagildus et ædem,
Noster avus, justæ sed prius instituit.
Vir fuit iste pius, nulli pietate secundus ;
Sed etiam propter eos qui vigneret Gothos.
Sebastianus habet templum regnante Liuva
Urbe sub ; at reparat Erygnus Martæ.
Quin tamen ædificat rex Constantinus eidem,
Tolcique domus tertia sacra fuit.
Vivite magnificis tecta assurgentia divis,
Qui regitis vestro moenia presidio.

II.

DE HOSPITIO A PARENTIBUS SCIS ADFICATO.
Lucia cum Stephano genitrix, sed avunculus illum
Compulsi Eugenius presul ad hospitium.

Supposititium est hoc epigramma, inquit Nicolaus Antonius, continetque cogitationes omnes quas de sancti Hildefonsi stirpe et cognatione conceperat artifex ; indignum ut impletur sanctissimo viro, a quo omnis superbie et arrogantie lapsus abesse debuit. Præter hæc autem quot falsa et absurda involvuntur ! Attendat lector, Athanagildum regem Gothorum, quem nulli pietate secundum fuisse dicit, Ariannum vixisse ; deinde etiam Erygni meminisse poetam, quem tamen Erygium quodecim annis post Hildefonsi obitum fuisse inauguratum regem constat ; et repugnans.

deinceps de hujus epigrammatis suppositione non dubitabit.

Agnosci hoc epigramma pro germano idem Nicolaus Antonius. Certe in contrarium ubi certum adduci potest ; quando traditio fert sanctum Hildefonsum Lucia et Stephano gentium, sanctique Eugenii nepotem fuisse. Adducitur etiam, auctore eodem Nicolaus, tanquam ad se ex Germania remissum. Quod quamvis non gravis momenti sit ad persuadendum, tamen pro Hildefonsino ut habeatur non repugnans.

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA,
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD TEMPORA CONCILII TRIDENTINI (ANNO 1543) PRO LATINIS,
ET CONCILII FLORENTINI (ANN. 1439) PRO GRÆCIS FLORUERUNT:

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER QUINDECIM PRIMA
ECCLESIAE SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA; DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA; OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS DETECTIS, AUCTA; INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA; CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA; OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUCENTIS ET AMPLIUS LOCUPLETATA INDICIBUS AUCTORUM SICUT ET OPERUM, ALPHABETICIS, CHRONOLOGICIS, STATISTICIS, SYNTHETICIS, ANALYTICIS, ANALOGICIS, IN QUODQUE RELIGIONIS PUNCTUM, DOGMATICUM, MORALE, LITURGICUM, CANONICUM, DISCIPLINARE, HISTORICUM, ET CUNCTA ALIA SINE ulla EXCEPTIONE; SED PRÆSERTIM DUOBUS INDICIBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS. ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, NE UNO QUIDEM OMISSEO, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM S. SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT:

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS, CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS, TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRÆTHI EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGVAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES LATINA PRIOR,

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE LATINÆ
A TERTULLIANO AD INNOCENTIUM III:

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIAE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA. LATINA, JAM PENITUS EXARATA, QUOD PRIMAM SERIEM, VIGINTI-QUINQUE ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUASTAT, MOXVE POST PERACTOS INDICES STABIT, AC QUINQUE-VIGINTI-CENTUM ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM UNA CUM VERSIONE LATINA LATERALIS AMPLECTITUR, ET AD NOVE ET CENTUM VOLUMINA PERVENIT, SED SINE INDICIBUS; POSTERIOR AUTEM HANC VERSIONEM TANTUM EXHIBET. IDEOQUE INTRA QUINQUE ET QUINQUAGINTA VOLUMINA RETINETUR; UTRAQUE VIGESIMA QUARTA DIE DECEMBRIS 1860 OMNINO APPARUERAT. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR; UTROBIQUE VERO, UT PRÆTHI HUIUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM, 326 VOLUMINIBUS PRO AMPLIORI EDITIONE ET 272 PRO MINORI ABSQUE INDICIBUS CONSTANTEM, COMPARET NECESSE ERIT, SECUS ENIM CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLI- TUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRÆTHIA ÆQUABUNT. ATTAMEN, SI QUID EMAT INTEGRE ET SEORSIM COLLECTIONEM GRÆCO-LATINAM, VEL EAMDEM EX GRÆCO LATINE VERSAM, TUM QUODQUE VOLUMEN PRO NOVE VEL PRO SEX FRANCIS OPTINEBIT. ISTÆ CONDITIONES SERIEBUS PATROLOGIÆ NONDUM EXCUSIS APPLICANTUR.

PATROLOGIÆ LATINÆ TOMUS XCVII.

OPERUM BEATI CAROLI MAGNI IMPERATORIS

TOMUS PRIMUS.

EXCUDERATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,

IN VIA DICTA D'AMBOISE, OLIM PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER
NOMINATAM, SEU PETIT-MONTROUGE, NUNC VERO INTRA MŒNIA PARISIENSIA.

AVIS IMPORTANT.

D'après une deslois providentielle qui régissent le monde, rarement les œuvres au-dessus de l'ordinaire se font sans contradictions plus ou moins fortes et nombreuses. Les *Ateliers Catholiques* ne pouvaient guère échapper à ce cachet divin de leur utilité. Tantôt on a nié leur existence ou leur importance; tantôt on a dit qu'ils étaient fermés ou qu'ils allaient l'être. Cependant ils poursuivent leur carrière depuis 21 ans, et les productions qui en sortent deviennent de plus en plus graves et soignées : aussi paraît-il certain qu'à moins d'événements qu'aucune prudence humaine ne saurait prévoir ni empêcher, ces Ateliers ne se fermeront que quand la *Bibliothèque du Clergé* sera terminée en ses 2,000 volumes in-4°. Le passé paraît un sûr garant de l'avenir, pour ce qu'il y a à espérer ou à craindre. Cependant, parmi les calomnies auxquelles ils se sont trouvés en butte, il en est deux qui ont été continuellement répétées, parce qu'étant plus capitales, leur effet entraînait plus de conséquences. De petits et ignares concurrents se sont donc acharnés, par leur correspondance ou leurs voyageurs, à répéter partout que nos Editions étaient mal corrigées et mal imprimées. Ne pouvant attaquer le fond des Ouvrages, qui, pour la plupart, ne sont que les chefs-d'œuvre du Catholicisme reconnus pour tels dans tous les temps et dans tous les pays, il fallait bien que les chefs-d'œuvre de la forme dans ce qu'elle a de plus sérieux, la correction et l'impression; en effet, les chefs-d'œuvre même n'auraient qu'une demi-valeur, si le texte en était inexact ou illisible.

Il est très-vrai que, dans le principe, un succès inouï dans les fastes de la Typographie ayant forcé l'Editeur de recourir aux mécaniques, afin de marcher plus rapidement et de donner les ouvrages à moindre prix, quatre volumes du double *Cours d'Ecriture sainte* et de *Théologie* furent tirés avec la correction insuffisante donnée dans les imprimeries à presque tout ce qui s'édite; il est vrai aussi qu'un certain nombre d'autres volumes, appartenant à diverses Publications, furent imprimés ou trop noir ou trop blanc. Mais, depuis ces temps éloignés, les mécaniques ont cédé le travail aux presses à bras, et l'impression qui en sort, sans être du luxe, attendu que le luxe jurerait dans ces ouvrages d'une telle nature, est parfaitement convenable sous tous les rapports. Quant à la correction, il est de fait qu'elle n'a jamais été portée si loin dans aucune édition ancienne ou contemporaine. Et comment en serait-il autrement, après toutes les peines et toutes les dépenses que nous subissons pour arriver à purger nos épreuves de toutes fautes? L'habitude, en typographie, même dans les meilleures maisons, est de ne corriger que deux épreuves et d'en confier une troisième avec la seconde, sans avoir préparé en rien le manuscrit de l'auteur.

Dans les *Ateliers Catholiques* la différence est presque incommensurable. Au moyen de correcteurs blanchis sous le harnais et dont le coup d'œil typographique est sans pitié pour les fautes, on commence par préparer la copie d'un bout à l'autre sans en excepter un seul mot. On lit ensuite en première épreuve avec la copie ainsi préparée. On lit en seconde de la même manière, mais en collationnant avec la première. On fait la même chose en tierce, en collationnant avec la seconde. On agit de même en quarte, en collationnant avec la tierce. On renouvelle la même opération en quinte, en collationnant avec la quarte. Ces collationnements ont pour but de voir si aucune des fautes signalées au bureau par MM. les correcteurs, sur la marge des épreuves, n'a échappé à MM. les correcteurs sur le marbre et le métal. Après ces cinq lectures entières contrôlées l'une par l'autre, et en dehors de la préparation ci-dessus mentionnée, vient une révision, et souvent il en vient deux ou trois; puis l'on clique. Le clichage opéré, par conséquent la pureté du texte se trouvant immobilisée, on fait, avec la copie, une nouvelle lecture d'un bout de l'épreuve à l'autre, où se livre à une nouvelle révision, et le tirage n'arrive qu'après ces innombrables précautions.

Aussi y a-t-il à Montrouge des correcteurs de toutes les nations et en plus grand nombre que dans vingt-cinq imprimeries de Paris réunies! Aussi encore, la correction y coûte-t-elle autant que la composition, tandis qu'ailleurs elle ne coûte que le dixième! Aussi enfin, bien que l'assertion puisse paraître téméraire, l'exactitude obtenue par tant de frais et de soins, fait-elle que la plupart des Editions des *Ateliers Catholiques* aissent bien loin derrière elles celles même des célèbres Bénédictins Mabillon et Montfaucon et des célèbres Jésuites Petau et Sirmond. Que l'on compare, en effet, n'importe quelles feuilles de leurs éditions avec celles des nôtres qui leur correspondent, en grec comme en latin, on se convaincra que l'invraisemblable est une réalité.

D'ailleurs, ces savants éminents, plus préoccupés du sens des textes que de la partie typographique et n'étant point correcteurs de profession, lisaient, non ce que portaient les épreuves, mais ce qui devait s'y trouver, leur haute intelligence suppléant aux fautes de l'édition. De plus les Bénédictins, comme les Jésuites, opéraient presque toujours sur des manuscrits, cause perpétuelle de la multiplicité des fautes, pendant que les *Ateliers Catholiques*, dont le prére est surtout de ressusciter la Tradition, n'opèrent le plus souvent que sur des imprimés.

Le R. P. De Buch, Jésuite Bollandiste de Bruxelles, nous écrivait, il y a quelque temps, n'avoir pu trouver en dix-huit mois d'étude, une seule faute dans notre *Patrologie latine*. M. Denzinger, professeur de Théologie à l'Université de Warzburg, et M. Reissmann, Vicaire Général de la même ville, nous mandaient, à la date du 19 juillet, n'avoir pu également surprendre une seule faute, soit dans le latin soit dans le grec de notre double *Patrologie*. Enfin, le savant P. Pitra, Bénédictin de Solesmes, et M. Bonetty, directeur des *Annales de philosophie chrétienne*, mis au défi de nous convaincre d'une seule erreur typographique, ont été forcés d'avouer que nous n'avions pas trop présumé de notre parfaite correction. Dans le Clergé se trouvent de bons latinistes et de bons hellénistes, et, ce qui est plus rare, des hommes très-positifs et très-pratiques, eh bien! nous leur promettons une prime de 25 centimes par chaque faute qu'ils découvriront dans nos volumes, surtout dans les grecs.

M'algère ce qui précède, l'Editeur des *Cours complets*, sentant de plus en plus l'importance et même la nécessité d'une correction parfaite pour qu'un ouvrage soit véritablement utile et estimable, se livre depuis plus d'un an, et est résolu de se livrer jusqu'à la fin à une opération longue, pénible et coûteuse, savoir, la révision entière et universelle de ses innombrables clichés. Ainsi chacun de ses volumes, au fur et à mesure qu'il les remet sous presse, est corrigé mot pour mot d'un bout à l'autre. Quarante hommes y sont ou y seront occupés pendant 10 ans, et une somme qui ne saurait être moindre d'un demi million de francs est consacrée à cet important contrôle. De cette manière, les Publications des *Ateliers Catholiques*, qui déjà se distinguaient entre toutes par la supériorité de leur correction, n'auront de rivaux, sous ce rapport, dans aucun temps ni dans aucun pays; car quel est l'éditeur qui pourrait et voudrait se livrer APRES COUP à des travaux si gigantesques et d'un prix si exorbitant? Il faut certes être bien pénétré d'une vocation divine à cet effet, pour ne reculer ni devant la peine ni devant la dépense, surtout lorsque l'Europe savante proclame que jamais volumes n'ont été édités avec tant d'exactitude que ceux de la *Bibliothèque universelle du Clergé*. Le présent volume est du nombre de ceux révisés, et tous ceux qui le seront à l'avenir porteront cette note. En conséquence, pour juger les productions des *Ateliers Catholiques* sous le rapport de la correction, il ne faudra prendre que ceux qui porteront en tête l'avis ici tracé. Nous ne reconnaissons que cette édition et celles qui suivront sur nos planches de métal ainsi corrigées. On croyait autrefois que la stéréotypie immobilisait les fautes, attendu qu'un cliché de métal n'est point élastique; pas du tout, il introduit la perfection, car on a trouvé le moyen de le corriger jusqu'à extinction de fautes. L'Hébreu a été revu par M. Drach, le Grec par des Grecs, le Latin et le Français par les premiers correcteurs de la capitale en ces langues.

Nous avons la consolation de pouvoir finir cet avis par les réflexions suivantes : Enfin, notre exemple a fini par ébranler les grandes publications en Italie, en Allemagne, en Belgique et en France, par les *Canons grecs de Rome*, le *Gerdil* de Naples, le *Saint Thomas* de Parme, l'*Encyclopédie religieuse* de Munich, le recueil des *déclarations des rites* de Bruxelles, les *Bollandistes*, le *Suarez* et le *Spicilege* de Paris. Jusque-là, on n'avait su réimprimer que des ouvrages de courte haleine. Les in-4°, où s'engloutissent les in-folio, faisaient peur, et on n'osait y toucher, par crainte de se noyer dans ces abîmes sans fond et sans rives; mais on a fini par se risquer à nous imiter. Bien plus, sous notre impulsion, d'autres Editeurs se préparent au *Bullaire* universel, aux *Décisions* de toutes les Congrégations, à une *Biographie* et à une *Histoire* générale, etc., etc. Malheureusement, la plupart des éditions déjà faites ou qui se font, sont sans autorité, parce qu'elles sont sans exactitude; la correction semble en avoir été faite par des aveugles, soit qu'on n'en ait senti la gravité, soit qu'on ait reculé devant les frais; mais patience! une reproduction correcte surgira bientôt, ne fût-ce qu'à la lumière des écoles qui se sont faites ou qui se feront encore.

SÆCULUM IX. ANNI 890-814.

CAROLINI SCRIPTORES

QUI

IN ECCLESIA LATINA FLORUERE.

B. CAROLI MAGNI

IMPERATORIS

OPERA OMNIA

JUXTA EDITIONES MEMORATISSIMAS BALUZII, PERTZII, CAJETANI CENNII,

RECENSITA

ET NUNC PRIMUM IN UNUM COLLECTA.

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,

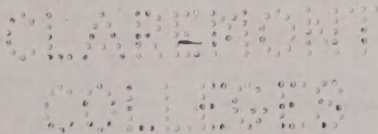
SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS PRIMUS

CONTINENS B. CAROLI MAGNI CAPITULARIA ET PRIVILEGIA.

VENEUNT DUO VOLUMINA 16 FRANCIS GALLICIS.

EXCUEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE, EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, OLIM PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER
NOMINATAM, SEU PETIT-MONTROUGE, NUNC VERO INTRA MŒNIA PARISINA.

1862

ELENCHUS

OPERUM QUÆ IN HOC TOMO XCVII CONTINENTUR.

B. CAROLUS MAGNUS, IMPERATOR AUGUSTUS.

<i>B. Caroli Magni imperatoris Vita, auctore Einhardo.</i>	col. 9
OPERUM PARS PRIMA. — CODEX DIPLOMATICUS.	63
Sectio I. — CAPITULARIA.	63
<i>Stephani Baluzii Tutelensis Præfatio.</i>	63
<i>Georgii Henrici Pertz Præfatio.</i>	106
<i>In Pippini et Caroli Magni Diplomata D. Bouquet Monitum.</i>	119
Capitularia Caroli Magni.	121
Capitularia Ludovici I et Lotharii.	371
Capitularia Caroli Magni, Ludovici et Lotharii, impp., ab Ansegiso abbate Fontanellensi collecta.	489
<i>Appendix. — Capitularia spuria.</i>	671
Benedicti diaconi Capitularium Collectio.	697
Sectio II. — PRIVILEGIA.	913
1° Privilegia quæ ad partes Galliæ spectant.	913
2° Privilegia quæ ad partes Italiæ spectant.	997
3° Privilegia quæ ad partes Germaniæ spectant.	1047
<i>Appendix. — Testamentum et Diplomata quædam Carolo Magno sup- posita.</i>	1077
Index Rerum.	1083

BEATUS CAROLUS

COGNOMENTO MAGNUS, IMPERATOR AUGUSTUS.

B. CAROLI MAGNI IMPERATORIS VITA, AUCTORE EINHARDO.

PROLEGOMENA.

(Pertz, Monumenta Germaniae historica.)

Nullus heroum qui medio aëvo eminerunt Caroli imperatoris, historicorum nullus (a) Einhardi famam æquavit. Uterque gente et indole Germanus; et hic quidem, ut (b) recentiores, fallaci tamen conjectura ducti, tradunt, e regione sylvæ Ottonianæ pago Moingowe in Francia orientali oriundus, sub finem regni Pippini aut primis Caroli annis natus est (c). Cujus in aulam mox ut intravit, ab eo enutritus (d), atque postea et regni administrandi (e), et litterarii quo rex maxime delectabatur otii particeps effectus, talem se præbuit, ut perpetua regi et liberis ejus amicitia, post mortem quoque duratura, devinceretur (f). Una cum rege Alcuini discipulus, arithmeticæ gnarus ab ipso prædicatur (g). Puella nobilissima (h), Imma, quam regis filiam fuisse (i) posterius voluerunt, in matrimonium ducta, Vussinum ex ea filium suscepit (j). Summo igitur loco habitus, beneficiisque auctus (k), inter cætera abbatias S. Bavonis (l) et Blandiniensem Gandavenses (m), immunitate judi-

ciaria donatas, accepit; quibus vel Carolo vel Ludovico imperante abbatie S. Servatii Trajectensis (n), S. Chlodoaldi (o), ecclesie S. Joannis Ticinensis (p), et annis 816-825 abbatia Fontanellensis (q), accesserunt. Anno 803 inter proceres recensetur (r), quibus obsides Saxonici custodiendi commissi erant. Operum regalium exactor constitutus (s), maximæ molis ædificia, pontem Moguntiacensem, palatia Ingelheimense et Aquense, et quam hodieque admiramur, basilicam Aquensem, simplicitate, soliditate, et concinnitudine æternam ingenii ejus testem, etsi non inchoasse, perfecisse tamen credendus est. Imperatori domi militiæque semper adhæsit (t), nec nisi semel, cum anno 806 legatus testamentum ejus Leoni papæ subscribendum porrigeret (u), ab eo discessisse videtur.

Anno 813, filiis Caroli majoribus natu defunctis, præcipuus ei Ludovici in societatem imperii sibi asciscendi auctor fuisse traditur (v). Proximis post obitum Caroli annis in grati et venerabundi animi

(a) Ita nomen scribendum esse, chartæ Einhardo a Ludovico imperatore concessæ (una pro monasterio Blandiniensi Einhardum scribit), et catalogus procerum Saxonie an. 803 (*Einhardus*) tum ipse in Annalibus an. 806, in duabus chartis pro monasterio Laurehamensi, aliisque quas notis Tironianis exaratis Parisiis nuper inspexi, in epistola ad Lupum, et in translationis SS. Marcellini et Petri historia (c. 1), necnon amicorum ejus præcipui, Gerwardus in versibus Vite Karoli subjectis, Lupus Ferrariensis (epp. 1, 2, 4, 5) et Rhabanus (in Epitaphio), cœvi Ermoldus Nigellus (II, 31, *Heinardus*), Walafridus Strabo (*de Einhardo*), Frotharius Tullensis (epist. 16), Anonymus vite Ludovici auctor, cap. 41 (*Heinhardus*), Chronographus Fontanellensis (*Heinhardus* et *Einhardus*), tum Annalista Fuldensis an. 874, poeta Saxo, ut præcipuos noni tantum sæculi scriptores adducam, evidentissime ostendunt. Unus tamen altere posterioris ævi liber nomen ejus et in *Einhardus* et *Agenardus* profert, quod variis præterea modis deformari, codicum recensio infra instituta monstrabit. In unico epistolarum codice, Lugduni-Clavati a me anno 1827 iterum reperto, initialis tantum littera E exprimitur.

(b) Codex bibl. regie Hannoveranæ, cujus ea de re sententia infra in codicibus recensendis sub B 8 editur; et scriptores haud ignobiles nostro aëvo propiores.

(c) Nam cum Caroli libris nutritus est, et in epi-

PATROL. XCVII.

B stola ad Lupum anno 836 scripta senem se prædicat.

(d) Vita Caroli præfat.

(e) In Præfatione, et Ermoldi Nigelli II, 31, 34.

(f) In Præfat.

(g) Alcuini epistola 85. Opp. I, 126.

(h) Lupi epist. 4 ad Einhardum.

(i) Primus monachus, chronici Laurehamensis sæculo duodecimo auctor.

(j) Einhardi epistola 30.

(k) Exempli gratia, Fredeslare, Einhardi ep. 37.

(l) Miræi Opp. dipl. I, unde annales Gandavenses supra p. 187 erroris in anni 826 numero arguuntur. Einh. epp. 12, 22, 41; hist. transl. SS. Marcellini et Petri.

(m) Ibid. et Einh. ep. 12, Hist. transl. S. Wandregiseli.

(n) Einh. epistola 32 et charta notis Tironianis scripta codiceis regii Paris. n. 2, 16.

(o) Einh. ep. 2.

(p) Einh. hist. transl. SS. Marcellini et Petri c. II, n. 12.

(q) Chron. Fontanell.

(r) In Prodrogo Germaniæ sacre, T. I, ex codice quem S. Pauli in Carinthia denuo exscripsi.

(s) Chron. Fontanell. Walafridi Strabonis carmen de eo, et Rhabani epitaphium.

(t) In Præfatione.

(u) Einh. Annales ad an. 806.

(v) Ermoldi Nigelli lib. II, v. 31 sqq.

signum (a) Vitam ejus scribendam sibi proposuit, et ante annum 820 absolvit; anno enim sequenti 821 jam inter libros monasterii Sindloeze-Auva (b) occurrat, et anno 830 vel 831 famam ejus late patuisse, ex Lupi epistola ad Einhardum intelligimus. Conqueritur in prefatione de litterarum in aula honore jam jam imminuto, et quamvis apud Ludovicum imperatorem locum honoris pristinum retineret, tamen jam tum praesentens se rebus imparem, quarum e medio amicus suus magnus discessisset, « etiam quo aliquando perfrueretur, multimoda cogitatione meditari cepit » (c). Quam ob rem villas Michilinstat et Mulinheim in saltu Odanwald a populari frequentia valde remotas nactus, eas sibi et limre uxori ab imperatore concedi rogavit (d). Qui petitioni non solum annuit, sed cum anno 817 Lotharium regem constitueret, Einhardum potissimum qui « ejus curam gereret, quique eum de moribus corrigendis et honestis atque utilibus sectandis sedulo commoneret, » elegit (e). Unde et magna post inter utrumque necessitas remansit (f). Anno 818 Imma consentiente villam Michilinstat monasterio Laureshamensi contulit (g). Paucis postea annis cum uxore consilium initit, ut fratris et sororis more in posterum viverent; quod tamen amoris imminuti signum non fuisse eo probatur, quod Imma in mariti domo usque ad obitum suum commorata est, rebusque ejus omnibus ut solita erat preluit (h). Einhardus vero presbyter consecratus (i), basilicam non indecori operis in praedio suo Mulinheim aedificavit, et anno 825 Radleicum notarium suum reliquias sanctorum arcessitum Romam misit (j). Quae vix aegre impetrata, annis 825 et 827 in monasterio illo Mulinheim, quod jam Seligenstadt audit, sunt reconditae.

Cum igitur inter doctos clarus (k) et consiliariorum imperatoris cum Hildoino abbate S. Dionysii facile princeps, regii negotiis magna ex parte praesset, et licet statura parvus, Magni Einhardi nomine ferretur (l), gravis sensim sensimque rerum palatinarum commutatio intervenit. Carolo enim puero ex secundis imperatoris nuptiis nato, totum Judithae et Ludovici studium in eo vertebatur, ut partem ei regni inter reliquos filios distributi vindicarent. In quo cum aliquantum temporis consumpsissent, republica magis magisque neglecta, omnia ita pessumdari coeperunt, ut Einhardus desiderio in praedia sua secedendi totus jam repletur (m). Nec tamen abstinendum ratus, quin antea animum imperatoris tentaret (n), oblati ei anno 828 Gabrielis archangelii monitis, duodecim capitibus comprehensis, et quo facto opus esset indicavit, et seditionem nisi illud adimpleret exorturam praedixit (o). Imperator libello perfecto, alia fecit, alia neglexit (p). Biennio post cum imperatoris aula magis magisque in partes traheretur, et Juditha Bernhardum, Septimaniae ducem, camerarium constitui impetrasset, e contra filiorum amici

Lotharium in subsidium vocarent, Einhardus apud discipulum quondam suum, ne se patri opponeret, diligentius institit (q). Interim Bernhardus auctoritate sua ita abusus est, ut adversae partis principes sibi extrema potius tentanda quam illum diutius tolerandum putarent; et initio anni 830 cum imperator in Britannica expeditione Compendium venisset, exercitu seducto, rebellionem constarunt. Quo nuntio accepto, Einhardus, qui Juditham Compendium sequi jussus, valde aegrotus usque Valentianas venerat, Gandavum nave recessit, et novo jam rerum ordine imminente, missionem ab imperatore petiit (r). Qua impetrata (s), mense Martio Mulinheimum se recepit. Sed cum rem publicam factionibus quassatam in diversa ferri conspiceret, mense Aprili vel Maio (t) Lotharii imperatoris ex Italia reducis colloquium expetiit (u), et postea conventum illum magnum in quo in totius regni statum inquirendum esset, adire sibi proposuit (v). Qui cum kalendis Octobribus Noviomagi celebraretur, Lotharius amicis intercedentibus patri reconciliatus est. Ubi et Einhardum nostrum fidelem operam dedisse, eo magis ut credamus inducitur, quod imperatorem aestate anni 836, cum unicum jam consilium de Lothario sincere sibi uniendo agitare, amicum suum vetulum Seligenstadt ultro visitasse legimus (x).

Reliquum vitae, religioni, litteris, amicis deditus, in maxima regni perturbatione per quietem egit (y). Nec auctoritate qua valebat pagensium et vicinorum rebus benigne consulere (z), nec apud amicos in palatio remanentes pro oppressis intercedere (aa) destitit. Ecclesiam Mulinheimensem, martyrum meritis jam longe lateque celebrem, adornavit et plumbis texit (bb). Libris conscribendis non tantum, quantum olim inter regni negotia, tempus impendit (cc). Annales quas de Pippini Caroli et Ludovici rebus in palatio constitutus ediderat, ultra annum 829 non producendos existimavit. Scripsit praeterea libros de historia translationis sanctorum Marcellini et Petri, et ad Lipum libellum de cruce adoranda. Epistole ejus quae supersunt, historiae auctoris et temporis illius illustrande multum conducunt. Historiam Saxoniae, sive libellum de adventu, moribus et superstitione Saxonum, et historiam translationis sancti Alexandri, ab Adamo Bremensi ei tributas, Rudolpho et Meginhardo Fuldensibus deberi constat. Lambecius vero (dd) abbreviationem chronici ab orbe condito usque ad annum 809 ei vindicare conatus, nullo plane fundamento nititur, nec meliore jure alii Einhardi cujusdam psalterium quod in bibliotheca Biblensis recensetur, nostro ascripserint (ee). Quae vero edidit, ita comprata sunt, ut praecipuum ei inter historicos locum assignent. Scripsit enim summa integritate animi, non extera et aliena, sed tempus suum, sed amicum, nec docte tantum, sed ut is qui aetatem in re publica administranda consumpsisset.

- (a) Praef. Vitae.
 (b) Apud Neugart episcopat. Constantiens. p. 540.
 (c) Hist. translationis SS. Marcellini et Petri c. 2.
 (d) Ibid. c. 2, et dipl. Ludovici in Codice diplomatico Laureshamensi I, p. 44.
 (e) Einh. epist. 51.
 (f) Ibid. et epp. 43, 48-50.
 (g) Cod. dipl. Lauresh. I, p. 46, 48.
 (h) Einhardi epistola ad Lupum, et Lupi 4.
 (i) Anno 826 missam legit. Hist. transl. c. 42. anno 827 abbas fuit. Hist. transl. cap. 69.
 (j) Hist. transl.
 (k) Cf. chron. Fontanell.
 (l) Walafridi carmen de Einhardo Magno.
 (m) Hist. transl. c. 2, 46, 50. et al.
 (n) Paulo antea offensam imperatoris incurrisse videtur; scribit enim Gerwardo palatii bibliothecario, cap. 14, se Seligenstadt immorari jassum, et septem dierum absentiam sibi poenalem futuram. Epistola ea

amicum suum de monitis Gabrielis imperatori tradendis consulit.

- (o) Hist. transl. c. 47, 48. Ann. Fuld. an. 874.
 (p) Hist. tr. c. 47.
 (q) Einh. epist. 34.
 (r) Epist. 40, 41, 42, et alia nondum edita.
 (s) Epist. 42.
 (t) Annal. Berth. an. 830.
 (u) Epist. 43 et alia inedita.
 (v) Epist. 44.
 (x) Ann. Fuldenses an. 836.
 (y) Epist. 47 init.
 (z) Epist. 6, 7, 15, (ibi loco Roma legendum videtur Imma) 16, 17, 18, 25, 33, 34.
 (aa) Epist. 27, 28, fortasse et 26, 27; 48, 49, 51.
 (bb) Ep. 46.
 (cc) Ep. ad Lupum et ep. 30.
 (dd) Comment. bibl. Vindob. II, p. 395, 398.
 (ee) Mansi in Fabricii Bibl. mediae et inf. Latinitatis, lib. v, p. 83.

Litteras Græcas (a) æque ac Romanas coluit, et ex antiquis non tantum historicos et poetas (b), mathematicos, grammaticos (c) et rhetores (d), sed Patres (e) etiam et sui ævi scriptores (f) legi (g). Cumque temporis sui virorum prudentissimus et doctissimus haberetur (h), commercium ejus a juvenibus optinæ indolis expetitum fuisse, facile nobis persuadebimus. Lupum, Ferrariensem postea abbatem, qui erudiendus in Germaniam missus fuerat, præcipuum cultorem habuit (i); cum Rhabano, Fuldensi tunc temporis abbate, quem propter doctrinæ copiam et morum probitatem magni fecit, societate continua junctus erat; cum eo bibliothecæ sue catalogum communicaverat (j), ei libros commodavit (k), ei filium unicum Vussinum moribus et doctrina formandum et monachum erudiendum commisit (l). Immo etiam, dulcissimæ sororis, contubernio per aliquot annos gavisus est; quam anni 836 initio defunctam (m) adeo luit, ut totum quod sibi superesset dierum, in more transigendum statueret (n). Illam meminisse, illam intimo corde amplecti, illius se apud Deum intercessionis commendare, unica viventis voluptas, unicum morientis solamen fuit; in hæc vota animam Creatori reddere disposuerat (o). Obiit a. d. viii Kal. Augusti, anno 844 (p). Corpus in ecclesia Seligenstadeni sepultum, eique hoc a Rhabano epitaphium ascriptum est :

Te peto qui hoc templum ingrederis, ne noscere
[spernas]

Quid locus hic habeat, quidque tenens moneat.

Conditus ecce jacet tumulo vir nobilis isto,

Einhardus nomen cui genitor dederat.

Ingenio hic prudens, probus actu atque ore facundus

Exstitit, ac multis arte fuit utilis.

Quem Carolus princeps propria nutrit in aula,

Per quem et confecit multa satis opera.

Nam horum sanctorum condigno functus honore

Exquirens Romæ corpora duxit et huc,

Ut multis prosint precibus curaque medela,

Ipsiusque animæ regna poli tribuant.

Christe Deus, hominum salvator, rector et auctor,

Æternam huic requiem da super astra pius.

Fuerat Einhardus statura brevis, sed ardorem animi corporis agilitate exprimebat. Exstat ea de re testimonium Theodulfi episcopi Aurelianensis, cujus *Nardulum* Einardulum abbreviatum esse credo, Alcuino Beseleel audit, ab artifice, quem arcam fœderis ædificasse legimus.

Talem virum, si historiam sui temporis scribendam sibi proponeret, opus rerum copia et dicendi ornatu eximium editurum fuisse, facile quisque intelligit. Amplissimam scribendi materiam ei suppeditasse, ex supra allatis iisque quæ de se ipso atque de epistolis (quas exstare dicit) et legationibus ad imperatorem directis proficitur, patet; et veritatis non minus studiosum quam capacem in referendis (q) cladibus Francorum et fama sinistra de Caroli

A filiabus ac conjurationibus propter immanem Fastradæ crudelitatem exortis agnoscimus.

Ex operibus ejus, quæ modo exstant, *Annales* t. I edidimus, epistolis et historia translationis sanctorum Marcellini et Petri in posterum repositis. Quibus tamen Vita Caroli apud aequales et apud posterum ævi homines palmam præripuit; nam nec ullius per medium ævum historici, uno Martino Polono excepto, tot Codices exstare, nec cujusquam eorum scripta ita certatim ab omnibus qui Caroli res attigerunt decerpta esse meminimus. Laus ejus partem Carolo, partem sibi, Einhardus debet. Sane nec sæculis proxime antecedentibus nec sequentibus historicum inveneris, qui ea cogitationum vi, claritate sententiarum, eaque dicendi arte excellat. Debuit id studio Romanorum, Ciceronis præcipue et Suetonii, quem in tantum cordi habuit, ut non solum operis dispositionem sed et integras haud raro sententias inde mutuatus esse videri possit. Primus ei ante oculos versabatur, quem Carolus factis quodammodo æquaverat, Octavianus Augustus, et Titus; sed nec Tiberium Claudiumve aspernatus est. Unde nonnulla operis loca, varie agitata, lucem accipiunt, e. g., quod cap. 4 dicit, se de nativitate et infantia vel etiam pueritia Caroli nec scriptis nec auditu aliquid percipere potuisse. Certe qualia Suetonius de Caesaribus nonnullis tradidit, talium de Carolo ex libris saltem hauriendorum facultas Einhardo non suppetebat; quam tamen ob causam recentiorum quidam acriter in eum invecti sunt, de Carolo anno 754 coronato sibi constare gloriati; quod nec Einhardum ignorasse, utinam ex annalibus ejus discere voluissent! Ex Pauli Diaconi libello de episcopis Mettensibus paucas sententias in librum suum recepit. Ut autem nemo alios impune imitator, ita Einhardum quoque uno alterove loco ejus rei pœnas dedisse haud diffitear; nec omni annuui id effecit, ut antiqui plane sermonis compos fieret, quippe qui vel contra grammaticam aliquoties peccaverit. De quo nulla amplius dubitatio locum habere potest, cum sexaginta jam Codicum ope novam Editionem instituerimus. Tot Einhardi exempla superesse nemini antea persuaderi potuisset, quorum majorem partem in Germaniâ, Italiâ, Helvetiâ, Belgii, Galliâ, Britannîæ bibliothecis ipsemet evolvi.

In tanta librorum copia in primis spectandum erat, ut quo nexu alter ab altero, omnesque ab Einhardi authentico, penderent, investigarem, levique negotio omnes qui modo supersint Codices a duobus exemplis derivari animadverti.

Sunt igitur prioris classis Codices, quos ab ipso Einhardi authentico, diversa licet ratione, descendisse puto :

1) C. bibliothecæ Cæsareæ Vindobonensis in catal. historiæ profanæ, n. 667 signatus, membranaeus in-4°, sæculi ix exeuntis, cujus scripturæ specimen in tabula operi annexa dedimus. Subscriptionem teste, sæculo decimo undecimove monasterio

D Id. Oct.) in Gallias redux (Lupi ep. 41), Einhardum mense Junio visitavit.

(n) Einh. ep. ad Lupum.

(o) Epp. ad Lupum, ep. 32.

(p) Qui Einhardum annum 848 supergressum volunt videant quomodo Rhabani epitaphium Ratleici, successoris Einhardi, interpretentur. Ratleius juvenis obisse ibi legitur; at quomodo juvenis dici potuit, qui ante viginti quinque annos jam Einhardi notarius, et ab ipso Romam legatus fuerat? Ratleius certe (ne juventutem nimium extendamus) paulo post Einhardum defunctus est, Abbatie Seligenstadenensis historia sæculo nono densis tenebris involvitur; Weickensii Navarchia Seligenstadenensis, Eginhartus, et historia translationis SS. Petri et Marcellini, legenti nauseam movent.

(q) Ludovico imperante, et dum ipse primus ejus consiliarius erat.

(a) Eum Græca intellexisse, et proverbium in Vita Caroli recitatum et Lupi ep. 3, et quæ de Carolo ejus lingue perito refert, testantur.

(b) Virgilii Georgica, ep. 30.

(c) Ibid Lupi ep. 1.

(d) Vitruvium ibid. Cf. Lupi ep. 5.

(e) Einh. ep. ad Lupum.

(f) Exempli gratia, Paulum Diaconum.

(g) Epp. 30?

(h) Anon. Vita Ludovici, cap. 41; Emmell. l. l. c. Chron. Fontanell.

(i) Lupi ad Einh. epp.

(j) Lupi ep. 1 ad Einh.

(k) Lupi ep. 3.

(l) Ep. 30, et Einh. epp. ad Lupum. Fuldensem bibliothecam Einhardi inspexisse videtur, novit enim ibi capsellam, in qua verba et nomina obscura demonstrari possint, ep. 30.

(m) Obiit hieme; Lupus post Aldrici obitum (vi

sancti Maximini Treverensis pertinebat. Prologus A deest. Einhardi librum manus quardam secunda scriptori coetanea nonnullis locis correxerit, nec alia anonymi Vitam Ludovici imperatoris subiecisse videtur. Loca aliquot usu attriti, atque colore recenti inducto, saeculo xiii, restituti aut depravati sunt. Voces et sententiae ita haud raro connexae, ut distinctionis signis nullam fere vim inesse sentias. Compendia scribendi pauca eaque solita; *ae* et *oe* aut duabus litteris aut *e* simpliciter vel caudato expressa, *t* et *c* parum discreta. Loco tituli antiqui *Vita Karoli imperatoris*, jam fere deleti, saeculo xiii, alius *Vita Karoli magni imperatoris* superscriptus est. Totum opus anno 1820 exscripti.

2) C. bibl. Christianae reginae in Vaticano n. 657, chartaceus in 4to saec. xvii inscriptus: *Vita Karoli imperatoris edita ab Eginardo sui temporis impense doctissimo et educato ab eodem principe incipit feliciter*. Praeter Einhardum Vitam Ludovici, genealogiam regum Francorum, et prosapiam unde ortus est Carolus, qui vocatur magnus, continet. Codici Vindobonensi mirum in modum consentit, ita ut ex eodem fere cum eo fonte fluxisse existimandus sit. Contuli cum an. 1821, atque lectiones in textu non receptas in notis omnes retuli. Ad eum proxime accedit.

2 b) C. bibl. regiae Parisiensis n. 5925, membr., saeculi xiv, in quo Aimoini historiam Francorum excipit: *Vita et conversatio gloriosissimi imperatoris Caroli atque invictissimi augusti incipit*. Editam ab Eginardo sui temporis impense doctissimo. Nec non liberalium experientissimo artium viro. Educato a praefato principe propagatore et defensore religionis Christianae quam feliciter perlegendo currentes letamini in Christo. Prologus operis deest. Einhardum sequuntur gesta Caroli in Hispania. Loca praecipua, summis societatis directoribus id mihi facile concedentibus, cum Editis contuli cl. Ferber.

2 c) C. bibl. regiae Parisiensis n. 5943 B, membr., saec. xiii, in quo anonymi Vitam Caroli ex eodem a Chesnio, t. II, p. 50, editam sequitur, et Gesta Caroli magni imperatoris praecedunt. Inscrubitur opus: *Incipit prologus Eginardi in Vita Karoli imperatoris*. Loca selecta D. Ferber contulit.

3) C. bibl. regiae Parisiensis n. 5927, membr., saec. xi, primo loco Ademari Chronicon et chartam quamdam continet; quam sequitur: *Vita et conversatio gloriosissimi imperatoris Karoli invictissimi augusti edita ab Eginardo sui temporis impense doctissimo nec non liberalium experientissimo artium viro, educato a praefato principe propagatore et defensore religionis Christianae*. Codex jam in voce Basilica (cap. 17) deficit. Quae supersunt cum Editis contulit D. Keller. Dum integer erat, saeculo xiii, exscriptus est, idque apographum jam.

3') in bibl. Parisiensi, N. 5926, exstat. Loca selecta contulit D. Ferber.

3 b) C. bibl. Christianae reginae in Vaticano, quem an. 1821 totum evolvi, n. 692 signatus, membranaceus, in-fol. saec. xii, littera Langobardica exaratus. Titulus ut in Cod. 2 b, exceptis vocibus *Karoli* et *doctissimo*. Continet praeterea anonymi Vitam Ludovici, et brevem Francorum historiam inde a Faramundo usque ad Henrici II imperatoris et Roberti regis tempora.

3 c) C. bibl. regiae Parisiensis n. 5554, membr., saec. xi, a D. Schneegans cum Editis collatus. Titulus idem ac supra Codicis 2 b. Sequitur anonymi Vita Ludovici imperatoris. Apographum ejus est.

3 c') C. bibl. regiae Parisiensis n. 4631, saec. xv, collatus a D. Oberlin.

4) C. bibl. palatinae Vindobonensis inter historicos profanos n. 654, membr., in-4to saec. x. Inscriptio *Gesta ac vita Karoli imperatoris* jam deleta est. Praefatio desideratur. Folia aliquot cum ante saeculum xiii excisissent, ab illius aevi viro ope

Codicis ejusdam secundae classis, qui ad B 5 proxime accederet, suppleta, unaque lectiones nonnullae ut ei videbatur emendatae sunt, quae quidem nota 4 B insignienda duxi. Codicis auctor magna cura opus explevit, ita ut paucis in eo vitii offendaris; *ae*, *ce*, *oe* et *e* saepius quam nostri temporis usu requiritur, adhibuit.

4 b) Codex a Marquardo Frehero Editioni suae in Corpore SS. Francie, p. 453, adhibitus, ut plurimum Codicibus hucusque recensitis consensisse videtur, sed non ut oportuit in rem suam a Frehero versus est, quippe qui Editionem Nuenariam plerumque tam presse sequatur, ut vel vitia typographica ad calcem ejus emendata rursus exprimat. Quare Freheri auctoritatem rarius, et fere non nisi quando a Nuenario discedit, invocavi.

5) C. bibl. Vaticanæ n. 3539, membr., in-folio, saec. xiii, aut xiv, quem anno 1822 perlegi. Inscriptio: *Incipit praefatio libelli de Vita et Moribus atque actu Karoli excellentissimi regis*.

6) C. bibl. regiae Parisiensis n. 4628 A, membr., saec. x, titulum praefert: *Vita Karoli magni ab Eginardo dictata*. Codicibus jam recensitis in majoris momenti lectionibus ut plurimum consentit, in scribendis vocibus *com*, *dicuntur*, *cuncordia*, *cummuni-ter*, *cumpelleret*, *compositis*, *cumpletum*, *cumsimilis*, *cumvenientem*, *nundum* a vulgari modo recedit. Extenditur usque ad illa capitula 16 verba, *Extat proverbium*, quibus ultima Caroli voluntatis superscriptione adjecta desinit. Collatus est a D. Weber.

6 b) C. bibl. regiae Parisiensis n. 4955, membr., saec. xi, collatus a D. Schneegans. Inscrubitur: *Vita Karoli magni Franciae regis atque imperatoris per Eginhartum illius quandoque alumnum atque scribam adjuratum, germani*. Libro finito genealogia stirpis Carolinae inde ab Arnulfo usque ad Lotharium imperatorem, et post eam demum formula *Explicit Vita Karoli regis atque imperatoris* habetur.

7) C. bibl. Cottonianae signatus Tib. C XI membranaceus, a D. Ferbero cum Editis collatus.

7 a) C. olim Gemblacensis, membr., saeculi xi, in-8vo vel 4to, quem an. 1826 Bruxellis inter Codices regios evolvi, post Geraldii poesis sive *librum duorum sodalium Waltharii et Haganonis*, librum nostrum ita inscriptum sistit: *Incipit praefatio Einardi super vitam domni Karoli imperatoris*. Lectiones ejus proxime ad Codd. 7, 7 b, c, 10 f, g, h, 15, accedunt.

7 b) C. bibl. Bodleianae, Laud. H 39 signatus, quem an. 1827 Oxonii evolvi. Est membranaceus in-folio min., saeculi xii, et Victoris Vitensis historiam persecutionis Vandalicae, Pauli historiam Langobardorum, tum post Einhardi opus, librum bestiarum, Alexandri Magni, et ultimo loco Apollonii historiam continet.

7 c) C. quondam Paderbornensis societatis Jesu, a Joanne Bollandi Editioni suae (in Actis SS. Januar., t. II, p. 874-888. Antwerpiae an. 1643) adhibitus, ejus ulteriora fata ignorantur; quare non ipsum, sed de eo Bollandum tantum adire licuit. Codici Cottoniano haud absimilem, lectio cap. 1, *monasterium Sithiu*, evincit. Ita in universum, quando de Codice non nisi pauca mihi innotuerant, in eo inter ceteros collocando insignem quamdam lectionem sequi oportuit. Ceterum Bollandi Editio eo anterioribus praestat, quod Codicum suorum ope locos aliquos, rejecta Nuenarii corruptione, restituit.

7 d) C. Londinensis in collegio Sionensi asservatus, ejus aliquot lectiones a J. J. Schroederio sibi transmissas Schminckius memorat. Codicem ad Paderbornensem accedere, ex eadem capituli 1 lectione, *monasterium Sithiu*, agnoscat. Inscriptio: *Vita Karoli et orthodoci imperatoris edita a Meinardo capellano ejus sui temporis impense docto*.

8 et 8°) C. bibl. regie Parisiensis, ex bibliotheca Notre-Dame n. 153, olim H 4, membranaceus, in folio sæculi xii, quem an. 1827 evolvi, ex eoque descriptus C. ejusdem bibliothecæ n. 6187, membr., sæc. xiii, post præfationem hæc habent : *Vita Karoli magni imperatoris ab Einardo abbate capellano suo descripta. Lectiones aliquantum corruptæ. Deficiunt in verbis cap. 31, Anno indictionis vii, v Kal. Febr. In eodem volumine opus Turpini, excerpta ex quadam Alcuini epistola (Bouq. v, pag. 607), Caroli epistola Offæ (ibid., pag. 627) visio de Carolo Martello, et Belæ historia Anglorum habentur.*

8 b) Codex quo Hermannus comes Nuenerius in Editione sua, quæ Colonia Agrippinæ anno 1521, in-4to una cum Einhardi annalibus prolixi, usus est, aut ipse jam ab antiquis Exemplis nimis recedebat, aut quod magis credo, ab Editore, ut orationem concinniorē et magis latinam redderet, multis in locis immutatus est. Cujus rei indicium id potissimum erit, quod in talibus reliqui omnes, quotquot supersunt, Codices unanimi plerumque consensu a Nuenerio recedunt; quare plurimæ lectiones ei peculiare ut meræ conjecture aspernandæ et ne in adnotationibus quidem referendæ erant. Inscrībuntur: *Vita et gesta Karoli cognomento Magni, Francorum regis fortissimi, et Germaniæ suæ illustratoris, auctoris optime meriti, per Eginhartum illius quandoque alumnū atque scribā adjuratū, Germanum, incipiunt feliciter.* Cujus tituli verba quæ in Codice 6 desiderantur, ab Editore adjecta fuerint. Proxime ad eum.

8 c) C. bibl. universitatis Bonnensis accedit, saltem in iis locis quos anno 1826 cum Editione mea contuli. Est membranaceus in-fol. longiori, saec. XII, et praeterea Capitularia nonnulla continet; qua de re cf. Rheinisches Archiv. t. I.

9) C. olim monasterii Prumiensis jam vero bibliothecae publicae Treverensis, membranaceus in-4to minori, anno 1084 exaratus. Totius libri et praestantium locorum collationem bono publico instituit nobisque transmisit vir cl. Wytenbachius. Einhardi opus titulo et praefatione caret.

9b) C. bibl. Bodleianae Oxoniensis membranaceus, in usum Schminckii a J. J. Schroebero cum Editis collatus. Aetatem uterque retinet; praefatio deest.

9 c) C. bibl. publice civitatis Bernensis n. 208, membran. in-fol. sæc. xiii. Pauca: lineæ post *Walab*, *Meginherius* desunt. Locos ejus aliquot an. 1823 in-spexi, plus facturus, si per breve temporis spatium licuisset.

10) C. bibliothecæ regie Hannoveranæ membr., in 4°, sæc. XII, quem in usum nostrum converti. Hic, ut infra monacho Sangallensi prafaturus uberius dicam, una cum quinque subsequentibus eundem fontem agnoscit. Continent enim post opus nostrum Einhardi Annales et monachum Sangallensem, tantaque invicem lectionum affinitate conjunguntur, utjam antiquissimum monachi Sangallensis Codicem utrique Einhardi operi subjectum fuisse opinari liceat. Quatuor prima Codicis Hannoverani folia cum præfatione, ut opinor, et initio operis usque ad illa capituli 9 verba, *Ut loci et angustiarum situs*, exciderunt. Ultima Vite verba *Adimplere curavit*, Annalium initium *Hoc anno* eadem linea excipit.

10 b) C. bibliothecae ducalis Gothanae membr., in-4°, sec. XII, quem viri cl. Jacobs, consiliarii aulici et bibliothecarii, in rem patriam favore, manus tenere mihi licet. Liber effigie Caroli, throno insidentis, armigero ad dextram stante, insignis, post monachum Sangallensem, pro tertio et quarto gestorum Caroli libro computatum, pauca de obitu Bedae presbyteri et versus duodecim de computo exhibet. Praefatio deest; inscriptio: *Incepit liber primus gestorum Karoli*. Textus haud raro temerarium scriptorem arguit.

40 c) C. bibl. regie Monacensis, olim monasterii sancti Mangi in Stadt-am-Hof, in-4°, s. ec. XII, a viro

cl. Docenio repertus et a D. Bachlechner in usum nostrum collatus est. In eo quoque praefatio desideratur. Apographum ejus est :

10 c.) C. bibl. Casaree Vindobonensis inter histo-
ricos profanos, n. 990, membran. in-4°, s^{ec}. XIV.
Contuli eum anno 1820; lectione ejus hic raro ad-
duxi. Inscribitur : *Incipit prologus librorum de ges-
tis Karoli imperatoris.*

10 c †) Easdem fere lectiones ac Codices 9 b, et præcipue 10, 10 b 10 c, exhibent libri duo manuscripti, quos in bibliotheca sua fuisse Justus Reuberus olim retulit.

10 d) *C. bibl. ducalis* Modenensis chartaceus, saec. xv, quem ibi an. 1823 evolvi, duobus tantum tribusve locis consulendus erat.

10 e) *C. Bibliothecae electoralis* Casselanae membranaceus anno 1498 exaratus. Apographum ejus Schminckio transmissum; inspexi eum 1824, nec in tanta librorum multo antiquiorum copia iterum perlegendum censui.

10 f.) G. bibliothecae publicae Lugduni Batavorum, membran. a Schminckio cum Editis collatus. Cum vero cap. 6 eandem ac Casselanus sententiam omittat, utrumque coniungendum patet. Inscríbítur: *Vita et conversatio excellentissimi principis, domni Karoli, magni quondam imperatoris Romanorum et regis Francorum.*

10 g) D. Cantabrigiensis in collegio Caiogonvillensi (olim ecclesiæ de Reading), a J. Gordon in usum Schminckii evolutus, cum Lugdunensi in eandem fere lectionem conspirat. Evoli cum Cantabrigiæ an. 1827, et ita inscriptum reperi: *Incipit prologus Alcuini in vitam Caroli magni regis Francorum et imperatoris Romanorum*. Exaratus est seculo XII, in membrana, et post Einhardum *Vitam Alexandri M.* epistolam ejus ad Aristotelem de situ Indiæ, et abbreviationem gestorum regum Francorum continet.

11) C. bibl. Caesaree Vindobonensis in catalogo Hohendorfiano n. 16, in-folio, membran., sec. XII, quem an. 1820 perlegi. Praecedit Pauli historia Langobardorum. Inscríbítur : *Incipit vita Karoli magni imperatoris*. Ex eodem Codice, quo sequentes quatuor descripti est.

11 b) G. bibl. regiae Parisiensis n. 4877, membr., in-fol. saec. xiii, in quo Einhardus Orosio et Langobardorum historiae subiicitur, et Alexandri Magni historiam et epistolam de situ Indiae praecedit. Titulus ut in G. 41. Loca selecta contulit D. Farber.

11 c) C. bibl. regiae Parisiensis n. 5997, membr., saec. xiii, in quo Vita inter historiam Northmannorum et abbreviationem gestorum regum Francorum collocata est. Titulus: *Incipit prologus in vitam Caroli magni regis Francorum et imperatoris Romanorum. Lora selecta contulit D. Færber.*

11 c*) C. bibl. regiae Parisiensis n. 4937, membr.,
saec. xiv, apographum Codicis 11 c est. Loca selecta
Færbero debemus.

11 d) C. bibl. regiae Parisiensis n. 5999, saec. xvi.
D In eo Caroli vitam historia Normannorum antecedit,
abbreviatio gestorum regum Francorum subsequitur.
Titulus ut in 11 c. Loca selecta D. Færber excerptit.

12) C. bibl. publicae Bremensis chartaceus in-4^r,
saec. xvii. Goldasti manu ex bono satis exemplo
descriptus; sed ab eo de quo, infra, sub n. 17,
relaturus sum, differt. Librum paucis tantum locis
a leundum censui.

15) C. bibl. Sangallensis n. 547, membranaceus, in-fol. majori, sæculi xi, aut xii. Bede historiam Anglorum, gesta regum Francorum et opus nostrum complectitur. Præfatio adest; in fine operis nonnulla exciderunt.

14) C. Gladbacensis a Bollandi Editioni suæ adhibitus; lectiones ab eo allatæ tam paucae sunt, ut certi de eo nihil statuere liceat.

15) C. bibl. Guelpherbytane inter extravagantes,
in-4°, numero 152 signatus, membranaceus est
in-8°, sæc. xv.

16) C. a Jacobo Morellio in Bibliotheca sua

manuscripta Graeca et Latina (Bassani an. 1802 A edita) pag. 595-597, descriptus, membran., in-12°, saec. xv. Jam, ut Venetiis viro cl. Petro Betti, humanissimo divi Marci bibliothecario, Morellii nepote, referente didici, in Britanniam ablatum est. Lectiones pleraque cum Editione nostra conveniunt; additamenta duo, nullius certe auctoritatis, in annotationibus retuli.

17) C. Goldasti, quem se a Schobingero accepisse testatur, in commentario ad opus nostrum a Schmeickio publici juris facto, cum Editione nostra plerumque convenit. In commentario suo multa Goldastus docta, plurima minus necessaria, nonnulla scitu utilia attulit.

18) C. Bibliothecae Palatinae n. 539, membranaceus, in-4° foliorum sexdecim, quem Excellentissimus dominus L. B. de Stein anno 1822 Romae inspexit, hieme jam proxima reperiri nequivit; quare eum hic ultimum primae classis recensui.

Secundae classis Codices omnes ex uno quodam fluxerunt, cui Gerwardus, Caroli et Ludowici bibliothecarius et praecipuus Einhardi amicus, tria in Caroli et Einhardi laudem disticha ascripserat. Unde cum pateat Codices istos originem suum ad antiquissimum exemplum et Einhardo coetaneum referre, qui studiosius ab Editore evoluntur digni videntur. Nec lectionum bonitas origini impar. Ut plurimum optimis et antiquissimis primae classis consentiunt, a qua tamen aliquot locis, praecipue quod Rodlandum inter occisos a Wasconibus minime referunt, omnino discedunt. Praefatio in omnibus, praeter Codicem B 2 b, desideratur. Plurimi hujus classis Codices in Germania, pauci in Italia Galliaque exstant. Disticha illa hic referre juvabit:

Hos tibi versiculos ad laudem, maxime princeps,
Edidit aeternam memoriamque tuam
Gerwardus duplex (a) famulus, qui mente benigna
Egregium excolit nomen ad astra tuum.
Hanc praefens gestam uoris tu scribere lector
Einhardum (b) magni (c) magnificum Caroli.

Codices igitur sunt:

B 1) C. bibl. Caesareae Vindobonensis inter Hist. eccles. n. 90, membranaceus, in-4° majori, saec. ix exeuntis. Ex instituto scriptoris vocibus demum capitulis 18: *Cetera quae ad anteriorem incipit. Diphthongum æ, æ, e saepius quam nos solemus scribit; voces singulae saepius aut cohaerent aut male separantur.* Perlegi cum an. 1820.

B 2) C. Florentinus in bibl. Laurentiana, membran., in-folio majori, saec. xi. In eodem volumine Prosperi Chronicon, Jordanis res Geticae, gesta Francorum et Pauli historia Langobardorum habentur. Titulus: *Incipit gesta Caroli*. Textus tam prope ad B 1, accedit, ut ex eodem cum hoc fonte non derivari nequivit. Excerpta Codicis, ab Heinrich Meibomio sibi transmissa, jam Besselius Einhardum editurus in rem suam vocavit, sed minori diligentia confecta, ita ut cum Florentiae an. 1822 degerem, eum denuo diligentius perlegendum statuerim. Praeter hujus Codicis apographum Florentiae asservatum, alterum exstat.

B 2') C. bibl. Caesareae Vindobonensis in Catalogo historiae profane n. 477, chartac., in-fol., saec. xv, quod anno 1820 in usus nostros verti. Inscriptio: *Incipit gesta Karoli feliciter.*

B 2 b) C. bibl. regiae Parisiensis n. 6264, saec. xv, ejus lectiones selectas D. Færber exscripsit, ex Codice primae classis, fortasse 3 c, praefatione et titulo auctus fuisse videtur. Qui quidem sic se habet: *Vita et conversatio gloriosissimi imperatoris Karoli atque invictissimi augusti. Incipit edita ab*

Eginardo sui temporis impense doctissimo nec non liberalium experientissimo artium viro educato a praefato principe propagatore et defensore religionis Christianae quam feliciter perlegendo currentes letamini in Christo.

B 3) C. bibl. Caesareae Vindobonensis inter historicos profanos n. 538, membranaceus, in-folio, Conrado III imperatore, saeculo XII scriptus, atque a me ante hos sex annos evolutus est. Inscriptur: *Gesta Karoli*. Praecedunt Rutherti historia expeditionis Jerosolymitanae et Chronica Isidori Hispanensis, sequitur Liutprandi historia. Eum una cum Codicibus tribus vel quinque jam recensendis ex eodem fonte profluxisse, lectiones ex iis decerptas perlustranti facile patet.

B 3 b) C. bibl. monasterii Claustroneoburgensis supra Vindobonam ad Danubium positi, membran., in-fol., saec. XII. In eodem volumine Pauli Diaconi Historia miscella, Liutprandi Historia et Reginonis Chronicon exstant. Inscriptur: *Gesta Karoli*. Codicem anno 1821 perlegi.

B 3 c) C. bibl. Caesareae Vindobonensis in catal. historiae prof. n. 1068, membran., in-8°, inscriptus: *Gesta Karoli regis magni*. Liber et Liutprandum et Reginonis chronicon continet. Eum et sequentes quatuor anno 1820 evolvi.

B 3 d) C. bibl. Caesareae Vindobonensis in catalogo Schwanfneri, n. 1080, chartaceus, in-4°, saec. xv, et *Gesta Karoli* praetitulatus. In eodem libro Liutprandum et Reginonem invenias.

B 4) C. bibl. monasterii Zwettlensis in Austria membran., in-4°, saec. XII, qui praeter Einhardum Liutprandum, Victoris Vitensis Historiam persecutionis Vandalicae et Ottonis Frisingensis Chronicon continet. Inscriptur: *Incipiunt gesta Karoli*.

B 4 b) C. bibl. Caesareae Vindobonensis in catal. Historia prof. n. 178, membran., in-fol., saec. XIII, absque titulo. Eisdem ac C. Zwettlensis scriptores et praeterea Pauli Historiam miscellam continet. Inscriptio abest.

B 5) C. bibl. palatinae Vindobonensis in catal. Hist. eccles., n. 410, membran., in-fol., saec. XII. Einhardi Vita ex Codice secundae classis, monachus Sangallensis ex Codice Hannoverano descriptus est. Versus in laudem Einhardi desunt. Titulus: *Incipit Vita Karoli magni imperatoris augusti et Saxonum apostoli ab Einhardo capellano suo composita*. Singulare in eo scribendi compendium (et=etiam) offendit.

B 5 b.) C. Moissiacensis an. 1127 exaratus, qui Chesnio ad manus fuit.

B 6.) C. bibl. monasterii Einsidlensis in Helvetia, membran., saec. XI vel XII. Quem, quia viro cl. Duingio referente, disticha illa tria exhibet, secundae classi adnumeravi. De textu ejus nihil praeterea nobis constat.

B 7.) C. bibliothecae Chisiane F. IV 75 insignitus, membran., in-8°, saec. x. Benedicti, sancti Andreae ad Soracten saeculo x monachi, Chronicon continet, cui nonnulla ex Einhardi Vita secundae classis inserta esse conspexi, ex capitulis, scilicet, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 24, 25, 26, 50-55. Versus etiam Gerwardi, quamvis misere depravati, adsunt.

B 8.) C. bibliothecae regiae Hannoveranae, olim congregationis sanctimonialium in Wittingen principatus Luneburgensis, chartaceus, in-4°, anno circiter 1400 exaratus, et *Varia de Carolo magno*, a Scheidli, nisi fallor, inscriptus, inter alia ex Einhardo et Thugano decerpta continet. Illis tertium distichon, quod libelli auctorem prodit, subjectum, et loco vere praefationis, quam in hujus classis libris desiderari dixi, a scriptore Codicis (d) alia quaedam praemissa

dum Strabum. Ex cronica sancti alhani Maguncien-sis. Gloriosissimi imperatoris Karoli magni vitam et gesta. Einhartus vir inter omnes huius temporis palatinos. non solum pro sciencia rerum et pro universa morum honestate laudis egregie descripsisse

(a) Suplex B 1.

(b) Einhardum B 5, 3 c, d. Einardum B 3 b. Einhardum B 4 b.

(c) Magnum B 2.

(d) Praefatio ea est: *Gesta Karoli magni. secund-*

est, quam Strabi auctoris nomine donavit, sine dubio quod eum Thegano praefatum esse vidisset. Cujus igitur ad exemplum et Caroli Vitam in capita distinguere conatus est; quorum ratio a recentiori paulum discedit, nec tamen hic referri meretur.

B 9, et 10) CC. bibliothecae Universitatis Oxoniensis, n. 857, et apographum ejus in bibliotheca capituli Salisburiensis in Anglia, quos anno 1827 evolvi, membranacei, saec. xiv, praeterea Jordanis Historiam Gothorum et Historiam miscellam, Pauli Historiam Langobardorum, atque post Einhardi cap. 51 quaedam ex monacho Sangallensi decerpta continent.

Praeter hos sexaginta Codices, nominandi veniunt

C 1) C. bibl. regiae Parisiensis, n. 5945 A, membr., saec. xii, et

C 1 a) C. olim Vossianus, de quibus nondum constat cuinam classi adnumerandi sint.

C 2) Fragmentum Vindobonense in Codice bibl. Caesareae Vindobonensis, membr., saec. ix, vel x, nomina ventorum exhibens.

C 3) Fragmentum Pesthinense, in Codice Virgilii membr. saec. x, aut xi, quem in museo nationis Hungaricae anno 1821 inspexi. Sunt nomina mensium et ventorum.

C d) Fragmentum Oxoniense, sive mensium ventorumque nomina a D. Færber ex uno Junii fasciculo (116 f) in bibliotheca Bodleiana transcripta.

C e) Fragmentum Hamelense, i. l. est, eadem nomina in Codice conventus sancti Bonifacii Hamelensis membranaceo obvia, quorum Exemplum bibliotheca regia Hannoverana servat.

Quibus subsidiis quomodo usus sim, jam dicendum restat.

Codicibus primum, quam diligenti investigatione fieri poterat, secundum classes et genera sua dispositis, nihil fere supererat, nisi ut Codicem optimum eumque omnium antiquissimum, Vindobonensem, scilicet, primo loco recensitum, reliquorum ope emendarem. Nam nec eum vitis, iisque manifestis, carere, non solum reliquorum cum eo collatio, sed jam accuratio ejus lectio demonstrabat. Quare vel si quando ipsius lectio per se satis tolerari posset, sed reliqui omnes ab ea discederent, unum facilius quam sexaginta fallere opinatus, lectionem ejus corrigendam censui; quod tamen tam raro et unanimi, ut dixi, diversissimorum Codicum consensu factum est, ut suamet ipsa ratione consistere posse videatur. Lectiones Codicis Vindobonensis non a me receptas omnes in annotationibus recensui; reliquorum Codicum si unus alterve levisima quaque in re a ceteris discederet, id in antiquioribus tantum vel melioribus, e. g., 2 b, c. 3, 4 B 1, 2, indicavi, cum nec pessima quaeque scribarum (ne tum e litorum!) menta conjecturasve nosse ullius hominis intersit, nec iis colligendis otium meum vel animus sufficeret. Quod mihi in vitium verti, tantum abest ut verear, quin potius, doctos viros, vel ita inutilia congeri, conquesturos esse, praevideam.

Divisionem operis a Besselio institutam, propter legentium commodam retinendam ratus, duobus tantum locis immutavi, quod neminem in errorem inducere posse confido.

Editiones anteriores fuerunt:

1. Nuenarii anno 1521, dissertatione de origine et

cognoscitur. et purissime veritatis, utpote, quibus pene omnibus interfuit testimonio roborasse. Natus enim in orientali francia in pago qui dicitur moingenui. in fuldensi cenobio sub pedagogio sancti bonifacii martiris prima rudimenta suscepit. inde ab angolfo (a bangolfo) abbate, monasterio (monasterii) supradicti in palacium Karoli translatus est, etc. Sequitur nunc vero reclabentibus in contraria studiis lumen sapientie. quod minus diligitur. rarescit in plurimis. Predictus itaque homuncio, nam statura despicabilis videbatur. in aula Karoli amatoris sa-

A sedibus praeceptorum Francorum praemissa, et Einhardi Annalibus subjectis, cujus supra (Cod. 8 b) mentionem injeci. Repetita est an. 1552 Basileae in collectione Scriptorum Germanicorum Frechtiana, an. 1561 (in Exemplis quae evolvi, ultimo numero in 2 mutato, jam 1562 legitur) Coloniae Agrippinae in-12, an. 1616. Lipsiae, exed. n. r. Justo Janssonio, in-4, an. 1707, in Heinzeii et Leukfeldi Scriptoribus rerum Germanicarum. Schminkius et a beato Rhenano libris rerum Germanicarum an. 1551 insertam esse dicit, sed nec ego nec amicorum ullus ejusmodi Exemplum aspexit, et tali additioni ratio libri vehementer adversatur. Reliquae autem Editiones omnes, licet haud raro ab ea recedant, Nuenariae ut principio et fundamento suo innituntur.

2. Justi Reuberi in Scriptoribus rerum Germanicarum an. 1584 Codicibus duobus, qui ad Codd. 9, 10, 10 b, 10 c, proxime accedunt, adhibitis, libri Nuenariani lectiones primus suspectas reddidit, nec tamen emendare aggressus est. Eandem recensione in altera Scriptorum Reuberi editione an. 1619 et in Franzii Historia Caroli Magni Argentinae a. 1644 in-4 invenies; tertius Scriptorum Reuberi Editor, Joannes, an. 1726 varietatem lectionis Schminkianae subiecit.

3. Freheri an. 1615 de qua supra (Cod. 4 b) dixi.

4. Andreae Duchesne, tomo II Scriptorum Francic. an. 1656. Textum ope quinque Codicum, qui inter regios Parisienses supra adductos habeantur, correxit.

5. Bollandi an. 1645, de qua supra (Cod. 7 b, et 45) judicium tuli. Editor dissertationem de reliquis Caroli Vitae et de Einhardo praemisit, textui annotationes subiecit.

6. Friderici Besseli Helmstadii an. 1667, in-4. Editio Codicis Florentini (B 2) lectionibus prolatis excellit. Annotationes ejus, licet multam eruditionem testantes, semper fere ululis Athenas portatis aequaveris.

C 7. Joannis Hermanni Schmincke Trajecti ad Rhenum an. 1711 in-4. Primus Codicum Bodleiani, Lugdunensis, Cajogonvillensis, Sionensis, et Casselani, praeterea Alberti Stadensis aliorumque scriptorum qui Einhardum secuti sunt, lectiones dedit, et textum summo animo emendare et illustrare conatus, Besseli commentarium, Bollandi notas, Goldasti animadversiones consueque manuscriptorum, Nuenarii dissertationem de origine Francorum, Freheri de statura Caroli Magni, et sum de Vita et scriptis Einhardi commentarium operi adjecit.

8. Bouqueti an. 1744, tomo V Scriptorum Gallicorum; adhibitis novem Codicibus regis Parisiensibus, quos inter et Chesnianos fuisse opinari licet.

9. Nicolai Heerkens. Groningae an. 1755 in-8; Schminckium ut plurimum sequitur.

D 10. Gabrielis Godofredi Bredow, Helmstadii an. 1806, in-8. Praeter vetera subsidia Alberti Stadensis et Henrici de Hervordia, qui Einhardum exscripserunt, lectiones attulit, et conquisitis undique quae Einhardo illustrando inservire possent, id praecipue efficere voluisse videtur, ut tristissimo tempore Germanos antiquae virtutis exemplo ad redintegrandam eam incitaret. Quod ad efficiendum utinam semper historia patria valeat!

Einhardi libellus, mox ut prodiit, ingenti omnium

pientie. tantum glorie incrementi. merito providencie et probitatis est assecutus. ut inter omnes regie maiestatis ministros pene unus haberetur. Cui rex id temporis potentissimus et sapientissimus plurima familiaritatis sue secreta committeret etc. Hec dicimus ut in dictis eius minus. qui-que habeat dubitationis Sequitur huic opusculo Ego Strabus. titulos et incisiones prout visum est congruum. inserui. ut ad singula facilliter querenti quid placuerit clucescat accessus. finit prologus. » Bangolfus, Sturmii successor. annis 779-802 monasterio Fuldensi praefuit.

applausu exceptus, mox ab historicis qui Caroli tempora attingerent, saepissime defloratus est. Quorum numerus cum mediæ ævi decursu semper auctus sit, hic antiquissimos tantum eorum et Einhardo coetaneos, Einhardum Fuldensem qui opus suum circa annum 850 incœpit, chronographum Fontanellensem, Theganum, Anonymum Vitæ Ludovici auctorem, nominasse sufficiat, quorum tres Caroli

A Vitam exscripsisse, Theganum eam saltem imitatum esse, pro explorato habemus. Sæculo nono medio Ruodolfus Fuldensis monachus in Historia translationis sancti Alexandri plurima inde mutuatus est; Arnulfo rege, poetam Saxonem Vitam versibus expressisse, et sæculo duodecimo Radevicum in Fridrico imperatore depingendo eam præ oculis habuisse, jam antea viri docti monuerant.

EINHARDI PRÆFATIO

IN VITAM BEATI CAROLI MAGNI.

(Pertz, Monumenta Germaniæ historica.)

Vitam et conversationem, et ex parte non modica res gestas¹ domni et² nutritoris³ mei Karoli, excellentissimi et merito famosissimi regis, postquam scribere animus tulit, quanta potui brevitate complexus sum; operam impendens, ut de his quæ ad meam notitiam pervenire potuerunt, nihil omitterem, neque prolixitate narrandi nova quæque⁴ fastidientium animos offenderem; si tamen⁵ hoc ullo modo vitari potest, ut nova scriptione⁶ non offendantur, qui vetera et a viris doctissimis atque disertissimis confecta monumenta⁷ fastidiunt. Et quanquam⁸ plures esse non ambigam, qui otio ac litteris dediti, statum ævi præsentis non arbitrentur ita negligendum, ut omnia penitus quæ nunc fiunt, velut nulla memoria digna, silentio atque oblivione tradantur, potiusque velint, amore diuturnitatis illecti, aliorum præclara facta qualibuscunque scriptis inserere, quam sui nominis famam posteritatis memoriae nihil scribendo subtrahere, tamen⁹ ab hujusmodi scriptione non existimavi temperandum, quando mihi conscius eram, nullum ea veracius quam me scribere posse, quibus ipse interfui, quæque præsens oculata, ut dicunt¹⁰, fide cognovi, et utrum ab alio scriberentur neque, liquido scire non potui¹¹. Satiisque judicavi eadem cum aliis velut communiter litteris mandata memoriae posterorum tradere, quam regis excellentissimi, et omnium sua ætate maximi, clarissimam¹² vitam et egregias atque moderni temporis hominibus vix imitabiles actus pati oblivionis tenebris aboleri. Suberat et alia non irrationabilis, ut opinor, causa, quæ vel sola sufficere posset, ut me ad hæc scribenda

B compelleret, nutrimentum videlicet in me impensum, et perpetua, postquam in aula ejus conversari coepi, cum ipso ac liberis ejus amicitia; qua me ita sibi devinxit, debitoremque tam vivo quam mortuo constituit, ut merito ingratus videri et judicari possem, si tot beneficiorum in me collatorum¹³ immemor, clarissima et illustrissima hominis optime¹⁴ de me meriti gesta silentio præterirem, patererque vitam ejus, quasi qui nunquam vixerit, sine litteris ac debita laude manere¹⁵. Cui scribendæ atque explicandæ non meum ingenium, quod exile et parvum, immo pæne¹⁶ nullum est, sed Tullianam par erat desudare facundiam. En tibi librum, præclarissimi et maximi viri memoriam continentem, in quo præter illius facta non est quod admireris, nisi forte, quod homo C² barbarus et in Romana locutione perparum exercitatus, aliquid me decenter aut commode Latine scribere posse, putaverim, atque in tantam impudentiam proruperim, ut illud Ciceronis putarem contemnendum, quod in primo Tusculanarum libro^b, cum de Latinis scriptoribus loqueretur, ita dixisse legitur: *Mandare quemquam, inquit, litteris cogitationes suas, qui eas nec disponere nec illustrare possit, nec delectatione aliqua allicere lectorem, hominis est intemperanter abutentis et otio et litteris. Poterat quidem hæc oratoris egregii sententia me a scribendo detertere, nisi animo præmeditatum haberem, hominum judicia potius experiri, et scribendo¹⁷ ingenium mei periculum facere, quam tanti viri memoriam, mihi parcendo, præterire.*

VARIANTES LECTIONES.

¹ modica gestas 2 b. m. gesta 2 c. 3. ² d. et deest 3 b. ³ et n. m. deest 3. ⁴ n. q. deest 2 c. ⁵ off. licet hoc 3. ⁶ descriptione 2 b. 3. ⁷ monumenta omnes præter 2. 3 b. 8. 11 b. 11 c. B 2 b. ⁸ quamvis 4 b. 7. 8. 8 b. 11 c? ⁹ tamenque 2. ¹⁰ ferunt 3 c. ¹¹ debui 6. ¹² deest 3. clarissimi 3 c. 6. ¹³ cumulatorum 6. ¹⁴ optimi corr. optime 2. optimi 2 b. 3. 3 b. c. B 2 b. ¹⁵ remanere 6 b. 7. 11 b, c. d. ¹⁶ deest 3. ¹⁷ et hæc sc. 5. 6. 6 b. 7. 8. 11. 11 b, c. d. 13.

NOTÆ.

^a I. e. Germanus; Cf. Suetonii Caligul. c. 47.

^b Cap. 3. SCHMINCKE.

VITA CAROLI IMPERATORIS.

^a Gens Merovingorum ¹, de qua Franci reges sibi creare ^a soliti erant, usque in Hildericum ³ reg m, qui iussu ^b Stephani, Romani pontificis, depositus ac detonsus, atque in monasterium ⁴ trusus est, durasse putatur. Quae licet in illo finita possit videri, tamen iam dudum nullius vigoris erat, nec quicquam in se clarum praeter inane regis vocabulum praeferebat; nam et opes et potentia regni penes palatii praefectos, qui maiores domus dicebantur, et ad quos summa imperii pertinebat, tenebantur; neque ⁴ regi aliud relinquebatur, quam ut regio tantum nomine contentus, crine profuso, barba summissa, solio resideret, ac speciem dominantis ⁵ effingeret, legatos undecunque venientes audiret, eisque abeuntibus responsa ⁶, quae erat edoctus ⁷ vel etiam iussus, ex sua velut potestate redderet; cum praeter inutile regis nomen et precarium vitae stipendium, quod ei praefectus aulae, prout videbatur, exhibebat ⁸, nihil aliud proprii possideret, quam unam et eam ⁹ prae parvi ¹⁰ redditus villam, in qua domum et ¹¹ ex qua famulos sibi necessaria ministrantes atque obsequium exhibentes paucos numerositate habebat. Quocumque eundem erat, carpento ¹² ibat, quod bubus iunctis, et bululo rustico more agente, trahabatur; sic ad palatium, sic ad publicum populi sui conventum, qui annuatim ob regni ¹³ utilitatem celebrabatur ¹⁴, ire, sic domum redire solebat: ^c ad ¹⁵ regni administrationem et omnia quae vel domi ¹⁶ vel foris agenda ac disponenda erant, praefectus aulae procurabat ¹⁷.

2. Quo officio tum ¹⁸ cum Hildericus deponeretur ¹⁹, Pippinus, pater Karoli regis iam velut hereditario ²⁰ fungebatur. Nam pater ejus Karolus, qui tyrannos ²¹ per totam Franciam dominatum ²² sibi vindicantes oppressit, et Sarracenos ²³ Galliam occupare tem-

A plantas duobus magnis proeliis, uno in Aquitania apud Pictavium ²⁴ civitatem, altero iuxta Narbonam ²⁵ apud Birram ²⁶ fluvium, ita devicit, ut in Hispaniam eos redire compelleret, eundem magistratum, a patre Pippino sibi dimissum, egregie administravit ²⁷; qui honor non aliis a populo dari consueverat, quam his qui et claritate generis et opum amplitudine ceteris eminebant.

Hunc cum Pippinus, pater Karoli regis, ab avo et patre sibi et fratri Karlomanno ²⁸ relictum, summa cum eo concordia divisum, aliquot ²⁹ annis velut ³⁰ sub rege memorato tenuisset, frater eius Karlomannus, incertum quibus de causis, tamen videtur quod amore conversationis contemplativae ³⁰ succensus, operosa temporalis regni administratione ³¹ relicta, Romam se in otium contulit, ibique habitu permutato monachus factus, in monte Soracte ³² apud ecclesiam beati Silvestri constructo monasterio, cum fratribus secum ad hoc venientibus per aliquot annos optata quiete perfruitur. Sed cum ex Francia multi nobilium ob vota solvenda Romam sollemniter ³³ conmearent, et cum, velut dominum quondam ³⁴ suum, praeterire nollent, etiam quo maxime delectabatur, crebra salutatione interruptentes, locum mutare compellunt ³⁵. Nam ³⁶ huiusmodi frequentiam cum suo proposito officere vidisset, relicto monte, in Samnium ³⁷ provinciam ad monasterium sancti Benedicti situm in castro Casino ³⁸ secessit, et ibi, quod reliquum erat temporalis vitae, religiose conversando ³⁹ complevit ^d.

3. Pippinus ⁴⁰ autem, per auctoritatem Romani pontificis ex praefecto palatii rex constitutus ⁴¹, cum per annos 15 aut eo amplius ^e Francis solus imperaret, finito Aquitanico bello, quod contra Waifarum ⁴², ducem Aquitaniae, ab eo susceptum, per

VARIANTES LECTIONES.

¹ al. merovingorum, mereingorum, meringorum, mervingorum 9 b. merwingorum 7 c. merexingorum 8 e. ² recreare B 2, 2 b, 5, 5 b, d. procreare B 5, 5 b, c. 4. 4 b. ³ hildricum 1. 4 b. 8 b. 11. 11 b. c. d. B 5. 4. hildricum 10 b. c. childericum. ⁴ m. sithiu 7. 7 b, c. ⁵ nec 5. atque aliud regi non r. 5 b. ⁶ dominationis B. 2. ⁷ doctus 8 b. ⁸ exhibebat 1. 2. 6. exiibat 5. ⁹ et eam deest 4 b. 8 b. ¹⁰ parvi 2. perparvi 3. 5 b, c. 7. 8. 9. 11. 11 b, c, d. B 2 b. ¹¹ deest 8 b. B 2. 2 b. 4. 4 b. ¹² carpente B 2. ¹³ regni saeculo decimo tertio in regiam corruptum 1. regi 10 b. ¹⁴ celebratur B 2. ¹⁵ ita omnes saeculi IX et X. ac plerique saeculi XI. codices. ¹⁶ domui 6. ¹⁷ curabat B 2. ¹⁸ corrigentis manu adiectum 1. o. cum cum h. 6. ¹⁹ disponebatur 5 b. 11. ²⁰ h. iure 8 b. ²¹ ita omnes fere saec. X. et plerique saec. XI et XII. codices; tyrannos 1. ²² dominantes vel tum sibi vindicantes 2. dominantes o. 5 b. ²³ saracenos 1. 2. 8 b. et nonnulli codices recentiores. ²⁴ pictavim 2. pictavum 2. c. 5. 3 c. 8. 10 c. 11 c. 11 d. ²⁵ arbonam B 5. 4. 4 b. ²⁶ byrram 5. 5 c. 4 b. 7. 9. 10 b. 10 c. pyrram B 2. 2 b. buram 5 b. ²⁷ administravit 5 b. 4 b. 5. 11. B 2. 5 b. 5. ²⁸ manu recentiori karlomanno 1. karolomanno 4 b. 8 b. 10 d. carlomanno 5. ²⁹ aliquod corr. aliquot 1. ³⁰ deest 1. ³¹ contemplativae 1. ³² administratione 4 b. 11. B 2. ³³ saracte secunda manu 1. sorate 6. serapti 1. syrapte B 2. syrapti 6 b. ³⁴ sollempniter 5 b. 6. 10 c. B 2. 5 c. sollempniter B 5 b. ita saepius. ³⁵ deest, sed eadem manu appositum 1. ³⁶ compellunt 4. B 2. ³⁷ c. Cumque h. f. suo 1. ³⁸ samniam 10 c. B 2. ³⁹ casinum B 2. cassino 1. 2. et alii multi. arce cassina 8 b. ⁴⁰ deest B 5 b, c. ⁴¹ pippinus 5 b. 11. B 2. 5 c. ⁴² constituitur. Cumque per 1. constitutus cumque 2. ⁴³ gaufrarium 5 b. gaiferium 5. (constanter). guafarium B 2.

NOTAE.

^a Cf. Suetonii Augustum c. 1.

^b Zacharia mortuo, antequam jussu ejus Pippinus coronaretur, Stephanus antecessoris sui mandatum confirmasse putandus est. Ita et auctor fragmenti Urstisiani (SS. T. II, p. 76) nostrum intellexit. De secunda Pippini coronatione hic minime agitur.

^c I. e. at.

^d Cf. T. I. annales an. 753—755.

^e Pippini regno a prima coronatione anno 752 computato, anni 16 et aliquot menses, a secunda et attensione filiorum Karlomanni anno 754, anni 15 incompleti evadunt.

continuos novem annos gerebatur, apud Parisius ¹ A morbo aquae ² intercutis ³ a diem obiit, superstitionibus ⁴ liberis Karlo ⁵ et Karlomanno ⁶, ad quos successio regni divino nutu pervenerat. Franci siquidem, facto solemniter generali conventu ⁷, ambos sibi reges constituunt, ea conditione praemissa, ut totum regni corpus ⁸ ex aequo partirentur, et Karolus eam partem, quam pater eorum Pippinus tenuerat, Karlomannus vero eam, cui patruus eorum Karlomannus praeerat, regendi gratia susceperet ⁹. Susceptae ¹⁰ sunt utrinque conditiones, et pars regni divisi iuxta modum sibi propositum ab utroque recepta est. Mansitque ista, quamvis cum summa difficultate, concordia, multis ex parte Karlomanni societatem separare molientibus, adeo ut quidam eos etiam bello committere sint ¹¹ meditati. Sed in hoc plus suspecti ¹² b quam periculi fuisse, ipse ¹³ rerum exitus approbavit, cum, defuncto Karlo-
manno ^c, uxor eius ¹⁴ et filii cum quibusdam, qui ex optinamento eius numero primores ¹⁵ erant, Italiam fugam petiit ¹⁶, et nullis existentibus causis, spretomartii fratre, sub Desiderii, regis Langobardorum ¹⁷, patrocinium ¹⁸ se cum liberis suis contulit ¹⁹. Et Karlomannus quidem post administratum communiter ²⁰ biennio ^d regnum morbo decessit; Karolus ²¹ autem, fratre defuncto, consensu omnium Francorum rex constituitur.

4. De cujus nativitate ^e atque infancia, vel etiam pueritia, quia neque scriptis usquam ²² aliquid declaratum est, neque quisquam modo superesse invenitur, qui horum se dicat habere notitiam, scribere ineptum iudicans, ad actus et mores ceterasque vitae illius partes explicandas ac demonstrandas, omissis incognitis, transire disposui; ita tamen ^f ut primo res

gestas et domis et foris, deinde mores et studia eius, tum de regni amministrazione et fine narrando, nihil de his ²³, quae cognitu ²⁴ vel digna vel necessaria sunt praetermittam ²⁵.

5. Omnium ^b bellorum quae gessit, primo Aquitanicum, a patre inchoatum sed nondum finitum, quia cito peragi posse videbatur ²⁶, fratre adhuc vivo, etiam ²⁷ et ²⁸ auxilium ferre rogato, suscepit; et licet cum fratre promisso frustrasset auxilio, susceptam ^c expeditionem strenuissime exsecutus, non prius incepti desistere aut semel suscepto labori ²⁹ cedere voluit, quam hoc quod efficere moliebatur, perseverantia quadam ac iugitate ³⁰ perfecto fine concluderet. Nam et Hunoldum ³¹, qui post Waifarum ³² mortem Aquitaniam occupare bellumque ³³ iam pene ³⁴ peractum reparare temptaverat, Aquitaniam relinquere et Wasconiam ³⁵ petere coegit. Quem tamen ibi consistere non sustinens, transmissio amne Garonna ³⁶, Lupo, Wasconum duci, per legatos mandat, ut ³⁷ perfugam ³⁸ reddat; quod ut ³⁹ festinato faciat, bello se cum expostulaturum ⁴⁰. Sed Lupus, saniori usus consilio, non solum Hunoldum reddidit, sed etiam se ipsum cum provincia cui praeerat, ejus potestati permisit ⁴¹.

6. Compositis in Aquitania rebus eoque bello finito, regni quoque soto ⁴² iam rebus humanis exempto, rogatu et precibus Adriani ⁴³, Romanae urbis episcopi, exoratus, bellum contra Langobardos ⁴⁴ suscepit. Quod prius quidem ⁴⁵ et a patre eius ⁴⁶, Stephano papa supplicante ⁴⁷, cum magna difficultate suspectum est, quia quidam e primoribus Francorum cum quibus consultare solebat, adeo voluntati eius renisi sunt, ut, se regem deserturos ⁴⁸ domumque redituros, libera voce proclamarent ⁴⁹: suspectum est tamen ⁵⁰ tunc contra Haistulfum ⁵¹ regem et celerrime

LECTIONES VARIANTES.

¹ parisios 3 b. 4. 4 b. 8 b. 10 c. 11. B 2. ² atque 6. ³ incutis B 2. nicutis B 2. intercutaneo B 3. 3 b. 3 c. 3 d. 4. 4 b. ⁴ fustibus 6. ⁵ karolo 2 b. 2 c. 3. 3 b. 3. 7. 8. 9. 10 b. 11 b. 11 c. B 2 b. 5. ⁶ karlemanno 1. 2. (6. 6 b.) 10 c. karolomanno 4 b. 8 b. karlomanno 11 c. charolomanno 11 d. ⁷ conventa 6. ⁸ cor corr. corpus 1. ⁹ suscepit 1. 2. 5. ¹⁰ Susceptae usque recepta est deest 5. ¹¹ sunt B 2. ¹² suspitionis 4 b. 8 b. et tres Bouqueti codices. ¹³ ipsi B 2. ¹⁴ eius quae dicitur teoberga 6. ¹⁵ priores B 2. ¹⁶ peteret 8 b. 4 b. ¹⁷ longobardorum 3 b. 5. 10 c. B 2. 3. 3 b. 3 c. 3 d. 4. 4 b. 5. ¹⁸ patrocinio, 2 a man corr. patrocinium 1. patrocinio 3. B 3, 3 b, 3 c, 4 b. ¹⁹ offerret 8 b. 4 b. ²⁰ communi 4. ²¹ editi hic capituli 4. initium ponunt. ²² unquam corr. usquam 1. unquam 2 b. 2 c. 3. 4 b. 11 c. 41 d. B 3, 3 c, 3 d, 4. ²³ cis B 2. ²⁴ condita vel digesta uel necessaria B 2. ²⁵ praetermittam. Explicit prologus. Incipit liber primus de amministrazione regni et fine Karoli. Omnium 10 c. Hic est pars prima in qua de bellis agitur 2. ²⁶ putabatur 8 b. ²⁷ deest 8 b. 4 b. ²⁸ deest 10 c. B 3. 3 b. 3 c. 3 d. 4. 4 b. 5. ²⁹ s. tamen e. 3? Schmincke Bouquet. ³⁰ labore 3 b. 11. ³¹ ac i. deest 8 b. 4 b. ³² unaldum 5. humoldum B 3 c. hic et infra nonnulli: humaldum. ³³ quasi. pharii B 2. gaufarii 2. ³⁴ bellumque iam peractum reparare in codicis 1 margine apposita sunt. ³⁵ pene deest 1. ³⁶ wasconiam 5. ³⁷ garronna 2 c. garonna 4 b. 11. 11 b. garonna B 2 garona. B 2 b. garonna et aedificato castro frontiaco 3. 3. ³⁸ deest 2 b. 2 c. 3. 3 b. 6. 41 c. 11 d. ³⁹ profugam 1. profugum 2. ⁴⁰ nisi 3. 3 c. 9. 10 c. B 5—4. ⁴¹ postulaturum B 5—4. expulsurum codex unus Bouq. ⁴² submisit 8 b. 4 b. ⁴³ socio plurimi codd. ⁴⁴ hadriani 4. ⁴⁵ longabardos 1. longobardos 3 b. 4. B 2 b. 3. 3 b. 3 d. 4. 4 b. 5. longobardus 6. ⁴⁶ deest B 2—4. ⁴⁷ eius sub. st. p. s. 1. 2. 2 b. 2 c. 3. 3. sub deest in reliquis; et Einhardum primo quidem sub (plicante) stephano papa scripsisse, tum vero supplicante remoto, sub non ita delevisse existamaverim, ut non scribarum aliqui id quoque recipiendum putaverint. ⁴⁸ in margine adiectum 1. ⁴⁹ diserturos B 2. ⁵⁰ declamarent 3 b. ⁵¹ tamen est 2. 3 b. 4. B 2—5. aliiq. ⁵¹ haistulfum 8 b. 4 b. 10 c. aistulfum 3. constanter.

NOTÆ.

^a Cf. Suet. Neron. c. 5.

^b I. e. suspicionis.

^c Absona recentiorum commenta de Karlomanni obitus causa referre tædet.

^d Karlomannus annis completis 769 et 770, anni 768 parte inde a die 9 Octobris, et multo majore anni 771, scilicet usque ad d. 4 Decembris, regnavit.

^e Natus est anno 742 ex Einh. Vita cap. 51, die 2

D Aprilis ex Calendario Laurishamensi sæculi ix. (Mabill. de Re diplom. suppl. c. 9.), Aquisgranum fortasse, ex Monacho Sangallensi l. ii, c. 30, Ingelhemii auctore Godefrido Viterb. Partic. xvii, pag. 505. edit. Struv. Pipinus moritur, consurgit Carolus acer, Natus in Ingelheim, cui Berta fit Ungara mater (!).

^f Cf. Suetonii August. c. 9.

^g Cf. Ibid. c. 10

completum. Sed ¹ licet sibi et patri belli suscipiendi similis ² ac potius eadem ³ causa subesse videretur; haud ⁴ simili tamen et labore certatum, et sine constaret esse completum. Pippinus siquidem ⁵ Haistulfum regem paucorum dierum obsidione ⁶ apud Ticenum ⁷ compulit et obsides dare et erepta Romanis oppida ⁸ atque castella restituere, atque ut reddita non repeterentur, sacramento fidem facere; Karolus ⁹ vero post inchoatum a se bellum non prius destitit, quam et Desiderium regem, quem longa obsidione fatigaverat, in deditionem susceperet, filium ¹⁰ eius Adalgisum ¹¹, in quem ¹² spes omnium inclinata videbantur ¹³, non solum regno sed etiam Italia ¹⁴ excedere ¹⁵ compelleret, omnia ¹⁶ Romanis erepta restitueret, Hruodgausum ¹⁷, ForoIuliani ¹⁸ ducatus praefectum, res novas molientem ¹⁹ obprimeret, totamque Italiam suae ditioni subiugaret, subactaeque filium suum Pippinum regem imposeret. Italiam intranti quam difficilis Alpium transitus fuerit, quantoque Francorum labore invia montium iuga et eminentes in coelum scopuli atque asperae cautes ²⁰ superatae sint ²¹, hoc loco describerem ²², nisi vitae illius modum potius quam bellorum quae gessit eventus memoriae ²³ mandare praesenti opere animo esset propositum. Finis tamen huius belli fuit ²⁴ subacta Italia, et rex Desiderius perpetuo exilio deportatus, et filius eius Adalgisus Italia pulsus, et res a Langobardorum ²⁵ regibus ereptae, Adriano ²⁶, Romanae ecclesiae rectori, restituae.

7. Post cuius finem Saxonicum, quod quasi intermissum videbatur, repetitum est; quo ²⁷ nullum neque prolixius, neque atrocius Francorumque populo laboriosius susceptum est, quia Saxones, sicut omnes fere Germaniam incolentes nationes, et natura feroces, et cultui daemonum dediti, nostraeque religioni contrarii, neque divina neque humana iura vel pollucere vel transgredi inhonestum arbitraban-

tur ²⁸. Suberant et causae quae cotidie ²⁹ pacem conturbare poterant, termini videlicet nostri ³⁰ et illorum paene ³¹ ubique in plano contigui, praeter pauca loca, in quibus vel silvae maiores, vel montium ³² iuga interiecta utrorumque agros certo limite disternant, in quibus caedes et rapinae ³³ vel ³⁴ incendia vicissim fieri non cessabant; quibus adeo Franci sunt irritati, ut non iam ³⁵ vicissitudinem ³⁶ reddere, sed apertum contra ³⁷ eos bellum suscipere dignum iudicarent. Susceptum est igitur ³⁸ adversus ³⁹ eos bellum, quod magna ⁴⁰ utrimque animositate, tamen maiore Saxo- num quam Francorum dampno ⁴¹, per continuos triginta tres annos gerebatur. Poterat siquidem citius finire, si Saxonum hoc perfidia pateretur. Difficile dictu ⁴² est, quoties ⁴³ superati ac supplices regi se dederunt ⁴⁴, imperata facturos polliciti sunt, obsides qui imperabantur absque dilatione dederunt, legatos qui mittebantur susceperunt, aliquoties ⁴⁵ ita domiti et emolliti ⁴⁶ ut etiam cultum daemonum dimittere et Christianae religioni se subdere velle promitterent: sed sicut ad haec facienda aliquoties ⁴⁷ proni ⁴⁸, sic ad eadem perventura semper fuere praecipites, non sit ⁴⁹ ut ⁵⁰ satis aestimare ⁵¹, ad utrum horum faciliores verius ⁵² dici possint, quippe cum post inchoatum cum eis bellum vix ullus ⁵³ annus exactus sit, quo non ab eis huiuscemodi ⁵⁴ facta sit permutatio. Sed magnanimitas regis, ac perpetua tam in adversis quam in prosperis mentis constantia, nulla eorum mutabilitate ⁵⁵ vel vinci poterat, vel ab his quae agere coeperat ⁵⁶ defatigari; nam nunquam eos huiuscemodi aliquid C perpetrantis inipune ⁵⁷ ferre passus est, quin aut ipse per se ⁵⁸ ductorem ⁵⁹, aut per comites suos misso exercitu, perfidiam ulcisceretur et dignam ab eis exigeret poenam ⁶⁰, usque dum, omnibus qui resistere solebant profligatis et in suam potestatem redactis, decem millia hominum ex his qui utrasque ripas Al-

VARIANTES LECTIONES.

¹ Sed licet usque completum deest 10 f. 10 g. ² aut similis 5. similis in cod. 1. omissum sed eadem manu suppletum. ³ eandem, corr. eadem 1. eandem causam B 2. eadem causam 6. ⁴ haud 5 b. 10 c. B 5, 5 b. 4 b. aut B 2. ⁵ quidem corr. siquidem 1. ⁶ obsiditione, corr. obsidione 1. ⁷ ticenum corr. ticienum 1. ticenum 3 c. 4. 6. 6 b. 10 b. B 2. 5. ⁸ opida, corr. oppida 1. ⁹ karlus 4. B 2. ¹⁰ et filium 8 b. 4 b. filiumque 3. 6 b. 11. ¹¹ adalgisum 5 c. 5 c. ita et infra. ¹² quo B 2. ¹³ inclinata videbantur, corr. inclinata videbatur 1. inclinata videbantur corr. videbatur B 2. ¹⁴ italiam B 2. italiam cedere B 4 b. hitalia 5 b. ¹⁵ cedere B 3 — 4. decedere 8 b. 4 b. ¹⁶ omnia r. e. r. deest 11. ¹⁷ hruodgausum B 2. ruodgausum 4 b. 10 b. c. 11. 11 b. B 5. ruotgausum B 5. ruothgausum B 5 b. c. ruothogausum B 5 d. routgausum B 4. 4 b. rodgausum 2 c. ruogausum 3. hruodgausum 3 c. ruodgausum 5 c. 8 b. ¹⁸ foroIuliani corr. foroIulani B 2. foroIulani 6 b. B 2. foroIulii 3. ¹⁹ molientes, corr. molientem 1. ²⁰ caute B 2. ²¹ sunt 5. 5 b. ²² describerem B 2. ²³ deest 5. ²⁴ deest B 2. ²⁵ longobardorum 5 b. 10 c. B 5 — 5. ²⁶ hadriano 4. 8 b. 4 b. 6 b. ²⁷ quod 6. B 2. ²⁸ arbitrantur 8 b. 4 b. ²⁹ cotidie 3 b. cottidie B 2 cottidie B 5 — 5. quotidie editi. ³⁰ v. francorum 5. ³¹ poene 1. ³² motium, corr. montium 1. ³³ vel 1. reliqui omnes et legere videntur. ³⁴ deest B 3 — 4. ³⁵ vices 7 a. 7 b. 8 b. 10 f. h. 15. ³⁶ adversus 6. ³⁷ ergo 3. ³⁸ contra 8 b. 4 b. B 2. 5 — 4. ³⁹ maxima 5 b. ⁴⁰ damno 4. 4 b. 8 b. B 2. 3. — 5. ⁴¹ dictum 6. B 2. 5. ⁴² quotiens 2. 5 b. 6 b. 11 B 2 — 5. ⁴³ dederunt 1. 2 b. 5 c. 6 b. 8. 10 b. c. B 2 — 5. dederint . . sint . . dederint . . susceperint 8 b. 4 b. ⁴⁴ aliquotiens 3 b. 11. B 2. 5. 4. ⁴⁵ moliti B 2. ⁴⁶ aliquoties ad haec facienda 1. ⁴⁷ deest B 3 — 4. ⁴⁸ si 11 b. sic 7. 7 c. ⁴⁹ ut non sit satis 2 b. 2 c. 10 b. 10 c. 11 c. 11 d. B 5 — 5. ut non satis sit 7 a, b, c, d. 9 b. 10 f, g, h. 15. ut non satis potest 8. ut non facile aestimare possis 8 b. ⁵⁰ estimari 11. 11 b. ⁵¹ ferius 4. ⁵² ille 2 b. 2 c. 5. 5 b. 5 c. 10 f. 11 b. 11 c. 11 d. ⁵³ huiuscledi, corr. huiuscemodi ab eis 1. ⁵⁴ mutabilitate 1. ⁵⁵ quae coeperant 1. ⁵⁶ inipune corr. inipune 1. ⁵⁷ ductorem 1. 2 b; deest 2 c; reliqui omnes dicto. Cf. infra cap. 12: « una et quam per se gesserat expeditione. » ⁵⁸ p. e. 3. 5 b. 4. 8 b. 4 b. 6. 10 b. 10 c, B 2 — 5.

NOTE.

^a vel a scriptoribus huius aevi eadem significatione **D** ^b Suet. Aug., c. 20. qua et usurpatur.

his¹ fluminis incolebant, cum uxoribus et parvulis sublatos² transtulit, et huc atque³ illuc per Galliam et Germaniam multimoda divisione distribuit⁴. Eaque conditione a rege proposita et ab illis suscepta, tractum per tot annos bellum constat esse finitum, ut abiecto daemonum cultu⁵ et relictis patriis caerimoniis⁶, christianae fidei atque religionis sacramenta susciperent, et Francis adunati, unus cum eis populus efficeretur⁷.

8. Hoc bello⁸, licet permultum temporis spatio⁹ traheretur, ipse non amplius cum hoste quam his acie conflixit, semel iuxta montem qui Osnengi¹⁰ dicitur, in loco Theotmelli¹¹ nominato, et iterum apud Hasa¹² fluvium^a, et hoc uno mense paucisque¹³ interpositis diebus. His duobus proeliis hostes adeo profligati ac devicti sunt, ut¹⁴ ulterius¹⁵ regem neque provocare, neque venienti resistere, nisi aliqua loci munitione¹⁶ defensi, auderent. Plures tamen eo bello tam ex nobilitate Francorum quam Saxonum, et functi summis honoribus, viri¹⁷ consumpti sunt, tandemque anno tricesimo tertio^b finitum est, cum interim tot ac tanta in diversis terrarum partibus bella contra Francos et exorta sint et solertia regis administrata, ut merito intuentibus in dubium venire possit, utrum in eo aut laborum patientiam, aut felicitatem potius mirari conveniat. Nam biennio ante Italicum hoc bellum sumpsit exordium, et cum sine intermissione gereretur, nihil tamen ex his quae alicubi¹⁸ erant¹⁹ gerenda dimissum, aut ulla in parte ab aequo operoso certamine cessatum est; nam rex, omnium qui sua aetate gentibus dominabantur²⁰, et prudentia maximus et animi magnitudine praestantissimus, nihil in his quae vel suscipienda erant vel

A exequenda²¹, aut²² propter²³ laborem detractavit²⁴ aut propter periculum exhorruit, verum unum quodque²⁵ secundum suam qualitatem et subire²⁶ et ferre doctus, nec in adversis cedere, nec in prosperis false blandienti fortunae adsentiri²⁷ solebat.

9. Cum enim assiduo ac paene continuo cum Saxonibus²⁸ bello certaretur, dispositis per congrua confiniorum loca praesidiis, Hispaniam quam maximo poterat belli apparatu adgreditur, saltuque Pyrinei²⁹ superato, omnibus quae adierat oppidis atque castellis in deditionem acceptis, salvo et incolomi³⁰ exercitu revertitur; praeter quod in ipso Pyrinei³¹ iugo Wasconiam³² perfidiam³³ parumper³⁴ in redeundo³⁵ contigit experiri. Nam cum agmine longo, ut³⁶ loci et angustiarum situs permittebat, porrectus iret exercitus, Wascones³⁷, in summi montis vertice positos insidiis — est enim locus ex opacitate silvarum, quarum ibi maxima est copia, insidiis ponendis opportunus³⁸ — extremam impedimentorum partem, et eos, qui novissimi agminis incedentes, subsidio³⁹ praecedentes tuebantur, desuper incursantes, in⁴⁰ subiectam vallem deiciunt⁴¹, consertoque⁴² cum eis proelio, usque ad unum omnes interficiunt⁴³, ac direptis⁴⁴ impedimentis, noctis beneficio, quae iam instabat, protecti, summa cum celeritate⁴⁵ in diversa disperguntur. Adiuvabat in hoc facto Wascones et levitas armorum, et loci⁴⁶ in quo res gerebatur situs; e contra⁴⁷ Francos et armorum gravitas et loci iniquitas per omnia Wasconibus reddidit⁴⁸ impares. In quo proelio Eggihardus⁴⁹ regiae mensae praepositus, Anselmus⁵⁰ comes palatii, et Hruodlandus⁵¹ Britannici⁵² limitis praefectus, cum⁵³ aliis compluribus interficiuntur. Neque

VARIANTES LECTIONES.

¹ albe 6 b. aluis 10 c. B 2. albi B 3 — 4. ² sublato 4. ³ et 2. ⁴ deest 1. atque 2. 10 c. ⁵ distribuit, corr. distribuit 1. ⁶ abiecta d. cultura 10 g. h. 11. ⁷ caerimoniis 6. ⁸ efficeretur 1. ⁹ bellum 2. 2 b. 2 c. 3. 5 c. 11. 11 b. 11 c. 11 d. B 5 — 4. ¹⁰ per multum t. spatium 2. 2 b. 2 c. 3. 5 b. 3 c. 4. 8 b. 4 b. 6. 6 b. 7. 7 c? 7 d? 8. 9. 9 b? 10 b. 10 c. 10 f? 10 g? 11. 11 c. 11 d. 12? 15. B 2 — 5. ^{10?} osnengi 1. 13. osnigni 3 b. hosneggi 3 c. 5 c. neggi 5. ¹¹ osieedi 8. reliqui osneggi ¹¹ theotm... 2. teotmalli 3. tehtmelli 3 b. theotmille B 2. theotmelli 9. 10 b. theotmelli 8. 10 c. 11 c. theotmelli B 4. 4 b. theotmelli B 3, 3 b, 3 d. theotmelli B 5 c. thietmelli 3 c. thietmelle 8 b. ¹² asa 5. B 5 c. uasara, corr. uasera 3 b. hasam 8 b. 4 b. 5. asam 6. hesa B 2. ¹³ paucisque 1. 2. 2 c. reliqui paucis quoque. ¹⁴ deest B 2. 5. ¹⁵ ulterius corr. ulterius 1. ¹⁶ munitione B 2. ¹⁷ consumpti sunt viri 1. ¹⁸ deest 5. aliubi corr. alibi 4. aliubi 5 c. B 2. alibi 2. 5 b. B 5 — 4. ¹⁹ erant gerenda omnes fere praeter 1. ²⁰ dominabantur, corr. dominabatur 4. dominabatur B 3 — 5. ²¹ exsequenda 4. ²² a. p. l. d. deest 3 b. ²³ per B 2. ²⁴ detractavit edd. decretavit 6. ²⁵ unum quoque 1. ²⁶ subripere B 2. surripere B 3 — 5. ²⁷ assentire 2. 3 b. 5 c. 8 b. 4 b. 11. B 3 — 5. adsentire 6 b. ²⁸ xonibus corr. saxonibus 1. ²⁹ pirenei 2. 3 b. 11. B 2 — 4. pirinei 3. 6. perinei 6 b. pyrenei et pyrenaei edd. ³⁰ incolomi edd. ³¹ pyrenei 3 b. B. 2. et edd. pirinei 11. B. 3 — 4. pirinei 4. ³² uasconicam 2 b. 4. 6. 8 b. 4 b. 8. 9. 11. 11 b. c. d. B 2 b. uasconcam 11 c. uasconum 2 c. 3. 7. guasconum 5. ³³ deest 5 b. ³⁴ deest 6. ³⁵ parumper in r. deest 10 g. 11. ³⁶ hic incipit codex 10. ³⁷ uasconi B 2. Ceterum edd. ubique vasecones scribunt. ³⁸ opotunus corr. oportunus 1. ³⁹ subsidia B 2 — 4. ⁴⁰ ab ipso scriptore adiectum 1. ⁴¹ deiciunt 1. ⁴² certoque B 2. ⁴³ interficiunt 1. ⁴⁴ directis corr. direpti 1. directis 6. 11. ⁴⁵ celebritate 6. ⁴⁶ locis B 2. ⁴⁷ et contra 3 b. 6. ⁴⁸ reddit 1. et alii nonnulli. ⁴⁹ eggihardus 10 c. eggihardus 2. 2 b. 5 b. 3 c. eggihaldus 2 c. eggihardus 11 d. B 2 b. eghardus 8 b. eghardus 8 c. agghardus 5. ekkhiardus 4 b. ekkihardus B 5 d. ekihardus B 5. 3 b. 4. 4 b. ekiardus B 3 c. ⁵⁰ anselmus 4 b. 8 b. 8 c. 4 b. 10. 10 b. 10 c. B. 3 — 5. anshelmis B 2. ⁵¹ ita 1. 6. 6 b. 7. 11 c. 11 c. 15. hruodlandus 2. hruodlandus 2 b. 11 d. broadlandus 12. hrodlanus 3 c. hrodlanus 2 c. hrodlanus 8. 8. ruodlandus 5. 7 b. 10. 10 c. 11. 11 b. ruodlannus 10 c. ruothlandus 9. ruothlandus 4 b. 10 b. ruothlandus 3 b. rotlandus 3. 3. 3 c. rutlandus 7 c. 7 d. 8 b. 8 c. 9 b. 10 c. 10 f. 10 g. 15. de codicu 9 c. 14. 16. 17. lectione non constat. Codices omnes B et 4 b. verba et hruodlandus britanni limitis praefectus omittunt. ⁵² britanni corr. britannici 1. britannici 3 b. 6. 11. britanni 8 b. 4 b. ⁵³ cum aliis compluribus omissa sed ab ipso scriptore adiecta 1.

NOTAE.

^a Prepe Osnabrugam, in loco qui medio aevo D Schlachvorderberg, jam die Otus audit. ^b Curaverat annis 772 —

hoc factum ad praesens vindicari poterat, quia hostis re perpetrata ita dispersus est, ut ne fama quidem remaneret, ubinam ¹ gentium ² quaeri posset.

10. Domuit ^a et Brittones ^a qui ad occidentem in extrema quadam parte Galliae ³ super litus oceani ⁴ residentes, dicto audientes ⁵ non erant, missa in eos expeditione, quae ⁶ et obsides dare, et quae imperarentur se facturos polliceri, coacti sunt. Ipse postea cum exercitu Italiam ingressus ac per Romam iter agens, Capuam, Campaniae urbem, accessit, atque ibi positis castris, bellum Beneventanis, ni dederentur ⁷, comminatus est. Praevenit hoc dux gentis Aragisus ⁸, filios suos, Rumoldum ⁹ et Grimoldum ¹⁰, cum magna pecunia obviam ¹¹ regi mit-tens, rogat, ut obsides ¹² filios ¹³ suscipiat, seque cum gente imperata facturum pollicetur, praeter ¹⁴ hoc salum, si ipse ad conspectum venire cogeretur ¹⁵. Rex, ¹⁶ utilitate ^b gentis magis quam animi eius obstinatione considerata, et oblatis ¹⁷ sibi obsides ¹⁸ suscepit, eique, ut ad conspectum venire non cogeretur, pro magno munere concessit; unoque ex filiis, qui minor erat, obsidatus gratia retento, maiorem patri remisit, legatisque ob sacramenta fidelitatis a Beneventanis exigenda atque suscipienda cum ^c Aragiso ¹⁹ dimissis, Romam redit ²⁰; consumptisque ²¹ ibi in sanctorum veneratione locorum aliquot ²² diebus, in Galliam revertitur.

11. Baioaricum ²³ deinde bellum et repente ortum et celeri fine completum est. Quod superbia simul ac saecordia Tassilonis ducis excitavit; qui hortatu ²⁴ uxoris, quae filia Desiderii regis erat ac ²⁵ patris exilium per maritum ulcisci posse putabat, innecto foedere cum Hunis ²⁶, qui Baioariis ²⁷ sunt ab

orientem contermini ²⁸, non solum imperata non facere, sed bello regem provocare temptabat. Cuius contumaciam, quia nimia ²⁹ videbatur, animositas regis ferre nequiverat, ac proinde, copiis undique contractis Baio-riam petiturus, ipse ad Lechum ³⁰ annem cum magno ³¹ venit exercitu. Is ³² flavius Baioarios ab Alaman-nis ³³ dividit. Cuius in ripa castris collocatis, prius quam provinciam intraret, animum ducis per legatos statuit experiri. Sed nec ille pertinaciter agere vel sibi vel genti utile ratus, supplex se regi permisit ³⁴, obsides qui imperabantur dedit, inter quos et filium suum Theodonem ³⁵; data ³⁶ insuper fide cum iuramento, quod ³⁷ ab illius potestate ³⁸ ad ³⁹ defectionem ⁴⁰ nemini ⁴¹ suadenti ⁴² adsentire ⁴³ deberet. Sicque ⁴⁴ bello, quod quasi maximum futurum videbatur, celerissimum est finis impositus. Tassilo ⁴⁵ tamen postmodum ad regem evocatus ⁴⁶, neque redire permissus; neque provincia ⁴⁷ quam tenebat, ulterius duci ⁴⁸, sed comitibus ad regendum com-missa est.

12. His motibus ita compositis, Sclavis qui nostra consuetudine Wiltzi ⁴⁹, proprie ⁵⁰ vero, id est ⁵¹ sua locutione ⁵², Welatabi ⁵³ dicuntur, bellum intulatum est. In quo et Saxones, velut auxiliares ⁵⁴, inter ceteras nationes quae regis signa iussae ⁵⁵ sequebantur, quamquam ficta et minus devota oboedientia, militabant. Causa belli erat, quod Abodritos ⁵⁶, qui cum Francis olim foederati erant ⁵⁷, assidua incur-sione lacecebant ⁵⁸, nec iussionibus coerceri poterant. Sinus ^d quidam ⁵⁹ ab occidentali ⁶⁰ oceano ⁶¹ orientem versus porrigitur, longitudinis quidem incerpertae, latitudinis ⁶² vero ⁶³, quae nusquam centum milia passuum excedat, cum in multis locis con-

VARIANTES LECTIONES.

¹ ubi B2 — 5. ² d. est B. 5 — 4. 4B. ³ brittones 5b. 4b. 10b. 11. B5, 5c. 5. ⁴ galileae 6. ⁵ oceani 4. 2. 5b. reliqui oceani. ⁶ obedientes 10. obaudientes 11. B5 c. 5. ⁷ deest 3 qui 1. 2. et fortasse alii nonnulli. ⁸ sese dederent 8b. 4b. ⁹ aritgisus 5. arigisus 10 c. ¹⁰ romoldum 6b. 7. romaldum 5. romoldum B2. ¹¹ grimoldum corr. grimoldum 1. grimaldum 5. grimoaldum 8b. 4b. ¹² deest 1. ¹³ filios ob-sides 3, 5b. 5. 10. 10b. 10c. 11. B5 — 5. 4B. filios suos obsides 2. ¹⁴ filios suos B2. ¹⁵ praeter h. s. s. i. a. c. v. cogeretur adest. 5. ¹⁶ non cogeretur 5. 5b. 5c. 8b. 4b. 8. 10b. 10c. 4b. ¹⁷ Porro rex B5 — 5. ¹⁸ oblatis B2. ¹⁹ pro obside 8b. ²⁰ aragisus 5. 6. arigisus 10c. B5b. c. d. argiso B5. 4. ²¹ reddit B5, 5b. 4b. ²² consumptisque B5c. consummatis 5. 5b. 5d. 4. 4b. B4. ²³ aliquod 1. 2. aliquod 6. ²⁴ baioaricum 5b. 4b. ²⁵ baioaricum 10b. baioaricum B5 d. in d. inceptus ²⁶ ortatu 1. 2. et alii nonnulli. ²⁷ hac 1. 2. ²⁸ hunis glossa ungaris 10c. ²⁹ baioarius gl. abarie 10c. bubatis 10c. ³⁰ convertimini 4. ³¹ ni vio B2. ³² lechum 5b. le-guchum B5. ³³ maximo 5b. 4. 8b. 4b. 11. B5 — 5. ³⁴ His 5b. ³⁵ alemannis 8b. 4b. 11. ³⁶ subiecit 8b. ³⁷ theodonem 5. ³⁸ de sit i. fidem 1. data i. fide reliqui. ³⁹ q. illius ad 11 c. q. ad illius 11 d. ⁴⁰ fide 11 c. deest 10 g. ⁴¹ ac defensione 5. ad defensionem deest 2 c. ⁴² defensionem 2. 2b. 11b. B2b. d. sui 6b. ⁴³ nullo B2. 5. b. 5d. 4. 4b. 5. nulli B5c. ⁴⁴ suadente B5b. 5d. p. nemini defectionem suadenti 8b. 4b. p. nulli defectionem suadenti B2b. p. ac defensione nemini defectionem suadenti Chesn. Bouq. (arbitrio certe suo ex diversis codicum lectionibus conflata.) ⁴⁵ adsentiri 5. 6. 7. assentiri 2. 5b. 5c. 11. 11b. ⁴⁶ Sique B2. Sique 1. ⁴⁷ tassilo 5b. ⁴⁸ vocatus corr. evocatus 1. ⁴⁹ provinciam B2. provinciae... praesces 8b. ⁵⁰ uti B5 — 4. ⁵¹ wiltzi 5. uulci 5b. wilti 6. 7. wilti 4b. uulsi 8b. uulci 11. uulzi B2. vltzi aut vlti B5. ⁵² propria 2. 3. B4, 4b. ⁵³ id est deest B2. ⁵⁴ elocutione 4b. lingua 8b. ⁵⁵ uelatabi 2. 5b. 11. welezabi 5. weletabili 5c. velatabi 7. weltabi B5. ⁵⁶ auxiliatores 6. 6b. 7. 10b. B2. 5 — 5. ⁵⁷ iuste 5b. iussa 6b. et iussa 7. iussa corr. iussae B5. ⁵⁸ abodritos 5b. 4, 8b. 11. abodritos 6b. ⁵⁹ fuerant 7. ⁶⁰ la-cescebant 5. 4. 5. 8b. 4b. B5 — 5 et alii fortasse. lacecebant 5b. B2. lacecebant 6b. ⁶¹ quidem 1. 2c. 5. 5c. 11b. 11c. 11d. reliqui quidam. ⁶² deest 8b. ⁶³ oceano 5b. B2. ⁶⁴ latitudinis centum milia passuum excedit 10. 10b. 4c. 10c. ⁶⁵ Bredowius pag. 170 ita et codicem Bodleianum legere animadvertit, quoa unde habuerit mihi non liquet, quam Schminkeus p. 65 ea de re nihil dicat. ⁶⁶ huius q. 5.

NOTAE.

^a Cf. Suet. Aug., c. 21.

^b l. e., virtute.

^c l. e., apud Aragisum. Cf. Chron. Moissiac., an. 860, 812, Annal. Laurissenses, an. 784; Gregorii Tu-

^d ron. Hist. epit.; c. 52.

^e Cf. Adami Bremensis Hist. ecclesiasticam, lib. II cap. 9, sqq., et de Situ Daniae, cap. 217, sqq.

tractior¹ inveniatur. Hunc multae circum scelerant² nationes; Dani³ siquidem ac Sueones⁴, quos Nortmannos⁵ vocamus, et septentrionale litus et omnes in eo insulas tenent. At⁶ litus australe Selavi et Aisti⁷, et aliae diversae incolunt nationes; inter quos vel praecipui sunt, quibus tunc⁸ a rege bellum inferebatur⁹, Welatabi¹⁰. Quos ille una tantum, et quam per se gesserat, expeditione ita contudit¹¹ ac domuit, ut ulterius imperata facere minime rennuendum¹² iudicaret.

13. Maximum omnium quae ab illo gesta sunt bellorum, praeter Saxonicum, huic bello successit, illud videlicet, quod contra Avars¹³ vel¹⁴ Hunos¹⁵ susceptum est. Quod ille et animosius quam cetera et longe maiori apparatu administravit. Unam tamen per se in Pannoniam — nam hanc provinciam ea gens tum¹⁶ incolebat — expeditionem fecit; cetera¹⁷ filio suo Pippino¹⁸ ac praefectis¹⁹ provinciarum, comitibus²⁰ etiam atque legatis, perficienda commisit²¹. Quod cum ab his²² strenuissime fuisset administratum, octavo²³ tantem²⁴ anno completum est. Quod²⁵ proelia in eo gesta, quantum sanguinis effusum sit, testatur vacua²⁶ omni habitatore²⁷ Pannonia, et locus in quo²⁸ regia Kagani²⁹ erat, ita desertus³⁰, ut nec³¹ vestigium quidem in eo humanae habitationis appareat. Tota in hoc bello Hunorum nobilitas periit³², tota gloria decedit. Omnis pecunia³³ et congesti³⁴ ex longo tempore thesauri direpti³⁵ sunt, neque ullum bellum contra Francos exortum humana potest memoria recordari, quo illi magis ditati et opibus aucti sint³⁶. Quippe cum usque in³⁷ id temporis pene³⁸ pauperes viderentur,

A tantum auri et argenti in regia repertum, tot spolia praetiosa in proeliis sublata, ut merito credi possit³⁹, hoc Francos Hunis⁴⁰ iuste eripuisse, quod Huni prius aliis⁴¹ gentibus iniuste eripuerunt. Duo tantum ex proceribus Francorum eo bello perierunt, Aerius⁴² dux Foroiulani⁴³, in Liburnia iuxta Tharsaticam⁴⁴, maritimam civitatem, insidiis oppidanorum⁴⁵ intercepit⁴⁶, et Geroldus⁴⁷ Baiariae praefectus, in Pannonia, cum contra Hunos⁴⁸ proeliaturus aciem instrueret⁴⁹, incertum a quo, cum duobus tantum qui eum obequantem ac singulos hortantem comitabantur⁵⁰, interfectus est. Caeterum incruentum pene⁵¹ Francis hoc bellum fuit, et prosperrimum exitum habuit, tametsi diutius magnitudine sui⁵² traheretur.

B 14. Post quod et Saxonicum suae⁵³ prolixitati⁵⁴ convenientem finem accepit⁵⁵, Boemanicum⁵⁶ quoque et Linonicum⁵⁷, quae postea exorta sunt, diu durare non potuerunt; quorum utrumque ductu Karoli minoris ceteri fine completum est. Ultimum⁵⁸ contra Nortmannos, qui Dani vocantur, primo pyratice⁵⁹ exercentes, deinde maiore⁶⁰ classe litora Galliae atque Germaniae vastantes, bellum susceptum est. Quorum rex Godefridus⁶¹ adeo⁶² vana spe inflatus erat, ut sibi totius Germaniae⁶³ promitteret potestatem; Frisian⁶⁴ quoque atque⁶⁵ Saxoniam haud aliter atque⁶⁶ suas provincias aestimabat; iam Abodritos⁶⁷, vicinos suos, in suam ditionem redegerat, iam eos sibi vectigales fecerat. Iactabat etiam⁶⁸, se brevi Aquasgrani⁶⁹, ubi regis comitatus erat, cum maximis copiis adventurum; nec dictis eius, quamvis vanissimis⁷⁰, omnino fides adnuebatur, quin potius⁷¹ pu-

VARIANTES LECTIONES.

¹ contretior B 2. ² tam 2. 5 b. ³ sussones 1. suessonos 2. 5. suaves 5 b. ⁴ nordmannos 4. 8 b. 4 b. sic et infra. norlemannos 5. normannos 2. 5. 3 b B 2. normannos B 5. normanos B 4. normiannos B 4 b. ⁵ Ad B 2. ⁶ haisti 11. aisti 4 B 5 c. al. agisti Boug. ⁷ pene corr., tunc 1. ⁸ inferebantur 1. ⁹ uelatabi 1. uelatali 5 c. uelatabi 2. 5 b. 11. B. 5—4 welatabi B 5. ¹⁰ contulit 1. 5. 6. 6 b. 8. 10 c. B 2 c. concutit 5 c. p. concutit 5 b. contulit, corr. contudit 10. contrivit 10 b. ¹¹ renuendum 5 b. 8 b. 4 b. B 5 c. et alii fortasse. ¹² auaros B 2—4. abaros B 5. ¹³ sine 4. 8 b. 4 b. 11. B 2—5. ¹⁴ humanos B 2. ¹⁵ eagestum B 2. ¹⁶ ceteras 8 b. ... perficientas B. 5—4. cetera et f. 2. ¹⁷ pipino 5 b. 8 b. B 2. 5 c. ¹⁸ praefectus B 2. ¹⁹ deest B 2. ²⁰ comisit 1. ²¹ iis B 2. iis B 2. ²² VIII B 5. 5 b. 4. 4 b. non B 5 c. ²³ tamen 5 b. ²⁴ Quod 1. 2. 5 b. 6. 6 b. ²⁵ vacua 5. ²⁶ habitatione B 5—4. ²⁷ qua B 2. ²⁸ kagani 5 b. 8 b. kagan 4 b. pagani B 2. ²⁹ desertus 2. ³⁰ ne 2. 4. 8 b. 4 b. 5. 10. 10 b. 10 c. 11. B 2—5. c. Parisiensis fortasse. ³¹ periit B 2. ³² pecunia 1. 2. 5? 6. reliqui pecunia. ³³ coniecti 5. ³⁴ direpti B 2. ³⁵ sunt corr. sint 1. sint B 2. ³⁶ deest, sed a scriptore additum 1. ³⁷ p. non B 2. ³⁸ posset 8 b. 4 b. 9. B 2. 2 b. ³⁹ hunis ... hani, corr. hunnis ... hunni B 2. ⁴⁰ alius 1. ⁴¹ oebius 1. erius B 2 b. erius 4. 8 b. 4 b. 6. 8. 10 c. B 2—5. ericius 10. 10 b. erich 5. hericus 2. 2 c. 5 b. 5 c. 6 b. 7. 11. 11 b. herico 5. 5. henricus 2 b. 10 g. 11 c. 11 d. ⁴² in foro. iulanus in 1. B 2. foroiulani 5 c. B 2 b. foroiulianus 2. 8 b. 4 b. 5. 7. 10. 10 b. 10 c. 11 d. B 5—4. foroiuliani 9. foroiulii 2 c. 2 c. 41 c. foroiulianum 8. ⁴³ tharsaticam 1. tarsaticam 8 b. 4 b. B 5—4. tarsianum 2. B 2. asaticum 5. ⁴⁴ opilariorum B 2—4. ⁴⁵ intercepit 1. reliqui interceptus. ⁴⁶ gerolus 8 b. 4 b. gerulus 5 b. 5 c. 5 c. gerallus 15. girallus 5. ⁴⁷ hunos corr. hunnos B 2. unos 5. ⁴⁸ instrueret 1. 2 b. 2. 8. 9. 8 b. 4 b. instrueret corr. strueret 10. construeret 5 c. strueret 2. 5. 5 b. 4. 5. 6. 6 b. 7. 10 b c c. 10 f. 11. 11 b. 11 c. 11 d. B 2—5. ⁴⁹ comitabantur B 2. ⁵⁰ poene B 2. ⁵¹ ita 1. sua magnitudine 8 b. 4 b. reliqui sui magnitudine. ⁵² sua prolixitate 5 b. B 2. ⁵³ prolixitati corr. prolixitati 1. ⁵⁴ hic in editis c p 14. incipit. ⁵⁵ boemanicum 5 b. ⁵⁶ linonicum 5. 5 b. linenicum 6. luonicum al. licenicum al. lilonicum 4. lilinonicum 8 b. linonicum B 5. ⁵⁷ U. quoque 8 b. ⁵⁸ piraticam 5 b. 8 b. 4 b. 11. B 5. 5 b. ⁵⁹ maiori omnes quos inspezi praeter 1. ⁶⁰ go lofridus 4. 5. 6 b. 10. B 2—4. go lofrius 6. gotefridus 10 b. gotofridus 5 b. 11. gotofredus 5. ⁶¹ a leo usque potestatem deest 5. ⁶² germanie 1. ⁶³ fresiam 2 B 5. ⁶⁴ et 8 b. ⁶⁵ quam B 5—4. ⁶⁶ abo tricos 1. abodritos 8 b. abodtyros 5 c. obodritos 11. ⁶⁷ enim B. ⁶⁸ aquisgrani 2. 5. 3 b. 11. B 2—4. ⁶⁹ deest B 5—4. ⁷⁰ deest 8 b.

NOTE.

^a A quibus Esthonia nomen accepit; Tacito, in D Rebus Geticis, cap. 25. Germ., cap. 45, Aestyi audiunt; cf. Jornandem, de

^b L. e., quot.

taretur tale aliquid inchoaturus, nisi festinata fuisset morte praeventus. Nam a proprio satellite interfectus, et suae vitae et belli a se¹ inchoati finem acceleravit².

15. Haec sunt bella, quae rex potentissimus per annos 47³ — tot⁴ enim annis regnaverat — in diversis terrarum partibus summa prudentia atque⁵ felicitate gessit⁶. Quibus regnum Francorum, quod post patrem Pippinum⁷ magnum quidem et forte susceperat, ita nobiliter ampliavit, ut poene duplum^{7a} illi adiecerit. Nam cum prius non amplius quam ea pars Galliae⁸ quae inter Rhenum⁹ et Ligerim¹⁰, oceanumque¹¹ ac¹² mare Balearicum iacet, et pars Germaniae quae inter¹³ Saxoniam et Danubium, Hrenumque¹⁴ ac Salam fluvium, qui Turingos¹⁵ et Sorabos¹⁶ dividit, posita¹⁷, a Francis qui orientales dicuntur incolitur, et praeter haec Alamanni atque Baiuarii ad regni Francorum potestatem pertinerent¹⁸, ipse per bella memorata primo Aquitaniam et Wasconiam¹⁹ totumque Pirinei²⁰ montis iugum, et usque ad Hiberum²¹ amnem, qui apud Navarros²² ortus, et fertilissimos²³ Hispaniae agros secans, sub²⁴ Dertosae²⁵ civitatis moenia²⁶ Balearico²⁷ mari miscetur; deinde Italiam totam, quae ab Augusta²⁸ Praetoria usque in Calabrium²⁹ inferiorem, in qua Graecorum ac Beneventanorum³⁰ constat esse confinia, decies centum et eo amplius passuum milibus longitudine porrigitur; tum³¹ Saxoniam³², quae quidem Germaniae pars non modica est, et eius quae a Francis incolitur, duplum³³ in lato habere putatur, cum ei longitudine possit esse consimilis; post quam utramque Pannoniam, et adpositam³⁴ in altera Danubii ripa Datiam³⁵, Histriam³⁶ quoque et Liburniam³⁷ atque Dalmatiam, exceptis maritimis civitatibus, quas ob³⁸ amicitiam et iunctum cum eo foedus Constantinopolitanum imperatorem habere permisit;

A. deinde omnes barbaras ac feras nationes, quae inter Renum³⁹ ac⁴⁰ Visulam⁴⁰ fluvios⁴¹, oceanumque⁴² ac Danubium positae, lingua quidem paene⁴³ similes, moribus vero atque habitu valde dissimiles⁴⁴, Germaniam incolunt, ita perdomuit, ut eas⁴⁵ tributarias⁴⁶ efficeret^{46a}. Inter quas fere praecipuae sunt Welatabi⁴⁷, Sorabi⁴⁸, Abodriti⁴⁹, Boemanni⁵⁰ — cum his namque bello conflixit —; caeteras, quarum multo maior est numerus, in deditionem suscepit.

16. Auxit⁵¹ etiam⁵² gloriam regni sui quibusdam regibus ac gentibus per amicitiam⁵³ sibi consiliatis⁵⁴. Adeo namque Hadefonsum⁵⁵, Gallitiae⁵⁶ atque Asturicae⁵⁷ regem⁵⁸, sibi societate devinxit, ut⁵⁹ his⁵⁹ cum ad eum vel⁶⁰ litteras vel legatos mitteret, non aliter se apud illum⁶¹ quam proprium suum appellari iuberet. Scottorum⁶² quoque reges sic habuit ad suam voluntatem per munificentiam inclinatos, ut eum nunquam aliter nisi dominum, seque subditos⁶³ et servos eius, pronuntiarent. Extant⁶⁴ epistolae ab eis ad illum missae, quibus huiusmodi affectus⁶⁵ eorum erga illum indicatur. Cum Aaron, rege Persarum, qui excepta India totum pene⁶⁶ tenebat Orientem, talem habuit in amicitia concordiam, ut his⁶⁷ gratiam eius omnium qui in toto orbe terrarum erant regum⁶⁸ ac principum amicitiae praeponeret solumque illum honore ac munificentia sibi colendum iudicaret; ac proinde, cum legati eius, quos cum donariis ad sacratissimum domini ac Salvatoris nostri⁶⁹ sepulchrum locumque resurrectionis miserat, ad eum venissent, et ei domini sui voluntatem indicassent, non solum quae petebantur fieri permisit, sed etiam sacrum illum et salutarem locum, ut illius potestati adscriberetur, concessit; et revertentibus legatis suos adiungens, inter vestes et aromata, et ceteras orientalium terrarum opes, ingentia illi dona direxit, cum ei ante

VARIANTES LECTIONES.

¹ a se deest 1. ² accelerant corr. acceleravit 1. ³ XLVIII. 5 b. quadraginta quatuor B 5. ⁴ quod B 2. ⁵ ac B 2. ⁶ gessit corr. gessit 1. ⁷ pipini 6. pipinum 3 b. 8 b. 11. B 2. 5 c. ^{7a} duplum B 2. ⁸ gallicae 6. ⁹ hrenum 3. 5 c. B 2. renum 3 b. B 5—5. ¹⁰ eligerem 5. ligerem 4. 6. 6 b. B 5. ligurem 10. ¹¹ oceanumque 3 b. B 4 b. ¹² ad B 2. ¹³ intra 8 b. ¹⁴ rhenumque 4. 11. renumque 5 b. B 2—5. ¹⁵ thuringos 2. 5 b. 5 c. thuringo 6. turos 3 b. 2. toringos B. 5. 5 c. d. ¹⁶ sarabos 11. B 3 b. 4 b. ¹⁷ postea 1. 2. 5. 7 c. 8 b. 4 b. 9 b. 10 c. g. h. ¹⁸ pertinent B 5—4. ¹⁹ guasconiam 3. ²⁰ pirenei 5 b. 11. B 3 b. 4 b. pyrinei 4. B 2. 5. pyrenei 8 b. ²¹ hyberum 4 b. 10 b. 10 c. B 4. 5. ²² naruaros corr. naruaros 1. nauaros 2. 5. nouarinos 5 b. naoarros 5 c. ²³ fertilissimos corr. fertilissimos 1. ²⁴ sul 1. ²⁵ tortose 5. 5 b. derlusae 8 b. dertote 10 b. ²⁶ moenibus 6. 6 b. 7. ²⁷ balearico 5 b. ²⁸ angusta 1. augusto 5 b. ²⁹ qualabrium 3. ³⁰ beneventorum, secunda manu beneventanorum 1. ³¹ tam 5 b. tunc 6. B 2. ³² saxoniam B 2. ³³ duplum B 2. et ad eam quae a f. i. latitudine dupla putatur 8 b. ³⁴ appositum B 2. oppositum 8 b. ³⁵ dariam B 2. ³⁶ histriam B 2. 4. 4 b. ³⁷ liburneam B 2. ³⁸ ab corr. ob 1. ³⁹ renum 1. alii rhenum. ⁴⁰ lineae superscriptum 1. iusulam 1. wisulam 2. guisaram, corr. guiseram 5 b. uissulam B 2. uisulam corr. insulam B 5. insulam 5. 6. B 5 d. 4 b. vistulam 8 b. ⁴¹ fluvios corr. fluvii B 2. ⁴² oceanum 1. oceanumque 2. 2 b. 3 b. 11 d. B. 2. 2 b. ⁴³ poenae 4. poene B 2. ⁴⁴ similes B 2. ⁴⁵ voci huic aquis superscriptum et iterum deletum 1. ⁴⁶ eos tributarios B 2. 5. ^{46a} effecerit 8 b. ⁴⁷ uelatabi 5 b. 11. uelatabi B 5. welatabi B 5. ⁴⁸ sorobi B 5—4. sorabe B 4. ⁴⁹ obodriti B 2—4. abodriti 8 b. ⁵⁰ boemani 5 b. 4. 6. 11. B 5—5. ⁵¹ Hoc sit B 2. ⁵² etiam et B 2. 3—4. ⁵³ sibi per a. 1. 2? ⁵⁴ conciliatus B 2. ⁵⁵ adfonsum 2. 2 b. 2 c. 5. 5 b. 10 g. h. B 2. adafonsum 5 c. aedfonsum 6. alesconsum, corr. adfonsum 6 b. adfensum 5. adelfensum B 5. 5 b. 5 c. 5 d. ad effusum B 4. 4 b. hadefonsum 8. 11 c. hasdestinum 7. adelfonsum 8 b. 9. 9 b. ⁵⁶ gallicae 4. 5. 6. 6 b. galitiae 8 b. galatiae B 2. 5 b. galiciae 5 b. B 5. ⁵⁷ arturicae B 2. asturiae 5. asuricae 5. ⁵⁸ regem s. s. d. deest B 5—4. ⁵⁹ his, corr. is 1. his 3 b. 6. 6 b. B 2. reliqui is. ⁶⁰ deest 1. 2. 5 b. 5. ⁶¹ apud illum deest B 2. ⁶² scottorum 4. 6. B 2. 5. 5 d. 4. 4 b. ⁶³ subditus 1. ⁶⁴ extat corr. extant 1. ⁶⁵ effectus 4. B 2. ⁶⁶ poene B 2. ⁶⁷ his 1. 5. 5. reliqui is. ⁶⁸ regnum B 2. ⁶⁹ s. mundi 5.

NOTAE.

^a Vistula, quae et anno 1251 in iure municipali Culmensi Wizele et Wizele audit.

b I. e. is.

paucos annos eum, quem tunc solum habebat, roganti mitteret ¹ elephantum ². Imperatores etiam Constantinopolitani, Niciforus ³, Michael ⁴ et Leo, ultro ⁵ amicitiam ac ⁶ societatem eius expetentes, complures ⁷ ad eum misere legatos. Cum quibus tamen propter ⁸ susceptum a ⁹ se imperatoris nomen et ob hoc eis ¹⁰, quasi qui ¹¹ imperium eis eripere vellet, valde suspectum, foedus firmissimum statuit ¹², ut nulla inter partes cuiuslibet scandali remaneret occasio. Erat enim semper Romanis et Graecis Francorum suspecta potentia, unde ¹³ et illud Graecum extat proverbium ¹⁴: ΤΟΝ ¹⁵ α ΦΑΝΚΟΝ ΦΛΑΟΝ ΕΙΧΕ, ΓΙΤΟΝΑ ΟΥΚ ΕΙΧΕ ¹⁶.

17. Qui cum tantus ¹⁷ in ampliando regno et subigendis exteris nationibus existeret, et in eiusmodi occupationibus assidue versaretur, opera tamen plurima ad regni decorem et commoditatem pertinentia diversis in locis inchoavit, quaedam etiam consummavit. Inter quae ¹⁸ praecipua ¹⁹ ferre ²⁰ non immerito videri possunt basilica ²¹ sanctae Dei genitricis ²² Aquisgrani ²³ opere mirabili constructa, et pons apud Mogontiacum ²⁴ in Reno ²⁵ quingentorum passuum longitudinis — nam ²⁶ tanta est illi fluminis latitudo. Qui tamen uno antequam decederet ²⁷, anno incendio conflagravit ²⁸, nec refici potuit propter festinatum illius decessum ²⁹, quamquam in ea meditatione esset, ut pro ligneo lapideum restitueret. Inchoavit et palatia operis egregii, unum haud longe a Mogontiaco ³⁰ civitate, iuxta villam cuius ³¹ vocabulum ³² est Engilenheim ³³, alterum Noviomagi super Vahalem ³⁴ fluvium qui Batavorum

A insulam a parte meridiana praeterfluit. Praecipue tamen aedes sacras ^b, ubicunque in toto regno suo vetustate conlapsas comperit ³⁵, pontificibus et patribus ad quorum curam pertinebant, ut restaurarentur, imperavit, adhibens curam per legatos, ut imperata perficerent ^c. Molitus est et classem contra bellum Nortmannicum ³⁶, aedificatis ad hoc navibus iuxta flumina, quae et de Gallia et de Germania septentrionalem influunt oceanum; et quia Nortmanni ³⁷ Gallicum litus atque ³⁸ Germanicum assidua infestatione vastabant, per omnes portus et hostia ³⁹ d fluminum, qui ⁴⁰ naves recipi posse videbantur, stationibus et excubiis dispositis, ne qua hostis exire potuisset, tali munitione prohibuit. Fecit idem a parte meridiana in littore provinciae Narbonensis B ac Septimaniae, toto etiam ⁴¹ Italiae littore usque Romam, contra Mauros nuper pyriticam ⁴² exercere adgressos ⁴³; ac per hoc nullo gravi dampno vel Italia a Mauris ⁴⁴ vel Gallia atque Germania a Nortmannis ⁴⁵ diebus suis affecta est, praeter quod Centumcellae, civitas Etruriae ⁴⁶, per prodicionem a Mauris capta atque vastata est, et in Frisia ⁴⁷ quaedam insulae Germanico littori contiguae a Nortmannis ⁴⁸ depredatae sunt.

18. Talem ^e eum in tuendo et ampliando ⁴⁹ simulque ornando regno ⁵⁰ fuisse constat ⁵¹. Cuius ⁵² animi dotes, et summam in qualicumque, et prospera et adverso, eventu mirari liceat ⁵³ constantiam ⁵⁴. Ceteraque ⁵⁵ ad interiorum atque domesticam vitam pertinentia iam ab ⁵⁶ hunc dicere exordiar ⁵⁷.

Post mortem patris cum fratre regnum partitus, C tanta patientia ⁵⁸ similitates et invidiam eius tulit, ut

VARIANTES LECTIONES

¹ miserit 11. ² elephantum 6 b. B 4—5. elephantem 2. 11. hefantem 5 b. elephantem 8 b. ³ niciphorus 1. 4. 10. niciphorus 6. niciphorus 6 b. niciphorus 11 d. niciphorus 2. nichoforus 8. nichoforus 5. niciphorus 8 b. 7. 9. naiforus B 2. naiphorus B 2 b. ⁴ michabel 5. 4. B 2. 5. 5 b. ⁵ ultra *seniori manu corr.* ultro B 2. ultra B 5. 5 c. d. ⁶ et 5. 4. 8 b. 5. 9. 11. B 2—5. ⁷ cum plures 1. quamplures 2. ⁸ deest, sed *secunda manu additum*. 1. ⁹ deest, sed *ab ipso scriptore adjectum*. 1. ¹⁰ hoc eis *corr.* eis 1. hoc ei 9 b. B 2. hoc eis B 3—5. ¹¹ deest 10. 10 b. 10 c. B 2. ¹² posuit B 2. ¹³ unde *usque deest* 2 c. 5. ¹⁴ hic, adiecta *supremae Caroli voluntatis superscriptione, desinit codex* 6. proverbium. francorum genus amicos habet. vicinos non vult habere B 5. ¹⁵ deest 2. 5. ¹⁶ Haec in reliquis *codicibus vario modo corrupta; nullus tamen, ut editi, legit τὸν φραγκὸν φίλον ἔχοντα, γείτονα δὲ ἔχοντα*. ¹⁷ strenuus 5. ¹⁸ quaeque B 2. ¹⁹ praecipue *corr.* praecipua 1. ²⁰ ferre 1. 2. 5 c. 4 b. 5. 8. 9. 10. 10 b. 10 c. 10 e. 15. ²¹ deesse videtur in reliquis. ²² in hac voce *desinit codex* 5. ²³ g. mariae 4. 11 c. ²⁴ aquis mirabili opere 1. ²⁵ mogontiacum *corr.* mogontiacum 4. mogontiacum B 2. magontiacum 11. maguntiacum Boug. ²⁶ rheno 4. 11. Boug. hreno B 2. ²⁷ deest B 2—5. ²⁸ deceret 1. ²⁹ conflagravit 4. ³⁰ discessum B 2. 5 b. 5 c. ³¹ maguntiaco 5 c. magontiaco 7. 11. moguntiaco 6 b. 8 b. ³² cui 2 b. 2 c. 5 c. 8 b. 6 b. 7. 8. 10. 10 b. 10 c. 11 b. 11 d. 15. B 2—5. ³³ nomen 7 c. 8 b. 11 d. ³⁴ ingilenheim 4. 5. 4 b. 6 b. 10. 10 b. 10 c. 11. B 5. ingiletheim B 2. ennigiletheim B 2. engiletheim 5 b. ingilenheim 11 c. ingilemhem 8. ingelenheim B 4 b. ingelentheim B 5. 5 b. 5 d. ingelenheim B 5 c. ingelehem 2 b. 5. ingelenhim 9. ingelehem 5 c. ingelhem 2 c. ingelheim 8 b. B 2 b. ³⁵ vahalem 8 b. ³⁶ repperit 11 B 5. ³⁷ nordmannicum 1. et alii. nordmannicum 10. 10 c. 11. B 5. etc. nordmannicum 5. normannicum 5 b. nordmannicum hic, et per totum opus nordmanni etc. scribendum esse videtur. contra nordmannos 8 b. ³⁸ nordmanni 4. 8 b. B 5. 5 b. 5 c. nordmanni 5 b. B 2. nordmanni 5. ³⁹ atque germanicum *deest* B 5—4. ⁴⁰ ostia 4. 8 b. B 5 b. c. hortus B 2. ⁴¹ qui 1. que 2 11 c. B 5 d. qua reliqui. ⁴² deest 4. ⁴³ piraticam 8 b. 11. B 5—4. ⁴⁴ adgressus 1. aggressus B 5. 5 c. 5 d. ⁴⁵ a mauris italia 2. 4. 5. 8 b. 11. ⁴⁶ nordmannis 1. 2. nordmannis B 2. nordmannis 5 b. nordmannis B 5 d. reliqui nordmannis et nordmannis. ⁴⁷ hetrucae 8 b. ⁴⁸ fresia B 5. ⁴⁹ vide supra ⁵⁰ ampliam lo 1. ampliando 4. amplificando 11. ⁵¹ deest B 2. ⁵² prestat 1. ⁵³ cuius 2. ⁵⁴ mirari liceat in codice 1. eadem manu lineae superimpositum; *adest praeterea in* 2. 2 b. 2 c. 3. 3 b. 3 c. 5 c. *deest in reliquis*. ⁵⁵ maledgradam scilicet Gemblac. ⁵⁶ hic incipit codex B 1. — Ceteraque 2. cetera 5 c. cetera quae B 1. 2. 5. 5 b. 5 d. 4. 4 b. ceteraque quae B 5 c. et cetera quaeque B 5. reliqui ceteraque. ⁵⁷ a scriptore lineae superimpositum 1. 5 c. iam ab *deest* 8 b. ⁵⁸ exordior B 2. Liber primus finit. Incipit secundus B 5 c. ⁵⁹ sapientia 1. 2. 5 b. reliqui patientia.

NOTÆ.

^a I. e., Francum amicum habeas, vicinum non habeas. Graecum et ei tunc temporis i legi solitum, apparet.

^b Cf. Suet. Aug. c. 50.

^c Cf. Capitulare ad Salz. anno 804. 2. 1. et Capit. Aquisgranense a. 807. c. 7.

^d I. e., ostia.

^e Cf. Suet. Aug. c. 61.

omnibus mirum videretur, quod ne ¹ ad iracundiam A
quidem ab eo provocari potuisset. Deinde cum ma-
tris hortatu filiam Desiderii, regis Langobardo-
rum ², duxisset uxorem, incertum qua de cau-
sa ³, post annum eam repudiavit, et ⁴ Hildegardem ⁵ de gente Suavorum ⁶, praecipuae nobilitatis
feminam, in matrimonium accepit, de qua tres filios,
Karolum videlicet et ⁷ Pippinum ⁸ et Ludowicum ⁹, totidemque filias, Hruodrudem ¹⁰ et Bertham ¹¹ et Gislam ¹², genuit. Habuit et alias tres
filias, Theoderadam ¹³ et Hiltrudem ¹⁴ et Ruodhaidem ¹⁵, duas de Fastrada ¹⁶ uxore, quae de orientali-
um ¹⁷ Francorum, Germanorum videlicet, gente
erat, tertiam de concubina ¹⁸ quadam, cuius nomen
modo memoriae non occurrit. Defuncta Fastrada ¹⁹, Liudgardam ²⁰ Alamannam duxit, de qua ni-
hil ²¹ liberorum ²² tulit. Post cuius mortem ²³ tres ²⁴ ha-
buit concubinas, Gersuindam ²⁵ Saxonici generis, de
qua ei filia nomen ²⁶ Adaltrud ²⁷ nata est, et Reginam ²⁸, quae ei Drogonem ²⁹ et Hugum ³⁰ genuit, et
Adallindem ³¹, ex qua Theodricum ³² procreavit. Ma-
ter quoque eius Berthrada ³³ in magno apud eum honore consenuit. Colebat enim eam cum summa ³⁴ re-
verentia ³⁵, ita ut nulla umquam ³⁶ invicem ³⁷ sit
exorta discordia, praeter in divortio filiae Desiderii

regis, quam illa suadente acceperat ³⁸. Decessit ³⁹ tan-
dem ⁴⁰ post mortem Hildegardae ⁴¹, cum iam tres ne-
potes suos totidemque neptes in filii domo vidisset;
quam ille in eadem basilica qua pater situs est,
apud sanctum Dionisium ⁴², magno cum ⁴³ ho-
nore fecit humari. Erat ei ⁴⁴ unica soror, nomine
Gisla ⁴⁵, a puellaribus annis religiosae conversa-
tioni ⁴⁶ mancipata, quam similiter ut matrem
magna ⁴⁷ coluit pietate; quae etiam, paucis ante
obitum illius annis, in eo quo conversata est mona-
sterio decessit.

19. Liberos suos ita ⁴⁸ censuit ⁴⁹ instituendos, ut
tam filii quam filiae ⁵⁰ primo liberalibus studiis, qui-
bus et ipse operam dabat, erudirentur. Tum filios,
cum primum aetas patiebatur, more Francorum
equitare, armis ac venatibus ⁵¹ exerceri fecit, filias
vero lanificio adulescere, colloque ac fuso ⁵², ne per
otium torperent, operam impendere, atque ⁵³ ad
omnem honestatem erudiri ⁵⁴ iussit. Ex his ⁵⁵ omni-
bus duos tantum filios et unam filiam, priusquam
moreretur ⁵⁶, amisit, Karolum, qui maior natus ⁵⁷
erat, et Pippinum ⁵⁸, quem regem Italiae ⁵⁹ praefecerat,
et Hruodrudem ⁶⁰, quae filiarum eius primoge-
nita, et a ⁶¹ Constantino, Graecorum imperatore ⁶²,
desponsata ⁶³ erat. Quorum Pippinus ⁶⁴ unum ⁶⁵ fi-

VARIANTES LECTIONES.

¹ nec 3 b. B 1—4. ² longobardorum 3 b. B. 3—3. ³ caussa 4. ⁴ deest B 1. 2. ⁵ hildigardem 4. 10.
10 b. 10 c. hildigardm 3 b. 5. hildigardim 4 b. hildegardim 8 b. ⁶ suaborum 4. B 2. sueurorum 10. 10 b.
10 c. B 3—5. ⁷ et 1. deest in reliquis. ⁸ pipinum 11. B 2. ⁹ hludouicum 4. B 1. 2. ludoicum 5. ludouicum
3 b. 8 b. 11. luodewicum B 3 b. 4. 4 b. 5. ludwicum B 3. 3 c. ludobicum B 3 d. ¹⁰ hruodrudem 2 b. 3 c. hruod-
rudem 5. hruotrudem 3 b. 11 d. hroodthrudem 6 b. hroodtrudem 7. hruodtrudem 11 c. hruadrudem B 1. 2.
2 b. hruodtrudem 9 b. 12. hrotrudem 2 c. hruotrudem 4 b. rotrudem 3*, ruodrudem 10. ruotrudem et routru-
dem 8. 11. 11 b. B 3—5. rotrudim 8 b. gerdrudem 10 b. 10 c. ¹¹ bertham 4. 10 b. B 3 c. bertham 5 c. bertam
2 c. 5*. 3 b. 8 b. 6 b. 7. 8. 11. 11 b. B 2 b. ¹² giselam B 2. 3 b. 4. 4 b. 5. gisalam B 1. 5. 3 c. 5 d. gisilam 10 c*.
¹³ theoderadam 3*. theodeiadam 5. theodoradam B 2. 2 b. theodoratam 10. 10 b. 10 c. theodradam 2 c. 11. 11
b. theothradam 11 c. theotradam 11 d. theodoram 3 b. B 3—5. thedradam 8 b. ¹⁴ hitrudem 3 b. eltrudem 3*.
hildrudem 10. hildrudim 8 b. hiberudem B 3 d. ¹⁵ hruodhaidem 4. 5. 6 b. 7. hruohaidem 9. hruodhadem 3 c.
11 c. hruodhadam 12. hruothadam 11 d. hruodgadem 3 b. hrothadem 2 b. ruodhaidem 1. 2. 10 b. 10 c. ruotha-
idem 10. B 5. ruodharpam 8. ruodadam 11. 11 b. roladam 3*. ruadhaidem B 1. 2. 2 b. 3. 3 c. 3 d. ruathaidem B 3
b. 4. 4 b. routhaidem B 5. rothaidem 2 c. 8 b. rudhaidem 10 c*. ¹⁶ uastrada B 5. ¹⁷ orientalem B 2. orientali B 3—4.
¹⁸ connubia B 1. conubia B 2. ¹⁹ uastrada B 5. 3 b. 3 d. 4. 4 b. ²⁰ leotgardam 11 c. leotgardam 2. 2 b. 3 b. leot-
ghardam 5 c. leogardem 2 c. letgardam 5*. leodegardam 11. 11 b. luodgardam 11 d. liutgardam 4. 5. 6 b. 7. B 1.
3. 3 b. 3 d. 4. 4 b. liuthgardam B 3 c. liutgradam 8. liutgardum B 2. 2 b. luidgardum 8 b. ²¹ liberum nihil 1. 2.
liberorum nichil B 3—4. ²² nil liberum 3 b. ²³ Post eius mortem 1. ²⁴ quatuor habuit concubinas, mathal-
gardi scilicet, quae peperit ei filiam nomine rudhildam, gersuindam etc. 8 b. (rothildim) 10 f. 10 h. ²⁵ gersu-
uindam B 1. 3 b. 3 d. 5. gesuindam 3 b. ²⁶ deest 3 b. 5. nomine 2. 4. 8 b. 18. 10 b. 10 c. B 2 b. 3—5. ²⁷ ada-
trud B 1. adaltrudis 11 11 b. adaltrud 2. 4. B 2. 2 b. 3. 3 d. adatorud 6 b. adaltrud B 3 b. adaltrud B 4. 4 b.
adaltrud B 5. adaltrud 5. adaltrud 10 b. adaltrud 10 b. adaltrud 7. altrud 11 c. 11 d. adeldrudis 8 b. ²⁸ reginam
corr. rehinam B 3. reinam 8. B 3 b. rehinam B 3 c. remam B 4. 4 b. regiam 2 b. ²⁹ dronem corr. drogonem 1. dru-
gonem 10 10 b. 10 c. drogonem B 5. ³⁰ hugonem 3 c. 7. 10 c. 11 c. 11 d. B 1—4. ugonem 9. ³¹ allindem, corr.
adallindem 1. adalindem 6 b. 10. adillindem 10 b. adallindam 2. 2 b. 3 b. 8. 10 c. B 1. 2—2 b. 3. adillindam
B 3 b. 3 d. 4. 4 b. adlindam B 8 c. atlindam 3*. adalintam 11 c*. aluidam 10 g. adalindam 2 c. 11. 11 b. 11 d.
adelluidam 8 b. ³² theodricum 2. 4. 4 b. 10. B 5. theodoricum 3 b. 5 10 b. 10 c. B 3—4. theodricus B 2. thedri-
chum 8 b. ³³ berthrada 4. B 3. 3 c. d. berthrada 11. berthrada 5 b. 8 b. B 5 b. perthrat B 4. berthrada B 5.
³⁴ magna 3 b. 11. ³⁵ penentia 1. ³⁶ nullaquam B 1. 2. nunquam B 5. ³⁷ inter eos 8 b. ³⁸ suscepit B 2—4. uxo-
rem acceperat 9 b. 10 f. ³⁹ Decessit 1. Discessit B 1. ⁴⁰ tamen B 2. ⁴¹ hildegarde 7. hildigardae 3 b. 4.
11. B 5. hildegardis 8 b. ⁴² dyonisiu 4. B 2. ⁴³ deest 4. ⁴⁴ enim 2 b. unica ei 1. ⁴⁵ gysla B 1. gisela B 5.
gisila 10 b. c. ⁴⁶ religione m. B 2. ⁴⁷ summa B 5. ⁴⁸ ante B 1. 2. ⁴⁹ consuit B 2. ⁵⁰ filii quam nepotes 8 b.
mira corrigendi audacia! ⁵¹ venationibus 8 b. B 3—4. ⁵² fusio 4. ⁵³ adque, 2a manu atque 1. ⁵⁴ erudire B 1—4.
⁵⁵ iis 8 b. ⁵⁶ moriretur, 2a manu moreretur 1. moriretur 4. B 1. moreretur. 8 b. B 2. et alii. ⁵⁷ natu
maior 4. 11. B 1—5. ⁵⁸ pipinum 11. B 2 5 c. ⁵⁹ i. r. B 5. ⁶⁰ hruodroem 9. hruodtrudem 5 b. 11 c. hruo-
thru lem B 1. hruotrudem B 2. 11 d. hrotrudem 2 b. 6 b. 7. htroudrudem B 3. hruodem B 3 b. troudrudem
B 5 c. herdedrudem B 5 d. . . B 4. routrudem B 4 b. routrudem B 5. ruotrudem 8. 11. 11 b. ruodrudem 10.
ruodrudem 10 b. 11 c. rotrudim 8 b. ⁶¹ deest 2 b. 3*. 7. 8. 8 b. 11 c. d. B 2 b. ⁶² imperatori 8 b. 11 d. ⁶³ dispon-
sata B 1. d. erat deest B 2. ⁶⁴ pipinus 11. B 2. 3 c. d. ⁶⁵ unicum B 1. 2. 3. 3 b. c. d. 4. 4 b.

NOTÆ.

^a Cf. Suet. Aug., c. 64.

lium suum Bernhardum ¹, filias autem quinque, Adalheidem ², Atulam ³, Guntradam ⁴, Berthaidem ⁵, ac Theoderadam ⁶, superstites reliquit ⁷. In quibus rex pietatis suae praecipuum documentum ostendit, cum, filio defuncto, nepotem patri ⁸ succedere, et neptes inter filias suas educari fecisset. Mortes filiorum ac filiae, pro magnanimitate qua excelebat, nimis ⁹ patienter ^a tulit, pietate videlicet, qua non minus insignis ¹⁰ erat, compulsus ad lacrimas. Nuntiatio ¹¹ etiam sibi Adriani ¹² Romani ¹³ pontificis obitu, quem in ¹⁴ amicis ¹⁵ praecipuum habebat, sic fleuit ¹⁶, ut filium aut ¹⁷ si fratrem amisisset carissimum. Erat enim in amicitia ¹⁸ optime temperatus, ut eas et facile admitteret ^b et constantissime retineret, colebatque sanctissime quoscumque hac ¹⁹ adfinitate sibi coniunxerat. Filiorum ac filiarum tantam ²⁰ in educando curam habuit, ut nunquam domi positus sine ipsis caenaret ^c numquam iter sine illis ageret ²¹: adequitabant ²² ei filii, filiae vero pene ²³ sequebantur, quarum agmen extremum ex satellitum numero ad hoc ordinati tuebantur. Quae cum pulcherrimae essent et ab eo plurimum diligerentur, mirum dictu ²⁴, quod nullam earum ²⁵ cuiquam aut suorum aut exterorum nuptum dare voluit; sed omnes secum usque ad obitum suum in domo ²⁶ sua retinuit ²⁷, dicens, se earum contubernio carere non posse. Ac propter hoc, licet alias felix, adversae fortunae malignitatem expertus est; quod tamen ita dissimulavit, ac si de eis nulla umquam alicuius probri suspicio exorta, vel fama dispersa fuisset ²⁸ d.

20. Erat ei filius nomine Pippinus ²⁹, ex concubina ^c editus, cuius inter caeteros facere mentionem ³⁰ distuli; facie quidem pulcher, sed gibbo ³¹ deformis.

Is ³² cum pater, bello ³³ contra Hunos ³⁴ suscepto, in Baioaria hyemaret ³⁵, aegritudine simulata, cum quibusdam e primoribus Francorum, qui ³⁶ eum vana regni promissione inlexerant, adversus patrem coniuravit. Quem post fraudem detectam et dampnationem coniuratorum ³⁷ detonsum in coenobio ³⁸ Prumia religiosae vitae, iamque volentem, vacare permisit. Facta est et alia prius contra eum in Germania valida coniuratio, cuius auctores partim luminibus orbat, partim membris incolumes ³⁹, omnes tamen exilio deportati sunt ⁴⁰; neque ullus ex eis est interceptus, nisi tres ⁴¹ tantum qui, cum se, ne comprehenderentur, strictis gladiis defenderent, aliquos etiam occidissent, quia aliter coerceri non poterant, interempti sunt. Harum tamen coniurationum Fastradae ⁴² reginae crudelitas causa et origo extitisse creditur, et ideo in ambabus ⁴³ contra regem conspiratum est, quia uxoris crudelitati ⁴⁴ consentiens, a suae naturae benignitate ac solita mansuetudine immaniter ⁴⁵ exorbitasse videbatur. Ceterum ⁴⁶ per omne vitae suae tempus ita cum summo omnium amore atque favore et domi et foris conversatus est, ut nunquam ei vel minima iniustae crudelitatis nota a quoquam fuisset obiecta.

21. Amabat ⁴⁷ peregrinos, et in eis suscipiendis ⁴⁸ magnam habebat curam, adeo ut plerumque ⁴⁹ eorum multitudo non solum palatio, verum etiam regno non immerito videretur onerosa. Ipse tamen prae ⁵⁰ magnitudine animi huiusmodi pondere minime gravabatur, cum etiam ingentia incommoda laude liberalitatis ac bonae famae mercede compensaret.

22 ⁵¹ Corpore ^f fuit amplo ⁵² atque robusto ⁵³, statura

VARIANTES LECTIONES.

¹ berngardum b 5. bernhardum B 2. berinhardum B 3. 3 d. berinardum B 3 c. bernardum 11. bernhartum 8 b. ² adaleidem 2 b. 3 b. 3 c. 11. 11 b. adalheidem B 2. adalhaidam 11 d. B 4. 4 b. adalheidam B 3. 5 b. c. adelheidam B 3 d. adelhedam B 5. adelheidem 8 b. ³ attulam 2 c. 9. 11 d. B 3. 3 d. 5. altitilam B 4. atitilam B 4 b. atalam 8 b. ⁴ guntradam B 5. gundratam B 1. 2. gunttradam 2 c. gundradam 2 b. 4. 5. 6 b. 7. 8 b. 9. 10. 10 b. 10 c. 11. 11 b. c. et reliqui omnes praeter 1. et 2. qui gontradam, 3 b. qui gundeadam, legunt. ⁵ bertaidem 8. 8 b. 10. berthaidam 2 b. 11. 11 b. d. B 5. 5 b. 3 d. 4. bertaidam 11 c. perthaidam B 1. 2. berthaidem 3 b. berthradam B 5 c. berthadidam B 4 b. bertham B 5. ⁶ theoderadam 10 B 1. theodoratam 10 b. B 2. theodoradam 4 b. theodoraidam B 5. 5 b. c. d. 4. 4 b. theodradam 2 c. 10 c. 11. 11 c. d. B 5. thedradam 8 b. ⁷ reliquid 1. 2. 10 c. reliquit reliqui ^a patris 4. fratris B 1. ⁸ nimis 1. 2. 3. 11 d. minus reliqui. ⁹ non minor erat 1. reliqui ut in textu. ¹⁰ Nutiato 1. Nonciato 5 c. Nontiato 5 c. ¹¹ hadriani 4. ¹² deest 5. 8 b. B 5—4 b. ¹³ in amicis deest, et secunda manu adiectum 1. ¹⁴ in amicitia 10 c. B 3—5. quem amicum 8 b. ¹⁵ fleuit ut filium aut si fratrem amisisset carissimum 1. fleuit ac si carissimum filium aut fratrem amisisset 2. fleuit ac si fratrem aut carissimum filium amisisset 5 b. 4. 5. 7 a. 8 b. 9. 10. 10 b. 10 c. 6 b. B. 1—5. 7. ita certe et Parisienses. f. ac si f. aut filium karissimum a. 11. ¹⁶ ac 3 b. ¹⁷ amicis corr. amicitia 1. ¹⁸ ac B 1. 2. 3. ¹⁹ tantum 1. 2. 5. B 1—5. ²⁰ faceret 5 b. 4. 5. 8 b. 10. 10 c. 11. Gemblac. faciebat B 1—5. ²¹ adequitabant, corr. adequitabant 1. ²² paene B 1. pene B 3. 3 d. 4 b. penes 6 b. B 2. 5. paulo 10 c. ²³ deest 8 b. ²⁴ eorum, corr. eorum 1. ²⁵ domu, corr. domo 1. ²⁶ retenuit 4. 5. ²⁷ deest 8 b. 4 b. ²⁸ pippinus 11. B 2. 5. 5 b. ²⁹ m. f. 3 b. 4. 5. 7 a. 9. 10. 10 b. 11 c. B 1—5. certeet alii. mentionem nullam fecimus 8 b. ³⁰ gibbo 5 c. gypho B 1. gyppo 10. 10 b. c. B 2. 3. 5 c. 3 d. 4. 4 b. gippo B 3 b. gypho B 3. ex corr. 5 c. ³¹ His B 2. ³² bellum. suscepit 1. ³³ hunnos 2 c. 11 d. ³⁴ hyemaret 2 a m. corr. hyemaret 1. hiemaret 5 b. 4. 10. 10 b. c. 11. B 1—5. et alii. ³⁵ qui sibi. illuserant 8 b. deest 3. ³⁶ cenubii B 1. 2. ³⁷ priuma 11. ³⁸ incolomes 4. B 1—5. ³⁹ in exilium acti sunt 8 b. ⁴⁰ III. corr. hi B 2. in B 2. ⁴¹ uastradae B 5. ⁴² in a. lineae superscriptum 1. ⁴³ crudelitate B 1. 2. ⁴⁴ deest, 2a manu suppletum 1. ⁴⁵ Sequentia in editis capiti 21 adiiciuntur. ⁴⁶ Amabat 1. ⁴⁷ et eorum suscipiendorum 8 b. ⁴⁸ plerumque 1. 5. deest in reliquis. ⁴⁹ pro 8 b. ⁵⁰ capp. 22—26 usque qua ab infantia desunt 5. ⁵¹ deest 3 c. ⁵² robusta st. B 1. 2.

NOTAE.

^a Cf. Suet. Aug., c. 65.

^b Cf. ibid., c. 66.

^c Cf. ibid., c. 64.

^d Hraothrudem Hludowicum abbatem S. Dionysii, Bertham Angilberto filios genuisse, constat.

^e Himiltrude, Ann. Lauriss. min. T. I, p. 119, 2. Pro legitima eam habuisse videtur Stephanus III papa, in epistola 45 codicis Carolini.

^f Cf. Suet. Tiber., c. 68; Aug. 79, Calig. 50.

eminenti, quae tamen iustam non excederet — nam A septem suorum pedum proceritatem eius constat habuisse mensuram ¹ — apice ² capitis rotundo, oculis praegrandibus ac vegetis, naso paululum ³ mediocritatem ⁴ excedenti, canitie pulchra ⁵, facie laeta et hilari. Unde formae auctoritas ⁶ ac dignitas tam stanti quam sedenti plurima adquirebatur ⁷, quamquam cervix obesa et brevior ⁸, venterque proiec-tior ⁹ videretur: tamen haec ¹⁰ caeterorum mem-brorum celabat aequalitas ¹¹. Incessu firmo, totaque corporis habitudine virili, voce clara quidem, sed quae minus corporis formae conveniret; valitudine prospera ¹², praeter quod, antequam decederet, per quatuor ¹³ annos crebro febribus ¹⁴ corripiebatur, ad extremum etiam uno pede claudicaret ¹⁵. Et tunc quidem plura suo arbitratu quam medicorum consilio faciebat, quos pene exosos habebat, quod ei in cibis assa, quibus assuetus erat, dimittere, et elixis adsuescere suadebant. Exercebatur assidue equitan-do ¹⁶ ac venando, quod illi ¹⁷ gentilicium erat: quia vix ulla in terris natio invenitur ¹⁸, quae in hac arte ¹⁹ Francis possit aequari. Delectabatur etiam vaporibus aquarum naturaliter calentium, frequenti natatu corpus exercens, cuius ²⁰ adeo peritus ²¹ fuit, ut nul-lus ei iuste valeat ²² anteferri. Ob hoc etiam Aquis-grani ²³ regiam extruxit, ibique extremis vitae annis usque ad obitum perpetim ²⁴ habitavit. Et non solum filios ad balneum, verum ²⁵ optimates et amicos, ali-quando etiam satellitem et custodem corporis ²⁶ tur-bam, invitavit, ita ut nonnumquam centum vel eo amplius homines una lavarentur ²⁷.

23. Vestitu i patrio ²⁸, id est francisco ²⁹, uteba-tur. Ad corpus camisam ³⁰ lineam ³¹ et feminalibus ³²

lineis induebatur; deinde tunicam ³³ quae limbo se-rico ³⁴ ambiebatur, et tibialia ³⁵; tum ³⁶ fasciolis crura, et pedes caltiamentis ³⁷ constringebat, et ex ³⁸ pellibus lutrinis ³⁹ et ⁴⁰ murinis ⁴¹ thorace confecto hume-ros ⁴² ac ⁴³ pectus hyeme ⁴⁴ muniebat; sago veneto amictus, et gladio semper accinctus, cuius capulus ac balteus ⁴⁵ aut aureus aut argenteus erat. Aliquoties et gemmato ⁴⁶ ense utebatur, quod tamen non nisi in praecipuis festivitibus, vel si quando exterarum gentium legati venissent ⁴⁷. Peregrina vero in lumen-ta, quamvis pulcherrima, respuebat, nec umquam eis indui patiebatur, excepto quod Romae semel, Adria-no ⁴⁸ pontifice petente, et ⁴⁹ iterum Leone successore eius supplicante, longa tunica et clamide amictus, calceis quoque Romano more ⁵⁰ formatis induebatur. B In festivitibus ⁵¹ veste auro texta ⁵² et calciamentis gemmatis ⁵³, et fibula aurea sagum adstringente ⁵⁴, diademate quoque ex auro et gemmis ornatus ince-debat; aliis autem diebus habitus eius parum ⁵⁵ a communi et ⁵⁶ plebeio abhorrebat.

24. In cibo ⁵⁷ et potu temperans ⁵⁸, sed in potu tem-perantior ⁵⁹, quippe qui ebrietatem in qualicumque homine, nedum in se ac suis, plurimum abhominaba-tur ⁶⁰. Cibo enim non adeo abstinere poterat, ut saepe quereretur ⁶¹, noxia corpori suo esse ieiunia. Convivabatur ⁶² rarissime, et hoc praecipuis tantum festivitibus ⁶³, tunc tamen cum magno hominum numero. Caena ⁶⁴ cotidiana quaternis tantum fercu-lis praebatur, praeter assam, quam venatores ver-ribus ⁶⁵ inferre solebant, qua ille libentius quam ullo alio cibo vescebatur. Inter ⁶⁶ caenandum aut aliquod aëroama ⁶⁷ aut lectorem audiebat. Legebantur ei historiae ⁶⁸ et antiquorum res ⁶⁹ gestae ⁷⁰. Delectaba-

VARIANTES LECTIONES.

¹ figuram 8 b. ² a. c. r. deest 5 c. ³ paululum B 1. ⁴ in mediocritatem 1. ⁵ inerat 8 b. ⁶ hoc B 1. 5. 3 b. ⁷ quatuor B 1. 2. ⁸ februs, corr. febribus 1. ⁹ claudicaret 10. 10 b. c. claudicabat 44. B 5. claudicavit 5 b. ¹⁰ ci 1. ¹¹ repperit 1. ¹² re 8 b. ¹³ cuius p. a. f. u. n. e. i. v. anteferri in marg. 2a manu adiecta 1. ¹⁴ p. a. 1. ¹⁵ potuerit 8 b. ¹⁶ aquis granum corr. aquis grani 1. ¹⁷ continuo 8 b. ¹⁸ verum et 11. ¹⁹ deest 8 b. ²⁰ pario 3 b. ²¹ francio 4. 8 b. B 5. frantia B 1. 2. francio 10. 10 b. 10 c. B 5. 5 b. c. d. frantio B 4. 4 b. ²² camisiam 2. 2 b. 2 c. 5. 5 b. 3 c. 6 b. 7. 8. 8 b. 10. 10 b. c. 11 c. d. B 2. 2 b. ²³ camisia linea 9. 11. 11 b. B 5—5. ²⁴ feminalibus 11 c. ²⁵ tunica 9. 11. 11 b. B 3—5. tunicam B 1. 2. 2 b. ²⁶ sirico 3 b. syrico B 5. ²⁷ tibialibus 44. 41 b. ²⁸ tibialia cum fasciolis. crura et 4. 2. tibialia cum 5. 41 c. B 2 b. tibialia tum 2 b. 2 c. 6 b. 7. 8. 11 b. ²⁹ calciamentis codd. plurimi. ³⁰ deest B 1. 2. ³¹ lutrinis et murinis deest 5 b. 3 c. 8. 11. 41 b. c. d. 12. B 1—5. ³² vel 4. 10. 10 b. 10 c. B 5. et Reuberi codd. ³³ et murinis deest 7. 8 b. 15. ³⁴ umeros 4. B 1. ³⁵ aspectus B 1. 2. ³⁶ muniebat hyme corr. hyeme 1. — hieme 2. 3 b. 4. 10. 10 b. c. 11. B 1. 2. et alii. ³⁷ balteus 8 b. B 2. 5. ³⁸ geminato 3 b. 10 c. B 4 b. ³⁹ adessent Bouq. ⁴⁰ hadriano 4. ⁴¹ et i. l. s. e. supplicante deest 9 b. 10. 10 b. c. c. et in Reuberi codd. ⁴² opere 1. reliqui more. ⁴³ solennitatibus 8 b. ⁴⁴ testa corr. texta 1. ⁴⁵ geminatis 3 b. ⁴⁶ astringebat B 3—4. ⁴⁷ eius a c. et p. non abhorrebat, corr. eius parum a c. et p. abhorrebat 1. eius communi ac p. non abhorrebat B 5, 5 b. c. d. e. plebeius a plebeio non abhorrebat B 4. e. communis a plebeio non abhorrebat B 4 b. ⁴⁸ ac 2. 3 b. 4. 10. 10 b. c. 11. B 1. 2. (3—4) 5. ⁴⁹ temperate B 1. 2. temperate 5 b. ⁵⁰ temperancior 1. ⁵¹ abominabatur 4. 11. B 1. 2. 5. etc. ⁵² quaereretur 4. B 1. ⁵³ festi-tatibus B 1. ⁵⁴ verubus 5 b. 8 b. B 2. 3 b. 4 b. ⁵⁵ inter usque audiebat deest 5 b. ⁵⁶ acroma 2a manu corr. acroama 1. ineroama serius correctum acroama B 1. ineroama B 2. a:ro:ma B 5. ⁵⁷ hystoriae 1. reliquorum plurimi historiae. ⁵⁸ reges corr. regum B 1. ⁵⁹ regum gesta 4. 8 b. 9. 10. 10 b. c. 15. B 3—4. rei gesta B 2. re gesta B 2. b.

NOTÆ.

^a Cf. Suet. Claud., c. 30.

^b Ibid.

^c Suet. Neron., c. 51.

^d Suet. Tit., c. 5.

^e Cf. Suet. Aug., c. 79.

^f Cf. Suet. Claud., c. 31.

^g Cf. Suet. Aug., c. 80.

^h Suet. Tit., c. 5.

ⁱ C. Suet. Tit., c. 8.

^j Cf. Suet. Aug., 82, et Calig., 52.

^k Cf. Monachum Sangallensem de Gestis Karoli, t.

54.

^l Gallice, chemise.

^m Pellibus ermineae vel zibelineae.

ⁿ Suet. Aug., c. 76.

^o Ibid., c. 74.

^p Ibid.

^q Ibid., c. 74; Vespas., c. 19.

tur et libris sancti Augustini ¹, praecipueque his qui ² de civitate Dei ³ praetitulati sunt ⁴. Vini ⁵ et omnis potus adeo parvus in bibendo erat, ut super caenam raro plus quam ter biberet. Aestate post ⁶ cibum meridianum pomorum aliquid sumens, ac semel bibens, depositis vestibus et calciamentis ⁷, velut ⁸ noctu ⁹ solitus erat, duabus aut tribus horis quiescebat. Noctibus ¹⁰ sic dormiebat, ut somnum quater aut quinque non solum expergiscendo ¹¹, sed ¹² etiam deresurgendo ¹³ interromperet. Cum ¹⁴ calciaretur ¹⁵ aut ¹⁶ amicaretur ¹⁷, non tantum amicos admittebat, verum etiam, si comes palatii litem aliquam ¹⁸ esse diceret quae sine eius iussu definiri ¹⁹ non posset, statim litigantes introducere iussit ²⁰, et velut pro tribunali sederet, lite cognita sententiam dixit ²¹; nec hoc tantum eo tempore, sed etiam, ea die quicquid ²² cuiuslibet officii agendum aut cuiquam ministrorum iniungendum erat, expediebat.

23. Erat ²⁴ eloquentia copiosus et exuberans, poteratque, quicquid vellet, apertissime exprimere. Nec patrio tantum sermone contentus ²⁵, etiam peregrinis linguis ²⁶ ediscendis operam impendit; in quibus latinam ita didicit, ut aequae illa ac patria lingua orare ²⁷ sit solitus; graecam ²⁸ vero melius intelligere ²⁹ quam pronuntiare poterat ³⁰. Adeo quidem facundus ³¹ erat, ut etiam didascalus ³² appareret. Artes ³³ liberales studiosissime coluit, earumque doctores plurimum veneratus, magnis adflicte honoribus ³⁴. In discenda grammatica Petrum Pisanum ³⁵, diaconum ³⁶, senem audivit, in caeteris disciplinis Albinum cognomento Alcoinum ³⁷, item diaconem ³⁸, de Britannia ³⁹, Saxonici generis hominem, virum undecumque doctissimum, praeceptorem habuit; apud quem et rethoricae ⁴⁰ et

A dialecticae ⁴¹, praecipue tamen ⁴² astronomiae ediscendae, plurimum et temporis et laboris impertivit. Discebat artem computandi, et intentione sagaci syderum ⁴³ cursus ⁴⁴ curiosissime rimabatur. Temptabat et scribere, tabulasque et codicillos ⁴⁵ ad hoc in lecto sub cervicalibus circumferre solebat, ut, cum vacuum tempus esset, manum litteris effingendis ⁴⁶ aduinceret; sed parum successit labor praeposterus ac sens inchoatus.

26. Religionem ⁴⁷ christianam, qua ab infantia fuerat imbutus, sanctissime ⁴⁸ et cum summa pietate coluit, ac propter hoc plurimae pulchritudinis basilicam Aquisgrani ⁴⁹ extruxit, auroque et argento et luminaribus ⁵⁰ atque ex aere solido cancellis et ianuis adornavit. Ad cuius structuram cum columnas et marmora aliunde habere non posset, Roma atque Ravenna devchenda curavit. Ecclesiam et mane et vespere, item nocturnis horis et sacrificii tempore, quoad cum validudo permiserat, impigre frequentabat, curabatque magnopere ⁵¹, ut omnia quae in ea gerebantur, cum quam ⁵² maxima fierent honestate; aeditus creberrime commonens, ne quid indecens aut sordidum aut inferri aut in ea remanere permitteret. Sacrorum vasorum ex auro et argento, vestimentorumque sacerdotalium tantam in ea ⁵³ copiam procuravit ⁵⁴ ut in sacrificiis celebrandis ne ⁵⁵ ianitoribus quidem, qui ultimi ecclesiastici ordinis sunt, privato habitu ministrare necesse ⁵⁶ fuisset. Legendi ⁵⁷ atque psallendi disciplinam diligentissime emendavit. Erat enim utriusque admodum eruditus, quamquam ipse nec publice legeret, nec nisi ⁵⁸ submissim ⁵⁹ et in commune cantaret ⁶⁰.

VARIANTES LECTIONES.

* agustini B 1. ² quae 1. ³ domini B 1—4. ⁴ quos de civitate Dei inscripsit 8 b. ⁵ calceamentis 7. 11 c. ⁶ ut 1. 5 b. ⁷ notu corr. noctu 1. ⁸ expergiscendo B 1 5 b. expergiscendum B 2. ⁹ 2a manu adiectum 1. sed e. d. deest 4. ¹⁰ deest 2. deresurgendo 1. desurgendo 2 b. 2 c. 5. 3 b. 4 b. 7. 7 a. 8. 8 b. 9. 10. 10 b. c. B 1. 2. 2 b. 5. resurgendo 14 c. exurgendo 11. 11 b. assurgendo B 3—4. surgendo 3 c. 6 b. 7 11 d. ¹¹ calcearetur 2 c. 5. 8. 9. 11 b. c. d. ¹² et 2 b. c. 5. 3 b. 4. 7. 8. 9. 10. 10 b. c. 14 b. c. d. 2 b. 5. ¹³ amicaretur B 1—4. ¹⁴ aliquem 1. aliquem corr. aliquam B 1. ¹⁵ definire B. 1. ¹⁶ iussisset . . dixisset 2 b. 5 b. c. iubebat . . dicebat 2 c. 5. 11 d? iussu B 2. ¹⁷ dixisset 2. ¹⁸ ea die quicquid 1. q. ea die reliqui. ¹⁹ contemptus 1. ²⁰ 2a manu insertum 1. ²¹ gregam corr. grecam 1. ²² intellegere 4. B 1. 2. 5. ²³ facundus, corr. facundus B 1. fecundus B 2. ²⁴ didascalus 1. didaculus 11 b. didaculus 14. 11 d. B 1. 2. 5. dialecticus 7. ²⁵ horibus, 2a m. corr. honoribus 1. ²⁶ pisanum 15. ²⁷ diaconem 4. 10. 10 b. 11. B 1. 2. 5. ²⁸ alcuinum 2 b. c. 5. 8 b. 9. 11 c. B 3 c. 4 b. ²⁹ britannia 4. B 4. 4 b. britania 8 b. B 1. britannia 3 b. 11. B 3. 5 b. c. d. ³⁰ rethoricae 8 b. ³¹ dialectice B 3—4. dialecticae B 5. ³² tantum, 2a m. corr. tamen 1. ³³ siderum 3 b. 4. 14. B 1. 5. 3 b. c. d. ³⁴ cursum 2. 3 b. 4. 8 b. 9. 10. 10 b. c. 14. B. 1. 5. certe et alii. cursu B 2. ³⁵ codicillos 8 b. et alii. ³⁶ effingendis 2a m. corr. effigendis, 1. 7 a. effigendis corr. effigendis 2 c. effigendis 3 c. 4. 4 b. 6 b. 8. 8 b. 11 c. B 1. 2. 2 b. 5 b. effigendis 2. 2 b. 53 b. 7. c. 9. 11. 11 b. 15. effigendis 9 b. 10. 10 b. c. f. h. Reuberi codd. B 4 b. 5. effigendis 7. B 5. 5. c. d. effigendis 10 g. ³⁷ Religionem. 2a m. Religionem 1. ³⁸ sanctissima et summa 1. ³⁹ aquis granis 1. ⁴⁰ liminaribus B 3 b. 4. 4 b. ⁴¹ manopere 2a m. magnopere 1. ⁴² qua 4. 6 b. B 1. 2. ⁴³ deest 5. 11. B 3 4. eo 3 b. 8 b. B 2. 3 b. 4. 4 b. 5. ⁴⁴ procuravit copiam 1. ⁴⁵ nec adrasum, ita ut iam ne legatur 1. reliqui ne ⁴⁶ necesse 1. ⁴⁷ Legendi corr. Legendi 1. ⁴⁸ nec sibi 1. 3 c. B 3 b. 4 b. ⁴⁹ submissim corr. submissem 1. submissim e. g. 4. 5. 8 b. B 1—5. submissem 2. 3 b. submissem 11. submissum 6 b. 7. ⁵⁰ cantaret. Octingentas et Octuaginta sex ecclesias suis propriis sumptibus cum suppellectilibus et aliis ornamentis ad laudem Dei beataeque Virginis dedicavit, tria millia et septingentas in toto orbe restauravit 16.

NOTAE.

^a Suet. Aug., c. 77.

^b Ibid., c. 78.

^c Ibid.

^d Cf. Suet. Vespas., c. 24.

^e Cf. Suet. Aug., c. 84.

^f Suet. Tit., c. 5.

^g Suet. Aug., c. 89.

^h Cf. Suet. Tiber., c. 70.

ⁱ Cf. Suet. Aug., c. 90, 95.

27. Circa pauperes sustentandos et gratuitam liberalitatem, quam Graeci elemosynam¹ vocant², devotissimus, ut qui non in³ patria solum et⁴ in regno⁵ suo id facere curaverit, verum⁶ trans maria in Syriam⁷ et Aegyptum⁸ atque Africam⁹, Hierosolymis¹⁰, Alexandriae¹¹, atque Carthagini¹² ubi christianos in paupertate vivere compererat¹³ paenuriae illorum compatiens, pecuniam mittere solebat¹⁴; ob hoc maxime transmarinorum regum amicitias expetens, ut christianis sub eorum dominatu degentibus refrigerium aliquod ac relevatio¹⁵ proveniret¹⁶. Colebat prae ceteris sacris et venerabilibus locis apud Romam aeclesiam beati Petri¹⁷ apostoli, in cuius donaria magna vis pecuniae, tam in auro quam in argento, nec non et gemmis, ab illo congesta est. Multa et innumera pontificibus munera missa¹⁸, neque ille toto¹⁹ regni sui tempore quicquam duxit²⁰ antiquius^a quam ut urbs Roma²¹ sua opera²² suoque labore vetere polleret auctoritate, et aeclesia sancti Petri²³ per illum non solum tuta ac defensa, sed etiam suis opibus prae omnibus aeclesiis²⁴ esset²⁵ ornata²⁶ atque ditata²⁷. Quam cum tanti penderet, tamen intra 47 annorum^b, quibus regnaverat, spatium quater tantum illo votorum solvendorum ac supplicandi causa²⁸ profectus est^c.

28. Ultimi adventus sui non solum hae fuere causae, verum etiam quod Romani Leonem pontificem, multis affectum iniuriis, erutis²⁹ scilicet oculis linguaque amputata, fidem regis implorare compulerunt. Idcirco Romam veniens, propter reparandum, qui nimis conturbatus erat, aeclesiae statum, ibi totum hiemis tempus extraxit. Quo tempore Imperato-

ris³⁰ et Augusti nomen accepit, quod primo in tantum aversatus³¹ est³², ut affirmaret, se eo die, quavis praecipua festivitas esset, aeclesiam non intraturum, si pontificis consilium praescire potuisset. Invi³³liam tamen suscepti nominis, Romanis³⁴ imperatoribus super hoc indignantibus, magna tulit patientia, vicitque eorum contumaciam magnanimitate³⁵, qua eis procul dubio longe praestantior erat, mittendo ad eos crebras legationes, et in epistolis fratres eos³⁶ appellando.

29. Post susceptum imperiale nomen, cum adverteret³⁶ multa legibus populi sui deesse³⁷ — nam Franci duas habent leges³⁸ ^d in plurimis locis valde³⁹ diversas — cogitavit quae deerant addere et discrepantia unire, prava quoque ac perperam prolata corrigere; sed de his nihil aliud ab eo factum est, nisi quod pauca capitula^e, et ea imperfecta, legibus addidit. Omnium tamen nationum quae sub eius dominatu⁴⁰ erant, iura⁴¹ quae scripta non erant^f, describere ac literis mandari fecit. Item barbara^g et antiquissima carmina, quibus veterum regum actus et bella canebantur, scripsit memoriaeque mandavit. Inchoavit et grammaticam patrii sermonis. Mensibus etiam iuxta propriam linguam vocabula imposuit, cum ante id temporis⁴² apud Francos⁴³ partim latinis, partim barbaris nominibus, pronunciarentur⁴⁴. Item ventos duodecim propriis appellationibus insignivit, cum prius non amplius quam vix quatuor ventorum vocabula possent⁴⁵ inveniri⁴⁶. Et de mensibus quidem Ianuarius Wintarmanoth⁴⁶, Februarium⁴⁷ Hornung⁴⁸, Martium Lentzinmanoth⁴⁹, Aprilum⁵⁰ Ostarmanoth⁵¹, Maium Winnemanoth⁵²,

VARIANTES LECTIONES.

¹ elemosynam 4. elemosynam 5. 10. 10 b. c. B 4 b. 5. helemosinam 3 b. elymosinam B. 1. 2. elemosinam 11. B 3—3 d. elemosynam 8 b. ² deest B 1. 2. (5—5?) ³ 2a manu appositum 1. ⁴ sed B 1. 2. 2 b. ⁵ regno suo 1. 2. 2 c. in 2 b. deest suo; reliqui omnes suo regno. ⁶ verum etiam B 5—4. ⁷ siriam e. g. 4. 11. B 3 b. 4 b. 5. ⁸ aegyptum 1. reliqui aegyptum aut egyptum. ⁹ affricam 5. B 3—4. ¹⁰ iherosolymis 3 b. B 3 b. 4 b. iherosolymis 6 b. iherosolymis 11. B 3 c. 5. hyerosolymis 4. iherosolymas 8 b. iherosolymis Bouq. ¹¹ alexandriam 8 b. ¹² chartani 1. chartagini 4. cartagini 2. 3 b. 11. B 1—5. carthagini 5. carthaginem 8 b. ¹³ compererat 2 a m. corr. compererat 1. ¹⁴ soleret B 1. 2. 3 t. c. d. ¹⁵ reuelatio 1. ¹⁶ proveniret. Redimebat omnes captivos et detentos in manibus barbarorum, et suis pecuniis eos liberabat 16. ¹⁷ petri apostoli et pauli 10 b. et codex Goldasti. petri et pauli 11. ¹⁸ misit 1. reliqui missa. ¹⁹ toti B 1. 2. ²⁰ dixit 1. ²¹ roma urbs 1. reliqui urbs roma. ²² suo opere 1. ²³ beati B 3. 3 b. c. 4. 4 b. beati sancti B 3 d. ²⁴ aliis 1. ²⁵ deest 1. ²⁶ ordinata 1. B. 5. 5. ²⁷ ordinata B 1. 2. 2 b. ²⁸ supplicante gratia 3 b. ²⁹ eruti 2 a m. eruti 1. ³⁰ 2a manu adiectum 1. ³¹ adversatus 2. 3 b. 5. B 2—4. ³² 2a manu supplementum 1. ³³ constantinopolitanis 8 b. ³⁴ magnanimitate 2 a m. magnanimitate 1. ³⁵ voci eos superscriptum ad 1. ³⁶ averteret, 2a m. aduverteret 1. ³⁷ de; esse 1. ³⁸ im 4. ³⁹ deest B 1. 2. ⁴⁰ ditione 8 b. ⁴¹ iure B 1. ⁴² tempus 8 b. ⁴³ appellarentur 8 b. ⁴⁴ possent uocabula 1. reliqui uocabula possent; v. i. p. 8. b. ⁴⁵ Huius capituli reliqua desunt 2 c. ⁴⁶ in 7 c. constanter monath legitur—uinartemanoth 9. uinartemanoth B 2. 2 b. uintharmanoth B 3. 3 d. Wintarmanodum C 3. uinthermanoth 3 b. B 5 b. 5. wintermanoth B 4. wintermanoth B 4 b. wintermanoth 10 b. wintermanoth 10 c. et Reuberi cod. uinthermanoth 10. (ita 10. ubique manoth habet.) nuntirmanoth 5. Vunthermonet 8 b. (ita constanter in 8 b. monet aut mont.) wintermanoth 4 b. winterman B 8. uunthermonet vel uindermonoth C 4. ⁴⁷ february 3 b. 4. Menses Februarius, Martius, Aprilis, Maius, Iunius, Iulius desunt in B 1. 2. 2 b. ⁴⁸ hornungmanoth 7. hornug. 1. hornung 11 c. ornung 3. ornunhg 3 c. hornunch 10 b. B 4. 4 b. hornunt B 5. hornunc vel ornunhg C. 4. ⁴⁹ lenzinmanoth 2 b. 5 b. 3 c. B 5. lenzenmanoth 9. lenzinmanoth 2. B 3 c. C 4. linzinmanoth 5. lentzmont 8 b. lenthinmanoth 10 b. lenthinmanoth b. 7. 11. 11 b. lenthinmanod C 5. lentinmanoth 5. 8. 11 c. d. lenci manoth B 3 b. 4. (4 b.) lentzin id est meymam sive veris initium B 8. lenzemont C 4. lengtenmonath 7 b. ⁵⁰ Aprilis et Maius, Iulius et Augustus desunt in 2. Aprilis, Maii et Augusti vocabula germanica desunt in 3, ubi Iulius maligne audit. Aprilis et Maius desunt in B 8. 9. ⁵¹ ostarmanodum C 5. hostarmanoth 8. ostermanoth 2 b. 10 b. c. 11. 11 b. c. d. B 3 b. 4. 5. ostermanoh B 4 6. osterman B 8. ostermonet 8 b. ostermanot 4 b. estermonath 7 b. ⁵² win-

NOTAE.

^a Cf. Suet. Vespas., c. 8.

^b Annos 768 et 814 pro completis computat.

^c Cf. Suet. Tiber., c. 72.

^d Legem Salicam et Ribuariorum.

^e I. e., Additamenta ad legem Salicam et ad legem Ribuariorum, annis 805-806.

^f Leges Saxonum, Thuringorum et Frisionum.

^g I. e., Germanica.

Iunium ¹ Brachmanoth ², Iulium ³ Heuvismanoth ⁴, Augustum Aranmanoth ⁵, Septembrem ⁶ Witumanoth ⁷, Octobrem WinJumenianoth ⁸, Novembrem Herbestmanoth ⁹, Decembrem Heilagmanoth ¹⁰ appellavit. Ventis vero ¹¹ hoc modo nomina imposuit, ut Subsolanum vocaret Ostroiwint ¹², Eurum Ostsun Ironi ¹³, Euroaustrium ¹⁴ Sundostroni ¹⁵, Austrum Sun Ironi ¹⁶, Austroafricum ¹⁷ Sun Iwestroni ¹⁸, Africum ¹⁹ Westsundroni ²⁰, Zephyrum ²¹ Westroni ²², Chorum ²³ Westnordroni ²⁴, Circium Nordwestroni ²⁵, Septemtrionem ²⁶ Nordroni ²⁷, Aquilonem Nordostroni ²⁸, Vulturum Ostnordroni ²⁹.

50. Extremo ³⁰ vitae ³¹ tempore, cum iam et ³² morbo et senectute premeretur, vocatum ³³ ad se Hludowicum ³⁴ filium, Aquitaniae regem, qui solus filiorum Hildegardae ³⁵ supererat, congregatis sollempniter de

A toto regno Francorum primoribus ³⁶, cunctorum consilio consortem sibi totius regni et imperialis nominis heredem constituit, impositoque capiti eius diademate, Imperatorem et Augustum iussit appellari. Susceptum est hoc eius consilium ab omnibus qui aderant magno cum favore; nam divinitus ei propter regni ³⁷ utilitatem videbatur inspiratum; auxilium maiestatem eius hoc factum, et ³⁸ exteris nationibus non minimum terroris incussit. Dimisso deinde in Aquitaniam filio, ipse more solito, quamvis senectute confectus, non longe a regia ³⁹ Aquensi venatum proficiscitur, exactoque in ⁴⁰ huiusmodi negotio quod reliquum erat autumnii, circa Kalendas Novembris ⁴¹ Aquasgrani ⁴² revertitur. Cumque ibi hyemaret ⁴³, mense Ianuario, febre valida ⁴⁴ correptus, decubuit.

VARIANTES LECTIONES.

nemanod C 3. iuinnemanoth 5. winemanoth 5 b. B 5. winemamoth 8. uinnemanoth corr. uvnnemanoth B 3 b. wunemanoth B 4. wunemanoh B 4 b. wunnamoth 10 c. wunnamoneth 8 b. C 4. wunnamoneth B 8. — ¹ menses Iunius et Iulius 2a manu in marg. adscripti. 1. ² In codicibus 8, B 3, 5 b, c, d, 4, 4 b. germanica Iunij et Iulij vocabula permutantur. — brahmanoth 10. brhaemonoth 5 b. braemanoth 2 b. 5. 5 c. 6 b. 9. 10. 11 b, c, d. braemonoth C 3. brachmoneth 8 b. C 4. brahmonoth C 4. braeman B 8. (praemanoth B 3, 3 d. prahhemanoth B 3 c. baramanoth 8.) prachmanoth 4 b. ³ Menses Iulius, Augustus et September desunt 2 b. ⁴ uuimanoth 1. uuimanoht 3 b. inumanoth 7 b. heuvismanoth 8.) haymanoth 7. Wimanodum C 3. howimanoth 9. houmanoth 10 b. heumanoth B 3. 5 b, c. hoemanoth B 3 b. howemanoth B 4. howemanoh B 4 b.) houwemanoth B 5. hewmoneth 4 b. heumoneth 8 b. C 4. hewimmanoth Reuberi codd. heuimmanoth vel vaimmanoth C 4. heuman B 8. ⁵ aranmanod C 5. aranmannoth B 2. aramanoth B 2 b. arnomanoth B 5. arnotmanoth 5. 10 b, c. arnman B 8. arnmoneth 8 b. ⁶ sentembrem 4. ⁷ widumanod C 5. widumanoth 7. uuitumanoth 3 b. 3 c. 7 b. B 1. 2. 2 b. c. 4. uuitmanoth B 5. 5 b, c. uoemanoth B 3 b. 4. uuidumanoth. 5. 10 b. 4 b. uitman B 8. herbstmoneth 8 b. c. 4. ⁸ windumemanod C 3. widumemanoth 8. uuin 'ummanoth 10. 10 b. uuindummanoth 10 c. windumanoth 11 d. windumanoth B 3 b. 4. uuidumanoth. B 3. 3 c, d. 4 b. windemanoth B 5. uuindrummanoth C 4. winman B 8. vuynmoneth 8 b. wuynmanod 4 b. windrummanoth Reuberi codd. ⁹ Chestbistimahnnot, corr. herbistimanoth 1. herbistimanoth 5. 5 b. 3 c. 4. 5. 6 b. 9. 10. 10 b. 11. 11 b, c, d. B 3. C 4. herbistmanoth 8. heribestmanoth B 1. heribistmanoth B 2. 2 b. herbistmanoth B 3 d. herebesmanoth B 4. 4 b. heruistmanoth 7. heruistmanod C 3. herbstmanoth 10 c. B 3 d. herbismanoth 2 b. B 5. heruestman B 5. vuyndmoneth 8 b. wyndumanoth 10 f. ¹⁰ helagmanod C 3. helagmanoth 11. 11 b, c, d. hielagimanoth 8. heilegemanoth 9. eilagmanoth 3. haeligamanoth b 4. heilagamanoth B 3 b. 4 b. heiligmanoth 10 b. B 5. heilgmanoth 6 b. heilgimanoth 8 b. heilgimanot 4 b. heilgman B 8. heilmanoth 7. helamanoth 11 b. helmantoh Bouq. ¹¹ ergo 1. reliqui vero. ¹² ostroniuiuth B 3. ostraniuiuth C 3. astroniuiuth B 2. atromwint 2 b. ostrumiuth 11. 11 b. ostruniwind 11 c. ostrunniwind 11 d. ostronowind 7. ostronowint 6 b. ostronowinth B 3 d. ostruuiuth 5 b. B 8. ostronwyndt 8 b. ostrowyndt 4 b. ¹³ ostsumdooni 3 b. ostsumdroni 11 c. ostsumdron B 3 b. 4 b. ostsumdroni B 3 d. ostsumdron 8 b. ostsumdronwind 7. ¹⁴ euroaustrium corr. euroaustrium 1. ¹⁵ suntaustroni 1. suadrostroni 8. sundostroni C 2. B 3 d. sundrostron B 5 b. sundostron B 4. 4 b. sundostren 8 b. 4 b. sondostroni 10 c, d. sudostroni C 3. suthostronowind 7. ¹⁶ suntroni 1. sundron B 3 b. 4. 4 b. sundren 8 b. 4 b. sudwint B 8. suthronowind 7. ¹⁷ austro affricum 5 b. 10. 10 b, c. B 1 — 5. austrum africum 2 b. 11. 11 b, d. austricum africum 11 c. ¹⁸ suntuestroni 1. suduestroni C 3. sunduuestroni B 1. sunduuestroni 11. 11 c. sundi: undiuest: ii C 2. sondwesroni 11 d. sudwestren B 3 b. sunwestren B 4. 4 b. sunduestren 8 b. sulwestronowind 7. — sudwestroni africum deest B 2. ¹⁹ affricum 2 b. 3 b. 10. 00 b, c. B 3. 5 c, d. 4. 4 b. 5. africum w. z. w. chorum deest 3 c. ²⁰ uestsumdron B 5 b. 4. 4 b. westsundroni 8. westsundren 8 b. westsuthronowind 7. ²¹ zephyrum 1. zefyrum 4. 10 c. zefirum 6 b. B 2. zephirim 2 b. 3 b. 10. 11. 11 b, d. epyrum B 5 b. 4. 4 b. ²² westroni eborum deest 10. 10 b, c. — uestroni B 3. westron B 5 b. 4. 4 b. uestroni B 3 d. vuestren 8 b. westronowind 7. ²³ choriām 6 b. ²⁴ uestnordroni B 2. vestnordroni B 5. westnordroni B 3. westnordren B 4. 4 b. westnordron B 3 b. westnorden 8 b. westnorthronowind 7. ²⁵ norduuestroni 1. norduuestroni B 2. norduestroni B 3 d. norduenestroni C 2. nordwesten B 3 b. 4. 4 b. norduestroni 11. nordwestroni 11 b, c. nordwestren 8 b. northwesternowind 7. westroni 8. nordwestroni Reuberi codd. ²⁶ ita 1. septentrionem 4. B 1. C 3. et alii. ²⁷ nordron B 3 b. 4. 4 b. nordroni 3 c. 8. nordren 8 b. northronowind 7. ²⁸ nordostroni 1. nordosthroni B 2. nordenastroni C 3. nordostroni B 3 d. nordostroni 11. 11 b, d. nodstruni 11 c. nordostron B 3 b. 4. 4 b. nordostren 8 b. northostronowind 7. nordostroni Reuberi codd. nordwestroni 8. ²⁹ onostroni 3 b. 3 c. onostroni 8. onostron B 4. 4 b. onostnordron B 3 b. onostnorden 8 b. onostnorthronowind 7. — Ceterum in codicibus B 3, 5 b, c, d. 4. 4 b. venti hoc ordine recitantur: Subsol. Eur. Afr. Sept. Euroaust. Zeph. Aquil. Aust. Chor. Vult. Austroaff. Circius. Incod. B 8: Subsol. vocaret Osterwint, Eurum Ostsud, Vulturum Ostnord, Sefirum Westwint, Circium Nordwest, Favonium, Austrum Sudwint, Affricum Sudwest, Septentrionem id est Borean Nordwint, Chorum Westnord, Aquilonem Nordost. In cod. c. Aquilo Circium et Septentrionem antecedit. ³⁰ E. vero 4 b. 10. 10 b, c. ³¹ vitae suae B 3—4. ³² deest 1. ³³ et vocatum B 1. 2. ³⁴ hludowicum 4. hlodowicum 7. ludowicum 5 b. 8 b. 11. ludowicum B 3 b. 4 b. ludowicum B 5. ludewicum B 5. ludewicum B 3. ludicum B 5 d. ³⁵ hildigardae 6 b. 11. B 1. 2. 5. 5 d. 5 hildigardis 8 b. ³⁶ principibus B 5. 3 b, c. ³⁷ deest B 1. 2. ³⁸ deest 1. 2. ³⁹ regiae B 1. 2. ⁴⁰ deest B 1. 2. 3. 4. ⁴¹ novembres B 5. novemb. B 1. 2. 10. ⁴² aquisgrani 1. aquasgrani 4. 5. 8 b. 10. 10 b. B 1. et reliquorum plurimi. ⁴³ hiemaret 3 b. 4. 11. B 1. 2. 3—4. hiemaverat 7. ⁴⁴ v. c. 4. 8 b. 10. 10 b. 11. B 1. 2. et alii.

Qui statim, ut in febribus solebat, cibi sibi abstinentiam indixit, arbitratus hac¹ continentia morbum posse depelli vel certe mitigari; sed accedente ad febrem lateris dolore², quem Graeci pleuresin³ dicunt⁴, illoque adhuc inedia⁵ retinente, neque corpus aliter quam rarissimo potu sustentante, septimo postquam decubuit die, sacra communione⁶ percepta, decessit, anno aetatis suae septuagesimo⁷ secundo, et⁸ ex quo regnare coeperat, quadragesimo septimo, 5. Kalendas Februarii⁹, hora diei tertia¹⁰.

51. Corpus more sollempni lotum et curatum, et maximo totius populi luctu aeclesiae inlatum atque humatum est. Dubitatum est primo, ubi reponi¹¹ deberet, eo quod ipse vivus de hoc nihil praecipisset¹²; tandem omnium animis sedit¹³, nusquam eum honestius tumulari posse, quam in ea basilica, quam ipse propter amorem Dei et Domini nostri Iesu Christi, et ob honorem sanctae et aeternae Virginis, genitricis eius, proprio sumptu in eodem vico construxit. In hac sepultus est¹⁴, eadem die qua defunctus est, arcusque supra¹⁵ tumulum deauratus cum imagine et titulo exstructus¹⁶. Titulus ille hoc modo descriptus est¹⁷: SUB HOC CONDITORIO SITUM EST CORPUS KAROLI MAGNI ATQUE ORTHODOXI IMPERATORIS. QUI REGNUM FRANCORUM NOBILITER AMPLIAVIT ET PER ANNOS XLVII. FELICITER REXIT. DECESSIT SEPTUAGENARIUS¹⁸. ANNO DOMINI¹⁹ DCCC. XIII²⁰. INDITIONE²¹ VII. 22 V. KAL. FEBR. 23

52. Appropinquantis²⁴ finis complura fuere praesagia²⁵ a, ut non solum alii, sed etiam²⁶ ipse hoc minitari sentiret. Per tres continuos vitaeque termino²⁷ proximos annos et solis et lunae creberrima defe-

ctio, et in sole macula quaedam atri coloris septem dierum spatio visa²⁸. Porticus, quam inter basilicam et regiam operosa mole construxerat, die ascensionis Domini subita ruina usque ad fundamenta conlapsa²⁹. Item pons Hreni³⁰ apud Magontiacum³¹, quem ipse³² per decem³³ annos ingenti labore et opere mirabili de ligno ita construxit, ut perhenniter³⁴ durare posse³⁵ videretur, ita tribus horis fortuito³⁶ incendio conflagravit, ut, praeter quod aqua tegebatur, ne³⁷ una quidem hastula³⁸ ex eo remaneret. Ipse quoque cum ultimam in Saxoniam³⁹ expeditionem contra Godofridum⁴⁰, regem Danorum, ageret, quadam die, cum ante exortum solis⁴¹ castris egressus, iter agere coepisset, vidit repente delapsam caelitus cum ingenti lumine⁴² facem a dextra in sinistram per serenum aera transcurrere, cunctisque hoc signum, quid⁴³ portenderet, admirantibus⁴⁴, subito equus quem⁴⁵ sedebat⁴⁶, capite deorsum⁴⁷ merso deciluit, eumque tam graviter ad terram elisit, ut fibula sagi rupta balteo-que⁴⁸ gladii dissipato, a festinantibus qui aderant ministris exarmatus, non⁴⁹ sine amminiculo⁵⁰, levaretur⁵¹. Iaculum etiam quod⁵² tunc forte manu⁵³ tenebat, ita elapsum est, ut viginti vel eo amplius pedum spacio longe iaceret. Accessit ad hoc crebre⁵⁴ Aquis- sis⁵⁵ palatii tremor, et in domibus ubi conversabatur assiduus⁵⁶ laqueariorum crepitus; tecta etiam de coelo, in qua postea sepultus est, basilica, malumque aureum, quo⁵⁷ tecti culmen erat ornatum, ictu fulminis⁵⁸ dissipatum et supra domum pontificis, quae basilicae contigua erat, proiectum est. Erat in eadem⁵⁹ basilica in margine coronae, quae inter supe-

VARIANTES LECTIOES.

¹ in hac B 1—4. ² dolorem 1. ³ pleuresim 8 b. ⁴ vocant 2 c. 11 d. 8 b. ⁵ inedia, 2a m. inedia 1. ⁶ communia B. ⁷ septagesimo corr. septuagesimo 1. ⁸ deest B 1—4. ⁹ februario 5 b. ¹⁰ tertia in basilica sancti salvatoris et sancte Dei genitricis marie honorifice sepultus est. ita codices B 9. et 10. deficiunt. ¹¹ reponeri corr. reponi 1. ¹² praecipisset 1. ¹³ insedit B 5—4. ¹⁴ deest B 1. 2. ¹⁵ super 8 b. ¹⁶ extrusus 1. ¹⁷ erat B 3. 5 b, c, d? 4? 4 b. ¹⁸ Epitaphii pars prior in codice saeculi noni exeuntis in Bibl. palat. Vindobon. Nro 534. theolog. fol. 53. extat; ibi legitur annos XLVI. ¹⁹ LXXII° aetatis anno indictione VI. V. Kal. febr. B 1. 2. 5—4. ²⁰ christi 11 c. ab incarnatione domini 2 b, c. 5 c. anno incarnatione domini B 5. anno 814 a domini incarnatione 11. 11 b. — anno domini 814 deest 5 b. 5. 6 b. 7. — domini 814 deest 8. B 2. 8. ²¹ ita 1. ut saepissime in mediis aevi scriptoribus et chartis occurrit; reliquorum codd. plurimi indictione; deest 2. 5. VI. B 5. ²² deest 2. 5 b. 5. 10. 10 c. et in Reub. in codd. ²³ V. Kal. febr. deest 11. — His vocibus expliciunt 8 et 8'. ²⁴ Adpropinquantis 4. 5. B 1. 2. et c. A. vero f. 10. Appropinquante vero finis termino 10 b, c. ²⁵ ita 1. 4. 8 b. 4 b. 9. 10. 10 b. c. prodigia 2. 2 b. 2 c. 5. 5 b. 5 c. 5. 6 b. 7. 7 c. 10 g. 11. 11 b, c, d. 13? B 1—5. 8. ²⁶ et 8 b. ²⁷ terminos 1. ²⁸ c. est 5. B 5. 3 b, d. 4. 4 b. 5. ²⁹ rheni 4. 11. B 5 c. et alii remi B 5. 5 d. reni 5 b. B 3 b. 5. in rheno B 1. ³⁰ mogontiacum 4. B 1. 3 b. et alii mogontiam 5 b. B 4 b. 5. moguntiacum 8 b. ³¹ deest B 1. 2. ³² decim B 1. reliqui X. ³³ perhenniter 4. 6 b. 8 b. B 1. 2. 5. et alii. ³⁴ deest 2 b, c. 5. 5 b. 5 c? 9. 11. 11 b, c, d. ³⁵ fortuito 10. 11. 11 b, d. B 3 b. 4 b. forti 10 b. for. 10 c. ³⁶ nec B 1. 2. 3. 4. ³⁷ astula 5 b. 4. 5. 10. 10 b, c, et Reuberi codd. ³⁸ saxoniam 7. 10. 10 b, c. 11. ³⁹ gotofridum 5 b. 11. godefridum 8 b. 10. B 5. dogofridum 10 b. togoofridum 10 c. logofridum 10 c. godfridum B 5 c. ⁴⁰ 2a manu adiectum 1. ⁴¹ luce B 5—4. ⁴² q 11. ⁴³ ammirantibus 4. B 1. 2. 3 b. 4 b. ⁴⁴ quem super 4 b. 9 b. 1000 b. super quem 10 c. 11 b. in quo 5. B 3 c. cui insidebat 2 c. 8 b. 11 d. ⁴⁵ sedit 10 b. ⁴⁶ deesum, 2a m. deorsum 1. ⁴⁷ baltheoque 8 b. B 5. 5 c, d. 5. ⁴⁸ deest 8 b. 10 b. g. 12. 16. B 5. nec 6 b. et 2 b. 3 b. c. 4. 5. 7. 9. 10. 10 c. 11. 11 b, c, d. B. 1. 2. 2 b. non ut B 3. 3 c. d. ⁴⁹ amminiculo 2. 10 b. B 5 c. amiculo corr. amminiculo 5. amiculo 10 g. 11. 12. 16. 17. exarmatus aut sine amiculo 7 b. amminicul 8 b. 10. et alii. ⁵⁰ laevaretur 1. 4. ⁵¹ quem 1. ⁵² manum 1. ⁵³ crebre 5 b. ⁵⁴ aquis 2. equensis B 2. ⁵⁵ assiduus B 1. ⁵⁶ quod B 1. 2. ⁵⁷ fluminis 4. B 1. ⁵⁸ eodem 1.

NOTAE.

- a Cf. Suet. Aug., c. 97
b Mercurium fuisse ipse Einhardus, in Annalib., a. 807, refert; hic vero Suetonium imitatus, rem ut prodigium potius effingit.
c De equo quem sedebat, cum velocitate des-

cendens. » Vita S. Wandregiseli, saec. vii, cap. 7, in Mabill. Actis O. S. B., saec. ii, p. 528. « Quia expeditum equum sidebat. » Anonym. Salernitanus, apud Murat. SS. t. II, p. 500. Cf. et infra Ermoldi Nigelli l. iii, v. 565 et 596.

riores et inferiores arcus ¹ interiorum ² aedis partem ambiebat, epigramma sinopie ³ a scriptum, continens quis auctor esset eiusdem templi, cuius in extremo versu legebatur: KAROLUS PRINCEPS. Notatum est a quibusdam, eodem quo decessit anno paucis ante mortem mensibus, eas quae PRINCEPS ⁶ exprimebant ⁵ litteras, ita esse deletas ⁶ b, ut penitus non apparent. Sed superiora omnia sic aut dissimulavit aut sprexit, ac si nihil horum ad res suas quolibet ⁷ modo pertineret.

33. Testamenta ⁹ facere instituit, quibus filias ⁸ et ⁹ ex concubinis liberos ex aliqua parte sibi heredes faceret, sed tarde inchoata, perfici non poterant. Divisionem tamen ¹⁰ thesaurorum et pecuniae ac vestium aliaeque suppellectilis ¹¹ coram amicis et ministris suis, annis tribus ¹² antequam decederet, fecit, B contestatus eos, ut post obitum suum a se facta distributio per illorum suffragium rata permaneret; quidque ex his quae diviserat fieri vellet, breviario comprehendit, cuius ratio ac textus talis est: ¹³ IN NOMINE DOMINI ¹⁴ DEI OMNIPOTENTIS PATRIS ET FILII ET SPIRITUS SANCTI. Descriptio ¹⁵ atque divisio ¹⁶, quae facta est a gloriosissimo atque piissimo ¹⁷ domno ¹⁸ Karolo imperatore ¹⁹ augusto, anno ab incarnatione Domini nostri Iesu Christi 811, anno vero regni eius in Francia 43 ²⁰, et in Italia 37 ²¹, imperii autem 11 ²², indictione ²³ 4, quam pia et prudenti consideratione facere decrevit, et Domino annuente perfecit, de thesauris suis atque pecunia ²⁴ quae in illa die in camera ²⁵ eius inventa est. In qua illud praecipue praecavere voluit, ut non solum ²⁶ elemosinarum ²⁷ largitio, quae solemniter apud christianos de possessionibus eorum agitur, pro se quoque de

A sua pecunia ²⁸ ordine atque ratione perficeretur, sed etiam, ut heredes sui, omni ambiguitate remota, quid ad se pertinere deberet, liquido cognoscere et sine lite atque contentione sua inter se competenti partitione dividere potuissent. Haec igitur intentione atque proposito omnem substantiam atque suppellectilem ²⁹ suam, quae in auro et argento gemisque et ornatu regio in illa, ut dictum est, die in camera eius poterat inveniri, primo quidem trina divisione partitus est, deinde easdem ³⁰ partes subdividendo, de duabus partibus 20 et unam partem ³¹ fecit, tertiam integram reservavit. Et duarum quidem partium in 20 et unam partem ³² facta divisio tali ratione constitit, ut quia in regno illius ³³ metropolitanae civitates 20 et una esse noscuntur, unaquaeque illarum partium ad unamquamque metropolim per manus heredum et amicorum suorum elemosinae ³⁴ nomine ³⁵ perveniat, et archiepiscopus qui tunc illius ecclesiae rector exstiterit, partem quae ad suam ecclesiam data est suscipiens, cum suis suffraganeis partiatur, eo scilicet modo, ut pars ³⁶ tertia suae sit ecclesiae, duae vero partes inter suffraganeos dividantur. Harum divisionum, quae ex duabus primis partibus factae sunt, et iuxta ³⁷ metropoleorum ³⁸ civitatum ³⁹ numerum 20 et una esse noscuntur, unaquaeque ab altera sequestrata, semotim in suo repositoio cum ⁴⁰ superscriptione civitatis ad ⁴¹ quam referenda est, recondita iacet. Nomina ⁴² metropoleorum ⁴³, ad quas eadem elemosina ⁴⁴ sive largitio facienda ⁴⁵ est, haec sunt: Roma, Ravenna, Mediolanum ⁴⁶, Forum Iulii ⁴⁷, C Gradus ⁴⁸, Colonia, Mogontiacus ⁴⁹, Iuvavum ⁵⁰ quae et Salzburg ⁵¹, Treveris ⁵², Senones ⁵³, Vesontio ⁵⁴, Lugdunum, Rotomagus ⁵⁵, Remis ⁵⁶, Arelas ⁵⁷, Vienna, Daran-

VARIANTES LECTIONES.

¹ artus 1. ² inferiorem 2 b. c. 3. 5 b. 10 b. c. c. 11 b. c. d. ³ synopie 8 b. B 4 b. 5. synope descriptum 11. ⁴ principem 6 b. B 4 b. quas principes B 5 c. ⁵ exprimebat corr. exprimebant 1. exprimebat 5 b. ⁶ ita esse deletas deest 5 c. ⁷ quo libet corr. quolibet 1. ⁸ quibus ex concubinis filias et liberos 1. filios ex c 1. 3. — filios 11. 11 b. c. d. ⁹ deest 7. B 2. 2 b. 5 c. ¹⁰ 2a manu adiectum 1. ¹¹ suppellectilis 1. suppellectilis 2. 4 b. 6 b. B 5 c. ¹² anno tercio B 3 — 4. ¹³ Quae sequuntur usque SANCTI in codice 1. littera maiuscula scribuntur, nec dubium videtur, ea in breviario ipso primam omnium lineam occupasse, atque littera pro temporis eius more longiori expressa fuisse. ¹⁴ deest B 3 — 5. ¹⁵ Incipit descriptio 8 b. ¹⁶ a. d. deest 7. ¹⁷ a. p. deest 6 b. 7. ¹⁸ deest 5 b. c. ¹⁹ k. i. deest 5 c. ²⁰ XLIII. 6 b. 7. 10 b. ²¹ unus omnium codex 1. legit XXXVII, sed ultimum 1 a scriptore sub lineam deductum, et haec eius pars ab eodem postea iterum deleta esse videtur, quo et ipsum 1 paululum attingit. XXXIII. 2 b. B 5. ; reliqui omnes XXXVI. ²² XII. 5 b. ²³ indictione B 2. indictione 4. 5. 6 b. 10. 10 b. c. 11. B 1. 5 — 5. et alii cert. multi. ²⁴ pecunia 1. 5 b. 5. reliqui pecunia. ²⁵ camera B 1. 2. ²⁶ 2a manu additum. ²⁷ elemosinarum 4. elemosinarum B 1. 2. elemosynarum 8 b. ²⁸ pecunia B 2. 5. ²⁹ suppellectilem 5 b. 4. 8 b. 10 b. 11. B 1. 2. 5 b — 5. ³⁰ eadem, 2a m. easdem 1. ³¹ partes 8 b. ³² partem 8 b. ³³ eius 6 b. B 5 — 4. ³⁴ elemosinae 4. elemosinae B 1. elemosynae 8 b. ³⁵ deest B 1. 2. ³⁶ p. illa t. B 2. ³⁷ iuxta 1. ³⁸ metropolitanarum 11 c. d. metropoliticarum 8 b. ³⁹ deest 5. B 2 b. ⁴⁰ deest B 1. 2. ⁴¹ ad q. p. est deest 8 b. 4 b. ⁴² N. vero 2 c. 8 b. 11 d. ⁴³ metropoliticae civitatum 8 b. metropolim civitatum Bouq. ⁴⁴ elemosina 4. elemosyna 6 b. elemosinae B 1. elemosynae 8 b. ⁴⁵ data 8 b. ⁴⁶ mediolanum 4. ⁴⁷ foro iulii 10. 10 b. c. ⁴⁸ gradis 5. vradus in marg. civitas italie 11 c. c', warendus 11 d. ⁴⁹ mogontia B 5 b. 4. 5. magontia B 5 c. d. magontiacus 2 c. 10. 11. 11 b. maguntiacum 2 b. 11 c. moguntiacum 8 b. ⁵⁰ iuvavum B 5. iuvavum 11 c. d. B 5. 5 b. 4. 4 b. iuvanium. Reuberi codd. iuvavum B 5 d. iuvavum 4 b. vivanum 8 b. ⁵¹ salzburch 1. salzburg 2 b. salzburch 7. 10 b. c. B 5. salzbure 5. 10. B 5. salzburch B 4. 4 b. salzburch B 5 b. salzburg B 5 c. salzburch B 1. salzburch B 2. salzburch B 5 d. salzburg 11. 11 b. c. salzburg 11 d. salzburgum 8 b. ⁵² treveri 4. 5. 7. B 1. 2. ⁵³ renones B 2. senones B. 4. 4 b. ⁵⁴ vesontio, 2a m. vesontium 1. vesontium 8 b. B 5. ⁵⁵ rotomagus 1 B 5. rotomagus 5. rodomagum 2. ratomagus 4. 7. 10. 10 b. c. B 1 — 4. ⁵⁶ remi 4. 5. 7. B 1. 2. ⁵⁷ arelas 5. 7. arelatum 6 b. areles b 1 — 4.

NOTAE.

a Colore rubro.

b Cf. Suet. Aug., c. 97.

c Ibid., c. 101.

tasia¹, Ebrodunum², Burdigala³, Turones⁴, Bituriges⁵. A gregavit, quam quod ad eum ex³¹ paterna hereditate pervenit, ut³² integrum esset³⁶, neque ulla divisione scinderetur, ordinavit. Si qua autem invenirentur aut vasa aut libri aut alia³⁷ ornamenta, quae liquido constaret eidem capellae³⁸ ab eo conlata non³⁹ fuisse, haec qui habere vellet, dato iustae aestimationis praetio⁴⁰, emeret et haberet. Similiter et de libris⁴¹, quorum magnam in bibliotheca⁴² sua⁴³ copiam⁴⁴ congregavit⁴⁵, statuit, ut ab his qui eos habere vellent, iusto pretio fuissent redempti, praetiumque in pauperibus⁴⁶ erogatum. Inter caeteros thesauros atque pecunias⁴⁷ tres mensas argenteas et auream unam praecipue magnitudinis et ponderis esse constat. De quibus statuit atque decrevit, ut⁴⁸ una ex his, quae forma quadrangula, descriptionem urbis Constantinopolitanae continet, inter cetera donaria quae ad⁴⁹ hoc deputata sunt, Romam ad basilicam⁵⁰ beati Petri apostoli deferatur, et altera, quae forma rotunda, Romanae urbis effigie⁵¹ decorata⁵² est, episcopo⁵³ Ravennatis aeclesiae conferatur⁵⁴. Tertiam⁵⁵, quae ceteris et operis pulchritudine et ponderis gravitate multum excellit, quae ex tribus orbibus conexa⁵⁶, totius mundi descriptionem subtili ac minuta figuracione complectitur, et auream⁵⁷ illam, quae quarta esse dicta est, inter⁵⁸ heredes suos atque in elemosinam⁵⁹ dividendam partis augmentum⁶⁰ esse constituit. Hanc⁶⁰ constitutionem atque ordinationem coram episcopis, abbatibus, comitibusque, qui tunc praesentes esse potuerunt, quorumque hic nomina descripta sunt⁶¹, fecit atque constituit.

VARIANTES LECTIONES.

¹ daratansia B 5 b. darentasia 11. tarantasia 8 b. ² ebrodunum 1. ebredunum 11. B 5. ³ burdegala 3 b. 11. B 5. ⁴ turonis 3 b. 10 b. 11. B 4. 4 b. turonus 6 b. ⁵ bituriges 5. bituries 7. B 5-4. bituricus 6 b. Ceterum in 8 b. Rotomagus, Treveros, Senones, Vesontium et Lugdunum, in B 3, 3 b, c, d. 4 b. Mogontiacus Gradum et Coloniam, Treveri Iuvavum, et Lugdunum, Arelas, Ebrodunum, et Bituriges bina in vulgatis praecedentia nomina antecedunt. ⁶ diuiones 4. ⁷ cottidiano B 5. 3 d 4. 4 b. 5. quotidiano 8 b. ⁸ uersatur corr. uersaretur 1. ⁹ velati res B 5-4. uel tres B 1. 2. ¹⁰ ita 1. 2. 5. reliqui tamdiu. ¹¹ deest 1. 5. ¹² vel u. e. n. s. indicaret deest 2. vel ut usum sibi 1. ¹³ eorum 1. eam B 2. ¹⁴ una B 2. uni B 3. 3 b. c, d. ¹⁵ adderentur B 1. 2. ¹⁶ in cod. 1. secunda manu additur vero. Quod nescio an et in 2. 3 b. et 5 legatur. ¹⁷ a supra B 1. 2. ¹⁸ morte 1. ¹⁹ erogaretur 8 b. 11. ²⁰ elemosine 4. elemosinae 8 b. uterque constanter. ²¹ aequae corr. atque 1. ²² aliique 8 b. 11. 11 b, c. ²³ pretiosa 2 b. 8 b. 11 c, d. ²⁴ uilia aut B 1. uili ad 2 b. 5. B 2. 2 b. ²⁵ facta 8 b. 11. 11 b, d. factos 2 b. ²⁶ ita 1 reliquorum plerique duo p scribunt. ²⁷ sint B 1. 2. ²⁸ fulera 8 b. ²⁹ camara B 1. ³⁰ atque in J. ³¹ uestiaria corr. vestiaria 1. ³² patis corr. partis 1. ³³ cappellam 4. ³⁴ ex paterna a leum p. h. 4. reliqui ad eum ex p. h. pervenit. ³⁵ 2a m. suppletum 1. ³⁶ esse 2a m. esset 1. ³⁷ 2a m. suppletum 1. ³⁸ capellae 4. ³⁹ 2a m. adiectum 1. ⁴⁰ praemio 7. 10 b, c. ⁴¹ et de 1. deest 5 c. ⁴² biblioteca corr. bibliotheca 1. ⁴³ deest 1. ⁴⁴ copiam congregavit 1. ⁴⁵ habebat congregatam 11, 11 b, c, d. ⁴⁶ pauperes 4. 7. 8 b. 9. 10. 10 b, c. 11. B 1-5. etc. ⁴⁷ pecunias B 5, 3 b, d. pecuniam 2. 4. 11. B 2. 5. fortasse et Parisienses. ⁴⁸ ut ut corr. ut 1. ⁴⁹ ab 2a m. corr. ad 1. ⁵⁰ ad beati 2a m. corr. ad basilicam ad beati 1. ⁵¹ effigiae 4. ⁵² figurata 2. 3 b. 5. 6 b. 7 a. 9. 10. 10 b, c. Reuberi codd. 11. etc. B 1-5. insignita 8 b. ⁵³ episcopo 2. 2 b, c. 5. 5 b. 5 c? 8 b. 11 b, c, d. B 5. ⁵⁴ daretur 1. reliqui omnes conferatur. ⁵⁵ descripta 2a m. vel conexa 1. conexa 4. 5. 11. B. 1. 2. 3. 3 b. 5. conexa 5 b. 6 b. 9. 10. 10 b, c. 11 b, c. B 5 b, d. 4. 4 b. conexa 2. 2 b, c. 5. 11 d. ⁵⁶ et : : : : (auream?) illam quae quarta dicta est, scilicet auream 1. ⁵⁷ in tertiae illius et inter 7 o, c. 4. 5. 6 b. 7. 8 b. 9. 10. 10 b, c. 11 d. B 1. 2. 2 b. 3-5. inter filios et inter 11. 11 b. in theca illius et inter 11 c. ⁵⁸ atque elemosinae 1. ⁵⁹ augmento 4. 5. 6 b. 7. 10. 10 b, c. 11. 11 d. ⁶⁰ Hic editores caput 54. inchoant, sed perperam, quum sequentia non minus ac anteriora breviori adhuc verba sint. ⁶¹ fuerunt. Haec omnia filius eius 5. media desunt.

NOTÆ.

^a Vela, gardinen Germanice.

^b Panni lanei genus, fliz Germanice.

^c Sagnata sunt sellæ, sellæ impositæ sarcinæ, tum

vasa.

^d De fatis ejus cf. Thegani, cap. 8, et Ann. Bertin. a. 842.

Episcopi¹: Hildebaldus^{2a}, Ricolfus^{3b}, Arno^{4c}, Wolf-
 rarius^{5d}, Bernoin^{6e}, Laidradus^{7f}, Iohannes^{8g}, Theodul-
 fus^{9h}, Iesseⁱ, Heito^{10j}, Walgaudus^{11k}. Abbates:
 Fredugisus^{12l}, Adalung^{13m}, Engelbertus¹⁴ⁿ, Irmi-
 no^{15o}. Comites: Walacho^{16p}, Meginherus¹⁷, Otul-
 fus¹⁸, Stephanus, Unruochus¹⁹, Burchardus²⁰, Me-

A ginhardus²¹, Hatto²², Rihwinus²³, Edo²⁴. Ercanga-
 rius²⁵, Geroldus²⁶, Bero²⁷, Hildigerus²⁸, Rocculfus²⁹.
 Haec omnia³⁰ filius eius Hludouicus³¹, qui divina
 ei³² iussione successit³³, inspecto eodem breviario,
 quam celerrime poterat, post obitum eius summa
 cum³⁴ devotione adimplere curavit³⁵.

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest 2. 3 b, 5 c. ita et infra voces abbates et comites. ² hild baldus 2. 2 b. 3. b. 9 11 b,
 c*. d. hiddibaldus 11 c. heldebaldus 10 c. hildeboldus 8 b. B 1 — 4. hildebaldus agrippinus archie-
 pischopus B 5. addebaldus 3*. ³ ricolphus mogontinus archiepiscopus B 5. ricolfo B 4 b. ri-
 colphus 4. 6 b. 7. 8 b. 10. 10 b, c. B 1 — 4. ricolfus 2 c. 3*. 11. 11 b, c. riculphus 11 d. ⁴ arn 2. 2 b. 3 b. 4
 8 b. 9. 10. 10 b, 10 c? 11. 11 b, c, d. B 1 2. 5. arnon 6 b. arnus 2 c. 7. 10 c? arnullus 3 c. arnullus 4 b. ⁵ B2. et
 5. Arnwolfarius contrahunt. — wolpharius 11. 11 b, c, d. wolffarius 2. 2 b. veltfar us 2 c. willfarius 5 c. uual-
 farius B 3. 5 d. wulfarius B 3 b, c. vulfarius B 4. 4 b. vulferius 3*. ⁶ benoin 1. bernoin 4. 9. B 3. bernonius 3 b.
 11 d. bernuinus 3 c. bernwinus B 5. reliqui bernoinus. ⁷ laidrad B 1 — 4. laitradius B 5. laidrags 11 c, d.
⁸ iohannes 8 b. 11 d B 5 d. ⁹ teodulfus 1. theodulphus 11 d. theodulfus B 3. 3 c, d. 4, 4 b. teudulfus B 3 b.
 theodolfus 7. 10 b. teodolfus 10. theodoffus 10 c, theotloffus 10 c*. ¹⁰ herto 2. 11. 11 b. herco 2 b. hierto B 2.
 2 b. herto 7. 8 b. 9. 10 b. 11 c*, d. B 1. 5. betto 11 c. B 3 — 4. etto 3*. heto 3 b. ¹¹ uualdgaudus 2 b. 3 c. 6 b.
 7. 11. 11 b. B 2. walgaudus 2 c. 11 c, d. B 3 — 4. walgaudus 3*. watgaudus 10 c. wadlgaudus 5 b. ¹² fredegi-
 sus 6 b. fridugisus 2. 2 b. 3*. 3 b. 4. 9. B 2. fridegisus 8 b. fridegisus 2 c. 7. 10. B 3 b. 4. 4 b. fridigisus 10 b, c.
 B 1. 3. 3 c, d. 3. frigtugisus 11. 11 b, c, d. ¹³ adalune B 1. 2. adalungus 2. 2 b, c. 3. 3 b, c. 4. 6 b. 7. 8 b. 9.
 11. 11 b, c, (d) B 5. 3 c, d. adelung 10. adelungus B 3 b. 4. 4 b. adalung 10 c. ¹⁴ engilbertus 2. 2 b. 8 b. 9.
 10 b. 11. 11 b, c. B 1. 2. 3. 3 c, d. engilbertus 4. engilbetus B 5. elgibertus 3 b. angelbertus 5. angilbertus
 11 d. ¹⁵ deest 3 b. hirmimo 3 c. hirmimo 11 d. hermino 2. 2 b, 2 c. irmitio B 4 b. ¹⁶ walecho B 5. uualach 8 b.
 9. walahe 10. uualah 2 b, c. 3 b, c. 4. 6 b. 7. 10 b, c. 11. 11 b, c, d. B 1. 2. wala 3*. B 3 — 4. ¹⁷ meinhe-
 9. meginheri 2. 2 b. 4. 10. 10 b, c. B 1. 2. 3. 8. megingeri 3 b. megenhere 6 b. mengenhere 7. meginher
 8 b. mengiler 9. meginherius 5 c. 11. 11 b, c, d. B 3. 3 b, d. meginerius B 3 c. meginerius 2 c. megenherius
 B 4. 4 b. mainerius 3*. ¹⁸ oculfus 1. othulfus 6 b. 7. 8 b. 9. odulfus 2. 2 b, c. 5 b. 11. 11 b, c, d. osulfus
 3*. ¹⁹ unruocus 4. 7. 10. 10 b, c. Reuberi codd. B 1. 2. unruoc 9. unroucus B 5 b, c. 4. 4 b. 5. undroucus
 B 3, 3 d. unrocos 3* 11. 11 b, c, d. unrochus 2 b. c. hunrocos 2. ²⁰ deest cum tribus proxime sequentibus 7.
 burgardus 2. 2 b. 3 b, c. (corr. burcardus). 11 d. burghardus 11 c. burchardus B 1. 2. burchartus 8 b. ²¹ me-
 ginhardus usque rocculfus deest 11. 11 b, c, d. — mehingardus 3 b. meginardus 2 c. 3 c. B 3 c. meingardus 2.
 meinhardus 1. mainardus 3*. 9. meginhartus 8 b. B 1. 2. ²² atto B 3 c. ato 3*. hazza B 5. ²³ richwinus
 1. richuinus 6 b. 8 b. 10 c. B 1. 2. 3 b. 4. 4 b, 5. richwinus B 3. 8 d. ricwinus 9. riwinus 10 b. richuinus
 B 3 c. richwin 2 b, c. rigninus 3*. ²⁴ eddo 8 b. etto B 5. ²⁵ ercangarius 3 b. erchangarius 2. 2 b. 6 b. 8 b.
 B 1. erchengarius 2 c. erchemgarius 3 c. erkengarius B 5. ermingerius 5*. archangarius B 2. archarius B 3 — 4.
²⁶ gerold. 7. geraldus 3*, 3 c. gerholthus 8 b. ²⁷ pero 10 b. ²⁸ hildigerus 2. 3 c, (corr. hildigarius). hil-
 gerus B 5. hildigernus 6 b. hildigern 4. 10. 10 b. hildigerh 3 b. hiltigern. B 1. 2. hildigern 8 b. 10 c. hilde-
 gernus 7. hildecent 9. aldegierus 3*. hiltigernus B 3. 3 b, d. 4. 4 b. hiltiegernus B 3 c. ²⁹ rocclufus 1. rho-
 culfus 8 b. rocclufus 2. 2 b, c. hroccolfus, 4. 7. 10 b. c. B 1. 2. hroccolfus 4 b. B 3, 3 c, d. 4. 4 b. broccolfus B 3 d.
 ricolfus 3 b. riculfus 3*. 3 c. ricolphus B 5. — Quod reliquum, in cod 2. Iohannes statim post Hildebaldum, in
 B 2 — 4. Edo ante Richwinum, scribitur. cf. et supra T. I. pag. 510. l. 55. ³⁰ nomina 1. ³¹ hludouicus
 4. B 1. 2. ludowicus 10. 10 c. B 3. 3 c, d. ludewicus 10 b. B 5 b. ludewicus B 4 — 5. lu tonicus 3 b. 5. 8 b. 11.
³² ei d. 2. 3 b. 4. 5. 11. B 5. ³³ i. s. deest 2. ³⁴ deest 2. 3 b. 4. 5. 8 b. 9. 10. 10 b, c. 11. B 1 — 5. ³⁵ Fi-
 nit vita inuictissimi augusti Caroli magni 2. Praecellentissimi prestantissimi ac pie recordationis caroli
 inelyti augusti vita explicit 3*, Precellentissimi et prestantissimi pie recordationis Karoli inuicti augusti vita
 finita explicit 3 b. Reliqua actuum eius gesta seu ea quae in carminibus vulgo canuntur de eo non hic planiter
 (pleniter?) descripta, sed require in vita quam Alcuinus (Vita illa quam Alcuinus scripsisse dicitur, non
 alia est a nostra; in codice enim bibliothecae Caesariae Vindobonensis in Catalogo Iuris canonici Nro 91
 signato, qui collectionem canonum saeculo XII exaratam continet, inter alia haec legi: Ex gestis Karoli Magni
 iuxta Alcuinum. Rogatu et precibus adriani romanae urbis episcopi exoratus, Karolus rex bellum contra
 longobardos suscepit, quod prius quidem a patre eius papa supplicante cum magna difficultate susceptum
 est, et alia nonnulla quae supra capp. 6. et 18. habentur. Cf. et supra descriptionem codicis 10 g. pag. 456.) deo
 scribit. Explicit 3 c. 3 c*. Finit liber deo gratias amen 5. Post genealogiam ab Arnulfo usque ad Lotharium I.
 Explicit vita caroli regis atque imperatoris 6 b. Explicit liber primus. Incipit secundus 10 b. Explicit vita
 karoli magni imperatoris 11. 11 b. Explicit vita caroli magni imperatoris romanorum et regis francorum
 11 c. 11 d (karoli). Finit vita karoli imperatoris Deo gratias amen 15. In codd. B. versus sequuntur; in B 2 b.
 tamen ante legitur: Explicit vita caroli magni.

NOTÆ.

- a Coloniensis.
- b Moguntinus.
- c Salzbürgensis.
- d Remensis.
- e Vesontiensis.
- f Lugdunensis.
- g Arelatensis.
- h Aurelianensis.

- i Ambianensis.
- j Basileensis.
- k Leodiensis.
- l S. Bertini.
- m S. Vedasti.
- n Centulensis.
- o S. Germani.
- p Postea Corbeiensis abbas.

BEATI CAROLI MAGNI IMPERATORIS OPERA OMNIA

SIVE AD SCRIPTA, SIVE AD DECRETA, SIVE AD GESTA IPSIUS REFERENDA.

PARS PRIMA.

CODEX DIPLOMATICUS.

SECTIO PRIMA. — CAPITULARIA.

PROLEGOMENA^a.

STEPHANI BALUZII TUTELENSIS PRÆFATIO.

Capitularia Regum Francorum, quibus instituta sacrorum conciliorum et decreta sanctorum Patrum sanxere reverentiam, quibus etiam Romani pontifices obtemperare se velle olim apud Principes nostros scripto profitebantur, quorum denique præsidio et auctoritate bona disciplina diu conservata est in Ecclesiis Gallicanis, Germanicis, Italicis, in unum corpus colligere decrevi, Francis meis ostensurus amorem erga patriam meum, finitimis ac vicinis gentibus documentum daturus ut animos suos revocent ad memoriam beati illius temporis quo eadem Capitularia publicam apud illas felicitatem constituiebant. Caroli namque Magni ætate, ut monachus Sangalensis tradit in libro primo de Vita ejus, pro magnifico accipiebatur Francum esse et Francis uti legibus, quas Basilius Joannes Heroldus tam angustus, tam sacrosanctas, a veteribus habitas fuisse exploratum se habere ait gravissimorum auctorum testimonio, ut cætera potius jura omnia et divina et humana dissimulari abrogarique, quam ipsas violare, perferrent tolerabilius. Roma (Herold. in præfat. ad Codic. leg. antiquar.), olim gentium domina, malis oppressa civilibus, et diuturnis ac frequentibus discordiis ac seditionibus vexata, cum tot malorum quæ pertulerat finem oraret, huc velut ad sacram anchoram confugit ut a Lamberto imperatore per Joannem IX, pontificem peteret in synodo Ravennatensi (c. 1 et s.) uti Capitularium Caroli ac filiorum nepotumque ejus auctoritas confirmaretur, et quæ perperam acta essent, legaliter, id est secundum eadem Capitularia, emendarentur. Quin et Germani ipsi, tamenetsi a Francis dissociati, nomen Francorum legesque eorum summa religione servarunt per multum ævi, donec ad Ottonem ventum est. Tum enim, quasi præcipitantibus rem Germanicam satis, nomen Francorum, quod patrum eorum memoria gloriosum et illustre apud illos erat, abjecerunt, Capitularium reverentiam exuerunt, tam manifesta divini numinis ira, ut deinceps res eorum paulatim dilaberentur non sine magno religionis nostre detrimento; adeo ut publica regni illius calamitas, præter cæteras causas, etiam ex neglectione disciplinæ in Capitularibus

A præscriptæ profecta jure videri possit. Ita sensisse reperio virum inter Germanos doctissimum Hermannum Conringium, in libro de Origine juris Germanici, cap. 19, ubi infelicem Germanicæ Ecclesiæ statum qui fuit temporibus Burchardi episcopi Wormatiensis, cum leges canonicæ pro nihilo habebantur, hinc accessit quod nullo tum in usu apud Germanos essent collectiones Ansegisi et Benedicti Levitæ, in quibus Caroli Magni et Ludovici Pii constitutiones continentur, quas Joannes Justus Winkelmannus (*In Notitia vet. Saxo-Westph.*, p. 454) vocat pretiosum antiquitatis et prudentiæ Germanicæ thesaurum. Ex illa Burchardi paulo ante recitata querela liquet, inquit Conringius, quam misera legum canonicarum in Germania tum facies fuerit. Sane Capitula Ansegisi et Benedicti non amplius videntur per illa tempora ullo fuisse in usu. Neque enim ex illis quidquam in libros suos Burchardus transtulit, quin immo ne verbulo quidem eorum meminit. Cæterum antequam destinata componam, res poscere videtur ut primum nonnulla dicamus de nomine ipso, tum qua ratione quoque modo Capitula conderentur a principibus nostris; deinde de eorum dignitate, auctoritate et usu, quandonam intermissus sit usus ille, quando reductus, postremo de diversis Capitularium collectionibus et editionibus.

B II. Capitularium nomen generale est, et in univsum intelligitur de omni opere scripto in varia capita diviso, uti jam observatum est a viris doctissimis. Confirmat hanc interpretationem sanctus Gregorius ad Anthemium subdiaconum scribens: *Joannes, inquit, frater et coepiscopus noster, directo per Justum clericum suum Capitulari, inter alia plura hoc nobis cognoscitur intimasse, aliquos monachos monasteriorum in Surrentina diocesi positorum de monasterio in monasterium prout eis libuerit transmigrare (Lib. 1, epist. 40).* Adrianus quoque primus in epistola ad Carolum Magnum, qua refellit Capitulare de non adorandis imaginibus, ita loquitur: *Unde pro vestra melliflua regali dilectione per unumquodque Capitulum responsum reddidimus.* Codex in quo descripta erant initia et fines lectionum et Evangeliorum quæ in ecclesiis olim cantabantur, hunc titulum habet in

^aAntequam ad ipsorum Capitularium exscriptionem manum admoveamus doctissimorum virorum qui illa jam pridem edidit, nempe Baluzii, Bouquetii, Perizii, triplicem præfationem sub lecto-

rum oculis ponere statuimus, ut, videlicet, quæ sint illarum legum natura, origo necnon collectionis modus, perspicuum fiat. PATROLOGIÆ EDIT.

vetustis exemplaribus : *Capitulare Evangeliorum de A* circulo anni.

III. Capitularium itaque nomen generale est, et ad omne constitutionem genus porrigitur, sive ecclesiastica illæ sint, sive civiles ac politicae; quæ Capitularia sive Capitula dicebantur, ut recte adnotavit Boetius Epo (*Lib. II de Jur. sac.*, p. 202) et Sirmondus (*Not. ad Theod.*, p. 274), eo quod capitulatim conceptæ distinctæque essent; nomenque ipsum Capitularis, ut idem Sirmondus (*Not. ad Capit.*, p. 752) alibi monet, decretum significat Capitulis digestum atque distinctum. Quauquam et aliquando lex quæ unico tantum capite constabat, Capitulare dicebatur, ut decretale precum quorundam episcoporum quod anno Christi 779 constitutum est. Hinc factum ut leges aliquot Constantini et Valentiniani imperatorum, quæ exstant in codice Theodosiano, ex Capitularibus Constantini imperatoris et ex Capitulo Valentiniani, Theodosii et Arcadii sumptæ dicantur in vetustissimo Codice ms. Sancti Arnulphi Metensis. Constitutiones etiam Liutprandi, regis Longobardorum, quas ipse sueto et usitato Longobardis vocabulo *edicta* nuncupat, Capitularia frequenter vocantur in veteri chartulario monasterii Casariensis, ex quo decerpere placet aliquot exempla. Charta Adæ, filii Inche, data anno 1026 : *Et quia dominus Liutprandus in suo Capitulare sic iudicavit ut qualiscunque Longobardus de re sua, etc.* Item charta Ursonis presbyteri et abbatidis data anno 1059, mense Augusto : *Quia dominus Liutprandus rex in suo Capitulare sic affixit, ut quicunque de re sua, etc.* Sane leges Caroli Magni vocatas fuisse Capitularia notius est, quam ut necesse sit istud admoneri. Eadem tamen *edicta* quoque et *decreta* interdum dicuntur, ut in titulo Capitularis anni 779, et in nota subijuncta priori Capitulari anni 799, et libro primo Capitularium, cap. 112. Quæ observatio confirmatur auctoritate Hincmari, Remensis archiepiscopi, qui loquens de constitutione quam Carolus Magnus tulit de non dividendis rebus ecclesiasticis, ait : *De quo edicto partem in libro vestro qui appellatur liber Capitulum imperialium scriptum habetur Capitulo 77, ubi scriptum est : Quia iuxta sanctorum Patrum traditionem, etc.* (*T. II. tit. 27, c. 7, p. 320*). Et in codice Capitulum Caroli Calvi, ubi de eadem Caroli Magni lege agitur : *Unde et dominus Carolus imperator, adhuc in regio nomine constitutus, edictum fecit, ut neque ipse, neque filii ejus, neque successores, hujusmodi rem agere adtulerent.* Imo Capitularia regum nostrorum generaliter *edicta* nuncupantur in capite decimo concilii Valentinii tertii, ut intelligeremus vocabula *capitularis* et *edicti* esse synonyma. Sic enim legitur in ipso concilio : *Placuit ut sicut edictis principum jussu est, nonne et decime ipsis ecclesiis unde substractæ sunt, fideliter persolvantur; respiciant enim episcopi istius concilii ad caput 276 libri quinti, et ad caput 99 additionis quartæ. Ad eadem capita respicit etiam caput primum concilii Ravennatensis, habiti anno 904, in quo jubetur ut ii excommunicationi subjaceant qui gloriosissimum regem imperatorem, Caroli videlicet Magni imperatoris, et Ludovici atque Lotharii, et filii ejus Ludovici, quæ de ecclesiasticis decimis in eorum Capitularibus statuta atque sancita sunt, non observaverunt. Isti ergo Capitularia vocant leges quas Patres synodi Valentiniæ appellant edicta.*

IV. Sanctiones ecclesiasticas, sive illæ generales essent, sive speciales, Capitula olim dicta fuisse ostendit canon primus concilii Toletani septimi, in quo hæc leguntur : *Sic enim nec nuper adnexa Capitula vel imperiis principum vel terroribus oportebit unquam evacuari.* Servatus Lupus, abbas Ferrariensis, in epistola 42 agens de canonibus synodi Vernensis : *Canones eosdem, sive, ut vos vocatis, Capitula meo stylo tunc comprehensa vobis direxi.* Concilium Calchutense in Anglia habitum, anno 787, in prefatione : *Scriptissimum namque Capitulare de singulis rebus, et per ordinem cuncta disserentes, auribus illorum pertulimus.*

Rhabanus in epistola ad Bonosum, loquens de collectione canonum Martini Bracharenensis : *Item in Capitulari orientalium Patrum quod a Martino episcopo cæterisque episcopis constitutum est, ita scriptum reperitur : Si quæ mulier duos fratres, etc.* Concilium Tricassinum anni 878, capite tertio : *Ut illa Capitula quæ anno præcedente apud Ravennam statvimus synodali collegio, inconversa ab omnibus observentur* (*Tom. II Capitular., pag. 273*). Constitutiones Theodulfi episcopi Aurelianensis, Haitonis Basileensis, Herardi Turonensis, Hincmari Remensis, Walterii Aurelianensis, Riculfi Suessionensis, et Attonis Vercellensis, Capitula et Capitularia vocantur a suis auctoribus.

V. Ex his quæ dicta hactenus sunt facile colligitur Capitularium nomen generale esse, uti dicebamus, et Capitulum vocabulo leges intelligi. Sunt tamen quædam veterum loca ex quibus confici posse videtur discrimen esse inter leges et Capitula, imo Capitulum nomine leges intelligi minime posse. Nam Ludovicus Pius in prologo Capitularis anni 816, loquens de constitutionibus a se recentur editis de vita canonicorum et monachorum, sic de legibus mundanis et de Capitulis disserit, ut aperte dicere videatur leges a Capitulis differre : *Quid etiam in legibus mundanis, inquit, quid quoque in Capitulis inserendum foret annotaverimus.* Et Hincmarus, archiepiscopus Remensis, in epistola 15 ad episcopos regni, cap. 15, loquens iudicibus male agentibus, ait : *Quando enim sperant aliquid lucrari, ad legem se convertunt. Quando vero per legem non æstimant acquirere, ad Capitula confugiant. Sicque interdum fit ut nec Capitula pleniter conserventur, sed pro nihilo habeantur, nec lex.* Denique inter Capitula Caroli Magni excerpta ex lege Longobardorum, cap. 49, ita legitur : *Generaliter omnes admonemus ut Capitula quæ præterito anno legi Salicæ cum omnium consensu addenda esse censuimus, jam non ulterius Capitula, sed tantum leges dicantur, imo pro lege Salica teneantur.*

VI. Verum adversus ista reponi potest discrimen quidem fuisse inter leges et Capitula, quia nonnulla erant in legibus quæ non exstant in Capitulis, quædam vero in Capitulis legebantur, quæ in legibus non continebantur, sed istud non impedire quin Capitula comprehenderentur sub generali legis nomine. Docet istud aperte Hincmarus in epistola 14, cap. 8, ubi quæ primo Capitula dixit, statim inter leges recenset. *Habent enim, inquit, reges et reipublicæ ministri leges quibus in quacunque provincia degentes regere debent. Habent Capitula Christianorum regum ac progenitorum suorum, quæ generali consensu fidelium suorum tenere legaliter promulgaverunt. De quibus beatus Augustinus dicit : Quia licet homines de his iudicent cum eas instituunt, tamen cum fuerint institutæ atque firmatæ, non licebit iudicibus de ipsis iudicare, sed secundum ipsas.* Nam et in Capitulis quoque Caroli Magni excerptis ex codice legis Longobardorum, constitutiones ejusdem Caroli, quæ vulgo Capitula vocantur, leges in aliquot locis dicuntur. In capite quippe 22 eorundem Capitulum jubetur ut advocati tales eligantur quales lex jubet eligere, id est, quemadmodum in libro tertio Capitularium, cap. 11, scriptum est. Rursum in capite 25 eorundem Capitulum excerptorum ita omnino legitur : *Jubemus ut testimonia ab invicem separentur, ut lex habeat.* Respicit autem hic locus ad constitutionem ejusdem Caroli, quæ exstat in eodem libro tertio Capitularium, cap. 10 et 52. Denique in capite 36 eorundem Capitulum habetur scriptum : *De cæteris vero causis communi lege vivant quam dominus Carolus, excellentissimus rex Francorum atque Longobardorum, in edicto adjunxit; id est, secundum Capitula quæ Carolus Magnus anno 804 legi Longobardorum addidit.* Postremo Joannes VIII papa Romanus, confirmans in synodo Tricassina capitulare sive constitutionem Caroli regis de compositione sacrilegii, a Capitularis sive constitutionis nomine abstinere, legemque sim-

apliciter vocat. Sed nos, inquit, leniorem legem præcipimus esse tenendam quæ a Carolo est constituta, pio principe, de compositione sacrilegii. Eam ob causam Ludovicus Pius in Capitulari Aquisgranensi anni 816, cap. 20 (*Leg. 817*), constitutiones suas vocat *Capitula legis mundanæ*, secundum quas iudicari jubet causas puerorum tonsorum invitis parentibus.

VII. Postquam diximus de nomine Capitularium, consequens est ut de re ipsa agamus, primumque explicemus quoniam illa modo conderentur, quæve solemnia adhibenda essent illis temporibus ut eorum auctoritas valeret. Carolus Calvus in edicto Pistensi, cap. 6, uno verbo rem conficit dum legis promulgationem tribuit arbitrio et voluntati principis, consensum populo. *Lex, inquit, consensu populi fit et constitutione regis.* Consensu, inquam, populi, non quidem hominum e trivio, ne quis hic insolenter abutatur vocabulo populi, sed fidelium regis, id est, hominum principum, optimatum, procerum, qui sunt capita populi: horum enim consilio reges utebantur cum de ferendis ac constituendis novis legibus agebatur, cum de tranquillitate populo procuranda quæstio erat. *Habent, inquit Hinemarus, Capitula Christianonorum regum, quæ generali consensu fidelium suorum tenere legaliter promulgaverunt.* Generalem consensum dixit, quia ista decernebantur in generali procerum conventu, in generali placito regio, ut aperte docet Carolus Magnus his verbis: *Et quando, vita comite, Deo auxiliante, ad generale placitum venerimus, consultu omnium fidelium nostrorum scriptis firmare nostris nostrorumque, atque futuris temporibus inrefragabiliter manenda firmissime, Domino adminiculante, cupimus.* Modo ea quæ generalia sunt, et omnibus conveniunt ordinibus, statuere ac cunctis sanctæ Dei Ecclesiæ nostrisque fidelibus ob Dei omnipotentis amorem et recordationem tradere parati sumus, et ad proximum synodalem nostrum conventum ac generale placitum, ubi plures episcopi et comites convenerint, ista sicut postulasti firmabimus (*Lib. vi Capitular., c. 371*). Hinc Ludovicus Pius anno 823 decrevit ut qui ecclesiarum restaurationes facere neglexerit, illud volumus omnino ut subeat quod in nostro Capitulari de hac re communi consultu fidelium nostrorum ordinavimus (*Lib. ii Capitular., c. 22; et lib. v, c. 272*). Carolus Calvus in Capitulari anni 875 apud Carisiacum: *Capitula avi et patris nostri, quæ Franci pro lege tenenda iudicaverunt, et fideles nostri in generali placito nostro conservanda decreverunt* (*Tom. II Capitular., pag. 251, c. 8*). Sed insignis est in eam rem locus ex Capitulis Caroli Calvi datis apud Carisiacum anno 877, ubi idem princeps ita loquitur: *Capitula quæ avus et pater noster pro statu et munimine sanctæ Dei Ecclesiæ et ministrorum ejus, et pro pace ac justitia populi ac quiete regni, constituerunt, et quæ nos cum fratribus nostris regibus et nostris et eorum fidelibus communiter constituimus, sed et quæ nos consilio et consensu episcoporum, ac cæterorum Dei et nostrorum fidelium, pro superscriptis causis in diversis placitis nostris conservanda statuimus, et manere inconvulsa decernimus, similiter et a filio nostro inconvulsa conservari volumus et mandamus* (*Id., p. 269, c. 2*). Adfuisse ergo in his conventibus constat episcopos et cæteros fideles, id est, abbates, duces, comites, et cæteros, ut patet ex præfatione Capitularis anni 779, ex præfatione secundi Capitularis anni 815, ex præfatione tituli 54 Capitulum Caroli Calvi, et ex multis aliis locis. Quare recte observatum est ab eruditissimo viro Francisco Florentino (*in dissert. Jur. canon., p. 170*) adhibitos per ea tempora in consilium regum fuisse episcopos una cum regni proceribus in conventibus publicis quæ a regibus nostris indicebantur, in quibus conciliorum sanctiones examinabantur, res ad ecclesiasticam politiam spectantes ordinabantur, et ad omnium utilitatem Capitula seu leges promulgabantur omnium ordinum consensu, quem desideratum

fuisse ut Capitula in legis potestate abirent scribit Marcus Antonius Dominicy (*Assertor. Gallic., p. 52*).

VIII. Itaque postquam Capitula constituta erant a principe, legebantur coram populo; et postquam omnes consenserant, novis illis Capitulis omnes subscribebant. Capitulare tertium anni 805, cap. 19: *Ut populus interrogetur de Capitulis quæ in lege noviter addita sunt. Et postquam omnes consenserint, subscriptiones et confirmationes suas in ipsis Capitulis faciant.* Hinc in vetere nota adjecta secundo Capitulari ejusdem anni legitur omnes scabineos, episcopos, abbates, comites manu propria subter-signasse Capitula eo anno addita ad legem Salicam. Præfatio secundi Capitularis anni 815 docet illud in palatio Aquisgranensi constitutum fuisse cum consensu et consilio episcoporum, abbatum, comitum, ducum, cæterorumque fidelium; Carolum vero imperatorem illud manu propria firmasse, ut omnes fideles manu roborare studuissent. Capitula Caroli Calvi facta anno 844, in conventu habito in villa quæ dicitur Colonia, subscriptione ejusdem principis et episcoporum ac cæterorum fidelium Dei confirmata fuere, consensu Warini et aliorum optimatum. Unde in præfatione eorumdem Capitulum legitur: *Qua de re communiter inito consilio hoc scriptum fieri proposuimus, quod etiam manuum omnium nostrorum subscriptione roborandum decrevimus.* Quod ea de causa fiebat, ut opinor, ne lex quam populus acceperat, perumpri posset, ut res omnium consensu laudata, singulorum manibus roborata, nullam in posterum contradictionem pateretur, nullis repugnantium querelis obnoxia esset. Nam leges quæ communi optimatum consensu et rogantur et feruntur, libentius populus accipit quam si a Rege solum ederentur, ut docet Melchior Canus, lib. i de Locis theologicis, cap. ult., sub finem.

IX. Sed quamquam certum sit Capitularia condita fuisse a Regibus nostris in publicis regni conventibus, astante frequenti nobilium virorum et magistratum corona, fatendum tamen est non omnia in istiusmodi conventibus fuisse constituta, sed plurima etiam Capitularia sumpta esse ex conciliis et synodis episcopalibus, adeoque verissimam esse celeberrimi ac doctissimi viri Antonii Augustini Tarraconensis archiepiscopi sententiam, qui in Dialogis de emendatione Gratiani (*Lib. i, Dialog. 10*) ait suspicari se fontem Capitularium fuisse ipsa concilia atque conventus in quibus imperator cum episcopis et aliis consiliariis de rebus tam ecclesiasticis quam profanis agebat. Quam observationem pluribus verbis erudite pro suo more explicat magnus ille Parisiensium archiepiscopus Petrus de Marca, in libro sexto (*cap. 25*) de Concordia sacerdotii et imperii. Excerpta tamen illa Capitulum synodali non semper fiebant in conventibus aut synodis publicis, sed cum delegatione principis in privatis episcoporum viro- rumque ecclesiasticorum cœtibus, qui tum forte in comitatu erant, ut colligi potest ex titulo Capitularis tertii anni 814, ubi sic legitur: *Capitula a domno Carolo et filio ejus Hludovico ac sapientissimis ipsorum episcopis excerpta.* Scilicet ea cura Carolo erat ut, cum religionem Christianam salvam incolumenque esse vellet, moresque præterea Christianorum ad optimum exemplar componi, sanctissimarum institutionum Capitula colligi faceret ex placitis antiquorum Patrum et canonibus Conciliorum, eaque legis locum habere mandaret in omni regno Francorum. Testis est hujus rei Benedictus Levita in præfatione Capitularium. Tertio siquidem in libello, inquit, post ejusdem libelli Capitulum numerum, quædam ex canonibus a Paulino episcopo et Albino magistro, reliquisque jussione Caroli invictissimi principis magistris, sparsim collecta, sunt inserta Capitula. Et in præfatione libri septimi: *Nonnulla hæc Capitula pro brevitate libri canonum atque levitate a domno Carolo et a suis sapientissimis excerpta*

sunt, quædam de capite sententiæ, quædam vero de medio, quædam autem de fine. Quæ valde necessaria habenda sunt atque memoriter retinenda. Reliqua vero tam ab eisdem quam et postea a domno Iludou-rico ejus filio suisque proceribus aucta sunt. Postquam Capitula illa collecta fuerant jussu principis, ejus auctoritate muniebantur, ut publicæ legis vim roburque obtinerent, non secus ac reliqua Capitula regia. Docet istud manifeste præfatiuncula posita in fronte additionis quartæ, in qua hæc leguntur: *Sequentia quædam Capitula ex sanctorum Patrum decretis et imperatorum edictis colligere curavimus, atque inter nostra Capitula lege firmissima tenenda generali consulto Erchembaldo cancellario nostro inserere jussimus.* Negari autem non potest quin multa Capitularia a principibus nostris jure suo statuta fuerint extra synodorum ac conventuum publicorum præsentiam, quæ postea illi, si res ita postulare videretur, in eisdem conventibus relegi a publico omnium consensu recipiebant.

X. Ista tamenetsi certa sint et extra omnem controversiam, Jacobus nihilominus Gretserus (*in Myst. Salm., c. 35, p. 279, 298, et in Apol. pro Baron., c. 3, p. 325, et c. 7, p. 356*) pronuntiat Pippinum, Carolum Magnum, et alios Francorum reges, qui leges ecclesiasticas sive Capitularia ad restaurandam disciplinam ecclesiasticam condidere, non sua præcise auctoritate id fecisse, sed nutu et permissu episcoporum, approbantibus episcopis et conciliis, imo pleraque eorumdem Capitularium auctoritate Romanorum pontificum condita fuisse. Et quoniam Goldastus insignem hanc atrocemque injuriam sacrosanctæ principum dignitati factam acriter ultus erat in Replicatione (*cap. 15*) pro imperio, multisque perspicuis ac evidentibus testimoniis confirmaverat Carolum Magnum jure regio istiusmodi leges sancivisse, graviter et iniquo animo hanc audaciam tulit Gretserus (*Lib. II adv. Guldinast., c. 4, p. 195*), et oratione contumelie plena, abusus præterea verbis Christi Domini quibus claves regni cælorum Petro et successoribus ejus promisit, omnem de rebus ecclesiasticis decernendi auctoritatem ademit principibus; nec imperatorem inquires nec regem, qua talis est, ullam ecclesiasticam jurisdictionem habere, et Carolum Magnum nihil juris in rebus vel personis ecclesiasticis sibi vindicasse. Nec instituti mei ratio, nec angusti præfationis limites, sinunt ut istam Gretseri scriptionem, quam falsam omnino esse nemini in nostris studiis versato potest esse obscurum, pluribus verbis refellam, præsertim cum nonnulli viri celeberrimi dignitatem auctoritatemque principum editis doctis-imis commentariis vindicaverint. Satis erit uno verbo admonuisse non ita, ut Gretsero visum est, ab episcoporum nutu ac permissu pependisse olim potestatem regum nostrorum in ferendis legibus ecclesiasticis, cum contra constet constitutiones ecclesiasticas episcoporum in consistorio principum examinari solitas ævo Caroli Magni et eorum confirmationem indiguisse ut valerent (*Marca, lib. VI de Concordia, c. 28, § 1*). Sane reges nostri tam putabant se terræ dominos esse, non vero episcoporum vicedominos, villicos, ac ministros, quales eos facere voluisse videtur Gretserus. Testis Carolus Calvus in epistola scripta ad Adrianum II papam anno 871, in causa Hincmari episcopi Laudunensis: *Reges Francorum ex regio genere nati, inquit, non episcoporum vicedomini, sed terræ domini hactenus fuimus computati; et ut Leo ac Romana synodus scripsit, reges et imperatores, quos terris divina potentia præcepit præesse, jus distringendorum negotiorum episcopis sanctis juxta divalia constituta permiserunt, non autem episcoporum villici existerunt. Et sanctus Augustinus dixit: Per jura regum possidentur possessiones, non autem per episcopale imperium reges villici sunt actoresque episcoporum* (*Hincmar., tom. II, pag. 706*).

XI. Ex eadem persuasione factum est ut cum il-

A lustrissimus cardinalis Baronius legeret apud Benedictum Levitam Capitula regum Francorum firmata fuisse auctoritate apostolica, primum de omnibus omnino Capitularibus in universum id intellexerit, et Capitularia a Gregorio IV, Sergio II, et Leone IV Romanis pontificibus potissimum confirmata fuisse putaverit contra manifesta et aperta Benedicti verba (*Baron. ad an. 819, 845, 847*); ac postea hinc collegerit reges, quos antea nullum jus in rebus ecclesiasticis habere dixerat, non posse auctoritate sua sancire leges ecclesiasticas, id est, ut ego interpretor, de rebus ecclesiasticis, indigere autem eos episcoporum conspirante sententia et auctoritate Romani pontificis (*Idem ad an. 752, 819*). Cæterum si quis attente consideraverit verba Benedicti Levitæ, deprehendet auctoritate quidem apostolica firmata fuisse Capitula regum nostrorum, attamen non omnia, sed ea tantum quæ constituta sunt in synodis celebratis in præsentia legatorum sedis apostolicæ;

B *quia his cudendis, inquit Benedictus, maxime apostolica interfuit legatio* (*Lib. VII Capitular., cap. 478*). Ac sane adeo parum hic sibi constat Baronius, ut quæ generaliter dixerat de Capitularibus regum nostrorum auctoritate Romanorum pontificum confirmatis, de illis postea Capitulis explicet quæ ex supposititiis veterum pontificum epistolis excerptis idem Benedictus, qui sibi bene conscius auctoritatem illarum Epistolarum haud adeo constantem, sed nutare admodum, nunquam aliquem illarum citavit auctorem, ut fecit in reliquis, quarum fides constans esset, Romanorum pontificum epistolis Innocentii, Leonis, Gelasii, Symmachi, atque Gregorii, citans ac nominans earum auctores; sed et magna cautela, quod scriret ex eis accepta haud adeo haberi firma, curavit, ut ipse in fine testatur, eadem auctoritate apostolica confirmari (*Baron., ad an. 865*).

C XII. Multifariam multisque modis lapsus hic est eruditissimus cardinalis. Nam primo Benedictus Capitula illa non accepit ex ipsis pontificum Romanorum epistolis, sive veris, sive falsis, sed ex Capitularibus regum nostrorum, qui decreta illa sua fecerant, ut ipse docet in præfatione. Deinde non ait se curasse eadem Capitula confirmari auctoritate apostolica, ut Baronius existimavit, sed monuit tantum maxime trium ultimarum capitula istorum librorum apostolica esse cuncta auctoritate roborata, quia his cudendis maxime apostolica interfuit legatio. Postremo, verum non est Benedictum posuisse discrimen inter veras et falsas veterum pontificum Romanorum epistolas, et earum quidem auctores nominasse quæ extra controversiam sunt, veluti Innocentii, Leonis, Gelasii, Symmachi, atque Gregorii, a cæterorum nominibus abstinuisse, quia de epistolarum quæ illis tribuuntur auctoritate non constabat. Quamvis enim Capitula excerpta ex decretis Innocentii, Bonifacii, Celestini, Leonis, Hilarii, Simplicii, Felicis secundi, Gelasii, Anastasii, Felicis tertii, et Gregorii tertii quinquages aut circiter describat in sua collectione, ab eorum semper, quod libere dico, nominibus abstinet, semel tantam laudans epistolam sancti Leonis ad Theodorum episcopum Forojuliensem. Capitula vero ex supposititiis Anacleti, Evaristi, Alexandri, Calixti, Fabiani, Stephani primi, Eutychiani, Marcellini, Julii, Felicis secundi, Felicis quarti, et Pelagii secundi decretis collecta refert quindecies aut circiter, nulla pontificum mentione facta quibus hæc decreta tribuuntur.

D XIII. Alia via in istius loci explicatione aberravit David Blondellus (*In Prolegom. ad Pseudo-Isidor., c. 5, p. 27*). Nam quæ a Benedicto Levita dicuntur de Capitulis regalibus apostolica auctoritate roboratis, ea sic interpretatus est, ut quoniam legebat in fragmento vetusti scriptoris, cujus tamen fides non admodum certa est, Gregorium IV Romanum pontificem vices suas in Germania commississe Autgario, archiepiscopo Moguntino, cujus jussu Benedictus videtur composuisse collectionem suam, firmata ideo

apostolica auctoritate dici crederit Capitula illa, quia Autgarius Romanæ Sedis legatus, Gregorii pape consiliis et auctoritate fretus, eadem conscribi iussit, et postea probavit. Contra, Benedictus aperte in præfatione sua docet se Capitula illa, quæ in tribus postremis Capitularium libris continentur, in diversis locis et scedulis, sicut in diversis synodis ac placitis generalibus edita erant, sparsim inventa suo operi inseruisse, eaque sic dimissis quomodo invenerat, id est, nihil mutasse. Quod si fidem Benedicto de se scribenti adhibere volumus, ut certe adhibenda prorsus esse videtur, manifestum erit Autgarium non jussisse ut Capitula illa conscriberentur, quemadmodum placuit Blondello, adeoque probabilis non est conjectura quæ ad Autgarium refert verba Benedicti de Capitulis regiis apostolica auctoritate firmatis. Præterea Benedictus apostolicam illam auctoritatem verbis minime ambiguis refert ad legatos apostolicæ sedis qui interfuerunt conventibus publicis in quibus Capitula illa constituta sunt, ad Leonem videlicet, Sergium, Georgium, alios, quorum nomina per singulos conventus inserta invenerat. Maxime trium ultimorum Capitula istorum librorum apostolica sunt cuncta auctoritate roborata, inquit, quia his cudendis maxime apostolica interfuit legatio. Nam eorum nomina, præter trium, id est, Leonis, Sergii et Georgii, hic non inseruimus, licet ea per singulos conventus inserta invenissemus, vitantes legentium atque scribentium fastidia. Itaque quæ a Blondello dicuntur de collectione Benedicti ab Autgario probata, ea facile corruunt. Putavit autem Antonius Augustinus (Lib. II de Emend. Grat., dial. 9) Leonem, Sergium, et Gregorium (sic enim legebat (a) hic a Benedicto commemoratos fuisse Romanos pontifices.

XIV. Legatorum nihilominus istiusmodi præsentiam non fuisse necessariam ad adiungendam auctoritatem Constitutionibus editis in synodis ac conventibus generalibus imperii Francici, sapienter adnotat vir illustrissimus Petrus de Marca (Lib. VI de Concord., cap. 27), archiepiscopus Parisiensis; qui præterea observat nullos alios synodorum Gallicanarum vetustis temporibus habitatum canones præsentia legatorum de industria missorum firmatos fuisse præter Liptinenses et Francofordienses; et si legati aliquando inveniantur interfuisse conventibus publicis, datum id honori eorum qui propter alias causas a Romano pontifice ad principes nostros missi, in comitatu consistebant eo tempore quo conventus habebatur. Quare caute legendum esse addit Benedictum Levitam scribentem in præfatione ad librum quintum Capitularium, ut auctoritatem illis conciliet, ea fuisse maxima ex parte statuta in conventibus quibus legati Sedis apostolicæ interfuerunt, ea firmantes apostolica auctoritate, huncque locum intelligendum esse de tribus postremis Capitularium libris, non vero de cæteris. Ubi tamen observandum est non omnia quæ in tribus illis libris continentur, censenda esse confirmata auctoritate apostolica, sed illa tantum quæ in præsentia legatorum sedis apostolicæ constituta sunt, Capitularia nimirum Carolomanni principis et Pippini regis, ac fortasse Capitularia anni 826 apud Ingilnheim, quod editum fuit in conventu cui Romani pontificis legatus intererat. Capitularia enim Carolomanni principis, quibus eundem interfuit sanctæ Romanæ et apostolicæ Ecclesiæ legatus Bonifacius, archiepiscopus Moguntinus, confirmata fuisse auctoritate apostolica anno 742 a Papa Zacharia, qui illa omnibus Ecclesiæ Dei fidelibus inrefragabiliter observanda constituit, tradit Isaac episcopus Lingonensis in præfatione suæ collectionis.

XV. Quemadmodum autem imperatores Romani antiquitus rescripta sive constitutiones suas mittebant ad præfectos prætorio, ut eorum cura proponerentur populis et executioni manerentur, ita prin-

cipes nostri Capitularium suorum promulgationem et executionem committabant episcopis et comitibus ac missis dominicis (Vide Marcam, lib. I de Concordia, c. 4, § 4). Atque ut id facilius obtinerent, ne quis tergiversandi locus esse posset, Ludovicus Pius iussit anno 825 ut archiepiscopi et comites, majores videlicet, Capitula acciperent a cancellario palatii et ipsi eorum postea copiam facerent minoribus comitibus, episcopis, et aliis magistratibus, illaque reperi ac transcribi facerent in suis comitatibus ac provinciis. Hæc sunt verba edicti: *Volumus etiam ut Capitula quæ nunc et alio tempore consultu nostrorum fidelium a nobis constituta sunt, a cancellario nostro archiepiscopi et comites eorum de propriis civitatibus modo aut per se aut per suos missos accipiant, et unusquisque per suam diocesim cæteris episcopis, abbatibus, comitibus, et aliis fidelibus nostris ea transcribi faciant, et in suis comitatibus eorum omnibus relegant, ut cunctis nostra ordinatio et voluntas nota fieri possit. Cancellarius tamen noster nomina episcoporum et comitum qui ea accipere curaverint, notet, et ea ad nostram notitiam perferat, ut nullus hoc prætermittere præsumat* (Capitula an. 825, c. 24). Hanc constitutionem confirmavit et renovavit Carolus Calvus anno 855 apud Silvacum, hoc modo: *Capitula autem avi et patris nostri, quæ in præscriptis commemoravimus, qui ex missis nostris non habuerint, ut eis indigerint, ut commissi per illa corrigere possint, sicut in eisdem Capitulis jubetur, de scrinio nostro vel a cancellario nostro accipiant, ut rationabiliter et legaliter cuncta corrigant et disponant* (Capit. Caroli Calvi, tit. 14, c. 11). De eadem re eodem tempore ita scripsit ad missos, ut reor, dominicos: *Mandamus præterea ut si Capitula domini avi et genitoris nostri scripta non habetis, mittatis ad palatium nostrum, de more prædecessorum vestrorum, missum vestrum et scriptorem cum pergamenâ, et ibi de nostro armario ipsa Capitula accipiat atque conscribat. Et vos deinde secundum ipsa Capitula Dei iustitiam populique a Deo vobis commissi necessarias proclamationes legaliter emendare solerti vigilantia procuretis* (Ibid., c. 13). Rursum idem Carolus istam patris constitutionem renovavit anno 864, verbum e verbo describens (Ibid., tit. 56, c. 56).

XVI. At non solum episcopos et comites hæc cura respiciebat, sed missos etiam dominicos, ut vidimus, imo præcipue istos, quia ad eorum officium pertinebat supplere negligentiam episcoporum et comitum, eaque emendare quæ perperam ab illis acta essent in provinciis adversus leges publicas. Instructio data missis dominicis anno 825, cap. 27, ita loquitur: *Volumus etiam ut omnibus notum sit quia ad hoc constituti sunt, ut ea quæ per Capitula nostra generaliter de quibuscunque causis statuimus, per missos nota fiant omnibus, et in eorum procuracione consistent, ut ab omnibus adimplantur. Et ubi forte aliquo tali impedimento, quod per eos emendari non possit, aliquid de his quæ statuimus ac jussimus remanserit imperfectum, eorum relatu nobis ad tempus indicetur, ut per nos corrigatur quod per eos corrigi non potuit* (Lib. II Capitul., c. 27). Constitutio Ludovici Pii: *Ut missi et unusquisque in suo ministerio hæc Capitula reperi faciant coram populo; et nota sint omnibus, ne aliquis excusacionem habere possit. Et non prius bannum exigant a quoquam homine, donec omnibus hæc nota fiant* (Ibid., lib. IV, c. 72). Exstat de eadem re alia regum nostrorum constitutio, Caroli nimirum aut Ludovici, in collectione Benedicti Levite, ubi sic legitur: *Præcipimus missis nostris ut ea quæ a multis jam annis per Capitularia nostra in toto regno nostro mandavimus agere, discere, observare, vel in consuetudinem habere debeant, ut hæc omnia nunc diligenter inquireant, et omnino ad servitium Dei et ad utilitatem nostram vel ad omnium Christianorum hominum profectum imovere studeant, et quantum Domino donante prevalent, ad perfectum*

(a) Sic etiam legit Baronius ad ann. 819 et 817.

usque perducant. Et nobis omnino annuntient quis inde certamen bonum hoc adimplere habuisset, ut a Deo et a nobis gratiam habeat (Ibid., lib. v, c. 260, et lib. vi, cap. 290). Ea de causa Carolus Calvus eum edictum constitueret in Carisiaco palatio ann. 861, statuit ut illud in palatio apud Cancellarium retineatur, et inde per Missos dirigeretur. Propterea necessarium duximus, inquit, ut commendationem nostram ex hoc scribere rogaemus, quæ ex more in nostro palatio apud cancellarium retineatur, et inde per Missos nostros dirigatur; ut nemo per ignorantiam, nemo per industriam ab ea valeat deviare. Et in fine edicti ista adduntur: *Hanc autem nostram de presenti tempore constitutionem, salva in postmodum, ut diximus, ex hoc prædecessorum nostrorum constitutione, et in palatio nostro et in civitatibus, et in malis atque in placitis, seu in mercatis relegi, adcognitari et observari mandamus (Capitula Caroli Calvi, tit. 35).*

XVII. Post constitutam novam aliquam legem, solebant reges nostri jubere uti plurima illius exemplaria fierent, ut ea ratione conservari possent et in publicum emitti. Carolus Magnus Capitulare anni 812 constituens, quod datum est missis dominicis ad exercitum promovendum, ita jubet in capite octavo: *Istius Capitularii exempla quatuor volumus ut scribantur, et unum habeant missi nostri, alterum comes in cuius ministeriis hæc facienda sunt, ut aliter non faciant neque missus noster neque comes nisi sicut a nobis Capitulis ordinatum est. Tertium habeant missi nostri qui super exercitum nostrum constituendi sunt. Quartum habeat cancellarius noster (Capitul., an. 812, cap. 8).* Ludovicus Pius in epistola generali de formula Institutionis canonice missa per provincias anno 816, jubet ut formulæ illius exemplar apud armarium palatii detineatur, ut eo probari patenter possit quis eam incuriose transcripserit, vel quis aliquam ejus partem detruncarit. Idem in privilegio quod eodem anno concessit Hispanis qui in regnum Francorum perfluxerant ut se Sarracenorum inhumanitati subtraherent, jubet ut illius Constitutionis varia fiant exemplaria; quorum unum in Narbona, alterum in Carcassona, tertium in Rosellona, quartum in Empuriis, quintum in Barchinona, sextum in Gerunda, septimum in Biterris haberi præcepimus, et exemplar eorum in archivo palatii nostri, ut prædicti Hispani ab illis septem exemplaria accipere et habere possint, et per exemplar quod in palatio retinemus, si rursum querela nobis delata fuerit, facilius possint definiri.

XVIII. Verum enimvero quanquam universis imposita esset necessitas servandarum constitutionum quæ in Capitularibus continentur, quamdam tamen eximiam auctoritatem obtinebant in causis ecclesiasticis, adeo ut plurimus illis honor habitus sit ab episcopis et ab aliis divini muneris ministris, qui pari eas reverentia prosequerentur ac sacrosanctos conciliorum canones. Episcopi namque apud martyrium sanctæ Macre congregati anno 881, de statutis a se in hac synodo conditis ita loquuntur in præfatione: *Ab omnibus qui iuste et pie in communione catholice Ecclesiæ, quæ Christi est corpus, vivere volunt, ea quæ sequuntur, Domino mediante, observari decernimus, non nova condentes, sed quæ a majoribus nostris secundum tramitem sanctarum Scripturarum statuta, et a Christianis imperatoribus ac regibus promulgata, et usque ad hæc periculosa nostra infelicitatis tempora fuisse servata, quasi lumina in malignorum hominum tenebras, quæ excæcant diffidentie filios, devocamus.* Sed insigne in primis esse videtur testimonium episcoporum apud Trosleium in pago Suessionico congregatorum anno 909, qui regum Capitularia vocant canonum pelissequa, hoc loquendi modo, quamvis non admodum Latino, significantes ea secundum post canones locum habere in Ecclesia, et pari cum canonibus auctoritate vigere. Itemque et canonum præcipiunt instituta, inquit, simulque eorum pedisse-

qua regum Capitularia, sicut in libro primo Capitularum imperialium continetur, capitulo 28, ut clerici et monachi, si inter se negotium aliquod habuerint, a suo episcopo judicentur, et non a secularibus (Concil. Trosle., c. 5). Sane Ecclesia probavit Capitularia imperialia tanquam regularia, ut Hincmarus docet (*Formula promot. episc.*, tit. 18, c. 6), id est, tanquam consentanea regulis ecclesiasticis et canonibus quibus Ecclesia regitur, et secundum illa voluit ut publica disciplina constaret. Eam ob causam Herardi archiepiscopi Turonensis Capitula, quæ constat esse accepta et abbreviata ex libris Capitularium, excerpta fuisse dicuntur ex corpore sanctorum canonum; et Capitula Isaac episcopi Lingonensis, quæ similiter excerpta sunt ex tribus postremis Capitularium libris a Benedicto Levita collectis, Canones Isaac vocantur in chronico sancti Benigni Divionensis. Composuit, inquit auctor ejusdem Chronici, et librum qui dicitur CANONES ISAAC, eo quod ex libris canonum utiliora quæque eligendo, in unum volumen coarctaverit (Tom. I Spicileg. Dacher., p. 416). Eandem ob causam episcopi synodi Meldensis petunt a Carolo Calvo ut Capitula ecclesiastica a domno Carolo Magno imperatore, necnon et a domno Ludovico Pio Augusto promulgata, obnixe observari præcipiantur (Conc. Meld. c. 78). Et in synodo Ravennatensi habita anno 904, cui Joannes papa IX et Lanibertus imperator interfuerunt, ante omnia ita statutum est de observandis eorundem principum Capitularibus: *Si quis sanctorum Patrum regulas contempserit, et gloriosissimum imperatorem, Caroli videlicet Magni imperatoris, et Ludovici atque Lotharii, necnon et filii ejus Ludovici, quæ de ecclesiasticis decimis in eorum Capitularibus statuta atque sancita sunt non observaverit, et qui dat et qui recipit, auctoritate sanctæ sedis apostolicæ et sanctione sanctæ synodi, excommunicationi subjaceat.* Quam constitutionem edicto suo confirmavit et explicavit idem Lambertus, ut inveni in veteri codice ms. bibliothecæ Thuani, in quo ita legitur: *Item ex legibus Romanis a domno Lamberto imperatore promulgatis, capitul. 11.* Si quis sanctorum Patrum regulas contempserit, et gloriosissimorum imperatorum Caroli et Ludovici, atque Lotharii et Ludovici filii ejus, de decimis in eorum Capitularibus statuta et sancita non observaverit, easque alibi nisi in baptismalibus ecclesiis absque consensu episcopi dare tentaverit vel retinere præsumperit, et qui dat et qui recipit, eisdem constitutis percellatur. Quod si neque sic correxerit, auctoritate et judicio sanctæ sedis apostolicæ modis omnibus subjaceat. In eodem codice Thuano exstat constitutio ejusdem Lamberti: *Ut omnis decimatio episcopo vel ei qui ab eo substitutus est, prebeatur; quam Baronius cum aliquot aliis Capitulis edidit ex codice scripto Antonii Augustini, et Ravennatensis concilii decretis subjecit. Binius vero attexit concilio Romano ejusdem anni, putatque esse canones concilii anonymi, sive ignoti. Hunc secutus est Guldastus (Tom. III Constitut. imperial. pag. 299), qui Capitula ista ait statuta a Berengario imperatore fuisse anno 903 in conventu Ticinensi. Verum Capitula illa ex codice Antonii Augustini edita esse Lamberti imperatoris nullus est dubitandi locus post testimonium colicis Thuani, præsertim si quis synodi Ravennatensis constitutionem conferat cum sanctione imperiali. Verum ut ad id unde paulisper digressi sumus nostra redeat oratio, sicut episcopi ac reliqui ex ordine ecclesiastico parem reverentiam tribuebant Capitularibus et canonibus, ita Reges nostri pari auctoritate ea pollere volebant, neque infringi aut violari tanquam superflua sinebant ab his qui sacros canones sibi sufficere prædicarent. Nam quamvis leges civiles non dedignentur sequi divinas regulas, ut imperator Justinianus ait (Novell. 85. Vide etiam c. 1, ext. de novi oper. nuntiat.), sequebant tamen principes nostri leges quæ canonibus non adversantur, inviolatas esse debere, neque cuiquam licere legem perumpere ab eis latam penes quos Deus*

voluit esse arbitrium legum condendarum. Itaque Carolus Calvus in Capitulari Tolosano anni 844, post constituta Capitula ad tranquillitatem publicam pertinentia, demum edicit ne episcopi illa rejiciant prætextu canonum, tanquam illi sibi satis superque sint. *Ut Episcopi, inquit, sub occasione quasi auctoritatem habeant canonum, his constitutis excellentiæ nostræ nequaquam resultent aut neglegant (Capitula Caroli Calvi, tit. 5, c. 8).*

XIX. Hæc tamen Caroli cura, si sapientiam episcoporum illius ævi paulo attentius considerare volumus, supervacanea fortassis videri poterit. Nam episcopi, quod satis intelligerent Capitularia regalia esse utilissima ad conservandam disciplinam ecclesiasticam, ut supra vidimus, magnum illis honorem ubique habebant, ea assidue legebant et pervolvabant, his utebantur in omnibus occasionibus; denique, quod est omnino magnificum ad laudem et gloriam Capitularium, decreta in illis perscripta episcopi transcribebant in conciliis generalibus ac provincialibus, tum etiam in diœcesanis presbyterorum suorum synodis. Neque vero in eadem in hoc loco est longa et scrupulosa enumeratio Capitulorum regaliū, quorum verba vel sensus reperiuntur in constitutionibus episcopalibus quæ post edita Capitularia promulgatæ sunt. Legantur tantum sanctiones conciliorum et synodorum illius ævi, sive quæ in Francia nostra perscriptæ sunt, sive quæ in Germania et in Italia, præcipue vero concilium Meldense, Remense apud sanctam Maeram, Moguntinum anno 888 habitum, Colonienſe sub Carolo III imperatore celebratum, Triburiense et Trosleianum, tum etiam Capitula Herardi archiepiscopi Turonensis et Walterii episcopi Aurelianensis. Scilicet episcopi multum op re ponebant in descendis Capitularibus, quia rationem de his reddere tenebantur in placitis generalibus, hoc est, in publicis regni conventibus, ut colligi potest ex epistola 28 Frotharii episcopi Tulensis ad Hetti archiepiscopum Trevirensē. *Nunc autem, inquit, in proximo est placitum, quo sine dubio sciscitabitur de obtemperatione mandati sui Dominus mandati.* Præterea, quoniam eadem Capitularia valde favorabilia erant ecclesiis et personis ecclesiasticis, quæ hinc multum juvabantur et attollebantur, necesse erat illa scire, ut usui esse possent quoties de conservanda disciplina ecclesiastica aut de rebus Ecclesiarum agi contingeret. Eam ob causam in codice Capitulorum Caroli Calvi (*Tit. 46, c. 1*) videmus Frodoinum episcopum Barcinonensem jura selis suæ adversus Tyrsum presbyterum Cordubensem tuitum esse auctoritate Capitularium Caroli Magni et Ludovici Pii. Sic Ermengaudus episcopus Urgelensis, qui sanctus fuit, eorundem Capitularium præsidio recuperavit anno 1024 Ecclesiam quamdam (*Appendix Capitular., tit. 145*) quam Abbas sanctæ Cæcilie Elinaltensis pervaserat. Et eadem tempestate consultus ab episcopo quodam provinciæ Rhemensis, ut reor, Droco Bellocacensis episcopus quid agendum sit de his qui clericos verberant, postquam laudavit episcopum quod illos excommunicasset, subjunxit constitutionem quæ de ea re exstat in libro sexto Capitularium (*Ibid. tit. 146*). Capitularia enim, quod sæpe dicendum est, erant valde favorabilia Ecclesiæ et utilissima, ut legitur etiam in testamento Adeledis ejusdem, quæ anno xxv regni regis Henrici dedit inter alia Ecclesiæ Barcinonensi *librum Caroli sanctæ Ecclesiæ utilissimum, in tribus corporibus divisum*, id est, ut ego quidem interpretor, postremos tres libros corpus Capitularium constituiebant etiam divisi loco.

XX. Adeo autem verum est Capitularia esse favorabilia Ecclesiæ, ut præterquam quod eorum decreta repetebantur et describebantur in Synodis episcoporum, ut observatum etiam est ab Antonio Augustino (*Lib. II. de Emendat. Gratiani, Dial. 10*), præterea qui collectiones canonum adornarunt sequentibus

A sæculis, veluti Regino, Burchardus. Ivo et Gratianus, plurima ex Capitularibus transtulerint in suas collectiones, aliquando suppresso vel supposito nomine, quemadmodum recte monuit Franciscus Florens (*Dissertat. jur. canon., pag. 170*), vir litterarum nostrarum peritissimus. Et Regino quidem, Ivo et Gratianus frequenter nominant Capitularia. At Burchardus, cum Reginonem compilaret, maluit audax esse et mendax, et quæ hinc accipiebat Capitula, tribuere conciliis quibusdam aut Patribus antiquis, quam Regibus nostris, quod Francorum appellatio, qua Reginonis atque Witikindi etiamnum ævo gloriabantur reges Germanorum, usurpari desiisset ætate Burchardi, adeoque exuta a Saxonibus esset omnis Capitularium istorum reverentia. Burchardus (*lib. 1, c. 218 et seq.*) enim semel tantum expresse nomine citat Capitula Caroli Magni, sic ut addat illa ab episcopis collaudata fuisse apud Aquisgranum, alioquin forsitan his non usus. Sed nos ejus fraudes alibi sæpe deteximus, tum ad Reginonem et Gratianum. tum etiam in notis ad Capitularia.

XXI. Tamenetsi multa magnifica dicta hactenus sint ad laudem et gloriam Capitularium, nulla tamen res eorum dignitatem, majestatem, auctoritatem adeo commendat ac obtemperantia et obtemperatio pontificum Romanorum, quos viri docti annotarunt paruisse olim legibus regum nostrorum, et earum observationi sese obligavisse. Hujus porro rei probatio sumitur ex epistola quadam Leonis quarti ad Lotharium imperatorem scripta, quam Ivo et Gratianus recitant. Hæc sunt ejus verba: *De Capitulis vel præceptis imperialibus vestris vestrorumque prædecessorum irrefragabiliter custodiendis et conservandis, quantum valui-mus et valemus Christo propitio, et nunc et in ævum nos conservaturos modis omnibus profitemur. Et si fortasse quilibet aliter vobis dixerit vel dicturus fuerit, sciatis eum pro certo mendacem (Ivo, p. IV, c. 176, et II Panorm., c. 149. Gratian. dist. 10, c. 9. De Capit.).* Hoc argumentum acerbè ac invidiose tractat Carolus Molinæus in libro de Origine, Progressu, et Excellentia regni et monarchiæ Francorum (§ 123 et seq.), perstringens verbis asperioribus ambitionem et usurpationem sequentium pontificum Romanorum, et cavillationem et imposturas canonistarum, qui non sunt veriti præfatum Leonem arguere ignaviæ et timiditatis, quasi metu sic scriperit et professus sit. Atque ut ostendat vanam et stolidam esse eorum interpretationem, addit eundem Leonem quartum, imperatori videlicet subjectum, coram Ludovico II præfati Lotharii filio causam dixisse, ejusque judicio sese purgasse, noxæque ita exemptum esse, argumento capituli, *Nos si incompetenter (2, q. 7, c. 41).* Demum, ut notam timiditatis et ignaviæ amoveat a fama ejusdem Leonis, affert exemplum Saracenorum ab eo devictorum, quorum alii strangulati fuerunt in porta Ostiæ, alii in servitutum abrepti, quorum opera usus est ad restauranda templa et monia urbis Romæ in præcedentibus Saracenorum incursionibus demolita (*a*). Certe si quis paulo attentius legerit quæ in Gestis pontificalibus leguntur de electione ejusdem Leonis, is facile animadvertet præcipuam illius causam fuisse metum Romanorum ex Saracenis, propter quem illi magis in Leonem quam in quemvis alium inclinaverunt.

XXII. Fatendum sane est istam canonistarum adnotationem quam Molinæus refellit, neque veram esse neque honestam pro Leone et pontifice sedis apostolicæ. Sed considerandum est deteriore illam tempore in animos eorum intrasse, cum ii qui tum se studiis litterarum applicabant, nihil ferme discere possent nisi earum ignorantiam, exclusa videlicet penitus et in exilium acta bonarum artium ac veteris præsertim historiæ cognitione. Itaque Baronius, neglecta ac spreta ista canonistarum opinione, aliam viam iniiit expediendi se a difficultatibus quæ in hoc

(a) Vide Gratian. 23, q. 8, c. 7, *Igitur*, et quæ illic adnotantur a correctoribus Romanis.

epistole Leonis fragmento occurrebant homini annales Ecclesiasticos scribenti in urbe Roma (Baron. ad an. 847). Primum igitur contendit hanc promissionem a Leone factam fuisse ex pacto et convento inter eum et Lotharium Ludovicumque filium ejus imperatores inito; istos liberam et canonicam electionem futuri Romani pontificis promississe, et Leonem vice versa pollicitum esse servaturum se illibata jura imperialia. Leonis porro verba ad imperatores hæc sunt: *Inter nos et vos pacti serie statutum est et confirmatum quod electio et consecratio futuri Romani pontificis non nisi iuste et canonicè fieri debeat* (Leo, p. v, c. 14. Gratian. dist. 63, c. 31). Illam porro Leonis papæ pollicitationem de conservandis juribus imperialibus explicandam esse ait Baronius ex epistola Nicolai primi ad Michaelen imperatorem scripta, in qua legitur pontifices pro cultu temporalium tantummodo rerum imperialibus legibus uti.

XXIII. Adversus hanc Baronii sententiam sive descriptionem multa reponi possunt quæ Capitularium regiorum auctoritatem sartam tectamque et illibatam præstant. Nam primo manifestum est ex textu epistolæ Leonis delatam adversus eum querelam fuisse ad Lotharium imperatorem, tanquam Capitularia Regum Francorum contemneret. Ad quam criminationem ille, injuriam suam ulturus, ac sui securus, respondit se ea velle irrefragabiliter in ævum conservare, magnum et impudens mendacium esse asseverans quidquid contra dictum fuerat imperatori. Hanc interpretationem, quæ aliqui manifesta et cuius obvia est, debemus Bartholomæo Brixiensi, cujus hæc sunt verba: *Lotharius audiverat quod Leo papa volebat leges servare imperiales. Unde interrogavit de hoc papam an esset verum. Quare Leo scribit ei, et dicit quod ipse vult leges observare irrefragabiliter, et qui aliter dicit, mendax est* (Gloss. in c. 9 de Capitulis, dist. 10). Deinde Baronius, quamvis paulo infra fateatur Leonis verba esse intelligenda de libris Capitularium, hic tamen, ubi de vero sensu agitur istius epistolæ, quæ in illa dicuntur de conservandis Capitulis et præceptis imperialibus, ea transfert ad jura imperialia, generalibus verbis minuens auctoritatem eorum quæ de Capitularium observatione dicuntur. Denique jura illa imperialia explicat ex epistola Nicolai primi ad Michaelen imperatorem Constantinopolitanum, in qua nulla Capitularium mentio exstat neque exstare potest, et in qua verbis tantum generalibus scriptum est Christianos imperatores pro æterna vita Pontificibus indigere, et pontifices pro cursu temporalium tantummodo rerum imperialibus legibus uti; id est, subiacere quidem pontifices legibus civilibus ratione rerum temporalium, non vero ratione personæ: episcopos enim esse deos, et deos ab hominibus judicari non posse, ut aiebat Constantinus Imperator. Nam quod Baronius ea Nicolai verba, ut congruere possent cum epistola Leonis quarti, interpretatus est de pontificibus Romanis, cum generaliter de omnibus episcopis intelligi debeant, tam alienum est a sensu verborum Nicolai, ut nihil alienius esse possit (Nicol. I ep. 8; Gratian. dist. 40, c. 8).

XXIV. Rursum Baronius, ut opinionem suam de pacto facto inter Leonem quartum et Lotharium ac Ludovicum imperatores confirmet, ait illum ea tempestate petisse ab iis imperatoribus uti lex Romana deinceps suum robur propriumque vigorem obtineret, annuisse porro postulatis papæ Lotharium, cujus decretum de ea re describit ex libro secundo legis Langobardorum. Antequam vero istam Baronii observationem excutiamus, monendus est lector eam non esse Baronii, sed correctorum Romanorum, qui ad caput Vestram, dist. 10, conjecturam fecerunt de re quam Baronius postea uti certam tradidit (Leo, p. iv, c. 181). Hæc sunt verba papæ: *Vestram flagitant clementiam ut sicut hactenus Romana lex viguit absque universis procellis, et pro nullius persona hominis reminiscitur esse corrupta, ita nunc suum robur*

A propriumque vigorem obtineat (Gratian., dist. 10, c. 15). Ivo et Gratianus, qui locum istum nobis conservaverunt, nullam hic Ludovici mentionem faciunt, sed Lotharii tantum, tanquam ad illum solum scripta sit epistola Leonis. Falsus est itaque aut fallere voluit Baronius, cum postulationem istam ad Lotharium et Ludovicum factam esse scripsit. Porro decretum Lotharii quod correctores Romani ac post eos Baronius existimarunt datum esse ad postulationem Leonis quarti, quodque illi descripserunt ex codice legis Langobardorum, diu ante promulgatum fuerat quam idem Leo locaretur in sede beati Petri: conditum enim a Lothario fuit anno 824, tempore Eugenii secundi, ut legitur in veteri codice ms. bibliothecæ Thuanæ, et in collectione canonum Cardinalis Deusdedit, ex qua Holstenius Capitulare edidit in quo caput istud continetur (Vide tom. II Capitular., p. 318 et 1291). Itaque etiam ex hoc capite corrui opinio Baronii de pactis initis inter Leonem papam et imperatores Lotharium et Ludovicum.

D XXV. Neque magis verum est quod ait Baronius eundem Leonem pervicisse ne electio Romani pontificis fieret nisi ex canonum præscripto, et eosdem imperatores remisisse confirmationem, quam sibi vendicabant, Romani pontificis electi, vel quaecunque aliud jus quod sibi in ejusdem electione vel consecratione arrogare tentassent. Nam si verba Leonis, quæ paulo ante recitata sunt, absque ullo præjudicio legantur, manifestum erit consensisse quidem imperatores ut electio Romani pontificis fieret *iuste et canonicè*, sed tamen eosdem non abjecisse jura imperialia, imo illa expresse sibi retinuisse cum decreverunt ut ea electio *iuste* fieret, id est, secundum mores antiquos, servato jure imperatorio, ita ut electus pontifex non prius consecraretur quam sacramentum fidelitatis faciat coram missis imperatoris, qui canonico ritu et consuetudine ab imperatore diriguntur, ut legitur in concilio Ravennatensi (Vide tom. I Capitular., p. 648). Atque id adeo certum est, ut etiam mortuo Leone cum Benedictus III electus fuisset, *clerus et cuncti proceres*, ut legitur in Gestis pontificalibus, decretum componentes, propriis manibus roboravere; et, ut consuetudo prisca exposcit, *invictissimis Lothario ac Ludovico destinavere augustis*. Denique idem Benedictus non ante ordinatus est quam venientes in Urbem legati imperatorii, ejus electioni consecraverunt. Cæterum etiam diu post ista tempora electiones Romanorum pontificum indignè præsentia eorumdem Missorum, quemadmodum pluribus olim dictum est ad Agobardum.

C XXVI. Verum ut ad Capitularia regum nostrorum redeamus, quamvis non reperiamus Romanos pontifices qui ante et post Leonem quartum vixere, pollicitos esse observaturos se leges in eisdem Capitularibus perscriptas, hinc tamen facile colligere possumus subjectos illis fuisse, quod et ipsi interdum Capitularium observationem commendaverunt, et eorum cause ac lites a iudiciis imperatoris judicate sunt. Constat quippe Joannem IX in synodo Ravennæ, celebrata anno 904, suggestisse Lamberto imperatori, qui sacro conventui intererat, uti Capitula Caroli Magni successorumque ejus inviolata esse juberet, et Lambertum edidisse decretum de ea re secundum suggestionem pontificis. Constat præterea litem de subjectione monasterii Acutiani sive Farfensis in ducatu Spoletano, quæ erat inter Paschalem primum papam Romanum et monachos ejusdem monasterii, judicatam fuisse a iudiciis imperatoris anno 824, præsentè et non repugnante Paschali, illumque acquiesvisse iudicio quo libertas ejusdem monasterii sancita est per præceptum imperiale. Exstat viro Andrea Duchesno editis.

D XXVII. Sed nihil illustrius ad asserendam dignitatem et auctoritatem iudiciorum imperialium afferri potest, quam id quod de Gregorio IV narrat auctor ejusdem Chronici. Forte ea tempestate Ludovicus Pius imperator legatos Roman misit ad justitias faciendas Josephum episcopum, ut reor, Eporediensem,

Leonem comitem, et Adeibrandum, ac fortasse alios. Cum illi residerent in iudicio Romæ in palatio Lateranensi, proposita est coram eis controversia de quibusdam possessionibus quas Ingoaldus abbas ejusdem monasterii Farfensis aiebat pervasas fuisse ab Adriano et Leone pontificibus Romanis, injuste vero retentas ab eorum successoribus Stephano, Paschali et Eugenio. Cum primo die finis causæ imponi non potuisset, res dilata est in posterum. Tum vero, auditis utriusque partis rationibus ac mature discussis, pronuntiatum est secundum monasterium. Verum Gregorius papa noluit stare iudicatis, sed a missorum imperialium sententia appellavit ad imperatorem. In quo maxime elucet vis et amplitudo auctoritatis imperatoris. Istius memorabilis ac valde singularis historie memoriam debemus eidem chronico Farfensi; cuius locum, licet sit valde prolixus, hic tamen integrum describere operæ pretium esse putavi.

¶ Dum Joseph episcopus et Leo comes, missi domini Ludovici imperatoris, residerent in iudicio Romæ in palatio Lateranensi in præsentia domini Gregorii papæ, ibique adesset Leo episcopus et bibliothecarius sanctæ Romanæ Ecclesiæ, et Theodorus episcopus, Cirinus primicerius, Theophilactus nummulator, Gregorius filius Mercurii, et Petrus dux de Ravenna, et alii plurimi, venit dominus Ingoaldus abbas hujus monasterii cum Audulfo advocato, et retulit quod domni Adrianus et Leo pontifices per fortiam invasissent res hujus monasterii, id est, curtem Corvanianum, et curtem sancti Viti quæ est in Palmis, et curtem sanctæ Mariæ in Vico Novo, et curtem in Bariliano, cum rebus et familiis; unde tempore Stephani, Paschalis, et Eugenii semper reclamaverat, et justitiam minime invenire poterat. Tunc ipsi missi et iudices, quibus dominus imperator in urbe mandaverat ut de hoc facerent justitiam, præsente domino apostolico interrogaverunt advocatum ipsius apostolici nomine Gregorium quod exinde diceret. Qui dixit quod ipsæ curtes ipsi monasterio nihil pertinerent. Deinde advocatus domni abbatis ostendit monimina ex ipsis, et continebatur in eis qualiter Insilberga abbatisa Sancti Salvatoris de Brixia easdem curtes in hoc monasterio per ipsa monimina delegaverat, et aliud monimen quod Teudicus dux eidem Ansilbergæ filia suæ donaverat, et præceptum Desiderii regis et domini Caroli imperatoris, quibus ipsas curtes cum omnibus ejus pertinentibus in hoc monasterio confirmaverant. Tunc supradicti missi et iudices eos regu laiare fecerunt, fidei iussores utriusque secundum suam legem ponentes, et ut alia die ad idem placitum redirent jussurunt. Et sic venit dominus abbas et ejus advocatus una cum testimoniis, quorum nomina sunt Gradolfus, Guaspertus de Reate, qui sic testificati sunt, ut relatum est. Contra quæ prædictus advocatus pontificis nihil contrarium dixit nec potuit, quia boni homines visi sunt ei. Iterum venit Joseph Castaldus Reatinus cum bonis et veracibus hominibus; et interrogati per sacramentum quod domino imperatori fecerant, testimonium supradictorum virorum laudaverunt, et quod bene in omnibus recipi possent affirmaverunt; et seorsim interrogati sunt; quorum primus ait: Ego scio et bene memoror quoniam tempore Longobardorum et domini Caroli imperatoris ipsas curtes ad partem monasterii vidi, et recordor ibi præpositos Joannem et Petrum et Christianum, monachos ipsius monasterii, usque dum per fortiam prædicti Pontifices exinde tollere fecerunt. Similiter reliqui dixerunt. Deinde venerunt boni et veraciores homines duodecim, id est, Joannes, Clarissimus, Meitio, Teuto, Castinus, Audacius, Alboin medicus, Gualispertus, Constantinus Notarius, Petrus, Fratellus, Hydericus Seabinus. Hi omnes interrogati quid de ipsa causa scirent, similiter dixerunt. Post hæc Audulfus advocatus juravit, dicens: *Per ista sancta quatuor Evangelia, quia sicut isti testes dixerunt, ita fuit verum.* Hæc supradicti missi sive iudices audientes judicaverunt

A ut Gregorius, advocatus pontificis, retraderet ipsas curtes Audulfo advocato ad partem hujus monasterii; quod facere noluit. Sed et ipse apostolicus dixit nostro iudicio se minime credere, usque dum in præsentia domini imperatoris simul venirent. (*Chron. Farfense apud Duchesn. t. III, p. 656*).

XXVIII. Ad confirmandam denique Francorum principum legumque Francicarum auctoritatem etiam in causis episcoporum urbis æternæ, sive illi actores essent, sive defensores, omitti non debet epistola Leonis papæ ad Ludovicum imperatorem, cuius fragmentum exstat apud Ivonem et Gratianum. Sed antequam nos illud referamus, admonendum videtur epistolam istam Leoni quarto tribui a Gratiano, Conringium tamen putare illam esse Leonis tertii, eo in primis argumento quod Leone quarto sedente summa imperii penes Lotharium fuerit, non autem penes Ludovicum. Deinde apud neminem veterum scriptorum reperitur intercessisse simultates aliquas inter Leonem quartum et Lotharium. At vero ex Eginhaldi annalibus liquet commotum adversus Leonem tertium fuisse Ludovicum Pium anno 815, quia cum conspirationem adversum se initam detexisset, omnes illius factionis auctores ipsius jussu fuerant trucidati, privata videlicet auctoritate sua, cum rem deferre debuisset ad aures principis rerum domini. Addit Eginhardus Leonem purgare se studuisse apud Ludovicum, missis ad eum legatis. Probabile autem est scriptam missamque eodem tempore a Leone fuisse epistolam ad Ludovicum, de qua hic nobis mentio est. Cæterum, Conringii conjecturam adjuvat, Ivo Carnotensis, qui epistolam illam a Leone simpliciter scriptam docet, neque Leonis tertii nec quarti numerum exprimens. Admonendum præterea necessario est fuisse per ea tempora in urbe Roma iudices imperiales, illic assidue morantes ad deliberandas litigiosas contentiones, et regiam dignitatem semper fuisse Romæ suisque confinibus usque ad finem dierum ejusdem imperatoris, ut docet vetus Scriptor qui sub nomine Eutropii Longobardi solet laudari. Itaque quoties aliquæ tum causæ sive leves sive graves incidebant, judicabantur a iudicibus imperatoriis. Quod si quis sibi injuriam factam esse quereretur, mittebatur pro tali negotio legatus ab imperatore qui diligenter examinaret rei veritatem, ut ait idem auctor. Cum ergo quidam Romani, ut ego quidem arbitror, male tractati a Leone fuissent contra legis ordinem, querelamque propterea suam adversus eum ad Ludovicum imperatorem, velut ad supremum dominum, retulissent, isteque haud dubie Leonem redarguisset, missurumque se esse legatos scripisset qui rei veritatem inquirerent, Leo ad eum rescriptis pariturum se eorum iudicio, rogans tamen principem ut viros sapientes et Deum timentes mittat. *Nos si incompetenter aliquid egimus, inquit, et in subditiis justæ legis tramitem non conservavimus, vestro ac missorum vestrorum cuncta volumus emendare iudicio: quoniam si nos, qui aliena debemus corrigere peccata, pejora committimus, certe non veritatis discipuli, sed, quod dolentes dicimus, erimus præ cæteris erroris magistri. Inde magnitudinis vestræ magnopere clementiam imploramus ut tales ad hæc, quæ diximus, perquirenda missos in his partibus dirigatis qui Deum per omnia timeant, et cuncta, quemadmodum si vestra præsens fuisset imperialis gloria, diligenter exquirant. Et non tantum hæc sola quæ superius diximus, quærimus ut examissim exagitent, sed sive minora sive etiam majora illis sint de nobis indicata negotia, ita eorum cuncta legitimo terminetur examine, quatenus in posterum nihil sit quod ex eis indiscussum vel indiffinitum remaneat* (Ivo, part. v, c. 22; Gratian., II, q. 7, c. 41).

XXIX. Putant plerique interpretes juris canonici et theologi scolastici, præsertim vero ii quibus aut origo aut mens fuit Italica, ista spectari non debere tanquam si papa fuerit subjectus auctoritati imperatoris: sed quia non nimia humilitate se sponte sub-

ficere voluit ejus judicio, adeoque opus hoc esse, ut ipsi loquantur, supererogationis, et non debiti: posse enim papam ex humilitate et pro bono pacis submittere se iudicio alterius. Istam interpretationem hausisse illos constat ex glossa istius nostri capituli, quam postea verbis magnificis, ut ferme amat posterior adulatio, multum amplificaverunt. Quidam, inquit auctor Glossæ, *conquererentur de Leone papa apud Ludovicum de injuria eis facta. Papa committit se imperiali jurisdictioni, et rogat Ludovicum imperatorem ut tales nuntios mittat ad hæc inquirenda qui Deum timeant, et qui vicem imperialis gloriæ sic examinent et diffiniant, ut nulla possit in posterum dubitatio remanere, etiamsi majora opponantur ei quam ea que dicta sunt. Et mox addit: Hic papa se subijcit aliorum iudicio, quod facere potest, ut ff. de juris. om. ju. est receptum. Aiunt constans esse neminem a minore judicari posse, papam esse superiorem imperatore et omnibus regibus ac principibus, eum nullius iudicio præterquam divino obnoxium esse, et ipsum debere de omnibus judicare. Confundunt videlicet spirituales Romani pontificis auctoritatem cum temporalis, et causas ejus civiles non distinguunt a criminalibus, cum tamen maximum inter hæc omnia discrimen sit. Etenim ut futendum est illum esse patrem spirituales regum ac principum christianorum, et ipsius personam judicari non posse a iudicibus secularibus (a), ita certum est, quemadmodum ex his que hæcenus dicta sunt colligi abunde potest, et ex pluribus aliis veterum temporum monumentis, Romanorum pontificum causas civiles ad forum sæculare pertinuisse antiquitus, quando Romam in sua potestate habuerunt Reges et imperatores, hoc est, usque ad mortem Ludovici II imperatoris. Imo accusationes adversus eos institutas cognitioni principum aliquando subjectas fuisse ostendere videtur (b), ni fallor, exemplum Paschalis primi. Etenim cum seditio quedam facta esset Romæ anno 825, comprehensio ac capite truncati fuissent Theodorus Romanæ Ecclesie primicerius et Leo nomenclator, et hoc ideo eis contigisset, ut ait Eginhardus, quod se in omnibus fideliter erga partes Lotharii juvenis imperatoris agerent, dicerentque nonnulli vel jussu vel consilio Paschalis pontificis rem fuisse perpetrata, Ludovicus Pius imperator legatos, qui de ista causa cognoscerent, Romam misit Adalungum, abbatem monasterii sancti Vedasti, et Hunfridum, comitem Curiensem. Legati Romam venientes, inquit idem Eginhardus, rei certitudinem assequi non potuerunt, quia Paschalis pontifex se ab hujus facti communione cum magno episcoporum numero (id est, cum 5½ episcopis, et presbyteris, et diaconibus quinque, ut Theganus tra-*

dit) jurejurando purgavit, et interfectores prædictorum, quia de familia sancti Petri erant, summopere defendens, mortuos velut majestatis reos condemnabat, jureque casus pronuntiabat. Cum itaque sic satisfactum esset imperatori, et rursus Paschalis ad eum excusationem suam misisset per legatos, accusatio ultra progressa non est. Ex quibus omnibus intelligi potest accusationes quæ fiebant per illas tempestates adversus pontifices Romanos, cum de homicidii crimine agebatur, ad imperatores delatas fuisse, missosque ab illis legatos qui rei veritatem inquirerent. Nam si nulla in hujuscemodi rebus erat auctoritas imperatoris, cur Leo III legatos ad Ludovicum Pium misit, qui ei de iis quæ Domino suo objiciebantur per omnia satisfecerunt? Cur Paschalis duas ad eum legationes misit ut innocentiam suam probaret? Cur se jurejurando purgavit coram iudicibus imperatoris? Ista enim omnia neque gratis neque sponte fieri consueverunt, præsertim a summis potestatibus. Sane imperatorum dominatus et principatus haud dubie non tam gratus quam gravis erat episcopis Romanis illorum temporum, quia monarchia temporalis Romanæ ecclesiæ jam tum surgebat, et lacertos valide movebat. Itaque tandem post varios conatus, cum post mortem Ludovici II imperatoris, Carolus Calvus Francorum rex evocatus ab illis fuisset, objecta spe imperii Romani, veniens Romam, inquit Eutropius Langobardus, renovavit pactum cum Romanis, perdonans illis jura regni et consuetudines illius. Removit etiam ab eis regias legationes, assiduitatem vel præsentiam apostolicæ electionis. Quid plura? Cuncta illis contulit quæ voluerunt, quemadmodum dantur illa que nec recte acquiruntur, nec possessura sperantur. Ab illo autem die honorificas consuetudines regie dignitatis nemo imperatorum, nemo regum acquisivit.

XXX. Quod autem ait Eginhardus Paschalem Papam ea de causa defensionem homicidarum suscepisse, quia de familia sancti Petri erant, et mortuos, velut majestatis reos, jure casos dixisse, aliquam difficultatem habet: nam actio violatæ majestatis in eum tantum intendi potest qui conspirationem facit adversus principem vel adversus Rempublicam. At isti nihil hujuscemodi commiserant (c): imo cæsi propterea dicuntur quod se in omnibus fideliter erga partes Lotharii juvenis imperatoris agerent. Reos porro majestatis fuisse dictos, quia majestatem pontificis læserant, putari non potest. Tametsi enim daremus verum ac sincerum esse privilegium quod Romanæ Ecclesiæ concessum esse voluit a Ludovico Pio, cujus fragmenta exstant apud Ivonem et Gratianum, semper tamen constaret supremum Romanæ urbis dominum fuisse, non papam, sed imperatorem,

(a) Id verissimum est ex quo in potestatem papæ pars magna Italiæ redacta est. Cum vero imperatoribus pontifex Romanus obediebat, persona ejus sicut et cæterorum fidelium a civilis potestatis iudicio pendebat. Et si quis forte Romanorum pontificum perduellionis vel cuiuslibet alterius facinoris publici, morte multandi, reus fuisset, principis auctoritate potuisset ad supplicium condemnari: hoc probare in promptu esset. Sed ut ea de re omnis relinquatur disceptatio, id unum quo allati principii veritas inconcussa remaneat attente perpendendum est: si dum Romanus pontifex imperatoribus parebat, ab eorum jurisdictione et summa potestate persona ejus libera fuisset, quot inde secuta fuissent absurda! Hinc enim nec personam cæterorum episcoporum omnium, quibus, ut ait sanctus Cyprianus (cum papa, Ecclesiæ capite) *episcopatus unus est, cujus a singulis in solidum pars tenetur*, quibuscunque facinoribus contaminaretur, a jurisdictione principum quibus subduntur, pendere inferendum esset. Quis vero talem sententiam ex adverso doctrinæ Evangelii rectoque ordini adversam, hodie defendere audeat? Dixit Christus, Joan. xviii, 36: *Regnum meum non est de hoc mundo*; ergo nec regnum vica-

riorum ejus: siquidem ait divinus idem legislator, Matth. x, 24: *Non est discipulus super magistrum, nec servus super dominum suum*. Unde Apostolus ad Rom. xiii, 1-4: *Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit... Non est enim potestas nisi a Deo...*

D Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit... Nam principes non sunt timori boni operis, sed mali...; si autem malum feceris, time: non enim sine causa gladium portat... Ad leges civiles cuiuslibet bona fide attendenti veritas eadem fulgebis; qua semel cognita, corrumpit hæc opinio, personam papæ ab imperatoribus judicari olim non potuisse. (PETR. DE CHINAC.)

(b) Leo III iudicatus et purgatus est coram Carolo Magno tanquam iudice. Vide *Annales Eginhardi et Reginonis*.

(c) Hoc adeo verum est, ut eorum erga imperatorem obsequium vera mortis causa fuisse videatur. Nonne vero, quo facilius excusarentur homicide, eos accusare poterat Paschalis aliquid contra ordinem publicum machinasse, vel eos criminis alicujus æque gravis ac majestatis reos exhibuisse? quod Eginhardus his verbis reddiderit: *Mortuos velut majestatis reos condemnabat*. Hoc enim, crimine majestatis, sæpe sæpius abusi sunt (PETR. DE CHINAC.).

adeoque crimen majestatis in Paschalem papam committi non potuisse. Quippe Ludovicus Paschali et successoribus ejus usque ad finem sæculi tribuens civitatem Romanam, et tot amplas ditiones quibus hodie illius successores potiuntur, sibi retinuit supremum dominatum in civitates regionesque concessas: *Salva semper super eosdem ducatus, inquit, nostra in omnibus dominatione, et illorum ad nostram partem subjectione* (Tom. I Capitular., p. 594). Fortassis ergo dicendum est seditionem ceptam fuisse per Theodorum et Leonem, a quibus familia sancti Petri lacerata fuit ac lesa, ac propterea crimen majestatis commissum ab illis fuisse, quia vim et manus eis intulerant qui erant in speciali defensione Romani pontificis (a), quos tum aequalibus privilegiis ornatos fuisse cum illis qui erant in speciali defensione imperatoris colligi posse videtur ex Capitulis quæ Lotharius imperator, anno 824, addidit ad limina beati Petri, in quibus hæc primo loco leguntur: *Constituimus ut omnes qui sub speciali defensione domini apostolici seu nostra fuerint suscepti, impetrata inviolabiliter utantur defensione. Quod si quis in quocunque violare præsumperit, sciat se periculum vite sue incursum* (Tom. II Capitular., p. 317).

XXXI. Hactenus de Capitularibus regum nostrorum, deque eorum dignitate et auctoritate, generaliter egimus, et quomodo iisdem etiam Roma et Romani pontifices subiecti essent. Nunc suscepti operis ratio postulat ut de Carolo Magno, fundatore illo et auctore florentissimi Francorum imperii, deque Capitularibus ab eo promulgatis nonnulla seorsum dicamus. Existimavit illustrissimus Cardinalis Baronius (Ad an. 801) parcissimum illum fuisse in novis condendis legibus, adeo ut, cum tandiu vixerit rex atque imperator, regnavit enim per annos sex et quadraginta, perpauca tamen legum capita sanxisse dicatur. Et Baronii quidem opinionem confirmare videtur Eginhardus in Vita ejusdem Caroli, scribens eum, cum animadverteret multa legibus populi sui deesse, multaque in illis inveniri repugnantia, cogitasse quæ deessent addere et repugnantia tollere, sed nihil aliud ab eo factum esse quam quod pauca Capitula, et ea imperfecta, legibus addidit. Hæc sunt verba Eginhardi: *Post susceptum imperiale nomen, cum adverteret multa legibus populi sui deesse (nam Franci duas habent leges plurimis in locis valde diversas), cogitavit quæ deessent addere, et discrepantia unire, prava quoque ac perperam prolata corrigere. Sed in iis nihil aliud ab eo factum est, quam quod pauca Capitula, et ea imperfecta, legibus addidit. Omnium tamen nationum quæ sub ejus dominatu erant, jura quæ scripta non erant describere ac litteris mandari fecit. Ista, inquam, favere videntur opinioni Baronii. Ego tamen putaverim ita intelligenda esse, ut dicatur Carolus, postquam factus est imperator, cogitasse de emendandis conciliandisque legibus populorum sibi subjectorum; cæterum destinata exsecutioni non esse, ac nonnulla tantum addidisse legibus illis: nam Capitula quædam adjecit legi Salicæ et legi Ripuariorum, ac fortean aliis. Ista tamen non impediunt quin plurimas constitutiones generales sanciverit, quibus teneri voluit omnes nationes sibi subjectas.*

XXXII. Sane Joannes Aventinus in Annalibus Boiorum notat illum jus assidue summa diligentia dixisse, nonnumquam mane, dum indueretur ac calcaretur. Addit autem: *Noctu dum in cubili cubaret, capiti pugillares supponebat; si quippiam utile (ut fieri in lectulo solet) in mentem veniebat, adnotabat, ne memoria laboretur* (Aventin. lib. iv, p. 368-371, pr. edit.). Accepisse hanc observationem videtur Aventinus ex concilio habito apud martyrium sanctæ Macræ in diocesi Remensi anno 881, in quo ista leguntur: *Carolus Magnus imperator, qui regnum Francorum nobiliter ampliavit et per annos quadraginta sex feliciter rexit, et sapientia tam in sanctis Scripturis quam et in legibus ecclesiasticis et humanis reges Francorum*

A præcessit, nullo unquam tempore sine tribus de sapientioribus et eminentissimis consiliariis suis esse patiebatur, sed vicissim per successiones, ut eis possibile foret, secum habebat, et ad capitulum lecti sui tabulas cum graphio habebat, et quæ sive in die sive in nocte de utilitate sanctæ Ecclesiæ, et de prospectu ac soliditate regni, meditabatur, in eisdem tabulis adnotabat, et cum eisdem consiliariis quos secum habebat inde tractabat; et quando ad placitum suum veniebat, omnia subtiliter tractata plenitudini consiliariorum suorum monstrabat, et communi consilio illa ad effectum perducere procurabat (Concil. apud Sanct. Macr., c. 8). Sic de Alexandro Severo imperatore narrat in Vita ejus Ælius Lampridius, illum leges de jure populi et fisci moderatas et infinitas sanxisse, neque ullam constitutionem sancivisse sine viginti jurisperitis et doctissimis et sapientibus viris. At quod apud Aventinum et in synodo apud Sanctam Macram legitur Carolum Magnum noctu, dum in cubili cubaret, capiti suo pugillares supposuisse, et quæ illi tum in mente veniebant, scribere solitum, confirmatur quidem auctoritate Eginhardi, sed tamen ita ut illa cura Caroli coerceatur ad solam artem scribendi, ad quam descendam Carolus sero venerat. Tentabat et scribere, inquit Eginhardus in libro de Vita ejus, tabulasque et codicillos ad hoc in lectulo sub cervicalibus circumferre solebat, ut cum vacuum tempus esset, manum effigendis litteris assuefaceret. Sed parum prospere successit labor præposterus ac sero inchoatus.

XXXIII. Sed ut ad Baronium redeamus, quem paulo ante diximus in ea fuisse sententia ut existimaret Carolum Magnum fuisse parcissimum in condendis novis legibus, et perpauca legum capita sanxisse in tot annorum spatio per quos regnavit et imperavit, observandum est neminem regum Francorum veteris ævi tot leges tulisse quot Carolus promulgavit, et plures solius Caroli leges nunc superesse, quam cæterorum regum qui ante et post eum vixere, usque ad Hugonem cognomento Capetum. Nam præter Legem Salicam et cæteras, quibus ille pondus auctoritatis suæ addidit, præter Capitula sparsim relata in libris Capitularium et in Codice legis Longobardorum, quorum originem reperire nequivimus, habemus plusquam sexaginta constitutiones ab eo editas variis temporibus, sive cum rex tantum esset, sive posteaquam imperatoris nomen assumpsit. Quod si leges ab eo latæ conferantur cum iis quæ a posteris ejus sancite sunt, facile est deprehendere in illis sublime et erectum Caroli ingenium, in istis labentem atque inclinatam Carolinæ gloriæ magnitudinem ac splendorem. Et sane mirum non est virum tantum, qui multum operæ posuit in condendis optimis legibus et in constituenda bona disciplina, qui, ut Benedictus Levita ait, *cunctorum vicit inclita gesta patrum*, cæteros principes supergressum esse et longo post se intervallo reliquisse. Vicit gentes immanitate barbaras, Christi regnum valde amplificavit, cleri mores collapsos emendavit, Ecclesias, præcipue vero Romanam, amplis latifundiis, possessionibus ac privilegiis locupletavit, auxit, ornavit (Tom. II Capitular., p. 231, Lupus Ferrar. epist. 1). Bonarum præterea litterarum studia revocavit, scholas publicas instituit, cæteris bonis artibus honorem habuit, earum professorum præmiis decoravit. Defecit me tempus si cunctas maximi principis virtutes enarrare, si singula illustria ejus facinora recensere vellem. Itaque supersedeo, et ad Capitularia me rursum convertito.

XXXIV. Fuit nuper vir doctus (Thiers, de Festor. diar. imminut., cap. 13) qui existimavit Caroli Magni Capitula non fuisse recepta in episcopatu Turonico ævo Herardi, archiepiscopi Turonensis; vel si recepta fateri necesse sit, non ita tamen istud intelligi debere, ut eorum gratia morem Ecclesiæ suæ de festis diebus observandis immutandum esse autumarit Turonicus præsul Herardus. Fundum autem fundamentumque istius suæ opinionis accepit ex

(a) Vide Historiam purificationis Leonis III, ubi agitur de crimine lesæ majestatis.

capite 61 Capitularium quæ idem Herardus edidit anno 858, in synodo sua diocesana; in quo cum dies festi commemorarentur qui a fidelibus Christianis observandi sunt, quidam eorum omittuntur quos Carolus Magnus coli iussit in capite clxi (ut habet editio Pitheana), sive, ut nostra, capite clviii libri primi Capitularium; veluti Paschalis festi commemoratio, dies Dominica, beate Mariæ virginis Annuntiatio et Nativitas, tres Rogationum dies, et octava Epiphaniæ; Pentecostes porro uno tantum die celebranda proponitur. Ego neutram ex his duabus viri clarissimi conjecturis veram esse puto. Constat quippe Caesarodunum Turonum fuisse tum in medio regni Francorum, eam urbem fuisse numeratam inter metropoles regni Caroli (*Tom. I Capitular., p. 488; Ibid., p. 641*), habitum illic concilium anno 815 jussu ejusdem Caroli, et Landrannum, Turonensem archiepiscopum, fuisse constitutum Missum dominicum in pago Turonensi, anno 825, una cum Ruotberto comite, ad imperandam et urgendam Capitularium regalium executionem. Ad festos dies quod attinet, quæ de prætermisssis dicuntur ab eodem viro docto, ea minimum aut nihil habent difficultatis. Etenim quæ Herardus omisit in capite 61, ea in aliis locis commemoravit, Paschale videlicet festum capite 97, Dominicum diem capite secundo. Pentecostes venerationem in capite 97 conjungit cum Paschate, ita ut octo dies Pasche feriari oportere dicat, de Pentecoste non dicat. Sed ista quæ videtur repugnantia tolli debet per caput 35 libri secundi Capitularium, ex quo caput istud Herardi abbreviatum est. In capite autem illo libri secundi sancit Ludovicus Pius imperator, Magni filius, ut dies Dominicus Pasche cum honore et sobrietate colatur, et ut simili modo tota illa hebdomada observetur. Deinde addit: *In Pentecoste similiter ut in Pascha*. Mirum porro non est eum prætermisisse Annuntiationem et Nativitatem beate Mariæ virginis, cum nulla horum festorum mentio habeatur in Capitularibus e quibus Herardus excerptis constitutiones suas synodales. Ac de Nativitate quidem constat eam diem non fuisse publico cultu celebratam ævo Caroli Magni. Concilii vero Rhemensis acta sub Sonatio, quorum auctoritate idem vir doctus utitur ut ostendat eam observari jussam ante tempora Herardi, non sunt extra controversiam, et adeo subleste valdeque dubiæ fidei visa Sirmundo sunt, ut ea indigna putaverit quæ in collectionem veterum synodorum Galliæ referrentur. Annotat præterea vir clarissimus Rogationum tres dies imperari a Carolo Magno in loco paulo ante laudato ex libro primo Capitularium, et de illis tamen silere Herardum. Primo certum est nullam Rogationum triduanarum mentionem fieri in libro primo Capitularium, sed in quinto (c. 150) tantum, ubi sic legitur: *Placuit nobis ut litanis Christianis diebus tribus: quod sumptum est ex canone trigesimo tertio concilii Moguntiaci, extremis Caroli Magni temporibus celebrati*. Deinde, tamenetsi verum esset mentionem istiusmodi Rogationum fieri in libro primo Capitularium, non ræque verum esset omissas illas fuisse ab Herardo. Quamvis enim de his non loquatur in capite 61, diserte tamen de diebus Rogationum agit in capite 95, *Rogationum* etiam vocabulo utens, licet non exstet in capite laudato libri quinti Capitularium, et in additione 3 unde Herardus caput istud suum conflavit. De octavis Epiphaniæ fateor veram esse observationem, et prætermisssas omnino esse in capitulis Herardi. At non inde tamen colligi potest capitula Caroli Magni neglecta tum fuisse in episcopatu Turonico. Error fortean librarii fuit, qui, ut sæpe videmus in antiquis libris, octavas Epiphaniæ omisit propter vicinitatem vocis Epiphaniæ.

XXXV. Capitularium itaque regalium magna ubique erat auctoritas, par cum sacris canonibus reverentia, Duravit autem usus eorum per aliquot sæcula, nimirum usque ad Gratiani tempora, imo etiam, ut videtur, usque ad regnum Philippi IV, cognomento

A Pulchri, Francorum regis. Neque in regno tantum Francorum valebant, sed in Germania quoque et in Italia. Ac de Germania quidem fidem faciunt plurima veteris ævi monumenta, præcipue vero decretum Ottonis Magni, Germaniæ regis, datum apud Franconofurt anno 952, in quo, *Capitularium præcedentium regum institutis coram positis*, statutum est ne oppressio virginum aut viduarum, vel raptus, ab ullis hominibus fiat (*Appendix prim. Reginon., c. 55*). Apud Italos diutius observata fuisse quam apud Germanos multa probant, sed in primis collectio canonum ac decretorum a Gratiano composita, in qua persæpe referuntur constitutiones ex Capitularibus regum nostrorum descriptæ, uti jam observatum est a viris eruditissimis. Objici tamen posset Gratianum sua non accepisse ex libris Capitularium, sed ex Decreto Ivonis episcopi Carnotensis, quem compilasse videtur, adeoque ex Capitulis a Gratiano laudatis argumentum sumi non posse ad probandum Capitularia regum Francorum cognita fuisse Italici ævo Gratiani. Sane verum videri posset Gratianum ex Ivone descripsisse capita collectionis suæ quæ referuntur ex Capitularibus, nisi certis indicibus ostenderemus eum quedam ex Capitularibus descripsisse quæ apud Ivonem non exstant. Descripsit enim Caroli Magni constitutionem, qua renovavit Constantini imperatoris legem de episcopali judicio. Hanc porro Caroli constitutionem accipere non potuit ex Ivone, apud quem non habetur. Accepit igitur ex Capitularibus, ut ipsemet docet his verbis: *Hæc si quis antiquata contendant, quia in Justiniani Codice non inveniuntur ita inserta, per Carolum renovata cognoscat, qui in suis Capitularibus ait inter cætera: Volumus atque præcipimus ut omnes, etc.* (*Gratian. xi, qu. i, c. 37. Volumus*). At Innocentius III ex Gratiano (*Lib. vi Capitular., c. 586*) manifeste descripsit in epistola scripta anno 1204 ad archiepiscopos et episcopos per Franciam constitutos (*Raynald. ad an. 1205, § 58*), quæ exstat in libro secundo Decretalium, in qua inter cætera ita habetur: *Nec sic illud humillimum omittamus quod Theodosius statuit Imperator, et Carolus innovavit, de cujus genere rex ipse (Philippus Augustus) noscitur descendisse: Quicunque videlicet litem habens, etc.* (*Cap. Novit. ext. de judiciis*). Ex Gratiano similiter acceperunt Gregorius IX et Innocentius IV quæcumque dicunt de ista Constantini lege a Carolo Magno confirmata et renovata. Tum enim non recurrabant ad fontes, sed cuncta ex Gratiano, suppresso ejus nomine, describebant (*Vid. Not. ad Capitul., p. 1252*).

XXXVI. Francos nostros par erat diutius retinere usum Capitularium quam cæteras nationes, cum propter eos præcipue fuissent condita, et ab eorum regibus sancita. Itaque non solum Roberti regis ævo, ac deinde sub Philippo primo, ut notum est ex epistolis et ex collectionibus canonicis Ivonis, episcopi Carnotensis, eorum auctoritas passim valuit, sed etiam, uti dicebamus, regnante Philippo IV cognomento Pulchro. Vidimus enim veteres membranas in quibus descriptum erat concilium provinciale habitum Avarici Biturigum anno 1286, quas nobiscum humanissime pro suo more communicavit vir clarissimus Antonius Vyon Herovallius. In capite autem 52 illius concilii statutum, ut *dies Dominici et festa cum omni cura et diligentia præcipiantur ab omni servili opere observari*. In fine vero Constitutionum insertum reperitur caput 75 libri primi Capitularium, sed mutato stylo, hoc modo: *Dies Dominicus ita observandum est ut ... nes et Missarum sollempnia et ea quæ ad.....tur, videlicet ut nec opera servilia in eo ag.....as colant, nec campos arent, nec messem..... num siccet, nec sepe faciant, nec silvam pent, nec arbores cædant, nec ortos faciant, nisi cibi vel frigoris necessitate, set r..... molant ullo modo, nec panem quoquant, nec in petris laborent, nec domus construant, nec carra moveant, nec ad mercata conveniant, nec venationes exercent. Item femina opera*

extrilia non faciant, vestimenta non capulent, nec consuant, nec lavent, nec liniant, linum non batant, nec lanam carpere præsumant, nec berbes tondant, ut omnibus modis bonorum requies die Dominico fiat.

XXXVII. Ista quamvis certa sint, vera nihilominus est sententia illustrissimi viri Petri de Marca, archiepiscopi Parisiensis (*lib. v Hist. Beneac., c. 2, § 7*), qui docet Capitularium usum interruptum fuisse sub initia tertiæ regum nostrorum familiæ; quoniam mutatio rerum publicarum et regie auctoritatis imminutio, quæ tunc evenere, necessario post se traxerunt legum receptorum abrogationem, quæ non aliis fundamentis niti possunt quam columnis quibus regia dignitas sustinetur. Bellorum enim Normannicorum et civilium occasione factum est ut ducum, comitum, et marchionum præfecturæ, quæ in arbitrio regis antea erant, propriæ ejusque fierent et hereditariæ. Hinc introducta varia jura municipalia, ne quid ex veteri superesset quod novis possessoribus officere posset. Ita paulatim recessum est in cognitione Capitularium, ad camque eorum ignorantiam ventum quæ regnabat ante initium postremi sæculi. Sed tandem, cum clarissimum illud litterarum sidus affluisset Franciscus primus, Francorum rex Christianissimus, cui litteræ istis novissimis temporibus non minus debent quam olim debuerunt Carolo Magno, excitata sunt hominum ingenia ad diversas artes diversaque studia, excussæ veteres bibliothecæ, revocatrque a tenebris sunt veterum lucubrationes quæ antea latebant. Tum vero reducte in lucem sunt leges Capitularium, a Germanis primum, deinde a nostris hominibus.

XXXVIII. Primus, ut arbitror, Capitularium sive Constitutionum Caroli Magni auctoritatem dias in luminis oras post longam oblivionem protulit beatus Rhenanus, anno 1551, qui plurima ex codice Legum Francicarum, ejus vetera exemplaria exstare ait in variis Germanicæ bibliothecis, descripsit in libro secundo rerum Germanicarum. Tum Joachimus Vadianus anno 1556 in libro sexto Aphorismorum de Eucharistia, pag. 215, Ansegisi, abbatis Lobiensis, collectionem expressis verbis commemorans: *Exstat, inquit, apud nos Sangalli antiquus Ansegisi abbatis Lobiensis codex, in bibliotheca Templi majoris, in quo hæc quæ modo citavimus ad verbum leguntur*; nimirum ut presbyter Eucharistiam semper habeat paratam propter infirmos. Anno dein 1545 Vitus Amerpachius librum Constitutionum Caroli Magni emisit in lucem Ingolstadii (a), ut dicemus infra suo loco. Triennio post Joannes Tilius, qui Briocensis dein et Meldensis episcopus fuit, aggressus est editionem Capitularium Caroli Magni et Ludovici Pii, non tamen perfecit neque emisit. Tum vero primum audiri cœpit nomen Capitularium, cum antea dicerentur simpliciter Constitutiones Caroli Magni, sive leges Francicæ. Sequenti anno, qui fuit nonus et quadragesimus post millesimum a nativitate Christi, Carolus Molinæus emittere parans styllum parlamenti Parisiensis a se emendatum et locupletatum, ait in præfatione, se quedam insignia capita adjecisse ex constitutionibus Caroli Magni et Ludovici Pii, *quarum exemplar habeo*, inquit. Eadem repetit in notis marginalibus ad Styllum eundem, parte III, tit. 50. Existimandum tamen non est, exemplar illud, quo Molinæus utebatur, esse unum ex illis quæ Tilius edi curavit; nam præterquam quod Molinæus, tum in additionibus ad Styllum Parlamenti, tum etiam in tractatu de Origine, progressu, et excellentia regni et monarchicæ Francorum, et in Commentario ad edictum Henrici II contra parvas datas, Capitularia sive constitutiones Caroli Magni et Ludovici Pii semper laudat secundum numeros in antiquis exemplaribus annotatos, quos Tilius in editione sua mutavit, docet præterea Molinæus in eodem tractatu

A de Excellentia regni Francorum, § 115, et in præfatione Commentarii ad edictum Henrici II contra parvas datas, § 7, se exemplar illud suum habuisse ex registris regis. Scio hanc Molinæi annotationem sublatam esse a tractatu de Excellentia regni Francorum in postremis editionibus Operum Molinæi, initio facto ab ea, quæ Parisiis prodit anno istius sæculi duodecimo. Qui enim tum curabant editionem illam, hanc sibi licentiam permiserunt, ut, quantum vellent, auferrent, mutarent, adderent. Nam, exempli gratia, numeros Capitularium in vetustis Molinæi editionibus notatos emendarunt ad Pithecanam Capitularium editionem, quæ diu post extinctum Molinæum prodit. Et cum ille in paragrapho 119 ejusdem tractatus de Monarchia Francorum ita scripsisset: *Item, lib. IV Capitularium, sequentia Capitula, quæ Ansegisus ponit in libello primo suæ compilationis, videlicet cap. 95, modis omnibus et sub multa in Capitulis contenta prohibuerunt, ne pueri sine voluntate parentum tonsurentur, vel puellæ velentur; et cap. 109, ne puellæ infantulæ ætatis velentur, antequam eligere sciant quid velint*. Isti sic pro sua audacia reposuerunt: *Præterea lib. IV Capitulum, suorum sequentes articulos conscripserunt, quos Ansegisus, lib. I suæ compilationis, adjunxit his verbis cap. 101 [postremæ editionis Parisiensis, quam sumus secuti]: Ne pueri vero sine voluntate parentum tonsurentur, vel puellæ velentur, modis omnibus inhibuitur est; et, qui hoc facere tentaverit, multetur, quæ in Capitulis legis mandant a nobis constitutis continetur, persolvere cogatur. Et cap. 107: Ne vero puellæ indiscrete velentur, placuit nobis etiam de sacris canonibus qualiter observandum sit hic inferre. De tempore velandarum puellarum in Africano Concilio, cap. 16, continetur ut non ante 25 annos consecrentur. Debuerant isti, ut integram Molinæi scriptionem referrent, addere caput 115 libri primi Capitularium ex editione Pithecanæ, quod est 109 in nostra, in quo ita legitur: Ut infantulæ ætatis puellæ non velentur, antequam illæ eligere sciant quid velint*. Multiplex itaque in hoc loco fuit temeritas eorum, qui istam Operum Molinæi editionem curarunt. Primum, quod verba Molinæi non retinuerunt, aliaque pro illis substituerunt, quæ Molinæi non sunt, ut patet etiam ex tractatu eodem Gallice scripto, in quo idem omnino sensus et idem verborum ordo, etiam in ipsorum editione, reperitur, qualis legitur in loco illo Molinæi a nobis relato ex veteri editione. Deinde, quod cum Molinæus consulto abstineret a referendis integris Capitularium locis, quæ hic commemorat, isti illa contra mentem auctoris inseruerint. Tertio, quod postremæ Capitularium editionis Parisiensis mentionem fecerint in textu Molinæi; ejus certum est nullam debuisse fieri mentionem, quoniam illa, ut jam observavimus, diu post extinctum Molinæum prodit. Denique quod illa, quam sibi sumperant, emendandi suppellicie Molinæi auctoritate abusi, postremam istius paragraphi partem omiserint. Atque hæc quidem omissio fieri potuit per negligentiam; at mutatio quæ facta est in paragrapho 115, in quo omiserunt verba Molinæi dicentis se libros Capitularium habuisse ex registris regis, ea vero facta consilio est ab iis qui putarent istam admonitionem non esse necessariam postquam libri Capitularium versabantur in omnium manibus, adeoque necesse deinceps non esse indicare loca ubi reperiri poterant. Nam Molinæus ita illic scripserat: *Et originaliter habetur in Capitulari, ejus et regis regis copiam habeo*. Hanc clausulam omnino deleverunt editores Parisienses, qui tamen eam retinuerunt in eodem tractatu Gallice scripto. Unde colligere licet quam bona fide versati illi sint in editione Operum Molinæi.

XXXIX. Ante annum 827 Capitularia regum nostrorum non tum relata fuerant in unum volumen, sed separatim prescripta habebantur in schedulis et

(a) Vide Supplementum istius novæ editionis.

membranulis. Tum vero Ansegisus abbas collegit aliquot Caroli Magni et Ludovici Pii Capitularia, ne oblivioni traderentur, ut ipse ait, eaque in quatuor libros digessit. Credunt plerique Ansegisum hunc abbatem fuisse Lobiensem, persuasi auctoritate Sigeberti, qui de eo ita scribit ad annum 827: Ansegisus abbas Lobiensis edicta imperatoris Caroli Magni et Ludovici filii ejus ad ecclesiasticam legem pertinentia in duobus libellis digessit. Idem edicta eorundem ad mundanam legem pertinentia in duobus aëque libellis digessit. Hanc opinionem postea confirmavit et propagavit Joannes Trithemius. Sed ego neminem Sigeberto antiquiorem reperi qui ista tradat. Immo Fulcuinus, vetustus auctor, qui originem et historiam monasterii Lobiensis descripsit, veterumque abbatum Lobiensium seriem dedit, nullam Ansegisi mentionem facit, neque etiam Aegidius Waulæ, qui anno sæculi istius vigesimo octavo Vitam sancti Ursuari et historiam ejusdem monasterii divulgavit collectam ex veteribus monumentis Lobiensibus vicinarumque ecclesiarum et monasteriorum. Vehementer autem falluntur qui putant illum fuisse primum abbatem Lobiensem, multoque magis ii qui eum postea Senonensem archiepiscopum fuisse contendunt extremis Caroli Calvi temporibus. Quamvis enim constet eum qui Senonensis archiepiscopus fuit, abbatem antea fuisse, confundi tamen non debet eum collectore Capitularium. Neque vero necesse est eorum qui ita sentiunt argumenta refellere, quos testimoniis gravissimis obruere facile esset. Sufficiet auctoritas viri celeberrimi istarumque rerum peritissimi Jacobi Sirmondi, qui de Ansegiso ita scribit in epistola ad dominum Constantinum Cajetanum abbatem sancti Baronti: *Par fuit in Ansegiso, qui Caroli et Ludovici regum Capitula collegit, quorundam hallucinatio. Cum enim Ansegisum hunc Lobiensem in Cameracensium diœcesi abbatem fuisse ex Sigeberto constet, longeque diversum ab Ansegiso Senonem archiepiscopo, quamquam is etiam abbas ante episcopatum fuerat, sed alterius in Bellovacis monasterii cui a Sancto Michaeli nomen, non defuerunt tamen qui utrumque Ansegisum confunderent, et digestorum in libros Capitularum laudem archiepiscopo perperam tribuerent* (apud Labb., t. II de Script. eccl., p. 592).

XL. Ex his quæ dicta hactenus sunt colligitur ambigi merito posse an vera sit eorum sententia qui Ansegisum nostrum volunt fuisse abbatem Lobiensem. In chronico Fontanellensi, quod in tomo tertio Spicilegii Dacheriani editum est, reperio Ansegisum abbatem Fontanellensem constitutum a Ludovico Pio, virum fuisse doctum ac librorum amatorem, quorum magnam copiam reliquit in monasterio Fontanellensi et in Flaviacensi, cujus etiam abbatem fuisse docet auctor ejusdem Chronici (a). Existimare itaque fortassis liceret Ansegisum abbatem, qui Capitularia regum collegit, eum esse qui Fontanellensis abbas fuit, et obiit anno 854, xiii Kalend. Augusti, postquam eam abbatiam per annos decem et amplius rexisset.

XLI. Collectio illa Capitularium ab Ansegiso abbate confecta statim auctoritatem magnam obtinuit, quod eam Ludovicus Pius imperator suam fecerit. Etenim ille in constitutionibus editis post annum 827 referens verba vel sensum legum a patre suo Carolo aut a se antehac editarum, reperiri illa scribit in Capitulari. Quo nomine intelligit collectionem Ansegisi. Veluti in Capitulari Wormatiensi anni 829, tit. 4, cap. 5: *Ita enim continetur in Capitulare bona memorie genitoris nostri in libro 1, cap. 157: Ut qui Ecclesiarum beneficia, etc.* Et paulo post: *Item in Capitulare nostro in libro 11, cap. 21, de eadem re.* Et infra in capite nono ejusdem tituli hujusce Capitularis Wormatiensis: *Quicumque de rebus Ecclesiarum, quas in beneficium habent, restaurationes earum*

A *facere neglexerint, juxta Capitulare anteriorem, in quo de operibus ac nonis et decimis constitutum est, sic de illis adimpleatur, id est, in libro 11, capitulo (a) 58, De opere et restauratione Ecclesiarum, etc.* Et in titulo secundo ejusdem Capitularis, cap. 1: *De beneficiis destructis hoc observetur quod in Capitulare priori continetur, id est, in libro 11, capitulo 56. Quicumque beneficium, etc.* Ibidem, cap. 8: *De bonis donariis quos populus recipere non cult, volumus ut hoc observetur et teneatur quod in priori Capitulari nostro constitutum est, id est, in libro 11, capitulo 50: Quicumque liber homo, etc.* Et titulo 5, cap. 1: *De homicidiis in ecclesiis vel in atriis earum commissis hoc observetur et teneatur, quod in Capitulare priori constitutum est, id est, in libro 11, capitulo 15: Si quis ex levi causa, etc.* Item, cap. 5: *De vicariis et centenariis qui magis propter cupiditatem quam propter justitiam faciendum sapissime placita tenent et exinde populum nimis affligunt, ita teneatur sicut in Capitulare domini Caroli imperatoris continetur, id est, in libro 111, capitulo 40: Ut nullus ad placitum, etc.* Et paulo post: *Item de eadem re in Capitulare nostro in libro 11, capitulo 45: De placitis siquidem, etc.* Et in capite octavo ejusdem tituli: *De fideis coercendis hoc observetur et teneatur quod in Capitulare nostro in libro 11, capitulo 25 continetur: Si quis aliqua necessitate cogente, etc.*

B XLII. Carolus quoque Calvus eandem collectionem sæpe laudavit tanquam publicum legum Franciarum codicem, regia auctoritate et usu publico receptum. Referenda sunt loca ex Capitulis ejus quæ id probant quod nos diximus. Titulo 56, cap. 1: *Comites episcopis et ministris Ecclesie in eorum ministeriis adjuutores in omnibus fiant, sicut in Capitulari prædecessorum ac progenitorum nostrorum continetur, in secundo libro capitulo 25, etc.* Ibidem, cap. 4: *Volumus et expresse mandamus comitibus nostris ut sicut in 24 capitulo secundi libri Capitularum decessorum nostrorum continetur, etc.* Cap. 8: *Ut denarii ex omnibus monetis meri ac bene pensantes, sicut in Capitulari prædecessorum ac progenitorum nostrorum Regum libro quarto 52 capitulo continetur.* Cap. 9: *Secundum legem mundanam ut perjurus puniatur sicut in Capitulari decessorum ac progenitorum nostrorum continetur in fine capituli decimi ex tertio libro.* Cap. 18: *Si autem in immunitatem vel potestatem aut proprietatem alicujus potentis confugerit, secundum quod in tertio libro Capitularis 26: capitulo continetur, etc.* Cap. 19: *Mercata die dominico in nullo loco habeantur, sicut in primo libro Capitularum, capitulo 156 habetur.* Cap. 20: *Homines etiam qui providentiam habere debebant ne mancæ mensuræ fiant, si de perjurio quod juraverunt quia hoc non consentire debuissent, revicti fuerint, secundum legem puniantur, sicut in fine capituli decimi ex libro tertio Capitularum habetur.* Cap. 22: *Considerare volumus discretionem quam decessores nostri reges in quarto libro Capitularum posuerunt, capitulo 57 decernentes.* Cap. 25: *Et quoniam in præfatis Capitulis continetur in libro tertio, capitulo 75 ut nullus sine permissu regio bruniam, etc.* Cap. 27: *Et qui de talibus hostem dimiserint, heribannum juxta discretionem quæ in progenitorum nostrorum tertio libro Capitularum, capitulo 14 continetur, persolvant.* Cap. 28: *Ad nostram regiam partem component sicut in præfato Capitularum libro tertio, capitulo 15 et 86, et in libro 11, capitulo 56 habetur.* Infra in eodem capite: *sicut in Capitulis libri primi, capitul. 152 et 154 et in libro 11, capitulo 51, et in libro quarto, capitulo 19 continetur.* Cap. 34: *Continetur tamen in tertio Capitularum libro, capitulo 29, de homine libero, etc.* Titulo 40, cap. 9: *Sicut in libro primo Capitularum avi et patris nostri, et sicut in Capitulis patris nostri anno 16 imperii ejus factis, continetur.* Titulo 45, cap. 1: *Qui talem forbanitum*

(a) Vide Acta SS. Ordinis sancti Benedicti, tom. IV, p. 457, in principio.

(b) Vide Notas ad Capitularia.

recepit, secundum quod constitutum est in Capitularibus avi et patris nostri in libro tertio, si Francus est, etc. Ibidem, cap. 3: *Fiat de illis sicut in Capitulari avi et patris nostri continetur in libro III, capitulo 47. Et si jam de latrocinio revicti sunt, fiat de illis sicut de revictis. Si autem illis adhuc vita perdonata non fuit, et revicti non sunt, et res et mancipia vel mobile habent, fiat de illis sicut in quarto libro Capitularum, capitulo 29, dicitur.* Citat præterea frequenter idem Carolus Capitularia Caroli Magni et Ludovici Pii. Sed nos ea tantum loca selegimus in quibus illa laudat ex Collectione Ansegisi, ut ostenderemus illam fuisse authenticam et regia auctoritate firmatam.

XLIII. Collectionis autem istius hic ordo est ut in primo quidem libro, ut Ansegisus ipse admonet in præfatione sua, posita sint Capitula Caroli Magni ad ordinem pertinentia ecclesiasticum, in secundo Capitula ecclesiastica Ludovici Pii, in tertio Capitula Caroli ad mundanam pertinentia legem, in quarto denique ea quæ Ludovicus Pius fecit ad augmentum mundanæ pertinentiæ legis. Quæ res non satis animadversa plures viros doctos in errorem impulit, qui secundum et quartum Capitularium libros putaverunt esse Caroli Magni. Sed et illud admonendum est, istos duos libros Ludovico et Lothario ipsis filio tribui in quibusdam vetustis Ansegisi exemplaribus; cum tamen certum sit, ut recte observavit Petrus Pithœus, nihil hic Lotharii proprium esse, et duos istos libros omnino compositos esse ex Capitulis solius Ludovici (*Vide not. ad Capit., p. 4121*); si priores duas appendices libri quarti exceperis, quæ sumptæ sunt ex Capitulis Caroli Magni quæ ommissa ab Ansegiso fuerant in prioribus libris. Cæterum, tamenetsi institutum Ansegisi fuerit ut in primo libro poneret tantum Capitula Caroli Magni, certam tamen est permixta per errorem ab illo fuisse quædam Capitula Ludovici Pii, caput nimirum 79 et sequentia usque ad 104, quæ sumpta sunt ex Capitulis quæ anno 816 sancita a Ludovico Pio sunt. Causa autem istius erroris, ut alibi dicimus, alia esse non potest quam quod cum duo Caroli magni Capitula deprehendisset in fronte Capitularis quod anno 816 a Ludovico Pio conditum est, putavit cætera quoque ejusdem Edicti capita Caroli esse (*Ibid., p. 1039*). Redit autem postea Ansegisus ad institutum suum; nam caput 105 cum sex sequentibus sumpta sunt ex primo Capitulari anni 805, sequentia quatuor ex secundo Capitulari ejusdem anni, caput 116 cum decem sequentibus, ex quinto Capitulari anni 806, sequentia septem ex sexto Capitulari ejusdem anni. Quinque capita quæ postea leguntur, descripta sunt ex secundo et tertio Capitulari anni 805. Caput 159 sumptum est ex Capitulis quæ anno 809 edita sunt. Originem et fontes eorum quæ postea sequuntur usque ad caput 159 reperire non potui. At quatuor ultima capita ejusdem libri primi accepta sunt ex primo Capitulari anni 810.

XLIV. Quoniam vero Ansegisus plurima Caroli Magni ac Ludovici Pii Capitula prætermiserat, abstinueratque præterea a referendis Pippini et Carolomanni constitutionibus, quarum tamen frequens usus erat, Benedictus Levita Moguntinensis hanc ipse eandem suscepit circa annum 845, ut Capitularia in unum colligeret et in tres libros distribueret. Existimavit Baronius (*Ad ann. 845 et 847*), ac post eum alii, Collectionem illam a Benedicto confectam fuisse ex præcepto concilii Meldensis, quoniam idem Concilium, ut supra vidimus, a Carolo Calvo postulaverat ut Capitula ecclesiastica a domino Carolo Magno imperatore, necnon a domino Ludovico Pio Augusto promulgata, omnino observari præcipiantur (*Conc. Meld., c. 78*). Verum recte admonuit Hermannus Conringius (*De orig. Juris German., c. 15-17*) falsam esse eorum sententiam qui collectionem istam jussu concilii Meldensis factam putant. Recte inquam: etenim cum illa facta sit in regno Ludovici Germaniæ regis, extra quod Meldensis civitas erat posita, existimari

A nullo modo potest Benedictum diaconum Moguntinum aggressum fuisse opus istud jussu episcoporum alterius regni. Præterea idem Benedictus verbis minime ambignis docet se collectionem illam adornasse jussu Otgarii archiepiscopi Moguntini; nam postquam locutus est de quatuor libris ab Ansegiso collectis, postea addit:

Antecario demum, quem tunc Mogontia summum Pontificem tenuit, præcipiente pio, Post Benedictus ego ternos Levita libellos Adnexi, legis quis recitatur opus.

XLV. Neque vero recens neque ratione carens est querela doctorum virorum, qui aiunt hanc Benedicti collectionem confusam esse et compositam ex variis centonibus. Attamen veram non puto eorum sententiam qui scribunt illum dolo malo hic usum, et Capitula a se collecta variis in locis adulterasse et interpolasse in gratiam Romanæ sedis, ac propterea usum scrinio Ecclesiæ Moguntinæ, ubi cusa sint Capitularia et investigatæ eorum fodinæ. Ego facilius crediderim illum collegisse primum Capitula quæ citra controversiam edita sunt a regibus, tum ea quæ ab ipsis vel eorum jussu, ut supra monuimus, ab episcopis aut viris doctis excerpta sunt ex libris divinæ Scripture, sicut ea sparsim in eorum mixta Capitulis reperit, ut ipsa Benedicti verba ponamus, et quæ excerpta ab eisdem sunt ex Canonibus sacrorum conciliorum, ex decretis Romanorum pontificum, ex dictis sanctorum Patrum, ex constitutionibus synodalibus Episcoporum Gallicanorum, ex codice Theodosiano sive Aniani interpretationibus, Pauli Sententiis, Juliani Antecessoris Novellis, codice legum Wisigothorum, ex lege Salica, ex lege Ripuariorum, et ex lege Bajuvariorum. Ex his enim omnibus locis consarcinata est illa Benedicti collectio, confuse sane facta, nullo servato temporum ordine, mutatis etiam sæpe verbis capitum quæ illic referuntur. At non propterea censeo culpandum esse Benedictum, cum ipse nos monuerit se Capitula illa sic confusa et indigesta sparsim invenisse, et eorum quidem nonnulla habuisse paria initia et imparem finem, quædam vero pares fines, sed non paria initia, in quibusdam autem minus, et in quibusdam plus, et ideo se illa dimisisse sicut invenerat, id est, nihil mutasse, nihil addidisse aut detraxisse. Tantum autem abest ut ego Benedictum culpam debere censeam, ut etiam multum ei nos debere putem, absque cujus diligentia et labore careremus hodie plerisque sanctissimis et optimis principum nostrorum constitutionibus quæ alibi non reperiuntur.

XLVI. Prodiit illa et usu publico recepta est, non solum in regno Germaniæ, sed etiam in Francia nostra, ante annum Christi octingentesimum quinquagesimum octavum. Nam cum eo anno Herardus archiepiscopus Turonensis Capitula sua ediderit, magnamque eorum partem abbreviaverit ex illis quæ in collectione Benedicti habentur, manifestum est eum illa usum fuisse. Postea Isaac episcopus Lingonensis Capitula quoque sua collegit ex iisdem tribus Benedicti Levitæ libris. Laudantur denique frequenter Capitula ejusdem collectionis in concilio apud sanctam Macram, in Trosleiano, et ab Hincmaro, Reginone, Fulberto et Ivone. Nam de Burchardo silere me debere puto, quia tamenetsi multa accepit ex illa Benedicti collectione, maluit esse mendax, ut sæpe monuimus, quam Capitularia regum nostrorum laudare. Quoniam autem modo intelligenda illa sint quæ Benedictus Levita ait de Capitulis regalibus auctoritate apostolica roboratis, fuse dictum est superius, neque ea hic repeti opus est.

XLVII. Antequam vero a Benedicti collectione recedamus, supervacaneum non erit admonere illam, cum facta esset diu post Ansegisum, non semper unum cum istius lucubratione corpus constituisse, et librum Capitularium qui nobis est quintus, primum aliquando numeratum fuisse apud veteres. Testis erit Hincmarus, archiepiscopus Rhemensis, in opusculo 48

quod inscriptum est : *De presbyteris criminosis, de quibus approbatio non est.* Illic enim referens caput 53 libri quinti Capitularium, qui est primus Benedicti Levitæ, ita ait : *Quid de presbyteris criminosis, de quibus approbatio non est, agendum sit, in libro primo Capitularum domni Caroli imperatoris Augusti, capite trigesimo quarto, scriptum est : Hoc nobis magno cum studio retractandum est, etc.* Et concilium Trosleianum habitum anno 909, referens caput 427 libri sexti Capitularium, qui est secundus Benedicti, ait : *Quapropter in libro Capitularium secundo, capitulo 427, ita sancitur : Omnibus, nos ipsos corrigentes, posterisque exemplum dantes, etc.* Præterea Isaac episcopus Lingonensis collectionem suam adornavit ex solis tribus libris Capitularium a Benedicto Levita editis. Habuimus autem vetustissimum Codicem sancti Arnulphi Metensis, in quo descripta sunt plurima Capitula excerpta ex illis tribus Benedicti libris, et in fronte eorum quæ ex libro sexto accepta sunt, ita scriptum est : *Ex Capitularibus gloriosissimorum imperatorum domini Caroli et domini Ludovici, libro secundo.* Et paulo post : *Item in eodem ex lege Veteris Testamenti.* Rursum infra, ubi caput 182 libri quinti describitur, positum est in titulo : *Item in eisdem (id est in Capitularibus), ex libro primo : Ut episcopi potestatem habeant, etc.* Denique in chartulario Ecclesie Bareinonensis reperimus, uti supra annotatum est, Adeledim quamdam anno 23 regni regis Henrici dedisse eidem Ecclesie librum Caroli sanctæ Ecclesie utilissimum, in tribus corporibus divisum, id est, collectionem Benedicti in tres libros divisam. Si ista observata fuissent a doctissimo viro Mariano Victorio, non tribuisset Ansegisio librum quintum Capitularium. *Eccestat, inquit, apud Ansegisium abbatem synodus quædam sub Carolo Magno celebrata, in qua de hujusmodi precibus mentio his verbis habetur : Ut nemo sacerdotum populi sibi peccata confitentium sine auctoritate canonum judicare præsumat (Mar. Victor. de Sacram. Conf., p. 159); quod est caput 116 libri quinti.* Neque levius aberrant qui libros omnes Capitularium in quibus exstant constitutiones Carlomanini, Pippini, Caroli Magni, et Ludovici Pii, sic laudant tanquam solius Caroli Magni essent, passim ita scribentes : *Carolus Magnus libro quarto, etc., Capitularium.*

XLVIII. Post septem libros Capitularium sequuntur additiones quatuor, in quibus bene multa reperiuntur quæ neque apud Ansegisium exstant, neque apud Benedictum. Putavit Sirmondus (*In Notis ad Capit. p. 752 et 754*) illas fuisse compositas a Benedicto Levita. Verum ille nullam illarum mentionem facit in præfatione sua; et quamvis in Codice Bellovacensis Ecclesie tres posteriores additiones legantur post libros Ansegisi et Benedicti, et in Tiliano reperiantur etiam post librum septimum pleraque Capitula trium ultimarum additionum, in vetustissimis tamen exemplaribus Petri Pithœi et Jacobi Sirmondi, in quibus nihil est Benedicti Levitæ, quatuor additiones adjunctæ reperiuntur post libros quatuor Ansegisi. Illud etiam notandum est in hoc loco, additionem primam non haberi in Codice Tiliano, neque in Bellovacensi, nec Palatino; in istis tamen duobus ultimis descriptam fuisse antiquitus, tanquam partem faceret libri septimi. Hinc colligitur quod in titulis eidem libro septimo præfixis in eisdem duobus codicibus sequuntur consequentibus numeris lemmata capitulum primæ additionis, ita ut additis ad 478 capita libri septimi capitulum octuaginta primæ additionis, consurgat numerus 558 Capitularum. Et sane ita antiquitus obtinuisse in aliquot locis colligitur etiam ex eisdem exemplaribus Pithœi et Sirmondi, in quibus tamenetsi nulli alii libri Capitularium descripti sint præter quatuor priores cum quatuor additionibus, in initio tamen primæ additionis ita scriptum est : *Cap. 478. Ut abbates, etc.* Istud ipsum colligi potest ex Ivone (*Par. 1, c. 155*), qui referens caput decimum sextum primæ additionis, accepisse se il-

lud ait ex Capitularium libro vii, cap. 493, ut legitur in vulgatis Ivonis editionibus et in vetustissimo Codice ms. sancti Victoris Parisiensis. Quo etiam fortassis respiciebant episcopi in concilio Trosleiano congregati (*Cap. 3*) anno 909, cum caput primum Capitularis anni 817 referentes, illud laudant ex Capitularibus. Attamen licet istud sit certissimum, aque verum est collectionem Benedicti Levitæ terminari in capite 478 in his verbis : *Maxime trium ultimorum Capitula istorum librorum, etc.* Itaque Capitula primæ additionis inserta sunt libro septimo post tempora Benedicti, quia is cuilibet studioso potestatem in præfatione sua fecerat inserendi quæ vellet. Ob eam causam nos octuaginta illa Capitula concludere nolimus spatii libri septimi, tum etiam ne turbaremus ordinem receptum inter viros doctos. Quæ enim additio secunda nunc est, prima esset, si veterum Pithœi ac Sirmondi librorum et Ivonis auctoritatem sequi voluissemus. Cæterum nos additionem primam retulimus ad annum 818 inter Capitula Ludovici Pii.

XLIX. Prima constitutionum Caroli Magni editio per typographos prodiit anno 1545, opera et studio viri rei antiquariæ bonarumque litterarum studiosissimi Viti Amerpachii, curante Alexandro Weissehorn, typographo Ingolstadiensi, cum hoc titulo : *Præcipuæ Constitutiones Caroli Magni de rebus ecclesiasticis et civilibus, a Lothario nepote ex avi Constitutionum libris collectæ, et nuper e cænobio Tergenseensi prolata, cum annotationibus et præfatione Viti Amerpachii.* Sequitur deinde Epistola dedicatoria ejusdem Amerpachii ad Carolum V imperatorem et Ferdinandum Cæsarem, quæ tota ferme est de eorum laudibus. In pagina tamen nona et sequentibus agit de opere a se suscepto, his verbis : « Ad hanc rem autem opportunissime se obtulit mihi canonum et legum harum compendium, quorum hæc ab ipso Carolo Magno late sunt, illi vero approbati aut una cum episcopis ab eo conditi. Sunt enim ex magna parte velut flores quidam et diversis legum hujus imperatoris voluminibus, et actis habitorum ab eo cum episcopis conciliorum (salva tamen ubique auctoritate sedis apostolicæ, imo revertenter habita) collecti, ut clare sub finem operis indicatur. Delituit hactenus hæc vetustatis gemma in cænobio Tergenseensi; ac etsi membranis credita, in plerisque tamen locis non modo non parum detrita et corrosa erat a tineis et blattis, sed etiam foedissime a librario deformata, ut passim annotavi ad ipsas leges et canones, tametsi non ubicunque a me aliquid est mutatum, ac facile appareat ex manu scriptum esse librum ab homine et indocto et negligente. Mihi profecto plurimum fecit negotii qualiscunque illa concinnatio. Primo enim legendus fuit totus liber; et præterquam quod in scripturæ insolentia tantum non oportuit me aliquando reperascere, hoc est, litterarum et syllabarum formulas aut conferendo aut divinando discedere, cogitandum fuit de sensu, et examinanda fuerunt multa vocabula non minore studio quam olim in oraculis examinabantur, aut examinari solent in ænigmatibus. Quanquam autem in his rebus nec ingenium fortasse prorsus mihi deest, nec usus, non tamen sine magno sæpe labore saltem probabile aliquid invenire in tanta vetustate morum et sermonis Germanici potui : non quod putem a me nusquam aberratum, sed pro mea in inquirendo pertinacia non potui facere quin darem in omnibus locis operam, ac efficere ut quomodocunque tandem adieci acquiescerem. Auxit hanc difficultatem, quod nec legum nec sacrarum constitutionum habeo magnam peritiam. Feci tamen et hac in parte quantum vires ac alii labores permiserunt. Fateor quidem editionem felicius non paucos alios me potuisse conficere, præsertim quod ad hanc rem attinet; sed qui voluissent, etiam non tam facile habiti fuissent; et hic labor magis litterariam quamdam industriam et peritiam postulabat, quam exquisitam aliquam juris doctrinam.

Jam vero an jurisconsultus aliquis non singularis hic potuerit meliorem operam navare quam ego feci, æqui lectoris judicium esto. Quare non tantum veniam daturos mihi vel doctissimos puto, sed etiam laudaturos meam sedulitatem, quod in mediis occupationibus scholasticis hoc etiam onus in me susceperim; præsertim cum interim aliquid proprium opus lucubrare potuerim et multo longius, et fortasse mihi ac meis fructuosius, ut nunc sunt tempora; et hæc etiam ad quæstum aliquando, ut ingenue verum fatear, conferre cogimur. »

L. Collectio illa continet primo Capitulare anni 779 in 24 Capitula distinctum, tum Capitularia tria anni 789 integra; tertio loco Capitulare anni 795 de causis regni Italiæ; quarto Capitula data anno 806 ad Nîmagā; quinto Capitula data Missis eodem anno sexto, excerpta de canone, quæ in editione nostra edita sunt post Capitula ad Nîmagā; septimo caput 89 legis Ripuariorum, quod exstat etiam inter Caroli Magni Capitula excerpta ex lege Langobardorum; octavo Capitulare secundum, tertium et quartum anni 805, et priora tria Capitularia anni 805, et Capitulare quartum incertis anni, tum edictum Caroli imperatoris de honore et adiutorio episcopis præstando a comitibus et aliis iudicibus, quod circa annum octingentesimum editum est. Sequuntur postea Caroli Magni Capitula octo addita ad legem Langobardorum, tum Epistola ejusdem ad Pippinum filium regem Italiæ, quam nos ad annum 807 retulimus; post quam sequuntur Capitula tria Caroli Magni addita ad legem Langobardorum, quorum duo habentur inter Capitula a nobis excerpta ex eadem lege; tertium, quia nobis excidit, addidimus in fine tomi primi, post finem indicis et notationem de erratis typographicis. Post Caroli Magni Capitula, descripta habentur Capitula quæ Ludovicus Pius edidit anno decimo sexto imperii sui. Postremo pauca quedam Capitula hinc inde collecta, et Lotharii Capitulum de confirmatione superiorum Constitutionum. Hunc codicem postea Joannes Busæus, presbyter et societate Jesu, recudit Moguntiæ anno 1602, ad calcem epistolarum Hincmari, tum etiam Goldastus in collectione Constitutionum imperialium.

LI. Eadem tempestate summi iudicii vir ac litterarum virtutumque antistes Joannes Tilius, Briocensis dein ac Meldensis episcopus, cui editionem multorum bonorum librorum debemus omnes, cogitavit de edendis libris Capitularium ab Ansegiso abbate et Benedicto Levita collectis, ac demum eos prælo commisit anno Christi 1548 in hac civitate Parisiensi. Substitit tamen in capite 289 libri sexti; quo casu nescimus, quamvis Petrus Pithæus, qui propior ei fuit, divinare conatus sit. Attamen quamvis absoluta perfectaque editio non fuerit, quedam illius exemplaria in lucem emissa sunt, quibus hodie fruimur, ita ut qui Romæ per ea tempora Gratiani collectioni, ut idem Pithæus ait (*In Præfat. ad Capitul.*), recognoscendæ recensendæque præfuerunt, iis usi sint, simul et Bellocensis exemplaris reliquiis, quæ tum illi quidem, addit idem Pithæus, doctissimi episcopi beneficio, indicio vero nostro nacti sunt, id est, beneficio Jacobi Amioti episcopi Autissiodorensis, ut ingenue agnoscent correctores Romani in indice librorum qui variis ex locis sunt habiti, qui sequitur post præfationem: *Capitularium liber septimus*, inquit illi, et *Capitularia adjecta*, missa a Jacobo Amiato episcopo Autissiodorensi ex bibliotheca Ecclesiæ Bellocensis. Habuerat etiam unum ejusdem editionis exemplar vir celeberrimus et doctissimus Antonius Augustinus (a) archiepiscopus Tarraconensis. Ad manus meas, inquit ille loquens de libris Capitularium, pervenit hæc collectio mutila; namque sex libri Parisiensis editionis anni 1548 erant imperfecti: sexti enim finis erat initium capitis 289, cum tituli essent capitulum

A 350 sexti libri. Habuerat, inquam, beneficio doctissimorum virorum Petri Ciaconii et Latini Latini. Docet nos istud idem Latinius in Epistola scripta anno 1576, ad Augustinum (*Tom. II, p. 166*). *Habebis, inquit, partim mea, partim Chiaconii tui opera, libellum Capitularium, mancum illum quidem et imperfectum, sed ejus tamen modi cujus quotquot Lutetia huc ad nos adhuc missi sunt, omnes plane fuerunt*. Septimi quoque libri et Capitularium adjectorum copiam se habuisse ab urbe Roma scribit Antonius Augustinus in loco supra laudato. Subjungit enim: *Septimi vero libri exemplum, quod ab urbe Romæ habui, multis capitibus erat deminutum. Ultimum ejus libri caput supra scripsimus 478, cum tituli capitulum essent 558. Sequebatur duplex collectio adjectorum Capitularium*. Itaque præter folia Tiliæ Capitularium editionis, missum quoque ad Augustinum fuit libri septimi et Capitularium adjectorum exemplar, ex eo descriptum quod ex bibliotheca Ecclesiæ Bellocensis Romam pervenerat. Nam præterquam quod in codice Bellocensis ista exstant prout ab Augustino commemorantur, docent correctores Romani volumen Capitularium quod ex Gallia habitum est, habuisse titulos 558 capitulum libri septimi. *In indice libri septimi Capitularium, numero 494 (nam capita ipsa a 478 usque ad 558 in volumine quod ex Gallia habitum est, desiderantur) hæc leguntur: Ne sibi compadres et commatres Monachi faciant (b)*. Hanc Tili editionem quadraginta post annis perfecit et emisit, magnum illud Franciæ nostræ ornamentum Petrus Pithæus. Quoniam vero Tilius et Pithæus plurima sustulerunt ex libris Capitularium quæ ipsis superflua visa sunt, et ordinem Ansegisi et Benedicti sæpe turbarent, opere pretium est hic annotare quid ab illis præstitum sit in hac editione, quid vero culpandum esse videatur. Sed antequam ista exsequar, et consilium Operis et ordo temporum postulat ut nonnulla dicamus de Basileensi Capitularium editione.

C LII. Prodiit illa anno 1557, una cum aliis antiquis legibus nationum quæ olim imperio parebant Francorum, quas Basilius Joannes Heroldus ex vetustissimis bibliothecæ Fuldensis exemplaribus descripsit. Inter has igitur reperuntur Capitularia Caroli Magni et Ludovici Pii ab Ansegiso abbate collecta, qualia nimirum reperuntur in veteribus libris, nisi quod quartus liber magna sui parte mutilus est et imperfectus; desunt enim illic viginti tria capita, decimum tertium nimirum et sequentia usque ad trigésimum sextum, deest etiam sexagesimum primum et reliqua libri quarti. Sequitur deinde in editione (*Tom. II Capitul., p. 359, c. 57*) Basileensi lex Lotharii de decimis, quæ a nobis edita est inter Capitula Lotharii excerpta ex lege Longobardorum. Postea capita 196, 197, 199, 202, 204 libri quinti Capitularium. Tum Capitulare secundum et tertium anni 789, et Capitulare anni 793 de causis regni Italiæ, Capitula nonnulla anni 805 et anni 806. Deinde sequitur caput D sexagesimum primum libri quarti Capitularium et cætera usque ad septuagesimum quartum, nisi quod septuagesimum secundum deest. Postea repetuntur capita 67 et alia nonnulla libri tertii et aliorum librorum, absque ullo ordine. Post quæ sequitur præfatio, quæ poni solet ante Capitula octo Caroli Magni addita ad legem Langobardorum, et priora duo capita libri quarti, Capitulare primum anni 812, ac postea caput tertium libri quarti cum cæteris ejusdem libri. His subnectitur edictum Caroli Magni de honore episcopis præstando, editum circa annum octingentesimum, et Capitula tria quæ supra, cum de editione Constitutionum Caroli Magni ab Amerbachio facta ageremus, addita fuisse diximus ad legem Langobardorum. Post ista omnia, leguntur appendices tres libri quarti, et Capitulare anni 16 imperii Ludo-

(a) In *Judicio* de quibusdam veteribus canonum collectoribus, et in lib. II de *Emendat. Grat.*

(b) Nota correctorum Romanorum in cap. *Monachi*, dist. 4 de *Consecr.*, cap. 104.

vici Pii. Postremo Capitularia et Constitutiones Pipini regis Italiae, Guidonis, Ottonis primi, Henrici secundi, Conradii primi et Caroli IV, imperatorum.

LIII. Triginta post annis Petrus Pithæus novam et ampliorem Capitularium editionem procuravit, Tifaniam imitatus, quam auxit Capitulis quæ deerant in ista. Uterque vero interpolavit collectionem Ansegisi; ex collectione vero Benedicti Levitæ plurima Capitula omiserunt, quia videbant illa in aliis ejusdem operis locis reperiri. Prævidit Benedictus futuros qui non probarent; itaque hac sapienti excusatione apud eos usus est in præfatione sua: *Monemus ergo lectores, ut si eadem Capitula duplicata vel triplicata repererint, non hoc nostræ imperitiæ reputent, quia, ut dicimus, diversis ea in schedulis invenimus.* Cum istiusmodi legum repetitiones Antonius Contius et alii quidam deprehendissent in nonnullis Justiniani Novellis ab Haloandro editis, putarunt verba in his locis repetita hæc perperam fuisse relata, adeoque tolli debere. Quorum opinionem temeritatis arguit Joannes Leunclavius (*Lib. II Notator., c. 240 et 256*), non absimile vero videri aliens res easdem nonnunquam duabus aut pluribus in Novellis repeti, et hæc ipsa quæ illic damnantur, reperiri etiam in libris Basilicorum. Idem profecto accidit in hac Benedicti collectione; nam cum ille describeret Capitularia regis prout ea inveniēbant in schedulis suis, efficere non potuit quin plurima etiam bis aut ter describeret, quia principes sæpe renovabant aut suas aut suorum prædecessorum leges, quemadmodum videmus in Capitularibus regum nostrorum. Nam Carolus Magnus, exempli gratia, plurimas leges sancivit descriptas ad verbum ex iis quas Pippinus pater tulerat, plures vero ex iis quas ipse promulgaverat, renovavit iisdem omnino verbis quibus usus antea fuerat. Itaque nihil detrahendum erat collectioni Benedicti, nihil mutandum. Etenim ut omittam quod in Capitulis detractis varie lectiones sunt ab iis quæ leguntur in Capitulis a Tilio et Pithæo retentis, nonnulla interdum sunt in omissis quæ in aliis non exstant, adeoque his caremus contra mentem auctorum. Probanda autem res est exemplis. Tilius, et post eum Pithæus, caput 276 libri quinti Capitularium, quod est mutilum in antiquis Benedicti Levitæ exemplaribus, retulerunt ita mutilum ut invenerant; nisi quod cum in antiquis illis exemplaribus caput *Quicumque decimam* referatur ex capite 57 libri primi Capitularium, ubi non exstat, hunc numerum mutaverunt, et pro 57 supposuerunt 163, patantes sensum istius capituli esse in capite libri primi ab eis laudato. Et tamen certum est caput istud libri primi, quod est 157 in editione nostra, diversum omnino sensum habere a sententia capituli *Quicumque decimam*. Itaque ad supplendum hiatum qui exstat in hoc capite, repetendum illud erat, uti nos fecimus, in additione quarta, ubi exstat integrum. Verum quoniam Pithæus primam illius partem videbat jam esse editam in libro quinto, putavit supervacuum esse hoc caput repetere in additione, non animadvertens plurima isthic reperiri quæ in libro quinto desunt, et præterea discrimen etiam esse in prima parte capituli inter editiones quæ exstant in libro quinto et in additione quarta.

LIV. Similis error a Pithæo commissus est occasione capituli 198 libri quinti, in quo agitur de nonis et decimis, vel censu Ecclesiarum. Exstat illud bis in collectione Capitularium, semel quidem in libro quinto, et deinde in additione quarta. Quoniam vero maxima illius pars reperiebatur in libro quinto, putavit Pithæus omnia illic esse quæ in additione quarta exstant: quod tamen verum non est; nam in capite 132 illius additionis bene multa leguntur quæ neque superflua videri possunt, neque rejici debent a nobis. Sunt enim addita auctoritate publica, et vim legis habent.

LV. Rursum iidem Tilius et Pithæus caput 108

A libri sexti omiserunt, quia jam descriptum habebatur in quinto. Attamen magnum inter utramque editionem discrimen est; nam præterquam quod in libro sexto legitur, et ipse officio fisci servire cogatur, cum in quinto scriptum sit, et ipse officio præsidis servire cogatur, in sexto additur clausula magni momenti, quam Tilius et Pithæus non habent, nimirum hæc: *Et in alio monasterio ipse non recipiatur sine abbatis sui et episcopi proprii licentia.* Clausula illa omitti non debuit ab editoribus Capitularium, cum in illis reperitur. Conflata autem est ex usu monasteriorum: monachi enim antiquitus alio transferri non poterant sine abbatis sui et episcopi proprii licentia, uti jam observatum est a viris doctis. Et tamen aberratum est ab auctore clausula in vero sensu verborum ex quibus illam confecit. Quippe certum est caput, de quo nunc agimus, esse sumptum ex Novellis Juliani Antecessoris, quæ diversum omnino sensum habent, ut alibi monemus.

B LVI. Diverso errore iidem nonnulla addiderunt in capite 106 libri sexti, quæ in antiquis exemplaribus non habentur. Etenim hæc est lectio veterum exemplarum: *Similiter de infirmis ac penitentibus, ut morientes sine reconciliatione et viatico non deficiant* (*Isaac, tit. 4, c. 6*). Quo etiam modo legitur in canonicis Isaaci episcopi Lingonensis. Attamen Tilius et Pithæus in hoc loco sic ediderunt: *Similiter de infirmis ac penitentibus, ut morientes sine sacramento olei unctione et viatico non deficiant.* Scio verba hic addita reperiri in Capitulari anni 769 et in capite 152 libri septimi Capitularium, adeoque Tilius et Pithæum extra culpam esse quoad sensum capituli. Illud tamen contendo, verba hæc in librum sextum transferri non debuisse ex septimo, cum fieri facile possit ut quo primum tempore lata est hæc lex, quod fortassis contigit ante Caroli Magni tempora, clausula de sacramento olei unctione non exstaret in capite illo, quæ postea addita fuerit anni 769 a Carolo Magno.

C LVII. Eandem culpam commiserunt iidem viri clarissimi in capite 159 ejusdem libri sexti; nam cum veteres libri hic habeant simpliciter: *Qui vero de eisdem fuerint progeniti, ad testimonium admittantur*, Tilius et Pithæus ediderunt, *ad testimonium a tertia generatione admittantur*. Scio hanc clausulam reperiri infra in capite 352 hujus libri, et hinc translata huc esse a Tilio, qui secundam illam capituli istius editionem propterea omisit. Sed ego maluissem utramque dare, quam priorem interpolare contra mentem auctoris et collectoris. Nam in Codice legis Wisigothorum, ex quo caput istud sumptum est, hæc tantum leguntur: *Qui vero de iisdem fuerint procreati, omnimodis ad testimonium admittantur.* Sic enim illic omnino legitur, non solum in vulgatis editionibus, sed etiam in antiquis exemplaribus (*Lib. III Capitular., c. 12, et lib. V, c. 254*).

D LVIII. Caput 279 ejusdem libri sexti ab illis suppressum est, quia jam editum fuerat in libro tertio; et ob eandem rationem omissum quoque ab illis est in editione libri quinti. Et tamen animadvertere debebant editionem libri tertii non habere clausulam quæ in quinto et sexto reperitur. Neque vero satisfactum puto istarum rerum curiosis, quod eam clausulam inter uncas reposuerunt post finem Capituli in libro tertio. Quippe veterum lucubraciones arbitrii nostri ita non sunt, ut supplere nobis liceat eorum lapsus aut hiatus, uti sæpe dictum a nobis est occasione emendationum quas viri cetera eruditissimi correctores Romani fecerunt in contextu locorum quos Gratianus in opere suo retulit.

LIX. In eodem libro sexto, capite 382, descriptum est caput quoddam ex lege Bajuvariorum, quod isti non ediderunt, quia jam constituebat caput 541 libri quinti. Quod si viri docti observassent editionem libri sexti nonnulla habere quæ in libro quinto non exstant, haud dubie aut illa transtulissent in librum quintum, aut caput illud rursus posuissent in sexto, cum enim Codex legis Bajuvariorum ex quo sum-

ptum est hoc caput, clausulam illam non habeat quæ exstat in capite libri sexti quod mox laudavimus, probabile est principem qui excerpta Capitula e lege Bajuvariorum probavit, istam clausulam non inseruisse in suo edicto; quæ postea alio tempore addita est, quia necessaria videbatur.

LX. Audaciores iidem fuerunt in conjungendis capitibus 75 et 76 ejusdem libri sexti. Nam cum in antiquis Capitularium exemplaribus ita divisa sint sicuti nos edidimus, ac præterea Isaac Lingonensis (tit. 1, cap. 25 et 24) partem illam capituli 75, quam Tilius et Pithœus addiderunt capiti 75, referat consequenter post primam partem ejusdem capituli 75, manifestum modo distingui debere. Imo gravius hic quodam modo peccarunt viri clarissimi, quam in aliis locis ubi Capitularium textum interpolaverunt et mutaverunt: detraxerunt enim nonnulla ut consequentem orationem constituerent. Legantur tantum capita illa ex editione nostra, et conferantur cum Tiliiana et Pithœana, quæ sic habet: *Placuit omni synodali conventui ut nullus presbyterorum amplius quam unam Ecclesiam sibi vindicare præsumat; quia sicut quisque sæcularis non amplius quam unam habere debet uxorem, ita et unusquisque presbyter non amplius quam unam habere debet Ecclesiam.* Itaque ut caput 75 colligare possent cum posteriori parte capituli 75, sustulerunt verba illa: *Quapropter omnibus placuit ut nullus presbyter amplius quam unam Ecclesiam sibi vindicet, quia illorum sensus habebatur in capite superiori.* Hoc vero non est edere capitularia, cum licentiam sibi quisque sumit mutandi ac detrahendi quod animo collubitum est suo.

LXI. Præter errata illa communia inter Tilium et Pithœum, nonnulla sunt quæ Pithœi tantum sunt; etenim cum Tilius non absolverit editionem Capitularium, neque additiones ediderit, si quid in illis peccatum est, solius Pithœi culpa fuit. Iste vero hic quoque lapsus est; omisit enim capita 46 et 82 additionis quartæ, quæ alibi non exstant in universa Capitularium collectione. Sunt tamen illa magnæ auctoritatis, cum sumpta sint ex concilio Moguntino (Cap. 14) habito anno 813, et ex concilio Parisiensi sexto (Lib. III cap. 2) ex quo sumpta sunt pleraque Capitula eorum quæ Benedictus retulit in sua collectione, tum etiam magna pars eorum quæ leguntur in secunda additione.

LXII. Justissimam porro esse querelam a nobis institutam adversus Tilium et Pithœum confirmari potest istius auctoritate; nam cum is in libro sexto, cap. 145 (quod in editione nostra est 145 [Lib. VII, c. 254]) retulisset canonem Africanum de Clericis ad judices sæculares confugientibus (Addit. 4, c. 165), rursum illum edidit in septimo et in additione quarta, quia in his duobus postremis locis legitur paulo aliter quam in editione quæ exstat in libro sexto. Idem caput 115 libri sexti iterum descripsit in cap. 406 ejusdem libri, iisdem omnino verbis; nisi quod editio prioris capituli paulo emendatior est quam sequens. Itaque si methodus detrahendi capita similia fuit tenenda, haud dubie caput illud edendum non erat in duobus locis ejusdem libri. Idem caput 153 libri quinti rursum edidit in additione quarta (Cap. 77). Debuerat autem omitti secundum eandem methodum.

LXIII. Post editionem Tilianam et primam Pithœanam, altera successit Francisci Pithœi anno 1603 descripta ex illis duabus, sed rursum interpolata et corrupta per speciem emendationis. Probandum autem illud est aliquot exemplis. In libro tertio, capite 25, legitur in antiquis exemplaribus et in editione Basileensi: *Quia latro est et infidelis noster et Francorum*: quam lectionem confirmant Capitula Caroli Calvi, ubi sic habetur: *quia latro est, et infidelis est noster et Francorum* (Tit. XIV, c. 6). Et Tilius quidem et Petrus Pithœus ita reposerant: *quia latro et infidelis est noster et Francorum*. Quo etiam ferme modo legerat Ivo (Part. XVI, c. 225), nisi quod has duas voces *latro* et *omisit*. At Franciscus Pithœus hunc locum putavit esse corrigendum ex Codice legis Lan-

A gobardorum, ubi ita habet: *Quia qui latro est, infidelis est in nostro regno Francorum* (Lib. I, tit. 25, c. 75). Itaque sic ipse reposuit apud Ansegisum: *quia latro et infidelis est nostro regno Francorum*.

LXIV. Idem mutavit postrema verba capituli 168 libri quinti, quod descriptum est ex concilio Moguntiaco (Cap. 56), jussu Caroli Magni celebrato. Veteres autem Capitularium libri, tum etiam concilium Moguntinum sub Rhabano celebratum, Regino, (lib. II, c. 197) Burchardus (Lib. VII, c. 9) et Ivo (Par. IX, c. 71), retinuerunt verba Concilii, quæ sic habent: *nec unquam amplius conjugio copulari, sed sub magna districtione fieri*: quo modo ediderunt Tilius et Petrus Pithœus. Irrepererat tamen ætate Reginonis (Lib. II, c. 225) alia lectio, quam Ivo (Par. IX, c. 71) quoque et Gratianus secuti sunt, ista nimirum: *Eos disjungi, et ulterius nunquam conjugio copulari precipimus*. Neutram vero istarum lectionum retinuit Franciscus Pithœus; sed aliam reposuit quam alibi reperire non potui, ita scribens: *Nec unquam amplius conjugio sub magna districtione copulari*.

LXV. Addamus adhuc unum exemplum mutationum in Capitularibus factarum a Francisco Pithœo. Refert Benedictus Levita in libro quinto, cap. 578, constitutionem Novellam Justiniani, quæ 79 est apud Julianum Antecessorem in editione Antonii Augustini, 75 in editione Francisci Pithœi. Et Benedictus quidem non retulit verba ipsa Juliani, sed sensum tantum. In fine vero, ubi pœna statuitur adversus eos qui legem non observaverint, scripsit: *Si quis hanc Constitutionem violaverit in magistratu positus, decem librarum auri pœna multabitur. Si executor est, in catenis Ecclesiarum recludatur pœnas luiturus, et officium perdat*. Sic etiam legit Auctor additionis tertię (Cap. 59): et sane ita legitur in omnibus antiquis Capitularium exemplaribus et in editionibus Tili et Petri Pithœi. At Franciscus, qui fontem istius Constitutionis noverat, quia Julianum ediderat, vocem *catenis* hinc sustulit, et *decanicis* reposuit, quia Julianum Antecessorem voce illa usum esse constabat in epitome Novellarum Justiniani.

LXVI. Melius nos, ut arbitror, qui Collectiones Ansegi et Benedicti Levitæ ac additiones quatuor tales representavimus quales ab auctoribus earum composite fuerunt, et secundum numeros a Ludovico Pio, Carolo Calvo, Hincmaro, Isaaco, Reginone, concilio Trosleiano, Fulberto, et Ivone annotatos. Itaque deinceps difficile non erit reperire Capitula a vetustis illis auctoribus recitata ex libris Capitularium. Operæ autem pretium est annotare unde mihi consilium istius operis, qua occasione captum, quibus auxiliis perfectum, quid denique ego præstiterim pro virium mearum tenuitate.

LXVII. Illustrissimus vir Petrus de Marca, archiepiscopus Parisiensis, qui in commemoratione studiorum lucubrationumque mearum jure meritoque frequenter occurrere solet, ut erat summo Dei dono natus ad hæc studia, quæ mirifice promovit, exemplum mihi dedit ut ad ea me converterem, ac etiam velut supremæ voluntatis tabulis curam mihi imposuisse visus est emendandi novæque editione donandi Capitularia regum nostrorum. Nam cum is olim summi magistratus locum pro Christianissimo rege nostro Ludovico teneret in Hispania Tarracoenensi, invenissetque in bibliotheca monasterii Rivipullensis vetus exemplar Capitularium, mutuo illud accepit, et nonnulla ex eo describi jussit nondum edita. Cum autem anno 1651 pestilentia Barcinonem invasisset, isque post septennium administrationis suæ deponere provinciam vellet, codicem illum Barcinonense reliquit, et ad monasterium Rivipullense reportari jussit: quod ita factum est ut ille imperaverat. Verum non memoria vetusti illius codicis identidem animo ejus obversaretur, valdeque cupebat hinc emendare libros Capitularium, usus est vir litterarum amantissimus occasione delegationis regie ad investigandos Gallię et Hispanię limites in

ea Pyrenæorum montium parte quæ Tarraconenses a Narbonensibus dividit. Tum vero ad marchionem Mortaram, qui tum Cataloniæ vice regis Hispaniarum tenebat, litteras benevolentie et humanitatis plenas scribens anno 1660, die octava Martii, per clarissimum virum Petrum a Ponte, abbatem Arularum, isti in mandatis dedit ut suo nomine marchionem rogaret uti secum communicari procuraret Rivipullense Capitularium exemplar, quod conferre illud cuferet cum libris editis, uti facturus erat nisi pestis eum coegisset excedere Barcinone. Ad quæ Mortara perhumane respondit curaturum se ut liber ille quæratur in monasterio Rivipullensi, missurum porro se illum statim ac inventus foret. Attamen missus non est ante sequentem mensem Augustum; acceptusque a Marca est Tolosæ in nonas Septembris, pridie quam Garumnæ se committeret, Burdegalam primo, inde Lutetiam petiturus. Ergo cymbam ingressi pridie nonas, librum Capitularium contulimus cum editione Pithœana, Marca vetus exemplar legente, me vero Pithœanam illam editionem tenente et varias lectiones scribente. Quatriduum illum quo navigavimus absumptum est in hoc opere. Tum liber Rivipullensis missus Tolosam, et hinc delatus Barcinonem, possessoribus suis restitutus est. Continet autem hic liber priores quinque libros Capitularium, tum aliquot Capitula Ludovici Pii et Caroli Calvi, Capitula Walterii episcopi Aurelianensis, et aliquot Hincmari archiepiscopi Rhemensis epistolas, postremo historiam de translatione reliquiarum sancti Stephani. Titulus hic est Capitularium: *Incipit Præfatio libri domni Ansegisi Abbatis, quem composuit ad domnum Ludovicum et Lotharium ejus filium imperatores, de Ordine ecclesiastico libros duos, et de mundana Lege alios duos.*

LXVIII. Cum autem postea accessissem ad curandam bibliothecam Colbertinam, in eaque invenissem vetustissimum et optimum exemplar Capitularium, in quo priores quinque libri exstant et nonnulla Capitula libri sexti, itemque aliquot libri septimi, contuli hunc codicem cum editione Capitularium Pithœana, diligenter notatis variis lectionibus. Titulus porto Capitularium, qui in multis antiquis libris nullus est, ut etiam observavit Petrus Pithœus, ita habet in codice Colbertino: *In Christi nomine. Incipiunt Capitula regum et episcoporum, maximeque nobilium omnium Francorum.* Cætera vero quæ hic habentur in editione Tiliiana, in isto veteri exemplari non exstant.

LXIX. Haud ita multo post in bibliothecam regiam delati sunt libri manuscripti qui fuerunt eminentissimi cardinalis Julii Mazarini; inter quos reperitus est is ipse vetus codex quo Tilius usus est in editione sua Capitularium ejus manu emendatus et interpolatus, ut facile appareat unde fluxerint quæcunque inter uncas reperiuntur in editione ejus et in Pithœana. Continet autem iste codex libros septem Capitularium, sed valde imperfectos, ut admonuisse visus est Pithœus. Quod tamen intelligendum est de tribus posterioribus libris. Habet præterea tres ultimas additiones, et has etiam non integras.

LXX. Ex opera a me navata in libris Capitularium ad vetera illa exemplaria emendandis facile intellexi non uti nos hodie collectionibus Ansegisi et Benedicti Levitæ quales ab illis compositæ fuerunt, et multa a suis locis avulsa fuisse ut alio transferrentur, multa etiam in ipsis Capitularibus addita, a quibus describendis consulto abstinuerant iidem Ansegisus et Benedictus. Itaque decrevi omnino veterem editionem reducere in usum, restituere quæ a doctissimis viris detracta fuerant, detrachere quæ ab illis addita. Quod nolui ut ita quis interpretetur, ac si magnorum virorum et de re publica litteraria optime meritorum judicia damnare, cum contra eorum virtutibus assurgam, eorum memoriam sanctissime venerer ac colam. Verum quoniam pluribus adhuc exemplaribus opus esse videbatur ad conficiendam

A optimam editionem, alia conquisivi, et duo vetustissima reperi in bibliotheca Thuana, quorum uno usum fuisse Petrum Pithœum constabat; quippe ex ejus bibliotheca in Thuanam delatum olim fuerat. In exemplari porro illo descripti habentur priores libri quatuor Capitularium, duæ priores appendices, libri quarti, et quatuor additiones. In Thuano nihil aliud habetur præter quatuor Ansegisi libros, cum tribus appendicibus libri quarti.

LXXI. Antonius Sanderus, in libro cui titulum fecit *Bibliotheca Belgica manuscripta*, admonuit, pag. 352, exstare in bibliotheca monasterii Cambronensis in Hannonia veterem librum sic inscriptum: *Caroli Magni imperatoris Christianorum, et Ludovici filii ipsius et Clotarii Cæsaris statuta.* Hunc quoque codicem nos habuimus beneficio RR. PP. Predicatorum in vico sancti Honorati Parisiis commorantium, in quorum bibliotheca nunc servatur. Continet tantum priores quinque libros Capitularium, ut Rivipullensis.

B LXXII. Jam antea adnotaveram Joachimum Vadianum et Jacobum Gretserum mentionem facere codicum bibliothecæ sancti Galli, in quibus capitularia continerentur. Nam Vadianus quidem eorum mentionem facit in libro sexto Aphorismorum de Eucharistia, pag. 215: *Exstat, inquit, apud nos Sangalli antiquus Ansegisi Lobienensis codex.* Et in libro primo de collegiis monasteriisque Germaniæ veteribus, pag. 12: *Exstat Sangalli vetustissimus codex stylo inculto et barbaro scriptus, qui et Salicam et Ripariam et Alemanicam continet. Exstant ibidem Ansegisi libri de legibus Caroli et Ludovici, ex quibus plurima descripsimus.* Gretserus vero in Apologia pro Cardinale Baronio, cap. 3, pag. 325, ait habere se Capitularium apographum ex bibliotheca Sancti Galli. Itaque commodum accidit ut eodem ferme tempore quo Codex Cambronensis mecum communicatus est, incideret in manus meas catalogus librorum celeberrimi monasterii Sancti Galli in Helvetia, in quo adnotatos reperi quosdam codices in quibus Capitularia regum nostrorum continebantur. Equidem ut facile erat concipere desiderium videndi hos libros, ita difficile videbatur eos obtinere a locis longo intervallo remotis. Effecit tamen auctoritas illustrissimi et excellentissimi viri Joannis Baptistæ Colberti, litterarum hodie litteratorumque parentis, ut codices illi huc ad me perferrentur, operam præcipue in hoc suam conferente viro illustrissimo Melchioræ Arod a sancto Romano, qui tum Christianissimi regis nostri legatus erat apud Helvetos. Hinc itaque habui plurimos codices antiquissimos, duos autem in primis in quibus libri Capitularium descripti erant. Sed in uno eorum exstant tantum libertertius et quartus, et tres appendices libri quarti. In alio habentur libri quinque priores et centum priora capita libri sexti, tum etiam appendices tres libri quarti. Hinc præterea habui vetus exemplar Capitularis Aquisgranensis anni 789, et aliqua Ludovici Pii Capitula nondum edita, Eclogas Amalarii de officio Missæ, tum etiam nonnulla Capitula ad Monachos pertinentia, quæ in appendice toni secundi edita sunt. Denique, præter cætera, hinc etiam habui vetustissimum codicem epistolarum Rurici episcopi Lemovicensis, et Desiderii episcopi Cadurensis, ex quo eisdem epistolas edidit Henricus Canisius in tomo quinto antiquæ lectionis.

C LXXIII. Post ista habui veterem et optimum librum Ecclesiæ Bellovacensis, omnium quos hactenus vidi optimum, quia plura eaque perfecta continet quam cæteri, huc ad me missum a doctissimo viro Godofredo Hermant, ejusdem ecclesiæ canonico et doctore Sorbonico. Nam præterquam quod ille elegantissime scriptus est, habet collectionem Ansegisi et Benedicti Levitæ integram, etiam librum septimum, quem nondum alibi vidi integrum: nisi quod in schedis ad me Roma missis legi eundem librum, qualis in codice Bellovacensi visitur, exstare etiam in veteri codice bibliothecæ Vaticanæ, ut

dicam paulo post. Sequuntur postea in eodem codice Bellovacensi Capitula Caroli Calvi, non quidem omnia, sed multo plura quam habentur in reliquis exemplaribus. Tamenetsi autem liber ille sit omnium quos vidi integerrimus, additionem primam non habet, ut supra monui.

LXXIV. Habuimus deinde veterem Ansegisi codicem ex bibliotheca clarissimi viri Philiberti de la Mare, senatoris Divionensis, in quo præterea exstant aliquot Caroli Calvi Capitula. Usi etiam sumus veteri libro sancti Arnulphi Metensis, in quo descripta sunt plurima Capitula excerpta ex tribus postremis Capitularium libris, ab eo qui priores quatuor haud dubie non noverat. Istius modi excerpta frequenter reperiuntur in veteribus libris, ubi accepta dicuntur ex conciliis regum quibus legatus apostolicæ sedis interfuit Bonifacius, ut alibi monemus.

LXXV. Vetus exemplar quod fuit Francisci Pithœi, et nunc exstat in bibliotheca Oratorii Trecensis, mecum humanissime communicavit vir clarissimus Abel Sammarthanus, congregationis Oratorii in Gallia præpositus generalis. Liber autem ille ita constat, ut primo quidem reperiatur præfatio Ansegisi, tum præfatio Caroli Magni, dein præfationes secundi, tertii et quarti libri. Sequitur postea epistola Zachariæ Pape, Francis et Gallis directæ, et synodus habita sub Carlomanno principe. Describuntur deinde versus qui præponi solent tribus postremis libris Capitularium; et post versus illos, acta synodi Liptinensis, et alia quedam Capitula ex libris Capitularium hinc inde collecta absque ordine. Tandem sequuntur libri Capitularium, sed non integri, ut pote in quibus maxima pars Capitularum posita non est, sed illa tantum quæ scriptoris genio aut studiis conducebant. In hac præterea collectione servatus non est ordo vulgatus; nam cum reliquæ omnes Capitularium collectiones divisæ sint in libros septem, hæc sub una numerorum serie divisæ est in libros novem, in quibus continentur etiam Capitula excerpta ex tribus postremis additionibus. Postremo post caput 447 istius collectionis adduntur adhuc 159 Capitula excerpta ex libris Capitularium. Unde fortassis colligi potest alias quoque additiones post quartam in usu fuisse eo tempore quo liber iste scriptus est. Continet autem in universum 587 Capitula.

LXXVI. Una collegii sive Parisiensis Claromontani societatis Jesu bibliotheca plures nobis codices antiquos subministravit, opera præsertim et studio viri clarissimi Renati Rapini, absque quo fortassis ista Capitularium collectio fuisset imperfecta; hic enim effecit ut bibliotheca collegii manuscripta tota integra mihi pateret, ita ut etiam a clarissimo viro Joanne Garnerio, cui bibliothecæ cura commissæ est, facta mihi potestas sit excutendi schedas Sirmondi, exscribendique quicquid vellem. Hinc ergo habui tres præsertim antiquissimos codices Capitularium. Primus, qui fuit Jacobi Sirmondi, continet priores quatuor libros et duas priores appendices libri quarti, tum etiam quatuor additiones. Secundus, qui fuit monasterii Sancti Remigii Rhemensis, et ex bibliotheca Tiliana translatus est in Claromontanam, continet tantum priores libros quatuor et duas priores appendices. Tertius, qui fuit sancti Vincentii Metensis, quo usos quoque Pithœos fratres et Bignonium habeo comperit, eosdem priores quatuor libros tantum habet cum eisdem duabus appendicibus. Sed tamen idem præterea habet, quæ ad septem libros Capitularium non pertinent, Capitula Pippini principis et regis, Capitula Caroli Magni, inter quæ bene multa sunt quæ nondum edita fuerant, Capitula aliquot Ludovici Pii et Caroli Calvi, leges Ripuariorum, Alamanorum, et Bajuvariorum, et Legem Salicam. Hic est celeberrimus Codex Capitularium Caroli Magni, qui unus omnium, ut Sirmondus ait (*Tom. II Concil. Gall., p. 244*), plura ceteris Caroli Augusti Capitularia continet, eademque per singulos imperii ejus annos digesta suis etiam locis assignat; nisi quod loci nomen in quibusdam

A non habet, primumque Capitulare, quod ad Italiam potius spectet, penitus omittit. Habebat tamen Bibliotheca Palatina similem codicem, qui nunc Romæ exstat in Vaticana, ut dicemus infra. Sed præterea viderat Sirmondus alium quempiam veterem codicem, illum ipsum, ut auguror, quem Gandavensem et Flandricum vocat, cujus usum habuerat ab Heriberto Rosweydo; nam in schedis ejus nonnulla reperi addita Capitularibus Caroli Magni quæ non alibi leguntur. Certam tamen et indubitatam auctoritatem habent, quia reperta sunt inter schedas magni viri, ejus manu descripta.

LXXVII. Significatum deinde mihi est exstare vetus exemplar Capitularium in bibliotheca monasterii Sancti Michaelis in Periculo maris. Copiam illius mihi lubenter fecit R. P. domnus Laurentius Hunaltus, prior ejusdem monasterii, ad quem ea de re scripserant pro amicitia nostra et humanitate sua viri clarissimi domni Lucas Dacherius et Joannes Mabillonius, monachi Benedictini, nomina satis nota inter bonarum litterarum studiosos. Initio Codicis ista scripta sunt antiquitus : *In hoc volumine continentur quatuor libelli Capitularum Caroli imperatoris et Ludovici filii ejus, collecti ab Ansegiso abbate, et tres alii collecti a Benedicto diacono, quorum ultimus deest.* Recte; nam Codex iste desinit in capite 363 libri sexti. Postea sequitur : *Iste liber est Sancti Michaelis de Periculo Maris, quem domnus Robertus abbas fecit fieri.* Quod ego interpretor de Roberto abbate Montensi, cujus exstant accessiones et appendix ad Sigebertum, quem vero Henricus archidiaconus Hundindomensis, in epistola ad Varium, docet fuisse tam divinorum quam sæcularium librorum inquisitorem et coobservatorem studiosissimum (*Append. ad Guibert. de Novig., p. 758*). Quod verum esse probare præterea videtur quod narrat supra laudatus Lucas Dacherius, vidisse se ingens Plinii historiarum volumen elegantissime scriptum, e cænobio Montensi transmissum, ubi hæc inter alia leguntur : *Prologus Roberti Abbatis in Plinium; qui et ipsum librum in Normanniam advexit, et corruptum correxit* (*Ibid., p. 716*). Idem in Notis ad epistolas Lanfranci, archiepiscopi Cantuariensis, cum texeret catalogum abbatum Sancti Michaelis de Monte Tumba, hæc ait de Roberto : *Centum quadraginta volumina edidisse, atque turris sub ruinis et impluvio computruisse refert historia Sancti Michaelis calamo exarata.* Quem locum nemo non videt intelligendum esse de libris quos Robertus transcribi jussit, et in bibliotheca monasterii sui reponi.

LXXVIII. Præter vetustos codices hætenus commemoratos, usi etiam sumus tribus codicibus Palatinis bibliothecæ Vaticanæ, quorum variantes lectiones ad nos missæ sunt ab urbe Roma. Sed antequam narrationem eorum aggrediar quæ in libris illis inveniuntur, operæ pretium est hic adnotare quenam modo factum sit ut eorum copiam haberem. Cum ego animadvertissem virum clarissimum Philippum Labbeum, in tomo septimo postremæ conciliorum editionis, pag. 1174 et 1180, referre monitum se ab Holstenio fuisse exstare in veteri Codice Palatino bibliothecæ Vaticanæ Capitula aliqua Caroli Magni, partim edita, partim nondum edita, scripsi xi Kalendas Octobris anni 1674 ad eminentissimum cardinalem Joannem Bonam, rogans eum uti ex codice illo describi in mei gratiam faceret Capitula nondum edita, editorum vero varias lectiones annotari juberet, totumque illud ad me quamprimum mitti. Litteræ meæ virum optimum invenerunt in lecto decumbentem ex morbo qui nobis illum abstulit. Et tamen, quamquam erat oppressus totius corporis doloribus, statim misit in bibliothecam Vaticanam; et comperito illic exstare tria vetusta Capitularium exemplaria, referri ad me jussit se, statim atque sanitatem suam recuperasset, lubenter mihi suam in hoc operam commoatorem. Sed heu! vir optimum paulo post decessit, xi Kalendas Novembrii ejusdem anni. Cum autem hic Lutetia percrebuisse nuntius de morte ejus

tantus fuit eorum qui litteras amant dolor, ut, tamenetsi illum vultu voceque palam testarentur, altius tamen animis mererent, tanquam si publicus parens universis ereptus esset. Quis enim non doleat extinctum senem optimum et sanctissimum, in summo dignitatis gradu positum, plurima bonarum rerum cognitione instructum, quique rem litterariam ornare, juvare, promovere et posset et vellet? Itaque nemo fere in hac urbe fuit, eorum videlicet qui nostra studia et ecclesiasticæ antiquitatis notitiam amant, qui consilia sua litteraria morte ejus intercepta non quereretur; quia is cunctis suum favorem præstabat, singulis suam operam commodabat, omnes pulcherrimo et honestissimo commovebat et excitabat exemplo. Ego in primis maximam jacturam in morte tanti viri feci qui et me diligebat, et meos qualescumque labores humanissimo suo suffragio comprobavit. Hoc patrono amisso, querendus fuit alius haud dissimilis, qui mea studia juvaret, et veterum codicum, de quibus supra dixi, variantes lectiones ad me mitti procuraret. Commodum autem Romæ tum erat eminentissimus Cardinalis Cæsar d'Estrées, episcopus et dux Laudunensis ac par Franciæ; ad quem, cum de Capitularium editione scripsissem, opemque ejus postulassem, ille auctoritate sua effecit ut codices illi conferrentur cum libris editis, ac præterea ut describerentur Capitularia quæ nondum vulgata fuerant. Hinc ergo accepi aliquot Capitula Caroli Magni et Ludovici Pii quæ nondum prodierant in lucem, tum varias lectiones librorum Ansegisi et Benedicti Levite, et Capitulorum Caroli Calvi. Codex ille cujus varietate lectiones ad me primum pervenerunt, continet libros quatuor Ansegisi, cum duobus prioribus appendicibus libri quarti. Alter habet libros septem Capitularium et tres posteriores additiones, ut liber Ecclesiæ Bellovacensis. In tertio vero sunt Capitula Caroli Calvi. In utro autem horum trium exstant Capitula inedita, quorum mihi copia facta est, annotatum non est in schedis quæ ad me missæ sunt.

LXXIX. Usus denique sum duobus aliis antiquis codicibus, quorum unus meus est, alterum habui ex bibliotheca Regia. Eos autem huic conjungo, quia cum ejusdem ambo antiquitatis et prorsus similes sint, unumque ex alio descriptum esse oporteat, inutile fuisset seorsim de utroque agere. In illis itaque ponuntur primo canones conciliorum et decreta Romanorum pontificum ex editione Dionysii Exigui, tum libri septem Capitularium, excerpta quædam de matrimonii ratione et de legitimis conjugii ex Hieronymo Augustino, et synodo Hibernensi. Postea sequitur tractatus de Utilitate penitentiae, et de Remissione peccatorum per poenitentiam, in tres libros divisus, quem vir clarissimus dominus Lucas Dacherius nuper edidit in tomo undecimo sui Spicilægii. Sed quemadmodum Dionysii collectio integra est in codice regio, mutila in meo, ita codex regius non habet tractatum illum de Poenitentia, sed partem tantum aliquam præfationis, quia folia quæ deinde sequebantur excisa sunt et sublata. Libri porro septem Capitularium integri non sunt in his duobus codicibus, sed excerpti tantum, ut dictum est, de codice Trecentensi.

LXXX. Hactenus actum est de antiquis exemplaribus in quibus Ansegisi et Benedicti Levite collectiones continentur. Nunc vero dicenda sunt nonnulla de aliis vetustis codicibus quibus usi sumus in emendandis Capitularibus vulgatis, tum etiam de iis qui nobis suppeditarunt Capitularia quæ nondum edita fuerant. Ista sane annotata ubique suis locis sunt in notis nostris, aut in fronte Capitularium quæ nunc primum edita sunt: attamen hic quoque inunda est brevis eorum enumeratio. Igitur in emendandis Capitularibus integris, quæ extra libros Capitularium

A et additiones vagantur, usi sumus vetustissimis codicibus bibliothecæ Regiæ, Vaticanæ, Colbertinæ, Thuanæ, Bigotianæ, Mazarinæ, Tiliannæ, ecclesiæ Albiensis, ecclesiæ Pictaviensis, monasterii Corbeiensis, Moysiæensis, Corbionensis sive Sancti Laudonari, Sancti Galli, Sancti Vincentii Metensis, Sancti Vincentii Laudunensis, Sancti Remigii Rhemensis, tum monasteriorum etiam Anianensis et Ripullensis; Divionensi clarissimi viri Philiberti de la Mare, senatoris amplissimi et doctissimi; Navarrico, qui fuit collegii Navarriici Parisiensis; Helmæstadiensi academia Julix, ex quo variantes lectiones descriperunt viri clarissimi Hermannus Conringius et Joachimus Joannes Maderus, et ad me miserunt. Usi sumus præterea pluribus optimis codicibus collegii Parisiensis societatis Jesu. Multum etiam nobis profuerunt codices clarissimorum virorum Claudii Puteani et Petri Pithæi, et Codex amplissimi viri Hieronymi Bignonii, qui fuerat antea primum Joannis Antonii Lescurii, deinde ab illius hæredibus emptus a Claudio Expilio. Eo autem usum fuisse Joannem Tilium patet ex variis locis, ubi emendationes manu ejus scriptæ sunt supra lineas, ut ille solebat. Denique præcepta Caroli Magni et Ludovici Pii pro Hispanis editi ad emendavi ope veteris Codicis qui exstat in archivo archiepiscopi Narbonensis.

LXXXI. Præterea in emendandis Capitulis Caroli Magni, Ludovici Pii et aliorum, quæ ad legem pertinent Longobardorum, vel ex illa excerpta sunt, usus sum duobus antiquis codicibus bibliothecæ Regiæ; quorum unus est veteris bibliothecæ Regiæ, alter in eam delatus est ex Mazarina, et fuit olim Pauli Ramusii jurisconsulti. Sic enim docet adnotatio manu ejus scripta in ipso Codice, hoc modo: *Clarissimi jurisconsulti domini Alexandri de Agagiis, nobilis Bergomensis, munere, qui mihi Paulo Ramusio, juris doctori, has leges Longobardorum dono dedit, dum Bergomi essem vicarius, magnifico ac præstantissimo doctore domino Marino Georgio, prætoris meo observandissimo.* In his porro duobus codicibus habentur veteres glossæ, quarum plurima fragmenta edidi inter Notas meas.

LXXXII. Superest igitur ut explicemus quid a nobis præstitum sit in hac Capitularium collectione et editione. Primo itaque et Capitularia accurate et ea diligentia qua major adhiberi non potuit, contulimus cum vetustis codicibus quorum superius facta mentio est, eorumque ope veteres editiones emendavimus. Deinde conati sumus indicare in margine fontes Capitularium, veluti sunt concilia, decreta Patrum, leges populorum, ipsa Capitularia. Postea annotavi etiam loca quæ ex Capitularibus referuntur a vetustis scriptoribus Theodulfo, episcopo Aurelianensi, Hincmaro, archiepiscopo Rhemensi, Herardo, archiepiscopo Turonensi, Isaaco, episcopo Lingonensi, Reginone, abbate Prumiensi, Burchardo, episcopo Wormatiensi, Fulberto et Ivone, episcopis Carnotensibus, ac demum a Gratiano, canonum ac decretorum collectore. Quoniam vero in tanto Capitularium numero difficile fuit omnia assequi, et plurima nobis exciderunt quorum originem non annotavimus, plerorumque tamen postea fontes invenimus, quos aut in notis aut in additionibus ad notas retulimus, aut certe de his admonimus inter errata. Porro quanti nobis constiterit totum illud negotium, quam duri ac male grati laboris fuerit, tui judicii erit, lector erudite. Ego sane malo factum nunc esse, quam infectum.

LXXXIII. Totum hoc opus notis meis illustravi (a), ut par erat, in quibus refero varias lectiones ex antiquis codicibus manuscriptis et editionibus, non quidem omnes, sed eas tantum quæ visæ sunt esse alicujus momenti. Lectionum præterea in contextu receptarum rationem reddidi, easque confir-

(a) Quanquam textum Capitularium a Balazio editum non recuderimus, quia accuratiorem habemus in

Monumentis Germaniæ historicis, notas tamen Baluzii sub textum adjiciemus. EDIT.

mare conatus sum auctoritate et exemplis. Postremo ea loca quæ aliquid habebant difficultatis, vel quibus detortæ aliorum interpretationes vim intulerant, explicavi ex mente, ut opinor, auctorum a quibus accepta sunt, indicato vero eorum sensu. Vocabula barbara et obscura aliquando interpretatus sum, sæpe neglexi, tum quia impeditus sum per alias occupationes meas, sed præcipue quia videbam clarissimum doctissimumque virum Carolum Dufresnium serio cogitare de edendo locupletissimo, et diu ab eruditis expetito, Glossario ad Scriptores mediæ et infimæ Latinitatis, quod nunc sub prælo est, et elegantissimis characteribus excuditur. In hoc opere lector facile reperiet explicationem vocabulorum difficiliorum quæ in nostra collectione occurrunt.

LXXXIV. Postremo addidi pro more institutoque meo appendicem actorum veterum valde illustrem ac locupletem, opuscula nempe aliquot de rebus ad ecclesiasticas ceremonias pertinentibus, quædam Capitula de institutionibus monasticis, præcepta regum, episcoporum decreta et epistolæ, placita comitum et scabinorum, missorum dominicorum, vasorum regalium, et alia multa istius generis. Illud tamen admonemus, eorum quæ ex chartulariis accepta sunt magnam partem nobis suppeditatam esse a clarissimo viro Antonio Vione Herovallio, cujus frequens occurrit mentio, cum in libris a nobis editis, tum in lucubrationibus eorum qui litteris nostris operam dant. Sunt autem nonnulla in hac appendice quæ antea quidem edita fuerant, sed valde depravata ac mutila, ideoque nos illa putavimus esse recedenda. Istiusmodi sunt Judicium pro Daniele, archi-

episcopo Narbonensi, latum anno 783 adversus Milonem comitem; præceptum Ludovici Pii, quo confirmat auctoritatem archiepiscopi Senonensis in monasteria dioceseos Senonensis; charta dotis quam Folradus constituit Helegrinæ sponsæ suæ; præceptum Caroli Calvi pro quibusdam Hispanis; epistola Joannis VIII ad Adalgarium, episcopum Augustodunensem, et libellus dotis Micze filie Joannis. (*Appendix Actor. veter. tit. 16, 58, 43, 59, 102, 147.*) Hæc, inquam, quæ multis antea mendis scatebant, emendata et suppleta a nobis sunt ope veterum librorum. Reliqua omnia nunc primum edita sunt.

LXXXV. Habes, erudite lector, rationem consilii institutique mei in edendis Capitularibus, et quibus auxiliis quibusve laboribus opus istud perductum fuerit ad finem. Puta autem optima fide versatum esse me in recensendis, et ad vetera exemplaria castigandis iisdem Capitularibus nullumque veterem codicem nominasse me quem non contulerim cum editis, verbum e verbo. Quæ vero nunc primum prodeunt, ego ipse illa descripsi mea manu; et quæ in pluribus antiquis libris reperta sunt, ea cum singulis exemplaribus contuli. Ad notas meas quod attinet et præfationem, ita velim existimes me nullius odio aut gratia quidquam scripsisse. Veritatem semper et ubique sequor, quantum mihi licet per tenuitatem ingenii mei. Modestiam quoque servavi, si quando dissentire coactus sum a placitis doctorum virorum; quorum sententias et opiniones cum refello, id sæpe facio cum aliqua præfatione honoris, semper absque insectatione. Hæc te monere volui, lector. Vale.

GEORGII HENRICI PERTZ PRÆFATIO.

(Ex Monumentis Germaniæ historici, tom. III.)

Liber quem tandem aliquando lectoribus tradere licet, regum Francorum atque imperatorum nostrorum capitularia inde a sexto usque ad sæculum decimum complectitur. Sunt ea non tantum leges ipsæ capitulis comprehensæ ideoque capitularia vocatæ, sed reliqua quoque monumenta legalia, quæ tam ad faciendas leges quam ad eas exsequendas pertinere videbantur, atque ad nostra usque tempora in libris manuscriptis vel typo expressis servata deventurunt. Habentur igitur, ut viam legum ferendarum emetiamur, constitutiones regie de placito habendo vel de hoste faciendâ, capitula a regibus imperatoribusque consilio suorum in conventibus publicis proposita, procerum ad examinanda ea selectorum iudicia, tum conventus et curiarum singularum, episcoporum vel comitum, relationes ad principem, petitiones procerum regi porrectæ, regis responsa et orationes publicæ, leges, constitutiones, pacta et capitula generalia vel specialia publice promulgata, edicta regie de legibus observandis vel explicandis, litteræ encyclicæ, capitula missis regiis quæ exsequerentur contraditâ, missorum encyclicæ ad prælatos et comites sibi subjectos, formulæ promulgationis et acceptionis legum in mallis singulis una cum subscriptionibus liberorum, formulæ sacramentorum, commendationum, coronationum, et alia ejusmodi quæ ad perspicendam legum ferendarum et rei publicæ administrandæ rationem facere possunt, tantumque conducunt, ut libertatis avitæ forma modusque et adminicula clarissime jam ante oculos nostros posita habeantur.

Acta ista majoris momenti in palatio regio schedis membranaceis inscripta, atque ad universorum notitiam aut in placito publico proposita, aut per singulos archiepiscopatus episcopos, abbatibus et comiti-

bus quæ populo proponerent transmissa, tam in archivo palatii quam in ecclesiis cathedralibus, in monasteriis et mallis publicis servata, ne facile interirent libris legalibus vel codicibus juris ecclesiastici inseri solebant. Et authentica quidem, sive palatina sive in provincias transmissa, omnia fere perierunt, excepta scilicet scheda teneræ membranæ hodie in monasterio Sancti Pauli in Carinthia superstitæ, qua Carolus Magnus Saxonum obsides per Alamanniam distributos Moguntiacum venire jubet, et Riculfi archiepiscopi litteris encyclicis in monasterio Sancti Galli asservatis. At libri juris ecclesiastici vel mundani quibus capitularia inscripta habentur, complures tam in Germania et Italia quam in Gallia et marca Hispanica exarati, ad nostra usque tempora deventurunt. Exploravimus libros ejusmodi in ecclesia Sancti Martini Moguntiacensis, cathedrali Augustana et Frisingensi, in monasteriis Sancti Emmerami Ratisponensis, Tegernseensi et Chiemensi, Sangalensi, Weissenangiensi, Weissenburgensi et Corbeïensi, in monasteriis Italiæ Casinensi, Cavensi et Susæ, et in ecclesia Sanctæ Eufemiæ Veronensi, in ecclesiis et monasteriis Galliæ Parisiensi, Matisconensi, Laudunensi Sancti Vincentii, Bellocacensi Sancti Petri, Rhemensi Sancti Remigii, Aniciensi, Mettensi Sancti Vincentii, Senonensi Sanctorum Mariæ et Stephani, Corbionensi, Luciomensi Sanctæ Mariæ, Turonis et in regione Bituricensi exaratos, præter multos alios, quorum de origine haud satis constat. Quod si ætatem eorum quæras, aliquot sæculo octavo, plurimi nono decimo, nonnulli sæculo undecimo et duodecimo, imo sæculo decimoquinto exarati sunt.

Transcribebantur igitur monumenta legalia, quam diu auctoritas eorum per universum imperium et re-

gna inde derivata vigens, antiquos libros renovari et multiplicari suadebat. Sæculo demum decimo tertio, cum statuta legalia lingua vernacula conscripta magnam sibi sensim sensimque in Germania Italiaque auctoritatem arrogarent, antiquiora negligi paulatim et mox oblivioni tradi cœperunt, cum tamen nec jura imperii, status publici fundamenta, quæ capitularibus exprimerentur, nec ipsa capitularia infringere-
 rentur, imo a Friderico I (a) et Ottone IV imperatoribus confirmata, ad ultima imperii tempora regis novi juramento iterum iterumque sancita vim legis obtinerent. Quod cum præcipue de collectione Ansegisi intelligendum esse videatur, tamen reliqua etiam monumenta quibus status rei publicæ antiquus explicatur, nec in elucidando jure publico mediæ ævi nec recentiori quidem negligenda esse patet. In Gallia capitularium auctoritas, Baluzio teste, usque ad tempora Philippi IV regis, id est ad sæculum usque XIV viguit, quamvis sæculis XI, XII et XIII rarius transcripta videantur; in Italia capitula edicto regum Langobardorum adjecta et collectionibus legum inserta, vim suam an penitus unquam amiserint, ignoro; cum ipse Muratorius, ad editionem suam legis Langobardorum præfatus, in eam potius sententiam inclinet, ut leges eas, ideo et capitularia Langobardica, suo ævo vim aliquam retinere contendat. Certe lex Langobardorum capitularibus additis efformata, sæculo XIII in usu erat, et anni 1425 chartam de morgingaba in tabulario monasterii Cavensis me evolvisse recordor.

Sæculo decimo sexto, postquam capitularium nomen per beatum Rhenanum et Vadianum primum audiri cœpit, Vitus Amerpachius an. 1545 codice Tegerenseensi typis tradito, paulo amplioris notitiæ materiam proposuit. Quem pede presso secutus Tilius, legum antiquarum collectionem in lucem emisit, sed anno 1548 Ansegisum et Benedictum aggressus haud perfecit, ita ut Heroldus in Ansegiso edendo palmam ei præripuerit. De quibus æque ac de Pithoei et Lindenbrogii, qui codice uno Guelferbytano usus est, infra locutus sum. Sæculo exeunte et in eunte decimo septimo Cæsar Baronius cardinalis Annalibus suis capitularia complura ex Antonii Augustini apographo codicis Mureti petita, et Canisius Lectionibus antiquis conventus Ludovici II imp. et Ottonis I inseruerunt; Goldastus constitutionibus imperialibus quæcunque tum in libris eorum qui eum antecesserant, tum in historicis, tum in chartis imperatorum et regum antiquis, legis vel juris scripti speciem præferrent, ea vel ita ut invenerat servata vel formas novas induere jussa, in unum corpus collegit, opera quidem satis ardua sed incomptæ veritatis cultori minus grata. Amplo jam satis monumen-

A torum legalium numero, annis 1625 et 1629, Sirmondi studio, Caroli Calvi et successorum ejus aliquot capitularia et tomii tres Conciliorum Galliarum accesserunt, quibus novam historiæ Galliarum Germaniarumque lucem infusam esse, vel hodie lætamur. Ex schedis etiam Sirmondi Labbæus, tomo VIII Conciliorum, et post Holstenium et Carolum Dati, paucorum capitularium editores, capitularium vere restaurator Stephanus Baluzius, opera sua adornaverunt. Principale Baluzii consilium fuerat, ut collectiones Ansegisi et Benedicti collatis codicibus emendaret, sed Goldasti et Sirmondi ad exemplum singula quoque capitularia, ordine ubique fere chronologico disposita, codicibus multis ex marca Hispanica, Helvetia, Belgio, Roma, Helmstadio, præcipue vero ex Gallia conquisitis, edere aggressus, leges eis Ribuariorum, Bajuvariorum, Alamannorum, Salicam, epistolas et diplomata haud pauca, et capitula Benedicti libris decerpta inseruit, collectiones formularum et documenta complura adiecit, notas veterum doctorum, Pithœi, Bignonii, Sirmondi, suasque adiecit, tantaque doctrinæ copia, studio tam indefesso, acumine ita felici, opus suum exegit, ut æternam ei apud posteros magni nominis memoriam sit vindicaturum. Decennio post Baluzium Mabillonius in Museo Italico pauca capitula codici Chisiano deprompta edidit. Sæculo decimo et octavo Italiæ suæ decus Muratorius capitula edictis Langobardorum addita vulgavit, Eccardus et Martenius documenta nonnulla ex bibliothecis Helmstadiensi et Andaginis propalaverunt, et Baluziana editio typis Venetis et studio Georgischii, de Chinac, et Cancianiani, repetita et aucta est. Sub finem sæculi, Brunsius capitulare de villis una cum formulis fiscorum describendorum iterum vulgavit, nono decimo cum jam editio nostra parari cœpisset. E. Spangenberg codicis sui lectiones quasdam publici juris fecit, quarum subsidio æque ac reliquis post Baluzium ab Heroldo, Eccardo, Mabillonio et Canciano noviter inventis cl. Walter in Corpore juris Germanici Baluzii ad exemplum concinnando usus est.

C Jam igitur res eo devenit, ut de subsidiis et consilio editionis novæ rationem redditorum sim.

Primum consilium novæ capitularium editionis instituendæ suggessit mihi codex monasterii Sancti Pauli in Carinthia, quo præter collectionem legum antiquarum capitularia complura Caroli et Ludovici I et nonnulla Lotharii edictis regum Langobardorum addita ordine et forma suis servata deprehenderem. Quod cum mense Septembri anni 1820 accidisset, nullo postea tempore prætermisi, quin in bibliothecis tabulariisque quæ lustrarem omnibus, nova operi supplementa exquirerem. Post bibliothecæ Cæsareæ Vindobonensis thesaurus, annis 1821, 1822 et 1823 in Italia

Fanckfordt, ibi confirmatus per principes Almaniae, leges, pacem, edicta Caroli Magni, omnibus principibus sacramentum iurijurandi præstandi in id ipsum, contradidit » (Eccard., pag. 404).

D Ludovicus IV imperator, anno 1542, archicancellario imperii movente, edixit, ut curia imperialis secundum leges regum et imperatorum prædecessorum suorum in imperio Romano, eorumque jura scripta judicaret.

Franciscus II imperator, anno 1792, in capitulari electionis suæ, artic. 2, § 4, professus est se imperii leges et constitutiones renovaturum et consentientibus electoribus principibus et statibus imperii emendaturum, sed nullo modo absque consensu electorum principum et statuum in comitiis imperii expresso immutaturum, quæcunque in placitis anterioribus definita et conclusa nec subsequentibus imperii constitutionibus et legibus aut justa imperii consuetudine abolita essent, firmiter servaturum esse; quod quidem hoc loco præcipue ad statuta et leges sæculorum XVII et XVIII referri videtur, sed et anteriora eadem ratione servanda fuisse liquet.

(a) Otto I imperator constitutionem Francofurtanam an. 951 edidit, « canonum sanctorumque Patrum auctoritate, necnon capitularium præcedentium regum institutis, coram positis. »

Fridericus I imperator in sententia de bonis clericorum decedentium an. 1165 Sept. 26, Wormatiæ lata ita loquitur: « Nos igitur prædecessorum nostrorum divorum imperatorum, magni Constantini videlicet et Justiniani et Valentiniani, necnon Caroli et Ludovici vestigiis inherentes et sacras leges eorum tanquam divina oracula venerantes.... Illis saceris legibus et Caroli et Ludovici, quibus par circa cultum divine religionis et catholice fidei studium fuit, institutionibus eruditi, sententiam venerabilis cleri Wormatiensis ecclesiæ... hinc libertati perpetuam tribuimus firmitatem. » Idem principibus Germaniæ (apud Radevicum I, 16) hæc dixerat: « Duo sunt quibus nostrum regi oportet imperium, leges sancte imperatorum et usus bonus prædecessorum et patrum nostrorum. »

Otto IV imperator, historia landgraviorum Thuringiæ teste, Philippo adversario suo cæso universo imperio potitus, anno 1209, « curiam suam fecit in

codices magni pretii, Chisianum precipue et Cavensem atque Vaticanos nactus, capitularia Caroli Ludovici et Lotharii I restituenda majori jam successu suscipere poteram. Nec auspicatus, fore ut Germania nostra ampliora etiam largitura esset, codices Sangallenses evolvi, autumno anni 1825 libris bibliothecae ducalis Guelferbytanae lustratis inter reliquos magni pretii codices in codicem olim Blankenburgensem incidi capitularibus Caroli, Ludovici, Lotharii I et Ludovici II imp. ineditis egregium, quibus praefectorum bibliothecae, b. m. Eberti nostri, Eigneri et Schœnemanni virorum clar. liberalitas longum per otium uti concessit. Eodem favore vir cl. Fridricus Jacobs caepa nostra prosecutus, codice eximio Gothano cui alia eorumdem imperatorum monumenta inedita debemus, quandiu mihi eo opus erat uti concessit. Annis 1826 et 1827 lustrandis bibliothecae regiae Parisiensis codicibus accessi, et faventibus viris clar. Abel Rémusat, Gail, Hase, Guérard, codices olim a Baluzio editioni suae adhibitos et multos alios ei incognitos, quibus bibliotheca illa abundat, evolvi exscripsique. Nec Britannia anno 1827 visitanti, nec iterum reduci mihi Germania opes suas denegavit. Codicum Corbeiensium alter a cl. Wigando, alter jam Hamburgensis a Lappenbergio nostro, codex Scaffhusanus a viro cl. Zellweger doctissimo Appenzelensi, transmissus, codicis Weissenaugiensis collatio a viro cl. Maier Eslingensi, paucos ante dies heu! vita functo, ultro oblata est. Quibus cum opus sensim sensimque accresceret, unum tamen deesse videbatur, quod bibliothecam regiam Monacensem operi adornando nondum adissem. Accessi eam Bohmero nostro comite anno 1833. In itinere laeckio viro cl. favente, codices bibliothecae Babenbergensis in usus nostros convertimus, tum vero Monaci quosunque libros viri clar. Liechtenthaleri et Schmelleri liberalitas flagitanti mihi proponeret, quos inter codicem olim Tegernseensem nominare juvat, eos vel ipse exscripsi, vel a juvene doctissimo operisque nostri studiosissimo cl. Foringer transcriptos postea accepi, coque fieri potuit, ut opus subsidiis amplissimis ornatum, praelo tandem committeretur. Codices autem quibus usus sum, praeter eos quos Ansegiso praefatus infra recensui, omissis quoque iis unde nullum operi fructum percepi, hi sunt:

C. *Casinas* n. 257, fol., s. xi, et *Vaticanus Christianus* n. 556, s. xi, in Gregorii Turonensis Historia ecclesiastica pactum in indice nostro numero 4, signatum habent; de quibus cf. Annales nostros, t. V, p. 53-60.

C. *ducalis Guelferbytanus inter Weissenburgenses* n. 97, s. viii, legi Salicam capitularia in indice nostro numeris 5 et 7 insignita ut titulos 77-90 subijcit, et breviiarii Alariciani summam continet.

C. *reg. Monacensis Cimet.* IV. 3, 9, 8° maj., s. viii exeuntis vel ix, legem Salicam, capitularia 5, 7, legis Burgundionum titulos 78, 42, 75 exhibens, a viro cl. Ed. Aug. Feuerbach an. 1851 publici juris factus, praeterea leges Ribuariorum et Alamannorum complectitur.

C. *bibl. Sangallensis* n. 751 anni 793, partem codicis Theodosiani, legem Salicam, capitulare n. 6 et legem Alamannorum habet; cf. Annales nostrorum t. V, p. 215.

C. *bibl. ejusdem* n. 729, s. ix, codicem Theodosianum, legem Salicam, capitulare 6 et legem Alamannorum continet. Vide Annales nostros, t. V, p. 215.

C. *reg. Paris.* n. 4627, s. x, legem Salicam a Schiltero editam, capitulare 6 et formulas Marculli continet.

C. *reg. Paris.* n. 4409, Turonis fortasse scriptus (Colb. 1197, Reg. 5184) s. ix, codicem Theodosianum, legem Salicam, additis catalogo regum Francorum, prologo legis Salicae, et capitulari 6, formulas Sirmondicas et breviiarium Alarici sistit.

C. *Vatic.* n. 3827, fol., s. xi, olim Sancti Petri

A *Bellovacensis*, conciliorum collectionem et capitularia e. g. 3, 12, 14 exhibet.

C. *Palatino-Vaticanus* n. 577, anni circiter 800, olim ecclesiae Sancti Martini Moguntini, cuius ampliore descriptionem habes in Annalibus nostris, t. V, p. 505, exhibet capitularia in indice nostro numeris 9, 10, 16, 11, 14, indicata.

C. *palat. Vindobon. Theologiae* n. 259, s. ix, x, inter epistolas Bonifacianas capitularia 9, 10, 18 refert—C. *reg. Monacensis* olim *Moguntinus* s. ix, necnon bibl. Carlsruhanæ s. x, et *D. Marci Venetis* chart. s. xv capitularia 9, 10, regius *Monacensis* olim *Frisingensis* C. F. 25, s. x, capitulare 9 referunt.

C. *bibl. Babenbergensis* D. II, 2, s. ix, in 8° long., leges Salicam, Ribuariorum et Alamannorum, et folio ultimo capitulare nostrum 20 praestitit.

C. *bibl. ducalis Guelferbytanae inter Helmstadiensis* n. 496, a. formæ in 8° longiori, anni circiter 800, continet capitulare ecclesiasticum anni 789, atque explanationem symboli apostolici orationisque Dominicæ, ejusque orationis paraphrasim.

C. *reg. Monac.* olim *Sancti Emmeramni Ratispon.* E. 91, 4°, anno 824 jussu Baturici episcopi scriptus, post plurima ad ecclesiam facientia, Adriani I epistolam ad episcopos Hispaniae et Paulini libellum contra Elipandum, synodicam concilii Francofurtensis, Caroli Magni epistolam ad Elipantum, quaestiuunculas sancti Augustini, capitularia 50, 51, 52, habet.

C. *regius Parisiensis* n. 5377 (Colbert. 4167, Regius 4582, 5, 5), in 8° long., sec x, olim *beatae Mariae Lucionensis*, post passionem sancti Eustachii, et sanctæ Felicitatis, Alcuini epitaphium, epistolas et tractatus varios, et *Capitula quæ tali conventu in tempore memorari*, capitulare n. 59 exhibet. Ampliorem codicis descriptionem in catalogo ms. bibl. Regiæ, t. IV, 154, legimus.

C. *reg. Monac.* olim *Sancti Emmeramni Ratispon.* F. 11, in 4°, s. ix, fol. 118, 119, capitulare 41 habet.

C. *Sancti Pauli* in Carinthia canonum, plagula inserta capitulare 42 autographum, s. ix, prebet.

C. *reg. Monac.* olim *Sancti Emmeramni Ratispon.* G. 111, in 4°, s. ix, in fol., 159, capitulare 49, habet.

CC. *regii Monac.* olim *Frisingensis* C. K. 3, s. ix, ed C. 1, 26, s. x, post Isidorum capitulare 50 exhibent.

C. *reg. Paris.* n. 4758. (reg. 4490) 4° min., s. ix, capitularia 53, 54, leges Salicam et Burgundionum habet.

C. *Palatino Vaticanus* n. 773, in 8°, s. x, post legem Ribuariorum, capitularia 55, 53, 54 sistit.

C. *palat. Vindobon. Juris civilis* n. 64, s. xii, legi Bajoriorum capitulare 64 subjungit.

C. *reg. Monacensis Cimet.* IV. 3. d., 8°, s. ix, x, olim Tegernseensis, legibus Bajoriorum et Alamannorum capitulare 64 adjicit.

C. *reg. Monacensis* olim *eccl. Augustanæ* n. 155, in 4°, s. x, collectionem canonum poenitentialium, legem Alamannorum, capitulare 64, et Ansegisum sistit.

C. *reg. Monacensis. Cimet.* IV. 3, olim *Chiemen-*sis, in 8°, s. xii, legi Bajoriorum et decreto Tassilonis capitulare 64 addit; ex eo descriptus esse videtur C. *Monac.* olim *civitatis Augustanæ*, s. xii, in 8°.

C. *palat. Vindobonensis in catal. juris canonici* n. 128, s. ix, in 8° majori, capitularia nostra 50 et 65 exhibet.

C. *reg. Paris.*, inter *supplementa latina* n. 503, olim *collegii Claramontani* n. 629, s. ix, x, legem Salicam, adjecto pro titulo 71, capite 2, capitularis quod proxime sequitur 53, 71, a, b. exhibet.

C. *reg. Paris.* n. 4404, ex Gallia Narbonensi (Colbert. 2436, Regius 4890, 22), s. ix, breviam-

rium Alarici, legem Salicam, prologum legis Salicæ, leges Alamannorum, Ribuariorum, capitularia 5, 7, 6, 53, 54, 78, 68 complectitur.

C. reg. Paris. n. 4629, fol. long., s. ix (Colb. 4059, Reg. 5189, 3, 3), legem Salicam initio mancā, capitulare 6, quæstionem de Trinitate, capitularia 78, 53, 54, 55, 71, a. b. legem Ribuariorum, recapitulationem solidorum, orthographiam, epitaphia, alia nonnulla et chartam Bituricensem exhibet.

C. Sangallensis, autographam epistolam 94 b. exhibens valde laceram.

C. Sancti Pauli, 8° long., s. x, Isidori, cap. 98 exhibet.

C. ducalis Guelferbytanus inter Helmstadienses n. 254, s. ix ineuntis, formæ longioris, capitularia n. 101, 102, et epistolas Leonis III papæ ad Carolum Magnum servavit.

C. palatino-Vaticanus n. 289, s. ix, capitularia n. 61, 62, 105 b. 27, 35 habet; cf. *Annales nostros*, t. V, p. 305.

C. ducalis Guelferbytanus inter Gudianos n. 299, 4°, s. ix, legem Salicam, capitulare 53, excerpto capitularium 54, et 71 a. b., capitulare 106, donationem Lanberti, et legem Ribuariorum complectitur.

C. Sancti Pauli in Carinthia, s. ix ineuntis, scilicet intra annos 817 et 823 exaratus, Imagine regis legislatoris præfixa, capitulare nostrum 52, leges Ribuariorum Salica, Bajuvariorum, Alamannorum, breviarii Alariciani pars, lex Burgundionum, capitularia nostra 21, 53, 26, 80, 83 (capp. 6-9, 12, 15), 55 (cap. 3), 85, 88, 55 (capp. 1-5), numeris continuis capitulorum (1-92) signata; tum capitularia nostra 40, 25, 112, 115, 114, sequuntur, calamo diverso capitularia 124 et 153, annis, ut videri potest, 823 et 825 subjecta sunt; cf. *Annales nostros*, t. III, p. 78-sqq.

C. reg. Paris. n. 4995 (Colbert. 5287, Regius 5192, 2, 2), s. ix, post annales annorum 708-799 et interpretationes de legibus divinis sive humanis capitularia nostra 112, 113, 53, 54, recapitulationem legi Salicæ adjectam, et capitularia 78, 71, 44 a, 51, 76, 70, 99, 87 continet; scriptus in usum ecclesiæ alicujus Parisiensis, teste notitia de promulgatis capitulis (53) in mallo Parisiaco, et capitulari 44 a. Ipse est codex Tilianus, unde pauca manu Sirmondi decerpta Baluzio usui fuerunt; qui tamen codice ipso non est usus.

C. Ernesti Spangenbergii b. m., s. ix, fragmentum legis Ribuariorum, legem Saxonum, capitularis 53 initium, tum 112 (inde a cap. 6), 115, legis Alamannorum initium, finem legis Burgundionum et initium capitularis 75.

C. Corbeiensis in 4°, s. x, leges Saxonum et Thuringorum, capitularia 53, 112, 115, 114, Librum pœnitentialem et privilegia Corbeiensia sæc. ix, x, complectitur; vide *Annales nostros*, t. IV, p. 546.

C. reg. Paris. n. 4788, olim sancti Vincentii Landunensis, in 8°, s. ix (Baluz. 864, Reg. 4655 a.), legem Salicam, capitularia 53, 54, 111, 112, inserto 114, 113, homiliam Augustini, et in paginis valde laceris capitularia 89, 90, exhibet.

C. reg. Paris. n. 4628 (Colb. 5453, Reg. 5289, 6), s. ix exeuntis, vel x, legem Salicam, capitularia 53, 54, 72 b, 112, 113, 114, legem Ribuariorum et Alamannorum.

C. reg. Paris. inter Supplementa latina n. 215, olim Corbionensis, 8° long., codicem Theodosianum, legem Burgundionum, capitulare 2, capitularis 112 capp. 3, 4, 10, 12, 11, formulam de manu in æneum missa propter furtum, legem Salicam, capitularia 53, 54, 71 b. (capp. 5, 6, 8, 9, 11, 15, 22), legem Ribuariorum, Alamannorum sistit.

C. ducalis Guelferbytanus inter Augustæos 50, 2, in 8°, s. ix, legem Salicam, capitularia 53, 71, alioque atramento 112 (capp. 3, 4, 7, 9, 18), adjectis theologicis quibusdam, habet.

C. reg. Paris. inter Supplementa latina n. 65, fol., sæc. ix, leges Burgundionum, Salicam, fragmentum capitularis 112, prologum *Moyses* et breviarium Alarici exhibet.

C. reg. Paris. n. 4280 A., olim Sancti Remigii Rhemensis (Colb. 5029, Reg. 4240 B.), s. x, post complura ad jus canonicum facientia, Nicolai I epistolam et alia capitularia 111, 112, 113, 114, Herivei Remensis epistolam ad Wittonem, et Joannis papæ ad Heriveum de pœnitentia gentilibus baptizatis injungenda sistit.

C. reg. Paris. 2826, s. ix, x, capitulare 109.

C. musæi Britannici Cotton. Tiber. A. III, s. ix, x, capitulare 109, habet.

C. duc. Guelferbyt. inter Helmstadienses n. 552, capitulare 109, habet.

C. reg. Paris. n. 1535, s. x, capitulare 109, habet.

C. duc. Guelferbytanus n. 552, in 8° maj., s. x, scriptis variis immisceet capitulare 115 a. et legem B Bajoariorum.

C. reg. Paris. n. 1537, s. x, capitulare 115 b. et libros de canonica Vita.

C. reg. Paris. n. 4632, fol., s. x, legem Ribuariorum, Salicam, capitularia 53, 54, 112, 117, et legem Alamannorum habet.

C. reg. Paris. n. 2718, s. ix, cujus scripturæ specimen Carpentarius in alphabeto Tironiano dedit, liber manualis, cui manu diversa post catalogum regum Francorum, Augustini expositionem in epistolam sancti Joannis et alia ejusmodi, inde a folio 72 chartæ notis Tironianis scriptæ, intermixtis capitularibus 120, 108, 110, 111, 112, 113, 114, 120, altera vice, 118, et epistola Caroli Magni ad Albinum et ad congregationem sancti Martini Turonensis, quam inter epistolas referemus, inscripta sunt.

C. Sangallensis n. 753, anni 824, aut 825, capitularia nostra 21, 126, 50, 31, 32, 38, 33, et collectionem de Decimis dandum exhibens, a viro cl. Wegelin cum editis collatus est; cf. *Annales nostros*, t. V, p. 306.

C. reg. Paris. n. 4417, olim *canonicorum Aniciensium* (tum Colbert. 826, Reg. 5159, 5), fol., s. ix, breviarium Alarici, leges Ribuariorum, Salicam, Alamannorum, Bajoariorum, capitulare 64, legem Burgundionum, Ansegisum (p. 267), capitularia 140, 143 a. b. 146. 141 a. amplectitur.

C. reg. Paris., fonds de Notre-Dame, n. 247 (F. 4), 8°, s. ix, x, capitularia 111, 112, 113, 114, paginam unam theologicæ argumenti, Ansegisi fragmentum et legem Salicam exhibet.

C. reg. Paris., fonds de Notre-Dame, n. 252 (F. 9), olim Antonii Loiselii, 4°, s. ix, tribus codicibus constat, quorum prior Ansegisi fragmentum, alter legem Salicam, capitularia 5, 6, 7, Isidorum de auctoribus legum, tertius eadem manu qua prior exaratus legem Alamannorum exhibet.

C. olim Tegernseensis, jam regius Monacensis (m. g. 43), s. ix, in 8° minori, capitularia nostra 21, 50, 31, 32, 26, 76, 78, 79, caput 53, 54, 55, 71, 85, 58, 40, 82, capp. 1-6, pag. 112, 145, 146, 147, initium, atque post quinque paginas erasas capitularis 150 capita 9-14. Codicem hunc Amerpachius anno 1545 typis dedit, sed nec accurate, nec recta inscriptione usus; quippe qui, nulla ratione rasuræ quinque paginarum habita, ultimis verbis capitularis 150 ductus, totum hunc codicem capitula Lotharii jussu ex constitutionibus Caroli et Ludovici decerpta exhibere ratus sit, error, quem editionis principis repetitor Goldastus in Consuetudinibus imperialibus, p. 102-125, et nostri etiam ævi scriptores secuti sunt.

C. reg. Paris. n. 2853, 4°, s. ix, inter Agobardi opera documentum 152 exhibet.

C. duc. Guelferbyt. inter Helmstadienses n. 52, olim Rhemensis, fol., s. x, inter alia plura Rhemensem ecclesiam concernentia, e. g. synodum, a. 991, documentum 153 habet.

C. Vatic. n. 5359, in 4°, s. ix exeuntis, x, de quo

videtur Annales nostros, t. V, p. 259 sqq., post edicta regum Langobardorum capitulare 150 a. et, paginis duabus exsectis, 153 cap. 10 et 11, 153 cap. 10, 153 cap. 2 et 3, præbuit.

C. bibl. Chisianæ, s. x, post Chronicon Benedicti monachi sancti Andreae in Soracte, alteram partem codicis legalis sistit, reciso scilicet edicto regum Langobardorum, Madriti fortasse superstiti, capitularia Langobardica Caroli 104, 21, 52, 33, 26, 53, (capp. 1, 2), 87, 47, 40 (excepta præf. et capp. 3, 4), 85 (capp. 6, 13), 60, 40 (præf. et capp. 3, 4), 23 Ludovici I capita data inferius juncta capitulari nostro 106, 129, 107, 112, 113, 78, (1-3); Pippini 24, 53, 26; Lotharii 123, 150, 153, 154, 155, 128 (adjecto cap. 18), 150, 114, 124, Ludovici II capitulare 165.

C. Cavensis, s. xi ineuntis, edicta regum Langobardorum et capitularia eodem fere tenore et ordine ut Chisianus exhibet, præter quod inter Caroli Magni leges, pagina excisa, capita 1 et 2 capitularis 104 omittat, post præfationem capitularis 40, admonitionem n. 46 scribat, 26 post 23, inter Caroli leges ponat, et in 128 desinat, omissis reliquis quæ in Chisiano illud excipiunt. Quo de libro cf. Annales nostros, t. V, p. 247-262.

C. palatinus Vindobon. juris canonici n. 45, fol., s. xii, inter diplomata multa et epistolas capitularia 93 et 158 habet.

C. Babenbergensis, in 4°, olim Montis sancti Michaelis, s. x, capitulare 173 exhibet.

C. reg. Paris. 4613, s. x in fol. long. (Colbert. 1585, Regius 5192, 5), edicta regum Langobardorum atque capitularia exhibet; Caroli 21, 53, 26, 28, 40, 53, 54, 50, 51, 52, 43, 46 (init.), tum foliis compluribus excisis, caput 29 capitularis 114; Ludovici 145, 146, 155; Lotharii 150 a.; Ludovici II, 187, 189. Codice ante me sunt Sirmundus, ejus schedis usus Labbeus nonnulla inde evulgavit, et Baluzius qui eum Thuanum et Colbertinum vocat.

C. olim ecclesie cathedralis Augustanæ, jam ducalis Guelpherbytanæ inter Blankenburgenses, s. x, fol., edicta regum Langobardorum, capitularia, leges Salicam, Burgundionum, Ribuariorum, Alamannorum, Bajuvariorum complectitur. Capitularia, indice generali capitulorum foll. 64-73 præfixo, titulis distinguuntur, et hæc sunt: Caroli sub nomine 30, 71 a. b., 82, 38, 26, 78, 54, capp. 22, 21, capp. 17-23, 36, 37, 48, 52, capp. 1-6, 33, capp. 12-14, 55, capp. 5 numeris continuis; 21, 40; Ludovici 53, 54, 112, 113, 159, 120, 151, 114, 127, 122; Lotharii 125, 155, 169, 154, 153; capitula Lotharii in ære (id est in indice) omissa cum, scilicet capp. 1-41, argumenta capitulorum concilii Romani an. 826; tum alio numerorum ordine inito 148, 123 (capp. 12-14), 47 (cap. 14), 150 (cap. 13), 124, demum 128, 145 a. b., 146, 150 (capp. 3, 11, 12, 14), subjecto 123, cap. 11; Eugenii concilium Romanum an. 826; Ludovici II imperatoris 185, 186, 188, 190; notitiæ complures et chartæ episcopatum Augustanum concernentes, et juramenti Judæorum formula manibus diversis sec. x-xii libro inscriptæ sunt.

C. Casinas n. 553, fol., s. x, de quo vide Annales nostros, t. V, inter complura alia capitularia 109 et 220 exhibet.

C. ducalis Gothanus, olim sancti Martini Moguntinensis, s. xi ineuntis, in folio maximo, duabus columnis per paginam exaratus, quatuor partibus constat, quorum prior, fol., 1-146, imagine legislatoris præfixa, Ansegisi et Benedicti collectiones capitularium, adjectis Ottonis M. Capitulari Francofordiensi et capitulari spurio anni 822, apud Theodonis villam, secunda, foll. 147-223, successiones imperatorum usque Ludovicum I, præfationes Moyses gentis Judæorum et Gens Francorum inclita, legislatorum imagines, leges Salicam, Ribuariorum, Capitula legis Langobardorum, seu concordia de singulis causis quas Rothari, Grimwald, Liutprant, Ratgis, Aistulf consti-

tuerunt omnes in simul adunatæ et concordatæ, in sexaginta capitula distributa, tribus tamen foliis excisis; leges Alamannorum et Bajoariorum, et capitularia Caroli Magni, et Pippini 53, 54, 21, 50, 51, 52, 38, 26, 53, 40, 71, 53 cap. 1, iterum 21 Langob. (capp. 1-8, et 14), 53 cap. 2, iterum 40 cap. 5 exhibet. Tertiam partem, foll. 224-337, codex Theodosianus et brevis Langobardorum historia explent. Quarta parte foll. 338-413, edicta regum Langobardorum, altera vice Ansegisi capitularia, ac præterea ex Ludovici capitularibus 144, et Ansegisi capita iv, 71, 72; Lotharii 125, 148, 153, 155, 145 a. b. 146, Ludovici II imp. 182, 185, 168, 171, 170, 184, 185, habentur. Liber ab Eccardo quondam tactus, sed nunc primum desolatus, quo uti summa qua eminent humanitate vir cl. Jacobs concessit.

C. Mutinensis ecclesie cathedralis, quo Muratorius in edendis capitularibus, t. I, p. II, sanctorum Ital. usus est, s. xi, præmissis excerptis Isodori et institutionum juris Romani, et historia Francorum et Langobardorum, prologum Moyses, leges Salicam, Ribuariorum, Capitula legis Langobardorum seu concordia de singulis causis quam Rothari, Grimwald, Liutprand, Ratgis, Aistulf constituerunt, omnes in simul adunatæ et concordatæ ut in codice Gothano in 60 titulos distributa, leges Alamannorum et Bajoariorum, capitularia Caroli Magni Pippini, Ludovici I, Lotharii I et Ludovici II, habet, quorum partem ineditam Muratorius pag. 113, 151-155 (capitularia 125, 153, 155, 145 a. b., 146), et 162 (capitularia 184, 185) excerpit. De libro ipso cf. Murat. t. I, part. II præf., p. 8-11, et Annales nostros, t. V, p. 262.

C. palat. Vindobon. n. 106, Juris canonici, s. x, præter alia, capitulare 254 exhibet.

C. reg. Paris. inter Supplementa latina, n. 164 bis, fol., s. ix, olim sancti Remigii Rhemensis, postea collegii Claromontani n. 620, post bellum episcoporum Italiane contra Elipandum capitularia 54, 50; Pippini interrogationes et responsiones Alcuini; Index legum et prologi 53, 54; lex Salica 6; catalogus regum Francorum, Ansegisi collectio 103, 140, 145 a. b., 146, 147, 141 a., 148 (cap. 5), 141 b. cap. 148, 117; Recapitulatio solidorum legis Salicæ; Notitia de villa Nobiliaco, excerpta capitulorum Caroli et Ludovici, Einhardi Vita Caroli, Ludovici coronatio an. 879; De Pecunia a paupere non exigenda cum usura. Ad hunc librum prope accedunt codd. Paris. 4628 et 4760.

C. reg. Paris. 4628 A., in 4°, s. x, catalogos regum et populorum, legem Salicam, capitularia 112, 113, 114, jus pagi Xantensis, 71, 87, 145, 146, Paulini confutationem Elipandi et Felicis, 54, 50, exhibet; tunc Incipiunt libelli vel decreta Clodovei et Childeberti sive Chlotharii et Caroli lucide emendatum; de Legibus divinis et humanis, 5, 7 (cap. 1-12, 16-18), lex Suavorum absque textu 6, 21; Memoratio de octo bannis (de septem septenis); recapitulatio solidorum legis Salicæ, 7 (capp. 1-5, 9-11, 15-15), 6, regum catalogus Ansegisi capitularia 103, 140, 145 a. b., 146, 147, 141 a., 148 (cap. 5) 141 b., cap., 148, 117; recapitulatio solidorum legis Salicæ. Notitia de villa Noviliaco, excerpta capitulorum Caroli et Ludovici, Einhardi Vita Caroli et nonnulla alia. Liber ex codice Supplement. 164 bis aut alio quodam ejusdem generis descriptus esse videtur. Apographum ejus est codex reg. Paris. n. 4631, chart. et membr., sec. xv.

C. reg. Paris. n. 4760 (Baluz. 365, Reg. 4263, 7), 8° maj., sec. x, xi, post lectiones de Trinitate et indicem legum: Incipiunt libelli vel decretio chlodoveo et childeberto sive chlotharii et karolo fuit lucide emendatum. De Legibus divinis et humanis, etc., fere ut in codicibus Suppl. 164 bis et 4628 A.; prætermissa tamen mentione legis Suavorum, 53, 54 (capp. 11-13, 15, 16, 20); lex Salica; interrogationes Pippini, etc..

412, cap. 2; benedictio crucis; lectio Epistolæ Pauli ad Romanos.

C. reg. Paris. inter Supplementa latina n. 75, fol., s. x, olim collegii *Clavomontani*, et fortasse *Sancti Vincentii Mettensis*, imagine legislatoris præfixa, capitularia 43, 45, 44 a. b., 42, 47, 50, 51, 52, 44, 44 b., 53, 54, 55, 57, inserta recapitulatione solidorum, 58, 59, 64, 65, 71, 76, 81, 84, 86, 87, 92, 95, 95, 96, 22, 24, 105 b., 99, 100; Ansegisi capitularia 140, 145 a. b., 146, 141 a., pag. 355, leg. 12-35. 105 a., 175, 177, 195, 197, 199, 208, 207, 214 a. b.; synodus Meldensis anni 845, 160, 162, synodus Lauriacensis a. 844, 164; inserta synodi Meldensis continuatione; 174, 213, 215, 249; catalogus regum Francorum; lex Salica, insertis prologo verbis cap. 7 capitularis 53; jus pagi Xantensis; leges Ribuariorum, Alamannorum, Bajoariorum, Caroli Magni capitularia ordine fere chronologico disposita sunt; leges ex compluribus libris collectas esse, e. g. capitulare 178, ex libro missatici Senonensis, et 197, ex libro missatici Tervannensis petita persuadent. Cum hoc libro plurimum consentit, si omnino alius fuit quod vix credam, codex quem Sancti Vincentii Mettensem Baluzius vocat, et utrique in plurimis congruus Palatinus Vaticanus Ansegisi, cujus lectiones in codice regio Parisiensi n. 4639 (Baluzii 271, Reg. 4243, 3), manu De Bru anno 1675, ad Baluzium transmissa sunt. Liber quoque collegii Navarrii quo Baluzius usus est, ad istos prope accessisse videtur.

C. reg. Paris. n. 4626, fol., s. x, olim bibl. *Matisconensis* postea *Bigotianus*, legem Salicam, capitularia 53, 54, 72 a., 21, 111, 112, 113, 114, 197, 178, 218, 198, et post recapitulationem solidorum aliaque legalia, breviarium Alarici et legem Burgundionum habet. Codicem in missatico Matisconensi et Divisionensi exaratum esse, lectio ejus in capitulari 197 arguit.

C. reg. Paris. n. 4638, fol., s. x, olim *Pithæi*, postea *Jac. Aug. Thuani* (Colb. 1597, Reg. 4245, 1), Ansegisi collectionem, capitularia 103, 140, 145 a. b., 146, 141 a. Benedicti additiones i-iv, capitularia 160, 162, 163, 164, 161, 166, 167, 172, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 179, 194, 193 continens, ex capitulari 181. Rhemis exaratus esse videtur. Ejusdem argumenti codicem Tilianum a Sirmondo in capitularibus Caroli Calvi adhibitum fuisse existimaverim.

C. reg. Paris. n. 4761, olim *Philiberti de la Marre*. Divionensis, s. x, post Ansegisum *Capitula a domno Carolo imp. et filio ejus Ludovico ac sapientissimis eorum episcopis excerpta*, scilicet excerpta librorum Benedicti i, ii, iii, a Baluzio p. 519 sqq., pro genuinis Caroli Magni capitulis perperam habita nec tamen anno alicui assignata; tum capitularia 175, 215, 218, 105, 140 a., 145 a. b., 146, 141 a., capitula quædam Benedicti libris excerpta; 242, 244, 109.

C. reg. Paris. 5095, s. x, præter *Hinemari Rhemensis* et *Laudunensis*, atque Nicolai I epistolæ, synodum Tusiensem an. 860, capitulare 215, et litteras synodi Carisiacensis ad Ludovicum Germaniæ regem.

C. reg. Paris. 5878, s. x, pœnitentialem Librum et excerpta capitulorum, inde a pag. 158, etiam Caroli II, 174, 215, et Carlomanni a. 884. *C. reg. Paris.* n. 4576, in fine collectionis canonum Benedicti I i, cap. 279. *C. reg. Paris.* 1455, fol., s. x, olim *Jacobi Tavelli Senonensis* (tum Colb. 5568, Reg. 5887, 4, 1, A), Benedicti i, 55, 56, in pagina codici præfixa exhibit.

C. reg. Paris. 2859, s. x, 1750, s. xi, et 2519, chart. cap. 177, habent. Accedunt codd. reg. *Mona-* *ciensis* s. ix, *Vindobonensis* Juris canon. n. 99, fol., s. x, et *Guelpherbytanus* August. 85, 21, fol., sæc. x, qui Caroli II, capitulare de Judæis scilicet fragmentum concilii Meldensis an. 845, servant.

C. reg. Paris. n. 4573, in 8°, s. xii, olim *Antonii*

Fawre (Regius 4654, 3) ad calcem collectionum Juris canonici quædam ex capitularibus regum et jure consuetudinario necnon sacramenti regii formulam habet.

C. Ambrosianus Mediol. O., 53, 55, olim *cænobii Oscelæ* vel *Susa in Savoia*, in 8°, sæc. xi ineuntis, æque ac proxime sequentes edicta regum Langobardorum et capitula Caroli Magni, Pippini, Ludovici I, Lotharii I, Ludovici II detracta, necnon leges Widonis, Ottonum I et III, Henrici II exhibet. Capitularia ordine genuino dissoluta, et iis quæ potius ad tempus quam vi legis perpetuæ edita fuisse viderentur deletis, eo modo numeris capitulorum continuis scribuntur, quomodo in editione Muratorii conspiciamus. Ictorum ea manu proditiæ eo patet, quod et in codicibus præcipue Vindobonensi, Veronensi et Estensi jura prout sæculorum posteriorum usu arctius definita vel explanata erant, et a genuino sæculi noni decimive textu aliquantum aberrantia, proposita sunt. In uno Ambrosiano capitulare nostrum 251 habetur; vide *Annales* nostros, t. V, p. 264-277. Ad codicem hunc proxime accedit:

C. Florentinus bibl. Laurentianæ pl. 89, sup. 86, in 8° max., s. xi exeuntis, qui edicta regum Langobardorum et Capitularia continet, et in constitutione Conradi II deficit; vide *Annales*, t. V, p. 277-282. Cum eo plurimum consentit.

C. Londinensis in Museo Britannico, n. 5411, fol. min., s. xi exeuntis, olim Venetus, quem an. 1827 evolvi. Edicta regum Langobardorum et capitularia, antiquis nonnunquam inscriptionibus servatis, usque ad leges Henrici II imp., adjectis alia sæculi tamen xi vel xii manu constitutionibus Conradi II et Henrici III exhibet, aspersis hinc inde glossis tam marginalibus quam interlinearibus.

C. palatinus Vindobonensis in catalogo Juris civilis n. 210, fol., s. xi, edictum et capitularia amplexus, in constitutionibus Henrici III desinit. Glossas et formulas judiciales multas præbet. Simillimus ei est

C. Veronensis comitis Illustrissimi de Gianfilippi, olim ecclesiæ Sanctæ Eufemiæ Veronensis, in 8° max., sæc. xi exeuntis, et xii ineuntis, de quo cf. *Annales* nostros, t. V, p. 282 sqq.; desinit in Henrico III; adjectum est fragmentum legis Salicæ. Ultimus

C. Estensis, s. xv, a Muratorio in edendis edictis Langobardorum et capitularibus adhibitus, jam haud amplius in bibliotheca ducali Mutinensi exstare videtur.

Quibus accedunt codices legis Lombardæ, quorum textus lectorum in usum valde immutatus, ab antiqua et genuina lectione saepe recedit, ideoque in paucis tantum locis, præcipue in constitutionibus imperatorum sæculi xi cum eo conferendus erat; et inspeximus quidem.

C. Casinatem, n. 528, in-4°, sæc. xi exeuntis, vel xii ineuntis, de quo cf. *Annales* nostros t. V, p. 297.

C. palat. Vindobon., in catalogo juris civilis n. 39, s. xi exeuntis, littera Langobardica exaratum;

C. Vaticano Palatinum, n. 772, fol., s. xii, cui opere exacto, alia manu sæculi xi, constitutiones Lotharii III, an. 1127, et Eriderici I, Roncaliensis anni 1158 subjectæ leguntur, tum eadem proximus.

C. reg. Paris., n. 4617, fol., s. xii, cui eadem Lotharii et Eriderici constitutiones manu sæculi xii additæ sunt.

C. Vatic. n. 5855, s. xii, in collectione canonum cardinalis Deusdedit excerpta capitularis 428 habet.

C. Vaticanus, n. 5922, fol. chart., sæc. xvi, capitulare 75 exhibit.

Quibus libris in Germaniæ nostræ et Helvetiæ, Italiæ, Galliæ, Britannæ bibliothecis repertis, evolutis, excussis, atque editionibus anterioribus adhibitis, primum id præstare conatus sum, ut textum qualem in codicibus antiquissimis et maxime fide dignis invenissem, talem proponerem, adjectis lectionibus codicum et editionum præcipuis. Tum distinctionem et

nexum capitulorum genuinum in libris letorum usui comparatis æque ac in editis haud raro deletum, ad fidem codicum optimorum, prout res postulare videbatur, restituendum censui. Deinde monumentum quodque tempori suo locove quo editum sit adsignare aggressus, Scriptorum nostrorum, epistolarum et chartarum a me collectarum, et diplomatum a Bohemero nostro regestis suis illatorum subsidio plurimum profeci. Leges populorum, una cum jure pagi Xantensis a Baluzio pro capitulari tertio anni 815 habito, tomo alii sepositas, et chartas omnes sed et epistolas paucas a Goldasto præcipue et Baluzio collectionibus suis insertas, utpote in magna diplomatum imperialium et epistolarum collectione nostra referendas, loco movi; capitularia a Goldasto et Baluzio Benedicti ex libris decerpta, ut spuria nulliusque auctoritatis mihi probate, reseculi; e contra capitularia quæ in Ansegisi collectione mihi deprehendisse

A visus eram, loco suo reposui; inepta plurima nunc primum reperta addidi. Benedicti libros tres cum additionibus suis, publica auctoritate in Germania nostra nunquam receptos, quorumque nonnisi unus apud nos codex exstet, una cum constitutione sæculo XII confecta Caroli Magni de expeditione Romana, et capitulari spurio Triburiensi, ad calcem constitutionum imperialium reliquarum tomo Legum secundo proponendarum rejeci. Quo consilio effectum est, ut ex monumentis legalibus genuinis ordine suo dispositis clara jam et sincera rei publicæ apud patres nostros imago redeat; quam ut filii nepotesque oculo sagaci intuentes, inde ad patriam contra hostem fortiter defendendam, et rem publicam Germaniæ juste sapienterque administrandam animos sibi exemplaque sunant, voce et exopto. Dabam Hannoveræ, a. d., 6 Idus Julias an. 1835.

IN PIPPINI ET CAROLI MAGNI DIPLOMATA

D. BOUQUET MONITUM.

Pippini et Caroli Magni Diplomata daturi, ad vera et genuina a falsis et interpolatis discernenda, quasdam regulas, quas a Mabillonio mutuamur, præmittere operæ pretium ducimus.

I. *Inscriptiones.* — Pippinus veterem præcedentium regum inscriptionem in suis diplomatibus ut plurimum retinuit, hoc modo: *Pippinus rex Francorum vir inluster*: quandoque addidit *gratia Dei*, propterea quod extraordinario modo pervenerat ad regnum. A prisco etiam ritu non recessit Carolus Magnus, qui patris exemplum imitatus, additamento *gratia Dei* fere perpetuo usus est. In ejus Diplomatribus tria consideranda sunt tempora. Primum ab initio regno Francorum ad regnum Langobardicum, ab anno 768 ad annum 774 excurrente; alterum ab eodem anno ad annum 800, quo coronatus est imperator: tertium inde ad finem vite. Primo illo tempore hanc formulam adhibuit: *Carolus gratia Dei rex Francorum vir inluster*; qualem etiam usurpavit Carolomannus ejus frater. Secundo intervallo hac formula usus est: *Carolus gratia Dei rex Francorum et Langobardorum ac patritius Romanorum*, addendo sæpissime, *vir inluster*. Tertio, in nomine *Patris et Filii et Spiritus Sancti, Carolus serenissimus Augustus, a Deo coronatus, magnus et pacificus imperator, Romanorum gubernans imperium, qui et per misericordiam Dei rex Francorum et Langobardorum*, in quibusdam tamen invocatione suppressa, forte scribarum oscitantia.

II. *Suscriptiones.* — Carolovingici reges in litteris suis suscriptionis et annuli mentionem exprimere solent, præterquam in placitis et minoris momenti diplomatibus, cum reges passim non suscriberent, sed solus cancellarius aut notarius, nullam regiæ suscriptionis, et plerumque regiæ annuli aut sigilli mentionem tunc faciebant. In aliis majoris momenti diplomatibus utrumque exprimere mos erat, in hunc fere modum: *Manu nostra seu propria subterfirmavimus, aut subter eam decrevimus adsignare vel adsignari iussimus*. Observat Mabillonius e multis pauca se invenisse regia diplomata, in quibus neque suscriptionis neque annuli apposita sit mentio, ubi tamen rex suscripsit, nec sigillum ejus appositum est. In his omnibus rarissima est *sigilli* mentio in exprimenda clausula sigillationis, tametsi in contextu diplomatis aliquando occurrit.

III. *Suscribendi modus.* — Reges Carolovingici, ut in cæteris passim, sic et in modo suscribendi a Merovingicis descivere. Pippini hæc erat formula: *Signum* ✕ *Pippini gloriosissimi regis*, interposito signo crucis inter *Signum* et *Pippini* nomen. Solam crucis signum manu principis expressum erat, cætera cancellarius seu notarius adscribebat. Carolus Magnus

B patrium morem servavit: *Signum Caroli gloriosissimi regis*. Idem præstitit Carolomannus ejus frater. At post acceptum imperium Carolus adhibuit, *Signum Caroli serenissimi imperatoris sui Augusti*, interposito monogrammate inter voces *signum* et *Caroli*.

IV. *Monogramma.* — Pauci ex Merovingicis monogrammate usi sunt in diplomatibus, nec alii quam qui præ imperitia nomen suum scribere non valebant. Primus perpetuum monogrammati usum ac morem in regia diplomata induxit Carolus Magnus, quem morem cæteri ad Philippum tertium Francorum reges retinuerunt. Monogramma ita concinnari curavit Carolus ut signum crucis, quo superiores Francorum reges in litteris suis usi fuerant, representaret.

V. *Cancellarii suscriptio.* — Post Francorum reges primus e regione referendarius seu cancellarius, archicappellanus aut notarius diplomatibus antiquitus suscribere solebat si membræ capacitas pateretur; sin minus paulum infra regis suscriptionem. Hoc maxime servatum est sub secunda stirpe, cujus cancellarii fere semper paulo infra regem suscribunt. Sub Carolingis plures erant cancellarii seu notarii, quibus unus præerat dictus notarius summus, archinotarius, protonotarius, nonnunquam summus cancellarius, archicancellarius, aliquando absolute *notarius* et *cancellarius*, nonnunquam *archicappellanus*. Notarii si quando vice cancellariorum suscribebant, hac formula utebantur: *Widolaicus ad vicem Radonis*.

VI. — *Cancellariorum et notariorum nomina.* Ejus quem alii Egium seu Eguim vocant, qui Pippini Regis Diplomata jussus recognoscere solet, non summus cancellarius, sed notarius dicendus est, uti et Chrodingus et Widmarus. Hitherius vero Pippini archicancellarius fuit, ut qui auctoritate sua regias litteras recognoscit ac suscribit. Mabillonius mentionem non facit Badilonis, qui tamen cancellarii munus obisse videtur ante Hitherium, qui ejus notarius erat. Nam in autographo Diplomate pro monasterio Fuldensi Hitherius suscripsisse dicitur ad vicem Badilonis: in quibusdam aliis dicitur Hitherius scripsisse, Badilo vero recognovisse ac suscripsisse.

D Cancellarii officium exercuit Hitherius ab ineunte Caroli Magni principatu. Notarii sub Hitherio fuerunt Rado, Wigbaldus, Gilbertus et Optatus. Hitherio successit Rado abbas Vedastinus, qui nonarios habuit, Wigbaldum, Gilbertum, Optatum, Jacobum, Erkembaldum et Widolaicum. Tertius Caroli Magni cancellarius fuit Erkembaldus ab anno circiter 29 regni ejus; notarius Erkembaldi, Genesius, quamquam Rado adhuc cancellarius notatur in diplomate Osnabrugensi, quod anno imperii Carolini tertio

concessum est, ad cuius vicem subscribit Jacob. Quartus Caroli magni cancellarius censendus est Hieremias, postea Senonensis archiepiscopus, cuius notarius fuit Witherus. His Bartholomaeum accenset in Vita Caroli monachus Engolmensis ad annum 769. Sunt qui Autpertum abbatem etiam Carolinis cancellariis adiungant, sed non satis valido fundamento. Autpertus quippe ante monachus fuit apud Vulturum in Italia quam Carolus rex Francorum dictus est; nec unquam inde in Franciam demigravit. Si fides est Auctori Chronici Laureshamensis, Eginhardus fuit notarius et archicapellanus Caroli. Ruoffridum abbatem Caroli notarium fuisse constat ex Annalibus Eginhardi ad annum 809. Amalbertum suggerit diploma secundum Osnabrugense, quod nonnulli suspectum habent, tamen si Erkembaldus, ad cuius vicem Amalbertus litteras recognovisse dicitur, Caroli Magni cancellarius fuit. Alios notarios habuit Erkembaldus, Altfredum scilicet, Ibbonem, Suavium et Guidbertum diaconum, Qui placita Caroli recognoscebant, cancellarii erant extraordinarii, quales fuere Theudegarius, Chrotardus et Eldebertus.

VII. *Procerum subscriptiones.* — Pippini regis privilegium pro Fuldensi monasterio a proceribus subsignatum est. Ejusdem Pippini praeceptum pro constructione et dotatione monasterii Prumiensis, editum a Mabillonio tom. II Annal. Bened., pag. 705, episcoporum et comitum subscriptionibus munitur. Carolus Magnus testamentum suum ab episcopis, abbatibus comitibusque, qui tum praesentes esse potuerunt, subscribi curavit, prout legitur apud Eginhardum in ejus Vita. Istud praecessit donatio ab eo facta Ecclesiae Romanae, quam propria manu ipse corroborans, universos episcopos, abbates, duces

etiam et grafiones in ea adscribi fecit, teste Anastasio in Hadriano. In ceteris Caroli Magni diplomatibus nulla procerum, nisi cancellariorum et notariorum, subscriptio.

VIII. *Annus Incarnationis, Indictio.* — In secunda stirpe omnia fere diplomata quae ad res ecclesiarum, monasteriorum, privatarumque personarum pertinent, earent annis Incarnationis: sed nonnulla, quae rem publicam maxime spectant, cum annis regum adjunctos habent annos Incarnationis. Unicum reperit Mabillonius Caroli Magni diploma pro Mettensi sancti Arnulfi cenobio, quod annis Incarnationis praeditum est: illudque genuinum non censuisset, nisi inspexisset autographum optimae notae, cui tamen sigillum nullum appositum est. Indictionis communis usus in diplomatibus cepit ab imperio Caroli Magni, id est ab ineunte anno 801, si tamen exci, ias praemissum pro Sancti Arnulfi cenobio diploma.

Diplomata, quae ab istis regulis aberant, praetrimimus, non quod ea omnia falsa existimemus, sed quod in animo habeamus illa tantum dare quae ab omni suspitione sunt libera. Jam in superiori volumine monuimus, nec satis monere possumus, diplomata, quae solennes non praeserunt aliorum conditiones, non continuo habenda pro falsis, sed tantum pro interpolatis ac suspectis. Fieri enim omnino potest, quemadmodum observat Mabillonius, ut diplomata, inscriptiones et subscriptiones praefiant falsas atque insinceras, quorum tamen contextus a veritate non abhorreat. Diplomata, quae in Germania, Italia et aliis regionibus, quae amplius non sunt Franciae ditionis, emissa sunt, non representabimus, eorum tamen inscriptiones et subscriptiones exhibebimus, mo lo ea indubitata arbitremur.

CAROLI MAGNI CAPITULARIA.

CAPITULARE GENERALE (An. 769-771).

Editum a Baluzio ex Codice Sancti Vincentii Laudunensis publici juris factum, atque anno 769 ascriptum, prout ex capite 18 conflare licet, certe primis Caroli annis et fratre superstitie promulgatum est. Singula ejus praecepta ex Capitulari Carlomanni an. 742 absque constitutionibus ecclesiasticis fluxisse videntur (Cl. v. c. ep. 7 cum Bonifacii epistola 75, apud Wüdtwein, p. 197). Benedicti libro tertio capp. 125-140 tota constitutio, praeter tamen caput 16, inductis clericis periculosius, repetita est. Cujus quidem in ope textum Baluzianum recensui, cum in codice olim Laudunensi Sancti Vincentii, jam inter regios Parisienses n. 4788 insignito, capitulare nostrum non reperissem.

Karolus, gratia Dei rex regniq[ue] Francorum rector, et devotus sanctae Ecclesiae defensor, atque adiutor

C in omnibus apostolicae sedis^a. Hortatu omnium fidelium nostrorum, et maxime episcoporum ac reliquo-

NOTE.

^a Haec sic distincta sunt in Codice Laudunensi et apud Burchardum et Ivonem, cum in libro septimo Capitularium postrema ista verba conjungantur cum sequentibus. Magnum autem inter utramque lectionem discrimen est. Nam in libro septimo Capitularium Carolus ait se constituisse haec Capitula hortatu apostolicae sedis; hic vero se vocat adiutorem apostolicae sedis; deinde constitutiones fert consultu consiliariorum suorum, absque ulla mentione interventionis apostolicae sedis. Sic Capitulare anni 779 factum est absque hortatu apostolicae sedis, item constitutio de emendatione librorum et officiorum ecclesiasticorum. Capitulare item anni 789 factum est cum consilio episcoporum et optatum regni. Nulla sedis apostolicae inter haec mentio. Item dicendum de Capitulari Saxonum anni 797. Fortius urgent Capitula addita ad legem Longobardorum anno 801, quae cum lata fuerint in Italia, ac forte sub oculis Leonis III, Romani pontificis, nullam tamen

apostolicae sedis mentionem faciunt. Infinitum esset omnia persequi. Sufficiant de exemplis illa quae diximus. Sincerior itaque videtur lectio quam nos hic retinimus. Ad Carolum namque cum hereditate paterna transierat defensor Romanae Ecclesiae, quam ille filiis ac posteris suis hereditariam reliquit, ut pluribus ostendit Marca in libro primo de Concordia cap. 12. Itaque Ludovicus et Lotharius ad Eugenium II scribentes, aiunt se debitores existere ut huic sanctissimae sedi in quibuscunque negotiis auxilium ferre debeant, respicientes, ut opinor, ad initium isius nostri Capitularis. Joannes VIII in epistola 47 ad imperatorem, ait eum a maiestate superna concessum esse potentem et strenuum adiutorem sanctae Ecclesiae. Certum est adiutorium quod Carolus apostolicae sedi et Romanis pontificibus tulit, immortalis illi gloriari peperisse. Agnoscent istud libenter etiam ipsi Romani pontifices; neque in animum cuiusquam eorum intravit contumeliosa in maximum

rum sacerdotum consultu, servis Dei per omnia omnibus armaturam portare vel pugnare, aut in exercitum et in hostem pergere, omnino prohibemus, nisi illi [Al., illis] tantummodo qui propter divinum ministerium, missarum scilicet solemnium adimplenda et sanctorum patrocinia portanda, ad hoc electi sunt; id est, unum vel duos episcopos cum capellanis ^a presbyteris princeps secum habeat, et unusquisque praefectus unum presbyterum qui hominibus peccata confitentibus iudicare et indicare poenitentiam possit.

2. Ut sacerdotes neque Christianorum neque paganorum sanguinem fundant.

3. Omnibus servis Dei venationes et sylvaticas vagationes cum canibus, et ut accipitres et falcones non habeant, interdiciamus.

4. Statuimus ut secundum canonicam cautelam omnes undecunque supervenientes ignotos episcopos, vel presbyteros, ante probationem synodalem in ecclesiasticum ministerium non admitteremus.

5. Si sacerdotes plures uxores habuerint, vel sanguinem Christianorum vel paganorum fuderint, aut canonibus obviaverint, sacerdotio priventur, quia deteriores sunt secularibus.

6. Decrevimus ut secundum canones unusquisque episcopus in sua parochia sollicitudinem adhibeat, adjuvante grafione qui defensor Ecclesiae est, ut populus Dei paganas non faciat; sed ut omnes spurcitas gentilitatis abiciat et respuat, sive profana sacrificia mortuorum, sive sortilegos vel divinos, sive phylacteria et auguria, sive incantationes, sive hostias immolantias, quas stulti homines iuxta ecclesiarum ritu pagano faciunt sub nomine sanctorum martyrum vel confessorum Domini; qui potius quam ad misericordiam sanctos suos ad iracundiam provocant.

7. Statuimus ut singulis annis unusquisque episcopus parochiam suam sollicite circumeat, et populum confirmare et plebes docere et investigare, et prohibere paganas observationes, divinosque vel sortilegos, aut auguria, phylacteria, incantationes, vel omnes spurcitas gentilium, studeat.

8. Decrevimus quoque iuxta sanctorum canones, ut unusquisque presbyter in parochia habitans episcopo subjectus sit illi in cujus parochia habitat, et semper in quadragesima rationem et ordinem ministerii sui, sive de baptismo, sive de fide catholica, sive de precibus, et ordine missarum episcopo reddat ¹. Et

parochiam ad populos confirmandos, presbyter semper paratus sit ad suscipiendum episcopum, cum collectione et adiutorio populi qui ibi confirmari debet. Et in coena Domini semper novum chrisma ab episcopo suo quaerat. Et de vetere nullus baptizare praesumat, sed ardere in luminaribus ecclesiae ² faciat.

9. Ut nemo accipiat ecclesiam infra parochiam sine consensu episcopi sui, nec de una ad aliam transeat.

10. Ut de incestis et criminosis magnam curam habeant sacerdotes, ³ ne in suis pereant sceleribus, et animae eorum a districto iudice Christo eis requirantur. Similiter de infirmis et poenitentibus, ut morientes sine sacra olei unctione et reconciliatione et viatico non deficiant.

11. Ut ieiunium quatuor temporum et ipsi sacerdotes observent ⁴, et plebi denuntient observandum.

12. Ut ad mallum venire nemo taret, primum circa aestatem, secundo ⁵ circa autumnum. Ad alia vero placita, si necessitas fuerit, vel denuntiatio regis urgeat, vocatus venire nemo taret.

13. Ut quando denuntiatum fuerit pro rege vel pro fidelibus suis qualibet causa orationes facere, nemo ex hoc neglegens appareat.

14. Nullus sacerdos nisi in locis Deo dicatis, vel in itinere positus in tabernaculis et mensis lapideis ab episcopo consecratis, missas celebrare praesumat. Quod si ⁶ praesumpserit, gradus sui periculo subiacet.

15. Sacerdotes qui rite non sapiunt adimplere ministerium suum, nec discere iuxta praeceptum episcoporum suorum pro viribus satagunt, vel contemptores canonum existunt, ab officio proprio sunt submovendi quousque haec pleniter emendata habeant.

16. Quicumque autem a suo episcopo frequenter admonitus de sua scientia, ut discere curet, facere neglexerit, procul dubio et ab officio removeatur, et ecclesiam quam tenet, amittat; quia ignorantes legem Dei eam aliis annuntiare et praedicare non possunt.

17. Ut nullus iudex neque presbyterum neque diaconum aut clericum, aut iuniorem ecclesiae, extra conscientiam pontificis per se distringat aut condemnare praesumat. Quod si quis hoc fecerit, ab ecclesia cui iniuriam inrogare dinoscitur, tamdiu sit sequestratus, quamdiu reatum suum cognoscat et emendet.

VARIANTES LECTIONES.

¹ r. et ostendat. Bened. III, 150. ² c. vetus non taret *ibid.* ³ ne usque requirantur *deest* III. 152. ⁴ ipse sacerdos observet et p. denantiet o. III. 155. ⁵ et alterum III. 155. ⁶ qui III. 156.

NOTÆ.

principem Vallesii cogitatio, qui capite 20 operis de Dignitate regum regnorumque Hispaniae § 15, ait illum, cum pro libertate seclis apostolice laboravit, non tam pro aris et focis Ecclesiae dimicasse quam quod sua interesset; immemor videlicet summorum eius in Ecclesiam meritorum, ingratus etiam adversus memoriam hominis absque quo fortassis Chri-

stianismus olim prorsus extinctus in Hispania fuisset, uti jam observatum est a viro eruditissimo.

BALUZ.

^a Ita correxi Carolomanni Capitulare et Benedictum secutus, ut sententia ipsa requirit; Codex Laudunensis legit: *presbyteris. Et unusquisque princeps unus presbyterum secum habeat qui, etc.*

18. ^a Ut nullus episcoporum vel secularium cuius- A si quis hoc facere tentaverit, tandiu sit ab omnium
cunque alterius episcopi sive ecclesiae sive privati caritate suspensus, et a communione gratia seque-
res, aut regnorum divisione aut provinciarum seque- stratus, quoadusque es ablatas cum fructuum satis-
stratione, competere ¹ aut retinere praesumat. Quod fatione restituat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ aut petere concil. Aur

NOTÆ.

^a Cf. concilii Aurelian. v, anno 549, canonem 14, apud Sirmend. Concil. Galliae I, p. 281, unde hoc ca-
put fluxisse videtur. PERTZ.

CAPITULARE DE BANNO DOMINICO (Circ. an. 772).

Constitutionem in Ortloffii viri cl. libello de Lege Salica, pag. 30, latentem, iterum publici juris fecimus ex
codice bibliothecae regiae Babenbergensis, leges Salicam, Ribuariorum et Alamannorum continenti membra-
naceo saeculi ix, in-8° longiori, in cujus pagina 506 et 507 repertam anno superiori exscripsi. Data esse
videtur primis Caroli annis, certe ^a ante ea capitularia quibus annis 797 et 803 easdem leges Baiariis atque
Saxonibus superatis imposuit.

De illos ¹ octo bannus unde dominus noster vult quod B nuam trahit contra voluntatem parentum suorum.
exant ² sol. 60.

1. Cap. Dishonoratio sanctae ecclesiae.
 2. Qui iniuste agit contra viduas.
 3. De orphanis.
 4. Contra pauperinus qui se ipsos defendere non
possunt, qui dicuntur ur uer magon.
 5. Qui raptum facit, hoc est qui feminam inge-
6. Qui incendium facit infra patriam, hoc est qui
incendit alterius casam aut securiam.
 7. Qui harizhut facit, hoc est qui frangit alterius
sepem aut portam aut casam cum virtute.
 8. Qui in hoste non vadit.
- Isti sunt octo banni domino regis unde exire debent
de unoquisque solido 60.

VARIANTES LECTIONES

² VIII. octo. c. ² exant c.

NOTÆ.

^a Cf. Capitulare Saxonicum an. 797 c. 1, 2. — Conferre juvabit et Additionem Benedicti iv, c. 42-45.

CAPITULARE. An. 779 (Mart. Haristallio).

Editioni nostrae capitularis antea ab Amerpachio, Sirmondo et Baluzio vulgati, codices hi inservierunt :
1. C. monasterii Sangallensis n. 755, initio saeculi ix exaratus, quem plerumque sequitur editio nostra.
Contulerunt eum Baluzius, et in nostrae editionis usum viri cl. Wechelinus.

2. C. monasterii Sancti Pauli in Carinthia, initio saeculi ix exaratus atque a me exscriptus, cui in pluribus
congruit :

3. C. bibl. regiae Parisiensis n. 4615 m., saec. x, olim Thuaneus, primum a Baluzio, et iterum a me
collatus.

4. C. bibl. Guelferbytanae Blankenburgensis saec. x.

5. C. bibl. ducalis Gothanae saec. xi, proxime sequitur codices 2, 3, 4.

6. C. bibl. regiae Parisiensis n. 4628 A. saec. x, ubi Capitulare inscribitur : Incipit decretum Karoli pre-
ciosi regis Francorum. Eadem fere inscriptio reperitur in

6'. C. bibl. ejusdem n. 4626 m., saec. x. : Incipit decretum Karoli preciosissimo rege. Liber olim biblio-
thecae Bigotianae, primum a Baluzio, tum a me collatus est.

7. C. bibl. reg. Monacensis olim Tegernseensis, ab Amerpachio editus.

8. Editio Sirmondi in Conciliis Galliarum, vel potius Codex quem ipse vocat Aquitanicus

9. C. bibl. regiae Parisiensis inter supplementa latina n. 75 signatus, atque a me collatus cum editis,
saec. x, idem esse videtur quem Baluzius Parisiensem et Claromontensem vocavit. Quam maxime cum eo
congruunt.

10. C. S. Vincentii Mettensis et H. C. Palatinus, a Baluzio adhibiti.

Ejusdem capitularis editionem pro regno Langobardorum recens conquisito comparatam, hic primum
vulgamus auctoritate codicum :

1. Chisiani, saec. x,

2. Cavensis, saec. xi, quibus

3. Gothanus et 4. Mutinensis apud Muratorium plurimum congruunt; collatis quoque codicibus Ambro-
siano, Londinensi, Florentino, Vindobonensi, Veronensi et Estensi apud Muratorium.

CAPITULARE FRANCICUM.

In Christi nomine ¹. Anno feliciter ² undecimo regni
domini nostri Karoli, regis gloriosissimi, in mense

VARIANTES LECTIONES.

¹ In Ch. n. ex cod. 1. ² felicissimo 1.

CAPITULARE LANGOARDICUM.

Anno ¹ feliciter undecimo regni domini nostri Ca-
roli gloriosissimi regis in mense Martio. Facto ca-

VARIANTES LECTIONES

¹ Carolus Magnus cum pontifice romano et syno-
dali concilio inscriptio codicis Estensis.

CAPITULARE FRANCICUM.

Martio, factum capitulare, qualiter congregatis in unum synodali¹ concilio episcopis, abbatibus, virisque illustribus² comitibus, una cum piissimo domino nostro, secundum Dei voluntatem, pro causis oportunis consenserunt decretum.

1. ^b De metropolitanis episcopis, ut suffraganii episcopi eis secundum canones subiecti sint; et ea quae erga ministerium illorum emendanda cognoscunt, libenti animo emendent atque³ corrigant.

2. De episcopis. Ubi praesens episcopi ordinati non sunt, ut sine tarditate ordinentur.

3. De monasteriis^c qui regulares fuerunt, ut secundum regulam vivant; necnon et³ monasteria puellarum ordinem sanctum custodiant, et unaquaeque abbatissa in suo monasterio sine intermissione resedeat.

4. Ut episcopi de presbiteris diaconibus⁴ et clericis infra illorum parrochia potestatem habeant^d secundum canones.

5. Ut episcopi de incestuosis hominibus emendandi licentiam habeant; seu et de viduis infra suam parrochiam potestatem habeant ad corrigendum⁵.

6. Ut nulli⁶ liceat alterius clericum recipere aut ordinare in aliquo gradu.

7. De decimis. Ut unusquisque suam decimam donet, atque per iussionem episcopi dispensentur^e.

8. ^f Ut homicidas aut caeteros reos qui legibus mori⁸ debent, si ad ecclesiam confugerint, non excusentur⁹, neque eis ibidem victus detur.

9. Ut latrones^g de infra immunitatem^h illi iudicis ad comitum placita praesentetur; et qui hoc non fecerit, beneficium et honorem perdat. Similiter¹⁰ et vassus noster, si hoc non adimpleverit, beneficium et honorem perdat. Et qui beneficium non habuerit, bannum¹¹ solvat.

10. De eo qui periurium fecerit, nullam redemptionem, nisi manum perdat. Quod si accusator contendere voluerit de ipso periurio, stent ad cru-

LECTIONES VARIANTES.

¹ synodocialis 2. synodochialis 3. ^a eosque 5. ^a ut 2. ^a vox habetur in uno 1. ^b ad c. deest 1. ^c nemini 1. 2. 9. cdd. ⁷ caput deest 1. ⁸ morire 2. ⁹ excusantur nonnulli codd. *Legum Longob.* ¹⁰ Similiter—perdat desunt in 5. 9. 10. 11. *Baluz. sequentibus postposuit.* ¹¹ Bandum 1.

^a Haec vox deest in Codice Palatino, in Albiensi et in lib. iii legis Longobardorum. Cod. Paris.: *Virisque illustribus, una cum comitibus.* BALUZ.

^b Vide epist. Adriani I ad Bertherium episc. Viennensem, quam Petrus a Sancto Juliano celi sit in lib. de Antiquit. urbis Matiscensis, pag. 272, exstatque etiam in Chron. Hugonis Flaviniacensis, pag. 109, ac demum in tom. VI Conc., pag. 1888. lb.

^c Baluz., *quae regularia.* Cod. Paris., *Ut monasteria quae sub regula fuerunt.*

^d Pro his vocibus Codex Thuanus habet *ad corrigendum.* Sic etiam in Palatino. BALUZ.

^e In cod. Tegernseensi in se itur hic caput aliud de decimis, quod infra in Capitulari Caroli Langobardico, cap. 8, allaturi sumus.

A

CAPITULARE LANGOBARDICUM.

pitulare, qualiter congregatis in unum sinodale concilium episcopis, abbatibus virisque illustribus comitibus¹, una cum piissimo domino nostro secundum Dei voluntatem pro causis oportunis consenserunt decretum².

Primo kapitulo. De metropolitanis episcopis, ut eorum suffragani episcopi eis secundum canones subiecti sint, et ea quae erga ministerium illorum emendanda cognoscunt, libenti animo emendent atque corrigant.

2. De episcopatis. Ubi praesens episcopi ordinati non sunt, sine tarditate ordinentur.

3. De monasteriis qui regulares fuerunt, ut secundum regulam vivant; necnon³ et monasteria puellarum ordinem sanctum custodiant, et unaquaeque abbatissa in suo monasterio sine intermissione resedeat.

4. Ut episcopi de presbiteris diaconibus, et clericis⁴ infra illorum parrochia vel de suo ministerio potestatem habeant secundum canones facere.

5. Ut episcopi de incestuosis hominibus emendandi licentiam habeant⁵, seu et de viduis infra suam parrochiam potestatem habeant ad corrigendum⁶. Et si de ipsis incestuosus aliquis post iudicium episcopi in ipso incestu se iterum miserit, si alodem habuerit, ipso fisco regis⁷ recipiat.

6. Ut nulli liceat alterius clericum recipere nec ordinare in aliquo gradu⁸, sine dimissoria sui episcopi de cuius parrochia est.

7. De decimis, ut unusquisque homo sua decima donet, et per iussionem et consilium⁹ episcopi in cuius parrochia fuerit¹⁰ dispensentur.

8. De homicidis et ceteris malefactoribusⁱ, qui legibus aut pro pace facienda moriri debent. Nemo eos ad excusationem in aeclesia sua introire per-

LECTIONES VARIANTES

¹ v. nobilis illustribus Amb. ² *Vinaob. et editi hic versus adiciunt*: Quae gens multa petit, Karolus sua iussa peregit, Rex bonus, orbis honor. ³ deest 1. 2.

⁴ p. et diaconibus legitur in codd. V. Vn. Est., voce clericis omitta; Chis., Cav., Ambros., Mut., diaconibus omittunt. ⁵ habeant—habeant desunt 1. 2. ⁶ regendum 1. 2. ⁷ nostro 2. ⁸ g. nisi de suis hominibus clericum habuerit, nullatenus ad ordinandum ducere praesumat, nisi ad illum episcopum de cuius parrochia est, in potestate habere debet 3. 4. (est, aut in cuius parrochia in p. h. d.) ⁹ et c. adest in 1. 2. 3. 4.

¹⁰ in c. p. f. recepi ex 1. 2. 3. 4.

NOTAE.

^f Sequens glossa est addita in margine leg. Longob. in Codicibus regis: « Scilicet vel ille qui dominum suum occiderit, vel uxor quae maritum, vel qui contra animam regis cogitaverit, vel qui foris provinciam fugere temptaverit, vel in consilio conventu regali scandalum fecerit, hi omnes per manus honorum hominum trahi debent, ut praecipitur leg. Si quis ad ecclesiam Dei confugium fecerit. » lb.

^g « Id est, qui faciunt furtum infra emunitatem, vel al. i. abstrahant de emunitate » ut habet glossa interlinearis in uno Cod. reg. lb.

^h Id est, illius. « Scilicet sub cuius regimine ipsa est emunitas, » ut habet glossa interlin., in altero Cod. reg. lb.

ⁱ Sequentia usque medium caput 14, desunt in 5.

CAPITULARE FRANCICUM.

cem. Et si iurator vicerit, legem suam accusator emendet. Haec vero de minoribus causis observandum. De maioribus vero rebus, aut de statu ingenuitatis, secundum legem custodiant.

[10 bis. De^a latronibus in custodiam missis. De latronibus qui in custodiam missi sunt, ut nullus iudex publicus pretium pendat. Et si hoc fecerit, honorem suum perdat. Et qui ecclesiam infregerit moriatur.]

11. De vindicta^a et iudicio^c in latrones. Factum testimonium episcoporum, absque peccato comitis esse dicunt¹, ita tamen ut absque invidia aut absque occasione mala, et nihil aliud ibi interponatur nisi vera iustitia ad perficiendum². Et si per odium aut malo ingenio, nisi per iustitiam faciendam, hominem disfecerit: honorem suum perdat, et legibus contra quem iniuste fecit, secundum penam quam intulit, emendetur.

12³. Capitula vero quae bonae memoriae genitor noster^a in sua placita constituit et in synodis⁵, conservare volumus.

13. De rebus vero ecclesiarum, unde nunc⁶ census⁷ exeunt, decima et nona cum ipso⁸ censu sit soluta; et unde antea non exierunt, similiter nona et decima detur; atque de casatis quinquaginta, solidum unum; et de casatis tringinta, dimidium solidum, et de viginti, trimisse uno. Et de precariis: ubi modo sunt, renoventur; et ubi non sunt, scribantur. Et sit discretio inter precarias de verbo nostro factas, et inter eas quae spontanea voluntate de ipsis rebus ecclesiarum faciunt.

14. De^d trustee faciendo nemo praesumat.

15. De cerariis et tabulariis atque cartulariis, sicut a longo tempore fuit, observetur.

16. De sacramentis per^e gildonia invicem coniurantibus, ut nemo facere praesumat. Alio vero modo de illorum^f elemosinis, aut de incendio, aut de naufragio, quamvis conventias faciant, nemo in hoc iurare praesumat⁹.

17. ¹⁰ De itinereantibus. Qui ad palatium aut aliubi

VARIANTES LECTIONES.

¹ d. licet absque 2. 5. ² et pacem confirmandam cod. Lond. ³ cap. deest 3. ⁴ N. domnus Pippinus rex 7. ⁵ et in s. deest 4. 5. 6. 7. ⁶ modo censum 2. ⁷ pensiones 7. ⁸ i. sit velut et 2. 5. c. desunt 5. c. i. e. desunt 7. ⁹ quamvis — praesumat deest 9. ¹⁰ Deest 11.

^a Hanc legem exhibet Editio Sirmundi, deest in Codicibus omnibus.

^b Id est sematione membrorum. GLOSSA COD. LOND.

^c Id est morte. GLOSSA COD. LOND.

^d Opinor caput istud esse mutilum. Sic enim legitur in libro tertio legis Longobardorum tit. 4, cap. 2: « De trustee faciendae, ut nemo praesumat ad nos venienti mansionem vetare, et quae necessaria sunt, sicut vicino suo ei vendat. » TRUSTE, id est, servitio regali, ut habet glossa interlinearis in codicibus regii. Aliae glossae relatae in Glossario Lindenbrogii: Truste faciendae, id est caballicatae. Et Nicolaus Boherius annotavit ad hunc locum: Expone de trustee faciendae, id est, de regali servitio faciendae. BALUZ.

^e Ita Codex Albiensis et Sangallensis et editio Sir-

A

CAPITULARE LANGOBARDICUM.

mittat; et si absque voluntate pastoris ibidem introierit, tunc ipse in cuius ecclesia est, nullum vitum ei donet nec alio dare permittat¹.

9. De latronibus. Ut latrones de infra emunitate illos iudices et advocati ad comitum placitum quando eis annuntiatum fuerit², praesententur³⁻⁴. Et si dixerit, quod illo latrone praesentare non potuisset⁵, iurare debet, quod illos⁶ praesentare non potuisset, postquam ei denuntiatus fuerit, nec pro nulla iustitia dilatando illi latroni⁷ non consentisset, nec pro causa dilatationis de sua potestate, vel de suo ministerio ipsum latronem non iactasset. Et hoc iuret, ut per sua voluntate, si potest, ipsum latronem praesentare debeat ad iustitias faciendum. Et qui hoc non fecerit, beneficium et honorem perdat. Similiter et vassi⁸ dominici ipsum exemplum exinde sustineant. Et qui suprascripto sacramento sine periurio iurare non potuerit, si beneficium habuerit aut actum per ipsum perdat, et si beneficium non habuerit, bannum dominicum solvat.

10.⁹ De periurio. Si quis periurium fecerit, nullam redemptionem ei facere liceat, nisi manum perdat¹⁰. Et si ille qui prius illum sacramentum iurat, de illo periurio probatus fuerit, et aliquis de suis iuratores dixerit quod nesciens se periurasset, aut hoc apud iudicium Dei adprobet verum esse aut similiter manum perdat¹⁰. De cuius causa periurium fecerit, sicut lex loci illius, vel periurium factum est, a longo tempore fuit, de¹¹ eorum pretium emendare studeat.

11. De furto¹², vel de minoribus causis institui-

VARIANTES LECTIONES.

¹ Ita 1. 2. Reliqui legunt ut capitulare Francicum. ² annuntiauerint 1 A. ³ praesentent L. A. V. Est. praesententur Vn. ⁴ si autem latrones foris furtum committentes, fugerint infra emunitatem, fura iudicentur sententia. Et si etc. V. Vn. (vero) Est. ⁵ potuisset — potuisset excidit in 1. 2. ⁶ i. latrones p. V. Vn. Est. ⁷ i. latrones fugere c. V. Vn. Est. ⁸ si vassi nostri hoc non adimplerint, beneficium et honorem perdant, et qui beneficium non habuerit, bannum nostrum solvat. M. A. V. Vn. edd. ⁹ Cod. 4. ut in capitulari Francico. ¹⁰ perdat sicut ille fecit de cuius causa periurium fecerit. Et si se purificatus fuerit quod nescienter se periurasset, sicut lex etc. V. Vn. Est. ¹¹ de suo precio emendare studeat id est widrigild componat. V. Vn. Est. ¹² F. vel seaccho vel A.

NOTAE.

mondi. Bavarica et Basileensis et codex Metensis geldonia, Bigotianus gilduniae, Rhemensis ghilduniae. In libro primo Legis Longobardorum, tit. 17, cap. 7, de Sacramentis per gildonium. Ubi glossa interlin. add. id est illicita collectione. Thomas Reinesius in epist. 86 ad Daumium collectas hominum in legibus Caroli junctis synodo Bavaricae ait esse cactus, fratrias, sodalitates seu gildas contra raptore. Ib.

¹ In lege Longobardorum legitur alimoniis. Quod idem est in hoc loco. Ib.

² Reliqua capituli desunt in A. V. Vn. Est. Codices V. et Vn. tamen addunt: et emendare studeat. Cum vero eadem lex in codd. eisdem inter Pippini regis leges occurrat, hic eius lectiones subjicere iuvabit.

CAPITULARE FRANCICUM.

pergunt, ut eos cum collecta nemo sit ausus adsalire. Et^a nemo alterius erbam defensionis tempore tollere praesumat, nisi in hoste pergendum, aut missus noster sit. Et qui aliter facere praesumit, emendet.

18. De teloneis¹ qui iam antea forbanniti² fuerunt, nemo tollat nisi ibi ubi antiquo tempore fuerunt.

[18 bis³. Item placuit de sanctimonialibus mulieribus qui se copulaverunt viris aut adulterio se polluerunt, ut disiungantur, et intrent in monasteria, tam viri quamque et feminae, cum rebus suis et cum illa compositione quam in publico dare debuerunt vel mundoaldo eius. De illis vero viris paupertinis qui nihil habent, ut supra et ipsi disiungantur, et si res non habent qualiter in monasterio vivant, parentes proximi eos nutrant, et caveant iterum non peccent. Quod si amplius in ipso mala accesserint, mundoaldo eius sit culpabilis solidos 50, et ipsa intret in monasterium cum poena quae mundoaldo eius obligaverat, et cum illa compositione adulterii sui. Ancilla vero quae cum voluntate domini sui vestem religiosam susceperit, et postmodum adulteraverit aut maritum duxerit, sit⁴ dominus eius culpabilis sol. 1.]

19. De mancipia quae vendunt, ut in praesentia episcopi vel comitis sit, aut in praesentia archidiaconi, aut centenarii⁵, aut in praesentia vicedomini, aut iudicis comitis⁶, aut ante bene nota testimonia. Et foras marca nemo mancipium vendat. Et qui hoc fecerit, tantas vices bannos solvat⁶ quanta mancipias vendidit. Et si non habet pretium, in wadio pro servo semetipsum⁷ comiti donet, usque dum ipsum bannum solvat.

20. De^c brunias. Ut nullus foras nostro regno vendere praesumat.

21. Si comis in suo ministerio iustitias non fecerit, d⁸ missos nostros de sua casa⁹ soniare^c faciat usque dum iustitiae ibidem factae fuerint. Et si vassus noster iustitiam non fecerit, tunc et comis et missus ad ipsius casa sedeant, et de suo vivant quousque iustitiam faciat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ toloneis 1. et Langob. ² furmanniti 7. ³ ex codice Blankenb. fol. 85, quum in reliquis desit. ⁴ si cod. ⁵ deest in cod. Lond. ⁶ hic cod. 1, aliud caput orditur. ⁷ s. praesentem 6. s. praesente 6^s pro praecio 9. ⁸ causa Amb. V. Vn. M. ⁹ sonare 1. somniare 5. Amb. sommare V. sompiare Vn.

^a Hic aliud caput incipit in 1, 4, 7, et Gold.

^b Id est sculdahis. Glossa Lond.

^c Sic codex Albiensis legit. Amerbachius et Heroldus ediderunt *prunias*, quod idem est. In aliis vetustis exemplaribus scriptum vidi: *De brunias ut nullus foras nostro regio vendere non praesumat*. Baluz.

^d Haec est lectio libri Thunani. Amerbachius et Heroldus ediderunt *Missum nostrum*. Codices Palatinus

A

CAPITULARE LANGOBARDICUM.

mus: si ille homo cuius causa iurata fuerit, discere voluerit, quod ille, qui iuravit, se sciens periurasset¹ stent ad crucem. Et si ille, qui iuravit², victus fuerit, quod se sciens³ periurasset, suprascripta sententia subiaceat. Et si ille, qui criminavit, alium periurium non approbaverit, legem suam, qui periuratum esse dixerit, persolvat. De maioribus vero causis legem, quam a longo tempore habuerunt, observentur⁴. Mentio enim facta est a nonnullis in placito quod habuimus in anno praeterito, et dictum est ibi, quia ubi palam apparet, quod aut ille, qui crimen iniecerit, aut ille qui se defendere vult, periurare se debeant, ut in campo cum fustibus pariter contendant quam periurium absconse perpetrent.

B

12^b. De vindicta^f et iudicio^g in latronibus factum. Testimonium episcoporum absque peccato comites facere possint, si ibi nec invidia nec alia occasio mala nec iniusta non interposuerit nisi vera iustitia ad perficiendum et pacem confirmandum. Ut si quis latro de uno furto probatus fuerit, unum oculum perdat, et si de duos furtos probatus fuerit oculum perdat et nasum ei cappiletur^h; et si de tres furtos probatus fuerit, moriatur. Et de his duabus furtis unde oculum unum et nasum perdere debet constituimus, ut dominus servi illius secundum legem cui furta facta fuerint solvere debeat. De tres vero furtis unde mori debetur, mors illius furtas illas excludatur. Et si comis sine culpa per invidia aut iniusta occasione nisi per iustitia et pacem faciendam hominem disfecerit, honorem suum perdat et legibus contra quem iniuste fecit secundum poenam quam intulit emendet.

C

13. De causa vero quas bonae memoriae genitor noster Pippinus⁷ in sua placita et sinodos⁸ constituit, conservare⁹ volumus.

14¹⁰. De rebus vero ecclesiarum quae usque nunc per verbo domni regis homines seculares in beneficium habuerunt, ut in antea sic habeant, nisi per verbo domni regis ad ipsas ecclesias fuerint revocatas. Et si inde usque nunc ad partem ecclesiae decima et nona exivit, et nunc in antea faciat; et insuper ad illas ecclesias de 50 casatos solido uno reddat;

VARIANTES LECTIONES.

¹ P. componat aut in cruce contendat A. campo D aut cruce contendat L. V. Vn. E. ² periuravit V. Vn. ³ deest 1. 2. ⁴ Reliqua huius capituli desunt in 1. 2. (5.) (4.) ⁵ Lond. infra quidem hoc caput exhibet, hoc vero loco cap. 11. Capitularis Francici a. 779. quod et in Mut. legi videtur. ⁶ Curtetur V. Vn. E. ⁷ deest 4. ⁸ et s. deest 4. ⁹ Et sic nos c. v. 4. ¹⁰ Mutin. loco huius capituli caput 13. Capitularis Francici exhibet.

NOTÆ.

et Metensis, misso nostro. Sic etiam in Albiensi. Vox nostro deest in Remensi et in Bigotiano. In.

^e Vetus glossa in uno codice regio Legis Longobardorum, id est curare. In alio. scilicet inquirere vel investigare. Falsa, ut opinor, utraque interpretatio. Nam vocem istam explicare videtur princeps in postrema parte istius capituli. In.

^f Id est sematione membrorum. L.

^g Id est morte. L.

22. Si quis pro faida precium recipere non vult, tunc ad nos sit transmissus, et nos eum dirigamus ubi damnum minime facere possit. Simili modo et qui pro faida pretium solvere noluerit, nec iustitiam exinde facere, in tali loco eum mittere volumus ut pro eodem a maius damnum non crescat.

25. De latronibus. Ita praecipimus observandum, ut pro prima culpa non moriatur, set oculum perdat; de secunda vero culpa nasus ipsius latronis abscidatur²; de tertia vero culpa, si non emendaverit, moriatur.

Explicit decretum Karoli regis.

VARIANTES LECTIONES.

¹ aliud caput incipit in 2. 5. 6. 6*. ² capuletur B. Capeletur V. Vn. Estb. nasum perdat 2. 5.

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest 1, ² ipsis regis legibus e. 2. ³ censentur 1. 2. ⁴ Hic pergit 3. ⁵ sint descriptio 2. B ⁶ Causa 1. causam 2.

NOTÆ.

^a Rhemensis, Metensis et Bigotianus, major dammus. Sangallensie, major damnum. BALUZ.

CAPITULARE EPISCOPORUM ^a (An. 779).

Anno 779 ut annales Alamannici referunt, fames magna et mortalitas in Francia evenit, et post cladem a Wasconibus anno superiori acceptam Francorum exercitui bellum Saxonium imminabat. Quae cum ita essent, episcopi a rege convocati, preces pro eo Francisque et pro praesenti tribulatione suscipiendas edixerunt. Quorum quidem capitulare a Sirmondo, t. II Concil. Galliae, p. 159 editum, a Baluzio cum codd. 2 Palatino et 3 Mettensi collatum, auctoritate codicis 1 Parisiensis inter Suppl. lat. n. 75 emendatum hic iterum sistimus.

Qualiter pro rege et exercitu eius hac instanti tribulatione a fidelibus in orationibus et eleemosynis Deo supplicandum sit.

Capitulare qualiter institutum ¹ est in ^a episcoporum conventu³; id est, ut unusquisque episcopus tres missas et psalteria tria cantet, unum pro domno rege, alterum pro exercitu Francorum, tertium pro praesenti tribulatione. Presbyteri vero unusquisque missas tres, monachi et monachae et canonici ⁴ psalteria tria. Et biduanam omnes faciant⁵, atque eorum infra casati⁶ homines, vel qui potentes sunt. Et unusquisque episcopus, aut abbas, vel abbatissa, qui hoc facere possunt⁷, libram de argento in elemosinam donet; mediocres vero mediam libram, minores⁸ solidos quinque. Episcopi et abbates atque abbatissae pauperes famelicos quatuor pro ista⁹ stric-

itate¹⁰ nutrire debent usque tempore messium. Et qui tantum non possunt, iuxta quod possibilitas est¹¹, aut duos, aut unum. Comites vero fortiores libram unam de argento aut valentem¹², mediocres mediam libram. Vassus dominicus de casatis¹³ ducentis mediam libram, de casatis centum solidos quinque, de casatis quinquaginta aut triginta unciam unam: et faciant biduanas, atque eorum homines in eorum casatis; vel qui hoc facere possunt et qui redimere¹⁴ voluerit, fortiores comites uncias tres, mediocres unciam et dimidiam, minores solidum unum; et de pauperes famelicos, sicut supra scriptum est, et ipsi faciant.

Haec omnia, si Deo placuerit, pro domno rege et pro exercitu Francorum et praesente tribulatione missa sancti Iohannis sit completum.

VARIANTES LECTIONES.

¹ quod statutum 2. ² in hoc B. ³ consensu 1. 3. consu 2. ⁴ c. unusquisque p. B. ⁵ tam episcopi, monachi et monachae, atque canonici a. B. ⁶ cassatum 1. cassati 2. ⁷ a. aut valentem B. ⁸ m. vero B. ⁹ isto 1. 2. ¹⁰ inter se instituto 1. inter se in statuto 2. ¹¹ est aut tres a. B. ¹² v. donent in eleemosynam B. ¹³ cassatos 1. cassatis 2. ¹⁴ r. ipsas biduanas B.

NOTÆ.

^a Recte monuit Sirmondus ista conjungi debere cum capitulari anni undecimi. Nam praeterquam quod in codice Palatino et in Metensi conjunguntur cum illo Capitulari, in libro quinto Capitularium et in additione quarta sequuntur statim post caput 25

eiusdem Capitularis. Itaque dubium non est quin referri debeat ad annum 779. Ad hanc porro constitutionem respicit haud dubie capitulum 25 Francofordiense.

CAPITULARE MANTUANUM ¹ (An. 781, Martio?).

Constitutionem hanc edimus ex codicibus 1 Sancti Pauli, sæc. ix ineuntis; 2 Chisiano, s. x; 3 Cavensi, s. xi, cum anno 1687 Mabillonius Musei Italici t. I, p. 47, Chisiani Codicis lectionem typis vulgasset. Cum nec in prima regis expeditione ann. 775 et 774 datam fuisse facile quis putet, anno 781 potius quam 776 vel 786 assignavi, quod haud longe antea rex de venditione mancipiorum ad Sarracenos ab Italis facta Adriano pape conquestus fuerat, ideoque lex in talium perpetratores necessaria esse videri poterat.

De singulis capitulis, qualiter Mantua ad placitum generale ² omnibus ³ notum fecimus.

1. De iustitiis ecclesiarum Dei, viduarum, orfanorum, maius minusve ⁴ potentes, volumus adque omnimodis precipimus ⁵ ut omnes episcopi abbates comites secundum lege pleniter iustitiam faciatis ⁶ et recipiant.

2. Hec statuimus, ut unusquisque clamator ⁷ tertiam vicem ad comites suos se proclamat, et inde idoneus homines habeat qui hoc veraciter faciant quod proclamasset et nulla exinde iustitia habere potuisset; et si qui aliter fecerit et antea ad palacium se proclamaverit, legem suam componat.

3. Comites vero de illorum parte per ⁸ testes adfirmant quod eis iustitiam facere ⁹ voluisset, et omnia notarium suum et scribere faciat quanti ad se proclamassent vel quantas iustitia factas habent. ut cum proclamaverint ¹⁰ nulla excusationem habere possint, nisi veritas clara sit ut ¹¹ iustitiam facere voluisset, et hoc ipse comis aut eius advocatus per sacramentum firmare possit, quod de illorum iustitiis nulla neglegentia habeat, et per ipsa brebe cognoscere valeat ¹² utrum ¹³ ad se proclamasset aut non.

4. Hoc omnibus notum sit, si quislibet ¹⁴ post causam legibus fenita se proclamaverit ¹⁵, aut quin decim accipiat camaetos ¹⁶ aut solidos 15 componere cogatur.

5. Ut nullus alterius presbiterum recipiat antequam ab episcopo loci ¹⁷ illius examinatur vel inquisitum sit, neque liceat ei inivi missa celebrare.

6. Ut quando episcopus ¹⁸ per sua parochia circata fecerit, comite vel sculdaz ¹⁹ adiutorum preveat, qualiter ministerium suum pleniter perficere valeat secundum canonicam institutionem.

7. Ut nullus mancipia christiana vel pagana nec qualibet arma vel amissario foras regno nostro vindat. Et qui hoc fecerit, bannum regis ²⁰ componere cogatur; et si ea mancipia minime revocare potuerit, widrigild ²¹ suum componat.

8. De tolonaariis ²²: ut nullus aliter tolloneum presumat tollere nisi ²³ secundum antiqua consuetudinem, et alii non tollatur nisi ad locis antiquis legitimis; et cui iniuste tollitur, secundum lege componat, et insuper vannum nostrum ad missi nostri componat.

9. De moneta; ut nullus post Kalendas Augustas ²⁴ istos dinarios quos modo habere visi sumus dare audeat aut recipere; si quis hoc fecerit, vannum nostrum componat.

10. De latronibus qui ante missi nostri menime venerunt, ut comites eos perquirant, et ipsos aut perfidiussore aut sub custodia serventur, donec missi ividem revertunt.

11. Ut nullus quilibet hominem Langvardiscum in vassatico vel in casa sua recipiat, antequam sciatur, unde sit vel comodo natus est; et qui aliter fecerit, vannum nostrum componat.

12. De sinodochiis volumus adque precipimus, ut restaurata fiant.

13. De vassis regalis, de iustitiis illorum: ut ante comitem suum recipiant et reddant.

IN CODICE SANCTI PAULI HÆC SUBIICIUNTUR.

ISTA LEX CANONICA. — Capitulum apostolorum ^a episcoporum presbyterorum aut diaconus nequaquam seculares curas adsumant; sin aliter fecerit, deponatur.

CAP. 35, aera ^b 15. — Ut episcopus rebus ecclesie tanquam commendatis, non tanquam propriis, utantur.

CANON AFRICANA, aera 50. — Inrita erit episcopis donatio vel vinditio vel commutatio rei ecclesiastice absque convenientia vel scriptionem clericorum.

CAN. ARILIANENSIS, aera 14. — Episcopi presbiteris vel diaconis aut tutelam curam nequaquam implicant.

CAN. 54, aera 3. — Ut episcopus nulla rei familiares curam ad se revocet; set ut lectiones et orationi verbo Dei ut predicationem tantummodo vacet.

ITEM DE VENATIONIBUS CAP. 45. CAN. MATICENSES, aera 20 ^c. — Volumus igitur ²⁵ episcopales domum que ad hoc instituta est, ut sine personarum actionem ²⁶ in omni ospitaliter recipiantur, canes non haberent, ne forte qui in ea miseriarum suarum levamen habere confidunt, infertorum canum morsibus lanientur. Custodienda igitur episcopalis habitatio ymnis, non latrantibus, operibus bonis, non morsibus venenosis. Huius igitur debet esse assiduitas cantalene, monstrum est et decoris ²⁷ nota canes sibi vel accipitres non habitari ²⁸.

D CAN. ^d EPANENSES, aera 4. — Episcopis presbiteris

VARIANTES LECTIONES.

¹ in Cod. Carolino ep. 65. Cennii 63. ² M. placitus de g. 1. ³ hominibus 1. ⁴ minus sue 1. o. minus potentium 2. 3. ⁵ p. de omnis episcopi 1. ⁶ faciant 2. faciat 3. ⁷ clamatus 1. ⁸ Deest 1. ⁹ facerent v. 1. ¹⁰ vocem inserui, deest in codd. ¹¹ c. sicut 1. ¹² valeamus 2. 3. ¹³ ut suum 1. ¹⁴ quilibet 1. ¹⁵ proclamaverit 1. ¹⁶ gamatos 2. gamaitos 3. ¹⁷ locis 1. ¹⁸ deest 1. ¹⁹ comis vel sculdais 2. comes vel sculdais 3. ²⁰ b. dominicum 2. b. nostrum 3. ²¹ guidrigild 3. ²² deest 2. theloncis 3. ²³ si 1. ²⁴ augusta 1. augusti 2. 3. ²⁵ ignit cod. ²⁶ acceptione. ²⁷ dedecoris? ²⁸ a. cohabitare?

NOTE.

^a Canones apostolorum apud Harzheim Concil. Germ. t. I, p. 152, cap. 7.

^b Id est, distinctio; scribitur in codice hR.

^c Conc. Matic. II, c. 15, ap. Sirm., pag. 387, quod conferas necesse est.

^d Apud Sirmundum I, p. 195.

vel diaconibus canes ad venandum vel accipitres habere non liceat : si episcopus hec presumpserit, tribus mensibus a¹ communione suspendat, duabus

¹ ac 1.

VARIANTES LECTIONES.

PIPPINI REGIS CAPITULARE LANGOBARDICUM (An. 782, ante Pascha).

Postquam Pippinus, secundus Caroli ex Hildegarde filius, an. 781 Langobardorum rex constitutus erat, leges vel a Carolo absente^a ex placitis suis in Francia habitis filio transmissis^b vel filii jussu a proceribus Francis Langobardisque in Italia editae, Pippini regis nomine et auctoritate promulgatae sunt. Cujus rei exempla cum huc usque pauca tantum nota essent, plura ex Codicibus antiquissimis in sequentibus sunt proponenda, unde capitularia Caroli generalia et in Italia vim legis obtinuisse patebit.

Primum capitulare sub nomine Pippini editum anno 782 assignandum putavi, cum quae illud excipiunt, haud ante annum 783 promulgata sint, nec anno 781 adscribi possit, cum paulo ante pascha editum, et Pippinus in festo paschali anni 781 Romae in regem Langobardorum consecratus sit. Prodit hic auctoritate codicum 1 Chisiani, 2 Cavensis, et Codicum quibus leges Langobardorum exhibentur, c Ambrosiani, Florentini, Londinensis, Vindobonensis, Veronensis, Estensis apud Muratorium; quorum inter se collatione, solos Chisianum et Cavensem legis ipsius textum referre, reliquos vero Codices textum aeo posteriori in usum jurisconsultorum comparatum sistere evidentissime probabitur.

In nomine Domini nostri Iesu Christi. Qualiter¹ complacuit nobis² Pippino excellentissimo regi gentis Langobardorum, cum³ adessent nobiscum singulis episcopis abbatibus et comitibus seu et reliqui fideles nostros Francos et Langobardos⁴ qui nobiscum sunt, vel in Italia commorantibus⁵.

Kap. 1. Ut ecclesias baptismales seu oracula qui eas a longo tempore restauraverunt mox iterum restaurare debeant, et tam curtis regia quam et Langobardos talem inibi habeant dominatione, qualem illorum a longo tempore fuit consuetudo.

2. Ut pontifex unusquisque ordinet et disponat ecclesias suas canonico ordine, et sacerdotes suos vel clericos constringant canonico ordine vivere. Et si quis pontifex clericos suos canonice vivendo ordine distringere noluerit⁶, et ad secularem pertraxerit⁷ habitum, quod canones clericos facere prohibent, comis qui in loco fuerit ordinatus, distingat illos in omnibus ad suam partem sicut et alios exercitales.

3. Monasteria virorum et puellarum, tam quae in mundo palatii esse noscuntur vel etiam in mundo episcopale seu et de reliquis hominibus esse inveniuntur, distingat⁸ unusquisque in cuius mundo sunt, ut regulariter vivant⁹. Similiter¹⁰ et sinodalia cuiuslibet sint. Fratres in omnibus pascantur iuxta illorum possibilitatem¹¹.

4. Ut de restauratione ecclesiarum vel pontes faciendum aut stratas restaurandum omnino generali-

B ter faciant, sicut antiqua fuit consuetudo, et non anteponatur emunitas, nec pro hac re ulla occasio proveniat.

5. Ut viduae et orfani tutorem habeant iuxta illorum legem qui illos defensent et adiuvent, et per malorum hominum oppressiones suam iustitiam non perdant. Et si tutor¹² aliquis illorum esse noluerit, iudex praevideat Deum timentem hominem iuxta ut lex ipsorum est, qui per nostra praeceptione illorum peragere debeant causa¹³.

6. Ut qui se reclamaverit super pontificem quod iustitiam habeat ad requirendum, dirigat¹⁴ illum comis aut per missum suum aut per epistolam suam ad ipsum pontificem. Et si episcopus ipse¹⁵, Francus aut Langobardus distulerit iustitiam faciendum, tunc iuxta ut ipsi episcopi eligerunt, ubi consuetudo fuerit pignerandi a longo tempore, ut et in antea in eo modo sit pro ipsas iustitias faciendas. Et hoc statuimus, ubicumque pontifex substantiam habuerit, advocatum habeat in ipso comitatu, qui absque tarditate iustitias faciat et suscipiat¹⁶. Et talis sit ipse advocatus, liber homo et bonae opinionis, laicus aut¹⁷ clericus, qui sacramentum pro causa ecclesiae, quam peregerit, deducere possit [iuxta¹⁸ qualitatem substantiae], sicut lex ipsorum est¹⁹.

7. De universali quidem populo, quis ubique²⁰ iustitias quaesierit, suscipiat, tam a comitibus suis, quam etiam a castaldiiis, seu ab sculdaissihis²¹, vel loci positus²²

D iuxta ipsorum legem absque tarditate. Et si comis

VARIANTES LECTIONES.

¹ qualiter scilicet audite *Flor.* audite qualiter *edd.* ² michi *Flor. Vind. Ver. Est.* ³ deest *Ch. C.* ⁴ I. addimus haec capita *L.* ⁵ q. n. s. v. in l. c. *desunt A. L. Fl. V. Vn. E. Mur.* ⁶ N. anathema sit. et illi ad *M.* ⁷ pertransierint *V. M.* ⁸ stringantur *1.* ⁹ vivant. *Cap. IV. Simul et Cavensis C. Vind. et edd.* ¹⁰ simul *1. 2.* ¹¹ p. i. locorum *M.* ¹² actor *M.* ¹³ causa, ita tamen ut legitimus propinquus infantum qui in te tutor et defensor eorum esse videtur pro ipsis rationem aliquando compellatur reddere *Vn.* ¹⁴ distingat *1.* ¹⁵ i. pontifice *1.* ¹⁶ s. duos advocatos habeat. Et talis *V.* ¹⁷ aut non clericus *V. non Est.* ¹⁸ haec *desunt 1.* ¹⁹ est, quoad ipse iustitiam faciat aut missus eius aliquando *Vn.* ²⁰ ubicumque *V. M.* ²¹ sculdais *2.* ²² sculdais *V. sculdais M.* ²³ praepositis *M.*

NOTÆ.

^a Eo tamen presente, leges ejus sub nomine promulgatas esse, probat capitulare Langobardicum anni 801.

^b Secundum sceda domni Caroli genitoris nostri ipse Pippinus dicit; v. capitulare ejus secundum.

^c Ambrosianum, Londinensem, Veronensem et Florentinum in universum tantum cum editis conferre licuit; lectiones Codicis Vindobonensis diligentissime collati eorum omnium ad instar haberi possunt.

Franciscus distulerit iustitias faciendum et probatum fuerit, iuxta ut eorum fuit electio, ita poenae¹ subiaceat², et de illorum honore fiat³ sicut Francorum est consuetudo. Et de Langubardiscos comites qui ex ipsis neglectum posuerit iustitias faciendum⁴, sicut ipsorum lex est ita componat. Et si forsitan attenderit ad gasindios vel parentes et amicos suos, seu premium et legem non iudicaverit, et probatum fuerit⁵, componat et honorem suum amittat⁶ sicut lex ipsorum est. Et si castaldius et sculdais seu loci positus⁷ de qualibet iudicaria⁸ tam suos pagenses quamque alios qui iustitias quaesierint, non fecerit, componat sicut lex ipsorum est. Et si forsitan Francus aut Langobardus habens beneficium iustitias facere noluerit, iudex ille in cuius ministerio manserit, contradicat illi beneficium illum, interim quod ipse aut missus eius iustitias faciant.

8. Iudex unusquisque per civitatem faciat iurare ad Dei iudicia homines credentes iuxta quantos praeviderit, seu foris per curtes vel vicoras mansuros⁹; ut cui ex ipsis cognitum fuerit id est homicidia furta adulteria et de illicitis coniunctiones, ut nemo eas concelet. Et hoc damus in mandatis, ut si quis venerit iustitiam reclamare super quempiam hominem, dicendo de homicidia furta¹⁰ aut de praeda, et ille super quem dixerit, denegare voluerit, tunc ille qui reclamationem si potuerit approbet illud, et si forsitan ipse non potuerit approbare, et ipse super quem dicit negaverit quod malum ipsum nec ipse nec homines ipsius perpetrassent, et posuerit¹¹ excusationem et dixerit: *Nomina mihi homines meos qui tibi malum illum fecerunt. Ego tibi de illos iustitias facio.* Et ille incognitus¹² qui reclamationem et nomina de illos homines non scit et nec approbare potest, et ipsi qui exinde sic veritatem sciunt denegare voluerint et ille qui reclamationem, dixerit quia homo ille exinde veritatem sciverunt, tunc iudex ille qui in loco ipso est, faciat iurare homines illos, quilibet sint, Francos aut Langobardos quos¹³ ipse nominative dixerit, ut dicant veritatem. Et si credentes homines fuerint, in manu¹⁴ comitis¹⁵ sui¹⁶ dex-

tras dent¹⁷. Et si latrocinia¹⁸ vel furta aut praeda ipsa inventa fuerit, emendetur iuxta ut eorum est lex¹⁹ ut populus hic habitantibus aut advenientibus²⁰ in pace vivere valeant.

9. De servis et ancillis fugitivis unusquisque iudex studium ponat ad perquirendum iuxta ut edictus continet. Et hoc damus in mandatis, ut tam Austria, Neustria, Emilia et Tuscia²¹, seu littoraria²² maris, ut super omnia loca perquirantur superscriptos fugaces; et apud locum coniurent scultasios, decanos, saltarios vel loco positos, ut nullos concelet, et ubique inventi fuerint, ipse apud quem fuerint una cum misso de comite vel de ipso loco nobis adducantur sic, ita ut iurare valeant, ut neminem concelet. ²³Et positum²⁴ est constitutum die quintodecimo post sanctum pascha; et si qui servos aut ancillas fugaces habuerit tam aeclesiastici seu curtis vel populo, in constituto ipsum qui suum cognoverit suscipiat.

10. De advenis et peregrinis qui in Dei servitio Roma vel per alia sanctorum festinant corpora, ut salvi vadant et revertantur sub nostra defensione. Et qui²⁵ ex ipsis peregrinis ausus fuerit occidere, 60 solidos componat in palatio nostro. Insuper compositio illa de ipso homicidio componatur, cui legibus leudo ipso pertinuerit.

Et hoc damus in mandatis cunctis episcopis, abbatibus, comitibus, seu actionariis nostris, ut haec omnis suprascripta iustitia de praesenti²⁶ absque ulla tarditate adimpleta fieri debeat, ut qui in tantos annos iustitiam habere non potuerit, vel modo pro Dei omnipotentis misericordia et per praeceptione domino et genitore meo²⁷ Caroli regis gentis Francorum et Langobardorum ac patricius Romanorum²⁸, simul et per nostram praeceptionem, unusquisque iustitia sua accipiat²⁹. Ita tamen, ut quindecim dies post sanctum pascha omnia adimpleta esse debeant. Et tunc unusquisque iudex noster dirigat missum suum ad nos, ponendum nobis rationem, si nostram adimpleverint iussionem. Postea habemus disponere cum Dei adiutorio, qualiter melius prevederimus.

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest 1. V. ² s. id est ut moriatur glossa V. ³ deest 1. 2. ⁴ et probatum fuerit, iuxta ut eorum fuit electio ita poenae subiaceant, et de illorum honore, sicut Bal. ⁵ f. guidrigild suum c. M. ⁶ perdat 1. ⁷ praepositus V. M. B. ⁸ iudicaria V. M. B. ⁹ vicos V. M. B. ¹⁰ f. adulteria vel de p. 2. ¹¹ posuerint 1. ¹² incognitos 1. ¹³ quod 1. ¹⁴ manus 1. ¹⁵ comiti 1. 2. ¹⁶ suo 1. ¹⁷ dixerint 1. detestent 2. ¹⁸ id est homicidia absconsa glossa V. ¹⁹ lex cui malum ipsum perpetratum fuerit; tamen iudex de loco unde fuerit de latrone aut furone studium ponat ita V. M. B. certe et alii nonnulli codd. sed desunt in 1. 2. ²⁰ viventibus 1. habitans a. veniens M. B. ²¹ lustria 1. tussia 2. ²² litora 2. litore M. ²³ reliqua capitulis desunt in editis, adsunt nonnisi in codd. 1. et 2. ²⁴ quis aliquem praeter longobardum et romanum liberum ex ipsis peregrinis. V. Est. ²⁵ de p. deest 1. ²⁶ genitoris nostri B. ²⁷ ac. p. r. deest 2. ²⁸ reliqua desunt in editis et codicibus praeter 1. 2.

NOTAE.

^a Id est terminus quo haec adimpleta esse debeant, est constitutus, etc.

CAPITULARE GENERALE (An. 783).

Hldegardis regina, Caroli uxor, ii Kal. Maii anni 783 obiit. Cujus de rebus in breviandis cum in edicto mentio fiat, legem aut mense Maio in Theodonis villa, aut autumno tandem post Caroli e Saxonia reditum, in conventu Wormatiensi promulgatam esse oportet. Occurrit bis tantum inter leges Caroli, in Codice scilicet 4

olim Tegernseensi jam regio Monacensi, unde Amerpachius col. 41-44 primus publici juris fecit, atque 2 in ducali Gothano fol. 220. Utrouque diligenter collato, editionem nostram ita institimus, ut quam proxime fieri posset, utriusque libri, sed praecipue Tegernseensis, unde omnes editiones anteriores fluxerunt, vestigia premeremus: quo evenit, ut textum jam habeamus Capitulari secundo Pippini Italiae regis simillimum, quemque exinde locis nonnullis emendare possis.

Editionem capitularis *Langobardicam* a Pippino rege promulgatam, sistimus ope Codicum 1 Sancti Pauli saec. ix; 2 regii Parisiensis n. 4613; 3 bibl. ducalis Guelferbytanæ Blankenburgici; 4 Chistiani; 5 Cavensis, et Codicum qui capitularia legibus Langobardicis addita exhibent, Mutinensis apud Muratorium, Ambrosiani, Florentini, Londinensis, Vindobonensis, Veronensis, Estensis apud Muratorium.

CAPITULARE FRANCICUM

A

CAPITULARE LANGOBARDICUM.

Incipit capitulare qualiter praecepit¹ dominus rex de quibusdam causis².

Capitulare quem dominus rex praecepit¹ de quibusdam causis.

Primo capitulo de senedochia³ iussit ut quicumque senedochia habent⁴, si ita pauperes pascere voluerint et concilio facere quomodo ab antea fuit, habeant ipsa senedochia, et regant ordinabiliter. Et si hoc facere noluerint, ipsas dimittant; et per tales homines in antea sint gubernatae⁵, qualiter Deo et nobis exinde placeant.

De sinodochia. Iussit ut quicumque sinodochia habent, si ita pauperes pascere voluerint et consilio facerent quomodo ab antea fuit, habeant ipsa sinodochia, et regant ordinaliter. Si hoc facere noluerint, ipsas dimittant, et per tales homines in antea sint gubernatas, qualiter Deo et nobis exinde placeat.

2. De ecclesiis baptismalibus, ut nullatenus eas laici homines tenere debeant, sed per sacerdotes fiant, sicut ordo est, gubernatas. Et neque illi pagenses negligentiam habeant de hoc quod ibidem facere debeant. Et illi sacerdotes eas sic regant quomodo ordo canonicus exposcit.

2. *De ecclesia baptismalis.* Ut nullatenus eas laici homines tenere debeant, set per sacerdotes fiant, sicut ordo est², gubernatae. Et neque illi pagensis negligentiam habeant de hoc quod ibidem facere debent; et illi sacerdotes eas sic regant quomodo ordo canonicus exposcit.

3. De advocatis sacerdotum, volumus pro ecclesiastico honore et pro illorum reverentia, advocatos habeant.

B

3. *De advocatis ecclesiarum.* Volumus ut pro ecclesiastico honore et pro sacerdotum reverentia advocatos habeant.

4. De diversis generationibus hominum qui in Italia commanent, volumus ut ubicumque culpa contigerit unde fida crescere potest, pro eas fatigationes⁶ hominis illius contra quem culpavit, secundum ipsius legem cui negligentiam commisit, emendet. De vero⁷ statu ingenuitatis aut aliis quaerelis, unusquisque secundum suam legem se ipsum defendat.

4. *De culpa unde fida crescent.* De diversarum generationum hominibus qui in Italia commanent, volumus ut ubicumque culpa contigerit unde fida crescere potest, per satisfactionem hominis illius contra quem culpavit, secundum ipsius legem cui negligentiam commisit, emendet. De vero statu ingenuitatis aut aliis querellis, unusquisque secundum suam legem se ipsum defendat.

5. De compositionibus quae ad palatium pertinent. Si comites ipsas causas commoverint ad requirendum, illam tertiam partem ad eorum recipiant opus, duas vero ad palatium. Et si per suam negligentiam remanserint, et missus dominicus ipsas causas coeperit inquirere, tunc volumus ut ipse comes illam tertiam partem non habeat, sed cum integritate ad palatium veniat.

C

5. *De compositionibus qui ad palatium pertinet.* Si comites ipsas causas commoverint ad requirendum, illam tertiam partem ad eorum recipiant³ opus, duas vero ad palatium. Et si per eius negligentiam remanserint, et missus dominicus ipsas causas ceperit at requirere, tunc volumus ut ipsi comites ut illam tertiam partem non habeant, sed cum integritatem in palatio veniant.

6. De monasteria et senedochia qui per diversos⁸ comites esse videntur, ut regales sint; et quicumque eas habere voluerit, per beneficium dono regis habeant.

6. *De monasteriis et sinodochiis regalibus.* De monasteria et sinodochia qui per diversos comites esse videntur, ut regales sint; et quicumque eas habere voluerint, per beneficio domni nostri regis habeant.

7. De rebus per diversos comites, volumus ut ad palatium⁹ pertineant.

7. *De rebus forfactis.* De rebus forfactis per diversos comites, volumus ut ad palatium pertineat⁴.

8. Si cui res in elemosina datae sunt, et ipse mortuus fuerit antequam eas dispenset, tunc missus dominicus una cum episcopo parrochiae ipsius consideret¹⁰, qualiter in domni regis mercede ipsa elemosina fiat facta, et infra triginta noctes impleta esse debeant.

D

8. *De eo cuius in elemosyna datae sunt.* Si cui res in elemosina datae sunt, et ipse mortuus fuerit antequam eas dispenset, tunc missus dominicus⁵ una cum episcopo parrochiae illius consideret⁶, qualiter in domni regis mercede ipsa elemosina fiat facta et infra triginta noctes impleta esse debeant.

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest 2. ² constituit 2. ³ senedochiis 1. ⁴ deest 2. ⁵ gubernante 1. gubernantae cum consilio episcopi qualiter Bal. ⁶ lege pro satisfactione. — fatigationis 2. ⁷ viri 2. ⁸ diversis 2. ⁹ placitum 1. ¹⁰ conredit 1. illa corredet 2.

VARIANTES LECTIONES.

¹ ita correxi, cepi cold. ² fiant ordinate et g. 2 ³ respiciant 1. ⁴ p. transacto anno et die Mur. ⁵ reliqua huius capituli desunt 1. ⁶ consedet 2. concedet 3.

CAPITULARE FRANCIGUM.

A

CAPITULARE LANGOARDICUM.

9. De filia cuius pater per manum arrogatoris omnes ¹ servos suos iussit fieri liberos, et quia contra legem esse videntur, instituimus ² quod ipsa filia ³ in tertia portione ⁴ de praefatis servis iterum introire possit ⁵.

10. Placuit inserere ubi lex erit, praecellere consuetudine ⁶, et nulla consuetudo superponatur legi.

11. Placuit etiam nobis, ut quaecumque femina potestatem habet per comeatum ⁷ viri sui vendere, habeat potestatem et donare.

12. De mancipiis palatii nostri et ecclesiarum nostrarum nolumus mundium ⁸ recipere, sed nostras ipsas mancipias habere.

13. Placuit nobis, ut illos liberos homines comites nostri ad eorum opus servile non opprimant; et quicumque hoc fecerit, sicut iudicatum ⁹ habemus emendet.

14. De rebus quae Hildegardae reginae traditae fuerunt, volumus ut fiant descriptae breves ¹⁰, et ipsae breves ad nos fiant adductae.

15. Non est nostra voluntas ut homines ¹¹ Placentini per eorum praeceptum ¹² de curte palatii nostri illos ¹³ aldiones recipiant.

16. De fugitivis partibus Beneventi et Spoleti ¹⁴ sive Romaniae vel Pentapoli, qui confugium faciunt, ut ¹⁵ reddantur, et sint reversi ad proprium locum.

17. Sicut consuetudo fuit sigillum ¹⁶ et epistula prendere, et vias vel portas custodire, ita nunc sit factum.

VARIANTES LECTIONES.

¹ homines. 1. hominis 2. ² instituemus 1. ³ deest 1. ⁴ sequentia desunt 1. ⁵ i. p. desunt et in 2. ⁶ consuetudinem 1. ⁷ comiato 2. ⁸ mundo 2. ⁹ iudicandum 1. ¹⁰ breue 1. ¹¹ ut omnes h. 2. ¹² praecepta 2. ¹³ ill. 1. illius 2. ¹⁴ spoletani 2. ¹⁵ et 1. ¹⁶ sigillo 1.

9. De iure filiae in res servorum quos pater fecit liberos. De filia cuius pater per manus erogatoris omnes servos suos iussit fieri liberos, et quia contra legem esse videtur, instituimus ut ipsa filia in talem ¹ portionem de praefatis servis iterum introire possit, quale ² portionem de aliis rebus genitoris sui.

10. De auctoritate legis et consuetudinis. Placuit nobis inserere, ubi lex est, praecellat consuetudinem, ut nulla consuetudo nec superponatur legem.

11. De potestate vendendi et donandi in femina. Placuit etiam nobis quaecumque femina ³ potestatem habet per comiatum viri sui ⁴ vendere, habeat potestatem donare.

12. De mancipiis palatii et ecclesiarum. De mancipiis palatinis et ecclesiarum nostrarum nolumus mundo recipere, set nostras ipsa mancipias habere ⁵.

13. De liberis hominibus ad servilia opera non cogendis. Placuit nobis, ut illos liberos homines comites nostri ad eorum opus servile non opprimant; et quicumque hoc facere praesumpserit, secundum iudicatum quod habemus emendet.

14. De rebus reginae ⁶. De rebus qui Ildicardae reginae traditae fuerunt, volumus ut fiant scripta per brebes, et ipsa brebes ad nos fiant adductae.

15. De aldionibus palatii. Non est nostra voluntas, ut homines Placentinos ⁷ per eorum praecepto de curte palatii nostri illos aldiones recipiant.

16. De fugitivis. De fugitivis qui in partibus Beneventi aut Spoleti, sive Romaniae vel Pentapoli ⁸, confugium faciunt, ut reddantur, et sint reversi ad propria loca.

17. De sigillis et epistolis, et de porturis custodiendis. Sicut consuetudo fuit sigillum et epistola prindere, et vias vel portoras custodire, ita nunc sit factum.

VARIANTES LECTIONES.

¹ tertiam 2. ² reliqua capitis desunt 2. 3. 4. 5. ³ f. langobarda Mut. V. Vn. Est. ⁴ s. res suas v. 2. ⁵ reliqua desunt in 5. ⁶ hoc caput deest in 4. 5. ⁷ placentini 2. 4. 5. ⁸ pentauoli 1.

CAPITULARE PADERBRUNNENSE (An. 785).

Exstat unicus horum capitulorum codex in bibliotheca Vaticana inter codices Palatinos n. 289, mbr., saec. ix, quem post Holstenii, Furstenbergii, Conringii et Baluzii curas, Romae anno 1822 praesens iterum exscripsi. Ejus itaque ad fidem editionem novam institui. De tempore et loco edicti hujus non constat. At neminem fugiet, sanguineas leges nec anno 777 quo primum totius Saxoniae senatus et populus Paderbrunnae conveniens, « ingenuitatem et alodem manibus dultum fecerunt nisi conservarent christianitatem et fidelitatem domni Caroli regis et Francorum, » nec anno 780, quo in synodo ad Lippibrunnon ecclesiae constructae et tota Saxonia inter episcopos presbyteros abbates et comites divisa est, nec demum anno 782 quo in conventu ad eundem locum generali ex nobilissimo Saxonum genere comites constituti sunt, sed tunc demum imponi et consentiri potuisse, cum, triennio post caedem Adalgisi et Geilonis exacto, tota Saxonia supplicio Ferdensi, pugnis ad Theotmelli, ad Hasam et ad Lippiam, et continuis Francorum caedibus, rapinis et vastationibus ad interuentionem usque deleta esset. Tunc enim Carolus an. 785 publicum populi sui conventum habuit ad Paderbrunnon « cum Francis et Saxonibus », ubi iis quae ad illius conventus rationem pertinebant peractis, ecclesiis per Saxoniam restauratis ^a et paulo post Widokindo et Abbione ad christianitatem conversis, tota Saxonia et in religione et in fidelitate regis per annos septem perstitit. Ad illud igitur potissimum tempus et locum edictum hocce pertinere censeo.

NOTÆ.

^a Vide Vitam S. Willehadi.

Capitula quae de partibus Saxonie constituta sunt ^a.

Primum *de maioribus capitulis* hoc placuit omnibus, ut ecclesiae Christi, quo modo construuntur in Saxonia, et Deo sacratae sunt, non minorem habeant honorem, sed maiorem et excellentiorem, quam ^b vana habuissent idolorum.

2. Si quis confugia fecerit in ecclesiam, nullus eum de ecclesia per violentiam expellere praesumat, sed pacem habeat usque dum ad placitum praesentetur; et propter honorem Dei sanctorumque ecclesiae ipsius reverentiam, concedatur ei vita et omnia membra. Emendat autem causam in quantum potuerit, et ei fuerit iudicatum; et sic ducatur ad praesentiam domni ^c regis; et ipse eum mittat ubi clementiae ipsius placuerit.

3. Si quis ecclesiam per violentiam intraverit, et in ea ^d per vim vel furtu aliquid abstulerit, vel ipsam ecclesiam igne cremaverit, morte moriatur.

4. Si quis sanctum quadragesimale ieiunium pro despectu ^e christianitatis contempserit, et carnem comederit, ^f morte moriatur. Sed tamen consideretur a sacerdote, ne forte causa necessitatis hoc cui-libet proveniat ut carnem commedat.

5. Si quis episcopum aut presbyterum sive diaconum interfecerit, similiter capite puniatur.

6. Si quis a diabulo deceptus crediderit, secundum morem paganorum, virum aliquem aut feminam strigam esse et homines ^g comedere, et propter hoc ipsam incenderit, vel carnem eius ad comedendum dederit, vel ipsam comederit, capitis ^h sententiae puniatur.

7. Si quis corpus defuncti hominis secundum ritum paganorum flamma consumi fecerit, et ossa eius ad cinerem redierit, capite puniatur.

8. Si quis deinceps ⁱ in gente Saxonorum inter eos latens non baptizatus se abscondere voluerit, et ad baptismum venire contempserit, paganusque permanere voluerit, ^j morte moriatur.

9. Si quis hominem diabulo sacrificaverit, et in

A hostiam more paganorum daemonibus obtulerit, morte moriatur.

10. Si quis cum paganis consilium adversus christianos inierit, vel cum illis in adversitate christianorum perdurare voluerit, morte moriatur. Et quicumque hoc idem fraude contra regem vel gentem christianorum consenserit, morte moriatur.

11. Si quis domino regi ^k infidelis apparuerit, capitali sententia puniatur.

12. Si quis filiam domini sui rapuerit, morte moriatur.

13. Si quis dominum suum vel dominam suam interfecerit, simili modo puniatur.

B 14. Si vero pro his mortalibus criminibus latenter commissis aliquis sponte ad sacerdotem confugerit, et confessione data ageri poenitentiam voluerit, testimonio sacerdotis ^l de morte excusetur.

15. *De minoribus capitulis* consenserunt omnes, ad unamquamque ecclesiam, curte et duos mansos terrae, pagenses ad ^m ecclesiam recurrentes condonant, et inter centum viginti homines, nobiles et ingenuis similiter ⁿ et litos, servum et ancillam eidem ecclesiae tribuant.

16. Et hoc Christo propitio placuit, ut undecumque census aliquid ad fiscum pervenerit, sive in frido, sive in quaecumque hanno, et in omni retributione ad regem pertinente, decima pars ecclesiis et sacerdotibus reddatur.

C 17. Similiter secundum Dei mandatum praecipimus ut omnes decimam partem substantiae et laboris suis ecclesiis et sacerdotibus donent, tam nobiles quam ingenui similiter et liti, iuxta quod Deus unicuique dederit christiano, partem Deo red'ant.

18. Ut in dominicis diebus conventus et placita publica non faciant, nisi forte pro magna necessitate aut hostilitate cogente; sed omnes ad ecclesiam currant ad audiendum verbum Dei, et orationibus vel iustis operibus vacent. Similiter et in festivitibus praeclaris Deo et ecclesiae conventui deserviant, et secularia placita demittant.

VARIANTES LECTIONES.

^a domini corr. domni codex. ^b eam corr. ea. ^c dispectu. corr. despectu. ^d omnes corr. homines. ^e capitali corr. capitis c. ^f rege corr. regi c. ^g testimonia sacerdote corr. testimonio sacerdotis c. ^h pagensis corr. pagenses ad c. ⁱ similiter. et litos seruam cod. *Contra Baluzius ita distinxit* : similiter et litos, servum.

NOTAE.

^a Capitulatio de partibus Saxonie constituta sunt Codex; quae correxi. Baluzius emendavit: Capitulatio de partibus Saxonie. Haec de partibus Saxonie constituta sunt.

^b Haec est lectio Edit. Rom. Germ. habent fana. BALUZ.

^c Durum sane istud, capitalem in eum sententiam dici qui in Quadragesima carnem comederit, si per contemptum fecerit Christianae fidei. Sed ita in populo contumaci fieri necesse erat, ne semper in paganismum relaberetur. Avo Ditmari, episcopi Metsepurgensis, haec erat consuetudo inter Polonos ut qui carnem post Septuagesimam manducasset, dentium evulsione puniretur. Ita enim ipse scribit in initio libri viii : « Quicumque post Septuagesimam carnem manducasse invenitur, abscissis dentibus graviter puniatur. Lex namque divina, in his regioni-

D bus noviter exorta, potestate tali melius quam jejunio ab episcopis instituto corroboratur. IDEM.

^d Alcuinus, epist. 104 : « Idecirco misera gens Saxonum toties baptismi perdidit sacramentum quia nunquam habuit in corde fidei sacramentum. » Vide Chronicon Moyssiacense ad an. 792. IDEM.

^e Quamvis religionis non sit cogere religionem, sed recurrit hic observatio sumpta ex Ditmaro. Itaque Andreas primus Hungariae rex, a perturbationibus hostium securus effectus, tanquam Carolum Magnum imitari vellet, anno 1047 « precepit universe genti suae, sub poena capitalis sententiae, ut deposito paganismus prius eis concessio, ad veram Christi fidem reverterentur, » ut ait Joannes de Thwrocz cap. 42 Chron. Hungarorum. Quod etiam proditum est ad Antonio Bonfinio decade 2, lib. ii, Rerum Hungaricarum. Id.

19. Similiter placuit his decretis inserere, quod omnes infantes infra annum baptizantur. Et hoc statuimus, ut si quis infantem intra circulum anni ad baptismum offerre contempserit, sine consilio vel licentia sacerdotis, si de nobile generi fuerit, centum viginti solidos fisco componant; si ingenuus¹, sexaginta; si litus, triginta.

20. Si quis prohibitum vel illicitum coniugium sibi sortitus fuerit, si nobilis, solidos sexaginta; si ingenuus², triginta; si litus, quindecim.

21. Si quis ad fontes aut arbores vel lucos³ votum fecerit, aut aliquit⁴ more gentiliū obtulerit, et ad honorem daemonum commederet; si nobilis⁵ fuerit, solidos sexaginta; si ingenuus, triginta; si litus⁶, quindecim. Si vero non habuerint unde praesentatim persolvant, ad ecclesiae servitium donentur usque dum ipsi solidi solvantur.

22. Iubemus ut corpora christianorum Saxonorum ad cimiteria ecclesiae deferantur, et non ad tumulus paganorum.

23. Divinos et sortilegos ecclesiis et sacerdotibus dare constituimus.

24. De latronibus et malefactoribus, qui de una comitatu ad alium confugium fecerint, si quis eos receperit in suam potestate, et septem⁷ noctibus secum detenerit, nisi ad praesentandum⁸, nostrum bannum solvat. Similiter si comis eum absconderit, et ad iustitiam faciendam praesentare noluerit, et ad hoc excusare non potest, honorem suum perdat.

25. De pignore, ut nullatenus alterum aliquis pig-
norare praesumat. Et qui hoc fecerit, bannum persolvat.

26. Ut nulli hominum contradicere viam ad nos veniendo pro iustitia reclamandi aliquis praesumat. Et si aliquis hoc facere conaverit, nostrum bannum persolvat.

27. Si quis homo fideiussorem invenire non potue-

rit, res illius in forbanno mittantur usque dum fideiussorem praesentet. Si vero super bannum in domum suam intrare praesumpserit, aut solidos decem aut unum bovem pro emendatione ipsius banni componat; et insuper unde debitor exstitit, persolvat. Si vero fideiussor diem statutum non observaverit, tunc ipse tantum damni incurrat quantum manus sua fideiussoris exstitit. Ille autem qui debitor fideiussori exstitit, duplum restituat pro eo quod fideiussorem in damnum cadere permisit.

28. De praemiis et muneribus, ut munera super innocente nullus accipiat. Et si quis hoc facere praesumpserit, nostrum bannum solvat. Et si, quod absit, forte comis hoc fecerit, honorem suum perdat.

29. Ut universi comites pacem et concordiam ad invicem habere studeant. Et si forte inter eos aliqua discordia aut conturbium ortum fuerit, aut nostrum solatium vel perfectum pro hoc non demittant.

30. Si quis comitem interfecerit, vel de eius morte consilium dederit, hereditas illius ad partem regis eveniat, et in ius eius redicatur.

31. Dedimus potestatem comitibus bannum mittere infra suo ministerio de fida vel maioribus causis in solid. 60. De minoribus vero causis comitis bannum in solid. 15 constituimus.

32. Si cuilibet homini sacramentum debet aliquis, aframeat illum ad ecclesiam sacramenta ad diem statutum. Et si iurare contempserit, fidem faciat, et solidos quindecim componat qui inactivus apparuit, et deinceps causam pleniter emendare faciat.

33. De periuris, secundum legem Saxonorum sit.

34. Interdiximus ut omnes Saxones generaliter conventus⁹ publicos nec faciant, nisi forte missus¹⁰ noster de verbo nostro eos congregare fecerit. Sed unusquisque¹¹ comes in suo ministerio placita et iustitias faciat. Et hoc a sacerdotibus consideretur, ne aliter faciat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ initio legebatur ingenuos... litos. ² ingenuis... litos cod. ³ lucas corr. lucos c. ⁴ aliquis corr. aliquit c. ⁵ ngolis corr. nobilis c. ⁶ litos corr. litus c. ⁷ VI em cod. ⁸ praesentendum c. ⁹ contos corr. conventus c. ¹⁰ messus corr. missus c. ¹¹ unusque corr. unusquisque c.

CAPITULARE LANGOBARDICUM (An. 786).

Anno 786 post Hardradi comitis et Thuringorum rebellionem, quae magnum in Caroli regno « conturbium » generaverat, compressam, cum rex populos sibi subiectos sacramenti vinculo astringendos iudicaret, atque expeditionem Beneventanam meditaretur, edictum hocce a Pippino rege promulgatum esse ex capitulis ejus 6, 7 et 9, conjicio. Textum ex unico codice bibl. Paris. n. 4615 restituere studui, atque ultiani capituli lacunas, quantum conjectura assequi mihi licuit, explere conatus sum.

1. De his feminis qui se Deo voverant, et se monachica veste induerant, et postea se maritis copularunt, ut inquiratur unusquisque in iudiciariam sibi commissas ubi eas invenerint, ut sine dilatazione eas ab ipsis illicitas coniunctionibus separare debeant, ut ipsae de supra memorata illicita coniunctione ad poenitentiae recurrant medicamentum.

2. De illos homines qui aliquam incantationem vel divinationem agent, vel his similia quae in conspectu Dei abhominatio esse videntur, similiter inquirat unusquisque, ubi eos invenerint, non dimittat illos sine disciplina correptionis, et faciant eos penitentiam agere de has illicitas presumptiones.

3. De pravis illos homines qui brunaticus colunt, et de hominibus suis subitus maida cerias incendunt, et votos vovent, ad (id est a) tale vero iniquitas eos faciant unusquisque; nisi voluerint ad ecclesia pacem offerre, simpliciter offerant, non cum aliqua de ipsa iniqua commixtione.

4. Similiter inquirat unusquisque homines sibi

commissos, ubi forsitan invenitur, ubi factae sunt inficitas coniunctiones, ita ut qui uxorem consobri-
no aut insobri-
no suo uxorem duxisset, aut etiam qualibet parentem suam sibimetipsos uxorem copulas-
set, sine omnem moderatione eos ab invicem separen-
tur, et eos ad penitentiae remedium faciant destinari.

5. Et hoc etiam scribimus, ut cuncti diligentes in-
quirat, ut si est homo uxorem habens, ut supra ipsa
cum alia adulterans, et concubinam ¹ habuerit, a ²
tali igitur illicita perpetrato faciat eos cum
omni sollicitudine separari. Sic placuit domni regi,
ut qui has nefandas criminas emendare de terminis
sibi commissis, ut diximus, emendare neglexerit,
ut in sacro palatio widrigildum suum componat.

6. De singulis capitulis quibus domnus rex missis
suis praecepit, qui nulla ³ sacramenta debeant audire
et facere, quam ob rem istam sacramenta sunt ne-
cessaria, per ordine ex antiqua consuetudine expli-
care faciunt, et quia modo isti infideles homines ma-
gnum conturbium in regnum domni Karoli regi vo-
luerint terminare, et in eius vita consiliati sunt, et
inquisiti dixerunt quod fidelitatem ei non iurasset.

7. Quomodo illum sacramentum iuratum esse de-
beat ab episcopis et abbatibus, sive ⁴ comitibus vel
bassis regalibus, necnon vice dominis, archidiaconi-
bus, adque canonicis. Clerici qui monachorum no-
mine non pleniter conservare videntur, et ubi regula
sancti Benedicti secundum ordinem tenent, ipsi in
verbum tantum et in veritate promittant ⁵, de qui-
bus specialiter abbas adducant domno nostro; deinde
advocatis et vicariis, centenariis, sive fore censiti
presbyteri, atque cunctas generalitas populi, tam
puerilitate annorum 12 quamque de senili, qui ad
placita venissent, et iussionem adimplere seniorum
et conservare possunt, sive pagenses ⁶, sive episco-
porum et abbatissuarum vel comitum hominum, et
reliquorum hominum, fisciini quoque et coloni, et
ecclesiasticis adque servi, qui honorati beneficia et
ministeria tenent, vel in bassallatico honorati sunt

A cum domini sui, et caballos, arma, et scuto, et lancea,
spata et senespasio habere possunt, omnes iurent,
et nomina vel numerum de ipsis qui iuraverunt ipsis
missis in brebem secum adportent. Et comites simi-
liter de singulis centini esse noti, tam de illos qui
infra pago nati sunt, pagensales fuerint, quamque et
de illis qui aliunde in bassallatico commendati sunt.
Et si fuerint aliquis qui per ingenio fugitando de co-
mitatu ad aliud comitatu se propter ipsum sacramen-
tum distulerit, aut per superbia iurare noluerint, se-
moti per brebem renuntiare sciant, et tales aut per
fideiussores mittant; et ipsi fideiussores non habue-
rint qui in praesentia domni regis illos abducant,
sub custodia servetur. Aut si in illo vicino habitare
voluerint, sicut caeteri iurent. Et si fugitivum quis
devenierint, domno regi nuntiatum fiant per ipsos
missos.

8. Explicare debent ipsi missi, qualiter domni regi
dictum est, quod multi se complangunt legem non ha-
bere conservatam, et quia omnino voluntas domni
regis est, ut unusquisque homo suam legem pleniter
habeat conservatam. Et si alicui contra legem factum
est, non est voluntas nec sua iussio. Verumtamen si
comis aut missus vel quilibet homo hoc fecit, fiat an-
nuntiatum domni regi, quia ipse plenissime haec
emendare vult. Et per singulos inquirent, quale
habeant legem ex nomine; et nullatenus sine ⁷ co-
mite de ipso pago istam legationem perficiant. Ex-
cepto si ille comis in alia utilitate domni regis non
fuerit, aut aliqua infirmitas eum non detenuerit, quod
ibi esset, non habeat.

9. ^a Ut parata servitia habeant ipsi missi una cum
comitibus qui in eorum ministeriis fuerint, ut omnes
generaliter hoc anno veniant hostiliter in solatio
domni regis sicut sua fuerit iussio, et pacem in transitu
custodiant infra patria; qui per epistolas suas de
voluntate sua illis significare vult, quando vel ubi
debeant inter se coniungi.

Expliciunt capitula.

VARIANTES LECTIONES.

¹ concubam c. ² aut f. ³ illa? nova? ⁴ sine c. ⁵ permittant c. ⁶ palenses c. ⁷ si c.

NOTÆ.

^a Quæ in hoc capite littera obliqua leguntur, ex conjectura supplevi.

ENCYCLICA DE LITTERIS COLENDIS.

(Hanc videsis inter epistolas Caroli Magni, Patrologiæ tomo XCVIII.)

CAPITULARE ECCLESIASTICUM. An. 789 (23 Mart. Aquis).

In edendo capitulari codices hi ad manus fuerunt : 1. Cod. bibl. Guelferbytanæ olim Helmstadiensis, Ms., in-8° majori, littera Anglosaxonica exaratus, sæculi viii exeuntis vel ix. 2. C. bibl. Sangallensis n. 753 membr. sæc. ix ineuntis. 3. C. bibl. Palatinæ Vindobonensis in catalogo juris canonici n. 428 signatus, membr. sæc. ix, in 8° maj. 3 b. C. bibl. regie Monacensis inter libros sancti Emmerammi Ratisponenses E. 91 signatus, qui anno 821 exaratus, a me tamen cum editis non est collatus. 3 c. C. bibl. regie Monacensis inter libros Tegernseenses membr. sæc. ix, unde editio princeps Amerpachii fluxit. 4. C. bibl. Guelferbytanæ Blankenburgensis sæc. x. 5. C. bibliothecæ ducalis Gothanæ sæc. xi. Præcipuas Baluzii lectiones signa B. notavi.

Regnante domino nostro Iesu Christo in perpetuum. Ego Carolus, gratia Dei eiusque misericordia donante, rex et rector regni Francorum, et devotus sanctae ¹ ecclesiae defensor humilisque adiutor, omnibus ecclesiasticae pietatis ordinibus, seu saecularis potentiae dignitatibus, in Christo domino deo aeterno, perpetuae pacis et beatitudinis salutem. Considerans pacifico ² piaie mentis intuitu, una cum sacerdotibus et consiliariis nostris, abundantem in nos ³ nostrumque populum Christi regis clementiam, et quam necessarium est non solum toto corde et ore eius pietati ⁴ agere gratias incessanter, sed etiam continua bonorum operum exercitatione eius insistere laudibus, quatenus qui nostro regno tantos contulit honores, sua protectione nos nostrumque regnum in aeternum conservare dignetur. Quapropter placuit nobis vestram rogare solertiam, o pastores ecclesiarum Christi, et ductores ⁵ gregis eius, et clarissima mundi luminaria, ut vigili cura et sedula ammonitione populum Dei per pascua ⁶ vitae aeternae ducere ⁷ studeatis, et errantes oves, bonorum ⁸ exemplorum seu ahortationum humeris intra ecclesiasticae firmitatis muros reportare satagimini; ne lupus insidians aliquem canonicas sanctiones transgredientem, vel paternas traditiones universalium conciliorum excedentem, quod absit, inveniens devoret. Ideo magno ⁹ devotionis studio ammonendi et adhortandi sunt, immo compellendi, ut firma fide et infatigabili perseverantia intra paternas sanctiones se contineant: in quo opere et studio ¹⁰ sciat certissime sanctitatis vestra nostram vobis cooperare ¹¹ diligentiam. Quapropter et nostros ad vos direximus missos, qui

A ex nostri nominis auctoritate una vobiscum ¹² corrigere quae corrigenda essent. Sed et aliqua capitula ex canonicis institutionibus, quae magis nobis ¹³ necessaria videbantur, subiunximus. Ne aliquis, quae-so, huius pietatis ammonitionem esse praesumptionem iudicet, qua nos errata corrigere, superflua abscidere, recta coartare ¹⁴ studemus ¹⁵, sed magis benivolo caritatis animo suscipiat. Nam legimus in regnorum libris, quomodo sanctus Iosias regnum sibi a Deo datum circumeundo, corrigendo, ammonendo, ad cultum veri Dei studuit revocare. Non ut me eius sanctitate aequerabilem faciam, sed quod nobis sunt ubique sanctorum semper exempla sequenda, et quoscumque poterimus, ad studium bonae vitae, in laudem et in gloriam domini nostri Iesu Christi, congregare necesse est. Quapropter, ut praediximus, aliqua capitula notare iussimus, ut simul haec eadem vos ammonere studeatis, et quaecumque vobis alia necessaria esse sciatis ¹⁶, ut et ista et illa aequali intentione praedicetis. Nec aliquid quod vestrae sanctitati et ¹⁷ populo Dei utile videatur, amittite ¹⁸ ut pio studio non ammoneris; quatenus ut et vestra solertia et subditorum ob obedientiam aeterna felicitate ab omnipotente Deo remuneretur.

OMNIBUS ¹⁹. — 1. a Sunt enim aliqui, qui culpis exigentibus ab episcopo proprio excommunicantur, et ab aliis ecclesiasticis vel laicis praesumptiose in communionem accipiuntur: quod omnino sanctum Nicenum concilium, simul et Calcedonense, necnon et Antiochenum atque Sardicense, fieri prohibent ^b.

EPISCOPIS ²⁰. — 2. Item enim habet ²¹ in eodem con-

VARIANTES LECTIONES.

¹ s. Dei ecclesiae 2. ² pacifici ac pie 2. ³ deest 2. 5. ⁴ et oreque pietate 2. ⁵ doctores 2. 4. ⁶ pascuae 4. ⁷ docere 2. ⁸ b. exemplo operum seu adhortatione Bal. ⁹ magnae 5. B. ¹⁰ operis studio B. ¹¹ cooperari B. ¹² nobiscum 1. ¹³ vobis B. ¹⁴ cohortare 1. ¹⁵ studuimus B. ¹⁶ scitis 4. B. ¹⁷ deest 2. 5. 3. c. 5. B. ¹⁸ omittatis 3. 4. omittite 3 c. deest 2. ¹⁹ episcopis omnibus 2. rubricae omnes desunt 5. ²⁰ ad sacerdotes B. ²¹ habetur B.

NOTAE.

^a Burchardus refert ex concilio Rothomagensi, cap. 3. Sed hic observandum est, quod ad Reginonem et Gratianum persaepe monuimus, Burchardum diligentissima cura providisse ne capitula quae ex capitularibus regum nostrorum describebat apparerent hinc sumpta, eamque ob causa nulla tribuisse vetustis synodis et pontificibus Romanis, huncque esse fontem tot Gratiani errorum. Itaque licet Burchardus caput istud referat ex concilio Rothomagensi, nihilominus certum est sumptum ab illo esse ex libro primo Capitularium. BALUZ.

^b (Conc. Nic. can. 5.) De his qui excommunicantur, sive clerici, sive laici, ab episcopis per suas quasque parochias, servetur ista sententia, ut ii qui ab aliis excommunicantur, ab aliis non recipiantur. Requiritur sane ne forte pro aliqua indignatione animi aut contentione, aut quolibet tali commotione stomachantis episcopi, affecti sint. Ut ergo haec digna possint examinatione perquiri rectum esse visum est per singulos annos in singulis quibusque provinciis bis in anno episcoporum concilia fieri, ut simul omnes in unum convenientes ex universa provincia, ejusmodi examinentur quaestiones; ut ita demum qui ob culpas suas episcoporum suorum offensam merito contraxerunt, digne etiam a caeteris excommunicati similiter habeantur, usquequo vel in commune omnibus vel ipsi episcopo suo fuerit visum humaniorem

circa eos tenere sententiam. Agantur autem concilia, semel quidem ante dies quadagesime; ut omnibus, si quae sunt, simultatibus amputatis, mundum Deo solemne munus possit offerri. Secundo vero agantur circa autumnum tempus. — (Conc. Antioch. can. 2.) Non autem liceat communicare excommunicatis, neque per domos ingredi, et cum eis orare qui ecclesiae non participant, neque in alteram ecclesiam recipi qui ab alia segregantur. Quod si visus fuerit quilibet episcoporum vel presbyterorum, aut diaconorum, vel etiam quis in canone detentus, excommunicatis communicare, et hunc oportet communionem privari, tanquam ecclesiae regulas confundentem. — (Ibid. can. 6.) Si quis a proprio episcopo excommunicatus est, non eum prius ab aliis debere suscipi, nisi a suo fuerit receptus episcopo, aut concilio facto occurrat et respondeat. Et si synodo satisfecerit, et statuerit, sub alia sententia recipi oportere. Quod etiam circa laicos, et presbyteros et diaconos, et omnes qui in clero sunt, convenit observari. — (Conc. Sardic. can. 16.) Hosius episcopus dixit: Hoc quoque omnibus placeat, ut sive presbyter, sive diaconus, sive quis clericorum, ab episcopo suo communionem fuerit privatus, et ad alterum episcopum perrexerit, et scierit is, ad quem confugit, eum ab episcopo suo fuisse abjectum, non oportet ut ei communionem indulgeat. Quod si fecerit, sciat se convocatis episcopis causas

cilio, ut eorum qui ad ordinandum veniunt, ^a fides et vita prius ab episcopo diligenter discutatur, et sic ordinentur ^b.

OMNIBUS. — 3. Item in eodem concilio, necnon et in Antiocheno, simul et in Calcedonense, ut fugitivi clerici et peregrini a nullo recipiantur, nec ordinentur, sine commendaticii litteris, et sui episcopi vel abbatis licentia ^c.

OMNIBUS ¹. — 4. Item in eodem sinodo interdictum est praesbiteris et diaconibus, vel omnibus qui in clero sunt, mulierem ² habere in domo sua propter suspicionem, nisi matrem, aut sororem, vel

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest 1. ad solos sacerdotes B. ² m. non h. 2? 4. B. ³ deest 1. ⁴ praecepit 2—4. B. ⁵ ad sacerdotes B. ⁶ canibus 1. ⁷ communica 1.

NOTÆ

esse dicturum. Universi dixerunt: Hoc statutum et pacem servabit, et concordiam custodiet.

^a Adrianus papa in epistola ad Tilpinum Ecclesie Rhemensis archiepiscopum apud Flodoardum, lib. II, cap. 17, Historie Rhemensis: « Injungimus etiam fraternitati tue ut quia de ordinatione episcopi nomine Lul sanctæ Moguntinæ Ecclesiæ ad nos quædam pervenerunt, assumptis tecum Viomago et Possessor episcopis et Missis gloriosi ac spiritualis filii nostri Caroli Francorum regis, diligenter inquiras omnia de illius Ordinatione, et fidem ac doctrinam illius atque conversationem et mores ac vitam investigates. » BALUZ.

^b (Conc. Nic. can. 9.) Si qui sine examinatione profecti sunt presbyteri, et examinati confessi sunt peccata sua, et cum confessi sunt, contra regulam venientes homines manus eis temere imposuerunt, hos ecclesiasticus ordo non recipit. In omnibus enim quod irreprehensibile est catholica defendit Ecclesia.

^c (Conc. Nic. can. 16.) Si qui sine respectu agentes, et timorem Dei ante oculos non habentes, neque ecclesiastica statuta custodientes, recesserint ab ecclesia sua, sive presbyteri, sive diaconi, sive in quocunque ordine ecclesiastico positi fuerint, hi nusquam suscipi debent in alia ecclesia: sed cum omni necessitate cogantur ut redeant ad Ecclesias suas. Aut si permanserint, excommunicatos eos esse oportet. — (Ibid. can. 17.) Si quis autem ausus fuerit aliquem qui ad alterum pertinet, ordinare in suam Ecclesiam, cum non habeat consensum episcopi illius a quo recessit clericus suus, irrita sit huiusmodi ordinatio. — (Conc. Antioch. can. 5.) Si quis presbyter, vel diaconus, vel quilibet clericus, deserta sua Ecclesia, ad aliam transeundum esse crediderit, et ibi paulatim tentat, quo migravit, perpetuo permanere, ulterius ministrare debet, præsertim si ab episcopo suo ad revertendum fuerit exhortatus. Quod si et post evocationem sui episcopi non obaudiat, sed perseveraverit, omnibus modis ab officio deponi debere, nec aliquando spem restitutionis habere. Si quem vero post hanc culpam depositum alius episcopus susceperit, et ipse a communi synodo poenam merebitur increpationis, tanquam ecclesiastica iura dissolvens. — (Concil. Chalced. can. 15.) Peregrinos clericos et lectores in aliena civitate, sine synodiciis litteris episcopi sui, penitus nusquam ministrare posse.

^d (Con. Nic. can. 3.) De suspectis vero omnimodis interdicat sancta synodus, neque episcopo, neque presbytero, neque diacono, neque omnino ulli clericorum, habere secum mulierem extraneam; nisi forte mater sit, aut soror, aut avia; in his namque personis et harum similibus omnis suspicio declinatur. Qui autem præter hæc agit, periclitabitur de clero suo.

^e (Con. Nic. can. 17.) Quoniam multi clerici avari-

tas tantum personas quæ suspicionem effugiunt ^d.

OMNIBUS ³. — 5 Item in eodem concilio, seu in decretis papæ Leonis, necnon et in canonibus quæ dicuntur apostolorum, sicut et in lege ipse Dominus præcepit ⁴, omnino omnibus interdictum est ad usuram aliquid dare ^e.

EPISCOPIS ⁵. — 6. ^f Auditum est aliquos presbiteros ⁶ missam celebrare, et ^b non communicare: quod omnino in canonibus ⁶ apostolorum interdictum esse legitur. Vel quomodo dicere recte potest, si non communicaverit ⁷, sumpsimus, Domine, sacramenta? Hæc vero per singula capitula in statutis

tæ causa turpia lucra sectantes, oblique divini præcepti quod dicit: *Qui pecuniam suam non dedit ad usuram*, fornantes centesimas exigunt, statuit hoc sanctum concilium, ut si quis inventus fuerit post hanc definitionem usuras accipere, vel ex quolibet tali negotio turpia lucra sectari, vel etiam species frugum ad sexcuplum dare, omnis qui tale aliquid commentus fuerit ad quæstum, abscindatur ex clero, et alienus ab ecclesiastico habeatur gradu. — (Can. apost. 44.) Episcopus, presbyter, aut diaconus usuras a debitoribus exigens, aut desinat, aut certe damnetur.

^f Regino non annotavit in sua Collectione locum ex quo descripsit hoc caput. Burchardus refert ex concilio Aurelianensi, cap. 10. Recte Fulbertus ex libro primo Capitularium cap. 6. BALUZ.

^g Hic per missæ celebrationem Joachimus Vadianus, lib. VI de Eucharistia, pag. 215, intelligit distributionem Eucharistie. Hæc sunt ejus verba: « Exstat apud eundem (id est, apud Ansegisum) alia principis constitutio, qua cavebatur ne presbyteri missas celebrarent et communione abstinere. Erant enim qui in missæ sacro Eucharistiam dabant plebi, ipsi interim nihil sumentes. Jubet igitur princeps ut in missis peragendis non solum alii exhibeant Eucharistiam, sed etiam ipsi sumant. Quod sane jubere non potuisset nisi publicæ missæ ritum illum veterem plebis communicantis retinuissent. » Sed non cepit Vadianus, ut ego quidem arbitror, sensum verborum Caroli. Illud tantum vult princeps, ut quotiescunque presbyter corpus et sanguinem Christi in altario immolat, toties communique, ut patet ex verbis Concilii Toletani duodecimi relatis infra lib. VI, cap. 120. Id.

^h Id est, non se præbere participes perceptionis corporis et sanguinis Christi, ut legitur infra lib. VI, cap. 120, sive communionis sanctæ gratiam non sumere, ut legitur in Canone quinto concilii Toletani duodecimi. Inde in admonitione synodali antiqua præcipitur ut *nullus missam cantet qui non communicet*. Quod in nova admonitione synodali ita exprimitur: « Missam jejuni tantum celebrate, et in ea corpus et sanguinem Domini nostri Jesu Christi cum omni reverentia et tremore sumite. » Et in inquisitione quam episcopus in sua visitatione faciebat legitur, cap. 42, interrogare episcopum debuisse presbyterum, *Si missam cantat et non communicat*. Fallitur ergo vehementer Simon Goulartius, qui in additionibus ad Catalogum testium veritatis, pag. 1020, putat in hoc capite nostro agi de presbytero qui adstantes non admittit ad communionem. Cæterum Fulbertus aliquid legisse isthuc videtur quod nos latet. Etenim scribens ad œconomum Aurelianensis Ecclesiæ de presbytero quodam qui missas celebrasse et non communicasse compertus erat ait eum, si id fecit timor indiscretus, de levi culpa

Nicaeni concilii legere potestis, seu ¹ in aliis sanctorum patrum sinodalibus edictis ^a.

OMNIBUS. — 7. In Antiocheno concilio, quod his qui damnati sunt a synodo vel a suo episcopo, et postea ministrare praesumunt, praecipitur ut nullus audeat ei ² communicare. Si quis vero eo ³ communicat ⁴, simili sententia ⁵ subiaceat sicut et damnatus ^b.

EPISCOPIS. — 8. Item in eodem concilio, ut ad metropolitanum episcopum, suffragani episcopi ⁶ respiciant, et nil novae ⁷ audeant facere in suis parrochiis ^c sine conscientia et consilio sui metropolitani et metropolitanus sine eorum consilio ^d.

SACERDOTIBUS. — 9. Item in eodem concilio, si-

VARIANTES LECTIONES.

¹ seu et in B. ² ei 2. *deest* B. ³ ei 3. eis 2. 3 c. 4. B. ⁴ communicaverit B. ⁵ sententiae B. ⁶ suffraganei r. B. ⁷ nihil novi 3c. et in ancyronensi B. ⁹ omnia 1. ¹⁰ omnibus 4. ¹¹ *deest* B. ¹² urteili: in marg. 1. ¹³ decretalibus B. ¹⁴ innocentis 1. ¹⁵ facere B.

NOTÆ.

castigandum esse cum pietate, sicut legitur in *Capitularium lib. 1, capitulo vi.* BALUZ.

^a (Conc. apost. 9.) Si quis episcopus, aut presbyter aut diaconus, vel quilibet ex sacerdotali catalogo facta oblatione non communicaverit, aut causam dicat, ut si rationalis fuerit, veniam consequatur; aut si non dixerit, communione privetur, tanquam qui populo causa lésionis exstiterit, dans suspicionem de eo qui sacrificavit quod recte non obtulerit.

^b (Conc. Antioch. can. 4.) Si quis episcopus a synodo, vel presbyter vel diaconus a proprio episcopo, fuerit exactoratus, et praesumpserit sacri ministerii quippiam, non ei amplius liceat, neque in alia synodo spem restitutionis habere, neque assertionis alicujus locum; sed et communicantes ei, omnes abjiciantur ab ecclesia; et maxime si postquam cognoverunt sententiam adversus eum prolatam, ei contumaciter communicaverint.

^c Id est, in aliarum synodorum canonibus, nimirum in canone octavo concilii secundi Carthaginensis, canone 37, Martini Bracharensis, cujus capitula in antiquis codicibus citantur sub nomine Martini papae vel concilii Bracharensis, et in decretis pontificum Romanorum quae referuntur a Gratiano 11. q. 3. In illis enim locis agitur de episcopis et presbyteris damnatis et tamen ministrantibus. BALUZ.

^d (Conc. Antioch. can. 9.) Per singulas provincias episcopos constitutos scire oportet episcopum metropolitanum, qui praest, curam et sollicitudinem totius provinciae suscepisse. Propter quod ad metropolitanam civitatem ab his qui causas habent, sine dubio concurratur. Quapropter placuit eum et honore praerire, et nihil ultra sine ipso reliquos episcopos agere secundum antiquam patrum nostrorum, quae obtinuit, regulam, nisi haec tantum quae uniuscujusque Ecclesiae per suam diocesim competunt. Unumquemque enim episcopum oportet potestatem habere suae diocesis ad hanc gubernandam secundum competentem sibi reverentiam, ad providendum regioni quae subest ipsius civitati, ita ut etiam ordinare ei presbyteros et diaconos probabili iudicio liceat, et de singulis moderatione et pondere disceptare. Ultra autem nihil agendum permittitur citra metropolitani episcopi conscientiam.

^e (Conc. Antioch. can. 20.) Qui in fundis et villis constituti sunt chorepiscopi, tametsi manus impositiones ab episcopis susceperunt, et ut episcopi consecrati sunt, placuit sanctae synodo scire eos oportere modum proprium retinere, et gubernare adjacentes Ecclesias sibi commissas, et esse contentos

A mul et ⁸ Acyronense, ut chorepiscopi ⁹ cognoscant modum suum, et nihil faciant absquae licentia episcopi in cuius parrochia habitant ^e.

OMNI ⁹ CLERO ¹⁰. 10. Item in eodem concilio, ut ^f episcopus vel quilibet ex clero sine consilio vel literis episcoporum, vel metropolitani, non audeant regalem dignitatem pro suis causis clamare, sed in commune episcoporum concilio causa eius ¹¹ examinetur ¹² ^g.

EPISCOPIS. — 11. Item in eodem concilio, simul et in Sardicense, necnon et in decretis ¹³ Innocenti ¹⁴ papae, ut nullus episcopus in alterius parrochia ordinationes aliquas audeat efficere ¹⁵ vel negotia peragere quae ad eum non pertinent ^h.

B propria sollicitudine et gubernatione quam suscepunt. Constituire autem his permittitur lectores et subdiaconos et exorcistas, quibus sufficiat istorum tantum graduum licentiam accepisse. Non autem presbyterum, non diaconum audeant ordinare praeter conscientiam episcopi civitatis, vel Ecclesiae cui adjacens invenitur, seu ipse, seu regio in qua praesse dignoscitur. Quod si praevericari ausus fuerit constituta, deponi eum et dignitate qua praeditus est debere privari. Chorepiscopus autem ab episcopo civitatis vel loci, cui adjacet, ordinandus est. — (Conc. Ancyran. can. 15.) Vicariis episcoporum, quos Graeci chorepiscopos dicunt, non licere presbyteros vel diaconos ordinare; sed nec presbyteris civitatis sine episcopi praepoto amplius aliquid jubere, vel sine auctoritate litterarum ejus in unaquaque parrochia aliquid agere.

^f Inter K. M. Langobardicas leges in cod. V. Vn. E. et Mur. c. 146.

C ^g (Conc. Antioch. can. 11.) Si quis episcopus, vel presbyter, vel omnis omnino qui est sub ecclesiastica regula constitutus, praeter consilium et litteras eorum episcoporum qui sunt intra provinciam, et maxime metropolitani, ad imperatorem perrexerit, hunc abdicari et ejici non solum communione debere, sed a propria dignitate privari, tanquam molestum et importunum imperialibus auribus, contra ecclesiastica constituta. Si autem necessitas cogat ad imperatorem excurrere, cum deliberatione et consilio metropolitani ipsius provinciae, episcopi et cæterorum conscientia qui in eadem provincia sunt, et litteris, ire debebit.

^h (Conc. Antioch. can. 15.) Nullum episcoporum debere ex alia provincia ad aliam transitum facere, et ordinare aliquos in ecclesiis, aut provehere ad sacrum ministerium; nec alios illuc secum attrahat episcopos, nisi forte rogatus per litteras abierit, non solum a metropolitano, sed ab his qui cum eo sunt provinciae episcopis. Quod si nullo invitante inordinate superveniat, et aliquos vel ordinare praesumpserit, vel quolibet actus illi Ecclesiae competentes ad se minus pertinentes usurpare tentaverit, vacua quidem et inania erunt omnia quae gesserit, ipse vero hujus indiscipline ausus et irrationabilis coepi dignas causas expendat, tanquam depositus a sancta synodo, et propter hujusmodi praesumptionem jam praedamnatus. — (Conc. Sard. can. 18.) Januarius episcopus dixit: Illud quoque statuat sanctitas vestra, ut nulli liceat episcopo alterius episcopi civitatis ministerium ecclesiasticum sollicitare, et in suis parrochiis ordinare. Universi dixerunt: Placet; quia ex his intentionibus solet nasci discordia. Et ideo pro-

EPISCOPIS ¹. — 12. Item in eodem concilio, ut A episcopus eius ecclesiae curam habeat ad quam ordinatus est ^a.

EPISCOPIS ². — 13. Item in eodem concilio, nec non et in Calcidonense, ut provinciales episcopi cum suo metropolitano bis in anno propter causas ecclesiae concilia celebrent ^b.

EPISCOPIS ³. — 14. In concilio Laodicense ⁴, nec non et ⁵ in Africano, praecipitur, ut monachi et clerici ^c tabernas non ingrediantur edendi vel bibendi causa ^d.

AD OMNES ⁶. — 15. Item in eodem concilio, ut a vespera usque ad vesperam dies dominica servetur ^e.

OMNIBUS. — 16. Item in eodem concilio, ut ^f ignota angelorum nomina nec fingantur, nec nominentur, nisi illos ⁷ quos habemus in auctoritate: id sunt Michahel, Gabrihel, Raphahel ⁸.

CLERICIS ⁹ ET NONNANIS ⁹. — 17. Item in eodem concilio, quod non oporteat mulieres ad altare ingredi ^b.

SACERDOTIBUS ¹⁰. — 18. Item in eodem concilio,

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest 1. ² deest 1. ³ deest 1. ⁴ laodicensis 1. laudicense 2. ⁵ deest 1. 3. ⁶ ad o. deest 1. clericis 2. omnibus 4. ⁷ illorum B. ⁸ feminis 2. ⁹ nonnannis 1. monachis 4. ¹⁰ Omnibus 1. Ad Sacerdotes. B.

NOTAE.

hibet omnium sententia ne quis hoc facere audeat. — (Innocent. epist. 7.) Innocentius Florentino episcopo Tiburtinensi. Non semel sed aliquotiens clamat Scriptura divina transferri non oportere terminos a patribus constitutos: quia nefas est, si quod alter semper possederit, alter invadat. Quod tuam bonitatem frater et coepiscopus noster Ursus adserit perpetrasset. Nam Nomentanam sive Filiciensem parochiam ad suam diocesim a maioribus pertinentem, invasisse te, atque illic divina celebrasse mysteria in consilio eodem ac nesciente, non sine dolore conquestus est. Quod si verum est, non leviter te culpam incurrisse cognoscas. Unde si declinare cupis tantae usurpationis invidiam, nostris litteris admonitum te convenit abstinere. Certe si aliquid tibi credis iustitiae suffragari, integris omnibus et in pristino statu manentibus, post dies venerabiles paschae adesse debebis, ut memoratis possis intentionibus respondere, partibusque in medio collocatis, quid antiquitas aut veritas habeat inquiramus.

^a (Conc. Antioch. can. 21.) Episcopum de diocesi ad alteram diocesim non debere transire, neque si seipsum ingesserit, neque si a populo fuerit violenter attractus, neque si etiam hoc ei ab episcopis sua detur. Manere autem eum debere in Ecclesia Dei quam ab initio sortitus est, et non ab ea alio demigrare, secundum regulam super hoc olim a Patribus constitutam.

^b (Conc. Antioch. can. 20.) Propter ecclesiasticas curas et quae existunt controversias dissolvendas, sufficere visum est bis in anno per provincias singulas episcoporum concilium fieri. Primo quidem post tertiam hebdomadam Paschalis festivitatis, ita ut in quarta hebdomada quae consequitur, id est, mediae pentecostes, concilium compleatur. Admoneant autem provinciales episcopi hi qui in amplioribus, id est, qui in metropolitanis civitatibus degunt. Secundum vero concilium Idibus octobribus habeatur, qui dies apud Graecos hyperberetæ mensis decimus quintus invenitur. In ipsis autem conciliis et presbyteros et diaconos praesentes esse oportet, et omnes quotquot se laeos existimant, et synodicam expectare sententiam. Nec liceat aliquibus apud semetipsos sine metropolitanorum episcoporum conscientia synodos facere, quibus de omnibus causis constat permissum esse iudicium. — (Conc. Chalcedon., can. 19.) Ad aures nostras pervenit quoniam in provinciis non fiunt episcoporum synodi secundum canonem constituta, et hinc multa rerum ecclesiasticarum quae emendanda sunt, negligi. Sancta igitur synodus constituit, secundum canones Patrum, bis in anno episcopos in idipsum in unaquaque provincia convenire quo metropolitanus constituerit, et omnia quaecunque emeruerint corrigere. Episcopi vero qui non convenerint, in propriis positi civitatibus, et non per protectionem absentes, maxime suppeditante salute, et a necessariis et excusabilibus occupationibus liberi, fraternitatis intuitu corripiantur.

^c Vide epistolam Hincmari ad Hadrianum II, inter acta synodi Duziacensis pag. 310. in editione Cello-tii.

^d (Conc. Laodic. can. 24.) Quoniam non oportet altario servientes, a presbyteris usque ad diaconos, et deinceps ordinis ecclesiastici omnes usque ad ministros, aut lectores, aut psaltas, aut exorcistas, aut ostiarios, aut etiam eos qui in proposito sunt continentiae, tabernas introire. — (Conc. Afric., can. 7.) Ut clerici edendi vel bibendi causa tabernas non ingrediantur, nisi peregrinationis necessitate compulsi.

^e (Conc. Laodic., can. 29.) Non oportet Christianos judaizare et in sabbato vacare, sed operari eos in eadem die. Dominica vero, praeposendo eandem diem, si hoc eis placet, vacant tanquam Christiani. Quod si inventi fuerint judaizare, anathema sint.

^f Constitutum istud, ut opinor, ad reprimendam eorum insanam superstitionem qui varia angelorum nomina fingebant; ut Aldebertus, qui in oratione sua nominabat Urielem, Raguelem, Tubuelem, Michaellem, Adinum, Tubuam, Sabaoe, et Sinuelem. De qua re cum ageretur in synodo congregata Romae in patriarchio Lateranensi, papaque Zacharias interrogasset episcopos, illi itaque responderunt: « Veto nomina angelorum, quae in sua oratione Aldebertus invocavit, non angelorum, praeterquam Michaelis, sed magis daemones in sua oratione sibi ad praestandum auxilium invocavit. Nos autem, ut a vestro sancto apostolatu edocemur, et divina tradit auctoritas, non plusquam trium angelorum nomina cognoscimus, id est, Michael, Gabriel, Raphael. » Mirum est autem Urielem, Raguelem, et Tobielem, nominari in litanis quas nuper dominus Joannes Mabillonius vulgavit in tomo secundo Analectorum suorum p. 682, et Carolinus vocavit. Nam post synodum illam Romanam fas non erat nominare hos angelos, quia non erant in auctoritate, ut dicitur in nostro capite. Urielis tamen angeli nomen diu inter ante tempora Adelberti et Caroli Magni cognitum fuisse probat inscriptio reperta Romae in Vaticano, anno 1544, in sepulchro Mariae conjugis Honorii imp.; in quo, ut Surius tradit in Comm. rerum in orbe gestarum, inventa fuit lamina ex auro et in ea haec nomina, Michael, Gabriel, Raphael, Uriel, Graecis litteris. Scriptum S. Angilberti de aedificiis, reliquiis, vasis, etc., cœnobii Centulensis apud Bolland. tom. III Feb.: « In ecclesiis vero sanctorum angelorum Gabrielis, Michaelis et Raphaelis altaria tria. » Vide Burchardum, lib. III, cap. 198 et Franc. Alteserram in notis ad breviationem Canonum Ferrandi, pag. 124. Baluz.

^g (Conc. Laodic. can. 53.) Quod non oportet Christianos, derelicta Ecclesia Dei, abire, et angelos nominare, et congregationes facere: quae omnia interdicta sunt. Quicunque autem inventus fuerit occulte huius idololatriae vacans, anathema sit, quoniam derelinquens Dominum nostrum Jesum Christum Filium Dei, accessit ad idola.

^h (Conc. Laodic. can. 44.) Non oportet mulieres ingredi ad altare.

ut cauclearii ¹, malefici, incantatores, vel incantatrices fieri non sinantur ^a.

OMNIBUS ². — 19. Item in eodem concilio, necnon et in Sardicense, quod non oporteat in villolis ³ vel in agris episcopos constitui ^b ⁴.

SACERDOTIBUS ⁵. — 20. Item in eodem concilio, ut canonici libri tantum legantur in ecclesia ^c.

CLERICIS ET MONACHIS ⁶. — 21. In concilio Calcidonense, ut non oporteat episcopos aut quemlibet ex clero per pecunias ordinari: quia utrique deponendi sunt, et qui ordinat, et qui ordinatur, necnon et qui mediator est inter eos.

VARIANTES LECTIONES.

¹ coclearii 2. B. coglearii. 2 ² episcopis 1. ³ villulis 2. 4. B. ⁴ constituere B. ⁵ omni clero 1. ⁶ episcopis et omni clero 1. ⁷ ita 1. 2. 3 c. 5.; contra 3. 4. B. pergunt. ⁸ deest 1. ⁹ inter K. M. Langob. cap. 136. Mur. ¹⁰ c. nec presbyteri B. ¹¹ cum S. 1.

NOTÆ.

^a (Conc. Laodic. can. 36.) Quoniam non oportet ministros altaris, vel clericos, magos aut incantatores esse, aut facere quæ dicuntur phylacteria, quæ sunt magna obligamenta animarum. Hos autem qui talibus rebus utuntur, projici ab Ecclesia jussimus.

^b (Conc. Sardic. can. 6.) Non oportet in vicis et in villis episcopum ordinari, sed eos qui circumstant constitui. Hos autem qui hinc ordinati sunt, nihil agere sine conscientia episcopi civitatis. Similiter etiam presbyter nihil sine præcepto episcopi et consilio agat. Si enim subito aut vicus aliquis aut modica civitas, cui satis est unus presbyter, voluerit sibi episcopum ordinari, ut vilescat nomen episcopi et auctoritas, non debent illi ex alia provincia invitati facere episcopum, nisi aut in his civitatibus quæ episcopos habuerint, aut si qua talis aut tam populosa est quæ mereatur habere episcopum. Hoc omnibus placet? Synodus respondit: Placet.

^c (Conc. Laodic. can. 59.) Non oportet ab idiotis psalmos compositos et vulgares dici in ecclesiis, neque libros qui sunt extra canonem legere, nisi solos canonicos Novi et Veteris Testamenti. Quæ autem oporteat legi et in auctoritate recipi, hæc sunt: Genesis mundi, Exodus Ægypti, Leviticum, Numeri, Deuteronomium, Jesu Nave, Judices, Ruth, Regnorum libri quatuor, Paralipomenon libri duo, Esdræ libri duo, liber psalmorum cl., Proverbia Salomonis, Cantica canticorum, Ecclesiastes, Job, Esther, duodecim prophetæ, id est, Osee, Amos, Joel, Abdias, Jonas, Micheas, Naum, Abacuc, Sophonias, Aggeus, Zacharias, Malachias; item Isaias, Jeremias, Ezechiel, Daniel. Novi Testamenti Evangelia quatuor, secundum Matthæum, secundum Marcum, secundum Lucam, secundum Joannem. Actus apostolorum. Catholicæ Epistolæ Petri II, Jacobi I, Joannis III, Judæ I, Epistolæ Pauli XIV, et Romanos, ad Corinthios prima et secunda, ad Galatas, ad Ephesios, ad Philipenses, ad Colossenses, ad Thessalonicenses prima et secunda, ad Timotheum II, ad Titum, ad Philemonem, ad Hebræos.

^d (Conc. Chalced. can. 2.) Si quis episcopus ordinationem pro pecunia fecerit, et venderit rem quæ nisi gratia non acquiritur, et sub pecunia ordinaverit episcopus provincialem episcopum, sive presbyterum vel diaconum, aut eorum quemquam qui in numero clericorum continentur, aut accepta pecunia fecerit oconomum vel defensorem, vel ostiarium, vel quemcumque hujuscemodi, pro turpitudine lucri qui hoc fecisse probatur, sui gradus periculum sustinebit. Sed et is qui ordinatur, nihil ex ordinatione quæ pro negotiationis processu, utilitatis acquirat; sed fiat dignitatis vel rei quæ ipsi pro pecunia commissæ est alienus. Si quis autem his tam turpibus

et nefariis lucris medius interfuisse videtur, et is, si quidem clericus fuerit, degradetur; si vero laicus aut monachus, anathematizetur. — (Can. apost. 30.) Si quis episcopus aut presbyter, aut diaconus, per pecunias hanc obtinuerit dignitatem, dejiciatur et ipse et ordinator ejus, et a communione modis omnibus abscondatur, sicut Simon magus a Petro.

^e Id est commercia, ut apud Hieronymum in epist. ad Rusticum. Sic enim habet optimus Cod. Corb. pro eo quod in vulg. Edit. scriptum est, compendia. BALUZ.

^f In libro tertio legis Longobardorum tit. 1, cap. 16, legitur: «Ut servum alterius nemo sollicitet ad clericalem vel monachalem ascendere ordinem sine licentia domini sui et voluntate.» Vox ascendere hic superflua est, et non exstat in antiquis codicibus manuscriptis bibliothecæ regie. Id.

^g (Conc. Chalced. can. 4.) Item qui revera et manifeste solitariam vitam sectantur, honore competenti fungantur. Quoniam vero quidam sub prætextu habitus monachalis, ecclesias et conventus et res communes disturbant, civitates indiscrete circumneutes, et monasteria sibi constituere studentes, placuit nusquam ullum edificare debere neque monasterium constituere, neque oratorium, absque civitatis episcopi voluntate. Monachos vero qui sunt per singulas civitates et provincias, episcopis subditos esse, et quietem diligere, et jejuniis esse intentos et orationibus, et in illis locis observare in quibus sæculo renuntiassent videntur. Nequaquam autem ecclesiasticis vel sæcularibus rebus communicare, nec importunitatem inferre desertis propriis monasteriis, nisi forte quesiti fuerint propter causam necessariam a civitatis episcopo. Sane in monasteriis non esse suscipiendum servum ad monachum faciendum præter proprii domini voluntatem. Qui vero hoc constitutum nostrum excesserit, eum a communione suspendi decrevimus, ne nomen Dei blasphemetur. Civitatis autem episcopum oportet competentem providentiam monasteriis impendere. — (Leo c. 1.) Admittuntur passim ad ordinem sacrum quibus nulla natalium, nulla morum dignitas suffragatur. Et qui a dominis suis libertatem consequi minime potuerunt, ad fastigium sacerdotii, tanquam servilis vilitas hunc honorem capiat, provehantur. Et probari Deo posse creditur, quod domino suo necdum probare se potuit. Duplex itaque in hac parte reatus est; quod et sacrum ministerium talis consortii vilitate polluitur, et dominorum, quantum ad illicitæ usurpationis temeritatem pertinet, jura solvunt. Ab his itaque, fratres charissimi, omnes vestræ provincie abstineant sacerdotes. Et non tantum ab his, sed ab aliis etiam qui originali aut alicui conditioni obligati sunt vo-

episcopi nec clerici ¹ transmigrentur de civitate in civitatem ^a.

OMNIBUS. — 25. Item in eodem synodo, ut nullus absolute ordinetur, sine ² pronuntiatione et stabilitate loci ad quem ³ ordinatur ^b.

MONACHIS ET OMNI CLERO ^c. — 26. Item in eodem concilio, ut clerici et monachi in suo proposito et voto quod Deo ^d promiserunt, permaneant ^e.

SACERDOTIBUS ^f. — 27. Item in decretis Innocenti papae de eadem re, ut monachus, si ad clericatum proveat ^g, propositum monachicae professionis non amittat ^h.

OMNIBUS. — 28 ⁱ. Item in eodem concilio, ^j ut si clerici inter se negotium ^k aliquod habuerint, a suo episcopo diiudicentur ^l, non a secularibus ^m.

VARIANTES LECTIONES.

¹ c. non t. 2. 3. B. ² et sine 2. B. ³ quam 1. ⁴ ordinetur 2. ⁵ et o. c. deest 2. sacerdotibus B. omnibus 3 c. 4. ⁶ deest 2. ⁷ omnibus B. ⁸ proveat 2. provehatur B. ⁹ inter K. M. leges Langob. cap. 135. ap. Mur. ¹⁰ negotium 1. ¹¹ iudicentur 2. ¹² deest 1. ¹³ deest 1, ad omnes B. ¹⁴ deest 1. ¹⁵ dedicati 1. ¹⁶ possint 4. B. ¹⁷ deest 1. ¹⁸ deest 1.

NOTÆ.

lulus temperari, nisi forte eorum petitio aut voluntas accesserit qui aliquid sibi in eos vindicant potestatis. Debet enim esse immunis ab aliis qui divinae militiae fuerit aggregandus, ut a castris dominicis, quibus nomen ejus ascribitur, nullis necessitatis vinculis abstrahatur.

^a (Conc. Chalced. can. 5.) De episcopis et clericis qui se de civitate in civitatem transferunt, placuit ut canones qui a sanctis Patribus de his ipsis constituti sunt, suam habeant firmitatem. — (Conc. Sardic. can. 1.) Hosius episcopus dixit: Ut de civitate in civitatem quisquam si migraverit, aut episcopus aut clericus, excommunicatus remaneat.

^b (Conc. Chalced. can. 6.) Nullum absolute ordinari, neque presbyterum, neque diaconum, neque penitus quemquam eorum qui sunt in ecclesiastico ordine, nisi specialiter ecclesiae civitatis, vel vici, vel martyrii, qui ordinandus est fuerit declaratus. Horum autem ordinationem hujusmodi, qui absolute ordinantur, constituit sancta synodus inefficacem esse, et nusquam posse ad ordinantis injuriam praevalere.

^c (Conc. Chalced. can. 7.) Qui semel sunt ordinati, aut qui monachi facti sunt, constituimus neque ad militiam neque ad saecularem dignitatem venire. Cum vero hoc arripuerint, nisi poenitentes ad hoc revertantur quod propter Deum elegerant, anathematizantur.

^d (Innoc. can. 17.) De monachis qui diu morantes in monasteriis, postea ad clericatum ordinem perveniunt, non debere eos a priori proposito deviare. Aut enim sicut in monasterio fuit, et quod diu servavit, in meliori gradu positus amittere non debet; aut si corruptus, postea baptizatus, in monasterio sedens ad clericatum ordinem accedere voluerit, uxorem omnino habere non poterit, quia nec benedici cum sponsa potest jam corruptus. Quae forma servatur in clericis, maxime cum vetus regula hoc habeat ut quisque corruptus baptizatus clericus esse voluisset, sponderet se uxorem omnino non ducere.

^e Caput istud sic legitur in capite tertio concilii Trosleiani: « Ut clerici et monachi, si inter se negotium aliquod habuerint, a suo episcopo iudicentur, et non a secularibus. Fas enim non est ut divini muneris ministri temporalium potestatum subdantur arbitrio. » BALUZ.

^f (Conc. Chalced. can. 9.) Si quis clericus cum clerico causam habeat, episcopum suum non deserat, et ad iudicia saecularia currat, sed prius apud episcopum suum examinet causam, aut certe cum voluntate ipsius episcopi causa dicatur apud quos partes utrae-

A OMNIBUS ¹². — 29. Item in eodem concilio, ut nec clerici nec monachi conspirationes vel insidias contra pastorem suum faciant ⁵.

OMNIBUS ¹³. — 30. Item in eodem concilio, ut laici episcopos aut clericos non accusent, nisi prius eorum discutiatur existimationis opinio ^h.

OMNIBUS ¹⁴. — 31. Item in eodem, ⁱ ut loca quae semel Deo dedicata ¹⁵ sunt ut monasteria sint, ^j maneat perpetuo monasteria, nec possunt ¹⁶ ultra fieri saecularia habitacula ^k.

OMNIBUS ¹⁷. — 32. In concilio Cartaginense. Primo omnium ut fides sanctae Trinitatis et incarnationis Christi, passionis, et resurrectionis, et ^l ascensionis in celos, diligenter omnibus predicetur ^m.

OMNIBUS ¹⁸. — 33. Item in eodem, de prohibenda

B que voluerint. Si quis autem contra haec venire tentaverit, canonicis interdictis subjaceat. Si vero clericus habeat causam cum extraneo episcopo, vel cum suo, apud synodum provinciae causam dicat. Si autem episcopus vel clericus disceptationem habeat cum metropolitano episcopo, aut ad dioeceseos primam sedem recurrat, aut ad sedem Constantinopolitanam, apud quam causa dicatur.

⁵ (Conc. Chalced. can. 18.) Conjuracionis vel conspiracionis crimen etiam apud extrinsecas leges penitus amputatur: multo magis in Ecclesia Dei hoc ne fiat, oportet prohiberi. Igitur clerici aut monachi, si inventi fuerint conjurati, aut per conjurationem calumniam machinantes episcopis vel clericis, proprium amittant gradum.

^h (Conc. Chalced. can. 21.) Clericos vel laicos, qui accusant episcopos vel clericos, quomodocunque et sine iudicio non suscipi ad accusandum debere, nisi prius eorum existimatio fuerit discussa.

ⁱ Buchardus caput istud refert ex concilio apud Aquasgrani cap. 4. Sic etiam Ivo part. III, cap. 17, in veteri codice sancti Victoris Parisiensis. Nam in Ed. legitur, Ex conc. Chalced. cap. 23. In Pannormia edita lib. II, cap. 15, Ex conc. Chalced. cap. 24. Sed in Pannormia ms. in biblioth. Colb. scriptum est: Ex conc. apud Aquasgrani. BALUZ.

^j Hanc Caroli constitutionem non fuisse observatam docet caput tertium concilii Trosleiani, ubi refertur. Tum vero episcopi addunt: Nunc autem in monasteriis Deo dicatis monachorum, canonicorum, et sanctimonialium, abbates laici cum suis uxoribus, filiis, filiabus, cum militibus morantur et canibus. Vide synodum Anglicanam apud Celichyth habitam anno 816, cap. 8, et concilium Meldense, cap. 75. Id.

^k (Conc. Chalced. can. 24.) Quae Deo semel sacra sunt monasteria secundum episcoporum consensum, oportet in perpetuum monasteria nuncupari, et eorum res monasteriis reservari: et non posse ulterius coenacula saecularia fieri. Si qui vero haec fieri permiserint, canonicis interdictis subjaceant.

^l In Codice Rivipulensi legitur: Ascensionis in caelos, et adventus Spiritus sancti super Apostolos, et fidei expectatione futuri iudicii diligenter omnibus praedicetur. Sed haec non exstant in capitulari Aquasgranensi, neque in concilio Cartaginensi ex quo caput istud sumptum est. BALUZ.

^m (Conc. Chart., in professione fidei.) Anno ab Alexandro 1056, mense Junio, XIV Kalendas Julii, magna synodo dictum est: Credimus in unum Deum, Patrem omnipotentem, omnium visibilium et invisibilium

avaritia, u. ⁴ nullus alienos fines usurpet, vel terminos patrum transcendat ^a.

OMNIBUS ². — 54. Item in eodem, de his qui in periculo constituti sunt, et ^b convertunt ³ se ad Deum, ut canonice inquirant reconciliacionem, et canonice reconcilientur ^c.

OMNIBUS ⁴. — 55. Item in eodem, ut illi qui non sunt bonae conversationis, et eorum vita est accusabilis ⁵, ut ⁶ non audeant episcopos vel maiores natu accusare ^d.

OMNIBUS. — 56. Item in eodem, ut qui excommu-

VARIANTES LECTIONES.

¹ inter K. M. Langob. cap. 139 Mur. ² deest 1. ³ s. ut convertant ad 2. ⁴ deest 1. ⁵ accusabilis 1. ⁶ et 2. deest B. ⁷ communicaverit 1. ⁸ nec ullus 2. ⁹ deest 4. B. ¹⁰ ordinis 2. ³ c. 4. B. ¹¹ deest 4. B. ¹² deest 1. ¹³ quid 1. ¹⁴ quam B. ¹⁵ accipiat 2. ⁵ 4. B. a. nisi aliud pro alio solvitur consentiente creditore vel commendatore. K. M. Langob. cap. 142.

NOTÆ.

bilium factorem. Et in unum Dominum nostrum Jesum Christum Filium Dei, natum de Patre unigenitum, hoc est, de substantia Patris. Deum ex Deo, lumen ex lumine, Deum verum ex Deo vero. Natum, non creatum, hominioni Patri, hoc est, ejusdem cum Patre substantiæ. Per quem omnia facta sunt, quæ in celo et quæ in terris. Qui propter nos et propter nostram salutem descendit, et incarnatus est homo factus, passus est, et resurrexit tertia die, et ascendit in celos. Inde venturus est judicare vivos et mortuos. Et in Spiritum sanctum. Eos autem qui dicunt: *Erat aliquando quando non erat, et antequam nasceretur non erat, et quia ex nullis existantibus factus est*, aut ex alia subsistentia vel substantia dicunt esse, aut convertibilem Filium Dei, anathematizat catholica et apostolica Ecclesia.

^a (Conc. Carth. can. 5.) Aurelius episcopus dixit: Avaritiæ cupiditas, quam omnium malorum matrem esse nemo qui dubitet, proinde inhibenda est, ne quis alienos fines usurpet, aut per præmium terminos Patrum statutos transcendat; nec omnino cuiquam clericorum liceat de qualibet re fœnus accipere. Quamquam novellæ suggestiones, quæ vel obscuræ sunt, vel sub genere latent, inspectæ a nobis formam accipiunt; cæterum, de quibus apertissime Scriptura divina sanxit, non ferenda sententia est, sed potius exsequenda. Proinde quod in laicis reprehenditur, in multo magis debet in clericis prælambnari.

^b Id est, reconciliari se postulant divinis altaribus, a quibus submoti fuerant propter sua facinora et publicæ poenitentiae addicti. Hic est verus sensus hujus loci, ut patet ex canone 52 concilii tertii Carthaginensis. Vide notas Balsamonis et Zonaræ in Canonem septimum Concilii Carthaginensis. BALUZ.

^c (Conc. Carth. can. 7.) Aurelius episcopus dixit: Si quisquam in periculo fuerit constitutus, et se reconciliari divinis altaribus petierit, etsi episcopus absens fuerit, debet utique presbyter consulere episcopum, et sic periclitantem ejus præcepto reconciliare. Quam rem debemus salubri consilio roborare. Ab universis episcopis dictum est: Placet quod sanctitas vestra necessario nos instruere dignata est.

^d (Conc. Carth. can. 8.) Aurelius episcopus dixit: Placet igitur charitati vestræ ut is qui aliquibus sceleribus irretitus est, vocem adversus majorem natu non habeat accusandi? Ab universis episcopis dictum est: Si criminosus est, non admittatur. Placet.

^e (Conc. Carth. can. 9.) Augustinus episcopus, legatus provincie Numidicæ, dixit: Hoc statuere dignamini ut si qui forte merito facinorum suorum ab ecclesia pulsati sunt, et sive ab aliquo episcopo vel presbytero fuerint in communionem suscepti, etiam ipse pari cum eis crimine teneatur obnoxius, refugiens sui episcopi regulare iudicium. Ab universis episcopis dictum est: Omnibus placet.

A nicato præsuntiose communicaverit ⁷, excommunicetur et ipse ^o.

SACERDOTIBUS. — 57. Item in eodem concilio infra duo capitula, ut nullus ⁸ presbyter contra suum episcopum superbire audeat ^f.

OMNIBUS. — 58. Item in eodem, ut clerici et ⁹ ecclesiastici ordines ¹⁰, si culpam incurrerint, ut ¹¹ apud ecclesiasticos iudicentur, non apud sæculares ^g.

OMNIBUS ¹². — 59. Item in eodem, ut qui ¹³ commodaverit pecuniam, pecuniam accipiat. Si speciem aliam, eandem speciem quantum ¹⁴ dederit accipiet ¹⁵ h.

^f (Concil. Carth. can. 10, 11.) Alypius episcopus, legatus provincie Numidicæ dixit: Nec illud prætermittendum est, ut si quis forte presbyter ab episcopo suo correptus, timore vel superbia inflatus, putaverit separatim sacrificia Deo offerenda, vel aliud erigendum altare contra ecclesiasticam fidem vel disciplinam crediderit, non exeat impunitus. Valentinus primæ sedis provincie Numidicæ, dixit: Necessario disciplinæ ecclesiasticæ et fidei congrua sunt quæ frater noster Alypius persecutus est. Proinde quid videatur vestræ dilectioni, edicite. Ab universis episcopis dictum est: Si quis presbyter a præposito suo correptus fuerit, debet utique apud vicinos episcopos conqueri, ut ab ipsis ejus causa possit audiri, ac per ipsos suo episcopo reconciliari. Quod nisi fecerit, sed superbia, quod absit, inflatus, secernendum se ab episcopi sui communione duxerit, ac separatim cum aliquibus schisma faciens, sacrificium Deo obtulerit, anathema habeatur, et locum amittat; ac si querimoniam justam adversus episcopum non habuerit, inquirendum erit. — (Can. apost. 52.) Si quis presbyter, contemnens episcopum suum, seorsum collegerit, et altare aliud erexerit, nihil habens quo reprehendat episcopum in causa pietatis et justitiæ, deponatur, quasi principatus amator existens; est enim tyrannus. Et cæteri clerici, quicumque tali consentiunt, deponantur. Laici vero segregentur. Hæc autem post unam et secundam et tertiam episcopi obsecrationem, fieri conveniat.

^g (Concil. Carthagin. can. 15.) Item placuit ut quisquis episcoporum, presbyterorum, diaconorum, seu clericorum, cum in Ecclesia ei fuerit crimen institutum, vel civilis causa fuerit commota, si relicto ecclesiastico iudicio publicis judiciis purgari voluerit, etiam si pro ipso fuerit prolata sententia, locum suum amittat. Et hoc in criminali actione. In civili vero perdat quod evicit, si locum suum obtinere maluerit. Hoc etiam placuit ut a quibuscunque iudicibus ecclesiasticis, ad alios iudices ecclesiasticos, ubi est major auctoritas, fuerit provocatum, non eis obsit quorum fuerit soluta sententia, si convinci non potuerint vel inimico animo judicasse, vel aliqua cupiditate aut gratia depravati. Sane si ex consensu partium electi fuerint iudices, etiam a pauciori numero quam constitutum est, non liceat provocare. Et ut filii sacerdotum spectacula secularia non exhibeant, sed nec exspectent, licet hoc semper Christianis omnibus interdictum sit, ut ubi blasphemie sunt, non accedant.

^h (Concil. Carthagin. can. 16.) Item placuit ut clericus, si commodaverit pecuniam, pecuniam accipiat; si speciem, eandem speciem, quantum dederit, accipiat. Et ut ante viginti quinque annos ætatis, nec diaconi ordinentur, nec virgines consecrentur; et ut lectores populum non saluent.

OMNIBUS ¹. — 40. In concilio Africano, ut virgines Deo sacratae a gravioribus ² personis diligenti custodia serventur ^a

EPISCOPIS ³. — 41. Item in eodem, ut non liceat episcopo principalem ^b cathedram ^c suae parochiae negligere, et ad ^d aliquam aeclesiam in suo diocese ^e magis frequentare ^c.

EPISCOPIS ⁷. — 42. Item in eodem, ut falsa nomina martyrum et incertae sanctorum ^d memoriae ^e non venerentur ^e.

VARIANTES LECTIONES.

deest 1. ^a gravius personis 1. ³ deest 1. ⁴ cathedram 1. ⁵ deest B. ⁶ sua diocese 4. B. ⁷ deest 1. ⁸ memoriae 1. ⁹ auro 1. ¹⁰ a. uxorem a. codd. Ambros. et alii Langobardici. ¹¹ accusandi 4.

NOTÆ.

^a (Concil. Afric. can. 41.) Ut virgines sacrae, cum parentibus, a quibus custodiebantur, privatae fuerint, ab episcopo custodiantur. Ubi autem episcopus absens est, providentiae gravioribus feminis commendatur, ut simul habitantes invicem se custodiant; ne passim vagando, Ecclesiae laedant existimationem.

^b Cathedra episcopalis apud auctores ecclesiasticos interdum accipitur de ipsa sede episcopi in ecclesia, aliquando de ecclesia quam vocamus cathedrallem, ut hic. Primi generis cathedrae erant olim lignae, etiam aevi Caroli Magni, ut ostendit hic locus ex veteri homiliario Ms. Ecclesiae Lugdunensis: *Super cathedram Moysi sederunt Scribae et Pharisei. Hæc verba Domini non debemus carnaliter intelligere, ut credamus Scribas et Phariseos sedisse super cathedras ligneas, sicut modo solent sedere episcopi et presbyteri in ecclesia.* Alio vero sensu, ut diximus, est civitas in qua constituta est propria episcopi sedes ubi debet assidue morari, nisi propter opus necessarium oporteat eum abesse. Quoniam vero nonnulli, liberioris ac quietioris vitae cupidine ducti, civitates suas deserebant ut ad rusticanas parochias se conferrent, Carolus, juxta constitutionem synodi Carthaginensis, hanc licentiam libertatemque vivendi repressit. Vide notas ad Reginum pag. 542, et Franciscum Florentem in titulum decretalium de translatione episcopi pag. 280. BALUZ.

^c (Concil. Afric. can. 38.) Rursum placuit ut nemini sit facultas, relicta principali cathedra, ad aliquam ecclesiam in diocesi constitutam se conferre, vel in re propria diutius quam oportet constitutum, curam vel frequentationem propriae cathedrae negligere.

^d Id est, Reliquiae. Augustinus, lib. xxii de Civitate Dei, cap. 8: *Ad aquas Tibilitanas episcopo afferente Projecto martyris gloriosissimi Stephani memoriam.* Sic enim legitur in antiquis libris, ut Ludovicus Vives hic monet, et in veterrimis membranis Bibliothecae Colbertinae, ubi tota ista narratio hunc titulum habet: *Sermo sancti Augustini episcopi de sancto Stephano.* Ibidem paulo post legitur: *Memorati memoriam martyris, quae posita est in Castello Sinitensi, quod Hipponiensi coloniae vicinum est, ejusdem loci episcopus Lucianus populo praecedente atque sequente portabat.* Item paulo post: *Per memoriam supradicti martyris, quam Possidius illo advenit episcopus, salvus factus est.* In canone tamen quinquagesimo concilii Africani, ex quo sumptum est hoc caput, memoria accipitur pro altari in quo posita sunt reliquiae martyrum. Ideo autem istam Constitutionem edidit Carolus Magnus quia saeculo illo nonnulli monachi vindicabant falsas sanctorum Reliquias, ut pluribus ostendit Hugo Menardus in notis ad Concordiam regularum pag. 124. Qua de re videndus est, praeter ceteros, Amulo Lugdunensis archiepiscopus in epistola ad Theodboldum episcopum Lingonensem. Praeterea *ea tum aetas*, ut Browerus ait in libro octavo Annalium Trevirensium, pag. 599 postremae editionis, *Reliquiis undique conquirendis*

OMNIBUS. — 43. Item in eodem, ut nec uxor a viro ⁹ dimissa alium accipiat virum, vivente viro suo, nec vir aliam ¹⁰ accipiat vivente uxori priore ^f.

EPISCOPIS. — 44. Item in eodem, ut probati a metropolitano iudices non spernantur ^g.

OMNIBUS. — 45. Item in eodem infra duo capitula, ^h ut viles personae non habeant potestatem accusandi ¹¹. Et si in primo crimine victi sunt falsum dicere, in secundo non habeant potestatem dicendi ⁱ.

avidas nefasque miscebat. Hinc fabulae illae de corporibus sanctorum furto sublati. Veluti cum Ratisbonenses putant Dionysii parisiensis episcopi corpus furto sublatum apud se esse, ut Aventinus scribit in libro quarto Annalium Boiorum. Corpus item sancti Martini Turonensis episcopi furto sublatum habere se jactitant Salisburgenses. ut patet ex narratione quae exstat apud Henricum Canisium in tomo sexto Lectionis antiquae, pag. 1221. Nostri quoque Galli corpus sancti Gregorii Magni furati sunt aevi Ludovici Pii et in monasterio Sancti Medardi Suessionensis reposerunt, si vera est narratio quae exstat apud Bollandum in tomo secundo Januarii pag. 284. Apud Flodoardum lib. iii, cap. 24, Hincmarus Rhemensis archiepiscopus scribit Ludovico abbati Sancti Dionysii pro repetendo corpore sancti Deodati, quod quidam Giso, cupiditate rerum ipsius sancti ductus, ex Diocesi Rhemensis furtim transferri fecerat in Parisiacensem parochiam, inconsulto episcopo in cujus jacebat episcopio. In Historia 25 abbatum Sancti Albani, pag. 88, legimus corpus ejusdem sancti ab Eliensibus auloso titulo ac sacrilego scelere retineri. Infinitum esset omnia persequi. Incertas porro sanctorum Reliquias populis honorandas exhiberi vetuit ac sub majore ecclesiae suae altari collocari jussit Anastasius Germanus archiepiscopus Tarantasiensis, ut patet ex actis ejusdem Ecclesiae lib. iii, tit. 45, cap. i. BALUZ.

^e (Concil. Afric. can. 50.) Item placuit ut altaria quae passim per agros et per vias tanquam memoriae martyrum constituuntur, in quibus nullum corpus aut reliquiae martyrum condite probantur, ab episcopis qui locis eisdem praesunt, si fieri potest, evertantur. Si autem hoc per tumultus populares non sinitur, plebes tamen admonerentur ne illa loca frequentent; ut qui recte sapient, nulla ibi superstitione devincti teneantur. Et omnino nulla memoria martyrum probabiliter acceptetur, nisi ubi corpus aut aliqua reliquiae sunt, aut origo alicujus habitationis, vel possessionis, vel passionis, fidelissima origine traditur. Nam quae per somnia et per inanes quasi revelationes quorumlibet hominum, ubicunque constituuntur altaria, omnimodo reprobentur.

^f (Concil. Afric. can. 69.) Placuit ut secundum Evangelicam et apostolicam disciplinam neque dimissus ab uxore, neque dimissa a marito, alteri conjungatur; sed ita maneat, aut sibiimet reconcilietur. Quod si contempserint, ad poenitentiam redigantur. In qua causa legem imperialem petendam promulgari.

^g (Concil. Afric. can. 89.) A iudicibus autem quos communis consensus elegerit, non liceat provocare. Et quisquis probatus fuerit per contumaciam nolle obtemperare iudicibus, cum hoc primae sedis episcopo fuerit probatum, det litteras ut nullus ei communicet episcoporum, donec obtemperet.

^h In capitulis Caroli Magni excerptis ex lege Longobardorum cap. 24 legitur: *Falsa persona non habet potestatem accusandi.* BALUZ.

ⁱ (Concil. Afric. can. 96.) Item placuit ut omnes

OMNIBUS ¹. — 46. Item in eodem, ^a ut virgines non velentur ante viginti quinque annos, nisi rationabili necessitate cogente ^b.

OMNIBUS ². — 47. In concilio Gangarense, ut nulli liceat oblata, quæ ad pauperes pertineant rapere vel fraudare ³ c.

OMNIBUS SACERDOTIBUS ⁴ — 48. Item in eodem, ut ecclesiastica ieiunia sine necessitate rationabili non solvantur ⁵ d.

SACERDOTIBUS. — 49. In concilio Acironense inventum ⁶ est in eos qui cum quadrupedibus vel masculis contra naturam peccant, dura et districta penitentia. Quapropter episcopi et presbyteri, quibus iudicium penitentiae iniunctum ⁷ est, continentur omnimodis hoc

A malum a consuetudine prohibere vel abscedere ^e.

EPISCOPIS ⁸. — 50. In concilio Neocaesariense, ut nullatenus presbyter ordinetur ⁹ ante ^f trigesimum ætatis suæ annum, quia dominus Iesus non prædicavit ante trigesimum annum ^g.

OMNIBUS. — 51. In decretalibus Siricii papæ, ut alterius sponsam nemo accipiat ^h.

EPISCOPIS, MONACHIS ¹⁰, VIRGINIBUS. — 52. Item eiusdem, ut monachi et virgines suum propositum omnimodis observent ⁱ.

OMNIBUS ¹¹. — 53. In decretalibus Innocenti papæ, ut pax detur ab omnibus, confectis Christi sacramentis ^j.

SACERDOTIBUS. — 54. Item eiusdem, ut ^k nomina ¹²

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest 1. ² deest 1. ³ recipere vel laudare 2. ⁴ deest 1. omnibus 4. B. ⁵ saluantur 1. ⁶ iniunctum. B. ⁷ iniunctam 1. ⁸ deest vox, et pergit 3 c. ⁹ ordinet 1. ¹⁰ M. et V. B. ¹¹ O. sacerdotibus 3. ¹² nomine 1.

NOTÆ.

servi vel proprii liberti ad accusationem non admittantur, vel omnes quos ad accusanda publica crimina leges publicæ non admittunt; omnes etiam infamiae maculis aspersi, id est, histriones, ac turpitudinibus subjectæ personæ, hæretici etiam, sive pagani, sive iudei. Sed tamen omnibus quibus accusatio denegatur, in causis propriis accusandi licentiam non denegandam. — (Conc. Afric. can. 97.) Item placuit, quotiescunque clericis ab accusatoribus multa crimina obijciuntur, et unum ex ipsis, de quo prius egerit, probare non valuerit, ad cætera jam non admittatur.

^a Vide Hugonem Menardum in notis ad librum Sacramentorum, pag. 211, et Carolum Dufresnium in notis ad Annam Comnenam, pag. 419. BALUZ.

^b (Conc. Afric. can. 95.) Item placuit ut quicumque episcoporum necessitate periclitantis pudicitie virginis, cum vel petitor potens vel raptor aliquis formidatur, vel si etiam aliquo mortis periculoso scrupulo compuncta fuerit, ne non velata moriatur, aut exigentibus parentibus, aut his ad quorum curam pertinet, velaverit virginem seu velavit intra viginti quinque annos ætatis, non ei obsit concilium quod de isto annorum numero constitutum est.

^c (Conc. Gang. can. 7.) Si quis oblationes fructuum Ecclesiæ debitas voluerit extra ecclesiam accipere vel dare præter conscientiam episcopi, et non magis cum consilio ejus cui hæc credita sunt de his agendum putaverit, anathema sit.

^d (Conc. Gang. can. 19.) Si quis eorum qui in proposito sunt continentie præter necessitatem corporalem superbiat, et jejunia communia, quæ totius Ecclesiæ traditio celebrat, putaverit dissolvenda, perfectam scientiam esse apud se judicans, anathema sit.

^e Flodoardus lib. III, cap. 21, de epistolis Hincmari: Joannis Rothomagensi, respondens ad interrogationem ipsius de quodam clerico qui ad Ecclesiam quondam promotus regendam, ordinari per ætatem rite non poterat. BALUZ.

^f (Conc. Ancy. can. 15.) In titulo Græca verba hæc sunt: *Ἐπὶ τῶν ἀλογισμένων, ἧς ἀλογισμένων, quæ nos latine possumus dicere: De his qui irrationabiliter versati sunt, sive versantur.* Sensus autem in hac sententia triplex esse potest, qui ex subjectis conjicitur, aut de his qui cum pecoribus coitu mixti sunt, aut more pecudum incesta cum consanguineis commiserunt, aut cum masculis concubuerunt (*hucusque et Bened. lib. III, c. 356, quæ apud Isid. desiderantur*). Quotquot igitur ante vicesimum ætatis suæ annum tale crimen admisissent, quindecim annis in penitentia exactis, orationi tantum incipiant participari; et quinquennio altero in communione simplici perdurantes, post vicesimum cum oblatione ad

communione suscipiantur. Discutiantur autem et vita eorum quæ fuerit tempore penitentiae, et ita hanc humanitatem consequantur. Quod si qui perseverantius abusi sunt hoc crimine, prolixius tempus habeant submissioni. Quotquot vero exacta viginti annorum ætate, et uxores habentes, in hoc crimen inciderunt, viginti quinque annis penitentia acta, ad communione orationum tantum admittantur: in qua communione orationis altero quinquennio perdurantes, plenam communionem cum oblatione recipiant. Quod si aliqui et uxores habentes, et excedentes quinquagesimum ætatis suæ annum, in hoc prolapsi sunt, ad exitum vite tantum communionem mereantur.

^g (Conc. Neoc. can. 11.) Presbyter ante triginta annorum ætatem, quamvis sit dignus, non ordinetur, sed observet usque ad præfinitum tempus: Dominus enim tricesimo anno baptizatus est, et tunc prædicavit.

^h (Siric. c. 4.) De conjugali violatione requisisti, si desponsatam alii puellam alter in matrimonio possit accipere. Hoc ne fiat modis omnibus inhibemus; quia illa benedictio, quam nuptæ sacerdos imponit apud fideles, cujusdam sacrilegii instar est, si ulla transgressione violetur.

ⁱ (Siric. c. 6.) Præterea monachorum quosdam atque monachum, abjecto proposito sanctitatis, in tantum protestatis demersos esse lasciviam, ut prius clanculo, velut sub monasteriorum prætextu, illicita ac sacrilega se contagione miscuerint, postea vero in abruptum conscientie desperatione producti, de illicitis complexibus libere filios procreant: quod et publicæ leges et ecclesiastica jura condemnant. Has igitur impudicas detestabilesque personas a monasteriorum cœtu ecclesiarumque conventibus eliminandas esse mandamus: quatenus retrusæ in suis ergastulis, tantum facinus continua lamentatione deflentes, purificatorio possint penitentis igne decoquere, ut eis vel ad mortem saltem, solius misericordie intuitu, per communionis gratiam possit indulgentia subvenire.

^j (Innocent. cap. 1.) Pacem igitur asseris ante confecta mysteria quosdam populis imperare, vel sibi inter sacerdotes tradere, cum post omnia, quæ aperire non debeo, pax sit necessario indicenda, per quam constet populum ad omnia quæ in mysteriis aguntur atque in ecclesia celebrantur præbuisse consensum, ac finita esse pacis concludentis signacula demonstrentur.

^k Augustinus in collatione III Carthaginensi, 250: « In ecclesia sumus in qua Cæcilianus episcopatum gessit et diem obiit. Ejus nomen ad altare recitamus. » Vide S. Gregorium lib. III, indict. 12, epist. 37. Concilium Tuligiense habitum circa annum 1043 « nec inter fideles mortuos eorum nomina ad sacrum

puplice non recitentur ante prece[m] sacerdotalem ^a. **A**

EPISCOPIS ¹, SACERDOTIBUS. — 55. Item eiusdem ² ut nulli sacerdotum liceat ignorare sanctorum canonum instituta ^b.

EPISCOPIS. — 56 ³. In decretis Leonis papae, sicut et in Sardicense concilio, ut episcopi alterius clericum ad se non sollicitent, nec ordinent ^c.

EPISCOPIS ⁴. — 57. Item eiusdem, ut nullus episcopus servum alterius ad clericatus officium sine domini sui voluntate promovere praesumat. Et hoc Gangarense concilium prohibet ^d.

EPISCOPIS ⁵. — 58. Item eiusdem, ut si quis sacerdotum contra constituta decretalia praesumptiose agat, et corrigi nolens ⁶, ab officio suo submoveatur ^e.

EPISCOPIS ⁷. — 59. In decretis Gelasii papae, ut nullus episcopus viduas velare praesumat ^f.

EPISCOPIS ⁹. — Haec enim, dilectissimi, pio studio et magna dilectionis intentione vestram unanimi-
tatem ammonere studuimus, quae magis necessaria videbantur, ut sanctorum patrum canonicis institutis inhaerentes, praemia cum illis aeternae felici-

VARIANTES LECTIONES.

¹ E. et S. B. ² in decretis Celestini papae B. ³ capp. 56.-60 desunt 3. ⁴ deest 1. ⁵ deest 1. ⁶ noles 1. ⁷ item 1. ⁸ hic 25 absque distinctione pergunt codd. 1, 4. ⁹ item alia capitula b.

NOTÆ.

altare recitentur. » Ponebant super altare nomina quæ recitanda erant, ut patet ex veteri Codice Coloniensi quem Pamelius laudat in tomo secundo Liturgicon Ecclesiæ Latinæ, pag. 180, ubi ita legebatur : « Memento, Domine, famulorum famularumque tuarum et eorum quorum nomina ad memorandum conscripsimus, ac super sanctum altare tuum conscripta adesse videntur. » Quæ verba legisse se in aliquot antiquis Codicibus refert eminentis doctrinæ, pietatis, dignitatisque ac immortalis memorie vir Joannes Bona, cardinalis, lib. II, Liturg., cap. 11. Probatur etiam istud ex vetustissimo libro sacramentorum monasterii Gellonensis in Septimania, ubi ita legitur, cap. 516 : « Præterde, Domine, misericordiam tuam famulis et famulabus tuis quorum commemorationem agimus, vel quorum nomina ante sancto altario tuo scripta adesse videntur, quorum numerum et nomina tu solus Dominus cognoscis, dexteræ cœlestis auxilii, ut te toto corde perquirant, et qui digne postulant assequantur, et animabus famulorum famularumque tuarum omnium fidelium catholicorum orthodoxorum qui tibi placuerunt quorum commemorationem agimus vel quorum nomina ante sancto altario scripta adesse videntur, remissionem cunctorum tribue peccatorum, indulgentiam quam semper optaverunt piæ supplicationis consequantur. Per Dominum. » Ex quibus locis videtur colligi non consuevisse recitari nomina singulorum, sed omnium in aversione, eorum videlicet qui in altari conscripti erant ut presbyter celebrans de his præcipue cogitaret in oblatione sacrificii. In eclogis tamen Amalarii legitimis ævo Caroli Magni sœtuni in ecclesiis nostris fuisse recitari nomina fidelium vivorum et defunctorum in ea missæ parte quam nos canonem appellamus, non quidem in aversione, sed pronuntiatis singulorum nominibus. Aliquando nomen recitatio fiebat a subdiacono retro altare. Probatur istud ex libro Sacramentorum in editione Menardi, pag. 264. « Subdiaconi a retro altari, ubi memoriam vel nomina vivorum et mortuorum nominaverunt vel recitaverunt, procedunt post diaconum. » Auctor exegeseos in Canonem missæ : « Cum primum dicitur, Memento, Domine, famulorum famularumque tuarum, et sic deinde subiungitur, et omnium circumstantium, manifestum est quod quasi quidam locus sit ubi aliquibus specialiter nominatis, etiam cæterorum qui assistunt in ecclesia commemoratio adiungatur : in quo utique loco aut liberum est sacerdoti quos desideraverit peculiariter nominare et nominatum Deo commendare, aut certe illud ab antiquis observatum est ut ibi offerentium nomina recitentur. » Exegeseos istius auctorem esse Florum reperi notatum manu clarissimi viri Pauli Petavii senatoris Parisiensis. Inter schedas autem Petri Francisci Chiffletii reperi initium istius

libri decriptum ex quodam veteri Codice, in quo tribuitur huic Floro. Ex quo confirmatur id quod adnotatum fuit in Petavio, ut deinceps ambigi non possit quin sit Flori. BALUZ.

^a (Innocent. cap. 2.) De nominibus vero recitandis antequam prece[m] sacerdos faciat, atque eorum oblationes, quorum nomina recitanda sunt, sua oratione commendat, quam superfluum sit, et ipse pro tua prudentia recognoscis ; ut ejus hostiam necdum Deo offeras, ejus nomen ante insinues, quamvis incognitum illi nihil sit. Prius ergo oblationes sunt commendandæ, ac tunc eorum nomina quorum oblationes sunt edicenda ; ut inter sacra mysteria nominentur, non inter alia quæ ante præmittimus, ut ipsis mysteris viam futuris precibus aperiamus.

^b (Cælestinus, distinct. 38, can. 4.) Nulli sacerdotum suos liceat canones ignorare, nec quidquam facere quod Patrum possit regulis obviare. Quæ enim a nobis res digna servabitur, si decretalium norma constitutorum pro aliquorum libitu, licentia populis permissa, frangatur ?

^c (Leo, c. 39.) Alienum clericum, invito episcopo ipsius, nemo suscipiat, nisi forte ex placito charitatis id inter dantem accipientemque conveniat. Nam gravis injuriæ reus est qui de fratris ecclesia id quod est utilius aut pretiosius, audet vel allicere vel tenere. Itaque si intra provinciam res agitur, transfugam clericum ad ecclesiam suam metropolitanus redire compellat. Si autem longius recessit, tui præcepti auctoritate revocabitur, ut nec cupiditati nec ambitioni occasio relinquatur.

^d (Conc. Gang. can. 3.) Si quis servum occasione religionis doceat dominum suum contemnere et ejus ministerium deserere, ac non potius docuerit eum domino suo bona fide et cum omni honorificentia deservire, anathema sit.

^e (Leo, c. 5.) Hæc itaque admonitio nostra denuntiat, quod si quis fratrum contra hæc constituta venire tentaverit, et prohibita fuerit ausus admittere, a suo se noverit officio submovendum, nec communionis nostræ futurum esse consortem qui socius esse non voluit disciplinæ. Ne quid vero sit quod prætermisimus a nobis forte credatur, omnia decretalia constituta, tam beatæ recordationis Innocentii quam omnium decessorum nostrorum, quæ de ecclesiasticis ordinibus et canonum promulgata sunt disciplinis, ita a vestra dilectione custodiri debere mandamus, ut si quis in illa commiserit, veniam sibi deinceps noverit denegari.

^f (Gelasius, c. 43.) Viduas autem velare pontificum nullus attentet : quod nec auctoritas divina delat, nec canonum forma præstituit. Non est ergo penitus usurpandum, eisque sic ecclesiastica sunt inferenda præsidia, ut nihil committatur illicitum.

tatis accipere mereamini. Scit namque prudentia vestra quam terribili anathematis censura feriuntur ¹ qui praesumptiose contra statuta universalium conciliorum venire audeant ². Quapropter et vos diligentius ammonemus, ut omni intentione illud orribile execrationis iudicium vobis ³ cavere studeatis, sed ⁴ magis canonica statuta ⁵ sequentes, et pacifica unitate nitentes, ad aeterna pacis gaudia pervenire ⁶ digni efficiamini ⁷. Sunt quoque aliqua ⁸ capitula quae nobis ⁹ utilia huic praecedenti ammonitione subiungere visa sunt.

OMNIBUS. — 60. Primo omnium ¹⁰, ut fides catholica ab episcopis ¹¹, presbyteris, diligenter legatur, et omni populo praedicetur; quia hoc primum praeceptum est domini Dei omnipotentis in lege: *Audi, Israel, quia Dominus Deus tuus Deus unus est.* Et ut ille diligatur ex toto corde, et ex tota mente, et ex tota anima, et ex tota virtute nostra.

OMNIBUS. ¹². — 61. Ut pax sit et concordia et unitas cum omni populo christiano, inter episcopos, abbates, comites, iudices, et omnes ubique seu maiores, seu minores personas; quia nihil Deo sine pace placet, nec munus sanctae oblationis ad altare, sicut in evangelio ipso Domino praecipiente legimus; quia et illud secundum mandatum est in lege: *Diliges ¹³ proximum tuum sicut te ipsum.* Item in Evangelio: *Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur.* Et iterum: *In hoc cognoscent omnes quia mei discipuli estis, si dilectionem habueritis ad invicem.* In hoc enim ¹⁴ praecepto discernuntur filii Dei et filii diaboli; quia ¹⁵ filii diaboli semper dissensiones et discordias movere satagunt: filii autem Dei semper paci et dilectioni student.

OMNIBUS ¹⁶. — 62. Ut quibus data est potestas iudicandi, iuste iudicent, sicut scriptum est: *Iuste iudicate, filii hominum.* Non in muneribus, quia munera excecant corda prudentium, et subvertunt verba iustorum. Non in adolatione, nec in consideratione personae, sicut in deuteronomio dictum est: *Quod iustum est iudicate.* Sive cives sit ¹⁷ ille, sive peregrinus, nulla ¹⁸ sit

A distantia personarum, quia Dei iudicium est. Primo namque iudici diligenter discenda est lex a sapientibus populo composita, ne per ignorantiam a via veritatis erret. Et dum ille rectum intellegat iudicium, caveat ne declinet, aut per adolationem aliquorum, aut per amorem cuiuslibet amici, aut per timorem alicuius potentis, aut propter praemium a recto iudicio declinet; et honestum nobis videtur, ut ¹⁹ iudices ieiuni causas audiant et discernant.

OMNIBUS. — 63. Item habemus in lege, Domino praecipiente: *Non perjurabis in nomine meo, nec polles nomen domini Dei tui, et nec adsumes nomen Domini Dei tui in vanum ¹⁸.* Ideo omnino ammonendi sunt omnes diligenter, ut caveant periurium, non solum in sancto evangelio, vel in altare, seu in sanctorum reliquiis, sed et in communi loquella; quia sunt aliqui qui per caritatem et veritatem iurant, et caveant se a iuramento ²⁰ nominis Dei, et nesciunt quia idem Deus quod est caritas et veritas, dicente Iohanne apostolo, quia *Deus caritas est.* Item ipse Dominus in Evangelio: *Ego sum via et veritas.* Ideo qui in veritate et caritate iurat, in Deo iurat. Item cavendum est ne farisaica ²¹ superstitione aliquis plus aurum honoret quam altare; ne dicat ei Dominus: *Stulte et caece, quid est maius, aurum vel altare quod sanctificat aurum?* Set et nobis honestum videtur, ut qui in sanctis ²² habeat iurare, hoc ieiunus faciat, cum omni honestate et timore Dei. Et sciat se rationem redditurum Deo uniuscuiusque iuramenti, ubicumque ²³ sit, sive intra aeclesiam, sive extra aeclesiam. Et ²⁴ ut parvuli, qui sine rationabili aetate sunt ²⁵ non cogantur iurare, sicut Guntbodingi ²⁶ faciunt. Et qui semel periuratus fuerit, nec testis sit posthac, nec ad sacramentum accedat, ²⁷ nec in sua causa vel alterius iurator existat ²⁸.

OMNIBUS ²⁹. — 64. Item habemus in lege Domini mandatum: *Non auguriamini;* et in deuteronomio: *Nemo sit qui ariolos sciscitetur, ²⁷ vel somnia observet, vel ad auguria intendat.* Item: *Ne ²⁸ sit maleficus, nec incantator, nec pithones ²⁹ e consultor ³⁰.* Ideo

VARIANTES LECTIONES.

¹ ? ferientur 2, feriantur 4. ² audent B. ³ deest 1. ⁴ Et B. ⁵ instituta 2. 4. B. ⁶ venire B. ⁷ dignemini 2. 4. ⁸ alia 4. B. ⁹ vobis B. ¹⁰ o. admonemus ut B. ¹¹ e. et p. B. 4. 3 c. ¹² deest 1. ¹³ diligis 1. ¹⁴ cum 1. ¹⁵ deest 1. ¹⁶ civis sit 4. B. ¹⁷ nullus 1. ¹⁸ ultima capituli verba inter leges Langob. K. M. cap. 42. Mur. habentur. ¹⁹ vacuum 1. ²⁰ iuramento 1. ²¹ farisiaca 1. 2. ²² quicumque 2. ²³ quae sequuntur inter Langobardica edicta habentur cap. 39. Murat. ²⁴ huntgodingi 2. gundbodingi 4. gonebii digni 5. gonebodingi 5 c. B. gundebanda lege viventes Amb. s. gundebada l. v. V. Vn. E. ²⁵ e. nisi accipiat poenitentiam V. Vn. E. ²⁶ deest 1. ²⁷ suscitetur 1. 2. ²⁸ nemo 3, B. ²⁹ pithones 1, pittones 4: pythonis B. ³⁰ consolator 1, 3; consultor 2; consulatur 4.

NOTÆ.

^a Eginhardus, epist. 62. « Dæmones quippe, ut manifestissime patet, dissensione et perturbatione bonorum hominum gaudent, et discordia delectantur. » Sergius II, in epistola de Vicariatu Drogonis: « At contra qui bella volunt, quia diaboli filii sint palam datur intellegi. »

^b Hæc est vera lectio, quam exhibent omnia fere vetera exemplaria. In uno tamen Vaticano, in Metensi, et in Camberonensi legitur *audet iurare*. Quam lectionem habet etiam Regino, et post eum Burchardus, Ivo et Gratianus. Burchardus porro pro sua audacia constitutionem hanc tribuit papæ Cornelio, quia nolebat eam laudare ex libris Capitularium. Vide notas ad Gratianum, pag. 532, et ad

D Reginonem, pag. 590.

^c Post hæc verba sequitur in vulgatis editionibus Capitularium, *sicut Gunebodingi faciunt*. Certum est autem eam clausulam additam fuisse a Joanne Tilio. Non exstat enim in vetustis exemplaribus Ansegisi, neque in editione Basileensi. Pari licentia eam correctores Romani addiderunt apud Gratianum, ut illic monuimus. Vide etiam notas ad Reginonem, pag. 590.

^d Hæc et quæ sequuntur non exstant in Codice Colherino, sed ista tantum: *contra Ecclesiam, vel clericorum accusator existat*. BALUZ.

^e In Codicibus regio, Trecenti, Tiliano, Thuano, uno Sangallensi, et in meo legitur *consulatur*, item-

praecipimus ut ¹ a calculatores nec incantatores ², A nec ³ tempestarii vel obligatores non fiant; et ubicumque sunt emendentur, vel damnentur.

Item ⁴ de arboribus vel petris vel fontibus, ubi aliqui stulti luminaria vel alias observationes faciunt, omnino mandamus, ut iste pessimus usus et Deo execrabilis, ubicumque inveniatur, tollatur et distruatur.

OMNIBUS ⁵. — 65. Item praedicari necesse est quantum malum sit odium vel invidia; quia in lege scriptum est: *Non oderis fratrem tuum in corde tuo, sed publice argues eum.* Item Iohannes evangelista: *Qui odit fratrem suum, homicida est.* Item in Euangelio: *Si peccaverit in te frater tuus, vade et corripe eum inter te et ipsum solum; et cetera quae ibi leguntur.* De avaritia autem apostolum legimus dicentem: *Avaritia, quae est idolorum servitus, cavenda est.* Item de concupiscentia legitur, quod radix sit omnium malorum. Et in lege: *Non concupiscis ⁶ rem proximi tui.*

EPISCOPIS ⁷, OMNIBUS ⁸. — 66. Item ut homicidia infra patriam, sicut in ⁹ lege Domini interdictum est, nec causa ultionis nec avaritiae nec latrociniandi non fiant. Et ubicumque inventa fuerint, a ¹⁰ iudicibus nostris secundum legem ex nostro mandato vindicentur. Et non occidatur homo, nisi lege iubente.

OMNIBUS ¹¹. — 67. Item et furta et iniusta conubia, necnon et falsa testimonia, sicut saepe rogavimus, prohibete diligenter, sicut et lex Domini prohibet.

OMNIBUS. — 68. Et hoc cum magno studio ammonete ¹², ut filii honorent parentes suos; quia ipse Dominus dicit: *Honora patrem tuum et matrem tuam ¹³, ut sis longaevus super terram quam Dominus Deus tuus dabit tibi.*

SACERDOTIBUS ¹⁴. — 69. ¹⁵ Ut episcopi diligenter ¹⁶ discutiant per suas parochias praesbiteros, eorum fidem, baptisma, et missarum celebrationes, ut et fidem rectam teneant, et baptisma catholicum observent, et missarum praeces bene intellegant, et ut

VARIANTES LECTIONES.

¹ ut nec B. ² nec i. deest 1. ³ deest 1. ⁴ concupiscis 1. ⁵ deest B. ⁶ deest 1. ⁷ deest 1, 3. ⁸ ad 2. ⁹ deest 1. ¹⁰ admonendum est B. ¹¹ tuum 1. ¹² deest 1. ¹³ diligenter 1.

NOTÆ.

que in editione Basileensi. In altero Sangallensi, *Phitones consulantur*. Veteres librarii saepe confundebant vocabula *consolatio*, *consultatio*, *conlatio*. Utendum est exemplis. Nam hinc eruditi possunt interdum emendare corruptos veterum Auctorum libros. Petrus Pithæus in notis ad collationem legum Mosaicarum, pag. 131: *Consulationis vet. consolationis. Quo modo et in optimo Servii exemplari scriptum est eo loco, lib. III Æneid. Augurium est exquisita deorum voluntas per consolationem avium aut signorum.* Faustus Reiensis epistola quinta: *Pro cuius timore et amore consolatio ipsa tractatur.* Ubi legendum est *consultatio*. Sic in epistola 21 Hormisdæ *consolatio* dicitur quæ *consultatio* dicta fuit in epistola 17. Cum autem librarii dubitabant utra lectio præferenda esset, utramque ponebant; ut in epistola 36 Hincmari, *pro diversorum Patrum consolatione vel consultatione*. Nam in opusculo 45 capitulorum, cap. 25 et 45, legitur simpliciter, *pro diversorum Patrum consultatione*. Sumptus est autem iste locus ex decreto Gelasii de libris canonicis et apocryphis, ubi pro eo quod Hincmarus hic habet *consolatione*, Nicolaus primus *consultatione* posuit in epistola 42 ad archiepiscopos et episcopos apud Gallias constitutos, cuius partem refert Gratianus, dist. 19, cap. *Si Romanorum*. In lege Burgundionum, tit. 60, § 1, legitur: *nova lege futuris temporibus consulatur*. Pro quo Codex Bigotianus habet *consolatur*. Apud sanctum Ambrosium sermone sexto legitur: *sine aliqua predicationis consolatione dimiserim*. Hic vero vetustissimus Codex ecclesie Lugdunensis habet *consultatione*. Sic lib. v Capitularium, cap. 53, pro eo quod quidam Codices legunt *consultandum*, alii *consulendum*, Normannicus et unus Sangallensis habent *consulandum*. Plura exempla si quis requirit, consulat Salmasium in notis ad Julium Capitolinum, pag. 92. Illud tantum addam, dictum aliquando fuisse *consulare* pro *consolari*. Fortunatus, lib. iv, cap. 6, in Epitaphio Exotii episcopi civitatis Lemovicinæ:

Sed quia non lieuit, populum spes consula illa
Hunc quod pro meritis vexit ad astra filies.

BALUZ.

* Ita plerique Codices. Alii, *calculatores*. Regius, Trecensis, et meus, *auguriales*. Vaticanus unus, Colbertinus, et unus Sangallensis, *augurales*. Id.

^b Qui fulgura et tonitrua aliasque aeris tempestates excitare se posse profitebantur. Vide notas ad librum Agobardi de Grandine et Tonitruis, pag. 68, et Reginonem, lib. II, cap. 353, 355. Id.

^c Vide sanctum Gregorium lib. VII, Indict. 1, epist. 5; sanctum Eligium in homilia edita in tomo quinte Spicilegii Dacheriani pag. 215, 217; Reginonem lib. II, cap. 358, 359. Ubi vide notas. Vide etiam capitula data presbyteris, quæ Sirmondus descripsit ex Vaticano et Casinensi Codicibus. Id.

^d Sapienter sane ac prudenter ista jubet Carolus. Nam qui ad presbyterii gradum aspirabant, litteris tandiu dabant operam donec ad ordinationem pervenissent, et titulum ab episcopo suscepissent. Postea plerique litterarum studia omittent, ut patet ex Flodoardo lib. III, cap. 23, de Epistolis Hincmari: « Item pro quodam presbytero qui ea quæ de suo ministerio quondam didicerat, post ordinationem suam per incuriam fuerat oblitus. Itaque episcopus, cum diocesim suam circumibat, petere tenebatur a presbytero « *Si Epistolam et Evangelium bene legere possit atque saltem ad litteram ejus sensum manifestare, ut legitur in inquisitione quæ exstat in libro primo Reginonis de ecclesiasticis disciplinis.* Rediit deinde hæc temporum infelicitas, ut colligitur ex oratione 26 Isidori Clarii episcopi Fulginatis in sermone Domini in monte habitum, ubi optimus ille episcopus sic clerum suum alloquitur: « *Date præterea operam ut eos in litterarum studia progressus faciat ut in divinis lectionibus versari quotidie et ea in ipsis conficere spatia possitis quæ vestri ordinis hominibus sunt consentanea.* Alioqui ne exspectet quisquam vestrum se ad sacros ordines esse a me promovendum qui ea quæ leget, saltem in sanctorum Evangeliorum contextu, non sit idoneus intelligere. Nam hoc lavisendarum Parochiarum tempore neminem fere sacerdotem reperi qui ea quæ legeret, sciret interpretari. Ea de causa hanc saluberrimam Constitutionem in Synodo sua anno 1547. Edidit: « *Illud in primis, quod multorum, ne dicam omnium, malorum in Ecclesia Christi causa est, caveatur, ne temere ac sine judicio sacerdotes recipiantur, præsertim ad curam animarum. Nam in hac visitatione deprehendimus maximam in eis ignorantiam, ut nonnulli non solum nihil eorum intelligant quæ legunt, verum*

^a psalmi digne secundum divisiones versuum modulentur, et Dominicam orationem ipsi intellegant, et omnibus prædicent intellegendam, ut quisque sciat quid petat a Deo: ^b et ut *Gloria Patri* cum omni honore apud omnes cantetur; et ipse sacerdos cum sanctis angelis et populo Dei communi voce *Sanctus, Sanctus, Sanctus* decantet. Et omnimodis dicendum est presbiteris et diaconibus ut ^c arma non portent, sed magis se confidant ^d in defensione Dei quam in armis.

ALIQUID SACERDOS ², ALIQUID POPULUS ³. — 70. Item placuit nobis ammonere reverentiam vestram, ut unusquisque vestrum videat per suam parochiam, ut ecclesia Dei suum habeat honorem, simul et altaria secundum suam dignitatem venerentur, et non sit domus Dei et altaria sacrata pervia canibus, et ut vasa sacrata Deo cum magna veneratione habeantur, et ut sacrificia sanctificata cum magna diligentia ab eis colligantur qui digni sunt, vel cum

A honore servantur; et ut secularia negotia vel vaniloquia in ecclesiis non agantur, quia domus Dei domus orationis debet esse, non spelunca latronum; et ut intentos habeant animos ad Deum quando veniunt ad missarum sollempnia, et ut non exeant ante completionem benedictionis sacerdotalis.

SACERDOTIBUS ⁴. — 71. Sed et hoc flagitamus vestram ^d almitatem, ut ministri altaris Dei suum ministerium bonis moribus ornent, seu ^e alii canonici observantiae ⁶ ordines ⁷, vel monachici ⁸ propositi ⁹ congregationes ¹⁰ obsecramus, ut bonam et probabilem ¹¹ habeant conversationem, sicut ipse Dominus in Euangelio præcipit: *Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum qui in celis est*; ut eorum bona conversatione multi protrahantur ad servitium Dei. Et non solum servilis conditionis infantes, ^f sed etiam ingenuorum filios adgregant sibi que sociant ¹².

VARIANTES LECTIONES.

¹ confident 1, 3; se deest B. ² sacerdotibus 3, B. ³ omnibus 3, B. tota rubrica deest 1, 4. ⁴ deest 1. ⁵ seu et B. ⁶ observantia B. ⁷ ordinis 4. B. ⁸ monachi 2, 3, 5 c., 4. B. ⁹ proposito B. ¹⁰ consecrationis B. ¹¹ p. vitam et c. h. B. ¹² adgregant s. sociant 4. B.

NOTE.

ne recte quidem legere sciant. In nonnullis florentissimi istius regni provinciis, cum plures in una domo sunt filii, primus destinatur continuandæ genealogiæ, alter studiis litterarum traditur ut presbyter esse possit: *Il étudie pour être prêtre*; sic enim loquuntur parentes. Ubi vero ordinati sunt in grada cujus causa accesserant ad studia litterarum, libros deinceps non tractant, sed vitam in otio et silentio per summam ignaviam et inertiæ transeunt, partim tabernas ingredientibus bibendi et edendi causa contra sanctorum canonum instituta et capitularia sanctionum, partim venationi et aucupio ludoque operam dantes contra veterem disciplinam. Vide concilium Cloveshoviæ, cap. 10. BALUZ.

^a Auctor Vitæ Alcuini: « Juvenis psalmodum modulationem secretam non tantum quantum aliam lectionem amaverat. » Ib.

^b In codice Ripvullensi sic legitur hic locus: « Et ut Gloria Patri et Filio et Spiritui sancto cum omni honore apud omnes cantetur: et ipse sacerdos cum sanctis angelis et dominationibus et potestatibus, et cœli cœlorum virtutibus, et cherubim, et seraphim et populo Dei, etc. » Ib.

^c Legibus enim cautum erat ne sacerdotes arma tractarent, neve agitatores sanguinis essent. Postea tamen censuerunt principes debere illos reipublicæ auxilia ad arcendos hostium incursus. Illi vero preces suas offerebant. Hincmarus epist. 9 ad episcopos Remensis provinciæ, cap. 4. « Qua de re nobis episcopis satis agendum est ne in consilio quod a nobis Reipublice ministri secundum Domini Regis mandatum petierint, a nostro ministerio excidamus, et ne de auxilio, quantum Deus unicuique nostrum posse dedit, abcedamus, sequentes sententiam Domini dicentis: Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari, et quæ sunt Dei Deo. In auxilio igitur præbeamus arma divina, jejunia, orationes, lacrymas, implorationes ad sanctorum suffragia; et auxilia divina per nos nostrasque parochias. Cum per hæc episcopi se excusarent a præstandis subsidiis in magnis regni periculis, ministri regii reponabant rempublicam aliis auxiliis indigere, et Pippinum regem, cum in Italiam profectus est ad defensionem Sedis apostolicæ, non ex communicatione apostolica, sed virtute hostili Haistulfum regem Longobardorum oppressisse, Italiam domuisse, justitias sancti Petri obtinuisse. Testis idem Hincmarus in epist. 41 ad Adrianum papam: « Pippinus non excommunicatione

B apostolica, sed virtute hostili Haistulfum qualemcumque regem Christianum oppressit et Italiam domuit, atque justitias sancti Petri obtinuit. » Et paulo post: « Et vos ergo solis orationibus vestris regnum contra Nortmannos et alios impetentes defendite, et nostram defensionem nolite querere. » Contra sanctus Ambrosius in serm. 86: « Ubi sunt qui dicunt plus quam preces sanctorum hominum arma posse? Ecce una oratio Elisei totum exercitum vulneravit, et unius prophete meritis omnium est hostium numerus captivatus. » In legibus Edouardi regis Angliæ, quæ in appendice Bedæ editæ sunt, legitur, cap. 11, Ecclesiam Anglicanam et etiam omnem terram quæ in dominio Ecclesiæ erat, ubicunque jacebat, liberam et immunem fuisse a tributo quod Danegeldum vocabant, « quia magis in Ecclesiæ confidebant orationibus quam in armorum defensionibus. » Et Paulus papa, in epist. 20 Cod. carolini, quæ data est ad Pippinum regem, ait regalis potentie culmen plus fidei virtute quam bellatorum armis præsidio et fortitudine circumtegi. Elegans porro et festiva est narratio de Philippo Augusto et clero Rhemensi apud Willelmum Britonem in lib. II Philippidos. Narrat enim Willelmus Philippum, gravi bello implicitum, subsidium petisse a personis ecclesiasticis provinciæ Rhemensis, istos vero respondisse in hunc modum:

Qui pro rege suo Regi suffragia summo
Fundere cum precibus aiunt se jure teneri,
Non solidos dare vel censum, ne postea forte
Ecclesiæ pariant ex consuetudine damnum.

Memorabilem historiam diaconi arma portantis exhibet vetus charta Landaviensis, a clarissimo viro Gulielmo Duglalo edita in tom. III Monastici Anglicani, pag. 208. Ib.

^d Ed. Basil., *altitudinem*, sed Heroldus reposuit *almitatem* in margine. Sanctus Bonifacius, epist. 92: « Propterea almitatis vestræ elementiam diligenter in Dei nomine deprecor. » Ib.

^e Hæc est lectio Edit. Basil. et omnium vet. exemplarium, uno excepto Tiliano, in quo scriptum est: « Obsecramus ut bonam et probabilem vitam et conversationem habeant. » Quæ sane lectio exstat in capitulari Aquisgranensi. Ib.

^f Vita sancti Meinweri, episcopi Paderbornensis, cap. 2: « Pueros tam nobiles quam inferioris conditionis in scholam congregatos in divinæ lectionis eruditione nutrire. » Ib.

Et ut ^a scolae ^b legentium puerorum fiant. Psalmos, ^c notas, cantus, ^d computum, grammaticam per singula monasteria vel episcopia ^e, et libros catholicos bene emendatos ^f; quia saepe dum bene aliqui ^g Deum rogare cupiunt, sed per inemendatos libros ^h male rogant. Et ⁱ pueros vestros non sinite eos vel legendo vel scribendo corrumpere. Et si opus est euangelium psalterium et missale scribere, perfectae aetatis homines scribant cum omni diligentia ^j.

SACERDOTIBUS ^k. — 72. Simul et hoc rogare curavimus, ut omnes ubicumque qui se voto ^l monachicae vitae constrinxerunt, ^m monachice et regulariter ⁿ omnimodis secundum votum suum vivant, secundum quod scriptum est: *Vota vestra reddite domino Deo vestro*. Et iterum: *Melius est non votare, quam ^o non reddere*. Et ut ad monasteria venientes, secundum regularem ordinem primo in ^p pulsatorio probentur, et sic accipiantur ^q. Et qui ex seculari habitu in mo-

nasterio veniunt, non statim foras ad ministeria monasterii mittantur antequam intus bene ^r erudiantur. Et ut monachi ad saecularia placita non vadant. Similiter qui ad ^s clericatum accedunt ^t, quod nos nominamus canonicam vitam, volumus ut illi canonicè secundum suam regulam omnimodis vivant, et episcopus eorum regat vitam, sicut abbas monachorum.

OMNIBUS. — 73. Ut aequales mensuras et rectas, et pondera iusta et aequalia omnes habeant, sive in civitatibus, sive in monasteriis, sive ad dandum in illis, sive ad accipiendum, sicut et in lege Domini praeceptum habemus. Item in Salamone, Domino dicente ^u: *Pondus et pondus, mensuram et mensuram odit anima mea*.

OMNIBUS ^v. — 74. Et hoc nobis competens et venerabile videtur, ut ^w hospites, peregrini, et pauperes, susceptiones regulares et canonicas per loca diversa habeant: quia ipse Dominus dicturus erit in remun-

VARIANTES LECTIONES.

- ¹ e. discant. sed et B. ² e. habeant q. B. ³ aliquid 2. B. ⁴ libris 1. ⁵ hic deficit codex 3. ⁶ deest 1. ⁷ regulariter 1. ⁸ q. vota non r. 4. q. votare et non r. B. ⁹ capiant 2, 4; recipiantur B. ¹⁰ s. quod 1. ¹¹ accedant 1. ¹² item..... habemus desunt 2. ¹³ deest 1.

NOTÆ.

^a Magna Carolo cura erat de studiis litterarum. Itaque Lupus Ferrariensis in epist. 1 hanc ei gloriam tribuit ut studia litterarum per eum coepa sint revocari: « Cui litteræ, inquit, eo usque defegre debent ut æternam ei parent memoriam. » De schola Paderbornensi ab ipso instituta sic scriptum est in Vita ejusdem sancti Meinwerici, cap. 52: « Studium multiplicia sub eo floruerunt exercitia, et bonæ indolis juvenes et pueri strenue instituebantur norma regulari, proficientes haud segniter in claustrali disciplina omniumque litterarum doctrina. » Vide concilium Valentinum III, cap. 18; Reginonem, lib. 1, cap. 207, et Maderi præfat. ad Chronicon Montis-Sereni, sive Lauterbergense, pag. 9. BALUZ.

^b S. Bonifacii epist. 92: « Quidam sunt monachi per cellulas nostras et infantes ad legentes litteras ordinati sunt. » Leidradus archiep. Lugdun. in epist. ad Carolum M.: « Habeo scholas lectorum, non solum qui officiorum lectionibus exercentur, sed etiam in divinatorum librorum meditatione spiritalis intelligentie fructus consequuntur. » Vide Filesacum, lib. II selectorum, pag. 208. Ib.

^c Musicas videlicet. Ademarus in Vita Caroli, cap. 8, ait Adrianum papam ei dedisse, anno 787, « Antiphonarios sancti Gregorii, quos ipse notaverat nota Romana. » Et paulo post: « Omnes Franciæ cantores didicerunt notam Romanam, quam nunc vocant notam Franciscam. » In vetustissimo libro Sacramentorum, qui exstat in bibliotheca monasterii Compendiensi, hæc leguntur antiquis characteribus scripta: « Gregorius præsul meritis et nomine dignus, summum ascendens honorem, renavavit monumenta Patrum priorum, et composuit hunc libellum musicæ artis scholæ cantorum per anni circulum. » Scholæ cantorum mentio est in libro Sacramentorum, pag. 63 Edit. Menardi, et in epist. 1 Leidradi archiep. Lugdun. ad Carolum Magnum: « Habeo scholas cantorum, ex quibus plerique ita sunt eruditi, ut alios etiam erudire possint. » Jubet igitur princeps ut qui ministerio altarium destinantur artem psallendi et canendi discant. Ac sane magis istarum rerum curam eum habuisse docet Eginhardus in Vita ejus: « Legendi atque psallendi disciplinam diligentissime emendavit. Erat enim utriusque admodum eruditus. » Ib.

^d E. inhardus in Vita Caroli Magni *Discebat et artem componendi*. Ademarus in loco paulo ante laudato

refert eum Roma discedentem anno 787 secum duxisse *cantores Romanorum et grammaticos peritissimos et calculatores*. Capitula Walterii Aurelianensis cap. 22. *Ut omnes presbyteri calculandi peritiam habeant, et suos in idipsum studiose erudiant*. Vide Chronicon Fontanellense cap. 15, in tomo tercio Spicilegii Dacheriani, et notas ad Reginonem, p. 541. Ib.

^e Id est, clericos in ætate tenera constitutos, quos, cum presbyterorum sumptibus alerentur, nutritos presbyterorum vocabant, ut colligitur ex Capitulari quinto Caroli Magni incerti anni cap. 5, et ex Capitulis Hincmari tit. 4, cap. 5. Alibi puerorum vocabulo servi intelliguntur, ut apud sanctum Ambrosium lib. I de Abraham cap. 9: *Unde et pueros dicimus quando servulos significamus, non ætatem exprimentes, sed conditionem*. Sic etiam plerique intelligunt locum illum ex Evangelio secundum Joannem: *Est puer unus hic habens quinque panes hordeaceos*. Ib.

^f Hæc est lectio editionis Basileensis et Codicum Remensis, Pithœani, Sangallensis, Parisiensis, et Metensis. Normannicus, Vaticanus, Cambronensis, Colbertinus, Trecentis, alter Sangallensis, et meus, habent *monastica*. Alii *monachicæ*. Ib.

^g Ita legendum esse monuit Heroldus in margine editionis Basileensis, tamen etsi in contextu posuerit simpliciter *monachi*. Sane fatendum est majorem veterum exemplarium partem habere lectionem quam Heroldus retinuit in contextu. Eam tamen quam nos reposuimus, quæ sincerior videtur, habent Parisiense, Pithœanum, Remense, et unum ex duobus Sangallensibus. Ib.

^h Loco in quo noviter venientes ad conversionem suscipiuntur, sic dicto quia ibi non recipiuntur nisi postquam diu pulsaverant. Non est opus istud probare exemplis. Afferam tantum testimonium Gerardi abbatis Silvæ Majoris, ex capite primo de Vita sancti Adalardi Abbatis Corbeiensis: « In hoc itaque loco pulsans et pulsando admissus secundum regulam sancti Benedicti instituendus, etc. » Ib.

ⁱ Unus codex Sangall., *enutiantur*. Ib.

^j Hæc est lectio omnium ferme veterum exemplarium. In Remensi tamen, in Pithœano et in Parisiensi legitur, ut *hospitum peregrinorum, et pauperum susceptiones regulares et canonicæ per diversa loca habeant*. Sane in omnibus Ansegisi vetustis Codicibus

neratione magni dici: *Hospis*¹ *eram, et suscepistis me*. Et apostolus² hospitalitatem laudans, dixit: *Per hanc quidam placuerunt Deo, angelis hospitio susceptis*.

EPISCOPIS, ABBATIBUS³. — 75. Auditum est aliquas⁴ abbatissas, contra morem sanctae Dei aeclesiae, benedictiones⁵ cum manus inpositione et signaculo sanctae crucis super capita virorum dare, necnon et velare virgines cum benedictione sacerdotali. Quod omnino vobis, sanctissimi patres, in vestris parochiis interdicens esse scitote.

CLERICIS⁶. — 76. ^b Ut illi clerici qui se fingunt habitu vel nomine monachos⁷ esse, et non sunt, omnimodis videtur corrigendos atque emendandos esse, ut vel veri monachi sint, vel veri canonici sint⁷.

OMNIBUS⁸. — 77. Item et pseudografia et dubiae narrationes, vel quae omnino contra fidem catholicam sunt, et⁹ epistula pessima et¹⁰ falsissima, quam¹¹ transacto anno dicebant aliqui errantes et in erro-

rem alios mittentes quod¹² de celo cecidisset, nec¹³ credantur nec legantur, sed comburentur¹⁴, ne in errorem per talia scripta populus mittatur. Sed soli canonici libri et catholici tractatus et sanctorum auctorem dicta legantur et tradantur.

ALIQUID¹⁵ SACERDOTIBUS, ALIQUID OMNIBUS. — 78. Item ut isti mangones et¹⁶ cottiones qui sine omni lege vagabundi vadunt per istam terram, non sinantur vagare et deceptiones hominibus agere. Nec isti nudi cum ferro, qui dicunt se data sibi poenitentia ire vagantes. Melius videtur, ut si aliquid in consuetum et capitale crimen commiserint, ut in uno loco permaneant laborantes et servientes et poenitentiam agentes secundum quod sibi canonice inpositum sit.

OMNI CLERO¹⁷. — 79. Ut¹⁸ cantum¹⁹ Romanum pleniter discant, et ordinabiliter per nocturnale vel gradale officium peragatur²⁰, secundum quod beatae memoriae genitor noster Pippinus rex²¹ decertavit ut

VARIANTES LECTIONES.

¹ hospes 2. 4. B. ² apostolos 1. ³ e. et a. B. ⁴ deest 1. ⁵ deest 1. ⁶ monachus 1. ⁷ deest 2, 3 c., 4. B. ⁸ deest 1. ⁹ ut 3 d., 4. B. ¹⁰ comburatur 4. comburantur 3 c. B. ¹¹ deest 1. ¹² cottiones 2. B. scottiones 4. ¹³ desunt 1, omnibus clericis B. ¹⁴ monachi ut *Ansegisus*. ¹⁵ tantum 1. ¹⁶ peragant 4.

NOTÆ.

legitur *Canonici*. Quo etiam modo scriptum est in editione Basileensi. BALUZ.

^a Vir illustrissimus Franciscus Bosquetus episcopus Mompeliensis, in notis ad epistolas Innocentii III, pag. 97, egregie illustrat hoc caput, adductis etiam verbis concilii sexti Parisiensis lib. 1, cap. 45, ex quibus intelligitur hunc abusum etiam post istam Caroli Constitutionem vixisse in regno Francorum. Observationes postea eruditissimi antistitis descripsit Christianus Lupus in scholiis ad librum Tertuliani de præscriptionibus pag. 57, et sequenti, ubi annotat hanc femineam audaciam occasionem et originem sumpsisse ex Caroli Martelli in ecclesiasticas facultates violenta rapina, quæ omnes Franci regni per Galliam ac Germaniam Ecclesias redegit ad extremam inopiam, atque ita plures tandem orbavit episcopis et clericis, hanc miseriam mansisse usque ad apostolatam sancti Bonifacii, et isto medio tempore quædam abbatissas, quod episcopos non haberent, cepisse suas moniales velare et consecrare. Ille sunt verba Lupi. Vellem autem ut vir doctus ista aliquo veteris ejusdem Scriptoris testimonio confirmasset. Nam quod a recentiore auctore in rebus adeo antiquis sine alicujus vetustioris auctoritate proferatur, contemnitur, ut recte monet illustrissimus Cardinalis Baronius. Nupiam autem importunius quam in hoc loco sugillata est memoria principis quem et ipsi Romani pontifices laudibus prosecuti sunt, et cui amplum restauratæ religionis et disciplinæ ecclesiasticæ testimonium apud eosdem pontifices præbuit sanctus Bonifacius. Sed hic, ut et sæpe alibi, inquietum erga Francos animum prodit Lupus, a nullo nostrum nondum, quod sciam, læsus, certe non lacessitus. Sed ut ad temeritatem abbatissarum redeamus quæ in hoc capite damnatur, ea quoque damnata est anno 829 in concilio Parisiensi, ut diximus, et postea a Ludovico Pio, cujus decretum exstat in additione secunda capitularum cap. 16: *Simile decretum*, inquit Christianus Lupus, *Isidori Mercatoris collectio ascribit sancto pontifici Eutychiano*. At certum est quod sit alicujus Gallicanæ synodi. An sit sexta Parisiensi antea vel postea, ignoro. Multifariam in hoc loco falsus est vir eruditus. Primo enim certum est caput de quo illic agitur non exstare in collectione Isidori, sed tantum inter decreta Euty-

chiani collecta ex Ivone et Gratiano et post ejusdem Pontificis epistolas edita in vulgatis editionibus conciliorum. Deinde certum quoque est caput illud non esse alicujus Gallicanæ synodi, sed Ludovici Pii, qui illud sancivit post admonitionem episcoporum concilii Parisiensis. Error hinc ortus quod Burchardus, qui Capitularium auctoritatem laudare nolebat, cum hoc caput referre statuisset in sua Collectione, titulum istius capituli, ut sæpe solet, mutavit, et Eutychiano pape tribuit constitutionem quæ Ludovici Imperatoris erat. Ib.

^b Burchardus caput istud refert ex conc. Tolet., ut solet. Ib.

^c Edit. Bavarica et Basileensis, *fallacissima*. Ib.

^d Id est an. 788. Nam Capitulare istud editum fuit an. 789 apud Aquisgranum. Itaque hic locus intelligi non potest de epistola quam Adalbertus hæreticus de celo cecidisse et ad se venisse dicebat, ut est in actis concilii Romani sub Zacharia, quæ exstat inter epistolas S. Bonifacii, p. 191. Fortassis est illa ejus fragmenta quædam reperi inter schedas illustrissimi viri Petri de Marca, archiep. Paris., descripta ex quodam vet. Cod. Hispaniæ Tarraconensis. Aliam ejusdem argumenti et ejusdem, ut reor, temporis, inveni in vetustissimo Codice ms. biblioth. Colbertinæ. Ib.

^e In Append. Reginonis legitur, « dicunt in Hierusalem de celo cecidisse. » Ib.

^f Vide legum humanarum fortunam. Jusserat Carolus Magnus ne quis falsis illis epistolis fidem adhiberet. Oblata deinde est Ludovico Pio ejus filio nomine Gabrielis archangeli scripta. Eam respuit. Benefactum. Et tamen ejus memoriam propterea accusat auctor Annalium Fuldensium ad an. 874. « Si enim, inquit, ut cetera omittam, hæresi Nicolaitarum firmiter et viriliter resistisset, et monita Gabrielis archangeli, quæ Einhardus abbas duodecim capitulis comprehensa ei obtulit legenda et facienda, observare curasset, forsitan talia non pateretur. » Ib.

^g In Codice Thuano legitur *decretavit*, in Metensi, *decrevit*. Amerbachius edidit *decertavit*, Buzæus *decretavit*. Heroldus in textu retinuit vocem *decretavit*, sed in margine admonuit legendum esse *decretavit*. Ib.

fieret, quando Gallicanum tulit ob ^a unanimi-
tatem apostolicæ sedis, et sanctæ Dei ecclesiæ pacificam
concordiam

EPISCOPIS ¹ OMNIBUS. — 80. ^b Statuimus quoque, se-
cundum quod et in lege Dominus præcipit, ut opera
servilia diebus Dominicis non agantur, sicut ² et bo-
næ memoriæ genitor meus in suis ³ synodalibus
edictis mandavit, id est ^c, quod nec viri ruralia ⁴
opera exerceant ⁵, nec in vinea colenda, nec ^d in
campis arando ⁶, metendo ⁷, vel foenum secando, vel
sepe ponendo, nec in silvis stirpare, vel arbores
cadere, vel in petris laborare, nec domos construere;
nec in orto laborare ⁸, nec ad placita conveniant,
nec venationes exerceant. Et tria ^e carraria opera licet

fieri in die Dominico; id est, ^f ostilia carra, vel ^g vi-
ctualia, vel si forte necesse erit corpus cuiuslibet du-
cere ad sepulchrum. Item feminae opera textilia
non faciant, nec capulent ⁹ vestitos, nec consuent,
vel ^h acupictile ¹⁰ ⁱ faciant; nec lanam carpere, nec
linum battere ¹¹, nec in publico vestimenta lavare,
nec ^j herbices tundere habeant licitum; ut omnimo-
dis ^k honor et requies diei Dominicæ servetur. Sed ¹²
ad missarum sollempnia ad ¹³ ecclesiam ¹⁴ undique
convenient, et laudent Deum in omnibus bonis quæ
nobis in illa die fecit

OMNIBUS ¹⁵. — 81. ¹ Sed et vestrum videndum est,
dilectissimi et venerabiles pastores et rectores eccle-
siarum Dei, ut presbiteros quos mittitis per parro-

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest 1, 4. B. ² sic 1. ³ m. quod 2. B. ⁴ ruralia 1. ⁵ e. id est B. ⁶ a. nec in m. B. ⁷ deest 2. 4.
⁸ laborant 1. laborare 2, 4. ⁹ copulant 1. ¹⁰ aquapictile 1. ¹¹ battere 2, 3 c. 4. B. ¹² deest 2. Sed
et B. ¹³ ab 1. ¹⁴ ecclesia adjecto s. 1. ¹⁵ deest 1.

NOTÆ.

^a Vide quæ Pithæus affert in Glossario ad Capitu-
laria, pag. 744, ex lib. 1 Caroli Magni adversus syn-
odum Nicænam II. BALUZ.

^b Regino caput istud retulit ex Capitulis Caroli,
Barchardus et Ivo ex concilio apud sanctum Medar-
dum præsentem Carolo imperatore, cap. 5, et ex concilio
apud Compendium, cap. 6. Ib.

^c In capitulari nimirum anni 755, quod constitu-
tum est in synodo Vernensi. Ib.

^d Quidam boves junxit die Dominico et agrum sul-
care cepit. Gravier punitus est. Rem gestam narrat
Gregorius Turonensis in lib. II de Glor. martyrum et
conf. cap. 44. Ib.

^e Alibi carraria est feminini generis, ut in Vita B.
Joannis abbatis Gorziensis, cap. 9: « Pro carraria
vini non sic attaminatum vellem. » Ib.

^f Id est carra ad hostem, ut in Codice censuali sive
polyptico Irminonis abbatis S. Germani Paris., in
tom. IV Act. ord. S. Bened., pag. 96. Apud Burchar-
dum legitur *hostilicia carra*, apud Ivonem, *hostilici-
dia*. In polyptico monasterii Fossatensis lego unum-
quemque mansorum curtis Rokiniaci *debere pro hos-
tilicio denarios xiv*. Et paulo ante: « Solvit unus-
quisque de hostiles, id est pro bove sol II. » Istud
ipsum *hostilitia* dicitur in polyptico S. Remigii Rhe-
mensis: « Mansum ingenuilem tenet Hilmegandus
ingenuus. Solvit in *hostilitia* denarios xvi. » Ib.

^g In Edit. Capitularium quam F. Pithæus vulgavit
an. 1603 additur hoc loco *et angaria*, vitio typogra-
phi, cum legendum sit *angaria*, ut recte reposuit
Lindenbrogius. Sic etiam auctoritate Petaviani Cod.
emendandum apud Fulbertum in epist. 14 et 110, ubi
male editum est *engaria*. Nos istam additionem omi-
simus, quia non habetur in antiquis libris. Patendum
est tamen exstare apud Reginonem et Burchardum.
Angaria porro sunt vehiculi genus, ut observavit
F. Pithæus in Glossario ad Julianum Antecessorem.
Vide etiam Glossarium Antonii Augustini ad eum-
dem Julianum. Ib.

^h Ita vulg. Edit. vetus liber monasterii Tegern-
seensis, ex quo Bavaria Editio prodit, habebat
acupictile, ut Amerbachius admonet in margine.
Unus Codex Sangallensis habet *aliquapictile*. Ex qui-
bus confirmatur lectio quam nos retinimus. Regius,
Vaticanus unus, Bellovacensis, Divionensis, Trece-
nsis, *acupiculæ*. Colbertinus, Rivipullensis, Talianus
et Thuanus, *acupicule*. Heroldus, *acubiculæ*. Liber
sancti Michaelis in Periculo maris, *acupicale*. Parisi-
ensis, Metensis et Rhemensis, *acupicula*. Meus,
acupicula. Camberonensis, *cupicale*. Alter Sangal-
lensis, *apicula*. Pithæanus, *apicula*. Vide Glossa-
rium Spelmanni in verbo *Acubicula*, ubi reprehendit

B Meursium, qui hanc vocem putavit mutandam in
acubitulæ, id est, reclinatoria. Ib.

ⁱ Edit. Basil., *fiant*. Ib.

^j Male in Tiliano, *cervices*. In Regio, Trece-
nsi, Camberonensi, in uno Vaticano, in Metensi, Pithæa-
no, meo, et in editione Bavaria scriptum est *ver-
vices*. Sic etiam apud Reginonem et Burchardum. Ita
etiam polypticus monasterii Fossatensis. In altero
Sangallensi, in Rivipullensi, Thuano, et in editione
Basileensi, *herbices*. Hic observandum est istam ult-
timam lectionem frequentissimam esse in veteribus
libris, ut docet Petrus Pithæus in notis ad collationem
legum Mosaicarum et Romanarum, tit. 14. *Posterior-
es*, inquit, *fere herbicem et pronuntiarunt et scripserunt,
ut apud Anianum et Paulum monachum et in
Longobardicis Francisque legibus. Unde nobis re-
mansit vocabulum*. Sane in antiquis exemplaribus
Capitularis Aquisgranensis scriptum est in hoc loco
herbices. Item in capite 98 legis Alamannorum. Mem-
oratorium Ansegisii abbatis Fontanellensis in tomo
tertio Spicilegii Dacheriani pag. 247, *mutones, herbi-
ces, pullos*. Hinc pelles herbicæ ibidem pag. 246,
ad pelles herbicinas, unde pellicea fiant. Hinc *pell-
icium herbicinum* apud monachum Sangallensem in
libro secundo de rebus bellicis Caroli Magni cap. 27.
Hinc, *Mussulæ herbicine* in Capitulari anni 817, cap.
79, in Codice Sangallensi. Hinc denique herbices et
herbicarii in statutis antiquis monasterii Corbeicensis
cap. 5. *Vervices* tamen, præter Codices supra com-
memoratos, habet Codex Bigotianus in titulo quarto
legis Salicæ et in titulo 58, cap. 3, et tit. 70, cap. 3
legis Burgundionum. Item polypticus Irminonis ab-
batis sancti Germani Parisiensis, a Mabillonio lauda-
tus, in notis ad Acta sanctorum ordinis sancti Bened-
icti tom. IV, pag. 96, *vervices cum agnis*. Apud Bu-
zelinum lib. II Gallo Flandriæ, pag. 559, in actis
donationis quam Walgarius sacerdos fecit monasterio
Cisoniensi: *vervices centum et octoginta*. Ib.

^k In antiquis exemplaribus Regio, Trece-
nsi, uno sancti Galli, Pithæano, Colbertino, Thuano, Tiliano,
Parisiensi, Remensi, Divionensi, Bellovacensi, meo, et
in editione Basileensi legitur *bonorum requies*. Ib.

^l Hæc est lectio quæ exstat in capitulari Aquis-
granensi et in antiquis Ansegisii exemplaribus Ti-
liano, Divionensi, Pithæano, Thuano, Parisiensi, et
in editionibus Amerbachii et Heroldi. In Codice Cam-
beronensi, in Bellovacensi, Remensi, Metensi, apud
Reginonem, *Sed et unicuique vestrum videndum*. In
uno Sangallensi, *Sed et vestrum est, dilectissimi*; men-
dose, ut opinor. In alio Sangallensi, in Colbertino et
Rivipullensi, tum etiam editionibus Tili: *Summo opere
vobis videndum est*. Normannicus: *Summo opere vo-*

chias vestras ad regendum, et ad praedicandum per aecle-ias populum Deo servientem, ut recte et honeste praedicent; et non sinatis nova vel non canonica aliquos^a ex suo sensu, et non secundum scripturas sacras, fingere et praedicare populo. Sed et vosmetipsi utilia honesta et recta, et quae ad vitam ducunt aeternam, praedicate, aliosque instruite ut haec eadem praedicent.

Primo omnium praedicandum est omnibus generaliter, ut credant Patrem et Filium et Spiritum sanctum unum esse Deum omnipotentem, aeternum, invisibilem, qui creavit caelum et terram, mare et omnia quae in eis sunt, et unam esse deitatem, substantiam, et maiestatem in tribus personis Patris et Filii et Spiritus sancti.

Item praedicandum est quomodo Dei filius incarnatus est de Spiritu sancto^b et ex Maria semper virgine pro salute et reparatione humani generis, passus, sepultus, et tertia die resurrexit, et ascendit in celis; et quomodo iterum venturus sit in maiestate divina iudicare omnes homines secundum merita propria; et quomodo impii propter scelera sua cum diabulo in ignem aeternum^c mittentur, et iusti cum Christo et sanctis angelis suis in vitam aeternam.

Item diligenter praedicandum est de^d resurrectione mortuorum, ut sciant et credant in isdem corporibus premia meritorum accepturos.

Item cum omni diligentia cunctis praedicandum est, pro quibus criminibus deputentur cum diabulo in aeternum supplicium. Legimus enim, apostolo dicente: *Manifesta autem sunt opera carnis, quae sunt fornicatio, immunditia, luxoria, idolorum servitus,*

veneficia³, inimicitiae, contentiones, aemulationes, animositates, irae, rixae, dissensiones, haereses, sectae, invidiae, homicidia, ebrietates, comessationes, et his similia: quae praedico vobis, sicut praedixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt⁴. Ideo haec eadem quae magnus praedicator aeclesiae Dei singillatim nominavit, cum omni studio prohibete, intellegentes quam sit terribile illud quod dixit: Qui talia agunt, regnum Dei non consequentur.

Sed omni⁵ instantia ammonete eos de dilectione Dei et proximi, de⁶ fide et spe in Deo, de humilitate et patientia, de castitate et continentia, de benignitate et misericordia, de elemosinis et confessione peccatorum suorum, et ut debitoribus suis, secundum Dominicam orationem, sua debita dimittant: scientes certissime quod qui talia agunt, regnum Dei possidebunt.

Et hoc ideo diligentius iniungimus vestrae caritati, quia scimus temporibus novissimis pseudodoctores esse venturos, sicut ipse Dominus in Euangelio praedixit, et apostolus⁷ Paulus ad Timotheum testatur. Ideo, dilectissimi, toto corde praeparemus nos in scientia veritatis, ut possimus contradicentibus veritati resistere, et divina donante gratia verbum Dei crescat et currat et multiplicetur in profectum sanctae Dei aeclesiae, et salutem animarum nostrarum⁸, et laudem et gloriam nominis Domini nostri Iesu Christi. Pax praedicantibus, gratia oboedientibus, gloria Domino nostro Iesu Christo. Amen⁹.

Anno dominicae incarnationis 789°, indictione 12^a, anno 21¹⁰ regni nostri, actum est huius legationis edictum in Aquis¹¹ palatio publico. Data¹² est haec carta die 10. 13 Kalendas Aprilis^d.

VARIANTES LECTIONES.

¹ aeternam 1. ² deest 1. ³ beneficia 1. ⁴ consequentur 4. B. ⁵ omnia 1. ⁶ deest 1. ⁷ apostolos 1. ⁸ vestrarum 2, 3 c. B. ⁹ reliqua desunt 4. ¹⁰ anno xxi. deest 5 anno xx 3 c. ¹¹ aquisgrani B. ¹² datum est 2. ¹³ decimas 1.

NOTÆ.

his videndum. Regino caput istud retulit ex Capit. lib., tit. 66, recte. Burchardus ex concilio Rothomagensi. Quem secutus est Ivo. Burchardus itaque, quod saepe dictum saepeque dicendum, auctor est, plerarumque falsarum inscriptionum quae in vetustis iuris canonici collectoribus occurrunt. BALUZ.

^a Id est, ex corde suo, ut legitur in inquisitione quae exstat initio librorum Reginonis de ecclesiasticis disciplinis. Jubet ergo princeps ut homiliae quae a presbyteris habebuntur ad plebem ecclesiasticam, fundatae sint in sacrarum litterarum textu, et ne luxuriei cogitationum suarum indulgeant, tanquam famam captatur ex nova quapiam et insolenti ratione praedicandi, quod genus concionatorum merito olim damnavit sanctus Gregorius, ut annotatum est ad epistolam Agobardi de modo regiminis ecclesiastici cap. 11. Ib.

^b Reddidimus hic lectionem quae exstat in editione Bavarica et in Basileensi. Quam confirmat unus Co-

dex S. Galli. Nam plerique Codices habent tantum *de Spiritu sancto et Maria*. Sic etiam in libello sacrosyllabo episcoporum Italiae legitur in vetustissimo Codice sancti Remigii Remensis et in editione Sirmondi: *Natus est de Spiritu sancto et Maria virgine*. Pro quo tamen Tilius edidit, ex Maria. Ib.

^c Hic locus mutilus erat in superioribus editionibus, si Bavaricam excipias et Basileensem. Regino sensum, non verba, reddidit, hoc modo: *Item praedicandum est quod omnes homines in propria carne resurgent*. Reginonem descripsit Burchardus. Ib.

^d In Cod. 5, haec antiquissima precandi formula subjicitur: *Truhtin god thu mir hilf. indi forgip mir gauuizt. indi godan galaupun. thina minna indi rehtan uuilicon heili indi gasunt. indi thina guodunhuldi. id est: Domine Deus tu mihi adiuva. et perdona mihi sapientiam. et bonam credulitatem tuam. dilectionem et bonam voluntatem. sanitatem et prosperitatem. et bonam gratiam tuam.*

CAPITULARE MONASTICUM (An. 789).

Capitularia duo sequentia primum ab Amerpachio vulgata, jam ope Codicum sex denuo prodeunt, scilicet: —1. C. bibl. S. Galli n. 756 membr., sec. ix. —2. C. bibl. reg. Monacensis inter libros S. Emmerammi Ratisponensis, E. 91-signati, qui anno 821 exaratus est. —3. C. bibl. reg. Monacensis inter libros Tegernseenses

m., sæc. ix, unde Amerpachii editio manavit.—4. C. bibl. regie Paris. n. 4615 membr., sæc. x.—5. C. bibl. ducalis Gothanæ m., sæc. xi. 6.—C. bibl. reg. Paris. inter Suppl. lat., n. 75 m., s. x, quocum Mettensis Sancti Vincentii congruit. Codices 1 et 4 Baluzius quoque inspexerat.

1. De monachis ^a gyrovagis vel ^b sarabaitis ¹.
2. De anachoritis, melius est ut hortentur in congregatione permanere, quam animus eorum alibi ambulare temptet ².
3. ^c Ut non parvipendentes sint pastores animarum sibi commissarum; nec maiorem curam habeant de lucris terrenis, quam de animabus sibi commissis.
4. De abbatum ^d oboedientia quae exhibere debent, et ut absque murmuratione faciant.
5. ^e De decanis et praepositis, ut eorum mutatio secundum regulam fiat.
6. ^f De cellarariis monasterii, ut non avari mittantur, sed tales quales regula praecipit
7. Ut ubi corpora sanctorum requiescunt, aliud oratorium habeatur ubi fratres secrete possint orare.
8. ^g De eulogiis.

- A 9. ^h De susceptione hospitum, sicut regula continet.
10. ⁱ De vestimentis monachorum, ubi superfluum est, abscidatur; et ubi minus, augeatur.
11. ^j De noviter venientibus ad conversationem ³, ut secundum regulam probentur, et non antea suscipiantur nisi sicut regula iubet. Et nullus cogatur invitus promittere. Et de oboedientia et de stabilitate permanendi, sicut regula habet.
12. ^k De filiis nobilium qui offeruntur.
13. ^l De ordinandis abbatibus ⁴.
14. ^m De fratribus in via directis.
15. ⁿ Ut nullus abbas pro susceptione monachi praemium non quaerat.
16. ^o Ut disciplina monachi ⁵ regularis imponatur, non secularis, id est, non orhentur, nec mancaciones

B alias habeant, nisi ex auctoritate regulae.

VARIANTES LECTIONES.

¹ sarabatos 1. ² temptat 1. ³ ita 1, 2, 5, conversionem 5. B. ⁴ ordinando abbate 2, 3. ⁵ monachis 2, 3, 5, 6. Bal.

NOTÆ.

^a Qui tota vita sua, ut legitur in primo capite regulae sancti Benedicti, et per diversas provincias ternis aut quaternis diebus per diversorum cellas hospitatur, semper vagi, et nunquam stabiles, et propriis voluptatibus et gulae illecebris servientes. Vide etiam regulam Magistri cap. 1 et 7. BALUZ.

^b Capitulare primum anni 802, cap. 25: « Sine magisterio vel disciplina, qui Sarabaiti dicuntur. » Regula sancti Benedicti, cap. 1. « Tertium vero Monachorum terribilium genus est sarabaitarum, qui nulla regula approbati, vel experientia magistra, sicut aurum fornacis, sed in plumbi natura molli, adhuc operibus servantur saeculo fidem, mentiri Deo per tonsuram noscuntur, qui bini aut terni aut certe singuli sine pastore non dominici sed suis inclusi ovilibus, pro lege est eis desideriorum voluptas, cum quidquid putaverint vel elegerint, hoc dicunt sanctum, et quod noluerint, hoc putant non licere. Hunc locum integrum ex regula placuit describere, ut lucem afferremus huic capiti. Si quis plura scire desiderat, legat eruditus Hugonis Menardi notas ad Concordiam regularum pag. 104. Ib.

^c Hæc sumpta sunt ex capite secundo ejusdem regulae. Ib.

^d Hæc breviata sunt ex capite quinto ejusdem regulae. Ib.

^e Ex capite 21 regulae. Ib.

^f Codex Thuanus et editiones Amerbachii et Heroldi: *De Cellarii*. Sic etiam legitur in capite duodecimo Francofordiensi, quo Lex descriptum esse apparet. Ib.

^g Id est, numeribus ex charitate datis, ut recte interpretatur idem Menardus ibidem pag. 875. Ex-

plicandum porro est hoc caput ex capite 54 regulae sancti Benedicti, unde sumptum est: « Nullatenus liceat monacho nec a parentibus suis, nec a quoquam hominum, nec sibi invicem litteras, eulogias, vel quælibet munuscula accipere aut dare sine præcepto abbatibus. » Vide regulam Magistri, cap. 76. Ib.

^h Vide regulam sancti Benedicti, cap. 53. Ib.

ⁱ Vide eandem regulam, cap. 55. Ib.

^j Regula sancti Benedicti, cap. 58. Regula Magistri, cap. 88. Ib.

^k Regula sancti Benedicti, cap. 59. « Si quis forte de nobilibus offert filium suum Deo in monasterio, si ipse puer minori ætate est, parentes ejus faciant petitionem quam supra diximus, et cum oblatione ipsam petitionem, et manum pueri involvant in palla altaris, et sic eum offerant. » Vide regulam Magistri, cap. 91. Ib.

^l Codex Thuanus: De ordinatis abbatibus. Sed nos aliam lectionem prætulimus, quia majori veterum librorum copia juvatur, et quia verba ista descripta videntur ex titulo capitis 64 regulae sancti Benedicti. Hæc sunt verba regulae, ex quibus explicandus est hic locus: « In abbatibus ordinatione illa semper consideretur ratio ut hic constituatur quem sibi omnis concors congregatio secundum timorem Dei, sive etiam pars, quamvis parva, congregationis sanior consilio elegerit. Vite autem merito et sapientia doctrina eligatur qui ordinandus est, etiamsi ultimus fuerit in ordine congregationis. » Ib.

^m Hoc est lemma capitis 59 regulae sancti Benedicti. Ib.

ⁿ Vide infra cap. 14. synodi Francofordiensi. Ib.

^o Vide caput 16 Francofordiense. Ib.

CAPITULARE GENERALE (An. 739).

Codicibus usus sum iisdem ac in Capitulari anteriore.

1. Ut comites papillorum et orfanorum causas primum ¹ audiant. Et in venationem non vadant illo die quando placitum debent custodire, nec ad pastum.

2. De sacramentis fidelitatis causa, quod nobis et filiis nostris iurare debent, quod his verbis contestari

debet: *Sic promitto ego ille partibus domini mei Caroli regis, et filiorum eius, quia fidelis sum et ero diebus vite mee, sine fraude et malo ingenio.*

3. De monasteriis minutis, ubi nonnunc sine regula sedent, volumus ut in unum locum congregatio

VARIANTES LECTIONES.

deest 1.

fiat regularis, et episcopus praevideat ubi fieri possint; et ut nulla abbatissa foras monasterio exire non praesumat sine nostra iussione, nec sibi subditas facere permittat; et earum claustra sit bene firmata, et nullatenus ibi vinileudos¹ scribere vel mittere praesumat: et de pallore earum propter sanguinem novationem².

4. De tabulis vel codicibus requirendis. Et ut nullus in psalterio vel in euangelio, vel in aliis rebus, a sortire praesumat, nec divinationes aliquas³ observare.

5. Ut nullus gloriatur per iniustam rationem aut conquirere aliquid aut continere

6. Ut illae disciplinae quae propter legem conservandam⁴ sunt constitutae, propter praemium non dimittantur.

7. Ut audiant episcopi baptisterium presbyterorum, ut secundum morem⁵ Romanum baptizent.

8. De calciamentis secundum Romanum usum.

9. Ut in diebus festis vel dominicis omnes ad ecclesiam veniant; et non invitent presbyteros ad domos suas ad missam faciendam.

10. Omnino prohibendum est omnibus ebrietatis malum. Et istas coniurationes quas faciunt per sanctum Stephanum, aut per nos, aut per filios nostros, prohibemus. Et praecipimus ut episcopi vel abbates non vadant per casas miscendo.

11. De eo quod missi nostri provideri⁶ debent, ne forte aliquis clamor⁷ super episcopum vel abbatem seu abbatissam, vel comitem, seu super qualemcumque gradum sit, et nobis renuntiare.

12. De iniustus teloneis⁸.

13. De manu leprosi.

14. Ut monachi, et qui in sacerdotali gradu constituti sunt, ad secularia negotia non transeant. De

A reliquis tonsoratis detur spatium usque in synodum nostram.

15. Ut episcopi et abbates et abbatissae cupla⁹ canum non habeant, nec falcones, nec accipitres¹⁰, nec ioculatores.

16.¹¹ De pauperibus in plateis vel in quadruviis iacentibus, ut¹² ad ecclesiam veniant, et illorum confessiones¹³ donent.

17. Ut super altaria teguria fiant vel laquearia.

18. Ut a cloacas non baptizent, nec cartas per peticas appendant¹⁴ propter grandinem.

19. Ut missi nostri provideant beneficia nostra quomodo sunt condirecta, et nobis renuntiare sciant.

20. De leprosis, ut se non intermisceant alio populo.

B 21. Et omnino missis nostris praecipimus, ut bona quae aliis per verbum nostrum docent facere, factis in se ipsis ostendant.

Post superiora capitula sequuntur in Codice 4 duo sequentia Langobardis proposita.

1. Item de rebus ecclesiarum. Volumus ut qui aliqui per testes exinde qualemcumque rem tollere voluerit, per quinque vel septem¹⁵ testimonia dicant suum testimonium, et sic tollantur qualemcumque rem. Quia testamento quod Romani faciunt firmum non posset, nisi per quinque aut per septem confirmatur.

C 2. Item de thesauro quod sub terra invenitur: inventus¹⁶ fuerit in terra aecclesiarum, tertia ad parte episcopi revocetur. Et si aliquod¹⁷ Langobardus aut qualibet homo propria expontanea voluntate cavaverit, et aliqui ei dominus dederit in propria, sua quarta portione exinde tollantur, et ille vero tres portiones ad nos perveniat, et de verbo nostro ut nullus praesumat aliter facere.

VARIANTES LECTIONES.

¹ uninileodos 2. vuinileodus 3. nenileudus 5. uuinileodes 6. B. melius dis. 4. ³ Sanguinis minuationem 6. B. ³ deest 1. ⁴ conservanda 1. conservande 5. ⁵ nomen 4. ⁶ providere 6. B. ⁷ deest 1. ⁸ cedoneis 4. ⁹ coppla 4. cuplas 5. cupplas 6. B. ¹⁰ acceptores 4, 5. ¹¹ 16-18 desunt 4. ¹² deest 1. ¹³ confessione 1. ¹⁴ pendant 2. pendat 3. ¹⁵ septe codex. ¹⁶ si inventus emendavit Bal. ¹⁷ i. e. aliquis L. a. quilibet.

NOTÆ.

^a Olim quidam (ut ait glossa 26, q. 2, cap. 3, *Hi qui*. Quod sumptum est ex epistola 149 S. Augustini ad Januarium) per quosdam versiculos Psalterii vel Evangelii divinabant futura. Quare quesivit Januarius ab Augustino utrum hoc sit faciendum. Cui sic respondit Augustinus: « Hi vero qui de paginis evangelicis sortes legunt, etsi optandum est ut hoc potius faciant quam ut ad demonia consulenda concurrant, tamen etiam ista mihi displicet consuetudo, ad negotia secularia et ad vitæ huius vanitatem propter aliam vitam loquentia oracula divina velle convertere. » Præstat hic describere insignem locum ex Vita sancti Huberti episcopi Leodiensis scripta a Jona episcopo, ut reor, Aurelianensi, ex quo facile est intelligere quonam modo fieret illa exploratio per libros divinos. Hæc sunt ejus verba in capite 15: « Igitur ad amica sibi subsidia se vertentes, orationi atque jejuniis sese triduo mancipavere; utque voluntatem super hoc negotio Domini nosse possent, ab eo totis visibus poposcere. At tertio tandem jejunii die

D instante duos libros super altare deposuere, quorum unus sacratissimum Evangelii retinebat textum, alter vero benedictiones atque consecrationes quibus missarum peragitur sacramentum; scilicet ut a divinis libris addiscerent quæ sibi de his agenda forent. Reserat autem Evangelium hanc primum legenti sententiam obtulit: Ne timeas, Maria: invenisti enim gratiam apud Dominum. Liber etiam Sacramentorum in sui apertione hoc primum videnti objecit: Dirige viam famuli tui. De sortibus sanctorum vide Concilium Veneticum, cap. 16; Agathense, cap. 42; Aurelianense I, cap. 50; Autisiodorense, cap. 4; Reginonem, lib. II, cap. 558, et Ivonem, part. II, cap. 57.

^b Alibi, *signa*, id est, tintinnabula, sive campanæ. Gesta Aldrici episc. Cenomanensis: *legalem vestituram per cloacas*. Polypticus sancti Remigii Rhemensis: *cloacas tres de metallo, de ferro duas*. Vide Glossarium Lindenbrogii, et Vossium in lib. de Vitiis sermonis. BALUZ.

CAPITULARE QUEM PIPPINUS REX INSTITUIT CUM SUIS IUDICIBUS IN PAPIA ^a. (An. 789, vel 790.)

Singula edicti hujus capita jam antea inter leges Langobardorum erant edita. Recognovimus illud ope Codicum 1 Sangallensis sæc. ix, qui tamen nonnisi capp. 5-9, 12-14, habet. 2. Sancti Pauli sæc. ix. 5. Parisiensis, n. 4615, sæc. x, unde Baluzius ediderat. 4. Chisiani sæc. x. 5. Cavensis sæc. xi. 6. Gothani sæc. xi. b. Mutinensis apud Muratorium, et Codicum Ambrosiani, Florentini, Londinensis. Vindobonensis, Veronensis, Estensis apud Muratorium ^b.

Capitulare in Codicibus Langobardicis necnon sancti Pauli, Parisiensi et Chisiano constitutionem anni 785 præcedit; nihilominus tamen temporis subsequenti assignandum existimavi, tum quod caput 10, *De feminis quarum mariti in Francia esse videntur* nonnisi post annum 787, quo Carolus nobiles Langobardos in Franciam abduxit, datum esse appareret, tum quod capp. 1, 2, 7, ad capitularia annorum 783 et 789 referri viderentur.

In nomine Domini. Incipit capitula de diversis institutis secundum sceda domni Caroli genitoris nostri ¹.

1. Placuit nobis atque convenit, ut omnes iustitiæ pleniter factae esse debeant infra regnum nostrum absque ulla ^c dilatione ^a tam de ecclesiis, quam de sinodochiis, seu pauperibus et viduis, vel orphanis, atque de reliquis hominibus ³, secundum iussionem domini nostri Caroli regis ^e.

2. Instituiimus enim, ut sicut dominus rex Carolus ^e demandavit de illis monachis qui de Frantia vel aliunde venerunt, et eorum monasteria dimiserunt, ut praesentaliter illis partibus revertantur ad monasteria, et nemo ex vobis secum destineat ipsos.

3. De ^f presbiteris qui de alia parrochia ^h veniunt, ut nullus eos debeat recipere sine dimissoria episcopisui. ^B

4. De episcopis, presbiteris ^g, abbatibus, comitibus ⁶, vel vassis dominicis, seu caeteris hominibus qui ad palatium veniunt aut inde vadunt, vel ubicumque per regnum nostrum pergunt, ut non praesumant ipsi nec homines eorum alicui homini suam causam tollere, nec suum laboratum, in tantum si non comparaverint, aut ipse homo eis per suam spontaneam voluntatem non dederit. Et quando hybernium ⁷ tempus fuerit, nullus debeat mansionem vetare ad ipsos iterantes, in tantum quod ipsi iniuste nullam causam tollant. Et si aliquis hoc facere praesumpserit, tam seniores quam et vassalli, et ipse homo ibidem ad eos proclamaverit, tunc volumus ut praesentaliter ille homo qui hoc malum fecit, hoc quod ad ipsum hominem tulit qui proclamat, secundum suam legem emendet, et ad palatium exinde bannum nostrum componat ⁸.

5. Stetit ^h nobis de illis homines qui hic intra

Italia eorum seniores dimittunt, ut nullus eos debeat recipere in vassatico sine comiato senioris sui, antequam sciat veraciter pro qua causa aut culpa ipse suum senioremi dimisit. Et ille homo qui eum recipere voluerit, et ipsum secum habuerit, debeat eum in nostra praesentia praesentare, aut ipse aut missus suus intra quadraginta noctes postquam ipse homo ad eum venerit, si nos intra Italia sumus. Et si nos intra Italia non fuerimus, tunc postquam in Dei nomine fuerimus reversi, ipse intra quadraginta noctes eum in nostra praesentia debeat praesentare, sicut supra diximus. Et si quis super hoc facere praesumpserit, et sic non adimpleverit, exinde bannum nostrum ad partem nostram componat.

6. Stetit nobis de hominibus ^h libellariis, ut nullus comis nec iuniores eorum eos amplius non distringant nec inquietent, nisi sicut a ⁹ tempore Langobardorum eorum fuit consuetudo.

7. Placuit nobis de ecclesiis ⁱ baptismalibus, ut in omnibus ita debeant esse ordinatae et conservatae, quomodo dominus rex Carolus demandavit ⁱ et in suo Capitulare continet.

8. Et hoc instituiimus, ut emunitates a iamdicto domino nostro firmatas, in omnibus sic conservatas esse debeant, sicut est iussio ipsius domini nostri Caroli regis.

9. Consideravimus ut vias et portoras vel pontes infra regnum nostrum, in omnibus pleniter emendatae esse debeant per illa loca ubi antea semper fuerunt. Nam per alta loca super ipsa flumina nullatenus portoras esse debeant.

10. ^k Placuit nobis de illis feminis quarum mariti in Frantia esse videntur, ut missi nostri per regnum nostrum hoc debeant inquirere, si eorum iustitias sic pleniter habeant, sicut fuit iussio domini nostri, ^C

VARIANTES LECTIONES.

¹ Ita 4. ² dilatazione V. dilectionem 2. ³ hominibus ut dominus Karolus praecepit V. Est. ⁴ ita 2. 5. provincia 3. 6. 6 b. ⁵ deest 6. ⁶ deest 2, 3, 4. ⁷ iuvernium 2. ⁸ ita 1. 5. Codd. 4. 5. 6. 6 b. et reliqui Langobardici, septem vocibus ultimis omissis, haec habent: Et si hoc euerit quod ipsa causa ibidem secundum legem praesentaliter emendata non fuerit, et ad palatium exinde proclamatio devenerit, tunc volumus ut ipse qui hoc malum fecerit, contra ipsum hominem qui proclamavit, suam legem emendet, et ad palatium nostrum bannum componat, pro quid super nostrum bannum hoc facere ausus fuit. ⁹ in 1. 6.

NOTÆ.

^a Ita 6. 6 b.
^b Capita 2, 4, 5, 12, 14, facta Papiæ mentione, et in Codice libl. regie monacensis olim Augustano reperiuntur.

^c Cf. capit. anni 781, c. 12, 783, c. 1.

^d Cf. 781, c. 1.

^e Cf. 789, II, 1.

^f Cf. 781, c. 5.

^g Cf. 781, c. 11; deest in A. Fl. L. V. Vn. Est.

^D ^h Libellarii sunt qui per chartam facti sunt liberi. Baluz.

ⁱ Apud quas constituta sunt baptisteria. Id.

^j 782, c. 1. 785, c. 2.

^k Caput istud Carolo Magno tribuitur in vulg. Ed. legis Longob. Sed vetera exemplaria Pippini imper nomen hic ascriptum habent Baluz. Deest in A. Fl. L. V. Vn. E.

an non. Et qui sic habuerit, bene. Sin autem, tunc volumus ut ipsi missi nostri ¹ ita compleant, sicut domnus noster demandavit.

11. Stetit nobis ut missos nostros, unum monachum et unum capellanum, direxissemus infra regnum nostrum praevidendum et inquirendum per monasteria virorum et puellarum quae sub sancta regula vivere debent, quomodo est eorum habitatio, vel qualis est vita aut conversatio eorum, et quomodo unumquodque monasterium de res habere videntur unde vivere possunt.

12. Placuit nobis ut nullus comis nec iuniores eorum nullatenus praesumant alicui homini sua testimonia tollere aut abstrahere ², nisi permittantur ei ipsa testimonia habere qui eas potest conquirere atque ro-

gare. Et si aliquis contra hoc facere praesumpserit, nostra est voluntas ut ipse in nostra praesentia veniat, et ibidem talem exinde accipiat sententiam, quomodo nostra fuerit voluntas ad iudicandum.

13. Stetit nobis de illos liberos ³ Langobardos, ut licentiam habeant se commendandi ubi voluerint ⁴, si seniores non habuerint ⁵, sicut a tempore Langobardorum fecerunt, in tantum quod ad partem ⁶ comiti sui faciat rationabiliter quod debet.

14. Ut nullus praesumat alteri res suas aut animam causa sine iudicio tollere aut invadere; et qui hoc facere praesumpserit, ad partem nostram huiusmodi nostrum componat.

(Expliciunt Capitula.)

VARIANTES LECTIONES.

¹ n. cum ipso comite in cuius est ministerio 6. n. cum ipso comes ut cuius ministerium est 5. ² a. a. *deest* 2, 3, 5. ³ homines 1. ⁴ *reliqua desunt*. 5. ⁵ si commendatus non est. 1. 6. ⁶ ut sui comiti 1. 50. ⁷ *caput hoc adest in* 1, 2, 4, 5, 6. in *Legibus Langob. et in cod. Augustano Monacensi; deest apud Baluzium.*

CAPITULARE FRANCOFURTENSE ^a (An. 794).

Textum huius constitutionis ope Codicum bibl. reg. Parisiensis :

1. n. 164 bis inter Supplementa latina, unde Sirmondus inter Concilia Galliae t. II, p. 194 sqq., primus evulgaverat; — 2. n. 4628 A., atque exscripti inde 3, n. 4631, emendatum sistere conatus sum. Monendum restat, Baluzium in editione sua capita 1 et 2 reseccasse, sed contra auctoritatem Codicum.

1. Coniungentibus, Deo favente, apostolica auctoritate atque piissimi domni nostri Karoli regis iussione ¹ anno 26 principatus sui cunctis regni Francorum seu Italiae, Aquitaniae, Provinciae, episcopis ac sacerdotibus synodali concilio, inter quos ipse mitissimus sancto interfuit convento ². Ubi in primordia ³ capitulorum exortum ⁴ de impia ac nefanda erese Elipandi ⁵ Toletane sedis episcopi et Felicis Orgellitanae, eorumque sequacibus qui male sentientes in Dei filio adserebant adoptionem, quam omnes qui supra ⁶ sanctissimi patres et respuentes una voce contradixerunt, atque hanc eresi ⁷ funditus a sancta ecclesia eradicandum statuerunt.

VARIANTES LECTIONES.

¹ iussione 2. ² conventui 2. ³ primordio 2. ⁴ c. est 2. ⁵ eliphandi 2. ⁶ s. dicti sunt 2. ⁷ heresim... eradicandam 2. ⁸ nova 2. ⁹ a. de 2. ¹⁰ *corr.* imaginibus 2. ¹¹ quam 2. ¹² o. adorationem 2. ¹³ peractis 2.

NOTÆ.

^a Capitula ista reposuimus inter Capitularia Caroli Magni quia constat edita ab illo fuisse in synodo Francofordiensi, quam ipse suum synodale concilium vocat in præcepto pro Aniano abbate monasterii Caunensis; magnam vero eorum partem repetitam fuisse ex Capitularibus quæ hunc annum antecedunt. Contulimus autem illa cum eodem Codice Rhemensi ex quo Sirmondus edidit, itemque cum alio recentiore cuius mentionem facit idem Sirmondus. Putavit Franciscus Pitheus in verbo *Gunebodigni* capitula ista sancita fuisse in synodo Aquisgranensi habita contra Felicem et Elipandum. Eadem fuit opinio Petri Bonifantii, uti notatum manu ejus reperi in collectione conciliorum edita a Joanne Sagittario anno 1553. « Habet amicus noster D. Puteanus penes se manuscriptos canones concilii Aquisg. sub Carolo Magno editi contra impiam hæresim Felicis et Elipandii. » Certe in Codice Rhemensi ex quo, uti diximus, capitula ista edita

2. Adlata est in medio quaestio de novo ⁸ Grecorum synodo quam ⁹ adorandis imaginibus Constantinopolim fecerunt, in qua scriptum habebatur, ut qui imagines ¹⁰ sanctorum ita ut deificam Trinitatem servitio aut adorationem non impenderent, anathema iudicaverunt : qui ¹¹ supra sanctissimi patres nostri omnimodis ¹² et orationem et servitum rennuentes contempserunt, atque consentientes condemnaverunt. His peragratis ¹³.

3. De Tasiloni definitum est capitulum, qui dudum Baioariae dux fuerat ^b, sobrinus videlicet domni Karoli regis. In medio sanctissimi adstetit concilio, veniam rogans pro commissis culpis, tam quam tempo-

4. fuerunt, titulus nullus exstat, nulla loci in quo synodus habita est mentio. Colligitur tamen ex Annalibus Eginhardi illa pertinere ad synodum Francofordiensem quæ anno 714 congregata est per iussione Caroli Magni. Huic autem synodo interfuerunt cum legatis Adriani Romani pontificis Paulinus patriarcha Aquileiensis et Petrus archiepiscopus Mediolanensis, et alii multi episcopi, presbyteri, et diaconi. Addunt Annales Anianenses : « Inter quos etiam venerabilis ac sanctissimus abbas Benedictus, qui vocatur Vitiza, monasterii Anianensis a partibus Gocie, et religiosos suos monachos, Bede, Ardo, qui et Smaragdus, seu cunctis fratribus suis discipulis. Hi sunt ligila, Rabanus, Georgius. » Ejdem synodo interfuit etiam Anianus abbas Caunensis cum monachis suis, ut patet ex præcepto Caroli Magni, paulo ante laudato. BALUZ.

^b Chronicon Moyssiacense : « Et in eadem synodo

re domni Pippini regis adversus eum et regni Francorum commiserat, quam et quas postea sub domni nostri piissimi Karoli regis, in quibus fraudator¹ fidei suae extiterat, indulgentiam ut ab eo mereretur accipere humili petitione visus est postulasse, demittens videlicet puro animo iram atque omnem scandalum de parte sua, quaeque in eo perpetrata fuisset, et sciebat, necnon omnem iustitiam et res proprietatis, quantum illi aut filiis vel filiabus suis in ducato Bajoariorum legitime pertinere debuerant, gurgivit atque proiecit, et in postmodum omni lite calcanda, sine ulla repetitione indulsit, et filiis ac filiabus suis in illius misericordia commendavit. Et ideo domnus noster misericordia motus, praefato Tasiloni gratuito animo et culpas perpetratas indulsit, et gratia pleniter concessit, et in sua aelemosina eum in amore dilectionis visus est suscepisse, ut securus Dei misericordia existeret inantea. Unde tres breves ex hoc capitulo uno tenore conscriptos fieri praecepit, unum in palatio retinendum, alium praefato Tasiloni, ut secum haberet in monasterio, dandum; tertium vero in sacri palatii capella recondendum fieri iussit.

4. Statuit piissimus domnus noster rex, consentienti sancta synodo, ut nullus homo, sive ecclesiasticus, sive laicus sit, ut nunquam carius vendat² annonam, sive tempore abundantiae sive tempore caritatis, quam modium publicum et noviter statutum. De modio de avena denario uno, modio ordii denarii duo, modio siglo denarii tres, modio frumenti denarii quatuor. Si vero in pane vendere voluerit, duodecim panes de frumento, habentes singuli libras duas, pro denario dare debeat, sigalatus quindecim aequo pondere pro denario, ordeaceos viginti similiter pensantes, avenatios viginti quinque similiter pensantes. De vero anona publica domni regis, si venundata fuerit, de avena modius² pro denario, ordeo den. 1, sigalo den. 2, frumento mod. denar. 3. Et qui nostrum habet beneficium, diligentissime praevideat, quantum potest Deo donante, ut nullus ex mancipiis ad illum pertinentes beneficium famen moriatur, et quod superest illius familiae necessitatem, hoc libere vendat iure praescripto.

5. De denarius autem certissime sciatis nostrum edictum, quod in omni loco, in omni civitate, et in omni³ emplurio similiter vadant isti novi denarii, et accipiantur ab omnibus. Si autem noninis nostri nominis habent, et mero sunt argento, pleniter persantes, si quis contradicit eos in ullo loco, in aliquo negotio emptionis vel venditionis, si ingenuus est homo, quindecim solidos componat ad opus regis; si servilis conditionis, si suum est illud negotium proprium, perdat illud negotium, aut flagelletur nudus ad palam coram populo. Si autem ex iussione sui domini fecerit, tunc ille dominus solidos quindecim componat, si ei adprobatum fuerit.

6. Statutum est a domno rege et sancta synodo, ut episcopi iustitias faciant in suas parochias. Si non obediunt aliqua persona episcopo suo de albatibus, presbiteris, diaconibus, subdiaconibus, monachis, et caeteris clericis, vel etiam aliis in eius parochia, venient ad metropolitanum suum, et ille diiudicet causam cum suffraganeis suis. Comites quoque nostri veniant ad iudicium episcoporum. Et si aliquid est quod episcopus metropolitanus non possit corrigere vel pacificare, tunc tandem veniant accusatores cum accusatu cum litteris metropolitano, ut sciamus veritatem rei³.

7. Definitum est a domno rege et sancta synodo, ut episcopus non migret de civitate in civitate, sed curam habeat ecclesiae suae. Similiter presbyter et diaconus maneat in suas ecclesias canonicae.

8. De altercatione Ursione Viennensis⁴ episcopi et⁵ advocato Elifanto Arlatensis episcopi lectae sunt epistolae beati Gregorii, Zozimi, Leonis et Simmachii, quae definiunt eo quod Viennensis ecclesia quatuor suffraganeas habere sedes deberet, quibus illa quinta praemineret; ad Arlatensis ecclesia novem suffraganeas habere deberet, quibus ipsa praemineret. De Tarentasia vero et Eberduno sive Aquis, legatio facta est ad sedem apostolicam; et quicquid per pontificem Romanae ecclesiae definitum fuerit, hoc teneatur.

9. Definitum est etiam ab eodem domno rege, sive a sancta synodo, ut⁶ Petrus⁵ episcopus contestans

VARIANTES LECTIONES.

¹ fraudatur corr. fraudatus 1. ² uindat corr. vendat 1. ³ ei 1. ⁴ usione uieniensis 1. ⁵ petus 1.

NOTAE.

venit Tassilo, qui dudum Bajoariae dux fuerat, sobrius videlicet regis; et pacificatus est ibi cum rege Carolo, abrogans omnem potestatem quam in Bajoaria habuit, tradens eam regi. Matrem enim habuit Thassillo Hiltrudem sororem Pippini regis, ut patet ex donationibus ecclesiae Salisburgensis apud Canisium, tomo VI, pag. 1137.

^a Ita omnino vetus codex, voce ab emendo deducta, eo modo quo lib. 1, Capitular. cap. 69, *pulsatorio* legitur in Codice Aurelianensi pro eo quod alii habent *pulsatorio*. Duchesnius et Sirmondus ediderunt *emporio*.

^b Haec vox restituta est ex veteri exemplari; exciderat enim in Editione Sirmondi. Hinc autem colligi potest Elefantum Arelatensem episcopum non inter-

D fuisse synodo Francofordiensi. BALUZ.

^c Viridunensis in Belgica prima, ut recte notat vir clarissimus Carolus Le Cointe in Annalibus ecclesiasticis Francorum. Richardus enim Wasseburgius lib. III Antiquitatum Galliae Belgicae, fol. 140, 141, narrat eum suspectum habitum quod circa annum 784 particeps fuit conjunctionis adversus Carolum Magnum factae ab Ardico comite in Austrasia, cum convinci non potuisset, tamen a Caroli gratia excedisse, et per duodecim annos prohibitu ei fuisse ne in aula esset, tandemque se in synodo Francofordiensi purgasse, et postea potestatem illi factam ut ad palatium venire posset. Conjuratio autem illa Ardici sive Hardradi, hoc enim verum est nomen, contigit anno 785, ut ait Eginhardus in Annalibus:

coram Deo et angelis eius iuraret cum duobus aut tribus sicut sacrationem suscepit, aut certe cum suo archiepiscopo, quod ille ^a in mortem regis sive in regno eius non consiliasset, nec ei infidelis fuisset. Qui dum episcopus cum quibus iuraret non invenisset, elegit sibi ipse ut suus homo ad Dei iudicium iret, et ille testaretur absque reliquiis et absque sanctis euangeliiis, solummodo coram Deo, quod ille innocens exinde esset, et secundum eius innocentiam Deus adiuveret illum suum hominem, qui ad illum iudicium exiturus erat et exivit. Tamen eius homo ad iudicium Dei, neque per regis ordinationem, neque per sancta synodo censuram, sed spontanea voluntate, qui etiam a Domino liberatus, idoneus exivit. Clementia tamen regis ¹ nostri praefato episcopo gratiam suam contulit, et pristinis honoribus eum ditavit, nec passus eum esse sine honore quem prospexit de composito crimine nihil male meruisse.

10. Definitum est quidem a domno rege, et sancta synodo esse dinoscitur, ut ^b Gaerbodus, qui se episcopum esse dicebat, et sui ordinationis testes non habuit, qui tamen episcopalia a ^c Magnardo metropolitano episcopo coniunctus ^a est, qui etiam professus est diaconus et presbiterum non secundum canonicam ordinationem ordinatum esse, ut ab eodem gradu episcopatus quod de se habere dicebat, deponeretur a praedicto metropolitano sive a conprovincialibus episcopis.

11. [789. Gen. 14.] Ut monachi ad saecularia negotia neque ad placita exercendi non exeant, nisi ita faciant sicut ipsa regula praecepit.

12. Ut reclusi non faciant nisi quos ante episcopus provinciae atque abbas comprobaverint, et secundum eorum dispositionem in reclusionis loco ingrediantur.

13. Ut abbas cum suis dormiat monachis secundum regulam sancti Benedicti.

14. [789. Mon. c. 6.] Ut cellarii in monasteriis avari non elegantur, sed tales electi sint quales regula sancti Benedicti docet.

15. [Cap. 7.] De monasteria ubi corpora sanctorum sunt, ut habeat oratorium intra claustra, ubi peculiare officium et diuturnum fiat.

16. [Cap. 15.] Audivimus enim ut quidam abbates cupiditate ducti praemia pro introeuntibus in monasterio requirunt. Ideo placuit nobis et sancta synodo, pro suscipiendis in sancto ordine fratribus nequaquam pecunia requirantur; sed secundum regulam sancti Benedicti suscipiantur.

17. [Cap. 13.] Ut abba in congregatione non eiegatur, ubi iussio regis fuerit, nisi ^d per consensu episcopi loci illius.

18. [Cap. 16.] Ut abbates, qualibet culpa a monachis commissa, nequaquam permittimus coecari, aut membrorum debilitate ingerere, nisi regularis disciplina subiaceat.

19. [789. Eccl. cap. 14.] Ut presbyteri, diaconi, monachi, et clerici tabernis ad bibendum non ingrediantur.

20. [Cap. 55.] Ut episcopum canonum et regulam non liceat ignorare.

21. [Cap. 15.] Ut dies dominica a vespera usque ad vesperum servetur.

22. [Cap. 19.] Quod non oporteat in villolis nec in vicis episcopos ordinare.

23. [Cap. 23.] De servis alienis, ut a nemine recipiantur, neque ab episcopis sacrentur, sine licentia dominorum.

24. [Cap. 27.] De clericis et monachis, ut in suo proposito permaneant.

25. [779. Cap. 13.] Ut decimas et nonas sive census omnes generaliter donent qui debitores sunt ex beneficia et rebus ecclesiarum, secundum priorum capitularum domni regis. Et omnis homo ex sua proprietate legitimam decimam ad ecclesiam conferat. Experimento didicimus in anno ³ (An. 779) quo illa valida famis inrepsit, ebullire vacuas anonas a daemonibus devoratas, et voces exprobrationis auditas.

26. Ut domus ecclesiarum et tegumenta ab eis fiant

VARIANTES LECTIONES.

¹ Clementiam t. regni 1. ² consecutus coniecit S. ³ anna 1.

NOTAE.

^a Facta est eodem anno trans Rhenum apud orientales Francos adversus regem immodica conjuratio, cujus auctorem Hartradium comitem fuisse constabat. Sed hujus indicium cito ad regem delatum est: ejusque solertia tam valida conspiratio citra ullum grande periculum in brevi conquevit, auctoribus ejus partim privatione luminum, partim exsilii poena condemnatis. Meminit ejusdem conjurationis idem Eginhardus ad annum 817. Item Theganus in libro de Gestis Ludovici Pii, cap. 22, ubi consilia Hardrati apertius explicat: «Erat (Reginarius) filius filiae Hardiati, qui erat dux Austriae infidelissimus, qui jamdudum insurgere in dominum Carolum voluit et ei regnum minuere.» Auctor tamen Annalium ecclesiasticorum supra laudatus existimat Petrum episcopum Virodunensem se in synodo Francofordiensi propterea purgasse quia conjurationis adversus Carolum regem ejusque regnum a Pippino filio nuper initae particeps dicebatur. Vide Chronicon Virodunense Hugonis abbatis Flavi-

niacensis, pag. 117. BALUZ.

^a Putavit Sirmondus hic agi de conspiracy, quae anno 792 patefacta fuerat apud Ratisbonam, cujus auctor fuit Pippinus Italiae rex. Verum ex his quae ex Vasseburgio relata sunt apparet in aliud tempus transferendam esse hanc historiam. Id.

^b Sirmondus in notis ad hunc locum putat Ebroicensem episcopum fuisse. At idem auctor Annalium ecclesiasticorum ad annum 788, § 2, et 795, § 53, contendit opinionem Sirmondi non posse esse veram, et Girvoldum abbatem Fontanellensem et episcopum Ebroicensem diversum esse a Gerbodo.

^c Archiepiscopo Rothomagensi.

^d Haec clausula est magni momenti. Ostendit enim privilegia monasteriis olim concessa ita intelligenda esse ut interim jura episcoporum serventur illaesae: Qua de re pluribus agitur in notis ad caput 81 libri primi Capitularium.

emendata vel restaurata qui beneficia exinde habent. A Et ubi repertum fuerit per veraces homines quod lignamen et petras, sive tegulas, qui in domus ecclesiarum fuerint, et modo in domo sua habeat, omnia in ecclesia fiant restaurata unde abstracte fuerunt.

27. [789. Eccl. c. 24.] De clericis, nequaquam de ecclesia ad aliam ecclesiam transmigrantur, neque recipiantur sine conscientia episcopi et litteras commendatitias de cuius dioclesia fuerint; ne forte discordia exinde veniat in ecclesia. Et ubi modo tales reperti fuerint, omnes ad eorum ecclesiam redeant, et nullus eum post se retinere audeat postquam episcopus aut abbas suus eum recipere voluerit. Et si forte senior ignorat ubi suum requirere debet clericum, cum quo fuerit, ipse eum sub custodia retineat, et non permittat eum vacare ¹ B aliubi, usque dum domino suo restituatur.

28. [Cap. 25.] Ut non absolute ordinentur.

29. Ut unusquisque ² episcopus sibi subditos bene doceat et instruat; ita ut in domo Dei semper digni inveniantur qui canonice possint ³ fieri electi.

30. [Cap. 28.] De clericis ad invicem altercantibus, aut contra episcopum suum agentibus, sicut canones docent, ita omnimodis peragant. Et si forte inter clericum et laicum fuerit orta altercatio, episcopus et comes simul conveniant, et unanimiter inter eos causam diffiniant secundum rectitudinem.

31. [Cap. 29.] De coniurationibus et conspirationibus, ne fiant; et ubi sunt inventae, destruantur.

32. [Cap. 31.] Ut monasteria secundum canonicam institutionem fiant custodita.

33. [Cap. 32.] Ut fides catholica sanctae Trinitatis et oratio dominica atque symbolum fidei omnibus praedicetur et tradatur.

34. [Cap. 35.] De avaricia et cupiditate calcanda.

35. [Cap. 74.] De hospitalitate sectanda ⁴.

36. [Cap. 35.] De criminosis, ut non habeant vocem accusandi maiores natu aut episcopos suos.

37. [Cap. 34.] De reconciliatione tempore necessitatis.

38. De presbyteris qui contumaces fuerint contra episcopos suos, nequaquam communicentur cum clericis qui in ^a capella regis habitant, nisi reconciliati fuerint ab episcopo suo, ne forte canonica excommunicatio super eos exinde veniat.

39. Si presbyter in criminale opere fuerit deprehensus, ad episcopum suum ducatur, et secundum canonicam institutionem constringatur. Et si forte negare voluerit, et accusator probationem dare non potuerit, et coram episcopo definitum esse nequiverit, tunc ad universali concilio illorum ratio deferatur.

40. [Cap. 40.] De puellis quae a parentibus privatae fuerint, sub episcoporum et presbyterorum praevidentia gravioribus feminis commendentur, sicut canonica docet auctoritas.

41. [Cap. 41.] Ut nullus episcopus propriam sedem amittat aliubi frequentando, aut in propriis rebus suis manere audeat, amplius quam tres ebdomadas. Et propinqui vel heredes episcopi res quae ab episcopo sunt acquisitae, aut per comparationes, aut per traditiones, postquam episcopus fuerit ordinatus, nequaquam post eius obitum hereditare debeant, sed ad suam ecclesiam catholice. Illas autem quam prius habuit, nisi traditionem ad ecclesiam ex eis fecerit, heredibus et propinquis succedant.

42. [Cap. 42.] Ut nulli novi ⁵ sancti colantur, aut invocentur, nec memoria eorum per vias erigantur; sed hii soli in ecclesia venerandi sint qui ex auctoritate passionum aut vitae merito electi sint.

43. [Cap. 64.] De arboribus et lucis destruendis canonica observetur auctoritas.

44. [Cap. 44.] Ut electi iudices de utriusque partibus non spernantur.

45. [Cap. 65.] De eorum testibus canonica sit observatio. Et parvuli non trahantur ad sacramentum, sicut Gunthadingi faciunt.

46. [Cap. 46.] De virginibus, quo tempore velandi sint, vel quibus occupationibus ⁶ ante annos viginti quinque; si necessitas compellit, ea quaerantur quae in canone scripta sunt.

47. De abbatissis quae canonice aut regulariter non vivunt, episcopi requirant, ut regi adnuntient, ut ab honore priventur.

48. [Cap. 47.] De oblationibus quae in ecclesia vel in usus pauperum conferuntur, canonica observetur norma; et non ab aliis dispensentur nisi cui episcopus ordinaverit.

49. De presbyteris ante tricesimo aetatis anno non ordinandis.

50. [Cap. 50.] Ut confecta sacra mysteria, in missarum solemnibus omnes generaliter pacem ad invicem praebeant.

51. [Cap. 53.] De non recitandis nominibus antequam oblatio offeratur.

D 52. [Cap. 54.] Ut nullus credatur quod non nisi in tribus linguis Deus orandus sit; quia in omni lingua Deus adoratur, et homo exauditur, si iusta petierit.

53. [Cap. 55.] Ut nulli episcoporum et sacerdotum liceat sacris canonis ignorare.

54. De ecclesiis quae ab ingenuis hominibus construuntur, licet eas tradere, vendere, tantum modo

VARIANTES LECTIONES.

¹ i. e. vagari. ² unusquis 1. ³ possi 1. ⁴ sectenda 1. ⁵ nobis 1. ⁶ occasionibus *consecit* S.

NOTÆ.

^a Flodoardus lib. III, cap. 23, de epistolis Hincmari: *Ab antiqua regia capella tulisse.* Capitulare

anni 756, cap. 6: *in sacellum regis veniant.* Vide capitulare de villis Caroli Magni, cap. 6. Baluz.

ut ecclesia non destruat, sed serviuntur a cotidie honores.

55. Dixit etiam dominus rex in eadem synodo, ut a sede apostolica ^b, id est ab Adriano pontifici, licentiam habuisse, ut Angilramnum ^a archiepiscopum ^c in suo palatio assidue haberet propter utilitates ecclesiasticas. Deprecatus est eandem synodum, ut eo modo sicut Angilramnum habuerat, ita etiam Hildeboldum episcopum ^d habere debuisset; quia et de eodem, sicut et de Angilramnum, apostolicam li-

centiam habebat. Omnis synodus consensit, et placuit eis eum in palatium esse debere propter utilitates ecclesiasticas.

56. Commonuit etiam ut Aliquinum ^e ipsa sancta synodus in suo consortio ^a sive in orationibus recipere dignaretur, eo quod esset vir in ecclesiasticis doctrinis eruditus. Omnis namque synodus secundum ammonitionem domni regis consensit, et eum in eorum consortio sive in orationibus recipiunt.

VARIANTES LECTIONES.

^a anglirramnum 1. ^a consortio coni. S. confortio 1.

NOTÆ.

^a Sirmondus edidit *serventur*. Fortassis vera est emendatio Sirmondi. Nam voces *servire* et *servare* aliquando invicem permolari solitas colligitur ex capite 67 libri primi Capitularium, ubi pro eo quod meliora Exemplaria habent *honores serventur*, in Pitheano tamen Camberonensi, Aurelianensi, Thuano, Parisiensi, Divionensi, et Metensi scriptum est *serviant*, in Tiliano *servant*. Editio quoque Basileensis habet *serviant*. Sed Heroldus admonuit in margine legendum esse *serventur*. Antonius Augustinus in Glossario ad Julianum Antecessorem adnotat vocem *observant* in capite 29 novellæ 123 positam esse pro *observant*. BALUZ.

^b Consueverant ergo reges nostri per illa tempora petere a pontificibus Romanis episcopos et presbyteros qui assidue in palatio manerent. Originem istius moris reperio in epistola 26 Codicis Carolini, quæ est Pauli papæ ad Pippinum regem, in qua hæc leguntur: « Præcelsa christianitas vestra per easdem suas a nobis petiit syllabas Georgium episcopum et Petrum presbyterum in vestro permanere servitio nos debere concedere. Et quidem præcellentissima vestra benignitas agnoscat nos iamdudum de hoc vestræ obtemperasse voluntati. » At excellens est et sanctitate plena sequens Pauli pontificis admonitio. Subdit enim: « Pro quo dirigite nobis quid de episcopatu prædicti Georgii et de Ecclesia quæ prænominato Petro commissa est peragere debeamus, ne amplius illis admonitis in nimiam neglectus incuriam deveniant. » Existimabat itaque Paulus non posse Georgium et Petrum regere Ecclesias suas eodem tempore quo erant in palatio. Petit ergo a Pippino ut ad se rescribat quid statui velit de episcopatu ejusdem Georgii et de Ecclesia quæ Petro commissa erat, ne, illis amotis, damna et detrimenta patiantur per absentiam rectorum. Legi enim illic puto debere *amotis* pro eo quod vulgate Editiones habent *admonitis*. Porro, præter auctoritatem Romani pontificis, necessarius quoque erat episcoporum sive conciliorum Gallicanorum consensus ut episcopi et presbyteri facultatem haberent com-

morandi in palatio; quemadmodum in hoc capite Francofordiensis legimus actitatum esse a Carolo Magno cum Angilramnum primo, dein Hildeboldum in palatio suo habere voluit propter utilitates ecclesiasticas. Testis est etiam hujus rei Hincmarus in epistola 14, cap. 14, loquens de ministerio et officio archicapellani: « A tempore vero Pippini et Caroli interdum per presbyteros, interdum per episcopos regia voluntate atque episcopali-consensu, per diaconos vel presbyteros magis quam per episcopos hoc officium executum exstitit: quia episcopi continuas vigiliis supra gregem suum debent assidue exemplo et verbo vigilare, et non diutius secundum sacros canones a suis abesse parochiis. » Tum in capite sequenti enumerat presbyteros qui sub Pippino, Carolo, et Ludovico archicapellani fuere. *Id.*

^c Metensem. Vocabatur autem archiepiscopus, quamvis metropolitani non esset, quia summus sacri palatii capellanus erat; sicut Fulradus abbas sancti Dionysii, qui eadem dignitate ornatus erat in palatio Pippini et Caroli, quia presbyter erat, Franciæ archipresbyter vocatur in epistola Adriani papæ ad Tilpinum archiepiscopum Rhemensem, quæ exstat apud Flodoardum. Porro Angilramnum fuisse etiam cancellarium Caroli Magni legitur in Chronico monasterii Senoniensis. Quod si verum est, hinc confirmari potest eorum opinio qui putant archicapellani et archicancellarii officia conjuncta fuisse sub secunda regum nostrorum familia. *Id.*

^d Coloniensi sedi præfuit.

^e Sermo est de Alicuino. Vetus Codex, *Aliquinum*, pro *Alquinum*. Testamentum Evrardi comitis, in Codice donationum piarum Auberti Miræi, pag. 99: *Librum Alquini ad Widonem comitem*. Alicuinum etiam vocat Thiofridus abbas Eternacensis, in prologo ad Vitam sancti Willibrordi, ut testatur Joannes Roberti, in notis ad epitaphia ejusdem Thiofridi, pag. 81. Annales Anianenses in veteri Codice nostro ms.: « Quem librum (id est, textum Evangeliorum) ejusdem regis magister et didascalus propria manu descripsit Alicuinus, qui et Albinus. *Id.*

CAPITULARE SAXONICUM (An. 797, Oct. 28, Aquis.).

Constitutionem ab Holstenio ex Codice Romano publici juris factam ope, 1. Codicis ejusdem, inter Palatinos bibl. Vaticanæ n. 289, in-fol. 62-64, sæc. ix et 2. Codicis Corbeiensis m. sæc. ix, vel x, pag. 28-33, integritati suæ restitui.

Anno ab incarnatione domini nostri Iesu Christi 797^a, et 50^a ac 22^a, regnante domno Carolo præcellentissimo rege, convenientibus in unum

Aquis palatio ^a in eius obsequio venerabilibus episcopis et abbatibus, seu illustribus viris comitibus, 5. Kalendas Novembris, simulque congregatis Saxonibus

VARIANTES LECTIONES.

^a MCXCIV 2. ^a XXV. 2. ^a palatio 1. palatii 2.

de diversis pagis, tam de Westfalahis et Angrariis, A quam et de Oostfalahis ¹ a, omnes unanimitè consenserunt et aptificaverunt, ut de illis capitulis pro quibus Franci, si regis bannum transgressi sunt, solidus sexaginta componunt, similiter Saxones solvent, si alicubi contra ipsos bannos fecerint.

HEC SUNT CAPITULA.

1. ^b Ut ecclesiae, viduae, orfani, et minus potentes ^a iustam et quietam pacem habeant. Et ut raptum et fortiam ^a nec incendium infra patriam quis facere audeat praesumptive. Et de exercitu nullus super bannum domini regis remanere praesumat.

2. Si quis supradicta octo ⁴ capitula transgressus fuerit, omnes statuerunt et aptificaverunt, ut Saxones similiter sicut et Franci sexaginta solidos componant.

3. Item placuit omnibus Saxonibus, ut ubicumque Franci secundum legem solidos 15 solvere debent, ibi nobiliores Saxones solidos 12, ingenui 5, liti 4 componant.

4. Hoc etiam statuerunt, ut qualiscumque causa infra patriam cum propriis vicinantibus pacificata fuerit, ibi solito more ipsi pagenses solidos duodecim pro districtione recipiant, et pro wargida, quae iuxta consuetudinem eorum solebant facere, hoc concessum habeant. Si autem in praesentia missorum regaliū causae definitae fuerint, pro iamdicta wargida suprascriptos solidos duodecim ipsi pagenses habeant concessos. Et pro hoc quia missus regalis ex hac re fatigatus fuerit, alios duodecim solidos inde recipiat ad partem regis. Si autem ipsa causa ad palatium ip ^C praesentia regis ad definiendum fuerit producta, tunc utrique solidi duodecim, id est, pro wargida, et quod vicinis debuit componere, eo quod infra patriam diffinita ratio non fuerit, ad partem regis ⁶ faciant componere, quod sunt solidi viginti quatuor. Nam si fuerit aliquis qui in patria, iuxta quod sui vicini iudicaverint, seque pacificare noluerit, et ad palatium pro huius rei causa venerit, et ibi ei fuerit iudicatum quod iustum iudicium iudicassent, in prima vice, ut supra dictum est, solidos viginti quatuor ad partem regis componat. Et si tunc inde rediens se pacificare et iustitiam facere rennuerit, et iterum pro ista causa ad palatium fuerit convocatus et de iudicatus, bis viginti quatuor solidos componat. Si vero necdum correptus tertia vice pro eadem re ad palatium remeaverit, triplam compositionem exinde faciat ad partem regis.

5. Si quis de nobilioribus ad placitum manitus venire contempserit, solidos quatuor componat, ingenui duos, liti unum.

VARIANTES LECTIONES.

¹ uuesterfalis et angariis... osterfalis 2. ² potestes 1. ³ furtum 2. ⁴ iiii. 2. ⁵ reges 1. ⁶ uniamiter 1. ⁷ ita 1. 2. i. e. casa. ⁸ regium 1. regium corr. regiam 2. ⁹ foras corr. foris 1. ¹⁰ aut 1. et 2

NOTAE.

^a Ad tria ista Saxonum genera respexit Witichindus, lib. 1, pag. 6, ubi ait Saxones divisos fuisse in Orientales, Angarios atque Vestualos. Id.

^b Caput istud compositum est ex capp. 2, 3, 4,

6. De presbyteris statuerunt, quod si aliquid eis aut eorum hominibus quis contrarium facere aut tollere praesumpserit contra iustitiam, omnia in duplum restituat eis et componat.

7. De missis regis statuerunt, ut si ab eis aliquis interfectus venerit, in triplum eum componere debeat qui hoc facere praesumpserit. Similiter quicquid aut eorum hominibus factum fuerit, omnia tripliciter faciant restaurare et secundum eorum ewa componere.

8. De incendio convenit, quod nullus infra patriam praesumat facere propter iram aut inimicitiam, aut qualibet malivola cupiditate; excepto si talis fuerit rebellis qui iustitiam facere noluerit, et aliter districtus esse non poterit, et ad nos, ut in praesentia nostra iustitiam reddat, venire dispe- ^B xerit, condicto commune placito simul ipsi pagenses veniant; et si unanimitè ⁶ consenserint, pro districtione illius causa ⁷ incendatur, tunc de ipso placito commune consilio facto secundum eorum ewa fiat peractum, et non pro qualibet iracundia aut malivola intentione, nisi pro districtione nostra. Si aliter facere ausus fuerit, sicut superius dictum est, solidos sexaginta componat.

9. Item placuit ut quandoquidem voluit domnus rex propter pacem, et propter fidam et propter maiores causas, bannum fortiozem statuere, una cum consensu Francorum et fidelium Saxonum, secundum quod ei placuerit, iuxta quod causa exigit et oportunitas fuerit, solidos sexaginta multiplicare in duplum, et solidos centum sive usque ad mille componere faciat qui eius mandatum transgressus fuerit.

10. De malefactoribus qui vitae periculum secundum ewa Saxonum incurere debent, placuit omnibus ut qualiscumque ex ipsis ad regiam ^a potestatem confugium fecerit, aut in illius sit potestate utrum interficiendum illis reddatur, aut una cum consensu eorum habeat licentiam ipsum malefactorem cum uxore et familia, et omnia sua foris ^a patriam infra sua regna aut in marcu, ubi sua fuerit voluntas, collocare, et habeant ipsum quasi mortuum.

11. Illud notandum est quales debent solidi esse Saxonum; id est, bovem annoticum utrisque sexus autumnali tempore, sicut in stabulum mittitur, pro uno solido; similiter et vernum tempus, quando de stabulo exiit; et deinceps, quantum aetatem auxerit, tantum in pretio crescat. De annona vero bortrinis pro solido uno scapilos quadraginta donant, et de sigle viginti. Septemtrionales autem ¹⁰ pro solidum scapilos triginta de avena et sigle quindecim. Mel

Capitularis anni 788. Imo reliqua quoque ejusdem Capitularis capita hic deesse colligitur ex cap. seq. istius Capitularis; nam illic scriptum est: Si quis supradicta octo capitula etc. Id.

vero pro solido bortrensi sigla una et medio donant ; **A** pro uno solido donent. In argento ² duodecim denarios solidum faciant. Et in aliis speciebus ad istum pretium omnem aestimationem compositionis sunt ³.

VARIANTES LECTIONES.

¹ aut 1. ² a. xv. et inde speciebus 2. ³ c. s. desunt 2.

STATUTA RHISPACENSIA ET FRISINGENSIA (An. 799, Aug. 20).

Bernardus Pez in Codice diplomatico, p. 1, col. 74, encyclicam Arnonis Saliburgensis episcopi ediderat, qua episcopo Bajoariae ad synodum a. d. xiii Kal. Sept. Rhispaci in dioecesi Ratisponensi celebranda invitavit. Nomina eorum qui adfuerunt exstant in Historia Frisingensi, apud Meichelbeck, t. I, p. 94, decreta vero nunc primum prodeunt ex Codice bibl. ducalis Guelferbytanae Blankenburgico saec. x, quo fol. 85-85 leguntur. Annus quo synodus habita est haud aperte constat, eam vero annum 801 praecedere, contra Mansii argumenta ex capite 5, quo pro regis salute orandum sit, liquet. Subjicimus quae in Codice proxime sequuntur, fol. 85, 86, synodum Salisburgensem, aequè ineditam.

DECRETUM SINODALE EPISCOPORUM EX IUSSIONE
DOMNI KAROLI.

1. Ideoque convenit supradictam congregationem sanctam domini Dei omnipotentis auxilio statuere in invicem indissolubili vinculo caritatis, ut unanimes uno ore honorificare Deum patrem in celis et concordiam pacis inter se perpetuo iure firmare quod universo populo christiano indesinenter conservare oportet, maxime tamen his qui ecclesiastici ordinis officio manciantur, qui pro se et pro totius christianitatis salute immaculatas hostias domino Christo debent offerre.

2. Admonebant enim in ipso concilio, ut nullus eorum sive episcopus, sive abbas, vel presbyter, aut monachus, vel etiam ceteri ministri sanctae Dei ecclesiae, seu sanctaemoniales, a recto tramite deviare praesumeret, et hic qui in canonica vita degere debisset, recte et secundum ordinem absque ulla transgressione vitam conservasset canonicam, aut hi qui sub voto monachicam vitam observare vovissent.

3. Statuerunt ut nullus inter aeclesiasticos ordines pro qualibet causa absque iudicio episcopi sui vel etiam metropolitani consensu ad iudicia secularia minime audeat accedere. Sed si qualibet causa intra sanctas ecclesias contigisset acquirere, cum omni caritate et concordia in invicem conservata requiratur ; si episcopus vel abbas vel etiam presbyter inter se aliquam habuissent secularis rei altercationem, cum moderamine caritatis et insolubili vinculo pacis cum consilio episcopi sui in invicem sibi ea quae in causa essent absque iniuria vel damnatis iuramentis fideliter et devote, iustitia inter eos peracta, cum timore Domini essent consentientes. Si vero cum consilio episcopi iustitia inter eos minime potuisset peragi, tunc ad metropolitanum episcopum causa deferatur, et cum ipsius consilio vel voluntate necnon et iussu omnia perficerentur.

4. Statuerunt etiam, ut cum consilio vel voluntate omnium pro remedio animarum elemosinas esse faciendas quater in anno, id est, sabbato ante palmas, et sabbato sancto pentecosten, et tertia sabbati septimi

I mensis, et in sabbato proximo nativitatis Domini, et hoc publice non propter laudem humanam vel vane gloriae mercedem, sed pro aeterna retributione et in exemplum populi christiani, unde ipse Dominus in euangelio ait : Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant vestra bona opera et glorificent Patrem vestrum qui in coelis est. Et hoc invitatus neque coactus nemo faciat, sed spontaneo iudicio unusquisque iuxta vires suas impertire studeat, quia non requirit Deus quantum, sed quanta voluntate proferatur. Quia voluntas bona pro opere facti reputabitur.

5. Item placuit sancto concilio quarta et sexta feria a carne et vino cuncto clero abstinendum et ad nonam letaniam faciendam cum missarum sollemniis pro incolomitate et prosperitate vel firmitate totius sanctae Dei ecclesiae vel pro aeterna salute christiani populi et animarum suarum vita perpetua, vel pro vita et salute et stabilitate imperii domni regis vel filiorum eius, exceptis tamen diebus a nativitate Domini usque in octavas epyphaniae, et a pascha usque ad sanctam pentecosten, et praecipuis festivitatibus, id est sanctae Mariae, sancti Iohannis baptistae, duodecim apostolorum, sancti archangeli Michaelis, et sancti Martini, vel veneranda festivitate illius parochie ; vel etiam caritatis officium implendum in adventu fratrum supervenientium, et his qui in hoste vel in itinere sunt constituti, vel ad palatium domni regis veniunt, vel infirmitate etiam detenti, indulgentiam concedimus. Cibos vero quadragesimales vel potus in arbitrio uniuscuiusque esse utendos. **D** tamen maxime cavendum, ut non usque satietatem cibum et potum sumamus, sed partius ¹. Qui vero plus abstinerit, plus se mercedem habere sciat. Si quis vero in ecclesiastico ordine vel clericatus officium hoc sponte adimplere studuerit, hortatur ut semper in melius proficiat. Si quis vero ex his negligens et desidiosus fuerit, corripiatur, et invitatus per admonitionem nostram et correptionem etiam coactus hoc faciat. Et hoc admonemus, ut praedicetur in populis, ut per exortationem et persuasionem vel per quamlibet occasionem hoc populis per-

VARIANTES LECTIONES.

¹ i. e. parcius.

suadere possimus, cum omni studio fideliter et devote faciamus. Similiter decrevimus reliqua capitula conventionis nostrae per singula quaeque breviter praenotari.

6. Ut his in anno concilia celebrentur, sicut in concilio Calcedonensi continetur capit. 19.

7. De non ordinandis presbyteris et diaconibus, nisi in legitimis temporibus, sicut in decretis Zosimi papae continetur capitulo 3 necnon et in decretis Gelasii papae capit. 11.

8. Ut pacem omnibus inperetur custodiri in ecclesia, sicut in capitulo 1 continetur regulae Innocentii papae.

9. Ut nullus communibus vestimentis spretis, nova et insolita assumat, id est quod vulgo nominatur cotzos vel trembilos, sicut in praefatione Gangrensis ¹ sinodi prohibetur, et in decretis Gelasii habetur.

10. Ut nullus presbyter aut alius ex clero usuram exigit, sicut in decretis papae Leonis cap. 3, similiter et in decretis Gelasii papae cap. 15.

11. Ut nullus episcopus vel abbas attrahere ² audeat res nobilium ³ causa ambitionis sicut in canone Cartaginensi continetur cap. 5.

12. Ut si quis sacerdotum contra statuta decretalia praesumptiose agit, et converti nolens, ab officio suo moveatur, noteturque omnibus, ut nullus eum in consortio recipiat; et si quis hoc fecerit, simili sententiae subiacebit. Similiter et de laicis eandem constituimus regulam, sicut in decretis papae Leonis continetur cap. 5.

13. ⁴ Ut decimae populi dividantur in quattuor partes, id est una pars episcopo, alia clericis, tertia pauperibus, quarta in ecclesiae fabricis applicetur ⁵, sicut in decretis ⁶ pape Gelasii continetur cap. 27 ⁶.

14. Ut viduis et pupillis, orfanis, caecis et claudis tuitionem atque adminiculum impertiamus iuxta possibilitatem nostram vel vires, sicut in praecepto domni regis continetur.

15. De incantationibus, auguriis vel divinationibus, et de his qui tempestates vel alia maleficia faciunt, placuit sancto concilio, ut ubicumque depraehensi ⁷ fuerint, videat archipresbyter diocesis illius, ut diligentissima examinatione constringantur, si forte confiteantur malorum quae gesserunt; sed sub tali moderatione fiat eadem districtio, ne vitam perdant, sed ut salventur in carcere afflictis ⁸, usque dum Deo inspirante spondeant emendationem peccatorum. Et ut nullatenus per aliqua ⁹ praemia a comitibus vel centenariis absque districta examinatione remittantur; et hoc si fecerint, archipresbyteri cum hoc cognoverint, nequaquam episcopos celare audeant, et

A ab episcopis, ut dignum est, pro hoc corripantur.

16. Ut omnes presbyteri doceant populum devitare nefarium iuramenti usum, sicut in Calcedonensi continetur concilio cap. 19.

17. Ut nullus ex clero feminam secum in domo habitare permittat propter suspicionis causam, nisi matrem et sororem aut amitam, sive eas quae suspensiones malas effugiunt, sicut in Niceno concilio continentur. Si quis post istam convenientiam mulieres in domo sua habuerit, deponatur. Si clericus hoc perpetratus fuerit, vapulet.

18. Ut claustra monachorum laici non intrent, nec inquietent fratres degentes sub silentio, nisi forte si maiores personae fuerint, quod omnino vitare non possumus.

19. Ut novatiani qui veniunt in monasterio, non recipiantur in ordine congregationis, antequam secundum regulam pleniter examinentur, et non preponantur ceteris in monasterio, antequam regularis vitae ordinem pleniter et doceantur, sicut in regula sancti Benedicti continetur.

20. Ut nemo utatur cuculla, nisi qui se monachi voto constrinxerit, aut si necessitas poposcerit propter frigorem, religiosos sacerdos utatur.

21. Et ut monasterium puellarum non intrent clerici neque laici, nisi tantum presbyter missam cantans vel visitationem infirmorum faciens horis competentibus statim exeat.

C 22. Ut liceat sanctimonialem signum ecclesiae pulsare, et lumen accendere.

23. Admonemus omnino omnem populum christianum, ab illicitis et sceleratis nuptiis abstinere.

24. Ut monachi ad convivia laicorum minime accedere praesumant. Ut qui monachico voto est constitutus, nullo modo parrochiam teneat, nec ad iudicia secularia accedere praesumat.

25. Ut nullus ex clero domnum regem inquietare audeat, antequam notetur causa episcopo suo. Et si ille minime potuerit definire, tunc dirigat eum ad metropolitanum episcopum. Et si ipse non potuerit causam ipsius deliberare cum consilio metropolitani, cum litteris commendatitiis dirigere eum studeat ad regem.

D 26. Ut abbatissae nullatenus exeant de monasteriis suis nisi per consensum atque licentiam episcoporum suorum, ipsique episcopi provideantur eis non negentur quando egredi debent de monasteriis pro utilitate sua. Talesque ipse abbatissae secum assumant, de quibus nullatenus redeuntis recitare praesumant ceteris sanctimonialibus, quia plurima destructio est, sicut in sancta regula continetur.

27. Ut sanctaemoniales non induantur virilia in-

VARIANTES LECTIONES.

¹ gangensis c. ² atrahere c. ³ mobiliu 1. ⁴ Cap. 13. 14. 15. leguntur et in Codice olim Tegernseensi iam regio Monacensi, atque pro continuatione capitularis perperam habita et numerata in Cod. Gothano, unde variis lectiones adieci. Cap. 15 habetur et inter Karoli leges Langobard. cap. 95 ap. Muratorium. ⁵ amplifietur c. amplifietur Codd. Tegernseensis et Gothanus. ⁶ decreta Teg. Goth. ⁷ cap. XXVII. deest in Goth. ⁸ reprehensi Teg. ⁹ vox deest in c. adest in T. et Goth. ¹⁰ aliquam c.

dumenta, id est rocho vel fanones, nisi tantum feminea vestimenta.

28. Ut abbates vel monachi vel monachae ipsorum abstineant se de quadrupedia carne, sicut in sancta regula continetur, nisi infirmi ad reparationem corporis restaurandam. Hoc vero non denegamus, si contigerit, ut caritatis officium persolvere debeant, aut si evenerit ex qualicumque necessitate aut famis inopia, et hoc cum magna consideratione atque consilio episcoporum fieri debeat. Nullusque sibi reputetur haec observare non posse propter varia itinera, quia Dominus missis in praedicationem discipulis, iussit non peram sumere neque calciamenta neque duas tunicas, quanto magis nos qui sumptus atque vestimenta sufficienter habemus.

29. Ut nullus episcopus neque abbas sibi atrahere

A audeat res tributalium domni regis, id est basilicas eorum benedicere, vel quicquid a tali conditione pertinere videtur, antequam dominus rex hoc pleniter definiatur.

30. Ut nemo praesumat servus alterius ministerium ecclesiae constituere vel benedicere, antequam a domino suo tradatur in manus pontificis in libertate integra persistendum omnibus diebus; et sciat dominus eius post illum diem nullo dominationis iure in eum exercere; et tunc si dignum est ad sacrum ordinem accedat. Haec vero quae superius comprahensa sunt, observare statuimus primo in loco qui dicitur Rhispao, secundo ad Frigisingas, tertio quae nunc subsecuntur, in monasterio Saliburch adaugere curavimus.

STATUTA SALISBURGENSIA (a An. 799).

1. Ut per omnes dioceses legalia baptisteria constituentur, et sacra fons ibidem honorifice aedificetur.

2. Ut infra quadragesimam singulis ebdomadibus ternas faciant laetantias, id est 2. fer. 4. fer. 6. fer.

3. Ut omnis populus honorifice cum omnis supplicationibus devotione, humiliter et cum reverentia absque praetiosarum vestium ornatu vel etiam inlecebrosos cantico et lusu saeculari cum laetantiis procedant, et discant Kyrieleyson clamare, ut non tam rustice ut nunc usque, sed melius discant.

4. Ut Deo opitulante eiusque consilio gubernante perpendamus, quid de his agendum sit quos ad sacrum ministerium ordinare cupimus, quod iudicio examinentur, si promoveri digni sint.

5. Ut hi qui ad sacrum ministerium ordinati sunt presbyteri, nullatenus praetermittere audeant indesinenter missarum sollemnia celebrare, nisi certis ex causis quae nostra sunt definire, pro quibus abstinere magis oportet usque ad tempus.

6. Ut episcopi abbates, presbyteri res sanctae ecclesiae sibi commissas inter parentes et proximos suos non amplius quam canonica sancit licentia dividant, ut ad cetera plebe vel his qui res suas ibidem offerunt, murmur vel detractio auferatur.

7. Ut admoneantur (C., admoneatur) archipresbyteri qui perquirere ac perscrutari ceteros presbyteros solent, diligenter considerare semetipsos, et ceteros quibus praesunt minime neglegant, sed solerter recogitent, se ad hoc constitutos, ut in ipsis episcopi sui partiantur onera sua.

8. Diaconi sobrie caste atque cum pudicitia vivant, ebrietatem nullatenus sequantur; sed quasi ministri Dei, humilitatis in se semper exempla demonstrent.

9. Ut monachi in monasterio qui vicibus ordinantur praepositi, decani, portarii, cellerarii, ceterique

ministri, non audeant sibi aliqua pecularia usurpare nec collegere, quod anathema esse novimus.

10. Ut missa sanctae Dei genetricis Mariae quater in anno sollemniter celebretur, id est purificatio 4. Non. Febr. et conceptio quod est 8. Kalendarum Aprilium et assumptio quod est 19. Kal. September, et nativitas quod est 6. Id. Septemb.

11. Ut feria 4. ante initium quadragesime, quam Romani caput ieiunii nuncupant, sollemniter celebretur cum laetania et missa post horam nonam.

12. Ut si vobis videtur usum Romanum habere velle, feria 4. ante cenam Domini orationes quae scriptae sunt ad feriam 6. parasceue, ab episcopis vel presbyteris hora tertia diei supradictae feriae 4. dicantur in ecclesia cum genuflexione, nisi tantum pro Iudaeis, similiter et in parasceue hora nona, ut Romani faciunt; sicut in missale habet orationem ad collectam secundum Romanam consuetudinem faciamus.

13. Ut nullus de nobilibus neque abbas neque presbyter tonderi audeat, antequam in praesentia episcopi examinentur eius causa, ad cuius diocesim pertinet. Et si aliquas res vel ad monasterium vel ad ecclesiam tradiderit ubi tonsuratus est, ibi sub canonica vel regulari maneat vita. Si autem postea in propria sua residere vult, faciat hostem ut ceteri laici.

14. Notetur abbatibus, ut nullus de fratribus in monasterio plus ametur quam alius, nisi qui in bonis actibus melior invenitur, ut murmur auferatur a ceteris. Et ut nullatenus alii cui consentiat aliquid peculiaris colligere vel habere; et ut omnino litis et contentio diligentissime tollatur in monasterio; et quisquis in eo litem commoverit, tali disciplina corripiatur, ut ceteri metum habeant talia perpetrandi.

15. Si altercatio horta fuerit inter virum et feminam de coniugali copulatione, ut inter se negent de

NOTÆ

^a Codex habet: *Titulum VI.* De his quae postmodum addita sunt. Sed hæc rubrica erronee tandem post cap. primum inserta est.

caruali commixtione, decrevit sancta synodus, ut si vir negaverit eam fecisse ad uxorem, ut stet cum illa ad iudicium crucis, aut si ipse noluerit, inquirat aliam feminam quae cum illa stet, et si vir eandem copulationem dicit super eam, et illa negaverit, tunc ipsa femina purget se secundum legem.

16. Convenit igitur sanctae synodo, ut quando quis Deo inhente de hoc saeculo migraverit, sive episco-

pus, sive abbas seu monachus, sive presbyter seu sanctimonialis femina, de ipso loco vel monasterio dirigantur litterae ad singulas domos episcopales, et ipse episcopus in diocesi (C., diocesis) sua habeat commendatum, qui ipsas litteras suscipiat, et ceteris abbatibus vel abbatissis, necnon et omnibus presbyteris, pro ipsa anima orandum litteris suis notum faciant nomen et tempus.

EDICTUM PRO EPISCOPIS (An. 800).

Primum ab Amerpachio ex Codice Tegernseensi editum, ope Codicum 1 Sancti Galli n. 733 m., saec. ix incunatis; 2 c. bibl. ducalis Guelferbytanae Blankenburgici m., saec. x; 3 bibl. ducalis Gothanae m., saec. xi; 4 c. olim Tegernseensis, jam vero bibl. regiae Monacensis, saec. x, recognovi. Ante annum 801 promulgatum fuisse patet.

Karolus, gratia Dei rex Francorum et Langobardorum, ac patricius Romanorum, dilectis¹ comitibus seu iudicibus et vassis nostris, vicariis, centenariis, vel omnibus missis nostris et agentibus. Cognoscat utilitas vestra quia resonavit² in auribus nostris³ quorundam praesumptio non modica, quod non⁴ ita obtemperetis pontificibus vestris seu sacerdotibus, quemadmodum canonum et legum continetur auctoritas, ita ut presbyteros nescio qua temeritate praesentari episcopis denegatis, insuper et aliorum clericos usurpare non pertimescatis, et absque consensu episcopi in vestras ecclesias mittere audeatis; necnon et in vestris ministeriis pontifices nostros talem potestatem habere non permittatis, qualem recitudo ecclesiastica docet⁵. Insuper nonas et decimas, vel census, improba cupiditate de ecclesiis unde ipsa beneficia sunt abstrahere nitimini, et precariis de ipsis rebus, sicut a nobis dudum in nostro capitulare⁶ institutum est, accipere neglegitis, et ipsam sanctam Dei ecclesiam una cum ipsis episcopis vel abbatibus emendare iuxta vires vestras⁶ denegatis.

Quapropter nos una cum consensu episcoporum nostrorum, abbatum, necnon et aliorum sacerdotum, haec instituta partibus vestris⁷ direximus. Praecipientes enim iubemus, ut nullus quilibet ex⁸ fidelibus nostris, a minimo usque ad maximum, in his quae ad Deum pertinent episcopo suo inobedientia⁹ parare¹⁰ audeat de supradictis capitulis, seu aliis eruditionibus ad illorum ministerium pertinentibus¹¹; sed cum bona voluntate et omni mansuetudine¹² subiectionum unusquisque sacerdoti suo propter Deum et pacis studio obtemperare studeat. Si quis autem, quod absit, unus¹³ ex vobis de nonis et decimis censibusque reddendis¹⁴, atque precariis renovandis, neglegens apparuerit, et importunus¹⁵ episcopis nostris de his quae ad ministerium illorum pertinere noscuntur, vel sicut in capitulare dudum a nobis factum continetur, contradicere praesumpserit, sciat se procul dubio, nisi se¹⁶ cito correxerit, in conspectu nostro exinde dicere¹⁷ rationem. Et ut has litteras certius credatis, de anulo nostro subter eas decrevimus roborare.

VARIANTES LECTIONES.

¹ dilectissimis 1. ² resonuit 2. 3. 4. ³ deest 1. ⁴ deest 1. ⁵ donet 4. ⁶ vestros 1. ⁷ nostris 1. ⁸ deest 1. ⁹ inobediens 2. 3. ¹⁰ parere 2. ¹¹ pertinentes 1. ¹² mansuetudinis subiectione 2. 3. 4. ¹³ ullus 2. 3. ¹⁴ redditus 1. ¹⁵ importune 1. ¹⁶ deest 1. ¹⁷ deducere 2. 3. ducere 4.

NOT.E.

⁶ Capit. 779, 13; 794, 25.

CAPITULUM PRO PAGO CENOMANICO (An. 800).

Exscripsi illud ex Codice Parisiensi bibl. reg. n. 5577, olim Colbert. n. 4167, regio 4582. membranaceo in octavo longiori. saec. x, ubi post aliquot Aleuini epistolas et tractatus habetur. Legitur et apud Benedictum libro Capitularium 1, cap. 503; atque post Caroli reditum ex itinere Cenomanico et Turonensi promulgatum fuisse patet.

CAPITULUM DOMNI CAROLI.

Pro nimia reclamazione quae ad nos venit de hominibus ecclesiasticis seu fiscalinis qui non erant adiurnati quando in Caenomanico pago fuimus, visum est nobis una cum consulto fidelium nostrorum statuere, ut quicumque de praedictis hominibus quartam facti teneret, cum suis animalibus seniori suo

D pleniter unum diem cum suo aratro in campo dominico araret, et post ea nullum servitium ei annuale in ipsa ebdomada a seniore suo requireretur. Et qui tanta animalia non haberet ut in uno die hoc explere valeret, perficeret praedictum opus in duobus diebus. Et qui solummodo invalida ita ut per se non possent arare quattuor animalia haberet, cum eis sociatis aliis araret uno die in campo senioris, et unum

diem postmodum in ipsa ebdomadae opera manuum¹ faceret. Et qui nihil ex his facere poterat neque animalia haberet, per tres dies seniori suo manibus a mane usque ad vesperum operaretur, et senior suus ei amplius non requireret. Diversis namque modis haec agebantur; a quibusdam tota ebdomada operabatur, a quibusdam dimidia, et a quibusdam duo dies. Idcirco haec statuimus, ut ne² familia se

A a praedictis operibus subtrahere posset, neque a senioribus amplius eis exquireretur³. Et qui minus quartae obtime de terra haberet, secundum estimationem sui telluris opera faceret. Haec Adalardo comiti palatio nostro ad eorum satisfactionem una cum aliis fidelibus nostris praecipere nostra vice et publice adnuntiare iussimus.

VARIANTES LECTIONES.

¹ opera manuum alio atramento adscriptum. ² i. e. nec. ³ i. e. requireretur.

CAPITULARE TICINENSE (An. 801, Jun.).

Notae historicae in praefatione obviae, additionem hanc ad leges Langobardorum mense Junio, quo imperator Roma rediens Papiae commemoratus est, promulgatam esse probant. Sistimus eam ope Codicum: 1. S. Pauli membr., saec. ix ineuntis; 2. bibl. regiae Paris. n. 4615; 3. Blankenburgensis; 4. Gothani; 4. b. Tegernseensis, unde prima capitularis editio, auctore Amerpachio fluxit; 5. Chisiani; 6. Cavensis, adjecta etiam lectione reliquorum Codicum qui capitularia Caroli Langobardica exhibent, scilicet (A.) Ambrosiani, (Fl.) Florentini, (L.) Londinensis, (V.) Vindobonensis, (Vn.) Veronensis, (E.) Estensis apud Muratorium laudati. Subiecimus additionem duplicem. Prior prodit ex Codice sancti Pauli, cuius capita, ultimo excepto, etiam Codices Chisianus et Cavensis inter Ludovici leges, et Ansegisus, capp. 74 et 75 libri iv, referunt; sed Codicis omnium antiquissimi auctoritas eo quoque adjuvatur, quod capita alia quae leges eas in Chisiano et Cavensi excipiunt (infr. anno Ludovici tertio edenda) ejusdem fere argumenti sunt, ita ut eadem constitutione vix ac ne vix quidem ita efferri potuissent. Additionem alteram ex Codice Blankenburgensi proferimus.

CAPITULA^a QUAE ADDITA SUNT AD LEGEM LANGOBARDORUM¹.

In nomine domini nostri Iesu Christi. Karolus, divino nutu² coronatus, Romanum regens imperium, serenissimus augustus, omnibus ducibus, comitibus, gastaldis, seu cunctis rei publicae per provincias Italiae a nostra mansuetudine praepositis. Anno ab incarnatione domini nostri Iesu Christi 801, indictione nona³, anno vero regni nostri in Frantia 35, in Italia 28, consulatus autem nostri primo, cum Italiam propter utilitatem sanctae Dei ecclesiae ac provinciarum disponendarum venissemus, et multae adque diversae per urbes singulas ante conspectum nostrum quaestiones tam de ecclesiasticis quam publicis ac privatis rebus discuterentur, pleraque statim recitata ex Romana seu Langobardica lege competenti sententia terminata sunt, quaedam vero in nostri examinis arbitrium ad tempus dilata, quorum iudicialis sententia a legislatoribus⁴ aut penitus omissa est, aut a posteris oblivioni tradita. Quodcirca

B nos considerantes utilitatem nostram et populi a Deo nobis concessi, ea quae ab antecessoribus nostris regibus Italiae in edictis legis Langobardicae ab ipsis editae praetermissa sunt, iuxta rerum et temporis considerationem addere curavimus, silicet ut necessaria quae legi defuerant supplerentur, et in rebus dubiis non quorumlibet iudicium arbitrium, set nostrae regiae auctoritatis sanctio praevaleret. Capitula autem quae nobis addere placuit, haec sunt.

1. De cartis donationum faciendum⁵. Si quis^b Langobardus statum humanae fragilitatis praecogitans, pro salutem animae suae de rebus suis⁶ cartam donationis cuilibet facere voluerit, non sicut actenus fieri solebat, ius sibi vendendi⁷, commutandi, et per aliam cartam easdem res alienandi reservet; set absolute faciat unusquisque de rebus suis quod vult⁸, et noverit sibi a nostra auctoritate penitus interdictum duas de eadem rem facere donationis. Set postquam unam de rebus suis traditionem fecerit, aliam de ipsis faciendi nullam habeat potestatem⁹. Ita¹⁰ tamen,

VARIANTES LECTIONES.

^a haec inscriptio exstat nonnisi in Cod. Tegernseensi; in quo formula. In n. d. n. I. Christi deest...² deest 1. 5. 6. ³ ita superposito VIII. 1. VIII. 2. ⁴ legis latronibus 4 b. ⁵ faciendum statuimus si 4 b. ⁶ s. voluerit indicare vel cartula d. c. f. 5. 6. V. Vn. M. ⁷ donandi. c. 5. 6. Vn. M. ⁸ velit, nisi servaverit ordinationem sibi et usumfructum de rebus suis datis loco Deo dicato si aliter sibi placuerit, et noscat V. Vn. ⁹ p. exceptis rebus traditis euntis. In hostem sepe quidem. Ita etc. V. Vn. E. ¹⁰ Eidem 2. 4

NOTE.

^a Capitula ista primus vulgavit Vitus Amerbachius. Vetus illorum exemplar exstitisse Mutinae aeo Sigonii ipse scribit in lib. iv de regno Italiae. Vetustissimum nos nacti sumus in bibliotheca Thuana; ac praeterea octo ista capitula emendavimus ope duorum veterum Codicum mss. bibl. regiae. De tempore non ambigitur quo illa constituta sunt, de loco non constat. Sirmondus existimavit ea Romae fuisse promulgata. Attamen ex Chronico Moysiensi colligi posse videtur condita illa fuisse apud Ravennam, quo se mense Junio anni 801 contulisse Carolum imp. testatur Eginhardus. Certe ex praefatione istorum

capitulorum constat non uno loco actum fuisse de legibus emendandis, sed per urbes singulas ante conspectum principis varias quaestiones fuisse agitatae, ac varia capitula necessaria legibus addita. BALUZ.

^b Haec lex specialiter incipit de Langobardo, sed generaliter finitur cum dicit: Sed absolute faciat unusquisque, ut ait glossa vetus in Cod. reg. Usus tamen huius legis maxime viguit inter Langobardos, qui eam frequenter afferunt in chartis donationum quae exstant in chartulario monasterii Casariensis et in chartis monasterii S. Bartholomei de Carpineto, tom. VI Italiae sacrae, pag. 1278 et 1282. lb

ut usumfructum si voluerit habere¹, per precariam A res traditas usque in tempus diffinitum possidendi sit concessa facultas.

2. *De herivanno*². Si quis liber, contempta iussione nostra, cacteris in exercitum pergentibus, domi residere praesumserit, plenum aribannum secundum lege Francorum, id est solidos sexaginta, sciat se debere componere. Similiter et pro contemptu singulorum capitulorum quae per nostrae regiae auctoritatis hannum promulgavimus, id est qui pacem ecclesiarum Dei, viduarum, orfanorum, et pupillorum ac minus potentium inrumperit³, sexaginta solidorum multam exsolvat.

3. *De desertoribus*. Si quis adeo contumax aut superbus extiterit, ut, dimisso exercitu, absque iussio vel licentiam regis domum revertatur, et quod nos Teudisca⁴ lingua dicimus *herisliz*⁵ fecerit, ipse ut reus maiestatis vitae periculum incurrat, et res eius in fisco nostro societur.

4. *De latronibus*. Si quis latronem a morte dignum sibi ad occidendum traditum servaverit, et vitam indigno concesserit, medietatem damni propter quod traditus est⁶, componat. Et idem latro, si rursus in latrocinio fuerit comprehensus, quod prius debuerat, capitalis sententiae debitum⁷ exsolvat.

5. *De mancationem qualibet*. Si quis alterum praesumtive sua sponte castraverit, et ei ambos testiculos amputaverit, integrum widrigildum suum iuxta conditionem personae componat. Si virgam absciderit, similiter. Si unum testiculum^b, medietatem solvat. Hoc de oculis, manibus, et pedibus⁸, vel de lingua sancimus, ut si unum eorum abscisum fuerit, medietas^c widrigildi; si ambo, integritas pro facti emendatione componatur.

6. *De aldiones publicis ad ius publicum pertinentibus*. Aldiones vel aldianae ad ius publicum pertinentes ea lege vivant in Italia in servitute dominorum suorum⁹, qua fiscalini^d vel lites¹⁰ vivunt in Francia.

7. *De latronibus*. Si quis furem vel latronem comprehenderit, et eum indemnem dimiserit, neque illum ad praesentia¹¹ ducis aut comitis vel loci servatoris, qui missus comitis est, adduxerit, et de hoc facto vel nequitia posthac in praesentia iudicium convictus fuerit, ipse damni aestimationem pro quo

fur vel latro comprehensus est, componere¹² cogatur.

8. *De servis fugacibus*¹³. Ubicumque intra Italia sive regius, sive ecclesiasticus, vel cuiuslibet alterius hominis servus, fugitivus inventus fuerit, a domino suo sine ulla annorum praescriptione vindicetur; ea tamen ratione, si dominus Francus sive Alamannus aut alterius cuiuslibet nationis sit. Si vero Langovardus aut Romanus fuerit, ea lege servos suos vel adquirat vel amittat, sicut inter eos antiquitus est constituta.

CAPITULA ADDITA IN CODICE SANCTI PAULI.

9¹⁴. *De qualibet causa*. Si quis cum altero de qualibet causa contentionem habuerit, et testes contra eum per iudicium producti fuerint, si ille falsos eos esse suspicatur, liceat ei¹⁵ alios testes, quos meliores potuerit, contra eos opponere, ut veracium testimonio¹⁶ falsorum testium perversitas superetur. Quod si ambae partes testium ita inter se dissenserint¹⁷, ut nullatenus una pars alteri cederi velit, elegantur duos ex ipsis, id est ex¹⁸ utraque parte unus, qui cum excutis¹⁹ et fustibus in campo discernunt²⁰ utra pars falsitatem, utra veritatem suo testimonio sequatur. Et canphioni qui victus fuerit, propter periurium quod ante pugna commisit, dextera manu amputetur. Caeteri vero eiusdem partis testes, qui falsi apparuerint, manus suas redimant; cuius²¹ compositionis duae²² partis eis contra quem testati sunt, dentur, tertia pro fredo solvatur. Et in seculari quidem causa huiusmodi testium diversitas campo comprobetur; in ecclesiasticis autem negotiis crucis iudicio rei veritas²³ inquiratur. Hoc et de timidis adque inbecillibus²⁴ seu infirmis qui pugnare non valent, nec²⁵ propter hoc iustitiam suam careant, censuimus faciendum. Testes vero de qualivet²⁶ causa non aliunde querantur, nisi de ipsum comitatum in quo res unde causa agitur posite sunt, quia non est credevilem²⁷, ut vel de statum²⁸ hominis vel de possessionem cuiuslibet per alios melius rei veritas cognosci²⁹ valeat quam per illis qui viciniore sunt.

10. Si quis in aliena patria³⁰ hibi vel propter beneficium, vel propter aliam quamlibet occasionem³¹ assidue conversari solet, de qualibet causa³¹ fuerit interpellatus herbi³² gratia de conquisito suo vel de mancepiis, hibi secundum suam legem iustitiam faciat, et cum

VARIANTES LECTIONES.

¹ si v. h. *deest* in 1. 3. ² aribando 4 b. ³ inrumperit raptumve infra patria fecerit, aut alienas domo incenderit, vel cum collecta multitudine vim cuiuslibet intulerit, sexaginta 5. 6. et *Lang. excepto Extensi*. ⁴ theodisca 3. ⁵ ereslig 1. erilex 4. eris lex 4 b. eriliz V. eriz Vn. crislig 6. ⁶ est, pro latrone ad partem publicam comp. *Mut. V. Vn.* ⁷ sententiam vitam 1. ⁸ et p. *deest* 1. ⁹ s. quaris hoc aritur vel l. v. in Italia 6. ¹⁰ lides 3. liddi 4 b. lidi V. Vn. M. ¹¹ p. iudicis ducis aut comitis loci s. V. Vn. *Est.* (c. vel loci s.) ¹² ad partem publicam c. V. Vn. ¹³ totum capit *deest* 1. 2. 3. 4. in cod. 1. alio loco legitur. ¹⁴ Eandem legem nonnullis mutata repetiit *Iludowicus I.* anno 817. v. infra. ¹⁵ ei contra eos alios *Ch. C.* ¹⁶ testimonium 1. ¹⁷ assenserit 1. ¹⁸ *deest* 1. ¹⁹ discutis *Ch. C.* ²⁰ decerent *Ch.* ²¹ cuius usque solvatur *desunt* *Ch. C.* ²² dec 1. ²³ veritatis 1. ²⁴ inbecillibus 1. ²⁵ i. e. ne. — *Ch. C.* : ut nullatenus. ²⁶ qualine 1. ²⁷ credevilem 1. credibile *Ch. C.* ²⁸ testatum 1. ²⁹ cognoscit 1. ³⁰ patrias 1. ³¹ accassionem 1. ³¹ causam *Ch. re A.* ³² b. g. de c. s. v. de m. *desunt* *Ch. C. et Langob.*

NOTE.

^a « Post tertium furtum, » ut ait glossa interlinearis in uno Cod. reg. Baluz.

^b « Habenti duos, » inquit eadem glossa. « Sed si unicum tantum habenti illum amputaverit, duas partes ipsius pretii componat, sicut de oculo. » Id.

^c « Per hoc notatur quod hoc lex tantum ad Langobardos pertinet, » ut habetur in eadem glossa. In.

^d In uno Cod. reg. legitur : *Qua fiscalini vivunt liberi vel ibi vel in Francia. In.*

talibus ¹ coniuuratoribus ² quales in eadem regionem A vel provintia secum habere potuerit, legitimum sacramentum iuret; excepto si quis eum de stato suo ³, id est de libertate sua vel de hereditatem quam ei ⁴ pater suus moriens derelinquit ⁵, appellaverit ⁶: de is duobus liceat illis sacramentum in patria, id est in legitimo sui sacramenti sui loco, iurandum offerre ⁷; et is qui cum eo litigatur, si velit, sequatur illum in patriam suam ad recipiendum illum sacramentum. Ipse tamen primo ⁸ in eodem loco idem hubi interpellatus est, satisfaciat tam comiti et iudicibus quam avversario suo testibus provando, quod rem queque hab eo requiritur patri suo ⁹ ei derelinquit.

⁴¹. Ut omnis solutio adque compositio que in lege Saliga continetur, inter Francos ¹⁰ per duodecim dinariorum solidos componatur, excepto hubi contentio B contra Saxones et Frisones exorta fuit, ibi volumus ut ⁴⁰ ⁴¹ dinariorum quantitatem solidus habeat, quem vel Saxo vel Frisio et partem Salici Franci ⁴² cum eo litigantis ⁴³ solvere debet.

¹². Ut de stato suo, id est de libertatem, vel de hereditatem, compellendus iuxta legis constitutionem manniatur. De ceteris ⁴⁴ vero causis unde quis rationem est redditurus, si post secundam comitis admonitionem aliquis ad mallum venire noluerit ⁴⁵, rebus eius in bannum missis venire et iustitiam facere compellatur.

¹³. Cuiuscumque hominis proprietas ob crimen aliquid hab eo commissum in bannum fuerit commissa, et ille re cognita ⁴⁶ ne iustitiam faciat venire distullerit, annumque hac diem in eo banno illum esse ⁴⁷ permiserit, ulterius eam non adquirat, set ipso fisco regis societur. Debitum vero, quod his cuius ea fuit solbere debuit, per comitem ac ministros eius iuxta examinationem damni ⁴⁸, de rebus movilibus qui in eadem proprietate ⁴⁹ inventa fuerit, his quibus idem devitor fuit exolvatur. Quod si rerum moviliū ibidem inventarum quantitas ⁵⁰ ad compositionem non sufficerit, de immobilibus suppleatur, et quod superfuert, sicut dictum est, fiscos regis possideat. Si nihil super compositionem remanere potuerit, totum in illam expendatur. Si autem homo ille nondum cum suis coeredibus proprium suum divisum habuit, convocet eos comes, et cum eis legitimam divisionem faciat, et tunc sicut iam dictum est partem eius fiscos regis adiciat: et compositionem de eam iuxta modum superius comprehensum D his ad quos ille legibus pertinet hec solbat ⁵¹.

CAPITULA ADDITA IN CODICE BLANKENBURGENSI,
FOL. 89, 90.

¹⁴. Hoc nobis precipiendum est omnibus cognitum facere, ut infra regna Christo propitio nostra omnibus iter agentibus nullus hospitium denegat, mansionem et focum, similiter pastum nullus contendere faciat, excepto in prato vel messe.

¹⁵. Ut liberi homines nullum obsequium comitibus faciant nec vicariis, neque in prato neque in messe, neque in aratura aut in vinea, et coniectum ullum vel residuum non solvant, excepto haribannatoribus vel his qui legationem ducunt.

¹⁶. Ut ^a publicum baptisterium in nulla parroecia esse debeat nisi ubi episcopus constituerit cuius parroecia est, nisi tantum si necessitas evenerit pro infirmitate aut pro aliqua necessitate. Illi presbiteri quos episcopus in sua parroecia constituerit, in qualicumque loco evenerit licentiam habeant, ut omnino sine baptismo non moriantur.

¹⁷. De ^b modis excommunicationum tam de clericis quam de laicis. Si quis presbiter ab episcopo suo degradatus fuerit, et ipse per contemptum postea aliquid de suo officio sine comeatu facere presumpserit, et postea ab episcopo suo correptus vel excommunicatus fuerit, qui cum ipso communicaverit scienter, sciat se esse excommunicatum.

¹⁸. Similiter quicumque clericus aut laicus vel femina incestum commiserit, et ab episcopo suo correptus se emendare noluerit, et ab ipso excommunicatus scienter, sciat se esse excommunicatum. Et ut sciatis qualis modus sit istius excommunicationis: in ecclesiam non debet intrare, nec cum ullo christiano cibum vel potum sumere, nec eius munera accipere debet, vel osculum porrigere, nec in oratione se iungere, nec salutare antequam ab episcopo suo fuerit reconciliatus. Quod si aliquis se clamaverit quod iniuste sit excommunicatus, licentiam habeat ad metropolitanum episcopum venire, et ibidem secundum canonicam institutionem diiudicetur; et interim suam excommunicationem custodiat. Quod si aliquis ista omnia contempserit, et episcopus minime emendare potuerit, regis iudicio damnetur.

¹⁹. Illud ^c preterea per omnia precaves prohibere decrevimus, ut nullus presummat ante annos pubertatis, id est infra aetatem, puerum vel puellam in matrimonium sociare, nec in dissimili aetate; sed conetaneos sibi que consencientes ²². Multas sepius ex huiusmodi nuptiale contractu ruinas animarum

VARIANTES LECTIONES.

¹ Talibus exepo in probanda veritate cartulae vocatae falsae quales V. Vn. E. ² c. tamen liberis I. V. Vn. E. ³ suo ita ut actor aut nolit aut nequeat probare vel V. Vn. E. ⁴ et patre suos I. ⁵ dereliquit rel. ⁶ a. nisi actio fuerit de investitura de V. Vn. E. ⁷ offere I. o. scilicet si appellator non potuerit probare eum suum servum esse in eadem patria ubi fit appellatio. Et is V. Vn. E. ⁸ promo I. prius rel. ⁹ pater suus Ch. C. A. V. Vn. et rel. ¹⁰ in francia Ch. in francia et ubicumque V. Vn. E. ¹¹ Mur. LX, codices omnes aut XL aut quadraginta. ¹² francium I. ¹³ litigantes I. ¹⁴ cetero I. ¹⁵ nolueris I. ¹⁶ cognitum I. ¹⁷ bannum i esset I. ¹⁸ damnum I. ¹⁹ proprietatem I. ²⁰ quantitatis. I. ²¹ id est exsolvat. ²² Consocientes cod.

NOTÆ.

^a cf. 755. Vern. 7.

^b cf. 755. Vern. 9.

^c Apud Muratorium inter leges Caroli Magni cap. 415.

factas audivimus, et tales fornicationes perpetratos, A quales nec inter gentes : ita plane, ut cum contigerit puerum adultum esse et puellam parvulam, et e contrario si puella maturae aetatis et puer si tenere, et per virum cognata et socrus deprehendantur adultere, et propter puellam frater vel pater pueri tanti peccati flagitio pereant inretiti. Unde qui haec prohibita de cetero usurpare presumpserit, ab omni aeclesiastico consortio sit alienus, sed nec ad ¹ publicis sit immunis iudiciis.

20. De coniunctione parentelae, neque in quarto neque in quinto genuculo coniungere presummat aliquis ; et si quis presumpserit, a sancta communione sit alienus.

21. Ecclesiae vero quae aedificantur per singula loca, nullus episcopus audeat sine dote ecclesiam sacrare, quaeque sacrae fuerint, sint in potestate episcopi. Quod si quisque laicus exinde portionem querere presumpserit, ipse ecclesiae claudantur, et populus ipse a communione privetur.

22. De servo vero et liberto, nisi tradatur a domino ipsius in manu pontificis, nullus eum presummat ad sacerdotium promovere.

23. De ecclesia quae antea sacrata fuit, et pro qualibet occasione aut incendio altare eius fuit destructum, licentiam habeat pontifex in eadem iterum altare construere. Quod si pontifex aut pro senectute, aut pro egritudine ad ipsum sanctum locum ambulare minime potuerit, tunc ille presbiter aut qualiscunque custos per consilium plebis ad suum pontificem altare deferat ad sacrandum ; et ipse presbiter per auctoritatem pontificis sui in loco constituto ordinare debeat. Et si ecclesia noviter aedificata fuerit, nullus episcopus habeat licentiam, sicut superius legitur, presbiterum transmittere, sed ipse pontifex pergat virtutes conlocare vel altaria sacrare.

24. ² a Ut ³ iudices sive missi fiscales freda non exigant prius quam facinus componatur ⁴. Hoc quoque iubemus, ut iudices supranominati sive fiscales de quacumque causa freda non exigant prius quam facinus componatur. Si quis autem per cupiditatem ⁵ ista transgressus fuerit, legibus componatur ⁶. Fredum autem non illi iudici tribuat ⁷ cui culpam commisit, sed illi qui solutionem recipit ; tertiam partem coram testibus fisco tribuat, ut pax perpetua stabilis permaneat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ l. e. a. ² numerus deest in codice. ³ haec ex cod. Tegernseensi et Blankenb. edimus. ⁴ componant Bl. ⁵ pro cupiditate Bl. ⁶ componatur T. l. eum c. Bl. ⁷ l. scilicet reus V.

NOTÆ.

^a Ibid. cap. 90 et 127.

CAPITULARE AQUISGRANENSE (An. 801, Nov.).

Codicum, in quibus capitulare hoc legitur, antiquissimus est : 1. C. bibl. regiae Monacensis, inter libros S. Emmerammi Ratisbonensis F. 11 signatus, memb., sæc. ix. Evolvi præterea : 2. C. bibl. regiae Parisiensis inter Suppl. lat. n. 75 signatum m. sæc. x, cum quo : 3. C. Vincentii Mettensis, quo Sirmondi et Baluzii editiones nituntur, ut supra monuimus convenit. 4. C. Andaginensis monasterii, sæculi x, apud Martene et Durand Vett. SS. et Monumentorum Coll. t. VII, pag. 26. capitula eadem qua nos inscriptione, sed ordine paululum diverso, scilicet capp. 3, 8, 4, 6, 7, 5, 1, 2, 9, 10-16, 17-21, sistit, subjectis capitulis sex, quæ in reliquis Codicibus non exstant. Capitulare in utroque Codice Parisiensi refertur ad annum imperii primum, quo, secundum annales Juvavenses, Carolus mense Novembri *synodum examinationis episcoporum et clericorum fecit*.

^a HÆC SUNT CAPITULA EX DIVINARUM SCRIPTURARUM SCRIPTIS ¹, QUÆ ELECTI SACERDOTES CUSTODIENDA ATQUE ADIMPLENDA CENSUERUNT ².

1. Ut cuncti sacerdotes precibus assiduis pro vita et imperio domni imperatoris, et filiorum ac filiarum salute, orent.

2. Ut unusquisque sacerdos cotidianis adsistat orationibus pro pontifice cuius gubernatur regimine.

3. Ut unusquisque sacerdos ecclesiam suam cum omni diligentia aedificet ³; et reliquias sanctorum cum summo studio vigiliarum noctis et divinis ⁴ officiis conservet ⁵.

4. Ut omnibus festis et diebus dominicis unusquis-

C que sacerdos euangelium Christi populo praedicet ⁶.

5. Ut unusquisque sacerdos orationem dominicam et symbolum populo sibi commissio curiose insinuet, ac totius religionis studium et christianitatis cultum eorum mentibus ostendat.

6. Ut unusquisque sacerdos cunctos sibi pertinentes erudiat, ut sciant qualiter decimas totius facultatis aeclesiis divinis debite ⁷ offerant.

7. Ut et ⁸ ipsi sacerdotes populi suscipiant decimas, et nomina eorum ⁹ et quicumque ¹⁰ dederint scripta habeant, et secundum auctoritatem canonicam coram testibus dividant. Et ad ornamentum

VARIANTES LECTIONES.

¹ scripta l. ² deest l. ³ aedificat l. ⁴ sic. l. 2. 3. 4. diurnis corrigit B. ⁵ conseruat l. ⁶ praedicat l. ⁷ dibite l. ⁸ deest l. ⁹ eorum q. 2. 3. ¹⁰ quaecumque recte 4.

NOTÆ.

^a In Codice Oxoniensi, ex quo Spelmannus hæc capitula edidit in tomo I Conciliorum Angliæ, pag. 258, hic erat titulus : *Hæc sunt jura sacerdotum quæ tenere debent*. Non esse Egberti archiepiscopi

Eboracensis, sub cuius nomine ea Spelmannus edidit certum est. Imo in Codice Oxoniensi, ut idem scribit, ante librum pœnitentialem Egberti inseruntur. BALUZ.

ecclesiae primam elegant¹ partem, secundam autem ad usum pauperum vel² peregrinorum per eorum manus misericorditer cum omni humilitate dispensent; tertiam vero partem semetipsis solis³ sacerdotes reservent⁴.

8. Ut omnes sacerdotes horis competentibus diei et noctis suarum sonent⁵ aeclesiarium signa, et sacra tunc⁶ Deo celebrent⁷ officia, et populos erudiant, quomodo aut quibus Deus adorandus est horis.

9. Ut nullus sacerdos in domibus vel in aliis locis, nisi in aeclesiis dedicatis, celebrare missas⁸ audeat, nisi necessitas compellit⁹.

10. Ut a¹⁰ cunctis sacerdotibus ius et tempus baptismatis temporibus congruis, secundum canonicam institutionem, cautissime observetur.

11. Ut omnes sacerdotes quibuscumque horis omnibus indigentibus baptismum, infirmitatis causa, diligentissime tribuant.

12. Ut nullus presbyter sacrum officium sive¹¹ baptismatis¹² sacramentum, aut aliqui donorum spiritualium, pro aliquo¹³ praetio vendere praesumat, ne vendentes et ementes in templo columbas imitentur; ut pro his quae adepti sunt, gratiam divinam non praecia¹⁴ concupiscant terrena, sed solam regni coelestis gloriam promereantur accipere.

13. Ut nullus presbyter a sede propriae¹⁵ sanctae aeclesiae sub cuius titulo ordinatus fuit, ambitionis¹⁶ causa ad alienam pergat aeclesiam, sed in eadem devotus usque ad vitae permaneat exitum.

14. Ut nullus ex sacerdotum numero ebrietatis vicium nutriat¹⁷, nec alios cogat per suam inssionem inebriari.

15. Ut nullus sacerdos extranearum mulierum habeat familiaritatem; nec in sua¹⁸ domo, in qua ipse habitat, nullam¹⁹ mulierem unquam permittat²⁰ habitare.

6. Nulli sacerdotum liceat fideiussorem²¹ esse; neque, derelicta propria lege, ad²² secularium²³ iudicia accedere praesumat.

16 b. ²⁴ Ut qui possessionem aeclesiae vel parochiam²⁵ per triginta annos sine alienius interpellatione tenuerit, iure perpetuo possideat. Si vero inde crebro repetitum fuerit, fiat diligens inquisitio. Et si²⁶ cum qui repetit, iuste quaerere patuerit, adhibitis veracibus et nobilibus testibus quod repetit confirmando vindicet.

17. Nemo ex sacerdotum numero arma pugnantium umquam portet²⁶, nec litem contra proximum ullam excitet.

18. Ut nullus presbyterorum edendi aut bibendi causa ingrediatur in tabernis²⁷.

19. Ut nullus sacerdos quicquam²⁸ cum iuramento iuret, sed simpliciter cum puritate et veritate omnia dicat.

20. Ut cuncti sacerdotes²⁹ omnibus illis confitentibus eorum crimina, dignam poenitentiam cum summa vigilantia ipsis indicent³⁰; et omnibus infirmis ante exitum vitae viaticum et communionem corporis Christi misericorditer tribuant.

21. Ut secundum definitionem sanctorum patrum, si quis infirmatur, a sacerdotibus oleo sanctificato cum orationibus diligenter unguatur.

IN CODICE IV. ILLIC SUBIICIUNTUR:

22. *De nonis et decimis.* Volumus atque iubemus, ut de omni conlaboratu et de vino et foeno fideliter et pleniter ab omnibus nona et decima persolvatur. De nutrimento vero pro decima sicut hactenus consuetudo fuit ab omnibus observetur. Si quis tamen episcoporum fuerit qui argentum pro hoc accipere velit, in sua maneat potestate.

23. *De antiquis ecclesiis ut³¹ rem suam habeant.* Ut nec decimis nec aliis possessionibus priventur, ita ut oratoriis tribuantur.

24. *De spiritualibus filiis.* Deinde praecepimus, ut unusquisque compater vel proximi spirituales filios suos catholice instruant.

25. *De sacerdotibus.* Ut iuxta apostoli vocem irreprehensibiles sint et moribus ornati, et nequaquam turpibus lucris deserviant, iuxta illud quod ait scriptura: *Nemo militans Deo implicat se negotiis saecularibus, ut ei placeat se cui se probavit.* Et a turpibus lucris et usuris non solum ipsi abstineant, verum etiam plebes sibi subditas abstinere instruant.

26. *De incestuosis.* Ut incestuosi iuxta canonicam sententiam poenitentia multentur. Qui vero decimas post crebras admonitiones et praedicationes sacerdotum dare neglexerint, excommunicantur; iuramento vero eos constringi nolumus.

27. *De discretionem in corporis et sanguinis Domini perceptione.* Cavendum est enim, ne si nimium in longum differatur, ad perniciem animae pertineat, dicente Domino: *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis.*— Si vero indiscrete accipitur, timendum et illud quod ait apostolus: *Qui manducat et bibit indigne, iudicium sibi manducat et bibit.* Iuxta ergo apostolici documentum probare se debet homo et sic de pane illo manducare et de calice bibere, ut videlicet abstinens se aliquot diebus ab operibus carnis et purificans corpus animamque suam praepararet se

VARIANTES LECTIONES.

¹ eligant 2. 5. ² p. atque p. l. ³ soli 2. ⁴ reservant l. ⁵ sonant l. ⁶ et sacra 2. 5. ⁷ celebrant l. ⁸ missis l. ⁹ n. n. c. desunt 2. 5. ¹⁰ deest l. l. ¹¹ sine l. ¹² baptisate s. l. baptisate l. ¹³ alicui l. ¹⁴ non p. non c. l. ¹⁵ propria 2. 5. ¹⁶ ammonitionis l. l. ¹⁷ nautici l. ¹⁸ suo l. ¹⁹ alliam 2. 5. ²⁰ permittit l. ²¹ fideiussorum l. ²² a l. ²³ secularia 2. 5. ²⁴ hoc caput deest l. l. ²⁵ parochiam corr. parochiam 2. ²⁶ portat. excitat l. ²⁷ tabernas 2. 5. ²⁸ quicquam l. ²⁹ s. in o. l. ³⁰ indicant l. ³¹ ut non r. M.

ad percipiendum tantum sacramentum exemplo Da- A opere coniugali ab heri et nudius tertius, nequaquam vid; qui nisi se confessus fuisset abstinuisse se ab panes propositionis a sacerdote accepisset.

MANDATUM DE SAXONIBUS OBSIDIBUS IMPERATORI MOGUNTIAE PRÆSENTANDIS.
(802, Jan. aut Febr. Aquisgrani.)

Membranam cujus ope b. m. Ussermannus tomo I Prodomi Germaniæ sacre, n. 3 mandatum hoc publici juris fecerat, anno 1820, in monasterio Sancti Pauli in Carinthia constitutus, integram iterum descripsi. Constat duobus foliis membranæ teneræ, Codici membr. canones ecclesiasticos continenti et sæculo nono exarato, sæculo ut videre est xiv, assutis; scriptura est anni circiter post Christum natum octingentesimi. Edictum primis anni 802 mensibus, cum imperator Aquisgrani commemoraretur ascribendum esse, eo patet, quod Carolus eo tantum anno et anno 794 paschali tempore Francofurti, in suburbanis Moguntiae, moratus sit. Anno vero 794 minus commode ascriberetur, cum annis posterioribus demum maximus Saxonum obsidum numerus in manus regis incidisset.

Cæterum nomina episcoporum et abbatum, scilicet Basileensis, Constantiensis, Augustini, et Augiensis, hic de iis tantum Saxonibus, qui in Alamannia tenebantur, jamque per episcopum Basileensem Hittonemque comitem imperatori adducendi erant, sermonem esse produunt. Comitum nomina nonnulla in chartis Alamannicis ejus ævi occurrere Ussermannus animadvertit, scilicet Hittonem an. 809 in Alwinipara circa Danubium, Richoinum an. 817, Wanningum in Nibelgovia an. 802, Unrocum, Ripoinum in Nibelgovia an. 802, Birtilonem in Bertoldesbara.

DE WESTFALAHIS ISTOS RECIPIENT HAITO EPISCOPUS ^a ET B
HITTO COMIS.

Leodac filium Bodoloni
Adalradum filium Marceradi habuit ^b Aino ^c episcopus
Odonem filium Enmoni habuit Ansbertus comis
Eruin filium Rano habuit Richoinus
Crailinc filium Thetmaer habuit Richoinus
Gerimfrid filium Egloin habuit Egeno ^d episcopus
Aichardh filium Fredred habuit Ado de Alamania
Theodoar filium Audradi habuit Winangus comis
Baldricum filium Rotgeri habuit ^e Geremannus comis

Adalgaudum filium Suigaut habuit Unroculus comis

DE OSTFALAHIS :

Gerardum filium Macconis habuit Sinbertus ^f episcopus C
Hisi filium Brunardi habuit Agino episcopus
Filium Maingis habuit Lantfredus
Titbaldum ^g filium Sigibaldi habuit Ripoinus comis
Vulferi filium Sieri habuit Audracus comis.
Hernaldum filium Suithardi habuit Waldo abbas ^g
Eriwardum filium Herigildi habuit Erivaldus Alamannus

Isti veniant ad Mogontiam media quadragesima.

VARIANTES LECTIONES.

¹ Titbaldus corr. Titbaldum c. ² Buit cod.

NOTÆ.

^a Vox ubique fere hab. scripta, exceptis locis quos asterisco signavi.

^b Basileensis.

^c Id est, Agino, Egino, Constantiensis.

^d Constantiensis.

^e Vox omissa erat, loco vacuo relicto.

^f Augustanus.

^g Augiensis.

Fredeger filium Ermamenarii habuit Birtilo
Filium Macconis habuit Vulfaldus comis
Wendulfum filium Bernulfi habuit Vulfaldus
Dodonem filium Attoſti habuit Torro
Sidugath filium Benninc habuit Bertaldus comis
Ricohardum filium Unvani habuit ² Bertaldus comis
Fredegarium filium Wicharii habuit Walah
Alabernum filium Tutonis habuit ³ Vulvaldus

DE ANGRARIIS :

Bunon filium Theotaker habuit Wichartus
Althertum filium Wilberni habuit Sindbert episcopus
Hetti filium Megi habuit Sciltung
Hadamarum filium Sigimari et Hittun filium Fridleih et Brunherum filium Lintheri habuit Wolfoltus
Ditmannum filium Osmanni habuit Waldo
Fridamundum filium Warmunti habuit Einhartus
et Macrinum filium Megitodi
Ruadhartum filium Danctagi habuit Ruadhari
Hadabernum filium Witradi habuit Reecho
Wolfarichum filium Eoriches habuit Egino episcopus

Ii sunt in summa 57.

CAPITULARE AQUISGRANENSE AN. 802 (Mart., Aquis.).

Annales Laureshamenses, Sancti Amandi, Guelferbytani et Juvavenses, Carolum imperatoria dignitate accepta in Francia reducem, mense Martio anni 802 Aquisgrani placitum habuisse referunt, quo et nova sacramenta reciperet, et missos ad exigenda ea ab universo populo et ad justitias per omnia sua regna faciendas transmitteret. Capitula ea de re edita servavit Codex bibl. Paris. n. 4615, sæc. x, unde Baluzius primus vulgavit, cuiusque ad fidem diligenter recognita hic iterum prodeunt.

1. *De legatione a domno imperatore directa.* Serenissimus igitur et christianissimus domnus imperator Karolus elegit ex optimatibus suis prudentissimis et sapientissimos viros, tam ^a archiepiscopis, quam et reliquis episcopis, simulque et abbates venerabiles laicosque religiosos, et direxit ¹ in universum regnum suum, et per eos cunctis subsequentibus secundum rectam legem vivere concessit. Ubi autem aliter quam recte et iuste in lege aliquit esse constitutum, hoc diligentissimo animo exquirere iussit et sibi innotescere: quod ipse donante Deo meliorare cupit. Et nemo per ingenium suum vel astutiam perscriptam legem, ut multi solent, vel sibi suam iustitiam ^b marrire audeat vel prevaleat, neque ecclesiis Dei, neque pauperibus, nec viduis, nec pupillis, nullique homini christiano. Sed omnes omnino secundum Dei praeceptum iusta viverent rationem iusto iudicio, et unusquisque in suo proposito vel professione unanimiter permanere; ammonere canonici vita canonica absque turpis lucri negotio pleniter observassent, sanctemones sub diligentia custodia vitam suam custodirent, laici et seculares recte legibus suis uterentur absque fraude maligno, omnem in invicem in caritate et pace perfecte viverent; et ut ipsi missi diligenter perquirere, ubicunque aliquis homo sibi iniustitiam factam ab aliquo reclamasset, sicut Dei omnipotentis gratiam sibi ² cupiant custodire et fidelitate sibi promissam conservare; ita ut omnino in omnibus ubicunque, sive in sanctis ecclesiis Dei, vel etiam pauperibus, pupillis, et viduis, adque cuncto populo, legem pleniter adque iustitia exhiberent secundum voluntatem et timorem Dei. Et si tale aliquit esset quod ipsi per se cum comitibus provincialibus emendare et ad iustitiam reducere nequivissent, hoc absque ulla ambiguitate cum ^c brebitariis suis ad suum reserent iudicium; et per nullius hominis adulationem vel praeium, nullius quoque ³ consanguinitas, defensione, vel timore potentum rectam iustitia via impediretur ab aliquo.

2. *De fidelitate promittenda domno imperatori.* ⁴

VARIANTES LECTIONES.

¹ dixit c. ² ita correxi; ubi codex. ³ queque c. ⁴ reliquae rubricae desunt in c. ⁵ deest in c. ⁶ ita Baluzius emendavit lectionem codicis ista miserationem. ⁷ nemos c. ⁸ quorum c. ⁹ commix cod.

NOTÆ.

^a Mentem Caroli in condendis istis capitulis explicant Annales Canigonenses et Ananienses his verbis: « Anno 802 recordatus piissimus Carolus imperator misericordiae suae de pauperibus qui in universo imperio ejus erant et justitias pleniter habere non poterant, noluit de infra palatio pauperibus vassos transmitti justitias faciendum propter munera: sed elegit in regno suo archiepiscopos et reliquos episcopos et abbates, cum ducibus et comitibus, quia opus non habebant super innocentis munera accipere, et ipsos misit per universum regnum, ut ecclesiis, viduis, orphanis et pauperibus, et cuncto populo justitiam facerent. » Eadem leguntur in Chronico Moysiensi et in vetustis annalibus a Lambecio editis in lib. II Comment. de bib. ioth. Caesarea, pag. 582, nisi quod illic legitur, *pauperiores vassos* pro eo quod in superioribus annalibus legitur, *pauperibus vassos*. BALUZ.

^b Marrire, irrumpere, ut supra in Capitulari Bajuviorum an. 788, cap. 1. Marrire itaque hoc loco

Præcepitque ut omni homo in toto regno suo, sive ecclesiasticus, sive laicus, unusquisque secundum votum et propositum suum, qui antea fidelitate sibi regis nomine promississet, nunc ipsum promissum hominis caesaris faciat. Et hii qui adhuc ipsum promissum non perfecerunt, omnes usque ad duodecimo aetatis annum similiter facerent. Et ut omnes tradereetur publice, qualiter unusquisque intellegere posset, quam ⁵ magna in isto sacramento et quam multa comprehensa sunt, non, ut multi usque nunc extimaverunt, tantum fidelitate domno imperatori usque in vita ipsius, et ne aliquem inimicum in suum regnum causa inimicitiae inducat, et ne alicui infidelitate illius consentiant aut retaciat; sed ut sciant omnes istam in se rationem ⁶ hoc sacramentum habere.

3. Primum ut unusquisque et persona propria se in sancto Dei servitio, secundum Dei praeceptum et secundum sponsonem suam, pleniter conservare studeat secundum intellectum et vires suas; quia ipse domnus imperator non omnibus singulariter necessariam potest exhibere curam et disciplinam.

4. Secundo, ut nullus homo neque cum periuri neque alii ullo ingenio vel fraude, per nullius umquam adulationem vel praeium, neque servum domui imperatoris, neque terminum, neque terram, nihilque quod iure potestativo permaneat, nullatenus contradicat, neque abstrahere audeat vel celare. Et ut nemo ⁷ fugitivos fiscales suos, qui se iniuste et cum fraudes liberas dicunt, celare neque abstrahere cum periurio vel alio inienio praesumat.

5. Ut sanctis ecclesiis Dei, neque viduis, neque orphanis, neque peregrinis, fraude vel rapinam vel aliquit iniuriae quis facere praesumat; quia ipse domnus imperator, post Domini et sanctis eius, eorum ⁸ et protector et defensor esse constitutus est.

6. Ut beneficium domni imperatoris desertare nemo audeat, propriam suam exinde construere.

7. Ut ostile bannum domni imperatori nemo praetermittere praesumat, nullusque comis ⁹ tam praeter-

D significat perfringere et perrumpere legem, metaphora sumpta a viatoribus qui, a recta via deviantes, marrire iter dicuntur etiamnum a Lemovicibus. Hinc in tit. 19 Capitulorum Caroli Calvi, cap. 13, marritio sumitur pro injuria, quia qui injuriam infert divertit a jure. Iterum marritio in veteribus chartis S. Galli hic a Sirmondo relatis significat diminutionem; quia qui diminuit vel subtrahit partem aliquam rei quae debetur integra, deviat ab aequitate. Exstat in chartulario eccles. Viennensis charta Ariulfi et conjugis ejus Adoarae, in qua haec leguntur: « Post denique amborum nostrum decessum, ad usum canonicorum beati Mauricii predictae res absque marritione revocentur. » Item alia Constantii chorepiscopi et fratris ejus Aduulfi diaconi: « Post decessum namque nostrum agricultores beati Mauricii absque marritione vel praedice in suorum ad matrem Ecclesiam revocentur potestate et dominatione. » Id.

^c Brebitariis, brevibus, inventariis. Id.

suntiosum sit, ut illum de his qui hostem facere debiti sunt, exinde vel aliqua propinquitatis¹ defensionem, vel cuius muneris adolationem dimittere audeant.

8. Ut nullum bannum vel praeceptum domni imperatoris nullus omnino in nullo marrire praesumat, neque opus eius tricare² vel impedire, vel minuere, vel in alia contrarius fieri voluntati vel praeceptis eius. Et ut nemo debitum suum vel censum marrire ausus sit.

9. Ut nemo in placito pro alio rationare usum habeat defensionem alterius iniuste, sive pro cupiditate³ aliqua, minus rationare valente, vel pro ingenio rationis suae iustum iudicium marrire, vel rationem suam minus valente opprimendi studio. Sed unusquisque pro sua causa vel censum vel debito ratione reddat, nisi aliquis isti infirmus aut rationes nescius, pro quibus missi vel priores qui in ipso placito sunt, vel iudex qui causa huius rationis sciat, rationetur con placito; vel si necessitas sit, talis personae largitur ut⁴ rationem, qui omnibus provabilis sit et qui in ipsa bene noverit causa: quod tamen omnino fiat secundum convenientiam priorum vel missum qui praesentem adsunt. Quod et omnimodis secundum iustitiam legem fiat; adque praemium, mercedem, vel aliquo malae adulationis ingenio, vel defensione propinquitatis, ut nullatenus iustitia quis marrire praevaleat. Et ut nemo aliquit alicui iniuste consentiat, sed omni studio et voluntate omnes ad iustitia perficiendam praeparati sunt.

Haec enim omnia supradicta imperiali sacramento observari debetur.

10. Ut episcopi et presbyteris secundum canones vibant, et itaque caeteros doceant.

11. Ut episcopi, abbates, adque abbatissae, quae caeteris praelati sunt, cum summa veneratione hac diligentia subjectis sibi praeesse⁵ studeat, non potentia dominationem vel tyrannide sibi subiectos premant, sed simplici dilectionem cum mansuetudinem et caritatem, vel exemplis bonorum operum, commissa sibi grege sollicite custodiant.

12. Ut abbate ubi monachi sunt pleniter cum monachis secundum regula vibant, adque canonis⁶ diligenter discant et observent. Similiter abbatissae faciant.

13. Ut episcopi, abbates, adque abbatissae advocatos adque vicedomini centenariosque legem scientes, et iustitiam diligentes, pacificosque et mansuetos habeant, qualiter per illosque sanctae Dei ecclesiae magis profectum⁷ vel merces ad crescat; quia nullatenus neque praepositos neque advocatos damnosus et cupidus in monasteria habere volumus, a quibus magis nos blasphemia vel detrimenta oriantur. Sed tales sint, quale eos canonica vel regularis institutio⁸ fieri iubet, voluntati Dei subditos⁹, et ad omnes iu-

stitia perficiendi semper paratos, legem pleniter observantes absque fraude maligno, iustum semper iudicium in omnibus exercentes, praepositos vestros tales, quales sancta regula fieri docet. Et hoc omnino observent, ut nullatenus a quibus magis nobis¹⁰ a canonica vel regulari norma discendant, sed humilitatem in omnibus habeant. Si autem aliter praesumpserint, regulare disciplina sentiant. Et si se emendare noluerit, a praeposito removeantur; et qui digni sunt, in loca eorum subrogentur.

14. Ut episcopi, abbates adque abbatissae comiteque unanimis¹¹ invicem sint, consentientes legem ad iudicium iustum terminandum cum omni caritate et concordia pacis, et ut fideliter vivant secundum voluntate Dei, ut semper ubique et propter illos et inter illos iustum iudicium ibique perficiantur; pauperes, viduae, orphani, et peregrini consolationem adque defensionem¹² hab eis habent; ut et nos per eorum bona voluntatem magis praemium vitae aeternae quam supplicium mereamur.

15¹³. Abbates autem et monachis omnis modis volumus et praecipimus, ut episcopis suis omni humilitate et hobbredientia sint subiecti, sicut canonica constitutione mandat. Et omnis ecclesiae adque basilicae in ecclesiastica defensione et potestatem permaneat. Et de rebus ipse basilicae nemo ausus sit in divisione aut in sorte mittere. Et quod semel offertur, non revolvatur, et sanctificat et vindicet. Et si autem aliter praesumpserit, presolvatur, et bannum nostrum componat. Et monachi ab episcopo provinciae ipsius corripiantur. Quod si se non emendent, tunc archiepiscopus eos ad sinodum convocet. Et si neque sic se correxerint¹⁴, tunc ad nostra praesentiam simul cum episcopo suo veniant.

16. De ordinatione elegenda, ut dominus imperator iam olim ad Francorum banno concessit ut episcopi abbatibus, ita etiam nunc et firmavit; eo tamen timore, ut neque episcopus neque abbas in monasterio viliores meliori plus diligit, et eum sibi propter consanguinitatem suam vel aliqua adolationem melioribus suis praeferre studeat, et talem nobis duce ordinandum, cum meliorem eo habet occultato et oppressu: quod nequaquam fieri volumus, quia inrisio¹⁵ et delusio nostra hoc fieri videtur. Set talis in monasteriis nutriantur ad ordinandum¹⁶, in quo et nobis et merces et profectus ad crescat commendatoribus suis.

17. Monachi autem ut firmiter ac fortiter secundum regula vibant, quia displicere Deo novimus quisquis in sua voluntate tepidus est, testante Iohanne in apoc. ypsin: *Utinam calidus esses aut frigidus: sed quia tepidus es, incipian te evomere ex ore meo*. Seculare sibi negligentiam nullatenus usurpent. Foris monasterio nequaquam progrediendi licentiam habeant, nisi maxima cogente necessitatem:

VARIANTES LECTIONES.

¹ propinquatis c. ² stricare c. ³ cupiditate c. ⁴ ad? ⁵ praeesse c. ⁶ canonicis c. ⁷ praeceptum c. ⁸ intuitu c. ⁹ dei subditos c. ¹⁰ unanim c. ¹¹ n. aliquibus malis novis? 53 locus corruptus. ¹² deconfessione c. ¹³ caput cum anteriori cohaeret in c. ¹⁴ sic consurrexerint. c. ¹⁵ inrisior c. ¹⁶ ita Bal. orandum c.

quod tamen episcopus, in cuius diocese ¹ erunt, **A** omnino praecuret, ne foris monasterio vagandi usum habeant. Sed si necessitas sit ad aliquam obbedientiam aliquis foris pergere, et hoc cum consilio et consensu episcopi fiat, et tales personae cum testimonium foris mittantur in quibus nulla sit suspitio mala, vel a quibus nulla opinio mala oriatur. Foris vero peculium vel res monasterii abbas cum episcopi sui licentiam et consilium ordinet qui praevideat, non monachum, nisi alium ² fidelem. Quaestum verum seculare vel concupiscentia mundanarum rerum omnimodis devideant; quia avaritia vel concupiscentia huius mundi omnibus est devetanda christiani, maxime tamen in his qui mundo et concupiscentiis abrenuntiassae videtur. Lites et contentiones nequaquam neque infra neque foris monasterio movere praesumat. Qui autem praesumpserit, gravissima disciplina regulari corripiantur, et taliter caeteri metum habeant talia perpetranda. Ebrietatem et commensationem omnino fugiant, quia inde libidine maxime polluari omnibus notum est. Nam pervenit ad aures nostras opinio perniciosissima, fornicationes et in habhominatione et immunditia multas iam in monasteriis esse deprehensos. Maxime contristat ³ et conturbat, quod sine errore magno dici potest, ut unde ⁴ maxima spe salutis omnibus christianis oriri crederent, id est, de vita et castitate monachorum, inde detrimentum ⁵, ut aliquis ex monachus sodomitas esse auditum. Unde etiam rogamus et contextamur, ut certissime amplius ex his diebus omnia custodia se et his malis conservare **C** studeant, ut numquam amplius tale ⁶ quid aures nostras perveniat. Et hoc omnibus notum sit, quia nullatenus in ista mala in nullo loco amplius in toto regno nostro consentire audeamus, quanto minus qui inter eos qui castitatis et sanctimoniae emendatiores esse cupimus. Certe si ⁷ amplius quot tales ad aures nostras pervenerit, non solum in eos, sed etiam et in ceteris, quor talia consentiant, talem ultionem facimus, ut nullus christianus qui hoc audierit, nullatenus tale ⁸ quid perpetrare amplius praesumpserit ⁹.

18. Monasteria puellarum firmiter observata sint, et nequaquam vagare sinantur, sed cum omni diligentia conserventur, neque litigationes vel contentione inter se movere praesumat, neque in nullo magistris et abbatissis inobedientes vel contrariae fieri audeant. Ubi autem regulares sunt, omnino secundum regula observent, ne fornicatione deditae, non ebrietatis, non cupiditati servientes, sed omnimodis iuste et sobrie vivant. Et ut in claustra vel monasterium earum vir nullus intret, nisi presbiter propter visitationem infirmarum cum testimonio intret, vel ad missam tantum, et statim exeat. Et ut nemo alterius filiam suam in congregationem

sanctemonialium recipiat absque notitia vel consideratione episcopi ad cuius diocense pertinet locus ille; et ut ipse diligenter exquirat, qualiter in sancto loco ¹⁰ ad Dei servitio permanere cupiat, et stabilitatem suam ibidem firmare vel professionem. Ancilla autem aliorum hominum, vel tales feminas quae secundum more conversationis in sancta congregatione vivere volunt, omnes pleniter de congregatione eiciantur.

19. Ut episcopi, abbates, presbiteri, diaconus, nullusque ex omni clero, canes ad venandum, aut acceptores, falcones, seu sparvarios habere praesumant; sed pleniter se unusquisque in ordine suo canonice vel regulariter custodiant. Qui autem praesumpserit, sciat unusquisque honorem suum perdere. Caeteri vero tale exinde damnum patiantur, ut reliqui **B** metum ¹¹ habeant talia sibi usurpare.

20. Ut abbatissae una cum sanctimonialibus suis se unanimitur ¹² aut diligenter infra claustra se custodiant, et nullatenus foris claustra ire praesumant. Sed abbatissae cum pro posuerint ¹³ aliquas de sanctimonialibus dirigere, hoc nequaquam absque licentiam et consilium episcopi sui faciant. Similiter et cum ordinationem aliqua in monasteriis agere debeant, vel aliquas in monasteriis receptiones facere, et hoc cum episcopis suis pleniter antea retractent; et quod salubrius vel utilius fieri disponat, episcopi archiepiscopo annuntient, et cum eius consilio quae agenda sunt perficiantur.

21. Ut presbiteros ac caeteros canonicos quos comites suis ¹⁴ in ministeriis ¹⁵ habent, omnino eos episcopis suis subiectos exhibeant, ut canonica institutio iubet; de his episcopis suis pleniter sub sancta disciplina eos erudire sunt consentientes, sicut nostra gratia vel suos honores habere desiderant.

22. Canonici autem pleniter vitam obserbent canonicam, et domo episcopali vel etiam monasteria, cum omni diligentiam, secundum canonica disciplina erudiantur. Nequaquam foris vagari sinantur ¹⁶, sed sub omni custodia vibant, non turpis lucri dediti, non fornicarii, non fures, non homicides, non raptores, non litigiosi, non iracundi, non elati, non ebriosi, sed casti corde et corpore, humiles, modesti, sobrii, mansueti, pacifici, ut filii Dei digni sint ad sacro ordine promovere. Non per vicos neque per villas ad ecclesiam vicini ¹⁷ vel terminantes sine magisterio vel disciplina, qui sarabaiti dicuntur, luxuriando vel fornicando, vel etiam caetera iniqua operando quae consentire absurdum est.

23. Presbiteri clericos quos secum habent sollicite praevideant, ut canocice vivant, non inanis lusibus, vel conviviis secularibus, vel canticis vel luxoriosis usum habeant; sed caste et salubre vivant.

24. Si quis autem presbiter sive ¹⁸ diaconos qui post hoc in domo sua secum mulieres, extra canonicam licentiam, habere praesumpserit, honorem si-

VARIANTES LECTIONES.

¹ doces c. ² olium c. ³ antrifrat c. ⁴ inde c. ⁵ trimentum c. ⁶ tela c. ⁷ Certes c. ⁸ tele c. ⁹ sumserit c. ¹⁰ deest in c. ¹¹ metum h. c. ¹² uananimiter c. ¹³ propr c. ¹⁴ seu c. ¹⁵ misterii c. ¹⁶ variisimantur c. ¹⁷ vini c. ¹⁸ sine c.

mul et hereditatem privetur, usque ¹ ad nostram A praesentiam.

25. Ut comites et centenarii ad omnem iustitiam faciendum compellent, et iuniores tales in ministeriis ² suis habeant, in quibus securi confident qui legem adque iustitiam fideliter observent, pauperes nequaquam oppriment, fures, latronesque, et homicidas, adulteros, malificos, adque incantatores, vel auguriatrics, omnesque sacrilegos nulla adulatione vel praemium nulloque sub tegimine celare audeat, sed magis prodere, ut emendentur et castigentur secundum legem, ut Deo largiente omnia haec mala a christiano populo auferatur.

26. Ut iudices secundum scriptam legem iuste iudicent, non secundum arbitrium suum.

27. Praecipimusque ut in omni regno nostro, neque dives neque pauper, peregrino nemini hospitium ³ denegare audeant, id est, sive peregrinus propter Deum perambulantibus terram, sive cuilibet iteranti propter amorem Dei et propter salutem animae suae, tectum et forum aqua nemo ille denegat. Si autem amplius eis aliquis boni facere voluerit, a Deo sibi sciant retributionem optimam, ut ipse dixit: *Qui autem suscepit unum parvulum propter me, me suscepit. Et alibi: Hospes fui ⁴, et suscepistis me.*

28. De legationibus a domino imperatore venientibus missis directis, ut comites et centenarii praevideant omni sollicitudine, sicut gratia domini imperatori cupiunt, ut absque ulla mora ⁵ eant per ministeria ⁶ eorum, omnibusque omnino praecepit, quia hoc debiti sunt, praevidere ut nullum moram nusquam ⁷ patiat, sed cum omni festinatione eos faciant ire viam suam, et taliter providentiam suam habeant, ut missi nostri disponant.

29. De pauperibus vero qui in sua elymosyna dominus imperator concedit, qui pro banno suo solvere debent, ut eos iudices, comites, vel missi nostri pro concessio non habeant constringere pro arte ⁸ sua.

30. De his quos vult dominus imperator, Christo propitio, pacem defensionem habeant in regno suo, id sunt, qui ad suam clementiam festinant aliquo muniare cupientes, sive ex ⁹ christianis, sive ex paganis, aut propter inopia vel propter famem suffragantia quaerunt, ut nullus eos sibi servitio constringere vel usurpare audeant, neque alienare, neque vendere; sed ubi sponte manere voluerint, sub defensione domini imperatoris ibi habeant suffragia in sua elymosina. Si quis hoc transgredere praesumpserit, sciant se exinde damnum pati vitam praesumptuosus dispositum iussa domini imperatoris ¹⁰.

31. Et his qui iustitiam domini imperatoris annuntiant, nihil laesiones vel iniuria quis ¹¹ machinare praesumat, neque aliquid inimicitiae contra eos mo-

vere. Qui autem praesumpserit, bannum dominicum solvat. Vel si maioris debiti reus sit, ad sua praesentia perducere iussum est.

52. Homicidia, pro quibus multis Deo perit ¹² populus christianus, omni contextatione deserere ac vetare mandamus; qui ipse Dominus audivit e ¹³ inimicitiae suae fidelibus contradixit, multo magis homicidia. Quomodo enim secundum Deum ¹⁴ placatum fore ¹⁵ confidit, qui filium suum proximum sibi occiderit? Qualiter vero Christum dominum sibi propitium esse arbitretur, qui fratrem suum interfecerit? Magnum quoque et inhabitaculum periculum est cum Deo patre, et Christo coeli terrae dominatore, inimicitias hominum moveretur, quos aliquot tempus latitando ¹⁶ effugere potest, sed tamen casu ¹⁷ aliquando in manus inimicorum suorum incidit; Deum autem ubi effugere valet? cui omnia secreta manifesta sunt, qua temeritate eius iram quis extimat evadere ¹⁸? Qua ne propter populus nobis ad regendum ¹⁹ commissos hoc male pereat, hoc omni disciplina devitare praevidimus; quia nos nullo ²⁰ modo placatum vel propitius habere, qui sibi Deum iratum non formidaverit: sed saevissima districtione ²¹ vindicare velimus qui malum homicidii ausus fuerit perpetrare. Tamen ²² ne etiam peccatum aderescat, ut inimicitia maxima inter christianos non fiat, ubi suadentes diabulo homicidia contingant, statim reus ad suam emendationem recurrat, totaque celeritate ²³ perpetratum malum ad ²⁴ propinquos extincti digna compositionem emendet. Et hoc firmiter banniamus, ut ²⁵ parentes interfecti nequaquam inimicitia super commissum malum adaugere ²⁶ audeant, neque pacem fieri petenti ²⁷ denegare, sed datam fidem paratam compositionem recipere, et pacem perpetuam reddere, reum ²⁸ autem nullam ²⁹ moram compositionis facere. Ubi autem hoc peccatorum merito contingerit, ut ³⁰ quis vel fratres vel propinquum suum occiderit, statim se ad poenitentiam sibi compositam sumit, et ita ut episcopus eius sibi disponat absque ³¹ ulla ambiguitate, sed iuvante Domino perficere suum remedium studeat, et componat occisum secundum legem, et cum propinquis suis se omnino complaceat, et data fidem ullam inimicitiam exinde movere nemo audeat. Qui autem digna emendationem facere contemserit, hereditatem privet usque ad iudicium nostrum.

53. Incestuosum ³² scelus omnino prohibemus. Si quis autem nefanda ³³ fornicatione contaminatus fuerit, nullatenus sine districtione gravi relaxetur; sed taliter ex hoc corripiantur, ut caeteri metum habeant talia perpetrandi, ut auferetur penitus et immunditia populo christiano, et ut reus ex hoc per poenitentiam amittat pleniter sicut ei ab episcopo suo disponatur, et eadem femina in manus parentum sit

VARIANTES LECTIONES.

¹ priuet. utrumque c. ² seu c. ³ misteris c. ⁴ pauper neque per nemini inspiciat c. ⁵ fuit c. ⁶ ullum or-
teant c. ⁷ misteria c. ⁸ parte? ⁹ et c. ¹⁰ Fortasse legendum: damnum pati, quis tam praesumptuosus dispexit
iussa domini imperatoris. ¹¹ qui c. ¹² multis de operi cod. ¹³ i. e. odit, odit, ¹⁴ secundum c. ¹⁵ fovere c.
¹⁶ ita B. laudando et fugere c. ¹⁷ causa c. ¹⁸ ita correvi: qui temeritatem eius ira quis extimat de re c.
¹⁹ requirendum. ²⁰ ullo c. ²¹ distraatione c. ²² ne dest c. ²³ celeritate c. ²⁴ et c. ²⁵ a c. ²⁶ adauge c.
fide petendi c. ²⁷ rerum c. ²⁸ nulla c. ²⁹ a c. ³⁰ adque c. ³¹ Incestuosum c. ³² n. a. f. c.

constituta usque ad iudicium nostrum. Si autem iudicium episcopi ad suam emendationem consentire noluerit, tunc ad nostra praesentia perducantur, memores exemplo quod de incestis factum est quod Fricco perpetravit ¹ in sanctimoniali Dei.

34. Ut omnes pleniter bene parati sint quodocunque iussio nostra vel annuntiatio advenerit. Si quis autem tunc se imparatum esse dixerit et praeterierit mandatum, ad palatium perducatur; et non solum ille, sed etiam omnes qui bannum vel praeceptum nostrum transgredere praesumunt.

35. Ut omnes omnino episcopus et presbyteros suos omni honore venerentur in servitio et voluntate Dei; ut incestis ² nuptiis et se ipsos et caeteros maculare audeant, coniunctiones facere non praesumat, antequam episcopi presbyteri cum senioribus populi consanguinitatem coniungentium diligenter exquirant; et tunc cum benedictionem iungantur. Ebrietatem devitant, rapacitatem fugiant, furtum non faciant; lites et contentiones adque blasphemia, sive in conviviis sive in complacito, omnino devitentur ³, sed cum caritate et concordia vibant.

36. Et ut omnes omnino ad omnem iustitia exsequenda et missis nostris sint consentientes; et usum periurii omnino non ⁴ permittant, qui hoc pessimum scelus christiano populo auferre ⁵ necesse est. Si quis autem post hoc in periurio probatus fuerit, manum dextera se perdere ⁶ sciat; tamen ne ⁷ hereditatem propria priventur usque ad nostrum iudicium.

37. Ut hii qui parricidia vel fratricidia ⁸ fecerit, avunculum, patrum, vel aliquem ex propinquis occiderint, et iudicium episcoporum, presbiterorum, caeterorumque iudicium obhedire et consentire noluerint; quod ad salutem animae suae iustumque iudicium solvendum missi nostri et comitis in tali ⁹ custodia coarcent ut salvi sint, nec caeterum populum quoinquinent usque dum in nostra praesentia perducatur, et de res propria sua interim nil habeant.

38. Similiter et his fiat qui illicitis et incestis coniunctionibus reprehensi sunt correcti, et nec se emendare volunt, neque episcopis neque presbiteris

A suis obtemperare, et bannum nostrum praesumat contempnere.

39. Ut in forestes nostras feramina nostra nemine furare audeat, quod iam multis vicibus fieri contraximus; at ¹⁰ nunc iterum banniamus firmiter, ut nemo amplius faciat, sicut fidelitatem nobis promissa unusquisque conservare cupiat, ita sibi caveat. Si quis autem comis vel centenarius, aut bassus noster, aut aliquis de ministerialibus nostris feramina nostra furaverit, omnino ad nostra praesentia perducantur ad rationem. Caeteris autem vulgis, qui ipsum furtum de feraminibus fecerit, omnino quod iustum est componat, nullatenusque eis exinde aliquis relaxetur. Si quis autem hoc sciente alicui perpetratum, in ea fidelitate conservatam quam nobis promiserunt et

B nunc promittere habent, nullus hoc celare audeat.

40. Novissime igitur ex omnibus decretis nostris nosse cupimus in universo regno nostro et missos nostros nunc directos, sive inter ecclesiasticos viros, episcopos, abbates, presbiteros, diaconos, canonicos, omnes monachos, sive sanctimoniales, qualiter unusquisque in suum ministerium vel professione nostra bannum vel decretum habeat conservatum, vel ubi civibus ex his dignum sit ex bona voluntate sua gratias agere, vel adiutoria impendere, vel ubi aliquid adhuc sit necessitatis emendare. Simili autem laicos, et in omnibus ubicunque locis, si de mundeburde sanctorum ecclesiarum, vel etiam viduarum et orphanorum, seu minimum potentium adque rapina, necnon de exercitali placito instituto, et super ipsis causis, qualiter praeceptum vel voluntate nostrae sint obhedi-
C tes, vel etiam qualiter ¹¹ bannum nostrum habeat conservatum, qualiterque super omnia unusquisque certamen habeat in sancto servitio Deo seipsum custodire, ut haec omnia bona et bene sunt ad Dei omnipotentis laudem, et gratias referamus, ut dignum est. Ubi autem aliud inultum ¹² esse credimus, sic ¹³ ad emendandum omne studio et voluntate certamen habeamus, ut cum Dei adiutorio hoc ad emendationem perducamus, et ad nostra aeterna mercedem et omnium fidelium nostrum. Similiter et de comitibus vel centenariis ministerialibus nostris inter nos omnia
D supradicta nosse cupimus feliciter.

VARIANTES LECTIONES.

¹ perpetravi c. ² incelestis c. ³ dubitentur c. ⁴ inseruit Bal. ⁵ offerre c. ⁶ semperdere c. ⁷ vox deest in c. ⁸ fracidia c. ⁹ italia c. ¹⁰ ut c. ¹¹ liter c. ¹² multum c. ¹³ sit c.

CAPITULA MISSIS DOMINICIS DATA (An. 802. Mart., Aquis.).

Constat ex annalibus, Carolum ex conventu Aquensi missos suos per omnia regna sua ad iustitias facien-
das et sacramenta fidelitatis ab omnibus exigenda transmisisse. Servavit nobis Codex 1 regius Parisiensis, n. 4995, capitula missis per missaticum Parisiense et Rodomense data, eaque hic primum integra publici juris facimus, cum Baluzius quinque tantum ejus capitula, incertum unde recepta, capitulis missorum per missaticum Senonense immiscuerit. Et haec quidem ediderat ex Codd. 2 Palatino et 3 S. Vincentii Mettensis; nos ea quoque ope Codicis 4 regii Parisiensis inter Supplementa latina n. 75 recognita iterum sistimus.

Capitula a missorum per missaticum Parisiense et Rodomense.

Capitula missorum per missaticum Senonense.

ITEM CAPITULA CAROLI IMPERATORIS MAGNI.

1. De fidelitatis iurandum^b omnes repromittant.
2. De episcopis et reliquis sacerdotibus, si secundum canonicam institutionem vivant, et si canones bene intellegant et adimplent.

3. De monasteriis virorum ubi monachi sunt, si secundum regulam vivant an canonicè, et si regulam et canones bene intellegant ubi promissa est.

4. De monasteria puellarum, utrum secundum regulam an canonicè vivant, et de claustra earum.

5. De legibus mundanis.

6. De periuria.

7. De homicidia.

8. De adulteria et in iectis causis perpetratis, tam per episcopis et monasteriis virorum et puellarum, quamque et inter seculares homines.

9. De illis hominibus qui nostra beneficia habent destructa et alodes eorum restauratas. Similiter et de rebus ecclesiarum.

10. De illis Saxonibus qui beneficia nostra in Francia habent, quomodo an qualiter habent condita.

11. De obpressionibus liberorum hominum pauperum qui in exercitu ire debent, et a iudicibus sunt obpressi.

12. Ut omnes bene parati sint, quomodocumque nostra iussio venerit.

In primis de Aurelianense civitate ad Segonnam quomodo rectum est, deinde ad Treas cum Tricasino toto, inde ad Lingones, de Lingonis ad Bissancion in villam parte¹ Burgundiae, inde vero ad Augustidanum, postea ad Ligerem usque ad Aurelianis, sunt missi Magnus^c archiepiscopus et Godefridus comes.

1. De fidelitate iusiurandum ut omnes repromittant.

2. De episcopis et reliquis sacerdotibus, si secundum canonicam institutionem vivant, et si canones bene intellegant et adimpleant.

3. De abbatibus, utrum secundum regulam an canonicè vivant, et si regulam aut canones bene intellegant.

4. De monasteriis virorum ubi monachi sunt, si secundum regulam vivant, ubi promissa est.

5. De monasteriis puellarum, utrum secundum regulam an canonicè vivant, et de claustris earum.

6. De legibus mundanis.

7. De periuriis.

8. De homicidiis.

9. De adulteriis et illicitis causis perpetratis, tam per episcopis et monasteria virorum et puellarum, quamque inter seculares homines.

10. De illis hominibus qui beneficia nostra habent destructa et alodos eorum restauratos. Similiter et de rebus ecclesiarum.

11. De illis Saxonibus qui beneficia nostra in Francia habent, quomodo aut qualiter habeant condita.

12. De obpressione liberorum hominum pauperum qui in exercitu ire debent, et a iudicibus sunt obpressi.

13. Ut omnes praeparati sint bene, quomodocumque nostra iussio venerit.

VARIANTES LECTIONES.

¹ parte corr. partis 4.

NOTÆ.

^a Flodoardus, lib. II. Historiæ Rhemensis, cap. 18, docet Wlfarium archiepiscopum Rhemensem constitutum fuisse missum super totam Campaniam et pagos aliquot ibi nominatos. Præstat integrum locum hic describere, qui magnam lucem afferet huic capitulari. « Tilpinum sequitur Wlfarius, qui ab imperatore præfato Magno Carolo missus dominicus ad recta iudicia determinanda fuerat ante episcopatum constitutus super totam Campaniam, in his quoque pagis, Dolomense scilicet, Vogense, Castricense, Stradonense, Catalaunense, Otmense, Laudunense, Vadeuse, Portiano, Tardunense, Suessionense; sicut et alii quidam sapientes et Deum timentes habebantur abbates per omnem Galliam et Germaniam a præfato imperatore delegati, quo diligenter inquirerent qualiter episcopi, abbates, comites, et abbatissæ per singulos pagos agerent, qualem concordiam et amicitiam ad invicem tenerent, et ut bonos et idoneos vicedominos et advocatos haberent, et undecumque necesse fuisset, tam regias quam Ecclesiarum Dei iustitias, viduarum quoque et orphanorum, sed et cæterorum hominum inquirerent et perficerent, et quodcumque emendandum esset emendare studerent in quantum melius potuissent, et quod emendare per se nequivissent, in præsentiam imperatoris adduci facerent, et de his omnibus eidem principi fideliter renuntiare studerent. Residens igitur præfatus vir illustris Wlfarius ad injuncta sibi definienda iudicia cum quibusdam comitibus in mallis publicis, res quasdam Remensi ecclesiæ, sed et mancipia nonnulla vel colonos reimpetrasse, ac legibus per ecclesiæ advocatos evindicasse reperitur. » Idem missus dominicus eadem tempestate fuit in Rhætia, ut docet Rupertus monachus Sangallensis in loco paulo ante laudato. Fortassis cum Unfredo Retiarum comite, cujus mentio exstat in charta Sangallensi apud Goldastum in tomo secundo Rerum Alamannicarum, pag. 81. Arno, Juvavensis archiepiscopus, hoc missaticum implevit in Bajoaria una cum Adalwino coepiscopo ejus, episcopo nimirum Ratishonensi, et Orendillo iudice, ut docent veteres chartæ editæ in tomo tertio metropolis Salisburgensis, pag. 321 et 322. BALUZ.

^b Rhætos repromississe patet ex veteri charta Sangallensi quæ exstat apud Goldastum in tom. II Rerum Alamannicarum, pag. 81: « Per ipsum sacramentum quod domino nostro datum habemus. » Item Bajoarii, ut legitur in tomo III metropolis Salisburgensis, pag. 322: « Per sacramentum fidelitatis quod domino Carolo imperatori ipso presente Arno juraverunt. » Hinc ergo colligitur cæteros quoque Francici imperii populos idem sacramentum præstitisse. BALUZ.

^c Senonensis. Id.

13. De navigia praeparandum circa litoralia maris. **A**

14. De liberis hominibus qui circa maritima loca habitant, si nuntius venerit ut ad succurrendum debeant venire, et hoc neglexerit, unusquisque solidos viginti componat, medietatem in dominico, medietatem ad populum. Si ictus ¹ fuerit, solidos quindecim componat ad populum, et fredo dominico.

15. De legationibus ad nos venientibus, et de missis a nobis directis.

16. De his quos volumus ut pacem habeant et defensionem per regna, Christo propitio, nostram.

17. De illis hominibus qui propter nostram iustitiam adnunciantes occisi sunt.

18. De decimis et nonis atque iustitia ² aecclesiarum Dei dare et omnes dare studeant.

19. De banno domno imperatoris et regis an per semetipsum consuetus est bannire, id est de mundiburde aecclesiarum, viduarum, orfanorum, et de minus potentium atque rpto, et de exercitali placito instituto. Ut hii qui ista inrumperint, bannum dominicum omnimodis componant. **B**

20. Ut diligenter inquirent inter episcopis, abbatibus, sive comites, vel abbatissas, atque vassos nostros, qualem concordiam et amicitiam ad invicem habeant per singula ministeria, an si aliqua discordia inter ipsos esse videtur, et omnem veritatem in eorum sacramento nobis exinde renuntiare non neglegent. Ut omnes habeant bonos vicedominos et advocatos.

21. ^a In Parisiaco, Melciauo, Melidunense, Provinense, Stampinse, Carnotinse, Pinciacense, ^b Fardulfus et ^c Stephanus. Insuper totum undecumque necesse fuerit, tam de iustitiis nostris, quamque ³ et iustitiis aecclesiarum, viduarum, orfanorum, pupillorum, et ceterorum hominum, inquirent et perficiant. Et quodcumque ad emendandum invenerint, emendare studeant in quantum melius potuerint. Et quod per se emendare nequiverint, in praesentia nostra ^d adduci faciant.

In Cenomanico, Hoxonense, Livino, Baiocasim, Constantino, Abrincadino, Ebreicino, et Madricinse, et de illa parte Sequanae Rodomense, ^e Magenardus episcopus et ^f Madelgaudus.

14. De legationibus ad nos venientibus, et de missis a nobis directis.

15. De his quos volumus ut pacem habeant et defensionem per regna, Christo propitio, nostra.

16. De illis hominibus qui iustitiam nostram adnuntiantes occisi sunt.

17. De decimis et nonis atque iustitia aecclesiarum Dei, ut ⁴ dare et emendare studeant.

18. De banno domni imperatoris Karoli, quod per semetipsum consuetus est bannire, id est de mundiburde ⁵ aecclesiarum, et viduarum, orfanorum, et de minus potentium, atque rpto, et de exercitali placito instituto, ut hi qui ista inrumperint, bannum dominicum omnimodis componant.

19. De omni re insuper totum undecumque necesse fuerit, tam de iustitiis nostris, quamque iustitiis aecclesiarum Dei, viduarum, orphanorum, pupillorum, et ceterorum hominum, inquirent et perficiant. Et quodcumque ad emendandum invenerint, emendare studeant in quantum melius potuerint. Et quod per se emendare non potuerint, in praesentiam nostram adduci faciant.

⁶ Sacramentale qualiter promitto ego, quod ab isto die inantea fidelis sum domno Karolo piissimo imperatori, filio Pippini regis et Berthanae reginae, pura mente, absque fraude et malo ingenio de mea parte ad suam partem, et ad honorem regni sui, sicut per dictum debet esse homo domino suo. Si ⁶

VARIANTES LECTIONES.

¹ litus? ² castitia c. ³ proqua c. ⁴ ut omnes d. Bal. ⁵ ita sed corr. mundiburgio 4. 55. ⁶ i. e. Sic.

NOTÆ.

^a Hæc non exstant in codicibus Palatino et Metensi, et sumpta sunt ex eodem apographo Sirmondi. Baluz.

^b Assentior clarissimo scriptori Annalium ecclesie Francorum, qui locum hunc explicat de Fardulfo abbate sancti Dionysii. Ib.

^c Comes Parisiensis. Ib.

^d Istud observatum reperio a Wilfario Rhemensi archiepiscopo, qui missus dominicus ea tempestate fuit in Rhaetia, Rupertus monachus in lib. de Origine et Casibus monasterii S. Galli, cap. 5 : « Hortatus est eos ut per aliquem fidum hominem eandem firmitatis chartam domno imperatori dirigerent. » Baluz.

^e Rothomagensis, cujus mentio in capite octavo Francofordiensi. Ib.

^f Frater fortassis Angilberti abbatis Centulensis, cujus fratres fuisse Madhelgaudum et Richardum tradit Nithardus Angilberti filius in libro quarto de dissensionibus filiorum Ludovici Pii. Illi vero tres fratres ut idem ait, apud Carolum Magnum merito habebantur. Ib.

^g Exstat inter formulas Lindenbrogii, cap. 40. Putavit autem Andreas Duchesnius ita pertinere ad annum 770, quia videbat ea acta fuisse anno secundo Caroli. Certum est tamen revocanda esse ad annum 802. Ib.

me adiuuet Deus et ista sanctorum patrocinia quae in hoc loco sunt, quia diebus vitae meae per meam voluntatem, in quantum mihi Deus intellectum dederit, sic attendam et consentiam.

Item aliud. Sacramentale qualiter repromitto ego domno Karolo piissimo imperatori, filio Pippini regis et Berthane, fidelis sum sicut homo per dictum debet esse domino suo, ad suum regnum et ad suum rectum. Et illud sacramentum quod iuratum habeo, custodiam et custodire volo, in quantum ego scio et intellego, ab isto die inantea. Si me adiuuet Deus, qui coelum et terram creavit, et ista sanctorum patrocinia.

CAPITULA EXCERPTA (An. 802, Mart., Aquis).¹

Capitula haec a Baluzio ex schedis Jacobi Sirmondi primum edita, proxime ad capitulare superius referenda sunt. Pauca enim exhibent, quae in eo atque in capitulari an. 789 eccl. iisdem verbis non legantur.

1. [Cap. 2] Ut eorum qui ad ordinandum veniunt, A fides et vita et scientia prius ab episcopo discutiantur.
2. [Cap. 3] Ut fugitivi clerici et peregrini a nullo recipiantur sine commendatitiis litteris.
3. [Cap. 4] Ut presbyteri, diaconi, vel caeteri clerici mulierem extraneam in domo sua non habeant.
4. [Cap. 14] Ut monachi et clerici tabernas non ingrediantur, edendi vel bibendi causa.
5. [Cap. 16] Ut ignota angelorum nomina nec fingantur nec nominentur.
6. [Cap. 17] Ut mulieres ad altare non ingrediantur.
7. [Cap. 20] Ut canonici libri tantum legantur in ecclesia.
8. [Cap. 21] Ut nullus per pecuniam ordinetur.
9. [Cap. 22] Ut monachus vel clericus ad secularia negotia non transeat.
10. [Cap. 24] Ut clerici de civitate ad civitatem non transmigrentur.
11. [Cap. 25] Ut nullus absolute ordinetur.
12. [Cap. 26] Ut clerici et monachi in suo proposito permaneant.
13. [Cap. 28] Ut clerici inter se negotium habentes a suo episcopo diiudicentur, non a secularibus.
14. [Cap. 29] Ut clerici et monachi insidias contra pastorem suum non faciant.
15. [Cap. 31] Ut ¹ loca quae semel Deo dedicata sunt ut monasteria sint, maneant perpetuo monasteria, nec possint ultra fieri secularia habitacula.
16. [Cap. 37] Ut nullus presbyter contra suum episcopum superbire audeat.
17. [Cap. 38] Ut clerici ecclesiastici ordinis, si culpam incurrerint, apud ecclesiasticos iudicentur, non apud seculares.
18. [Cap. 39] Ut qui commodaverit pecuniam, pecuniam accipiat. Si speciem aliam, eandem speciem, quantum dederit, accipiat.
19. Ut ² ante viginti quinque annos aetatis nec diacones ordinentur, nec virgines consecrentur.
20. Ut ³ virgines Deo sacratae simul habitantes invicem se custodiant, nec passim vagando ecclesiae laedant existimationem.
21. [Cap. 42] Ut falsa nomina martyrum non vernerentur.
22. [Cap. 43] Ut nec uxor a viro dimissa alium accipiat, vivente viro suo, nec vir aliam accipiat, vivente uxore priore.
23. [Cap. 48] Ut ecclesiastica ieiunia sine necessitate rationabili non solvantur.
24. [Cap. 50] Ut nullatenus presbyter ante trigesimum aetatis suae annum ordinetur.
25. [Cap. 55] Ut nulli sacerdotum liceat ignorare sanctorum canonum instituta.
26. [Cap. 57] Ut nullus episcopus ad clericatus officium servum alterius, sine domini sui voluntate, promovere praesumat.
27. [794, 51; 802, 1, 10] Ut episcopi et reliqui sacerdotes canones bene intelligant, et secundum canonicam institutionem vivant.
28. [789 ec., c. 69] Ut episcopi diligenter discutiant per suas parochias presbyteros, eorum fidem, baptismata, et missarum celebrationes, et ut fidem rectam teneant, et baptismata catholicum observent, et missarum preces bene intelligant, et ut psalmi digne secundum modulationes versuum modulentur.
29. [Cap. 60] Ut fides catholica ab episcopis et presbyteris diligenter legatur, et omni populo praedicetur. [Cap. 68] Et dominicam orationem ipsi intelligant et omnibus praedicent intelligendam, ut quisque sciat quid petat a Deo.
30. Ut omnis populus christianus fidem catholicam et dominicam orationem memoriter teneat.
31. [Cap. 61] Ut inter episcopos, abbates, comites, iudices, et omnes ubique seu maiores seu minores personas, pax sit et concordia et unanimitas; quia nihil Deo sine pace placet.
32. Ut abbates canonici canones intelligant et canones observent, et clerici canonici secundum canones vivant.
33. Ut abbates regulares et monachi regulam intelligant, et secundum regulam vivant.
34. Ut abbatissae canonicae et sanctimoniales canonice secundum canones vivant, et claustra earum ordinabiliter composita sint.
35. Ut abbatissae regulares et ⁴ sanctimoniales in monachico proposito existentes regulam intelligant et regulariter vivant, et claustra earum rationaliter disposita sint.
36. [Cap. 70] Ut ecclesia Dei suum habeat honorem; simul et altaria secundum suam dignitatem venerentur. Et non sit domus Dei et altaria sacra pervia canibus. Et ut secularia negotia vel vaniloquia D in ecclesiis non agantur.

VARIANTES LECTIONES.

¹ inter K. M. leges Langob. Mur. c. 135. ² ex Conc. Carth. c. 16. ad cap. 789. I. 58. laudato. ³ Conc. Afric. c. 11. unde cap. 59. capitularis an. 789. Eccl. ⁴ *deest quid Bal.*

37. [Cap. 69] Ut presbyteri et diacones vel reliqui clerici arma non portent, sed magis confidant in de-
tensione Dei quam in armis.

8. [Cap. 62] Ut quibus data est potestas iudi-
candi, iuste vel iudicent, non muneribus, quia mu-
nera excaecant corda prudentium. Et ut iudices ie-
iunii causas iudicent¹ et discernant.

39. [Cap. 63] Ut omnes caveant periurium, non
solum in sancto euangelio, vel in altare, seu in san-
ctorum reliquiis, sed et in communi loquela. Et ut
qui in sanctis habet iurare, hoc ieiunus faciat cum
omni honestate et timore Dei. Et qui semel periura-
tus fuerit, nec testis sit post haec, nec in sua causa
nec in alterius iurator existat.

40. [Cap. 64] Ut nemo sit qui ariolos sciscitetur
vel somnia observet, vel ad auguria intendat: nec
sint malefici, nec incantatores, nec phitones, caucu-
katores, nec tempestarii, vel obligatores. Et ubicun-
que sunt, emendentur vel damnentur.

41. [Cap. 64] Ut observationes quas stulti faciunt
ad arbores vel petras, vel fontes, ubicunque inve-
niuntur, tollantur et destruantur.

42. [Cap. 66] Ut homicidia infra patriam nec causa
ultionis, nec avaritiae nec latrocinandi, non faciant.
Et non occidatur homo, nisi lege iubente.

43. [Cap. 67] Ut furta et iniusta connubia et inli-
citae causae prohibeantur.

44. [Cap. 73] Ut aequales mensuras et rectas et
pondera iusta et aequalia omnes habeant. Et² qui
antea dedit tres modios, modo det duos.

45. [Cap. 78] Ut mangones et cociones et nudi
homines qui cum ferro vadunt, non sinantur vagari
et deceptiones hominibus agere.

46. [Cap. 80] Ut opera servilia diebus dominicis
non agantur. Et ut dies dominica a vespera ad vespe-
ram celebretur.

47. Ut³ omnes fidelitatem promittant domno im-
peratori.

48. [Ib. cap. 5?] Ut comites et iudices confiteantur
qua lege vivere debeant, et secundum ipsam iudi-
cent.

49. [Cap. 9] Ut beneficia domni imperatoris et ec-
clesiarum considerentur, ne forte aliquis alodem
suum restaurans beneficia destruat.

50. [Cap. 10] Ut beneficia Saxonum in Francia
considerentur qualiter condirecta sint.

51. [Cap. 11] Ut liberi homines pauperes a nullo
iniuste opprimantur.

52. [Cap. 12] Ut omnes parati sint quandocunque
domni imperatoris iussio venerit.

53. [Cap. 15] Ut missi ad domnum imperatorem
venientes, et ab eo directi, honorabiliter suscipiantur.

54. [Cap. 16] Ut ii qui in mundeburde domni im-
peratoris sunt, pacem et defensionem ab omnibus
habeant.

55. [Cap. 17] Ut inquiratur si aliquis homo pro-
pter iustitiam domni imperatoris annuntiando occi-
sus sit, vel aliquid mali passus sit.

56. [Cap. 18] Ut ii qui per beneficium domni im-
peratoris ecclesiasticas res habent, decimam et no-
nam dare et ecclesiarum restaurationem facere stu-
deant.

57. [Cap. 19] Ut bannus quem per semetipsum
domnus imperator bannivit, sexaginta solidos solva-
tur. Caeteri vero banni quos comites et iudices fa-
ciunt, secundum legem uniuscuiusque componantur.

58. [Cap. 20] Ut omnes bonos et idoneos vicedo-
minos et advocatos habeant et iudices.

59. [Cap. 20] Ut missi nostri, undecunque necesse
fuerit, tam de iustitiis ecclesiarum Dei, viduarum,
orphanorum, pupillorum et caeterorum hominum,
inquirant et perficiant, et quodcunque ad emendan-
dum invenerint, emendare studeant in quantum me-
lius potuerint. Et quod per se emendare nequiverint,
in praesentiam nostram adduci faciant.

VARIANTES LECTIONES.

¹ audiant 789. i. 61. ² Quae sequuntur, l. c. non habentur.

NOTÆ.

^a Cf. Cap. per missat. Rotomag. (Supra col. 253), cap. 1.

ADMONITIO GENERALIS.

Capitulare superius (Col. 223-252) in Cod. Paris. 4613 excipiunt paucae lineae, a Baluzio pro capite 41 habite
sed amissa Codicis parte reliqua imperfectae, et quae ad capitulare ipsum non pertineant. Deperditam vero
partem exscripsi ex Codice Cavensi, et apparet esse orationem imperatoris, qua proceres conventu soluto
domum redire iubet. Habitam esse in fine conventus superioris, tum ex loco quo in Codice Parisiensi legi-
tur, tum vero ex iis quae sub finem ducibus, comitibus et iudicibus de iustitia facienda ingeruntur, effici
videtur. Innumera sermonis vitia, cuique harum rerum perito intellectu non difficilia, tollere nolui. Nume-
rus 1 Codicem Cavensem, 2 Parisiensem indicat.

AMMONITIONEM DOMNI CAROLI IMPERATORI.

Audite¹, fratres dilectissimi, pro salute vestra²
huc³ missi sumus⁴, ut admoneamus vos⁵, quomodo
secundum Deum iuste est bene vibatis, et secundum
hoc seculum⁶ cum iustitia, et cum misericordia con-

D vertimini⁷. Ammoneo vos in primis, ut credatis in
unum Deum omnipotentem Patrem et Filium et Spi-
ritum sanctum. Hic est unus Deus⁸ et verus, perfe-
cta trinitas et vera unitas⁹, Deus creator¹⁰ omnium vi-
sibilium et invisibilium, in quo est salus nostra, et

VARIANTES LECTIONES.

¹ Audistis 1. ² salutem nostram corr. salute nostra 1. ³ hunc 1. 2. ⁴ missum, ut 2. ⁵ nos 1. ⁶ deest 2.
⁷ convertimini 1. conversemur 2. ⁸ unum deum 1. ⁹ et v. u. deest 1. ¹⁰ Creator usque auctor deest 2.

auctor omnium bonorum nostrorum. Credite filium Dei pro salute mundi hominem factum, natum ¹ de Spiritu sancto ex virgine Maria. Credite quod pro salute nostra mortem passus est, et tertia die resurrexit a mortuis, ascendit in celos, sedens ad dexteram Dei. Credite eum venturum ² ad iudicandum vivos et mortuos, et tunc reddet unicuique secundum opera sua. Credite unam Ecclesiam, id est congregationem bonorum hominum, per totum orbem terre; et scitote quia illi soli salvi esse poterunt, et illi soli ad regnum Dei pertinent, qui in istius ³ ecclesiae fidem ⁴ et communionem et caritatem perseverent ⁵ usque in finem; qui vero pro peccatis ⁶ suis excommunicantur ab ista ecclesia, et non convertantur ad ea per penitentiam, non possunt ob saeculo aliquid Deo acceptavilem facere. Confidite ⁷, quod in baptismum omnium peccatorum remissionem suscepisti. Sperate Dei misericordia quod cotidiana peccata nostra per confessionem et penitentiam redimantur. Credite resurrectionem omnium mortuorum, vitam eternam. Impiorum ad supplicium eternum. Hec est ergo fides nostras, per quam salvi eritis, si eam firmiter tenetis, et bonis operibus adimpletis, quia fides sine operibus mortua est, et opera sine fide etiam si bona sunt Deo placere non possunt. Primum ergo diligite Deum omnipotentem, ex toto corde, et ex omnibus viribus vestris, et quicquid potestis scire quod Deo placet, illum semper agite quantum potestis per Dei adiutorium: qui vero Deo contrarii sunt, fugite; qui enim dicit Deum diligere, et mandata eius non servat, mendax est. Diligite proximos vestros sicut vos ipsos, et elemosina facite pauperibus secundum vires vestras. Peregrinos suscipite in domos vestras, infirmos visitate, in eis qui in carceribus sunt, misericordiam praebeate; nulli malum quantum hac vere potestis faciatis; ne his qui faciunt ut consentiatis: non solum enim qui faciunt rei sunt, sed qui consentiunt faciendi. Dimitte vobis invicem debita vestra sicut vultis quod vobis Deus dimittat vestra peccata. Redimite captivos, adiuuate iniuste oppressis, defendite viduas et orphanos; iuste iudicate; iniqua non consentitis; ira longa non teneatis; ebrietates et commensationes superfluas fugite. Humiles et benignus estote inter vos; domini nostri fideliter serviat; furta et periuria ne faciatis, nec consentiatis facientibus. Hodia et invidia violingue ⁸ separant a regno Dei. Reconciliate citius ad pacem inter vos; quia humanum est peccare, angelicum est emendare, diabolicum est perseverare in peccato. Ecclesiam Dei defendite, et causa eorum adiuuate, ut fieri possint pro vobis orare sacerdotes Dei. Quod Deo promisistis in baptismo, recordamini; abrenuntiastis diabolo per operibus eius;

A nolite ad eam reverti quibus abrenuntiastis, sed permanete ⁹ in Dei voluntate sicut promisistis, et cum diligite qui vos creavit, et quo omnia bona habuistis. Unusquisque in eo ordine Deo serviat fideliter in quo ille est. Mulier sint subiecti viri sui, in omni bonitate et pudicitia, custodiant se a fornicatione, et beneficiis ¹⁰, et abaritiis, quoniam qui hec facit, Deo repugnant. Nutriant filios suos in Dei timore, et faciant elemosinas ex tantum, quantum habet hilarem mentem, et bona voluntatem. Viri diligant uxorem suam, et inhonesta ¹¹ verba non dicat ei; gubernet domus suas; in bonitate conveniant ad ecclesiam frequentius. Reddant hominibus que debent sine murmurationem, et Deo que Dei sunt cum bona voluntate. Filii diligant parentes suos, et honoret illos. **B** Non sint illi inobedientes, caveant se a furtis et homicidiis et fornicationibus; quando ad legitima etate veniunt, legitimam ducat uxorem. Nisi forte illi plus placeant in Dei servitio intrare. Clerici, canonici, episcoporum suorum diligenter obediant mandata sua; gira non sint de loco ad locum. Negotiis secularibus se non implicant. In castitate permaneant, lectio sanctorum scripturarum frequenter ammonet Dei intendat, ecclesiastica diligenter exerceant. Monachi qui Deo promiserunt custodiant, nichil extra abbati sui preceptum faciat; turpi lucrum non faciant. Regula memoritur teneat et firmiter custodiat, scientes preceptum quod multis melius est non votum vobere, quam post votum non reddere. Duces, comites, et iudices, iustitiam faciat populos, misericordiam iri pauperes, pro pecunia non mutet aequitates, per odia non damnent innocentes. Illa apostolica semper in corde teneantur, qui ait: *Omnes nos stare oportet ante tribunal Christi, ut recipiant unusquisque prout gessit, siue bonum siue malum.* Quod Dominus ipse ait: *In quo iudicio iudicabitur, iudicabitur de vobis.* Id est: misericorditer agite, ut misericordiam recipiatis a Deo. *Nihil occultum quod non sciatur, neque opertum quod non reueletur.* Et pro omni otioso verbo reddimus rationem in die iudicii. Quanto magis faciamus omnes cum adiutorio, ut cum Deo placere possit in omnibus operibus nostris, et post hac vita presentem gaudere mereamur cum sanctis Dei in eternum. Brevis est ista vita, et incertum est tempus mortis; quid aliud agendum est, nisi ut semper parati sumus. Cogitemus quam terribilis est incidere in manu Dei. Cum confessione et penitentia, et elemosinis, misericors est Dominus, et clemens; si viderit ¹² nos ex toto corde ad se convertere, statim miseretur nostris, ut possent nobis misericordiam suam; et concedere nobis ista vita prospera, et futura cum sanctis suis in eternum. Deus vos conservet ¹³, dilectissimi fratres.

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest 1. ² e. v. deest 1. ³ qui initium 1. ⁴ sedis 2. ⁵ reliqua, quaternione deficiente, desunt in 2. ⁶ vocem inserui, deest in 1. ⁷ dite 1. ⁸ violenta? ⁹ permane 1. ¹⁰ honesta 1. ¹¹ videris 1. ¹² eorum 1.

NOTE.

^a l. c., beneficiis.

CAPITULARE LANGOBARDICUM (An. 802, Mart., Aquis).

Edimus capitulare hoc ex Codicibus : 1. Chisiano et, 2. Cavensi, subjectis lectionibus Codicum Ambrosiani, reliquorumque qui leges Langobardicas ^a exhibent. Legitur in Codicibus inter leges Caroli, sed capitibus 3 et 5 a Pippino rege promulgatum fuisse efficitur. Anno 802 ascripti quod ejus capitula 2 et 3 et in capitulis Francicis ejusdem temporis occurrant, aliaque, e. g., de decimis in capitularibus Pippini mox sequentibus innui videantur.

INCIPIT KAPITULA, QUALITER DOMNUS REX AD PLACITUM A SUO COMITI UBI EI NECESSITAS POPOSCERIT, ADIUTOR ET EXORTATOR EXISTAT, QUALITER SUUM MINISTERIUM EXPLERE POSSIT. SIMILITER ET COMIS FACIAT CONTRA SUUM EPISCOPUM, UT IN OMNIBUS ILLI ADIUTOR SIT, QUALITER INFRA SUAM PARROCHIAM CANONICUM POSSIT ADIMPLERE MINISTERIUM.

1. Volumus atque ammonemus², ut episcopi suum in omnibus iuxta vires peragere studeant ministerium in parrochiis eorum, et ut predicationem et confirmationem ibidem expleant. Et ut de monasteriis quae infra eorum parrochia sunt, vigilantiter curent, ut canonici secundum canones, regulares secundum regulam vivant : et ubi aliter quam ordo poposcit invenerint, emendare studeant ; et si emendare nequiverint, nobis renuntient.

2. Ut abbates qui monasteriis regularibus³ presunt, volumus atque iuvemus, ut secundum regulam vivant et doceant ; et de subiectis de hoc quot⁴ quot⁵ illis et carnaliter et spiritualiter ministrare procurent⁶ et vigilantiam habeant.

3. Ut abbates qui canonicam debent normam, illis⁷ similiter suis provideant clericis, sicut ordo canonicus docet, et iuxta vires certent, qualiter ipse ordo ibidem servetur, et officium debitum ipsi explere queant ; et ubi opus est, sua monasteria emendare procurent. Et ut abbates monasteria sibi commissa magis frequentare delectent, et suos clericos instruant, ut Dei servitium expleant⁸ et ordinem suum custodiant, quam per cetera delectamenta voluntatum⁹ saecularium vacare non sinant¹⁰, nisi forte contingat eos in servitio domni imperatoris nostrumque esse occupatos : et hoc ad tempus erit, non semper.

4. Ut comites pleniter iustitiam diligant, et iuxta vires expleant, et iustitiam sanctae Dei ecclesiae vigilantia cura instant¹¹, et orphanorum viduarum pauperum et omnium qui in eorum ministerio commanent et de quacumque causa ad eos venerit querella, plenissima et iustissima deliberatione diffinire decertent ; et sicut rectius et iustius est, ita agant ; et ut primitus ad placita eorum orphanorum et viduarum nec non et pauperum causas deliberent ; nec propter aliqua dilatione eorum iustitia a iudicibus dilatetur.

5. Volumus ut episcopi et comites concordiam et dilectionem inter se habeant, ad Dei et sanctae ecclesiae protractatum¹² peragendum, ut episcopus

suo comiti ubi ei necessitas poposcerit, adiutor et exortator existat, qualiter suum ministerium explere possit. Similiter et comis faciat contra suum episcopum, ut in omnibus illi adiutor sit, qualiter infra suam parrochiam canonicum possit adimplere ministerium.

6. Praecipimus etiam comitibus et omnibus fidelibus domni imperatoris nostrique¹³, ut quicumque de rebus ecclesiae beneficia habent, pleniter¹⁴ nonas et decimas ad ipsas ecclesias donec absque ulla deminatione aut dilatione, in quantum melius possunt ; et iuxta possibilitatem¹⁵ quando necessitas exigit¹⁶, de opera ad ipsas ecclesias restaurandas adiutorium¹⁷ faciant.

7. Et vos episcopi, qui omnium¹⁸ vos nonas et decimas accipitis, in vestra providentia sit, qualiter ecclesiae et cappellae quae in vestra parrochia sunt emendentur, et luminaria eis praebeatis, et ut presbyteri in eis vivere possint.

8. Ut nemo alterius clericum sine commendatiis aut dimissoriis litteris recipere audeat.

9. Ut episcopi et abbates per sinodochia et monasteria eorum ospitalem¹⁹ ubi antiquitus fuit, faciant, et summopere curent ut nullatenus praetermittantur.

10. Ut vassi et austaldi²⁰ nostri in vestris ministeriis, sicut decet, honorem et plenam iustitiam habeant, et si presentes²¹ esse non possunt, suos advocatos habeant, qui eorum res ante comitem defendere possint ; et quicquid eis queritur, iustitiam faciant.

11. Volumus ut advocati in presentia comitis eligantur, non habentes fama mala, sed tales eligantur quales lex iubet eligere.

12. Volumus etiam atque iubemus, ut comites et eorum iudices non dimittant²² testes habentes mala fama testimonium perhibere, sed tales eligantur qui testimonium bonum habeant inter suos pagenses. Et primum per ipsos iudices inquirentur, et sicut ab aliis²³ iudices²⁴ rectius inquirere potuerint, ita faciant, non voluntas malorum hominum assensum praebentes ; ut et ipsi comites vel eorum iudices, D quos²⁵ noverunt causa de qua inter eos agitur com-

VARIANTES LECTIONES.

¹ fidibus *cod.* ² iubemus A. V. Vn. et rel. ³ deest 2. ⁴ deest 2. ⁵ quod 2. ⁶ curent 2. decuerent 1. ⁷ illius 2. ⁸ et... expleant *deest* 2. ⁹ voluntatem. 1. ¹⁰ sinat 1. desinant 2. ¹¹ insistant *ed.* ¹² protractum *Est.* pertractatum *Mur.* ¹³ fidelibus nostris *Mur.* ¹⁴ p. secundum morem regionis nonas et d. *Mur.* ¹⁵ possunt et i. p. suam V. Vn. ¹⁶ exigerit detur o. ad M. ¹⁷ r. et a. M. ¹⁸ in omnibus M. ¹⁹ ospitales 2. ²⁰ castaldi 2. ²¹ presens 2. ²² lege admittant. ²³ yssos 2. illis M. *Est.* ²⁴ deest in *Est.* ²⁵ quomodo *Est.* qui M.

NOTE.

• Capita 1, 4-9, 11-15. 17-21. leguntur apud Murat. inter leges Caroli capp. 57-64, 67-71, 73-75, 77.

perita ¹ esse, sine blandimento ipsius qui causam habet faciant ² ad eandem causam venire, et per eorum inquisitionem fiat definita. Et iubemus, ut testimonia ab invicem separentur, sicut lex iubet; quia si ita agant, multi falsi testes possunt convinci ³.

15. Sed et hoc volumus, ut comites plenam iustitiam de latronibus faciant per eorum ministeria, et ut malefactores et fures non patiantur quietos residere, sed semper eos, in quantum valent, infestent.

14. Ut ante vicarios nulla criminalis actio diffiniamur, nisi tantum leviores causas quae facile possunt diiudicari; et nullus in eorum iudicio aliquis in servitio hominem conquirat, sed per fideiussores ⁴ remittatur usque in praesentiam comitis. Et ingenuos homines nulla placita faciant custodire, postquam illa tria custodiant placita quae instituta ⁵ sunt, nisi forte contingat, ut aliquis aliquem accuset; excepto illos scabinos qui cum iudicibus residere debent.

15. Volumus, ut sicut nos omnibus legem observamus, ita et omnes ⁶ nobis legem conservare faciant, et plenam iustitiam in eorum ministeriis, quicquid ad nos pertinet, facere studeant.

16. Iubemus ⁷ enim, ut propter ullam districtiorem quem nos facere iubemus aut quibuscumque cau-

sis servi non mittantur in districtiorem, sed per missos nostros vel domini ⁸ eorum aut illorum advocati ⁹ ipsos servos ¹⁰ distringant ¹¹, et ipsi ¹², sicut lex iubet, rationem pro servos reddant, utrum culpabiles sint, an non. Ipsi vero domini distringant et inquirant servos suos, sicut ipsi amant.

17. Ut nemo pedicas in foreste ¹³ dominica ¹⁴ nec in quolibet ¹⁵ loco tendere praesumat. Et hoc si ingenui perpetraverint, bannum dominicum solvant; si servi, domini illorum emendent sicut lex est ¹⁶.

18. Ut nemo praesumat quis hominem ¹⁷ vendere aut comparare nisi in ¹⁸ presentia comitum aut missorum illorum, et ¹⁹ ut nemo audeat in furto mancipia emere et in aliam regionem occulte ducere; ubi vero repertum fuerit, legali sententiae subiaceat.

19. Ut nemo forcipium ²⁰ de mancipiis aut de quolibet causa recipere praesumat, sicut saepius dominus imperator commendavit ²¹.

20. Ut mancipia adventitia et fugitiva nullus recipere praesumat.

21 ²². De mannire vero nisi de ingenuitate aut de hereditate non sit opus observandum; de ceteris vero inquisitionibus ²³ per districtiorem comitis ad malum veniant, et iuste examinentur ad iustitiam faciendam. Comites vero non semper pauperes per placita opprimant.

VARIANTES LECTIONES.

¹ aperta 2. coopertam *M. Est.* ² f. testes *Est. M.* ³ c. si non interrogatis fuerint. et condixiuncti 2. si interrogati fuerint separatim *A. V. Vn. E.* ⁴ fides 1. fidem 2. fideiussores *M.* ⁵ instructa 1. ⁶ o. comites *V. Vn. E. M.* (c. nostri). ⁷ Iubemus — facere *deest* 2. ⁸ domine *A. dominos V.* ⁹ advocatos *V.* ¹⁰ servos — pro *deest* 2. ipsi servi *V.* ¹¹ distringantur *A. V.* ¹² i. domini *s. V.* ¹³ foresta 2. foresto *M.* ¹⁴ dominice 1. dominico *M.* ¹⁵ q. regali 1. *A? V. Vn. E. M.* ¹⁶ est, id est ut CXX ictus accipiat servus *V. Vn. E.* ¹⁷ hominum 1. ¹⁸ *deest* 1. 2. ¹⁹ hucusque caput *deest in M.* ²⁰ fur capiant 2. furem camphium *V. Vn. Est. M.* ²¹ c. in verbis, non lege. *V. Vn. E.* ²² item al. kap. de mannire uero 2. ²³ rebus *V. Vn. causis Est. M.*

CAPITULARE GENERALE AQUENSE (An. 802, Oct., Aquis).

Mense Octobri magni Carolus iterum congregavit conventum, quo et ecclesiastica et secularia imperii negotia tractaret. Amplissimum ea de re testimonium annales Laureshamenses et Moissiacenses praebent, referuntque e generalem imperatoris iussionem exiisse super omnes episcopos, abbates, presbyteros, diaconos et universum clerum, ut clerici secundum canones, monachi secundum regulam sancti Benedicti viverent, ejusque ad normam vitiis prioribus emendatis, officium quoque secundum morem Romanae ecclesiae psallerent et scholas cantorum construerent. Quo tempore et ducibus comitibus et reliquo Christiano populo una cum legislatoribus congregatis, imperator omnes leges in regno suo legi, explicari et emendari fecit, edixitque ut iudices per scriptum judicarent, et absque munerum acceptione, unicuique iustitiam tribuerent. » Cujus conventus acta cum hucusque non prodissent, jam 1 ex Codice bibliothecae ducalis Guelferbytanae Blankenburgensi *iussionem generalem*, quae hic referenda videtur, 2 tum ex codice bibliothecae regiae Monacensis inter S. Emmerammi Ratisbonenses G. 441 signato, primisque saeculi ix annis exarato *capitulare examinationis* presbyterorum, canonicorum, abbatum, laicorumque; 3 ex Codicibus duobus bibl. regiae Monacensis inter Codd. Frisingenses, saeculo ix et x exaratis *capitula de iis quae omnes ecclesiastici discere jussi sunt*; 4 ex Codice regio Parisiensi n. 4995 *capitula excerpta ex canonibus* ab Adriano papa Carolo missis una cum *capitulis examinationis* abbatum et monachorum proferimus. Leges eodem conventu litteris traditae, Saxonum, Thuringorum et Frisionum secundo collectionis nostrae tomo referuntur.

CAPITULARE GENERALE.

ITEM ¹ IUSSA KAROLI PER UNIVERSUM REGNUM, EPISCOPIS, ABBATIBUS, PRESBITERIS PERTINENTIA.

1. Omnes ecclesiasticos de eorum eruditione et doctrina diligenter examinare, et in eadem examinatione nos quamvis imperiti simus per provinciam

C istam, et non solum ecclesiasticorum dogma, sed etiam laicorum investigare iussa sunt nutrimenta vel benivolentia sanctae exercendae iustitiae.

2. Primo qualiter unusquisque ecclesiasticus, sive episcopus seu abbas vel presbiter omnesque canonici vel monachi, suum habeant officium praepara-

VARIANTES LECTIONES.

¹ Titulum VII. col.

tum, quidque ¹ neglectum, quidve emendationi condignum, ut his qui bene noverit officium suum gratias exinde habeat et in melius semper proficere suadet. Qui autem negligens aut desidiosus inde fit, condigna satisfactione usque ad emendationem congruam constringatur.

3. Qualiterque presbyteri psalmos habeant, qualiterque cursum suum sive diurnum vel nocturnum adimplere secundum Romanum usum prevaleant.

4. Quomodo catechuminos de fide christiana instruere soleant, ac deinde quomodo missas speciales sive pro defunctis vel etiam pro vivis sciant commutare rationabiliter secundum utrumque sexum sive in singulari numero sive in plurali.

5. Similiter et in doctrina populorum et in officio praedicandi, nec non et confessione peccatorum, qualiter eos agere doceant, qualiter eis remedium peccatorum imponere sciant vel procurent ².

6. Super omnia autem de eorum conversatione et castitate, quomodo formam et exemplum praebeat christianis.

7. Quomodo oboedientes sint episcopis suis, qua verecundia et pace vel caritate inter se invicem vivant.

RELIQUO POPULO.

8. Et ut sciant episcopos suos pia sollicitudine sibi humiliter praeesse debere, non tyrannicam in eis ³ se vindicare potentiam; sed ita subditis suis sibi oboedire cupiant, ita etiam et ipsi sollicite cavere procurent, ne iniuste aliquem vel iracundia commoti absque ratione affligere audeant, sed consortes eorum se esse considerent, et magis debent studere amare quam timere ⁴.

9. Deinde praeceptum est de fide sua pleniter unumquemque examinare, qualiter vel ipsi credant vel alios credere doceant.

10. Similiter et orationem dominicam quomodo intellegant, et ipsam orationem vel symboli sensum pleniter discant, et sibimet ipsis sciant, et aliis insinuare praevaleant.

11. Ut canones et librum pastorem necnon et homelias ad eruditionem populi diebus singulis festivitatum congruentiam discant.

12. Ut nullus tonsus sine canonica sit vita vel regulari, nullusque absolutus sine magisterio episcopali vel presbyter aut diaconus vel abbas, quia displicere Deo novimus eos qui sine disciplina vel magisterio sunt.

13. Ut nullus ex laicis presbyterum vel diaconem seu clericum secum habere praesumat vel ad ecclesias suas ordinare absque licentiam seu examinatione episcopi sui, ut ipse sciat, si recte possit appellari clericus, aut presbyter. et sit absque reprobatione.

14. Omnibus omnino christianis iubetur symbolum et orationem dominicam discere.

15. Ut nullus infantem vel alium ex paganis de fonte sacro suscipiat, antequam symbolum et orationem dominicam presbytero suo reddat.

16. Ut incestas nuptias omnino vitare doceantur, et abstinere a fornicatione, homicidio, furto, periurio, maleficio, ab auguriis et incantationibus, vel sacrilegio, ebrietate et convitio, rapina, odio vel invidia, et sanciam communionem digne excipiant.

17. Ut nemo ex ecclesiasticis ulla umquam occasione extra canonicam vel regularem licentiam aliquid agere praesumat.

18. Deinde omnino monachis Dei verbo praeceptum est et domini nostri omniumque optimatum suorum iussum atque decretum est, ut nullus monachus secularibus negotiis amplius occupetur, quam in synodo Calcedonensi decretum est.

19. Qui vere et sincere singularem sectantur vitam, competenter honorentur. Quoniam ⁵ vero quidam utentes habitum monachi ecclesiastica negotia civiliaque conturbant, circumneutes indifferenter urbes nec non et monasteria sibi instituere temptantes, placuit nullum quidem usquam aedificare aut construere monasterium vel oratorii domum praeter conscientiam civitatis episcopi. Monachos vero per unamquamque civitatem aut regionem subiectos esse episcopo, et quietem diligere, et intentos esse tantummodo ieiunio et orationi, in locis quibus renuntiaverunt saeculo permanentes; nec ecclesiasticis vero nec saecularibus negotiis communicent, vel in aliquo sint molesti, propria monasteria deserentes.

CAPITULA EXAMINATIONIS GENERALIS.

In palatio regis inventum habent, ut presbyteri non ordinentur prius quam examinentur.

1. Cap. Interrogo ⁶ vos presbyteri quomodo creditis ut fidem catholicam teneatis, seu symbolum et orationem dominicam quomodo sciatis vel intellegitis.

2. Canones ⁷ vestras quomodo nostis vel intellegitis.

3. Benitentialem quomodo scitis vel intellegitis.

4. Missam vestram secundum ordinem Romanam quomodo nostis vel intellegitis.

5. Evangelium quomodo legere potestis vel alios imperitos erudire potestis.

6. Homelias orthodoxorum Patrum quomodo intellegitis, vel alios instruere sciatis.

7. Officium divinum secundum ritum Romanorum in statutis sollempnitatibus ad tecantandum ⁸ quomodo scitis.

8. Baptisterium quomodo nostis vel intellegitis.

9. Canonicos interrogo si secundum canones vivant, an non.

10. Vos autem abbates interrogo, si regulam sciatis vel intellegitis, et qui sub regimine vestro sunt secundum regulam beatissimi Benedicti vivant an non, vel quanti illorum regulam sciant aut intellegant.

11. Laicos etiam interrogo, quomodo legem ipsorum sciant vel intellegant.

VARIANTES LECTIONES.

¹ quisque cod. ² procurent c. ³ ei cod. ⁴ lege amari quam timeri. ⁵ Quam cod. ⁶ interro cod. ⁷ Canonones cod. ⁸ i. e. decantandum

12. Ut unusquisque filium suum litteras ad discendum mittat, et ibi cum omni sollicitudine permaneat, usque dum bene instructus perveniat.

CAPITULA DE DOCTRINA CLERICORUM.

Haec sunt quae iussa sunt discere omnes ecclesiasticos.

1. Fidem catholicam sancti Athenasii et cetera quaecumque de fide;

2. Symbolum etiam apostolicum;

3. Orationem dominicam ad intellegendum pleniter cum expositione sua;

4. Librum sacramentorum pleniter tam canonem missasque speciales ad commutandum pleniter;

5. Exorcismum super catieuminum sive super demoniacos;

6. Commendationem animae;

7. Paenitentialem;

8. Compotum;

9. Cantum Romanorum in nocte,

10. Et ad missa similiter;

11. Euangelium intellegere, seu lectiones libri comitis;

12. Omelias dominicis diebus et solemnitatibus dierum ad praedicandum canonem; monachi regulam similiter et canonem firmiter;

13. Librum pastorem canonici atque librum officiorum;

14. Epistolam Gelasii pastorem;

15. Scribere cartas et epistulas.

EXCERPTA CANONUM. CAPITULA VARIA.

De canonibus apostolorum. — 1. Ut^a sacerdotes et ministri altaris de secularibus curis se abstineant.

Item in eodem cap. 15. — 2. Ut nullus fidelium absque litteras commendatitias alienum clericum suscipiatur^b et qui suscepti sunt reddantur, et nalli presbiterum ab episcopo ad ecclesiam ordinatum sine consensu episcopi prociat.

Item in eodem cap. 16 c. — 3. Si quis episcopus clericum alterius suscepit.

Item capitula 17 d. — 4. Quod clericus fideiussor esse debeat.

Item in eodem cap. 18 e. — 5. Quod episcopus presbiter et diaconus in fornicatione furtu periurium comprehensus deponatur.

Item in eodem cap. 19 f. — 6. Quod episcopus presbiterum et diaconem peccantes percuti non debeat.

Item cap. 20 g. — 7. Ut episcopis bis in anno concilio celebrentur.

^a Ex cap. 7 apud Harzheim Conci. Germaniae, t. I, p. 152.

^b Hucusque tantum ap. Harzheim cap. 13, l. c.

^c Ibid., p. 152.

^d Ibid. cap. 20.

^e Ibid. cap. 25.

^f Ibid. cap. 28.

^g Cap. 38.

^h Cap. 49.

ⁱ Cap. 3. p. 157.

^j Ibid. c. 9. p. 158.

^k Ibid. c. 17.

Item cap. 21 h. — 8. Quod in nomine sanctae trinitatis debent baptizari.

De Niceno concilio i. — 9. De subintroductis mulieribus

Item in eodem i. — 10. De his qui ad onorem presbiterii [Cod., preb. ij] sine examinatione proventi sunt.

Item cap. k. — 11. De clericis usuras accipientibus.

De Anchirano concilio l. — 12. De corepiscopis.

De Neocesariense concilio m. — 13. De presbiteris qui uxores acceperunt et qui fornicati sunt amplius, pelli debeant.

Item cap. n. — 14. De tempore ordinationis presbiteris.

Item cap. o. — 15. De mulieribus que retundunt christianis obtentu et p de hoc capitulo domno apostolico intimandum est.

Item in Nicena q. — 16. De his qui dicuntur cataroe.

De Sardicense concilio r. — 17. De his qui in canalis sunt.

De Cartaginense 16 s.

18. De ordinandis virginibus.

19. De aequa mensura et denariis.

20. De pauperibus hominibus considerandum est, sub quali mensura censa debeant solvere annua.

21. De sancta trinitate discat unusquisque, secundum quod sancti patres indictum et tractatum habent, et fideliter intellegat, et in tantum sufficiat, et amplius non requiratur.

22. De^t fugitivis partibus Ravennon et Pentabolin, si placet domno meo, legatur capitula 7. 5. 6. 8. 59. 60. [c. 70] et 61.

23. Id est de generibus monachorum, qualis debeat esse abba, de obedientia discipulorum.

24. De disciplina suscipiendorum novitiorum, de filiis nobilium vel pauperum qui offeruntur.

25. De sacerdotibus qui voluerint in monasterio habitare, et de clericis seu et de monachis peregrinis; continentur in his definitiones quae sufficiunt ad numerum 20 abbatum.

26. Insuper etiam questiones quaedam eis familiarum obponi possunt, ut queratur ab eis in quo capitula scriptum vel quomodo intellegendum est: Nullus in monasterium proprii [c. proprii] sequatur cordis voluntatem. Similiter ubi vel quid sit sinaxis. Ubi quid sit senectas. Ubi etiam vel qui sit non super sanus tyrannides, vel ubi legitur in scriptura voluntas habet poenam, et necessitas parit coronam. Vel si secundum regulam legitur euangelium dominicis

NOTAE.

¹ C. 12. pag. 147.

^m C. l. p. 150.

ⁿ Ibid. c. 11.

^o Concilii Gangrensis ap. Harzheim l. 1. pag. 154. cap. 15: De his qui christianitatis obtentu despiciunt filios.

^p Sequentia desunt in canone.

^q Cap. 8. pag. 158.

^r Cap. 11. pag. 191.

^s Pag. 201.

^t Cf. 785, 16.

noctibus, vel ubi praeceptum sit tondere monachum, A tatis gradu, et in tertio capitulo, et in 11. et in 17. vel si dormiantur fratres post nocturnas, et ubi et in 28. continentur, et quid singulos biberes vel hoc praeceptum sit; haec omnia in secundo humili- mixtum accipere.

CAPITULARE LANGOBARDICUM DUPLEX (803, vere).

Edictum hoc publici juris facimus ex 1. codice S. Pauli saec. ix, fol. 5-6, et codicibus 2. Chisiano, et 3. Cavensi, ubi inter Caroli leges numeris 14-24 et 15-25 insignitur. A Pippino tamen promulgatum fuisse ex cap. 16, et formula finali prodit. Datum videtur tempore quo Carolus in Germania res ecclesiasticas ordinare aggressus erat, igitur autumno anni 802 vel potius, ut ex sententia finali patet, vere anni sequentis. Prior edicti pars solam ecclesiam, altera universum populum spectat, cuius distinctionis aliud exemplum capitulare anni 805 praebet. Posterioris partis capitula duo, scilicet 12 et 16, in quinque capita distributa, leguntur etiam in cod. Tegernseensi proxime post Caroli epistolam ad Pippinum an. 807, subjecto capite de plateis curandis; quae quidem appendicis loco infra referemus. Codicum Ambrosiani reliquorumque qui leges Langobardorum continent, lectiones in ima pagina subiiciuntur.

Placuit primis omnium ¹, ut vitia que nostris tem- B sunt, neque ulla ¹⁴ iocorum genera ante se fieri permittant que contra canonum auctoritate veniunt.

1. Cap. Volumus igitur, preordinante Domino, aeclesias nostras secundum auctoritatem ³ canonum ordinare et ordinem clericorum disponere.

2. Monasteria que iam pridem regularia fuerunt, tam virorum quamque et puellarum, que ⁴ sub nostro dominio ⁵ site sunt, volumus ut secundum regula disponantur et vibant; et si abbates vel abbatisse sine regula vivere seu inordinate inventi vel invente fuerint, si correpti vel correpte emendare noluerint, abitantur ⁶, et de ipsa congregatione, si digni inventi fuerint, abba vel abbatissae eligantur; sin autem, aliunde: et monasteriis regalibus ⁷ si ei placet ⁸ similiter.

3. De senodochiis vero nobis pertinentibus ⁹ que bene ordinata sunt, in ipso permancant, que vero destructa, secundum qualitate temporum ad ¹⁰ priorem cultum perducere cupimus, ut ubi pauperes Domini reficiantur, et per tales personas fiat ordinata, qui ea iuxta Deum regant et de alimoniis pauperum nihil subtraant.

4. De aeclesiis baptismalibus ¹¹ ita censemus, ut per presviteros ordinate sint, et nulla violentia et superposita ab episcopis suis vel diminutionem de titulis patiantur, set secundum canonicam institutionem et antiquam consuetudinem faciant.

5. Quando vero episcopus suam parrochiam circat, non plus ab ea exigat vel accipiat nisi secundum canones vel antiqua consuetudinem, et obpressionem ab hominibus ¹² eiusdem episcopi ipsa plebs non patiatur.

6. Ut ita ¹³ episcopi quamque et presbiteri seu diaconi, vel abbates et monachi, nulla venationem per se facere praesumant, aut hubi ipsi presentes

B sunt, neque ulla ¹⁴ iocorum genera ante se fieri permittant que contra canonum auctoritate veniunt.

7. De stipendiis quoque clericorum volumus, ut tam de redditibus vel de oblatione fidelium plenius secundum canonem ipsi clerici habeant.

8. Ut prepositi ¹⁵ cardinalium aeclesiarum obediens ¹⁶ sint episcopis suis, et neque episcopi eos ad ¹⁷ a suis aeclesiis expellere praesumant absque culpa et iusta rationem, et nulla eis per violentia imponatur.

9. Propter ordinationes vel consecrationes ¹⁸ presbiterorum ceterorumque clericorum nulla nos premia amodo abcepturos promittimus, neque ab ipsis neque ad parentibus vel amicis eorum, neque palam ¹⁹ neque occultum.

C 10. Exenia vero que aeclesiis nobis ²⁰ nobiter b inposita sunt, amputanda et non maiora quam consuetudo fuerat accipienda censemus.

11. De decimis vero que ad populo in praebibus vel baptismalibus aeclesiis offeruntur, nulla exinde pars maiori aeclesiae vel episcopo inferatur ²¹.

12 ²² c. Volumus primo ut neque abbates et presbiteri neque diaconi et subdiaconi neque quislibet de cleros ²³ de personis suis ad publica ²⁴ vel secularia iudicia traantur vel distringantur, set a suis episcopis adiudicati iustitia faciant. Si autem de possessionibus suis, seu aeclesiasticis seu propriis, super eos clamor ad iudicem venerit, mittat iudex clamantem cum missos suos ad episcopum, ut faciat eum per advocatum iustitiam recipere. Si vero talis aliqua inter eos contentio orta fuerit que per se pacificare non velint aut non possint, tunc per advocatum episcopi ²⁵ qualem iusserit ipse ²⁶, causa ipsa ante comitem vel iudicem veniat, et ibi secundum legem finiatur, ante positio ²⁷ ut dictum est persona clericis ²⁸.

VARIANTES LECTIONES.

¹ Placuit nobis Karolo gloriosissimi regis, ut 2. 3. ² eradicentur et e. 2. 3. ³ auctoritatem 1. ⁴ seuque 2. 3. ⁵ n. regimine domino 2. 3. ⁶ autiantur 1. ⁷ regularibus 2. 3. ⁸ si ei p. desunt 2. ⁹ reliqua capitulis desunt 5. ¹⁰ ac 1. ¹¹ De a. b. desunt 5. ¹² omnibus 1. ¹³ tam 2. 3. ¹⁴ ullo 1. ¹⁵ prepositis 1. ¹⁶ obediens 1. ¹⁷ ad suis vel ab aliis iustis utilitatibus expellere 2. 3. ¹⁸ consecrationes 1. ¹⁹ pala 1. ²⁰ deest 2. 3. ²¹ imponatur 2. 3. ²² XII. CAP. codex 1. ita et quae sequuntur XIII, XIII etc. numerantur. ²³ clero praeter episcopos, abbates, abbatissas, de V. Vn. (E.) cap. 99. ²⁴ publico 1. ²⁵ episcopi suum clericorum V. Vn. ²⁶ i. lex ipsa V. Vn. E. ²⁷ ante ei positio 5. anteposita V. Vn. E. ²⁸ clericorum V. Vn. E.

NOTAE.

^a i. e. a.

^b i. e. novis noviter.

^c Capp. 12. 15-19. habentur ap. Mur. inter leges Karoli c. 99. 120. 100. 121. Illoh. 41. Ilud. 54.

15. Ut clerici seu monachi vacantes ¹, sive de ipsa parrochia seu aliunde supervenientes, sine consensu episcopi a nemine suscipiantur.

14. Ut aeclesie baptismales ab his qui debent restaurantur, et singulis prout eius possibilitas fuerit restaurandi mensura deputetur. Hec ² ideo dicimus, quia in quibusdam locis quosdam per pecunias consentientibus magistris se ³ supraentes audivimus; omnes autem aeclesiasticos per ⁴ ecclesie ministrum ordinari oportet.

15. Ut placita publica vel secularia nec ad comite nec ab ullo ministros suos vel iudice, nec in ecclesia nec in tectis aeclesie circumiacentibus vel coerentibus, ullatenus teneatur ⁵.

16. Ut serbi, aldiones, livellarii antiqui vel illi noviter facti qui non pro fraude nec pro malo ingenio de publico se subtraentes, sed per sola paupertate et necessitatem terras aeclesie incolunt vel colenda suscipiunt, non a comite vel colivet a ministro illius ad ullam angaria seu servitium publicum vel privatum cogantur vel compellantur; set quicquid ab eis iuste agendum est, a patrono vel domino suo ordinandum est. Si vero de crimine aliquo accusantur, episcopus primo compellatur, et ipse per advocatum suum secundum quod lex est, iuxta conditionem singularum personarum iustitiam faciant; sin vero ⁶, sicut in capitulare domno imperatori ⁷ scriptum est, ita fiat. Ceteri vero liveri homines qui vel commendationem vel beneficium aeclesiasticum habent, sicut reliqui homines iustitias faciant.

17. Audivimus etiam quod iuniores comitum vel aliqui ⁸ ministri rei publice sive etiam ⁹ nonnulli fortiores vassi comitum aliquas redibutiones vel collectiones, quidam ¹⁰ per pastum, quidam etiam sine pasto, quasi deprecando ¹¹ exigere soleant ¹², similiter quoque operas, collectiones fruguum, arare, seminare, runcare, caricare, secare, vel cetera is similia, a populo per easdem vel alias machinationes exigere consueverunt, non tantum ab aeclesiasticis set etiam a reliquo populo: que omnia, si vobis placet, et a ¹³ nobis et hab omni populo iuste amovenda videntur, quia in quibusdam locis in tantum inde populus oppressus est, ut multi ferre non valentes ¹⁴ per fuga a dominis vel patronibus suis lapsi sunt, et terre ipse in solitudine redacte sunt. A potentioribus autem vel ditioribus, spontanea tamen voluntatem vel mutua dilectionem, volentibus solatium prestare invicem minime proibemus

18. De pontibus vero vel reliquis similibus operibus que ecclesiastici ¹⁵ per iustam et antiquam consuetudinem ¹⁶ cum reliquo populo facere debent, hoc praecipimus ¹⁷, ut rector aeclesie interpelletur ¹⁸, et ei secundum quod eius possibilitas fuerit, sua portio deputetur, et per alium exactorem ecclesiastici homines ad opera non ¹⁹ compellantur. Si vero opus suum constituto die completum non abuerit, liceat comiti pro ²⁰ pena prepositum ²¹ operis pignerare iuxta extimationem vel quantitatem imperfecti operis, quousque perficiatur: comis autem si neglexerit, a rege ²² vel misso regis indicandus est.

19. De decimis: ut dentur, et dare nolentes secundum quod anno preterito denuntiatum est ad ministri reipublice exigantur. Id est, eligantur quatuor vel octo ²³ homines ²⁴, vel prout opus fuerit, de singulis plebibus iuxta qualitatem unusquisque ²⁵, ut ipsi inter sacerdotes et plevem testis existant huius date vel non date fuerint: hoc ideo, ne ibi iuramentum aliquod faciendi necessitas contingat. Non tamen ideo tantos testes mittendos dicimus, ut ipse semper omnes in dandis decimis presentes esse pariter necesse sit, set ut pluribus ²⁶ committitur minus graveatur; in duobus autem, si adfuerint, sufficere credimus. Neglegentes autem ammonentur a presbiteris aeclesiarum usque ad tertiam vicem ut ipsa decima dent; quod si contemserint, ab introitu aeclesie proibentur; et si in hoc minime emendaverint, a ministris reipublice districti, singuli per caput sex solidos ecclesie componat, et insuper decima dare cogantur. Nam si iterum contentiores extiterint, tunc per publican auctoritatem domus vel case eorum wiffentur ²⁷, quousque pro ipsa decima sicut supra dictum est satisfaciant. Quod si denuo revelles vel contradictores esse voluerint, ut super ipsam wiffam ²⁸ suam auctoritatem intrare praesumpserint, tunc a ²⁹ ministris reipublice in custodia mittantur, usque dum ad iudicium publicum perducantur ³⁰, et ibi secundum legem contra comitem vel partem publicam componat. Reliqua autem, ut supra dictum est, de decimis et sex solidis contra aeclesia satisfaciant ³¹.

Hec interim ut supradictum est, inter cetera pia christianitatis opera servari convenit, quousque in sequendi conventu medio Octubrio qui in ³² civitate Papia conditus est, nisi forte a rege aliter precipiatur, aliquit melius addendum iungendumque mutandumve ³³ Deo duce inveniantur.

VARIANTES LECTIONES.

¹ i. e. vagantes quod 2. 5. legunt. ² et 1. ³ seo 1. ⁴ q; 1. ⁵ teneatur. Nisi comes minora placita tenuerit. Ea enim habeat, ubi impetrare potuerit. V. Vn. E. ⁶ Si vero culpabiles fuerint V. Vn. ed. ⁷ capitulare nostro 2. 3. ⁸ aliquit 1. ⁹ etia 1. ¹⁰ quidam 1. ¹¹ d. a. populo ed. ¹² solea 1. ¹³ si v. p. et a deest 2. 3. ed. ¹⁴ volentes 1. ¹⁵ ecclesiasticis 1. ecclesiastici homines V. Vn. Est. ¹⁶ per a. e. et iustitiam V. Vn. E. ¹⁷ petimus 1. ¹⁸ interpellentur 1. interpellet 2. interpellent 3. ut rectores e. eos interpellentur Vn. ¹⁹ adoperant 1. ²⁰ per 1. ²¹ propositi V. Vn. E. ²² regem 1. ²³ octos 1. ²⁴ h. optimi 3. ed. ²⁵ unusquisque plebis Tegern. et ed. (deest 2. 3.) ²⁶ plurimus 1. dum pluribus Teg. ²⁷ guiffentur 3. giffentur ed. ²⁸ guiffa 3. guiffam ed. ²⁹ deest 1. ³⁰ producantur Teg. ³¹ reliqua desunt in ed. ³² in c. p. deest 2. 3. ³³ mutandum vel 1. 3.

NOTÆ.

^a i. e. quolibet.

^b i. e. ab.

Codex Tegernseensis haec tantummodo habet :

1. Volumus primo, ut neque abbates et presbyteri, neque diaconi et subdiaconi, neque quislibet de clero de personis suis ad publica vel secularia iudicia trahantur vel distringantur; sed a suis episcopis adiudicati iusticias faciant. Si autem de possessionibus suis, seu ecclesiasticis seu propriis, super eos clamer ad iudicem venerit, mittat iudex clamantem cum misso suo ad episcopum, ut faciat eum per advocatum iusticiam recipere.

2. Si vero talis aliqua inter eos contentio orta fuerit quae per se pacificare non velint aut non possint, tunc per advocatum episcopi qualem iusserit ipse, causa ipsa ante comitem vel iudicem veniat, et ibi secundum legem finiatur anteposito, ut dictum est, persona clerici.

3. Ut servi, aldiones, libellarii antiqui vel illi noviter facti, qui non pro fraude nec pro malo ingenio¹ de publico se subtrahentes sed pro mala² paupertate et necessitate terras ecclesiae incolunt vel colenda suscipiunt, non a comite vel quolibet ministro illius

A ad ullam angariam seu servicium publicum vel privatum cogantur vel compellantur; sed quicquid ab eis iuste agendum est, a patrono vel domino suo ordinandum est.

4. Si vero de crimine aliquo accusantur, episcopus primo compellatur, et ipse per advocatum suum secundum quod lex est iuxta condicionem singularum personarum iusticiam faciant.

5. Sin vero, sicut in capitulare nostro scriptum est ita fiat; ceteri vero liberi homines qui vel commendacionem vel beneficium ecclesiasticum habent, sicut reliqui homines iusticias faciant.

6. Volumus etiam et statuimus de plateis vel cloacis³ curandis unuscuiusque civitatis de regno Italiae pertinentibus, ut singulis annis curentur. Tamen non volumus, quod exinde pandum aliquis ad partem palatii nostri persolvat. Sed praecipimus, quatenus exactores singularum civitatum studium habeant, ne ante finiatum annus quam plateae et cloacae⁴ emundentur; et hoc unusquisque procurator civitatis publice ex nostra imperiali parte ammonendo precipiat ne pretermisum fiat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ ingenio cod. ² lege sola. ³ cloacis littera I superimposita codex; Amerpachius hic et infra cloacis corripit; de cloacis i. e. campanilibus emundandis, sermonem esse non posse patet. ⁴ coeclae codex.

CAPITULA QUAE IN LEGE SALICA MITTENDA SUNT¹.

Edimus ea ope codicum bibl. regiae Parisiensis n. 4629, 4404, 4995, 4758, 4626, 4632 et inter Suppl. latina n. 75, bibliothecae ducalis Guelferbythanae Gudiani, Augustae, et Blankenburgensis, tum Tegernseensis in bibl. regia Monacensi, bibl. ducalis Gothanae, codicis Sangallensis n. 728, codicis Vaticani inter Palatinos n. 775, et codicum eorum qui leges Caroli Langobardici additas exhibent, scilicet codicis S. Pauli in Carinthia, Paris. 4615, Chisiani, Cavensis, Ambrosiani, Florentini, Londinensis, Vindobonensis, Veronensis atque Estensis apud Muratorium, ratione quoque habita editionis Baluzianae, sed iis tantum lectionibus attatis, quae alicuius momenti esse videri possent^a.

Inscribuntur in codice Paris. n. 4995: « In Christi nomine incipiunt capitula legis imperatoris Karoli nuper inventa. Anno tertio clementissimi domini nostri Karoli augusti sub ipso anno haec facta capitula sunt et consignata Stephano^b comiti, ut haec manifesta fecisset in civitate Parisius mallo publico, et ipsa legere fecisset coram illis scabineis; quod ita et fecit. Et omnes in uno consenserunt, quod ipsi voluissent omni tempore observare usque in posterum; etiam omnes scabinei, episcopi, abbatis, comitis, manu propria subter firmauerunt^c. CAPITULA QUAE IN LEGE SALICA MITTENDA SUNT. » — In Codice Sangallensi vero: « Incipiunt capitula quae in lege Salica domnus augustus Karolus, anno ab incarnatione Domini nostri Iesu Christi 805, imperii vero sui anno tertio, praeposendo addere iussit; » atque in codice Parisiensi n. 4615: « Haec sunt capitula quae domnus Karolus magnus imperator iussit scribere in con illo suo, et iussit ea ponere inter alias leges. » Gothanus tandem: « Incipiunt capitula legi Salicae quos constituit Karolus imperator. Habentur apud Muratorium inter Caroli leges capp. 101-108, 91, 92, 24.

1². De homicidiis clericorum. ^d Si quis subdiacono C num occiderit, 300 solidos componat; ^e qui diacono

VARIANTES LECTIONES.

¹ ita codd. 4629 (Capitulum q. i. l. saligam mittenda sunt), 4404, 4995, Vatic. 775, 4758 (Incipit c. q. ad l. s. m. sunt), 4632 (in legem salicam). ² Salicha V. Vn. Salicha K. subaudis nunc lex Est. In cod. Gothano multa initio ut in editis habebantur, sed manu coeva ita correctae sunt, ut iam cccc, dc, pcccc sol. (in presbytero et monacho) legantur, tum: Qui episcopum occiderit monachus fiat.

NOTAE.

^a Leguntur praeterea in codd. regg. Paris. 4628, 4628 A. 4788, Supplement. lat. 164 bis, et 4760.

^b Parisiensi. De quo haec leguntur in parvo chartulario Ecclesiae Parisiensis, fol. 71: « Domino sancto et in Christo apostolico sacrosanctae Mariae ecclesiae Deique genitricis et sancti Stephani protomartyris seu et domini Germani, ubi Incadus Parisiaca urbis episcopus rector praesens videtur, quae est infra murum Parisii constructa. Ideoque in Dei nomine ego Stephanus Christi humilis gratia Dei comes, nec non et Amaltrudis, comitissa, pariter ob amorem invicem dilectionis donamus res nostras quae sunt in pago Parisiaco, in loco qui vocatur Sulciacus, etc. Actum Bonoilo villa, ubi facta et firmata fuit in anno xi imperii domini nostri Caroli gloriosique Augusti, xii regni ejus in Francia, et xxxvi in Italia, sub indiet. 5. » Charta Incladi episcopi Parisiensis data in

concilio generali: « Sulciacum, quem Stephanus illustris vir et pie recordationis comes, nec non et uxor ejus Amantrudis, eorum usibus delegaverunt. » Idem fuit missus dominicus an. 802 in Parisiaco, etc. Subscriptus praeterea reperitur in breviario divisionis thesaurorum Caroli Magni. BALUZ.

^c Quod factum est ex praeepto Caroli; cf. infra capitula minora cap. 49.

^d Post haec verba sequitur in editione Pithæi, et ei adprobata fuerit. Quae nos sustulimus, quia in nullo veterum exemplarium exstant quae nos vidimus, nec in editione Canisii, nec in libro tertio Capitularium. BALUZ.

^e Codex regius hic et in aliis locis hujus capituli semper repetit vocem occiderit quam plurimi Cod. non repetunt. Id.

num¹ 400 solidos, qui presbiterum 600, qui episcopum^a 900 solidos componat². Qui monachum^b, 400³ solidis culpabilis iudicetur.

2. *De his, qui infra immunitatem confugiunt, vel damnum aliquod ibi faciunt.* ^c Si quis in immunitatem damnum aliquid fecerit, 600 solidos componat. Si autem homo furtum fecerit aut homicidium, vel quodlibet crimen foras committens infra immunitate fugerit, mandet comes vel episcopo, vel abbate⁴, vel⁵ vicedomino, vel quicumque locum episcopi aut⁶ abbatis tenuerit, ut reddat ei reum. Si ille contradixerit et eum reddere noluerit, in prima contradictione solidis 15 culpabilis iudicetur. Si ad secundam inquisitionem et eum reddere noluerit, 50 solidis culpabilis iudicetur. Si nec ad tertia consentire noluerit, quicquid reus damnum fecerat, totum ille qui eum infra immunitatem retinet nec reddere vult, solvere cogatur, et ipse comes veniens licentiam habeat ipsum hominem infra immunitatem quaerendi, ubicumque eum invenire potuerit. Si autem statim in prima inquisitione comiti responsum fuerit, quod reus infra immunitatem⁷ quidem fuisset, sed fuga lapsus sit, statim iuret⁸ quod ipse eum ad iusticiam cuiuslibet disfaciendam fugire non fecisset, et sit ei in hoc sati factum. Si autem intrant in ipsam immunitatem comiti collecta manu quilibet resistere temptaverit, comes hoc ad regem vel ad principem deferat, ibique iudicetur; ut sicut ille qui in immunitatem damnum fecit, 600⁹ solidos componere debeat¹⁰, itaque qui comiti collecta manu resistere praesumpserit, 600 solidis culpabilis iudicetur.

3. *De his qui ad aecclesiam confugium faciunt.* Si quis ad aecclesiam confugium fecerit, in atrio ipsius aecclesiae pacem habeat, nec sit ei necesse aecclesiam ingredi, et nullus eum inde per vim abstrahere praesumat; set liceat ei confiteri quod fecit, et inde per manus bonorum hominum ad discussionem in publico perducatur.

4. *De his qui per malum ingenium alium auxiliaverit.* Si quis hominem in iudicio contra alio altercantem iniuste adiuvari per malum ingenium praesumpserit, atque inde coram iudicibus vel comite increpatus fuerit, et negare non potuerit, solidis 15 culpabilis iudicetur.

A 5. *De his qui ingenuare volunt.* Si quis de libertate sua fuerit interpellatus, et timens ne in servitium cadat, aliquem de propinquis suis, per quem se in servitium casurum timens occiderit, id est patrem, matrem¹¹, patrualem, avunculum, vel quamlibet huiusmodi propinquitatis personam, ipse qui hoc perpetraverit moriatur, agnatio¹² vero et consanguinitas¹³ eius in servitutum cadat. Et si negaverit se illum occidisse¹⁴, ad novem vomeres ignitos, iudicium Dei examinandus, accedat.

6. *De his qui ad casam Dei res suas tradere voluerint.* Si quis res suas pro anima sua ad casam Dei tradere voluerit, domi¹⁵ traditionem faciat coram testibus legitimis. Et quae actenus in hoste factae sunt traditiones, de quibus nulla est quaesitio, stabiles permaneant. Si vero aliquis alii res suas tradiderit, et in hoste profectus fuerit, et ille cui res traditae sunt interim mortuus fuerit, qui¹⁶ res tradidit, cum reversus fuerit, adhibitis testibus coram quibus traditio facta est, res suas recipiat. Si autem et ipse mortuus fuerit, heredes eius legitimi res traditas recipiant.

7. *De homine qui per cartam libertatem consecutus est.* Si quis per cartam ingenuitatis a domino suo legitime libertatem est consecutus, liber permaneat. Si vero aliquis eum iniuste inservire temptaverit, et ille cartam ingenuitatis suae ostenderit, et adversarium [iniuste¹⁷] se inservire velle comprobaverit, ille qui hoc temptavit, multam quae in carta scripta¹⁸ est, solvere cogatur. Si vero carta non paruerit, sed iam ab illo qui eum inservire voluerit disfacta est, widrigildum¹⁹ eius componat, duas partes illi quem inservire voluerit, tertiam regi; et ille iterum per praeceptum regis²⁰ libertatem suam conquirat.

8. *De libero homine qui se loco wadii tradidit.* Liber qui se loco wadii in alterius potestate²¹ commiserit, ibique constitutus damnum aliquod cuilibet fecerit, qui eum in loco wadii suscepit, aut damnum solvat, aut hominem in mallo productum demittat, perdens simul debitum propter quod eum in wadio suscepit. Et qui damnum fecit demissus iuxta qualitatem regi²² cogatur emendare. Si vero liberam feminam habuerit, usque dum in pignus extiterit, et

D filios habuerint²³ liberi permaneant.

VARIANTES LECTIONES.

¹ d. vel monachum 400 sol. S. P. d. 400 qui monachum similiter. Pal. 775. ² culp. iud. reliqua desunt S. P. Pal. 775. Gud. ³ cccclv. Cav. ⁴ presbiterum S. P. ⁵ v. iudice vel vicedomino Paris. 4404. ⁶ e. vel abbatissae vel abbatissa t. 4404. ⁷ inm. usque immunitatem deest S. P. ⁸ iuret qui locum episcopi vel abbas tenuerit codd. tres, scil. Suppl. 75. S. Vinc. Mett. et Vatic. ⁹ manu secunda deest c. Goth. ¹⁰ alii debuit. ¹¹ m. amitam matrualem Bal. (contra codicum novem antiquissimorum fidem). ¹² c. id est filii V. Vn. ¹³ c. id est fratres Vn. ¹⁴ domni Paris. 4404, dni. (i. e. domni) C. domui id est maiori aecclesiae V. Vn. E. ¹⁵ q. ipsas res suas t. 4404. August. Blank. et 4758. ¹⁶ deest in regio et Ling. codd. 4629, 4995, 4758. Aug. Palat. et apud Ansegisum. ¹⁷ discripta 4995. discripta vel descripta S. Gall. et alii. ¹⁸ wedregildum 4629. wadregillum 4404. widregildum 4758. widrigyldum Aug. uuceregildum 4995. Pal. uuldrilgildum S. G. ¹⁹ deest 4995. ²⁰ c. Similiter destructor alicuius cartulae res omnes quas cartula continebat emendet. V. Vn. E. In margine Veronensis additur: per intellectum recentiorique manu: per usum. ²¹ manus 4995. ²² i. e. rei ita antiquissimi codd. legunt. ²³ et f. h. desunt V. Vn.

NOTE.

^a Ita vetus codex regius: in aliis sexcentos solidos componat. Id.

^b In Codice Pictaviensi et in Mazarino legitur: de solid. culpabilis iudicetur. Id.

^c Id est in Ecclesiam, vel in res Ecclesiae quae immunitatis nomine censentur. Id.

^d In Codicibus Vaticano et Metensi additur, vel abscondisse. Id.

9¹. *De debitis regalibus, qualiter solvi debeant.* Omnia debita quae ad partem regis solvere debent, solidis duodecim denariorum² solvant, excepta freda quae in lege Salica scripta sunt. Illa eodem solido quo caeterae compositiones solvi debent, componantur.

10. *De eo qui causam iudicatam repetere praesumit.* Si quis causam iudicatam repetere in mallo

praesumpserit, ibique testibus convictus fuerit, aut quindecim solidos componat, aut quindecim ictus ab scabiniis³ qui causam⁴ prius iudicaverunt, accipiat.

11. *De eo qui in testimonium assumitur, qualis esse debeat.* Optimi quique in pago⁵ vel civitate in testimonium adsumantur, et cui is contra quem testimoniare debent nullum crimen possit indicere⁶.

VARIANTES LECTIONES.

¹ cap. deest in Blank. ² 12 den. sol. V. Vn. ³ scabiniis 4401. 4629. Pal. scabineis 4995. scavinis Blank. ⁴ q. causam ipsam C. Lgd. ⁵ paucio 4758. ⁶ indicare Goth. inicere V. Vn. inducere M. dicere Baluz. obicere nullus codex legit. In codice Sangallensi haec adduntur post ultimum capitulum: Ista 11 capitula ad omnibus legibus mittenda sunt.

CAPITULA MINORA^a.

Capitulis legi Salicae addendis in codicibus omnibus praeter Sangallensem capitula minora subijciuntur, quae jam illorum ope iterum evulgamus. Inscrubuntur: *Incipit capitula minoris* in cod. 4995. *Item primum capitulum* in c. 4629. *Item de capitulis* in Gothano, *Iussio imperatoris* in Vaticano. Inter leges Caroli Langobardicas capp. 1. 4-6, 8, 10-15, 15, 17, 20, 22; apud Muratorium c. 154, 95, 98, 110-113, 126, 14-117 habentur.

1. De causis admonendis, de ecclesiis emendandis, **D** honor servetur, qualis et antecessoribus nostris et imperatoribus servatus esse¹² cognoscitur¹³.
et ubi in uno loco plures sunt quam necesse sit⁴, ut destruantur quae necessaria non sunt, et alia construantur.

2. Ut presbyteri non ordinentur priusquam examinentur. Et ut excommunicatio passim et sine causa non fiat².

3. Ut missi nostri scabinnos, advocatos, notarios³ per singula loca elegant; et eorum nomina, quando reversi fuerint, secum scripta deferant.

4. De his qui legem servare^b contempserint, ut per fideiussores ad praesentia regis deducantur⁴.

5. Ut illi qui haribannum solvere debent, coniectum⁵ faciant ad haribannatorem⁶.

6. De fugitivis⁷ ac peregrinis, ut distringantur, ut scire possimus qui sint aut unde venerunt.

7⁸ ac brungas⁹ et brunias¹⁰ non dentur negotiatoribus¹¹.

8. De mensuris, ut secundum iussionem^c nostram aequales fiant.

9. Ut non mittantur testimonia super vestitura domni Pippini regis [sed talis nobis in hac causa

honor servetur, qualis et antecessoribus nostris et imperatoribus servatus esse¹² cognoscitur¹³.]

10. ¹⁴ Ut nec colonus nec fiscalinus foras mitio¹⁵ possint alicubi¹⁶ traditiones facere.

11. Ut nullus praesumat hominem in iudicio^e mittere sine causa¹⁷, nisi iudicatum fiat.

12. Ut liber homo qui in monasterio regulari comam deposuerit, et res suas ibidem delegaverit, promissionem faciam secundum regulam firmiter teneat¹⁸.

13. Ut omnia quae¹⁹ wadiare debent, iuxta quod in lege continet, pleniter secundum ipsam legem rewadiata²⁰ fiant; et in postmodum vel domnus rex, vel ille cuius causa est, iuxta quod ei placuerit, misericordiam faciat.

14. De episcopis, abbatibus, comitibus qui ad placitum nostrum non venerunt.

15. Ut nullus ebrius suam causam in mallo possit conquirere, nec testimonium dicere. Nec placitum comis habeat, nisi ieiunus.

16²¹ Ut nemini liceat alium cogere ad bibendum^f [nisi quod ei necesse erit.]

VARIANTES LECTIONES.

sint 4629. ² faciant 4629. ³ a. uigarios notarios Vatic. ⁴ adducantur 4629. ⁵ coniectum i. e. gaforum Vn. cap. 98. ⁶ Benedict I. II, 221. hic addit: et nullum aliud obsequium comitibus vel vicariis faciant. ⁷ f. et ancillis fugacibus advenis et p. M. ⁸ caput deest in cod. 4404. ⁹ baoca et bronias 4758. ¹⁰ h. uel spata Vatic. ¹¹ n. foras marca Vatic. ¹² esset cod. ¹³ haec solus exhibet cod. Blank. ¹⁴ deest in cod. Vatic. ¹⁵ f. m. desunt in B. sed leguntur in antiquissimis codicibus f. mistio i. e. nisi in mistione Amb. f. mistos Va. f. mixtos M. ¹⁶ alicui 4629 ¹⁷ s. e. desunt in ed. ¹⁸ in codice Blank. hic inseritur caput 9. add. ad l. Salicam. Ut omnia debita usque componantur. ¹⁹ omnes qui 4629. ²⁰ inuadiata ed. ²¹ caput deest in 4629.

NOTÆ.

^a Collata sunt cum eisdem exemplaribus quorum ope enendavimus superiora undecim capitula. Meminit istorum Sigebertus in Chronico ad an. 803: « Carolus per omne imperium iustitias facit, et legis capitula xxix instituit. » Eadem leguntur in veteri chronico ms., cuius hoc fragmentum reperi inter schedas Sirmondi. « Anno m Carolus imperator per totum imperium suum iustitias facit et legis capitula xxix instituit. » BALUZ.

^b Codex Thuaneus, consenserunt. In Mazarino scriptum est, non consenserunt. BALUZ.

^c In cod. Vaticano et in Metensi, imperatoris. BALUZ.

^d Codex Corbeiensis: « Ut nec colonus nec fisca-

linus foras micio possint aliubi traditionis facere. » Bigotianus: « Ut nec colonus nec fiscalinus possint aliubi foras mitta vel traditiones facere. » Lindenbrogius: « possint aliubi foras mistos traditiones facere. » Quam lectionem accepit ex lib. II legis Longobardorum. § Ib.

^e Aliqui Codices addunt sine causa. Quo etiam modo habent editiones omnes, praeter Lindenbrogi- cam. Istam nos secuti sumus, quia juvabatur majori numero veterum exemplarum. Ib.

^f Cod. S. Remigii Rhemensis addit, nisi quantum ei sufficit Regius, nisi quod ei necesse fuerit. Ita etiam editio Bavarica. Ib.

17. De missis nostris discurrentibus, vel caeteris hominibus in utilitate nostra iter agentibus, ut nullus mansione contradicere praesumat ¹.

18. De canibus qui in dextro armo tumsi sunt, ut homo qui eum habuerit, cum ipso cane ² in praesentia domini regis veniat.

19. Ut populus interrogetur de capitulis quae in lege noviter addita sunt ³. Et postquam omnes ⁴ consenserint, subscriptiones et manufirmationes suas in ipsis capitulis faciant ⁵.

20. Ut nullus ad placitum ⁶ banniat, nisi qui causam suam quaerere aut si alter ei quaerere debet; exceptis scabincis septem, qui ad omnia placita praeesse ⁷ debent ⁸.

21. De falsis testibus ut non recipiantur.

22. Ut nullus praesumat per vitam regis et filiorum eius iurare.

23. De illis Saxonibus qui uxores non habent.

24. De signatis ⁹ qui mentiendo vadunt.

25. Ut missi nostri qui iam brevis detulerint de adiunctione, volumus ut adhuc ¹⁰ adducant de opere ¹¹.

26. Quanta mora faciunt in unoquoque loco, et quot homines secum habeant.

27. De prudentia et constantia missorum nostrorum.

28. De falsis monetariis requirendum est.

29 ¹². Si aliae res fortuito non praecoccupaverint ¹³, 8. Kalendas Iulias, missa sancti Iohannis baptistae, ad Magontiam sive a Cavalonno ¹⁴ generale placitum habere volumus.

In cod. bibl. regie n. 4632, sequitur :

Cap. de iniunctate cartarum. Si quis per cartam inuenius dimissus, et quolibet homine ad servitium

A interpellatus fuerit, primo legitimum auctorem suae libertatis proferat, et in sua libertate perseveret. Si vero auctor defuerit, testimonia bonorum hominum, qui tunc aderant quando liber dimissus fuit, se defendere permittatur. Si vero et testes defuerint, cum duabus cartis, qui eiusdem cancellarii manu firmate sint vel subscribe, cuiuscumque fuerint, suam cartam, quae tertia est, veracem et legitimam esse confirmet. Si autem interpellatus fuerit ad servitium, nec auctorem nec testimonia habuerit, neque alias duas cartas ad suam cartam ¹⁵ confirmandam invenire potuerit, tunc his qui eum interpellavit secundum legem ipsam cartam falsam efficiat, et servum suum conquirat. Si vero interpellatus ¹⁶ aut auctorem aut testimonia aut cartarum conlatione victus fuerit, et hoc quod voluit efficere non potuerit, multa quae in ipsa iniunctatis cartam continet, cogatur exsolvere ¹⁷.

In codicibus 1 Gudiano et 2 Paris. 4626. haec capitula adduntur :

1. Theloneus aut census non exigatur a quolibet, ubi nec aqua navigio aut pontem transeundum non est.

2. Et hoc nobis praecipendum est, ut quicumque in dona regio caballus destulerit, in unumquemque suum nomen habeat scriptum. Similiter et in vestimenta abbatissarum.

3. Et hoc nobis praecipendum ¹⁸ est, ut ubicumque inveniuntur vicarii aliquid ¹⁹ mali consentientes vel facientes, ipsos ²⁰ eicere et meliores ponere.

4. Ut comites ²¹ vel vicarii eorum legem sciant, ut ante eos iniuste ²² quis nemini iudicare possit, nec ipsam legem mutare.

VARIANTES LECTIONES.

¹ p. ihermo tempore V. Vn. E. ² cano 4629, 4404, 4995, 4758. ³ hic desinit cod. Vatic. ⁴ p. cotidianum h. V. Vn. E. ⁵ esse 4995. V. Vn. E. Mur. ⁶ reliqua desunt 4404, Blank. ⁷ t. inquirendum est ut ed. ⁸ sinadis 4995. ⁹ deest 4629. ¹⁰ de o. deest 4995. ¹¹ caput deest in 4995 et cod. Mazarin. Si deest 4629. ¹² praecoccupaverit 4929 p. Explicit capitula de legem Saligam. reliqua desunt 4758. ¹³ Cabillonem ed. ¹⁴ carcam c. ¹⁵ i. e. interpellator. ¹⁶ ita Baluzius ex Ansegiso cogitat absolvere c. ¹⁷ praecceptum 2. ¹⁸ aliqui 1. ¹⁹ ipsius 1. ²⁰ comis 1. ²¹ deest 1.

NOTÆ.

^a Id est Capitulare proxime superius.

^b Quod factum est in mallo Parisiaco. Vide supra (Col. 255, B-C, parag. Inscrubuntur).

CAPITULARE LANGOBARDICUM.

Legitur in Codicibus Chisiano et Cavensi capp. 42-64 et 69-90, et inter leges Langobardorum apud Muratorium capp. 97, 91-95, 98, 102-103, 95, 110, 111 (cap. 15 deest), 112-119. Continet capp. 1-21; capp. legi Salicae addita, c. 9, 10; capp. minora c. 4, 5; capp. leg. Sal. c. 2-8; capp. minora c. 4, 6, 8, 9, 11, 12, 15, 17, 20, 22.

22. De liberis hominibus qui uxores fiscalinas re- D comiti commendaretur. gias, et feminis liberis quae homines similiter fiscalinos regios accipiunt etc. vide infra 805 B. 22.

23. Ut ¹ causa quae adhuc coram comite non fuit, et his qui reclamationem, propter suam violentiam ² aut contumaciam comiti inde appellare noluerint, iterum

24 ³. Quicumque beneficium occasione proprii desertum habuerit, intra annum postquam ei a comiti vel a misso nostro notum factum fuerit, et illum emendatum non habuerit, ipsum beneficium amittat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ Ut usque fuit deest Ch. C. ² stulticiam V. Vn. E. M. cap. 118. ³ Recentiori manu in Vn. additur : D' beneficiis et terris tributariis.

CAPITULA QUÆ IN LEGE RIBUARIA MITTENDA SUNT.

Edimus ea ope codicum 1. regii Parisiensis n. 4629; 2. Vaticani inter Palatinos, n. 775; 3. Tegernseensis jam Monacensis, unde ea Amerpachius primus publici juris fecerat; 4. Paris. inter Suppl. lat. n. 75, tum codicis Sancti Pauli in Carinthia qui caput tertium exhibet, atque reliquorum ¹, quibus capitula ad leges Langobardorum adiecta exhibentur. Inscriptur vero in codice Vaticano ita: « Incipit nova legis constitutio Karoli imperatoris qua in lege Ribuarie mittenda est. » Codex 4629 hæc tantum habet: *Item alios capitulos.*

In Cod. Suppl. lat. n. 75 legitur: « Hoc fuit datum ad Aquis in tercio anno imperii domni Karoli augusti, quando synodus ibi magna fuit; » quæ quidem aut ad hæc capitula aut ad proxime anteriora (vel potius ad utraque) referenda, Baluzio teste in cod. l. quoque Mettensi et Vaticano habebantur.

Inter Caroli leges Langobardicas reperiuntur capp. 2-5, 7, 8-13, apud Muratorium c. 109, 119, 26, 27, 94, Pipp. 13, Caroli 38, 132.

Cap. 1. (*Ad legis Ribuar. tit. 1.*) Si quis ingenuus **A** decim, tertia super viginti et unam, quarta super quadraginta duas. Similiter et de beneficio hominis, si forte res propriæ non habuerit, mittatur in bannum usque quo rex interrogetur ¹⁹.

2. (10). Homo regis, id est fiscalinus, et ecclesiasticus vel litus interfectus, centum solidis componatur.

3. (12^a). Homo ingenuus qui multa qualibet solvere non potuerit, et fideiussores non ³ habuerit, liceat ei semetipsum in wadium ⁴ ei cui debitor est mittere, usque dum multa quam debuit persolvat ⁵.

4. (18). De sonesti ⁶ aut sexcentos solidos componat, aut eum duodecim iuret. Aut si ille qui causam quaerit, duodecim hominum sacramentum recipere noluerit, aut cruce aut scuto et fuste contra eum decertet.

5. (20⁷). Nemini liceat servum suum, propter damnum ab illo ⁸ cuilibet inlatum, dimittere; sed iuxta qualitatem damni dominus pro ipso respondeat, vel eum in compositione aut ad poenam petitoris offeret ⁹. Si autem servus perpetrato scelere fugerit, ita ut a domino paenitus inveniri non possit, sacramento se dominus eius excusare studeat, quod nec suæ voluntatis nec conscientia fuisset, quod servus eius tale facinus commisit ¹⁰.

6. (30). Sicut petierunt, ita dominus imperator consensit ¹¹.

7. (34¹²). Si quis ¹³ ad mallum legibus manitus ¹⁴ fuerit ¹⁵ et non venerit, si eum sunnis non detenerit, quindecim solidis culpabilis iudicetur. Sic ¹⁶ ad secundam et terciam. Si autem ad quartam venire contempserit, possessio eius in bannum mittatur, donec veniat et de re qua interpellatus fuerit iustitiam fatiat. Si infra annum non venerit, de rebus eius quæ in bannum missæ sunt ¹⁷ rex interrogetur, et quicquid inde iudicaverit fiat. Prima ammonitio ¹⁸ super noctes septem, secunda super noctes quatuor-

decim, tertia super viginti et unam, quarta super quadraginta duas. Similiter et de beneficio hominis, si forte res propriæ non habuerit, mittatur in bannum usque quo rex interrogetur ¹⁹.

8. (35). Si auctor venerit, et rem interciatam recipere rennuerit, campo vel cruce contendatur.

9. (48). Qui filios non habuerit, et alium quemlibet haeredem sibi facere voluerit, coram rege vel coram comite et scabinos vel missus dominicus, qui tum ²⁰ ad iustitias faciendas in provincia ²¹ fuerint ordinati, traditionem faciat ²².

10. (57²³). Homo denarialis non ante haereditare in suam agnitionem ²⁴ poterit, quam usque ad terciam generationem perveniat.

11. (64). Homo cartellaris ²⁵ similiter.

B 12. (67). Omne sacramentum in ecclesiae aut supra reliquias iuretur. Et quod in ecclesia iurandum est, vel cum sex ²⁶ electis, vel si ²⁷ duodecim esse debent, quales potuerit invenire ²⁸, sic illum Deus adiuvet et sancti quorum istae reliquiae sunt, ut veritatem dicat ²⁹.

13. (72). Si interciata res furtu ablata fuerit, liceat ei super quem res interciata fuerit, sacramentum se excusare de furtu, nec suæ voluntatis aut conscientia fuisse quod ablatum est; et aliud tantum sine damnum restituat ³⁰.

Codex 1 addit:

Ut nullus praesumat teloneum per vias nec per villas, nec rotaticum nec cepstaticum ^a nec pulveraticum recipere.

C

In cod. 3. adiciuntur hæc:

De homine qui comprehendit servum, iussit eum occidere dominos suos ^b duos infantes, unum qui habuit novem annos, alium qui habuit undecim; ad ex-

VARIANTES LECTIONES.

¹ Cod. Londinensis caput 3 inter Pippini capitula refert. ² hoc tantum caput adest in cod. S. Pauli et Chis. ³ deest 3. ⁴ iudicium 1. ⁵ p. in eodem capitulo 1. 3. 4. S. Pauli. ⁶ soniste 3. 4. S. P. ⁷ XVIII 2. 3. ⁸ aliquo 1. ⁹ auferet 1. ¹⁰ et sit absolutus Vn. ¹¹ M. ¹² hæc unus Cod. 1. exhibet. Bened. II, 510. ¹³ XXXIII. 2. 3. 4. ¹⁴ Si q. Salichus ad V. Vn. E. ¹⁵ bannitus 4. B. ¹⁶ m. de ingenuitate aut de hereditate tantum f. V. Vn. E. ¹⁷ Si 1. ¹⁸ misserunt 1. ¹⁹ ita 1. 3. manitio 2. bannitio 4. ²⁰ i. Beneficium quidem contradicatur ei donec ipse veniat et iustitiam fecerit aut missus eius aliquando. V. Vn. E. ²¹ eum 1. ²² parochia 1. ²³ fatiant 1. ²⁴ LVIII. 2. XVII. 3. ²⁵ ita 1. 2. agnitionem corr. agnationem 4. agnationem 3. ²⁶ cartularis 2. cartularius 3. 4. ²⁷ septem 4. B. ²⁸ deest 1. ²⁹ i. Et sic iuret. Sic Amb. et rel. codd. Langob. ³⁰ dicat. Hæc sacramenta sint de minoribus placitis. V. Vn. E. ³¹ reliqua desunt in 2. 3. 4. Si auctor venerit, et rem interciatam recipere noluerit, campo contendat vel cruce. V. Vn. E. (v. supra cap. 8.) Note Tironianæ codicis 1. in tabula adiecta exprimuntur.

NOTÆ.

^a Id est, cespaticum.

^b Id est, domino suo.

tremum illum servum, postquam dominos suos illos pueros occisit¹, in foveam quandam proiecit. Et indicatum est, ut illum qui novem annos habuit, tri-

plici weregildo componat; alium vero qui undecim annos habuit, dupliciter; servum, quem mordritum, tripliciter; et bannum nostrum ad omnia.

VARIANTES LECTIONES.

¹ occisit, manu posteriore d superposito.

CAPITULARE DE EXERCITU PROMOVENDO.

Constitutio hæc, primo ab Heroldo in additione ad leges Langobardorum capite 3, pag. 320, publici juris facta, a Baluzio anno 811 adscripta est, quod in capitulari Bononiensi cujus notas chronologicas ad annum 812 referebat, ejus mentio fieri videretur. Sed cum jam in capitulari anni 803 cap. 6, edicti cujusdam de exercitu promovendo mentio fiat, in quo de brunis nihil adhuc constitutum sit, quod in constitutionem nostram quadrat, anno 803 anteriorem esse constat. Ascripsi eam igitur anno 803, cum nec ipso nec proxime antecedenti Carolus expeditionem per se fecerit, sed domi remanens legatos suos in hostes miserit, quod cum capitulis capitularis hujus 8 et 9 optime congruit. Editio nostra nititur auctoritate Codicis, unde et Heroldus legem excerpsisse videtur, Weissenaugiensis sæculi x, a viro cl. et arduo studiorum nostrorum promotore D. Maier jurisconsulto Eslingensi in usus nostros cum editis collato.

BREVIS CAPITULORUM QUAM MISSI DOMINICI HABERE DEBENT AD EXERCITUM PROMOVENDUM.

B catus episcopi atque abbatis.

1. Ut^a omnis liber homo qui quatuor mansos vestitos de proprio suo sive de alicuius beneficio habet, ipse se praparet, et per se in hostem pergat, sive cum seniore suo si senior eius perrexerit, sive cum comite suo. Qui vero tres mansos de proprio habuerit, huic adiungatur qui¹ unum mansum habeat, et det illi adiutorium ut ille pro ambobus possit. Qui autem duos habet de proprio tantum, iungatur illi alter qui similiter duos mansos habeat, et unus ex eis, altero illum adiuvante, pergat in hostem. Qui etiam tantum unum mansum de proprio habet, adiungantur ei tres qui similiter habeant, et dent ei adiutorium, et ille pergat tantum; tres vero qui illi adiutorium dederunt, domi remaneant.

2. Volumus^b atque iubemus, ut idem missi nostri diligenter inquirent, qui anno praeterito de hoste bannito remansissent, super illam ordinationem quam modo superius comprehenso de liberis et pauperioribus hominibus fieri iussimus; et quicumque fuerit inventus, qui nec parem suum ad hostem suum faciendum secundum nostram iussionem adiuvit neque perrexit, haribannum nostrum pleniter rewadiet, et de solvendo illo secundum legem fidem faciat.

3. Quod^c si forte talis homo inventus fuerit qui dicat, quod iussione comitis vel vicarii aut centenarii sui, hoc de quo² ipse semetipsum praeparare debeat, eidem comiti vel vicario aut centenario vel quibuslibet hominibus eorum dedisset, et propter hoc illud demississet iter, et missi nostri hoc ita verum esse investigare potuerint, is per cuius iussionem ille remansit, bannum nostrum rewadiet atque persolvat, sive sit comes, sive vicarius³, sive advo-

4. De^d hominibus comitum casatis. Isti sunt excipiendi, et bannum rewadiare^e non iubeantur: duo qui dimissi fuerunt cum uxore illius, et alii duo qui propter ministerium eius custodiendum, et servitium nostrum faciendum remanere iussi sunt. In qua causa modo praecipimus, ut quanta ministeria unusquisque comes habuerit, totiens duos homines ad ea custodienda domi dimittat, praeter illos duos quos cum uxore sua. Ceteros vero omnes secum pleniter habeat, vel si ipse domi remanserit, cum illo qui pro eo in hostem proficiscitur, dirigantur^f. Episcopus vero vel abbas duo tantum de casatis et laicis hominibus suis domi dimittant.

5. De^e hominibus nostris et episcoporum^g et abbatum, qui vel beneficia, vel talia propria habent, ut ex eis secundum iussionem in hostem bene possunt pergere, exceptis his quos eis secum domi remanere permisimus. Si aliqui inventi fuerint, qui vel pretio se redemissent, vel dominis^h suis permittentibus domi remansissent, bannum nostrum, sicut superius dictum est, rewadiantⁱ, et fidem faciant ac persolvant. Domini vero eorum, qui eos domi remanere permiserint^j, vel ministeriales eorum, qui ab eis precium acceperunt, similiter bannum nostrum rewadiant^k, et fidem faciant, usque dum nobis nuntiatum fuerit.

6. Volumus ut missi nostri diligenter inquirent in quibus locis hoc factum sit, quod ad nos pervenit^l, quod quidam homines postquam secundum nostram iussionem sociis suis qui in hostem perrexerunt, de stipendia sua adiutorium fecerunt, iubente comite vel ministerialibus eius propter se redimendum pretium dederunt, ut eis domi remanere licuisset, cum

VARIANTES LECTIONES

¹ deest 1. ² ita correxi; codex et Heroldus hoc quoque legunt. ³ siue vicarius bis scriptum in codice. ⁴ rewadiare 1. ⁵ dirigatur 1. ⁶ domibus 1. ⁷ vox in codice et apud Heroldum desiderata, et a Baluzio restituta. ⁸ permiserit 1. ⁹ rewadiant 1. ¹⁰ pertinet 1.

NOTÆ.

^a Cf. 807, c. 1, 2.

^b Cf. 811, Octobr., cap. 1.

^c Cf. 811, Oct., c. 9.

^d Cf. 811, Oct., cap. 9.

^e Cf. idem.

illi in hostem ire non deberent, quia iam sociis suis constitutum a nobis adiutorium dederunt: hoc fiat investigatum et nobis nuntiatum.

7. Volumus ^a ut isti missi nostri qui hac legatione fungi debent, ab his hominibus coniectum accipiant qui in hostem pergere debuerunt et non perrexerunt. Similiter et a comite vel vicario vel centenario, qui ad hoc consenserunt ut domi remansissent; necnon et ab omnibus praedictum coniectum accipiant, qui anno praeterito constitutam a nobis exercitalis itineris iussionem irritam fecerunt.

8. Istius capitularii exemplaria quatuor volumus

^a Cf. 811, Oct., c. 9.

^b Cf. 811, Oct., c. 7.

A ut scribantur, et unum habeant missi nostri, alterum comes in cuius ministeriis haec facienda sunt, ut aliter non faciant neque missus noster neque comes, nisi sicut a nobis capitulis ordinatum est. Tertium habeant missi nostri qui super exercitum nostrum constituendi sunt. Quartum habeat cancellarius noster.

9. Volumus ^b ut homines fidelium nostrorum, quos nobiscum ad servitium nostrum domi reservare iussimus, in exercitum ire non compellantur; sed et ipsi ^c domi remaneant vel in servitio domitorum suorum. Neque haribannum rewadiare iubeantur illi homines qui anno praeterito nobiscum fuerunt.

NOTÆ.

^c Remansionem id vocat Eginhardus in epist. 17 ad Rhabanum abbatem Fuldensem scribens. BALUZ.

CAPITULA ALIA ADDENDA.

Capitula a Baluzio ex Codicibus Palatino bibliothecae Vaticanae et S. Vincentii Mettensis primum edita, ope I Codicis regii Parisiensis inter Supplementa latina n. 75 signati recognovi.

ALIA CAPITULA ADDENDA SUNT, EA QUAE NUPER AUDITA ET COMPERTA HABEMUS.

1. De clericis et laicis qui chrisma ad aliquam nimitatem dant et accipiunt. Si quis presbyter aut diaconus dare aut accipere praesumpserit, gradum amittat. Ceteri clerici et ^a nonnanes disciplinam corporalem et carceris custodiam sustineant. Laici qui acceperint, aut alicui dederint, manum perdant.

2. De negotio super omnia praecipendum est, ut nullus audeat in nocte negotiare in vasa aurea et argentea, mancipia, gemmas, caballos, animalia, excepto vivanda et fodro, quod iter agentibus necessaria sunt, sed in die coram omnibus et coram testibus unusquisque suum negotium exerceat.

3. Reliqua capitula quae in anteriore ¹ capitulari scripta sunt, tam de venundatione annonae, et de reliquis iustitiis, et de restauratione ecclesiarum, et de pace, et de fugitivis, et de singulis quibusque causis, omnia ita observentur ^b.

12. [Supra, col. 263, c. 5.] Nemini liceat servum suum propter dampnum a se dimittere; sed iuxta qualitatem culpae dominus eius pro ipso servo respondeat, aut componat quicquid ille fecit usque ad super plenam leudem liberi hominis. Quicquid super hoc fuerit, in regis iudicio ² esse videtur.

13. Si inventus fuerit quis cartam falsam fecisse aut falsum testimonium dixisse, manum perdat ³ aut redimat.

14. Ut homo liber peccato imminente, quod absit,

B patrem aut matrem, avunculum vel nepotem interfecerit, hereditatem propriam amittat. Et si quis mechatus fuerit matrem, sororem, amitam, aut neptam, similiter hereditatem perdat.

15. Ut homines fiscalini sive coloni aut servi in alienum dominium commorantes, a priore domino requisiti, non aliter eisdem concedantur, nisi ad priorem locum ubi prius visus fuit mansisse, illuc revertatur, et ibi diligenter inquiratur de statu ipsius cum cognatione eius. Hoc a nobis praeeptum est omnibus cognitum facere.

16. [801, 14.] Ut infra regna Christo propitio nostra omnibus iterantibus nullus hospitium denegat, mansionem et focum tantum. Similiter pastum nullus contendere faciat, excepto pratum et messem.

C 17. [801, 15.] Ut liberi homines nullum obsequium comitibus faciant, nec vicariis, neque in prato, neque in messe, neque in aratura aut vinea, et coniectum nullum vel residuum eis resolvant; excepto servitio quod ad regem pertinet, et ad heribannitores, vel his qui legationem ducunt.

18 ⁴. [Supra, col. 262, c. 3.] Ut ubicumque inveniuntur vicarii aliquid mali consentientes vel facientes, ipsos eicere et meliores ponere iubemus.

19. [C. 4.] Ut comites et vicarii eorum legem sciant, ut ante eos iniuste neminem quis iudicare possit, vel ipsam legem mutare.

20. [C. 2.] Ut quicumque in dona regia ^c caballos

VARIANTES LECTIONES

¹ anteriore 1. ² ita correxi, inregauditio cod. et edd. ³ p. et a. 1. ⁴ cohaeret anteriori capiti 1.

NOTÆ.

^a Haec non habentur in Codice Palatino et videntur esse superflua. BALUZ.

^b Hic in Codice 1 sequitur: *Sciendum est quod in quibusdam libellis legis Salicae*, etc., tota recapitulatio solidorum in editis legi Salicae subjecta; qua quidem resecta, Baluzius scripsit: Hic desunt capitula octo.

^c Qui ideo *dona regia* vocantur quia tum moris

D erat equos offerre regibus, at pluribus ostendit Carolus Dufresnius in Observationibus ad Joinvillam, pag. 155. Praeeptum Ludovici Pii pro ecclesia Brivatensi: ^a Nemini cuilibet obsequium pro praedictis rebus fecissent, nisi tantum ad partem regis annuatim caballum unum cum scuto et lancea presentassent. ^b BALUZ.

praesentaverit, in unumquemque a suum nomen scriptum habeat.

21. Ut qui oratorium consecratum habet, vel habere voluerit, per consilium episcopi de suis propriis rebus ibidem largiatur, ut propterea illi vici canonici non sint neglecti.

22^a. [C. 1.] Ut nullus homo praesumat teloneum

VARIANTES LECTIONES.

^a Cum praecedente capite cohaeret 1. ^a praetereunt?

NOTÆ.

^a Sic in cereis quos ad sepulcrum sanctæ Radegundis post mortem ejus obtulerunt sanctimoniales,

A in ullo loco accipere, nisi ubi antiquitus pontes constructi sunt, et ubi navigia praecurrunt ^a, et antiqua videtur esse consuetudo. [Col. 264, l. 59.] Similiter nec rodaticum neque pulveraticum ullus accipere praesumat; quia qui hoc facere temptaverit, bannum dominicum omnimodis componere debet.

^a Singulae suis cereis nomina sua inscripserant, ut est in ejus Vita scripta a Bandomina. BALUZ.

CAPITULA MISSO CUIDAM DATA.

Capitula hæc ex capp. 5 et 6, ad interrogationem missi cujusdam dominici data, ope Codicis regii Parisiensis inter Suppl. latina n. 75 recognovi. Edita erant primum a Baluzio ex Codicibus Palatino bibliothecæ Vaticanæ et Sancti Vincentii Mettensis.

1. Continebatur namque in primo capitulo, utrum ubi colonam servus cuiuslibet uxorem acceperit, infantes illorum pertinere deberent ad illam colonam, an ad illum. Considera enim, si proprius servus tuus alterius propriam ancillam sibi sociaverit, aut alterius servus proprius tuam propriam ancillam uxorem acceperit, ad quem ex vobis eorum procreatio pertinere debeat, et taliter de istis fac, quia non est amplius nisi liber et servus.

2. De secundo unde me interrogasti, si comes de notitia solidum unum accipere deberet, et scabinii sive cancellarius. Lege Romanam legem, et sicut ibi inveneris, exinde facias. Si autem ad Salicam pertinent legem, et ibi minime repereris quid exinde facere debeas, ad placitum nostrum generale exinde interrogare facias.

3. Continebatur quippe in tercio capitulo, de his qui per falsos testes libertatem consequuntur, quid ex his facere deberes interrogasti. Nos vero ubique vobis praecepimus ut nequaquam cum falso testimonio ullus se potuisset liberare de servitio. Et si secundum legis ordinem se liberare potuerit, liber permaneat. Si vero cum falsis testibus, nequaquam illi consentias.

4. In quarto namque capitulo declarabat de his qui prima, secunda, tertia vice ^a manni, ad vestram praesentiam venire nolunt. Similiter de ipsis praecepimus, quid ex his facere deberet.

5. In quinto autem capitulo referebatur de episcopis, abbatibus, vel ceteris nostris hominibus qui ad placitum vestrum venire contempserint. Illos vero per bannum nostrum ad placitum vestrum bannire faciatis. Et qui tunc venire contempserint, eorum

R nomina annotata ad placitum nostrum generale nobis repraesentantes.

6. In sexto autem capitulo scriptum erat de pontibus antiquis constitutis, vel de ^b illicitis theloneis. Unde praecepimus, ut ubicumque antiqua consuetudo fuit theloneum accipiendi, theloneum legitimum accipiant. Nam et hoc antea vobis ore proprio iniunximus, et nequaquam intellexistis.

7. In septimo autem capitulo, ubi referebatur qualiter post querelas dominorum servi eorum cartas ostendant, et ipsi servi, a scabineis sententia accepta, eas veras esse comprobare debeant; nequaquam hoc volumus quod servus suam cartam propriam probare debeat; sed dominus qui ipsum servum quaerit, ipse, si poterit, ipsam cartam falsam deprehendat.

8. In octavo capitulo referebatur de servis qui Francas feminas accipiant, et postea illorum domini eis cartas faciunt eo tenore, ut si aliqua procreatio filiorum aut filiarum ex ipsis orta fuerit, liberi permaneant; et nesciunt, sicut scripsisti, utrum habere debeant, an non. Deinde volumus, ut si ille homo servo aut ancillae cartam in sua praesentia fecerit, et ille vel illa qui cartam libertatis habere debet praesentes fuerint, ipsa carta stabilis permaneat. Sed qui post discessum domini sui ortus fuerit, in servitio permaneat. Et illae cartae quae a quibusdam dominis his factae fuerint qui necdum nati esse noscuntur, sed post eorum discessum nati fuerint, nullum optineant effectum, nec per easdem cartas liberi esse valeant.

NOTÆ.

^a Cod. Palat., admoniti. BALUZ.

^b Hæc vox non exstat in Codice Palatino. Id.

CAPITULA A MISSIS DOMINICIS EDITA.

Capitulare a Baluzio editum ex veteri Codice ms. Sancti Vincentii Mettensis, ope Codicis 1 bibl. regie Parisiensis inter Suppl. latina n. 75 recognovi.

1. In primis de banno domni imperatoris et regis, A quem per semetipsum consuetus est bannire, id est, de ^a mundoburde aecclesiarum, viduarum, orfanorum, et de minus potentum personarum, atque ^b de raptu, et de exercitali placito instituto, ut hi qui ista irrumperint, bannum dominicum omnimodis componant.

2. De decimis et nonis, atque iustitia aecclesiarum Dei, ut studeatis dare et facere sicut lex est.

3. Qui beneficium domni imperatoris et aecclesiarum Dei habet, nihil exinde ducat in suam hereditatem, ut ipsum beneficium destruat.

4. Nullus homo alterius clericum aut hominem recipiat in sua potestate.

5. Ut nullus latronem habeat in sua potestate, nec celet.

6. Ut nullus se praesumat periurare, aut falsum testimonium dicere.

7. Ut nullus contra rectum iudicium audeat indicare quicquam.

8. Ut nullus praesumat nocere eum qui rectum imperatoris ¹ dixerit.

9. Ut nullus praesumat alium sine lege opprimere, vel aliquid mali agere.

10. Nullus homo praesumat aliter vendere, aut emere, vel mensurare, nisi sicut dominus imperator mandatum habet.

11. Ut diem dominicum cum omni diligentia custodiat, sicut lex est, vel sicut dominus imperator mandatum habet.

12. Nullus fidelitatem quam promissam habet domino imperatori infrangat; aut qui infractam habet, non consentiat ².

B 13. Nec non etiam de istis causis paganis ³ quod aliqui observant, ut nullus faciat, nec consentiat facientem ⁴.

VARIANTES LECTIONES.

¹ impr. 1. ² ita 1. corr. consentiatur ei, ut ed. ³ paganis adiecto c. 1. ita 1. corr. facienti, ut ed.

NOTÆ.

^a Mundoburde Cor.; mundoburgio 1, mundoburgio B.

^b Voces de raptu inserui, cum in Codicibus Pari-

siensi et in editione utraque Baluziana desiderentur.

CAPITULARE AD ^a SALZ (An. 803, ætate).

Textum hujus capitularis ex 1 Codice b.b.l. Vaticanæ inter Palatinos n. 289 signato, sec. ix, cujus in fol. primo legitur, collato 2 Codice bibl. regie Paris. inter Suppl. latina n. 75, restitui. Et in Codice quidam Palatino nullam inscriptionem præfert, cum in Parisiensi In quarto anno ad Salz legatur. Eadem habebantur in Codice unde Sirmondus Tomo II Concil. Gallie, p. 252, legem hanc primus publici juris fecit, illeque et ipse et Baluzius eam anno 804 assignandam duxerunt. Monendum tamen restat, Carolum non eo anno, sed præcedenti, 805, in palatio Salz in Franconia commoratum fuisse; eoque hoc capitulare ætati anni 805 ascribendum, aut annum ejus plane in incerto relinquendum esse. Subjicimus, quæ in Codicibus istis proxime sequuntur, ex codice Palatino capitulare metropolitani cujusdam fortasse in synodo quadam promulgatum, ad fidem vero Codicis Parisiensis capitula data presbyteris, a Sirmondo et Baluzio opæ Codicum Remensis et Vaticani quondam vulgata.

1. Ut ecclesias Dei bene constructæ et restauratæ fiant, et episcopi unusquisque infra suam parochiam exinde bonam habeat providentiam, tam

C de officio et luminaria, quamque et de reliqua restauratione.

2. De decimis ubi antiquitus uerunt ^b eccle-

NOTÆ.

^a Palatium regium in Germania ad Salam fluvium. Duos istius nominis fluvios habet Germania, unum qui in Albiam influat, alium qui in Mœnum. De posteriori sermo hic est. Constat enim ex Annalibus Eginhardi Carolum Magnum anno 790, relicta Wormatia, per Mœnum fluvium ad Salz palatium suum in Germania juxta Salam fluvium constructum, navigasse. Præterea in Annalibus Metensibus et Fuldensibus scriptum est Ludovicum Pium, paulo ante quam moreretur, ad Salz villam regiam (quam iidem Annales Fuldenses ad annum 897 vocant *curtem quæ dicitur Salz*) reversum, cum illic egrotare cœpisset, per Mœnum fluvium navigio ad Franconofurd, inde post paucos dies in insulam quamdam Rheni fluminis prope Ingilnheim delatum fuisse. Situm palatii istius indicat poëta Saxonicus, cujus ævo etiamnum exstabat, ad annum 790, ubi de Carolo Magno loquens, ait :

Est aggressus iter Mœnum navale per annem,
Ascenditque per hunc, donec prope mœnia venit
Magna palatinæ sedis Salt nomine dic a.
Nascenti vicina Sale; nam fluminis hujus
Rivus adhuc modicus hæc ipsa palatia cingit,
Vix raucum oer saxa cieus resonantia mormur.

BALUZ.

^b Ecclesiæ in quibus publicum baptisterium erat, ut legitur in capite septimo synodi quæ apud

Vernum nata est sub rege Pipino. Autprandus, rex Longobardorum, in præcepto pro Lupertiano episcopo Aretino, quod a Jacobo Buralio editum est in historia episcoporum Aretinorum pag. 25 : « Causa quæ vertebatur inter te et Donatum episcopum civitatis Senensis de Ecclesiis sanctorum Dei in quibus baptisma consuetudo est faciendi. » Quæ baptisteria vocantur in præcepto Caroli Magni et in litteris Ambrosii majoris domus sub Liutprando apud eundem Buralium. Eædem tituli baptismales dicuntur a Floardo lib. ii, historia Remensis cap. 49, pag. 261, in editione Colvenerii. Ecclesiæ itaque illæ dicebantur baptismales, ut ab aliis distinguerentur quæ baptisteria non habebant. Verissimam enim puto Josephi vicecomitis observationem, qui putat unicam tantum ecclesiam baptismalem in unaquaque civitate fuisse vetustis temporibus, ad quam omnes baptizandi convenire tenebantur; ut patet etiam ex vetusta narratione quæ exstat apud Chiffletium parte ii Vesontionis cap. 26, pag. 165. Quod non solum in civitatibus, sed etiam in vicis obtinuisse colligitur ex Canone 48 synodi Meldensis, et ex veteri charta Patriciacensi edita a Perardo in Monumentis historiæ Burgundicæ, pag. 42. « Proclamantis quod non debent episcopalem receptionem facere apud sanctum Marcellinum, quæ Capella est, non vicus publicus. » Burchardus

siae ¹ baptismales, et devotio facta fuit, iuxta quod episcopus ipsis parrochiae ordinaverit, omnimodis ² fiant donatae. Et si per donationes regum, aut caeterorum Deum timentium honorum hominum, ad episcopia seu monasteria aliquas res delegatus ³ sunt, et ex ipsis rebus antiquitus ad ipsas ecclesias prio-

res decimas datas fuerunt, ipsa antiqua donatio vel devotio firma et stabilis omnino permaneat, et ipsas res ubi delegatas esse videntur permaneant. Tamen, ut *supra* diximus, decimas de ipsis rebus qui eas possidere videtur persolvat.

VARIANTES LECTIONES

¹ ecclesiales 1. ² ita 1. ³ ita 1.

NOTÆ.

confirmat lib. III, cap. 22, ex quodam Concilio Aquisgranensi, si vera fides: « Plures baptismales ecclesie in una terminatione esse non possunt, sed una tantummodo cum subditis capellis. » Gratianus 16, q. 1, cap. 55, citat ex concilio Toletano. Capellarum antiquitus subjectarum ecclesiis mentio est in capite secundo epistolæ Hincmari ad clerum et plebem Laudunensem, quæ exstat infra inter Formulas promotionum episcopatum, tit. 18. In capellis illis, quæ etiam oratoria dicuntur veteribus synodis et Patribus, baptisterium fieri non licebat. Testis erit Gregorius Magnus lib. II, inductione 10, epist. 9 ad episcopum Ariminensem, ubi loquens de oratorio quod Theometha construxerat intra civitatem Ariminensem, ait: « Prædictum oratorium absque missis publicis solemniter consecrabis, ita ut in eodem loco nec futuris temporibus baptisterium construatur, nec presbyterum constituas cardinalem. Eadem de alio quo iam oratorio in civitate Neapolitana statuuntur, lib. VIII, indiet. 3, epist. 3, sanctum Gregorium exscripsit postea Zacharias Papa in responso 15 ad Capitula Pippini per Ardobanum missa. Imo qui ad oratoria illa sive capellas per annum conveniebant, ter in anno ad matrem Ecclesiam venire tenebantur, ut pluribus conciliis sanctum est. Diu viguit hæc sancta institutio, nimirum usque ad sæculum Christi undecimum. Habemus nos litteras Pibonis, episcopi Tullensis, datas anno 1079, in quibus legitur « Ecclesiam de Munz antiquitus capellam de Blano exstitisse, hominesque apud eandem villam de Munz commorantes ter in anno, videlicet in Pascha, Pentecosten, et Natale Domini ex consuetudine apud matrem suam Ecclesiam de Blano convenire et debitas oblationes presbytero de Blano ibidem persolvere. » Liberati tum ab hac lege sunt homines de Munz, quibus præterea Pibo baptisterium et liberam sepulturam concessit. Poterat sane Pibo istud facere, ut observatum est a Gratiano in loco paulo ante laudato. Sed necessarius erat cleri consensus. Hoc ius episcopale noverat Augustinus Valerius cardinalis Veronensis, qui in annotationibus ad Constitutiones synodales Matthei Giberti, episcopi Veronensis, ita scribit pag. 296: « Ex quibus verbis colligi potest non omnibus parochialibus ecclesiis datam esse facultatem fontis baptismalis. Quam rem confirmare videtur usus multarum parochialium, in quibus non sunt fontes baptismales. Et ideo ut omnem ambiguitatem tollamus, decernimus ut non liceat cuiquam curato ipsius constitutionis vigore pro libito suæ voluntatis fontem erigere baptismalem, nisi prius mandato et licentia speciali obtenta a nobis. Si secus factum fuerit, fons ipse fuuditus omnino destruat, et parochus ille mulctetur arbitrio nostro. » Lege Caroli Magni (quæ exstat in capite sequenti istius Capitularis et in Capitulari primo anni 825, cap. 19), decime villarum in quibus novæ ecclesie constitutæ erant pertinebant ad antiquiores ecclesias intra quarum limites istæ continebantur. Sanctum id ipsum reperitur in libro secundo Capitularium cap. 56, 47, et lib. 5, cap. 97, itemque in decreto Leonis IV, quod a Gratiano refertur 16, q. 1, cap. 45, *De decimis*. Unde concludit Gratianus decimas tantummodo baptismalibus ecclesiis dandas esse. Ad quæ verba addit Glossa decimas semper baptismalibus ecclesiis solvendas esse, et non capellis. Apud Giraldum Cambrensem in Descriptione Cambrie, cap. 18, legitur

Britannos decimæ magnæ duas partes Ecclesiis baptismalibus, tertiam episcopi diocesanis dare consuevisse. Afferam autem insignem locum Amulonis archiepiscopi Lugdunensis, in quo dignitatem et auctoritatem Ecclesiarum baptismalium verbis minime obscuris explicat. Hæc sunt ejus verba ex epistola ad Theoboldum episcopum Lingonensem: « Unaqueque plebs in parochiis et ecclesiis quibus attributa est quietâ consistat, atque ad ea sanctuaria ubi sacrum baptismum accipit, ubi corpus et sanguinem Domini percipit, ubi missarum solemniam audire consuevit, ubi a sacerdote suo poenitentiam de reatu, visitationem in infirmitate, sepulturam in morte consequitur, ubi etiam decimas et primitias suas offerre præcipitur, ubi filios suos baptismatis gratia initiari gratulatur, ubi verbum Dei assidue audit, et agenda ac non agenda cognoscit, illuc, inquam, vota et oblationes suas alacriter perferat. » In Chartulario Ecclesiæ Vicennensis reperi, in synodo habita ab Alexandro archiepiscopo anno 907, iudicatum fuisse secundum Barnardum abbatem sancti Mauricii, qui contendeat decimas capellæ sancti Severi, quæ constructa erat intra limites ecclesiæ sancti Primi de Tausiaco, ad Ecclesiam Tausiacensem pertinere debere. Ludovicus tamen Pius constituit in Capitulari anni 816, cap. 12, ut decimæ de villis novis conferantur ad ecclesias in eis noviter constitutas. Sed præter decimas, dos etiam a fundatoribus requirebatur, ut dictum est in notis ad Reginonem cap. 545. Exstant in veteri Chartulario Ecclesiæ Brivatensis litteræ Adalardi episcopi Arvernensis datæ anno 906, in quibus post narratam dotem ecclesiæ noviter constructæ in villa Blaneda, addit ut illa matri Ecclesiæ Arvernorum debitum obsequium, ut cæteræ capellæ similes ejus, persolvat. Item litteræ Arnaldi episcopi Arvernensis datæ anno 925, de consecratione et dote ecclesiæ de Caneto, in quibus legitur illum dedicasse eandem capellam specie septima mensis novissimi, et statuisset ut quandiu Joannes fundator advixerit, eandem capellam teneat. Sed ut ad baptismales ecclesias revertamur, eadem vocabantur plebes, ut dicitur ad Capitula Caroli Calvi. Dicebantur etiam oracula, ut in capitulis Pippini Regis Italiæ excerptis e Codice legis Longobardorum cap. 16, et in præcepto Caroli III imp. pro ecclesia Pergamensis, quod a R. P. Celestino capucino editum est lib. XXII Historiæ Pergamensis, pag. 599. Cum itaque magna esset ecclesiarum istiusmodi dignitas ac reverentia, merito Carolus Magnus edixit in Capitulari anni 795, cap. 2, ne eas laici homines teneant, id est, ne in beneficium tribuantur laicis. Quod in capitulari ejusdem Pippini sancitum est cap. 15. Atamen in Chartulario prioratus de Paredo reperio ecclesiam sancti Benigni, quæ et cæmeterium, et sepulturam, et baptisterium habebat, diu possessum a laicis fuisse beneficiario jure, donec qui eam possidebant, monasterio de Paredo reddiderunt tempore Hugonis prioris. Hinc etiam ecclesiarum baptismalium dignitas colligitur quod cum in reliquis sufficeret unus presbyter, in istis necessarius erat unus diaconus cum presbytero. Istud reperi in vetustis capitulis ex Codicibus Vaticano et Casinensi descriptis a Sirmondo, quorum octavum sic habet: *Ut nulla ecclesia cujuslibet dioceseos ubi baptismum fit presbyter absque diacono esse reperiat.* BALUZ.

3. ^a Quicumque voluerit in sua proprietate ecclesiam aedificare, una cum consensu et voluntate episcopi, in cuius parrochia fuerit, licentiam habeat. Veruntamen omnino praevidendum est, ut alias ecclesias antiquiores propter hanc occasionem nullatenus earum iustitiam aut decimam perdant, sed semper ad antiquiores ecclesias persolvantur.

4. Unusquisque episcopus in sua parrochia secundum canonicam institutionem presbyteros ordinare faciat.

5. Ut nullus in monasterio puellarum vel ancillarum Dei intrare praesumat; nec presbiter, nec diaconus, nec subdiaconus, vel clericus, aut laicus, nisi tantummodo presbyter missa celebrandum tempore oportuno ingradatur, salva necessitate monasterii secundum canonicam institutionem, et iuxta quod episcopus ipsius parrochiae ibidem ordinaverit.

¹ ita 1. cf. cap. 6.

^a Regino caput istud retulit ex Capitularibus; Burchardus, pro more suo, ex Concilio Wormatiensi,

A Presbyter autem missa celebrata statim exeat.

6. Quicumque filiam suam, aut neptam, vel parentam Deo omnipotenti offerre voluerit, licentiam habeat. Si non autem, domui infantes suos nutriet, et non aliam infra monasterio mittere nutriendi gratia presumat, nisi qui de firmiter in ipso loco in Dei servitio perseverare voluerit, vel secundum instituta sanctorum patrum seu canonicam auctoritatem.

7. Omnino prohibemus, ut nullus masculum filium, aut nepotem, vel parentum ¹ suum, in monasterio puellarum aut nutriendum commendare praesumat, nec quisquam illum suscipere audeat.

8. Ut nullus ex clericali ordine, sacerdotes videlicet, aut alii clerici, neque laicus, brunias aut alii arma infra monasterio puellarum commendare praesumat, ne quisquam recipere audeat, excepto si in aelimosyna datum fuerit.

VARIANTES LECTIONES.

NOTÆ.

verbis Capitularis in alia mutatis, ne fraus cuiquam suboleret. BALUZ.

CAPITULARE METROPOLITANI CUIUSDAM IN SYNODO PROPOSITUM.

ITEM ALIA.

Cap. 1. Deo gratias agere, quod Deus nos sanos congregavit in unum ¹.

2. Ut fiat oratio pro domno imperatore et filiis eius et cuncto populo christiano.

3. Si aliquis ex vobis aliquam causam habet nobis dicendam, quam ipse per se non potuit emendare.

4. Ut unusquisque episcopus ammoneat presbite-

¹ unum coa.

ros et clericos in sua parrochia, ut secundum canones agant et vivant.

5. Ut episcopi et abbates qui monachos habent, illos regant et doceant secundum regulam sancti Benedicti.

6. ¹ fl

Ut orent pro me peccatore, sicut eorum est voluntas.

VARIANTES LECTIONES.

^a CAPITULA DATA PRESBYTERIS.

Ammonere vos cupio, fratres et filii mei, ut ista pauca capitula, quae hinc scripta sunt, intentius audiat.

1. Imprimis, ut sacerdos Dei de divina Scriptura doctus sit, et fidem Trinitatis recte credat, et alios doceat, et suum officium bene possit implere.

2. Ut totum psalterium memoriter teneat.

3. Ut signaculum et baptisterium memoriter teneat.

4. Ut de canonibus doctus sit, et suum penitentiale bene sciat.

5. Ut cantum et compotum sciat.

6. Ut nullus sacerdos feminas secum habitare permittat, excepto matrem, sororem, vel amitam.

7. Ut presbyteri in tabernis bibere non praesumant.

8. Ut nullus avariciam sectetur; non sit superbus, non ebriosus, non vinolentus, nec somnolentus.

9. Ut nullus praesumatur in cena Domini ieiunium solvere.

10. Ut nullus baptizare praesumat, nisi in pascha et pentecosten, excepto infirmo.

11. Ut nullus presbyter, nec diaconus, nec cleri-

NOTÆ.

^a Haec capitula non sunt integra, sed brevitaria duntaxat capitulorum. Non opus est ire per singula capita, quae variis in locis capitularium descripta sunt. Sufficiet hic annotare caput tertium, quod in libris Capitulorum non exstat, reperiri integrum in tomo nono Spicilegii Dacheriani pag. 64, inter Capitula quae Bonifacio archiepiscopo tribuuntur, quam-

vis illius non sint. Sic ergo ibi legitur: « Ut unusquisque episcopus in sua parrochia diligenter discutiatur suos presbyteros, et faciat ut illorum signacula et baptisteria bene faciant. [Leg. sciant] et edoceant presbyteros quid in illo baptisterio unumquodque verbum vel sententia per se significet. » BALUZ.

cus, chrisma alicui dare praesumat a pro aliqua necessitate. Qui si hoc fecerit, degradetur.

12. Ut nullus presbyter ad synodum contempnat

A venire. Quod si aliter facere praesumpserit, coactus veniat, et secundum canones iudicetur.

NOTÆ.

a Id est, sub pretextu medicinae vel cuiuslibet rei, ut legitur in additione III, cap. 99, ex concilio Arelatensi IV, cap. 18, vel sub pretextu medicinae vel maleficii, ut in libro quinto Capitularium, cap. 143, ex concilio Moguntiaco, cap. 27. Interdum etiam chrisma usurpabant ad tegenda flagitia, quod persua-

sum haberent criminosos chrismae unctos aut potatos nequaquam ullo examine deprehendi posse, ut docet canon vigesimus concilii Turonensis habiti anno 815. Vide Capitula Bonifacio archiepiscopo tributa, cap. 5. BALUZ.

CAPITULA LEGI BAIORIORUM ADDITA (An. 803, Sept. vel Nov.).

In ordinanda Bajoaria anno 788 penitus subacta Carolus ter majus temporis spatium consumpsit, annis scilicet 788, 792 et 795, atque 805. Quorum cuinam capitula ad legem Bajoariorum addita assignanda sint, haud facile dixeris; et M. Welserus anno 788, Cointius an. 792, Baluzius vero annis 788 et 806 attribuit, ea post imperii divisionem anno 806 repetita ratus. Ambigentibus vero nobis, imperatoris vocabulum litem dirimere visum est, in Codicibus recentioribus quidem omissum, ut in antiquissimis omnibus, unde illi descripti sunt, propositum. Ad manus autem fuerunt: 1 C. bibl. regiae Parisiensis n. 4417 in-fol. saec. IX vel X, in-4°, collectionem canonum penitentialium, leges Alamannorum et Ansegisum continens, in quo ut in Tegerenseensi legi Alamannorum submittitur; 5 C. olim Chiemensis, postea D. Lipperti, jam Cimel. IV. 5 c. saec. XII, in-8° maj., ubi legem Bajoariorum et decretum Tassilonis excipit. Liber hic, ut cl. Foringer observat, ex Cod. Tegerenseensi, adhibito fortasse alio quodam, proflus, fons est Codicis sex i. 6 olim civitatis Augustanae m. saec. XII, in-8°, leges Bajoariorum continentis. Ex quo H. Canisius, Welseri apographum nactus, post Chronicon Victoris Tununnensis, Ingolstadii, an. 1600, in-4°, et Welserus, in libro v Rerum Boicarum, Augustae Vind., an. 1602, Editiones suas paraverunt.

Capitula ¹ quae ad legem Baioriorum ² domnus Carolus serenissimus ³ imperator ⁴ addere iussit, ut ⁵ bannum ⁶ ipsius quislibet ⁷ inruperit ⁸ componere debeat.

1. Ut ecclesia⁹, viduae, orfani, vel minus potentes pacem rectam habeant. Et ubicunque fuerit infractum, sexaginta¹⁰ solidis componatur.

2. Ut raptum¹¹ vel vis¹² per collecta hominum et incendia infra patria¹³ nemo facere praesumat. Et qui hoc commiserit, sexaginta solidos in bannum nostrum componat¹⁴.

3. Similiter et ¹⁵ qui iussionem regiam in hoste¹⁶ bannitus inruperit¹⁷.

Haec¹⁸ octo¹⁹ capitula in assiduitate^a; reliqua autem reservata sunt regibus, ut ipsi potestatem habeant nominativae demandare unde²⁰ exire debent. C

VARIANTES LECTIONES.

¹ cartula 1. ² bauariorum 2. ad l. h. desunt 3. 4. 5. 6. ³ deest 2. ⁴ deest 5. 6. ⁵ et 1. ut si 2. ⁶ pannum 5. 5. 6. pannum corr. bannum 4. ita et infra cap. 2. 5. ⁷ in hislibet 1. quilibet Til. ⁸ irrumperet 4. irrupere 5. inruperet 5. 6. inruperit Til. ⁹ ecclesiae 4. ¹⁰ XLX 49. 2. XL 4. ¹¹ raptam 1. ¹² vim 2. 4. 5. 6. ¹³ patriam 2. 4. 5. 6. Til. ¹⁴ commiserint sexaginta solidos componant 2. ¹⁵ deest 2. ¹⁶ hostem 4. 5. 6. ¹⁷ inruperit 5. 4. Til. ¹⁸ Haec usque debent desunt apud Welsorum et apud Til. et Baluzium hoc loco. Tilius tamen et Baluzius sententiam in fine totius capitularis scripserunt, contra auctoritatem codicum omnium. ¹⁹ numerus iam deletus in codice 5. deest in 5. 6. ²⁰ inde 5. 5. 6. ²¹ derinalibus 2. dinerialibus 5. 5. 6. ita, corr. deneralibus 4. ²² deest 5. 5. 6. ²³ i. a. desunt 1. ²⁴ deest 4. ²⁵ Qui vero per Til. ²⁶ e. cum XL 5. 6. ²⁷ receptum 2. ²⁸ cum 5. 4. 5. 6. ²⁹ praescribendum 1. ³⁰ deducat Til.

NOTÆ.

a I. e., assidue, in quocunque casu, servanda sunt; de sequentibus vero regum (i. e., regis qui pro tempore fuerit) sententia in singulis casibus querenda est. Baluzius voces regibus ut ipsi p. habeant ad filios

D Caroli anno 806 regni haeredes institutos refert; sed cum Bajoaria uni tantum eorum, Pippino Italiae regi obveniret, ex Baluzii quoque sententia pluralem pro singulari positum esse patet.

CAPITULARE BAIORICUM (An. 803, Sept. vel Nov.).

Carolus a palatio Saltz digressus mense Augusto in Bajoariam venit ibique exercitus e Pannonia reditum praestolaturus per tres menses resedit. Quo tempore in metropoli ejus provinciae Ratibona praecipue commemoratus esse videtur, quanquam et mense Octobri Saltzburgensis urbis situsque ejus miranda inspexit. Tunc etiam capitula de partibus Bajoariae condita fuisse videri possunt. Baluzius, nescio qua ratione

ductus, ea anno 806 ascripsit. Editio nostra Codici unico 1 quem in bibliotheca Caesarea Vindobonensi in catalogo juris canonici, numero 128 signatum, evolvi, membr. in-8° majore saeculi ix inmittitur; paucis tamen vocibus ex Benedicto suppletis. Baluzii editio aut ex eodem fonte, aut ex Benedicti libro secundo fluxit ¹.

Primus omnium iubendum est, [ut habeant²] aec- **A** 6. De rebus propriis, ut ante missos, comites seu-
clesiae earum iustitias, tam in vita illorum qui ha-
bitant in ipsis aecclésiis, quamque in pecuniis et
substantiis eorum.

2. Ut omnes episcopi potestative secundum regu-
lam canonicam doceant, et regant eorum ministeria,
tam in monasteriis virorum quamque et puellarum,
vel in forensi presbiteris, seu reliquo populo Dei.

5. Ut viduae, orfani et minus potentes sub Dei defen-
sione et nostro mundeburdo pacem habeant, et eo-
rum iustitia [adquirant³].

4. Ut episcopi cum comitibus stent, et comites cum
episcopis, ut uterque pleniter⁴ suum ministerium
peragere possint.

5. Ut latrones, vel homicidae, seu adulteri, vel in-
cestuosi, sub magna restrictione [et correctione⁵] **B**
sint correpti secundum eoa⁶ Baiuvariorum vel lege.

judices nostros veniant⁷, et ibi accipiant finitivam
sententiam. Et ut in antea nullus praesumat rebus al-
terius proindere; nisi magis suam causam quaerat
ante iudices nostros, ut diximus, et ibi recipiat quod
iustum est.

7. Ut si aliquis voluerit dicere quod iuste ei non
iudicetur, tunc in praesentia nostra venient. Aliter
vero non se praesumat in praesentia nostra venire
pro alterius iustitiam dilatandam.

8. Quod non amplius de illis iustitiis missi nostri
ad praesens modo faciunt, nisi de temporibus Tassi-
lonis seu Liutpergae, excepto illis⁸ qui ad fidem avi
et genitoris nostrae vel ad nos venerunt.

9. Ut marca nostra, secundum quod ordinatum vel
scaritum⁹ habemus, custodiant una cum missis no-
stris.

VARIANTES LECTIONES.

¹ Baluzius inscripsit: *Et haec missi nostri ante nativitatem Domini omnibus cognita faciant; quod deest in*
1. v. infra an. 806. Capitula missis data. ² *deest 1.* ³ *deest 1.* ⁴ *leniter 1.* ⁵ *et c. deest 1.* ⁶ *cuvam ed.*
⁷ *v. ii qui hoc egerunt Bened. II, 251.* ⁸ *illic 1.* ⁹ *sancitum ed.*

CAPITULARE DE LATRONIBUS (An. circ. 804).

Constitutionem hanc hucusque ineditam exscripsi ex Cod. regio Parisiensi 4404 membr., in folio, saec. ix,
cujus ultima in pagina legitur. Data est ante annum 805, teste cap. 21 capitularis ejus anni, ubi de ea ser-
monem fieri patet.

Capitulare qualiter missi nostri de latronibus
agere debent.

1. Ut ubicumque eos repererint¹ diligenter inqui-
rant, et cum descriptione² examinant, ut nec hic
superfluum faciant ubi ita non oportet, nec praeter-
mittant quod facere debent.

2. Si latro de liberis personis fuerit hortus, post-
quam reprobatus fuerit inventus secundum antiquam
consuetudinem iudicetur. Si vero dictus fuerit latro
et non fuerit comprahensus, qui eum conprobare
voluerit secundum legem adprobare faciat; et si quis-
libet per aliquam iram aliquem dixerit latronem, si
hoc conprobare non potuerit, non credatur³ eis; et
si ipse qui famosus est hoc iurare potuerit aut ad
iudicium exire, quaecumque melius videtur, et plena
fuerit discussio de illo facta, sine disciplina nihil pa-

C tiatur, inter dumtaxat si hoc facere voluerit quae
diximus.

3. Si per sacramentum qui se exsedoniare⁴ vo-
luerit et fuerit aliquis qui contra eum contendere
vellit, retrahat alius manum de super altare antequam
iuratores sui iurent, et exeant in campum cum fu-
stibus: et si latro victus fuerit, componat omnia un-
decumque reprobatus factus fuerit, nisi forte eveniat
ut dignus sit morte. Et si alius victus fuerit qui con-
tra eum innocentem surrexerit, sciat se mendacium
dixisset, et quicquid iudicaverint hoc sustineat.

4. De liberis hominibus et ecclesiasticis aut fisca-
liniis ubicumque reprobi inventus fuerit, secundum
legem de iudicetur, et antequam⁵ per bonorum homi-
num liberorum testimonium bonam famam haben-
D tium reprobentur.

VARIANTES LECTIONES.

¹ *reperint cod.* ² *i. e. discretionem.* ³ *credat c.* ⁴ *i. e. exidoneare.* ⁵ *i. e. antea.*

CAPITULA ECCLESIASTICA (An. circ. 804).

Duo haec capitula in Codice bibl. regie Monacensis olim Augustano a viro cl. Foringer exscripta mecum-
que communicata, anno huic assignanda censui, quod anni superioris mandatum de oratione dominica et
symbolo fidei discendis in eis renovetur. In Codice Ansegisi, intra indicem et textum libri tertii, manu an-
tiqua leguntur inserta.

1. Episcopus in cuius parochia aliquis consistens
aliquid iniuste fecerit, semel et bis, et tercio si ne-
cesse, vocabit illum sua admonitione per suum nun-

tium canonice ad emendationem sive compositionem
et ad penitentiam, ut Deo et ecclesiae quam lesit sa-
tisfaciat. Si autem desocerit atque contempserit eius

admonitionem et saluberrimam invitationem, feriat illum pastorali virga, hoc est sententia excommunicationis, et a communione sanctae ecclesiae omniumque christianorum sit separatus usque ad congruam satisfactionem et dignam emendationem. Quam excommunicationem ¹ debet isdem episcopus seniori illius notam facere ², et omnibus coepiscopis, ne eum recipiant usque ad dignam satisfactionem.

2. Symbolum et orationem dominicam vel signa-

culum omnes discere constringantur. Et si quis ea nunc non teneat, aut vapulet, aut ieiunet de omni potu excepto aqua, usque dum haec pleniter valeat. Et qui ista consentire noluerit, ad nostram praesentiam dirigatur. Feminae vero aut flagellis aut ieiuniis ³ constringantur. Quod missi ⁴ nostri cum episcopis praevideant ut ita perficiatur; et comites similiter adjuvant episcopis, si gratiam nostram velint habere, ad hoc constringere populum ut ista discant.

VARIANTES LECTIONES

¹ excommunicationem c. ² fecere c. ³ ieiuniis c. ⁴ iussi. c.

CAPITULARE AQUISGRANENSE (An. 805, vere, Aquis.).

Ineditum hucusque ex Cod. bibl. reg. Paris. n. 4995, saec. ix, fol. 55 et 54 exscripsi, assignavique anno 805, quo et Carolus rex, imperatoris aequivocus, a patre cum exercitu in Bohemiam missus est, et ex capitulari proxime sequente fames valida exstitit ^a. Capitula igitur haec missis reliquisque qui Carolum regem sequi non iussi fuerant proceribus, quae generaliter nota facerent, commissa sunt.

Item alia capitula domni imperatoris.

Capitula quae volumus, ut episcopi abbates et comites qui modo ad casam redeunt, per singula loca eorum nota faciant et observare studeant, tam infra eorum parochias et missaticos, seu ministeria ¹ eorum convicinantium, qui in exercitu simul cum equivocho nostro perrexerunt.

1. Ut indigentibus adjuvare studeant de annona, ita ut famis periculum non pereant.

2. Ut medio mense Augusto cum excaritis hominibus ad nos esse debeant, si antea iussio nostra ad eos non pervenerit ² pro aliqua necessitate.

3. Ut omnes praeparati sint ad Dei servitium, et ad nostram utilitatem, quando quidem missus aut epistola nostra venerit, ut statim nobiscum venire faciat.

B 4. Si alicui de illis hominibus qui in exercitu exire valeant, una cum dilecto filio nostro Karolo esse videntur, aliquis ad casam male fecerit, aut in uxore aut in domo, aut in aliis quibuscumque causis, ut ipsi malefactores comprehensi, et in cippo et in carcere faciant missi, et sub custodia salvi usque dum ad casam remeaverint ³ contra quos ⁴ illa mala fuerit perpetrata.

5. De latronibus et malefactoribus habeant providentiam quantum melius possunt, una cum missis illorum qui in exercitu sunt.

6. Ut per civitates monasteria virorum et puellarum commonere faciant, ut omnes pie et caste Dei servitio certent vivere, et eorum pauperes et familias iuxta possibilitatem nutrire faciant.

C

VARIANTES LECTIONES.

¹ misteria c. ² pervenerint c. ³ remeaeuauerint c. ⁴ deest in c.

NOTÆ.

^a Anno 808, quo tertiam Carolus rex expeditionem fecit, de fame non legitur; anno 806 idem rex non ex placito, sed postea tandem, cum exercitu missus est.

CAPITULARE DUPLEX IN THEODONIS VILLA PROMULGATUM (An. 805, Dec.).

Magni momenti edictum in conventu ad Theodonis villam, ubi imperator mensibus Novembri et Decembri anni 805 et Januario ac Febuario sequentibus morabatur, promulgatum, primum ab Amerpachio ex Codice Tegernseensi, deinde a Sirmondo et Baluzio vulgatum est. Quorum quidem neutri tanta quanta nobis subsidia ad manus fuerunt; scilicet præter Codices quibus capitularia Langobardica exhibentur, sancti Pauli, Chisianum, Cavensem, Ambrosianum, Florentinum, Londinensem, Vindobonensem, Veronensem, et editiones Muratorii et Baluzii: 1. C. bibl. regie Paris., n. 4629, saec. ix. 1 b. C. bibl. ducalis Guelferbytanae Gudianus, saec. ix. 2. C. bibl. reg. Paris. inter Suppl. Lat., n. 303 signatus, saec. ix. 2 b. C. bibl. ejusdem n. 4628 A, qui ex superiore descriptus esse videtur, saec. x. 3. C. bibl. ducalis Guelferbytanae Augustaeus, saec. ix. 4. C. bibl. regie Parisiensis, n. 4995, saec. ix. 4 b. C. bibl. reg. Monacensis, olim Tegernseensis, saec. x. 5. C. bibl. ducalis Guelferbytanae Blankenburgensis saec. x. 6. C. bibl. ducalis Gothanae, saec. xi. 7. C. bibl. regie Parisiensis inter Supplementa Latina, n. 75, insignis, saec. x, quocumque Codices sancti Vincentii Mettensis, Vaticanus et Navarricus a Sirmondo et Baluzio adhibiti consentiunt. Cæterum Baluzius et Codd. Corbionensi et Parisiensi (nostro 2) usus est. In fine excerptum hujus capitularis duplex, alterum Jesse episcopo Ambianensi, misso dominico, datum atque primum a Baluzio ex Codice Paris. 4626, saec. x vulgatum, nuncque denuo auctoritate ejusdem Codicis recognitum, alterum alii cuidam misso datum necdum vulgatum ex Codice bibl. reg. Paris. 4628, membr., saec. ix, vel x, subjicimus. Quæ vero Baluzius pro altera secundæ partis Editione sistit, non alia est quam lectio Codicis 7 et Mettensis.

AD TEOTONEM VILLAM FUIT DATUM IN ANNO 5 IMPERII ANTE NATALE DOMINI 1.

CAPITULA INFRA AECCLSIAM ².*Baluzius ita habet.*

1. De lectionibus. . Ut lectiones in ecclesia distincte legantur.
2. De cantu ³. 2. Ut cantus discatur, et secundum ordinem et morem Romanae ecclesiae fiat : et ut ^b cantores de Mettis revertantur.
3. De scribis ⁴. 5. De scribis ut vitiose non scribant. Ut unusquisque episcopus et abbas et singuli comites suum notarium habeant.
4. De notariis. 4. De cæteris disciplinis ecclesiae, ut secundum canones vel regulam fiant.
5. De diversis disciplinis ⁵. 5. De compoto, ut veraciter discant omnes. De medicinali arte ut infantes hanc discere mittantur.
6. De compoto. 6. De ecclesiis sine honore manentibus, absque officiis et luminariis; et de his qui decimas sumunt ⁶, et de ecclesiis non curant; et de altaribus, ut non superflua sint in ecclesiis.
7. ^a De medicinali arte. 7. De nuper venientibus ad monasterium, ut primo discant regulam antequam foras mittantur ad ministeria, et quod non vadant ad iudicia secularia.
8. De aecclsiis sine honore manentibus, absque officiis et luminariis; et de his qui decimas sumunt ⁶, et de aecclsiis non curant; et de altaribus, ut non superflua sint in aecclsiis.
9. De iis qui seculum relinquunt propter servitium domini, ut tunc neutrum faciunt : ut unum e duobus eligant, aut pleniter secundum canonicam, aut secundum regularem constitutionem vivere debeant, aut servitium domini faciant.

A 9. De laicis noviter conversis, ne antequam suam legem pleniter vivendo discant, ad alia ⁸ negotia mittantur.

10. De derelinquentibus seculum ; unum e duobus elegant, ut pleniter secundum canonicam, aut secundum regularem institutionem vivere debeant.

11. De servis propriis vel ancillis, ut non amplius tundantur vel velentur nisi secundum mensuram, et ubi ⁹ satis fiat, et villae non sint desolatae.

12. De congregationibus superfluis, ut nullatenus fiant, sed tantos congreget quantis consilium ¹⁰ dare potest.

13. ¹¹ De his qui non fiunt secundum regulam pulsati, ut ¹² deinceps emendentur ¹³ et pulsent secundum regulam.

B 14. Ut infantulae aetatis puellae non velentur, antequam illi elegere sciant quid velint ¹⁴, salva canonica auctoritate ¹⁵.

15. Ut laici ¹⁶ non sint praepositi monachorum infra monasteria, nec archidiaconi sint laici.

16. De incestuosos, ut canonicae examinentur, et nec propter alicuius amicitiam quidam relaxentur, quidam vero constringantur.

COMMUNITER AECCLSIAE ET POPULI ¹⁷.

1. De pace. Ut omnes qui per aliqua scelera ei rebelles sunt, constringantur.

2. De iustitiis aecclsiarum Dei, viduarum, orphanorum, et pupillorum ¹⁸, ut in publicis iudiciis non dispiciantur clamantes ¹⁹, sed diligenter audiantur.

C 3. De iustitiis regalibus ²⁰, ut pleniter fiant inquisitiones.

4. De hoc si evenerit fames, clades, pestilentia, inaequalitas aeris, vel alia qualiscumque tribulatio, ut non expectetur edictum nostrum, sed statim depraecetur Dei misericordia. Et ²¹ in praesenti anno de famis inopia, ut suos quisque adjuvet prout potest, et suam annonam non nimis care vendat. Et ne foris imperium nostrum ²² vendatur aliquid alimoniae.

5. De armis infra patria non portandis, id est,

VARIANTES LECTIONES.

¹ haec inscriptio habetur in codd. 7. et S. Vincentii Mettensis; coa. 4 navet : Incipit tertius capitularis; codex 5 : Capitulare dominicum datum anno Domini 806 ad Theodonis villam anno imperii Karoli 6. Titulum n. Item Karoli de causis ecclesiasticis. ² ita 1. 2. 2 b. 3. 4. 4 b. 5. 6. 7. in nonnullis prima vox deest. ³ c. ut discatur, et ut cantores de Mettis revertantur 7. ⁴ s. quod vitiose non scribant 2. 2 b. 5. 7. s. ut non vitiose scribant 4 b. ⁵ de d. d. discendis 7. de cæteris disciplinis 4 b. ⁶ ita 1. 4. absument 4 b. adsumunt 2. assumunt 2 b. ⁷ Caput hoc Baluzius ex cod. Corbionense et Benedicto II. 260 exscripsit. ⁸ a linea 1. ⁹ ut et ibi 4 b. ¹⁰ subsidium 5. ¹¹ inter K. M. Langob. c. 144. Mur. ¹² ut non d. 4. ¹³ reliqua capitis omittunt 2. 2 b. 5. 5. ¹⁴ velint, et ut pulsentur s. e. sententia et a. edd. ¹⁵ auctoritate, id est ante xxv annos, excepto metu mortis aut raptus V. Vn. E. adiecto in V. posteriori manu, nisi cum sensu parentum; quod et E. habet. ¹⁶ superadscripto nec clerici 1. ¹⁷ ita 1. 4. ad omnes generaliter 2. 2 b. 5. 7. item Karoli generaliter ad omnes 5, item capitulare 6. ¹⁸ cod. 7. hic incisione facta duo capita numerat. ¹⁹ audientes 1. 1 b. 4. ²⁰ ita 2. 5. 4 b. 5. 6. et Ausgisis i domni imperatoris 1. 4. cf. infra cap. 10 et 15. ²¹ hic in cod. 7. caput aliud incipit. ²² deest 1. 4.

NOTÆ.

^a In Codice quo usus est Amerbachius legebatur simpliciter de medicinali. Quo etiam modo legitur in veteri Exemplari Parisiensi. BALUZ.

^b Vide vitam Caroli Magni ab incerto auctore

D scriptam, cap. 8, et Monachum Sangallensem, lib. 1, cap. 11. Vita Alcuini de Sigulfo presbytero agens, ait cum Metas civitatem causa cantus directum fuisse. BALUZ.

scutis et lanceis et loriceis. Et si fidosus sit, discutatur tunc quis e duobus contrarius sit ut pacati sint; et distringantur ad pacem, etiamsi noluerint. Et si aliter pacificare nolunt, adducantur in nostram praesentiam. Et si aliquis post pacificationem alterum occiderit, componat illum ¹, et manum quam periuravit ² perdat, et insuper bannum dominicum solvat. [Et ut servi lanceas non portent, et qui inventus fuerit post bannum, hasta frangatur in dorso eius ³.]

6. (*Supra*, col. 263.) De armatura in exercitu, sicut iam antea in alio capitulare commendavimus, ita servetur. Et insuper omnis homo de duodecim mansus bruneam habeat. Qui vero bruniam habens et eam secum non tulerit, omne beneficium cum brunia pariter perdat.

7. De negotiatoribus qui partibus Sclavorum et Avarorum pergunt, quousque procederae cum suis ⁴ negotiis debeant, id est partibus Saxoniae usque ad Bardaenowic ⁵ a, ubi praevideat Hredi ⁶; et ad Schelza ⁷ b, ubi Madalgaudus ⁸ praevideat; et ad Magaloburg praevideat Aito ⁹. Et ad Espesfurt ¹⁰ c praevideat Madalgaudus et ad Halazstat ¹¹, d praevideat item Madalgaudus ¹². Ad Foracheim ¹³ e, et ad Breemberg ¹⁴, et ad Ragenisburg praevideat Audulfus ¹⁵, et ad Lauriacum ¹⁶ f Warnarius ¹⁷. Et ut arma et brunias non ducant ad venundandum. Quod si inventi fuerint portantes, ut omnis substantia eorum auferatur ab eis, dimidia quidem pars partibus palatii, alia vero medietas inter ¹⁸ missum et inventorem dividatur.

8. De clamatoribus vel causedicis qui nec iudicium scabinorum adquirecere nec blasphemare volunt, antiqua consuetudo servetur, id est ut in custodia recludantur donec unum e duobus fatiant. Et si ad palatium pro hac re postea reclamaverint, et litteras detulerint, non quidem eis credatur, nec tamen in carcere ponantur; sed cum custodia et cum ipsis litteris pariter ad palatium nostrum remittantur, ut ibi discutiantur sicut dignum est ¹⁹.

. De iuramento, ut nulli alteri per sacramentum

A fidelitas promittatur, nisi nobis et unicuique proprio seniore ad ²⁰ nostram utilitatem et sui senioris; excepto his sacramentis quae iuste secundum legem alteri ab altero debentur ²¹. Et infantis qui antea non potuerunt propter iuvenalem aetatem iurare, modo fidelitatem nobis ²² repromittant.

10. De conspirationibus vero quicumque facere praesumserit, et sacramento quacumque conspirationem firmaverint, ut triplici ratione iudicentur. Primo, ut ubicumque aliquid malum per hoc perpetratum fuit, auctores facti interficiantur; adiutores vero eorum singuli alter ab altero flagellantur, et nares sibi invicem praecedant. Ubi vero nihil mali perpetratum est, similiter quidem inter se flagellantur, et capillos sibi vicissim detundant. Si vero per dextras aliqua conspiratio firmata fuerit, si liberi sunt, aut iurent cum idoneis iuratoribus hoc pro malum non fecisse, aut si facere non potuerint, suam legem componant; si vero servi sunt, flagellentur. Et ut de caetero in regno ²³ nostro nulla huiusmodi conspiratio fiat, nec per sacramentum nec sine sacramento.

11. De periuriis, ut caveantur, et non admittantur testes ad iuramentum antequam discentiantur. Et si aliter discuti non possint, separentur ab invicem, et singulariter inquirantur. Et non solum accusatorem liceat testes eligere, absente suo causatore ²⁴. Et omnino nullus, nisi sciimus, ad iuramentum vel ad testimonium admittatur. Et ille qui ad testimonium adducitur, si refutatur, dicat ille qui eum refutat et probet, quare illum recipere nolet. Et de ipso pago, non de altero, testes elegantur, nisi forte longius extra comitatum causa sit inquirenda. Et si quis convictus fuerit periuri, manum ²⁵ perdat, aut redimat.

12. De advocatis, id est, ut pravi advocati, vicedomini, vicarii, et centenarii tollantur, et tales eligantur quales et sciant ²⁶. et velint iuste causas discernere et terminare. Et si comes pravus inventus fuerit nobis nuntiatur.

VARIANTES LECTIONES

¹ i. si se defendendo fecerit, si vero aliter omnem substantiam suam amittat, et *Vn. Est.* ² per quam iuravit absque ulla redemptione p. s. et *Bened.* 4, 247, II, 271. ³ ita 5 et *Bened.* II, cc. ⁴ deest 1. 4 b. ⁵ bardaenouio 1. bardenui 2. bardanuuih 2 b. bardenuuih 3. bardouuih 4. bardenuuih 5. partemnuuih 4 b 6. ⁶ redi 1. heredi 4. arethi 5. heretus 4 b. ⁷ sedzela 1. schzela 1 b. hereditaskaesla 2. hredi et ad sclesla 2 b. skaesla 3. (*deest* 4.) kesla 5. skerha 6. schesla *Bal.* skesla 4 b. ⁸ madalgaus 2. madalgoz *Bal.* ⁹ baito 2. hatto 2 b. atto 4. 5. hatto 3. 6. *Bal.* ¹⁰ herpesfur 1. erpsifurt 2. 3. herbisfurt 1 b. erpesford 2 b. alpesfrud 4. hernesfurt 5. ferpsesfur 6. ¹¹ alarastat 1. aletat 1 b. halazstat 2. 3. alazstat 2 b. halastat 4. chalazstat 5. alugestat 6. aluesstat 4 b. ¹² et ad h. p. i. M. *desunt in editis.* ¹³ forabeam 1. forachim 4. furcham 1 b. forachmirin 2 b. foramheim 4 b. ¹⁴ breberg 1. breembereg 1 b. berebereg 2 b. ¹⁵ aotolfus 5. ¹⁶ lauriago 1 b. lauricium 5. ¹⁷ werinheri 4 b. ¹⁸ i. comitem et inventorem diuidatur et inter iudictum missum 7. ¹⁹ et si indiculum portat de curte, non mittatur in carcerem, sed sub custodia cum ipso indiculo mittatur ad curtem 7. ²⁰ s. et 1. 4. ²¹ *reliqua capitis desunt* 1. 1 b. 4. 4 b. 6. *codex* 4. *tamen in fine capitularis haec addit*: De his qui tunc infantes fuerunt, ut alii qui non iuraverunt, fidelitatem domini imperatoris et suos infantes modo iurent. *Vide infra*, col. 290 *Excerptum codicis* 4628 cap. 6. ²² *vocem recepi ex cod. S. Pauli.* ²³ imperio 1. riano 2 3. regno 2 b. 4. 4 b. 5. 6. et *cod. S. Pauli* et *Bened.* 4, 251. II. 276. V. *supra* cap. 3, et *infra* cap. 45. ²⁴ accusatore 1. 4 b. 2 b. V. M. ²⁵ Perdat manum si se sciente fecerit aut redimat, id est widrigild tribuat si nesciens fecit. V. V. *Vn. E.* ²⁶ e. qui bene sciant C. S. Pauli.

NOTAE

^a Bardowick.

^b Schesel in ducatu Luneburg.

^c Erfurt.

^d Prope Bambergam.

^e Forchheim.

^f Lorch prope Ens.

13. De teloneis placet nobis, ut antiqua et iusta a telonea a negotiatoribus exigantur, tam de pontibus, quam et de navigiis seu mercatis. Nova vero seu iniusta, ubi vel funes tenduntur, vel cum navibus sub pontibus transitur, seu et his similia, in quibus nulum adiutorium iterantibus praestatur, ut non exigantur. Similiter etiam nec de his qui sine negotiandi causa substantiam suam de una domo sua ad aliam ducunt, aut ad palatium, aut in exercitum. Si ¹ quid vero fuerit unde dubitetur, ad proximum placitum nostrum quod cum ipsis missis habituri sumus, interrogetur.

14. De fugitivis clericis sive laicis, vel etiam feminis, sicut iam in alio capitulare praecepimus (*Supra*, col. 257, c. 2), ita servetur.

15. De liberis ² hominibus ³ qui ad servitium Dei se tradere volunt, ut prius hoc non fatiant quam a nobis licentiam ⁴ postulent. Hoc ideo, quia audivimus aliquos ex illis non tam causa devotionis, quam exercitu seu alia functione regali fugiendo, quosdam vero cupiditatis causa ab his qui res illorum concupescunt, circumventos audivimus, et hoc ideo fieri prohibemus.

16. De oppressione pauperum liberorum hominum, ut non fiant a potentioribus per aliquod malum ingenium contra iustitiam oppressi, ita ut coacti res eorum vendant aut tradant. Ideo haec et supra et hic de liberis hominibus diximus, ne forte parentes contra iustitiam fiant exhereditati, et regale obsequium minuat, et ipsi heredes propter indigentiam mendici vel latrones seu malefactores efficiantur. Et at saepius non fiant manniti ad placita ⁵, nisi sicut in alio capitulare praecepimus (*Supra*, col. 245, c. 14, 246, c. 21, 261, c. 20), ita servetur.

17. De ecclesiis seu sanctis noviter sine auctoritate inventis, nisi episcopo probante ⁷ minime venerentur: salva etiam de hoc et de omnibus ecclesiis canonica auctoritate.

18 ⁸. De falsis monetis, quia in multis locis contra iustitiam et contra edictum fiunt, volumus ut nullo alio loco moneta sit, nisi in palatio nostro, nisi forte iterum a nobis aliter fuerit ordinatum. Illi ⁹ tamen denarii qui modo monetati sunt, si pensantes et meri fuerint, habeantur.

19. De heribanno ¹⁰ volumus, ut missi nostri hoc anno ¹¹ fideliter exactare debeant absque ullius personae gratia, blanditiis, seu terrore, secundum iussionem nostram; id est, ut de homine habente libras sex in auro, in argento, bruneis, acramento, pannis

integris ¹², caballis, boves, vaccis, vel alio peculio, et uxores vel infantes non fiant dispoliati pro hac re de eorum vestimentis, accipiant ¹³ legitimum heribannum, id est libras tres. Qui vero non habuerint amplius in suprascripto praecepto valente nisi libras tres, solidi triginta ab eo exigantur, id est, libra et dimidia ¹⁴. Qui autem non habuerit amplius nisi duas libras, solidi decem. Si vero una habuerit, solidi quinque, ita ut iterum se valeat praeparare a Dei servitium et nostram utilitatem. Et nostri missi caveant et diligenter inquirent, ne per aliquod malum ingenium subtrahant nostram iustitiam, alteri tradendo aut commendando.

20. Census regalis undecumque legitime exiebat, volumus ut inde solvatur, sive de propria persona hominis, sive de rebus.

21. De latronibus, sicut iam antea in alio ^a capitulare commendavimus, ita maneat.

22. De liberis hominibus qui uxores fiscalinas regias, et feminis liberis quae homines similiter fiscalinos regios accipiunt, ut non de hereditate parentum vel de qua causa sua quaerenda, nec de testimonio pro hac re abiciantur; sed talis etiam nobis in hac causa honor servetur, qualis et antecessoribus nostris regibus vel imperatoribus servatus esse cognoscitur ¹⁵.

Codex 5 ita pergit :

23. Volumus, et ita missis nostris mandare praecepimus, ut in aeclesiis libri canonici veraces habeantur, sicut iam in alio capitulare (*Supra*, col. 257, c. 7) saepius mandavimus.

24. Ut laici symbolum et orationem dominicam pleniter discant. Comites quoque et centenarii et ceteri nobiles viri legem suam pleniter discant, sicut in alio loco decretum est (*Supra*, col. 262, c. 4, 249, c. 11). Praecipimus autem missis nostris, ut ea quae a multis iam annis per capitularios nostros in toto regno nostro mandavimus agere, discere, observare, vel in consuetudine habere, ut haec omnia nunc diligenter inquirent, et omnino innovare ad servitium Dei et ad utilitatem nostram, vel ad omnium christianorum hominum profectum innovare studeant, et quantum Domino donante prevalent, ad perfectum usque perducant; et nobis omnino annuntient, quis inde certamen bonum hoc adimplere habuisset, ut a Deo et a nobis gratum habeat. Qui autem neglegens inde fuerit, talem disciplinam percipiat, qualem talis sit contemptor percipere dignus, ita ut ceteri metum habeant amplius.

VARIANTES LECTIONES.

¹ Haec omissa in Ansegiso. ² diversis C. S. Pauli. ³ h. non coniugatis V. Vn. E. ⁴ deest 1. 1 b. 4. ⁵ p. si vero coniugati sunt ut vir et uxor, non fiat hoc sine consensu episcopi, V. Vn. E. ⁶ ad p. deest 1. 1 b. 4. ⁷ probati 1. ⁸ caput deest 1 b. ⁹ Haec desunt in Ansegiso. ¹⁰ agrebanno 4. haribanno 3. aribanno 6. heribanno 1 b. arianno C. S. Pauli. ¹¹ deest C. S. P. Ansegis III. 14 et Bened. 1. 258. II. 285. ¹² deest in codd. A. V. Vn. E. Mur. ¹³ accipiat 1 b. 4. 5. ¹⁴ id e. l. et d. adest in 1. 1 b. 4. 4 b. et C. S. P. deest in reliquis. ¹⁵ cognoscitur. Deo gracias 4b. Sequuntur ibi capp. 13. 14. et 15. synodi Rhispacensis; eadem in Gothano (fortasse et in Mutinensi ubi cap. 25 legitur. v. Murat. c. 165) pro continuatione Capitularis habita, numeris XXIII. XXIII. XXV. praefixis subiiciuntur.

NOTAE.

* Vide capitulare de latronibus, supra col. 279.

^a *Excarsu capituli domno imperatoris Karoli, quem*
^b *lesse episcopus ex ordinatione ipsius augusti se-*
cum detulit ad omnibus hominibus notum facien-
dum.

Cap. 1. De laicis noviter conversis, ne antequam suam legem pleniter vivendo discant, ad alia negotia mittantur.

2. Ut laici non sint praepositi monachorum in monasterio, ne archidiaconi sint laici.

3. De iustitiis ecclesiarum Dei, viduarum, orphanorum, pupillorum, ut in publicis iudiciis non dispiciantur audientes, sed diligenter audiantur.

4. De iustitiis domni imperatoris, ut pleniter fiant inquisitae.

5. De hoc si evenit fames, clades, pestilentia, inaequalitas aeris, vel alia qualiscumque tribulatio, ut non expectetur aedictum nostrum, sed statim deprecetur Dei misericordia. Et in praesenti anno de famis inopia, ut suos adiuvet prout potest, et suam annonam non nimis care vendat. Et ne foras imperium vendatur aliquid alimonia.

6. De armis infra patria non portandis, id est, scutis, et lanceis, et loriceis. Et si fardosus sit, discutiatur tunc quis e duobus con rarius sit ut pagati sint, et distringantur ad pacem, etiamsi noluerint. Et si aliter pacificare nolunt, adducantur in nostram praesentiam. Et si aliquis post pacificationem alterum occiderit, componat illum, et manum quam periuravit perdat, et insuper bannum dominicum.

7. De armatura in exercitu, sicut iam antea in alio capitulare commendavimus ita servetur. Et insuper omnis homo duodecim mansis bruniam habeat. Qui vero bruniam habens, et eam secum non tulerit, omnem beneficium cum brunia pariter perdat.

8. De clamatoribus vel causedicis qui iudicium scabiniorum adquiescere, blasphemare volunt, antiqua consuetudo servetur, id est, ut in custodia recludantur donec unum ac duobus faciant. Et si ad palatium pro hac re postea reclamaverint, et litteris detulerint, nunquam eis credatur, nec tamen in carcere ponatur, sed cum custodia et cum ipsis litteris ad palatium nostrum remittantur, ut ibi discutiantur sicut dignum est.

9. De iuramento, ut nulli alteri per sacramentum fidelitas permittatur, nisi nobis et unicuique proprio seniori ad nostram utilitatem et sui senioris. Excepto his sacramentis quae iuste secundum legem alteri ab altero debetur.

10. De conspiracyonibus vero, quicunque facere praesumpserint, et sacramento quacunque conspiracyone firmaverint, ut triplici ratione iudicentur. Primo, ubicunque aliquod malum perpetratum fuit, auctores facii interficiantur. Auditores vero eorum singuli alteri ab altero flagellantur, et nares sibi in-

A *Excerptum capitularis misso cuidam dominico datum.*

Cap. 1. de iustitiis regalibus, ut pleniter fiant inquisitiones.

2. De hoc si evenit fames, clades aut inaequalitas aeris, vel alia qualiscumque tribulatio, ut non expectetur edictum nostrum, sed statim deprecetur Dei misericordia. Et in praesente annum de famis inopia, ut unusquisque adiuvet prout potest, et suam annonam non nimis caro vindat. Et ne foris imperium nostrum vendatur alimonia.

5. De armis infra patriam non portentur, id est, sentis et lanceis et luricas. Si fardosus qui sis, discutiatur tunc quis e duobus quis contrarius sit ut pacati fiant, et distringatur ad pacem etiamsi noluerint. Et si aliter pacificare nolunt, adducantur in nostram praesentiam. Et si alicuius potest pacificationem alteram occidit componat illum, et manum quam periuret perdat, et insuper bannum dominicum solvat.

4. De armatura in exercitu sicut antea in alio capitulare commendavimus ita servetur. Et insuper omnis homo de duodecim mansis bruniam habeat. Qui vero bruniam habens et secum non tulerit, omnis beneficium L. cum brunia perdet.

5. De clamatoribus vel causedicis qui iudicium scabiniorum adquiescere nec blasphemare volunt, antiqua consuetudo servetur, id est, ut in custodia recludatur nec unum e duobus fiant. Et si ad palatium pro hac re reclamaverint, et litteris detulerint, nunquid est eis credatur, nec tamen eum in carcere ponatur, sed cum custodia et ipsis litteris pariter ad palatium nostrum remittantur, ut ibi discutiantur ut dignum est.

6. De iuramento, ut nulli alteri per sacramentum fidelitas promittatur, nisi nobis et unicuique proprio seniori ad nostram utilitatem et sui senioris, excepto his sacramentis quae iuste secundum legem alteri ab altero debet; et infantes qui antea non potuerunt propter juvenilem aetatem iurare, modo fideliter repromittant.

NOTAE.

^a Sic tunc dicebant pro *excerptum*. Glossarium vetus in codice 1197 biblioth. regie, *excerpta, excarspa*. Vet. Cod. Eccl. Lugd. litteris Saxonis scriptus:

« Excarspum ex libro sancti Hieronymi presbyteri in explanatione Esaie prophete. » Item ibid. « Excarspum ex libro B. Gregorii pape in Hiezechiel propheta. » Vet. Martyrolog. ms. : « Explicit Mar. excarspum. » In fronte Cod. Theodos. haec leguntur in vet. Cod. ms. amplissimi viri Hieron. Bignonii : « Sub tempore Alarici regis Gothorum fuit data sententia v libris legum, qui in herario regis erant retrus, excarsum ex omnibus libris fuit conscriptum in unum volumen. » Apud Lambecium, lib. II Comment. de bibliotheca Vindobonensi, pag. 854, mentio fit veteris chronici ms. bibliothecae imperatoriae qui hunc titulum habet : « Excarspum de chronica Gregum episc. Thoronachi. » Idem erat titulus, sed emenda-

D tior, in Codice Alexandri Petavii senatoris Parisiensis, ut fidem facit Andreas Duchesnius, tom. I, pag. 722 : « Excarspum de chronica Greg. episc. Thoronaci. » Vide tom. IV Analect. Mabill., pag. 569. BALUZ.

^b Episcopus Ambianensis, cujus crebra passim est memoria per illas tempestates. Joannes Cordesius, canonicus Lemovicensis, edidit epistolam ejus ad presbyteros diocesis Ambianensis, quam nonnulli volunt ab eo scriptam esse quo tempore legationem obibat apud Irenem imperatricem Constantinopolitanam, id est anno 802. Verum ego existimo datam illam esse anno 811, quod manifestum sit ea contineri responsonem ad quaestiones quas tum Carolus Magnus imperator proposuit universis episcopis regni sui. Depositus tandem est ab episcopatu anno 831. Ib.

vicem praecedant. Ubi vero nichil malum perpetratum est, similiter inter se flagellantur, et pilos sibi vicissim detundant. Si vero per dexteram aliqua conspiratio firmata fuerit, si liberi sunt, aut iurent cum idoneis iuratoribus hoc pro malo non fecisse; aut si facere non potuerint, suam legem componant. Si vero servi sunt, flagellantur. Et ut de caetero in imperio nostro nulla huiusmodi conspiratio fiat, nec per sacramentum, nec sine sacramento.

11. De periuriis, ut caveantur, et non admittantur testes ad iuramentum antequam discutiant. Et si aliter discuti non possint, separentur ab invicem, et singulariter inquirantur. Et non solum accusatore licet testes eligere, absente suo accusatore. Et omnino nullus, nisi ieiunus, ad iuramentum vel ad testimonium admittatur. Et ille qui ad testimonium adducitur, si refutatur, dicat ille qui eum refutat et probat quare illum recipere nolle. Et de ipso pago, non de altero, testes eligantur, nisi forte longius extra comitatum causa sit inquirenda. Et si quis convictus fuerit periurii, manum perdat aut redimat.

12. De advocatis, id est, ut pravi advocati, vicedomini, vicarii, et centenarii tollantur, et tales eligantur quales sciant et vel iuste causas discernere et determinare. Et si comes pravus inventus fuerit, nobis nuntiatur.

13. De oppressione pauperum liberorum omnium, ut non faciant a potentioribus per aliquod malum ingenium contra iustitiam oppressi, ita ut peracti res eorum vendant aut tradant. Ideo haec supra et hic de liberis hominibus diximus, ne forte parentes contra iustitiam faciant, et hereditati, et regale obsequium minuatur, et ipsi heredes propter indigentiam mendaces vel latrones seu malefactores efficiantur. Et ut saepius non fiant manniti; nisi sicut in alio capitulare praecipimus, ita servetur.

14. Census regalis undecunque legitime exiebant, volumus ut inde solvatur, sive de propria persona hominis, sive de rebus.

15. De latronibus, sicut iam antea in alio capitulare commendavimus, ita maneat.

16. De liberis hominibus qui uxores fiscalinas regias, et feminas liberas qui homines fiscalinos regios accipiunt, ut de hereditate, vel de causa sua quaerenda, nec de testimonio pro hac re abiciantur, sed talis etiam nobis in hac causa servetur, qualis et antecessoribus nostris regibus vel imperatoribus servatum esse cognovimus.

7.ª De periuriis ut caveantur, et non admittantur testes ad iuramentum antequam discutiant. Et si aliter discuti non possint, separentur ab invicem, et singulariter inquirantur. Et non solum accusatore licet testes eligere, absente suo accusatore. Et omnino nullus, nisi ieiunus, ad iuramentum vel ad testimonium admittatur. Et ille qui ad testimonium adducitur, si refutatur, dicat ille qui eum refutat et probat quare illum recipere nolle. Et de ipso pago, non de altero, testes eligantur, nisi forte longius extra comitatum causa sit inquirenda. Et si quis convictus fuerit periurii, manum perdat aut redimat.

8. De liberis hominibus qui ad servitium Dei se tradere volent, ut prius hoc non faciant quam a nobis licentiam postulent. Hoc ideo, quia audivimus aliquos ex illis non tam causa devotionis, quam exercitu seu alia functione regali fugiendo, quosdam vero cupiditatis causa ab his qui res illorum concupescunt, circumventos audivimus, et hoc ideo fieri prohibemus.

9. De liberis hominibus qui uxores fiscalinas regias, et feminas liberas qui homines fiscalinos regios accipiunt, ut de hereditate, vel de causa sua quaerenda, nec de testimonio pro hac re abiciantur; sed talis etiam nobis honor in hac causa servetur qualis et antecessoribus nostris regibus vel imperatoribus servatum esse cognovimus.

NOTÆ.

a Capita 7, 8, 9 non observata Codicis scriptio edimus.

CAPITULA MISSORUM DOMINICORUM (An. 806).

Viri olim doctissimi Martene et Durand, tomo VII veterum Scriptorum et Monumentorum, pag. 12, ex Cod. ms. Andaginensis monasterii sæc. x, capitulare hoc per missos Caroli Magni promulgatum primi evulgaverunt. Ascribendum erat annis imperii; cumque in capitulari superiore Theodoni villa, dato capite hucusque inedito 24, missis præcipiatur, ut ea quæ imperator a multis jam annis per capitularios suos in toto regno mandaverit agere, discere, observare, vel in consuetudine habere, hæc omnia nunc diligenter inquirent et innovare studeant, legatio Adalhardi abbatis Corbeiensis, Fulradi abbatis sancti Quintini, Unrochi et Hrocculfi, quorum uterque in breviario Caroli Magni occurrit, ad primos anni 806 menses referenda esse videtur.

Diligendo nobis in Domino illo comiti Hadalhardus, D Fulradus, Unrochus seu Hrocculfus 1, missi domni imperatoris, in Domino salutem.

Non incognitum bonitati vestrae, qualiter domnus imperator in istis partibus iniunctam nobis habuit legationem suam, Radoni scilicet Fulrado et Unroco,

VARIANTES LECTIONES.

1 ita correxi; Martene edit. SENROCCULFUS.

ut nos quantum valuissemus et Dei et suam voluntatem in ipsa legatione agere decertaremus. Sed quia modo Rado ex parte infirmatus est, et hac vice in ipsa legatione secundum quod necesse est ire non potest, placuit domni imperatori et Adalhardum et Hrocculfum in supradicta legatione adiungeret, qualiter omnes pariter secundum quod tum ratio permittit vel necessitas docet, sicut praedictum est ad Dei et suam voluntatem peragendam decertando laboremus. Nos igitur in ipsa legatione ¹ positi, idcirco ad vos hanc direximus epistolam, ut vobis et ex parte domni imperatoris iuberemus et ex nostra parte exhortando precaremur, ut de omni re quantum ad ministerium vestrum pertinet, tam ex his quae ad Dei cultum, quamque ex his quae ad domini ² nostri servitium seu ad christiani populi salvationem vel custodiam pertinent, totis viribus agere studeatis. Praeceptum est enim nobis ³ omnino et omnibus reliquis missis a domino nostro, ut medio Aprili ei veraciter renunciemus, quid in regno suo ex his quae ipse in istis annis per missos suos fieri iussit factum sit, vel quid dimissum sit; ut facientibus gratias condignas reddat, et non facientibus secundum quod ei placet increpationes meritis rependat. Et quid plura vobis deinde dicere possumus? Non vult omnino, nisi ut sic adimpletum ei nunciemus sicut iussit, et quid exinde dimissum sit, et per cuius negligentiam dimissum sit. Nunc autem admonemus ut capitularia vestra relegatis, et quaeque vobis per verba commendata sunt recolatis, et tale exinde certamen habere studeatis, pro quo et apud Deum mercedem et apud ipsum magnum Dominum nostrum condignam retributionem suscipiatis.

1. Primo igitur inter cetera praecipimus et admonemus, ut tam vos ipsi quamque omnes iuniores seu pagenses vestri episcopo vestro hoc praesenti seu per missum suum mandanti per omnia, quantum ad suum ministerium pertinet, obediens sitis, et nullam exinde negligentiam habeatis; deinde et de iustitiis domni imperatoris, secundum quod vobis vel scriptum vel verbis est dictum, tale certamen habeatis, sicut vos exinde debitores esse cognoscitis.

VARIANTES LECTIONES.

¹ ita correxi; lectione M. ² domni... domno M. ³ vobis M. ⁴ ora M. ⁵ esse?

CAPITULA PRESBYTERORUM.

Prodierunt primo ex Codice Andaginensi saec. x, in Martene et Durand Ampliss. Coll., t. VII, post Adalhardi et reliquorum missorum capitula.

CAPITULA.

1. Sicut sancta synodus Nicaena interdicat, nullus umquam presbyter in domo sua habitare secum permittat mulierem extraneam, preter matrem et sororem adque amitam vel materteram, vel etiam secretum cubiculi vel cellario nullus presbyter aliquam

2. Deinde ut iustitias ecclesiarum, viduarum, orphanorum, et reliquorum omnium sine ullo malo ingenio et sine ullo iniusto pretio vel sine ulla dilatione aut non necessaria mora ⁴ pleniter et inreprehensibiliter et iuste ac recte per omnia faciatis, sive ad vos ipsos sive ad iuniores vestros seu ad quemcumque hominem pertinet, ut exinde et apud Deum mercedem et apud dominum nostrum bonam recipiatis retributionem.

3. Deinde ut quicumque vobis rebelles aut inobedientes fuerint et vobis nec secundum iustitiam auscultare voluerint, inbreuiate illos quancumque fuerint, et aut antea si necesse fuerit remandate, aut nobis ipsis cum insimul fuerimus dicite, ut exinde secundum quod dominus noster commendatum habet faciamus.

4. Deinde ut hoc certissime provideatis, si aliquid est de omni illo mandato sive secundum Deum, sive secundum sacculum, quod vobis domni nostri aut scribendo aut dicendo commendatum est ⁵ dubitetis, ut celeriter missum vestrum bene intelligentem ad nostras personas mittatis, qualiter omnia et bene intelligatis et adiuvante Domino bene perficiatis.

5. Deinde observate etiam valde, ne aut vos ipsi aut aliquis, quantum vos praevidere potestis, in vestro ministerio in hoc malo ingenio deprehensus fiat, ut dicatis: *Tacete, tacete donec illi missi transeant, et postea faciamus nobis invicem iustitias!* et per illam occasionem ipsae iustitiae aut remaneant, aut certe tarde fiant; sed magis certate, ut ante factae fiant quam nos veniamus ad vos.

6. Nam si tale aliquod malum ingenium inter vos factum fuerit, aut si ipsae iustitiae quas sine nobis facere potestis, aut per negligentiam aut per malitiam tamdiu retractae fuerint donec nos veniamus, sciatis certissime quod grandem contra vos rationem habebimus.

7. Deinde ut istam epistolam et saepius legatis et bene salvam faciatis, ut ipsa inter nos et vos in testimonium sit, utrum sic factum habeatis sicut ibi scriptum est, aut non habeatis.

D feminam adire permittat; quod si fecerit post haec, sciat se honore episcopatus ¹ deponi; quia haec frequenter secundum canonice institutionem prohibuimus, et pleniter a presbyteris observatum non fuit. Ideoque praecipimus ut qui gradum honoris sui retinere vult, omnimodis a familiaritate extraneorum

VARIANTES LECTIONES.

¹ presbyterii?

mulierum se abstinere faciat, ut nulla occasio inimico pateat suggerendi peccatum, et famam malam a populo nullus eorum incurrat.

2. Ut nullus presbyter, derelicta sua ecclesia, sanguinem seminare ¹ praesumat ad domum quamlibet ullius feminae vel Deo dicatam vel laicam, sed domum ecclesiae suae unusquisque suam oportunitatem agat, ut ibidem ad ecclesiam suam semper inveniatur expetenti aliqua ministeria eius causa.

3. Sicut dudum interdiximus et santi canones prohibent, nullus presbyter arma portare audeat.

4. Ut nullus presbyter tabernas ingredi audeat ad bibendum, nec se misceat in tali conventu saecularibus hominibus, ubi turpia verba audiat aut loquatur, aut contentiones ibi aliquas audiat aut intersit, sicut saepe contingere solet.

5. Ut nullus presbyter pro baptizandi causa et communionem tribuendi aliquod precium exactare faciat nec in minimum nec in maximum, quia gratis accepimus, gratis dare debemus; quia nec vendere debent donum et gratiam Dei, quod gratis datur. Quod si fecerit et ad nostram notitiam pervenerit, sciat se post haec a gradu sui ordinis periclitari.

6. Ut presbyteri vocati ad convivium a quolibet de fidelibus, contentiones inter se non habeant de ulla re, nisi caritatis et sobrietatis verba et Deo placabilia et continentiam honestam, ut decet ² sacerdotibus

7. Ut nullus presbyter basilicam suam petat, et nullus presbyter aliam ecclesiam accipere audeat infra parochiam ad missam celebrandum, nisi illam ^C ubi ordinatus est, absque licentia et permissionem episcopi.

8. Ut unusquisque presbyter omni hora, sive die sive nocte, ad officium suum explendum paratus sit, ut ³ si fortuito aliquis infirmus ad baptizandum venerit, pleniter possit implere officium suum; et ab ebrietate se caveat, ne propter ebrietatem non valeat adimplere officium suum, neque titubet in eo.

9. Ut unusquisque secundum possibilitatem suam certare faciat de ornatu ecclesiae suae, scilicet in patena et calice, planetam et albam, missale, lectionarium, martyrologium, praeveniale, psalterium, vel alios libros quot potuerit, crucem, capsam, velut diximus iuxta possibilitatem suam.

^A 10. Ut qui de homicidio confessi fuerent iubeat eos presbyter abstinere 40 dies ab ecclesia et communione, antequam ab episcopo reconcilientur, aut episcopus eos presbyteris reconciliare iusserit.

11. Ut omnis presbyter curam et sollicitudinem agat, ne aliquis in infirmitate positus ad extremum veniens sine viaticum permittat de hoc saeculo exire eos ad quos accedere potuerit; quod si exinde negligens fuerit, periculum sui honoris subiacebit.

12. Ut unusquisque presbyter ^a ad suam ecclesiam admonitionem aliquam et exhortationem ad populum faciat, ut unusquisque se corrigat ab iniquitate et transeat ad bonitatem, sicut scriptum eis destinaverit ⁴.

15. Ut in sacramento corporis et sanguinis Domini semper aqua in calice misceatur.

14. Ut nullus presbyter suam pecuniam ad usuram non donet, ne a quoquam plus recipiat quam commodaverit.

15. Ut unusquisque presbyter si venerit ad infirmum et ille iam privatus fuerit officium loquendi, si testes adsunt qui eum audierunt dicere quod confessionem suam donare voluisset, omnia circa eum expleat secundum ministerium suum, sicut circa poenitentem adimplere debet.

16. Ut presbyter negotiator non sit, nec per ullum turpe lucrum ⁵ pecunias congreget.

17. Ut ullus presbyter alicubi fideiussor non existat.

18. Ut nullus presbyter ullum clericum recipere praesumat de aliena parochia.

19. Ut presbyteri quando ad infirmum accedunt, cum oleo consecrato veniant, et oleo sancto unguent eum in nomine Domini, et orent pro ipso, et oratio fidei, sicut scriptum est, salvet infirmum, et allevet eum Dominus, et si in peccatis fuerit dimittantur ei.

20. Ut presbyter sine chrismate ⁶ et oleo sacro ad baptizandum alicubi proficiscatur neque sine sacrificio, ut ubicumque contigerit, suum ministerium circa infirmos impleri possit, et ipsum oleum cum chrismate adque sacrificium cum omni custodia et reverentia atque religione custodiat, nec per ebrietatem aut per aliquod neglectum suum inhonoratum ^D fiat sacrum illud suprascriptum.

VARIANTES LECTIONES.

¹ locus corruptus, fortasse: ecclesia, quasi consanguineum se minare praesumat, etc. ² ita correxi; ut det et M. ³ deest M. ⁴ haec corrupta esse videntur, scriptum est declinaverit M. ⁵ turpilium M. ⁶ chrismate M.

NOTÆ.

^a Cf. Monach. Sangall., l. II, c. 18, Monum. SS. II, 758, quo episcopis tale quid injunctum esse dicitur.

^a DIVISIO IMPERII (An. 806, Febr. 8).

Divisionem regni Theodoni villa anno 896 juramento firmatam et testamentum ea de re confectum

NOTÆ.

^a Hanc partitionem regnorum Caroli imp. dubiae fidei esse ac merito numerari posse inter tot singulares

otii commenta quæ sequiora nobis sæcula ingeniaque pepererunt, scribit Petrus Pithæus in præfatione

Romam Leoni papæ per seipsum allatum esse, Einhardus in Annalibus ^a memorat. Diem etiam auctori coævo debemus, qui in libro antiquissimo apud sanctum Gallum eum adnotavit ^b. Textum instrumenti in Codice chartaceo Thegani opus continenti recentiore manu subjunctum Petrus Pithæus ^c reperit, sed tam corruptum, formulis ab oïoso quodam homine non correctis, sed vere depravatis, ut Pithæus crediderit ^d dubie esse fidei, ut merito numerari possit inter tot singularis oïi commenta quæ sequiora nobis sæcula ingeniaque pepererunt. ^e Sed omnem ea de re dubitationem abstulit 4. Codex a. h. m. Ernesto Spangenberg Icto Cellensi meritissimo, ab interitu servatus, qui sæculo nono scripturæ legem Saxonum et ultimo folio initium huius testamenti exhibet. Qui cum a Spangenbergio evolvendus mihi præberetur, ad ejus fidem integram fere præfationem restitui. Baluzius quidem in bibliotheca Thuanea Codicem membranaceum se vidisse refert, sed eo minime usus textum Pithæanum repetere satis habuit. Nihil igitur mihi relictum erat quam ut 2. Codicis bibl. Vaticane n. 5922, chartacei, in-folio, sæc. xvi, aut xvii, qui in nonnullis veram antiquissimi fragmenti lectionem sequitur, lectionem aliquot locis in textu reciperem.

INCIPIT DE DIVISIONE ¹ REGNORUM.

In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Karolus ² serenissimus augustus, a Deo coronatus, magnus pacificus imperator, Romanum gubernans imperium, qui et per misericordiam Dei rex Francorum atque Langobardorum ³, omnibus fidelibus sanctæ Dei acclæsiæ ac nostris, præsentibus scilicet et futuris. Sicut in omnibus ⁴ notum est et nemini vestrum lateri credimus, quoniam nos divina clementia, cuius nutu ad occasum tendentia secula per successiones generacionum reparantur, tres nobis dando ⁵ filios, magno ⁶ miserationis suæ atque benedictionis ditavit munere, quia per eos iuxta vota nostra et spem ⁷ regni confirmavit, et curam oblivionum ⁸ obnoxie posteritatis relevavit ⁹; ita et hoc vobis notum fieri volumus, quia eosdem per Dei gratiam ¹⁰ filios nostros regni a Deo nobis concessi donec in corpore sumus consortes habere, et post nostrum ex hac mortalitate discessum, a Deo conservati et servandi imperii vel regni nostri heredes relinquere, si ita divina maiestas ¹¹ adnuerit, optamus. Non ut confuse atque ¹² inordinate, vel sub totius regni denominatione iurgii ¹³ vel litis controversiam eis relinquamus ¹⁴; sed trina portione totum regni corpus dividentes, quam quisque illorum tueri vel regere debeat porcionem, describere et designare fecimus. Eo videlicet modo, ut sua ¹⁵ quisque ¹⁶ portione contentus, iuxta ordinationem nostram, et fines regni sui qui ad alienigenas extenduntur, cum Dei adiutorio, nitatur defendere, et pacem atque caritatem cum fratre custodire.

1. Divisiones vero a Deo conservati atque conservandi imperii vel regni nostri tales facere placuit, ut Aquitaniam totam et Wasconiam, excepto pago Tu-

ronico, et quicquid inde ad occidentem atque Hispaniam respicit, et de civitate Nivernis, quæ est sita super fluvium Ligerem, cum ipso pago Nivernense, pagum Avalensem atque Alensem, Cabilionensem, Matiscensem, Lugdunensem, Saboiam, Moriennam, Tarentasiam, montem Cinisium, vallem Segusianam usque ad clusas, et inde per terminos Italicorum montium usque ad mare, hos pagos cum suis civitatibus, et quicquid ab eis contra meridiem et occidentem usque ad mare vel usque ad Hispanias continetur, hoc est illam portionem Burgundiae, et Provinciam, ac Septimaniam vel Gothiam Ludovico dilecto filio nostro consignavimus.

2. Italiam vero, quæ et Langobardia dicitur, et Baiovariam, sicut Tassilo tenuit, excepto duabus villis quarum nomina sunt Ingoldestat et Lutrahahof ¹⁷, quas nos quondam Tassiloni beneficiavimus et pertinent ad pagum qui dicitur Northgowe ¹⁸; et de Alamannia partem quæ in australi ripa Danubii fluminis est, et de ipso fonte ¹⁹ Danubii corrente limite usque ad Rhenum fluvium in confini pagorum Chletgowe ²⁰ et Hegowe in locum qui dicitur Enge, et inde per Rhenum fluvium sursum versus usque ad Alpes, quicquid intra ²¹ hos terminos fuerit et ad meridiem vel orientem respicit, una cum ducatu Curiensi et pago Durgowe ²², Pippino dilecto filio nostro.

3. Quicquid autem de regno nostro extra hos terminos fuerit, id est Franciam et Burgundiam, excepto illa parte quam Ludovico dedimus, atque Alamanniam, excepto portione quam Pippino adscripsimus, Austriam, Nistriam, Turingiam, Saxoniam, Fri-siam, et partem Baiovariae quæ dicitur Northgow ²³,

VARIANTES LECTIONES.

¹ divisiones *cod. Sp.* ² Carolus *Sp.* ³ Longobardorum *Sp.* ⁴ omnibus *Sp.* ⁵ dando *Sp.* ⁶ magna *Sp.* ⁷ sep *Sp.* ⁸ obliuianam *Sp.* ⁹ quod emendare nixus sum; oblivioni *Pith.* ¹⁰ ita correxî; reuelavit *Sp.* ¹¹ gratia *Sp.* ¹² maiestatis *Sp.* ¹³ confus :: que *Sp.* ¹⁴ iurgiis *Sp.* ¹⁵ relinquimus *Sp.* ¹⁶ suo *Sp.* ¹⁷ hic deficit *cod. Sp.* ¹⁸ angolstat et intrahahaff 2. ¹⁹ norigorre 2. ²⁰ ita 2. flumine *Bal.* ²¹ Vergonrec 2. ²² inier *B.* ²³ turgonroe 2. ²⁴ noregomoe 2.

NOTÆ.

ad xii scriptores coætaneos Historiæ Francorum, hinc persuasus quod in chartaceo Exemplari Thegani operi recentiore manu subjuncta fuit. Sed ego vetustissimum illius Exemplar reperi in bibliotheca Thuana, licet non integrum; eademque a Joanne Nauclero edita pridem fuerat, et Aventinus eam memorat in Annalibus Boiorm. Imo Eginhardus disertam illius mentionem facit, seque eam jussu imperatoris ad Leonem papam detulisse, ut ejus subscriptione firmaretur. Illi præterea fidem et auctoritatem conciliat charta divisionis imperii factæ a

Ludovico Pio anno 857, cujus omnia ferme capita descripta sunt ad verbum ex illa Caroli; et tamen ista falsi accusata non fuit a Pithæo, qui primus eam vulgavit in eodem volumine Scriptorum coætaneorum. Denique huius divisionis a Carolo factæ clara et manifesta mentio est in capite 3. Capitulorum apud Nimmaga statim post imperii divisionem editorum. BALUZ.

^a Monum. Germ. SS. t. I. p. 495.

^b Ibid. . p. 70.

^c SS. coætanei xii in præf. et p. 285.

dilecto filio nostro Karolo concessimus; ita ut Karolus et Ludovicus viam possint habere in Italiam ad auxilium ferendum fratri suo, si ita necessitas extiterit, Karolus per vallem Augustanam, quae ad regnum eius pertinet, et Ludovicus per vallem Segusianam, Pippinus vero et exitum et ingressum per Alpes Noricas atque Curiam ¹.

4. Haec autem tali ordine disponimus, ut si Karolus qui maior natu est, priusquam caeteri fratres sui obierit ², pars regni quam habebit ³ dividatur inter Pippinum et Ludovicum, sicut quondam divisum est inter nos et fratrem nostrum Karolomanum, eo modo ut Pippinus illam portionem habeat quam frater noster Karolomanus habuit, Ludovicus vero illam partem accipiat quam nos in illa portione suscepimus.

Si vero, Karolo et Ludovico viventibus, Pippinus debitum sortis humanae compleverit, Karolus et Ludovicus dividant inter se regnum quod ille habuit, et haec divisio tali modo fiat, ut ab ingressu Italiae per Augustam civitatem accipiat Karolus Eboreiam, Vercellas, Papiam, et inde per Padum fluvium termino currente usque ad fines Regensium, et ipsam Regiam ⁴, et Civitatem Novam, atque Mutinam usque ad terminos sancti Petri. Has civitates cum suburbanis et territoriis suis, atque comitatibus quae ad ipsas pertinent, et quicquid inde Romam pergenti ad laevam respicit, de regno quod Pippinus habuit, una cum ducatu Spoletano, hanc portionem sicut praediximus, accipiat Karolus. Quicquid autem a praedictis civitatibus vel comitatibus Romam eunti ad dextram iacet de praedicto regno, id est portionem quae remansit de regione Transpadana, una cum ducatu Tuscano ⁵ usque ad mare australe et usque ad Provinciam, Ludovicus ad augmentum sui regni sortiatur.

Quod si caeteris superstitibus Ludovicus fuerit defunctus, eam partem Burgundiae quam regno eius adiunximus, cum Provincia et Septimania sive Gothia usque ad Hispaniam, Pippinus accipiat, Karolus vero Aquitaniam atque Wasconiam.

5. Quod si talis filius cuilibet istorum trium fratrum natus fuerit, quem populus eligere velit ut patri suo in regni hereditate succedat, volumus ut hoc ⁶ consentiant patrum ipsius pueri, et regnare permittant filium fratris sui in portione regni quam pater eius frater eorum habuit.

6. Post hanc nostrae auctoritatis dispositionem placuit inter praedictos filios nostros statuere atque praecipere, propter pacem quam inter eos perpetuo permanere desideramus, ut nullus eorum fratris sui terminos vel regni limites invadere praesumat, neque fraudulententer ingredi ad conturbandum regnum eius vel marcas minuendas; sed adiuvet unusquisque illorum fratrem suum, et auxilium illi ferat contra ini-

Amicos eius iuxta rationem et possibilitatem, sive infra patriam, sive contra exterarum nationes.

7. Neque aliquis illorum hominem fratris sui pro quibuslibet causis sive culpis ad se confugientem suscipiat ⁷, nec intercessionem quidem pro eo faciat; quia volumus ut quilibet homo peccans, et intercessionem indigens, intra regnum domini sui, vel ad loca sancta, vel ad honoratos homines confugiat, et inde iustam intercessionem mereatur.

8. Similiter praecipimus, ut quemlibet liberum hominem, qui dominum suum contra voluntatem eius dimiserit, et de uno regno in aliud profectus fuerit, neque ipse rex suscipiat, neque hominibus suis consentiat ut talem hominem recipiant, vel iniuste retinere praesumant. Hoc non solum de liberis, sed etiam de servis fugitivis statuimus observandum, ut nulla discordiis relinquantur occasio.

9. Quapropter praecipendum nobis videtur, ut post nostrum ex ⁸ hac mortalitate discessum, homines uniuscuiusque eorum accipiant beneficia unusquisque in regno domini sui, et non in alterius, ne forte per hoc, si aliter fuerit, scandalum aliquid accidere ⁹ possit. Hereditatem autem suam habeat unusquisque illorum hominum absque contradictione, in quocunque regno hoc cum legitime habere contigerit.

10. Et unusquisque liber homo post mortem domini sui licentiam habeat se commendandi inter haec tria regna ad quemcunque voluerit. Similiter et ille qui nondum alicui commendatus est.

11. De traditionibus autem atque venditionibus quae inter partes fieri solent, praecipimus, ut nullus ex his tribus fratribus suscipiat de regno alterius a quolibet homine traditionem seu venditionem rerum immobilium, hoc est terrarum, vinearum, atque sylvarum, servorumque qui iam casati sunt, sive caeterarum rerum quae hereditatis nomine censentur; excepto auro, argento, et gemmis, armis ac vestibus, necnon et mancipiis non casatis, et his speciebus quae proprie ad negotiatores pertinere noscuntur. Caeteris vero liberis hominibus hoc minime interdicendum iudicavimus.

12. Si quae autem feminae, sicut fieri solet, inter partes et regna fuerint ad coniugium postulatae, non denegentur iuste poscentibus, sed liceat eas vicissim dare et accipere, et adfinitatibus populos inter se sociari. Ipsae vero feminae potestatem habeant rerum suarum in regno unde exierant ¹⁰, quamquam in alio propter mariti societatem habitare debeant.

13. De obsidibus autem qui propter credentias dati sunt, et a nobis per diversa loca ad custodiendum destinati sunt, volumus, ut ille rex in cuius regno sunt, absque voluntate fratris sui, de cuius regno sublati sunt, in patriam eos redire non permittat; sed potius in futurum in suscipiendis obsi-

VARIANTES LECTIONES.

¹ curcas 2. ² s. diem obierit B. ³ habeat B. ⁴ ipsum Regium 2. ⁵ tusculano 2. ⁶ ut huic c. patrum sui, et 2. ⁷ sustineat ad intercessionem pro eo faciendam 2. ⁸ ab B. ⁹ accedere 2. ¹⁰ e. gaudere quamque in alio prope m. s. ubi h. d. 2.

dibus alter alteri mutuum ferat auxilium, si frater fratrem hoc facere rationabiliter postulaverit. Idem iubemus et de his qui pro suis facinoribus in exilium missi vel mittendi sunt.

14. Si causa vel intentio sive controversia talis inter partes propter terminos aut confinia regnorum orta fuerit, quae hominum testimonio declarari vel definiri non possit, tunc volumus ut ad declarationem rei dubiae iudicio crucis Dei voluntas et rerum veritas inquiratur, nec unquam pro tali causa cuiuslibet generis pugna vel campus ad examinationem iudicetur. Si vero quilibet homo de uno regno hominem de altero regno de infidelitate contra fratrem domini sui apud dominum suum accusaverit, mittat eum dominus suus ad fratrem suum, ut ibi comprobet quod de homine illius dixit.

15. Super omni autem iubemus atque praecipimus, ut ipsi tres fratres curam et defensionem ecclesiae sancti Petri simul suscipiant, sicut quondam ab avo nostro Karolo, et beatae memoriae genitore nostro Pippino rege, et a nobis postea suscepta est, ut cum Dei adiutorio ab hostibus defendere nitantur, et iustitiam suam, quantum ad ipsos pertinet et ratio postulaverit, habere faciant. Similiter et de caeteris ecclesiis quae sub illorum fuerint potestate praecipimus, ut iustitiam suam et honorem habeant, et pastores atque rectores venerabilium locorum habeant potestatem rerum quae ad ipsa loca pia¹ pertinent, in quocunque de his tribus regnis illarum ecclesiarum possessiones fuerint.

16. Quod si de his statutis atque convenientiis aliquid casu quolibet, vel ignorantia, quod non optamus, fuerit irruptum, praecipimus ut quam citissime secundum iustitiam emendare studeant, ne forte propter dilationem maius damnum possit adcrecere.

17. De filiabus autem nostris, sororibus scilicet praedictorum filiorum nostrorum, iubemus, ut post

nostrum ab hoc corpore discessum licentiam habeat unaquaeque eligendi sub cuius fratris tutela et defensione se conferre velit. Et qualiscunque ex illis monasticam vitam elegerit, liceat ei honorifice vivere sub defensione fratris sui in cuius regno² degere voluerit. Quae autem iuste et rationabiliter a condigno viro ad coniugium quaesita fuerit, et ei ipsa³ coniugalis vita placuerit, non ei denegetur a fratribus suis, si et viri postulantis et feminae consentientis honesta et rationalis fuerit voluntas.

18. De nepotibus vero nostris, scilicet filiis praedictorum filiorum nostrorum, qui eis vel iam nati sunt vel adhuc nascituri sunt, placuit nobis praecipere, ut nullus eorum per quaslibet occasiones quemlibet ex illis apud se accusatum, sine iusta discussione atque examinatione, aut occidere, aut membris mancare, aut excaecare, aut invitum tondere faciat; sed volumus ut honorati sint apud patres et patruos suos, et obediens illis⁴ sint cum omni subiectione quam decet in tali consanguinitate esse.

19. Hoc postremo statuendum nobis videtur, ut quicquid adhuc de rebus et constitutionibus quae ad profectum et utilitatem eorum pertinent, his nostris decretis atque praeceptis addere voluerimus, sic a praedictis dilectis filiis nostris observetur atque custodiatur, sicut ea quae in his iam statuta et descripta sunt custodire et observare praecipimus.

20. Haec autem omnia ita disposuimus atque ex ordine firmare decrevimus, ut quandiu divinae maiestati placuerit nos hanc corporalem agere vitam, potestas nostra sit super a Deo conservatum regnum atque imperium istud, sicut hactenus fuit, in regimine atque ordinatione, et omni dominatu regali atque imperiali, et ut obediens habeamus praedictos dilectos filios nostros atque Deo amabilem populum nostrum, cum omni subiectione quae patri filiis, et imperatori ac regi a suis populis exhibetur. Amen.

VARIANTES LECTIONES.

¹ pia vel propria 2. ² domo 2. ³ deest. B. ⁴ deest. B.

CAPITULARE DUPLEX AD NIUMAGAM (An. 806 Mart.).

Capitula haec restitui ope Codicum: 1. bibl. reg. Paris. n. 4495, saec. ix; 2. bibl. reg. Monacensis olim Tegernseensis, saec. x, cujus ope prius Amerpachius ea publici juris fecit; 3. bibl. reg. Paris. inter Suppl. lat. n. 75, saec. x. Nonnulla capitula et in Codice sancti Pauli leguntur. Edictum tempore Quadragesimae, igitur mense Martio, Noviomagi, ubi imperator et paschale festum ejus anni celebravit, missis dominicis traditum est.

CAPITULA QVAE AD NIUMAGA SUNT ADDITA, IN ¹ SEXTO D¹ nendum, secundum Dei voluntatem et secundum² iussionem nostram.

1. Unusquisque in suo missatico maximam habeat curam ad praevidendum, ad ordinandum, ac dispo-

2. De sacramento. Ut hi qui antea fidelitatem paribus nostris non promiserunt, promittere fa-

VARIANTES LECTIONES.

¹ in usque XLm^{am} desunt 1. 2. Que ad numagan addita sunt C. S. Pauli qui capp. 4. 7. 9. exhibet. ² deest 1.

NOTÆ.

¹ Docet Eginhardus Carolum hoc anno quadragesimale jejunium et sacratissimam Paschæ solemnitatem celebrasse apud Noviomagam. BALUZ.

cient, et insuper omnis homo ¹ denuo repromittant ² ut ea quae inter filios nostros propter pacis concordiam statuimus, pleniter omnes consentire debeant.

3. Ut praedicti missi per singulas civitates et monasterias virorum hac puellarum praevideant, quomodo aut qualiter in domibus aeclesiarum et ornamentis aeclesiae emendatae vel restauratae esse videntur, et diligenter inquirant de conversatione singulorum, vel quomodo emendatum habeant quod iussimus de eorum lectione et canto, caeterisque disciplinis ³ aeclesiasticae regulae pertinentibus ⁴.

4. Ut singuli episcopi, abbates, abbatissae, diligenter considerent thesauros ecclesiasticos, ne propter perfidiam ⁵ aut negligentiam custodum aliquid de gemmis ⁶ aut de vasis, reliquo quoque thesauro perditum sit; quia dictum est nobis quod negotiatores Iudaei ⁷ necnon et alii gloriantur ⁸, quod quicquid eis placeat, possint ab eis emere.

5. Volumus ut equaliter missi nostri faciant de singulis causis, sive de haribanno ⁹, sive de advenis, sive de ceteris quibuslibet causis. De advenis volumus, ut qui ¹⁰ iamdiu coniugati sunt per singula loca, ut ibi maneant, et sine causa et sine aliqua culpa non fiant eieciti. Fugitivi vero servi ¹¹ et latrones redeant ad propria loca.

6. Auditum habemus, qualiter et comites ¹² et alii homines qui nostra beneficia habere videntur, comparant sibi proprietates de ipso nostro beneficio, et faciant servire ad ipsas proprietates servientes nostros de eorum beneficia, et curtes nostras remanent desertas, et in aliquibus locis ipsi vicinantes multa mala pauciantur.

7. Audivimus quod aliqui reddunt beneficium nostrum ad ¹³ alios homines in proprietatem, et in ipso placito dato pretio comparant ipsas res iterum in alode sibi: quod omnino cavendum est; quia qui hoc faciunt, non bene custodiunt fidem quam nobis promissam habent. Et ne forte in aliqua infidelitate inveniantur; quia qui hoc faciunt, per eorum voluntatem ad aures nostras talia opera illorum non perveniunt.

8. Sunt et alii qui iustitiam legibus recipere debeant, et in tantum fiunt in quibusdam locis fatigati, usque dum illorum iustitiam per fideiussorum manus tradant, ita ut aliquid vel parvum possint habere, et foreiores suscipiant maiorem porcionem.

9. De mendicis qui per patrias discurrunt volu-

mus, ut unusquisque fidelium nostrorum suum pauperem de beneficio ¹⁴ aut de propria familia nutriet, et non permittat aliubi ire mendicando. Et ubi tales inventi fuerint, nisi manibus laborent, nullus eis quicquam retribuere praesumat.

10. De teloneis et cespitiacis, sicut in alia capitula ordinavimus, teneant; id est, ubi antiqua consuetudo fuit ita exigantur; ubi nova fuerint inventa, destruantur ¹⁵.

RURSUS CAPITULA IMPERATORIS KAROLI.

1. Usura est ubi amplius requiretur quam detur; verbi gratia, si dederis solidos decem, et amplius requisieris: vel si dederis modium ¹⁶ vini ¹⁶, frumenti, et iterum ¹⁷ super aliud exigeris.

2. Cupiditas in bonam partem potest accipi, et ad malam. In bonam iuxta apostolum ¹⁸: *Cupio dissolvere* ¹⁸ et esse cum Christo. Et in psalmo ¹⁹: *Cumcupivit anima mea in atria Domini*.

3. Cupiditas vero in malam partem accipitur, qui supra ²⁰ modum res quaslibet iniuste appetere vult, iuxta Salomonem ²¹: *Post concupiscentias tuas non eas*.

4. Avaricia est alienas res appetere, et adeptas nulli largire. Et iuxta apostolum ²² haec est radix omnium malorum.

5. Turpe lucrum exercent, qui per varias circumventiones, lucrandi causa, inhoneste ²³ res quaslibet congregare decertant.

6. Foenus est qui aliquid prestat. Iustum fornus est, qui amplius non requirit nisi quam prestat ²⁴.

7. Quicumque ²⁵ enim tempus ²⁵ messis vel tempus vindemiae, non necessitate sed propter cupiditatem, comparat annonam an vinum, verbi gratia de duobus dinariis comparat modium unum, et servat usque dum iterum venditare possit contra dinarios quatuor aut sex seu amplius, hoc turpe lucrum dicimus. Si autem propter necessitatem comparat, ut sibi abeat et aliis tribuat, negotium ²⁶ dicimus.

8. Consideravimus itaque, ut praesente anno, quia per plurima loca famis valida esse videtur, ut omnes episcopi, abbates, abbatissae, obtimates, comites, seu domestici, et cuncti ²⁷ fideles qui beneficia regalia, tam de rebus ecclesiae ²⁸ quamque et de reliquis, habere videtur ²⁷, unusquisque de suo beneficio sua familia nutrire faciat, et de sua proprietate propria familia nutriet; et si Deo donante super se et super familiam suam ²⁹, aut in beneficio aut in alode ²⁹, annonam habuerit, et venditare voluerit,

VARIANTES LECTIONES.

¹ omnes 2. 5. ² r. III. Ut etc. 2. ³ d. et acc. 2. 5. ⁴ fiduciam 1. ⁵ d. g. deest 2. ⁶ deest 1. ⁷ quod... emere desunt 1. ⁸ agribanno 1. ⁹ deest 1. 5. ¹⁰ deest 2. ¹¹ comes 1. ¹² et 1. ¹³ de b. nostro nutriet et c. S. Pauli. ¹⁴ Quae sequuntur capitula cod. 1. anterioribus praemittit, cod. 2. 5. numeris continuis signant. ¹⁵ modium 1. ¹⁶ vini 1. 2. unum 5. correxi ex Ansegiso. ¹⁷ iterum 1. ¹⁸ desolui 1. ¹⁹ q. in s. m. 2. ²⁰ honeste 1. ²¹ quantum praestiti 2. 5. ²² hoc capitulum anteriori coniungitur in 2. ²³ tempore... terapore 2. 5. ²⁴ t. hoc. n. d. 2. ²⁵ cunctis 1. ²⁶ ecclesiasticis 2. 5. ²⁷ videntur 2. 5. ²⁸ deest 1. ²⁹ dote 2.

NOTE.

^a In Capit. an. 805, p. 151.

^b Philip. 1.

^c Psal. LXXXIII.

^d Eccl. XVIII.

^e 1 Tim. VI.

non carius vendat nisi modium de avena dinarios **A** tuor, modium de frumento parato ⁴ contra dinarios duos, modium de ordeo contra ¹ dinarios tres, modium ² de spelta contra dinarios tres si desparata ³ fuerit, modium unum de sigale contra dinarios quatuor, modium de frumento parato ⁴ contra dinarios sex. Et ipsum modium sit quod omnibus habere constitutum est, ut unusquisque habeat aequa mensura et aequalia modia ⁵.

VARIANTES LECTIONES.

¹ non 2. ² m. de s. c. d. t. s. d. f. desunt 2. ³ disparata 5. ⁴ deest 1. ⁵ modus 2.

ENCYCLICA DE PLACITO GENERALI HABENDO.

(Vide inter epistolas Caroli Magni, *Patrologiæ* tomo XCVIII.)

CAPITULARE AQUENSE (An. 806, Aquis).

Capitula in placito autumnali (ex cap. 6), igitur Aquis, ubi tum Carolus morabatur edita, et ab Amerpachio primum ex Codice Tegernseensi prolata, jam auxilio Codicis ejusdem septemque aliorum edimus. Sunt autem hi : 1. C. bibl. reg. Paris. n. 4629, sæc. ix; 2. C. bibl. ejusdem n. 4404, sæc. ix; 3. C. bibl. ejusdem n. 4995, sæc. ix; 4. C. monasterii S. Pauli in Carinthia, sæc. ix; 4 a. C. bibl. Chisiana, sæc. x; 4 b. C. bibl. Cavensis, sæc. xi; 5. C. bibl. regie Monacensis olim Tegernseensis, sæc. x; 6. C. bibl. ducalis Guelferbytane Blankenburgensis, sæc. x. Data esse missis dominicis ut ubique cognita facerent, ex inscriptione sequenti patet.

Haec capitula missi nostri cognita faciant omnibus in omnibus ¹ partibus ². **B** paratus, si ille de latrocinio postea convictus fuerit ut similis ³ damnetur ¹⁰.

Primo capitulo. Ut nullus ad mallum vel ad placitum infra patria arma, id est scutum et lantiam non ³ portet.

2. De latronibus. Quicumque post ⁴ missam sancti Iohannis baptista latrone mansionem dedit, si Francus est, cum duodecim similibus suis ⁵ iuret quod latronem eum fuisse non sciret, licet ⁶ pater eius sit aut frater aut propinquus. Si hoc iurare non potuerit, et ab alio convictus fuerit quod latronem in oscipio suscepisset, qualis ⁷ latro et infidelis iudicetur; quia qui latro est, et infidelis est noster et Francorum; et qui illum suscipit, similis est illi. Si autem ⁸ audivit quod latro fuisset, et tamen nescit pro firmiter, aut iuret solus quod nunquam eum audisset nec per veritatem nec per mendatium latronem; aut sit

3. Ut pullus comparet caballum, bovem, aut iumentum, vel alia, nisi illum hominem cognoscit qui ei vendidit, aut de quo pago est, vel ubi manet, aut quis est eius senior ¹¹.

4. De adventiciis. Quicumque missi nostri ad placitum nostrum venerint, habeant descriptum quanti adventicii sunt in eorum missatico, et de quale ¹² pago sunt, et nomina eorum, et qui sunt eorum seniores ¹³.

5. Similis ¹⁴ direximus missos in Aequitania et in Langobardia, ut omnes fugitivus et adventiciis ad nostrum placitum adducantur.

6. Quicumque ista capitula habet, ad alios missos ea transmittat qui non habent, ut nulla excusatio de ignorantia fiat. Et ¹⁵ haec capitula ante Nativitatem Domini nota faciant omnes partes.

VARIANTES LECTIONES.

¹ in o. deest 1. hominibus 4. ² omnes hominibus partis 2. omnibus in omnes partes 3. *Ad omnes* 6. *in scriptio* deest 5. ³ deest 5. 4. 5. 6. ⁴ p. m. s. i. b. desunt 6. ⁵ deest 2. francis 3. 5. ⁶ deest 1. ⁷ quasi 2. 5. 5. ⁸ Si a. aut non sciret quod latro fuisset pro f. 1. ⁹ similiter 2. 3. 6. *eodem sensu*. ¹⁰ hic desinit 1. ¹¹ hic desinit 4. *una cum codd. Chis et Cav.* ¹² eo (i. e. quo) 3. quo 5. ¹³ reliqua sine distinctione capitulum cum antecedentibus cohaerent 2. 5. ¹⁴ Similes 5. ¹⁵ reliqua desunt 3. et hoc missi nostri omnimodo ante nativitatem Domini omnibus cognitum faciant 6. *eadem, vocibus omnimodo et omnibus omissis* 5.

CAPITULA EXCERPTA DE CANONE.

Capitula hæc ex Codice unico unde Amerpachius quondam ediderat, Tegernseensi scilicet sæc. x, collata Anegisi lectione in integrum restitui.

INCIPIUNT CAPITULA EXCARPATA ¹ DE CANONE.

1. Ut per singulos annos synodus bis fiat.

2. Qualis ad sacerdotium vel sacros ordines, secundum quod in canone legimus, venire non potest.

3. Ut nequaquam inter duos metropolitano provincia dividatur.

D 4. Ne in una civitate duo sint episcopi, et de vicariis episcoporum.

5. Quod non oportet ordinationes episcoporum diu differre.

6. De ordinatis episcopis, nec receptis.

7. Quod non oporteat solute ² quoslibet ordinare.

VARIANTES LECTIONES.

¹ excarp. c. ² absolute.

8. De servo, si nesciente domino suo fuerit ordinatus.

9. Quod non liceat clericum in duas civitates ministrare, nec abbates plurima monasteria aut cellas habere.

10. Ne de uno loco ad alium transeat episcopus sine decreto episcoporum, vel ut clericus sine iussione episcopi sui

11. De peregrinis episcopis et clericis.

12. De litteris peregrinorum, et clericis sine litteris ambulantibus.

13. Quales vel pro qualibus culpis quis per secundum canonicam institutionem degradetur de officio sacerdotali.

14. De expulso ab ecclesia et excommunicatione¹, vel damnato ab officio.

15. De ordine ecclesiastico et officio missae. De reliquiis sanctorum et oratoriis villaribus.

16. De altaria non consecranda, nisi lapidea.

17. De confirmatione cum chrismate.

18. De baptismo.

19. De pasca et die dominico et reliquis festivitatibus.

20. De ieiunio et quadragesimo², vel letanias.

21. Ut festivitates praeclaras³ non nisi in civitatibus aut in vicis publicis teneantur.

22. De hoc officio

25. Ut omnes fideles communicent, et ad missas perstent in sinodali⁴ deprecatione.

Incipit canon sancti Silvestri et 284 episcoporum.

Fecit hos gradus⁵ in gremio sinodi, ut non presbyter adversus episcopum, non diaconus adversus presbyterum, non subdiaconus adversus diaconum, non acolitus adversus subdiaconum, non exorcista adversus acolitum, non lector adversus exorcistam, non ostiarius adversus lectorem det accusationem aliquam. Et non damnabitur praesul sine 72 testes; neque praesul summus a quemquam iudicabitur, quoniam scriptum est⁶. *Non est discipulus super magistrum.* Presbyter autem, nisi in 44 testimonia, non damnabitur. Diaconus autem cardine constitutus⁷ urbis Romae, nisi 37 non condemnabitur⁷. Subdiaconus⁸, acolitus, exorcista, lector, nisi, sicut scriptum est, in septem testimonia filios habentes et uxorem, et omnino Christum praedicantes. Sic datur mistica veritas.

VARIANTES LECTIONES.

¹ excommunicato. ² quadragesimo c. ³ praeclaras c. ⁴ finali. ⁵ grandus c. ⁶ constructus c. ⁷ demphabitur c. ⁸ sed diaconus c.

NOTAE.

^a Matth. x.

CAPITULARE LANGOBARDICUM (An. 806).

Exstat in Codice sancti Pauli inter Caroli Magni leges capp. 55-66. Cum capitulare duplex anni 805 et capitularia anni 806 Pippino praesente in Francia edita sint, capitulare hoc nonnisi post ejus reditum, autumno anni 806, aut vere anni sequentis, in Italia promulgatum esse videri potest.

Cap. I. Placuit¹ nobis de cartulas illas qui facte sunt de singulis hominibus qui se et uxori suae et filiis vel filiae suae in servitio tradiderunt, ut² huiusmodi fuerunt, reddantur, et sint liveris sicut primitus fuerunt.

Capp. 2-42. Vide supra, col. 285-288, an. 805, capp. 6, 8, 9-15, 15, 16, 19, 20.

Capp. 13-15. Vide supra, col. 303, 304, cap. ad Niumagam, c. 5, 8, 10.

Capp. 16-19. Vide supra, col. 305, 306, cap. generalia, c. 1, 2, 3.

Cap. 19. Vide supra, col. 214, capitulare an. 801 cap. 8.

VARIANTES LECTIONES.

¹ repetitum a Hlothario post tempus famis a. 825 Febr. 20. ² vel cod.

CAPITULARE AQUENSE (An. 807, Mart. circ.).

Editum a Baluzio ex Codice S. Vincentii Mettensis, ope Codicis bibl. regiae Paris. inter Suppl. Latina, n. 75, recognovi.

ISTE CAPITULUS FUIT DATUS IN ANNO SEPTIMO AD AQUIS PALATIUM.

Memoratorium qualiter ordinavimus propter famis inopiam, ut de ultra Sequane omnes exercitare debeant.

1. In primis quicumque beneficia habere videntur, omnes in hostem veniant.

2. Quicumque liber mansos quinque de proprietate habere videtur, similiter in hostem veniat. Et qui quatuor mansos habet, similiter faciat. Qui tres

habere videtur, similiter agat. Ubicumque autem inventi fuerint duo quorum unusquisque duos mansos habere videtur, unus alium praeparare faciat, et qui melius ex ipsis potuerit, in hostem veniat. Et ubi inventi fuerint duo quorum unus habeat duos mansos, et alter habeat unum mansum, similiter se sociare faciant, et unus alterum praeparet; et qui melius potuerit, in hostem veniat. Ubicumque autem tres fuerint inventi quorum unusquisque mansum unum habeat, duo tertium prae-

parare faciant; ex quibus qui melius potest, in hostem veniat. Illi vero qui dimidium mansum ⁴ habent, quinque sextum praeparare faciant. Et qui sic pauper inventus fuerit qui nec mancipia nec propriam possessionem terrarum habeat, tamen in praecio valente quinque solidos, quinque sextum praeparent; et ubi duo, tertium, de illis qui parvulas possessiones de terra habere videntur. Et unicuique ex ipsis qui in hoste pergunt, fiant coniectati solidi quinque a suprascriptis pauperioribus qui nullam possessionem habere videntur in terra. Et pro hac consideratione nullus suum seniore dimitat.

3. Omnes itaque fideles nostri capitanei cum eorum hominibus et carra sive dona, quantum melius praeparare potuerint, ad condictum placitum veniant. Et unusquisque missorum nostrorum per singula ministeria considerare faciat unum de vassallis nostris, et praecipiat de verbo nostro ut cum illa minore manu et carra de singulis comitatibus veniant, et eos post nos pacifice adducat, ita ut nihil exinde remaneat, et mediante mense Augusto ad Renum sint. Haec autem constituta volumus ut observent omnes generaliter praesenti anno, qui ultra Sequanam commanere videntur.

4. Volumus atque iubemus, ut comites nostri propter venationem et alia ioca placita sua non dimittant, nec ea minuta faciant; sed ad exemplum quod nos cum illis placitare solemus, sic et illi cum suis subiectis placent et iustitias faciant; et de singulis capitulis quae eis praecipimus, per semetipsos considerare studeant, ut nihil praetermittatur ab eis, quae vel infra patriam vel foras patriam in hoste faciendum iniungimus.

5. Si partibus Hispaniae sive ^a Avaritiae solatium ferre fuerit necesse praehendi, tunc de Saxonibus

A quinque sextum praeparare faciant. Et si partibus Beheim fuerit necesse solatium ferre, duo tertium praeparent. Si vero circa Surabis ² patriadevendenda ³ necessitas fuerit, tunc omnes generaliter veniant.

6. De Frisionibus ⁴ volumus, ut comites et vassalli nostri, qui beneficia habere videntur, et ^b caballarii, omnes generaliter ad placitum nostrum veniant bene praeparati. Reliqui vero pauperiores, sex septimum praeparare faciant, et sic ad condictum placitum bene praeparati hostiliter veniant.

7. Volumus itaque atque praecipimus, ut missi nostri per singulos pagos praevidere studeant omnia beneficia quae nostri et aliorum homines habere videntur, quomodo restaurata sint per annunciationem nostram, sive destructa. Primum de ecclesiis, quomodo structae aut destructae sint in tectis, in maecriis, sive parietibus, sive in pavimentis, necnon in pictura, etiam et in luminariis, sive officiis. Similiter et alia beneficia, casae cum omnibus appenditiis earum et laboratu sive adquisitu; vel etiam quid unusquisque, postquam hoc facere prohibuimus, in suum alodem ex ipso beneficio duxit, vel quid ibidem exinde operatus est. Qualiter autem sit, hoc unusquisque vicarius singulis comitatibus in suo ministerio, simul cum nostris missis praevideat, et sic ut ipse hoc coniurare valeat, totum quod ⁵ invenerit in brevem mittat, et ipsos breves nobis deferant. Et omnes hii qui in ipsa beneficia habent, una cum nostris missis veniant, ut scire possimus qui sint, aut qui suum beneficium habeat condictum aut destructum. Similiter et illorum alodes praevideant, utrum melius sint constructa ⁶ ipsi alodi aut illud beneficium; quia auditum habemus, quod aliqui homines illorum beneficia habent deserta et alodes eorum restauratos.

VARIANTES LECTIONES.

¹ Ita 1. corr. dimidios mansos; eadem sententia. ² surabis corr. sorabis 1. ³ ita correxi; deferendis 1. et ed. ⁴ ita 1. corr. fresonibus. ⁵ deest in codd. ⁶ ita 1. corr. constructi.

NOTE.

^a Ita habuit vetus Codex. Non dubito autem quin reponendum sit *Avariae*. Atque ita legis videtur beatus Rhenanus, lib. II Rerum Germanicarum, pag. 94, ubi agens de statu Galliarum et Germaniarum sub Francis regibus et imperatoribus, ita scribit: « Saxonum devictorum auxiliis multa gesta sunt. Si in remotas regiones proficiscendum erat, puta Hispaniam aut Avariam, quae Noricum ab Alpibus contingebat, quinque Saxones sextum instruebant. Si contra Sclavos Bohemos, duo tertium instructum

D mittebant. Si in Sorabos, omnes venire cogebantur. Sic sex Frisii tenuiores septimum armabant. » Hinc ergo auctoritas conciliatur huic Capitulari. BALUZ.

^b Equites, sic dicti a caballis. Vetus charta Brivatensis: « Clericum vero aut caballarium nec ullum hominem nec ullam feminam infra has terminationes non occidam. » Alibi caballarii significant viros nobiles, equites, *chevaliers*, ut in veteri charta Ruthenensi. Ib.

EPISTOLA AD PIPPINUM REGEM ITALIE.

(Vide inter epistolas Caroli Magni, *Patrologiæ* tomo XCVIII.)

CAPITULARE INGELHEIMENSE (An. 807, August.)

Edictum hoc ex capite 15, intra annos 806 et 810 promulgatum, auctoritate annuum Moissiacensium conventui, Augusto circiter mense, prope Ingelheim palatium habito, assignavimus. Edimusque iterum ex Codice unde primo ab Amerpachio luci datum fuit: 1. regio Monacensi olim Tegernseensi monasterii. sec. x; et aliquot loca emendavimus ope, 2. Codicis monasterii S. Pauli in Carinthia sec. ix ineuntis, in quo capita 6-9, 12, 15 exstant, uti et in Codd. Chisiano et Cavensi. Et hi quidem eo praecipue a Tegernseensi differunt, quod capp. 9 et 15 de pluribus Caroli filiis mentionem faciant, Tegernseensis vero de uno tantum loquitur, unde Codicem S. Pauli, ut Tegernseensem ætate superat, ita cum et antiquitate lectionis vincere apparet.

ITEM CAPITULARE.

1. De ordinacione ecclesiastica ¹ et restauracione ecclesiarum Dei, omnes generaliter bonam habeant providenciam.

2. Ut pacem et concordiam habeant ad invicem fideles nostri.

3. Quomodo marca nostra sit ordinata, et quid per ² se fecerunt confines nostri specialiter istis preteritis annis.

4. De placito condicto ad marcam, necesse est, ut omnimodis ex omni parte, sicut ordinatum fuerit, unusquisque conveniat.

5. De illis hominibus non recipiendis a marchionibus nostris, qui seniores suos fugiunt pro damna quae eis facta habent.

6 ^a. De pravis iudicibus, advocatis ³ vicedominis, vicariis, centenariis, vel reliquis actoribus malivolis non habendis.

7 ^b De liberorum hominum possibilitate, ut iuxta qualitatem proprietatis exercitare debeant.

A 8. Ut nullus consenciat suis hominibus ad male faciendum infra patriam; et ⁴ de eo quod dicunt se non posse habere homines ad marcam defendendam, si eos bene dstringant ⁵.

9. De vassis regalibus, ut honorem habeant, et per se aut ⁶ ad nos aut ad filios nostros ⁷ caput teneant.

10. De obsidibus, quod bene non custodiunt, et ab eis fugiunt.

11. De illis qui necessitatem paciuntur, ut meliorem ⁸ habeant consolationem ad eorum iusticiam.

12. Ut per placita non fiant banniti liberi ⁹ homines, excepto si aliqua proclamacio super aliquem venerit, aut certe si scabinus aut iudex non fuerit; et pro hoc condemnati illi pauperiores non fiant.

B 13. Ut haribannum aut aliquod coniectum pro ¹⁰ exercitali causa comites de liberis hominibus recipere aut requirere non praesumant; excepto si ¹¹ de palacio nostro aut a filiis nostris missus veniat, qui illum haribannum requirat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ ecclesiastico 1. ² qui per 1. ³ i. et a. codd. S. P. ⁴ vocem excepti ex cod. S. Pauli, ⁵ dstringunt 1. ⁶ deest S. P. ⁷ filium nostrum 1. ⁸ meliore 1. ⁹ vocem ex c. S. P. excepti., deest in 1. ¹⁰ deest 1. ¹¹ aut filii nostri 1. et codd. Langob. c. 97 Mur.

NOTÆ.

^a Exstat in Codd. S. Pauli. Chis. Cav.

^b Adest in Cod. S. P., ut et capita, 8, 9, 12, 13.

CAPITULARE NOVIOMAGENSE DUPLEX (An. 808, April.).

Editum a Baluzio ex Codice S. Vincentii Mettensis, ope Codicis regii Parisiensis inter Supplementa Latina n. 75 recognovi.

IN ANNO OCTAVO CAPITULA CUM PRIMIS CONFERENDIS ¹. C paratus sit illuc festinanter venire, quandocumque necessitas fuerit.

1. De latronibus et furibus.

2. De falsis testibus

3. De periuriis.

4. De fugitivis.

5. De hominibus appensis propter leves culpas.

6. De moneta.

7. De roccis et sagis.

8. De mercato palatii nostri.

9. De marcha nostra custodienda terra marique.

10. De navibus quas facere iussimus.

11. Ut ea quae constituta sunt, a fidelibus nostris observentur, et iussiones nostrae impleantur.

12. De tempore alterius placiti nostri, et qui iterum ad illum placitum venire debeant.

13. De hominibus filiorum ac filiarum nostrarum, quos missi et comites dstringere non audent ².

ITEM UBI SUPRA.

1. De ^a marcha ad praevidendum, unusquisque

C paratus sit illuc festinanter venire, quandocumque necessitas fuerit.

2. De ^b latronibus, ut melius dstringantur. Et ut nullus hominem pendere praesumat, nisi per iudicium. Si vero aliquis sine culpa penditus fuerit, et ibi moritur, tunc ab eo qui eum sine iudicio pendidit, proximis parentibus sit compositus. Et si ibi mortuus non fuerit, sed vivens evaserit, tunc sibi met sit compositus, et res et mancipia sua in fisco non cadant. De servis vero, si quis alterius servum absque iudicio et sine culpa pendiderit, et ibi mortuus fuerit, weregildus eius domino solvatur. Et si de ipsa morte evaserit, ipse ipsam liudem recipiat, et liber postea permaneat.

3. Ut ^c nullus testes mittere in iudicium praesumat, sed comes hoc per veraces homines circa manentes per sacramentum inquirat; ut sicut exinde sapiunt, hoc modis omnibus dicant.

4. Ut ^d nullus se periurare praesumat. Et si fecerit, sicut in anterioribus capitulis mandatum est, ma-

VARIANTES LECTIONES.

¹ legendum videtur conferenda. Bal. ² audent corr. audent 1. audeant Bal.

NOTÆ.

^a Vide, supra, cap. 9.

^b Vide, supra, capp. 1, 5.

^c Vide, supra, cap. 2.

^d Vide, supra, cap. 3.

num perdat aut redimat. Et hoc omnibus annuntiatum fiat, quid periurium aut falsum testimonium noceat.

5. De ^a emptionibus et venditionibus, ut nullus praesumat aliter vendere et emere sagellum meliorem duplum viginti solidis, et simplum cum decem solidis. Reliquos vero minus. Roccum martrinum et lutrinum meliorem triginta solidis, sismusinum ^b meliorem decem solidis. Et si aliquis amplius venderit aut empserit, cogatur exsolvere in bannum so-

A lidos quadraginta, et ad illum qui hoc invenerit te eum exinde convicerit, solidos viginti.

6. De ^c fugitivis hominibus, ut ubicumque inventi fuerint, ille qui eum retinet, bannum dominicum solvere cogatur, et ille fugitivus absque dubio in patriam ad dominum suum revertatur.

7. De ^d monetis, ut in nullo loco moneta percutiatur nisi ad curtem; et ^e illi denarii palatini mercantur ¹, et per omnia discurrant.

VARIANTES LECTIONES.

¹ mercantur *corr.* mercentur 1.

NOTE.

^a Vide, supra, cap. 7. Hanc constitutionem innuit B rum. monachus Sangallensis de Vita Caroli lib. 1, cap. 34, in Monum. Germ. SS. II, 747.

^b Id est, ex pellibus cisimorum, id est, zibelina-

^c Vide, supra, cap. 4.

^d Vide, supra, cap. 6.

^e Vide, supra, cap. 8.

CAPITULARE LANGOBARDICUM (An. 808).

Exstat in Codice sancti Pauli capp. 81-85 post capitula Ingelheimensia anni 807, ideoque anno 808 assignandum duxi.

1. De relinquentibus seculum: ut unum ex duobus eligant, aut pleniter secundum canonicam, aut secundum regularem institutionem vivere debeant.

2. De iustitia ecclesiarum Dei, viduarum, orphanorum, pupillorum, ut in publicis iudiciis ^a non dis-
C cipiantur increpantes set diligenter audiuntur.

3. Si servus noster occisus fuerit, duas parte de ipsa compositionem tollat curtis nostra, et tertiam pars parentes ipsius servi nostri defuncti, sicut superius diximus. Hoc autem in diebus nostris et in tempore regni nostri statuimus, quamvis ¹ lex nostra non sit. Post autem nostrum decessum qui pro tempore princeps fuerit, faciat sicut ei Deus inspiraverit aut rectum sicut secundum animam suam providerit; quia non semel set multoties cognovimus, hubi tale causas emerserit, quoniam nec in rebus publicis nec nulla rationem palatii profuit quod exinde actoris nostris tulerunt; et insuper invenimus et cognovimus multos actores nostros, qui tollebant de singulis unde 10 solidos, unde 6, unde amplius, et dabant talem spatium adque tranquilla, donec ² ipse qui homicidium faciebat obsegrare potnerunt ut exinde nihil darent. Et hoc previdimus statuere: curtis nostre medietatem de aldiones et duas partes de servos sicut super diximus habeat ³, ut ipsi parentis propinqui unde habeant dolore, habeant in aliquo propter mercedem consolationem.

4. Propter Deum et eius misericordia precipimus adque statuimus, sola pietatis causa, ut si aldio noster occisus fuerit, medietatem de ipsa compositionem tollat curte nostra, et medietatem parentes ipsius defuncti, si vivopatrem habuerit aldione nostro, sibe matrem, sibe fratres, sibe filii.

5. Oc precipimus, ut nullus ⁴ presumat nec servo nec aldione nostro aliquid emere, quia pro cautella et futuris temporis per omnes curtes nostras brebi facimus de omni territoria de ⁵ ipsas curtes pertinentes. Unde qui amodo inventus fuerit de servo aut de aldionem vel abthin ^b curte nostra aliquid emere, per ipsum perdere habet, sicut qui res alienas malo ordinem invadit; et si actor consenserit aut conscius fuerit, res eius tollere et inpublicare faciat. Quia debet omnis homo considerare propter Deum et animam suam, quoniam nos illum ⁶ relaxavimus a livero eremannos quod nobis in curtis nostras set secundum antiquo edicto legibus pertinebat; quoniam qui unam filiam relinquebat, tantum in tertiam pars substantia patri suo succedebat et duas in publico revertebant, si propinquus parentes non habebat ⁷; et si duas filias habebat aliquis aut amplius, in medietatem tanto succedebat patri suo, et publicus in medietatem. Et ecce nox ⁸ modo

D omnia de talibus causis propter Deum et mercedem anime mee relaxavimus. Proinde unicuique debet sufficere sua substantiam, et non debet cupiditatem habere contra rationem comparandum da servo aut de aldionem vel abthin nostro. Unde qui hoc facere presumpserit, componere habet sicut scriptum est; insuper in periurii reatum nobis comparuit pertinere, eo quod nobis iuratum habet quod nobis fidelis sit. Et qualis fidelitas est, dum ille cum iudicis aut actorem aut aldionem vel servo concludium fecit, et res nostra contra voluntatem invadit? Quia hoc statutum est in edictum, ut qui de serbo aut aldionem comparaverit, perdat pretium; et quale legem unus-

VARIANTES LECTIONES.

¹ Quam c. emendavi ope capitularis Hlotharii a. 852. II. c. 35, quod ex hoc fluxit. ² denec c. ³ habeat ipsi parentis, propinqui c. ⁴ nullus c. ⁵ i. e. ad. ⁶ i. e. illud. ⁷ habebat. ⁸ i. e. nos.

NOTE.

^a Id est, iudiciis.

^b Vox infra iterum occurrit; desideratur in Glossariis.

quisque ¹ Langubardus sibi habere vult, talem debet curtem nostram conservare. Et quis modo comparavit aut infiduciabit ², perdat pretium suum secundum edicti tinore. Qui vero hoc modo facere presumpserit, et pretium perdat, et, sicut qui res aliena

A malo ordine invadit nesciente domino, componat; actor vero admittat ³ substantiam suam qui hoc consenserit, sicut superius legitur: nam si nos relaxavimus, unusquisque habere debeat cui preceptum fecimus aut fecerimus.

VARIANTES LECTIONES.

¹ unusquis c. ² i. e. infiduciavit. ³ i. e. amittat.

CAPITULARE AQUISGRANENSE (An. 808).

A Baluzio ex Codice S. Vincentii Mettensis editum, ope Codicis regii Paris. inter Suppl. Latina n. 75, recognovi, et placito quod mense Augusto vel autumnio haberi consueverat, quodque hoc anno Aquis habitum fuisse videri potest, assignavi. Nam ad placitum Noviomagense non referendum esse, utriusque capita inter se collata una cum inscriptione horum capitulorum evincunt.

ITEM DE ANNO OCTAVO.

1. De pace infra patriam.
2. De canonicis et monachis.
3. De falso testimonio et periurio.
4. De his qui se fraudulentè ingenuare volunt, et aliqui optumescunt.
5. De falsis monetis.
6. De illorum hominum conquisitu qui modo foris

B ducti fuerunt, et postea adquisierunt postquam patres eorum et parentes ducti sunt ^a.

7. De decimis et nonis.
8. De latronibus et disciplina eorum.
9. De operibus palatii ad Vermeriae [Ita 1; Corr. uermerium].
10. De illo ^b broilo ad Atiniacum palatium nostrum.

NOTÆ

^a Bona eorum qui foris patria ducebantur, in fisco redacta fuisse, probat Caroli diploma, quo d. 17 Julii hujus anni Aquisgrani Manfredo Regiensi

ejusmodi bona restituit. Murator. Antiqq. III, 78; (VII, 450).

^b Lucus muro, vallo vel sepe inclusus, venationi inserviens

CAPITULARE AQUISGRANENSE (An. 809)

Baluzius duo anni 809 capitularia ediderat, primum ex Codice S. Vincentii Mettensis, secundum ex Codice Navarrico. Utrumque tamen idem esse, collatis singulis capitibus prodit; neque ob diversum ordinem, qui et in aliis capitularibus, e. g., in Codicibus duplicis Niumagensis a. 806 locum habet, duo capitularia esse distinguenda existimaverim. Unum igitur, cui et Ansegisi lectiones congruunt, edidi auxilio Codicum trium quos in bibliotheca regia Parisiensi evolvi; scilicet, 1. n. 4995, signati, quem pro fundamento Editionis posui; 2. n. 4628 A, quem pro Baluzii « Navarrico » habere licet; 3. inter Supplementa Latina, n. 75, qui eundem capitulorum ordinem ut Baluzii Mettensis ^a sequitur. Præterea capitibus 1-12 adhibui Codices Langobardicos, Chisianum, Cavensem, Ambrosianum, Florentinum, Londinensem, Vindobonensem, Veronensem et Estensem apud Muratorium. Lectiones Codicis 3 et S. Vincentii Mettensis apud Baluzium singulares, e regione textus primarii collocari feci.

CAPITULA QUAE DOMNUS IMPERATOR AQUIS PALATIO ¹ CONSTITUIT.

Capitula quae propter iustitias intra patriam faciendas constituta sunt ².

1. De ³ illis hominibus qui propter eorum culpas ad mortem diiudicati fuerint, et postea vita eis ⁴ fuerit concessa, si ipsi iustitiam ab aliis requisierint, aut ab eis iustitiam quaerere voluerit, qualiter inter eos iudicium terminetur. Primum omnium de illis causis pro quibus iudicatus fuit ad mortem, nullam potest facere repetitionem, quia omnes res suas secundum

C iudicium Francorum in publico fuerunt revocatas. Et si aliquid in ⁵ postmodum, postquam ei vita concessa est, cum iustitia adquirere potuerit, in sua libertate teneat et defendat secundum legem. In testimonio non suscipiatur, nec inter scabineis legem iudicandam locum non teneat ⁶. Et si ad sacramentum aliquid ei iudicatum fuerit quod iurare debeat, si aliquis ipsum ad sacramentum ⁷ aliquid admallaverit, ipse semper ad iudicium Dei examinandus accedat.

2. Si alicui post iudicium scabinorum fuerit vita concessa, et ipse in postmodum aliqua mala perpe-

VARIANTES LECTIONES.

¹ D. Karolus c. 2. ² haec desunt 2. Ch. C. ³ cod. 3. cap. 28. haec habet: Ut postquam quisque ad mortem fuerit iudicatus, neque iudex fiat, neque scabinus, neque testis, nec ad sacramentum recipiatur; sed unde alii iurare debent, ipse semper ad iudicium Dei examinandus accedat. ⁴ eius 1. ⁵ deest 1. ⁶ t. et defendat. Amb. Vind. Mur. ⁷ ipsum s. falsum dicere voluerit, armis contendat. 2. 3. ita et Chis. et Cav. A. V. Vn. Est. edd.

NOTÆ.

^a Scil. capp. 16, 16 not., 17, 18, 20, 21, 21 not., 4, 5, 3 not., 5, 6, 9, 8, 25, 10, 11, 15, 12, 15, 19,

inscriptio capitis 1, 14, 1, 2, 4, 7, 12, 22, 25, 24.

traverit, et iustitia reddere noluerit, dicendo quod A transeundi propter teloneis causam, quando ille in mortuus sit, et ideo iustitiam reddere non debeat, alio loco conpendiosius illud flumen transire potest. statutum est ut superiorem iudicium sustineat quod Similiter et in plano campo, ubi pons nec treiectus antea sustinere debuit. Et si aliquis adversus eum est, omnimodis praecipimus ut non teloneus ¹⁵ exactetur.

5. De ¹ latrone forbannito : ut liber homo qui eum suscepit, 15 solidos componat, et servus 120 percussionibus vapuletur ².

4. Ut comes qui latronem in forbanno miserit, vicinis suis ³ comitibus notum faciat, eundem latronem a se esse forbannitum, ut illi eum non recipiant.

Codd. Suppl. lat. 75 et Mettensis.

5. Ut nullus alius de liberis hominibus ad placitum vel ad mallum venire cogatur, exceptis scabineis [et vassis comitum ⁴] et qui illorum causas ⁵ quaerendi aut respondere debent ⁶.

6. Ut testes ad testimonium dicendum praemio ⁷ non conducantur; et nullus ut testimonium dicat, aut sacramentum iuret, nisi ieiunus. Et ut testes, priusquam iurent ⁸ separatim discuciantur quod de illam rem dicere velint unde testimonium reddere debent.

7. Ut nullus quislibet nostrorum ⁹, neque comes, neque iudex, neque scabineus ¹⁰, cuiuslibet iustitia dilatare praesumat, si statim ¹¹ adimpleta poterit esse secundum rectitudinem; neque praemia pro hoc a quolibet homine per aliquod ingenium accipere ¹² praesumant.

8 ¹³. Ut nullus cogatur ad pontem ¹⁴ ire ad flumen

10. Ut presbiter qui sanctam crismam donaverit ad iudicium subvertendum, postquam de gradu suo expoliatus ¹⁷ fuerit, manum ¹⁸ amittat.

41. Ut iudices ¹⁹, advocati, praepositi, centenarii ²⁰, scabinii, quales meliores inveniri possunt et Deum timentes, constituentur ad sua ministeria exercenda cum ²¹ comite et populo; elegantur mansueti et boni.

12. Ut nemo propter cupiditatem pecuniae et propter avaritiam suam prius detur pretio, et futura questione ²² sibi praeparet, ut duplum vel triplum tunc recipiat; sed tunc tantum quando fructum praesens est, illos comparet ²³.

13. Ut in locis ubi mallos publicos habere solent, tectum tale constituentur, quod in hiberno et in aestate ²⁴ ad placitos observandos us esse possit.

14. Ut sacramenta quae ad palatium ²⁵ fuerunt adharamita, in palatio ²⁶ perficiantur. Et si cumsacramentales ²⁷ homines cum ipso venire renuerint, iussione dominica cum ²⁸ indiculo aut sigillo ad palatium ²⁹ venire cogantur.

15. ³⁰ Si vero advocatus sacramentum contra alium habuerit et iurare non potuerit, aut aliquid per iustitiam reddiderit, propter hoc beneficium non perdat.

16. De ecclesiis nondum bene restauratas; de causis quae cotidie non cessant ³¹.

21. Si presbyter crisma dederit, ab episcopo degradetur, et postmodum a iudice manum perdat, si propter iudicium subvertendum hoc fecerit.

22. Ut iudices, vicedomini, praepositi, advocati, centenarii, scabineis boni et veraces et mansueti, cum comite et populo eligantur et constituentur ad sua ministeria exercenda.

24. De debitis pauperum anterioribus, et negotia facienda antequam fructus colligatur, omnino inantea ³ cavenda hoc ex ore proprio locuti sumus. Unusquisque praesenti anno, sive liberum sive servum suum de famis inopia adiutorium praebat.

25. Ut loca ubi placita esse debent, bene restaurata fiant, sicut ore proprio diximus, quod in hiberno et in aestate ad placitos observandos us esse possit.

VARIANTES LECTIONES.

¹ De meziban id est de l. f. 3. ² Ut... vapuletur deest 2. v. Nisi ei hospiciū dedit V. Vn. Huic capitulo in codice 3 haec subiiciuntur: Ut nullus absque iustitia pauperem et inopem expoliare praesumat. ³ m. aliis 2. Chis. Cav. v. s. et aliis V. Vn. M. ⁴ haec desunt in 1. adsunt in reliquis et Ansegiso. ⁵ causas 1. ⁶ nisi qui causam suam quaerere debet ac respondere 2. (aut r.) A. V. Vn. E. ⁷ praecio superimposito vel praemio 2. ⁸ iuret... iurant deest 1. ⁹ q. missus noster 2. Ch. et rel. Lang. et Anseg. ¹⁰ scabinis 1. ¹¹ statum 1. i. malum p. 2. ¹² codex 2. hoc caput sequenti praeposit. ita et Ch et rel. Lang. ¹³ pontum 1. ¹⁴ teloneis 1. ¹⁵ d. d. deest in Ch. et rel. Lang. ¹⁶ expolitus 1. expulsi A. expulsus V. Vn. ¹⁷ manus Ch. ¹⁸ i. vicedomini 3. ¹⁹ c. p. vicarii 2. c. s. p. V. Vn. M. ²⁰ cum... boni deest 2. Ch. et rel. Lang. ²¹ coemptionem 3. A. V. Vn. contentione Ch. ²² reliqua desunt Ch. et rel. Lang. ²³ in hiberno et ins stato 1. ²⁴ placitum 1. et Weiss. ²⁵ c. tales 1. ²⁶ aut 2. ²⁷ placitum 1. ²⁸ reliqua omnia exceptis capp. 22. et 24. desunt in codice 2. ²⁹ in cod. 3. hic inseritur: De pace latronum.

NOTAE.

17. De concordia fidelium nostrorum ; de fugitivis¹ qui non cessant recipere et abscondere.

18. De navigiis peregrinis². De homicidiis.

19. De traditionibus seu comparationibus, ut nullus in absconso non faciat.

26. De traditionibus, ut in abscondito non fiant propter contentiones diversas.

27. Ut nullus comparationes faciat cum paupere dolose, nisi per iustitiam.

20. De monetis sive mensuris modiorum et sestariorum.

21. De beneficiis nostris non bene constructis³.

22. De hospitalitate et susceptione iterantium, tam missorum nostrorum quam reliquorum bonorum hominum⁴.

23. Quod missos nostros ad vicem nostram mittimus.

24. De illis qui vinum et annonam vendunt antequam colligant, et per hanc occasionem pauperes efficiuntur⁵.

25. Ut omnis homo iudicium Dei credat absque ulla dubitatione.

VARIANTES LECTIONES.

¹ fugivis ¹ ² de vagis peregrinis qui propter Deum non vadunt ³. ³ condirectis. Et ut nonae vel decimae per omnia donentur. ⁵. De clericis et vassallis ut nullus sine licentia domini sui recipiatur. ⁵: ⁴ omnium ¹. ⁵ efficiunt ¹.

CAPITULARE LANGOBARDICUM (An. 809).

Capitula hæc in Codice sancti Pauli numeris 86 et 87 signata, capitulare anni 808 excipiunt, et postea a Lothario imperatore repetita sunt. Patet promulgata esse a Pippino, qui anno sequenti obiit.

1. Qualiter iubet dominus rex ad omnes actores suos qui curtis eius commissas habent; id est in primis de illo quod iam nostris temporibus in publicatum est, ut iuret unusquisque actor et dicat per evangelias : *quia quodcumque cognovero quod contra rationem alicui tultum est, facio exinde notitia domno mei regi, ut relaxetur*; sic tamen ut dicat in ipso sacramento, quod non consentiendo amico, non ad parentem, non ad premio corruptus nisi eot¹ certum sciat quod contra rationem tultum est; et cum nobis fuerit recensitum, per nostra iussionem relaxetur.

2. Unde statuimus, ut per 40 annos inquiretur possessiones de pecunias publicas, pro eo quod peccatis eminentis de 40 annis aliquis non memorat, et pauci inveniuntur qui tantos annos habeat, statuimus, ut excepto qui iam per iustitiam in publicatum

est, quod intra 30 annos aliquo invasio aut fraus in pecunia publicas facta est, ipsa requiratur et adducat ad nostra notitiam; sic tamen, ut antea non presumat, wiffare² aut pignorare; quia nos volumus ista causa per nosmet ipsos audire et secundum Deum ordinare: quia apparuit nobis, quod si nos ipsa causa audierimus, Deo fabentem, sine peccatum eam inquirere habemus, et sic ordinare ut mercedem habeamus, quia iudicis nostri, neque arimannos, nec actoris nostri, possunt sic disciplina distringere sicut nos. Quod autem provatum est qui per 30 annos aut³ super cuiuscunque possessionem fuit, et amodo habeat, ut nullus actor eo presumat nec de servo nec wiffare nec molestare; et qui presumpserit, componat⁴ ipse actor widriguldum suum, excepto⁵ unde preceptum falsum inveniatur, quod aperta⁶ causa est ad requirendum.

VARIANTES LECTIONES.

¹ i. e. quod. ² i. e. signum suum ibi ponere, possessionem arripere. ³ ut c. ⁴ compona c. ⁵ lexcepto c. ⁶ operta c.

CAPITULARE DE DISCIPLINA PALATHI AQUISGRANENSIS (An. 809).

Baluzius sub titulo capitularis *de ministerialibus palatinis* ex Codice olim S. Vincentii Laudunensis jam regie Paris. n. 4788, sæc. ix, fragmenta edicti vulgaverat, quod jam, eodem Codice iterum a me evoluto, integrum prodit. Ascribendum videbatur posterioribus imperatoris annis, cum aula et palatium, teste auctore anonymo Vitæ Ludovici Pii, nebulonibus redundaret.

1. Unusquisque ministerialis palatinus diligentissima inquisitione discutiat primo homines suos, et postea pares suos, si aliquem inter eos vel apud suos¹ igrotum² hominem vel meretricem latitantem invenire possit. Et si inventus homo aliquis vel aliqua femina huiusmodi fuerit, custodiatur, ne fugere possit, usque dum nobis adnuntietur. Et ille ho-

mo qui talem hominem vel talem feminam secum habuit, si se emendare noluerit, in palatio nostro observetur. Similiter volumus ut faciant ministeriales dilectæ coniugis nostræ vel filiorum nostrorum.

2. Ut Rathertus auctor per suum ministerium, id est, per domos servorum nostrorum, tam in Aquis quam in proximis villulis nostris ad Aquis per-

VARIANTES LECTIONES.

¹ uos *cod.*

NOTE.

² *id* est, ægrotum.

tinentibus, similem inquisitionem faciat. Petrus vero et Gunzo per seruas ^a et alias mansiones actorum nostrorum similiter faciant. Et Ernaldus per mansiones onaium negotiatorum, sive in mercato sive aliubi negotientur, tam Christianorum quam et Iudaeorum. Mansionarius autem faciat simili modo cum suis iunioribus per mansiones episcoporum et abbatum et comitum qui actores non sunt, et vassorum nostrorum eo tempore quando illis seniores in ipsis mansionibus non sunt.

5. Volumus atque iubemus, ut nullus de his qui nobis in nostro palatio deserviunt, aliquem hominem propter furium, aut aliquem homicidium vel adulterium, vel aliud aliquod crimen ab ipso perpetratum, et propter hoc ad palatium nostrum venientem, atque ibi latitare volentem recipere praesumat. Et si liber homo hanc constitutionem transgressus fuerit, et talem hominem receperit, sciat se eundem hominem qui apud eum inventus fuerit, in collo suo portare debere, primum circa palatium, deinde ad cippum in quem idem malefactor mittendus est. Si autem servus fuerit qui hanc nostram iussionem servare ¹ contempserit, similiter illum malum factorem in collo suo usque ad cippum deportet, et ipse postea in mareatum adducatur, et ibi secundum merita sua flagelletur. Similiter de gadalibus ^b et meretricibus volumus, ut apud quemcunque inventae fuerint, ab eis portentur usque ad mareatum, ubi ipsae flagellandae sunt. Vel si noluerit,

volumus ut simul cum illa in eodem loco vapuletur. 4 Quicumque homines rixantes in palatio invenerit, et eos pacificare potuerit et notuerit, sciat damnum quod inter eos factum fuerit, participem esse debere. Quod si rixantes viderit, et eos pacificare non potuerit, et qui sint illi qui inter se rixantur cognoscere noluerit ut hoc indicare possit, similiter volumus ut damnum quod inter eos commissum fuerit, in compositione communionem habeat.

5. Quicumque hominem undecunque ad palatium nostrum venientem receperit sive adduxerit, nec expellere curaverit, damnum quod hab eo fuerit in palatio nostro factum aut eum praesentet, aut si praesentare non potuerit, damnum quod ipse fecerat pro ipso componat.

6. Ut comites palatini omnem diligentiam adhibeant, ut clamatores postquam indiculum ab eis acceperint, in palatio nostro non remaneant.

7. Ut super mendicos et pauperes magistri constituantur qui de eis magnam curam et providentiam habeant ut... oves ² et simulatores inter eos se celare non possint.

8. Ut omni hebdomada per diem sabbati agentes vel ministeriales nostri indicent quid de hac inquisitione factum habeant, et hoc quod nobis indicaverint, sic diligenter ac veraciter habeant inquisitum et investigatum, ut si nobis placuerit, in manu nostra valeant adfirmare, quod non aliud nobis nisi veritatem indicassent.

VARIANTES LECTIONES.

¹ seuerare. ² tres vel quatuor litterae legi non potuerunt.

NOTE.

^a Diversae videntur esse a screonis.

^b Libidinosis.

CAPITULARE DE MONETA.

Reliquias tantum huius edicti ex laciniis Codicis olim S. Vincentii Laudunensis, jam regii Parisiensis n. 4788, saec. ix, vix aegre salvavi; et quam maxime spero, fore ut integrum capitulare alius Codicis ope aliquando in lucem prodeat. Lacunas, quantum fieri poterat, indicavi. Littera obliqua expressa, aut ex conjectura supplevi, aut dubiae lectionis esse existimavi.

1. Haec capitula in singulis locis observari debent *re* Ut civitatis illius moneta publice sub custodia comitis fiat.

2. Ut monetarii ipsi publicae, nec loco alia nec infra nec extra illam civitatem nisi constituto eis loco, monetam facere non praesumant.

3. Si inventus quisquam fuerit aut ex ipsis aut alia quaelibet persona in ipso pago monetam faciens cum omnem substantiam eius et totam in amplius opus accipiat nihil

et proclam 5. nihil et cum piscibus riatur corium in dorso et capite et scribatur ei in facie: falsator monetae; in ceteris vero civitatibus ubi concessum non est moneta, simili ratione comes, s monetariorum ipse comes non solum que facienti adsolitudinem comes et me optineat ut ipse per pares suos vel negotiatores huc illucque discurrentes inquirat ob ferat auct sub

4. Ut monetarii monetae batere non possint; ideo volumus ut comes h is inquisitum i per hoc est falsat

stantiae subiacere D statutum in praesum

^a CAPITULARE ECCLESIASTICUM (An. 809, Nov., Aquis).

Anno 809, mense Novembri, concilium de processione Spiritus sancti Aquisgrani convocatum, ibique et de statu ecclesiarum et de conversatione eorum qui in eis Deo deserviunt agitatum, nec tamen aliquid definitum fuisse propter rerum magnitudinem Einhardus tradit. Quo pertinere videri possunt 1. capitulorum fragmentum in Editione operum Hincmari Cordesiana, pag. 685, vulgatum, iterumque ex schedis Sirmondi a Baluzio prolatum, et capitulare quintum incerti anni inscriptum; 2. *Capitulare de presbyteris*, ab Ansegiso l. 1, capp. 140-158 servatum, quod integrum referendum censuimus. Nam Einhardi verba non adeo absolute intelligenda esse ut nihil penitus definitum fuisse opinemur, collato alio ejus loco in Vita Caroli Magni cap. 29, in Monum. Germ. SS., t. II, pag. 458 patebit; tantum, quae finita sint, minimam excepti negotii partem effecisse, credendum est. Capitula haec in conventu autumnali promulgata esse, ex ordine quo ab Ansegiso intra capitulare Aquisgranense anni 809 supra col. 315, 316 editum et capitulare Aquisgranense anni 810 referuntur, prodire videtur.

1. Primo, omnium admonendi sunt de rectitudine fidei suae, ut eam et ipsi teneant et intelligant et sibi subiectis populis vivo sermone annuntient. Et unusquisque eos quos habet in suo ministerio cognoscat, sive viros, sive feminas, ut noverit singulorum confessiones et conversationem, quia pro omnibus redditurus est rationem Deo.

2. Secundo, ut ipsi sacerdotes talem ostendant suam conversationem subiectis sibi populis quae imitabilis sit, videlicet, sicut apostolus dixit, in castitate, in sobrietate, ut non deserviant gulae et cupiditatibus huius seculi, ut quod alios monent observare, in se ipsis ostendant, ut caveant se ab omni avaritia et cupiditate; quia multi die noctue laborant ut adquirant temporalia, res videlicet, mancipia, vinum, et annonam, cum usura, a qua et Deus prohibet et omnis scriptura divina et sancti canones. Necnon mulierum declinent consortium, et secum habitare non permittant, ut auctoritas est canonica.

3. Tercio, ut orationem dominicam, id est *Pater noster*, et *Credo in Deum*, omnibus sibi subiectis insinuent, et sibi reddi faciant tam viros et feminas, quamque pueros.

4. Quarto. Ut ipsi presbyteri a comessionibus, potationibus, ut apostolus monet, se subtrahant; nam quidam illorum cum quibusdam vicinis suis utuntur usque ad mediam noctem et eo amplius cum ipsis bibendo morantur; et qui religiosi et sancti esse videntur, non quidem tunc ibi manent, sed tamen saturati vel ebrii revertuntur ad ecclesias suas, et neque in die neque in nocte officium Deo in ecclesia sibi credita persolvunt. Nonnulli vero in eodem loco, ubi ad convivium pergunt, dormiunt.

5. Quinto. Ut ipsi presbyteri tales scholarios ha-

A beant, id est ita nutritos et institutos [insinuatos, Bal.], ut si forte eis contingat non posse occurrere tempore competenti ad ecclesiam suam officii gratia persolvendi, id est tertiam, sextam, nonam, et vesperas, ipsi scholarii et signum in tempore suo pulsent, et officium honeste Deo persolvant.

6. Sexto. Ut diligenter rescias post ordinationem uniuscuiusque presbyteri quantum quisque fecerit in suo ministerio: quia qui ante ordinationem pauperes fuerunt, post ordinationem vero de rebus cum quibus debuerant ecclesiis servire, emunt sibi alodium et mancipia, et caeteras facultates; et neque in sua lectione aliquid profecerunt, neque libros congregaverunt, aut ea quae pertinent ad cultum religionis augmentaverunt, sed semper convitiis et contritionibus et rapina vivunt.

7. Septimo. Ut domesticos suos, id est eos qui cum ipsis sunt in sua mansione, sive scholarios, sive alios servientes, diligentissime praevidere studeant ab omnibus vitiis, et maxime de ebrietatibus et luxuriis, et variis immunditiis. Nam, sicut dicit apostolus, qui domesticorum suorum curam negligit, aliorum non prodesse poterit conversationi.

8. Octavo. Ut hospitales sint; quia multi, qui sciunt hospitem supervenire ad ecclesiam suam, fugiunt. Sed quod apostolus iubet et caetera scriptura divina sectari, illi e contrario faciunt, et pauperibus subvenire metuntur.

9. Nono. Iubet apostolus omnibus fidelibus, ut sermo eorum in gratia sit semper sale conditus, id est, ut ea loquatur christianus quae religioni conveniunt¹, unde aliquis mentem condire possit, et a putredine peccatorum emundare. Si omnibus fidelibus.... *Reliqua desunt*.

VARIANTES LECTIONES.

al. ms. serviunt. BALUZE.

NOTÆ.

^a Editum pridem fuit hoc capitulare a Joanne Cordesio tanquam esset Jesse episcopi Ambianensis. Non est autem Jesse sed Caroli Magni, datum, ut opinor, missis dominicis. Error ortus ex eo quod in Codice quo Cordesius usus est subjectum erat epistole Jesse Ambianensis, de qua dictum est supra. At in veteri Codice Sangallensis monasterii non apparet, et finis epistole Jesse est in capite quod habet hunc titulum in Edit. Cordesiana: *De confirmatione corporis et sanguinis Christi*. Recte sane. Hec est enim ultima quaestionum de quibus Carolus M.

interrogaverat episcopos, ut patet ex epistola ejus ad Odilbertum archiepiscopum Mediolanensem, et ex libro Theodulfi episcopi Aurelianensis de ordine baptismi. Itaque hic esse debuit finis epistolae Jesse. Postea addita est a quodam studioso alia lucubratio de traditione baptismi propter similitudinem argumenti, deinde illud Capitulum, quod quoniam conjunctum erat in veteri Codice cum epist. Jesse, primum erat existimare ea omnia esse ejusdem auctoris. BALUZ.

CAPITULA DE PRESBYTERIS.

Excepi ea ex Ansegisi libro 1, capp. 140-158, et ex appendice 1, cap. 20; duo eorum et inter Caroli capitula legibus Langobardicis addita capp. 96 et 157 reperiuntur.

1. Ut nullus presbyter ad introitum ecclesiae ex-
nia donet.
2. Ut nullus laicus presbyterum in ecclesia mittere vel eicere praesumat, nisi per consensum episcopi.
3. Ut episcopi praevideant, quem honorem presbyteri pro ecclesiis senioribus tribuant.
4. Ut decimae in potestate episcopi sint, qualiter a presbyteris dispensentur.
5. Ut ecclesiae vel altaria melius construantur. Et nullus presbyter annonam vel faenum in ecclesia mittere praesumat.
6. Ut ecclesiae vel altaria, quae ambiguae sunt de consecratione, consecrentur.
7. Ut presbyteri per parrochias suas feminis praedicent, ut linteamina altaribus praeparent.
8. Ut nullus presbyter in alterius parrochianum, nisi in itinere fuerit, vel placitum ibi habuerit, ad missam recipiat.
9. Ut nullus presbyter in alterius parrochia missam cantare praesumat, nisi in itinere fuerit, nec decimam ad alterum pertinentem audeat recipere.
10. Ut terminum habeat unaquaeque ecclesia, de quibus villis decimas recipiat.
11. Ut unusquisque presbyter res quas post diem consecrationis adquisierit proprias, ecclesiae relinquat.
12. Ut nullus presbyter aut laicus poenitentem invitet vinum bibere aut carnem manducare, nisi ad praesens pro ipso unum vel duos denarios, iuxta qualitatem poenitentiae, dederit.
13. Ut nullus presbyter cartas scribat, nec conductor sui senioris existat.
14. Ut nullus deinceps in ecclesia mortuum sepeliat.
15. Ut unusquisque presbyter capitula habeat de maioribus vel de minoribus vitiis, per quae cognoscere valeat vel praedicare subditis suis, ut caveant ab insidiis diaboli.
16. Ut presbyter semper eucharistiam habeat paratam, ut quando quis infirmaverit, aut parvulus infirmus fuerit, statim eum communiqueet, ne sine communione moriatur.
17. Ut presbyter in coena Domini duas ampullas secum deferat, unam ad chrismam, alteram ad oleum ad catechuminos inungendum vel infirmos iuxta sententiam apostolicam; ut quando quis infirmatur, inducat presbyteros ecclesiae, et orent super eum, unguentes eum oleo in nomine Domini.
18. Ut qui ecclesiarum beneficia habent, nonam et decimam ex eis ecclesiae cuius res sunt donent. Et qui tale beneficium habent, ad medietatem laborent, et de eorum portione proprio presbytero decimas donent.
19. Hae sunt festivitates in anno, quae per omnia venerari debent: natalis Domini, sancti Stephani, sancti Iohannis evangelistae, innocentium, octabas Domini, epiphania, octabas epiphaniae, purificatio sanctae Mariae, pascha dies octo, letania maior, ascensa Domini, pentecosten, sancti Iohannis baptistae, sancti Petri et Pauli, sancti Martini, sancti Andreae. De assumptione sanctae Mariae interrogandum reliquimus.
20. De iudicio poenitentiae ad interrogandum reliquimus, per quem poenitentialem vel qualiter iudicentur poenitentes; et de incestibus, quibus liceat iungere, quibus non.

CAPITULARE AQUISGRANENSE (AN. 810).

Editum a Baluzio ex Codice S. Vincentii Mettensis, jam ope Codicis 1. Paris. inter Suppl. Latina n. 73, recognovimus; eo quidem a Baluzio recedendum rati, quod rubricas capitularis alio ordine collocatas et in Codicibus ei subjectas, non pro capitulari habendas, sed ad capitulare ipsum referendas existimavimus.

CAPITULA QUAE ANNO DECIMO IMPERII DOMNI KAROLI SERENISSIMI AUGUSTI AQUIS PALATIO COMMONITA SUNT.

1. De ^a clamatoribus qui magnum impedimentum faciunt in palatio ad aures domni imperatoris: ut missi sive comites illorum missos transmittant contra illos qui mentiundo vadunt, ut eos convincant.
2. Ut ^b ante vicarium et centenarium de proprietate aut libertate iudicium non terminetur aut ad-

quiratur, nisi semper in praesentia missorum imperialium, aut in praesentia comitum.

- D 3. De ^c homicidiis factis anno praesenti inter vulgares homines, quas propter pulverem mortalem ^a acta sunt.
4. Ut ^d sacerdotes admoneant populum ut aelemosinam dent, et orationes faciant, propter diversas plagas quas assidue pro peccatis patimur.
5. Ut ^e ipsi sacerdotes unusquisque secundum or-

VARIANTES LECTIONES

^a mortalem 1.

NOTÆ.

^a Cf., infra, col. 528, capp. 8 et 10.

^b Cf., infra, c. 15.

^c Cf., infra, c. 7.

^d Cf., infra, c. 1, 6.

^e Cf., infra, c. 2.

dinem suum praedicare et decere studeat plebem sibi commissam.

6. De ^a ebrietate, ut primum omnium seniores semetipsos exinde vellent, et eorum iuniores exemplum bonae sobrietatis ostendant.

7. Admonendi ^b sunt omnes generaliter, secundum evangelicam auctoritatem, ut sic luceant opera vestra coram hominibus, ut glorificent patrem vestrum qui in coelis est.

8. De fugitivis qui per diversas provincias detenti et occultati contra praeceptum domni imperatoris sunt, ut qui eos post praeteritum tempus suscepit aut retinet, bannum dominicum componat.

9. De pace et iustitia infra patriam, sicut saepe per alia capitula iussi, adimpletum fiat.

10. De ^c latronibus qui magnam habent blasphemiam, quicumque aliquem ex ipsis comprahenderit, nullum dampnum exinde patiatur.

11. De ^d heribanno, ut diligenter inquirant missi, qui hostem facere potuit et non fecit, ipsum bannum componat, si habet unde componere possit. Et si non habuerit unde componere valeat, rewadiatum fiat et inbreviatum, et nihil pro hoc exactatum fiat usque dum ad notitiam domni imperatoris veniat.

12. Herisliz ^e qui factum habent, per fideiussores ad regem mittantur.

13. De ^f beneficiis destructis et alodis restauratis.

14. De ^g freda exigenda.

15. De materianine ^h ad naves faciendas.

16. De ⁱ vulgari populo, et unusquisque suos iu-

niore dstringat, ut melius ac melius oboediant et consentiant mandatis et praeceptis imperialibus.

17. De elemosina mittenda ad Hierusalem propter ecclesias Dei restaurandas.

18. Ut nullus homines malignos consentiat, sed magis, in quantum potest, resistat. Ut pauperes, orfani, et viduae, et ecclesiae Dei pacem habeant.

ITEM DE ANNO DECIMO.

(Capitula proposita.)

1. De tribulatione generali quam patimur omnes, id est de ⁱ mortalitate animalium et ceteris plagis.

2. De praedicatione per singulas parrochias.

3. De evangelio, ut luceat lux vestra coram hominibus.

4. De omnibus vitiis et ebrietate fugiendum.

5. De semetipso et sua familia unusquisque corrigendum

6. De orationibus in invicem facientibus.

7. De innocentibus occisis inquirendum.

8. De clamatoribus, quomodo castigantur.

9. De beneficia non bene condicta inquirendum.

10. De mendacia et periuria cavenda.

11. De heribanno exigendo.

12. De pauperibus qui minime solvere possunt.

13. De freda exigenda.

14. De his qui herisliz ² fecerunt, ut fideiussores donent.

15. De res et mancipia, ut ante vicariis et centenariis non conquirantur.

16. De latronibus, quomodo dstringantur.

VARIANTES LECTIONES.

¹ materia adiecto mine 1. ² brisliz 1.

^a Cf., infra, c. 4.

^b Cf., infra, c. 5.

^c Cf., infra, c. 16.

^d Cf., infra, c. 11, 12.

^e Cf., infra, c. 14.

^f Cf., infra, c. 9.

^g Cf., infra, c. 15.

^h Cf., infra, c. 5.

ⁱ Id est, boum. Eginhardus ad an. 810: «Tanta fuit in ea expeditione boum pestilentia, ut pene nul-

NOTÆ.

lus tanto exercitui superesset, quin omnes usque ad unum interirent. Et non solum ibi, sed etiam per omnes imperatori subjectas provincias, in illius generis animalia mortalitas immanissime grassata est. » Agobardus, in libro de grandine et tonitruis, cap. 16. «Ante hos paucos annos disseminata est quædam stultitia, cum esset mortalitas boum, ut dicerent Grimaldum ducem Beneventorum transmisisse homines cum pulveribus quos spargerent per campos et montes, prata et fontes. » BALUZ.

CAPITULARE DE INSTRUCTIONE MISSORUM (Aquis).

Editum a Baluzio ex Codice S. Vincentii Mettensis, jam ope Codicis Paris. inter Suppl. Latina, n. 75, recognovimus.

1. Ut tales sint missi in legatione sua, sicut decet esse missos imperatoris strenuos, et perficiant quod eis iniunctum fuerit. Aut si non potuerint, domino imperatori notum faciant quæ difficultas eis resistat ne illud perficere possint.

2. Ut quicquid de eius iussione cuilibet præcipere et commendare debent, potestative annuncient atque præcipiant. Et non sibi faciant socios inferioris ordinis homines, qui semper inde retro res qualescumque tractare volunt; sed illos sibi societ qui ad effectum unamquamque rem deduci cupiunt.

3. Quando iustitiam pauperibus facere iusserint, semel aut bis præcipiant ut iustitia facta fiat. Tertia vice, si nondum factum est, ipsi pergant ad locum

et ad hominem qui iustitiam facere noluit, et cum virtute tollant ab eo quod iniuste alteri tulit, et reddant illi cuius per iustitiam esse debuit.

4. Ut qui bannum domni imperatoris vel freda dare debet, accipiatur illa solutio, et ad eum inferatur, ut ipse tamen det cuicumque ei placuerit.

5. Quicumque illis iustitiam facere volentibus resistere conatus fuerit, domino imperatori annunciet. Similiter quicumque contra iustitiam alteri in placito defendere voluerit, legitimam poenam incurrat, cuiuslibet homo sit, sive domni imperatoris, sive cuilibet filiorum et filiarum, vel ceterorum potentium hominum.

ENCYCLICA DE JEJUNIIS GENERALIBUS.

(Videsis inter epistolas Caroli Magni, Patrologiæ tomo XCVIII).

CAPITULARE DUPLEX AQUISGRANENSE (An. 811).

Capitulare duplex, primum sub titulo : « Capitulare interrogationis de iis quæ Carolus Magnus pro communi omnium utilitate interroganda constituit, » Sirmundus et Baluzius ex Codice S. Vincentii Mettensis ediderunt; nos ope Codicis Paris. inter Suppl. Lat. n. 75 recognovimus.

DE INTERROGATIONE DOMNI IMPERATORIS DE ANNO A
UNDECIMO.

1. In primis separare volumus episcopos, abbates, et comites nostros, et singulariter illos alloqui. Quæ causæ efficiunt, ut unus alteri adiutorium præstare nolit, sive in marcha, sive in exercitu, ubi aliquid utilitatis defensione patriæ facere debet.

2. Unde illæ frequentissimæ causationes, in quibus unus alteri quaerit quicquid parem suum viderit possidentem.

3. De eo quod quilibet alterius hominem ad se fugientem suscipit.

4. Interrogandi sunt, in quibus rebus vel locis ecclesiastici laicis, aut laici ecclesiasticis, ministerium suum impediunt. In hoc loco discutiendum est atque inveniendum ¹ in quantum se episcopus aut abbas rebus secularibus debeat inserere, vel in quantum comes vel alter laicus in ecclesiastica negocia. Hic interrogandum est acutissime, quid sit quod apostolus ait ^a : *Nemo militans Deo implicet se negotiis secularibus*, vel ad quos sermo iste pertineat.

5. Quid sit, quod unusquisque christianus in baptismo promittat ², vel quibus abrenunciet.

6. Quæ sectando vel neglegendo ipsam suam renunciationem vel abrenunciationem irritam faciat.

7. Quod ille bene in Deum non credit qui præcepta eius impune se contempnere putat, vel quia ea quasi non ventura despicit quæ ille comminatus est.

8. Quod in nobis despicendum est, utrum vere christiani sumus. Quod in consideratione vitæ vel morum nostrorum facillime cognosci potest, si diligenter conversationem coram discutere voluerimus.

9. De vita et moribus pastorum nostrorum, id est, episcoporum, qui populo Dei non solum docendo, sed etiam vivendo, exemplum bonum dare debent. Ipsi namque apostolum dixisse credimus, ubi dicit ^b : *Imitatores mei estote, et observate eos qui ita ambulant, sicut habetis formam nostram*.

10. De vita eorum qui dicuntur canonici, qualis esse debeat.

11. De conversatione monachorum, et utrum ali-

qui monachi esse possint præter eos qui regulam sancti Benedicti observant. Inquirendum etiam, si in Gallia monachi fuissent priusquam traditio regulæ sancti Benedicti in has parroechias pervenisset.

12. Ista conservetis sicut vobis decet; et in vobis confido, piissimi pontifices, et in quantum investigare possum, vobis mittere seu scribere non dubito. Bene valete in Domino.

ITEM BREVIS CAPITULOREM QUIBUS FIDELES NOSTROS
EPISCOPOS ET ABBATES ALLOQUI VOLUMUS ET COMMUNERE DE COMMUNI OMNIUM NOSTRORUM UTILITATE.

1. Primo commemorandum est, quod anno præterito ^c tria triduana ieiunia fecimus, Deum orando ut ille nobis dignaretur ostendere, in quibus conversatio nostra coram illo emendare debuisset : quod nunc facere desideramus.

2. Quaerendum ^d est in primis ecclesiasticis, id est episcopis et abbatibus, ut illi nobis patefaciant de conversatione sua, qualiter vivere debeant, ut cognoscere valeamus cui de illis aut bonum aut aliud aliquid refrenati credere debeamus; et ut scire possimus, in quantum cuilibet ecclesiastico, id est episcopo, vel abbate, seu monacho, secularibus negotiis se ingerere; aut quod proprie pertineat ad illos qui dicuntur et esse debent pastores ecclesiæ patresque monasteriorum, ut aliud ab eis nec non quaeramus, quam quod ipsis facere licet, et ut quislibet ex eis a nobis ea non quaerat, in quibus eis consentire non debemus.

3. Interrogare ^e volumus ipsos ecclesiasticos, et qui scripturas sanctas non solum ipsi discere, sed etiam alios docere debent, qui sint illi quibus apostolus loquitur : *Imitatores mei estote*; vel quis ille de quo idem dicit : *Nemo militans Deo implicat se negotiis secularibus*, aut qualiter apostolus sit imitandus, vel quomodo Deo militet.

4. Iterum ^f inquirendum ab eis, ut nobis veraciter patefaciant, quid sit quod apud eos dicitur seculum relinquere, vel in quibus internosci possint hi qui seculum relinquunt, ab his qui adhuc seculum sec-

VARIANTES LECTIONES

interueniendum edd. et 1. ² deest 1.

NOTÆ.

^a II Tim. II, 4.

^b Philipp. III, 17.

^c Cf. supra, cap. 4.

^d Cf. supra, c. 4, 9.

^e Cf. supra, c. 5, 6.

tantur; utrum in eo solo, quod arma non portant nec publice coniugati sunt.

5. Inquirendum etiam, si ille ^a seculum dimissum habeat, qui cotidie possessiones suas augere quolibet modo, qualibet arte, non cessat, suadendo de coelestis regni beatitudine, comminando de aeterno supplicio inferni, et sub nomine Dei aut cuiuslibet sancti tam divitem quam pauperem, qui simpliciores naturae sunt, et minus docti atque cauti inveniuntur ^b si rebus suis expoliant, et legitimos heredes eorum exheredant, ac per hoc plerosque ^c ad flagitia et scelera propter inopiam, ad quam per hoc fuerint devoluti, perpetranda compellunt, ut quasi necessario furta et latrocinia exerceant, cui paterna rerum ^d hereditas, ne ad eum perveniret, ab alio praerepta est.

6. Iterum inquirendum, quomodo seculum reliquisset, qui cupiditate ductus propter adipiscendas res quas alium vidit possidentem, homines ad periuria et falsa testimonia praecio conducit, et advocatum sive praepositum non iustum ac Deum timentem, sed crudelem ac cupidum ac periuria parvipendentem, inquit, et ad inquisitionem rerum non qualiter, sed quanta acquirit ^e.

7. Quid de his dicendum, qui quasi ad amorem Dei et sanctorum, sive martyrum sive confessorum, ossa et reliquias sanctorum corporum de loco ad locum transferunt, ibique novas basilicas construunt, et quoscumque potuerint, ut res suas illuc tradant, instantissime adhortantur. Ille siquidem vult ut videatur quasi bene facere, seque propter hoc factum bene meritum apud Deum fieri, quibus potest persuadere episcopis. Palam fit ^f hoc ideo factum, ut ad aliam perveniat potestatem.

8. Miramur unde accidisset, ut is qui se confitetur seculum reliquisse, neque omnino vult consentire ut ipse a quolibet secularis vocetur, armatos ^g homines velit et propria retinere, cum ad eos qui nondum in totum seculum renunciaverunt hoc pertineat: ad ecclesiasticos vero quomodo iuste pertineat, penitus ignoramus, nisi illi nobis insinuaverint qui haec quasi licita usurpare non dubitant.

9. Quid ^h unusquisque Christo in baptismo promittat, vel quibus causis abrenunciat; ut quamvis unicuique christiano considerandum sit, specialiter tamen ab ecclesiasticis inquirendum, qui laicis ipsius promissionis et abrenunciationis in sua vita exem-

plum praebere debent. Hic diligentissime considerandum est, et acutissime distinguendum, quae sectandae vel negligendo unusquisque nostrum ipsam suam promissionem et abrenuntiationem vel conservet vel irritam faciat; et quis sit ille satanas, sive adversarius, cuius ⁱ opera vel pompam in baptismo renunciavimus. Hic autem conspiciendum est, ne perversa unusquisque faciendo, illum quislibet nostrum sequatur cui iamdudum in baptismo renunciavimus.

10. In quo canonum vel in cuius sancti patris regula constitutum sit, ut invitus quislibet aut clericus aut monachus fiat, aut ubi Christus praecipisset aut quis apostolus praedicasset, ut de nolentibus et invititis, et vilibus personis, congregatio fieret in ecclesia vel canonicorum vel monachorum.

11. Quam utilitatem ^j conferat ecclesiae Christi, quod is qui pastor vel magister nec cuiuscumque venerabilis loci esse debet, magis studet in sua conversatione habere multos quam bonos, et non tantum probet ^k quam multitudine hominum delectatur, plus studet ut suus clericus vel monachus bene cantet et legat, quam iuste et beate vivat. Quamquam non solum minime in ecclesia contemnenda sit cantandi vel legendi disciplina, sed etiam omnimodis exercenda. Sed si utrumque cuilibet venerabili loco accedere potest, tolerabilius tamen ferendum nobis videtur imperfectione cantandi, quam vivendi. Et quamvis bonum sit, ut ecclesiae pulchra sint aedificia, praeferendus ^l tamen est aedificiis bonorum morum ornatus et culmen; quia, in quantum nobis videtur, structio basilicarum veteris legis quandam trahit consuetudinem; morum autem emendatio propria ad novum testamentum et christianam pertinet disciplinam. Quod si Christus et apostoli, et qui apostolos recte secuti sunt, in ecclesiastica disciplina sunt sequendi, aliter nobis in multis rebus faciendum est quam usque modo fecissemus, multa de usu et consuetudine nostra auferenda, et non minus multa, quae actenus non fecimus, facienda.

12. Qua ^m regula monachi vixissent in Gallia, priusquam regula sancti Benedicti in ea tradita fuisset, cum legamus sanctum Martinum et monachum fuisse et sub se monachos habuisse, qui multo ante sancto Benedicto fuit.

15. De sanctimonialium et ancillarum Dei conversatione.

VARIANTES LECTIONES.

¹ p. qui 1. ² paternarum 1. 2. ³ inquit corr. acquirit 1. ⁴ episcopis palam sit 1. ⁵ ita textum restituere mihi visus sum; armatos homines: : : : et p. retinere corr. armatus homo cum sit, et p. vellit retinere 1. ⁶ quae corr. cuius 1. ⁷ paucitatem corr. utilitatem 1. ⁸ probet corr. probis 1. ⁹ reuerendus corr. praefereendus 1.

NOTAE.

^a Libellus precum Marellini et Faustini, pag. 83, « contemptu rerum saecularium et humanae gloriae, ad quam plerique affectant, etiam qui se saeculo et concupiscentiae carnis abrenuntiassent gloriatur. » Hieronymus in epistola ad Rusticum: « Vidi ego quosdam, postquam renuntiavere saeculo, vestimentis duntaxat et vocis professione, non rebus, nihil de pristina conversatione mutasse. » BALUZ.

^b Hieronymus in epitaphio Nepotiani: « Alii nummum addant nummo, et marsupium suffocantes, matronarum opes venentur obsequiis, sint ditiores monachi quam fuerant saeculares. » Id.

^c Cf. supra, c. 5, 6.

^d Id est, exerceat, excolat, emendet, meliores reddat.

^e Cf. supra, c. 11.]

CAPITULARE DE EXPEDITIONE EXERCITALI (AN. 811, Aquis).

Editum a Baluzio ex codicibus Palatino bibliothecæ Vaticanæ et Sancti Vincentii Meltensis, denuo ope codicis Parisien-^{is} inter Supplementa latina n. 75 recognovimus.

ITEM UNDE SUPRA DE ANNO UNDECIMO.

*De causis propter quas homines exercitalem obedi-
tionem^a dimittere solent.*

1. In primis discordantes sunt, et dicunt quod episcopi, abbates, et eorum advocati potestatem non habeant de eorum tonsis clericis et reliquis hominibus. Similiter et comites de eorum pagensis non habeant potestatem.

2. Quod pauperes se reclamant expoliatos esse de eorum proprietate. Et hoc aequaliter clamant super episcopos et abbates et eorum advocatos, et super comites et eorum centenarios.

3. Dicunt etiam, quod quicumque proprium suum episcopo, abbati, vel comiti, aut iudici, vel centenario dare noluerit, occasiones quaerunt super illum pauperum, quomodo eum condemnare possint, et illum semper in hostem faciant ire, usque dum pauper factus, volens nolens suum proprium tradat aut vendat; alii vero qui traditum habent, absque ullius inquietudine domi resideant.

4. Quod episcopi et abbates, sive comites, dimitunt eorum liberos homines ad casam in nomine ministerialium. Similiter et abbatissae. Ili sunt falconarii, venatores, telonearii, praepositi, decani, et alii qui missos recipiunt et eorum sequentes.

5. Dicunt etiam alii, quod illos pauperiores constringant et in hostem ire faciant, et illos qui ha-

bent quod dare possint, ad propria dimitunt.

6. Dicunt ipsi comites, quod alii eorum pagenses non illis obediant, nec bannum domni imperatoris adimplere volunt, dicentes quod contra missos domni imperatoris pro heribanno debeant rationem reddere; nam non contra comitem; etiam et si comes suam domum illi in bannum miserit, nullam exinde habeat reverentiam, nisi intret in domum suam, et faciat quaecumque ei libitum fuerit.

7. Sunt etiam alii qui dicunt se esse homines Pipini^b et Chludvici, et tunc profitentur se ire ad servitium dominorum suorum, quando alii pagenses in exercitum pergere debent.

8. Sunt iterum et alii qui ramanent, et dicunt quod seniores eorum domi resideant, et debeant cum eorum senioribus pergere ubicumque iussio domni imperatoris fuerit. Alii vero sunt qui ideo se commendant ad aliquos seniores, quos sciunt in hostem non profecturos. Quod super omnia maius fiunt inobedientes ipsi pagenses comiti et missos decurrentes, quam antea fuissent.

9. De illis hominibus, qui parentes eorum, matrem, aut materteram, aut patruelem, aut quemlibet de sua genealogia occidunt, ut per illos non fiant conquisiti. Sunt et alii qui de ipsa genealogia non debent esse inclinati, attamen fiunt propter illam occasionem inclinati.

NOTÆ.

^a Ita codices; *expeditionem* legendum esse videtur.

^b Pippinus anno 810 obierat.

CAPITULARE DE EXERCITALIBUS (811).

Capitulare hoc exstat in Ansegisi libro III, capp. 64-66 et appendice II, capp. 34 et 35, post capitularia annorum 809 et 810 et ante capitularia annorum 811 et 812; editionem ejus Langobardicam ex capitularibus Caroli legibus Langobardicis additis excepi.

1. Si quis¹ super missum dominicum² cum collecta et armis venerit, et missaticum illi iniunctum contradixerit, aut contradicere voluerit, et hoc³ ei adprobatum fuerit, quod se sciens contra missum dominicum ad resistendum venisset, de vita componat⁴; et si negaverit, cum 12 suis iuratoribus se idoneare studeat⁵, et pro eo quod cum collecta contra missum dominicum armatus venerit ad resistendum⁶, bannum dominicum componat. Simili modo domnus imperator de suis vassis iudicavit. Et si servus hoc fecerit, disciplinae corporali subiaceat.

2⁷. Si quis⁸ domum alienam cuilibet⁹ fregerit, quicquid exinde per virtutem¹⁰ abstulerit, aut rapuerit, vel furaverit¹¹, totum secundum legem et eam¹² illi cuius domus fuerit fracta et exspoliata, in triplo componat, et insuper bannum nostrum¹³ solvat. Si vero servus hoc fecerit, sententiam superiorem accipiat, et insuper secundum suam legem compositionem faciat.

3. Si quis¹⁴ liber homo¹⁵ aliquod tale damnum cuilibet fecerit, pro quo plenam compositionem facere non valeat, semetipsum in wadium pro servum dare

VARIANTES LECTIONES

¹ q. liber *M.* ² d. m. *V. Vn.* ³ et si h. ei *V. Vn.* ⁴ c. et res eius ad publicum deveniant *Vn. E.* ⁵ faciat *V. et Ansgis.* ⁶ ad r. venit *V. Vn.* ⁷ Capitibus 2-6, in editionibus legis Langob. 30-34 signatis, ibi et in codice *Vn.* titulus adjicitur: Kapitula de exercitalibus. ⁸ q. in expeditione d. *V. Vn. E.* ⁹ ejus libet *V. Vn. Est.* ¹⁰ uim *A. V. Vn.* ¹¹ furatus fuerit *V. Vn. E.* ¹² et eam desunt in codd. *Lang.* ¹³ do minicum ed., deest *V.* ¹⁴ deest *A.* ¹⁵ h. in eadem *V. Vn.* h. in eadem expeditione *Est.*

¹ studeat, usque dum plenam compositionem adimpleat ².

4. Si ³ quis ⁴ messes ⁵ aut anonas in hoste super bannum dominicum rapuerit, aut furaverit vel paverit ⁶, aut cum caballis vastaverit, aestimato damno secundum legem in triplum componat. Et si

CAPITULA FRANCICA.

5. Si aliquis Saxo hominem conprehenderit absque furto aut absque sua propria aliqua re, dicens quod illi habeat ⁷ damnum factum, et hoc contendere voluerit, in iudicio aut in campo aut ad crucem licentiam habeat. Si vero hoc noluerit, cum suis iuratoribus ipse liber homo se idonei faciat. Et si servum cuiuslibet absque aliqua conprobatione conprehenderit, ipse servus aut ad aquam ferventem aut ad aliud iudicium se idonei faciat.

6. Si aliquis Saxo caballos in sua messe invenerit, et ipsos caballos inde ducere pro suo damno ad conprobandum voluerit, si quis liber homo hoc ei contraxerit aut aliquod malum pro ¹⁰ hoc ei ¹¹ fecerit, tripla compositione secundum legem et secundum ewam ¹² contra eum emendare studeat, et insuper bannum dominicum solvat, et manum perdat pro eo quod inoboediens fuit contra praeceptum domni imperatoris, quod ipse pro pace statuere iussit. Si servus hoc fecerit, secundum suam legem omnia in triplum restituat, et disciplinae corporali subiaceat.

liber homo hoc fecerit, bannum dominicum pro hac re ⁷ componere cogatur; servus vero secundum suam legem triplam compositionem damnum in loco restituat, et pro banno ⁸ disciplina corporali subiaceat.

CAPITULA LANGOARDICA.

5. Sic ¹³ quoque qualibet persona ¹⁴ de hoc quod interpellatus ¹⁵ fuerit, praesentialiter aut emendet, aut sacramentum reddat solus, quod nec ipse fecerit, nec, qui fecisset, sciat. Accusator vero prius iuret, quod non eum se sciente iniuste interpellasset ¹⁶.

6 ¹⁷. De his vero personis, quae longe a palatio quasi in via remaneant expectantes seniores summi, et deprædationes fecerint, comes aut minister eius quicquid contra legem fecerint, absque ulla excusatione emendare faciant. Si vero de iniustitia contendere voluerint, constringat, aut velint vel nolint, ut iustitiam faciant. Si vero quisquam ¹⁸ in sua superbia adeo contenderit, ut ibidem interfectus sit, incompositus iaceat; et neque senior neque propinquus eius pro hoc nullam laidam portet, aut commotionem faciat; et si fecerit, nobis et populo nostro

C inimicus annotetur.

VARIANTES LECTIONES.

¹ semetipsum inuadiare ei studeat V. Vn. Est. ² ita Ansegisus V. Vn. Est. M.; reliqui faciat. ³ hoc capitulum antecedit in Fl. ⁴ q. in eadem (scilicet expeditione) V. Vn. ⁵ messem aut annonam V. Vn. etc. ⁶ usurpaverit ed. ⁷ p. h. re desunt loco raso A. ⁸ damno A. Ansegis. reliqui banno. ⁹ liceat Corb. ¹⁰ deest Corb. ¹¹ deest Corb. ¹² eouam corr. euuam, et supra id est legem Corb. ¹³ ita correxi; codd. Si q. ¹⁴ p. in eadem V. Vn. p. in eadem expeditione Est. ¹⁵ interpellata V. Vn. E. ed. ¹⁶ i. et si iurare non praesumpserit ipsum sacramentum A. addit. et si iurare non praesumpserit, XV sol. componat Fl. ¹⁷ hoc capitulum deest in A. Fl. et Lond. edidit ex Est M. ¹⁸ quicquam V. quinque; Vn.

ENCYCLICA AD ARCHIEPISCOPOS DE DOCTRINA.

(Hanc encyclicam videsis inter epistolas Caroli Magni, Patrologiae tomo XCVIII; Odilberti vero responsum in appendice ad easdem epistolas, tomo eodem.)

CAPITULARE BONONIENSE (Octobr.).

Editum est anno 811 post d. vii Idus Oct., quo Carolus annum regni 44 inierat, Bononiae ubi, Einhardo in Annalibus teste, classem recens constructam inspiciebat. A Baluzio ex codicibus Palatino bibl. Vaticanæ et S. Vincentii Mettensis vulgatum, jam auctoritate codicum Parisiensium 1. bibliothecæ reg. n. 4995, et 2. bibl. ejusdem inter Suppl. latina n. 75, emendatum suoque anno restitutum iterum edimus.

CAPITULA QUAE DOMNUS IMPERATOR CONSTITUIT BONONIAE, QUAE EST IN LITTORE MARIS, ANNO REGNI SUI 44, MENSE OCTOBRIO, INDICIONE 5 ¹.

1. Quicumque liber homo in hostem bannitus fuerit, et venire contempserit, plenum heribannum ², id est solidos sexaginta, persolvat, aut si non ha-

buerit unde illam summam persolvat, semetipsum pro wadio in servitium ³ principis tradat, donec per tempora ipse bannus ab eo fiat persolutus. Et tunc iterum ad statum libertatis suae revertatur. Et si ille homo qui se propter heribannum in servitium ⁴ tradidit, in illo servitio defunctus fuerit. heredes

VARIANTES LECTIONES.

¹ VI. 2. et Baluze; falso. ² heirbannum 1. constanter. heribannum secundum legem Francorum componat id est sol. 60 persolvat. V. Vn. E. M. ³ servitium usque servitium deest. 1. ⁴ servitium usque servitium deest 1.

eius hereditatem quae ad eius pertinent ^a non **A** perdant, nec libertatem, nec de ipso heribanno obnoxii fiant.

2 ¹. Ut non per aliquam occasionem, nec de wacta, nec de scara, nec de warda ^b, nec pro heribergare ³, neque pro alio hanno, heribannum comis exactare praesumat, nisi missus noster prius heribannum ad partem nostram recipiat, et ei suam tertiam partem exinde per iussionem nostram donet ⁴. Ipse vero heribannum non exactetur neque in terris neque in mancipiis, sed in auro et argento, palleis adque armis, et animalibus atque peccoribus, sive talibus speciebus ⁵ quae ad utilitatem pertinent.

3. Quicumque homo nostros honores habens in ostem bannitus fuerit, et ad conductum placitum non venerit, quod ^c diebus post placitum conductum venisse comprobatus fuerit ⁶, tot diebus abstineat a carne et vino.

4. Quicumque absque licentiam vel permissione principis de hoste reversus fuerit, quod factum Franci ^e herisliz dicunt, volumus ut antiqua constitutio, id est capitalis sententia, erga illum puniendum custodiatur.

5. Quicumque ex his qui beneficium principis habent, parem suum contra hostes communes in exercitu pergentem dimiserit, et cum eo ire vel stare noluerit, honorem suum et beneficium perdat.

6. Ut in hoste nemo parem suum vel quemlibet alterum hominem bibere roget. Et quicumque in exercitu hebrus ^d inventus fuerit, ita excommunicatur, ut in bibendo sola aqua utatur, quousque male fecisse cognoscat.

7. De vasallis dominicis qui adhuc intra casam serviunt, et tamen beneficia habere noscuntur ⁷, statutum est, ut quicumque ex eis cum domno imperatore domi remanserint, vasallos suos casatos secum non retineant, sed cum comitem cuius pagenses sunt ire permittat.

8. Constitutum est, ut secundum antiquam consuetudinem praeparatio ad ⁸ hostem faciendam indicaretur et servaretur, id est, victualia de marca ad tres menses et arma atque vestimenta ad dimidium annum; quod tamen ita observari placuit, ut his qui de Reno ad Ligerem pergunt, de Ligere initium viatus ⁹ sui computetur. His vero qui de Ligere ad Renum iter faciunt, de Reno trium mensium victualia habenda esse dicatur ¹⁰. Qui autem trans Renum sunt et per Saxoniam pergunt, ad Albiam ¹¹ marcam esse sciant. Et qui trans Ligerem manent, atque in Spania proficisci debent, montes Pirinaeos marcam sibi esse cognoscant.

9. Quicumque liber homo inventus fuerit anno praesente cum seniore suo in hoste non fuisse, plenum heribannum persolvere cogatur. Et si senior vel comis illius eum domi dimiserit, ipse pro eo ¹² eundem bannum persolvat; et tot heribanni hab eo exigantur, quod ^e homines domi dimisit. Et quia nos anno praesente unicuique seniorum duos homines quos domi dimitteret concessimus, illos volumus ut missis nostris ostendant, quia hisque tantummodo heribannum concedimus.

10. Constitutum est, ut nullus episcopus, aut abbas, aut abbatissa, vel quislibet rector aut custos aecclisiae, bruniam vel gladium sine nostro permissu cuilibet homini extraneo aut dare aut venundare praesumat, nisi tantum vasallis suis. Et si e venerit, ut in qualibet ecclesia vel in sancto loco plures brunias habeat quam ad homines rectores eiusdem ecclesiae sufficiant, tunc principem idem ¹³ rector ecclesiae interroget, quid de his fieri debeat.

11. Ut quodcumque navigium mittere volumus, ipsi seniores in ipsis navigibus pergant, et ¹⁴ ad hoc sint praeparati.

VARIANTES LECTIONES.

¹ K. M. Langob. c. 128. V. Vn. E. apud Mur. deest in reliquis. ² heir bare 1. ³ donec 1. ⁴ utilis specialibus 1. ⁵ deest 1. ⁶ codex Weissenaugiensis in Alamannu monasterii legit: franci et alamanni heresliz. ⁷ beneficia non habent C. Weissenaugiensis Ansegisi. ⁸ ad in h. 1. ⁹ victus 2. ¹⁰ denoscatur 2. ¹¹ libiam 2. falso, ut patet. ¹² deest 1. ¹³ id est 1. 2. ¹⁴ ad ad 1.

NOTÆ.

^a I. e., quæ ad h. e. p.

^b I. e., custodia.

^c I. e., quot.

^d I. e., ebrius.

^e I. e., quot.

CAPITULARE AQUISGRANENSE (An. 812).

A Baluzio ex Codd. S. Vincentii Mettensis et Palatino bibl. Vatic. editum, a nobis denuo ope 1 Codicis bibl. regiae Parisiensis inter Suppl. Latina, n. 75, et Codicum capitularia Langobardica continentium, scilicet Ambrosiani et reliquorum, tum et Ansegisi, est recognitum.

ITEM CAPITULA QUAE PRO IUSTITIIS INFRA PATRIAM FACIENDIS CONSTITUTA SUNT.

1. De termino causarum et litium statuimus, ut ex

quo bonae memoriae domnus Pippinus rex obiit, et nos regnare coepimus, causae vel lites inter partes ¹ factae atque exortae discutiantur, et congruo sibi

VARIANTES LECTIONES.

¹ ita Ansegisus; codex 1. et Baluzius pares.

judicio terminentur. Prius vero, id est ante obitum praedicti domni Pippini regis causae commissae, vel omnino non moveantur, vel salvae usque ad interrogationem nostram reserventur.

2. Ut episcopi, abbates, comites, et potentiores quique, si causam inter se habuerint, ac se pacificare noluerint, ad nostram iubeantur venire praesentiam, neque illorum contentio aliubi diiudicetur¹, neque propter hoc pauperum et minus potentium iustitiae remaneant. Neque² comes palatii nostri potentiores causas sine nostra iussione finire praesumat, sed tantum ad pauperum et minus potentium³ iustitias faciendas sibi sciat esse vacandum.

3. Ut quaecumque testes ad rem quamlibet disentiendam quaerendi atque eligendi sunt, a misso nostro et comite in cuius ministerio de rebus qualibuscumque agendum est, tales eligantur, quales optimi in ipso pago inveniri possunt. Et non liceat litigatores per praemia⁴ falsos testes adducere, sicut actenus fieri solebant.

4. Ut nullus homo in placito centenarii, neque ad mortem neque ad libertatem suam amittendam, aut ad res reddendas vel mancipia, iudicetur; sed ista aut in praesentia comitis vel missorum nostrorum iudicentur⁵.

5. Ut missi nostri diligenter inquirant et describere faciant unusquisque in missatico, quid unusquisque de beneficio habeat, vel quot homines casatos in ipso beneficio.

6. Quomodo eadem beneficia condita sunt, aut quis de beneficio suo alodem comparavit vel struxit.

7. Ut non solum beneficia episcoporum, abbatum, abbatissarum, atque comitum, sive vassallorum nostrorum⁶, sed etiam nostri fisci describantur⁷, ut

A scire possemus quantum etiam de nostra⁸ in uniuscuiusque legatione habeamus.

8. Volumus propter iustitias quae usque modo de parte comitum remanserunt, quatuor tantum mensibus in anno missi nostri legationes nostras exercent, in hieme Ianuario, in verno Aprili, in aestate Iulio, in autumno Octobrio. Ceteris vero mensibus unusquisque comitum placito suo habeat et iustitias faciat. Missi autem nostri quater in anno mense uno⁹ et in quatuor locis habeant placita sua cum illis comitibus, quibus congruum fuerit ut ad eum locum possint convenire.

9. Ut quicquid ille missus in illo missatico aliter factum invenerit quam nostra sit iussio, non solum illud emendare iubeat, sed etiam ad nos ipsam rem, qualiter ab eo inventa est, deferat.

10. Ut missi nostri census nostros perquirant diligenter, undecumque antiquitus venire ad partem regis solebant. Similiter et freda. Et nobis renunciant, ut nos ordinemus, quid de his in futurum fieri debeat.

11. Ut de rebus unde census ad partem regis exire solebat, si ad aliquam ecclesiam traditae sunt, aut tradantur propriis heredibus, aut qui eas retineant, vel illum census persolvat.

12. Ut unusquisque missorum nostrorum in placito suo notum faciat comitibus qui ad eius missaticum pertinent, ut in illis mensibus quibus ille legationem suam non exercet, convenient inter se et communia placita faciant, tam ad latrones distringendos, quam ad ceteras iustitias faciendas.

C 13. Ut missi nostri populum nostrum iterum nobis fidelitatem promittere faciant secundum consuetudinem iamdudum ordinatam. Et ipsi aperiant et interpretentur illis hominibus, qualiter ipsum sacramentum et fidelitatem erga nos servare debeant.

VARIANTES LECTIONES.

¹ ita correxi, codex diiuderetur corr. finiatur. ² N. ullus c. p. n. Ansegis. ³ p. ut in omnibus causis pro illis rationem reddere possint. Mur. c. 45. K. M. absque codicum auctoritate. ⁴ ita codd. Langob. et Ansegis; plurima l et B. ⁵ codd. legum Langobard. alterum capitulum de centenariis exhibent, quod infra daturi sumus. ⁶ uestrorum l. ⁷ d. in breve, ut Ansegis. ⁸ substantia scilicet; nostro Ansegis. ⁹ vox superadjecta l.

BENEFICIORUM FISCORUMQUE REGALIIUM DESCRIBENDORUM FORMULÆ.

Cum imperator anno 807 capite septimo capitularis Aquensis præcepisset, ut missi dominici beneficia tam ecclesiastica quam alia per totum imperium suum inbreviarent, anno 812 cap. 7, capitularis proxime superioris, ut « non solum beneficia episcoporum, abbatum, abbatissarum atque comitum sive vassallorum suorum, sed etiam fisci regales describerentur, » constituit^a. Quod ut ex voto atque eodem per universum imperium modo fieret, formulis^b opus erat, ad instructionem missorum comparatis. Partem earum servavit nobis codex bibl. ducalis Guelferbytanae inter Helmstadienses n. 254 insignis, sæculo ix ineunte in membrana solito longiori exaratus, unde primum ab Eckharto in Commentariis de Francia Orientali t. II, p. 902-910, deinde a Brunsio in libro *Beyträge zu den deutschen Rechten des Mittelalters*, p. 57-79, editæ, jam tertio

NOTÆ.

^a Bona monasteriorum vel ecclesiarum nonnullarum, necessitate aliqua exigente, jam antea descripta fuerunt, e. g. anno 787, per missos Caroli bona monasterii Fontanellensis (*Monum. Germ.* II, 290); Alcuino iubente bona monasterii S. Martini Turonensis.

^b Formulas esse, præcipue ex sententiis « et sic cætera brevare debes, et sic cætera de talibus rebus brevare debes. Item abbreviandum de pecuniis, et sic de cæteris omnibus præteritis et presentibus vel reliquis numerabis, » tum ex vocibus *ille, illa, illud,*

^d *illius*, etc. nominis omissi loco nonnunquam adhibitis patet. Descriptionis ipsius, jam deperdite, fragmen- tum exstare videtur in polyptico monasterii Fossatensis apud Baluzium t. II, col. 1387-91. Polypticus abbatiae Sancti Germani Parisiensis, Irminonis qui hoc an. 812 abbatiae regimen suscepit nomine clarus, documentum ævi Carolini pretiosissimum moxque viri doctissimi Guérard opera lucem visurum, multo prolixior est, quam qui formularumstrarum præceptis congrueret.

diligentissime a nobis descriptæ prodeunt. Cæterum quanta formularii pars in fragmento nostro exstet, determinare non licet, cum quaterniones libri anteriores undecim perisse numerus 12 quaternioni superstiti inscriptus indicet. Relicta sunt exempla inbreviandorum episcopatum, monasteriorum, fiscorumque regalium, scilicet pars descriptionis episcopatus Augustani, recensio hominum precatoriorum et beneficiariorum monasterii Weissenburgensis, atque descriptio Asnapii, Treolæ aliorumque trium fiscorum regalium. De commentatoribus idem quod in capitulari subsequenti observandum venit.

. . non pergit, duos annos multonem [vervicem] optimum 1, in tertio vero anno de annona modios 4.

Item de eodem.

Invenimus in insula quæ Staphinseie ¹ a nuncupatur, ecclesiam in honore sancti ² Michaelis constructam, in qua repperimus altare auro argentoque paratum ³ 1. Capsas ⁴ reliquiarum deauratas et cum gemmis vitreis et cristallinis ornatas 5, cuprinam per loca deauratam 1. Crucem reliquiarum parvulam cum clave lamminis argenteis deauratam 1; aliam vero crucem parvam reliquiarum auro vitroque fabricatam 1; aliam vero crucem maiorem auro argentoque paratam cum gemmis vitreis 1. Pendet super idem altare corona argentea per loca deaurata ⁵ 4, pensans libras 2, et in medio illius pendit crux parva cuprina deaurata 1 et pomum cristallinum 1; et in eadem corona per girum pendent ordines margaritarum diversis coloribus 35. Est ibi de argento munito ⁶ solidi 3. Habentur ibi in aures aurei 4, pensantes denarios 17. Sunt ibi calices argentei 2, quorum unus de foris sculptus et deauratus penset pariter cum patena sua solidos 30, alter vero de foris sculptus et deauratus penset pariter cum patena sua solidos 15. Offertorium argenteum 1, pensantem solidos 6. Bustam ⁷ cum euperculo argenteam ad tipiam portandum 1, pensantem solidos 6. Aliam bustam argenteam pensantem solidos 5.

Invenimus ibi turabulum argenteum per loca deauratum 1, pensantem solidos 30. Alium etiam turabulum cuprinum antiquum 1. Ampullam cuprinam 1, aliam ampullam stagneam 1. Urceum cum aquamale cuprinum 1. Ollam vitream magnam 1. Ampullas vitreas parvulas cum balsamo 2. Pendent super eandem ecclesiam signa bona 2, habentes in funibus circulos cuprinos deauratos 2. Invenimus ibi planetas castaneas 2, de lana factam et tinctam 1. Dalmaticam 1, siricam 1, albas 7. Amictus 4. Fanones lineos serico paratos ad offerendum ad altare 13. Pallia ad altaria induenda 8. Pallia de lana ⁸ facta et tincta ad altare induendum 2. Pallia linea tincta 2. Linteamina serico parata ad altaria vestienda 20. Mani-

cas sericeas auro et margaritis paratas 4, et alias sericeas 4. Corporales 4. Orarii 2. Plumatum ⁹ serico indutum 1. De libris: liber eptaticum ¹⁰ Moysi, et liber Iosue, et liber iudicum, et Ruth, et libri regum 4, et libri paralipomenon 2 in uno volumine: liber psalmodum David, et liber parabule Salomonis, et liber ecclesiastes, et liber canticum canticorum, et liber sapientie, et liber Iesu filii Sirach, et liber Iob, et liber Tobit, et liber Iudith, et liber Hester, et libri duo Machabeorum in uno volumine: libri 12 prophetarum et libri Hesdrae duo in uno volumine: liber actuum apostolorum, et liber epistolarum Pauli, et libri 7 epistolarum canonicarum, et liber apocalypsin, in uno volumine; liber lectionarius, tabulas lamminis cuprinis deauratis habens paratas 1, liber omeliarum diversorum auctorum 1, liber beati Gregorii quadraginta omeliarum 1, libri sacramentorum 3, libri lectionarii 2, liber canonum excerptus 1, liber expositio psalmodum sine auctore 1, liber quatuor evangeliorum vetustus 1, libri antefonarii 2, liber commentarii Hieronimi in Matheum 1, liber regule sancti Benedicti 1. Est ibi de vitro duæ tine ¹¹ plene; de plumbo tabule 3, et una massa, et calami 170; faldonem ad sedendum 1.

Item unde supra. Invenimus in eodem loco curtem et casam indominitam ¹², cum ceteris aedificiis ad præfatam ecclesiam respicientem. Pertinent ad eandem curtem de terra arabili iurnales 740; de pratis, unde colligi possunt de foeno carradas ¹³ 610. De annona nihil repperimus, excepto quod dedimus ¹⁴ provendariis ¹⁵ carradas 30; qui sunt provendati usque ad missam sancti Iohannis, et sunt 72. De brace: modii 12. Caballum ¹⁶ domitum 1, hoves 26, vaccas 20, taurum 1, animalia minora 61, vitulos 5, vervices 87, agnellos 14, hircos 17, capras 58, hediculos 12, porcos 40, porcellos 50, aucas 63, pulios 50, vasa apium 17. De lardo baccones ¹⁷ 20 pariter cum minutiis ¹⁸, unctos ¹⁹ 27, verrem occisum et suspensum 1, formaticos ²⁰ 40. De melle siclus dimidiis: de butiro sicli 2, de sale modii 5, de sapone sicli 3. Culcita cum plumatiis 5, caldaria aerea 3, ferrea

VARIANTES LECTIONES.

¹ lectio propter rasuram penultimæ litteræ haud satis distincta, staphinseie apparet; staphinseo restituendum videtur; Eccardus staphinserie ediderat, quod Brunsius servavit. ² sca cod. ³ capsula c. ⁴ deaurata c. ⁵ la cod. para c. ⁶ carrad. cod. ⁷ dedimus cod. ⁸ cababallum cod.

NOTÆ.

^a Insula Staffelsce, in episcopatu Augustano, in qua Benedictoburani monasterii conditor Landfridus asceterium in honore S. Michaelis archangeli construxerat. Monum. Boica vii, 83.

^b Id est ornatum.

^c Id est, monetato.

^d Arcula, pyxis.

^e Pulvinar.

^f Heptateuchus sive libri quinque Moysis, liber Jo-

sue et liber Ruth. Eccard.

^g Vasa grandia.

^h In usum domini (hic ecclesie) redactam.

ⁱ Præbendariis.

^j Germ. malz, unde cerevisia fit.

^k Perna porcina, Anglice bacon.

^l Intestina, pflaumen KINDERLING apud Bruns.

^m Adeps, schmalz; an vasa modii uncti?

ⁿ Casei.

vero 6, gramacula ^a 5, luminare ferreum 1, tinas ferro ligatas 17, falces 10, falciculas 17, dolaturas 7, secures 7, coria hircina 10, pelles vervicinae ¹ 26, sagenam ad piscandum 1. Est ibi genitium ^b, in quo sunt feminae 24; in quo repperimus sarciles ^c 5, cum fasciolis 4, et camisiles 5. Est ibi molina 1; reddit annis singulis modios 12.

Respiciunt ad eandem curtem mansi ingenuiles ^d vestiti 23 ^e. Ex his sunt 6, quorum reddit unusquisque annis singulis de annona modios 14, friskinguas 4, de lino ad pisam ^e seigam 1, pullos 2, ova 10, de semente lini sextarium 1, de lenticulis sextarium 1, operatur annis singulis ebdomades 5, arat iurnales 3, secat de foeno in prato dominico carradas 1, et introducit; scaram ^f facit. Ceterorum vero sunt 6, quorum unusquisque arat annis singulis iurnales 2, seminat et introducit: secat in prato dominico carradas 5, et illas introducit; operatur ebdomadas 2; dant inter duos in hoste bovem 1. Quando in hostem non pergunt, equitat, quocumque illi praecipitur. Et sunt mansi 5, qui dant annis singulis boves 2. Aequitat quocumque illi praecipitur. Et sunt mansi 4, quorum arat unusquisque annis singulis iurnales 9, seminat et introducit; secat in prato dominico carradas 3, et illud introducit. Operatur in anno ebdomadas 6, scaram facit ad vinum ducendum, fimat de terra dominica iurnalem 1, de ligno donat carradas 10. Et est unus mansus, qui arat annis singulis iurnales 9, seminat et introducit; secat de foeno in prato dominico carradas 3, et illas introducit, scaram facit, parafredum donat. Operatur in anno septimanas 5. Serviles vero mansi vestiti 19. Quorum reddit unusquisque annis singulis friskingam 1, pullos 5, ova 10, nutrit porcellos dominicos 4, arat dimidiam araturam: operatur in ebdomada 3 dies, scaram facit, parafredum donat. Uxor vero illius facit camisilem 1 et sarcilem 1. Conficit braccem et coquit panem.

Restant enim de ipso episcopatu curtes 7 de quibus hic brevium non est; sed in summa totum continetur. Habet quippe summa Augustensis episcopatus mansos ingenuiles vestitos 1006, absos ^h 35, serviles vero vestitos 421, absos 45. Inter ingenuiles autem et serviles vestitos 1427, absos 80. Explicit.

De illis clericis et laicis, qui illorum proprietates donaverunt ad monasterium, quod vocatur Wizunburch, et e contra receperunt ad usum fructuarium.

Hartwic presbiter tradidit ad ipsum monasterium supradictum in pago Wormacinsae ^h medietatem

A de illa ecclesia quae est constructa in villa Hessihaim ³, et cum casa dominicata mansos vestitos serviles 4, et de vineis picturas ⁱ 5: et e contra recepit illam ecclesiam in villa Unkenstein, et cum casa dominicata mansos vestitos serviles 6, de vineis picturas 5, de prata ad carra 20; in ea vero ratione, ut id ipsum, quod tradidit, diebus vitae suae habeat in precariam.

Motwinus et uxor eius similiter tradiderunt ad ipsum monasterium in villa Hessihaim ⁴ in ipso pago cum casa dominicata mansos vestitos serviles 6, de vineis picturas 5, de prata ad carradas 12; et e contra receperunt in ipsa villa cum casa dominicata mansos vestitos serviles 6, de vineis picturas 7, de prata ad carradas 15.

B Unroh habet in ipso pago similiter in praecariam in villa illa mansum vestitum 1, serviles absos 2, de vinea pictura 1, de prata ad carradas 20, diebus vitae suae.

Birniho presbiter tradidit ad ipsum monasterium in ipso pago in villa Franconadal ecclesiam 1, et cum casa dominicata mansos vestitos serviles 7, de vineis picturas 3, de prata ad carradas 20; et e contra recepit in ipso pago in villa Marisga mansos serviles absos 3, de vineis pictura 1, de prata ad carradas 20.

Similiter tradidit Gomoldus ad ipsum monasterium in ipso pago in villa nuncupante Wisa, cum casa dominicata mansos serviles vestitos 5, de vineis picturas 3, de prata ad carradas 20; et e contra recepit in ipsa villa cum casa dominicata mansos vestitos serviles 4, de vineis picturas 2.

C Graolfus clericus tradidit ad ipsum monasterium in ipso pago, in villa illa cum casa dominicata mansos vestitos serviles 5, de vineis picturas 4; et e contra recepit in ipso pago in villa illa cum casa dominicata mansos vestitos serviles 5, de vineis picturas quinque; et sic cetera breviare debes.

De beneficiariis, qui de eodem monasterio beneficium habere videntur.

Habet Humbertus in beneficium in pago Wormacinsae, in villa nuncupante Waneshaim cum casa dominicata mansos vestitos serviles 6, ingenuiles vestitos 2, absos 4, de prata ad carradas 20, de vineis picturas 6, et silvam communem; et in ipsa villa habet Friduricus beneficium.

D Baldrih habet beneficium in ipso pago in villa nuncupante illa, cum casa dominicata mansos vestitos

VARIANTES LECTIONES.

¹ uernicinas cod. ² XXIII 1. ³ hessicheim 1. ⁴ hessichaim 1.

NOTÆ.

^a Gramaculum et cramaculus, Gallice *crémaillère*, est instrumentum ferreum supra focum suspensum, cui caldaria appenduntur.

^b Gynæceum, feminarum cubiculum.

^c Panni lanei levioris species, *serge* vulgo dicta. ECC.

^d Ingenuis hominibus contraditi cultoribus non vacui; *besetzte freihufen*.

^e Gynæceum.

^f Germ. *schaarwerk*.

^g Cultoribus non contraditi.

^h Ex locis hujus pagi infra memoratis apud Lameium in descriptione ejus (*Acta Palatina, t. I*) occurrunt, Unkenstein, p. 247, Hessihaim, p. 246, Franconadal et Marisga, p. 245, Waneshaim, hodie Wonshaim, p. 279, Alasenza, hodie Alsens, p. 280, Lorenzenvillare, hodie Lorzweiler, p. 267.

ⁱ Terræ modus.

serviles 5, absos 4, de prata ad carradas 30, de vineis picturas 5, molino 1, et silvam communem.

Habet Gerbertus in ipso pago in villa illa beneficium cum casa dominicata, mansos serviles absos 5, de vineis picturas 5.

Meginhartus habet in beneficium in ipso pago in villa Alasenza cum casa dominicata mansos vestitos serviles 2, absos 3, de prata ad carradas 15, de vineis picturam 1, molinum 1, et silvam communem.

Habet Herigis in ipso pago in beneficium in villa illa mansos vestitos serviles 4, absum 1, de vineis picturas 2.

Waltheri habet in beneficium in ipso pago in villa illa cum casa dominicata mansos vestitos serviles 6, de vineis picturas 6, de prata ad carradas 6; et inter Lorenzenvillare et Hepfanheim et Winolfesheim mansos vestitos serviles 2, absos 2. Et habet ipse Waltheri in pago Spirinse in villa Tatastat ecclesiam 1 cum casa dominicata, mansos vestitos ingenuiles 4, serviles vestitos 10, absum 1, de vineis picturas 5, de prata ad carradas 20. Et sic cetera de talibus rebus brevare debes.

Item adbreviandum de peculiiis.

De ministerio illius maioris vel ceterorum.

Invenimus in Asnapio^b fisco dominico salam regalem ex lapide factam optime, cameras 5; solariis totam casam circumdatam, cum pisilibus^c 11; infra cellarium 1; porticus 2, alias casas infra curtem ex ligno factas 17 cum totidem cameris et ceteris appendiciis bene compositis; stabulum 1, coquinam 1, pistrinum 1, spicaria 2, scuras 3. Curtem tunimo^d strenue munitam, cum porta lapidea, et desuper solarium ad dispensandum. Curticulam similiter tunimo interclusam, ordinabiliter dispositam, diversique generis plantatam arborum. Vestimenta: lectum parandum 1, drappos ad discum^e 1 parandum; toaclam^f 1. Utensilia: concas aereas 2, poculares 2, calderas aereas 2, ferrea 1, sartagine 1, gramalium 1, andedam^g 1, farum 1, secures 2, dolatoriam 1, terebros 2, asciam 1, scalprum 1, runcinam^h 1, planamⁱ 1, falces 2, falciculas 2, pallas ferro paratas 2. Utensilia lignea ad ministrandum sufficienter. De conlaboratu: spelta vetus de anno praeterito corbes 90, quae possunt fieri de farina pensas 450, ordeum modios 100. Presenti anno fuerunt speltae corbes 110; seminavit ex ipsis corbes 60, reliqua repperimus: frumenti modii 100; seminavit 60, reliqua repperimus: sigilis^j modii 98, seminavit totidem; ordeo modii 1800, seminavit 1100^k, reli-

qua repperimus. Avena modios 450, faba modium 1, pisos modios 12. De molinis 5, modios 800 ad minorem mensuram; dedit^l prebendariis modios 240, reliqua repperimus. De cambis^m 4, modios 650 ad minorem mensuram. De pontibus 2, sale modios 60, et solidos 2. De ortis 4, solidos 11. Mel modios 3; de censu butyrum modium 1; lartum de praeterito anno baccones 10, novos baccones 200 cum minucia et unctis; formaticos de anno presenti pensas 43. De peculio iumenta maiora capita 51, de anno tertio 5, de praeterito 7, de presenti 7, poledros bimos 10, annotinos 8; emissarios 3, boves 16, asinos 2, vacas cum vitulis 50, iuvencos 20, vitulos annotinos 38, tauros 3, porcos maiores 260, porcellos 100, verres 5, vervices cum agnis 150, agnos annotinos 200, arietes 120, capras cum hedis 30, hedos annotinos 30, hircos 3, aucas 30, pullos 80, pavones 22.

De eo quo supra. Item de mansionilibus, quae ad supra scriptum mansum aspiciunt. In Grisione villa invenimus mansioniles dominicatas, ubi habet scuras 3, et curtem sepe circumdatam. Habet ibi ortum 1, cum arboribus; aucas 10, anantes 8, pullos 30.

In alia villa. Repperimus mansioniles dominicatas, et curtem sepe munitam, et infra scuras 3, vinea arripennem 1, ortum cum arboribus 1, aucas 15, pullos 20.

In villa illa mansioniles dominicatasⁿ. Habet scuras 2, spicarium 1, ortum 1, curtem sepe bene munitam.

Item unde supra. Mensuram modiorum et sestario-
rum ita invenimus, sicut et in palatio. Ministeriales non invenimus, aurifices, neque argentarios, ferrarios, neque ad venandum, neque in reliquis obsequiis. De herbis hortulanis quas repperimus, id est lilium, costum, mentam, petresilum, rutam, apium, libesticum, salviam, satureiam, savinam, porrum, alia, tanazitam, mentastram, coliadrum, scalonias, cepas, caules, ravacaules, vittonicam^o. De arboribus: pirarios, pomarios, mispilarios, persicarios, avelanarios, nucarios, morarios, cotonarios.

Repperimus in illo fisco dominico, domum regalem exterius ex lapide, et interius ex ligno bene constructam; cameras 2, solaria 2. Alias casas, infra curtem ex ligno factas 8; pisile cum camera 1, ordinabiliter constructum; stabulum 1. Coquina et pistrinum in unum tenentur. Spicaria quinque, granecas 3. Curtem tunimo circumdatam, desuperque spinis munitam, cum porta lignea. Habet desuper

VARIANTES LECTIONES.

¹ sigil. ² Ū. c. cod. ³ Ded c. quod ita legendum esse patet; cf. Capit. de Villis c. 31. ⁴ masionil domo. c.

NOTÆ.

^a Hodie Danstat v. Lameii descr. pagi Spirensis, in Actis Palat. hist., t. III, p. 251.

^b Situs ejus ignotus est; Eccardus pro Gennapio ad Mosam habet.

^c Gynæceis.

^d Sepe.

^e Mensa.

^f Mappa, angl. towel.

^g Sustentaculum ferreum ligni comburentis.

^h Plana major.

ⁱ Germ. hobel.

^j Domus cerevisiæ conficiendæ vendendæque Cod. habet camb; quod si cambonibus cum Bruusio et Anton. legas, de campis explicandum erit.

^k Vettonicam; vocum explicationem v. infra ad capitulare de villis cap. 70.

solarium. Curticulam similiter tunimo interclusam. Pomerium contiguum, diversi generis arborum nemorosum. Infra, vivarium cum piscibus 1; hortum bene compositum 1. Vestimenta : lectum parandum 1, drappos ad discum parandum 1, toaclam 1. Utensilia : concas aereas 2, pocularem 1, baccinum 1, caldaria aerea 2, ferreum 1, sartagnem 1, crama-
 lium 1, andedam 1, farum ¹ 1, securem 1, dolaturam 1, terebros 2, scalprum ² 1, asciam 1, runcinam ³ 1, planam 1, falce 2, faleicolas 3, fussoria 2, palas ferro paratas 2; utensilia lignea sufficienter. Conlaboratu : spelta vetus de anno preterito corbes 80, quae possunt fieri de farina pensas 400; de anno praesenti spelta corbes 90, quae possunt fieri pensas 450. Ordeo novello ad servitium modios 700, ad sementem modios 600. Lardum vetus de anno preterito baccones 80, novo de nutrimine baccones 100, cum minutia et unctis, de censu baccones 150 cum minucia et unctis : sunt simul baccones 330. Formaticos pensas 24.

De peculio. Iumenta maiora, capita 79, pultrellas trimas 24, bimas 12, annotinas 13, peledros bimos 6, annotinos 12, emissarios vel burdones 4, boves 20, asinos 2, vaccas cum vitulis 30, tauros 3, alia animalia 10, porcos maiores 150, minores 100, verbices cum agnis 80, agnos anniculos 58, multones 82, capras cum hedis 15, anniculos 6, hircos 6, vasa apium 50, aucas 40, anantes 6, pullos 100, pavones 8.

Invenimus in illo fisco dominico, casam regalem cum cameris 2 totidemque caminatis, cellarium 1, porticus 2, curticulam interclusam cum tunimo strenue munitam; infra cameras 2, cum totidem pisilibus, mansiones seminarum 3; capellam ex lapide bene constructam; alias intra curtem casas ligneas 2, spicaria 4; horrea 2, stabulum 1, coquinam 1, pistrinum 1; curtem sepe munitam cum portis ligneis 2, et desuper solaria. Lectum paratum 1, drappos ad discum parandum 1, toaclam 1. Utensilia : concas aereas 2, poculares 2, caldaria aerea 2, ferreum 1, patellam 1, securem 1, dolaturam 1, terebrum 1, scalprum 1, planam 1, utensilia lignea ad ministrandum sufficienter. Conlaboratu : spelta vetus de anno praeterito corbes 20, quae possunt fieri farina pensas 100. Praesenti anno fuerunt de spelta corbes 20; seminavit ex ipsis corbes 10, reliqua repperimus. Sigilis modios 160; seminavit 100, reliqua repperimus. Ordeo modios 450; seminavit 500, reliqua repperimus. Avena modios 200, seminavit totidem. Lardum vetus de praeterito anno baccones 60; novello de nutrimine baccones 50, cum minucia et unctis; de censu baccones 15, cum minucia et unctis. Sunt simul baccones tantos.

De peculio. Iumenta maiora, capita 44; putrellas trimas 10, bimas 12, anniculos 15, poledros bimos

A 7, emissarios vel burdones 2, boves 24, vaccas cum vitulis 6, alia animalia 5, porcos maiores 90, minores 70, verbices cum agnis 150, anniculos 200, multones 8, capras cum hedis 20, anniculos 16, hircos 5, aucas 10

Repperimus in illo fisco dominico domum regalem ex ligno ordinabiliter constructam, cameram 1, cellarium 1, stabulum 1, mansiones 3, spicaria 2, coquinam 1, pistrinum 1, scuras 3. Curtem tunimo circumdatam et desuper sepe munita. Ortum diversi generis insertum arboribus. Portas ligneas 2. Vivaria cum piscibus 3. Utensilia : concas aereas 2, poculares aereos 2, crama-
 lium 1, andedum 1, patellam 1, securem 1, dolaturam 1, terebrum 1, scalprum 1, palam ferro paratam; utensilia lignea sufficienter. Vestimenta : lectum paratum 1, culcitam 1, plumacium 1, linteos 2, mantile 1, mappam 1, toaclam 1. De conlaboratu : spelta vetus de anno praeterito corbes 20, unde possunt fieri farina pensas 400; presenti anno fuerunt spelta corbes 30, seminavit corbem unum, reliqua repperimus. Ordeo modios 800, seminavit modios 400, reliqua repperimus. Lardum vetus de praeterito anno baccones 200; novello de nutrimine baccones 50, cum minucia et unctis; de censu baccones 80, cum minucia et unctis.

De peculio. Iumenta maiora capita tantum; putrellas trimas tantas; bimas 10, anniculos 11, peledros de tertio anno tantos; bimos 10, anniculos 5, emissarios 2, boves tantos, vaccas cum vitulis tantas; iuvenos 8, vitulos anniculos 5, taurum 1, porcos maiores 150, minores 100, verbices cum agnis 150, agnos anniculos 200, multones 100, capras cum hedis 30, anniculos 90, hircos 10, aucas 20, anantes 4.

Invenimus in Treola fisco dominico, casam dominicatam ex lapide optime factam, camaras 2, cum totidem caminatis, porticum 1, cellarium 1, torcularium 1, mansiones virorum ex ligno factas 3, solarium cum pisile 1; alia tecta ex maceria 3, spicarium 1, scuras 2, curtem muro circumdatam cum porta ex lapide facta. Vestimenta : culcitam 1, plumacium 1, lectarium 1, linteum 1, copertorium 1, bancalem ^a 1. Utensilia : ferreolum ^b 1, patellam blumbeam 1. De vineis dominicis, vino modios 750; de censu modios 500. Canabis libras 2.

De herbis hortulanis. Id est costum, mentam, livestockum, apium, betas, lilium, abrotanum, tanezatium, salviam, satureiam, neptam, savinam, sclareiam, solsequia, mentastram, vittonicam, acrimonia, malvas, mismalvas ^c, caulas, cerfolium, coriandrum, porrum, cepas, scalonias, brittolos, alia.

De arboribus. Pirarios diversi generis, pomarios diversi generis, mispilarios, persicarios, nucarios, prunarios, avelanarios, morarios, cotonarios, cerisarios.

VARIANTES LECTIONES.

¹ linta glossa. ² bursa glossa. ³ noil glossa. ⁴ glossa : id est altea quod dicitur ibischa.

NOTE

^a Pannus scamno sternendo.

^b Vas vinarium ferro ligatum.

Haec est summa de supradictis villis.

Sunt in summa : spelta vetus de praeterito anno corbes tantos, unde possunt fieri de farina pensas

A tantas; frumentum vetus, et sic de ceteris omnibus, praeteritis et praesentibus vel reliquis numerabis.

CAPITULARE DE VILLIS IMPERIALIBUS (An. 812).

Capitulare hoc, ut in codice Helmstadiensi, jam Guelferhytano, formulas descriptionis beneficiorum fisco-rumque regaliū excipit, ita hoc potissimum loco sistere visum est. Cui accedit, quod in capitulari anni sequentis capp. 10, 18 et 19 aliqua in capitulari nostro statuta generaliter promulgata legimus. Editionem nostram ad fidem codicis unici exegimus. Antiores fuerunt Hermanni Conringii (An. 1647, post Leonis III epistolas, in 4°), et quae inde fluxerunt Baluziana utraque et Georgischii (In Corpore juris Germ.), Eckharti multo emendatio, et Brunii, qui in libro supra memorato (*Beiträge*, etc.) amplum Kinderlingii commentarium adiecit. Inter commentatores Heumann, Tresenreuter (Diss. Altorfii 1758, 4°), Ress. et Anton. (In opere Germ. *Geschichte der deutschen Landwirthschaft*, pag. 177-243) excellunt. Textus scribentis manu, vel statim vel paulo post, aliquot in locis correctus est; priorem lectionem numerus 1 indicat.

INCIPIIT CAPITULARE DE VILLIS VEL CURTIS IMPERIALIBUS.

1. Volumus ut villae nostrae, quas ad opus nostrum serviendi institutas habemus, sub integritate partibus nostris deserviant, et non aliis hominibus.

2. Ut familia nostra bene conservata sit, et a nemine in paupertate missa.

3. Ut non praesumant iudices nostram familiam in eorum servitium ¹ ponere, non corvadas, non materia cedere, nec aliud opus sibi facere cogant; et neque ulla dona ab ipsis accipiant, non caballum, non bovem, non vaccam, non porcum, non berbi-cem, non porcellum, non agnellum, nec aliam causam, nisi buticulas et ortum, poma, pullos, et ova.

4. Si familia nostra partibus nostris aliquam fecerit fraudem de latrocinio aut alio neglecto, illud ² in caput componat; de reliquo vero pro lege recipiat disciplinam vapulando; nisi tantum pro homicidio et incendio, unde fraudas ³ exire potest. Ad reliquos autem homines iustitiam eorum, qualem habuerint, reddere studeant, sicut lex est. Pro fraudas ⁴ vero nostra, ut diximus, familia vapuletur. Franci autem qui in fiscis aut villis nostris ⁵ commanent, quicquid commiserint, secundum legem eorum emendare studeant; et quod pro fraudas dederint, ad opus nostrum veniat, id est in peculio aut in alio praetio.

5. Quando iudices nostri labores nostros facere debent, seminare, aut arare, messes colligere, fenum secare, aut vindeamiare, unusquisque in tempore laboris ad unumquemque locum praevideat ac instituere faciat quomodo factum sit, ut bene salva ⁶ sint. Si intra patriam non fuerit, et in quale loco iudex venire non potuerit, missum bonum de familia nostra, aut alium hominem bene creditum, causas nostras providendi ⁷ dirigat, qualiter ad profectum veniant; et iudex diligenter praevideat, ut

B fidelem hominem transmittat ad hanc causam providendam

6. Volumus ut iudices nostri decimam ex omni conlaboratu pleniter donent ad ecclesias quae sunt in nostris fiscis, et ad alterius ecclesiam nostra decima data non fiat, nisi ubi antiquitus institutum fuit. Et non alii clerici habeant ipsas ⁸ ecclesias, nisi nostri aut de familia aut de capella nostra.

7. Ut unusquisque iudex suum servitium pleniter perficiat, sicut ei fuerit denuntiatus. Et si necessitas evenerit quod plus servire debeat, tunc computare faciat, si servitium debeat multiplicare vel noctes.

8. Ut iudices nostri vineas recipiant nostras, quae de eorum sunt ministerio, et bene eas faciant, et ipsum vinum in bona mittant vascula, et diligenter praevidere faciant, quod nullo modo naufragatum sit. Aliud vero vinum ⁹ peculiare comparando emere faciant, unde villas dominicas condirigere possint. Et quandoquidem plus de ipso vino comparatum fuerit quod ad villas nostras condirigendum mittendi opus sit, nobis innotescat, ut nos commendemus qualiter nostra fuerit exinde voluntas. Cippaticos ¹⁰ enim de vineis nostris ad opus nostrum mittere faciant. Censa de villis nostris qui vinum debent, in cellaria nostra ¹¹ mittat.

9. Volumus ut unusquisque iudex in suo ministerio mensuram modiorum, sextariorum, et situlas per sextaria octo, et corborum eo tenore habeant, sicut et in palatio habemus.

D 10. Ut maiores nostri et forestarii, poledrarii, cellarii, decani, telonarii, vel ceteri ministeriales rega ¹² faciant, et sogales ¹³ donent de mansis eorum: pro manuopera vero eorum ministeria bene praevideant. Et qualiscumque maior habuerit beneficium, suum vicarium mittere faciat, qualiter et manuopera et ceterum servitium pro eo adimplere debeat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ servitium 1. ² fraudas *cod.* ³ supra linea additum ⁴ salve 1. ⁵ providendo 1. ⁶ supra linea aa scriptum. ⁷ alio u. vino 1. ⁸ cellario nostro 1.

NOTÆ.

^a Id est freda, fredum.

^b Gall., *cep de vigne*. Germ., *weinfecher*.

^c Qui iuribus communitatis gaudent, ejusque onera

per vices portant.

^d Porcos.

11. Ut nullus iudex ^a mansionaticos ^b ad suum opus, nec ad suos canes, super homines nostros atque in forestes nullatenus prestant.

12. Ut nullus iudex obsidem nostrum in villa nostra commendare faciat.

13. Ut equos emissarios, id est waraniones, bene praevideant, et nullatenus eos in uno loco diu stare permittant, ne forte pro hoc pereat. Et si aliquis talis est, quod bonus non sit, aut veteranus sit, si vero mortuus fuerit, nobis nuntiare faciant tempore congruo, antequam tempus veniat, ut inter iumenta mitti debeant.

14. Ut iumenta nostra bene custodiant, et pole-dros ad tempus segregent. Et si pultrellae ¹ multiplicatae fuerint, separatae fiant; et gregem per se exinde adunare faciant.

15. Ut poledros ² nostros missa sancti Martini hie-male ad palatium omnimodis habeant.

16. Volumus, ut quicquid nos aut regina unicuique iudici ordinaverimus, aut ministeriales nostri, si-nescalcus, et butticularius de verbo nostro aut regi-nae, ipsis iudicibus ordinaverit, ad eundem placitum, sicut eis institutum fuerit, impletum habeant. Et quicumque per neglegentiam dimiserit, a potu se absteineat postquam ei nuntiatum fuerit, usque dum in praesentia nostra aut reginae veniat, et a nobis licentiam quaerat absolventi. Et si iudex in exer-citu, aut in wacta, seu in ambasiato, vel aliubi fue-rit, et iunioribus eius aliquid ordinatum fuerit, et non compleverint ³, tunc ipsi pedestres ad palatium veniant, et a potu vel carne se absteineant, interim quod rationes deducant, propter quod hoc dimise-runt; et tunc recipiant sententiam, aut in dorso, aut quomodo ⁴ nobis vel reginae placuerit.

17. Quantasculumque villas unusquisque in ministe-rio habuerit, tantos habeat deputatos homines, qui apes ad nostrum opus praevideant.

18. Ut ad farinarias nostras pullos et aucas habeant iuxta qualitatem farinarii, vel quantum melius po-tuerint.

19. Ad scuras nostras in villis capitaneis pullos habeant non minus 100, et aucas non minus 30. Ad mansioniles vero pullos habeant non minus 50, aucas non minus quam 12.

20. Unusquisque iudex fructa semper habundanter faciat omni anno ad curtem venire; excepto visita-tiones eorum per vices tres, aut quattuor seu amplius dirigant.

21. Vivarios in curtes nostras unusquisque ⁵, iudex ubi antea fuerunt habeat; et si augeri potest, augeat.

A Et ubi antea non fuerunt, et modo esse possunt, no-viter fiant.

22. Coronas ^c de racemis, qui vineas habuerint, non minus tres aut quattuor habeant.

23. In unaquaque villa nostra habeant iudices vaccaritas, porcaritas, berbicaritas, capraritas, hircaritas, quantum plus potuerint, et nullatenus sine hoc esse debent. Et insuper habeant vaccas illo-rum servitium perficiendum commendatas per servos nostros; qualiter pro servitio ad dominicum opus vac-caritas vel carrucas nullo modo minoratae sint. Et habeant quando servierint ad canes dandum, boves cloppos ^d non languidos, et vaccas sive caballos, non scabiosos, aut alia peccora non languida. Et ut diximus, pro hoc vaccaritas vel carrucas ^e non mi-norent.

24. Quicquid ad discum nostrum dare debet, unus-quisque iudex in sua habeat plebio ^f, qualiter bona et optima atque bene studiose et nitide omnia sint composita, quicquid dederint. Et unusquisque ² ha-beat de annona pastos ^g per singulos dies ad suum servitium, ad mensam nostram quando servierit; et reliqua dispensa similiter in omnibus bona sit, tam farina, quam et peculium.

25. De pastione autem Kal. Septemb. indicare fa-ciant, si fuerit an non.

26. Maiores vero amplius in ministerio non ha-beant, nisi quantum in una die circumire, aut previ-dere potuerint.

C 27. Casae nostrae indesinenter foca et wactas ha-beant, ita ut salvae sint. Et quando missi vel legatio ad palatium veniunt vel redeunt, nullo modo in curtes dominicas mansionaticas prestant, nisi specialiter iussio nostra aut reginae fuerit. Et comes de suo mi-nisterio, vel homines illi qui antiquitus consueti fue-runt missos aut legationes soniare ^f, ita et modo inantea, et de parveridis, et omnia eis necessaria, so-lito ^g more soniare faciant, qualiter bene et hono-rifice ad palatium venire, vel redire possint.

28. Volumus ut per annos singulos intra quadra-gesima, dominica in palmis, quae Osanna dicitur, iuxta ordinationem nostram argentum de nostro laboratu, postquam cognoverimus de praesenti anno quantum sit nostra laboratio, deferre ^h stu-deant.

D 29. De clamatoribus ex hominibus nostris unus-quisque iudex praevideat, ut non sit eis necesse ve-nire ad nos proclamare, et dies quos servire debet, per neglegentiam non dimittat perdere. Et si habue-rit servus noster forinsecus iustitias ad queren-

VARIANTES LECTIONES.

¹ putrelle cod. ² puledros l. ³ conplacuerint cod. quod correxi. ⁴ quomo c. ⁵ usquisque cod. ⁶ car-rugas l. ⁷ habet c. habeat cod. ⁸ soloto l. ⁹ deferendum l.

NOTÆ.

^a Nullus iudex hominibus nostris onus sibi suis-que vel animalibus suis mansionem præbendi im-ponat.

^b Locus, ubi ministris reipublicæ mansio pre-betur.

^c Id est cauponas, corona exposita conspicuæ.

^d Claudos, id est nec claudos nec languidos.

^e Vico. Vide et cap. 42, et Murat. SS. VI, 327 Anton potestate interpretatur.

^f Convivia duo.

^g Curare, gall. soigner.

dum ¹, magister eius cum omni intentione decertet pro eius iustitia. Et si aliquo loco minime eam accipere valuerit ², tamen ipso servo nostro pro hoc fatigare non permittat, sed magister eius per semetipsum aut suum missum hoc nobis notum facere studeat.

30. Volumus unde servire debent ad opus nostrum, ex omni conlaboratu eorum servitium segregare faciant; et unde carra in hostem carigare ³ debent, similiter segregent, tam per domos quam et per pastores, et sciant quantum ad hoc mittunt.

31. Ut hoc quod ab provendarios vel genitias ⁴ dare debent, simili modo unoquoque anno separare faciant; et tempore opportuno pleniter donent, et nobis dicere sciant, qualiter inde faciunt, vel unde exit.

32. Ut unusquisque iudex praevideat, quomodo sementem bonum et optimum semper de comparatu ⁵ vel aliunde habeat.

33. Post ista omnia segregata et seminata atque peracta, quicquid reliquum fuerit exinde de ⁶ omni conlaboratu usque ad verbum nostrum salvetur, quatenus secundum iussionem nostram, aut venundetur aut reservetur ⁷.

34. Omnino praevidendum est cum omni diligentia, ut quicquid manibus laboraverint, aut fecerint, id est lardum, siccamen ⁸ sulcia ⁹, niusaltus ¹⁰, vinum, acetum, moratum ¹¹, vinum coctum, garum, ¹² sinape, formaticum, butirum, bracios, cervisas, medum, mel, ceram, farinam, omnia cum summo nitore sint facta vel parata.

35. Volumus ut de herbicibus crassis soccia ¹³ fiat, sicut et de porcis; et insuper habeant hoves siginatos in unaquaque villa non minus quam duos, aut ibidem ad socciandum ¹⁴ aut ad nos deducendum.

36. Ut silvae vel forestes nostrae bene sint custoditae; et ubi locus fuerit ad stirpandum, stirpare faciant, et campos de silva incrementum non permittant; et ubi silvae debent esse, non eas permittant nimis capulare atque damnare; et feramina nostra intra forestes bene custodiant; similiter acceptores et spervarios ad nostrum profectum praevideant; et censa nostra exinde diligenter exactent. Et iudi-

ces, si eorum porcos ad saginandum in silvam nostram miserint, vel maiores nostri, aut homines eorum, ipsi primi illam decimam donent ad exemplum bonum proferendum, qualiter in postmodum ceteri homines illorum decimam pleniter persolvent ¹⁵.

37. Ut campos et culturas nostras bene componant, et prata nostra ad tempus custodiant.

38. Ut aucas pastas, et pullos pastos ad opus nostrum semper quando servire debent, aut ad nos transmittere sufficienter habeant.

39. Volumus, ut pullos et ova quos servientes vel mansuarii reddunt per singulos annos, recipere debeant; et quando non servierint, ipsos venundare faciant.

40. Ut unusquisque iudex per villas nostras singulares etlehas ¹⁶, pavones, fasianos, enecas ¹⁷, columbas, perdices, turtures, pro dignitatis causa omnimodis semper habeant.

41. Ut aedificia intra curtes nostras, vel sepes in circuitu bene sint custoditae, et stabula vel coquinae, atque pistrina ¹⁸ seu torcularia, studiose praeparatae fiant; quatenus ibidem condigne ministeriales nostri officia eorum bene nitide peragere possint.

42. Ut unaquaque villa intra cameram, lectaria, culcitas, plumatios ¹⁹, batlinias, drappos, ad discum, bancales, vasa aerea, plumbea, ferrea, lignea, andedos, catenas, cramaculos, dolaturas ²⁰, secures, id est cuniadas ²¹, terebros, id est taradros, scalpros, vel omnia utensilia ibidem habeant, ita ut non sit necesse, aliubi hoc quaerere ²², aut commodare. Et ferramenta quod in hostem ducunt, in eorum habeant plebio qualiter bona sint; et iterum quando revertuntur in camera mittantur ²³.

43. Ad genitia nostra, sicut institutum est, opera ad tempus dare faciant, id est linum, lanam, waisdo ²⁴, vermiculo ²⁵, warentia, pectinos laninas ²⁶, cardones, saponem, unctum, vascula, vel reliqua minutia quae ibidem necessaria sunt.

44. De quadragesimale duae partes ad servitium nostrum veniant per singulos annos, tam de leguminibus quamque et de piscato, seu formatico, butirum, mel, sinape, aceto, milio panicio ²⁷ herbulas siccas vel virides, radices, napos insuper, et ceram ²⁸, vel sa-

VARIANTES LECTIONES.

¹ corr. adquirendum cod. ² ualuerint 1. ³ caregare 1. ⁴ comparata 1. ⁵ additum. ⁶ re additum. ⁷ soccia 1. ⁸ sociandum. 1. ⁹ persoluant 1. ¹⁰ pistrina 1. ¹¹ plumatias 1. ¹² dolaturas 1. ¹³ quequere adjecto re cod. ¹⁴ mittuntur 1. ¹⁵ laminas 1. ¹⁶ panitio 1. ¹⁷ cetera 1.

NOTAE.

^a Id est gynaecea.
^b Carnes fumo siccatae.
^c Aut salcitia.
^d Caro recens sale condita.
^e Vinum moris confectum.
^f Potionis genus fermentatum.
^g Adeps saginando parata.
^h Conringius, Eccardus et eorum vestigia secuti interpretes etlehas legerunt; Brunsius et lehas separavit, eo quod et sensum meliorem efficere sibi videretur, et quia punctum ante etlehas non habeatur,

D quod nonnullis aliis vicibus in simili casu poni dicit. Sed haec ratio non sufficit, cum et in aliis casibus interpunctio necessaria desit. Quod vero sententiam attinet, etlehas ab interpretibus pro cygnis habitum, nec tamen magis probatum est, quam Brunsius sententia lehas hic dici pro beneficiis, cuius rei exemplum Caroli tempore frustra quaeras.

ⁱ Anates.

^j Gall. coignée, Germ. spitzhauen.

^k Glastum.

^l Anton., lana rubra.

ponem atque cetera minutia; et quod reliquum fuerit, nobis per brevem, sicut supra diximus, innotescant, et nullatenus hoc permittant¹, sicut usque nunc fecerunt; quia per illas duas partes volumus cognoscere de illa tertia quae remansit.

45. Ut unusquisque iudex in suo ministerio bonos habeat artifices, id est fabros ferrarios, et aurifices, vel argentarios, sutores, tornatores, carpentarios, scutarios, piscatores, aucipites, id est aucellatores, saponarios, siceratores, id est qui cervisam vel pomatium, sive piratium, vel aliud quodcumque liquamen ad bibendum aptum fuerit, facere sciant; pistores, qui simlam ad opus nostrum faciant, retiatores, qui retia facere bene sciant, tam ad venandum quam ad piscandum, sive ad aves capiendum, necnon et reliquos ministeriales quos ad numerandum longum est.

46. Ut lucos nostros, quos vulgus brogilos vocat, bene custodire faciant, et ad tempus semper emendent, et nullatenus expectent, ut necesse sit a novo reaedificare. Similiter faciant et de omni aedificio.

47. Ut venatores nostri, et falconarii, vel reliqui ministeriales, qui nobis in palatio adsidue deserviunt, consilium in villis nostris² habeant, secundum quod nos aut regina per litteras nostras iusserimus, quando ad aliquam utilitatem nostram eos miserimus, aut siniscalus, et buticularius de nostro verbo eis aliquid facere praeceperint.

48. Ut torcularia in villis nostris bene sint praeparata. Et hoc praevideant iudices, ut vindemia nostra nullus pedibus praemere praesumat, sed omnia nitida et honesta sint.

49. Ut genitia nostra bene sint ordinata, id est, de casis, pislis, teguriis, id est screonis³, et sepes bonas in circuitu habeant, et portas firmas, qualiter opera nostra bene peragere valeant.

50. Ut unusquisque iudex praevideat, quanti poledri in uno stabulo stare debeant, et quanti poledrarii cum ipsis esse possint. Et ipsi poledrarii qui liberi sunt, et in ipso ministerio beneficia habuerint, de illorum vivant beneficiis. Similiter et fiscalini qui mansas habuerint, inde vivant. Et qui hoc non habuerit, de dominica accipiat provendam.

51. Praevideat unusquisque iudex, ut sementia nostra nullatenus pravi homines subtus terram vel alibi abscondere possint, et propter hoc messis rarior fiat. Similiter et de aliis maleficiis illos praevideant, ne aliquando facere possint.

52. Volumus ut de fiscalis, vel servis nostris, sive de ingenuis qui per fiscos aut villas nostras commanent, diversis hominibus plenam et integram, qualem habuerint, reddere faciant iustitiam.

53. Ut unusquisque iudex praevideat, qualiter homines nostri de eorum ministerio latrones vel malefici nullo modo esse possint.

54. Ut unusquisque iudex praevideat, quatenus familia nostra ad eorum opus bene laboret, et per mercata vacando non eat.

55. Volumus ut quicquid ad nostrum opus iudices dederint, vel servierint, aut sequestraverint, in uno breve conscribi faciant, et quicquid dispensaverint; in alio; et quod reliquum fuerit, nobis per brevem innotescant.

56. Ut unusquisque iudex in eorum ministerio frequentius audientias teneat, et iustitiam faciat, et praevideat qualiter recte familiae nostrae vivant.

57. Si aliquis ex servis nostris super magistrum suum nobis de causa nostra aliquid vellet dicere, vias ei ad nos veniendi non contradicat. Et si iudex cognoverit quod iuniores illius adversus eum ad palatium proclamando venire velint, tunc ipse iudex contra eos rationes deducendi ad palatium venire faciat, qualiter eorum proclamatio in auribus nostris fastidium non generet. Et sic volumus cognoscere, utrum ex necessitate an ex occasione veniant.

58. Quando catelli nostri iudicibus commendati fuerint, de suo eos nutriat, aut iunioribus suis, id est maioribus et decanis, vel cellerariis ipsos commendare faciat, quatenus de illorum causa eos bene nutrire faciant; nisi forte iussio nostra, aut reginae fuerit, ut in villa nostra ex nostro eos nutriant. Et tunc ipse iudex hominem ad hoc opus mittat, qui ipsos bene nutriat; et segreget unde nutriantur, et non sit illi homini cotidie necessitas ad scuras recurrere.

59. Unusquisque iudex quando servierit, per singulos dies dare faciat de cera libras 3, de sapone sextaria 8; et super hoc ad festivitatem sancti Andree, ubicumque cum familia nostra fuerimus, dare studeat de cera libras 6; similiter mediante quadragesima.

60. Nequaquam de potentioribus hominibus maiores fiant, sed de mediocribus qui fideles sint.

61. Ut unusquisque iudex quando servierit, suos bracios ad palatium ducere faciat; et simul veniant magistri, qui cervisam bonam ibidem facere debeant.

62. Ut unusquisque iudex per singulos annos ex omni conlaboratione nostra, quam⁴ cum bubus quos bubulci nostri servant, quid de mansis qui arare debent, quid de sogalibus, quid de censis, quid de fida facta, vel freda, quid de feraminibus in forestis nostris sine nostro permissio captis, quid de diversis compositionibus; quid de molinis, quid de forestibus, quid de campis⁵, quid de pontibus vel navibus; quid de liberis hominibus et centenais qui partibus fisci nostri deserviunt; quid de mercatis; quid de vineis; quid de illis qui vinum solvunt; quid de feno; quid

VARIANTES LECTIONES.

¹ i. e. praetermittant. ² villas nostras 1. ³ quantum? ⁴ legendum esse videtur cambis. V. supra (Col. 346, lin. 4).

NOTAE.

(^a Cameræ subterraneæ, Gall. *escrenes* et *ecraignes* in Campania et Burgundia.

de lignariis, et faculis; quid de axilis, vel aliud materiamentum; quid de proterariis^a; quid de leguminibus; quid de milio, et panigo; quid de lana, lino, vel canava; quid de frugibus arborum; quid de nucibus, maioribus vel minoribus; quid de insitis ex diversis arboribus; quid de hortis; quid de napibus; quid de wiwariis¹; quid de coriis; quid de pollibus; quid de cornibus; quid de melle et cera; quid de uncto, et siu, vel sapone; quid de morato, vino cocto, medo, et aceto; quid de cervisa; de vino novo et vetere; de annona nova et vetere; quid de pullis et ovis, vel anseribus, id est aucas; quid de piscatoribus; de fabris; de scutariis, vel sutoribus; quid de buticis^b, et conimis, id est scriniis; quid de tornatoribus, vel sellariis; de ferrariis^c et scrobis, id est fossis ferrariis, vel aliis fossis², plumbariciis; quid de tributariis; quid de poledris, et pultrellis, habuerint, omnia seposita distincta et ordinata, ad nativitatem Domini nobis notum faciant, ut scire valeamus, quid vel quantum de singulis rebus habeamus.

63. De his omnibus supradictis, nequaquam iudicibus nostris asperum videatur si hoc requirimus; quia volumus ut et ipsi simili modo iunioribus eorum omnia absque ulla indignatione requirere studeant; et omnia quicquid homo in domo sua, vel in villis suis habere debet, iudices nostri in villis nostris habere debeant.

64. Ut carra nostra quae in hostem pergunt hastinae bene factae sint, et operculi bene sint, cum coriis cooperti, et ita sint consuti, ut si necessitas evenerit, aquas ad natandum, cum ipsa expensa quae intus fuerit, transire flumina possint, ut nequaquam aqua intus intrare valeat, et bene salva causa nostra, sicut diximus, transire possit. Et hoc volumus, ut farina in unoquoque carro ad spensam nostram missa fiat, hoc est duodecim modia de farina; et in quibus vinum ducunt, modia 12 ad nostrum modium mittant; et ad unumquodque carrum scutum et lanceam, cucurum, et arcum habeant.

65. Ut pisces de wiwariis nostris venundentur, et alii mittantur in locum, ita ut pisces semper habeant; tamen quando nos in villas non venimus, tunc fiant venundati, et ipsos ad nostrum profectum iudices nostri conlucrare faciant.

A 66. De capris, et hircis, et eorum cornua et pellicibus, nobis rationes deducant, et per singulos annos niusaltos crassos nobis inde adducant.

67. De mansis absis et mancipiis adquisitis, si aliquid super se habuerint quod non habeant ubi eos collocare possint, nobis nuntiare faciant.

68. Volumus ut bonos barriclos^d ferro ligatos, quos in hostem et ad palatium mittere possint, iudices singuli praeparatos semper habeant, et buttes^e ex coriis non faciant.

69. De lupis omni tempore nobis aduuntient, quantos unusquisque conprahenderit, et ipsas pelles nobis praesentare faciant. Et in mense Maio illos lupellos perquirant et conprahendant, tam cum pulvere^f et hamis, quamque cum fossis et canibus.

B 70. Volumus quod in horto omnes herbas habeant, id est lilium, rosas, fenigrecum, costum, salviam, rutam, abrotanum, cucumeres, pepones, cucurbitas, fasiolum, ciminum, ros marinum, careium, cicerum italicum, squillam, gladiolum, dragantea, anesum, coloquentidas, solsequiam, ameum, silum, lactucas, git, eruca alba, nasturtium, parduna, puledium, olisatum, petresilinum, apium, leiusticum, savinam, anetum, feniculum, intubas, diptamnium, sinape, satureiam, sisimbrium, mentam, mentastrum, tanazitam, neptam, febreugiam, papaver, betas, vulgigina, mismalvas, [ibischa, id est alteas²], malvas, carvitas, pastenacas, adripias, blidas, ravacaulos, caulos, uniones, britlas, porros, radices, ascalonicas, cepas, alia, warentiam, cardones, fabas maiores, pisos mauriscos, coriandrum, cerfolium, lacteridas sclareiam. Et ille hortulanus habeat super domum suam Iovis barbam. De arboribus volumus quod habeant pomarios diversi generis; pirarios diversi generis; prunarios diversi generis; sorbarios, mespilarios, castanearios, persicarios, diversi generis; cotonarios, avellanarios, amandalarios, morarios, lauros, pinos, ficus, nucarios, ceresarios, diversi generis. Malorum nomina: gozmaringa, geroldinga, crevedella, spirauca, dulcia, aciores, omnia servatoria³; et subito comessura; primitiva^h. Perariciis servatoria trium et quartum genus, dulciores, et cocciores, et serotina.

Explicit capitulare dominicum¹.

VARIANTES LECTIONES.

¹ uniuuariis *cod.* cf. cap. 65. ² distinctio hic jam deleta est. ³ secunda manu adjecta.

NOTÆ.

^a Vox obscura; Cangii conjectura *petrariis* ob sententiarum nexum admitti posse non videtur. Tresen-renter *petariis* a voce *peta* legit; haud male.

^b Cista maior.

^c Officina ferraria.

^d Dolia.

^e Gall. *tonneau*, dolium.

^f Veneno.

^g Quae per hiemem durant.

^h Sequentia interpretum *aciem* exercuerunt;

D certe corrupta sunt; mihi ita intelligenda videntur, ut pirariorum qui pira servatoria ferant tria vel quatuor genera, tum dulciores et cocciores et serotina, habenda esse exprimitur.

¹ Sequuntur glossae: Hamedii, id sunt conjuratores, quos nos *geidon* dicimus. Metani, id sunt propinqui. Solsaticum, id est abjecticum; solsativit, id est abjectivit. Leudus ejus jacet finitus, id est weredig. dus. Concapulavit, id est concidit, fortheo. Livorasse id est vulnerasset.

CAPITULARE AQUISGRANENSE (An. 813, Aug., Sept.).

Capitularis bujus duplicis, sive capitulorum 46 de causis quæ necessariæ erant Ecclesiæ Dei et populo Christiano, mentionem facit annalista Moissiacensis (Monum. Germ., II), quo auctore mense Septembri anni 815 in maximo procerum conventu promulgata sunt, cum tamen annalista Laurissensis (Mon. G., I, 124) menssem Augustum indicet. Prioris partis editio nostra nititur: 1. Cod. regio Parisiensi inter Suppl. latina, n. 164 bis, sæc. ix; 2. C. Paris. inter Suppl. lat. n. 75, sæc. x; 3. editione Baluzii, qui primus ex septem antiquis Codicibus mss., uno Palatino bibliothecæ Vaticanæ, altero S. Remigii Rhemensis, tertio S. Vincentii Mettensis, quarto Petri Pithæi, quinto Jacobi Sirmondi, sexto Philiberti de la Mare, senatoris Divionensis, septimo Navarrico, se edidisse fatetur. Quos inter S. Remigii est noster 1; Vaticanus et S. Vincentii Mettensis cum nostro 2 congruunt; Codicem Sirmondi non alium a nostro 1 existimaverim. Alteram partem primus Sirmondus, t. II Conciliorum Galliæ p. 323, ex Codd. S. Vincentii Mettensis et Codice quodam Gandavensi ediderat; quæ Baluzius sub titulo *Capitula de confirmatione constitutionum quas episcopi in synodis auctoritate regia nuper habitis constituerant* repetiit. Nos ope codicum: 1. Bibl. Palatinæ in Vaticano n. 289, sæc. ix, et 2. regii Parisiensis inter Suppl. lat. n. 75 denuo recognovimus. Continet canones conciliorum hoc anno Mogontiæ, Rhemis, Turonis, Cabillione, Arelati celebratorum, quorum constitutiones, Einhardo teste, in illo conventu coram imperatore collatæ sunt.

DE ANNO DECIMO TERTIO ¹.

Karolus serenissimus imperator Augustus, a Deo coronatus, magnus et pacificus, cum episcopis, abbatibus, comitibus, ducibus, omnibusque fidelibus christianæ ecclesiæ, cum consensu consilioque constituit ex ^a lege Salica, Romana atque ^b Gundobada capitula ista in palatio ^c Aquis, ut unusquisque fidelis iustitias ⁷ ita faceret, quæ ⁸ et ipse manu propria firmavit capitula ista, ut omnes fideles manu robore studuissent.

1. Ut episcopi circumeant parrochias sibi commissas, et ibi inquirendi studium habeant de incestu, de patricidiis, fratricidiis, adulteriis, cenodoxiis, et ^d alia mala quæ contraria sunt Deo, quæ in sacris scripturis leguntur ^e quæ christiani devitare debent. Et infra illorum parrochias ecclesiæ, cui necesse est, emendandi curam habeant. Similiter ^f nostras ^g nobis in beneficio datas, quam et aliorum ubi reliquiae, ^h praeesse videntur. Et ut monachi per verbum episcopi et per regimen abbatis, et per bona illorum exempla, regulariter vivant, prout loca locata sunt. Et ut praepositi et hi qui foras monasteria sunt, ne venatores ⁱ habeant; quia iam frequenter iussimus, ne monachi foras monasterio habitassent.

2. Ut ecclesiæ, viduae, pupilli per bannum regis pacem habeant. Sin aliter, in praesentia nostra hoc veniat, si fieri potest. Sin autem, missi nostri investigent illud quomodo gestum sit.

VARIANTES LECTIONES.

¹ ita 2. nulla inscriptio in 1. ² istas 2. ³ lege qui. ⁴ S. tam n. B. ⁵ u. r. deest 2. ⁶ venditores 2. i. se h. si B.

NOTÆ.

^a Janus a Costa in titulum 2 lib. II Decretalium, pag. 358, loquens de lege Salica, Gundobada, et Romana: «Has enim tres leges diu intactas et illibatas in hoc regno remansisse constat vel ex excerptis capitulis a Carolo Magno ex triplici lege, id est Salica, Gundobalda, et Romana, quæ mss. habet doctissimus soc. Jesu presb. Jacobus Sirmondus BALUZ.

^b Vetus exemplar Sirmondi, itemque Rhemense S. Remigii et Divionense habent *Combata*. Quod idem est. Adversus hanc legem, nimirum adversus illam partem in qua monomachia præcipitur ad discernendas res dubias et obscuras, librum scripsit Agobardus archiepiscopus Lugdunensis. Id.

^c Ubi habitum a Carolo generalem fuisse conventum anno 813 docet Eginhardus, et in eo Ludovicum

A 3. Ut iumenta pacem habeant similiter per bannum regis.

4. Ut hi qui beneficium nostrum habent, bene illud in meliorare in omni re studeant. Et ut missi nostri hoc sciant.

5. Ut vicarii nostri vel centenarii a servo regis mancipia ne emant. Et ut ipsi vicarii de hereditate, foris heredibus si extiterit, ad opus nostrum recipiantur, ne illud fraudetur.

6. De his qui a litterarum conscriptione ingenui fuerint, si sine traditione mortui fuerint, hereditas eorum ad opus nostrum recipiatur. Nec comis nec vicarius illud sibi societ, sed ad opus nostrum revocetur. Similiter volumus ut banni nostri de illis unde censa exigunt, ut ipsa censa ad nostrum opus vel ubi nos iubemus veniant.

B 7. De hereditate inter ⁷ heredes, si contentiose egerint, et rex missum suum ad illam divisionem transmiserit, decimum mancipium et decimam virgam hereditatis fisco regis detur.

8. Ut vicarii ¹ luparios habeant, unusquisque in suo ministerio duos. Et ipsi de hoste pergendi et de placito comitis vel vicarii ne custodiant, nisi clamor super eum veniat. Et ipsi certare studeant de hoc ut profectum exinde habeant, et ipsae pelles luporum ad nostrum opus dentur. Et unusquisque de his qui in illo ministerio placitum custodiunt, detur eis modium unum de annona.

9. De hoste pergendi, ut comiti in suo comitatu

C a Carolo consortem imperii factum esse, Bernardum vero regem Italiæ. Id.

^d Codex Divionensis, qui consentiunt emendationes manu Joannis Tili, appositæ in libro Rhemensi. Codex Palatinus habet *alia mala*. Quæ lectio exstat etiam in antiquis exemplaribus Pithæi et Sirmondi. BALUZ.

^e In codice Rhemensi emendatum est manu Joannis Tili, «quod a christianis devitari debentur.» Quod indicat emendationes illas a Tilio descriptas esse ex vetusto quodam libro nobis ignoto. Id.

^f Ad capiendos lupos, qui tum regnum Francorum valde infestabant. Frotharius episcopus Tullensis epist. 26: «Luporum rabida infestatione animas hominum Christianas subito necari videmus.»

per bannum unumquemque hominem per sexaginta solidos in hostem pergere bannire studeat, ut ad placitum denuntiatus ad illum locum ubi iubetur veniant. Et ipse comis praevideat quomodo sint parati, id est lanceam, scutum, aut ¹ arcum cum duas cordas, sagittas duodecim. De his uterque habeant. Et episcopi, comites, abbates, hos homines habeant qui hoc bene provideant, et ad diem denuntiati placiti veniant, et ibi ostendant quomodo sint parati. Habeant loricas vel galeas, et temporalem hostem, id est aestivo tempore.

10. Ut regis spensa in carra ducatur, simul episcoporum, comitum, abbatum, et optimatum regis, farinam, vinum, baccones, et victum abundanter, molas, dolatorias, secures, taretros, fundibulas, et illos homines qui exinde bene sciant iactare. Et ^B marscalci regis adducant eis petras in saumas viginti, si opus est. Et unusquisque hostiliter sit paratus, et omnia utensilia sufficienter habeant. Et unusquisque comis duas partes de herba in suo comitatu defendat ad opus illius hostis ²; et habeat pontes bonos, naves bonas.

11. Ut comites, unusquisque in suo comitatu, carcerem habeant. Et iudices atque vicarii patibulos habeant.

12. Ut homines boni generis qui infra comitatu inique vel iniuste agunt, in praesentia regis ducantur; et rex super eos distractionem faciat carcerandi; et rex super eos distractionem faciat carcerandi, exsiliandi, usque ad emendationem illorum.

13. Ut vicarii munera ne accipiant pro illos latrones, qui ante comite indicati fuerint ad mortem. Quod si hoc perpetraverint, tale iudicium sustineant, sicut et latro iudicatus fuit; quia postquam scabini eum diiudicaverint, non est licentia comitis vel vicarii ei vitam concedere. Sed si bannus ei iudicatus fuerit, et banno peracto, stet in eo interim, usque dum comiti et eo qui clamorem vel causam ad eum habuit ³, et tunc sit foris banno.

14. Ut episcopi et abbates advocatos habeant. Et ipsi habeant in illo comitatu propriam hereditatem. Et ut ipsi recti et boni sint, et habeant voluntatem recte et iuste causas perficere.

15. Ut vicarii eos qui pro furto se in servitio tradere cupiunt, non consentiant, sed secundum iustum iudicium terminetur.

16. Quod nullus seniore suum dimittat postquam ab eo acciperit valente solido uno; excepto si cum vult occidere, aut cum baculo cadere, vel

uxorem aut filiam maculare ⁴, seu hereditatem ei tollere.

17. Quod nullus in hoste baculum habeat, sed arcum.

18. De forestis, ut forestarii bene illas defendant, simul et custodiant bestias et pisces. Et si rex alicui ⁵ intus foreste feramen unum aut magis dederit, amplius ne prendaat quam illi datum sit.

19. Ut vilicus bonus, sapiens, et prudens in opus nostrum eligatur, qui sciat rationem misso nostro reddere et servitium perficere prout loca locata sunt, aedificia emendant, nutrant porcos, iumenta, animalia, ortos, apes, aucas, pullos, vivaria cum piscibus, a vennas, molina, stirpes, terram aratoriam studeant femare. In forestis mansum regale, et ibi vivaria cum piscibus, et homines ibi maneant. Et plantent vineas, faciant pomaria, et ubicumque inveniunt utiles homines, detur illis silva ad stirpandum, ut nostrum servitium immelioretur. Et ut feminae nostrae, quae ad opus nostrum sunt servientes, habeant ex partibus nostris lanam et linum, et faciant cariles ⁶ et camisiles, et perveniant ad cameram nostram per rationem per vilicis nostris aut a missis eius a se transmissis.

20. ^B Et si quis fidelibus suis ⁷ contra adversarium suum pugnam aut aliquod certamen agere voluit, et convocavit ad se aliquem de ⁸ comparis suis ut ei adiutorium praeberet, et ille ⁹ noluit, et exinde negligens permansit, ipsum beneficium quod habuit, auferatur ab eo, et detur ei qui in stabilitate et fidelitate sua permansit.

EXCERPTA CANONUM ^d.

1. Cap. De baptismo. Ut unusquisque archiepiscopus suos ⁹ suffraganeos diligenter ac studiosae admonere studeat, ut unusquisque suos presbiteros puriter investigare non ¹⁰ neglegat, baptismatis sacramentum qualiter agant; et hoc studiosae cuncti episcopi presbiteros doceant ¹¹.

2. Ut laici presbiteros non eiciant de ecclesiis, nec militare praesumant, sine consensu episcoporum ¹².

3. Ut laici omnino non audeant munera exigere a presbiteris propter commendationem ecclesiae cuique presbitero.

4. Providendum necesse est, qualiter canonici vivere debeant necnon et monachi, ut secundum ordinem canonicum vel regularem vivere stud. ant.

VARIANTES LECTIONES.

¹ et 2. ² hosti 1. ³ deest satisfecerit. ⁴ maculari 1. ⁵ deest 1. ⁶ sarcil et camisil 1. sarcillos et camisilos 2. B. ⁷ q. de f. nostris 2 B. ⁸ deest 1. ⁹ deest 1. ¹⁰ deest 1. ¹¹ hoc eos st. doceant ut ordinabiliter fiat 2. ¹² s. c. e. deest 2.

NOTE.

^a Id est piscaturas, ut interpretatur vir cl. Joannes Mabillon. in notis ad lib. 1 Mirac. S. Germ. episc. Paris., pag. 406 et 418, uti refert praeceptum Ludovici Pii de Caroli venna. BALUZ.

^b Baluz., Ut si quis de fidelibus. In.

^c Ita omnes Codices, praeter Palatinum, qui compa-

ribus habet Ita etiam manu Tilli emendatum legi in Codice Rhemensi. BALUZ.

^d Ex conc. Arelat. c. 3, 4, 5, 6; Mogunt. 26, 49; Arel. 9; Mog. 55; Ar. 12, 13, 14; Turon. 11; Ar. 15; Mog. 25, 17; Ar. 17, 18; Mog. 47; Ar. 20 et Mog. 41; Mog. 52, 40; Ar. 23, 24, 25, 26. In.

5. ^a De monasteriis puellarum, ut presbitero A oportuno tempore ad missarum solemniam liceat illic advenire, et iterum ad proprias ecclesias redire.

6. ^b Ut plus non mittatur in monasterio canonicorum atque monachorum seu puellarum, quam sufferre possint.

7. De decimis admonendis.

8. De incestuosis omnino investigandum, ut ab ecclesia expellantur, nisi penitentiam egerint.

9. Ut pax sit et concordia inter episcopos et cōmites, et reliquos clericos ¹ et laicos.

10. Ut comites et iudices, seu reliquos populos, oboedientes sint episcopo, et invicem consentiant ad iustitias faciendas, et munera pro iudiciis non accipiant, nec falsos testes.

11. Ut unusquisque propter inopiam famis suos B familiares et ad se pertinentes gubernare studeant.

12. Ut unicuique episcoporum liceat de thesauro ecclesiae pauperibus erogare nutrimentum secundum canones, cum testibus.

13. Ut mensurae et pondera ubique aequalia sint et iusta.

14. De officio praedicationis, ut iuxta quod intelligere vulgus possit ², assidue fiat.

15. Non in Dominicis diebus mercatum fiat aut placitum, ubi quis ³ ad mortem indicetur aut ad poenam; et de opere cavendo ⁴.

16. Ut unusquisque episcopus interim circumcat suam parochiam, et res necessarias emendat. Et si quid non quiverit ⁵, ad praedictum placitum preferat.

17. Ut presbiteri sub sigilla custodiant crisma, et C nulli sub praetextu medicinae vel maleficii donare praesumat: si fecerint, honore priventur.

18. Ut unusquisque ⁶ compater vel proximus, filiolus spirituales catholicos instruant, qualiter coram Deo rationem reddet ⁷.

19. Ut ecclesiae antiquitus constitutae nec deci-

ma nec alia ulla possessione priventur, ita ut novis ⁸ tribuatur.

20. Ut mortui in ecclesia non sepeliantur, nisi episcopi aut abbates vel fideles presbiteri ⁹.

21. Ut placita in domibus vel atriis ecclesiarum minime fiant.

22. Ut comites, vel vicarii ¹⁰ aut centenarii, sub malo occasione vel ingenio res pauperum non emant, nec vi tollant; sed quisque hoc comparare voluerit, in publico placito coram episcopo fiat.

23. Ut unusquisque episcopus in sua parochia presbiteros diligenter ¹¹ inquirant unde sint; et si quem fugitivum invenerit, ad suum episcopum redire faciat.

24. Quicumque beneficium ecclesiasticum habet, ad tecta ecclesiae restaurandam, vel ipsas ecclesias, omnino adiuvet.

25. Ut qui publico criminae convincti sunt rei, publice iudicentur, et publicam poenitentiam agant secundum canones.

26. Ut presbiteri bene et iuste vivere studeant, et ita populum doceant ^c.

Codex Gandavensis haec addit:

26 b. Ut hoc inquiratur: si de partibus Austriae verum est quod dicunt, an non, quod presbiteri de confessionibus accepto pretio manifestent latrones.

26 c. Ut inquiratur diligenter de fadiosis hominibus, qui solent incongruas commotiones facere, tam in Dominicis diebus quamque et aliis solemnitatibus, sicuti et in feriaticis diebus. Hoc omnino prohibendum est, ne facere praesumant.

26 f. Providendum omnimodis ac diligenter exquirendum, qualiter canonici vivant, necnon et monachi, ut unusquisque eorum secundum ordinem canonice ac regulariter vivant, et non similiter; id est, ut refectoria et dormitoria una simul observentur,

VARIANTES LECTIONES.

¹ c. et monachos et l. 2. ² q. bene vulgaris populus intelligere p. 2. ³ ubique l. ⁴ placitum, et ut his diebus nemo ad poenam vel ad mortem indicetur; et de operibus cavendis a moneatur 2. ⁵ p. s. docendo et ammonendo, et quaeque sunt necessaria emendare studeat. Et si quid emendare nequiverit 2. ⁶ De fide u. c. vel parentes v. proximi filios suos 2. ⁷ i. ita ut c. Deo ratiocinare debeat 2. ⁸ nobis l. ⁹ f. et boni p. 2. ¹⁰ v. seu iudices aut c. 2. ¹¹ p. vel alios clericos d. i. et fugitivos ad loca sua redire faciat et ad proprium episcopum suum 2.

NOTAE.

^a Domnus Lucas Dacherius, cum in veteri Codice Corbeiensis reperisset quaedam capitula quibus praefixum erat nomen sancti Bonifacii archiepiscopi, putavit ea non indigna luce, atque propter hanc causam illa vulgavit in tomo IX sui Spicilegii. Vir clarissimus Carolus Le Comte in Annalibus Francorum ecclesiasticis, tom. VI, pag. 680 et seq., pronuntiat capitula illa posteriora esse aevi Bonifacii. Recte sane. Nam nos jam diu deprehenderamus illa non posse esse Bonifacii, cum pleraeque constitutiones illic descriptae sint posteriorum temporum, et sumptae omnes ferme sint ex libris Capitularium. Reperiuntur in antiquis Codicibus excerpta studiosorum ex Capitularibus regum nostrorum, cum hoc titulo aut simili: *Ex concilio regum, cui interfuit Bonifacius Romanus sedis legatus*. Proclive esset existimare ea esse acta in synodo quadam celeberrima, nisi sciremus posteriores tres libros Capitularium, ex

D quibus ut plurimum haec excerpta sumpta esse animadvertimus, incipere a duobus conciliis quibus interfuit sanctus Bonifacius. Sed ut ad collectionem a Dacherio editam redeamus, incipit illa a capite 200 lib. vi Capitularium, ex quo sumpta sunt pleraeque ejusdem collectionis capitula. BALUZ.

^b Et hoc quoque caput necnon 17, 23 et 26, exstat inter capitula quae edita sunt in tomo IX Spicilegii Dacheriani. Vide concilium Cloveshoviae, c. p. 29. lb.

^c *Hic desinunt* 1, 2. Hactenus edicti hujus capitula, vel summae potius ac breviora Capitularum. In altero autem Codice Gandavensi, ex quo et postrema duo capita (26 b. 26 c.) descripsimus, quae in Mettensi non sunt; sequebantur praeterea hoc loco, repletebanturque ex superioribus capitula duo, quartum nimirum et quintum, sed plena atque integra, in hunc modum. SIMONDS.

quemadmodum iamdudum in capitulis nostris in-
iunctum habemus.

26 g. De monasteriis puellarum, ut presbyteris
certo tempore ad missarum solemnias celebranda li-
ceat ad eas in ecclesia convenire, et mox ad proprias
redire ecclesias. Ceteri vero clerici vel laici simi-

liter observentur, ut nequaquam in eadem monaste-
ria ingredi audeant, nisi necessitatis causa ipsius
monasterii compulerit. Hoc tamen cum summa pro-
videntia episcopi vel abbatissae fiat. Similiter et
hoc pleniter observandum sit, ut feminae per do-
mos clericorum minime discurrant.

CAPITULA LANGOBARDICA (AN. 813).

Reperiuntur inter Caroli et Pippini Capitularia legibus Langobardorum addita, nonnulla capitula, quae
certo alicui tempori locove assignari nequeant. Ea hic in fine capitularium Caroli referenda duximus. Et
primo quidem capitula sistimus in Codice Chisiano, fol. 59 et 60, initio Capitularium servata, dum in Co-
dice Cavensi, folio quod proxime antecedebat exciso, ultimae tantum sententiae in primis folii 210 lineis
servantur. Lectionem aliquot locis valde corruptam esse nemo non videt. Caput primum de Alode, legis Salice
tituli 62 c. 1, refert. Caput secundum fidei valde dubiae est; quia de re iudicium Blumii nostri hic affert:
« Illo nomine, nempe *Novella Justiniani*, nihil aliud designari potest praeter collectionem Latinam Novella-
rum Juliani, in Occidente tunc temporis obtinentium. Quas inter lex quidem habetur, coram iudice civili
personas ecclesiasticas agere prohibens (*Novell. 125, cap. 16*), quin tamen innatur tanta prohibitionis ge-
neralitas ut ne criminaliter quidem ea agere licuerit. Quaedam autem constitutio Theodosii et Valentiniani
ad Albinum nec inter octo Justiniani Novellas, nec in adiamentis Juliani comparet: de omnibus Theo-
dosii et Valentiniani ad Albinum constitutionibus, quae ab anno 445 ad 448 edictae sunt, idem aliumque in
praefata collectione silentium. Multo magis duae illorum constitutiones, quarum una ad Firminum data est anno
452 (*Novell. Valent. lib. III, tit. 35, Cod. Theod. tom. VII, pars II, p. 127*), altera ad Amatium Galliarum
praefectum (*Gothofred. cap. 1, pars III, pag. 7*), ibidem desiderantur: quamvis in n. utralibet vel minimum quid
deprehendatur ex quo conici possit prohibitio absoluta viros ecclesiasticos criminaliter agendi. Praeterea vero
illarum constitutionum posterior maxima falsitatis suspitione laborat, quo l. me propemodum impellit ut totum
hoc Capitularium apocryphis accenseam. » Sequuntur capitula in reliquis Codicibus servata.

1. De Alode. Si quis homo mortuus fuerit et filius
non dimiserit, si pater aut mater superfuerit, ipsi in
hereditate succedant; si pater aut mater non super-
fuerint, et fratres vel sorores reliquerint, ipsi here-
ditatem optineant. Quod si nec isti fuerint, sorores
patris in hereditate eius succedant. Si vero sorores
patris non extiterint, sorores matris eius hereditatem
sibi vindicent. Si autem nulli eorum fuerint, qui-
cumque proximiores fuerint de paterna generatio-
nem, ipse in hereditate succedant. De terra vero Sa-
liga nulla portione hereditatis mulieris veniat, sed
ad virilem sexu tota terra hereditatis perveniat.

2. Dum relegissemus aliquibus capitulis ex Roma-
nis legibus, in novella Justiniani invenimus scriptum
inter cetera de constitutione Theodosii imperatoris,
et Valentiniani augusti ab Albinum praefectum, ut
nullus audeat episcopos, presbyteros, diaconos acu-
sare. Audemus quidem sermonem facere sollerter
plus sermone de sanctis ac venerabilibus sacerdotibus
vel levitis omni timore, quibus omnis terra inclinat
caput; tamen adhuc audivimus perfidia in Urbem ad
Deum vivum, aut impium nomen fieri. Sed si quis
ausu aut temerarius legi ecclesiae vel clerus, per
quem omne pollet imperium, iniuria audere voluerit,
et si accusationem seditior persona fuerit, reposita
poena fisco nostro id est centum pondi aurei, et cen-
tum pondi argenti inferre cogatur; et sic cum aucto-
ribus Ecclesiae causam dicat. Si vero infirmior fue-
rit persona, prius cogitet animo suo perfito; et sic
aut accuset, aut iniuriam faciat, aut criminis cau-

sam dicat. Numquam ob recto patrimonio nostro
nescio qua perfidia attemptare adsuevit, militantes
in palatio Christi terrae curiae obducit, iussimus ma-
nus eius implum dari. Si autem voluerit superscri-
pta degere vita, nihil sit cura Ecclesiae catholicae.

3. Ex Codice monachorum sententia. Si quis per-
cusserit sacerdotem, id est presbyterum, sive diaco-
num, decretum est, ut det poenam auri libras 10, id
est solidos septingenti viginti. Si ¹ quis percusserit
subdiaconum ² et defensorem Ecclesiae, det poenam ³
auri libras quinque, hoc est solidos 560 ⁴. Si quis
lectorem ⁵ percusserit, ⁶ det poenam ⁷ auri libras 5,
hoc est solidos ducenti sedecim ⁸.

Capitula in Codd. Ambrosiano, Florentino, Londinensi,
Vindobonensi, Veronensi et Estensi servata.

C 1°. Si quis praepositus aut ministerialis aliquis
aliquas res ecclesiae quas praevidere debet, per ali-
quem scriptionis titulum cuiquam concesserit, quod
ad damnum ipsius ecclesiae pertineat, pro sacrilegio
computetur. Similiter et de rebus quae ad rem publi-
cam pertinent si comes aut ministerialis rei publicae
cuiquam similiter concesserit, pro infidelitate com-
putetur.

2 10. De feminis, quas defunctis viris lex Lango-
bardorum prohibet ante anni spatium vestem reli-
gionis mutare velumque suscipere, petierunt nostra
licentia, ut mox dum divina pietas inspiraverit eas,
indemnes liceret suscipere. Nos autem consideran-
tes, quia pro ipsam dilationem multae etiam rapae
D intra idem spatium ad aliam partem distractae fue-

VARIANTES LECTIONES.

¹ Quae sequuntur, habentur et in codice Cavensi fol. 210. ² subdiacono et defensor Cav. ³ penas. Cav. ⁴ XL. Cav. ⁵ lectores Cav. ⁶ pena Cav. ⁷ libre Cav. ⁸ sol. cc. Cav. ⁹ Mur. cap. 123. ¹⁰ Mur. c. 125; et codd. A. Fl. (initio et Lond. v. infra cap. Hlodowici I. 817 capp. generale c. 21.) inter leges Hlo-
larii cap. 68 repetunt.

rant, ideo earum petitionem, quam iustam censuimus, suscepimus, et eis ita fieri concedimus ¹. **A** *Capitula ex Codd. Ambr., Lond., Vindob., Veron. Estensi.*

3². Placuit nobis secundum sanctorum patrum auctoritatem, si quis ab episcopo sui iuste excommunicatus fuerit, a nullo penitus ³ recipiatur, antequam in praesentia sui episcopi veniat pro culpa satisfactionem redditurus.

4⁴. Et quia sunt nonnulli, qui sine proprietatibus in regno nostro degentes, iudicia comitum effugiunt, atque non habentes res aut substantiam quibus constringi possint, ideo circumquaque ⁵ malitias exercere non cessant, de illis nobis placuit, ut ipsi cum quibus videntur manere, aut eos praesentent, aut pro eorum malefactis rationem reddant ⁶.

5⁷. Ut coniugia servorum non dirimantur, si diversos dominos habuerint; sed in uno coniugio servi permanentes, dominis suis serviant; sic tamen, ut ipsum coniugium legale sit, et per voluntatem dominorum suorum iuxta illud euangelium: *Quod Deus coniunxit, homo non separet* ⁸.

6. Sicut consuetudo nostrorum ⁹ est, ut Langobardus vel Romanus si evenerit ⁹ quod causam inter se habeant ¹⁰, observamus ut Romanus populus successionem eorum iuxta suam legem habeant ¹¹. Similiter et omnes conscriptiones iuxta suam legem faciant. Et quando iurant, iuxta suam legem iurent ¹². Et quando componunt, iuxta legem ¹³ cui malum fecerint componant ¹⁴. Et de Langobardis ¹⁵ similiter convenit componere ¹⁶. De caeteris vero causis communi lege vivamus ¹⁷, quod ¹⁸ dominus [excellentissimus ¹⁹] Karolus rex Francorum atque Langobardorum in aedicto ²⁰ adiunxit.

7²¹. Neque decennii neque vicennii aut 50 annorum praescriptio religiosi domibus opponatur, sed sola 40 annorum curricula terminentur, non solum in ceteris rebus, set etiam in legatis ²². In hereditatibus inter ²³ duos fratres annorum curricula non computetur, set semper equaliter dividant, quia de uno pater et de una mater nati sunt; et ec curricula usque ad tercio sequatur ²⁴ gradum.

8²⁵. Si qua mulier filium vel filiam suam per fraudem aliquam coram episcopo ad confirmandum tenuerit, propter fallaciam suam poenitentiam agat, a viro tamen suo non separetur.

9²⁶. Falsa persona non habet potestatem accusandi ²⁷. Et si in primo crimine visa est falsum dixisse testimonium, in secundo non habeat potestatem dicendi ²⁸.

Ex Codd. Florentino et Londinensi.

10²⁹. Praecipimus ut nemo usuram ³⁰ de aliqua causa exigere audeat. Quicumque hoc fecerit, bannum persolvat.

Ex Codice Florentino.

11³¹. De sacris vasis ecclesiae quae in pignus a nonnullis in quibusdam locis dari comperimus, prohibuitur est, ne deinceps a quoquam fieri praesumatur, nisi solummodo necessitate redimendorum capitivorum compellente.

12³². Si quis pro alterius debito se pecuniam suam promiserit redditurum, in ipsa promissione est retinendus. De illis hominibus vel sacerdotibus aut quibuslibet per regnum nostrum, qui ³³ propter premia aut parentelam, de nostra iustitia inquiringentibus aut emendantibus iustitiam, veritatem obfuscare volunt missis vel fidelibus nostris, et se in periuria mittunt, iubemus atque praecipimus, ut si suspectio fuerit quod homo periurasset, ut postea sive campo vel cruce iudicaretur, ut ipsa veritas vel peririurium fiat declaratum; et si Dei fuerit voluntas, quod in ipso iudicio veritas aut periurium declararetur, tunc volumus atque iubemus, ut si sacerdos vel clericus fuerit, dupliciter bannum nostrum persolvat, sicut supra decrevimus, et postea secundum canones iudicetur; si autem laicus fuerit, widrigild suum ad partem nostram persolvat ³⁴.

VARIANTES LECTIONES.

¹ c. cum consilio episcopi vel sacerdotum aliorum, et ut expectet 30 dies post decessum viri sui V. Vn. E. (cf. 817. c. 21.) ² Mur. c. 150. ³ deest V. ⁴ Mur. c. 151. ⁵ deest V. ⁶ r. ita ut non sint eorum aduocati. V. Vn. E. ⁷ Mur. c. 129. ⁸ nostre A. Fl. V. ⁹ convenit A. ¹⁰ habuerint L. ¹¹ legem usque legem desunt in Fl. ¹² i. Et alii homines ad alios similiter Est. Et alii similiter M. ¹³ iuxta suam ipsius legem c. cor. manu sec. XII ineuntis: iuxta ipsius legem cui malum irrogatur coponant Fl. ¹⁴ c. et alii illorum similiter. De ceteris etc. A. ¹⁵ et langobardo Fl. et langobardus V. et langobardos M. ¹⁶ observare Fl. ¹⁷ vivamus scilicet nos Franci, Langobardi glossa V. Vn. ¹⁸ quam Fl. ¹⁹ excellentissimus L. deest A. ²⁰ glossa scilicet retro posito Fl. ²¹ Mur. c. 154. ²² Mur. c. 144. ²³ a. donec poenitentiam acceperit. Et V. Vn. E. ²⁴ d. quae superius legitur Vn. ²⁵ Amb. inter leges Pippini, Florentinus inter capitula Karoli, codices reliqui inter leges Hludovici I. referunt. cf. Murat. leges Pippini c. 49, Hludovici I. c. 60. ²⁶ et hoc loco erasum A. ²⁷ hinc inde extat et in codicibus Fl. L. V. Vn. et Est. ²⁸ sequa reliqua desunt in Fl. ²⁹ ex cod. Fl. fol. 104¹ et Lond. fol. 156. ³⁰ usuras L. ³¹ fol. 104. ³² fol. 104¹. ³³ deest in codd. ³⁴ caput aliud hic in Fl. obvium vide infra in capp. Hludovici II. imp. (Murat. Addit. II. c. 20) c. 22.

NOTÆ.

^a Ubi vero mancipia non unius domini sed diversae potestatis juncta fuerint, nisi convenientibus utrisque dominis huiusmodi copulatio rata non erit, vel si negligendo sentitur, et virtute qua potuerint non emendetur. Nam huius copulae auctor erit qui hoc negligendo consentit. Plura sunt quae ad incesti

crimen scribi poterant, sicut in matre et filia et noverca et pene innumera quae menti ad scribendum non occurrunt. Huiusmodi tamen et his similibus personis copula maritalis in sempiternum subtrahitur. V. Vn. E.

Ex Codd. Florentino, Vindobonensi, Veronensi, A Estensi.

13¹. Ut de eo qui se periuravit², postquam poenitentiam egerit, inculpabilis esse videatur.

14³. Quicumque res suas pro anima sua ad causam Dei, aut ad parentes suos, sive ad alios homines tradiderit, et in hostem aut in servitium Dei iturus fuerit, aut ad mortem traditus, si in ipso itinere aut de ipsa infirmitate mortuus fuerit, habeat ipsas res, cui traditae sunt. Et si mortuus non fuerit in ipso itinere aut de ipsa infirmitate, recipiat res suas quas tradiderit, si voluerit, et habeat in suo iure, sicut antea habuit.

Ex Codd. Londinensi, Vindobonensi, Veronensi, Estensi.

15⁴. De coniunctione quae secundum canones aut aedictum esse non potest, placuit nobis ut copulati separentur ab invicem.

Ex Codd. Vindobonensi, Veronensi, Estensi.

16⁵. Ut nec episcopi, nec abbates, nec comites, nec vicarii, nec iudices, nullusque omnino sub mali occasione vel malo ingenio res pauperum vel minus potentum nec emere, nec vi tollere audeat; sed quisquis ex eis aliquid comparare voluerit, in publico coram idoneis testibus et cum rationibus hoc faciat. Ubicumque autem aliquid inventum fuerit factum, hoc omnino emendetur per iussionem nostram.

17⁶. Ut longa consuetudo, quae ad utilitatem publicam non impendit⁷, pro lege servetur, et quae diu servatae sunt, permaneant.

Ex Lombarda II. 50. 4.

18⁸. Ut qui semel periuratus sit, nec testis sit post hoc, nec ad sacramentum accedat, nec in sua causa vel alterius iurator existat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ *F'lor. fol. 129. (Murat. c. 151).* ² *p. aut infamis erit p. Georgisch.* ³ *Mur. c. 79. In Florentino recentiori manu fol. 129 additur. cf. cap. 805. Salic. c. 6.* ⁴ *Mur. c. 150.* ⁵ *Mur. c. 147.* ⁶ *Mur. c. 148.* ⁷ *impedit E.* ⁸ *cap, Mur. 152 ex Goldasti editione.*

CAPITULA DE IUDAEIS (An. 814).

Post capitulum de Iudaeis in placito Noviomagensi (supra, col. 304) promulgatum alia quaedam Carolus et filius ejus Ludovicus sanxerunt, in Codice bibl. regiae Monacensis olim Augustanae fol. 261 servata. Quae a viro cl. Foringer exscripta atque ad me missa, hoc potissimum loco referre juvat, quod quænam eorum Carolo, quænam ejus filio debeantur, definiri nequeat. Addimus alteram formulam juramenti Iudæorum in Codice bibl. Guelferbytanae Blankenburgensi repertam, manuque sæculi decimi exaratam. Alia vero capitula, quæ in Codicibus Frisingensi, Vindobonensi et Guelferbyitano sub nomine Caroli magni feruntur, Carolo Calvo deberi, ex concilio Meldensi anni 845 constat.

DE CAPITULIS DOMNI KAROLI IMPERATORIS ET ILUDOWICI.

1. Nemo Iudeus¹ praesumat de ecclesia Dei aliquid recipere neque in wadio nec pro ullo debito, ab ullo Christiano, in auro sive in argento, neque in ceteris rebus. Quod si facere praesumpserit, quod absit, omnis substantia sua auferatur ab eo et dextera manui illi amputetur.

2. Ut nullus Iudeus neminem Christianum in wadium ab ullo Iudeo aut ab alio Christiano mittere praesumat, ne deterior fiat; quod si facere praesumat, secundum suam legem restituat, et debitum et wadium simul perdat.

3. Ut nemo Iudeus monetam in domo sua habeat, et neque vium nec annonam vel aliam rem vendere praesumat. Quod si inventum fuerit, omnis substantia sua ab illo auferatur, et in carcerem recludatur, usque ad praesentiam nostram veniat.

4. De sacramento Iudeorum contra Christianos. Mitte rumice bis a capite in circuitu pedum eius; ibi debet stare quando iurat sacramentum, et ha-

bere debet in dextro brachio quinque libros Moysi secundum suam legem, et si habere non potest secundum hebreum, tamen habeat latinitatem. Si² me Deus adiuvet, ille Deus qui dedit legem Moysi in monte Synai, et si lepra Neaman Siri super me non veniat sicut super illum venit, et sic terra me non deglutiat sicut deglutivit Dathan³ et Abiron, de ista causa contra te malum non merui.

Ex cod. Blankenburgensi fol. 206.

IURAMENTUM IUDEORUM.

Adiuro te per Deum vivum et verum, et in illam legem sanctam quam Dominus dedit ad beatum Moisen in monte Sinai, et per Adonai sanctum, et per pactum Abrae quod Deus dedit filii Israel, et si non lepra Naaman Siro⁴ circumdet corpus meum, et si non me vivo deglutiat terra sicut fecit Dathan et Abilon, et per arcum fidelis qui de celis aparuit ad filios hominis, et ipsum locum sanctum ubi sanctus Moisen stetit et illam sanctum quam beatus Moisen ibi hacccepit, de hac causa culpabilis non sum.

VARIANTES LECTIONES.

¹ *iudeis cod.* ² *i. e. sic.* ³ *clathan cod.* ⁴ *librana amansiro cod.*

LUDOVICI I ET LOTHARII CAPITULARIA.

CAPITULARE (An. 816).

Olim ab Eckharto ex Codice bibl. ducalis Guelferbytanae Gudiano vulgatum, jam ope ejusdem Codicis sæculi ix, nec non 1. Chisiani sæc. x, et 2. Cavensis sæc. xi, in quibus tamen, præcuntibus capitulis 9, 10, 11, supra ad an. 801, pag. 84 et 85 editis, sequentia numeris iv, v et vi signantur, atque reliquorum Codicum capitularia legibus Langobardicis addita exhibentium ope, iteram proponimus. Assignavimus conventui ab imperatore post Stephani papæ reditum Compendii habito, quod de altero Aquisgranensi mense Augusto celebrato dubietas aliqua intercedat; qua de re in sequentibus visuri sumus.

INCIPIUNT ¹ CAPITULA QUAE ² DOMNUS HLUDOWICUS A de ipsa ¹³ falsitate convictus fuerit, dextram ¹⁴ manum perdat b.

In ³ nomine domini nostri Iesu Christi. Hludowicus ⁴ a Deo coronatus serenissimus augustus, omnibus episcopis, abbatibus, ducibus, comitibus, seu cunctis fidelibus nostris ⁵. Kapitula quae nobis addere placuit, haec sunt.

¹ ⁶. Si duo testimonia de qualibet re testimonia-verint et ⁷ inter se discordant, tunc comis eligat unum ex una parte, et alium ex alia parte, ut illi duo testes decertent cum scutis et fustibus a. Nam si flebiliore ⁸ ipsi testes fuerint, tunc ad crucem examinentur. Quod ⁹ si maioris etatis sunt et non possunt ¹⁰ ad crucem stare, tunc mittant aut filios suos aut parentes aut qualemcumque hominem ¹¹ possunt, qui pro eis hoc contendunt ¹². Et ille qui

² ¹⁵. De omnibus debitis solvendis sicut antiquitus fuit constitutum, per duodecim denarios solidus solvatur per totam Salicam legem, excepto leudis ¹⁶, si Saxo aut Friso Salicum ¹⁷ occiderit, per 40 ¹⁸ dinarios solvant solidum ¹⁹. Infra Salicos vero ex utraque parte de omnibus debitis sicut diximus 12 dinarii per solidum solvantur, sive de homicidiis, sive de omnibus ²⁰ rebus.

³ ²¹. De mannire ²² vero nisi de ingenuitate aut de hereditate non sit opus observandum. De ceteris vero inquisitionibus ²³ per districtiōnem comitis ad mallum veniant ²⁴, et iuste examinentur ad iustitias faciendum. Comites vero non semper pauperes per placita premere ²⁵ debeant.

VARIANTES LECTIONES.

¹ ita cod. Gudianus. ² que G. ³ ita Ch. C. A.; desunt in G. Attulit ista pius divus nobis Lodoicus versus in Fl. L. V. Vn. Est. initio capitularium Hludowici. ⁴ h. diuino a deo 1. Lodoicus imperator a deo 2. ⁵ nostris capitula composuit de causis opportunis. Haec sunt A. ⁶ hic incipit codex Gudianus. ⁷ littera obliqua expressa desunt in Gudiano. ⁸ flebilioribus G. ⁹ Nam si G. ¹⁰ possent G. ¹¹ qualescumque homines G. ¹² tendunt G. ¹³ illa 1. ¹⁴ dextera G. dextra 1. ¹⁵ habetur inter leges Karoli ap. Murat. Nro. 76 et in A. Fl. L. V. Vn. E. ¹⁶ leudes 1. 2. leudo i. e. composicio Amb. ¹⁷ aliquem 1. 2. ¹⁸ LX, Mur. ¹⁹ reliqua desunt in 2. sol. solvant. Similiter de omnibus controversiis quas hii contra Salicum habuerint, unde et compositionem facere debuerint. Infra Vn. E. ²⁰ deest 1. ²¹ habetur inter leges Karoli ap. Mur. c. 67. et in codd. A. Fl. L. V. Vn. E. ²² manitionibus G. ²³ v. atque p. G. ²⁴ comis ad m. veniat G. ²⁵ opprimere 1.

NOTÆ.

a E. si flebiliore non fuerint ipsi testes. Nam V. Vn. E. Cod. Londinensis haec et sequentia, ultima tantum sententia excepta, in glossam hanc rejicit. Si flebiliore non fuerint ipsi testes. Nam si flebiliore sunt ipsi testes, ad crucem examinentur. Quod si maioris sunt etatis, quod non possunt ad crucem [obit per K. Lot. sancitum est. Gloss. cod. Lond.] contendere, tunc mittant aut filios aut parentes aut qualescumque homines qui possint pro eis contendere.

b Hinc in Codd. Vinzobonensi, Veronensi et Estensi sequitur lex confecta, ex decretalibus Pseudoisidori

Conc. Rom. sub Sylvestro papa can. 16. desumpta quam Muratorius n. 4 refert: « Constitutum est ut nullus laicus crimen clericis audeat inferre. Testimonium clerici adversus laicum nemo recipiat. Nemo enim clericus vel diaconus aut presbyter propter quamlibet causam intret in curiam, nec ante iudicem causam dicere praesumat, quoniam omnis curia a cruore dicitur et immolatione simulacrorum. Et si quis clericus accusans clericum in curiam introierit, anathema suscipiat. » Eadem in Cod. Ambrosiano post cap. Mur. 56, et in Cod. Londinensi ante legem cap. Murat. 59 habentur.

CONSTITUTIO DE LIBERIS ET VASSALLIS.

Capitula haec ex Codicibus 1. Chisiano et 2. Cavensi prima vice prodeunt, cum antea nonnisi caput primum inter Ludovici Capitula legibus Langobardorum addita vulgatum esset. Annus certus quidem non patet; cum tamen in Codice utroque una serie cum capitalis anno 816 promulgatis, quibus errore quodam capitulare Marincense inseritur, et ante capitularia anni 817 legantur, ea anno 816 assignare visum est.

1. Si ¹ quis per cartulam ingenuus ² dimissus A cartarum collatione victus fuerit, et hoc quod voluerit ³ efficere non potuerit, multa quae in ipsa ingenuitate carta continetur, cogatur exolvere.

2. Si quis seniozem suum dimittere voluerit, et ei approbare potuerit unum de his criminibus: id est primo capitulo, si senior eum iniuste in servitio redigere voluerit; secundo ¹⁰ capitulo, si in vita eius consiliauerit ¹¹; tertio capitulo, si senior vassalli sui uxorem adulteraverit; quarto capitulo, si evaginato gladio super eum voluntarie occurrerit ¹²; quinto capitulo, si senior vassalli sui defensionem facere potest ¹³ postquam ei ipse manus suas ¹⁴ commendaverit, et non fecerit, liceat vassallum eum dimittere. Quaecumque de istis quinque capitulis senior contra vassallum suum perpetraverit, liceat vassallum eum dimittere ¹⁵.

vero interpellator aut actorem aut testimonia, aut

VARIANTES LECTIONES.

¹ inter Hludowici leges apud Muratorum cap. 6. et in codd. A. Fl. L. V. Vn. E. vide supra inter Karoli leges anno 803. pag. 114. c. 7. ² ingenuitatis A. ³ legitimum usque proferat deest 1. ⁴ est A ⁵ deest 1. ⁶ veracem 1. ⁷ fuisset 1. ⁸ interpellauit V. ⁹ voluit 1. ¹⁰ secundum 1. ¹¹ c. et homo hoc sentiens liceat eum dimittere 2. ¹² o. hoccidere uoulerit 2. ¹³ defendere poterit 2. ¹⁴ p. ipse manibus suis 2.

NOTÆ.

^a Cf. Caroli Magni Capitulare Aquisgranense a. 815, cap. 16, supra, col. 562.

CONSTITUTIONES AQUISGRANENSES (An. 817, Jul.).

Anno 817 cum, Sorabis Vasconibusque rebellibus devictis, Saracenorum in Hispania, et filiorum Godofridi ex Dania legati pacis petende causa ad Ludovicum venissent, tempore igitur pacis, imperator ad communem Ecclesiae et omnium suorum utilitatem rebus imperii manum admoventem censuit. Conventu igitur Aquisgrani adunato, tum suorum consilio regnum inter filios partitus. Lotharium imperii socium sibi assumpsit, tum leges nonnullas promulgandas curavit. Eae fuerunt forma institutionis canonicorum et sanctimonialium, capitula a regularibus observanda, capitula ad episcopos ordinesque ecclesiasticos generaliter pertinentia, leges mundanae et capitula. Quarum prima ex inscriptionibus in Codicibus reperitis anno 816, capitula monastica anno 817, imperii quarto, vi. Id. Jul. et in uno tantum Guelferhytano an. 816, imperii anno tertio, x Kal. Sept., capitula generalia anno 817 ascribuntur. Cum vero omnia inter se coherere ex praefatione capitularis generalis ejusque capitulis 3, 5, 14, 15, 19, intelligatur, et constitutio de praestationibus monasteriorum in eodem conventu promulgata annum 817 praeferat, totum harum legum complexum ei anno assignandum esse duxi. Sane historicorum ea de re testimonia valde inter sese discrepant. Nam cuius auctoritatem reliquis omnibus ante habemus, Einhardus in Annalibus tacet, Annales Laurissenses anno 816 mense Augusto praecipuum de cursu S. Benedicti a monachis cantando et Codicem de Vita clericorum et nonnarum, Annales Moissiacenses anno 815, leges pro monachis et canonicis et de iustitiis faciendis atque hereditate vel libertate injuste ablatis restituendis, anonymus Vitae Ludovici auctor librum canonice Vitae, regulas monachis et sanctimonialibus traditas et leges de servis non clericandis atque de manso ecclesiarum dotalitio anno 817 assignant; ex Ermoldo legatio missorum qui in vitam clericorum regulariumque inquirebant, anno 817 evenisse censenda est.

Prodeunt igitur infra: 1° Divisio imperii. 2° Regula monachorum. 3° Capitulare generale; scilicet ejus praefatio, capitulare ad clerum spectans, capitula legibus addenda, capitula per se scribenda, et capitula missis per totum imperium ablegatis contradita. 4° Encyclica ad archiepiscopos, a missis perferenda. 5° Constitutio de servitio monasteriorum.

I.

^a DIVISIO IMPERII (An. 817, Jul.).

Divisionis hujus formulam a Baluzio ex Codice olim Colbertino jam bibl. reg. Paris. n. 2718, saec. ix, fol. 76, 77 editam, ad fidem ejusdem Codicis recognitam denuo sistimus.

DIVISIO IMPERII DOMNI HLUDOWICI INTER DILECTOS FILIOS SUOS, INTER LOTHARIUM VIDELICET ¹ ET PIPPINUM ET HLUDOWICUM, ANNO QUARTO IMPERII SUI.

In nomine domini Dei et salvatoris ² nostri Iesu Christi. Hludowicus, divina ordinante providentia,

C imperator augustus. Cum nos in Dei nomine anno incarnationis Domini octingentesimo septimo decimo, indictione decima, annoque imperii nostri quarte, mense Iulio, Aquisgrani palatio nostro, more solito, sacrum conventum et generalitatem populi nostri propter ecclesiasticas, vel totius imperii nostri utili-

VARIANTES LECTIONES.

¹ et videlicet et 1. ² salvatoris etc. Cum nos 1. sed Baluzii restitutionem recepi, quod Codex formulam consuetam non integram refert.

NOTÆ.

^a Eginhardus de hac Imperii divisione agens in Annalibus ait eam a Ludovico peractam in generali

populi conventu apud Aquisgranum habito, ibique Lotharium coronatum ac nominis atque imperii so-

tates pertractandas, congregassemus et in his studeremus, subito divina inspiratione actum est, ut nos fideles nostri ammonerent, quatenus, manente nostra incolomitate, et pace undique a Deo concessa, de statu totius regni et de filiorum nostrorum causa, more parentum nostrorum tractaremus. Sed quamvis hæc admonitio devote ac fideliter fieret, nequaquam nobis nec his quisquam sapiunt, visum fuit, ut amore filiorum aut gratia, unitas imperii a Deo nobis con-

A servati divisione humana scinderetur, ne forte hæc occasione scandalum in sancta Ecclesia oriretur, et offensam illius in cuius potestate omnium iura regnorum consistunt, incurreremus. Idcirco necessarium duximus, ut ieiuniis et orationibus et elemosinarum largitionibus, apud illum obtineremus, quod nostra infirmitas non praesumebat. Quibus rite per triduum celebratis, nutu omnipotentis Dei ut credimus, actum est, ut et ^a nostra et ^b totius populi no-

NOTÆ.

cium fuisse constitutum, cæteros imperatoris filios reges appellatos, unum Aquitanie, alterum Bajoariæ præfectum. Idem in epistola 54 scribit Ludovicum, cum Lotharium in societatem nominis et regni consensu totius populi sui assumpsit, sibi præcepisse ut Lotharii curam gereret, ac illum de moribus corrigendis et honestis atque utilibus sectandis sedulo commoneret. In Annalibus Anianensibus et in Chronico Moysiacciensi ista de regni divisione leguntur, quæ ad institutum nostrum omnino pertinent. « Anno 817, Ludovicus imp. apud Aquis palatium celebravit Pascha. Et in ipsa æstate iussit esse ibi conventum magnum populi de omni regno vel imperio suo apud Aquis sedem regiam, id est episcopos, abbates, comites, et majores natu Francorum. Et manifestavit eis mysterium consilii sui, quod cogitaverat, ut constitueret unum de filiis suis imperatorem. Habebat enim tres filios ex uxore Ermengarda regina. Nomen uni Clotarius, nomen secundi Pipinus, et nomen tertii Ludovicus. Tunc omni populo placuit ut ipse, se vivente, constitueret unum ex filiis suis imperatorem, sicut Carolus pater ejus fecerat ipsum. Tunc tribus diebus jejunatum est ab omni populo, ac letania facta. Post hæc jam diutius imperator Clotarium, qui erat major natu, imperatorem elegit, ac per eorum auream tradidit ei imperium, populus acclamantibus et dicentibus: Vivat imperator Clotarius. Facta est autem letitia magna in populo die illo. Et ipse imperator benedixit Dominum, dicens: Benedictus es, Domine Deus noster, qui dedisti hodie ex semine meo consedentem in solio meo, videntibus oculis meis. » Hanc regni divisionem postea Ludovicus anno 821 in conventu apud Noviomagum habito Kalendaris Maii recitari fecit, et a cunctis proceribus qui tunc affuere confirmari, ut legitur in Annalibus Eginhardi et in Vita Ludovici Pii. Et hæc quidem diu mansere, donec abalienatis a patre filiorum animis propter Juditham et filium ejus Carolum, cui postea Calvo cognomen hæsit, Ludovicus nomen Lotharii omisit in diplomatibus et edictis. Hinc mota Lotharii ira, ut patet ex epistola flebili Agobardi archiepiscopi Lugdunensis ad Ludovicum eundem. Hinc illæ tragediæ in Pium excitatæ, quæ in veteri Chronico S. Galli *dedecus Francorum* merito dicuntur. BALEZ.

^a In Annalibus Anianensibus, quos supra descripsimus, legitur Clotarium a Ludovico patre imperatore fuisse electum, populus acclamantibus. Vide omnino Agobardi epistolam flebilem, cap. 4. In.

^b Hic locus postulare videtur ut hic quorundam annalium et veterum librorum verba excutiamus, ex quibus colligi posse prima fronte videtur regum nostrorum successionem in regno paterno ad populi suffragia pertinuisse antiquitus. Nam in Chronico brevi auctoris incerti quod Andreas Duchesnius edidit ex bibliotheca Alexandri Petavii ita disertè scriptum est in tomo tertio Scriptorum historie Francorum, pag. 350: « Pippinus rex moritur, et filius [*Leg. filii ejus*] Carolus et Carolomannus eliguntur in regno. » Quod Eginhardus aliis verbis expressit, eos scribens « consensu omnium Francorum » reges creatos esse. Ac sane Flodoardus, lib. iv Historiæ Rhemensis, cap. 5, refert Fulconum archiepi-

scopum Rhemensem, cum ad Arnulfum regem Transrhenensem scriberet de electione et coronatione Caroli III, quem vulgo Simplicem vocamus, causamque redderet cur eum Franci regem non fecissent statim post mortem Caroli Crassi imperatoris, dixisse eum tunc admodum corpore simul et scientia parvulum exstitisse, nec regni gubernaculis idoneum fuisse, « et instante immanissima Normannorum persecutione, periculosum erat, tunc eum eligere. » Idem paulo post respondens eidem Arnulfo, qui querebatur quod Franci sine ipsius consilio Carolum elegissent, « morem Francorum asserit secutos se fuisse, quorum mos semper fuerit ut, rege decedente, alium de regia stirpe vel successione sine respectu vel interrogatione cujusquam majoris aut potentioris regis eligerent. » Præterea in ordine ad ordinandum regem Francorum, qui ab Hugone Menardo editus est in calce libri sacramentorum, « duo episcopi alloquentur populum in ecclesia, inquirentes eorum voluntatem. » Et in oratione de consecratione regis ita habetur: « Super hunc famulum tuum, quem supplicii devotione in regnum Francorum pariter eligimus, benedictionum tuarum dona multiplica. » Denique in narratione de coronatione Philippi istius nominis primi legitur regis Francorum electionem ad archiepiscopum Rhemensem maxime pertinere, et Philippum a Gervasio Rhemensi archiepiscopo electum esse annuente patre ejus Henrico. Quam formulam usque ad hæc ultima tempora conservatam esse fidem faciunt acta coronationis Henrici IV et Ludovici XIII. Hæc sunt, opinor, quæ ad stabiliendum populi jus in electione regum Francorum dici possunt. Sed contra hæc magna validaque argumenta leguntur in vetustis auctoribus et monumentis, quæ regum filii regum jure successionis deberi ostendunt ita manifeste, ut necesse omnino sit electionem illam interpretari simpliciter de consecratione, cum is qui rex antea erat, in solemnibus ac publicis episcoporum et procerum conventu declaratur paterni aut avi regni hæres atque successor. Hanc interpretationem esse legitimam probatur ex ordine ad ordinandum regem, in quo hæc regi dicuntur emendata ex veteri Codice ms. Ecclesiæ Rhemensis: « Sta et retine amodo statum quem huc usque paterna successione tenuisti hereditario jure tibi delegatum. » Reges enim Francorum ex genere profire docent omnes veteres. Agmen ducet Agathias, qui de Francis agens lib. 1 hæc scribit: « Filii patribus in regnum succedunt. » Idem infra loquens de Theodebaldo Theodeberti filio: « Theodibaldus itaque ejus filius in regno succedit: qui quidem tametsi juvenis admodum atque adhuc sub magistri cura institutioneque esset, patria tamen lex eum ad regnum vocabat. » Idem scribit sanctus Gregorius papa Romanus, cujus hæc sunt verba ex homilia decima in Evangelia: « In Persarum quoque Francorumque terra reges ex genere prodeunt. » Quæ locum laudat Carolus Calvus in proclamatione adversus Wenilonem et Fulco Rhemensis archiepiscopus apud Flodoardum. Noverat ista Carolus M. cum divisionem regni sui institueret inter filios suos. Nam licet Eginhardus scribat actam illam fuisse in conventu quem imperator habuit anno 806, cum primoribus et optimatibus Francorum, chartamque divi-

stri in dilecti primogeniti nostri Hlutharii electione vota concurrerent. Itaque taliter divina dispensatione manifestatum, placuit et nobis et omni populo nostro, more solemini imperiali diademate coronatum, nobis et consortem et successorem imperii, si Dominus ita voluerit, communi voto constitui. Ceteros vero fratres eius, Pippinum videlicet et Hludovicum aequivocum nostrum, communi consilio placuit regiis insigniri nominibus, et loca inferius denominata constituere, in quibus post decessum nostrum, sub a seniore fratre, regali potestate potiantur iuxta inferius adnotata capitula, quibus, quam inter eos constituimus, conditio continetur. Quae capitula propter utilitatem imperii, et perpetuam inter eos pacem conservandam, et totius Ecclesiae tutamen cum omnibus fidelibus nostris considerare placuit, et considerata conscribere, et conscripta propriis manibus firmare, ut Deo opem ferente, sicut ab omnibus communi voto actum est, ita communi devotione a cunctis inviolabiliter conserventur, ad illorum et totius populi christiani perpetuam pacem; salva in omnibus nostra imperiali potestate super filios et populum nostrum, cum omni subiectione quae patri a filiis, et imperatori ac regi a suis populis exhibetur.

Cap. 1. Volumus ut Pippinus habeat Aquitaniam et Wasconiam, et b markam Tolosanam totam, et insuper comitatus quatuor, id est in Septimania Carcassensem, et in Burgundia Augustodunensem et ¹ Avalensem et Nivernensem.

2. Item Hludovicus volumus ut habeat Baioariam et Carentanos, et Beheimos et Avaros, atque Sclavos qui ab orientali parte Baioariae sunt, et insuper duas villas dominicales ad suum servitium in pago Nortgae c Luttraof et Ingeldesstat.

3. Volumus ut hi duo fratres, qui regis nomine censentur, in cunctis honoribus intra suam potestatem distribuendis propria potestate potiantur; tantum ut in episcopatibus et abbatibus ecclesiasticus ordo

A teneatur, et in ceteris honoribus dandis honestas et utilitas servetur.

4. Item volumus, ut semel in anno, tempore opportuno, vel simul vel singillatim, iuxta quod rerum conditio permiserit, visitandi et videndi, et de his quae necessaria sunt et quae ad communem utilitatem vel ad perpetuam pacem pertinent, mutuo fraterno amore tractandi gratia, ad seniore fratre cum donis suis veniant. Et si forte aliquis illorum qualibet inevitabili necessitate impeditus, venire tempore solito et opportuno nequiverit, hoc seniori fratri legatos et dona mittendo significet; ita dumtaxat, ut cum primum possibilitas congruo tempore adfuerit, venire qualibet cabillatione non dissimulet.

B 5. Volumus atque monemus, ut senior frater, quando ad eum aut unus aut ambo fratres sui cum donis, sicut praedictum est, venerint, sicut ei maior potestas Deo annuente fuerit adtributa, ita et ipse illos pio fraternoque amore largiori dono remuneret.

6. Volumus atque iubemus, ut senior frater iunioribus fratribus suis, quando contra exterarum nationum auxilium sibi ferre rationabiliter expetiverint, iuxta quod ratio dictaverit et temporis oportunitas permiserit, vel per se ipsum vel per fideles missos et exercitus suos opportunum eis auxilium ferat.

7. Item volumus, ut nec pacem nec bellum contra exterarum et huic a Deo conservato imperio inimicas nationes, absque consilio et consensu senioris fratris ullatenus suscipere praesumant. Impetum vero ostium subito insurgentium, vel repentinas incursiones, iuxta C vires per se repellere studeant.

8. De legatis vero, si ab exteris nationibus vel propter pacem faciendam, vel bellum suscipiendum, vel civitates aut castella tradenda, vel propter alias quaslibet maiores causas directi fuerint, nullatenus sine senioris fratris conscientia ei respondeant, vel eos remittant. Si autem ad illum de quacumque parte missi directi fuerint, ad quemlibet illorum primo per-

VARIANTES LECTIONES.

¹ vox iam deleta.

NOTÆ.

sionis imperii a Carolo editam iurejurando ab optimatibus Francorum confirmatam fuisse, ipse tamen eam peregit absque populi suffragiis, nulla consensus procerum mentione facta, eodem iure quo pater bona sua liberis suis tanquam naturalibus hæredibus relinquit. Quod confirmatur ex his quæ Theganus scribit in capite sexto de Gestis Ludovici Pii. Itaque Carolus Calvus regni partem accepit paternam donatione, ut ad Ludovicum Germaniae regem scribit episcopi provinciarum Rhemensis et Rothomagensis in titulo xxvii Capitulorum Caroli Calvi, cap. 7. Et titulo iii, cap. 4, episcopi apud Theodonis villam congregati, alloquentes eundem Carolum, aiunt regnum illi hæreditate relictum fuisse. Verissima igitur est adnotatio quæ exstat hoc loco in actis coronationis Henrici IV et Ludovici XIII, nimirum istum populi consensum accipiendum non esse de electione, sed de subiectione, obedientia et fide quam populus regi pollicetur secundum legem Dei. Baluz.

a Nimirum ut unum regnum esset, non tria, ut explicat Agobardus in Epistola flebili : « Cæteris filiis vestris designastis partes regni vestri; sed ut unum regnum esset, non tria, prætulistis cum illis quem participem nominis vestri fecistis. » Sed ista Pippi-

num et Ludovicum graviter alisse narrat Theganus cap. 21, de Gestis Ludovici Pii : « Imperator denominavit filium suum Lotharium ut post obitum suum omnia regni quæ ei tradidit Deus per manus patris sui susciperet, atque haberet nomen et imperium patris. Et ob hoc cæteri filii indignati sunt. » Id.

b Id est, pagum Tolosanum, qui complectebatur quidquid inter Garunnam et Atacem interjectum est usque ad Carcassonem, quam in finibus Aquitanorum collocat vetus opusculum de Aquitania editum a clarissimo viro Philippo Labbeo in tomo secundo novæ Bibliothecæ manuscriptorum librorum, pag. 751. Exin Septimania vel Gothia dicebatur usque ad Pyrenæos montes. Itaque non solum pagus Ruscinonensis erat in Septimania, ut patet ex notitia de Monasteriis regni Francorum et ex aliquot ejusdem ævi monumentis, sed etiam Ceritania et civitas Urgellensis, uti dictum est in notis ad Concilia Galliæ Narbonensis pag. 7, et ad Agobardum pag. 92. Quidquid vero ad regnum Francorum pertinebat ultra Pyrenæos, Marca Hispanica dicebatur, ejus fines extremus constitutus erat ad Rubricatum flavium. Id.

c Hodie Lauterhofen. et Ingolstadt ad Danubium.

venerint, honorifice eos cum fidelibus missis usque ad eius praesentiam faciāt pervenire. De levioribus sane causis iuxta qualitatem legationis per se respondeant. Illud tamen monemus, ut quomodocumque se res in confinibus eorum habuerint, semper ad senioris fratris notitiam perferre non neglegant, ut ille semper sollicitus et paratus inveniatur, ad quaecumque necessitas et utilitas regni postulaverit.

9. Praeциpiendum etiam nobis videtur, ut post decessum nostrum unusquisque vasallus tantum in potestate domini sui beneficium, propter discordias evitandas, habeat, et non in alterius. Proprium autem suum et hereditatem, ubicumque fuerit, salva iustitia cum honore et securitate secundum suam legem unusquisque absque iniusta inquietudine possideat; et licentiam habeat unusquisque liber homo qui seniore non habuerit, cuicumque ex his tribus fratribus voluerit, se commendandi.

10. Si autem, et quod Deus avertat et quod nos minime obtinamus, evenerit, ut aliquis illorum propter cupiditatem rerum terrenarum, quae est radix omnium malorum, aut divisor aut oppressor ecclesiarum vel pauperum extiterit, aut tyrannidem, in qua omnis crudelitas consistit, exercuerit, primo secreto secundum Domini praeceptum per fideles legatos semel, bis, et ter de sua emendatione commoneatur; ut si his renisus fuerit, accersitus a fratre, coram altero fratre paterno et fraterno amore moneatur et castigetur. Et si hanc salubrem admonitionem penitus spreverit, communi omnium sententia quid de illo agendum sit decernatur; ut quoniam salubris ammonitio a nefandis actibus revocare non potuit, imperialis potentia communisque omnium sententia coerceat.

11. Rectores vero ecclesiarum de Francia talem potestatem habeant rerum ad illas pertinentium, sive in Aquitania, sive in Italia, sive in aliis regionibus ac provinciis huic imperio subiectis, qualem tempore genitoris nostri habuerunt vel nostro habere noscuntur.

12. De tributis vero et censibus vel metallis, quicquid in eorum potestate exigi vel haberi potuerit, ipsi habeant, ut ex his in suis necessitatibus consulant, et dona seniori fratri deferenda melius praeparare valeant.

13. Volumus etiam, ut si alicui illorum post decessum nostrum tempus nubendi venerit, ut cum consilio et consensu senioris fratris uxorem ducat. Illud tamen propter discordias evitandas et occasiones noxias auferendas cavendum decernimus, ut de exteris gentibus nullus illorum uxorem accipere praesumat. Omnium vero homines propter pacem artius conligandam, ubicumque inter partes elegerint, uxores ducant.

14. Si vero aliquis illorum decedens legitimos filios reliquerit, non inter eos potestas ipsa dividatur; sed potius populus pariter conveniens, unum ex eis, quem Dominus voluerit, eligat; et hunc senior frater in loco fratris et filii suscipiat, et honore paterno sublimato, hanc constitutionem erga illum modis omnibus conservet. De ceteris vero liberis pio amore pertractent, qualiter eos more parentum nostrorum salvent et cum consilio habeant.

15. Si vero absque legitimis liberis aliquis eorum decesserit, potestas illius ad seniore fratrem revertatur. Et si contigerit illum habere liberos ex concubinis, monemus ut erga illos misericorditer agat.

16. Si vero alicui illorum contigerit, nobis decedentibus, ad annos legitimos iuxta^a Ribuariam legem nondum pervenisse, volumus ut donec ad praefinitum annorum terminum veniat, quemadmodum modo a nobis, sic a seniore fratre et ipse et regnum eius procuretur atque gubernetur. Et cum ad legitimos annos pervenerit, iuxta taxatum modum sua potestate in omnibus potiat.

17. Regnum vero Italiae eo modo praedicto filio nostro, si Deus voluerit ut successor nos^{er} exsistat, per omnia subiectum sit, sicut et patri nostro fuit, et nobis, Deo volente, praesenti tempore subiectum manet.

18. Monemus etiam totius populi nostri devotionem et sincerissimae fidei pene apud omnes gentes famosissimam firmitatem, ut si is filius noster qui nobis divino nutu successerit, absque legitimis liberis rebus humanis excesserit, propter omnium salutem et Ecclesiae tranquillitatem et imperii unitatem, in elegendo uno ex liberis nostris, si superstites fratri suo fuerint, eam quam in illius electione fecimus conditionem imitentur; quatenus in eo constituendo non

D humana, sed Dei quaeratur voluntas adimplenda.

NOTÆ.

^a Hinc Caroli Magni proavos Ribuarios fuisse constat; Merovingi Salici fuerant.

II.

CAPITULA MONACHORUM^a (An. 817).

Editionem Baluzianam recognovimus, inspectis Codicibus, quorum primus est: 1. bibl. reg. Paris. n. 2826 ms. sec. ix vel x, qui capita hoc ordine refert: 1-5, 8, 7, 6, 10-13, 15, 16, 14, 17-20, 25-52. 9, 33

NOTÆ.

^a Istius Capitularis diserta mentio exstat in Vita sancti Benedicti abbatis Anianensis, in qua hæc leguntur: « Multa denique monasteria erant quæ quondam regulariter fuerant instituta, sed paulatim tepescere rigore, regularis pene deperierat ordo. Ut autem sicut una omnium erat professio fieret quoque

omnium monasteriorum salubris una consuetudo, iubente imperatore, aggregatis Coenobiorum Patribus una quampluribus monachis per plures resedit dies. Omnibus ergo simul positus regulam ab integro discutens, cunctis obscura dilucidans, dubia patefecit, priores errores abstulit, utiles consuetudines affectusque

34, 38-52, 55, 56, 54-56, 57, 57, 21, 58, 59, 60-69, 71, 70, 72, 73, 75-77, et alia duo capitula. 2. bibl. Musæi Britannici inter Codd. Cottonianos Tiber. A. III, m. sæc ix vel x, cujus capitulum hic est ordo 1-6, 14-15, 15, 16, 14, 17-20, 23-34, 58-55, 55, 56, 54, 55, 57, 57, 21, 58, 59-68, 72, 73, 70, 74, 75, 76. 3. Codex bibl. ducalis Guelferbytanæ Helmstadiensis inter n. 552 membr., sæc. ix vel x, qui capita hoc ordine sistit 1-3, 8, 7, 6, 10-15, 15, 16, 14, 17-20, 22-52, 9, 55, 54, 58-40, reliqua omnia desunt. 4. Cod. bibl. Casinatis n. 355 membr. sæc. x, ab Angelo de Noce in appendice Leonis Marsicani editus (Cf. Murator. SS. IV, p. 607-609). Exhibet capitula 1-6, 11-13, 15, 16, 14, 17-20, 23-34, 39-49, 7, 50-55, 55, 56, 54, 55, 56, 57, 41, 58-69, 72, 75, 70, 74-76, 71, 79, 78. 5. Cod. bibl. Paris. n. 1355 m., sæc. x, capitula hoc ordine sistit, ad Casinatam proxime accedenti: cap. 1-6, 11-13, 15, 16, 14, 17-20, 23-34, 58-55, 55, 56, 54, 56, 55, 57, 57-69, 72, 73, 70, 74-77, 79, 78. *Explicit.*

Anno incarnationis Domini nostri Iesu Christi 817¹, A imperii vero gloriosissimi principis Hludowici quarto², 6 Idus Iulias, cum in domo Aquisgrani³ palatii⁴, quæ ad Lateranis dicitur, a abbates complures⁵ una cum suis resedissent monachis, hæc quæ subsequantur⁶ capitula communi consilio ac pari voluntate inviolabiliter a regularibus conservari decreverunt.

1. Ut abbates, mox ut ad monasteria sua remeaverint, regulam per^b singula verba discutientes pleniter legant, et intelligentes, Domino opitulante, efficaciter cum monachis suis implere studeant.

2. Ut monachi omnes qui possunt, memoriter regulam discant.

3. Ut officium iuxta quod in regula sancti Benedicti continetur, celebrent.

4. Ut in coquina, in pistrino, et in^c caeteris artium officinis, propriis operentur manibus, ^d et vestimenta sua oportuno tempore lavent.

5. Ut nullo umquam tempore post vigilias, causa dormiendi, nisi contigerit eos ante horam constitutam surgere, ad lectos redeant suos.

6. Ut in quadragesima, nisi in sabbato sancto, non radantur. Alio autem tempore, semel per quindecim dies radantur⁷, [^f et in octavis paschæ].

7^a. Ut⁸ balnearum usus in arbitrio prioris consistat.

8°. Ut volatilia intus forisve, nisi pro infirmitate, nullo tempore comedant.

9¹⁰. ^b Ut nullus episcoporum monachis volatilia comedere præcipiat.

10¹¹. Ut poma et lactucae, nisi quando alius sumitur cibus, non comedantur.

11. Ut certum phlebotomiae¹² tempus non observent; sed unicuique, secundum quod necessitas expostulat, concedatur, et specialis in cibo et in potu tunc consolatio præbeatur.

B 12. Ut si necessitas poposcerit ob operis laborem, post refectionem vespertinam, etiam et in quadragesima pari modo, et quando officium mortuorum celebratur, priusquam lectio completorii legatur, bibant.

13. ⁱ Ut cum a¹³ quocumque priore suo increpatus quis eorum fuerit, *mea culpa* primo dicat; dehinc

VARIANTES LECTIONES.

¹ DCCCXVI. 3. ² tertio anno X. Kal. Sept. cum 3. ³ aquis p. 1. 3. ⁴ deest in edd. ⁵ a. cum quam pluribus una suis residerent monachis 4. ⁶ secuntur 1. ⁷ reliqua desunt 3. ⁸ deest 2. Ut balneis generaliter tantum in nativitate et in pascha Domini verumtamen separatim utantur 3. ⁹ deest 2. ¹⁰ deest 2. ¹¹ deest 2. 3. ¹² In ms. S. Galli fleotomie. fleotomie 3. ¹³ abbate vel a 4.

NOTÆ.

confirmavit. Iudicia igitur regule cunctaque dubia ad proficuum deducta effectum, quæ minus regula pandit consuetudines assentientibus cunctis protulit, de quibus etiam Capitulare institutum imperatori confirmandum præbuit, ut omnibus in regno suo positis monasteriis observare præciperet. Cui protinus imperator assensum præbuit. Hæc vero octuaginta capitula numerari consuevisse inter Capitula Ludovici Pii probat vetus catalogus bibliothecæ Sangallensis, scriptus sub imperio Ludovici Pii. In eo enim ista leguntur: « Capitula Hludowici imperatoris de regula sancti Benedicti. » BALUZ.

^a Hæc est vera lectio. Fatendum tamen est in antiquis Exemplaribus Divionensi, Pithœano, Parisiensi, Sangallensi, et Casinensi legi « cum quampluribus una suis resedissent, » in Helmstadiensi vero « cum quampluribus una cum suis resedissent, » etc. Horum abbatum unus et præcipuus fuit Benedictus Anianensis, ut paulo ante vidimus. Cum eo vero huic conventui interfuit etiam Josue abbas monasterii sancti Vincentii prope Vulturum in provincia Capuana, ut legitur in Chronico ejusdem monasterii apud Andreæ Duchesnium. Item Apollinari abbas Flaviniacensis, ut scribit ejus successor Ilugo in Chronico Virdunensi; et Agilulfus abbas Solemniacensis, ut patet ex præcepto Ludovici Pii pro monasterio Solemniacensi. Et interfuisse etiam Andonem abbatem Stabulensem tradit Gabriel Buccelinus in Germania sacra. Ib.

^b Codex Casin., *singulas sententias*. Ib.

^c Sic in antiquis exemplaribus Sangallensi, Divionensi, Helmstadiensi, Casinensi legitur. Quo etiam modo ediderunt centuriatores Magdeburgenses. Vide libellum supplicem Monachorum Fuldensium oblatum Carolo Magno, cap. 16. In aliis Cod. mss. simpliciter legitur *cæteris officinis*. Ib.

^d Hæc et quæ sequuntur desunt in editione Centuriatorum. Ib.

^e Nimirum in signum luctus et poenitentiae. Sequentibus sæculis barba distinxit monachos litteratos ab illitteratis, quos nos hodie fratres conversos vocamus; ut patet ex querimonia monachorum Laurishamensium adversus Hirsaugienses et ex capite decimo Vitæ beati Bertholdi abbatis Garstensis. Apud Franciscanos adeo raræ olim erant barbæ, ut qui ex eis barbatus esset, hinc distingueretur a cæteris. Testis Marinus Sanutus Torsellus in præfatione ad secreta fidelium crucis: *Jacobus de Cammerino Ordinis Minorum, qui portat barbam*. Ib.

^f Hæc non habentur in Codice Helmstadiensi. Ib.

^g De balneis monachorum ista paulo post leguntur in eodem Codice Helmstadiensi, quæ in aliis non exstant. « Ut balneis generaliter tantum in Nativitate et in Pascha Domini, verumtamen separatim, utantur. » Vide Ilugonis Menardi notas ad Concordiam Regularum, pag. 657, 851. Ib.

^h Vide Notas ejusdem Menardi, pag. 720. Ib.

ⁱ Caput istud sic legitur in Codice Casinensi. « Ut cum abbate vel a quocumque priore suo increpatus

prosternens se illius pedibus cum cappa, si habuerit, A veniam petat. Et tunc iubente priore surgat, et unde interrogatus fuerit, rationem humiliter reddat.

14. Ut nudi pro qualibet culpa coram fratrum ob-
tutibus ^a non flagellentur.

15. ^b Ut soli, videlicet sine alio fratre, in viam non dirigantur.

16. Ut sibi ^c compatres commatresve non faciant ¹, neque ^d osculentur feminas.

17. Ut si necessitas fuerit eos occupari in ^e fruges colligendo, aut ² in alia opera, [constitutum legendi et meridie pausandi tempus praetermittatur, et operantes ³] non murmurent.

18. Ut quarta et sexta feria ieiunantes, ante nonam, aut post nonam, si necessitas fuerit, iuxta prioris arbitrium levia opera exerceant.

19. Ut in quadragesima ^f libris de bibliotheca secundum prioris dispositionem acceptis, alios ⁴, nisi prior decreverit expedire, non accipiant.

VARIANTES LECTIONES.

¹ f. et nullam quamlibet feminam osculentur 3. ² aut in a. o. desunt 4. ³ Haec desunt in Cod. Pith. et 3. ⁴ aliis 3. ⁵ deest 3. ⁶ scapularis 4. ⁷ deest 1. 2. 4. ⁸ pelliciam u. ad t. unam 3.

NOTÆ.

quis eorum fuerit, mox sine mora prosternens illius pedibus: Mea culpa primum dicat, ita ut indutus est. Et tunc iubente priore surgat, et unde interrogatus fuerit rationem humiliter reddat. Vide Capitula monachorum Sangallensium cap. 15, et Notas ejusdem Menardi pag. 1089. BALUZ.

^a Codex Pithœanus, aliis non vapulent monachi. Reliqui et editio Centuriatorum habent uti nos edidimus, nisi quod in editione illa additur: sed verecundia sit semper cooperta. Ib.

^b Centuriatores: Ut soli videlicet sine, etc. Codex Helmæstad: Ut soli videlicet sine. Casinensis: Ut solus sine altero monacho in via non dirigatur. Vide Notas ejusdem Menardi, pag. 667. Ib.

^c Præter ea quæ de hoc argumento observata sunt a Filesaco libro 1. Selectorum cap. 3, reperio istud interdictum fuisse in capite quinto canonum sancti Leogarii episcopi Augustodunensis, in concilio Londinensi anni 1102, cap. 19, sub Anselmo archiepiscopo, in concilio quod apud Albiam celebratum dicitur anno 1254, præside Zæno sedis apostolicæ legato, et in synodo quam Joannettinus Doria cardinalis et archiepiscopus Panormitanus habuit anno 1615 in ecclesia Panormitana. Ib.

^d Centuriatores: et nullam unquam quamlibet mulierem osculentur. Codex Helmæstad: Et nullam quamlibet mulierem osculentur. Casinensis: neque feminas osculent. Ib.

^e Regula sancti Benedicti cap. 48: « Si autem necessitas loci aut paupertas exegerit ut ad fruges colligendas per se occupentur, non contristentur. » Ib.

^f Regula S. Benedicti ibidem: « In diebus Quadragesimæ accipiant omnes singulos codices de bibliotheca. » In epistola Theodomari abbatis Casinensis ad Carolum Magnum permittitur monachis habere manutergia ad involvendo codices quos ad legendum suscipiunt. Ib.

^g Ita omnia vetera exemplaria, si Casinense excipias, in quo legitur scapularis pro cucullæ. In Regula sancti Benedicti cap. 55, scapulare distingui videtur a cuculla. Et in epistola Theodomari, in qua explicatur quid tum per cucullam intelligerent Itali, quid Galli, primum cucullæ descriptio instituitur, dein scapularis. Scapulare tamen sub generali cucullæ vocabulo comprehendendi consuevisse auctor est Sigebertus abbas Gemblacensis in libro de

20. Ut eis vestimenta nec multum vilia, nec multum pretiosa, sed mediocria dentur.

21⁸. Ut mensura ⁵ cucullæ ⁶ duobus consistat cubitis.

22⁷. Ut si infra positæ mensuræ quantitatem decreverit abbas causa necessitatis quippiam augeri, in illius maneat potestate. Alioquin hoc omnino provideat, ut camisias duas, et tunicas duas, et cucullas duas, et cappas duas unusquisque monachorum habeat; quibus vero necesse est, addatur et tertia; et ^h pedules quatuor paria, et ⁱ femoralia duo paria, roccum unum, pellicias ⁶ usque ad talos duas, fasciolas duas; quibus autem necesse est itineris causa, alias duas; ^j manicas quas vulgo wantos appellamus, in aestate, et in hieme vero muffulas vervicinas; calciamenta diurna paria duo, subtilares per noctem in aestate duas, in hieme vero soccos; ^k saponem sufficienter et uncturam; ^l pinguedinem ad esum excepto sexta feria et viginti diebus ante

Unitate Ecclesiæ pag. 120, editionis Basileensis anni 1566: « Propter opera tantum constituit sanctus Benedictus alteram cucullam, quæ dicitur scapulare, eo quod hujusmodi vestis apta sit caput tantum et scapulas tegere. » Ib.

^h Id est, pedum operimenta, ut pluribus erudite ostendit idem Menardus pag. 889; quem consule. C In capitulis Theodori archiepiscopi Cantuariensis, quæ edita sunt in tomo nono Spicilegii Dacheriani, legitur cap. 3, episcopum abbati quem ordinat debere dare baculum et pedules. Vide Cujacium lib. v. Observat., cap. 11. Statuta antiqua monasterii Corbeiensis cap. 3: « Calcearios quatuor cum solis novis. » Ubi clarissimus editor conjicit legendum fortean esse soleis, ut illud pedum tegumentum intelligatur quod Galli vocant pantoufle. Præceptum Ludovici Pii de stipendiis quæ annuatim in cibo et potu dari debent monachis Sancti Dionysii: « ad cordovesos et in solas eorum componendas. » In Memoratorio Ansegisi abbatis Fontanellensis scriptum est in tomo tertio Spicilegii Dacheriani pag. 245: « Coria boum ad soleas v. composita. » Pro quod haud dubie legendum est solas. Solas etiamnum wascones et Occitani vocant eam calcei partem quæ sub pedibus est. Ib.

ⁱ Epistola Theodomari ad Carolum: « Habent autem fratres nostri et duplicia femoralia. Multi tamen D ex eis Deo juvante in tantum se continent ut neque femoralia habeant neque plus quam duplicia indumenta. » Ib.

^j Sic Codex Helmæstad. Recte. Nam manicæ sunt chirothecæ, ut observat Hugo Menardus in Notis ad librum Sacramentorum pag. 361, extrema. Vita S. Basasti, episcopi Carnotensis: Manicas, quod vulgo wantos vocant. Memoratorium Ansegisi abbatis Fontanellensis in tomo tertio Spicilegii Dacheriani pag. 246, ad ubantos lib. 1, ubi legendum est wantos. In plurimis Cod. desunt verba Manicas quas vulgo... appellamus. Ib.

^k In editione Centuriatorum ista disjuncta sunt, hoc modo: « Ut data a priore saponis et uncturæ mensura, et reliqua quæ ibi sunt necessaria ad suos (forte usos, id est, usus) habeant lectum propter causam infirmitatis. Ib.

^l Vide Menardi Notas ad Concordiam regularum, pag. 709. Ib.

nativitatem Domini, et septimana [illa ¹ quae ante quadragesimam vocatur] quinquagesima. Ubi autem vinum non est, unde emina detur, duplicem eminae mensuram de cervisa bona. Et quaecumque praeter haec ^a regula iubet, singuli eorum, cum necessitas postulaverit, absque dilatione accipiant.

23. Ut in quadragesima, sicut et in alio tempore, vicissim sibi pedes lavent, et antiphonas huius officio congruentes decantent. In coena vero Domini pedes fratrum, si valet, abbas lavet et osculetur, ^b et demum propria manu poculum eis porrigat.

24. ^c Ut mandatum, si ² tempus est coenae, tam fratrum quam etiam peregrinorum, post coenam fiat.

25. Ut ea quam monachi sui habent mensura sint abbates contenti, in manducando, in bibendo, in dormiendo, in vestiendo, in operando, quando in aliis utilitatibus non fuerint occupati.

26. Ut villas frequenter, et nisi necessitas coegerit, non circumneant, neque suis illas monachis custodiendas committant. Et si eos ire ad eas necessitas fuerit, expleto necessitatis negotio, ad sua mox monasteria redeant.

27. Ut abbas vel quispiam fratrum ad portam mo-

nasterii cum hospitibus ^d non reficiat. In refectorio autem omnem eis humanitatem manducandi ac bibendi exhibeat. ^e Ipse tamen ea cibi potusque mensura contentus sit, quam reliqui fratres accipiunt. Si vero propter hospitem voluerit ad solitam mensuram fratribus sibi quae augere, in sua maneat potestate.

28. Ut servitores non ad unam mensam, sed in propriis locis, post refectionem fratrum reficiant; quibus eadem lectio quae fratribus recitata est, legatur.

29. Ut lectori nihil, nisi ^f quod regula iubet, detur.

30. Ut Alleluya in septuagesima dimittatur.

31. ^g Ut praepositus intra et extra monasterium post abbatem maiorem reliquis abbati ³ subditis habeat potestatem.

32. Ut monachis non nisi monachus constituatur praepositus.

33. ^h Ut de senioribus monasterium circumcumbentibus quidam ⁴ cum fratribus in obedientiam exeant, quidam in monasterio propter custodiam remaneant.

34. ⁱ Ut novitio non facilis monasterii tribuatur ingressus, et ut in cella hospitum ^j probationis causa

VARIANTES LECTIONES.

^a haec desunt 3. ² si usque peregrinorum deest 4. ³ abbatibus 4. ⁴ quidam usque quidam desunt 4

NOTAE.

^a Id est, Regula S. Benedicti cap. 53, ubi praeter ea prohibetur ne monachus aliquid peculiare sive proprium habeat: « Et si cui inventum fuerit quod ab abbate non accepit, gravissimae disciplinae subjaceat. » Visio Wettini monachi Augiensis tempore Ludovici Pii: « Ibi se etiam quoddam opus in modum castelli ligno et lapide valde inordinate constructum et fuligine deformi vidisse fatebatur, fumo ex eo in altum vaporante. Cui interroganti quid esset, responsum est ab angelo habitationem fuisse quorundam monachorum de diversis locis et regionibus congregatorum ad purgationem suam. Qui de eodem numero unum specialiter nominavit, quem dixit ibidem in arca plumbea inclusum praestolare debere diem magni iudicii propter opus peculiare. » Hinc lepra proprietatis in Chronico Augustano Sigismundi monachi lib. II, cap. 4, apud Pistorium. De monachis proprietariis abunde dictum est in notis ad Concilia Galliae Narbonensis, pag. 28. BALUZ.

^b Centuriatores: in refectorio manu propria poculum eis porrigat. Codices Sangallensis, Pithœanus, Parisiensis, Casinensis habent simpliciter, et poculum porrigat. Id.

^c Retinimus lectionem Sirmondi et Centuriatorum, quam confirmat caput tertium fratrum ad Auvam directorum, quae infra suo loco dabuntur, ubi sic legitur: *Qui etiam pedes peregrinorum in unaquaque feria lavant.* Libellus supplex monachorum Fuldensium oblati Carolo Magno cap. 43: « Quod peregrinorum susceptio et lavatio in eis pedum non negligatur, sed secundum regulam et secundum priorum nostrorum consuetudinem, quodcumque venerint, misericorditer suscipiantur, et ab omnibus fratribus lavatio pedum eis exhibeatur. Praeceptum Caroli Calvi quo confirmat fundationem hospitalis factam ad Hildrado, editum ab Hemereo in Augusta Viromanduorum: « Usque ad duodecim pauperes suscipiantur: ad quos, quia infra claustra erit, et locus congruus habebitur, fratres ad officium lavandorum pedum religioso per singulos dies succedant. » Vetera porro istius Capitularis exemplaria habent

^c tantum: *Ut mandatum post coenam fiat.* Auctor Vitae Aleuini: « Quando mecum quoque ad mandatum pergebas, et te vinum bibere jubebam, arte callidissima dicebas: Bibi, domine Pater, meo cum avunculo sufficienter. » Id.

^d Codex Casin., non reficiat, neque bibat. Id.

^e Haec et quae sequuntur usque ad Si vero desunt in Codice Parisiensi. Desunt etiam in Sangallensi, qui pro his quae isthic leguntur in aliis exemplaribus, ita habet: *Et ipse cum Episcopis, Abbatibus, Canonicis, Nobilibus, unde ipsi reficiuntur sumat.* Id.

^f Regula S. Benedicti cap. 38: « Frater autem hebdomadarius accipiat mixtum priusquam incipiat legere, propter communionem sanciam, et ne forte grave sit ei jejunium sustinere. Postea autem cum coquina hebdomadariis et servitoribus reficiat. » Vide caput quintum fratrum ad Auvam directorum. Id.

^g Praepositi monasteriorum, secundi post abbates, ut pluribus probat saepe laudatus Hugo Menardus in notis ad Concordiam Regularum pag. 169, 197, 414. Eam ob causam epistola Hincmari Rhemensis archiepiscopi ad monachos Corbeiensis inscripta est: *Fulcranno praeposito et fratribus monasterii Corbeiensis, et alia ad monachos Centulenses Magenardo Praeposito et fratribus in monasterio sancti Richarii degentibus,* apud Flodoardum lib. III, cap. 25 Historiae Rhemensis. In concilio Moguntiaco cap. 41 praecipitur: « ut monasterium, ubi fieri possit, per decanos ordinetur; quia illi praepositi saepe in elationem incidunt et in laqueum diaboli. » Respexerunt autem conditores istius Canonis ad caput 21 et 65 regule S. Benedicti. Vide Capitula monachorum Sangallensium, cap. 30. Id.

^h Vide eadem Capitula, cap. 14. Id.

ⁱ Vide notas ejusdem Menardi pag. 936, 944, 977. Vide etiam concilium Cloveshoviæ, cap. 24. Id.

^j Haec non habentur in Codice Parisiensi. Retinenda tamen esse patet ex capite 58 Regulae S. Benedicti. Id.

hospitibus serviat paucis diebus ¹. Res vero, si quas ^A habet, ^a parentibus suis ² commendet. Expleto autem probationis suae anno, secundum quod regula praecipit inde faciat. Ipse vero nec tundatur nec vestimenta sua pristina immutet, priusquam obocedientiam ^b promittat.

35. Ut monachus, professione facta, tribus diebus cuculla ^c coopertum habeat caput.

36. ^d Ut puerum pater aut mater ^e tempore oblationis offerant ^f ad altare ³, et petitionem pro eo coram laicis testibus faciant, quam tempore intelligibili regulam observare promiserit, ipse puer confirmet.

37. Ut infantes oblatis carnem, non nisi causa infirmitatis, manducent.

38. Ut quando fratres post sextam dormiunt, si quis eorum voluerit legere, in ecclesia aut in lecto suo ⁴ legat.

39. Ut in qua tragesima usque ad nonam operentur fratres, quatenus missa celebrata tempore congruo reficiant.

40. ⁵ Ut domus semota ⁶ his qui fugere, aut pugnis baculisve inter se voluerint configere, aut quibus ex integro factae sunt regulares disciplinae, habeatur huiusmodi, quod ⁶ in hieme ignis possit accendi, et atrium iuxta sit, quo possint quod eis iniungitur operari ⁷.

41. Ut si quis negligenter sonitum ⁸ fecerit, aut aliud quid excesserit in refectorio, mox a priore ^b veniam petat ⁹.

42. Ut nullus plebeius seu clericus secularis in monasterio ad habitandum recipiatur, nisi voluerit fieri monachus.

43. Ut nemini liceat sermonem iuramenti aut affirmationis proferre, nisi sicut sancti patres soliti ^B fuerint loqui.

VARIANTES LECTIONES.

¹ p. d. *desunt* 3. ² s. aut amicis c. 4. ³ oblationis secundum regulam offerant 4. ⁴ lectis suis 3. ⁵ Ut carcer 3. ⁶ qua *Bal.* ut 4. ⁷ *reliqua desunt* 5. ⁸ sonum 4. ⁹ petat et annuente priore surgat servetur tamen silentio, et cum egressi fuerint, expleta oratione veniam petat, et secundum modum culpae iudicio subiaceat 4.

NOTAE

^a Codex Casinensis: *parentibus suis aut amicis commendet. Centuriatores: parentibus suis aut monasterio committat.* In Regula S. Benedicti cap. 58 legitur: « Res si quas habet, aut erogat prius pauperibus, aut facta solemniter donatione conferat monasterio. » *BALUZ.*

^b Post ista sequitur in editione Centuriatorum, « id est, secundum regulam sancti Benedicti professionem in ecclesia faciat. » *Id.*

^c Centuriatores: *cuculla veletur capite.* Vide notas ejusdem Menardi, pag. 945. *Id.*

^d Olim, uti diximus ad Salvianum, ea erat parentum auctoritas ut liceret illis liberos suos etiam in pueritia vovere Deo, sic ut istis fas non esset abjicere institutum quod patrum imperio susceperant. Immo non solum natos vovebant, sed etiam eos qui nondum nati, in matris utero positi erant. Quod duobus illustribus exemplis ostendimus. Non solum autem eos qui jam concepti erant, sed etiam nascituros in universum; ut patet ex testamento Ludovici VIII, Francorum regis, apud Andream Duchesnium, tom. V, pag. 325: « Item volumus et praecipimus quod quintus filius noster sit clericus et omnes alii qui post eum nascentur. » Porro Menardius in notis ad Concordiam Regularum pag. 985 et seqq., et Carolus Le Cointe in Annalibus ecclesiasticis Francorum ad annum 544, § 74, multis testimoniis confirmant pueris quos parentes Deo obtulerant in monasteriis non licuisse discedere quacunque de causa, si res legitimo ordine et secundum regulam peracta fuisset. Formulam qualiter parentes filios suos offerant in monasteriis vide in nova collectione formularum cap. 31, et quae illic a nobis annotantur. *Id.*

^e Codex Casin., oblationis secundum regulam offerant. *Id.*

^f Haec desunt in aliquot exemplaribus. *Id.*

^g Codex Helmaestad., *Ut carcer his qui fugere, etc.* Habuerunt semper monasteria carceres in quibus monachi facinorosi includerentur ad agendam severiorem poenitentiam. Exstant plurima huiusce rei testimonia, in primis vero in statutis quae Conradus archiepiscopus Coloniensis edidit anno 1260, de vita et conversatione monachorum. « Statuimus etiam, inquit, quod quodlibet monasterium suum carcerem

habeat, in quo delinquentes regulariter puniantur. » Verum hic carcer adeo durus postea evasit ut miserationem permoverit Stephani archiepiscopi Tolosani, de quo haec leguntur in Historia chronologica Ms. parlamentorum patriae Occitanae, scripta ante ducentos annos a Guillelmo Bardino consiliario clerico in parlamento Tolosano. « Anno Domini 1350, et die 27 Januarii, cum rex Joannes commoraretur apud Villamnovam juxta Avenionem, fluvio Rhodano intermedio, et ibi certamen lancearum sive hastarum, quod nos torneamentum vocamus, celebrasset tota curia papali adstante, totum se commisit negotiis patriae Occitanae, et nulli audentiam denegavit. Inter hos vicarius generalis Stephani archiepiscopi Tolosani ex mandato dicti archiepiscopi conquestus est de horribili rigore quem monachi exercebant adversus monachos graviter peccantes, eos coniciendo in carcerem perpetuum, tenebrosum, et obscurum, quem *Vade in pace* vocitant, qui nihil aliud habebant pro victu quam panem et aquam, omni consortio sodalium illis adempto, ita ut qui huic poenae addicti sunt, semper pereant desperati. Super huiusmodi querimonia rex per suam ordinationem statuit quod deinceps abbates, priores, superiores, et omnes gubernatores monasteriorum et conventuum bis in mense visitarent et consolarentur fratres qui in tali pressura detinerentur, et quod illis liceret petere consortium unius monachi de sodalitate bis in mense habendum. Qua de re litteras patentes expedire fecit, quarum executionem demandavit et commisit Olivario de Saia senescallo Tolosano, et aliis futuris senescallis patriae Occitanae. Pro revocatione huiusmodi ordinationis fratres minores et fratres praedicatores mira fecerunt, auctoritatem papae reclamaverunt; sed rex in sua voluntate perseveravit, et voluit quod obedirent, aut regno suo abirent. Qua de causa, etiamsi inviti et repugnantes, voluntatem regis executi sunt. Barbarum enim est incarcerationes et sic afflictos omni solatio et consortio amicorum privare. » *Id.*

^h Codex Casinensis addit: « et annuente priore surgat. Servetur tamen silentio. Et cum egressi fuerint, expleta oratione, veniam petat, et secundum modum culpae iudicio subiaceat. » Vide Regulam S. Benedicti, cap. 71. *Id.*

ⁱ In editione Centuriatorum postea sequitur: « id

44. Ut abbatibus liceat habere cellas, in quibus aut monachi sint aut canonici. Et abbas praevideat, ne minus de monachis ibi habitare permittat quam sex.

45. ^a Ut scola in monasterio non habeatur, nisi eorum qui oblati sunt.

46. Ut in praecipuis solemnitatibus, id est in natale et in octavis Domini, in epiphania, in pascha quoque, et ascensione Domini, et in pentecosten, et in sanctorum festivitatibus, id est sancti Stephani, et in beati Ioannis euangelistae et in natale infantium, in purificatione et assumptione sanctae Mariae, similiter et in beatorum apostolorum festis, et in sancti Iohannis baptistae nativitate, in sancti quoque Laurentii atque Martini, et in sancti Benedicti, seu in natalitiis cuiuslibet sancti cuius honor in quacumque parrochia specialiter celebratur, ^b plenarium officium agatur ¹ et ^c bis reficiatur.

47. Ut in parasceue non aliud nisi panis et aqua sumatur.

48. Ut benedictio post completorium a sacerdote dicatur ^d.

49. Ut de omnibus in elemosynam datis, tam ecclesiae quam fratribus, decimae pauperibus dentur.

50. Ut praetermissis partitionibus psalterii, psalmi speciales pro ^e elemosynariis et defunctis cantentur.

51. Ut in hebdomada pentecosten non flectantur genua et non ieiunetur, nisi statui fuerint ^f dies ieiunii.

52. Ut laici causa manducandi ac bibendi ^g in refectorium non ducantur.

53. Ut quoties exposcit necessitas, vestimenta et calciamenta et omnia necessaria fratribus dentur.

54. Ut qui praeposuntur nonni vocentur ²: hoc ex paterna reverentia.

55. Ut ^b senior decanus ³ reliquis decanis praeponatur, et abbate vel praeposito ⁴ praesente locum proprium teneat.

56 ⁵. ⁱ Ut praepositus, decanus, ⁱ cellararius de eorum ministerio, nisi causa utilitatis aut necessitatis, non removeantur.

57. Ut libra panis triginta solidis per duodecim denarios metiatur ⁶.

58. Ut dormitorium iuxta oratorium constituitur, ubi supervenientes monachi dormiant.

59. ^k Ut ⁷ abbates monachos secum in itinere, nisi ad ¹ generalem synodum, non ducant.

60. Ut duo tantum signa ad tertiam, sextam, novamque pulsantur.

61. Ut monachi cappas dissutas ⁸ praeter villos ^s non habeant.

VARIANTES LECTIONES.

¹ p. o. a. desunt 4. ² reliqua desunt 4. ³ d. cellararius portarius de eorum ministerio non nisi causa infirmitatis manducet 4. ⁴ v. p. desunt 2. ⁵ deest 2. 4. ⁶ m. XLVIII. Ut mensura scapularis duobus consistat cubitis 4. ⁷ Ut canonici a. m. 1. 4. 5. ⁸ tissutas 4.

NOTÆ.

est, crede mihi, frater, aut vivit Dominus, seu novit Dominus. » BALUZ.

^a Vide Notas ejusdem Menardi ad Concordiam regularum, pag. 682. Ib.

^b Hæc non habentur in Codice Casinensi, neque eorum mentionem hoc loco facit epistola Theodomari. BALUZ.

^c Epistola Theodomari: etiam bis ad prandium miscere facimus. Ib.

^d In editione Centuriatorum postea sequitur: « et deinde aqua benedicta, antequam intrent in dormitorium, super capita illorum a priore inspergatur. » Ib.

^e Id est, pro omnibus elemosynas nobis tribuentibus, ut legitur in libello supplici quem monachi Fuldenses obtulerunt Carolo Magno. Præstat autem integrum locum referre, quod is valde illustret hoc caput Aquisgranense. Sic ergo scribunt monachi Fuldenses: « In secunda quoque feria uniuscujusque septimanæ orationem pro omnibus elemosynas nobis tribuentibus, id est, eundem psalmum ¹ quem tota congregatio juxta corpus B. martyris simul prostrata cantavit, cum oratione Dominica et versibus. Pro defunctis ergo fratribus nostris commemorationem illam quam quotidie bis habuimus, id est, post matutinam celebrationem et vespertinam, quæ est antiphona videlicet Requiem eternam, et prima pars psalmi *Te decet hymnus, Deus*, versus et collecta. » Ib.

^f In editione Centuriatorum hæc adduntur: « Quatuor Temporum, jejunetur, ut in vigilia sanctæ Mariæ, Annuntiatione, Assumptione, Nativitate. Jejunatur similiter in Natali omnium apostolorum, seu

C sancti Joannis Baptistæ de martyrio, seu in natali cuiuslibet sancti in ejus honorem dedicatus est locus ubi militant monachi. » Ib.

^g Vide notas ad Concordiam regularum, pag. 507. Ib.

^h Vide capitula monachorum Sangallensium, c. p. 50. Ib.

ⁱ Centuriatorum Editio hæc est: « Ut praepositus, decani, cellarius, portarius, de eorum ministerio nisi causa utilitatis, » etc. Codex Sangallensis: « Ut praepositus, decani, cellararius, portarius, si utiles in ministeriis illorum fuerint, quantum abbati et congregationi placuerit, ibi stent. » Casinensi: « Ut senior, decanus, cellararius, portarius de eorum ministerio non nisi causa infirmitatis manducet. » Sed hæc duo postrema vocabula non sunt hujus loci. In chartulario Tutelensi fol. 57, 219, inter præcipuos monachos illius monasterii numeratur Otgerius portarius anno duodecimo regni Ludovici Transmarini. » Ib.

^j Aliqui Codices habent *Cellarius*, Parisiensis *Cellararius*. Ib.

^k In exemplaribus antiquis Casinensi et Sangallensi et in editione Centuriatorum legitur: *Ut canonici abbates*. De abbatibus canonicis vide concilium Parisiense vi lib. iii, cap. 18, et concilium Aquisgranense ii, capitulo 2, § 2, num. 1. Ib.

¹ Centuriatores, *generale placitum*. Vetus regula, ut apparet ex iis quæ supra dicta sunt, ad capitula synodi Francofordiensis, ad quam Benedictus, abbas Anianensis, et Anianus, abbas Caunensis, suos monachos duxerunt. Ib.

62. Ut abbas, praepositus, vel decanus, quamvis A presbyteri non sint, lectoribus benedictionem tribuant.

63. Ut docti fratres eligantur, qui cum supervenientibus monachis ^a loquantur.

64. ^b Ut de furto incerto oratio primum, et postea excommunicatio a corpore et sanguine Christi fiat, quousque culpabilis confiteatur.

65. Ut si frater adversus fratrem pro qualibet culpa testimonium protulerit, fratri perfectiori credatur.

66. Ut psalmus invitatorius et *Gloria* pro defunctis non cantetur.

67. Ut lector ^c stando ¹ benedictionem postulet.

68. Ut ^d eulogiae fratribus a presbyteris in refectorio dentur.

69 ². Ut ad capitulum primitus martyrologium legatur, et dicatur versus quò silentium solvatur; deinde regula, aut homelia quaelibet legatur. Novissime *tu autem Domine*, dicatur.

70. Ut ad capitulum lectio ^e tradatur, similiter ad conlationem si tempus fuerit opportunum.

71 ³. ^f Ut quando fratres aestivo tempore ieiunant, post sextam dormiant.

72. Ut is qui noxae culpa tenetur, die dominico remissionis habeat, et veniam non petat.

73. Ut pro abbate defuncto anniversarium fiat officium.

74 ⁴. Ut ad missam *Sanctus* stantes ⁵ et ⁶ *Pater noster* genua flectentes dicant.

75. Ut nullus pro munere recipiatur in monasterio, nisi quem bona voluntas et morum ⁶ commendat probitas.

76. Ut unicuique fratri in cibo et in potu sua mensura separatim detur, et de ipsa mensura sibi data alicui ^b nihil tribuat.

77 ⁷. Ut fratres aliquid pinguedinis in victu quotidiano habeant; excepta sexta feria, et diebus octo ante natale Domini, et a quinquagesima usque ad pascha ⁸.

78 ⁹. Ut volatilia in natale Domini et in pascha tantum ⁱ quatuor ¹⁰ diebus, si est unde, comedant. Si vero non fuerit unde, non requiratur ⁱ per debitum.

VARIANTES LECTIONES.

¹ stans humiliatus b. p. 4. ² deest 2. ³ deest 2. 4. ⁴ deest 1. ⁵ st. inclinati, et 4. ⁶ merita commendat 4. ⁷ deest 2. *Eius loco 4 ita habet*: Ut adipēs mittantur in pulmento octo dies ante natale Domini et octo ante quadragesimae et omni tempore sexta feria. ⁸ quae iam sequuntur capita desunt in cod. 1. quorum loco haec habet: LXXXVI. Ut psalmi quinque aestate ante horam primam; tempore vero hiemali [*Cod. himali*] post intervallum pro rege et omnibus catholicis et familiaribus et elemosinariis omni die canantur. id est miserere me Deus secundum. Deus in nomine tuo. Miserere me Deus miserere. Deus misereatur noster. Deus in adiutorium meum. et pro rege specialiter. exaudiat te Dominus. LXXXVII. Ut pro omnibus defunctis catholicis psalmi quinque canantur id est Verba mea Domine ne in furore tuo. Dilexi quoniam credidi. De profundis. et pro omnibus defunctis seu monachis seu omnibus catholicis fidelibus christianis psalmi quinque canantur id est Dominus regit me. Ad te Domine levavi. Dominus illuminatio mea. Domine exaudi. II. Lauda anima mea Dominum. ⁹ deest 1. 2. ¹⁰ In cod. ms. S. Galli, legitur sex tantum, etc. pascha tribus diebus 4.

NOTAE.

^a Centuriatores simpliciter, *hospitibus*. BALUZ.

^b Hic furti incerti a monachis patrati probatio fieri iubetur per excommunicationem a corpore et sanguine Domini, contra morem illius saeculi. Testis est canon 15 concilii Wormatiensis, in quo sic legitur: « Sape contingit ut in monasteriis furta perpetrentur, et qui haec committant ignorentur. Idcirco statuimus ut quando ipsi fratres de talibus se expurgare debeant, Missa ab abbate celebretur, vel ab aliquo cui ipse abbas praeeperit, praesentibus fratribus, et sic in ultima Missae celebratione pro expurgatione sua corpus et sanguinem Domini nostri Jesu Christi percipiant, quatenus ita inde innocentes se esse ostendant. » Hunc locum, aliqui non admodum difficilem aut obscurum, sic interpretatus est Joachimus Vadianus in libro sexto de Eucharistia, pag. 218: « Porro ut in Carolino illo saeculo palam est in parvulis communicandis erratum, ita ne id quidem admodum probi aut pii moris fuit quod eodem tempore episcopi et monachi Eucharistiam ad innocentiae contestationem et purgationem objecti criminis sumere essent soliti, ut cum furtum in monasterio esset commissum, monachi omnes in missae celebratione corpore et sanguine Domini participabant, quo se criminis suspicione liberarent. Id persuasione fiebat religionis, quae sceleris conscium poenae metu longe ab esu illo sacrosancto arcere credebatur » Vide Regionem, lib. II, cap. 276, et quae illic a nobis annotata sunt. Ib.

^c Codex Casinensis, *stans humiliatus*. Ib.

^d Varie accipitur hoc vocabulum, ut pluribus explicat Gretserus in libro secundo de Benedictionibus, cap. 24, et sequentibus. Vide etiam notas ad Con-

C cordiam regularum, pag. 875. Istud *communicatio fracti panis* dicitur in libello supplicii monachorum Fuldensium ad Carolum Magnum, cap. 4. Ib.

^e Codex Pithœi, *quae lecta fuerit exponatur*. Ib.

^f Caput istud sic habet in editione Centuriatorum: « Ut quando fratres jejuant, post sextam dormiant, hoc est, aestivo tempore. Post haec celebrent Missam. » Ib.

^g In editione Centuriatorum additur, « et alias orationes genua flectentes, quando tempus opportunius est, dicant. » Ib.

^h Codex Casin., *minime sit licentia dandi*. Regula cujusdam in Concordia regularum pag. 718: « Illud praecipue decernimus, ut nullus alteri dari ex mensura sua vel accipere ab altero praesumat praeter abbatem vel praepositum, cui ab abbate commissum est. » Ib.

ⁱ Haec est lecti Codicum Pithœani et Parisiensis. Casinensis habet *tribus diebus*, Sangallensis *sex tantum*, Centuriatores et editio Capitularium anni 1605, *octo diebus*. Juvat hanc lectionem epistola Theodomari, in qua sic legitur: « Volatilia nunquam nisi in die Natalis Domini, si est unde, usque ad dies octo comedimus. Similiter etiam paschalis diebus. » Vide Menardi notas ad Concordiam regularum, pag. 709. Ib.

^j Idem Theodomarus: « Sed de esu volatiliū tam caute prudentissimus pater noster in sua regula posuit ut si velint comedere monachi, cum opportunum est, non subiaceant culpae. Sin autem eis a suo tale edulium non praebet abbas, ut quasi ex debito hoc non possint requirere. Multi tamen fratrum nostrorum neque volatilia comedunt, » etc. Ib.

Si autem abbas aut monachi abstinere se voluerint, **A** *virga, et liberabis animam eius a morte.* ^b In omnibus igitur omnes magistrum sequantur regulam, neque ab ea temere declinetur a quoquam. Nullus in monasterio proprii cordis sequatur voluntatem, neque praesumat quisquam cum abbate suo proterve infra monasterium aut foris contendere. Quod si praesumpserit, regulari disciplinae subiaceat. Si quis frequenter correptus pro qualibet culpa, si etiam excommunicatus non emendaverit, acrior ei accedat correctio, id est, verberum vindictae in eum procedant. Similiter et qui praesumpserit claustra monasterii egredi, vel quocumque ire, vel quippiam, quamvis parum, sine iussione abbatis facere, vindictae regulari subiaceat. Peccantes autem coram omnibus arguantur, ut caeteri metum habeant ^c.

79 ^a. Ut mullulae ^b vervecinae fratribus dentur.

80 ^a. ^a In doctrina sua abbas apostolicam debet illam semper formulam servare, in qua dicit: *argue, obsecra, increpa.* Id est, indiscipulatos et inquietos debet durius arguere, obediens autem et mites et patientes, ut in melius proficiant, obsecrare. Negligentes vero et contemuentes ut increpet et corripiat, admonemus, neque dissimulet peccata delinquentium; sed mox ut coeperint oriri, radicitus ea ut praevaleret amputet, memor periculi Heli sacerdotis de Silo. Improbos autem et duos ac superbos vel inobedientes, verberum vel corporis castigatione in ipso initio peccati coerceat, sciens scriptum: *Stultus verbis non corrigitur*; et iterum: *Percute filium tuum* **B**

VARIANTES LECTIONES.

^a potestate. ¹. ² deest ¹. ². ³ m. si facultas fuerit v. d. ⁴. ⁵ deest ¹. ². ³. ⁴. et cod. S. Galli.

NOTÆ.

^a Caput istud deest in aliquot Codicibus, et sumptum est ad verbum ex regula S. Benedicti; nisi quod quædam clausulae isthic omittuntur quæ habentur in regula. BALUZ.

^b Vide Menardi notas ad Concordiam regularum pag. 191. Ib.

^c Præter superiora octuaginta Capitula, alia quinque aliis permixta exstant in editione Centuriatorum, quæ nos hic addenda esse censuimus.

¹ Ut baculi a monachis pro necessitate aut infirmitate ferantur.

² Ut in jejuniis Quatuor Temporum nullus cibum sumatur alius nisi ille sicut in Quadragesima constitutum est a sanctis Patribus. Similiter in capite Jejunii.

³ Ut quando jejunant monachi, officium mortuorum **C**

rum celebretur priusquam lectio ante Completorium legatur. Deinde cant in refectory, bibant, et post hæc legant collectionem.

⁴ Ut in hebdomada Paschæ in claustris non loquantur, sed lectio divina ab omnibus teneatur. Similiter in hebdomada Pentecostes, et in omnibus diebus dominicis, seu in Natali Domini, et in omnibus sanctorum festis præcipuis.

⁵ Ut in domo infirmorum non manducant sine licentia prioris, neque bibant.

Primum caput istorum quinque valde illustratur ex capite quinto libelli supplicis quem monachi Fuldenses obtulerunt Carolo Magno in quo petunt ut senibus et infirmis baculum pro sustentatione ferre liceat. Ib.

III.

CAPITULARE AQUISGRANENSE GENERALE (An. 817).

Prefationem Capitularis generalis notis tironianis in Codice 1. bibl. regiae Paris. n. 2718 conscriptam et a Baluzio et Carpentario pridem vulgatam, opus tabularum ari incisarum, duce viro sagacissimo Ulrico Fr. Kopp explicatam iterum sistimus.

In nomine Domini Dei et salvatoris nostri Iesu Christi. Illudovicus divina ordinante providentia imperator augustus. Quia iuxta apostolum, quamdiu in hoc seculo sumus, peregrinamur a Domino, et nihil in praesenti fixum, nihil immobile, sed cuncta veloci pervolarint cursu, et scriptura testante quodcumque possumus, instanter operare debemus, quia nulli ad bene operandum crastinus dies promittitur, omnesque secundum apostolum ante tribunal Christi stabimus, ut unusquisque rationem pro his quæ gessit reddat, nobis præcipue qui caeteris mortalibus conditione aequales existimus, et dignitate tantum regiminis supereminemus, qui non solum pro commisso graviore, verum etiam pro reatu nostrorum factis et dictis insuper etiam cogitatis, in districti examinis die iuxta scripturam

sacram, quæ dicit, *quoniam interrogabit opera nostra, et cogitationes scrutabitur*, rationes reddituri sumus, sollicita circumspectione totaque mentis intentione satagendum est, ut bonis operibus iugiter insistendo, his quibus præesse videmur, modis omnibus, quantum nobis divina suffragante gratia facultas adtributa fuerit, prodesse curemus. Sed quia omne datum optimum et omne donum perfectum de sursum est, debemus continuis precibus Dominum humiliter exorare, faciemque illius humili confessione et congrua, prout ipse posse dederit, emendatione prævenire, ut sicut eius est muneris quod regnamus, eius sit pietatis quo id feliciter gerimus: quatenus, eo miscrante, et regni gubernaculis acerrimo libramine tenere, et ad eum qui rex regum est et dominus dominantium, cum multiplici fructu administrationis

NOTÆ.

^a Ita 1. Baluzius his omissis pro titulo habet: Anno 816 Incarnationis Domini nostri Iesu Christi, Illudovicus imperator christianissimus ac piissimus ex anni imperio suo fecit conventum episcoporum, ab-

basum, comitum, vel majorum natu Francorum, ut sancirent capitula pro utilitate totius Ecclesiae. Quod ita factum est.

nostrae, iustitiae scilicet, et pietatis atque humilitatis, sine fine cum eo regnaturi mereamur pervenire. Et quoniam per apostolum suum nos adiutores suos appellare dignatus est, et sancta ecclesia, eius videlicet sponsa, in scripturis sanctis ortus est appellata, cotidianis exercitiis adhibitis sarculo bonae operationis est excolenda; ut sicut semper nociva in ea velut in bono agro emergunt, ita semper laboris bonique studii eradicentur noxia, plantentur utilia. Oportet nos cunctis eius necessitatibus, nisibus quibus possumus, devote consulere; quatenus in eius emendatione, quantum Dominus posse dederit, tota cum mentis devotione elaborantes, in aliqua parte aedificiorum illius, a fabricatore eius, Domino scilicet Iesu Christo, aptari mereamur. Proinde notum sit omnibus fidelibus nostris sanctae Dei ecclesiae, nostrisque Deo dispensante successoribus, quia cum nos nullis existentibus meritis divina pietas, genitore nostro rebus humanis exempto, ad huius imperii culmen provexisset, et quomodo aut qualiter desiderium divini cultus, quod ab ineunte aetate, Christo inspirantem, ante conceperamus, ad effectum Domino suffragante perduceremus, et quid studii quidve laboris progenitores nostri, praecipue tamen pia recordationis genitor noster, in utilitatibus sanctae Dei ecclesiae exhibuerint, adverteremus, et pia illorum facta non solum inviolata conservare, sed etiam imitare pro viribus nobis Deo concessis optaremus, scilicet ut si quid in ecclesiasticis negotiis, sive in statu reipublice, emendatione dignum perspexissemus, quantum Dominus posse dabat, nostro studio emendare. Et actenus hinc inde mundanorum turbinum procellis emergentibus, diversissimisque occupationibus ingruentibus praepediti, ut optaveramus, efficere nequivissemus, huius rei gratia quarto anno imperii nostri, arcersitis nonnullis episcopis, abbatibus, canonicis, et monachis, et fidelibus, optimatibus nostris, studuimus eorum consultu sagacissima investigare inquisitione, qualiter unicuique ordini, canonicorum videlicet, monachorum et laicorum, iuxta quod ratio

dictabat et facultas suppetebat, Deo opem ferente consuleremus. Et quoniam, licet saepe de statu ecclesiarum et de iustitiis praeterito tempore ordinasset, et missos per singula loca destinasset, et invidente diabolo per tyrannicam pravitatem praepeditum fuisset, quia Dominus de his opportunissime triumphare concessit et pacem undique donavit, oportebat ut hoc tempus pacis indulte in communem sanctae Dei ecclesiae et omnium nostrorum utilitatem impenderemus, tribus videlicet modis; ut quae bene inchoata erant, Deo auxiliante effectum obtinerent; et si qua bona voluntate, sed incauta discretionem, variis praepedientibus causis inchoata fuissent, ut diligenter inspicerentur discreteque, prout facultas suppetebat, corrigerentur; si qua etiam de his quae necessaria erant deesse videremus, ut quaererentur, et Deo auxiliante ad effectum perducerentur: quatenus deinceps opus nostrum a nemine iuste posset reprehendi, et tam nostris quam futuris temporibus multorum saluti proficeret, et Deo opitulante stabile permaneret. Sed qualiter de his divina cooperante gratia, consultu fidelium, pro viribus et temporis brevitate, licet non quantum debuimus et volumus, sed quantum a Deo posse accepimus, egerimus, et quid unicuique ordini, communi voto communique consensu, consulere studuerimus, ita ut quid canonicis proprie de his, quidve monachis observandum, quid etiam in legibus mundanis inducendum, quid quoque in capitulis inserendum foret, adnotaverimus, et singulis singula observanda contraderemus, tamen ut sive nostris sive successorum nostrorum temporibus rata forent, et inviolabiliter Deo annuente conservarentur, placuit nobis ea quae congesta sunt, ob memoriae firmitatisque gratiam, in unum strictim congerere, et subiectis capitulis adnotare, et in publico archivo recondere; ut successores Deo dispensante nostri, nostra pia facta conservantes, ipsi nihilominus bona facta sua successoribus suis servanda perdoceant.

Finis.

Capitulare ad ecclesiasticos ordines pertinens prodit ope Codicum 1. ejusdem bibl. regiae Paris., n. 2718 saec. ix. 2. bibl. ducalis Guelferbytanae Blankenburgici, saec. x. 3. bibl. ducalis Gothanae, saec. xi. Baluzius vero adhibuerat: 4, 5, 6. Codd. bibl. Paris., n. 4626 Bigotianum, 4280 A. S. Remigii Rhemensem, 4788 S. Vincentii Laudunensem, aliumque Thuaneum; et exstat praeterea in Cod. bibl. reg. Paris. *Fonds de Notre-Dame* F. 4, saec. x, atque capitula 1-4, 13, 16, 29, 5, in Cod. n. 4628 A.

^a Haec capitula proprie ad episcopos vel ad ordines quosque ecclesiasticos pertinentia, quae non solum hi observare, sed etiam sibi subiectis vel commissis facienda perdocere debent.

1. Quia iuxta sanctorum patrum traditionem novimus res ecclesiae vota esse fidelium, pretia peccatorum, et patrimonia pauperum, cuique non solum habita conservare, verum etiam multa Deo opitu-

lante conferre optamus. Tamen ut ab ecclesiasticis de non dividendis rebus illius suspicionem dudum conceptam penitus amoveremus, statuimus ut neque nostris neque filiorum, et Deo dispensante successorum nostrorum temporibus, qui nostram vel progenitorum nostrorum voluntatem vel exemplum imitari voluerint, ullam penitus divisionem aut iacturam patiantur.

VARIANTES LECTIONES.

¹ nullam 2. 3.

NOTÆ.

^a Quatuor horum capitulorum Exemplaria habuimus, unum e bibliotheca Thuana, alterum ex Bigotiana, tertium quod fuit sancti Remigii Rhemensis, quartum sancti Vincentii Laudunensis. Meminit au-

tem horum capitulorum auctor Vitæ Ludovici Pii apud Duchesnium, tom. II, pag. 298. Ad eadem respicit formula octava appendicis Marculfi. Baluz.

2 Sacrorum canonum non ignari, ¹ ut in Dei nomine sancta ecclesia suo liberius potiretur ² honore, ad sensum ordini ecclesiastico praeuimus, ut scilicet episcopi per electionem cleri et populi secundum statuta canonum de propria diocesi, remota personarum et munerum acceptione, ob vitae meritum et sapientiae donum eligantur, ut exemplo et verbo sibi subiectis usquequaque prodesse valeant ^a.

3. Quia vero canonica professio a multis, partim ignorantia, partim desidia, dehonestabatur, operae pretium duximus, Deo annuente, apud sacrum conventum ut ex dictis sanctorum patrum, velut ex diversis pratis quosdam vernantes flosculos carpendo, in unam regulam canonicorum et canonicarum congerere, et canonicis vel sanctimonialibus servandam contradere, ut per eam canonicus ordo absque ambiguitate possit ³ servari. Et quoniam illam sacer conventus ita etiam laudibus extulit, ut usque ad unum iota observandam percenseret, statuimus ut ab omnibus in eadem professione degentibus indubitanter teneatur, et modis omnibus sive a canonicis sive a sanctimonialibus canonicè degentibus deinceps observetur ⁴.

4. Statutum est, ut quicquid tempore imperii nostri a fidelibus ecclesiae sponte conlatum fuerit, in dicioribus locis duas partes in usus pauperum, tertiam in stipendia cedere clericorum aut monachorum; in minoribus vero locis aequè inter clerum et pauperes fore dividendum; nisi forte a datoribus, ubi specialiter dandae sint, constitutum fuerit.

5. Monachorum siquidem causam qualiter Deo opitulante ex parte disposuerimus, et quomodo ex se ipsis sibi eligendi abbates licentiam dederimus, et qualiter Deo opitulante quiete vivere propositumque suum indefesse custodire valerent ordinaverimus, in alia scedula diligenter adnotari fecimus; et ut apud successores nostros ratum foret et inviolabiliter conservaretur ⁵, confirmavimus.

6. De servorum vero ordinatione, qui passim ad gradus ecclesiasticos indiscrete promovebantur, placuit omnibus cum sacris canonibus concordari debere. Et statutum est, ut nullus episcoporum deinceps eos ad sacros ordines promovere praesumat, nisi prius a Dominis propriis libertatem consecuti fuerint. Et si quilibet servus dominum suum fugiens, aut latitans, aut adhibitis testibus munere conductis vel corruptis, aut qualibet calliditate vel fraude, ad gradus ecclesiasticos pervenerit, decretum est ut deponatur, et dominus eius eum recipiat. Si vero avus vel pater ab alia patria in aliam migrans, in eadem

A provincia filium genuerit, et ipse filius ibidem educatus et ad gradus ecclesiasticos promotus fuerit, et utrum servus sit ignoraverit, et postea veniens dominus illius legibus eum adquisiverit, sancitum est, ut si dominus eius illi libertatem dare voluerit, in gradu suo permaneat. Si vero eum catena servitutis, a castris dominicis extrahere ⁶ voluerit, ut gradum amittat; quia iuxta sacros canones ⁷ vilis persona manens sacerdotii dignitate fungi non potest. De rebus vero illorum vel peculiare qui a propriis dominis libertate donantur ut ad gradus ecclesiasticos iure promoveantur, statutum est, ut in potestate minorum consistat, utrum illis concedere, an sibi vindicare velint. Ceterum, si post ordinationem aliquid adquisiverint ⁸, illud observetur quod in canonibus de consecratis ⁹ nihil habentibus constitutum est. De ecclesiarum vero servis communi sententia decretum est, ut archiepiscopi per singulas provincias constituti nostram auctoritatem, suffraganei vero illorum exemplar illius penes se habeant. Et quandocumque de familia ecclesiae utilis inventus aliquis ordinandus est, in ambone ipsa auctoritas coram populo legatur, et coram sacerdotibus vel coram fidelibus laicis ante cornu altaris, sicut in nostra auctoritate continetur, remota qualibet calliditate, libertatem consequatur; et tunc demum ad gradus ecclesiasticos promoveatur ¹⁰. Similiter quoque de his agendum est, quos laici de familia ecclesiarum ad sacros ordines promovere voluerint. Sed et de his quos praepositi canonicorum aut ¹¹ monachorum ordinandos expetiverint, eadem forma servanda est.

7 ¹². Statutum est, ut nullus quilibet ecclesiasticus ab his personis res deinceps accipere praesumat, quarum liberi aut propinqui hac inconsulta ¹³ oblatione possent rerum propriarum exheredari. Quod si aliquis deinceps hoc facere temptaverit ¹⁴, ut et acceptor, sinodali vel imperiali ¹⁵ sententia districtè feriat, et res ad exheredatos redeant ¹⁶.

8. Statutum est ¹⁷ etiam, ut nullus in canonica aut regulari professione constitutus aliquem tonsorare propter res adipiscendas deinceps persuadeat: et qui hoc facere temptaverit, sinodali vel imperiali sententia modis omnibus feriat.

9. Statutum est, ut sine auctoritate vel consensu episcoporum, presbyteri in quibuslibet ecclesiis nec ^D constituentur nec expellantur. Et ¹⁸ si laici clericos probabilis vitae et doctrinae episcopis consecrandos suisque in ecclesiis constituendos, obtulerint ¹⁹, nulla qualibet occasione eos reiciant.

10. Saneitum ²⁰ est, ut unicuique ecclesiae unus

VARIANTES LECTIONES.

¹ ignorari 2. ² n. s. e. s. l. p. *desunt* 2. ³ posset 1. ⁴ servetur 1. ⁵ conservetur 2. ⁶ abstrahere 2. ⁷ ita 1. ordines 2. 3. *et reliqui*. ⁸ adquisiverit 2. 3. ⁹ consecratis 1. 2. 3. ¹⁰ promoveantur 2. 3. ¹¹ et 2. ¹² *Caput in codd. V. Vn. Est. apud Murat. cap. 5. inter Ludovici II. leges perperam refertur.* ¹³ inutili 1. ¹⁴ ut et a. *desunt* 3. ¹⁵ v. i. *desunt* 2. ¹⁶ et res ad e. r. *desunt* 3. Secundum quosdam Vn. in *marginè*. ¹⁷ *deest* 2. ¹⁸ etiam si 2. ¹⁹ n. q. o. e. r. *desunt* 2. ²⁰ statutum 2.

NOTÆ.

^a Exemplum talis electionis præbet Allocutio missorum Ludovici imp. ad clerum et plebem electionis causa congregatam, ex Codice S. Michaelis ad Ma-

sam, a Sirmondo et Baluzio t. II, col. 601-605 vulgata.

mansus integer absque alio ¹ servitio adtribuatur, et presbyteri in eis constituti non de decimis, neque de oblationibus fidelium, non de domibus, neque de atriis ² vel hortis iuxta ecclesiam positis, neque de praescripto manso aliquod servitium faciant praeter ecclesiasticum. Et si aliquid amplius habuerint, inde senioribus suis debitum servitium impendant.

11. Statutum est, postquam hoc impletum fuerit, ut unaquaeque ecclesia suum presbyterum habeat, ubi id fieri facultas providente episcopo permiserit.

12. Saneitum est de villis novis et ecclesiis in eisdem noviter constructis, ut decimae de ipsis villis ad eandem ecclesias conferantur.

13. De sacris vasis ecclesiae, quae in pignus a nonnullis in quibusdam locis dari comperimus, inhibitu est ne deinceps a quoquam fieri praesumatur, nisi solummodo necessitate redimendorum captivorum compellente ³.

14. De ecclesiis sane destructis, vel de nonis et decimis, sive de claustris canonicorum, qualiter constitui et ordinari nobis placuerit, aliis capitulis subter adnotavimus.

15. Sed et de ecclesiarum honore, quomodo Deo adjuvante, quantum in nos est, vigeat, similiter in ⁴ subter adnotatis capitulis insertum esse dinoscitur.

16. De episcopis vero in Langobardia constitutis, qui ab his quos ordinabant sacramenta et munera, contra divinam et canonicam auctoritatem, accipere vel exigere soliti erant, modis omnibus inhibitu est ne ulterius fiat; quia iuxta sacros canones uterque a gradu proprio, talia facientes, decidi debent.

17. Statutum est ab episcopis de presbyteris qui feminas secum indiscrete habitare permittunt, et propter hoc malae opinionis suspicione denotantur, ut si deinceps admoniti non se correxerint, velut contemptores sacrorum canonum canonica invectione feriantur.

18. De presbyteris qui accipiendi chrismatis gratia ad civitates in coena Domini venire soliti erant, sancitum est, ut de his qui longe positi sunt, de octo vel decem unus ab episcopo eligatur, qui acceptum chrisma sibi et sociis diligenter perferat. Illi vero qui non longius a civitate quam quatuor aut quinque milibus habitant, more solito ad accipiendum chrisma per se veniant. Discendi vero gratia alio, non ⁵ quadragesimae, tempore ad civitates convocentur.

19. Ne vero episcopi occasione praedicandi aut confirmandi oneri essent populis, a nobis admoniti ⁶

polliciti sunt, se deinceps hoc cavere velle, et eo tempore suum ministerium, in quantum facultas dabitur, exequi, quo eorum profectio, quantum in illis erat, his quibus prodesse possunt et debent, non sit importuna vel ⁷ onerosa.

20. Ne pueri vero sine voluntate parentum tonsorentur, vel ⁸ puellae velentur, modis omnibus inhibitu est; et qui hoc facere temptaverit, multam quae in capitulis legis mundanae a nobis constitutis continetur, persolvere cogatur.

21 ^a. De feminis quae viros amittunt, placet, ne se sicut hactenus indiscrete velent, sed ut triginta dies post decessum viri sui expectent, et post tricesimum diem per consilium episcopi sui, vel si episcopus absens fuerit consilio aliorum religiosorum sacerdotum, suorumque parentum atque amicorum, id quod eligere debent eligant. Et quia a sacro conventu rogati sumus ⁹, ut hi qui publicam gerebant poenitentiam, et feminae quae viros amittebant, nostra auctoritate, donec deliberent quid agant, tuerentur, specialiter pro his capitula fieri et legis mundanae capitulis inserenda decrevimus.

22. De raptis vero et de raptoribus, quamquam specialiter decrevissemus quid pati debeant qui hoc nefas deinceps facere temptaverint, quid tamen super his sacri canones praecipiant, hic inserendum necessarium duximus; quatenus omnibus pateat quantum malum sit, et non solum humana, sed etiam divina auctoritate constricti, ut abhinc hoc malum caveatur.

23. De puellis raptis necdum desponsatis ita in concilio Calcedonensi, ubi 630 ¹⁰ Patres adfuerunt, capitulo 58 ¹¹ habetur: *Eos qui rapiunt puellas sub nomine simul habitandi cooperantes et conhibentes raptoribus, decrevit sancta synodus, si quidem clericus, decidant gradu proprio; si vero laici, anathematizentur.* Quibus verbis aperte datur intellegi, qualiter huius mali auctores damnandi sunt, quando participes et conhibentes tanto anathemate feriuntur, et quod iuxta canonicam auctoritatem ad coniugia legitima raptas sibi iure vindicare nullatenus possunt.

24 ¹². De desponsatis ¹³ puellis et ab aliis raptis ita in concilio Anchyritano ¹⁴, capitulo decimo, legitur: *Desponsatas ¹⁵ puellas, et postea ¹⁶ ab aliis raptas, placuit erui et ¹⁷ eis reddi quibus ante fuerant desponsatae ¹⁸, etiamsi eis a raptoribus vis inlata constiterit.* Proinde statutum est a sacro conventu, ut raptor publica poenitentia multetur, raptae ¹⁹ vero, si sponsus recipere noluerit, et ipsa eidem crimini ²⁰

VARIANTES LECTIONES.

¹ ullo Baluz. ² areis 2. ³ cf. supra pag. 368. c. 41. quod ibi delendum est. ⁴ deest 5. ⁵ non alio quam Q. t. 2. ⁶ admoti et 2. ⁷ et 2. ⁸ et 2. ⁹ supplevi ex 3, deest in rel. ¹⁰ CC. XX. 2. ¹¹ XXVII. 2. ¹² inter K. M. leges Lang. c. 124 Mur. ¹³ desponsatis 1. ¹⁴ ancyrano 2. ¹⁵ desponsatas 1. ¹⁶ post 1. ¹⁷ et in eis 2. 3. ¹⁸ desponsatae 1. ¹⁹ raptam 2. ²⁰ eiusdem criminis 2.

NOTÆ.

^a Capituli huius pars prior usque *eligant*. in Codd. legum Langobard. Vindobonensi, Veronensi et Estensi apud Muratorium cap. 68, inter leges Lotharii refertur, quo loco Codd. Ambros. et Florentinus caput

supra pag. 366, numero 2, relatum scribunt. Londinensis, Florentino proximus, caput nostrum usque *eligant* in loco raso habet.

consentens non fuit, licentia nubendi alii non negotur. Quod si et ipsa consensit, simili sententiae ¹ subiacet. Quod si post haec se iungere praesumpserint, uterque anathematizetur.

25. De his vero qui sacris virginibus se sociant, ita in decretis papae Gelasii capitulo vigesimo continetur: *Virginibus sacris temere se quosdam sociare cognovimus, et post dicatum Deo propositum incesta foedera sacrilegaque miscere; quos protinus aequum est a sacra communione detrudi, et nisi publicam probatamque egerint poenitentiam, omnino non ² recipi; aut his certe viaticum de sedulo transeuntibus, si tamen poenituerint, non negetur.* Si vero de copulatione sacrarum virginum tam severe feriuntur, quanto severius feriendi sunt qui eas rapiunt? Ideo sicut praemisum est, necesse est ut ab omnibus in christiana religione consistentibus, rigore auctoritatis divinae vel humanae, hoc malum radicitus amputetur.

26. Ne vero puellae indiscrete velentur, placuit nobis etiam de sacris canonibus, qualiter observandum sit, hic inserere. De tempore velandarum puellarum in Cartaginensi concilio capitulo decimo sexto continetur ³, ut non ante viginti quinque annos consecrentur. Item in eodem concilio capitulo 93 de virginibus velandis ita continetur: *Item placuit, ut quicumque episcoporum, necessitate periclitantis pudicitiae virginalis, cum vel petitor potens vel raptor aliquis formidatur, vel si etiam aliquo mortis periculo scrupulo compuncta fuerit ne non veluta moriatur, aut exigentibus parentibus, aut his ad quorum curam pertinet, velaverit virginem, seu velavit ante viginti quinque annos aetatis, non ei obsit concilium quod de isto amorum numero constitutum est.* Unde colligitur, quia iuxta priorem sanctionem, virgines vigesimo quinto aetatis suae anno rite consecrandae sint. Quod si praemissae necessitates ante id fieri compulerint, nullum possit episcopo adferre praeiudicium consecranti.

27. Sanctum est, ut nullus deinceps quamlibet examinationem crucis facere praesumat; ne quae ⁴

A Christi passione glorificata est, cuiuslibet temeritate contemptui habeatur.

28. Episcopos ⁵ vero ut sive per se sive per vicarios, pabulum verbi divini sedulo populis annuntient; quia, ut ait beatus Gregorius, iram contra se occulti iudicis excitat sacerdos, si sine praedicationis sonitu incedit; et ut clerum sibi commissum in sobrietate et castitate nutrent, divinisque officiis imbuerent, qui rite ad sacrosanctos ecclesiasticos ordines promoveri possint; et ut operam dent, quatenus presbyteri missalem et lectionarium sive ceteros libellos sibi necessarios bene correctos habeant; et qualiter ecclesias destructas sibi pertinentes iuxta vires emendent. Qualiter etiam viduas diligenter instruant; quomodo etiam secundum apostolicam auctoritatem conversari debeant, edoceant; et ut superstitiones quas quibusdam locis in exequiis mortuorum nonnulli faciunt, eradicent; et ut exemplo suae innocentiae alios ad bene vivendum provocent, et cunctis ecclesiasticis negotiis, quantum Dominus iuaverit, totis viribus consulere satagant, diligenter admonuimus; et ut id liberius exsequi valeant, nos, in quantum Dominus posse dederit, opem ferre modis omnibus optamus.

29. Nonnulla vero capitula, sicut de incestis nuptiis, necnon et de ecclesiis quae inter coheredes ⁶ dividuntur, et tali occasione proprio honore carerent ⁷, sive de his ecclesiis quae nimium rebus propriis sunt adtenuatae, vel certe de his rebus quae nuper, necessitate compellente, a nonnullis ecclesiis sunt ablatae, et si qua sunt alia sive in ecclesiasticis sive in publicis rebus emendatione digna, quae pro temporis brevitate efficere nequivimus, in tantum differendum illud dignum ⁸ iudicavimus, donec, Domino favente, consultu fidelium facultas nobis id efficiendi ab eo tibiatur. Inventa ⁹ vero ut Deo opitulante effectum obtineant per tempora ¹⁰, hic inserenda censuimus ¹⁰.

VARIANTES LECTIONES.

¹ sententia 2. 5. ² deest 2. ³ c. ut n. a. v. q. desunt 5. ⁴ quod 2. ⁵ episcopi 2. ⁶ coheredes 2. ⁷ i. d. desunt 1. ⁸ invente veritatis Deo opitulante effectum 4. sequitur Capit. col. 405. ⁹ tempora iam emendata atque correctae ac restituta scriptis confirmare optamus. BAL. (ex Ansegisi textu). ¹⁰ FINIUNT CAPITULA CANONICA. Cod. reg. Paris. Fonds Notre-Dame F. 4.

NOTÆ.

^a Cf. Capitulare Wormatense anni 829. I, cap. 2.

Capitula legibus addita recognovimus ope Codicum A 1. bibl. reg. Paris., n. 2718, sæc. ix. A 2. bibl. ejusdem Fonds Notre-Dame F. 4, sæc. x. A 3. bibl. ejusdem n. 4280 A, sæc. x. A 4. bibl. ducalis Guelferhytanae inter Codices Augusteos sæc. x, sed qui nonnisi capp. 3, 4, 7, 9, 18 exhibeat. B 1. Sancti Pauli, sæc. ix incuntis. B 2. Corbeiensis, sæc. x. B 3. bibl. regiae Paris. n. 4652, sæc. x. C 1. bibl. ejusdem n. 4995, sæc. ix. C 2. bibl. ejusdem n. 4628, sæc. x. C 3. bibl. ducalis Guelferhytani Blankenburgici, sæc. x. C 4. b. m. Ernesti Spangenberg Icti Cellensis; et Codicum praeterea omnium qui Capitularia legibus Langobardicis addita exhibent, Clisiani scilicet et Cavensis, proxime ad Codices generis B accedentium,

tum Gothani, Ambrosiani, Florentini, Londinensis, Vindobonensis, Veronensis, Estensis apud Muratorium, inspectis quoque Codd. regis Parisiensibus n. 4626, 4628 A, 4631, 4788, et 4760.

^a *Incipiunt capitula¹ quae² legibus addenda sunt, quae et missi et comites habere et ceteris nota facere debent^b.*

1. *De honore ecclesiarum.* Si quis aut ex levi causa aut sine causa hominem in ecclesia interfecerit, de vita conponat. Si vero foris rixati fuerint, et unus alterum in ecclesiam fugerit, et ibi se defendendo eum interfecerit, si huius facti testes non habuerit, cum duodecim coniuratoribus legitimis per sacramentum adfirmet se defendendo eum interfecisse, et post haec sexcentos solidos ad partem ecclesiae quam illo homicidio polluerat, et insuper bannum nostrum solvere cogatur; is vero qui interfectus est, absque compositione iaceat: ac deinde interfector secundum iudicium canonicum congruum facinori quod admisit paenitentiam accipiat. Si proprius servus hoc commiserit, iudicio aquae ferventis examinetur, utrum hoc sponte, an se defendendo fecisset. Et si ³ manus eius exusta fuerit, interficiatur. Si autem non fuerit, dominus eius iuxta quod wirgildus illius est, ad ecclesiam persolvat; aut eum, si voluerit ⁴, eidem ecclesiae tradat. De ecclesiastico et fiscalino et beneficiario servo volumus, ut pro una vice wirgildus ⁵ eius pro eo conponatur, altera vice ipse servus ad supplicium tradatur. Hereditas tamen liberi hominis qui propter tale facinus ad mortem fuerit iudicatus, ad legitimos heredes illius perveniat. ^c Si in atrio ecclesiae, cuius porta reliquiis sanctorum consecrata est, huiuscemodi homicidium perpetratum fuerit, simili modo emendetur vel conponatur. Si vero porta ecclesiae non est consecrata, eo modo conponatur quod in atrio committitur, sicut conponi debet quod in immunitate violata committitur.

2. *De iniuriis sacerdotum in ecclesiis factis.* Sanguinis effusio in ecclesiis facta cum fuste ⁶, si pres-

biter fuerit, triplo conponatur, duas partes eidem presbitero, tertia pro fredo ad ecclesiam, insuper bannus noster. Similiter de diacono iuxta ⁷ compositionem eius in triplo cum banno nostro conponatur. De subdiacono similiter triplo secundum suam compositionem. Et ⁸ de uniuscuiusque ordinis clerico secundum suam compositionem triplo persolvatur, et insuper bannus noster. Similiter et de ictu sine sanguinis effusione de uniuscuiusque ordinis clerico secundum suam compositionem ⁹ triplo, et bannus noster. Et qui non habet unde ad ecclesiam persolvat, tradat se in servitium eidem ecclesiae, usque dum totum debitum persolvat.

3. *De viduis, et pupillis, et pauperibus.* Ut ¹⁰ quando-cumque in mallum ante comitem ¹¹ venerint, primo eorum causa audiat et definiatur. Et si testes per se ad causas suas quaerendas habere non potuerint, vel legem nescierint, comes illos vel illas adiuvet, dando eis talem hominem qui rationem eorum teneat, vel pro eis loquatur.

4. *De raptu viduarum.* Qui viduam intra primos triginta dies viduitatis suae, vel invitam vel volentem sibi copulaverit, bannum nostrum, id est sexaginta solidos, in triplo conponat ¹². Et si invitam eam duxit, legem suam ei conponat, illam vero ulterius non attingat.

5. *De homine publicam paenitentiam agente interfecto.* Qui hominem publicam paenitentiam agentem interfecerit, bannum nostrum in triplo conponat, et wirgildum eius proximis eius persolvat ¹³.

6. *Ut omnis homo liber potestatem habeat ubicumque voluerit res suas dare pro salute animae suae.* Si quis res suas pro salute animae suae, vel ad aliquem venerabilem locum, vel propinquo suo, vel cuilibet alteri tradere voluerit, et eo tempore intra ipsum comitatum fuerit in quo res illae positae sunt, legiti-

VARIANTES LECTIONES.

¹ *reliqua desunt* 7. 8. Ine. c. domno ludoico augs. ymperatore que etc. B 1. ² hoc est lex Salica que legibus addenda sunt quae etc. B 3. ³ et si se coxerit interficiatur. Si autem non coxerit, dominus C 1. 2. 3. ⁴ noluerit B 1. ⁵ in cod. C 3. widrigildus in Ch. C. guidrigild scribitur. ⁶ furore Cav. A. V. Vn. E. ⁷ i. estimationem compositionem V. Vn. (E). ⁸ haec usque noster desunt in V. Vn. E. ⁹ vel aestimationem V. Vn. ¹⁰ praecipimus ut q. B 1. ¹¹ c. viduae pupilli et pauperes v. B 1. ¹² conponat. Ille tamen qui eam rapuit habere non permittitur. C 1. 2. 3. ¹³ p. si se defendendo fecit V. Vn. E.

NOTÆ.

^a Emendata sunt ope septem veterum Exemplarium, quorum duo exstant in bibliotheca regia, tertium in Colbertina, quartum in Thesana, quintum in Bigotiana. Sextum fuit sancti Vincentii Laudunensis. Septimum nobis subministravit vir amplissimus Hieronymus Bignonius, advocatus regius in parlamento Parisiensi. In illis autem Exemplaribus præfixus est sequens titulus: « Incipiunt capitula quae legibus addenda sunt, quae et missi et comites habere et ceteris nota facere debent. » Sed in uno regio, qui fuit bibliothecæ Mazarinæ legitur: « Hæc est lex Salica quae legibus addenda, » etc. Hæc porro sunt capitula quæ Eginhardus Ludovicum anno 819 legibus addidisse scribit: « Conventus Aquisgrani post Natalem Domini habitus, in quo multa de statu ecclesiarum et monasteriorum tractata atque ordinata sunt. Legibus etiam capitula quædam necessaria, quia deerant, conscripta atque addita sunt. » De eisdem in-

^b telligenda sunt hæc verba ex auctore Vitæ Ludovici Pii: « Interea capitula quædam legibus superaddidit, in quibus causæ forenses claudicare videbantur, quæ hactenus veluti pernecessaria servantur. » BALUZ.

^c Tota inscriptio deest in C 1. Item *Iludowici imperatoris.* C 3 Baluzius hanc inscriptionem dedit: « Hæc capitula domnus Ludovicus imperator, anno imperii sui quinto, cum universo cœtu populi in Aquisgrani palatio promulgavit, atque legi Salicæ addere præcepit. Ipseque postea, cum in Theodonis villa generalem conventum habuisset, ulterius capitula appellenda esse prohibuit, sed ut lex tantum dicerentur voluit. »

^d Citat hunc locum Baronius ad diem 18 Novembris, ut ostendat consuevisse majores nostros sacris reliquiis aliquando consecrare ecclesiæ vel atrii portas. BALUZ.

nam traditionem facere studeat. Quod si eodem tempore quo illas tradere vult extra eundem comitatum fuerit, id est sive in exercitu, sive in palatio, sive in alio quolibet loco, adhibeat sibi vel de suis pagensibus, vel de aliis qui eadem lege vivant quae ipse vivit¹, testes idoneos; vel si illos habere non potuerit, tunc de aliis quales ibi meliores inveniri possint; et coram eis rerum suarum traditionem faciat, et fideiussores vestiturae donet, qui ei qui illam traditionem accipit vestituram faciat. Et postquam haec traditio ita facta fuerit, heres illius nullam de praedictis rebus valeat facere repetitionem. Insuper et ipse per se fidemissionem faciat eiusdem vestiturae, ne heredi ulla occasio remaneat hanc traditionem inmutandi, sed potius necessitas incumbat illam perfidendi. Et si nondum res suas cum coheredibus suis divisas habuit, non ei hoc sit impedimento; sed coheres eius, si sponte noluerit, aut per comitem aut per missum eius distringatur, ut divisionem cum illo faciat, ad quem defunctus hereditatem suam voluit pervenire. Et si cuilibet ecclesiae eam tradere rogavit, coheres eius eam legem cum illa ecclesia de praedicta hereditate habeat, quam cum alio coherede suo habere debebat. Et hoc observetur erga patrem et filium et nepotem² usque ad annos legitimos. Postea ipsae res ad immunitatem ipsius ecclesiae redeant.

7. *De homicidiis prohibendis.* Quicumque hominem aut ex levi causa aut sine causa interfecerit, virgildum eius his ad quos ille pertinet componat. Ipse vero propter talem praesumptionem in exilium mittatur, ad quantum tempus nobis placuerit: res tamen suas non amittat.

8. *Quid in compositione virgildi dari non debeat.* In compositione virgildi volumus ut ea dentur quae in lege³ continentur, excepto accipite et spata, quia propter illa duo aliquoties periurium committitur, quando maioris pretii quam illa sint esse iurantur.

9. *De raptu aliarum sponsarum.* Si quis sponsam alienam rapuerit, aut⁴ patri eius⁵, aut ei⁶ qui legibus eius defensor esse debet, cum sua lege eam⁷ reddat⁸; et quicquid cum ea tulerit, semotim unamquamque rem secundum legem reddat. Et si hoc defensor eius perpetrari consenserit, et ideo⁹ raptori nihil quaerere voluerit, comes singulariter de unaquaque re freda nostra ab eo exactare faciat. Sponso vero legem suam componat, et insuper bannum nostrum, id est sexaginta solidos, solvat, vel in praesentiam nostram comes eum advenire faciat, et quanto tempore nobis placuerit in exilio maneat, et illam feminam ei habere non liceat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ hic incipit C 4. ² nepotes B 1. ³ scil. robuaria (sic) glossa cod. Vn. ⁴ deest C 1. 2. 3. 4. ⁵ deest C 1. 2. 3. 4. ⁶ deest C 1. 2. 3. 4. ⁷ deest C 1. 2. 3. 4. ⁸ sponso eam reddat et defensori suam legem solvat V. Vn. E. ⁹ deest C 1. 2. 3. 4. ¹⁰ tertia comitis est. C 1. 2. 4. ¹¹ s. Si vero intra id tempus reversus, post intimationem suam fuerit defunctus, etsi necdum se purgaverit, tamen ad haeredes proprios res transmittat. Si vero intra annum noluerit adesse iudicio, res perdat, innocentiam suam purget. Si vero non potuerit, legalem poenam substineat et tamen res perdat. Debitum etc. V Vn. E. (res perdat, nisi i. s.)

NOTÆ.

^a Codex Thuaneus, credere. BALUZ.

^b Male in Codice Thuaneo legitur regi veritas; sed hic error proclivis erat. Id.

10. *De falsis testibus convincendis.* Si quis cum altero de qualibet causa contentionem habuerit, et testes contra eum per iudicium producti fuerint, si ille falsos eos esse suspicatur, liceat ei alios testes, quos meliores potuerit, contra eos opponere, ut veracium testimonio falsorum testium perversitas superetur. Quod si ambae partes testium ita inter se dissenserint, ut nullatenus una pars alteri^a cedere velit, eligantur duo ex ipsis, id est ex utraque parte unus, qui cum scutis et fustibus in campo decerent, utra pars falsitatem, utra veritatem suo testimonio sequatur. Et campioni qui victus fuerit, propter periurium quod ante pugnam commisit, dextra manus amputetur. Ceteri vero eiusdem partis testes, quia falsi apparuerunt, manus suas redimant: cuius compositionis duae partes ei contra quem testati sunt, dentur, tertia¹⁰ pro fredo solvatur. Et in saeculari quidem causa huiuscemodi testium diversitas campo conprobetur. In ecclesiasticis autem causis, ubi de una parte saeculare, de altera vero ecclesiasticum negotium est, idem modus observetur. Ubi vero ex utraque parte ecclesiasticum fuerit, rectores earundem ecclesiarum, si se familiariter pacificare velint, licentiam habeant. Si autem de huiuscemodi pacificatione inter eos convenire non possit, advocati eorum in mallo publico ad praesentiam comitis veniant, et ibi legitimus terminus eorum contentionibus imponatur. Testes vero de qualibet causa non aliunde quaerantur, nisi de ipso comitatu in quo res, unde causa agitur, posita sunt; quia non est credibile, ut vel de statu hominis vel de possessione cuiuslibet per alios melius^b rei veritas cognosci valeat, quam per illos qui viciniore sunt. Si tamen contentio quae inter eos exorta est, in confinio duorum comitatum fuerit, liceat eis de vicina centena adiacentis comitatus ad causam suam testes habere.

11. *De proprio in bannum misso.* Cuiuscunque hominis proprietas ob crimen aliquod ab eo commissum, in bannum fuerit missa, et ille re cognita, ne iustitiam faciat, venire distulerit, annumque ac diem in eo banno illam esse permiserit, ulterius eam non adquirat, sed ipsa fisco nostro societur¹¹. Debitum vero quod is, cuius ea fuit, solvere debuit, per comitem ac ministros eius iuxta aestimationem damni, de rebus mobilibus quae in eadem proprietate inventae fuerint, his quibus idem debitor fuit, exsolvatur. Quod si rerum mobilium ibidem inventarum quantitas ad compositionem non sufficerit, de immobilibus suppleatur; et quod superfuerit, sicut dictum est, fiscus noster possideat. Si nihil super

compositionem remanere potuerit, totum in illam expendatur. Si autem homo ille nondum cum suis coheredibus proprium suum divisum habuit, convocet eos comes, et cum eis legitimam divisionem faciat; et tunc, sicut iam dictum est, partem eius fisco nostro addicat, et compositionem de ea, iuxta modum superius conpraehensum, his ad quos illa legibus pertinet, exsolvat. Quod si non de alia re, sed de ipsa proprietate quae in bannum missa fuit, ac per hoc in nostram potestatem redacta est, fuerat interpellatus, comes in cuius ministerio eam esse constituerit, hoc ad notitiam nostram perferre curet, ut ne eandem proprietatem, quae secundum supradictum modum in nostrum dominium redacta est, per praecepti nostri auctoritatem in ius et potestatem hominis qui eam quaerebat, si sua esse debet ¹, faciamus pervenire ².

12. *De manhire.* Si quis de statu suo, id est de libertate, vel de hereditate compellendus est, iuxta legis constitutionem manhiatur. De ceteris vero causis, unde quis rationem est redditurus, non manhiatur, sed per comitem banniatur. Et ³ si post unam et alteram ⁴ comitis admonitionem aliquis ad mallum venire noluerit, rebus eius in bannum missis, venire et iustitiam facere compellatur.

13. *De fideis coercendis.* Si quis aliqua necessitate cogente homicidium commisit, comes in cuius ministerio res perpetrata est, et compositionem solvere, et fideam per sacramentum pacificari faciat. Quod si una pars ei ad hoc consentire noluerit, id est aut ille qui homicidium commisit, aut is qui compositionem suscipere debet, faciat illum ⁵ qui ei contra-max fuerit ad praesentiam nostram venire, ut eum ad tempus quod nobis placuerit in exilium mittamus, donec ibi castigetur, ut comiti suo inoboediens esse ulterius non audeat, et maius damnum inde non adcreseat.

14. *Ubi sacramenta iuranda sint.* Ubi ⁶ antiquitus consuetudo fuit de libertate sacramenta adhrimire vel iurare, ibi mallum habeatur ⁷, et ibi sacramenta iurentur: mallus tamen neque in ecclesia neque in atrio eius ⁸ habeatur. Minora vero placita comes sive intra suam potestatem, vel ubi impetrare potuerit, habeat. Volumus utique, ut ⁹ domus a comite in loco ubi mallum tenere debet, construatur ¹⁰, ut propter calorem solis et pluviam publica utilitas non remaneat.

15. *De his qui de furto accusati fuerint.* Si liber homo de furto accusatus fuerit, et res proprias habuerit, in mallo ad praesentiam comitis se adhra-

miat. Et si res non habet, fideiussores donet qui eum adhrimire et in placitum adduci faciant. Et liceat ei prima vice per sacramentum se secundum legem idoneare, si potuerit. At ¹¹ si alia vice duo vel tres eum de furto accusaverint, liceat ei contra unum ex his cum scuto et fuste in campo contendere. Quod si servus de furto accusatus fuerit, dominus eius pro eo emendet, aut eum ¹² sacramento excuset, nisi tale furtum perpetratum habeat, propter quod ad subplicium tradi debeat.

16. *De dispectu litterarum dominicarum.* Si quis litteras nostras dispexerit, id est tractoriam quae propter missos recipiendos dirigitur, aut honores quos habet amittat, aut in eo loco ubi praedictos missos suscipere debuit, tamdiu resideat et de suis rebus legationes illuc venientes suscipiat, quousque animo nostro satisfactum habeat. Qui vero epistolam nostram ¹³ quocumque modo dispexerit, iussu nostro ad palatium veniat, et iuxta voluntatem nostram congruum stulticiae suae castigationem accipiat. Et si homo liber vel ministerialis comitis hoc fecerit, honorem, qualemcumque habuerit, sive beneficium amittat. Et si servus fuerit, nudus ad palum vapulet, et caput eius tondeatur.

17. *De iniustis teloneis et consuetudinibus.* Ut ubi tempore avi nostri domni Pippini consuetudo fuit teloneum dare, ibi et in futurum ¹⁴ detur; nam ubi noviter inceptum est, ulterius non agatur. Et ubi necesse non est fluvium aliquem ponte ¹⁵ transmeare, vel ubi navis per mediam aquam aut sub pontem ierit, et ad ripam non adpropinquaverit, neque ibidem aliquid emptum vel venundatum fuerit, ulterius teloneum non detur. Et nemo cogat alium ad pontem ire, ubi iuxta pontem aquam transmeare potest. Et qui ulterius in talibus locis, vel de his qui ad palatium seu in hostem pergunt, teloneum exactaverit, cum sua lege ipsum teloneum reddat, et bannum nostrum, id est sexaginta solidos, componat.

18. ¹⁶ *De his qui denarios bonos accipere nolunt.* Quicumque liber homo denarium merum et bene pensantem recipere noluerit, bannum nostrum, id est sexaginta solidos, componat. Si vero servi ecclesiastici aut comitum aut vassallorum nostrorum hoc facere praesumpserint, sexaginta ictibus ¹⁷ vapulent. Aut si magister eorum vel ¹⁸ advocatus, qui liber est, eos vel comiti vel misso nostro iussus praesentare noluerit, praedictum bannum nostrum, sexaginta solidos componat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ si s. e. d. *desunt* C 1. 2. 5. 4. ² pervenire, et si eam quicumque ad suum proprium pertraxerit, liceat ei per suum sacramentum habere, et si exinde postea convictus fuerit, dextra manus ei amputetur. Ch. C. A. et reliqui *Langob.* ³ per c. b. Et *desunt* C 1. 2. 5. 4. ⁴ post secundam comitis C 1. 2. 5. 4. ⁵ i. comes qui *Bal.* ⁶ ibi sacramenta iuranda sunt, ubi C 5. Ch. C. ⁷ excepto ecclesia et atrio ipsius, quia secundum legem aliubi aberi non potest. Minora C 1. 4 (extra ecclesia... habere). ⁸ e. vel rebus habeatur, excepta ecclesia et atrio ipsius, quia secundum legem aliter haberi non potest. Minora C 5. ⁹ habeat. et domus C 1. 2. 5. 4. ¹⁰ constituatur B 1. C 1. Lgb. ¹¹ Nam C 1. 2. 5. 4. ¹² emendare faciat aut cum C 1. 2. 4. ¹³ v. indiculum nostrum C 1. 2. 5. 4. ¹⁴ antea C 1. 2. 5. 4. ¹⁵ non est ad pontem C 1. 2. 5. 4. ¹⁶ totum caput deest in Ch. C. ¹⁷ percussioneibus C 1. 2. 5. 4. ¹⁸ e. id est a. C 1. 2. 5. (4).

19 ¹. De adulteratoribus monetae. De falsa moneta iubemus ², qui eam percussisse conprobatum fuerit, manus ei amputetur. Et qui hoc consensit, si liber est, sexaginta solidos componat. Si servus est, sexaginta ictus ³ accipiat.

20. De proprio dominico sine iussione illius reddito. Si quis proprium nostrum, quod in vestitura genitoris nostri fuit, alicui quaerenti reddiderit sine nostra iussione ⁴, aliud tantum nobis ⁵ de suo proprio cum sua lege componat. Et quicumque illud scienter per malum ingenium adquirere temptaverit,

A pro infidele teneatur, quia sacramentum fidelitatis, quod nobis promisit, irritum fecit; et ideo secundum nostram voluntatem et potestatem diiudicandus est.

21. De pueris, invitis parentibus, detonsis, aut puellis velatis. Si quis puerum, invitis parentibus ⁶, totonderit, aut puellam velaverit ⁷, legem suam in triplo componat, aut ipsi puero vel puellae ⁸, si iam suae potestatis sunt, aut illi in cuius potestate fuerint ⁹. Illi vero potestatem habeant capitis sui, ut in tali habitu permaneant qualis eis complacuerit ¹⁰ a.

VARIANTES LECTIONES.

¹ totum caput deest in Ch. C. ² i. ut B 1. 2. ³ percussione B 5. ⁴ s. n. i. desunt C 4. ⁵ deest C 1. 2. 3. (4). ⁶ glossa salicis Vn. ⁷ v. praeter conscientiam episcopi sui legem quibus glossa manu sacculi XIV. adiecta est: secus cum conscientia simile est de solo consecrato in ecclesiam B. 2. ⁸ v p. desunt et sequentia omnia in numero singulari expressa sunt in C 5. ⁹ fuerit. Ista superscripta capitula in legem suam addenda C 1. fuerit. Ista superscripta capitula in lege sunt addenda C 4. ¹⁰ in codice B 5. subiicitur hic caput 2. capitularis infra referendi: Si quis in aliena patria ubi vel propter beneficium, etc.

NOTE.

^a Lindenbrogii sequens caput addit superioribus: De manitionibus vero, nisi de ingenuitate aut de hereditate, non sit opus observandum. De ceteris vero per distractionem comitis ad mallum veniant et

B iuste examinentur, ad iustitias faciendas. Comites vero non semper pauperes per placita premere debent. » BALUZ.

Capitula per se scribenda, a Baluzio ope quinque Codicum edita, jam auxilio Codicum istorum recognovimus: A 1. Cod. bibl. reg. Paris., n. 2718. A 2. bibl. ejusdem Fonds de Notre-Dame F. 4. A 5. bibl. ejusdem n. 4280 A. B 1. C. Sancti Pauli. B 2. C. bibl. Corbeiensis. B 5. bibl. reg. Paris. n. 4628 A. B 4. bibl. ejusdem n. 4652. quibus Codices Chisianus et Cavensis proxime accedunt. B 5. bibl. ejusdem n. 4626. C 1. bibl. Paris., n. 4995. C 2. bibl. ejusdem n. 4628. C 5. bibl. ducalis Guelferhytanae Blankenburgici. C 4. Cod. h. m. Ernesti Spangenberg; ac praeterea Codicum Ambrosiani, Florentini, Londinensis, Vindobonensis, Veronensis et Estensis apud Muratorium, inspecto etiam Codice bibl. reg. Parisiensis n. 4788 signato.

Item incipiunt alia capitula ¹ quae per se scribenda et ab omnibus observanda sunt ².

Codices C hoc caput praemittunt:

1^a. De ³ servis ad sacros ordines non mittendis ⁴. Ut nullus episcoporum servos ad sacros ordines ⁵ promovere ⁶ praesumat, nisi prius a ⁷ dominis ⁸ propriis libertatem consecuti fuerint. Si vero deinceps quilibet ⁹ servus dominum suum fugiens aut latitans, aut ¹⁰ adibitis ¹¹ testibus munere ¹² conductis vel corruptis, aut qualibet calliditate vel fraude ad gradus ¹³ ecclesiasticos pervenerit, deponatur, et dominus eius eum recipiat.

1. De forcapiis ¹⁴. Si mancipia dominos suos fugerint in alienam potestatem, ut propter hoc nullum praemium accipiat ¹⁵ ille in cuius potestate fuerint inventa, pro eo quod ea vel reddiderit vel foras eiecerit. Et non solum hoc, sed etiam si ea nec reddere nec foras eicere voluerit, et legitimo domino ea contraxerit, et illa inde postea effugerint, secundum legem ea solvere cogatur.

C 2. De terra tributaria. Quicumque terram tributariam, unde tributum ad partem nostram exire solebat, vel ad ecclesiam vel cuilibet alteri tradiderit, si qui eam susceperit, tributum quod inde solvebatur, omni modo ad partem nostram persolvat; nisi forte talem firmitatem de parte dominica ¹⁶ habeat, per quam ipsum tributum sibi perdonatum possit ostendere.

3¹⁷. De beneficiis destructis. Quicumque suum beneficium occasione proprii desertum habuerit, et intra annum, postquam ei a corrite vel misso nostro notum factum fuerit, illud emendatum non habuerit, ipsum beneficium amittat ¹⁸.

4. De terra censali. Si quis terram censalem habuerit, quam antecessores sui vel ad aliquam ecclesiam vel ad villam nostram dederunt, nullatenus De eam ^a secundum legem tenere potest, nisi ille voluerit ad cuius potestatem vel illa ecclesia vel illa villa pertinet; nisi forte filius aut nepos eius sit qui eam tradidit, et ei eadem terra ad tenendum placita ¹⁹ sit. Sed in hac re considerandum est, utrum

VARIANTES LECTIONES.

¹ c. domni imperatoris Ludowici C 5. ² quae usque sunt desunt C 5. ³ hoc caput edidi ex codicibus C 1. 2. 5. 4. deest in reliquis, et in editis; et fluxit ex capite Ecclesiastico 6. supra, col. 597. ⁴ mittendis 1. ⁵ sacrum ordinem non 2. ⁶ promovere 4. permovere 4. ⁷ ad 1. ⁸ hominis 2. ⁹ quilibet 1. quislibet 5. qualibet 4. ¹⁰ deest 2. 4. latens adibitis 2. ¹¹ adhibitis 5. ¹² manere 4. ¹³ ad g. deest 2 gradus 5. ¹⁴ furcapiis B 1. forcapiis C 2. ¹⁵ quaerat C 1. 2. 5. 4. ¹⁶ p. nostra B 1. Ch. C. et Lang. rel. ¹⁷ hoc caput ex capitulari Lang. an. 805. c. 24 supra, col. 262. desunt deest in B 1. Ch. C. et rel. Lang. ¹⁸ perdat C 1. 2. 5. 4. ¹⁹ placita corr. placitata A 1.

NOTE.

^a Haec non exstant in Codice Laudunensi. BALUZ.

ille qui hanc tenet, dives an pauper sit, et utrum aliud beneficium habeat, vel etiam proprium. Et qui horum neutrum habet, erga hunc misericorditer agendum est, ne ex toto dispolitatus in aegestatem incidat; ut aut talem censum inde persolvat qualis ei fuerit constitutus, vel portionem aliquam inde in beneficium accipiat unde se sustentare valeat.

5. De ¹ *nonis et decimis*. Consideratum est, ut de frugibus terrae et animalium nutrimine ² persolvantur ³. De opere vero vel restauratione ecclesiarum comes et episcopus sive abbas, una cum misso nostro, quem ipsi sibi ad hoc elegerint, considerationem faciant, ut unusquisque eorum tantum inde accipiat ad operandum et restaurandum, quantum ipse de rebus ecclesiarum habere cognoscitur. Similiter et vassi nostri aut in commune tantum operis accipiant quantum rerum ecclesiasticarum habent, vel unusquisque per se iuxta quantitatem quam ipse tenet. Aut si inter eos convenierit, ut pro opere faciendo argentum donent, iuxta aestimationem operis in argento persolvant: cum quo pretio rector ecclesiae ad praedictam restaurationem operarios conducere et materiam emere possit. Et qui nonas et decimas dare neglexerit, primum quidem illas cum lege sua restituat, et insuper bannum nostrum solvat; ut ⁴ ita castigatus caveat, ne saepius iterando beneficium amittat.

6. De *mancipiis in villas dominicas confugientibus*. Si cuiuslibet mancipia in villam nostram confugerint, actor ⁵ eiusdem villae quaerenti domino ea non contradicat, sed statim ea foras de eadem villa eiciat. Et si se putat ad ea repetenda iustitiam habere, repetat et secundum legem adquirat. Si vero tempore domni Karoli genitoris nostri in villam illam confugerunt, et dominus ea quaerit, actor eiusdem villae aut ea legitime contineat, aut quaerenti domino reddat. Et actor propter vestituram domni Karoli genitoris nostri eadem mancipia contradicere non audeat, si illius propria esse noscuntur.

7. De *forestibus noviter institutis*. Ut quicumque illas habet, dimittat, nisi forte indicio veraci ostendere possit, quod per iussionem sive permissionem domni Karoli genitoris nostri eas instituisset; praeter illas quae ad nostrum opus pertinent, unde nos decernere volumus quicquid nobis placuerit.

8 ⁶. Volumus ut missi nostri per singulas civitates, una cum episcopo et comite, missos ⁷ vel nostros homines ibidem commanentes eligant, quorum

curae sit pontes per diversa loca emendare, et eos qui illos emendare ⁸ debent ex nostra iussione admonere, ut unusquisque iuxta suam possibilitatem et quantitatem eos emendare studeat.

Codices C. haec addunt:

9 ⁹. De ¹⁰ *sponsis alienis*. Qui ¹¹ sponsam alienam ipsa ¹² non consentiente rapuerit, licet cum ea ¹³ concubuerit ¹⁴ reddat ¹⁵ eam ei cuius sponsa est, et is ducat eam si velit, quia vim passa potius quam violata videtur ¹⁶. Quod si eam ¹⁷ ducere noluerit, accipiat alteram feminam; tamen si et ipsa nubere voluerit, excepto raptore ¹⁸, cui voluerit alteri legitime copuletur. Raptor ¹⁹ vero adulterii crimine reus teneatur. Quod si et ²⁰ ipsa consensit, similiter ut raptor a ²¹ nuptiis ²² in ²³ ulterius proibeatur. Et is qui eam

^B accepturus erat, aliam quam voluerit accipiat.

10. De *omine exdocendo* ²⁴. Homo de statu suo pulsatus, si is qui eum pulsat ad convincendum illum procinctus ²⁵ habuerit, adhibeat sibi octo cumiuratores ²⁶ legitimos ex ea parte unde pulsatur, sive illa paterna sive materna sit, et quatuor aliunde non minus ²⁷ legitimos; et iurando vindicet libertatem suam. Quodsi procinctus ²⁸ defuerit, adsumat undecumque ²⁹ 12 liberos homines ³⁰, et iurando ingenuitatem suam defendat.

11. Omnis ³¹ controversia ³² coram centenario definiri potest, excepto redemptione ³³ terrae et mancipiorum, quae nonnisi coram comite fieri potest.

Codex C 1. addit:

^C 12. De *ancilla per cartam facta libera*. Si ancilla libera dimissa ³⁴ fuerit per cartam, et post hec servo vel colono nupserit, ipse dominus qui prius possederat, taliter deturpatam recipiat.

13. De *colonis*. De colonis vel servis aecclesiae qualiter serviant vel qualia tributa reddant: hoc est agrarium secundum estimationem iudicis; provideat hoc iudex, secundum quod habet donet, de modiis 50 modios 3 donet; et pascuarium solvat secundum usum provinciae, ancingas legitimas ³⁵ hoc est peritiam 10 pedes habentem quatuor in transverso et 40 in longum, arare, seminare, claudere, colligere, et trahere, et recondere. Prato arpenem 4, claudere, secare, colligere, et trahere. Ad tremissum unusquisque accola ad duos modios sationis, ex colligere et recondere debent. Et vineas plantare, cludere, fodere, propaginare, precidere, vindemiare. Reddant siquidem 10 fasciculum de lino. Pullos 4

^D

VARIANTES LECTIONES.

¹ initium capitis usque persolvantur deest C 4. ² et a. n. desunt C 1. 3. ³ reliqua huius capitis desunt in A. V. Vn. E. et editis Langob. ⁴ ut usque amittat desunt C 1. 3. 4. ⁵ haec vox in plurimis codd. auctor scribitur. ⁶ hoc caput deest in C 1. 3. 4. ⁷ misso C 2. c. vel misso nostro B 2. 3. ⁸ remandare C 2. recordare B 5. ⁹ capita 9. 10. 11. 12. 13. ex codicibus C. hic publici iuris sunt: caput 10 et in codd. Amb. Fl. L. V. Vn. E. et apud Murat. (illoth. leg. Langob. 81). habetur. ¹⁰ De eo qui sponsam alienam rapuerit 4. rubrica deest 1. 3. ¹¹ Quis 1. Si quis 4. ¹² ipsam 1. ¹³ eam 1. ¹⁴ conc. 2. 4. concubuerit 3. ¹⁵ reddet 1. ¹⁶ est 2. ¹⁷ etiam 1. ¹⁸ e. r. deest 2. ¹⁹ raptori 1. ²⁰ si et deest 2. ²¹ et 1. 2. 4. ²² nupti 3. ²³ deest 3. 4. ²⁴ de stultis hominis pulsans 2. De eo qui hominem de statu suo interpellat 4. ²⁵ vincendum i. procinctos 3. ²⁶ convictiores 2. coniuratores 4. ²⁷ a. nominatos 1. 2. ²⁸ Q. de propinqui de fuerint 4. ²⁹ unde reliqua desunt 1. ³⁰ 1. h. idoneos. ³¹ hoc caput deest in 1. ³² controversio 2. ³³ redditione 3. 4. V ³⁴ dimisa c. ³⁵ letimas c.

vestudos. Parvaredos donent, aut ipsi vadant ubi eis iniunctum fuerit. Angarias cum carro faciant usque 50 leugas, amplius non minetur. Ad casas dominicas stabilire, fenile, granicam, vel tonilum recuperando pedituras rationabiles accipiant, et quando necesse¹ fuerit omnino componant.

Inter capita 5 et 6. Codex B 3. haec habet :

14^a. De locis ad claustra canonicorum facienda dandis. Volumus ut loca² ad claustra canonicorum facienda, aut qui non habent, nostra auctoritate tradantur³. Id est si de eiusdem aeccliesie rebus congruerit, reddatur ibi per missos nostros iuxta oportunitatem loci, et quantitatem rerum. Si vero de alterius aeccliesie vel liberorum hominum fuerit,

A commutetur. Si autem de fisco nostro fuerit, nostra liberalitate concedatur; ut nulli occasionem habeant, nec praepositi nec subiecti, quin iuxta suam professionem communiter degere atque conversare⁴ possint.

15^b. De placitis, qualiter liberi homines observari debent. De placitis siquidem quos liberi homines observare debent, constitutio genitoris nostri penitus observanda et tenenda est : videlicet ut non in anno nisi ad tria placita comitum veniant, et nisi aut accusatus fuerit aut aliquem accusaverit, vel ad testimonium perhibendum vocatus fuerit. Ad caetera vero placita quae centenarium tenent, non alius venire compellatur, nisi aut qui litigat aut iudicat aut testificatur.

VARIANTES LECTIONES.

¹ necessesse c. ² loci corr. loca. ³ triantur in marg. tradantur. ⁴ conservare cod.

NOTÆ.

^a Cf. cap. 7. capitularis sequentis.

^b Cf. cap. 14. capitularis sequentis.

Capitula missorum, a Baluzio ex Codd. bibl. regiae Paris. 4626 et 4280 A, et tertio quodam edita ope Codicum istorum iterum prodeunt : A 1. bibl. reg. Paris. n. 2718. A 2. bibl. ejusdem *Fonds de Notre-Dame* F. 4. A 3. bibl. ejusdem n. 4280 A. B 1. Codicis S. Pauli, cui Chisianus et Cavensis concordant. Chisianus totum capitulare repetit inter Hlotharii leges fol. 106 sqq., ejusque lectiones sigla Ch. expressimus. B 2. bibl. Corbeiensis. C 1. bibl. reg. Paris. n. 4628; necnon Codicum qui capitularia legibus Langobardicis adjecta exhibent, Ambrosiani, Florentini, Londinensis, Vindobonensis, Veronensis et Estensis apud Muratorium; inspectis etiam Codd. bibl. regiae Paris. n. 4626, 4628 A, 4615, 4651, 4788.

Haec¹ sunt² a capitula praecipue ad legationem missorum nostrorum ob memoriae causam pertinentia, de quibus³ videlicet causis agere debeant.

1. Legatio omnium missorum nostrorum hanc est. Primo, ut sicut iam aliis missis iniunctum fuit, iustitiam faciant de rebus et libertatibus iniuste ablati; et si episcopus, aut abbas, aut vicarius, aut advocatus, aut quislibet de plebe hoc fecisse inventus fuerit, statim restituatur. Si vero vel comes vel actor dominicus, vel alter missus palatinus, hoc perpetravit, et in nostram potestatem redegit, res diligenter investigata et descripta ad nostrum iudicium reservetur.

2^a. Volumus autem ut de his libertatibus et rebus reddendis quae in nostra vestitura sunt, primo per optimos quosque inquiratur⁴. Et si per illos inveniri non possit, tunc per eos qui post illos in vicinia meliores sunt⁵. Et si nec per illos rei veritas inveniri po-

B test, tunc liceat litigantibus ex utraque parte testes adhibere. Et si discordaverint, secundum constitutionem a nobis promulgatam⁶ examinentur.

3. De pauperibus, et viduis, et pupillis iniuste oppressis, ut adjuventur et releventur.

4. De iniustis occasionibus et consuetudinibus noviter institutis, sicut sunt tributa et telonei in media via, ubi nec aqua, nec palus, nec pons, nec aliquid tale fuerit unde iuste census exigi possit, vel ubi naves subtus pontes transire solent, sive in medio flumine ubi nullum est obstaculum, ut auferantur. Antiquae⁷ autem ad nostram notitiam deferantur.

C 5. De honore ecclesiarum, ut per omnia eis exhibetur, sicut nuper⁸ a nobis cum consensu omnium fidelium nostrorum constitutum est. Et⁹ ut hoc missi nostri omnibus in sua legatione constitutis notum efficiant⁹.

VARIANTES LECTIONES.

¹ inscriptio extat in codd. A 3. B 2. C 1. ² deest in A 3. C 1. ³ q. agere debent Albwin et Wichald. B 2. ⁴ caput hoc ab anteriori non separatur in B 1. 2. C 1. Ch. V. ⁵ nisi actio per inuestituram fuerit, et si V. (Vn.) E. ⁶ s. veritas invenitur V. Vn. E. ⁷ ut a. antequam ad nostram V. Vn. E. et edd. Lang. ⁸ reliqua capitis desunt in V. Vn. E. et edd. Lang. ⁹ faciant de nonis, etc. B 1.

NOTÆ.

^a De istis intelligendum est caput 15 Thegani, quod sic habet : « Eodem tempore supradictus princeps misit legatos suos supra omnia regna sua inquirere et investigare si alicui aliqua iniustitia perpetrata esset; et si aliquem invenissent qui hoc diceret vellet et cum verissimis testibus hoc probare potuisset, statim cum eis in praesentiam ejus venire praecipit. Qui egressi invenerunt innumeram multitudinem oppressorum aut ablatione patrimonii aut

expoliatione libertatis. Quod iniqui ministri, comites et loco positi per malum ingenium exercebant. Omnia supradictus princeps destruere jussit acta quae impie in diebus patris sui per iniquorum ministrorum ingenia facta fuerant. » In hoc loco reposui *praesentiam*, pro eo quod in Editionibus male scriptum est provinciam. BALUZ.

^b Supra, col. 403, c. 10.

^c Supra col. 403, c. 1.

6. De nonis et decimis, ut secundum iussionem A tera vero, quae vicarii vel⁶ centenarii tenent, non alius venire iubeatur, nisi qui aut litigat, aut iudicat, aut testificatur⁷.

7^b. De locis dandis ad claustra canonicorum facienda, si de eiusdem ecclesiae rebus¹ fuerit, reddatur ibi. Si de alterius ecclesiae vel liberorum hominum, commutetur. Si autem de fisco nostro fuerit, nostra liberalitate² concedatur.

8. De observatione praeceptorum nostrorum et immunitatum, ut ita observentur, sicut a nobis et ab antecessoribus nostris constitutum est³.

9. De his qui per occasionem immunitatis iustitiam facere rennuunt, ut hoc observetur quod a nobis constitutum est.

10. De locis iamdudum sacris et nunc spurciis foedatis, ut iuxta possibilitatem in antiquum statum refoherentur.

11. De beneficiis nostris, quae destructa inveniuntur, hoc impleatur quod nuper a nobis constitutum est^c.

12. De nova moneta, et de falsa moneta, et de dispectu litterarum nostrarum, et de latronibus coercendis vel puniendis, et de falsis pacandis⁴, de homicidiis prohibendis, de periuriis et falsis testibus conspescendis, de his omnibus vel caeteris his similibus hoc quod modo constituimus^d, omnibus adiunctetur et in futurum observetur.

13^e. Hoc volumus ut missi nostri observent, ut quicquid de his causis vel simul vel singillatim emendare potuerint, emendent, et ea quae emendaverint, diligenter scriptis notent. Et hoc sic peragere curent, quatenus iuste reprehendi a quoquam nullatenus possint. Et quae facere debent aut possunt, nullatenus praetermittant; immo caveant, ne, quod absit, aut gratia alicuius, aut honoris aut timoris sive odii causa, illud quod agere debent omittant. Et summo pereant, ut hoc quod per se efficere non possunt, nobis notum faciant. Et omnimodis praevideant, ut per singula capitula, tam verbis quam scriptis, de omnibus quae illic peregerint, nobis rationem reddere valeant.

14^e. De placitis siquidem quos liberi homines observare debent, constitutio genitoris nostri^f penitus observanda atque tenenda est, ut videlicet in anno tria solummodo generalia placita observent, et nullus eos amplius placita observare compellat; nisi forte quilibet aut accusatus fuerit, aut alium accusaverit, aut ad testimonium perhibendum vocatus fuerit. Ad cae-

15. Ut de debito quod ad opus nostrum fuerit rewdatum⁸ talis consideratio fiat, ut is qui ignoranter peccavit, non totum secundum legem componere cogatur, sed iuxta quod possibile visum fuerit. Is vero qui tantum mala voluntate peccavit, totam legis compositionem cogatur exsolvere.

16. Ut nullus ad palatium vel in hostem pergens, vel de palatio vel de hoste rediens, tributum quod trasuras⁹ vocant,olvere cogatur.

17. Ut pontes publici, qui per bannum fieri solebant, anno praesente in omni loco restaurentur.

18. Ut clerici¹⁰ et monachi et servi fugitivi ad loca sua redire iubeantur.

19. Ut nullus episcopus, nec abbas, nec comis, nec abbatissa centenarium comitis advocatum habeat.

20. Ut vicarii et centenarii qui fures et latrones vel claverint vel defenderint, secundum sibi datam sententiam diiudicentur.

21. Ut comites et vicarii et centenarii¹¹ de constitutione legis ammoneantur, qua iubetur, ut propter iustitiam pervertendam munera non accipiant.

22. De forestibus nostris, ut ubicumque fuerint diligentissime inquirant, quomodo salvae¹² sint et defensae¹³, et ut comitibus denuntient, ne ullam forestem noviter instituant; et ubi noviter institutas sine nostra iussione invenerint, dimittere praecipiant.

23. Ut ubicumque ipsi missi¹⁴ aut episcopum, aut abbatem, aut alium quemlibet quocumque honore praeditum invenerint, qui iustitiam facere vel noluit, vel prohibuit, de ipsius rebus vivant, quandiu in eo loco iustitias facere debent.

24. Ut in illius comitis ministerio qui bene iustitias factas habet, idem missi diutius non morentur, neque illuc multitudinem convenire faciant; sed ibi moras faciant, ubi iustitia vel minus, vel neglegenter facta est.

25. Ut in illius comitis ministerio idem¹⁵ missi nostri placitum non teneant qui in aliquod missaticum directus est, donec ipse fuerit¹⁶ reversus; ut causa quae adhuc coram comite non fuit, et is qui se reclamat, propter suam stultitiam aut contumaciam comitem inde appellare noluit¹⁷ iterum comiti commendetur.

26. Ut missi nostri, qui vel episcopi, vel abbates

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest A 1. 2. 3. C 1. ² libertate B 1. 2. C 1 Ch. ³ conserventur sicut a nostris antecessoribus ante concessum est. C 1. ⁴ his locis novum caput inchoat. A 2. ⁵ anteriori capiti cohaeret in A 2. B 2. C. V. Vn. E. et edd. Lang. ⁶ v. v. deest A 1. 2. 3. C 1. ⁷ testificatur. Et quicumque huius constitutionis transgressor de missis nostris inventus fuerit, bannum nostrum componat. edd. Langob. quod tamen in codicibus omnibus deest. ⁸ undiatum Ch. ⁹ transitorias B 1. Ch. tracturias C 1. transitura V. ¹⁰ et monachi additur in codice Al., Ch., V. et edd. Lang. et Ansegiso. ¹¹ et c. deest B 1. 2. Ch. ¹² salvi B 1. C 1. Ch. ¹³ defensi B 1 Ch. ¹⁴ u. m. nostri B 1 C 1. ¹⁵ ibidem A. 1. 2. ¹⁶ hic aliud caput inchoant. A 2. B 1. 2. Ch. ¹⁷ noluerit A. 1. 2.

NOTAE.

^a Supra, col. 411, c. 5.

^b Supra, col. 413, c. 14.

^c Supra, col. 410, c. 5.

^d Supra, col. 405, seqq

^e Supra, col. 414, c. 15.

^f Cf. Cap. Minora an. 803, c. 20; Capit. Aquisgr. an. 809, c. 5

vel comites sunt, quamdiu prope suum beneficium fuerint, nihil de aliorum coniecto¹ accipiant. Postquam vero inde longe recesserint, tunc accipiant secundum quod in sua tracteria continetur. Vassi² vero nostri et ministeriales, qui missi sunt, ubicunque venerint coniectura accipiant.

27. Ut vassi nostri et vassi episcoporum, abbatum, abbatissarum et comitum, qui anno praesente in hoste non fuerint, heribapnum³ rewardient; exceptis his qui propter necessarias causas et a domino ac genitore nostro Karolo⁴ constitutas domi dimissi fue-

23⁷. *De dispensa missorum dominicorum.* De dispensa missorum nostrorum, qualiter unicuique iuxta suam⁸ qualitatem dandum vel accipiendum sit, videlicet episcopo panes quadraginta, friskingas tres, de potu modii tres, porcellus unus, pulli tres, ova quindecim, annona ad caballos modii quatuor. Abbati, comiti, atque ministeriali nostro⁹ unicuique dentur cottidie panes triginta, friskingas duas, de potu modii duo¹⁰, porcellum unum, pulli tres, ova quindecim, annona ad caballos modii tres. Vassallo nostro panes decem et septem, friskinga una, porcellus unus, de potu modius unus, pulli duo, ova decem, annona ad caballos modii duo¹¹.

runt, id est, qui a comite propter pacem conservandam⁵, et propter coniugem ac domum eius custodiendam, et ab episcopo vel abbate, vel abbatissa similiter propter pacem conservandam, et propter fruges colligendas et familiam constringendam, et missos recipiendos, dimissi fuerunt.

28. Ut omnis episcopus, abbas, et comes, excepta infirmitate vel nostra iussione, nullam excusationem habeat, quin ad placitum missorum nostrorum veniat, aut talem vicarium suum mittat, qui in omni causa pro illo rationem reddere possit⁶.

Codex Sancti Pauli

29 b¹². *De beneficiis distractis.* Quicumque beneficium occasione proprii desertum habuerit, ipsum beneficium amittet.

B 30 b. Quicumque homo liber dinarium merum et bene pensantem recipere noluerit, bannum nostrum id est 60 solidos componat; si vero servi ecclesiastici aut comitum aut vassalorum nostrorum hoc facere praesumpserint, 60 ietus vapulent; aut si magister eorum vel advocatus qui liber est, eos vel comiti vel misso nostro iussus presentare noluerit, predictum bannum 60 solidos componat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ coniectu B1. collectu C1. ² hic aliud caput inchoat A2. ³ eribannum A2. aurebannum C1. ari-bannum Ch. ⁴ nostro ludouico C1. ⁵ conseruandam usque conseruandam desunt in B1. Ch. ⁶ hoc loco Goldastus caput addit ex Ansegisi editione posteriori libri IV. cap. 72. ⁷ hoc caput deest in B1. Ch. ⁸ in syllaba proxima qua plaquila caesecta desinit codex C1. ⁹ m. dominico A3. B2. ¹⁰ III. A1. 3. ¹¹ duo. Expliciunt capitula domini clodouici magni imperatoris quae sunt custodiendi et obseruandi firmiter A2. ¹² hoc caput hoc loco exhibet etiam Chisianus inter leges Lotharii.

IV.

ENCYCLICA AD ARCHIEPISCOPOS (An. 817).

Litterarum encyclicarum, quibus imperator regulam canonicorum omnibus imperii sui archiepiscopis transmisit, exempla tria in Codicibus antiquis servata sunt: 1. in Cod. bibl. ducalis Guelferbytanae membr. saec. x. littere ad Arnonem archiepiscopum Salisburgensem, qui concilio non interfuerat; 2. in Cod. bibl. Paris. A. 1557 membr. saec. x. littere ad Sicharium archiepiscopum Burdegalensem, aequae absentem; 3. in ms. Aquitanico littere a Sirmondo editae ad Magnum archiepiscopum Senonensem, qui concilio interfuerat. Utramque formam, Codicibus 1 et 2 a me iterum collatis recognitam, hic sistimus.

LITTERAE AD METROPOLITANUM QUI CONVENTUI NON INTERFUERAT.

In nomine domini Dei et salvatoris nostri Iesu Christi. Hludowicus, divina ordinante providentia imperator augustus, venerabili Arnoni Salzpurgensis ecclesiae¹ archiepiscopo², in Domino salutem. Sacrum et venerabile³ concilium divino nutu nostroque studio in Aquisgrani palatio nuper adgregatum, in quo multa ob propagandam ecclesiasticam dignitatem, praecedente et subsequente gratia Christi, diligenter tractata atque instituta sunt, tuam nullatenus credimus latere sanctitatem. Sed quia contigit eidem sancto et venerabili concilio tuam non interfuisse paternitatem, ad tuam destinare decrevimus beatitudinem, per praesentem missum nostrum nomine Nothonem formulas⁴ canonicae institutionis ab eodem sacro conventu ex sanctorum pa-

C LITTERAE AD METROPOLITANUM QUI CONVENTUI INTERFUERAT.

Gloriosissimus Hludowicus, superno munere victor semper augustus, venerabili in Christo Magno Senonicae urbis archiepiscopo, in Domino salutem. Sicut vobis nuperrime in sacro conventu, quem Deo annuente Aquisgrani palatio aggregavimus, ubi multa favente Christo ecclesiasticae, immo catholice, acta sunt, meminimus promisisse, misimus tuae venerandae paternitati per praesentes missos nostros, Ermenfredum videlicet et Haymonem, formulam canonicae institutionis, quam idem sacer conventus ex sanctorum patrum sparsim digestis sententiis colligere atque in unum congerere studuit: quam quia vobis transcribendi angustia temporis facultatem denegavit, studii nostri fuit eam diligenter transcribi

VARIANTES LECTIONES.

¹ excidit in codice 1. ² venerabili in Christo Sichario archiepiscopo 2. ³ memorabile 1. ⁴ Adalhelmmum formulam 2.

trum sparsim digestis sententiis collectas ¹, atque in unum congestas ². Quam etiam idcirco penes palatium nostrum diligenter scribi fecimus, ut nihil in se scriptorum vitio depravationis aut detruncationis habens, ad te usque incolomis perferretur. Quapropter volumus atque decernimus, ut iuxta metropolitanae sedis tibi canonicae conlatam dignitatem, nostraeque auctoritatis sanctionem, dioeceseos tuae episcopos et caeteros ecclesiae praelatos tempore et loco congruenti ad te arcensire facias, et his coram capitulatim memoratas ³ institutionis formulas ⁴ praelegi iubeas, et quod ob exaltandum ecclesiastici culminis fastigium et animarum salutem idem sacer conventus eas ⁵, ediderit, liquido demonstres; sed et his qui in uno collegio canonice degunt, tenendam observandamque coram memorato misso nostro percenseas ⁶. At si alicuius cordis obtusio eam intelligere nequeverit, huic sive abs te, sive ab aliis episcopis, conprovincialibus scilicet tuis, doctrinae fulgore nitentibus sobrie tradatur. Sed et in hoc nihilominus circumspectam monemus esse tuam prudentiam, ut ab his qui eas ⁷ transcripturi sunt, ita transcribantur ⁸, ut nec depravata vitio scriptoris, nec detruncata ab aliquo ⁹ fiat; sed sicut a ¹⁰ praedicto misso nostro eis demonstratum fuerit, absque aliqua depravatione vel detruncatione transcribantur. Noveris etiam, quia ideo illius exemplum apud armarium palatii nostri detentum est, ut eo probari patenter possit, quis eas ¹¹ incuriose transcripserit, vel quis aliquam eius partem detruncaverit. [Ut ¹² enim conperimus, dum in eodem sacro concilio perlegeretur, antequam coram nobis ab eodem concilio prolata, et necdum mensura cibi et potus statuta fuisset, quidam magna ex parte illam detruncantes, quaedam capitula inconsulte ex ea transcripserunt. Unde necesse est, ut si aliquem in tua dioecesi tale fecisse reppereris, huiusmodi factum coram provincialium tuorum episcoporum conventu et coram praescripto misso nostro frusteris, et hanc authenticam, ut praemisimus, diligenter, sicut missus noster eis insinuaverit, transcribi percenseas.] Omnes ergo tuae dioeceseos episcopi et ceteri praelati ¹³ eas ¹⁴ vigilantia cura transcribere, solerti studio intelligere, instantissimae assiduitatis exercitio divinitus adiuti operibus complere decertent; ut cum nos huius rei gratia inquirendae venturis Kalendis Septembribus, sicut eidem sacro et memorabili concilio meminimus nos dixisse facturos, missos nostros per imperium a Deo nobis conlatum destinaverimus, remota cuiuslibet difficultatis obpositione, eiusdem salutiferae institutionis et praelati et subditi ¹⁵, prout Dominus eis posse dederit, strenui inveniantur operatores. Quoniam diligenti indagine, vita comite, perquirere iubebimus, quis praelatorum ¹⁶ inunctum sibi officium strenue peregerit ¹⁷, vel quis in claustris canonicorum et ceteris habitationibus con-

A iubere, ut absque ulla depravatione aut detruncatione textus eius ad vos usque incolomis perferretur. Proinde has litteras ad tuam direximus sanctitatem, per quas iubemus, ut memor admonitionis nostrae, suffraganeos tuae dioeceseos loco et tempore competentem ad te convocare studeas, et eandem institutionem per singula capitula coram ecclesiasticis ordinibus praelegi facias, et qualiter eam sacer conventus ob emolumentum animarum instruere salubriter curaverit, patenter edoceas, et his qui canonicae professionis censentur nomine, secundum ministerium tibi divinitus collatum, et nostrae auctoritatis praeceptum, coram memoratis missis nostris observandam percenseas. Eorum autem qui tardioris sunt ingenii, et eam forte plane intelligere nequeunt, tuo B sive conprovincialium tuorum episcoporum dono scientiae pollentium studio eius notitia sensibus perfundatur. Nam et tuam nihilominus providam volumus esse beatitudinem, ut eam solerti cura praedicti missi nostri omnes, prout insinuaveris, transcribere absque ulla depravatione et detruncatione praemoneant; quoniam qualiter diligenter studioseque, distincte et aperte transcribatur, illos satis instituimus. Cuius nempe exemplar idcirco in armario palatii nostri recondi fecimus, ut per hoc nosse et inquirere possemus, utrumne ab aliquo negligenter transcripta fuerit; quia, ut comperimus, dum in eodem sacro concilio perlegeretur, antequam coram nobis ab eodem concilio prolata et necdum mensura cibi et potus plane statuta fuisset, invidi C magna ex parte illam detruncantes, quaedam capitula inconsulte ex ea transcripserunt. Unde necesse est, ut si aliquem in tua dioecesi tale fecisse reppereris, huiusmodi factum coram provincialium tuorum episcoporum conventu et coram praescriptis missis nostris frusteris, et hanc authenticam, ut praemisimus, diligenter, sicut missi nostri eis insinuaverint, transcribi percenseas. Volumus ergo, ut omnes praelati canonicorum diligenter illam transcribant, studiose intelligant, efficaciter, quantum Dominus eis posse dederit, ob suam subditorumque utilitatem opere adimplere procurent; ut quando nos, sicut in eorum sacro et venerabili concilio generaliter omnibus diximus, missos nostros huius negotii inquirendi gratia per universum imperium nostrum D Kalendis Septembris venturis direxerimus, omnes, praelati videlicet et subditi, iuxta capacitatem et possibilitatem suam, eadem instructione informati atque instructi, eiusdem operatores inveniantur strenui. Quoniam diligenti indagine, vita comite, inquirere iubebimus, qualiter unusquisque praelatorum ministerium suum expleat, qualiter iussioni nostrae in claustris et caeteris canonicorum necessariis habitationibus, et in eorum stipendiis dandis, et receptaculis pauperum praeparandis obtemperaverint, vel quis clerum suum

VARIANTES LECTIONES.

¹ collectam 2. ² congestam 2. ³ memoratam 2. ⁴ formam 2. ⁵ eam 2. ⁶ confereas. 2. ⁷ eam 2. ⁸ transcribatur 2. ⁹ alio 2. ¹⁰ deest 1. ¹¹ eam 2. ¹² Ut usque percenseas desunt 1. ¹³ deest 1. ¹⁴ eam 2. ¹⁵ et p. et s. desunt 1. ¹⁶ deest 1. ¹⁷ peragat 2.

struendis, et in necessariis stipendiis eis tribuendis ¹, et in domibus ad receptacula pauperum reparandis, sanctioni nostrae paruerit, quivse clerum suum eadem institutione et caeteris spiritualibus documentis instruere curaverit, vel quis causa avaritiae eos, quos in Christi militia rationabiliter alere poterat, propulerit. Quia unius anni spatium dedimus, ut ea quae premissa ² sunt, absque ullius difficultatis excusatione perfici, ubi necdum facta erant, facillime possent. [Proinde ³ qui hoc anni ⁴ tempore in hoc negotio nostrae admodum ⁵ iussione pro viribus obedire neglexerit, caeteris sine dubio terrori erit, ne tale admittere praesumant. Direximus sane tibi institutionis formulam quam eiusdem sacri concilii ⁶ par consensus ⁷ parque studium ex sanctorum patrum dictis enucleatim excerptis, et castimoniae dicatis in una societate canonice degentibus observandam statuit. Quam volumus a te sive a tuis conprovincialibus episcopis studiose iubere transcribi, et monasteriis puellaribus in tuo diocesi consistentibus, in quibus scilicet canonice vivitur, tenendam conferri, qualiterque abbatissis et caeteris monialibus religiosissime ac devotissime observari debeat, apertissime perdoceri. Quoniam, nisi quando nos aliquam abbatissarum nostram adire iusserimus praesentiam, alio tempore volumus in monasteriis resideant, et secundum eiusdem institutionis formam vitam ducant, sibi subditas in sancta religionis proposito constringant. Et nulla illarum foras evagandi, aut occasione qualibet accepta per villas residendi, suisque voluptatibus deserviendi, licentiam sibi adtribuat. Quamquam enim nonnulli clerici monasteria puellarum, et nonnulli laici monasteria virorum etiam ac puellarum habeant, tua tamen debet praevidere solertissima industria, ut omnibus locis sub tua diocesi constitutis, ubicumque congregationes clericorum et sanctimonialium sunt, iuxta possibilitatem et facultatem rerum secundum huius institutionis formam vivant; quia nulla est omnino ecclesia quae facultates habeat, ubi non possint tot talesque gubernari qui divinam expleant officium, et ubi hospitalitas iuxta vires non possit diligi.] Nos quoque praefatam missum nostrum ad tuam sanctitatem ideo direximus, ut tuum ceterorumque ecclesiasticorum in tua diocesim consistentium ⁸ diligenter atque subtiliter in hoc negotio intueretur studium, et tibi ⁹ opem in caeteris commonendis ferret: qui etiam nobis referret, qualiter praelati et praelatae eam libenter ¹¹ susceperint, diligenterque transcribere studuerint, et devote adimplere iuxta vires curaverint. Quoniam tamdiu illum in tua vel conprovincialium tuorum diocesim morari ¹² et discurrere una cum misso tuo iussimus, donec ab omnibus memoratae formulae transcriberentur; ut videlicet cuncta procurans diligenterque perficiens, cum ad nos illum redire opere expleto tempus permiserit, cuncta quae

A secundum huius institutionis normam et caetera spiritalia exercitia informare studuerit, aut si quis quem eorum, quos in Dei servitio rationabiliter gubernare potuit, causa avaritiae abiecerit: quia, ut haec quae praemisimus, absque ullius difficultatis oppositione, in locis in quibus facta necdum erant, fieri opportunissime possent, unius anni spatium, sicut nosti, ad haec peragenda tribuimus. Qui vero hoc annuo tempore nostrae, immoque Dei iussioni, iuxta vires obtemperare neglexerit, caeteris, ne talia facere audeant, terrorem procul dubio incutiet. Misimus itaque tibi institutionis formam, quam idem sacrum et venerabile concilium ex sanctorum patrum sententiis diligenter excerptis, et sanctimonialibus in uno collegio canonice degentibus B observandam percensuit: quam sive per te, sive per conprovinciales tuos episcopos, in omnibus tuae dioeceseos puellaribus monasteriis, in quibus canonice vivitur, studiose praescriptam haberi volumus. Sed et hoc decernimus ut a vobis tam abbatissis quam caeteris sanctimonialibus tradatur, et qualiter eam tenere debeant, vestro studio informetur. Caeterum nisi aliquam abbatissarum quando nos ad praesentiam nostram venire iusserimus, alio tempore volumus, ut abbatissae propriis in monasteriis resideant et secundum hanc institutionis formam vivere sibi subiectas gubernare decerent; et nullis illarum per villas residendi, aut foras qualibet occasione accepta evagandi, suisque voluptatibus deserviendi licentiam attribuant. Quamquam enim nonnulli clerici monasteria puellarum, et nonnulli laici monasteria virorum etiam ac puellarum habeant, tua tamen debet providere solertissima industria, ut in omnibus locis sub tua diocesi constitutis, ubicumque congregationes clericorum et sanctimonialium sunt, iuxta possibilitatem et facultatem rerum secundum huius institutionis formam vivant; quia nulla est omnino ecclesia, quae facultates habeat, ubi non possint tot talesque gubernari qui divinum expleant officium, et ubi hospitalitas iuxta vires non possit diligi. Nos quoque praefatos missos nostros ad tuam sanctitatem ideo direximus, ut tuum caeterorumque ecclesiasticorum in tua diocesi consistentium diligenter atque subtiliter in hoc negotio intuerentur studium, et tibi C opem in caeteris commonendis ferrent; qui et nobis referrent, qualiter praelati et praelatae eam libenter susceperint, diligenterque transcribere studuerint, et devote adimplere iuxta vires curaverint; quoniam tamdiu illos in tua vel conprovincialium tuorum diocesi morari et discurrere una cum misso tuo iussimus, donec ab omnibus memoratae formulae transcriberentur; ut videlicet cuncta procurantes, diligenterque taxantes, cum ad nos illos redire opere expleto tempus permiserit, cuncta quae acta sunt, vestro utrorumque scripto notentur, atque per ipsos D tuumque missum nostrae dinoscentiae intimentur;

VARIANTES LECTIONES.

¹ desunt 2. ² promissa 1. ³ Proinde usque possit diligere desunt 1. ⁴ anno 2. ⁵ in modum 2. ⁶ concilio 2. ⁷ consensu 2. ⁸ diocesi existentium 2. ⁹ ut 1. ¹⁰ ammonendis 2. ¹¹ diligenter 1. ¹² diocesi immorari 2.

acta sunt vestro utrorumque scripto notentur, atque per ipsum tuumque missum nostrae dinoscentiae intimentur; ut sciamus. quibus gratiarum actiones referre, quosque etiam dignis correptionibus corrigere debeamus.¹ Si vero aliquis tuae dioceseos eidem institutioni vestraeque admonitioni procaciter reniti voluerit, et ea² quae ab eodem sacro³ et venerabili concilio constituta atque decreta sunt, quantum Dominus ei posse dederit observare contempserit, praecipimus, ut si antea huiusmodi non se correxerit, quicumque ille est, ante praesentiam nostram tua vel missi nostri ammonitione, venire festinet, quatenus a nobis iuxta quantitatem culpae digne corrigatur. Direximus praeterea tibi⁴ pondus et mensuram, secundum quae clericis et sanctimonialibus panis et potus aequaliter tribuenda sunt: quae ut ab omnibus firmissime atque inviolabiliter teneantur, decernimus et ne quid incrementi aut detrimenti a quoquam patiantur, modis omnibus inhibemus. Tuam igitur in calce huius epistolae admonemus sanctitatem, ut secundum ministerium tibi divino munere conlatum, nostrae in hoc negotio saluberrimae admonitioni oboedienter atque inexcusabiliter⁵ pareas, et ceteris in parendo exemplum bonum tribuas. Dignum quippe iustumque est, ut quanto sublimius sacerdotii dignitate aliis superemines, et a nobis venerabiliter diligeris, tanto magis ad Dei nostramque voluntatem exsequendam devotio-riorem te atque promptiorem exhibeas. Vale in Domino, et ora pro nobis.

A ut sciamus, quibus gratiarum actiones referre, quosque etiam dignis correptionibus corrigere debeamus. Si vero aliquis tuae diocesis eidem institutioni nostraeque admonitioni procaciter reniti voluerit, et ea quae ab eodem sacro et venerabili concilio constituta atque decreta sunt, quantum Dominus eis posse dederit, observare contempserit, praecipimus, ut si antea huiusmodi non se correxerit, quicumque ille est, ante praesentiam nostram tua vel missorum nostrorum admonitione venire festinet; quatenus a nobis iuxta quantitatem culpae digne corrigatur. Direximus praeterea tibi pondus et mensuram, secundum quam clericis et sanctimonialibus panis et potus aequaliter tribuenda sunt, quae ut ab omnibus firmissime atque inviolabiliter teneantur, decernimus, et ne quid incrementi aut detrimenti a quoquam patiantur, modis omnibus inhibemus. Tuam igitur in calce huius epistolae admonemus sanctitatem, ut secundum ministerium tibi divino munere collatum, nostrae in hoc negotio saluberrimae admonitioni oboedienter atque inexcusabiliter pareas, et ceteris in parendo exemplum bonum tribuas. Dignum quippe est, ut quanto sublimius sacerdotii dignitate aliis superemines, et a nobis venerabiliter diligeris, tanto magis ad Dei nostramque voluntatem faciendam devotio-riorem te atque promptiorem exhibeas. Vale in Domino, et ora pro nobis.

VARIANTES LECTIONES.

¹ d. Quod si a. 2. ² eam f. ³ conventu salubriter constituta sunt pro viribus observare neglexerit, et subinde ammonitus non se correxerit., quicumque 2. ⁴ deest 2. ⁵ inexcusabiliter 2.

V

CONSTITUTIO DE SERVITIO MONASTERIORUM (An. 817)

Cum constitutio ipsa perierit, notitiam recipere visum est primum a Sirmondo, t. II Concil. Galliae, p. 685 et a Delalande, in Supplementis Conciliorum Galliae, ex Codice monasterii sancti Aegidii in Septimania vulgatam, atque a Baluzio, Mabillonio et Bouqueto SS., t. VI, p. 407, annotationibus illustratam, quarum nonnullas ad Galliae monasteria spectantes exceperimus.

NOTÆ.

Anno incarnationis Domini nostri Jesu Christi 817, Iludowicus serenissimus augustus divina ordinante providentia, conventum fecit apud Aquis sedem regiam, episcoporum, abbatum, seu totius senatus Francorum; ubi inter ceteras dispositiones imperii

C statuit atque constitutum scribere fecit, quae monasteria in regno vel imperio suo^a dona et militiam facere possunt, quae sola dona sine militia, quae vero nec dona nec militiam, sed^b solas orationes pro salute imperatoris vel filiorum eius et stabilitate imperii.

^a Auctor Annalium Anianensium: « Erant etiam quaedam monasteria ex eis munera militiamque exercentes. Quapropter ad tantum devenerunt paupertatem ut alimenta vestimentaue deessent monachis. Quae considerans, suggerente praefato viro Benedicto abbate Anianensi, piissimus rex posse servire praecipit, ita ut nil Deo famulantibus deesset, ac per hoc alacres pro eo ejusque prole totiusque regni statu piissimum precarentur Deum. » Hinc ergo emendanda est Vita ejusdem Benedicti, quae edita est in fronte Concordiae regularum. Vide Acta sanctorum ordinis S. Benedicti, saeculo. iv, part. i, pag. 214. BALUZ.

^b Praeter monasteria hic enumerata, quae regi solas orationes debebant, alia quaedam istius generis fuere in Aquitania, Tutelense nimirum et Sarlatense. Regulæ monasterium ad Garunnam nihil regi debebat, ut patet ex charta Bernardi comitis, cujus partem Marca edidit in libro in Hist. Benearn., cap. 6,

quam vero nos integram reperimus inter schedas Arnoldi Obienarti ex chartulario Regulatensi descriptam. Hanc Ludovici constitutionem secuta vel imitata esse videtur posterorum pietas in Italia et in Anglia; in chartulario quippe Casauriensi reperio fundatores monasterii sancti Mauri de Amiterno nullum alium censum sibi retinuisse in possessionibus eidem monasterio datis « nisi tantum orationem pro nobis et parentibus nostris. » Monasticon Anglicanum a Guilhelmo Dugdalo viro diligentissimo editum exhibet in pagina 208 narrationem de quodam diacono occiso intra ecclesiam a domesticis ejusdam principis nomine Nogui; qui poenitudine postea ductus, ecclesiaeque satisfaciens, quosdam agros ecclesiae Lindaviensi dedit, edixitque ut terra sic data esset libera ab omni laicali servitio, nisi tantum oratione quotidiana in perpetuo. Ib.

HAEC SUNT QVAE DONA ET MILITIAM FACERE DEBENT, A
NUMERO XIV.

Monasterium ^a sancti Benedicti.

Monasterium ^b Ferrarias.

Monasterium ^c Nigelli.

Monasterium ^d sanctae Crucis.

Monasterium ^e Corbeia.

Monasterium ^f sanctae Mariae Suessionis.

Monasterium ^g Stabulæus.

Monasterium ^h Flaviniacum.

Monasterium ⁱ sancti Eugendi.

Monasterium ^j Novalicium.

^a Floriacensis, ut opinor, ad Ligerim, in diœcesi Aurelianensi. BALUZ.

^b Quod antiquitus *Bethleem vocabatur*, ut ait auctor Vitæ Ludovici Pii. Situm est in diœcesi Senonensi. Vide notas ad Lupum Ferrariensem, pag. 341. Id. — *Ferrières*.

^c Puto hic agi de monasterio Nealphæ veteris, in diœcesi Carnotensi. Id. — In pago Trecensi. Bouq.

^d Vulgo sancti Leufredi, in diœcesi Ebroicensi. *La Croix-saint-Leufroy*. BALUZ. — Alias S. Faronis prope Meldos. Bouq.

^e In diœcesi Ambianensi. Celeberrimum monasterium, in quo olim valde floruerunt studia litterarum. Hinc tot boni et antiqui Codices manuscripti, quorum ope multa correctæ et emendatæ sunt in antiquis auctoribus, multa in publicum emissa quæ hactenus latuerant. BALUZ.

^f Cujus historiam cum appendice actorum veterum nobis nuper dedit vir clarissimus Michael Germæus monachus Benedictinus. In veteri membrana monasterii Canigonensis reperio nomina quarundam abbatissarum et celebriorum ac nobiliorum, ut puto, sanctimonialium illius monasterii. Frenburgis abbatissa, Ermentrudis abbatissa, Adelaidis abbatissa, Adelaidis thesauraria, Ermena, Elisabeth, Hildeburgis, Fagela, Beringildis, Leuda, Eva, Mathildis, Lamsindis, Iusburgis, Richildis, Hildeburgis, Rosmodis. Id.

^g Vulgo *Stavelo*, in saltu Arduennensi, cujus abbas ea tempestate fuit Ando, ut Gabriel Bucelinus tradit. In pactis initis anno 870 inter Carolum Calvum Francorum et Ludovicum Germaniæ reges pro dividendo regno Lotharii, portio Ludovici placuit addere « abbatias Pruniam et Stabolau cum omnibus villis dominicatis et vassallorum, » ut legitur in Capitulis Caroli Calvi tit. 43, p. 223. In Annalibus Fuldensibus legitur hoc monasterium a Normannis vastatum fuisse anno 881. At Regino tradit combustum fuisse : « Post hæc Aquis Palatium, Indam, Malmundarias et Stabulaus monasteria in favillam redigunt. » Sic enim legitur in duobus vetustissimis Codicibus manuscriptis, uno bibliothecæ Colbertinæ, altero sancti Arnulphi Metensis. Vide Notitiam ecclesiarum Belgii, pag. 289 et et seqq. Id.

^h In diœcesi Augustodunensi. Id. — Nunc *Flavigny*, Bouquetus tamen *Fariniacum* legit, et *Faverney* in pago Vesontientiensi interpretatur.

ⁱ *Sancti Augustini* in Capitulis Caroli Calvi tit. 43, pag. 224. Situm est in monte Jura in diœcesi, Lugdunensi. Hodie vulgo *Saint-Claude*. Vide S. Bernardum, epist. 291.

^j Ad radices montis Cinisii, non longe a flumine Cinisio, ut docet Franciscus Augustinus ab Ecclesia. Hic Hugonem, Caroli Magni filium, monachum et abbatem fuisse tradunt. Fragmenta Chronici Novaliciensis edidit Andreas Duchesnius in tomo tertio

^k *Ultra Rhenum*.

Monasterium ^l sancti Nazarii

Monasterium ^m Offunwilarii.

IN BAVARIA.

Monasterium ⁿ Mananseo.

Monasterium Tegerinseo.

HAEC SUNT QVAE TANTUM DONA DARE DEBENT SINE
MILITIA, NUMERO XVI.

Monasterium ^o sancti Michaelis Maresci primi.

Monasterium ^p Balma.

Monasterium ^q sancti Sequani.

Monasterium ^r Natradis.

Scriptorum Historiæ Francorum, pag. 635.

^k Id est Francia ad dextram Rheni ripam.

^l Laurishamensis, in Diœcesi Moguntina. BALUZ.
— Nunc *Lorsch*.

^m Offonis villæ mentio est in Capitulis Caroli Calvi tit. 43, pag. 223. Offonis cella in diœcesi Argentoratensi, nunc Schutera dicitur, ut Guillimannus docet in Episcopis Argentinensibus, pag. 67-75. Offonis villæ monasterii dicati in honore sancti Leodegarii martyris, mentio exstat in præcepto Ludovici Transmarini quod a Perardo editum est in Monumentis historiæ Burgundiæ, pag. 4165. BALUZ. — Nunc *Schuttern*.

ⁿ Ita correxi lectiones corruptas *Mananser* [Delalande, *Mavauster*], et *Tognanser*; sunt *Monsee* et *Tegernsee*.

^o Hadrianus Valesius censet hic agi de monasterio sancti Michaelis in periculo maris, et in hac notitia scriptum esse *maresci primi*, quod situm esset in marisco vel maresco, id est, in solo palustri. Mihi ista sententia non probatur. Monasterium quippe sancti Michaelis maresci primi hic collocatur inter monasteria tractus Lugdunensis. Et in Capitulis Caroli Calvi tit. 43, p. 224, monasterium, ut opinor, sancti Michaelis memoratur una cum monasterio sanctæ Mariæ in Bisincione. Chiffletius in Vesontione, part. II, c. 66, p. 279, adnotat esse in Vesontionensi civitate ecclesiam sancti Michaelis in monte sancti Stephani, sane perantiquam, sed ejus fundationem nullibi legerit, etsi plurima invenerit et vetustissima illius monumenta, ejusque dedicationem sic in veteri ritu Codicis notatam : *III Kal. Octobr. dedicatio basilicæ S. Michaelis*. BALUZ. — Mabillonio *Marsupium* in pago Verdunensi; legendum igitur foret, *monasterium S. Michaelis Marsupii*. Delalande habet *S. Michaelis maris periculi*.

^p Duo antiquitus istius nominis monasteria fuerunt in diœcesi Vesontionensi, unum vetus puellarum, aliud virorum longe recentius, ut pluribus ostendit vir clarissimus Carolus Le Cointe in Annalibus Ecclesiæ Francorum ad ann. 804. Monasterium virorum vulgo statuunt fundatum esse non ita multo ante Cluniacense, ut scribit Andreas Duchesnius in notis ad Bibliothecam Cluniacensem, p. 22. Vide Capitula Caroli Calvi tit. 43, p. 223; sanctum Bernardum, epist. 251; et Innocentium III, l. I, epist. 413 et seqq. BALUZ.

^q In diœcesi Lingonensi. Id.

^r Dubium mihi non est quin legitima sit lectio quam exhibet Notitia Galliarum clarissimi viri Hadriani Valesii, qui *Monasterium Nantua* hic legit. Attamen nihil mutare ausus sum, destitutus ope veterum exemplarium. Vetus monasterium est in diœcesi Lugdunensi, cujus ultimus abbas fuit Hugo abbas Cluniacensis, ut observat Claudius Robertus. Nam deinceps abbatia non fuit, sed prioratus. Hodie vulgo, *Nantua*, media fere via inter Lugdunum et

Ultra Rhenum.

Monasterium ^a Suarizaha.Monasterium ^b sancti Bonifacii.Monasterium ^c sancti Wigberti.

In Alamannia.

Monasterium ^d Elehenwanc.Monasterium ^e Fruhtinwanc.Monasterium ^f Nazgruda.Monasterium ^g Campita.

In Bavaria.

Monasterium ^h Altembure.Monasterium ⁱ Altahe.

Monasterium Cremisa.

Genevam, in comitatu Beugii. Vide notas ad Agobardum, p. 18. BALUZ.—Delalande, *Natuadis*; legendum *Nantuadis*.

^a Id est, *Schwarzach*, ut opinor, sive *Schwartzach* in diocesi Argentiniensi, quod antea Arnolfesau vocabatur. Vide Guillimannu ⁿ in *Episcopis Argentinensibus*, pag. 96, 120. BALUZ. — *Schwarzach ad Mœnum*, haud procul a Bambergæ, anno 816 fundatum; nam aliud ejus nominis ad Rhenum in Alamannia situm erat, eoque ab Arnolfesaugia nominis anno 826 translatum.

^b Id est, Fuldense. BALUZ.

^c *Hersfeld*.

^d Ita correxi lectionem *Clehenwanc*; est *Ellwangen*.

^e Ita correxi lectionem *Fruhelinwanc*; hodie *Fruhtwangen*.

^f Fortasse *Hasarieda*, Hasenried, Herrieden ad Almonam, haud procul a Feuchtwangen; nam vel post Langii nostri librum de pagis Bajoariæ incertum videri potest an ad Franconiam vel potius ad Alamanniam pertinuerit. Del., *Nazaredda*.

^g *Kempton*.

^h *Altenmunster*.

ⁱ Ita hoc et sequentia correxi; legebatur *Alcabe*, *Creausa*, *Mathasco*, sunt vero *Altaich*, *Cremsmünster* et *Mattsee*. Del., *Alcane*, *Crenuza*.

^j *Benedictbeuern*.

^k Lege 54. Est igitur numerus totus 84.

^l In tomo tertio Spicilegii Dacheriani, pag. 244, scriptum est Ansegisium abbatem Fontanellensem dedisse ^c ad S. Gregorium libram unam, ad monasterium Mauri libram unam, ad Melundas libram unam. Fortean ergo pro *Melaredum* hoc loco legendum est *Melundam*. BALUZ. — *Saint-Germain d'Auxerre*. D Bouq.

^m Id est, monasterium sancti Petri Fossatensis in diocesi Parisiensi, quod nunc sancti Mauri Fossatensis dicitur. Hujus monasterii abbas, regnantibus Ludovico Pio et Carolo Calvo, fuit Engelbertus, cujus mentio in præceptis eorundem principum de privilegiis ejusdem monasterii et in capite tertio libri de Miraculis sancti Mauri. Istius Engelberti tempore monasterium Glannafoliense, sive sancti Mauri ad Ligerim, cœnobio Fossatensi subiectum est auctoritate Ludovici Pii, et per prepositos deinceps gubernatum fuit qui ab abbate Fossatensi mittebantur, ut colligitor ex eodem libro Miraculorum sancti Mauri. Itaque Gausbertus, qui Carolo Calvo regnante Glannafoliense monasterium rexit, non erat abbas, sed prepositus. Docet nos istud charta Anouvarechi Britonis, cujus mentio est in capite octavo eorundem

^A Monasterium Mathaseo.

Monasterium ⁱ Buria.

HAEC SUNT QUAE NEC DONA NEC MILITIAM DARE DEBENT, SED SOLAS ORATIONES PRO SALUTE IMPERATORIS VEL FILIORUM EIUS ET STABILITATE IMPERII, NUMERO ^k 48.

Monasterium ^l Melaredum.

Monasterium ^m Fossatus

Monasterium ⁿ Luda.

Monasterium ^o sancti Gregorii.

Monasterium ^p sancti Mauri.

Monasterium ^q Eborreheim.

Monasterium ^r Clinga.

Monasterium ^s Saviniciaco.

Monasterium ^t Crudatis.

^U miraculorum, quam vero nos reperimus in calce sacrorum Bibliorum quæ idem Anouvarechus obtulit monasterio sancti Mauri ad Ligerim. Eandem cœnobii sancti Mauri subjectionem sua auctoritate confirmavit Carlomannus Ludovici Balbi filius, ut docet Carolus Simplex apud Labbeum, tom. II Miscellaneorum historicorum, pag. 516 : « Præterea in pago Andegavensi super Ligerim monasterium sancti Mauri situm Fossatensi cœnobio a fratre nostro quondam Carlomanno subiectum ut unum essent et sub uno gubernarentur abbate, in eadem ratione commendamus persistere. » Tandem Urbanus secundus in concilio Turonensi : « Monasterium sancti Mauri in Glannafolio, a Fossatensium monachorum abstractum tyrannide, pristinae dignitati libertatique restituit, sub magisterio tantum Casinensis cœnobii perpetuo mansurum, » ut legitur in lib. IV cap. 18 Chronici Casinensis. Quod factum esse ad suggestionem comitis Andegavensis, reclamantibus monachis Fossatensibus, et multis qui in concilio aderant aliter sentientibus, docet Ivo Carnotensis, epist. 159. BALUZ. — *Fosses* prope Parisios.

ⁿ Delal., *Lutra*. Lutra in dioc. Vesontiensis.

^o In Capitulis Karoli Calvi tit. 43, pag. 225, in portione regni Lotharii quam Ludovicus Germaniae rex accepit, eodem ordine quo hic numerantur sancti Gregorii, Mauri monasterium, et Eboresheim. Quo fit ut existimem monasterium istud sancti Gregorii in hac notitia commemoratum illud esse quod in diocesi Argentoratensi fundatum scribunt a Childeberto secundo Francorum rege, et hodie *Munster* in S. *Gregorienthal* vocatur in diocesi Basileensi. BALUZ.

^p Vulgo *Maurmunster*, in diocesi Argentoratensi, fundatum primo a sancto Leobardo D. Benedicti discipulo, vel potius a Mauro discipulo sancti Pirminii episcopi Meldensis, ut aliis placet, in honore sanctorum apostolorum Petri et Pauli et sancti Martini episcopi, deinde a Childeberto Francorum rege locupletatum et privilegiis ornatum circa annum 555. Hujus monasterii abbas erat Joannes, anno 846, et Oswaldus, anno 879. Id.

^q *Ebersheim*.

^r In diocesi Spirensi. Vide Trithemium in Chronico Sponheimensi ad ann. 991, et Broweri notas ad poemata Rhabani, cap. 109. BALUZ.

^s In Diocesi Lugdunensi; de quo vide præceptum Lotharii a Marca editum in dissertatione de Primatibus, cap. 114, et appendicem nostram tit. 4. Id.

— Nunc *Savigny*.

^t In diocesi Vivariensi, cujus mentionem facit Boso rex in præcepto quod editum est a clarissimo viro Joanne Columbi in libro secundo de Rebus gestis episcoporum Vivariensium, pag. 69, et apud Catellum in *Memoriis historiae Occitaniae*, pag. 315. BALUZ.

Monasterium ^a Dusera.

Monasterium ^b Lorwin.

Ultra Rhenum.

Monasterium ^c Scewan.

Monasterium ^d Sculturbura.

In Bavaria.

Monasterium ^e Berch.

Monasterium ^f Methema.

Monasterium ^g Sconenauva.

A Monasterium ^h Moseburch.

Monasterium ⁱ Weizenbrunno.

In Aquitania.

Monasterium ^j sancti Philiberti.

Monasterium ^k sancti Maxentii.

Monasterium ^l Carroffinii.

Monasterium ^m Brantismurii.

Monasterium ⁿ sancti Savini.

Monasterium ^o sanctae Crucis puellarum.

Monasterium ^p sanctae Mariae in Lemovicis.

^a In Vita Ludovici Pii scriptum est *monasterium Dosora*. Monasterium illud, quod erat in territorio Aurasico, habuit ea tempestate abbates suos, Dextrum et Hildigysum, ut patet ex praeceptis Ludovici Pii et Lotharii editis a R. P. Chiffletio in Probationibus historiae Trenorchianae, pag. 260 et seq. Postea Vivariensis episcopus datum est ab eodem Lothario, cujus ea de re praeceptum edidit Joannes Columbi, pag. 66, in quo haec leguntur : « Concedimus et confirmamus eidem sanctae sedi beati Vincentii gloriosissimi martyris abbatiam quae vocatur Dozera cum cellulis suis, consistentem in comitatu Aurasico super fluvium Rhodani sitam. » Quod totidem verbis confirmatum est a Carolo Calvo anno secundo imperii. Destructo dein monasterio, hinc episcopi amant vocari principes Donzeræ. BALUZ.

^b Ignota.

^d Fort. Maulbronn. Del., Scultzurburna.

^e *Haindlingberg* in praefectura Mallersdorf. Vide Langii nostri Regesta ad an. 875.

^f *Mechema* Edd. quod correxi; *Methen, Metten*.

^g *Sconenauva* Edd. quod correxi. *Schonau*.

^h Ita correxi; *Aloseburch* Edd. Est Mosburg ad Isaram, B. Castulo dedicatum.

ⁱ *Weizenbrunico* Edd. *Wessobrunn*.

^j In Herio insula [*Ile de Rhé*] maris Pictonici fundatum a sancto Philiberto, ex cujus nomine dein dictum est monasterium sancti Philiberti, ut hic et in Vita Ludovici Pii. Videtur autem restauratum fuisse a Carolo Magno. Nam Ademar Cabanensis, cum dixisset hanc insulam a Normannis incensam esse anno 830 et destitutam esse a generali monachorum habitatione, addit : « Ibi fecerat dominus imperator Carolus monasterium sancti Philiberti. » Hodie monasterium illud abbatia non est, sed prioratus tantum, ut notat Hadrianus Valesius. BALUZ.

^k Vulgo *Saint Maixent*, in diœcesi Pictaviensi. Restauratum fuit a Ludovico Pio, ut testatur auctor Vita ejus. Ib.

^l *Monasterium Carroffi*, in eadem Vita Ludovici Pii. Vulgo *Charroux*, in diœcesi Pictaviensi. Vetus monasterium, a Rogerio comite Lemovicensi ejusque uxore Eufrasia fundatum. Ib.

^m Vulgo *Brantôme*, in diœcesi Petrocoricensi. Vulgo tradunt monasterium istud a Carolo Magno fundatum esse anno 769, hujusque narrationis auctorem nonnulli faciunt Reginonem. Frustra. Nihil enim istiusmodi prodidit Regino. At in Annalibus Francie et bibliotheca Thana editis, quos quidam eos esse putant quos Regino secutum se esse profiteatur, legitur Carolum anno supra notato basilicam in Petrogorico constituisse in honore beati Petri in loco qui Brantismus dicitur. Sed Duchesnius illic admonet hanc narrationem in margine vetusti Codicis scriptam fuisse manu paulo recentiore. Apud Ademar Cabanensem reperio Pippinum Aquitaniae regem monasterium Brantismense fecisse jussu patris. Ib.

ⁿ Vulgo *Saint-Savin*, in diœcesi Pictaviensi. BALUZ.

^o *Situm intra Pictavensem urbem*, ut legitur apud Gregorium Turonensem lib. iii, cap. 7, et in titulo Capitulari anni 822 de causis ejusdem monasterii, sive *infra muros urbis Pictavis*, ut in praecepto

Ludovici Balbi edito in tomo quarto Galliae Christianae. Conditum fuit a sancta Radegunde Regina, eamque ob causam aliquando vocatur monasterium sanctae Radegundis; ut in Vita Ludovici Pii, *Monasterium puellare sanctae Radegundis*. Imo Hincmarus Rhemensis archiepiscopus apud Flodoardum lib. iii, cap. 27, dicitur scripsisse « Rotrudi Deo sacratae et ceteris sororibus monasterii sanctae Crucis et sanctae Radegundis pro electione abbatissae ipsius monasterii. » At Ludovicus Balbus, in praecepto supra laudato, monasterium sanctae Crucis distinguit a monasterio sanctae Radegundis, primum ponens « infra muros urbis Pictavis », aliud « in suburbio praedictae urbis. » Haec sunt ejus verba emendata et suppleta ex fide veteris Codicis : « Ava abbatissa ex monasterio sanctae Crucis, quod est situm infra muros urbis Pictavis, nostram adiens clementiam, obtulit obitibus nostris praecepta domni avi nostri Ludovici et pie memoriae genitoris nostri Caroli gloriosorum imperatorum, in quibus erat insertum quod non solum ipsi, verum etiam et praedecessores eorum, reges videlicet Francorum, sub suo munimine et immunitatis tuitione cum monasterio sanctae Radegundis, quod est situm in suburbio praedictae urbis, » etc. Et infra : « Sed pro rei firmitate postulavit nobis ut paternum seu praedecessorum nostrorum, regum videlicet et imperatorum, morem sequentes, hujusmodi nostrae immunitatis praeceptum erga praedicta monasteria, sanctae Crucis videlicet et sanctae Radegundis, ubi ipsa corpore requiescit, fieri censeremus. » Cujus petitioni libenter assensum prebimus, et hoc nostrae auctoritatis praeceptum circa ipsa monasteria pro divini cultus amore fieri decrevimus, » etc. Ista sic intelligenda sunt. Monasterium sanctae Crucis est monasterium puellare in quo sancta illa regina vixit et mortua est. Monasterium sanctae Radegundis est monasterium monachorum ab eadem sancta muliere fundatum sub titulo sanctae Mariae, in quod illam sepultam esse constat ex Gregorii Turonensis libro de Gloria confessorum. Istud postea datum est canonicis, et nunc est ecclesia collegiata intra muros urbis Pictavis. Verum quoniam haec duo monasteria vicina erant, et originem suam utrumque referebat ad sanctam Radegundem, variis temporibus eodem nomine vocata sunt, et sub unius monasterii appellatione aliquando censebantur, ut apud Flodoardum et in Capitulari anni 822. De monasterio puellarum intelligendus est locus ex Vita Ludovici Pii, ubi scriptum est Juditham ejus uxorem in *monasterio sanctae Radegundis retrudi* jussam anno 829 factione Pippini regis Aquitanie. Contra de monasterio virorum accipiendus est Ademar Cabanensis, dum ait eundem Pippinum, quem anno 858 constat obiisse, sepultum fuisse *Pictavis apud sanctam Radegundem*. Exstant apud me versus Oliverii Canonici sanctae Radegundis Pictaviensis in funere Etali Abbatis Tutelensis.

^p Vita Ludovici Pii : Monasterium puellare sanctae Mariae. Vetus ac nobile Monasterium in civitate Lemovicensi, vulgo *Regula* vocatum. Hujus monasterii abbatissa regnante Ludovico Transmarino fuit Deda soror Ademari vicecomitis Scalarii et abbatis laici monasterii Tutelensis, ut legitur in chartulario ejus

Monasterium ^a Mastracurii.

Monasterium ^b Menadini.

Monasterium ^c Magnilocum.

Monasterium ^d Conquas.

Monasterium ^e sancti Antonii.

Monasterium ^f Musciacum.

dem monasterii Tutelensis, fol. 150 : « Deda abbatisa sanctæ Mariæ de Regula fuit soror domni Ademari vicecomitis. » Item fol. 192 : « Igitur in Dei nomine ego Deda abbatisa et Faucisburgis monacha et omnes monachas ejusdem loci, scilicet sanctæ Mariæ Lemovicensi, vendimus alicui homini nomine Bernardi abbatis et cunctæ congregationi sancti Martini Tutelensis cœnobii mansos nostros qui sunt in pago Lemovicino, » etc. Chronica Gaufredi prioris Vosiensis, cap. 27, loquens de Urbano II papa : « Decimo Kalendas Januarii Lemovicas devenit, missam de galli cantu dominicæ nativitatis in ecclesia puellarum sanctæ Mariæ quæ dicitur ad Regulam decantavit. » Idem c. 41 commemorat Mariam abbatisam S. Mariæ de Regula, filiam Archambaldi Barbatii et Brunicensis vicecomitis Lemovicensis, cujus nomen omisum est a scriptoribus Gallicæ Christianæ. BALUZ.

^a Leg. *Masciacum*, ut in Vita Ludovici Pii. Quod est monasterium in Arvernens, hodie *Mauzac* vocatum. Charta Brivatensis data anno 854 : « Lanfredo abbate ex cœnobio Mauciaco, qui est in patria Arvernica, in aice Rivoenese. » Id. — *Mauzacum* apud Arvernens. Bouq.

^b Id est, monasterium *Menatæ* in Vita Ludovici Pii. Monasterium est in Arvernens, vulgo *Menat* dictum, a sancto Meneleo fundatum. Unde in veteri membrana monasterii Canonensis scriptum est : Titulus sancti Menelei Minatensis cœnobii. BALUZ. — An Menatense apud Arvernens? Bouq.

^c Monasterium *Magniloci* in Vita Ludovici Pii. « Heirradus venerabilis abba ex cœnobio cui vocabulum est Magnus locus, sito in pago Arvernico, » in præcepto Caroli Calvi edito inter Probationes libertatum Ecclesiæ Gallicanæ, cap. 58, § 7. BALUZ.

^d In diœcesi Ruthenensi, vulgo *Conquas*. Hujus monasterii abbas erat anno 819 Medraldus, cujus mentio exstat in præcepto Ludovici Pii, in quo monasterium Concas dicitur esse sub defensione atque tuitione regia. Eodem Ludovico regnante, commutatio mansorum inter idem monasterium et Ecclesiam Laudanensem facta est cum auctoritate ejusdem Ludovici, ut sanctum est in Capitularibus Caroli Calvi, tit. xi, cap. 12. Id.

^e Legendum *Antonini*. In membrana Canonensi supra laudata mentio est monasterii « ubi caput Antonini martyris cum parte corporis requiescit in valle quæ vocatur Nobilense, ubi congregatio clericorum præesse videtur. » Agitur illic de monasterio sancti Antonini in diœcesi Ruthenensi, in quo ejusdem martyris venerabile caput summo honore repositum signis et miraculis longe lateque celebrari reperi in veterrimis memoriis illius monasterii. Fuit autem illo tempore monasterium clericorum sive canonicorum, exstatque bulla Urbani II pro canonica sancti Antonini. Id.

^f Ita etiam scriptum est in Vita Ludovici Pii. Vulgo *Moyssac* apud Cadureos. Id.

^g Septimania per eas tempestates, uti supra dicebamus, complectebatur pagos qui ab Atace fluvio et Carcassonensi civitate usque ad Rhodanum et montes Pyreneos pertinent, ultra quos erat Marca Hispanica. Id.

^h Vetus ac nobile monasterium in diœcesi Nemausensi, vulgo *Saint-Gilles*. Id.

ⁱ Vetus item monasterium in diœcesi Nemausensi, cujus abbates fuisse reperi in veteribus mo-

In ^g Septimania.

Monasterium ^h sancti Aegidii in valle Flaviana.

Monasterium ⁱ Psalmodium.

Monasterium ^j Anianum.

Monasterium ^k sancti Tiberii.

Monasterium ^l Villamagna.

Monasterium ^m sancti Petri in Lunate.

numentis Regembaldum anno 905 et Bernardum anno 1205. Vide Innocentium III, lib. xv, epist. 111, et Mabillonium, lib. vi de Re diplomatica, cap. 205. Id.

^j In diœcesi Magalonensi, cujus abbas ea tempestate erat Benedictus. Id.

^k Hodie vulgo *Saint-Uberty*, in diœcesi Agathensi. Situm est ad Araurem fluvium in vico Cesserone. Illic habita fuit synodus episcoporum provincie Narbonensis anno 907, in qua decretum est Ecclesiam Ausonensem liberam in posterum fore a tributo quod pendebat Ecclesiæ Narbonensi. Aliud quoque concilium illic habitum est anno 1050 Idibus Julii, cui præfuit Wifredus archiepiscopus Narbonensis, in qua excommunicati sunt invasores prædiorum monasterii Arulensis. Id.

^l In diœcesi Biterrensi. Epistola monachorum Villemagnensium ad monachos Canonenses consolatoria de morte Wifredi comitis Ceritanie et monachi Canonensis scripta anno 1025. « Venit gerulus vestri diplomatis ad limina beati Martini præsulis villæ Magnensis et beati Maiani confessoris, nobis obitum patris vestri et reliquorum fratrum denuntians, » etc. Paulo post petunt orationes pro abbatibus Villemagnensibus Guigrado abbate, Richerio abbate, Poncione abbate, Gairaldo abbate. Monasterii S. Martini Villemagnensis jura privilegiaque confirmavit Ludovicus VII rex Francorum, rogante Berengario abbate, ut patet ex litteris ejus, quas in diplomate suo dato Parisiis anno 1210 descripsit Philippus Augustus. Erat per ea tempora inter Berengarium abbatem Villemagnensem et Stephanum de Cerviano lis et controversia propter forciam, id est castellum sive arcem Caissani. Ea vero composita est ab arbitris communi consensu electis anno 1205, iv Kalendas Maii in capitulo Villemagnæ. Arbitri fuere Ermengaudus episcopus Biterrensis, Salomon de Falgariis, Bernardus abbas sancti Alrodisii Biterrensis, et Geraldus Jordanus cantor Biterrensis. Abbas Villemagnensis interfuit concilio Biterrensi anno 1255. Id.

^m Guillelmus Catellus, in libro primo Memoriarum historiæ Occitanicæ, p. 55, suspicatur hæc intelligi posse de ecclesia sancti Petri in civitate Lutevensi; Hadrianus vero Valesius in Notitia Galliarum, pag. 351, de Lunello ob similitudinem nominis. Neuter tamen, quantum ego conjicio, rem assecutus est. Monasterium S. Petri in Lunate est monasterium in diœcesi Biterrensi quod hodie Juncellense vocatur in archidiaconatu Lunatensi, media ferme via inter Lutevam et oppidum S. Pontii. Probatur istud ex veteri charta quam viri clarissimi Sammarthani commemorant in catalogo episcoporum Biterrensi, ubi docent Pippinum regem, ad requisitionem Benedicti abbatis Juncellensis cœnobii sub invocatione S. Petri fundi tunc in valle Lunatensi, dedisse ei totum territorium de Juncellis, « sicut ex instrumento donationis asservato in scriniis monasterii, colligitur. » In præcepto quin etiam Caroli Simplicis pro monasterio Psalmodiensi lego monasterium Juncellense situm esse « in pago Juncensi in suburbibus castri Lunensis. » Abbatem hujus monasterii concilio apud Biterras habito anno 1255 interfuisse reperi. Item concilio Biterrensi anni 1299 adfuit G. abbas Juncellensis. Petrus abbas Juncellensis Narbonensi concilio suam præsentiam exhibuit anno 1574 sup Petro de Judicia archiepiscopo Narbonensi. Id.

Monasterium ^a Caunas.

Monasterium ^b Castrelli Malasci.

Monasterium ^c sanctae Mariae Capariensis.

^a In diocesi Narbonensi fundatum a Milone comite Narbonensi sub imperio Caroli Magni, uti scriptum est in epistola Gelasii II de privilegiis illius monasterii. Quod confirmari potest ex his quae leguntur in praecepto quod idem Carolus monasterio Caunensi concessit tempore synodi Francofordiensis. Monasterii porro Caunensis hos abbates fuisse reperio in veteribus membranis. Anianus an. 794 interfuit synodo Francofordiensis. Joannes anno 826.

Hildericus, tempore Caroli Calvi.

Gondesalvius, anno 855.

Egilkanes vel Egiga, anno 870.

Daniel, anno, 875.

Baldemarum erat abbas anno 29, regnante Carolo rege post obitum Odonis.

Robertus, filius Trudgardis, erat abbas anno secundo post obitum Caroli Simplicis et anno primo quo obiit Radulfus rex.

Aimericus, anno 29 regnante Lothario rege.

Radulfus, anno 1 et 2 regnante Hugone rege.

Udalarius, an. septimo regnante Hugone rege.

Isarnus, anno 1095, 1098.

Geraldus, anno 1101.

Isarnus, anno 1105.

Petrus, anno 1136.

Casto, anno 1165.

Berengarius, anno 1166, 1171.

Petrus, anno 1177, 1183, 1185.

Geraldus, anno 1228.

Petrus cognomento Raymundi, anno 1251, 1256, 1240.

Petrus an. 1262, 1268, 1269, 1270, 1275, 1280.

Guillelmus, anno 1558, 16 Januarii. Ex registro archivi regii Carcassoni, fol. 84.

Embrinus. Interfuit concilio Narbonensi anno 1574.

Salomon, anno 1415.

Bertrandus, anno 1416.

Petrus, de Godiaco, decretorum doctor, vicarius et officialis Narbonensis, anno 1452.

Guarinus de Tornello, anno 1457.

Rigaldus de Albinhaco anno 1450. BALUZ.

^b Leg. *castelli Malasci* sive *Mallasti*. Sic enim vocatur in praeceptis Ludovici Pii, Pippini regis Aquitaniae, Caroli Calvi, Odonis, et Radulphi, et in aliis veteribus monumentis. Monasterium itaque castri Malasci est monasterium quod hodie vocatur Montisolivi in diocesi Carcassoniensi, cujus hos abbates fuisse reperio.

Olomundus, anno 815.

Vilafredus, anno 827.

Richimirus, anno 854.

Ugoberthus, anno 885.

Ramulfus, anno primo et anno quarto regnante Carolo rege, id est, Carolo Simplice, ut opinor. Vide Mabillonii Annales, tom. III, pag. 696.

Arifonsus vel Erifonsus, anno 25, 27 et 28, regnante Carolo rege filio Ludovici. Eadem tempestate vivebat Erifons episcopus habitans Narbonam, ut patet ex praecepto ejusdem Caroli quod exstat in archivo archiepiscopi Narbonensis et apud Castellum, et Vendiscensis episcopus dicitur in chartulario Ecclesiae Helenensis.

Donadeus, anno quarto regnante Rodulfo rege post obitum Caroli regis.

Tresmirus, anno 13 regnante Ludovico rege, et anno 4, 5, 21, 25, 28, regnante Lothario rege. Ad eum exstat epistola Agapiti junioris de confirmatione privilegiorum ejusdem monasterii.

Stephanus, anno 30, 52, 55, regnante Roberto rege.

Guillelmus, anno 1054.

Petrus, regnante Philippo rege.

A Monasterium ^d sanctae Mariae ad Orubionem.

Monasterium ^e sancti Laurentii

Berengarius, anno 1106.

Bernardus, filius Ermengardis, anno 1146, 1147.

Sicardus, filius Guillelmi, anno 1174.

Isarnus anno 1184-1188.

Bernardus de Magaladz, anno 1194.

Isarnus, de Aragone, anno 1205. Abbatem tamen fuisse non asseveraverim, quia ipse se vocat tantummodo procuratorem monasterii Montisolivi, ab abbatis nomine abstinet.

Ermengaudus, anno 1220, 1250, 1251, 1252, 1254, 1256, 1242, 1245, 1245.

Geraldus, anno 1249, 1259, 1270, 1278. Invitatus ad concilium Lugdunense a Gregorio X, litteris datis Lugduni, Idibus Martii anno secundo.

Petrus Bernardi, anno 1297-1298.

B Bartholomaeus, anno 1319. Processus Bernardi delitiosi, fol. 185, verso. Vitae paparum Avenion. I. II, p. 355.

Ozilius, anno 1527.

Guillelmus, anno 1554 factus presbyter cardinalis sanctorum quatuor Coronatorum a Benedicto XII anno 1557.

Raymundus, anno 1545.

G. anno 1551, 1558.

Bertrandus de Pelaiano, antea abbas S. Severi, anno 1565. Codex, 2835, fol. 98, verso.

Hilias Jacobi, antea prior de Lingavilla in diocesi Rothomagensi, nepos Petri de Chalesio, episcopi Montisalbani, mortuus anno 1595.

Arnaldus.

Saxius, anno 1429, factus abbas a Martino V post mortem Arnaldi. Erat autem elemosynarius ejusdem monasterii.

Joannes, anno 1445-1461.

Guillelmus de Rupe, anno 1465.

Simon de Bellosole, prepositus Vauensis et abbas commendatarius monasterii Montisolivi anno 1505. Idem fortassis qui episcopus Vauensis fuit.

Joannes de Bellosole, successor Ecclesiae Narbonensis, abbas commendatarius anno 1515.

Sebastianus de Bonne, prior major Ecclesiae Castrensis, factus abbas 1518, juxta concordata.

Antonius de Bonne, superioris ex fratre germano nepos, camerarius monasterii Montisolivi, per patris resignationem factus abbas anno 1540. Sedebat adhuc anno 1544.

Franciscus de Crequy, episcopus Morinensis, nominatus abbas post mortem Antonii de Bonne, nominationi suae renuntiavit in gratiam sequentis abbatis.

Jacobus de Crequy, superioris frater, monachus sancti Dionysii, fit abbas Montisolivi anno 1550.

— Id.

^e In comitatu Redensi et diocesi Narbonensi. Præceptum Caroli Simplicis editum in Appendice Conciliorum Galliae Narbonensis tit. 4 : « Addimus quoque praefate ecclesiae sanctorum Justi et Pastoris ex nostra regali liberalitate in comitatu Redensi abbatiam Cubarias. » Monasterii sanctae Mariae de Cubaria a Cluniacensi pendens mentio exstat in epistola Urbani II ad Hugonem abbatem Cluniacensem. Id.

^d In confinio Narbonensi et Carcassoniensi, ut legitur in praecepto Caroli Magni edito in eadem Appendice Conciliorum Galliae Narbonensis. Vulgo *la Grasse*. Id.

^e Vetus abbatia, Narbonensi Ecclesiae unita auctoritate Ludovici Balbi Francorum regis, tandem reducta in prioratum ac monasterium Crassensi subjecta undecimo Christi saeculo. Vide notas ad Concilia Galliae Narbonensis, pag. 5, 20, 21. De hac enim abbatia hic agi puto. Scio tamen aliud olim in Ceritania, quae tum Septimaniae pars erat, monaste-

Monasterium ^a sanctae Eugeniae.

Monasterium ^b sancti Hilarii.

Monasterium ^c Valle Asperii.

A

^d In Tolosano.

Monasterium ^e sancti Papuli.

Monasterium ^f Suricinum.

Monasterium ^g Asilo.

rium istius nominis fuisse, cujus mentio exstat in citata membrana Canigonensi : « Dominis Patribus simulque fratribus pusillis cum majoribus consistentibus in cœnobio almi Martini præsulis confessoris Christi Canigonensis : Joannes licet indignus monachus et abba atque grex pusillus sancti Laurentii Cerritaniensis monasterii. » Ante hunc Joannem abbas ejusdem monasterii fuerat Pontius, qui mortuus est vi Kal. Junii. BALUZ. — Nunc *Saint-Chignan*.

^a In suburbio Narbonensi.

^b In diœcesi Carcassonensi. Olim monasterium illud dicatum erat sancto Saturnino. Postea sanctus Hilarius Carcassonensis episcopus, illic sepultus, occasionem dedit mutandi nominis. Sed tamen per aliquot sæcula vocatum est monasterium sancti Hilarii et sancti Saturnini. Abbates habuit quorum nomina sequuntur :

Nampius, tempore Caroli Magni.

Monnellus, Egidonius, Leoninus, regnante Ludovico Pio.

Ana, regnante Carolo Calvo.

Castellanus, cui successit Recamundus, lib. vi de Re diplomatica, pag. 506.

Benedictus, anno 970 et anno 27 regnante Lothario.

Item anno secundo regnante Hugone rege.

Gaufredus, anno sexto regnante Roberto.

Benedictus, anno 15 regnante Roberto.

Oliba, anno 1020, 1034. Vide tom. IV Annal. Bened., pag. 711, c. 38.

Cono, anno 1110.

Udalgerius, anno 1117-1120.

Pontius de Bravo, anno 1194-1202

Alboynus, anno 1217, 1224, 1231, 1235.

Guillelmus Petri, successor Alboyni, anno 1253.

Arnaldus, electus et confirmatus anno 1265. Sedebat adhuc anno 1285.

Pontius, anno 1286.

Jordanus, anno 1344-1350.

Jacobus, anno 1385-1386.

Bertrandus, anno 1411.

Guillelmus Babonis, anno 1441.

Gaubertus Augerii, electus et confirmatus anno 1451. Antea abbas sancti Polycarpi in diœcesi Narbonensi. Sedebat anno 1453.

Arnaldus Raymundus Roquete factus abbas anno 1481. — Id.

^c Id est, monasterium sanctae Mariae Arularum in comitatu Vallis Asperii. Chartularium ecclesiae Helenensis lib. v, cap. 97 : « Ego Vusandus abba et cuncta congregatio cœnobium sanctae Mariae Arlas, qui est fundata in comitatu Rusulionense, in valle Asperii, super alveo Teccho, id est, Endalecus, etc., in Non. Aug. anno v, regnante Radulfo rege. » Præceptum Caroli Calvi datum in monasterio S. Dionysii vii Kal. Martii anno 869 : « Monasterium in honorem sanctae Mariae in pago Rusilionensi in valle Asperia fundatum. » Eadem leguntur in præcepto Ludovici Balbi dato apud Trebas anno 878. Sed monasterium sanctae Mariae Arularum in valle Asperia diserte vocat idem Carolus in altero præcepto dato in monasterio sancti Saturnini, dum obsideretur Tolosa, anno 844 : « Recesindus abba monasterii sanctae Mariae in Arulas veniens ad nos obtulit, obtutibus nostris auctoritatem domini et genitoris nostri Ludovici imperatoris, qua continebatur qualiter predictum monasterium edificatum a Castellano condam valle quae dicitur Asperia sub sua immunitate atque defensione suscepisset. » Non inde tamen colligi potest monasterium istud a Castellano conditum fuisse, sed tantum reparatum. Docet istud Ludovicus Pius in præcepto dato anno vii imperii xv

Kal. Octobris : « Castelanus abba monasterii sanctae Mariae veniens ad nos innotuit eo quod ipse cum fratribus suis in valle quae dicitur Asperia monasterium in ædificia antiqua construxerit. » Tandem hoc monasterium Cluniacensi subjectum fuit, ut patet ex bullis Urbani II et sequentium pontificum Romanorum. — Omnis Pagus Ruscimonensis divisus est in partes tres; quarum unam incolunt Ruscinones proprie dicti, aliam Confluentini, tertiam Vallaspirienses. Vetus autem est hæc divisio. Verum, cæteris in præsentiarum omissis, de pago Vallaspiriensi hic nobis sermo est, quem in Septimania fuisse docet hæc notitia. Confirmatur autem istud multis testimoniis. Præceptum Ludovici Pii pro Wimaro vassallo dominico : Tale concedimus beneficium quatenus res quas genitor eorum per concessionem patris nostri Caroli præstantissimi imperatoris, ab eremo in Septimania trahens ad villam construxit quae vocatur vicus Sirisidum, consistentem videlicet in valle Asperii. » In chartulario Ecclesiae Helenensis, lib. iii, cap. 62, reperitur vetus charta data anno sexto regni Ludovici Transmarini, in qua hæc leguntur : « Dono tibi alodem meum quem ego habeo in comitatu Russilionense, in valle Asperii. » Alia anno xiv ejusdem regis lib. vi, cap. 82, « in comitatu Rusilionense, in valle Asperii, in villa Corbaria. » Item alia lib. iv, cap. 88, anno quinto regni Hugonis Capeti : « in comitatu Russilionense vel in valle Asperii. » Item adhuc alia lib. i, cap. 99, data anno 1095, iv idus Februarii : « Sunt autem ista alodia in comitatu Russilionensi, sive in valle Asperii. » Ruscionensem porro pagum, in quo situm fuisse Vallaspiriensem hæc acta probant, in Septimania fuisse docet præceptum Lotharii imperatoris pro Wimaro vassallo, cujus paulo ante facta mentio est, datum anno xxi imperii Ludovici Pii in eodem chartulario, lib. i, cap. 10 : « Wimar vassallus noster suam exequendo fidelitatem ad nos veniens petiit pietati nostrae ut ei et fratri suo Radoni nomine tale concederemus beneficium quatinus res quas genitor eorum per concessionem avi nostri Caroli præstantissimi imperatoris, ab eremo in Septimania trahens ad villam construxit quae vocatur Villanova, consistentem videlicet in Rossilione. » Præceptum Caroli Calvi pro Dodone vassallo Orgerii, quod exstat in monasterio sancti Petri Rodensis, datum anno xxix regni ejusdem Caroli : « quasdam res juris nostri sitas infra Septimaniae regnum in pago Russilionense. » Vide notas ad Concilia Galliae Narbonensis, pag. 6. lb.

^d Id est, in marchia Tolosana, uti dictum est supra.

D ^e Quod postea Joannes XXII episcopali dignitate ornavit.

^f Vulgo *Sorèze* in diœcesi olim Tolosana, nunc vero in Vaurensi. Soricini monasterii in pago Tolosano fundationem referri ad Pippinum regem ostendit præceptum ejus datum Aquisgrani, in quo commemorat id sibi a beata Dei genitrice præceptum esse. Philippus abbas Soricini concilio Vaurensium Provinciarum præfuit anno 868, nomine Arnaldi Ausciorum archiepiscopi, uti diximus in notis ad Concilia Galliae Narbonensis, pag. 56.

^g Vulgo *Mas d'Asil*, olim in pago Tolosano, nunc in diœcesi Appamianum, sancto Stephano dicatum, quod Isarnus episcopus Tolosanus in sua defensione suscepit anno 1075, rogante Dalmatio archiepiscopo Narbonensi, ut videtur est in litteris ejusdem Isarni. Hinc vero patet Dalmatium fuisse antiqui juris observantissimum, quo cavetur ut unusquisque episcopus habeat suae parochiae potestatem, et ut metro

Monasterium ^a Venercha.

In Wasconia.

Monasterium ^b Cella fraxilii.

Monasterium ^c Cimorra.

Monasterium ^d Piciano.

Monasterium ^e Altum fragitum.

politianus nihil in-
comprovincialium suorum paro-
chiis agere praesumat sine eorum auctoritate. Ib.

^a Inter monasteria quae a Ludovico Pio reparata fuisse scribit auctor Vite ejus, recensetur *monasterium de Utera in pago Tolosano*. Quod fortassis idem est cum monasterio Venercha. Ib. — Venerque prope Tolosam.

^b Certum est monasterium illud fuisse situm in Vasconia. Fortassis in diocesi Ausciensi, cum Cimorrae praeponor. In chartulario monasterii Cimorrensis legitur Sansastrum de Cella Fraxili fecisse conventionem « ut Sansfurt de Argun acciperet filiam suam nomine Sancia uxorem. Qui cum vellet facere nuptias, Guillelmus de Beccava contraxit ei, quia erat senior ejus. Illoc audiens Sansfurt dedit ei quinque solidos ut eam e toto relinqueret et firmaret sibi Sansaster generum suum et omnem progeniem ab ea descendentem. » In eodem chartulario reperitur mentio ejusdam militis cui nomen erat Fortoni de Cella Fraxilii, qui vivebat anno 1154. Fortean Cella Fraxilii monasterium est quod hodie dicitur Cella-Medulphi, vulgo *Saramon*, in diocesi Ausciensi. BALUZ.

^c Sic scribunt omnes veteres : at in tomo quarto Galliae Christianae scriptum est *Simorra*. Vetus monasterium beatæ Mariæ virginis dictum, in quo ser-

A Monasterium ^f sancti Savini.

Hic praedictis monasteriis praefatus imperator, sicut supradictum est, statutum scribi fecit, atque manu sua firmavit, et annulo suo imperiali sigillare fecit.

vantur reliquiae sancti Ceratii et sancti Saturnini. Istius monasterii hos abbates fuisse reperio in vetustis tabulis.

Forto, sive Fortunus, circa annum 1020.

Otto, archiepiscopus Ausciensis, circa ann. 1050.

Pontius, anno 1055 et 1068.

Gastonus.

Astarius.

Lærus, Astari successor, circa ann. 1070.

Bernardus, Læri successor.

B Pontius, episcopus Bigorritanus, circa ann. 1076.

Petrus de Petiano, ann. 1080 et 1090.

Willelmus, ann. 1118 et 1122.

Petrus, 1143-1146.

^d Vulgo *Pessan* in diocesi Ausciensi. Vetus charta Cimorrensis monasterii. « Et mihi remansit hereditas monasterium quod vulgo dicitur *Pestiano*, in honore constructum sancti archangeli Michaelis, situmque in monasterio Astariensi. » Pezanensis sive Pessanensis abbatis in diocesi Auscitana mentio est apud Gregorium VII, lib. vii, epist. 18. Ib.

^e S. Sixti de Fagito, dioc. Ausciensis.

^f In valle Levitanensi et diocesi Tarbiensi. Vide Historiam Benearnensem illustrissimi viri Petri de Marca, archiepiscopi Parisiensis, lib. ix, cap. 2. BALUZ. — In agro Tarbellensi ad Pyrenæos. Bouq.

CAPITULA LEGI SALICÆ ADDITA (An. 819).

Anno 819 post natale Domini, Einhardo teste, conventus Aquisgrani habitus est, in quo multa de statu ecclesiarum et monasteriorum tractata atque ordinata sunt, legibus etiam capitula quædam pernecessaria quia deerant, conscripta atque addita sunt. Quæ a Balazio ex duobus Codicibus manuscriptis, uno bibliothecæ regie, altero sancti Remigii Rhemensis edita, jam ope eorundem Codicum, scilicet 1. bibl. regie Paris. inter Supplementa Latina n. 164 bis, olim Sancti Remigii ; et 2. C. bibl. ejusdem n. 4632 recognita prodeunt.

IN NOMINE DOMINI. INCIPIUNT CAPITULA LEGIS SALICÆ ¹. C

1. De capitulo primo ², id est, de mannire. De hoc capitulo iudicatum est, ut ille qui mannitur, spatium mannitionis suae per quadraginta noctes habeat. Et si comes infra supradictarum noctium numerum mallum suum non habuerit, ipsum spatium usque ad mallum comitis extendatur, et deinde detur ei spatium ad respectum ad septem noctes. Inde non noctium spatia, sed proximus mallus comitis ei concedatur.

2. De 11° ³ capitulo legis Salicæ. Si quis servum alienum occiderit, vel vendiderit, vel ingenuum dimiserit, mille quadringentis denariis, qui faciunt solidos triginta quinque, culpabilis iudicetur, excepto capitale et delatura ⁴.

De hoc capite iudicatum est ab omnibus, ut si ille servus qui iniuste venditus vel ingenuus dimissus apparet, non alter pro eo in loco illius restituatur; quia dixerunt aliqui quod idem servus, qui ingenuus dimissus fuerat, denuo ad servitium redire ⁵ non de-

beat, sed pristino domino, et servitio restitutus fiat, iudicaverunt.

3. De 14° ⁶ capitulo legis Salicæ. Si quis ingenuus ancillam alienam in coniugium acceperit, ipse ⁷ cum ea in servitio implicetur.

De hoc capite iudicatum est ab omnibus, ut si ingenua femina quemlibet servum in coniugium sumpserit, non solum cum ipso servo in servitio permaneat, sed etiam omnes res quas habet, si eas cum parentibus suis divisas tenet, ad dominum cuius servum in coniugium accepit, perveniant. Et si cum parentibus suis res paternas vel maternas non divisit, nec alicui quaerenti respondere, nec cum suis heredibus in rerum paternarum hereditate ultra divisor ⁸ accedere possit. Similiter et si Francus ⁹ homo alterius ancillam in coniugium sumpserit, sic faciendum esse iudicaverunt.

4. Item de eodem capitulo. Si quis uxorem alienam vivo marito tulerit, octo millia denarios, qui faciunt solidos ducentos, culpabilis iudicetur.

VARIANTES LECTIONES.

¹ inscriptio deest 2. ² p. legis Salicæ id est 2. ³ XII. 1. XI. 2. ⁴ c. c. et d. desunt 2. ⁵ reddere 1. ⁶ XIII 2. ⁷ ipsi 1. ⁸ divisa 1.

De hoc capitulo iudicatum est, ut vivo marito cui eadem uxor contra legem subtracta fuerat, ab illo qui eam ei iniuste tulerat, cum lege superscripta, id est, ducentis ¹ solidis, reddita fiat.

5. De 26° ² capitulo. Si quis puer infra duodecim annos aliquam culpam commiserit, fredus ei non requiratur.

De hoc capitulo iudicatum est, ut si infans infra duodecim annos res alterius iniuste sibi usurpaverit, eas, excepto fredo, cum lege sua componat, et ita ³ manniatur, sicut ille ⁴ manniari potest ⁵ cui contra legem fecit, et ita a comite ad mallum suum adducatur, sicut ille adduci potest, cui contra legem fecit. De hereditate vero paterna vel materna si aliquis eum ⁶ interpellare voluerit, usque ad spatium duodecim annorum expectare iudicatus est.

6. Iudicatum est ab omnibus, ut si Francus homo vel ingenua femina ⁷ in servitio sponte sua implicaverit se, ut si res suas, dum in libertate sua permanebat, ad ecclesiam Dei aut cuilibet legibus tradidit, ipse cui traditae fuerint ⁸, eas habere et tenere possit. Et si filios vel filias, dum in sua fuit libertate, generavit, ipsi liberi permaneant.

7. De 57° ⁹ capitulo. Si quis servus hominem ingenuum occiderit, ipse homicida pro medietate compositionis parentibus hominis occisi tradatur ¹⁰, et aliam medietatem dominus servi se noverit solviturum. Aut si legem intellexerit, poterit se obmalare ut leodem ¹¹ non solvat.

Quia nullum de ecclesiastico aut beneficiario vel alterius persona servo discretionem lex facit, si ita ecclesiastici aut beneficiarii servi sicut liberorum

A tradi aut dimitti possunt ¹², ad interrogationem domni imperatoris reservare voluerunt.

8. De 46° capitulo, id est, qui viduam in coniugium accipere vult, iudicaverunt omnes ¹³, ut non ita sicut in lege Salica scriptum est eam accipiat, sed cum parentorum consensu et voluntate, velut ¹⁴ usque nunc antecessores eorum fecerunt, in coniugium sibi eam sumat.

9. De 47° capitulo. De eo qui villam alterius occupaverit. De hoc capitulo iudicaverunt, ut nullus villam aut res alterius migrandi gratia per annos tenere vel possidere possit; sed in quacunque die invasor illarum rerum interpellatus fuerit, aut easdem res quaerenti ¹⁵ reddat, aut eas, si potest, iuxta legem se defendendo sibi vindicet.

B 10. De affatomie ¹⁶ dixerunt quod traditio ¹⁷ fuisset. De hoc capitulo iudicatum est, ut sicut per longam consuetudinem antecessores eorum facientes habuerunt, ita et omnes qui lege Salica vivunt, inantea habeant et faciant.

11. Et hoc iudicaverunt, ut si servus cartam ingenuitatis adtulerit, si servus eiusdem cartae auctorem legitimum habere non potuerit, domino servi ipsam cartam falsare liceat.

12. Et hoc iudicaverunt, ut omnis qui alteri aliquid quaerit, licentiam habeat prius sua testimonia producere contra eum. Et si ille cui quaeritur dixerit, quod legibus teneat ea quae tenet, et talia sunt testimonia qui hoc veraciter adfirmare possint ¹⁷, iudicaverunt, ut huius rei veritas secundum capitula ¹⁸ domni imperatoris, quae prius pro lege tenenda constituit, rei veritas conprobetur.

VARIANTES LECTIONES.

¹ CCC. 2. ² XXXVI. 1. ³ item 1. ⁴ ille usque ille deest 1. ⁵ vocem supplevi; deest in 1. 2. ⁶ deest 2. ⁷ v. i. f. desunt 2. ⁸ fuerint, ipsi med' a desunt 2. ⁹ XXXVI. 1. 2. ¹⁰ traditur 1. ¹¹ leodem 2. ¹² reliqua capitis desunt 1. ¹³ homines 1. ¹⁴ viro 1. ¹⁵ quaerendi 1. ¹⁶ radiatio 1. ¹⁷ possit 1. ¹⁸ capitulo 1.

NOTÆ.

^a Titulo 48 legis Salicæ.

RESPONSA MISSO CUIDAM DATA (An. 819).

A Baluzio primum edita, hic ope Codicis unici, scilicet regii Parisiensis n. 2718 sæc. ix iterum recognita et emendata sunt. Patet misso cuidam ex legatione redeunti in responsis esse data, cumque capp. 1, 2 et 6 ad constitutiones Aquisgranenses anni 817 referri videantur, locum eis a Baluzio assignatum, id est annum 819, servandum duxi.

CAPITULA LEGI ¹ SALICAE ADDENDA.

Cap. 1. Ut pagenses per sacramenta aliorum hominum causas non inquirentur, nisi tantum dominicas. Adtamen comes ille, si alicuius pauperis aut inponentis personae causa fuerit, tunc comes ille diligenter, et tamen sine sacramento, per veriores et meliores pagenses inquirent.

2^a. Vult domnus imperator, ut in tale placitum quale ille nunc iusserit, veniat unusquisque comes, et adducat secum duodecim scabinos, si tanti fue-

D rint. Sin autem, de melioribus hominibus illius comitatus suppleat numerum duodenarium. Et advocati tam episcoporum, abbatum, et abbatissarum, ut cum ³ eis veniant.

3. Statuendum est, ut unusquisque qui censum regium solvere debet, in eodem loco illum persolvat ubi pater et avus eius solvere consueverunt.

4. Si homini cuilibet causam suam in placito aut coram comite palatio ⁴ alius fuerit impedimento, et causam eius iniuste disputando impedierit, tunc vo-

VARIANTES LECTIONES.

¹ legis codex. ² codex, numeris omissis tantum cap. repetit. ³ vocem supplevi. ⁴ supplendum, quæ-

lumus, ut sive comes palatii, seu comes ipse in comitatu suo, iubeat eum exire foras. Et si noluerit oboedire, tunc solvat bannum dominicum, id est 60 solidos; et illi cui adversatus est, donet wadium suum pro lege sua.

5. Volumus ut comes potestatem habeat in placito suo facere quae debet, nemine contradicente. Et si aliter fecerit quam iuste, ad quem factum illud pertinet, veniat in praesentiam nostram, et nos illi de eodem comite faciamus iustitiam.

6. Vestitura domni et genitoris nostri eo modo volumus ut teneatur, ubicumque esse dicitur, ut prius diligentissima investigatione perquiratur. Et si invenitur esse iusta atque legitima, tunc vestitura dicatur; nam aliter ne vestitura nominari debet, sive sit in ecclesiasticis, sive in palatinis rebus.

7. De proprio quod in castellis ab avo nostro conquisitis, eo modo videtur nobis esse faciendum atque discernendum, ut illi tantum propriarum rerum sui potestatem non habeant, qui quamdiu potuerunt restiterunt, et contra illorum voluntatem in potestatem avi nostri venerunt. Nam quicumque sociis suis

A pertinaciter resistentibus se dididerunt¹, quavis castellum per vim fuisset captum, proprie suum tamen in eo habere debent.

8. De rebus unde domnus Carolus imperator legitimam vestituram habuit, et hoc ita potest investigari ut secundum iustitiam ad nos debeant pertinere, nequaquam volumus, si nostri testes boni et idonei sunt, ut alii adversus eos in nostram contrarietatem consurgant. Adtamen in tua sit providentia hac fidelium nostrorum qui tecum sunt, qui nostri testes esse debent, boni et veraces sint. Porro adversus ecclesiasticas res eadem sententia maneat, quae tempore domni² et genitoris nostri fuerant prolata, ut ecclesiarum defensores res³ suas contra suos adpetitores eadem lege defendant, qua ipsi vixerunt qui easdem res ecclesiis condonavimus. Similiter et ecclesia eandem legem habeat adversum petitores suos, tantum salva nostra iustitia.

9. De quarto capitulo expectandum censuimus, donec cum plurioribus fidelibus nostris inde consideremus.

VARIANTES LECTIONES.

¹ i. e. dediderunt; *cod.* didicerunt. ² vox deest, quam aequae ac res supplevit Bal. ³ vox deest.

CAPITULA LANGOBARDICA (An. 819).

Inter capitula edictis regum Langobardorum addita, quorum Ludovicum auctorem libri manuscripti produnt, haec certo alicui anno locove ascribi nequeunt. Cum vero Ludovicus post conventum Attiniacensem mense Augusto anni 822 habitum Italiae curam fere totam Lothario reliquisset videatur, annis 818-822 assignanda sunt, si omnino Ludovicum auctorem agnoscunt. Nam in Codicibus Chisiano, Cavensi, Blankenburgensi, Gothano, non habentur.

Ex Codd. Ambrosiano, Florentino, Londinensi, Vin-
dobonensi, Veronensi, Estensi.

Ut¹ omnis ordo ecclesiarum secundum Romanam legem vivant, et sic inquirantur et defendantur res ecclesiasticae, ut emphyteusis² unde damnum ecclesiae patiuntur, non observetur³, sed secundum legem Romanam destruat, et poena non solvatur.

Ex Codd. Florent. Lond. Vindob. Veron. Estensi.

2⁴. Placuit nobis de illis hominibus⁵ qui se liberos per 50 annos esse dicunt, ut per hanc possessionem liberi non sint, nisi de ingenuo patre et⁶

matre nati sunt, aut cartam libertatis ostendunt.

3⁷. Omnibus igitur episcopis, abbatibus, cunctoque clero omnino praecipimus, vicedominos, praepositos, advocatos sive defensores habere bonos, non crudeles, non cupidos, non periuros, non falsitatem amantes, sed Deum timentes et in omnibus iustitiam⁸ diligentes. De iudicibus autem vel centenariis atque tribunis seu vicariis, dignum esse censuimus, ut si mali reperti fuerint, de ministerio suo abiciantur.⁹

VARIANTES LECTIONES.

¹ apud Murat. c. 55. ² emphyteuseos contractus unde ecclesia d. patitur *edd.* ³ observentur... destruantur *edd.* ⁴ apud Murat. c. 58. cf. Lotharii Cap. a. 852. cap. 12. ⁵ scil. liberis *glossa Vn.* ⁶ aut *edd.* ⁷ apud Murat. c. 56. ⁸ i. facientes vel dil. *edd.* ⁹ *Codex Ambros. in fine capitularium Ludovici hac exhibet*: Volumus etiam atque iubemus, sicut apostolus filiis non autem ideo in capitulo liber appellantur ad servis, quia sicut servus in potestatem domini suo, filius in potestatem esse patris, ideo etiam filios si mancipato vel si libero patre, sicut servo manumissio, vel in alio modo secundum legem, ut sit liber a domino suo. Quae e lege Romana manasse jam Blumius noster monuit.

CAPITULARE AQUISGRANENSE (An. 820, Jan., Aquis).

Constitutionem hanc ex duplici copia in Cod. bibl. reg. Paris. n. 2718 s. ix editam, Baluzius conventui apud Theodonis villam anno 820 habito adsignavit; sed cum eo anno, ad quem ex cap. 5 sine dubio referenda est, conventus generalis non in loco a Baluzio indicato, sed Aquisgrani, alter vero autumnalis Carisiaci celebratus sit, priori adsignandam duximus; edimusque ope Codicum 1 bibl. regiae Paris. n. 2718. fol. 75. 2, Cod. eiusdem fol. 110 et 3 bibl. ducalis Guelferbytanae Blankenburgiae recognovit.

Cap. 1^a. *Ubi telonea exigi et ubi non exigi debent.* Volumus firmiter omnibus in imperio nostro nobis a Deo commissis notum fieri, ut nullus teloneum exigit, nisi in mercatibus ubi communia commercia emuntur et venundantur; neque in pontibus, nisi ubi antiquitus telonea exigebantur; neque in ripis aquarum, ubi tantum naves solent aliquibus noctibus manere; neque in silvis, neque in stratis, neque in campis, neque subter pontem transeuntibus, nec alicubi, nisi tantum ubi aliquid emitur aut venditur qualibet causa¹ ad communem usum pertinens. Et ubi emptor² cuiuslibet utitur³ herba aut lignis aut aliis villaticis commodis, cum eo cuius sunt quibus utitur, agat iuxta aestimationem usus, et quod iustum est de tali re, illi persolvat. Quod si aliquis constituta mercata fugiens, ne teloneum solvere cogatur, et extra praedicta loca aliquid emere voluerit, et huiusmodi inventus fuerit, constringatur, et debitum telonei persolvere cogatur. Et quisquis huiusmodi iusta telonea solvere declinantem susceperit sive celaverit, id secundum suam legem emendare compellatur: is tamen quem celavit, debitum teloneum persolvat. Ceterum, sicut superius dictum est, nisi in memoratis locis nemo a quolibet exigit telonea. Et si quis⁴ fecerit contra haec praecepta nostra, sciat se esse damnandum 60 summa solidorum.

2. *De dispensa fidelium nostrorum.* Sive carris, sive sagmariis⁵, sive⁶ friskingis, sive aliis quibus-

A libet vehiculis, tam eorum qui nobis assidue in palatio deserviunt, quamque et eorum qui ad palatium eorum dispensam ducunt, nemo in pontibus, neque in navibus, neque in quibuslibet aliis locis, ab eis teloneum exigere praesumat. Quod si fecerit, noverit se similiter 60⁶ solidorum poena plectendum. Quod si aliquis repertus fuerit, qui ea quae praemissa sunt non ad suam dispensam, nec ad proprios usus, sed potius venundandi causa ea duxerit, noverit se, sicut superius compraeheusum est, esse damnandum.

3. Nemo ex his qui pontes faciunt, aut de immunitatibus, aut de fisciis, aut de liberis hominibus, cogantur pontaticum de eodem quem fecerunt ponte persolvere. Et si forte quilibet voluerit ex propriis facultatibus eundem pontem emendare vel reficere, B quamvis de suis propriis rebus eundem pontem emendet vel reficiat, non tamen de eodem ponte maiorem censum exigere praesumat, nisi sicut consuetudo fuit et iustum esse dinoscitur.

4. Omnibus notum sit, quia nolumus ut liber homo ad nostros brolios⁷ operari cogatur. Attamen de aliis publicis functionibus, quas solebant iuxta antiquam consuetudinem facere, nemo se pro hac causa excuset.

5. Generaliter omnes admonemus, ut capitula quae praeterito anno legi⁸ Salicae per omnium consensum addenda esse censuimus, iam non ulterius capitula, sed tantum lex dicantur, immo pro lege teneantur⁹.

VARIANTES LECTIONES.

¹ c. res ad 2. ² emitur 2. ³ ut iter agens 2. ⁴ deest 1. 2. ⁵ saugumariis 3. ⁶ LX summa s p. 1. ⁷ broilos 3. ⁸ legis 1. 2. 3. ⁹ t. id est qui subdiaconum occidit, qui diaconum, qui presbyterum, qui episcopum, qui monachum occidit A. L.

NOTAE.

^a Hoc caput exstat et in Cod. Florentino inter Ludovici I leges.

^b Certum est hic friscingas inter vehicula nume-

rari. Oportet autem fuisse aliquid quod originem haberet Francicam. BALUZ.

CAPITULARE AD THEODONIS VILLAM (An. 821, Oct.).

Debemus illud Ansegisi libro iv, capp. 4-12, capite primo et inter capitula legibus Langobardorum addita servato. In conventu autumnali Theodonis villa habito promulgatum esse, capite sexto redit, cum Ludovicus imperator placitum Compendii, post primum mense Novembri anni 816 celebratum, annis demum 823 et 824 habuerit, de quibus sermonem hic esse non posse eo intelligitur, quod tempore quo Ansegisus opus suum absolvit, scilicet mense Januario anni 827, nonnisi triennium inde elapsum erat.

1. Si servi per contumaciam collecta multitudo C alicui vim intulerint, id est aut homicidium aut incendium, aut qualemcumque rerum direptiones fecerint, domini quorum negligentia hoc evenit, pro eo quod eos constringere noluerunt, ut talia facere non auderent, bannum nostrum, id est sexaginta solidos, solvere cogantur.

2. De rebus sive mancipiis, quae dicuntur a fisco nostro esse occupata, volumus ut missi nostri inquisitionem faciant sine sacramento per veratores homines pagi illius circummanentes, et quicquid de hac causa verius ac certius investigare potuerint, ad nostram faciant pervenire notitiam, ut nos tunc definiamus quicquid nobis iustum esse videatur.

3. Si servi vel ecclesiastici vel quorumlibet liberorum hominum in fiscum nostrum confugerint, et a dominis vel advocatis eorum repetiti fuerint, si actor fisci nostri intellexerit, quod eos iuste non possit tenere ad nostrum dominium, eiciat illos de eodem fisco, et recipiant eos domini eorum. Et si eidem actori visum fuerit, quod ad nostrum debeant pertinere dominium, expellat eos de eodem fisco, et postquam ab eisdem repetitoribus fuerint recepti, habeat cum eis legitimam actionem; et sic eos, si poterit, ad nostram evindictet possessionem.

4. ^a De vassis nostris, qui ad marcam nostram constituti sunt custodiendam, aut in longinquis regionibus sua habent beneficia vel res proprias, vel etiam nobis

NOTAE.

^a Nimirum vassi domini. Et sane in chartis ju-

diciozum per illa tempora actitatorum videmus no-

assidue in palatio nostro serviunt, et ideo non possunt assidua custodire placita: quam rem volumus et missi nostri vel comes nobis notam faciant, et nos faciemus ut ad eorum placita veniant.

5. Volumus ut comites qui^a ad custodiam maritimarum deputati sunt, quicumque ex eis in suo ministerio residet, de iustitia facienda se non excuset propter illam custodiam; sed si ibi secum suos scabineos habuerit, ibi placitum teneat et iustitiam faciat.

6. De his qui se dicunt propter^b incestum res proprias amisisse, constitutum est, ut si ante proximum quinquennium, quando placitum nostrum habuimus in Compendio^c, easdem res amiserunt, non eis restituantur.

7. ^d De coniurationibus servorum quae fiunt in Flandris et^e Mempisco et in caeteris maritimis locis, volumus ut per missos nostros indicetur dominis servorum illorum, ut constringant eos, ne ultra tales coniurationes facere praesumant. Et ut sciant ipsi eorundem servorum domini, quod cuiuscumque servi huiusmodi coniurationem facere praesumpserint postquam eis haec nostra iussu fuerit indicata, bannum nostrum, id est sexaginta solidos, ipse dominus persolvere debeat.

8. De terra in litore maris^f, ubi salem faciunt,

NOTÆ.

mina vassorum posita post nomina missorum et comitum, ut in charta de controversia quæ erat inter Audmarum archiepiscopum Viennensem et Wigericum comitem. Acta sancti Aldrici episcopi Cenomannensis: «Præcepit hanc iustitiam inquirere ab Ebroino Pietaviensis urbis episcopo et Morigoni comiti et Almaro seneschalco domine Judith imperatricis et misso palatino, una cum aliis vassis dominicis.» BALUZ.

^a Beatus Rhenanus, lib. II Rerum Germanicarum, pag. 94: «Erant præterea comites ad custodiam maritimam, item ad marcham tuendam deputati, quos hodie marchiones vocamus.» Eginhardus, epist. 22, «ad custodiam maritimam fuerunt.» Ib.

^b Hæc lectio constans est in omnibus antiquis exemplaribus, nisi quod in Rivipulensi legitur *incertum*. Veteres librarii interdum permutabant hæc vocabula, ut in tit. 21 Capitul. Caroli Calvi, cap. 5, *interdum etiam incestam propinquam suam*; pro quo in Cod. sancti Vincentii Metensis scriptum est *incertum*. Et in decrezione Childeberti regis, cap. 2, pro eo quod illic recte legitur, *incestum usum sibi societ conjugio*, veteres libri Rhemensis et Bellocensis habent *incertum*. Sed ut ad rem nostram redeamus, certum est hic legendum esse uti nos edidimus. Vide

A volumus ut aliqui ex eis veniant ad placitum nostrum, et ratio eorum audiat, ut tunc secundum aequitatem inter eos definire valeamus.

9. Volumus ut uxores defunctorum post obitum maritorum tertiam partem conlaborationis, quam simul in beneficio conlaboraverunt, accipiant^g. Et de his rebus quas is qui illud beneficium habuit, aliunde adduxit vel conparavit, vel ei ab amicis suis conlatum est, has volumus tam ad orphanos defunctorum quam ad uxores eorum pervenire.

10. De aggeribus iuxta Ligerim faciendis, ut bonus missus eidem operi præponatur, et hoc^h Pipino per nostrum missum mandetur, ut et ille ad hoc missum ordinet, quatenus prædictum opus perficiatur.

B 11. De duodecim pontibus super Sequanam, volumus ut hi pagenses qui eos facere debent, a missis nostris admoneantur, ut eos celeriter restaurent, et ut eorum vanæ contentioni non consentiant, quando dicunt se non aliubi eosdem pontes facere debere nisi ubi antiquitus fuerant; sed ibi ubi nunc necesse est, eosdem pontes facere iubeantur.

12. De omnibus pontibus per regnum nostrum faciendis, in commune missi nostri admoneant, ut ab ipsis restaurentur qui eos facere solebant.

C Glossarium F. Pithei ad libros Capitularium in verbo *reclamare*. Ib.

^c Mense Novembri anni 816.

^d Beatus Rhenanus, lib. II, Rerum Germanicarum, pag. 94: «De coniuratione servorum in Flandris, Mempisco et caeteris ad mare locis facta meminerunt leges Francorum.» BALUZ.

^e Charta Caroli Calvi pro monasterio sancti Bavonis apud Mireum in Codice donationum piarum, pag. 73: «In pago Mempisco, in villa Helsea;» ubi Miræus conjicit Helscam fortasse intelligi debere de vico agri Alostani, cui *Esche* nomen est. Andreas Catullius in Ternaco Nerviorum, pag. 48, contendit Menapios sive Mempiscos partim in diocesi Tornacensi fuisse, partim in Morinensi. Ib.

^f Hieronimus in epist. ad Frotharium episcopum Tullensem, quæ est vigesima septima inter epistolas ejusdem Frotharii: «Contigit in nostra provincia præsentis anno sal fore carissimum, eo quod propter pluvias in arvis maritimis, ubi fieri solebat, non potuisset perfici.» Ib.

^g Hæc lege abusus Gallorum rex Ludovicus XIV post Philippi IV Hispaniarum regis obitum Belgicam quasi jure devolutionis occupavit.

^h Regi Aquitanie, Pii filio. BALUZ.

CAPITULARE ATTINIACENSE (An. 822, Aug.).

Mense Augusto anni 822 Ludovicus imperator Attiniaci in publico conventu de iis quæ in fratres suos, Bernhardum nepotem, et Adalhardum atque Walachum peccaverat, in præsentia totius populi publicam confessionem fecit et penitentiam egit, et quidquid similium rerum vel a se vel a patre suo factum invenire potuit, summa devotione emendare curavit^a. Quibus de rebus edita capitula, hucusque inedita, jam ex Codice bibl. ducalis Guelpherbytanæ Blankenburgico fol. 105-106 luci restitimus.

ITEM ALIA CAPITULA DOMNI LUDOVICI IMPERATORIS.

1. Dei igitur omnipotentis inspiratione vestroque

piissimo studio admoniti, vestroque etiam saluberrimo exemplo provocati, confitemur, nos in pluribus

NOTÆ.

^a Einhardi Annales, p. 209.

locis quam modo aut ratio aut possibilitas enumerare permittat, tam in vita quamque doctrina et ministeria, neglegentes extitisse. Quam ob rem, sicut hactenus in his nos neglegentes fuisse non denegamus, ita ab hinc, Deo opitulante, data nobis a vestra benignitate congruenti facultate vel libertate, diligentiorum curam in his omnibus pro capto intelligentiae nostrae nos velle adhibere profiteamur.

2. Quia vero liquido constat, quod salus populi maxime in doctrina et praedicatione consistat, et praedictio eadem impleri ita ut oportet non potest, nisi a doctis, necesse est ut ordo talis in singulis sedibus inveniat, per quam et praesens emendatio et futura utilitas sanctae ecclesiae preparatur; qualiter autem hoc fieri debeat et possit, in sequenti capitulo demonstrabitur.

3. Scholas autem, de quibus hactenus ¹ minus studiosi fuimus quam debueramus, omnino studiosissime emendare cupimus, qualiter omnis homo, sive maioris sive minoris aetatis, qui ad hoc nutritur ut in aliquo gradu in ecclesia promoveatur, locum denominationum et magistrum congruum habeat. Parentes tamen vel domini singulorum de victu vel substantia corporali unde subsistant providere studeant, qualiter solacium habeant, ut propter rerum inopiam

A doctrinae studio non recedant. Si vero necessitas fuerit propter amplitudinem parroeciae, eo quod in uno loco colligi non possunt propter administrationem quam eis procuratores eorum providere debent, fiat locis duobus aut tribus, vel etiam ut necessitas et ratio dictaverit.

4. Sed quia omnimodis doctrina minus utiliter agitur, si qualiter his qui docere debeant discendi oportunitas non ordinatur, necesse est ut his praesulis quibus omnimodis agendi facultas aut funditus aut certe magna ex parte per dioceses suas deest, a dominis ² rerum, qualiter id fieri congrue possit, provideatur. Illi autem qui res ecclesiasticas aut baptismales ecclesias iure suo in promptu habent, officium praedicationis implere valent.

B 5. De potentibus qui ad praedicationem venire nolunt, et ideo multi eos imitantes vel sequentes, qui ³ ad audiendum verbum divinum venire debuerant, servitiis propriis detinentur. Nonnulli etiam ex ipsis presbyteros absque consensu episcopi in ecclesiis constituunt vel expellunt.

6. Ut heresis simoniacae ita caveatur, ut non solum propter munus ⁴ acceptionem, sed neque consanguinitate familiaritatis aut cuiuslibet amicitiae aut obsequii causa, deinceps ullus prebeat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ hocha hactenus *cod.* ² ad hominis *cod.* ³ deest in *codice.* ⁴ numerum *cod.*

LOTHARII I IMPERATORIS CONSTITUTIONES OLONNENSES (An. 823).

Conventu Attiniacensi peracto, cum Lotharius cum Wala et Gerungo consiliariis in Italiam missus, per aliquot menses iustitiis faciendis insisteret, conventu in curte Olonna vel autumnio anni 822, vel, quod potius crediderim, vere anni 823 habito, leges proposuit, quae prima jam vice integræ prodeunt. Excepimus eas ex compluribus Codicibus, praecipue tamen ex Chisiano et Cavensi, Sancti Pauli in Carinthia, Blankenburgensi, Gothano, Parisiensi atque editione fragmenti Florentini a Carolo dato an. 1675 in 4° parata. Et in edendis *Capitulis generalibus* usi sumus Codicibus Chisiano et Cavensi, qui omnium soli textum integrum nec jam in jurisconsultorum usus detruncatum servaverunt, adhibitis inde a capite undecimo 2. fragmento Florentino et 3. Codice Blankenburgensi, Codicibusque Ambrosiano, Florentino, Londinensi, Vindobonensi, Veronensi, Estensi apud Muratorium capp. 71-74.

Capitula comitibus data auctoritate Codd. 1. Sancti Pauli et qui proxime ad eum accedit Chisiani, tum 2. fragmenti Florentini, 3. Codicis Blankenburgensis, 4. Codicis Parisiensis n. 4615, capp. 12 et 17. necnon Codicibus Ambrosiano, Florentino, Londinensi, Vindobonensi, Veronensi, Estensi apud Muratorium capp. 1-14, fulti edidimus.

Capitulum tertium fortasse missis datum, auctoritate Codicum 1. Blankenburgensis, 2. Gothani, 3. Mutinensis apud Muratorium p. 151, tum Ambrosiani, Florentini, Londonensis, Vindobonensis, Veronensis, Estensis apud Muratorium capp. 84-88 proponimus.

Lotharium, iustitiis peractis acceptaque die paschali apud Sanctum Petrum corona imperiali ex manibus Paschalis papae, mense Junio an. 825 ad patrem rediisse, ex Einhardi Annalibus constat.

INCIPIT CAPITULA, QUOD DOMNUS LOTHARIUS IMPERATOR PRIMO ANNO IMPERII SUI QUOD ITALIAM ACCESSIT, STATUIT IN CURTE BOLONNA [Chis. THOLONNA].

Kapitulo primo. Ut cancellarii electi boni et veraces chartas publicas conscribant ante comitem et scabinos et vicarios eius; et nullimodis hoc facere praesumant de pecunia antequam legitimum pretium detur.

2. Si quis homo alienam uxorem adulteraverit, et secundum legem ei in manus tradita fuerint, et postea convicti fuerint, partibus publicis recipian-

C tur; et qui ipsos comparatos habuerit, pretium suum perdat.

3. Volumus ut comites nostri licentiam habeant inquisitionem facere.

4. Volumus de obligationibus, ut nullus homo per sacramentum nec per aliam obligationem adunationem faciat. Et si hoc facere praesumpserit, tunc ille qui prius ipsum consilium inchoavit et hoc factum habet, in exilio ab ipso comite in Corsicam mittatur, et illi alii bannum componant ¹. Et si

VARIANTES LECTIONES.

¹ componant usque componat deest in *Char.*

talís fuerit qui non habet unde ipsum bannum componat, 60 ictus accipiat.

5. Volumus ut cum collecta vel scutis in placito comitis nullus praesumat venire; et si praesumpserit, bannum componat.

6¹. De sanctimoniale femina statuimus, ut si adulterium fecerit et inventum fuerit, res quas habet fisco socientur; persona vero eius sit in potestate episcopi in cuius parochia est, ut in monasterio mittatur.

7. Volumus ut episcopi, abbates et abbatissae eorum advocatos habeant, et plenam iustitiam faciant ante comitem suum.

8. De illis hominibus qui res suas alienaverint ubicumque, et super resedent, distringat eos comes per scubia publica, sicut lex habet.

9². Ut cancellarii veniant ad omnibus infirmis.

10. Statuimus, si liber homo se ipsum ad servitium implicaverit pro aliquibus causis, et liberam feminam habuerit aut infantes, ipsi in eorum libertate permaneant. Et si ipsa mulier defuncta fuerit, et aliam liberam feminam sibi copulaverit servienti, ipsa in servitio permaneat.

11. Quicumque enim³ liber homo⁴ a comite suo fuerit ammonitus aut ministris eius ad patriam defendendam, et⁵ ire neglexerit, et exercitus supervenerit ad istius regni vastationem vel ad⁶ contrarietatem fidelium nostrorum, capitali⁷ subiaceat sententiae. Similiter observandum est, si vocati fuerint auditum⁸ inimicorum nostrorum adventum, et ita contigerit quod⁹ hostes non supervenerint¹⁰, hi qui vocati¹¹ fuerint et venire noluerint, unusquisque secundum legem suam hoc emendet¹².

12. Cum enim in tam parvo spatio temporis iuxta quod potuimus hoc tota intentione laborare studuimus, qualiter salvatio vestra¹³ et istius regni maneat in futurum, etiam et hoc nobis desiderium fuit inquirere, qualiter erga vos benivolos¹⁴ nos¹⁵ ostendamus generaliter cum cunctis aecclesiasticis ac liberis personis, ad consolationem eorum, et ad illorum bona voluntate corroborandum, et ut¹⁶ fidelita-

tem illorum, sicuti¹⁷ semper erga nos servaverunt, conservent. Tamen volumus¹⁸ hoc beneficium prestare, ut¹⁹ si cuiuscumque²⁰ servus liberam feminam sibi ea²¹ consentiente in coniugio sociaverit²², et²³ infra²⁴ anni spatium ad vindictam traditi non fuerint, sicut lex tales personas nostro fisco sociat²⁵ ita²⁶ nostra liberalitate²⁷ concedimus, ut in potestate et servitio domini illius, cuius servus fuerit, ambo revertantur²⁸.

13. Similiter concedere volumus²⁹ cunctis liberis personis, ut nullus iudex publicus seu ministri publici eos contra legem audeant pignerare in hovibus³⁰, quia audivimus multa damna atque afflictiones propter hoc populo nostro³¹ sustinere. Neque cogantur³² ad placita venire praeter ter³³ in anno, sicut in capitulare continetur, excepto³⁴ scabinis, et causatoribus, et testibus necessariis; quia omnibus³⁵ passionem³⁶ volumus auferre³⁷, ut populus noster pacifice sub nostro regimine vivere possit³⁸. Illis vero³⁹ qui se nobis commendaverunt, aut⁴⁰ in futurum⁴¹ commendaverint, volumus specialiter hoc⁴² honoris⁴³ privilegium⁴⁴ concedere prae ceteris liberis, ut in quocumque loco⁴⁵ venerint, sive ad placitum, vel ubicumque⁴⁶, omni honore digni habeantur, et caeteris anteponanur. Et quidquid ad querendum habuerint, absque ulla dilatione iustitiam suam⁴⁷ accipere mereantur. Et⁴⁸ de illorum liberis hominibus qui eis commendati sunt aut fuerint⁴⁹ si ipse senior⁵⁰ eos secum in servitio⁵¹ habuerit, propter iustitiam faciendam nec distringantur nec pignerentur, quousque de nostro servitio reversi fuerint. Et tunc si quid ab⁵² eis quaeritur, primum senioribus eorum⁵³ admoncantur⁵⁴, ut⁵⁵ iustitiam quaerentibus faciant; et si ipsi facere noluerint, tunc legaliter distringantur⁵⁶.

14. Concedimus etiam castaldiis⁵⁷ nostris curtes nostras praevidentibus⁵⁸, si proprio eorum⁵⁹ pretio⁶⁰ res emerint, aut quolibet⁶¹ iusto adtractu⁶², acquisierint, sicut lex illas⁶³ ad nostram partem concedit, ita nos eas illis concedimus, dum in⁶⁴ servitium nostrum fideles inventi fuerint.

VARIANTES LECTIONES.

¹ hoc caput deest in Chisiano. ² hoc caput deest in Chav. ³ deest 2. ⁴ ammonitus a comite suo vel m. 2. homo cum comite s. aut ministris eius ad 3. ⁵ d. ire n. 2. 3. ⁶ deest 2. 3. ⁷ capitalem subeat sententiam 3. ⁸ audito i. n. aduentu 2. 3. ⁹ ut 2. ¹⁰ hostis non supervenerit V. ¹¹ hii qui vocati audire noluerint 2. hi q. v. venire noluerint 3. ¹² suam legem emendet 2. l. s. e. 3. ¹³ nostra Chav. ¹⁴ benivolos Chis et Chal. ¹⁵ vocem inserui. ¹⁶ vocem inserui. ¹⁷ secuti Chis. ¹⁸ hic incipit codex 3. ¹⁹ hic tandem incipiunt cod. 2. A. Fl. L. V. Vn. E. ²⁰ cuiusque Chis. c. langobardi V. Vn. E. ²¹ eam Chis. ²² copulaverit 2. 3. ²³ et. i. a. s. ad v. t. n. f. desunt in Chav. ²⁴ deest Chis. ²⁵ societur Chis. sociant Chav. ²⁶ ita nos nostra 3. ²⁷ libertate V. Vn. ²⁸ hic codex Chisianus praefationem et caput secundum (de heribanno) capitularis Langobardici anni 801. inserit, que omittenda esse duxi. ²⁹ v. de c. Chh. Ch. ³⁰ bubus ³¹ Chav. in placito siue in quocumque loco, honoris digni 3. ³² cogatur 1. ³³ praeteriter Chis. praeter Chav. praeter triduum 3. ³⁴ exceptis 2. 3. ³⁵ omnem 3. ³⁶ vocem accepi ex 3. ³⁷ offerre Chis. Chav. afferre 2. ³⁸ reliqua capitis desunt in 2. A. Fl. L. V. Vn. E. ³⁹ v. personis quae 3. ⁴⁰ a. in f. c. desunt in 3. ⁴¹ futuro Chav. ⁴² deest Chis. ⁴³ onori Chav. ⁴⁴ privilegio Chis. ⁴⁵ ut ubicumque Chav. 3. ⁴⁶ in placito. sibe in quolibet loco Chav. in placito siue in quocumque loco, honoris digni 3. ⁴⁷ iustitias suas 3. ⁴⁸ et i. homines liberi 3. ⁴⁹ a. f. desunt in 3. ⁵⁰ ipsi seniores — habuerint 3. ⁵¹ s. non h. Chis. Chav. ⁵² quis hab Chis. ⁵³ deest Chis. Cav. ⁵⁴ mouetur 3. ⁵⁵ et i. suam q. 3. ⁵⁶ distringantur 3. ⁵⁷ gastaldiis 2. 3. ⁵⁸ prouidentibus 2. 3. ⁵⁹ ut si p. suo p. 3. ⁶⁰ proprio Chis. ⁶¹ quodlibet 3. ⁶² iustum ac tractatum Chav. ⁶³ illas res 2. easdem res 3. ⁶⁴ si in servitio nostro 2. 3.

Memoria quod dominus imperator suis comites praecepit ¹.

1. In primis instituit, si ² liber homo se ipsum ad servitium implicat pro aliquibus causis, si liberam feminam habuit ³ aut ⁴ infantes, ipsi in eorum libertatem permaneant. Et si ipsa femina ⁵ defuncta fuerit, et aliam ⁶ liberam feminam sibi ⁷ copulaverit serviente ⁸, ipsa in servitio permaneat.

2. Si quis homo alienam ¹⁰ uxorem adulteraverit, et secundum legem ei ¹¹ in manus traditi a fuerint, et postea coniuncti ¹² fuerint, partibus publicis recipiantur; et qui ipsos comparatos habuerit ¹³, precium suum perdat.

3. Volumus ut comites nostri ¹⁴ licentiam habeant inquisitionem facere ¹⁵.

4. Volumus de obligationibus ¹⁶, ut nullus homo per sacramentum ¹⁷ nec per aliam ¹⁸ obligationem adunationem faciat, et si hoc facere praesumpserit, tunc de illis qui prius ipsum consilium incoaverit aut ¹⁹ qui hoc factum habet ²⁰, in exilio ab ipso comite in Corsica ²¹ mittatur ²², et illi alii bannum ²³ componant ²⁴; et si talis fuerit ²⁵ qui non habeat unde ipsum bannum componat, 60 ²⁶ ictus accipiat.

5. Volumus ut cum collecta vel scutis in placito ²⁷ comitis nullus presumat venire; et si praesumpserit, bannum ²⁸ componat.

6. De sanctemoniales feminas statuimus si

A adulterium fecerint, si ²⁹ inventum fuerit, res vero ³⁰ quas habet fisco ³¹ socientur ³², persona vero eius ³³ sit in potestate episcopi in cuius parrochia est, in monasterio intromittat ³⁴.

7. Volumus ut episcopi, abbates et abbatissae ³⁵ eorum advocatos habeant, et ³⁶ pleniter ³⁷ iusticias faciant ante comitem ³⁸ suum.

8. De homines qui res suas alienant ubicumque, et ³⁹ super ⁴⁰ resedent, distringant eum comis pro scubia publica ⁴¹, sicut ⁴² lex continet ⁴³.

9. Volumus ut episcopus una cum comite suo ⁴⁴ advocatum elegat.

10. Placuit nobis, ut hominibus liveris ⁴⁵ nihil superponant, nisi sicut lex et rectitudo continet ⁴⁶.

11. Volumus ut scubia ⁴⁷ publica, quod ad utilitatem regni nostri pertinet, praecepta immunitatum ⁴⁸ impedimentum non praestent set adiutorium.

12. ⁴⁹ Ut cancellarii ⁵⁰ electi boni et veraces cartas publice ⁵¹ conscribant ante comitem et scabinis et vicarii ⁵² eius, et nullo modis ⁵³ de ⁵⁴ hoc facere praesumant de pecunia, ante quam legitime precia di sint ⁵⁵.

13. ⁵⁶ Liceat comiti scusatos ⁵⁷ habere, sicut lex Langubardorum ⁵⁸ continet.

14. Volumus ut homines ⁵⁹ talem consuetudinem habeant, sicut antiquitus ⁶⁰ Langubardorum fuit ⁶¹.

Codex Sancti Pauli.

15. ⁶² De nonis et decimis. Considerandum est, ut de frugibus terre et animalium nutrimine persol-

Codex Chisianus.

16. Ut nullus negotium ⁶³ suum infra mare exercere presumat nisi ad portura legitima, secundum mo-

Codd. 2. 3. 4. A. Fl. V. Vn. E.

17. De cancellariis qui veraces ⁶⁴ electi sunt, ad homines infirmos veniant et secundum legem instru-

VARIANTES LECTIONES.

¹ ita cod. 1. Incipit capitula. Qualiter dominus imperator suis comitibus precepit. *Chis. Codex* 2. hanc inscriptionem sistit: Incipiunt capitula quae dominus Hlotarius imperator primo anno imperii sui quando in Italia accessit, in suum generale placitum curte Olonna instituit. *Ambrosianus*: Capitula quae dominus lotarius imperator anno imperii sui coaces (i. e. quo accessit) in italia generale placitum curte olonna. *Vind. et Veron.*: Lotharii regis lector nunc scripta videbis. *Vind. glossam habet*: Kapitula in olonna composita et ideo videntur l. tantum. ² Cap. 1. Si. 2. 3. ³ habuerit 2. A. Vn. ⁴ ut 5. ⁵ mulier 2. 5. A. V. Vn. ⁶ alia libera femina 1. ⁷ si 1. ⁸ serviendi 2. serviendi V. Vn. servientem 3. ⁹ capp. 2-8 desunt in *Chis.* ¹⁰ aliena 1. ¹¹ traditis 1. tradita fuerit 2. ¹² coniuncti V. coniuncti Vn. ¹³ quis ipsis comparatis abuit 1. ¹⁴ comitibus nostris 1. abeant i. faceret 1. ¹⁵ facere de vicariis et centenariis qui magis propter cupiditatem quam propter iustitiam faciendam saepissime placita tenent et exinde populum nimis affligunt, et ita teneatur sicut in capitulare domni Karoli continetur, id est ut nullus ad placitum banniat nisi qui causam suam quaerit aut si alter ei querere debet, exceptis scabinis septem qui ad omnia placita esse debent *Bal.* facere de ipsa coniunctione adulterii *edd* ¹⁶ obligationibus 1. ¹⁷ samentum 1. ¹⁸ aliquam 5. alia obligationem 1. ¹⁹ et 2. ²⁰ abet 1. *sapius*. ²¹ ab i. c. in c. desunt 3. ²² mittat 1. ²³ bannum nostrum id est sexaginta solidos *BAL.* ²⁴ componat. Nisi obligatio sit facta vel inemendata per comitis negligentiam, et auctor facti sit praeditus aliqua dignitate. Et si talis etc. V. Vn. Est. ²⁵ fuerint 1. fuerint qui bannum nostrum persolvere non possint per unumquemque LX. i. a. 3. ²⁶ xl. 1. ²⁷ placido 1. ²⁸ b. nostrum c. 3. *BAL.* ²⁹ et 2. 3. V. Vn. E. inventu fuerint i. ³⁰ deest 2. 3. ³¹ f. nostro 3. ³² societ 1. ³³ ei 1. ³⁴ i. monasterium eam mittendum. ut in m. intromittatur 2. V. Est. ut monasterio i. Vn. ³⁵ abbatissis 1. ³⁶ deest 1. ³⁷ plenam 2. V. Est. ³⁸ comitum 1. ³⁹ et 1. ⁴⁰ s. eas r. V. Vn. E. ⁴¹ scubiis publicis 3. per scubias publicas 2. per escubias publicas V. Vn. Est. (exubias). ⁴² sit Sicut 1. ⁴³ c. et tria generalia placita custodiant. V. Vn. Est. ⁴⁴ comitum suum 1 *Ch.* ⁴⁵ homines lieros 1. ad h. l. *Ch.* Placuit n. de omnibus liberis hominibus ut nihil eis superponatur nisi etc. 2. V. Vn. E. ⁴⁶ continet id est ut faciant vias et pontes V. Vn. E. ⁴⁷ de scubiis publicis 2. 3. ut escubiis publicis quae V. Vn. ut de e. p. q. Est. ⁴⁸ precepti immunitatum 1. *Ch.* ⁴⁹ cap. 12 deest in *Ch.* ⁵⁰ cancellarii 1. *Ambr.* ⁵¹ publicas 2. 5. 4. ⁵² vicarius 4. ⁵³ nullis modis 2. 4. nullo modo 5. V. Vn. E. ⁵⁴ deest 2. 5. V. Vn. E. ⁵⁵ legitimum pretium detur 2. 3. V. Vn. E. l. p. addetur 4. ⁵⁶ capp. 13. 14. desunt 2 A. Fl. L. V. Vn. E. ⁵⁷ excusatos *Ch. C. rel.* ⁵⁸ langubardo 1. ⁵⁹ homines 1. ⁶⁰ antiquas langubardo 1. ⁶¹ fuit de ecclesiis baptismatibus, de monasteriis regularibus tam virorum quam pueflarum, de senodochiis vero et freda. 5. ⁶² caput hoc deest in 2. 3. rel. *cujus loco alia ibi habentur quae e latere posuimus.* ⁶³ gegotium *Ch.* ⁶⁴ v. vel electi 3.

^a Scil. marito adulterae.

vantur. De opere vero vel restauratione ecclesiarum comes et episcopus sive abbas una cum misso nostro quem ipsi sibi ad hoc elegerint, considerationem faciant, ut unusquisque eorum tantum inde accipiant ad operandum et restaurandum, quantum ipse de rebus ecclesiarum habere cognoscitur. Similiter et vassi nostri aut in commune tantum operis accipiant quantum rerum ecclesiasticarum habent, vel unusquisque per se iuxta quantitatem quam ipse tenet ¹. Aut si inter eos convenerit, ut pro opera facienda argentum donent, iuxta estimationem operis in argento persolvant. Cum quo praecio rector ecclesiae ad praedicta restauratione operarios conducere et materiam emere possit. Et qui nonas et decimas dare neclexerit, primum quidem illas cum lege sua restituat, insuper et bannum nostrum solvat, ut ita castigatus caveat, ne sepius iterando beneficia amitat.

CAPITULARE TERTIUM ¹².

Caput 1. Si quis episcopus, aut dropinquitatis affectu, aut muneris ambitione, aut causa amicitiae ¹³, senedochia aut monasteria vel baptismales ecclesias, seu ecclesias ¹⁴ pertinentes cuilibet per enitheatos ¹⁵ contractus ¹⁶ dederit, se suosque successores poena multandos conscripserit, potestatem talia mutandi ¹⁷ rectoribus ecclesiarum absque poenae ¹⁸ conscriptae solutione ¹⁹ concedimus.

2 ²⁰ Statutum est, ut si quis liber homo per consensum episcopi ²¹ sui ecclesiam in sua construxerit proprietate, fontesque in eadem ab episcopo fuerint consecrati ²², ideo non suam perdat hereditatem; sed si episcopus voluerit, officium sacri baptismatis in sua transferatur ecclesia ²³; ipsa vero aqua quae transfertur ²⁴, in constructoris maneat iure.

3 ²⁵. Si quis adulter cum adultera comprehensus fuerit ²⁶, secundum edicta ²⁷ legis Langobardorum marito adulterae ambo ad vindictam traditi fuerint, si eos quispiam emerit, eosque coniunctos ²⁸, in eodem scelere habere repertum fuerit, ipsos fiscus adquirat.

4 ²⁹. Si quis liber homo uxorem habens liberam, propter aliquod ³⁰ crimen aut debitum ³¹ in ³² servitio alterius se subdit eademque coniunx manere cum ipso voluerit, ipsorum procreatio quae tali ³³ coniugio fit, libertatis statum non amittat. Si vero ea defuncta, secunda uxor et tamen libera, tali se sciens iunxerit coniugio, liberi illorum servituti subdantur.

5 ³⁴. Statuimus ut si femina habens vestem mutatam moecha deprehensa fuerit, non tradatur genitio

re ³ antiquo, propter iustitiam domini imperatoris et nostram; et si quis aliter fecerit, omnem negotium suum perdat.

menta cartarum ³ conscribant, et a testibus roborentur; et statim cum scripta cartula fuerit ⁴ ostendatur ⁵ ante episcopum et comitem et ⁶ iudices uel vicarios, aut in plebe ⁷, ut vera ⁸ agnoscat esse.

18. ⁹ Ut mulier Romana ¹⁰ quae virum habuerit Langobardum, defuncto eo, a lege viri sit soluta et ad suam legem revertatur. Hoc vero ¹¹ statuentes, ut similis modus servetur in ceterarum nationum mulieribus.

A sicut usque modo, ne forte quae prius cum uno, postmodum cum pluribus locum habeat moechandi; sed eius possessio fisco redigatur, et ipsa episcopali subiacet iudicio.

6 ³⁵. Decernimus ³⁶ ut quisquis aliter testes habere non potuerit, volumus, ut per comitis iussionem, quos in suo testimonio necessarios quisque habuerit, veritatem prolaturi publico conventu adducantur, ut per ipsos rei veritas cum iuramento valeat inquiri.

Codex Blankenburgensis ita pergit:

7. Abbates qui ab episcopis electi sunt ad conspiciendum regulae observationem in monasteriis, istum debent tenere modum in his quae eis iniuncta sunt.

8. Primo quia subito ³⁷ et in brevi spatio pleniter cognoscere non valent conversationem fratrum in illo monasterio ad quod tunc veniunt, nisi aliquibus diebus ac noctibus cum eis conversentur, cum tali ad eos veniant paucitate, ut monasterium non gravent. Deinde, si intellexerint abbatem negligentem suum ministerium agere, aut de semetipso aut de fratribus suis secundum regulae auctoritatem commoneant illum. Similiter etiam faciant, si ex fratribus fuerint negligentes inventi, cum abbate suo secundum regulae auctoritatem eos commoneant. Si ignorantia est, per eandem regulam docendo corrigant eos. Si autem voluntate delinquant, et emendaverint per eorum admonitionem, bene. Quod si noluerint, nuntient primum episcopo loci, et si ultra necessitas fuerit, nuntient synodali conventui. Si vero questio aliqua fuerit de regulae capitulo, et non

VARIANTES LECTIONES.

¹ tenent 1. ² ore Ch. ³ deest 3. 4. ⁴ fuerit cartula 5. cartula f. 4. ⁵ ostendant 3. ostenda eam episcopo comiti iudices uel vicariis 4. ⁶ sive iudicem 2. ⁷ aut plebeios 5. ⁸ verax V. Vn. E. veraces agnoscantur 2. veraces agnoscant esse. ⁹ non legitur in codice 4. ¹⁰ mulieres romanae et sic in plurali numero 2. V. Vn. E. ¹¹ deest V. Vn. (E.) hoc 2. Et hoc bul. ¹² Codicum inscriptio haec est: Incipit capitula quae domnus Hlotharius imperator suo tempore Olonna constituit 1. Capitula quae anno primo imperii domni Hlotharii gloriosissimi imperatoris Olonna sunt constituta 2. 3. ¹³ amatie xenodochia 2. ¹⁴ ecclesie 1. ¹⁵ enitheatos 1. ¹⁶ contractus corr. contracta 2. ¹⁷ multandi 1. ¹⁸ ponoc 1. poena 2. ¹⁹ solutionis 2. ²⁰ De ecclesia in proprio constructa inscriptio in 2. 5. ²¹ Xpi 2. ²² consecrate 1. ²³ suam transferat ecclesiam 2. ²⁴ q. t. deest 2. ²⁵ De adulteris 2. 3. ²⁶ deest 2. ²⁷ edictum 2. ²⁸ convictos . . . haberi 1. ²⁹ De libello homine qui in servitute cadit 2. 5. ³⁰ aliquid 1. ³¹ d. vel aliquibus causis V. Vn. E. ³² deest 1. ³³ de tali c. V. Vn. E. ³⁴ De veste mutata 2. 3. ³⁵ De testibus 2. 3. ³⁶ De crevimus 2. ³⁷ subdito cod.

potuerint inter se definire, nuntient synodo, et ibi **A** Consuetudines autem ubi ¹ invente fuerint noxia, et auctoritate episcoporum sacrior decernatur sensus; hoc, ut supra dictum est, nuntient. et per vim nihil agere qui missus est presummat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ nisi c.

CAPITULARE EPISCOPIS DATUM.

Capitula hæc a Baluzio ex Codice ms. monasterii Sancti Galli n. 733 sæc. ix edita, ope ejusdem Codicis recognovimus. Sunt, ut ex capitibus 6 et 8 patet, capitula episcopis in dioceses suas redeuntibus data; nec, ut Baluzius voluit, anno 819, sed post conventum Attiniacensem unde Lotharius regni sui initium computat, igitur anno 825 aut aliquo ex sequentibus promulgata esse videntur.

Cap. 1. De statu ecclesiae et honore pontificum, ut canonice secundum iussionem ^a dominorum nostrorum vivere et ^b conversare ¹ debeant.

2. Ut sacerdotes et clericos secundum normam priorum patrum vivant.

3. Ut tam monachi quam monachas, ubicumque fuerint, regulariter vitam degant.

4. De restauratione ecclesiarum vel luminaria, seu officia etiam et missas, necnon et sarta tecta ², ut in quantum possibilitas fuerit, per iussionem dominorum nostrorum, ubi necessitas, restaurare et emendate fiant.

5. De ecclesiis et monasteria et senodochia quae ad mundio palatii pertinet, aut pertinere debent, ut unusquisque iustitiam dominorum nostrorum regum et eorum rectum consentiat.

6. De causis illicitis, coniunctionibus omnibus, vel etiam ceteris nefandas res, ut unusquisque ³ in sua parochia una cum consensu et adiutorio comitis sui hoc pleniter sub celeritate amputare et emendare studeat. Et qui hoc facere non potuerit, ad aures piissimi domini nostri vel eius proceribus ⁴ hoc innotescat absque tarditate, ut malum quod perpetratum est, canonice emendatum fiat.

7. De viduis et orphanis et pauperibus, vel omnibus inpotentibus, ut in elemosyna dominorum nostrorum regum eorum iustitiam plenius accipiant.

8. De homicidiis et periuriis, sacrilegis, et falsis testimoniis, et hoc quod nefandum aut contrarium **B** sacris canones esse videtur, et hoc pleniter per vestram monitionem et per iudicium comitis emendatum fiat. Et qui hoc facere noluerit, absque tarditate auribus precellentissimi domini nostri vel eius proceribus ⁴ hoc patefaciat.

9. De decimis, ut unusquisque suam decimam ad ecclesiam offerat, sicut mos vel sacra consuetudo esse dinoscitur.

10. Ut illi electi qui illos episcopatos tenent, qui canonice esse potest, sub celeritate sacros fiant.

Volumus quidem, ut ea quae superius retulimus, ut unusquisque bonum certamen exinde habeant, seu et de aliis causis quas minime in hoc capitulare inseruimus, et necessarii sunt commendandi per vestram sanctissimam monitionem emenda. Et **C** qui hoc facere neglexerit, si sacerdos aut clericus fuerit, sciat se canonicum subiaccere iudicium ⁵; et si laicus ⁶, dominorum nostrorum iudicio et eius proceribus sustinere.

Explicit.

VARIANTES LECTIONES.

¹ conservare c. ² ita correxi; codex sacrilecta. ³ unusque c. ⁴ ita jam Baluzius legendum censuit; codex posteribus. ⁵ servitium c. ⁶ laicus c.

NOTÆ.

^a Ludovici et Lotharii.

^b In ms. Cod. legitur *conservare*, ut apud sanctum Gregorium, lib. vii, indict. 2, epist. 110, *conservatione pro conversatione* in vet. Cod. Aurelianensi. Pari errore apud Salvianum, lib. vi, pag. 146 legitur in Ed. Brassicani et Pithoei, *pro gaudiis novae conservationis*, cum legendum sit *novae conversationis*, **D**

ut habent Edit. Romana et Noribergensis, aut *conversionis*, ut in Cod. Corbeiensi. In conc. iv Tolet., cap. 75, *vel conservatione regiae salutis*, pro quo vetus liber Ecclesiae Lugdunensis habet *conversatione*. Sic in lib. I Capitularium, cap. 35, in plerisque vetustis exemplaribus legitur *conservationis*, cum legendum sit *conversationis*. BALUZ.

EPISCOPORUM AD LUDOVICUM IMPERATOREM RELATIO (An. 824).

Vulgamus eam ex Codice bibl. ducalis Guelferbytanæ Blankenburgico fol. 104, 105; editumque certe post Benedicti abbatis Anianensis obitum die 11 Februarii anni 821, anno potissimum 824 ascripsimus, quo imperator, fame aliisque cladibus quæ regnum Francorum affligebant sollicitus, in statum imperii inquirere constituit.

ITEM ALIA CAPITULA DOMNI LUDOWICI IMPERATORIS.

Incomparabilis ¹ augustae gloriae sapientia, coelesti ² fulta sophismate, velut debitam subiectis dis-

ciplinam regiminis praerogativa ministrans, saluberima potius simplicitate quam syllogismorum difficultate conpraehensa capitula quæ secuntur insinuat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ In parabolis 1. ² coelestis 1.

Quo ordine episcopus debeat inveniri. ¹ Sanctae trinitatis fides a tribus prorsus venerator ordinibus. De quibus cum canonicum ecclesiae fidei iam fundamentum probatum, et a fidelibus loci viris electum ratio provehendum denuntiat; tamen necessitudine incumbente et monachum admittit, et laicum auctoritas non excludit; sed cum subiungitur qualis esse debeat, tot huic dicto canonica atque apostolica mandata conveniunt, ut nequaquam breviter intimata sufficere videantur. De monogamia vel virginibus, sacerdotem ecclesia requirit, si quis sine crimine est. Ultimus tamen si concessa loquitur, ita se imitabilem in omnibus quae agit praebat, quatenus proximorum corda rore doctrinae rigare non cesset, et bonis quae docuerit operibus non repugnet.

2. Officium episcopi curam esse et fervorem ecclesiasticarum rerum et fidei firmamentum, tam virtute verbi quam iusto rerum moderamine sacrae lectionis serie comprobamus. Sed tunc conversatio illius congruit officio, cum pro vitae innocentia actione praecipuus et prae cunctis fit contemplacione suspensus.

3. De conversatione clericorum in episcopatu disposita, quid aliud quam ut canonicè degant, dicendum est. Qui si ² iuxta vocem apostoli filii bene subditi vocari concupiscunt, cum in cultu vario discreti esse debeant, usuras cum feminarum accessu vitare contendunt.

4. De dispositione et officio presbyterorum, qualis esse exterius debeat vita, praesulis preeundo demonstrant; hi nimirum in ecclesiae providentiam ordinati, tunc in proposito permanere videantur, cum prona devotione strenui pastoris pro capto imitare vestigia consuescunt.

5. De ordinatione rerum episcopii, priorum nobis patrum et Romane legis statuta rite conservata sufficiant. Quadripertita denique ex redditibus patrimonialia partim pauperibus eroganda, partim praelatorum templorumque usibus implicanda sanxerunt. Ecclesiis igitur baptismalibus custodes eligantur presbyteri, in quibus non solum nomen officii, verum etiam sanctitatis decenter cultus effulgeat. Titula quoque earundem ecclesiarum una cum rectoribus aequè sibi praepositis tamquam subiectionis ordine contenti, sublimioris humiliter culmina venerentur.

6. Qualiter senedochiorum ordo servetur, promulgata ab auctoribus eorum testamenta fatentur. Nam si levitatis aut fortasse simplicitatis erroribus obvoluta, rationabili statu caruerint, catholici provisoris arbitrium prestolentur.

7. De ordine canonicorum in locis suis, excepte ab auctoribus vel ab antiquis ecclesiae legibus defloraciunculae ex decretis gloriosissimi Caesaris in unum Codicem redactae, ac a nobis susceptae, horum vita predulci suavitate componendo perornant.

8. De monasteriis regularibus, quae beatae recordationis Benedicti abbatis regula praeclaris obsequiis dedita conglobavit monasticae meditationis, tamquam a sancto Spiritu prolatae sufficiant.

9. Quoniam liquido constat monachorum congregationem absque abbate eiusdem ordinis esse non posse, eligendus est inter eos vir modestus et prudens una cum consensu episcopi civitatis, cuius se suffraganeos fore cognoscant, quia iam regulariter vivere didicit, et sancto studio prout ordo regularis poscit insistere, ac subditorum, si qua sunt, valeat errata corrigere.

10. Qualiter cum monachis suis abbas conversari debeat, eiusdem regulae affluentibus informatus testimoniiis, directo calle qua trahitur, virtutum exercitia prosequatur.

11. A quo et quomodo corrigi abbas negligenter agens debeat, canon Calcidonensis titulus 8. evidenter exponit, cum ab episcopo loci dissilienter communi nonne privare non ambigit.

12. De monasteriis feminarum in canonico vel regulari ordine constitutis, quo ordine censerì conveniant, ipsorum nempe nominum aethimologiam demonstrat; canonica scilicet canonicè, regularia regularibus mancipando modulis edocentur.

13. De hac profecto institutione canonica quae sanctimonialibus congruit, auguste pridem celsitudinis instrumenta cognovimus; sed quomodo disciplinae officii ecclesiastici nimium neglecta per studium reformetur, nonnulli iam experimento probarunt, qui scolam doctoribus deputarunt; in huius modi certamine tardiores, tamquam delicto dispensationis postposite, nisi se correxerint, obnoxii teneantur.

14. Pro statu regni et reipublice, ne forte humilietur, aut infirmetur, divina primum exoretur clementia. Tunc demum totis viribus incumbentes, oportuna vobiscum iuxta vires libenter iuvamina decernamus.

15. De regulari ordine qualiter observetur, partim nos superius significasse meminimus; cetera cum vestra simul celsitudine conferentes, largius statuere decertemus.

VARIANTES LECTIONES.

¹ codex numero I. anterioribus praeposito, hic II et rel. habet, et capite demum octavo numerum servat.
² est qui 1.

LOTHARII I CONSTITUTIO ROMANA (An. 824, Nov.).

Secundum Lotharii iter Italicum exeunte Augusto anni 824 eo praecipue consilio susceptum est, ut viciis pacis functus, res Romanas cum pontifice novo Eugenio populoque Romano statueret firmaretque. Quod ex voto cessit. Lotharius enim, Einhardo teste, statum populi Romani jamdudum quorundam praesulum per-

versitate depravatum, benivola Eugenii assensione ita correxit, ut omnes qui rerum suarum direptione graviter fuerant desolati, de receptione honorum suorum quae per illius advenum Deo donante provenerat, magnifice sint consolati. Constitutionem ea de re editam hic ad fidem Codicum praecipue Chisiani, Cavenensis, Blankenburgensis, tum Ambrosiani, Florentini, Londinensis, Vindobonensis, Veronensis, Estensis apud Muratorium capp. 34-41 recognitam proponimus. Codice etiam Vaticano n. 5853 evoluto, editionem inde profluentem apud Chesnium, Baluzium et Bouquetum, nullius auctoritatis esse facile intellexi, quod cardinalem Deuseddit, cuius in collectione canonum ibi versus finem libri primi fol. 49 legitur, nonnisi excerpta dare voluisse, iam ipsa inscriptione *Ex constitutionibus hlotharii imperatoris sub secundo eugenio papa gestis in atrio beati petri apostoli pateat*. Subjicimus formulam sacramenti ea occasione a populo Romano praestiti, a Chesnio T. II, 207, vulgatam.

CAPITULA QUAE DOMNUS HLOTHARIUS IMPERATOR ¹ AD LIMINA BEATI PETRI APOSTOLI ² TEMPORE EUGENII SUMMI PONTIFICIS INSTITUIT ³.

1. Constitutum habemus, ut omnes qui sub speciali defensione domni apostolici seu nostra fuerint suscepti, impetrata inviolabiliter iusta utantur defensione. Quod si quis in quocumque ⁴ hoc contemptum ⁵ violare praesumpserit, sciat se periculum vitae suae ⁶ esse incursum. Nam et hoc ⁷ decernimus, ut domno apostolico in omnibus ipsi ⁸ iustam observent oboedientiam seu ducibus ac iudicibus suis, ad iustitiam faciendam ⁹. In hoc capitulo fiat commemoratum de viduis et orphanis Theodori ¹⁰ Floronis ¹¹ et Sergii.

2. Ut depraedationes quae hactenus fieri solebant, prohibemus ne fiant, neque vivente pontifice neque defuncto. Si quis vero ulterius ¹² hoc fecerit, sciat se legali sententia esse condemnandum. Quae autem retro actae sunt, placet nobis, ut per dispositionem nostram fiant legaliter ¹³ emendatae.

3. Volumus ut in electione pontificis nullus praesumat ¹⁴ venire, neque liber neque servus, qui aliquod impedimentum faciat, illis ¹⁵ solummodo Romanis ¹⁶, quibus antiquitus fuit consuetudo ¹⁷ concessa ¹⁸ per constitutionem sanctorum patrum ¹⁹ eligendi pontificem. Quod si quis contra hanc iussionem nostram facere praesumpserit, exilio tradatur.

4. Volumus ²⁰ ut missi constituentur de parte domni apostolici et nostra, qui annuatim nobis renunciare valeant, qualiter singuli duces et iudices iustitiam populo ²¹ faciant, et quomodo nostram constitutionem observent. Qui missi ²², decernimus ut primum cunctos clamores qui per negligentiam ducum aut iudicum fuerint inventi ²³, ad notitiam domni apostolici deferant, et ipse unum e duobus eligat, ut ²⁴ aut statim per eosdem missos fiant ipsae necessitates emendatae, aut si non, per nostros missum fiat nobis notum, ut per nostros missos a nobis directos iterum emendentur ²⁵.

5. Volumus ut cunctus ²⁶ populus Romanus inter-

rogetur, qua ²⁷ lege vult vivere ²⁸, ut tali qua se ²⁹ professi fuerint vivere velle, vivant. Illisque denuntietur, quod hoc unusquisque sciat, tam duces quam et ³⁰ iudices vel reliquos ³¹ populus, quod si in offensione sua contra eandem legem fecerint ³², eidem legi quam profitentur per dispositionem pontificis ac nostram subiacebunt ³³.

6. De rebus ecclesiarum iniuste invasivis sub occasione quasi licentia accepta a pontifice, et de his quae necdum redditae sunt et tamen fuerunt iniuste a potestate pontificum invasae, volumus ut per missos nostros fiant emendatae ³⁴.

7. Prohibemus ut de praedationes inter ³⁵ confinia nostra ultra ³⁶ non fiant, et quae factae sunt, secundum legem de utrisque partibus ordinemus ut emendantur. B Similiter volumus, ut ceterae iniustitiae ³⁷ de utrisque partibus fiant emendatae.

8. Placuit nobis, ut cuncti iudices sive hi qui cunctis praeesse debent, per quos iudicaria ³⁸ potestas ³⁹ in hac urbe Romana agi debent ⁴⁰, in praesentia nostra veniant; volentes numerum et nomina eorum et scire, ⁴¹ et singulis ⁴² de ministerio sibi credito admonitionem ⁴³ facere.

9. Novissime admoneatur, ut omnis homo, sicut Dei gratiam et nostram habere desiderat, ita praestet in omnibus oboedientiam atque reverentiam huic pontifici.

SACRAMENTUM ROMANORUM.

Promitto ego ille per Deum omnipotentem, et per ista sacra quatuor euangelia, et per hanc crucem Domini nostri Jesu Christi, et per corpus beatissimi Petri principis apostolorum, quod ab hac die in futurum fidelis ero dominis nostris imperatoribus Hludowico et Hlothario diebus vitae meae, iuxta vires et intellectum meum, sine fraude atque malo ingenio, salva fide quam repromisi domno ⁴⁴ apostolico; et quod non consentiam ut aliter in hac sede Romana fiat electio pontificis nisi canonice et iuste, secundum

VARIANTES LECTIONES.

¹ i. tempore eugenii pape instituit ad limina beati petri secus urbe roma. Ch. i. t. c. p. i. ad liminaria b. p. apostoli Cav. ² a. secus urbem romam t. domni e. s. p. i. Flor. Lond. ³ inscriptio tota deest in A. V. Vn. In V. et Vn. glossa adest: Kapitula quae domnus Lot. instruit secus urbem romam V. De pontificibus haec capitula lotar. III. (scil. anno) Vn. Capitula facta a Lothario secus urbem Romam Est. ⁴ q. modo Bl. ⁵ contemptive Ch. C. contemptor A. V. Vn. E. tempore ed. ⁶ sciat p. u. s. se esse Bl. ⁷ hic Bl. V. Vn. ⁸ ipsius observent l. ⁹ sequentia desunt in Bl. et edd. ¹⁰ theodori C. A. V. Vn. E. ¹¹ florinis C. Vn. ¹² alteri Bl. ¹³ deest. Ch. ¹⁴ praesumant Bl. ¹⁵ faciat. Illi s. romani Bl. ¹⁶ f. Et illis s. romani s. Est. ¹⁷ c. non cessent per Bl. ¹⁸ cum concessa C. ¹⁹ p. sit facultas eligendi p. V. Vn. E. ²⁰ hoc caput exstat nonnisi in Bl. Ch. C. et Vatic. 5853. ²¹ in populo Car. ²² Quibus missis Bl. ²³ deest Ch. C. ²⁴ deest Ch. C. ²⁵ emendetur Ch. ²⁶ cunctos Bl. ²⁷ deest Bl. quale C. quale corr. qua Amb. quali V. Vn. E. ²⁸ vivere usque vivere deest in Ch. C. ²⁹ quale A. quali V. Vn. E. ³⁰ deest. A. ³¹ relinquos Bl. ³² fecerit Ch. A. V. Vn. ³³ subiacebit V. Vn. E. ³⁴ n. emendetur Bl. ³⁵ ita Bl. Ch. C. (i. e. in finibus) in confinio nostrum Vatic. totum caput deest in reliquis. ³⁶ deest Bl. C. ³⁷ iustitiae Ch. ³⁸ indicaria Ch. C. ³⁹ potentes Bl. ⁴⁰ illi Ch. C. Bl. debet Vn. ⁴¹ deest in Ch. C. V. Vn. E. ⁴² singulos Ch. C. ⁴³ a sibi f. Ch. C. ⁴⁴ domino... domini... dominus Ch.

vires et intellectum meum; et ille qui electus fuerit, A domni imperatoris et populi, cum iuramento, quale me consentiente consecratus pontifex non fiat, priusquam tale sacramentum faciat in praesentia missi domnus Eugenius papa sponte pro conservatione omnium factum habet per scriptum.

LOTHARII CONSTITUTIONES IN MARINGO (An. 825, Febr. 20).

Ad secundum Lotharii iter pertinent constitutiones in curtibus Maringo et Olonna mensibus Februario et maio anni 825 promulgatae. Capitularia in curte Maringo edita, publici juris facimus ex Codicibus Chisiano et Cavensi, ubi nonnisi inscriptione *Item alia capitula* insignes, inter Ludovici I leges post Capitulare anni 816 occurrunt. Aestate anni praecedentis 824 famem adhuc praevallidam fuisse, ex Einhardi Annalibus discimus. Codex Ambrosianus inter Ludovici leges caput 1, inter Lotharii cap. 4, Florentinus, Londinensis, Vindobonensis, Veronensis, atque, ut conijcere est, et Estensis, nonnisi caput 1 inter leges Ludovici (*Murat. cap. 5*) exhibent.

Capitula de expeditione Corsicana nonnisi in Codicibus Chisiano et Cavensi inter Lotharii leges servata sunt.

1. Primis omnium placuit nobis, ut cartulas obligationis quae factae sunt de singulis hominibus qui se, uxores², filios, vel filias in servitio tradiderunt, ubi inventae fuerunt frangantur, et ipsi sint liberi sicut primitus fuerunt.

2. Qui pulsat quod res venundasset et non iusto pretio, accedant ambas partes super res quas venundavit, et existimatores cum ipsis, et rememorent et appetient res ipsa, sicut tunc valebat quando res ipsae bene restauratae fuerunt, antequam nos hic cum exercitu introissemus; et si res ipsa sic adpretiata fuerit iusto pretio, sicut in ipsa cartula legitur quod res ipsas legitimo pretio venundasset, sicut tunc valuerunt, ut dictum est, venditio ipsa firma permaneat. Nam si res ipsius amplius estimaverint quod tunc valuissent quam pretio ipso quod C accepit, et ipse qui venundaverit ostendere potuerit, ut ei necessitate famis venditio ipsa³ fecisset, aut in cartula ipsa manifestaverit tempore necessitatis famis, cartula ipsa frangatur, et pretio iuxta ut ipsa cartula legitur reddat, et recipiat res suas sicut modo invenerit eas. Anteposito, aedificia aut labores qui postea ibi facti sunt, ipse qui fecit tollat, aut sicut inter eos convenerit faciant⁴. Et de ista venditio ipsa persona agat qui venundavit, aut filius eius; nam⁵ non alter propinquus.

3. Cartula illa qui⁶ legitur de donatione, similiter

■ volumus ut appetientur, si amplius valuerint res ipse quando restauratae fuerant, quam ipso launegild⁷ fuisset quando accepit, et ipsa donatio similiter stricto et necessitate famis fecisset; et si approbare potuerit, reddat launegild⁸, et recipiat res suas; et cartula ipsa frangatur.

4. De donatione vel venditione⁹ quae in loca venerabilia facta sunt, suspendi iussimus, dum enim compensaverimus in sinodo¹⁰ cum episcopis et comitibus, quomodo fieri debeant. Et hoc iubemus, ut illis partibus iustum procedat¹¹ iudicium, ubi nos aut nostra ostis¹² fuerimus, pro illud quod supra scriptum est; et hoc statuimus, ut cartulas illas quae tempore Desiderio¹³ factae¹⁴ fuerunt¹⁵ per districtiorem famis, aut per quaecumque ingenio, ut ista causa non computetur; sed iuxta legem ipsorum exinde procedat iudicium. Et¹⁶ hoc damus in mandatis, ut quicumque homo ab hac presenti die vicesimo mensis Febrarii res¹⁷ suas vendere¹⁸ aut alienare¹⁹ voluerint, in omnibus eorum pertineat potestatem: tantum sic faciant, sicut eorum fuerit lex²⁰. Unde qualiter nobis complacuit²¹, presentem²² deliberationis notitiam pro amputandas intentiones fieri iussimus, et nobis relegi²³ fecimus, et volumus ut sic²⁴ procedat iudicium. Facta notitia anno dominorum nostrum tercio²⁵.

VARIANTES LECTIONES.

¹ cf. Capitulare Langobardicum anni 806, post tempus famis promulgatum. ² se et uxores et f. A. ³ ipsam C. ⁴ deest. Ch. ⁵ deest. Ch. ⁶ que Ch. ⁷ launigild C. ⁸ naudegild Ch. ⁹ iudicione A. ¹⁰ sinodum A. ¹¹ procedant A. ¹² nostris auster ut f. A. ¹³ in t. d. A. t. necessitate C. ¹⁴ factas Ch. C. ¹⁵ fuerint A. ¹⁶ Et—lex in cod. Amb. pro capitulo singulari habita, huic capiti praepomuntur, et hic desunt. ¹⁷ deest Ch. ¹⁸ venundare A. ¹⁹ a. a. desunt. Ch. ²⁰ si index eorum fuerit A. ²¹ placuit Ch. ²² presenti deliberatione notitia pro amputandam si intentiones A. ²³ legi Ch. relegere A. ²⁴ sicut p. i. si facta A. ²⁵ vocem recepi ex codice Ambrosiano, deest in Ch. C.

EDICTUM DE EXPEDITIONE CORSICANA (An. 825, Febr. 20).

IN NOMINE DOMINI.

Incipit capitula quod dominus Lotharius¹ imperator sexto anno imperii sui, indictione tertia, instituit in curte Maringo².

1. Volumus ut singulis comitibus hac³ districtio-

D nem teneantur inter eos qui cum eis introeant⁴ in Corsica, vel remanere debeant⁵.

2. Ut dominici vassalli⁶ qui austaldi⁷ sunt et in nostro placito frequenter serviunt, volumus ut remaneant eorum homines quos antea⁸ habuerunt, qui⁹

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest in Chis. ² Codex Cavensis hic errore quodam ductus, inscriptionem capitularis ad limina sancti Petri prima vice, altera suo loco exhibet. ³ ac Ch. ⁴ introierunt C. ⁵ debent C. ⁶ bassalli C. ⁷ castaldi C. ⁸ ante C. ⁹ deest. C.

propter hanc ¹ occasionem eis se commendaverunt ² cum eo ³. Qui autem in eorum proprietate manent, volumus scire qui sint, et adhuc considerare volumus quis eant aut quis remaneant. Illi vero qui beneficia nostra habent et foris manent, volumus ut eant.

3. Homines vero episcoporum seu abbatum, et qui foris manent, volumus ut cum comitibus eorum vadant, exceptis duobus ⁴ quos ipse elegerit; et eorum austaldi liberos ⁵ exceptis quattuor volumus ut pleniter dirigantur ⁶.

4. Ceteris ⁷ vero liberis hominibus quos vocant bharigildi ⁸, volumus ut singuli comites ⁹ hunc modum teneant: videlicet ut qui tantum substantiae fa-

cultatem habent qui per se ire possit, et ad hoc sanitas et viris utiles adprobaverit, vadant; illi vero qui substantiam habent, et tamen ipsi ire non valent, adiuvet valentem et minus habentem. Secundum vero ordinis liberis, quis pro paupertate sua per se ire non possunt, et tamen ex parte possunt, coniungantur duo vel tres, aut quattuor. Alii vero si necesse ¹⁰ fuerit, quid ¹¹ iusta ¹² consideratione ¹³ committit ¹⁴, eunti adiutorium faciant quomodo ire possit; et in hunc modum ordo iste servetur, usque ad alios qui pro nimia paupertate neque ipsi ire valent neque adiutorium eunti prestare, a comitibus eorum habeatur ¹⁵ excusatus post antiqua consuetudo eis ¹⁶ fidelium comitibus ¹⁷ observanda.

VARIANTES LECTIONES.

¹ hac C. ² commendaverit Ch. ³ eorum senioribus remaneant. Uolumus scire C. ⁴ ducibus quod C. ⁵ aut castaldi liberi C. ⁶ distringantur Ch. ⁷ Ceteri v. liberi homines Ch. ⁸ unadrildi C. ⁹ comitibus hoc m. teneat C. ¹⁰ necessitas C. ¹¹ qui Ch. ¹² iusta C. iuxta Ch. ¹³ i. e. quod iusta consideratio permittit. — considerationem Ch. C. ¹⁴ comiti eunti adiutorium Ch. ¹⁵ abeat C. ¹⁶ ei Ch. ¹⁷ i. e. ex antiqua consuetudine a fidelibus comitibus observanda.

^a CAPITULARIA AQUISGRANENSIA (An. 825).

Capitula hæc vere fundamenta juris publici quod in Imperio ad nostra usque tempora viguit, ope Codicis 1. bibl. ducalis Guelferbytanae Blankenburgici recognovi. Ascripsi ea anno 825 et conventui Aquisgranensi mense Maio habito, quod certe annis compluribus post capitulare Attiniacense anni 822 ea promulgata fuisse ex cap. 6 intelligatur, et caput 15 ad Æbli et Asinari cladem (an. 824) qua non aliud magis ad inhonorationem regni pertinebat, referri videatur: nec post annum 825 constituta fuisse, eo liquet, quod eo ipso anno Heistolfus archiepiscopus, qui inter missos recensetur, obiisse ex annalibus Xantensibus et Hildesheimensibus existimandus est.

PRELOCUTIO

DOMNI LUDOWICI IMPERATORIS

ad episcopos et omnem populum ¹.

1. Omnibus vobis aut visu aut auditu notum esse non dubitamus, quia genitor noster et progenitores, postquam a Deo ad hoc electi sunt, in hoc præcipue studuerunt, ut honor sanctae Dei ecclesiae et status regni decens maneret. Nos etiam iuxta modum nostrum eorum ² sequentes exemplum, saepe vestram devotionem de his admonere curavimus; et Deo miserante multa iam emendata ³ et correcta videmus: unde et Deo iustas laudes persolvere, et vestrae bonae intentioni multimodas debemus gratias referre ⁴.

2. Sed quoniam complacuit divinae providentiae nostram mediocritatem ad hoc constituere, ut sanctae suae ⁵ ecclesiae et regni huius curam gereremus, ad hoc certare et nos et filios ⁶ ac socios ⁷ nostros diebus vitae nostrae optamus, ut ⁸ tria specialiter capitula et a ⁹ nobis et a vobis, Deo opem ferente,

B in huius regni administratione specialiter conserventur ⁹; id est, ut defensio et exaltatio vel honor sanctae Dei ecclesiae et servorum illius congruus maneat, et pax et iustitia in omni generalitate populi nostri conservetur. In his quippe maxime studere, et de his in omnibus placitis quae vobiscum, Deo auxiliante, habituri sumus, vos admonere optamus, sicut debitores sumus ¹⁰.

3. Sed quamquam summa huius ministerii in nostra persona consistere videatur, tamen et divina auctoritate et humana ordinatione ita per partes divisum esse cognoscitur, ut unusquisque vestrum in suo loco et ordine partem nostri ministerii habere cognoscatur. Unde apparet, quod ego omnium vestrum admonitor esse debeo, et omnes vos nostri adiutores esse debetis. Nec enim ignoramus quid unicuique vestrum in sibi commissam portione conveniat; et ideo praetermittere non possumus, quin unumquemque iuxta suum ordinem admoneamus.

4 ¹¹. Sed quoniam scimus, quod ¹² specialiter per-

VARIANTES LECTIONES.

¹ ita 1. ² deest 1. ³ emendatam 1. ⁴ hic pergit 1. ⁵ filius 1. ⁶ socius 1. ⁷ et 1. ⁸ ad... ad 1. ⁹ hic incipit caput secundum in 2. ¹⁰ hic pergit 1. ¹¹ III. 2. ¹² quid 1.

NOTÆ.

^a Fallitur Browerus, lib. viii Annalium Trevirensium, dum existimat hæc capitula sancita a Ludovico fuisse anno 835. Cum enim illa exstent in Collectione Ansegisi, quam ipse testatur an. 827 confectam fuisse, manifestum est ea capitula antecedere hunc annum. BALUZ.

^b Capitula Caroli Calvi, tit. 2, cap. 1, *Ecclesia vobis ad gubernandum commissa*. Præceptum Ludovici Pii pro monasterio Landeveneci apud Henschenium et Papebrochium, tom. I Martii, pag. 260, *cum universali Ecclesia Deo dispensante nobis commissa*. Vide notas ad Agobardum, pag. 21. Id.

tineat ad episcopos, ut primum ad sacrum ministerium suscipiendum iuste accedant, et in eodem ministerio religiose vivant, et tam bene vivendo quam recte praedicando populis sibi commissis iter vitae praebeant, et ut in monasteriis in suis parroeciis constitutis sancta religio observata fiat, et ut unusquisque iuxta suam professionem veraciter vivat, curam impendant¹, omnes vos in hoc sacro ordine constitutos et officio pastoralis functos monemus atque rogamus, ut in hoc maxime elaborare studeatis, et² per vosmetipsos et per vobis subiectos, quantum ad vestrum ministerium pertinet, nobis veri adiutores in administratione ministerii nobis commissi existatis; ut in iudicio non condemnari pro nostra et vestra negligentia, sed potius pro utrorumque bono studio bono remunerari mereamur: et ubicumque per negligentiam abbatibus aut abbatissae, vel comitis sive vassi nostri, aut alicuius cuiuslibet personae, aliquod vobis difficultatis in hoc apparuerit obstaculum, nostrae dinoscentiae id ad tempus insinuaré non differatis; ut nostro auxilio suffulti, quod vestra auctoritas exposcit, famulante, ut decet, potestate nostra facilius perficere valeatis.

5. De sacerdotibus vero ad vestram curam pertinentibus magnum adhibete studium, ut qualiter vivere debeant, et quomodo populis ad suae portionis curam pertinentibus exemplo et verbo prosint, a vobis cum magna cura edoceantur³ et admoneantur; et ut id facere studeant, vestra pontificali auctoritate constringantur. Quicquid autem in illis⁴ a a populis iuste reprehenditur, in exemplo propriae conversationis vestra providentia corrigere non neglegat. Ne vero ecclesiae illis commissae in restauratione aut in luminariis iuxta possibilitatem rerum ab illis neglegantur, vestra nihilominus invigilare debet solertia. Et sicut alios prohibetis, ne de mansis ad ecclesiae luminaria datis aliquid accipiant, sic et vos et vestri archidiaconi de eisdem mansis nihil accipiendo aliis exemplum praebeatis; sed potius ad id ad⁵ quod dati sunt servire concedantur, ut totum, sicut dictum est, in restauratione ecclesiarum et luminaribus vestra auctoritate et studio cedere possit.

6. Scholae sane ad filios et ministros ecclesiae instruendos vel edocendos, sicut nobis praeterito tempore ad Attinacum promisistis et vobis iniunximus, in congruis locis, ubi necdum perfectum est, ad multorum utilitatem et profectum a vobis ordinari non neglegantur.

VARIANTES LECTIONES.

¹ impendant. III. Omnes 1. ² ut 1. ³ et doceantur et 1. ⁴ deest 1. ⁵ perficiatur 1. ⁶ furta et latrocinia 1. ⁷ qui 1. ⁸ cavitis incisio in cod. 1. non nisi vos compellant habetur. ⁹ inter K. M. leges Langob. cap. 140 Mur.

NOTAE.

^a In Codice Parisiensi legitur *apostolis*, certo mendo. Similes errores nos olim emendavimus in lib. III Salviani de Gubernatione Dei, pag. 48, et apud Agobardum in cap. 7 Apologetici. Baluz.

^b Id est, ut integra libertas sit orandi Deum, ne Christiani ab oratione avocentur, mercata et placita die Dominico prohibeantur. Glossa vetus in uno Codice regio

7. Vobis vero comitibus dicimus, vosque commoneamus, quia ad vestrum ministerium maxime pertinet, ut reverentiam et honorem sanctae Dei ecclesiae exhibeatis, et cum episcopis vestris concorditer vivatis, et eis adiutorium ad suum ministerium peragendum praebeatis, et ut vos ipsi in ministeriis vestris pacem et iustitiam faciatis, et quae nostra auctoritas publice fieri decernit, ut in vestris ministeriis studiose perficiantur⁶ attendite.

8. Proinde monemus vestram fidelitatem, ut memores sitis fidei nobis promissae, et in parte ministerii nostri vobis commissi, in pace scilicet et iustitia facienda, vosmetipsos coram Deo et coram hominibus tales exhibeatis, ut et nostri veri adiutores et populi conservatores iuste dici et vocari possitis; et nulla quaelibet causa, aut munerum acceptio, aut amicitia cuiuslibet, vel odium aut timor vel gratia, ab statu rectitudinis vos deviare compellat, quin inter proximum et proximum semper iuste iudicetis. Pupillorum et viduarum vero et ceterorum pauperum adiutores ac defensores, et sanctae ecclesiae vel servorum illius honoratores iuxta vestram possibilitatem sitis. Illos quoque qui temeritate et violentia in furtis et latrociniiis⁶ sive rapinis communem pacem populi perturbare molliuntur, vestro studio et correctione, sicut decet, compescite. Et si aliqua persona in aliquo vobis impedimentum fuerit quin⁷ ea quae dicimus facere non valeatis, nobis ad tempus illud notum fiat, ut nostra auctoritate adiuti, ministerium vestrum digne adimplere possitis.

9^a. Omnes vero laicos monemus, ut honorem ecclesiasticum conservent, et dignam venerationem episcopis et Dei sacerdotibus exhibeant, et ad eorum praedicationem cum suis devote occurrant; et ieiunia ab illis communiter indicta reverenter observent, et suos observare doceant et compellant. Et⁹ ut etiam dies dominicus, sicut decet et honoretur et colatur, omnes studeant. Et^b ut liberius fieri possit, mercata et placita a comitibus, sicut saepe admonitum fuit, illo die prohibeantur.

10. Abbatibus quoque et laicis specialiter iubemus, ut in monasteriis quae ex nostra largitate habent, episcoporum consilio et documento ea quae ad religionem canonicorum, monachorum, sanctimonialium pertinent, peragant, et eorum salubrem admonitionem in hoc libenter audiant et oboediant.

11. Episcopis iterum, abbatibus, et vassis nostris,

legis Longobardorum: « Ut dies Dominicos liberius possint homines colere, et mercata et placita prohibeantur illis diebus. » Vel aliter: « Et ut liberius et mercata et placita fieri possint, in die Dominico prohibeantur. » Itaque in altero Codice regio ad verba ut liberius fieri possit, adnotatum est supra lineam, scilicet in aliis diebus. Ib.

et omnibus fidelibus laicis dicimus, ut comitibus ad iustitias faciendas adiutores sitis.

12. ^a Episcopi vero vel comites ad invicem et cum ceteris fidelibus concorditer vivant, et ad sua ministeria peragenda vicissim sibi adiutorium ferant.

13. Omnibus etiam generaliter dicimus, ut caritatem et pacem ad invicem habeatis, et generalem iurisdictionem nostram generaliter observare decertetis, et missis nostris, pro quacumque scilicet aut ecclesiastica aut publica utilitate vel oportunitate a nobis directis, nostri ¹ honoris causa honorem exhibeatis, et propter nostrae auctoritatis venerationem ea quae per illos iniungimus, agere non neglegatis ².

14. Et quoniam, sicut diximus, unusquisque vestrum partem ministerii nostri per partes habere dinoscitur, volumus studere et ³ aut per clamatores aut per alia quaelibet certa inditia, aut per missos nostros quos ad hoc ordinaverimus, qualiter unusquisque in hoc certare studuerit, et per commune testimonium, id est, episcoporum de comitibus, comitum de episcopis, comperire, qualiter scilicet comites iustitiam diligant et faciant, et quam religiose episcopi conversentur et praedicent, et amborum relatu de aliorum fidelium in suis ministeriis consistentium aequitate et pace ⁴ atque concordia ⁵ cognoscere. Similiter etiam volumus, ut omnes illis et illi omnibus de communi societate et statu a nobis interrogati, verum testimonium sibi mutuo perhibere possint ⁶.

15. Et si talis causa in qualibet provincia aut in aliquo comitatu orta fuerit, quae aut ad inhonorationem regni aut ad commune damnum pertineat, quae etiam sine nostra potestate corrigi non possit, nos diu latere non permittatis, qui omnia Deo auxiliante corrigere debemus: quia quicquid hactenus in his quae ad pacem et iustitiam totius populi pertinent ⁷, et ad honorem regni et communem utilitatem, aut a nobis aut a vobis neglectum est, debemus Deo auxiliante certare qualiter abhinc nostro et vestro studio emendatum fiat.

16. De pace vero in exercitali itinere servanda usque ad marcham, hoc omnibus notum fieri volumus, quod quicumque auctorem damni sibi praeterito anno inflati nominatim cognoscit ⁸, ut iustitiam de illo quaerat et accipiat ⁹.

17. Deinceps tamen omnibus notum fore volumus, ut cognoscat unusquisque, quia omnes qui in suo obsequio in tali itinere pergunt, sive sui sint, sive alieni, ut ille de eorum factis rationem se sciat redditurum; et quicquid ipsi in pace violanda delin-

querint, ad ipsius debet plivium pervenire ¹⁰; ea scilicet conditione, ut pacis violator ¹¹ primum iuxta facinoris qualitatem, sive coram nobis, sive coram misso nostro, dignas poenas persolvat; et senior qui talem secum duxerit, quem aut constringere noluit aut non potuit, ut nostram iurisdictionem servaret et insuper in nostro regno praedas facere non timeret, pro illius neglegentia ¹², si ante eum de his non admonuerit, et postquam neglegentia contemptoris ad eius notitiam pervenerit, eum corrigere sicut decet neglexerit, honore suo privetur; ut scilicet neuter ¹³ illorum sine iusta vindicta remaneat ¹⁴.

18. De inhonoratione quoque regis et regni, et mala fama in exteris nationes dispersa, propter neglegentiam eorum qui legationes ad nos directas in suis mansionibus aut male recipiunt, aut constitutam a nobis expensam non tribuunt, aut parvareda dare nolunt, aut furto ¹⁵ aliquid eis subripiunt, aut, quod perperissimum est, apertas violentias, eos caedendo, et res eorum diripiendo, in ipsis exercere non pertimescunt, hoc omnibus notum esse volumus, quod quicumque ex his qui honores nostros habent, abhinc hanc neglegentiam emendare non certaverit, et suos homines, qui eius vice hoc agere debent, ut id bene perficiant non instruxerit, aut constrinxerit ut ulterius illud neglegere non praesumant, et honorem nostrum et regni nobis commissi custodire contempserit, nec nostrum nec regni nostri honorem ulterius volumus ut habeat. Sed volumus ut ¹⁶ unusquisque fidelium nostrorum procuratores rerum suarum de his specialiter instruat, ut quodcumque undecumque legatio advenerit, et aut litteras aut missum nostrum viderint, honorifice illum in omni loco imperii nostri, propter nostrum et totius regni honorem, omnes suscipere valeant ¹⁷.

19. In illis vero locis ubi modo via et mansionatici a genitore nostro et a nobis per capitulare ordinati sunt, missos ad hoc specialiter constitutos, qui hoc iugiter providere debeant, habeant ¹⁸, ut omnia quae ad easdem legationes suscipiendas pertinent, fideles nostri ad hoc constituti ad tempus praeparare studeant, ut non tunc sit necesse de longe quaerere aut adducere, quando tempus est illud dare vel persolvere. In ceteris vero locis per totum imperium nostrum unusquisque fidelium nostrorum, et per se et per ministros suos, sicut diximus, sedulam vigilantiam adhibeat.

20. De moneta vero, unde iam per tres annos et ammonitionem fecimus, et tempus quando una tene-

VARIANTES LECTIONES.

¹ nostris 1. ² pergit 1. ³ et ut aut 1. ⁴ aequitatem et pacem 1. ⁵ concordiam 1. ⁶ pergit 1. ⁷ pertinet et h. 1. ⁸ cognoscat 1. ⁹ pergit 1. ¹⁰ ita 1. ¹¹ violator 1. ¹² neglegentia usque admonuerit desunt 1. ¹³ neutrum 1. ¹⁴ remaneant 1. ¹⁵ forte 1. ¹⁶ deest 1. ¹⁷ pergit 1. ¹⁸ deest 1. provideant habeant ed.

NOTÆ.

^a Flodoardus, lib. III, cap. 25, de epistolis Hincmari: « Villeberto Catalaunensi rescribit ad ipsius consulta pro Gangulfo comite, ut de his quae contra eum se fecisse vel negabat quædam vel confitebatur aliqua, iuxta præceptum apostolicum leniter ageret,

quatenus in hoc legem Christi, charitatem scilicet, adimpleret, et ad satisfactionem dilectionemque sui utcumque posset et industria eumdem comitem provocans, illi suam clarescere benignitatem permitteret. » BALUZ.

retur et aliae omnes cessarent constituimus, hoc et omnibus notum esse volumus, quoniam ut absque ulla excusatione cito possit emendari, spatium usque ad ^a missam sancti Martini dare decrevimus, ut unusquisque comitum in suis ministeriis de hoc iussionem nostram tunc possit habere adimpletam; quatenus ab illa die non alia, sed illa sola per totum regnum nostrum ab omnibus habeatur, iuxta illam constitutionem, sicut in capitulis, quae de hac re illis comitibus dedimus in quorum ministeriis moneta percutitur, constitutum est. Quia tunc volumus missos nostros huius rei gratia dirigere per singulos comitatus, qui diligenter inquirent, qualiter comites in hoc nostram iussionem adimplere certaverint. Et quicumque negligens inde inventus fuerit, volumus ut ante nostram praesentiam quantotius venire iubeatur, et rationem reddat, utrum hoc quod iussimus facere noluerit aut non potuerit; aut si aliqua re praepediente id facere non potuit, cur nobis ipsam impossibilitatem ad ^a tempus non adnuntiavit. Quia si ipse aut non voluit, aut suae negligentiae causa non potuit, nos talem invenire volumus, qui hoc quod iubemus, servare velit et possit. Ut autem iussio nostra in hac re citius impleatur, volumus ut quicumque ab illa die alium denarium negotiandi causa protulerit, a comite et ministris eius auferatur ab eo.

21. Similiter quoque de iniustus teloneis, de quibus qualiter ob omnibus observandum esset, et capitulis constituimus, et creberrimas admonitiones fecimus, praedicti missi nostri volumus ut inquisitionem faciant, a quibus nostra iussio in hoc adimpleta, a quibus quoque sit neglecta; et eum qui aut implere neglexit aut distulit, ad nostram volumus ut veniat iussus praesentiam, ut cito rationem de his, sicut superius diximus, reddat. Et si culpabilis inventus fuerit, dignam correctionem accipiat, ut ceteris negligentibus exemplum terroris praebeat.

22. Ut ubi pontes antiquitus fuerunt, et in his locis ubi tempore genitoris nostri ipso iubente diversarum necessitatum causa facti sunt ², omnino absque ulla dilatione ab his qui eos tunc fecerunt, restituantur et renoventur, ita ut ad missam sancti Andreae restaurati fiant, nisi forte aut ipsa operis magnitudo aut ³ aquarum in quolibet ⁴ inundatio

hoc prohibeat. Aliter vero nullus qualibet occasione hoc negligere aut differre praesumat, quin ad praedictum tempus adimpletum fiat. Et missi nostri, quorum superius mentionem fecimus, volumus ut renuntient, in quibus locis nostra iussio impleta, in quibus sit neglecta, aut aliqua impossibilitate vel certa ratione dilata.

23. De nonis quidem ⁵ et decimis, unde et genitor noster et nos frequenter et in diversis placitis admonitionem fecimus, et per capitularia nostra qualiter haec observarentur ordinavimus, volumus atque iubemus, ut de omni conlaboratu et de vino et foeno fideliter et pleniter ab omnibus nona et decima persolvatur. De nutrimine vero pro decima, sicut hactenus consuetudo fuit, ab omnibus observetur. Si quis tamen episcoporum fuerit qui argentum pro hoc accipere velit, in sua maneat potestate, iuxta quod ei et illi qui hoc persolvere debet convenerit ⁶.

24. Similiter quidem de operibus in restauratione ⁷ ecclesiarum, sive in faciendo, sive in redimendo, episcopalis potius sequatur voluntas. Nullatenus tamen remaneat, quin, sicut a nobis saepe iussum est, hoc aut illud partibus ecclesiarum persolvatur. Et hoc omnibus notum sit, quia quicumque neglegenter exinde egerit, et coram nobis exinde neglegens repertus fuerit, illud volumus omnino ut subeat, quod in nostro capitulari de hac re communi consultu fidelium nostrorum ordinavimus ⁸.

25. Comites vero ministris ⁹ ecclesiae in eorum ministeriis, ut hoc plenius et de nostris et de se et de suis hominibus obtinere possint, adiutores in omnibus fiant. Et quicumque prima et secunda vice de his a comite admonitus non se correxerit, volumus ut per eundem comitem eius negligentia ad nostram notitiam perferatur, ut nostra auctoritate quod in nostro capitulari continet, subire cogatur.

26. Volumus etiam, ut capitula quae nunc et alio tempore consultu fidelium nostrorum a nobis constituta sunt, a cancellario nostro archiepiscopi et comites ¹⁰ eorum de propriis civitatibus modo, aut per se aut per suos missos, accipiant, et ^b unusquisque per suam diocesim ceteris episcopis, abbatibus, comitibus et aliis fidelibus nostris ea transcribi faciant, et in suis comitatibus coram omnibus relegant, ut cunctis nostra ordinatio et voluntas nota

VARIANTES LECTIONES.

¹ aut. 1. ² deest 1. ³ deest 1. ⁴ quolibet usque nullus deest 1. ⁵ deest 1. ⁶ pergit 1. ⁷ o. in restauratione 1. ⁸ pergit 1. ⁹ ministri 1. ¹⁰ eorundem 1.

NOTE.

^a Id est diem sancto Martino festum. Haec interpretatio non indiget probatione. Frequenter in veteribus libris et scriptoribus legimus missam sancti Martini, sancti Joannis, apostolorum Petri et Pauli, sancti Andreae, sancti Michaelis, sancti Bonifacii, sancti Remigii, sancti Albini, sancti Felicis, sancti Marcellini, sanctae Balthide, sancti Nazarii, sancti Philiberti, sancti Galli, sancti Clementis, sancti Aniani, sancti Lamberti, sancti Juliani, sancti Mauricii, sancti Bavonis, et omnium sanctorum. Wormius, lib. iii Factorum Danicorum, exhibet vetus Kalendarium Runicum, ante trecentos annos scriptum cum interpretatione Latina. In eo Kalendario

vocabulum missae accipitur pro festo, ut *Paulus missa* mense Januario, pro quo Wormius recte vertit *Pauli festum*; mense Februario, *Matthias missa*; Maio, *crucis missa*; Junio, *Joans missa et Petars missa*; Julio, *Jacobs missa et Olofs missa*. Et sic in ceteris mensibus ne singulos commemorem. BALUZ.

^b Id est, unusquisque archiepiscopus per suam provinciam suscipiat curam proponendi capitula a principe constituta. Quod ita fiebat ut in proximo placito rationem reddere tenerent archiepiscopi an parium in hoc fuisset iussioni imperatoris, ut patet ex epistola 28 Frotharii Tullensis. Ib.

faci possit. Cancellarius tamen noster nomina episcoporum et comitum qui ea accipere curaverint, notet, et ea ad nostram notitiam perferat, ut nullus hoc praetermittere praesumat. Vassi ¹ quoque nostri nobis famulantes volumus ut condignum apud omnes habeant honorem, sicut a genitore nostro et a nobis saepe admonitum est.

CAPITULARE MISSORUM ^a.

1. In Vesontio, quae est diocesis Bernoini archiepiscopi, Heiminus ^b episcopus et Monogoldus comes. In Mogontia, quae est diocesis Heistulli archiepiscopi, idem Heistulfus episcopus et Ruodbertus comes. In Treveris ^c Hetti archiepiscopus et Adalbertus comes. In Colonia Hadaboldus archiepiscopus et Eemundus comes. In Remis Ebo archiepiscopus, ^d quando potuerit, et quando ei non licuerit, Ruothadus ^e episcopus eius vice et Hruotfridus comes sint, super sex videlicet comitatus, id est Remis, Catolonis, Suessionis, Silvanectis, Belvacus, et Laudunum. Super quatuor vero episcopatus qui ad eandem diocesim pertinent, id est Noviomacensem, Ambianensem, Tarvanensem, et Camaracensem, ^f Ragnarius episcopus et Berengarius comes. Senones Hieremias archiepiscopus et ^g Donatus comes. Rothomagus ^h Willibertus archiepiscopus, et Ingobertus comes. Turones Landramnus archiepiscopus, et Hruodbertus comes. Lugdunum, Tarantasia, et Vienna ⁱ Albericus episcopus, et Rihhardus comes.

2. Commemoratio, quid ad praedictorum missorum legationem pertineat. Primo, ut conventum in duobus aut tribus locis congregent, ubi omnes ad eorum legationem pertinentes convenire possint; et omnibus generaliter notum faciant, qualis sit eorum legatio,

VARIANTES LECTIONES.

¹ et vassalli *Anseg.*

^a Haec ex *Ansegisi* lib. II, c. 25-28, desumpta, desunt in *Cod. Blankenburgico*, et missis data esse apparet.

^b Lausannensis.

^c De hac Hetti Treverensis archiepiscopi legatione agit, ut puto, Frotharius episcopus Tullensis, *epist.* 18. *BALUZ.*

^d Jubet Ludovicus ut Ebbo Rhemensis archiepiscopus legationem istam exerceat in Rhemensi provincia, *quando potuerit*. Istam clausulam Henschenius in notis ad *Vitam sancti Anscharii*, tom. I Februarii, pag. 404, interpretatur de legatione Ebbonis ad septentrionales regiones, pro qua illum abesse interdum oportebat a sua provincia, tumque curam missatici implendi in ejus absentia commissam esse Rothado episcopo. Ego vero arbitror clausulam illam simpliciter additam quia Ebbo frequenter erat in palatio, adeoque substituiendi erant qui locum absentis implerent. Flodoardus, lib. II, cap. 49: Dum frequenter igitur Ebbo praesul in palatio tunc moraretur. *ib.*

^e Suessionensis. *ib.*

^f Noviomensis, qui concilio Parisiensi interfuit anno 829. Ad eum exstat epistola Amalarii in tomo VII *Spicilgii Dacheriani*, pag. 465. Hinc ergo illustrari poterit catalogus episcoporum Noviomensium. *ib.*

^g Melodunensis. Adrevaldus Floriacensis, lib. I de *Miraculis sancti Benedicti*, cap. 25: «Aderant in eodem placito missi a latere regis Jonas episcopus Aurelianensis et Donatus comes Melidunensium.» Hincmarus, in *narratione de villa Noviliaco*, cap. 4: «Dom-

scilicet ad hoc esse se a nobis missos constitutos, ut si quilibet episcopus aut comes ministerium suum per quodlibet impedimentum implere non possit, ad eos recurrat, et cum eorum adiutorio ministerium suum adimpleat; et si talis causa fuerit quae per eorum admonitionem emendari non possit, per eos ad nostram notitiam deferatur. Et si forte episcopus aut comes aliquid negligentius in suo ministerio egerit, per istorum admonitionem corrigatur. Et omnis populus sciat, ad hoc eos esse constitutos, ut quicumque per negligentiam aut incuriam vel impossibilitatem comitis, iustitiam suam acquirere non potuerit, ad eos primum querelam suam possit deferre, et per eorum auxilium iustitiam acquirere; et quando aliquis ad nos necessitatis causa reclamaverit, ad eos possimus relatorum querelas ad definiendum remittere. Ipsi vero missi non sine certissima causa vel necessitate huc illucque discurrant; nisi forte quando tale aliquid in cuiuslibet ministerio ad legationem suam pertinente ortum esse cognoverint, quod eorum praesentia indigeat, et sine eorum consilio vel adiutorio emendari non possit. Inde tamen debent esse solliciti, ut propter illorum negligentiam nihil in sua legatione incorrectum remaneat; sed ubi certam et veram necessitatem cognoverint, nostram iussionem adimplere non neglegant.

3. Volumus etiam, ut omnibus notum sit, quia ad hoc constituti sunt, ut ea quae per capita nostra generaliter de quibuscumque causis statuimus, per illos nota fiant omnibus, et in eorum procuracione consistent, ut ab omnibus adimpleantur. Et ubi forte aliquo tali impedimento, quod per eos emendari non possit, aliquid de his quae constituimus ac iussimus

NOTÆ.

nus Ludovicus imperator donavit ipsam villam Noviliacum Donato in beneficio. » Et infra: «Donatus de infidelitate ejus comprobatus, ipsi imperatori quæsitum sacramentum juravit, et comitatum Miridunensem et villam Noviliacum cum suis appendiciis imperator ab eo abstulit. » Idem anno 827 missus est in Hispaniam Tarraconensem, quæ tunc marcha Hispanica dicebatur, ad componendos provincie illius motus. Eginhardus: «Imperator Helisachar presbyterum et abbatem, et cum eo Hildetrandum atque Donatum comites ad motus Hispanice Marce componendos misit. » Anno dein 837, in eadem provinciam iterum missus est cum Bonifacio comite et Adrebaldo monasterii Flaviniacensis abbate, ut que-
relas adversus Bernardum ducem illarum partium propositas audirent, quemadmodum testatur auctor *Vite Ludovici Pii*. Ejusdem Donati, ut opinor, mentio exstat in *Capitulis Caroli Calvi* tit. XIV, pag. 70. *ib.*

^h Rothomagensis. In veteri *Codice* ms. bibliothecæ imperatorie, ex quo prodit *Codex Carolinus* a Gressero editus, scriptum est in principio majusculis litteris: LIBER WILLIBERTI ARCHIEPISCOPI. Docet nos ita Petrus Lambecius in libro secundo *commentariorum de Bibliotheca Cesarea*, pag. 521, et mox addit sibi dubium non esse quin per archiepiscopum Willibertum, ad quem *Codex* iste olim pertinuit, intelligi debeat Willibertus archiepiscopus Rothomagensis, qui illum sibi comparaverit post mortem Caroli Magni ex bibliotheca ipsius. *ib.*

ⁱ Lingonensis. Ejus esse videtur epistola trigesima earum quæ sub Frotharii Tullensis episcopi nomine editæ sunt. *ib.*

remanserit imperfectum, eorum relatu nobis ad tem-
pus indicetur, ut per nos corrigatur, quod per eos
corrigi non potuit.

4. Nosse vos credimus, quanti sit ponderis legatio
quam vobis commisimus, et quam sit periculosum
tantae rei curam negligere, quantam vos pro nostra
omnium communi salute ex nostra obligatione susce-
pisse non ignoratis. De qua cum vos interrogassemus,
non sic nobis responsum est, ut in eo responso suffi-
cere potuisset ad eandem dispositionem, quam rerum
necessitas ad communem utilitatem pertinentium po-
scere videbatur, vel quae nobis aliquod securitatis
solatium afferre potuisset. Et hoc ideo evenisse per-
speximus, quia anno praeterito, quando capitula le-
gationis vestrae vobis dedimus, caute vos observare
iussimus, ne sine causa his quos honoratos esse vo-
lumus, aliqua fieret iniuria. Quapropter volumus vo-
bis notum facere, qualiter nunc, Deo adiuvante, ean-
dem iussionem nostram debeatis adimplere. Volumus
ut missi nostri, quos ad hoc constitutos habemus, ut
eorum et sollicitudinem habeant quatinus unusquis-
que qui rector a nobis populi nostri constitutus est,
in suo ordine officium sibi commissum iuste ac Deo
placite ad honorem nostrum ac populi nostri utilita-
tem administret, in hunc modum cognoscendi dili-
gentiam adhibeant, si ea quae in capitulari nostro,
quod eis anno praeterito dedimus, continentur, se-
cundum voluntatem Dei ac iussionem nostram fiant

A adimpleta. Itaque volumus, ut medio mense Maio
conveniant idem missi unusquisque in sua legatio-
ne, ^a cum omnibus episcopis, abbatibus, comitibus,
ac vassis nostris, advocatis nostris, ac vicedominis
abbatissarum, necnon et eorum qui propter aliquam
inevitabilem necessitatem ipsi venire non possunt,
ad locum unum. Et si necesse fuerit, propter oportu-
nitatem conveniendi, in duobus vel tribus locis, vel
maxime propter pauperes populi, idem conventus
habeatur, qui omnibus congruat. Et habeat unus-
quisque comes vicarios et centenarios suos secum,
necnon et de primis scabinis suis tres aut quattuor.
Et in eo conventu primum christianae religionis et
ecclesiastici ordinis conlatio fiat. Deinde inquirent
missi nostri ab universis, qualiter unusquisque illo-
rum qui ad hoc a nobis constituti sunt, officium sibi
commissum secundum Dei voluntatem ac iussionem
nostram administret in populo, aut quam concordēs
atque unanimes ad hoc sint, vel qualiter vicissim
sibi auxilium ferant ad ministeria sua peragenda. Et
tam diligenter ac studiose hanc investigationem faci-
ant, ut omnem rei veritatem per eos cognoscere
valeamus. Et si aliqua talis causa ad eorum notitiam
perlata fuerit quae illorum auxilio indigeat, secun-
dum qualitates causarum quae in nostro capitulari
continentur, tunc volumus ut illuc pergant, et ex no-
stra auctoritate illud corrigere studeant.

NOTÆ,

^a Reperi in Chartulario ecclesiae Viennensis veterem querelam ab Agilmaro archiepiscopo adversus Wigericum comitem, propositam in solemnibus missorum dominicorum conventu, cui Remigius Lugdunensis

archiepiscopus et alii quattuor episcopi intererant cum comitibus undecim et viginti vassis dominicis. Hinc ergo valde illustrari potest hic locus et agnosci quonam modo fierent istiusmodi conventus. BALUZ.

LOTHARII CONSTITUTIONES OLONNENSES (An. 825).

Mense Maio anni 825 conventus alter in curte Olonna a Lothario habitus constitutionibus originem dedit, quas hic suo ordine integrasque auxilio Codicum praestantissimorum sistere licuit.

Capitula ecclesiastica a Muratorio p. 151-155 ex Codice Mutinensi primo edita, ope Codicum 1. bibl. ducalis Guelferbytani Blankenburgici, 2. bibl. ducalis Gothanae, tum Chisiani, Cavensis, Ambrosiani, Florentini, Londinensis, Vindobonensis, Veronensis, Estensis apud Muratorium capp. 15-21, et fragmenti Florentini anno 1675 a Carolo Dati editi, recognovimus auximusque. Temporis notitiam unus Chisianus servavit. Caput 10 et in Codice Vaticano n. 5359 exstat, capitibus 10 et 11 capitulorum generalium subiectum, et excipitur capitibus eorum 2 et 3.

Capitula ecclesiastica minora Codicibus Chisiano, Cavensi et Blankenburgensi debemus.

Capitula generalia, inter Lotharii leges Langobardicas capp. 22-24, 26-53, et a Baluzio, ex Cod. Paris., a Muratorio, pag. 153, ex Cod. Mutinensi, evulgata, ope Codicum 1. sancti Pauli fol. 182-184, atque Chisiani, et Cavensis, 2. regii Paris. n. 4613, 3. Blankenburgensis, 4. Gothani, 5. Mutinensis apud Muratorium loco citato, tum Ambrosiani, Florentini, Londinensis, Vindobonensis, Veronensis et Estensis apud Muratorium emendavimus. Caput secundum et in Fragmento Florentino a Carolo Dati evulgato, capp. 10 et 11, 2 et 3 in Codice Vaticano, n. 5359 (Archiv. t. V, pag. 245), exstant.

INCIPIIT ¹ CAPITULA

QUOD DOMNUS IMPERATOR SEXTO ANNO IMPERII SUI AD GENERALE PLACITUM INSTITUIT CURTE
HOLONNA ².

CAPITULA ECCLESIASTICA.

1. Placuit ³ nobis, ut si pro quibuslibet culpis at-
que ⁴ criminibus quaecumque persona totiens fuerit
correpta, ut etiam ⁵ excommunicatione episcopali
pro contemptu ⁶ dignus habeatur, comitem ⁷ suum

D episcopus sibi consociet ⁸, et per amborum consen-
sum huiusmodi distingatur contemptor, ut iussio-
nis ⁹ episcopi sui oboediens existat. Si vero assen-
sum non dederit, bannum nostrum nobis persolvat ¹⁰.
Quod si adhuc contumax persistierit, tunc ab epi-

VARIANTES LECTIONES.

¹ Ita Chisianus. Inscriptio deest in reliquis codicibus. Blankemb. haec habet: Item alia capitula domni
Lotharii. Mutinensis: Item capitula de episcoporum causis. ² Holontna Ch. ³ Caput primum de episcopis.
Placuit n. de episcopis 2. ⁴ aut Frq. ⁵ iam 1. 2. ⁶ per contemptum 1. 2. ⁷ comis s. episcopum Ch. C.
⁸ consociet 2. ⁹ iussioni 1. V. Vn. E. Frq. ad iussionem 2. ¹⁰ solvat Frq.

seopo excommunicetur. Si vero excommunicatus A corrigi nequiverit, a comite vinculis constringatur ¹, quousque nostrum is ² contemptor suscipiat iudicium. Si vero in talibus comes repertus fuerit noxius, per episcopum eius nobis nuntietur. Si autem vassallus noster in hac culpa lapsus fuerit, sicut supra per comitem distringatur ³. Quod si non audierit, nobis innotescatur antequam in vinculis mittatur.

2. Volumus ⁴ ut omnimodis emunitates progenitorum nostrorum ⁵, seu nostrae, pleniter ac iuste conserventur.

3. Volumus ⁶ ut res quae a ⁷ liberis personis, locis Deo dicatis conferuntur, licet sibi usus fructus et ordinationem earundem rerum ⁸, si aliter sibi placuerit, reservent; si aliter eas non ordinaverint, ita maneant sicut prius datae fuerunt.

4. Singulis ⁹ episcopis, abbatibus, abbatissis, duos concedimus advocatos ¹⁰, eosque quam diu ad vocationem tenuerint, ab hoste relaxamus.

5. Prohibemus ¹¹ ut nemo usuram facere praesumat post episcopi sui contestationem. Quod si quis post eius interdictum facere praesumpserit, a comitibus, sicut supra ¹² de contemptoribus praecipimus, distringatur ¹³.

6 ¹⁴. De ¹⁵ doctrina vero, quae ob nimiam incuriam atque ignaviam quorundam ¹⁶ praepositorum, cunctis in locis est funditus extincta, placuit ut sicut a nobis constitutum est, ita ab omnibus observetur; videlicet ut ab his qui nostra dispositione ad ¹⁷ docendos ¹⁸ alios per loca denominata sunt constituti, maximum detur ¹⁹ studium, qualiter sibi commissi scolastici ²⁰ proficiant, atque doctrinae insistant, sicut praesens exposcit necessitas. Propter opportunitatem tamen omnium apta loca distincte ad hoc exercitium ²¹ providimus, ut difficultas locorum longe positorum, ac paupertas, nulli foret ²² excusatio. Id sunt: Pri-

Codex Blankenburg. pergit.

11. De ²³ decimis, ut dentur, et dare nolentes, secundum quod anno praeterito denuntiatus est, a ministris rei publice exigantur. Id est eligantur quattuor sive octo optimi homines vel prout opus fuerit de singulis plebibus iuxta qualitatem unius-

VARIANTES LECTIONES.

¹ distringatur 2. in v. distringatur *Frg.* ² idem 1. ³ constringatur 1. 2. ⁴ Cap. 2. de emunitate. Volumus 2. ⁵ progenitoris nostri mercede seu nostra *Frg.* ⁶ De rebus quae in ecclesia conferuntur. V. 2. ⁷ iam erasum. ⁸ si aliter usque placuerit *deest* 1. ⁹ de aduocatis. S. 2. ¹⁰ a. unum qui causam procuret, alterum vero qui sacramentum deducat, eosque V. Vn. E. ¹¹ De usuris. P. 2. ¹² s. dictum est de c. praecipimus ut d. *Frgm.* ¹³ distringantur 2. Ch. ¹⁴ Caput 6 adest in 1. 2. et *Mutinensi*; *deest* in Ch. C. A. Fl. L. V. Vn. E. *Frg.* ¹⁵ De doctrina. De doctrina vero 2. ¹⁶ quorumlibet 2. ¹⁷ artem 2. Mut. ¹⁸ docentes Mut. ¹⁹ dent Mut. ²⁰ s. ita ip. 2. Mut. ²¹ exercituum 2. ²² fieret 2. Mut. ²³ *deest* 1. ²⁴ dungallum. Mut. ²⁵ mediolano 1. ²⁶ vercelle 1. ²⁷ tartona 2. artona Mut. ²⁸ genua 2. Mut. ²⁹ haste Mut. ³⁰ de 1. ³¹ eborea 2. Mut. ³² faciant 1. ³³ XX milio 2. Vighinti milio Mut. ³⁴ albengano 2. albegano Mut. ³⁵ de parma *deest* 1. ³⁶ in florentia *deest* 1. ³⁷ *deest* 2. Mut. ³⁸ spoleti 1. spoletinis 2. ³⁹ tridendo 2. tridendo Mut. ⁴⁰ pactavi 2. pataui Mut. ⁴¹ filtris 1. ⁴² cenata 2. ceneta Mut. ⁴³ asilio 1. asilo Mut. ⁴⁴ concurrent 2. Mut. ⁴⁵ caput 7. *deest* in eisdem ut c. 6. ⁴⁶ ad Kalendas octubris Mut. ⁴⁷ De plebibus restaurandis. 2. P. uobis 1. ⁴⁸ *deest* 1. ⁴⁹ caput hoc *deest* in A. Fl. L. V. Vn. E. *Frg.* ⁵⁰ De decimis ut dentur. De 2. ⁵¹ e. observetur ita quod qui eas Mut. ⁵² exsolvant 1. exsolvantur corr. persolvantur 2. per eos exsolvantur Mut. ⁵³ De rectoribus ecclesiarum. De 2. ⁵⁴ su suosque 1. se suosque V. et se s. Vn. E. *Frg.* ⁵⁵ neque rex dissolveret Mut. ⁵⁶ statuimus Ch. ⁵⁷ antecessori suo 2. Verc. ⁵⁸ hucusque Cod. *Vercellensis* caput hoc sistit, inscriptione usus: Ex capitulare domni Lotharii quod constitutum est holonna. cap. X. ⁵⁹ fraudulenter Ch. ⁶⁰ tenenda 2. Ch. C. tenendum *Frg.* ⁶¹ reuocetur Ch. reuocet C.

NOTÆ.

^a Cf. Caroli Magni capitulare Langob. an. 803, c. 19, supra.

A mum in ²³ Papia convenient ad Dungalum ²⁴, de Mediolano ²⁵, de Brixia, de Laude, de Bergamo, de Novaria, de Vercellis ²⁶, de Terton ²⁷, de Aquis, de Ianua ²⁸, de Aste ²⁹ de Cuma. In ³⁰ Eporegia ³¹ ipse episcopus hoc per se faciat ³². In Taurinis convenient de Vintimilio ³³, de Albingano ³⁴, de Vadis, de Alba. In Cremona discant, de Regia, de Placentia, de Parma ³⁵, de Mutina. In Florentia, ³⁶ de Tuscia respiciant. In Firmo et ³⁷ de Spoletinis ³⁸ civitatibus convenient. In Verona, de Mantua, de Triento ³⁹. In Vincentia de Patavis ⁴⁰, de Tarvisio, de Feltris ⁴¹, de Ceneda ⁴², de Asylo ⁴³. Reliquae civitates Forum Iulii ad scolam convenient ⁴⁴.

B 7 ⁴⁵. Volumus ut singuli episcopi conversationem canonicorum, eorumque habitationes, Kal. ⁴⁶ Octobris futuri anni absque ulla negligentia, sicut disposuimus, habeant praeparatas.

8. Praecipimus ⁴⁷ ut singulae plebes secundum antiquam consuetudinem fiant restauratae. Quod si filii eiusdem ecclesiae eas ⁴⁸ restaurare noluerint, a ministris rei publicae distringantur, ut volentes nolentesque nostram observent praeceptionem.

9 ⁴⁹. De ⁵⁰ decimis vero dandis statuimus, ut sicut in capitulari continetur quod in Mantua factum est ⁵¹, ita qui eam dare nolunt, distringantur atque persolvant ⁵².

C 10 De ⁵³ praecariis quoque quae a rectoribus ecclesiarum inrationabiliter fiebant, suosque ⁵⁴ successores poena gravi obligabant, ut facta ipsius nequireret ⁵⁵ dissolvere, praecipimus ⁵⁶ ut nemo successor in antecessoris sui ⁵⁷ poena statutus sit obligatus, sed suae providentiae sit ⁵⁸ concessum, ut si antecessor eius res aecclesiae inrationabiliter ⁵⁹ distribuit, ab eo ad ius aecclesiae tenendae ⁶⁰ revocetur ⁶¹.

Codex Gothamus.

11. Videtur nobis, si domino nostro placet, ut providentia missorum nostrorum committetur, ut ubicumque monachi aut monachae modo sunt, et oportunitas loci seu quantitas permittat, maneant in ipso proposito.

cuiusque plebis, ut ipsi inter sacerdotem et plebem testes existant, ubi date vel non date fuerint. Hoc ideo, ne ibi iuramentum aliquod faciendi necessitas contingat. Non tamen ideo tantos testes mittendos dicimus, ut ipsos semper omnes in dandis decimis presentes esse pariter necesse sit; sed dum pluribus committitur, minus graventur. In duobus autem si adfuerint sufficere credimus. Negligentes autem admoneantur a presbyteris ecclesiarum usque ad tertiam, ut ipsam decimam dent. Quod si contempserint, ab introitu ecclesiae prohibeantur; et si hoc minime emendaverint a ministris rei publicae districti, singuli per caput 6 solidos ecclesiae componant, et insuper decimam dare cogantur. Nam si iterum contemptores extiterint ¹, tunc per publicam auctoritatem domi vel casae eorum wifentur, quousque pro ipsa decima sicut supra dictum est satisfaciant. Quod si denno rebelles vel contradictores fuerint, et super ipsam wifam sua ² auctoritate intrare praesumpserint, tunc a ministris rei publicae in custodiam mittantur, usque dum ad iudicium publicum perducantur, et ibi secundum legem contra comitem vel partem publicam componant. Reliqua autem, ut ³ supra dictum est, et decimas solvant et 6 solid. contra ecclesiam satisfaciant.

ITEM ALIA CAPITULA ⁴.

1. Iubemus ⁵ ut baptismalium aeclesiarum rectores sint presbyteri singularum singuli ⁶; nam ⁷ non diaconi ⁸ vel cuiuslibet inferioris ordinis clerici.

2. Placuit etiam nobis ⁹, ut presbyteri baptismalium aeclesiarum secundum suam possibilitatem debitam obedientiam rei publicae ¹⁰, et honorem exhibeant episcopi sui ¹¹ absque gravidine ¹², quomodo ¹³ necessitas et ordo poposcerit.

3. Statuimus etiam, si obedientia rei publicae episcopis ¹⁴ talis iniungitur ¹⁵ quam per se facile adimplere nequiverint ¹⁶, ut prebeat ¹⁷ solacium subiecti secundum qualitatem iniuncti servitii.

7. De senodochiis precipimus, ut quicumque illas habet, omnia secundum Deum et secundum canones inde faciat; et quicquid inde non fuit datum pauperibus ³¹ post obitum ³² domni Pippini, in omnibus fiat restauratum. Quod si aliquis hoc facere noluerit, de ipsos senodochios non habeat potestatem, usque dum veniat cum ipsis missis in nostra presentia; et ³³ missi cum ipso episcopo illa imbrevient in nostra presentia ³⁴.

Datum Holonna, anno imperii domno Ludowici et Lottario imperatoribus 12° et 6° mense Madio, indictione 3.

CAPITULA GENERALIA ³⁵.

1 ³⁶. Statuimus ut liberi homines qui tantum proprietatis ³⁷ habent unde hostem ³⁸ bene facere possint, et iussi facere nolunt, ut prima vice secundum legem illorum statuto damno subiaceant. Si vero secunda ³⁹ inventus fuerit neglegens, bannum no-

12. Ubi vero fuerunt, et non sunt, vivant excepto si 12 vel amplius fuerint. Si 12 inventi fuerint, et locus ac res permittunt, sint monachi. Ubi autem dubietas est, utrum canonice an monachice sint, et oportunitas loci aut quantitas substantiae hoc fieri permittit, detur eis optio, utrum monastice an canonice vivere velint.

13. Ubi autem modo canonice sunt, canonice permaneant. Quae autem funditus destructae sunt, secundum quantitatem rerum sit ibi numerus canonicorum.

B 4. De senodochiis precipimus ¹⁸, ut secundum possibilitatem vel temporis fertilitatem, testamentorum scripta sequantur.

5. De feminis cum presbyteris cohabitantibus placuit ¹⁹, ut penitus eiciantur, ne ulterius cum his de quibus suspicantur quoquo ²⁰ modo conversentur ²¹. Et si prima ²² contestatione episcopi sui a septem ²³ usque ad tres ²⁴ idoneis testibus convincitur praevicasse, proprii gradus periculo subiaceat ²⁵.

6. Si episcopus contestationem ²⁶ vel correptionem huiusmodi neglexerit, aut post hoc sinodale concilium ²⁷ infra dies 40 ²⁸ emendatione digna non emendaverit, iudicio ²⁹ metropolitani sui sententiam subiaceat ³⁰.

Codex Blankenburgensis.

7. De monasteriis et senedochiis inordinatis et destructis, ad palatium vel ad quorumcumque iura pertinentibus, qui admonitionem episcoporum contemnunt, placuit nostrae imperialis providentiae iudicio reservari.

strum id est 60 solidos, persolvat ⁴⁰. Si vero tertius ⁴¹ in eadem culpa fuerit implicatus, sciat se omnem substantiam suam amissurum, aut in exilio esse mittendum. De mediobribus ⁴² quippe liberis ⁴³ homines ⁴⁴ qui non possunt per se hostem ⁴⁵ facere, comitum fidelitati committimus ⁴⁶, ut inter duos aut

VARIANTES LECTIONES.

¹ extiterit 1. ² suam 1. ³ et c. ⁴ 1. a. c. domni Hlotharii inperatoris Bl. ⁵ Invenimus Bl. ⁶ singularium Bl. singularum singulis C. deest in Ch. ⁷ et Bl. ⁸ diacones Bl. ⁹ deest Bl. ¹⁰ deest Bl. ¹¹ episcopis suis Bl. ¹² gravamine Ch. gravamine C. grauedine 5. ¹³ cum Bl. ¹⁴ episcopi talem Ch. C. (tale). ¹⁵ iugiter Bl. ¹⁶ qua . . . nequiverit Ch. C. ¹⁷ preueniat Ch. prebeat C. ¹⁸ placuit nobis C. visum est nobis Bl. ¹⁹ p. eas penitus eici nec Bl. ²⁰ quo Ch. C. ²¹ conuersari Bl. ²² post primam contestationem Bl. ²³ sui absentem Ch. a septimo C. ²⁴ tertium C. ²⁵ subiaceant Ch. ²⁶ contestatione v correptione huiusmodi Ch. ²⁷ concilio Ch. sinodalem consilium C. ²⁸ LX. Bl. ²⁹ iudicium Ch. ³⁰ subiaceat ad sententiam C. subeat sententiam Bl. ³¹ d. per pauperibus C. ³² obitum Ch. ³³ et usque presentia desunt in Ch. ³⁴ quae iam sequuntur desunt in C. ³⁵ Item alia capitula domni Hlotharii 5. ³⁶ Caput 1. De comitibus 4. ³⁷ proprietatis 1. Chis. ³⁸ hoste 1. ³⁹ secundo 2. 3. 4. 5. Ch. C. ⁴⁰ persolvat 1. ⁴¹ vero quisnam 4. ⁴² mediteribus 1. ⁴³ liberis homines 1. ⁴⁴ deest 2. 3. rel. ⁴⁵ hoste 1. ⁴⁶ committimus 1.

tres seu ¹ quatuor, vel si necesse fuerit amplius, uni ² qui melior esse videtur adiutorium praebeant ³ ad nostrum servicium faciendum. De his quoque qui propter nimiam paupertatem neque per se hostem ⁴ facere neque adiutorium prestare possunt, conserventur ⁵ quousque valeant recuperare ⁶.

2 ⁷. Placet nobis, ut liberi ⁸ homines, qui non propter paupertatem, sed ob vitandam rei publicae utilitatem, fraudulentem ac ⁹ ingeniose res suas ecclesiis donant ¹⁰, easque denuo sub censu ¹¹ utendas recipiunt, ut quousque ipsas ¹² res possident, hostem ¹³ et reliquas publicas functiones faciant ¹⁴. Quod si iussa facere neglexerint, licentiam eos distringendi ¹⁵ comitibus permitimus per ipsas res ¹⁶, nostra non resistente ¹⁷ emunitate ¹⁸, ut status ¹⁹ et utilitas regni huiusmodi adinventionibus non infirmetur.

3 ²⁰. Volumus ut similis mensura in laicali ²¹ ordine de hac re servetur; videlicet si quis alterius proprietatem ²² qui hostem ²³ facere potest emerit ²⁴, aut quovis modo ad eum pervenerit, eique ad utendum eas dimiserit, si neglegens de hoste fuerit, per ipsas res a comite distringatur ²⁵, ut in quocumque publica ²⁶ non minoretur ²⁷ utilitas.

4 ²⁸. Precipimus de his fratribus qui in nostris et Romaniae ²⁹ finibus paternae seo maternae succedunt hereditati, si contigerit quod unus eorum ecclesiasticae militiae sit mampatus, et iccirco ³⁰ is ³¹ qui seculariter militare debuerat, ut se ad defensionem regni nostri subtrahat, in nostris finibus partem ³² substantiae in portionem ³³ suscipere dissimulaverit, idcirco ut nequead constringi; ubicumque ³⁴ comis suos eum invenerit, licentiam distringendi ei concedimus. Ita ut primum ³⁵ fideiussores donet ³⁶ usque ad placitum suum, ut ³⁷ bannum nostrum componat ³⁸. Si vero fideiussorem ³⁹ non invenerit, tam diu ⁴⁰ sub custodia per comitem teneatur, quousque aut fideiussores inveniatur, aut bannum nostrum solum ⁴¹ habeat ⁴².

5. De liberis vero hominibus qui in aliena potestate ⁴³ mobilem ⁴⁴ suum transferunt, ut causator eorum eos pignerare non possit, placet nobis ut res **D**

A eorum infiscentur, quousque venientes ⁴⁵ ad audientiam iusticiam faciant. Si vero venire contempserint, secundum capitulare ⁴⁶ domni ac ⁴⁷ genitoris nostri de eorum rebus agatur; nam et de ipsis rebus ⁴⁸ habita existimatione ⁴⁹ damnum quaesitori ⁵⁰ sarcietur. Qui vero illud mobilem ⁵¹ recepit, si vero ⁵² hoc sacramento ⁵³ probare non potuerit, quod propter iusticiam alterius differendam illud non recipisset, bannum nostrum persolvat ⁵⁴.

6 ⁵⁵. De fratribus namque qui simul in paterna seo ⁵⁶ materna hereditate communiter vivunt ⁵⁷, nolentes substantiam illorum dividere, hac ⁵⁸ occasione ⁵⁹, ut unus tantum eorum ⁶⁰ in hostem ⁶¹ vadat, volumus ut si solus est vadat; si ⁶² autem duo sunt, similiter; si tres fuerint, unus remaneat: et si ultra **B** tres numerus fratrum creverit, unus semper propter ⁶³ domesticam ⁶⁴ curam adque rerum communium excellentiam ⁶⁵ remaneat. Si vero inter eos aliqua orta fuerit contentio, quis ⁶⁶ eorum expeditionem ⁶⁷ facere debeat, prohibemus ut nemo illorum remaneat. In aetate quoque illorum lex propria servetur. Similiter et in ⁶⁸ nepotibus eorum haec conditio teneatur.

7 ⁶⁹. Ut in testimonium ⁷⁰ non recipiantur ⁷¹ de his capitulis, id est de libertate ⁷², vel de hereditate vel de proprietate ⁷³ in mancipiis et terris, sive de homicidio ⁷⁴ et incendio ⁷⁵, illi qui non habent, si convicti fuerint falsum dixisse testimonium, unde secundum legem compositionem ⁷⁶ plenam ⁷⁷ reddere possint ⁷⁸.

8 ⁷⁹. Statuimus ut iuratores omnes singillatim ⁸⁰ **C** iurent.

9 ⁸¹. Ut quicumque sacramentum vel debitum ⁸² ante solis occasum persolverit, securus inde sit.

10 ⁸³. Videtur nobis, ut quicumque liber ingeniose se in servicio tradiderit, is ⁸⁴ qui eum recipit, hoc quod ille qui in servicio se tradidit, in publico per antiquam ⁸⁵ consuetudinem facere debuit, impleat.

11 ⁸⁶. De his qui proprietates ⁸⁷ suas habent ⁸⁸, spontanea ⁸⁹ alicui donant ⁹⁰, et postea fraudolenter ab alio aliquo ⁹¹ ignoranti precium easdem ⁹² res venduntantes accipiunt, et is ⁹³ cui easdem res prius traditae fuerant, cognito negotio ⁹⁴ annum integrum

VARIANTES LECTIONES.

¹ si 1. aut 3. ² unus 1. u 4. unique m. 2. unicuique m. 5. ³ preueant 1. ⁴ hoste 1. ⁵ conserbentur 1. ⁶ recuperari 3. 4. 5. *Ch.* ⁷ De liberis hominibus 4. ⁸ liueri 1. ⁹ hac 1. ¹⁰ deleant 2. delegant 3. 4. *rel. Frgm. Flor.* ¹¹ succenso 1. ¹² ipsa 1. ¹³ hostes 4. *V. Vn. E. Frgm. Fl.* ¹⁴ reliqua exciderunt in *Frgm. Flor.* ¹⁵ distringendi 1. ¹⁶ nostras 1. nostram *Ch.* res suas nostra 3. ¹⁷ sistente 2. ¹⁸ emunitatem 1. emunitatem *Ch.* ¹⁹ statutus et utilitas 1. ²⁰ De laici ordine 4. ²¹ laici 1. ²² proprietatem 1. potestatem 3. ²³ hoste f. potes 1. ²⁴ emere 4. ²⁵ distringatur 1. ²⁶ deest 1. ²⁷ minuatur utilitas 1. ²⁸ De fratrem hereditate 4. ²⁹ romaniam 1. ³⁰ hiccirco 1. ³¹ his 1. 3. ³² parte 1. ³³ in p. deest 2. ³⁴ ubi 4. ³⁵ primum 1. ³⁶ fideiussorem inueniant 2. ³⁷ et 1. ³⁸ deest 4. persolvat 3. *Ch.* ³⁹ fideiussores 2. 3. 4. *Ch.* ⁴⁰ diu 1. ⁴¹ persolutum 2. ⁴² aueat 1. ⁴³ potestatem 1. ⁴⁴ mouilem 1. mobile 2. 4. ⁴⁵ uenientem 1. ⁴⁶ capitularem 2. ⁴⁷ hac 1. ⁴⁸ deest 1. ⁴⁹ exestimationem 1. ⁵⁰ quaesitoris 5. ⁵¹ mouilem 1. recipit 2. 3. 4. ⁵² deest 2. 5. 4. *rel.* ⁵³ sacramentum prouare 1. ⁵⁴ persolvat 1. ⁵⁵ De fratribus commune viventibus 4. ⁵⁶ seo 1. seu *rel.* ⁵⁷ uiuunt 1. ⁵⁸ ac 5. ⁵⁹ hocansionem 1. ⁶⁰ deest 3. ⁶¹ oste uadant 1. vadat usque vadat *deest* 2. ⁶² sin 5. ⁶³ s. qui p. 5. ⁶⁴ domestica 1. ⁶⁵ extollentiam 1. ⁶⁶ quisnam 4. ⁶⁷ expeditionem f. deueat probemus 1. ⁶⁸ et in epotibus e. h. conditio 1. ⁶⁹ De testibus 4. ⁷⁰ testimonio 3. ⁷¹ recipiuntur 1. ⁷² liuertatem 1. ⁷³ proprietatem 1. ⁷⁴ omicidio 1. ⁷⁵ i. excepto siuali *V. Vn. E.* ⁷⁶ abent... conuincti... falsus dixisset... compositionem... possit 1. ⁷⁷ deest 1. ⁷⁸ p. id est widrigil *V. Vn. E.* ⁷⁹ De iuratoriibus 4. ⁸⁰ simul 4. *C.* ⁸¹ De sacramento 4. ⁸² deuitum... hoccasum 1. ⁸³ De liberis qui se in servicium tradunt 4. ⁸⁴ his 1. 3. ⁸⁵ antiqua 1. antiquitatem 5. ⁸⁶ De his qui res suas vendunt 4. ⁸⁷ proprietates 1. ⁸⁸ habentes 4. *deest* 3. ⁸⁹ spontanea 2. 3. 4. uoluntate sp. *V. Vn. E.* ⁹⁰ delegant 2. 5. 4. *rel.* ⁹¹ alia alio 1. ⁹² eadem 1. ⁹³ his 1. 5. ⁹⁴ cognitum negotium 1.

silens non contraxerit, set propter inlusionem taceas sint emptorem inludere, si intra ¹ patriam anni spatium ut dictum est fuerit, prior traditio ² nihil ei valeat. Ille vero ³ qui post primam traditionem res vendiderit, si vivens comprobatus fuerit hanc illusionem fecisse ⁴, bannum dominicum ⁵ persolvat, id est 60 solidos. Si vero bannum unde componat non habuerit ⁶, verberetur ⁷.

12 ⁸. Quibuscumque per legem propter aliquam

In Codice sancti Pauli subsequuntur nomina Langobardorum in mallo comitis cuiusdam congregatorum, qui leges promulgatas se observaturos esse iuraverunt subscripseruntque.

Ortgrimo gastaldo. iuravit.	Froimundo
Petrus scavinus similiter.	Gausprando
Andreas. scavinus.	Roipert.
Bruno.	Ervigo
Urso. infante.	Donesdei
Raginardo.	Alloldd
Urso gastaldo.	Heldeprando
Grimoaldus	Alluido
Audfredus	Teudelasio
Urse Ambrosio	Apolenare
Gauso	item Andrea
item Aufre lo	Ladini
Leo filius Walprandi	Mauro
Arderigo	Petro
Baso.	Anso filius Andrei
Nordemann.	Gaido
Aldo.	Landari
Ardemanne	Guntulo
Leo filio Andrei	Farago
Ardemanno	Catervio
item alio Andrea	Ausari
Landepto notario	Tragulfo
Urso notario	Roprande
Pertefuso	Ladini
Ladini	item Catervi
S isprando	Heldeberto
Leo Buia	Petrus
Ada'prand	Andrea
Ando	Sax
item Pertefuso	Tarro
Giso	Leomallo
Gaurentius	Petro
Arnigauso	Deusdedi
Riperto	Liupalde
Landefredo	Adalbaldo
.. to ²¹	Landepto
Gunfredo	Mamfredo
Ahistulfo	Giselprando
Maringo	Rachiperto
Petro	Gunteranno
Adalluiso	Liuprande

A contentionem ⁹ pugna fuerit iudicata ¹⁰, praeter de infidelitate ¹¹, cum fustibus ¹² pugnent ¹³, sicut in capitulare dominico ¹⁴ prius constitutum fuit.

15 ¹⁵. De fugitivis ¹⁶ praecipimus, ut ministri ¹⁷ rei publicae a domino fugitivi nihil accipiat ¹⁸, cum reddiderit eum ¹⁹.

14. Videtur nobis de aldionibus, ut sicut lex habet, ita sit ²⁰.

Rago	Adalo
Pilicho	Walpulo
item Ladini	Adelperto
Gisulfo	Sindefredo.
Urso	Peredeo.
Wippilo	Araualdus
B Zaraldo	Lanfredo
item Britcio	Petro.
Ilipert	Iohanne
Honorifico	Leoprandio
Alprand.	Petro.
Anto.	Ansegiso
Cristiano	Tachiperte
Andrea	Lagiperto
Leo	Grafilado
Alfard.	Petro
Petrus	Almeprando
Roselmi	Lampulo
Postfredo	Urso
Berterigo	Scelestino
Heldeberto	Austrefuso
Rotchildo	Hildulo
Urso	Anseper to
Gumprando	Petro
Urso	Raginaldo
C et alio Urso	Gauseprando
Stefanus	Heldeprando
Urso	Adrolo
Urso de Cornitolo	Leoperto
Anso	Arduiso
Adelmo	Urso
Teudo	Iohanne
Tasprand	Ficausto
Luciano	Ansolo
Walprando	Allo
Ragimboldo	Ardeperto
Dono	Ardeperto
Verbodo	Tagulo
Tachiprando	Landfred
Aderaldo	Gumprand
et Waningo	Cano
Petrus	Hermulo
Aripaldo	Adini
Garimaro. notario	Liudefredo
D Appo.	Heriamdo
Gudiperto	Iohanne.

VARIANTES LECTIONES.

¹ infra 2. 3. ² traditio 1. *saepius*. ³ deest 4. ⁴ fecisset 1. ⁵ dominicum 1. ⁶ vero non habet bannum 4. ⁷ abuerit herberetur 1. ⁸ de pugnatoribus 4. ⁹ contemtionem 1. ¹⁰ iudicatam 1. ¹¹ i. regis *Est. regis glossa Vn.* ¹² fustibus et scutis *V. E.* ¹³ pagnant 1. ¹⁴ capitularem dominicum 1. ¹⁵ de fugitivis 4. ¹⁶ fugiuis 1. ¹⁷ ministris 1. ¹⁸ accipiant c. reddiderit eos 3. *rel.* ¹⁹ deest 4. ²⁰ sint 5. fiat 2. *V. Vn. E. faciat C.* ²¹ .. so?.. co?.. io? fortasse Britcio *v. infra.*

CAPITULA EXCERPTA (An. 826, Jun., Ingelheim)

Capitulis ab Ansegiso, libro II, inde a capite 29 relatis ibique capitulare Aquense a. 825 excipientibus. vix alius locus relinquitur quam annus 826 et conventus Ingelheimensis duplex, alter Kal. Junii, alter medio Octobrio celebratus. Capitula excerpta sunt ex actis conciliorum, jussu Caroli Magni anno 813 celebratorum. scilicet Moguntini, can. 6, 7, 36, 41, 47, Cabilonensis, c. 5, 18, 46, 51, 52, Turonensis, c. 41, 49, 50, Arelatensis, c. 19, 20, 21; praemissis tamen capitibus 1 et 2 constitutionis Juliani imperatoris septimae. Quae ut legis vim adipiscerentur, clades et prodigia, quibus per aliquot jam annos et regnum Francorum afflictum et animus imperatoris contritus erat, effecisse videri possunt.

1. ^a Nulla sua Romana ditione constituta ecclesia (Julian., Nov. 7, c. 1), vel exenodochium, vel ptochotrophium, vel nosochomium, vel orphanotrophium, vel gerontochomium, vel brephotrophium, vel monasterium tam monachorum quam sanctimonialium, archimandritam habens vel archimandritisam; ergo his omnibus non liceat alienare rem immobilem, sive domum, sive agrum, sive hortum, sive rusticum mancipium, vel ^b panes civiles, neque creditoribus specialis hypothecae titulo obligare. ^c Alienationis autem verbum continet venditionem, donationem, permutationem, et emphitheuscos perpetuum contractum. Sed omnes omnino sacerdotes huiusmodi alienatione absteineant, poenas timentes, quas Leoniana constitutio minatur, id est, ut is quidem qui comparaverit, rem loco venerabili reddat cuius et antea fuerat, scilicet cum fructibus aliisque emolumentis, quae in medio tempore facta sunt; hyconomum autem ecclesiae, praestare omne lucrum, quod ex se huiusmodi prohibita alienatione senserit, vel ecclesiam damno effecerit, ita ut in posterum hyconomus non sit. Non solum autem ipse, sed etiam successores eius teneantur, sive ipse archyconomus alienaverit, sive respiciens alienantem episcopum non prohibuerit; multo magis si consecraverit. Tabellionem autem, qui talia interdicta strumenta conscripsit, perpetuo exilio tradi oportet. Magistratus autem, qui eadem strumenta admiserunt, et officiales, qui operam dederunt ut et monumentis intimerentur donationes, vel ceterae alienationes actis intervenientibus confirmentur, non solum magistratu, sed etiam dignitate et facultatibus suis cedant. Remittit autem constitutio ea, quae in praeterito tempore acta sunt; exceptit autem quosdam contractus, quos in sequentibus exponit capitulis, per quos et ecclesiarum immobiles res alienari possunt. Exenodochium, id est locus venerabilis in quo peregrini suscipiuntur. Ptochotrophium, id est locus venerabilis in quo pauperes et infirmi homines pascuntur. Nosochomium, id est locus venerabilis in quo aegroti homines curantur. Orphanotrophium, id est locus venerabilis in quo parentibus orbi

A pueri pascuntur. Gerontochomium, id est locus venerabilis in quo pauperes et propter senectutem solam infirmi homines curantur. Brephotrophium, id est locus venerabilis in quo infantes aluntur.

2. ^d Si princeps voluerit rem immobilem sancto loco praestare (*ibid.*, c. 2), et accipere ab eo aliam immobilem rem, et eo modo permutationem contrahere, liceat hoc facere ei divina ^e pragmatica sanctione ab eo promulgata.

3. Propter istius itaque pacis concordiam conservandam (*Conc. Mog.*, c. 6) placuit nobis de orphanis et pauperibus, qui debite vel indebite dicuntur amisisse hereditatem paterni vel materni iuris ad se legibus pertinentem, si alicubi inventi fuerint quos patres vel matres propter traditiones illorum exheredes fecerunt, aliorum scilicet suasionibus aut petitionibus vel aliquo ingenio, omnino volumus atque decrevimus emendari, quantum ad nos vel ad nostram pertinet potestatem, iuxta voluntatem Dei et vestram sanctam ammonitionem et considerationem; ut si forte extra officium nostrum alicubi inventum fuerit, ammonere vestram clementiam audeamus, ut emendetur.

4. ^f Propter provisiones pauperum (C. 7), pro quibus curam habere debemus, placuit nobis, ut nec episcopi, nec abbates, nec comites, nec vicarii, nec iudices, nullusque omnino sub mala occasione vel malo ingenio res pauperum vel minus potentum nec emere nec vi tollere audeat; sed quisquis ex eis aliquid comparare voluerit, in publico placito coram idoneis testibus et cum ratione hoc faciat. Ubi cumque autem aliter inventum fuerit, factum hoc omnino emendetur per iussionem nostram.

5. Festos dies in anno celebrare sanximus (C. 36), hoc est diem dominicum paschae ^g cum omni honore et sobrietate venerari, simili modo totam ebdomadam illam observare decrevimus; diem ascensionis Domini pleniter celebrare; in pentecosten similiter ut in pascha; in natale apostolorum Petri et Pauli diem unum; nativitatem sancti Iohannis baptistae, adsumptionem sanctae Mariae, dedicationem sancti Michaelis, natalem sancti Remigii, sancti

NOTÆ.

^a Burchardus, qui partem aliquam istius capituli descripsit, accepisse se ait ^c ex concilio apud Silvanectum, praesente Ludovico rege, cap. 5. ^b BALUZ.

^b Qui alibi gradiles vocantur, quia de gradibus palatii palam accipiebantur. Vide Cujacium, lib. xxvi Observat., cap. 17, et Jacobum Gotofredum, in Notis ad l. 2, § 4, 6, Codicis Theodos. de annonis civicis et pane gradili. *Id.*

^c Jarus a Costa in librum primum Decretalium, pag. 261: ^c Alienationis nomine intelligitur quaecunque traditio perpetua, omnisque conditio imposita rei ecclesiasticae. Sic enim interpretandum esse censeo quod viris eruditissimis negotium facessit in d. cap. Nulli: Alienationis verbum continere venditionem, etc. ^b *Id.*

^d Burchardus caput istud tribuit eidem concilio Silvanectensi cui ascripserat caput quod antecedit. Imposuit autem haec Burchardi fraus auctori glossae capituli istius in libro tertio Decretalium, titulo *De rerum permutatione*, ubi ita scriptum est: ^c Quasi-
tum fuit in concilio isto utrum Ecclesia posset rem immobilem permutare cum principe. Statuit concilium quod si princeps voluerit permutare rem immobilem cum sanctis locis et ab eis rem aliam accipere et de communi voluntate permutationem facere, hoc licitum sit, dummodo causa rationabilis hoc exposcat, et res quam princeps praestiterit major fuerit vel saltem aequalis, et super hac permutatione principis sanctio promulgetur. ^b Vide Notas Antonii Augustini ad hunc locum in prima Collectione Decretalium. *Id.*

^e Praecepto, ut loquebantur aeo Capitularium. Huiusmodi preceptum Arnulphi imperatoris pro Ecclesia Pataviensi exstat in tomo primo Metropolis Salisburgensis, pag. 550. *Id.*

^f Haec constitutio repetita est in concilio Moguntino anni 847, cap. 18. *Id.*

^g Haec non habentur apud Reginonem. Puto autem hic insinuari fidelibus festos Paschae dies transigendos esse absque luxu et temulentia, ut Christianos docet. Ad hodie omnia in diversum mutata sunt. Vide notas ad Agobardum, pag. 21. *Id.*

Martini, sancti Andreae; in natale Domini dies quatuor; octabas Domini; epiphaniam Domini; a purificationem sanctae Mariae. Et illas festivitates martyrum vel confessorum observare decrevimus, quorum in unaquaque parochia sancta corpora requiescunt.

6. Ecclesiae antiquitus constitutae nec decimis nec aliis possessionibus priventur, ita ut novis oratoriis tribuatur (C. 41).

7. Deinde praecepimus ut unusquisque compater vel proximi spiritales filios suos catholice instruant (C. 47).

8. Ut iuxta Apostoli vocem (*Conc. Cabil. v*) sacerdotes inreprehensibiles sint et moribus ornatī et nequaquam turpibus lucris deserviant, iuxta illud quod ait Scriptura : *Nemo militans Deo implicat se negotiis secularibus, ut ei placeat, cui se probavit.* Et a turpibus lucris et usuris non solum ipsi abstinere, verum etiam plebes sibi subditas abstinere instruant.

9. Dictum est nobis (C. 18), quod in quibusdam locis episcopi et comites ab incestuosis et ab his qui decimas non dant, wadios accipiant et a presbyteris pro quibusdam neglegentiis, et inter se pecuniam dividant. Quod penitus abolendum decrevimus, ne forte avaritiae locus detur; et constituimus, ut incestuosi iuxta canonicam sententiam poenitentia multentur; qui vero decimas post crebras ammonitiones et praedicationes sacerdotum dare neglexerint, excommunicentur. Iuramento vero eos constringi nolumus propter periculum periurii.

10. In perceptione corporis et sanguinis dominici magna discretio adhibenda est (C. 46). Cavendum est enim, ne si nimium in longum differatur, ad perniciem animae pertineat, dicente Domino : *Nisi manducaveritis carnem filii hominis et sanguinem eius biberitis, non habebitis vitam in vobis.* Si vero indiscrete accipiatur, timendum est illud, quod ait Apostolus : *Qui manducat et bibit indigne, iudicium sibi manducat et bibit.* Iuxta eiusdem ergo Apostoli documentum probare se debet homo, et sic de pane illo manducare, et de calice bibere; ut videlicet abstinens aliquot diebus ab operibus carnis, et purificans corpus animamque suam, praeparet se ad percipiendum tantum sacramentum, exemplo David, qui nisi se confessus fuisset abstinuisse ab opere coniugali ab heri et nudius tertius, nequaquam panes propositionis a sacerdote accepisset.

^a Haec sola sanctae Mariae festivitas olim celebrabatur in Ecclesia. Addita deinde est Assumptio, Nativitas, tum Conceptio, Presentatio, Annuntiatio ac Visitatio. Ingeniosa posterorum diligentia ultra progressa festum Desponsationis sanctae Mariae reperit, auctore Petro Aurato, ex sodalitate Dominicanorum, qui anno 1546 novae istius festivitatis officium composuit et Paulo III obtulit approbandum, ut Ferreolus Locrius testatur in libro vi Mariae Augustae cap. 4. BALUZ.

^b Hinc collegit Vadianus libro sexto de Eucharistia, pag. 216, laicos, imperante Ludovico Pio, cepisse abstinere a frequenti communione corporis et sanguinis Domini, cum paulo antea, id est, sub Carolo Magno, frequentius fuisset per Ecclesias communicatum: huncque abusum descendere facit ex

11. Quia ergo constat in ecclesia diversarum conditionum homines esse (C. 51), ut sint nobiles et ignobiles, servi, coloni, inquilini, et cetera huiusmodi nomina, oportet ut quicumque eis praelati sunt clerici, sive laici, clementer erga eos agant et misericorditer eos tractent, sive in exigendis ab eis operibus, sive in accipiendis tributis et quibusdam debitis; sciantque eos fratres suos esse, et unum patrem secum habere Deum, cui clamant : *Pater noster, qui es in coelis*; unam matrem, sanctam ecclesiam, quae eos intemerato sacri fontis utero gignit. Disciplina igitur eis misericordissima et gubernatio oportuna adhibenda est: disciplina, ne indiscipline vivendo auctorem suum offendant; gubernatio, ne in cotidianis vitae comitatibus praelatorum adminiculo destituti fatescant.

12. Monasteriis sane puellaribus tales praeferri debent feminae et abbatissae credi (C. 52), quae et se et subditum gregem cum magna religione et sanctitate custodire noverint, et his quibus praesunt, prodesse non desinant, sed et se et illas ita observent, utpote vasa sancta in ministerio Domini praeparata. Talem enim se debet exhibere subditis in habitu, in veste, in omni convictu, ut eis ad coelestia regna pergentibus ducatum praebeat. Sciat etiam, se pro his quas in regimine accepit, in conspectu Domini rationem reddituram.

13. Incestuosi, parricidae, homicidae multi apud nos, heu pro dolor! reperiuntur (*Conc. Turon. c. 41*), sed aliqui ex illis sacerdotum nolunt admonitionibus aurem accommodare, volentes in pristinis perdurare criminibus: quos oportet per secularis potentiae disciplinam a tam prava consuetudine cohercere, qui per salutifera sacerdotum monita noluerunt revocari: quorum aliquos iam excommunicavimus, sed illi hoc parvipendentes in hisdem perdurarunt criminibus. Quamobrem vestra decernat mansuetudo, quid de talibus deinceps agendum sit.

14. Admonendi sunt domini subditorum (C. 49), ut circa suos pie et misericorditer agant, nec eos qualibet iniusta occasione condempnent, nec vi opprimant, nec illorum substantias iniuste tollant, nec ipsa debita, quae subditis reddenda sunt, impie ac crudeliter exigantur.

15. Ut si non frequentius, ^b vel ter laici homines

NOTAE.

studio missae privatae et ex cupiditate monachorum. Referenda autem sunt ipsa Vadiani verba. « Imperante Ludovico Caroli filio circiter annum a nato Christo 815, adeo increbuit privatae missae studium ut cum paulo antea frequentius fuisset (ceu diximus) per Ecclesias communicatum, legem ferre princeps compulsus fuerit ut laici saltem ter in anno communicarent. Adeo quisque suam vicem sumende Eucharistiae in alium rejiciebat qui et sumere se pro aliis posse profitebatur, quodque omnium fides et pietas exposcebat, paucorum curae ceu pro aliis merentium commissum est, nec sine questus accessione, qui monasteria multa, praesertim Benedictina, ad illas opes quibus hodie tam splendide et tanta cum securitate perficiuntur exivit. » Dolendum est

in anno communicent (C. 50), nisi forte quis maioribus quibuscumque criminibus ^a impediatur.

16. Ut parentes filios suos, et ^b patrini eos quos de fonte lavaeri suscipiunt, erudire summo pere studeant (Conc. Arelat. c. 19); illi, quia eos genuerunt et eis a Domino dati sunt; isti, quia pro eis ^c fidei iussores existunt.

NOTÆ.

hanc observationem, quæ falsa est, excidisse viro docto: qui si consulisset antiquos canones Gallicanos, invenisset illam laicorum abstinentiam a communione multo antiquiorem esse quam ut ad tempora Ludovici Pii referri possit. Nam in canone 18 concilii Agathensis ita diserte scriptum est: « Sæculares qui Natale Domini, Pascha et Pentecosten non communicaverint, Catholici non credantur, nec inter Catholicos habeantur. » Præterea constitutio Ludovici relata a Vadiano sumpta est ad verbum ex concilio Turonensi III, habito sub imperio Caroli Magni. Neque hic mos censendus est descendisse ex persuasionem quæ in animos hominum illius ævi penetravit, posse fideles Eucharistiam sumere per vicarium, id est, per eum qui pro se ac populo sacrificat et oblationes Deo offert in altari, sed ex tepiditate Christianorum, remordente conscientia mala, ut in epistola 85 ait Fulbertus episcopus Carnotensis de presbyteris agens qui toties non communicant quoties missam celebrant. Joannes Aventinus Annalium Boiorum lib. IV, p. 367, alia via aberrans, hac lege, quam Carolo Magno tribuit, putat interdictum esse laicis, quos ipse Latina lingua profanos vocat, ne plusquam ter in anno communionem acciperent Eucharistiae. « Edixit quoque, inquit, profanum plusquam ter in anno de sacrosancto convivio, quod Eucharistiam nuncupamus, vesci non placere. » BALUZ.

^a Regino addit, id est, in Pascha, Natali Domini et Pentecosten. Ita etiam Burchardus, Ivo et Gratianus. Sed hæc non habentur in concilio Turonensi, ex quo caput istud sumptum est. Interpretatio est Reginonis, sumpta ex admonitione synodali antiqua, in qua hæc leguntur: Tribus temporibus in anno, id est, in Natale Domini, Pascha et Pentecosten, omnes fideles ad communionem corporis et sanguinis Domini accedere ammonete. Vide etiam inquisitionem de vita et conversatione laicorum, cap. 56, apud Reginonem, in initio libri secundi. Cæterum Burchardus Fabiano papæ tribuit hanc constitutionem. Id.

^b Patrini sunt qui offerunt baptizandos, eosque baptizatos de sacro fonte suscipiunt, ut ait Hugo Menardus in Notis ad librum Sacramentorum, pag. 107. Jesse Ambianensis in libello de Ordine baptismi,

17. Ut ecclesie antiquitus constitutæ nec decimis nec alia ulla possessione priventur (C. 20).

18. Ut de sepeliendis in basilicis mortuis illa constitutio servetur, quæ ^d ab antiquis patribus constituta est (C. 21).

cap. 1: « Signent ipsos infantes in fontibus eorum susceptores viri vel feminae, id est, patrini vel matrinae. » Homilia incerti auctoris in Ascensu Domini in vetustissimo Codice Ecclesie Lugdunensis: « Quid dicendum est de parvulis, qui quando baptizantur, non habent intellectum credendi neque pro se respondendi: De majoribus nulla questio est, quia ipsi pro se respondere sciunt. Facilis solutio est. Parvuli, qui necdum sciunt loqui, fide illorum qui eos suscipiunt de sacro fonte merentur remissionem peccatorum accipere. Et certe dignum est ut qui peccato carnalium parentum polluantur, fide spiritualium parentum salventur. » Amalarius Trevirensis archiepiscopus, in epistola ad Carolum Magnum, cap. 2: « Docemus orationem Dominicam paternos et maternas, ut et ipsi similiter faciant quos suscipiunt ad sacrum baptismum. » Cap. 4: « Illud signum faciant in frontibus eorum presbyteri, acolythi, patrini vel matrinae. » Item cap. 15: « Deinde perscrutatur paternos et maternas si possint cantare Dominicam orationem et symbolum. » Concilium Rhemense, apud Reginonem, lib. I, cap. 272: « Presbyter omnibus patrinis annuntiet quod debitores sint suis filiis, etc. » Apud Ivonem, parte VI, cap. 158, legitur *patrimis*. Sed emendandus est ex Reginone et ex veteri Exemplari ms. sancti Victoris Parisiensis. Eodem modo emendandum est caput primum secundæ Additionis, ubi legitur *patroni* pro *patrini*. Id.

^c Homilia sancti Eligii episcopi Noviomensis, in tomo quinto Spicilegii Dacherjani, pag. 212: « Mementote quia tunc pactum cum Deo fecistis, atque abrenuntiare vos diabolo et omnibus operibus ejus in ipso baptismi sacramento promisistis. Qui potuit, tunc ipse per se et pro se hæc respondit. Qui vero non potuit, fidei iussor pro eo ad ejus vicem ista Deo promissit, ille scilicet qui eum de sacro fonte suscepit. » Id.

^d Id est, ut opinor, in canone sexto concilii Nannetensis. Nam Regino, postquam retulit istud nostrum caput, statim describit canonem illum Nannetensem, tanquam si ostendere vellet, quid per antiquorum Patrum constitutionem hic intelligatur. Id.

CAPITULARE LUDOVICI ET LOTHARII (An. 826, Oct.)

Capitula hæc ultimo loco, scilicet in appendice tertia ab Ansegiso relata, anno 826 et proinde conventui Ingelheimensi, cui Lotharius adfuisse Ermoldus testatur, assignanda esse existimavi; quod non longe a veritate cadere, nomina Heimini et Manegoldi missorum dominicorum in missatico Vesontiensis, anno 825, memorata, indicare videntur.

1. Benedictus de sua reclamazione in perpetuum D sileat.

2. De manso quem Gehirfredus ^a episcopus a Liutrico comite requirit, ut si missi nostri invenerint eum iustitiam habere, non permittant Liutricum per vestituram domni Karoli iustitiam eius impedire.

3. De foreste quam Autharius comes habere vult, ubi ea prius non fuisse dicitur, volumus ut missi nostri rei veritatem inquirent, et iuxta quod iustum invenerint, ex nostra auctoritate definiant.

4. De causa Rothmundi comitis, ut ei liceat hic in palatio sacramentum suum iurare, quia propter nostrum servitium sibi constitutum placitum intra patriam observare non licuit.

5. De duabus feminis quæ indiculos attulerunt, interrogandi sunt Heiminus et Monoaldus, utrum ecclesiasticæ an fiscales fuissent.

6. Odo buticularius de foreste sua interrogandus est.

NOTÆ.

^a Monasteriensis?

7. De rebus quas marchio tradidit filio Bosonis vel aliis hominibus, volumus ut hi quibus traditae fuerint, vestituram suam accipiant, et insuper confirmationem.

8. De rebus quas quaedam femina Hildegardae reginae tradidit, et portionem quam sibi reservavit iniuste amisisse dicitur, volumus ut carta traditionis quaeratur et inspiciatur, et tunc, quid illa habere debeat, definiatur.

9. Querelam quam Helisachar et Heiminius contra

A Maginarium habent, volumus ut missi nostri secundum iustitiam et aequitatem definiant.

10. De querela Hildebrandi comitis, quod pagenses eius paravereda dare recusant, volumus ut hoc missi nostri ab his hominibus qui in eodem comitatu manent et ea dare non debent, necnon et a vicinis comitibus inquirant; et si invenerint, quod ipsi ea dandi debitores sint, ex nostra iussione dare praecipiant.

CAROLI MAGNI LUDOVICI ET LOTHARII IMPERATORUM CAPITULARIA AB ANSEGISO ABBATE FONTANELLENSI COLLECTA.

Pertz Monitum.

Capitularia Caroli, Ludovici atque Lotharii imperatorum et per diversorum spatia temporum in diversis sparsim membranulis scripta, quotquot invenire poterat, Ansegisus abbas Fontanellensis, viregregius summæque inter suos auctoritatis (a), ut ipse fatur « pro dilectione nimia praedictorum gloriosissimorum principum et pro amore sanctissimæ prolis eorum, sed et pro sanctæ Ecclesiæ statu in uno libello adunare proposuit. » Opus mense Januario anni 827 emissum, quatuor libris constat. In conscribendis iis Ansegisus usus est capitularibus quorum maiorem partem ad nostra usque secula in libris Caroli et Ludovici ævo scriptis servatam invenimus; plurima tamen eorum quæ supra retulimus omisit, ac nonnulla recepit, quæ absque ejus opere oblivioni tradita forent. Supplex ejus hæc fuit :

Capitulare a. 789 ecclesiasticum, omisso capite 40.

Capitularis Ticinensis a. 801, capp. 11, 12.

Capitula a. 803 legi Salicæ addenda.

Capitula minora a. 805, omissis capitibus 14, 48, 49.

Capitula 5, 7, 8, legi Ribuariorum addenda, 805.

Capitulare duplex ad Theodonis villam a. 805, omissis capitibus ecclesiasticis 7, 8, sed mundano capite 11 bis exscripto.

Capitulare ad Niumagam a. 806, omissis capp. 2, 41.

Capitulare Aquense a. 806, omissis capp. 5, 6.

Capitula excerpta de canone a. 806, omisso cap. 2, et capp. 6-9 bis positis.

Capitulare Aquense a. 809.

Capitulare presbyterorum a. 809.

Capitulare Aquense a. 810.

B Capitulare de exercitalibus a. 811.

Capitulare Bononiense a. 811.

Capitulare Aquense a. 812.

Capitulare Aquense generale a. 817, scilicet capitula ecclesiastica, legibus addenda, per se scribenda, et missis data.

Capitulare ad Theodonis villam a. 821.

Constitutio Aquensis a. 825, una cum capitulis missorum.

Capitula excerpta a. 826.

Capitula Ludovici et Lotharii a. 826 edita.

Hæc subsidia in quatuor libros atque appendices ita distribuit Ansegisus, ut capitula quæ alicujus momenti viderentur, ordine temporis servato, in suos libros, minora vero aut parvi momenti capitula in appendicem duplicem, ecclesiasticarum et mundanarum legum, referret, cui, opere absoluto, recens vulgatum Ludovici et Lotharii edictum appendicis tertiae titulo adjectum est. Eo tamen erravit, quod capitularia anni 805 et in libro primo et tertio et in utraque appendice capitulis annorum 805 et 806 postponeret, atque capitulare Ludovici ecclesiasticum anni 817 in libro primo inter Caroli leges referret, capitulare ad Theodonis villam a. 821 in principio libri quarti constitueret. Capita quoque libri tertii 89, 90, libri quarti 71 et 72, appendicis primæ 53-55, secundæ c. 58, operi jam ad finem perducto addita fuisse videntur, cum quoad ordinem temporis loco anteriori statuenda fuissent. Sed hæc generalem operis ordinem non turbant, quem hic ante oculos ponere juvabit.

NOTÆ.

(a) Vitæ et actorum ejus historia exstat in Gestis abbatum Fontanellensium; cf. Monumenta Germ. SS., t. II, p. 295-500.

LIBER PRIMUS.

Caroli Magni capitula ecclesiastica.

Præfatio et capitula.

- 1-76. Sunt 789. Eccl., exceptis capp. 39, 52, 66, 67, 73, 78.
 77-101. — 817. Aquis, eccl., excepto cap. 7 exeunte et 8 inuente.
 103-115. — 803. A., 3, 11-16; B., 4, 14-16.
 116-126. — 806. Niumag., capp. 4, 5, 10, 12, et reliqua.
 127-135. — 806. Excerpta can., c. 1, 3-5, 10, 23, 25.
 134-153. — 803. Salica, c. 3, 6.
 136-158. — 803. Minora, c. 2, 12, 16.
 159. — 809. Aquis, c. 9.
 140-158. — 809. Ingelheim., presb., c. 1-19.
 159-162. — 810. Aquense, c. 4-7.

LIBER II.

Ludovici et Lotharii capitula ecclesiastica.

- 1-24. — 825. Aquis, constit. generalis.
 25-28. — 825. Aquis, capp. missorum.
 29-46. — 826. Ingelheim., excerpta can.

LIBER III.

Caroli Magni capitula mundana.

- 1-16. — 803. B., exceptis capp. 4, 11-17, 21.
 17-21. — 806. Niumag., c. 1, 6-9.
 22-24. — 806. Aquense, c. 1-3.
 25-32. — 803. Salica, exceptis c. 3, 5, 6.
 33-43. — 803. Minora, c. 3-5, 10, 11, 13, 17, 20-22, et caput Cod. 4652, p. 116, l. 1-12.
 44-46. — 803. Ribuar., c. 5, 7, 8.
 47-54. — 809. Aquense, præter capp. 9, 12, 13, 16.
 59-63. — 810. Aquense, c. 1, 8, 10, 9, 16.
 64-66. — 811. De Exerctialibus.
 67-75. — 811. Bononiense, præter capp. 9, 11.
 76-83. — 812. Aquense.
 89-90. — 789. Ecclesiasticum, c. 66, 73.

Cum igitur capitula antea conjuncta hac operis dispositione separarentur, fieri non potuit, quin singulorum verba anteriorum capitulorum nexu soluta, correctionem aliquam requirerent. Cui rei sufficit Ansegisus, vocabulis præcipue initialibus, ubi necesse videri poterat, immutatis, e. g., libro I, cap. 64, 67, 70, 73, 116, 126, iv, 15. Sed et longius progressus, grammaticæ ratione habita, voces nonnullas corripuit vel mutavit (e. g. *satagimini* in præfatione, eodem synodo I. i, c. 3, quæ c. 5, *vetent* c. 161, in utilitate nostra III, 3, cf. iv, 25), majoris claritatis causa voces supplēvit aut nexum sententiarum emendavit (e. g., I, 23, 71, 75, 113, 114, 162, III, 1, 2, 25), tandem legislatoris vices aggressus, ea quoque haud raro legibus ademit, quæ ad tempus tantum propositæ, vi legis perpetuæ carebant, aut jam plane incongrua aut alia ratione quodammodo superflua videri poterant. Eo pertinent lib. I, c. 61, ubi voces sicut *Guntbodingi* faciunt omisit, I, c. 126 et 135, vocibus præsentī anno et ætenuis resectis, III, c. 6, ubi vectigalium exactores a Carolo constituti, utpote anno 827 haud amplius iidem ac anno 805, una cum loco *Schesla*, cui fortasse quis mercatus jam ademptum erat, omittuntur. Præterea I, III, c. 12, sententias *S* quid vero fuerit unde dubitetur, ad proximum placitum nostrum quod cum ipsis missis habituri sumus, interrogetur, cap. 15 vero *Illi tamen denarii qui modo monetati sunt si pensantes et neri fuerint habeantur*, c. 56, voces *foras mitio*, c. 56, voces *elegantur mansueti et boni*, non recepit Ansegisus, et cap. 83, voces *quater in anno mense in quater in uno mense* commutavit.

Opus ita institutum cum rei publicæ administrandæ utilissimum videretur, mox ut prodit publico favore exceptum est. Nam biennio vix elapso, anno 829 in conventu Wormatiensi a Ludovico et Lothario primum laudari cœpit, atque exinde legis per totum imperium vim adeptum, sensim sensimque veterum capitularium auctoritatem fere totam in se contraxit, ita ut posteriorum seculorum imperatores, Ottonem Magnum, Fridericum I, Ottonem IV, de capitularibus præcedentium regum, de legibus Caroli et Ludovici imperatorum et de edictis Caroli Magni locu-

A

LIBER IV.

Ludovici et Lotharii capitula mundana.

- 1-12. Sunt 821. Theodonis villa
 15-35. — 817. Aquis capitula legibus addenda.
 34-41. — 817. Aquis capp. per se scribenda.
 42-70. — 817. Aquis capp. missorum.
 71-72. — 801. Ticin., c. 11, 12. Cf. 816, p. 193.
 73-74. — Libri IV capita 24 et 23 repetita.

APPENDIX PRIMA.

Capitula ecclesiastica omissa.

- 1-10. — 803. A., c. 1-6, 10, 9; B., 17.
 11-27. — 806. Excerpta canon., c. 6-9, 11-22.
 28. — 803. Minora, c. 1.
 29. — 809. Aquense, c. 16.
 30. — 809. Ingelheim., presbyt., c. 20.
 31-32. — 810. Aquense, c. 17, 18.
 33-34. — 789. Ecclesiasticum, c. 52, 78.
 55. — 809. Aquense, c. 17.

B

APPENDIX II.

Capitula mundana omissa.

1. — 803. B., c. 21.
 2. — 806. Aquense, c. 4.
 3. — 803. Salica, c. 5.
 4-15. — 803. Minora, c. 6-9, 13, 25-28, 23, 21, 20.
 16. — 805. B., c. 11 (altera vice).
 17-26. — 809. Aquense, c. 12, 16 ex., 17 ex., 18, 20-24.
 27-35. — 810. Aquense, c. 2, 3, 11-15.
 34-35. — 811. De Exerctialibus, c. 5, 6.
 56-57. — 811. Rononiense, c. 9, 11.
 58. — 789. Ecclesiastica, c. 97.

APPENDIX III.

Capitulare a. 826, Ocl.

tos, Ansegisi præcipue libros ante oculos et in maxibus habuisse, vix dubitemus.

Talibus suffragiis suffultum librum per subsequentia sæcula sæpius descriptum fuisse, haud est quod miremur; et supersunt hodie Codices sæculis nono, decimo, undecimo, duodecimo, immo et decimo quinto descripti triginta octo, scilicet in Germania nostra una cum Alsatia atque Helvetia XII, in Italia IV, quos inter duo e Germania directi, in Britannia recens ex Batavis coempti II, in Gallia XX. Quibus si Trevirensē deperditum, Chiniaci Wergatensem, et libros a Baluzio laudatos, quorum de fato recentiori nobis non constat, scilicet unum in Marca Hispanica, I in Belgica, IV in Gallia, addere velis, numerus totus ad XLVI ascendit. Qui omnes cum in universum inter se atque cum capitularibus imperatorum genuinis congruant, nonnulli tamen, uno alterove capitulo vel addito vel omisso, a reliquis Codicibus aliquantulum recedunt. Ita Codex olim Corbeiensis libro I, pro capite singulari canonem Siricii papæ subijcit, unde caput 51 capitularis ecclesiasticæ anni 789 desumptum est, habetque ejus rei sequaces Codices Argentoratensem et Heroldinum alterum. Codex olim Frisingensis jam regius Monacensis, complura Lotharii præcipue capitula textui inseruit, scilicet post lib. I, cap. 78, capita Olonnensis a. 825, III, 1, 2; post lib. I, 99, caput 50 capitularis ecclesiasticæ a. 789; post I, 101, capitularis Olonnensis a. 825; III, capita 3, 4 et 5; post II, 15, cap. Olonnensis a. 825, generalis, c. 1, 2, 3, 6; post III, 41, caput de falsis testibus et cap. Papiensis a. 852, c. 2; post IV, 71, cap. Olonnensis a. 825, general., c. 4; post IV, 74, cap. Olonnensis a. 825, general., c. 5. Eadem fere habet Codex olim Augustanus jam regius Monacensis, quippe qui capita ista, exceptis Olon. 825, c. 4, in rubricis librorum indicata ad finem textus referat, adjecto post lib. IV, 26, capite 5 capitularis a. 805 Salici, et additis quam plurimis e canonibus ecclesiasticis atque Pippini, Caroli, Ludovici, Lotharii, Caroli Calvi capitularibus petita. Appendicibus omisis, Codices Scaffhusanus post lib. I, 77, et Bonnenensis post I, 72, caput ex Gelasii papæ canonibus pe-

titum inserunt. Codices Vaticanus, Mettensis, Bellovacensis et Cambronensis in fine libri ii caput addunt, quod in Divionensi, Normannico, Rhemensi, Babenbergensi, Pithoeano, Parisiensi, postlib. iv, 14, legitur. Babenbergensis et Parisiensis, n. 4628 A, initio libri primi caput sistant *si servus clericus fiat*. Iidem, una cum Normannico, Pithoeano et Parisiensi, capitalis i, 99, unum, ii, 52, duo, iv, 24, et iv, 69, singula capitula quae in aliis Codicibus desiderantur subiiciunt; eademque capitula in Codice Rhemensi recentiori atramento addita Baluzius adnotavit. Quorum quidem i, 99 b, supra, ad a 817, protulimus; ii, 52 b, inter Ludovici ii Leges a. 850, intra capita 9 et 10, excidisse videri potest; iv, 24 b, ad a. 817, supra, vulgavimus; iv, 14 b, a Benedicto in libro i, cap. 186, refertur; ii, 52 c, et iv, 69 b, alibi exstare non comperimus. Codices ejusmodi annis 864 et 875 a Carolo, Ludovici I filio, a. 868 ab Hincmaro archiepiscopo Rhemensi, et a. 909 a Patribus concilii Trojeiani, laudari, adeoque publica tunc in Gallia auctoritate gavisos esse, Baluzius in praefatione sua admonuit, sed eos a genuino Ansegisi opere discedere, ex numeris capitulorum in conventu Wormatiensi laudatis constat.

Majus tamen inter Codices Ansegisi discrimen eo intercedit, quod cum plurimi eorum in praefationibus singulorum librorum Carolum, Ludovicum et Lothar-

A rium legum latores agnoscant, alii, Lotharii nomine deleti, textum, quantum eo facto necesse videbatur, immutaverunt. Patet ejusmodi libros haud ante exitum anni 850, quo Lotharii nomen in scriptis publicis iterum emitti placuit, potuisse confici; primum tamen secundae hujus Editionis exemplum annis proxime sequentibus et ante obitum Ludovici confectum esse oportet. Cujus auctor an cum Baluzio Ansegisus statuendus sit nec ne, minime nobis liquet; novimus tantum, virum de rebus Germanorum bene meritum tertio ejus decenni anno, scilicet die 20 Julii anni 853 e vita excessisse.

Editionis primae librum medio aëvo in linguam Germanicam versum fuisse, fama inter viros doctos per saeculum et dimidium obtinuit. Cujus tamen fundamentum si species, Browerum, qui unus ejusmodi Codicem evolvisse dicitur, nonnisi de versione unius capituli iv, 48, scripsisse intelligas. Codex in bibliotheca ecclesiae cathedralis Trevirensis olim servatus, jam Baluzii aëvo haud amplius supererat; quare Editionis Browerianae fidem explorare negatur. Qua de re cum ad Jacobum Grimm nostrum retulissem, vir summus lectionem Browerianam in usus nostros emendavit, atque, ut cum viris doctis communicaretur, libentissime concessit. Versionis igitur illius, saeculo nono exeunte vel decimo incunte, dialecto Treverica confecta editionem utramque proponimus

BROWERI EDITIO.

JACOBI GRIMM RECENSIO.

That ein ionuelihc man frier genualt haue.
De homine libero, ut potestatem habeat,
so ruar sose er vuitit sachun sinu cegeuene.
ubique voluerit, res suas dare.

Souerse sachun sinu thuruhe salichedi selu si-
Siquis res suas pro salute animae
neru athe ce andern craftlicheru stat athe ge-
suae, vel aliquem venerabilem locum,
legenemo sinemo athe se vueno andremo ver-
vel propinquo suo, vel cuilibet alteri
sellam vuitit inde cethemo cide inneneuendun
tradere voluerit; et eo tempore intra
theru selueru grasceffi vuisit in theru sachun
ipsum comitatum fuerit, in quo res illae
thie gesat sint; vuiszeta thia sala cegedune
positae sint: legitimam traditionem facere
geulize That auo themo seluemo cide that er
studeat. Quod si eodem tempore, quo
thiu sellan vuitit vzzeneuendun theru
illas tradere vult, extra eundem comi-
grasceffi vuisit that ist athe in here athe
tatum fuerit, id sive in exercitu, sive in
in palice athe in andern sumeuueliche-
palatio, sive in alio quolibet loco; ad-
ru stedi samantneme himo athe vane sinen-
hibeat sibi vel de suis pagensibus, vel
gelandun athe vane andern thie theru sel-
de aliis, qui eadem lege vivant, qua ipse
uern vuiszidi leuen theru er seluo leuitt ur-
vivit, testes idoneos, vel si illos habere
cundum relliche, Auur auor thie hauan nin
non potuerit, tunc de aliis, quales ibi
mach thane vane andern so vueliche thar bez-
meliores inveniri possunt; et coram eis
zera vintan mugen vuerthan. Inde vora hin
rerum suarum traditionem faciat: et si
sachun sineru salunga. gedue inde burigun
deiussores vestiturae donet, ei, qui
theru geuueri gene himo ther thia sala infalit
illam traditionem accipit, vestituram
geuueri gedue. Inde ather thiu sala so ge-
faciat. Et postquam haec traditio ita

De homine libero ut potestatem habeat
That ein ionuelihc man frier genualt haue
ubique voluerit res suas dare.

ruar sose er vuitit sachun sinu ce geuene.
Si quis res suas pro salute animae
Souerse sachun sinu thurnch salichedi selu
suae vel (ad) aliquem venerabilem locum vel
sineru athe ce andern craftlicheru stat athe
propinquo suo vel cuilibet alteri
gelegenemo sinemo athe seuemo andremo
tradere voluerit et eo tempore in-
versellan vuitit inde ce themo cide inneneu-
tra ipsum comitatum fuerit in quo
diun theru selueru grasceffi vuisit in theru
res illae positae sunt. legitimam traditionem
sachun thie gesat sint. vuiszeta thia sala ce-
facere studeat. Quod si eodem tempore
gedune geulize. That auo themo seluemo cide
quo illas tradere vult extra eundem
that er thiu sellan vuitit vzzeneuendun theru
comitatum fuerit id est sive in exercitu sive in
grasceffi vuisit that ist athe in here athe in
palatio sive in alio quolibet loco
palice athe in andern sumeuuelicheru stedi
adhibeat sibi vel de suis pagensibus
samantneme himo athe vane sinen gelandun
vel se aliis qui eadem lege
athe vane andern thie theru selueru vuiszidi
vivunt qua ipse vivit testes idoneos
leuen theru er seluo leuett vrcundun relliche.
vel si illos habere non potuerit tunc de
Auur auor thie hauan ni mach thane vane
aliis quales ibi meliores inveniri possunt
andern so vueliche thar bezzera vundan mugen
et coram eis rerum suarum traditionem
vuerthan inde vora hin sachun sineru salun-
faciat et fideiussores vestiturae donet ei qui
ga gedue inde burigun theru geuueri gene hi-
illam traditionem accipit vestituram faciat et
mo ther thia sala infalit geuueri gedue. Inde
postquam haec traditio ita facta fuerit. heres
aher thiu sala so gelan vvirthit geanerno sin

tun vuirthit geaneruun in Selues¹ neieina facta fuerit, heres illius nullam de prae-
vonathen vora gequetanen sachun mugi ge-
dictis rebus valeat facere repetitionem.
duan iruungida Thara uiri inde seluo thu-
Insuper et ipse per se fideiussionem fa-
ruch sich burigun gedue thenselueru geueneri
ciat eiusdem vestiturae, ne heredi ulla
nio themo geaneruun thegein vrsach belue
ocasio remaneat hanc traditionem.
thia sala cebekeine² sunder mera not audi-
immutandi; sed potius necessitas in-
ge³ thia thuruch cegefremine Inde auo noch
cumbat illam perficiendi. Et, si non-
thanne sachun sinu bit geaneruun sinen gesun-
dum res suas cum coheredibus suis divi-
duruth nehauoda⁴ nesi himo that ceungeu vor
sas habeat, non ei hoc sit impedimento,
Samithu⁵ sunder geanervo siner auo er gerno
sed coheres eius si sponte noluerit, aut
neuulit athe turuchthen graun, athe thu-
per comitem, aut per missum eius di-
ruch bodun sinin Be'hungen vuerthe that thia
stringatur, ut divisionem faciat cum il-
sundrunga bit themo⁶ due ce themo ther geendi-
lo, ad quem defunctus hereditatem
do eruetha⁷ sina vuolda rollacaman⁸ inde auo
suam voluit pervenire; et si cuilibet
sumenuelicheru samonungu thia sellan bat ga-
ecclesiae eam tradere rogavit, cohe-
neruo siner then vuizzut⁹ bit theru kirrichun
res eius eam legem, cum illa ecclesia,
vona¹⁰ themo voragesprochenemo erue hane
de praedicta hereditate habeat, quam
that bit andremo geanerven sinemo hawan solda
cum alio coherede suo habere debe-
Inde thaz behaldan vuerthe umbe then vader inde
bat. Et hoc observetur erga patrem, et
then sun inde then neuun unce ceniarum vuizzet-
filium, et nepotem, usque ad annos
hallikhen ather¹¹ thi u selue sachun ce theru muz-
legitimos: postea ipsae res ad immu-
zungu theru selueru samunungun ergeuen¹².
nitatem ipsius ecclesiae redeant.

Post inventam typographiae artem Ansegisum pri-
mus edidit Basilius Joannes Herold, p. 261-347 inter
libros Originum ac Germanicarum antiquitatum, Bas-
ilicae, mense Sept., a. 1557, in-fol., sub titulo Legis
Francicae, et in quinque libros, quos ex Ansegisi Co-
dicibus, Amerpachii libro, a. 1545 edito, et Lom-
barda, consarcinaverat, distribuit. Libro i caput
supra memoratum addidit; libro iii desunt capita
64-68, 70, 72-75, 78, 79, 85, 89, 90, exceptis 67, 68
et parte capitis 65, in libro iv collocata. Liber quar-
tus omnia quidem ejus apud Ansegisum capitula ex-
hibet, sed disposita ad normam tituli secundi et
primi in Codice Weissenaugiensi, pagg. 185-200 et
175-185, exstantium, et aucta non solum eorum ca-
pitulis, sed internistiis atque adjectis aliis multis ex
Amerpachii Editione Capitularium et Lombarda de-
sumptis, necnon et appendicibus tribus Ansegisi.
Appendicis secundae caput 46, ut jam semel prola-
tum, omisit. Libro quinto Pippini regis Leges inscri-

illius nullam de praedictis re-
selues negeina vora then vora gequetanen ia-
bus valeat facere repetitionem. Insuper
chun mugi geduan iruungida. Thara uiri
et ipse per se fideiussionem faciat
inde seluo thuruch sich burigun gedue theru
eiusdem vestiturae ne heredi ulla occasio
selueru geueneri nio themu geaneruun thegein
remaneat hanc traditionem immutandi sed
vrsach belue thia sala cebekeine sunder mera
potius necessitas incumbat illam perficiendi.
not ana lige thia thuruch cegefremine. Inde
Et si nondum res suas cum coheredibus
auo nochthanne sachun sinu bit geaneruun si-
suis divisas habeat non sit ei hoc
nen gesunduruth ne hauoda ne si himo that
impedimento sed coheres eius
B ce ungeuorsamithu sunder geanervo siner
si sponte noluerit aut per comitem
auo er gerno neuulit athe thuruch then graun
aut per missum eius dstringatur
athe thuruch bodun sinen bethungen vuerthe
ut divisionem cum illo faciat ad quem
that thia sundrunga bit themo due ce themo
defunctus hereditatem suam voluit pervenire
ther geendido eruetha sina vuolda vollocuman
et si cuilibet ecclesiae eam
inde auo sumenuelicheru samonungun thia
tradere rogavit coheres eius eam legem cum
sellan bat geanervo siner then vuizzut bit theru
illa ecclesia de praedicta hereditate
kirrichun vona themo voragesprochanemo erue
habeat quam cum alio coherede suo habere
hane that bit andremo geanerven sinemo hawan
C debebat. Et hoc observetur erga
solda. Inde thaz behaldan vuerthe umbe then
patrem et filium et nepotem usque ad
vader inde then sun inde then neuun vnce cen
annos legitimos postea ipsae res
iarun vuizzetahikhen ather thi u selue sachun
ad immunitatem ipsius ecclesiae
ce theru muzzungu theru selueru samunungun
redeant.
ergeuen.

pto, capitula Pippini aliorumque regum ex Lom-
barda congesta proponuntur. In textu exprimendo
usus est praecipue Colice Weissenaugiensi, quem in-
fra, numero 4, referimus, libro tamen i, 1-76, Amer-
pachium secutus, lectiones ejus raro tantum ope Co-
dicis Weissenaugiensis correxit. Altero eum praeter-
ea Ansegisi Codice usum fuisse, ex appendicibus
quae in Weissenaugiensi desunt et lectionibus ali-
quot nec in Weissenaugiensi nec apud Amerpachium
obvis patet. Cujus rei testes sunt lib. i, 82, quo in-
tegram lineam a Weissenaugiensi omissam exhibet,
caput in fine libri praedictum, quod ibi aequae de-
sideratur, et lectio capitis iii, 20, in fine, ubi lectio
Codicis Weissenaugiensis loco raso a manu recen-
tiori inscripta, ad Codices Gothanum, Cambronem-
sem, Vaticanum, Colbertinum, Sangallensem 1, ac-
cedit. Quinam alter iste Codex fuerit, haud con-
stat; in nonnullis locis ad Argenteratensem, a quo
tamen alius fuit, proxime accedit.

VARIANTES LECTIONES.

¹ Thesselus. ² Cebeuandelene. ³ anaualle. ⁴ nehauoda. neo. ⁵ samidu. ⁶ himo. ⁷ eruida. ⁸ vo-
luoman. ⁹ vuizcut. ¹⁰ vane. ¹¹ ather. ¹² vuiriguen.

Aliquot ante Heroldum annis, sed eo ignaro (a), Joannes Tilius, Amerpachii fortasse exemplo incitatus, Capitularium Editionem molitus est. Totum opus Ansegisi una cum Benedicti diaconi libris primo et secundo usque ad verba capitis 289: *Qui manifestam detegitur commisisse violentiam, non jam relegatio, typis expressit*, sed nec reliquam Benedicti partem addidit, nec imperfectum librum vulgavit. Perpaucam tamen ejus Exemplaria post Tili obitum prodierunt, quorum unum quod ex museo Francisci Orontii Finci ad Stephanum Baluzium, exinde ad M. Krusium, devenit, jam vero in bibliotheca universitatis Gottingensis habetur, manibus evolvendum praeiit V. S. Jacobus Grimm (b). Liber rarissimus eadem forma iisdemque typis expressus est ac Tiliana legum antiquarum Editio in-46 quae sine anno et loco prodiiit, cujusque Exemplar dono Tili ad Antonium Schonchovium, annoque 1557, dono Petri Adurni, ad Laurinum profectum, in bibliotheca regia Haanoverana asservantur. Tilius Codice qui jam in bibl. regia Parisiensis numero 4655 insignis habetur, non ita usus est, ut ejus ubique vestigia premenda existimaret; sed Amerpachii libro ductus, ordinem capitulorum quae ad a. 789 pertinere didicerat, ab Ansegiso consilio mutatum, restituere conatus est, capitula quae non semel posita et in Ansegiso et in Benedicto animadvertit, sustulit, similibus tantum quibusdam relictis, numerosque capitulorum consequenter mutavit, atque, Codicibus, ut videtur, bibl. regiae Paris. n. 4995 et sancti Vincentii Mettensis fultus, sententias nonnullas ab Ansegiso omissas et inscriptiones capitularibus praefixas vel subjectas, uncinis inclusas in textu recepit. In Ansegisi libro primo post capita nostra 58, 59, 64, 69, 75, alia capita sex inseruit, ex capitulari ecclesiastico anni 789, quod apud Amerpachium legerat, desumpta, videlicet capp. Editionis nostrae 59, 52, 66 et 67, 73, 78; ita ut numerus capitulum libri ejus 168 attingat. Capiti praeterea 57 allocationem supra relatum, capiti 76 indicationem temporis quo capitulare promulgatum est ex Amerpachii pag. 55, notam *Tempore Adriani* (c) et inscriptionem capitularis sequentis a nobis supra editam adiecit. Libro secundo XLVII capita exhibet, insertis duobus post 52, omisso vero 45, ut quod eadem fere ac 54 exhibeat. Liber tertius capitibus LXXXIX constat, capitibus 89 et 90 (789, Eccl., c. 66 et 75) jam libro primo receptis, et addito capite in fine de pace in hoste vel infra patriam: *Constituimus ut si in hoste*, quod Baluzius nonnisi in Codice Bellovacensi recentiori atramento additum reperit, adjectis quoque capp. 12, 15, 56, sententiis, et capiti 76 inscriptione, quas nos supra retulimus. Libro quarto post capita 14, 24, 69, singula capita, et ante capp. 13 et 45, rubricas (d) inserit, capitibus 75 et 74, quae eodem libro capp. 24 et 25 jam haberentur, omissis. Appendice prima capita 53, 54, et appendice secunda caput 58 (789, Eccl., c. 52, 78, 67,) ut libro primo jam recepta, appendicis secunda caput 16, quod libro tertio jam occurrisset, omisit.

Editionis Tilianae exemplum nactus Petrus Pithaeus, Parisiis, 1588, in-8°, textu nusquam mutato et libro-

rum tantum inscriptionibus adjectis, iterum excudi fecit; in eo tamen proprio Marte egit, quod ope Codicis sui et Bellovacensis capitula Benedicti integra una cum additionibus, et p. 446-424 Caroli Calvi capitula ad Sparnacum edita, in praefatione quoque sua capitula Pippini regis supra repetita vulgavit, et glossarium sive interpretationem obscuriorum aliquot vocabulorum adiecit. Codex quo praecipue usus est, jam inter regios Parisienses n. 4638 signatus, in praefationibus Lotharii imperatoris nomen haud agnoscit; quare Pithaeus id a scribis Lothario imperante perperam adjectum, Lotharii vero inter Ansegisi libros nihil proprium esse censuit, ignarus scilicet rei hodie notissimae, utriusque imperatoris Ludovici et Lotharii nomen in publicis annorum (e) 825-830 chartis et monumentis, ideoque et Ansegisi libro anno 827 evulgato, conjunctum praeponi. Error Editionis haud noxius, quam eandem ac Tilianam esse supra monui.

Eadem Editio haud felici calamo correctae, curante Francisco Pithaeo Petri filio, iterum prodiiit Parisiis a. 1605, in-8°, et repetita est a Lindenbrogio in Codice legum antiquarum a. 1615. Goldastus in operibus suis adornandis et Heroldina et Pithaeana editionibus usus est.

Saeculo fere post Pithaeum clapsa, Stephanus Baluzius Editionem suam publici juris fecit a. 1677 in-folio. Codicibus ex Gallia praecipue, sed et a sancto Gallo, Roma et ex Hispania, conquisitis, eorum ad fidem Editionem Pithaeanam correxit et emendavit, suamque factam amplo commentario illustravit. Eo tamen, pace tanti viri dictum sit, scopum suum non attigit, quod, Tili exemplo, Ansegisum Benedicto conjunctum, quasi unum opus, capitularium libros septem exhiberet, atque firmissimam Ansegisi auctoritatem propter Benedicti contubernium suspicione quadam attingi concederet, tum quod Pithaei sententia seductus, non solum Lotharii Caesaris nomen in praefationibus librorum singulorum deleteret, sed et ejus exemplo capitula quinque libris II et IV a Tilio inserta admitteret, cum tamen ipse ea in genuino Ansegisi libro non haberi ex capitulari Wormatiensi a. 829 intellexisset, et a Codicibus plurimis abesse cognovisset. Textu ea magnum Baluzii nomen, in tantum validum, ut per saecula unum et dimidium proxima doctorum virorum nullus operis institutionem impugnare infringere ausus sit; nam et Georgisch in corpore juris Germanici anno 1758, et de Chinac a. 1780 in altera Capitularium Baluzii Editione, et Canciani t. III Legum barbarorum antiquarum, a. 1785, et cl. Walter, sagacissimus juris patrii et Romani indagator, in corpore juris Germanici a. 1824 edito, Baluzii Editionem denuo exprimere satis habuerunt. Qua in re quid nobis praestare concessum fuerit, monendum restat.

Igitur quantum ad Codices manuscriptos, quibus nova libri Editio inniti debebat, eorum quos Baluzius inspexerat denuo evolvendum nec voluntas nobis aderat nec facultas. Nam Ansegisi opus cum collectio sit capitulorum quorum nullo maximum partem inter capitularia supra edita invenire liceat, talia nec desiderare, nec Baluzii in Codicibus ex-

NOTÆ.

(a) quod, e. g., appendicem in utraque Editione collatis, constat.

(b) Titulus libri est: « In Christi nomine incipiunt Capitula regum et episcoporum maximeque omnium nobilium Francorum, ad reprimendas neophytorum quasi fidelium diversas adventiones. Cum privilegio. Parisiis, apud Jacobum Bogardum, sub insigni divi Christophori, e regione gymnasii Cameracensium, 1548. »

(c) « Tempore Adriani papae et Caroli Magni imperatoris quando Paulinus episcopus tenuit vices apostolicæ sedis in Aquis fuit factum istud capitulum propter hoc, quia laici homines solebant dividere epi-

scopia et monasteria ad illorum opus, et non remansisset ulli episcopo nec abbati, nec abbatisse, nisi tantum ut velut canonici et monachi viverent. »

(d) Paulo diversas ab iis quas supra retulimus. « Capitula quae constituit dominus Ludovicus imperator Salicis legibus addenda, quae et missi et comites habere et cæteris nota facere debent. — Haec sunt capitula praecipue ad legationem missorum nostrorum ob memorie causam pertinentia. »

(e) Inde a mense Decembri. v. Boehmeri nostri, opus egregium, Regesta Carolorum, Francofurti ad M. ann. a. 1855, in-4°.

scribendis solertia ea imperare videbatur. Satis igitur habuimus ab eo comparatis uti, et ex iis una cum noviter a nobis conquisitis solidum operi fundamentum stabilire. Quod in quantum ex voto cesserit, eo conficere liceat, quod Codices Baluzio incognitos undecim sæculorum ix, x, xi, xii, aliis etiam nonnullis saltem inspectis, Editioni nostræ adhibuimus. Optimus eorum est :

1. C. olim Corbeiensis, tum Friderici Lindenbrogii (qui tamen eo in edendo Ansegiso non usus est). Jam vero bibl. publicæ Hamburgensis, n. 85, in-4° sæc. ix. qui præter Ansegisum capitulare Wormatiense anni 829, et leges Salicam, Ribuariorum et Alamannorum exhibet, tanta diligentia exaratus, ut pro operis fundamento ponendum integrum exscriberem. Proxime ad eum accedit :

1^a. C. bibl. ducalis Gothanæ, sæc. xi, in-fol., ubi inde a fol. 375-395 hoc ordine, exceptis appendicibus et capp. iv, 71-74, totum opus scribitur : iv, 24-41, 42-70; i, 77-104; iv, 15-53; i, 1-76; i, 105-162; ii, iii, iv, 1-12. Magna diligentia exaratus, Hamburgensis auctoritatem semper fere confirmat; quominus autem vel ex illo, vel ex eodem, quo ille, Codice descriptum putemus, hoc præter ordinem capitulum jam indicatum eo prohibetur, quod nonnunquam habet quæ illi desunt, quodque ubi ab illo recedit, plerumque et alios Codices sibi consentientes habet. Lectiones ejus indicatæ sunt omnes opera juvenis doctissimi L. C. Bethmann Helmstadiensis.

2. Cod. eccl. cathedr. Frisingensis, nunc bibliothecæ regie Monacensis, H. N. 4. (234), membr., in-4° fol. lxxxix, sæc. xi, a scribis duobus exaratus, ita ut Ansegiso una manu scripto, altera tres adjece-rit appendices, tum l. ii priora xiii capp. (super-scriptum : *Incipiunt hoc quæ supra desunt*, sed ibi non fuerant ommissa), denique quinque capita addiderit petita e Bened. i, 156, conc. Arelat. vi, can. 22, conc. Turon., addit. iii, 91, capit. 809, ii, 13, Bened. i, 279. Ansegiso plura capita intrudit, post i, 78, duo, post 99 unum, post 101 tres, ii, 15, quatuor, iii, 41, duo, iv, 71 unum, 74 unum. Scribit *ostis, ortus, sollers, compendium*, etc. Præter ordinem capitulum, indices et præfationes omnes, collati sunt, me a viro cl. Foringer efflagitante atque facillime obtinente, hi loci : i, 140-158; ii, 29-46; iii, 64-66; iv, 1-12, 71-74.

2 b. Codex eccl. cathedr. Augustæ Vindelicorum, nunc bibl. regie Monacensis n. 153, membr., in-4° fol. cccxviii, sæc. xi, continet collectionem canonum pœnitentialium et synodaliū, legem Alamannorum; Ansegisum; Capitularia; epistolam Paulini Aquileiensis; epist. synodal. conc. Mediolanensis. Excidit fol. 215, quo Ansegisi ii, 28, 29, continebantur. Appendices desunt; sed earum loco statim post l. iv finem manus altera ea capita quæ in Cod. Fris. hic illic inserta diximus addidit, conjuncta eodem quo ibi ordine, ita tamen, ut quod Fris. post i, 99, exhibet, Aug. in fine libri i collocet, omittat autem quod ille post ii, 15, posuit quartum. Post iv, 71, 74, eadem altera manus ascripsit rubra capitulum a Fris. ibi illatorum; capita ipsa in additamento illo collocata sunt. Unum tantum caput noster addit post iv, 26, quod Fris. non habet, petiit e capitulari a. 803, Salic. 5. In lectionibus prope ad Frisingensem accedere solet : eademque loca ultro contulit cl. Foringer.

3. Cod. bibl. ecclesiasticæ Scafhusanæ membr., in-4° fol. xcvi, a compluribus sæc. xi, vel xii in-eun-ctus, confectus, post tractatum theologicum et librum Baruch, exhibet legem Salicam, i. e., Ansegisum, adjuncto capitulari a. 829, tum Thegani Vitam Ludovici, in fine mutilam. Quod ad Ansegisum, quem D. Bethmannus contulit, Hamburgensi et Gothano, quorum auctoritatem in plurimis confirmat, longe est deterior, cum ea quæ ab illis exhibet diversa fere semper aut minus bona sint aut aperte falsa, atque sæpius ad secundam recensionem in singulis videantur inclinare. Capitulum ordinem inver-

A tit i, 28, 87; novum inserit post i, 77. Sæpissime singulas, imo plures voces omittit, plerumque tales, quæ omisse sententiam non turbant; maxime initio capitulum addit, omittit, mutat proprio Marte, ita ut consulo hæc omnia egisse videatur; quamobrem neque hoc semper erat indicandum, neque lectiones aperte falsas ubivis exhibuimus, longe plurima tamen earum parte annotata.

3 b. Cod. bibl. Bonnensis membr., in-8°, sæc. xii, quem a. 1826 evolvi, descriptus in Rhein. Mus. i, 1, 1827, p. 158-164, unde apparet in Ansegisi opere eum aretissime ad 3 accedere, adeo ut ejus apographum videatur. Quæ ibi notantur ejus lectiones non cum 3 communes, ita comparatæ sunt, ut Codicem cum Editis non conferendum judicaverim. Ejusdem classis videri potest :

3 c. C. bibl. regie Parisiensis n. 4417, sæc. ix, olim Aniciensis; cui ut Scafhusano et Bonnensi appendices i, iii, et pars capitulum appendicis secundæ, desunt.

4. Cod. Weissenaugiensis olim monasterii, nunc in castro Lindenau ad lacum Brigantium servatus, membr., in-4°, sæc. noni exeuntis, vel x, post Ansegisi libros i-iv, continet Codicis Theodosiani interpretationem Wisigothicam, aliquot Justiniani novellas (Savigny Zeitschrift ii, p. 160), Erchanberti Breviarium (Monumenta Germ., ii, 327-330), et pp. 173-200 duplicem capitulorum titulum, scilicet primo pagg. 173-185, capitibus signatis 1-53, Ansegisi iv, 13, 14, capitulare de exercitu promovendo, Ansegisi iv, 15-55, tum p. 185-200, capp. signatis 1, 2, 36-57, 59-65, 65-70, 77, 78, 70, 72-75, 78, 79, 83-88, 90-107, Ansegisi iv, 34-57, 59-70; iii, 67, 68, 70, 72-75, 78, 79, 83, 86, 89, 90, 58, 39, 45-45, 47-49, 52, 53, 55, 61, 64-66; iv, 9; iii, 41, 14, 46, 26, 27. Quod ad Ansegisum attingit, appendices ejus tres desunt. Quæ hic illic correctæ sunt, ab eadem manu profecta videntur. Scribit *intelligere, negare* pro *necare, retulit*; h sæpe omittitur. Collationem ejus cum Editis vir cl. Maier J. U. D. Eslingensis, benignissime nobis obtulit. Codex ipse est, cui Heroldi Editio capitularium præcipue innititur.

5. Cod. bibl. Vatic. n. 4159, membr. in-8° fol. cxii, sæc. ix exeuntis, aut x, eleganter scriptus, sed mutilatus, cum et tota prima quaternio desit, et Codex in l. iv, c. 51, desinat. Præter omnes præfationes Bluhmius noster contulit i, c. 1-5, 140-159; ii, 29, 30; iii, 45, 64; iv, 1-11.

6. Cod. olim Schlettstadiensis, jam bibl. publicæ Argentoratensis, membr., in-fol. min. fol. cxv, sæc. ix, collatus a viro doctissimo Engelhardt, post legem Alamannorum primo Ansegisi librum iv, tum manu paulo diversa supplementa libri quarti, tres Ansegisi appendices, l. i, ii, iii, et quædam theologica exhibet. Maxime a reliquis recedit in libro iv; ibi enim non solum singulæ voces innumere suppletæ, mutatæ, omisæ sunt, sed integræ sententiæ, imo capita, vel admodum contrahuntur vel prorsus desunt, ita ut, maxime versus finem libri, Ansegisus se ipsum vix valeat agnoscere; quæ omnia annotare non necessarium visum est. Capita vero a scriptore aut prorsus ommissa aut nimium mutilata, alter, qui reliquam Codicis partem confecit, in fine l. iv supplevit; quo factum est ut nonnulla capita bis, imo ter legantur, septem hujus libri capitibus in fine quoque libri tertii iteratis. In eodem libro quarto occurrunt etiam glossæ germanicæ (c. 5, 17, 25, 26, 29); omittitur præterea l. i, c. 19, additur aliud post i, 162.

Quos præter ad primam recensionem pertinent Codices (Vat.) Baluzii Vaticanus 1, in bibliotheca Palatina, s. neti Vincentii Mettensis, et maxima eis affinitate conjunctus regius Parisiensis inter Supplementa Latina n. 73 signatus, sæc. x, qui libros quatuor et appendices i et ii exhibent, atque :

Div. C. regius Parisiensis n. 4761, Baluzii Divionensis, in quo appendici iii capita a. 803 minora 16, 18, 19, quorum nonnisi prius lib. i, c. 158, habetur

adijciuntur. Et ni quidem sæculo decimo exarati, veris capitularibus et Ansegiso nonnulla capitula ex Benedicto decerpta submittant. At qui proxime nominandi veniunt, Codex Gothanus alter, Bellovacensis, Camberonensis et Rivipullensis, Ansegisum Editionis quidem prioris, cum Benedicti tamen libris conjunctum, sistunt.

G. Gothanus manu sæculi xi incuntes exaratus est initio voluminis magni, ejus plagulae 375-595 Ansegisum supra numero 1* laudatum exhibent. Singulorum librorum initia littera picta ornantur; inter libri primi indicem Carolique præfationem imago imperatoris in solio residentis librumque atque sceptrum tenentis conspicitur. Textus Ansegisi, eadem ratione qua Benedictus capitula a se recepta haud raro correxit, paululum immutatus est, maxime in principio capituli vocibus *quoque, vero, autem, quidem, etiam, itaque, ergo, deinde*, omissis. Majora etiam mutat, e. g., l. ii, 6, 31; iii, 20; capita i, 24, 86; iii, 66, omittit. Pro nonas sapius *annonas* scribit, animadvertente D. Bethmann, qui lectiones ejus variantes enotavit.

Bell. Bellovacensis æque ac Gothanus Ansegisum cum appendicibus suis, tum Benedicti libros tres et additiones ii, iii, iv, necnon, ut Baluzius refert, nonnulla Caroli Calvi capitularia continebat.

Camb. Camberonensis in Hannonia monasterii Codex æque ac

Riv. Rivipullensis in Hispania Tarraconensi, Ansegisum et librum Benedicti primum, Rivipullensis etiam aliquot Ludovici I et Caroli Calvi capitula, capitula Walterii episcopi Aurelianensis, aliquot Hincmari epistolae, postremo historiarum translationis sancti Stephani continebat. Utriusque lectiones æque ac Bellovacensis Baluzius notavit.

N. Normannicus, montis sancti Michaelis in periculo maris, Lotharium quidem inter legislatores agnoscit, cæterum Babenbergensi, Pithœano et Parisiensi alterius recensione Codicibus in omnibus fere consentit. Exhibet Ansegisum et Benedicti librum i, atque libri ii capita cccxxiii priora. — Quibus accedunt:

Aurelianensis jam in bibl. publica ejus civitatis asservatus, sæc. xi, membr., in-fol., olim sancti Benedicti Floriacensis (cl. Hanel p. 274, n. 195) qui libros quatuor et appendices i et ii exhibet, Wergatensis antiquissimus a Chiniaco in altera Baluzii Editione t. I, p. 698, laudatus, tum ex Baluzii præfatione, t. I, p. 32, 33, Codex Molinæ; Codex olim cathedralis Trevirensis, necnon a Blumio nostro (Archiv. v, pag. 583) laudatus Ottobonianus; necnon C. bibl. regiae Parisiensis n. 4628 A, m., sæc. x, in quo post multa capitularia supra memorata, capitula ii, 32 b, et 32 c, numeris xxxiii et xxxiiii signata, tum decretum Childeberti cum catalogo regum Francorum, Ansegisi libri iv et appendices iii, præmisso capite de servo clerico facto, capitularia annorum 828, 829 et alia, in fine vero Einhardi Vita Caroli, habentur. Libro iv etiam capp. 14 b 24 b et 69 b leguntur. Exscriptus inde est:

C. bibl. regiae Parisiensis n. 4631, m., sæc. xv.

P. bibl. regiae Parisiensis n. 5878, m., sæc. x. Post Pœnitentialem, capitula ex Ansegisi libris et ex Caroli Calvi capitularibus decerpta, fragmentum synodi Triburiensis a. 895 et alia quædam continet. Evolvit cum Parisiis. Similis ei esse videtur

Trec. Trecensis, olim Francisci Pithœi. Ut Baluzius, pag. 53, monet, nonnisi excerpta librorum Ansegisi et Benedicti exhibet; hodieque in bibliotheca Montepessulana asservatur; mbr., sæc. xi (Hanel, p. 253, h. 137).

Secundæ classis, ejus scilicet quibus Lotharii Cæsaris nomen expunctum est, Codices tres in Germania, unus Romæ, reliqui in Gallia, exstant. Sunt autem isti:

a. Sang. 2. C. bibl. Sangallensis n. 728, mbr., sæc. x, de quo videas annalium nostrorum t. V, p.

210; libros iii, iv, et tres appendices complectitur; lectiones ejus paucas Baluzius affert

b. Thu. C. Thuaneus a Baluzio vocatus, libros quatuor et tres appendices amplexus. Quocum in omnibus fere consentiunt:

Sang. 1. C. bibl. Sangallensis n. 727, mbr., sæc. x, vel xi, qui libros Ansegisi cum appendicibus, tum Benedicti librum i et centum priora libri ii capita habet; atque

Colb. C. Colbertinus Baluzii, jam in bibl. regia Parisiensi n. 4637. (Colb. 467, regius 4245 A) signatus, mbr., in-fol., sæc. x. Libros et appendices Ansegisi, tum Benedicti librum i; nonnulla capitula libri ii et aliquot libri iii, sistens.

c. Vat. 2. C. alter Vaticanus bibliotheca Palatina, Ansegisum cum tribus appendicibus, necnon Benedicti libros i, ii, iii, additiones ii, iii, iv, exhibet, atque cum

Til. Tiliano Baluzii, eadem præter additionem iii continente, plurimum convenit. Signabatur inter Codd. Mazarinicos n. 4245; jam vero in bibl. regia Parisiensi n. 4655 asservatur, mbr., in-fol. vel in-4o majori, sæc. x exaratus.

d. Rem. C. sancti Remigii Rhemensis jam in bibl. regia Parisiensi inter Supplementa Latina n. 164 bis, insignis, sæc. ix. Libros Ansegisi quatuor et appendices i, ii, c. 1-37, habet; loco vero capitis 38 aliud quoddam sistit, alio tamen atramento conscriptum, quo et Lotharii nomen in præfatione, capita duo ante initium libri primi, et capita Codicibus proxime enumerandis propria Codici huic inscripta sunt. Eorum præstantissimus est.

B. C. bibl. publicæ Babenbergensis n. 60, mbr., in-fol., sæc. ix, ejus potestas mihi facta est a constantissimo rei nostræ fautore viro cl. Jacke bibliothecario Bambergensi. Lectiones ejus enotavit D. Bethmann. Exhibet post decretum Childeberti epilogum legis Salicæ, notitiam de regibus Francorum, Ansegisi libros cum appendice i et ii, tum capitulare Aquisgranense a. 815, capp. 1-20, capitulare a. 828 et Wormatiense a. 829, alia demum manu Hincmari capitula pro presbyteris. In Ansegiso post lib. i, c. 99, ii, 32, iv, 14, iv, 24, et iv, 69, capitula singula addit. Eadem capitula et in universum eundem Ansegisi textum habent

Pith. C. bibl. regiae Paris., n. 4658, mbr., sæc. x, Pithœanus Baluzii (emptus a P. Pithœo d. 18 Junii 1568, postea Jac. Aug. Thuani, Colbertinus n. 1597, regius 4245, 1) Ansegisi libros quatuor, appendices i, ii, usque ad cap. 51, pagina sequente excisa, et a pagina ulteriores ultima verba capitis 9, tum cap. 14 capitularis Bononiensis a. 811, supra, et cap. 67 capitularis eccl. a. 789, capitulare Aquisense a. 815, capitularia annorum 828 et 829; Benedicti additiones i, ii, iii, c. 7-124, iv, c. 1-94, 120-125, 128, 158, canones quinque, tum capitularia Caroli Calvi complexus; tum proximus ei

Par. C. Parisiensis Baluzii, olim Sirmondi, Ansegisi libros et appendices i, ii, et Benedicti additiones quatuor exhibens; et Normannicus supra memoratus.

e. C. bibl. reg. Parisiensis *Fonds de Notre-Dame* n. 252 (F. 9), m., sæc. ix, olim Antonii Loiselii, paginis nonnullis excisis, jam oritur in vocibus libri i, cap. 59: *Abbatès comites judices et omnes ubique*, et in capite libri iii, 78, desinit. Alter Codex eodem involvero tectus leges Salicam et Alamannorum sistit.

C. bibl. regiae Parisiensis *Fonds de Notre-Dame* n. 247 (F. 4), m., sæc. ix, vel x; post capitularia Ludovici Aquisense anni 817, folio 21 Ansegisi librum tertium et præfationem libri quarti usque ad voces *In quarto illa*, atque legem Salicam, exhibet.

C. bibl. regiae Parisiensis n. 4636, olim Cangii n. 144 (Regius 4245), m., sæc. ix exeuntis, vel x, initio valde læsus, in capite 99 libri i Ansegisi verbis *Quod si post hæc orsus*, quatuor libros (excepta tamen præ-

fatione libri secundi), tres appendices, Benedicti libros tres et additiones II, III, IV, habet.

C. bibl. regiae Parisiensis n. 4654 (Baluzii n. 202; Regius 4245², olim sanctae Mariae sanctique Stephani Senonum, m., saec. IX, vel X; Ansegisi libros et appendices atque Benedicti libros tres et additiones II, III, IV, exhibet.

Reg. Regius bibl. Paris. n. 3839, et Bal. Baluzianus bibl. reg. Paris. n. 3839 A, saeculi noni vel decimi Codices, aequae ac Trecentis Ansegisi et Benedicti excerpta continent.

Jam memorandi veniunt Codices quos cuinam classi ascribam ignoro. Ad Babenbergensem nostrum proxime accedere videri potest:

C. olim SS. Gervasii et Protasii, postea ex libris Gohier, et aliquot ante annos Parisiis sub hasta venditus, saec. X. Libros Ansegisi quatuor et appendices tres et haec Caroli Calvi capitularia praebuisse dicitur: « Capitula Caroli Junioris facta in monasterio sancti Medardi. Capitula Lotharii imperatoris et Caroli regis facta in palatio Valentinianae. Caroli regis epistolae Unfrido episcopo et comitibus . . . Capitula Caroli regis Junioris in Pistis facta anno 863. Capitula ejusdem regis in Pistis facta anno 864. Sententiae Gregorii papae. Capitula Junioris Caroli regis facta ad Carisiacum palatium publicum anno 872. »

Codices a cl. Hænel recensiti, scilicet in Anglia apud cl. sir Thomas Philipps, in Middlehill, p. 854, n. 1757, 567, fragmenta capitularium ab Ansegiso abbate collectorum, saec. X exeuntis, mbr., in-fol.;

A tum p. 856, n. 762, 605. libri IV capitularium ab Ansegiso collectorum, cum aliis capitularibus Caroli Magni et Ludovici Pii, saec. X, mbr., in-4°, olim sancti Remigii Rhemensis; in Gallia, p. 63, n. 36 bibl. Augestodunensis, fragmentum capitularium Caroli Magni, mbr., in-4°, saec. X.

Talibus igitur subsidiis instructus, collatis scilicet in integrum Codicibus septem 1, 1^a, 3, 4, 6, G, B, locis quae non inter capitularia supra edita exstant collatis in tribus 2, 2 b, 5, evolutis Codicibus octodecim 3 b, 3 c, Paris. Suppl. Lat. 75¹, 4761, 3878, Sangallensi utroque, regis Paris. 4637, 4635, Suppl. Lat. 164¹, 4658, 5839, 4628 A, 4631, 4654, 4656, Fonds de Notre-Dame n. 247 et 252, adhibitis etiam lectionibus a Baluzio in Editione sua enotatis, Editionem novam institui; ea ratione usus, ut Codicibus prioris praecipue classis, ante omnes Hamburgensi et Gothano, confusis, eorum tamen lectiones reliquorum ope ad normam libri anno 827 editi redigere stude- rem, lectiones quae aut propter Codicum auctoritatem aut per se alicujus momenti esse viderentur apponerem, numeros capitum genuinos restituerem. Qua in re me haud totum votis excidissem, lectiones Ansegisi cum textu singulorum capitularium supra ex ipsis Codicibus antiquissimis Editorum collate arguere videntur.

De libro Benedicti diaconi Moguntiensis, qui decennio post Ansegisi obitum elapso ejus operi supplementa spuria adsarcire conatus est, postea monebitur.

LEGILOQUUM ¹ QUISQUIS LIBRUM RECITAVERIS ISTUM:
PRINCIPIBUS NOSTRIS, DIC, MISERERE DEUS.
LEGEM NAMQUE BONAM DICTARUNT ² MENTE BENIGNA;
QUAPROPTER PRO IPSIS, QUAESO, PRECARE DEUM.

INCIPIIT PRAEFATIO ³.

Dominante per saecula infinita omnium dominatore C Christo salvatore ⁴ nostro, creatore universae creaturae, anno incarnationis ipsius 827 ⁵, indictione ⁶ 5⁷, anno vero 13 imperii gloriosissimorum principum domni Iludowici ⁸ augusti, christianae religionis magni propagatoris ⁹, et Chlotharii ¹⁰ caesaris filii eius ¹¹, Ansegisus, nullis praecedentibus meritis, sed gratia omnipotentis Dei abba ¹², pro ¹³ amore bonae memoriae domni Karoli magni imperatoris christianorum ¹⁴, atque praecellentissimi ac piissimi domni Iludowici augusti filii ipsius sincera dilectione ¹⁵, necnon et praecleari Ilutharii caesaris, filii piissimi Iludowici imperatoris ¹⁶, haec subter descripta adunavi capitula: quae proculdubio quia ¹⁷ ad sanctae aecclesiae profectum ¹⁸ facta sunt ¹⁷, pro utili ¹⁹ firmiter tenenda sunt lege. Fuerant ²⁰ namque quondam tempore praedicti magni domni Karoli imperatoris necnon et nunc praefatorum principum hoc in tempore domni piis-

simi Iludowici augusti et praecleari Illotharii caesaris ²¹ iussu per ²² intervalla temporum ad christianam religionem conservandam, atque concordiam pacis et dilectionis in aecclesia catholica ²³ tenendam edita ²⁴. Sed quia in diversis sparsim scripta membranulis per diversorum spatia temporum fuerant, ne oblivioni traderentur, pro dilectione nimia, ut praefatus sum, praedictorum gloriosissimorum ²⁵ principum et pro amore ²⁶ sanctissimae proles eorum, sed et pro sanctae aecclesiae statu, placuit mihi praedicta in hoc libello ²⁷ adunare quae invenire potui capitula praedictorum principum iussu descripta, ut ad sanctae aecclesiae statum longaevis conservandum temporibus atque ad meritum praefatorum principum gloriosius in vita perpetua augmentandum proficiant ²⁸. Amen.

D Sed hoc notam sit lectori, quia praedicta capitula, quae per intervalla temporum a praefatis sunt principibus edita, in quattuor distinximus ²⁹ libellis. Illa ³⁰

VARIANTES LECTIONES.

¹ Legiseloquium 6. huic vocis G. praemittit: In Christi nomine incipiunt capitula episcoporum regum maximeque omnium nobilium Francorum. Titulum a Tilio editioni suae Ansegisi et Benedicti praefixum (supra col. 497, not. b) Baluzius versibus postposuit, sed in omnibus Ansegisi codicibus quotquot inspezi desideratur. ² dictabunt 2. quae post mente sequuntur, omittit 6. Quatuor versus desunt 1^a 2 b. 3. 4. B. ³ i. praefatio prima salicae legis 3. inc. prologus salicae legis. libri primi 3 b. Tota haec praefatio deest 4. ⁴ et salvatore 3. ⁵ DCCC.XX.VI superscripto I manu eiusd. temporis 2 b. ⁶ in ind. 2. ⁷ VI. G. B. 4628 A. ⁸ hlodowici B. C. ⁹ hludowici nonnunquam 2. hludwici fere semper 1^a. ¹⁰ deest 2 b. ¹¹ hlodarii constanter 2 b. 3. 6. ¹² ipsius 1^a 2. 2 b. 3. 6. p. ac filiorum eius Ansegisus codd. secundae classis et Bal. ¹³ d. Luxoviensis, Fontinellensis ac Flaviacensis cenobiorum humilis abba 1^a. ¹⁴ deest B. ¹⁵ domni imp. christ. Kar. atque 3. ¹⁶ dilectione B. ¹⁷ necnon.... imperatoris desunt B. G. B. ¹⁸ deest 3. ¹⁹ effectum G. ²⁰ utilitate 6. ²¹ fuerunt 2 b. 3. 6. B. G. ²² et praeclearissimorum filiorum eius B. G. BAL. ²³ eius super int. B. ²⁴ catholicam B. ²⁵ edicta B. tenenda ineditata sed et in d. G. ²⁶ deest 3. ²⁷ timore 6. ²⁸ deest. 3. ²⁹ perpetua proficiendum. Sed B. G. ³⁰ distrinesis 6. ³¹ ira B.

scilicet, quae domnus Karolus imperator fecit ad ordinem pertinentia ecclesiasticum, in primo adunavi L'bello. Ea vero ecclesiastica, quae domnus ac piissimus Hludowicus imperator et Hlutharius caesar filius illius fecerunt ² ad augmentum mundanae pertinentia legis, in quarto congressi.

Explicit praefatio.

VARIANTES LECTIONES.

¹ imp. edidit, in (rel. desunt) B. G. BAL. ² imp. fecit, ad B. G. BAL.

INCIPIUNT CAPITULA.

1. De his qui ab episcopo proprio excommunicantur.
2. De his qui ad ordinandum veniunt.
3. De clericis fugitivis et peregrinis.
4. De presbyteris, diaconibus, vel his qui in clero sunt.
5. De usuris.
6. De presbyteris quando missam caelebrant.
7. De his qui a synodo vel a suo episcopo dampnati sunt.
8. De suffraganeis episcopis.
9. De chorepiscopis.
10. De episcopis vel quibuslibet ex clero.
- 11^a. De ordinationibus vel quibuslibet negotiis.
12. De cura episcoporum.
13. De provincialibus episcopis.
14. De monachis et clericis.
15. De die dominica, qualiter servanda est.
16. De ignotis angelorum nominibus.
17. De mulieribus, si ad altare accedant.
18. De episcopis, ubi non oporteat eos ordinare.
19. De libris canonicis.
20. De episcopis ordinandis vel quibuslibet ex clero.
21. De maleficis vel incantatoribus.
22. De monachis, clericis et presbyteris.
23. De servis alterius.
24. De stabilitate episcoporum vel clericorum.
25. De presbyteris non absolute ordinandis.
26. De proposito monachorum et clericorum.
27. De monachis qui ad clericatum provehantur.
28. De negotio clericorum inter se.
29. De conspiratione clericorum vel monachorum.
30. De accusatione laicorum contra episcopos.
31. De monasteriis Deo dicatis.
32. De fide sanctae Trinitatis praedicanda.
33. De avaritia.
34. De his qui se convertunt ad Dominum.
35. De his qui non sunt bonae conversationis.
36. De his qui excommunicato communicaverint.
37. De subiectione presbyterorum.
38. De clericis ecclesiastici ordinis.
39. De virginibus Deo dicatis.
40. De principali cathedra episcoporum.
41. De falsis nominibus sanctorum.
42. De uxore a viro dimissa.
43. De iudiciis metropolitano probatis.
44. De accusatione vilium personarum.
45. De virginibus velandis.
46. De oblatis pauperum.
47. De ieiuniis a sacerdotibus constitutis.
48. De his qui contra naturam peccant.
49. De presbyteris, quo tempore ordinentur.
50. De pace danda.
51. De sponsa alterius.
52. De nominibus recitandis.
53. De canonum institutis a presbyteris non igno-
- randis.
54. De clericis alterius episcopi.
55. De servis alterius.
56. De sacerdotibus contra decretalia agentibus.
57. De viduis, a quibus non velentur.
58. De fide catholica et primo praecepto legis.
59. De pace et concordia servanda.
60. De iudiciis.
61. De periuriis.
62. De auguriis vel aliis maleficiis
63. De odio vel invidia.
64. Item de avaritia vel concupiscentia.
65. De honore parentum.
66. De fide presbyterorum ab episcopis discutienda.
67. De honore ecclesiae Dei.
68. De ministris altaris Dei, et de scola.
69. De voto monachorum et de clericatu.
70. De susceptione hospitum.
71. De abbatissis contra morem ecclesiae Dei facientibus.
72. De clericis qui se fingunt esse monachos.
73. De pseudographiis et dubiis narrationibus.
74. De cantu Romano monachis peragendo.
75. De operibus servilibus, quae diebus dominicis non sunt agenda.
76. De praedicatione episcoporum et presbyterorum.
77. De rebus ecclesiae.
78. De episcopis eligendis.
79. De dictis patrum concessis pro canonica professione, quae dehonestabatur.
80. De conlatis ecclesiae dividendis.
81. De abbatibus eligendis.
82. De ordinatione servorum.
83. De personis, a quibus non sunt res accipiendae.
84. De presbyteris constituendis.
85. De mansis uniuscuiusque ecclesiae.
86. De presbyteris uniuscuiusque ecclesiae.
87. De villis novis et ecclesiis in eis noviter constitutis.
88. De sacris vasis ecclesiae in pignus datis.
89. De ecclesiis destructis, vel de novis et decimis.
90. De ecclesiarum honore.
91. De episcopis Italiae.
92. De presbyteris qui feminas in domibus habent.
93. De presbyteris qui pro chrismate in coena Domini veniebant.
94. De praedicatione et confirmatione episcoporum.
95. De pueris tondendis et puellis velandis.
96. De feminis viros amittentibus.
97. De raptis et de eorum raptoribus.
98. De puellis raptis, necdum desponsatis.
99. De desponsatis, et ab aliis raptis.
100. De his qui virginibus Deo dicatis se sociant.
101. De puellis, quo tempore velentur.
102. De examinatione sanctae crucis non faciendi.
103. De pabulo verbi divini auctiando.
104. De incestis nuptiis, et ecclesiis dividendis.
105. De scriptoribus.
106. De servis propriis vel ancillis.
- 107^b. De congregationibus.
108. De pulsantibus.
109. De infantibus puellis, quando velentur.
110. De praepositis monachorum.
111. De incestuosis.
112. De fame, clade et pestilentia, si venerit.
113. De fugitivis clericis sive laicis.
114. De liberis hominibus ad servitium Dei se tradentibus.
115. De oppressione pauperum.
116. De missis, qui per civitates et monasteria mittuntur.
117. De thesauris ecclesiasticis.
118. De mendicis discurrantibus.
119. De usura.
120. De cupiditate in bonam partem.
121. Item de cupiditate in malam partem.

NOTÆ.

^a Deest B., sed non in textu.

^b Deest 4, sed non in textu.

122. Item de avaritia.
 123. De turpibus lucris.
 124. De foenore.
 125. De emptione tempore messis, causa cupiditatis et turpis lucri.
 126. De hoc, si per plurima loca fames fuerit.
 127. De sinodis, qualiter fiant.
 128. De metropolitanis episcopis.
 129. De episcopis, quot sint in una civitate.
 130. De ordinatione episcoporum.
 131. De stabilitate episcoporum vel clericorum.
 132. De communicatione fidelium.
 133. De presbyteris, diaconibus et reliquis ex clero.
 134. De confugio ad ecclesiam.
 135. De his qui ad casam Dei res tradere voluerint.
 136. De ordinatione presbyterorum.
 137. De conversione liberi hominis.
 138. De non cogendo bibere.
 139. De mercato.
 140. De presbyteris, ^a qualiter introitum ecclesiae consequantur.
 141. De presbyteris, ^b a quibus per ecclesias constituantur.

- A 142. De honore pro ecclesiis dando.
 143. De decimis dispensandis.
 144. De ecclesiis vel altaribus.
 145 ^c. De ecclesiis vel altaribus ambiguis.
 146. De linteis altaribus praeparandis.
 147. De parochianis alterius presbyteri.
 148. De parochia alterius presbyteri.
 149. De termino ecclesiarum.
 150. De rebus presbyterorum.
 151. De poenitentibus non cogendis.
 152 ^d. De presbyteris, a quibus se caveant.
 153 ^d. De sepultura, ubi non fiat.
 154. De praedicatione vel capitulis presbyterorum.
 155. De eucharistia.
 156. De ampullis ^e duabus in coena Domini habendis.
 157. De decimis et nonis.
 158. De festivitibus in anno.
 159. De ammonitione sacerdotum.
 160. De praedicatione ad plebem.
 161. De ebrietate.
 162. De admonitione ad omnes.

NOTÆ.

^a Cod. 1, a quibus per ecclesias constituantur.

^b Ibid., qualiter per.

^c Deest G hic et in textu.

^d Cod. 3 omittit hæc duo capp., sed non in textu.

^e G., tribus, ut in textu.

INCIPIT ¹ PRAEFATIO DOMNI KAROLI IMPERATORIS ².

Regnante domino nostro Iesu Christo in perpetuum ³. Ego Karolus, gratia Dei eiusque misericordia donante rex et rector regni Francorum et devotus sanctae aeclesiae defensor humilisque adiutor, omnibus ecclesiasticae pietatis ⁴ ordinibus seu secularis ⁵ potentiae dignitatibus in Christo domino ⁶ Deo aeterno perpetuae pacis et beatitudinis salutem. Considerans pacifico pia ⁷ mentis intuitu una cum sacerdotibus et consiliariis nostris abundantem in nos nostrumque populum Christi regis clementiam, et quam necessarium est, non solum toto corde et ore eius pietati agere gratias incessanter, sed etiam continua bonorum operum exercitatione ⁸ eius insistere laudibus; quatenus qui nostro regno tantos contulit honores, sua protectione nos nostrumque regnum ⁹ in aeternum conservare dignetur ¹⁰. Quapropter placuit nobis vestram rogare solertiam, o pastores aeclesiarum Christi et ductores ¹¹ gregis ¹² eius, et clarissima mundi luminaria ¹³, ut vigili cura et sedula ammonitione populum Dei per pascua vitae aeternae ducere ¹⁴ studeatis; et errantes oves bonorum ¹⁵ exemplo operum seu adhortatione ¹⁶ humeris intra ¹⁷ aeclesiasticae firmitatis muros reportare satagite ¹⁸, ne lupo insidians aliquem canonicas sanctiones transgredientem vel paternas traditiones universalium conciliorum excedentem, quod absit, inveniens devoret. Ideo magnae devotionis studio ammonendi et ad-

hortandi sunt, immo compellendi, ut firma fide et infatigabili perseverantia intra paternas sanctiones se contineant. In quo operis studio sciat certissime ¹⁹ sanctitas vestra nostram vobis ²⁰ cooperari ²¹ diligentiam. Quapropter et nostros ad vos direximus ²² missos, qui ex nostri nominis auctoritate una vobiscum corrigerent, quae corrigenda essent. Sed et aliqua ²³ capitula ex canonicis institutionibus, quae magis vobis necessaria videbantur, subiunximus. Ne ²⁴ aliquis, quaeso, huius pietatis ammonitionem esse praesumptiosam iudicet ²⁵, qua ²⁶ nos errata corrigere, superflua abscidere, recta coarctare studemus ²⁷, sed magis benivolo caritatis animo suscipiat. Nam legimus in regnorum libris, quomodo sanctus ²⁸ Iosias regnum sibi a Deo datum circumeundo ²⁹, corrigendo ³⁰, ammonendo, ad cultum veri Dei studuit revocare. Non ut me eius sanctitati aequiparabilem faciam, sed quod nobis sint ubique sanctorum semper ³¹ exempla exsequenda ³², et quoscumque poterimus, ad studium bonae vitae in laudem et in gloriam domini nostri Iesu Christi congregare necesse est. Quapropter, ut praediximus, aliqua capitula notare iussimus, ut simul haec eadem vos ammonere studeatis, et quaecumque vobis ³³ alia necessaria esse ³⁴ scitis, ut et ista et illa aequali intentione praedicetis; nec aliquid, quod vestrae sanctitati populoque Dei utile ³⁵ videtur, amittite ³⁶, ut ³⁷ pio studio non ³⁸ ammo-

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest 1. 2. explicit pr. 1^a. ² deest 1. regis 6. totum hoc deest B. ³ haec omnia desunt 3. ⁴ aetatis 6. pietatibus 1^a. ⁵ secularibus 5. ⁶ d. nostro 1^a 2. ⁷ deest 3. ⁸ Hic incipit 5. ⁹ deest B. ¹⁰ dignatur 3. ¹¹ doctores 2 b. 3. 4. B. G. ¹² legis 5. ¹³ luminaria B. ¹⁴ pascere 2. b. ¹⁵ per bonorum exempla G. ¹⁶ adhortationem. 5. G. ¹⁷ inter 4. ¹⁸ sic 1. 1^a. 2 b. 3. 5. B. satagatis 2. 4. 6. G. Bal. ¹⁹ certissima 3. ²⁰ nobis B. G. ²¹ operari 3. ²² dixerimus 5. ²³ alia 1. ²⁴ Nae 3. nec B. ²⁵ videlicet G. ²⁶ que B. ²⁷ studeamus (deleto a) 1^a Bal. ²⁸ deest. 3. ²⁹ circumeundo 2. 3. 4. 5. B. ³⁰ corrigere 6. ³¹ deest 4. ³² sequenda 2. B ³³ deest 4. ³⁴ sint 6. ³⁵ deest 3. ³⁶ amittere B. amittatis 1^a. 2. 6. G. Bal. ³⁷ quin 2 b. et ut 1^a. ³⁸ deest 1. 6. abrasum est 5 deletum 1^a.

neatis; quatenus ut ¹ et vestra solertia et subiecto- **A** Explicit ³ praefatio domni ⁴ Karoli praecclarissimi
rum ² obedientia aeterna felicitate ab omnipotente
Deo remuneretur. imperatoris.

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest 1. 3. 4. G. ut—vestra deest B. ² subditorum 3. ³ incipit corr. explicit G. ⁴ d. k. p. . desunt 1. 1'.
Totum deest 3. B. praef. deest 5.

INCIPIUNT CAPITULA SUPRASCRIPTA ET EORUM TEXTUS.

1. ^a De his qui ab episcopo proprio excommuni-
cantur. Sunt enim aliqui ¹, qui culpis exigentibus
ab episcopo proprio excommunicantur, et ab aliis
ecclesiasticis vel laicis praesumptiose ² in commu-
nionem accipiuntur. Quod omnino ³ sanctum Ni-
caenum ⁴ concilium, simul et Chalcedonense ⁵,
necnon et ⁶ Antiochenum atque Sardicense, fieri
prohibent ⁶.

2. De his qui ad ordinandum veniunt. Ita enim
habetur in eodem concilio, ut eorum, qui ad ordi-
nandum veniunt, fides et vita prius ab episcopo di-
ligenter discutiatur ⁸ et postea ordinentur.

3. De clericis fugitivis et peregrinis. Item in eodem
concilio, necnon et in ⁹ Antiocheno ¹⁰, simul ¹¹ et
in Chalcedonensi, ut fugitivi clerici et peregrini a
nullo recipiantur nec ordinentur ¹² sine commendati-
tiis litteris et ¹³ sui episcopi vel abbatis licentia.

4. De presbyteris, diaconibus, vel his qui in clero
sunt. Item in eadem ¹⁴ synodo interdictum est presby-
teris et diaconibus vel omnibus qui in clero sunt,
mulierem non ¹⁵ habere in domo sua, propter suspi-
cionem, nisi matrem aut sororem, vel eas tantum
personas quae suspicionem effugiant.

5. De usuris ¹⁶. Item in eodem concilio seu in de-
cretis papae Leonis, necnon et in canonibus qui di-
cuntur apostolorum, sicut et in lege Dominus ipse
praecepit, omnino omnibus ¹⁷ interdictum est ad
usuram ¹⁸ aliquid dare.

6. De presbyteris quando missam celebrant. Auditum
est, aliquos ¹⁹ presbyteros missam celebrare et **C**
non communicare. Quod omnino in canonibus apo-
stolorum interdictum esse legitur. Vel quomodo di-

cere recte ²⁰ potest, si non communicaverit ²¹: Sum-
pimus, Domine, sacramenta?

7. De his qui a synodo vel a suo episcopo damnen-
tur. Haec vero per singula capitula in statutis Ni-
caeni concilii legere potestis, seu in aliis sanctorum
patrum sinodalibus edictis, et ²² in Antiocheno con-
cilio, quod his ²³ qui damnati sunt a synodo vel a
suo episcopo et postea ministrare praesumunt, prae-
cipitur, ut nullus audeat eis ²⁴ communicare. Si quis
vero communicat, simili sententia ²⁵ subiaceat, sicut
et dampnatus ²⁶.

8. De suffraganeis episcopis. Item in eodem con-
cilio, ut ad metropolitanum episcopum suffraganei
respiciant, et nihil novi audeant facere in suis par-
rochiis ²⁷ sine conscientia et consilio ²⁸ sui ²⁹ metro-
politani, nec metropolitanus sine eorum consilio.

9. De corepiscopis ³⁰. Item in eodem concilio, si-
mul et in Ancyronensi, ut corepiscopi cognoscant
modum suum, et nihil faciant absque ³¹ licentia
episcopi in cuius parrochia habitant.

10. De episcopis vel quibuslibet ex clero ³². Item in
eodem concilio, ut episcopus vel quilibet ex clero
sine consilio vel litteris episcoporum vel metropo-
litani non audeant ³³ regalem dignitatem ³⁴ pro suis
causis clamare, sed in communi episcoporum con-
cilio causa ³⁵ examinetur.

11. De ordinationibus vel quibuslibet negotiis ³⁶.
Item in eodem concilio, simul et in Sardicensi ³⁷,
necnon et in decretis Innocentii papae, ut nullus epi-
scopus in alterius parrochia ordinationes aliquas au-
deat facere, vel negotia peragere quae ad eum non
pertinent.

12. De cura episcoporum ³⁸. Item in eodem con-

VARIANTES LECTIONES.

¹ haec tria desunt 3. ² presumptione 3. ³ deest 3. ⁴ nichenum 5. 6. ⁵ calcedonense 3. chalced. const. 1'.
⁶ deest 5. ⁷ prohibuit 4. ⁸ Item Rem. Sangall. Par. ⁹ discutiantur B. Bal. ¹⁰ deest 1' B. ¹¹ antiocheno B.
¹² deest 1. ¹³ n. o. deest 3. ¹⁴ deest 3. ¹⁵ eodem 3. 5. ¹⁶ deest Sangall. HLD. ¹⁷ furtis 5. ¹⁸ deest 3. ¹⁹ a.
n. desunt 1'. ²⁰ aliquando G. ²¹ deest 3. 6. ²² communicaverint. 3. B. ²³ deest 1' B. ²⁴ hi B. ²⁵ deest 6.
Bal. ²⁶ sententiae 5. 6. Bal. ²⁷ sicut et d. desunt 6. ²⁸ parrochiis B. saepius. ²⁹ et cons. deest G. Colb.
Thu. Sang. Reg. ³⁰ deest 3. ³¹ hoc c. post sequens exhibet G. ³² sine 4. 6. ³³ negotiis B. ³⁴ audeat 1'.
³⁵ regali dignitate 3. ³⁶ com. consilio ep. causa 3. communioni B. c. eius ex. 4. ³⁷ B. habet de cura epi-
scoporum. ³⁸ sardinensi 4. ³⁹ de provincialis epis. B.

NOTAE.

^a Ante hoc caput Codices Rhem. B. 4628 A exhi-
bent (Novell. 125, 17): « Si servus clericus fiat.
Si servus sciente et non contradicente domino in
clero sortitus sit, ex hoc ipso ¹ liber et ingenuus fiat.
Si enim ignorante domino consecratio facta ² fue-
rit, liceat domino intra annum tantum conditionem
probare, et proprium servum recipere. Si autem ³
sciente vel ignorante domino secundum ea quae dixi-
mus, ex ipso honore clericatus libertatem meritis,
postea ecclesiasticum ministerium reliquerit et ad

laicorum vitam transterit, domino suo in servitio
tradatur. »

Cui Rhem. praemittit: « Si quis de conventionem
ulla aliquem interpellaverit, non per postremas aut
adjacentes, sed per primarias rationes, juxta quod in
primis res facta se habuit tractetur. Quod si testes
legitimi adfuerint conventioni, juxta testimonium
eorum maxime, non aliis posteris occasionibus quae
per primam stipulationem quod factum est, oportet
definiri.

* Haec verba, Si servus clericus fiat, desunt 4628 A.

** Haec verba Liber et. desunt 4623 A.

*** B., fuerat.

**** 4628 A addit servus.

cilio, ut episcopus eius ecclesiae curam habeat, ad A quam ordinatus est.

15. *De provincialibus episcopis* ⁴. Item in eodem concilio, necnon et in Chalcedonensi, ut provinciales episcopi cum suo metropolitano bis in anno propter causas ecclesiae concilia celebrent ⁵.

14. *De monachis et clericis*. In concilio Laodicensi ⁶, necnon et in Africano, praecipitur, ut monachi et ⁷ clerici tabernas non ingrediantur edendi vel bibendi causa.

15. *De die dominica, qualiter observanda est*. Item in eodem concilio praecipitur, ut a vespera usque ad vesperam dies dominica servetur ⁸.

16. *De ignotis angelorum nominibus*. Item in eodem concilio praecipitur, ut ignota angelorum ⁹ nomina nec fingantur nec nominentur, nisi illorum quos habemus in auctoritate. Hi sunt Michael, Gabriel, Raphael ⁷.

17. *De mulieribus, si* ⁸ *ad altare accedant*. Item in concilio eodem, quod ⁹ non oporteat ¹⁰ mulieres ad altare ingredi.

18. *De episcopis, ubi non oporteat eos constitui* ¹¹. Item in eodem concilio, necnon et in Sardicensi ¹², quod non oporteat in villulis vel ¹³ in agris episcopos constituere ¹⁴.

19. *De libris canonicis* ¹⁵. Item in eodem concilio, ut canonici libri tantum legantur in ecclesia.

20. *De episcopis ordinandis vel quibusbilibet ex clero*.

Item in concilio Chalcedonensi, quod ¹⁶ non oporteat episcoporum aut quemlibet ex clero per pecunias ordinari. Quia ¹⁷ utrique deponendi sunt, et qui ordinat ¹⁸ et qui ordinatur, necnon et qui mediator est inter eos. Item de eadem re in canonibus apostolorum: Si ¹⁹ quis episcopus aut presbyter aut diaconus per pecunias hanc obtinuerit dignitatem, deiciatur et ipse et ordinator eius, et ²⁰ a communione abscondantur ²⁰.

21. *De maleficis vel incantatoribus*. Item in eodem concilio, ut coelearii ²¹, malefici, incantatores et incantatrices fieri non sinantur: quos ²² in Simone mago terribiliter Dominus ²³ dampnavit ²⁴.

22. *De monachis, clericis et presbyteris*. Item in eodem concilio infra duo capitula, necnon et in decretis Leonis papae, ut nec monachi nec clerici nec presbyteri in secularia negotia transeant.

23. *De servis alterius*. Item ²⁵ in eodem concilio praecipitur ²⁶, ut servum alterius nullus sollicitet ad clericalem vel monachicum ²⁷ ordinem sine voluntate et licentia domini ²⁸ sui.

24. *De stabilitate episcoporum vel clericorum* ²⁹. Item in eodem concilio ³⁰, necnon et in Sardicensi, ut nec episcopus nec clerici transmigrant de civitate in civitatem.

25. *De presbyteris non absolute ordinandis*. Item in eodem ³¹ sinodo, ut nullus absolute ordinetur et ³² sine pronuntiatione ³³ stabilitatis loci ad quem ordinatur ³⁴.

26. *De proposito monachorum vel clericorum*. Item in eodem concilio, ut clerici et monachi ³⁵ in suo proposito et ³⁶ voto, quod Deo promiserunt, permaneant.

27. *De monachis, qui ad clericatum provehantur*. Item in decretis Innocentii papae de eadem re ³⁷, ut monachus, si ad clericatum provehatur, propositum monachicae professionis non amittat ³⁸.

28. *De negotio clericorum inter se* ³⁹. Item in eodem concilio, ut si clerici ⁴⁰ inter se negotium aliquod habuerint, a suo episcopo diiudicentur, non a secularibus.

29. *De conspiratione clericorum vel monachorum*. Item in eodem concilio, ut nec clerici nec monachi conspirationem vel insidias contra pastorem suum faciant.

30. *De accusatione laicorum contra episcopos*. Item in eodem concilio, ut laici episcopos aut clericos non accusent, nisi prius eorum discutiatur existimatio- nis opinio.

31. *De monasteriis Deo dicatis*. Item in eodem, ut loca, quae semel Deo dedicata sunt ut ⁴¹ monasteria sint, maneant perpetuo monasteria ⁴², nec possint ultra fieri secularia habitacula.

32. *De fide sanctae Trinitatis praedicanda*. In ⁴³ concilio Carthaginensi. Primo omnium necesse est, ut fides sanctae Trinitatis, et incarnationis Christi, passionis, resurrectionis et ascensionis in coelos diligenter omnibus praedicetur.

33. *De avaritia*. Item in eodem de prohibenda avaritia, ut nullus alienos fines usurpet vel terminos patrum transcendat.

D 34. *De his qui se convertunt ad Deum*. Item in

VARIANTES LECTIONES.

¹ post sequens caput hoc ponit sed non in indice 3. B. qui id cum XV coniungit. ² celebrant B. ³ laudicensi 1. 4. B. ⁴ vel 4. ⁵ celebretur 3. ⁶ anglorum const. 5. B. ⁷ michael, gabriel, raphael 1. 4. 6. B. G. ⁸ ne Bal. ⁹ praecipitur quod 5. ¹⁰ oportet 5. ¹¹ ordinare B. Bal. ¹² s. dicitur q. 5. ¹³ et 4. ¹⁴ constitui B. (corr. ex constituere) Bal. ¹⁵ hoc c. deest 6. in indice capp. eius rubrum sequenti postponunt. 1. 2. 2 b. 3. B. G. post 20 ponit Bal. ¹⁶ ut 1. ¹⁷ qui praeter 1. 5. omnes et Bal. ¹⁸ ordinant B. ¹⁹ deest 4. ²⁰ abscondatur 1. 4. 6. G. ²¹ coelearii 1. coelearii 4. et (pro ut) clerici 1. ²² q. Petrus (in marg.) 1. ²³ deest 1. 4. B. t. acclesia d. 3. ²⁴ dampnatum est. B. quia. (corr. ex quo) simonem magum (corr. ex mago) ulio divina terribiliter dampnavit 1. ²⁵ deest 5. 4. ²⁶ deest 5. ²⁷ monasticum 1. ²⁸ senioris 5. ²⁹ G. hoc caput non habet, sed eius titulum sequenti praefixit. ³⁰ c. infra duo capitula Bal. ³¹ eadem B. G. ³² nec G. ³³ praenuntiatione G. ³⁴ ordinetur 3. ³⁵ mon. et cl. 5. ³⁶ deest 5. ³⁷ de c. re desunt 5. ³⁸ admittat B. ³⁹ hoc caput ante anteccedens ponit 5. sed non in indice. ⁴⁰ c. et monachi G. ⁴¹ ut corr. de 1. si 4. aut m. sunt G. ⁴² man. p. mon. desunt 3. perpetua 1. ⁴³ item in 1.

NOTÆ.

^a Haec desumpta sunt ex canone ipso, non ex cap. anni 789.

eodem ¹ de his, qui in periculo constituti sunt et A convertunt se ad Deum, ut canonice inquirantur de reconciliatione, et canonice reconcilientur.

53. *De his qui non sunt bonae conversationis.* Item in eodem ², ut illi qui non sunt bonae conversationis et eorum vita est accusabilis, non audeant episcopos vel maiores natu accusare.

56. *De his qui excommunicato communicaverint.* Item in eodem, ut qui excommunicato praesumptiose ³ communicaverit ⁴, excommunicetur et ipse.

57. *De subiectione presbyterorum.* Item in eodem concilio infra duo capitula, ut nullus presbyter contra suum episcopum superbire audeat.

58. *De clericis ecclesiastici ordinis.* Item in eodem, ut clerici ecclesiastici ordinis ⁵, si culpam incurrerint, apud ecclesiasticos iudicentur, non apud seculares.

59. *De virginibus Deo dicatis.* in ⁶ concilio Africano praecipitur, ut virginibus Deo consecratae a gravioribus personis diligenti custodia serventur.

40. *De principali cathedra episcoporum.* Item in eodem, ut non liceat episcopo principalem cathedram suae parochiae negligere ⁷, et aliquam ecclesiam in sua diocesi magis frequentare.

44. *De falsis nominibus sanctorum.* Item in eodem, ut falsa nomina martyrum ⁸ et incertae sanctorum memoriae non venerentur.

42. *De uxore a viro dimissa.* Item in eodem ⁹, ut nec uxor a viro dimissa alium accipiat virum vivente viro suo, nec vir aliam accipiat vivente uxore priore.

43. *De iudicibus a metropolitano probatis.* Item in eodem, ut probati a metropolitano iudices non spernantur.

44. *De accusatione vilium personarum.* Item in eodem infra duo capitula, ut viles personae non habeant potestatem accusandi. Et ¹⁰ si in primo crimine victi sunt falsum dicere, in secundo non habeant potestatem dicendi.

45. *De virginibus velandis.* Item in eodem, ut ¹¹ virgines non velentur ante annos, nisi rationabili necessitate cogente.

46 ¹². *De oblatiis pauperum.* In concilio Gangrensi ¹³, ut nulli liceat oblati quae ad pauperes pertinent rapere vel fraudare.

47. *De ieiuniis a sacerdotibus constitutis.* Item in eodem, ut ecclesiastica a sacerdotibus ieiunia constituta sine ¹⁴ necessitate rationabili non solvantur.

43. *De his qui contra naturam peccant.* In concilio Ancyronensi ¹⁵: Inventi sunt inter vos qui cum ¹⁶ quadrupedibus vel masculis contra naturam peccant.

Qui ¹⁷ dura et districta poenitentia coercendi sunt. Quapropter episcopi et presbyteri, a quibus iudicium poenitentiae iniungitur, contentur omnimodis hoc malum a consuetudine prohibere vel abscidere.

49. *De presbyteris, quo tempore ordinentur.* In concilio Neocaesariensi ¹⁸, ut nullatenus ¹⁹ presbyter ordinetur ante trigesimum aetatis suae annum; quia dominus Iesus Christus non praedicavit ante trigesimum annum.

50. *De pace lauda.* In decretalibus Innocentii papae, ut pax detur ab omnibus, confectis ²⁰ Christi sacramentis.

51. *De sponsa alterius.* In decretalibus Syriaci ²¹ papae, ut alterius sponsam nemo accipiat.

52. *De nominibus recitandis.* Item eiusdem ²², ut nomina publice non recitentur ante preces sacerdotales.

53. *De canonum institutis a presbyteris non ignorandis.* Item eiusdem, ut nulli sacerdoti ²³ liceat ignorare ²⁴ sanctorum canonum instituta.

54. *De clericis alterius episcopi.* In decretis Leonis papae sancitum est, et in Sardicensi concilio, ut episcopus alterius clericum ad ²⁵ se ²⁶ non ²⁷ sollicitet nec ordinet.

55. *De servis alterius.* Item eiusdem, ut nullus episcopus servum alterius ad clericatus officium sine domini sui voluntate promovere praesumat. Et ²⁸ hoc Gangrense ²⁹ concilium prohibet.

56. *De sacerdotibus contra decretalia agentibus.* Item eiusdem, ut si quis sacerdotum contra constituta decretalia praesumptiose agat, et corrigi nolens ³⁰, ab officio suo submoveatur.

57. *De viduis, a quibus non velentur.* In decretis Gelasii papae, ut nullus episcopus viduas velare praesumat.

58. *De fide catholica et primo praecepto legis.* Primo omnium admonemus, ut fides catholica ab episcopis et presbyteris diligenter legatur omni populo praediceturque ³¹ hoc ³² primum praeceptum domini Dei omnipotentis in ³³ lege: Audi, Israel, quia dominus, Deus tuus, deus unus est: et ut ille diligatur ex toto corde, et ex tota mente, et ex tota anima, et ex tota virtute.

59. *De pace et concordia servanda.* Ut ³⁴ pax sit et concordia et unanimitas cum omni populo christiano inter episcopos, abbates, comites, iudices et omnes ubique seu maiores seu minores personas ³⁵: quia nihil Deo sine pace placet, nec munus sanctae oblationis ad altare, sicut in evangelio ipso Domino praecipiente legimus. Et ut est illud secundum man-

VARIANTES LECTIONES.

e. concilio 3. ² e. concilio 3. 6. ³ deest 3. ⁴ communicaverint B. ⁵ u clericorum ordines 3. ⁶ item in 3. ⁷ relinquere 3. ⁸ m. sanctorum 3. ⁹ G. incipit: Decretum est, ut. ¹⁰ aut l. 1. 4. 4. ut B. et ut si G. 6. (?) Bal. ¹¹ deest. 1. ¹² Item in 3. ¹³ gangrensi 4. constant. ¹⁴ nisi G. ¹⁵ a quicumque (superscriptum) i 1. ¹⁶ e. consanguineis aut q. G. ¹⁷ deest l. 1. B. hi sunt 3. ¹⁸ necessarii 1. ¹⁹ nullus 3. ²⁰ consecutus G. ²¹ syriaci l. 4. B. ciriaci 3. ²² in eodem 3. est Innocentii c. 2. v. supra 789. Eccl. c. 54. ²³ sacerdotum 3. 4. sacerdotae B. ²⁴ ignorari l. ²⁵ deest 3. ²⁶ deest B. ²⁷ e. h. G. e. p. desunt 3. ²⁸ gangrense G. ²⁹ agens corrigi noluerit. G. Bal. ³⁰ correctum praedicetur quod h. p. p. d. d. o. i. l. est l. ³¹ l., et o. p. praedicetur, quia hoc 3. G. (omnique) Bal. l. o. p. non iudicetur, quia hoc B. ³² est in 3. 6. B. G. Bal. ³³ et ut l. Praecipimus, ut G. ³⁴ s. m. p. desunt 3.

datum in lege : *Diliges proximum tuum sicut te ipsum* ¹. Item in euangelio : *Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur*. Et iterum : *In hoc cognoscent omnes, quia mei* ² *discipuli estis, si dilectionem habueritis ad* ³ *invicem*. In hoc enim ⁴ praecepto discernuntur filii Dei et filii diaboli, quia filii diaboli semper dissensiones et discordias movere satagunt, filii autem Dei semper paci et dilectioni student.

60. *De iudiciis*. Ut ⁵ quibus data est potestas iudicandi, iuste ⁶ iudicent, sicut ⁷ scriptum est : *Iuste iudicate, filii hominum*. Non in muneribus, quia munera excoecant corda prudentium et subvertunt verba ⁸ iustorum. Non in adulatione ⁹, nec in consideratione personae, sicut in deuteronomio dictum est : *Quod iustum est iudicate* ; sive civis sit ille, sive peregrinus, nulla sit distantia personarum ; quia *Dei iudicium est*. Primo ¹⁰ a namque in iudicio diligenter discernatur lex a sapientibus populi composita, ne per ignorantiam a via veritatis erret. Et dum ille rectum intellegit iudicium, caveat, ne ¹¹ declinet aut per adulationem aliquorum, aut per amorem cuiuslibet amici, aut per timorem alicuius potentis ¹², aut propter praemium, a recto iudicio. Rectum ¹³ autem et honestum videtur, ut iudices ieiuni causas audiant et discernant.

61. *De periuriis*. Habemus in lege, Domino praeicipiente : *Non periurabis in nomine meo, nec pollues nomen Dei tui, et ne* ¹⁴ *assumes nomen domini Dei tui in vanum* ¹⁵. Ideo omnino ammonendi sunt omnes diligenter, ut caveant periurium, non solum in sancto euangelio vel in altari, seu ¹⁶ in sanctorum reliquiis, sed et ¹⁷ in communi loquela. Quia sunt aliqui qui per caritatem et veritatem iurant, et cavent ¹⁸ se ¹⁹ a iuramento nominis ²⁰ Dei, et nesciunt ²¹, quod idem est Deus quod est caritas et veritas, dicente ²² Iohanne apostolo, quia *Deus caritas est*. Item ipse Dominus in euangelio : *Ego sum via et veritas*. Ideo qui in veritate et caritate iurat, in Deo iurat. Item cavendum est, ne pharisaica superstitione aliquis plus aurum honoret, quam altare, ne dicat ei Dominus : *Stulte et coece, quid est* ²³ *maius, aurum an altare, quod sanctificat aurum* ? Sed et nobis honestum videtur, ut qui in sanctis habet ²⁴ iurare, hoc ieiunus faciat cum omni honestate et timore Dei. Et ²⁵ sciat se rationem redditurum Deo unusquisque vestrum, ubicumque sit, sive intra ecclesiam, sive extra ecclesiam. Et ut parvuli, qui sine

A rationabili aetate sunt, non cogantur iurare. Et qui semel periuratus fuerit, nec testis sit post haec, nec ad sacramentum accedat, nec in sua causa ²⁶ vel alterius iurator existat.

62. *De auguriis vel aliis maleficiis*. Habemus in lege Domini mandatum : *Non auguriamini* ²⁷ ; et in deuteronomio : *Nemo sit* ²⁸ *, qui ariolos sciscitetur* ²⁹ , vel somnia observet, vel auguria ³⁰ intendat. Item : *Nemo sit maleficus, nec incantator, nec phitonis* ³¹ *consultor* ³². Ideo praecipimus, ut nec cauculatores ³³ et ³⁴ incantatores, nec tempestarii ³⁵ vel obligatores fiant ; et ubicumque sunt ³⁶, emendentur vel dampnentur. Item de arboribus vel petris vel ³⁷ fontibus, ubi aliqui stulti luminaria vel alias observationes faciunt, omnino mandamus, ut iste pessimus usus et Deo B execrabilis ubicumque invenitur, tollatur ³⁸ et destruat

63. *De odio vel invidia*. Praedicari ³⁹ necesse est, quantum malum sit odium vel invidia. In lege enim scriptum est : *Non* ⁴⁰ *oderis fratrem tuum in corde tuo, sed publice argue eum*. Item Iohannes evangelista : *Qui odit fratrem suum, homicida est*. Item in euangelio : *Si peccaverit in te frater tuus, vade et corripe eum inter te et ipsum solum* ; et reliqua ⁴¹.

64. *Item de avaritia et concupiscentia*. De ⁴² avaritia autem apostolum legimus dicentem : *Avaritia, quae est idolorum servitus* ⁴³, cavenda. De concupiscentia vero legitur, quod radix sit omnium malorum ; et in lege : *Non concupisces rem proximi tui*.

C 65. *De honore parentum*. Hoc ⁴⁴ cum magno studio ammonendum est, ut filii honorent parentes suos ; quia ipse Dominus dicit : *Honora patrem tuum et matrem tuam, ut sis longaevus super terram, quem dominus Deus tuus dabit tibi*.

66. *De fide presbyterorum ab episcopis discutenda*. Ut episcopi diligenter discutiant per suas parochias presbyterorum fidem, baptisma catholicum, et missarum celebrationes ⁴⁵, ut fidem rectam teneant, et baptisma catholicum observent, et missarum preces bene intellegant, et ⁴⁶ ut psalmi digne secundum divisiones versuum modulentur, et ⁴⁷ dominicam orationem ipsi intellegant et omnibus praedicent intellegendam, ut quisque sciat quid petat a Deo. Et ut *Gloria Patri* cum omni ⁴⁸ honore apud omnes cantetur ; et ipse sacerdos cum sanctis angelis et populo Dei communi ⁴⁹ voce *Sanctus, Sanctus, Sanctus* decantet. Et omnimodis dicendum est presbyteris et

VARIANTES LECTIONES.

¹ temetipsum (adiecto met) 1^a. ² meis estis d. 3. ³ in 3. ⁴ deest 4. ⁵ iubemus ut G. ⁶ deest 4. ⁷ deest. 4. ⁸ corda G. v. vel corda i. 3. ⁹ ita 1. in marg. ; adulationem B. ; oblatione 1. 3. 4. 6. G. ¹⁰ i. nec d. 3. ¹¹ potestatis 3. ¹² nec 3. 4. abasum est c. in 1. ¹³ vacuum G. ¹⁴ vel 3. ¹⁵ deest 1. 4. G. ¹⁶ i. ut caveant a 1^a. non caveant G. ¹⁷ deest 3. ¹⁸ deest B. ¹⁹ dei nescientes 3. ²⁰ dicente... veritas desunt 3. ²¹ deest 1^a. enim 4. st. ecce quidem m. G. ²² audet Vat. 1. Met. Camb. ²³ ut 3. ²⁴ lege 5. ²⁵ augurietis 3. ²⁶ s. homo q. 3. ²⁷ suscitetur B. suscitetur G. sciscitet 1^a. ²⁸ ad a. 1. B. ²⁹ in phitonis 1^a. fitonis 3. B. G. phitonum 4. ³⁰ consultor 4. Reg. Trec. Til. Thu. Sang. ³¹ auguriales G. Reg. Trec. Bal. ³² nec. B. G. Bal. ³³ intempestarii G. ³⁴ sint. 1. ³⁵ p. v. desunt Bal. ³⁶ extollatur B. ³⁷ predicare 3. 4. G. ³⁸ ne 1^a. 3. ³⁹ e. r. desunt 3. Met. ⁴⁰ Item de 4. ⁴¹ s. est valde c. G. ⁴² haec B. ⁴³ sollemnia, si f. 3. ⁴⁴ i. si psalmos d. et s. 3. et ut... intellegant desunt G. ⁴⁵ si 3. ⁴⁶ deest 1. G. ⁴⁷ cum una 1. 1^a. 4. una 3. B.

NOTAE.

^a Haec differunt a cap. 789, secl., c. 62.

^b Diversa a cap. 789, 62.

diaconibus, ut arma non portent, sed magis confidant in defensione¹ Dei quam in armis².

67. *De honore ecclesiae.* Placuit nobis ammonere, ut unusquisque episcopus videat³ per suam parochiam, ut ecclesia Dei suum habeat honorem, simul et altaria⁴ secundum suam dignitatem venerentur, et non⁵ sit domus Dei et altaria sacrata pervia canibus. Et ut vasa sacrata Deo magna veneratione habeantur. Et ut sacrificia sanctificata⁶ cum magna diligentia ab eis colligantur qui digni sunt, et cum⁷ honore servant⁸. Et ut secularia negotia vel vaniloquia in ecclesiis non agantur: quia domus Dei domus orationis debet esse, non spelunca latronum. Et intentos habeant animos⁹ ad Deum, quando veniunt ad missarum sollemnia, et ut non exeant ante completionem benedictionis¹⁰ sacerdotalis.

68. *De ministris altaris, et de scola.* Sed et hoc¹¹ flagitamus vestram almitatem¹², ut ministri altaris Dei suum ministerium bonis moribus ornent, seu¹³ alii canonici observent eorum ordines, vel¹⁴ monachi propositum consecrationis. Obsecramus, ut bonam et probabilem habeant conversationem, sicut ipse Dominus in euangelio praecepit: *Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut¹⁵ videant opera vestra bona¹⁶, et glorificent patrem vestrum, qui in coelis est*: ut eorum bona conversatione multi protrahantur¹⁷ ad servitium Dei. Et non solum servilis conditionis infantes, sed etiam ingenuorum filios aggregent sibi que sociant. Et ut scholae legentium puerorum fiant; psalmos, notas, cantus, computum, grammaticam per singula monasteria¹⁸ vel episcopias¹⁹, et libros catholicos bene emendate²⁰; quia saepe dum²¹ bene aliquid Deum rogare cupiunt, sed²² per incemendatos libros male rogant. Et pueros vestros non sinite eos²³ vel legendo vel scribendo corrumpere. Et si opus est euangelium et psalterium et²⁴ missale scribere, perfectae aetatis homines scribant cum omni diligentia.

69. *De voto monachorum et de clericatu.* Simul et hoc rogare curavimus, ut omnes ubicumque qui se voto monachicae vitae constrinxerunt²⁵, monachice²⁶ et²⁷ regulariter omnimodis secundum votum suum vivant, secundum quod scriptum est: *Vota vestra reddite domino Deo vestro.* Et iterum: *Melius*

A ut ad monasteria venientes, secundum regularem ordinem primo in pulsatorio probentur, et sic accipiantur. Et qui ex seculari habitu in monasteria veniunt, non statim foras ad ministeria monasterii mittantur, antequam intus bene erudiantur²⁸. Et ut monachi ad secularia placita non vadant²⁹. Similiter qui ad clericatum accedunt, quod nos nominamus canonicam vitam, volumus³¹ ut illi³² canonicè³³ secundum suam regulam omnimodis vivant. Et³⁴ episcopus eorum regat vitam, sicut abba monachorum.

70. *De susceptione hospitum.* Venerabile enim³⁵ videtur, ut hospites, et peregrini, et pauperes³⁶ susceptiones regulares et canonici³⁷ per loca diversa habeant; quia ipse Dominus dicturus³⁸ erit in remuneratione³⁹ magni diei: *Hospes eram, et suscepistis me.* Et apostolas⁴⁰ hospitalitatem laudans dixit: *Per hanc quidam placuerunt Deo⁴¹, angelis hospitio susceptis.*

71. *De abbatissis contra morem ecclesiae Dei facientibus.* Auditum est, aliquas abbatissas contra morem⁴² sanctae Dei⁴³ ecclesiae benedictiones et manus impositiones et signacula sanctae crucis super capita virorum dare, necnon et velare virgines cum benedictione sacerdotali. Quod omnino a vobis, sanctissimi patres, in vestris parrochiis illis interdendum esse scitote.

72. *De clericis qui se fingunt esse monachos.* Ut illi clerici qui se fingunt habitu vel nomine monachos esse, et non sunt, omnimodis videtur⁴⁴ corrigendos atque emendandos esse, ut vel⁴⁵ veri monachi sint vel veri canonici.

73. *De pseudographiis et dubiis narrationibus.* Pseudographiae⁴⁶ et dubiae narrationes, vel quae omnino contra fidem catholicam sunt, ut epistola pessima et falsissima, quam transacto anno dicebant aliqui errantes et in errorem alios mittentes quod de coelo cecidisset, nec⁴⁷ credantur nec legantur, sed comburantur⁴⁸, ne in errore soli tali scripto populus mittatur. Sed⁴⁹ soli canonici libri, et catholici tractatus, et sanctorum auctoritas⁵⁰ et dicta legantur et tradantur.

74. *De cantu Romano a monachis peragendo.* Monachi ut cantum Romanum pleniter et ordinabiliter per nocturnale vel gradale officium peragant, secundum quod beatae memoriae⁵¹ genitor noster Pippinus rex decrevit⁵² ut fieret, quando Callicanum

VARIANTES LECTIONES.

¹ oratione 6. *Bal.* ² armorum *B.* ³ praevideat *G.* ⁴ altaria ... Dei et *desunt* 1*. et post sacrata scriptum est non sint. ⁵ non sit ... sacrata *desunt* 6. ⁶ sacrata *G.* ⁷ cum omni 3. ⁸ servantur 3. *G.* *Bal.* ⁹ homines *Pith. Rem. Paris.* ¹⁰ benedictionum (sac. *deest.*) 3. ¹¹ s. e. h. *desunt* *G.* ¹² altitudinem 4. 6. ¹³ et *G.* ¹⁴ atque *G.* ¹⁵ ut ... est *deest* 3. ¹⁶ *deest* 1. *B.* ¹⁷ adtrahantur *G.* ¹⁸ monstrant ut episcopias et l. *B.* ¹⁹ discant, sed et *G. Bal.* ²⁰ emendatos 3. 6. emendent *B.* emendatos habebant *Bal.* ²¹ quidam 5. ²² *deest* 1*. 4. *B. Bal.* ²³ *deest* 5. ²⁴ vel 5. *deest* *B.* ²⁵ constrinxerint 5. *B. Bal.* ²⁶ monastice 3. monachi 1*. 4. *G.* ²⁷ ut 4. *G.* ²⁸ *deest* 3. ²⁹ enutrientur *Sang. 1.* ³⁰ veniant 4. ³¹ *deest.* 4. ³² *deest* 3. ³³ canonici *B.* ³⁴ ut 3. ³⁵ *deest* 5. *G.* ³⁶ hospitum, peregrinorum et pauperum 1*. *Rem. Pith. Paris.* ³⁷ canonicas 3. *Capit. 789.* ³⁸ dicit: hospes (rel. *desunt*) 5. ³⁹ rememoratione 1*. ⁴⁰ ap. per hanc, inquit, plac. quid. 3. ⁴¹ d. et angelis eius 6. ⁴² amorem *B.* ⁴³ *deest.* 5. ⁴⁴ o. corrigantur atque emendantur 4. *G. Reg. Bell. Coib. Trec. Sang. Camb.* ⁴⁵ illi 1. 1*. *B.* aut v. m. aut v. e. s. 5. ⁴⁶ pseudografe 4. *Reg. Trec. Bal.* ⁴⁷ et nec 1. ⁴⁸ comburentur 4. ⁴⁹ sed... sanctorum *G.* hic ommissa interposuit c. 73. post persolvatur. ⁵⁰ auctoritates *B.* a. edicta 1*. ⁵¹ b. m. *desunt* *Bal.* ⁵² decrevit 3. *Met.*

cantum¹ tulit ob unanimitatem apostolicae sedis et A sanctae Dei aecclesiae pacificam concordiam.

75. De operibus servilibus, quae diebus dominicis non sunt agenda. Statuimus quoque secundum quod in lege Dominus praecepit, ut opera servilia diebus dominicis non agantur, sicut et bonae memoriae genitor meus in suis sinodalibus edictis mandavit, quod² nec viri ruralia exerceant³, nec in vinea colenda⁴, nec in campis arando, nec in metendo⁵, vel focum secando, vel sepe ponendo⁶, nec in silvis stirpando, vel arbores caedere⁷, vel in petris laborare, nec domos struere; nec⁸ in horto laborent⁹, nec ad placita convenient, nec venationes exercent. Sed¹⁰ tria caritaria¹¹ opera licet fieri in die dominico, id est hostilia¹² carra vel victualia, et si forte necesse erit corpus cuiuslibet duci ad sepulchrum. Item feminae opera textilia non faciant, nec capulent vestitos, nec consuunt¹³ vel acupictile¹⁴ faciant¹⁵, nec lanam capere, nec linum battere, nec in publico vestimenta lavare, nec herbices tondere habeant licitum; ut omnimodis honorum¹⁶ requies die dominico persolvatur¹⁷. Sed ad missarum sollempnia ad ecclesias undique convenient, et laudent Deum pro omnibus bonis, quae nobis in illa die fecit.

76. De praedicatione episcopi vel presbiterorum. Sed et vestrum¹⁸ videndum est, dilectissimi et venerabiles pastores et rectores ecclesiarum Dei, ut presbiteri, quos mittitis per parrochias vestras ad regendum et praedicandum per ecclesias populum Deo servientem, ut¹⁹ recte et honeste praedicent; et non sinatis nova vel non²⁰ canonica aliquos ex suo sensu, et non secundum Scripturas sacras fingere et praedicare populo. Sed et vosmetipsi utilia honeste²¹ et recte, et quae ad vitam ducunt²² aeternam praedicate, aliosque instruite, ut haec eadem²³ praedicent. Primo omnium praedicandum est omnibus generaliter, ut credant Patrem et Filium et Spiritum sanctum unum esse Deum omnipotentem, aeternum, invisibilem, qui creavit coelum et terram, mare et omnia quae in eis sunt; et unam esse deitatem et substantiam et maiestatem²⁴ in tribus personis Patris et Filii et Spiritus sancti. Item praedicandum est, quomodo filius Dei incarnatus est de Spiritu sancto et Maria semper virgine pro salute et reparatione²⁵ humani generis, passus, sepultus, et

tertia die resurrexit et²⁶ ascendit in coelos, et quomodo iterum venturus sit in²⁷ maiestate divina iudicare omnes homines secundum merita propria, et quomodo impii propter²⁸ scelera sua cum diabolo in ignem aeternum mittentur, et iusti cum Christo et cum sanctis angelis suis in vitam aeternam. Item²⁹ diligenter praedicandum est, se³⁰ resurrectionem mortuorum³¹ accepturos. Item cum omni diligentia cunctis praedicandum est, pro quibus criminibus deponuntur³² cum diabolo in aeternum supplicium. Legimus enim apostolo dicente: *Manifesta sunt opera carnis quae sunt fornicatio, immunditia, luxuria, idolorum servitus, veneficia, inimicitiae, contentiones, aemulationes, animositates, irae, rixae, dissensiones, haereses, sectae, invidiae, homicidia, ebrietates, comessationes et his similia, quae praedico vobis sicut praedixi, quoniam³³ qui talia agunt, regnum Dei non consequentur.* Ideo haec eadem, quae magnus praedicator ecclesiae Dei singillatim nominavit, cum omni studio prohibeantur; intellegentes, quam sit terribile illud quod dixit, *quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt*³⁴. Sed et omni instantia³⁵ ammonete eos de dilectione Dei et proximi, de fide et spe in Deo, de humilitate et patientia, de castitate et continentia, de benignitate et misericordia, de elemosinis et confessione peccatorum suorum, et ut debitoribus suis secundum dominicam orationem sua debita dimittant, scientes certissime, quod³⁶ qui talia agunt, regnum Dei possidebunt. Et hoc ideo diligentius iniungimus vestrae caritati, quia scimus temporibus novissimis pseudodoctores esse venturos; sicut ipse Dominus in euangelio praedixit, et apostolus Paulus ad Timotheum testatur. Ideo dilectissimi, toto corde praeparemus nos in scientia veritatis, ut possimus contradicentibus veritati resistere, et divina donante gratia verbum Dei crescat et currat et multiplicetur in profectum sanctae³⁷ Dei ecclesiae et salutem animarum nostrarum et³⁸ laudem et gloriam nominis³⁹ domini nostri Iesu Christi. Pax praedicantibus, gratia⁴⁰ obedientibus, gloria⁴¹ domino nostro Iesu Christo. Amen.

77. De rebus ecclesiae. Qui iuxta sanctorum patrum traditionem novimus res ecclesiae vota⁴² esse fidelium, pretia peccatorum et patrimonia pauperum, D cuique⁴³ non solum habita conservare, verum etiam

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest. 1'. ² ut 4. G. ³ ex. opera 6. G. Bal. ⁴ colendo 4. G. nec vineam colendam 6. n. v. colendo Bal. ⁵ metente 1. ⁶ sepe componendo B. ⁷ cedendo B. ⁸ n. d. st. nec in h. l. desunt. 5. ⁹ laborant B. laborare 6. G. Bal. ¹⁰ et 5. 6. B. ¹¹ deest G. ¹² h. corr. hostialia 1. ostilia corr. ostilicia 5. hostialia 6. ¹³ consequent 1'. ¹⁴ hanc lectionem ex Cap. 789. Eccl. iam restituit Baluzius acupulae corr. acupiculae 1. acupiculae 1'. 5: 6. G. ita vel acupiculae novem codd. Bal. acupicula B. Par. Met. Rem. acubiculae 4. acupiculae Bal. acupiculae Camb. apicule Sang. 1. apicula Pith. acupicale Norm. aliquapictile Sang. 2. ¹⁵ su. 1'. B. Bal. et Cap. 789. fiant rell. et fere omnes Bal. ¹⁶ ita nostri et 12 codd. Baluzii; honor et r. Bal. ¹⁷ persolvantur 4. persolvat G. ¹⁸ hoc vobis vid. 5. summopere vobis G. ¹⁹ s. recte praed. 5. ²⁰ deest G. ²¹ ut, et honesta et quae recte ad 5. ²² ducant B. ²³ e. et ipsi p. 3. G. Bal. ²⁴ deest 3. ²⁵ redemptione 6. ²⁶ deest 1'. ²⁷ et G. ²⁸ secundum 1'. ²⁹ idem 4. ³⁰ de Bal. se usque est desunt 5. ³¹ m. ut sciant et credant in iisdem corporibus praemia meritorum acc. Bal. ex Cap. 789. ³² deponentur 1. ³³ quoniam... consequentur deest B. ³⁴ consequentur 5. Bal. ³⁵ studio 6. i. et a. 1'. ³⁶ quoniam q. t. non a. r. d. non p. 5. ³⁷ deest 3. ³⁸ ad 5. ³⁹ deest 4. ⁴⁰ gloria 5. B. ⁴¹ laus 5. ⁴² nota corr. vitam 1. vitam 4. G. vita 6. ⁴³ unicuique 5

multa Deo opitulante conferre ¹ optamus ². Ta-
men ut ab ecclesiasticis de non dividendis rebus il-
lius ³ suspicionem dudum conceptam penitus amo-
veremus, statuimus, ut neque nostris neque filiorum
et Deo dispensante successorum nostrorum tempo-
ribus, qui nostram vel progenitorum nostrorum vo-
luntatem vel exemplum imitari voluerint ⁴, nul-
lum penitus divisionem aut iacturam patiatur ⁵.

78. *De episcopis eligendis.* Sacrorum canonum non
ignari, ut in Dei nomine sancta ecclesia suo liberius
potiretur ⁶ honore ⁷, ad sensum ordini ecclesiastico
prae buimus, ut scilicet episcopi per electionem cleri
et populi secundum statuta canonum de propria dio-
cesi, remota personarum et munerum acceptione,
ob ⁸ vitae meritum et sapientiae donum eligantur, ut
exemplo ⁹ et verbo sibi subiectis usquequaque pro-
desse valeant ¹⁰.

79. *De dictis patrum congestis pro canonica profes-
sione, quia deshonestabatur.* Quia vero ¹¹ canonica
professio a multis partim ignorantia ¹², partim desi-
dia deshonestabatur, operae pretium duximus, Deo
annuente, ¹³ apud sacrum conventum ex dictis san-
ctorum patrum velut ex diversis pratis ¹⁴ quosdam
vernantes flosculos carpendo in unam regulam ca-
nonicorum et canonicarum congerere ¹⁵ et canoni-
cis vel sanctimonialibus servandam contradere, ut
per eam ¹⁶ canonicus ordo absque ambiguitate pos-
sit servari. Et quoniam illam sacer conventus ita
etiam laudibus extulit, ut usque ad unum iota ¹⁷ ob-
servandam percenseret ¹⁸, statuimus ut ab omnibus
in eadem professione degentibus indubitanter te-
neatur, et modis omnibus sive a canonicis sive a
sanctimonialibus canonice degentibus deinceps ob-
servetur.

80. *De conlatis ecclesiae dividendis.* Statutum est,
ut quicquid tempore imperii nostri a fidelibus ec-
clesiae sponte conlatum fuerit, in ditioribus locis
duas partes in usus pauperum, tertiam ¹⁹ in stipen-
dia cedere clericorum aut monachorum ²⁰, in mino-
ribus vero locis aequae ²¹ inter clerum et pauperes
fore ²² dividendum; nisi forte a datoribus, ubi spe-
cialiter dandae sint ²³, constitutum fuerit.

VARIANTES LECTIONES.

¹ conservare 4. ² debemus 1. ³ illius ecclesiae Add. III. 1. rebus ecclesiarum Colb. Vat. 1. Norm. Sangall. ⁴ voluerunt 4. ⁵ patiantur 3. 4. 6. G. Bal. ⁶ potiat 3. B. et octo codd. Bal. ⁷ deest G. iure Vat. 1. Colb. Sang. Norm. ⁸ a. et ob 4. ⁹ exemplum verbo B. ¹⁰ Hic 2 duo addit capp. v. supra. ¹¹ vera G. ¹² ignoratur, operae (rel. desunt) 3. ¹³ diximus D. annuntiente 1. ¹⁴ vel ut (del.) ex diversis vel (del.) partibus (del.) pratisq. 1. ex patris 3. G. partibus 4. 6. Til. Thu. Div. ¹⁵ contingere B.c. studiu-
mus et 3. ¹⁶ ea. 3. ¹⁷ ita 1. 4. 6. et 8 codd. Bal. ¹⁸ persensarit 3. ¹⁹ tertia 1. 4. B. ²⁰ a. m. desunt. Sang. ²¹ aequo 3. 3 b. ²² federe 3. 3 b. ²³ ubi dandum sit, 3. ²⁴ m. eligendum 3. ²⁵ d. aut quotiens ex 3. d. ut quomodo Vat. 1. 2. Met. Camb. ²⁶ et q. usque ordinaverimus desunt. Paris. Pith. ²⁷ quiete 3. ²⁸ valeant 3. ²⁹ provehantur 4. 6. ³⁰ concordari 1. ³¹ unde G. Reg. Sang. Norm. Trec. Vat. 1. Bal. ³² gradus 3. ³³ quilibet 1. ³⁴ aliqua Reg. Trec. Bal. ³⁵ migrans 3. B. ³⁶ deest 4. ³⁷ ignoratum fuerit, B. Rem. Pith. Par. ³⁸ postea ven. d. illius ei lib. donare voluerit (rel. des.) 4. sed non HLD. ³⁹ quisierit 1. ⁴⁰ peculiari 4 G. peculio HLD. ⁴¹ deest 1. G. a propria lib. 3. ⁴² vellint 1. ⁴³ adquisierint 6. B. ⁴⁴ Hic 1. novum c. incipit inscriptum: Ex concilio cartaginensi. ⁴⁵ deest 3.

NOTÆ.

^a Codex 3 post hoc caput, et 3 b post cap. 72, addunt: illud etiam quod in decretis papæ Gelasii est adnecti placuit, ut facultates ecclesiarum necnon et diocesanos ab illis a quibus possidentur episcopis jure sibi vindicent, quas tricennalis lex conclusit,

81. *De abbas eligendis.* Monachorum ²⁴ siqui-
dem causam qualiter, Deo opitulante, ex parte dispo-
suerimus, et quomodo ²⁵ ex se ipsis sibi eligendi ab-
bates licentiam dederimus, et ²⁶ qualiter, Deo opitu-
lante, quieti ²⁷ vivere propositumque indefessi custo-
dire valerent ²⁸, ordinaverimus, in alia scedula dili-
genter adnotari fecimus, et ut apud successores no-
stros ratum foret et inviolabiliter conservaretur, con-
firmavimus.

82. *De ordinatione servorum.* De servorum vero or-
dinatione, qui passim ad gradus ecclesiasticos indis-
crete promovebantur ²⁹, placuit omnibus cum sacris
canonibus concordare ³⁰ debere. Et ³¹ statutum est,
ut nullus episcoporum deinceps eos ad sacros ordi-
nes ³² promovere praesumat, nisi prius a dominis
propriis libertatem consecuti fuerint. Et si quilibet
servus dominum suum fugiens, aut latitans, aut ad-
hibitis testibus munere conductis vel corruptis, aut
qualibet ³³ calliditate vel fraude ad gradus ecclesia-
sticos pervenerit, decretum est ut depunatur, et do-
minus eius eum recipiat. Si vero avus vel pater ab
alia ³⁴ patria in aliam transmigrans ³⁵, in eadem pro-
vincia filium genuerit, et ipse filius ibidem educatus
et ³⁶ ad gradus ecclesiasticos promotus fuerit, et
utrum servus sit ignoraverit ³⁷, et postea dominus ³⁸
eius veniens legibus eum adquisierit ³⁹, sancitum est,
ut si dominus eius illi libertatem dare voluerit, in
gradu suo permaneat; si vero eum catena servitutis
a castris dominicis extrahere voluerit, gradum amit-
tat: quia iuxta sacros ordines vilis persona manens
sacerdotii dignitate fungi non potest. De rebus vero
illorum vel peculiare ⁴⁰ qui a ⁴¹ propriis dominis li-
bertate donantur, ut ad gradus ecclesiasticos iure
promoveantur, statutum est, ut in potestate domini-
corum consistat, utrum illis concedere an sibi vindicare
voluerint ⁴². Ceterum, si post ordinationem aliquid
adquisierit ⁴³, illud observetur, quod in canonibus de
consecratis nihil habentibus constitutum est ⁴⁴. De
ecclesiarum vero servis communi sententia decretum
est, ut archiepiscopi per singulas provincias consti-
tuti nostram auctoritatem, suffraganei vero illorum
exemplar illius ⁴⁵ penes se habeant. Et quandocum-

que de familia ecclesiae utilis inventus aliquis ordinandus¹ est, in ambone ipsa auctoritas coram populo legatur, et² coram sacerdotibus vel coram fidelibus laicis ante cornu altaris, sicut in nostra auctoritate continetur, remota qualibet calliditate libertatem consequatur³, et tunc demum ad gradus ecclesiasticos promoveatur⁴. Similiter quoque de his agendum est, quos laici⁵ de familia ecclesiarum ad sacros ordines promovere voluerint. Sed et de his, quos praepositi canonicorum aut⁶ monachorum⁶ ordinandos expetiverint, eadem forma servanda est.

83. *De personis a quibus non sunt res accipiendae.* Statutum est, ut nullus quilibet ecclesiasticus ab his personis res deinceps accipere praesumat, quarum liberi aut propinqui hac inconsulta oblatione possint rerum propriarum⁷ exheredari⁸. Quod si aliquis deinceps hoc facere temptaverit, a sinodali⁹ vel imperiali sententia modis omnibus feriat⁹.

84. *De presbyteris constituendis.* Statutum est, ut sine auctoritate vel consensu episcoporum presbyteri in quibuslibet ecclesiis nec constituantur nec expellantur. Et si laici clericos probabilis vitae et doctrinae episcopis¹⁰ consecrandos suisque in ecclesiis constituendos obtulerint, nulla qualibet occasione eos reiciant.

85. *De mansis uniuscuiusque ecclesiae.* Sancitum est, ut¹¹ unicuique ecclesiae unus mansus integer absque servitio alio¹² adtribuatur. Et presbyteri in eis constituti non de decimis, neque de oblationibus fidelium, non de domibus, neque de atriis vel ortis iuxta ecclesias positos, neque de praescripto manso, aliquid servitium faciant praeter ecclesiasticum. Et si aliquid amplius habuerint, inde senioribus suis debitum servitium impendant.

86. *De presbyteris uniuscuiusque ecclesiae¹³.* Statutum est, postquam hoc impletum fuerit, ut unaquaeque ecclesia suum presbyterum habeat, ubi id fieri facultas providente episcopo permiserit.

87. *De villis novis et ecclesiis in eis noviter constitutis¹⁴.* Sancitum¹⁵ est de villis novis et ecclesiis in eis noviter constitutis, ut¹⁶ decimae de ipsis villis ad easdem ecclesias conferantur.

88. *De sacris vasis ecclesiae in pignus datis.* De sacris vasis¹⁷ ecclesiae quae in pignus a nonnullis in quibusdam locis dari comperimus, inhibuitur est, ne

A deinceps a quoquam fieri praesumatur, nisi solummodo necessitate redimendorum captivorum compellente.

89. *De ecclesiis destructis, vel de nonis¹⁸ et decimis.* De ecclesiis sane destructis¹⁹, vel de nonis et decimis, sive de claustris canonicorum, qualiter constitui et ordinari a²⁰ nobis placuerit, aliis capitulis subter adnotavimus.

90. *De ecclesiarum honore.* Sed et de²¹ ecclesiarum honore²², quomodo Deo adiuvante, quantum in nobis est, vigeat²³, similiter in subter adnotatis capitulis insertum esse dinoscitur.

91. *De episcopis Italiae.* De episcopis vero in²⁴ Langobardia constitutis, qui²⁵ ab his quos ordinabant sacramenta et munera contra divinam et canonicam auctoritatem accipere vel exigere soliti²⁶ erant, modis omnibus inhibuitur est ne ulterius fiat: quia iuxta sacros canones uterque gradu²⁷ propria talia facientes decidi²⁸ debent.

92. *De presbyteris qui feminas in domibus habent.* Statutum est ab episcopis de presbyteris qui feminas secum indiscrete habitare permittunt, et propter hoc malae opinionis suspitione denotantur, ut si deinceps admoniti non se correxerint, velut contemptores sacrorum canonum canonica invectione feriantur.

93. *De presbyteris qui pro chrismate in coena Domini veniebant.* De presbyteris qui accipiendi chrismatis gratia ad²⁹ civitates³⁰ in coena Domini venire soliti erant, sancitum est, ut de his qui longe positi sunt, de octo vel decem³⁰ unus ab episcopo eligatur, qui acceptum chrisma sibi et sociis diligenter perfecerat. Hi³¹ vero qui non longius a civitate quam quatuor aut quinque milibus habitant, more solito ad accipiendum chrisma per se veniant. Descendi³² vero³³ gratia alio, non quadragesimae tempore, ad civitates convocentur.

94. *De praedicatione et confirmatione episcoporum.* Ne vero episcopi occasione praedicandi aut confirmandi oneri essent populis, a nobis admoniti polliciti sunt, se deinceps hoc cavere velle³⁴, et eo tempore suum ministerium, in quantum facultas dabitur³⁵, exequi³⁶, quo eorum profectio, quantum in illis erat³⁷, his quibus prodesse possunt³⁸ et debent, non sit³⁹ importuna vel honorosa⁴⁰.

VARIANTES LECTIONES.

¹ ordinatus 3. ² et... sac. desunt 3. 4. ³ consequantur 4. ⁴ promoveantur 1. 4. ⁵ laicos 1. ⁶ deest 4. ⁷ rebus propriis 3. rem propriam 4. 6. ⁸ exheredare 4. exhereditari B. Camb. Rem. Norm. Par. Pith. ⁹ sinodo 3. ¹⁰ epos. 1. epi. B. ¹¹ deest 1. ¹² ullo 3. aliquo B. ¹³ deest hoc caput G. Sang. 1. Thu. Colb. ¹⁴ hoc post sequens c. ponit 3. ¹⁵ statutum est (B.) ut de 3. ¹⁶ deest 3. ¹⁷ vasibus 4. ¹⁸ annonis G. constantin per totum Ansegisum atque Benedictum. ¹⁹ constructis 3. ²⁰ deest G. ²¹ deest 3 B. ²² honor B. ²³ vigeat G. ²⁴ v. italiae, qui 3. ²⁵ quia 4. ²⁶ solliciti 4. ²⁷ a gradu 1. ²⁸ deici 4. decidere ²⁹ G. deest 3. ³⁰ d. milibus 3 b. de decem 1. ³¹ hii 1. ³² dicendi 4. 6. ³³ verbi G. ³⁴ deest 1. 6. G. ³⁵ dabatur corr. dabitur 1. 1. 3. dabatur reliqui. ³⁶ exequantur, ut his 3. (rel. des. 3. B.) ³⁷ erat corr. erit 1. ³⁸ possunt corr. possint 1. possit et debet ut n. G. ³⁹ sint importuni vel onerosi 3. ⁴⁰ on. eorum visitatio B. Norm. Pith. Rem. Par.

NOTAE.

a Ultima sententia huius capituli desumpta est ex cap. Aquisgranensis supra col. 398, c. 8, cum anteriora omnia ex capite 7 descripta fuissent; igitur Ansegisum verborum similitudine deceptum ultima capituli 7 sententia et maiori parte capituli 8 omissa, duo

capita in unum contraxisse constat. Soli Codices Divionensis, Rivipull. et Normannicus utrumque caput exhibent. Ansegisus, non exscriptorum, vitium esse, ex capitali Wormatiensi an. 829, c. 5, patet, quo caput libri 1, 157, una cum hoc numero exscribitur.

95. *De pueris tondendis et puellis velandis.* Ne pueri A vero sine voluntate parentum tonsorentur, vel puellae velentur, modis omnibus inhibuitur. Et qui hoc facere temptaverit ¹, multam quae in capitulis legis mundanae a nobis constitutis continetur, persolvere cogatur.

96. *De feminis viros amittentibus.* De feminis quae viros amittunt, placet, ne se sicut actenus indiscrete velent ², sed ut triginta dies post decessum ³ viri sui expectent, et post tricesimum diem per consilium episcopi sui, vel si episcopus absens fuerit, consilio aliorum religiosorum sacerdotum suorumque parentum atque amicorum, id quod eligere debent eligant. Et quia ⁴ a sacro conventu rogati ⁵, ut hi qui publicam gerebant ⁶ poenitentiam, et feminae quae viros amittebant, nostra ⁷ auctoritate, donec delibere quid agant, tuerentur ⁸, specialiter pro his capitula ⁹ fieri et legis mundanae capitulis inserenda decrevimus.

97. *De raptis et de earum raptoribus.* De raptis vero et de raptoribus quamquam specialiter decrevissemus, quid pati debeant qui hoc nefas deinceps facere temptaverint, quid tamen super his sacri canones praecipiant ¹⁰ hic inserendum necessarium duximus; quatenus omnibus pateat quantum malum sit, et non solum humana, sed etiam divina auctoritate constricti, ab hinc hoc malum caveatur ¹¹.

98. *De puellis raptis necdum desponsatis.* De puellis raptis necdum desponsatis, in concilio Chalcedonensi, ubi 630 ¹² patres fuerunt, capitulo 58 ¹³ ita habetur: *Eos qui rapiunt puellas sub nomine simul habitandi, cooperantes et conibentes raptoribus, decrevit sancta synodus, si quidem clerici sunt, decident gradu proprio; si vero laici, anathematizentur.* Quibus verbis aperte datur intellegi qualiter huius mali auctores dampnandi sunt, quando particeps et ¹⁴ conibentes tanto anathemate feriuntur, et ¹⁵ iuxta canonicam auctoritatem ad coniugia legitima raptas sibi iure vindicare nullatenus possunt ¹⁶.

99. *De desponsatis et ab aliis raptis.* De desponsatis puellis et ab aliis raptis ita in concilio Ancyritano ¹⁷, capitulo decimo, legitur: *Desponsatas puellas et post ab aliis raptas placuit erui et eis reddi, quibus ante fuerant ¹⁸ desponsatae, etiamsi eas a raptoribus vis inlata constituerit.* Proinde statutum est a sacro conventu, ut raptor publica poenitentia multetur. Raptam ¹⁹ vero si sponsus ²⁰ recipere noluerit et ipsa

eidem ²¹ crimini ²² consentiens non fuit, licentia nubendi alii non negetur. Quod ²³ si et ipsa consentit, similis sententia subiaceat. Quod si ²⁴ post haec se coniungere praesumpserint, uterque anathematizentur.

100. *De his qui virginibus Deo dicatis se sociant ²⁵.* De his vero qui sacris virginibus se sociant, ita in ²⁶ decretis papae Gelasii capitulo 20 ²⁷ continetur: *Virginibus sacris temere se quosdam sociare cognovimus, et post dictatum Deo propositum incesta foedera sacrilegaque miscere; quos protinus aequum est a sacra communione detrudi, et nisi publicam probatamque egerint poenitentiam, omnino non recipi ²⁸; aut ²⁹ his certe viaticum de seculo transeuntibus, si tamen poenituerint, non negetur.* Si vero de copulatione sacrarum virginum tam severe feriuntur, quanto severius feriendi sunt qui eas rapiunt ³⁰? Ideo, sicut praemisum est, necesse est, ut ab omnibus in Christiana religione consistentibus rigore auctoritatis divinae vel humanae hoc malum radicitus amputetur.

101. *De puellis, quo tempore velentur.* Ne vero puellae indiscrete velentur, placuit nobis etiam de sacris canonibus, qualiter observandum sit, hic inferre de tempore velandarum puellarum. In Africano ³¹ concilio, capitulo 16 continetur, ut non ante ²⁵ annos consecrentur. Item in eodem concilio, capitulo 93 ³², de virginibus velandis ita continetur: *Item placuit, ut quicumque episcoporum necessitate periclitantis pudicitiae virginalis, cum ³³ vel petitor potens vel raptor aliquis formidatur, vel si etiam aliquo mortis periculo ³⁴ scrupulo compuncta fuerit ne non velata moriatur, aut exigentibus parentibus aut his ad quorum curam pertinet, velaverit virginem seu velavit ante ²⁵ ³⁵ annos aetatis, non ei obsit concilium, quod de isto annorum numero constitutum est.* Unde colligitur, quia iuxta priorem sanctionem virgines ²⁵ aetatis suae anno rite ³⁶ consecrandae sint; quod si praemissae necessitates ante id fieri compellant, nulum possit episcopo adferre praeiudicium consecrationis ³⁷.

102. *De examinatione sanctae crucis non facienda.* Sancitum est, ut nullus deinceps quamlibet ³⁸ examinationem crucis ³⁹ facere praesumat; ne Christi passio ⁴⁰, quae est ⁴¹ glorificatio, cuiuslibet temeritate contemptui habeatur.

103. *De pabulo verbi divini nuntiando.* Episcopi ⁴² vero, sive per se, sive per vicarios, pabulum verbi di-

VARIANTES LECTIONES.

¹ temptaverint cogantur 4. ² velentur G. ³ discessum 5. ⁴ qui corr. quia 1. quia sacer conventus. ⁵ rogat et hi 3. r. sumus ut 1. Bell. B. Pith. Norm. Rem. Par. ⁶ gerunt amittunt G. ⁷ nostram auctoritatem B. ⁸ tuerentur 1. tuerantur G. et corr. ex tuerentur 4. ⁹ c. f. et l. m. desunt 4. ¹⁰ praecipiant 1. 3. B. ¹¹ caveant 1. m. ab omnibus c. B. G. Norm. Rem. Par. Bal. ¹² CCCXXX 3. 3 b. ducenti XXX 4. ¹³ XXVII 4. XXVIII Rivip. ¹⁴ deest 1. 1. Hld. ¹⁵ et quod 1. ¹⁶ possit 1. ¹⁷ ancyrano G. ¹⁸ fuerint 1. 1. B. fuerunt G. Hld. ¹⁹ raptae 1. B. Bal. ²⁰ s. cam Bal. ²¹ eiusdem 1. B. eodem G. Hld. ²² criminis B. ²³ quod subiaceat desunt 3. ²⁴ si et ipsi p. h. iungi praesumpserit 5. si ipsi p. B. ²⁵ Hic B. sed non (in indice) Pith. Par. Norm. Rem. caput inserunt. ²⁶ ita de incestis p. 3. ²⁷ XXX 4. 6. Reg. Bal. ²⁸ recipere 3. recipiantur 4. recipit B. ²⁹ at 3. deest 4. ³⁰ q. e. r. ante quanto collocat 4. ³¹ cartaginensi 1. ³² nonagesimo G. ³³ c. et v. 3. 4. 6. B. et cum G. ³⁴ periculo 3. ³⁵ XV 3. ³⁶ ritae G. ³⁷ exsecratio 4. G. Bal. hic 2 tria addit capitula, desumpta ex capitularibus Illotharii supra. ³⁸ qualibet examinatione cruce 1. ³⁹ sanctae c. B. et reliqui eius generis codd. ⁴⁰ passionem 4. 6. ⁴¹ p. neque g. corr. passio quae glorificatio est 1. p. neque g. Vat. Met. Div. Bellov. Camb. Pal. Til. Rem. B. Pith. Par. Norm. neque G. p. et g. e. temeritatis 1. ⁴² eps 1. B. eps monemus ut Bal.

vini sedulo ¹ populis a ² nuntient : quia, ut ait beatus Gregorius, iram contra se occulti iudicis excitat sacerdos, si sine praedicationis sonitu incedit. Et ut clerum ³ sibi commissum in sobrietate et castitate nutrent ⁴, divinisque officiis imbuere, qui rite ad sacrosanctos ecclesiasticos ordines promoveri possent. Et ut operam dent quatenus presbyteri missalem ⁵ et lectionarium sive ceteros libellos sibi necessarios bene correctos habeant, et qualiter ecclesias destructas ad se ⁶ pertinentes iuxta vires emendant, qualiter etiam viduas diligenter instruant, quomodo etiam secundum apostolicam auctoritatem conversari debeant, edoceant ⁷. Et ut superstitiones quas quibusdam in locis in exequiis mortuorum nonnulli faciunt, eradicent, et ut exemplo suae innocentiae alios ⁸ ad bene vivendum provocent, et cunctis ecclesiasticis negotiis, quantum Dominus iuaverit ⁹, totis viribus consulere satagant, diligenter admonuimus. Et ut id liberius exequi valeant, nos, in quantum Dominus ¹⁰ posse dederit, opem ferre modis omnibus optamus.

104. *De incestis nuptiis, et ecclesiis dividendis.* Nonnulla vero capitula, sicut ¹¹ de incestis nuptiis, necnon et de ecclesiis quae inter coheredes dividuntur et tali occasione proprio honore carent, sive de his ecclesiis quae nimium rebus propriis sunt adenuatae ¹², vel certe ¹³ de his rebus quae nuper, necessitate compellente, a nonnullis ecclesiis sunt ablatae, et si qua sunt alia sive in ecclesiasticis sive in publicis rebus emendatione digna, quae pro temporis brevitate efficere nequivimus, in tantum differendum illud dignum iudicavimus, donec, Domino favente, consultu ¹⁴ fidelium facultas nobis id definiendi ab eo tribuatur. Inventa vero ¹⁵ ut, Deo opitulante, effectum obtineant per tempora ¹⁶, hic inserenda censuimus.

105 ¹⁷. *De scriptoribus.* De scribis, ut non vitiose scribant.

106. *De servis propriis vel ancillis.* De servis propriis vel ancillis, ut non amplius tondeantur vel velentur, nisi secundum mensuram, et ut ibi ¹⁸ satis fiat ¹⁹ et villae non sint desolatae ²⁰.

107. *De congregationibus.* De congregationibus superfluis, ut nullatenus fiant; sed tantos congreget ²¹, quantis ²² consilium dare ²³ potest.

108. *De pulsantibus.* De his, qui non fiunt ²⁴ secundum regulam pulsati, ut deinceps emendantur et pulsant ²⁵ secundum regulam.

109. *De infantulis puellis, quando velentur.* Ut infantulae aetatis puellae ²⁶ non velentur, antequam illae eligere sciant, quid velint ²⁷, salva canonica auctoritate.

110. *De praepositis monachorum.* Ut laici non sint praepositi monachorum infra monasteria; ne ²⁸ archidiaconi sint laici.

111. *De incestuosis.* De incestuosis, ut canonice examinentur, et nec ²⁹ propter alicuius amicitiam quidam relaxentur ³⁰, quidam vero constringantur.

112. *De fame, clade et pestilentia, si venerit.* De hoc si venerit fames, clades, pestilentia ³¹ et inaequalitas aeris, vel alia qualiscumque tribulatio, ut non expectetur edictum nostrum, sed statim deprecetur Dei misericordia. Et in praesenti anno de famis inopia, ut suos quisque adiuvet prout potest, et ³² suam annonam non nimis care vendat. Et ne foris imperium nostrum vendatur aliquid ³³ alimoniae ³⁴.

113. *De fugitivis clericis sive laicis.* De fugitivis clericis vel laicis sive etiam feminis, sicut in alio capitulari praecepimus ³⁵, ita servetur.

114. *De liberis hominibus ad servitium Dei se tradentibus.* De liberis hominibus, qui ad servitium Dei se tradere volunt ³⁶, ut prius hoc non faciant, quam a nobis licentiam postulent. Hoc ideo, quia audivimus aliquos ex illis non tam ³⁷ causa devotionis hoc fecisse, quam pro exercitu seu alia functione ³⁸ regali fugienda, quosdam vero cupiditatis causa ab his qui res illorum concupiscunt circumventos audivimus. Et hoc ideo fieri prohibemus.

115. *De oppressione pauperum.* De oppressione pauperum ³⁹ liberorum hominum, ut non fiant a potentioribus per aliquod malum ingenium contra iustitiam oppressi, ita ut coacti res eorum vendant aut tradant. Ideo haec et supra et hic de liberis hominibus diximus, ne forte parentes eorum contra iustitiam fiant exheredati ⁴⁰ et regale obsequium minuatur, et ipsi heredes propter indigentiam mendici vel ⁴¹ latrones seu malefactores efficiantur. Et ut saepius non fiant manenti ad placita, nisi sicut in alio capitulari praecepimus ⁴², ita servetur ⁴³.

116. *De missis qui per civitates et monasteria mittuntur.* Ut missi per singulas civitates et monasteria virorum et puellarum praevideant, quomodo aut qualiter in domibus ecclesiarum et ornamentis ecclesiae emendatae vel restauratae esse videntur; et diligenter inquirent de conversatione ⁴⁴ singulorum,

VARIANTES LECTIONES.

¹ sedulo 5. 4. scedule B. ² adnuntiet 1. ³ clericum B. ipsi c. Bal. ⁴ nutriant.... imbuant.... possint 1. 3. B. ⁵ missarium 1. 6. missarum. Hld. ⁶ d. sibi p. 1. 4. 6. B. ⁷ edoceantur G. ⁸ deest 4. ⁹ iutaverit 6. iuverit 1. ex corr. B. Bal. ¹⁰ deest 1. 3. omps dñs 1. ¹¹ deest G. ¹² adnuntiate 1. Thu. adunatae 4. 6. annullatae G. Colb. Sang. ¹³ certae B. ¹⁴ consulta 1. 3. et 1. sed hic corr. in consultu. ¹⁵ v. interim 1. (in marg.) ¹⁶ t. iam emendata atque correctae ac restituta scriptis confirmare obtinuit G. et editio Pithoei. ¹⁷ iubemus ut scriptores quique n. G. Vat. 1. Sang. Colb. ¹⁸ ubi 3. 4. ¹⁹ fiant G. ²⁰ dissolutae B. ²¹ e. quis, q. Bal. congregate B. Norm. Par. Rem. Pith. ²² quantos 3. B. N. Par. ²³ dari B. N. Rem. Pith. ²⁴ deest 3. sunt 4. ²⁵ pulsantur 3. B. Bal. ²⁶ puellaris G. Vat. 1. Sang. Colb. ²⁷ v. et pulsantur Bal. ex Sang. Thun. Palat. Colb. Rem. ²⁸ nec 3. B. Bal. ²⁹ ne 3. ³⁰ q. r. desunt B. ³¹ pestilentiae 6. ³² ut 1. ³³ aliquod 1. ³⁴ alimonii G. ³⁵ praecipimus 1. Hld. ³⁶ v. praecipimus G. ³⁷ tantum 5 B. ³⁸ confusione 6. ³⁹ deest in Vat. Thu. Sang. ⁴⁰ exhereditati 3. B. et 1. sed hic correctum. ⁴¹ mendiciles 1. 3. ⁴² praecipimus 1. B. ⁴³ sed omnimodo ita servetur Riv. Sang. Colb. ⁴⁴ conversione G.

vel quomodo emendatum habeant quod iussimus de eorum lectione et cantu ceterisque disciplinis ad ordinem ecclesiasticae regulae pertinentibus.

117. *De thesauris ecclesiasticis.* Ut singuli episcopi, abbates, abbatissae ¹ diligenter considerent thesauros ecclesiasticos, ne propter perfidiam aut negligentiam custodum aliquid de gemmis aut de vasis, vel de reliquo quoque thesauro ², perditum sit; quia dictum est nobis, quod negotiatores Iudaei nec non et alii gloriantur, quia quicquid eis placeat ³, possint ab eis emere.

118. *De mendicis discurrentibus.* De mendicis, qui per patrias discurrunt, volumus ut unusquisque fidei-
lium nostrorum suum ⁴ pauperem de beneficio aut de propria ⁵ familia nutriet et non permittat alicubi ire mendicando ⁶. Et ubi tales inventi fuerint, sibi ⁷ manibus laborent, nullus ⁸ quicquam eis tribuere praesumat.

119. *De usura.* Usura est, ubi amplius requiritur quam datur: verbi gratia si dederis solidos decem et amplius requi-
eris; vel si dederis modium vini, frumenti, et iterum super aliud exigeris ⁹.

120. *De cupiditate in bonam partem.* Cupiditas in bonam partem accipi potest et in malam. In bonam, iuxta Apostolum: *Cupio dissolvere et esse cum Christo.* Et in psalmo: *Concupivit anima mea in atria Domini.*

121. *Item de cupiditate in malam partem.* Cupiditas vero in malam partem accipitur, si quis supra modum res quaslibet iniuste appetere vult, iuxta Salomonem: *Post concupiscentias tuas non eas.*

122. *Item de avaritia.* Avaritia est alienas res appetere et adeptas nulli largiri. Et iuxta Apostolum haec est radix omnium malorum.

123. *De turpibus lucris.* Turpe lucrum exercent, qui per varias circumventiones ¹⁰ lucrandi causa inhoneste ¹¹ res quaslibet congregare decertant.

124. *De foenore.* Foenus est, qui aliquid praestat ¹². Iustum foenus est, qui ¹³ amplius non requirit, nisi quantum praestitit ¹⁴.

125. *De emptione tempore messis causa cupiditatis et turpis lucri.* Quicumque enim tempore messis vel tempore vindemiae, non necessitate sed propter cupiditatem, comparat annonam aut vinum, verbi gratia, de duobus denariis comparat modium unum, et servat usque dum venundari possit contra denarios quatuor aut sex ¹⁵ seu amplius, hoc turpe lucrum dicimus. Si hoc propter necessitatem comparat, ut ¹⁶ sibi habeat et aliis tribuat, negotium dicimus.

126. *De hoc, si per plurima loca fames fuerit.* Consideravimus itaque, quia per plurima loca fames valida esse videtur, ut omnes episcopi, abbates, abbatissae, optimates et comites seu domestici et ¹⁷ cuncti ¹⁸ fideles, qui beneficia regalia tam de rebus ¹⁹ ecclesiasticis quamque et de reliquis habere videntur, ut unusquisque de suo beneficio suam familiam nutrire faciat et de sua proprietate propriam familiam nutriet. Et si Deo donante super se et super familiam suam aut in beneficio aut in alode ²⁰ annonam habuerit et venundare voluerit, non carius vendat nisi modium ²¹ de avena denarios duos ²²; modium de ordeo ²³ contra denarios tres ²⁴, modium unum de sigle ²⁵ contra ²⁶ denarios quatuor, modium unum de frumento parato ²⁷ contra denarios sex. Et ipse modius sit, quem omnibus habere constitutum est. Et ²⁸ unusquisque habeat aequam mensuram et aequales modios.

127. *De synodis, qualiter fiant.* Ut per singulos annos synodus bis fiat.

128. *De metropolitanis episcopis.* Ut nequaquam inter duos metropolitanos ²⁹ provincia dividatur.

129. *De episcopis, quot sint in una civitate.* Ne in una civitate duo sint episcopi.

130. *De ordinatione episcoporum.* Quod non oporteat ordinationes episcoporum diu differre.

131. *De stabilitate episcoporum vel clericorum.* Ne de uno loco ad alia transeat episcopus sine decreto episcoporum, vel clericus sine iussione episcopi sui.

132. *De communicatione fidelium.* Ut omnes fideles communicent et ad missas perexpectent sine alia deprecatione ³⁰.

133. *Canones sancti Silvestri et 280³⁰ episcoporum³¹ de presbyteris, diaconibus et reliquis ex clero.* Fecit hos gradus in gremio synodi ³² ut non presbyteri adversus episcopum, non diacones ³³ adversus presbyterum, non subdiaconus adversus diaconum ³⁴, non acolitus adversus subdiaconem ³⁵, non exorcista adversus acolitum, non lector adversus exorcistam, non ostiarius adversus lectorem det accusationem aliquam. Et non dampnabitur praesul sine ³⁶ 72 testibus. Neque praesul summus a quoquam iudicabitur, quoniam scriptum est: *Non³⁷ est discipulus super magistrum.* Presbyter autem nisi in quadraginta quatuor testimoniis ³⁸, non damnabitur. Diaconus autem cardine constitutus in urbe Roma, nisi 37 ³⁹ non condemnabitur. Subdiaconus, acolitus, exorcista, lector nisi, sicut scriptum est in septem ⁴⁰

VARIANTES LECTIONES.

¹ vel abb. 1°. ² deest 4. ³ placent 5. ⁴ deest 5. ⁵ proprio 1. ⁶ mendicandi (4.) causa 1. mendicare 6. G. mendicatum Hld. al. mendicando discurrere 1°. ⁷ qui sibi 4. B ut sibi 1°. ⁸ nullusque 5. ⁹ exieris 1. 6. ¹⁰ avaras circumventiones 4. 6. ¹¹ iniustae G. ¹² f. e. quod praestatur 5b. ¹³ quando a. n. requiritur, n. quam datur 5b. ¹⁴ praestat 5 G. ¹⁵ VII 5. ¹⁶ quod 4. ¹⁷ deest G. ¹⁸ bonis Bal. ¹⁹ alio de annona 1°. ²⁰ modio G. ²¹ contra d. G. Bal. denariis duobus 5. ²² ordeatio B. hordea Bal. ²³ denariis tribus 5. ²⁴ sigilo 1°. 5. B. Bal. sigilla 4. sigula G. siligine Hld. ²⁵ deest 1. ²⁶ comparat 1. ²⁷ ut G. ²⁸ m. epus 5. ²⁹ de praedicatione 4. 6. ³⁰ 284. 1°. G. ³¹ haec omnia desunt 3. 4. 6. B. Bal. post clero ponit 1°. G. ³² sinodali 6. sinodali sanctus sylvester 4. 5b. ³³ diaconus 5. B. diaconi 6. ³⁴ diaconem 5. ³⁵ n. a. a. s. desunt 5. ³⁶ nisi in Bal. ³⁷ nonne d. B. ³⁸ testimoniis Bal. ³⁹ sine XXXIII testimoniis nec 5. 5b. ⁴⁰ XVII 1°.

testimoniis ¹ filios habentes et uxores et omnino Christum praedicantes. Sic datur ² mystica veritas.

154. *De confugio ad ecclesiam.* Si quis ad ecclesiam confugium fecerit, in atrio ipsius ecclesiae pacem habeat, nec sit ei necesse ecclesiam ingredi. Et nullus eum inde per vim abstrahere praesumat, sed liceat ei confiteri quod fecit, et inde per manus bonorum hominum ad discussionem in publico producat.

155. *De his qui ad casam Dei res tradere voluerint.* Qui res suas pro anima sua ad casam Dei tradere voluerit ³, domi traditionem faciat coram testibus legitimis. Et quae in hoste factae sunt traditiones, de quibus nulla est quaestio, stabiles permaneant. Si vero aliquis alii ⁴ res suas tradiderit et in hostem profectus fuerit, et ille cui res traditae sunt interim mortuus fuerit, qui res tradidit ⁵, cum reversus fuerit, adhibitis testibus coram quibus traditio facta est, res suas recipiat ⁶. Si autem et ipse mortuus fuerit, heredes eius legitimi res ⁷ traditas recipiant.

156. *De ordinatione presbyterorum.* Ut presbyteri non ordinentur, priusquam examinentur. Et ut excommunicationes passim et sine causa non fiant.

157. *De conversione liberi hominis.* Ut liber homo, qui in monasterio regulari comam deposuerit et res suas ibidem delegaverit, promissionem factam secundum regulam firmiter teneat ⁸.

158. *De non cogendo bibere.* Ut nemini ⁹ liceat alium cogere ad bibendum ¹⁰.

159. *De mercato* ¹¹. Ut mercatus ¹² die Dominico in nullo loco habeatur ¹³.

140. *De presbyteris, qualiter introitum ecclesiae consequantur.* Ut nullus presbyter ad introitum ecclesiae exenia ¹⁴ donet.

141. *De presbyteris, a quibus per ecclesias constituentur.* Ut nullus laicus presbyterum in ecclesia ¹⁵ mittere vel eicere ¹⁶ praesumat, nisi per consensum episcopi.

142. *De honore pro ecclesiis dando.* Ut episcopi praevideant, quem honorem presbyteri pro ecclesiis senioribus ¹⁷ tribuant.

143. *De decimis dispensandis.* Ut decimae in potestate episcopi sint ¹⁸, qualiter in presbyteris dispensentur.

144. *De ecclesiis vel altaribus.* Ut ecclesiae vel altaria melius construantur ¹⁹. Et nullus presbyter annonam vel foenum in ecclesia ²⁰ mittere praesumat.

145. *De ecclesiis vel altaribus amovendis* ²¹. Ut ecclesiae vel altaria, quae ambiguae ²² sunt de ²³ consecratione, consecrentur.

146. *De linteis altaribus praeparandis.* Ut presbyteri per parrochias ²⁴ suas feminis praedicent ²⁵, ut linteamina altaribus ²⁶ praeparent.

147. *De parrochianis alterius presbyteri* ²⁷. Ut nullus presbyter alterius parrochianum ²⁸, nisi in itinere fuerit vel ²⁹ placitum ibi habuerit, ad missam recipiat.

148. *De parrochia alterius presbyteri.* Ut nullus presbyter in alterius parrochia missam cantare praesumat, nisi in itinere fuerit, nec decimam ad alterum ³⁰ pertinentem audeat recipere.

149. *De termino ecclesiarum.* Ut terminum habeat unaquaeque aecclesia, de quibus villis decimas ³¹ recipiat.

150 ³². *De rebus presbyterorum.* Ut unusquisque presbyter res, quas post diem consecrationis adquisierit proprias ³³, ecclesiae relinquat ³⁴.

151. *De poenitentibus non cogendis.* Ut nullus presbyter aut laicus poenitentem invitet vinum ³⁵ bibere aut carnem manducare, nisi ad praesens pro ipso unum ³⁶ vel duos ³⁷ denarios, iuxta qualitatem poenitentiae, dederit.

152. *De presbyteris, a quibus se caveant.* Ut nullus presbyter cartas ³⁸ scribat, nec conductor ³⁹ sui senioris existat ⁴⁰.

153. *De sepultura, ubi non fiat.* Ut nullus deinceps in ecclesia mortuum sepeliat.

154. *De praedicatione vel capitulis presbyterorum.* Ut unusquisque presbyter capitula habeat de maioribus vel de minoribus vitiis ⁴¹, per quae cognoscere valeat vel praedicare ⁴² subditis suis, ut caveant ab insidiis ⁴³ diaboli.

155. *De eucharistia.* Ut presbyter semper ⁴⁴ eucharistiam habeat paratam, ut quando quis infirmaverit ⁴⁵, aut parvulus infirmus fuerit, statim eum communicet, ne sine communione moriatur.

156. *De ampullis duabus* ⁴⁶ in coena Domini habendis. Ut presbyter in coena Domini duas ⁴⁷ ampullas secum deferat, unam ad chrisimam, alteram ad

VARIANTES LECTIONES.

¹ testibus 4. ² dicatur 4. 6. sicut dicit m. 3. 3 b. ³ voluerint 1. ⁴ alicui G. ⁵ tradiderint 3. r. suas dedit 1. ⁶ accipiat 4. ⁷ tres 4. ⁸ promissione facta s. r. f. teneatur Bal. ⁹ neminem 1. ¹⁰ b. nisi quantum sufficit edd. Til. et Pith. ¹¹ hoc cap. cum antecedenti in unum contraxit 1. et 6. pro ut legens et. ¹² mercatum 3. ¹³ fiat 3. ¹⁴ exenia abrasso e 1. 2. 2 b. 3. exenia 6. ¹⁵ ecclesiam 3. 4. G. admittere G. ¹⁶ v. e. desunt B. ¹⁷ e. suis s. 1. 3. ¹⁸ deest 5. ¹⁹ constituentur 1. melius a presbyteris conserventur Val. 1. ²⁰ ecclesiam 4. G. ²¹ deest h. c. G. ²² ambigua B. ²³ deest 5. ²⁴ parrochiis, (constanter) suis 5. ²⁵ predicant 5. ²⁶ in altaria Met. ²⁷ deest 5. ²⁸ parrochiae 3. parrochiam 4. ²⁹ vel et sequentia usque ad nec decimam in fine sequent. cap. omittit 1. e duobus ita unum faciens capit. ³⁰ alteram 5. ³¹ aest 5. ³² inter K. M. Langob. c. 137. Mur. ³³ proprias superscr. vel e. 1. propriae ecclesiae 2. 3. B. Bal. ³⁴ r. quae canones prohibent Vn. ³⁵ deest Bal. ³⁶ uno 2. ³⁷ d. aut tres C. Camb. Sang. Pal. Reg. Pith. Treu. Bal. ³⁸ cartam V. Vn. M. (cap. 96. K. M.) 3. ³⁹ conductor id est masnerius Vn. conditor 3. ⁴⁰ existat suis senioribus Langob. G. Pal. Colb. Sangall. suis senioris Norm. ⁴¹ vicis 1. 2. vicis 2 b. 5. ⁴² praedic.... caveant desunt 4. ⁴³ servitio 2 b. 4. 6. ⁴⁴ deest 5. ⁴⁵ infirmus fuerit G. infirmatur a. p. aut inf. 2 b. ⁴⁶ tribus G. ⁴⁷ tres Vat. 1. Reg. Treu. Colb. Sang. et tres corr. ex duos 4. Rem. Bell. d. vel tres 2 b. manu secunda.

oleum ad catechuminos inungendum vel infirmos ¹ A Pauli, sancti Martini, sancti Andreae. De adsumptione sanctae Mariae interrogandum reliquimus ¹³.

157. *De nonis³ et decimis.* Ut qui ecclesiarum beneficia habent, nonam et decimam ⁴ ex eis ecclesiae cuius res sunt donent. Et qui tale beneficium habent, ad ⁵ medietatem laborent, et ⁶ de eorum portione proprio presbytero decimas donent ⁷.

158. *De festivitibus in anno.* Hae ⁸ sunt festivitates in anno, quae per omnia venerari debent: Natalis Domini, sancti Stephani, sancti Iohannis evangelistae, innocentium, octabas ⁹ Domini, epiphania ¹⁰, octabas epiphaniae, purificatio sanctae Mariae, pascha dies octo, letania maior ¹¹, ascensa ¹² Domini, pentecosten, sancti Iohannis baptistae, sancti Petri et

B Pauli, sancti Martini, sancti Andreae. De adsumptione sanctae Mariae interrogandum reliquimus ¹³.

159. *De admonitione sacerdotum.* Ut sacerdotes admo-
neant populum, ut elemosinam dent et orationes faciant pro diversis plagis quas assidue ¹⁴ pro peccatis nostris patimur.

160. *De praedicatione ad plebem.* Ut ipsi sacerdotes unusquisque secundum ordinem suum praedicare et docere studeat plebem sibi commissam.

161. *De ebrietate.* De ebrietate, ut primo omnium seniores semetipsos exinde caveant et eorum iunioribus exemplum bonum sobrietatis ostendant.

162. *De admonitione ad omnes.* Admonendi sunt omnes generaliter secundum evangelicam auctoritatem, ut sic luceant opera eorum bona ¹⁵ coram hominibus, ut glorificent Deum, qui in coelis est ¹⁶.

VARIANTES LECTIONES.

¹ sic 1. 1. 2. 3. 5. 6. *Bal.* inter vel et inf. in 2b. *manus sec.* tertiam ad *addidit.* inung. tertiam ad inf. *B.* aliam ad oleum caticuminorum, tertiam ad oleum infirmos inungendos iuxta 4. *G.* ² presbyter 5. ³ annonis *G.* ⁴ d. totam ex 3. ⁵ ut ad 3. 4. *B. Rem. N.* et ad *Bal.* unde ad *Par.* quo ad *Val.* quounde ad *G.* quod ad *Colb.* ⁶ deest 5. *G.* ut 5. 6. (?) laborant, ut *Bal.* et ad e. portionem 1. ⁷ deest 1. ⁸ haec 1. 2. 3. 4. *B.* ⁹ octabas 3. octave *B.* ¹⁰ deest 3. 6. oct. ep. *desunt* 1. 2. ¹¹ maiore 5. maiora *B.* ¹² assensio 3. ¹³ relinquimus *Bal.* cf. *lib. II. c. 33*; ubi auctoritate concilii Moguntini a. 813. hoc festum receptum reperitur. ¹⁴ assidue 5. ¹⁵ deest 3. ¹⁶ q. i. c. e. *desunt* 4. Post hoc 1 *addit* canonem Siricii, e quo capit. 789, l. 51. sumptum est, sed sine inscriptione, neque in indice memoratum, et spatio maiore ab antec. divisum. Idem exhibet 2b. 6. *Hld.* cum titulo: de coniugali velatione.

INCIPIT PRAEFATIUNCULA LIBELLI SECUNDI ¹.

Supra in primo ² capitula ecclesiastica quae dom-
nus imperator Karolus fecit adunavi ³. In hoc vero
ea ⁴ ecclesiastica quae dominus Iludowicus ⁵ caesar

B piissimus et Lutharius imperator ⁶ filius ipsius ediderunt ⁷ descripsi libello.

VARIANTES LECTIONES.

¹ i. prefatio l. s. salice legis 3. ² p. libro *B.* libello *Bal.* ³ adunata sunt *B.* ⁴ deest 1. 2b. 3. *B. G.* ⁵ hluduwicus 1. chludovicus 5. ⁶ deest 5. ⁷ piissimus edidit (*rel. desunt*) *B.* 6. *Bal.* ed. adnotata sunt *B.*

INCIPIUNT CAPITULA.

1. Praelocutio.
2. De divina providentia in constitutione domni imperatoris, et de conservatione trium capitulorum.
3. De hoc quod admonitor fidelium dominus imperator sit, et omnes fideles adiutores ipsius.
4. De sacro ministerio episcoporum, et de ammonitione domni imperatoris ad episcopos.
5. De admonitione domni imperatoris ad episcopos de sacerdotibus ad eorum curam pertinentibus, et de scolis.
6. De admonitione ad comites pro utilitate sanctae Dei ecclesiae.
7. De admonitione ad laicos pro honore ecclesiastico conservando.
8. De admonitione ad abbates et laicos pro monasteriis ex regali largitate sibi commissis.
9. De admonitione ad episcopos, abbates et ad omnes fideles pro comitum adiutoris.
10. De admonitione ad episcopos vel comites pro concordia ad invicem et cum caeteris fidelibus.
11. De admonitione ad omnes generaliter pro caritate et pace ad invicem.
12. De hoc quod unusquisque episcoporum vel comitum partem ministerii regalis habeat, et de testimonio ipsorum ad invicem.
- 13 b. De causa orta ad inhonorationem regni pertinente.
14. De pace in itinere exercituli custodienda.
15. De denuntiatione, ut qui in hostem pergunt, suos qui in suo obsequio sunt, unusquisque cognoscat.
16. De inhonoratione regis propter negligentiam eorum qui legationes male recipiunt.
17. De locis in quibus legationes recipiendae sunt.

- C 18. De admonitione unius monetae.
19. De iniustus theloneis.
20. De pontibus ubi antiquitus fuerunt renovandis.
21. De nonis et decimis.
22. De operibus in restaurationem ecclesiarum adimplendis.
23. De comitibus, ut ministris ecclesiae in suis ministeriis adiutores sint.
24. De capitulis a cancellario palatii ab archiepiscopis et comitibus accipiendis [*Cod. 1, accipiendum*].
25. De nominibus locorum, in quibus missi dominici legatione funguntur.
26. De commemoratione ad legationem praedictorum missorum pertinente.
27. De hoc, quod per missos dominicos ea quae per capitula statuta sunt, omnibus nota fieri debeant.
28. De admonitorio ad eos qui legatione funguntur.
29. De rebus ad venerabilem locum pertinentibus non alienandis.
30. De hoc, quomodo liceat ad imperatorem res sancti loci transferri.
31. De orphanis et exhereditatis subveniendum.
- D 32. De rebus pauperum vel minus potentum mala occasione non emendis ³.
33. De festivitibus anni.
34. De antiquis ecclesiis, ut honorem suum habeant.
35. De spiritalibus filiis.
36. De hoc, ut sacerdotes inreprehensibiles sint.
37. De hoc, ut ab incestuosos et ab his qui decimas non dant, et a presbyteris neglegenter viventibus, wadii non accipiantur ⁴.

NOTAE.

¹ Deest hoc caput B, sed non in textu.

² G. hoc caput hic et in textu post sequens exhibet.

³ Hic B. Bal. inserunt: «33. Qualiter iustitiae fiant

pauperibus. 34. De illis hominibus qui iniustas querelas habent. 35. De festivitibus, etc.»

⁴ Accipiuntur 1.

38. De discretione, corporis et sanguinis Domini percceptione.

39. De hominibus diversarum conditionum, et de his qui eis praelati sunt.

40. De feminis et abbatissis, quales sint quae monasteriis puellaribus praeferri debent.

41. De incestuosis et homicidis, sacerdotum admonitio-

nibus aures nolentibus accommodare.

42. De dominis subditorum admonendis.

43. De corporis Domini et sanguinis communicatione laicorum.

44. De eruditione filiorum a parentibus et patris.

45. De ecclesiis antiquitus constitutis.

46. De sepultura.

INCIPIUNT PRAEDICTA CAPITULA ET EORUM TEXTUS.

1. *Praelocutio.* Omnibus vobis aut visu aut auditu notum esse non dubitamus, quia genitor¹ noster et progenitores, postquam a Deo ad hoc electi sunt, in² hoc praecipue studuerunt, ut honor sanctae Dei ecclesiae et status regni decens maneret. Nos etiam iuxta modum nostrum eorum sequentes exemplum, saepe vestram devotionem de his ammonere curavimus, et Deo miserante multa iam emendata et correct³ videmus. Unde et Deo iustas laudes persolvere, et vestrae bonae intentioni multimodas debemus⁴ gratias referre.

2. *De divina providentia in constitutione domni imperatoris, et de conservatione trium capitulorum.* Sed quoniam complacuit divinae providentiae nostram mediocritatem ad hoc constituere, ut sanctae suae ecclesiae et regni huius curam gereremus⁵, ad hoc certare et nos ac⁶ filios ac socios nostros diebus vitae nostrae optamus, ut tria specialiter capitula et a nobis et a vobis⁷, Deo opem ferente, in⁸ huius regni administratione specialiter conserventur; id est, ut defensio et exaltatio vel honor sanctae Dei ecclesiae et servorum illius congruus maneat, et pax et iustitia in omni generalitate populi nostri conservetur. In his quippe maxime studere et de his in omnibus placitis quae vobiscum, Deo auxiliante, habituri sumus, vos admonere optamus, sicut debitores sumus.

3. *De hoc, quod admonitor fidelium domnus imperator sit, et omnes fideles adiutores⁹ ipsius.* Sed quamquam summa huius ministerii in nostra persona consistere videatur, tamen et divina auctoritate et humana ordinatione ita per partes divisum esse cognoscitur, ut unusquisque vestrum in suo loco et ordine partem nostri ministerii habere cognoscatur. Unde apparet¹⁰, quod ego omnium¹¹ vestrum admonitor esse debeo, et omnes vos nostri adiutores esse debetis. Nec enim ignoramus, quid unicuique¹² vestrum in¹³ sibi commissa portione conveniat. Et ideo praetermittere non possumus, quin unumquemque¹⁴ iuxta suum ordinem admoneamus.

4. *De sacro ministerio episcoporum, et de admonitione domni imperatoris ad episcopos.* Sed quoniam scimus, quod specialiter pertineat ad episcopos, ut primum ad sacrum ministerium suscipiendum iuste

accedant, et in eodem ministerio religiose vivant, et tam bene vivendo quam recte praedicando populis sibi commissis iter vitae praebeant, et ut in¹⁵ monasteriis in suis parrochiis constitutis sancta religio¹⁶ observata¹⁷ fiat, et ut unusquisque iuxta suam¹⁸ professionem veraciter vivat, curam impendant¹⁹; omnes vos in hoc sacro ordine constitutos et officio pastoralis functos monemus atque rogamus, ut in hoc maxime elaborare studeatis²⁰, et per vosmetipsos et per vobis subiectos, quantum ad vestrum ministerium pertinet, nobis²¹ veri adiutores in administratione²² ministerii nobis commissi existatis, ut in iudicio non condemnari pro nostra et vestra negligentia, sed potius pro²³ utrorumque bono studio remunerari mereamur. Et ubicumque per negligentiam abbas aut abbatissae vel comitis sive vassi²⁴ nostri, aut alicuiuslibet²⁵ personae aliquid vobis difficultatis in hoc apparuerit obstaculum, nostrae dinoscentiae id ad tempus insinuare non differatis; ut nostro auxilio suffulti, quod vestra auctoritas exposcit, famulante, ut decet, potestate nostra facilius perficere valeatis²⁶.

5. *De admonitione domni imperatoris ad episcopos de sacerdotibus ad eorum curam pertinentibus, et de scolis.* De sacerdotibus vero ad vestram curam pertinentibus magnum adhibete²⁷ studium, ut qualiter vivere debeant et quomodo populis ad suam portionis curam pertinentibus exemplo et verbo prosint, a vobiscum magna cura edoceantur, et admoneantur²⁸, et id ut facere studeant vestra pontificali auctoritate constringantur. Quicquid autem in illis a populis iusto reprehenditur, in exemplo propriae conversationis vestra providentia corrigere²⁹ non neglegat. Ne vero ecclesiae³⁰ illis commissae in restauratione aut in luminaribus iuxta possibilitatem rerum ab illis neglegantur, vestra nihilominus³¹ invigilare debet solertia. Et sicut alios prohibetis³², ne de mansis ad ecclesiae luminaria datis³³ aliquid accipiant, sic et vos et vestri archidiaconi de eisdem mansis nihil accipiendo aliis exemplum praebeatis; sed potius ad id quod data sunt, servire concedantur, ut totum, sicut dictum est, in restauratione ecclesiarum et luminaribus vestra auctoritate et studio cedere possit. Scolae sane ad filios et ministros ecclesiae instruendos

VARIANTES LECTIONES.

¹ genitores nri 3. G. ² si B. ³ correpta corr. correct⁴ 1. ⁴ debeamus 4. a abrasum est B. ⁵ regere minus B. ⁶ et 1. 3. 4. 6. G. ⁷ et a. v. desunt G. ⁸ in superscripto tab 1. ⁹ deest 3. B. ¹⁰ paret 1. ¹¹ quod nimium v. 4. 6. nimirum Hld. ¹² unusquisque 4. B. ¹³ pro G. ¹⁴ unicuique 1. ¹⁵ deest G. ¹⁶ regula 4. ¹⁷ conservanda 3. ¹⁸ deest 1. ¹⁹ impendat 1. 3. G. ²⁰ studeamus 3. ²¹ vobis 3. ²² adi. administrationem 1. 4. ²³ pro nostrorum ut 1. ²⁴ vasis B. ²⁵ alicuius cuiuslibet 1. ²⁶ Inter hoc et sequens caput B. plus quam unius paginae spatium reliquit vacuum. ²⁷ adhibite 1. ²⁸ d. ac mon. 3. et adm. 6. G. Bal. ²⁹ deest 4. ³⁰ ecclesiis 1. ³¹ nihilominibus 1. ³² prohibetis corr. prohibitis 1. ³³ danti-bus 1. m. eccl. luminaribus datis 3. m. e. ad l. G.

vel edocendos, sicut nobis practerito tempore ad Attiniacum ¹ promissistis et vobis iniunximus, in congruis locis, ubi necdum perfectum est, ad multorum utilitatem et profectum a vobis ordinari non neglegatur ².

6. *De admonitione ad comites pro utilitate sanctae Dei ecclesiae.* Vobis vero comitibus dicimus vosque commoneamus, quia ad vestrum ministerium maxime pertinet, ut reverentiam ³ et honorem sanctae Dei ecclesiae exhibeatis, et cum episcopis vestris concorditer vivatis, et eis adiutorium ad suum ministerium peragendum praebeatis, et ut vos ipsi in ministeriis vestris pacem et iustitiam faciatis, et quae ⁴ nostra auctoritas publice fieri decernit, ut in vestris ministeriis studiose perficere ⁵ studeatis. Proinde monemus vestram fidelitatem ⁶, ut memores sitis fidei nobis promissae, et ⁷ in parte ministerii nostri ⁸ vobis commissi ⁹, in pace scilicet et iustitia facienda, vosmetipsos coram Deo et coram hominibus tales exhibeatis, ut et nostri veri adiutores et populi conservatores iuste dici et vocari possitis. Et nulla quaelibet causa aut munerum acceptio aut amicitia cuiuslibet vel odium, aut timor vel gratia ab statu rectitudinis vos deviare compellat, quin inter proximum et proximum semper iuste iudicetis. Pupillorum vero et viduarum et caeterorum pauperum adiutores ac defensores et sanctae ecclesiae ¹⁰ vel servorum illius honoratores iuxta vestram possibilitatem sitis. Illos quoque, qui temeritate et violentia in furto ¹¹ et latrocinio ¹² sive rapinis communem pacem populi perturbare moliantur, vestro studio et correctione, sicut decet, compescite ¹³. Et si aliqua persona in aliquo vobis impedimento fuerit, quin ea quae dicimus facere non valeatis, nobis ad tempus illud notum fiat, ut nostra auctoritate adiuti ministerium vestrum ¹⁴ digne adimplere possitis.

7. *De admonitione ad laicos pro honore ecclesiastico conservando.* Omnes vero laicos monemus, ut honorem ecclesiasticum conservent, et dignam venerationem episcopis et Dei sacerdotibus exhibeant, et ad eorum praedicationem cum suis devote occurrant, et ieiunia ab illis communiter indicta reverenter conservent et suos observare doceant et compellant. Ut etiam dies Dominicus sicut decet honoretur et colatur, omnes studeant. Et ¹⁵ ut liberius fieri possit ¹⁶, mereata et placita a comitibus, sicut saepe admonitum fuit, illo die prohibeantur.

8. *De admonitione ad abbates et laicos pro monasteriis ex regali largitate sibi commissis.* Abbatibus quoque et laicis specialiter iubemus, ut in monasteriis quae ex ¹⁷ nostra largitate habent ¹⁸, episcoporum consilio et documento ea quae ad religionem canonicorum, monachorum, sanctimonialium pertinent,

A peragant et eorum salubrem admonitionem in hoc libenter audiant et oboediant.

9. *De admonitione ad episcopos ¹⁹, abbates, et ad omnes fideles pro comitum adiutoriis.* Episcopis iterum, abbatibus et vassis nostris et omnibus fidelibus laicis dicimus, ut comitibus ²⁰ ad iustitias faciendas adiutores sitis.

10. *De admonitione ad episcopos vel comites pro concordia ad invicem et cum ceteris fidelibus.* Episcopi vero vel comites et invicem et cum ceteris fidelibus concorditer vivant, et ad sua ministeria peragenda vicissim sibi adiutorium ferant.

11. *De admonitione ad omnes generaliter, et ²¹ pro caritate et pace ad invicem.* Omnibus etiam generaliter dicimus, ut caritatem et pacem ad invicem habeatis ²², et generalem iussionem nostram generaliter observare decertetis, et missis nostris pro qualicumque scilicet aut ecclesiastica aut publica utilitate vel oportunitate a nobis directis nostri honoris causa honorem exhibeatis, et propter nostrae auctoritatis venerationem ea quae per illos iniungimus, agere non ²³ neglegatis.

12. *De hoc, quod unusquisque episcoporum vel comitum partem ministerii regalis habeat, et de testimonio ipsorum ad invicem.* Et quoniam, sicut diximus, unusquisque vestrum partem ministerii nostri per partes ²⁴ habere dinoscitur, volumus studere et per clamatores et per alia quaelibet certa indicia, et per missos nostros quos ad hoc ordinaverimus, qualiter unusquisque ad hoc certare studuerit, et per commune testimonium, id est, episcoporum de comitibus, comitum de episcopis, comperire, qualiter scilicet comites iustitiam diligant et faciant, et quam religiose episcopi ²⁵ conversentur et praedicent, et amborum relatu de aliorum fidelium in suis ministeriis consistentium aequitate et pace atque concordia cognoscere ²⁶. Similiter etiam volumus, ut omnes illis et illi omnibus de communi societate et statu a nobis interrogati verum testimonium sibi mutuo perhibere possint.

13. *De causa orta ad inhonorationem regni pertinente.* Et si talis causa in qualibet ²⁷ provincia aut in aliquo comitatu orta fuerit, quae aut ad inhonorationem regni aut ad ²⁸ commune dampnum pertineat, quae etiam sine nostra potestate corrigi non possit, nos diu latere non permittatis, qui omnia, Deo auxiliante, corrigere debemus; quia quicquid actenus ²⁹ in his, quae ad pacem et iustitiam totius populi pertinent et ³⁰ honorem regni et communem utilitatem, aut a nobis aut a vobis neglectum est, debemus, Deo auxiliante, certare, abhinc qualiter ³¹ nostro et vestro studio emendatum fiat.

14. *De pace in itinere exercitali custodienda.* De

VARIANTES LECTIONES.

¹ Adtiniacum 1°. 3. in Adtiniaco G. ² neglegantur 1°. 3. ³ rem 6. ⁴ quia n. auctoritate p. f. decernuntur G. ⁵ perficiatur 1°. 3. 4. B. ⁶ felicitatem 3. ⁷ deest 1°. ⁸ vestri 4. ⁹ commissis 1°. ¹⁰ s. dei e. 1°. G. ¹¹ furto 8. furtis B. ¹² latronia 1°. latrocinis B. ¹³ compescite 3. ¹⁴ nostrum G. ¹⁵ deest 3. ¹⁶ possint 3. ¹⁷ deest 1. ¹⁸ habent post ea collocat 3. ¹⁹ monachos G. hic et in indice. ²⁰ omnibus (a. i. desunt) f. B. ²¹ deest 1°. 3. 4. 6. B. ²² habeamus 3. ²³ deest 3. ²⁴ per p. desunt 1. ²⁵ deest 3. ²⁶ c. valeamus 4. ²⁷ aliqua 4. ²⁸ deest 1°. 4. ²⁹ deest G. ³⁰ et ad G. Bal. ³¹ c. q. a. n. 1°. 4. G. B. G. Bal.

pace vero in exercitali itinere servanda usque ad marcham ¹, hoc omnibus notum fieri volumus, quod quicumque auctorem damni sibi praeterito anno inlati nominatim cognoscit ², ut iustitiam de illo quaerat et accipiat.

15. *De denuntiatione, ut ³ qui in hostem pergunt, suos, qui in suo obsequio sunt, unusquisque cognoscat.* Deinceps tamen omnibus denuntiari volumus, ut cognoscat unusquisque, omnes qui in suo obsequio in tali itinere pergunt, sive sui sint, sive alieni, ut ille de eorum factis rationem se sciat redditurum; et ⁴ quicquid ipsi in pace violanda deliquerint, ad ipsius debet plevium ⁵ pertinere; ea scilicet conditione, ut pacis violator primum ⁶ iuxta facinoris qualitatem, sive coram nobis, sive ⁷ coram misso nostro, dignas poenas persolvat; et senior qui secum ⁸ talem duxerit, quem aut constringere noluit aut non potuit, ut nostram ⁹ iussionem servaret et insuper in regno nostro praedas facere non timeret, pro illius negligentia, si ante ¹⁰ eum de his non admonuerit, et postquam negligentia contemptoris ad eius notitiam pervenerit, eum corrigere sicut decet neglexerit, honore suo privetur; ut scilicet neuter illorum sine iusta vindicta remaneat ¹¹.

16. *De inhonoratione regis propter negligentiam eorum qui legationes male recipiunt.* De inhonoratione quoque regis et regni, et ¹² mala fama in exteris nationes dispersa, propter negligentiam eorum qui legationes ad nos directas in suis mansionibus aut male recipiunt, aut constitutam a nobis expensam non tribuunt, aut paravereda ¹³ dare nolunt, aut furto ¹⁴ aliquid eis subripiunt, aut quod perperissimum est, apertas violentias eos caedendo et res eorum diripiendo in ipsis exercere non pertimescunt, hoc omnibus notum esse volumus, quod quicumque ex his qui honores nostros habent ¹⁵, abhinc negligentiam hanc ¹⁶ emendare non certaverit ¹⁷, et suos homines, qui eius vice hoc agere debent, ut id bene perficiant non instruxerit, aut non ¹⁸ constrinxerit ut ulterius illud neglegere non praesumant ¹⁹, et honorem nostrum et regnum nobis ²⁰ commissum custodire contempserit, nec nostrum nec regni nostri honorem ulterius nolumus ²¹ ut habeat; sed volumus, ut unusquisque fidelium nostrorum procuratores rerum suarum de his specialiter instruat ²², ut quandocumque et undecumque legatio advenerit, et aut litteras aut missum viderint, honorifice illam ²³ in omni loco imperii nostri, propter nostrum et totius regni honorem, omnes suscipere valeant ²⁴.

17. *De locis in quibus legationes recipiendae sunt.*

A In illis vero locis, ubi modo via et mansionadeci ²⁵ a genitore nostro et a nobis per capitulare ordinati sunt, missos ad hoc specialiter constitutos, qui hoc ²⁶ iugiter praevideant, habeant, ut omnia quae ad easdem legationes suscipiendas pertinent, fideles nostri ad hoc constituti ad tempus praeparare student, ut non tunc sit necesse de longe quaerere vel adducere, quando tempus est illa dare vel persolvere. In ceteris vero locis per totum imperium nostrum unusquisque fidelium nostrorum, et per se et per ministros suos, sicut diximus, sedulam vigilantiam adhibeat ²⁷.

B 18. *De admonitione unius monetae ²⁸.* De moneta vero, unde iam per tres annos et admonitionem fecimus, et tempus quando una teneretur et aliae omnes cessarent constituimus, hoc omnibus notum esse volumus, quoniam ut absque ulla excusatione cito possit emendari, spatium usque ad missam sancti Martini dare decrevimus, ut unusquisque comitum in suis ministeriis de hoc iussionem nostram ²⁹ tunc possit habere adimpletam; quatinus ab illa die non alia ³⁰, sed illa sola per totum regnum nostrum ab omnibus habeatur, iuxta illam constitutionem, sicut in capitulis, quae de hac re illis comitibus dedimus in quorum ministeriis moneta percutitur, constitutum est: quia tunc volumus missos nostros huius rei gratia dirigere per singulos comitatus, qui diligenter inquirent, qualiter comites in hoc iussionem nostram ³¹ adimplere certaverint. Et quicumque neglegens inde inventus fuerit, volumus ut ante nostram praesentiam quantocius venire iubeatur, et ³² rationem reddat, utrum hoc quod iussimus facere noluerit aut non potuerit; aut si ³³ aliqua re praepediente id facere non potuit ³⁴, cur nobis ipsam ³⁵ impossibilitatem ad tempus non adiunxit; quia si ipse ³⁶ aut non voluit, aut suae negligentiae causa non potuit, nos talem invenire volumus, qui hoc quod iubemus servare velit et possit. Ut autem iussio ³⁷ nostra in hac re citius impleatur, volumus ut quicumque ab illa die alium denarium negotiandi causa protulerit, a comite et ministris eius auferatur ab eo.

D 19. *De iniustis theloneis.* Similiter quoque de iniustis theloneis, de quibus qualiter ab omnibus observandum esset, et capitulis constituimus, et creberrimas admonitiones fecimus, praedicti missi nostri volumus ut inquisitionem faciant, a quibus nostra iussio in hoc adimpleta, a quibus quoque sit neglecta; et eum qui implere neglexit aut distulit, ad nostram volumus ut veniat iussus praesentiam, ut cito rationem de his, sicut superius diximus, reddat; et si

VARIANTES LECTIONES.

¹ marcham 1*. ² cognoscat 4. ³ De d. q. in h. p. (reliqua desunt) B. ⁴ ut 1. 4. ⁵ plevium 1*. plivium 3. Bell. Til. pluvium B. Pith. Par. Div. pluvium corr. plivium Rem. peculium N. periculum reliqui. ⁶ primus 3. ⁷ c. n. s. desunt G. ⁸ eum B. ⁹ vestram G. ¹⁰ antea 1*. ¹¹ remaneant 3. — Hic 2 quatuor capitula addit. ¹² deest 3. G. ¹³ parva reddare n. 1*. parva redos 3. parvareda G. ¹⁴ furtum 1. B. ¹⁵ habet 3. ¹⁶ deest 1*. 4. ¹⁷ certaverint . . . instruxerint, . . . constrinxerint etc. 4. 6. B. G. ¹⁸ deest 1*. 3. ¹⁹ praesumat 1. ²⁰ vobis 3. ²¹ volumus 3. 6. G. ²² instruant 4. ²³ illum 4. ²⁴ non neglegant G. ²⁵ mansionadeci G. ²⁶ in hoc B. ²⁷ adhibeat 3. ²⁸ admonete 1*. ²⁹ hac iussione nostra 1. ³⁰ aliqua B. ³¹ nostram iuss. 4*. B. ³² ut 6. B. G. Bal. ³³ deest 1. 4. G. ³⁴ potuerit. aut c. G. ³⁵ deest 1*. ³⁶ q. sub se a. 3. ³⁷ et i. 1. 4.

culpabilis inventus fuerit, dignam correctionem accipiat, ut ceteris negligentibus exemplum terroris praebeat.

20. *De pontibus ubi antiquitus fuerunt renovandis.* Ut ubi pontes antiquitus fuerunt, et in his locis, ubi tempore genitoris nostri ipso iubente diversarum necessitatum causa facti¹, omnino absque ulla dilatione ab his qui eos tunc² fecerunt, restituantur et renoventur, ita ut ad missam sancti Andreae restaurati fiant; nisi forte aut ipsa operis magnitudo aut aquarum in quolibet³ inundatio hoc prohibeat. Aliter vero nullus qualibet occasione hoc negligere aut differre praesumat, quin ad praedictum tempus completum fiat. Et missi nostri, quorum superius mentionem fecimus, volumus ut renuntient, in quibus locis nostra iussio impleta, in quibus neglecta est, aut aliqua impossibilitate vel certa ratione dilata.

21. *De nonis⁴ et decimis.* De nonis⁵ quidem et decimis, unde et genitor noster et nos frequenter et in diversis placitis admonitionem fecimus, et per capitularia nostra qualiter haec observentur ordinavimus, volumus atque iubemus, ut de omni conlaboratu⁶ et de vino et foeno⁷ fideliter et pleniter ab omnibus nona⁸ et decima persolvatur. De nutrimento⁹ vero pro decima, sicut acetenus consuetudo fuit, ab omnibus observetur. Si quis tamen episcoporum fuerit qui argentum pro hoc accipere velit, in sua maneat potestate, iuxta quod ei et illi qui hoc persolvere debet convenierit.

22. *De operibus in restaurationem ecclesiarum adimplendis.* Similiter quidem de operibus in restaurationem¹⁰ ecclesiarum sive in faciendo, sive in redimendo, episcopalis potius sequatur voluntas. Nullatenus tamen remaneat, quin, sicut a nobis saepe iussum est, hoc aut illud partibus ecclesiarum persolvatur. Et hoc omnibus notum sit, quia quicumque neglegenter exinde egerit, et coram nobis exinde neglegens repertus fuerit, illud volumus omnino, ut subeat quod in nostro capitulari de hac re communi consultu fidelium nostrorum ordinavimus.

23. *De comitibus, ut¹¹ ministris ecclesiae in suis ministeriis adiutores sint.* Comites vero ministris ecclesiae in¹² eorum¹³ ministeriis, ut hoc plenius et de nostris et de se et de suis hominibus optinere possint, adiutores in omnibus fiant. Et quicumque prima et secunda vice de his a comite ammonitus non

A se correxit, volumus per eundem comitem eius negligentia ad nostram notitiam perferatur, ut nostra auctoritate, quod in¹⁴ nostro capitulari continetur¹⁵, subire cogatur.

24. *De capitulis a cancellario palatii ab¹⁶ archiepiscopis et comitibus accipiendis.* Volumus etiam, ut capitula quae nunc et alio tempore consultu fidelium nostrorum a nobis constituta sunt, a cancellario nostro archiepiscopi et comites eorum de propriis civitatibus modo aut per se aut per suos missos accipiant, et¹⁷ unusquisque per suam diocesim ceteris episcopis, abbatibus, comitibus, et¹⁸ aliis fidelibus nostris ea transcribi faciant et in suis comitatibus coram omnibus¹⁹ relegant, ut cunctis nostra ordinatio et voluntas nota fieri possit. Cancellarius tamen noster nomina episcoporum et comitum qui ea accipere curaverint, notet²⁰, et ea ad nostram notitiam perferat, ut nullus hoc praetermittere praesumat. Vassi quoque et vassalli²¹ nostri nobis famulantes volumus ut condignum apud omnes habeant honorem, sicut a genitore nostro et a nobis saepe admonitum est²².

25. *De nominibus locorum, in quibus missi domini legatione funguntur.* In Vesuntio²³, quae est diocesis Bernoini²⁴ archiepiscopi, Heiminus episcopus et Monogoldus²⁵ comes. In Mogontia²⁶, quae est diocesis Heistulfi archiepiscopi, idem Heistulfus episcopus et Ruodbertus²⁷ comes. In Treveris Hetti²⁸ archiepiscopus et Adalbertus comes. In²⁹ Colonia Hadaboldus³⁰ archiepiscopus et Eemundus³¹ comes. In Remis Ebo³² archiepiscopus, quando potuerit; et quando ei non licuerit, Ruothadus³³ episcopus eius vice et Hruotfridus³⁴ comes sint, super sex videlicet comitatus, id est Remis, Catolonia³⁵, Suessionis³⁶, Silvanectis, Belvacus, et Laudunum. Super quatuor vero episcopatus, qui³⁷ ad eandem diocesim pertinent, id est Noviomacensem, Ambianensem, Tarvanensem³⁸, et³⁹ Camaracensem, Ragnarius⁴⁰ episcopus et Berengarius comes. Senones Hieremias archiepiscopus et Donatus⁴¹ comes⁴². Rothomagus⁴³ Willibertus⁴⁴ archiepiscopus et Ingobertus⁴⁵ comes. Turones Landramnus, archiepiscopus et Hruodbertus⁴⁶ comes. Lugdunum⁴⁷, Tarentasia, et Vienna Albericus episcopus⁴⁸, D et Ribhardus⁴⁹ comes.

26. *De commemoratione ad legationem praedicta*

VARIANTES LECTIONES.

¹ f. sunt R. Bal. fuerunt G. ² tunc eos 1*. ³ q. loco 1. Bal. ⁴ annonis G. ⁵ annonis G. ⁶ conlaborato 1*. 3. G. B. conlaboratione G. ⁷ fenum 1*. ⁸ annona G. ⁹ nutrimento G. et *suprascript.* 4. ¹⁰ restauratione 4. B. ¹¹ et 1*. B. ¹² deest 1. 1*. G. ¹³ eorumque 1*. G. ¹⁴ deest 1. ¹⁵ continet 1*. B. ¹⁶ ab eis ab episc. 4. ¹⁷ ut 1*. ¹⁸ et... comitatibus *desunt* 1*. ¹⁹ o. ea r. 1. relegantur 5. G. ²⁰ notent 1*. ²¹ vasalli 3. ²² est usque huc 6. ²³ Vesonico G. ²⁴ Bernoni 1*. *ex rasura* G. Berneini G. ²⁵ Manogoldus B. Monegoldus G. ²⁶ Magontia B. G. Magontio 4. ²⁷ Ruodbertus 1*. 5. G. Ruadbertus 6. Ruatpertus 4. Hruodbertus B. ²⁸ Hetti 1*. Hetti 1. Hecti 5. Haecti G. ²⁹ In Colonia... E. comes *desunt* 3. B. ³⁰ Hadabaldus 1*. Hadalpoldus 4. 6. ³¹ Heemunt G. ³² Ebo G. Bal. Eddo 5. ³³ Hruotadus 1*. B. Hruatchadus 4. 6. Hrothardus 3. Hruotchardus G. ³⁴ Hruatfridus 6. ³⁵ Catolon 1. Catholon 1*. Catolon 5. B. G. ³⁶ Suasion 1*. 3. G. Suasonis 1. Suason 4. Suasonon 6. Suasionon B. ³⁷ quae 1. 4. ³⁸ Tarvanensem 3. Tarvanasem B. ³⁹ et Cam. *desunt* G. ⁴⁰ Ragnarius 1*. G. Ragengarius 5. G. Pal. Sang. Colb. Riv. Thu. Regenarius B. ⁴¹ Natus B. Donatus et Ingobertus comes 4. Herold. Rivipull. Thuan. Palat. Sang. Colb. ⁴² c. R. W. a. *desunt* 1. 4. ⁴³ Rotumacum 1*. B. Ruothomacum G. ⁴⁴ Willebertus 5. Wilgebertus B. ⁴⁵ Siobertus 1*. ⁴⁶ Rhuobertus 1*. Rotbertus 3. G. ⁴⁷ Luedunum 3. 4. Ludunum G. ⁴⁸ comes 1. ⁴⁹ Richardus 1*. 3. B. Ribhardus 4.

rum missorum pertinente. Commemoratio, quid ad praedictorum missorum legationem pertineat. Primo, ut conventum¹ in duobus aut tribus locis congregent, ubi omnes ad eorum² legationem pertinentes convenire possint; et omnibus generaliter notum faciant, qualis sit eorum legatio, scilicet ad hoc esse se a nobis³ missos constitutos, ut si quilibet⁴ episcopus aut comes ministerium suum per quodlibet impedimentum implere non possit, ad⁵ eos recurrat, et cum eorum adiutorio⁶ ministerium suum⁷ adimpleat; et si talis causa fuerit quae per eorum admonitionem emendari⁸ non possit, per eos ad nostram notitiam deferatur. Et si forte episcopus aut comes aliquid neglegentius in suo ministerio egerit⁹, per istorum admonitionem corrigatur. Et omnis populus sciat, ad hoc eos¹⁰ esse constitutos, ut quicumque per neglegentiam¹¹ aut incuriam vel impossibilitatem comitis¹², iustitiam suam acquirere non potuerit, ad eos primum querelam suam possit deferre, et per eorum auxilium iustitiam acquirere; et quando aliquis ad nos necessitatis causa reclamaverit¹³, ad eos possimus relatorum querelas ad definiendum remittere. Ipsi vero missi non sine certissima causa vel necessitate huc illucque discurrant; nisi forte quando tale aliquid in cuiuslibet ministerio ad legationem suam pertinente¹⁴ ortum esse cognoverint, quod eorum praesentia indigeat, et sine eorum¹⁵ consilio vel adiutorio emendari non possit. Inde tamen debent esse solliciti, ut¹⁶ propter illorum neglegentiam nihil in sua legatione incorrectum remaneat; sed ubi certam et veram necessitatem cognoverint, nostram iussionem adimplere non neglegant.

27. *De hoc, quod per missos dominicos ea quae per capitula statuta sunt, omnibus nota fieri debeant.* Volumus etiam, ut omnibus notum sit, quia¹⁷ ad hoc constituti sunt, ut ea quae per capitula nostra generaliter de quibuscumque causis statuimus, per illos¹⁸ nota fiant omnibus, et in eorum procuracione consistant¹⁹, ut ab omnibus adimpleantur. Et ubi forte aliquo tali impedimento, quod per²⁰ eos²⁰ emendari non possit, aliquid de his quae²¹ constituimus ac iussimus remanserit imperfectum, eorum relatu nobis ad tempus indicetur, ut per nos corrigatur, quod per eos corrigi non potuit²².

28. *De admonitorio ad eos qui legatione funguntur.* Nosse vos credimus, quanti sit ponderis legatio quam vobis commisimus, et quam sit periculosum²³ tantae rei curam neglegere, quantam vos²⁴ pro nostra omnium communi salute ex²⁵ nostra obligatione suscepisse non ignoratis. De qua²⁶ cum vos interrogas-

semus, non sic nobis responsum est, ut in eo responso sufficere potuisset ad eandem²⁷ dispositionem, quam rerum necessitas ad communem utilitatem pertinentium poscere²⁸ videbatur, vel quae nobis aliquod securitatis solatium afferre potuisset. Et hoc ideo²⁹ evenisse perspeximus, quia anno praeterito, quando capitulare legationis vestrae vobis dedimus, caute vos observare iussimus, ne sine causa his quos honoratos esse volumus, aliqua fieret iniuria. Quapropter volumus vobis notum facere, qualiter nunc Deo³⁰ adiuvante eandem iussionem nostram debeatis adimplere. Volumus, ut missi nostri, quos ad hoc constitutos habemus, ut curam et sollicitudinem habeant quatinus³¹ unusquisque qui³² rector a nobis populi nostri constitutus est³³, in suo ordine officium sibi commissum iuste ac Deo placite ad honorem nostrum ac populi nostri utilitatem administret, in hunc modum cognoscendi diligentiam adhibeant, si ea quae in capitulari nostro, quod eis anno praeterito dedimus, continentur³⁴, secundum³⁵ voluntatem Dei ac iussionem nostram fiant adimpleta. Itaque volumus, ut medio mense Maio convenienti idem missi, unusquisque in sua legatione, cum omnibus episcopis, abbatibus, comitibus, ac vassibus³⁶ nostris, advocatis nostris³⁷, ac vicedominiis abbatissarum, necnon et eorum qui propter aliquam inevitabilem necessitatem ipsi venire non possunt, ad locum unum. Et si necesse fuerit, propter oportunitatem conveniendi, in duobus vel tribus locis, vel maxime propter pauperes³⁸ populi, idem conventus habeatur, qui omnibus³⁹ congruat. Et habeat unusquisque comes vicarios et centenarios suos secum, necnon et de primis scabinis⁴⁰ suis tres aut quattuor. Et in eo conventu primum⁴¹ christianae religionis et ecclesiastici ordinis conlatio fiat; deinde inquirent missi nostri ab universis, qualiter unusquisque illorum qui ad hoc a nobis constituti sunt, officium sibi commissum secundum Dei voluntatem ac iussionem nostram administret in populo, aut⁴² quam concordet atque unanimis⁴³ ad hoc sint, vel qualiter vicissim sibi auxilium ferant ad ministeria sua peragenda. Et tam diligenter ac studiose hanc investigationem faciant, ut omnem rei veritatem per eos cognoscere valeamus. Et si aliqua talis causa ad eorum notitiam perlata fuerit quae illorum auxilio indigeat, secundum qualitates causarum quae in nostro capitulari continentur, tunc volumus ut illuc pergant, et ex nostra auctoritate illud corrigere studeant.

29. *De rebus ad venerabilem locum pertinentibus non alienandis.* Nulla sub Romana ditione⁴⁴ constituta ecclesia, vel xenodochium⁴⁵, vel ptechotro

VARIANTES LECTIONES.

¹ in conventu 6. ² eorum ad l. ³ Deo G. ⁴ quislibet l'. ⁵ ad non possit desunt G. ⁶ admonitione l'. ⁷ s. per quolibet a. l'. ⁸ emendare l'. ⁹ egerint 4. ¹⁰ deest l. ¹¹ p. admonitionem aut iniuriam 4. ¹² comitum l'. ¹³ reclinaverit 6. ¹⁴ pertinentem 3. B. G. ¹⁵ illorum l'. B. ¹⁶ deest l'. ¹⁷ qui l. l'. ¹⁸ A. B. ¹⁹ missos Bal. ²⁰ consistat 4. G. ²¹ deest 4. 6. ²² quod l'. ²³ possit l. 4. poterit G. ²⁴ p. ante deum in marg. addit l. ²⁵ nos corr. vos l'. ²⁶ deest l'. ²⁷ re inserunt 6. B. ²⁸ eam l'. 3. 4. Bal. ad... potuisset desunt G. ²⁹ suppetere 4. parcere 6. parere B. ³⁰ item l'. ³¹ domino 3. B. ³² q. ut u. l. ³³ deest l'. ³⁴ deest 4. ³⁵ vasis 3. B. ³⁶ deest 3. ³⁷ in omni. 3. ³⁸ scabinis l'. G. scabineis 3. B. Bal. ³⁹ proximum 3. ⁴⁰ ut c. B. et G. Bal. ⁴¹ unames l'. ⁴² dictione 3. ⁴³ xenodochium const. 3.

phium, vel ¹ nosochomium, vel orphanotrophium, vel gerontochomium, vel brephotrophium, vel monasterium tam monachorum quam sanctimonialium ², archimandritam habens ³ vel archimandritissam ⁴; ergo his omnibus non liceat alienare rem immobilem, sive domum, sive agrum, sive hortum, sive rusticum mancipium, vel panes civiles ⁵, neque creditoribus ⁶ specialis hypotecae ⁷ titulo obligare. Alienationis autem verbum contineat venditionem, donationem, permutationem, et emphitheuseos ⁸ perpetuum contractum. Sed omnes omnino sacerdotes huiusmodi ⁹ alienatione abstant, poenas ¹⁰ timentes, quas Leoniana constitutio minatur, id est, ut is quidem qui comparaverit, rem loco venerabili reddat cuius et antea fuerat, scilicet cum fructibus aliisque ¹¹ emolumentis, quae in medio tempore facta sunt; hyconomum ¹² autem ecclesiae, praestare omne lucrum, quod ex se ¹³ huiusmodi prohibita alienatione senserit ¹⁴, vel ecclesiam ¹⁵ damno effecerit, ita ut in posterum hyconomus non sit. Non solum autem ipse, sed etiam successores eius teneantur ¹⁶, sive ipse archyconomus alienaverit, sive respiciens ¹⁷ alienantem episcopum non ¹⁸ prohibuerit; multo magis si consenserit. Tabellionem autem, qui talia interdicta strumenta ¹⁹ conscripsit, perpetuo exilio tradi oportet. Magistratus autem, qui ²⁰ eadem strumenta admiserunt, et ²¹ officiales qui operam dederunt ut ²² et ²³ monumentis intimentur donationes ²⁴, vel ceterae ²⁵ alienationes actis intervenientibus confirmentur ²⁶, non solum magistratu ²⁷, sed etiam dignitate ²⁸ et facultatibus suis cedant. Remittit autem constitutio ea quae in praeterito tempore acta sunt; excepit ²⁹ autem quosdam contractus ³⁰, quos in sequentibus exponit capitulis ³¹, per quos et ³² ecclesiarum immobiles res alienari possunt. Exenodochium, id est locus venerabilis in quo peregrini suscipiuntur. Ptochotrophium, id est locus venerabilis in quo pauperes et infirmi homines pascuntur ³³. Nosochomium, id est locus venerabilis in

quo aegroti homines curantur ³⁴. Orphanotrophium ³⁵, id est locus venerabilis in quo parentibus orbatii pueri pascuntur. Gerontochomium ³⁶, id est locus venerabilis in quo pauperes et propter senectutem solam infirmi homines curantur. Brephotrophium, id est locus venerabilis in quo infantes aluntur.

50. *De hoc, quomodo liceat ad imperatorem res sancti loci transferre.* Si princeps voluerit rem immobilem sancto loco praestare et accipere ab eo aliam immobilem rem, et eo modo permutationem contrahere, liceat hoc facere ei divina pragmatica ³⁷ sanctione ab eo promulgata.

31. *De orphanis et exhereditatis subveniendum.* Propter istius ³⁸ itaque pacis concordiam conservandam ³⁹ placuit nobis de orphanis ⁴⁰ et pauperibus, qui debite vel indebite dicuntur amisisse hereditatem paterni vel materni iuris ad se legibus ⁴¹ pertinentem, si alicubi inventi fuerint quos patres vel ⁴² matres ⁴³ propter traditiones ⁴⁴ illorum exheredes fecerunt, aliorum scilicet suasionibus aut petitionibus vel aliquo ingenio, omnino volumus atque decrevimus ⁴⁵ emendari, quantum ad nos vel ad nostram pertinet potestatem, iuxta voluntatem Dei et vestram ⁴⁶ sanctam ammonitionem et considerationem; ut si forte extra officium nostrum alicubi inventum fuerit, ammonere vestram clementiam audeamus, ut emendetur.

32. *De rebus pauperum vel minus potentum mala occasione non emendis* ⁴⁷. Propter provisiones pauperum, pro quibus curam habere debemus, placuit nobis, ut nec episcopi nec abbates, nec comites, nec vicarii, nec iudices, nullusque omnino sub mala occasione vel malo ingenio res pauperum vel minus potentum nec emere nec vi tollere audeat; sed quisquis ex eis aliquid comparare voluerit, in publico placito coram idoneis testibus et cum ratione hoc faciat. Ubicumque autem aliter inventum fuerit, factum hoc omnino emendetur per iussionem nostram ⁴⁸ b.

VARIANTES LECTIONES.

¹ vel n. v. o. hic omnia infra post loco venerabili inserit. 1*. vel nos. desunt B. ² que sc̄ae monialium 2. ³ habent 1. alia manus corr. quae a. habeant. ⁴ archimandritissam 1*. archimandritissimam 5. Post hoc contra haec agere praesumat inserit Bal. ⁵ n. a. cred. species 4. creditores G. ⁶ apothecae G. ⁷ amphitheuseos s. prascripto id est 2 b. e. et p. G. ⁸ ab h. 1*. 4. G. Bal. ⁹ panes 5. ¹⁰ aliisque 2. ¹¹ economium 2 b. 3. echonomum G. ¹² deest 1*. 5. B. G. Bal. q. si se h. 2 b. a manu sec. q. si ex se 4. ¹³ sumpserit 6. ¹⁴ ecclesiae damnum 6. Bal. vel qui e. d. c. a. ministerio submoveat Bal. ¹⁵ hac lege 1. Bal. ¹⁶ respicias 1*. respicias 5. ¹⁷ si phibuerit m. m. sicut sens. 5. ¹⁸ instrumenta soli Met. Riv. ¹⁹ q. in eadem 5. ²⁰ et ad 1. 1*. B. ²¹ deest 1. 1*. 2. 2 b. 4. 6. B. G. ²² deest 5. G. ²³ int. et don. G. ²⁴ certe G. ²⁵ infirmantur G. ²⁶ magistratus 1. 1*. 2. 2 b. 3. 4. B. G. ²⁷ dignitates aliae facult. G. ²⁸ excipit 5. 6. G. ²⁹ contractos 2. 2 b. 5. B. contra hoc 5. ³⁰ deest 4. 6. ³¹ deest 1*. 5. ³² pascantur 2. ³³ pascuntur B. ³⁴ gerontochomium 4. ³⁵ gerontochomium 2. 2 b. 5. ³⁶ pragmaticaque G. ³⁷ iustius corr. iustam 1*. ³⁸ hic incipit lex inter K. M. Langobardicas in codd. V. Vn. E. et Murat. c. 149. ³⁹ o. et pupillis et V. Vn. E. ⁴⁰ deest 1. ⁴¹ deest 4. ⁴² traditionem 2 b. ⁴³ discernimus 5. ⁴⁴ nostram 5. Totum locum G. ita habet: omnino volumus ad quem pertinet potestatem iuxta vol. domini et vestram decrevimus emendari, quantum ad nos vel ad nostram sanctam admon. ⁴⁵ emendandis 2. 2 b. ⁴⁶ vestram 2. 2 b. 5. 6. G. Ild.

NOTAE.

^a Panes ab imperatore Byzantino distribui soliti. ^b Post haec duo capp. addunt B. Pith., Par., Norm., atque a manu sec. in scedula annexa Rhemensis. Textui ea inseruit Baluzius: 4 55. Qualiter institutae fiant pauperibus. De causis viduarum, pupillorum, orphanorum vel reliquorum pauperum, ut in primo conventu ante medium diem illorum ratio vel querela audiatur et diffiniatur, et post medium diem causa regia et ecclesiarum vel potentum hominum; quia ipsi pauperes non habent facultatem unde sus-

tentare [suscitare, Pith., Paris., Norm.] se possint, donec ad eorum perveniant iustitiam, et ideo tantos clamores faciunt ad aures nostras.

54. *De illis hominibus, qui iniustas querelas habent.* De illis hominibus, qui iniuste super alios homines querelas faciunt, de quibus volumus, si inventus fuerit aliquis qui non habeat iustitiam causandi vel reclamandi, et re victus fuerit, propter illam calumniam quam fecit, secundum legem et aequitatem iustitiam reddat.

33. *De festivitibus anni.* Festos dies in anno celebrare sanximus, hoc est diem dominicum paschae cum omni honore et sobrietate venerari, simili modo totam ebdomadam illam observare decrevimus; diem ascensionis Domini ¹ pleniter celebrare; in pentecosten similiter ut in pascha; in natale ² apostolorum Petri et Pauli diem unum; nativitatem sancti Iohannis baptistae, adsumptionem sanctae Mariae ³, dedicationem sancti Michaelis, natalem ⁴ sancti Remigii ⁵, sancti Martini, sancti Andreae; in natale ⁶ Domini dies quatuor; octabas Domini; epiphaniam ⁷ Domini; purificationem sanctae Mariae. Et illas festivitates martyrum vel confessorum observare decrevimus, quorum in unaquaque parrochia sancta corpore requiescent.

34. *De antiquis ecclesiis, ut ⁸ honorem suum habeant.* Ecclesiae antiquitus constitutae nec decimis nec aliis possessionibus priventur, ita ut novis oratorii tribuatur ⁹.

35. *De spiritalibus filiis.* Deinde praecepimus, ut unusquisque compater vel proximi spiritalis ¹⁰ filios suos catholice instruant.

36. *De hoc, ut sacerdotes inreprehensibiles sint ¹¹.* Ut iuxta Apostoli vocem sacerdotes inreprehensibiles sint et moribus ornati et nequaquam turpibus lucris deserviant, iuxta illud quod ait Scriptura: *Nemo militans Deo implicat se negotiis secularibus, ut ei placeat, cui se probavit.* Et a turpibus lucris et usuris non solum ipsi abstineant, verum etiam plebes sibi subditas abstinere ¹² instruant.

37. *De hoc, ut ab incestuosis et ab his qui decimas non dant, et a presbyteris neglegenter viventibus wadii non accipiantur.* Dictum est nobis, quod in quibusdam locis episcopi et comites ab incestuosis et ab his qui decimas non dant, wadios accipiant et a ¹³ presbyteris pro quibusdam neglegentiis, et inter se pecuniam ¹⁴ dividant. Quod penitus abolendum decrevimus, ne forte avaritiae locus detur; et constituimus, ut incestuosi iuxta canonicam sententiam poenitentia multentur; qui vero decimas post crebras ¹⁵ ammonitiones et praedicationes sacerdotum dare neglexerint, excommunicentur. Iuramento vero eos constringi nolumus ¹⁶ propter periculum periurii.

38. *De discretionem corporis et sanguinis Domini perceptione.* In perceptione corporis et sanguinis Domini magna discretio adhibenda est. Cavendum est enim, ne si nimium in longum differatur, ad perniciem animae pertineat, dicente Domino: *Nisi manducaveritis carnem filii hominis et sanguinem eius biberitis, non habebitis vitam in vobis.* Si vero indiscrete accipiat ¹⁷, timendum est illud, quod ait Apo-

stolus: *Qui manducat et bibit indigne, iudicium sibi manducat et bibit.* Iuxta eiusdem ergo Apostoli documentum probare ¹⁸ se debet homo, et sic de pane illo manducare, et de calice bibere; ut videlicet abstinens aliquot diebus ¹⁹ ab operibus carnis, et purificans corpus animamque suam, praeparet se ad percipiendum tantum sacramentum, exemplo David, qui nisi se confessus fuisset abstinuisse ab opere coniugali ab heri et nudius tertius, nequaquam panes propositionis a sacerdote accepisset.

39. *De hominibus diversarum conditionum, et de his qui eis praelati sunt.* Quia ergo constat in aeclesia diversarum conditionum homines esse, ut sint nobiles et ignobiles, servi, coloni, inquilini, et cetera ²⁰ huiusmodi nomina ²¹, oportet ut quicumque eis praelati sunt clerici, sive laici, clementer erga eos agant et misericorditer eos tractent, sive in exigendis ab eis operibus, sive in accipiendis tributis et quibusdam debitis; sciantque eos fratres suos esse, et unum patrem secum ²² habere Deum, cui ²³ clamant: *Pater noster, qui es in coelis;* unam matrem, sanctam ecclesiam, quae eos intemerato sacri fontis utero gignit. Disciplina igitur eis misericordissima et gubernatio opportuna adhibenda est: disciplina, ne indisciplinate vivendo auctorem suum offendant; gubernatio, ne in cotidianis vitae commeatibus ²⁴ praelatorum adminiculo destituti fatescant ²⁵.

40. *De feminis et abbatissis, quales sint quae monasteriis puellaribus praeferri debent.* Monasteriis sane puellaribus tales praeferri debent feminae et abbatissae credi, quae et se et subditum gregem cum magna religione et sanctitate custodire noverint ²⁶, et his quibus praesunt, prodesse non desinant, sed et se et illas ita observent, utpote vasa sancta in ministerio Domini praeparata. Talem enim se debet exhibere subditis in habitu, in veste, in omni ²⁷ convictu, ut eis ad coelestia regna pergentibus ducatum praebeat. Sciat ²⁸ etiam, se pro his quas in regimine accepit, in conspectu Domini rationem reddituram.

41. *De incestuosis et homicidis, sacerdotum ammonitionibus aurem nolentibus accommodare.* Incestuosi, parricidae ²⁹, homicidae ³⁰ multi apud nos heu pro dolor! reperiuntur, sed aliqui ex illis sacerdotum nolunt admonitionibus aurem accommodare, volentes in pristinis perdurare criminibus; quos oportet per secularis potentiae disciplinam a tam prava consuetudine cohercere, qui per salutifera sacerdotum monita noluerunt revocari; quorum aliquos iam excommunicavimus, sed illi hoc ³¹ parvipendentes in hisdem perdurarunt criminibus. Quamobrem vestra de-

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest 2. ² deest 2. B. ³ M. et nativitatem ipsius d. 3. ⁴ natalis 1. natale 3. B. ⁵ Remei 1. 2. Remedii 4. ⁶ natalem 1. ⁷ epiphania 2. ⁸ ut... habeant hic omissa post antiquitus ponit 3. ⁹ oratoribus 1. ¹⁰ spirituales B. ¹¹ deest hoc c. 3. 3 b. sed non in indice. ¹² deest 4. ¹³ deest 2. ¹⁴ deest 6. ¹⁵ creberrimas B. Bal. ¹⁶ volumus B. ¹⁷ accipitur 2 b. ¹⁸ probet se h. 6. ¹⁹ deest 6. ²⁰ ceteri 1. 2. 3. G. ²¹ deest G. omnia 4. Bal. ²² se G. ²³ qui 2. 3. G. ²⁴ necessitatibus 4. ²⁵ fatescant corr. fatiscant 1. ²⁶ voluerint G. ²⁷ communi 1. ²⁸ prebeant... sciant... acceperunt... reddituras B. Bal. ²⁹ patricide 4. ³⁰ deest 3. ³¹ deest 1.

cernat mansuetudo, quid de talibus deinceps agendum sit ¹.

42. *De dominis subditorum admonendis.* Admonendi sunt domini subditorum, ut circa suos pie et misericorditer agant, nec eas qualibet iniusta occasione condempnent, nec vi opprimant, nec illorum substantias iniuste tollant, nec ipsa debita, quae subditis ² reddenda sunt, impie ac crudeliter exigantur ³.

43. *De corporis Domini et sanguinis communicatione ⁴ laicorum.* Ut si non frequentius, vel ter laici homines in anno communicent, nisi forte

44. *De eruditione filiorum a parentibus et patris ⁵.* Ut parentes filios suos, et patris eos quos de ⁶ fonte lavacri suscipiunt, erudire summopere studeant ⁷; illi, quia eos genuerunt et eis a Domino dati sunt; isti, quia pro eis fideiussores existunt.

45. *De ecclesiis antiquitus constitutis.* Ut ecclesiae antiquitus constitutae nec decimis nec alia ⁸ ulla possessione priventur.

46. *De sepultura.* Ut de sepeliendis in basilicis mortuis illa constitutio servetur, quae ab antiquis patribus ⁹ constituta est.

VARIANTES LECTIONES.

¹ est 1°. 2. 3. B. ² a. subd. 3. 4. B. Bal. ³ exigant 3. ⁴ communione 4. ⁵ patribus C. ⁶ deest 5. ⁷ perstudeant 2. 2 b. 6. ⁸ ab 4.

NOTÆ.

⁹ In concilio Nannetensi, canone 6. Bal.

INCIPIT TERTII PRAELOCUTIUNCULA LIBELLI.

Superius in duobus ¹ capitula ² ecclesiastica B ad mundanae augmentum legis pertinentia, quae praefatorum principum, domni Karoli imperatoris et domni ac gloriosissimi Mudowici augusti et ³ Chlotharii caesaris, descripsi libellis. Nunc autem illa

VARIANTES LECTIONES.

¹ d. libellis B. G. ² capitularibus 1°. ³ nec non et 1°. 5. nec non 3. et C. c. desunt B. G. Bal. ⁴ edit, adnotata sunt in h. t. libro B.

INCIPIUNT CAPITULA ^a.

1. De pace servanda.
2. De iustitiis generalibus.
3. De iustitiis regalibus.
4. De armis non portandis.
5. De armatura in hostem habenda.
6. De negotiatoribus quousque procedant.
7. De clamatoribus vel caudicibus.
8. De iuramento.
9. De conspirationibus.
10. De periuriis.
11. De advocatis, vicedominis, vicariis et centenariis.
12. De teloneis.
13. De falsis monetis.
14. De haribanno.
15. De censu regali.
16. De liberis hominibus uxores fiscalinas habentibus.
17. De cura missorum dominicorum.
18. De aequalitate a missis dominicis facienda.
19. De his qui beneficia habent regalia.
20. De his qui fraudem faciunt in regalibus beneficiis.
21. De his qui propter propriam iustitiam dilatandam fugantur.
22. De armis ad placitum non portandis.
23. De latronibus.
24. De animalibus vel aliis rebus, a quibus emanant.
25. De homicidiis clericorum.
26. De immunitate, si aliquod damnum tibi factum fuerit.
27. De eo qui in iudicio iniuste contra alium altercantem adiuvere praesumpserit.
28. De homine qui per cartam libertatem consecutus est.
29. De homine libero, qui se loco wadii tradit.
30. De debitis regalibus, qualiter solvi debeant.
31. De eo qui causam iudicatam repetere praesumit.
32. De eo qui in testimonium assumitur, qualis esse debeat.
33. De scabineis, advocatis, notariis, a missis dominicis eligendis.
34. De illis qui legem servare contemnunt.
35. De haribannatoris confecto.
36. De colonis et fiscalinis.

37. De homine in iudicium non mittendo sine causa.
38. De causis ebrii hominis, et de eius testimonio, et de placito comitis.
39. De missis dominicis vel ceteris hominibus discurrentibus.
40. De illis qui ad placitum banniri debeant.
41. De falsis testibus.
42. De non iurando per vitam regis.
43. De eo qui per cartam ingenuus est, si ad servitium interpellatus fuerit.
44. De servo qui damnum quolibet perpetrat.
45. De monitione secundum legem ad mallum.
46. De auctore rei.
47. De hominibus ad mortem diiudicatis et post ea eis vita concessa, si iustitiam quaesierint.
48. De homine cui post iudicium vita concessa est, si iustitiam reddere noluerit.
49. De latrone forbanico a libero homine suscepto.
50. De comite latronem in forbanno mittente.
51. De liberis hominibus, qui ad mallum venire cogendi sunt.
52. De testibus ad testimonium dicendum, qualiter adhibeantur.
53. De iustitia cuiuslibet a nullo quolibet dilatanda.
54. De non cogendo ad pontem ire causam telonei.
55. De hoc, si presbyter sanctum chrisma dederit ad iudicium subvertendum.
56. De iudicibus, advocatis, praepositis et reliquis ministris, quales sint.
57. De mallo publico.
58. De sacramentis ad palatium adranitis.
59. De impedimento clamatorum.
60. De fugitivis contra praeceptum dominicum occultatis.
61. De nimium blasphemis latronibus.
62. De pace infra patriam.
63. De iunioribus in populo vulgari distringendis.
64. De hoc, si super missum dominicum cum ^c collecta et armis quis venerit.
65. De eo qui domum aliquam cuiuslibet infrangit.

NOTÆ.

^a I. C. SALICE LEGIS L. III. 3.

¹ Deest B, sed non in textu.

^c Deest 1.

66. De messibus vel annonis in hoste raptis vel furatis.
 67. De libero nomine in hostem bannito.
 68. De hairibanno exactando.
 69. De his qui regales habent honores et in hostem banniti ad conductum placitum non venerint.
 70. De his qui sine licentia de hoste revertuntur.
 71. De his qui beneficia principum habent.
 72. De non cogendo bibere in hoste.
 73. De vassis adhuc in palatio servientibus et tamen beneficia habentibus.
 74. De praeparatione ad hostem secundum antiquam consuetudinem.
 75. De hoc, ut non nisi permissione regali brunia vel gladius homini extraneo a quolibet datur aut vendatur.
 76. De causarum et litum terminis.
 77. De episcopis, comitibus et potientioribus, si causam inter se habuerint.
 78. De testibus ad rem quamlibet discutendam eligendis.

79. De placito centenarii.
 80. De inquisitione et descriptione uniuscuiusque missi in suo missatico.
 81. De beneficiis, qualiter conducti sint.
 82. De beneficiis episcoporum, abbatum et reliquorum, et de fisciis regalibus describendis.
 83. De legationibus propter iustitias, quo tempore exercentur.
 84. De iussione dominica in quolibet missatico non adimpleta.
 85. De censu regali inquirendo.
 86. De rebus, de quibus census ad partem regis exire solebat.
 87. De placitis a missis dominicis comitibus notum faciendis.
 88. De fidelitate regis promittenda.
 89. De homicidiis infra parvam factis.
 90. De mensuris et ponderibus.

INCIPIUNT PRAEDICTA CAPITULA ET EORUM TEXTUS ¹

1. *De pace servanda.* De pace admonemus, ut omnes, qui per ² aliqua scelera ei ³ rebelles sunt, constringantur.

2. *De iustitiis generalibus.* De iustitiis ecclesiarum Dei, viduarum, orfanorum et pupillorum praecipimus, ut in publicis iudiciis non dispiciantur clamantes, sed diligenter audiantur.

3. *De iustitiis regalibus.* De iustitiis regalibus ⁴, ut pleniter fiant inquisitae.

4. *De armis non ⁵ portandis.* De armis infra patriam non ⁶ portandis, id est scutis et lanceis et loricis. Si faldosus ⁷ quis sit, discutiatur ⁸ tunc, quis e duobus contrarius sit ut pacati fiant, et dstringantur ad pacem, etiam si noluerint. Et si aliter se pacificare ⁹ nolunt, adducantur in nostram praesentiam. Et si aliquis post pacificationem alterum occiderit, componat ¹⁰ illum, et manum quam ¹¹ perierat perdatur, et insuper bannum ¹² dominicum solvat.

5. *De armatura in hostem habenda.* De armatura in exercitu, sicut antea ¹³ in alio capitulari commendavimus, ita servetur; et insuper ¹⁴ omnis homo de duodecim mansis bruniam habeat. Qui vero bruniam habens eam secum non tulerit, omne beneficium cum brunia pariter perdat.

6. *De negotiatoribus, quousque procedant.* De negotiatoribus, qui partibus Sclavorum ¹⁵ et Avarorum ¹⁶ pergunt, quousque procedere cum suis negotiis debeant, id est, partibus Saxoniae usque ad Bardenwih ¹⁷, et ad Magadoburg ¹⁸, et ad Erphesfurt ¹⁹, et ad Halaxstat ²⁰, et ad Forahheim ²¹, et ad Broomberg ²², et ad Reganesburg ²³, et ad Lauriacum; et

ut arma et brunias non ducant ad venundandum. Quod si inventi fuerint portantes, omnis substantia eorum auferatur ab eis; dimidia quidem pars partibus palatii, alia vero medietas inter iam dictos missos et inventorem dividatur.

7. *De clamatoribus vel causidicis.* De clamatoribus vel causidicis, qui nec iudicium scabinorum ²⁴ adquiescere nec blasphemare ²⁵ volunt, antiqua consuetudo servetur, id est ut in custodia recludantur, donec unum e duobus faciant ²⁶. Et si ad palatium ²⁷ pro hac re clamaverint et litteras detulerint ²⁸, non quidem eis credatur, nec tamen in carcere ²⁹ ponantur; sed cum custodia et cum ipsis litteris pariter ad palatium nostrum remittantur, ut ibi discutiatur sicut dignum est.

8. *De iuramento.* De iuramento, ut nulli alteri per sacramentum fidelitas promittatur, nisi nobis et unicuique proprio seniori ad nostram utilitatem et sui senioris; excepto his sacramentis, quae iuste secundum legem alteri ab altero debentur. Et infantes, qui antea non potuerunt ³⁰ propter iuvenilem aetatem iurare, modo fidelitatem reponant.

9. *De conspirationibus.* De conspirationibus vero, quicumque facere ³¹ praesumpserint et sacramento quacumque ³² conspirationem firmaverint, ut triplici ratione iudicentur. Primo ut ubicumque aliquod malum per ³³ hoc perpetratum fuit, auctores facti interficiantur, adiutores vero eorum singuli alter ab altero flagellentur, et nares sibi invicem praecedant.

VARIANTES LECTIONES.

¹ horum loco 3 habet: expliciunt capitula que sunt salice legis addenda atque ab universis sancte det ecclesiae fidelibus observanda. ² pro aliquo scelere 3. ³ deest 1. Hld. eis 3. 4. ⁴ regularibus 6. ⁵ deest 3. ⁶ deest 3. ⁷ studiosus 1. faldosus B. ⁸ d. si vero duo intra se contrarii fuerint, ut ad pacem redeant praecipimus. Quod si noluerint dstringantur. Et si aliter 3. ⁹ pacificari 4. ¹⁰ componant 1. ¹¹ qua 6. G. ¹² bannum 3. ¹³ ante 3. B. ¹⁴ deest 1. ¹⁵ clavorum B. ¹⁶ sic 3. Met. havarorum Bell. Til. R. B. Pith. Parm. Norm. hadrorum 1. arorum Div. bauuariorum 1. 6. G. Riv. Thu. Sang. 1. Colb. bauuarorum 4. baiuvatorum Camb. baugiariorum Sang. 2. ¹⁷ Bardenuic 1. 4. Bardenuhuh 3. Bardenuuich G. ¹⁸ Magadoburg 1. amodobruc 1. Magadoburg 6. ¹⁹ Erpesfurd 1. 3. 4. 6. B. G. Herpfurth 3 b. ²⁰ Alaxstat 3. Alaxstat 3 b. Laxta 1. Adalagastat G. ²¹ Forathem 3. Forachen B. Forachen G. ²² Broomberg 1. 3. Broombirg B. Broomperg 4. Broomperg 6. Broomberht G. ²³ Reginisburg 1. Reginesburg 3. G. Reginisburg B. Reginisburg 4. Ragesnisburg 6. ²⁴ scabinorum 1. 4. (const.) G. scabinearum B. ²⁵ blasphemare 1. ²⁶ fiat 1. ²⁷ placitum 3. ²⁸ e. l. d. desunt 3. ²⁹ carcerem 4. G. ³⁰ potuerint 1. ³¹ q. conspirationem f. G. Bal. ³² quicumque 1. ³³ propter Trec. pro Sang.

Ubi vero nihil mali perpetratum est, similiter quidem A nis integris, caballis, bubus²⁰, vaccis vel alio pecu-
inter se flagellantur, et capillos sibi vicissim deton-
dant¹. Si vero per dextras aliqua conspiratio fir-
mata fuerit, si liberi sunt, aut iurent cum idoneis
iuratoribus hoc pro malo non² fecisse; aut si fa-
cere non potuerint, suam legem componant. Si vero
servi sunt, flagellentur. Et ut³ de caetero in regno
nostro nulla huiusmodi conspiratio, nec per sacra-
mentum, nec sine sacramento fiat.

10. *De periuriis*⁴. De⁵ periuriis, ut caveantur,
et non admittantur testes ad iuramentum, antequam
discutiantur. Et si aliter discuti non possint⁶, se-
parentur ab invicem et singulariter inquirantur. Et
non soli accusatori liceat testes eligere absente suo
causatore⁷. Et omnino nullus nisi ieiunus ad iura-
mentum vel ad testimonium admittatur. Si refuta-
tur⁸, dicat ille, qui eum refutat, et probet, quare
illum recipere nolit. Et de ipso pago aut de vicinis
centenis eligantur, nisi forte longius extra comita-
tum causa sit inquirenda. Et si quis convictus fuerit
periurii, perdat manum aut redimat.

11. *De advocatis, vicedominis, vicariis et centena-
riis*. De advocatis, vicedominis, vicariis et centena-
riis⁹ pravis¹⁰, ut tollantur, et tales eligantur quales
et sciant et velint iuste causas discernere et termi-
nare. Et si comes¹¹ pravus inventus¹² fuerit, nobis
nuntiatur.

12. *De teloneis*. De teloneis placet nobis, ut anti-
qua et iusta telonea a negotiatoribus exigantur, tam
de pontibus quamque de¹³ navigiis seu mercatis.
Nova vero seu iniusta, ubi vel funes tenduntur, vel
cum navibus sub pontibus transitur, seu his similia,
in quibus nullum adiutorium itinerantibus praesta-
tur¹⁴, similiter etiam nec de his, qui sine negotiandi
causa substantiam suam de una domo¹⁵ sua ad aliam
aut ad palatium aut in exercitum ducunt teloneum
nullatenus ab¹⁶ eis exigatur.

13. *De falsis monetis*. De falsis monetis, quia in
multis locis contra iustitiam et contra edictum fiunt,
volumus ut nullo alio loco moneta sit, nisi in palatio
nostro; nisi forte iterum a nobis aliter fuerit ordi-
natum.

14. *De hairibanno*¹⁷. De hairibanno volumus, ut
missi nostri fideliter exactare debeant absque ullius
personae gratia, blanditiis¹⁸ seu terrore, secundum
iussionem nostram: id est, ut de homine habente li-
bras sex in auro, argento, bruneiis¹⁹ aeramento, pan-

nis integris, caballis, bubus²⁰, vaccis vel alio pecu-
lio, et uxores vel infantes non²¹ fiant dispoliati pro
hac re, de eorum vestimentis, accipiat legitimum ha-
ribannum, id est libras tres. Qui vero non habuerit
amplius²² in suprascripto pretio valente nisi libras
tres, solidi triginta ab eo exigantur, id est libra et
dimidia²³. Qui autem non habuerit amplius nisi duas
libras, solidi decem. Si vero unam habuerit, solidi
quinque, ita ut iterum se valeat praeparare ad Dei
servitium et ad nostram utilitatem. Et nostri missi
caveant et diligenter inquirant, ne per aliquod ma-
lum ingenium subtrahant nostram iustitiam, alteri
tradendo aut commendando.

15. *De censu regali*. Census regalis undecumque
legitime exiebat²⁴, volumus ut inde solvatur, sive
de propria persona hominis, sive de rebus.

16. *De liberis hominibus uxores fiscalinas habenti-
bus*. De liberis hominibus qui uxores fiscalinas regias,
et de feminis liberis quae²⁵ homines similiter fiscali-
nos regios accipiant, ut non de hereditate parentum,
vel de causa sua quaerenda, nec de testimonio pro
hac re abiciantur; sed talis etiam nobis in hac causa
honor servetur, qualis et antecessoribus nostris re-
gibus vel imperatoribus servatus esse cognoscitur²⁶.

17. *De cura missorum dominicorum*. Unusquisque
in suo missatico maximam habeat curam ad praevi-
dendum et ordinandum ac disponendum, secundum
voluntatem Dei²⁷ et secundum iussionem nostram.

18. *De aequalitate a*²⁸ *missis*²⁹ *dominicis facienda*.
Volumus, ut aequaliter missi nostri faciant de singu-
lis causis, sive de heribanno, sive de advenis, sive de
caeteris quibuscumque causis. De advenis volumus iam
diu coniugatis per singula loca, ut ibi³⁰ maneant et
sine causa et sine aliqua culpa non fiant eiecti. Fu-
gitivi vero servi et latrones redeant ad propria loca.

19. *De his qui beneficia habent regalia*. Auditura
habemus, qualiter et comites et alii homines, qui no-
stra beneficia habere videntur, comparant sibi pro-
prietates de ipso nostro beneficio, et faciunt servire
ad ipsas proprietates servientes nostros de eorum be-
neficio, et curtes nostrae remanent desertae, et in
aliquibus locis ipsi vicinantes multa mala patiuntur.

20. *De his qui fraudem faciunt in regulibus benefi-
ciiis*³¹. Audivimus quod aliqui reddant³² beneficium
nostrum ad alios homines in proprietatem, et in ipso
placito dato pretio comparant ipsas res iterum sibi
in alodem. Quod omnino cavendum est, quia qui hoc

VARIANTES LECTIONES.

¹ detondeant 1^a. B. ² se non G. ³ deest 5. G. ⁴ Praecipimus ut periuria summopere caveantur Vat. Sang. A. Colb. Trec. ⁵ periuriis G. const. ⁶ possunt 5. ⁷ accusatore 5. ⁸ Si vero aliquis refutatur Camb. Riv. Vat. Pal. Sangall. Til. Colb. Et ille qui ad testimonium adducitur, si refutatur Camb. (ducitur). Pith. Paris. Norm. Lectionem supra servatam genuinam esse patet, omissis scilicet aliquot vocibus, quarum loco vero aliquis a nonnullis inserta, et a codicibus Camb. Pith. Pay. et Norm. demum genuina Capitularis verba restituta sunt. ⁹ centenis B. ¹⁰ deest 4. ¹¹ aliquis p. G. ¹² iniectus 4. ¹³ et de 1^a. ¹⁴ p. ut non exigantur. Sin. Met. Riv. Bal. ¹⁵ domu 1^a. ¹⁶ ex 5. ¹⁷ airibanno 1^a. const. in hoc c. heribanno const. 5. B. G. et plerique cod. Bal. haribanno H. const. 6. Vat. Riv. ¹⁸ blanditia 1^a. B. Hld. Bal. ¹⁹ bruniis 4. ²⁰ h. ovibus vaccis Ed. Til. ²¹ pro non... tres G. habet praescripto pretio valente. ²² deest 1^a amplius... valente desunt G. ²³ id... dimidia desunt G. ²⁴ exigebat 3. 4. 6. exhibit B. exigebatur G. Camb. Colb. Vat. Sang. 1. exhibebatur 1^a. ²⁵ qui 1. 5. B. ²⁶ Post caput istud sequitur in codice Normannico: De infantibus qui non iuraverunt fidelitatem. De his qui tunc infantes fuerunt et aliis atque aliis qui non iuraverunt fidelitatem domno imperatori aut suos infantes, modo iurent. V. supra cap. 8. huius libri Bal. ²⁷ deest 1^a. ²⁸ deest 1. 1^a. 5. ²⁹ deest 4^a. ³⁰ ubi 1. ³¹ deest 1^a. ³² vendant 5.

faciunt¹, non bene custodiunt fidem, quam nobis promissam habent. Et ne forte in aliqua infidelitate inveniantur²; quia qui hoc faciunt, per eorum voluntatem ad aures nostras talia opera illorum non perveniunt.

21. *De his qui propter propriam iustitiam dilatandam³ fugantur⁴.* Sunt et alii, qui iustitiam legibus recipere debent, et in tantum fiunt in quibusdam locis fatigati⁵, usque dum illorum iustitiam per fideiussorum manus tradant, ita ut aliquid vel parvum possint habere, et fortiores suscipiant maiorem portionem.

22. *De armis ad placitum non portandis.* Ut nullus ad mallum vel ad placitum infra patriam arma, id⁶ est scutum et lanceam, portet.

23. *De latronibus.* De latronibus praecipimus, quicumque post missam sancti Iohannis latroni mansionem dederit, si Francus est, cum duodecim similibus Francis iuret, quod ipse latronem eum fuisse non scisset⁷, licet pater eius sit aut frater vel propinquus. Si hoc iurare non potuerit, et ab alio convictus fuerit, quod latronem in hospitio suscepisset, quasi latro et infidelis iudicetur: quia latro est et infidelis est⁸ noster et Francorum, et qui illum suscepit, similis est illi.⁹ Si autem audivit, quod latro¹⁰ fuisset, et tamen non scit¹¹ profirmiter, aut iuret solus, quod numquam eum audisset nec per veritatem nec per mendacium latronem; aut sit¹² paratus, si ille de latrocinio postea victus¹³ fuerit, ut similiter dampnetur.

24. *De animalibus vel aliis rebus, a quibus emanant.* Ut nullus comparet caballum, bovem et¹⁴ iumentum vel alia¹⁵, nisi illum hominem cognoscat qui eum vendit, aut de quo pago est, vel ubi manet, aut quis¹⁶ est eius senior.

25. *De homicidiis clericorum.* Qui subdiaconum occiderit, trecentos¹⁷ solidos componat¹⁸; qui diaconum, quadringentos¹⁹ componat; qui presbyterum, sexcentos²⁰ componat; qui episcopum, nongentos²¹; qui monachum, quadringentos solidos componat.

26. *De immunitate, si aliquod damnum ibi factum fuerit.* Si quis in²² immunitate damnum aliquod fecerit, sexcentos²³ solidos componat²⁴. Si autem homo furtum aut homicidium vel quodlibet crimen foris committens infra immunitatem fugerit, mandet comes²⁵ vel episcopo, vel abbati, vel vicedomino²⁶, vel illi, quicumque locum episcopi aut²⁷ abbatis tenuerit,

A ut reddat ei reum. Si ille²⁸ contradixerit et eum reddere noluerit, in prima contradictione solidis quindecim culpabilis iudicetur. Si ad secundam²⁹ inquisitionem eum³⁰ reddere noluerit, triginta solidis culpabilis iudicetur. Si nec ad tertiam inquisitionem consentire voluerit, quicquid reus damni fecerat³¹, totum ille³² qui eum infra immunitatem retinet³³ nec reddere vult, solvere cogatur. Et ipse comes veniens licentiam habeat ipsum hominem infra immunitatem quaerendi, ubicumque eum³⁴ invenire potuerit. Si autem statim³⁵ in prima inquisitione comiti responsum fuerit quod reus infra immunitatem quidem fuisset, sed fuga lapsus sit, iuret quod ipse eum ad iustitiam cuiuslibet disfaciendam fugere non fecisset, et sit ei in hoc satisfactum. Si autem intranti in ipsam immunitatem comiti collecta manu quislibet resistere temptaverit, comes hoc ad regem vel³⁶ ad principem deferat, ibique iudicetur, ut sicut ille qui in immunitate damnum fecit, sexcentos³⁷ solidos componere debeat, ita ut³⁸ qui comiti collecta³⁹ manu resistere praesumpserit, sexcentis⁴⁰ solidis culpabilis iudicetur.

27. *De eo, qui in iudicio iniuste contra alium altercantem adiuvare praesumpserit.* Si quis hominem in iudicio iniuste contra alium altercantem adiuvare per malum ingenium⁴¹ praesumpserit, atque inde coram iudicibus vel comite⁴² intrepatus fuerit, et negare non potuerit, solidis quindecim culpabilis iudicetur.

C 28. *De homine, qui per cartam libertatem consecutus est.* Si quis per cartam ingenuitatis a domino suo legitime libertatem est consecutus, liber permaneat. Si vero aliquis eum iniuste inservire temptaverit⁴³, et⁴⁴ ille cartam ingenuitatis suae ostenderit et adversarium se inservire velle comprobaverit, ille qui hoc temptavit, multam quae in carta descripta est, solvere cogatur. Si vero carta non paruerit, sed iam ab illo qui eum inservire voluerit disfacta⁴⁵ est, widgeildum⁴⁶ eius componat, duas partes illi quem inservire voluerat, tertiam regi; et ille iterum per praeceptum regis libertatem suam conquirit.

29. *De homine libero, qui se loco wadii tradit⁴⁷.* Liber qui se loco wadii in alterius potestate⁴⁸ commiserit, ibique constitutus damnum aliquod cuilibet fecerit, qui eum in loco wadii suscepit aut damnum solvat, aut hominem in mallo productum dimittat, perdens simul debitum propter quod eum⁴⁹ pro wa-

VARIANTES LECTIONES.

¹ hec qui f. 3. ² sequentia 4. (in loco corraso, a manu recent). G. Camb. Vat. Sang. 1. Colb. ita exhibent: inv. qui hoc faciunt, deinceps caveant se omnino a talibus, ne a propriis honoribus et a proprio solo, a Dei gratia, et nostra extorres fiant. ³ dilatam 5. ⁴ fatigantur 3. B. ⁵ fugati G. Thu. Vat. Sang. 1. Colb. ⁶ id. e. s. et l. desunt 4. ⁷ f. nesciret 1. ⁸ deest 5. Hld. Bal. ⁹ illis 1. ¹⁰ deest 1. ¹¹ tit B. sic G. s. firmiter nescit a. 3h. ¹² a. si p. ille B. ¹³ convictus 4. 6. G. Bal. ¹⁴ aut 3. ¹⁵ a. quacumque re Rivip. ¹⁶ qui 1. 4. G. ¹⁷ cccc 1. ¹⁸ componatur 1. et abraso ur 1. per totum caput. ¹⁹ de 1. G. ex corr. ²⁰ dcccc ex corr. 1. G. ²¹ e. de vita comp. qui G. ex corr. dcccc Hld. ²² non 5. ²³ dcccc ex corr. 1. G. ²⁴ componatur 1. ²⁵ comiti 3. ²⁶ vicedomino 3. ²⁷ vel 1. B. ²⁸ illi 1. 1. 4. ²⁹ aliam B. ³⁰ eum inquisitionem desunt G. ³¹ fecerit 1. 6. ³² illum 1. ³³ retinet immunitatem exciderunt 1. ³⁴ deest 1. 4. ³⁵ deest 1. 4. G. ³⁶ vel ad 6. G. Bal. ³⁷ dcccc e correct. 1. G. ³⁸ deest 3. ³⁹ cum collecta r. 3. ⁴⁰ dcccc e corr. G. ⁴¹ p. m. i. desunt G. Thu. Vat. Sang. 1. Colb. ⁴² v. c. desunt 1. ⁴³ i. velle t. 4. 6. ⁴⁴ et ille.... comprobaverit desunt 6. ⁴⁵ disfracta 1. G. ⁴⁶ uirgildum 1. B. uirgildum 1. uirgildum 3. uirgildum G. uuerigeldum 4. uuerigeidi 6. ⁴⁷ tradiderit 3. deest 1. ⁴⁸ potestatem 3. B. ⁴⁹ deest 3.

dio suscepit. Et qui dampnum fecit, dimissus iuxta A qualitatem rei ¹ cogatur emendare. Si vero liberam feminam habuerit, usque dum in pignere extiterit, et filios habuerint ², liberi permaneant.

30. *De debitis regalibus, qualiter solvi ³ debeant.* Omnia debita quae ad partem regis solvi debent, solidis ⁴ duodecim denariorum solvantur ⁵, excepta ⁶ freda, quae in lege Salica conscripta est. Illa eodem solido quo ceterae compositiones solvi debent ⁷, componatur.

31. ⁸ *De eo qui causam indicatam repetere praesumat.* Si quis causam iudicatam repetere praesumpserit in mallo ⁹, ibique testibus convictus fuerit, aut quindecim solidos componat, aut quindecim ictus ab scabinis ¹⁰, qui causam prius indicaverunt, accipiat.

32. *De eo qui in testimonium assumitur, qualis esse B debeat.* Optimus quisque in pago vel civitate in ¹¹ testimonium adsumatur, et cui ¹² is contra quem testimoniare ¹³ debet, nullum crimen possit inlicere.

33. *De scabineis ¹⁴, advocatis, notariis a missis dominicis eligendis.* Ut missi nostri scabinos ¹⁵, advocatos, notarios per singula loca eligant, et eorum nomina, quando reversi fuerint, secum scripta deferant.

34. *De illis qui legem servare contempnunt.* De his, qui legem servare contempserint ¹⁶, ut per fiduciarios ad praesentiam regis deducantur.

35. *De hairbannatoris ¹⁷ coniecto.* Ut illi qui hairbannaum ¹⁸ solvere debent, coniectum faciant ad hairbannatorem ¹⁹.

36. *De colonis et fiscalibus.* Ut nec colonus nec fiscalinus possint alicubi ²⁰ traditiones facere.

37. *De homine in iudicium non mittendo sine causa.* Ut nullus praesumat hominem in iudicium ²¹ mittere sine causa, nisi iudicatum fiat.

38. *De causa ebrii hominis, et de eius testimonio, et de placito comitis.* Ut nullus ebrius suam causam in mallo ²² possit conquirere, nec testimonium dicere; nec placitum comes habeat, nisi ieiunus.

39. *De missis dominicis vel ceteris hominibus discurrentibus.* De missis nostris discurrentibus, vel ceteris hominibus propter utilitatem nostram iter agentibus, ut nullus mansionem contradicere praesumat.

40. *De illis, qui ad placitum banniri debeant.* Ut D nullus ad placitum banniat, nisi qui causam suam quaerit, aut si alter ²³ ei quaerere debet; exceptis

A scabinis septem, qui ad omnia placita praeesse ²⁴ debent.

41. *De falsis testibus.* De falsis testibus praecipimus, ut non recipiantur ²⁵.

42. *De non iurando per vitam regis.* Ut nullus praesumat per vitam regis et filiorum eius iurare.

43. *De eo qui per cartam ingenuus est, si ad servitium interpellatus fuerit.* Si quis per cartam ingenuus dimissus fuerit, et a quolibet homine ad servitium interpellatus fuerit, primum legitimum auctorem ²⁶ suae libertatis proferat et in sua libertate perseveret. Si vero legitimus auctor defuerit, testimonio bonorum hominum, qui tunc aderant quando liber dimissus fuerat, se defendere permittatur. Si vero testes defuerint, cum duabus aliis cartis, quae eiusdem cancellarii manu firmatae sint vel scriptae, cuiuscumque ²⁷ fuerint, suam cartam, quae tertia est, veram et legitimam esse confirmet. Cancellarius tamen talis esse debet, qui pagensibus ²⁸ loci illius notus fuisset et acceptus. Si autem qui ²⁹ interpellatus fuerit ad servitium, nec auctorem, nec testimonia habuerit, neque alias duas cartas ad suam cartam confirmandam invenire potuerit, tunc is qui eum interpellavit, secundum legem ipsam cartam falsam ³⁰ efficiat et servum conquirat. Si vero interpellator auctore, aut testimoniis, aut cartarum conlatione victus fuerit, ex hoc quod voluit ³¹ efficere et non potuerit, multam quae in ipsa ingenuitatis carta continetur, cogatur exsolvere.

44. *De servo qui damnum quodlibet perpetrat.* Nemi C mini liceat servum suum propter damnum ab illo ³² cuilibet inlatum dimittere, sed iuxta qualitatem damni dominus pro illo respondeat, vel eum in compositionem aut ad poenam petitori ³³ offerat. Si autem servus perpetrato scelere fugerit, ita ut a domino penitus inveniri non possit ³⁴, sacramento se ³⁵ dominus ³⁶ eius excusare studeat, quod hoc suae voluntatis nec conscientiae fuisset, quod servus eius tale facinus commisit.

45. *De manitione secundum legem ad ³⁶ mallum ³⁶.* Si quis ad mallum legibus manitus fuerit et non venerit, si cum sunnis ³⁷ non detenerit, quindecim solidis culpabilis iudicetur. Sic ad secundum et tertium. Si autem ad quartum venire contempserit, possessio eius in bannum mittatur, donec veniat, et de re, qua ³⁸ interpellatus fuerit, iustitiam faciat. Si infra annum non venerit, de rebus eius quae in banno ³⁹ missae sunt rex interrogetur, et quicquid

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest 1'. ² habuerit 4. ³ solvere d. unumquemque solidum 5. ⁴ solid. per decem an B. d. per xii denarios 5. ⁵ solvant 1'. 3. 4. B. ⁶ excepto 1'. 3. B. G. ⁷ debeant 1'. ⁸ 50 per errorem et sic deinceps falso 3. ⁹ malleo 1'. ex corr. ¹⁰ scabinis 1'. 3. ¹¹ deest 1. ¹² et aut is quem 1'. ¹³ testimonia reddere 4. 6. ¹⁴ scabinis 1'. 4. ¹⁵ scabinos 1'. 4. 6. scabineos 5. ¹⁶ etempnunt 1'. ¹⁷ airibannatoris 1'. hairbannatorii B. hairb. 3. ¹⁸ hairbannum 5. const. herib. 1' B. G. const. ¹⁹ harib. 1'. 6. ²⁰ alicuius 6. ²¹ iuditio G. ²² malleo 1'. ex corr. ²³ alteri (1'. 4. G.) q. debeat 3. 3 b. G. ²⁴ adesse G. ²⁵ hic 2 duo cap. add t : 42 (Item ut nullus testis supra vestituram avi et patris nostri suscipiatur) 43 (e Cap. Hlotharii Papiensi c. 11.) ²⁶ auctorem per totum c. pro auctore ponit 6. ²⁷ cunquē expunctum 1'. ²⁸ qui omnibus p. 3. ²⁹ quia 1. ³⁰ deest 4. ³¹ vult 1. 4. G. voluerit 5. ³² ullo 1'. B. ³³ petitoris 1' 4. B. repetitoris 5. ³⁴ potuerit 1'. ³⁵ deest 4. ³⁶ deest 5. ³⁷ sunnis 1' somnus 5. ³⁸ et de reliqua superscripto o 1'. et sic de re, de qua Bal. ³⁹ bannum 6. G. Bal.

inde iudicaverit, fiat. Prima manatio super noctes septem, secunda super noctes quatuordecim, tertia super noctes viginti et unam¹, quarta super² quadraginta et duas. Similiter et de beneficio hominis, si forte res proprias non habuerit, mittatur in bannum, usque³ rex interrogetur.

46. *De auctore rei*. Si auctor⁶ venerit, et rem interfectam⁷ recipere rennuerit⁸, campo vel cruce⁹ contendant.

47. *De hominibus ad mortem diiudicatis*¹⁰, et postea eis vita concessa, si iustitiam quaesierint¹¹. De illis hominibus, qui propter eorum culpas ad mortem diiudicati fuerint et postea eis vita fuerit concessa, si ipsi iustitiam¹² ab aliis requisierint aut ab eis iustitiam quaerere voluerint, qualiter inter illos iudicium terminetur. Primo omnium de illis causis, pro quibus iudicatus fuerit¹³ ad mortem, nullam potest facere repetitionem¹⁴, quia omnes res suae secundum iudicium Francorum in publico fuerunt¹⁵ revocatae. Et si aliquid in postmodum, postquam ei vita concessa est, cum iustitia acquirere potuerit, in sua libertate teneat et defendat secundum legem. In testimonium non suscipiatur, nec inter scabini¹⁶ ad legem iudicandam teneatur. Et si ad sacramentum aliquid¹⁷ iudicatum fuerit, quod¹⁸ iurare debeat, si aliquis ipsum sacramentum falsum dicere voluerit, contendant¹⁹.

48. *De homine cui post iudicium vita concessa est, si iustitiam reddere noluerit*. Si alicui post iudicium scabinorum fuerit vita concessa, et ipse in postmodum aliqua mala perpetraverit et iustitiam reddere noluerit, dicendo quod mortuus sit et ideo iustitiam reddere non debeat, statutum est, ut superius iudicium sustineat, quod antea sustinere debuit. Et si aliquis adversus eum aliqua mala fecerit, secundum aequitatis ordinem licentiam habeat suam iustitiam requirendi de causis perpetratis postquam ad mortem diiudicatus est²⁰; de praeteritis maneat, sicut supra diiudicatum fuit.

49. *De latrone forbannito a*^{20*} *libero homine suscepto*. De latrone forbannito, liber homo qui eum suscepit, quindecim solidos componat, et servus centum²¹ viginti percussionibus vapulet²².

50. *De comite latronem in forbannum*²³ *mittente*. Ut comes, qui latronem in forbannum²⁴ miserit, vicinis suis et aliis comitibus notum faciat, eundem latronem a se esse forbannitum, ut illi eum non recipiant.

51. *De liberis hominibus, qui ad mallum venire cogendi sint*. Ut nullus alius de liberis hominibus ad

placitum vel ad mallum venire cogatur, exceptis scabineis vel vassis comitum²⁵, nisi qui causam suam adquirere²⁶ debeat aut respondere.

52. *De testibus, ad testimonium dicendum qualiter adhibeantur*. Ut testes ad testimonium dicendum praemio non conducantur; et ut nullus testimonium dicat aut sacramentum iuret, nisi ieiunus. Et ut testes priusquam iurent, separatim discutiantur, quid dicere velint de illa re, unde testimonium reddere debent.

53. *De iustitia cuiuslibet a nullo quolibet*²⁷ *dilatanda*. Ut nullus quilibet miscus noster neque comes, neque iudex aut scabineus, cuiuslibet iustitiam dilatare praesumat, si statim adimpleta potuerit esse secundum rectitudinem, neque praemia pro hoc a quolibet homine per aliquod ingenium malum praesumat accipere.

54. *De non cogendo ad pontem ire causa telonei*. Ut nullus cogatur ad pontem ire²⁸ ad fluvium transendum propter telonei causas, quando ille in alio loco compendiosius illud flumen transire potest. Similiter in plano campo, ubi pons²⁹ nec treiectus³⁰ est, ibi omnimodis praecipimus ut non teloneum exigatur.

55. *De hoc, si presbyter sanctum chrisma dederit ad iudicium subvertendum*. Ut presbyter qui sanctum chrisma donaverit ad iudicium subvertendum, postquam de gradu suo depositus fuerit, manum³¹ amittat.

56. *De iudicibus, advocatis, praepositis et reliquis ministris, quales sint*. Ut iudices, advocati, praepositi, centenarii, vicarii, scabineis, quales meliores inveniri³² possunt³³, constituentur ad sua ministeria³⁴ exercenda.

57. *De mallo publico*. Ut in locis, ubi mallos publicos habere solent, tectum tale constituatur, quod in hyberno³⁵ et³⁶ in aestate observatum esse possit.

58. *De sacramentis ad palatium adhramitis*. Ut sacramenta quae ad palatium fuerunt adhramita³⁷, in palatio perficiantur. Et si³⁸ consacramentales homines cum ipso venire rennuerint, iussione dominica aut indiculo³⁹ aut sigillo ad palatium venire cogantur.

59. *De impedimento clamatorum*. De clamatoribus, qui magnum impedimentum faciunt in⁴⁰ palatio ad aures domni imperatoris, ut missi seu comites illorum missos transmittant contra⁴¹ illos qui mentiendo vadunt, ut eos convincant⁴².

60. *De fugitivis contra praeceptum dominicum occidendi*.

VARIANTES LECTIONES.

¹ n. xi 5. xxii 6. ² s. noctes 3. q. s. q. et d. *desunt* 6. ³ usquequo 6. B. G. Bal. usquehūm 3. ⁴ hoc cum anteced. in unum c. coniungit 5. nec tamen in indice. ⁵ auctore 6. ⁶ actor 6. ⁷ intertiam 6. B. Hld. ⁸ retinuerit 6. ⁹ v. c. *desunt* Met. ¹⁰ deiudicatis 1. *const.* deducti 1'. *const.* in hoc c. ¹¹ fecerint G. ¹² iustitiam... eis *desunt* 5. ¹³ fuerat 5. ¹⁴ petitionem B. ¹⁵ fuerint 1. ¹⁶ scabinos 1'. 4. *const.* ¹⁷ al. ei i. Bal. ¹⁸ *deest* 1'. ¹⁹ contendant G. cum armis c. Bal. ²⁰ *deest* 1'. ^{20*} et a 3. ²¹ est 3. ²² vapuletur 6. vig. ictus accipiat G. ²³ forbanno tenente 5. ²⁴ forbanno 5. ²⁵ dominicis vassis 3. 5 b. ²⁶ aut quirere 1. ²⁷ quolibet 1'. ²⁸ vel 5. ²⁹ u. nec fons 3. ³⁰ traectus 1'. G. Hld triectus 4. ³¹ *deest* 1'. ³² invenire 1. B. ³³ possint 3. ³⁴ misteria 5. ³⁵ in h. *desunt* 4. ³⁶ *deest* 1'. B. ³⁷ adramita 5. 4. B. G. ³⁸ et cum s. G. ³⁹ indiculo 5. ⁴⁰ *deest* 4. 6. ⁴¹ in, eraso contra, 1. 1'. ⁴² communicent G.

*cultatis*¹. De fugitivis, qui per diversas proventias A ducti et occultati sunt contra praeceptum domni imperatoris, ut² qui eos post praeteritum³ tempus suscepit aut retinuit, bannum dominicum componat⁴.

61. *De nimium blasphemis latronibus.* De latronibus, qui magnam habent blasphemiam⁵, quicumque aliquem ex his comprehenderit, nullum damnum exinde patiatur.

62. *De pace infra patriam.* De pace et iustitia infra patriam, sicut saepe per alia capitula iussi⁶, adimpletum fiat.

63. *De iunioribus in populo vulgari distringendis.* De vulgari populo, ut unusquisque suos iuniores distringat, ut melius ac⁷ melius oboediant et consentiant mandatis et⁷ praeceptis imperialibus.

64. *De hoc, si super missum dominicum cum collecta et armis quis venerit.* Si quis super missum dominicum cum collecta et armis venerit, et missaticum illi iniunctum contraxerit aut contradicere voluerit, et hoc ei adprobatum fuerit quod sciens de vita componat. Et⁸ si negaverit, cum duodecim suis infratoribus se idoneare faciat, et pro eo, quod cum collecta contra missum dominicum armatus venit ad resistendum, bannum dominicum componat⁹. Simili modo dominus imperator de suis vassis iudicavit. Et si servus hoc fecerit, disciplina¹⁰ corporali subiaceat.

65. *De eo qui domum alienam cuiuslibet infringit.* Si quis domum alienam cuiuslibet infregerit, quicquid exinde per virtutem¹¹ abstulerit aut rapuerit vel furaverit, secundum legem et ewam¹² illi cuius domus fuerit infracta et spoliata, in triplum componat, et insuper bannum dominicum solvat. Si servus hoc fecerit, sententiam superiorem accipiat, et insuper secundum suam legem compositionem faciat. Si quis liber homo aliquod tale damnum cuiuslibet¹³ fecerit, pro quo plenam compositionem facere non valeat, semetipsum in wadio pro servo dare studeat, usque dum plenam compositionem adimpleat.

66. *De messibus vel annonis in hoste raptis vel furatis*¹⁴. Si quis messes aut annonas in hoste super bannum¹⁵ dominicum rapuerit vel paverit¹⁶ aut furaverit aut cum caballis vastaverit, aestimato damno secundum legem in triplum componat¹⁷. Et si liber homo hoc fecerit, bannum dominicum pro hac re componere cogatur¹⁸. Servus¹⁹ vero secundum legem tripla compositione damnum in loco restituat, et pro damno²⁰ disciplinae corporali subiaceat²¹.

67. *De libero homine in hostem*²² bannito. Quicumque liber homo in hostem²³ bannitus²⁴ fuerit, et venire contempserit, plenum heribannum, id est solidos sexaginta persolvat. Aut si non habuerit unde illam summam persolvat, semetipsum pro wadio in servitium principis²⁵ tradat, donec per tempora ipse bannus ad eo fiat persolutus; et tunc iterum ad statum libertatis suae revertatur²⁶. Et si ille homo, qui propter heribannum se in servitium tradidit, in illo servitio defunctus fuerit, heredes eius hereditatem, quae ad eo²⁷ pertinet, non perdant, nec libertatem²⁸, nec de²⁹ ipso banno obnoxii fiant.

68. *De hairibanno exactando.* Ut non per aliquam occasionem, nec³⁰ pro wacta³¹, nec de scara, nec de warda, nec pro heribergare³², nec pro alio banno heribannum comes exactare praesumat; nisi missus noster prius heribannum ad partem nostram recipiat, et ei suam tertiam partem exinde per iussione nostram donet. Ipse vero heribannus non exactetur neque in terris neque in mancipiis, sed³³ in auro et argento, palliis atque armis et animalibus atque pecudibus, sive talibus speciebus quae ad utilitatem pertinent.

69. *De his qui regales habent honores, et in hostem*³⁴ banniti ad condictum placitum non venerint. Quicumque homo nostros habens honores in hostem bannitus fuerit et ad condictum placitum non venerit, quot diebus post placitum condictum venisse comprobatus fuerit, tot diebus abstineat a carne et vino.

70. *De his qui sine licentia de hoste revertuntur.* Quicumque absque licentia vel permissione principis de hoste reversus fuerit, quod factum³⁵ Franci³⁶ heriseliz³⁷ dicunt, volumus ut antiqua constitutio, id est capitalis sententia, erga illum puniendum custodiatur.

71. *De his qui beneficia principum habent.* Quicumque ex eis³⁸ qui beneficium principis habent, parem³⁹ suum contra hostes communes in exercitu pergentem⁴⁰ dimiserit, et cum eo ire vel stare noluerit, honorem suum et⁴¹ beneficium⁴¹ perdat.

72. *De non cogendo bibere in hoste.* Ut in hoste nemo parem suum vel quemlibet alterum hominem bibere roget⁴². Et quicumque in exercitu ebrius inventus fuerit, ita excommunicetur, ut in bibendo sola aqua utatur, quousque se male fecisse cognoscat.

73. *De vassis adhuc in palatio servantibus et*

VARIANTES LECTIONES.

¹ o. latronibus 4. ² ut eos omittis, qui post tempus collocat 1°. ³ praeceptum G. ⁴ solvat 3. ⁵ blasphemiam 3. ⁶ iussimus 6. B. ⁷ deest 3. ⁸ et... idoneare in margine additum 5. ⁹ solvat 5. ¹⁰ discipline 3. 6. B. ¹¹ vim G. Camb. Thu. Vat. Sang. 1. Colb. ¹² ita Vat. Sang. 1. ewa G. euuma Colb. cam 1. 2. 4. 6. Sang. 2. Thu. co iam 2 b. ea Riv. Dio. coram Pal. Bell. Til. Camb. Met. 1. suam i. 3. 3 b. 1. totum i. 1°. sec. 1. et e. desunt B. Par. Pith. N. Rem. ¹³ alicui G. ¹⁴ furatis sententia deest de libero hom. G. (totum igitur caput deest). ¹⁵ pannum 2 b. ¹⁶ culpaverit 4. v. p. desunt 6 post aut f. posita B. G. Bal. ¹⁷ reddat 4. ¹⁸ b. d. componat (rel. desunt) 5. ¹⁹ si s. 1°. ²⁰ banno 1. ²¹ subdatur 5. ²² hoste G. ²³ hoste 3. G. ²⁴ bannatus 4. ²⁵ deest 6. ²⁶ revertetur 3. ²⁷ eos 1°. 4. B. ipsos 5. ²⁸ de libertate 5. ²⁹ deest 1. 1°. ³⁰ deest 4. ³¹ wacta 5. ³² wacta G. ³³ herigare 3. ³⁴ bergare G. ³⁵ sed et in 1. ³⁶ hoste G. ³⁷ fractum G. ³⁸ deest 4. ³⁹ heriseliz 5. ⁴⁰ heriseliz 4. ⁴¹ his 6. B. Bal. ⁴² patrem 6. ⁴³ pergentem... in exercitu in seq. cap. excederunt 1°. lacuna nulla indicata. ⁴⁴ deest 4. ⁴⁵ cogat Riv.

tamen beneficia habentibus ¹. De vassis dominicis, A nostri potentiores causas sine nostra iussione finire praesumat, sed tantum ad pauperum et minus potentium iustitias faciendas sibi sciatis esse ²⁶ vacandum.

74. De praeparatione ad hostem secundum antiquam consuetudinem. Constitutum est, ut secundum antiquam consuetudinem praeparatio ad hostem faciendam ⁵ indicetur et observetur; id est, victualia de marca ⁶ ad ⁶ tres menses, et arma atque vestimenta ad dimidium annum. Quod tamen ita observari placuit, ut ⁷ his qui de Rheno ⁸ ad Ligerem ⁹ pergunt, de Ligere ¹⁰ in antea ad tres menses computetur; et qui de Ligere ad Rhenum pergunt, de Rheno in antea ad tres menses victualia habere debeant. Qui autem trans Rhenum sunt, et ad Saxoniā pergunt, ad Albiam marcā esse ¹¹ sciant. Et qui trans Ligerem manent atque in Hispaniam ¹² proficisci debent, montes Pirinaeos marcā sibi esse cognoscant.

75. De hoc, ut non nisi permissione regali brunia vel gladius homini extraneo a quolibet detur aut revendatur ¹³. Constitutum est, ut neque episcopus, neque abba aut abbatisa, vel quislibet rector ecclesiae, bruniam ¹⁴ vel gladium sine nostro permissu cuilibet homini extraneo aut dare aut vendere praesumat, nisi tantum vassallis ¹⁵ suis. Et si e venerit, ut in qualibet ecclesia vel sancto loco plures brunias habeant ¹⁶, quam ¹⁷ ad homines rectoris ¹⁸ eiusdem ecclesiae sufficiant, tunc principem ¹⁹ idem rector ecclesiae interroget ²⁰, quid de his facere praecipiat.

76. De causarum et litium terminis. De termino causarum et litium statuimus, ut ²¹ ex quo bonae memoriae domnus Pippinus rex obiit et nos regnare coepimus, causae vel lites inter partes ²² factae atque exortae discutiantur et congruo sibi iudicio terminentur. Prius vero, id est ante obitum praedicti domni Pippini regis causae ²³ commissae, vel omnino non moveantur, vel salvae usque ad nostram interrogationem serventur ²⁴.

77. De episcopis, comitibus et potentioribus, si causam inter se habuerint. Ut episcopi, abbates, comites ²⁵ et potentiores quique, si causam inter se habuerint ac se pacificare noluerint, ad nostram iubeantur venire praesentiam, neque illorum contentio aliubi diudicetur, ne propter hoc pauperum et minus potentium iustitiae remaneant. Neque ullus comes palatii

78. De testibus ad rem quamlibet discutiendam eligendis. Ut quodcumque testes ad rem quamlibet discutiendam quaerendi atque elegendi sunt, a misso nostro et comite, in cuius ministerio de re qualicumque agendum est, tales eligantur, quales optimi in ipso pago inveniri ²⁷ possint. Et non liceat litigatoribus per praemia falsos testes adducere, sicut actenus fieri solebat.

79. De placito centenarii. Ut nullus homo in placito centenarii neque ad mortem, neque ad libertatem suam amittendam, aut ad res reddendas vel mancipia iudicetur; sed ista aut in praesentia comitis ²⁸ vel missorum nostrorum iudicentur.

80. De inquisitione et descriptione uniuscuiusque missi in suo missatico ²⁹. Ut missi nostri diligenter inquirant et describere faciant ³⁰ unusquisque in suo missatico, quid ³¹ unusquisque de beneficio habeat, vel quot homines casatos ³² in ipso beneficio.

81. De beneficiis, qualiter condicta ³³ sint. Quomodo eadem beneficia condicta sint, aut quis de beneficio alodem ³⁴ comparavit vel ³⁵ struxit.

82. De beneficiis episcoporum, abbatum et reliquorum, et de fisis regalibus describendis ³⁶. Ut non solum beneficia episcoporum vel abbatum, abbatissarum atque comitum, sive vassorum nostrorum, sed etiam nostri fisci describantur; ut scire possimus quantum etiam de nostro in uniuscuiusque legatione habeamus.

83. De legationibus propter iustitias, quo tempore exercantur ³⁷. Volumus, ut propter iustitias, ³⁸ quae usque modo de parte ³⁹ comitum remanserunt, quatuor tantum mensibus in anno missi nostri legationes suas exerceant, id est ⁴⁰ in hyeme Ianuarius, in verno ⁴¹ Aprilis, in aestate Iulio, in autumno Octobrio. Caeteris vero mensibus unusquisque comitum placitum suum habeat et iustitias faciat. Missi autem nostri quater in uno mense ⁴² et in quattuor locis habeant placita sua cum illis comitibus, quibus congruum fuerit ut ad eum locum possint convenire.

84. De iussione dominica in quolibet missatico non adimpleta. Ut quicquid ille missus in illo missatico aliter factum invenerit quam nostra sit iussio, non solum emendare ⁴³ iubeat, sed etiam ad nos ipsam rem, qualiter ab eo inventa est, deferat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ habent 1. 1. B. b. non habent 4. ² cognoscunt B. ³ vassallos 3. const. ⁴ facienda 1. ex corr. ⁵ merea B. ⁶ ad t. m. de m. 3. ⁷ deest 1. ⁸ rebno 4. const. hreno const. B. reno G. const. ⁹ ligeram 5. const. B. ¹⁰ p. diligenter in a. B. ad L. p. d. L. desunt G. ¹¹ esse ituros s. 3. ¹² in spaniam suprascripto i. 3. H. pergunt m. 4. ¹³ rendatur 1. 4. G. ¹⁴ brunia aut B. ¹⁵ vassallis 5. B. ¹⁶ brunie habentur 3. ¹⁷ quae 1. 4. B. et plerique Bal. ¹⁸ rectores 1. ¹⁹ princeps id est r. 1. 5. Thu. Sang. ²⁰ interrogetur 1. ²¹ deest 1. ²² pares 5. ²³ e. vel lites 3. ²⁴ reserventur 1. 3. 6. Bal. ²⁵ deest. G. ²⁶ deest 5. ²⁷ invenire G. ²⁸ comitum 1. ²⁹ m. describendo 3. ³⁰ faciat 1. ³¹ quod 5. G. quot mansos 4. ³² causatos 6. ³³ condistricta et hic et in indice et in textu. 3. constricta 4. constructi G. constructa nonnulli codd. Bal. ³⁴ alio destruxit v. comp. 3. ³⁵ id est B. ³⁶ deest 5. ³⁷ deest hoc c. Hld. ³⁸ deest 1. ³⁹ ad partem 1. 4. a parte G. ⁴⁰ est hieme in marcio (corr. ex. : imaur) verno in aprilis estate in julio, aut. in o. 3. ⁴¹ hiverno B. ⁴² aliter in 812. c. 8. uno anno 4. ⁴³ illud em. 1. 3. B. Bal.

85. *De censu regali inquirendo.* Ut missi nostri A censos¹ nostros perquirant diligenter, undecumque antiquitus ad partem regis exire solebant²; similiter et freda; et nobis renuntient, ut³ nos ordinemus, quid de his in futurum fieri debeat.

86. *De rebus, quibus census ad partem regis exire⁴ solebat.* Ut de rebus, unde census ad partem regis exire solebat, si ad aliquam ecclesiam⁵ traditae sunt, aut reddantur propriis heredibus, aut qui eas retinuerit vel⁶ illum censum persolvat.

87. *De placitis a⁷ missis⁸ dominicis comitibus notum⁹ faciendis.* Ut unusquisque missorum nostrorum in placito suo notum faciat comitibus, qui⁹ ad eius missaticum pertinent, ut in illis mensibus, quibus ille legationem suam non¹⁰ facit¹¹, convenient inter se et communia¹² placita faciant, tam ad latrones distringendos, quam ad ceteras iustitias faciendas.

88. *De fidelitate regis promittenda.* Ut missi nostri populum nostrum iterum nobis fidelitatem promittere faciant secundum consuetudinem iamdudum ordinatam, et ipsi aperiant et interpretentur illis hominibus, qualiter ipsum sacramentum et fidelitatem erga nos servare debeant.

89¹³. *De homicidiis¹⁴ infra patriam factis¹⁵.* Ut homicidia¹⁶ infra patriam, sicut lege Domini interdictum est, nec causa ultionis nec avaritiae nec latrocinando¹⁷ fiant. Et ubicumque inventa fuerint, a iudicibus nostris secundum legem ex¹⁸ nostro mandato vindicentur. Et non occidatur homo, nisi lege iubente.

90. *De mensuris et ponderibus.* Ut aequales mensuras et rectas et pondera iusta et aequalia omnes habeant, sive in civitatibus, sive in monasteriis¹⁹, sive²⁰ ad dandum invicem, sive²¹ accipiendum, sicut in lege Domini praeceptum²² habemus^a.

VARIANTES LECTIONES.

¹ census 1°. 3. B. ² solebat 1°. B. ³ et nos ordinamus 3. ⁴ exigere 1°. ⁵ aliquid ecclesiae 3. ⁶ deest 1°. 3. B. ⁷ deest 3. ⁸ notam 1. ⁹ quae G. ¹⁰ notam B. ¹¹ faciat 1°. ¹² communiter ad pl. 1°. communi a B. ¹³ capp. 89. 90. desunt in edit. Til. ¹⁴ hominibus corr. homicidiis 3. ¹⁵ c. hoc post 1. 64. sequens post. 1. 69. ponunt Bell. Sang. 1. Camb. Met. ¹⁶ hominibus 3. ¹⁷ latrocinandi 1°. 3. B. ¹⁸ ex quo n. 1. ¹⁹ monasterio 1. 4. ²⁰ sunt 1. 1° deest B. ²¹ s. ad a. 3. 6. G. Bal. ²² praecepta 1. 1°. 4. B.

NOTÆ.

^a Post haec 6. hic adjungit c. 22-24, 71-74, ex libro quarto petita ibique iterum posita. Til. et Bal. unum caput addunt sumptum ex Cod. Bellov., ubi illud diverso atramento, sed eadem manu, additum legitur. Quod cum reliqui omnes omittant, hic posuimus: c. 90 b. *De pace in hoste vel infra patriam.* Constituimus, ut si in hoste aut infra regnum nostrum litigatio aut scandalum inter quascumque personas, videlicet maiores et minores, ortum fuerit, quod frequenter, insidiante diabolo, contingere solet, ut ibi fideles sanctae Dei ecclesiae et nostri ob resistendam impietatis malitiam armati veniant, id est

qui potest habere, cum lorica et scuto, ancipite atque fuste. Et si aliquis quaelibet persona adversus eum quamlibet querelam habere voluerit, liceat ei secundum legis ordinem cum sacramento quod posuimus, manu propria singula se idoneum facere, ut propter quodlibet negotium aut odium ibi non advenisset, nisi ob concordiam et pacem ferendam et ipsam litigationem mitigandam. Et si quislibet renuerit venire et semetipsum idoneum facere nequiverit, cum supradicto iam sacramento bannum nostrum componat et ad partem nostram persolvat.

INCIPIT QUARTI¹ PRAEFATIUNCULA LIBELLULI.

Quia supra in duobus ecclesiastica quae praefati principes domnus imperator Karolus et piissimus Hludowicus augustus necnon et Hlotharius² caesar filius ipsius³ ediderunt capitula descripsi libellis, in tertio vero ad mundanam pertinentia legem, quae

domnus⁴ Karolus⁵ imperator fecit, congressi, nunc iam in quarto illa ad mundanae⁶ augmentum legis pertinentia quae praeclearissimus domnus Hludowicus augustus et Hlotharius caesar fecerunt⁷ capitula adunavi libellulo.

VARIANTES LECTIONES.

¹ QUARTA 1°. ² glotharius postea chloth. 1°. ³ necnon... ipsius desunt B. G. Bal. ⁴ domnus... praeclearissimus desunt 3. ⁵ karolus 2. ⁶ mundanum B. ⁷ a. fecit (reliqua desunt) B. G. Bal.

INCIPIUNT CAPITULA.

1. De servis per contumaciam alicui vim inferentibus.
2. De rebus vel mancipiis a fisco regali occupatis.
3. De servis vel ecclesiasticis in fisco regalem confuentibus.
4. De vassis dominicis ad marcam custodiendam constitutis.
5. De comitibus ad custodiam maritimum deputatis.
6. De his, qui propter incestum res proprias amiserunt.
7. De coniurationibus servorum in Flandris et in Mempisco et in caeteris maritimis locis.
8. De his qui in litore maris salem faciunt.

D 9. De uxoribus defunctorum, quum partem conlaberationis post obitum maritorum accipere debent.
10. De aggeribus iuxta Ligerim faciendis.
11. De duodecim pontibus super Sequanam restaurandis.
12. De omnibus pontibus faciendis.
13. De honore ecclesiarum.
14. De iniuriis sacerdotum vel quorumlibet ex clero in ecclesia factis^a.
15. De viduis, pupillis et pauperibus.
16. De raptu viduarum.

NOTÆ.

^a Hic in Codicibus Bamb., Pith., Paris., Norm., inseritur: *De solutione occisi presbyteri*

17. De homine publicam poenitentiam agente interfecto. A
 18. De homine libero, ut potestatem habeat ubicumque voluerit res suas dare, et qualiter hoc facere debeat.
 19. De homici hiis prohibendis.
 20. De hoc, quod in compositionem wergildi dari debeat.
 21. De raptu alienarum sponsarum.
 22. De falsis testibus convincendis.
 23. De proprio in bannum missis.
 24. De manere^a.
 25. De fideis cohercendis.
 26. De sacramentis, ubi iuranda sint.
 27. De hiis, qui de furto accusati fuerint.
 28. De dispectu litterarum dominicarum.
 29. De iniustus teloneis et consuetudinibus.
 30. De hiis, qui bonos denarios accipere nolunt.
 31. De adulteratoribus monetarum.
 32. De proprio domino sine iussione illius reddito.
 33. De pueris invitis parentibus detonsis aut puellis velatis.
 34. De forcapiis.
 35. De terra tributaria.
 36. De beneficiis destructis.
 37. De terra censali.
 38. De nonis et decimis.
 39. De mancipiis in villas dominicas confugientibus.
 40. De forestibus noviter institutis.
 41. De pontibus per diversa loca emendandis.
 42. De legatione omnium missorum dominicorum, de quibus videlicet causis agere debeant.
 43. De illis libertatibus et rebus reddendis quae in dominica vestitura sunt, qualiter inquiretur.
 44. De oppressione pauperum, viduarum et pupillorum.
 45. De iniustus consuetudinibus noviter institutis.
 46. De honore ecclesiarum.
 47. De nonis et decimis.
 48. De locis ad claustra canonicorum faciendis.
 49. De observatione praeceptorum dominicorum.
 50. De his qui occasione immunitatis iustitiam facere rennuunt.
 51. De locis iam dudum sacris et nunc spurcitia locatis.
 52. De beneficiis dominicis destructis.
 53. De falsa moneta et de aliis diversis causis prohibendis.
 54. De missorum dominicorum observatione.
 55. De placitis a liberis hominibus observandis.
 56. De debito ad opus dominicum rewdiato.
 57. De his, qui ad palatium^c vel in hostem pergunt vel inde redeunt.
 58. De pontibus publicis.
 59. De clericis, monachis et servis fugitivis.
 60. De advocatis episcoporum, abbatum, comitum et abbatissarum.
 61. De vicariis vel centenariis, si latrones celaverint.
 62^d. De comitibus et vicariis admonendis de constitutione legis.
 63^e. De forestibus dominicis.
 64. De missis dominicis, et de his qui iustitiam facere rennuunt.
 65. De missis dominicis, ubi diutius non debeant iam morari.
 66. De missis dominicis et de comite in aliquod missaticum directo.
 67. De missis, qualiter coniectum accipere debeant.
 68. De vassis dominicis et episcoporum vel reliquorum, qui in hoste non fuerint.
 69. De epis opibus, abbatibus et comitibus, et de placito missorum dominicorum.
 70. De dispensa missorum dominicorum.
 71^f. De eo qui in aliena patria de qualibet causa fuerit interpellatus.
 72. De solutione atque compositione.
 73. De statu hominis.
 74. De proprietate hominis, quae ob aliquod in bannum fuerit missa.

NOTAE.

^a Idem Codd. hic inserunt : *Qualiter de statu suo pulsatus evindicet libertatem suam.*

^b Cod. 1 hic novum caput incipit, sed non in textu.

^c Cod. 1, *placitum*, sed non in textu.

^d Deest Cod. 5.

^e Deest Cod. 6.

^f Hoc et sequentia Cod. 5 prorsus non habet, 3 hic omittit, sed non in textu.

INCIPIUNT SUPRASCRIPTA CAPITULA ET TEXTUS EORUM^a.

1. De servis per contumaciam¹ alicui vim inferentibus. Si servi² per contumaciam collecta multitudine alicui vim intulerint, id est homicidium, aut incendium, aut qualiumcumque rerum direptiones fecerint, domini quorum³ negligentia hoc evenit, pro eo, quod eos⁴ constringere noluerunt, ut talia facere non auderent, bannum nostrum, id est sexaginta solidos, solvere cogantur.

2. De rebus vel mancipiis a fisco regali occupatis. De rebus sive mancipiis quae dicuntur a fisco nostro esse occupata⁶, volumus ut missi nostri inquisitionem faciant sine sacramento per veriores⁷ homines pagi illius circumstantes, et quicquid de hac causa⁸ verius ac certius investigare potuerint, ad nostram faciant pervenire notitiam, ut⁹ nos tunc definiamus quicquid nobis iustum esse videatur.

3. De servis vel¹⁰ ecclesiasticis¹¹ in fiscum regalem confugientibus. Si¹² servi vel ecclesiastici vel quorumlibet liberorum hominum in fiscum nostrum confu-

VARIANTES LECTIONES.

¹ pro contumacia. ² servus 5. ³ intulerit 5. ⁴ dominorum negl. 2. G. dominio quor. 2 b. si dominorum negl. 5. 5. Si dominorum n. 4. dominicorum n. B. ⁵ deest 1^a. ⁶ occupatae 2. ⁷ seratoros corr. veratores. 5. ⁸ re 4. ⁹ et G. ¹⁰ deest 5. 5. ¹¹ c. vel quorumlibet hominum in Bal. ¹² deest 5.

NOTAE.

^a In hoc libro Cod. 6. admodum a reliquis recedit, et singulis locis capitibusque prorsus immutatis decurtatisque, et toto capitulum ordine turbato, cum quae scriptor omisit mutilavitque capita, satis multa in fine ab alia manu addita legantur atque suppleta, imo nonnulla bis posita; quare eorum seriem hic exhibuimus, et ordine et numeris, quibus capita in Codice signantur, servatis :

Cod. 6. 1-22, 23, 24, 25, 26-28, 29-32, 33, 34-37, 38-44, 45, 46-49.

Editio. 1-22, 24, 23, 26, 29-31, 33-38, 41, 44-47, 49-53, 57, 59-62.

Cod. 6. 50-52, 53, 54, 27, 28 (nova manus inc.), 52-54, 59, 40, 42, 43, 48, 56, 53, 63-69, 71-74.

Editio. 63-67, 70, 23, 74, 27, 28. 52-54, 59, 40, 42, 43, 48, 56, 58, 63-69, 71-74.

gerint, et a dominis ¹ vel advocatis eorum repetiti fuerint, si actor ² fisci nostri intellexerit, quod eos iuste non possit tenere ad nostrum dominium, eiciat ³ illos de eodem fisco, et recipiant eos domini eorum. Et si eidem actori ⁴ visum ⁵ fuerit, quod ad nostrum debeant pertinere ⁶ dominium, expellat eos de eodem fisco, et postquam ab eisdem repetitoribus fuerint recepti, habeat cum eis legitimam actionem; et sic eos, si poterit ⁷, ad nostram evindicat possessionem.

4. *De vassis dominicis ad marcam custodiendam constitutis.* De vassis nostris, qui ad marcam nostram constituti sunt custodiendam, aut in longinquis regionibus sua habent ⁸ beneficia vel ⁹ res proprias, vel etiam nobis assidue in ¹⁰ palatio nostro serviunt, et ideo non possunt assidua custodire placita: quam rem volumus ut missi nostri vel comes ¹¹ nobis notam ¹² faciant, et nos faciemus, ut ad eorum placita veniant.

5. *De comitibus ad custodiam maritimam deputatis.* Volumus ¹³, ut comites qui ad custodiam maritimam deputati sunt, quicumque ex eis in suo ministerio residet, de iustitia facienda se non excuset propter illam custodiam; sed si ibi ¹⁴ secum suos scabineos ¹⁵ habuerit ¹⁶, ibi placitum teneat et iustitiam faciat.

6. *De his qui propter incestum res proprias amiserunt.* De his qui se dicunt propter incestum ¹⁷ res proprias amisisse, constitutum est, ut si ante proximum quinquennium, quando placitum nostrum habuimus in Compendio ¹⁸, easdem res amiserunt, non eis restituantur.

7. *De coniurationibus servorum in Flandris et in Mempisco ¹⁹ et in ceteris maritimis locis ²⁰.* De coniurationibus servorum, quae fiunt in Flandris et in Mempisco ²¹ et in caeteris maritimis locis, volumus ut per missos nostros indicetur dominis servorum illorum, ut constringant eos, ne ultra tales coniurationes facere praesumant. Et ut sciant ipsi eorundem servorum domini, quod cuiuscumque servi huiusmodi coniurationem facere praesumpserint postquam eis haec nostra iussio fuerit indicata, bannum nostrum, id est sexaginta solidos, ipse dominus persolvere debeat.

8. *De his qui in litore maris salem faciunt.* De terra in litore maris, ubi salem ²² faciunt, volumus ut aliqui ex eis veniant ad placitum ²³ nostrum, et ratio eorum

A audiat, ut tunc secundum acquitatem inter eos definire ²⁴ valeamus.

9. *De uxoribus defunctorum, quam partem ²⁵ conlaborationis post obitum maritorum accipere debeant.* Volumus, ut uxores defunctorum post obitum maritorum tertiam partem conlaborationis, quam simul in beneficio conlaboraverunt, accipiant. Et de his rebus, quas is qui illud beneficium habuit, aliunde adduxit vel comparavit, vel ei ab amicis suis conlatum est, has volumus tam ad orphanos defunctorum, quam ad uxores eorum pervenire.

10. *De aggeribus iuxta Ligerim faciendis.* De aggeribus iuxta Ligerim faciendis, ut bonus missus eidem operi praepositus, et ²⁶ hoc Pippino per nostrum missum mandetur, ut et ille ad hoc missum ordinet, quatenus praedictum opus perficiatur.

11. *De duodecim pontibus super Sequanam restaurandis.* De duodecim pontibus super Sequanam ²⁷, volumus ut hi pagenses qui eos facere debent, a missis nostris admoneantur, ut eos celeriter restaurarent, et ut eorum vanae contentioni non consentiant, quando dicunt se non alibi ²⁸ eosdem pontes facere debere, nisi ubi ²⁹ antiquitus fuerant; sed ibi ubi nunc necesse est, eosdem pontes facere iubeantur ³⁰.

12. *De omnibus pontibus faciendis.* De omnibus pontibus per regnum nostrum faciendis, in commune missi nostri admoneant, ut ab ipsis restaurarentur ³¹ qui eos facere solebant.

13. *De honore ecclesiarum.* Si quis aut ex levi causa aut sine causa hominem in ecclesia interfecerit, de vita ³² componat. Si vero foris rixati fuerint ³³, et unus alterum in ecclesiam ³⁴ fugerit et ibi ³⁵ se defendendo eum interfecerit, et ³⁶ si huius facti testes non habuerit, cum duodecim coniuratoribus ³⁷ legitimis per sacramentum adfirmet se defendendo eum interfecisse; et post haec sexcentos solidos ad partem ecclesiae, quam illo homicidio polluerat, et insuper bannum nostrum solvere cogatur; is vero, qui interfectus est, absque compositione iaceat; ac ³⁸ deinde interfectus secundum iudicium canonicum congruam facinori quod admisit poenitentiam accipiat ³⁹. Si proprius ⁴⁰ servus hoc commiserit, iudicio aquae ferventis examinetur, utrum hoc sponte an se defendendo fecisset. Et si manus eius exusta fuerit, interficiatur ⁴¹; si autem non fuerit, dominus eius

VARIANTES LECTIONES.

¹ et ad homines vel 5. et ab hominibus G. ² auctor 1. G. ³ eiciet 1. 2. 2b. 5. ⁴ auctori 1. 5. 5. G. ⁵ iussu 4. ⁶ pertinere non debeant G. ⁷ poterit 2b. 5. 4. B. G. ⁸ habeant 5. ⁹ vel si 5. ¹⁰ in... assidua manu recent. addita sunt. 2. ¹¹ comites 2. 2b. 4. ¹² totum 1. G. nota B. ¹³ volumus 6. ¹⁴ deest. 4. sed sibi 1. G. sed ibi 3. sed ubi 1. ¹⁵ scabineos 1. 2. 2b. 6. (superposito scephenen) B. scabineos 4. ¹⁶ habet et ibi 5. G. ¹⁷ incertum 1. Riv. ¹⁸ habuimus incipiendo 5. ¹⁹ mempisco 2. const. mempisco 4. ²⁰ Hoc rubrum per errorem 5. sequenti capiti proposuit, et sic deinceps usque ad c. 41. de coniurationibus in mar. locis 6. ²¹ Mempisco 1. 5. Bal. ²² sal. 4. ²³ palatium 5. B. ²⁴ definir 1. ²⁵ p. postea debeant habere 6. ²⁶ ut 5. ²⁷ S. restaurandis vol. B. Bal. c. plur. codd. ²⁸ alicubi 2. 4. G. ²⁹ ut 5. deest G. ³⁰ deest 6. ³¹ restaurarentur 2. eos fecerunt et solebant facere 2. ³² de v. deest 6. ³³ rixerunt 6. ³⁴ ecclesia 3. B. Bal. ³⁵ haec usque ad et insuper bannum 6 ita legit: quod ibi se defendat et tunc alter eum occiderit, bc sol. tradat ecclesiae quam polluerat, insuper. ³⁶ deest 1. ³⁷ iuratoribus G. ³⁸ sequentia 6 ita exhibet: ac interfectus quod t. le facinus commisit, secundum canonibus poenitentiam agat. ³⁹ hic Riv. addit: id est 21 annis, 7 ex his in pane et aqua ad ostium ecclesiae satisfaciatur, remotus ab oratione et communione fidelium; ceteros 7 societur orationi fidelium; transactos qui supersunt 7 communionem plenam perfecte subsequatur. Abstinencia eius sacerdotali providentia temperetur. ⁴⁰ deest 6. ⁴¹ sequentia usque ad tradatur 6 ita exhibet: int. et dominus eius si velit, aut verum aut ipsum ecclesiae tradat. Pro uno ecclesiastico vel fiscalio et beneficiario servo volumus unum verum tradere, aut ipsum supplicio tradere.

iuxta quod wirgildus¹ illius est, ad ecclesiam persolvat, aut eum, si voluerit, eidem ecclesiae tradat. De² ecclesiastico et fiscalino et beneficiario servo volumus, ut pro una vice wirgildus eius pro eo componatur, altera vice ipse servus ad supplicium tradatur. Hereditas tamen liberi hominis, qui propter tale facinus ad mortem³ fuerit iudicatus, ad legitimos heredes illius⁴ perveniat. Si in atrio ecclesiae, cuius porta reliquiis sanctorum consecrata est, huiusmodi homicidium perpetratum fuerit, simili modo emendetur vel componatur. Si vero porta ecclesiae⁵ non est consecrata, eo modo componatur quod⁶ in atrio committitur, sicut conponi debet quod⁷ in immunitate violata committitur.

14. De iniuriis sacerdotum vel⁸ quorumlibet ex clero in ecclesia factis. Sanguinis effusio in ecclesia facta cum fuste, si presbiter⁹ fuerit, triplo componatur, duas partes eidem presbitero, tertia pro fredo ad ecclesiam, et¹⁰ insuper bannus noster. Similiter¹¹ de diacono¹² iuxta compositionem eius in triplo cum banno nostro componatur. De subdiacono similiter in triplo secundum suam compositionem. Et¹³ de uniuscuiusque ordinis clerico¹⁴ secundum suam compositionem in¹⁵ triplo persolvatur, et insuper bannus noster. Similiter et de ictu sine sanguinis effusione de uniuscuiusque ordinis clerico¹⁶ secundum suam compositionem triplo¹⁷, et bannus noster. Et qui non habet unde ad ecclesiam persolvat, tradat se¹⁸ in servitium eidem ecclesiae, usque dum totum debitum persolvat.^a

15. De viduis, pupillis et pauperibus. Praecipimus, C at quodcumque in mallum ante comitem viduae, pupilli et pauperes venerint, primo eorum causa audiat et definiatur. Et si testes per se ad causas suas quaerendas habere non potuerint vel legem nescierint¹⁹, comes illos vel illas adiuvet, dando eis

A talem hominem, qui rationem eorum teneat vel pro eis loquatur.

16. De raptu viduarum. Qui viduam intra primos triginta dies viduitatis²⁰ suae²⁰, vel invitam, vel volentem, sibi copulaverit, bannum nostrum, id est, sexaginta solidos, in triplo componat. Et si invitam eam duxit, legem suam ei²¹ componat; illam vero ulterius non adingat.

17. De homine publicam²² poenitentiam agente interfecto. Qui hominem²³ publicam poenitentiam agentem interfecerit, bannum nostrum in triplo componat, et wirgildum²⁴ eius proximis eius persolvat²⁵.

18. De homine libero, ut potestatem habeat ubicumque voluerit res suas dare, et²⁶ qualiter hoc facere debeat. Si²⁷ quis res suas pro salute animae suae vel ad aliquem venerabilem locum, vel propinquo suo, vel²⁸ cuilibet alteri tradere voluerit, et eo tempore²⁹ intra ipsum comitatum fuerit, in quo res illae³⁰ positae sunt, legitimam traditionem facere studeat³¹. Quod si eodem tempore, quo illas tradere vult, extra eundem³² comitatum fuerit, id est sive in exercitu, sive in palatio,³³ sive in alio quolibet loco, adhibeat sibi vel de suis pagensibus, vel de aliis qui eadem lege vivant quia ipse vivit, testes³⁴ idoneos; vel si illos habere non potuerit³⁵, tunc de aliis quales ibi meliores invenire possit³⁶, et coram eis rerum suarum traditionem faciat, et³⁷ fideiussores vestiturae donet ei, qui illam traditionem accipit, ut vestituram faciat. Et postquam³⁸ haec traditio ita facta fuerit, heres illius nullam de praedictis rebus valeat facere repetitionem. Insuper et ipse per se fideiussionem faciat eiusdem vestiturae, ne heredi ulla occasio remaneat hanc traditionem³⁹ inmutandi, sed potius necessitas incumbat illam perficiendi⁴⁰. Et si nondum res suas cum coheredibus suis divisas habuit, non ei hoc sit impedimento; sed coheres⁴¹

VARIANTES LECTIONES.

¹ uuirgild-1. uirgild superscripto uuirgild¹ 1'. qui postea const. legit wirgild... uuirgild 3. const. uuergeldum 4. const. widirgildus B. const. wirgel G. ² De usque tradatur desunt in Camb. Sang. 1. 2. G. Thu. Colb. ³ f. morti 6. ⁴ cuius... est desunt G. Colb. Camb. ⁵ e. ubi committitur n. 1'. ⁶ q. in a. c. desunt B. quasi in a. committeretur 6. ⁷ deest 1'. ⁸ vel q. ex c. desunt 1'. 6. ⁹ p. is f. 1'. ¹⁰ deest 1. et i. b. n. desunt 6. bannum nostrum 1'. ¹¹ sequentia usque ad clerico 6. ita habet: s. diacono et subdiacono secundum compositionem eorum in triplum componatur, insuper bannus noster. Clerico uniuscuiusque ordinis secundum. ¹² diaconibus 1'. diaconis G. ¹³ Et... noster. Sim. desunt Camb. Sang. 1. 2. Thu. Colb. Et usque ad secundum triplo desunt 3. G. ¹⁴ clero 4. ¹⁵ deest 1'. 4. triplum 4. 6. ¹⁶ clero 4. ¹⁷ in t. 3. 6. B. G. ¹⁸ se ipsum ecclesiae ad serviendum usque 6. ¹⁹ n. adiuvet illis comes et praestet illis tam loquacem hominem, qui tantummodo r. 6. ²⁰ deest B. G. ²¹ deest 3. ²² deest 6. ²³ h. qui p. p. facit superscripta glossa chara 6. ²⁴ uuirgild 1'. wirgildum 3. const. wergeldum 4. wergildum 6. ²⁵ p. persolvatur 3. ²⁶ qualiter res suas dare debeat 6. ²⁷ et... debeat desunt 3. eorum loco 1'. habet pro salutae animae suae. ²⁸ initium usque ad tradere 6. ita habet: Si q. liber r. s. pro a. salute vel ad ecclesiam vel p. suo tradere v. ²⁹ deest 1. 4. ³⁰ et t. quando intra G. ³¹ r. suae illae 1'. ³² t. faciat 6. ³³ eiusdem G. ³⁴ placito 4. ³⁵ tres t. 3. ³⁶ p. alios autem quos sibi G. m. 6. ³⁷ inveniri possunt 1'. B. ³⁸ et... faciat desunt 1. 4. 6. G. Sang. 1. 2. Colb. Thu. Camb. ³⁹ p. hoc fecerit, h. i. n. petitionem v. f. de p. r. 6. sequentibus usque ad finem capitis omisit. ⁴⁰ h. t. i. ante ne her. collocat 4. ⁴¹ perficiendam 5. proficiendi B. ⁴² cohere-

NOTAE.

^a Div. B. Pith., Paris., Norm., Rhem. Bal., hic inserunt caput quod Regino refert ex l. n. Capitul.; et Vat. 1, Bell., Met., Camb., in fine l. n. collocant: c. 14 b De solutione occisi presbyteri. Presbyteri interfecti episcopo ad cuius parochiam pertinent, solvantur secundum capitulare gloriosi Karoli genitoris

nostri, ita videlicet ut medietatem wirgildi eius episcopus utilitatibus ecclesiae cui praefuit tribuat, et alteram medietatem in elemosyna illius iuste disperiat; quia nullus nobis eius heres proximior videtur, quam ille qui ipsum Domino sociavit [Pith Paris., om. quam... sociavit].

eius si sponte noluerit, aut per comitem aut per missum eius distringatur, ut divisionem cum illo faciat, ad quem defunctus hereditatem suam voluit¹ pervenire. Et si cuilibet ecclesiae eam tradere rogavit, coheres eius eam legem cum illa ecclesia de praedicta hereditate habeat, quam cum alio coherede suo habere debebat². Et hoc observetur erga patrem et filium et nepotem usque ad annos legitimos; postea ipsae res ad immunitatem ipsius ecclesiae redeant.

19. *De homicidiis prohibendis.* Quicumque hominem aut ex levi causa aut sine causa interfecerit³, wergildum eius⁴ his, ad quos ille pertinet, componat. Ipse vero propter talem praesumptionem in exilium mittatur, ad quantum tempus nobis placuerit; res tamen suas non amittat.

20. *De hoc, quod in compositionem wergildi⁵ dari debeat.* In compositionem⁶ wergildi volumus ut ea dentur quae in lege continentur, excepto accipere et spatha⁷; quia propter illa duo aliquoties⁸ periurium committitur, quando maioris pretii quam illa sint esse iurantur.

21. *De raptu alienarum sponsarum.* Si quis sponsam alienam rapuerit, aut patri eius aut ei, qui legibus eius⁹ defensor esse debet, cum sua lege eam reddat; et quicquid cum¹⁰ ea tulerit, semotim unamquamque rem secundum legem reddat. Et¹¹ si hoc defensor eius perpetrari consenserit, et ideo raptori nihil quaerere voluerit, comes¹² singulariter de unaquaque re¹³ freda nostra¹⁴ ab eo exactare¹⁵ faciat. Sponso¹⁶ vero legem suam componat, et insuper bannum nostrum, id est sexaginta solidos, solvat; vel in praesentiam nostram comes eum advenire faciat, et quanto tempore nobis placuerit, in exilio maneat, et illam feminam ei habere non liceat.

22. *De falsis testibus convincendis¹⁷.* Si quis cum altero de qualibet causa¹⁸ contentionem habuerit, et testes contra eum per iudicium producti fuerint, si ille falsos eos esse suspicatur, liceat ei alios testes, quos meliores potuerit, contra eos opponere, ut veritatem testimonio falsorum testium perversitas superetur. Quod si ambae partes testium ita¹⁹ inter se dissenserint, ut nullatenus una pars alteri cedere velit, eligantur duo ex ipsis, id est ex utraque parte unus, qui cum scutis et fustibus in campo decerent, utra pars falsitatem, utra²⁰ veritatem²⁰ suo testimonio sequatur. Et campioni qui victus fuerit, propter periurium quod²¹ ante pugnam commisit, dextera manus amputetur; ceteri vero eiusdem partis testes, qui falsi apparuerunt²², manus suas redi-

mant; cuius compositionis duae partes ei contra quem testati sunt dentur, tertia pro freda solvatur. Et in seculari quidem causa huiusmodi testium diversitas campo comprobetur. In ecclesiasticis autem causis, ubi de una parte seculare, de altera vero ecclesiasticum negotium est²³, idem modus observetur²⁴. Ubi vero ex utraque parte ecclesiasticum fuerit, rectores earundem ecclesiarum, si se familiariter pacificare velint, licentiam habeant. Si autem de huiusmodi pacificatione inter eos convenire non possint²⁵, advocati eorum in mallo publico ad praesentiam comitis veniant, et ibi legitimus terminus eorum contentionibus inponatur. Testes²⁶ vero de qualibet causa non aliunde quaerantur, nisi de ipso comitatu in quo res unde causa agitur, positae sunt; quia non est credibile, ut vel de statu hominis vel de possessione cuiuslibet per alios melius rei veritas cognosci valeat, quam per illos qui viciniore sunt. Si tamen contentio quae inter eos exorta est, in confinio duorum comitatum fuerit, liceat eis de vicina centena adiacentis comitatus ad causam suam testes habere.

23. *De proprio in bannum²⁷ misso.* Cuiuscumque²⁸ hominis proprietates ob crimen aliquid, quod idem habet commissum, in bannum fuerit missa, et ille, re cognita, ne iustitiam faciat, venire distulerit, annumque ac diem in eo banno illam esse permiserit, ulterius eam non adquirat, sed ipsa fisco nostro²⁹ societur. Debitum vero, quod is cuius ea³⁰ fuit solvere debuit, per comitem ac ministros³¹ eius iuxta aestimationem damni, de rebus mobilibus³² quae in eadem proprietate inventae fuerint, his quibus idem debitor fuit, exsolvat. Quod si rerum mobilium³³ ibidem inventarum tantitas³⁴ ad compositionem non sufficerit, de³⁵ immobilibus suppleatur; et quod superfuerit, sicut dictum est, fiscus noster³⁶ possideat. Si nihil super compositionem remanere³⁷ potuerit, totum in illam³⁸ expendatur. Si autem homo ille nondum cum suis coheredibus³⁹ proprium suum divinum habuit, convocet eos comes, et cum eis legitimam divisionem faciat; et tunc, sicut iam dictum est, partem eius fisco nostro⁴⁰ addicat, et compositionem de ea⁴¹, iuxta modum superius comprehensum, his ad quos illa legibus pertinet exsolvat. Quod⁴² si non de alia re, sed de ipsa proprietate quae in bannum missa fuit ac per hoc in nostram potestate redacta est, fuerat interpellatus, comes in cuius ministerio eam⁴³ esse constituerit, hoc ad notitiam nostram perferre curet, ut nos eandem proprietatem,

VARIANTES LECTIONES.

¹ noluit G. ² debet 1^a. debeat 3. G. quam... debebat desunt B. ³ interficit, bis componat wergildum ad quos pertinet ipse 6. ⁴ deest 3. 4. G. ⁵ widgeild 3. uirgild d. non d. 1^a. uuergeild 4. *postea const.* wergeldi. ⁶ compositione 3 B. ⁷ spata 1^a. ⁸ multieties 6. ⁹ ei 1^a. ¹⁰ supra eum 6. ¹¹ quod si hoc d. e. perconsenserit 6. ¹² comiti G. ¹³ rem componat G. (*reliqua omnia desunt*). ¹⁴ fredam nostram 4. ¹⁵ n. exactare 3. exactet, sp. 6. ¹⁶ sponsus 3. ¹⁷ c. hoc admodum contraxit 6. ¹⁸ re 1. 4. 6. ¹⁹ deest 1^a. ²⁰ deest G. ²¹ q. a. p. c. desunt 3. ²² apparuerint 3. *Bal.* apparuit 4. ²³ eo i. modo c. neg. eodem modo 4. ²⁴ hic 1^a. *inserit* seu eam crucis iudicio rei veritas inquiratur. Hoc et de timidis atque imbecillibus vel infirmis, qui pugnare non valent, ne propter hoc iustitia sua careant, censuimus faciendum. ²⁵ possit 1^a. ²⁶ testes... quaerantur ni desunt G. ²⁷ banno 3. B. ²⁸ si c. G. ²⁹ regis 6. B. ³⁰ causa G. ³¹ ministro *corr.* ministrum 1^a. ³² nobilibus 6. ³³ nobilium 6. ³⁴ quantitas 1^a. 4. 6. ³⁵ de... superfuerit desunt 4. ³⁶ regis G. ³⁷ repperiri G. ³⁸ illum 1. 1^a. 4. illud G. ³⁹ heredibus 3. ⁴⁰ regis 6. ⁴¹ eo 1. ⁴² haec usque ad finem omittit 6. ⁴³ ea c. constituerit 4.

quae secundum supradictum modum in nostrum dominium redacta est, per praecepti nostri auctoritatem in ius et potestatem hominis qui eam quaerebat, si sua debet esse, faciamus pervenire.

24. *De mannire.* Si quis de statu suo, id est de libertate, vel de hereditate compellendus est, iuxta legis constitutionem manniatur. De ceteris vero causis, unde quis rationem est redditurus, non manniatur, sed per comitem banniatur. Et si post unam et alteram ¹ comitis admonitionem aliquis ² ad malum venire noluerit, rebus eius in bannum missis venire et iustitiam facere compellatur ³.

25. *De faldis coercentis.* Si quis, aliqua necessitate cogente, homicidium commisit, comes in cuius ministerio ⁴ res perpetrata est, et compositionem solvere, et faldam ⁵ per sacramentum pacificare faciat. Quod si una pars ei ad hoc consentire noluerit ⁶, id est aut ille qui homicidium commisit, aut is ⁷ qui compositionem suscipere debet, faciat illum ⁸ qui ei contumax fuerit, ad praesentiam nostram venire, ut eum ad tempus quod nobis placuerit, in exilio ⁹ mittamus, donec ibi castigetur, ut comiti suo inobediens esse ulterius non audeat, et maius damnum inde non adcreseat.

26. *De sacramentis, ubi iuranda sint.* Ubi antiquitus ¹⁰ consuetudo fuit de libertate sacramenta adhrimire ¹¹ vel iurare, ibi ¹² mallum ¹³ habeatur, et ¹⁴ ibi sacramenta iurentur. Mallus tamen neque ¹⁵ in ecclesia, neque in atrio eius habeatur ¹⁶. Minora vero placita comes sive intra suam potestatem vel uli inpetrare potuerit, habeat. Volumus utique, ut domus ¹⁷ a comite ¹⁸ in loco ubi mallum tenere debet, constituatur, ut propter calorem solis et pluviam publica utilitas non remaneat.

27. *De his qui de furto accusati fuerint.* Si liber homo de furto accusatus fuerit, et res proprias habuerit, in mallo ad praesentiam comitis se adhramiat. Et si res non habet, fideiussores donet, qui eum adhrimire ¹⁹ et in placitum adduci faciant. Et liceat ei prima vice per sacramentum se secundum legem idoneare ²⁰, si potuerit. At si alia vice duo vel tres eum de furto accusaverint ²¹, liceat ei contra unum ex his cum scuto et faste in campo contendere.

A Quod si servus de furto accusatus fuerit, dominus eius pro eo emendet ²² aut eum sacramento excuset, nisi tale furtum perpetratum habeat, propter quod ad supplicium tradi debeat.

28. *De despectu litterarum dominicarum.* Si quis litteras nostras dispexerit ²³, id est tractoriam quae propter missos recipiendos dirigitur, aut honores quos habet amittat ²⁴, aut in eo loco ubi praedictos missos suscipere debuit, tamdiu resideat et de suis rebus legationes illic venientes suscipiat, quousque animo nostro satisfactum habeat. Qui vero epistolam nostram quocumque modo dispexerit, iussu nostro ad palatium veniat, et iuxta voluntatem nostram congruam stultitiae suae castigationem accipiat. Et si homo liber vel ²⁵ ministerialis comitis hoc fecerit, honorem qualemcumque habuerit sive ²⁶ beneficium amittat. Et si servus fuerit, nudus ad palum ²⁷ vapulet et caput eius tondeatur.

29. *De iniustis teloneis et consuetudinibus.* Ut ²⁸ ubi tempore avi nostri domni Pippini consuetudo fuit teloneum ²⁹ dare, ibi et ³⁰ in futurum ³¹ detur; nam ubi ³² noviter incoeptum est, ulterius non agatur. Et ubi necesse non est fluvium aliquem per pontem transmeare, vel ubi navis per mediam aquam aut subtus pontem ierit et ad ripam non adpropinquaverit, neque ibidem aliquid emptum vel venundatum fuerit, ulterius teloneum non ³³ detur. Et nemo cogat alium ad pontem ire, ubi iuxta pontem aquam transmeare potest. Et qui ulterius in talibus locis, vel de eis ³⁴ qui ad palatium seu in hostem ³⁵ pergunt, teloneum ³⁶ exactaverit, cum sua lege ipsum teloneum reddat, et bannum nostrum, id est sexaginta solidos, componat.

30. *De his qui bonos denarios accipere nolunt* ³⁷. Quicumque liber homo denarium merum et bene pensantem ³⁸ recipere noluerit, bannum nostrum, id est sexaginta solidos, componat. Si vero servi ecclesiastici ³⁹ aut comitum aut vassallorum nostrorum hoc facere praesumpserint, sexaginta ictibus vapulent; aut si magister eorum vel advocatus, qui liber est, eos vel comiti vel misso nostro iussus praesentare noluerit, praedictum bannum sexaginta solidos componat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ si aliquis 1'. ² alteri B. ³ potestate 6. ⁴ superscriptum frido 6. eadem manu. ⁵ voluerit G. ⁶ hi q. c. s. debeat G. ⁷ i. comes q. Bal. ⁸ exilium 1'. ex corr. 5. Bal. ⁹ antiqua 6. ¹⁰ adhrimire 1'. const. G. 4. 6. (superscripta Glossa germ. stabou) adhrimire v. 2. intrare 5. a. vel iurare, ibi scabini et legis doctores cum reliquis conveniant et ibi mallos habeant. Ririp. ¹¹ ubi 1. 4. ¹² mallus G. ¹³ expunctum 1. superscripto ut. ¹⁴ aut bis superscriptum vocibus neque 6. ¹⁵ teneatur 5. ¹⁶ domum 1'. ¹⁷ a. c. deest 6. ¹⁸ adhrimire 5. const. ¹⁹ sacr. sec. 1. id emere 3. idoneare 4. ²⁰ tres (c. d. f. desunt) accusaverit 5. ²¹ mundet B. ²² desperet 1. ²³ dimittat 5. ²⁴ deest 5. ²⁵ deest B. ²⁶ palos 1'. vel ad palatium G. in marg. ²⁷ deest 5. G. B. ²⁸ zol huic voci eadem superscriptum manu 6. ²⁹ et nunc et 6. ³⁰ futuro 1'. ³¹ ubi... et desunt 6. ³² deest 4. ³³ his 1'. ³⁴ exercitum 6 s. in h. desunt G. ³⁵ superscriptum ferit 6. ³⁶ d. contradicunt 6. ³⁷ pensatum 4. ³⁸ s. et e. Bal. eccles. praesumps. desunt 6.

NOTÆ.

^a Post hoc G. Bal. et B. (hic et in indice) inserunt caput petiitum ex Ludov. Cap. 817. Jul. Aquis. Capit. per se scribenda, supra: « 26. Qualiter de statu suo pulsatus evindictet libertatem suam. Homo de statu suo pulsatus, si is qui eum pulsatur, ad convincendum illum procinctum habuerit, adhibeat sibi octo coniuratores legitimos ex ea parte, unde pulsatur, sive illa paterna sive materna sit, et quatuor aliunde non minus

D legitimos, et iurando vindicet libertatem suam. Quod si procinctum [procinctus, B.] defuerit, adsumat undecumque duodecim liberos homines et iurando ingenuitatem suam defendat. Omnis controversia coram centenario definiri potest, excepta redditione terrae et mancipiorum, quae non nisi coram comite fieri potest. »

51. *De adulteratoribus monetarum.* De falsa moneta A tradidit, et ei eadem terra ad tenendum placita sit. iubemus, ut qui eam percussisse comprobatus fuerit, manus ei amputetur. Et qui hoc consensit, si liber est, sexaginta solidos componat; si servus est, sexaginta ictus accipiat.²

52. *De proprio dominico sine iussione illius reddito.* Si quis proprium nostrum, quod in vestitura genitoris nostri fuit, alicui quaerenti³, sine nostra iussione reddiderit, aliud tantum nobis de suo proprio cum sua lege componat. Et quicumque illud scienter per malum ingenium acquirere temptaverit, pro infideli teneatur, quia sacramentum fidelitatis, quod nobis promisit, irritum fecit; et ideo secundum nostram voluntatem et potestatem diiudicandus est.

53. *De pueris invitis parentibus detonsis aut puellis velatis.* Si quis puerum invitis parentibus totonderit, D aut puellam velaverit, legem suam in triplo componat, aut ipsi⁴ puero vel puellae, si iam⁵ suae potestatis sunt, aut illi in cuiuslibet potestate fuerint. Illi vero potestatem habeant capitis sui, ut in tali habitu permaneant, qualis eis complacuerit.

54. *De forcapiis.* Si mancipia dominos suos fugerint in alienam potestatem, ut propter hoc nullum praemium accipiat ille, in cuius potestate⁷ fuerint inventa, pro eo quod ea vel reddiderit vel foras eiecerit. Et non solum hoc, sed etiam si ea nec reddere⁸ nec foras eicere voluerit et legitimo domino ea contradixerit, et illa inde postea⁹ effugerint, secundum legem ea¹⁰ solvere cogatur.

55. *De terra tributaria.* Quicumque terram tributariam, unde tributum ad partem nostram exire¹¹ solebat, vel ad ecclesiam vel cuiuslibet alteri tradiderit, is qui eam suscepit, tributum quod inde solvebatur¹², omni modo ad partem nostram persolvat; nisi forte talem firmitatem de parte dominica habeat, per quam ipsum tributum sibi perdonatum possit ostendere.

56. *De beneficiis destructis.* Quicumque suum beneficium occasione proprii¹³ desertum habuerit, et intra annum postquam ei a comite vel misso nostro notum factum fuerit, illud emendatum non habuerit, ipsum beneficium amittat.

57. *De terra censali.* Si quis terram censalem habuerit, quam¹⁴ antecessores sui vel ad aliquam ecclesiam vel ad¹⁵ villam nostram dederunt, nullatenus eam secundum legem tenere potest, nisi ille voluerit, ad cuius potestatem vel¹⁶ illa ecclesia vel illa villa pertinet; nisi forte filius aut nepos eius sit qui eam

Sed in hac re considerandum est, utrum ille qui hanc tenet, dives an¹⁷ pauper sit, et¹⁸ utrum aliud beneficium habeat, vel etiam proprium. Et qui horum neutrum habet, erga¹⁹ hunc misericorditer agendum est, ne ex toto dispoliatus in egestatem incidat; ut aut talem censum inde persolvat qualis ei fuerit constitutus, vel portionem aliquam inde in beneficium accipiat, unde se sustentare²⁰ valeat.

58. *De nonis²¹ et decimis.* Consideratum est, ut²² de frugibus terrae et animalium nutrimine²³ persolvantur. De opere vero vel restauratione ecclesiarum comes et episcopus sive abbas una cum misso nostro, quem²⁴ ipsi sibi ad hoc elegerint, considerationem faciant, ut unusquisque²⁵ eorum tantum inde accipiat ad operandum et restaurandum, quantum ipse de rebus ecclesiarum habere cognoscatur²⁶. Similiter et vassi nostri aut in commune tantum operis accipiant, quantum rerum ecclesiasticarum habent²⁷, vel unusquisque per se iuxta quantitatem quam ipse tenet. Aut si inter eos convenerit, ut pro opere faciendo argentum donent, iuxta aestimationem operis in argento persolvant; cum quo pretio rector ecclesiae ad praedictam restaurationem operarios²⁸ conducere et materiam emere possit. Et qui nonas et decimas dare neglexerit, primum quidem illas cum lege sua restituat, et insuper hanc nostrum solvat, ut ita castigatus caveat, ne saepius²⁹ iterando beneficium amittat.

59. *De mancipiis in villas dominicas³⁰ confugientibus.* Si cuiuslibet mancipia in villam nostram confugerint, actor eiusdem villae quaerenti domino ea non contradicat³¹, sed statim ea³² foras de eadem villa eiciat. Et si se³³ putat ad ea repetenda iustitiam habere, repetat, et secundum legem adquirat. Si vero tempore domni Karoli genitoris nostri in villam illam³⁴ confugerunt, et dominus ea quaerit³⁵, actor eiusdem villae aut ea legitime contineat³⁶, aut ea quaerenti domino reddat. Et actor propter vestituram domni Karoli genitoris nostri eadem mancipia contradicere non audeat, si illius propria³⁷ esse noscuntur.

40. *De forestibus noviter institutis.* Ut³⁸ quicumque illas habet, dimittat, nisi forte indicio³⁹ veraci⁴⁰ ostendere possit, quod per iussione sive promissionem⁴¹ domni Karoli genitoris nostri eas instituisset; praeter⁴² illas quae ad nostrum opus pertinent, unde nos decernere volumus quicquid nobis placuerit.

41. *De pontibus per diversa loca emendandis.* Volu-

VARIANTES LECTIONES.

¹ Quicumque falsam monetam percussisse probatus fuerit *Camb. Riv. Vat. 1. Sang. 1. Colb.* ² hic desinit *cod. 5.* ³ deest *G.* ⁴ suam superscr. que *3.* ⁵ forcapiis *1.* ⁶ potestatem *1.* ⁷ credere *1. Hld.* ⁸ potestate *1.* ⁹ deest *4. Hld.* ¹⁰ exigere *G.* ¹¹ i. exire solebat vel solvebatur *1.* ¹² propria *4. G.* ¹³ destructum *3.* ¹⁴ antequam censores *6.* ¹⁵ ad aliquam v. *4.* vel aliquo ded. *6.* ¹⁶ vel... villa desunt *6.* ¹⁷ et *1.* aut *1.* *Hld.* ¹⁸ et utrum... habet desunt *6.* ¹⁹ circa *G.* ²⁰ u. sustentari *4. Hld.* ²¹ annonis *G. et in textu.* ²² ut nonae et decimae de *3.* ²³ n. nonae et decimae p. *B. n. super cetera nonae et decimae p. 4. G. Bal.* ²⁴ quem i. s. a. h. e. desunt *6.* ²⁵ quae sequuntur, multis omissis valde contraxit *6.* ²⁶ cognoscitur *1. Bal.* ²⁷ habeant *1.* ²⁸ operationem *4. Hld.* ²⁹ se prius *4.* ³⁰ villa dominica *1. B.* ³¹ tradit *G.* ³² deest *5.* ³³ deest *5.* ³⁴ deest *1. 3. 4.* ³⁵ quaesiverit *1. ex corr.* ³⁶ contendat *1. Bal.* ³⁷ deest *5.* ³⁸ Volumus ut *Pith. V.* atque praecipimus ut *Camb. Riv. Sang. 1. Colb.* ³⁹ indicione *1.* ⁴⁰ vel ratione *5.* ⁴¹ v. veritatis *G.* ⁴² s. p. desunt *5.* ⁴³ propter *1. 5.*

mus, ut missi nostri per singulas civitates una cum episcopo et comite missos¹ vel nostros homines ibidem commanentes eligant, quorum cura² sit³ pontes per diversa loca emendare, et⁴ eos qui illos emendare debent, ex nostra iussione admonere, ut unusquisque iuxta suam possibilitatem et quantitatem eos emendare studeat.

42. *De legatione omnium missorum dominicorum, de quibus videlicet causis agere debeant*⁵. Legatio omnium missorum nostrorum haec est. Primo, ut sicut iam aliis missis iniunctum fuit, iustitiam faciant de rebus et libertatibus iniuste ablatis; et si episcopus, aut abbas, aut vicarius, aut advocatus, aut quislibet de plebe hoc fecisse inventus fuerit, statim restituantur⁶; si vero vel comes vel actor dominicus, vel alter missus palatinus hoc perpetraverit et in nostram potestatem redigerit,⁷ res diligenter investigata et descripta ad nostrum iudicium reservetur.

43. *De illis libertatibus et rebus reddendis quae in nostra*⁸ *vestitura sunt, qualiter inquirantur*⁹. Volumus autem, ut de his libertatibus et rebus reddendis quae in nostra vestitura sunt, primo per optimos quosque inquiratur. Et si per illos inveniri non possit, tunc per eos qui post illos in illa vicinia meliores sunt. Et si nec per illos rei veritas inveniri potest, tunc liceat litigantibus ex utraque parte testes adhibere. Et si discordaverint, secundum constitutionem a nobis promulgatam examinentur.

44. *De oppressione pauperum, viduarum et*¹⁰ *pupillorum*. De pauperibus, viduis et pupillis iniuste oppressis, ut adiuvantur et releventur.

45. *De iniustis consuetudinibus noviter institutis*. De iniustis occasionibus et consuetudinibus noviter institutis, sicut sunt tributa et telonea¹¹ in media via, ubi nec aqua, nec palus¹², nec pons, nec aliquid tale fuerit, unde iuste census exigi possit, vel ubi naves subtus pontes transire solent, sive in medio flumine ubi nullum obstaculum est, ut¹³ auferantur. Antiquae¹⁴ autem¹⁵ ad nostram notitiam deferantur.

46. *De honore ecclesiarum*. De¹⁶ honore ecclesiarum, ut per omnia eis exhibeatur, sicut nuper a nobis cum consensu omnium fidelium nostrorum constitutum est. Et ut hoc missi nostri omnibus in sua legatione constitutis notum efficiant.

47. *De nonis*¹⁷ *et decimis*. De¹⁸ nonis et decimis, ut secundum iussione nostram dentur.

48. *De locis ad claustra canonicorum facienda*. De¹⁹

locis dandis ad claustra canonicorum facienda, si²⁰ de eiusdem ecclesiae rebus fuerit²¹, nostra libertate²² concedatur ibi. Si de alterius ecclesiae vel liberorum hominum²³ commutetur. Si autem de fisco nostro fuerit, nostra liberalitate²⁴ concedatur.

49. *De observatione praeceptorum dominicorum*. De observatione praeceptorum nostrorum et immunitatum, ut ita observentur sicut a nobis et ab antecessoribus nostris constitutum est.

50. *De his qui per occasionem immunitatis iustitiam facere rennuunt*. De his qui per²⁵ occasionem immunitatis iustitiamfacere rennuunt, ut hoc observetur quod a nobis constitutum est.

51. *De locis iamdudum sacris et nunc spurcitiis*²⁶ *foedatis*. De locis iamdudum sacris et nunc spurcitiis^B foedatis, ut iuxta possibilitatem in antiquum statum reformatur.

52. *De beneficiis dominicis destructis*. De beneficiis²⁷ nostris quae destructa inveniuntur, hoc impleatur quod nuper a nobis constitutum est.

53. *De falsa moneta et de aliis diversis causis prohibendis*. De nova moneta, et de falsa moneta, et de dispectu litterarum nostrarum, et de²⁸ latronibus coercendis vel puniendis, et de falsis²⁹ pacandis, de homicidiis prohibendis, de periuriis et falsis testibus conpescendis, de³⁰ his omnibus vel ceteris his similibus hoc quod modo³¹ constituimus, omnibus adnuntiatur et in futurum observetur.

54. *De missorum dominicorum observatione*³². Hoc volumus, ut missi nostri observent, ut quicquid de his causis vel simul vel singillatim emendare potuerint, emendent, et ea quae³³ emendaverint, diligenter scriptis notent. Et hoc sic peragere curent, quantum iuste reprehendi a quoquam nullatenus possint. Et quae³⁴ facere debent aut possunt, nullatenus praetermittant; immo caveant, ne, quod absit, aut gratia alicuius, aut honoris aut timoris sive odii causa, illud quod agere debent omittant. Et summo pere studeant, ut hoc quod per se efficere non possunt, nobis notum faciant. Et omnimodis praevideant, ut per singula capitula, tam verbis quamque³⁵ scriptis, de omnibus quae illic peregerint, nobis rationem reddere valeant.

55. *De placitis a liberis hominibus observandis*. De placitis siquidem quos³⁶ liberi homines observare debent, constitutio genitoris nostri poenitus observanda atque tenenda est, ut videlicet in anno tria

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest 3. ² cure corr. cura 1^r. ³ est 3. B. ⁴ et... emendare desunt G. ⁵ horum loco 1^r. habet: Hec capitula praecepue ad legationem missorum nostrorum ob memoriae causam pertinentia de quibus videlicet causis ipsi agere debeant. *Sequentium capp. rubra omittit idem omnia.* ⁶ resituantur 1^r. ⁷ deest 3. ⁸ dominica 3. B. *Hld. Bal.* ⁹ inquiratur 1^r. ¹⁰ deest 4. ¹¹ telonei 1^r. 3. B. *Bal.* ¹² pali 3. ¹³ ne a. ante, quam ad n. n. deferatur 4. *Hld.* ¹⁴ pro his 3. habet: qui autem hoc exactaverint, ad nostram presentiam deducantur. ¹⁵ aut G. ¹⁶ Praecipimus ut honor ecclesiarum debitus per omnia *Camb. Riv. Sang. 1. Colb.* ¹⁷annonis G. et in textu ut iam saepius supra. ¹⁸ Praecipimus ut nonae et d. s. *Camb. Riv. Sang. 1. Colb.* ¹⁹ Ita incipit 3: Ad cl. fac. can. volumus ut si eiusdem rebus eccl. f. n. l. concedantur. ²⁰ si terra *Bal.* ²¹ fuerint 1^r. non f. 4. ²² liberalitate B. ex corr. *Div. Met. Bell. Rem. Pith. Par. Bal.* ²³ liberi hominis 1^r. ²⁴ libertate G. *Hld. et aliquot codd. Bal.* ²⁵ ut hi q. propter 3. ²⁶ iamdudum... spurcitiis desunt 3. ²⁷ de aedificiis 3. 3 b. ²⁸ de... conpescendis desunt 6. ²⁹ in marg. id est geuchida 1. ³⁰ hic norum caput ipe. 1^r. *Hld.* ³¹ quomodo G. ³² c. hoc G. valde contraxit. ³³ q. non e. 1. 6. G. ³⁴ qui G. ³⁵ quam 1^r. ³⁶ que 4.

solummodo generalia placita observent ¹, et nullus A eos amplius placita observare compellat, nisi forte quilibet aut accusatus fuerit, aut alium accusaverit, aut ad testimonium perhibendum vocatus fuerit. Ad caetera vero, quae ² centenarii tenent, non alius ³ venire iubeatur, nisi qui aut litigat, aut iudicat, aut testificatur.

56. *De debito ad opus dominicum rewadiato.* Ut de debito quod ad opus nostrum fuerit rewadiatum, talis consideratio fiat, ut is qui ignoranter peccavit, non totum secundum legem componere cogatur, sed iuxta quod possibile visum fuerit. Is vero qui tantum mala ⁴ voluntate peccavit, totam ⁵ legis compositionem cogatur exsolvere ⁶.

57. *De his qui ad palatium vel in hostem pergunt vel inde redeunt* ⁷. Ut nullus ad palatium vel in hostem pergens, vel de palatio vel de hoste rediens, tributum quod transturas ⁸ vocant, solvere cogatur.

58. *De pontibus publicis.* Ut pontes publici ⁹, qui per bannum fieri solebant, ayno praesente in omni loco restaurentur.

59. *De clericis, monachis et servis fugitivis.* Ut clerici et monachi et servi fugitivi ad loca sua redire iubeantur.

60. *De advocatis episcoporum, abbatum, comitum* ¹⁰ et abbatissarum. Ut nullus episcopus, nec abbas, nec comes, nec abbatissa, centenarium comitis advocatum habeat.

61. *De vicariis vel centenariis, si latrones celaverint.* Ut vicarii vel centenarii, qui fures et latrones vel celaverint vel defenderint, secundum sibi datam sententiam diiudicentur.

62. *De comitibus et vicariis admonendis* ¹¹ de constitutione legis. Ut comites et vicarii ¹² de constitutione legis ammoneantur, quia ¹³ iubetur, ut propter iustitiam pervertendam munera non accipiant.

63. *De forestibus dominicis.* De forestibus ¹⁴ nostris, ut ubicumque fuerint, diligentissime inquirant, quomodo salvae sint et defensae, et ut comitibus denuntient, ne ullam forestem ¹⁵ noviter instituant; et ubi noviter institutas sine nostra iussione invenerint, dimittere praecipiant.

64. *De missis dominicis, et de his qui iustitiam facere rennuunt.* Ut ubicumque ipsi missi aut episcopum aut abbatem aut alium quemlibet quocumque D

honore praeditum invenerint, qui iustitiam facere vel noluit vel prohibuit, de ipsius rebus vivant, quandiu in eo loco iustitias facere debent.

65. *De missis dominicis, ubi diutius non debeant immorari.* Ut in illius comitis ministerio qui bene iustitias factas habet, idem missi diutius non morentur, neque illic ¹⁶ multitudinem convenire faciant; sed ibi moras faciant, ubi iustitia ¹⁷ vel minus vel neglegenter facta est.

66. *De missis dominicis et comite in aliquod missaticum directo.* Ut in illius comitis ministerio idem missi nostri placitum non teneant qui in aliquod missaticum directus est, donec ipse fuerit reversus; ut causa quae adhuc coram comite non fuit, et is qui se reclamat, propter suam stultitiam aut contumaciam comitem inde appellare ¹⁸ noluit, iterum comiti commendetur.

67. *De missis dominicis, qualiter coniectum accipere debeant.* Ut missi nostri, qui vel episcopi vel abbates vel comites sunt, quamdiu prope suum ¹⁹ beneficium fuerint, nihil de aliorum coniecto accipiant. Postquam vero inde longe recesserint, tunc accipiant secundum quod in sua tractoria continetur. Vassi vero nostri et ministeriales, qui missi sunt, ubicumque venerint, coniectum accipiant.

68. *De vassis dominicis et* ²⁰ *episcoporum vel reliquorum, qui in hoste non fuerunt.* Ut vassi nostri, et vassi episcoporum, abbatum ²¹, abbatissarum et comitum, qui anno praesente in hoste non fuerunt, heribannum rewadient ²²; exceptis his qui propter necessarias causas et a domino ac genitore nostro Karolo constitutas ²³ domi dimissi ²⁴ fuerunt, id est, qui a comite ²⁵ propter pacem conservandam, et ²⁶ propter coniugem ac domum eius custodiendam, et ab episcopo vel abbate vel abbatissa similiter propter pacem conservandam, et propter fruges colligendas et familiam constringendam, et missos recipiendos, dimissi fuerunt.

69. *De episcopis, abbatibus et comitibus, et de placito missorum dominicorum.* Ut omnis ²⁷ episcopus, abbas, et comes, excepta infirmitate vel nostra iussione, nullam excusationem habeat, quin ²⁸ ad placitum missorum nostrorum veniat, aut talem ²⁹ vicarium suum mittat, qui in omni causa pro illo ³⁰ reddere rationem possit a.

VARIANTES LECTIONES.

¹ observent... placita desunt 4. Hld. ² qui 1. ³ aliis 4. ⁴ malum 1. 4. B. ⁵ totum 1. compositione 1. legem compositione B. ⁶ totam legem et compositionem solvere cog. 5. ⁷ pro hoc rubro antecedens habet 4. ⁸ transturas in marg. heristiura 1. transiuras C. Colb. Camb. Riv. Sang. ⁹ tristuras B. Rem. N. Pith. Par. tracturas 1. 4. Met. trasturas Vat. Pal. Bell. straturas Til. trexturas 3. 3 b. ¹⁰ suppli 6. ¹¹ deest G. ¹² a. d. c. l. desunt 3. de c. l. ante de comit. collocat 4. Totum caput deest 5. in ind. ¹³ v. et centenarii Bal. ¹⁴ quia 1. 1. B. ¹⁵ vorst in marg. 4. ¹⁶ foreste 3. ¹⁷ illuc 1. 4. G. ¹⁸ iustitiae... factae sunt 3. ¹⁹ supplicare 3. ²⁰ illorum beneficio 3. ²¹ deest 4. ²² dees: 3. G. ²³ rewadiant 1. 3. G. ²⁴ constituti 1. ²⁵ deest 4. ²⁶ a nobis Camb. Sang. Colb. ²⁷ et ... custod. hic omissa post iuxta c. 75. collocat G. ²⁸ nullus 3. ²⁹ qui non 1. ut 3. ³⁰ talem (corr. tales) vicarios 1. ³¹ illis r. r. possint 1.

NOTÆ.

a Ille sequitur in B. Pith., Paris., Norm. (in Rhem. a manu 2 in margine additum): c. 69 b. De non exigendo heribanno antequam iussio dominica nota fiat. Ut missi et unusquisque in suo ministerio haec capi-

tula relegi faciant coram populo; et nota sint omnibus, ne aliquis excusationem habere possit. Et non prius bannum exigant a quoquam homine, donec omnibus haec nota fiant. »

70. *De dispensa missorum dominicorum.* De dispensa missorum nostrorum, qualiter unicuique¹ iuxta suam qualitatem² dandum vel accipiendum sit, videlicet episcopo³ panes quadraginta, frisingae⁴ tres⁵, de⁶ potu modii tres, porcellus unus⁷, pulli⁸ tres, ova quindecim, annona⁹ ad caballos modii¹⁰ quatuor. Abbati, comiti, atque ministeriali nostro unicuique dentur¹¹ cotidie panes triginta, frisingae duae, de potu modii¹² duo, porcellus unus, pulli¹³ tres, ova quindecim, annona¹⁴ ad caballos modii¹⁵ tres. Vassallo¹⁶ nostro panes decem et septem¹⁷, frisinga¹⁸ una, porcellus unus, de potu modius unus, pulli duo, ova decem, annona¹⁹ ad caballos modii duo.

71. *De eo qui in aliena patria de qualibet causa fuerit interpellatus*²⁰. Si quis in aliena patria, ubi vel propter beneficium vel propter aliam quamlibet occasionem adsidue conversari solet, de qualibet causa fuerit interpellatus, verbi gratia de conquesitu²¹ suo vel de mancipiis suis, ibi secundum suam legem iustitiam faciat, et cum talibus coniuratoribus, quales in eadem regione²² vel provincia secum habere poterit, legitimum sacramentum iuret; excepto si quis eum de statu suo, id est de libertate sua, vel de hereditate quam ei pater suus moriens dereliquit, appellaverit. De his duobus liceat illi sacramentum in patria sua, id est in legitimo sui sacramenti loco iurandum²³ offerre; et is qui cum eo litigatur, si velit, sequatur illum in patriam suam²⁴ ad recipiendum illud sacramentum. Ipse tamen primo in eodem loco, id est²⁵, ubi interpellatus est, satisfaciat tam comiti²⁶ et iudicibus quam adversario suo, testibus probando, quod rem²⁶, quae ab eo quaeritur, pater suus ei dereliquit²⁷.

72. *De solutione atque compositione*²⁸. Ut omnis solutio atque²⁹ compositio quae in lege Salica contine-

tur, inter Francos per duodecim denariorum solidos componatur; excepto ubi contentio contra³⁰ Saxones et Frisiones³¹ exorta fuerit. Ibi volumus, ut quadraginta denariorum quantitate solidus habeat, quem vel Saxo vel³² Frisio a parte³³ Salici Franci³⁴ cum eo litigantis solvere debet³⁵.

73. *De statu hominis*³⁶. Ut de statu suo, id est³⁷ de libertate, vel hereditate compellendus iuxta legis constitutionem maneat³⁸. De caeteris vero causis unde quis rationem est redditurus, si post secundam comitis admonitionem aliquis ad mallum venire noluerit, rebus eius in bannum missis venire et iustitiam facere compellatur.

74. *De proprietate hominis quae ob aliquod crimen in bannum fuerit missa*³⁹. Cuiuscumque hominis proprietas ob crimen aliquod ab eo commissum in bannum fuerit missa, et ille re cognita ne iustitiam faciat venire distulerit, annumque ac diem in eo banno illam esse permiserit, eam ulterius non adquisivit, sed ipsa fisco regis societur; debitum vero, quod is cuius ea fuit solvere debuit, per comitem ac ministros eius iuxta estimationem damni de rebus mobilibus, quae in eadem proprietate inventae fuerint, his quibus idem debitor fuit exsolvatur. Quodsi rerum mobilium ibidem inventarum quantitas ad compositionem non sufficerit, de immobilibus suppleatur; et quod superfuerit, sicut dictum est fisco regis possideat. Si nihil super compositionem remanere poterit, totum in illam expendatur. Si autem homo ille nondum cum suis coheredibus proprium suum divisum habuit, convocet eos comes, et cum eis legitimam divisionem faciat, et tunc, sicut iam dictum est, partem eius fisco regis addat, et compositionem de ea iuxta modum superius comprehensum his, ad quos illa legibus pertinet, exsolvat.

APPENDIX PRIMA.

*Capitula*⁴⁰ domni Karoli imperatoris ecclesiastica, quae ideo superscriptis non coniunxi⁴¹ capitulis, quia alia ex istis quasi causa memoriae scripta fuerint⁴² et non videntur plenum explere sensum, alia sunt geminata, cum aliis videlicet mixta capitulis, alia penitus finita atque ad perfectionem perducta.

1. De lectionibus.

2. De cantu.

VARIANTES LECTIONES.

¹ unusquisque 1'. ² quantitatem 5. ³ sequentia 6 ita exhibet: 40 panes et 5 urnae de potu et 5 frisingae et 15 ova et 4 modii annonae equis. Abbati, comiti et aliis 30 panes, 2 victimae, duo urni. 1 porcellus, 3 pulli, 15 ova, 5 modii caballis. Vassallo nostro 16 panes, 1 frisinga, 1 porcellus, 1 urna potus, 10 ova, 2 modii caballis. ⁴ frisingae 1. 6. friskige (infra frisingae) 1'. frisingae infra frisingae 5. frisinge B. ⁵ un B. frisingae 1. 6. ⁶ de... pulli tres desunt 4. ⁷ porcellum unum 5. const G. ⁸ pullos 1' G. ⁹ granum 1'. ¹⁰ modios 5. 4. G. ¹¹ detur 1. ¹² modia 1'. ¹³ pullos 1'. ¹⁴ annonam 1'. ¹⁵ modia 1'. modios ii. 5. ¹⁶ sequentia desunt 5. ¹⁷ octo 4. sex 6. G. ¹⁸ frisingam unam porcellum unum d. p. modio uno, pullos 1'. ¹⁹ annonam ad c. modia 1'. ²⁰ inde ab h. c. inscript. omisit omnes 5; hoc et sequens caput non habent 1'. 5. Til. Div. In 2 b alio loco legitur. ²¹ conquestu 2 b. ²² eodem regno 2 b. ²³ iusiurandum 4. ²⁴ patria sua G. ²⁵ deest 2 b. ²⁶ res 5. B. ²⁷ hic 2. inserit c. 4 generale Capitul. Olonnensis Maio 825 editi; et post c. 74 eiusdem Cap. c. 5. ²⁸ totum caput deest 1'. 5. Til. Div. ²⁹ vel 2 b. a. c. desunt G. ³⁰ inter 5. Bal. ³¹ Frisiones 5. const. ³² deest B. ³³ ad partem 5. Bal. ³⁴ deest 5. ³⁵ d. et compositionem de ea iuxta modum superius comprehensum his ad quos illa legibus pertinet exsolvat Met. (sunt ultima capitula 74 verba). ³⁶ caput hoc nil nisi c. 24 repetitio, ab ipso procul dubio Ansegiso profecta, deest 1'. 5. ³⁷ i. c. desunt 5. vel 4. ³⁸ moneatur 5. ³⁹ et hoc. c. 25 repetitum deest 1'. 5. ⁴⁰ omnes tres appendices habent 1. 2. 6. G. (qui primam et secundam in unum contrahit) Bal. primam et secundam B. omnibus caret 1'. 2 b. 4. 5. Codex 3 nil habet nisi app. secundae capita 1-5, 7, 8, 16, 17, 27, 54-58, adiuncta illa libro IV, ita ut c. 1 illi sit c. 75 et sic porro. ⁴¹ sunt coniuncta B. iunxi G. ⁴² fuerant B.

5. De notariis.
4. De ceteris disciplinis ¹.
5. De compoto.
6. De medicinali arte.
7. De ecclesiis sine honore manentibus absque officiis et luminariis ²; et de his, qui decimas sumunt et de ecclesiis non curant; et de altaribus, ut non superflua sint in ecclesiis.
8. De laicis noviter conversis, ne antequam suam legem pleniter ³ vivendo, discant, ad alia negotia mittantur.
9. De relinquentibus seculum, ut unum e duobus eligant, aut pleniter secundum canonicam aut secundum regularem ⁴ institutionem vivere debeant.
10. De ecclesiis seu sanctis noviter inventis sine auctoritate, nisi episcopo probante minime venerentur, salva etiam de hoc et de omnibus ecclesiis canonica auctoritate ⁵.
11. De ordinatis episcopis nec receptis.
12. Quod non oporteat solvere ⁶ quoslibet vel ordinare.
13. De servo, si nesciente domino suo fuerit ordinatus ⁷.
14. Quod non liceat clericum in duabus civitatibus ministrare, nec abbatibus plurima monasteria aut cellas habere.
15. De peregrinis episcopis et clericis.
16. De litteris peregrinorum, et clericis sine litteris ambulantibus.
17. Qualis vel pro qualibus culpis quisque secundum canonicam institutionem degradetur de officio sacerdotali.
18. De expulso ab ecclesia et excommunicato ⁸ vel damnato ab officio suo.
19. De ordine ecclesiastico et officio missae.

- A 20. De reliquiis sanctorum et oratoriis villaribus.
21. De altario non consecrando nisi lapideo.
22. De confirmatione cum chrismate.
23. De baptismo.
24. De pascha et de die dominico et de reliquis festivitibus.
25. De ieiunio et quadragesima vel letaniis.
26. Ut festivitates praeclarae non nisi in civitatibus aut in vicis publicis teneantur.
27. De hoc ⁹ officio.
28. De ecclesiis emendandis, ut ubi in uno loco plures sunt quam necesse est, destruantur quae necessariae non sunt, et aliae construantur.
29. De ecclesiis non bene constructis.
30. De iudicio poenitentiae ad interrogandum reliquimus, per quem poenitentialem ¹⁰ vel qualiter iudicent ¹¹ poenitentes; et de incestibus, quibus liceat iungere ¹², quibus non.
31. De elemosina mittenda in Hierusalem propter ecclesias Dei restaurandas proximo ¹³ natali Domini.
- B 32. Ut nullus homo malignis consentiat, sed magis in quantum potest resistat. Ut pauperes, orfani et viduae et ecclesiae Dei pacem habeant.
33. Ut qui monachi et virgines sunt, propositum suum omnimodis observent.
34. Ut isti manges et cotiones ¹⁴, qui sine omni lege vagabundi vadunt, per istam terram non sinantur vagari ac deceptionem hominum agere; nec isti nudi cum ferro, qui dicunt se data sibi poenitentia ire vagantes; melius videtur, ut si aliqui ¹⁵ inconsumetum et capitale crimen commiserunt, in uno loco permaneant laborantes et servientes, et poenitentiam agentes, secundum quod sibi canonice impositum sit.
35. De concordia fidelium nostrorum.

VARIANTES LECTIONES.

- ¹ discipulis 1. (*sed eadem manu superscr. disciplinis*) 6. ² luminariibus B. ³ p. secundum canonicam v. G. ⁴ secularem 1. ⁵ salva... auctor. *desunt Sang: 1. Colb. Thu. Riv.* ⁶ o. absolute q. ordinare G. *Camb. Riv. Vat. Colb. Rem. B. Pith. Par. Norm.* ⁷ s. sine scientia domini sui ordinato 6. ⁸ ex communione 6. *Hld.* excommunicatione 1. ⁹ deest G. ¹⁰ poenam sententialem G. ¹¹ iudicentur B. G. *Bal.* ¹² iniungere *Bal.* ¹³ in p. 6. *Bal.* ¹⁴ coctiones *Hld.* ¹⁵ aliquod *Bal.*

APPENDIX II.

Item capitula domni Karoli imperatoris mundana ¹, quae suprascriptam videntur habere causam ².

1. De latronibus, sicut iam antea ³ in alio capitulari commendavimus, ita ⁴ maneat.
- 2 ⁵. De adventitiis, ut cum missi nostri ad placitum venerint, habeant scriptum, quanti adventitii sunt in illorum missatico, aut de quo pago sunt, et nomina eorum, et qui sunt eorum seniores.
3. Si quis de libertate sua fuerit interpellatus, et timens ne in servitium cadat, aliquem de propinquis suis, per quem se in servitium casurum timens ⁶ occiderit, id est patrem, matrem, p. truellem, avunculum vel quemlibet ⁷ huiusmodi propinquitatis personam: ipse qui hoc perpetraverit, moriatur; cognatio ⁸ eius et consanguinitas ⁹ in servitutum cadat. Et si negaverit se illum occidisse, ad novem vomeres ignitos iudicio Dei examinandus accedat.
4. De fugitivis ac peregrinis, ut distringantur, ut scire possimus, qui sint aut unde venerunt.
- C 5 ¹⁰. Ut bauga ¹¹ et bruniae non dentur negotiatoribus.
6. De mensuris, ut secundum iussionem nostram aequales fiant.
7. Ut non mittantur testimonia super vestituram domni Pippini regis.
8. ¹² Ut omnia quae wadiari ¹³ debent, iuxta quod in lege continetur pleniter secundum ipsam legem rewadiata fiant, et in postmodum vel domnus rex vel ille, cuius causa est, iuxta quod ei placuerit perdoneat ¹⁴.
9. Ut missi nostri, qui iam breves detulerunt de adnuntiatione, volumus ut adhuc adducant de opere.
10. Quantam ¹⁵ moram faciant ¹⁶ in unoquoque loco, et quot homines secum habeant.
11. De prudentia et constantia missorum nostrorum.

VARIANTES LECTIONES.

- ¹ mundanam q. suprascripta sunt, v. G. ² Incipiunt capitula domni Karoli imperatoris B. *Tota inscriptio apud G. efficit caput 36; nostrum cap. 1 ibi est 37 et sic porro.* ³ deest 3. ⁴ multa ita B. ⁵ hoc cum antecedd. in unum coniungit 3. ⁶ cognoscit G. ⁷ quamlibet B. G. ⁸ agnatio B. *Bal.* ⁹ propinquitas *supraser.* vel consanguinitas 3. ¹⁰ cum antecedenti coniungit B. ¹¹ pauca 6. *bauga G.* ¹² cum antec. coniungit 3. ¹³ wadia reddi 1. 6. *Hld.* wadiare 3. rewadiari B. inguadiare G. rewadiata 5. 6. B. ¹⁴ deest 1. 6. *Hld.* faciat 3. accipiat B. *Rem. Div. Pith. Par.* ¹⁵ Quantum 1. G. ¹⁶ facient 1. *Hld.*

12. De falsis monetariis requirendum est.
15. De illis Saxonibus, qui uxores non habent.
14. De signatis ¹, qui mentiendo ² vadunt.
15. Si aliae res fortuito non praeoccupaverint, 8. Kalend. Iulias ³, id est missa sancti Iohannis baptistae, ad Magontiam sive Cabillionem ⁴ generaliter placitum habere volumus.
- 16 ⁵. De periuriis, ut caveantur. Et ⁶ ut non admittantur testes ad iuramentum, antequam discutiantur. Et si aliter non possint discuti, separentur ab invicem et singulariter inquirantur. Et non soli accusatori liceat testes eligere absente suo causatore. Et omnino nullus nisi ieiunus ad iuramentum vel ad testimonia admittatur ⁷. Et ille qui ad testimonium ducitur, si refutetur, dicat ille, qui eum refutat, et probet, quare illum recipere nolit ⁸. Et de ipso pago, non de altero testes eligantur, nisi forte longius ⁹ extra comitatum causa sit inquirenda. Et si quis convictus fuerit periurii, perdat manum aut redimat.
17. Ut nemo propter cupiditatem pecuniae aut propter avaritiam suam prius det ¹⁰ pretium aut ¹¹ futuram conventionem sibi praeparat, ut ¹² duplum vel triplum ¹³ recipiat; sed tunc tantum, quando fructus praesens est, illos ¹⁴ comparet.
18. De causis, quae cotidie non cessant.
19. De fugitivis, qui non cessant recipere et abscondere.
20. De vagis peregrinis.
21. De homicidiis.
22. De commendatis mensuris modiorum et sextariorum.
23. De beneficiis nostris non bene constructis.
24. De hospitalitate et susceptione iterantium, tam missorum nostrorum quam reliquorum bonorum hominum.
25. Quod missos ad vicem nostram ¹⁵ mittimus.
26. De his qui vinum et annonam vendunt antequam colligantur, et per hanc ¹⁶ occasionem pauperes efficiantur ¹⁷.
27. Ut ante vicarium et centenarium de proprietate aut libertate iudicium non terminetur aut adquiratur, nisi semper in praesentia missorum imperium aut in praesentia comitum.
28. De homicidiis factis anno praesenti inter vulgares homines quasi propter pulverem mortalem.

A 29. De heribanno, ut diligenter inquirant missi, qui hostem facere potuit et non fecit, bannum nostrum componat, si habet unde componere possit. Et si non habuerit unde componere valeat, rewadiatum fiat et inbreviatum; et nihil ex hoc exactum fiat, usque dum ad notitiam domni imperatoris veniat

30. Herisliz ¹⁸ qui factum habent, per fideiussores mittantur.

31. De beneficiis destructis et alode restaurata ¹⁹.

32. De freda ²⁰ exigenda.

33. De materiamine ad naves faciendum.

34. Si aliquis ²¹ Saxo hominem comprehenderit absque furto aut absque sua propria aliqua re ²², dicens quod illi habeat ²³ damnum factum, et hoc contendere voluerit ²⁴ in iudicio aut in campo aut ad crucem ²⁵, licentiam habeat ²⁶. Si vero hoc noluerit ²⁷, cum suis iuratoribus ipse liber homo se idonei faciat. Et ²⁸ si servum cuiuslibet ²⁹ absque aliqua probatione comprehenderit, ipse servus aut ad aquam ferventem aut ad aliud iudicium se idonei faciat.

35. Si aliquis Saxo caballos ³⁰ in sua messe invenerit, et ipsos ³¹ caballos inde ducere pro suo damno ad comprobandum voluerit, si quis liber homo hoc ei contradixerit aut aliquod malum pro ³² hoc ³³ fecerit, tripla ³⁴ compositione secundum legem et secundum ewam ³⁵ contra eum emendare studeat, et insuper bannum dominicum solvat, et manum perdat, pro eo quod inoboediens fuit contra praeceptum domni imperatoris, quod ipse pro pace statuere ³⁶ iussit. Si servus hoc fecerit, secundum suam legem ³⁷ omnia in triplum restituat, et disciplinae corporali subiacet.

36. Quicumque liber homo inventus fuerit anno praesente cum seniore suo in hoste non fuisse, plenum heribannum persolvere cogatur. Et si senior vel comes eum domi dimisit, ipse pro eo eundem heribannum persolvat; et tot heribanni ³⁸ ab eo exigantur, quot homines domi dimisit. Et quia nos anno praesente unicuique seniori duos homines, quos domi dimitteret, concessimus ³⁹, illos volumus ut missis nostris ⁴⁰ ostendant, quia ⁴¹ his tantummodo heribannum concessimus.

37. Ut quandocumque navigium mittere volumus, ipsi seniores in ipsis navibus pergant, et ad hoc sint praeparati.

38. Furta et iniusta connubia necnon et falsa testimonia, sicut saepe rogavimus, prohibete diligenter, sicut et Domini lex prohibet ^a.

VARIANTES LECTIONES.

¹ signandis his q. G. ² mentio 6. ³ viii K. 1. *desunt* B. G. ⁴ capillionem 1. cabillionem Bal. capilionem B. ⁵ totum deest Hld. ⁶ caveant. Ut 1. 6. de.... et *desunt* 5. ⁷ addatur 1. 6. adducatur 5. ⁸ noluit B. ⁹ deest 5. ¹⁰ de pr. fut. G. ¹¹ ut 5. B. ¹² vel 1. ¹³ t. tunc r. B. Bal. ¹⁴ illud G. ¹⁵ iudicium vestrum G. Riv. Thu. Sang. 2. Colb. N. iudicium nostrum Camb. Vat. 1. Sang. 1. ¹⁶ deest 1. B. G. Hld. ¹⁷ e. ut fertiter constringantur, ne deinceps fiat. G. Bal. *Omittunt tamen illa Met. Rem. Bell. Div. Thu. Par. Til. Pal.* ¹⁸ herisliz 6. herisliz a quibus f. est B. hierisdar G. ¹⁹ restaurato B. G. Hld. ²⁰ freda B. ²¹ quis 5. ²² p., aliquam rem d. 6. Hld. ²³ liceat 1. 6. Hld. ²⁴ deest B. ²⁵ aut ad c. *desunt* in codicibus tribus, scilicet Suppl. lat. 75. Paris. Met. Pal. ²⁶ hic novum c. incipit B. ²⁷ voluerit Hld. ²⁸ et... faciat *desunt* 5. ²⁹ quilibet 6. Hld. et servitium cuilibet B. ³⁰ caballum 5. ³¹ ipsum inde 5. ³² deest 1. 6. G. Hld. ³³ huic Hld. ei G. hoc ei 6. Bal. ³⁴ triplum c.... em 5. ³⁵ conam corr. euam et supra id est legem 1. ea B. aequam G. sec. eum damnum emend. 5. et sec. ewam *desunt* 6. Hld. ³⁶ statuit. Si 3. ³⁷ s. legitimam vitam in tr. 3. ³⁸ heribannum ab eis 6. ³⁹ h. d. dimittere conc. 3. ⁴⁰ missi nostri G. ⁴¹ qui 1.

NOTAE.

^a Loco huius capitis Rheim. hoc habet: « Hoc sanctus, ut in palatiis nostris ad accusandum et iudi-

candum et testimonium faciendum non se exhibeant viles personae et infames. bistriones scilicet et, nuga-

APPENDIX III.

Item capitula principum praeclarissimorum ecclesiastica simul et mundana domni Hludowici augusti et Hlotharii caesaris ¹, quae suprascriptam videntur habere rationem.

1. Benedictus de sua reclamazione in perpetuum A sileat.

2. De manso quem Gehirfredus ² episcopus a Liutrico ³ comite requirit, ut si ⁴ missi nostri invenerint eum iustitiam habere, non permittant Liutricum per vestituram domni Karoli iustitiam eius impedire ⁵.

3. De foreste quam Antharius ⁶ comes habere vult ⁷, ubi ea prius non fuisse dicitur, volumus ut missi nostri rei veritatem inquirant, et iuxta quod iustum invenerint, ex nostra auctoritate definiant ⁸.

4. De causa Rothmundi ⁹ comitis, ut ei liceat hic in palatio sacramentum suum iurare, quia propter nostrum servitium sibi constitutum placitum intra patriam observare non licuit.

5. De duabus feminis quae indiculos attulerunt, interrogandi sunt Heiminus et Monoaldus ¹⁰, utrum ecclesiasticae an fiscales ¹¹ fuissent ¹².

6. Odo buticularius de foreste sua interrogandus est.

7. De rebus quas marchio tradidit filio Bosonis vel aliis hominibus, volumus ut hi quibus traditae fuerint, vestituram suam accipiant, et insuper confirmationem.

8. De rebus quas quaedam femina Hildegardae ¹³ reginae tradidit, et portionem quam sibi reservavit iniuste amisisse dicitur, volumus ut carta traditionis quaeratur et inspiciatur, et tunc, quid illa habere debeat, definiatur.

9. Querelam quam Helisachar et Heiminus ¹⁴ contra Maginarium ¹⁵ habent, volumus ut missi nostri secundum iustitiam et aequitatem definiant.

10. De querela Hildebrandi comitis, quod pagenses eius paravereda ¹⁶ dare recusant, volumus ut hoc missi nostri ab his hominibus qui in eodem comitatu manent et ea dare non debent, necnon et a vicinis comitibus inquirant; et si invenerint, quod ipsi ea dandi debitores sint, ex nostra iussione dare praecipiant ¹⁷.

VARIANTES LECTIONES.

¹ et H. c. *desunt* G. ² *geirfredus* G. ³ *liutfrido* Thu. Sang. 1. ⁴ *deest* 1. ⁵ *habere* G. ⁶ *hautharius* G. ⁷ *voluit* 6. ⁸ *perficiant* G. ⁹ *sic* 1. *Hld. ruothmundi* 6. *bruotmundi* G. Bal. ¹⁰ *Manoaldus* G. ¹¹ *fiscalinae* Bell. ¹² *non f.* 1. ¹³ *Hildigardi* G. Bal. ¹⁴ *Haiminus* G. ¹⁵ *Mainarium* G. ¹⁶ *paravreda* 6. ¹⁷ *p. explici* Deo gratias legis eloquium 6.

NOTÆ.

tores, manzeres*, scurrae, concubinarij, neque ex turpium feminarum commixtione progeniti, aut servi, aut criminosi. Frequenter enim homines huiusmodi ex suspitione conversationis pravae et naturae, ut inferiores non videantur, quod placet, asserere nituntur contra digniores. »

Ex eodem Codice Baluzius hæc profert: « Si ecclesiae aliquid sui iuris defraudatum fuerit a pravis procuratoribus aut prece aut pretio aut privata gratia praec-

cessorum, successoribus omni tempore liceat inferre calumniam: quia nullo tempore ecclesia debet suum ius amittere, praeter mobilem possessionem, ut est aurum, argentum, vestes, aut pecora, aut domus. Praedia vero, terras, villas, ecclesias, census, quia inde magni redditus possunt exire in commune bonum, nulla commutatione, nullo pacto liceat ad proprietatem alicuius transferre. Quod postquam compertum fuerit, rescindatur. »

* Scorti filii.

CAPITULARIA AQUISGRANENSIA (An. 828, Dec.).

Capitularia annorum 828 et 829 post Amerpachii curas a Sirmondo et Baluzio edita ope Codicum duodecim recognovimus auximusque: 1. C. bibl. olim Corbeiensis jam Hamburgensis, sæc. ix, in quo post Ansegisi Editionem primam leguntur, quocum consentiunt 1 b. C. bibl. regie Monacensis olim Augustanus et 1 c. C. bibl. ejusdem olim Tegernseensis, unde princeps Amerpachii Editio fluxit; 2. C. bibl. reg. Paris., n. 4417, et 3. bibl. ecclesiasticæ Scaffhusanæ in Helvetia, sæc. xii; 4. bibl. universitatis Bonnensis, sæc. xii; 5. C. bibl. reg. Paris. inter Supplementa Latina, n. 164 bis, olim sancti Remigii Rhemensis; 6. C. bibl. reg. Babenbergensis; 7. C. bibl. reg. Paris., n. 4628 A, qui proxime ad Cod. 5 accedit; 8. C. bibl. reg. Paris., n. 4761; 9. C. bibl. ejusdem inter Supplementa Latina, n. 75; 10. bibl. ejusdem, n. 4638, olim Petri Pithœi. Quorum tamen 1 b, 4 et 7, non diligenter conferre, sed evolvere obiterque inspicere satis visum est.

Sirmondus qui schedis Petri Pithœi usus capitularia hæc primus fere integra edidit, et post eum Baluzius, ordinem instituerunt, quem nec in Codicibus ita servatum esse invenias, nec rei ipsi plane convenire tibi persuadeas. Quare Codices nostros, præcipue Corbeensem, secutus, antiquum ordinem restituere conatus sum. Primo igitur loco acta placiti a Ludovico cum optimatibus nonnullis (quos inter Walam abbatem Corbeensem fuisse, ex Vita ejus Monument. SS., t. II, p. 547, novimus) mense Decembri ^a anni 828 habiti, præmissa quæ hic prima vice ex Codice Blankenburgensi, sæc. x, fol. 96, 97, prodit, *oratorum relatione ad imperatorem* ^b, tum vero acta conventus generalis Wormatiensis mense Augusto anni sequentis habiti, præmissa ex Codice Gothano, sæc. xi, in-fol., *episcoporum relatione*, proponimus.

NOTÆ.

^a Medio vel exeunte mense, post obitum Jeremiae Senonensis archiepiscopi.

^b Legitur ibi ante capitulare anni 820, ejus capita

alii plane argumenti numeris continuis ei subjecta sunt.

ORATORUM RELATIO AD IMPERATOREM.

ITEM DOMNI HLUDOWICI IMPERATORIS.

4. De necessitate episcoporum conveniendi cum suo metropolitano oportune annis singulis secundum canonicam auctoritatem; cui conventui ¹ interesse oportet abbates tam canonicos quam monasticos absque ulla subtractione. Et si possibile est aut imperiali servitio non detineantur ², adsint etiam comites; quod si illi defuerint, adsint eorum vice tales missi, qui adimplere valeant quaecumque utilia corrigendi studio secundum regulam christianitatis ibidem inventa fuerint. Sunt autem plurimae necessitates quae aliter emendari non possunt nisi in huiusmodi conventu; qui tamen conventus quo tempore fieri debeat, consideratione metropolitani vestrae pietati innotescendum est, quod plenius vestra auctoritate ³ ad eum conveniatur.

2. Ut ministerium sacrosancti baptismatis non ubicumque nec quandocumque, excepta infirmorum causa, sed praefixis a sanctis patribus temporibus penitus celebretur. Aliiter enim si actitatum fuerit, honor tanti sacramenti et debita reverentia et cura et diligentia et eruditio pariter vilesceat certum est.

3. Est quidem valde necessarium et summa emendatione dignum, et illud nequaquam neglegatur, sicut hactenus pene ab omnibus neglectum est, quasi non minus necessarium sit in quo nostrae redemptionis salus et salutis summa consistit, id est communio sacri corporis et sanguinis domini nostri Iesu Christi, qui ait: *Nisi manducaveritis carnem filii hominis et biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis.* Unde monendi sunt atque instruendi omnes fideles, ut mundati et purificati, et sepius communicent, et reverenter ad ipsam communionem accedant, ne secundum apostolum iudicium sibi manducent et bibant.

4. Ut sacerdotes Domini, qui sunt mediatores inter Deum et homines, per quos homines Deo reconciliantur, tanto despectui non habeantur; sed pro amore et reverentia Dei ministerium sacrum quod per eos Deo exhibet ecclesia, in eis honoretur, et ut a ⁴ suis ecclesiis tam illicito ausu ad exteriora peragenda non mittantur; quia proinde et opus divinum neglegitur, et infantes sine baptismi gratia, et homines sine confessione mori solent. Cuius causae periculum et in eos qui a suis ecclesiis eos advocant, et in episcopos, quorum vicem agere debent, miserabiliter retorquetur.

5. Ut erga ecclesias piissima misericordia vestra id quod iam dudum Deo inspirante statuit, observari ab omnibus iubeat; quoniam plerique post sacram ius-

tionem vestram ⁵ non solum census quos ⁶ exigere de ecclesia solebant acceperunt, insuper etiam et graviora addiderunt. Cum sint enim plerique ecclesiae aut nihil aut parum quid exterius habentes, de solis decimis et oblationibus fidelium census et diversos pastus presbyteri earum, qui vix ibidem vivere possunt, reddere compelluntur. Haec vero omnia quae inde exigere solent, non de suo aliquo beneficio, sed solummodo de altari et parietibus ecclesiae ab episcopo Deo dicatis dari sibi agunt.

6. Quia sunt in plerisque locis parricidae ⁷ et ceteri homicidae vel reliquis capitalibus criminibus implicati, qui penitentiam publicam agere contemunt, qui utique rei publicae utilitatibus inutiles sunt; super quibus necesse est, ut vestra celsitudo comitibus praecipiat, quatenus episcopis adiutorium ferant, ut eos canonicae penitentiae subdere valeant.

7. Ut aequales mensurae et iustae ⁸ in omnibus provinciis imperii vestri sint secundum legem Domini iubentis: *Sit tibi aequus modius iustusque sextarius.* Quapropter diversitatem mensurarum in multis pauperes valde gravantur. Census tamen singulorum provinciarum antiquitus constitutus huius rei occasione pauperibus non augeatur.

8. Postulat et monent oratores vestri, ut inter cetera quae digne Deo agitis, ad causas necessarias ecclesiarum et pauperum aliquotiens audiendas aut examinandas propter amorem Dei assumatis laborem, quia perfectio ministerii vestri maxime in huiusmodi consistit officio. Erit enim opere precium ad omnes iudices huic officio puriores atque meliores.

9. De institutione vitae canonicorum, quam Deo inspirante et administrante pia misericordia vestra ordinavit, ut omnes idem sentiant, et huius proprio metropolitano cura delegetur, quatenus in singulis locis ubicumque secundum iussionem vestram completa est, perfecte custodiat; et ubi necdum consummata est, providentia et studiis perficiatur. Hic enim et congruentius ceteris missis suos suffraganeos canonica auctoritate sedulo admonere potest, et tam per se quam per missos a se frequenter destinatos, ubicumque emendatione egeat, perquirendo, sollicita investigatione, qualiter in locis omnibus servetur, invenire.

D CONSTITUTIO DE CONVENTIBUS ARCHIEPISCOPORUM HABENDIS ^a.CAPITULA A PISSIMO HLUDOWICO EDITA ⁹.

Anno ¹⁰ sexto decimo regnante domno nostro Hludowico, conventus episcoporum debet fieri in quatuor locis, id est Magontiaci, in quo isti archiepiscopi cum eorum suffraganeis convenire debent ¹¹, ^b Autcarius ¹², ^c Hadebaldus, ^d Hetti, ^e Bernoinus.

VARIANTES LECTIONES.

¹ conventus 1. ² detineatur 1. ³ auctoritas 1. ⁴ ad 1. ⁵ nostram 1. ⁶ quod 1. ⁷ parricida 1. ⁸ iuste 1. ⁹ ita 2. 3. (hlouthouico). ¹⁰ extat in codd. 2-10. ¹¹ d. aut vicariis 6. ¹² audgarius 3.

NOTÆ.

^a Ex Cod., 2, 3, 5-10.^b Archiepiscopus Moguntinus. BALUZ.^c Archiepiscopus Coloniensis. Ib.^d Archiepiscopus Trevirensis. Ib.^e Archiepiscopus Vesontionensis. Ib.

In ^a Parisio ^b Ebbo, ^c Ragnowardus ^d, ^e Lantramus, archiepiscopus Senonis qui fuerit ^e, cum eorum suffraganeis. In Lugduno ^f Agobardus, ^g Bernardus, ^h Andreas, ⁱ Benedictus, ^j Agarius ^k, cum eorum suffraganeis. In ^l Tolosa ^m Noto, ⁿ Bartholomaeus, ^o Adalelmus, ^p Aiulfus ^q, cum eorum suffraganeis. In quibus conventibus tractare quaerere ^r, et cum Dei adiutorio invenire debent de causis ad religionem christianam et ^s eorum curam pertinentibus, et quid a principibus et reliquo populo, vel ita ut divina auctoritas docet, aut aliter teneatur, vel quid inde ^t ex parte vel ex toto dimissum sit ut non teneatur. Deinde quid in ipsorum qui pastores populi constituti sunt moribus, conversatione, et actibus inveniri possit quod divinae regulae atque auctoritati non concordet; simulque invenire, quae occasiones in utroque ordine id effecerint, ut a recto tramite deviasent. Et ^u quicquid ab eis de his causis inventum fuerit, tam sollerti cura custodiatur, ut nullatenus ad aliorum notitiam pervenire permittant ante tempus constitutum. Et ideo unus notarius inter omnes eligatur, et quicquid ipsi invenerint subtiliter describat ^v, et sub iuramento constrictus fideliter conservet. Volumus ^w etiam ipsorum conventum fieri octa-

vas pentecosten; missi vero nostri suam incipiant legationem peragere octavas paschae ^x.

Haec capitula ab episcopis tractanda ^y sunt.

1. De decimis quae ad capellas dominicas ^z dantur, et hominibus qui eas habent ^{aa} in suos usus conversas.

2. De feminis quae in quibusdam locis irrationabiliter sanctum velamen sibi imponunt.

3. Similiter de monasteriis puellarum in legatione Autgarri, in quibus nullus ordo bonae conversationis tenetur.

4. De monasteriis etiam diversis in missatico Albrici [*Edit. Sirm., Alberici*].

5. De iudicio aquae frigidae.

6. De his qui usuris inserviunt.

7. Volumus atque iubemus, ut missi nostri diligenter inquirant, quanti homines liberi in singulis comitatibus maneant qui per se possint expeditionem facere, vel quanti de his quibus unus alium adiuvet ^{ab}, quanti etiam de his qui a duobus tertius adiuvetur ^{ac} et praeparatur, necnon ^{ad} de his qui a tribus quartus adiuvetur et praeparatur, sive de his quia a quattuor quintus adiuvetur et praeparatur ut eandem expeditionem et exercitalem opus ^{ae}

VARIANTES LECTIONES.

¹ rainoardus 9. ² deest 5. ³ In Tolosa N. B. A. A. c. e. s. *desunt* in 9. 10.; *ante voces* In lugduno *leguntur* in 5, 6, 7, 8. ⁴ aiulfus 5, 6, 7, 8. ⁵ q. et inuestigare et 5. ⁶ et ad e. 5. ⁷ exinde ex 3. ⁸ Ut 5. ⁹ decem 3. ¹⁰ Volumus... paschae *desunt* in regio Bal. ¹¹ hic finit 8. ¹² tractata 5. ¹³ capellam dominicam 3. ¹⁴ h. et in suos usus convertunt 5. *rel. conversos* 3. ¹⁵ sequentia usque ultimum praeparatur *desunt* 2. ¹⁶ additur 5, 6, 7, 9. ¹⁷ n. de h. q. a. t. q. a. et p. *desunt* 5. ¹⁸ expeditionem exercitalem f. 5. *rel.*

NOTAE.

^a Erunt, opinor, quibus volupe erit scire in qua Parisiorum ecclesia habitum sit illud concilium, et nomina episcoporum nosse qui ad celeberrimum istum conventum accesserunt. Illud ergo constat habitum fuisse concilium in ecclesia sancti Stephani de Gressibus, *Saint-Etienne-des-Grès*, eique interfuisse episcopos quorum nomina sequuntur: Ebbo, archiepiscopus Rhemensis, Aldricus Senonensis, Ragnowardus Rothomagensis, Landrammus Turonensis, Jonas episcopus Aurelianensis, Jesse Ambianensis, Rantgarius Noviomensis, Rothadus Suesionensis, Adalelmus Catalaunensis, Hildemannus Bellovacensis, Godofredus Silvanectensis, Frecculfus Lexoviensis, Hailigarius Cameracensis, Franco Cenomanensis, Haribaldus Autissiodorensis, Helias Carnotensis aut Tricassinus, Jonas Nivernensis, Hubertus Meldensis, Inehadus Parisiensis. Praeterea vero Guiladus, Theodiselus, Amatheus, Bernoinus, Fulcharius et Herbertus, ignotarum sedium episcopi. Sed Guiladus fortean is est qui Wilardus nominatur in vulgatis episcoporum Constantiensium tabulis. Fulcharius vero is forsitan est qui Flodegarius vocatur in catalogo episcoporum Andegavensium, et eam cathedram tenebat an. Christi 828, ut patet ex praecepto quo Ludovicus Pius confirmat commutationem inter ipsum et Winneradam factam. Hinc etiam fortassis supplendi sunt hiatus qui reperiuntur in catalogis episcoporum Laudunensium, Bajocensium, Abrincatensium et Ebriocensium. Id.

^b Rhemensis.

^c Rothomagensis.

^d Turonensis.

^e Jeremias obierat VII Id. Dec. an. 828. Successit ei Aldricus.

^f Archiepiscopus Lugdunensis. Baluz.

^g Archiepiscopus Viennensis. Id.

^h Archiepiscopus Tarantasiensis. Id.

ⁱ Horum alter fuit archiepiscopus Aquensis, alter Ebredunensis. Id.

^j Archiepiscopus Arelatensis, idem, ut arbitror, qui Formulam institutionis canonicae jussu Ludovici Pii detulit ad Arnonem archiepiscopum Juvavensem. Id.

^k Archiepiscopus Narbonensis. Vide Notas ad Agobardum, pag. 75. Id.

^l Archiepiscopus Burdegalis, ille ipse, ut opinor, qui jussu Ludovici Pii detulerat Formulam Canonicae institutionis ad Sicharium archiepiscopum Burdegalensem. Id.

^m Archiepiscopus Bituricensis. Probat hic locus nondum ea tempestate Biturigenses archiepiscopos cogitasse de primatu super archiepiscopos Narbonensem et Burdegalensem. Utrique enim hic postponitur Agiulfus, tametsi patriarcha vocetur a Theodulfo. Quod indicat hunc titulum nullam prerogativam super ceteros metropolitanos tribuisse tum archiepiscopo Biturigensi. Certe Arno archiepiscopus Juvavensis, qui nullam extraordinariam auctoritatem aut jurisdictionem habebat, patriarcha tamen vocatur ab Alcuino in tomo nono Spicilegii Dacheriani, pag. 416. Deest inter metropolitanos hic nominatos Elusanus, ut recte notat Sirmondus. Nimirum quia provincia Novempopulana proprium ea tempestate metropolitanum non habebat, sed Burdegalsi subjecta erat, uti supra dictum est. Attamen ea non ita multo post proprium habuit metropolitanum, Ausciensem nimirum. Exstat enim epistola Joannis VIII pape ad Airardum archiepiscopum Ausciensem ejusque suffraganeos de conservanda disciplina ecclesiastica corrigendisque depravatis populi moribus Id.

facere possint; et eorum summam ad nostram notitiam deferant.

CONSTITUTIO DE MISSIS ABLEGANDIS ¹.

1. Volumus ut tale coniectum missi nostri accipiant, quando per missaticum suum perrexerint; hoc est, ut unusquisque accipiat panes quadraginta, friskingas duas, porcellum aut agnum unum, pullos quatuor, ova viginti, vino sextarios octo ², cervisa ³ modios duos ⁴, annona modios duos. Et quando prope sunt de illorum domibus, nullum accipiant coniectum ⁵. Volumus etiam, ut octabas paschae incipiant suam agere legationem. Episcopi vero suum habere debent conventum octabas pentecosten.

HAEC ⁶ SUNT CAPITULA DE INSTRUCTIONE MISSORUM.

Dicendum est illis, quia necesse est ut intellegamus omnes communiter, quale periculum nobis imineat in eo maxime, quod in nostra negligentia tanta et talia, per quae Deus offendi potuit et honor et honestas regni descrescere ⁷, adhuc autem etiam aliam intellectum habemus negligentiam ex priori occasione natam, id est, quod ipsa legatio non ita peracta fuit sicut ipsa necessitas deposeat ⁸; quamquam ex parte vos dicatis nos materiam in eo dedisse, quod non per omnia ad hanc necessitatem inquirendam plenam vobis dedissemus iussionem. Ideo summo opere tractandum est, quomodo Domino adiuvante et in praesenti de his quae per negligentiam et incuriam depravata sunt, corrigantur, et ne ultra talia fiant sollicite caveatur. Post haec socii denominandi sunt, et tunc qualis debeat esse legatio iniungenda est.

1. Primo iniungendum est missis, ut hoc omnimodis caveant, ne populo in eorum profectione oneri sint, ne forte quibus subvenire debuerint, afflictionem inferant.

2. Ut primo nostram populo voluntatem et studium, et qua intentione a nobis sint directi, per nostrum scriptum nuntient. Instruendi etiam sunt, quid inquirent.

3. In primis hoc maxime inquirent, quomodo hi qui populum regere debent, unusquisque in suo ministerio se custoditum habeat, ut qui ⁹ bene faciendo gratiarum actione digni sunt cognoscamus, qui vero correctionem et increpationem pro eorum negligentia merentur, omnimodis nobis manifesti fiant. Inquisitio autem hoc modo fiat. Eligantur per singulos comitatus qui meliores et veratiores sunt. Et si aliquis inventus fuerit de ipsis qui fidelitatem promissam adhuc nobis non habeat, promittat. Et tunc instruendi sunt, qualiter ipsam fidem erga nos

A salvare debeant; id est, ut quicumque ex his talem causam scit in illis rectoribus et diversis ministris qui populum regere et servare ¹⁰ debent, de quibus interrogati fuerint, quae ad populi dampnum et detrimentum pertinet, et propter hoc nobis periculum animae evenire possit et inhonoratio ¹¹, omnino, si salvam voluerit suam fidem et promissionem habere, manifestum faciat. Et si post talem ammonitionem et contestationem ¹² aliter quam se veritas habeat dixisse aliquis deprehensus fuerit, sciat se inter infideles esse reputandum.

Haec ¹³ sunt capitula quae volumus ut diligenter inquirent.

Primo de episcopis, quomodo suum ministerium expleant, et qualis sit illorum conversatio, vel quomodo ecclesias et clerum sibi commissum ordinatum habeant atque dispositum, vel in quibus rebus maxime studeant, in spiritualibus videlicet aut in saecularibus negotiis. Deinde quales sint adiutores ministerii eorum, id est, corepiscopi ¹⁴, archidiaconi, et vicedomini, et presbyteri per parrochias eorum, quale scilicet studium habeant in doctrina, vel qualem famam habeant secundum veritatem in populo. Similiter de omnibus monasteriis inquirent iuxta uniuscuiusque qualitatem et professionem. Similiter et de ceteris ecclesiis nostra auctoritate in beneficio datis. Utrum episcopi in circumeundo parrochias suas, ceteras minores ecclesias gravent, aut populo oneri sint, et si ab ipsis aut a ministris eorum indebita exsena a presbyteris exigantur. Simili modo de comitibus inquirent, quale studium de suo habeant ministerio, ut qui bene exinde facit cognoscemus. Si aliter facit, et hoc nosse omnino volumus; id est, si populus per suam negligentiam et desidia iustitia et pace careat, aut si ipse sciens ¹⁵ aliquid iniuste factum habeat. Deinde ergo quales ministros habeat ad populum regendum vel missos, utrum iuste ¹⁶ in ipsis ministeriis agant, aut consentiente vel negligente comite a veritate et iustitia declinent. Quae personae, vel quibus causis culpabili ad praesentiam nostram venire debent ¹⁷, discernendum est. Exceptis episcopis, abbatibus, comitibus, qui ad placita nostra semper venire debent, isti veniant, si talibus culpis et criminibus deprehensi fuerint, quales inferius adnotatae ¹⁸ sunt.

HAEC ¹⁹ SUNT CAPITULA

QUAE AD PLURIMORUM NOTITIAM AD GENERALE PLACITUM SUNT RESERVATA.

1. De sacerdotibus a laicis vinetis et flagellatis.
2. De homine qui ad servitium quaesitus et ere-

VARIANTES LECTIONES.

¹ Huius constitutionis nonnisi ultimae sententiae adsunt, in codicibus 2, 5. et rel. servatae, ubi post conventus Wormatiensis capitula legibus addenda leguntur. Sirmondus ea inter capitula in eo conventu Missis data primo loco constituit. ² novem ed. ³ sicera 5. ⁴ pullos usque duos desunt in 10. ⁵ hic desinit 10. ⁶ ex uno codice 5. et Sirmondi editione. ⁷ deesse videtur aut fieri permixtum aut commissum. ⁸ deposechat S. ⁹ quae 5. ¹⁰ salvare ed. ¹¹ inoratio 5. ¹² constitutionem 5. ¹³ habentur nonnisi in cod. 5. et editis. ¹⁴ c. archipresbyteri archidiaconi Sirm. ¹⁵ s. aut nesciens Sirm. ¹⁶ i. an iniuste Sirm. ¹⁷ debent usque debent desunt in codice, edidit ea Sirm. ¹⁸ adnocte 5. ¹⁹ Haec capitula desunt in omnibus codicibus; accepi ea a Sirmondo.

ptus est ab uno herede, iterum cæteri heredes cum **A** bus locis tantum accipiunt de coniectu populi ad minorem legationem, quantum ad maiorem.

3. De comitibus et vicariis eorum, qui in aliqui-

EPISTOLA QUAE GENERALITER POPULO DEI EST LEGENDA.

In ¹ nomine Domini Dei et salvatoris nostri Iesu Christi. Illudovicus et Illotharius divina ordinante providentia imperatores augusti, omnibus fidelibus sanctae Dei ecclesiae et nostris. Recordari vos credimus, qualiter hoc anno, consilio sacerdotum et aliorum fidelium nostrorum, generale ieiunium per totum regnum nostrum celebrare iussimus, Deumque tota devotione deprecere, ut nobis propitiari, et in quibus illud maxime offenderimus nobis manifestare, et ut ² ad correctionem nostram necessariam tranquillum tempus nobis tribuere dignaretur. Volveramus siquidem tempore congruo placitum nostrum generale habere, et in eo de communi correctione agere; et ita Deo miserante fieret, nisi commotio inimicorum, sicut nostis, praepedisset. Sed quia tunc fieri non potuit iuxta voluntatem nostram, visum nobis fuit praesens placitum cum aliquibus ex fidelibus nostris habere, et in eo de his quae propter praedictum impedimentum remanserunt, qualiter ad affectum pervenirent, Domino adiuvente considerare. Quapropter nosse volumus solertiam vestram, quod in isto praesenti placito cum fidelibus nostris consideravimus, ut primo omnium archiepiscopi cum suis suffraganeis in locis congruis tempore opportuno convenirent, et ibi tam de sua quam de omnium nostrum correctione et emendatione secundum divinam auctoritatem quaerendo invenirent, et nobis atque fidelibus nostris secundum ministerium sibi commissum adiuntiarent. Quis enim non sentiat Deum nostris pravissimis actibus esse offensum et ad iracundiam provocatum, cum videat tot annis multifariis flagellis iram illius in regno nobis ab eo commissio deservire, videlicet in fame continua, in mortalitate animalium, in pestilentia hominum, in sterilitate pene omnium frugum, et, ut ita dixerim, diversissimis morborum cladibus atque ingentibus penuriis populum istius regni miserabiliter vexatum et afflictum, atque omni abundantia rerum quodam modo exinanitum. Nec illud etiam dubitamus ex iusta vindicta illius evenire, quod saepe scandala per tyrannos in hoc regno

In ¹ nomine domini Dei et salvatoris nostri Iesu Christi Illudovicus et Illotharius divina ordinante providentia imperatores augusti, omnibus fidelibus sanctae Dei ecclesiae et nostris. Recordari vos credimus, qualiter hoc anno, consilio sacerdotum et aliorum fidelium nostrorum, generale ieiunium per totum regnum nostrum celebrare iussimus, Deumque tota devotione deprecere, ut nobis propitiari et ² in quibus illud maxime offensum haberemus nobis manifestare, et ut ad correctionem nostram necessariam tranquillum tempus nobis tribuere dignaretur. Volveramus siquidem tempore congruo placitum nostrum generale habere, et in eodem de communi correctione agere; et ita Deo miserante fieret, nisi commotio inimicorum, sicut nostis, praepedisset. Sed quia tunc fieri non potuit iuxta voluntatem nostram, visum nobis fuit praesens placitum cum aliquibus ex fidelibus nostris habere, et in eo de his quae propter praedictum impedimentum remanserunt, qualiter ad effectum pervenirent, Domino adiuvente considerare. Quapropter nosse volumus solertiam vestram, quod in isto praesenti placito cum fidelibus nostris consideravimus, ut primo omnium archiepiscopi cum suis suffraganeis in locis congruis tempore opportuno convenirent, et ibi tam de sua quam de omnium nostrum correctione et emendatione secundum divinam auctoritatem quaerendo invenirent, et nobis atque fidelibus nostris secundum ministerium sibi commissum adiuntiarent. Item consideravimus, ut missos nostros per universum regnum nostrum mitteremus, qui de omnibus causis quae ad correctionem pertinere viderentur, quanto potuissent studio decertarent, et quicquid possibile invenirent, praesentialiter ³ a nostra auctoritate corrigerent; et si aliqua difficultas in qualibet re eis obsisteret, ad nostram notitiam deferre curarent. Quapropter volumus, ut vos omnes, propter communem salutem et regni honorem ac populi utilitatem, obediens et adiutores missis nostris in omnibus pro viribus esse non neglegatis; simulque sciatis ob hanc causam nos velle

VARIANTES LECTIONES.

¹ ex Sirmondo; desunt in codd. omnibus. ² deest apud Sirm. ³ propitiaret Sirm.

NOTE.

^a Ita Baluzius; per semetipsos Sirm.

exsurgunt, qui pacem populi christiani et A per singulas hebdomadas uno die in palatio unitatem imperii sua pravitate nituntur scindere. Nam et illud. nihilominus peccatis nostris deputandum est, quod a inimici Christi nominis praeterito anno in hoc regnum ingressi, depraedationes, incendia ecclesiarum, et captivationes christianorum, et interfectiones servorum Dei audenter et impune, immo crudeliter, fecerunt. Agitur siquidem iusto iudicio Dei, ut quia in cunctis delinquimus, interius simul et exterius flagellemur. Beneficii quippe Dei evidenter existimus ingrati, quoniam his non ad voluntatem Dei, sed ad libitum nostrum carnalem uti invenimur. Et idcirco merito creaturae Dei nobis divinitus concessae, pro Deo contra nos ingratos pugnant, iuxta illud : *Pugnabit pro eo orbis terrarum contra insensatos.* Verum quia tot modis vexamur atque percutimur, ad eum a quo percutimur toto corde dignum necessariumque est ut revertamur, quatenus illud propheticum in nobis impleatur quo dicitur : *Sola vexatio intellectum dabit auditui.* Sed quia pius et clemens Dominus sic ipsum flagellum moderatur, ut non ad interitum, sed potius ad correctionem nostram inferre videatur, debemus in conspectu eius veraciter humiliari, et faciem illius in confessione praevenire, eiusque pietatem pronis mentibus exorare; ut qui fecit nos iustissima dispensatione flagella sentire, faciat nobis peccata nostra, pro quibus iuste ab eo flagellamur, cognoscere, et in quibus maxime illum offendimus, et iram illius provocavimus, manifestius intelligere, ut post, eo miserante, prava deserendo et corrigendo, bona etiam sectando et tota cum devotione exsequendo, valeamus per spiritum humilitatis et animam contritam sacrificium Deo debitum offerre, iramque illius indignationis evadere, et per dignam congruamque correctionem, et bonorum operum exhibitionem, gratiam eius propitiationis, licet indigni, promereri. At quia nos magis in hoc peccasse cognoscimus, qui forma salutis omnibus esse debuimus, et omnium curam gerere, et per auctoritatem imperialem pravorum acta, ne tantum aderescerent, corrigere, cupimus, Domino nobis propitio, in conspectu pietatis illius per dignam satisfactionem veniam adipisci, et per saluberrimam correctionem, vel per bonum studium, quod nostra desidia et ignorantia hactenus neglectum est, consulto fidelium tempore opportuno, quantum in nobis est, studiosissime emendare, et nostram in hoc voluntatem omnibus manifestam facere. Quapropter statuimus atque decrevimus cum consulto sacerdotum caeterorumque fidelium nostrorum, huius rei gratia, ob placandum scilicet contra nos nobisque subiectos Domini furorem, conventus eorundem episcoporum in quatuor imperii nostri locis congruentissime fieri. Primo scilicet in Moguntiacensi urbe, ubi conveniant archiepiscopi Autgarius, Hadabaldus, Hethi, Bernuinus, cum suffraganeis suis. Secundo quoque in Parisiorum urbe, ubi futurus antistes Senonicus, et Ebbo, Ragnoardus, et Landramnus cum suffraganeis suis conveniant. Tertio vero apud Lugdunum, ubi Agobardus, Bernardus, Andraeas, Benedictus, Agericus cum suffraganeis suis similiter conveniant. Quarto etiam apud Tolosam urbem, quo simul conveniant Notho, Bartholomaeus, Adalelmus, Agiulfus cum suffraganeis suis. In quibus conventibus tractare, quaerere, et cum Dei adiutorio invenire debent de causis ad religionem christianam et eorum curam pertinentibus, quid a principibus et reliquo populo, vel ita ut divina auctoritas docet aut aliter teneatur, vel quid inde ex parte vel ex toto dimissum sit ut non teneatur. Deinde quid in ipsorum qui pastores populi constituti sunt moribus, conversatione, et actibus inveniri possit quod divinae regulae atque auctoritati non concordet, simulque inveniant, quae occasiones in utroque ordine id effecerint, ut a recto tramite deviatum sit. Et quicquid de his causis inventum fuerit, tam solerti cura custodiatur, ut nullatenus ad aliorum notitiam pervenire permittant ante tempus constitutum. Et ideo unus notarius inter omnes eligatur, qui quod ipsi invenerint describat, et ipse sub iuramento constrictus ea quae inventa et digesta fuerint diligenter fideliterque conservet.

NOTÆ.

a « Aizonem, inquit Goldastus, innuit, qui Saracenorum copiis regnum Francorum populatus erat. » Aizonis defectio et irruptio in regnum cum auxiliis Saracenorum contigit anno 826 et sequenti, ut Eginhardus tradit in Annalibus. Itaque Goldasti opinio

Q non potest esse vera. Satius est ista interpretari de Bulgaris et Danis, quos in regnum Ludovici ingressos esse hostiliter anno 828 et aliquas villas igne injecto concremasset tradit auctor Vitæ Ludovici Pii. BALUZ.

CONSTITUTIONES WORMATIENSES (An. 829, Aug.).

EPISCOPORUM RELATIO AD IMPERATOREM.

Conventibus quatuor episcoporum mense Junio habitis, et actis eorum ex decreto imperatoris conscriptis, mense Augusto generalis Wormatiæ conventus habitus est. Ibi primum acta quatuor conventuum in unum redacta atque imperatori ab episcopis porrecta sunt. Liber satis prolixus et maximam partem ex actis conventus Parisiensis hodieque exstantibus, ordine tamen penitus mutato compositus, hic beneficio Codicis Gothani sæc. xi prima vice integer prodit, cum antea nonnisi posterior ejus pars sub titulo Additionis secundæ ad Benedicti libros capitularium vulgata fuisset. Cæterum cum plurima essent quæ episcopi flagitarent, parvam tantum eorum partem ut capitula infra edenda demonstrant impetraverunt; ita ut vel anno 835 in conventu Aquisgranensi multa hujus petitionis capita eisdem verbis iterum proponenda judicarent; sed ea quoque quæ non obtinuerunt, Ebonis tum Parisiensis synodi præsidis moxque rebellis factionis signiferi, Agobardi, cæterorumque episcoporum animum et consilia patefaciunt ^a.

RESCRIPTUM ¹ CONSULTATIONIS

SIVE EXORTATIONIS EPISCOPORUM AD DOMNUM HLUDOWICUM IMPERATOREM.

Domino ^b præstantissimo et pietatis gratia prædito Hludowico orthodoxo atque invictissimo augusto. Nos famuli vestri quamvis indigni, tamen episcopi, Deo humiliter grates persolvimus, eiusque immensam pietatem et benignitatem conlaudamus et prædicamus, qui vos adeo in sui amorem devotissimum famulum suum flagrare facit, ut de profectu et exaltatione sanctæ suæ ecclesiæ indesinenter cogitetis, eamque utpote matrem spiritalem, sicut fidelis et dilectus filius spiritalis, ad meliora et potiora semper provehere studeatis. Nam cum mucro divinus imperium vobis divinitus commissum interius exteriusque merito nostræ iniquitatis multifariis attereret cladibus ², prudenter animadvertentes quod hæc nonnisi iusto iudicio Dei evenirent, ilico scriptis serenitatis vestrae anno præterito cunctos ³ o ecclesiarum pastores admonuistis, ut quia constabat eos speculatores Domini existere et gladium divinum super terram, id est super peccatores Deum, crassari, meminerint speculationis suæ. et ieiunio triduo ab omnibus generaliter peracto, unusquisque in quolibet ordine positus diligenter conscientiam suam conveniret, et ubi se Deum offendisse cognoscebat, maturato per poenitentiae satisfactionem corrigere non differret. In quibus etiam apicibus ⁴ inserere vobis placuit, ut si Deus pacem undique et otium vobis tribueret, in hoc placitum vestrum generale consummare voluissetis, ut primum quicquid in vobis, id est in persona et ministerio vestro, corrigendum inveniretur, Domino auxiliante corrigeretis, deinde quicumque in omnibus ordinibus imperii vestri Deo displiceret inquireretis, et secundum eius voluntatem cum consensu fidelium vestrorum ad tramitem rectitudinis revocaretis. Sed quia tempus optatum, exterioribus incursionibus præpedientibus, secundum desiderium vestrum nacti non estis, libuit serenitati vestre cum quibusdam fidelibus vestris præterita hieme placitum habere, et de his quæ præ-

A missa sunt diligenter tractare, Deique voluntatem quaerere, et ecclesiæ vobis commissæ utilitatem providere. Quapropter quæ ad tempus emendatione digna visa sunt congrua capitula serenitas vestra digressit, legatosque strenuos delegavit, ut per eadem capitula et flagitia malorum hominum punirent, et bonorum laudem vestrae celsitudini innotescerent. Inter quæ etiam statuistis, in quatuor partibus imperii vestri conventus episcoporum uno eodemque tempore fieri, in quibus tractarent, quaererent, atque cum Dei adiutorio invenirent de causis ad religionem christianam eorumque curam pertinentibus, quid a principibus et reliquo populo, vel ita ut divina auctoritas docet, aut aliter teneretur, vel quid inde ex parte aut ex toto dimissum esset ut non teneretur; B deinde quid in ipsorum qui pastores populi constituti sunt moribus conversatione et actibus inquiri possit quod divinæ regulæ atque auctoritati non concordaret; simulque inveniretur, quæ occasiones in utroque ordine id effecerunt, ut a recto tramite deviassent; et quicquid de his inventum fuisset, vestrae celsitudini notum facerent. Quod, ut Deus posse dedit, facere curavimus, et in subiectis capitulis adnotavimus.

Cap. 1. *Quid proprie ad religionem christianam pertinet* ^c. Primum fundamentum christianæ religionis est fides catholica; hoc est credere in Patrem et Filium et Spiritum sanctum, unum et verum Deum, trinum in personis, et unum in substantiâ; credere etiam quod sola persona Filii pro salute nostra carnem assumpserit, in qua et passus est, et resurrexit, et ascendit in celos; cum qua etiam ad iudicium venturus; et credere quod per Spiritum sanctum remissio peccatorum in baptismo conferatur, et quod fidelibus in ecclesia Christi eiusdem sancti Spiritus dono per ministerium sacerdotale et per poenitentiam remissio peccatorum indubitanter attribuitur, et quod generalis omnium in vera carne in adventum Christi resurrectio futura sit; et quod nosse unumquemque fidelem oporteat, quia hæc fides vera et D fructuosa esse non potest, nisi bonis operibus exor-

VARIANTES LECTIONES.

¹ rescriptum *cod.* ² attereret claudibus *c.* ³ cunctos *c.* ⁴ apitibus *c.*

NOTÆ.

^a Quibuscum conferendus est Vitæ Wake liber II, Monum. Germ. SS., t. II.

^b Cf. concil. Parisiense VI, apud Labbeum, lib. III,

p. 1655, ubi tamen Lotharii nomen additur.

^c Cf. Labbeum, I. c., lib. I, c. 1, p. 1539.

netur, id est spe, caritate, humilitate, castitate, continentia, sobrietate, unanimitate, concordia, iustitia, pietate, misericordia, innocentia, et simplicitate, et ceteris his similibus; quae omnia in dilectione Dei et proximi consistunt. Sine his enim nemo potest placere Deo nec salvus esse, quia teste apostolo fides sine operibus mortua est in semetipsa. Proinde necesse est, ut unusquisque christianus diligenter perpendat, utrum in eo fides viva sit, bona opera agendo, an mortua bona opera neglegendo; et si iuxta documentum apostoli ipsa fides sine operibus bonis mortua est, quam ¹ dampnatione plectendi sunt illi, qui non solum eandem fidem bonis operibus non exornant, sed etiam diversis ² flagitiis eam commaculant. Inter cetera ³ quippe mala quae eandem fidem commaculant, quattuor nobis vitia spiritalia merito exaggeranda videntur, quae quanto occultiora sunt tanto perniciosiora; id est superbia, per quam angelus diabolus effectus est et de celo eiectus; invidia, per quam idem diabolus hominem de paradyso eiecit; odium et discordia, quae caritatem inter proximos extinguunt, et dilectionem evacuant, et omnia bona pervertunt, et non sinunt proximos in mutua dilectione consistere, neque etiam tranquillam ut decuerat christianos vitam delegere. Quae ideo periculosiora immo mortifera diximus, quoniam sectatores illorum ea aut non intellegunt, aut certe intellegere dedignantur, et quia ea parvipendentes, pro his ad confessionem non veniunt, ideo nec correctionem merentur.

2. Quod ^a universalis sancta Dei ecclesia unum corpus, eiusque caput Christus sit. Primum igitur quod universalis sancta ecclesia Dei unum corpus manifeste esse credatur eiusque caput Christus, apostolicis oraculis approbamus; unde Paulus: *Vos autem estis inquit corpus Christi et membra de membro*. Itemque: *Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum ⁴ habent, ita multi unum corpus sumus in Christo*. Item: *Cuius caput Christus est, ex quo totum corpus per nexum et coniunctionem administratum crescit in templum sanctum in Domino*. Sunt et alia innumera huiusmodi exempla, quae hic ob prolixitatem vitandam praetermittuntur. Quisquis ergo per aliqua illicita ex membro Christi se fecit membrum diaboli, a quo astu diabolico superatus ⁵ est, se incunctanter dum tempus penitentiae in promptu habetur, restituere non neglegat.

3. Quod ^b eiusdem aecclesiae corpus in duabus principaliter dividatur eximiiis personis. Principaliter itaque totius sanctae Dei ecclesiae corpus in duas eximias personas, in sacerdotalem videlicet et regalem, sicut a sanctis patribus traditum accepimus, divisum esse novimus; de qua re Gelasius Romanae sedis

A venerabilis episcopus ad Anastasium imperatorem ita scribit: « Duae sunt quippe inquit imperator augustae ⁶ quibus principaliter mundus hic regitur, auctoritas sacrata pontificum, et regalis potestas. In quibus tanto gravius pondus est sacerdotum, quanto etiam pro ipsis regibus hominum in divino reddituri sunt examine rationem. » Fulgentius quoque in libro de veritate predestinationis ⁷ et gratiae ita scribit: « Quantum pertinet inquit ad huius temporis vitam, in aecclesia nemo pontifice potior et in saeculo christiano nemo imperatore celsior invenitur. » Cum haec quippe ita se habeant, primum de sacerdotali, post de regali persona dicendum statuimus.

DE PERSONA SACERDOTALI.

B Cap. 1. De ^c electione et promotione sacerdotum. De electione et promotione eorum qui ad formam et exemplum aliis praeficiendi ⁸ sunt, providendum ac sumopere cavendum est, ut hi per quos et religio christiana constare et caeteri ab offensione debent salvari, tales remota poenitus simoniaca peste eligantur, quales et apostolicus sermo et canonicus ordo et beati Gregorii pastoralis regula docet. Scilicet quoniam si pro aliquo munere praesentis futuraeque retributionis vel pro alia quadibet re quae contraria esse possit veritati divinaeque auctoritati eligitur, liquet profecto, quod ex toto aliter agitur quam divina auctoritas testetur, et quod in huiusmodi facto Deus offendatur, et taliter electo et his quibus praeficitur quin scandalum generetur dubium non est. C Proinde oportet, ut in electione et ordinatione sacerdotis valde sit execranda simoniaca heresis, quae propter quorundam avaritiam et ambitionem modernis temporibus dignitatem sacerdotalem fuscare comprobatur. Non nichil detestandi turis tanta cupiditas habet, quae in primordio sanctae Dei ecclesiae a beato Petro principe apostolorum cum auctore suo damnata est. Nam ^d et in concilio Calcedonensi capitulo secundo scribitur: « Si quis episcopus per pecuniam fecerit ordinationem, sub precio redegerit gratiam quae non potest vendi, ordinaveritque per pecuniam episcopum aut presbiterum aut diaconum vel quemlibet ex his qui connumerantur in clero, aut promoverit per pecuniam dispensatorem aut defensorem vel quemquam qui subiectus est regulae pro suo turpissimi lucri commodo, is cui hoc attemptandi ⁹ approbatum fuerit, proprii gradus periculo subiacebit; et qui ordinatus est, nichil ex hac ordinatione aut promotione per negociacionem facta proficiat, sed sit alienus ea dignitate vel sollicitudine quam pecuniis adquisivit. Si quis vero mediator tam turpibus et nefandis datis vel acceptis extiterit, siquidem clericus fuerit, proprio gradu decadat; si vero laicus aut monachus, anathematizetur. » D

VARIANTES LECTIONES.

· quadam c. ² duersis c. ³ tertia c. ⁴ actu c. ⁵ separatus corr. superatus c. ⁶ imperatrices c. ⁷ predestinationis c. ⁸ pficiendi c. ⁹ attemptandi c.

NOTAE.

^a L. c., p. 1599, lib. 1, c. 2.

^b L. 1, 3, p. 1599.

^c L. 1, c. 41, p. 1605.

^d P. 1606, l. 11.

2. Quod sumopere studendum est, ut tam docti et tales ad sacerdotium provehantur, quales beatus Gregorius in libro pastoralis describit, ubi inter caetera sic ait: Nulla ars doceri praesumitur nisi intenta prius meditatione discatur; ab imperitis ergo qua temeritate pastorale magisterium suscipitur, quando ars est artium, regimen animarum. Nam ^a et Dominus per Aggeum prophetam de pastoribus ait: *Interroga sacerdotes legem*; quod beatus Hieronymus ita exponit: « Considera sacerdotum esse inquit officii de lege interrogatos respondere. Si sacerdos est, sciat legem Domini, si ignorat legem, ipse se arguit non esse Domini sacerdotem. Sacerdotis enim est scire legem et ad interrogationem respondere de lege. » Omnibus ^b etiam sacerdotibus illa specialiter sententia beati Gregorii ante oculos constituenda est in qua inter caetera: « Cum rerum inquit necessitas exposcit, pensandum valde est ad culmen quisque regiminis qualiter veniat, ad hoc rite perveniens qualiter vivat, et bene vivens qualiter doceat et recte docens ^c. »

3. Quia ^c vero nonnullos ordinis nostri socios avaritiam turpiter sectari et merito a multis reprehendi, et ob id innoxios cum noxiis ex hac occasione infamari conperimus, ab hinc in commune nos et socios nostros mutua exhortatione corrigendos esse iudicavimus, ita videlicet ut nec nos in huiusmodi peste avaritiae coram Deo peccaremus, nec aliis per nostrum malum exemplum detrahendi et in nobis peccandi locum daremus. Verum cum nullus christianus thesauros in terra, sed potius secundum Domini sententiam in caelo recondere debeat, cavendum sumopere sacerdotibus est, ut ab avaritiae peste quae radix omnium malorum est suosque sectatores a regno Christi excludit, se cohibeant; quoniam digne non possunt subditis praedicare, ut ab his se absteineant, cum ipsi his quod valde dedecus immodicum est se mancipaverint. Gravius quippe atrociusque hae pestiferae lues in illis dampnatur, quam in his qui eorum dictis et exemplis ab his coherceri debuerint ². Solent namque a nonnullis multifariae occasiones obtendi quae necessitatis nomine blandiantur ³, et revera dum exterius necessitas pretenditur, interius ab avaritia tegitur, unde et beatus Prosper ait: « Non ^d potest dicere sacerdos contemptoribus ⁴ admonitionis suae futurum cogitare iudicium, quod ipse forte non cogitat; amatoribus mundi *Nolite diligere mundum*, si eum amor mundi oblectat; ambitiosis « Ambitioni iam finem imponite », si eum ambitio ruinosam precipitat. » In ^e vita quoque beati Ambrosii legitur: « Ingemiscebat enim vehementer, cum videret radicem omnium avaritiam, quae neque copia neque inopia minui potest,

A magis magisque increscere in hominibus, et maxime in his qui in potestatibus erant constituti, ita ut interveniendi illi apud illos gravissimus labor esset, qui omnia precio distrahebant. Quae res omne malum proximo invexit Italiae, et exinde omnia verguntur in peius. Et quid dicam si in huiusmodi personis ita rabiem suam exercent, qui solent aut filiorum aut propinquorum causas protendere ad excusandas excusationes in peccatis, quandoquidem plebrosque coeperit etiam caeca labes sacerdotes vel levitas, quibus portio Deus est, ut illam etiam ipsi appetant. Et ve mihi misero, quia nec fine mundi provocamur, ut tam gravi iugo servitutis liberari velimus, quod demergit usque ad profundum inferni, ut faciamus nobis amicos de mammona iniquitatis, qui B nos recipiant in aeterna tabernacula. »

4. Quia ^f ergo propter communem ac necessariam correctionem pariter diligenterque inquisivimus, et ex oraculis divinis et sanctorum patrum dictis manifestum fecimus, qualiter ad pastorale magisterium veniendum, qualiter in eo vivendum, qualiter docendum sit, et qualiter sacerdotes Domini avaritiam qui aliis forma et exemplum esse debet cavere debeant, opere precium duximus, nos exortando admonere et admonendo exhortari, ut hospitalitatem praecipue sacerdotes Domini sectari meminerint, quoniam hactenus a quibusdam ordinis nostri sociis minus iusto in eo actum est, et ideo a multis non solum ipsi negligentes, verum etiam hospitalitate studentes tali reprehensione sunt denotati. Porro si hospitalitas in tremendi exanimis die ab aeterno iudice est remuneranda, qui dicturus est: *Hospes fui, et collegistis me*, et ob id ab omnibus christianis sumopere est sectanda, multo magis tamen vigilantiusque ab his qui dictis et exemplis ad vitam aeternam aliis ducatum praebent, postposita avaritiae peste et alia quolibet occasione, prorsus est exequenda. Ab apostolo quippe ^g inter cetera virtutum praeconia, quae episcopo inesse debent, hospitalitas etiam habenda praedicatur. Episcopi namque domus, ut beatus Hieronymus scribit, omnium commune debet esse hospitium; et laicus si unum aut duos aut paucos recipiat, implet hospitalitatis officium; et episcopus nisi omnes recipiat, inhumanus ab eo scribitur.

D 5. Ut quando episcopi parrochias suas circumeunt, hoc sumopere studeant, ne his quibus prodesse debuerant oneri sint. Didicimus sane quorundam relatu, nonnullos episcoporum nostrorum in peragrandis parrochiis suis non solum consacerdotibus, verum etiam quibusdam aliis fidelibus quibus consultum ferre debuerant, onere existere, et ob hanc causam multos in sui detractionem detestationemque perpetrare. Idcirco in commune statuimus, ne ulterius a

VARIANTES LECTIONES.

¹ hic primo aliquae voces subiectae, ab ipso scriptore deletae sunt. ² debuerit c. ³ blandiantur corr. blandiantur c. ⁴ contemporalius c. ⁵ qui per c.

NOTÆ.

^a P. 1607.

^b L. 1, 12, p. 1608, l. 15.

^c L. 1, 15, p. 1608.

^d Ibid., infra, l. 5, a fine paginae.

^e P. 1609, l. 18.

^f L. 1, 14, p. 1609.

quoquam episcopo tale quid fiat; statuimus etiam, ut congruo tempore unusquisque parrochiam suam circumeat; et quamquam auctoritas canonica doceat, ut quarta pars decimarum et reddituum ex oblationibus fidelium in usus episcoporum cedat, ubicumque tamen episcopus sua habet, suis contentus sit; ubi autem nihil rerum ecclesiae suae habet, accipiat de memorata parte sibi suisque, non quod avaritia quod absit suaserit sed potius quod necessitas compulerit. Ceterum si accipiendi nulla necessitas urgeat, nihil de memorata quarta parte accipiat, sed usibus ecclesiarum et pauperibus Christi impertendum secundum suam dispositionem relinquat.

6. Ut ^a chorepiscopi modum mensurae suae, qui in sacris canonicis prefixus est, non excedant. Emersisse reprehensibilem et valde inolitum usum comperimus, eo quod quidam chorepiscopi ultra modum suum progredientes, et donum sancti Spiritus per inpositionem manuum tradant, et alia quaeque quae solis pontificibus debentur, contra fas peragant, praesertim cum nullum ex septuaginta discipulis, quorum speciem in ecclesia gerunt ¹, legatur sancti Spiritus donum per manuum inpositionem tradidisse; quod autem solis apostolis eorumque successoribus proprii sit officii tradere Spiritum sanctum, liber Actuum apostolorum docet. In concilio vero Cesariensi ita de chorepiscopis habetur scriptum: «Chorepiscopi quoque ad exemplum quidem et formam septuaginta videntur esse, ut comministri autem propter studium quod erga pauperes exhibent honorantur.» Item in concilio Antiocheno cap. 10: «Qui in vicis et possessionibus chorepiscopi nominantur, quamvis manus inpositionem episcoporum perceperint, et ut episcopi consecrati sint, tamen sanctae synodo placuit, ut modum proprium recognoscant, et gubernent subiectas sibi ecclesias, eorumque moderamine curaque contenti sint ut episcopi.»

7. Ut ^b episcopi ministros odientes avaritiam per parrochias suas constituent ². Comperimus quorundam episcoporum ministros, id est chorepiscopos archipresbiteros et archidiaconos, non solum in presbiteris sed etiam in plebibus parrochiae suae avaritiam potius exercere quam utilitati ecclesiasticae dignitatis inservire populi saluti consulere; quam negligentiam immo execrabile ac dampnabile cupiditatis vitium, omnes in commune deinceps vitandum statuimus. Pertimescenda porro et vigilanter cavenda est sacerdotibus Domini, Heli sacerdotis ruina, qui filios suos indigne agentes Dominumque in suis pravis actibus ad iracundiam provocantes, sacrificioque Domini iniuriam inrogantes, quia verbis tantum et non verberibus corripuit, cum eis divina iustaque ultione ruentibus ruit. At si forte quod absit ullus episcoporum deinceps sectatores

A avaritiae ministros in parrochia sua constituerint, et eorum cognitam pravitatem auctoritate pastoralis acriter ferire detrectaverit, exemplum negligentis ³ Heli sacerdotis imitari se cognoscat, et sinodali correctione modis omnibus subiaccendum. Nam et in communi consensu statuimus, ut unusquisque episcoporum super archidiaconum suum deinceps vigilantiores curam adhibeat; quia propter eorum avaritiam et morum improbitatem multi scandalizantur ⁴, et ministerium sacerdotale vituperatur, et in ecclesiis a sacerdotibus multa propter eos negleguntur.

8. De presbiteris et eorum ecclesiis, unde multa negleguntur et scandala generantur, in nostra discussione quattuor nobis pericula apparuerunt. Primo quia nonnulli ex ipsis sacerdotibus quadam saecuritate accepta, nec ea quae ad cultum pertinent faciunt, neque in restauratione et luminaribus ecclesiae studium habent, nec etiam senioribus suis debitam reverentiam exhibent, et insuper ecclesias suas expoliant, et in prediola sua propria transferunt; quae omnia ad negligentiam episcoporum pertinere deprehendimus. Ob id vero quadam occasione accepta, seniores eorum audaciter prorumpunt, ut eos etiam illicite et inhoneste atque irreverenter tractare presumant. Unde sumopere omnibus nobis abhinc providendum iudicavimus, ut ea quae a domino imperatore cum consensu episcoporum ob honorem et amorem Dei ecclesiis concessum est ⁵, non in avaritiam presbiterorum, aut in rapacitatem episcoporum ministrorum cedant, sed in utilitatem ecclesiae et in usus clericorum et pauperum deveniant.

9. Illud quoque non minus periculosum esse didicimus, quod in quorundam episcoporum parroeciis quosdam presbiteros contra interdicta sanctorum canonum feminas in domibus suis non solum habitare, sed etiam sibi ministrare faciunt; quas et laqueum sacerdotibus persepe extitisse, et multos hac occasione in scandalum et in detractionem corruiisse cognovimus. Que transgressio et tempore genitoris vestri et vestro in conventibus ⁶ episcoporum secundum auctoritatem canonicam prohibita, sed nequid ad perfectionem plene est perducta. Unde in commune censuimus, ut hi qui tantae transgressionis incorrectores haecenus extiterunt, si abhinc huius rei correctores esse neglexerint, iuxta apostoli sententiam quasi consentientes malorum coherceantur.

10. Similiter ^c de illis presbiteris qui contra statuta canonum vilici fiunt, tabernas ingrediuntur, turpia luera sectantur, et diversissimis modis usuris inserviunt, et aliorum domos inhoneste ac impudice frequentant, et comessionibus et ebrietatibus deser-

VARIANTES LECTIONES.

¹ gerit corr. gerunt codex. ² c. deest in c. ³ negligentibus c. ⁴ scandalizentur c. ⁵ sic c. ⁶ conuentus c.

NOTAE.

^a L. 1, 27, p. 1617.

^b L. 1, 28, p. 1616.

^c Cf. 1, 28, p. 1618.

vire non erubescunt, et per diversos mercatores indiscrete discurrunt, observandum iudicavimus, ut ab hinc districte severiterque ¹ coerceantur, ne per eorum illicitam et indeceptam actionem, et ministerium sacerdotale vituperetur, et quibus debuerant esse in exemplum, fiant in scandalum.

11. Quod ^a conversatio sacerdotalis testes vitae probabiles habeat. Pari ergo consensu nobis visum est, ut pontifices sanctorum decedentium patrum exempla sequentes, religiosos conversationis suae testes habeant, quatinus detrahare volentibus locum minime prebeant. Ut ergo sacerdos discipulis suis de se ipso exemplum bonum debeat praebere, Apostolus ad Titum docet dicens: *In omnibus te ipsum praebe exemplum ² bonorum operum, in doctrina in integritate in castitate et reliqua.* Beatus quoque Gregorius in decretis suis ita ait: « Verecundus mos inolevit, ut huius sedis pontificibus ad secreta cubiculi sui servitia laici pueri eis seculares obsequantur, et cum pastoris vita esse discipulis semper debeat in exemplum, plerumque clerici qualis in secreto sit vita pontificis sui nesciunt, et ut dictum sit seculares pueri sciunt. De qua re presenti decreto constituo, ut quidam ex clericis vel etiam ex monachis electi ministerio cubiculi pontificalis obsequantur, ut is qui in loco est regiminis, habeat testes tales qui eius in secreto conversionem videant, et ex visione sedula exemplum profectionis subeant ³. » Haec igitur beatus Gregorius scripserit; caeterum si qui de hac re copiosiora exempla querere voluerint, vitas beati Augustini et Ambrosii et ceterorum sanctorum ^C aliorumque virorum legant, et perspicue invenient, quod vita et conversatio pontificis semper testes vite probabilis habere debeat.

12. Ut episcopi in rebus ecclesiae circa propinquos suos expendendis reprehensionem caveant et discretionis modum teneant. Quoniam multi episcoporum amore propinquorum suorum de rebus sibi commendatis suo aut quolibet amicorum nomine praedia et mancipia emunt, et ut in suorum propinquorum ius cedat statuunt, et ob hoc et iura ecclesiastica convelluntur, et ministerium sacerdotale fuscatur, immo a subditis detrahitur et contemnitur, placuit omnibus ut deinceps hoc avaritiae genus caveatur, fixumque ab hinc et perpetuo mansurum esse decrevimus, ut episcopus res sui iuris quas aut ante episcopatum aut certe in episcopatu hereditaria successione adquisivit, secundum auctoritatem canonicam quicquid vult faciat, et cui vult conferat; postquam autem episcopus factus est, quascumque res de facultatibus aecclesiae aut suo aut alterius nomine qualibet conditione comparaverit, decrevimus ut non in propinquorum suorum, sed in ecclesiae cui praeest iura deveniant. Similiter presbiteris vel diaconibus qui

A de aecclesiarum rebus quibus praesunt praedia eo modo emunt, faciendum statuimus; quoniam multos presbiterorum occasione taliter emptarum rerum ecclesias quibus praesunt exspoliasse, et a suo ministerio multis modis exorbitasse, et se diabolo mancipasse, et hac occasione multos laicorum in scandalum damnationis et perditionis proruissse comperimus.

13. Didicimus sane nonnullos episcopos in gubernandis congregationibus sibi subiectis, canonicis videlicet monachis et sanctimonialibus, hactenus valde negligentes exstitisse, et ob id multos in sui detractionem et contemptum provocasse, ita ut nonnulli alii praelati in eorum parrochiis constituti, eorum prava exempla secuti suas similiter congregationes neglexerint; quos et fraterno et sinodali conventu admonendos esse necessario duximus, ut hac negligentia deinceps se cohibeant, et caeteris se imitabiles prebeant; ne forte propter illorum incuriam et divinae servitutis contemptus et pericula proveniant animarum, et auribus excellentiae vestrae molestia ingeratur, et nostrae mediocritatis in sacris conventibus taedium et obprobrium inferatur.

14. Comperimus ^b etiam, quosdam sotios ordinis nostri, non causa necessitatis aut utilitatis sed potius avaritiae, delectationis, sepiissime propria civitatis suae sede relicta cleroque neglecto remotiora loca frequentare. De qua re et destitutio divini cultus et predicatio in plebibus et cura subiectorum postponitur, et hospitalitas negligitur, quod ne ulterius a quoquam sine inevitabili necessitate et certa utilitate fiat, pari consensu inhibuimus.

15. De ^c clericis vero laicorum, unde nonnulli eorum conqueri videntur, eo quod quidam episcopi ad eorum preces nolint in ecclesiis suis eos cum utiles sint ordinare, visum nobis fuit, ut in utrisque partibus pax et concordia servetur, et cum caritate et ratione utiles et idonei eligantur, et si laicus idoneum utilemque clericum obtulerit, nulla qualibet occasione ab episcopo sine ratione certa repellatur, et si reiciendus est, propter scandalum vitandum evidenti ratione manifestetur.

16. Igitur quia constat religionem christianam per successores apostolorum salubriter administrari populisque ad vitam aeternam ducatum exhiberi debere, primo necessarium iudicavimus, ut quicquid in nobis reprehendi, sibi sacrisque ministeriis quibus indigni mancipamur inconveniens et indecens contrariumque videbatur, toto adnusu Domino opem ferente corrigeremus, id est in vita nostra et doctrina et conversatione et morum probitate et studio predicationis, et in consacerdotum et ministrorum subiectorumque nostrorum correctione diligentiorum deinceps cum omni studio et sollicitudine curam et

VARIANTES LECTIONES.

¹ Cod. serveriterque. ² p. c. desunt c. ³ i. e. profectus sumant.

NOTÆ.

^a L. 1, 20, p. 1614.

^b L. 1, 21, p. 1615.

^c L. 1, 22, v. 1615.

providentiam adhiberemus, et ut nos non tantum in mundanis cupiditatibus et curis et sollicitudinibus, sed potius in divinis officiis implicaremus, et in scolis habendis et in educandis militibus sanctae aeclesie operam daremus; quae nos Deo miserante in omnibus pro viribus imitari, exercere ad nostram universorum salutem cupimus, in quantum nobis divina favente gratia sacerdotalis libertas et optatum otium adtributum fuerit.

17. Nam et in statutis conventibus primo omnium pari voto parique consensu decrevimus, ut unusquisque nostrum in parrochia sua dictis et exemplis plebes sibi subiectas ad meliora incitare studeret, easque ut se a malis cohiberent et ad Deum ex toto corde converterent, sollicitè admoneret, Deum quem peccando sibi iratum fecerant, digna penitentiae satisfactione et elemosinarum largitione sibi placabilem facere satagerent, nec non et pro vita piissimorum Deoque amabilium imperatorum, coniugum proliumque eorum incolomitate, imperiique sibi commissi stabilitate, Dei immensam misericordiam cernuis precibus implorarent. Post haec visum nobis fuit ea capitula hic inserere quae domino imperatori petitionis gratia pernecessarium offerenda iudicavimus.

PETITIO.

1. Petimus ^a humiliter vestram excellenciam, ut per vos filii et proceres vestri nomen, potestatem, vigorem et dignitatem sacerdotalem cognoscant, quod ex verbis Domini facile intellegere possitis, quibus beato Petro cuius vicem indigni gerimus ait: *Quodcumque ligaveris super terram, erunt ligata et in caelo, et quodcumque solveris super terram, erunt soluta et in caelo.* Et alibi discipulis generaliter dicit: *Accipite Spiritum sanctum; quorum remiseritis peccata remittentur ^a eis, et quorum retinueritis retenta sunt.*

2. Illud ^b etiam ad exemplum reducendum est, quod in ecclesiastica historia Constantinus imperator episcopis ait: « Deus inquit constituit vos sacerdotes, et potestatem vobis dedit de nobis quoque iudicandi, et ideo nos a vobis recte iudicamur; vos autem non potestis ab hominibus iudicari, propter quod Dei solius inter vos expectate iudicium, ut vestra iurgia quaecumque sunt, ad illud divinum reserventur examen. Vos etenim, nobis a Deo dati, estis Dei, et conveniens non est ut homo iudicet deos, sed ille solus de quo scriptum est ^c: *Deus stetit in synagoga deorum, in medio autem Deus diiudicat.* » Sed ^c et illud ad memoriam reducendum est, qualiter beatus Prosper in libro quem de contemplativa et actuali vita scribit, laudem sacerdotum comprehenderit: « Ipsis enim inquit id est sacerdotibus proprie animarum

curandarum sollicitudo commissae est, qui pondus populi sibi commissi viriliter sustinentes, pro peccatis omnium velut pro suis infatigabiliter supplicant Deo. Ac velut quidam Aaron incensum contriti cordis et humiliati spiritus offerentes, quo ^d placatur Deus, avertunt iram futurae animadversionis a populo; qui per Dei gratiam fiunt divinae voluntatis indices, ecclesiarum Christi post apostolos fundatores, fideles populi duces, veritatis adsertores, pravae doctrine hostes, omnibus bonis amabiles, et male sibi consciis etiam ipso visu terribiles, vindices oppressorum, patres in fide catholica regenerantium, predicatorum caelestium praemiorum, exempla bonorum, documenta virtutum, et forma fidelium; ipsi decus ecclesiae in quibus amplius fulget ecclesia; ipsi columnae firmissimae, quibus in Christo fundatis innititur omnis multitudo credentium; ipsi ianuae civitatis aeternae, per quos omnes qui credunt ingrediuntur ad Christum; ipsi ianitores quibus claves datae sunt regni celorum; ipsi etiam dispensatores regiae domus, quorum arbitrio in aula regis aeterni dividuntur gradus et officia singulorum. » Licet enim sanctorum predecentium sacerdotum vita et meritis longe inferiores simus, id tamen sacrum ministerium quod indigni suscepimus, non minoris auctoritatis et dignitatis existit ^e, et quamquam tanto ministerio indigni simus, propter illum tamen cuius ministerium gerimus, in nobis non contempnendum est.

3. Illud ^d etiam specialiter necessarium vestre suggerere pietati duximus, ut fideles vestri per vos admoneantur et instruantur, quatinus quando aliquid nobis vestra celsitudo de nostra correctione, vel vestra nec non et illorum salute, tractandum committit, ut non per inanem et falsam suspensionem contra nos scandalum sumant, et sine causa in nos detrahendo Deum offendant, et unde sibi salutem sperare et adquirere debuerant, culpam incurrant. Quia nos nichil aliud quaerere aut tractare desideramus, nec nostri officii est ut faciamus, nisi quod ad nostrum debitum ministerium et ad illorum salutem pertinet. Et ideo non debemus ante tempus per suspensionem iudicari, sed patienter expectari, donec ipsa veritas manifestum faciat, utrum magis audiendi an improbandi simus. Nos enim, si forte evenierit, ut aliquid sinistrae opinionis de nobis fama sparserit, Deo nobis opem ferente equanimiter tolerare et possumus et debemus. Ipsi vero culpa immunes esse non possunt, dum patrum et fratrum intentionem sine causa reprehendere non metuunt; quoniam hoc sumopere laborandum est nobis et vobis, ut semper inter pastores ecclesiarum et gregem Christi pax et concordia unanimitasque servetur. Nisi enim caritatem et concordiam in invicem habuerint, Deum sicut oportet

VARIANTES LECTIONES.

¹ quem c. ² remittentur c. ³ est... est desunt in codice. ⁴ quod placatus cod. ⁵ existimus c.

NOTAE.

^a L. III, 8, p. 1661.

^b Ibid.

^c III, 9, p. 1661.

^d III, 10, p. 1662.

propitium habere non merentur. Quapropter, sicut A premissum est, cum Deo inspirante vestra pietas de ecclesiastica et communi utilitate aliquid nobis tractare praecipit, non est nobis fas mentiri, quia aliquando veritatem sine gravi periculo ad tempus reticere, numquam tamen interrogati de ipsa veritate, sine gravi discrimine possumus mentiri. Sed quia veritas sepe odium generat, et sermo Dei adversarius a Domino nostris carnalibus voluptatibus describitur, tamen et in via id est in presenti vita consentiendum est, ut ¹ quotiescumque interrogati veritatem profiteri, quamquam nonnulli infirmi sine causa scandalizentur, nobis tamen consentiendum est propter ipsam veritatem. Nam sepe quando vobis suggerimus, ut fideles quique res ecclesiarum pie et cum reverentia et timore Dei tractent, et cognoscant illas Deo esse dicatas, quatinus sic habeant de illis temporalem profectum, ut non per ignorantiam et negligentiam aeterna paciantur detrimentum, suspicantur nonnulli, quod nos causa cupiditatis patius hoc admonemus quam causa salutis, cum nos veraciter nullis rebus sibi conlatis optemus eos exspoliari, sed magis eorum communi saluti consultum praebere, quia non rerum, ut multi arbitrantur, ambitione sed animarum potius delectamur salvatione, adtendentes illud apostoli: *Non enim vestra quaero, sed vos.*

4. Cum ^a sacri canones bis in anno concilia celebrari iubeant, illud obnixè vestram pietatem deposcimus, ut saltem vel semel in anno libertas opportuni temporis concedatur, quo haec ad honorem Dei sanctae Dei ecclesie multorumque correctionem congruenter decenterque fieri possint ³. Quoniam si haec semel ut dictum est in anno per unamquamque provinciam celebrata fuerint, et honor ecclesiasticus ius ordinis sui obtinebit, et inprudencia quorundam superborum clericorum, qui passim quique ³ auctoritate canonica calcata, auribus imperialibus molestiam ⁴ ingerere non cessabunt, et impunitas diversorum flagitiorum, locum delitiscendi quem nunc habet non habebit, et alia multa, quae hactenus secus quam ecclesiastica docet doctrina incesserunt, ordinem suum Domino auxiliante tenebunt. Similiter ^b etiam obnixè et suppliciter vestrae celsitudini suggerimus, ut morem paternum sequentes, saltem in tribus congruentissimis ⁵ imperii vestri locis scholae publicae ex vestra auctoritate fiant, ut labor patris vestri et vester per incuriam quod absit labefactando non depereat, quoniam ex hoc facto et magna utilitas, et honor sanctae Dei ecclesiae, et vobis magnum mercedis emolumentum et memoria sempiterna aderescet.

5. Similiter ^c et hoc ad vestram pietatem neces-

sario duximus expectandum ⁶, ut sacerdotes et levitae et sequentes ordinis clerici, qui in diversis imperii vestri partibus meximeque in Italiae regionibus fuga lapsi sunt, vestra auctoritate per missos vestros diligenter perquirantur, et in praesentiam vestram venire compellantur, et per vestram clementiam unicuique ecclesiae a qua per contumaciam defecerunt, restituantur.

6. Illud ^d quoque nichilominus a vestra pietate suppliciter flagitamus, ut monachi et presbiteri nec non et clerici qui postposita canonica auctoritate passim palatium adeunt, et vestris sacris auribus importunissimam molestiam inferunt, vestra auctoritate et potestate deterreantur, nec hoc facere presumant; quoniam in huiusmodi facto et vigor ecclesiasticus B contemnitur, et religio sacerdotalis et professio monasticha ⁷ vilis efficitur.

7. Illud ^e etiam ⁸ obnixè vestram sanctam piissimamque devotionem suppliciter monendo deposcimus, ut ob amorem et honorem Dei et animae vestrae salutem morem paternum sequentes, quasdam sedes episcopales quae rebus propriis viduae immo annulatae esse videntur, dumtempus habetis et oportunitas se prebuerit, de earum sublevatione et consolatione cogitatis, memores semper quomodo progenitores vestri huiusmodi piissimis studiis intenti fuerint.

8. Sed ^f et illud a vestra misericordia fieri deposcimus, ut in quadam ⁹ parte parrochiae Alitgari ¹⁰ et Rantgarii, ubi turpissimam et nefandissimam et ipso dictu foetidissimam rem perpetrari ¹¹ audivimus, missi vestri fideles existant, qui per potestatem imperialem vestram simul cum eorum auctoritate quorum parrochiae sunt, idem malum ab illo loco quantocius radicitus evellant.

9. Iterum ^g suppliciter admonendo vestrae suggerimus serenitati, ut vestro sollertissimo studio vestraque imperiali auctoritate tam temeraria christianorum sanguinis ¹² effusio in regno vestro fieri non sinatur, semper illud adtendentes quod Dominus post ¹³ diluvium dixit famulo suo Noe: *De manu hominis et de manu viri et fratris eius requiram animum hominis: quicumque effuderit humanum sanguinem, fundetur sanguis illius; ad imaginem quippe Dei factus est homo. Et in lege: Qui occiderit hominem morte moriatur. Et apostolus: Nam principes non sunt timori boni operis sed mali; vis autem non timere potestatem; bonum fac, et habebis laudem ex illo, Dei enim minister est tibi in bono; si autem malum feceris, Dei enim minister est vindex in ira ei qui malum agit. De illo enim specialiter divina auctoritas dicit:*

VARIANTES LECTIONES.

¹ ut usque est bis scripta, sed altera vice deleta. ² possit c. ³ qui adiecto q. vox delenda videtur. ⁴ molestia cod. ⁵ congruentissimi c. ⁶ i. e. a vestra pietate..... expetendum. ⁷ sic. ⁸ jam c. ⁹ quada c. ¹⁰ alitgari c. ¹¹ perpetrati c. ¹² sanguis c. ¹³ deest c.

NOTÆ.

^a III, 11, p. 1662.

^b L. III, 12.

^c L. III, 13.

^d L. III, 14.

^e L. III, 15.

^f L. III, 16.

^g L. III, 17.

Gladium Dei portat ad vindictam malorum, non de quo libet alio. E contra verò nescimus, quia pernoscitur inventione a nonnullis usurpatum est, ut hi qui nullo ministerio publico tulerintur, propter sua odia et diversissimas voluntates pessimas, indebitum sibi usurpant in vindicandis proximis et in interficiendis hominibus vindictae ministerium, et quod rex saltem in uno exercere debuerat propter terrorem multorum, ipsi impudenter in multis perpetrare non metuunt propter odium, et putant sibi licere ob inimicitiarum vindictas, quod nolunt ut rex faciat propter Dei vindictam.

10. De abbatis vero canonicis et regularibus, et de abbatissis quae sanctimonialibus preesse videntur, sive de laicis qui monasteria habent, illud vestrae pietati deposcimus, ut nunc in presenti placito a vestra serenitate expresse admoneantur, ut de se ipsis caeteris bonum exemplum praebant, et religiose sicut decet conversentur, et quod uniuscuiusque professioni inconueniens est et in sacris canonibus prohibetur, omnino caveant, et loca sibi a vobis concessa diripere et destrui per negligentiam non demittant, et congregationes sibi commissas sive spiritaliter sive temporaliter paterno affectu gubernare, eisque necessaria stipendia administrare non neglegant; ne forte propter aliquam inopiam divina officia neglegantur, et ipsae congregationes inreligiosius vivere compellantur, et ut nostram admonitionem libenter audiant, benigne suscipiant, et oboedienter adimpleant. Quoniam si illi nostris admonitionibus paruerint, nos Deo auxiliante id per nostrum studium pro viribus efficere cupimus, ut ipsa religio semper in melius proficiat, et merces vobis exinde crescat, necnon et periculum quantum fieri potest caveatur animarum, et ab auribus vestris amoveatur pro hac causa tedium querellarum.

11. Postulamus etiam, ut celsitudo vestra missis vestris specialiter infungat, ut ad haec peragenda studiosi et veri adiutores, ubicumque necessitas poposcerit, nobis existant.

12. De presbiteris et capellanis palatinis contra canonicam auctoritatem et ecclesiasticam honestatem inconsulte habitis, vestram monemus sollertiam, ut a vestra potestate inhiuantur: quoniam propter hoc et honor ecclesiasticus vilior efficitur, et vestri proceres et palatini ministri in diebus sollempnibus, sicut decet, vobiscum ad missarum celebrationes non procedunt. Nam et obnix deprecamur, ut in observatione diei dominici, sicut iam dudum deprecati sumus, debitam adhibeatis curam, quatinus nisi magna compellente necessitate, in ipsa die a curis et

sollicitudinibus mundanis quantum potestis vos exuat. et quod tantae diei venerationi competit, et vos faciatis, et vestros sacro vestro exemplo edoceatis et agere compellatis.

13. De perceptione vero sacri corporis et sanguinis Domini nichilominus monemus, ut quod christianae religioni expedit, sicut vobis a patribus nostris admonitum est in aliis conventibus, quando possibile fuerit faciatis, et vestro exemplo vobis famulantibus ut hoc faciant instruat.

14. De capitulo siquidem quod propter honorem ecclesiasticum in generali conventu vestra celsitudo se constitui velle decrevit, tantummodo vestram pietatem deposcimus, ut secundum Dei voluntatem quod melius exinde vobis visum fuerit, ad effectum perducatis.

DE HIS QUAE POPULO ADNUNTIANDA SUNT.

Item capitulo 1. Hoc admonendum vel denuntiandum fidelibus necessario providimus, ut hi qui fidem Christi expetunt et proventae aetatis sunt, priusquam ad baptismum accedant, instruantur et fidei et baptismatis sacramento. Similiter et illi instruendi sunt, qui parvulos de sacro fonte suspicere voluerint, ut intellegant et vim eiusdem sacramenti, et quod pro aliis sponderint vel per quos fideiussores extiterint. Illos tamen specialiter ab his officiis removendos indicamus, ne alios de sacrosancto fontis baptismo suscipiant, nec etiam ad percipiendum sancti Spiritus donum aliorum patroni existant, qui et communione canonica privati, et penitentiae publice sunt subacti, donec per penitentiae satisfactionem reconciliationem mereantur. Quos enim lex divina et auctoritas canonica ab ecclesiarum liminibus et a castris militaribus, ne ruina sint populi sequestrat, multo magis ab his sacris officiis usque ad tempus poenitentiae ut iam dictum est peractum, sunt sequestrandi.

2. Ut extra statuta tempora canonum baptismata non celebrentur, quia sacri canones hoc modis omnibus, nisi aliquid periculum institerit, fieri prohibent, in tantum ut etiam eos qui alio tempore baptizantur, a gradibus ecclesiasticis arceant.

3. De eo etiam instruendo fideles necessarium praevimus, ut intellegant pactum quod cum Deo in baptismo fecerunt. Pactum quod cum Deo in baptismo fit, a multis ex toto, a multis ex parte transgreditur. Ex toto quippe transgreditur, quando quis post acceptam baptismatis gratiam aut ad infidelitatem aut ad heresim aut certe ad schisma probabitur; ex parte vero, quando quis aut ad superbiam

VARIANTES LECTIONES.

¹ interficiendis c. ² exercere c. ³ nobis c. ⁴ auxiliante c. ⁵ cauatur c. ⁶ capellis c. ⁷ nostrae c. ⁸ i. e. et quid p. a. s. v. pro quibus. ⁹ i. e. fonte baptismatis. ¹⁰ et a castris corr. et a canonicis. ¹¹ militaribus.... sacris desunt c. ¹² fecerunt.... baptismo desunt p. ¹³ qui c.

NOTÆ.

- L. III, 13.
- L. III, 19.
- Ibid.
- L. III, 20.
- L. III, 21.

^f Hinc inde Additio Benedicti II.

■ L. I, 54, p. 1635

■ L. I, 8.

■ L. I, 9.

aut ad invidiam aut ad caetera vitia spiritualia, quae ex radice ¹ superbiae prodeunt, labitur.

4. Quid ^a sit abrenuntiare diabolo, operibus et pompis eius, valde omnes fideles intellegere oportet. Quapropter necesse est, ut praedicatores in admonendo et auditores in discendo et opere complendo abhinc, ut suum cavere possint periculum, magis adhibeant studium. Abrenuntiare igitur diabolo est, penitus eum respuere, spernere, reicere, eique contradicere, seque unumquemque ab eo alienare, sive aliud quid quod hoc verbo in hoc sensu exprimi potest. Opera eius sunt, quae utique operibus Salvatoris contraria existunt. Primum superbia, cuius ille auctor est, et quae eum ex angelo demonem fecit; quae est etiam initium omnis peccati. Et cetera vitia quae ex radice prodeunt superbiae. Pompa diaboli haec est quae et pompa mundi, id est ambitio, arrogantia, vana gloria, omnisque cuiuslibet rei superfluitas in humanis usibus, unde crescit elatio, quae multoties honestati solet ascribi, et cetera huiusmodi quae de fonte superbiae procedere noscuntur. Haec et his similia sunt quae unusquisque fidelis tempore baptismatis a se reiecit, Christoque se mancipavit, pactumque cum Deo fecit, ne penitus ad ea quibus abrenuntiavit rediret ²; verum si iura humanae pactionis firmiter conservantur, fixius tamen atque ferventius iura tanti pacti quae cum Deo facta sunt, inviolabiliter sunt observanda.

5. Inter ^b nos pari consensu decrevimus, ut unusquisque episcoporum in scolis habendis ³ et ad utilitatem ecclesiae militibus Christi praeparandis et educandis, abhinc maius studium adhiberet; et in hoc uniuscuiusque studium volumus probare, ut quando ad provinciale episcoporum concilium ventum fuerit, unusquisque rectorum scolasticos suos eidem concilio adesse faciat, quatinus et ceteris ecclesiis noti sint, et ⁴ sollers studium circa divinum cultum omnibus manifestum fiat.

6. Ut ^c episcopi non nisi ieiuni per inpositionem manuum Spiritum sanctum tradant, exceptis infirmis et morte periclitantibus. Sicut autem duobus temporibus, pascha videlicet et pentecosten, baptismum, ita etiam traditionem sancti Spiritus a ieiuniis pontificibus convenit celebrare.

7. Ut ^d presbyteri, sicut hactenus factum est, discretè per diversa non mittantur, nec ab episcopis nec ab aliis prelatis nec etiam a laicis, ne propter eorum abstinentiam et animarum pericula et ecclesiarum, in quibus constituti sunt, neglegantur officia.

8. Visum ^e est nobis, ut unusquisque episcoporum vitam et conversationem morumque emendationem eorum qui gradum amittunt tam per se quam ministros noverit, eosque canonicè penitentiae subdere non neglegat, iuxta quod in concilio Cesariensi titulo primo scribitur: « Presbyter si uxorem acciperit, ab ordine deponatur; si vero fornicatus fuerit aut adulterium perpetraverit, amplius pelli debet et sub penitentia redigi. » Nonnulli enim amisso gradu adeo filii Belial efficiuntur, ut nec publicis, quia fas non est, nec canonicis, propter quorundam episcoporum incuriam, legibus constringantur.

9 ^f. Visum etiam nobis fuit illud inhibendum, ut nullus presbyterorum solus missam celebrare praesumat, quia ita nec verba domini Salvatoris, quibus mysteria corporis et sanguinis sui discipulis suis celebranda contradidit, nec apostoli Pauli documenta declarant, nec etiam in ipsis actibus apostolorum, si enucleatim ^g legantur, ita fieri debere ullo modo invenitur. Unde conveniendus immo interrogandus nobis videtur huiusmodi corporis et sanguinis Domini solitarius consecrator, quibus dicit: *Dominus vobiscum?* Etiam quo illi respondetur: *et cum Spiritu tuo?* Vel pro quibus supplicando Domino inter cetera: *Memento Domine, et omnium circumstantium*, cum nullus circumstet, dicit. Quae consuetudo quia apostolicae et ecclesiasticae auctoritati refragatur, et tanto misterio quandam dehonorationem irrogare videtur, omnibus in commune visum est, ut deinceps huiusmodi usus inhibeatur.

10. Sepe namque in aliis conciliis et nunc in nostris conventibus constitutum est, ut unaquaeque ecclesia, si facultas suppetit, proprium presbyterum habeat ^h, et unusquisque presbyter una tantum sit contentus ecclesia.

11. Inter ⁱ caetera vero admonitionis nostrae officia satis illud nobis necessarium visum est, ut populis fidelibus terribiliter denuntiatur, ut diem dominicum, in quo auctor vitae resurrexit a mortuis, honorabiliter colant. Nam si pagani ob memoriam et reverentiam deorum suorum dies colere et Iudei more carnali sabbatum carnaliter observare satagunt, quanto magis christianae religionis devotio ob memoriam domini resurrectionis eundem diem venerabiliter atque honorabiliter colere debet. Multi namque nostrorum visu, multi etiam quorundam relatu didicimus, quosdam in hac die opera ruralia exercentes, fulmine interemptos, quosdam artuum contractione ^k multatos, quosdam etiam visibili igne assumptos, subitos in cinerem resolutos penalter

VARIANTES LECTIONES.

¹ cod. extradice. redirediret c. ² s. h. in loco raso. ³ deest in c. ⁴ numerus hic excidit in codice. ⁵ enucleatim c. ⁶ deest c. ⁷ contractione c.

NOTAE.

^a L. I, 40.

^b L. I, 50.

^c L. I 53.

^d L. III, 4.

^e L. I, 55.

^f Cf. III, 5.

occubuisse. Proinde necesse est, ut primum sacerdotes reges et principes cunctique fideles huic diei observationem atque reverentiam devotissime exhibeant.

12. Illud ^a etiam quamquam sepe admonitum sit, nobis iterum inculcandum populisque denuntiandum summopere visum fuit, ut missarum celebrationes in locis incongruentibus fieri omnino non debeant; et necesse est, ut unusquisque episcoporum huiusmodi temerariam consuetudinem a parrochia sua poenitus amoveat. Et si quis presbiterorum abhinc, excepto quando itinere pergit et locus basilicae procul est et id in altaribus ab episcopo consecratis fieri necessitas compellit, ne populus Dei sine missarum celebratione et corporis et sanguinis dominici perceptione remaneat, missarum celebrationes in huiusmodi illicitis locis post tot tantasque prohibitiones facere adtemptaverit, dignum est, ut gravis sui periculum incurrat. Satiùs igitur est missam non audiri, quam eam ubi non licet nec oportet, celebrari aut audiri.

13. Quia ^b ergo quod sepe in vestris conciliis prohibitum ^c est, viduas inconsultis episcopis velari non debere, et eandem constitutionem a quibusdam praevaricari nunc cognovimus, prorsus ne deinceps ^d fieret interdiximus; et si quispiam presbiterorum deinceps huius constitutionis ^e contumaciter transgressor extiterit, scilicet ut aliquam viduam inconsulto episcopo velare praesumat, gradus sui periculum incurrat.

14. Similiter ^e et de puellis virginibus a presbiteris non velandis inhibuimus; in qua re haecenus multos presbiterorum partim ignorantia ^f, partim temeritate deliquisse reprehendimus.

15. Deprehendimus ^d etiam et aliam negligentiam, quod quaedam feminae sine consensu sacerdotum velum sibi incaute inponant; quod similiter ne ulterius fieret inhibuimus.

16. Nihilominus ^e etiam in quibusdam locis inolitum invenimus usum stultitiae plenum et ecclesiasticae auctoritati contrarium, eo quod videlicet nonnullae abbatissae et aliquae ex sanctimonialibus viduis et puellis virginibus contra fas velum inponere ^g presumant; et ideo nonnullae taliter ^h velatae, putant se liberius suis carnalibus desideriis posse vacare, et suas voluntates explere. Quapropter statuimus, ut si abbatissa aut quaelibet sanctimonialis post hanc definitionem in tantam audaciam proruperit, ut aut viduam aut puellam virginem velare presumpserit, iudicio canonico usque ad satisfactionem subdatur.

17. De ^f nobilibus feminis quae amissis viris repente velantur, et in propriis domibus diversas ne-

cessitates obponentes residere delectantur, de quibus in aliis conventibus coram serenitate vestra iam dudum ventilatum et definitum est, maiori solertique studio admonendas et instruendas ab episcopis statuimus; quatinus suae saluti consulant, nec sic indiscrete vivendo et propria noxiisque libertate utendo et per diversa vagando periculum animarum suarum incurrant; semper illud apostolicum ante oculos habentes quod dicitur: *Vidua quae in deliciis* ⁷ *est, vivens mortua est.*

18. Ut ^g illicitus accessus feminarum ad altare non fiat, modis omnibus inhibuimus, quia quorundam relatu didicimus, in quibusdam provinciis contra legem divinam canonicamque institutionem feminas sanctis altaribus se ultro ingerere, sacrataque vasa impudenter contingere, et indumenta sacerdotalia presbiteris administrare, et quod his magis indecentius ineptiusque est et corpus et sanguinem Domini ^h populis porrigere, et alia quae ipso dicto turpia sunt exercere; inhibuimus ne ulterius fieri presumatur. Quod autem mulieres ingredi ad altare non debeant, in concilio Calcedonensi et in decretis Gelasii papae invenitur.

19. Quia ^h etiam comperimus, quosdam canonicos et monachos postposito religionis suae pudore monasteria ⁱ sanctimonialium tam monacharum quam canonicarum ^j inconsulto episcopo suo impudenter atque irreverenter adire, qui obtendere solent, se non ob aliud illuc accedere, nisi aut propinquitatis aut familiaritatis aut certe nescio cuius conlocutionis gratia; quod factum quia nec canonico nec ^k monastico congruit proposito, prorsus interdiximus, nisi forte causa predicationis aut certe inevitabilis necessitas id facere coegit; et hoc nullatenus sine licentia episcopi, aut illius qui vice illius fungitur, fieri praesumatur. Quod si sermo predicationis faciendus ^l est, et hoc congruo in loco coram omnibus fiat. Si vero conloquendum cum aliqua sanctimonialium ratio expostulat, id non aliubi nisi constituto ^m loco, id est in auditorio, sub testimonio virorum religiosorum et feminarum fiat. Quando vero a sacerdotibus in monasteriis puellaribus missarum celebrationes faciendae sunt, cum ministris sibi deputatis illuc ingrediantur; quibus rite peractis, non ad secretas conlocutiones sanctimonialium se ullo modo divertant, sed cum ministris suis illico egrediantur. Porro si sacerdotibus sanctimoniales peccata sua confiteri voluerint, id non nisi in ecclesia coram sancto altari, adstantibus haud procul testibus, faciant. Si autem infirmitas prepedierit, ut in ecclesia eadem

VARIANTES LECTIONES.

¹ prohibitum c. ² deinceps c. ³ constitutiones c. ⁴ ignorantia c. ⁵ inponerere c. ⁶ aliter c. ⁷ deliciis c. ⁸ deest c. ⁹ monasteria c. ¹⁰ cod. monachorum q. canonicarum corr. canonicorum. ¹¹ c. n. desunt c. ¹² predicationis..... predicationis desunt c. faciendum c. ¹³ constuto c.

NOTÆ.

^a I. 47; cf. III, 6.
^b I, 40; cf. III, 7.
^c I, 41.
^d I, 41.

^e I, 45.
^f I, 44.
^g I, 45.
^h I, 46.

confessio fieri nequeat, et quacumque libet domo facienda est, non nisi testibus similiter hand procul adstantibus fiat. Nullomodo quippe videtur nobis convenire, ut monachus relicto monasterio suo, idcirco sauetimonialium monasteria adeat, ut confitentibus peccata sua modum poenitentiae imponat.

20. ¹ Quia ² ergo in multimodis usurarum adinventionibus quosdam clericos et laicos oblitos praeceptionis dominicae qua dicitur: *pecuniam tuam non dabis ad usuram et frugum superhabundantiam non exiges* ³; ego dominus Deus vester, in tantum turpissimi lucri labem exarsisse cognovimus, ut multiplicibus atque innumeris usurarum generibus sua adinventionem et cupiditate repertis, pauperes adfligant obprimant et exhauriant, adeo ut multi fame confecti pereant, multi etiam propriis derelictis alienas terras ⁴ expetant; in quibuscumque locis haec fieri didicimus, ne ulterius fieret cum ingenti ⁵ protestatione modis omnibus inhibuimus, attendentes illud quod in libro Exodi Dominus per legesatores dicit: *Si pecuniam tuam dederis populo meo pauperi qui habitat tecum, non urges eum quasi exactor, nec usuris obprimes*. In libro quoque Levitici: *Si attenuatus* ⁶ fuerat frater tuus et infirmis manu, et susceperis eum quasi advenam et peregrinum et vixerit tecum, non accipias ab eo usuram, nec amplius quam dedisti. Time Deum tuum, ut vivere possit frater tuus apud te. Et in libro Deuteronomii: *Si unus inquit de fratribus tuis qui morantur intra portas civitatis tuae in terra quam dominus Deus tuus daturus est tibi, ad paupertatem venerit, non obdurabis cor tuum nec contrahes manum, sed aperiis eam pauperi, et dabis mutuo quo eum indigere perspexeris*. Item in eodem: *Cave ne forte surripiat* ⁷ tibi impia cogitatio, et dicas in corde tuo: *adpropinquat septimus annus remissionis*, et avertas oculos tuos a paupere fratre tuo, nolens ei quod postulat mutuo commodare, ne ⁸ etiam clamet contra te ad Dominum et fiet tibi in peccatum. Sed dabis, nec ages quippiam callide in eius necessitatibus sublevandis, ut benedicat tibi dominus Deus tuus in omni tempore et in cunctis ad quae manum miseris. Amos propheta: *Audite hoc, qui conteritis pauperem et deficere facitis*. Ergo nostra est terra dicentes, quando transibit messis, et venundabimus merces et sabbatum, et aperiemus frumentum, ut immineamus mensuram et augeamus solum et subponamus stateras dolosas, ut possideamus in argento egenos et pauperes pro calciamentis, et quisquilias ⁹ frumenti venundemus. Hieronimus in expositione Ezechielis prophetae: *Putant quidam usuram tantum esse in pecunia, quod praevidens scriptura omnis rei aufert superhabundantiam, ut plus non recipias quam dedisti*. Solent in agris frumenti et milii et vini et olei

A ceterarumque specierum usurae exigi, sive ut appellat sermo divinus superhabundantiae; verbi gratia ut hiemis tempore demus decem modios et in messe recipiamus quindecim, hoc est amplius partem mediam; qui iustissimum se putaverit, quartam plus accipiet portionem. Et solent argumentari et dicere: *Dedi unum modium qui satus fecit decem modios, nonne iustum est ut medium modium de meo plus accipiam, cum ille mea libertate novem et semis de meo habeat? Nolite errare inquit apostolus Deus non irridetur*. Respondeat nobis breviter fenerator misericors, utrum habenti dederit, an non habenti? Habenti utique dare non debuerat, sed dedit quasi non habenti; ergo quare plus exigit? quasi ab habente? Alii pro pecunia fenerata solent munuscula accipere B diversi generis, et non intellegunt usuram appellari et superhabundantiam quicquid illud est, si ab eo quod dederint ¹⁰ plus acceperint. De mensurarum namque inaequalitate et modiis iniustis et sestariis quae Domini lege habere prohibentur, qualiter res ad certam correctionem perducere possit, non satis perspicue nobis patet, eo quod in diversis provinciis diverse ab omnibus poene ¹¹ habeantur; hoc tamen modis omnibus optamus et admonemus, ut saltem nullus duplices mensuras in sua dominatione aut habeat aut haberi permittat; quoniam hae occasione multos pauperes adfligi in plerisque locis cognovimus ¹². Sunt sane diversorum malorum patratores quos et lex divina improbat et condemnat, pro quorum etiam diversis sceleribus et flagitiis populus fame et pestilentia flagellatur, et ecclesiae status infirmatur, et regnum periclitatur. Contra quos nos eorum malitiam exaggerantes, quamquam in sacris eloquiis satis sint execrata, nos necessarium praevidimus, iterum nostra admonitione et exhortatione praecaveri omnino oportere. Sicut sunt diversarum pollutionum patratores, quos cum masculis et pecoribus nonnulli diversissimis modis admittunt, quae incomparabilem dulcedinem piissimi Creatoris ad amaritudinem provocantes, tanto gravius delinquant, quanto contra naturam peccant. Pro quo etiam scelerem igne caelesti conflagratum inferni hiatu quinque absorptae sunt civitates, nec non et 40 et eo amplius milia stirpis Benjamin a mucrone fraterno confossa sunt. Haec porro iudicia et evidentes vindictae declarant, quam detestabile et execrabile apud divinam maiestatem hoc vitium extet. Extant et alia perniciosissima mala quae ex ritu gentilium remansisse non dubium est, ut sunt magi, arioli, sortilegi, venefici, divini, incantatores, somniatorum coniectores, quos divina lex inretractabiliter puniri iubet. De quibus in lege dicitur: *anima quae declinaverit ad magos et ariolos, et fornicata fuerit cum eis, po-*

VARIANTES LECTIONES.

¹ X c. ² c. exiges. ³ ternas c. ⁴ genti c. ⁵ attenuatur c. ⁶ subripiat corr. surripiat. ⁷ nec c. ⁸ quis qualias corr. quis siliquas. ⁹ derint c. ¹⁰ poena c.

NOTE.

^a l. 55.

^b III, 2, p. 1658. Illic Additionis II caput 21 incipit.

nam faciem meam contra eam, et interficiam illam de medio populi sui. Sanctificamini et dñtote (sic) sancti, quia ego sanctus sum dominus Deus vester. Custodite precepta mea et facite ea, quia ego Dominus qui sanctifico vos. Et alibi : Magos et ariolos et maleficos terrae vivere non paciamini. Dubium etenim non est, sicut multis est notum, quod a quibusdam prestigiis atque diabolicis inlusionibus ita mentes quorundam inficiant poculis amatoriis, cibis vel fylacteriis, ut in¹ insaniam versi a plerisque iudicentur, dum proprias non sentiunt contumelias. Ferunt enim suis maleficiis aera posse conturbare, et grandines immittere, futura predicere, fructus et lac auferre aliisque dare, et innumera a talibus fieri dicuntur; qui ut fuerint huiusmodi reperti viri, sive feminae, in tantum disciplinā et vigore principis acrius corrigendi² sunt, in quantum manifestius ausu nefando et temerario servire diabolo non metuunt. De his quoque in concilio Anciritano titulo 23 ita scriptum est : « Qui divinationes expetunt et more gentilium subsequuntur³, aut in domos suas huiusmodi homines introducunt exquirendi aliquid arte malefica aut expiandi causa, sub regula quinquennii iaceant secundum gradus poenitentiae definitos. » Oportet enim haec in omnibus, et maxime in his locis, ubi licite et impune multi se posse hoc perpetrare confidunt, ut studiosius et diligentius admoneantur et severius corrigantur. Sunt⁴ et alia detestanda vitia, quae ita habentur quasi naturaliter in usu⁵, ut ea perpetrantes, quanti sint criminis, non advertant. Sicut sunt ea quae apostolus aperte enumerat, id est ebrietates, commensationes, contentiones, irae, rixae, dissensiones, detractiones, invidiae, inimicitiae, quae homines iuxta eundem apostolum a regno Dei excludunt, ita inquit : *Qui enim talia agunt regnum Dei non consequuntur.* In tantum enim ea impudenter et fidenter quidam committunt, ut merito de illis dici possit : *Letantur cum malefecerint, et exultant in rebus pessimis.* Unde oportet, ut omnes christiani haec et subtiliter intellegant et studiosissime caveant, ne ea perpetrantes, et alia bona quae agunt perdant, et propter haec a regno Dei se alienos faciant. Similiter etiam de otioso sermone, pro quo iuxta Domini vocem *omnes reddituri sumus in die iudicii rationem*, de scurilitate et stultiloquio et maledictionibus; quoniam iuxta apostolum *maledicentes regnum Dei non possidebunt*; de mendatio, de periculoso, noxiō, assiduoque iuramento, et obscenis turpibusque canticis, omnibus christianis intelligendum et observandum est, ut summopere ab his se caveant, ne his studentes per negligentiam detrimentum suarum paciantur animarum. Haec igitur quae breviter praemissa sunt, primum adiuvante divina gratia a nobismetipsis abdicando, formam et

A exemplum aliis praebere volumus, et fidelibus vestris humiliter innotescere, et fideliter denuntiare necessario iudicamus. Sed et parrochias vestras⁶ omnes admonendo instruere cupimus, ne quod absit, per suam ignorantiam et nostram negligentiam huiusmodi mortiferis subiacent periculis. Congessimus⁷ etiam in opere conventus nostri nonnulla alia capitula ad laicorum fidelium observationem et salutem pertinentia, quorum hic ob nimiam prolixitatem mentionem tantum facimus, scilicet quod nosse eos oporteat coniugium a Deo esse constitutum, et quod non sit causa luxuriae sed causa potius filiorum appetendum. Et ut virginitas, sicut doctores nostri tradunt, usque ad nuptias sit custodienda, et uxores habentes neque pelicem neque concubinam habere debeant. Quomodo in castitate uxores suas diligere, eisque utpote quasi infirmioribus honorem debitum debeant impendere. Et quod commixtio carnalis⁸ cum uxoribus gratia fieri debeat prolis, non voluptatis, et qualiter a coitu pregnantium uxorū viris abstinendum sit, et quod nisi causa fornicationis, ut Dominus ait, non sit uxor dimittenda, sed potius sustinenda, et quod hi qui causa fornicationis dimissis uxoribus alias ducunt, Domini sententia adulteri esse notentur. Sive etiam qualiter incesta a christianis cavenda sint, et quod loca Deo dicata frequentius devotiusque a fidelibus ad Deum exorandum sibi propitius faciendum sint adeunda. Et quod in basilicis Deo dicatis non sit fabulis otiosis turpibusque et obscenis sermotinationibus vacandum, et negotia secularia⁹ publica-que placita habenda, et quod qui haec in ecclesiis Dei faciunt maiora sibi peccata accumulent. De iusto iudicio iudicando, et munerum acceptione cavenda. De falso testimonio vitando et detractione vitanda, nec non et de caeteris quae enumerare longum est. Sunt etiam alia plura flagitia pernecessarium corrigenda, quae nos ideo hic inserere non necessarium duximus, quoniam satis evidenter in vestris capitulis ea comprehensa esse scimus, quae vos vestra auctoritate et fidelium consultu per strenuos missos vestros corrigenda esse consuevistis.

DE PERSONA REGALI.

Item alia. Haec¹⁰ nos fideles et devotissimi famuli et oratores vestri iuxta parvitatem sensus nostri prout brevis temporis permisit, secundum sanctam ordinationem vestram, de his quae ad nostram et sacerdotum subiectorumque nostrorum correctionem et emendationem pertinere perspeximus, nec non et de his quae populis necessario adnuntianda et admonenda praevidimus, illud etiam quod vestrae pietati deprecandum tantummodo iudicavimus, pauca de multis quae in nostris conventibus gesta sunt excerptes, in unum redigendo succinte et ordina-

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest. ² corrucendi c. ³ subsequuntur c. ⁴ usum c. ⁵ sic. ⁶ carnalibus c. ⁷ seculara c.

NOTAE.

^a Hic in Additione II, cap. 22, incipit.

^b Illic incipit Additionis II cap. 23.

^c Lib. III, ex epistola, p. 1656, med.

tim adnotavimus. Sed quamquam ordine prepostero de his quae premissa ¹ sunt vestro ardentissimo desiderio prius satisfacere elegerimus, illud tamen quod in capite prius ponendum fuerat et ad vestram specialiter personam ministeriumque pertinere ² cognovimus, nullatenus oblivioni tradidimus, sed potius vestrae saluti prospicientes, nonnulla capitula necessaria fideliter collegimus et vobis familiariter admonitionis gratia porrigenda devovimus, ut aperte atque distincte inspiciendo legendo et audiendo, vestra cognoscere possit sollertia, de quibus et pro quibus in memoratis conventibus nostris secundum virum possibilitatem nostrarum fideliter egerimus.

4. Ut ^a quid rex dictus sit, Ysidorus in libro sententiarum scribit. « Rex enim inquit a recte agendo vocatur, si enim pie et iuste et misericorditer regit, merito rex appellatur. Si his caruerit, non rex sed tyrannus est. » Antiqui autem, ut idem Isidorus in libro ethimologiarum scribit, omnes reges tyrannos vocabant. Sed postea pie et misericorditer regentibus regis nomen adeptis, impie vero, iniuste, crudeliterque principantibus, non regis ad ^b tyrannicum aptatum est nomen. Unde et beatus Gregorius ait in moralibus : « Viros namque sanctos proinde reges vocari in sacris suis eloquiis didicimus, eo quod recte agunt sensusque proprios bene regant, et motus resistentes sibi rationabili discretionem componant. » Recte igitur illi reges vocantur, qui tam semetipsos quam subiectos bene gerendo pacificare noverunt. At ^c quid etiam constitutus ³ sit imperator, Fulgentius in libro de veritate predestinationis et gratiae scribit : « Clementissimus quoque imperator non ideo est vas misericordiae preparatum in gloria, quia apicem terreni principatus accepit, sed si imperiali culmine recta fide vivat, et vera cordis humilitate peditus, culmen regiae dignitatis sanctae religioni subiciat; si magis in timore servire Deo, quam in timore dominari populo delectetur, si in eo lenitas iracundiam mitiget, ornet benignitas potestatem, si se magis diligendum quam metuendum cunctis exhibeat, si subiectis salubriter consulat, si iustitiam sic teneat ut misericordiam non relinquat, si pre omnibus ita se sancte matris ecclesiae catholicae meminerit filium, ut eius paci atque tranquillitati per universum mundum prodesse suum faciat principatum. Magis enim christianum regitur imperium, dum ecclesiastico statui per omnem terram consulitur, quam cum in parte quacumque terrarum pro temporali securitate pugnatur ⁴. » Unde et Ysidorus scribit : « Principes namque seculi nonnumquam intra ecclesiam potestatis adeptae culmina tenent, ut per eandem potestatem disciplinam ecclesiasticam muniant. Ceterum intra ecclesiam ⁵

A potestates necessariae non essent, nisi ut quod non praevaleret sacerdos efficere per doctrinae sermonem, potestas hoc imperet per disciplinae terrorem. » Salomon in proverbiiis : *Misericordia et veritas custodiunt regem, et roboratur clementia thronus eius.* Regale ^{6d} namque ministerium specialiter est populum Dei gubernare et regere cum equitate et iustitia, et ut pacem et concordiam habeant studere. Ipse enim debet primo defensor esse ecclesiarum, et servorum Dei, viduarum, orphanorum, caeterorumque pauperum, nec non et omnium indigentium. Ipsius enim terror et studium huiusmodi in quantum possibile est esse debet, primo ut nulla iniustitia fiat, deinde si evenierit ut nullo modo eam subsistere permittat, nec spem delitescendi sive audaciam male agendi cuiquam relinquat. Sed sciant omnes, quoniam si ad ipsius notitiam pervenerit quippiam mali quod admiserint, nequaquam incorrectum aut inultum remanebit, sed iuxta facti qualitatem erit modus iustae correctionis. Unde oportet, ut ipse qui iudex est iudicum, causam pauperum ad se ingredi ⁷ faciat, et diligenter inquireat, ne forte aliqui qui ab eo constituti sunt et vicem eius agere debent in populo, iniuste aut negligenter pauperes oppressiones pati permittant. Scire autem unumquemque cuiuslibet sit ordinis oportet, quia si de ocioso sermone Deo rationem redditurus est, multo magis de ministerio sibi divinitus commisso. Unde beatus Iob : *Cumque sederem quasi rex circumstante exercitu, eram tamen merentium consolator; auris audiens beatificabat me, et oculus videns testimonium reddebat michi quod liberasset pauperem vociferantem et pupillum cui non esset adiutor. Benedictio pauperis super me veniebat, et cor viduae consolatus sum; iustitia indutus sum, et vestivi me sicut vestimento et diademate iudicii meo. Oculus fui ceco et pes claudus; pater eram pauperum et causam quam nesciebam diligentissime investigabam. Conterebam moles iniquas et dentibus illius auferere praedam. Rex qui sedet in solio iudicii dissipat omne malum nutu suo. Item idem in libro sapientiae : Diligite iustitiam qui iudicatis terram, sentite de Domino in bonitate, et in simplicitate cordis quaerite illum. Item ibi : Audite ergo reges et intellegite, discite iudices finium terrae; praebete aures vestras qui continetis multitudines, et placetis vobis in turbis nationum, quoniam data est a Domino potestas vobis et virtus ab altissimo. Qui non custodistis legem iustitiae neque secundum voluntatem Dei ambulastis, horrende et cito apparebit vobis Dominus, quoniam iudicium durissimum in his qui praesunt fiat. Exiguo enim conceditur misericordia, potentes enim potenter tormenta patiuntur. Non enim subtrahet personam cuiusquam Dominus, nec reverbitur cuiusquam ma-*

VARIANTES LECTIONES.

¹ promissa c. ² deest c. ³ constitutus c. ⁴ purgatur cod. ⁵ potestatis.... ecclesiam desunt c. ⁶ regalem c. ⁷ incredi c.

NOTE.

^a Cf. n. 1, p. 1656.

^b I. c., at.

^c I. c., ad.

^d II, 2, p. 1659.

gnitudinem. Quoniam pusillum et magnum ipse fecit, et equaliter pro omnibus cura est illi. Extant et alia innumera sanctorum scripturarum ¹ testimonia regio nomini et officio convenientia, super quibus colligendis vestra sancta devotio idcirco magnum nobis ademit laborem, eo quod divina gratia adeo tot virtutum prerogativis vestrum repleverit animum et ornaverit dignitatem, ut non sit necesse sacerdotibus Domini copiosioribus exemplis ac qualibet exaggeratione vestrum animum onerare. Quare quia Deo omnipotenti gratias uberrimas ac multiplices referimus, qui ita vos pia religione, sancta devotione, benigna humilitate, amore iustitiae, operibus misericordiae, ceterarumque sanctorum virtutum perfectione sua gratuita pietate ditavit, ut merito ab omnibus amandi et imitandi sitis. Verum quod nos si haec vobis caelitus attributa non fuissent, cum temporali periculo propter auctoritatem ministerii nostri vos ad ea peragenda admonere, immo admonendo exigere a vobis, quolibet modo debueramus; vos e contra propter divinum amorem et honorem pium opportunumque adiutorium nobis ferre devotissime curatis. Proinde humillimis precibus specialiter pietati vestre suggerimus, ut bonum quod cepistis, Deo opitulante indesinenter perficere non gravemini, et in adimplendis operibus iustitiae et pietatis ac misericordiae nullatenus deficiatis; quoniam non inchoantibus sed perseverantibus praemium aeternae vitae datur, et iuxta veritatis vocem *qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.*

2. Iterum ^a monendo magnitudini vestrae suppliciter suggerimus, ut deinceps in bonis pastoribus rectoribusque in ecclesiis Dei constituendis, magnum studium atque sollertissimam adhibeatis curam. Quia si aliter factum fuerit, et ordo ecclesiasticus suam non habebit dignitatem, et religio christiana in multis labefactando dampna detrimenti sui pacietur, et animae vestrae, quod non optamus, periculum generabitur.

3. Similiter ^b deprecemur, ut in abbatissis constituendis vestrum caveatis periculum; sicut vobis saepe est admonitum, et per divinam auctoritatem crebrius manifestatum.

4. Sed ^c et hoc obsecramus ², ut in eligendis adiutoribus vestris et reipublicae ministris qui vice vestra populum Dei regere et gubernare atque iudicare debent, sollertissimam providentiam habeatis, semper illud adtendentes quod in libro Exodi ad Moysen dicitur: *Provide inquit de omni populo, elige viros potentes et timentes Deum, in quibus sit veritas, et qui oderint avaritiam, et constitue ex eis tribunos et centuriones et quinquagenarios, qui iudicent popu-*

lum omni tempore, quicquid autem manus fuerit referant ad te, et ipsi minora tantummodo iudicent; leviusque tibi sit, partito in alios onere. Si hoc feceris, implebis imperium Domini, et praecepta eius poteris sustentare. Unde et in libro Deuteronomii: *Iudices inquit et magistros constitues in omnibus portis tuis quas dominus Deus tuus dederit tibi per singulas tribus ³ tuas, ut iudicent populum iusto iudicio, nec in aliquam partem declinent.* Item ibi: *Dixique vobis in illo tempore, non possum solus sustinere vos, quoniam dominus Deus vester multiplicavit vos, et estis hodie sicut stellae celi plurimae; dominus Deus patrum nostrorum addat ad hunc numerum multa milia, et faciet vobis sicut locutus est. Non valeo solus vestra negotia sustinere et pondus et iurgia.* Date e vobis viros sapientes et gnaros, et quorum conversatio sit probata in tribus vestris. Sed in libro Paralipomenon ita legitur: *Constituitque rex Iosaphat iudices terrae in cunctis civitatibus Iuda munitis per singula loca, et praeci- piens iudicibus: Videte ait quid facitis, non enim hominis exercetis iudicium, sed Domini, et quodcumque iudicaveritis, in vos redundabit. Sit timor Domini vobiscum, et cum diligentia cuncta facite. Non enim est apud dominum Deum vestrum iniquitas, nec personarum acceptio, nec cupido munerum.* Rogamus ^d etiam vestram pietatem propter divinam misericordiam ^e vestramque salutem ac totius populi utilitatem nec non et regni honorem atque stabilitatem, ut vestra pietas sollertissimam vigilantiam adhibeat, quatinus consilarii et dignitatis vestrae ministri custodesque animae vestrae et corporis, qui debent esse intra regnum aliis decus et bonitatis exemplum et in exteris nationibus bonae opinionis condimentum, caritatem pacem atque concordiam omni simulatione et caliditate postposita ad invicem habeant, ut secundum Dei voluntatem et vestram honestatem atque totius regni profectum communiter decertent, et veri vobis adiutores in omnibus concorditer existant. Tunc etenim veri consilarii verique adiutores vestri et totius regni salubriter esse poterint, si unanimes extiterint et invicem dilectionem ^f habuerint. Decet quippe, ut sacra domus vestra cunctis spectabilis appareat et imitabilis existat, et fama suae opinionis sive alios imperii vestri subiectos sive exterarum nationes abundantissime ^g perfundat. Ubi igitur omnes dissensiones et discordiae dirimende, et omnis malitia imperiali auctoritate est comprimenda, necesse est, ut quod in aliis corrigere decernit, in eo minime reperitur.

5. Nam ^e et hoc humiliter obsecrando admone- mus, ut liberos vestros quos vobis divina pietas largire voluerit, in timore Dei iugiter diligenterque

VARIANTES LECTIONES.

¹ s. in l. c. ² observamus c. ³ tribuas c. tribus eod. ⁴ nostram c. ⁵ dilectionem c. ⁶ abundantissime c.

NOTAE.

^a III, 22, p. 1665.

^b III, 25.

^c Ibid.

^d III, 24.

^e III, 25.

erudiatis, sicuti et facitis, et in mutua dilectionis caritate et fraternitatis amore atque unanimi consensu concordia vicissim consistent, sedula paternaque admonitione insinuetis, et ne illicitis actibus creatoris sui offensam incurrant, provida sollertique circumspectione nihilominus invigiletis, attendentes beatum Iob, cuius studium vir beatus Gregorius in moralibus libris scribit: *Circa filios erudiendos talis extitit, ut non solum eos exterius perfecto opere et sermone efficeret, verum etiam corda sacrificii oblatione mundaret.* Attendite etiam et David instrumentem Salomonem filium suum, de quo in primo libro Malachim legitur: *Ego inquit ingredior viam universae terrae; confortare et esto vir fortis, et observa ut custodias precepta domini Dei tui, ut ambules in viis eius, et custodias ceremonias eius et iudicia eius, et praecepta et testimonia, sicut scriptum est in lege Moysi, et in libro Paralipomenon. Tu autem Salomon, fili mi, scito Deum patris tui, et servi ei corde perfecto et animo voluntario.* Attendite etiam Tobiam de quo legitur, quod cum factus esset vir, accepit uxorem Annam ex tribu sua, et genuit ex ea filium nomen suum inponens ei; quem ab infantia timere Deum docuit et abstinere ab omni peccato. Item idem adloquens eundem filium suum: *Omni diebus vitae tuae habe Deum in mente, et cave ne aliquando peccato consentias, et pretermittas¹ precepta Dei nostri.* Ex substantia tua fac elemosynam, et noli avertere faciem tuam ab ullo paupere. Ita enim fiet, ut nec a te avertatur facies Domini. Quomodo potueris, ita esto misericors, et cetera. Item paulo post: *Adverte tibi fili ab omni fornicatione et preter uxorem tuam nequaquam paciariis crimen scire. Superbiam numquam in tuo sensu aut in tuo corde dominari permittas. In ipsa enim initium sumpsit omnis perditio.* Et idem non post multum: *Consilium semper a sapiente perquire, omni tempore benedic Deo, et pete ab eo ut vias tuas dirigat, et omnia consilia tua in ipso permaneant.* Item idem. *Audite ergo filii mei² patrem vestrum, servite Domino in bonitate, et inquire ut faciatis quae sunt placita illi, et filiis vestris mandate ut faciant iustitias et elemosynas, et ut sint memores Dei et benedicant eum in omni tempore, in veritate et in tota virtute sua.*

6. His^a omnibus praeiudicatis notescimus vobis, quod ea quae in capitulis vestris nobis tractanda commisistis, scilicet quid³ a principibus et reliquo populo vel ita ut divina auctoritas doceat, aut aliter teneatur vel quid⁴ inde ex parte aut ex toto dimissum sit ut non teneatur, fatemur quia in his capitulis quae superius continentur, necnon in his quae praesenti anno conscribi et per missos vestros obvia comprimenda per imperium vestrum direxistis⁵, multa demonstrata sunt quae a pastoribus

A ecclesiarum et a principibus et a reliquo populo haecenus neglecta extiterint, et aliter quam divina auctoritas se habeat in his eos egisse et agere novimus. Sed si haec nostra sacerdotalis admonitio effectum Deo operante per vestrum bonum studium abhinc obtinuerit, credimus quod multa quae a multis, aliter quam divina auctoritas se habeat, dimissa sunt, quae non tenebantur, corrigentur. Nam et illud quod in eisdem capitulis continetur, ut manifestum fieret, quae causa id effecerit ut sacerdotes et principes a recto tramite deviassent, exceptis praemissis capitulis in quibus sicut diximus multa neglegebantur, specialiter unum obstaculum ex multo tempore iam inolevisse cognovimus; id est quia et principalis potestas, diversis occasionibus intervenientibus, secus quam auctoritas divina se habeat, in causas ecclesiasticas prosiluerit, et sacerdotes, partim negligentia partim ignorantia partim cupiditate, in secularibus negotiis et sollicitudinibus ultra quam debuerant se occupaverint, et hac occasione aliter quam divina auctoritas doceat, in utraque parte actum extitisse dubium non est. Sed quia, Deo miserante, a progenitoribus et genitore vestro et a vobis multa correcta gratulabantur, si ea quae admonemus prosperum successum habuerint, credimus quod ad perfectionis statum vestra intentio⁶ nostraeque devotio Deo cooperante pervenire⁷ possit. Verum tamen quia novimus statum huius regni sub tali conditione et teneri et crevisse atque dilatatum esse, et a prudentissimis sanctisque predecessoribus nostris, sive scilicet ab episcopis sive a principibus, hanc causam ex toto correctam non fuisse propter haec quae suo tempore dici possunt, et pondus tantae considerationis parvitatibus nostrae vires excessit, quoniam nec otium nec spatium temporis nec plenitudinem consacerdotum nostrorum, sicut ipsa necessitas exposcebat, habuimus, ideo haec congruentiori et aptiori tempore vita comite, si Deus ita annuerit, tractanda ac considerata distulimus. Quoniam tantae considerationis perfectio indiget assensu et adiutorio principum, et multitudine atque devotione nec non et studio sacerdotum, et obediencia vel concordia populi, et congruentia loci, temporisque spatio.

D 7. Porro^b de episcopali libertate, quam Deo annuente vestroque adminiculo suffragante adipisci ad Dei servitium peragendum cupimus, suo in tempore vobis dicenda atque vobiscum conferenda reservavimus, quatinus ita sit, ut et nosmetipsos salvare, et populo nobis subiecto utiliter prodesse, atque pro vobis et stabilitate imperii vestri liberius valeamus exorare, et ut vestris obsequiis et regni adiutorio solatium debitum minime subtrahatur, sed si possibile fuerit, potius augeatur.

VARIANTES LECTIONES.

¹ pretermittas c. ² mi c. ³ quia c. ⁴ deest c. ⁵ necnon.... direxistis desunt c. ⁶ st. uestraque d. c. ⁷ pervincere c.

NOTAE.

^a III, 25.

^b II, 27.

CAPITULARIA WORMATIENSIA.

Capitulare Wormatiense triplex Lothario imperatore presente promulgatum, et inter Italicas leges locum tenuit; quare in eo edendo non solum Codicum duodecim supra enumeratorum sed etiam Blankenburgici, Gothani, Mutinensis, Parisiensis, n. 4613, Ambrosiani, Florentini, Londinensis, Vindobonensis, Veronensis et Estensis apud Muratorium rationem habuimus. In nullo eorum capitulare missis datum invenitur.

HAEC ¹ SUNT CAPITULA

QUAE ALIQUI EX MISSIS ² AD NOSTRAM NOTITIAM DETULERUNT ANNO 15° IMPERII NOSTRI ³.

CAPITULA GENERALIA

1. De his qui sine consensu episcopi presbyteros in ecclesiis suis constituunt, vel de ecclesiis eiciunt, et ab episcopo vel a quolibet misso dominico admoniti obediendi noluerint, ut bannum nostrum rewadiare cogantur, et per fideiussores ad palatium nostrum venire iubeantur ⁴. Et tunc nos decernamus, utrum nobis placeat, ut aut illum bannum persolvat ⁵, aut aliam harmiscaram ⁶ sustineat.

2. De ecclesiis quae inter coheredes divisae sunt, consideratum ⁷ est, quatenus si secundum providentiam et admonitionem episcopi, ipsi coheredes eas voluerint ⁸ tenere, et honorare faciant. Sin autem hoc contradixerint, ut in episcopi potestate maneat, utrum eas ita consistere permittat, aut reliquias exinde auferat. Et ubi ad nostrum beneficium ecclesiae pertinentes ita divisae inventae fuerint, ut describatur ⁹, et nobis renuntietur.

3. De ecclesiis destructis, ut episcopi et missi inquisitionem faciant, utrum per negligentiam aut impossibilitatem destructae sint. Et ubi negligentia inventa fuerit, episcopali auctoritate emendare cogantur ¹⁰, qui eam restaurare debuerant. Si vero per impossibilitatem contigit, ut aut plures sint quam necesse sit, aut maioris magnitudinis quam ut ex rebus ad eas pertinentibus restaurari possint, episcopus modum inveniat, qualiter congrue emendari et consistere possint.

4 ¹¹. De uno manso ad ecclesiam dato, de quo aliqui homines contra statuta ¹² a sibi ¹³ servitium exigunt, quicumque pro hac causa accusatus fuerit, comes vel missi hoc quod inde subtractum est, presbyteris ¹⁴ cum sua lege restituere faciant.

5 ¹⁵. De his qui nonas et decimas iam per multos annos, aut ex parte aut ex toto, dare neglexerunt,

A volumus ut per missos nostros constringantur, ut secundum capitularem priorem solvant unius anni nonam et decimam cum sua lege, et insuper bannum nostrum. Et hoc eis denuntietur, quod quicumque hanc negligentiam iteraverit, beneficium unde haec nona et decima persolvi debuit ¹⁶, amissurum se sciat. Ita enim continetur in capitulare bonae memoriae genitoris nostri in libro primo, cap. 157. « Ut qui ecclesiarum beneficia habent, nonam et decimam ex eis ecclesiae cuius res sunt, donent. Et qui tale beneficium habent et ¹⁷ ad medietatem laborant ¹⁸, et ¹⁹ de eorum portione proprio ²⁰ presbytero decimas donent. » Item in capitulare nostro in libro secundo, cap. 21 de eadem re: « De nonis quidem et decimis, unde et genitor noster et nos frequenter et in diversis placitis admonitionem fecimus, et per capitularia nostra qualiter haec observentur ordinavimus, volumus atque iubemus ut de omni conlaboratu, et ²¹ de vino et ²² feno, fideliter et pleniter ab omnibus nona et decima persolvatur. De nutrimine vero pro decima, sicut actenus consuetudo fuit, ab omnibus observetur. Si quis tamen episcoporum fuerit qui argentum pro hoc accipere velit, in sua maneat potestate, iuxta quod ei et illi qui hoc persolvere debet, cum venerit. »

6 ²³. Quicumque decimam abstrahit de ecclesia ad quam per iustitiam dari debet, et eam praesumptiose vel ²⁴ propter munera aut amicitiam, vel aliam quamlibet occasionem, ad alteram ecclesiam dederit ²⁵, a comite vel a misso nostro distringatur, ut eiusdem decimae quantitatem cum sua lege restituat ²⁶.

7. De decimis, quae ²⁷ populus dare non vult, nisi quolibet modo ab eo redimantur, ab episcopis prohibendum est ne fiat. Et si quis contemptor inventus fuerit, et nec episcopum nec comitem audire velit, si noster homo fuerit, ad praesentiam nostram ve-

VARIANTES LECTIONES.

¹ ex codd. 1. 1 b. 1 c. 2. 3. 5. 6. 7. 8. 9. 10. Goth. Mut. ² m. nostris Mut. ³ ita codd. omnes; Sirmondus hanc inscriptionem exhibet: Haec sunt capitula quae propter interrogationem aliquorum missorum considerata et scripta vel ordinata sunt, sive de ecclesiasticis causis, sive de caeteris quae ad correctionem maiorum hominum, et quae ad publicum honorem pertinent; quae sub tribus distinctionibus ordinata sunt. ⁴ iubeant 1. ⁵ persolvant . . . sustineant Bl. Goth. ⁶ armiscaram Bl. ariscadam V. Vn. E. ⁷ considerandum 3. 5. 7-10. ⁸ voluerunt 1. ⁹ describantur 3. 5. rel. Bl. ut ubi scribetur Goth. ¹⁰ c, hi qui eas 2. 3. 5-10. ¹¹ hoc caput deest in Goth. Mut. - Codex Paris. 4613 et hoc et reliqua huius capitularis 1. omittit. ¹² contra canonum statuta 10. ¹³ siue 1. ¹⁴ presbytero Bl. ¹⁵ hoc caput deest 2. Goth. Mut. ¹⁶ unde hanc nonam et decimam persolvere debuit, etc. 10. ¹⁷ ut 3. 5-10. ¹⁸ laborent 3. 5-10. ¹⁹ ut 9. 10. deest 3. Bl. ²⁰ deest 1. ²¹ c. de annona et 1. ²² vel Bl. ²³ hoc caput deest. Goth. Mut. ²⁴ et 2. 3. 5-10. ²⁵ d. post tres sacerdotum castigationes excommunicetur et per comitem aut per missum etc. V. Vn. E. ²⁶ r. id est vi solidis Vn. E. ²⁷ quas Bl.

NOTE.

^a V., supr., cap. a. 817, cap. 10.

nire compellatur; ceteri vero distringantur, ¹ ut A capitulo 36. « Quicumque suum ²⁰ beneficium occasione proprii desertum habuerit, et intra annum postquam ei a comite vel misso nostro notum factum fuerit, illud emendatum non habuerit, ipsum beneficium amittat. »

8 ³. Quicumque de rebus ecclesiarum quas in beneficium ⁴ habent, restaurationes earum facere neglexerunt, iuxta capitularem anteriorem in quo de operibus ac nonis et decimis constitutum est, sic de illis adimpleatur, id est in libro quarto capitulo 38. « De opere et restauratione ecclesiarum: Consideratum ⁵ est, ut de frugibus terrae et animalium nutrimento persolvantur. De opere vero vel restauratione ecclesiarum comes et episcopus sive abbas, una cum misso nostro, quem ipsi sibi ad hoc elegerint, considerationem faciant, ut unusquisque eorum tantum inde accipiat ⁶ ad operandum et restaurandum, quantum ipse de rebus ecclesiarum habere cognoscitur. Similiter et vassi nostri aut in commune tantum operis accipiant quantum rerum ecclesiasticarum habent, vel unusquisque per se iuxta quantitatem quam ipse tenet. Aut si inter eos convenerit ut pro opere faciendo argentum donent, iuxta aestimationem operis in argento persolvant: cum quo pretio rector ecclesiae ad praedictam restaurationem operarios ⁷ conducere et materiam ⁸ emere possit. Et qui nonas et decimas dare neglexerit, primum quidem illas cum sua lege restituat, insuper et bannum nostrum solvat; ut ita castigatus caveat, ne saepius iterando ⁹ beneficium amittat. »

9 ¹⁰. De illis ¹¹ qui agros dominicos ¹² propterea neglexerit excolere, ut nonas ¹³ et decimas exinde non ¹⁴ persolvat, et alienas terras ad excolendum propter hoc accipit, volumus ut de tribus annis ipsam nonam et decimam ¹⁵ cum sua lege persolvat ¹⁶. Et si quis contemptor aut comitis aut missorum nostrorum propter hoc exstiterit, per fideiussores ad palatium venire compellatur.

10 ¹⁷. Ut de rebus ecclesiarum quae ab eis per triginta annorum spatium sine ulla interpellatione possessa ¹⁸ sunt, testimonia non recipiantur, sed eo modo contineantur, sicut res ad fiscum dominicum pertinentes contineri solent.

ITEM ALIA CAPITULA.

1 ¹⁹. De beneficiis destructis hoc observetur quod in capitulo priori continetur, id est in libro quarto

capitulo 36. « Quicumque suum ²⁰ beneficium occasione proprii desertum habuerit, et intra annum postquam ei a comite vel misso nostro notum factum fuerit, illud emendatum non habuerit, ipsum beneficium amittat. »

2. Ut missi nostri ubicumque malos scabinos ²¹ inveniant ²², eiciant, et totius populi consensu in locum eorum bonos eligant. Et cum electi fuerint, iurare faciant ut scienter ²³ iniuste iudicare non debeant.

3 ²⁴. Ut in omni comitatu hi qui meliores et veriores inveniri possunt, eligantur a missis nostris ad inquisitiones faciendas et rei veritatem dicendam; et ut ²⁵ adiutores comitum sint ad ²⁶ iustitias faciendas.

B 4. Volumus ut quicumque de scabinis deprehensus fuerit propter munera aut propter amicitiam vel inimicitiam ²⁷ iniuste iudicasse, ut ²⁸ per fideiussores missus ad praesentiam nostram ²⁹ illum venire faciat. De cetero omnibus scabinis denuntiatur, ne quis deinceps etiam iustum iudicium vendere praesumat.

5 ³⁰. Ubicumque commutationes tam tempore nostro quamque genitoris ³¹ nostri legitimae ³² et rationabiles atque utiles ecclesiis Dei factae sunt, permaneant. Ubicumque vero inutiles et incommodae atque irrationabiles factae sunt, dissolvantur, et recipiat unusquisque quod dedit. Ubi vero mortua manus interiacet, aut alia quaelibet causa quae rationabilis ³³ esse videtur, inventa fuerit, diligenter describatur, et ad nostram notitiam perferatur.

6 ³⁴. Quicumque comprobatus fuerit de eo, quod scienter testes in periculum induxisset, sub fideiussione ad placitum ³⁵ nostrum venire compellatur, ut ibi cum fidelibus nostris consideremus, quid de tali homine faciendum sit.

7. De his qui discordiis et contentionibus studere solent et in pace vivere ³⁶ nolunt, et inde convicti fuerint, similiter volumus, ut sub fideiussoribus ad nostrum placitum veniant, ut ibi cum fidelibus nostris consideremus quid de talibus faciendum sit.

8 ³⁷. De bonis denariis quos populus non vult recipere ³⁸, volumus ut hoc observetur et teneatur quod in priore capitulo nostro constitutum est, id

VARIANTES LECTIONES.

¹ ut vel iniuti 10. ² quae 3. 5-10. quod Goth. ³ hoc capit deest. Goth. Mut. A. Fl. L. V. Vn. E. ⁴ beneficio Bl. ⁵ considerandum 1. 1 c. ⁶ accipiant 1. ⁷ operis 1. 1 c. Bl. ⁸ materias Bl. ⁹ iterando 1. ¹⁰ hoc capit deest in Goth. Mut. A. Fl. L. V. Vn. E. et Rivipull. ¹¹ ita 1. 5. 6. 9. (corr. illo) 10. Bl. ¹² dominicos 6. ¹³ et d. desunt 1. nonam cum decima 2. 4. 8. 10. ¹⁴ deest 1. ¹⁵ et d. desunt 1. ¹⁶ neglexerint. . persolvant. . accipiunt. . persolvant Bl. ¹⁷ hoc capit deest in 1. 16. 7. Bl. Goth. Mut. A. Fl. L. V. Vn. E. pro capite octavo computatur in 2. 5. 5. 6. 8. 9. 10; loco vero hoc in 1 c. ¹⁸ ita 3. 6. ¹⁹ hoc capit deest in Bl. Goth. Mut. A. Fl. L. V. Vn. E. et Paris. ²⁰ s. b. 1. 1 c. b. s. rel. ²¹ scabinos 2. 3. 8. 9. ²² inveniunt Bl. inveniunt B. loco Bl. ²³ scientes 1. 1 c. V. ²⁴ capit deest in Paris. 4613. ²⁵ deest 1. ²⁶ deest 1. ²⁷ v. i. desunt 1 c. 10. Goth. Paris. 4613. ²⁸ deest 5. ²⁹ n. veniat 3. 5. 7. Bl. Paris. 4613. ³⁰ hoc capit deest in Goth. Mut. ³¹ ienitore nostro legitime et rationabiliter adque utiliter clesiis Dei factae sunt perteneat. Ubicumque vero inutiliter et incommodes adque rationabiles factae sunt Paris. 4613. nostra iustitia. ³² in legitimae et irrationabiles atque inutiles ecclesiis Dei factae sunt dissolvantur (media desunt) Bl. A. Fl. L. V. Vn. E. ³³ codices Reg. Met. et Paris. rebellis Bal. ita et 3. et 9. ³⁴ capit deest in Paris. 4613. ³⁵ ita 1. 1 c. Goth. reliqui palatium, ita et Bl. M. A. V. Vn. E. ³⁶ in pacem venire 10. et pacem nolunt Bl. ³⁷ hoc capit anteriori praemittit codex 1. deest in Goth. Mut. Paris. 4613. A. Fl. L. V. Vn. E. ³⁸ r. non vult Bl.

est ¹ in libro quarto capitulo 50 : « Quicumque li-
ber homo vel in emptione vel in debiti solutione
denarium merum et bene pensantem recipere noluerit,
bannum nostrum, id est sexaginta solidos, conponat.
Si vero servi ecclesiastici aut fiscalini nostri,
aut comitum aut vassallorum nostrorum, hoc facere
praesumpserint, sexaginta ictibus vapulent. Et si
actores nostri aut aliorum vel advocati eos missis
nostris vel comitibus iussi praesentare noluerint,
praedictum bannum, id est sexaginta solidos con-
ponant. » Et ad hanc constitutionem nostram ad-
implendam episcopi et abbates sive reliqui qui be-
neficia nostra habent, adiuvent comitibus ² in suis
hominibus distringendis. Et si comites hanc ³ nos-
tram constitutionem neglexerint, hoc per missos
nostros ad nostram notitiam perferatur.

9 ⁴. De homicidiis vel aliis iniustitiis ⁵ quae a
fiscalibus nostris ⁶ fiunt, quia impune se ea commit-
tere posse existimant, nos actoribus nostris prae-
cipiendum esse decernimus, ne ultra impune fiant, ita ut
ubicumque facta fuerint, solvere cum disciplina prae-
cipiemus ⁷.

10. Collectae ad maleficiendum ⁸ fieri omnino-
dis prohibeantur. Et ubicumque huiusmodi prae-
sumptiones factae fuerint, digna emendatione corri-
gantur. Et si per negligentiam comitis vel factae
sunt, vel inemendatae remanserunt, hoc ad nostram
notitiam perferatur. Auctor vero facti, si fuerit prae-
positus, vel advocatus, sive centenarius, vel qualibet
alia dignitate praedita libera persona, post legalem
emendationem in loco factam, sub fideiussoribus ad
nostram praesentiam veniat. Multitudo vero, sive ⁹
de servis sive de liberis sit, legitima emendatione
multetur.

11 ¹⁰. De pontibus publicis destructis, placuit
nobis, ut hi qui iussionem nostram in reparandis
pontibus contempserunt, volumus ac iubemus, ut
omnes homines nostri in nostram praesentiam ven-
niant, rationes reddere, cur nostram iussionem ausi
sunt contempnere. Comites autem reddant rationem
de eorum pagensibus, cur eos aut non constrinxerint
ut hoc facerent, aut nobis nuntiare neglexerint. Si-
militer et de iniustis theloniis, ubicumque accipiun-
tur, sciant se exinde ¹¹ nobis rationem reddituros.

12. Ut examen aquae frigidae quod actenus facie-
bant, a missis nostris omnibus ¹² interdicator, ne
ulterius fiat.

13 ¹³. Quicumque vicarii vel alii ministri comitum
tributum quod inferenda ¹⁴ vocatur, maioris pretii a
populo exigere praesumpsit quam a missis bonae
memoriae genitoris nostri constitutum fuit, hoc est
duos solidos pro una vacca, hoc ¹⁵ quod iniuste su-
perposuit atque abstulit sibi retinuit, his quibus
hoc tulit cum sua lege restituat, et insuper fredum
nostrum persolvat ¹⁶ et ministerium amittat ¹⁷.

14 ¹⁸. Postquam comes et pagenses de qualibet
expeditione hostili reversi fuerint, ex eo die super
quadraginta noctes sit bannus rescisus ¹⁹, quod in
lingua Thiuaisca ²⁰ scaflegi ²¹, id est armorum de-
positio, vocatur.

15 ²². Hoc ²³ missi nostri notum faciant comiti-
bus et populo, quod nos in omni ebdomada unum
diem ad causas audiendas et iudicandas sedere volu-
mus. Comites autem et missi nostri magnum stu-
dium habeant, ne forte propter eorum ²⁴ neglegentiam
pauperes crucientur, et nos tedium propter
eorum clamores patiamur, si nostram gratiam ha-
bere velint. Populo autem dicatur, ut caveat de aliis
causis se ad nos reclamare, nisi de quibus aut missi
nostri aut comites eis iustitias facere noluerunt.

CAPITULA PRO LEGE HABENDA.

HAEC SUNT CAPITULA QUAE PRO LEGE HABENDA SUNT ²⁵.

1 ²⁶. De ²⁷ homicidiis in ecclesiis vel in atris ea-
rum commissis hoc observetur et teneatur, sicut in
capitulare priore constitutum ²⁸ est, id est in libro
quarto capitulo 15. « Si quis aut ex levi causa aut
sine causa hominem in ecclesia interfecerit, de vita
conponat ²⁹. Si vero foris rixati fuerint, et unus alterum
in ecclesiam fugerit, et ibi se defendendo eum
interfecerit, et si huius facti testes non habuerit, cum
duodecim coniuratoribus legitimis per sacramen-
tum adfirmet, se defendendo eum interfecisse. Et si
ipse auctor commotae inter eos rixae exstiterit, leu-
dem ³⁰ interfecti et insuper bannum nostrum cogatur
solvere, et publicam agat ³¹ poenitentiam. Sin autem
non ille qui alterum interfecit, sed is qui interfec-
tus est, eandem rixam commovit, absque composi-
tione iaceat; et is qui eum interfecit secundum iudi-
cium canonicum publicam agat poenitentiam. Si
cuiuslibet proprius servus hoc commiserit, iudicio
D aquae ferventis examinetur, utrum hoc sponte an se
defendendo fecisset. Et si manus eius exusta fuerit,
interficiatur. Si autem non fuerit, publica poeniten-

VARIANTES LECTIONES.

¹ id est desunt l. ² comites Bl. ³ h. ad n. l. ⁴ hoc una cum reliquis capitulis Capitularis II. et III. omittit Paris. 4615. quorum loco capita 12. et 17. Capitularis Olomensis supra editi profert. ⁵ iniustis l. ⁶ deest 5. 9. 10. ⁷ praecipimus Bl. Goth. ⁸ ad malum faciendum 5. 5. 6. 7. 9. 10. ad maleficiendum l c. 2. 8. Bl. Goth. ⁹ deest l. ¹⁰ deest in A. Fl. L. V. Vn. E. ¹¹ e. a nobis interdicti ne ulterius fiat Bl. ¹² deest l. ¹³ hoc caput deest in Goth. Mut. A. Fl. L. V. Vn. E. ¹⁴ inferendum Bl. ¹⁵ p. unaquaque vacca, et qui super hoc iniuste Bl. ¹⁶ conponat 2. 3. 5. 6. rel. ¹⁷ et m. a. desunt 6. ¹⁸ hoc caput deest Bl. ¹⁹ rescisus l c. 2. 5. 5. 6-10. Goth. recessus ed. Amerpachii. ²⁰ theodisca 2. 3. 5. 6. theothisca 9. tendisca Goth. ²¹ scafht legi 9. scafleg Goth. scaht legi 4. 8. scaht legi 5. scaht legi l c. 2. 6. casolegi 10. eriscild V. Vn. E. ²² hoc caput deest Bl. A. Fl. L. V. Vn. E. ²³ hoc usque volumus deest Goth. Mut. ²⁴ eorum usque eorum deest Goth. ²⁵ ita 1. 2. Goth. CAP. 5. ITEM CAP. 9. tota rubrica deest 5. 6. 7. 8. 10. ²⁶ Caput hoc deest in Bl. ²⁷ de h. usque capitulo XIII. deest in Fl. (L.) V. Vn. E. ²⁸ hic in codice l c. quinque paginae erasae sunt, ita ut sequentia iam non legantur. ²⁹ conponet l. ³⁰ eundem l. ³¹ habet l.

ria multetur. Nisi forte et ipse auctor commotae inter eos rixae inventus fuerit : tunc dominus eius, iuxta quod virgildus ¹ est illius, ad ecclesiam persolvat, aut eum, si voluerit, eidem ecclesiae tradat. De ecclesiastico et fiscalino et beneficiario servo volumus, ut pro una vice virgildus eius pro eo componatur, altera vice ipse servus ad supplicium tradatur. Hereditas tamen liberi hominis, qui propter tale facinus ad mortem fuerit iudicatus, ad legitimos eius ² heredes perveniat. Si in atrio ecclesiae, cuius porta reliquiis sanctorum consecrata est, huiuscemodi homicidium perpetratum fuerit, simili modo emendetur vel componatur. Si vero porta ecclesiae non est consecrata, eo modo componatur quod in atrio committitur, sicut componi debet ³ quod in immunitate violata committitur ⁴.

2. Quicumque propter cupiditatem rerum patrem aut matrem, aut fratrem, aut sororem ⁵, nepotem, vel alium propinquum suum interfecerit, hereditas interfecti ad alios suos legitimos heredes perveniat; interfectoris vero hereditas in fiscum redigatur. Ipse vero ordinante episcopo publicae poenitentiae subdatur.

3^a. Quicumque propria uxore derelicta aut sine causa ⁷ interfecta, aliam ⁸ duxerit ⁹, armis depositis publicam agat poenitentiam. Et si contumax fuerit, comprehendatur a comite et ferro vinciatur, et in custodia mittatur, donec res ad nostram notitiam deducatur.

4. Quicumque res alienas cuilibet homini venderit, et ipse homo easdem res alicui alteri dederit sive vendiderit ¹⁰, et ipse qui tunc easdem res comparatas habet, per malum ingenium proprio filio aut alteri cuilibet necdum legitimos annos habenti, iustitiae tollendae causa tradiderit, volumus atque firmiter praecipimus ut si pater eiusdem parvuli vixerit ¹¹, ipse intret in causam rationem reddendi pro filio suo. Si autem ipse pater mortuus est, tunc legitimus eius propinquus, qui iuste ei tutor ac defensor esse videtur, pro ipso rationem reddere compellatur. Similiter et de aliis omnibus iustitiis ad eum perti-

nentibus, excepta sua legitima hereditate quae ei per successionem parentum suorum legitimae evenire debuit. Quod si quis hanc nostram iussionem contempserit vel neglexerit, sicut de ceteris contemptoribus, ita de ¹² eo agatur. Is vero qui easdem res primus invasit et iniuste vendidit, nec non et emptores, excepta sola persona parvuli ¹³, quod fraudulenter ad miserunt intra patriam emendare cogantur, et postea, sicut contemptores iussionis nostrae, sub fideiussoribus ad nostram praesentiam venire compellantur ¹⁴.

5¹⁵. De vicariis et centenariis, qui magis propter cupiditatem quam propter iustitiam faciendam saepissime placita tenent, et exinde populum nimis affligunt, ita teneatur sicut in capitulare domni Karoli imperatoris continetur in libro 5¹⁶ capitulo 40. « Ut nullus ad placitum manniarii ¹⁷, nisi qui causam suam quaerit, aut si alter ei quaerere debet, exceptis scabinis septem, qui ad omnia placita adesse debent. » Item de eadem re in capitulari nostro ¹⁸ libro 4, capitulo 55. « De placitis siquidem quos liberi homines observare debent, constitutio genitoris nostri penitus observanda atque tenenda est; ut videlicet in anno tria solummodo generalia placita observent, et nullus eos amplius placita observare compellat; nisi forte quilibet aut accusatus fuerit aut alium accusaverit, aut ad testimonium perhibendum vocatus fuerit. Ad cetera vero quae centenarii tenent, non alius venire iubeatur, nisi qui aut litigat, aut iudicat ¹⁹, aut testificatur. » Et quicumque huius constitutionis transgressor a missis nostris inventus fuerit, bannum nostrum persolvat.

6²⁰. De liberis hominibus qui proprium non habent, sed in terra dominica resident, ut propter res alterius ad testimonium non recipiantur. Cumiuratores tamen aliorum liberorum hominum ideo esse possunt, quia liberi sunt. Illi vero qui et proprium habent, et tamen in terra dominica resident, propter hoc ²¹ non abiciantur quia in terra dominica resident; sed propter hoc ad testimonium recipiantur quia proprium habent ²².

7²³. De falsis coercendis ²⁴ observetur et teneatur quod in capitulari nostro libro 4, capitulo 25²⁵

VARIANTES LECTIONES.

¹ uirgildus 1. uiridregildus 6. uirgildus Goth. ² illius Goth. ³ deest 1. ⁴ sicut continetur in libro superiori 8. 10. ⁵ vel nepotem Bl. Goth. Fl. aut nepotem V. Vn. ⁶ hoc caput deest in Bl. Extat in codd. Mut. A. Fl. L. V. Vn. E. inter leges Karoli M. (Mur. cap. 153). ⁷ vel sine culpa 2. 5. 5. rel. ⁸ alium 1. ⁹ uxorem 2. 3. 5-10. ¹⁰ s. u. desunt Goth. ¹¹ vixerat 1. ¹² decogatur. Si vero 1. ¹³ p. hoc q. Bl. Goth. ¹⁴ deest 1. ¹⁵ in edit. legg. Lgb. perperam scriptum est : Volumus ut comites nostri licentiam habeant inquisitionem facere de vicariis, etc. Quod in nullo codice habetur. Cf. supra Capit. Hlotharii a. 825. c. 3. ¹⁶ Ill. 1. Bl. G. ¹⁷ banniatur 1. Bl. G. A. V. Vn. E. ¹⁸ in Bl. G. ¹⁹ iudicat, in hac voce desinit codex 6. ²⁰ caput hoc deest in Goth. Mut. ²¹ hoc usque hoc deest Bl. ²² hic codd 2. 3. 5. 7. 8. 9. 10. caput inserunt quod certe minime hic pertinet, scilicet inter capitula quae pro lege habenda sunt, sed inter capitula missis data referendum est. q. v. infra. ²³ caput hoc deest in Bl. A. Fl. L. V. Vn. E. ²⁴ c. hoc obs. Goth. Mut. ²⁵ XX. 2. 3. 5. 10.

NOTÆ.

^a Capitis istius historiam nobis conservavit Hincmarus in libro de Divortio Lotharii et Thetbergæ in responsione ad interrogationem quintam, pag. 509, in Editione Sirmondi : « Nostri etiam avi Augustus piæ memorie Ludovicus in synodo ac placito generali apud Wormatiam, apostolice sedis et pape Gregorii comitante legato, cum aliis plurimis, de his quæ episcopi in synodis per quatuor loca sui imperii habitis necessario et utiliter nuper invenerant, de hac

D unde agitur causa omnium tam episcoporum quam et fidelium laicorum votis convenientibus, ita decernens : « Quicumque, inquit, propria uxore derelicta, vel sine culpa interfecta, aliam duxerit uxorem, armis de-positis publicam agat poenitentiam. Et si contumax fuerit, comprehendatur a comite, et ferro vinciatur, et in custodia mittatur donec res ad nostram notitiam deducatur. » BALUZ.

continetur. « Si quis aliqua necessitate cogente homicidium commisit, comes in cuius ministerio res perpetrata est, et compositionem solvere et faldam per sacramentum pacificare faciat. Quod si una pars ei ad hoc consentire noluerit, id est aut ille qui homicidium commisit, aut is qui compositionem recipere debet, faciat illum qui ei contumax fuerit ad praesentiam nostram venire, ut ad tempus eum quod nobis placuerit in exilio mittamus, donec ibi castigetur, ut comiti suo inoboediens esse ulterius non audeat, et maius dampnum inde non adorescat. »

CAPITULA MISSIS DATA.

ITEM ALIA CAPITULA ¹.

1. Volumus ut omnes ² res ecclesiasticae eo modo contineantur, sicut res ad fiscum nostrum continere solent, usque dum nos ad generale placitum nostrum cum fidelibus nostris invenerimus, et constituerimus qualiter in futurum de his fieri debeat.

2. Item volumus, ut omnis inquisitio quae de re-

³ 4. Volumus atque iubemus, ut missi nostri diligenter inquirant, quanti homines liberi in singulis comitatibus maneant qui possint expeditionem exercitalem per se facere, vel quanti de his qui a duobus tertius adiutus et praeparatus, et de his qui a tribus quartus adiutus et praeparatus, et de his qui a quatuor quintus vel sextus adiutus et praeparatus ad expeditionem exercitalem facere; nobisque per brevem eorum summam deferant ⁵.

A bus ad ius fisci nostri pertinentibus facienda est, non per testes qui producti fuerint, sed per illos qui in eo comitatu meliores et veraciores esse cognoscuntur, per illorum testimonium inquisitio fiat, et iuxta quod illi inde ⁶ testificati fuerint, vel contineantur vel reddantur.

3. Item volumus, ut de rebus quas ^a Mahfridus per diversa loca et per diversos homines adquisivit ipsi qui easdem res ei dederunt interrogentur, si aliquis eorum eas repetere velit. Et quicumque hoc se velle pronuntiaverit, ad generale placitum nostrum venire iubeatur, ut inde cum eodem Mahfrido rationem habere possit.

4. Volumus, ut missi nostri per totam legationem suam primo omnium inquirant, qui sint de liberis hominibus qui fidelitatem nobis nondum promissum habeant, et faciant illos eam promittere sicut consuetudo semper fuit; et postea incipiant legationem suam per cetera capitula peragere.

⁵ 6. Volumus atque iubemus, ut missi nostri diligenter inquirant, quanti liberi homines in singulis comitatibus maneant. Hinc vero ea diligentia et haec ratio examinetur per singulas centenas, ut veraciter sciant illos atque describant qui in exercitalem ire possunt expeditionem; ac deinde videlicet secundum ordinem de his qui per se ire non possunt, ut duo tertium adiutorium parent. Et qui necdum nobis fidelitatem promiserunt, cum sacramento nobis fidelitatem promittere faciant ⁷ b.

VARIANTES LECTIONES.

¹ missis data ex codd. 1. et 5. in 1 c. nonnisi capp. 1. et 2. habentur. Desunt et in codd. Bl. Goth. Mut. ² deest 5. ³ de 1. ⁴ ex cod. 1. ⁵ cod. 5. haec addit: Et qui nondum fidelitatem promiserunt, cum sacramento nobis fidelitatem promittere faciant. ⁶ ex cod. 5. et editione Sirmondi, ubi post caput 6 legibus addendum inseritur. ⁷ faciatis ed.

NOTE.

^a Comes Aurelianensis. Vide notas ad Agobardum, pag. 78. De eodem puto agi in praecepto Lotharii imper. edito inter probationes historiae Trenorchianae, pag. 267, ubi vocatur « Matfredus vir iuluster comes. » BALUZ.

^b Sequentia tria capitula, quae sumpta sunt ex libro legum Burgundicarum et ex Codice Theodosiano, descripta reperiuntur in Codicibus Palatino et sancti Vincentii Mettensis statim post superiora Ludovici Pii capitula. Regino vero abbas Prumiensis ea refert ex capitularibus ejusdem Ludovici. Ob eam causam nos illa hic omissa noluimus, tum etiam quia multa illic diversa sunt a vulgatis Editionibus illarum legum. BALUZ. — Contulimus ea cum Cod. 9, ubi capp. 1 et 2 pro uno numerantur. « 1. De inscriptione temporum. Licet iam pridem a nobis fuerat ordinatum ut si quis in populo nostro barbarae nationis persona aut in re sua consisteret aut alium invitasset, aut si terram ad habitandum voluntarius deputasset, eaque [eamque Bal.] per annos quindecim sine tertiis habuisset, in voluntate ipsius permaneret, neque exinde quicquam sibi ille qui dederat sciret esse reddendum, tamen absque ulla permutatione omni tempore generaliter memorata conditio debeat custodire, praesenti placuit lege constitui.

« 2. Item de inscriptione temporum. Si quis vero terram ab altero sibi traditam violenter dixerit et convicerit fuisse sublatam prius quam triginta annorum terminus compleatur, et rem constiterit occupatam, et requirere poterit, et repetentis partibus reformare.

C Ceterum, si impletis triginta annis terra, a quocumque etiam pervasa fuisse dicatur, non fuerit restituta, nihil sibi reddendum esse cognoscat. Quapropter omnes comites, quoties de privatis causis contentio fuerit generata, secundum ordinem legis [istius Bal.] indicare curabunt. Et quia omnia ad quietem omnium pertinentia ex lege convenit provideri, quas omnino causas de quibuscunque rebus quae intra triginta annos non fuerint diffinitae, nullo eas postmodum licebit ordine commoveri; quia satis unicuique ad requirendum et recipiendum quod ei debitum fuerit, suprascriptus annorum numerus constat posse sufficere.

« 3. De inquilinis et colonis. Si quis colonum alicum in re sua triginta annos habuerit, ac si suum vendicet. Qui si infra triginta annos inventus fuerit, a domino cum filiis sibi debitis, et omni peculio revocetur. Si vero mortuus fuerit, peculium eius dominus revocet. Colona vero si viginti annos in alieno dominio permanserit, a priori domino non requiratur. Colono duae partes agnationis sequantur, colonae vero tertia pars sequatur. Nam si agnatio infra triginta [viginti Bal.] annos edita fuerit, quando adhuc colona domino competeat, repetentibus non negetur; quia in novellis legibus est constitutum. Sane ne separatio coniugii fiat, praecipimus ut dominus coloni vicaria muliere cum agnatione partis tertiae non negetur ¹. »

¹ Ita; secunda manu correctum uti Bal. legit ut a domino coloni vicariae mulieri 9.

LOTHARII I CONSTITUTIO ECCLESIASTICA (Circa an. 830).

Capitula haec in Codicibus 1. Blankenburgico et 2. Gothano obvia, cum certo tempore non assignentur, itineri Lotharii tertio ideoque ultimis anni 829 aut primis anni 830 mensibus ascribi posse putavi. Respicunt autem ad constitutiones Olonnenses anni 825, nonnullaque ibi in capitulis minoribus praescripta arctius definiunt.

1. Placuit nobis, ut nullus episcoporum de consecratione aut de ¹ dedicatione baptismalium ecclesiarum aut xenodochiorum ² seu oraculorum pretium quodlibet contra auctoritatem canonicorum patrum vel iuxta antiquam consuetudinem, penitus accipere praesumat.

2³ a. De feminis cum presbiteris cohabitantibus placuit eas poenitus eici, nec ulterius cum his quomodo conversari, et si post primam contestationem episcopi sui ⁴, a tribus usque ad septem idoneis testibus convincitur praevaricasse, proprii gradus periculo subiaceat. Quod si episcopus conventionem aliqua ratione huiusmodi neglexerit, aut post hoc synodale concilium, infra dies quinquaginta emendatione digna non emendaverit, iudicio metropolitani sui subiaceat; presbiteri vero clericos boni testimonii secum conversatione habeant, qui ob vitae proprietate munditiam, testes fideles possint fieri vitae alienae.

3 b. Ut in exenodochiis ⁵ rationabiliter dispositis ⁶, et ⁷ adhuc in pristino statu manentibus ⁸, in primo testamento testatoris omnino conscripta ⁹ ser-

Avetur voluntas. In his vero quae ab initio iustae ¹⁰ rationis dispositione caruerunt, volumus ut quinta pars fructuum pauperibus detur. Similiter in illis quae rationabilem ¹¹ dispositionem habuerunt, et tamen qualibet neglegentia pristini status ordinatione carent, volumus ut conditio suprascripta ¹² servetur, quousque per bonorum ordinatorum providentiam et temporum habundantiam ad priorem valeant ascendere dispositionem.

4 c. Visum est nobis, ut presbiteri baptismalium ecclesiarum, secundum suam possibilitatem debitam oboedientiam et honorem suis exhibeant episcopis absque gravedine ¹³, ut ¹⁴ necessitas et ordo poposce- rit. Nam si oboedientia rei ¹⁵ publicae talis iniungitur episcopis, quam per se facere nequiverint, volumus **B** ut praebeant solatium subiecti ¹⁶ secundum qualita- tem iniuncti servitii. Si quis extra ¹⁷ hanc necessi- tatem ecclesiae gravatas habent atque destructas, et in antea gravare praesumpserint, per relationem mis- sorum cogniti huiuscemodi rectores, canonica inve- ctione a nobis promulgata ¹⁸ feriantur.

VARIANTES LECTIONES.

¹ c. neque 2. ² senodochiorum 2. ³ hoc caput deest in cod. 1. habetur et in codd. Florentino et Londinensi. ⁴ aut secundam vel tertiam Fl. ⁵ senodochiis 1. ⁶ d. et adhuc in pristino statu manentibus, testatoris omnino conscripta servantur. In 2. ⁷ deest in 1. ⁸ in pr. st. m. desunt 1. ⁹ conscripta 1. ¹⁰ iuxta rationem dispositionem 1. ¹¹ rationabiliter 2. ¹² superscripta 2. ¹³ gravitudine 2. ¹⁴ cum 2. ¹⁵ obediencia. 1. ¹⁶ deest 2. ¹⁷ Si q. ex necessitate ecclesias. 1. ¹⁸ promulgata 2.

NOTÆ.

^a Cf. constitutionem Olonnensem a. 825, cap. 5, C 6, supra.

^b Cf. eandem, c. 7.

^c Cf. eadem, cap. 2, 3.

DIVISIO IMPERII (An. 830, Nov.).

Chartam huius divisionis a Pithœo in SS. Francorum XII, pag. 330-336 ex « vetustissima membrana » vulgatam, Cointius et Pagius anno 835, Goldastus et Baluzius annis 837 et 838 ascripserunt. Sed Goldasti Baluzique sententia præter alias rationes eo minime stare potest, quod divisiones annorum 837 et 838 ab hac valde diversæ in annalibus Prudentii et apud Nithardum leguntur; et anno 835 in conventu Stremiacensi imperii divisionem factam fuisse nemo novit. Certe ascribenda est temporis, quo Ludovicus Lotharii infestus, ejus ne nomen quidem et spem futuræ in fratres auctoritatis memorandam putaret, et grato in Pip-pinum Ludovicumque animo regna eis pridem attributa, Aquitaniam Bajoariamque, extendenda statueret. Cum igitur Nithardus libro Historiarum primo hanc auxilii ab utroque fratre contra Lotharium anno 830 præstiti conditionem ab imperatore impletam fuisse referat, divisio in conventu Noviomagensi mense Octo-bri et Novembri habito, cujus die undecima Lotharii nomen ultima vice patris nomini solito adjunctum legi-mus, perfecta fuisse videtur.

In nomine domini Dei et salvatoris nostri Iesu Christi. Hludowicus, divina ordinante providentia imperator augustus, omnibus fidelibus sanctae Dei ecclesiae, et cuncto catholico populo, praesenti scilicet et futuro, gentium ac nationum ¹ quae sub im-

VARIANTES LECTIONES.

• nationi Pith.

tate decessum unusquisque illorum scire valeat, si eos divina pietas nobis superstites esse voluerit, quae portio sibi ad tenendum atque gubernandum a nobis adsignata sit. Quam divisionem eo modo describere ac designare volumus, ut singuli iuxta ordinationem nostram et fines regni sui qui in alienigenas extenduntur, cum Dei adiutorio defendere stuant ac¹ studeant, et pacem ac fraternam caritatem inter se custodire valeant. Cuius divisionis modum atque ordinationem talem nobis² facere placuit.

1. Haec autem tali ordinatione disposuimus, ut si post nostrum ab hac luce decessum aliquis eorum, priusquam fratres sui, diem obierit, et talem filium reliquerit quem populus ipsius eligere voluerit ut patri suo succedat in regni haereditate, volumus ut hoc consentiant patri ipsius pueri, et regnare permittant filium fratris sui in eo regno quod pater eius, frater eorum, habuit. Quod si talem filium non habuerit, tunc volumus, ut illa pars regni quam idem habebat, dividatur aequaliter inter illos fratres qui superstites remanserunt³.

2. Placuit etiam inter praedictos filios statuere atque praecipere, propter pacem et concordiam quam inter eos perpetuo permanere desideramus, ut nullus eorum fratris sui terminos vel regni limites invadere praesumat, neque fraudulenter ingredi ad conturbandum regnum eius vel marcas minuendas; sed potius adiuvet unusquisque illorum fratrem suum, prout temporis oportunitas⁴ permiserit, et auxilium ei ferat contra inimicos eius iuxta rationem et possibilitatem.

3. Nec aliquis ullum hominem fratris sui pro quolibet causis vel culpis ad se confugientem suscipiat ad intercessionem pro eo faciendam; quia volumus ut quilibet homo peccans et intercessione indigens, intra regnum domini sui vel ad loca sancta vel ad honoratos homines confugiat, et inde iustam intercessionem mereatur.

4. Similiter praecipimus, ut⁵ quemlibet illum, qui dominum suum contra voluntatem eius dimiserit et de uno regno in aliud profectus fuerit, neque ipse rex suscipiat, neque hominibus suis consentiat, ut talem hominem recipiant vel iniuste retinere praesumant. Nec solum de illis, sed etiam de servis fugitivis statuimus observandum, ut nulla discordiae re-

linquatur occasio. Sed et hoc praecipimus, ut nullus ex his tribus fratribus, nobis in corpore consistentibus, vel nostrum vel cuiuslibet alterius hominem sacramentum fidelitatis sibi promittere faciat, et per hoc eum vel a nobis vel ab altero domino suo per huiusmodi sacramentum avertat et ad se adtrahat.

5. Quin etiam praeciendum nobis videtur, ut post nostrum ex hac mortalitate decessum homines uniuscuiusque eorum accipiant beneficia, unusquisque in regno domini sui et non alterius, ne quando per hoc, si aliter fuerit, scandalum aliquod possit accidere. Hereditatem autem suam habeat unusquisque hominum illorum absque contradictione, in quocumque regno hoc eum legitime habere contigerit⁶.

6. Et unusquisque liber homo post mortem domini sui licentiam habeat se commendandi inter haec tria regna ad quemcumque voluerit. Similiter et ille qui nondum alicui commendatus est.

7. De traditionibus autem atque venditionibus quae inter partes fieri solent, praecipimus, ut nullus ex his tribus fratribus suscipiat de regno alterius a quolibet homine traditionem vel venditionem rei immobilis, hoc est, terrarum, vinearum, atque sylvarum, servorumque qui iam casati sunt, sive caeterarum rerum quae haereditatis nomine censentur; excepto auro, argento, et gemmis, armis ac vestibus, necnon et mancipiis non casatis, et iis speciebus quae proprie ad negotiatores pertinere noscuntur. Caeteris vero illis hominibus hoc minime interdendum iudicamus.

8. Si autem feminae, sicut fieri solet, inter partes et regna legitime fuerint ad coniugium postulatae, non denegentur iuste poscentibus; sed liceat eas vicissim dare et accipere, et adfinitatibus populos inter se sociare. Ipsae vero feminae potestatem habeant rerum suarum in regno unde exierint, quamquam in alio propter mariti societatem habitare debeant.

9. De obsidibus autem qui propter credentias dati sunt, et a nobis per diversa loca ad custodiendum destinati sunt, nolumus⁷, ut ille rex in cuius regno sunt, absque voluntate fratris sui, de cuius regno sublati sunt, ad patriam eos redire permittat, sed po-

VARIANTES LECTIONES.

¹ st. ac desunt P. ² remanserint B. ³ opportunitas P. ⁴ ua correxi; cognoverit edd. ⁵ volumus P.

NOTÆ.

^a Hic Goldastus hæc adnotat: « Deest divisio atque ordinatio regnorum. » Supplet autem utcumque hunc hiatum Nithardus, lib. 1, describens partem regni quæ Carolo Calvo data est; « id est, a mari per fines Saxonie usque ad fines Ribuariorum, totam Frisiam, et per fines Ribuariorum comitatus Moilla, Halt, Trahammolant, Masagobbi, deinde vero quidquid inter Mosam et Sequanam usque Burgundiam una cum Viridunensi consistit, et de Burgundia Tulensem, Odornensem, Bedensem, Blesensem, Parthenensem, utrosque Barrenses, Brionensem, Tricasinum, Antissiodorensensem, Senonicum, Wastinensem, Milidunensem, Stampensem, Castrensem, Parisia-

cum, et deinde per Sequanam usque in mare Oceanum, et per ipsum mare usque in Frisiam, omnes videlicet episcopatus, abbatias, comitatus, fiscos, et omnia infra praedictos fines consistentia, cum omnibus ad se pertinentibus, in quacunque regione consistebant, et sui juris esse videbantur, una cum auctoritate divina atque paterna praefato filio suo Carolo dedit. » Vide etiam Annales Bertinianos, ad annum 857. BALUZ.

^b Ita habuit vetus schedæ quam nos vidimus. Sic etiam edidit Pithæus Duchesnius habet quemlibet liberum hominem. Puto autem illum ista mutuatum esse ex capite octavo divisionis Caroli Magni.

tius in futuro in suscipiendis obsidibus alter alteri mutuum ferat auxilium, si frater fratrem hoc facere rationabiliter postulaverit. Idem iubemus et de iis qui ob sua facinora in exilium missi vel mittendi sunt.

10. Si causa vel intentio et controversia talis inter partes propter terminos aut confinia regnorum orta fuerit, quae hominum testimonio declarari vel definiri non possit, tunc volumus, ut ad declarationem rei dubiae vexillo crucis Dei voluntas et rerum veritas inquiratur, ne umquam pro tali causa cuiuslibet generis pugna vel campus ad exterminationem iudicetur. Si vero quislibet homo de uno regno hominem de altero regno de infidelitate contra fratrem domini sui apud dominum suum accusaverit, mittat eum dominus eius ad fratrem suum, ut ibi comprobet quod de homine illius dixit.

11. Super omnia autem iubemus atque praecipimus, ut ipsi tres fratres curam et^a defensionem ecclesiae sancti Petri simul suscipiant, sicut quondam a proavo nostro Karolo, et avo nostro Pippino, et beatae memoriae genitore nostro Karolo imperatore, et a nobis postea suscepta est, ut eam¹ cum Dei adiutorio ab hostibus defendere nitantur, et iustitiam suam, quantum ad ipsos pertinet et ratio postulaverit, habere faciant. Similiter de caeteris ecclesiis quae sub illorum fuerint potestate, praecipimus, ut iustitiam suam et honorem habeant, et pastores atque rectores venerabilium locorum habeant potestatem rerum quae ad ipsa pia loca pertinent, in quocumque de his tribus fratribus illarum ecclesiarum possessiones fuerint.

12. Quod si de his statutis atque^b convenientiis² aliquid casu quolibet vel ignorantia, quod non optamus, inruptum³ fuerit, praecipimus, ut quam citissime secundum iustitiam emendare studeant, ne quando propter dilationem maius damnum possit adcreescere.

15. Haec autem omnia ita disposuimus atque eo

VARIANTES LECTIONES.

¹ etiam P. ² consentiis P. ³ iuratum P. ⁴ scilicet nos. ⁵ pontivus P. ⁶ in P. ⁷ l. T. P. ⁸ ribuaris P. ⁹ ripuaries B. ¹⁰ atoariss P. ¹¹ atrarios B. ¹² hasbania B. ¹³ mempiscen B. ¹⁴ metument B. ¹⁵ amau P. B. ¹⁶ tervannensis P. ¹⁷ virdomadensis P. B.

NOTÆ.

^a Goldastus hæc adnotat in hoc loco: « Baronius, *Annal.* tom. IX, an. 858, §. 2, integrum præter morem laudat hunc locum, quem solito falsi crimine corruperat in *Caroli Magni constit.*, §. 16, pro his verbis *Ecclesie sancti Petri* subiiciens ista, *defensionem sancti papæ simul*, etc., contra Codicum mss. et Pithœi, unde exscripsit, Mutique Editiones. Vide Marcam in libro primo de Concordia sacerdotii et imperii, cap. 12, §. 2 et seq.

^b Ita omnino scheda vetus. Quo etiam modo habet caput 16 chartæ Caroli, ex quo istud descriptum esse apparet. Pithœus tamen, Duchesnius, et Goldastus ediderunt *consentiis*.

^c Hæc et quæ sequuntur omisit Goldastus in sua Editione. Certe multa haud dubie illic menda sunt, multa mutila. Quia tamen Pithœus ea invenit in vetustissima membrana, et reperta quoque sunt in veteri scheda qua nos usi sumus, putavimus prætermittenda non esse.

^d Châlons, Meaux, Amiens, le Ponthieu.

A ordine adfirmare decrevimus, ut quamdiu divinae maiestati placuerit hanc corporalem nos agere vitam, potestas nostra sit super a Deo conservatum regnum atque imperium istud sicut hactenus fuit, in regimine atque ordinatione et omni dominatione regali et imperiali, et ut obedientes habeamus prædictos filios nostros atque Deo amabilem populum nostrum cum omni subiectione quæ patri a filiis, et imperatori ac regi a suis populis exhibetur. Et si aliquis ex his tribus filiis nostris per maiorem obedientiam ac bonam voluntatem imprimis Deo omnipotenti ac postea nobis placere cupiens, morum probitate promeruerit, ut ei maiorem honorem ac potestatem conferre delectet⁵, et hoc volumus ut in nostra maneat potestate, ut illi de portione fratris sui qui non placere curaverit, et regnum et honorem ac potestatem augeamus, et illum talem efficiamus, qualiter ille propriis meritis dignus ostenderit.

14. Hoc postremo statuendum nobis videtur, ut quicquid adhuc de rebus et conventionibus quæ ad profectum et utilitatem eorum pertineant, his nostris decretis atque præceptis addiderimus, volumus sic a prædictis dilectis filiis nostris observetur atque custodiatur, sicut ea quæ in his iam statuta atque descripta sunt, custodire et conservare præcipimus.

^e Ad Aquitaniam totam inter Ligerim et Sequanam et ultra Sequanam pagis 28, id est, ^d Catalonis, Melianum, Ambiensis, et Pontium⁵ usque ad⁶ mare.

Ad Baiuvariam, Toringiam totam⁷, ^c Ribuaris⁸ ^f Atoarios⁹, Saxoniae, Frisiae, ^g Ardenna, Asbania¹⁰, ^h Bragmento, Franderes, ⁱ Mempiscen¹¹, ^j Medenenti¹², ^k Ainau¹³.

¹ Austerhan, ^m Adertensis, Tervanensis¹⁴, Bolensis, ⁿ Quentovico, ^o Camaleccensis, Virdomandensis¹⁵.

Ad Alamaniam^p totam Burgundiam, excepto quod

^e Ducatus ejus caput Colonia Agrippina.

^f In Geldria. *Mon. Germ. SS.*, I, 6.

^g In quo Stablo et Malmedy.

^h Hennegau, Brabant, Flandern.

ⁱ Menapii, Flandrie pars.

^j Le Melantois.

^k Ainau, Hennegau.

^l Osterbant.

^m Pagi circa Arras, Tervanne, Boulogne.

ⁿ Saint Josse-sur-mer.

^o Pagi circa Cambrai et Saint-Quentin.

^p Carolus Magnus anno 806 Burgundiam in duas partes divisit, quarum unam Ludovico Aquitanie regi dedit, aliam Carolo. Ille Ludovicus totam Burgundiam pertinere vult ad Alamanniam, ea Burgundiae parte excepta quæ Pippino data fuerat. Difficile est ista discernere. Si quis tamen plura de variis Burgundiae divisionibus scire volet, is consulere potest notitiam Galliarum doctissimi viri Adriani Valesii.

Pippino datum est, ^a totam Provinciam, et ^b totam ^A ^d Vngensis, ^e Castrensis, ^f Portiano, ^g Remegensis, Gotiam, et de ista media Francia ^c Warensis, ^h Laudunensis, Mosellis, ⁱ Treveris.

NOTÆ.

^a Id est, ut ego quidem arbitror, Provinciam proprie dictam et Dalphinatam, in quo est Vienna, quam Provincie urbem esse ait auctor Annalium Bertiniorum ad annum 854.

^b Id est, Septimaniam et Marcam Hispanicam. Nam tum provincie illæ comprehendebantur sub appellatione Gothiæ, eamque ob causam sæpe conjunguntur in veteribus Monumentis. Præceptum Caroli Simplificis in Chartulario Helenensi, lib. 1, cap. 1: « Præcipimus etiam in omni regno nostro Gothiæ sive Hispaniæ. » Aliud ejusdem præceptum in Chartulario Ecclesiæ Gerundensis: « Præcipimus etiam atque jubemus ut quicquid adquisitum habet vel de reliquo acquirere poterit infra fines Gothiæ vel Hispaniæ. » Item aliud ejusdem præceptum in Chartulario sancti Petri Rodensis: « Concedimus etiam tibi in toto regno Gothiæ vel Septimaniæ. » Capitulare primum anni 806, cap. 1: « Septimaniam vel Gothiam Ludovico dilecto filio nostro consignavimus. » et cap. 4: « Septimania sive Gothia usque ad Hispaniam. » Hinc Carolus Simplex in Chartulario Ecclesiæ Helenensis, lib. 1, cap. 74, vocatur rex Francorum atque Gothorum. Nunc ostendendum est eam quoque Narbonensis provincie partem quæ a Carcassone incipit fuisse in regno Gothico. Istud vero probari primo potest auctoritate vite sancti Benedicti abbatis Anianensis; quem cum scriptor ejusdem vite doceat filium fuisse hominis qui Comitatum Magdalonensem quoadusque vixit tenuit, ac Benedictum ex partibus Gothiæ oriundum fuisse, manifestum est illum sensisse eam Gallie Narbonensis partem Gothiæ nomine comprehensam fuisse. Confirmat hanc sententiam auctor vite Alcuini, qui ait eundem Benedictum abbatem sæpius ad Alcuinum venisse e Gothia: « Vir quoque Domini Benedictus, ei præ omnibus monachis familiaritate junctus, ad eum gratia consilii salutis suæ et suorum accipiendi sæpius Gothiæ de partibus properabat. » Veniebat enim ex monasterio Aniano, quod in diocesi Magalonsensi constitutum erat, quæ pars est Septimaniæ. In archivo monasterii Cuxanensis reperitur charta Bernardi comitis Bisuldunensis, ut opinor, data anno Christi millesimo, in qua legitur ipsum eidem monasterio Cuxanensi dedisse monasterium vocabulo Monisatem, quod est « in honore sancti Pauli apostoli in provincia Gociæ in comitatu Faunolitense in diocesi Narbonatis Ecclesiæ. » Quod monasterium in comi-

tatu Fenoliotensi situm fuisse reperio etiam in Chartulario monasterii Campirotundi. Hinc regnum Gothicum in præcepto quod Lotharius rex concessit Suniario abbati in diocesi Gerundensi, quod exstat in Chartulario monasterii sancti Felicis Jecsalsensis. In libro Evangeliorum monasterii sancti Dionysii, quem Joannes Aventinus libro quarto Annalium Boiorum, pag. 462, narrat sua tempestate servatum fuisse Reginoburgii in templo divi Haimerani, hi versus legebantur inscripti Carolo Calvo regi Francorum:

Francia grata tibi, rex inclyte, munera deferit,
Gothia te pariter cum regnis inchoat altis.

Attamen quamvis Gothiæ nomine tum utraque provincia intelligeretur, licet, regnante Ludovico Pio, Bernardus comes Bareinonensis Gothiam Septimaniamque regeret, existimandum non est Borrellum, quem Gothiæ ducem fuisse anno Lotharii regis reperio in Chartulario monasterii Rivipullensis et in Actis foundationis monasterii sancti Benedicti de Boglis in diocesi Ausonensi, existimandum, inquam, non est Borrellum tenuisse provinciam Tarraconensem et Septimaniam, cum sciamus illum Bareinonensem tantum Urgellensemque comitatus habuisse. Nisi si se Gothiæ ducem ideo dici voluit quia partem novæ Septimaniæ, id est, Urgellensem tractum, in sua potestate habebat. BALUZ.

^c Wavrensis ad ripas Alisontæ. Monum. SS., 1, 489.

^d Vngensis circa Voui ad Axonam.

^e Ad Mosam et Barum in quo Donchery.

^f Caput ejus Chateau-Porcien ad Axonam.

^g Circa Reims, Laon, Metz.

^h Pithœus notat: « Hic vetustissima membrana deficit. » Et excidisse crederes nonnulla, aut in portione Caroli, cui Alamannia cum ducatu Curiensi et Alisatia an. 829 obvenerant, aut in portione Ludovici regis Bajoariæ, scilicet pagos Wormatiensem et Spirensem atque ducatum Austrasiorum cum pagis Swalafelda Nortgovi et Hessi. Sed ea anno 821 quo imperator constitutum anno 817 divisionem recensuisse apud Einhardum legitur, Ludovico regi adjecta fuisse videri possunt. Ego in hanc partem inclino, ita ut Caroli portionem ducatu Trevericorum absolutam fuisse credam.

LOTHARII I CONSTITUTIONES PAPIENSES (An. 832, Febr., Papia).

Capitula hæc in quarto Lotharii itinere, quo ab æstate anni 831 usque ad æstatem anni subsequentis Italiam visitavit, promulgata sunt.

Constitutionem priorem ex Caroli ac Ludovici capitulis excerptam, post Amerpachium Codice Tegernseensi usum, Labbeum qui eam inter schedas Sirmondi ex Codice Parisiensi n. 4615 descriptam tomo Concil. VII, p. 1551, ediderat, et Baluzium, denuo edituri, Codicibus 1. Chisiano, 2. Parisiensi n. 4615, Vaticano n. 5559 a Blumio inspecto (Archiv. t. V, p. 245) Tegernseensi jam regio Monacensi, Fragmento Florentino a Bati edito, Blankenburgico in bibl. ducali Guelferbytana, et Ambrosiano, Florentino, Londinensi, Vindobonensi, Veronensi et Estensi apud Muratorium, capp. 65-67, 95, 69, 70, usi sumus. Quorum ope et textum recognoscere atque augere, et Chisiani præcipue, quem ducem secutus sum, auxilio locum tem-
pusque quo promulgata sunt eruere licuit.

Constitutio altera jam prima vice ex Codice Chisiano prodit. Decerpta est ex collectione capitularium Caroli Magni, qualem in Codice sancti Pauli superstitem, ipso capitulorum ordine hic referri conspici-

HAEC SUNT ¹ CAPITULA ²QUAE ³ DOMNUS LOTHARIUS ⁴ REX ⁵

Una cum consensu fidelium suorum excerptis⁶ de Capitulis domni Karoli⁷ avi⁸ sui, ac serenissimi imperatoris Hludowici⁹ genitoris sui, Papia in palatio regio, sub indictione 10ma, et cuncto⁹ populo in regno Italiae consistenti conservare praecepit¹⁰.

1. De ecclesiis emendandis volumus, ut ita conservetur ¹¹ sicut in capitulare nostro continetur quod ad Olonnam ¹² fecimus. Et ubi in uno loco ¹³ plures sunt quam necesse sit, destruuntur. Quod si forte in aliquo ¹⁴ loco aeclesia sit constructa ¹⁵, quae tamen necessaria sit et nihil dotis habuerit, volumus ut secundum iussionem domini et genitoris nostri ¹⁶ unus mansus cum ¹⁷ duodecim bunuariis ¹⁸ de terra arabili ¹⁹ ibi detur et mancipia ²⁰ duo a liberis hominibus qui ad eandem ecclesiam officium Dei debeant ²¹ audire, ut sacerdotes ²² ibi possint esse et divinus cultus fieri. Quod si hoc populus facere noluerit, destruat.

2. Sanguinis effusio in ecclesia facta cum fuste, si presbyter fuerit, triplo componatur: duas partes eidem presbytero, tertiam pro fredo ad ecclesiam, et insuper bannum nostrum. Similiter de diacono iuxta compositionem eius in triplo cum banno nostro componatur. De subdiacono similiter triplo secundum suam compositionem ²³. De uniuscuiusque ordinis clerico, secundum suam compositionem triplo persolvatur, insuper bannus noster. Similiter et de ietu sine sanguinis effusione de uniuscuiusque ordinis clerico secundum suam compositionem triplo componatur, insuper bannus noster. Et qui non habet unde ad ecclesiam persolvat, tradat se in servitium eidem ecclesiae usque dum totum debitum persolvat.

3 ²⁴. Statuimus de presbiteris et diaconibus ecclesiastico honore privatis, ut redigantur poenitentia ²⁵, sicut canones praecipiant. Et si habet episcopus in sua parrochia suum ²⁶ monasterium, ibi mittantur. Quod si monasterium non habuerit, tunc praecipiat episcopus, ut illi tales habitent in illa plebe unde sunt; et si res proprias habuerint, eligant sibi talem patronum qui de ipsis rebus victum et vestimen-

A tum ²⁷ eis ministret. Ipsi tamen nullam habeant licentiam vagandi aut discurrendi, sive ad placita sive ad palatium, sive ad ipsas res quas proprias ante habuerunt ²⁸ sine licentia sui episcopi: sed in eodem loco ubi sibi constitutum est, suam poenitentiam iugiter agant. Quod si hoc non observaverint ²⁹, primum verberibus coerceantur; quod si nec sic castigaverint ³⁰, in tali loco recludantur, ubi, velint nolint ³¹, in ³² poenitentia vivant.

4. Ut nullus ebrius suam causam in mallum possit conquirere nec testimonium dicere; nec comis placitum habeat nisi ieiunus.

5. De ^a reclamatoribus vel causedicis, qui nec iudicium scabinorum adquiescere nec blasphemare volunt, antiqua consuetudo servetur; id est in custodia recludantur, donec unum e duobus faciant. Et si ad palatium pro hac re clamaverint et litteras detulerint, non quidem eis credatur; nec tamen in carcere ponantur; sed cum custodia et ^b cum ipsis litteris pariter ad palatium nostrum remittantur, ut ibi discutiantur sicut dignum est.

6. De conspirationibus quicumque facere praesumpserit, et sacramento quacumque conspirationem firmaverint, triplici ratione iudicentur. Primo ut ubicumque aliquod malum per hoc perpetratum fuerit, auctores facti interficiantur, adiutores vero eorum alter ab altero flagellentur, et nares sibi invicem praecidant. ^c Ubi vero nihil mali perpetratum est, similiter quidem inter se flagellentur, et capillos ³³ sibi vicissim detendant. Si vero per dextras aliqua conspiratio firmata fuerit, si liberi sunt, aut iurent cum idoneis iuratoribus hoc pro malo non fecisse, aut si facere non potuerint, suam legem componant; si vero ³⁴ servi fuerint, flagellentur. Et ut de cetero in regno nostro nulla huiusmodi conspiratio fiat, nec per sacramentum nec sine sacramentum.

7 ³⁵. De oppressione pauperum liberorum hominum, ut non fiant a potentioribus per aliquod malum ingenium contra iustitiam oppressi, ita ut coacti res eorum vendant aut tradant. Ideo haec de liberis hominibus diximus, ne forte parentes contra iustitiam fiant exeredati, et regale obsequium minuatur, et

VARIANTES LECTIONES.

¹ Incipit c. Vatic. ² c. exepa usque placuit. Vn. (reliqua desunt) c. excerpta u. p. a Lothario imperatore. Est. ³ quem 1. 2. ⁴ Iottarius 1. ⁵ rex instituere iussit. 2. (reliqua desunt). ⁶ excersit 1. excepit Vatic. ⁷ avii 1. ⁸ Iudouici 1. ⁹ cum Vatic. ¹⁰ concept 1. praecipit Vatic. ¹¹ obseruetis P. obseruetur V. ¹² ad dolonam P. olonna Ch. ¹³ unum locum Ch. ¹⁴ alio Ch. alio rel. ¹⁵ aeccliam sit constructam qui Ch. ¹⁶ nostris Ch. P. ¹⁷ deest P. ¹⁸ bichariis Ch. V. Vn. E. ¹⁹ arabile Ch. ²⁰ mancipias duas ad Ch. ²¹ deest P. ²² sacerdos i. possit P. ²³ compositionem usque compositionem excidit in utroque codice; quod suppleri ex Hludowici capitulari. ²⁴ caput adest et in Blank. ²⁵ sub. p. Bl. ²⁶ deest Blk. ²⁷ uestitum Blk. ²⁸ habuerint P. ²⁹ conseruauerint Bl. ³⁰ castigati fuerint. Bl. ³¹ deest P. ³² sup P. ³³ nares ³⁴ Ch. s. f. f. Et ut de cetero desunt in P. ³⁵ ex 805 B. 16. cuius ultima sententia excidit.

NOTÆ.

^a Id est, qui litigant. BALUZ.

^b Carolum Magnum non esse repertorem istius juris colligi potest ex epistola 104 sancti Bonifacii, in qua sic scribit ad Pippinum regem: « Quidam servus Ecclesie nostrae, et ipse mendacissimus, qui nos arte fugebat, Anfrid nomine, veniens ad nos cum indiculo vestro, rogans ut ei iustitiam faceremus, misimus illum ad vos cum ipsis litteris cum misso nostro, ut

D cognoscatis quia mentitus vobis est, petentes ut nos pro mercede vestra defendatis contra tales falsarios, et eorum mendacis non credatis. » Ib.

^c Glossa marginalis in Codice Regio: « Si nihil mali perpetratum est, actor, secundum quosdam, in Corsicam est mittendus; secundum alios, tam actor quam sequaces est flagellandus; secundum alios, actor mori debet. » Ib.

ipsi heredes propter indigentiam mendicium vel latrones seu malefactores efficiantur ¹.

8. Si quis litteras nostras dispexerit, id est tracto-
riam, quae propter missos recipiendos dirigitur, aut
honores quos habet amittat, aut in eo loco ubi prae-
dictos missos suscipere debuit, tamdiu resideat et de
suis rebus legationes illuc venientes suscipiat, quo-
usque animo nostro satisfactum habeat. Qui vero
epistolam nostram quocumque modo dispexerit, iusso
nostro ad palatium veniat et iuxta voluntatem nos-
tram congruam stultitiae suae castigationem acci-
piat. Et si homo liber vel ministerialis comitis hoc
fecerit, honorem, qualemcumque habuerit, sive be-
neficio amittat. Et si servus fuerit, nudus ad pa-
lum vapulet, et caput eius tundatur.

9¹. Quicumque liber homo denarium merum et bene pensantem recipere noluerit ², bannum nos-
trum, id est 60 solidos, componat ³. Si vero servi
ecclesiastici aut comitum aut vasallorum nostrorum
hoc facere praesumpserint, sexaginta ictus ⁴ vapu-
lent. Aut si magister eorum vel advocatus ⁵, qui li-
ber est, eos vel comiti vel misso nostro iussus prae-
sentare noluerit, praedictum bannum, id est sexa-
ginta solidos, componat.

10⁷. De falsa moneta iubemus, ut qui eam ⁸ per-
cussisse comprobatus fuerit, manus ei ⁹ amputetur.
Et qui hoc consenserit, si liber ¹⁰ est, 60 solidos con-
ponat.

11¹¹. Decernimus ut quisquis aliter testes habere
non potuerit, volumus ut per comitis iussionem quos
in suo testimonio necessarios quisque ¹² habuerit,
veritate probaturus ¹³ publico conventu adducatur,
ut per ipsos rei veritas cum iuramento valeat inquiri.
Quod si de duabus partibus fuerit inquisitio facta,
idcirco quod nullus eorum possit habere testes, an-
tequam iurent fiat inquisitio facta. Quod si omnes ad
unam partem dixerint testimonium, iurent verum
dixisse testimonium. Quod si dissenserint, et quae

A dam ¹⁴ pars ¹⁵ testium uni ¹⁶ praebuerit testimonium
et alia alteri, tunc interrogentur si audent per pugnam
illorum testimonium approbare. Quod si nulla pars
alteri concesserit ¹⁷, iurent, et per pugnam probetur
illorum testimonium ¹⁸. Quod si una ¹⁹ pars se ²⁰ sub-
traxerit, tunc illa quae ausa fuerit contendere, reci-
piatur ad testimonium.

12²¹. Ut per triginta annos servus liber fieri non
possit, si pater illius servus aut ²² mater illius an-
cilla fuerit. Similiter ²³ de aldionibus ²⁴.

13²⁵. Ut nullus cancellarius pro ullo iudicato aut
scripto aliquid amplius accipere audeat nisi dimi-
diam libram argenti de maioribus scriptis, de mino-
ribus autem infra ²⁶ dimidiam libram quantum res
assimilari possit ²⁷ et iudicibus rectum videtur acci-
piat. De orphanis autem vel ceteris pauperibus qui ex-
solvere hoc non possunt, in providentia comitis sit,
ut nequaquam inde aliquid accipiat. [De indiculis
vero nihil accipiat, nisi tantum pergamenam, ubi
ipsum indiculum scribere possit. C. Blank.] Notarii
autem hoc iurare debent, quod nullum scriptum fal-
sum faciant, nec in occulto ²⁸ scriptum aliquis ²⁹ faci-
at ³⁰; nec ³¹ de uno comitatu in alio, nisi per li-
centiam illius comitis in cuius comitatu ³² stare de-
bet ³³. Si vero necessitas itineris aliquem ³⁴ compu-
lerit ³⁵, aut infirmitas gravis, secundum capitulare
domni et ³⁶ genitoris nostri faciant ³⁷. Quod si ³⁸ ali-
ter fecerit ³⁹, inanis ⁴⁰ et vacuus ⁴¹ appareat ⁴².

14. Placuit nobis, ut haec capitula, quae excer-
psimus ⁴³ de capitulis ⁴⁴ bonae ⁴⁵ memoriae avi no-
stri Karoli ac domni et genitoris nostri Hludowici
imperatoris, ab ⁴⁶ omnibus sanctae Dei ecclesiae et
nostris fidelibus in regno Italiae consistentibus pro
lege teneantur et conserventur. Et quicumque horum
capitulorum contemptor extiterit, 60 solidorum ⁴⁷
multam componat ⁴⁸, sicut in capitulis praedicti
domni ⁴⁹ avi ⁵⁰ nostri Karoli continetur ^a.

VARIANTES LECTIONES.

¹ haec ex Karoli M. capitulari adduntur in Mut. A. Fl. L. V. Vn. Est.: Et ut saepius non fiant manniiti
ad placita, nisi sicut in alio capitulo praecipimus, ita observetur. ² deest in Paris. ³ in hac voce cod. Te-
gernseensis incipit fol. 87. ⁴ reliqua hujus capituli desunt in Teg. ⁵ hictos Ch. ⁶ aduocatos Ch. ⁷ deest
in Paris. Numero ix signat Tegerenseensis, et ita porro. ⁸ quicumque percusserit aut probatus Teg. ⁹ ci Ch.
¹⁰ hoc consibilis est Ch. ¹¹ adest in Blank. ¹² quosque Bl. ¹³ praelaturi Ch. Blk. perlaturi Teg. prolaturi
Vn. Est. ¹⁴ quadam Ch. Bl. ¹⁵ parte Bl. ¹⁶ omnium Bl. unum... alterum Ch. A. V. Vn. E. ¹⁷ conces-
serit Ch. ¹⁸ i. et tunc (media desunt) Bl. ¹⁹ nulla Ch. ²⁰ se s. deest Ch. ²¹ hoc caput deest in codice
Vaticano. ²² et Mur. ²³ s. d. a. desunt in Teg. s. et de a. Bl. ²⁴ a. praecipimus P. ²⁵ caput extit in
fragmento Florentino; in Blank. vero alio loco. ²⁶ i. ipsam d. l. Bl. Par. Teg. ²⁷ res exposcit Teg. Bl.
Par. (rex). ²⁸ f. nec in occultum. Nec scriptum Teg. ²⁹ aliquid faciant Frg. Fl. Teg. ³⁰ f. falsum, nec
V. Vn. ³¹ deest Teg. ³² comitatu Ch. P. c. cartula ipsa st. d. Bl. ³³ debent Fl. Frg. ³⁴ aliquid Ch. V.
Vn. aliqua Frg. Fl. aliquem P. Teg. ³⁵ contulerit Ch. copulauerit P. ³⁶ d. et desunt in Ch. P. Teg. Frg.
Fl. Bl. ³⁷ reliqua capituli desunt in Teg. ³⁸ s. quis a. Bl. ³⁹ Si notarius a. f. Fl. Frg. ⁴⁰ inane et vacuum
V. Vn. ⁴¹ vacua Bl. ⁴² Hic explicit in codice Vaticano. In Fragmento Florentino huic capiti praemittit-
ur caput Hludowici II: De feminis quibus defunctis viris et subsequitur caput eiusdem: De chartis quae a
quibusdam personis falsae, etc. ⁴³ excersimus Ch. P. ⁴⁴ capitulare Frg. Fl. V. Vn. ⁴⁵ sancte P. ⁴⁶ ii Ch.
⁴⁷ sol. denariorum multa Blk. ⁴⁸ solid. componat (reliqua desunt) Fra. Fl. V. Vn. E. ⁴⁹ deest Ch. Bl.
⁵⁰ auii hac voce desinit Teg.

NOTAE.

^a Loco sequentium Codex Paris. 4613, fol. 96¹
97, haec addit, cum constitutionibus Otonnensibus a.
823, supra, conferenda indeque emendanda: «13. Placuit nobis de liberis feminis quae sibi servi copulant,
sicut ad nostram regiam potestatem pertineunt, ita

D volumus ut deinceps [inceps Cod.] ad ipsos Lango-
bardos pertineant, ipse et filiis suis et filiabus eor-
um.

«14. Statutum est, ut si qua femina libera cum ser-
vum alterius se copulaverit, et parentes eius eam

15. Ut omnes qui per aliqua scelera rebelles sunt, **A** constringantur ab omni generaliter.

16. De his qui legem servare contempserint, ut ¹ per ² fideiussores in praesentiam nostram deducantur.

17. De mensuris, ut secundum iussionem nostram aequales fiant.

Facto capitulare anno imperii ³ dominorum nostrorum Ludovici et Lottario nonodecimo et tertio decimo, mense Februarii, indicione decima.

ITEM ALIA CAPITULA.

1. De cerariis ⁴ et tabulariis atque cartulariis, sicut a longo tempore fuit, servetur.

2. De sacramentis per ildonea invicem cum iuratoribus nemo facere praesumat. Alio vero modo de illorum elemosinis aut de incendiis aut de naufragio **B** quamvis convenientias faciant, nemo in hoc iurare praesumat.

3. De trustee faciendo nemo praesumatur.

4. Qui ad palatium aut alibi pergunt, ut eos cum collecta nemo sit ausus adsalire. Et nemo erbam alterius tempore defensionis tollere praesumat, nisi in hoste pergendum, aut missus noster sit. Et qui aliter praesumet facere, emendet.

5. De teloneis quae iam antea forbannita ⁵ fuerunt; nemo tollat, nisi ubi antiquitus fuerunt.

6. De mancipiis quae venduntur, ut in praesentia episcopi vel comitis sint vendita ⁶, aut in praesentia vitedomini vel iudicis ⁷ comitis, aut ante bene nota testimonia. Et foris marca nemo mancipia vendat; et qui hoc fecerit, tantas vices bannum solvat, quantas mancipias vendidit. Et si non habet pretium, in wadia semetipsum comiti donet, usque dum ipsos bannos solvat.

7. Ut nullus brunias foras nostro regno vendere praesumat.

8. Si comis in suo ministerio iustitiam non fecerit, misso nostro de suam causam ⁸ soniare faciat, usque dum iustitiam ibidem factam fuerint. Et si vassus noster iustitiam non fecerit, tunc ei comis et missus ad ipsius causa sedcant, et de suo vivant, quousque iustitiam faciant.

VARIANTES LECTIONES

¹ et Ch. ² deest Ch. ³ impii. ⁴ cod. cerario c. ⁵ forbanniti c. ⁶ s. v. desunt c. ⁷ iudici c. ⁸ deest c. ⁹ menses c. ¹⁰ omne c. ¹¹ fidelitas c. ¹² suis c. ¹³ licet ut c. ¹⁴ iumentum c. ¹⁵ at c. ¹⁶ ut c.

NOTÆ.

anni spatium ad vindictam non dederit, volumus ut curtis regia adquirat, se ipsa femina cum ipso servum annu et diem steterit, habeat eam cuius servo est, et filii qui ex ea nati fuerint, sic servi sicut pater eorum.

15. Statutum est, ut si quis liber homo uxore habens liberam propter aliquod crimen aut debitum servitium alteri se subdidit, eademque coniux cum ipso manere noverit, ipsorum procreatio quetali coniugio sit, libertatis statutum non amittat. Si vero ea defuncta secunda uxor et tamen libera tali se sciens, tulerit inuixerit coniugio, liberi eorum subdantur.

16. Si quis percusserit presbiter id est sacerdos [*Leg. presbiterum... sacerdotem*], componat aurum optimum libre decem. »

9. Si quis per fida pretium recipere non vult, tunc ad nos sit transmissus, et nos eum dirigamus ubi damnum minime facere possit.

10. Simili modo et qui ⁹ pro fida pretium solvere noluerunt nec iustitiam exinde facere, in tali loco eum mittere volumus, ut pro eodem maior damnum non crescat.

11. De latronibus ita praecepimus observandum, ut prima culpa non moriatur. De secunda vero culpa nasum perdat. De tertia, si non emendaverit, moriatur.

12. De monasteria et sinodochia qui per diversos comitatos esse videntur et regia sunt, ut quicumque eas habere voluerint, per beneficium domno nostro regis habeant.

13. De rebus qui Hildecarde regine tradite fuerunt, volumus ut fiant descripte per breves; et ipsi breves ad nos faciant adduci.

14. Placuit nobis de cartulas illas, quae facta sunt de singulis hominibus, qui se et uxores filios vel filias in servitio tradiderunt, ut ubicumque inventi fuerint, reddantur, et sint liberi sicut primitus fuerunt.

15. De arma in exercitum, sicut antea in alio capitulare commendavimus, ita servetur. Insuper omnis homo de duodecim mansis ¹⁰ bruniam habeat; qui vero bruniam habens et eam secum non tulerit, omne ¹⁰ beneficium cum bruniam perdat.

16. Ut nullus alteri per sacramentum fidelitatem ¹¹ promittat, nisi nobis et unicuique proprio seniori, ad nostram utilitatem et sui ¹² senioris, excepto his sacramentis quibus iuste secundum legem alter ad altero debent; et infantes qui ante non potuerunt propter iuvenilem etatem iurare, modo fidelitatem nobis repromittant.

17. De periuriis ut caveantur, ut non admittantur testes ad iuramentum antequam discutiantur. Et si aliter discuti non possunt, ¹² separentur ab invicem et singulariter inquirentur, ut non solum ¹³ accusatori liceat ¹⁴ testes eligere absentes suos causatores. Et omnino nullus nisi ieiunius ad iuramentum ¹⁵ vel ad ¹⁶ testimonium admittantur. Et ¹⁶ ille qui ad testimonium adducitur ¹⁵ si refutatur, dicat ille qui

^a I. e., casa.

^b In quibusdam Codicibus legitur: *Separentur ad invicem*. Alcuinus in libro de Virutibus et Vitiis ad Witonem comitem, cap. 20: « Si falsi testes separentur, mox mendaces inveniuntur. » BALCZ.

^c *Id est actori*, ut ait vetus glossa interlinearis in uno Codice Regio legis Longobardorum. Quod ideo recte observatum est, ne quis putare posset hic agi de causis tantum criminalibus. Ib.

^d « *Id est adducere testes ut jurent*, » inquit eadem glossa. Unde ait alia glossa in altero Codice Regio: « Etiam reo licet testes eligere et contradicere per capitulum Lotharii: *Si quis cum altero*. » Ib.

^e Charta Ludovici VI regis pro monasterio Fosatensi: « Quod si aliquis temeraria praesumptione

eum ¹ refutat et probet, quare illum recipere nolit. Et de ipso pago testes eligantur, nisi longius extra comitatum causa sit inquirenda. Et si quis convictus fuerit, perdat manum aut redimat.

18. De advocatis, id est ut pravi advocati vicedomini vicarii aut centenarii tollantur, et tales eligantur ², qui sciant et velint iusteque causas discernere et determinare. Et si comis pravus inventus fuerit, nobis renuntietur.

19. Placet nobis, ut iusta et antiqua telonea a negotiatoribus exigantur, tam de pontibus quamque de navigiis et mercatis. Nova vero se in iusta, ubi funes tenduntur vel cum navibus sub pontibus transitur, seu his similia in quibus nullum adiutorium iterantibus prestatur, ut non exigantur. Similiter et Iudeis, qui ³ si negotiandi causa substantiam suam de una domo sua ad aliam, aut ad placitum, aut in exercitum ducunt ⁴. Si vero fuerit unde dubitetur, ad proximum placitum nostrum quod cum ipsis missis abituri sumus, interrogentur ⁵.

20. De diversis hominibus qui ad servitium Dei se tradere volunt, ut prius hoc non faciant, quam a no-

bis licentiam postulentur. Hoc ideo, quia audivimus aliquos ex illis non tam de causa devotionis, quam exercitia seu aliam functionem regali fugiendo. Quosdam vero cupiditatis causa ab his qui res illorum concupiscunt circumventos audivimus; hoc ideo fieri prohibemus.

21. Volumus ut missi nostri hoc fideliter exactare debeant absque persone gratia vel blanditie seu terrore secundum iussionem nostram; id est ut hominem abentem libras sex in auro et argento, bruniis, eramento, pannis integris, camellis, bovis, vaccas, vel alio ⁶ peculio; et uxores vel infantes non fiant dispoliati pro hac rem, quorum vestimentis hac mancipia legitimum arribannum, vel libras 3. Qui vero non habet amplius nisi libras tres in suprascripto pretio valentem, solidos 50 ab eo exigant. Qui autem non habuerit amplius nisi libras duas, solidos 10. Si vero unam habuerit, solidos quinque, ita ut iterum ⁷ se valeat preparare ad Dei servitium et ad nostram utilitatem. Et missi nostri caveant, et diligenter inquireant, ne per aliquod malo ingenio subtraant nostram iustitiam alteri tradendo aut commendando.

VARIANTES LECTIONES.

¹ q. uero refutatur p. c. ² e. q. deest c. ³ ducant corr. ducunt c. ⁴ intergentur c. ⁵ terum c.

NOTÆ.

Illorum testimonium in aliquo refutaverit. » Vetus historia Trevirensis in tomo XII Spicilegii Dacheriani, pag. 219: « Cœpit a fratribus omnino charitatem refutare, » id est recusare, ut in margine adnotat clarissimus Editor. Regula cujusdam in Concordia regularum, pag. 728. « Caro et vinum; sive potus in quo sit ebrietas, refutanda sunt monachis, nec suscipienda. » Ubi vide notas Hugonis Menardi. BALUZ.

^a Sive « ad eorum supplendas necessitates, » ut legitur in præcepto Ludovici Pii de immunitate monasterii Miciacensis a præstatione tributorum pro navibus per flumina regni Francorum discurrentibus pro quibuslibet præfati monasterii necessitatibus. Quod privilegium postea confirmatum est a Carolo Calvo. Simile privilegium monasterio sancti Philiberti concessit Pippinus rex Aquitanorum, ut patet ex ejus præcepto, quod a R. P. Chiffletio editum est in Historia monasterii Trenorchiani, pag. 192. Item Lotharius imperator simile monasterio Duserensi apud eundem Chiffletium, pag. 264. Simile quoque privilegium Andegavensi Ecclesie concessum a Ludovico Pio ediderunt Sammarthani in tomo secundo Gallie Christiane, et aliud Caroli Magni pro monasterio Organensi juxta Veronam Ferdinandus Ughellus in tomo quinto Italie sacre, pag. 600. Habemus præterea præcepta Caroli Magni et Pippini regis Aquitanie quibus immunitatem telonci et aliorum tributorum concedunt monasterio Comaricensi pro duabus navibus per diversa flumina discurrentibus. Item præceptum Ludovici Pii de quinque navibus Ecclesie Viennensi concessis ad sua negotia deferenda. Itemque aliud de quatuor navibus monasterii sancti Germani Antissiodorensis. Item Ludovicus monasterio sancti Aniani Aurelianensis concessit privilegium habendi sex naves « quæ sive per Ligerim flumen, sive per cætera flumina infra ditionem imperii nostri ob utilitatem et necessitatem monasterii » discurrere possint ubicunque velint, ut legitur in litteris ejusdem Ludovici a clarissimo Huberto editis, pag. 75 Probationum Historiarum ejusdem monasterii sancti Aniani. Quæ ideo adnotavimus ut agnoscerent lectores eam generalem legem de qua nunc agimus indiguisse auctoritate principis

speciali ut executioni mandaretur per singula loca. Ib.

^b Id est, pecudibus, animalibus. Hinc peculium utriusque sexus in veteri charta monasterii Schlechdorfensis in tomo tertio metropolis Salisburgensis, pag. 321. Statuta antiqua sancti Petri Corbeiensis in tomo quarto Spicilegii Dacheriani, pag. 20: « Similiter quicquid in diversis laborationibus quolibet modo acquiritur, vel in variis peculium generibus enutritur. » Testamentum Evaradi comitis apud Aubertum Miræum in Codice donationum piarum, pag. 99, et in tomo duodecimo ejusdem Spicilegii, pag. 495: « Sive in laboratione sive in peculio. » Porro in hoc istius capituli loco, pro eo quod hic legitur *peculio*, Codex Palatinus et Bellovacensis habent *pecunia*. Quod idem est. In testamento sancti Aldrici episcopi Cenomanensis legitur ipsum statuisse ut quicquid « de pecuniis diversi generis » et vestimentis in suo ergastulo inventum fuerit post mortem suam, tribuatur monasterio a se condito super fluvium Sarthæ. Præceptum Caroli Magni pro monasterio Anianensi editum a Mabillonio, tom. V, pag. 222: « Ad pascua armentorum et alenda pecora; » pro quo Ludovicus Pius in alio præcepto quod ibidem est, pag. 223, scripsit: « Ad pascua armentorum et alenda pecora. » Homilia incerti auctoris in vetustissimo Codice sancti Galli: « Quando Abraham decimas de praeda donavit; quanto magis omnis homo de suo labore, de omni pecunia et de omnibus animalibus. » Concilium Duziacense, pag. 293, in Editione Cellotii, et pag. 1635, in tomo octavo Conciliorum ultimarum Editionis: « generis diversi ac sexus pecuniam. » Cellotius in notis ad hunc locum, cum ista non intelligeret, pecuniam hic explicavit de argento signato; hæc sunt ejus verba: « Vox insolens, inquit, et nusquam alibi mihi lecta. Neque ego sexum alium in pecunia conjicere possum quam si aurum pro mare, argentum signatum pro femina accipias. » Porro pecunia alibi significat quamlibet rem quam quis de pecunia sua comparavit, ut libro quinto Capitularium, cap. 547, et lib. vi, c. 11, et in Capitularibus Lotharii, tit. 3, cap. 12. Ib.

^c Vide Servium, ad Eclogam primam Virgilii.

22. Census regalis undecumque legitime exiebat, **A** rum, pupillorum, ut in publicis iudiciis non despiciantur increpantes, sed diligenter audiantur.

23. Ut singulis episcopis abbatibus diligenter considerent thesauro ecclesiastico propter perfidiam ¹ aut negligentiam custodi, ne aliquid de gemmis aut de vasis reliquo thesauro perditum sit; quia dictum est nobis, quod negotiatores Iudaei necnon et alii gloriantur, quod quicquid eis placent, possint habere eis emere.

24. Audivimus quod alibi reddant beneficium nostrum ad alios homines in proprietatem, et in ipso placito dat pretium et comparat ipsas res iterum sibi in ^a alodium; quod omnino cavendum est, quia qui hoc faciunt non bene custodiunt fidem quam nobis promissam habent. Et ne forte aliqua infidelitatem inveniamus; quia qui hoc faciunt, pro eorum voluntatem ad aures nostras talia opera illorum non perveniunt.

25. De mendicis qui per patria discurrunt, volumus ut unusquisque fidelium nostrorum suum pauperem de beneficio aut de propria familia nutriant, et non permittat aliubi abire mendicando, ut ubi tales inventi fuerint, nisi manibus laborent, nullus ² ei quicquam tribuere praesumat.

26. De liberorum hominum possibilitatem, ut iuxta qualitatem proprietatis exercere debeant.

27. Ut nullus consentiat suis hominibus malefaciendum in patriam; et de eo ³ quod dicunt, quod non possint habere homines ad marcam defensandam, si eos bene distringant.

28. De vassis regalibus, ut honorem habeant, et per se ad nos aut ad filios nostros caput teneant.

29. Ut pro placita non fiant banniti liberi homines, excepto si aliqua proclamatio super aliquem venerit, aut certe si scabinis, aut iudex non fuerit, ut pro hoc condemnati illi pauperes non fiant.

30. Homo ingenuus qui multam ⁴ quamlibet solvere non potuerit, et si fideiussorem non habuerit, liceat ei semetipsum in wadium ei cui ⁵ debitor est mittere, usque dum multam quam ⁶ debuit persolvat. In eodem capitulo de soniste ⁷ aut 60 solidos componat, aut cum 12 iuret, aut si ille qui causam querit 12 hominum sacramentum recipere noluerit, aut ad crucem aut ad scutum et fuste contra eum discerant.

31. De relinquentibus seculum; unum ex duobus eligant, ut pleniter secundum canonicam ⁸ aut secundum regularem institutionem vivere debeant.

32. De iustitia ecclesiarum Dei, viduarum, orfano-

33. Si servus noster occisus fuerit, duas partes de ipsa ⁹ compositione tollat curtis nostra, et tertia pars ¹⁰ parentis servi ipsius nostri defuncti, sicut superius diximus. Hoc autem in diebus nostris et in tempore regni nostri statuimus, quamvis lex nostra non possit ¹¹. Post autem nostrum decessum qui pro tempore princeps fuerit, faciat sicut ei Deus inspiraverit, aut rectum sicut secundum animam suam providerit. Quia non solum semel sed multotiens cognovimus, ubi tales causas emergerint, quoniam nec in rebus publicis nec nulla rationem palatii profuit, quod exinde actores nostri tulerunt; et insuper invenimus et cognovimus multos actores nostros, qui tollebant singulis unde decem solidos, unde sex, unde amplius, et dabant talem spatium atque tranquillam, donec ipse qui homicidium faciebant obsecrare potuisset ut exinde nihil daret. Et ¹² hoc providimus statuere, curtis nostrae medietatem de aldione, et duas partes de servos ¹³ sicut supra diximus, habeant; ipsi parentes propinqui ut, unde habent dolorem, habeant in aliquo propter mercedem consolationem

34. Propter Deum et misericordia eius precipimus atque constatuimus sola pietatis causa, ut si aldius noster occisus fuerit, medietatem de ipsam compositionem tollat curte nostra, et medietatem parentes ipsius defuncti, si vivo patre habuerit aldione nostro, sive matrem, sive fratres, sive filii.

C 35. Hoc precipimus, ut nullos presumat nec da servo nec da aldione nostro aliquid emere; quia pro cautela et pro futuris temporibus per omnes curtes nostras breves facimus de omnes territorias de ipsas curtes pertinentes. Unde precipimus, ut qui amodo inventus fuerit de servo aut de aldione ¹⁴ vel abtini de curte nostra aliquid emere, ipsum perdere habet, sicut qui res alienas malo ordine invadit. Et si actor consenserit aut conscius fuerit, res eius tollere et in publicare faciat. Quia debet ¹⁵ omnis homo considerare ¹⁶ propter Deum et animam suam, quoniam nos illum relaxavimus, a livero ¹⁷ eremmanos quod nobis in curtes nostras secundum antiquo edicto legibus pertinebant; *quoniam qui unam filiam relinquebat* ¹⁸ tantum in tertia pars ¹⁹ substantiae patris sui succedebat, et duas in publico revertabant ²⁰, si propinquos parentes non habet; et si duas filias habebat aliquis aut amplius, in medietate tantum succedebant patri suo et publicis in media. Et ecce nos modo omnia de talibus causis propter Deum et ²¹ eius misericordia relaxavimus ²²: proinde unicuique de-

VARIANTES LECTIONES.

¹ fidiam c. ² nullum c. ³ et deo c. ⁴ multas qualibet c. ⁵ cū c. ⁶ multa quem c. ⁷ cles oniste c. ⁸ ut p. s. c. deest c. ⁹ ipsas c. ¹⁰ pras c. ¹¹ sit. ¹² hac c. ¹³ servos. Sicut s. d. h. i. cod. ¹⁴ aldine c. ¹⁵ deest c. ¹⁶ deest c. ¹⁷ alii vero c. ¹⁸ q. q. u. f. v. desunt in c. ¹⁹ pras c. ²⁰ r. Tantum in tertia pars substantiae patris sui succedebat, et duas in publico revertabant si c. ²¹ et mercedem animae meae, supra. ²² relavimus c.

NOTÆ.

^a Alodium olim dicebant fundum liberum nullius iuri obnoxium, ut ait Sirmondus in notis ad Goffridum

dum Vindocinensem, pag. 5. Baluz.

bet sufficere sua substantia, et non debet cupiditatem habere contra rationem comparandum da servo, aut de aldione vel abtin nostro. Unde qui hoc facere praesumpserit, componere habet sicut scriptum est; insuper in periurii reatum nobis comparuit pertinere, eo quod nobis iuratum habet quod nobis fidelis sit. Et qualis fidelitas est, dum ille cum iudices auctorem aut aldionem vel servo concludium facit, et res nostra contra nostram voluntatem invadat? Quia hoc statutum est in edictum, ut qui de servo aut aldionem comparaverit, perdat pretium; et qualem legem unusquisque Langobardus habere vult, talem debet ad curtem nostram conservare. Et quis amodo comparaverit, aut infiduciaverit, perdat pretium suum secundum edicti tenore. Qui vero hoc modo facere presumpserit, et pretium perdat, et sicut qui res alienas malo ordine invadit nesciente domino, componat. Actor vero amittat substantiam suam qui hoc consenserit, sicut supra legitur. Nam si nos relaxavimus, unusquisque habere debeat cui preceptum fecimus aut fecerimus.

36. Qualiter iubet dominus rex ad omnes actores qui curtes eius commissas habent. Id est in primis de illo quod nostris temporibus inpublicatum est, ut iuret unusquisque actor, et dicat per euangelias: *Quia quodcumque cognovero, quod contra rationem alicui tollum est, facio exinde notitiam domino mei regi*

A *ut relaxetur.* Sic tamen, ut dicat in ipso sacramento, quod non consentiendo amico, non ad parentem, non premio corruptus, nisi quod certum sciat quod contra rationem tollum est; et cum nobis fuerit recensitum, per nostram iussionem relaxentur.

37. Unde statuimus, ut per 60 annos inquiratur possessio de pecuniis publicas, pro eo quod peccatis imminetibus de 40 annis aliquis non memorat, et pauci inveniuntur qui tantos annos abeant, statuimus, ut excepto qui iam per iustitiam inpublicatus est, quod intra 50 annos aliqua invasio aut fraus in pecuniis publicas facta est, ipsa requirat, et adducat ad nostram notitiam. Sic tamen, ut antea non presumat wiffare aut pignurare. Quia nos volumus ista causa per nosmetipsos audire et secundum Deum ordinare. Quia apparuit nobis, quod si nos ipsa causa audierimus, Deo favente sine peccato eam inquirere habemus, et sic ordinare ut mercedem habeamus; quia iudices nostri, neque arimannos, nec actores nostri, possunt sic disciplina distringere sicut nos. Quod autem probatum est per triginta annos aut super cuiuscumque possessionem fuit, et amodo habeat; ut nullus actor eo presumat nec wiffare nec molestare; et qui presumpserit, componat ipse actor widrigild suum, excepto unde preceptum falsum invenitur¹ quod aperta² causa est ad quarendum.

VARIANTES LECTIONES.

¹ inuentur c. ² opeta c.

HLOTHARII IMPERATORIS CONVENTUS COMPENDIENSIS (An. 833, Oct.).

Ex actis conventus in quo Ludovicus imperator depositus est, relatio episcoporum et charta ab Agobardo archiepiscopo Lugduniensi ad exemplum reliquorum episcoporum Lothario oblata exstant. Et hanc quidem inter Agobardi Opera vulgatam, ad instar Codicis unici in bibliotheca Regia Parisiensi n. 2853, m., saec. ix, recognitam iterum edimus, relatione episcoporum ex Sirmondi Conciliis Galliae, t. II, p. 560, proposita.

EPISCOPORUM DE EXAUCTIONE HLUDOWICI IMPERATORIS RELATIO.

Omniibus in christiana religione constitutis scire convenit, quale sit ministerium episcoporum, qualisque vigilantia atque sollicitudo eis circa salutem cunctorum adhibenda sit, quos constat esse vicarios Christi et clavigeros regni caelorum: quibus a Christo tanta collata est potestas, ut quodcumque ligaverint super terram, sit ligatum et in caelo, et quodcumque solverint super terram, sit solutum et in caelo. Et in quanto sint ipsi periculo constituti, si ovis Christi pabulum vitae ministrare neglexerint, et errantes ad viam veritatis arguendo obsecrando reducere pro viribus non studuerint, iuxta illud propheticum: *Si non annuntiaveris, inquit, iniquo iniquitatem suam, et ipse in impietate sua mortuus fuerit, sanguinem eius de manu tua requiram*, et multa his similia ad magisterium pastorale pertinentia, quae in divinis sparsim continentur. Quapropter eisdem pastoribus Christi summopere studendum est, ut erga errata delinquentium moderationem discretissimam teneant, ut sint iuxta beati Gregorii doctrinae documentum

C bene agentibus per humilitatem socii, contra delinquentum vero vitia per zelum iustitiae erecti: quantum posthabito torpore, atque segnitie, vel humano favore, aut mundiali timore, sic exercent ministerium suum, ut et praesentibus salubriter consulant, et futuris sint exemplum salutis. Verum quia in agro Dei, qui est Ecclesia Christi, noxia quaeque instinctu hostis antiqui pullulare non cessant, quae necesse est ut adhibito sarculo pastoralis radieitis extirpentur, et propter malevolos quosque, qui bene acta aut intelligere nolunt, aut malevola intentione potius intelligere, quam ipsam veritatem delectantur amplecti, oportet eosdem pastores, ut quodcumque de generali utilitate, vel publica coercitione quippiam in conventibus suis decreverint, id iuxta morem ecclesiasticum scriptis committant: videlicet ut posteris omnem ambiguitatem et occasionem iuste detrahendi vel reprehendendi penitus amputent. Proinde notum esse necessarium duximus omnibus filiis sanctae Dei ecclesiae, praesentibus scilicet et futuris, qualiter nos episcopi sub[super S.] imperio domini et gloriosissimi Lotharii imperatoris constituti, anno incar-

nationis Domini Iesu Christi 853 indictione 12, anno siquidem eiusdem principis primo, in mense videlicet Octobri, apud Compendium palatium generaliter convenimus, et memoratum principem humiliter audivimus. Et hoc quidem illi, sive optimatibus illius, seu omni generalitati populi quae undique illuc confluerat, manifestare iuxta iniunctum nobis ministerium curavimus, qualis sit vigor et potestas sive ministerium sacerdotale, et quali mereatur damnari sententia, qui monitis sacerdotalibus obedire noluerit. Deinde tam memorato principi quam cuncto eius populo denuntiare studuimus, ut Domino devotissime placere studerent, et in quibus eum offenderant placare non differrent. Examinata quippe sunt multa, quae per negligentiam in hoc imperio contigerunt, quae ad scandalum ecclesiae, et ruinam populi, vel regni interitum manifestis indiciis pertinebant: quae necesse erat ut cito corrigerentur, et in futuro omnibus modis vitarentur. Inter cetera etiam commemoratum est a nobis, et omnibus ad memoriam reductum, qualiter Deus regnum istud per administrationem bonae memoriae Karoli praestantissimi imperatoris, et per praedecessorum suorum laborem, pacificum et unitum atque nobiliter dilatatum fuerit, et Domino Ludewico imperatori a Deo ad regendum sub magna pace commissum, Dominoque protegente sub eadem pace, quamdiu idem princeps Deo studuit et paternis exemplis uti, ac bonorum hominum consiliis acquiescere curavit, conservatum manserit: et quomodo in processu temporis, sicut omnibus manifestum erat, per eius improvidentiam vel negligentiam, in tantam venerit ignominiam et vililitatem, ut non solum amicis in moestitiam, sed etiam inimicis venerit in derisionem. Sed quia idem princeps ministerium sibi commissum negligenter tractaverit, et multa, quae Deo et hominibus displicebant, et fecerit et facere compulerit, vel fieri permiserit, et in multis nefandis consiliis Deum irritaverit et sanctam ecclesiam scandalizaverit: et ut cetera quae innumera sunt omitamus, novissime omnem populum sibi subiectum ad generalem interitum contraxerit, et ab eo divino iustoque iudicio subito imperialis sit subtracta potestas. Nos tamen memores praeceptorum Dei, ministeriique nostri, atque beneficiorum eius, dignum duximus, ut per licentiam memorati principis Lotharii legationem ad illum ex auctoritate sacri conventus mitteremus, quae eum de suis reatibus admoneat, quatenus certum consilium suae salutis caperet, ut quia potestate privatus erat terrena, iuxta divinum consilium et ecclesiasticam auctoritatem, ne suam [secundam S.] animam perderet, elaborare in extremis positus totis viribus studeret. Quorum legatorum consiliis et saluberrimis admonitionibus libenter assensum praebuit, spatium poposcit, diemque constituit, qua de salubribus eorum monitis certum eis responsum redderet. Cum autem superscriptus instaret dies, sacer idem conventus unanimiter ad eundem venerabilem viram perrexit, cumque diligenter de quibus Deum offenderat et sanctam ecclesiam scandalizaverat, ac populum sibi

A commissum perturbaverat, admonere, et cuncta illi ad memoriam reducere curavit. Ille vero eorum salutiferam admonitionem, et dignam congruamque exaggerationem libenter amplectens, promisit se in omnibus illis acquieturum salutari consilio, et subitarum remediale iudicium. Porro de tanta salubri admonitione hilaris, illico dilectum filium suum Lotharium augustum sibi festinato affuturum supplicavit, ut ille, ruptis quibuscumque morulis, cum suis primatibus veniret, quatinus primum inter eos mutua reconciliatio secundum christianam doctrinam fieret, ut si quid in cordibus eorum naevi aut discordiae inerat, pura humilisque postulatio veniae expiaret, ac deinde coram omni multitudine iudicii sacerdotalis more paenitentis susceperet, quod et non multo post factum est. Veniens igitur idem dominus Lodewicus in basilicam sanctae Dei genetricis Mariae, ubi sanctorum corpora requiescunt Medardi videlicet confessoris Christi atque pontificis, necnon Sebastiani praestantissimi martyris, adstantibus presbyteris, diaconibus, et non parva multitudine clericorum, praesente etiam praefato domino Lothario filio eius, eiusque proceribus, atque totius populi generalitate, quotquot videlicet intra sui septem eadem continere potuit ecclesia, et prostratus in terram super cilicium ante sacrosanctum altare, confessus est coram omnibus ministerium sibi commissum satis indigne tractasse, et in eo multis modis Deum offendisse, et ecclesiam Christi scandalizasse, populumque per suam negligentiam multifarie in perturbationem induxisse. C Et ideo ob tantorum reatum expiationem publicam et ecclesiasticam se expetere velle dixit poenitentiam, quo miserante Domino per eorum ministerium et adiutorium percipere mereretur absolutionem tantorum criminum, quibus Deus ligandi ac solvendi intulerat potestatem. Quem etiam iidem pontifices, utpote medici spirituales, salubriter admonuerunt, asserentes ei quod puram et simplicem confessionem sequeretur vera remissio peccatorum, ut aperte confiteretur crata sua in quibus maxime se Deum offendisse profitebatur, ne forte interius aliquid tegeret, aut in conspectu Dei quippiam dolose ageret, sicut iam pridem in Compendio palatio ab alio sacro conventu correptus coram omni ecclesia eum fecisse omnibus notum erat, ne sicut tunc, ita et nunc per simulationem et calliditatem duplici ad Deum corde accedendo, ad iram potius quam ad veniam suorum peccatorum provocaret: quoniam scriptura testante, *simulatores et callidi provocant iram Dei*. Verum post huiusmodi admonitionem professus est, se in omnibus iis praecipue deliquisse, unde a memoratis sacerdotibus fuerat familiariter, sive verbis sive scriptis, admonitus, et digna increpatione correptus; super quibus chartulam summam reatum suorum, unde illum specialiter redarguerent, continentem ei dederunt, quam ille in manibus gestabat.

1. Videlicet sicut in eadem chartula plenius continetur, reatum sacrilegii incurriendo et homicidii, eo quod paternam admonitionem et terribilem contestationem sub divina invocatione ante sanctum altare in

praesentia sacerdotum et maxima populi multitudine **A** sibi factam secundum suam promissionem non conservaverit; eo quod fratribus et propinquis violentiam intulerit, et nepotem suum, quem ipse liberare poterat, interficere permiserit; et quod immemor voti sui, signum sanctae religionis propter vindictam suae indignationis fieri postea iusserit.

2. Quod auctor scandali et perturbator pacis ac violator sacramentorum existendo, pactum, quod propter pacem et unanimitem imperii ecclesiaeque tranquillitatem communi consilio et consensu cunctorum fidelium suorum fuerat inter filios suos factum, et per sacramentum confirmatum, super illicita potestate corruperit; et in eo quod fideles suos in contrarietatem eiusdem primi pacti et iuramenti aliud sacramentum iurare compulerit, in periurii reatum praestatorum violatione sacramentorum inciderit: et quantum hoc Deo displicuerit, liquido claret, quia postea nec ipse nec populus sibi subiectus pacem habere meruit, sed omnes in perturbationem, poenam peccati sustinendo, iusto Dei iudicio postea inducti sunt.

3. Quia contra christianam religionem et contra votum suum sine ulla utilitate publica aut certa necessitate, pravorum consilio delusus, in diebus quadragesimae expeditionem generalem fieri iussit, et in extremis imperii sui finibus in coena Domini, quando paschalia sacramenta ab omnibus christianis rite sunt celebranda, placitum generale se habiturum constituit; in qua expeditione, quantum in ipso fuit, et populum in magnam murmurationem protraxit, et sacerdotes Domini a suis officiis contra fas amovit, et pauperibus gravissimam oppressionem irrogavit.

4. Quod nonnullis ex suis fidelibus, qui pro eius suorumque filiorum fidelitate et salvatione, regnique nutantis recuperatione, humiliter eum adierant, et de insidiis inimicorum sibi praeparatis certum reddiderant, violentiam intulerit; et quod contra omnem legem, divinam videlicet et humanam, eos et rebus propriis privaverit, et in exilio tradi [tradi S.] iusserit, atque absentes morti adiudicari fecerit, et iudicantes proculdubio ad falsum iudicium induxit: et sacerdotibus Domini ac monachis contra divinam et canonicam auctoritatem praeiudicium irrogavit et absentes damnavit, et in hoc reatum homicidii incurrando, divinarum seu humanarum legum violator extitisset.

5. De diversis sacramentis sibi contrariis atque perniciosis a filiis sive a populo, eo praecipiente et compellente, irrationabiliter saepe factis, pro quibus non modicam in populo sibi commissio peccati maculam induxit, reatum periurii nihilominus incurrisset; quoniam haec procul dubio in auctorem, per quem fieri compulsae sunt, iure retorquentur. Sed in mulierum purgatione, in iniustus iudiciis, in falsis testimoniis atque periuriis, quae, eo permittente, coram se perpetratae sunt, quantum Deum offenderit ipse novit.

6. De diversis expeditionibus, quas in regno sibi commissio non solum inutiliter, sed etiam noxie sine consilio et utilitate fecit, in quibus nimirum multa et innumerabilia sunt in populo christiano flagitia perpetrata, in homicidiis et periuriis, in sacrilegiis, in adulteriis, in rapinis, in incendiis, sive in ecclesiis Dei sive in aliis diversis locis factis, in direptionibus et oppressionibus pauperum miserabili et pene apud christianos inaudito patratu: quae omnia ad auctorem, sicut praemisum est, reflectuntur.

7. In divisionibus imperii ab eo contra communem pacem et totius imperii salutem ad libitum suum temere factis, et in sacramento etiam quod iurare compulsi omni populum, ut contra filios suos sicut contra inimicos suos agerent, cum ipse eos paterna **B** auctoritate consultaque fidelium suorum pacificare potuisset.

8. Quod non suffecerint ei tot mala et flagitia per suam negligentiam et improvidentiam in regno sibi commissio perpetrata, quae enumerari non possent, pro quibus et regni periclitatio et regis dehonestatio evidenter provenerat: sed insuper ad cumulum miseriarum novissime omnem populum suae potestatis ad communem interitum traxerit, cum debuisset esse eidem populo dux salutis et pacis, cum divina pietas inaudito et invisibili modo, ac nostris saeculis praedicando, populo suo misereri decrevisset.

Igitur pro his vel in his omnibus quae supra memorata sunt, reum se coram Deo et coram sacerdotibus vel omni populo cum lacrymis confessus, et in cunctis se deliquisse protestatus est [esset S.], et poenitentiam publicam expetiit, quatinus ecclesiae, quam peccando scandalizaverat, poenitendo satisfaceret: et sicut fuerat scandalum multa negligendo, ita nimirum se velle professus est esse exemplum dignam poenitentiam subeundo. Post hanc vero confessionem, chartulam suorum reatum et confessionis ob futurum memoriam sacerdotibus tradidit, quam ipsi super altare posuerunt; ac deinde cingulum militiae deposuit, et super altare collocavit, et habitu saeculi se exuens, habitum poenitentis per impositionem manuum episcoporum suscepit: ut post tantam talemque poenitentiam nemo ultra ad militiam saecularem redeat. His itaque gestis, placuit ut unusquisque episcoporum, qualiter haec res acta fuerit, in propriis chartulis insereret, eamque sua **C** scriptione roboraret, et roboratam memorato principi Lothario ob memoriam huius facti offerret. Ad extremum omnibus nobis, qui interfuimus, visum est, omnium chartularum, immo tanti negotii summam in unum breviter strictimque congerere, et congesta propriis manuum nostrarum subscriptionibus roborare, sicut sequentia factum esse demonstrant.

AGOBARDI CARTULA.

In nomine Dei ac Domini nostri Iesu Christi. Anno incarnationis eius octingentesimo tricesimo tertio, ego Agobardus Lugdunensis ecclesiae indignus episcopus, interfui venerabili conventui apud palatium quod nuncupatur Compendium. Qui utique conventus

extitit ex reverentissimis episcopis et magnificentissimis viris illustribus, collegio quoque abbatum et comitum, promiscuaeque ætatis et dignitatis populo, praesidente serenissimo et gloriosissimo Hlothario, imperatore et Christi domini amatore; quo protegente et adiuvante, subter adnexa disposita sunt anno imperii primo, mense quarto. Quibus omnibus vehementer incumbere vera necessitas, ut sollicitè tractarent de periculo regni in praesenti, et statu in futuro, quod regnum, quia iamdiu nutabat, et impellebatur ad ruinam per negligentiam, et ut verius dicam, per ignaviam domni Hluduvici ¹ venerandi quondam imperatoris, in quibus ille inretitus est per corruptas mentes et corrumpentes, et secundum apostolicum dictum, quia erant ipsi *errantes*, et alios *in errorem mittentes*. A quo conventu quicquid utiliter et laudabiliter tractando et conferendo inventum est et necessario statuendum, et iudicantibus consensu, et consensu ipse iudicavi. In primis videlicet quae ad commoditatem et soliditatem regni et regis pertinere videbantur; deinde quae ad ereptionem et purificationem animae domni Hluduvici manifestissime noscebantur. Quae in praedicto conventu fideliter quaesita, et veraciter inventa, et ordinabiliter executae sunt; in eo scilicet, quod praedictus conventus deliberavit, ut per legatos et missos ammoneretur dominus Hluduvicus de suis erratibus, et exhortaretur, ut secundum propheticum dictum rediret ad cor, et recognosceret acta sua, quae adversus Deum eurrentes per vias pravitatis et iniustitiae exaegerat; ac deinceps susciperet consilium vitae et salutis suae; quatenus apud omnipotentem iudicem et Dominum, qui clementissimus indultor est criminum, indulgentiam et remissionem iniquitatum impetrare posset; ut qui per multiplicatas negligentias regnum terrenum amiserat, per impensas supplices confessiones regnum caeleste adipisceretur per eum, apud quem

A est *miserecordia et copiosa redemptio*. Propter quod et libellus editus est a viris diligentioribus et ei oblatu de manifestatione criminum suorum, in quo, velut in speculo, perspicue conspiceret fedtatem actuum suorum, et fieret in illo quod per penitentem perfectum dictum est: *Iniquitatem meam ego agnosco; peccatum meum coram me est semper*. Pro qua re accesserunt ad eum denuo omnes qui in praedicto conventu aderant episcopi, condolentes et compatiētes infirmitatibus et miseriis eius, exhortantes atque exoptantes et postulantē, ut omnipotens Deus manu pietatis suae educeret eum *de lacu miseriae et de luto ceni*. Quod clementissimus dominus non solum non abstulit, sed nec distulit. Sed mox resuscitata in mente eius contritione humiliati cordis, prostratus coram eis, non semel vel iterum, sed tertio aut amplius, crimina cognoscit, veniam poscit, auxilium orationum praecatur, consilium recipit, penitentiam postulat, iniunctam sibi humilitatem libentissime impleturum promittit. Innotescitur ² ei lex et ordo publicae penitendae; quam non rennuat, sed ad omnia annuit; ac demum pervenit in ecclesiam coram cetu fidelium ante altare et sepulcra sanctorum, et prostratus super cilicium, bis terque quaterque confessus in omnibus clara voce cum ³ habundanti effusione lacrimarum deposita arma ⁴ manu propria et ad crepidinem altaris proiecta ⁵, suscepit mente compuncta penitentiam publicam per manuum episcoporum impositionem, cum psalmis et orationibus. Sicque deposito habitu pristino et assumpto habitu penitentis, congratulans et confidens, postulat piissimi pastoris humeris reduci se ad inventae et redemptae ovis unitatem. His gestis ego Agobardus indignus episcopus interfui, et melioribus consonans et consentiens iudicavi, et manu propria signans subscripsi.

VARIANTES LECTIONES.

¹ Hluduvici c. sed in sequentibus h extat. ² innotescitur c. ³ com corr. cum c. ⁴ ita, corr. depositis armis c. sunt accusativi absoluti, more ejus avi. ⁵ ita, corr. projectis c.

LUDOVICI I IMPERATORIS CONVENTUS COMPENDIENSIS (An. 833).

Ex actis ejus in Annalibus Bertinianis fusiùs descriptis superest Ebonis archiepiscopi Rhemensis charta, qua sedi suae resignavit, quam hic ex libello ejus apologetico ^a in bibliotheca ducalis Guelferbytanae Codicē, saec. x, inter Helmst., n. 32, iterum proponimus.

Ego Ebo, indignus episcopus, recognoscens fragilitatem meam et pondera peccatorum meorum, testes confessores meos, Aialfum videlicet archiepiscopum ^b, Badaradum ^c quoque necnon et Modoinum ^d episcopos, constitui mihi iudices delictorum meorum, puramque ipsis dedi confessionem, quaerens remedium penitendi et salutem animae meae, ut recederem ab officio et ministerio pontificali, quo me reco-

Dgnosco esse indignum, alienumque me reddens proreatibus meis, in quibus me peccasse secrete ipsis confessus sum. Eo scilicet modo, ut ipsi sint testes alio succedendi et consecrandi subrogandique in loco meo, qui digne praeesse et prodesse possit ecclesiae, cui actenus indignus prefui, et ut inde nullam repetitionem aut interpellationem auctoritate canonica facere valeam, manu propria subscribens firmavi.

NOTE.

^a Editus ex Codice bibl. Palatinae n. 576, in Dacherii Spicilegio, t. VII, 175.

^b Bituricensis.

^c Paderbornensem.

^d Augustodunensem.

CAPITULORUM FRAGMENTA.

Codex Gothanus, fol. 405, post rescriptum consultationis episcoporum, a. 829 et antequam ad Lotharii imperatoris capitularia procedat, capitula aliquot profert suo quodque numero insignitum, scilicet cap. xxv caput supra editum, quodque Gothanus jam in fine capitularis anni 805 B. numero xxv insignitum exhibuerat; tum canonem *Si quis frater* ^a; postea cap. ix, quod supra edidimus, cap. iv, de xxx annorum possessione; absque numero *Octo genera*; cap. ii et iii capita supra ex Codice sancti Pauli edita. Quorum ea quae non supra exstant hic proferenda censuimus.

1. De 30 annorum possessione. Si quis per 30 annos possederit casas, familias, vel terras, et cognitum fuerit quia eius possessio fuit, post 30 annorum curricula pugna non proveniat; nisi ipse qui possedit, secundum qualitatem pecuniae cum sacramentalibus suis defendat. Nam pro pugna, ut dictum est, non est.

2. Octo genera penarum in legibus esse describit Tullius: bannum, vincula, verbera, talionem, igno-

A miniam exilium, mortem, servitutem. Quod horum est, quod in breve tempus pro cuiusque peccati quanta ^aprehenditur perpetratum, nisi forte talio; id enim agit, ut hoc paciatur quisque quod fecit. Unde illud est legis: *Oculum pro oculo; dentem pro dente*. Fieri enim potest, ut tam brevi tempore quisque amittat oculum severitate vindictae, quem ^atulit ipse alteri improbitate peccati.

VARIANTES LECTIONES.

¹ qualitate? ² quae corr. quem cod.

NOTÆ.

^a Si quis frater nominatur, id est, Christianus, et est fornicator aut avarus, aut idolis serviens, aut ma-

ledicus, aut ebriosus, aut rapax, cum huiusmodi nec cibum sumere, auferte malum ex vobis ipsis.

LOTHARII I IMPERATORIS CAPITULA LANGOBARDICA.

Capitula hæc ex Codicibus legum Langobardorum decerpta, cum in Chisiano, Cavensi, Parisiensi, Blankenburgico, Gothano non haberentur, ævo alicui certo ascribi nequiverunt; tamen inter annos 852-840 edita fuisse patet, cum post id tempus Lotharius, in Gallia et Germania bellis per triennium involutus, et an. 844 filio Ludovico in regem Langobardorum ascito, Italiam non reviserit.

Ex Codd. Ambrosiano, Florentino, Londinensi, Vindobonensi, Veronensi, Estensi.

1¹. Volumus ut si quaelibet persona in finibus regni nostri ignem in silva convivare ^a ausa fuerit, diligenter inquiratur ²; et si comprobatus fuerit servus hoc fecisse, aut dominus eius eum ad flagellandum et capite tundendum tradat, aut pro eo quicquid dampniatatis ⁴ fecerit emendare cogatur. Si vero ⁵ libera quaelibet persona hoc fecisse probata fuerit, penitus emendare cogatur, et insuper bannum nostrum componat; et si non habuerit unde componat, flagelletur. Quod si factum fuerit, per meliores loci illius inquiratur. Si in qualibet persona suspectio fuerit, si servus est, ad iudicium dominus eius eum mittat, aut ipse pro eo sacramentum faciat; quod si libera persona fuerit, proprio sacramento se idoneum reddat.

2⁶. Auditum comperimus in finibus Tusciae talia scri-

B pta esse prolata, quae sunt absque mense et die mensis; de quibus volumus, ut si deinceps prolata fuerint, nullum habeant vigorem.

3⁷. Ut terminum habeat unaquaeque ecclesia, de quibus villis decimam accipiat ⁸.

4⁹. De notariis qui cartas accipiant ¹⁰ ad scribendum, si eas non scripserint aut si eas perdiderint, restaurent ipsas res ei cuius cartae eis traditas fuissent. Si vero negaverint fuisse traditum, iurent ¹¹ cum suis sacramentalibus.

Ex Codice Londinensi.

5. Qui ^a possessor ad iudicium venit, non est cogendus dicere unde tenet, nec probationis necessitas ei debet imponi, sed hoc officium magis est petitoris ut rem quam repetit ad se doceat pertinere.

Ex Lombarda, lib. i, tit. 25, c. 85.

6¹². Praecipimus ut nova conditio aldioni a domino non imponatur.

VARIANTES LECTIONES.

¹ apud Muratorium c. 78. ² ita codices. i. e. excitare; italicè avvivare il fuoco Mur. comminare M. ³ inquirantur V. ⁴ dampnitas V. ⁵ quoque A. ⁶ Mur. c. 79. ⁷ Mur. c. 91. ⁸ recipiat. V. ⁹ Mur. c. 97. ¹⁰ recipiunt V. Vn. E. ¹¹ iuret Vn. ¹² Mur. c. 100.

NOTÆ.

^a Ex Cod. Lond., fol. 471.

LOTHARII I EXCERPTA CANONUM (An. 835).

Consilii mense Novembri anni 826 ab Eugenio papa Remæ celebrati canones 56, 57, 49, 58, et 53, in Codicibus legum Langobardorum scilicet Ambrosiano, Florentino, Londinensi, Vindobonensi, Veronensi et Estensi inter Lotharii leges referuntur; eos igitur, licet dubie auctoritatis videri possint, utpote Chisiano, Cavensi et Gothano omissos, tamen cum in Blankenburgensi totum concilium illud Lotharii legibus ascribatur, hoc potissimum loco referendos censuimus.

1. Nulli^a liceat excepta causa fornicationis adhibitam uxorem relinquere et deinde aliam copulare, alioquin transgressorem priori convenit sociari coniugio. Si autem vir et uxor dimittere pro sola vitae religione inter se consenserint, nullatenus sine consensu episcopi fiat, ut ab eo singulariter proviso constituentur loco. Nam uxore nolente, aut altero eorum, etiam pro tali re matrimonium non solvatur.

2. Nulli^b liceat uno tempore duas habere uxores, uxoremve et concubinam, quia cum domui non fit lucrum, animae fit detrimentum. Nam sicut Christus castam observat ecclesiam, ita vir castum debet custodire coniugium.

3. Ut^c episcopi diversique^d sacerdotes habeant advocatos, quia episcopi universique sacerdotes ad solam laudem Dei bonorumque operum actionem constituentur. Debet ergo unusquisque eorum tam pro ecclesiasticis causis quam etiam pro propriis actionibus suis, excepto publico videlicet crimine^e, habere advocatum non malae famae suspicatum, sed bonae opinionis et laudabilis artis inventum, ne dum humana lucra attendunt, aeterna praemia perdant.

4. De³ incestis coniunctionibus hoc praecipitur, ut nullus deinceps propinquam, nec quam propinquus habuit, uxorem accipiat in coniugio, et uxoris parentela ita sit viro sicut et propria parentela.

5. Consobrinam⁴, neptem, novercam, fratris uxorem⁵, vel etiam de propria coniunctione, aut quam cognatus habuit, nullus audeat in coniugio copulare. Si quis huic tali nefario coniugio se copulaverit, et in eo permanserit, sciat se episcopali auctoritate anathematis vinculo esse innodatum, ut nullus sacerdos illi tribuat communionem. Si vero conversus fuerit et divisus ab illicita copulatione, dignae poenitentiae submitatur, ut sacerdotes loci consideraverint.

6. Quamquam^f sacerdotis testimonium credibile habeatur, tamen ipsi in secularibus negotiis pro testimonio aut conficiendis instrumentis non rogentur, quia eos in talibus rebus esse non convenit. Si autem causa eventus aliquid audierint aut viderint, ubi nullae idoneae seculares personae inveniantur, ne veritas occultetur et malum in bonum aestimetur, in providentia episcopi proprii sit, ita ut eorum se aut competentibus iudicibus aut aliter veritatem honorifice tollant.

VARIANTES LECTIONES.

¹ universique *M.* ² c. et pro omnis placitis in sacramento h. *V. Vn. E.* ³ deest in *Amb.* ⁴ deest in *A.* ⁵ u. et sponsam *V. Vn.* ⁶ deest in *codicibus.*

NOTÆ.

^a Mur., cap. 92.

^b Mur., c. 95.

^c Mur., c. 96.

^d Mur., c. 98. Est fere excerptum canonis 38, in Codice Blankenburgensi.

^e Mur., c. 99.

^f Mur., c. 101.

DIVISIO IMPERII (An. 839, Jun.).

Formulam divisionis imperii a Ludovico I, Wormatiæ, mense Junio anni 839 inter Lotharium et Carlum filios suos institutæ servavit nobis Prudentius in Annalibus mon. Germ. SS. t. I, p. 454, 455, unde excerptam iterum hic sistimus.

PARS ALTERA HABUIT :

Regnum Italiae partemque Burgundiae, id est vallem Augustanam, comitatum Vallissorum, comitatum Waldensem usque ad mare Rhodani, ac deinde orientalem atque aquilonalem Rhodani partem usque ad comitatum Lugdunensem, comitatum Scudingium, comitatum Wirascorum, comitatum Portisiorum; comitatum Suentisiorum, comitatum Calmontensium, ducatum Mosellorum, comitatum Arduennensium, comitatum Condorusto, inde per cursum Mosae usque in mare, ducatum Ribuariorum, Wormazfelda, Sperohgouwi, ducatum Helisatie, ducatum Alamanniae, Curiam, ducatum Austrasiorum cum Swalafelda et Nortgowi et Hessi, ducatum To-

C ringubae cum marchis suis, regnum Saxoniae cum marchis suis, ducatum Fresiae usque Mosam comitatum Hamarlant, comitatum Batavorum, comitatum Testrabenticum, Dorestado.

PARS ALTERA HABUIT :

Alteram partem Burgundiae, id est comitatum Genavensem, comitatum Lugdunensem, comitatum Cavallonensem, comitatum Amaus, comitatum Hattoariorum, comitatum Lingonicum, comitatum Tullensium, et sic per decursum Mosae usque in mare, et inter Mosam et Sequanam, et inter Sequanam et Ligerim cum marcha Britannica, Aquitaniam et Wasconiam cum marchis ad se pertinentibus, Septimaniam cum marchis suis, et Provinciam.

NOTÆ.

^a Portionem Carolo anno 837 Aquis assignatam recensent Prudentius, p. 451, et Nithardus, lib. I,

cap. 6, Mon. Germ. SS., t. II, p. 635

^a CAROLI MAGNI CAPITULARE MISSORUM AQUITANORUM (An. 789, Mart. Aquis).

Ex eodem Codice Vossiano, fol. 131, exscriptum, anno 789 assignavi, ob sacramentum fidelitatis in Capitulari generali ejus anni praescriptum. Cui quidem tempori et viginti anni inde ab initio regni Caroli praeterlapsi (capp. 2, 5) optime congruunt. Missorum nomina, Mancio et Eucherius, Aquitanos genere arguunt. Capitula ad constitutionem Pippini supra editam et alteram a Carolo anno 779 promulgatam referuntur.

INCIPIT BREVIARIUM

De illa capitula quae dominus rex in Equitania ¹ Mancione et ^b Eugerio missis suis explere sacramentum fidelitati einrue ².

1. De illo edicto quod dominus et genitor noster Pipinus instituit, et nos in postmodum pro nostros ³ missos conservare et implere iussimus, vel de nostros edictos quomodo fuerunt custoditi.

2. De illa restauratione ecclesiarum illi qui res eorum habent per istos 20 annos, quid egere inde, aut quare non sunt.

3. Ut si aliquis de illas res ecclesiae, quas eo tempore possidebant quando illa patria Deus sub nostris manibus posuit, postea minimatum vel abstractum fuit exinde.

4. Ut episcopi, abbatis vel coenobie sanctorum sub ordine sancto esse redebuissent, propter quid non sunt.

5. Ut ad illos pauperes nova aliqua consuetudo imposita fuit postea.

6. Quomodo illis beneficiis habent condictos provideant, vel suos proprios.

A 7. Ut quod ⁴ ostiliter ad nos perget, quomodo debeat agere.

8. Ut dum in hoste aut in aliqua utilitate nostra aliquis ⁵ fuerit, et de suis res aliquit exforciaverit vel disvestiverit.

9. De illis beneficiis intentiosis.

10. De missis nostris, quicquid apud illis seniores consensaverit ⁶.

11. Ut decima de omnia secundum iussionem episcopi dispensentur, et omnes dent.

12. De illis latronibus homicidiis ⁷ de infra immunitate.

13. De vindicta latronibus aliquae vel occasione.

14. De rebus ecclesiae, nono et decimo vel de quantis casatis ⁸ precarias renovare debet.

B 15. De truste ⁹ non faciendo.

16. De gellonia ¹⁰.

17. De collectas super itinerantibus ¹¹, vel de pontibus aut navigiis, qui orationis causa ¹², vadunt.

18. De herba defensionis tempore ¹³.

Reliqua exciderunt.

VARIANTES LECTIONES.

¹ Mancione Teugerio cod. ² lege fidelitatis iniunxit. ³ nos cod. ⁴ lege quicumque. ⁵ aliquit c. ⁶ i. e. consenserint. ⁷ i. e. homicidiis. ⁸ ita correxi; censis censatis cod. ⁹ triste cod. ¹⁰ i. e. geldonia ¹¹ ita. correxi; intrantibus c. ¹² clausa c. ¹³ finis paginae; proxime sequens, quae iam excisa est, excerpta capitulum 18-25 Capitularis anni 779 praebuisse videri potest.

NOTÆ.

^a Capitulare hoc, in prima Caroli Magni Capitularium recensione omissum, hic sistimus. Edit.

APPENDIX AD CAPITULARIA. CAPITULARIA SPURIA.

CAROLI MAGNI CONSTITUTIO SCABININGENSIS (An. 784).

Memorant annales Laurissenses, Carolum an. 784 per Thuringiam Scabiningum usque progressum, cum Saxonibus fecisse conventionem; quam ipsam in chronico quodam Gandersheimensi repertam, Joan. Christophorus Harenberg an. 1758 in primo fasciculo Monumentorum historicorum adhuc ineditorum pag. 90, evulgasse professus est. Sed cum de fide editoris haud ita constet, ut ab eo prolata indubiam sibi auctoritatem vindicare possint, et saltem de vocabulorum vel etiam sententiarum aut per chronistam aut per editorem immutationibus suspicio, in locis, ex. gr., « et de punctibus multifariis conventum », « in loco Seligenstat, vulgo Sliestat », « decimas et nonas ex omni proventu », « dona component, » haud omnino vana esse videatur, dubiae fidei documentum inter genuina Caroli capitularia non recipiendum censui.

Cum in Saxonia orientali una cum primoribus Francorum et Ostsaxonum placitum infra villam Seanigge in Northuringia, adstantibus episcopis et abbatibus non paucis, habitum sit et de punctibus multifariis conventum, constituimus, ut in loco

Seligenstat, vulgo Sliestat, inter Oreheim et Seanigge fiat opidum ex villa, et ibi episcopus Saxonie orientalis sedere possit. Id vero si effici non possit, locus maior et munitus in sedem episcopi per missos et comites nostros deligendus est, ubi ab inva-

sionibus orientalium inimicorum episcopus nil habeat timendum. Episcopo et presbiteris, qui illi debent esse obediētes, Saxones pro sacramentis, pro sepultura, pro officio vario, dabunt nihil. Dabunt vero ecclesiis singulis singulos mansos, episcopo et presbiteris decimas et nonas ex omni proventu, ut antistites ecclesiarum inde vivere, pauperes sublevare, et utensilia ecclesiae cuiusque comparari possint.

Promiserunt Saxones sacramento, quod intra annum cum suis, quotquot nondum sunt baptizati, baptismum suscipient, quod cum comitibus nostris

A secundum leges ipsorum iudicium facturis volunt scabinos suos adiungere, quod paganas suas volunt dimittere, quod sacrificia hominum et bestiarum, cremationes hominum mortuorum, incerta auguria et divinationes infidas derelinquent, et regibus Francorum per omnia manebunt fideles, et ante Kalendas Maii dona component et postea nobis ad curtem nostram Eresburg mittent, quod cum iuraverunt digitis in coelum sublatis, nos misericorditer et propitiata mente ipsos in mundiburdium ac in tationem nostram nostrorumque successorum recepimus. Id. Augusti.

CAROLI MAGNI DECRETUM DE EXPEDITIONE ROMANA (An. 790).

Fictitia hæc charta, ultimis duodecimi sæculi annis confecta, eo celebritatem quamdam nacta est, quod viri docti complures maximam rerum in Germania nostra, quam sæculis x vel xi contigisse sibi persuaserant, commutationem inde explicari posse opinati sunt. Sed nec commutatio illa, qua liberorum hominum ordinem in servos reductum fuisse apud se constituerant, medio ævo accidit, nec constitutio nostra in rem vocata explicari posset, cum in ea de bellis tantum transalpinis, non vero de totius rei bellicæ commutatione sermo sit. Chartæ mendacium et forma ejus et materia argunt. Confictam esse patet, ut pro constitutione Caroli Magni veniret; Caroli nomen, annus 790, regni numerus 22, Wormatia locus, et mora ibi tracta, scriptorem arguunt historia et annalium (Ex. gr. Mettensium ad an. 790) haud ignarum, cuique animus esset chartam ad annum istum referendam conscribere. Quare et eorum opinio qui Carolo Magno Crassum aut Chonradum II substituere conati sunt, nulla ratione fulta facillime concedit. Jam vero chartam a Carolo Magno minime profectam, cum formulæ invocationis, dignitatis, cancellarii, annus « ab incarnatione Domini, » tum oratio chartas sæculi xii redolens, et narratio « qualiter dum pro nostra consecratione coronæque perceptione proficiscendi tempus ad apostolicam sedem instaret... contigit principes cum militibus de Romana expeditione quæ tunc instabat acerbe contendere » veritati aperte repugnans, evidentissime demonstrant. Unde chartæ, non casu aliquo depravate immutatae, sed ab auctore fallere volente effictæ, nullam plane fidem tribuendam esse efficitur. Confecta autem esse videtur, cum frequentes Friderici I expeditiones Italianæ (« pro corona nostra vel aliqua regni utilitate aut honore Romana expeditio ») magnam jam Germanis molestiam ingererent, et fortasse litis ejusdam in favorem abbatis Chiemensis in Bavaria dirimende causa. Nam in bibliotheca monasterii Chiemensis antiquissimum ejus exemplar circa annum 1190 exaratum, unde reliqua omnia derivata sunt, reperitur. 1. Asservatur illud in bibliotheca regia Monacensi inter cimelia iv, 3, signatum, atque Codici sæculi xii a nobis jam laudato, eadem manu chartarum ductus imitante adjectum est, cui Codicem traditionum Chiemensium in annum 1190 excurrentem deberi Monumenta Boica, t. II, p. 373, testantur. Codicis ejus duo apographa exstiterunt. 2. Cod. bibliothecæ regie Monacensis cimel. iv, 3-6, olim civitatis Augustanæ mbr. sæc. xii, in-8°, Marco Welsero primum notus, unde editiones A) Rittershusiana an. 1598, in-4°, Freheriana an. 1599, Joan. Wilh. Hoffmanni delineatio haud satis fida, tum Gebaueri editio desumptæ sunt. 3. Codex alter e Chiemensi anno 1476 a Petro Sayn de Frisinga transcriptus, chartaceus, a Senkenbergio in editionibus suis SI.) in Corpore juris feudalis Germanici an. 1740 et 1772, atque SH.) in *Neuer Sammlung der Reichsabschiede* an. 1747 adhibitus est, cum Chiemensis ipse nonnisi in Monumentis Boicis, t. II, p. 372, indeque in Fischers *Litteratur des Germanischen Rechts*, satis negligenter expressus sit. Hanc textus historiam operis nostri ferventissimus adjutor vir cl. Fœringer Codicibus librisque typis expressis inter se collatis enucleavit, nobisque flagitantibus non solum Codicem utrumque Monacensem manibus terendum commisit, sed et lectiones eorum diligentissime enotatas transmisit, quarum beneficio editionem ad fidem Codicis Chiemensis institutam jam proponimus.

In ¹ nomine sanctæ et individuae Trinitatis Karolus divina favente gratia rex Francorum et Romanorum. Si prædecessorum nostrorum morem sequimur, non solum præsentibus sed et succedentibus subvenire nitimur. Hac de causa universorum cognoscat experientia, qualiter dum pro nostra consecratione coronæque perceptione proficiscendi tempus ad apostolicam sedem instaret, cum quam multis principibus annum Wormatiæ ² transeginus, ibique omnem reipublicæ statum utilem et honestum confirmare, nocivum atque contrarium radicitus extirpare decrevimus. Interim dum hæc ageretur, casu contigit principes cum militibus de

B Romana expeditione quæ tunc instabat acerbe contendere, constringentes eos multo plures halspergas de beneficiis suis sibi ducere, quam illi faterentur se posse vel iure debere. Sed quoniam ³ hoc non ab aliquo antecessorum nostrorum terminatum fuerit ⁴, dignum duximus ⁵, ut eorum altercationi finem et modum ⁶ inponeremus, atque decretum et certam aliquam legem super omni Romana expeditione concederemus. Statuimus ergo et decrevimus cum consensu tam spiritualium quam secularium principum ibidem nobiscum assidentium, quando pro corona nostra vel aliqua regni utilitate aut honore Romana expeditio a nobis vel a successoribus nostris

VARIANTES LECTIONES.

¹ Codici 2. manu sec. XVI, nec tamen Welseri, titulus inscriptus est: De expeditione Romana. Fœringer.
² wormatiæ 2. ³ quō 2. quando editi inde profluit. ⁴ ita 1. 2. fuerat A. ⁵ duximus dignum 2. A. S. I.
 II. ⁶ finem commodum A.

praeparetur, ad omnium nobiscum euntium praeparationem annus cum sex hebdomadibus pro induciis datur, et taliter per totum ¹ regnum fidelibus nostris indicetur. Cuicumque autem secundum hanc legem eadem expeditio imperetur, si ad curiam Gallorum, hoc est in campum qui vulgo Rungalle dicitur, dominum suum non comitetur, et ibi cum militari apparatu non repraesentetur, feodo preter hos qui cum gratia dominorum suorum remanserint, in conspectu nostro absque spe recuperationis privetur. Qui autem per hominum ², sive liberi sive famuli, dominis suis adhaeserint, quot decem mansos in beneficio possideant, tot brunias cum duobus scutariis ³ ducant; ita tamen ut pro halsperga tres marcas et pro singulis scutariis singulas marcas accipiant; et sic eundo ac redeundo cum hoc stipendio ⁴ sine omni dominorum dampno vel expensa nisi ⁵ quantum ipsis ⁶ dominis placuerit fideliter serviant. Si autem forte, quod absit, accadat, ut idem milites diversos dominos propter diversa beneficia acquirant, ne aliquod beneficium indebitum vel sine servitio remaneat, singuli singula debita singulis dominis persolvant, videlicet quantum ab ipsis si irent accepturi erant, tantum se daturos cognoscant, vel in praefato loco, ut dictum est, feodum amittant ⁷; nisi aliqui a nobis ⁸ vel in regno sint inbeneficiati, hi si nobiscum vadant, nolumus ut feodum amittant, sed stipendia nisi voluntate dominorum non praetermittant. Similiter de ecclesiarum filiis vel domesticis, id est ministerialibus, vel quorumcunque principum clientela qui cotidie ad serviendum parati esse debent, statuimus, ut quicumque ⁹ mansos in beneficio possideant, domino suo ad quem pertinent bruniam cum uno scutario ducant. Et hoc in arbitrio dominorum pendeat, quos ducant, a quibus stipendia accipiant, quibus etiam halspergas concedant. Ipsius etiam ad itineris praeparationem ⁵ ⁹ librae suae monetae in stipendium tribuantur, et duo equi, unus currens alter ambulans, addantur, ac duobus sociis soumarius victilibus bene oneratus committatur, qui ad ipsis ad opus dominorum diligenter custodiatur. Ipsi quoque

A in dominorum tamdiu vivant procuracione, quamdiu in incepta ¹⁰ vadant expeditione; et quicquid a rebellibus regnis ¹¹ pugnando acquisierint, partes duas ad dominos deferant, tertiam sibi pro consolatione retineant. Quos autem non pascunt domini, ad ipsos reportent tertiam partem sui acquisiti. Singuli vero principes suos habeant officinarios speciales, marscalcum, dapiferum, pincernam et kamerarium; qui ⁴ quanto plus sunt laboraturi, tanto plus in stipendio, in vestitu, in equitura prae ceteris sunt honorandi; scilicet unicuique ¹² istorum 10 librae cum tribus equis tribuantur; quartus marscalco addatur, quorum unum ad praecurrendum, alterum ad pugnandum, tertium ad spatiandum, quartum ad loricae portandum. Isti vero tales remanere cupientes, **B** si apud ¹³ dominos impetrare ¹⁴ valeant, quot mansos possideant tot ¹⁵ libras suae monetae vel totum fructum feodi in illo anno pro stipendio persolvant. Ut autem nostrum imperium ab omnibus habeat supplementum, hoc constituimus et firmiter praecipimus, ut singuli buringi decem cum 12 funibus de canapo solidos dominis suis impendant, et insuper soumarius cum capistro concedant; quem, si domini voluerint, ipsi ad primam navalem aquam usque ¹⁶ perducant. Mansionarius ⁵ solidos, absarius ³⁰ denarios, bunarius ¹⁷ ¹⁵, quorumlibet larum ¹⁸ possessores ⁶ suppleant. Et ut haec nostri decreti auctoritas inviolabilem et incorruptam in Dei nomine apud omnes successores nostros obtineat emunitatem ¹⁹, cunctis principibus ²⁰ qui aderant astipulantibus, manu propria subter eam roborare decrevimus et annuli nostri signo ²¹ assignari iussimus.

Signum Karoli

gloriosissimi ²²

regis. Hernustus notarius ad vicem Lutwardi cancellarii recognovi. Data S. Idus Iunii anno ab incarnatione Domini nostri Iesu Christi 790, regni autem eius ²³ ²², ante consecrationem ²⁴. Actum Wormatiae feliciter. Amen.

VARIANTES LECTIONES.

¹ per totum taliter 2. A. ² hominum 2. A. ³ scutariis usque scutariis desunt 2. A. ⁴ stipendio 1. stipendio corr. stipendio 2. ⁵ in Mon. B. ⁶ ipsius 2. ⁷ amittant usque amittant desunt A. ⁸ a nobis aliqui 2. ⁹ V. 1. 2. sex S. I. II. ¹⁰ incepta M. B. ¹¹ regni A. S. I. II. ¹² s. et u. 2. A. S. II. ¹³ apud 2. ¹⁴ impetrare 2. ¹⁵ voces tot libras suae in cod. 2. abscissae, in editionibus inde derivatis desunt. ¹⁶ deest M. B. ¹⁷ bunarius 2. ¹⁸ larum A. S. I. II. ¹⁹ firmitatem scribendum fuerat! ²⁰ presentibus M. B. ²¹ sigillo M. B. ²² monogramma hoc a genuino Karoli satis distans, codex 2. post notarius, et editiones A. post gloriosissimi, S. I. post nota scribunt, Cluten. et S. II. omittunt. ²³ nostri S. I. II. ²⁴ anno consecrationis XII. S. I. anno consecrationis XXI. lectio codicis Senkenbergiani.

CAROLI MAGNI ET LUDOVICI I CAPITULARE APUD THEODONIS VILLAM.

Capitula haec spuria primum sub nomine Caroli Magni in Collectionibus conciliorum Crabbii, Coloniensi an. 1567, T. III, p. 269, et aliis edita, deinde a Goldasto in Constitutionibus, et a Sirmondo inter Concilia Galliae, t. II, ex Burchardo et Ivone assumpta annisque 820 et 821 assignata, tum a Baluzio cum Codice Vaticano collata annoque 822 ascripta, hic ex Codice Gothano seculi XI iterum prodeunt. Cum igitur Caroli nomen in Codicibus praferant, ad ejus tamen regnum nullo modo referri possunt, quod Haistullus et Hetti anno 813, Hadabaldus et Ebo nominis annis 819 et 822 archiepiscopatum adepti sunt. Nec meliori successu Ludovico imperatori assignata sunt, cum Ebone post diem 5 Junii an. 822 in archiepiscopum electo, et Haistulfo secundum annales Xantenses anno 825 vel secundum alios anno 826 defuncto, conventum intra hos

terminos habitum fuisse oporteat, eo tamen spatio temporis re vera nec Triburiae nec apud Theodonis villam conventus celebratus sit. Textum collata B. Baluzii editione, ex Codicibus 1 Gothano saec. xi, et 2. Vaticano, cujus lectiones Baluzius affert, eundem fere qualem Conciliorum editores primo proposuerant, iterum evulgamus.

EX CONCILIO APUD THEODONIS VILLAM HABITO TEMPORE KAROLI MAGNI.

In concilio apud Theodonis villam, ubi interfuerunt 32. episcopi, Aistulfus Mogontiensis archiepiscopus cum suis suffraganeis; Hadabaldus, Coloniensis archiepiscopus cum suis suffraganeis; Hetti, Treverensis archiepiscopus, cum suis suffraganeis; Ebbo, Remensis archiepiscopus cum suis suffraganeis, cum nuntiis reliquorum episcoporum Galliae et Germaniae, ob nimiam praesumptionem quorundam tyrannorum in sacerdotes Domini bacchantium¹, et propter factum quod in Wasconia noviter accidit de episcopo Iohanne inhoneste et inaudite mordridato, decretum est ut communi consensu et humili devotione supplicarent² auribus principis, si suae pietati complaceret, ut calumnia in Christi sacerdotes peracta iuxta synodalia³ determinaretur pleniter statuta, hoc idem episcoporum iudicio placeret, si ex toto secundum potestatem ipsorum posset definiri, id est, ut canonica feriantur sententia, hi videlicet qui timorem Domini postponentes, in ministros suos crassare praesumunt. Quod si vero pietati illius complaceret⁴, iuxta capitula regum praecedentium, ubi eorum provisio misericorditer in offensis pecuniae quantitatem interposuit, pro levigatione scilicet paenitentiae placuit, ut⁵ praefatae res per pecuniam ab imperatoribus et a sibi⁶ sacerdotibus ad defensionem concessam, et per poenitentiam determinentur⁷ episcoporum iudicio, si pietas illius conlaudare voluerit, sic definiri eis complacuit.

1. Si quis subdiaconum calumniatus fuerit, vulneraverit, vel debilitaverit, et convaluerit, quinque quadragesimas sine subditis annis poeniteat, et trecentos solidos cum sua compositione et episcopalibus bannis episcopo⁸ componat. Si autem mortuus fuerit, singulas supradictas quadragesimas cum sequentibus annis poeniteat, et quadringentos solidos cum tripla sua compositione et episcopalibus bannis triplicibus⁹ episcopo componat.

2. Si quis diaconum calumniatus fuerit, et convaluerit, sex quadragesimas sine subditis annis poeniteat, et quadringentos solidos cum compositione sua et episcopalibus bannis episcopo¹⁰ componat. Si autem mortuus fuerit, singulas supradictas sex quadragesimas cum sequentibus annis poeniteat, et sexcentos solidos cum tripla sua compositione et episcopalibus bannis triplicibus¹¹ episcopo componat.

3. Si quis presbyterum calumniatus fuerit et spassaverit, septem¹² quadragesimas sine subditis annis poeniteat, et sexcentos solidos cum triplici sua compositione et episcopalibus bannis triplicibus episcopo componat.

Si quis episcopo insidias posuerit, comprehenderit, vel in aliquo deshonestaverit, decem quadragesimas sine¹³ subditis annis poeniteat, et presbyteri non¹⁴ occisi triplicem compositionem componat. Si autem casu et non sponte occiditur, cum comprovincialium episcoporum consilio homicida poeniteat. Si quis autem sponte eum occiderit, carnem non comedat, vinum non bibat cunctis¹⁵ diebus vitae suae, cingulum militare deponat, absque spe coniugii in perpetuo maneat.

Aistulfus Mogontiensis archiepiscopus dixit: « Si principibus placuerit aliisque fidelibus suis, rogenus ut conlaudetur et subscribatur. » Et conlaudatum est et subscriptum est tam a principe quam a caeteris omnibus.

CAPITULUM AECCELESIASTICUM

Apud Theodonis villam¹⁶ a Karolo¹⁷ magno et Luthowico et primis Galliae conlaudatum et subscriptum.

Placuit nobis et fidelibus nostris, ut sicut ab episcopis et reliquis sacerdotibus, ac Dei servis, alio anno Triburiae¹⁸ ammoniti fuimus et rogati, ut episcopi et eorum ministri, quos Deus suo, non humano, iudicio reservavit, iuxta sanctorum canonum sanctorumque patrum ac capitularium praecedentium regum coram positorum statuta, ut Dei sacerdotes eorumque cooperatores, quorum intercessionibus, supplicationibus sancta Dei aeclesia constare videtur, intacti permaneant, constituimus:

1. Ut si quis subdiaconum calumniatus fuerit, et convaluerit, poenitentia canonica poeniteat, et trecentos solidos episcopo componat. Et si mortuus fuerit, iuxta id quod canones praecipiant poeniteat, et quadringentos solidos episcopo componat.

2. Si diaconum¹⁹ calumniatus fuerit, et convaluerit, poeniteat secundum canones, et quadringentos solidos episcopo²⁰ componat. Si non convaluerit, iuxta praecepta synodalia poeniteat, et sexcentos solidos episcopo componat.

3. Si presbyter male tractatus fuerit²¹ et spassaverit, secundum eius episcopi sententiam poeniteat in cuius territorii potestate esse dinoscitur²². Si au-

VARIANTES LECTIONES.

¹ bacchantium B. ² supplicarentur corr. supplicarent 1. supplicaretur B. ³ synodalia 2. ⁴ deest 1. ⁵ pro consolatione sanctae ecclesiae, ut B. ⁶ et a sibi desunt B. ⁷ determinari B. ⁸ deest 1. ⁹ deest 1. ¹⁰ deest 1. ¹¹ deest 1. ¹² sex B. ¹³ cum B. ¹⁴ deest B. ¹⁵ omnibus B. ¹⁶ triburiam a Karolo et primis Galliae et Germaniae conlaudatum et subscriptum Burchardus et Ivo. ¹⁷ hludowico pio et hlothario imperatoribus constituta et a primis Galliae Germaniae G. ¹⁸ anno apud Theodonis villam B. ¹⁹ d. quis c. B. ²⁰ deest 1. ²¹ presbyterum quis male tractaverit B. ²² poeniteat nongentos solidos episcopo componat. Si B.

tem mortuus fuerit, ut synodus diiudicaverit poeniteat, et 900¹ episcopo componat.

4. Et si quis episcopo insidias posuerit, comprehenderit, vel in aliquo dehonesterit, poeniteat secundum canonum statuta, et presbyteri non² occisi triplicem compositionem cum iustitiis quae in superiori capitulo scripta et confirmata esse videntur, componat.

5. Si quis per industriam episcopum occiderit, iuxta id quod apud Triburiam³ a 20 episcopis decretum est, et quod ibi a nobis et a primatibus totius [Galliae⁴ et] Germaniae benigna conlaudatione conlaudatum et subscriptum est, poeniteat, [et pecuniam a nobis concessam ecclesiae viduatæ persolvat⁵].

6. Et hoc de nostro adiecimus, ut si quis in his supradictis sanctorum canonum nostrique decreti san-

ctionibus episcopis inoboediens et contumax extiterit, primum canonica sententia feriatur, deinde in nostro regno beneficium non habeat, et alodis eius in bannum mittatur; et si annum et diem in nostro banno permanserit, ad fiscum nostrum redigatur, et captus in exilium religetur, et ibi tamdiu custodiatur et constringatur, donec coactus Deo et sanctae aeclesiae satisfaciat, quod prius gratis facere noluerat.

Et si omnibus vobis ista complacuerint, dicite. Et tercio ab omnibus conclamatum est: Placet. Et imperatores et pene omnes Galliae [et⁶ Germaniae] principes subscripserunt, singuli singulas facientes cruces. Et aeclesiasticus ordo Deo et principibus laudes referentes ymnus Te Deum laudamus decantaverunt. Et sic soluta est synodus.

VARIANTES LECTIONES.

¹ et 1200 solidos episcopo B. ² deest B. ³ Theodonis villam n XXXIII B. ⁴ Galliae et desunt I. ⁵ haec desunt I. 2. ⁶ et Germaniae desunt I. 1.

LUDOVICI I IMPERATORIS PACTUM CUM PASCHALI PAPA (An. 817).

Charta inde a saeculo duodecimo celeberrima atque saeculis subsequentibus pro sincera habita, in authentico exemplari aut quod pro authentico habeatur haud amplius exstat. Siquidem qui nostro aeo auctoritatem ejus iterum vindicare conatus est, ill. Marinus Marinus Tabularii Vaticani praefectus, in libro *Nuovo Esame dell' autenticità de' diplomati di Ludovico Pio, Ottone I, e Arrigo II, sul dominio temporale dei Romani pontefici*. Roma 1822, in 8°, pagina 103 textum qualem in Codice Cencii Camerarii Colonnensi saec. xiii invenerat excudit. Cum igitur quaestio de fide diplomati habenda, ex conditione territorii pontificii tempore Ludovici imperatoris lucem certissimam accipiat, paucis de historia ejus monendum est.

Anno 753, mense Octobri, Stephanus II papa, imperatore Constantinopolitano jubente, ad Aistulphum Langobardorum regem profectus est, exarchatum Ravennatem et reliqua loca ab eo invasa repetiturus. Quod cum frustra attentasset, Pippinum regem adiit, atque primum die 6 Januarii an. 754 Pontigone promissione de auxilio ferendo accepta, in conventu publico Carisiacensi pactum de defensione Ecclesiae Romanae atque de coronatione Pippini filiorumque ejus iniit, quo Pippinus ea quae Aistulphus Graecis abstulerat se Romanae Ecclesiae collaturum promisit. Condicio ista his verbis expressa erat^a: *A Lunis cum insula Corsica, deinde in Suriano, deinde in monte Burdone, inde in Berceto, deinde in Parma, deinde in Regio, et exinde in Mantua atque in Montesilicis, simulque universum exarchatum Ravennantium sicut antiquitus erat, atque provincias Venetiarum et Istriam, necnon cunctum ducatum Spoletinum sive Beneventanum. Bellum tamen magna cum difficultate susceptum^b, eam tantum ad finem gestum^c et anno 755 finitum est, ut Langobardi Pentapolim, d Narnias et e Cecanum, Tusciae atque Campaniae Romanae urbes ab ipsis invasas, et reliqua unde populus Romanus conquereretur redderent; quibus, bello reparato, anno 756 Comiaculum accessit. Unde confecta Pippini donatio, has civitates complectebatur^f: Ravennam, Ariminum, Pensaurum, Concam, Fanum, Cesinas, Sinogallias, Aesim, Forum populi, g Forum Livii cum Sassubio, Montem Feltri, Acerrem, Agiomontem, Montem Lucati, Serram castellum sancti Marini, Bobium, Urbium, Calles, Luciolis, Engubium et Comiaculum; sed et Faventiam, ducatum Ferrariæ^h, necnon, Imolam Bononiam et Gabellumⁱ simul traditas fuisse, ex subsequentibus patet; nec unquam pontificem ulterius quid apud Pippinum impetrasse reperimus. Annis duodeviginti post, Desiderio primum fuso, Spoletini, Reatini, incolae ducatus Firmani, Auximani, Anconitani et habitatores castelli Felicitatis ad Hadrianum papam se contulerunt^j, et Carolus rex, Romae Hadriano restitutionem exarchatus a Desiderio invasi pollicitus, praeterea donationem Pippini Carisiacensem confirmavit^k. Quibus promissis, Hadrianus anno 774 vel 775 partem exarchatus recepit^l, reliquam vero, scilicet Imolam, Bononiam, Gabellis, Faventiam, ducatum Ferrariæ, Comiaculum, Forum Livii, Forum populi, Cesenam, Bobium, Tribunalum decimum, archiepiscopo Ravennate renitente, et castellum Felicitatis a duce Clusino invasum^m, nonnisi anno 775 vel 776 recuperare potuitⁿ. At vero Hadrianus ad ulteriora progressus, inde ab anno 777 terras flagitare cepit, nec ab ipso nec a Stephano Paulove unquam possessas, sed quas pontificibus a regibus Langobardorum aliisque olim creptas atque ex donatione Carisiacensi sibi restituendas contendebat. Primo^o inde ab anno 777 civitates aliquot in Tuscia Langobardorum sitas, ducatus Spoletinum et Beneventanum, Corsicam*

NOTÆ.

^a Vita Hadriani I, cap. 52.

^b Einhardi Vita Caroli, c. 6.

^c Fredegarii Contin.

^d Narni.

^e Cecano, ad meridiem Frosinonæ.

^f Vita Stephani II, c. 46, 47.

^g Ita Codex Vindob., Hist. eccl. n. 90.

^h Vita Hadriani I, c. 6.

ⁱ Codex Carolinus, epist. 54.

^j Vita Hadriani I, c. 32, 33.

^k Ibid., c. 42.

^l Cod. Carolinus, ep. 54.

^m Ep. 55.

ⁿ Anno 783 totum exarchatum tenebat. Ep. 83.

^o Ep. 59.

et patrimonium Sabinense, tum ^a Terracinam occupatam rursusque amissam, Cajetam, Neapolim et patrimonium partium earum affectabat, obtinuitque a Carolo anno 781 Romæ præsentem filiis ejus Pippino et Ludovico in reges Langobardorum et Aquitanie consecratis, concessionem patrimonii Savinensis ^c pro luminariorum concinnationibus atque alimoniis pauperum, ^b quod tamen nonni an. 783 a missis Caroli B. Petro traditum est. Eodem tempore vel certe anno 787 civitates in Tuscia Langobardorum, Suana, Toscana, Bitervum, Balneum Regis et ceteræ, scilicet Castellum Felicitatis, Urbs vetus, Ferentum, Orta, Marca, restitutæ sunt ^b. Quibus Populonium et Rosellas necnon civitates in partibus Beneventi ^c tum Capuam ^d addi, annis 787 et 787 (sic) flagitabat; obtinuitque in tertio Caroli itinere Romano promissionem de tradendo Benevento, irritam tamen, quod rex, Grimoaldi ducis favore ductus, episcopia quidem monasteria curtes publicas et civitates absque incolis papæ contradi, earum habitatores tamen in Grimoaldi fide persistere concessit. Is Hadriani expostulationibus Carolique favoribus finis exstitit, nam nec ultra Hadrianum aliquid obtinuisse, nec successorem ejus Leonem III anno 808 ex pacto Carisiacensi Corsicam ^e insulam efflagitantem meliori fortuna usum fuisse, reperimus. Constat igitur, Carolum ea quæ, Desiderio Ticinum adhuc tenente et eventu belli ambiguo, in pacto Carisiacensi renovato pontifici promiserat, integra servare nec voluisse nec potuisse, ea fortasse ratione ductum, quod pontifices jura sua in territoria singula ad meridiem lineæ descriptæ posita, prout tenebantur et polliciti esse videntur, probare nequiverunt ^f.

Carolo igitur obeunte res ita comparata erat, ut pontifices sub imperio Francorum, 1° ex antiquo jure urbem Romam cum ducatu suo, id est Campaniam cum Maritima usque ad ^g Ceperanum et Terracinam, et Tusciam Romanorum, scilicet civitates Portum, Centumcellas, Cerem, Bledam, Marturium, Sutrium, Nepem, Castellum, Gallisum, Ortum, Polimartium, Ameriam, Tudam, Perusiam cum insulis tribus, Narniam et Utriculum; 2° ex donatione Pippini et Caroli exarchatum Ravennatum, Pentapolim et Æmiliam, cum civitatibus supra memoratis; tum 3° ex pacto Carisiacensi et jure Carolo regi probato territorium Savinense, civitates in Tuscia Langobardorum supra memoratas (fortasse additis Populonio atque Rosellis), et jura in ducatu Beneventano sibi tradita possiderent; affectarent vero, nec tamen evincere potuissent: 4° plurima a meridie lineæ a Lunis cum insula Corsica per Surianum, montem Bardenis, Bercetum, Parmam, Regiam, Mantum, Montem Silicis porrectæ, præcipue Corsicam, Populonium et Rosellas, ducatus Spoletinum et Beneventanum, Capuam, Cajetam, Neapolim cum patimoniis ibidem sitis, partim a Francis, partim a ducibus Beneventaneis, partim a Grecis possessa. Quibus a Ludovico imperatore nihil præter curtem regalem in Germania additum ^h est. Unde confirmationem quæ sub nomine ejus circumfertur commentitiam esse, haud dubie apparet, non solum propter vitia formæ, sed qua insulæ Sardinia et Sicilia atque Campanie Beneventanæ pars cum civitatibus Sora, Arce, Aquino, Arpino, Teano, Capua, et patrimonia Beneventanum, Salernitanum, Neapolitanum, et Calabriæ superioris et inferioris, quæ nec in potestate Francorum essent, papæ concedi dicantur. Chartæ exemplar omnium quæ exstant vetustissimum, scilicet in Codice Vaticano n. 1984, sæc. XII ineunte exaratum, nacti, textum inde desumptum jam proponimus.

In nomine domini Dei omnipotentis Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Ego Ludovicus imperator Augustus, statuo et condo per hoc pactum confirmationis nostræ, tibi beato Petro principi apostolorum, et per te vicario tuo dompno Paschali ¹ summo pontifici et universali papæ et successoribus eius in perpetuum, sicut a predecessoribus vestris usque nunc in vestra potestate et ditione tenuistis et disposuistis, civitatem Romanam cum ducatu suo, et suburbanis, atque viculis omnibus, et territoriis eius, montanis ac maritimis, litoribus, ac portibus seu cunctis civitatibus, castellis, opidis, ac viculis in Tuscie partibus, id est ² Portum, Centumcellas, Chere, Bledam, Manturium, Sutrium, Nepe, Castellum, Gallisum, Hortem, Polimartium, Ameriam, Todem, Perusiam ³ cum tribus insulis suis ⁴, id est maiorem et minorem, Pulversim ⁵, Narniam, Utriculum, cum omnibus finibus ac territoriis ad superscriptas civitates pertinentibus. Simili modo in partibus Campanie Segniam, Ana-

gniam, Ferentinum, Alatrum, Patricum, Frisulanam, cum finibus Campanie necnon et ⁶ Tiburim, cum omnibus finibus ac territoriis ad easdem civitates pertinentibus, nec non et ⁷ exarchatum Ravennatem cum integritate, cum urbibus, civitatibus, opidis, et castellis, quæ pie recordationis domnus Pippinus rex ac bone memorie genitor noster Karolus imperator beato Petro apostolo et predecessoribus vestris iamdudum per donationis paginam restituerunt, hoc est civitatem Ravennam, et Æmiliam ⁸, Bobium, Cesenam, Forum populi, Forumlivii, Faventiam, Imolam, Bononiam, Ferrariam, Comiacum, Adrianisque ⁹ et Gabelum cum omnibus finibus, territoriis, atque insulis terra ¹⁰ marique ad supradictas civitates pertinentibus. Simulque ¹¹ et Pentapolim, videlicet Ariminum, Pensaurum ¹², Fanum, Senegalliam ¹³, Anconam, Ausimum, Humanam, Hiesim, Forumsimpronii, Montemferetri, Urbinum ¹⁴, et territorium Valvense ¹⁵, Callem, Luciolis, Eugubium ¹⁶ cum om-

VARIANTES LECTIONES.

- ¹ donno Paschali *Marinius* ² item *M.* ³ perusium *M.* ⁴ *deest M.* ⁵ *P. et lacu, Narniam M.* ⁶ *deest M.* ⁷ *deest M.* ⁸ *Entilium 1.* ⁹ et Adrianis quod et Gabellum *M.* ¹⁰ in terra *M.* ¹¹ similiter *M.* ¹² *Pisaurum M.* ¹³ *Senogalliam M.* ¹⁴ *Ulbium 1.* ¹⁵ *Balnense M.* ¹⁶ *L. et Eugubium M.*

NOTÆ.

^a Ep. 65.

^b Ep. 89.

^c Ep. 88, 89.

^d Ep. 90.

^e Leonis III epistola 4.

^f Cod. Carol., ep. 59, qua Hadrianus civitates in partibus Tuscie, Spoletum, Benevento et Corsica, simul et Savinense territorium appetens, chartas jura

C B. Petri probaturas ex archivo Lateranensi regi proponit. Ep. 75 Maginarius Caroli missum jura Ecclesiæ in patrimonium Savinense ex documentis agnovisse, atque patrimonium tradidisse, refert.

^g Cæcanum, haud longe a Ceperano, Aistulfus an. 755 restituit.

^h Vita Stephani IV, c. 2.

nibus finibus ac terris ad easdem civitates pertinentibus. Eodem modo territorium Sabinensem ¹ sicut a genitore nostro Karolo imperatore beato Petro apostolo per donacionis scriptum concessum est sub integritate, quemadmodum ab Itherio et Magenaro abbatibus, missis illius, inter idem territorium Sabinense atque Reatinum diffinitum est. Item in partibus Tuscie Longobardorum Castellum Felicitatis, Urbivetum, Balneum regis, Ferenti, Castrum Biterivium ², Orthas, Marcam ³, Tuscanam, Suanam, Populonium, Rosellas, et insulas, Corsicam, Sardiniam, et Siciliam sub integritate cum omnibus adiacentibus, ac territoriis, maritimis, litoribus, portubus ad suprascriptas civitates et insulas pertinentibus. Item in partibus Campanie Soram, Arces, Aquinum, Arpinum, Theanum, et Capuam, et patrimonium ad potestatem vestram et dicionem pertinentibus ⁴, sicut est patrimonium Beneventanum, et Salernitanum, et patrimonium Calabrie inferioris et superioris, et patrimonium Neapolitanum, et ubicumque in partibus regni atque imperii a Deo nobis commissi patrimonium vestra esse noscuntur. Has omnes suprascriptas provincias, urbes et civitates, oppida atque castella ⁵, viculos ac territoria, simulque ⁶ patrimonium iam dicte ecclesie tue, beate Petre apostole, et per te vicario tuo spirituali patri nostro donno Pascali, summo pontifici et universali pape, eiusque successoribus usque in finem seculi eodem ⁷ modo confirmamus, ut in suo detineant iure, principatu atque dicione.

Simili modo per hoc nostre confirmacionis decretum firmamus donaciones, quas pie recordationis donnus Pipinus rex avus noster, et postea donnus et genitor noster Karolus imperator beato apostolo Petro spontanea voluntate contulerunt. Nec non et censum, et pensionem, seu ceteras daciones ⁸, que annuatim in palacium regis Longobardorum inferri solebant, sive de Tuscia Longobardorum, sive de ducatu Spoletino ⁹, sicut in suprascriptis donacionibus continentur ¹⁰, et inter sancte memorie Adrianum papam, et dompnum ac genitorem nostrum Karolum imperatorem convenit, quoniam ¹¹ idem pontifex eidem de suprascriptis ducatibus, id est ¹² Tuscano et Spoletino ¹³, sue ¹⁴ auctoritatis preceptum confirmavit, eo scilicet ¹⁵ modo, ut annis singulis predictus census ecclesie beati Petri apostoli persolvatur salva super eosdem ducatus nostra in omnibus dicione, et illorum ad nostram partem subiectione. Ceterum sicut diximus omnia superius nominata ita ad vestram ¹⁶ partem per hoc nostre confirmacionis decretum roboramus, ut in vestro vestrorumque successorum permaneat iure, principatu, atque dicione, ut nec a nobis, nec a filiis vel successoribus nostris,

A per quodlibet argumentum sive machinacionem quamcumque parte minuatur vestra potestas, aut vohis de suprascriptis omnibus, vel successoribus vestris inde aliquid subtrahatur, de suprascriptis videlicet provinciis, urbibus, civitatibus, oppidis, castris, viculis ¹⁷, territoriis, atque patrimoniiis, necnon et pensionibus, atque censibus; ita ut neque nos ea subtrahamus, neque quibuslibet subtrahere volentibus consenciamus, sed potius omnia que superius leguntur, id est provincias, civitates, urbes, oppida, castella, territoria, patrimonium, atque insulas, census, et pensiones ecclesie beati Petri apostoli, et pontificibus in sacratissima illius sede in perpetuum residentibus in quantum possumus nos defendere promicimus. Ad hoc, ut omnia ea in illius ditione ad utendum, et fruendum, atque disponendum firmiter valeat obtineri. Nullamque in eis nobis partem, aut potestatem disponendi, vel iudicandi, subtrahendive, aut minorandi vendicamus, nisi quatenus ab illo, qui eo tempore huius sancte ecclesie regimen tenuerit, rogati fuerimus. Et si quilibet homo de supradictis civitatibus ad vestram ecclesiam pertinentibus ad nos venerit, subtrahere se volens de vestra ditione et potestate, vel aliquam quamlibet iniquam machinacionem metuens aut culpam commissam fugiens, nullo modo eum ¹⁸ recipimus, nisi ad iustam pro eo faciendam intercessionem, ita duntaxat si culpa, quam commisit, venialis fuerit inventa, sin aliter comprehensum vestre potestati eum remicemus. Exceptis his, qui violenciam, vel oppressionem potenciorum passi ideo ad nos venerint, ut p. r. nostram intercessionem iusticiam accipere mereantur, quorum altera condicio est, et a superioribus est valde disiuncta. Et quando divina vocacione huius sacratissime sedis pontifex de hoc mundo migraverit, nullus ex regno nostro aut Francus, aut Langobardus, aut de quolibet gente homo sub nostra potestate constitutus, licentiam habeat contra Romanos ¹⁹ aut publice, aut private veniendi vel ²⁰ electionem faciendi, nullusque in civitatibus, vel territoriis ²¹ ecclesie beati Petri apostoli potestatem pertinentibus aliquod malum propter hominem ²² facere presumat. Sed liceat Romanis cum omni veneracione, et sine quolibet ²³ perturbacione honorificam suo pontifici exhibere sepulturam. Et eum quem divina inspiracione ²⁴ et beati Petri intercessionem omnes Romani uno consilio atque concordia sine aliqua promissione ad pontificatus ordinem elegerint ²⁵ sine qualibet ambiguitate vel contradictione more canonico consecrari ²⁶, et dum consecratus fuerit, legati ad nos vel ad successores nostros reges Francorum dirigantur, qui inter nos et illum amicitiam, et caritatem, et pacem societ, sicut temporibus pie recordacionis

VARIANTES LECTIONES

¹ Sabinense M. ² Viterbii M. ³ Martam 1 ⁴ pertinencia M. ⁵ castra M. ⁶ s. et p. M. ⁷ eo M. ⁸ donaciones M. ⁹ spoletano M. ¹⁰ continetur M. ¹¹ cum M. ¹² d. in M. ¹³ Spoletano M. ¹⁴ siue 1. ¹⁵ eodem simili M. ¹⁶ nostram M. ¹⁷ villis M. ¹⁸ e. aliter r. M. ¹⁹ c. R. desunt M. ²⁰ aut M. ²¹ t. ad e. M. ²² hoc M. ²³ aliqua M. ²⁴ spiracione M. ²⁵ eligerint s. aliqua M. ²⁶ consecrare M.

donni Karoli attavi nostri, seu donni Pipini avi A
nostri, vel eciam Karoli imperatoris genitoris nostri
consuetudo erat faciendi.

Hoc autem ut ab omnibus fidelibus sanctae Dei ec-
clesiae et nostri firum esse credatur, firmiusque per
futuras generationes et secula ventura custodiatur,
proprie manus signaculo, et venerabilium episcopo-
rum, atque abbatum, vel eciam optimatum nostro-
rum sub iureiurando, promissionibus, et subscri-

ptionibus pactum istud nostre confirmationis robo-
ravimus et per legatum sancte Romane ecclesie
Theodorum nomenclatorem domino Paschali¹ pa-
pae direximus.

Ego Ludovicus misericordia Dei imperator sub-
scripsi. Et subscripserunt tres filii eius, et episcopi
10, et abbates 8, et comites 15, et bibliothecarius
unus, et mansionarius unus².

VARIANTES LECTIONES.

¹ Paschali M. ² unus et hostiarius unus M.

EUGENII II CONCILIUM ROMANUM (An. 826, Nov.).

Canones ejus 56, 57, 19, 58 et 55, inter Lotharii imperatoris leges receptos esse jam adnotavimus;
cum igitur textus concilii, ejus nonnisi pars hucusque in collectionibus exstabat, integer in Codice bibl.
dualis Guelferbytanae Blankenburgico sese obtulisset, eum exscribendum et hoc potissimum loco sisten-
dum duximus. Capitula ita inscripta: *Haec capitula domni Hlotharii imperatoris sunt cum. quae non legitur
in aere, f. l. Cedecis 115-115, textus fol. 120-12. legitur.*

1. Ut episcopus bono approbatus opere ordinetur. B
In hoc capitulo monet ut apostolica in ordinandis
servetur auctoritas, deinde subiungit verba pasto-
ralis libri.

2. Ut nullas episcopus aliusque sacerdos muneribus
ordinetur. In hoc capitulo monet, ut simo-
niaca heresis caveatur, quia tam dans quam acci-
piens proprio privari debet officio.

3. Qualiter episcopum docere et consistere oportet.
In hoc capitulo hortatur, ut verbis et factis prae-
lati iter bene vivendi subditis demonstrent.

4. De indoctis sacerdotibus. Hic fit admonitio, ut
indocti ministri ab officio suspendantur, quo usque
ipsis edoctis licentia ministrandi detur. Sin autem
doceri non potuerint, in episcopi arbitrio erit qualiter
tractandi sint.

5. Ut in eligendis episcopis canonum regula servetur.
Canonum vero regula est, ut episcopus non
habeatur, qui a clero et plebe non eligitur.

6. Ut episcopi extra propriam parochiam non
morentur. Hic facit mentionem Sardicensis concilii,
in quo praecipitur, ut ultra trium ebdomadarum spatium
episcopi extra suum episcopatum non maneat, nisi forte
licentia metropolitani.

7. Ubi clerici consistere debeant. In hoc capitulo
praecipitur, ut iuxta ecclesiam claustra constituatur,
ubi sit refectorium et dormitorium et reliquae
officinae clericorum usibus aptae.

8. De sacerdotibus in subiectis plebibus constituendis.
In hoc capitulo optatur, ut presbyteri plebium
cum consensu fidelium reverentius ordinentur.

9. Ut clerici non plusquam sufficiat ordinentur.
Monet enim, ut in congregandis clericis modus teneatur,
videlicet ne plus admittantur quam facultas rerum
eis canonice adtributa sufficere possit.

10. De sacerdotibus qui in ecclesiis vel in monasteriis
non habitant. Hic praecipit, ut presbyteri in
secularibus domibus non habitent, sed in ecclesia
aut in monasteriis ubi feminarum non est habitatio.

11. Ut sacerdos non aliquo ludo delectetur, quatinus
beatus existere possit die ac nocte in lege Domini
meditando.

12. Ut sacerdotes fornicis aliquid aut rustica ministeria
non exercent. Hic monet a venatione et rusticis
operibus sacerdotes abstinere, monetque ut absque
ornatu sacerdotali de domibus suis non exeant.

15. Si sacerdotes testimonium dicant. Hic praecipitur,
ut sacerdotes non cogantur fieri testes, sed si oportunitas
exigerit, a proprio episcopo interrogentur, ne veritas
occultetur.

14. Ubi sacerdotem post condemnationem esse oportet.
Hic praecipitur ut sacerdos depositus in tali loco
ab episcopo collocetur, in quo peccata sua delendo
iterum non peccet.

15. De suspectis sacerdotibus. Hic itaque monet,
ut sacerdos bis sive tertio de qualibet femina famam
habens ab episcopo correctus, si loqui cum ea comprobatus
fuerit, canonice indicetur.

16. Ut episcopis de subiectis plebibus aliisque piis
locis non liceat res auferre. In hoc capitulo praecipitur,
ut nec de plebibus nec de aliis piis locis aliquo modo
res proprie auferantur.

17. De presbyteris qui pro unius oblatione alterius
nolunt suscipere. Hic praecipitur ut presbyter pro
alicuius gratia alterius oblationem non spernat.

18. Qua auctoritate dimissoriae fiant aut credantur.
Hic praecipitur, ut nonnisi postulatus episcopus
clerico licentiam ad alteram ecclesiam trans-eundi concedat.

19. Ut episcopi universique sacerdotes habeant advocatos,
pro reverentia videlicet sacerdotali, excepto publico reatu.

20. De his qui advocatum invenire nequeunt. De his
praecipit, ut coram plebe ab episcopo discutiantur,
et si male fame fuerint, canonice indicentur.

21. De monasterio vel oratorio quod a proprio domino
soli aedificatum est. In hoc capitulo praecipitur,
ut nec oratorium vel monasterium a proprio domino
aedificatum violenter auferatur, sed liceat ei per
consensum episcopi bonae famae habere presbyterum.

22. De invasione quasi pro parte ecclesie facta. Si
quispiam invasor comprobatus, dicat pro parte ecclesiae
se egisse, de privata sibi re pertinente, ab ipso suoque
herede solvatur invasio; sacerdos denique in tali culpa
pauper inventus, a proprio canonice indicetur episcopo,
ut non ecclesiae sibi commissum damnum sustineat.

25. De senedochis et¹ ptochiotrofiis nosocomiis²
et orfanotrofiis et gerontocomiis, brefotrofiis³ et
monasteriis tam monachorum quam sanctimonialium
definitum est, ut haec omnia pia loca per sollicitudinem
episcopi intentio constructum conservetur.

24. De piis locis qui sine presbyteris existunt.

VARIANTES LECTIONES.

¹ e. l. ² nosocomiis l. ³ brefotrofiis l.

Definitum est ¹ ut si ad ius ecclesiae pertinent, ab episcopo ordinentur; si vero ad seculares homines respiciunt, ab episcopo ipsi admoneantur, ut infra trium ebdomadarum spatium ordinentur.

25. De destructis ecclesiis. Hic constitutum est, ut ecclesia destructa de propria facultate restauretur, aut si minor est facultas, populi auxilio reparetur.

26. Si episcopus a subiectis sacerdotibus et clericis dationes exigit. De hoc capitulo definitum est, ut nullus episcoporum a presbyteris vel clericis amplius exigit quam statutum est.

27. Quales abbates sint constituendum. In hoc capitulo precipitur, ut edocti sint et presbyterii ² honore fulti.

28. Docet qualiter monachi vel abbates conversari debeant. Quamquam plura genero monachorum observanda, et alia omnimodo sint refutanda, tamen de his qui in solo habitu existunt, diligenti cura debet unusquisque episcoporum in sua diocesi decernere, ut qui religiositate conantur illudere, boni pastoris studio quoartentur, ut aut proprium quod fuerit revertantur monasterium, aut perspectum congruum in alium mittantur. Ut qui semel se Deo voverunt et habitum monachorum ostenderunt, vel comas totonderunt, regularem ³ teneant vitam, ut in uno scilicet ut convenit dormitorio vel refectorio dormientes atque existentes, et ad similitudinem apostolorum omnia peragentes, quia nequisquam quod habebat aliquid suum esse dicebat, sed erant illis omnia communia.

29. De feminis quae habitum religionis susceperunt. Definitum est, ut femine quae habitum religionis sub obtentu religiositatis susceperunt, in ipso permanere ⁴ cogantur, et in monasteriis ad exemplum virorum vivere compellantur.

30. De negotiis et laborationibus die dominica non faciendis. Definitum est, ut qui contra hanc sanctionem fecerit, per poenitentiam purgari debeat.

31. De criminalibus causis et furtis ceterisque similibus die dominico inventis. In hoc capitulo definitum est, ut qui in aliis diebus haec scelera patrasse invenitur, licentia sit eos capiendi ac iudicandi. Deindeque praecipitur, ut die dominica nemo puniatur.

32. De his qui sine ostenso crimine inviti in monasteriis detinentur. Definitum est, ut sicut ille qui sponte monasterium ingreditur, non habeat licentiam exeundi, ita ille qui invitus intro mittitur, nisi voluerit non detineatur.

33. Ut laici ad missas in presbyterio non constant. Hic hortatur, ut sicut loca clericorum et laicorum, ita virorum ac feminarum sint discreta.

34. De scholis reparandis pro studio litterarum. Hic fit admonitio, ut in episcopis atque plebibus magistri liberalium artium super scholas constituantur. Quod si magistri liberalium artium defuerint, tamen divinarum scripturarum omnimodo perquirantur.

35. De conviviis festis diebus non faciendis. In hoc capitulo saltationes et turpia verba et ritus gentilium interdiciuntur. De his vero admoniti qui emendare noluerint, communione privandos decernit.

36. De his qui adhibitam sibi uxorem reliquerunt, et aliam sociarunt. Hic ad memoriam revocatur dominica sententia, ut nulli liceat uxorem suam dimittere, excepta causa fornicationis. Quod si reliquerit et aliam duxerit, ad priorem redire postea monetur. Quod si utrisque pro religione separatio placuerit, monet ut sine episcopi consilio non fiat.

37. Ut non liceat uno tempore duas habere uxores, uxoremve et concubinam. De illo vero qui cum uxore concubinam habet, praecipitur, ut si admonitus eam a se abicere noluerit, communione privetur.

38. De incestis conjunctionibus. Hic precipitur, ut

A nullus propinquam nec quam propinquus habuit uxorem ducat.

39. De forensibus presbyteris qui per vitiosos episcopos ordinantur. Hic praecipit, ut absque ulius licentia nullus deinceps presbyter ordinetur.

40. Ut presbyteri qui in diversis baptisteriis vel quibuscumque sacris oratoribus inexcusabiliter ad concilium diocesis episcopi occurrant.

41. Ut laicus qui alterius presbyterum ecclesiae cuiuscumque sua potestate instituerit non praebente consensu episcopo cuius parochia videtur existere, ad fidelium communionem separetur; presbyter vero, si ab episcopo suo vocatus redire noluerit, proprium gradum amittat.

INCIPIIT CAPITULA ADMONITIONIS EUGENII PAPAE CONSILIO ET SUBSCRIPTIONE EPISCOPORUM FACTA.

Fratres et coepiscopi sacerdotes et cuncti clerici. Quoniam religiosus sancto Spiritu congregante conventus hortatur, ut quaecumque pro disciplina ecclesiastica sunt, cura diligentiore tractemus, si placet fratres ea quae ad hortationum tenorem pertinent iuxta divinae legis praecepta et Nicenorum canonum constituta ita iuvante Domino in omne aevum mansura solidemus, ut nulli fas sit sine status sui periculo vel divinas constitutiones vel apostolicae sedis decreta temerare, quia nos qui potissimi sacerdotes administramus officia talium transgressionum culpa respiciet, si in causis Dei desides fuerimus inventi. Quia meminimus qualiter comminetur Dominus negligentiae sacerdotum. Siquidem reatum maiorem delinquit, qui potiore honore perfruitur, et graviora facit vitia peccatorum sublimitas dignitatum. Cavendum ergo inprimis est, ne a sacros gradus quod gestis prioribus ante perscriptum est, ut quicquid contra legem aut sanctorum canonum instituta aut decreta patrum inventum fuerit, de singulis capitulis, seu de his qui inscii sunt litterarum et doctrinarum, in honorem inventi nec non qui contra statuta inventi fuerint, quae vestrae existunt sanctitati dicenda, vel aliqua parte membrorum perpassi, et qui ex poenitentibus ad sacros ordines adepti. Quisquis talium consecrator extiterit provideat. Nos enim in nullo volumus severitatem exercere, sed qui in causis Dei contumacia vel delicto deliquerit, in se quicquid in alio non rescari inveniet. Quod ut deinceps possit tenacius custodire, si placet omnes causas et subscriptiones proprias commodate ut synodali iudicio auditus claudatur incitius.

Responsio episcoporum. 1. Vere cognoscimus gratia sancti Spiritus cor apostolatus vestri succensum, ut tantae miseriae squalores fidelium mentibus detegantur; et quasi vulnus corpori infixum addito talium miseriae obserato salutari antidoto curetur, sicut bene provisum est interdictione quae contraria sunt, ne duo quispiam cuiuscumque regentes sacrique baptismatis unda lotus attemptet, ut non tanti piaculi sicut audita sunt mole oppressi precipitii incidant ut ne voragine mereantur iniquitatis vitari debeant, atque radicibus evellantur.

Secunda admonitio pontificis. 2. Necessaria rerum dispositione constringimur, in apostolicae sedis moderamine convenimus, si canonum paternorum decreta librare, et retro presulum decessorumque nostrorum precepta metiri, ut quae presentium necessitas temporum restaurandis ecclesiis relaxanda deposcit, et adhibita consideratione diligenti, quantum possumus fieri temperemus, quod nec in totum formam veterum videamur excedere regularum, et reparandis militiae clericalis officiis, quae per diversas provincias neglecta videantur recuperentur in melius, ut quae per loca destitutae ecclesiae competentis ex auxilii salutare subsidium restaurandae non

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest 1. ² presbyterii 1. ³ regularum 1. ⁴ permaneant 1.

neglegamus, animarumstrarum salutem, ne nobis ad magnum eveniat reatum, si tanto coartante periculo in quantum valuerimus si neglegimus subveniri.

Secunda responsio episcoporum. 5. Etiam si nulla staret necessitas ecclesiasticae disciplinae expetenda, revera nobis fuerat illud privilegium sedis vestrae, quod susceptis regni clavibus post resurrectionem salvatoris per totum orbem beatissimi Petri singularis praedicationis universorum in lumen illuminationem prospexit; cuius vicarii principatus sicut eminet, ita metuendus est ab omnibus et amandus. Proinde nos Deum in vobis primitus adorantes, cui sine querela servitus ad fidem recurrissemus apostolico ore laudatam, id est responsa querentes, unde nihil errore nihil praesumptione sed pontificali totum deliberatione praecipitur, ut quod observare velitis, apostolicis affatibus instruamur. Quatenus et fraternitate collecta prolatis in medium venerandi synodi constitutis, adversus ea quae contraria sunt legi vestra auctoritate subnixi quid oporteat in hominibus ordinationem fieri intellegere Deo iuvante possumus. Erit profecto vester triumphus, si apostolatus vestri temporibus quod sancti Petri cathedra obtinere catholica audeat ecclesia, si novella zizaniorum semina fuerint omnino stirpata, orante pro nobis sancto apostolatu vestro, iugi aevo divina conservet aeternitas.

Exaudi Christe Eugenio papae vita.

4. Oramus sanctitatem vestram, ut aures vestras intima cordis affectione per singula attentius accommodare procuretis, ut noster labor in omnibusstrarum animarum proficiat ad salutem; et si vobis placet ut audiat, legantur coram omnibus. Universi respondentes dixerunt: legantur.

Theodorus diaconus legit.

In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti quod est trinitas individua, primis omnium de ecclesiis Dei quae per singula loca in parochiis vicos vel civitates in ruinis neglecto reiacent, in quibus nec officia aut luminaria fiunt, nec etiam ibidem pro aliquo servitio inveniuntur, et dotes quae ex tempore consecrationis ibidem datae fuerunt, ablatae sunt, nec recordantur quas prius possidebant; praevideat itaque, fratres, qualiter domus Dei, ut honorem habeant a fidelibus christianis, restauratae existant, et primitiae et redditus quos Deus fidelibus iussit ibidem offerre, non minuantur. Ut sacerdotes ministrique Dei secundum Deum ibidem servientes et conversantes suum possint observare propositum. Quia scriptum est, sacerdotes non aliis vacent nisi sola oratione lectione et praedicatione. Nam quis securus iudicem nantiet si praeco tacet? et ut per prophetam Dominus comminans ait: Si non annuntiaveris iniquo iniquitatem suam, sanguinem eius de manu tua requiram. Quia si sacerdotes inopes aut imprudentes existunt, qualiter possunt aliis subvenire? Quia qui sibi nequam est, cui alii bonus erit? Quam ob rem si Dei domus in paupertate aut destructione inveniantur, quomodo populus Dei docere possit? Pensate, fratres, qualem rationem ante tribunal Christi reddituri erimus, videat plebs christiana si domus Dei haec patiuntur, quid de se¹ suaque domo suisque posteris aestimetur? Quoniam de omnibus actionibus et negligentis sumus in tremendo examine rationem Deo reddituri.

5. Itaque sacerdotes et ministri Christi qui inter gradus clericorum ordinati existunt, debito officio secundum Deum et doctrinam patrum in omnibus conserventur, eruditi existentes in divinis libris, valeantque se conspiciere et alios emendando docere. Ut quibus commissa sunt divina tractare misteria, prudenter atque decenter² cum Dei timore sua va-

leant ministeria adimplere, ut Deo cui assistunt profecto placere possint.

6. Cavendum quippe est, ut non ineruditi ad ministerium Christi vel inlitterati ut decet accedant, ne, quod absit, eveniat sicut Dominus ait: Si caecus caeco ducatum prestitit, ambo in foveam cadunt. Quia non eos convenit secularia cura peragere, vel etiam per domos alienas inconvenienter conversare, sed potius in ecclesiis habitantes, debita studeant officia exercere.

7. Igitur monachi et sanctimonialis feminae quae se sponte Deo voventes tradiderunt, et ante humanos oculos in habitu religiositatis ostendere decreverunt, in ea vita ac religione et opere studeant permanere, quia cum se in oculis nominum ostendant, maxime in conspectu Dei propterea considerantur aeterni. Idcirco pensare studeant, ne falso nomine et habitu existentes, hypocrite³ inveniantur. Impium enim est homini Deo mentiri. Itaque unusquisque observare studeat, et verba sapientissimi optimique praedicatoris attendat, cum ait: Unusquisque in qua vocatione vocatus est, in ea permaneat. Nam qui votum mutaverit, de reatu suae conscientiae promissionisque constringitur, et reus in Dei apparebit iudicio, si se emendare omnino noluerit. Providendum denique est et omnimodis curandum atque studiosius vigilandum, cui cura regimini commissa est, ut haec omnia oportuna cum Dei timore ordinentur, ne per neglectum pretermittantur, et periculum adorescat, quam per negligentiam et peccata adstant et pericula adescunt. Si vero sanctitati vestrae placet, abbates vel abbatissae per monasteria quae ordinanda sunt non per munera ordinentur, sed studiosius inquirant, qui sciant Dei habere timorem et hominis reverentiam, bonisque operibus perfulgentes, ut optime eruditi in his quae sibi pertinent maneant; et subiectos sibi recto moderamine secundum Deum et sanctam regulam pleniter et purae queant cunctos edocere, ut de susceptis animabus in Dei iudicio⁴ non reprobi sed potius immaculati appareant, quatenus illam desiderabilem vocem possint audire: Euge, serve bone et fidelis, quia in paucis fuisti fidelis, supra multa te constituam, intra in gaudium domini tui.

8. Considerandum vero nobis est et a populo nimis cavendum, ut nullus ex⁵ propria cognatione aut velatam diaconam vel raptam uxorem accipiat, ne talibus rebus animam perdat, et principum institutis damnatus fiat. Haec autem fratres commissis oculis a nobis sedule ammonenda sunt, ne forte populus christianus tali praesumptione temerario existat, et tam nos quam ipse peccatum incurrat.

9. De quibusdam regionibus ad nos refertur, quod die sancto dominico sicut in aliis diversa opera exercentur, quae in illo fieri non conveniunt. Quapropter admonenda nobis necessaria res existit, et grandi comminatione populum cohercere, ne hoc die divinam vocem obaudiens servile opus audeat exercere; quia sex diebus fecit Deus coelum et terram et omnia quae sunt in eis; dieque septimo requievit, quem benedixit et sanctificavit et Moysi verba legis praecipiens ait: Mementote diei sabbati, ut sanctificetis; requiescas tu et quae tua sunt; et ut psalmista admonet dicens: Vacate et videte quoniam ego sum dominus. Et si populus Hebræorum cum tanta devotione hodie celebrat quod ei in figura novi testamenti commissum est, quanto magis populus christianus diem sanctam resurrectionis domini nostri Iesu Christi et nostrae redemptionis cum magno honore atque timore debet observare, et non in aliis vacare nisi oratione, et ad ecclesiam Dei concurrens praecipiente divina cum reverentia audire, totoque corde percipere, credere et operari, et corpus Christi quod consecratur digne studeant assumere.

VARIANTES LECTIONES

¹ re c. ² docenter c. ³ hypocrite c. ⁴ iudicio c. ⁵ et c.

10. Itaque fratres mei omnes admonendi et docendi a vestra sanctitate sunt, ut fidem quam in baptismo promiserunt tenentes, timorem Dei tam viri quam femine prae oculis habeant, et orationem dominicam ac symbolum parare et memoriter retinere non neglegant, ut quod corde credit, ore proferat, ut cognoscat se qua conditione seu religione adepti sanctum baptismum sunt professi ut Christi mandata in omnibus conservare studeant, et divino mandato Deum et proximum diligant, ut scriptum est: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota virtute tua, et proximum tuum sicut te ipsum, quoniam dilectio proximi malum non operatur.* Unde et Dominus: *Qui diligit me sermonem meum servabit, et ego diligam eum et ostendam ei me ipsum.* Et iterum: *Qui non diligit me, sermones meos non servat, habet qui iudicet eum.* Hinc Iacobus ait: *Si quis totam legem observaverit, offendat autem in uno, factus est omnium reus.* Quid enim est hoc unum nisi vera et perfecta caritas, quam unicuique non subdole convenit observare.

11. Et hoc fratres admonere oportet, ut concedat, ita castum possit observare coniugium, quia scriptum est: *A Deo preparabitur mulier viro, et quam Deo coniunxit homo non separet.* Videat quicumque est ille et intellegat qui Dei precepta continent, qualiter erit iudicandus nisi emendare studuerit, qui contra divina praecepta propriam dissociaverit carnem merito fit condemnandus. Itaque et qui se iunxerit meretrici, corpus Christi et templum Dei maculare attendit. Videte, fratres, videte, et diligenti cura attendite, ne quis faciat membra meretricis, sicut scriptum est: *Qui adheret meretrici, unum corpus efficitur.* Melius namque est ut si qui sine uxore est, si potest sic maneant, si autem non se continet, nubat. Ne, quod absit, diabolica instigatione a Deo separatus videatur; et pereat ut scriptum est: *Qui elongat se a Deo peribit.* Cavendum est ne pro tali culpa parvaeque et caduca istam vitam perdat, quispiam carnis subsequens voluntatem aeternam et angelorum societatem. Haec fratres dilectissimi diligentius pro Dei amore nostrae apostolicae interveniente admonitione, quae hodie vobis relecta sunt attendentes observare atque admonere procurate, ut sermo Dei a vobis in omnibus indifferenter percurrat, ne inimicus, qui ut leo rugiens quaerit quem devoret, locum vastationis inveniat, ut tam relecta quam etiam (quae) adhuc pio moderamine et vestro synodali concilio confirmanda existunt, omnibus proficiant ad salutem. Quia qui aures clausas admoniti habere noscuntur, sine dubio desperati existunt. Itaque omnibus praedicando curiosius subvenite, ne aliqua desperatione, quod Deus non permittit, promissis premiis alieni existant. Sed omnia observantes, aeterni regni participes divinis dapibus mereantur inveniri. Haec enim quamvis pauca dictis sufficiat, crastino vero Deo largiente pro affectu universae plebis Christi et alia sunt dicenda.

In nomine Domini et salvatoris nostri Iesu Christi imperantibus dominis nostris piissimis augustis Hludovico a Deo coronato magno imperatore anno XII; sed et Lothario novo imperatore eius filio anno X, indic. III mense Novembrio die XII. Eugenius sanctissimus atque beatissimus et universalis papa cum universis coepiscopis, videlicet Petronaci archiepiscopo civitatis Ravennatae¹, Leopardo episcopo Forosinfronate, Passivo episcopo Herane, Runualdo episcopo Agnaniae, Lamperto episcopo Aretinae, Iohanne episcopo Silvae candidae, Stephano episcopo Portuense, Benedicto episcopo Aloanense, Cesario episcopo Hostiense, Georgio episcopo Vellatriense, Constantino episcopo Petreniense, Romano episcopo Cerense, Grasulfo episcopo Fesulense Paulino episcopo Sunogauiense, Peredeo epi-

A scopo Renense, Ausperto episcopo Popoliense, Valerino episcopo Sutrinense, Stefano episcopo Ariminense, Germano episcopo Ausimano, Passivo episcopo Galiense, Stefano episcopo Ortenense, Andrea episcopo Clusense, Stabili episcopo Castello felicitatis, Waliperto episcopo Urbivertense, Vestiano episcopo Suanense, Alifredo episcopo Balneo regense, Paulino episcopo Trivienense, Petro episcopo Centumcellense, Agatho episcopo Montefeletrano, Item Agatho episcopo Polimartiense, Magno episcopo Asiense, Liutardo episcopo Nucesense, Petro episcopo Lucano², Bertoaldo episcopo Lunense, Agiprando episcopo Florentino, Lomprando episcopo Pisturiae, Theoderico episcopo Perusinae, Donato episcopo Galense, Codemundo episcopo Tuscanense, Ragiperto episcopo Suelense, Tigrino episcopo Anconitano, Agiperto episcopo Fanestreo, Iohanne episcopo Pissane, Benenato episcopo Eugubienense, Lupo episcopo Fucinense, Petro episcopo Voluterrense, Sebastiano episcopo Ticinense, Dominico episcopo Pensaurense, Iohanne episcopo Hesinate, Leonino episcopo Tribustabernae, Gratiioso episcopo Nepessinae, Iohanne episcopo Tuterninae, Eleutherio episcopo Privinatae, Benedicto episcopo Amerinae, Theodosio episcopo Mantutrienense, Adriano episcopo Salatriano, Samuele episcopo Savinense, Adriano episcopo Signinae, Cosma episcopo Humanatae, Maurino episcopo Urbinatae, Walano episcopo Teatinae, atque cunctis venerandis presbyteris, scilicet Iohanne archiepiscopo, Dominico presbytero, Georgio presbytero, Iohanne presbytero, Simeon presbytero, Sergio presbytero, Gregorio presbytero, Benedicto presbytero, Urso presbytero, Crisentino presbytero, Simeon presbytero, Lubiano presbytero, Anastasio presbytero, Benedicto presbytero, Maurino presbytero, Urso presbytero, coram sacratissimo corpore beatissimi Petri principis apostolorum residentibus; astantibus quoque diaconibus quorum sunt nomina: C Valentinus archidiaconus, Theodorus diaconus, Leo diaconus, Faustinus diaconus, item Leo diaconus, Leontius diaconus, diversoque clero, legente Theodoro diacono, pontifex dixit: *Cum simus dominicae plebis superna miseratione rectores, studiosius nos convenit Dei praesidio pro eorum sepe cogitare salutem, ne de creditis frustrati, quod absit, animabus, insidiis antiqui hostis ante omnium pastorem nisi succedat praeveniendo de offensis correctio districtam cogamur solvere rationem. Dumque perpendo vel animo reduco, quanta circumspectione nos oportet invigilando contra sui cuiusque sceleris nequitiam obviare, et si quando insilierit ad perturbandas fideles mentes, adiutorio superne ictu peius resistere ei³, valde conculcor, atque nimis tabesco, ne serpentina calliditate, quod absit, leviores quosque decipiat. Deo vero favente sollicitudinem animae, pio ore, mente, divino iuvamine freti pro salute hominum omnium ostendere debemus, ut in confusum vultum non fraudet, de cuiusquam percussu assistere aeterni iudicis mereamur, sed potius, vocem audire inquam: Euge, serve bone et fidelis, quia in pauca fuisti fidelis, super multa te constituam, intra in gaudium Domini tui. Hinc namque est quod ingemescens dico, quia populi christiani per provincias et loca commorantes audio temere contra catholicae fidei documenta et patrum statuta agere, quod oportunum est spiritali amputari mucrone, ne seges boni agricolae zizaniorum mixta horrentibus fructibus sordescat.*

ITEM CAPITULA PREDICTI PONTIFICIS DE MINISTRIS ET ORDINIBUS ECCLESIASTICIS.

1. Ut episcopus approbatus opere ordinetur. Beatissimi Pauli discretionem atque admonitionem epi-

VARIANTES LECTIONES.

¹ parauennate c. ² lucana c. ³ resistere i c.

scopum consecrari omnino oportet, desiderabilem boni operis, inreprehensibilem, et reliquis omnibus apparitionibus quae secuntur, ut doctrinam Dei nostri ornet in omnibus, ne ut in pastoralis libro continetur, contradicendus inveniat. Ab imperitis enim, inquit pastorale, magisterium qua temeritate suscipitur, quando ars est artium regimen animarum? et iterum: Ille igitur, ille modis omnibus ad exemplum venditi pertrahi, qui cunctis carnis passionibus moriensiam spiritualiter vivit, qui prospera mundi postposuit, qui nulla adversa pertimescit, qui sola interna desiderat, cuius intentioni bene congruens nec omnino per inbecillitatem corpus, nec valde per contumeliam repugnet. Qui ad aliena cupiendo non ducitur, sed propria largitur, qui per pietatis viscera citius ad ignoscendum flectitur, sed numquam plus quam debeat¹ ignoscens ab arce rectitudinis inclinatur. Qui nulla illicita perpetratur, sed perpetrata ab aliis ut propria deplorat. Qui ex affectu cordis alienae infirmitati compatitur, sicque in bonis proximi sicut in suis provecibus laetatur; qui ita se imitabilem ceteris in cunctis quae agit insinuat, ne inter eos habeat quod saltem de transactis erubescat. Qui sic studet vivere, et proximorum quoque arenia doctrinae fluentis valeat irrigare, qui orationis usum experimento iam didicit, quod obtinere a domino quae poposcerit possit, cui effectus vocem iam quasi specialiter dicitur. Adhuc loquente te dicam: Ecce adsum. Ideoque talium rerum tales esse oportet, non indocti ne aliqua opportunitate turpes inveniantur, sicut in eodem libro habetur. Quia cum spiritaliter aliquid a subditis pastor inquiritur, ignominiosum valde est, si tunc incipiat querere vel discere, cum questionem debet enodare.

2. *Ut nullus episcopus aliusque sacerdos muneribus ordinetur.* Cavere itaque oportet unumquemque sacerdotem, ne premis videatur consecrari, ut non exemplo Simonis magi in condemnationem et laqueum incidat diaboli; quia tam factus quam etiam faciens honore adepti debent esse condemnandi, sicut in Calcedonense aliorumque patrum habetur concilio, quia qui muneribus ordinatur, non animae decertare cupit remedium, sed vanae gloriae venerare lacrum.

3. *Qualiter episcopum docere et consistere oportet.* Episcopum vero bono opere consistere oportet, ut non solum factis congruentibus luceat, sed optimus speculator existat, qualiter populus verbum predicationis ostenso opere sine dubio observando attendat, beatissimo Gregorio papa docente. Pro qualitate igitur audientium formari debet sermo doctorum, ut et sua singulis congruat, et tamen a communis edificationis arte numquam recedat.

4. *De indoctis sacerdotibus.* Quamquam ad monita doctorum et statuta patrum sacerdotes indoctos prohibet consecrari, oportuni temporis moderatione, si episcopus inveniat indoctus, a metropolitano proprio, et deinceps sacerdotes, id est presbyteri, diaconi, vel etiam subdiaconi, a suo proprio episcopo ut doceri possint admonentur, et interim subiecti sacerdotes et tales clerici ad tempus celebrationum divinis ministeriis et officiis suspendantur, ut docti valeant ad debitum ministerium advenire. Si autem potuerint edoceri, in potestate episcopi sit.

5. *Ut negligendi episcopi canonicam regulam observentur.* Episcopum enim consecrari non convenit, nisi a clericis et populo fuerit postulatus. Unde Celestinus² papa dicit: Nullus inlicitus ordinetur episcopus. Plebis enim, clericorum et ordinis, consensus et desiderium constat esse requirendum. Et Leo sanctissimus papa ait: Nulla enim ratio sinit ut inter episcopos habeantur, qui nec a clericis sunt electi, nec a plebibus expetiti. Quod si in eadem ec-

clesia dignus non inveniat, tunc alter de altera eligatur ecclesia. Tamquam vis necessitas eveniat invidiose nullo modo consecratur invitatus.

6. *Ut episcopi extra propriam parochiam non morentur.* Episcopi enim ad culturam propriis ecclesiis sepius debent adesse, quia absentia episcopi plerumque fit calamitas plebis. Ideoque Sardicense admonente concilio, ultra trium ebdomatarum spatium propriis ecclesiis non morentur, nisi forte per iussionem metropolitani vel principis, si ex necessitate contingat; quoniam longius nisi per auctoritatem canonicam proficisci neque subiecti sacerdotes debent.

7. *Ut clerici consistere debeant.* Necessaria etenim res existit, ut iuxta ecclesiarum claustra constituantur, in quibus clerici disciplinis ecclesiasticis vacent. Itaque omnibus unum sit refectorium ac dormitorium, seu ceterae officinae ad usum clericorum necessariae. Ministri vero post episcopum super ea tales eligantur, quorum vita atque doctrina illos potius exhorrent quam dehoneant.

8. *De sacerdotibus in subiectis baptismalibus plebibus constituendis.* Episcopi in baptismalibus plebibus ut testes proprii diligenter curam habere debent, et cum eis presbyteros necessitas occurrerit ordinandi, ut reverentius observentur, convenit enim in eis ibidem habitantium sibi adhibere consensum.

9. *Ut clerici non plusquam sufficere ordinentur.* Itaque congregandis clericis modus discretionis teneatur. Videlicet ne plus admittantur quam facultas rerum eis canonice attribui sufficere possit.

10. *De sacerdotibus qui in ecclesiis vel monasteriis non habitant.* Sacerdotes namque constitui non oportet nisi in ecclesia aut speciali monasterio deputentur, ne necessitas in saecularibus domibus illis habitando occurrat; alioquin a propriis episcopis aut in episcopia aut in monasteria habitandi et conversandi pro exercendo officio constituantur. In quibus enim mulieres nulla conversari ratione permittit.

11. *Ut sacerdos non aliquo ludo delectetur.* Sacerdos enim sedule divina debet perscrutari et admonere eliqua, ut inveniat beatus de quo psalmista ait: et in lege eius meditabitur die ac nocte. Quamobrem ludo aliquo eorum se fieri non delectetur. Transgressor quippe inventus, ad admonitionem episcopi ulterius agere desinat aut³ canonice iudicetur.

12. *Ut sacerdotes feralia aut rustica ministeria non exercent.* Sacerdotes itaque qui ad debita et opportuna officia ecclesiis indifferenter adesse debent, fenore aliquo aut venatione vel aliqua occupatione rusticoque ministerio omnino non occupentur, quia sine ornatu sacerdotum extra domos eos apparere non convenit. Ne ut aliqui saecularium iniuriis paciantur, sed ea solummodo quae per patrum iustitiam videntur observent. Contrarius denique inventus aut deinceps desinat, aut canonice subiaceat disciplinae.

13. *Si sacerdos testimonium dicat.* Quamquam sacerdotum testimonium credibilis habetur, tamen ipsi in secularibus negotiis pro testimonio aut confugiendis instrumentis non rogentur; quia eos in talibus rebus esse non convenit; si enim eunde causae aliquid viderint aut audierint, ubi nullae idoneae saeculariae inveniantur personae, ne veritas occultetur et malus et bonus estimetur, in providentia propria sit episcopi, ut aut coram se et competentibus iudicibus aut alter veritatem honorifice attollat.

14. *Ubi sacerdotes post condemnationem esse oportet.* Sacerdos etenim aut quamvis alius in ordine ecclesiastico provectus si in eo⁴ seclere inveniat, quo abiectus existat, depositus providentia episcopi bene proviso loco constituantur, ubi peccata luceant et ulterius non committant.

VARIANTES LECTIONES.

¹ doceat c. ² et Iustinus c. ³ desint au. ⁴ eos c.

15. *De suspectis sacerdotibus.* Si quispiam sacerdotum, id est presbyter diaconus etiam subdiaconus, de quacumque femina crimine fornicationis suspicatus, post primam secundamque etiam admonitionem metropolitani vel alterius episcopi aut eius cui subiacere videtur, inveniuntur fabulari cum ea, vel aliquo modo cum ea conversari, canonice iudicentur. Quapropter unusquisque episcoporum in tali se studium ac diligentem curam habere debet, ne ecclesia Christi a propriis possit sordidare ministris. Quia cum propriam uxorem habere non permittitur, maxime ab omni femina sit abstinendus.

16. *Ut episcopo de subiectis plebibus aliisque piis locis non liceat res auferre.* Nulli episcoporum liceat res immobiles de subiectis plebibus aliisque piis locis in proprio usu habere, ne maiores enormiter locupletentur et minores tali facto pauperes inveniuntur. Contra agens canonicam auctoritatem coartandus existat.

17. *De presbyteris qui pro unius oblatione alterius recipere nolunt.* Presbyteris nullis blandiantur aut suadeantur sermonibus, ut non omnium ad se concurrentium in quibuslibet sacris locis oblationibus ad missarum sollempnitatem recipiant. Quia cum mediatores Dei hominumque existunt, in exercendis votis relaxandisque peccatis largissimam debent orationem peragere. Si quis autem contra hunc temeratore extiterit, aut desinat aut doctoris proprii constringatur sententia. Redemptor etenim noster cum sit omnipotens immenseque misericordiae plenus, quantum populorum vota non recipit et vincula peccatorum unatenus non resolvit!

18. *Quare aut auctoritatis dimissoriae fiant aut credantur.* Episcopus subiecto sibi sacerdoti vel alio clerico nisi ab alio postulatus dimissoria non faciat, ne ovis quasi perdita aut errans inveniatur; sed consensum unius in alterius inveniatur ovili. Et ne vere ut falsae credantur, et falsae ut verae suspicentur, universalis pontificis aut imperialis vel metropolitani bulla roborari.

19. *Ut episcopi universique sacerdotes advocatos habeant.* Quia episcopi universique sacerdotes ad solam laudem Dei bonorumque operum actionem constituantur, debet ergo unusquisque eorum tam pro ecclesiasticis quam propriis suis actionibus excepto publico videlicet crimine advocatum habere, non malae famae suspectos, sed bone opinionis et laudabilis artis inventus. Ne, dum humana lucra attendunt, aeterna praemia perdant.

20. *De his qui advocatos invenire nequeunt.* Si enim fuerit quispiam sacerdotum inventus qui advocatum in iudicium proferre non valeat, coram plebe propria suum episcopum tandem oportet discutere sacerdotem, si bonae an malae conversationis existat, aut cuius rei a cura debita advocatum habere non possit; malus vero inventus, pro qualitate culpa secundum canonicum norma emendari curetur.

21. *De monasterio vel oratorio quod a proprio dominio soli aedificatum est.* Monasterium vel oratorium canonicè constructum, a dominio constructoris invito non auferatur, liceatque illi id presbytero cui voluerit pro sacro officio illius diocesanos et bonae auctoritatis dimissoriae cum consensu episcopi ne malus existat commendare, ita ut ad placita et iuxta reverentiam ipsius episcopi oboedienter sacerdos recurrat.

22. *De invasione quasi pro parte ecclesiae facta.* Si quispiam invasor comprobatus dicat pro parte ecclesiae se egisse de privata sibi re pertinente, ab ipso suoque herede solvatur invasio. Sacerdos denique in tali culpa pauper inventus, a proprio canonicè iudicetur episcopo, ut non a ecclesia sibi commissam damnum sustineat.

A 23. *De synodochiis et aliis similibus locis.* Per sollicitudinem episcoporum quorum diocesanos existant, ad easdem utilitates quibus constituta sunt ordinentur, ut debiti panes atque cure pertinentibus vertant.

24. *De piis locis quae sine presbyteris existunt.* Sunt quaedam pia loca ut fertur in diversis regionibus inventa, quae ita impia sollicitudine et sacerdotibus destituta, nulloque debito ibidem resonant nec existunt officia, ut cum sint pro sola Dei laude constituta, divino attestante oraculo: domus mea domus orationis est, nunc autem ut aliae domus utilitate secularium hominum sordidae inveniuntur. Itaque si proprio iure ecclesiae subiecta episcopus ibidem sine intermissione presbyterum cum sufficientiae suae utilitatis opes constituat, et si secularium hominum sunt iure constituta, ab episcopo illius diocesanos admoneantur, et si admoniti presbyterum infra trium mensium spatium ibidem neglexerit constituere, curam exinde habens episcopus absque neglecta principi suggerat, quatenus eius emendetur sententia.

25. *De ecclesiis destructis.* Ecclesiae et quaelibet pia loca destructa reiactantia promissae atque susceptae formatae constitutionem proprio dispendio restaurentur, non sufficiente vero necessario a populo plebis auxilientur, qualiter Dei domus honorifice videantur existere.

26. *Si episcopus a subiectis sacerdotibus ecclesiarum donationes exigit.* Nulli liceat episcoporum a subiecto sacerdote vel aliquolibet alio clerico et piis locis dationes ultra statuta patrum exigere, aut perpositas in angariis inferre. Sed cum sit optimus perspector, ita perspicat, et universe sibi oves commisse a se maxime alantur, atque in necessitatibus adiuventur, quam illicitis exactis dationibus opprimantur.

27. *Quales abbates sunt constituendi.* Abbates etenim per coenobia, velut instanti tempore nuncupantur monasterium, tales constituantur, qui cui vocabuli ministerium digne possint indubitanter supplere. Ita docti, ut quandoque fratrum negligentia acciderit, omnino cognoscere possint et emendare, sacerdotali quoque sint honore adepti, ut peccantibus sibi subiectorum fratrum valeant omnimodis neglecta refricare et amputare commissa. Et ita observent, ut statuta regularum per omnia non inveniuntur delinqui.

28. *De monachis qui in solo habitu existunt, et non in ea vita vivunt.* Quamquam plura sint genera monachorum observanda, et alia omnimodis refutanda, tamen de his qui in solo habitu existunt, diligenti cura debet unusquisque episcoporum in sua diocese decernere, ut qui religiositate conantur illudere, boni pastoris studio coarctentur, ut aut ad proprium quo defuerunt revertantur monasterium, aut perspectum congruum in aliud mittantur. Ut qui semel se Deo voverunt et habitum monachorum ostenderunt, regularem teneant vitam, ut in uno scilicet ut convenit dormitorio ac refectorio dormientes atque existentes, et ad similitudinem apostolorum omnia peragentes, quia nequisquam quod habebat aliquid suum esse dicebat, sed erant illis omnia communia.

29. *De feminis sub religioso habitu existentibus.* Feminae vero quae habitum religiosum aut velamen sub obtemperum religiositatis suscipiunt, cum essent vero potentes, deinceps viros sociari non permittantur, sed eligentes monasterium regulariter vivant, aut in domibus susceptum habitum caste observent. Contra autem turpes inventae, providentia episcopi emendentur.

30. *De negotiis et laborationibus die dominico non faciendis.* Constat enim omnes omnino observare, ut die dominico nullus audeat operationes mercationesque peragere, preter in cibariis rebus pro iteran-

VARIANTES LECTIONES.

¹ enormitatur c. ² XX. c. ³ causa?

tibus, ita ut libere possint ac debitae in eo die secundum possibilitatem omnes ad ecclesiam currere, et in sola omnipotentis Dei oratione vacare. Ut qui christiano vocabulo nuncupantur, convenienter opera peragere videantur.

31. *De criminalibus causis et furtis ceterisque similibus die dominico inventis.* Sunt quippe qui dominico die in quo commissa facinora debent oratione abstergere, alia delectantur committere. Itaque quae aliis diebus committuntur iudicis auctoritate terminentur. Eo die persona suspecta et reatu infamata aut optimae satisfactione aut custodiis constituere ut licitis diebus iudicetur.

32. *De his qui sine ostenso crimine inviti monasterium sunt introducti.* Sicut enim qui monasterium elegerunt, a monasteriis egredi non permittuntur, ita hi qui inviti sine iuste ostensionis crimine monasterio sunt intronissi, nisi volentes non teneantur; quia quod non petunt non observant. Ideoque tales considerandi sunt maxime peccata committere quam plangere, sicut decreto sanctissimi Leonis papae manifestissime continetur.

33. *Ut laici ad missas in presbiterio non constant.* Sacerdotum aliorumque clericorum ecclesiis servitium honore a laicorum discrete apparere conveniunt. Quam ob rem nulli laicorum liceat in eo loco ubi sacerdotes vel reliqui clerici consistunt, quod presbiterium nuncupatur, quando missa celebratur consistere, ut libere ac honorifice possint sacra officia exercere.

34. *De scolis reparandis pro studio litterarum.* De quibusdam locis ad nos refertur non magistros neque curam inveniri pro studio litterarum. Idcirco in universis episcopis subiectisque plebibus et aliis locis in quibus necessitas occurrerit, omnino cura et diligentia adhibeatur, ut magistri et doctores constituantur, qui studia litterarum liberaliumque artium habentes, dogmata assidue doceantur, quia in his maxime divina manifestantur atque declarantur mandata.

35. *De conviviis festis diebus non faciendis.* Sunt

A quidam et maxime mulieres, qui festis ac sacris diebus atque sanctorum natalitiis non pro eorum quibus debent delectantur desideriis advenire, sed blando et verba turpia decantando choros tenendo ac docendo, similitudinem paganorum peragendo advenire¹ procurant. Tales enim sicut minoribus veniunt ad ecclesiam, cum peccatis maioribus revertuntur. In tali enim facta debet unusquisque sacerdos diligentissime populum admonere, ut pro sola oratione his diebus ad ecclesiam recurrant, quia ipsi qui talia agunt, non solum se perdunt, sed etiam alios deperire attendunt.

36. ^a *De his qui adhibitam sibi uxorem relinquunt et aliam sortiunt.* Nulli liceat excepta causa fornicationis adhibitam uxorem relinquere et deinde aliam copulare; alioquin transgressorem priori convenit sociari coniugio. Sin² autem vir et uxor divertere³ pro sola⁴ religione inter se consenserit⁵ vita⁶, nullatenus sine conscientia episcopi fiat, ut ab eo singulariter proviso constituatur⁷ loco. Nam uxore nolente, aut altero eorum, etiam pro tali re matrimonio⁸ non solvantur.

37. ^b *Ut non liceat uno tempore duas habere uxores, uxoremve et concubinam.* Nulli liceat uno tempore duas habere uxores, uxoremve et concubinam, quia cum domui non fit lucrum, animae fit detrimentum. Nam sicut Christus castam observat ecclesiam, ita vir castum debet custodire coniugium.

38. *De incestis et inutilitatibus coniunctionibus.* Consobrinam, nepotem, novercam, fratris uxorem, vel etiam de propria cognatione aut quam cognatus habuit, nullus audeat in coniugio copulari. Si quis vero huic nefario coniugio convenerit, et in eo permanserit, sciat se apostolicae auctoritatis anathematice vinculo esse innodatus; et nullus sacerdos illi tribuat communionem. Si vero conversus diversusque ab illicita fuerit copulatione, dignae penitentiae submittantur, ut sacerdos loci consideraverit.

G Eugenius gratia Dei episcopus sanctae catholicae atque apostolicae Romanae ecclesiae huic decreto a nobis promulgato subscripsi.

VARIANTES LECTIONES.

¹ ac venire c. ² si V. Vn. ³ dimittere V. Vn. ⁴ s. vitae r. V. Vn. E. ⁵ consenserint V. Vn. E. ⁶ deest V. Vn. E. ⁷ constituantur V. Vn. E. ⁸ matrimonium non solvatur V. Vn. E.

NOTAE.

^a Inter Lotharii Capitularia, supra.

^b Inter Lotharii Capitularia, supra.

BENEDICTI DIACONI CAPITULARIUM COLLECTIO. Pertz monitum.

(Ex Monum. Germ. Hist. tom. IV.)

Opus hoc editionibus Ansegisi, de quibus in praefatione Collectioni ejus praeposita monuimus, praeter tamen Heroldinam, adjunctum, in Codicibus ibidem recensitis, Gothano, Bellovacensi, Camberonensi, Rivipulensi, Normannico, Trecensi, Sangallensi n. 727, Colbertino, altero Vaticano, Tiliانو, Pithocano, Parisiensi, et regis Parisiensibus 4636, 4634, 3859 et 3859 A, reperitur. Quorum plurimos, exceptis scilicet Gothano et Parisiensibus 4636 et 4634, cum Stephanus Baluzius editioni suae adhibuisset, nos ope codicis Gothani, qui hucusque nunquam in rem vocatus fuerat, textum Baluzianum leviter tantum recognoscendum statimur, eaque in re juvenis doctissimi D. Bethmanni praecipue opera usi sumus. Codex Gothanus Ansegiso Benedictum pro libris v, vi, vii, habitum statim subiungit, ita ut post Ansegisum legantur verba *De Conglutinatione istorum*, etc., minio scripta. Hic illie manus secunda correxit, notas margini ascripsit, litteris *ii* conjunctis duas lineas transversas imposuit, sed raro, duobus tribusve in locis voces perperam collocatas, litteris *a* et *b* impositis in justum ordinem redegit; sepiissime, ubi leguntur quae clero utilia sunt, margini signum vocis *Nota* apposuit, addens nonnunquam: *Nota diligenter*; *Nota caput pro episcopis utilissimum*; *nota peritilis de immunitate*; similia. Ubi quod transcripsit exemplar non potuit legere, in margine hoc indicavit scriptor Codicis littera *r* adjecta.

E reliquis Codicibus integros tres libros cum additione II, III, IV exhibent tantum Bellovacensis atque Vaticanus alter, Gothani eo quoque similes, quod primæ additionis loco rubra tantum capitulum exhibent in fine libri tertii, tum omisiss tantum hisce rubris regii Parisienses 4634, 4636 et 4635, sed hic valde imperfectus atque mancus. Libros tres cum additione prima, secunda, tertia habet regius Paris. 4637; cum secunda tantum et quarta Parisiens. 4635. — Rivipullensis atque Camberonensis exhibent tantum librum primum Benedicti; Sangallensis n. 727, librum I et II, c. 1-100; Normannicus I, II 1-363; Colbertinus I. I et excerpta e II et III; S. Arnulfi Mettensis excerpta tantum librorum I-III. Thuaneus (olim Pithoei) et Claremontanus libris tribus carentes, quatuor tantum additiones exhibent.

Qui quidem Codices, quantum Baluzii ex annotationibus conjici potest, non admodum inter se discrepant. Nostra igitur editio maxime Codicem Gothanum sequitur, lectionum præstantia Baluzianæ editioni in universum præferendum; cuius quæ non erant recipiende lectiones diligenter annotavimus in margine, apposita etiam potiore Baluziani textus varietate, et si quas addiderat Baluzius aliorum Codicum lectiones scitu dignas.

Codicem regium Parisiensem n. 4761, olim Divionensem, capitula Benedicto decerpta et a Baluzio pro Capitularibus Caroli Magni incerti anni secundo et tertio habita, præbere, jam monuimus; eadem fere ratione Cod. regius Parisiensis n. 1455, membr., in fol., sæc IX, ex bibliotheca Jacobi Tavelli Senonensis, postea Colbertinus 3568, regius 5887, I, I, A., in pagina Codici præposita caput libri I, 55, 56, ita signatum: *De presbiteris criminatis quomodo purgentur. Cap. XLV* habet, a Baluzio itidem pro singulari Capitulari perperam habitum; et in Codice regio Parisiensi n. 4576 in fine collectionis canonum sub titulo: *Ex concilio regum Karoli Ludovici Lotharii cui interfuit Bonifacius romane sedis legatus*, Benedicti I. II, caput 291, invenire licet.

INCIPIT SEQUENTIUM CAPITULORUM PRÆFATIO.

De conglutinatione istorum et communicatione ¹ A septem librorum, capitulorum videlicet dominicorum, qualiterque, quibus, et a quibus collecti, ordinati atque conscripti esse monstrantur, sequens indicat lectio et qui etiam istis panduntur versiculis.

Quatuor ² explicitis, lector venerande, libellis,

Qui canonum recitant iura tenenda satis,

Quosque pater quondam collegit nobilis apte

Ansegisus ³ ovans, ductus amore Dei,

Autario demum, quem tunc Mogontia summum

Pontificem tenuit, præcipiente pio,

Post Benedictus ego ternos levita libellos

Adnexi, legis quis recitatur opus;

Quos patet inventos, præfatio pandit ut ipsa,

Distinctim titulis subpositisque suis.

Hos igitur relegens devoto pectore biblos,

Gratanter studeas fundere, posco, preces,

Quatinus aeterno donentur munere caelo,

Haec pia sanxerunt qui quoque iura pie.

Praecedentes quatuor libelli nonnulla gloriosissimorum Karoli atque Hludowici imperatorum continent capitula, quae eorum tempore ab Ansegiso abbate sunt collecta atque in praedictis coacta libellis, sicut in eorundem prooemio continetur. Sed quia ab eo nec media, ut rati sumus ³, sunt forsitan inventa vel collecta, necesse erat, ut a fidelibus ubiqueque inveniri potuissent, quaererentur et ob recordationem tantorum principum vel eorundem capitulorum utilitatem coadunarentur et membranis insererentur atque a fidelibus memoriae commendarentur. Quapropter ea, quae ille aut invenire nequivit, aut inserere fortasse noluit, et illa quae postmodum a fidelibus sanctae Dei ecclesiae et Pippini ac Karoli atque Hludowici didicimus in iam lectis libellis minime esse inserta, pro Dei omnipotentis amore et sanctae Dei ecclesiae ac servorum eius atque totius populi utilitate fideliter investigare curavimus et in tribus subsequentibus libellis distincte cum titulis suis coadunare, ac Hludowico Hlotharioque atque Karolo nobilissimis regibus, filiis scilicet Hludowici piissimi imperatoris, habentia et omnium christianorum fidelibus tradenda scribere non distulimus; ut scirent, qualiter iuxta normam avi, proavi ac genitoris

secundum Domini scilicet voluntatem, sicut et illi fecerunt, clerum et populum sibi commissum Domino opem ferente regere mererentur. Haec vero capitula, quae in subsequentibus tribus libellis coadunare studuimus, in diversis locis et in diversis seculis, sicut in diversis synodis ac placitis generalibus edita erant, sparsim invenimus, et maxime in sanctae Mogontiacensis metropolis ecclesiae scrinio a Riculfo eiusdem sanctae sedis metropolitano recondita, et demum ab Autgario secundo eius successore atque consanguineo inventa reperimus, quae in hoc opusculo tenore suprascripto inserere maluimus. Monemus ergo lectores, ut si eadem capitula duplicata vel triplicata reppererint, non hoc nostrae imperitiae repentem, quia, ut diximus, diversis ea in seculis invenimus, et ob id tam cito haec emendare nequivimus, sed cunctis scientiae repletis lectoribus haec corrigenda dimisimus. Invenimus insuper quaedam ex his paria initia habentia et inparem finem; quaedam vero pares fines, sed non paria initia; in quibusdam autem minus et in quibusdam plus; et propterea illa sic dimisimus, sicut invenimus. Precamur etiam omnes, ut si deinceps plura ex his invenerint, quae memoratus Ansegisus non inseruit, nec nos potuimus hactenus invenire, ut ea illis in quarto aut quinto libello distincta inserere non pigeat; quatinus ipsi ex hoc gratiam Dei habeant, et clerus ac populus eorum utilitatibus non careat, quoniam valde sunt utilia haec capitula, et scire volentibus oppido profutura, quae pro lege tam ecclesiastica quam et seculari iure firmissimo sunt tenenda. Primo igitur in loco posuimus nonnullos versiculos in laudem praefictorum principum metricè compositos. Deinde sequuntur capitula ⁴ primi libelli, subiectis numeris suis, ut facilius inveniri possit sententia quae quaeritur. His ita peractis est in fronte primi libelli posita Zachariae papae epistola omnibus episcopis ac reliquis ecclesiastici ordinis gradibus et cunctis duobus atque comitibus omnibusque Deum timentibus per Gallias et Francorum provincias constitutis directae, sicut in ea continetur. Quam secuntur duo synodales conventus, quos sanctae Romanae et apostolicae ecclesiae legatus Bonifacius, memoratae Mogontiacensis ecclesiae archiepiscopus, vice supradicti Zachariae papae una

B
C

VARIANTES LECTIONES.

¹ communione G. ² Ansehisus infra Ansegisus, et Ansigisus G. ³ m. veracius G.

NOTÆ.

^a Loquitur hic auctor de quatuor libris Capitularium ab Ansegiso collectis, a nobis supra inter Capitularia authentica recensitis, et quibus sequentes libri tres in editionibus præcedentibus adjugebantur. EDIT.

^b Haec et sequentium libellorum capitula ut prorsus superflua in nostra editione seorsim non exhibemus; ipsa vero in capite uniuscujusque numeri italico characterè recusa lectores infra reperient. EDIT.

cum Karlomanno Francorum principe canonice tenuit; ut agnoscant omnes haec praedictorum principum capitula maxime apostolica auctoritate fore firmata. Post ista quoque quae secuntur, eadem auctoritate maxima ut diximus ex parte et omnium Francorum utriusque ordinis virorum assensu sunt roborata. Secundo vero in libello post capitulorum numerum prima fronte posita sunt quaedam ex lege divina excerpta capitula, sicut ea sparsim in eorum mixta capitulis repperimus, ut omnes haec capitula legibus divinis regulisque canonicis concordare non ignorent. Tertio siquidem in libello post eiusdem libelli capitulorum numerum quaedam ex canonibus a Paulino episcopo et Albino magistro reliquisque iussione Karoli invictissimi principis magistris sparsim collecta sunt inserta capitula; et quibusdam interpositis, sequuntur alia regulae monasticae congruentia; et denum ea quae secuntur, ad sanctae Dei ecclesiae servorumque eius atque totius christiani populi utilitatem sunt conscripta capitula, sicut in eodem continentur libello. Precamur quoque lectores omnes cunctosque iudices et sapientes, ut non ea sinistra interpretatione ullo unquam tempore dignentur exponere, aut quemquam iniuste indicare, vel eo quod non sint quaedam ex his iuxta regulam grammaticae artis composita, reprehendere; sed pro ipsis principibus eorumque et sanctae Dei ecclesiae fidelibus, qui haec eadem simul cum eis tractaverunt, atque pro nobis, qui ea colligere ac describere certavimus, orare studeant, et iamdicta capitula pariter nobiscum et cum illis amplecti, venerari, amare legibusque tenere decerent annuente Domino, ut parem omnes ex hoc mercedem habere mereamur. Amen.

INCIPIUNT VERSUS DE PRAEDICTIS PRINCIPIBUS.

Aurea progenies, felici stemmate pollens,
 Francorum virtus, perpetuumque decus,
 Pippinus quondam nunc sublimiter atque
 Karlomannus agens, quae placuere Deo.
 Censores etenim veri pietatis amore
 Ecclesiae leges instituere sacras.
 Quas dum lector ovans descriptas legerit istic,
 Nec minus et iura posteriora legat.
 Hinc cesar Karolus divino munere fretus
 Nobiliter proceres rexit in orbe suos:
 Quorum sceptrum piis una moderatus habenis
 Cunctorum vicit inextingibilia gesta patrum;
 Virtutum gemmis David reliquosque secutus,
 Insigni fama fulsit ubique sui.
 Quid memorem multas domuit quas denique gentes,
 E quis et remans clara trophaea tulit?
 Nec mirum, coluit dum regis iussa superni,
 Decernens sanctis iura tenenda viris;
 Ob quae promeruit celestia scandere regna,
 Qua quoque percepit praemia larga satis.

VARIANTES LECTIONES.

¹ et angelici G. ² luxit G. lusit Bal. ³ amando G. Bal.

NOTÆ.

^a Pro quatuor sequentibus distichis Bellov. habet:
 Lotharius primum regnum sortitus avitum,
 Arduennae nemoris incolae factus ovat.
 Hinc Hludowicus heros Rheni cis littora genti

A Inde Hludowicus regno successit avito,
 Eximius princeps, divus et orbis apex:
 Augusto nituit sub quo Germania cultu,
 Cultori tribuens commoda multa suo.
 Pacis amator enim caesar pietatis et almae
 Consuluit populis plebibus atque suis.
 Scilicet ut regum renovans sancta priorum,
 Prudenter titulos adderet ipse pios.
 Quapropter moriens penetravit sidera coeli,
 Solvens praecelso cantica digna Deo.
 Hinc etiam sequitur soboles veneranda per orbem
 Ipsius insigni nomine digna patris.
 a Hludowicus enim fluvii cis littora Rheni
 Imperat et comprimit ecce feras.
 Necnon Hlotharius parili ditione potitus
 Francorum cesar sceptrum tremenda vehit.
 Tum Karolus regnum Francorum sorte retentat,
 Nomen avi referens auxiliante Deo.
 Nos quibus illa, tenent terni quae iura libelli,
 Obtulimus scripta, sen per habenda sibi.
 B Quorum norma docet iugiter nos vivere recte
 Et studiis Domino rite placere piis.
 Haec resecant pravos aequo moderamine mores,
 Vivendi normam contribuendo piis.
 Namque patrant multi funestas sepe rapinas,
 Nonnulli violant templa dicata Deo;
 Sunt alii scelus fedati labe suorum,
 Fistula quos omnes commemorare nequit.
 Sed cohibet tales legum censura sacrarum,
 Decretisque vetat ista patrare piis.
 Ergo duces laudare decet per carmina fortes,
 Munere virtutum qui micuere sacro;
 Francia sub quorum sceptris tutissima mansit,
 Libertate vicens, colla superba terens,
 Quam variae gentes dominam timere severam,
 Ut pote quas armis caepit ovando suis.
 Unde sibi nomen meruit decus atque perenne,
 De victis populis celsa trophaea ferens.
 C Coelestis patriae donati munere reges
 Exultant iugiter et sine fine canunt;
 Alta poli cuius subieciunt culmina lacti,
 Quos devota chelys iam resonavit ovans.
 Felices nimium, quos aula beata receptans
 Coelicolis iunxit civibus ipsa libens.
 Non ibi iam metuunt furvas nocturnasque tenebras:
 Quin potius verae lucis amoena vident.
 Sic evangelici¹ testatur pagina bibli,
 Quod mundi lumen sit Deus altitensans,
 Hoc iubar exilarat superiorum corda virorum,
 Irradiansque procul nubila tetra fugat.
 Hoc etiam vatum cecinit pulcherrime quidam,
 Olim quod dominus lux sit² amanda³ Deus.
 Cui decus et virtus, laus et veneratio semper,
 Imperiumque manet cuncta per aeva sacrum.
 Ipse tibi tribuat prolixae tempora pacis,
 Credita qui plebi ferazque talenta tibi.

Imperat et populi effera colla terit.
 Tunc Karolus, cari species genitoris amata,
 Gallorum coetus ordinat atque domat.
 Illis nos, qui fata tenent, loca partibus acqui
 Haec ferimus scripta semper habenda sibi.

LIBER PRIMUS.

1. Epistola Zachariae papae Francis et Gallis directae. Zacharias papa universis episcopis, presbiteris, diaconibus, abbatibus, cunctis etiam ducibus, comitibus omnibusque Deum timentibus per Gallias et Francorum provincias constitutis. Referente nobis reverentissimo atque sanctissimo fratre nostro Bonifacio episcopo, quod dum synodus adgregata esset

D in provincia vestra iuxta nostram commonitionem, mediantibus filiis nostris Pippino et Karlomanno principibus vestris, peragente etiam vice nostra metropolitano Bonifacio, Dominus inluminasset corda vestra cum principibus vestris in praedicationem eius, ut omnibus commonitionibus eius obediretis et falsos et scismaticos et homicidas et fornicarios a

vobis expelleretis sacerdotes, omnipotenti Deo nostro gratias egimus, et pro vobis incessanter sumus orantes, ut qui coepit in vobis opus bonum, perficiat usque in finem. Obsecramus enim omnes vos coram Deo, ut eius commonitionibus firmiter obediat; ipsum enim vice nostra in partibus illis ad praedicandum constitutum habemus, ut vos Deo propitio ad viam perducat rectitudinis, et a cunctis facinoribus salvi esse possitis. Habuistis enim peccatis facientibus nunc usque falsos et erroneos sacerdotes. Unde et cunctae paganae gentes vobis pugnantis praevalabant, quia non erat differentia inter laicos et sacerdotes, quibus pugnare licitum non est. Qualis enim victoria datur, ubi sacerdotes una hora dominica pertractant mysteria et christianis dominicum porrigunt corpus pro suarum animarum redemptione, et post christianos, quibus hoc ministrare debuerant, aut paganos, quibus Christum praedicare, propriis sacrilegisque manibus necant; praecipue dicente eis Domino: *Vos estis sal terrae. Quod si sal evanuerit, in quo condietur? Ad nihilum valet ultra, nisi ut mittatur foras, et conculcetur ab hominibus.* Et dum haec ita sunt, et tales in vobis fuerint sacerdotes, quomodo victores contra vestros inimicos esse poteritis? Nam si mundos et castos ab omni fornicatione et homicidio liberos habueritis sacerdotes, ut sacri praecipiant canones et nostra vice praedicat praefatus Bonifacius frater noster, et ei in omnibus obedientes extiteritis, nulla gens vestrum ante conspectum stabit; sed corrueant ante faciem vestram omnes paganae gentes, et eritis victores; insuper et bene agentes, vitam possidebitis aeternam. Vos autem, carissimi fratres, qui estis veri sacerdotes vel sub regali disciplina constituti, sic vosmetipsum exhibete, ut certos ministros Dei et dispensatores mysteriorum Dei, ut non vituperetur ministerium vestrum¹, ne fiat in vobis sicut scriptum est: *Erit, sicut populus, sic et sacerdos.* Et si hoc fuerit, qualis vobis erit ab hominibus laus, aut qualis a Deo expectatur retributio? Sed sic vos corrigite ut veri sacerdotes. Et tales ad sacerdotium perducite, ut et vobis et illis testimonium maneat bonum ab his, qui foris sunt; quatinus ab hominibus vobis adquiratis laudem et a Deo mercedis praemium in aeterna beatitudine percipere mereamini, eo quod per vos ad Christi perducti sunt rectam fidem, innoxios habentes sacerdotes. Ad synodum namque omni anno convenite ad pertractandum de unitate ecclesiae, ut si quid adversi acciderit, radicatus amputetur, et Dei ecclesia maneat inconcussa. Bene valete.

2. *Incipit synodus cum actibus suis, iussione apostolica a sancto Bonifatio et Francorum episcopis sub Karlomanno duce habita anno incarnationis dominicae 742.*² In nomine Domini nostri Iesu Christi. Ego Karlomannus dux et princeps Francorum, anno ab incarnatione Christi 742, 11 videlicet Kalendas Maias³, cum consilio servorum Dei et optimatum meorum episcopos qui in regno meo sunt, cum presbiteris, ad concilium et synodum pro timore Christi congregavi, id est Bonifacium archiepiscopum, et Burchardum et Regenfridum et Witzanum⁴ et Witaldum et Dadanum et Eddanum ac reliquos episcopos cum presbiteris eorum, ut mihi consilium dedissent, quomodo lex Dei et ecclesiastica religio recuperetur, quae in diebus praeteritorum principum dissipata corruit, et qualiter populus christianus ad salutem animae pervenire possit et per falsos sacerdotes deceptus non pereat. Et per consilium sacerdotum et optimatum meorum ordinavimus per civitates episcopos, et constituimus super eos archiepiscopum Bonifacium, qui est missus sancti Petri. Statuimusque per annos singulos synodum congregare,

A ut nobis praesentibus canonum decreta et ecclesiae iura restaurentur, et religio christiana emendetur. Et fraudatas pecunias ecclesiarum ecclesiis restituimus et reddidimus; falsos vero presbiteros et adulteros, vel fornicatores, diaconos et clericos de pecuniis ecclesiarum abstulimus et degradavimus, et ad poenitentiam coegimus. Servis Dei per omnia omnibus armaturam portare vel pugnare aut in exercitum et in hostem pergere omnino prohibemus, nisi illis tantummodo, qui propter divinum ministerium, missarum scilicet solemnium adimplenda et sanctorum patrocinia portanda ad hoc electi sunt; id est unum vel duos episcopos⁵ cum capellanis presbiteris princeps secum habeat, et unusquisque praefectus unum presbiterum, qui hominibus peccata confitentibus indicare et indicare poenitentiam possit. Necnon et illas venationes et silvas vagationes cum canibus omnibus servis Dei interdiximus: similiter ut acceptiores⁶ et falcones non habeant. Decevimus quoque iuxta sanctorum canones, ut unusquisque presbiter in parrochia habitans⁷ episcopo subiectus sit illi, in cuius parrochia habitat, et semper in quadragesima rationem et ordinem ministerii sui, sive de baptismo, seu de fide catholica, sive de precibus et ordine missarum episcopo reddat et ostendat. Et quandocumque iure canonico episcopus circumeat parrochiam populos ad confirmandos, presbiter semper paratus sit ad suscipiendum episcopum cum collectione et adiutorio populi, qui ibi confirmari debet. Et in cornu Domini semper novum chrisma ab episcopo quaerat. Ut episcopo testis adsistat castitatis et vitae et fidei et doctrinae illius. Statuimus etiam, ut secundum cautelam omnes undecumque supervenientes ignotos episcopos vel presbiteros ante probationem synodalem in ecclesiasticum ministerium non admitteremus. Decevimus quoque, ut secundum canones unusquisque episcopus in sua parrochia sollicitudinem habeat, adiuvante graphione, qui defensor ecclesiae est, ut populus Dei paganus non faciat; sed ut omnes spurcicias gentilitatis abiciat et respuat, sive profana sacrificia mortuorum, sive sortilegos vel divinos, sive fylacteria et auguria, sive incantationes, sive hostias immolationes, quas stulti homines iuxta ecclesias ritu pagano faciunt sub nomine sanctorum martyrum vel confessorum Domini⁸ et suos sanctos ad iracundiam provocantes, sive illos sacrilegos ignes, quos Nedfrates vocant, sive omnes, quaecumque sunt, paganorum observationes⁹ diligenter prohibeant. Statuimus similiter ut si post hanc synodum, quae fuit 11 Kalendas Maias, unusquisque¹⁰ servorum Dei vel ancillarum Christi in crimen fornicationis lapsus fuerit, ut in carcere poenitentiam faciat in pane et aqua. Et si ordinatus presbiter sit, duos annos in carcere permaneat, et antea flagellatus et scorticatus videatur; et post episcopus adaugeat. Si autem clericus vel monachus in hoc peccatum ceciderit, post tertiam verberationem in carcerem missus vertentem annum ibi poenitentiam agat. Similiter et nonnanes¹¹ velatae eadem poenitentiae contineantur et radantur omnes capilli capitis eius. Decevimus quoque ut presbiteri vel diaconi non sagis laicorum more, sed casulis utantur ritu servorum Dei. Et nullus in sua domo mulierem habitare permittat. Et ut monachi et ancillae Dei monasteriales iuxta regulam sancti Benedicti coenobia vel xenodochia sua ordinare gubernare et vivere studeant, et vitam propriam degere secundum praedicti patris ordinationem non neglegant.

3. *Item altera synodus a supradictis episcopis ac principe apostolica auctoritate Kalendas*¹² *Martias Lyptinas habita.* Modo in hoc synodali conventu qui

VARIANTES LECTIONES.

¹ nostrum G. ² DCCLXII G. ³ mār G. ⁴ Guntharium G. ⁵ presbiteros Tilian. Trec. ⁶ vel accipitres G. in margine. ⁷ habitat G. ⁸ c. Deum et Colb. Rivip. Bal. ⁹ observationibus G. ¹⁰ ut quisquis G. ¹¹ nonnanes G. ¹² caroli G.

congregatus est Kalendas Martias in loco qui dicitur A Lyptinas, omnes venerabiles sacerdotes Dei et comites et praefecti prioris synodi decreta consentientes firmaverunt, sequae ea implere velle et observare promiserunt. Et omnis ecclesiastici ordinis clerus, episcopi et presbyteri et diaconi cum reliquis clericis, suscipientes antiquorum patrum canones promiserunt, se velle ecclesiastica iura moribus et doctrinis et ministerio recuperare. Abbates vero et monachi receperunt regulam sancti patris Benedicti ad restaurandam normam regularis vitae. Fornicatores namque et adulteros clericos¹, qui sancta loca vel monasteria ante tenentes coinquinaverunt, praecipimus inde tollere et ad poenitentiam redigere². Et si post hanc definitionem in crimen fornicationis vel adulterii ceciderint, prioris synodi iudicium sustineant. Similiter et monachi et nonnae³. Statuimus quoque cum consilio servorum Dei et populi christiani, propter imminencia bella et persecutiones caeterarum gentium quae in circuitu nostro sunt, ut sub precario et censu aliquam partem ecclesiastice pecuniae in adiutorium exercitus nostri cum indulgentia Dei aliquanto tempore retineamus, ea conditione, ut annis singulis de unaquaque casa solidus, id est duodecim denarii, ad ecclesiam vel monasterium reddantur; eo modo, ut si moriatur ille, cui pecunia commodata⁴ fuit, ecclesia cum propria pecunia revestita sit; et iterum, si necessitas cogat aut princeps iubeat, precarium renovetur et rescribatur novum. Et omnino observetur, ut ecclesiae vel monasteria penuriam et pauperatem non patiantur, quorum pecunia in precario praestita sit. Sed si paupertas cogat, ecclesiae et domui Dei reddatur integra possessio. Similiter praecipimus, ut iuxta decreta canonum adulteria et incesta matrimonia, quae non sunt legitima, prohibeantur et emendentur episcoporum iudicio; et ut mancipia christiana pagani non tradantur. Decrevimus quoque, quod et pater meus ante praecipiebat, ut qui paganas observationes in aliqua re fecerit, multetur et damnetur quindecim solidis.

4. De fide catholica et primo praecepto legis. Primo omnium admonemus, ut fides catholica ab episcopis et presbyteris diligenter legatur, omnique populo praedicetur. Hoc enim primum praeceptum domini Dei omnipotentis est in lege: Audi, Israel, quia dominus Deus tuus Deus unus est. Et ut ille diligatur ex toto corde, et ex tota mente, et ex tota anima, et ex tota virtute.

5. De pace et concordia servanda. Ut pax sit et concordia et unanimitas cum omni populo christiano inter episcopos, abbates, comites, iudices et omnes ubique seu maiores seu minores personas; quia nihil Deo sine pace placet, nec manus sanctae oblationis ad altare, sicut in euangelio ipso Domino praecipiente legimus. Et ut est illud secundum mandatum in lege: Diliges proximum tuum sicut te ipsum. Item in euangelio: Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur. Et iterum: In hoc cognoscent omnes quia discipuli mei estis, si dilectionem habueritis ad invicem. In hoc enim praecepto discernuntur filii Dei et filii diaboli, quia filii diaboli semper dissensiones et discordias movere satagunt, filii autem Dei semper paci et dilectioni student.

6. De eo qui a presbitero non baptizato baptizatus est. Si quis baptizatus est a presbitero non baptizato, et sancta Trinitas in ipso baptismo invocata fuit, baptizatus est sicut Sergius⁵ papa dixit; impositione vero manus indiget. Georgius episcopus Romanus et Iohannes sacellarius sic senserunt.

7. De eo, qui filiastrum aut filiastram ante episcopum tenuerit. Si quis filiastrum aut filiastram suam ante episcopum ad confirmationem tenuerit, separetur ab uxore sua, et alteram non accipiat. Similiter et mulier alterum non accipiat. Georgius sensit.

8. De his, qui propter laudam in alias patrias fugiunt. Qui propter laudam fugiunt in alias patrias et dimittunt uxores suas, nec ille vir nec illa femina accipiant alterum coniugium. Georgius sensit.

9. De incestis. Si homo incestum commiserit cum Deo sacrata aut cum matre sua aut cum matrino sua de fonte aut⁶ confirmatione, aut cum matre et filia, cum duabus sororibus, aut cum matris filia, aut cum sororis filia, aut cum nepta, aut cum consobrino, aut subrina, aut cum amita vel matertera, aut⁷ cum his quibus canones prohibent copulari⁸, de istis criminibus pecuniam suam perdat, si habuerit. Et si haec emendare noluerit, nullus eum recipiat nec cibum donet. Et si fecerit, sexaginta solidos domno regi componat, usque dum ipse homo se correxerit. Et si pecuniam non habuerit, si liber est, mittatur in carcerem usque satisfactionem; si autem servus aut libertus est, vapuletur plagis multis. Et si dominus suis eum permiserit amplius in talem lapsum cadere, ipse sexaginta solidos domno regi componat⁹. De reliquis vero propinquis iuxta constituta sanctorum patrum et iuxta decreta canonum iudicetur.

10. De ecclesiasticis viris. Si ecclesiastici viri supradicta facinora commiserint, si honorabilis persona fuerit, perdat honorem suum; minores vero vapulentur aut in carcerem mittantur.

11. De presbiteris et clericis, ut archidiaconus eos convocet ad synodum. De presbiteris et clericis sic ordinavimus, ut archidiaconus episcopi eos ad synodum convocet¹⁰. Et si quis ire contempserit, tunc comes iussione¹¹ episcopi monitus eum distringere faciat, ita ut ipse presbiter aut defensor suis sexaginta solidos componat et ad synodum postea velit nolit veniat, et episcopus ipsum presbiterum vel clericum iuxta canonice auctoritatem diiudicari faciat. Solidi vero sexaginta de ipsa causa in sacellum domni regis veniant.

12. De eo qui misso episcopi contradixerit vel presbitero aut clerico incestuosum. Si aliqua persona per violentiam presbitero aut clerico vel¹² misso episcopi incestuosum contradixerit, tunc comes ipsam personam per fideiussores positam ante regem faciat venire una cum missis episcopi. Et¹³ domnus rex ita eos distringat, ut caeteri emendantur.

13. De his, qui res ecclesiasticas verbo domni regis tenent. Ut illi homines, qui res ecclesiasticas per verbum domni regis tenent, sic ordinatum est, ut illas ecclesias unde sunt, vel illas domus episcopii vel monasterii, cuius esse noscuntur, iuxta quod de ipsis rebus tenent, emendare debeant, et illos census vel illas decimas ac nonas¹⁴ illidem dare pleniter debeant sicut eis ad VERNUM ordinavimus. Et qui hoc non fecerit, ipsas res perdat.

14. Ut presbiteri, qui vicos vel ecclesias tenent, ceram vel alios census ad matrem civitatis ecclesiam persolvant, sicut consuetudo fuit. Ut hi, qui illos vicos vel illas ecclesias tenent, illos census vel illam ceram, quae longo tempore ad illud episcopium reddiderunt, modo sic ordinavimus ut sic faciant. Et qui hoc non fecerit, sexaginta solidos componat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest. Bal. ² redire G. ³ nona superscr. nos G. ⁴ commendata Trec. Tilian. ⁵ Stephanus conjectit Bal. ⁶ et G. ⁷ aut usque copulari desunt in Capp. 757, 19. ⁸ copulare G. ⁹ reliqua desunt in 757, 19. ¹⁰ e. una cum comite Cap. inc. a. 5. ¹¹ i. e. m. deest ib. 5. ¹² v. m. e. deest ib. 5. ¹³ ut G. ¹⁴ annonas G.

15. *De emunitatibus servandis.* Ut emunitates pleniter conservatae sint.

16. *De iustitiis faciendis.* Ut omnes iustitias faciant, tam publici, quam ecclesiastici. Et si aliquis homo ad palatium venerit pro causa sua, et ante suo ¹ episcopo suisque ministris quae ecclesiastica sunt, et quae secularia suo comiti non innotuerit in mallo ante rachinburgios, aut si causa sua ante comitem in mallo fuit et ante rachinburgios, et hoc sustinere noluerit quod ipsi legitime iudicaverint, si pro istis causis ad palatium venerit, vapuletur. Et si maior persona est, legem ² exinde faciat.

17. *De ecclesiasticis viris qui se reclamantes ad palatium veniunt.* Si ecclesiastici viri ad palatium venerint de eorum causis se reclamare, nisi ³ super eorum seniore, vapulent ⁴, nisi senior suus eos pro causa sua transmiserit.

18. *De muliere, quae sine licentia viri sui velum in caput miserit.* Mulier si sine comiato ⁵ viri sui velum in caput miserit, si viro suo placet, recipiat eam iterum ad coniugium.

19. *De eo, qui filiastram suam contra voluntatem ipsius dederit viro ingenuo vel servo.* Si quis homo filiastram suam contra voluntatem ipsius et matris et parentum dederit viro ingenuo aut ecclesiastico vel servo ⁶, et illa noluerit habere ipsum et reliquerit eum, potestatem habeant parentes illius dare illi alium maritum. Et si iam maritum habet, non separetur.

20. *De femina ingenua quae servum acceperit.* Si femina ingenua acceperit servum, sciens ⁷ quod servus esset, habeat eum. Una enim lex erit et viro et feminae.

21. *De eo, qui habet mulierem legitimam, si frater eius adulteraverit cum ea.* Si quis homo habens mulierem legitimam, si frater eius adulteraverit cum ea, ille frater vel illa femina, qui adulterium perpetraverunt, interim quod vivunt nunquam habeant amplius coniugium. Ille vero cuius uxor fuit, si vult, potestatem habet uxorem accipere aliam.

22. *Ut sacerdotes vel clerici ad secularia negotia, relicto episcopo suo, non convolent.* Quod non oporteat sacerdotes vel clericos habentes adversus invicem negotia proprium episcopum relinquere et ad secularia iudicia ⁸ convolare.

23. *Ut presbyteri et diaconi praeter episcopum nihil agant.* Presbyteri et diaconi praeter episcopum nihil agere pertentent.

24. *De eo qui oblata dederit vel acciperit praeter episcopi iussionem.* Si quis oblata dederit vel acciperit praeter episcopum vel eum, qui constitutus est ab eo ad dispensandam misericordiam pauperibus, et qui dat et qui accipit, anathema sit.

25. *Cum excommunicatis non licere communicare.* Cum excommunicatis non licere communicare. Nec cum his qui per domos conveniunt, deviantes orationes ecclesiae, simul orandum esse. Ab alia ecclesia non suscipiendum, qui in alia minime congregatur.

26. *De eo qui ecclesiam Dei conturbat.* Si quis ecclesiam Dei conturbare et sollicitare persistit, tanquam seditiosus per potestates externas opprimatur.

27. *De monachis, ut in civitate vel regione qualibet episcopo suo subiecti sint.* Monachos per unamquamque civitatem aut regionem subiectos esse episcopo suo, et quietem diligere, et intentos esse tantummodo ieiunio et orationi in locis quibus renuntiaverunt se-

culo permanentes. Nec ecclesiasticis vero nec secularibus negotiis communicent, vel in aliquo sint molesti, propria monasteria deserentes; nisi forte eis praecipiat propter opus necessarium ab episcopo civitatis.

28. *Ut clericus in ecclesia in qua praetitulatus est, permaneat.* Clericus permanere oportet in ecclesia, cui in initio ab episcopo praetitulatus ac sortitus est, et ad quam confugit quasi ad potiorem. Hoc autem refutantes, statuimus ⁹ revocari debere ad suam ecclesiam, in qua primitus ordinatus est, et ibi tantummodo ministrare. Si quis hanc diffinitionem transgressus fuerit, decrevit sancta synodus a proprio gradu recedere.

29. *Ut episcopus curam monasteriorum gerat.* Episcopum convenit civitatis competentem monasteriorum providentiam gerere.

30. *De eo, qui excommunicatus pro suo neglecto fuerit.* Si quis excommunicatus fuerit pro suo neglecto, et tempore excommunicationis suae ante audientiam communicare praesumpserit, ipse in se damnationis iudicetur protulisse sententiam.

31. *Ut presbyteri rem ecclesiae non vendant.* Placuit ut presbyteri non vendant rem ecclesiae ubi sunt constituti, nescientibus episcopis suis.

32. *Ut manumissiones in ecclesia sunt celebrandae.* Manumissiones in ecclesia sunt celebrandae.

33. *De defensoribus ecclesiarum ab imperatore poscendis.* Defensores ecclesiarum adversus potentias secularium vel divitum ab imperatore sunt poscendi.

34. *Ut nullus sacerdos canones ignoret.* Nulli sacerdoti liceat canones ignorare.

35. *Quid de presbyteris criminosis, de quibus adprobatio non est, agendum sit.* Et hoc nobiscum ¹⁰ magis studio pertractandum est, quid de illis presbyteris criminosis, unde adprobatio non est, et semper negant, faciendum sit. Nam hoc sepiissime a nobis et progenitoribus atque antecessoribus nostris ventilatum est, sed non ad liquidum actenus definitum. Unde ad consulendum ¹¹ patrem nostrum Leonem papam sacerdotes nostros mittimus; et quicquid ab eo vel a suis perceperimus, vobis una cum illis, quos mittimus, renuntiare non tardabimus. Vos interdum vicissim tractate attentius, quid ex his vobiscum constituamus una cum praedicti sancti patris institutionibus; ut murmur cesset populi, et nos his satisfactes inleso Domino auxiliante ab utrisque maneamus. Sequitur constituto memorata.

36. *De sacerdotum purgatione* ¹². *Ex capitulis domni Karoli.* Omnibus vobis visu aut auditu notum esse non dubitamus, quod saepissime suadente antiquo hoste sacerdotibus crimina diversa obiciantur. Sed quoniam qualiter ex eis ab his rationabilis examinatio et satisfactio fiat, licet tempore bonae memoriae domni genitoris nostri Pippini, sive priscis temporibus a sanctis patribus et a reliquis bonae devotionis hominibus saepissime ventilatum fuerit, nos tamen pleniter et ad liquidum definitum reperire minime quivimus. Nostris quippe temporibus idipsum a sanctis episcopis et reliquis sacerdotibus et ceteris ecclesiasticis dignitatis ministris, nostris ¹³ in regnis seu in aliis Deo degentibus, nobisque una cum eis agentibus, saepissime propter multas et nimias reclamaciones, quae ex hoc ad nos ex diversis partibus venerunt, ventilatum est. Sed qualiter consulti domini et patris nostri Leonis apostolici ceterorumque Romanae ecclesiae episcoporum et reliquorum sacerdotum sive orientalium et Graecorum patriarcharum, et multorum sanctorum episcoporum et sacerdotum,

VARIANTES LECTIONES.

¹ suo ... secularia desunt C. inc. a. 9. ² haec diversa in C. i. a. 9. ³ haec diversa ib. c. 10. ⁴ vapulenter G. ⁵ comiteatu Normann. et Cap. 757 licentia Trec. Camb. Pal. Colb. Reg. et Ragino, Burch. Ivo, Gratian. ⁶ servo vel ecclesiastico 757, 4. ⁷ et sciens G. ⁸ negotia G. ⁹ deest G. ¹⁰ vobiscum Baluz. p. 327. ¹¹ consulandum G. ¹² furcatione G. ¹³ deest G.

necnon et nostrorum episcoporum omnium ceterorumque sacerdotum ac levitarum auctoritate et consensu atque reliquorum fidelium et cunctorum consiliatorum, nostrorum consultu definitum est, vobis omnibus utriusque ordinis ministris scire volumus. Statutum est namque ratione et necessitate ac auctoritate praedicta, consultu omnium, ut quotienscunque cuiquam sacerdoti crimen imponitur, si ipse accusator talis fuerit, ut recipi debeat; quia quales ad accusationem sacerdotum admitti debeant, in canonibus pleniter expressum est: si autem, ut dictum est, ille accusator, qui canonicè esse recipiendus, eum cum legitimo numero verorum et bonorum testium adprobare in conspectu episcoporum poterit, tunc canonicè diiudicetur; et si culpabilis inventus fuerit, canonicè damnetur. Si vero eum suprascripto praetextu adprobare ipse accusator minime poterit, et hoc canonicè definiatur. Ipse ergo sacerdos, si suspiciosus aut incredibilis suo episcopo aut reliquis suis consacerdotibus sive bonis et iustis de suo populo vel de sua plebe hominibus fuerit, ne in crimine aut in praedicta suspicione remaneat, cum tribus aut quinque vel septem bonis ac vicinis sacerdotibus exemplo Leonis papae ¹, vel eo amplius, si suo episcopo visum fuerit, aut necesse propter tumultum populi inesse perspexerit ², et cum aliis bonis et iustis hominibus se sacramento coram populo super quatuor evangelia dato ³ purgatum ecclesiae reddat. Si quis autem scire desiderat, quales testes ad accusationem sacerdotum recipi debeant, et quid de accusatore faciendum sit, pleniter in canonibus reperire poterit.

37. *De eo, qui confitetur de crimine.* Manifestum est confiteri eum de crimine, qui indulto et delegato iudicio purgandi se occasione non utitur: nihil enim interest, utrum in praesenti examine omnia quae dicta sunt de eo comprobentur, cum ipsa absentia pro confessione constat.

38. *De usuris.* Usuram non solum clerici, sed nec laici christiani exigere debent.

39. *De comitibus, ut ministris ecclesiae in suis ministeriis adiutores sint.* Comites ministris ecclesiae ⁴ eorumque ministeriis, ut hoc plenius et de nostris et de se et de suis hominibus obtinere possint, adiutores in omnibus fiant. Et quicumque prima et secunda vice de his a comite ammonitus non se correxerit, volumus ut per eundem comitem eius negligentia ad nostram notitiam perferatur, ut nostra auctoritate quod in nostro capitulari continetur ⁵, subire cogatur.

40. *De ordinatione presbiterorum.* Ut presbiteri non ordinentur priusquam examinentur. Et ut ante ordinationem pleniter et studiosissime instruantur, qualiter se a vitiis cavere debeant et qualiter subditos doceant; ne torpentes vel hebetes in doctrina sancta vel vitio malae famae eorum neglectu vel aliqua mala similitudine, quod absit, aspergantur: quoniam detractio sacerdotum ad Christum pertinet, cuius et ministri vel nuntii esse noscuntur ⁶, quia nimis graviter peccant, qui sacerdotes et ministros Christi detrahunt: quoniam testante evangelica tuba melius est unicuique, ut suspendatur mola asinaria collo eius et demergatur in profundum maris, quam scandalizet unum de pusillis, Christi videlicet ministris. Et alibi: *Qui vos recipit, me recipit; et qui vos spernit, me spernit.* Et ut hoc detractiois et scandalii peccatum omnes summo opere caveant, obnixè monemus et coram Deo testamur et sicut Dei fideles rogamus, ne Christi detrahant ministros. Similiter et Christi domini nostri ministros et sacerdotes nostrosque magistros monemus, ne locum subditis tribuant detrahendi; quia qui detrahit fratrem suum,

A homicida est; et peior legitur esse detractio quam fornicatio. Ideo monemus et praecipue rogamus ne fiat, ne absque gladio aut vulnere corporis aliquo quisquam homicida inveniatur. Et sicut de hominibus corporaliter occisis iudicare decrevimus, sic et de illis, qui ex hoc detractiois scelere detecti coram nobis fuerint, peragi Domino annuente decernimus; ut pax ecclesiarum, in quantum Dominus auxilium dederit, in finibus et regionibus nobis a Deo commissis nulla turbetur tempestate detractiois atque bellorum.

41. *De presbiteris, qualiter ecclesiae introitum consequantur.* Ut nullus presbiter ad introitum ecclesiae exenia donet.

42. *De non cogendo bibere.* Ut nemini liceat alium cogere ad bibendum.

43. *De presbiteris, a quibus per ecclesias constituantur.* Ut nullus laicus presbiterum in ecclesia mittere vel de ecclesia ⁷ eicere praesumat, nisi per consensum episcopi.

B 44. *De honore pro ecclesiis dando.* Ut episcopi praevideant, quem honorem presbiteri pro ecclesiis suis senioribus tribuant.

45. *De decimis dispensandis.* Ut decimae in potestate episcopi sint, qualiter a presbiteris dispensentur.

46. *De ecclesiis vel altaribus immeliandis.* Ut ecclesia vel altaria melius constituantur. Et ut nullus presbiter annonam vel foenum in ecclesia mittere praesumat.

47. *De ecclesiis vel altaribus ambiguis.* Ut ecclesiae vel altaria, quae ambigua sunt de consecratione, consecrentur.

48. *De linteis altaribus praeparandis.* Ut presbiteri per parrochias suas feminis praedicent, ut linteamina altaribus praeparent.

49. *De parrochianis alterius presbiteri.* Ut nullus presbiter alterius parrochianum, nisi in itinere fuerit vel placitum ibi habuerit, ad missam recipiat.

C 50. *De parrochia alterius presbiteri.* Ut nullus presbiter in alterius presbiteri parrochia eo ⁸ inconsulto missam cantare praesumat, nisi in itinere fuerit; nec decimam ad alterum pertinentem audeat recipere.

51. *De termino ecclesiarum.* Ut terminum habeat unaquaeque ecclesia, de quibus villis decimas recipiat.

52. *De rebus presbiterorum.* Ut unusquisque presbiter res, quas post diem consecrationis adquisierit, propriae ecclesiae relinquat.

53. *De poenitentibus non cogendis vinum bibere.* Ut nullus presbiter aut laicus poenitentem cogat ⁹ vinum bibere aut carnem manducare, nisi ad praesens pro ipso unum vel duos denarios iuxta qualitatem poenitentiae dederit.

54. *De presbiteris, a quibus se caveant.* Ut nullus presbiter cartas scribat, nec conductor sui senioris existat.

D 55. *De presbiteris, qui agenda in domiciliis celebraverint.* Statutum est, ut si quis presbiter in domiciliis agenda celebraverit sine licentia et consilio sui episcopi, honore sacerdotali privetur.

56. *De praedicatione vel capitulis presbiterorum.* Ut unusquisque presbiter capitula habeat de maioribus vel de minoribus vitiis, per quae cognoscere valeat vel praedicare subditis suis, ut se caveant ab insidiis diaboli.

57. *De eucharistia.* Ut presbiter eucharistiam habeat paratam, ut quando quis infirmaverit, aut parvulus infirmus fuerit, statim cum communicet, ne sine communione moriatur.

58. *De ampullis tribus in coena Domini habendis.*

VARIANTES LECTIONES.

¹ Bal. hic e paucis aliquot codicibus inseruit: qui duodecim presbiteros in sua purgatione habuit. ² propperit G. ³ datum G. ⁴ e. in eorum ministeriis 825, 25, et II, 23. ⁵ continet G. ⁶ dicuntur Bal. ⁷ de e. deest I, 141. ⁸ eo i. deest I, 148. ⁹ invitet I, 151.

Ut presbiter in cena Domini tres ampullas secum deferat, unam ad chrisma, aliam ad oleum ad catechuminos inungendos, tertiam ad ¹ infirmos unguendos iuxta sententiam apostolicam; ut quando quis infirmatur, inducat presbiter oleo ecclesiae, ut orent super eum, unguentes eum oleo in nomine Domini.

59. *Ut omnes clerici episcopis suis subiecti sint.* Ut omnes presbiteri, diaconi ² et subdiaconi sub potestate episcopi maneant.

60. *De ordine sacerdotum.* Ut nullus presbiter praesumat in alia parrochia baptizare nec missas celebrare sine iussione episcopi, in cuius parrochia est. Et omnes presbiteri ad concilium episcopi conveniant. Et si hoc, quod superius comprehensum est, facere contempserint, secundum canonicam institutionem iudicentur tam ipsi quam et defensores eorum.

61. *De eo, qui non confitetur Dei verbum passum carne.* Si quis non confitetur Dei verbum passum carne et crucifixum carne et mortem carne gustasse factumque primogenitum ex mortuis, secundum quod vita est et vivificator ³ ut Deus, anathema sit.

62. *De modis excommunicationis tam de clericis, quam de laicis.* Si quis presbiter ab episcopo suo degradatus vel excommunicatus ⁴ fuerit, et ipse per contemptum postea aliquid de suo officio sine comiato facere praesumpserit, et postea ab episcopo correptus et excommunicatus fuerit, qui cum ipso communicaverit scienter, sciat se esse excommunicatum similiter. Quicumque clericus vel laicus aut femina incestum commiserit et ab episcopo suo correptus se emendare noluerit, et ab ipso excommunicatus fuerit, qui postea cum ipso communicaverit, similiter excommunicatur. Et ut sciatis, qualis sit modus istius excommunicationis, in ecclesiam non debet intrare, nec cum ullo christiano cibum nec potum sumere; nec eius munera quisquam accipere debet, vel osculum porrigere, nec in oratione se iungere, nec salutare, antequam ab episcopo suo sit reconciliatus. Quod si aliquis se reclamaverit, quod iniuste sit excommunicatus, licentiam habeat ad metropolitanum episcopum venire, ut ibidem secundum canonicam institutionem diiudicetur; et interim suam excommunicationem custodiat. Quod si aliquis ista omnia contempserit et episcopus hoc minime emendare potuerit, regis iudicio exilio condemnetur.

63. *De his qui a synodo vel a suo episcopo damnati sunt.* Haec vero per singula capitula in statutis Niceni concilii legere potestis, seu in aliis sanctorum patrum synodalibus edictis et in Antiocheno concilio, quod hi, qui damnati sunt a synodo vel a suo episcopo, et postea ministrare praesumunt, praecipitur ut nullus audeat eis communicare. Si quis vero eis communicat, simili sententiae subiaceat, sicut et damnatus.

64. *De episcopis vel quibuslibet ex clero.* Item in eodem concilio, ut episcopus vel quilibet ex clero sine consilio vel litteris episcoporum vel metropolitani non audeant regalem dignitatem pro suis causis clamare, sed in comuni episcoporum concilio causa eorum examinetur.

65. *De die dominica, qualiter observanda est.* Item in eodem concilio praecipitur, ut a vespera usque ad vesperam dies dominica servetur.

66. *De ignotis angelorum nominibus.* Item in eodem concilio praecipitur, ut ignota angelorum nomina nec fingantur nec nominentur, nisi illorum, quos habemus in auctoritate. Hi sunt, Michael, Gabriel, Raphael.

67. *De mulieribus, ne ad altare accedant.* Item in eodem concilio, quod non oporteat mulieres ad altare ingredi.

68. *De episcopis ordinandis vel quibuslibet ex clero.* Item in concilio Calcedonensi, quod non oporteat episcopum aut quemlibet ex clero per pecunias ordinare: quia utrique deponendi sunt, et qui ordinat, et qui ordinatur, necnon et qui mediator est inter eos. Item de eadem re in canonibus apostolorum. Si quis episcopus aut presbiter aut diaconus per pecunias hanc obtinuerit dignitatem, deiciatur ipse et ordinator eius et a communione abscondantur.

69. *De maleficiis vel incantatoribus.* Item in eodem concilio, ut colearii, malefici, incantatores, et incantatrices fieri non sinantur, quos in Symone mago Dominus terribiliter dampnavit.

70. *De negotiis clericorum inter se.* Item in eodem concilio, ut si clerici inter se negotium aliquod habuerint, a suo episcopo diiudicentur, non a secularibus.

71. *De conspiratione clericorum vel monachorum seu laicorum.* Item in eodem concilio, ut nec clerici, nec monachi, nec laici conspirationem vel insidias contra pastorem natu faciant.

72. *De fide sanctae Trinitatis praedicanda.* In concilio Cartaginensi. Primo omnium necesse est, ut fides sanctae Trinitatis et incarnationis Christi, passionis, resurrectionis et ascensionis in coelos diligenter omnibus praedicetur.

73. *De his, qui se convertunt ad Deum.* Item in eodem de his, qui in periculo constituti sunt et convertunt se ad Deum, ut canonice inquirentur de reconciliatione, et canonice reconcilientur.

74. *De his, qui non sunt bonae conversationis.* Item in eodem, ut illi, qui non sunt bonae conversationis et eorum vita est accusabilis, non audeant episcopos vel maiores natu accusare.

75. *De his, qui cum excommunicato communicaverint.* Item in eodem, ut qui excommunicato praesumptuose communicaverit, excommunicetur et ipse.

76. *De subiectione presbiterorum.* Item in eodem concilio infra dua capitula, ut nullus presbiter contra episcopum suum superbire audeat.

77. *De clericis ecclesiastici ordinis.* Item in eodem ⁵ ut clerici ecclesiastici ordinis, si culpam incurrerint, apud ecclesiasticos iudicentur, et non apud seculares.

78. *De falsis nominibus sanctorum.* Item in eodem, ut falsa nomina martyrum et incertae sanctorum memoriae non venerentur.

79. *De uxore a viro dimissa.* Item in eodem, ut nec uxor a viro dimissa alium accipiat virum vivente viro suo; nec vir aliam accipiat vivente uxore priore.

80. *De oblatiis pauperum.* In concilio Gangrensi, ut nulli liceat oblationes quae ad pauperes pertinent, rapere vel fraudare.

81. *De ieiuniis a sacerdotibus constitutis.* Item in eodem, ut ecclesiastica a sacerdotibus ieiunia constituta sine necessitate rationabili non solvantur.

82. *De his, qui contra naturam peccant.* In concilio Ancyrano. Si inventi sunt inter vos qui cum ⁶ quadrupedibus aut cum consanguineis usque ad septimum genuculum vel masculis contra naturam peccant, dura et districta poenitentia sunt coerendi. Quapropter episcopi et presbiteri, a quibus iudicium poenitentiae iniungitur, conentur omnimodis hoc malum a consuetudine prohibere vel abscondere.

83. *De nominibus recitandis.* Item eiusdem, ut nomina publice non recitentur ante preces sacerdotales.

84. *De canonum institutis a presbiteris non ignorandis.* Item eiusdem, ut nulli sacerdoti liceat ignorare sanctorum canonum instituta.

85. *De sacerdotibus contra decretalia agentibus.*

VARIANTES LECTIONES.

¹ inungendos inf. G. cf. Anseg. ² d. et. deest 755, 8. ³ vivificatur G. ⁴ vel e. deest 755, 9. ⁵ e. concilio G. ⁶ quicumque G.

item eiusdem, ut si quis sacerdotum contra constituta decretalium praesumptiose egerit et corrigi noluerit, ab officio suo submoveatur.

86. *De fide presbiterorum ab episcopis discutienda.* Ut episcopi diligenter discutiant per suas parochias presbiterorum fidem et baptismum catholicum et missarum celebrationes, ut fidem rectam teneant et baptismum catholicum observent et missarum praeces bene intellegant, et ut psalmi digne secundum divisiones versuum modulentur, et dominicam orationem ipsi intellegant et omnibus praedicent intellegendam, ut quisque sciat quid petat a Deo. Et ut *Gloria Patri* cum omni honore apud omnes ¹ canteur, et ipse sacerdos cum sanctis angelis et populo Dei communi voce *Sanctus, Sanctus, Sanctus* decantet. Et omnimodis dicendum est presbiteris et diaconibus, ut arma non portent, sed magis confidant in defensione Dei, quam in armis.

87. *De presbiteris in ecclesiis constituendis ab episcopis et non ab aliis.* Statutum est, ut sine auctoritate vel consensu episcoporum presbiteri in quibuslibet ecclesiis nec constituantur nec expellantur. Et si laici clericos probabilis vitae et doctrinae episcopos conseruandis suisque in ecclesiis constituendis obtulerint, nulla qualibet occasione eos reiciant.

88. *De villis novis et ecclesiis in eis noviter constitutis.* Sanctum est de villis novis et ecclesiis in eis noviter constitutis, ut decimae de ipsis villis ad easdem ecclesias conferantur.

89. *De presbiteris, qui feminas in domibus habent.* Sanctum est ab episcopis de presbiteris, qui feminas secum indiscrete habitare permittunt et propter hoc male opinionis suspicione denotantur, ut si ceinceptus admoniti non se correxerint, velut contemptores sacrorum canonum canonica invectione feriuntur.

90. *De scriptoribus.* Ut scribae vitiose non scribant.

91. *De incestuosis.* De incestuosis, ut canonice examinentur et nec propter alicuius amicitiam quidam relaxentur, quidam vero constringantur.

92. *De communicatione fidelium.* Ut omnes fideles communicent et ad missas perspiciant ² sine aliqua occasione ³.

93. *De confugio ad ecclesiam.* Si quis ad ecclesiam confugium fecerit, in atrio ipsius ecclesiae pacem habeat, nec sit ei necesse ecclesiam ingredi; et nullus eum inde per vim abstrahere praesumat, sed liceat confiteri quod fecit, et inde per manus bonorum hominum ad discussionem in publico perducatur.

94. *De admonitione sacerdotum.* Ut sacerdotes admovent populum, ut elemosinas dent et orationes faciant pro diversis plagis, quas assidue pro peccatis nostris patimur.

95. *De praedicatione ad plebem.* Ut ipsi sacerdotes unusquisque secundum ordinem suum praedicare et docere studeat plebem sibi commissam.

96. *De eruditione filiorum a parentibus et patris.* Ut parentes filios suos, et patris eos quos de fonte lavacri suscipiunt, erudire summopere studeant; illos, quia eos genuerunt et eis a Domino dati sunt; et istos, quia pro eis fideiussores existunt.

97. *De ecclesiis antiquitus constitutis.* Ut ecclesiae antiquitus constitutae nec decimis nec ulla possessione priventur.

98. *De his, qui sine consensu episcopi presbiteros in ecclesiis constituent vel de ecclesiis eiciunt.* De his, qui sine consensu episcopi presbiteros in ecclesiis suis constituent vel de ecclesiis eiciunt, et ab episcopo vel a quolibet misso dominico admoniti obedire noluerint, ut bannum nostrum rewadiare cogantur et per fideiussores ad palatium nostrum venire iubeantur; et tunc nos decernamus, utrum nobis placeat ut aut illum bannum persolvant ⁴, aut aliam haramiscaram sustineant ⁵.

99. *De ecclesiis inter coheredes divisis.* De ecclesiis, quae inter coheredes divisae sunt, considerata est, quatinus si ⁶ secundum providentiam et admonitionem episcopi ipsi coheredes eas voluerint tenere et honorare, faciant. Si autem hoc contradixerint, ut in episcopi potestate maneat, utrum eas ita consistere permittat aut reliquias exinde auferat. Et ubi ad nostrum beneficium ecclesiae pertinentes ita divisae inventae fuerint, ut describantur et nobis remittantur.

100. *De manso ad ecclesiam dato.* De uno manso ad ecclesiam dato, de quo aliqui homines contra statuta sibi servitium exigunt, quicumque pro hac causa accusatus fuerit, comes vel missi hoc, quod inde substractum est, presbiteris cum sua lege restituere faciant.

101. *De his, qui decimas dare nolunt, nisi a se redimantur.* De decimis, quas populus dare non vult, nisi quolibet modo ab eo redimantur, ab episcopis prohibendum est ne fiat. Et si quis contemptor inventus fuerit et nec episcopum nec comitem audire voluerit, si noster homo fuerit, ad praesentiam nostram venire compellatur. Ceteri vero distringantur, ut inviti ecclesiae restituant, quod ⁷ voluntarie dare neglexerunt.

102. *De testibus ad rem quamlibet discutiendam.* Ut quodcumque testes ad rem quamlibet discutiendam quaerendi atque elegendi sunt, a misso nostro et comite, in cuius ministerio de re quacumque agenda est, tales eligantur, quales optimi in ipso pago inveniri possint. Et non liceat litigatoribus per praemia falsos testes adducere, sicut actenus fieri solebat.

103. *De causa ebrii hominis ⁸, et de eius testimonio, et de placito comitis.* Ut nullus ebrius suam causam in mallo possit conquirere nec testimonium dicere. Nec placitum comes habeat, nisi ieiunus.

104. *De hoc si presbiteri sanctum crisma dederint ad iudicium subvertendum.* Ut presbiter, qui sanctum chrisma donaverit ad iudicium subvertendum, postquam de gradu suo depositus fuerit, manum amittat.

105. *De placito centenarii.* Ut nullus homo in placito centenarii neque ad mortem, nec ad libertatem suam amittendam aut ad res reddendas vel mancipia iudicetur; sed ista ⁹ aut in praesentia comitis vel missorum nostrorum iudicentur.

106. *De raptu viduarum.* Qui viduam intra primos triginta dies viduitatis vel invitam vel volentem sibi copulaverit, bannum nostrum, id est sexaginta solidos, in triplo componat. Et ¹⁰ si invitam eam duxit, legem suam ei componat, illam vero ulterius non attingat.

107. *De homine publicam poenitentiam agente interfecto.* Qui hominem publicam poenitentiam agentem interfecerit, bannum nostrum in triplo componat et virgildum proximis suis ¹¹ persolvat.

108. *De observatione praeceptorum dominicorum.* De observatione praeceptorum nostrorum et immunitatum ¹² praecipimus, ut ita observentur, sicut a nobis et ab antecessoribus nostris constitutum est.

109. *De locis immodum sacris et nunc spurciis foedatis.* De locis immodum sacris et nunc spurciis foedatis, ut iuxta possibilitatem in antiquum statum reformentur.

110. *De commutationibus utilibus permanentis inutilibusque delendis.* Ubicumque commutationes tam tempore nostro quamque genitoris nostri legi-

VARIANTES LECTIONES.

¹ homines G. ² perexpectent I. 152. ³ deprecatione I. 152. ⁴ persolvat G. ⁵ sustineat G. ⁶ deest G. qui superscripto vel quod G. ⁷ nominis G. ⁸ isti Bal. ⁹ vel Bal. ¹⁰ eius Bal. ¹² immunitate Bal.

timae et rationabiles atque utiles ad ecclesias Dei factae sunt, permanent. Ubicumque vero inutiles et incommodae atque irrationabiles factae sunt, dissolvantur, et recipiat unusquisque quod dedit. Ubi vero mortua manus interiacet aut alia quaelibet causa, quae rationabilis non esse videatur, inventa fuerit, diligenter describatur et ad nostram notitiam perferatur.

111. *De ecclesiae consecratione in qua mortuorum cadavera infidelium sunt sepulta.* Ecclesiam in qua mortuorum cadavera infidelium sepeliuntur, sanctificare non licet. Sed si apta videtur ad consecrandum, inde evulsa corpora et rasis vel lotis lignis eam, reaedificetur. Si haec consecrata prius fuit, missas in ea celebrare licet, si tamen fideles fuerint, qui in ea sepulti sunt.

112. *De officio laicorum.* Laicus non debet in ecclesia lectionem recitare nec alleluia dicere, sed psalmum tantum aut responsoria sine alleluia.

113. *De stultorum voto solvendo.* Episcopo licet votum solvere, si vult.

114. *De non prodendo a presbiteris crimen episcopi.* Presbitero non licet peccatum episcopi prodere, quia super eum est.

115. *De parrochianis alterius presbiteri.* Ut nullus presbiter alterius parrochianum, nisi in itinere fuerit, nec decimam ad alterum pertinentem audeat recipere.

116. *De manus impositione et resolutione canonica.* Ut nemo sacerdotum populi sibi peccata constitutum sine auctoritate canonum iudicare praesumat. Et ut quando unicuique quisquam sacerdos sibi scelera sua confitenti iuxta praedictum canonicum modum poenitentiam tribuit, si comam dimiserit aut habitum mutaverit, manus ei secundum canonicam auctoritatem imponat cum orationibus, quae in sacramentario ad dandam poenitentiam continentur. Si vero occulte et sponte confessus fuerit, occulte fiat. Et si publice ac manifeste convictus aut confessus fuerit, publice ac manifeste fiat, et publice coram ecclesia iuxta canonicos poeniteat gradus. Post peractum vero secundum canonicam institutionem poenitentiam occulte vel manifeste, canonice reconciliatur et manus ei cum orationibus, quae in sacramentario ad reconciliandum poenitentem continentur, imponatur, ut divinis precibus et misationibus absolutus a suis facinoribus esse mereatur: quoniam sine manus impositione neque absoluitur ligatus. Et ideo dominus et magister noster discipulis suis ac successoribus eorum ligandi ac solvendi dedit potestatem, ut peccatores ligandi habeant potestatem, et poenitentium condigne agentes absolvi atque peccata cum divina invocatione dimitti queant. Nec mirum hoc. Quia si homines suis servis dant potestatem de subditis ligandi et solvendi vel nocendi et adiuvandi apud se, quanto magis dominus omnium hominum hanc potestatem potestatem praepositis sanctae ecclesiae dedit dicens: Accipite Spiritum sanctum. Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis; et quorum retinueritis, retenta erant. Et reliqua.

117. *De poenitente, cuius crimen pervulgatum est.* In concilio Cartaginensi de eadem re praecipitur, ut si cuiusquam poenitentis publicum et vulgatissimum crimen est, quod universam commoverit ecclesiam, ante absidam manus ei imponatur. Et alibi in canonicis vel in decretalibus Leonis papae praecipitur de eadem re, ut absolutio poenitentium per manus impositionem episcoporum supplicationibus fiat; et reliqua multa talia et horum similia.

118. *De poenitentibus, qui eucharistiam acceperint in infirmitate positi.* Poenitentes, qui in infirmitate

A viaticum eucharistiae acceperint, non se credant absolutos sine manus impositione, si supervixerint.

119. *De remedio poenitentiae, et quod absolutio poenitentium per manus impositionem episcoporum supplicationibus fiat.* Propter quod necesse est, ut reatus peccatorum ante ultimum diem sacerdotali supplicatione solvantur, etiamsi periculo mortis argente statim post acceptionem poenitentiae et reconciliatio subsequatur. Ex epistola papae Leonis ad Theodorum, Foroiulensem episcopum. Multiplex misericordia Dei ita lapsis humanis subvenit, ut non solum per baptismi gratiam, sed etiam per poenitentiae medicinam spes vitae reparetur aeternae, et qui regenerationis dona violaverunt, proprio se iudicio condemnantes ad remissionem criminum perveniant sic divinae voluntatis praesidiis ordinatis, ut indulgentiam Dei nisi supplicationibus sacerdotum nequeant obtinere. Mediator enim Dei et hominum dominus Jesus Christus hanc praepositis ecclesiae tradidit

B potestatem, ut et confitentibus poenitentiae sanctionem darent et ab eadem salubri satisfactione purgatos ad communionem sacramentorum per tantum reconciliationis admitterent. Cui utique operi incessabiliter ipse Salvator intervenit, qui nunquam his abest, sicut ipse ait: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi. Qua de re innuitur, ut si quid per servitutem nostram bono ordine et grato impletur effectu, non ambigamus per Spiritum sanctum nobis fuisse donatum. Si autem aliquis eorum, pro quibus Domino supplicamus, quocumque interceptus obstaculo munere indulgentiae praesentis exiderit, et priusquam ad constituta remedia perveniat temporalem vitam humana conditione finierit, quod manens in corpore non recepit, consequi exultus carne non poterit. Idcirco necesse est nos eorum, qui obierint, merita actusque discutere, cum dominus noster, cuius iudicia nequeunt comprehendi, quod sacerdotum impleri ministerio non sivit, suae ius itine reservavit; ita potestatem suam timeri volens, ut hic terror omnibus prosit, et quod quibusdam tepidis aut negligentibus accidit, nemo non metuat. Multum enim utile ac necessarium est, ut peccatorum reatus ante ultimum diem sacerdotali supplicatione solvantur. His autem, qui tempore necessitatis periculis urgentibus praesidium poenitentiae et mox reconciliationis implorant, nec satisfactio interdicenda est, nec reconciliatio deneganda: quia misericordiae Dei nec mensuras possumus ponere, nec tempora definire, apud quem nullas patitur venire moras conversio, dicente Dei spiritu per prophetam: Cum conversus ingenueris, salvus eris. Et alibi: Dic iniquitates tuas prior, ut iustificeris. Item: Quia apud Dominum misericordia est, et copiosa apud eum redemptio. In dispensandis itaque Dei donis non debemus esse difficiles nec se accusantium gemitus lacrymasque negligere, cum poenitendi affectionem ex Dei credamus inspiratione conceptam, dicente apostolo: Ne forte det illis Deus poenitentiam, ut resipiscant a diaboli laqueis, a quo captivi tenentur ad ipsius voluntatem.

120. *Item de poenitentium absolutione, ut per manus impositionem episcoporum vel sacerdotum precibus fiat.* Si quis in periculo vel pace aut infirmitate poenitentiam acceperit; si continuo creditur moriturus, reconciliatur per manus impositionem et infundatur ori eius eucharistia.

121. *Ut poenitens ostensis poenitentiae fructibus ad communionem recipiatur.* Ut poenitens ostensis necessariis poenitentiae fructibus legitimam communionem cum reconciliatoria manus impositione percipiat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ inter Bal. ² nisi G. ³ sacramentario G. const. ⁴ in concilio: universa ecclesia noverit ⁵ exemplar p. G. et codd. Bal. ⁶ obtineri G. ⁷ itaque G. ⁸ recipit G. ⁹ reservabit G. ¹⁰ error G.

122. *Ut poenitentes tempore, quo poenitentiam petunt, super caput cilicium a sacerdote consequantur.* Poenitentes tempore, quo poenitentiam petunt, impositionem manus super caput et cilicium a sacerdote, sicut ubique constitutum est, consequantur.

125. *Ut omni tempore ieiunii manus poenitentibus a sacerdote imponatur.* Omni tempore ieiunii manus poenitentibus a sacerdotibus imponatur.

124. *Ut lapsi per manus impositionem episcopi absolvantur.* Nec absolvendos lapsos in fide credamus, nisi per impositionem manus episcopi.

125. *Ut poenitentes communicent qui ante reconciliationem moriuntur.* Placuit his, qui accepta poenitentia ante reconciliationem migrant ad Dominum, communicari pro eo quod honoraverunt poenitentiam. Qui si supervixerint, sicut in ordine poenitentium, ut legitimam communionem statuere tempore reconciliationis et manus impositione episcopi vel eius iussu presbyteri recipiant.

126. *De his, qui convivio gentilium usi sunt.* Qui convivio solo gentilium et escis immolatis usi sunt, possunt ieiuniis et manus impositione purgari.

127. *Ut criminalia peccata multis ieiuniis, et crebris manus impositionibus, a sacerdotibus purgentur.* Criminalia peccata multis ieiuniis et crebris manus sacerdotum impositionibus eorumque supplicationibus iuxta canonum statuta placuit purgari, ita ut nemo sine manus impositione episcopi aut eius iussu alicuius presbyteri se credat esse a suis facinoribus absolutum. Non est mirandum, si absolutio peccatorum per manus impositionem precibus sit sacerdotum, cum Dominus in veteri lege super caput hostiae manum sacerdotis praeceperit imponi. Etenim sicut tunc per illam hostiam, ita nunc per invocationem Spiritus sancti, per quem fit remissio peccatorum, per manus episcoporum vel eorum auctoritate reliquorum sacerdotum impositione, supplicationibus eorum remittuntur peccata. Nam quando Dominus Lazarum suscitavit, ait discipulis suis: *Tollite lapidem*: subauditur, ut mortuus surgat danis exemplum, ut sicut ipsi manibus tollunt lapidem ut mortuus surgat, ita ipsi et successores eorum manus poenitentibus imponant, ut per impositionem manuum suis precibus mortuum de sepulchro, id est peccatorem de vitiis surgere et relevare faciant; et sicut illi praedictum Lazarum instituit, id est funibus conligatam iubente Domino solvant³ qui ait, *Solve ilium, et sinite abire*, ita isti⁶ eorum supplicationibus auxiliante Domino et comitante Spiritu sancto, qui in his semper operatur, per manus impositionem peccatorum solvant vincula eosque tempore a sanctis patribus constituto sacra eucharistia communicent et absolutos ire permittant.

128. *Ut poenitentes iuxta canonicam auctoritatem poenitentia detur, et ante suspensos a communione excubare faciant ad ecclesiae officium.* Ut secundum formam canonum poenitentibus detur poenitentia, et prius eos a communione suspensos ad officium ecclesiae excubare faciant et inter reliquos poenitentes ad manus impositionem crebro recurrere. Expleto autem satisfactionis tempore et sacerdotali prece⁵ per manus impositionem, iuxta ordinem sacramentorum et canonum reconcilient poenitentes et sacra communione confirmant.

129. *De his qui separati a communione fuerint poenitentibus.* Qui a communione separantur in locis quibus seclusi fuerant, per manus impositionem recipiantur in communionem. Nec se quisquam a peccatis absolutum sine reconciliatoria manus impositione credat; sed per manus impositionem preci-

bus sacerdotum reconcilietur, sicut auctoritas habet ecclesiastica.

130. *Ne in confinio mortis poenitens a reconciliatione diutius suspendatur.* Et ut oblatio eius, qui poenitens necdum reconciliatus de hac vita exierit, ab ecclesia recipiatur⁶. Qui poenitentiam in mortis agit periculo, non diutine a reconciliationis gratia differendus est. Sed si profecto mortis urget periculum, poenitentia⁷ per manus impositionem accepta statim et reconciliatio adhibenda est, ne prius ab humanis rebus aeger abscedat, quam donum reconciliationis accipiat, sicque superstitibus⁸ quodam modo doloris videtur esse perpetuum, si praecisum ab ecclesiae membris eum, qui utique reconciliationis non meruit gratiam, raptim a praesenti vita mortis natura subduxerit. Unde iuxta papae Leonis edictum his, qui in tempore necessitatis et in periculi urgentis instantia praesidium poenitentiae⁹ et mox reconciliationis remedium implorant, nec satisfactio interdicens est, nec reconciliatio deneganda; quia misericordiae Dei nec mensuras possumus ponere, nec tempora definire. De his autem, qui accepta poenitentia, antequam reconcilientur, ab hac vita recesserint, quamquam diversitas praecceptorum de hoc capitulo habeatur, illorum tamen nobis sententia placuit, qui multiplices numero de huiusmodi humanis decreverunt, ut et memoria talium in ecclesiis commendetur et oblatio pro eorum dedicata spiritibus accipitur.

131. *De presbyteris vel diaconibus graviore noxa convictis.* Item confirmatum est, ut si quando presbyteri vel diaconi in aliqua graviore culpa convicti fuerint, qua eos a ministerio necesse sit removeri, non eis manus tanquam poenitentibus vel tanquam fidelibus laicis imponatur. Neque permittendum, ut rebaptizati ad clericatus gradum promoveantur.

132. *De poenitentibus qui ex graviore levioribus commissis poenitentiam gerunt.* De poenitentibus, qui sive ex graviore commissis sive ex levioribus poenitentiam gerunt, si nulla interveniat aegritudo, quinta feria ante pascha eis remittendum Romanae ecclesiae consuetudo demonstrat. Caeterum de pondere aestimando delictorum sacerdotis est iudicare, ut adtendant ad confessionem poenitentis et ad fletus atque lacrymas corrigenis, ac¹⁰ tum iubere dimitti, cum viderit congruam satisfactionem. Sane si quis aegritudinem inciderit atque usque desperationem devenerit, ei est ante tempus paschae relaxandum, ne de seculo absque communione discedat.

133. *De his, qui convivio solo gentilium et escis immolatis usi sunt.* Qui convivio solo gentilium et escis immolatis usi sunt, possunt ieiuniis et crebris manus impositionibus purgari, ut deinceps ab idolothitis abstinentes sacramentorum Christi possint esse participes. Si autem aut idola adoraverunt aut homicidiis vel fornicationibus contaminati sunt, ad communionem eos, nisi per poenitentiam publicam et per manus impositionem sacerdotali prece sint reconciliati, non oportet admitti. Tempora poenitendiis habita moderatione sunt constituenda, prout conversorum animos sacerdotes inspexerint esse devotos, pariter etiam habentes aetatis senilis intuitum, et periculorum quorumque aut aegritudinum respicientes necessitates; in quibus si quis ita graviter urgeatur, ut dum adhuc poenitet, de salute ipsius desperetur, oportet ei per sacerdotalem sollicitudinem, id est per manus impositionem absolute precum sacerdotalium communionis gratia subveniri.

134. *Ut poenitentes, qui ex graviore peccatis poenitentiam gerunt, tribus annis sint inter audientes, si*

VARIANTES LECTIONES.

¹ e. v. e. i. p. a Benedicto addita. ² s. qui est r. G. ³ deest G. ⁴ istis B. ⁵ s. percepta m. impositione G. ⁶ receptetur G. ⁷ poenitentiam p. m. i. acceptam G. ⁸ supprestibus Sang. Camb. ⁹ p. remedium et m. ex more r. G. ¹⁰ quantum i. G.

veram poenitentiam gesserint. Poenitentes, qui ex gravioribus peccatis poenitentiam gerunt, si ex corde poeniteant, sicut Nicena synodus de lapsis constituit, tribus annis sint inter audientes, quinque vero vel septem annis subiaceant inter poenitentes manibus sacerdotum. Duobus etiam annis oblationes modis omnibus non sinantur offerre, sed tantummodo populis in oratione societur. Nec confundantur Deo colla submittere, qui eum non tinerunt abnegare. Quod si utpote mortales intra metas praescripti temporis coeperit vitae finis urgere, subveniendum est implorantibus seu ab episcopo, qui poenitentiam dedit, seu ab alio, qui tamen datam esse probaverit, aut similiter a praesbitero, iussu aut permissu tamen proprii episcopi, per manus impositionem absolutione precum sacerdotalium iaticum abeuntibus de seculo non negetur. Pueris autem, quibus a puritate vocabulum est, seu clericis, seu laicis, aut etiam similibus puellis, quibus ignorantia suffragatur aetatis, aliquandiu sub manus impositione detentis reddenda communio est. Quod si ante praefinitum poenitentiae tempus despecti a medicis aut evidentibus mortis pressi indicibus recepta quicumque¹ communionis gratia convalescerint, servemus in eis, quod Niceni canones ordinarunt, ut habeantur inter illos, qui in oratione sola communicant, donec impleatur spatium temporis eisdem praefinitum.

155. *De catecuminis non praetereundis.* Nec catecumini praeteerendi sunt, quia non est causa dissimilis, sicut iidem sancti canones ordinarunt. Hi qui quolibet modo Christum, quem semel confessi sunt, abiurarint, tribus annis inter audientes sint, et postea cum catecuminis permittantur orare, per manus impositionem communionis catholicae gratiam recepturi.

156. *Ut qui poenitentiam publicae gerunt, uno anno cum cilicio sint inter audientes.* Qui poenitentiam publice gerunt, debent unum annum esse cum cilicio inter audientes, vel usque ad magnum diem, et populo, quando intrat in ecclesiam, perfusi lacrymis veniam postulare precarique eum humiliter, ut pro eis dignetur orare. Tribus vero annis subiaceant inter poenitentes manibus sacerdotum in loco retro ostio ecclesiae poenitentibus constituto, et seorsum, infra ipsam tamen ecclesiam, secluso populo tamen, iam non in terram prostrati, sed vultu et capite humiliato, humiliter et ex corde, ut supra dictum est, veniam postulent et pro se orare exposcant. Duobus etiam annis oblationes modis omnibus non sinantur offerre, sed populis tantummodo in oratione societur, ut perfectionem septimo in coena Domini consequantur anno, id est per episcopi vel eius iussu, si ipse abest, aliorum sacerdotum manus impositionem, absolutione sacerdotalium praecum, communionis catholicae gratiam recepturi. *Qualiter septem annorum poenitentia agatur.* In his vero septem annis multipliciter ieiuniis, orationibus, fletibus et elemosinarum, pro ut melius potuerint, exhibitionibus et lacrymis persistent. Et ne ulterius eis talia contingant admodum caveant, dicente Domino: *Vade et amplius noli peccare.*

157. *De poenitentibus transgressoribus.* Ut hi, qui frequenti praevericatione peccata vel poenitentiam iterant, frequenti sententia, nisi per satisfactionem quae praevericati sunt emendare nitantur, coercantur vel condemnentur, ut haec, quae voluntarie non diluerunt, inviti emendant. Quod si his aliquis renuerit et praeceptis sui sacerdotis inobediens apparuerit, secundum modum culpae excommunicetur. Si quis autem his ante reconciliationem et eorum satis-

factionem absque proprii episcopi licentia communicare praesumpserit, simili excommunicationi subiaceat. Sacerdotes autem, ad quos pertinere noscuntur, si eos quolibet munere vel favore aut negligentia admonere noluerint aut per satisfactionem reverentes non susceperint, aut contemnentes de ecclesia non eiecerint, simili sententia plectantur, quousque vel emendationis vel eorum damnationis sententia promulgetur.

158. *Ut poenitentibus absque personarum acceptione poenitentia detur.* Ut sacerdos poenitentiam imploranti absque personae acceptione poenitentiae leges iniungat.

159. *De negligentioribus poenitentibus.* Ut negligentiores poenitentes tardius recipiantur.

160. *De eo, qui poenitentiam in infirmitate petit.* Is qui poenitentiam in infirmitate petit, si casu, dum ad eum sacerdos invitatus venit, oppressus infirmitate obmutuit vel in frenesim versus fuerit, dent testimonium qui eum audierunt, et accipiat poenitentiam. Et si continuo creditur moriturus, reconcilietur per manus impositionem et infundatur ori eius eucharistia. Si supervixerit, commoneatur a supradictis testibus petitionis suae satisfactio, et subdatur statutum poenitentiae tempus, quamdiu sacerdos, qui poenitentiam dedit, probaverit.

161. *Ut poenitentes non se credant absolutos, nisi per manus impositionem.* Poenitentes qui in infirmitate viaticum eucharistiae acceperint², non se credant absolutos sine manus impositione, si supervixerint.

162. *De poenitentibus qui antequam leges poenitentiae exsequantur, si casu in itinere vel in mari mortui fuerint.* Poenitentes, qui antequam leges poenitentiae exsequantur, si casu in itinere vel in mari mortui fuerint, ubi eis sacerdos subvenire non potuerit, memoria eorum et orationibus et oblationibus commendetur.

163. *De loco monasteriorum vel aedificiis providendis.* Dignum ac necessarium est, ut missi nostri per quaecumque loca directi simul cum episcopis uniuscuiusque diocesis perspiciant loca monasteriorum canonicorum pariter et monachorum similiterque peculiarum, si in apto et in congruo loco sint posita, ubi commodum necessarium possit³ adquiri, quod ad utilitatem pertinet monasteriorum, sicut in sancta regula dicitur: *Monasterium autem ita debet constitui, ut omnia necessaria infra monasterium exerceantur, ut non sit necessitas monachis⁴ vel clericis vagandi foras, quia omnino non expedit animabus eorum.* Similiter quoque aedificationes monasteriorum supradicti missi et cum eis episcopi per diversa loca praevideant, si aptae sint et congruenter s.etae professioni compositae, vel si claustrum firmum habeant, in quo salvari possint animae in eis commemorantium sub disciplina canonica vel regulari. Ubi autem aliter inventa fuerint, hoc omnimodis episcopus loci ipsius faciat emendari, ita ut condignam professioni eorum custodiam habeant canonici vel monachi atque nonnanes, ne detur eis occasio maleficiendi, quod absit.

164. *Ut episcopi sciant, qualiter canonici, qui sunt cum abbatibus, vivant.* Praecipimus, ut unusquisque episcopus sciat per singula monasteria, quantos quisque abba canonicos in monasterio suo habeat. Et hoc omnino ambo pariter provideant, ut⁵ si monachi fieri voluerint, regulariter vivant; sin autem, canonice vivant omnino.

165. *Ut presbiteri chrisma diligenter custodiant.* Presbiteri sub sigillo custodiant chrisma et nulli sub

VARIANTES LECTIONES.

¹ quidem G. ² acceperunt B. ³ c. ac n. posset G. ⁴ deest G.

NOTÆ.

^a Vel clericis Benedictus de suo addidit.

praetextu medicinae vel maleficii donare inde praesumant. Quod si fecerint, honore priventur.

146. *Ut presbyteri utantur assidue orariis.* Presbyteri sine intermissione utantur orationis propter differentiam sacerdotii dignitatis.

147. *Ne laici presbyteros eiciant de ecclesiis eosque in eis constituent absque propriorum episcoporum consensu.* Ut laici presbyteros non eiciant de ecclesiis neque constituent sine consensu episcoporum suorum.

148. *Ne laici a presbyteris munera exigant.* Ut laici omnino munera iniusta non exigant a presbyteris propter commendationem ecclesiae cuiquam¹ presbytero.

149. *De fugitivis clericis.* Ut unusquisque episcopus in sua parochia diligenter presbyteros vel clericos inquirat, unde sint. Et si aliquem fugitivum invenerit, ad suum episcopum redire faciat.

150. *De letania maiore.* Placuit nobis, ut letania maior observanda sit a cunctis christianis diebus tribus.

151. *De quatuor temporibus observandis.* Constituiamus, ut quatuor tempora anni ab omnibus cum ieiunio observentur; id est in Martio mense ebdomada prima, feria quarta et sexta et sabbato veniant omnes ad ecclesiam hora nona cum letaniis ad missarum sollemnia. Similiter in mense Iunio ebdomada secunda feria quarta et sexta sabbato ieiunetur usque horam nonam, et a carne ab omnibus abstinenceatur. Similiter in mense Septembrio ebdomada tertia. Et in mense Decembrio ebdomada, quae fuerit plena ante vigiliam natalis Domini, sicut est in Romana ecclesia traditum.

152. *De indicto ieiunio.* Quod si quis indictum ieiunium superbiendo contempserit et observare cum caeteris christianis noluerit, in Gangrensi concilio praecipitur, ut anathematizetur, nisi emendare se studeat.

153. *De dominicis diebus.* Omnes dies dominicos cum omni veneratione observare decrevimus et servili opere abstinere. Et mercatus in eis minime sit, nec placitum, ubi aliquis ad mortem vel ad poenam iudicetur².

154. *De decimis.* Ammonemus atque praecipimus, ut decima Deo omnino dari³ non neglegatur, quam Deus ipse sibi dari constituit: quia timendum est, ut quisquis Deo suum debitum abstrahit, ne forte Deus per peccatum suum auferat ei necessaria sua, et⁴ qui decimam Deo dare neglexerit, novem partes auferantur ab eo.

155. *Ut ecclesiae pacem habeant.* Reum confugientem ad ecclesiam nemo abstrahere audeat neque inde donare ad poenam vel ad mortem, ut honor Dei et sanctorum eius conservetur; sed rectores ecclesiarum pacem et vitam ac membra eis obtinere studeant. Tamen legitime componant, quod inique fecerunt.

156. *Iterum de pace ecclesiarum.* Praecipimus, ut in ecclesiis aut in domibus ecclesiarum vel in atriis placita secularia minime fiant.

157. *Ut antiquae ecclesiae honorem suum habeant.* Ecclesiae antiquitas constituta nec decimis nec aliis possessionibus priventur, ita ut novis oratoriis tribuantur.

158. *De beneficiis ecclesiasticis.* Quicumque beneficium ecclesiasticum habent, ad tecta ecclesiae restauranda vel ipsas ecclesias emendandas omnino adjuvent, et⁵ nonam et decimam reddant.

159. *Ne presbyter missam solus cantet.* Nullus presbyter, ut nobis videtur, solus missam cantare recte valet. Quomodo enim dicit: Dominus vobiscum, vel sursum corda ammonere habere, et alia multa his similia, cum alius nemo cum eo sit?

160. *De oblatione et pace in ecclesia facienda.* Oblationem quoque et pacem in ecclesia facere iu-

giter ammonetur populus christianorum; quia ipsa oblatio sibi et suis magnum est remedium animarum, et in ipsa pace vera unanimitas et concordia demonstratur⁶.

161. *De symbolo et oratione dominica.* Symbolum, quod est signaculum fidei, et orationem dominicam discere semper ammonent sacerdotes populum christianum. Volumusque ut disciplinam condignam habeant qui haec discere neglegunt, sive in ieiunio, sive in alia castigatione. Propterea dignum est, ut filios suos donent ad scolam, sive ad monasteria, sive foras presbyteris, ut fidem catholicam recte ediscant et orationem dominicam, ut domi alios docere valeant. Qui vero aliter non potuerit, vel in sua lingua hoc discat.

162. *Ut malum ebrietatis omnino vitetur.* Magnum malum ebrietatis, unde omnia vitia pullulant, modis omnibus cavere praecipimus. Qui autem hoc vitare noluerit, excommunicandum eum esse decrevimus usque ad emendationem congruam.

163. *De spiritalibus filiis.* Praecipimus, ut unusquisque compater vel proximi spirituales filios suos catholice instruant.

164. *Ut canticum luxuriosum circa ecclesias deservatur.* Canticum turpe atque luxuriosum circa ecclesias agere omnino contradicimus, quod et ubique vitandum est.

165. *De incestuosis.* Ut episcopi incestuosos puriter⁷ investigare studeant, omnino praecipimus. Et si penitere noluerint, de ecclesia expellantur donec ad poenitentiam reverantur.

166. *Ne in quarta vel quinta aut sexta generatione coniugium copuletur.* Contradicimus quoque, ut in quarta vel quinta⁸ generatione nullus amplius coniugio copuletur. Ubi autem post interdictum factum inventum fuerit, separetur.

167. *Ne proprius filius de baptismo suscipiatur vel ad confirmationem teneatur.* Nullus igitur proprium filium vel filiam de fonte baptismatis suscipiat, nec filiolam nec commatrem ducat uxorem, nec illam cuius filium vel filiam ad confirmationem tenuerit. Ubi autem factum fuerit, separentur.

168. *De damnatis nuptiis.* Si quis viduam uxorem duxerit, et postea cum filiastra sua fornicatus fuerit, seu duabus sororibus nupserit, aut si qua duobus fratribus nupserit, seu cum patre et filio, tales copulationes anathematizari, nec unquam amplius coniugio copulari, sed sub magna districtione fieri⁹.

169. *De cura et praedicatione sacerdotum*¹⁰ erga populum sibi commissum, et ut facinorosos extra ecclesiam eiciant. Ut sacerdotes populi sibi commissi curam habeant et instanter de eorum animarum salute praedicent, et ut facinorosos secundum evangelicam institutionem arguant.

170. *Ut presbyteri omnes suos subiectos orationem dominicam et symbolum doceant.* Quod presbytero praevidendum sit, ut omnes qui christiano nomine censentur, orationem dominicam et symbolum memoriter teneant et intellegant.

171. *Quibus temporibus baptizandum sit.* Ut baptismum non fiat nisi statutis temporibus, id est, pascha et pentecosten, nisi infirmitas intercesserit. Et ut aliubi non baptizetur, nisi in vicis publicis, nisi, sicut iam dictum est, ob infirmitatis causam.

172. *Quod nullum pretium pro baptismo accipi debeat.* Ut nemo presbyterorum pro baptismo pretium accipere praesumat. Quod si fecerit, sciat se canonica regula esse damnandum.

173. *De decimis, ut fideliter a fidelibus dentur et canonice a presbyteris dividantur.* Ut decimae fideliter sanctae ecclesiae reddantur et presbyteri secundum canonicam regulam fideliter eas dividant.

174. *De presbyteris, ut seculares non exerceant curas*

VARIANTES LECTIONES.

¹ cuiquam a p. Bal. ² tradatur Bal. ³ dare G. et infra. ⁴ sequentia a Benedicto cf. epla. synodica Turon. 11. a. 567. ⁵ et n. et d. r. desunt 813, 24. vel annuam ti. ⁶ demonstretur G. ⁷ puniter Camb. ⁸ v. q. s. desunt in conc. Mog. ⁹ ferri Trec. Camb. ¹⁰ sacerdotis G.

neque iudices villarum fiant. Ut presbiteri curas seculares nullatenus exerceant, id est ut neque iudices neque maiores villarum¹ fiant.

175. *Ut in titulis quibus presbiteri consecrantur, ante suam promotionem stabilitatem promittant.* Ut presbiteri, qui in titulis consecrantur, secundum canones, antequam ordinentur, promissionem stabilitatis loci illius faciant.

176. *Ne feminae cum presbiteris habitent.* Ut presbiteri, secum feminas licentiam non habeant habitandi, et ut suspiciones effugiant.

177. *De presbiteris vel clericis fugitivis.* De fugitivis presbiteris vel clericis canonica auctoritas observetur; id est ut nemo nostrum clericum alterius parochiae ordinet, neque ordinatum suscipiat sine permissione sui episcopi². Et hoc considerandum est, quid de talibus faciendum sit.

178. *Ut in domibus non consecratis nequaquam missa celebretur.* Sancitum est, ut nullus presbiterorum in domibus ab episcopis non consecratis oblationem offerre quoquo modo praesumat.

179. *Ut presbiteri, diaconi vel subdiaconi nec arma portent, nec venationem exerceant.* Et hoc cavendum est, ut presbiteri vel diaconi sive subdiaconi arma portare non praesumant, neque venationes aliquas exercere.

180. *Quod non liceat mulieri sanctum velum acceptum dimittere.* Qualicunque modo mulier permittente canonice viro suo aut eo defuncto velum sanctum in caput acceperit, aut sponte aut invita, in eo permaneat omnino nec dimittat.

181. *Ut res pauperum vel minus potentum mala occasione non emanent.* Propter provisiones pauperum, pro quibus curam habere debemus, placuit nobis, ut nec episcopi nec abbates nec comites nec vicarii nec iudices nullusque omnino sub mala occasione vel malo ingenio res pauperum vel minus potentum nec emere nec vi tollere audeat. Sed quisquis³ ex eis aliquid comparare voluerit, in publico placito coram idoneis testibus et cum ratione hoc faciat. Ubicunque autem aliter inventum fuerit factum, hoc omnino emendetur per iussionem nostram.

182. *De potestate episcoporum pro rebus ecclesiasticis, ac de convenientia episcoporum cum laicis.* Ut episcopi potestatem habeant res ecclesiasticas praevidere, regere et gubernare atque dispensare secundum canonicam auctoritatem. Volumus, ut laici in eorum ministerio obediant episcopis ad regendas ecclesias Dei⁴, viduas et orphanos defensandos, et ut obediētes sint eis ad eorum christianitatem servandam. Et episcopi consentientes sint comitibus et iudicibus ad iustitias faciendas. Et nullatenus per aliquorum mendacium vel falsum testimonium neque periurium aut per praemium lex iusta in aliquo depravetur.

185. *De eo, qui causam indicatam repetere praesumat.* Si quis causam indicatam repetere praesumpserit in mallo, ibique testibus convictus fuerit, aut quindecim solidos componat, aut quindecim ictus ab scabinis, qui causam prius indicaverunt, accipiat.

184. *De colonis et fiscalibus.* Ut nec colonus nec fiscalinus possint alicubi traditiones facere.

185. *De vita canonicorum.* In omnibus igitur, quantum humana permittit fragilitas decrevimus, ut canonici clerici canonice vivant, observantes divinae scripturae doctrinam et documenta sanctorum patrum, et nihil sine licentia episcopi sui vel magistri eorum in-compose agere praesumant. In unoquoque episcopatu ut simul manducant et dormiant, ubi his facultas id faciendi suppetit. Vel qui de rebus ecclesiasticis

A stipendia accipiunt, in suo claustro maneant et singulis diebus mane prima ad lectionem veniant et audiant, quid eis imperetur. Ad mensam vero similiter lectionem audiant et obedientiam secundum canones magistris suis exhibeant.

186. *De presbiteris occisis.* Presbiteri interfecti episcopo, ad cuius parochiam pertinent, solvantur secundum capitulare gloriosi Karoli genitoris nostri, ita videlicet, ut medietatem virgildi eius episcopus utilitatibus ecclesiae, cui is praefuit, tribuat, et alteram medietatem in elemosina illius iuste disperiat: quia nullus nobis eius heres proximior videtur, quam ille qui ipsum Domino sociavit.

187. *De accusatione episcopi.* Ut episcopum nulli criminoso liceat accusare.

188. *Quod non liceat monasteria Deo sacrata diversoria fieri secularia.* Ut deinceps monasteria, quae Deo sacrata esse noscuntur, diversoria secularia secundum canonicam institutionem, in quantum cavere hoc possumus, non fiant, sed religiosis et Deum timentibus hominibusque sacratis tribuantur.

189. *Ut coniurationes vel conspirationes non fiant.* Ut coniurationes vel conspirationes non fiant; quia haec facientes sacri canones graviter damnant.

190. *De illis qui res ecclesiae tenent.* Si quis ecclesiasticam rem tenet et admonitus iudicium declinaverit, quoadusque ad discussionem veniat, aut rem restituat ecclesiasticam, aut communione privetur.

191. *De servo ecclesiae in furto comprehenso.* Si servus ecclesiae in furto comprehensus fuerit, a iudice publico sicut et reliqui distringatur. Et si iudex publicus servum ecclesiae sine⁵ furto non praesumentem sine audientia vicedomini aut archidiaconi aut detinere aut iniuriare praesumpserit, anno integro ab ecclesiae liminibus arceatur⁶.

192. *De his, qui clericum iniuriaverint.* Ex concilio Autissiodorensi. Quicumque iudex aut secularis presbitero aut diacono, aut cuilibet de clero, aut de inferioribus, absque audientia episcopi vel archidiaconi vel archipresbiteri iniuriam inferre praesumpserit, anathema ab omnium christianorum consortio habeatur.

195. *Ut homicidis vel caeteris reis, qui legibus mori debent, si ad ecclesiam confugerint, nullus eis victus detur⁷.* Ut homicidis vel caeteris reis, qui legibus mori debent, si ad ecclesiam confugerint⁸, nullus eis victus detur.

194. *De decimis per iussionem episcopi dispensandis.* Ut unusquisque suam decimam donet atque per iussionem episcopi dispenset.

195. *Qualiter de latronibus faciendum sit.* Ut latrones de infra⁹ emunitatem a iudice ipsius emunitatis in comitis placito praesententur. Et qui hoc non fecerit, beneficium et honorem perdat. Similiter vassi nostri, si hoc non adimpleverint, beneficium et honorem perdant. Et qui beneficium non habent, bannum solvant.

196. *De periuriis.* De eo, qui periurium fecerit, ut nullam redemptionem solvat, sed manum perdat. Quod si accusator contendere voluerit de ipso periurio, stent ad crucem. Et si iurator vicerit, legem suam accusator emendet. Hoc vero de minoribus causis observandum. De maioribus vero rebus aut de statu ingenuitatis secundum legem custodiant.

197. *De latronibus iuste peremptis, et de hominibus iniuste punitis.* De vindicta et iudicio iusto in latrones facto testimonia episcoporum absque peccato comitis esse dicuntur, ita tamen ut absque invidia aut occasione mala hoc fiat, nihilque aliud ibi interponatur

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest G. ² pontificis Bal. ³ si quis G. ⁴ sequentia emittit Metensis, haec pro iis exhibens: Et Nicolaus papa ad locum ita ut secundum sacrorum canonum sanctionem in potestate episcopi res omnes ecclesiae consistant, et ille secundum timorem Dei quibus voluerit et quomodo voluerit illas dispenset. Et in superscripto libro ex canonica auctoritate assumptum istud ita invenitur capitulum: Si quis (cf. cap. 24). ⁵ publico servo e. super f. n. praesumente G. ⁶ arceatur G. ⁷ G. pro his habet: Ex capitulis domini Karoli regis anno regni eius XI actis. ⁸ non excusentur omisit. ⁹ emunitate G.

nisi vera iustitia ad perficiendum. Ille vero, qui per odium vel malum ingenium et nisi propter iustitiam faciendam hominem punierit, honorem suum perdat et legibus contra quem iniuste fecit, secundum poenam quam intulerit, emendet.

198. *De nonis¹ et decimis vel censu ecclesiarum.* De rebus vero ecclesiarum, unde nunc census exeunt, decima et nona cum ipso censu solvantur. Et unde antea non exierunt², similiter nonae et decimae dentur. De casatis vero quinquaginta³ solidus unus, de triginta dimidiis solidus, de viginti transmissus unus. Et ut precariae modo renoventur⁴. Et ubi non sunt scriptae, fiat descriptio inter conventores de verbo nostro.

199. *De tributariis ecclesiarum.* De cerariis et tabulariis ac cartellariis ita fiat, sicut a longo tempore decretum est.

200. *Ut sacramentum pro gildonia non fiat.* De sacramentis pro gildonia invicem coniurantibus, ut nemo praesumat facere. Alio vero modo de elemosinis illorum aut de incendiis aut de naufragiis, quanvis conhibentiam faciant, nemo in hoc iurare praesumat.

201. *Ut iterantibus nullus impedimentum faciat.* De iterantibus qui ad palatium aut aliubi pergunt, ut eos per collectam⁵ nemo sit ausus adsallire. Et nemo herbam defensionis tempore⁶ praesumat tollere, nisi in hostem pergat aut missus noster sit.

202. *De teloneis forbannitis.* De teloneis, qualiter antea forbanniti fuerunt, observetur, ut nullus tollat, nisi quod ab antiquo statutum fuerat⁷.

203. *Ut mancipia non sine testibus vendantur.* De mancipiis, ut non vendantur nisi aut in praesentia episcopi vel comitis, aut praesentia archidiaconi aut centenarii aut vicedomini aut iudicis comitis, aut ante bene nota testimonia. Et ut foras marcam nemo mancipia vendat; et qui fecerit, tantas vices bannum solvat, quanta mancipia vendidit. Et si non habet pretium, in wadium se ipsum tradat comiti pro pretio, usque dum ipsum bannum solvat.

204. *Qualiter de comitibus vel de vassis dominicis iustitias non facientibus agendum sit.* Si comes in suo ministerio iustitias non fecerit, missis nostris de sua causa vel de suis exenitis⁸ serviat, usque dum iustitiae ibi factae fuerint. Et si vassus noster iustitias non fecerit, tunc et comes et missus noster ad ipsius casam sedeant et de suo vivant, quousque iustitias faciant.

205. *De his, qui pretium pro faida recipere et iustitiam facere nolunt.* Si quis pro faida praecium recipere non vult et iustitiam exinde facere, in talem locum eum mittere volumus, ut maius damnum non crescat.

206. *De latronibus bis per membra et tertio per vitam puniendis.* De latronibus ita praecipimus observandum, ut pro prima culpa non moriatur, sed unum oculum perdat; de alia vero culpa nasus ipsius latronis truncetur; de tertia culpa, si se non emendaverit, moriatur.

207. *Decretale precum quorundam episcoporum.* Capitulare qualiter institutum est in hoc episcoporum conventu; id est ut unusquisque episcopus tres missas et tria psalteria, unum pro domino rege et aliud pro exercitu Francorum, tertium pro praesenti tribulatione faciat. Presbyteri missas tres. Monachi et monachae⁹ et canonici unusquisque psalteria tria. Et biduanas omnes faciant tam episcopi, quam monachi et monachae atque canonici atque eorum infra casati¹⁰ homines, vel qui potentes sunt. Et unusquisque episcopus, abbas et abbatissa, qui facere potest, libram donet de argento aut eam valente in elemosinam, mediocres vero dimidium libram, minores

A vero solidos quinque. Et episcopi, abbates et abbatissae pauperes famelicos quatuor pro ista stricte nutrire debeant usque tempore messium. Et qui tantum non possunt, iuxta quod possibilitas est, aut tres vel duos aut unum. Comites fortiores libram de argento aut valente donent in elemosinam, mediocres vero mediam¹¹ libram; vassus dominicus de casatis ducentis¹² mediam libram, de casatis centum solidos quinque, de quinquaginta unciam unam. Et faciant biduanas, et¹³ eorum homines, atque eorum casati, vel qui hoc facere possunt. Et qui redimere ipsam triduanam voluerit, fortiores comites uncias tres, mediocres denarios triginta, minores solidum unum. Et de pauperibus famelicis sicut superscriptum est ipsi faciant. Haec omnia, si Domino placuerit, pro domno rege et exercitu Francorum et praesenti tribulatione missa sancti Iohannis sint completa.

208. *Quod res ecclesiarum vota sint fidelium, pretia peccatorum et patrimonia pauperum; quibus non solum conlata conservanda, sed etiam alia augenda sunt.* Quia iuxta sanctorum patrum traditionem novimus res ecclesiae vota esse fidelium, pretia peccatorum et patrimonia pauperum, cui non solum habita conservare, verum etiam multa Deo opitulante conferre optamus, tamen ut ab ecclesiasticis de non dividendis rebus illius ecclesiae suspicionem dudum conceptam penitus amoveremus, statimus, ut neque nostris, neque filiorum et Deo dispensante successorum nostrorum temporibus qui nostram vel progenitorum nostrorum voluntatem vel exemplum imitari voluerint, nullam penitus divisionem¹⁴ aut iacturam patiantur.

209. *De collatis ecclesiae dividendis.* Statutum est, ut quicquid tempore imperii nostri a fidelibus ecclesiae sponte collatum fuerit, in ditioribus locis duas partes in usus pauperum, tertiam in stipendia cedere clericorum aut monachorum, in minoribus vero locis aequae inter clerum et pauperes fore dividendum, nisi forte a datoribus alicubi specialiter datae fuerint.

210. *De ordinatione servorum.* De servorum ordinatione, qui passim ad gradus ecclesiasticos indiscrete promovebantur, placuit omnibus cum sacris canonibus concordare debere. Id enim statutum est, ut nullus episcoporum deinceps eos ad sacros ordines promovere praesumat, nisi prius a dominis propriis libertatem consecuti fuerint. Et si quilibet servus dominum suum fugiens aut latitans aut adhibitis testibus munere conductis vel corruptis aut qualibet calliditate vel fraude ad gradus ecclesiasticos pervernerit, decretum est, ut deponatur et dominus eius eum recipiat. Si vero pater eius vel mater ab alia patria in aliam migrans in eadem provincia filium genuerit, et ipse filius ibidem educatus et ad gradus ecclesiasticos promotus fuerit, et utrum servus sit ignoraverit, et postea veniens dominus illius legibus eum adquisierit, sancitum est ut si dominus eius illi¹⁵ libertatem dare voluerit, in gradu suo permaneat. Si vero eum catena servitutis a castris dominicis extrahere voluerit, gradum amittat, quia iuxta sacros ordines vilis persona manens sacerdotii dignitate fungi non potest. De rebus vero illorum vel peculiare, qui a propriis dominis libertate donantur, ut ad gradus ecclesiasticos iure promoveantur, statutum est, ut in potestate dominorum consistat, utrum illis concedere an sibi vendicare velint. Caeterum si post ordinationem aliquid adquisierint, illud observetur, quod in canonibus de consecratis nihil habentibus constitutum est. De ecclesiarum vero servis communi sententia decretum est, ut archiepiscopi per singulas provincias constituti nostram auctoritatem habeant, suffraganei vero exemplar illius secum habeant. Et quandocunque de familia ecclesiae utilis¹⁶ inventus

VARIANTES LECTIONES.

¹ annonis G. const. ² exierunt G. ³ deest G. ⁴ reliqua diversa a. 779, 13. ⁵ collectum G. ⁶ in l. G. ⁷ fuerit Bal. ⁸ deest in 779. ⁹ nonnachae G. ¹⁰ casti G. ¹¹ dimidium Bal. ¹² deest Bal. ¹³ aliter in decretali. ¹⁴ faciant divisionem ut i. patiantur G. ¹⁵ d. illius l. G. ¹⁶ utilae G.

aliquis ordinandus est, in ambone ipsa auctoritas coram populo legatur, et coram sacerdotibus vel coram fidelibus laicis et ante cornu altaris, sicut in nostra auctoritate continetur, remota qualibet calliditate libertatem consequatur, et tunc demum ad gradus ecclesiasticos promoveatur. Similiter quoque de his agendum est, quos laici de familia ecclesiarum ad sacros ordines promovere voluerint. Sed et de his, quos praepositi canonicorum aut monachorum ordinandos expetiverint, eadem forma servanda est.

211. *De personis, a quibus non sunt res accipiendae.* Statutum est, ut nullus quilibet ecclesiasticus ab his personis res deinceps accipere praesumat, quorum liberi aut propinqui hac inconsulta oblatione possint rerum propriarum exheredari. Quod si aliquis deinceps hoc facere tentaverit, synodali sententia districte feriatur et res ad exheredatos redeant.

212. *Ut nullus presbiter aliqua cupiditate quemquam tonsurare suadeat.* Statutum est, ut nullus in canonica aut regulari professione constitutus aliquem tonsurare, propter res adipiscendas deinceps persuadeat. Et qui hoc facere temptaverit, synodali vel imperiali sententia modis omnibus feriat.

213. *De presbiteris constituendis.* Statutum est, ut sine auctoritate vel consensu episcoporum presbiteri in quibuslibet ecclesiis nec constituantur nec expellantur. Et si laici clericos probabilis vitae et doctrinae episcopis consecrandos, suisque in ecclesiis constituendos, obtulerint, nulla qualibet occasione eos reiciant.

214. *De mansis uniuscuiusque ecclesiae.* Sanctum est, ut unicuique ecclesiae unus mansus integer absque aliquo servitio attribuat. Et ut presbiteri in eis constituti non de decimis neque de oblationibus fidelium, non de domibus neque de atriis vel ortis iuxta ecclesiam positos neque de praescripto manso aliquod servitium praeter ecclesiasticum faciant. Et si aliquid amplius habuerint, inde senioribus suis debitum servitium impendant.

215. *De presbiteris uniuscuiusque ecclesiae.* Statutum est, postquam hoc impletum fuerit, ut unaquaeque ecclesia suum presbiterum habeat, ubi id fieri facultas providente episcopo permiserit.

216. *De sacris vasis ecclesiae ad pignus datis.* De sacris vasis ecclesiae, quae in pignus a nonnullis in quibusdam locis dari comperimus, inhibuitur est, ne deinceps a quoquam fieri praesumatur, nisi solummodo necessitate redimendorum captivorum compellantur.

217. *De ecclesiis destructis, vel de nonis et decimis.* De ecclesiis sane destructis, vel de nonis et decimis, sive de claustris canonicorum, qualiter constitui et ordinari nobis placuerit, aliis capitulis adnotavimus.

218. *De presbiteris, qui feminas in domibus habent.* Statutum est ab episcopis de presbiteris, qui feminas secum indiscrete habitare permittunt et propter hoc malae opinionis suspicione denotantur, ut si deinceps admoniti non se correxerint, velut contemptores sacrorum canonum canonica invective feriantur.

219. *De presbiteris, qui pro chrismate in coena Domini veniebant.* De presbiteris, qui accipiendi chrismatis gratia ad civitates in coena Domini venire soliti erant sanctum est, ut de his, qui longe positi sunt, de octo vel decem unus ab episcopo eligatur, qui acceptum crisma sibi et sociis diligenter perferat. Hi vero, qui non longius a civitate, quam quatuor aut quinque millibus habitant, more solito ad accipiendum crisma perveniant. Discendi vero gratia alio, non quadragesimali tempore, ad civitates vocentur.

A 220. *De praedicatione et confirmatione episcoporum.* Ne vero episcopi occasione praedicandi aut confirmandi oneri essent populis, a nobis admoniti polliciti sunt, se deinceps hoc cavere velle et eo tempore suum ministerium, in quantum facultas datur, exequi, quo eorum perfectio, quantum in illis est, his, quibus prodesse possunt et debent, non sit importuna vel onerosa.

221. *De pueris tondendis et puellis velandis.* Ne pueri sine voluntate parentum tonsurentur vel puellae velentur, modis omnibus inhibuitur est. Et qui hoc facere tentaverit, multam, quae in capitulis legis mundanae a nobis constituta continetur, persolvere cogatur.

B 222. *De feminis viros amittentibus.* De feminis, quae viros amittunt, placet, ne se sicut actenus indiscrete velent, sed ut triginta dies post discessum viri sui expectent et post tricesimum diem per consilium episcopi sui, vel si episcopus absens fuerit, consilio aliorum religiosorum sacerdotum suorumque parentum atque amicorum id quod eligere debent eligant. Et quia a sacro conventu rogati, ut hi, qui publicam gerunt poenitentiam, et feminae, quae viros amittunt, nostra auctoritate donec delibere quid agant teneantur: specialiter pro his capitula fieri et legis mundanae capitulis inserenda decrevimus.

223. *De raptis et de earum raptoribus.* De raptis et de raptoribus quamquam specialiter decrevissemus, quid pati debeant, qui hoc nefas deinceps facere temptaverint, quid tamen de his sacri canones praecipiant, hic inserendum necessarium duximus; quatinus omnibus pateat, quantum malum sit, et non solum humana, sed et divina auctoritate constricti abhinc hoc malum caveatur.

224. *De puellis raptis necdum desponsatis.* De puellis raptis necdum desponsatis in concilio Calcedonensi, ubi 630 patres affuerunt, capitulo 38, ita habetur: *Eos qui rapiunt puellas sub nomine simul habitandi, cooperantes et conhibentes raptoribus decrevit sancta synodus, siquidem clerici sunt, decendant gradu proprio; si vero laici, anathematizentur.* Quibus verbis aperte datur intellegi, qualiter huius mali auctores damnandi sunt, quando participes et conhibentes tanto anathemate feriuntur, et quia iuxta canonicam auctoritatem ad coniugia legitima raptas sibi iure vindicare nullatenus possint.

C 225. *De desponsatis puellis et ab aliis raptis.* De desponsatis puellis et ab aliis raptis ita in concilio Ancyrano capitulo decimo legitur: *Desponsatas puellas et postea ab aliis raptas placuit erui et eis reddi, quibus ante fuerant desponsatae, etiamsi eis a raptoribus vis illata contiterit.* Proinde statutum est a sacro conventu, ut raptor publica poenitentia multetur; raptae vero, si sponsus eam recipere noluerit et ipsa eiusdem crimini consentiens non fuit, licentia nubendi alii non negetur. Quod si et illa consensit, simili sententiae subiaceat. Quod si post haec iungere praesumpserint, utrique anathematizentur.

D 226. *De his, qui virginibus Deo dicatis se sociant.* De his, qui sacris virginibus se sociant, ita in decretis papae Gelasii capitulo vigesimo continetur: *Virginibus sacris temere se quosdam sociare cognovimus et post dictum Deo propositum incesta federa sacrilegaeque miscere; quos protinus aequum est a sacra communione detrudi, et nisi publicam probatamque egerint poenitentiam, omnino non recipi. Aut his certe viaticum de seculo transeuntibus, si tamen poenituerint, non negetur.* Si vero de copulatione sacrarum virginum tam severe feriuntur, quanto severius feriendi sunt qui eas rapiunt? Ideo, sicut praemisimus

VARIANTES LECTIONES.

¹ studeat G. ² annonis G. constanter. ³ ergo Bal. ⁴ idem ne G. ⁵ XXX dies G. ⁶ r. suis i. iniuria c.

est, necesse est, ut ab omnibus in christiana religione consistentibus rigore auctoritatis divinae vel humanae hoc malum radicitus amputetur.

227. *De puellis, quò tempore velentur.* Ne vero puellae indiscrete velentur, placuit nobis etiam de sacris canonibus qualiter observandum sit hic inserere. De tempore velandarum puellarum in Africano concilio capitulo 16 continetur, ut non ante viginti quinque annos consecrentur. Item in eodem concilio capitulo 93 de virginibus velandis ita continetur: *Item placuit, ut quicumque episcoporum necessitate virginali cum et vel petitor potens vel raptor aliquis formidatur, vel si etiam aliquo mortis periculoso scrupulo compunctus fuerit, ne non velata moriatur, aut exigentibus parentibus aut his, ad quorum curam pertinet, velaverit virginem seu velavit ante viginti quinque annos aetatis, non ei obsit concilium, quod de isto anno numero constitutum est.* Unde colligitur, quia iuxta priorem sanctionem virgines vicesimo quinto aetatis suae anno rite consecrandae sunt. Quod si praemissae necessitates ante id fieri compulerint, non ullum² possint episcopo allerre praeiudicium consecranti.

228. *De examinatione sanctae crucis non facienda.* Sanctionem est, ut nullus decemque quamlibet examinationem sanctae crucis facere praesumat, ne Christi passio neque glorificatio cuiuslibet temeritate contemptui habeatur.

229. *De pabulo verbi divini nuntiando.* Episcopus sive per se, sive per vicarios pabulum verbi divini sedule populus adiunct; quia, ut ait beatus Gregorius, iram contra se oculi iudicis excitat sacerdos, si sine praedicationis sonitu incedit. Et ut clerum sibi commissum in sobrietate et castitate nutriat divinisque officiis imbuat, qui rite ad sacrosanctos ecclesiasticos ordines promoveri possint. Et ut operam dent, quatinus presbiteri missalem et lectionarium sive caeteros libellos sibi necessarios bene correctos habeant; et qualiter ecclesias destructas sibi pertinentes iuxta vires emendent, qualiter etiam viduas diligenter instruant, quomodo etiam secundum apostolicam auctoritatem conversari debeant, edoceant. Et ut superstitiones, quas quibusdam in locis in exsequiis mortuorum nonnulli faciunt, eradiceant. Et ut exemplo suae innocentiae alios ad bene vivendum provocent; et cunctis ecclesiasticis negotiis, quantum Dominus iuverit, totis viribus consulere satagent, diligenter admonuimus. Et ut liberius atsequi valeant, nos in quantum Dominus posse dederit opem ferre modis omnibus optamus.

230. *De homicidiis in ecclesiis vel in atrii earum perpetratis.* Si quis aut ex levi causa aut sine causa hominem interfecerit in ecclesia, de vita componat. Si vero foris rixati fuerint et unus alterum in ecclesiam fugerit et ibi se defendendo eum interfecerit, si huius facti testes non habuerit, cum duodecim coniuratoribus legitimis iurare cogatur³; is vero qui interfectus est, absque compositione jaceat; ac deinde interfectores secundum iudicium canonicum congruum facinori quod admisit poenitentiam accipiat. Si proprius servus hoc admisit, iudicio aquae serventis examinetur, utrum hoc sponte an se defendendo fecisset. Et si manus eius exusta fuerit, interficiatur; si autem non fuerit, dominus eius iuxta quod virgildus illius est, ad ecclesiam persolvat, aut eum, si voluerit, eidem ecclesiae tradat. De ecclesiastico et fiscalino et beneficiario servo volumus, ut pro una vice virgildus eius pro eo componatur; altera vice ipse servus ad supplicium tradatur. Hereditas tamen liberi hominis, qui propter tale facinus ad mortem fuerat indicatus, ad legitimos heredes illius perveniat. Si in atrio ecclesiae, cuius

A porta reliquiis sanctorum consecrata est, huiusmodi homicidium perpetratum fuerit, simili modo emendetur vel componatur. Si vero porta ecclesiae non est consecrata, eo modo componatur quod in atrio committitur, sicut poni debet quod in emunitate violata committitur.

231. *De iniuriis sacerdotum in ecclesiis factis.* Sanguinis effusio in ecclesia facta cum fuste, si presbiter fuerit, triplo componatur, duae partes eidem presbitero, tertia pro frelo ad ecclesiam, insuper et bannus noster. Similiter de diacono iuxta suam compositionem triplo persolvatur et insuper bannus noster. Similiter⁴ et de ictu sine⁵ sanguinis effusione, de unoquoque ordine clericorum secundum suam compositionem triplo, et bannus noster. Et qui non habet, unde ad ecclesiam persolvat, tradat se in servitium eidem ecclesiae, usque dum totum debitum persolvat.

232. *De viduis et pupillis et pauperibus.* Viduae et pupilli ac pauperes quandoque in mallum ante comitem venerint, primo eorum causa audiatur et definiatur. Et si testes per se ad causas suas quaerendas habere non potuerint vel legem nescierint, comes illos vel illas adiuvet dando eis talem hominem, qui rationem eorum teneat vel pro eis loquatur.

233. *De raptu viduarum.* Qui viduam intra primos triginta dies viduitatis suae vel invitam vel volentem sibi copulaverit, bannum nostrum, id est solidos sexaginta, in triplo componat. Et si invitam eam duxit, legem suam ei componat, illam vero ulterius non adingat.

234. *De homine publicam poenitentiam agente interfecto.* Qui hominem publicam poenitentiam agentem interfecerit, bannum nostrum in triplo componat, et virgildum proximis suis persolvat.

235. *Ut omnis homo liber potestatem habeat, ubicunque voluerit res suas dare pro salute animae suae.* Si quis res suas pro salute animae suae vel ad aliquem venerabilem locum vel propinquo suo vel cuilibet alteri tradere voluerit et eo tempore intra ipsum comitatum fuerit, in quo res illae positae sunt, legitimam traditionem facere studeat. Quod si eodem tempore, quo illas tradere vult, extra eundem comitatum fuerit, id est sive in exercitu, sive in palatio, sive in alio quolibet loco; adhibeat sibi vel de suis pagensibus vel de aliis, qui eadem lege vivunt qua ipse vivit, testes idoneos; vel si illos habere non potuerit, tunc de aliis quales ibi⁶ meliores inveniri possunt; et coram ipsis rerum suarum traditionem faciat et fideiussores vestiturae donet ei, qui illam traditionem accipit, qui vestituram faciant. Et postquam haec traditio ita facta fuerit, heres illius nunquam de praedictis rebus valeat facere repetitionem. Insuper et ipse per se fideiussorem faciat eiusdem vestiturae, ne heredi ulla occasio remaneat hanc traditionem immutandi, sed potius necessitas incumbat illam perticiendi. Et si nondum res suas cum coheredibus suis divisas habuit, non ei hoc sit impedimentum; sed coheres eius si sponte noluerit, aut per comitem aut per missum eius distringatur, ut divisionem cum illo faciat, ad⁷ quem defunctus hereditatem suam voluit pervenire. Et si cuilibet ecclesiae eam tradere rogavit, coheres eius eam legem cum illa ecclesia de praedicta hereditate habeat, quam cum alio⁸ coherede suo habere debet. Et hoc observetur erga patrem et filium et nepotem usque ad annos legitimos. Postea ipsae res ad emunitatem ipsius ecclesiae redeant.

236. *De homicidiis prohibendis.* Quicumque hominem aut ex levi causa aut sine causa interfecerit, virgildum eius his, ad quos ille pertinet, componat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ compunctus, duabus ultimis litteris per transversam lineam deletis et a superscripto; sed haec omnia statim cum conscripta essent, digito abstersa. ² nullum G. ³ haec diversa in IV, 15. ⁴ aliter ac in IV, 14 legitur. ⁵ in G. ⁶ sibi m. invenire possit (corr. ex possunt) G. ⁷ aut q. d. ad h. G. ⁸ illo Bal.

Ipsa vero propter talem praesumptionem in exilium mittatur ad quantum tempus nobis placuerit. Res tamen suas non amittat.

237. *Quid in compositionem wergildi dari non debeat.* In compositionem wergildi volumus ut ea dentur, quae in lege continentur, excepto accipitre et spata; quia propter illa duo aliquoties periurium committitur, quando maioris pretii, quam illa sint, esse iurantur.

238. *De raptu alienarum sponsarum.* Si quis sponsam alienam rapuerit, aut patri eius aut ei qui legibus eius defensor esse debet, cum sua lege eam reddat. Et quicquid cum ea tulerit, semotim unamquamque rem secundum legem reddat. Et si hoc defensor eius perpetrari consensit, et ideo raptori¹ nihil quaerere voluerit, comes singula de unaquaque re freda nostra ab eo exactare faciat: sponso vero legem suam componat et insuper bannum nostrum, id est sexaginta solidos, solvat; vel in praesentiam nostram comes eum advenire faciat; et quanto tempore nobis placuerit in exilio maneat, et illam feminam ei habere non liceat.

239. *De falsis testibus convincendis.* Si quis cum altero de qualibet causa contentione habuerit, et testes contra eum per iudicium producti fuerint, si falsos eos esse suspicatur, liceat ei alios testes, quos meliores potuerit, contra eos opponere, ut veracium testimonio falsorum testium perversitas superetur. Quod si ambae partes testium ita inter se dissenserint, ut nullatenus una pars alteri cedere² velit, eligantur duo ex ipsis, id est ex utraque parte unus, qui cum scutis et fustibus in campo decernerent³.

240. *De concordia episcoporum et comitum.* Ut episcopi cum comitibus stent, et comites cum episcopis, ut⁴ uterque pleniter suum ministerium peragere possit.

241. *De latronibus, homicidis, adulteris, incestuosis sub magna districtione coercendis.* Ut latrones seu homicidae vel adulteri sive incestuosi sub magna districtione et correctione sint correpti⁵.

242. *De invasione aliorum rerum.* De rebus propriis⁶, ut ante missos et comites et iudices nostros veniant, et ibi accipiant finitivam sententiam; et antea nullus praesumat alterius res propindere⁷, sed magis suam causam quaerat ante iudices nostros, ut diximus, et ibi recipiant quod iustum est.

243. *Pro qua re in praesentiam regis venire quis debeat.* Ut si aliquis voluerit dicere, quod iuste ei non iudicetur, tunc in praesentiam nostram veniat. Aliter vero non praesumat in praesentiam nostram venire pro alterius iustitia dilatanda.

244. *Ne noviter conversi cito ad aliqua mittantur exercenda negotia.* De laicis noviter conversis, ne antequam suam legem pleniter vivendo discunt, ad alia negotia mittantur.

245. *Quid de his agendum sit, qui gratia fugiendi debitum servitium seculum relinquunt.* De his qui seculum relinquunt propter servitium impediendum, et tunc neutrum faciunt, ut unum e duobus eligant, aut pleniter secundum canonicam aut secundum regulae institutionem vivant, aut servitium dominicum faciant.

246. *Quid tempore⁸ famis ac cuiuslibet tribulationis agendum sit.* De hoc si evenierit famas, clades aut inaequalitas aeris vel alia qualiscunque tribulatio, non expectetur edictum dominicum, sed statim deprecetur Dei misericordia; ut⁹ in praesenti anno de famis inopia, ut suos quisque adjuvet prout potest, et nemo suam annonam nimis care vendat,

A et ne foras imperium nostrum vendatur aliquod alimonium.

247. *Ut infra patriam arma non portentur. Et qualiter discordantes ad pacem cogantur redire.* De armis infra patriam non portandis, id est, scutis et lanceis vel loriceis¹⁰. Et si fardiosus quis sit, discutiatur tunc quis e duobus contrarius sit, ut pacati sint; constringantur ad pacem, etiamsi noluerint. Et si aliter pacificare nolunt, adducantur in nostram praesentiam. Et si quis post pacificationem alterum occiderit, componat illum et manum quam periuravit absque ulla redemptione¹¹ perdat, et insuper bannum dominicum solvat. Et¹² ut servi lanceas non portent. Qui inventus fuerit post bannum, hasta frangatur in dorso eius.

248. *De armaturis et brunis habendis.* De armatura in exercitu, sicut antea in alio capitulare mandavimus, ita servetur. Et insuper omnis homo de duodecim mansis bruniam habeat. Qui vero bruniam habet et eam secum non duxerit, omne beneficium cum brunia perdat.

249. *De his, qui iudicia¹³ scabinorum adquiescere nolunt.* De clamatoribus vel causidicis, qui nec iudicium scabinorum adquiescere nec blasphemare volunt, antiqua consuetudo servetur, id est ut¹⁴ in custodia recludantur, donec unum e duobus faciant. Et si ad palatium pro hac re proclamaverint et litteras detulerint, non quidem eis credatur, nec tunc tamen in carcerem mittantur, sed cum custodia et cum ipsis litteris ad palatium nostrum remittantur et ibi discutiatur sicut dignum est.

250. *Quod regi et senioribus tantum fidelitas per sacramentum promitti debeat. Et ut caetera sacramenta legaliter fiant.* De iuramento, ut nulli alteri per sacramentum fidelitas promittatur nisi nobis et unicuique proprio seniori ad utilitatem nostram et sui senioris; excepto his sacramentis, quae iuste secundum legem alteri ab altero debentur. Et infantes, qui antea non potuerunt propter juvenilem aetatem iurare, modo fidelitatem promittant.

251. *Ut si conspirationes factae fuerint, triplici ratione iudicentur.* Quicunque conspirationes facere praesumpserint et sacramento quacunque conspirationem firmaverint, triplici ratione iudicentur. Primo, ut ubicunque aliquod malum propter hoc perpetratum fuerit, auctores facti interficiantur; adiutores vero eorum singuli alter ab altero flagellentur et nares sibi invicem praecidant¹⁵; ubi vero nihil mali perpetratum est, similiter quidem inter se flagellentur et capillos sibi invicem detundant. Si vero per dexteram aliqua conspiratio firmata fuerit, si liberi sunt, aut iurent cum idoneis iuratoribus, quod hoc pro malo non fecissent; aut si hoc facere non potuerint, secundum legem suam componant. Si vero servi sunt, flagellentur, ut de caetero in regno nostro nulla huiusmodi conspiratio neque per sacramentum neque sine sacramento fiat.

252. *Qualiter de testibus agendum sit, qualesque ad testimonium adducantur.* De periuriis, ut caveantur; et non admittantur testes ad iuramentum antequam discutiatur. Et si aliter discuti non possunt, parentur ab invicem et singulariter inquirentur. Et non soli accusatori liceat testes eligere absente suo causatore. Et omnino nullus nisi ieiunus ad iuramentum vel ad testimonium admittatur. Et ille, qui ad testimonium adducitur, si refutatur, dicat ille qui eum refutat et probet, quare illum recipere nolit. Et de ipsopago, non de altero, testes eligantur, nisi forte longius extra comitatum causa sit inquirenda. Et si quis convictus fuerit periurii, perdat manum aut redimat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ raptor G. ² credere Bal. ³ plurima hic omitta sunt a Bened. ⁴ et ut G. ⁵ hic aliqua desunt. ⁶ proprois 805. Bai. 6. ⁷ propindere corr. propria inuadere G. ⁸ De t. f. aut G. ⁹ deest G. ¹⁰ v. l. desunt Bal. ¹¹ a. u. r. deest in Cap. a. 805. et III 4. ¹² cf. Cap. 805. ¹³ iudicis Bal ¹⁴ aut G. ¹⁵ praecidantur G.

253. *Quales personae ad causas discernendas¹ et terminandas eligi debeant.* De advocatis, vicedominis, vicariis, centenariis pravis, ut tollantur et tales eligantur, qui et sciunt et velint iuste causam discernere et terminare. Et quisquis² pravius inventus fuerit, nobis pro certo nuntiatur.

254. *De teloneis, quae³ de mercatis et navigiis vel aliis, aut quaecunque iniuste exiguntur, quid fieri debeat.* De teloneis placet nobis ita, ut antiqua et iusta telonea a negotiatoribus exigantur tam de pontibus, quam de navigiis seu mercatis. Nova vero sive iniusta, ubi vel funes tenduntur, vel cum navibus sub pontibus transitur, seu his similia, in quibus nullum adiutorium iterantibus praestatur, non exigantur. Similiter etiam nec de his, qui sine negotiandi causa substantiam suam de una domo sua ad aliam aut ad palatium aut in exercitum ducunt. Si quid vero fuerit, unde dubitetur, ad placitum⁴ nostrum, quod cum missis nostris habituri sumus, interrogetur.

255. *De his qui ex seculo ad monasteria converti volunt.* Liberi homines, qui ad servitium Dei se tradere volunt, prius hoc non faciant, quam a nobis licentiam postulent. Hoc ideo praecipimus, quia audivimus aliquos ex illis non tam causa devotionis quam exercitum sive aliam functionem regalem fugiendo; quosdam vero cupiditatis causa ab his, qui res illorum concupiscunt, circumventos audivimus; et hoc ideo fieri prohibemus.

256. *De hominibus pauperibus liberis, ut a potentioribus non opprimantur iniuste.* De oppressione pauperum hominum liberorum, ut non fiant a potentioribus per aliquod malum ingenium contra iustitiam oppressi, ita ut coacti res eorum vendant aut tradant. Ideo haec ut supra et hic de liberis hominibus diximus, ne forte parentes contra iustitiam fiant exheredati et regale obsequium minuat⁵ et ipsi heredes propter indigentiam mendici vel latrones seu malefactores efficiantur. Et ut saepius non fiant maniti ad placitum, nisi sicut in alio capitulari precepimus.

257. *De ecclesiis sive sanctis noviter inventis.* De ecclesiis seu sanctis noviter sine auctoritate inventis nisi episcopo probante minime venerentur: salva etiam de hoc et de omnibus ecclesiis canonica auctoritate.

258. *Ut heribannus absque personarum acceptione fideliter ab omnibus exigatur.* De heribanno volumus, ut missi nostri hoc fideliter exigant absque ullius personae gratia, blanditia seu terrore secundum iussionem nostram. Id est ut de homine habente libras sex in auro, in argento, brunis, aeramento, pannis integris, caballis, bobus, ovibus, vaccis vel alio peculio, ita ut uxores eorum vel infantes non fiant spoliati pro hac re de vestimentis eorum, accipiant legitimum haeribannum, id est libras tres. Qui vero non habuerit amplius in suprascripto pretio valente nisi libras tres, solidi triginta ab eo exigantur. Qui autem non habuerit amplius nisi duas libras, decem solidos solvat. Si vero nisi unam libram habuerit, solidos quinque, ita ut iterum se valeat praeparare ad Dei servitium et ad nostram utilitatem. Et missi nostri caveant et diligenter inquirent, ne par aliquod malum ingenium nostram subtrahant iustitiam alteri tradendo aut commendando.

259. *De hominibus vel feminis liberis, qui cum fiscalibus se iungunt.* Liberi homines, qui uxores de fisco regali habent, et feminae, quae liberae sunt et homines fiscales regios aut habent aut accipiunt, vel de hereditate parentum vel de causa sua quaerenda nec de testimonio pro hac re abiciantur; sed talis etiam nobis in hac causa honor servetur,

quales et antecessoribus nostris regibus vel imperatoribus servatus esse cognoscitur.

260. *Ut oratio dominica et symbolum et lex seu capitula regum diligenter intellegantur.* Ubi laici symbolum et orationem dominicam pleniter ediscant. Comites quoque et centenarii et ceteri nobiles viri legem suam pleniter⁶ discant, sicut in alio loco decretum est. Praecipimus autem missis nostris, ut ea quae a multis iam annis per capitularia nostra in toto regno nostro mandavimus, agere, discere, observare, vel in consuetudinem habere debeant, ut haec omnia nunc diligenter inquirent, et omnino ad servitium Dei et ad utilitatem nostram vel ad omnium christianorum hominum perfectum innovare studeant, et quantum Domino donante praevalent, ad perfectum usque perducant. Et nobis omnino annuntient, quis inde bonum certamen hoc adimplere habuisset, ut a Deo et a nobis gratiam habeat. Qui autem neglegens inde fuerit, ut talem disciplinam percipiat, qualem talis sit contemptor recipere dignus, ut caeteri metum habeant amplius.

261. *De occisione clericorum et sacerdotum atque monachorum.* Qui subdiaconum occiderit, trecentos solidos componat. Qui diaconum, quadringentos⁷ solidos. Qui presbiterum, sexcentos⁸. Qui episcopum, nongentos⁹. Qui monachum, quadringentis culpabilis iudicetur.

262. *De dampnis in immunitatibus factis.* Si quis in immunitate dampnum aliquod fecerit, sexcentos¹⁰ solidos componat.

263. *De furibus infra emunitatem retentis quid agendum sit.* Si autem homo furtum aut homicidium fecerit, vel quodlibet crimen foris committens infra immunitatem fugerit, mandet comes vel episcopo vel abbati vel vicedomno, vel illi qui locum episcopi vel abbatis tenuerit, ut reddat ei reum. Si ille contradixerit et reddere noluerit, pro prima contradictione quindecim solidos componat. Si nec ad tertiam consentire voluerit, quicquid reus dampni fecerit, totum ille, qui eum infra emunitatem retinet nec reddere vult, solvere cogatur. Et ipse comes veniens¹¹ licentiam habeat ipsum hominem infra immunitatem quaerendi, ubicunque eum invenire potuerit. Si autem in prima inquisitione comiti responsum fuerit, quod reus infra immunitatem quidem fuisset, sed fuga lapsus fuerit, statim iuret quod ipse eum ad iustitiam cuiuslibet disfaciendam fugere non fecisset; et sit ei in hoc satisfactum. Si autem intranti in ipsam immunitatem comiti collecta manu quislibet resistere tentaverit, comes hoc ad regem vel ad principem deferat, ut ibidem iudicetur. Et sicut ille, qui in immunitate dampnum fecit, sexcentos solidos componere debet, ita qui comiti collecta manu resistere praesumit, sexcentis solidis culpabilis iudicetur.

264. *De locis ad claustra canonicorum faciendi.* De locis dandis ad claustra canonicorum faciendi, si de eiusdem ecclesiae rebus fuerit, nostra liberalitate concedatur ibi. Si de alterius vel ecclesiae, vel libero-
rum hominum, commutetur. Si autem de fisco nostro fuerit, nostra liberalitate concedatur.

265. *De emptione tempore messis causa cupiditatis et turpis lucri.* Quicumque tempore messis vel tempore vindemiae non necessitate, sed propter cupiditatem comparat¹² annonam aut vinum, vel verbi gratia de duobus denariis comparat modium unum, et reservat usque dum venundare possit contra denarios quatuor aut sex seu amplius, hoc turpe lucrum dicimus. Si vero hoc propter necessitatem comparat, ut sibi habeat et aliis tribuat, negotium dicimus.

266. *De stabilitate episcoporum vel clericorum.* Ne

VARIANTES LECTIONES.

¹ discutiendas Bal. ² si comes III. 11. ³ qui G. ⁴ palatium G. ⁵ minuetur G. ⁶ deest G. ⁷ DC in loco corraso G. ⁸ DCCCC in loco raso G. ⁹ e. de uita componat in loco raso G. ¹⁰ DCCCC in loco corraso G. ¹¹ veniat G. ex correct. ¹² comparat G.

de uno loco ad alterum transeat episcopus sine decreto episcoporum, vel clericus sine iussione episcopi sui.

267. *De ecclesiis vel altaribus ambiguis.* Ut ecclesiae vel altaria, quae ambigua sunt de consecratione, consecrentur.

268. *De ebrietate.* Ut ab ebrietate primo omnium seniores semetipsos caveant, et eorum iunioribus exemplum bonum sobrietatis ostendant.

269. *De admonitione ad comites pro utilitate sanctae Dei ecclesiae.* Vobis comitibus dicimus vosque commonemus, quia ad vestrum ministerium maxime pertinet, ut reverentiam et honorem sanctae Dei ecclesiae exhibeatis, et cum episcopis vestris concorditer vivatis et eis adiutorium ad suum ministerium peragendum prebeatis, et ut vos ipsi in ministeriis vestris pacem et iustitiam faciatis, et quae nostra auctoritas publice fieri decernit, ut in vestris ministeriis studiose perficiatur.

270. *De admonitione ad laicos pro honore ecclesiastico conservando.* Omnes laicos monemus, ut honorem ecclesiasticum conservent et dignam venerationem episcopis et Dei sacerdotibus exhibeant et ad eorum praedicationem cum suis devote occurrant et ieiunia ab illis communiter indicta conservent et suos observare doceant et compellant. Omnes suam opere studeant, ut dies dominicus sicut decet honoretur et colatur. Et ut liberius fieri possit, merceda et placita a comitibus illo die prohibeantur, sicut saepe admonitum fuit.

271. *De admonitione ad episcopos vel comites pro concordia ad invicem et cum caeteris fidelibus.* Episcopi vel comites ad invicem et cum caeteris fidelibus concorditer vivant et ad sua ministeria peragenda vicissim sibi adiutorium ferant.

272. *De operibus in restaurationem ecclesiarum adimplendis.* De operibus in restaurationem ecclesiarum, sive in faciendo sive in redimendo, episcopalis potius sequatur voluntas. Nullatenus tamen remaneat, quin sicut a nobis saepe iussum est hoc¹ aut illud partibus ecclesiarum persolvatur. Et hoc omnibus notum sit, quia quicumque neglexerit exinde egerit et coram nobis exinde neglegens repertus fuerit, illud volumus omnino ut subeat, quod in nostro capitulari de hac re communi consultu fidelium nostrorum ordinavimus.

273. *De comitibus, ut ministris ecclesiae in suis ministeriis adiutores sint.* Comites ministris ecclesiae eorumque ministeriis, ut² hoc plenius et de nostris et de se et de suis hominibus obtinere possint, adiutores in omnibus fiant. Et quicumque prima et secunda vice de his a comite admonitus non se correxerit, volumus ut per eundem comitem eius neglegentia ad nostram notitiam perferatur, ut nostra auctoritate quod in nostro capitulari continetur subire cogatur.

274. *Ut de incestuosis et his, qui decimas non dant, ab episcopis et presbiteris, et de neglegenter viventibus, wadii non accipiantur.* Dictum est nobis, quod in quibusdam locis episcopi et comites ab incestuosis et ab his, qui decimas non dant, wadios accipiant, et a presbiteris quibusdam pro neglegentiis inter se pecuniam dividant: quod penitus abolendum decrevimus, ne forte avaritiae locus detur. Et constituimus, ut incestuosi iuxta canonicam sententiam poenitentia mulentur. Qui vero decimas post crebras admonitiones et praedicationes sacerdotum dare neglexerint, excommunicantur. Iuramento vero eos constringi nolumus propter periculum periurii.

275. *De ecclesiis destructis.* De ecclesiis destructis, ut episcopi et missi inquisitionem faciant, utrum per neglegentiam aut impossibilitatem destructae sint. Et ubi neglegentia inventa fuerit, episcopali auctoritate

A emendari³ cogantur ab his, qui eas restaurare debuerunt. Si vero per impossibilitatem contigit, ut aut plures sint quam necesse sit, aut maioris magnitudinis quam ut ex rebus ad eas pertinentibus restaurari possint, episcopus modum inveniat, qualiter congrue emendari et consistere possint.

276. *De his, qui nonas⁴ et decimas dare neglexerunt.* De his, qui nonas et decimas iam per multos annos aut ex parte aut ex toto dare neglexerunt, volumus ut per missos nostros constringantur, ut secundum capitularem priorem solvant nonas et decimas cum sua lege et insuper bannum nostrum. Et hoc eis denuntiatur, quod quicumque hanc neglegentiam iteraverit, beneficium unde haec nona et decima persolvi debuit, amissurum se sciat. Ita enim continetur in capitulari bonae memoriae genitoris nostri in libro primo, capitulo 57: *Quicumque decimam abstrahit de ecclesia, ad quam per iustitiam dari debet, et eam praesumptiose vel propter munera*

B *aut amicitiam aut aliam quamlibet occasionem ad alteram ecclesiam dederit, a comite vel a misso nostro distringatur, ut eiusdem decimae quantitatem cum sua lege restituat.*

277. *De his, qui restorationes ecclesiarum facere neglegunt.* Quicumque de rebus ecclesiarum, quas in beneficium habent, restorationes earum facere neglexerint, iuxta auctoritatis nostrae capitularem, in quo de operibus ac nonis et decimis constitutum est, sic de his adimpleatur, sicut in libro quarto capitulo 58⁵ continetur: *De opere et restauratione ecclesiarum constitutum est, ut de frugibus terrae et animalium nutrimento et cunctis censibus exceptis hostiliensibus persolvantur.* De opere vel restauratione ecclesiarum comes vel episcopus sive abba una cum misso nostro, quem ipsi sibi ad hoc elegerint, considerationem faciant, ut unusquisque eorum tantum inde accipiat ad operandum et restaurandum, quantum ipse de rebus ecclesiarum habere cognoscitur. Similiter et vassi nostri aut in commune tantum operis accipiant quantum rerum ecclesiasticarum habent, vel unusquisque per se iuxta quantitatem, quam ipse tenet. Aut si inter eos convenerit, ut pro opere faciendo argentum donent, iuxta aestimationem operis in argento persolvant; cum quo precio rector ecclesiae ad praedictam restaurationem operarios conducere et materiam emere possit. Et qui nonas et decimas dare neglexerit, primum quidem illas cum sua lege restituat, et insuper bannum nostrum persolvat, ut ita castigatus caveat, ne sepius iterando beneficium amittat.

278. *De his, qui agros dominicos ideo neglegunt, ut nonas exinde non persolvant.* De his, qui agros dominicos propterea neglexerunt excolere, ut nonas exinde non persolvant, et alienas terras ad excolendum propter hoc accipiant, volumus ut de tribus annis ipsam nonam cum sua lege persolvant. Et si quis contemptor aut comitum aut vassallorum nostrorum propter hoc extiterit, per fideiussores ad palatium venire compellatur.

D 279. *Ut intellegatur, in quo facto immunitas frangatur⁷.* Pervenit ad nos, quod quaedam ecclesiae aut monasteria nostras⁸ et praedecessorum nostrorum immunitates habentia multa praecidia et infestationes a quibusdam patiantur, et nec per easdem immunitates ullam defensionis tuitionem habere valeant, propter hoc quod ab eisdem immunitatum temeratoribus dicatur non plus immunitatis nomine complecti, quam claustra monasterii; caetera quoque, quamvis ad easdem ecclesias vel monasteria pertineant, extra immunitatem esse. Propter hoc volumus atque decernimus, ut omnes intellegant, non solum claustra monasterii vel ecclesiae atque ca-

VARIANTES LECTIONES.

¹ haec G. ² et G. ³ emendare Bal. ⁴ annonas G. ut semper cf. praefat. ⁵ XXXVIII G. ⁶ et... hostiliensibus interpolavit Benedictus. ⁷ in margine huic cap. G. adscriptum: Viliis de immunitate. ⁸ nostram G.

stitia ecclesiarum sub immunitatis defensione consistere, verum etiam domus et villas et septa villarum et piscatoria manu facta et quicquid fossis aut sepibus vel etiam alio clausurarum genere praecingitur, eodem immunitatis nomine contineri. Et quicquid intra huiusmodi munimenta ad ius earundem ecclesiarum vel monasteriorum pertinentia a quolibet homine nocendi vel damnum inferendi causa spontanea voluntate committitur, in hoc facto immunitas fracta iudicatur. Quod vero in agros et campos ac silvas, quae sine laborationibus¹ sunt et nullo modo munitione cinguntur, casu, sicut fieri solet, a quibuslibet hominibus aliquod damnum factum fuerit, quanvis idem ager aut campus vel silva aut ad ecclesiam vel monasterium praeceptum immunitatis habentem pertineat, non tamen in hoc immunitas fracta iudicanda est; et ideo non sexcentorum solidorum compositione, sed secundum legem, quae in eodem loco tenetur, is multandus est qui scandalum vel damnum in tali loco fecisse convictus² fuerit.

280. *De iustitiis generalibus.* De iustitiis ecclesiarum Dei, viduarum, orphanorum et pupillorum praecipimus, ut in publicis iudiciis non despiciantur clamantes, sed primo diligenter audiantur.

281. *De animalibus vel aliis rebus, a quibus emanant.* Ut nullus comparet caballum, bovem et iumentum vel alia, nisi illum hominem cognoscat, qui eum vendit, aut de quo pago est, vel ubi manet, aut quis est eius senior.

282. *De eo, qui in testimonium assumitur, qualis esse debeat.* Optimus quisque in pago vel civitate in testimonium assumatur et cui is, contra quem testimoniare³ debet, nullum crimen possit indicare.

283. *De heribannatoris coniecto.* Ut illi qui heribannum solvere debent, coniectum faciant ad heribannatorem.

284. *De colonis et fiscalinis.* Ut nec colonus nec fiscalinus alicubi traditiones facere audeat.

285. *De falsis testibus.* Falsi testes praecipimus ut non recipiantur.

286. *De hominibus ad mortem diiudicatis et postea eis vita concessa, si iustitias quaesierint.* Illi homines, qui propter eorum culpas ad mortem diiudicati fuerint et postea eis vita fuerit concessa, si ipsi iustitiam ab aliis requisierint, aut ab eis alii iustitiam quaerere voluerint, ita inter illos iudicium terminetur. Primo omnium de illis causis, pro quibus iudicatus fuerit ad mortem, nullam potest facere repetitionem, quia omnes res suae secundum iudicium Francorum in publico fuerunt revocatae. Et si aliquid in postmodum, postquam ei vita concessa est, cum iustitia adquirere potuerit, in sua libertate teneat et defendat secundum legem. In testimonium non suscipiatur, nec inter scabines ad legem iudicandam teneatur. Et si ad sacramentum aliquid iudicatum fuerit quod iurare debeat, si aliquis ipsum sacramentum falsum dicere voluerit, contendant.

287. *De homine, cui post iudicium vita concessa est, si iustitiam reddere noluerit.* Si alicui post iudicium scabinorum fuerit vita concessa, et in postmodum aliqua mala perpetraverit et iustitiam reddere noluerit, dicendo quod mortuus sit et ideo iustitiam reddere non debeat, statutum est, ut superius iudicium sustineat, quod antea sustinere debuit. Et si aliquis adversus eum aliqua mala fecerit, secundum aequitatis ordinem licentiam habeat suam iustitiam requirendi de causis perpetratis, postquam ad mortem iudicatus est. De praeteritis maneat, sicut supra iudicatum fuit.

288. *De liberis hominibus, qui ad mallum venire cogendi sunt.* Ut nullus alius de liberis hominibus ad placitum vel ad mallum venire cogatur, exceptis sca-

abinis vel vassis comitum, nisi qui causam suam adquirere debent aut respondere.

289. *De testibus ad testimonium dicendum qualiter adhibeantur.* Ut testes ad testimonium dicendum praemio non conducantur. Et ut nullus testimonium dicat aut sacramentum iuret, nisi ieiunus. Et ut testes, priusquam iurent, separatim discutiantur, quid dicere velint de illa re, unde testimonium reddere debent.

290. *De iustitia cuiuslibet a nullo quolibet dilatanda.* Ut nullus quilibet missus noster neque comes neque iudex aut scabinus cuiuslibet iustitiam dilatare praesumat, si statim adimpleta potuerit esse secundum rectitudinem, neque praemia pro hoc a quolibet homine per aliquod ingenium malum praesumat accipere.

291. *De nimium blasphemis⁴ latronibus.* De latronibus, qui magnam habent blasphemiam, quicumque aliquem ex his comprahenderit, nullum dampnum exinde patiatur.

292. *De testibus ad rem quamlibet discutiendam eligendis.* Ut quandocumque testes ad rem quamlibet discutiendam quaerendi atque elegendi sunt, a misso nostro et comite, in cuius ministerio de re quicumque agendum est, tales eligantur, quales optimi in ipso pago inveniri possunt. Et non liceat litigatoribus per praemia falsos testes adducere, sicut actenus fieri solebat.

293. *De placito centenarii.* Ut nullus homo in placito centenarii neque ad mortem, neque ad libertatem suam amittendam, aut ad res reddendas vel mancipia iudicetur; sed ista aut in praesentia comitis vel missorum nostrorum iudicentur.

294. *De placitis a missis dominicis comitibus notum faciendis.* Ut unusquisque missorum nostrorum in placito suo notitia faciat comitibus qui ad eius missaticum pertinent, ut in illis mensibus quibus ille legationem suam non facit, convenient inter se, et communia placita faciant, tam ad latrones distringendos, quam ad caeteras iustitias faciendas.

295. *De uxoribus defunctorum, quam partem conlaborationis post obitum maritorum accipere debeant.* Volumus ut uxores defunctorum post obitum maritorum tertiam partem conlaborationis quam simul in beneficio conlaboraverunt, accipiant. Et de his rebus, quas is, qui illud beneficium habuit, aliunde adduxit vel comparavit vel ei ab amicis suis conlatae sunt, has volumus tam ad orphanos defunctorum, quam ad uxores eorum pervenire.

296. *De falsis testibus convincendis.* Si quis cum altero de qualibet causa contentione habuerit et testes contra eum per iudicium producti fuerint, si ille falsos eos esse suspicatur, liceat ei alios testes, quos meliores potuerit, contra eos opponere, ut veracium testimonio falsorum testium perversitas superetur. Quod si ambae testium partes ita inter se dissenserint, ut nullatenus una pars alteri cedere velit, eligantur duo ex ipsis, id est ex utraque parte unus, qui cum scitis et iustis in campo decerent, utra pars falsitatem aut veritatem suo testimonio sequatur. Et campioni qui victus fuerit, propter perjurium, quod ante pugnam commisit, dextra manus amputetur; caeteri vero eiusdem partis testes, qui falsi apparuerint, manus suas redimant; cuius compositionis duae partes ei, contra quem testati sunt, dentur, tertia pro fredo solvatur. Et in seculari quidem causa huiusmodi testium diversitas in campo conprobetur. In ecclesiasticis autem causis, ubi de una parte seculari, de altera vero ecclesiasticum negotium est, idem modus observetur. Ubi vero ex utraque parte ecclesiasticum fuerit, rectores earundem ecclesiarum si se familiariter pacificare velint, licentiam habeant. Si autem de huiusmodi

VARIANTES LECTIONES.

¹ laborantibus Bal. ² conuinctus G. ³ testimoniare corr. testimoniari G. ⁴ blasphemis G const.

pacificatione inter eos convenire non possint¹, advocati eorum in mallo publico ad praesentiam comitis veniant, et ibi legitimus terminus eorum contentionibus imponatur. Testes vero de qualibet causa non aliunde quaerantur, nisi de ipso comitatu, in quo res, unde causa agitur, posita est; quia non est credibile, ut vel de statu hominis vel de possessione cuiuslibet per alios melius rei veritas cognosci valeat, quam per illos, qui viciniore sunt. Si tamen contentio, quae inter eos exorta est, in confinio duorum comitatum fuerit, liceat eis de vicina centena adiacentis comitatus ad causam suam testes habere.

297. *De terra tributaria.* Quicumque terram tributariam, unde tributum ad partem nostram exire solebat, vel ad ecclesiam vel cuilibet alteri tradiderit, is qui eam suscepit, tributum quod inde solvebatur omni modo ad partem nostram persolvat; nisi forte talem firmitatem de parte dominica habeat, per quam ipsum tributum sibi perdonatum possit ostendere.

298. *De terra censali.* Si quis terram censilem habuerit, quam antecessores sui vel ad aliquam ecclesiam vel ad villam nostram dederunt, nullatenus eam secundum legem tenere potest, nisi ille voluerit, ad cuius potestatem vel illa ecclesia vel illa villa pertinet; nisi forte filius aut nepos eius sit, qui eam tradidit, aut ei eadem terra ad tenendum placita² sit. Sed in hac re considerandum est, utrum ille, qui hanc tenet, dives an pauper sit, et utrum aliud beneficium habeat vel etiam proprium. Et qui horum neutrum habet, erga hanc misericorditer agendum est, ne ex toto expoliatus in egestatem incidat; ut aut talem censum inde solvat, qualis ei fuerit constitutus, vel portionem aliquam inde in beneficium accipiat, unde se sustentare valeat.

299. *De observatione praeceptorum dominicorum.* De observatione praeceptorum nostrorum et immunitatis, ut ita observentur praecipimus, sicut a nobis et ab antecessoribus nostris constitutum est.

300. *De eo, qui propriam derelinquit uxorem vel sine culpa interficit, et aliam ducit.* Quicumque propria uxore derelicta vel sine culpa interfecta aliam duxerit, armis depositis publicam agat poenitentiam. Et si contumax fuerit, comprehendatur a comite, et ferro vincatur et in custodiam mittatur, donec res ad nostram notitiam deducatur.

301. *De liberis hominibus, qui proprium non habent, sed in terra dominica resident, ad testimonium non recipiendis.* De liberis hominibus, qui proprium non habent, sed in terra dominica resident, ut propter res alterius ad testimonium non recipiantur. Coniuratores tamen aliorum hominum ideo esse possunt, quia liberi sunt. Illi vero, qui et proprium habent et tamen in terra dominica resident, propterea non abiciantur, quia in terra dominica resident; sed propter hoc ad testimonium recipiantur, quia proprium habent.

302. *De presbiteris, diaconibus et reliquis ex clero.* Canonis sancti Sylvestri et aliorum 284 episcoporum. Fecit hos gradus in gremio synodi, ut non presbiter adversus episcopum, non diaconus adversus presbiterum, non subdiaconus adversus diaconum, non acolitus adversus subdiaconum, non exorcista adversus acolitum, nec lector adversus exorcistam, non ostiarius adversus lectorem del accusationem aliquam. Et non dampnabitur praesul sine septuaginta duobus testibus, neque praesul summus a quoquam iudicabitur, quoniam scriptum est: *Non est discipulus super magistrum.* Presbiter autem nisi in quadraginta quatuor testibus non dampnabitur. Dia-

conus autem cardiae constitutus in urbe Roma nisi in triginta sex non condemnabitur. Subdiaconus, acolitus, exorcista, lector, nisi, sicut scriptum est, in septem testimoniis filios habentes et uxores et omnino Christum praedicantes. Sic datur mystica veritas.

303. *Ex capitulis domni Karoli, qualiter ex factis aut mansis vel quartis³ manopera et census ac tributa atque reliqua servitia exigantur.* Pro nimia reclamatione, quae ad nos venit de hominibus ecclesiasticis seu fiscalinis, qui non erant adiurnati, quando in Cenomannico pago fuimus, visum est nobis una cum consulto fidelium nostrorum statuere, ut quicumque de praedictis hominibus quartam facti tenet⁴, cum suis animalibus seniori suo pleniter unum diem cum suo aratro in campo dominico aret et postea nullum servitium ei annuale in ipsa hebdomada a seniori suo requiratur. Et qui tanta animalia non habet, ut in uno die hoc expleere valeat, perficiat praedictum opus in duobus diebus. Et qui solummodo ita invalida⁵ ut per se non possit⁶ arare, quatuor animalia habet, cum eis, sociatis sibi aliis, aret uno die in campo senioris, et unum diem postmodum in ipsa hebdomada opera manuum faciat. Et qui nihil ex his facere potest neque animalia habet, per tres dies seniori suo manibus⁶ a mane usque ad vespere operetur, et senior suus ab eo⁷ amplius non requirit: diversis namque modis haec agebantur. A quibusdam tota hebdomada operabatur, a quibusdam dimidia, et a quibusdam duo dies. Idcirco haec statuimus, ut ne familia se a praedictis operibus subtrahere possit, neque a senioribus amplius ab eis requiratur. Et qui minus quartae optima de terra habet, secundum aestimationem suae telluris opera faciat. Haec ab Adalardo comite palatii nostri ad eorum satisfactionem una cum aliis fidelibus nostris praecipere vice nostra et publice annuntiare iussimus.

304. *Ut episcopi incestos emendent et corrigant.* Ut episcopi incestuosos homines emendent et magnam diligentiam habeant ex his. Seu et de viduis infra suam parrochiam potestatem habeant ad corrigendum.

305. *Ut ea conserventur, quae in placitis et synodis Pippinus rex constituit.* Ea vero, quae bonae memoriae genitor noster in suis placitis et synodis constituit, conservare⁸ praecipimus.

306. *De eo, qui a servo alieno aliquid comparaverit.* Si quis a servo alieno aliquid comparaverit nesciente domino suo, si dominus firmam noluerit esse emptionem, reddat pretium emptori, ut emptio nihil habeat firmitatis. Si ipsum non habet, simile reddat.

307. *Ut ecclesiarum negotia a iudice continuo audiantur.* Placuit, ut ecclesiarum negotia absque ulla dilatione continuo a iudice audiantur et proficue incremententur.

308. *Ut iudex criminosum discutiens non ante sententiam proferat capitalem, quam aut reus ipse confiteatur, aut per innocentes testes convincatur.* Placuit, ut iudex criminosum discutiens non ante sententiam proferat capitalem, quam aut reus ipse confiteatur aut per innocentes et veraces testes manifestus convincatur. Et de maioribus nostra aut successorum nostrorum expectetur sententia.

309. *Ut qui socii criminis sunt, non admittantur testes.* Placuit ut testes non admittantur, qui sunt socii criminis, nec infames nec calumniatores vel caeteri, quos canon et lex prohibet.

310. *De nuptiis incestis prohibendis.* Nuptias prohibemus incestas, id est usque ad affinitatis lineam

VARIANTES LECTIONES.

¹ possit Bal. ² placitata Bal. ³ servitium agatur (rel. desunt) Bal. ⁴ teneret et sic per totum capitulum com. impf. Bal. ⁵ possent Bal. ⁶ deest. G. ⁷ s. ei Bal. ⁸ conservari Bal.

vel quandiu inter se hereditare potuerint, non coniungantur, quia haec potius incestiva quam coniugia sunt iudicanda.

311. *Ut de absentibus non iudicetur.* Placuit, ut adversus absentes non iudicetur. Quod si factum fuerit, prolata sententia non valet.

312. *Ut clementior severiori praeferatur sententia.* Placuit, ut inter pares sententias clementior semper severiori praeferatur.

313. *Ut qui de se confessus est, super alium non credatur.* Placuit, ut qui de se confessus est crimen, super alium non credatur.

314. *De testimonio unius hominis non accipiendo.* Ut testimonium unius hominis non accipiatur. Nam si ex utraque parte plures sint, veraciores atque religiosiores et honestiores elegantur, qui sacramento suo confirmant testimonium nihilque se falsi esse dicturos.

315. *Ut contra episcopos nullus graviter aut leviter agat.* Praecipimus atque iubemus, ne forte, quod absit, aliquis circa episcopos leviter aut graviter agat: quod ad periculum totius imperii nostri pertinet. Et ut omnes cognoscant nomen, potestatem, vigorem et dignitatem sacerdotalem: quod ex verbis Domini facile intellegi potest, quibus beato Petro, cuius vicem episcopi gerunt, ait: *Quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum et in celo; et quodcumque solveris super terram, erit solutum et in celo.* Et alibi discipulis generaliter dicit: *Accipite Spiritum sanctum: Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis, et quorum retinueritis, retenta sunt.* Illud etiam ad exemplum reducendum est quod in ecclesiastica historia Constantinus imperator episcopis ait: « Deus, inquit, constituit vos sacerdotes, et potestatem vobis dedit de nobis quoque iudicandi. Et ideo nos a vobis recte iudicamur, vos autem non potestis ab hominibus iudicari. Propter quod Dei solius inter vos expectate iudicium, ut vestra iurgia, quaecumque sint, ad illud divinum reserventur examen. Vos etenim nobis a Deo dati estis dii. Et conveniens non est, ut homo iudicet deos, sed ille solus de quo scriptum est: « Deus stetit in synagoga deorum. In medio Deus autem deos discernit. » Sed et hoc illis ad memoriam reducendum est, qualiter beatus Prosper in libro, quem de contemplativa et actuali vita scripsit, laudem sacerdotum comprahenderit. « Ipsi enim, » inquit, id est sacerdotibus, « propria animarum curandarum sollicitudo commissa est; qui pondus populi sibi commissi viriliter sustinentes pro peccatis hominum velut pro suis infatigabiliter supplicant Deo; ac velut quidam Aaron incensum contriti cordis et humiliati spiritus offerentes, quo placatur Deus, avertunt iram futurae animadversionis a populo; qui per Dei gratiam sunt divinae voluntatis iudices, ecclesiarum Christi post apostolos fundatores, fidelis populi duces, veritatis assertores, pravae doctrinae hostes, omnibus bonis amabiles et mali sibi consensu etiam ipso visu terribiles, vindices oppressorum, patres in fide catholica regeneratorum, praedicatores caelestium praemiorum, exempla bonorum, documenta virtutum et forma fidelium. Ipsi sunt decus ecclesiae, in quibus fulget ecclesia; ipsi columnae firmissimae, quibus in Christo fundatis innititur omnis multitudo credentium; ipsi ianuae civitatis aeternae, per quos omnes qui credunt ingrediuntur ad Christum; ipsi ianitores, quibus claves datae sunt regni coelorum. Ipsi etiam dispensatores regiae domus, quorum arbitrio in aula regis aeterni dividuntur gradus et officia singulorum. »

316. *Quod per Spiritum sanctum remissio fit peccatorum.* Sciendum est omnibus atque credendum,

A quod per Spiritum sanctum remissio peccatorum in baptismo conferatur, et quod fidelibus in ecclesia Christi eiusdem sancti Spiritus dono per ministerium sacerdotale et per poenitentiam et absolutionem manusque impositionem remissio peccatorum indubitanter adtribuatur.

317. *De quatuor vitiis, quae fidem catholicam commaculant.* Placuit sciri omnibus, quatuor sunt vitia, quae nostram fidem inter caetera mala commaculant; quae quanto sunt occultiora, tanto perniciosiora; id est superbia, per quam angelus diabolus effectus de caelo est eiecus; invidia, per quam idem diabolus hominem de paradiso eiecit; odium et discordia, quae caritatem inter proximos extinguunt, et dilectionem evacuant, et omnia bona pervertunt, et non sinunt proximos in mutua dilectione consistere, nec quietam tranquillamque ut decuerat christianos vitam ducere. Et reliqua.

318. *Quod universalis sancta Dei ecclesia unum corpus eiusque caput Christus sit.* Primum igitur, quod universalis sancta Dei ecclesia unum corpus manifeste esse credatur, eiusque caput Christus, apostolicis oraculis approbatur. Unde Paulus: *Vos autem estis, inquit, corpus Christi, et membra de membro.* Itemque: *Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habet: ita multi unum corpus sumus in Christo.* Item: *Cuius caput est Christus, ex quo totum corpus per nexum et coniunctiones administratum crescit in templum sanctum in Domino.* Sunt et alia huiusce rei innumera exempla, quae hic ob prolixitatem vitandam praeferuntur. Quisquis ergo per aliqua illucita ex membro Christi se fecit membrum diaboli, poverit se in corpore Christi non esse, sed in corpore diaboli. Proinde necesse est, ut corpori Christi, a quo astutia diabolica separatus est, se incunctanter, dum tempus poenitentiae in promptu habetur, restituere non neglegat.

C 319. *Quod eiusdem ecclesiae corpus in duabus principaliter dividatur eximiiis personis.* Principaliter itaque totius sanctae Dei ecclesiae corpus in duas eximias personas, in sacerdotalem videlicet et regalem, sicut a sanctis patribus traditum accepimus, divisum esse novimus. De qua re Gelasius, Romanae sedis venerabilis episcopus, ad Anastasium imperatorem ita scribit: « Duae sunt quippe, inquit, imperatrices augustae, quibus principaliter mundus hic regitur, auctoritas sacra pontificum et regalis potestas; in quibus tanto gravius pondus est sacerdotum, quanto etiam pro ipsis regibus hominum in divino reddituri sunt examine rationem. » Fulgentius quoque in libro de veritate praedestinationis et gratiae ita scribit: « Quantum pertinet, inquit, ad huius temporis vitam, in ecclesia nemo pontifice potior, et in saeculo christiano imperatore nemo celsior invenitur. »

D 320. *Ut corepiscopi modum mensurae, qui in sacris canonibus praefixus est, non excedant.* Emersisse reprehensibilem et valde inolitum usum conperimus, eo quod quidam corepiscopi ultra modum suum progredientes et donum sancti Spiritus per impositionem manuum tradant, et alia quaeque, quae solis pontificibus debentur, contra fas peragant; praesertim cum nullus ex septuaginta discipulis, quorum speciem in ecclesia gerunt, legatur donum sancti Spiritus per manus impositionem tradidisse. Quod autem solis apostolis eorumque successoribus proprii sit officii tradere Spiritum sanctum, liber actum apostolorum docet. In concilio vero Caesariensi ita de corepiscopis habetur scriptum: « Corepiscopi quoque ad exemplum quidem et formam septuaginta

VARIANTES LECTIONES.

¹ inter se G. ² in margine G. adscriptum: caput episcopis utilimum. ³ d. diiudicat d. G. ⁴ instigabiliter G. ⁵ administratum G. ex corr. ⁶ nullus Bal.

videntur esse; ut ¹ ministri autem propter studium, quod erga pauperes exhibent, honorentur.

521. *De corepiscopis qui in vicis commorantur, in concilio Antiocheno habetur ita.* Qui in vicis vel in possessionibus corepiscopi nominantur, quamvis manus impositionem episcoporum perceperint et ut episcopi consecrati sint, tamen sanctae synodo placuit, ut modum proprium recognoscant et gubernent subiectas sibi ecclesias earumque moderamine curaue contenti sint.

522. *De honore et oboedientia episcoporum et reliquorum sacerdotum* ². Igitur quia constat religionem christianam per successores apostolorum salubriter administrari, populisque ad vitam aeternam ducatum exhiberi debere, primo necessarium iudicavimus omnibus praecipere, ut honorem debitum venerabiliter episcopis absque ulla simulatione aut detractioe impendant, eisque in omnibus ut patribus oboediant, et quicquid pro salute animarum monuerint, prout melius potuerint adimplere satagant, sicut Dei et nostram gratiam habere voluerint. Nam Dominus ait: *Qui vos audit, me audit; et qui vos spernit, me spernit.* Et iterum: *Si te non audierit, dic ecclesiae.* Et si ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus. Et alibi: *Si quis scandalizaverit unum de pusillis istis, id est, meis discipulis vel apostolis, quorum locum episcopi nunc in ecclesia tenent, melius est illi, ut suspendatur mola asinaria in collo eius, et demergatur in profundum maris, quam scandalizet unum de istis minimis.* Haec omnia fidelibus admonenda et perpendenda sunt, ne in hoc, quod absit, incident in ³ scandalum; sed magis eis oboediendo non filii perditionis, sed filii Dei efficiantur; et non cum stultis poenam, sed cum iustis praemia percipiant sempiterna. Nam episcopos et sacerdotes quibus omnis terra caput inclinat, per quos et nostrum pollet imperium, admodum honorari et venerari omnes monemus, nec eos lacerari aut blasphemari vel detrahi a quoquam volumus; quia detractio sacerdotum ad Christum pertinet, cuius vice legatione funguntur in ecclesia. Nam si quis detrahit alium hominem, sicut homicida reputabitur: quid erit de illis, qui sacerdotes detrahunt, quoniam et ipsi semetipsos occidunt, et audientes interimant? Dupla enim poena digni sunt, qui duplant scelera sua. Qui his sanctis monitis rebelles vel inobedientes extiterint, sciant se a fiminibus sanctae ecclesiae fore alienos.

523. *De quatuor negligentibus sacerdotum.* De presbiteris et eorum ecclesiis, unde multa negliguntur et scandala generantur, in nostra discussione quatuor pericula apparuerunt. Primo quia nonnulli ex nostris sacerdotibus quadam securitate accepta, nec ea quae ad cultum divinum pertinent faciunt, neque in restauratione et luminaribus ecclesiae studium habent, nec etiam senioribus suis debitam reverentiam exhibent, et insuper ecclesias suas expoliant et in praediola sua propria transferunt. Quae omnia ad negligentiam episcoporum pertinere deprehendimus. Ob id vero quadam occasione accepta seniores eorum ⁴ in tantam audaciam prorumpunt, ut eos etiam illicite et inhoneste atque irreverenter tractare praesumant. Unde summopere omnibus nobis abhinc providendum iudicavimus, ut ea, quae a domino imperatore consensu episcoporum ob honorem et amorem Dei ecclesiae concessa sunt, non in avaritiam presbiterorum aut in rapacitatem episcopatum ministeriorum cedant, sed in utilitatem ecclesiae et in usus clericorum et pauperum deveniant.

524. *De presbiteris, qui in domibus feminas habent.* Illud non minus periculosum esse didicimus, quod in quorundam episcoporum parrochiis quosdam presbi-

A teros contra interdicta sanctorum canonum feminas in domibus suis non solum habitare, sed etiam ministrare faciunt; quas et laqueum sacerdotibus per sepe extitisse et multis occasione in scandalum et in detractioem corruiis cognovimus. Quae transgressio et tempore genitoris nostri et nostro in conventibus episcoporum secundum auctoritatem canonicam prohibita, sed necdum ad correctionem ⁵ plene est peracta. Unde in commune censuimus, ut hi, qui tantae transgressionis incorrectores actenus extiterunt, si abhinc huius rei correptores esse neglexerint, iuxta apostoli sententiam quasi consentientes malorum coherceantur.

525. *De presbiteris, qui contra statuta canonum villici fiunt.* Similiter de illis presbiteris, qui contra statuta canonum villici fiunt, tabernas ingrediuntur, turpia lucra sectantur, et diversis modis usuris inseruiunt, et aliorum domos inhoneste et impudice frequentant, et comensationibus et ebrietatibus deservire non erubescunt, et per diversos mercatores indiscrete discurrunt, observandum iudicavimus, ut abhinc districte severiterque coherceantur; ne per eorum illicitam et indecentem actionem et ministerium sacerdotale vituperetur, et quibus debuerant esse in exemplum, deveniant in scandalum.

526. *Quod sacerdotalis conversatio testes vitae probabiles habeat.* Pari ergo consensu nobis visum est, ut pontifices sanctorum praecedentium patrum exempla sequentes religiosos conversationis suae testes habeant, quatenus detrahere volentibus locum minime praebeant. Ut ergo sacerdos discipulis suis de semetipso exemplum bonum debeat praebere, apostolus scribens ad Titum docet dicens: *In omnibus te ipsum praebe exemplum bonorum operum, in doctrina, in caritate, in castitate* : et reliqua. Beatus quoque Gregorius in deere is suis ita ait: *« Verecundus mos inolevit, ut huius sedis pontificibus ad secreta cubilis sui servitia laici pueri eis seculares obsequantur; et cum pastoris vita esse discipulis semper debeat in exemplum, plerumque clerici qualis in secreto sit vita sui pontificis nesciant et, ut dictum est, seculares pueri sciunt. De qua re presenti decreto constituo, ut quidam ex clericis vel etiam ex monachis electi ministerio cubilis pontificalis obsequantur; ut is, qui in loco est regimini, habeat testes tales, qui eius in secreto conversationem videant et ex visione sedula exemplum protectus sumant. »* Haec igitur beatus Gregorius scripsit. Caeterum si ⁶ qui de hac re copiosiora exempla quaerere voluerint, vitas beati Augustini et Ambrosii et caeterorum sanctorum virorum legant; et perspicue invenient, quod vita et conversatio pontificis semper testes vitae probabiles habere debeat.

527. *Ut episcopi in rebus ecclesiae circa propinquos suos exponendis reprehensionem caveant et ut discretionis modum teneant.* Quoniam multi episcoporum amore propinquorum suorum de rebus sibi commendatis suo aut quolibet amicorum nomine praedia et mancipia emunt, et ut in propinquorum suorum ius cedant statuunt, et ob hoc et iura ecclesiastica convelluntur et ministerium sacerdotale fuscatur, immo a subditis detrahitur et contempnitur, placuit omnibus, ut deinceps hoc avaritiae genus caveatur; fixumque abhinc et perpetuo mansurum esse decrevimus, ut episcopus res sui iuris, quas aut ante episcopatum aut certe in episcopatu hereditaria successione adquisivit, secundum auctoritatem canonicam quicquid vult inde ⁷ faciat, et cui vult conferat. Postquam autem episcopus factus est, quascumque res de facultatibus ecclesiae aut suo aut alterius nomine qualibet conditione conparaverit, decrevimus, ut non in propinquorum suorum, sed in ecclesiae cui praestat iura

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest G. ² G in margine: Nota de honore sacerdotum. ³ deest Bal. ⁴ e. permoti Bal. ⁵ correptionem G. ⁶ deest Bal. ⁷ deest Bal.

deveniant. Similiter et de presbiteris, qui de ecclesiarum rebus, quibus praesunt, praelia eo modo enunt, faciendum statuimus, quoniam multos presbiterorum occasione taliter emptarum rerum ecclesias, quibus praesunt, expoliassent et a suo ministerio multis modis exorbitassent et se diabolo mancipassent et hac occasione multos laicorum in scandalum dampnationis et perditionis proruisse conperimus.

528. *Quod nonnulli episcopi sibi subiectos canonicos monachos et sanctimoniales neglegant.* Didicimus sane, nonnullos episcopos in gubernandis congregationibus sibi subiectis, canonicis videlicet monachis et sanctimonialibus, hactenus valde neglegentes extitisse et ob id multos in sui detractionem et contemptum provocasse, ita ut nonnulli alij praelati in eorum parrochiis constituti, eorum prava exempla secuti suas similiter congregationes neglexerint: quos et fraterno et synodali conventu admonendos esse decrevimus necessario¹, ut ab hac neglegentia deinceps se cohibeant et caeteris se imitabiles praebeant; ne forte propter illorum incuriam et divinae servitutis contemptus et pericula proveniant animarum et auribus excellenae nostrae molestia ingeratur et sacerdotali mediocritate in sacris conventibus tedium et opprobrium inferatur.

529. *De episcopis, abbatibus et sacerdotibus, qui propria loca relinquunt.* Conperimus, quosdam episcopos et abbates atque sacerdotes non causa necessitatis aut utilitatis, sed potius avaritiae et propriae delectationis, saepissime propria civitatis suae sede vel monasterii septa aut ecclesiae propriae derelicta cleroque neglecto remotiora loca frequentare. Pro qua re et destitutio divini cultus et praedicatio in plebibus et cura subiectorum postponitur et hospitalitas neglectitur. Quod ne ulterius a quoquam sine inevitabili necessitate aut aliqua utilitate fiat, pari consensu inhibemus.

530. *De laicorum clericis.* De clericis laicorum, unde nonnulli eorum quaeri videntur, eo quod quidam episcopi ad eorum preces nolint in ecclesiis suis eos, cum utiles sint, ordinare, visum nobis fuit, ut in utrisque partibus pax et concordia servetur et cum caritate et ratione utiles et idonei eligantur. Et si laicus idoneum utilemque clericum optulerit, nulla qualibet occasione ab episcopo sine certa ratione repellatur. Et si reiiciendus est, propter scandalum vitandum evidenti ratione manifestetur.

531. *De monachis et presbiteris sive clericis, qui passim palatium adeunt.* Placuit, ut monachi et presbiteri, necnon clerici, qui postposita canonica auctoritate passim palatium adeunt et nostris sacris auribus inopportunissimam molestiam inferunt, ut non hoc facere praesumant; quoniam in huiusmodi facto et vigor ecclesiasticus contempnitur et religio sacerdotalis et professio monastica vilior efficitur.

532. *Ut non sit sanguinis christianorum temeraria effusio.* Volumus atque praecipimus nostra auctoritate adiuvanti omnibus, immo et a sacerdotibus praedicari, ne tam temeraria christianorum sanguinis effusio in regno nostro fieri sinatur, semper illud advertentes, quod Dominus post diluvium dixit famulo suo Noë: *De manu hominis et de manu viri et fratris eius requiram animam eius. Quicumque effuderit humanum sanguinem, fundetur sanguis illius.* Ad imaginem quippe Dei factus est homo. Et in lege: *Qui occiderit hominem, morte moriatur.* Et apostolus: *Nam principes non sunt timori boni operis, sed mali.* Vis autem non timere potestatem? Bonum fac, et habebis laudem ex illa; Dei enim minister est tibi in bono.

A *Si autem malefeceris, time; non enim sine causa gladium portat. Dei enim minister est², vindex in iram ei qui malum agit.* De illo enim specialiter divina auctoritas dicit: *Gladium Dei portat ad vindictam malorum*, non de quolibet alio. E contrario vero nescimus, qua pernioxia inventionem a nonnullis usurpatum est, ut hi, qui nullo ministerio publico fulciuntur, propter sua odia et diversissimas voluntates pessimas indelictum sibi usurpent in vindicandis proximis et in interficiendis hominibus vindictae ministerium; et quod rex saltem in uno exercere debuerat propter terrorem multorum, ipsi impudenter in multis perpetrare non metuunt propter odium, et putant sibi licere ob inimicitarum vindictas, quod nolunt ut rex faciat propter Dei vindictam.

B *533. De abbatibus canonicis et regularibus, vel abbatissis.* Abbatibus canonicis et regularibus et abbatissis, quae sanctimonialibus praeesse videntur, sive laicis, qui monasteria habent, omnino praecipimus, ut de ipsis magnam curam habeant, et caeteris bonum exemplum praebeant, et religiose, sicut decet, conversentur, et quod uniuscuiusque professioni inconveniens est et in sacris canonicis prohibetur, omnino caveant, et loca sibi a nobis propter aliquam necessitatem concessa deperire et destrui propter neglegentiam non dimittant, et congregationes sibi commissas sive spiritualiter sive temporaliter paterno affectu gubernare eisque necessaria stipendia administrare non neglegant, ne forte propter aliquam inopiam et divina officia neglegantur et ipsae congregationes inreligiosius vivere compellantur. Et qui haec agere neglexerint, sciant se ea illis auferre et religiosioribus dare.

C *534. Ut capellae absque iussu sive permissu proprii episcopi non fiant.* Placuit nobis, ut, sicut ab episcopis et reliquis sacerdotibus ac Dei servis admoniti fuimus, nec capellae in palatio nostro vel alibi³, sine permissu vel iussu episcopi, in cuius est parochia fiant. Et ut omnes per dies dominicos vel festivitates praeclaras sacra eucharistia communicent, nisi quibus abstinere praeceptum est. Et ut observatio omnium dierum dominicorum a mane usque ad vesperam secundum canonicam auctoritatem ab omnibus fiat.

D *535. Ut omnes, qui in fide catholica suspecti sunt, in testimonio humano dubii habeantur.* Omnes qui in fide Christi vel catholica suspecti sunt, in testimonio humano dubii habeantur. Infirmari ergo oportet eorum testimonium, qui in fide falsi docentur; nec eis esse credendum, qui veritatis fidem ignorant.

536. Ut si quis ministros ecclesiae iniuriaverit, hoc tripliciter conponat. Si quis ministros ecclesiae, id est subdiaconum, lectorem, exorcistam, acolithum, ostiarium iniuriaverit aut percusserit vel plagaverit, conponat hoc tripliciter, sicut solent componere parentes eius. Diaconi vero, presbiteri atque episcopi iniuria in quadruplum conponatur. Reliquorum autem clericorum iniuria conponatur sicut parentum eorum. Monachorum quoque, qui secundum regulam in⁵ monasterio vivunt, iniuria conponatur secundum genealogiam suam, ut reverentia sit Deo et ecclesiae et pax eis, qui illi deservint.

537. Ut si quis contumax reverentiam ecclesiarum non habet, solidos 500 conponat. Si quis homo contumax vel superbus timorem Dei vel reverentiam ecclesiarum non habuerit, et fugientem servum suum vel quem⁶ persecutus fuerit de ecclesia vel de porticu eius per vim abstraxerit, et Deo honorem non dederit, conponat ad ipsam ecclesiam pro neglecto suo solidos quingentos, et pro fredo ad fiscum solidos ducentos. Ipse vero publica poenitentia iuxta iudicium episcopi multetur, ut sit honor Dei et reverentia

VARIANTES LECTIONES.

¹ necessarium duximus Bal. ² caelorum G. ³ deest G. ⁴ a. absque illa nostra Bal. in G. haec verba expuncta sunt. ⁵ deest G. ⁶ quonlibet p. f. vel de Bal.

sanctorum, et ut ecclesia Dei semper invicta permaneat ¹.

338. *Ut cuncta, quae circa ecclesias earumque ministros antiquitas sancta statuit, inviolata persistant.* Cuncta quae circa sanctorum loca ecclesiarum eiusque ministros vel olim ordinavit antiquitas, vel antecessorum nostrorum auctoritas religiosa constituit, vel nostra roboravit serenitas, illibata custodiri nunc et in futuro praecipimus.

339. *De praediis Deo dicatis.* Placuit, ne praedia caelestium secretorum dicata, Deo quae tradita sunt ², a quibusdam aliqua occasione vexentur aut invadantur, sed sub immunitatis tuitione perpetua firmitate perdurent; similiter et homines earum et omnia, quae eis subiecta esse noscuntur. Si quis contra haec venerit, componat sicut de emunitate constituimus, et poenitentia publica a sacerdotibus usque ad satisfactionem multetur.

340. *De eo, qui die dominico opera servilia fecerit.* Si quis die dominico opera servilia fecerit liber homo, si bovem iunxerit et cum carro ambulaverit, dextrum bovem perdat. Et si alia, quae canonica auctoritate prohibita sunt, servilia opera fecerit, sacerdotibus illa emendet, sicut de reliquis negligentis iudicibus emendari solet, et ab ipsis sacerdotibus poenitentiam iuxta modum culpa accipiat. Similiter et de praecipuis festivitatis observari placuit. Quod si sacerdotes eos nequiverint corripere, tunc a iudicibus ad sacerdotes adducantur eisque obedire in omnibus faciant.

341. *De his, qui infra regnum per vim aliquid rapuerint.* Si quis in exercitu infra regnum sine iussione dominica per vim hostilem aliquid praedari voluerit, aut foenum tollere aut granum sive pecora maiora vel minora, domosque infringere vel incendere, haec ne fiant omnino prohibemus. Quod si ab aliquo praesumptioso ³ factum fuerit, sexaginta solidis, si liber est, sit culpabilis et omnia similia restituat aut cum duodecim testibus se purget. Si vero servus hoc fecerit, capitali crimini subiaceat et dominus omnia similia restituat, quia servum suum non correxit nec custodivit, ut talia non perpetraret; quoniam si nos ipsos comedimus, cito deliciemus. Unusquisque tamen custodiat exercitum suum, ne aliqua depraeditio infra regnum fiat.

342. *De eo qui alienum servum ad furtum suaserit.* Si quis alienum servum ad furtum suaserit aut aliquid dampnosum in fraudem domini sui, ut posset accusare eum, et fraus ipsa fuerit detecta per investigationem iudicis, dominus nec servum perdat nec pro hoc aliquam faciat compositionem; sed ille, cuius conclusione vel exortatione admissum est, tanquam fur dampnetur; et servus quod tulit reddat, et insuper centum viginti ictus accipiat.

343. *De fure nocturno tempore capto.* Fur nocturno tempore captus in furto, dum res furtivas secum portat, si fuerit occisus, nulla ex hoc homicidio querela nascatur.

344. *De eo, qui de fure nesciens aliquid comparaverit.* Si quis de fure nesciens aliquid comparaverit, quaerat accepto spatio venditorem. Quem si non potuerit invenire, probet se cum sacramento et testibus innocentem, et quod apud eum cognoscitur restituat, et furem quaerere non desistat. Quod si furem celare voluerit et periurans postea detectus fuerit, tanquam ille fur, ita iste in crimine dampnetur.

345. *De eo, qui occulte in nocte vel in die alterius animal occiderit.* Si quis occulte in nocte vel in die

alterius caballum aut bovem aut aliquod animal occiderit et negaverit et postea exinde prolitus fuerit, tanquam furtivum componat.

346. *De eo, qui occiderit alienum animal, et non negaverit.* Si quis causa faciente occiderit alienum animal et non negaverit, simile dare non tardet et calaver mortui accipiat.

347. *De eo, qui furtivam rem scienter emerit.* Si quis furtivam rem scienter emere praesumpserit et exinde probatus fuerit, similem rem reddat illi, cuius pecuniam ⁴ comparavit: salva videlicet eius iustitia in altero.

348. *De eo, qui de latrone furtivam rem scienter ad custodiendum acceperit.* Si quis de latrone furtivam rem scienter ad custodiendum acceperit, quasi fur componat.

349. *De sacramentis leviter non iurandis ⁵.* Volumus ut sacramenta cito non fiant. Sed unusquisque iudex prius causam veraciter cognoscat, ut eum veritas latere non possit, nec facile ad sacramenta veniant.

350. *De eo, qui contra caput alterius falsa suggererit.* Si quis contra caput alterius falsa suggererit vel pro quacumque invidia aut iniusta accusatione aliquem commoverit, ipse poenam vel dampnum, quod alteri intulerit, excipiat. Neminem dampnes antequam inquiras veritatem; quia scriptum est: *Omnia autem probate; quod bonum est tenete.*

351. *De eo, qui per invidiam vel dolum liberi vel servi domum incendit.* Si quis per aliquam invidiam vel dolum in nocte vel in die ignem imposuerit et incenderit liberi vel servi domum, omnia edificia restituat et quicquid ibi arserit componat, et insuper sexaginta solidis sit culpabilis, et publica poenitentia secundum iudicium sacerdotum multetur; et quanti homines de ipso incendio evaserint, unicuique secundum legem componat, et omnia quae ibi perdiderint restituat.

352. *Ut si quis servum iniuste accusaverit alienum, domino simile mancipium pro hoc facto reddat.* Si quis servum iniuste accusaverit alienum, et innocenter tormenta pertulerit, domino simile mancipium pro hoc facto reddat. Si vero innocens in tormento mortuus fuerit, duos servos eiusdem meriti sine dilatione domino restituat.

353. *De via publica.* Si quis viam publicam aut litostратum vel viam communem alicui clauserit contra legem, cum sua lege componat, et clausuram quam ibi fecit tollat. Quod si negare voluerit, cum duodecim sacramentalibus iuret.

354. *De via convicinali.* Si quis viam convicinali vel pastorem clauserit, cum sua lege componat et ipsam viam aperiat. Similiter et de semita faciendum est.

355. *De eo, qui fontem coinquinaverit.* Si quis fontem quacumque invidia coinquinaverit vel maculaverit, emendet eum primo, ut nulla sit coinquinationis in eo suspicio, et cum lege sua vicinis hoc emendet. Si autem plurimorum in vicino puteus fuerat, compositione inter se multentur.

356. *De eo, cui aurum vel argentum aut ornamenta commendata fuerint.* Si cui aurum vel argentum aut ornamenta vel quaecumque species fuerint commendatae sive ad ⁶ custodiendum traditae sint sive vendendae, et in domo ipsius cum rebus suis forsitan fuerint incendio crematae, una cum testibus qui commendata suscepit praebeat sacramenta, nihil exinde suis profuisse compendiis, et nihil cogatur exsolvere; excepto aurum et argentum, quod ardere

VARIANTES LECTIONES.

¹ hic addit Colb. Homicidium laici si in ecclesia perpetratum fuerit, altare destruat, donec proprii episcopi arbitrio restituatur. Sin autem presbiter illic aut ante altare peremptus fuerit, altare simul cum ecclesia destruat, donec consensu apostolici reconcilietur.

² Deoque t. a. n. Bal. ³ praesumptiosum corr.

⁴ praesumptuosum G. ⁵ cuius pecuniam corr. quam pecuniam G. ⁶ iudicandis superscr. vel iurandis G.

⁷ deest G.

non poterat. Si vero quae commendata fuerant furto probantur ablata, ei, qui commendata perdidit, spatium tribuatur donec, furem sua investigatione perquirat. Et si eum invenerit, commendatori res proprias tantummodo reformare procuret; compositio vero furti ad eum, qui habuit commendata, pertineat. Quod si fur non fuerit intra statutum tempus inventus, medietas rerum commendatarum domino suscipiente reddatur, damnum vero medium utrique sustineant. Et si postmodum dominus apud eum, cui¹ commenda- laverit, quaecumque fuerint suppressa repererit, sicut furtiva ab eo exigantur.

557. *Ut rem in contentione positam non liceat vendere.* Rem in contentione positam non liceat donare nec vendere.

558. *De eo, qui servum suum vendiderit.* Si quis servum suum vendiderit, forsitan eius nesciens facultates, habeat dominus eius potestatem, qui eum vendidit, requirendi res eius, ubicumque invenire² potuerit.

559. *De eo, qui peculio suo fuerit redemptus.* Si quis servus de peculio suo fuerit redemptus et hoc dominus eius forte nescierit, de domini potestate non exeat, quia³ non pretium, sed res servi sui, dum ignorat, accipit.

560. *De eo, qui causam alterius tulerit de loco suo.* Si quis causam⁴ alterius tulerit de loco suo, ipsam illesam reddat aut similem. Si vero foras aliqua traxerit et absconderit atque negaverit interrogatus, quasi⁵ furtivam componat.

561. *De eo, qui alicuius mortuum repererit.* Si quis alicuius mortuum repererit, et eum humanitatis causa humaverit, ut neque a porcis inquinetur nec a bestiis seu canibus laceretur, seu liber sit seu servus, nullam ex hoc calumniam sustineat, sed magis a parentibus eius remunerationem condignam accipiat. Et si a parentibus mercedem noluerit recipere, recipiet⁶ a Domino, qui praecepit mortuos sepelire.

562. *De venditionibus vili pretio detractis vel vitiosis.* Placuit in venditione hanc formam servari, ut seu res seu mancipia vel quodlibet genus animalium venundetur, nemo propter hoc venditionis firmitatem inrumpat, quod dicit se vili pretio vendidisse; sed postquam factum est negotium, non sit mutatum, nisi forte vitium sibi a venditore celatum invenerit. Si autem venditor dixerit vitium, stet emptio et non sit immutata. Si autem non dixerit, mutari potest in illa die et in alia sive in tertia die. Et si amplius de tribus noctibus illud habuerit, postea non potest mutare, nisi forte eum invenire infra tres dies non poterit. Tunc quando invenerit, recipiat qui⁷ vitium vendidit. Et si noluerit recipere, iuret cum suis sacramentalibus, quod vitium ibi nullum sciebat in illa die, quando negotium fecit; et stet factum.

563. *Ut qui arras dederit pro quacumque re, pretium reddere compellatur.* Qui arras dederit pro quacumque re, pretium cogatur implere, quod placuit emptori.

564. *Ut peregrinos transeuntes nemo inquietet.* Placuit, ne peregrinos transeuntes quisquam inquietare praesumat eisque nocere audeat, quia alii propter Deum, alii propter suas discurrunt necessitates. Quod si aliquis praesumptuosus fuerit, qui peregrino noxerit vel eum assallierit aut despoliaverit, leserit, plagaverit, ligaverit, vendiderit vel occiderit, ipsi peregrino singulatum dupliciter sicut de alio homine solet componi, aut suo seniori vel socio cum sua lege componat. Quod si mortuus fuerit et seniori ibi vel socio non habuerit, tunc episcopus aut sacerdotes eiusdem pagi ipsam compositionem in duplo, sicut de indigena, distringente iudice accipiant

A et in suam elymosinam illa tribuant; et insuper sexaginta solidos fisco cogatur persolvere. Et si peregrinum viventem reliquerit, omnem iniuriam ei factam et quicquid illi tulit dupliciter, ut praedictum est, per singula illi componat, sicut solet de infra provincia aliquem componere. Si autem eum occiderit, ut liberum hominem de ipsa provincia in duplo componat; et ipsa pecunia a memoratis sacerdotibus in sua detur elymosina; quoniam Dominus ait: *Peregrinum et advenam non contristabis.*

565. *De eo, qui res alienas vendiderit.* Si quis vendiderit res alienas sine voluntate domini sui, aut servum, aut ancillam, aut quancumque rem, ipsam legibus reddat, et similem aliam addat. Et si ipsum non potest invenire, duos consimiles et aequalis meriti reddat.

566. *De eo, qui alicuius quadrupedi unum oculum excusserit.* Si quis alicuius caballi vel havis vel cuiuslibet de quadrupedibus⁸ unum oculum excusserit, adpretietur illud pecus quod valet, et partem tertiam componat.

567. *De eo, qui iussu regis vel ducis aliquem occiderit.* Si quis iussione regis vel ducis illius, qui ipsam provinciam regit, hominem occiderit, non requiratur ei nec propterea fidosus sit; quia lex et iussio dominica occidit eum et ipse non potuit contradicere. Princeps vero et successores eius defendant eum et totam progeniem eius, ne ob hoc pereat aut malum patiat. Quod si propterea ipse aut eius progenies aliquid mali passi fuerint aut occisi, dupliciter componatur⁹.

568. *De eo, qui scripturam protulerit, ut veritatem eius testibus probet.* Si quis scripturam profert, veritatem eius testibus probare debet, quia in omnibus causis constitutum est, ut scripturam prolator affirmet.

569. *Ut quicquid provincialibus fuerit relaxatum per beneficium principis, ab exactore non requiratur.* Quicquid provincialibus per beneficium principis tributum fuerit relaxatum, ab exactore non requiratur.

570. *Ut praesbiteri criminosi ad synodum venientes in medio collocentur.* Praesbiteros criminosos canonice ad synodum venientes iubemus, iuxta decreta papae Innocentii capitulo 53, in medio collocari; discussisque objectionibus, quae ipsis praesbiteris impinguntur, si convinci potuerint, a sacerdotali removeantur officio, quia qui sancti non sunt, sancta tractare non possunt, atque alieni efficiantur a ministerio, quod vivendo illicite polluerunt. Et si convinci non potuerint, secundum antiquum capitulum consultu Leonis papae et multorum episcoporum statutum cum aliis praesbiteris et fidelibus iustisque hominibus satisfaciant episcopo suo et populo.

571. *Ut unusquisque praesbiter missam cum sandaliis¹⁰ celebret.* Unusquisque praesbiter missam ordine Romano cum sandaliis celebret. Et hoc populo nuntiatur, quod per omnes dies dominicos oblationes Deo offerant et ut ipsa oblatio foris septa altaris recipiatur.

572. *Ut praesbiter die dominico cum benedicta aqua procedat.* Ut omnis praesbiter die dominico cum psalterio circumeat ecclesiam suam una cum populo et aquam benedictam secum ferat. Et ut scrutinium more Romano tempore suo ordinate agatur.

573. *De locis monasteriorum vel aedificiis providendis.* Dignum ac necessarium est, ut missi per quaque loca directi simul cum episcopis uniuscuiusque diocesis perspiciant loca monasteriorum, canonicorum, pariter et monachorum, similiter puellarum, si in apto et congruo loco sint posita, ubi commodum necessarium possit adquiri, quod ad utilitatem pertinet monasterii, sicut in sancta regula

VARIANTES LECTIONES.

¹ qui Bal. ² inveniri G. ³ qui B. ⁴ navem L. Baiuv. causam expuncto u. G. ⁵ deest G. ⁶ recipiat G. ⁷ quia Bal. ⁸ caballi v. bovis v. c. quadrupedis Bal. ⁹ componantur Bal. ¹⁰ sandaliis G.

dicat: « Monasterium autem ita debet constitui, ut omnia necessaria infra monasterium exerceantur, ut non sit necessitas monachis vel clericis vagandi foras, quia omnino non expedit animabus eorum. »

374. *De hospitalitate et cura pauperum.* Ut de hospitalitate et cura pauperum memores sitis, et propter quod res ecclesiasticae a fidelibus oblatae et ab ecclesia receptae sint. Et eo modo illas distribuatis, ut ab illo, cui de his rationem reddituri estis, non damnationem, sed aeterni gaudii mercedem accipere mereamini.

375. *Ut adiutorium a rege impendatur his, qui ministerium ecclesiasticum adimplent.* Volumus vos scire voluntatem nostram, quod nos parati sumus vos adiuuare, ubicumque necesse est, ut ministerium vestrum adimplere valeatis. Simulque vos admonemus, ut propter humilitatem nostram et obedienciam, quam monitis vestris propter Dei timorem exhibemus, honorem nobis a Deo concessum conservetis, sicut antecessores vestri nostris antecessoribus fecerunt.

376. *Ut nullus episcopus vel abbas per praemia suis hominibus beneficia det vel auferat.* Admonemus etiam episcopos et abbates, ut per praemia beneficia hominibus suis nec auferant nec donent, quia multae reclamaciones et quaerelae de hac causa ad nostras aures solent pervenire.

377. *Ut consilarii regis munus non accipiant ob beneficium aliis impetrandum.* Ut nullus de consiliariis nostris propter beneficium cuiuslibet a nobis impetrandum munera accipiat, quia nos volumus illi beneficium dare, qui nobis bene servierit.

378. *Ut clericus, vel monachus, vel sanctimonialis, non accusetur ad iudicium civile.* Nemo audeat clericum aut monachum vel sanctimonialem feminam ad civile iudicium accusare, sed ad episcopum. Et ipse ex lege vel canonibus consentaneam et iustam sententiam proferat. Haec omnes episcopi custodiant, et omnes fideles sanctae Dei ecclesiae. Et nostri provinciarum praesides procurent quorumcunque clericorum vel monachorum et sanctimonialium lites dirimere. Si quis hanc constitutionem violaverit in magistratu positus, decem librarum auri poena multabitur; si exsecutor est, in catenis ecclesiarum recludatur poenas luiturus, et officium perdat.

379. *De monacho qui monasterium suum dimiserit.* Si monachus monasterium suum dimiserit, omnia bona ipsius, et quae in monasterium introduxit et quae non introduxit, dominio monasterii sint et ipse officio praesidis servire cogatur. Si vero monachus ad aliud monasterium migraverit, substantiam eius prius monasterium possideat, et in alio monasterio ipse non recipiatur.

380. *De servo in monasterio recepto.* Si aliquis incognitus in monasterium ingredi voluerit, ante triennium monachi habitus ei non prestetur. Et si intra tres annos aut servus vel libertus vel colonus quaeratur, domino suo rediatur cum omnibus quae attulit, fide tamen accepta de impunitate. Si autem intra triennium requisitus non fuerit, postea quaeri non potest, sed tantum ea, quae in monasterium adduxit, dominus servi recipiat.

381. *De monachis laicis factis.* Si autem monachus laicus factus fuerit, honore et cingulo spoliatur et res eius monasterio adiciuntur. Quod si monasticam vitam reliquerit, praeses provinciae cum teneat et curiae suae committetur.

382. *De ecclesia aedificanda.* Nemo aedificiam edificet, antequam civitatis episcopus veniat et ibidem erucem figat publice. Et ante praeficiat qui aedificare vult, quid ad luminaria et ad custodiam et stipendia

A custodum sufficiat; et facta donatione sic domum aedificet.

383. *De eo, qui in domo sua oratorium fecerit.* Qui in domo sua oratorium habuerit, orare ibi potest. Tamen non audeat in eo sacras facere missas sine permisso episcopi loci illius. Quod si fecerit, domus illius fisci iuribus¹ addicatur. Comes et missi eius qui hoc cognovit et non prohibuit, libra auri multabitur et ab episcopo loci illius canonicam suscipiat excommunicationem vel exclusionem.

384. *De electione abbatissae.* Abbatissa eligatur a cuncta congregatione non secundum ordinem, sed quam melioris opinionis esse constiterit et quam meliores elegerint. Et qui eam eligunt, proponant sanctis evangelii, dicentes quod non propter amicitias vel gratiam humanam, sed scientes eam fide rectam et vita castam et administratione dignam ad omnemque statum monasterii utilem. Et tunc confirmetur ab episcopo, cui monasterium B subiectum est.

385. *De diaconissa vel Deo devota.* Si quis rapuerit vel sollicitaverit vel corripuit religiosam feminam, bona amborum ecclesia vindicet, in qua talis mulier habitavit; ipsi tamen capitali periculo subiciantur. Quod si haec mulier non consensit, cum suis rebus monasterii cautioni² tradatur. Si vero liberos habet, pars legitima eis reservetur. Quod si intra annum post³ cognitum tale scelus a religiosis locis non vindicetur, comes loci illius haec nostro fisco addicat. Si vero comes provinciae vindictam tali crimini imponere neglexerit, honore careat, et duas libras auri fisci viribus dare compellatur.

386. *De restituendo monasterio.* Nemini regum aut cuiquam hominum in proprium liceat monasterium tradere vel commutare vel quocumque commento vendere. Hoc etiam divina et apostolica atque canonica sub anathematis poena sanxit auctoritas.

C Quod si factum fuerit, non valebit, sed is, qui accepit, pretium amittat; et qui distraxit, pretium quod accepit in ipso monasterio amittat et una cum pretio monasterium perdat, et ipsum monasterium in pristinum reformetur statum.

387. *De litigatoribus.* In civitatibus, in quibus praesides praesunt, ipsi audiant causas seu et defensores. Qui autem episcopum vel sacerdotes aut clericos iudicare sibi maluerint, hoc quoque fieri non⁴ permittimus.

388. *De scenicis.* Si quis ex scenicis vestem sacerdotalem aut monasticam vel mulieris religiosae vel qualicumque ecclesiastico statu similem indutus fuerit, corporali poenae subsistat et exilio tradatur.

389. *De praescriptione quadraginta annorum.* Ne decem⁵ anni neque viceni vel triginta annorum praescriptio religiosis domibus opponatur, sed sola quadraginta annorum curricula; et non solum in ceteris rebus, sed etiam in legatis et hereditatibus.

D 390. *Ut nemo audeat episcopum aut sacerdotem vel clericum apud publicos iudices accusare.* Sanctum est, ut nullus episcopum aut sacerdotem vel clericum apud iudices publicos accusare praesumat, sed apud episcopos.

391. *De absentibus non iudicandis.* Decretum est, ut adversus absentes non iudicetur. Quod si factum fuerit, prolata sententia non valebit.

392. *Ne ullus sacerdos indicetur, nisi praesentes sint ipsius accusatores, idemque legitimi.* A sancta Romana et apostolica ecclesia olim statutum est

VARIANTES LECTIONES.

¹ iuribus G. ² monasterii cautioni a prima manu G.; sed scriptor ipse monasterio cautioni correxit. ³ praeter corr ppropter G. ⁴ deest in Italiano. ⁵ Nex corr. Ne sex G.

et a nobis synodali sententia confirmatum, ut nulus ex sacerdotali catalogo iudicetur aut dampnetur, nisi accusatus accusatores legitimos praesentes habeat locumque defendendi ad abluenda crimina accipiat.

393. *Ut vita accusantium primo discutatur.* Item a praedicta sancta Romana et apostolica ecclesia sancitum est et ab omnibus synodali auctoritate decretum, ut semper primum persona, fides, vita, conversatio accusantium enucleatim perscrutetur, et postea quae obiciuntur, fideliter pertractentur; quia non aliter fieri quicquam debet, nisi prius inpetitorum vita discutatur.

394. *De testibus requirendis in accusatione clericorum.* Placuit, ut si quis aliquem clericorum in accusatione fornicationis impetierit, secundum praeceptum Pauli apostoli legitima testimonia requirantur ab illo. Quod si non potuerit datis testimoniis adprobare quod dixit, excommunicationem accusati accusator accipiat.

395. *De culpabili persona non recipienda.* Si accusatoris persona in iudicio episcoporum culpabilis apparuerit, ad arguendum non admittatur nisi de propriis causis.

396. *De non iudicando quemquam ante examinationem causam.* Non est iustum iudicare aut condemnare virum, cuius causa ad liquidum non est examinata.

397. *De non iudicando maiore a minore.* Maior a minore non potest iudicari.

398. *De non iudicando quemquam absque legitimo accusatore.* Iudicis non est quemlibet iudicare vel condemnare absque legitimo accusatore: quoniam et Dominus Iudam furem esse sciebat, sed quia non est accusatus, ideo non est eiectus.

399. *De eo qui frequenter litigat, ut non suscipiatur absque examine.* Eius, qui frequenter litigat et ad ac-

cusandum est facilis, accusationem absque grandi examine nemo recipiat.

400. *De rimanda enucleatim causa in iudicio et saepe ventilanda.* Indicantem oportet cuncta rimari et ordinem rerum plena inquisitione discutere, interrogandi ac proponendi adiciendique patientia praebita ab eo, ut ibi actio partium limitata sit pleniter. Nec prius litigantibus sua velit sententia obviare, nisi quando ipsi peractis omnibus iam nihil amplius habuerint in quaestione, quod proponant. Et tamdiu actio ventiletur, quousque rei veritas perveniatur. Frequenter interrogari oportet, ne aliquid praetermissum forte remaneat, quod adnecti conveniat.

401. *De his, qui se putant per testes redemptos ad sacerdotum accusationem admitti, ut non admittantur, nisi omni suspicione caruerint.* Sunt quidam, qui contra ecclesiasticam regulam pugnare videntur et per testes redemptos putant se ad accusationem admitti debere. Hi omnino non admittantur, nisi actis publicis docuerint, omni se suspicione carere.

402. *Ut nullus contra religionem faciat.* Non liceat imperatori, vel cuicumque pietatem custodienti aliquid contra mandata divina praesumere.

403. *Quod laicis non sit de religione praesumendum.* Laicis quamvis religiosi nulli tamen de ecclesiasticis facultatibus vel de Deo dicatis hominibus aliquid disponendum attribuitur facultas.

404. *Ut liceat maiores iudices appellare, quotiens necessitas ingruerit.* Quandocumque a quibuslibet iudicibus ecclesiasticis ad alios iudices ecclesiasticos, ubi est maior auctoritas, fuerit provocatum, non eis denegetur, qui provocaverint.

405. *De iniusto iudicio, principis metu vel iussu terminato, cassando.* Iniustum iudicium et definitio iniusta, regio metu vel iussu a iudicibus ordinata, non valeat.

LIBER SECUNDUS.

INCIPIUNT NONNULLA CAPITULA LEGIS DIVINAE.

1. *De effusione sanguinis.* Quicumque effuderit humanum sanguinem, fundetur sanguis illius.

2. *Quod hi qui nomen Domini in vanum adsumpserint, graviter feriantur.* Non adsumes nomen domini Dei tui in vanum; nec habebit insontem Dominus eum, qui adsumpserit nomen domini Dei sui frustra.

3. *De honorando patre vel matre.* Honora patrem tuum et matrem tuam, ut sis longevus super terram.

4. *Ut qui vendiderit filiam suam in famulam, non egrediatur sicut ancilla.* Si quis vendiderit filiam suam in famulam, non egrediatur sicut ancillae exire consueverunt. Si placuerit domino suo, cui vendita est, admittat eam liberam; et ad alium populum non licet ipsam vendere.

5. *Ut qui hominem percusserit morte moriatur.* Qui percusserit hominem volens occidere, morte moriatur.

6. *De eo, qui per industriam proximum voluerit occidere.* Si quis de industria occiderit proximum suum et per insidias, ab altari meo evelles eum, ut moriatur.

7. *De eo qui percusserit patrem aut matrem.* Qui percusserit patrem suum aut matrem, morte moriatur.

8. *Non maledicendum patri et matri.* Qui maledixerit patri suo et matri, morte moriatur.

9. *De eo, qui hominem furatus fuerit et vendiderit.* Qui furatus fuerit hominem et vendiderit eum, convictus noxae² morte moriatur.

10. *De his, qui rixati inter se fuerint et percusserint alter alterum.* Si rixati fuerint viri et percusserint alter proximum suum lapide vel pugno et ille mortuus non fuerit et laenerit in lectulo; si surrexerit et ambulaverit foris super baculum suum, innocens erit qui percusserit; ita tamen, ut operas impensas eius medicis³ restituat.

11. *De eo, qui percusserit servum suum vel ancillam lapide vel virga et mortui fuerint.* Qui percusserit servum suum vel ancillam lapide vel virga et mortuus fuerit in manibus eius, reus erit. Si autem uno die supervixerit vel duobus, non subiacebit poenae, quia pecunia eius est.

12. *Ut si aliqui inter se fuerint rixati, et percusserint ex eis aliquis mulierem praegnantem.* Si rixati fuerint homines et percusserit quis mulierem praegnantem, et abortivum fecerit, si ipsa vixerit, subiacebit damno, quantum expetierit maritus mulieris et arbitres iudicaverint.

13. *Quod si muier mortua fuerit, reddet percussor animam pro anima.* Si autem mors eius fuerit subsecuta, reddet animam pro anima, oculum pro oculo, dentem pro dente, manum pro manu, pedem pro pede, adustionem pro adustione, vulnus pro vulnere, livorem pro livore.

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest G. ² e. et commonitus fuerit, m. G. ³ o. et i. e. in medicos Bal.

14. *Ut quicumque servo vel ancillae oculum eruerit, A liberos eos dimittat.* Si percusserit quispiam oculum servi sui aut ancillae et luscus eos fecerit, dimittat eos liberos pro oculo, quem eruit. Dentem vero si excusserit servo vel ancillae suae, simili sententiae subiacebit.

15. *De bove cornipeta quae virum vulneraverit vel mulierem, et domino illius.* Si bos cornipeta virum aut mulierem occiderit, lapidibus obruatur et non comedatur. Dominus, cuius bos est, innocens erit. Quod si bos cornipeta fuerit ab heri et nudius tertius et contestati sunt dominum¹ illius, nec recludit eneo occideritque virum aut mulierem, et bos lapidibus bruatur et dominum illius occidant. Quod si pretium ei fuerit impositum, dabit pro anima sua, quicquid fuerit potulatus.

16. *De eo, qui cisternam aperuerit et foderit.* Si quis aperuerit cisternam et foderit et non operuerit eam, cecideritque bos vel asinus in eam, dominus cisternae reddet pretium iumentorum. Quod autem mortuum est, ipsius erit.

17. *De bove alieno, si alterius bovem vulneraverit.* Si bos alienus bovem alterius vulneraverit et ille mortuus fuerit, vendent bovem vivum et dividunt praecium et cadaver. Si autem sciebat dominus eius quod bos vitiosus erat, et voluit eum custodire, reddat bovem pro bove et cadaver integrum accipiat.

18. *De eo, qui bovem aut ovem furatus fuerit.* Qui furatus fuerit bovem aut ovem, quinque boves pro uno bove restituat et quatuor oves pro una ove.

19. *De fure, qui domum suffodiens repertus fuerit.* Si effregerit fur domum sive suffodiens fuerit inventus et accepto vulnere mortuus fuerit, percussor non erit reus sanguinis. Quod si orto solo hoc fecerit, homicidium perpetravit et ipse morietur. Si inventum fuerit apud eum quod furatus est vivens, sive bos sive asinus, restituatur.

20. *De eo, qui lese it agrum vel vineam.* Si leserit quispiam agrum vel vineam et dimiserit iumentum suum, ut depascatur aliena, quidquid optimum² habuerit in agro vel in vinea pro dampni estimatione restituat.

21. *De eo, qui ignem succenderit in agris, ut dampnum restituat.* Si egressus ignis invenerit spicas et comprehenderit acervos frugum sive stantes segetes in agris, reddet dampnum, qui ignem succenderit.

22. *De eo, qui commendaverit amico pecuniam.* Si quis commendaverit amico pecuniam aut vas in custodiam, et ab eo, qui suscepit, furto ablatum fuerit, si invenitur fur, duplum reddat. Si latet, dominus domus applicabitur ad deos³, et iurabit, quod non extenderit manum in rem proximi sui ad perpetranda fraudem in bove vel asino et ove ac vestimento. Et quicquid dampnum inferre potest, ab eo utriusque causa perveniat. Et si illi arbitres iudicaverint, duplum restituat proximo suo.

23. *De asino, bove, omnique iumento ad custodiendum tradito.* Si quis commendaverit amico asinum, bovem, ovem et omne iumentum ad custodiam et mortuum fuerit aut debilitatum vel captum ab hostibus, nullusque hoc viderit, iusiurandum erit in medio⁴, quod non extenderit manum in rem proximi sui; suscipiatque dominus iuramentum et ille reddere non cogetur. Si furto sublatum fuerit, restituat dampnum domino suo. Si comestum a bestia, deferat ad eum, quod occisum est, et non restauretur. Qui a proximo suo quicquam horum mutuo postulaverit et debilitatum aut mortuum fuerit domino non⁵ praesente, reddere compellatur. Quod si in praesentiarum dominus fuerit, non restituatur, maxime si conductus venerit pro mercede operis sui.

24. *De eo, qui seduxerit virginem desponsatam vel dormierit cum ea.* Si seduxerit quis virginem desponsatam et dormierit cum ea, dotabit eam et habebit uxorem.

25. *De patre puellae, s. eam dare noluerit, ut reddat pecuniam iuxta morem dotis.* Si pater noluerit virginem dare, reddat pecuniam iuxta morem dotis, quam virgines accipere consueverunt.

26. *De maleficis.* Maleficos non patiaris vivere. 27. *De his, qui cum iumento coi rint.* Qui coierit cum iumento, morte moriatur.

28. *De his, qui diis immolant vel advenas affligunt.* Qui immolat diis, occidatur. A venam non contristabis neque affliges eum.

29. *De decimis et primitiis Domino offerendis.* Decimas tuas et primitias non tardabis offerre Domino de filiis tuis primogenitis. De bobus quoque et ovibus similiter facias. Septem diebus sit cum matre sua: die octavo redde filium Domino.

30. *De deposito vel pignore dato.* Depositum tuum aut⁶ pignore datum, aut si aliquis sibi commendata celaverit, aut si rem perditam invenerit et iuraverit non invenisse, coactus delicti reddet omnia, quae per fraudem voluit obtinere, tertiam et quintam insuper partem domino, cui fraudem intulerat.

31. *De turpitudine proximi non revelanda.* Omnis homo ad sanguinem proximi sui non accedat, ut revelet turpitudinem eius. Nec ullam discooperies turpitudinem mulieris, quia vestra turpitudine est.

32. *De homine, qui dormierit cum muliere ancilla.* Homo si dormierit cum muliere coitu seminis, quae fuerit ancilla, etiam nubilus et tamen pretio non redempta nec libertate donata, vapulabunt ambo et non moriantur.

33. *Non debere augurari nec observare magos et ariolos.* Non auguriemini nec observabitis ad magos nec ariolos, nec aliquid sciscitetis⁷ per eos. Ego Deus vester.

34. *De honorando sene.* Coram cano capite consurgite et honorate personam senis, et timeate Deum.

35. *Nihil agendum contra aequitatem.* Nolite iniquum aliquid facere in iudicio, in regula, in pondere, in mensura. Statera iusta et aequa sint pondera, iustus modus aequusque sextarius.

36. *De eo, qui moechatur cum uxore proximi sui.* Qui moechatus fuerit cum uxore alterius et adulterium fecerit cum coniuge proximi sui, morte moriatur et moechus et adultera.

37. *De eo, qui dormierit cum noverca sua.* Qui dormierit cum noverca sua et revelaverit ignominiam patris sui, moriantur ambo. Sanguis eorum sit super eos.

38. *De eo, qui propter Deum furtum confessus fuerit.* Si propter Deum confessus fuerit homo furtum quod fecit, reddat capitale et quintam partem desuper ei, in quem peccavit.

39. *De eo, qui ferro percusserit hominem.* Si quis ferro percusserit hominem et mortuus fuerit, qui percusserit reus erit homicidii⁸ et ipse morietur.

40. *Ut propter unius testimonium nullus condemnetur.* Ad unius testimonium nullus condemnatur.

41. *De decimis separandis.* Separabis decimas ex omnibus, quae nascuntur tibi eo tempore, et repones inter ianuas tuas. Foenerabis ea sacerdotibus et levitis, advenis et peregrinis, pupillis et viduis; et benedicet te dominus Deus tuus cunctis diebus vitae tuae.

42. *De eo, qui ambulans per viam nidum avis invenerit.* Si ambulans per viam et nidum avis inveneris in arbore vel in terra et matrem pulli desuper incubantem, non tenebis eam cum filiis, sed abire pa-

VARIANTES LECTIONES.

¹ domino Bal. ² obtine G. ³ adeos G. ⁴ medium Bal. ⁵ deest G. ⁶ d. est p. B. ⁷ augurari G. ⁸ sciat-
tis B. ⁹ iudicii B.

tieris, captos tenens pullos suos, ut benedicat te A Dominus.

43. *Ut cum aedificatur domus nova, fiat murus per circuitum domus.* Cum aedificaveris domum novam, facies murum tecti per circuitum, ne effundatur sanguis in domum tuam et sis reus labente alio et in praeceps ruente.

44. *De vinea altero semine non serenda.* Non seres vineam tuam altero semine, ne ea, quae sevisti et quae nascuntur ex vinea, pariter sanctificentur.

45. *Ut non aretur in bove simul et asina.* Non arabis in bove simul et asina.

46. *Non induendum vestimentum quod ex lana et lino contextitur.* Non in ues vestimentum, quod ex lana et lino contextum est.

47. *De puella virgine desponsata.* Si quis puellam virginem desponsaverit, et invenerit eam aliquis in civitate et concubuerit cum ea, adducas utrosque ad portam civitatis illius, et lapidibus obruentur; puella, quia non clamavit, cum esset in civitate; et vir, quia humiliavit eam.

48. *De desponsata virgine in agro reperta.* Si autem in agro repererit vir puellam quae desponsata est, et dormierit cum illa, ipse morietur solus. Puella nihil patietur.

49. *Ut eunuchus attritis testiculis ecclesiam Dei non intret.* Non intrabit eunuchus attritis vel amputatis testibus et absciso vetreto ecclesiam Domini; nec ingrediatur eam manzer, hoc est de scorta natus.

50. *De pecunia ad usuram non foeneranda.* Non foenerabis fratri tuo ad usuram pecuniam nec fruges nec quamlibet aliam rem.

51. *De voto non asserendo.* Cum voveris votum domino Deo tuo, non tardabis reddere, quia requirit illud dominus Deus tuus. Et si moratus fueris, reputabitur tibi in peccatum, donec facias, quod ore proprio Domino promisisti.

52. *Ut homo, qui uxorem acceperit, non accedat ad bellum.* Cum acceperit homo uxorem, non accedat ad bellum, nec ei ullae iniungantur necessitates publicae; sed vacabit absque culpa domui suae; et ut uno anno laetetur cum uxore sua.

53. *Ut non occidantur patres pro filiis, nec filii pro patribus.* Quod non occidantur patres pro filiis nec filii pro patribus; sed unusquisque pro peccato suo morietur.

54. *De eo, qui vim a persecutoribus patitur, ut suscipiatur.* Si quis vim a persecutoribus passus fuerit, suscipiatur et requiem inveniat, ad quamcumque ecclesiam venerit.

55. *De muliere, quae cum viro suo non potest nubere.* Si vir et mulier coniunxerint se in matrimonium et postea dixerit mulier de viro, non posse illum nubere cum ea; si ea poterit probare, quod verum sit, accipiat alium.

56. *Ut absque consensu episcopi oblationes non accipiantur.* Ut praeter conscientiam episcopi oblationes fructuum ecclesiae debitas nullus vel dare vel accipere audeat.

57. *Ut presbyteri civitatis sine iussu sui episcopi nihil ubeant.* Ut presbyteri civitatis sine iussu sui episcopi nihil ubeant nec in unaquaque parochia aliquid agant.

58. *Ne presbyteri rem ecclesiae absque licentia sui episcopi vendant.* Ut presbyteri rem ecclesiae sine licentia vel scientia sui episcopi non vendant nec cuiquam tribuant.

59. *Si presbyter vel diaconus deseruerit ecclesiam suam, deponatur.* Ut presbyter vel diaconus, qui deserit ecclesiam suam et ad aliam transierit, deponatur.

60. *De presbyteris vel diaconibus aut subdiaconibus a propriis episcopis exauctoratis.* Ut presbyter vel dia-

conus aut subdiaconus, si a proprio episcopo exauctoratus suum ministerium incipiat praesumere², spem restitutionis non habeat.

61. *Si quis episcopus, presbyter, diaconus vel subdiaconus ad bellum processerit, deponatur.* Si quis episcopus, presbyter aut diaconus vel subdiaconus ad bellum processerit et arma bellica indutus fuerit ad belligendum, ab omni officio deponatur, in tantum ut nec laicam communionem habeat.

62. *Ut presbyteri alterius regionis non sacrificent p acentibus presbyteris ipsius regionis.* Ut presbyteri alterius regionis praesentibus ipsius regionis presbyteris non sacrificent.

63. *De uxoris et viris se dimittentibus.* Ut hi vel hae, qui uxores aut viros dimittunt, non nubant; sed aut continentes maneant, aut sibi met reconcilientur.

64. *De episcopis litigantibus vel indicatis.* Si litem habuerit episcopus cum alio episcopo, non alterius, sed suae provinciae iudices quaerat. Et ut indicato in aliqua causa episcopo liceat iterare iudicium, et si necesse fuerit, libere episcopum adire Romanum.

65. *Ab heretico nullus benedictionem accipiat.* Ut ab heretico benedictionem nullus accipiat.

66. *De orationibus ad Patrem dirigendis.* Ut nullus in precibus nisi ad Patrem dirigat orationem; ut prius eas cum instructoribus vel eruditioribus tractet.

67. *De presbytero ab alio episcopo ordinato.* Ordinatus clericus ab alio episcopo, non deprecante vel consentiente suo, in clero non maneant.

68. *De illis presbyteris, qui nesciunt iuxta praeceptum Salvatoris baptizare.* Illos omnes³, quos illi praesbyteri baptizaverunt, qui nescierunt iuxta praeceptum domini salvatoris nostri Iesu Christi baptizare neque sanctae Trinitatis mystica verba invocare, propterea iubemus eos baptizari, quia sine fide sanctae Trinitatis non baptizati.

69. *De missis nostris, qualiter cum episcopis singularum regionum circa ecclesias Dei eiusque sacerdotes agere debeant.* Ut missi nostri una cum episcopis propriis magnam curam habeant, quatinus dirutae ecclesiae pleniter restaurentur atque ornentur, et quae dotatae non sunt vel quae dotem suam perditam vel subtractam habent, pleniter et canonice dotentur; ut quod iniuste perdidit, iuste recipiant.

De his, qui ecclesiis suas nec dotare nec dotem restitui volunt. Et si eas dotare noluerint, quorum sunt, aut subtracta reddere noluerint, episcopus proprius ad dominium suae sedis ecclesias revocet futuris temporibus possidendas. Quod si aliquis liberorum his resultaverit, ab episcopo eiusdem loci reliquiae ex his auferantur et in meliori loco ponantur, et ipsae destruantur vel crementur.

70. *De eo, qui semetipsum occidit aut laqueo se suspendit.* De eo, qui semetipsum occidit aut laqueo se suspendit, consideratum est, ut si quis compatiens velit elemosinam dare, tribuat et orationem in psalmodiis faciat. Oblationibus tamen et missis ipsi careant; quia incomprehensibilia sunt iudicia Dei et profunditatem consilii eius nemo potest investigare.

71. *Ut incesti et parricidae canonicè coercentur.* De incestuosis et parricidis, ut canonicè coercentur; sicut de illo iudicatum est, qui materiae suae filiam stupravit, ut coniugium ultra non repetat, et militiae cingulum derelinquat, et aut monasterium petat, aut si foris remanere voluerit, tempora poenitentiae secundum canones pleniter exsolvat.

72. *Ut nec a clerico filacteria nec ab ullo fiam christiano.* Ut clerici vel laici filacteria vel falsas inscriptiones⁴ aut ligaturas, quae imprudentes pro le-

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest G. ² e. sancti ministerii officium i. praeripere G. ³ homines Colb. Til. ⁴ ut ne cl. G. ⁵ scriptiones G.

bribus aut aliis pestibus adinvare putant, nullo modo ab illis vel a quoquam christiano fiant, quia magicæ artis insignia sunt: sed pro infirmate illud, quod apostoli et canonēs sanxerunt, id est orationes et sacri olei unctio fiat.

73. *Ut nullus presbiter amplius quam unam ecclesiam sibi vindicat.* Placuit omni synodali conventui, ut nullus presbiterorum amplius quam unam ecclesiam sibi vindicare praeumat.

74. *De letania maiore, ut more Romano celebretur.* Ut letania maior more Romano ab omnibus in septimo Kal. Maii celebretur.

75. *Ut nullus vitam sine communione finiat nec unctione benedicti olei careat.* Si infirmitate depressus quis fuerit, vitam sine communione non finiat, nec unctione sacri olei careat. Et si finem perspicat, sacrosancto corpore Deo anima eius a sacerdote praecipuus commendatur.

Quapropter omnibus placuit, ut nullus presbiter amplius quam unam ecclesiam sibi vindicare: quia sicut quisque secularis non amplius quam unam habere debet uxorem, ita et unusquisque presbiter non amplius quam unam habere debet ecclesiam.

76. *De presbiteris degradatis et post degradationem multis sceleribus implicatis.* Presbiteri degradati, et post degradationem multis sceleribus implicati, ad poenitentiam publicam secundum canones redigantur.

77. *Si qui velint aquam consecratam accipere.* Quod in sabbato sancto paschæ vel in sabbato pentecostes, si qui velint aquam consecratam ad adersionem in domos suas recipere, ante chrismatis infusionem accipiant.

78. *De clericis et presbiteris, si episcopis suis obedire nolint, ut excommunicentur.* Clerici et populi si episcopis suis canonice obedire noluerint, excommunicentur.

79. *De episcopo metropolitano.* Dignum est, ut metropolitano, qui est palio sublimatus, honoretur et ceteros admoneat.

80. *Ut unus quisque progeniem suam usque ad septimam generationem observet.* Progeniem suam unumquemque usque ad septimam observare decernimus generationem, et quando in se agnoscunt affinitate propinquos, ad huius copulae non accedant societatem.

81. *De presbiteris ab ignotis episcopis ordinatis.* Presbiteros, quos unusquisque episcopus in sua parrochia repperit, si incogniti fuerint viri illi, a quibus sunt ordinati, et dubium est eos episcopos fuisse an non, qui eos ordinauerunt, si bonæ actionis et catholici viri sunt ipsi presbiteri et in ministerio Christi omnique lege sancta educati et apti, ab episcopo suo benedictionem presbiteratus suscipiant et consecrentur et sic in ministerio sacro fungantur.

82. *Ut si quis homini aliquo iteranti mansionem vetaverit, sexaginta solidos componat.* Si quis homini aliquo pergenti in itinere mansionem vetaverit, sexaginta solidos componat in publico.

83. *Ut omnibus maxima cura sit, ne sine confirmatione episcopi vitam finiant aliquis.* Ut omnes maximam curam habeant, ne sine confirmatione episcopi quis vitam finiat amaque periclitetur.

84. *De his qui fidem oblationes auferunt vel vastant, aut sine proprii episcopi iussione dant vel accipiunt.* Qui fidelium oblationes ab ecclesiis vel a iure sacerdotum auferunt vel ablatas accipiunt, non solum aliena vota dirumpunt, sed et sacrilegium operantur, necnon et ecclesiae Dei fraudatores existunt: quia ecclesiae aliquid fraudari vel auferre sacrilegium esse a maioribus approbatur.

85. *Ut presbiteri vel diaconi non migrent de loco ad locum sine episcopi proprii iussione.* Presbiteri, qui sine iussione proprii episcopi de ecclesiis ad alias

ecclesias migraverint, tamdiu a communione habeantur alieni, quamdiu ad easdem redierint ecclesias, in quibus primitus sunt instituti.

86. *De episcopis et clericis peregrinis, ut contenti sint hospitalitatis munere.* Ut episcopi atque clerici peregrini contenti sint hospitalitatis munere oblato, nullique eorum liceat ullum officium sacerdotale absque permisso episcopi, in cuius parrochia esse cognoscitur, agere.

87. *Ut nullus habeat nisi legitimum connubium.* Ut nulli liceat nisi legitimum habere connubium. Nullus incestum faciat. Nullus coniugem propriam, nisi, ut sanctum evangelium docet, fornicationis causa, relinquat. Quod si quisque propriam expulerit coniugem legitimum sibi in matrimonio coniunctam, si christianus esse recte voluerit, nulli alteri copuletur; sed aut ita permaneat, aut propriae reconcilietur coniugi.

88. *De his, qui episcoporum vocationem vel correctionem contempserint.* Si quis secularium tam maioris ordinis quam et inferioris, peccatum egerit, et vocatus sui episcopi auctoritate ad emendationem ac poenitentiam venire disulerit, tamdiu sit ab ecclesia extorris et catholicorum consortio sequestratus, quousque quod commisit emendet ac reatum suum usque ad satisfactionem canonicè diluat atque reconciliationem proprii episcopi divinis praecipibus indulgentiam consequatur et veniam, ecclesiarumque gremio, a cuius utero divaerit, peracta satisfactione ab eo lem melioratus episcopo canonice reddatur.

89. *Ut nullus laicorum ex praediis episcoporum quicquam accipiat.* Praecipimus, ut nullus laicorum vel clericorum ex praediis vel rebus, quae ad sedes pertinent episcoporum, sive de illis ecclesiarum rebus, quae in eorum parrochiis sitae esse noscuntur, sine illorum iussione aut consensu episcoporum, ad quorum pertinent curam, quicquam ambiaat, concupiscant atque accipiant; ne cupidus sanctorum rerum ignis qui in eis est, illos favillosos exurat. Similiter omnes monemus, ut a cuncta ecclesiarum omnium vastatione coercere se suosque ac compescere totis viribus studeant. Nam devastantes ecclesias quid aliud intellegimus quam contra illum aeterni imperii Deum et maiestatis homines movere certamen, cum illae ac eis illi die noctique famulentur et illi sint consecratae? Videant vastantes, pronuntiamus, ne ab illo, si se commoveat, vastentur, cuius percussione montium dorsa ferre non possunt.

90. *De eo, qui occiderit monachum aut clericum, ut arma relinquat.* Qui occiderit monachum aut clericum, arma relinquat et Deo in monasterio serviat cunctis diebus vitae suae, nunquam ad seculum reversurus, et septem annos publicam poenitentiam gerat.

91. *De viro et muliere matrimonio copulatis et postea dicente ea, non posse eum nubere sibi.* Si vir et mulier coniunxerint se in matrimonio et postea dixerit mulier de viro, non posse nubere cum ea, si poterit probare, quod verum sit, accipiat alium, eo quod iuxta apostolum non potuit illi reddere vir suus debitum.

92. *Ut puella desponsata non detur alteri viro.* Puellam desponsatam non licet parentibus dare alteri viro. Tamen ad monasterium licet ire, si voluerit.

93. *Ut baptizati cum catecuminis non manducent.* Non licet baptizatis cum catecuminis manducare nec osculum eis dare vel Ave eis dicere. Quanto magis cum excommunicatis ab episcopo aut cum gentilibus?

94. *De presbitero ordinato, qui se deprehenderit non esse baptizatum.* Si quis presbiter ordinatus deprehenderit se non esse baptizatum, baptizetur et ordinetur iterum et omnes, quos prius baptizaverit.

95. *Si liber ancillam in matrimonium accepit.* Si

VARIANTES LECTIONES.

¹ incogniti corr. cogniti G. ² deest in aliquot codd. Bal.

quis liber ancillam in matrimonium acceperit, non habet licentiam dimittere eam, si prius consensu amborum coniuncti sunt.

95. *De raptoribus et rapis virginibus vel viduis.* Si quis alterius sponsam virginem aut viduam n-edum desponsatam rapuerit vel furatus fuerit, placuit, ut sive eam postea sponsaverit sive dotaverit seu non, sive cum parentum eius voluntate quocunque commento ipsam accipere vel tenere potuerit, nunquam illam uxorem habeat; sed raptori aut furi auferatur et proximis suis alio viro tempore congruo, si ipsa in hoc malum non consenserit, nuptura legibusque acceptura reddatur. Raptor vero sive fur omnesque eis consentientes publica poenitentia iuxta canonicam auctoritatem multentur et proximis illius, quicquid iniuste in tam nefando scelere egerunt, in triplo componant et unamquamque rem semotim legibus in triplo restituant. Ipsa namque quae rapitur, si aut primo aut postmodum tam nefario scelere libens consenserit, nunquam postea nubat, sed publica poenitentia multetur et sub tali custodia ponatur, ut ei nullatenus luxuriari cum quoquam liceat. Taliter enim memorata flagitia puniantur, ut omnes cognoscant, quoniam nec seculi leges tam nefandis conjunctionibus consentiant nec sacri canones consilium ullum praebeant; sed tales seculi leges co-operatoresque eorum capite feriri precipiunt. Et sacri canones spiritui Dei conditi non solum raptores, sed etiam omnes eorum co-operatores eisque consentientes anathemate feriunt; sicut in Calcedonense concilio, in quo 650 patres adfuerunt, capitulo 28, cunctis legentibus patet.

97. *De his, qui rapinas infra regnum faciunt.* Si quis infra regnum rapinam fecerit aut cuiquam nostro fideli eiusque homini aliquid vi abstulerit, in triplo cui aliquid abstulerit, legibus componat; et insuper hanc unum nostrum, id est sexaginta solidos, nobis persolvat. Postmodum nec ante nos a comite adducatur, ut in bastonico retrusus, usque dum nobis placuerit, poenas luat. Nam si publice actum fuerit, publicam inde aat poenitentiam iuxta sanctorum canonum sanctionem; si vero occulte, sacerdotum consilio ex hoc agat poenitentiam: quoniam raptores, ut ait apostolus, nisi veram egerint poenitentiam, regnum Dei non possidebunt. Qui vero de rebus ecclesiarum aliquid abstulerit, gravius inde indicetur, quia sacrarum rerum ablatio sacrilegium est, et sacrilegus vocatur, qui ex eis aliquid aut abstulerit aut rapuerit. Infames quoque tales personae usque ad satisfactionem ecclesiae, quam laeserunt, sunt habendae.

98. *De sacerdotibus et levitis atque monachis interfectis vel debilitatis.* Si quis sacerdotem vel levitam aut monachum interfecerit vel debilitaverit, iuxta statuta priorum capitulorum quae legi Salcaae sunt addita, componat; et insuper bannum nostrum, id est, sexaginta solidos, nobis persolvat et arma relinquat atque in monasterio diebus vitae suae sub ardua poenitentia Deo serviat, nusquam postmodum seculo vel secularibus militaturus, neque uxori copulaturus.

99. *De his, qui episcopo aliquam iniuriam vel dehonorationem fecerint.* Si quis episcopo aliquam iniuriam aut iniustam dehonorationem fecerit, de vita componat, et omnia quae habere vi us fuerit, ecclesiae cui praeesse dinoscitur integerrime societur, et nobis in triplo bannus noster, id est sexaginta solidi, persolvantur; aut ipse in servitio fisco nostro serviturus semper societur, usque dum se redimere in triplo iuxta virgildum suum potuerit. Sancta vero ecclesia in sacerdotibus constat¹. Idcirco magna poena plectendi sunt, qui episcopis vel reliquis sacerdotibus iniuriam vel contumeliam fecerint; nam

tractatio sacerdotum ad Christum pertinet, cuius vice legatione in ecclesia funguntur.

100. *De religiosa muliere decepta, id est, veste mulata, vel religionem professsa.* Si quis rapuerit aut sollicitaverit vel corruperit religiosam feminam, bona amborum ecclesia vindicet, in qua talis mulier habitavit, ipsi tamen capitali periculo subiciantur. Quod si hoc mulier non consentit, cum suis rebus monasterii ditionibus tradatur. Si vero comes ipsius pagi, una cum consilio sui episcopi, in cuius parochia tale scelus commissum est, hoc vindicare neglexerit, honore careat et cingulum amittat atque publica poenitentia multetur, et insuper virgildum suum fisci iuribus dare compellatur.

101. *De blasphemia in Deum.* Si quis quolibet modo blasphemiam in Deum iactaverit, ab episcopo vel comite pagi ipsius carceri usque ad satisfactionem tradatur et publica poenitentia multetur, donec precibus proprii episcopi publice reconcilietur ecclesiaeque gremio canonicè reddatur.

102. *De his, qui in domo sua oratorium fecerint.* Qui in domo sua oratorium habuerit, orare ibidem potest. Missas tamen in eo celebrare non audeat nec agere cuiquam permittat sine permissu vel dedicatione episcopi loci illius. Quod qui² fecerit, domus illius fisci iuribus addicatur. Comes vero, qui hoc cognovit et non prohibuit, publica poenitentia multetur vel honore privetur.

103. *De privilegiis ecclesiarum et clericorum non corrumpendis.* In privilegia quae ecclesiis et clericis ab antecessoribus nostris vel nobis concessa sunt, semper maneant incorrupta.

104. *Ne episcoporum vel reliquorum clericorum vita turbetur.* Nullis vita praesentis turbetur excessibus, quia valde indignum est, ut qui throni Dei vocantur, aliqua motione turbentur aut inique tractentur. Unde est illud: Qui vos tangit, tangit³ pupillam oculi mei. Et illud: Qui vos audit, me audit; et qui vos spernit, me spernit. Et rursus: Qui scandalizaverit unum de pusillis istis, melius est illi ut suspendatur mola asinaria in collo eius, et demergatur in profundum maris; reliqua.

105. *De clericis vel sacerdotibus, qui accipiunt ecclesias sine licentia episcopi sui, vel de una ad aliam transeunt.* Ut nemo accipiat ecclesiam infra parochiam sine consensu episcopi sui, nec de una ad aliam transeat.

106. *De incestis et criminosis, ac de infirmis et poenitentibus atque de ieiunio quatuor temporum.* Ut de incestis et criminosis magnam curam habeant sacerdotes, ne in suis pereant sceleribus et animae eorum a districto iudice Christo eis requirantur. Similiter de infirmis ac poenitentibus, ut morientes sine reconciliatione et viatico non deficiant. Et ut quatuor temporum ieiunia a fidelibus diligenter custodiantur.

107. *Ut episcopi indices publicos moneant, ut rei carceribus recusi nativitate Domini, pascha et pentecoste absolvantur, et missas in his audiant diebus ac refectioni fiant.* Ut episcopi in fides publicos commoneant, ut in dies celeberrimos, hoc est nativitatem domini nostri Iesu Christi et sanctam resurrectionem ac pentecosten, quicumque miserrimi vinculis detinentur, relaxari debeant et propter ipsam reverentiam domini nostri Iesu Christi ipsi debeant absolutionem promereri. Et iudex si pastorem communem despexerit, quamdiu loci illius episcopo vsum fuerit, ab ecclesiae liminibus arceatur.

108. *De monacho, qui monasterium suum dimiserit.* Si monachus monasterium suum dimiserit, omnia bona ipsius, et quae in monasterio introduxit et quae non introduxit, domini monasterii sint, et ipse officio fisci servire cogatur. Si vero monachus ad

VARIANTES LECTIONES.

¹ Cod. Theodos. Constit. Theodosii et Valentiniani c. 29. Pseudo-Pius cp. 2.

² si Bal. ³ quasi G.

aliud monasterium migraverit, substantiam eius prius monasterium possident, et in alio monasterio ipse non recipiatur sine abbatis sui et episcopi proprii licentia.

109. *De possessionibus ad religiosa loca pertinentibus.* Possessiones ad religiosa loca pertinentes nullam descriptionem agnoscant, nisi ad constitutionem viarum vel pontium, si tamen intra eadem loca habuerint possessiones. In aliis vero omnibus habeant integram emunitatem.

110. *De monacho vel monacha.* Quicumque monachus vel monacha in monasterium sunt ingressi, nihil de rebus suis habeant potestatem faciendi quamvis liberos habeant; sed omnia eorum sint monasterii, quae eadem die iuste possidebant, quando ingressi sunt monasterium.

111. *De his quae a singulis principibus ecclesiis sunt concessa et quae singuli antistites impetraverunt, quod sacrilegium sit haec auferentibus.* Et de clericis, ut non accusentur ad iudices seculares, sed ad episcopos proprios. Quaecumque a singulis regibus circa sacrosanctas ecclesias sunt constituta vel singuli quique antistites pro causis ecclesiasticis impetraverunt, sub poena sacrilegii iugi¹ solida aeternitate servantur. Clerici etiam non secularibus iudicibus, sed episcopali audientiae reserventur. Fas enim non est, ut divini muneris ministri temporalium potestatum subdantur arbitrio.

112. *De privilegiis ecclesiarum.* Ut privilegia, quae ecclesiis et clericis a singulis regibus vel episcopis caeterisque rectoribus sunt concessa, semper maneant incorrupta.

113. *Ut ea quae ad religionem pertinent, locis suis et a suae dioeceseos synodis audiantur.* Quaecumque sunt ad religionem observantiam pertinentia, locis suis et a suae dioeceseos synodis audiantur.

114. *Ut privilegia ecclesiarum semper maneant incorrupta.* Quaecumque circa sacrosanctas ecclesias a principi, ibus diversis sunt statuta, manere inviolata praecipimus.

115. *Quod sacrilegium sit ecclesiae aliquid auferre, aut sacerdotibus vel ministris aut ipsi sancto cultui locoque iniuriam inferre.* Si quis in hoc genus sacrilegii proruperit, ut in ecclesias earumque res irruens sacerdotibus et ministris vel ipso cultui locoque aliquid quod non oportet iniuriae inferat; divini cultus iniuriam in convictos sive confessos reos capitali sententia noverit vindicandum. Nec expectetur, ut episcopus iniuriae propriae ultionem deponcat, cui sanctitas ignoscendi soli gloriam derelinquit. Sitque cunctis non solum liberum, sed etiam laudabile, factas atroces sacerdotibus aut ministris iniurias veluti publicum crimen persequi ac de talibus reis ultionem mereri.

116. *De his, qui ecclesiastica privilegia violant vel dissimulant.* Si ecclesiae venerabilis privilegia cuiusquam fuerint temeritate violata vel dissimulatione neglecta, commissum hoc in triplo iuxta legum sanctionem ecclesiae, cui factum est componatur; nobisque bannus noster in triplo, hoc est ter sexaginta solidi, persolvantur.

117. *Quod si, qui praedia ecclesiastica diripiunt vel vastant, sacrilegi sint exilique dammandi.* Ab omnibus illius usurpationis contumelia depellenda est, ne praedia sibi coelestium secretorum dicata quibusdam irruentibus vexentur. Quod si quis praesumpserit, post debitae ultionis acrimoniam, quae erga sacrilegos iure promenda est, exilio perpetuae deportationis damnetur.

118. *Ut episcopi et reliqui sacerdotes ab omnibus nexibus sint liberi.* Consecratio episcopos et reliquos Domini sacerdotes tam a servilibus, quam et a caeteris adscriptis conditionibus semper liberos facit.

A Idecirco praecipimus, ut nullus ab eis alia nisi divina requirat servitia.

119. *Ne Iudaei adherant vel deserant christianis.* Placuit, ne Iudaeis mancipia deserviant vel adhaereant christiana.

120. *De sacrificiis per singulas missas a sacrificariis sumendis.* Placuit, ut quotiescumque sacrificans corpus et sanguinem Christi Iesu domini nostri in altario immolat, totiens perceptionis corporis et sanguinis Christi se participem praebent.

121. *De chorepiscopis, ne deinceps fiant.* Placuit, ne chorepiscopi a quibusquam deinceps fiant; quoniam haecenus a nescientibus sanctorum patrum et maxime apostolicorum decreta suisque quietibus ac delectationibus inherentibus facti sunt. Idecirco et olim persepe et nostro a sancta apostolica sede tempore sunt prohibiti; et ne deinceps a quoquam tam ordinante quam ordinari cupiente talis praesumptio assumatur, a cunctis nostri regni episcopis est in synodo canonice prohibitum.

122. *Ne Iudaei super christianos magistri vel ministri ponantur.* Ne Iudaei administratorio usu sub ordine villicorum atque actorum christianam familiam regere audeant, nec eis hoc a quoquam fieri praecipitur. Si quis vero contra haec agere praesumpserit, si episcopus, presbiter aut diaconus fuerit, proprio subnovetur gradu; si vero monachus aut laicus fuerit, communione privetur. Et si perseveraverint inobedientes, anathematizentur.

123. *De clericis falsariis.* Si presbiter vel diaconus in causa pecuniaria falsum testimonium dixerint, per tres annos separentur a sacro ministerio. Si in criminali causa falsum dixerint, deponantur et legitimis poenis subiciantur. Caeteri vero clerici in quacumque falsitate convicti fuerint, degradentur et legitimis subiciantur disciplinis.

124. *Ut clerici non habeant actiones seculares.* Clericus vel monachus neque exactor publicarum neque conductor aut vectigalium magister vel curator domus vel procurator litis vel fideiussor in talibus causis fiat. Si quis contra haec statuta fecerit, si episcopus est, omnes istorum res ex quacumque causa vel persona, sive ante episcopatum sive postea ad eum pervenerint, ecclesiae suae eas vendicari sancimus; si vero alii clerici hoc fecerint, poenam pecuniariam, quam episcopus existimaverit exigere, ecclesiae vendicant. Illi vero, qui actiones suas eis commiserunt vel fideiussores eos pro supradictis causis acceperunt, nullam contra ecclesiam vel administratores eius vel adversus ipsas personas, quos crediderunt, habeant actionem. Si vero quos eos pro publico debito vel actione crediderit vel fideiussores receperit, de sua substantia fisci debitum compellatur exsolvere.

125. *De clericis qui de ecclesia desistunt.* Clericis de ecclesia desistentibus et aliis in loco revocatis, si redierint discessi, nihil eis praestetur. Hoc vero, quod discedentes reliquerunt, non in usu rectorum, sed succedentibus cedat.

126. *Quales sint clerici.* Nemo fiat clericus, nisi qui bonum testimonium habet et litteratus est.

127. *De multitudinem clericorum.* Ne passim episcopus multitudinem clericorum faciat, sed secundum meritum vel redditum ecclesiarum numerus moderetur.

128. *De ordinationibus sacris.* Lector, subdiaconus, diaconus, presbiter, si clericatus honorem contempserint, curi li conditioni cum suis facultatibus subiciantur.

129. *De iniuria episcopi et letania subversa.* Si quis episcopo vel aliis ministris intra ecclesiam iniuriam fecerit, iubemus eum tormentis subiectum in exilio mori. Sed et si ipsa sancta oratoria vel divina ministeria conturbaverit vel letaniam everterit, capi-

VARIANTES LECTIONES.

¹ iungi G. ² ex Trec. Chalced. 27. ³ curam G.

tali periculo subiacet. Sin autem contumeliam tantum fecerit, tormentis et exilio tradatur.

130. *Ne fideles ex propria consanguinitate uxores ducant; nec illi, qui dudum minime nupserunt, sine benedictione sacerdotis nubere praesumant.* Christiani ex propinquitatē sui sanguinis usque ab septimum^a gradum connubia non ducant; neque sine benedictione sacerdotis, qui ante inuupti erant, nubere audeant.

131. *De non recipiendis alienis poenitentibus.* Qui pro delicto suo a communione separantur, placuit ut in quibuscumque locis fuerant exclusi, in eisdem locis communionem consequantur.

132. *Ut non liceat clericum vel monachum sine epistola episcopi sui proficisci.* Clericis vel monachis sine commendatitiis epistolis episcopi sui licentia non pateat evagandi.

133. *De dotibus et publicis nuptiis.* Nullum sine dote fiat coniugium; nec sine publicis nuptiis quisquam nubere praesumat.

134. *De rebus ecclesiae ablatis aut fraudatis vel retentis.* Si quis cuiuscumque monasticae ecclesiae sanctis scripturarum titulis collata nefaria caliditate abstulerit, fraudaverit, invaserit, retentaverit atque suppresserit^b et non statim a sacerdote communis Deo collata reddiderit, ab ecclesiae catholicae communione pellatur.

135. *Ut nemo res ecclesiae, nisi qui iure debentur, in quibuslibet regionibus iacentes competere audeat vel tenere.* Ut nullus episcoporum aut cuiuslibet ordinis clericus vel alia quaecumque persona quibuslibet conditionibus seu in uno regno seu in alio positas alterius cuiuscumque ecclesiae res aut petat aut praesumat accipere. Quod si fecerit, tamdiu habeatur a communione ecclesiae vel ab omnium fratrum ac filiorum caritate suspensus, donec ipse ecclesiae, cuius directo ordine iuris est ablata legibus, restituat.

136. *De his qui facultates ecclesiae delegatas auferunt vel retentant.* Ne cui liceat res vel facultates ecclesiis aut monasteriis vel xenodochiis pro quacumque elimosina cum iustitia delegatas retinere, alienare, atque subtrahere. Quod si quis fecerit, tanquam necator pauperum antiquorum canonum sententis constrictus ab ecclesiae liminibus excludatur, quamdiu ab ipso ea, quae sunt ablata aut retenta, reddantur.

137. *Ut socios suos nominet, apud quem pars rapinae fuerit inventa.* Apud quem scelus agnoscitur et pars rapinae fuerit inventa, statim socios suos nominare cogatur. Quod si nominare noluerit, teneatur ad vindictam.

138. *De his qui diripienda indicare reperiuntur.* Quicumque ingenuus vel servus aliquid diripiendum indicaverit, ut cuiuscumque res evertatur, aut pecora vel iumenta diripiantur, et ex hoc certis probationibus publice convictus inveniat, pro eo quod indicaverit, centum viginti flagella publice extensus accipiat.

139. *Ut abbates in eius episcopi, in cuius parrochia sunt, potestate persistant.* Abbates pro humilitate religionis in episcoporum potestate consistent. Et si quid extra regulam fecerint, ab episcopis corrigantur. Qui semel in anno in loco, ubi episcopus elegerit, accepta vocatione conveniant.

140. *Ut nullus monachus relinquat suum monasterium et cellas construat sine episcopi vel abbatis sui licentia.* Ut nullus monachus congregatione monasterii derelicta ambitionis aut vanitatis impulsu cellam construere sine episcopi permissione vel abbatis sui voluntate praesumat.

141. *De apostatis.* Quicumque post sanctae religionis professionem apostant et ad seculum redeunt

et postmodum poenitentiae remedia non requirunt, communionem penitus non accipiant; quos etiam iubemus ad clericatus officium non admitti.

142. *De excommunicatis.* Si quis a communione sacerdotali fuerit auctoritate suspensus, hunc non solum a clericorum, sed etiam a totius populi colloquio atque convivio placuit excludi, donec resipiscens ad sanitatem redire festinet.

143. *Ne iudices perfidorum excessus absque priorum sacerdotum consilio indicent.* Ne iudices quicquam de perfidorum excessibus extra sacerdotum cohibentiam iudicare praesumant.

144. *De excoisitis infantibus ac collectione eorum.* Si expositus ante ecclesiam cuiuscumque fuerit miseratione collectus, contestationis ponat epistolam. Et si is, qui collectus est, intra decem dies quaesitus agnitusque non fuerit, securus habeat qui collegit. Sane qui post praedictum tempus eius calumniator extiterit, ut homicida ecclesiastica districtione damnabitur, sicut patrum sanxit auctoritas.

145. *De clericis relinquentibus officium suum, et ad seculares confugientibus.* Placuit, ut clericus, si relicto officio suo propter distractionem ad secularem fortasse confugerit et solatium ei defensionis iste impenderit, cum eodem ab ecclesiae communione pellatur.

146. *Ut servo non credatur, si super dominum suum vel super alium liberum crimen iniecerit.* Servo poenitus non credatur si super aliquem crimen iniecerit, aut si etiam dominum suum in crimine impetierit; nam etiamsi in tormentis positus exponat quod obicit, credi tamen illi nullo modo oportebit.

147. *Ut testes ea tantum testificentur, quae in conspectu eorum acta esse noverunt.* Testes non absentes neque per epistolam testimonium dicant; sed praesentes quam noverunt et viderunt non taceant veritatem. Nec de aliis^c testimonium dicant, nisi de his tantummodo, quae sub praesentia eorum acta esse nascuntur.

148. *Quales debeant scripturae valere.* Scripturae quae diem et annum habuerint evidenter expressum, atque secundum legis ordinem conscriptae esse noscuntur, seu conditoris vel testium fuerint signis aut subscriptionibus roboratae, omni habeantur stabiles firmitate.

149. *De pactis et placitis conservandis.* Pacta vel placita, quae per scripturas legitime ac iustissime facta sunt, dummodo in his dies vel annus sit evidenter expressus, nullatenus immutari permittimus.

150. *Contra prorum definitionem filio vel heredi non licere venire.* Filio vel heredi contra prius iustam aut legitimam definitionem venire non liceat, quia iust repellitur praesumptio illius, qui facta seniorum iniuste conatur inrumpere.

151. *Ne quisquam accusetur vel puniatur, nisi manifestis indicibus scelus patuerit.* Non passim damus accusandi vel puniendi licentiam, nisi aut manifestis indicibus patuerit scelus aut legitime fuerit idipsum malum accusatum atque convictum; quatinus nulla videantur intentione vel ordine patrum transgredi praecipua sanctorum aut obviare sacris regulis antiquorum.

152. *Ut valeat commutatio sicut et emptio.* Commutatio si non fuerit per vim et metum extorta, talem qualem et emptio^d habeat firmitatem.

153. *Si timore compulsus quisquam se servum esse dicat.* Qui timore compulsus servum se esse extra iudicium dixerit, nullum praedictorum libertatis hauriat, donec iudicio praesentetur, vel^e libertatem suam, si eam probavit praesente iudice, obtineat. Aut si servus convincitur, statim domino reformetur.

154. *De presbiteris vel diaconibus sine episcopi sui*

VARIANTES LECTIONES.

^a Iudaei in tit. L. Wisig. ^b sextum L. Wisig. ^c abreperit Bal. ^d a. causis t. Bal. ^e q. exemptio G. ut G.

epistolis ambulantibus. Presbitero vel diacono sine antistitis sui epistolis ambulanti, communionem nullus impen lat.

155. *Ut unus abba duobus monasteriis minime praesident.* Unum abbatem duobus monasteriis interdici- mus praesidere.

156. *De presbiteris vel reliquis clericis non distrin- gendis a secularibus iudiciis, sed a suis episcopis.* Ut nullus iudicium neque presbiteros neque diaconos neque reliquos clericos vel iuniores ecclesiae sine licentia proprii episcopi distringat aut condemnare¹ praesumat. Quod si fecerit, tandem in communione privetur, quamdiu reatum suum agnoscat, et per satisfactionem emendet ecclesiae, quod commisit.

157. *Ut clerici indices seculares non adeant.* Nullus ex ordine clericorum inconsulto proprio episcopo ad iudicium secularem pergat, neque apud eum suo episcopo non permittente quinquam pulsare aut cuiquam ante eum respondere aut quicquam proponere praesumat, neque criminale negotium in iudicio seculari proponere audeat.

158. *De secularibus, qui per calumniam ecclesiam vel clericos fatigare praesumunt.* Si quis secularium per calumniam ecclesiam vel res eius aut clericos cuiuslibet ordinis fatigare temptaverit et ex hoc convictus fuerit, ab ecclesiae liminibus et catholica communione, nisi dignae poenituerit et per satisfac- tionem ecclesiae emendaverit, pellatur.

159. *Ne testificen ut manumissi.* Libertus vel lib- erta in nullis negotiis contra quinquam testimo- nium dicere amittantur; excepto in aliquibus cau- sis, ubi ingenuitas desse dinoscitur, sicut permis- sum est et de servis; quia indignum nostra pensat clementia, ut libertorum testimonio² ingenuis damna cone tentur. Qui vero de eisdem fuerint progeniti, ad testimonium admittantur.

160. *De his, qui cum furibus consoci fuerint.* Non solu n ille, qui furtum fecerit, sed etiam et quicum- que consocius fuerit vel furto ablata sciens suscep- rit, in numero furantium habeatur et simili vindi- cae subiaceat.

161. *Si possessor per violentiam expellatur.* Qui- cumque violenter expulerit possidentem, priusquam pro iuso iudicis sententia procedat, si causam me- liorem habuerit, ipsam causam, de qua agitur, perdat; ille vero, qui violentiam pertulit, universa in statu quo fuerant recipiat et quae possedit securus teneat. Si vero iudici invadit, quod per iudicium ob- tinere potuit, et causam amittat et aliud tantum quantum invasit reddat expulso.

162. *Ut fideles fidem sanctae Trinitatis discant.* Ut fideles filium sanctae Trinitatis discant; in qua inter cactera credere oportet, quod per Spiritum sanctum remissio peccatorum in baptismo, confirmatione, poenitentia et in ceteris canonicis decretis, sicut scriptum est, conferatur, et quod fidelibus in eccle- sia per Christum eiusdem sancti Spiritus dono per ministerium sacerdotale et per poenitentiam remissio peccatorum indubitanter adtribuatur, et quod gen- tium omnium in vera carne in adventu Christi resur- rectio futura sit; et cetera. Eam fidem memoriter teneant et suis sacerdotibus eam reddant et exponant per singula verba. Et ipsi sacerdotes eam fideliter et pleniter atque veraciter populum doceant, quoniam primum³ fundamentum christianae religionis fides catholica est. Et haec fides tunc est vera et fru- ctuosa, si bonis operibus exornetur, id est spe, cari- tate, humilitate, castitate, continentia, sobrietate, unanimitate, concordia, iustitia, pietate, misericor- dia, innocentia, simplicitate et ceteris his similibus. Quae omnia in dilectione Dei et proximi consistunt. Sine his enim nemo potest Deo placere nec salvus esse.

163. *De contumacibus presbiteris vel clericis.* Si quis presbiterorum, diaconorum vel reliquorum clerico- rum contumax aut superbus vel inobediens aut rebel- lis episcopo suo extiterit, gradum habentes proprio gradu eamant; reliqui vero clerici vel monachi aut laici usque ad satisfactionem in communione priventur.

164. *De iudicibus clericis calumniam vel iniuriam inferentibus.* Si iudex cuiuslibet ordinis clericum publicis actionibus inclinare aut distringere aut calumniare vel iniuriare absque episcopi sui permi- su praesumpserit, usque ad ecclesiae satisfactionem cum omnibus tantis sceleribus auxiliantibus aut fa- cientibus in communione privetur. Episcopus tamen non dimittat, ut iniuriam patientibus plenam de prae- fatis clericis iustitiam canonice non faciat.

165. *Ut orationem dominicam omnes discant fide- les.* Ut fideles orationem dominicam discant et in- telligant et suis sacerdotibus eam verbo ex verbo red- dant et alios fideles, qui eam nesciunt, doceant.

166. *Ut nullus episcopus alterius episcopi vel pres- biter alterius presbiteri parrochiam invadat.* Ut nullus episcoporum vel presbiterorum parrochiam alterius invadat, sed contentus sit gubernatione creditae sibi plebis.

167. *Ut monasteriis vel reliquis ecclesiis res non auferantur vel i sa a quoquam inquietentur.* Ut mona- steria, quae Deo consecrata sunt, nulli liceat in ali- quo inquietare nec quicquam⁴ de eorum rebus vio- lenter abstrahere.

168. *Ut clerici peregrini contenti sint hospitalitatis munere, et nulli eorum liceat officium sacerdotale in alterius parrochia agere absque licentia episcopi, in cuius parrochia esse noscuntur.* Ut episcopi atque clerici peregrini contenti sint hospitalitatis munere oblato; nullique eorum liceat ullum officium sacer- dotale absque permissu episcopi in cuius parro- chia esse cognoscitur, agere.

169. *Ut nullus episcopus sine consensu aliorum se praeferat alteri.* Ut nullus episcoporum se prae- ferat alteri per ambitionem, sed omnes agnoscant tempus et ordinem suae ordinationis.

170. *Ut populi oblationes sacerdotibus in ecclesia offerant.* Et ut omni die dominica communicent. Placuit, ut fideles oblationes sacerdotibus cotidie, si fieri potest, in ecclesia offerant. Et si cotidie non potest, saltem dominica die absq e ulla excusatione fiat. Et ut praedicationem audiant, et si fieri po- test, omni dominica die communicent, nisi crimina- liter et manifeste impediantur; quia aliter salvi esse non possunt, quoniam Dominus dixit: Qui manducat carnem meam et bibit sanguinem meum, in me manet et ego in eo. Et qui manducat me, vivet⁵ propter me. Et cactera⁶ exempla, quae proflata sunt hic scribere.

171. *Ut sacerdotes signa turgent horis canonicis.* Ut sacerdotes signa turgent horis canonicis, et il- lorum officium agant sive diurnale sive nocturnale; quia scriptum est: Sine intermissione orate. Et id- circo non dimittant horas canonicas.

172. *De stolis gestandis.* Ut sacerdotes stolas por- tent propter signum castitatis, sicut decretum est.

173. *Ut secreta non incipiatur nisi post hymnum finitum.* Te igitur non inchoent sacerdotes nisi post angelicum hymnum finitum.

174. *Ut annuntietur symbolum fidelibus a sacerdoti- bus.* Ut annuntient presbiteri omnibus fidelibus sibi subiectis symbolum et orationem dominicam, ut san- cto Spiritu illustrante solvantur.

175. *Ut presbiteri annuntient viris et feminis, nisi memori er symbolum et orationem dominicam tenuerint, de sacro fonte filiolos vel filiolas non suscipiant.* An- nuntient presbiteri, ut neque viri neque feminae de

VARIANTES LECTIONES.

¹ contempnere G. ex corr. ² G. hic correxit: testimonia i. d. concutiant. ³ proximum G. ⁴ quem- quam Bal. ⁵ vivit G. ⁶ essent G. ⁷ suscipiantur G.

sacro fonte filiolos vel filiolas suscipiant, nisi memoriter symbolum et orationem dominicam tenerint.

176. *Ut silentium in ecclesia teneatur et devote verbum Dei audiat.* Placuit, ut fideles silentium in ecclesia teneant et devote verbum Dei audiant et confessi veraciter de omnibus sceleribus suis sacerdotibus fiant, et mundent corpora et corda eorum, in quibus Deus condigne habitare dignetur; quomodo illis dictum est: *Templum Dei estis, in quibus habitare desidero.* Et ut eorum sacerdoti in omnibus oboediant et instruantur, pro quid missa vel sacerdotes constituti sint; et intellegant vim et mysterium¹ domini corporis et sanguinis et missae sive precum, quae in ea a sacerdote fiunt. Dicitur enim in ipsa oratione: *Memento, Domine, famulorum famularumque tuarum et omnium circumstantium, quorum tibi fides cognita est et nota devotio, qui tibi offerunt hoc sacrificium laudis pro se suisque omnibus, pro refectione animarum suarum, pro spe salutis et incommutabilitatis suae; tibi² reddunt vota sua aeterno Deo vivo et vero.* Et reliqua. Instruantur etiam, ut cognoscant potestatem pontificum in ligando et solvendo et cetera, quae ad illos pertinent, atque reliquorum sacerdotum. Et ut timeant et venerationis secundum Domini praeceptum eorum sacerdotes; et qualiter in his offendere solent, eis annuntientur.

177. *Ut episcopo infantuli ad confirmandum praesententur.* Annuntiant presbyteri populis, ut quam citius potuerint, suos infantulos ad confirmandum episcopo praesentari fiant.

178. *Ut presbyteri sine sacro chrismate oleoque benedictio non proficiantur.* Ut presbyteri sine sacro chrismate oleoque benedictio et salubri Christi eucharistia alicubi non proficiantur; sed ubicumque vel fortuito requisiti fuerint ad officium suum, inveniantur parati in reddendo debito.

179. *Ut presbyteri oleum infirmorum ab episcopo percipiant.* Ut omnes presbyteri oleum infirmorum ab episcopo expectant secumque habeant et moneant fideles infirmos illud exquirere, ut eodem oleo peruncti gratia Dei sanentur, quia a presbyteris fusa oratio fidei salvabit infirmos.

180. *Ut nullus presbyter parrochianus alibi praesumat chrismum accipere, nisi ab episcopo suo.* Ut nullus presbyter parrochianus alibi praesumat chrismum accipere, nisi a suo episcopo in coena Domini.

181. *Ut baptizari non praesumatur nisi in vigilia paschae et pentecostes.* Ut baptizare nullus praesumat nisi per duo tempora, id est vigilia paschae et vigilia pentecostes, praeter mortis periculum.

182. *Ut instruantur fideles, qui parvulos de sacro fonte suscipere cupiunt.* Placuit, ut instruantur fideles, qui parvulos de sacro fonte suscipere cupiunt, ut intellegant et vim eiusdem sacramenti et quid pro aliis ponderant vel pro quo fideiussores extiterunt; et sciant, se nullo modo ante aliorum patres efficere, quam supradicta discant et intellegant seu reddant. Et si fideiussores pro terrore lucro damnari solent, quanto magis pro divino iure non damnentur cavere oportet. Illi tamen ab his officiis removendi sunt, ne alios de sacro fonte in baptismo suscipiant nec etiam ad percipiendum Spiritus sancti donum aliorum patrini existant, qui et communione canonica privati et publicae poenitentiae sunt subacti, donec per poenitentiam satisfactionis reconciliationem mereantur, vel etiam illi, qui tale peccatum commissum habent, pro quo publicae poenitentiae plectendi et ligandi sunt.

183. *Ut nulla pretia de baptizandis consignandisque fidelibus exigantur.* Ut nulla praetia de baptizandis consignandisque fidelibus exigantur. Quod si qui perpetraverint, honoris sui sint periculum subituri.

A 184. *De quorum baptismo absque dissimulatione dubitatur, ut baptizentur praeceptum est.* De quibus dubium est, utrum sint baptizati an non, omnimodis absque ullo scrupulo baptizentur, his tamen verbis, praemissis: *Non te rebaptizo; sed si nondum baptizatus es, baptizo te in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.*

185. *Ut presbyteri in ecclesia fidem sanctae Trinitatis doceant.* Notum est omnibus, impossibile esse sine fide placere Deo. Et ideo nullus sit presbyter, qui in ecclesia publice non doceat lingua quam auditores intellegant, fidem omnipotentis Dei in unitate et trinitate simpliciter credere, et ea, quae omnibus generaliter dicenda sunt, de malis evitandis sive bonis faciendis et iudicio in resurrectione futuro. Si vero ipse verbis manifeste explicare non potuerit, petat sibi ea a doctore transcribi, qualiter aperte legat, quod qui audiunt, et intellegant. Et qui amplius non potuerit, vel his verbis admoneat: *Poenitentiam agite; adpropinquavit³ enim regnum caelorum.*

186. *Ut presbyteri annuntient populo quatuor legitima temporum ieiunia.* Doceant presbyteri populum quatuor legitima temporum ieiunia observare, hoc est mense Martio, Iulio, Septembrio et Decembrio quando sacri ordines iuxta statuta canonum distribuuntur.

187. *Ut ieiunia tria legitima in anno agantur.* Iterum admonent sacerdotes, ut ieiunia tria legitima in anno agantur, id est quadraginta dies ante natiuitatem Domini, et quadraginta dies ante pascha, ubi decimas anni solvimus, et post pentecosten quadraginta dies. Quamquam enim nonnulli ex his canonica praeventur auctoritate, nobis tamen omnibus simul propter consuetudinem plebis et parentum nostrorum morem haec observare, ut superius comprehensum est, convenit. Et licet omnibus diebus orare et abstinere conveniat, his tamen temporibus amplius ieiunius et poenitentiae servitio oportet. Praeter haec autem legitima tempora ieiunio omnis sexta feria propter passionem Domini ieiunetur. Sed et sabbati dies a plerisque propter quod in eo Christus iacuit in sepulchro ieiunio consecratus habetur.

188. *Ut populus, nisi duobus temporibus, infantes suos ad baptismum non offerat.* Placuit, ut populus ad baptismum eorum infantes non offerat nisi duobus temporibus, si infirmitas non occupaverit; et quomodo in hoc offendunt, instruantur.

189. *Ut dies dominicus reverenter colatur.* Diem dominicum secundum reverentiam colite. Opus servile, id est agrum, pratum, vineam vel si quae graviora sunt, in eo non faciatis, nec causas nec calumnias inter vos dicatis; sed tantum divinis cultibus servatis et a vespere usque ad vespem dies dominicus servetur. His quidem praecipuis festivitatibus annuntient presbyteri ut⁴ diebus dominicis sabbatizare; id est natale Domini dies quatuor 8. Kalendarum Ianuariarum; in circumcisione Domini 8. Idus Ianuariarum diem unum; in epiphania 8. Idus Ianuarii diem unum; in purificatione sanctae Mariae 4. Nonas Februarii diem unum; in pascha Domini usque in octavas paschae post dominicam dies tres; in ascensione Domini diem unum; in natali sancti Iohannis baptistae 8. Kal. Iulii diem unum, in passione sanctorum apostolorum Petri et Pauli 5. Kal. Iulii diem unum; in assumptione sanctae Mariae 18. Kal. Septembris diem unum; in transitu sancti Martini 5. Idus Novembrii diem unum; in passione sancti Andreae apostoli 2. Kal. Decembris diem unum.

190. *Ut annuntient presbyteri eodem modo, sicut sabbatum paschae cum suo pascha, sabbatum pentecoste cum suo die dominico observare.* Annuntient

VARIANTES LÉCTIONES.

¹ ministerium G. ² tibi que Bat. ³ adpropinquavit Bat. ⁴ aut G.

presbyteri eodem modo sicut vespesciente sabbato sanctum pascha celebratur, et ipsam diem pentecostes similiter celeberrimum habeant, ut sanctum pascha et ieiunium et missam et baptismum.

191. *Ut annuntient presbyteri populo, se ab illicitis abstinere connubiis.* Annuntiet unusquisque presbyter publice plebi ab illicitis connubiis abstinere et secundum Domini mandatum legitimum coniugium nequaquam posse ulla occasione separari, excepta causa fornicationis, nisi consensu amborum, et hoc propter servitium Dei.

192. *Ut publice presbyteri annuntient plebi decimas et primitias omni um frugum ad benedicendum offerre.* Annuntiet presbyteri plebi publice, ut primitias omnium frugum terrae ad benedicendum afferant ad domos illorum et sic postea inde manucunt, et decimas ex omnibus fructibus et pecoribus terrae annis singulis ad ecclesias reddant et de novem partibus, quae remanserint, elemosinas faciant, et ex ipsis peccata illorum redimant, sicut scriptum est: *Elemosina a morte liberat.* Et ipsa purgat peccata, sicut in sapientia legitur: *Sicut aqua extinguit ignem, ita elemosina extinguit peccatum.*

193. *Ut fideles intellegant pactum quod cum Deo in baptismo fecerunt.* Placuit, ut fideles intellegant pactum, quod cum Deo in baptismo fecerunt. A multis ergo ex toto et a multis ex parte transgreditur. Quid sit abbreviare diaboli operibus et pompis eius et omnibus operibus eius, instruuntur fideles. Si vero iura humanae pactionis firma conservantur; quanto magis ferventius iura tanti pacti quae cum Deo facta sunt, irrevocabiliter sunt observanda!

194. *Ut sacerdotes ammonent viros et mulieres, ut luminaria ad basilicas deportent.* Ut sacerdotes ammonent viros et mulieres, ut ad basilicas luminaria et incensum et buccellas et primitias afferant, sicut scriptum est: *Honora Dominum de tua substantia, et de primitiis rugum tuarum da pauperibus.*

195. *Ut ammonent presbyteri plebem, ne in ecclesia contenti nibus et verbositatibus deserviant.* Ammonent presbyteri plebem, ut in ecclesiis verbosare non praesumant, sed cum fletu et compunctione cordis Dei implorent auxilium tam pro se, quam et proximis suis. Et quando presbyter cacelebrat missam, corda illorum semper ad coelestia attendant. Et quando lectiones sanctae vel evangelia recita fuerint, cum silentio et devota mente pariter audiant, sicut Deus dixit per Moysen: *Audi Israel et tace.* Et oblationes offerant et communicare faciant.

196. *Ut presbyteri sollicite curent, ne inhonesta et turpia quaelibet fiant in ecclesiis.* Quando populus ad ecclesias venerit tam per dies dominicos quam et per sollemnitates sanctorum, aliud non ibi agat nisi quod ad Dei pertinet servitium. Illas vero balationes et saltationes canticaque turpia ac luxuriosa et illa lusa² diabolica non faciat nec in plateis nec in domibus neque in ullo loco: quia haec de paganorum consuetudine remanserunt. Et qui³ ipsa fecerit, canonicam sententiam accipiat.

197. *Ne in mortuorum funibus iuxta paganorum ritum agatur.* Admonentur fideles, ut ad suos mortuos non agant ea, quae de paganorum ritu remanserunt. Sed unusquisque devota mente et cum compunctione cordis pro eius anima Dei misericordiam imploret. Et quando eos ad sepulturam portaverint, illum ululatum excelsum non faciant; sed sicut superius diximus, devota mente et cum compunctione cordis, in quantum sensum habuerint, pro eius anima implorare Dei misericordiam faciant. Et illi, qui saluos non tenent, excelsa voce, *Kirie eleison, Christe eleison*, viris incoantibus mulieribusque respondentes alta voce canere studeant pro eius anima. Et super eorum tumulos nec manducare nec

libere praesumant. Quod si fecerint, canonicam sententiam accipiant.

198. *Ut pro defunctis omnium parentes eorum triinta dies adimplere faciant.* Fideles pro defunctis amicorum et parentibus eorum ieiunia et oblationes triaginta dies adimplere faciant, et mortuum super mortuum non ponant, nec ossa defunctorum super terram dimittant. Quod si fecerint, canonicae sententiae subiaceant.

199. *De his, quos episcopus aut sacerdos excommunicaverit, ne eos fideles recipiant.* Placuit, ut fideles eos, quos episcopus aut sacerdos propter eorum peccata excommunicaverit, non recipiant, antequam poenitentiam accipiant et ad confessionem veniant.

200. *Ut nullus presbyter suam ecclesiam sine consensu episcopi sui derelinquat.* Compelluntur statuta canonum et in hoc servare, ut nullus presbyter creditam sibi ecclesiam sine consensu sui episcopi derelinquat et laicorum suasionem ad aliam transeat.

201. *Ut sacra mysteria nullus presbyter nisi in loco consecrato agat.* Ut nullus presbyter sacramenta, nisi in locis ab episcopo consecratis, agere praesumat.

202. *Ne aliud altare in ecclesia consecrata, nisi quod ab episcopo consecratum est, aliquis presbyter erigat.* Ut nullus presbyter in ecclesia consecrata aliud altare erigat, nisi quod ab episcopo sanctificatum est, ut sit discretio inter sacramentum et non sacramentum.

203. *Ut episcopus, presbyter et diaconus non sint aleatores et ebriosi.* Quod episcopus, presbyter et diaconus aleator et ebrius esse non debeat. Similiter clerici et laici, si permanserint in alea, communionem priventur.

204. *Ut nemo clericorum usuras accipiat.* Quoniam venerandi canones et divina prohibet aut toritas usuras accipere, ideo nullus hoc clericorum facere praesumat, et in quantum potuerint, laicis vetare studeant.

205. *Ut diem dominicum, in quo Dominus resurrexit, cuncti venerabiliter colant.* Placuit, ut fideles diem dominicum, in quo Dominus resurrexit, venerabiliter colant. Nam si pagani ob memoriam et reverentiam deorum suorum quosdam dies colunt, et lulaci more carnali sabbatum carnaliter observant, quanto magis christianis iste dies honorifice colendus est, ne in illo sancto die vanis fabulis aut locutionibus sive cantationibus vel saltationibus, stando in bivitis et plateis, ut solet, inserviant. Sed ad sacerdotes aut ad aliquem sapientem et bonum veniant et eorum praedicationibus et boni locutionibus, quae ad animam pertinent, utantur. Et illo die seu sabbato ad vespas et ad matutinas sive ad missam cum eorum oblationibus, si fieri potest, omnes canendo *kirie eleison*, veniant, et eundo et redeundo *kirie eleison* decantent. Similiter et pastores pecorum eundo et redeundo in campum et ad domum faciant, ut omnes eos veraciter christianos et devotos esse cognoscant.

206. *De reconciliandis poenitentibus.* Quia vera necessitate praepedimur canonum statuta de reconciliandis poenitentibus pleniter observare, propter a omnino non dimittatur, ut unusquisque presbyter inssione episcopi de occultis tantum, quia de manifestis episcopos semper convenit iudicare, statim post acceptam confessionis poenitentiam singulos data oratione reconciliari. Morientibus vero sine eunotamine communit et reconciliatio praebeatur.

207. *Quot sint dies purificationis mulieris.* Cum enixa fuerit mulier, post quot dies debet ecclesiam intrare, testamenti veteris praepositione didicimus, ut pro masculo diebus 35, pro femina autem 66 debeat abstinere. Quod tamen, ut ait sanctus Grego-

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest G. ² et illusa G. ³ cum Bal. ⁴ omnes v. Bal.

rius, sciendum est quia in mysterio accipitur; nam si hora eadem, qua genuerit, actura gratias intret ecclesiam, nullo peccati pondere gravatur. Voluptas enim carnis, non dolor in culpa est. In carnis commixtione voluptas est, in proles vero prolatione gemitus. Unde et ipsi primo matrimonio dicitur: *In doloribus paries*. Si itaque enixam mulierem prohibemus ecclesiam intrare, ipsam ei poenam suam culpam deputamus.

208. *Ut missarum celebrationes in locis incongruentibus non fiant.* Placuit, ut fideles missarum celebrationes in locis non consecratis et incongruentibus facere omnino non debeant nisi causa hostilitatis vel longinqui itineris; et id in altaribus ab episcopo consecratis fieri, si necessitas compellat. Sacerdotes tamen, qui in locis illicitis et non consecratis missas cantare praesumunt, gradum se sciant amissuros. Melius est enim missam non audiri, quam eam ubi non licet nec oportet celebrare aut audire. Et de usura ut non fiat omnes admoneantur.

209. *De propinquitate.* In quarta propinquitate carnis, quinta sextaque non licet nubere, sicut in lege scriptum est: *Omnis homo ad propinquum sanguinis sui non accedat, ut revelet turpitudinem eius*, id est, usque ad septimum gradum. Legitimum coniugium non licet separari sine consensu amborum, ita tamen ut ambo Deo servant inuupti. Potest autem alter alteri licentiam dare accedere ad servitium Dei, si ipse tamen inuuptus vel inuupta permanserit. In veteri testamento taliter legitur de coitu cum pecoribus: *Mulier, quae subcubuerit cuilibet immento, simul interficiatur cum eo*. In nova illa, sicut ille, qui cum pecoribus coierit, quindecim annis, alii undecim poeniteat. Animalia quoque hominum polluta occidantur carnesque canibus proiciantur; sed coria eorum assumantur. Ubi autem dubium est, non occidantur.

210. *De servo, qui damnum cuilibet intulerit, quid agendum sit.* Nemini liceat servum suum propter damnum ab illo cuilibet inlatum dimittere, sed iuxta qualitatem damni dominus pro ipso respondeat vel eum in compositionem aut ad poenam petitori offerat. Si autem servus perpetrato scelere fugerit, ita ut a domino penitus inveniri non possit, sacramento se dominus excusare studeat, quod nec suae voluntatis nec conscientiae fuisset, quod servus eius tale facinus commisit. Sicut petierunt, ita dominus imperator consensit.

211. *De eo, qui ad mallum legibus manitus fuerit et non venerit.* Si quis ad mallum legibus manitus fuerit et non venerit, si enim sonnis non detinuerit, quindecim solidis culpabilis iudicetur. Similiter ad secundam et tertiam. Si autem ad quartam venire contempserit, possessio eius in bannum mittatur, donec veniat et de re, pro qua interpellatus fuerit, iustitiam faciat. Si infra annum non venerit, de rebus eius, quae in banno missae sunt, non venerit, de rebus eius, quae in banno missae sunt, non venerit, et quicquid inde iudicaverit, fiat. Prima manitio super noctes 7, secunda super 14, tertia super 21, quarta super 42. Similiter et de beneficio hominis, si forte res proprias non habuerit, mittatur in bannum, usque dum rex interrogetur.

212. *De eo, qui filios non habuerit et in eorum loco alium sibi heredem facere voluerit.* Qui filios non habuerit et alium quolibet heredem sibi facere voluerit, coram rege vel coram comite et scabinis vel missis dominicis, qui ab eo ad iustitias faciendas in provincia fuerint ordinati, traditionem faciat.

213. *De denariis, qualiter possint hereditate.* Homo denarius non antea hereditate in suam agnationem poterit, quam usque ad tertiam generationem perveniat. Homo cartularius similiter faciat.

214. *Ut omne sacramentum in ecclesia iuretur.* Om-

ne sacramentum in ecclesia et super reliquiis iuretur; et quod in ecclesia iurandum est, vel cum sex electis, vel si duodecim esse debent, qualis potuerit invenire. Sic illud Deus adiuvet et illi sancti, quorum istae reliquiae sunt, ut veritatem dicat. Si res intertata furto ablata fuerit, liceat ei, super quem res intertata fuerit, sacramento se excusare de furto, quod nec suae voluntatis aut conscientiae fuisset, quod ablatum est, et aliud tantum sine dampno restituatur.

215. *Ut vitia, quae remanserunt ex ritu gentiliū fideles caveant.* Placuit, ut fideles caveant vitia, quae ex ritu gentiliū remanserunt; id est, magi, arioli, sortilegi, venefici, divini, incantatores, somniorum coniectores, quos divina lex intractabiliter puniri iubet. Et ne eos inter se simant esse, providendum illis est.

216. *De ecclesiis restaurandis.* De ecclesiis emendandis, et ubi in uno loco plures sunt quam opus sit, ut destruantur, quae necessariae non sunt, et aliae construantur.

217. *Ne presbyteri, priusquam examinentur, ordinentur.* Ut presbyteri non ordinentur, priusquam examinentur. Et ut excommunicatio subito et sine causa non fiat.

218. *Ut domini missi scabinos, advocatos et notarios eligant.* Ut missi nostri scabinos, advocatos et notarios per singula loca eligant et eorum nomina, quando reversi fuerint, secum scripta deferant.

219. *De his qui legem contemnunt servare.* De his, qui legem servare contempserint, ut per fideiussores in praesentiam regis deducantur.

220. *Ut fideles se a vitiis abtineant, quae quasi naturaliter in usu habentur.* Placuit, ut fideles a vitiis detestandis, quae habentur quasi naturaliter in usu, se abtineant, quae apostolus aperte enumerat, id est, ebrietates, comestiones, contentiones, irae, rixae, dissensiones, detractiones, invidiae, inimicitiae; de quibus apostolus ait: *Qui talia agunt, regnum Dei non consequentur*. Et alibi: *Non solum qui faciunt, sed qui consentiunt facientibus*. Et de illis dici potest: *Letantur, cum male fecerint, et exultant in rebus pessimis*.

221. *De his qui heribannum solvere debent.* Ut illi, qui heribannum solvere debent, comite faciant heribannatoribus, et nulum aliud obsequium comitibus vel vicariis faciant.

222. *De fugitivis et peregrinis ut distringantur.* De fugitivis ac peregrinis, ut distringantur, ut seire possimus, qui sint aut unde venerint.

223. *De armis et brunis negotiatoribus non dandis.* Ut armillae et bruniae non dentur negotiatoribus.

224. *Ut mensurae aequales fiant.* De mensuris, ut secundum iussionem nostram aequales fiant.

225. *Ut christiani ab otioso sermone se caveant vel a ceteris vitiis.* Placuit, ut fideles de otioso sermone, pro quo in die iudicii secundum Domini sententiam rationes omnes redditari sumus, et de securitate et stultiloquio et maledictionibus, quoniam iuxta apostolum maledicentes regnum Dei non possidebunt, et de mendacio noxio sive de periculo assidue iuramento et ob coenis turpibusque canticis: ab his omnibus cuncti christiani se fortiter cavere debent; ne his studentes per negligentiam detrimentum suarum patiantur animarum.

226. *Ut super vestituram Pippini regis testimonia, non mittantur.* Ut non mittantur testimonia super vestituram domini Pippini regis.

227. *Ut nec colonus nec fiscalis traditiones faciat.* Ut nec colonus nec fiscalis possit alicubi traditiones facere.

228. *Ne praesumat hominem aliquis sine causa ad*

VARIANTES LECTIONES.

¹ fieri G. ² deest G. ³ amissurum G. ⁴ per se G. ⁵ XII G. ⁶ sonnis Bal. ⁷ deest Bal. ⁸ bannum Bal. ⁹ chartularius l. al. ¹⁰ si Bal. ¹¹ Et... facientibus inserta a Bened. ¹² debeant l. al.

iudicium mittere. Ut nullus praesumat hominem ad iudicium mittere sine causa, nisi iudicatum fiat.

229. **Si liber homo in monasterio regulari comam deposuerit.** Si liber homo in monasterio regulari comam deposuerit, et res suas ibidem delegaverit, promissionem factam secundum regulam firmiter teneat.

230. **De coniugio, quod a Deo sit constitutum et quod non causa luxuriae, sed causa potius fitorum appetendum sit.** Placuit, ut fideles sciant, coniugium a Deo esse constitutum, et quod non sit causa luxuriae, sed causa potius fitorum appetendum. Et ut virginitas usque a nuptias fideliter servetur. Et uxores habentes neque pellicem neque concubinam habere debeant: quomodo etiam in castitate uxores suas diligere eis utpote vasi infirmiori honorem debitum impendere. Et quod commixtio carnalis cum uxoribus gratia fieri debeat proles, non voluptatis.

231. **Ut omnia, quae wadiare¹ debent, secundum legem reuadentur.** Ut omnia, quae wadiare debent, iuxta quod lege continetur, pleniter secundum ipsam legem reuadiata fiant. Et inpostmodum vel domnus rex vel ille, cuius causa est, iuxta quod ei placet, misericordiam faciat.

232. **Ut nullus ebrius causam suam possit in mallo conquerere.** Ut nullus ebrius causam in mallo possit conquerere, nec testimonium dicere. Nec placitum comes habeat, nisi ieiunus.

233. **De nullo ad bibendum cogendo.** Ut neminem liceat alium cogere ad bibendum.

234. **De missis dominicis discurrentibus.** De missis nostris discurrentibus vel ceteris hominibus in utilitate nostra iter agentibus praecipimus, ut nullus mansionem contradicere praesumat nec herbam, excepto suo prato.

235. **Ut a coitu praegnantium fideles se abstineant.** Placuit, ut fideles se abstineant a coitu praegnantium uxorum, necnon menstruo tempore. Et ut causa fornicationis non sit uxor, secundum Domini sententiam, dimittenda, sed potius sustinenda. Et quod hi, qui causa fornicationis dimissis uxoribus suis alias ducunt, Domini sententia adulteri esse notantur.

236. **De canibus, qui in dextro armo tonsi sunt.** De canibus, qui in dextro armo tonsi sunt, ut homo qui eum habuerit, cum ipso cane in praesentiam regis veniat.

237. **De capiulis, quae in lege noviter addita sunt.** Ut populus interrogetur de capiulis, quae in lege noviter addita sunt. Et postquam omnes consenserint, et manifestationes suas in ipsis capiulis faciant.

238. **Ut nullus ad placitum banniat praefer scabinos septem et qui causam querere debent.** Ut nullus ad placitum banniat, nisi qui causam quaerere vult aut se ab alio quaeri scit; excepto scabinis septem, qui ad omnia placita esse debent.

239. **De falsis testibus non recipiendis.** Ut falsi testes minime recipiantur.

240. **Qualiter fidelibus christianis incesta cavenda sint.** Placuit, ut fideles agnoscant, qualiter incesta christianis cavenda sint, et quod loca Deo dicata frequentius devotiusque ad Deum exorandum sibi que propitium faciendum sapius, quam actenus fecissent, frequentent; et quod in basilicis Deo dicatis non sit fabulis otiosis turpibusque et obscenis sermonationibus vacandum, et negotia secularia publicaeque placita habenda; et quod hi qui haec in ecclesiis faciunt, maiora sibi peccata accumulent.

241. **De non iurando per vitam regis.** Ut nullus praesumat per vitam regis et filiorum eius iurare.

242. **Ut missi non solum de annuntiatione, sed etiam**

de ope e breves afferant. Ut missi nostri, qui iam breves detulerunt de annuntiatione, adhuc adducant et de opere.

243. **Ut nullus praesumat teloneum, rodaticum vel pulveraticum recipere.** Ut nullus homo praesumat teloneum per vias, nec per villas rodaticum, nec pulveraticum recipere.

244. **Ut fideles iusta iudicia iudicent.** Placuit, ut fideles iusta iudicia iudicent et munera pro hoc non accipiant, et ut falsum testimonium vitent, et a de tractione se abstineant necnon a caeteris malis, quae longum est dinumerare.

245. **Ut ecclesiae earum iustitiam obtineant.** In primis omnium iubendum est, ut habeant ecclesiae earum iustitias, et in vita illorum, qui habitant in ipsis ecclesiis, et post vitam³ in pecuniis et in substantiis earum.

246. **Ut potestatem episcopi omnes intelligant, et instruantur, qualiter sive secundum canonicum sive secundum monasticam regulam eis vivendum sit.** Ut omnes episcopi potestatem intellegant, et instruantur, ut vel secundum canonicam vel secundum monasticam regulam regant⁴ ministeria eorum tam in monasteriis virorum, quam et in puellarum et in forensibus presbiteris seu reliquo populo Dei.

247. **De viduis et orphanis et minus potentibus.** Ut viduae, orphani et minus potentessub Dei defensione et nostra munereburda⁵ pacem habeant et eorum iustitias adquirant.

248. **De non parvipendenda excommunicatione sacerdotum.** Placuit, ut fideles non parvipendant excommunicationem sacerdotum illorum; quoniam si hoc fecerint, iuste⁶ segregabuntur a caetu christianorum.

249. **De episcopis et comitibus, ut sibi consensum invicem praebant.** Ut episcopi cum comitibus stent et comites cum episcopis, ut utrique pleniter suum ministerium peragere possint.

250. **Ut latrones vel homicidae sive adulteri sub magna correctione distringantur.** Ut latrones vel homicidae seu adulteri, vel incestuosi sub magna districtione et correctione sint correpti secundum eam Baiuvariorum⁷ vel legem.

251. **De rebus invasivis.** De rebus propriis, ut ante missos et comites et iudices nostros veniant ii, qui hoc egerint, et ibi accipiant iustitiam sententiam, ita ut manea nullus praesumat aliter rem pro prendere⁸; sed ipsi suam causam quaerant ante iudices nostros, ut diximus, et ibi recipiant quod iustum est.

252. **De superbia, propter quam diabolus corrumpit.** Placuit, ut fideles de superbia instruantur, per quam angelus factus diabolus de celo eiectus est.

253. **De eo, cui non recte iudicatur.** Ut si aliquis voluerit dicere, quod iuste ei non iudicetur, tunc in praesentiam nostram veniat. Aliter vero non praesumat in praesentiam nostram venire pro alterius iustitia dilatanda.

254. **De invidia, per quam diabolus hominem eiecit de paradiso.** Placuit, ut fideles admoneantur de invidia, per quam diabolus hominem de paradiso eiecit.

255. **De odio et discordia.** Placuit, ut fideles amoneantur de odio et discordia, quae caritatem inter proximos extinguunt et dilectionem vacuant et omnia bona pervertunt et non sinunt proximos in mutua dilectione consistere.

256. **Capitulum hoc, datum anno dominice incarnationis 806, ad Theodonis villam anno imperii domni Karoli 6. (Cap. 1. Ut lectiones in ecclesia districte legantur. 2. De cantu, ut secundum ordinem et morem Romanae ecclesiae fiat cantatus. 3. De notariis, ut unusquisque episcopus et abba et singuli comites**

VARIANTES LECTIONES.

¹ wadiari Bal. ² ibique G. ³ tam in p. quam et Bal. ⁴ regantur eorum ministerio Bal. ⁵ nostro mundeburdo Bal. hic et infra. nostras G. ⁶ iustae G. ⁷ beaurariorum G. ⁸ proprimere Bal.

suum notarium habeant. 4. De caeteris disciplinis ecclesiae, ut secundum canones vel regulam fiat. 5. De medicinali arte, ut infantes hanc discere mittantur. 6. De ecclesiis sine honore manentibus absque officiis et luminaribus; et de his qui decimas assument et de ecclesiis non curant, ut hoc omnimodis emendetur; et de altaribus, ut non superflua sint in ecclesiis.

257. *De laicis qui noviter sunt conversi.* De laicis noviter conversis, ne, antequam suam legem pleniter vivendo discant, ad alia negotia mittantur.

258. *Ut scribae falso non scribant.* De scribis, ut non vitiose scribant.

259. *Ut compotus discatur.* De compoto, ut veraciter dicant omnes.

260. *De derelinquentibus seculum propter servitium Dei.* De his qui seculum relinquunt propter servitium impediendum et tunc neutrum faciunt, ut unum e duobus eligant, aut pleniter secundum canonicam aut secundum regulam institutionem vivant, aut servitium dominicum faciant.

261. *Ut servi proprii non tondantur vel ancillae non velentur nisi ad mensuram.* De servis propriis vel ancillis, ut non amplius tondantur vel velentur nisi secundum mensuram. Et ut ibi satisfiat, et vitiae non sint desolatae.

262. *Ut superfluae congregationes nullatenus fiant.* De congregationibus superfluis, ut nullatenus fiant; sed tantos congreget unusquisque, quantis consilium dare potest.

263. *De his qui secundum regulam non pulsantur.* De his qui non sunt secundum regulam pulsati, ut deinceps emendetur.

264. *Ut infantulae non velentur.* Ut infantulae parvae aetatis puellae non velentur, antequam illae eligere sciant quid velint, salva canonica auctoritate.

265. *De laicis, ut non sint praepositi monachorum.* Ut laici non sint praepositi monachorum infra monasterium, nec archidiaconi sint laici.

266. *Ut incestuosi canonice examinentur.* De incestuosis, ut canonice examinentur, nec propter aliquis amicitiam quidam relaxentur, quidam constringantur.

267. *De his qui per aliquod scelus rebelles fuerint.* Ut paci omnes studeant; et qui pro aliquo scelere sibi rebelles sunt constringantur.

268. *De iustitiis ecclesiarum Dei, orphanorum, pupillorum ac viduarum.* Iustitiae ecclesiarum Dei, viduarum, orphanorum et pupillorum et in publicis iudiciis non despiciantur clamantes, sed diligenter audiantur.

269. *De iustitiis regalibus.* Ut iustitiae regales pleniter inquisitae fiant.

270. *De fame vel ceteris tribulationibus.* Si venerint fames, clades, aut inaequalitas aeris vel qualescumque tribulatio, non expectetur edictum dominicum, sed statim deprecetur Dei misericordia. Et in praesenti anno de famis inopia, ut unusquisque adiuvet prout potest, et nemo suam annonam nimis care vendat. Et ne foris imperium nostrum vendatur a quid alimoniae.

271. *Ut arma infra patriam non portentur.* De armis infra patriam non portandis, id est scutis, et lanceis vel loriceis. Si fidosus quis sit, discutatur tunc, quis e duobus contrarius sit; et ut pacati sint, constringantur ad pacem, etiamsi noluerint. Et si aliter pacificare nolunt, adducantur in nostram praesentiam. Et si aliquis post pacificationem alterum occiderit, componat illum et manum, quam periuravit, absque ulla redemptione perdat et insuper bannum dominicum solvat. Et ut servi lanceas non portent. Qui inventus fuerit vobis bannum, asta frangatur in dorso eius.

272. *Ut omnis homo de duodecim mansis bruniam*

habeat. De brunatura in exercitu, sicut antea in alio capitulari mandavimus, ita servetur. Et insuper omnis homo de duodecim mansis bruniam habeat. Qui vero bruniam habens eam secum non duxerit, omne beneficium cum brunia perdat.

273. *De negotiatoribus qui partes Sclavorum vel aliarum gentium pertrahunt.* De negotiatoribus qui ad partes Sclavorum et Avarorum pergunt, quousque procedere debeant, id est, partibus Saxoniae usque ad Bardenwic, ubi praevideat Hertzi, et ad Cesla³, ubi Madalgaudus⁴ praevideat; ad Magad bura, praevideat Atto⁵; ad Herphesfurt, praevideat Madalgaudus; et ad Alagast, similiter ad Forachem⁶ et ad Brehembret⁷ et ad Ragenesbure⁸ praevideat Otulfus, ad Lavariocam Warnarius, et arma et brunias non ducant ad vendendum. Quod si inventi fuerint portantes, omnem substantiam eorum auferant ab eis; dimittantur pars partibus palatii, alia vero medietas inter iudicatos missos et inventores dividatur.

B 274. *Ut causidici qui adquiescere noluverint, recedantur.* De clamatoribus vel causidiciis, qui nec iudicium scabitorum ad quiescere nec blasphemare volunt, antiqua consuetudo servetur, id est ut in custodiam recedantur donec unum e duobus faciant. Et si ad palatium pro hac re reclamaverint et litteras detulerint, non quidem eis credatur, nec tunc tamen in carcerem mittantur, sed cum custodia et cum ipsis litteris eos ad palatium nostrum remittant et ibi discutiantur, sicut dignum est.

275. *De iuramento, ut nulli alteri nisi proprio seniori iuramenti fidelitatem promittatur.* De iuramento, ut nulli alteri per sacramentum fidelitatem promittatur nisi nobis et unicuique proprio seniori ad utilitatem nostram et sui seniori; excepto his sacramentis quae iuste secundum legem alteri ab altero debentur. Et infantes, qui antea non potuerant propter juvenilem aetatem iurare, modo fidelitatem promittant.

C 276. *De his, qui inspirationem fecerint, ut tripliciter iudicentur.* Conspirationes quicumque facere praesumpserint et sacramento quocumque conspirationem firmaverint, triplici ratione iudicentur. Primo, ut ubicumque aliquod malum propter hoc perpetratum fuerit, auctores facti interficiantur; adiutores vero eorum singuli alter ab altero flagellentur et naves sibi invicem praeciant. Ubi vero nihil mali perpetratum est, similiter quidem inter se flagellentur et capillos sibi invicem de undant. Si vero per dexteram aliqua conspiratio firmata fuerit, si liberi sunt, aut iurent cum idoneis iuratoribus, quod hoc pro malo non fecissent; aut si hoc facere non potuerint, secundum legem suam componant. Si vero servi sunt, flagellentur; ut de caetero in regno nostro nulla huiuscemodi conspiratio per sacramentum neque sine sacramento fiat.

277. *De periuriis, ut caveantur.* Praecipimus, ut periuria caveantur, nec admittantur testes ad iuramentum antequam discutiantur. Et si aliter discutiri non possunt, separentur ab invicem et singulariter inquirantur. Et non liceat accusatores testes eligere absente suo cauatore. Et omnino nullus nisi ieiunus ad iuramentum vel ad testimonium admittatur. Et ille, qui ad testimonium adducitur, si refutatur, dicat ille qui eum refutat, et probet quare illum recipere nolit. Et de ipso pago, non de altero, testes eligantur, nisi forte longius extra comitatum causa sit inquirenda. Et si quis convictus fuerit periurii, perdat manum aut redimat.

278. *Ut vicedomini, advocati et centenarii pravi auferantur.* De advocatis, vicedominis, vicariis, centenariis pravis, ut tollantur, et tales eligantur qui et serant et velint iuste causam discurrere et terminare. Et qui quis pravi inventus fuerit, nobis pro certo nuntiatur.

VARIANTES LECTIONES.

¹ de c. v. illum d. Bat. ² vel G. ³ Ceslic Bat. ⁴ Madegaudus Ba. ⁵ Otto G. ⁶ Forchem G. ⁷ et in ad herehembret G. ⁸ Gragenesbure G.

279. *Ut antiqua telonea et iusta exigantur a negotiatoribus, nova vero et iniusta repellantur.* Placet nobis ita, ut antiqua et iusta telonea a negotiatoribus exigantur tam de pontibus, quam et de navigiis seu mercatis. Nova vero sive iniusta, ubi vel funes tenduntur vel cum navibus sub pontibus transitur seu his similia, in quibus nullum adiutorium iterantibus praestatur, ut non exigantur. Similiter etiam nec de his qui sine negotiandi causa substantiam suam de una domo sua ad aliam aut ad palatium aut in exercitum ducunt. Si quid vero fuerit unde dubitetur, ad placitum nostrum, quod cum missis nostris habituri sumus, interrogatur.

280. *De fugiivis clericis et laicis illud servandum est, quod in capitulari domino continetur.* De fugiivis clericis sive laicis, vel etiam feminis, sicut iam in alio capitulari nostro praecepimus, ita servetur.

281. *De his qui ad Dei servitium volunt accedere, ut absque licentia regali non id agunt, qui liberi existant.* Liberi homines, qui ad servitium Dei se tradere volunt, praecipimus ut prius hoc non faciant, quam a nobis licentiam postulent; nam quia audivimus aliquos ex illis non tam causa devotionis, quam exercitum sive aliam functionem regalem fugiendo, quodammodo cupiditatis causa ab his qui res illorum concupiscunt, circumventos audivimus, et hoc ideo fieri prohibemus.

282. *Ut potentiores pauperes non opprimant.* De oppressione pauperum liberorum hominum, ut non fiant a potentioribus per aliquod malum ingenium contra iustitiam oppressi, ita ut coacti res eorum vendant aut tradant. Ideo haec de liberis hominibus dicimus, ne forte parentes contra iustitiam fiant exheredati et regale obsequium minuatur et ipsi heredes propter indigentiam mendici vel latrones seu malefactores efficiantur. Et ut saepius non fiant manum ad placitum¹, nisi sicut in alio capitulari praecepimus.

283. *Ut ecclesiae noviter inventae sine episcopi probatione non venerentur.* De ecclesiis seu sanctis noviter sine auctoritate inventis, nisi episcopo probante minime venerentur: salva etiam de hoc et de omnibus ecclesiis canonica auctoritate.

284. *De falsis monetis, quae contra iustitiam fiunt.* De falsis monetis, quia in multis locis contra iustitiam et contra edictum fiunt, volumus ut in nullo alio loco moneta sit nisi in palatio nostro, nisi forte iterum aliter a nobis fuerit ordinatum. Illi tamen denarii, qui modo monedati sunt, si pensantes et meri fuerint, habeantur.

285. *Ut heribanno dominicus fideiiter exigatur.* De heribanno volumus, ut missi nostri hoc fideliter exigant absque ullius personae gratia, blanditiae [blanditiae] seu terrore secundum iussionem nostram; id est de homine habente libras sex in auro, in argento, bruniis, aeramento, pannis integris, caballis, ovibus, vaccis vel alio peculio, ita ut uxores eorum vel infantes non fiant depoliati pro hac re, de vestimentis eorum accipiant legitimum heribannum, id est libras tres. Qui vero non habuerit amplius in supracribo pretio valente nisi libras tres, solidi triginta ab eo exigantur. Qui autem non habuerit amplius nisi duas libras, decem solidos exsolvat. Si vero nisi² unam libram habuerit, solidos quinque, ita ut iterum se valeat reparare ad Dei servitium et nostram utilitatem. Et missi nostri caveant ut diligenter inquireant, ne per aliquod malum ingenium nostram subrahant iustitiam alteri tradendo aut commendando.

286. *Ut census regalis inde solvatur, unde olim exigebatur legitime.* Census regalis undecumque olim

A legitime exigebatur, volumus ut inde solvatur sive de propria persona hominis sive de rebus.

287. *Quid de latronibus agendum sit.* De latronibus sicut iam ante in alio capitulari commendavimus, ita maneat.

288. *Quid de illis qui uxores habent fiscalinas, sit agendum.* De liberis hominibus qui uxores de fisco regalibus habent, et de feminis quae liberae sunt et homines similiter fiscalinos reges habent ut accipiunt: ut nec de hereditate parentum vel de causa sua quaerenda nec de testimonio pro hac re abiciuntur; sed talis nobis in hac causa honor servetur, qualis et antecessoribus nostris regibus vel imperatoribus servatus esse cognoscitur.

289. *De libris canonicis, ut veraciter habeantur.* Volumus et ita missis nostris mandare praecipimus, ut in ecclesiis libri canonici veraces habeantur, sicut iam in alio capitulari saepius mandavimus.

290. *De laicis, ut orationem dominicam memriter discant.* Ut laici symbolum et orationem dominicam pleniter discant. Comites quoque et centenarii, nobiles viri, legem suam pleniter discant, sicut in alio loco decretum est. Praecipimus autem missis nostris ut ea, quae multis iam annis per capita nostra in toto regno nostro mandavimus agere, discere, observare vel in consuetudinem habere, ut haec omnia nunc diligenter inquireant et omnino ad servitium Dei et ad utilitatem nostram vel ad omnium christianorum hominum profectum innovare studeant, et quantum Domino donante praevalent, ad perfectum usque perducant et nobis omnino renuntient, quis inde certamen bonum hoc adimplere habuisset, ut a Deo et a nobis gratiam habeat. Qui autem negligens inde fuerit³, ut talem disciplinam percipiat, qualem talis sit contemptor recipere dignus, ita ut et caeteri metum habeant amplius.

291. *Capitula quae ad legem Salicam mittenda sunt de occisione clericorum⁴ vel aliis causis.* Qui subdiaconum occiderit, trecentos⁵ solidos componat; qui diaconum, quadringentos⁶ solidos componat; qui presbiterum, sexcentos⁷; qui episcopum, nongentos⁸; qui monachum, quadringentis⁹ solidis culpabilis iudicetur. Si quis in immunitate damnum aliquod fecerit, sexcentos¹⁰ solidos componat. Si autem homo furtum aut homicidium fecerit aut quodlibet crimen foris committens infra immunitatem fugerit, mandet comes vel episcopo vel abbati vel vicedomino vel illi, qui locum episcopi vel abbatis teneat, ut reddat ei reum. Si ille contradixerit et eum reddere noluerit, in prima contradictione quindecim solidos componat. Si ad secundam inquisitionem eum reddere noluerit, triginta solidos componat. Si nec ad tertiam consentire voluerit quicquid reus damni fecerit, totum ille, qui eum infra immunitatem retinet nec reddere vult, solvere cogatur. Et ipse comes veniens licentiam habeat ipsum hominem infra immunitatem quaerendi, ubicumque eum invenire potuerit. Si autem in prima inquisitione comiti responsum fuerit, quod reus infra immunitatem quidem fuisset, sed fuga lapsus fuerit; statim iuret, quod ipse ad iustitiam cuiuslibet disfaciendam fugere eum non fecisset, et sit ei in hoc satisfactum. Si autem intranti in ipsam immunitatem comiti collecta manu quislibet resistere tentaverit, comes hoc ad regem vel ad principem deferat, ut ibidem iudicetur. Et sicut ille, qui in immunitate damnum fecit, sexcentos¹¹ solidos componere debet, ita qui comiti collecta manu resistere praesumit, sexcentos solidos componat.

292. *Capitula quae domnus Karolus imperator constituit.* Ut nullus ad placitum arma infra patriam portet.

VARIANTES LECTIONES.

¹ palatium G. ² v. minus n. G. ³ fuerat G. ⁴ diaconorum Bal ⁵ cccc ex corr. G. ⁶ dc ex corr. G. ⁷ ccccc ex corr. G. ⁸ de vita componat ex corr. G. ⁹ cccc et insuper bannum id est LX sol. et arma relinquat atque in monasterio diebus vitae suae sub ardua penitentia Deo serviat. Si quis in immunitate etc. Codex regius Paris. N. 4376. ¹⁰ ccccc ex corr. G. ¹¹ ccccc ex corr. G.

295. *De latronibus*, Quicumque post illam missam sancti Iohannis praeteriti anni cui iam latroni mansionem dederit, si Francus est, cum duodecim similibus Francis iuret, quod latronem eum fuisse non scisset, licet pater eius sit aut frater vel aliquis propinquus. Si hoc iurare non potuerit et ab alio convictus fuerit, quod latronem in hospitio suscepisset, quasi latro sit, quia infidelis est noster¹ et Francorum; et qui illum suscepit, similis est illi. Si autem audivit, quod latro fuisset, et tamen non scit firmiter, iuret solus, quod nunquam eum audisset nec per veritatem, nec per mendacium latronem; aut sit paratus, si ille postea de latrocinio convincitur, ut similiter dampnetur.

294. *Ne aliquis de ignoto homine equum, bovem vel aliud animi emat*. Ut nullus comparet caballum, bovem aut iumentum vel aliud animal, nisi illum hominem cognoscat, qui eum vendidit et de quo pago est et ubi manet² et quis est eius senior.

295. *De illis hominibus qui propter eorum culpas ad mortem diiudicati sunt et postea eis fuerit vita concessa*, quod si iustitiam ab aliis requisierint aut ab eis iustitiam quis quaerere voluit, qualiter inter illos iudicium terminetur. Primo omnium de illis causis pro quibus iudicatus quis³ fuerit ad mortem, nullam potest facere repetitionem, quia omnes res suae secundum iudicium Francorum in publico fuerunt revocatae. Et si aliqui impostumum, postquam ei vita concessa est, cum iustitia adquirere potuerit, in sua libertate teneat et defendat secundum legem. In testimonium vero non suscipiatur nec inter scabinos legem iudicando locum teneat. Et si ad sacramentum aliquid ei iudicatum fuit, quod iurare debeat, si aliquis ipsum sacramentum falsum dicere voluerit, cum armis contendat.

296. *De homine iudicio scabineorum iudicato*. Si alicui post iudicium scabineorum fuerit vita concessa et ipse postmodum aliqui mala perpetraverit et iustitiam retinere noluerit, dicendo quod mortuus sit et ideo iustitiam reddere non debeat, statutum est, ut superius iudicium sustineat, quod antea sustinere debuit. Et si aliquis adversus eum aliquid mali fecerit, secundum aequitatis ordinem licentiam habeat suam iustitiam requirendi de causa perpetrata, postquam ad mortem iudicatus est. De praeteritis vero maneat, sicut supra iudicatum fuit.

297. *De eo, qui latronem forbannitum recipit, sive servus, sive liber sit*. De latrone forbannito, liber homo, qui eum suscepit, ut⁴ quindecim solidos persolvat, servus centum viginti ictus accipiat.

298. *De comite qui latronem in forbannum miserit, ut aliis vicinis comitibus notum faciat*. Ut comes, qui latronem in forbannum miserit, vicinis suis comitibus notum faciat, eundem latronem a se esse forbannitum, ut illi eum non recipiant.

299. *De his qui terrenis mercimoniis insistant, ut magis ob supernae vitae desiderium, quam pro humana ambitione faciant*. Placuit, ut adnoveantur omnes fideles qui negotiis ac negotiationibus rerum invigilant, ut non plus terrena lucra, quam vitam cupiant sempiternam; nam qui plus de rebus terrenis quam de animae suae salute cogitat, valde a via veritatis aberrat, et iuxta quandam sapientem in vita sua perdit intimam suam. Sequendus est enim in hac parte, sicut et in caeteris apostolicus sermo, qui ait: *Et ne quis supergrediatur in qua circumveniat in negotio fratrem suum; vindex est enim Deus de his omnibus*. Sicut ab his, qui labori agrorum et caeteris laboribus victum atque vestitum et necessaria usibus humanis adquirere inhiantes⁵ instant, decimae et elemosinae dandae sunt: ita his quoque qui pro necessita-

tibus negotiis insistant, faciendum est. Unicuique homini Deus dedit artem, qua pascitur; et unusquisque de arte sua, de qua corporis necessaria vel subsidia habet, animae quoque, quod magis necessarium est, subsidium administrare debet.

300. *Ut ecclesiasticis audientia minime denegetur provocantibus*. Placuit, ut a quibuscunque iudicibus ecclesiasticis ad alios iudices ecclesiasticos, ubi est maior auctoritas, fuerit provocatum, non eis denegetur, qui provocaverint.

301. *Ne episcopus quilibet alterius plebem episcopi vel fines usurpet*. Ut episcopus alterius episcopi plebes vel fines non usurpet.

302. *De clericis superbis, ut coerceantur*. Ut clerici, qui superbi vel contumaces sunt, coerceantur; ut minores, qui maioribus inrogaverunt iniuriam, metum habeant; quia manifestum est illos non esse Dei, qui humiliatem contemnunt, sed diaboli, qui superbiae inventor et princeps est. Unde si quis tumidus vel contumeliosus existerit in maiorem natu, contemptus debet contumaciae et superbiae in omnibus frangi.

303. *De his qui statuta patrum violant; si laicus fuerit, communione privetur; si clericus, honore*. Si quis statuta supergressus corruerit vel pro nihilo habenda putaverit, si laicus est, communione, si clericus, honore privetur.

304. *De his qui contra suam professionem vel subscriptionem venerint*. Qui contra professionem vel subscriptionem suam venerint, in concilio deponatur.

305. *De presbitero qui se ab episcopo suo dividerit*. Si quis presbiter contra episcopum suum inflatus scisma⁶ fecerit, anathema sit. Quod si superbia, quod absit, inflatus discernendum se ab episcopi sui communione duxerit ac separatim eum aliquibus scisma faciens sacrificium Deo obtulerit, loco amisso anathema habeatur. Nihilominus et de civitate et congregatione, in qua fuerit, longius repellatur, ne vel ignorantes vel simpliciter viventes serpentina fraus decipiat.

306. *De presbiteris qui absque episcopi sui conscientia agendam celebraverint*. Si quis presbiter inconsulto episcopo agendam in quolibet loco voluerit celebrare, ipse honori suo contrarius extitit.

307. *Ut episcopus lapsum incurrens, si plures congregare nequiverit, a duodecim audiat*. Si quis episcopus quod non optamus, in reatum aliquem incurrit⁷, et fuerit ei⁸ nimia necessitas non posse plurimos congregare, ne in crimine maneat, a duodecim episcopis audiat.

308. *Ut episcopi plebes alienas non usurpent et ut nemo ex eis collegam suum in diocesi vel alibi supergrediatur*. Placuit ut a nullo episcopo usurpentur plebes alienae, nec aliquis episcoporum supergrediatur in diocesi¹⁰ collegam suum.

309. *De episcopo qui ab aliquo impetitur, vel si ipse quaestionem aliquam retulerit, ut per episcopos iudices causa terminetur*. Si quis episcopus a quoquam impetitur, vel ille aliquam quaestionem retulerit, per episcopos iudices causa finiatur, sive quos eis primates dederint, sive quos ipsi vicinos ex consensu delegerint.

310. *Ut nullus episcopus alium episcopum conculcet aut inpediat*. Ut nullus episcopus alium episcopum conculcet vel supergrediatur aut aliquid ei incommodum faciat.

311. *Ne presbyteri vel diaconi sine conscientia episcoporum suorum aliquid agant*. Ut presbyteri vel diaconi sine conscientia episcoporum suorum nihil agant.

312. *De loco dando peregrino episcopo, in quo sacrificet*. Ut peregrino episcopo locus sacrificandi detur atque benigne suscipiatur.

VARIANTES LECTIONES.

¹ nostri Bal. ² maneat G. ³ deest Bal. ⁴ deest Bal. ⁵ anhiantes Bal. ⁶ scisma... inflatus in fine posito, adcripto a manu eadem in margine: quod in ista linea vicio scriptoris abest, habes scriptum in octava ⁷ incurrit G. ⁸ deest Bal. ⁹ collegam sue dioceseos sup. G. ¹⁰ diocesim G.

313. *De non condemnando* ¹ illo, cuius causa diligenter non est examinata. Non est iustum condemnare virum ² cuius causa ad liquidum non est examinata.

314. *De his qui falsa fratribus capitula obiciunt.* Eos, qui falsa fratribus capitula obiciisse convicti fuerint, placuit eos usque ad exitum non communicare.

315. *De deponendo sacerdote vel levita, si crimen aliquod de se confessus fuerit.* Ut sacerdos vel levita, si de se crimen aliquod confiteretur, deponatur.

316. *De his qui libellos famosos inventi fuerint in ecclesia posuisse* ³, ut anathematizentur. Si qui inventi fuerint libellis famosos in ecclesia ponere, anathematizentur.

317. *Ut delator communionem nec in fine accipiat, si inventus fuerit quilibet per delationem eius praescriptus vel intersectus.* Delator si quis exiterit fidelis, et per delationem eius aliquis fuerit praescriptus vel intersectus, placuit cum nec in fine ac ipere communionem.

318. *Ne aliquis episcopus vel inferior gradus dominico die quemquam iudicare praesumat.* Ut nullus episcopus vel quis infra positus die dominico causas iudicare praesumat. Ceteris vero diebus confidentibus personis illa quae iusta sunt habeant licentiam iudicandi, excepto criminali a negotia ⁴.

319. *De potente, si pauperem expoliaverit et non reddiderit a monente episcopo, ut excommunicetur.* Si quis potentum quemlibet expoliaverit et admonente episcopo non reddiderit, excommunicetur.

320. *Ut nullus clericus ab episcopo suo recedere praesumat et ad alium transire.* Ut nullus clericus ab episcopo suo recedat et ad alium se transferat.

321. *Ut clerici, qui arma praesumpserint, in monasterium ad agendam poenitentiam tradantur.* Ut clerici, qui in quacunque seditione arma volentes praesumpserint, reperi amisso ordinis sui gradu in monasterio poenitentiae contrahantur.

322. *Ut nullus* ⁵ *regum huius canonis* ⁶ *censuram in aliquo violare permittat.* Huius constitutionis forma servetur, ut execrandum ⁷ anathema fiat et velut praevicator catholicae fidei semper a Domino reus existat, quicumque regum deinceps canonis huius censuram in quocunque crediderit aut permisit violandam.

323. *Ut unusquisque alterius ruinis succurrat et iram Dei per suam compensationem a se revocet.* Occurrere certe miserorum ruinis debet subsidio unusquisque, quo valet, et ⁸ revocatione alienae vindictae a se Dei removere vindictam. Libat enim Domino prospera, qui ab afflictis pellit adversa.

324. *Quod lex, quam rex, qui prior fuit, instituit, ab illo, qui ei successerit, pari sententia roborata sit.* Legem, quam noster edidit princeps, stabili robore firmamus atque ut futuris temporibus observetur pari sententia definimus.

325. *Ut in metropolitana sede ad synodum agendam omnes pontifices conferantur.* Placuit definire, ut paternis institutis obsequentes in metropolitana sede tempore, quo omnes provinciales elegerint pontifices, ad synodum faciendam devotis studiis coneramus.

326. *Ut dignitatem amittant omnes, qui ad expeditionem exercitus non pergunt aut de exercitu fugiunt.* Placuit, ut omnis, qui aut in expeditionem exercitus absque gravi necessitate non progreditur, aut de exercitu fugit, testimonio dignitatis suae sit inrevocabili carens; ita ut in quibusdam villis vel territoriis sive vicis pestis ⁹ huius infestationis habitatores ipsorum locorum sint degeneres, et testificandi vel accusandi nullam habeant licentiam.

327. *Ut christiani ex propinquitate sui sanguinis*

connubia non ducant. Ut christiani ex propinquitate sui sanguinis connubia non ducant, nec sine benedictione sacerdotis nubere audeant.

328. *Ut non varientur, quae propter utilitatem sunt instituta.* Quae ad perpetuam utilitatem sunt instituta, nulla commutatione varientur; nec ad privatum trahantur commodum, quae ad bonum sunt commune praefixa. Et manentibus terminis, quos statuerunt patres, nemo dampnet alienum; sed intra fines proprios atque legitimos, prout quis voluerit, in latitudine se caritatis exerceat.

329. *De fide Nicena servanda. Et ut privilegia ecclesiarum integra maneant.* Ut fides Nicena servetur, et privilegia ecclesiarum inlibat permaneat.

330. *Quod contra capitulum non sit agendum.* Contra capitulum etiam si faciendum est, non libenter admittimus.

331. *De presbiteris qui contra canones ad comitatum ire voluerint suscepti, qui dominico decreto* ¹⁰ *communione alieni decernuntur.* Ex relatione quorundam didicimus, qualiter presbiteri, qui contra canones adversum nos ad comitatum nescio qua audaci temeritate ire voluerunt, suscepti sunt. Unde has ad vos litteras destinamus, in quibus decreto nostro sancimus memoratos perturbatores a communione esse alienos debere. Et illos, qui effrenato huic facto consilio assensum commodare voluerunt, vestrae caritatis est estimare, qualiter habeantur. Quibus obicere debetis, quod iuxta canones pro iter incurere et qualiter presbiteris non decebat rebelles existere tentaverunt. Vos autem monemus in speculatio esse debere, neque in eorum proruptam audaciam ¹¹ devenire, quos anathematizatos scilicet nota et apostolica ecclesia.

332. *De sacerdotum Domini causis non ter inaudis priusquam ex utraque parte fideliter audiantur, et pariter ac diligenter perscrutentur.* Nos, qui sacerdotum Domini naturam volumus esse iura, nihil possumus in incognitis rebus in eulogiam partis iudicio definire, priusquam universa quae gesta sunt veraciter audiamus.

333. *Quod Dominus, qui animas hominum salvat, imitatores nos velit suae esse pietatis.* Dominus, qui venit animas hominum salvare, non perdere, imitatores nos velit esse suae pietatis, ut peccantes quidem iustitia coercent, conversos autem a misericordia non repellat.

334. *De religionis periculo ab uniuscuiusque pietatis conscientia removendo.* Removete, quaesumus, a vestrae pietatis conscientia periculum religionis et fidei. Et quod in secularibus negotiis vestrae aequitati conceditur, in rerum divinarum pertractatione praestate, ut Christi evangelio vim non inferat praesumptio.

335. *Ut suarum rerum et omnium ecclesiarum sint communione contenti, quorum causa adhuc terminanda est.* Illud quod ab antecessoribus nostris constitutum est, et nos approbamus, ut suarum rerum omniumque ecclesiarum communione sint interim contenti, quousque a nobis causa terminetur.

336. *Ut non sinantur incurri, quorum causa incerta est.* Ne cuiusquam procaci impudentique versutia, quasi incertum quid sequendum sit, sinatis incurri, cum ab evangelica apostolicaque doctrina nec in uno quidem verbo liceat discedere, aut aliter de scripturis divinis habere, quam beati apostoli et patres nostri didicerunt atque docuerunt.

337. *De his qui a sedibus suis fuerunt pulsi, et alii in illorum locum substituti sunt.* Plurimos fratres sedibus suis pulsos et in exilia audivimus deportatos, atque in loco superstium ¹² alios substitutos. His primitus vulneribus adhibeatur medicina iustitiae, ne quisquam ita careat propriis, ut alter utatur alienis. Quem errorem omnes relinquant. Nemini qui-

VARIANTES LECTIONES.

¹ contempnendo G. ² eum Bal. ³ fuisse G. ⁴ criminali negotio Bal. ⁵ nulle G. ⁶ deest G. ⁷ execrando corr. G. ⁸ ex corr. et G. Bal. habet et ex. ⁹ pestus Belior. Bal. ¹⁰ deest Bal. ¹¹ prorupta audacia G. ¹² superstium corr. destitutorum G.

dem peri e honor debeat. Sed illis, qui pro file la
b-raverunt, prius cum omni privilegio suo oportet
ius proprium reformati.

338. *De his qui non debent redire ad militiam se u-
lavem.* Quod ad militiam seculari po-t poenitentiam
redire nemo debeat; nec eis iustam superesse que-
rimonium, qui se ab incoatis discepcionibus sponte
subtraxerint.

339. *De his quos oportet maiori auctoritate cu ari.*
Si exstiterint aliqui fratres desiles vel negligentes,
quos oporteat maiori auctoritate curari, sic tamen
est adhibenda correctio, ut semper sit salva dilectio.
Unde apostolus Timotheum imbuens dicit: *Seni-
rem ne incropaveris, sed obsecra ut patrem.* Quae
moderatio si quibuscumque inferioribus membris ex
apostolica institutione debetur, quanto magis fratri-
bus et coepiscopis nostris reddenda est?

340. *Ut non imponat aliquis alicui pondus, quod
ip e ferre non valeat.* Sicut non vult aliquis gravis
oneris sarcinam ferre, ita non audeat al i grave pondus
imponere.

341. *Ut nullus apostolicas sanctiones temerare prae-
sumat.* Ita unanimes divinis apostolicis constitutioni-
bus serviat, ut in nullo patiamini pia canonum
decreta violari. Ut nali fas sit sine status sui peri-
culo vel divinis constitutiones vel apostolicae sedis
decreta temerare.

342. *De amicitia et familiaritate servanda; quam
qui non contendunt, facile servant.* Omnes, ut non
contentant, protegat amicitia. Nam et apo tolus ad
Corinthios scribit: *Cum sint inter vos amicitiae
et contentiones, nonne carnales estis et secundum ho-
minem ambulatis? Nihil per contentionem neque per
inanem gloriam; sed in humilitate mentis invicem
aestimantes semetipsos non sua singuli respiciant, sed
aliorum.*

343. *Ut alienae gentis homines ad exercitium im-
buantur legibus.* Alienae gentis homines le ibus ad
exercitium imbui et permittimus et optamus. Ad ne-
gotiorum vero discussionem resultamus et prohibe-
mus; quamvis enim eloquiis polleant, tamen dif-
ficultatibus haerent.

344. *De serio non credendo, si super aliquem cri-
men obiecerit.* Servo penitus non creditur, si super
aliquem crimen obiecerit, aut si etiam dominum
suum in crimine impetierit. Nam si in tormentis po-
situs exponat quod obicit, credi tamen illi nullo modo
oportet ¹.

345. *Ut testes testimonium nisi praesentes non di-
cant.* Testes non abentes neque per epistolum testi-
monium dicant, sed praesentes quam noverunt et
viderunt non taceant veritatem. Nec de aliis negotiis
testimonium dicant, nisi de his tantummodo, quae
sub praesentia eorum acta esse noscuntur. Super
qua re sacra scriptura testatur dicens: *Damus, in-
quiunt pharisaei ad milites, vobis pecuniam, et dicite
quia vobis dormientibus venerunt discipuli Iesu et ab-
stulerunt eum.* Unde ait Augustinus: *« Dormientes
testes adhibes! Vere tu ipse obdormisti, qui scruta-
ndo talia defecisti. Si dormiebant, quid videre
potuerunt? Si nihil viderunt, quomodo testes sunt?
Sed defecerunt scrutantes scrutationes. »*

346. *De pactis et placitis conservandis.* Pacta vel
placita, quae per scripturam legitime ac iustis inie-
cta sunt, dummodo in his dies vel annus sit evi-
denter expressus, nullatenus immutari permittimus.

347. *Quod haec sit vera caritas, qua Deus proxi-
musque dignitur.* Et idcirco ammonendi sunt omnes
fideles, ut hanc observare curent. Placuit, ut admo-
neantur omnes fideles, quod haec sit vera caritas,
quia Deum diligit homo plusquam se, et proximum
tanquam se; et quia nihil vult alii facere nisi quod
sibi vult fieri, et plura, quae recenseri longum est.

A Nam qui unius in potu et cibo et dandis atque ac-
cipiendis rebus caritatem putant, non medioeriter
errant, dicente apostolo: *Regnum Dei cibis et potus
non est.* Nam et ipsa, quando cum caritate fiunt ²,
bona sunt et inter virtutes computanda.

348. *Ut contra extraneos parentela aut propin-
quitas testimonium minime dicat.* Fratres, sorores, ute-
rini, patrui, avunculi, mat-rtinae, seu eorum filii,
item nepos, neptis, consobrini, vel amitini, seu etiam
quidam ex propria consanguinitate in iudicio adver-
sus extraneos testimonium dicere non permittimus;
nisi forsitan parentes eiusdem cognationis inter se
litem habuerint, aut in causa de qua agitur aliam
omnino ingenuitatem deesse constiterit.

349. *Contra priorem definitionem filio vel heredi
non licere venire.* Filio vel heredi contra priorum
iustam aut legitimam definitionem venire non liceat,
quia iuste repellitur praesumptio illius, qui facta
seniorum iniuste conatur intrumpere.

B 350. *Non est danda passim accusandi vel puniendi
licentia.* Non passim domus accusandi vel puniendi
licentiam, nisi aut manifestis indicis patuerit scelus,
aut legitime fuerit idipsum malum accusatum atque
convictum; quatinus nulla v deantur intentione vel
ordine patrum transgredi praecepta sanctorum, aut
obviare ³ sacris regulis antiquorum.

351. *Si de ree quis nescians aliquid comparaverit.*
Universam rem nulli inzeuuo liceat de incognito ho-
mine comparare, nisi certe fideius-orem adhibeat,
cui credi possit, ut excusatio ignorantiae aufatur.
Quod si aliter fecerit qui comparaverit, a iudice di-
strictus auctorem ⁴ praesentet infra tempus suffi-
cienter a iudice constitutum. Quem ⁵ si non potuerit
invenire, adprobet se aut sacramento aut testibus
innocentem, quod eum furem nescierit; et quod
apud eum agnoscitur, accepta pretii medietate ⁶ res-
tituat; atque ambo datis invicem sacramentis pro-
mittant, quod furem fide-liter quaerant. Quod si
omnino furem invenire nequiverint, rem tantum,
quae empti ⁷ est, domino rei emptor ex integritate
reformet. Si vero dominus rei furem noverit et eum
publicare noluerit, rem ex toto amittat, quam em-
ptor quiete possideat. Haec et de servis forma ser-
vabitur.

352. *Ne testificentur manumissi.* Libertus vel li-
berta in nullis negotiis contra quemquam testimo-
nium dicere admittantur, excepto in aliquibus causis,
ubi ingenuitas deesse dinoscitur, sicut praemissum
⁸ est et de servis: quia in lignum nostra pensat cle-
mentia, ut libertorum testimonia ingenuis damna
concutiant. Qui vero de eisdem fuerint progeniti, ad
te timonium in tert a generatione a lmittantur.

353. *Si possessor per violentiam expellatur.* Qui-
cumque violenter expulerit possidentem, priusquam
pro ipso in iudicis sententia procedat, si causam me-
liorem habuerit, ipsam causam, de qua agitur, per-
dat: ille vero, qui violentiam pertulit, universa in
statu quo fuerant recipiat, et quae possedit securus
teneat. Si vero illud invadit, quod per iudicium ob-
tinere potuerit, et causam amittat, et aliud tantum,
quantum invasit, reddat expulso.

D 354. *Si ad diripiendum quisque alios invasse repe-
riatur.* Si quis ad diripiendum alios invitaverit, ut
cuiuscumque rem evertat ⁹, aut pecora vel animalia
quaecumque diripiat ¹⁰, illi, cuius res direpta est, in
septuplum quae sublata sunt restituat. Ii vero, qui
cum ipso fuerint, si ingenui sint, quinos solidos con-
ponere compellantur; aut si non habuerint, unde
componant, centum ¹¹ quinquaginta flagella suscipiant.
Si vero servi hoc sine domini voluntate comiserint,
centens quinquagenis flagellis verberentur, et ab eis
res omnes integro in statu reddantur.

355. *Ut socios suos nominet, a u ad quem pars r pi-*

VARIANTES LECTIONES.

¹ oportebat G. ² fiant G. ³ obvia i G. ⁴ sic G. et Lex Wisig. aut repraesentet Bal. ⁵ quam Bal. ⁶ ac-
ceptam p. medietatem G. ⁷ rem quantum empti est Bal. ⁸ permissum G. ⁹ evertant Bal. ¹⁰ diripiant
Bal. ¹¹ deest in fonte huius cap., lege Wisig.

nae fuerit inventa. Apud quem scelus agnoscitur et pars rapinae fuerit inventa, et tunc socios suos nominare cogatur. Quod si nominare noluerit, teneatur ad vindictam. Quod si honestior persona est, et pro scelere rationem reddat et quae ablata vel eversa fuerant, quadrupli compositione¹ restituat. Quod si certe apud servum rapinae pars reperiatur, centum quinquaginta² flagella publice extensus accipiat, et socios suos nominare non differat.

556. *De his qui diripienda indicare reperiuntur.* Quicumque ingenuus vel servus aliquid diripiendum indicaverit, ut cuiuscumque res evertatur aut pecora vel iumenta diripiantur, et ex hoc certis probationibus publice convictus inveniatur, pro eo quod indicavit, si³ ingenuus est, quae eversa vel ablata sunt legibus in duplo restituat et nobis bannum nostrum, id est sexaginta solidos, conponat. Si vero servus vel colonus fuerit, centum quinquaginta⁴ flagella publice extensus bene impressa⁵ accipiat, et insuper ea, quae ablata sunt, secundum suam legem restituat.

557. *De non suscipienda criminatione adversus doctorem, neque accusatorem adversus eum audiendum.* Criminationes adversus doctorem nemo suscipiat, nemo audiat; quia indignum est ut hi qui throni Dei vocantur, aliqua motione turbentur.

558. *Ne unus episcopus cognitionem sibi vindicet.* Placuit, ut unus episcopus non vindicet sibi cognitionem.

559. *Ut hi, quorum libertas nescitur, nequaquam accusent sacerdotes.* Quorum fides, vita et libertas nescitur, non possint accusare sacerdotes.

560. *Ut absentes non indicentur.* Adversus absentes non indicetur. Quod si factum fuerit, prolata sententia non valebit.

561. *De his qui falsa aliis inrogant.* Omnis qui falsa aliis intulerit, puniatur et⁶ pro falsitate ferat infamiam.

562. *Ne viles personae ad accusandum sacerdotes admittantur.* Viles personae nullatenus admittantur ad accusationem sacerdotum.

563. *Ne iudices causam personae absentis sua sententia praesumant.* Caveant iudices ecclesiae, ne absente eo, cuius causa ventilatur, sententiam ferant; quia irrita erit, immo et causam in synodo pro facto⁷ dabunt.

564. *Ne aliquis criminis episcopum accuset.* Nulli criminis liceat episcopum accusare.

565. *Quod qui episcopum accusat, Dei ordinationem accusat.* Dei ordinationem accusat, in qua constituitur, si quis episcopos⁸ accusat vel condemnat⁹, dum minus spirituali quam terrena sectatur.

566. *Ut item habentes, sive petitor, seu possessor, si antistitem iudicium elegerint, ad eos dirigantur.* Volumus atque praecipimus, ut omnes ditioni nostrae Deo auxiliante subiecti, tam Romani, quam Franci, Alamani, Baiowarii, Saxones, Thuringii, Fresones, Galli, Burgundiones, Britones, Longobardi, Wascones, Beneventani, Gothi, Hispani ceterique nobis subiecti omnes, licet quocumque videantur legis vinculo constructi vel consuetudinario more connexi, hanc sententiam, quam ex sextodecimo Theodosii imperatoris libro, capitulo videlicet 41, ad interrogata Ablavii ducis illi et omnibus rescriptam sumpsimus, et inter nostra capitula pro lege tenenda consulto omnium fidelium nostrorum tam clericorum quam et laicorum posuimus legem cunctis perpetuo tenendam¹⁰, id est: « Quicumque item habens, sive

A possessor sive petitor fuerit, vel in initio litis, vel decursis temporum curriculum, sive cum negotium peroratur, sive cum iam coeperit promi sententia si iudicium elegerit sacrosanctae legis antistitis, illico sine aliqua dubitatione, etiamsi alia pars refragatur, ad episcoporum iudicium cum sermone litigantium dirigatur. Multa enim quae in iudicio captiosae praescriptionis vincula promi non patiuntur, investigat et promi sacrosanctae religionis auctoritas. Omnes itaque causae, quae vel praetorio iure¹¹ vel civili tractantur, episcoporum sei tentis terminatae perpetuo stabilitatis iure firmentur; nec liceat ulterius retractari iudicium, quod episcoporum sententiis decreverit. Testimonium etiam ab uno licet episcopo perhibitum omnes iudices indubitanter accipiant, nec alius audiat, cum testimonium episcopi a qualibet parte fuerit repromissum. Illud est enim veritatis auctoritate firmatum, illud incorruptum, quod a sacrosancto homine conscientia mentis ilibatae protulerit. Hoc nos edicto salubri aliquando censuimus, hoc perpetua lege firmamus malitiosa litium semina comprimantes; ut miseri homines longis ac pene perpetuis actionum laqueis implicati ab improbis petitionibus vel a cupiditate praepropere¹² maturo fine discedant. Quicquid itaque de sententiis episcoporum clementia nostra censuerat, etiam hac sumus lege complexi, gravitatem tuam et ceteros pro utilitate omnium imperpetuum observare conveniat.

567. *Ut ea ilibata serventur, quae patrum auctoritas catholicorum lege instituit.* Ea, quae circa catholicam legem vel olim ordinavit antiquitas, vel parentum nostrorum auctoritas religiosa constituit, vel nostra serenitas roboravit, novella superpositione submotam integra et inviolata conservari¹³ praecipimus.

568. *Ut privilegia, quae propter religionem instituta sunt nulla interminatione nova mutentur.*¹⁴ Non novam aliquid praesenti sanctione praecipimus, sed illa, quae olim videntur in iusta, firmamus. Privilegia igitur, quae olim reverentia religionis obtinuit, mutuari¹⁵ sub poenae etiam interminatione prohibemus; ita quoque ut qui ecclesiae optemperant, his quibus ecclesia¹⁶ beneficiis perfruatur.

569. *Ut si chorepiscopi aliquam consecrationem aut confirmationem fecerint, ab episcopis canonice reformentur.* Hominum confirmatio, ecclesiarum, altarium, virginum, krismatum, presbiterorum, diaconorum et subdiaconorum consecrationes a chorepiscopis actae ab episcopis canonice ordinatis sunt reformandae canoniceque peragenda¹⁷, quia chorepiscopi haec contingere non debuerunt nec agere potuerunt. Non enim ea tribuere valuerunt, quae non habent¹⁸. Nequaquam enim talis ordinatio vel consecratio reiteratio esse a prudentibus et recte sapientibus videtur, sed irrita talis ordinatio et confirmatio ac consecratio indubitanter fore agnoscitur. Si quis autem chorepiscoporum aliquid ex praedictis agere temptaverit, non acta, sed imperfecta atque irrita erunt, et ipse omni ecclesiastico inrevocabiler careat gradu.

570. *De generali totius populi supplicatione apud principem pro sacerdotum causa, ne in hostem aut pugnam pergerent, et quale eis omnibus ex hoc immineret periculum.* Ex capitulis domini Karoli imperatoris Wormatia generaliter decretis atque ab omnibus¹⁹ firmatis et cunctis pro lege tenendis contraditis. Flexis omnes praecamur populus maiestatem vestram, ut episcopi deinceps sicut hactenus non vexentur hos-

VARIANTES LECTIONES.

¹ quadrupliciter. Bal. undecupli lex Wisig. ² CC lex Wisig. ³ sequentia non habet lex Wisig. ⁴ Cicta G. ⁵ pressa G. ⁶ deest G. ⁷ facito G. ⁸ episcopum Bal. ⁹ contempnat corr. contempnit G. ¹⁰ lege c. perpetua (sic etiam G. primo scripserat, sed correxit postea) tenenda Bal. ¹¹ iurae G. saepius. ¹² perpetua Bal. ¹³ custodiri Bal. ¹⁴ n. d. desunt G. ¹⁵ mutuari G. ¹⁶ o. Ecclesiae b. Bal. ¹⁷ factae ab e., qui c. ordinati sunt, r. c. sunt p. Bal. ¹⁸ nec agere habent ... Bal. unciis inclusa post irrita collocavit, omnis ibi vocibus talis o. et c. ac. c. ¹⁹ hominibus G.

bus; sed quando vos nosque in hostem pergitis, ipsi propriis resideant in parochiis Deoque fideliter famulari studeant et eorum sacrosancta mysteria¹ canonice et Deo placide peragere satagent, atque pro vobis et cuncto exercitu vestro una cum omnibus sibi commissis orare viriliter missasque decantare et letanias atque elimosinas agere decerent. Quosdam enim ex eis in hostibus et praeliis vulneratos vidimus, et quosdam perisse cognovimus. Haec vero valde periculosa et oppido sunt cavenda. Quae idcirco suggerimus, ne pro talibus vos et nos simul pereamus. Novit Dominus, quando eos in talibus videmus, terror adprehendit nos, et quidam ex nostris timore perterriti propter hoc fugere et inimicis terga vertere solent. Plures enim potestis habere praeliatores, si illi propriis resident in parochiis, quam si vobiscum pergunt; quoniam illi, qui eos praevident, omnes tunc pugnabunt; quod modo nequaquam faciunt, sed eos tantummodo custodiunt. Nam sine dubio potius vobis nobisque proficere possunt, si remanserint, quam si in hostem vel ad pugnam perrexerint: quia tunc eorum precibus adiuvamur, et modo eorum pressuris gravamur. Quando vero Moyses expansis ad coelum manibus orabat, vincebat Israel; et quando a praecibus cessabat et manus eius gravabantur, priusquam sustentatae fierent et ipse praecibus insisteret, vincebatur et terga vertebat. Talibus ergo et multis aliis exemplis fulti, quorum prolixitatem vitantes² modo non dicimus, quia sapienti semel dicta sufficiunt³ praedicta, omnine omnes praecamur et ut concedantur rogamus, quia nullatenus volumus ad sentire⁴ ut nobiscum ad talia pergant nisi duo aut tres bene docti, electione videantur caeterorum, ad benedictionem dandam et ad periculantium reconciliationem faciendam, ne vos et nos simul cum pluribus pereamus, sed eorum praecibus, ut iam memoratum est, fulciamur. Quam formam et de sacerdotibus tenere optamus, id est ut nec illi in hostem nisi bene docti et ipsi electione atque permissione priorum episcoporum; qui tamen tales sint, de quorum scientia et vita ac conversatione omnes securi esse possimus. Illud tamen vel vos vel omnes⁵ scire cupimus, quod non propterea haec petimus, ut eorum res aut aliquid ex eorum pecuniis, nisi ipsis aliquid sponte nobis dare placuerit, aut eorum ecclesias viduare cupiamus, sed magis eis, si Dominus posse dederit, augere desideramus; ut et ipsi et vos et nos salviores simus et Deo potius ipso adminiculante placere mereamur. Scimus enim res ecclesiae Deo esse sacras; scimus eas esse oblationes fidelium et precia peccatorum⁶. Quapropter si quis eas ab ecclesiis, quibus a fidelibus collatae Deoque sacrae sunt, auferat, procul dubio sacrilegium committit. Coecus enim est, qui ista non videt. Quisquis ergo nostrum suas res ecclesiae tradit, Domino Deo illas offert atque dedicat suisque sanctis, et non alteri, dicendo talia et agendo ita. Facit enim scripturam de ipsis rebus, quas Deo dare desiderat, et ipsam scripturam coram altari aut supra tenet in manu, dicens eiusdem loci sacerdotibus atque custodibus: « Offero Deo atque dedico omnes res, quae hac in cartula tenentur insertae, pro remissione peccatorum meorum ac parentum et filiorum (aut pro quocunque⁷ illas Deo libare voluerit) ad serviendum ex his Deo in sacrificiis missarumque solemnibus, orationibus, luminariis, pauperum ac clericorum elemosinis et caeteris divinis cultibus atque illius ecclesiae utilitatibus. Si quis autem eas inde, quod fieri nullatenus credo, abstulerit, sub poena sacrilegii ex hoc Domino Deo,

cui eas offero atque dedico, districtissimas reddat rationes. » Ponit etiam⁸ in ea alias coniurationes, quas enumerare longum est. Nam qui eas inde postea auferat, quid agit nisi sacrilegium? Si ergo amico quippiam rapere furtum est, ecclesiae vero fraudare vel auferre indubitanter sacrilegium est. Unde et in sacris canonibus spiritu Dei conditis habetur ita: « Si quis oblationes ecclesiae extra ecclesiam accipere vel dare voluerit praeter episcopi conscientiam vel eius, cui huiusmodi sunt officia commissa, nec cum eius voluerit agere consilio, anathema sit. » Absit enim, ut rerum ecclesiasticarum cupiditate vel ablatione sacrilegi aut anathema efficiamur aut talibus laqueis umquam devinciamur; quoniam scimus anathematatos homines vel sacrilegos non solum infames et a consortio fidelium, priusquam haec per publicam satisfactionem ecclesiae et episcoporum reconciliationem manusque impositionem emendant, alienos esse, sed etiam a regno Dei extorres fieri, si in talibus defecerint, non dubitamus. Ut ergo omnis suspicio a nobis cunctis sacerdotibus et omnibus Christi et sanctae Dei ecclesiae fidelibus funditus auferatur, profitemur omnes, stipulas dextris in manibus tenentes easque propriis et manibus eicientes, coram Deo et angelis eius ac vobis cunctisque sacerdotibus et populis⁹ circumstantibus, nec talia facere nec facere volentibus consentire, sed magis Deo auxiliante resistere. Et hoc vobis omnibusque fidelibus sanctae ecclesiae et nostris notum esse cupimus, quod cum his qui absque voluntate aut consensu vel datione rectoris illius ecclesiae, cuius res iuste esse debentur, et maxime proprii episcopi res ecclesiae a regibus potere aut retentare vel auferre aut invadere vel vastare praesumpserint, nec in hostem nec ad pugnam ire, nec cibum sumere, nec ad ecclesiam vel ad palatium in itinere pergere, nec etiam nostros homines cum eorum hominibus, aut caballos vel reliqua pecora cum eorum pecoribus aut ad pastum ire aut¹⁰ simul habitare vel manere, nec ullam participationem cum eis nisi pro emendatione, ante publicam emendationem et ecclesiae satisfactionem umquam scienter aut libenter habere debeamus, ne pro eorum iniquitatibus atque flagitiis una cum eis et nos et nostri, quod absit, pereamus. Scimus enim, quod perit iustus pro impio. Tales vero a nobis, si nos fideles habere¹¹ vultis, segregate et in ergastulum sub publica poenitentia redigite, et postulata concedite. Ut ergo haec omnia a vobis et a nobis, sive a successoribus vestris et nostris, futuris temporibus absque ulla dissimulatione conserventur, scriptis ecclesiasticis inserere iubete et inter vestra capita interpolare praecipite. Quod ita factum esse omnibus liquet.

571. Ne episcopi ad bella pergant. Concessio domini Karo imperatoris. Omnibus notum esse volumus, quia non solum ea, quae super episcoporum et presbiterorum hostium vexationibus et precibus pro nobis et vobis fieri rogastis, concedere optamus, sed quicquid pro sanctae Dei ecclesiae et sacerdotum sive totius populi et vestra utilitate inveneritis, concedere paratissimi sumus. Et modo ista, sicut petistis, concedimus; et quando vita comite Deo auxiliante ad generale placitum venerimus, consulto omnium fidelium nostrorum scriptis firmare, nostris nostrorumque atque futuris temporibus inretragabiter manenda firmissime Domino adminiculante cupimus. Modo ea, quae generalia sunt et omnibus conveniunt ordinibus, statuere ac cunctis sanctae Dei ecclesiae nostrisque fidelibus ob Dei omnipoten-

VARIANTES LECTIONES.

¹ ministéria Bal. ² prolixitate victi Bal. ³ comma post praedicta posuit Bal. ⁴ deest Bal. ⁵ Sic G. in loco raso; tamen nobis et omnibus Bal. ⁶ scimus enim... peccatorum d. sunt Bal. ⁷ procumque G. ⁸ r. p. nitentiam in ea aliasq. G. ⁹ p. eius c. G. ¹⁰ deest Bal. ¹¹ habere corr. ab alia manu haberi G.

tis amore et recordationem tradere parati sumus, et ad proximum synodalem¹ nostram conventum ac generale placitum, ubi plures episcopi et comites convenierint, ista sicut postulastis firmabimus.

572. *Ex quibus supra. Sacerdotibus omnibus*². Primo omnium monemus, ut fides catholica a presbiteris et episcopis diligenter legatur et omni populo praedicetur; quia hoc primum praeceptum Domini omnipotentis in lege est dicentis: *Audi, Israel, dominus Deus tuus Deus unus est*. Et ut diligator ex toto corde et ex tota mente et ex tota virtute.

573. *Ex quibus supra. Generaliter omnibus*³. Ut pax sit et concordia et unanimitas cum omni populo christiano inter episcopos, abbates, comites, iudices, et omnes ubique maiores seu minores personae⁴ pacem habeant; quia nihil Deo sine pace placeat, nec munus sanctae oblationis ad altare, sicut in evangelio ipso Domino praecipiente legitur; quia et illud secundum mandatum est: *Diligis proximum tuum sicut te ipsum*. Item in evangelio: *Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur*. Et iterum: *In hoc cognoscent omnes quia mei discipuli es is, si dilectionem habueritis ad invicem*. In hoc enim praecepto discernuntur filii Dei et filii diaboli; quia filii diaboli semper dissensiones et discordias movere satagunt: filii autem Dei semper paci et dilectioni student.

574. *Ex quibus supra. Generaliter omnibus*. Item habemus in lege Domini mandatum: *Non anguriamini*⁵. Et in deuteronomio: *Nemo sit, qui ariolos sciscitetur*⁶ vel somnia ob erret vel anguria intendat. Item: *Nemo sit maleficus nec incantator nec filionis consultor*⁷. Ideo praecipimus, ut caulei tores⁸ et incantatores vel tempestarii⁹ vel obligatores non fiant, et ubicumque sunt emendantur vel dammentur¹⁰. Item de arboribus vel petris vel fontibus, ubi aliqui stulti luminaria vel alias observationes faciunt omnino mandamus, ut iste pessimus usus et Deo execrabilis ubicumque invenitur, tollatur et destruat.

575. *Ex quibus supra. Generaliter omnibus*. Item ut homicidia infra patriam, sicut lege Domini interdictum est, nec causa ultionis nec avaritiae nec latrocinando fiant. Et ubicumque inventa¹¹ fuerint, a iudicibus nostris secundum legem ex nostro mandato vindicentur. Et non occidatur homo nisi lege iubente.

576. *Ex quibus supra. Sacerdotibus omnibus*. Ut episcopi diligenter disculant per suas parochias presbiteros, ut eorum fidem, baptismi et missarum celebrationes bene sciant, et ut fidem rectam teneant et baptismi catholicum observent, et missarum praecae bene intellegant, et ut psalmi digne secundum divisiones versuum modulentur, et dominicum orationem ipsi intellegant et omnibus praedicent intelligendam, ut quisque sciat, quid petit a Deo. Et ut gloria Patri eiusque Filio et Spiritui sancto cum omni honore apud omnes canatur, et ipse sacerdos cum cunctis angelis et populis Dei communi¹² voce, *Sanctus, Sanctus, Sanctus* cantet. Et omnimodis dicendum est presbyteris et diaconibus, ut arma non portent, sed magis confidant in defensione¹³ Dei, quam in armis.

577. *Ex quibus supra. Aliquid sacerdotibus, aliquid populo*. Item placuit nobis admonere reverentiam vestram, ut unusquisque vestrum praevideat per suam parochiam, ut ecclesia Dei suum habeat honorem, simul et altaria secundum suam magnitudinem venerentur, et non sit domus Dei et altaria sacrata pervia canibus, et ut vasa sacrata Deo cum magna veneratione habeantur, et ut sacrificia san-

ctificata cum magna diligentia ab eis colligantur, qui digni sunt, vel cum honore servantur, et ut secularia negotia vel vana gloria in ecclesie iis non agantur; quia domus Dei domus orationis debet esse, non spelunca latronum. Et ut intentos habeant animos ad Deum, quando venient ad missarum sollempnia; et non exeant ante completionem benedictionis sacerdotilis.

Sex sunt, quae odit Dominus, et septimum detestatur anima eius, oculi sublimis, linguam mendacem, manus effundentes sanguinem innoxium, cor machinans cogitationes pessimas, pedes veloces ad currendum in malum, testem fallacem, et eum qui seminat inter frares discordias.

Qui secundum Deum sapiens est, secundum Deum beatus est. Melius est videre quod cupias, quam desiderare quod¹⁴ nescias. Ubi fuerit superbia, ibi et contumelia erit: ubi autem humilitas, ibi et sapientia: ubi non est gubernator, populus corruet in malum. Melius autem est, ubi multa consilia: Deus enim in caelo, et tu super terram. Idecirco sint tibi pauci sermones. Multas curas secuntur somnia, et in multis sermonibus invenitur stulticia.

Obsecramus omnes, ut bonam et probabilem habeant conversationem; sicut ipse Dominus in evangelio praecepit: *Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona et glorificent patrem vestrum, qui in caelis est*; ut eorum bona conversatione multi pertrahantur ad servitium Dei. Et non solum servilis conditionis infantes, sed etiam ingeniorum filios congregent¹⁵ sibi que scient. Et ut scholae gentilium puerorum fiant. Psalmos, notas, cantam, computum, grammaticam per singula monasteria vel episcopalia, et libros catholicos bene habeant emendatos: quia saepe dum bene aliquid Deum rogare cupiunt per mendosos libros male rogant. Et pueros vestros non sinite eos¹⁶ vel legendo vel scribendo corrumpere. Et si opus est evangelium, psalterium, missale¹⁷ scribere, perfectae aetatis homines scribant cum omni diligentia.

578. *Ex quibus supra. Generaliter omnibus*. Ut aequales measuras et rectas et pondera iusta et aequalia omnes habeant, sive in civitatibus, sive in monasteriis, sive ad dandum, sive ad accipiendum, sicut in lege Domini praeceptum habemus. Item in Salomone, Domino dicente: *Pondus et pondus, mensuram et mensuram odit anima mea*.

Et hoc nobis competens et venerabile videtur, ut hospites peregrinque et pauperes susceptiones regulares et canonicas per loca diversa habeant; quia ipse Dominus dicturus erit in remuneratione magi diei: *Hospes eram, et suscepistis me*. Et apostolus hospitalitatem laudans dicit: *Per hanc quidam placuerunt Deo, angelis hospitio susceptis*.

579. *Ex quibus supra. Aliquid sacerdotibus, aliquid populo*. Item ut isti mangones et isti cociones, qui sine omni lege vagabundi valant per istam terram, non sinantur vagare et deceptiones in hominibus agere; qui¹⁸ nudi cum ferro dicant alicubi datam sibi penitentiam vagantes discurrunt. Melius enim videtur, ut si aliquid in consuetum et capitale crimen commiserint, in uno loco permaneant laborantes et servientes et penitentiam agentes, secundum quod sibi canonice impositum sit.

580. *Ex quibus supra. Generaliter omnibus*. Statuimus secundum quod in lege Dominus praecepit, ut opera servilia diebus dominicis non agantur, sicut et bonae memoriae genitor noster in suis synodalibus edictis mandavit, ut viri talia opera non exerceant, hoc est nec in vinea colligendo, nec in

VARIANTES LECTIONES.

¹ synodale G. ² ex q. sacerdot. supra o. G. ³ deest G. ⁴ personas G. ⁵ anguriamini Bal. ⁶ scite-tur G. ⁷ consulator G. ⁸ p. aut iaculatores aut inc. G. ⁹ vel temptarii superscriptum G. ¹⁰ v. d. deest G. ¹¹ inventi G. ¹² communia corr. ab eadem manu communi G. cum una. Bal. ¹³ oratione B. ¹⁴ quas B. ¹⁵ congregentur G. ¹⁶ sinatis (eos deest) Bal. ¹⁷ missalem Bal. ¹⁸ qui dimidium cum ferro d. se alicubi data sibi penitentia G.

campis arando, metendo vel fenum secando, vel A sepe ponendo, nec concides stirpare, vel arbores cadere, vel in petris laorare, nec domus const uere; nec in hortu laborent, nec ad placitum conueniant, nec venationes exerceant. Sed tria tantummodo opera, si necessitas ingruerit summa, agant. et non alia, si est carra hostilia vel victualia vel si forte necesse fuerit corpus cuiuslibet ducere ad sepulchrum. Item similiter mulieres opera textilia non faciant, nec capulent, nec consuunt, nec opera pectilia faciant, nec lanam carpere, nec linum battere, nec in publico vestimenta lavare, nec veruices tondere habeant licitum, ut omnimodis honoretur dies dominicus, requiesque seruetur; quatinus ad missarum solennia et a l ecclesiam undique libere conueniant, et laudent Deum pro omnibus bonis, quae nobis in illa die fecit. Legimus enim, apostolo dicente: *Muni est autem sunt opera carnis; quae sunt fornicationes, immundicie, luxuriae, idolorum seruitus, veneficia, inimicitiae, contentiones, ac mulationes, animositates, irae, rixae, dissensiones, haereses, sectae, iniuriae, homicidia, et similia, quae sunt sicuti et his similia; quae praedicatio vobis, sicut praedixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt.* Ideo haec eadem, quae magnus praedicator in ecclesia Dei singulatum nominavit, cum studio prohibete, intelligentes, quam sit terribile illud quod dixit: *Qui talia agunt, regnum Dei non consequentur.* Et omni instantia praedicatio fidem tenendam Domino. De humilitate vero et paciencia, de castitate et continentia, de benignitate et misericordia, de elemosinis et confessione peccatorum suorum, et debitoribus suis ut secundum dominicam orationem omnibus sua debita dimittant, cunctos monete.

381. *Ex quibus supra. Sacerdotibus omnibus* Studendum est episcopis, ut dissidentes fratres magis ad pacem, quam ad iudicium cohortentur.

Auctoritas ecclesiastica atque canonica docet, non debere absque sententia Romani pontificis concilia celebrare.

Episcopi intercessionem praestent his, qui iniuria vi opprimuntur.

Nullus episcopus nisi in legitima synodo et suo tempore apostolica atque canonica vocatione congregata super quibusdam criminibus pulsatus audiat.

Nemo episcopum apud iudices seculares accusare praesumat, sed apud primates suos.

Accusatores et accusationes, quas leges seculi non adescunt canonica functus repellit auctoritas.

Variis detractationibus et accusationibus non deest labefactari primatem, sed magis patrum regulis roborari. Nam et Liberius papa pro Athanasio duobus annis in exilio trusus est, et multi alii episcopi, qui eum damnare noluerunt, exilio sunt damnati: quorum exemplum omnes conueni sequi sacerdotes.

Multum derogatio praeualet, quando derogator creditur fide dignus. Ideo non omnes admittendi sunt, sed viri probatissimi. Primo semper persona, fides, vita et conversatio accusantium inquiratur. Et postea, quae obiciuntur, fideliter pertractentur; quia nihil aliter fieri debet, nisi impetitorum prius vita discutiatur.

Non est auctoritas, quemquam clericorum iudicare vel dampnare, antequam accusatores praesentes habeat, licumque defendendi accipiat ad abluenda crimina.

Omnis accusatio intra provinciam audiat, et a comprovincialibus terminetur. Ultra provinciae terminos accusandi licentia non progrediatur.

Episcopus nec provocatus pro rebus transitoriis litiget.

Non est iustum iudicare aut condemnare virum, cuius causa ad liquidum non est examinata.

Maiores a minores non potest iudicari.

Iudicis non est quemlibet iudicare vel condemnare absque legitimo accusatore; quia et Dominus Adam forem esse sciebat, sed quia non est accusatus, ideo non est electus.

Episcopos electos atque suis rebus expoliatos in seles proprias recipi et sua omnia legaliter primo eis reddi sancti canones decreverunt; et postea si quis eos accusare vellet, aequo periculo facere sanciverunt, iudices esse decernentes episcopos recte sapientes in ecclesia convenientes, ubi testes essent singulorum, qui oppressi videbantur.

Placuit, ut si quaecumque persona contra episcopum vel actores ecclesiae se proprium crediderit habere negotium, prius ad eum recurrat caritatis studi; ut familiari colloquio communiter ea sanare debeat, quae in querelam deducuntur. Quam rem si differre voluerit, sententiam suscipiat excommunicationis.

Si quae causae vel contentiones inter clericos et laicos tam maioris ordinis, quam etiam inferioris fuerint exortae, placuit, ut secundum synodum Nicaenam congregatis omnibus eiusdem provinciae episcopis iurimum terminetur; nec cui liceat, sine praedicio tam n ecclesiae romanae, cui in omnibus causis debetur reverentia custodiri relictis his sacerdotibus qui in eadem provincia Dei ecclesias in tu divino gubernant, ad alias convolare provincias vel aliarum provinciarum episcoporum iudicium expeti vel pati, nisi fuerit provocatum. Quod si quis praesumpserit, et ab officio clari depositus et iniuriarum reus ab omnibus iudicetur.

Si autem maiores causae in medio fuerint devolutae, ad sedem apostolicam, ut sancta synodus statu et beata consuetudo exigit, per iudicium episcopale referatur.

Pudentissime iustissimeque decreta Niceni concilii sive Africani decreverunt, quaecumque negotia in suis locis, ubi orta sunt, finienda; maxime quia unicuique concessum est, si iudicio offensus fuerit cognitorum, ad concilia suae provinciae vel etiam universale provocare.

Servata quae scripta est de gubernationibus regula, manifestum est quod illa, quae sunt per unamquamque provinciam, ipsius provinciae synodus dispensat, sicut Niceno constat decretum esse concilio.

Si quis episcopus super certis accusatur criminibus, ab omnibus audiat vel iudicetur qui sunt in provincia episcopis.

Quaecumque sunt a l religionis observantiam pertinentia, locis suis et a suae dioceseos synodis audiantur.

Unaquaeque provincia suo metropolitano et suis comprovincialibus episcopis sit contenta.

Maledictus omnis qui transfert terminos proximi sui. Et dicet omnis populus: Amen. Et reliqua.

Qui sunt supra diocesim episcopi, nequaquam ad ecclesias, quae sunt extra praefixos sibi terminos, accedant, nec eas aliqua praesumptione confundant.

Non oportet transferri terminos a patribus constitutos, ut alter alterius parrochiam invadat atque illic celebrare divina mysteria inconsulto episcopo, cui commissi est, praesumat.

382. *Ex capitulis domini Karoli regis anno regni eius undecimo actis. De his, qui infra regnum sine iussione dominica per vim aiqui trahunt.* Si quis in exercitu infra regnum sine iussione dominica per vim hostilem aliquid praedari voluerit, aut foenum to lere, aut granum, sive pecora maiora vel minora, domusque infringere vel incendere: Haec ne fiant omnino prohibemus. Quod si ab aliquo praesumptioso factum fuerit, sexaginta solidis, si liber est,

VARIANTES LECTIONES

¹ deest Bal. ² superscriptum vel dei G. ³ l. se d. Bal. ⁴ deferre G. ⁵ quae G. ⁶ quae G. ⁷ eo G.

sit culpabilis et omnia similia restituat, aut cum duodecim testibus se purget¹. Si vero servus hoc fecerit, capitali sententiae subiaceat, et dominus omnia similia restituat, quia servum suum non corripuit nec custodivit, ut talia non perpetraret: quoniam si nos ipsos comedimus, cito deficiemus. Unusquisque tamen custodiat exercitum suum, ne aliqua depraedatio infra regnum fiat, qui non vult legibus emendare, quae sibi commissi iniuste fecerunt². Dignum est enim, ut magistri vel seniores pro sibi commissis reddant rationes, si aliquid praedae egerint aut iniuste fecerint, eo quod eos ita correctos non habent, ut talia non audeant perpetrare.

383. *Ex capitulis domni Ludowici Inghienaim³ apostolica auctoritate et synodali sanctione omnium videlicet clericorum ac laicorum generaliter con ensu atque hortatu, decretis.* Si quis infra regnum rapinam fecerit aut cuiquam nostro fideli eiusque homini aliquid vi abstulerit, in triplo quo aliquid abstulit legibus componat, et insuper bannum nostrum, id est sexaginta solidos, nobis persolvat. Postmodum vero ante nos a comite adducatur, ut in bastonico retrusus, usque dum nobis placuerit, poenas luat. Nam si publice actum fuerit, publicam inde agat poenitentiam iuxta sanctorum canonum sanctionem; si vero occulte, sacerdotum consilio ex hoc agat poenitentiam: quoniam raptores, ut ait apostolus, nisi verum egerint poenitentiam, regnum Dei non possidebunt. Qui vero de rebus ecclesiarum aliquid abstulerit, gravius inde iudicetur; quia sacrarum rerum ablatio sacrilegium est et sacrilegius vocatur, qui ex eis aliquid abstulerit aut rapuerit. Extorres namque a liminibus sanctae matris ecclesiae tales personae usque ad satisfactionem ecclesiae, quam laeserunt, sunt habendae atque infamia notandae.

384. *De eo qui facultatem depraedationis dederit maligna factione, ut vivus conbratur.* Si quis scelerata factione facultatem depraedationis dederit, vel si quis factam dividerit, vivus conburetur.

385. *Ut vexatio in praediis ecclesiarum praesumpta ab universis depellatur.* Ab omnibus illius usurpationis contumelia depellenda est, ne praedia sibi coelestium sacrarum dicata a quibusdam irruentibus vexentur. Quod si quis praesumpserit, post debitae ultionis acrimoniam quae erga sacrilegos iure promenda est, exilio publicae deportationis uretur.

386. *Ut capitale supplicium excipiat, qui violentiam commisisse dinoscitur.* Qui manifestam detegitur commisisse violentiam, non iam relegatione aut deportatione insulae plectatur, sed supplicium capitale excipiat, nec interposita provocationis sententia, quae in eum fuerit dicta, suspendatur: quoniam multa facinora sub uno violentiae nomine continentur, cum aliis vim inferre tentantibus, aliis cum indignatione resistentibus verbera caedesque crebro deteguntur admissae. Unde placuit, ut si forte quis vel ex possidentis parte, vel ex eius qui possessionem temerare temptaverit, interemptus sit, in eum supplicium exeri, qui vim facere tentaverit, et alterutri patri causam malorum praebeuit.

387. *De eo qui sibi indebitum locum usurpaverit.* Si quis indebitum sibi locum usurpaverit, nulla se ignorance defendat, sitque plene sacrilegii reus, qui hoc agere temptaverit.

388. *Ut inviolata permanent, quae diversi principes circa sanctas ecclesias s'auerunt.* Quaecumque circa sacrosanctas ecclesias a principibus diversis sunt statuta, manere inviolata praecipimus.

389. *Ut si ecclesiae privilegia alicuius temeritate fuerint corrupta piaculum quinque⁶ librarum auri poena mulctetur.* Si ecclesiae venerabilis privilegia cuiusquam fuerint temeritate violata vel dissimulatione neglecta, commissum quinque librarum auri condemnatione plectatur.

A 390. *Ut quae diversi principes statuerunt, vel antistes singuli pro causis ecclesiasticis obtinuerunt, inconcussa perpetuo servantur.* Quaecumque a divis principibus constituta sunt, vel singuli quique antistes pro causis ecclesiasticis impetrarunt, sub poena sacrilegii iungi et solida aeternitate servantur. Clerici non secularibus iudiciibus, sed episcopali audientiae re-erventur: fas enim non est, ut divini muneris ministri temporalium potestatum subdantur arbitrio.

391. *De privilegiis ecclesiarum, quatinus incorrupta persistant.* Praecipimus, ut privilegia, quae ecclesiis et clericis lege concessa sunt, maneant incorrupta.

392. *Quod servari debeat potius quam auferri, quod sanctae Dei ecclesiae fuerit collatum.* Iniquum est et sacrilegii instar, ut quae pro salute vel requie animarum suarum unusquisque venerabili ecclesiae contulerit aut certe reliquerit, ab his, quibus maxime servari convenerat, auferri et in aliud transferri.

B 393. *Ut laicis quamvis religiosis, nulla sit disponendi de rebus ecclesiarum data facultas.* Laicis quamvis religiosis, nulla de ecclesiasticis facultatibus aliquid disponendi legitur unquam attributa facultas.

394. *Quod praedones ecclesiarum sacrilegi sint, sicut scripturae testimonio comprobatur.* Sacrilegi sunt ecclesiarum praedones. Unde et in concilio Agathensi sub quarto capitulo decretum habetur ita: *Amico quippiam rapere furtum est: ecclesiae vero fraudari vel abstrahi subripique sacrilegium.* Omnes enim contra leges facientes resque ecclesiae diripientes vel ecclesias sacerdotisque contra divinas sanctiones vexantes sacrilegi vocantur, atque indubitanter infames sacrilegique habendi sunt.

395. *Quod ea, quae Domino consecrantur, ad ius ecclesiasticum pertineant.* Et, quae Domino offeruntur vel consecrantur, ad ius pertinent sacerdotum. Et sacrilegi sunt omnes, qui ea auferunt vel in aliud transferunt.

C 396. *Ut si quis dignitatem praesumpserit, quam non meruit a principe vel iusto seniore, sacrilegus habeatur.* Si quis praesumpserit quam non meruit a principe vel seniore dignitatem, sacrilegus habeatur.

397. *Ut illi, qui diversis sceleribus implicari sunt, ad testimonium non admittantur.* Homicidae, malefici, fures, sacrilegi, raptores, venefici, adulteri et qui raptum fecerint vel falsum testimonium dixerint, seu qui ad sortilegos magosque decurrerint, nullatenus erunt ad accusationem vel ad testimonium admittendi.

398. *Ne ante iudex inculetur in reum sententiam, quam ipse confiteatur aut socii sui eum convincant.* Iudex criminosum discutiens non ante sententiam profert capitalem, quam aut reus ipse confiteatur, aut convictus per innocentes testes vel socios criminis sui manifestus convincatur.

399. *Non esse indicandum adversus absentes.* Adversus absentes non iudicetur. Quod si factum fuerit, prolata sententia non valebit.

D 400. *Ne episcopus quilibet alium conculcet episcopum.* Ut nullus episcopus alium conculcet episcopum, nec eum supergrediator, aut aliquid incommodum ei in sua faciat parochia.

401. *De episcopo deposito, qui se ad Romanum pontificem reclamaverit.* Si quis episcopus depositus agendum sibi negotium in urbe Roma proclamaverit, alter episcopus in eius cathedra post appellationem eius, qui videtur esse depositus, omnino non ordinetur, nisi causa fuerit iudicio Romani episcopi determinata.

402. *Ne in praedicatores ecclesiae detractones seu vituperationes fiant; quod canonica scriptura damnat.* Quod omnibus fidelibus omnibusque ordinibus summo opere cavendum sit, ne clanculo aut publice unctum

VARIANTES LECTIONES.

¹ t. depurget G. ² fecerint Bal. ³ Ingilinum G.

exeri G. ⁶ deest. G.

⁵ fuerint B.d. ⁶ ex qui superscr. ab eadem manu

Do ini detractionibus et vituperationibus dilanient, perpendentes illud exemplum Mariae, quae eo, quod Moysi famulo Domini propter Aethiopissam detraxit, inunditia leprae multata sit. Et illud psalmistae: *Nolite tangere christos meos, et in prophetis meis nolite malignari.* Et Dominus per Moysen ait: *Diis non detrahes, et princepi populi tui non maledices.* Et si David, regum iustissimus, in Saul, quem constabat iam a Domino reprobatum et abiectum esse, manum mittere non praesumpsit, multo magis cavendum est, ne manum detractionis aut vituperationis sive indictionis aut dehonorationis quidam mittant in unctum Domini et in praedicatores sanctae Dei ecclesiae.

403. *Quod episcopi inter se corrigere, si quid ortum fuerit, debent.* Constantinus imperator de accusationibus episcoporum ait: « Hae quidem accusationes tempus habent proprium, id est diem magni iudicii, iudicem vero illum, qui tunc futurus est omnes iudicare. Mihi ergo homini constituto de huiusmodi rebus non licet habere auditorium, sacerdotum scilicet accusantium et simul accusatorum, quos minime convenit tales debere monstrari qui iudicentur ab aliis. » Imperator quoque Valentinianus de episcoporum causis sic ait: « Supra nos, inquit, est vestrum negotium. Et ideo vos de vestris inter vos agite causas, quia supra nos estis. » Et reliqua.

404. *De sacrilegis, quod fures sint teste scriptura.* Omnibus sciendum est, quod sacrilegi fures sint cuncti, qui res ecclesiae diripiunt, vastant, invadunt vexantque, aut a iure ecclesiarum quibus traditae fuerant, iniuste alienant. Unde et beatissimus Augustinus in omelia quadragesima octava euangelii Iohannis ita dicit: « Ecce inter sanctos est Iudas: ecce fur est Iudas; et ne contempnas, fur sacrilegus, non qualiscumque fur, fur loculorum, sed domini loculorum, sed sanctorum. Si crimina discernuntur in foro qualiscumque furti et peculatus (peculatus enim dicitur furtum de re publica, et non sic iudicatur furtum rei privatae quomodo publicae) quanto vehementius iudicandum est sacrilegus fur, qui ausus fuerit non undecumque tollere, sed de ecclesia tollere? Qui aliquid de ecclesia auferit vel furatur, Iudae perditio comparatur. » Nota, quod aliquid de ecclesia tollere furtum esse beatus Augustinus asseveret, et patratorem tanti furti furem sacrilegum appellet, necnon et Iudae perditio aequiparet. Et post pauca: « Quare, inquit, loculos habuit, cui angeli ministraverunt, nisi quia ecclesia ipsius loculos suos habitura erat? » Ecce quibus tanti doctoris documentis instrui, quia quod in capite praecessit, in corpore eius, quod est ecclesia, videtur impletum. Porro Christum et ecclesiam unam personam esse non negamus. Et ideo quae ecclesiae sunt, Christi sunt; et quae ecclesiae offeruntur, Christo offeruntur; et quae ab ecclesia eius tolluntur, procul dubio Christo tolluntur. Esto, futurum erat, ut ecclesia Christi nummos haberet. Si nummos, utique et praedia et mancipia et diversarum specierum innumera ornamenta. Et quia illicitum sit, ea quae conferuntur ecclesiae auferri, beati Hieronymi scribentis in expositione Mathei evangelistae verba ita testantur: « Omnes, inquit, qui stipe templi et his, quae conferuntur in usus ecclesiae, abutuntur in aliis rebus, quibus suam expleant voluntatem, similes sunt scribarum et sacerdotum redimentum mendacium et sanguinem Salvatoris. »

405. *Quod quicquid offertur Domino, sanctum sanctorum sit et ad ius pertineat sacerdotum.* Nulli liceat ignorare quod omne, quod Domino consecratur, sive homo fuerit sive animal sive ager vel quicquid semel fuerit consecratum, sanctum sanctorum erit Domino ad ius pertinet sacerdotum; propter quod inexcusa-

bilis erit omnis, qui ea Domino et ecclesiae, cui competunt, auferat, vastat, invadat vel diripit, usque ad emendationem ecclesiaeque satisfactionem: quod sit sacrilegus et non tantum sacrilegus, sed etiam fur sacrilegus.

406. *De his sacrilegis qui ecclesiae e'usque sacerdotibus iniurias inferunt.* Si quis in hoc genus sacrilegii proruperit, ut in ecclesiam earumque res invens sacerdotibus et ministris vel ipso cultui hoc quae aliquid importet iniuriae vel inferat ad divini cultus iniuriam, in convictos sive confessos reos capitali sententia noverit vindicandum. Nec expectetur, ut episcopus iniuriae propriae ultionem deprecatur, cui sanctitas ignoscendi soli gloriam derelinquit. Sitque cunctis non solum liberum, sed etiam laudabile, factas atroces sacerdotibus aut ministris iniurias veluti publicum crimen persequi ac de talibus reis ultionem mereri.

407. *Quod omnia, quae Deo offeruntur, procul dubio et consecrantur.* Omnia quae Domino offeruntur, procul dubio Domino consecrantur. Et non solum sacrificia, quae a sacerdotibus super altare Domino consecrantur, oblationes fidelium dicuntur: sed quicquid ei a fidelibus offertur, sive in mancipiis, sive in agris, vineis, silvis, pratis, aquis aquarumve decursibus, artificii, libris, utensilibus, petris, aedificiis, vestimentis, pelibus, lanificiis, pecoribus, pascuis, membranis, mobilibus et immobilibus, vel quaecumque de his rebus, quae ad laudem Dei fiunt vel supplementum sanctae Dei ecclesiae eiusque sacerdotibus atque ornatu prestare possunt, Domino ecclesiaeque suae a quibuscumque ultro offeruntur, Domino indubitanter consecrantur et ad ius pertinent sacerdotum. Et quia Christum et ecclesiam unam personam esse veraciter agnoscimus, quaecumque ecclesiae sunt, Christi sunt; et quae ecclesiae vel in supradictis vel in quibuscumque speciebus, sive pollicitationibus sive pignoribus, sive scriptis sive corporalibus rebus offeruntur, Christo offeruntur; et quae ab ecclesia eius quocumque commento alienantur vel tolluntur, sive alienando, sive vastando, sive invadendo, sive minorando, sive diripiendo, Christo tolluntur. Et si alicuius quippiam rapere furtum est, precipue Christo Domino nostro, qui est rex regum et Dominus dominantium, aliquid auferre vel alienare, subripere vel vastare sacrilegium est. Omnes namque ecclesiae prae omnes manifestissime sunt sacrilegi; et nullus a sacrilegis nisi per penitentiam et per ecclesiae satisfactionem episcoporumque per manus impositionem iuxta canonicas sanctiones reconciliationem regnum Dei possidebit; et non solum a regno Dei fit alienus, sed etiam a limitibus sanctae ecclesiae et praecipue ab illius, quam laesit, usque ad praedictam satisfactionem extorris efficitur. Talium vero scelorum patratioribus nisi post praedictam satisfactionem nec vivis nec mortuis communicare minime debemus; quia qui rapit pecuniam proximi sui, iniquitatem facit; qui autem pecuniam ecclesiae abstulerit, sacrilegium facit. Qui non solum sacrilegi, sed etiam fures sacrilegi et lupi atque homicidae pauperumque necatores sunt, et insuper anathematis vinculo dampnati coram Deo et sanctis eius efficiuntur.

408. *Ut christiani ex propinquitate sui sanguinis connubia non ducant.* Ne christiani ex propinquitate sui sanguinis connubia ducant, nec sine benedictione sacerdotis cum virginibus nubere audeant, neque viduas absque suorum sacerdotum consensu et conviventia plebis ducere praesumant.

409. *De eo qui se incestuoso ordine his personis, quibus a divinis regulis prohibitum est, comunxerit.* Si quis sine gradu se incestuoso ordine cum his

VARIANTES LECTIONES.

¹ peculator G. ² n. aliquid quod G. ³ deest G. ⁴ ecclesiae. que corr. et G. ⁵ et quod Bal. ⁶ dereliquit Bal. ⁷ quaecumque ei a f. offeruntur Bal. ⁸ siue Bal. siue corr. suae G. ⁹ deest Bal. ¹⁰ c. conducant G. ¹¹ q. non eo gradu sed i. G.

personis, quibus a divinis regulis prohibitum est, A coniunxerit, usquequo penitentiam sequestrationem testentur, utrique communiōne praevenitur, et neque in palatio habere militiam, neque in foro agendarum causarum licentiam habebunt. Nam eorum qui modo praedicto¹ se incesto coniunxerint, episcopi seu presbiteri in quorum d'ocesi vel pago actum fuerit, regi vel iudicibus seculis perpetratum annuntient, ut cum ipsis² denuntiātum fuerit, se ab eorum communiōne aut cohabitatione sequestrent. R's autem eorum ad primos parentes usque ad sequestrationem perveniant sub ea conditione, ut antequam segregentur, per nullum ingenium neque per parentes, neque per emptionem neque per auctoritatem regiam ad proprias perveniant facultates, nisi praefatum seculis sequestrationis separatione et poenitentia³ fateantur.

410. *Ex libro legum Theodosii 5. capitulo 14. de incestis.* Quod incesti non sunt legitimi heredes, sed infamia sint notatae utraque personae.

411. *Ut nullus devotam Deo virginem vel viduam coniugem accipiat.* Ut deinceps, si ut canones ecclesiastici prohibent, nullus Deo devotam virginem, nullus sub religionis habitu consistentem, sive viduitatis continentiam professam, vel sui proximam generis, aut etiam de cuius admixtione incestivae notam possit subire infamiae, illicito commercio aut vi aut consensu accipiat coniugem; quia nec verum poterit esse coniugium, quod a meliori proposito deducitur ad deterius et sub falsi nominis copula, incesta⁴ pollutione et fornicationis immunditia perpetratur. Hoc vero nefas, si agere amoto calu libentis homines sexus utriusque temptaverint, insistente sacerdote vel iudice, etiamsi nullus accuset⁵, omnimodis separati exilio perpetuo relegantur⁶; nec aliqua definitione⁷ sui, quousque vixerint, longitudine temporis excusentur.

412. *Quod blasphemiam Deo inferat, qui se cum Deo sacrata miscuerit.* Scire vos convenit, quia blasphemiam Deo irrogat qui cum Deo sacrata vel cum velata femina se commaculat.

413. *Ut clericus proprio honore privetur, si cum femina Deo⁸ sacrata vel velata se commiscuerit.* Si clericus cum velata femina vel cum Deo sacrata se miscuaverit, proprio honore privetur.

414. *Quod sacrilegi et violatores iuxta apostolum sint, qui violant sa ratarum feminarum corpora.* Sciendum est omnibus, quod Deo sacratarum feminarum corpora per votum propriae sponsionis et verba sacerdotis Deo consecrata templa esse scripturarum testimoniis comprobantur. Et ideo violatores earum sacrilegi ac iuxta apostolum filii perditionis esse nocebunt.

415. *Quod fornicatio omnibus peccatis periculo i r esse peribitur.* Quod poene omnibus peccatis gravior et deterius sit fornicatio, et veraciter dici potest laqueus mortis et puteus inferni ac vorago perditionis, eo quod adulteri vel luxuriosi propter cordis inopiam perdunt animas suas. Nam ut ait scriptura, pretium scorti vix unius est panis; et qui se iungit meretrici, unum corpus efficitur; et qui luxuriatur, mortuus est in corpore vivente.

416. *Quales debeant scripturae valere.* Scripturae, quae diem et annum habuerint evidenter expressum atque secundum legis ordinem conscriptae esse nascantur, seu conditoris vel testium fuerint signis aut subscriptionibus roboratae, omni habeantur stabiles firmitate.

417. *Ut ita valeat commutatio, sicut et emptio.* Commutatio si non fuerit per vim et metum extorta, talem qualem et emptio habeat firmitatem.

418. *De e communiandis iudicibus et potentibus, qui non se emendaverint.* Ut iudices aut potentes, qui pauperes opprimunt, si communiti a pontifice suo se non emendaverint, excommunicentur.

419. *Ut episcoporum iudicio incesta matrimonia emendentur.* Praecipimus, ut iuxta decreta canonum adulteria et incesta miranda, quae non sunt legitima, prohibeantur et e episcoporum iudicio emendentur.

420. *Quod in eo loco manendum unicuique, ubicunque votum voverit⁹.* Ut unusquisque in loco, ubi constitutus fuit et ubi votum vovit, ibi maneat et ibi reficiat vota sua.

421. *Quod maximum peccatum sit spiritualis commatris coniunctio.* Sciendum est omnibus, quod coniunctio spiritualis commatris maximum peccatum sit et divortio separandum atque capitali sententia multandum, vel peregrinatione perpetua delendum.

422. *De eo qui paganus observationes fecerit.* Decevimus, sicut et a lecessores vel parentes nostri B in ea decernerunt, ut qui paganus observationes in aliqua re fecerit, multetur et dampnetur quindecim solidis.

423. *Praeceptio¹⁰, ut mancipia christiana paganis vel iudaeis non tradantur.* Praecipimus generaliter omnibus, ut mancipia christiana paganis vel iudaeis non tradantur.

424. *Ut omnes noverint¹¹, quantum malum sit Deo, sacratas incestare.* Habemus omnes scire omnibusque sacerdotibus praedicare atque sub poena sacrilegii denuntiare quantum malum et quam maximum flagitium sit cum Deo devotis feminis viduis vel virginibus, sive cum velatis, sive cum Deo devotis, maximeque cum sanctimonialibus et sacratis Deo virginibus vel viduis tam in monasteriis quam et extra commisceri. Nam hoc peccatum duplex esse non dubium est. Ut verbi gratia dicamus, cuius vindictae reus sit puer ante dominum summi, qui uxorem domini sui a latro terrore volaverit; quanto magis ille, qui sponsam Christi creatoris cordi ac terrae putrefactae suae libidinis commaculaverit, dicente beato Paulo apostolo: An nescitis, quia corpora vestra templa sint Spiritus sancti? Et alibi: Nescitis, quia templum Dei estis et spiritus Dei habitat in vobis? Si quis autem templum Dei violaverit, disperdet illum Deus: templum enim Dei sanctum est, quod estis vos. Et iterum idololatriae¹² servituti adulteros et fornicatores in sermone et numero peccatorum iungit dicens: An nescitis, quia iniqui regnum Dei non possidebunt? Nolite errare; quia neque fornicarii, neque idolis servientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores, neque fures, neque avari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces regnum Dei possidebunt.

425. *Ut quia necessitas bellorum cogit, pars pecuniae, quae ecclesiae debetur, aliquantulo tempore sub precario retineatur.* Assentimus cum consilio servorum Dei et populi christiani propter imminencia bella et persecutiones cacterarum gentium, quae¹³ in circuitu nostro sunt, ut sub precario et censu aliquam partem ecclesialis pecuniae in adiutorium exercitus nostri cum indulgentia Dei aliquantulo tempore retineamus ea conditione, ut annis singulis de unaquaque casata solidus, id est duodecim denarii, ad ecclesiam vel monasterium reddatur¹⁴; eo modo ut si moriatur ille, cui pecunia commodata fuit, ecclesia cum propria pecunia revestita sit; et iterum si necessitas cogat ut¹⁵ princeps iubeat, precarium renoveatur et rescribatur novum. Hoc omnino observetur, ut ecclesiae vel monasteria penuriam et paupertatem non patiantur, quorum pecunia in precario

VARIANTES LECTIONES.

¹ nam quomodo predicti G. ² ep'is G. ³ separationem et poenitentiam G. ⁴ c. incestiva, p. Bal. ⁵ accusator sit Bal. ⁶ rediguntur G. ⁷ indefinitione Bal. ⁸ D. s. v. v. s. c. desunt G. ⁹ voverunt G. ¹⁰ praecipio G. ¹¹ ut o. n. ad antecedentis cap. verba traxit G. ¹² idolatriae G. ¹³ qui G. ¹⁴ reddantur Bal ¹⁵ et Bal.

praestata sit; sed si paupertas cogat, ecclesiae et A domui Dei reddatur integra possessio.

426. *Ut¹ ecclesiarum privilegia vel facultates sive quicquid ad easdem pertinet, nullus invadere praesumat.* Praecipimus omnibus ditioni nostrae subiectis, ut nullus privilegia ecclesiarum vel monasteriorum infringere, resque ecclesiarum invadere vel vastare aut alienare vel facultates earum diripere praesumat, nec sine precaria² possidere pertentur; quia, sicut a sanctis patribus instructi sumus, gravissimum peccatum hoc esse dinoscitur, te tante sacra scriptura, quae ait: *Qui abstulerit aliquid patri vel matri, et dicit hoc non esse peccatum, homicidii particeps est.* Pater noster sine dubio Deus est, qui nos creavit: mater nostra ecclesia, quae nos in baptismo spiritaliter³ regeneravit. Ergo qui Christi pecunias ecclesiae fraudat vel rapit sive vastat vel alienat, homicida ante conspectum iusti iudicis esse deputabitur. De quo quidam sapientum dicit: *Qui rapit pecuniam proximi sui, iniquitatem facit; qui autem pecuniam ecclesiae abstulit, sacrilegium facit.*

427. *Ut neque rex neque secularium quisquam per vim praedia ecclesiarum rapiat, quas⁴ episcopi, abbates vel abbatissae regere videntur.* Omnibus nos ipsos coarctantes posterisque nostris exemplum dantes generaliter interdiciamus, ut nullus laicus homo, vel imperator, vel rex, aut aliquis praefectorum vel comitum, seculari potestate fultus, sibi per violentiam rapiat aut a nobis competere vel quocumque modo invadere praesumat monasterium aut praedia vel quaecumque res de potestate episcopi vel abbatis aut abbatissae, et incipiat ipse vice abbatis regere et habere sub se monachos et pecuniam possidere, quae fuit Christi sanguine comparata. Talem hominem antiqui patres nominabant raptorem et sacrilegum et homicidam pauperum et lupum diaboli, intrantem in ovile Christi, et maxime anathematis vinculo dampnandum ante tribunal Christi. De talibus memores estote scripturae sancti Pauli apostoli ad Timotheum dicentis: *De vitibus huius seculi praecipue non solum sapere, neque sperare in incerto divitiarum, sed in Deo qui praestat omnia.* Tales si ecclesiae correctionem non recipiunt, ethnicis et publicanis sunt similes, quibus nec vivis nec mortuis communicat ecclesia Dei. Talibus, qui et hic et ibi⁵ reperiuntur, cum tuba⁶ Dei clangamus, ne tacentes dampnemur et simul cum eis pereamus. Si autem impietate⁷ horribilis est Deo ille, qui impie agit; certe separatus est talis a Deo, et anathemati iuste subicitur. Anathema enim nihil aliud significat, nisi a Deo separationem sicut in veteri et novo testamento iudicium de anathemate significat.

428. *De his qui non solum de rebus suis aliquid ecclesiae conferunt, sed etiam ab aliis conlati iniuste possident.* Placuit nobis et ab omnibus observari convenit, ut quia nonnulli memores sui per quoslibet scripturas pro remedio animae suae de facultatibus suis ecclesiis aliquid contulisse probantur, quod a diversis Deum minus timentibus actenus mortificatio- caliditate tenetur, ita ut aliorum oblatio illis pertineat ad ruinam nec intueri corde possunt diem iudicii Domini, qui hoc cupiditatis delectantur ardore, quicunque famem interitus sui res ecclesiis, ut supra diximus, delegatas iniuste possidebit⁸ praesumpseritque retinere, et veritate comperta res Dei servis dissimulaverit reformare, ab omnibus ecclesiis segregatus a sancta communione habeatur extraneus, nec aliud mereatur habere remedium, nisi culpam cum propria⁹ rerum emendatione purgaverit: indigne enim ad altare Domini properare permittitur, qui res ecclesiasticas aut audet rapere aut iniuste

possidere. Qui vero in hac iniqua defensione perdurant, ut necatores pauperum omnes iudicandi sunt, quod eorum taliter alimenta subtraxerint. Sacerdotalis tamen debet esse provisio, ut vindictam ammonitio manifesta precedat, ut¹⁰ res usurpatae iniuste qui abstulit, adhibita aequitate restituat. Quod si neglexerit et necessitas compulerit postea praedonem sacerdotalis districtio maturata percussat. Neque quisquam per regna¹¹ absque proprii episcopi auctoritate res dispensare nitatur; quia de potentia eunctorum regnorum terminis singulari dominatione concludit. Qui vero his nostris sanctionibus contraxerit, et quae neglexit, legibus ementare tardaverit, vel deinceps in praedicta nequitia perdurare voluerit, omnes honores quos habere videbatur, perdat et a nobis seculariter et legaliter strictum fortiterque puniatur, et a sacerdotibus coelesti gladio feriatur. Et si se non correxerit, non solum excommunicatus, sed etiam anathematizatus moriatur.

B 429. *De rebus ecclesiae, quae sibi iure debentur, ne in aliud transferantur.* Sciendum est omnibus, quod sacrilegium sit res ecclesiae quocumque modo iniuste ab ecclesiis, quibus iure debentur, auferri et in aliud transferri.

430. *Quod homicidae ante Deum deputentur, qui res ecclesiae vastant.* Volumus omnes scire, quod qui Christi et ecclesiae pecunias auferunt resque eius fraudant, rapiunt, vastant vel diripiunt, homicidae ante Deum esse deputantur; quia res pauperum, quos ecclesia pascere debet, diripiunt.

C 431. *Ut capitali poena multentur qui sacrilegia, adulteria, praedationes aut devastaciones exercuerint.* Sub poena capitali sacrilegia, adulteria, praedationes vastationesque in regno nostro a quibus cumque heri prohibemus, ita ut si voluntarie quis ex his unum vel aliquid fecerit, de vita componat, et omnes res eius, tam mobiles quam et immobiles, fisco nostro socientur vel ecclesiae, cuius res vastaverit vel alienaverit aut abstulerit, tradantur. Maximum enim sacrilegium est, oblationes fidelium, quae sunt res ecclesiarum, auferre, vastare, alienare, invadere, vel subripi¹². Nam, ut ait sacra scriptura, neque sacrilegi, neque adulteri, neque praedones, vel vastatores, qui sunt raptatores, regnum Dei possidebunt. Et si hi, qui res fratrum diripiunt, a regno Dei alieni fiunt, quid super his fieri putatis, qui res Deo dicatas diripiunt vel auferunt? Nam quanto gravius quis in praesenti seculo peccat, tanto gravius in inferno torquetur.

432. *De viris, quod in castitate uxores suas diligere eisque ut vasi infirmiori custodiam et reliquam necessitatem debeant impendere.* Omnes¹³ scire volumus, quod iubente Domino viri uxores suas in castitate debeant diligere; et eis utpote vasi infirmiori honorem et custodiam atque cuncta, quae necessaria sunt, prout quisque potuerit, ministrare fideliter debet. Quod et nos, qui ministri Domini sumus nec sine causa Dei gladium portamus, episcopali in vice omnium episcoporum atque regali auctoritate pro viribus cunctos agere iubemus.

D 433. *De conservanda fide inter virum et uxorem.* Scire omnes volumus, sicut et saepius a Domini episcopis et reliquis Dei servis admoniti sumus, quod viri uxoribus suis et uxores similiter viris suis veraciter fidem et dilectionem servare debent, et non in aliquo ab his declinare, et quod non liceat coniugatis neque pellicem neque concubinam habere.

434. *Ne clerici cuiuslibet ordinis a quibuslibet laici iniuriantur, vel apud alios quam apud episcopos accusentur.* Ut neque presbiter neque diaconus neque subdiaconus de ecclesiis trahantur aut iniuriam aliquam eorum in seculo episcopo patiantur. Sed quidquid

VARIANTES LECTIONES.

¹ In G. ² precario G. ³ sic etiam G. superscripto tamen n. ⁴ quae Bal. ⁵ t. et hic quiescit r. G. ⁶ deest G. ⁷ impietas Bal. ⁸ possederit Bal. ⁹ n. cum culpam propriam r. Bal. ¹⁰ et Bal. ¹¹ interregna G. ¹² s. vel subripere G. ¹³ omnibus Bal. ¹⁴ q. ordinibus a quibuslibet l. G.

quis adversus eos habuerit, in notitiam episcopi proprii perducatur; et ipse causam iustitia praeveniente discutens, animo clericis accusanti satisfaciatur.

435. *Ut hi¹, qui innocentes apud principem vel apud alios accusaverint damnentur².* De his, qui innocentes ad principes aut iudices accusare convicti fuerint, si clericus honoratus fuerit, ab officii sui ordine degradetur; si vero secularis, poenam,

A quam ipsi, si convicti essent, passuri erant, patiantur. Et insuper si talis causa fuerit, unde vivere debeant, a sacerdotibus publica poenitentia multentur, ut spiritus salvus sit in die Domini.

436. *Ut clerici de his causis quas seculi leges non admittunt³ minime imprudentur.* Nulle cause a iudicibus ecclesiasticis audiuntur, quae legibus non continentur vel quae prohibita esse noscuntur.

VARIANTES LECTIONES.

¹ De his Bal. ² deest Bal. ³ causis quae s. l. nam dimittant G.

LIBER TERTIUS.

Nonnulla haec capitula pro brevitate libri canonum atque levitate a domno Karolo et a suis¹, sapientissimis episcopis excerpta sunt, quaedam de capite sententiae, quaedam vero de medio, quaedam autem de fine. Quae valde necessaria habenda sunt, atque memoriter retinenda. Reliqua vero tam ab eisdem, quam et postea a domno Hluduwico filio eius suisque proceribus aucta sunt.

1. *De prima^u ecclesiarum et sacerdotum.* Ut unaquaeque ecclesia sive unusquisque sacerdos suum primum teneat, sicut in antiquis canonibus constitutum est.

2. *Ut omnis ordo clericorum episcopo suo subiectus maneat.* Clerici, qui praeficiuntur in ptochiis² vel qui ordinantur in monasteriis vel basilicis martyrum, sub episcoporum, qui in unaquaque civitate sunt, secundum sanctorum patrum traditiones potestate permanent nec per contumaciam ab episcopo suo dissolvantur. Quicumque vero audent evertere huiusmodi formam quocumque modo, nec proprio subiciuntur episcopo, siquidem clerici sunt, canonum correctionibus subiciantur; si vero laici vel monachi fuerint, communione priventur.

3. *Ut nemo clericorum relicto episcopo proprio ad negotia secularia migraret.* Quod non oporteat sacerdotem vel clericum, habentes adversus invicem negotia, proprium episcopum relinquere et ad secularia negotia convolare.

4. *Ut presbyteri vel diaconi absque episcopi proprii consensu nihil praesumant.* Presbyteri³ et diaconi praeter episcopum nihil agere pertinent.

5. *Ut tempus poenitentium in consideratione episcopi consistat.* Penes episcopos erit potestas, modum conversationis poenitentium probantes, vel humanius erga eos agere vel amplius tempus adicere. Ante omnia vero praecedens eorum vita et posterior inquiratur, et ita eis imperciat humanitas.

6. *De poenitentium conversatione et fide.* Conversatio poenitentium et fides tempus abbreviat.

7. *De fructuum oblationibus, quae ministris ecclesiae conferuntur.* Si quis oblationes ecclesiae extra ecclesiam accipere vel dare voluerit praeter episcopi consentientiam vel eius, cui huiusmodi sunt officia commissa, nec cum eius voluerit agere consilio, anathema sit.

8. *De⁴ his quae in usus pauperum conferuntur.* Si quis obata deferit vel acceperit praeter episcopum, vel eum qui constitutus est ab eo ad dispensandam misericordiam pauperibus, et qui dat et qui accipit, anathema sit.

9. *Ut quicumque synodalem excommunicationem transgressus fuerit, in alia synodo spem recuperationis non habeat.* Si quis episcopus damnatus a synodo, vel presbyter aut diaconus a suo episcopo, ausi fuerint de sacro ministerio aliquid contingere, sive episcopus iuxta praecedentem consuetudinem, sive presbyter aut diaconus: nullo modo liceat ei nec in alia⁵ synodo restitutionis spem aut locum habere satisfactionis. Sed et communicantes ei omnes abiciantur⁶

B de ecclesia; et maxime, si, postquam didicerint hoc factum esse, communicare temptaverint.

10. *Ut excommunicatis si e his, qui ecclesiae deserunt, nemo communicet.* Cum excommunicatis non licere communicare; nec cum his qui per domos conveniunt devitantes orationes ecclesiae, simul orandum est. Ab alia ecclesia non suscipiendum, qui in alia minime congregatur.

11. *De conturbatoribus ecclesiae opprimendis.* Si quis ecclesiam Dei conturbare et sollicitare persistit, tamquam seditiosus per potestates externas opprimatur.

12. *Ut monachi episcopis suis ubique subiecti manean.* Monachos per unamquamque civitatem aut regionem subiectos esse episcopo et quietem diligere et intentos esse tantummodo ieiunio et orationi in locis, in quibus renuntiaverunt saeculo, permanentes. Nec ecclesiasticis vero nec secularibus negotiis communicent, vel in aliqua sint molestia propria monasteria deserentes; nisi forte praecipitur propter opus necessarium ab episcopo civitatis.

13. *Ut unusquisque ecclesiae, cui ordinatus est, ministret.* Clericum permanere oportet in ecclesia, cui in initio ab episcopo praetitulatus est, et ad quam confugit quasi ad portum; hoc autem refutantes revocari debere ad suam ecclesiam, in qua primitus ordinatus est, et ibi tantummodo ministrare. Si quis hanc definitionem transgressus fuerit, decrevit sancta synodus a proprio gradu recedere.

14. *De suscipiendis his qui persecutionem patiuntur.* Statuimus per omnia, ut hi, qui persecutionem patiuntur a pravis quibusque vel infidelibus, suscipiantur a iustis et fidelibus.

15. *De lege et consuetudine.* Aliqua canone et ordine tenentur, aliqua consuetudine firmata sunt.

16. *De alienis finibus non usurpandis.* Inhibitum est, ne quis alienos fines usurpet aut per praemium vel favorem alicuius terminos patrum statutos transcendat. Quamquam novellae suggestiones, quae vel obscurae sunt vel sub genere latent, inspectae a nobis formam accipiant, et quod in laicis reprehenditur, id multo magis debet in clericis praedamari. Universum concilium dixit: « Nemo contra prophetas, nemo contra evangelium vel contra apostolum facit aliquid absque periculo. »

17. *Ut transgressores canonum excommunicentur.* Transgredientem canonum definitionem excommunicatum esse praecipimus.

18. *Ut episcopus curam monasteriorum gerat.* Episcopum convenit civitatis competentem monasteriorum providentiam gerere.

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest Bal. ² perficiuntur in theois G. ³ ipsa capitis verba desunt G. ⁴ totum hoc capitulum deest G. ⁵ alio Bal. ⁶ abici Bal. et G., sed hic correxit statim

9. *De monendis his qui ordinantur.* Si quis clericus ordinatur, moneri debet constituta serbare.

20. *De satisfactione poenitentiae.* Satisfactio poenitentiae non est tam temporis longitudine, quam cordis compunctione pensanda.

21. *De mensura poenitentiae.* Tempora poenitentiae habita modera ione episcopali arbitrio sunt constituenda, prout inspectorum animos viderit esse devotos: pariter etiam habentes aetatis senilis intuitum, et periculorum quorumque aut aegritudinum respicientes necessitates.

22. *De malorum ordinatione vitanda.* Qui tales ordinat sacerdotes, quales esse non debent, non est hoc consulere populis, sed nocere; nec praestare regimen, sed augere discrimen.

23. *De episcopis qui inutiles ordinaverint.* Qui in ordinandis sacerdotibus sanctorum patrum statuta neglexerunt, et quos refutare debuerunt, concesserunt; unde si qui episcopi talem ordinarerint sacerdotem, qualem esse non liceat, etiamsi aliquo modo dampnum proprii honores evaserint, ordinationis tamen vim ulterius non habebunt, nec ei sacramento unquam intererunt, quod neglecto iudicio praestiterunt.

24. *De cavendis illicitis ordinationibus.* Ab illicitis ordinationibus est abstinendum. Et si quae factae sunt ordinationes illicitae, removeantur. Nec tantum putentur petitiones valere populorum, ut cum his parere cupimus, contra voluntatem domini Dei nostri, quae nos peccare prohibet, aliquid agamus.

25. *De rebaptizatis non ordinandis.* Non est permittendum, ut rebaptizati ad clericatus gradum promoveantur.

26. *Ut qui excommunicatus sine licentia communicaverit, dampnetur.* Si quis excommunicatus fuerit pro suo neglectu, et tempore excommunicationis ante audientiam communicare presumpserit, ipse in se damnationis iudicetur protulisse sententiam.

27. *De non vendendis rebus ecclesiae.* Placuit, ut presbyteri non vendant rem ecclesiae, ubi sunt constituti, nescientibus episcopis suis.

28. *Ut absque licentia episcopi ad virgines vel viduas clerici non accedant.* Clerici vel continentes ad viduas vel virgines nisi ex iussu episcoporum vel presbiterorum non accedant. Et hoc non soli faciant, sed cum conclericis vel cum his quibus episcopus aut presbiter iusserit. Nec ipsi episcopi vel presbyteri soli habeant accessum ad huiusmodi feminas, sed ubi clerici presentes sunt aut graves aliqui christiani.

29. *De appellatione primae sedis.* Ut primae sedis episcopus non appelletur princeps sacerdotum aut summus sacerdos aut aliquid huiusmodi, sed tantum primae sedis episcopus.

30. *De arbitrio episcopi erga poenitentes.* Poenitentibus secundum differentiam peccatorum episcopi arbitrio poenitentiae tempora decernantur.

31. *De manumissionibus.* Manumissiones in ecclesia sunt celebrandae.

32. *Ut nemini sit facultas, relicta principali cathedra in ecclesia in sua diocesi vel in re propria diutius residere.* Placuit, ut nemini sit facultas, relicta principali cathedra ad aliam ecclesiam in diocesi constitutam se conferre, vel in re propria diutius quam oportet constitutum eorum vel frequentationem agere et propriam plebem neglegere.

33. *De defensoribus ecclesiae a rege poscendis.* Defensores ecclesiarum adversus potentias secularium vel divitum ab imperatore sunt poscendi.

34. *De occursum clericorum ad concilium.* Placuit, ut quotienscunque concilium congregandum est, episcopi et presbyteri, qui neque aetate neque aegritudine aut alia graviore necessitate impediuntur, com-

petenter occurrant. Quod si occurrere non potuerint, excusationes suas in tractatoria subscribant.

35. *De lectione unius ecclesiae in alia ecclesia non promovendo.* Placuit, ut qui semel in ecclesia legerit, ab alia ecclesia ad eorum non teneatur aut promoveatur. Et ut ab electis iudicibus non sit provocandum.

36. *De remissione poenitentium.* Poenitentes quicumque ex gravioribus sive ex levioribus culpis poenitentiam gerunt, si nulla interveniat egritudo, quinta feria ante pascha eis est remittendum. Ceterum de pondere estimando delictorum sacerdotis est iudicare.

37. *De non invadenda alterius parrochia.* Non oportet transferri terminos a patribus constitutos, ut alterius parrochiam alter invadat atque illic celebrare divina mysteria inconsulto eo, cui commissae est, praesumat.

38. *De iusto baptismo non iterando.* Rite baptizatos illo dono iterari non posse. Et aliter sola aqua lotos baptizare in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti necesse est provideri.

39. *De unctione peccatorum.* In ecclesia peccata populi inulta remanere non debere.

40. *De prohibitis non dispicendis.* Si quis interdicta despexerit, gradus sui periculo subiacebit.

41. *De praevocandis canonum summoventis.* Quisquis sacerdotum contra interdicta canonum fecerit, a suo est officio submovendus, et veniam sibi deinceps noverit denegari.

42. *De dilatione temporum erga eos, qui ad sacros ordines promoventur.* Qui se divinae miliciae desiderat mancipari, sive inter lectores, sive inter exorcistas, quinquennio teneatur. Exinde acolitus vel subdiaconus quatuor annis. Et sic ad benedictionem diaconatus, si meretur, accedat: in quo ordine quonque annis, si inculpate gesserit, adhaerere debet. Et postea, si probus fuerit, sacerdos efficiatur.

43. *De confessione scelerum.* Manifestum est confiteri eum de crimine, qui indulto et delegato iudicio purgandi se occasione non utitur. Nihil enim inter sit utrum in praesenti examine omnia, quae dicta sunt de eo, comprobentur, cum ipsa absentia pro confessione constat.

44. *Ut doctoribus contraria non doceantur.* Non debere quemquam ad iniuriarum doctorum vindicandae doctrinam; quia timeo ne conhibere sit hoc tacere. Et a tibi: Merito causa nos respicit, si silentio faveamus errori.

45. *De profundioribus questionibus.* Profundiores quaestiones nec contempnendae sunt, nec penitus asserendae.

46. *De non negligendis praecipuis canonum, sed viriliter exercendis.* Nec ociosa nobis esse patitur, qui exercenda, non negligenda, donavit.

47. *De non studendo novitati.* Si studere incipimus novitati, traditum nobis a patribus ordinem calcabimus.

48. *Ut nullus sacerdos in alterius parrochia aliquid praesumat.* Sit unusquisque sacerdos concessis sibi contentus limitibus, nec in alterius parrochia quicquam praesumat; ne usurpatione locus alicui sacerdoti in alterius concedatur iniuriam.

49. *De non ignorandis canonibus.* Nulli sacerdoti liceat canones ignorare.

50. *De populo docendo.* Docendus est populus, non sequendus.

51. *Ut aliqua conditione obligatus absque petitione domini sui non ordinetur.* Qui originali aut alicuius conditione obligati sunt, non debent ab episcopis ordinari, nisi forte eorum petitio aut voluntas accesserit, qui aliquid sibi in eos vindicant potestatis:

VARIANTES LECTIONES.

¹ episcopi Bal. ² pater G. ³ iniudicio G. ⁴ clericis G. ⁵ deest Bal. ⁶ tractoria Bal. ⁷ deest G. ⁸ calcavimus G. ⁹ i. alicuius in Bal.

debet enim esse inanimis ab aliis, qui divinae militiae fuerit aggregandus.

52. *De malis funditus abscidendis.* Ea quae male pullulant radicibus evellantur, et messem dominicam zizania nulla corrumpant.

53. *De non exigendis usuris.* Usuram non solum clericis, sed nec ¹ laici christiani exigere debent ².

54. *De pravis persequendis.* Aliter nobis commissos regere non possumus, nisi eos, qui sunt perditores aut perdit, zelo fidei dominicae persequamur, et sanis mentibus, ne pestis haec latius devulgetur, severitate qua possumus abscidamus.

55. *De plebe adversus sacrilegos custodienda.* Ante tribunal Domini de reatu negligentiae se non poterit excusare, qui plebem suam contra sacrilegae persuasionis auctores noluerit custodire.

56. *De utilitate gregis et pastoris.* Al ter unus grex et u us pastor non sumus, nisi quemadmodum apostolus docet dicens: *Simus autem perfecti in eodem sensu et in eadem sapientia.*

57. *De tepidis doctoribus.* Interiorum ³ ordinum culpa ad nullos magis referendae sunt, quam ad desides negligentesque doctores, qui multam saepe nutriendi pestilentiam, dum necessariam dissimulant a mittere medicinam.

58. *Quomodo aulia vel obscura teneantur.* In his, quae vel dubia vel obscura fuerint, id novissimum sequendum, quod nec praeceptis euangelicis contrarium, nec decretis sanctorum ⁴ invenitur adversum.

59. *De uxoris et concubinis.* Non omnis mulier viro in cta uxor est viri, neque omnis filius heres est patris. Itaque aliud est uxor, aliud concubina. Sic et aliud ancilla, aliud libera. Et alibi: Non est dubium eam mulierem non pertinere ad matrimonium, in qua docetur nuptiae non fuisse mysterium.

60. *De concubinis relinquendis.* Non est coniugii duplicatio, quando, ancilla relicta, uxor assumitur, se: proficius est honestatis.

61. *De abstinendo a liciti.* Oportet, qui pro illicitis veniam poscit, etiam a multis licitis ⁵ abstinere.

62. *Quod poenitentibus nulla lucra negotiationis exercere conveniat.* Nulla lucra negotiationis poenitentibus exercere convenit quia difficile est inter venditis ementisque commercium non intervenire peccatum.

63. *De reatu potuit.* Reatu maiore delinquit, qui potiore honore ⁶ perfruitur; et maiora facit vitia devictorum sublimitas dignitatum.

64. *Ut pravi non conse rentur.* Quisquis pravorum consecrator existerit sacerdotum, laicorum suum ipse dissolvat; et quod commisit illicite aut a decessoribus suis invenit admissum, si proprium periculum vult vitare, dampnabit.

65. *Ut inmuta populi petitio effectu careat.* Nec tantum patemus petitiones valere populorum, ut, cum his parere cupimus, contra voluntatem domini Dei nostri, qui peccare prohibet, aliquid agamus.

66. *De potestate data non abutenda.* Privilegium meretur amittere, qui permissa sibi abutitur potestate.

67. *Ut nemo poenitentem alterius parrochiae absolvat.* Nullus sacerdos in alienius civitate vel diocesi poenitentem, vel sub manu positum sacerdotis, vel qui reconciliatum se esse dixit, sine consensu et litteris episcopi vel presbiteri, in parrochia presbiter, aut episcopus in civitate suscipiat.

68. *De criminosis non promovendis.* Ad clerum criminosa nequeant promoveri; et in clero positi si in aliquibus criminibus inventi fuerint, a suis officiis arceantur.

69. *De iis qui variis passionibus irreti ti sunt.* Demonis aliisque passionibus in ctitis ministeria sacra tractare non licet.

70. *De mortuis temere non iudicandis.* Non est temere iudicandum de his, qui ad Deum migraverunt.

71. *De contentione vitanda.* Summopere contentio est vitanda.

72. *Quod mali bona ministrando sibi noceant.* Mali bona ministrando sibi tantummodo nocent, nec ecclesiae sacramenta commaculant.

73. *Ut vivente viro vel uxore nemo eorum alteri coniugio copuletur.* Qui interveniente repulio alio se matrimonio copularunt, hos in utraque parte adulteros esse manifestum est. Qui vero vel uxore vivente, quamvis dissociatum videatur esse coniugium, ad aliam copulam festinarunt, nec possunt adulteri non videri, in tantum ut etiam haec personae, quibus coniuncti sunt, adulteri esse monstrentur.

74. *De potestate episcopi in parrochia sua.* Ut unusquisque episcopus habeat suae parrochiae potestatem, et regat iuxta reverentiam singulis competentem, et providentiam gerat omnis possessionis quae sub eius est potestate.

75. *Ut nemo clericorum absque consensu episcopi sui principem adeat.* Si quis adire principem necessaria causa deposcit, hoc agatur cum consilio et tractatu metropolitani et ceterorum episcoporum ipsius provinciae.

76. *De potestate episcopi in rebus ecclesiasticis.* Episcopus ecclesiae et earum rerum habeat potestatem, ad dispensandum erga omnes, qui indigent, cum summa reverentia et timore Dei. Participat autem et ipse quibus indiget, si tamen indiget.

77. *Ut clericis extra suam parochiam absque sui pontificis permisso non proficiatur.* Non oportet, sacce dotem vel clericum sine iussione sui proficiat pontificis.

78. *Qualiter episcopi provehantur.* Episcopi iudicio metropolitano et eorum episcoporum qui circumcirca sunt, provehantur ad ecclesiasticam potestatem.

79. *Quod turbis electi nes episcoporum non concedantur.* Non est permittendum turbis, electiones eorum facere, qui sunt ad sacerdotium provehendi.

80. *Ut episcopi terminos parrochiae suae non trans eant.* Qui sunt supra diocesim episcopi, nequaquam ad ecclesias, quae sunt extra praefixos sibi terminos, accedant, nec eos aliqua praesumptione trans eant ⁸.

81. *Ut episcopi nisi vocati extra suam diocesim nullas ordinationes faciant.* Non vocati episcopi extra suam diocesim accedant propter ordinationes faciendas vel propter alias dispensationes ecclesiasticas.

82. *Quod ea, quae in provincia agendi sunt, i suis provinciae synodus dispense.* Servata vero quae scripta est de gubernationibus regula, manifestum est quod illa, quae sunt per unanimitatem et provinciam, ipsius provinciae synodus dispenset, sicut Nicensi constat decretum esse concilio.

83. *De potestate primatis dioceseos.* Si quis a metropolitano laeditur, apud primum dioceseos iudicetur.

84. *Ut accusatores clericorum sine probatione non recipiantur.* Clericos vel laicos accusantes episcopos aut clericos, passim et sine probatione ad accusationem recipi non debere, nisi prius eorum discutatur existimationis opinio vel sospitio.

85. *Ut criminosus vocem accusandi non habeat.* Ii qui in aliquibus criminibus irretiti sunt, vocem adversus maiorem nata non habeat accusandi. Ab universis episcopis dictum est: si criminosus est, non amittatur. Praeet.

86. *Ut accusatus locus, unde ipse est, conceatur, ubi testes habere queat.* Praeet, ut accusatus vel accusator in eo loco, unde est ille qui accusatur, si metuit aliquam vim temerariae multitudinis, locum sibi

VARIANTES LECTIONES.

¹ etiam G. ² non d. G. ³ dicitur G. ⁴ inferiorum concilii Bal. ⁵ deest G. ⁶ dicitur G. ⁷ deest G. ⁸ deest G.

eligat proximum, quo non sit difficile testes eius A vel omnes quos ad accusanda publica crimina leges perducere, ubi causa finiatur.

87. *Ut episcopus a ante iustum definitionem nullatenus propria potestate privetur.* Adimi episcopo episcopatum, antequam causa eius exitus appareat, nulli christiano videri iure potest.

88. *Ut nulli criminoso liceat accusare episcopum.* Episcopum nulli criminoso liceat accusare.

89. *De prima e in accusatione episcopi capiendo.* Si quis episcopum accusatur, ad primates ipsius provinciae causam eius deferat accusator.

90. *Ut accusator culpabilis non recipiatur.* Si accusatoris persona in iudicio episcoporum culpabilis apparuerit, ad arguendum non admittatur nisi de propriis causis.

91. *Ut nemo ecclesiasticus testificari compellatur.* Ut nulla ad testimonia dicendum ecclesiastici cuiuslibet persona pulsetur.

92. *De concilio universalis.* Concilium universale non nisi necessitate faciendum.

93. *De causis specialibus.* Causae quae communes B non sunt, in suis provinciis iudicentur.

94. *Ut metropolitani in alterius provincia nihil praesumat.* Unaquaeque provincia suo metropolitano et suis conprovincialibus episcopis sit contenta, nec aliquis in limitibus alterius provinciae quicquam presumat.

95. *Ut contradicentibus non ordinetur episcopus.* Nolentibus clericis vel populis nemo debet episcopus ordinari. Sit facultas clericis renitendi, si se viderint praegravari. Et quos ex transverso cognoverint, non timeant refutare.

96. *Quod tres episcopi praecepto archiepiscopi ordinare possunt¹ episcopum.* Si necessitas fuerit, tres episcopi, in quocunque loco sint, archiepiscopi praecepto ordinare possunt episcopum.

97. *De contradictione ordinationis episcopi.* Si de ordinatione episcopi fuerit contradictio oborta, non praesumant ad purgandum eum, qui ordinandus² est, tres iam, sed postuletur ad numerum unus vel duo in eadem plebe, cui ordinandus est. Discutiantur ergo primo personae contradicentium: postremo vero illa, quae obiciunt, pertractentur. Et cum purgatus fuerit sub conspectu publico, ita denique ordinetur episcopus.

98. *Ut chorepiscopi modum mensurae, qui in sacris canonibus praefixus est, non excedant.* Emersisse reprehensibilem et valde inolitum usum compertum, eo quod quidam chorepiscopi ultra modum suum progredientes et donum sancti Spiritus per inpositionem manuum tradant, et alia, quae solis pontificibus debentur, contra fas peragant, praesertim cum nullum ex septuaginta discipulis, quorum speciem in ecclesia gerunt, legatur donum sancti Spiritus per manus inpositionem tradidisse. Quod autem solis apostolis eorumque successoribus proprii sit officii tradere Spiritum sanctum, liber actuum apostolorum docet. In concilio vero Caesariensi ita de chorepiscopis habetur scriptum: «Chorepiscopi D quoque ad exemplum quidem et formam septuaginta videntur esse. Ut administrari autem propter studium, quod erga pauperes exhibent, honorentur. Item in concilio Antiocheno, capitulo decimo: «Qui in vicis vel possessionibus chorepiscopi nominantur, quamvis manus inpositionem episcoporum perceperint et ut episcopi consecrati sint, tamen sanctae synodo placuit, ut modum proprium recognoscant et gubernent subiectas sibi ecclesias earumque moderamine curaque contenti sint.»

99. *Quales personae ad accusationem non admittantur.* Placuit, ut omnes servi vel liberi³ omnesque infames personae ad accusationem non admittantur,

vel omnes quos ad accusanda publica crimina leges publicae non admittunt.

100. *Ut si unum crimen accusatores approbare nequiverint, de ceteris non admittantur.* Placuit, ut quociescunque clericis ab accusatoribus multa crimina obiciantur, et unum ex ipsis, de quo prius egerint, approbare non valuerint, ad cetera non admittantur.

101. *Ut testes infra quattuordecim annos aetatis non recipiantur.* Testes ad testimonium non admittendos, qui nec ad accusationem admitti precepti sunt, vel quos ipse accusator de sua domo produxerit. At testimonium autem infra quattuordecim etatis suae annos nullus admittatur.

102. *Ut clerici sive episcopi a suis metropolitans vel a conprovincialibus audiantur.* Canones Africanae provinciae vel etiam decreta Nicena inferioris gradus clericos sive ipsos episcopos suis⁴ metropolitans apertissime commiserunt. Prudentissime enim iustissimeque definierunt quaecumque negotia in suis locis, ubi orta sunt, finienda; maxime quia unicuique concessum est, si iudicio offensus fuerit cognitorum, ad concilia suae provinciae vel etiam universale provocare.

103. *Si quis episcopus depositus Romanum pontificem appellaverit, causa eius iudicio episcopi Romani determinetur.* Si quis episcopus depositus fuerit eorum episcoporum iudicio, qui in vicinis locis commorantur, et proclamaverit agendum sibi negotium in urbe Roma, alter episcopus in eius cathedra post appellationem eius, qui videtur esse depositus, omnino non ordinetur, nisi causa fuerit iudicio episcopi Romani determinata.

104. *Ut episcopus accusatus ab omnibus conprovincialibus, coepiscopis⁵ videlicet suis, audiat vel indicetur.* Si quis episcopus super certis criminibus accusatus fuerit, ab omnibus audiat qui sunt in provincia episcopus.

105. *Quod legitima uxor sit nuptialiter ducenda⁶.* Dubium non est, eam mulierem non pertinere ad matrimonium, in qua docetur nuptiale non fuisse mysterium. Igitur quicumque filiam suam viro habenti concubinam in matrimonium dederit, non ita accipiendum est, quasi eam coniugato dederit, nisi forte illa mulier et ingenua facta et dotata legitime et publicis nuptiis honestata videatur. Paterno arbitrio viris iunctae carent culpa, si mulieres, quae a viris habebantur, in matrimonio non fuerant, quia aliud est nupta, aliud concubina.

106. *De metropolitans, ne conprovincialium causas absque proprio episcopo audiant, neque alicuius coepiscopi querelam vel crimen praeter ceterorum omnium conprovincialium coepiscoporum praesentiam discutiere praesumant.* Ut nullus metropolitans absque ceterorum omnium conprovincialium coepiscoporum instantia aliquorum audiat causas eorum clamante canonum tuba: «Metropolitans praeter omnium conscientiam non faciat aliquid (subauditur, conprovincialium coepiscoporum), nisi quantum ad propriam pertinet⁷ parochiam.»

107. *De accusatoribus sacerdotum calumniosis vel suspectis.* Accusatores calumniosos vel suspectos nemo suscipiat, nemo audiat.

108. *De accusatoribus et accusationibus submovendis quas leges non admittunt.* Accusatores et accusationes quas seculi leges non admittunt, et nos summovemus.

109. *De causis episcoporum vel reliquorum sacerdotum a conprovincialibus infra propriam provinciam terminandis, et non ab aliis, nisi ad primates vel ad sedem apostolicam⁸ fuerit provocatum.* Si quae causae vel contentiones inter clericos et laicos vel inter clericos tam maioris ordinis quam etiam inferioris fuerint exortae, placuit, ut secundum synodum Nice-

VARIANTES LECTIONES.

¹ po. sint Bal. ² ordinatus Bal. ³ liberi G. ⁴ suos G. ⁵ provincialibus episcopis G. ⁶ dicenda G. ⁷ deest G. ⁸ ad pr. ... apost. desunt Bal.

nam congregatis omnibus eiusdem provinciae episcopis iurgium terminetur. Nec ¹ cui liceat (sine praeiudicio tamen Romanae ecclesiae, quae ² in omnibus causis debet ³ reverentia custodiri ⁴), relictis his sacerdotibus, qui in eadem provincia Dei ecclesias nutu divino gubernant, ad alias convolare provincias, vel aliorum conprovincialium episcoporum iudicium expeti vel pati, nisi hi ⁵ suspecti fuerint. Quod si quis praesumpserit, et ab officio cleri depositus et iniuriarum reus ab omnibus indicetur.

110. *De accusatoribus in maiorum natu iudicio requirendis.* Quaerendum est ⁶ in iudicio, cuius sit conversationis et fidei is qui accusat et is qui ⁷ accusatur.

111. *De accusatoribus pravae conversationis, vel quorum vita est accusabilis, non recipiendis in causa sacerdotum.* Ut hi, qui non sunt bonae conversationis vel quorum vita est accusabilis, non permittantur maiores natu accusare.

112. *De accusatoribus, quorum fides, vita et libertas nes citur, non admittendis in sacerdotum pulsatione.* Quorum fides, vita et libertas nescitur, non possunt sacerdotes accusare.

113. *De canonicis a sacerdotibus non ignorandis.* Placuit, ut nulli sacerdoti liceat canones ignorare.

114. *De episcopo sibi soli praesumentem cognitionem.* Placuit, ut unus episcopus non vendicat sibi cognitionem.

115. *De episcopis damnare volentibus eos a quibus sunt consecrati.* Episcopi pontifici a quo consecrati probantur, praeiudicium inferre nullum possunt. Quod si presumptum fuisse cognoscitur, viribus carere non dubium est, nec posse inter ecclesiastica ullo modo statuta censeri.

116. *De episcopis electis vel suis rebus expoliatis, ut ante non a censerentur, quam legibus pleniter restituantur.* Si quis episcopus suis fuerit rebus expoliatus et accusatione pulsatus, ordinatione pontificum oportet prima fronte cedere, ut omnia, quae per ⁸ suggestiones inimicorum amiserat, legaliter potestati eius ab honorabili concilio redintegrentur, et praesul prius statui pristino reddatur; ipseque ⁹ demum potestative, non subito, sed diu dispositis ordinatisque suis, tunc ad tempus veniat ad causam; et si iuste videtur, accusantium propositionibus respondeat.

117. *De his, quos leges seculi non admittunt, in clericorum causis non admittendis.* Quos leges seculi non admittunt, his dicendi in cognitionem vel antequam aliquid deneganda est licentia.

118. *De non cogendo clericos in publicum dicere testimonium.* Clerici de iudicii sui cognitione non cogantur in publicum dicere testimonium.

119. *De accusatois persona scelum maculis aspersa ad sacerdotum accusationem non admittenda.* Si accusatoris persona in iudicio episcoporum culpabilis, id est sceleribus irretita apparuerit, ad arguendum non admittatur nisi de propriis causis.

120. *Ne interventor episcopus cathedram ¹⁰, ubi intercessor est, sedeat.* Item constitutum est, ut nulli interventori ¹¹ licitum sit cathedram, cui intercessor catus est, quibuslibet populorum studiis vel seditionibus retinere.

121. *Quotiens de minoribus iudiciis ecclesiasticis ad maiores ecclesiasticos iudices iuravit provocat, non eis denegatur qui provocaverint.* Placuit, ut a quibus seculique iudiciis ecclesiasticis ad alios iudices ecclesiasticos, ubi est maior auctoritas, fuerit proceatum, non eis denegatur, qui provocaverint.

122. *De apostolicis et canonicis decretis minime violandis.* Providendum est in omnibus, ne in aliquo apostolica vel canonica decreta violentur.

123. *Decretum domni Karoli regis Francorum, ut*

A servi Dei neque in hostem periant, neque armatarum baudent. Karolus, gratia Dei rex regni Franco- rum rector et devotus sanctae ecclesiae defensor atque adiutor in omnibus. Apostolicae sedis hortatu omniumque fidelium nostrorum et maxime episcoporum ac reliquorum sacerdotum consulto, servis Dei per omnia omnibus armatarum portare vel pugnare aut in exercitum et in hostem pergere omnino prohibemus, nisi illi tantummodo qui propter divinum ministerium ¹² missarum scilicet sollempnia adimplenda et sanctorum patrocinia portanda ad hoc electi sunt; id est unum vel duos episcopos cum cappellanis presbiteris princeps secum habeat, et unusquisque praefectus unum presbiterum, qui hominibus peccata confitentibus indicare et indicare poenitentiam possit.

124. *Non esse fundendum sanguinem christianorum vel paganorum a sacerdotibus.* Ut sacerdotes neque christianorum neque paganorum sanguinem fundant.

B 125. *Ut servi Dei venationes non exercent.* Omnis servus Dei venationes et silvaticas vagationes cum canibus et ut ac ipitres et falcones non habeant, interdicitur.

126. *Ut i notii episcopi vel presbiteri ante synodalem probationem non admittantur ad ministerium ecclesiasticum.* Statuimus, ut secundum canonicam cautelam omnes undecumque supervenientes ignotos episcopos vel presbiteros ante probationem synodalem in ecclesiasticum ministerium non admittamus.

127. *De sacerdotibus, qui plures uxores habuerint.* Si sacerdotes plures uxores habuerint, vel sanguinem christianorum vel paganorum fuderint, aut canonicas obviaverint, sacerdotio priventur, quia deteriores sunt saecularibus.

128. *Ut unusquisque sollicitus sit adiuvante defensore ecclesiae, ne in sua parrochia populus opera diabolica agat.* Decrevimus, ut secundum canones unusquisque episcopus in sua parrochia sollicitudinem adhibeat adiuvante gratia qui defensor ecclesiae est, ut populus Dei paganas ¹³ non faciat, sed ut omnes spurcicias gentilitatis abiciat et respuat, sive profana sacrificia mortuorum, sive sortilegos vel divino, sive filacteria et auguria, sive incantationes, sive hostias immolaticias, quas stulti homines iuxta ecclesias ritu pagano faciunt sub nomine sanctorum martyrum vel confessorum Domini; quae ¹⁴ potius quam ad misericordiam sanctos suos ad iracuandam provocant.

129. *Ut parrochiam suam unusquisque episcopus singulis circumeat annis.* Statuimus, ut singulis annis unusquisque episcopus parrochiam suam sollicite circumeat, et populum conflare et plebes docere et investigare et prohibere paganas observationes divinosque vel sortilegos, aut auguria, filacteria, incantationes vel omnes spurcicias gentilitatis studeat.

130. *Ut presbiteri episcopis suis subiecti sint, et ut quadragesimae tempore ministerii sui ordinem reddant.* Decrevimus iuxta sanctorum canones, ut unus-

D quisque presbiter in parrochia habitans episcopo subiectus sit illi, in cuius parrochia habitat, et semper in quadragesima rationem et ordinem ministerii sui sive de baptismo, sive de fide catholica, sive de precibus et ordine missarum episcopo reddat et ostendat. Et quandocumque iure canonico episcopus circumeat parrochiam populos ad confirmandos, presbiter semper paratus sit ad suscipiendum episcopum cum collectione et adiutorio populi, qui ibi confirmari debet. Et in coena Domini semper novum chrism ab episcopo suo quaerat. Et de veteri nullas baptizare praesumat, sed ardere in ¹⁵ lammariis ecclesiae vultus non taret.

VARIANTES LECTIONES.

¹ ne Bal. ² cui Bal. ³ debetur G. ⁴ custodire G. ⁵ deest Bal. ⁶ deest G. ⁷ a. et is qui d. sunt G. super Bal. ⁸ ipseque G. ⁹ in cathedram Bal. ¹⁰ interventorum Bal. ¹¹ mysterium G. ¹² pagani- cas G. ¹³ qui Bal. ¹⁴ deest G.

151. *Ne aliquis accipiat ecclesiam infra parochiam sine consensu episcopi sui. Ut nemo accipiat ecclesiam infra parochiam sine consensu episcopi sui, nec de una ad aliam transeat.*

152. *Ut de incestis et infirmis et poenitentibus curam gerant sacerdotes. Ut de incestis et criminosis curam gerant sacerdotes magnam. Similiter de infirmis et poenitentibus, ut morientes sine sacrali unctione et reconciliatione atque viatico non transeant. Et de ieiunio quatuor temporum.*

153. *Ut duabus vicibus in anno ad mallum omnes liberi veniant. Ut ad mallum venire nemo tardet, unum circa aestatem, et alterum circa autumnum. Ad alia vero si necessitas fuerit vel denuntiatio regis urgeat, vocatus venire nemo tardet.*

154. *Ut nullus negligens sit, quando pro rege vel fidelibus suis orandum fuerit. Ut quando denuntiatum fuerit pro rege vel pro fidelibus suis qualibet causa orationes facere, nemo ex hoc negligens appareat.*

155. *De ieiuniis quatuor temporum et a sacerdote plebi denuntiando, et ab omnibus observando. Ut ieiunium quatuor temporum et ipse sacerdos observet, et plebi denuntiet observandum.*

156. *Ut sacerdos nisi in locis consecratis missam non celebret. Nullus sacerdos nisi in locis Deo dicatis vel in itinere in tabernaculis et mensis lapideis ab episcopis consecratis missas celebrare praesumat. Quod qui praesumpserit, gradus sui periculo subiacet.*

157. *De sacerdotibus qui ministerium suum adimplere non valent. Sacerdotes, qui rite non sapiunt adimplere ministerium suum, nec discere iuxta praeceptum suorum episcoporum pro viribus satagunt, vel contemptores canonum existunt, ab officio proprio sunt submovendi, quousque haec pleniter emendata habeant.*

158. *De his, qui poenitentia accepta moriuntur. De his, qui recedunt de corpore poenitentia accepta, placuit sine reconciliatoria manus impositione eis communicare: quod morientis sufficit consolatori secundum definitiones patrum, qui huiusmodi communionem congruenter viatico nominant. Quod si supervixerint, stent in ordine poenitentium; ut ostensis necessariis poenitentiae fructibus legitimam communionem cum reconciliatoria manus impositione recipiant.*

159. *Ut nullus iudex neque presbiterum neque diaconum aut clericum sine consensu episcopi sui distringat. Ut nullus iudex neque presbiterum neque diaconum aut clericum aut iuniorem ecclesiae sine scientia pontificis per se distringat aut condemnare praesumat. Quod si fecerit, ab ecclesia, cui iniuriam irrogare dinoscitur, tandiu sit sequestratus, quandiu reatum suum cognoscat et emendet.*

160. *Ut nullus episcoporum vel secularium alterius episcopi res tenere praesumat. Ut nullus episcoporum vel secularium cuiuscunque alterius episcopi sive ecclesiae seu privati res, aut regnorum divisione aut provincialium sequestratione, competere aut retinere praesumat. Quod si quis hoc facere temptaverit, tandiu sit ab omnium caritate suspensus, et a communione gratia sequestratus, quoadusque res ablatas cum fructuum satisfactione restituat.*

161. *De hoste et pugna atque armis sacerdotibus prohibitis. Secunda vice propter ampliorem observantiam apostolica auctoritate et multis sanctorum*

episcoporum ammonitione instructi sanctorumque canonum regulis edocti, consulto videlicet omnium nobilium nostrorum, nosmetipsos corrigentes posterisque nostris exemplum dantes volumus, ut nullus sacerdos in hostem pergat, nisi duo vel tres tantum episcopi electione ceterorum propter benedictionem et praedicationem populi reconciliationem, et cum illis electi sacerdotes, qui bene scient populis poenitentias dare, missas celebrare, de infirmis curam habere, sacraque olei cum sacris precibus unctionem impendere, et hoc maxime praevidere, ne sine viatico quis de seculo recedat. Hi vero nec arma ferant, nec ad pugnam pergant, nec effusores sanguinum vel agitatores fiant; sed tantum sanctorum pignora et sacra ministeria ferant, et orationibus pro viribus insistant; ut populus, qui pugnare debet, auxiliante Domino victor existat, et non sit sacerdos sicut populus. Reliqui vero, qui ad ecclesias suas remanent, suos homines bene armatos nobiscum aut cum quibus iusserimus, dirigant; et ipsi pro nobis et cuncto exercitu nostro missas, letanias, oblationes, elemosinas faciant, orantes Deum coeli, ut proficiamus in itinere quo pergitur, victoresque Deo adminiculante existamus. Gentes enim et reges earum qui sacerdotes secum pugnare permiserunt, nec praevalebant in bello, nec victores existerunt; quia non erat differentia inter laicos et sacerdotes, quibus pugnare non est licitum. Haec vero Galliarum, Hispaniarum, Langobardorum nonnullasque alias gentes et reges earum fecisse cognovimus; quae propter dictum nefandissimum scelus nec victores fuerunt, nec patrias retinuerunt: Quam foveam caventes, malumus cum paucis et licitis Domino opem ferente victores existere, quam cum multis et illicitis tergum, quod absit, vertere et cum praedictis gentibus perire. Qualis enim victoria datur, ubi sacerdotes una hora dominica pertractant mysteria, et christianis dominicum porrigunt corpus pro suarum animarum redemptione, et post christianos, quibus hoc ministrare, aut paganos, quibus Christum praedicare debuerant, propriis sacrilegisque manibus necant; praecipue dicente eis Domino: Vos estis sal terrae. Quod si sal evanuerit, in quo conditur? Ad nihilum valet ultra, nisi ut mittatur foras et conculcetur ab hominibus? Et dum haec ita se habeant, elegimus potius Domino adminiculante, nobis que illis et cunctis eorum ecclesiis opem ferente, nec qui quam eis pro hoc de honoribus vel ecclesiarum rebus minuent, ut gradus eorum et sanctorum canonum decreta custodiant, quam illi aut nobis imperantibus aut consentientibus contra haec faciant, aut gradibus careant, aut pereant, et nos simul, quod absit, cum eis et victoria careamus vel pereamus. Quoniam peccatis exigentibus timemus, si talia et tam illicita eis aut imperemus aut agere consentiamus, ut una cum eis pereamus; quia non solum qui faciunt, sed et qui consentiunt facientibus, a quo piaculo re sunt in conspectu Dei et sanctorum eius. Si vero ista veraciter ex utraque parte fuerint custodita, credimus, quia corrumpunt ante nos omnes paganae gentes, et victores erimus; insuper et bene agentes Domino auxiliante vitam possidebimus sempiternam.

162. *De his, qui putaverunt idcirco praeceptum fuisse non ire ad pugnam sacerdotes, ut honor eis minueretur. Quia instigante antiquo hoste audivimus quosdam nos suspectos habere, propterea quod con-*

VARIANTES LECTIONES.

¹ haec perperam posita. ² ut G. ³ praecepta Bal. ⁴ hoc p. emendatum Bal. ⁵ morienti G. ⁶ deest G. ⁷ priuatas G. ⁸ quae Bal. ⁹ praedictum Bal. ¹⁰ terga Bal. ¹¹ Bal. post ministrare collocat; G. ibi a rasum hic inserit. ¹² deest G. ¹³ consequentibus G. ¹⁴ deest G.

NOTE.

^a Hic caput 16 Capitularis anni 769 sequi poterat, cuius tamen, ut rudibus clericis valde periculi loco aliud hoc Benedictus scribendum censuit.

cessimus episcopis et sacerdotibus ac reliquis Dei A
servis, ut in hostes nisi duo aut tres a ceteris electi
et sacerdotes similiter perpauci ab eis electi non
irent, sicut in prioribus nostris continetur capitula-
ribus, nec ad pugnam properarent, nec arma fer-
rent, nec homines tam christianos quam paganos
necarent, nec agitatoris sanguinum ¹ fierent, vel
quicumq[ue] contra canones facerent, quod honores
sacerdotum et res ecclesiarum auferre vel mino-
rare ² eis voluissimus: quod nullat nus facere vel
facere volentibus consentire omnes scire cupimus;
sed quanto quis eorum amplius suam normam ser-
vaverit et Deo servierit, tanto eum plus honorare et
cariorum habere volumus. Et ut haec certius credan-
tur et per futura tempora conserventur, praeci-
piamus, ut nullus res ecclesiae nisi praecario possideat.
Et postquam ipsae precariae finitae fuerint, faciant
potestate speculatorum ecclesiae, utrum elegerint,
aut ut ³ ipsas res recipiant, aut posteris eorum sub
precario et censu habere permittant: ita tamen, ut
ipsi proprias et utiles res eisdem ecclesiis, de qua-
rum iure esse videntur, legaliter trahant, et si ⁴ a re-
ctoribus earundem ecclesiarum precariae renovandae
sunt, canonice renoventur. Novimus ergo multa regna
et reges eorum propterea cecidisse, quia ecclesias
exspoliaverunt resque earum vastaverunt, abstule-
runt, alienaverunt vel diripuerunt, episcopisque et
sacerdotibus atque, quod maius est, ecclesiis eorum
abstulerunt et pugnantibus dederunt. Quapropter nec
fortes in bello nec in fide stabiles fuerunt, nec victo-
res extiterunt; sed terga multi vulnerati et plures in-
terfecti verterunt, regnaque et regiones et, quod
peius est, regna coelestia perdidit atque prop-
riis hereditatibus caruerunt et actenus carent.
Quae omnia vitantes, nec talia facere nec con-
sentire nec infantibus ⁵ aut successoribus nostris
exemplum dare volumus; sed quantum valemus
et possumus, adfuncto Leonis papae et omnium
episcoporum, quorum consilio hoc egimus, spiritu
nostro spiritui eorum, per Deum et omnium C
sanctorum merita prohibemus contestamurque, ne
taliam faciant vel facere volentibus consentiant; sed
adiutores et defensores atque sublimate ecclesiarum
et cunctorum servorum Dei pro viribus existant;
ne in foveam, in quam praedicti reges et regna cecid-
erunt, cadunt, aut in profundum, quod absit, in-
ferni demergantur. Et ut haec devotius per futura
tempora conserventur, praecipientes iubemus, ut
nullus tam nostris quam futuris temporibus a nobis
vel successoribus nostris ullo unquam tempore absque
consensu et voluntate episcoporum, in quorum par-
rochiis esse noscuntur, res ecclesiarum petere, aut
invadere, vel vastare aut quocumque ingenio alienare
praesumat. Quod si quis fecerit, tam nostris quam et
successoribus nostrorum temporibus, poenis sacrile-
gii subiaceat, et a nobis atque successoribus nostris
nostrisque iudicibus vel comitibus sicut sacrilegus et
homicida, vel fur sacrilegus legaliter puniatur, et ab
episcopis nostris anathematizetur, ita ut mortuus etiam
sepultura et cunctis Dei ecclesiae precibus et oblatio-
nibus careat, nec elemosinam suam quisquam recipiat.
Quod autem maximum sacrilegium sit res ecclesiae
auferre, invadere, alienare, vastare vel subripi,
maxime omnes scripturae divinae testantur. Et beatus
Symmachus papa synodali sententia cunctos feriendo,
dicit: « Iniquum est, inquit, et sacrilegium instar, ut
quae vel pro salute vel pro requie animarum suarum
unusquisque venerabili ecclesiae pauperum causa
contulerit aut certe reliquerit, ab his, quibus maxime
servari convenerat, auferri aut in aliam transferri. »
Et multa sanctorum canonum decreta et sanctorum
patrum edicta haec eadem testantur: quae scrutari
et scire cupientibus perfacile patent.

143. De sceleribus ne audis, ob quae regna percussa
sunt, ut penitus caveantur. Prohibemus omnino sub
poena sacrilegii generaliter omnibus cunctarum ec-
clesiarum rerum invasiones, vastationes, alienatio-
nes, sacerdotumque et reliquorum servorum Dei op-
pressiones, vexationes atque cunctorum generum
iniurias, necnon et cunctis utriusque sexus homini-
bus adulteria, fornicationes sodomiticasque luxurias
atque incesta vel cuncta illicita coniugia, homicidia
iniusta, periuria, falsa testimonia, et omnia illicita,
pro quibus non solum regna et reges, sed etiam ho-
mines in eis commanentes perire cognovimus. Sed
quia Deo auxiliante per merita et intercessionem
sanctorum servorumque Dei, quos sublimare et ho-
norare curavimus atque curamus, actenus nos et suc-
cessores nostri regna et regiones adquisimus, et
victorias multas habuimus, deinceps summo opere
omnibus nobis providendum est, ne pro praeli-
tis ⁶ illicitis et spurcissimis luxuriis his, quod
absit, careamus. Nam multae regiones, quae rerum
ecclesiarum invasiones, vastationes, alienationes
vexationesque et sacerdotum reliquorumque servo-
rum Dei oppressiones vel quascumque iniurias,
vel ⁷ iam dicta illicita et adulteria, vel sodomiticam
luxuriam vel commixtionem metetricum sectatae fue-
runt, nec in bello seculari fortes, nec in fide stabiles
perstiterunt. Et qualiter Dominus talium criminum
patratoribus ultres poenas per Sarracenos et alios
populos venire et servire permisit ⁸, cunctis earum
gesta legentibus liquet. Et nisi nos ab his caveamus,
similia nobis supervenire non dubitamus, quia vindex
est Deus de his omnibus. Quapropter sciat unusquis-
que nobis subiectus, quia qui in uno ex his repetitis
atque convictus fuerit, et honores, si habet, omnes
perdere, et in carcerem se usque ad iustam emen-
tationem atque per publicae poenitentiae satisfactio-
nem retrudi et ab omni fidelium consortio fieri alienum.
Valde enim cavenda est illa fovea, in quam
alios cecidisse cognovimus.

144. De his presbyteris, qui contra episcopos suos
seculares defensores habere noscuntur. Quod illi pres-
byteri, qui sine episcopo proprio arbitrio viventes
seculares defensores habent contra episcopos, et
seorsum populos congregant, eorumque erroneum
ministerium non in ecclesia, sed per agrestia loca et
mansuiculas agunt et ecclesias conturbant, tales
sacerdotes vitandi et honore proprio sunt privandi,
carceribusque vel monasticae vitae sub poenitentia
diebus vitae suae tradendi, mala quae egerunt luti-
uri.

145. Ut cuiuspiam gradus clericus sine pontificis
sui concessa nullum ad iudicium seculare attrahere
praesumat. Clericus cuiuslibet gradus sine pontificis
sui permissu nullum ad seculare iudicium attrahere
praesumat, nec laico quemlibet clericum in seculari
iudicio liceat ac usare, cum privatorum christianorum
causas magis apostolus ad ecclesias deferri at-
que ibidem terminari praecipiat.

146. Ut clerici venationes non faciant cum avibus
vel canibus. Ut clerici venationes non agant, nec ac-
ce, tores ⁹ vel falcones habeant.

147. Ut omni anno ministerii sui rationem presbi-
teri episcopo suo reddant. Ut unusquisque presbiter
per singulos annos episcopo suo rationem ministerii
sui reddat tam de fide catholica, quam de baptismo
atque de omni ordine ministerii.

148. Ut omnes episcopi parrochias suas annis sin-
gulis circumveant. Ut singulis annis unusquisque epi-
scopus parrochiam suam circumveat populumque con-
firmet ac doceat, et ea quae vitanda sunt prohibeat,
et quae agenda sunt utiliter agere suadeat.

149. De eo, qui non cavet se atque transgressus fue-
rit. Si quis statuta supergressus corruerit vel pro

VARIANTES LECTIONES.

¹ sanguinem Bal. ² minuere Bal. ³ deest G. ⁴ sic a. r. e. e. p. si r. Bal. ⁵ inuantiis corr. inventibus G. ⁶ dictis Bal. ⁷ sic G. corr. ex quae, quod habet Bal. ⁸ promisit G. ⁹ accipitres G.

nihil habenda putaverit, si laicus est, communione, A
si clericus, honore p ietur.

150. *Ut ecclesiarum negotia semper primo audiantur in causis.* De ecclesiarum negotiis, ut absque dilatione ulla continuo audiantur a iudice.

151. *De episcopo non usurpando alterius fines et iscopi.* Ne episcopus alterius episcopi plebes vel fines usurpet.

152. *De non iudicando vel testificando quemquam in sua causa.* Ut nullus in sua causa indicet aut testimonium dicat.

153. *Ut episcopus eiectus vel suis carnis rebus an'e plenam restitutionem non accusetur; nec ille, qui suis libere et integerrime fruens est bonis, antequam familiariter conveniatur; neque respondere compellatur, nisi canonice venerit evocatus.* Canonica te tante tuba didicimus, quod episcopus eiectus vel suis rebus expoliatus nequaquam debet accusari vel iudicari, antequam legaliter et pleniter restituatur. Si quis vero libere suis ecclesiaeque sibi commissae et integerrime fruens rebus ac honoribus super certis accusatus fuerit criminibus, prosequi ante non licet, quam ab accusatoribus familiariter ut ea emendare debeat, super quibus res agitur, ammonitus fuerit. Si inter sese minime ante pacaverint¹, canonice ad synodum convocentur², ut ab omnibus, qui haec praetermiserint, ex utraque parte publice arguantur³ et corrigantur, qui familiariter se et secrete corrigi noluerunt. Quod si sponte aut aliqua necessitate compulsi aut in fratrum conventu aut in quolibet loco canonice vocatus nec olim familiariter communitus venerit, a nullo compellatur, antequam haec fiant, ut respondeat; sed prius, ut praelatum est, familiariter conveniatur⁴, ut de se et de suis ea sanet, unde querimonia agitur. Deinde tempore in Nicenis canonibus praefixo, ut canonice respondeat, ad synodalem convocetur conventum. Et ut episcopum apud iudices publicos nemo audeat accusare, sed aut apud primates dioeceseum, aut apud sedem apostolicam; nec aliorum nisi suorum aut certe electorum iudicium⁵ sententia impetatur vel teneatur. Sane si circa haec secus actum fuerit, viribus carere in omnibus haut dubium est.

154. *De superbiis vel contumaciis clericis vel laicis coherendis.* Ut clerici, qui superbi vel contumaces sunt, coerceantur, ut minores, qui maioribus inrogaverunt iniurias, metum habeant; quia manifestum est illum non esse Dei, qui humilitatem contempnit, sed diaboli, qui superbiae inventor et princeps est. Unde si quis tumidus vel contumeliosus extiterit in maiorem natu, contemptum debet contumacia et superbia in omnibus frangi.

155. *Ut nullus clericus vel abbas ad iudicia secularia sine iussione pro'rii episcopi ire praesumat. Et ut nullus suo episcopo contumax aut inobediens existat.* Statutum est in synodis a sanctis patribus, ut nullus clericus ad iudicia laicorum publica conveniat nisi per iussionem episcopi sui vel abbatis, iuxta canonum Carthaginensium capitulum nonum, ubi scriptum est: « Qui relicto ecclesiastico iudicio publicis iudiciis purgari voluerit, etiamsi pro illo fuerit prolata sententia, locum suum amittat. Hoc in criminali iudicio. In civili vero perdat, quod evincit, si locum suum obtinere voluerit. Cum enim ad eligendos iudices undique ecclesiae patet auctoritas, quia se indignum fraterno consortio iudicat qui de universa ecclesia male sentiendo quidem de seculari iudicio poscit auxilium, cum privatorum christianorum causas apostolus magis ad ecclesiam deferri atque ibidem terminari praecipiat. » Simul et hoc statutum est, ut nullus presbiter aut diaconus vel subdiaconus aut fidelis laicus vel quicumque regulae manipulator, suo episcopo inflatus aut scisma faciens aut contu-

max vel inobediens appareat, quoniam in canonibus scriptum est: *Presbiteri et diaconi praeter episcopum nil agere p'temptent.* Et per inobedientiam primus homo cecidit. Quicumque vero audent evertere huiusmodi formam quocumque modo, nec proprio subiunguntur episcopo, si quidem clerici sunt, anonum correctionibus subiacebunt; si vero laici vel monachi fuerint, communione priventur.

156. *De episcopis non accusandis nisi ad summos primates, quia non omnes metropolitani summi sunt primates. Et hoc summopere ab eis praevideatur, ne aliqua cupiditate vel invidia fiat.* Si quis episcoporum accusatur, ad summos primates causa deferat accusator; qui attentius discutiant, si causa pietatis hoc fiat necne. Quod si alicuius invidia aut inimicitia vel prava cupiditate aut mala voluntate actum fuerit, nullo modo tale recipiatur negotium; quoniam inconveniens est, ut hi, qui throni Dei vocantur et immobiles esse debent, pravorum accusationibus moveantur vel perturbentur. Nam si causa pietatis agi inventum fuerit, patienter audiantur⁷; minus ne, reiciantur et canonice corrigantur.

157. *Quid de advocatione agendum sit, qui in dolo vel fraude repertus fuerit.* Si advocatus in causa suscepta iniqua cupiditate fuerit repertus, a conventu honestorum et a iudiciorum communione separetur, et videat ne iudicis et assertoris personam accipiat.

158. *De his, qui contra suam professionem vel subscriptionem venerint.* Qui contra professionem vel subscriptionem suam venerit, in concilio deponatur.

159. *De clericis monachis aut laicis conspirantibus.* Ut nec clerici nec monachi nec laici⁹ conspirationem vel insidias contra pastorem suum faciant. Quod si lecerint, canonicis subiaceant increpationibus.

160. *De pervasoribus finium aliorum.* Si quis pervasor approbatus fuerit, tantum spatii restituit quantum praesumpsit invadere, cum¹⁰ fructibus duplis.

161. *De presbiteris inflatis vel scisma facientibus.* Si quis presbiter contra episcopum suum inflatus scisma fecerit, anathema sit. Quod si superbia, quod absit, inflatus secernendum se ab episcopi sui communione duxerit, ac separatim cum aliquibus scisma faciens sacrificium Deo obtulerit, loco amisso anathema habeatur; nihilominus et de civitate et congregatione in qua fuerit, longius pellatur, ne vel ignorantes vel simpliciter viventes sempiterna fraude decipiat.

162. *Ut presbiteri indiscrete ab episcopis vel ab aliis aut laicis non mittantur.* Statutum est, ut presbiteri, sicut hactenus factum est, indiscrete per diversa non mittantur loca, nec ab episcopis, nec ab aliis praelatis, nec etiam a laicis; ne forte propter eorum absentiam et animarum pericula et ecclesiarum, in quibus constituti sunt, neglegantur officia.

163. *De criminibus definitis minime reficiendis.* De his criminibus, de quibus absolutus est accusatus, refricari accusationem non potest.

164. *De approbando accusatione.* Si quis adversarium suum ita apud iudicem crediderit accusandum, ut se asserat violentiam pertulisse, ad probationem rei eum convenit attineri.

165. *De presbiteris, qui inconsultis propriis episcopis in locis non consecratis missas agunt.* Si quis presbiter inconsulto episcopo agendam in quolibet loco¹¹ voluerit celebrare, ipse honori suo contrarius extitit.

166. *Ut presbiteri in ecclesiis inconsulto episcopo non constituentur vel de ecclesiis expellantur ab aliquo.* Sancitum est, ut sine auctoritate vel consensu episcoporum presbiteri in quibuslibet ecclesiis nec constituentur nec expellantur. Et¹² si quis deinceps hoc facere temptaverit synodali sententia districte feriat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ minare. a. peccaverint G. ² convocetur G. ³ arguatur G. ex corr. ⁴ conventus Bal. ⁵ iudicium G.

⁶ G. huius rubri loco antecedens repetit. ⁷ audiat Bal. ⁸ venerunt Bal. ⁹ nec laici deest apud Anseg. l. 29.

¹⁰ horum Bal. ¹¹ hic G. supra lineam missam inserit. ¹² Sequentia desunt in Anseg. l. 84.

167. *Quod Dei ordinationem accuset, qui episcopos¹ detrahit vel accusat.* Dei ordinationem accusat, in qua constituuntur, qui episcopos accusat aut condemnat. Non est itaque arguendus a plebe, vel a malae conversationis aut pravae vitae accusandus hominibus episcopus, sed rectores ecclesiae a Deo sunt iud candi.

168. *De homicidiis² infantum.* Si quis infantem necaverit, ut homicida teneatur.

169. *De his, qui rapinam fecerint, aut iter agentes assallierint³, aut domorum nocturni spoliatores fuerint, quid sit agendum.* Si quis ad faciendam rapinam aggreditur, aut iter agentem in praediis assallierit⁴, aut domum alterius nocturnus spoliator intraverit, et occisus fuerit, mors latronis ipsius a nemine⁵ requiritur.

170. *Ut indices prius capitalem non proferant sententiam, quam aut reus ipse confiteatur, aut per testes innocentes convincatur.* Iudex criminis discutiens non ante sententiam proferat capitalem, quam aut reus ipse confiteatur, aut per innocentes testes convincatur. Si in maioribus personis crimen obiectum fuerit, principis est expectanda sententia.

171. *De episcopis, si in reatum inciderint, quid agendum sit.* Si quis episcopus a quoquam impetitur, vel ille aliquam quaestionem retulerit, per episcopos iudices causa finiatur, sive quos eis primates dederint, sive quos ipsi vicinos ex consensu delegerint.

172. *De his, qui viduas vel virgines inconsulto episcopo velare praesumunt.* Statutum est, viduas inconsultis episcopis velari non debere. Simul et hoc constitutum est, ut si quispiam presbiterorum deinceps huius constitutionis normam contumaciter transgressor extiterit, scilicet ut aliquas viduas inconsulto episcopo velare praesumpserit, gradus sui periculum incurrat. Similiter et de puellis virginibus a presbiteris non velandis statutum est, ut si quis hoc facere temptaverit, tanquam transgressor canonum dampnetur.

173. *De accusato episcopo, si comprovinciales suspectos habuerit, ut Romanum a pellet pontificem.* Placuit, ut quandocumque episcopus accusatur, si comprovinciales aut vicinos suspectos habuerit, sanctae et universalis Romanae ecclesiae appellet pontificem, ut ab eo quicquid iustum et Deo placitum fuerit terminetur.

174. *De reis ad ecclesias vel altaria earum confugiens, ut non abstrahantur.* Ut eos timoris necessitas non constringat circa altare manere, et loca veneratione digna pollueri, depositis armis qui fugerint. Quod si non deposuerint, sciant se armatorum viribus extrahendos. Et quicumque eos de porticibus et de atriis et de hortulis, de balneis vel adiacentis ecclesiarum abstrahere praesumpserit, capite puniatur.

175. *De non usurpandis plebibus alienis, et de non gravando episcopo.* Ut nullus episcopus alterius episcopi plebes usurpet, aut alium conculcet episcopus vel supergrediatur, aut aliquid ei incommodum in sua parochia vel alieubi faciat.

176. *De his, qui in recta fide suspecti sunt, in accusationem sacerdotum vel testimonium non suscipiendis.* Ut omnes, qui in fide Christi catholica suspecti sunt, in accusatione sacerdotum vel testimonio humano dubii habeantur nec recipiantur.

177. *Quid sint delatores, vel quid de eis faciendum sit.* Delatores dicuntur, qui aut facultates prodiderint alienas aut caput impetunt alienum. Qui si convicti fuerint, continuo strangulentur. Servus si super dominum fuerit delator, etiam si obiecta probaverit, puniatur.

178. *De episcoporum causa per episcopos iudices ter-*

minanda. Si quis episcopus a quoquam impetatur⁶, vel ille aliquam quaestionem retulerit, per episcopos iudices causa finiatur, sive quos eis primates dederint, sive quos ipsi vicinos ex consensu delegerint.

179. *Ut nullus occultas nuptias aut raptum faciat, vel quam propinquus suis habuit ducat uxorem; sed datam et a parentibus traditam per benedictionem⁷ sacerdotum accipiat, qui vult nubere, uxorem.* Sanctum est, ut publicae nuptiae ab his, qui nubere cupiunt, fiant: quia saepe in⁸ nuptiis clam factis gravia peccata tam in sponsis aliorum, quam et in propinquis sive adulterinis coniugiis, et quod peius est dicere conanguineis, accrescunt, vel accumuluntur. Ex his autem procreari solent coeci, claudi, gibbi, et lippi⁹ sive alii turpibus maculis aspersi. Et hoc ne deinceps fiat, omnibus cavendum est. Sed prius conveniendus est sacerdos, in cuius parochia nuptiae fieri debent, in ecclesia coram populo. Et ibi inquirere una cum populo ipse sacerdos debet, si eius propinqua sit an non, aut alterius uxor vel sponsa vel adultera. Et si licita et honesta omnia pariter invenerit, tunc per consilium et benedictionem sacerdotis ei consulto aliorum bonorum hominum eam sponsare et legitime dotare debet. Scribit namque de legitimo matrimonio beatus Augustinus ita: «Talis esse debet quae uxor habenda est, ut secundum legem sit casta in virginitate, et dotata legitime, et a parentibus tradita sponso, et a parantibus accipienda. Et ita secundum legem et evangelium publicis nuptiis honestata in coniugio licite sumenda; et omnibus diebus vitae suae nisi ex consensu et causa vacandi Deum¹⁰ nunquam propter hominem separanda. Et si fornicata fuerit et vir eius voluerit, dimittenda; sed illa vivente, altera non ducenda, quia adulteri regnum Dei non possidebunt; et poenitentia illi accipienda. Nolite vos, viri, habere uxores quarum priores mariti vivant: adulterina enim sunt ista coniugia. » Et hoc, ut diximus, omnino providendum est, ne eius sit propinqua; quia scriptum est:

Omnis homo ad proximam sanguinis sui non accedat, ut revelet turpitudinem eius. Similiter scriptum est: *Cum uxore proximi tui non coibis, nec seminis eius commixtione maculaberis.* Et in decretalibus papae Gregori legitur: «Si quis diaconum aut monachum aut commatrem spiritalem aut fratris uxorem aut neptem aut novicam aut nurum suam aut consobrinam aut de propria cognatione vel quam cognatus habuit, duxerit uxorem, anathema sit. Et responderunt omnes tertio: anathema sit. Item. Si quis viduam rapuerit vel furatus fuerit in uxorem, vel consentientes ei, anathema sit. Et responderunt omnes tertio: anathema sit. Si quis virginem, nisi sponsaverit eam, rapuerit vel furatus fuerit in uxorem, vel consentientes ei, anathema sit. Et responderunt omnes tertio: anathema sit. » Et alibi in canonibus scriptum¹¹ est, ut nemo usque ad affinitatis lineam ex propinquitate sui sanguinis connubia ducat, neque virginibus sine benedictione sacerdotis quis nubere praesumat: oppido enim ista omnia cavenda sunt ne fiant. Sed postquam ista omnia probata fuerint, et nihil impedierit, tunc si virgo fuerit, cum benedictione sacerdotis, sicut in sacramentario continetur, et cum consilio multorum bonorum hominum publice et non occulte ducenda est uxor; ut boni ex eis filii Domino miserante procreentur, et non tales, sicut superius dictum est.

180. *Quod excommunicati a sacerdote antequam canonice reconciliantur, non possint maiores natu accusare.* Ut excommunicatus a sacerdote, maiores natu vel episcopus accusare non praesumat, quandiu in ipsa est excommunicatione¹². Quod si praesumpserit, non recipiatur, sed aut maiori excommunicationi subiaceat, aut ab ecclesia pellatur.

VARIANTES LECTIONES.

¹ episcopo Bal. ² homicidiis Bal. ³ invaserint G. ⁴ assederit G., et in margine: aliter: insidiis oppresserit. ⁵ i. animae G. ⁶ impetitur G. ⁷ pro benedictione G. ⁸ deest G. ⁹ lippidi G. ¹⁰ in margine G.: vel deo. ¹¹ praeceptum Bal. ¹² q. in i. e. exc. post sacerdote collocat Bal.

181. *De homicidis, maleficiis, veneficiis convictis appellare volentibus non audiendis.* In civilibus causis vel levioribus criminibus legibus dilatio praestanda est. Homicidae, adulteri, malefici, venefici convicti si appellare voluerint, non audiantur.

182. *Quod presbyteri, diaconi et reliqui clerici sine unctione sui pontificis nihil agere debeant.* Ut presbyteri vel diaconi sine conscientia episcoporum suorum nihil agant.

183. *De his, qui virgines opprimunt aut rapiunt.* Et de aliorum sponsis raptis. Statutum est, ne oppressio virginum aut viduarum vel raptus ab ullis hominibus de puellis aut viduis fiat. Scriptum est namque in canonibus, in concilio Calcedonensi: «Eos, qui rapiunt puellas sub nomine simul habitandi, cooperantes et conhibentes raptoribus decrevit sancta synodus, si quidem clerici sunt, decident a gradu proprio, si vero laici, anathematizentur.» Quibus verbis aperte datur intellegi, qualiter huius mali auctores dampnandi sint, quando participes et conhibentes tanto anathemate feriuntur, et quod iuxta canonicam auctoritatem ad coniugia legitima raptas sibi iure vendicare nullatenus possunt. De desponsatis quoque puellis et postea ab aliis raptis in canonibus Ancyranis concilii legitur ita: «Desponsatas puellas et postea ab aliis raptas placuit erui et eis reddi, quibus antea fuerant desponsatae, etiamsi eis a raptoribus vis illata constiterit.» Proinde statutum est a sacro conventu, ut raptor publica poenitentia multetur; rapta vero, si eam sponsus recipere noluerit, et ipsa eidem crimini consentiens minime fuit, licentia nubendi alii non negetur. Quod si illa consensit, sibi i sententiae subiaceat. Quod si post haec se iungere praesumpserint, utrique anathematizentur.

184. *De accusatoribus in iudicium praesentandis, et accusatis non modicum spatium accipiendis ad abluenda crimina.* Nemo debet iudicari aut dampnari, priusquam accusator praesens habeatur; et spatium non modicum defendendi accipiat accusatus ad abluenda crimina.

185. *De clericis nullo fiscali aut publico subdendis officio.* Ut clerici nullo fiscali aut publico subdantur officio, sed liberi ab omni humano servitio ecclesiae deserviant.

186. *Ut nullus sacerdos feminas secum habitare permittat aut cum eis frequentare praesumat.* Sanctionum est de presbyteris, qui feminas secum indiscrete habitare permittunt et propter hoc malae opinionis suspitione denotantur, ut si deinceps ammoniti non se correxerint, velut contemptores sacrorum canonum canonica invectione feriantur.

187. *De testibus vel accusatoribus, qui cum inimicis morantur, in sacerdotum accusatione non recipiendis.* Non sunt illi testes suscipiendi neque accusatores, qui cum inimicis morantur, vel quos ipsi de deo produxerint, quia corrumpunt mores bonos colloquia mala.

188. *De testibus non recipiendis, qui christianae religioni infesi extiterint.* Ut testandi licentia denegetur eis, qui christianae religionis et nominis dignitatem neglexerint.

189. *De peregrinis episcopis pie recipiendis.* Ut peregrino episcopo locus sacrilegi non detur.

190. *Ut illicitus accessus feminarum ad altare non fiat, aut ullae feminae vasa sacra aut corpus et sanguinem Domini contrectare praesumant.* Statutum est, ut illicitus feminarum accessus ad altare non fiat; quia contra omnem auctoritatem divinam et canonicam institutionem est, feminas sanctis altaribus se ultro ingerere, aut sacrata vasa impudenter contingere, sive indumenta sacerdotalia presbyteris ministrare, aut corpus et sanguinem Domini contingere populis-

A que porrigere: quod omni ratione et auctoritate caret, et ne ulterius fiat omnimodis prohibitum est. Et quaecumque feminae deinceps hoc facere praesumpserint, iudicio canonico usque ad satisfactionem subdantur. Quod autem mulieres ingredi ad altare non debeant, in concilio Calcedonensi et in decretis Gelasii papae copiosissime invenitur.

191. *De accusatis sacerdotibus, ut non prius in iudicium decidentur, quam accusatores secundum canonicas et regulares sanctiones pleniter inquirentur.* Si quis criminalis, non ante in iudicium detradatur quam accusator pertentetur, atque secundum legem et canonicam sententiam exquiratur. Quod si indigna ad accusandum persona invenitur, a accusationem non admittatur, quia indignum est, ut vita innocentis ulla maculetur pernicie.

192. *De violatoribus sepulchrorum.* Qui sepulchra violaverint, puniantur tam ingenui quam servi. Si maior persona in hoc scelere fuerit deprehensa, amissa medietate bonorum suorum perpetua notetur infamia. Si clericus, depositus omni honore clericali perenni exilio deputetur. Si iudex hoc persequi aut implere distulerit, facultatibus et honore privetur. Et quicumque hoc scelus accusare voluerit, licentia tribuatur.

193. *Ut sacerdotes suam non relinquant ecclesiam.* Ut ne quis qualibet necessitate suam relinquat ecclesiam.

194. *De presbyteris gradum amittentibus, qui adeo deteriorari solent, ut Filii Belial efficiantur, quid agendum sit.* Sanctionum est de presbyteris gradum amittentibus, ut unusquisque episcopo non tam per se, quam et per ministros suos vitam et conversationem morumque emendationem eorum cognoscat, eosque canonicae poenitentiae subdere non neglegat, iuxta quod in concilio Caesariensi titulo primo scribitur: «Presbyter si uxorem acceperit, ab ordine deponatur. Si vero fornicatus fuerit aut adulterium perpetraverit, amplius pelli debet et ad poenitentiam redigi.» Nonnulli enim, amisso gradu, adeo filii Belial efficiuntur, ut nec publicis, quia fas non est, nec canonicis propter incuriam et negligentiam rectorum legibus constringantur.

195. *De laicis de religione disputandi praesumentibus.* Nulli egresso ad publicum disceptandi de religione vel tractandi, vel consilii aliquid deferendi vel maiores natu accedendi, pateat occasio aditae. Si quis posthac contra haec veniendum crediderit, vel insistere motu pestiferae persuasionis temptaverit, competentis poena et digno supplicio coercetur.

196. *De his qui falsa principum rescripta detulerint. Et de nonnullis aliis causis.* Qui falsa principum rescripta detulerint, ut falsarii puniantur. Qui falsum nesciens allegavit, falsi poena non teneatur. In caput domini patronive nec servus nec libertus interrogari potest. Ut praegnantem nemo torqueat. Qui de se confessus est, super alium credi non potest.

197. *De his qui falsa fratribus intulerint quid agendum sit.* Eos, qui falsa fratribus capitula obiecisse convicti fuerint, placuit usque ad exitum non communicare, et infames semper existere.

198. *Ut nullus de alterius presbyteri parrochia populo persuadere audeat, ut relicta propria parrochia ad suam ecclesiam conveniant ut sibi eorum decimas dent.* Statutum est, ut nullus presbyter fidelibus sanctae Dei ecclesiae de alterius presbyteri parrochia persuadeat, ut ad suam ecclesiam relicta propria ecclesia conveniant et suas decimas sibi dent. Sed unusquisque sua ecclesia et populo sit contentus, et quod sibi non vult fieri, alteri nequaquam faciat, iuxta illud evangelii: Quaecumque vultis ut faciant

VARIANTES LECTIONES.

¹ decidentur G. ² iudicio decident. Bal. ³ praesentetur G. ⁴ voluerint Bal. ⁵ quia de eo Bal. ⁶ terrae motu G. ⁷ suasioni G. ⁸ p. indigno G. ⁹ falsi G. ¹⁰ ad a. p. parrochiam G.

robus homines, haec eadem facite illis. Quisquis autem A contra haec constituta venerit, aut haec infringere temptaverit, tanquam contempnor gradus sui periculo subiacebit.

199. *Quod laicis de viris Deo dicatis vel ecclesiasticis facultatibus aliquid disponendi nulla sit adtributa facultas.* De viris Deo dicatis vel ecclesiasticis facultatibus aliquid disponendi nulla legitur laicis quamvis religiosus unquam attributa facultas.

200. *De his qui in blasphemiam alterius aliquam scripturam vel cantica composuerint vel cantaverint.* Is ¹ qui in blasphemiam alterius cantica composuerit, vel qui cantaverit ea, extra ordinem vindicetur, nam lex exiliari iubet eos, qui libellos famosos excogitant aut proponunt. Natus infamia, quicumque, dum appellat iudicem, convicium dixerit. Non tantum is, qui maledictum aut convicium dixerit, famosus efficitur, sed et is, cuius consilio factum esse patuerit.

201. *Quid de sacerdotibus vel levitis de se crimen confitentibus agendum sit.* Ut sacerdos vel levita, qui de se crimen aliquod confitetur, deponatur.

202. *Ut nullus presbiter publice poenitentes inconsulto episcopo reconciliare audeat.* Et ut omnes publice poenitentes in coena Domini ad episcopum proprium convenient, ut ab eo canonice absolvantur, vel diiudicentur. Statutum est et in sanctis canonibus prohibitum, ut nullus presbiter poenitentem publice inconsulto episcopo reconciliare praesumat, nisi morte forte periclitantem, sed omnes publice poenitentes quinta feria ante pascha, quae est coena Domini, ad civitatem in cinere et cilicio in praesentiam episcopi prostrato vultu convenient, et ibi ab episcopo canonice et ordinabiliter, sicut in sacramentario ³ et in Romano ordine continetur, reconciliantur atque diiudicentur consolenturque et praedicentur, quid deinceps agere quidve vitare debeant instruantur, atque insuper divinis precibus per manus impositionem ⁴ episcopi sanentur. Nullo namque tempore presbitero in publica missa poenitentem reconciliare sine licentia episcopi concessum est. Si quis hoc facere praesumpserit, canonica correctione multetur.

203. *De clericis vel laicis, qui suo episcopo calumniatores extiterint.* Si quis clericus vel laicus probator vel calumniator suo episcopo extiterit, ut homicida habeatur.

204. *De causis in iudicio convincendis, et de sententia adversus a sententia in fine manda. Et de causis in iudicio non revolvendis. Et ut absentes non damnentur. Et quod absentes per alium nec accusare nec accusari possint.* Convinci nemo potest iudicio sine testibus aut scriptura. Sententia absente parte alia a iudice data nullam obtinet firmitatem. Causa inter praesentes iudicata post decennium revolvitur non potest, nec inter absentes post vicennium. In causa capitali absens nemo dampnetur. Neque absens per alium accusatorem accusari potest.

205. *Quid de delatoribus agendum sit.* Delator si quis extiterit fidelis, et per delationem eius aliquis fuerit praescriptus vel interfectus, placuit eum nec in fine ⁵ accipere communionem.

206. *De sacerdotibus vel clericis, qui pecuniam a iorum sacerdotibus ecclesias aut beneficia subripiunt vel subvertunt.* Sanctum est atque omnibus prohibitum, ut si quis presbiter praeventus fuerit alicui clerico aut laico munera dare aut aliquam pecuniam tribuere, ut alterius presbiteri ecclesiam subripiat, pro hac cupiditate seu rapina turpis lucri gratia deiciatur a clero et alienus existat a regula. Nam si pro misericordia episcopo ⁶ placuerit longo tempore eum poenitendo quae gessit in carceris aerumna recludere et usque ad satisfactionem ibi re-

tinere, liceat. Et postea si se correxerit et alia deinceps minime se facere promiserit, humanius erga eum agere poterit, si voluerit et ipse dignus inventus fuerit.

207. *Ut seculares de viris Deo dicatis ecclesiaeque facultatibus ad e nihil putent pertinere praeter reverentiam tantum.* Synodali decreto sancitum est, ne laici vel seculares de viris Deo dicatis ecclesiaeque facultatibus aliquid ad se putent vel praesumant praeter reverentiam pertinere, quorum quarumque sacerdotibus disponendi indiscusse a Deo cura commissa docetur. Si quis contra haec venire praesumpserit, anathemate feriatur.

208. *De servis domino in facinorosa confessis non audiendis.* Si servi facinorosi dominorum confessi sunt, nullo modo audiantur, nisi forte eos reos deferant maiestatis.

209. *Quid de hominibus, qui pauperes expoliant et admonente episcopo non reddiderint agendum sit.* Si quis potentum quemlibet expolaverit et admonente episcopo non reddiderit, excommunicatur.

210. *De his, qui sine iussione episcopi indices seculares adeunt, aut sine licentia et litteris episcopi sui proficiuntur.* Et de laicis ecclesiis vel clericis calumniam facientibus. Sancitum est, ut presbiter vel diaconus sive quilibet clericus regulae subiectus inconsulto episcopo ad iudicem secularem non pergat. Necnon et hoc sancitum est, ut sine epistola episcopi sui non liceat clericum vel monachum proficisci. Et a tibi in canonibus legitur ita: « Presbiter aut diaconus vel clericus sine antistitis sui epistolis ambulans, communionem ei nullus impendat. » Simulque statutum est, ut si quis secularium per calumniam ecclesiam aut clericum fatigare temptaverit et convictus fuerit, ab ecclesiae liminibus et catholica communione, nisi digne poeniterit, coherceatur.

211. *De laicis ritiosis a clericis, nisi sponte voluerint, non recipiendis.* Omnes episcopi in tertia sessione adclamaverunt: « Sane dignum est, ut sicut sacerdotes vel clericos sua in accusatione vel secularibus iudiciis laici non recipiant, ita ipsi sacerdotum vel clericorum accusationibus seu ecclesiasticis negotiis nisi sponte non recipiantur; quoniam inconveniens est, ut hi, qui hos respuunt, ab his recipiantur. »

212. *Ut hi, qui sponte hominem occidere voluerint et non potuerint perpetrare, ut homicidae habeantur.* Qui hominem voluntarie occidere voluerit et perpetrare non potuerit, ut homicida puniatur.

213. *De clericis, qui a suis recedunt episcopis.* Ut nullus clericus ab episcopo suo recedat et ad alium se transferat.

214. *Ut nulli sacerdotes eorum decimas aut aliquid de rebus vel facultatibus ecclesiae sine licentia proprii episcopi vendere praesumant.* Statutum est, ut nullus presbiter vel diaconus eorum decimas vel aliquid de rebus ecclesiae sine consilio proprii episcopi irreverenter ⁷ vendere praesumat; quia in canonibus decretum est ita: « Placuit ut presbiteri vel diaconi non vendant rem ecclesiae, ubi sunt constituti, nescientibus episcopis suis. » Et ne deinceps fiat cavendum est, sicut a quibusdam in aliquibus locis impudenter factum audivimus, eo quod quidam sacerdotes, antequam messes maturae vel collectae essent, eorum decimas vendere causa ebrietatis temptaverunt: quod ne deinceps fiat pariter omnes inhibemus, sed ut prius cum gratiarum actione a sacerdotibus recipiantur. Et si necessitas fuerit pro restauratione ecclesiarum vel pro redemptione captivorum eas vendere, cum consilio proprii episcopi et aliorum bonorum sacerdotum hoc faciant; ne qualibet occasione occulte et sine testimonio frau-

VARIANTES LECTIONES.

¹ cantaverit G. ² hi Bal. ³ sacramentario G.

⁴ impositiones G. ⁵ finem Bal. ⁶ ab episcopo G.

⁷ hanc G.

dentur oblationes fidei; et unde pauperes recreari debent vel ecclesiae restaurari seu clerici vivere, sive episcopi recipi, hospites et peregrini pasci ac venerari, prebiteri vel diaconi aut quilibet fidelium in suis nimis potationibus vel comessionibus seu carnalibus desideriis, quae multis modis aguntur, inflectere non praesumant, sed in praedictis rebus eas fideliter subministrent, et sciant se non suarum, sed dominicarum rerum esse dispensatores. Propterea quasi dominicas res fideliter eas conservare et utiliter dispensare Domini sacerdotes oportet. Et si, quod absit, aliter fecerint, canonica invectione districte feriantur.

215. *De anathematis hominibus repellendis.* Quoniam anathematum vox in accusatione vel testimonio aut humano iudicio penitus non audiat, nec hi accusare quemquam permittantur. Sed si quis anathematis poenam parvi duxerit, aut in insulam relegatur, aut exilio deputetur, ne possit ecclesiam Dei eiusque famulos perturbare.

216. *De sententia adversus acentes vel minor si iudicata non valenda.* Adversus absentes vel minores sententia iudicata non valbit.

217. *Quid de clericis, qui in seditione arma portaverint, faciendum sit.* Clerici, qui in quacunque seditione arma volentes praesumpserint, ¹ reperti, amisso ordinis sui gradu in monasterio poenitentiae contradantur.

218. *De his, qui inebriantur, ut a communione, nisi se correxerint, suspendantur, aut corporali supplicio subdantur.* Sanctum est, ut a presbiteris vel diaconibus seu a reliquis clericis omni modo vitetur ebrietas, quae omnium vitiorum fomes ac nutrix est. Itaque eum, quem ebrium fuisse constiterit, ut ordo patitur, aut quadraginta dierum spatio a communione statuimus submovendum, aut corporali subdendum supplicio.

219. *Quid de his ecclesiae iudicibus faciendum sit, qui ab entes iudicare praesumunt.* Caveant iudices ecclesiae, ne absente eo, cuius causa ventilatur, sententiam proferant; quia irrita erit: immo et causam in synodo pro facto dabunt ².

220. *De his, qui apud extraneos iudices causam suam proponunt.* Et de his, qui prius in proprio foro non iurgaverint. Et de iudicibus, qui sua negligentia causas differunt. Si quis alium crediderit accusandum, apud provinciae illius iudicem negotium suum proponat; et omnem iacturam litis incurrat, qui non ante in proprio foro iurgaverit. Quod si per negligentiam iudicis causa definita non fuerit, tantum eum fisco nostro iubemus exsolvere, quantum res ipsa, de qua agitur, valuisse cognoscitur. Et qui consiliis suis adhaerent, exilio deputantur.

221. *Quod ruinis miserorum oppido succurrendum sit.* Occurrere certe miserorum ruinis debet subsidio unusquisque, quae valeat ex revelatione ³ alienae vindictae a se Dei removere vindictam. Libat enim Domino prospera, qui ab afflictis pellit adversa.

222. *Quid de vaticinatoribus falsis agendum sit.* Vaticinatores, qui se futura scire dicunt, caesi de civitate iacentur.

223. *Quod in metropolitana sede, tempore quo omnes elegerint co-provinciales episcopi, ad synodum faciendum sit conveniendum.* Placuit de iuri, ut paternis institutionibus obsequentes, in metropolitana sede ⁴ tempore quo omnes co-provinciales ⁵ elegerint pontifices, ad synodum faciendam devotis studiis conferantur.

224. *Quid de episcopo, qui alium concutere vel calumniare aut iniuriare praesumpserit episcopum faciendum sit.* Ut nullus episcopus alium episcopum

A concutet eumque calumniare vel iniuriare praesumat. Quod si fecerit, gradus sui periculo utiacebit.

225. *Ut nullus presbiter in ecclesia benedictiones publicas super populum fundere aut altare consecrare vel reconciliare praesumat.* Statutum est, ut presbiteri benedictionem in ecclesia super plebem fundere aut altare consecrare aut reconciliare aut summovere vel collocare ullo modo non praesumant. Simul et hoc statutum est, ut altare erigere vel de loco in locum transmutare, ut a quibusdam factum audivimus, sine episcopi sui licentia vel consilio, cuius est et ipsum altare consecrare et post motionem vel violationem reconciliare, presbiteri non pertemptent. Quod si aliter fecerint, gradus sui periculo subiacebunt.

226. *Ut absentibus quod ablatum est, pleniter restitatur.* Propter absentes legem volumus iterare, ut quicquid fuerit eis a qualibet persona ablatum, totum amicis eorumque proximis vel servis, cum iudicem inter ellaverint, sine dilatione reddatur; ut res, quas discedens dominus in sua proprietate dimisit, integre ⁶ ab actoribus domini, quocumque sudeat, vindicentur ⁷. Quaecumque autem in militia constitutis vel absentibus pervasa fuerint, sine aliqua iubemus dilatione restitui.

227. *Ut ea quae ad perpetuam utilitatem sunt instituta, inconversa permaneant.* Quae ad perpetuam utilitatem sunt instituta, nulla commutatione varientur; nec ad privatum trahantur commodum, quae ad bonum sunt commune praefixa. Et manentibus terminis, quos statuerunt patres, nemo damnet alienum; sed intra fines proprios atque legitimos, prout quis voluerit, in latitudine se caritatis exerceat.

228. *De negligentibus officia divina et non venientibus ad matutinalia vel vespertinalia sive reliqua divina officia.* Sanctum est, ut si quis presbiter vel diaconus aut quilibet clericus ecclesiae deputatus si intra civitatem fuerit, aut in quolibet loco, in quo ecclesia est, et ad quotidianum psalterii sacrificium matutinis vel vespertinis horis, ad ecclesiam non convenerit, deponatur a clero; si tamen castigatus veniam ab episcopo per satisfactionem noluerit promereri.

229. *De his, qui in captivitate duci sunt, quid agendum sit.* Quicumque necessitate captivitatis ducti sunt, et non sua voluntate, sed hostili depravatione ad adversarios transierunt, quaecumque in agris vel in mancipiis ante tenuerunt, sive a fisco possideantur, sive aliquid ex his per principem cuiusque datum est, sine ulius contradictione personae, tempore quo redierint, vindicent ac praesumant; si tamen cum adversariis non sua voluntate fuerint, sed captivitate se detentos esse probaverint.

230. *Quod contra caput non sit surgendum.* Contra caput, etiamsi faciendum sit, non libenter admittimus.

231. *Ut presbiteri per singulas hebdomadas, sicut ab episcopo vel ab illo, qui constitutus est ab eo, vocantur, ad civitatem conveniant absque ulla dilatione discendi gratia.* Statutum est, ut omnes presbiteri parochiae ad civitatem per turmas, et per hebdomadas ab episcopo sibi constitutas conveniant discendi gratia, ut aliqua pars in parochiis presbiterorum remaneat, ne populi et ecclesiae Dei absque officio sint; et aliqua utilia in civitate discant, ut meliores ad parochias demum et sapientiores atque populi ⁸ utiliores absoluti revertantur. Et ibi ab episcopo, id est, in civitate sive a suis bene doctis ⁹ ministris, bono animo instruantur de sacris lectionibus et divinis cultibus et sanctis canonibus, sive de baptismatis sacramento ¹⁰ atque missarum solem-

VARIANTES LECTIONES.

¹ ecclesia G. ² v. sumpsisse reperti fuerint Bal. ³ causa in s. profecto dabitur Bal. ⁴ ex revelatione corr. et revelatione G. ⁵ metropolitanam sedem Bal. ⁶ comprovincialiter Bal. ⁷ integra G. ⁸ vendicetur G. ⁹ populi Bal. ¹⁰ benedictus G. ¹¹ sacramentis Bal. ex cod. Bellov.

uis et precibus, et de reliquis officiis omnibus sibi A necessariis pleniter et distincte ac singillatim inpuantur. Et omnia, quae illi per parrochias docere, praedicare ac facere debent, eos episcopus et sui bene docti ministri veraciter et discrete doceant, ut quid facere vel quid vitare debent, sciant; quatenus eorum vitam bene et condigne atque inreprehensibiliter ducant, et aliis bene vivendo bonum exemplum atque ulla offensione praebant, et eorum ministeria sapienter et rationabiliter adimpleant, ut nullam, quod absit, offensionem incendant, sed Dei gratiam promereri valeant.

252. *Quid de convictis in iudicio de evidenti violentia faciendum sit.* Convictus in iudicio de evidenti violentiae crimine reus capite puniatur.

253. *Ut sacerdotes de incognitis rebus nihil indicare praesumant.* Nos qui sacerdotum Domini natura volumus esse iudicia, nihil possumus de incognitis rebus in cuiusquam partis praedictum delicti, priusquam universa, quae gesta sunt, veraciter audiamus.

254. *De his, qui relinquunt ecclesiastica officia et ad seculares confugunt. Et de clericis furtum ecclesiae facientibus.* Sive de clericis comam nutrientibus, vel habitum aut vestimenta clericalia mutatis. Sanctum est, ut quisquis clericus relicto officio suo propter distractionem ad secularem quemlibet confugerit, et is, ad quem recurrit, solatium ei defensio is impenderit, cum eodem ab ecclesiae¹ communione pellatur.

Simulque sanctum est, ut si quis clericus furtum ecclesiae fecerit, peregrina ei communio tribuatur.

Simili modo decretum est, ut clerici, qui comam nutriunt, ab archidiacono, etiamsi noluerint, inviti detondantur. Vestimenta vero vel eciamenta eis nisi quae religionem deceant uti aut habere non liceat.

255. *De servis insciis vel consciis dominis violentiam facientibus, et qualiter haec corrigantur.* Servi si inscio domino confecti vel convicti fuerint violentiam commisisse, addicti tormentis gravibus puniantur. Si vero iubentibus dominis violentiae crimen admiserint, domini qui illicita praeeperunt, notantur infamia et nobilitatis vel honoris sui dignitatem genere non possunt. Servi autem, qui talibus dominorum iussionibus paruerunt, in metallo detrudantur. Ceterum non liceat in libris discussionem violentiae differre vel dimittere vel donare. Si autem probaverint violentiam et non statim vindicaverint, noverint se periculum subituros. Viles autem personae quae frequenter admisisse violentiam comprobantur, constituta legibus poena superscripta omnimodis feriantur.

256. *Qualiter d sides vel negligentes curandi sint.* Si extiterint aliqui fratres desidiosi vel negligentes, quos oporteat maiori auctoritate curari, sic tamen est adhibenda correctio, ut semper sit salva dilectio.

257. *Ut clerici contumaces vel inflati contra episcopum suum non sint, nec parvipendant eius excommunicationem. Et qualiter haec facientes suam recipere debeant dignitatem.* Statutum est, ut contumaces clerici, prout dignitatis ordo permiserit, ab episcopis corrigantur. Et si qui prioris gradus elati superbia communionem fortasse contempserint, aut ecclesiam frequentare vel officium suum implere neglexerint, peregrina eis communio tribuatur; ita ut, cum eos poenitentia correxerit, rescripti in matricula gradum suum dignitatemque recipiant.

258. *Quod acusatoribus ante discussionem utriusque partis non sit credendum.* Quociens quilibet accusator aliquid de adversario suo eo absente suggererit, ante² discussionem utriusque partis penitus non credatur.

259. *De sacerdotibus non extrahendis.*³ Praecipimus, ut nullo vel falso insinuatius crimine extrahatur⁴ sacerdos.

260. *Ut qui indices suspectos habuerint, vocem appellationis exhibeant.* Si quis iudicem pro qui us nuique causis adversum sibi senserit aut habuerit forte suspectum, vocem appellationis exhibeat; ut, cum ei concessum fuerit, integro negotio apud alium iudicem amotis dilationibus possit audiri.

261. *Ut caveat unusquisque, quantum fieri potest, ut alteri non faciat, quod pati non vult.* Sicut non vult aliquis gravis oneris sarcinam ferre, ita non audeat alii grave pondus imponere.

262. *Ut discordantes ad altare sive ad gratiam sanctae communis non accedant.* Et si unus eorum se correxit et alter discordias invenit fuerit, quid de his agendum sit. Sanctum est, ut personarum discordantium nemo, antequam reconciliatur⁵ ad altare Domini accedere audeat vel gratiam communionis sanctae percipere; sed geminato tempore per poenitentiam compensabunt, quod⁶ discordiae servierunt. Sed si unus eorum alio continente ad satisfactionem caritatis occurrerit, ex eo tempore ut pacificus in ecclesiam recipiatur, ex quo ad concordiam festinasse convincitur.

263. *Quod poenitentes a convivii et ornamentis atque alba ves e abstinere debeant.* Qui loget, abstinere debet a convivii ac ornamentis et alba veste.

264. *De divinis et apostolicis acque canonum decretis minime violandis.* Iubemus, ut ita omne divinis et apostolicis constitutionibus servatis, ut in nullo patiamini pia canonum decreta violari. Praecipimus etiam, ut nulli fas sit sine status sui periculo vel divinas constitutiones vel apostolicae sedis decreta temerare.

265. *De his sacerdotibus, qui de ecclesiis ad ecclesias irrationabiliter transeunt, et de illis, qui in loco eorum sunt ordinati.* Sanctum est, ut illi sacerdotes, qui de ecclesiis ad ecclesias migrant vel migraverunt C et suos titulos absque licentia et consensu episcopi dimittunt vel dimiserunt, tandiu a communione habeantur alieni, quamdiu ad eas redierint ecclesias, in quibus primo sunt constituti. Quod si alius alio transmigrante in locum viventis ordinatus est, tandiu vacet sacerdotii dignitate, qui suam deseruit ecclesiam, quamdiu successor eius quiescat in Domino.

266. *Quod iniuriarum actiones non nisi praesentes accusare possint.* Iniuriarum actiones non nisi praesentes accusare possunt. Crimen enim, quod vindictae aut calumniae iudicium expectat, per alios intendi non potest.

267. *Quod amicitiam protegat omnis, qui non contendit.* Omnis, qui non contendit, protegit amicitiam. Nam et apostolus ad Corinthios scribit: Cum sint inter vos emulationes et contentiones, nonne carnales estis et secundum hominem ambulatis? Nihil per contentionem neque per inanem gloriam, sed in humilitate mentis invicem aestimantes semetipsos, non solum singuli respicientes, sed aliorum.

268. *Ut quod ecclesia tricennali iure possederit, nulli liceat pro hoc deinceps appellare. Et de raptoribus viduarum vel virginum.* Et ut feminae sacris altaribus non ministrent. Statutum est, ut facultates ecclesiae, necnon et dioceses, quae ab aliquibus possidentur sacerdotibus, iure sibi vindicent quod tricennali a lex conclusit, et ultra triginta annos nulli liceat pro id appellare, quod legum tempus exclusit. Simulque sancitum est, ut raptiores viduarum vel virginum ab ecclesiae communione pellantur. Et ut feminae sacris altaribus non ministrent vel aliquid ex his, quae virorum sunt officiis deputata praesumant.

VARIANTES LECTIONES.

¹ e eccl. de c. p. Bal. ² ei ante Bal. ei abrasum G. ³ Huic capiti sequentis, sequenti huius rubrum praeposuit G. ⁴ detrahatur Bal. hic et in rubro. ⁵ reconcilietur Bal. ⁶ compensabitur, quo Bal.

249. *De iudicibus contra legem iudicantibus et legem audire nolentibus.* Quicumque iudex oblatas sibi in iudicio leges vel irris species audire noluerit et contra eas iudicaverit, ex hac re convictus in carcerem deportetur ¹.

250. *De inperitis, ut peritis non praeferantur.* Valde iniquum est, ut inperiti magistris, novi antiquis, vel rudes praeferantur emeritis.

251. *Ut licet litigatoribus vitiatam causam appellationis remedio sublevare, et ut appellatores in nullam custodiam redigantur.* Iudices observare debent, ut licet litigatori vitiatam causam appellationis remedio sublevare, et appellatores nec in carcerem redigantur, nec a militibus faciant custodiri ², sed agendum negotium suum liberi observent. Nec etiam in supplicium destinatis appellandi vox denegetur.

252. *Ut nullus falsum testimonium dicat. Et de periculo falsi testimonii seu poenitentia vel abiectione eorum.* Volumus atque praecipimus, ut omnes a falso testimonio se abstineant, scientes et hoc gravissimum scelus esse et ab ipso Domino in monte Synai prohibitum, dicente eo: *Non falsum testimonium dixeris.* Sive: *Falsus testis non erit in populo.* Sciatis etiam se, quisquis hoc perpetraverit, tali poenitentia purgandum, sicut de periurio, aut tali damnatione et excommunicatione feriendum, sicut de homicidio vel periurio. Summa enim stultitia et nequitia est, ut aliquis homo, qui christiano nomine censetur, pro cupiditate argenti et auri aut vestimentorum sive agrorum vel cuiuslibet rei sicut saepe contingere solet, propter ebrietatem aut ventris ingluviem in tam grande scelus corruat, ut aut septem annis in arcta erumna sit, aut ab ecclesia sit repulsus, dicente Domino: *Quid prodest homini, si lucretur universum mundum, animae vero suae detrimentum faciat?*

253. *Quod eandem poenam passurus sit accusator, si convincere accusatum non potuerit, quam reus passurus erat.* Poenam, quam reus passurus erat, accusator excipiat, si convincere eum non potuerit. Nemo potest debitorem plus agnoscere, quam ille, qui iniuriæ sustinuit nequitiam.

254. *Quod prolator scripturam adfirmare debeat.* Statutum est, ut scripturam prolator adfirmet. Nam si is, qui scripturam protulit, eius non adstruxerit veritatem, ut falsitatis reum esse detinendum.

255. *Ut omnes fideles suis episcopis fideliter oboediant.* Qui episcopum suum noluerit audire, et excommunicationem episcoporum apud Deum sustineat, et insuper a palatio nostro sit omnino extraneus, et omnes facultates eius ad legitimos parentes perveniant.

256. *De homicidis quid agendum sit.* De homicidiis ita iussimus observare, ut quicumque ausu temerario alium sine causa occiderit, vitæ periculo feriat et pretio nullo se redimere unquam valeat. Et si convenerit, ut ad compositionem quisque descendat, nullus de parentibus aut amicis eum quicquam adiuvet. Quod si fe. erit, suum virgildum omnino componat.

257. *Quid de furibus et malefactoribus sit agendum.* De furibus et malefactoribus decrevimus observari, ut si quinque aut septem bonae fidei homines absque inimicitia proposita criminosum aliquem cum sacramenti interpositione esse dixerint, quomodo contra legem furtum perpetravit, sic secundum legem moriatur. Et si iudex contraprehensum latronem laxaverit, vitam suam amittat, ut ceteri disciplinam in omnibus observent.

A 258. *De incestis quid agendum sit.* Ut incestum nullus sibi inquam societ coniugium. Quod si contigerit, ab episcopo loci illius separentur et publicam septem annorum iuxta canonicos gradus ambo agant poenitentiam. Qui autem hoc agere noluerint ³, ab omnibus ut anathema habeantur.

259. *De accusatoribus non facile recipiendis, nec absque certa probatione quibusquam iudicandis vel damnandis.* Omnia primo diligenter cunctos oportet inquirere, ut cum iustitia deficiantur. Nullus quemquam ante iustum iudicium damnet, nulum suspitionis arbitrio iudicet. Primus quidem probet, et sic iudicet; non enim qui accusatur, sed qui convincitur, reus est: pessimum namque et periculosum est quemquam de suspicione iudicare. In ambiguis Dei iudicio reservetur sententia; quod certe agnoscent, suo, quod nesciunt, divino reservent iudicio. Quoniam non potest humano condemnari examine, quem Deus suo iudicio reservavit. Incerta namque non debemus iudicare, quoadusque veniat Dominus, qui latentia producet ⁴ in lucem et illuminabit abscondita tenebrarum et manifestabit consilia cordium. Quamvis enim vera sint, non tamen credenda sunt nisi quae certis iudiciis comprobantur, nisi quae manifesto iudicio convincuntur, nisi quae iudiciali ordine publicantur.

260. *De chorepiscoporum superstitione atque damnatione.* Omnibus sanctae Dei ecclesiae fidelibus et nostris notum esse volumus, quia parva quaestio de chorepiscoporum superstitione ad nos non semel aut bis aut ter venerat, sed saepissime nostris auribus molestiam intulerat. Ipsa enim quaestio non solum inter clericos, sed etiam inter laicos crebrius ventilabatur. Dicebant ergo presbyteri, diaconi et subdiaconi a regularibus episcopis ordinati, non esse eos presbiteros vel diaconos aut subdiaconos, qui a chorepiscopis videbantur quasi sacrali, nec sacerdotale eos debere peragere officium, nisi fore et a canonice ordinatis episcopis consummati. Sumentes quoque de canonica auctoritate sanctionem affirmabant, a chorepiscopis ordinatos vulneratum potius quam episcopaliiter sanctificatum per illam manus impositionem habere caput. Ubi autem vulnus infixum est, medicina est adhibenda, qua possit recipere sanitatem. Similiter et laici dicebant, quod talium ministrorum vel sacerdotum, id est qui a chorepiscopis erant quasi ordinati, officia audire nollent, nec eorum infantes maiores vel minores aut familiam eorum per manus impositionem consignari vel confirmari usquam vellent, ne magis vulnus quam benedictionem acciperent. Quod iargium cum enucleatius discutere voluiss. us, placuit nobis ex hoc apostolicam sedem consulere, iubente canonica auctoritate atque dicente: *Si maiores causae in medio fuerint devolutae, ad sedem apostolicam, ut sancta synodus statuit et beata consuetudo exigit ⁵, incunctanter referantur.* Quapropter Arnorem archiepiscopum ad Leonem apostolicum misimus, ut inter cetera, quae ferebat, etiam eum ex hoc interrogaret; ut quicquid super his definiendum esset, apostolica auctoritate a nostris episcopis regulariter sopiretur. Qui nobis verbis et scriptis ab eo renuntians haec non esse necesse iterare vel definire, quia sepiissime a suis praedecessoribus et a multis sanctis episcopis atque synodalibus sanctionibus eos esse prohibitos atque damnatos; et ideo non esse necesse ventilare sed definita tenere. Dixit enim nullum fore presbiterum vel diaconum aut subdiaconum ab eis ordinatum, nec ecclesiam ab eis dedicatam, nec virginem con-

VARIANTES LECTIONES.

¹ deputetur Bal. ² deest Bal. ³ custodire Bal. et G. sed hic correxit. ⁴ margini inseruit G. deest Bal. ⁵ et ut Bal. ⁶ deest Bal. ⁷ noluerit... habeatur Bal. ⁸ producit G.

NOTAE.

^a Post iudicium episcopale omissa ut ap. Ps. Pelagii ep. 2, c. 8.

secratam, nec quemquam confirmatum, neque quicquam quod de episcopali ministerio praesumpserit esse peractum; sed quicquid ex his ab eis illicitè erat praesumptum, omnia a canonice ordinatis episcopis debere rite peragi et in meliorem statum reformari¹, quia quod non ostenditur gestum, rati non sinit ut videatur iteratum. Praedictos autem chorepiscopos omnes praecepit damnare et in exilio detrudi. Ista vero omnes, maxime regni nobis a Deo commissi episcopi cum eodem Arnone, permittebant praefato apostolico mitius tractantes, iamdiu villanos episcopos inter presbiteros statuerunt, ita ut amplius nihil de episcopali ministerio praesumerent, nec ipsi deinceps a quoquam fierent, qui gradus sui periculum vitare vellet. Decretum namque est in illa synodo, quam Regimburch pro eadem vel pro aliis causis apostolica auctoritate praefato praetexto habuimus: nihil ex praedictis a quoquam eorum agere nec facere volentibus consentire; sed quicquid ab his episcopaliter praesumptum est, a canonice ordinatis episcopis peragi debere, nec ullum usquam de episcopali ministerio a chorepiscopis aliquid accepisse, quia nihil in dante² erat, quod aliquis horum accipere potuisset; quoniam quod non habuit quis eorum, dare non potuit. Nam episcopi non erant, quia nec ad quandam civitatis episcopalem sedem titulati erant, nec canonice a tribus episcopis ordinati. Ideo de episcopali ministerio nihil agere potuerunt. Et ideo non ostenditur gestum, quod praefixi agere putaverunt; quia quod non habuerunt, nullatenus dare potuerunt. Ideo namque nulla causa permittit, ut videatur iteratum, quod de causis memoratis a canonice ordinatis episcopis cognoscitur regulariter peractum. Unde et cum saepe quaestio de male accepto honore nascatur, quis ambigat nequaquam esse tribuendum, quod non deceat fuisse colatum. Scimus enim, sicut et in antiquis patrum legimus decretis, posse veram ac iustam legitimi episcopi benedictionem³ auferre omne vitium, quod a vitioso fuerat iniectum.

261. *De rebus ecclesiasticis absque iussione proprii episcopi non dispensandis.* Placuit, ut episcopi rerum ecclesiasticarum in omnibus iuxta sanctorum canonum sanctiones plenam semper habeant potestatem. Nullus eas dare vel accipere absque proprii episcopi audeat iussione; nullus eas invadere vel vastare aut quoquo modo deteriorare praesumat. Nam devastantibus ecclesias earumque res nihil aliud intellegimus, quam contra illum aeterni imperii Deum eiusque maiestatis homines movere certamen, cum illae aedes illi die noctuque famulentur et illi sint consecratae. Videant ergo vastantes easque invadentes, praenuntiamus⁴, ne ab illo, si se commoveat, vastentur et disperdantur, cuius percussione montium dorsa ferre non possunt. Nos vero ista nec agere volumus nec facere volentibus consentire; ne nos ipsos quod absit, perdamus aut se perdere volentibus consentiamus. Quapropter praecipimus, ut si quis ex iure ecclesiastico hactenus nostra largitate aliquid possedit, si illa deinceps habere voluerit, ut ad proprios episcopos veniat et ab eis et a praepositis ecclesiarum, unde esse videntur, quocumque modo iuste potuerit, ea inpetrare satagat, et nihil ex eis aliter ambiat aut concupiscat vel accipiat, ne cupidus⁵ sanctarum rerum ignis, qui in eis est, eos⁶ favillosus exurat. Unde et in sacris canonibus spiritu Dei conditis decretum habetur ita: « Si quis oblata dederit vel acceperit praeter episcopum vel eum, qui constitutus est ab eo ad dispensandum misericordiam pauperibus, et qui dat et qui accipit, anathema sit. » Scimus enim, anathematos homines et in

A praesenti seculo infames esse ac perditos, et a consortio filielum in omnibus atque pane et aqua fieri alienos, atque si absque ecclesiae satisfactione de hac vita recesserint, a regno Dei fore extorres. Quam foveam cavere dissimulans vel recusans nostra se sciat per omnia carere societate; quia non solum qui faciunt, sed qui facientibus prava consentiunt, rei sunt. Satis enim nobis est regnum non habere terrenum quam aeternum perdere: plus vero me credo posse Deum per suorum sanctorum merita adiuvare, quam omnem militiam secularem. Quapropter omnes scire cupimus, si super his quibus fruimur bonis universum mundum lucrari potuissemus, nostram vestraque animas perdere nolui-⁷semus; nec se pro praedictis cupiditatibus perdere volentibus assentire. Testante namque evangelica tuba didicimus, nihil prodesse homini universum mundum lucrari, si animae suae detrimentum patiarur. Et iterum: *Quam dabit homo commutationem pro anima sua?* Et iterum: *Ibunt hi in supplicium sempiternum, iusti autem in vitam aeternam.*

262. *Ut mulieres non ingrediantur ad altare. Et ut baptizandi⁸ fidei sacramento instruantur, et post baptismum⁹ christi coeleste per episcoporum manus impositionem percipiant.* Non oportet mulieres ingredi ad altare. Baptizandos vero oportet fidei symbolum discere et quinta feria septimanae maioris episcopo vel presbiteris reddere. Et qui in aegritudine constituti baptismum perceperint, sanati fidei symbolo docantur, ut noverint, quanta natione digni sunt habiti. Oportet etiam baptizatos post baptismum christi coeleste percipere, et regni Christi participes fieri.

263. *Quod non conveniat catuicenis vel poenitentibus in pascha vel pentecosten aut natiuitate Domini baptismum vel ante canonicam reconciliationem sacramentum dominici corporis dare, sed tantum sal benedictum.* Ut per sollempnissimos paschales dies sacramentum catuicenis non datur, nec eis qui a liminibus ecclesiae sunt exclusi, neque eis ante canonicam reconciliationem, qui publicam gerunt poenitentiam; sed tantum benedictum sal a sacerdotibus pro communione tribuitur. Et quia fideles¹⁰ per illos dies sacramenta non mutant¹¹, nec catuicinos¹² vel publice poenitentes oportet mutare.

264. *Ut in synodo prius generales causae, quae ad normam ecclesiae pertinent, finiantur, et postea speciales ventilentur.* Placuit, ut quotiens secundum statuta patrum synodus congregata fuerit, nullus episcoporum vel presbiterorum aliquam prius causam suggerere audeat, quam ea, quae ad emendationem vitae et ad severitatem regulae animaeque remedia pertinent, finiantur.

265. *De his, qui res ecclesiae a principibus petunt, ut irrita habeantur quae obtinent, et ipsi communione priventur.* Qui res¹³ ecclesiae petunt a regibus, et horrendae cupiditatis impulsu egentium substantiam rapiunt, irrita habeantur quae obtinent, et a communione ecclesiae, cuius facultatem auferre cupiunt, D excludantur.

266. *Ut nullus episcopus de alterius episcopi diocesi quicquam praesumat.* Ne parrochias cuiuslibet episcopi alterius civitatis episcopus canonum temeratur invadat, et vesanae cupiditatis facibus inflammatus suis quemadmodum¹⁴ non contentus rapiat aliena.

267. *Ut hi, qui res ecclesiae invadunt, vastant vel diripiunt, si monente episcopo non se correxerint, communione priventur.* Si quis cuiuscumque munuscula ecclesiae sanctis scripturarum titulis confata nefaria calliditate abstulerit, fraudaverit, invaserit, retentaverit atque suppresserit, et non statim a sacerdote

VARIANTES LECTIONES.

¹ sic G. ex correctura. peragere et in m. s. reformare Bal. ² tante G. ³ vera et iusta l. e. benedictione Bal. ⁴ G. hanc vocem expunxit; Bal. exhibet. ⁵ cupidus Bal. ⁶ deest Bal. ⁷ baptizati G. ⁸ apud f. Bal. ⁹ mutantur Bal. ¹⁰ apud c. Bal. ¹¹ recul m Gal. ¹² suisque admodum Bal. et Conc. Arvern. I, 10, ubi tamen cod. Lugdun. et Paris. : suis quodammodo.

commonitus Deo auxiliante red liderit, ab ecclesiae catholicae communione pellatur.

264. *Ut posteriores episcopi non se praeponant prioribus. Ut nullus episcopus prioribus suis se audeat antepone.*

269. *Ut clerici, qui sine epistolis episcopi sui extra propriam parochiam profecti fuerint, communione prientur; et si incorrigibiles apparuerint, verberibus coerceantur.* Clericis sine commendatitii s epistolis episcopi sui licentia non pateat evagand; et in omni loco, ad quem sine epistolis episcopi sui, ut dictum est, venerint, a communione habeantur alieni. In monachis quoque par forma servetur; quos si verbo in increpatione non emendaverint, etiam verberibus statuimus coherceri.

270. *De clericis, si ebrietatem non vitaverint, ut excommunicentur aut verberentur.* Ante omnia clericis vitetur ebrietas, quae omnium vitiorum fomes ac nutrix est. Nec quis potest liberum corporis sui ac mentis habere iudicium, qui captus vino a sensu probatur alienus; et proclivius ad iudicium mens laefacta ducitur, ut plerumque possit peccatum aut crimen, dum nescit, incurrere. Ignorantia vero talis non potest effugere poenam, quam ex voluntaria amentia manasse constiterit. Itaque quemcuque ebrium fuisse constiterit, ut ordo patitur, aut quadraginta dierum spatio a communione statuimus submendum, aut corporali subdendum esse subplio.

271. *De hi, qui per calumiam ecclesiam aut clericum fatigare temptaverint.* Si quis per calumniam ecclesiam aut clericum fatigare temptaverit, et convictus fuerit, ecclesiae humilibus et catholicorum communione, nisi digne poeniterit, arceatur.

272. *Ut laici non orationem nisi religione praeferant. Et ut monasteriis puellarum probatae vitae omnes praeferantur.* Praecipimus, ne laici nisi religione praeferant clericis fiat. In monasterium vero puellarum homines non nisi probatae vitae et aetatis provectae ad quasquumque earum necessitates vel ministraciones permittantur intrare. Ad faciendas vero missas clerici, qui ingressi fuerint, statim peracto ministerio regredi festinent. Aliiter autem nec clericus nec monachus invenis ullum ad puellarum congregationem habeat accessum, nisi hoc aut paterna aut germana necessitudine probetur admittere.

273. *De his, qui distractionem episcoporum circa se austeriorem putaverint, quid agendum sit.* Si quis clericorum circa se aut distractionem aut retractationem episcoporum sui putat iniustam, iuxta antiquas constitutiones recurrat ad synodum.

274. *De conspiratione clericorum vel monachorum aut laicorum.* Si quis clericorum, ut in multis locis diaboli instigante actum fuis et perpatuit, rebellis auctoritati se in unum coniuratione intercedente collegerit, et aut sacramenta inter se data aut cartulam conscriptam fuisse patuerit, nullis excusationibus haec praesumptio praevellatur; sed res detecta, cum in synodum ventum fuerit, in praesumptioribus iuxta personarum et ordinum qualitatem a pontificibus, qui tunc in unum collecti fuerint, vindicetur; quia sicut caritas ex praeceptis dominicis corde, non cartulae conscriptione vel coniuratione est exhibenda, ita quod supra sacras admittitur scripturas auctoritate et distractione pontificali est reprimendum.

275. *De his, qui res ecclesiae traditas invadunt vel vastant aut absque proprii episcopi consensu accipiunt,*

quid agendum sit. Si quis res ecclesiae debitas vel proprias sacerdotis horrendae cupiditatis instinctu occupaverit, retinuerit aut a potestate ex competitione perceperit, si eas non restituat, nullis se rebus excuset. Quod si agnito iure ecclesiastico non statim ecclesiae vel sacerdoti reformaverit, aut ut ipsum ius agnoscere possit in iudicium electorum venire distulerit; tandiu a communione ecclesiastica suspendatur, quamdiu restitutis rebus tam ecclesiam quam sacerdotem reddat indemnem. Similis etiam his, qui oblationes defunctorum ecclesiis vel sacerdotibus legaliter dimissas quolibet ordine assignare tardaverint vel retinere praesumpserint, distractionis ecclesiasticae iuxta priores canones forma servetur. Cui etiam sententiae subiacebit, quisquis sibi quolibet ordine, quod pro devotione sua ecclesiis dedit, revocare praesumpserit. Abbatis, presbiteris ceterisque ministris de rebus ecclesiasticis vel sacro ministerio traditis nil alienare vel obligare absque permissione et subscriptione episcopi sui liceat. Quod si praesumpserint, degradentur, communione concessa; et quod temere praesumptum aut alienatum est, ordinatione episcopi revocetur.

276. *De his quae die dominico agi prohibentur vel permittuntur.* Audivimus, persuasum esse populis die dominico agi cum caballis aut bubus vel vehiculis itinera non debere, neque ullam rem ad victum reparare, vel ea, quae ad nitorem domus vel hominis pertinent, nullatenus exercere; quae res ad iudaicam superstitionem ma iuxta quam ad christianam observantiam pertinere probatur. Quapropter id statuimus, ut die dominico quod ante fieri licuit, liceat. A rurali tamen opere, id est opere aratri, vel vineae, vel sectione messis excussione exarto vel censuimus abstinendum, quo facilius ad ecclesiam venientes orationis gratia vacent. Quod si inventus fuerit aliquis in operibus suprascriptis, aut quae interdicta sunt exercere praesumpserit, qualiter haec emendare debeat, non in laicorum distractione, sed in sacerdotis castigatione consistat.

277. *De his, qui ante finitam missam de ecclesia egredi praesumant.* De missis nullus laicorum ante discedat, quam dominica dicatur oratio. Et si episcopus praesens fuerit, eius benedictio expectetur. Neque ante missam expletam quis egredi praesumat.

278. *De his, qui in ecclesia cum armis intrare praesumant.* Sacrificia matutina missarum sive vespertinae quis cum armis pertinentibus ad bellorum usum expectet. Quod qui fecerit, in sacerdotis potestate consistat, quali eum distractione debet castigare.

279. *Ut laici in ecclesia infra cancellos stare non praesumant.* Ut laici secus altare, quo sancta mysteria celebrantur, inter clericos tam ad vigiliis quam ad missas stare penitus non praesumant. Sed pars illa quae a cancellis versus altare dividitur, choris tantum psallentibus pateat clericorum. Ad orandum vero et communicandum laicis et feminis, sicut mos est, pateant sancta sanctorum.

280. *De his, qui sabbato sancto paschae hora nona ieiunium solvunt.* Quidam sabbato sancto ab hora nona ieiunium solvunt, convivis utuntur; et dum sol ipse eadem die tenebris palliatus lumina subduxerit ipsaeque elementa turbata moestitiam totius mundi ostenderint, illi ieiunium tamen diei pollunt, epulisque inserviunt. Et quia totum eum diem universalis ecclesia propter passionem Domini in moerore et abstinencia peragit, quicumque in eo ieiunium

VARIANTES LECTIONES.

¹ arceantur Bal. ² Clericis corr. Clerici quibus atramento minus nigro G. ³ increpatione non emendaverunt, etiam a v. Bal. ⁴ deest Bal. ⁵ nequis G. ubi iterum in margine additur: possit aliter nec aliquis. ⁶ ducatur ac p. G. ⁷ perfinguntur G. ⁸ deest Bal. ⁹ deest Gal. ¹⁰ retractationem G. ¹¹ sic G. corr. ex auctoritate; quod Bal. retinuit. ¹² collegerint Gal. ¹³ collegerint corr. collegerit G. ¹⁴ agi (litera post t abrasa) expunctum et margini adscriptum aut. G. ¹⁵ qui d. d. agere G. ¹⁶ deest Bal. ¹⁷ e. exorto G. ¹⁸ quae G. ¹⁹ ea G. ²⁰ versa G.

praeter parvulos, senes et languidos ante peractas indulgentiae preces persolverit, a paschali gaudio depellatur; nec in eo sacramentum corporis et sanguinis Domini percipiat qui diem passionis eius per abstinentiam non honorat.

281. *De purgatione s. c. e. dotum, quā iter Wormatia secunda vice a d. m. n. Karolo atque a suis tractata atque sopita est.* Omnibus vobis, tam praesentibus quam a et futuris, scire cupimus, quia ideo consultu sedis apostolicae et omnium nostrorum episcoporum ac reliquorum sacerdotum atque maxime cunctorum fidelium nostrorum de purgatione criminorum sacerdotum tanta tractavimus eamque cum testibus, sicut in anteriori capitulari nostro continetur, fieri decrevimus, quoniam nesciebamus eandem causam a beato Gregorio papa esse definitam. Nam cum Wormatiae ¹ generalem conventum habuissemus, allata est nobis a Rihulfo ² Mogontiacensi metropolitano epistola beati Gregorii papae, in qua inter cetera continebantur haec: «De presbitero vero vel quolibet sacerdote a populo accusato, si certi non fuerint testes qui crimini illato non veritatem dicant ³, iusurandum erit in medio, et illum testem proferat de innocentiae suae puritate, cui nuda et aperta sunt omnia; sique vires nostras excedant. » Ista vero omnia, quia vires nostras excedunt, in iudicio episcoporum iuxta canonicam sanctionem delinenda relinquimus; ut haec quando orta fuerint, ita definire satagant, ut nec secundum saeculum iustam reprehensionem, nec penes Deum, quod absit, damnationem, sed aeternae beatitudinis iussu auxiliante, qui omnia infucata praestat, praemia consequantur.

282. *De recto iudicio ab omnibus iudicando. Et de litibus et contentionibus cavendis.* Omnes monemus, ut lites vel contentiones non recte iudicatas ad patientiae calumen perducere studeant, sicut dominus noster Iesus Christus in mandatis suis nos admonet dicens: *Iuste iudicate, filii hominum.* Et: *In quocumque iudicio iudicaveritis, iudicabitur de vobis.* Et iterum: *Munera accipiant oculi sapientium et tollunt verba iustorum.* Qui consentit, non recte iudicat. Sic docet praeceptum Domini: *Quod tibi non vis fieri, ne facias.* Vae vobis, iudices et principes, qui ab impio accipitis munera, et iustitiam iusti auferitis ab eo. Et rememoramini quod dicitur: *Reddat Deus unicuique secundum opera sua vel secundum iustitiam suam.*

283. *Ut testes, priusquam de causa interrogentur, sacramento constringantur.* Testes, priusquam de causa interrogentur, sacramen-⁴o debere ⁵ constringi, ut iurent se nihil falsi ⁶ dicturos. Haec etiam iubemus, ut honestioribus magis quam villioribus testibus fides potius admittatur. Unius autem testimonium, quamlibet splendida et idonea videatur esse persona, nullatenus audiendum.

284. *Ut episcopus vel sacerdos aut clericus in iudiciis secularibus nullus accuset.* Mansuetudinis nostrae lege prohibemus in iudiciis episcopos accusari, ne dum ad futura ipsorum beneficio ⁷ impunitas estimatur, libera sit ad arguendos eos animis furialibus copia. Si quid est igitur queritarum, quod quispiam defert, apud alios potissimum episcopos convenit explanari, ut oportuna atque commoda cunctarum quaestionibus audientia commodetur.

285. *De privilegiis ecclesiarum et clericorum non violandis.* Privilegia, quae olim reverentia religionis obtinuit, mutilari sub poenae etiam interminatione prohibemus; ita ut hi quosque, qui ecclesiae optemperant, his ⁸, quibus ecclesia, beneficii perfruantur.

286. *Ut mancipia, quae Iudaei emerint aut circum-*

ciderint, ab eorum potestate auferantur. Si quis Iudaeorum christianorum servum vel cuiuslibet alterius sectae emerit et circumciderit, a Iudaei ipsius potestate sublati in libertate permaneat.

287. *De his, quae a prius principibus circa ecclesiarum utilitates sunt ordinata, ut ⁹ immota permaneant semper.* Ea, quae circa catholicam legem ¹⁰ vel olim ordinavit antiquitas, vel parentum nostrorum auctoritas religiosa constituit, vel nostra serenitas roboravit, novella superstitione subnata integra et inviolata custodiri praecipimus.

288. *De integra restitutione.* Integra restituitur, si quando res quaelibet aut causa, quae perierat, in priorem statum reparatur, vel id quod alicui sublatum est, reformatur; ita ut eorum causae vel res in integrum revocentur, qui aut per timorem potestatis alicuius compulsi sunt, aut fraude vel errore decepti sunt, aut per captivitatem vel quancunque iniustam necessitatem substantiam suam aut statum integritatis perdidisse noscuntur; aut si qui pro necessitate longae peregrinationis absentant, vel restauranda ea, quae in dampnis minorum gesta esse probantur.

289. *De his, quae iniuste ablata sunt, ut ius e legibus in integrum restituantur.* Quociens de revocanda re vel causa integrae restitutionis beneficium petitur, aut in rem aut in personam agendum est, ut res ipsa, quae sublata est, recipiatur. Et cum in persona actio coeperit intendi, is qui rem indebitè abstulisse convincitur, id, quod sublatum est, intra annum in quadruplum reformet ¹¹; post annum vero in duplum ¹² reddendum est.

290. *Ut ecclesiarum vel clericorum servos a iudiciis non liceat vexari.* Ecclesiarum servos et episcoporum vel omnium clericorum a iudiciis vel a obribus publicis in diversis angariis non fatigari divina praecipimus auctoritate. Unde omne concilium a pietate gloriosissimi domini nostri poposcit ¹³, ut tales deinceps ausus inhibeat ¹⁴, sed servi suprascriptorum officiorum in eorum usibus vel ecclesiae laborent. Si quis vero iudicum aut actorum clericum aut servum clerici vel ecclesiae in publicis ac privatis negotiis occupare voluerit, a communione ecclesiastica, cui impedimentum facit, efficiatur extraneus.

291. *Ut de criminibus definitis non liceat postmodum movere certamen.* De his criminibus, de quibus quis absolutus est, ab eo, qui accusavit, refricari accusatio non potest.

292. *Ut dotes ecclesiarum simul cum ipsis ecclesiis semper ad proprii episcopi pertineant dispositionem.* Multi contra canonum constituta ecclesias, quas aedificaverint, postulant consecrari, ita ut dotem, quam eidem ecclesiae contulerint, non censeant ad episcopi ordinationem pertinere. Quod factum et in praeterito displicet, et in futuro prohibetur. Sed omnia secundum constitutionem antiquam ad episcopi ordinationem et potestatem pertineant.

293. *Ut episcopi semper praevideant, qualiter iudices cum omni sibi commissis agant.* Sint semper inspectores episcopi ¹⁵ secundum regis ammissionem, qualiter iudices cum populo agant, et aut ipsos praemonitos corrigant, aut insolentias eorum auditis ¹⁶ principum innotescent. Quod si correptos emendare nequiverint, et ab ecclesia et a communione eos suspendant.

294. *De devotis peccantibus non recipiendis, nisi peccare desierint.* Devotam peccantem non recipiendam in ecclesia, nisi peccare desierit. Et si desinens egerit aptam poenitentiam decem annis, recipiat communionem. Prius autem quam in ecclesia amitti-

VARIANTES LECTIONES.

¹ Warmatia hic et in rubro Bal. ² Riculfo Bal. ³ adproben Bal. ⁴ litis G. ⁵ debent ⁶ suprascriptum G. ⁷ contra veritatem Bal. ⁸ beneficiis G. ⁹ hi G. ¹⁰ aut G. ¹¹ quae certa catholica lex G. ¹² reformetur G. ¹³ quadruplum G. ¹⁴ poposcitur (duabus primis litteris abrasis) G. ¹⁵ non habeant G. ¹⁶ oportet ut sint episcopi s. p. secundum Bal. ¹⁷ auribus Bal. ex cod. Be lov. et Ivone. iudicibus Trecentis.

tatur ad orationem, ad nullius convivium christi hanc a mulieris accedat. Quod si admissa fuerit, etiam hanc, quae eam receperit, habeatur abseis. Crapulam etiam par poena constringat. Quae autem maritum acceperit, non admittatur ad poenitentiam, nisi adhuc vivente ipso marito caste vivere coeperit, aut postquam ipse decesserit.

295. *De his, qui excommunicantur a sacerdotibus, ut nullus ad eos accedat.* Si quis laicus per¹ excommunicationem abstinere, ad domum eius clericorum vel religiosorum nullus accedat. Similiter et clericus si abstinere, a clericis devitetur. Si quis cum illo colloqui aut convivere² fuerit deprehensus, etiam ipse abstinere. Sed hoc pertineat ad eos clericos, qui eius sunt episcopi, et ad omnes, qui communione fuerint de eo, qui abstinere, sive laico quolibet sive clerico.

296. *De vagis et laicis sacerdotibus ac clericis quid agendum sit.* Hoc etiam placuit, ut vagus atque instabilis clericus sive etiam in diaconali ministerio vel presbiterali officio constitutus, si episcopi, a quo ordinatus est, praecceptis non obediit, ut in delegata sibi ecclesia officium dependat assiduam, quousque in vitio permanserit et communione et honore privetur.

297. *De tenendis ad solutionem³, qui debitum promittunt.* Si quis pro alterius debito se pecuniam promiserit redditurum, ad solutionem statutae promissionis est retinendus.

298. *De his, qui ad vendendum alterius rem acceperint, quid agendum sit.* Si facto pretio⁴ rem vendendam aliquis cuicumque traderit, et dum ab eo vendenda profertur, quacumque occasione perierit, ei perit, qui eam dederat distrahendam. Ceterum si rem acceptam non rogante domino, sed promittente eo, qui accepit, dum velit vendicare perdidit, sibi rei perditae ingerit detrimentum.

299. *Ut creditor rem debitoris non vendat, priusquam eum de solutione ter conveniat.* Creditor si sine conditione pignus sibi depositum tenens ter debitorem conveniat, ut soluto debito pignora sua recipiat, et debitor noluerit post tres a monitiones soluto debito pignora sua recipere, creditor distrahendi pignoris habebit liberam potestatem.

300. *Ut cum rebaptizatis fideles non communicent.* Cum rebaptizatis fideles religiosi nec in cibo participent.

301. *De his, qui iubente sacerdote de ecclesia exire contempserint, quid agendum sit.* Qui iubente sacerdote pro quacumque culpa ab ecclesia exire contempserint, pro noxa contumaciae tardius recipiantur ad veniam.

302. *De clericis increpationi⁵ inobedientibus verbis rursus.* Clerici, quos increpatione non emendaverit, verberibus coerceantur.

303. *De his, qui aliis aliquid debent, et ipsi a eis aliquid debent, ut in solutionem computentur.* Si quis debeat alicui solidos decem, et ille⁶ qui debet de quacumque ratione debeantur illi⁷ a creditore suo sosti quinque, et veniens creditor tot solidos solidum a debitore petat, si probaverit ille debitor sibi ab eo quinque solidos debere, quare illum in solutum pro totis decem solidis conveniat, causam perdat⁸, qui noluit debitum compensare. Similis ratio est de frumento vel de aliis speciebus.

304. *De his, qui filiofamilias⁹ aliquid commodaverint, quid agendum sit.* Qui filiofamilias contra interdicta legum in scio parte pecuniam commodavit, eam nec vivente nec mortuo patre ab eodem poterit postulare.

305. *De secularibus, qui suas uxores derelinquunt.*

Hi vero seculares, qui conjugale consortium adque culpa graviore dimittunt vel etiam dimiserunt, et nullas¹⁰ causas dissidii probabiliter proponentes propterea sua matrimonium dimittunt, ut aut illicita aut aliena praesumant, si antequam apud episcopos¹¹ conprovinciales dissidii causas dixerint, et priusquam uxores iudicio dampnentur, abiecerint, a communione ecclesiae et sancti populi coetu, pro eo quod idem et coniugium maculant, excludantur.

306. *Ut stipendia clericis iuxta meritum distribuantur.* Clerici etiam omnes, qui ecclesiae fideliter vigilantique serviunt, stipendia sanctis laboribus debita secundum servitii sui meritum vel ordinationem canonum a sacerdotibus consequantur¹².

307. *De accusatoribus et accusationibus, quas secuti leges non admittunt, a clericorum causis repellendis.* Accusationes et ac usatores atque earum negotia, quae seculares non adiscunt leges¹³, divina ac synodica funtita a clericis repellere auctoritate censemus; quia indignum est superioribus, pati ab inferioribus, quae inferiores ab eis uti despiciunt.

308. *De episcopo, qui alterius parochianam praesumit retinere vel ordinare seu iudicare.* Nullus episcopus alienum parochianum praesumat retinere aut ordinare vel iudicare absque proprii episcopi voluntate; quia sicut irrita erit eius ordinatio ita et iudicatio¹⁴; quoniam censemus nullum alterius iudicis nisi sui sententia teneri. Nam qui eum ordinare non potuit, nec iudicare ullatenus poterit.

309. *De peregrinis iudiciis non recipiendis.* Peregrina iudicia generali sanctione prohibemus; quia indignum est, ut ab externis iudicetur, qui provinciales et a se electas debet habere iudices.

310. *De poenitentibus, quali ex poenitentiam debeant accipere.* Poenitentes tempore quo poenitentiam petunt, inpositionem manus et cinctum a sacerdote consequantur. Et si aut comas non deposuerint, aut vestimenta non mutaverint, abiciantur. Et nisi digne poenituerint, non recipiantur. Iuvenibus etiam non facile committenda est propter aetatis fragilitatem. Viaticum tamen omnibus in morte positus non negandum.

311. *De contumacibus clericis et ad officium tardis.* Contumaces vero clerici prout dignitatis ordo permiserit ab episcopis corrigantur. Et si qui prioris graus elati superbia communionem fortasse contempserint, aut ecclesiam frequentare vel officium suum implere neglexerint, peregrina eis communio tribuatur; ita ut cum eos poenitentia correxerint, rescripti in matricula gradum suum dignitatemque recipiant.

312. *De his, qui alienam pecuniam sibi commodatam attractare praesumunt.* Si quis sacculum vel argentum signatum deposuerit, et is, penes quem depositum fuit, illud invito eo contractaverit, et depositi et furti actio ei¹⁵ in eum competat.

313. *De creditore, qui debitore tardante ad solutionem, pignus, quod per se retinet, vendiderit, quod amplius acceptum est debitori reddendum.* Si quis creditor debitore in solutionem tardante rem sibi pro debito positam distraxerit, si quid amplius acceptum fuerit quam quod¹⁶ debebatur¹⁷, quod amplius¹⁸ acceptum est restituat¹⁹ debitori.

314. *Ut episcopus ultra suam provinciam ad iudicium minime devocetur, nisi fuerit provocatum, sed ab omnibus suis provincialibus episcopis infra suam provinciam audiat.* Nullus episcopus extra suam provinciam ad iudicium devocetur. Sed vocato canonice in loco omnibus congruo, tempore s notabili, ab omnibus provincialibus²⁰ episcopis audiat, qui concordem super eum canonicamque proferre

VARIANTES LECTIONES.

¹ abrasum G. ² convivari Bal. ³ t. absolutionem G. ⁴ facto pretio G. ⁵ d linea transversa deletae sunt hae voces. ⁶ increpationibus G. ⁷ corr. illi G. ⁸ expunctum G. ⁹ perdit G. ¹⁰ filiofamilias Bal. ¹¹ ut nullus G. ¹² epi copum G. ¹³ vel ordinem teneantur (religiosa desunt) Bal. ¹⁴ lege G. ¹⁵ indicatio Bal. ¹⁶ deest Bal. ¹⁷ debeatur Bal. ¹⁸ plus G. ¹⁹ restituatur Bal. ²⁰ conprovincialibus Bal.

debet sententiam. Quia si hoc minoribus tam clericis quam laicis concessum est, quanto magis de episcopis servari convenit? Nam si ipse metropolitanus aut iudices suspectos habuerit aut infestos senserit, apud primum diocesanos aut apud Romanæ sedis pontificem iudicetur.

315. *De episcopis, qui Roma non appellat pontificem.* Placuit, ut si episcopus accusatus¹ apellaverit Romanum pontificem, id statuendum, quod ipse censuerit.

316. *De presbiteris, qui in suis parochiis aliquid paganis² agere permittunt, et de agris, in quibus hæc acta esse noscuntur, quid agendum sit.* Si in aliquis presbiteri parochia infideles aut faculas accenderint³, aut arbores aut fontes aut saxa venerentur, si⁴ hoc eruerit: neglexerit, sacrilegum⁵ se esse cognoscat. Dominus aut ordinator⁶ rei ipsius si ammonitus hoc emendare noluerit, communione privetur.

317. *De penitentibus, quæ defunctis viris aliis nubere præsumunt.* Poenitens, quæ defuncto viro alio nubere præsumpsit, et quæ vel suspecta vel interdicta familiaritate cum extraneo convixerit, cum eodem ab ecclesiæ liminibus arceatur. Hæc etiam et de viro in poenitentia posito placuit observare⁷.

318. *De his, qui rem alterius vendendum acceperint, si eam minus vendiderint, pretium, quod eis mandatum fuerat, servare cogantur.* Si quis cuiuslibet mandet, ut rem suam decem solidos vendat, et ille eam octo vendiderit, præcium, quod ei mandatum est, quicquid minus ab emptore perceperit, mandatori complere compellatur. Venditio tamen rescindi non potest.

319. *De eo, qui servum bona fide comparaverit, si servus ex priori vitio fugerit, quid agendum sit.* Servus bona fide comparatus si ex veteri vitio fugerit, non tantum præcium dominus, sed et ea, quæ per fugam abstulit, reddere cogetur.

320. *De his, qui indiscussos potestate tyrannica dampnare præsumunt.* Et de episcopis vel sacerdotibus, quod non debeant ab aliis indicari, nisi a quibus et ordinari. Sunt nonnulli qui indiscussos potestate tyrannica, non canonica auctoritate dampnant; et sicut nonnulli gratia favoris sublimant, ita quosdam odio invidiaque permoti humiliant, et levi opinionis aura condemnant, quorum crimina non adprobant. Ideoque communi decreto censemus, ut quodcumque aliquis episcoporum criminatur, congregatis omnibus eiusdem provinciae episcopis causa eius audiat, ut non occulte iudicetur vel dampnetur; quia ab aliis indicari prius non potest, nisi ab his, a quibus ordinari potuit. Quod si aliter factum fuerit, nullas vires habebit.

321. *De his, qui⁸ habent causas adversus episcopos proprios, vel adversus alios, apud synodum provinciae audiendis; et captis his, qui adversus suum metropolitanum querelam habuerint.* Si clericus vel laicus habuerit causam adversus episcopum proprium vel adversus alterum, aut episcopum adversus quemquam, apud synodum provinciae iudicetur. Quod si adversus eiusdem provinciae metropolitanum episcopus vel clericus habuerit querelam, petat primum diocesanos; et apud ipsum iudicetur aut apud sedem apostolicam.

322. *De ore eorum in accusatione vel testimonio obstruendo, qui divinis vocibus mortui esse noscuntur.* Placuit, eorum accusandi sacerdotes et testificandi in eos vocem obstruere, quos non humanis, sed divinis vocibus mortuos esse scimus; quia vocem funestam potius interdicti quam audiri oportet.

A 323. *De non neganda appellatione accusati.* Placuit ut accusato, si iudices suspecto habuerit, liceat appellare; quia non oportet negare⁹ audientiam roganti.

324. *Quo r is¹⁰, qui de se¹¹ confessi sunt, super alios non sit credendum.* Non est credendum contra alios eorum confessioni, qui criminibus implicantur, nisi se prius probaverint innocentes; quia periculum est et admitti non debet rei adversus quemcumque professio.

325. *De pervasoribus finium, priusquam causæ iudicio¹² terminetur.* Si quis pervasor finium fuerit adprobatus, eo quod priusquam aliquid iudicio terminetur, id quod alter tenuerat invasisset: non solum illud, quod male præsumpsit, amittat, sed ut non nusquisque¹³ rem alienam occupet, cum fuerit in causa devictus pervasor iuris alieni, tantum spatii restituat, quantum præsumpsit invadere.

B 326. *De his qui contra voluntatem defuncti faciunt, ut perdat hereditatem.* Omnibus, qui contra voluntatem defuncti faciunt, ut indignis, auferatur hereditas.

327. *De his, quibus per testamentum aliquid delegatum est, quod nihil contra voluntatem defuncti liceat agere.* Qui per testamentum sibi aliquid derelictum acceperit et vindicaverit, et voluerit contra voluntatem defuncti agere, licentiam penitus non habebit.

328. *Quod voluntas defuncti ab heredibus in omnibus sit peragenda.* Nulli quidem de bonis usurpandis virorum nec dividendi contra bonos mores concessa licentia est; sed præcipiente patre divisionem ab eo factam durare, si modo¹⁴ usque ad extremum eius vivendi spatium voluntas eadem perseverasse doceatur.

329. *De filiis, qui patrem laeserint, donationibus carendis.* Si quis filius donatione patris aliquid fuerit consecutus et eum postmodum laeserit, post probatas in iudicio læsionis causas, ad donationem pater, si voluerit, in integrum revocatur.

C 330. *De donatione in filio a patre facta, si ab eo laesus fuerit, revocanda.* Donatio in filio a patre facta, si laesum se pater esse probaverit, revocetur.

331. *De detracti ne principum ac maiorum nati ab omnibus¹⁵ cavenda.* Quod omnibus fidelibus omnibusque ordinibus summo opere cavendum sit, ne clamulo aut publice unctum Domini detractionibus et vituperationibus dilanient, perpendentes illud exemplum Mariæ, quæ pro eo, quod Moysi famulo Domini propter Aethiopissam detraxit, immunditia lepræ multata sit. Et illud psalmistæ: Nolite tangere christos meos, et in prophetis meis nolite malignari.

332. *Quod omnibus, qui lite pulsati fuerint, non aliubi quam in proprio foro iurgandum sit.* Clericus vel laicus si crimine aut lite pulsatus fuerit, non aliubi, quam in foro suo vocatus audiat.

333. *Ut appellantes nulla arceantur detentione.* Appellantes non debet a fictio ulla aut carceris aut detentionis iniuriare eius odia. Et liceat appellatori vitiatam causam appellationi remedio sublevare.

334. *De his, qui contempto fideiussore ad solutionem potius debitorem delegerint.* Si quis contempto fideiussore debitorem suum tenere maluerit, fideiussor vel heres eius a fideiussionis vinculo liberatur. Si vero procurator litis victus fuerit, mandator eius ad solutionem tenetur.

335. *Quod liberi homines statum suum et deteriorare et immelliorare possunt.* Homo liber, qui statum suum in potestate habet, et peiorare eum et meliorem facere potest; atque ideo operas suas diurnas nocturnasque locat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ damnatus ap. Halrian. unde hoc sumptum est caput. ² paganismi Bal. ³ accenderint Bal. ⁴ quis supra lineam adiit secunda manus in G. ⁵ sacrilegium corr. sacrilegum G. sacrilegi reum Bal. ⁶ hortator corr. hortator G. ⁷ observari Bal. ⁸ quibus G. ⁹ negari G. ¹⁰ sic corr. G. ex eis, quod Bal. quoque habet. ¹¹ quid esse c. G. ¹² causam (sine dubio ortum ex causa in) iudicio G. ¹³ unusquis G. ¹⁴ d. synodo G. ¹⁵ hominibus G.

336. *De concubinis non habendis.* Qui uxorem habet, eo tempore concubinam habere non potest, ne¹ ab uxore eum dilecto separet concubinae.

337. *De monachis.* qui monasteria sua² continent, ab epis³ oportet reverendis. Illud etiam unanimi consensu convenit observari, ut si qui⁴ monachorum aut monacharum in congregatione positi religiosa conversationem elegerint, et postea aut ad parentes aut quamcumque proprietatem se a⁵ congregatione ipsa subtraxerint, et ab episcopo suo per epistolam admoniti ad septa monasterii sui redire distulerint, sint usque ad exitum vitae a communione suspensi, nec prius ad eucaristiae gratiam admittantur, quam ad civile suum, de quo se vagationis insolentia visi sunt subtraxisse, cum humillima supplicatione debeant satisfactione reverti.

338. *De feminis quae religionis restem in domibus*⁶ propriis m⁷ tuerint, si postea concubitu⁸ elegerint, quid agendum sit. De viduis et puellis quae sibi in habitatu⁹ religionis in domibus propriis, tam a parentibus quam per se, veste mutaverint, et se postea contra instituta patrum vel praecepta canonum coniugia crederint copulata, tandem utriusque habeantur a communione suspensi, quousque quod iniuncte pertraverint, emendant. Quod si emendare neglexerint, a communione vel omnium christianorum convivio in perpetuum sint sequestrati¹⁰.

339. *Quod quatuor personae in iudiciis semper adesse debeant.* Quot personae solent in iudiciis esse? Quatuor: accusator causae, defensor causae, testes, iudex. Quo quisque utitur officio? Iudex requirit, testes veritate, accusator intentione ad amplificandam causam, defensor extenuatione ad minuendam causam. Saepae enim fit causa ratiocinationis aut metu aut gloria aut pecunia, id est, aut commodi atque id appetendi, vel incommodi aliqui vitandi.

340. *Quod non solum, qui furium fecerint; sed et qui ad hoc perficiendum adiutorum aut consilium dederint, furti actione sunt tenendi.* Non tantum qui furium fecerit, sed et in his cuius opere aut consilio furium factum fuerit, furti actione tenebuntur.

341. *Qui sint agnati, et qui sint cognati.* Agnati sunt, qui per viritem sexum descendunt; cognati autem, qui per feminam. Et ideo patrai vel patruorum filii et agnatisunt et cognati; avunculi vero et avunculorum filii cognati sunt, non agnati.

342. *De his qui se metu aut terrore servos esse mentiti sunt.* Qui metu et impressione al cuius terroris apud acta praesidis servum se¹¹ esse mentitus est, postea statum suum defendendi non praeiudicat.

343. *De his qui domos defregerint vel villas expoliaverint aut expugnaverint, vel rufinas fecerint, quid agendum sit.* Hi qui aedes aliquas villasve expoliaverint, effregerint¹², expugnave¹³ int, siquidem illurba cum telis exacta fecerint, capite puniantur. Telorum autem appellatione omnia, ex quibus saluti hominis noceri possit, accipiuntur.

344. *De his qui latrones vel reliquos malefactores susceperint.* Receptores adgr¹⁴ssorum itemque latronum eadem poena afficiuntur, qua ipsi latrones: solatis enim susceptoribus, crassantium cupido conquiescit.

345. *De his qui incendium fecerint.* Si aliquis malitiae studio incendium miserit, de hoc crimine convictus poenis gravissimis iubeatur interfici. Quod si per negligentiam factum incendium comprobatur, damnum quod cuiusque inlatum fuerit, res quae incendio perierit, dupli satisfactione sarciantur.

VARIANTES LECTIONES.

¹ nec G. ² deest Bal. ³ quis G. ⁴ de Bal. ⁵ v. domis G. ⁶ habitu Bal. ⁷ sequestratae Bal. (qui paulo ante utriusque non mutavit.) ⁸ sunt Bal. ⁹ supra lineam additum G. ¹⁰ deest G. ¹¹ nec Bal. ¹² proferat G. ¹³ comprovintialis G. ¹⁴ decreverint G. ¹⁵ sic emendandum infans, quod habet G.; infantibus Bal. ¹⁶ possunt Bal. ¹⁷ quamvis ... christianum desunt Bal. ¹⁸ admittantur G. ¹⁹ qualibet G. ²⁰ periton. alio genus. alie. non. ecce alogio. me. con. G.

NOTAE.

¹ Sequentia non in concilio Chalcedonensi, capituli hujus fonte, reperiuntur

ei vita concessa fuerit, iuxta Ancyranum concilium sententiam, quae in capitulo de imo quinto et sexto continetur, poenitentiam veraciter agat.

357. *Quod in causa capitali vel in causa status non per advocatos, sed per ipsos sit agendum.* Si quando in causa capituli vel in causa status interpellatum fuerit, non per procuratores, sed per ipsos³ est agendum.

358. *Ut metropolitani episcoporum conprovincialium causas non praesument audire, nisi praesentes omnes fuerint episcopi conprovinciales.* Si quis metropolitanus episcopus, nisi quod ad suam solummodo propriam pertinet parochiam, sine consilio et voluntate omnium provincialium³ episcoporum extra aliquid agere tentaverit, gradus sui periculo subiacebit; et quod egerit, irritum habeatur et vacuum. Sed quicquid de provincialium coepiscoporum causis suarumque ecclesiarum et clericorum atque secularium necessitatibus agere aut disponere necesse fuerit, hoc cum omnium consensu conprovincialium agatur pontificum, non aliquo dominationis fastu, sed humillima et concordia administratione, sicut Dominus ait: *Non veni ministrari, sed ministrare.* Et alibi: *Qui maior est vestrum, erit minister vester;* et reliqua. Similiter et ipsi conprovinciales episcopi⁴ cum eius consilio, nisi quantum ad proprias pertinet parochias, agant iuxta sanctorum constituta patrum; ut uno animo, uno ore, concorditer sancta glorificetur Trinitas in saecula.

359. *Ut reprehensio, qua laici quaeruntur, a clericis respuatur.* Notum sit omnibus, quia quod in laicis reprehenditur, id multo magis debet in clericis praedamari.

360. *De delatoribus quid agendum sit, vel qui sint delatores.* Delatori aut lingua capuletur, aut convicto caput amputetur. Delatores autem sunt, qui invidia produunt alios.

361. *De his qui in alterius famam⁵ aut scripturam aut verba contumeliosa confixerint⁶.* Qui in alterius famam in publico scripturam aut verba contumeliosa confixerit, et repertus scripta non probaverit, flagelletur. Et qui ea prius invenerit, rumpat, si non vult auctoris facti causam incurere.

362. *De his qui unam rem duobus dominis donaverint.* Si aliquis unam rem duobus per legitimas scripturas donaverit, uni prius et alteri postea, non quaerendus est in his donationibus qui primus, qui posterior sit; sed qui rem tradente donatore possederit, is eam, cui est tradita possidebit. Nec interest, utrum in parentes an in extraneos talis sit facta donatio.

363. *De servis in caput domini a quoquam non interrogandis.* Servi in caput domini neque a praeside, neque a procuratore, neque tam in parvis quam in capitalibus causis interrogari possunt.

364. *De his, qui irati crimen aliquod cuilibet dixerint, si postea resipiscentes hoc perficere noverint, quid agendum sit.* Si quis iratus crimen aliquod cuilibet temere obiecit, convitium non est pro accusatione habendum. Sed permissio tractandi spatii, id quod iratus dixit, per scripturam se probaturum esse fateatur; ut si fortasse resipiscens post iracundiam iterare ac scribere noverit, non ut reus criminis teneatur.

365. *Ut qui crimen obiecerint, scribant se probaturos. Et ut ibi causa agatur, ubi crimen admissum esse dinoscitur.* Qui crimen obiecit, scribat se probaturum. Revera ut ibi causa agatur, ubi crimen admittitur; et⁷ qui non probaverit quod obiecit, poenam quam intulerit ipse patiatur.

366. *Ut nullus absque inevitabili necessitate suam*

relinquat ecclesiam. Ut ne quis, dum in ea durare poterit, qual bet necessitate suam relinquit ecclesiam.

367. *De his, qui ante alterius iudicem fuerint pulsati, quid agendum sit.* Pulsatus ante suum iudicem causam dicat; et non ante suum iudicem pulsatus, si noluerit, taceat. Et ut pulsato, quotiens appellaverit, induciae dentur.

368. *De his qui famosos libellos legere aut cantica famosa cantare praesument.* Illi, qui inventi fuerint libros famosos legere vel cantare, excommunicentur.

369. *De his qui a clericorum accusatione sunt repellendi.* Homicidae, malefici, fures, sacrilegi, raptores, venefici, adulteri, et qui raptum fecerint vel falsum testimonium dixerint, seu qui ad sortilegos magosque cucurrerint, nullatenus ad accusationem vel ad testimonium erunt admittendi.

370. *De his qui divinos vel mathematicos consulere praesument.* Qui de salute principis vel summa rei publicae mathematicos, ariolos, aruspices, vaticinatores consulit, cum eo qui responderit capite puniatur.

371. *De auctoribus vel concitatoribus seditionum vel tumultuum.* Auctores seditionis et tumultus vel concitatores populi pro qualitate dignitatis aut in crucem tollantur, aut bestii obiciantur, aut in insulam deportentur.

372. *De periculo iudicantium et providentia eorum.* Maius periculum est iudicantis, quam eius qui iudicatur. Unde unicuique providendum est ne aliquem iniuste iud cet aut puniat.

373. *De accusatione adversus doctorem submovenda.* Accusationes adversus doctorem nemo suscipiat, quia non potest humano condemnari examine, quem Deus suo reservavit iudicio.

374. *Quod hi qui adversus patres armantur, Deo existunt odiosi.* Sic odit Deus eos qui adversus patres armantur, ut patrum invasores, qui in omni mundo infamia notantur.

375. *Qualiter decimae et oblationes fidelium a sacerdote ibus sint dispensandae.* Instruendi sunt presbyteri pariterque admonendi, quatenus noverint decimas et oblationes, quas a fidelibus accipiunt, pauperum et hospitum et peregrinorum esse stipendia, et⁸ non qua i suis, sed quasi commendatis uti debere; de quibus omnibus sciant se rationem reddituros in conspectu divinae maiestatis, et nisi eas fideliter pauperibus et his, quibus praemisum est, ministraverint, condemnationem patiendos. Quapropter vero dispensari debeant, canones sacri institunt: scilicet ut quatuor partes ex omnibus fiant, una ad fabricam ecclesiae relevandam, altera pauperibus distribuenda, tertia presbytero cum suis clericis habenda, quarta episcopo reservanda. Et quicquid exinde pontifex iusserit, prudenti consilio est faciendum.

376. *Quod feminae cum presbyteris vel reliquis clericis non debeant habitare, nec eis ministrare, nec intra cancellos stare, neque ad altare accedere.* Inhibendum est modis omnibus tenendum est, ut nullus sacerdos eas personas feminarum, sicut in canonibus insertum continetur, de quibus suspicio potest esse, in domo sua habeat, et non solum illas, sed neque illas, quas antiqui canones concedunt; quia instigante diabolo etiam in illis scelus frequenter perpetratum reperitur, aut etiam in pedisequis earum. Nam si qua de his habuerit talem necessitatem, cui sit necessaria sustentatio presbyteri, habeat in villa aut in vico domum longe a presbyteri conversatione, et ibi ei subministret quae necessaria sunt. Sed et hoc secundum auctoritatem canonum modis omnibus prohi-

VARIANTES LECTIONES.

¹ q. et desunt Bal. ² hic alia manus margini inscripsit advocatos B. ³ conprovincialium Bal. ⁴ omnia in margine addit. G. ⁵ fama G. ⁶ continerint Bal. hic et in textu. ⁷ sic G. corr. ex ut, quod habet quoque Bal. In margine adscripsit manus altera coaeva: aliter. ut si is crimen non probaverit, cui id obiecit, poenam quam ipse intulerit patiatur. ⁸ his Bal.

bendum, ut nulla femina ad altare praesumat accedere, aut presbitero ministrare, vel infra cancel-
lum stare aut sedere.

377. *Ut incesti a sacerdotibus per veraces et Deum
timentes homines fideliter perquirantur et canonice
puniantur.* De incestis omni studio perquirendum est
sacerdotibus per homines veraces et timorem Dei
ante oculos habentes. Et si reperti fuerint, statim
aut per se emendare student, aut cum adiutorio
archidiaconi sui vel episcopi hoc ipsum extirpare
satagant; ne tanto flagitio et scelere et illi polluan-
tur et pereant, et alii in eorum vicinitate omnipoten-
tis Dei iram incurrant.

378. *Ut presbiteri et reliqui clerici ab omnibus vitiis
se caveant, et subiec-^o sibi fideliter insruant, et atque
bonis operibus omnibus ducatum praebent¹.* Ammo-
nendi sunt clerici et instruendi, ut primum ipsi ab
omni fornicatione et immunditia et luxuria et ab
omni pollutione carnis sint alieni, et tunc plebi sibi
subiectae² et verbis praedicent et exempla ostendant,
ubi ab omni fornicatione et ab omni inrationabili
vel inutili pecudum luxuria et pollutione abstineant,
et mundo se corpore et mente Deo praeparent.

379. *De confessionibus fidelium accipiendis et di-
dicandis, et consilium dandis, qualiter pro modulo et
quantitate peccati sit poenitentia.* Quaerendum namque
est sacerdoti, cum accipit cuiuslibet fidelis confes-
sionem peccatorum, qualiter primo peccatum per-
petratum, aut si postea iteratum aut frequenter
actum sit; si sponte, si coacte, si per ebrietatem aut
per quolibet ingenium factum sit. Et cum invenerit³,
unde radix illius peccati processit, tunc congruam
adhibeat medicinam. Qualis vero peccati adhibenda
sit medicina, secundum canonum autenticorum et
sanctorum patrum instituta intellegi⁴ debet, et non
secundum placitum hominis, sed secundum Dei vo-
luntatem. Nec in hac parte voluntas aut gratia ho-
minis sectanda est, sed volumina Dei in omnibus
exquirenda; quatinus dignis praecibus et poenitu-
dine digna placari possit omnipotentis Dei vindicta,
quam cum⁵ vicio provocavit.

380. *De his qui prius non habentes odium, sed se
defendentes aliquem occiderint, qualiter corrigenda sit
temporis institutio.* Si quis quiete gradiens per viam,
aut si etiam in domo sua fuerit aut in platea civitatis
aut in villa, subito aut ab alio supervenus aut litis
commotione volens se defendere, non habens
contra illum antea odium, interfecerit hominem;
septem annis secundum canonicam institutionem
poeniteat, tres vero communionem privetur, quattuor
autem in communione et⁶ orationum et oblationum
susceptus, in sacerdotis pendeat arbitrio, utrum di-
gnus sit corpus Christi accipere, aut usque ad plen-
itudinem poenitentiae ab eo separari. Abstinencia
ciborum in providentia sacerdotis erit secundum pos-
sibilitatem poenitentis et devotionem et affectionem⁷
facinarum.

381. *De muliere quae duobus fratribus nupserit,
et de viro eius, quid agendum sit.* Mulier, quae duo-
bus fratribus nupserit, abici debet usque ad diem
mortis. Sed propter humanitatem in extremis suis
sacramentis reconciliari oportet; ita tamen, ut prius
solvatur coniugium et maneat innupta et vir eius⁸
absque uxore simili poenitentiae sit subditus. Quod
si duo fratres cum una femina fornicati fuerint,
nescientes alter alterius fornicationem, statim ut
cognoverint adulterium, qui eam habet uxorem, di-
mittat. Et ille quidem post actam poenitentiam, si
uxor defuncta fuerit, potest alteri sociari; illa vi-

vente nequaquam. Illa⁹ vero nunquam ulterius po-
terit in coniugium assumi, et iugi poenitentiae¹⁰
submissa ad exitum vitae communionis gratiam per-
cipiat¹¹.

Mulier quae dormiens filium suum oppresserit, et
mortuus fuerit, sex annis poeniteat. Vir eius si in
domo illius fuit, quattuor; si vero in uno lecto, si-
milli modo poeniteat, duos in pane et aqua, reliquos
quattuor secundum quod sacerdos i. l. s viderit posse,
abstinenciam inponat ciborum.

382. *De muliere quae adulteravit virum suum, si-
militer et de viro qui uxorem suam adulteravit, qua-
liter de ambobus agendum sit.* Mulier habens virum si
adulterium perpetraverit et occulte ad confessionem
venerit, septem annos poeniteat, tres in pane et
aqua; caeteros quattuor in providentia erit sacerdotis
qualiter eam viderit posse; et ita ei ciborum absti-
nencia inponatur. Similiter et vir habens uxorem, si
adulterium perpetraverit, faciat, id est per triennium
non communicet. Si cuius uxor adulterium perpetra-

verit et hoc a viro deprehensum fuerit et publicatum,
dimittat uxorem, si voluerit, propter fornicationem.
Illa vero secundum quod superius insertum est, pu-
blice agat poenitentiam. Vir vero eius illa vivente
nullatenus habebit licentiam aliam ducere uxorem.
Quod si voluerit adulteram sibi reconciliari, licen-
tiam habeat, ita tamen ut pariter cum illa poeniten-
tiam agat et exacta poenitentia ad communionis gra-
tiam, sicut superius continetur insertum, utrique ac-
cedant. Similis forma et in muliere servabitur. Si
eam vir eius adulteraverit, habet potestatem dimit-
tendi virum propter fornicationem. Maneat tamen
innupta, quamdiu vir eius vixerit; quia nec ille ha-
bet potestatem aliam accipere prima¹² vente, nec
illa primo. Habent tamen potestatem semetipsos re-
conciliari.

383. *Ut ad confirmationem episcopi omnes devote
conveniant eique quae necessaria sunt ministrare non
neglegant.* Praecipimus ut ad accipiendum per manus
pontificis inpositionem Spiritus sancti donum¹³ sol-
licite et devote omnes concurrant, et episcopo suo¹⁴
ea quae necessaria sunt fideliter ministrent, eique
ab omnibus et per omnia oboediatur.

384. *De parvulorum instructione, tam fidei et ba-
ptismatis mysterio, quam sancti Spiritus dono.* Scien-
dum est omnibus, quod parvuli instruendi sunt, cum
ad intelligibilem aetatem venerint, et de fidei sa-
cramento et baptismatis mysterio et septiformis
gratiae sancti Spiritus dono.

385. *De frequenti peccatorum confessione.* Notum
esse omnibus volumus, quod confessio peccatorum
excepto ea, quae sacerdotibus ad consilium ac-
cipiendum Deumque placandum sit, deo frequenter in
oratione sit facienda.

386. *De manifestatione aliorum peccatorum, et
quod ea celare peccatum sit.* Omnibus fidelibus notum
fore desideramus, quod quorundam peccatorum alie-
norum consilii, nisi ea emendationis et salutis causa
prodiderint, delinquant. Unde scriptum est *Nihil
prodest illi suo errore non pollui, qui consensum praestat
erranti.* Et alibi: *Non solum qui faciunt, sed consen-
tiant facientibus, rei sunt.*

387. *Quod magis delinquant, qui fidem per ceperunt,
quam alii, si tamen in bono opere persistent.* Scien-
dum est omnibus et sine oblivione retinendum, quod
gravius puniantur, qui fidem Christi perceperunt et
in malis vitam finierunt, quam illi, qui sine fide
mortui sunt et tamen bona egerunt opera; quoniam

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest G. ² plebem s. subiectam Bal. ³ viderit Bal. ⁴ sic G. lineae superscriptum; Bal. a. s. p. esse d. ⁵ suo Bal. ⁶ deest Bal. ⁷ devotionis et affectum Bal. ⁸ glossa superscripta in G.: scilicet poster-
rior, si sciens. ⁹ illam G. ¹⁰ poenitentia G. ¹¹ Bal. hic novum caput incipit: De mulieribus et viris in-
stantes opprimentibus. ¹² deest G. ubi margini adscriptum: aliter. nisi primam. nec illa aliam nisi pri-
mam. ¹³ domum Bal. ¹⁴ sua Bal.

melius est fidem non percipere, quam post eius perceptionem retrorsum abire.

388. *De coniugio, quod a Deo sit institutum.* Notum sit omnibus, quod a Deo coniugium a Deo sit constitutum, et non sit appetitum causa luxurie, sed procreatione filiorum, et quod honorum coniugatorum vita per hoc sit designata.

389. *De castitate eorum qui coniugio sunt copulandi.* Sciendum est omnibus et firmiter retinendum, quod hi qui uxores ducere voluerint, sicut eis castas et incorruptas cupiunt invenire, sic ad eas casti et incorrupti debent accedere easque cum benedictione sacerdotis, sicut in sacramentariis continetur, accipere. Sed prius eas dotati titulo debent conligare.

390. *Ut omnes a minore usque ad maiorem suis sacerdotibus sicut ipsi a Domino obediens existant, cuius vice legatione in ecclesia funguntur.* Ex capitulis domini Karoli Theodoni villa firmatis. Volumus atque precipimus, ut omnes suis sacerdotibus tam maioris ordinis quam et inferioris a minimo usque ad maximum, ut summo Deo, cuius vice in ecclesia legatione funguntur, oboedientes existant. Nam nullo pacto agnoscere possumus, qualiter nobis fideles existere possunt, qui Deo infideles et suis sacerdotibus inobedientes apparuerint; aut qualiter nobis obediens nostris, ne ministris ac legatis obtemperantes erunt, qui illis in dei causis et ecclesiarum utilitatibus non obtemperant. Potius namque iuxta veritatis vocem ille metuentus est, qui potest animam et corpus perdere in gehennam, quam ille qui corpus torquere et honore temporales potest auferre. De illis dictum est: Qui vos audit, me audit; et qui vos spernit, me spernit. Et alibi: Qui vos tangit, tangit pupillam oculi mei. Et rursum: Qui scandalizaverit unum de pusillis istis, melius est illi, ut suspendatur mola asinae in collo eius, et demergatur in profundum maris. Et iterum: Qui vos recipit, me recipit; et qui me recipit, recipit eum, qui me misit. Et multa alia horum similia. His ergo fulti oraculis iubeamus, ut omnes eis pro viribus ad eorum peragen la ministeria et ad malos et peccatores atque negligentes homines diutius tringendos summo opere oboedientes existant. Qui autem in his, quod absit, aut negligentes eisque inobedientes fuerint inventi, sciant se nec in nostro imperio honores retinere, licet etiam filii nostri fuerint, nec in palatio locum, neque nobiscum aut cum nostris societatem aut communionem ullam habere, sed magis sub magna districtione et ariditate poenas luere. In his namque omnium nostrorum fidelium volumus agnoscere fidem achenivolentiam; quoniam si haec fideliter et utiliter impleverint, tunc Deo et nobis fideles erunt; si autem, quod absit, secus egerint, tunc non solum infideles, sed in ames atque reprobi manifeste apparentes notabuntur, eorumque domus publicabuntur et ipsi exhibebuntur.

391. *De infantum baptismo et ecclesiarum vel altarium seu fidelium consignandorum dubitatione, quid agendum sit.* Placuit, ut infantes, quando non inveniantur certissimi testes, qui eos sine dubitatione baptizatos esse testentur, neque ipsi sunt per aetatem idonei de traditis sibi sacramentis respondere, absque ullo scrupulo tempore legitimo baptizari. Similiter et de ecclesiis vel altaribus atque consignandis fidelibus, quotiens super his dubitatur, agendum est; id est, ut sine ulla trepidatione consecrentur et fideles confirmantur; quoniam quod non ostenditur gestum, ratio non sinit ut videatur iteratum.

392. *De advocatis vel defensoribus ecclesiarum a principe postulandis.* Pro ecclesiarum causis ac ne-

cessitatibus ea um atque servorum Dei advocati seu defensores, quotiens necessitas ingruerit, a principe postulentur, et ab eo fideliter atque libenter iuxta canonicas sanctiones fidelissimi dentur.

393. *Ut ubi quisque ordinatur, ibi pertineat.* Clerici cuiuslibet gradus in quibuscumque locis ordinati fuerint ministri, ad eam loca pertineant atque in ipsis locis perseverent.

394. *De presbiteris et ministris ecclesiae, ut a suis et non ab aliis episcopis crisma petant vel accipiant. Et de chorepiscoporum cassanda superstitione.* In singulis episcoporum parrochiis presbiteri eorumque ministri non a quibuslibet episcopis, sed a suis propriis, crisma petant vel accipiant. Nec alio unquam tempore iuxta sanctos canones vel secundum morem Romanum, nisi in coena Domini, sancum crisma conficiatur. Quibus etiam diebus presbiteris vel eorum ministris canonice dispensandum est, se non aliis tradendum, nisi solummodo presbiteris vel diaconibus aut subdiaconibus bene fide libus. Indignum enim est, ut illi illud suscipiant, nisi illi qui hoc in tradendo usuri sunt. Similiter et hoc statutum est, ut a corepiscopis, qui iuxta sanctorum decreta locum septuaginta discipulorum, id est presbiterorum, tenent, vel ab ipsis presbiteris nec virginum consecratio nec sancti Spiritus traditio nec ecclesiarum vel altarium consecratio vel illa, quae solis episcopis debentur, fiat. Nam si a duobus episcopis episcopus non potest consecrari, quomodo ille episcopus erit, aut aliquid de episcopali ministerio, nisi quantum presbiter, cuius locum in ecclesia tenet, agere poterit? Omnia ergo, quae isti praesumptiose de episcopatu ministerio egerunt, irrita esse comprobantur et effectum carere, atque per omnia tam ab apostolica sede, quam et omnium episcoporum decreto irrita esse, et potius nocumenta, quam aliqua adiumenta sunt iudicata ad saepius interdicta. Ideoque ne fiant omnino sub anathematis vinculo interdictimus, atque qui ab eis sunt polluti potius quam sanctificati, in meliorem statum canonice, id est a tribus ordinatis episcopis, et reformatur iubeamus; quia reformatio non est iteratio, sed ecclesiastica et canonica perfectio.

395. *De his qui rapiunt feminas, ut eas non habeant uxores.* Pacuit, ut hi, qui rapiunt feminas vel furantur aut seducunt, ut eas nullatenus habeant uxores, quamvis eis postmodum conveniat, aut eas dotaverint vel nuptialiter cum consensu parentum suorum acceperint. Si quis autem uxorem habere voluerit, canonice et legaliter eam accipiat et non rapiat. Qui vero eam rapuerit vel furatus fuerit aut seduxerit, nunquam eam uxorem habeat; sed propinquis suis eam legalibus reddat, et in triplo plenius in bannum dominicum componat, et insuper canonice publicam poenitentiam gerat. Ad quod omnes una voce clamaverunt dicentes: «Ista omnes firmiter tenere volumus et in perpetuum ab omnibus conservari optamus.»

396. *Quo in omnibus locis Deus orandus sit, et non in aliis, qui in Deo dicatis ab episcopis, lo is missa sit celebranda.* Sciendum est omnibus, quod et in aliis competentibus locis, si locus basilicae prout fuerit, oratio ad Deum et confessio peccatorum fieri debeat et possit, missarum vero celebratio non nisi in locis ab episcopis Deo dicatis, excepto tempore hostilitatis, et in hoc non nisi in altaribus et tabernaculis ab episcopis Deo dicatis nullatenus rite fieri possit aut debeat.

397. *De secularibus qui episcopis suis inobedientes existunt et ad emendationem sui tardant venire, quid agendum sit.* Si quis secularium tam maioris ordinis

VARIANTES LECTIONES.

¹ ipso G. ² infideles Bal. ³ profundo Bal. ⁴ horumque B l. ⁵ lui G. ⁶ pe. maneat Bal. ⁷ praesumptiosi Bal. ⁸ comprobantur ... esse omittit G. a priori irrita statim aberrans ad alterum. ⁹ deest Bal. ¹⁰ nullatenus Bal.

quam et inferioris, peccatum egerit et vocatus sui episcopi auctoritate ad emendationem ac poenitentiam venire distulerit, tandiu sit ab ecclesia excommunicatus et a catholicorum consortio sequestratus, quousque quod inflicite commisit, emendet ac reatum suum usque ad satisfactionem canonice diluat, atque reconciliatione proprii episcopi divinis precibus indulgentiam consequatur et veniam, ecclesiaeque gremio, a cuius utero deviauerat, peracta satisfactione ab eodem emendatus episcopo canonice redatur.

398. *De el ricis, ut non uantur armis vel sagis. Ut cleri i pompis aut sagis vel armis non utantur.*

399. *Ut ea quae episcopus in sua diocesi corrigere non valuit, ad alios referat praesules, vel si necesse fuerit regi intimet. Ut ea, quae in sua diocesi episcopus per se suosque corrigere vel emendare neque dixerit, coram reliquis episcopis ad corrigendum insinuet vel regi indicare non tardet; ut qui ecclesiasticis regulis inobediens apparuerit, per potestates externas corrigatur.*

400. *De his qui Deo famulantur, si in baratrum fornicationis ceciderint, qualiter corrigendi sint.* Statuimus, ut quisquis servorum Dei vel ancillarum Christi in crimen fornicationis lapsus fuerit, quod in carcere poenitentiam faciat in pane et aqua. Et si ordinatus presbiter sit, duos annos in carcere permaneat, et ante flagellatus et scorticatus videatur; et post episcopus augeat. Si autem clericus vel monachus in hoc peccatum inciderit, post tertiam verberationem in carcere missus, verentem annum ibi poenitentiam agat. Similiter et monachos velatas eadem poenitentia teneantur, et radantur omnes capilli capitis eius.

401. *De his qui a paganis baptizati fuerint. Praecipimus, ut qui a paganis baptizati sunt, denovo a Christi sacerdotibus in nomine sanctae Trinitatis baptizentur, et postea ab episcopis crismentur, quia alter christianus nec dici nec esse possunt.*

402. *De his qui a corepiscopis confirmati fuerint. Si quis ab episcopo et non a corepiscopo, qui non episcopus, sed vicarius episcopi, priusquam prohibiti essent, et erant et dicebantur, fuerit confirmatus, reiterari talis confirmatio non debet. Nam corepiscopi ante apostolicam atque synodalem prohibitionem non ex numero apostolorum, sed ex septuaginta discipulorum, ut sacri canones testantur, ordine erant, quos nunquam spiritum paracleti tradidisse novimus. Sed quia olim, ut dictum est, iam dicti corepiscopi prohibiti sunt, ideo modo nihil sunt, nec spiritum paracleti ullo unquam tempore tradere poterunt nec modo possunt. Quapropter non apparuit iteratum quod olim canonice non agnoscitur patratum.*

403. *Ut qui ab hereticis baptizati fuerint in nomine sanctae Trinitatis, non rebaptizentur, sed sola manus impositione perficiantur. Quicumque baptizatus fuerit ab hereticis in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, nullo modo rebaptizari debet, sed per solam manus impositionem purgandus est.*

404. *Ut baptizandi symbolum discant fidei. Baptizandos oportet fidei symbolum discere et quinta feria ultimae septimanae episcopo vel presbiteris reddere. Et qui in aegritudine constituti baptismum perceperint, sancti facti fidei symbolum doceantur, ut noverint, quanta natione digni sunt habiti. Oportet etiam baptizatos post baptismum crisma caeleste percipere et regni Christi participes fieri.*

405. *Ut in quibus abbatibus utrum baptizati sint an non, vel a presbitero aut immolanti vel im-*

molatiliis arvis vescenti sunt baptizati, ut rebaptizentur. Quod hi qui dubitant utrum sint baptizati an non, vela presbitero aut immolanti vel immolatiis carnibus vescant, fuerint baptizati, ut baptizentur praeceptum est.

406. *Ne ullus plusquam duas uxores accipiat. Ne quisquam amplius quam duas ac ipsas uxores, quia iam tertia superflua est.*

407. *De orationibus et elemosinis ac missarum celebrationibus pro fidelibus defunctis fideliter agendis; quibus impii carere debent; quoniam nec eorum elemosina a sacerdotibus vel reliquis fidelibus accipienda est. Quod pro catholicis defunctis sint memoriae faciendae et oblationes et orationes Deo offerendae. Non tamen pro impiis, quamvis sint christiani, ex his aliquid agere licebit.*

408. *Ut nullus episcopus sive presbiter aliam causam in synodo prius suggerat, quam ea quae ad emendationem vitae pertinent, finiantur. Nullus episcopus vel presbiterorum aliquam prius causam suggerere audeat, quam ea, quae ad emendationem vitae et ad severitatem regulae atque ad animae remedia et vitae pertinent, finiantur.*

409. *De his qui facultatem ecclesiae petunt a regibus prava cupiditate illecti, quid agendum sit. Qui regulam ecclesiae petunt a regibus, et horrendae cupiditatis impulsu egentium substantiam rapiunt, irrita habeantur quae optinent, et a communione ecclesiae, cuius facultatem auferre cupiunt, excludantur.*

410. *Ut nullus episcopus alterius episcopi res devastet aut plebes invadat. Ne parrochias cuiuslibet episcopi alterius civitatis episcopus canonum temerario invadat, et vesanae cupiditatis facibus inflammatus suisque admodum non contentus rapiat aliena.*

411. *De eo qui munuscula ecclesiae fraudaverit vel quolibet modo invaserit, ut ab ecclesiae communione arceatur. Si quis cuiusque munuscula ecclesiae sanctis scripturarum titulis collata nefaria calliditate abstulerit, fraudaverit, invaserit, retinuerit atque suppresserit, et non statim a sacerdote communis Deo collata reddiderit, ab Ecclesiae catholicae communione pellatur.*

412. *De episcopo indicato, si apostolicam appellare sedem voluerit. Ut iudicatus episcopus ad apostolicam sedem, si voluerit, appellet. Concilio Sardicense titulo quinto. Quod si appellaverit, in cathedram ipsius alter non ordinetur.*

413. *De his qui a iudicibus, quos primates dederunt, appellaverint, quid agendum sit. Ut si a iudicibus, quos primas dederit, quis appellaverit, alii iudices ampliores numeri decernantur. Quod si et ab ipsis appellaverit, ad sententiam concilii causa deferatur.*

414. *De presbiteris, ut inconsulto episcopo non praesumant celebrare agendam. Ut presbiteri inconsulto episcopo in quolibet loco agendam non audeant celebrare.*

415. *Ne aliquis presbiter civitatis sine episcopi praecepto aliquid agat. Ut presbiter civitatis sine iussione sui episcopi nihil iubeat nec in unaquaque parrochia aliquid agat.*

416. *Ne presbiteri rem ecclesiae sine sui consensu episcopi vendant. Ut presbiteri rem ecclesiae sine consensu episcopi sui non vendant.*

417. *De abiecto clerico ab aliena ecclesia non recipiendo. Ut abiectum clericum aliena ecclesia non admittat.*

418. *Ut ad Patrem oratio semper dirigatur. Ut*

VARIANTES LECTIONES.

¹ sunt Bal. ² si quis Bal. ³ ut Bal. ⁴ flagellatur corr. flagellatur G. ⁵ scorticatus G. ⁶ et in G. ⁷ verente anno Bal. ⁸ qui G. ⁹ in G. ¹⁰ corepiscopo G. ¹¹ archiepiscopo G. ¹² quia G. ¹³ sanctum Bal. ¹⁴ ante G. ¹⁵ nullus Bal. ¹⁶ hoc rubrum cum sequenti G. errore mut. vit. ¹⁷ et v. desunt Bal. ¹⁸ reuelam G. ¹⁹ capite Bal. ²⁰ cathedra Bal. ²¹ agenda Bal. bis. ²² decet G.

nullus in praecibus nisi ad Patrem dirigat orationem. A Et ut prius eas cum instructoribus tractet.

419. *De rebus ecclesiae a nullo iniuste retentandis vel diripiendis.* Ne cui liceat res vel facultates ecclesiis aut monasteriis vel xenodochiis ¹ pro quacunque elemosina cum iustitia delegatas retinere, alienare atque subtrahere. Quod si quis fecerit, tamquam necator pauperum antiquorum canonum sententis constrictus ab ecclesiae liminibus excludatur, donec ea, quae sublata sunt aut retenta, reddantur.

420. *Ut ab ecclesiae societate extorris habeatur, quicumque eius rebus damnum intulerit.* Ut nullus episcoporum aut cuiuslibet ordinis clericus vel alia quaecunque persona quibuslibet conditionibus seu in uno regno seu in alio posita alterius cuiuscunque ecclesiae res aut petat aut praesumat accipere. Quod si fecerit, tamdiu habeatur a communione altaris vel ab omnium fratrum ac filiorum caritate suspensus, donec ipse ² ecclesiae, cuius directo ordine iuris est, ablata restituat.

421. *De privilegiis ecclesiarum intibate servandis.* B Privilegia atque praecepta ecclesiarum manere semper incorrupta praecipimus. Et quicquid ab antecessoribus vel parentibus nostris circa sacrosanctarum ecclesiarum utilitates constitutum est, vel quae singuli quique antistes pro causis ecclesiasticis impetrarunt, sub poena s. cenlegii iugi solidata aeternitate servantur.

422. *De clericis a propriis episcopis corrigendis.* Placuit, ut clerici non distringantur vel diiudicentur nisi a propriis episcopis. Fas enim non est, ut divini muneris ministri temporalium potestatum subdantur arbitrio. Nam si propriorum episcoporum iussionibus inobedientes extiterint, tunc iuxta canonicas sanctiones per potestates externas adducantur, id est per iudices saeculares.

423. *Ut nullus chorepiscopus per inpositionem manus Spiritum sanctum tradat aut consecrationem faciat.* Placuit, ut icut Leonis papae et omnium episcoporum nostrorum atque reliquorum fidelium generati et synodali consultu decrevimus, ut nullus chorepiscopus per manus inpositionem Spiritum sanctum tradere, aut sacerdotes vel levitas aut subdiaconos sacrare, vel virgines velare, aut sanctum crisma conficere, vel ecclesias aut altaria sacrare, aut benedictionem in publica missa populis tribuere praesumat: quae omnia summis pontificibus, id est cathedralibus episcopis debentur, et non chorepiscopis vel presbiteris, quorum formam iuxta sanctorum canonum decreta chorepiscopi gerunt. Si autem hi aliquid ex his agere temptaverint, irrita erunt, quae ab eis geruntur ³, et ipsi omni ecclesiastico honore funditus priventur.

424. *De his qui a chorepiscopis sunt ordinati presbiteri, diaconi vel subdiaconi.* Ut hi, qui a chorepiscopis presbiteri vel diaconi aut subdiaconi sunt ordinati, nullatenus in presbiteratus vel diaconatus aut subdiaconatus officio ministrare praesumant. Similiter homines, qui ab imperitiis ⁴ ab eis videntur esse confirmati, vel virgines seu ecclesiae sacratae aut crisma confectum sive altaria dedicata pro confirmatis vel sacris aut dedicatis minime habeantur; quia quae illi non habuerunt, dare non potuerunt, quoniam ex his eis quicquam agere non licet: quae omnia summis pontificibus debentur et non chorepiscopis, qui nec summi pontifices vel episcopi fuerunt, nec deinceps unquam fieri possunt. Nullum enim ex septuaginta ex his aliquid unquam fecisse legimus vel scimus; ad quorum exemplum et formam presbiteros vel chorepiscopos, antequam ipsi chorepiscopi prohibiti essent, fuisse agnovimus. Haec vero om-

nia a cathedralibus episcopis, qui a provincialibus episcopis aut praesentia aut iudicio metropolitani consecrati esse noscuntur, agenda sunt, et non a presbiteris vel chorepiscopis, qui ambo unius formae esse videntur. Quae si ab eis aut propter imperitiam ⁵ aut propter praesumptionem acta, ut praedictum est, ab imperitiis esse putantur, a cathedralibus tamen episcopis reformanda vel peragenda sunt; quia quae illi in his agere cogitarunt, imperfecta remanserunt, et ut iam praelibatum est, quod illi non habuerunt, dare non potuerunt. Episcopi namque non fuerunt; quia nec a tribus episcopis, nec ad aliquam episcopalem cathedram ordinati fuerunt, et ideo ex his nihil agere potuerunt. Et ne alicui talis ordinatio vel confirmatio aut consecratio reiteratio esse videatur, addentat illud, quod scriptum est: *Quod non ostenditur gestum, ratio non sinit ut videatur iteratum.* Et reliqua talia eorumque similia.

425. *Ne iudices de excessibus malorum indicent aliquid extra conibentiam sacerdotum.* Ne iudices quicquam de perlicorum excessibus, extra sacerdotum conibentiam, iudicare praesumant.

426. *De presbiteris episcoporum, quos ipsi ire non potuerint, ad corrigendum mittendis.* Ut episcopi tunc immunes habeantur a damnis, cum eorum presbiteros ad ea quae ipsi non correxerint, miserint corrigenda.

427. *De eo qui fallax in facie repertus fuerit.* Si coram hominibus repertum mendacium et infamem facit et dampnis affligit ⁶, quanto magis in divina fallax fide praevenerit, non erit penitus ad accusationem vel ad testimonium admittendus. Merito ergo accusare et testificare prohibentur, qui in re a fide suspecti sunt.

428. *Quod non solum flagitia defendenda, sed etiam amarum poenitentiae fletibus ⁷ sint eradicanda.* Sicut delictum christianis est eorum scelus, qui in Christo praevicariis existunt; ita modis omnibus decernendum, ut absque satisfactione ecclesiae nullus omnino veniam mereatur, qui a meliori proposito ad deterius declinasse convincitur, quia crudelis et stupenda praesumptio crudeliori debet extirpari supplicio.

429. *De illo qui non solum furtum fecerit, verum et qui iuri consenserit.* Non solum illi, qui furtum fecerit, sed etiam quicumque conscius fuerit vel furto ablata sciens suscepit, in numero furantium habeatur et simili vindictae subiaceat.

430. *Ut in sancto paschae sabbato, die et parasceue missae non agantur.* Ut sabbato sancto, hoc est in vigilia paschae, ieiunium ante noctis initium nisi a parvulis aut infirmis non solvatur; nec missa in parasceue aut in eodem sabbato sancto vel divina mysteria his duobus diebus celebrentur. Canonibus quippe iubentibus biduo ista sacramenta penitus non debent celebrari.

431. *De his qui in locis illicitis et minime consecratis contra canonum auctoritatem missas celebrare vel audire praesumunt.* Statutum saepissime et inhibuitum est, ut missarum celebrationes in locis incongruentibus fieri omnino non debeant. Simul et hoc decretum est, ut si quis presbiterorum, excepto quando in itinere pergitur et locus basilicae procul est et id in altaribus ab episcopo consecratis fieri necessitas compellit, ne populus Dei sine missarum celebratione et corporis et sanguinis dominici perceptione maneat, missarum celebrationes in huiusmodi illicitis locis post tot tantasque prohibitiones facere tentaverit, gradus sui periculum incurrat. Et hoc populis denuntiandum est, ne missas in praedictis illicitis locis sacerdotibus cantare suadeant vel

VARIANTES LECTIONES.

¹ sinodochiis G. ² ipse corr. ipsi G. ³ servantur G. ⁴ c. pontificalem f. Bal. ⁵ gerentur Bal. ⁶ abra-
biliter G. sed cf. statim sequentia. ⁷ a. p. i. exciderunt G. ⁸ quod G. ⁹ affligit G. ¹⁰ fluctibus G.

haec illicita facere presbiteros deprecantur; quoniam scriptum est: *Vide ne offeras holocausta tua in omni loco, quem videris; sed in loco, quem elegerit Dominus, ut ponat nomen suum ibi.* Satiis igitur est missam non audire, quam eam ubi non licet nec oportet celebrare nec audire. Et in canonibus legitur, ut nullus sacerdotum in domibus vel in aliis locis nisi in ecclesiis dedicatis celebrare missas audeat. Si quis contra haec decreta egerit, canonica correctione feriatur. Simul et hoc statutum est, ut nullus sacerdos in aliis quam in Deo dicatis vasis et ab episcopis consecratis ministrare seu missas celebrare praesumat: quia sicut non est concessum, ut alii missas content et sacrificia consecrent, quam illi, qui ab episcopis sunt consecrati, ita non est licitum, ut in aliis domibus vel altaribus aut vasis missas sacerdotibus celebrare praesumant, quam ab episcopis consecratis. Sunt etiam¹ ab episcopis consecranda et benedicenda corporales pallae ac alia vestimenta sacerdotum, necnon et omnia, quae in usus basilicae vel altaris sive in ministerio sacerdotum ad divina mysteria explenda complectuntur, quatenus cum his sacris Deo sacratis sive placabilibus ministrare valeant. Unde et in aliis sanctorum patrum decretis legitur: *Quamquam Deum vera fide ubique orare liceat, sacrificia vero offerre aut corpus Domini confici nullo modo legimus aut veraciter scimus in aliis locis iuste fieri, nisi in locis Deo ab episcopo dicatis, nisi causa hostilitatis aut summae necessitatis: et hoc non in mansionibus aut in domibus non sacris, sed in tabernaculis dedicatis ab episcopis, et altaribus a pontificibus sacra unctione unctis et divinis precibus consecratis, et hoc summa ex necessitate et in itinere procul ab ecclesia positus, ne populus sine missarum solemnibus² et sacramenti corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi perceptione remaneat.* Ab antiquis autem patribus et praedecessoribus nostris nulla alia ex occasione aut pigritia seu praesumptione, sed pro praedicta necessitate³ hoc concessum esse legimus. Aliiter quoque nisi ut praefixum est in locis non consecratis missarum solemniter agere non licet. Et hoc nonnisi ex summis et pro praedictis necessitatibus fieri ullo modo licet; quoniam lex divina admodum praecipiens ait: *Caveat quisque, ne offerat holocausta sua in omni loco, quem Dominus elegit.* Et alibi: *Recte offert, qui ad ecclesiam necessitate praecoccupante aut infirmitate venire non potest et aliubi Deum orat.* Sed non recte dividit, qui in locis illicitis et altaribus minime consecratis missarum celebrationes peragit. Multo enim melius est missas non cantare aut audire, quam in locis illicitis missas cantare aut audire: quoniam qui illicita agit et prohibita facit, non modicum errat et nimis peccat; et nisi poenitentiam canonice et iuste in hoc se ullo ex hoc egerit, maximam contumaciam in futuro iudicio propter hoc indubitanter percipiet. Multa vero et innumerabilia exempla ex his in supradictis legalibus et in aliis canonicis et divinis libris inveniuntur, quae hic pro prolixitate inserere distulimus et pro fastidio ac labore scriptoris sive lectoris⁴ hic non inseruimus. Nam si⁵ quis ex his potiora et plura exempla invenire desiderat, in praefixis libris sufficienter legendo et diligenter quaerendo invenire poterit. Si quis ergo post tot prohibitiones haec decreta apostolica et synodali atque imperiali auctoritate renovata et maxime omnium imperii nostri populorum ac procerum nostrorum consensu et hortatu conscripta atque firmata temerare praesumpserit, si clericus fuerit, gradus sui periculo subiacebit; si vero monachus aut laicus fuerit, a liminibus ecclesiae usque ad ecclesiae satisfactionem extorris fiat. Si autem, quod absit, suo episcopo vel reliquis sa-

acerdotibus inobediens vel contumax extiterit, a comitibus vel missis nostris comprehensus in carcerem usque ad nostram et proprii episcopi atque ecclesiae satisfactionem sub magna aerumna retrusus maneat.

432. *Quod incestum committat, qui se consanguineae suae usque ad affinitatis lineam coniungit.* Nihilus fidelium usque ad lininitatis lineam, id est usque in septimam progeniem consanguineam suam ducat uxorem vel eam quoquo modo incesti macula polluat. Si quis vero hoc scienter temerare praesumpserit, si liber et t, bannum nos rum, id est sexaginta solidos, fisco nostro persolvat, et insuper canonice ut incestus laet ac publice iuxta canonicos gradus poeniteat. Si autem servus vel ecclesiasticus fuerit, publice flagelletur ac decalvetur, et iuxta proprii episcopi iussione poenitentiam publice et canonice gerat. Quod si aliquis tam liber quam servus ut ecclesiasticus vel fiscalis episcopo proprio vel suo sacerdoti aut archidiacono inobediens vel contumax sive de hoc sive de alio quolibet scelere extiterit, omnes res eius a comite et a missis episcopi ei contendantur, usque dum episcopo suo obediat, ut canonice poeniteat. Quod si nec se ita correxerit et ad episcopum et canonicam poenitentiam venire distulerit, a comite comprehendatur et in carcerem sub magna aerumna retrusus teneatur, nec rerum suarum potestatem habeat, quousque episcopos iusserit. Quod si comes vel eius ministri haec adimplere distulerint, canonice ab episcopo vel a suo ministro excommunicentur, et usque dum haec pleniter adimpleat, semper communione catholicorum careat, usque dum ipsi episcopo humanius erga eum aliquid agere placuerit. Si vero, quod non optamus, ipse comes aut de praedictis causis aut de ipsa excommunicatione inobediens aut negligens apparuerit, honore comitatus pariter et communione careat, usque dumambo in nostram praesentiam veniant, ut nos illum episcopali auctoritate atque imperiali metu ita corrigamus, ut⁶ ceteri timorem habeant nec deinceps talia committere ullatenus audeant.

433. *Ut in est, quamdiu in scelere manent, non fidelium christiano non, sed tantum aut gentium cathecuminorum vel energuminorum locum teneant.* Incesti dum in ipso detestando atque infando scelere manent, non inter fideles christianos, sed inter gentiles aut catechuminos vel energuminos habeantur; id est cum christianis non cibum sumant, non potum, non in eodem vasculo edant aut bibant; sed soli hoc faciant. Non oculentur aut salutentur ab eis. Sed si suis sacerdotibus inobedientes extiterint et a tam nefandissimo se scelere segregare atque ad publicam poenitentiam redire noluerint, inter eos habeantur, qui spiritu periclitantur immundo, vel etiam inter eos, de quibus ipsa⁷ Veritas ait: *Si te non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus.* Nam cum fidelibus non debent orare nec in ecclesiam intrare, sed ad ianuam ecclesiae excubare, et intrantibus in eam atque exeuntibus ex ea vultu in terra prostrato veniam postulare, et ut pro se orare non dedignentur flagitare, et lacrymis perfusi vultu contrito atque humiliato spiritui semper omnibus apparere, usque ad satisfactionem ecclesiae et proprii episcopi canonicam reconciliationem menere, et ad pristinum incestum nunquam redire, nec secularia negotia exercere, nec placitis aut accusationibus vel testimoniis interesse, sed crebris sacerdotum precibus manusque pontificis proprii inpositionibus et elemosinarum largitionibus atque ceterorum hominum⁸ exhibitionibus eos purgari sanique oportet.

434. *De incestis nullo coniugii nomine praevalendis*

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest G. ² solemnia Bal. ³ propter dictam necessitatem Bal. ⁴ scriptorum s. lectorum Bal. ⁵ deest G. ⁶ ut et Bal. ⁷ per se G. ⁸ bonorum h. Bal, qui legendum putat bonorum operum.

incestos nullo coniugii nomine praevalendos esse A censuimus.

435. *De incestis coniunctionibus.* Si quis eo gradu se incestuos ordine cum his personis, quibus a divinis regulis prohibitum est, coniunxerit, utique poenitentiam sequestratione testetur, utrique communione priventur, et neque in palatio habere mitiam, neque in foro agendarum causarum licentiam habebunt. Nam quoquo modo praedicto se incesto coniunxerint, episcopi seu presbiteri, in quorum dioecesi vel pago actum fuerit, regi vel iudicibus scelus perpetratum adnuntient; ut cum ipsis denuntiatum fuerit, se ab eorum communione aut cohabitatione sequestrent. Res autem eorum ad primos parentes usque ad sequestrationem perveniant sub ea conditione, ut antequam segregentur, per nullum ingenium, neque per parentes, neque per emptorem, neque per auctoritatem regiam ad proprias perveniant facultates, nisi praefatum scelus sequestrationis separatione et poenitentia fateantur.

436. *De canonicae accusationis ordine.* Accusationis ordinem canonicis dumtaxat regulis institutum servare iubemus, ut si quis clericus in criminali vel in leviori causa pulsatur vel in discrimine capitis arceatur, non statim reus aestimetur, quia accusari potuit, ne subiectam innocentiam faciamus; sed quisque is ille est, qui crimen intendit, in iudicium episcopale veniat, nomen rei indicet, vinculum inscriptionis arripiat, custodiat similitudinem, habita tamen dignitatis aestimatione patiatur. Nec sibi fore noverit licentiam mentiendi, cum calumniantes ad vindictam poseat similitudo supplicii.

437. *De servis et libertis vel infamibus personis non recipiendis.* Omnes servi vel liberti omneque infames personae non permittantur maiores natu accusare, vel omnes, quos ad accusanda publica crimina leges publicae non admittunt. Infames sunt cuncti, quos decreta canonica et ecclesiastica atque leges seculares acribunt infames esse.

438. *De episcopis et reliquis sacerdotibus vel clericis ad seculares indices minime accusandis.* Si quis episcopus, presbiter aut diaconus vel quilibet clericus apud episcopos, quia aliter non oportet, a qualibet persona fuerint accusati, quicumque fuerit si e ille sublimis vir honoris, sive ullius² altius dignitatis, qui hoc genus inlaudabilis intentionis arripuit, noverit docenda probationibus, monstranda documentis debere inferre. Si quis ergo circa huiusmodi personas non probanda detulerit, auctoritate huius sanctionis intelligat se iacturam famae propriae sustinere, ut damno periculis, existimationis dispendio discat sibi alienae verecundiae impune insidiari saltem de cetero non licere. Nam sicut episcopos, presbiteros, diaconos caeterosque, si his obiecta potuerint comprobare, ab ecclesiasticis gradibus aequum est removeri: ita similis videri debet iustitiae modus, quod appetitae innocentiae moderatam delicti iussimus ultionem. Ideo huiusmodi dumtaxat causas episcopi sub testificatione multorum actis audire debebunt.

439. *De primatum et metropolitanorum differentia.* Nulli alii metropolitani appellentur primates, nisi illi qui primas sedes tenent, et quos sancti patres synodali et apostolica auctoritate primates esse decreverunt. Reliqui vero, qui alias metropolitanas sedes sunt adepti, non primates, sed metropolitani vocentur.

440. *De familiaribus vel hominibus tam liberis quam servis dominum accusantibus vel secreta eius prodentibus quid aendum sit.* Si quis ex familiaribus vel ex servis cuiuslibet domus cuiuscumque criminis delator atque accusator emerit, eius existimatione

caput atque fortunas petiturus, cuius familiaritati vel domino inhaeserit: arte exhibet onem testium, ante examinatum iudicium in ipsa expositione criminum atque accusationis exordio ultro gladio feriatur. Vocum enim iustitiam potius interire quam audiri oportet. Eorum vero accusandi sacerdotes vel testificandi in eos os obstruimus, quos non humanis, sed divinis vocibus mortuis esse scimus.

441. *Quod episcopi a Deo, cuius servi existunt, sint iudicandi, accusandi vel dampnandi: quia iuxta Apostolum nemo alienum servum debet iudicare. Et quod non ab humanis aut pravae vitae hominibus sint lacrandi, ipso Domino regulam tribente.* Episcopi a Deo iudicandi sunt, non ab humanis aut pravae vitae hominibus sunt lacrandi, ipso Domino exemplum dante, quando per ipsum et non per alios vendentes et ementes eiecit de templo et mensas nummulariorum proprio evertit flagello et cecit de templo. Et sicut alibi ait: *Deus stetit in synagoga deorum, in medio autem deos discernit.*

442. *De his qui se ipsos quocumque modo necant.* Quicumque se propria voluntate aut in aquam iactaverit, aut collum ligaverit, aut de arvore praecipitaverit, aut ferro percusserit, aut cuilibet voluntariae se morti tradiderit, istorum oblatio non recipiatur³.

443. *De his qui clericum iniuriaverint.* Quicumque index aut secularis presbitero aut diacono aut cuilibet de clero aut de iunioribus matris ecclesiae⁴ absque audientia episcopi vel archidiaconi vel archipresbiteri iniuriam inferre praesumpserit, anathema ab omnium christianorum consortio habeatur.

444. *Ne laici intersint, quando canonica iura ventilantur vel regularia examinantur, nisi in propria accusentur persona.* Quando ea, quae canonica sunt, ventilantur vel quaelibet regularia examinantur, nec indices seculares neque aliquos laicos interesse oportet, nisi eos tantummodo qui in propria accusantur persona.

445. *Ut ecclesiastica iura semper inviolata permaneant.* Monemus, ut iura ecclesiarum, sicut a patribus divinitus inspiratis sunt ordinata, inviolata permaneant. Nihil alicuius improbus ambitus concupiscat, nec per alterius imitationem suum aliquis quaerat augmentum.

446. *Suggestio populi ad imperatorem Karolum et episcopos.* Deus ad hoc vestram religionem ordinavit, ut et iniustitias removeatis, et praesumptiones absciatis, et sacerdotibus laborantibus succurratis, et multis opprobriis locum non praebatis, sed post agnitionem ei, qui calumniam patitur, adiutorium feratis; illum vero, qui calumniam facit, si vere est calumniator, absconditis.

447. *De alienis iudicibus non recipiendis, et peregrina iudicia vel examina respicienda.* Episcopis singulorum locorum omnium, qui sub eorum degunt moderamine, curae sit causas utilitatesque imponere. Valde enim est incongruum, ut omnis suis alii quilibet illorum se causis addiceant, sed illi eorum vitam competentem regularique debeant moderatione disponere, qui eos ordinare canonice possunt, vel a quibus ordinati sunt, et qui pro commissis eorumque animabus compelluntur reddere rationem.

448. *De episcopo qui adversus proprium metropolitanum vel contra alios quosque habuerit causam, quid agendum sit.* Si forte, quod non o tanus, aliquem episcopum, cum contra proprium metropolitanum vel contra alios quosque contingat aiquid habere causae, decrevimus, ut ob hoc sedis apostolicae iudicium hi, qui petere festinant, licentiam habeant:

VARIANTES LECTIONES.

¹ a. e. desunt. G. ² ulterius G. ³ recipietur Bal.

⁴ m. e. desunt G. ⁵ inhabita Bal.

quod scitis canonum etiam antiquorum patrum institutione permixtum.

449. *Quod fundamentum totius bonitatis sit Christus Iesus, et qualiter in ovile ovium per ostium sit intrandum.* Fundamentum aliud nemo potest ponere praeter id, quod positum est, qui est Christus. Quisquis ergo cum dilectione Dei et proximi fidei, quae in Christo est, firmitate tenet, eundem Iesum Christum Dei et hominis filium apud se posuit fundamentum. Sperandum ergo est, quia ubi Christus fundamentum est, honorum quoque operum sequatur officium. Ipsa quoque per se Veritas dicit: *Qui non intrat per ostium in ovile ovium, sed alius endit aliunde, ille fur est et latro; qui autem intrat per ostium, pastor est ovium.* Et paulo post subiecit dicens: *Ego sum ostium.* Ille ergo in ovile ovium intrat per ostium, qui intrat per Christum. Ipse autem per Christum ingreditur, qui de eodem creatore ac redemptore humani generis vera sentit et praedicat et praedicata custodit; culmen regiminis ad officium portandi oneris suscepit, non ad appetitum gloriae transitorii honoris; curae quoque suscepti ovilis solerter invigilat, ne oves Dei aut perversi homines prava loquentes dilanent, aut maligni spiritus delectamenta vitiorum suadentes devastent.

450. *De causis definitis minimè commovendis.* Flagitanti iudicium non debet de causa quae definita vel iudicata est.

451. *De his qui contra praepositos suos se erigunt, et de accusatoribus vel testibus inimicis, quid agendum sit.* Qui se contra praepositos suos erigunt, profecto ostenditur quia esse servi Dei continent. Filius Dei in sancto ait Evangelio: *Ego non accuso nec iudico quemquam.* Nihil enim sine Patre facit Filius, quia communis eorum operatio est et unita voluntas. Hoc vero in loco quasi iudex loquitur, dicens qualis iudex, quales testes Deo esse debeant, ut cognoscant homines in iudicando, quod non ex voluntate et potestate sua, sed ex aequitate debeant formare sententiam. Iustitia in iudicando est manifestanda, non potentia.

452. *De regulis clericorum.* Clerici lege patrum monentur, ut a vulgari vita seclui, a mundi voluptatibus se absterneant, non spectaculis, non pompis intersint; convivia publica fugiant; privata non tantum pudica, sed sobria colant; usuris nequaquam incumbant, qui nec turpium occupationes lucrorum fraudesque cuiusquam studio et appetant; amorum pecuniae quasi materiam cunctorum criminum fugiant; secularia officia negotiaque abiciant; honorum gradus per ambitiones non appetant; pro beneficiis mercedem Dei munera non accipiant; dolos et coniurationes caveant; odium, aemulationem, detractionem et invidiam fugiant; non vanis oculis, non infrenata lingua aut peccantibus tumuloque gestu incedant; sed pudore et verecundiam mentis simplici habitu et incessu ostendant; obscenitatem etiam verborum sicut et operum penitus exsecrentur; viduarum ac virginum visitationes frequentantesque fugiant; contubernia extranearum feminarum nullatenus appetant. Castimoniam quoque inviolati corporis perpetuo conservare studeant, aut certe unius matrimonii vinculo foederentur. Senioribus quoque debitam praebent obedienciam, neque ullo iactantiae studio semetipsos attolant. Postremo in doctrina, in lectionibus, psalmis, hymnis, canticis spiritualibus, exercitio iugiter incumbant. Tales enim esse debent, qui divinis cultibus se emancipandos studeant; scilicet ut dum scientiae operam dant, doctrinae gratiam populis administrent.

453. *De neganda accusatorum licentia criminandi,*

VARIANTES LECTIONES.

oblectamenta Bal. ² dicit in Conc. Mogunt. 8:3. ³ infrenata Bal. ⁴ i. T. e. c. d. q. desunt Bal. ⁵ student G. ⁶ de G. ⁷ clericum si i. G. ⁸ quidam Bal. ⁹ vel vestrarum corr. uestrorum G. vel vestram Bal.

prinsquam se i sos purgaverint de his quae eis obiciuntur. Neganda est accusatus licentia criminandi, priusquam se crimine quo praemuntur exuerint.

454. *De falsis testibus et periculis quid agendum sit.* Si quis convictus fuerit aliquis ad falsum testimonium vel periculum a se traxisse aut per quancunque corruptionem sollicitasse, ipse quidem usque ad exitum non communicet.

455. *De qualitate virginis in coniugio.* Siscitandum est si vult pater virginis, quia caput mulieris vir. Requirenda est a patre voluntas virginum, dum Deus reliquat hominem in manibus consilii sui.

456. *Ut clerici vel laici in aliena ecclesia non communicent sine litteris episcopi sui.* Statutum est, ut unusquisque clericus vel laicus non communicet in aliena plebe sine litteris episcopi sui.

457. *Ut tamen contumptores canonum excommunicentur, clerici vero honore priventur.* Si quis statuta supergressus corruerit vel pro nihilo habenda putaverit, si laicus est, communione; si clericus, honore privetur.

458. *Ut qui clericum alienum defendere nititur, communiore privetur.* Si forte aliquis clericorum regulam disciplinae ecclesiasticae subterfugiens fuerit evagatus, quicumque eum susceperit et illum pontifici suo non reconciliaverit, sed magis defensare praesumpserit, Ecclesiae communione privetur.

459. *De accusationibus in clericorum causis non susciendis, quae saeculi legibus prohibentur.* Et de clericis dampnatis a nemine defendendis. Statutum est ut nullae accusationes a iudicibus audiantur ecclesiasticis, quae legibus saeculi prohibentur. Et ut, si quis cuiuslibet honoris clericus iudicio episcoporum quocumque crimine fuerit damnatus, non liceat eum, sive ab ecclesiis quibus praefuit, sive a quolibet homine deferri; interposita poena damni pecuniae atque honoris, quo nec aetatem nec sexum excusandum esse praecipimus.

460. *Ut non alii metropolitani primates appellentur nisi illi, qui primas sedes tenent; qui alii non possunt tres turmas facere de episcopis, quam illi qui primas sedes tenent; qui tres turmas facere debent, sicut in hac sententia iubetur.* Placuit, ut quotiescumque concilium congregandum est, episcopi qui neque aetate neque aegritudine neque alia gravius necessitate impediuntur, competenter occurrant. Primatibusque suarum provinciarum intimetur, ut de universis episcopis vel duae vel tres turmae fiant; ac de singulis turmis vicissim quotquot electi fuerint, ad diem concilii instantissime occurrant.

461. *Quod cum illis quibus episcopus non loquitur, non sit loquendum, nec excommunicatis communicandum; ut ipsi humiliter semetipsos, ut festinus reconciliantur.* Ex epistol. sancti Clementis utilia, quae praesenti tempore ecclesiis necessaria sunt, honorifice proferenda et cum reverentia ab omnibus fidelibus ac praecipue clericis recipienda; ex quibus quod specialiter placuit propter venerandam antiquitatem, statuti praesentibus roboramus, quod superscriptus beatus martyr de beatissimi Petri apostoli constitutione commemorat dicens: *Quae autem etiam ex vobis ipsis intellegere debetis, si qua sunt, quae ipse propter insidias hominum malorum non potest evidentius et manifestius proloqui.* Verbi gratia, inimicus est alicui pro actibus suis. Vos nolite expectare ut ipse vobis dicat: cum illo nolite amici esse. Sed prout observare debetis et voluntati eius, videlicet qui ecclesiae curam gerit, ab ipso commotione obsecundare et averti ab eo, cui ipsum sentitis adversum, sed nec loqui his qui bu ipse non loquitur: ut unusquisque qui in culpa est dum caput omnium vestrorum sibi gratiam re-

parare, festinet citius reconciliari ei qui omnibus praest; ut per hoc redeat ad salutem, cum oboe lire coeperit monitis praesidentis. » Et caetera, quae in consequentibus denotantur amicis eorum, qui veritati inimici sunt. Sciat itaque deinceps clerus ad reatum, sed et fidei¹um populus ad culpam sibi adscribendum, si quis in hoc vitium malorum computatur et di²ciplinæ subversor fore agnoscitur.

462. *De non iniuriandis episcopis aut lacerandis, sed potius tolerandis.* Episcopum vero oportet oportune et inopportune atque sine intermissione ecclesiam suam docere eamque prudenter regere et admonere, ut a vitis se absteineat et salutem consequi possit aeternam. Et illa cum tanta reverentia eius doctrinam debet suscipere eumque amare et diligere ut legatum Dei et praeconem veritatis; quia³, testante Veritate⁴, quaecumque ligaverit super terram, erunt ligata et in coelo, et quaecumque solverit super terram, erunt soluta et in coelo. Nimis timenda est haec sententia et providendum vobis, ne offensatis eos qui tantam a Domino habent potestatem. Et ideo potius oboediendi, diligendi⁵ et summopere sunt venerandi; non detrahendi vel lacerandi aut eiciendi, sed portandi et amandi, ipso dice⁶te domino: *Qui vos audit, me audit; et qui vos spernit, me spernit.* Ideo haec vobis et omnibus fidelibus praecipimus, ut ab his vos caveatis, et posteris vestris non malum, sed bonum exemplum relinquatis, quoniam iniuri episcoporum ad Christum pertinet, cuius vice funguntur. Unde et vos, qui veri Dei estis discipuli, abicite a cordibus ante omnia discordias et animorum dissensiones, ex quibus omne opus malum procedit, et benignitatem ac simplicitatem tota mente servate. Veruntamen scitote cuncti, quod supra omnes vos laboret episcopus, quia unusquisque vestrum suum proprium fert laborem, ille vero et suum et singulorum. Et ideo sicut ille pro vobis omnibus, ita et vos omnes pro eo summopere laborare debetis, in tantum, ut si etiam necesse fuerit, animas vestras pro eo ponatis; sicut et ipse animam suam pro vobis, si necesse fuerit, ponere debet, ipso dicente Salvatore: *Bonus pastor animam suam dat pro o⁷ib⁸ suis.* Vos vero oboedite eis et vigilate pro eis; quia ipsi vigilant quasi rationem pro animabus vestris reddaturi, ut⁹ cum gaudio hoc faciant¹⁰ et non gementes.

463. *De legitimo coniugio.* Decretum est, ut uxor legitime viro coniungatur. Aliter enim legitimum, ut a patribus acceperint et a sanctis apostolis eorumque successoribus traditum invenimus, non sit coniugium, nisi ab his qui super ipsam feminam dominationem habere videntur; et a quibus custoditur, uxor petatur, et a parentibus propinquioribus sponsetur et legibus dotetur, et suo tempore sacerdotatiter, ut mos est, cum praecipibus et oblationibus a sacerdote benedicatur, et a paranimfis, ut consuetudo docet, custodita et sociata a proximis, et¹¹ tempore congruo petita legibus detur et solemniter accipiatur. Et bido¹² vel triduo orationibus vacent et castitatem custodiant, ut bonae¹³ soboles generentur et Domino suis in actibus placeant. Taliter enim et Domino placebunt et filios non spurios, sed legitimos atque hereditabiles generabunt.

464. *De his qui de suspitione vel absque legitimo ac usatore aliquos iudicare praesumunt.* Placuit, ut nullus quemquam clericorum vel laicorum de suspitione aliqua iudicare praesumat; similiter ne sine accusatore legitimo quispiam condemnetur, quia pessimum et periculosum est quempiam de suspitione iudicare, aut sine legitimo accusatore quemquam damnare.

465. *Ut episcopi per singulos annos circumeant parrochias suas.* Placuit, ut unusquisque episcopus per

singulos annos cunctas dioceses parrochiasque suas circuire non neglegat; sed docendo, confirmando, singula quaecumque quae necessaria sunt restaurando et corrigendo, prout melius valuerit, reformare satagat.

466. *Ut presbiteri et diaconi, quando per parrochias constituuntur, statim iuramentis et oboedientiae suae atque statuta servare promissionem suo faciant episcopo.* Quando presbiteri aut diaconi per parrochias constituuntur, oportet eos professionem episcopo suo facere.

467. *Ne iudices quoslibet clericos vel servos ecclesiae in suis angariis aut¹⁴ quibus libet rebus occupare praesumant.* Ut non liceat iudicibus clericis vel servos ecclesiae in suis angariis occupare.

468. *De ecclesiis et dotibus eorum, ut ad episcopi semper dispositionem pertineant.* Placuit, ut omnes ecclesiae cum dotibus et omnibus rebus suis in episcopi proprii potestate consistent, atque ad ordinationem vel dispositionem suam semper pertineant.

469. *Quod clerici iudices seculares adire non debeant.* Ut clerici, qui seculares iudices appetunt, excommunicentur.

470. *De his qui viduis vim inferunt aut feminas invias ducunt.* Placuit, ut vi¹⁵is pro castitate violentiam nullus inferat, et mulier invita viro non ducat. Quod si quis fecerit, in triplo nobis bannum nostrum persolvat, et ab episcopo, atque si necesse fuerit di¹⁶trigente comite, publicam per gradus canonicos poenitentiam agere cogatur. Et si inoboediens extiterit, nobis per firmissimos fideiussores praesentetur, ut aut in carcere n¹⁷ ret¹⁸udatur aut in exsilium deportetur; ut et ceteri timorem habeant, ne unquam talia agere praesumant.

471. *De potentibus, qui quoslibet expoliant.* Placuit, ut si quis potentium quemlibet expoliaverit et admodum episcopo non reddiderit, excommunicetur.

472. *De his qui ecclesias intrant et non communicant.* Placuit, ut omnes, qui in ecclesias intrant, nisi¹⁹ a suo fuerint excommunicati sacerdote, communicent. Si qui autem hoc facere noluerint, tandiu a communione et a christianorum consortio habeantur alieni, quandiu per satisfactionem ecclesiae a proprio mereantur per manus inpositionem reconciliari episcopo et sanctae restitui communioni.

473. *De his qui acceperint eucharistiam et non sumpserint.* Placuit, ut²⁰ omnes, qui sacram acceperint eucharistiam et non sumpserint, ut sacrilegi repellantur.

474. *Ut hi qui a sacerdotibus excommunicantur, a fidelibus usque ad reconciliationem, nisi quibus permissum fuerit, semper vitentur.* Placuit ut his qui a suis excommunicantur sacerdotibus, nullus fidelium communicet, nisi quibus permissum ab eis fuerit, nec priusquam canonicè reconciliantur, ad eos accedat. Quod si quis facere temptaverit, simili sententiae subiacet.

475. *De his qui pro munere aut favore alicuius iustitiam opprimunt.* Quam si extraneus a christianae fidei regula qui se defensorem veritatis insinulat et veritatem ipsam munere acceptione commaculat, audiat contra se prophetam dicentem: *Pro eo, quod vendidisti argento iustum et pauperem pro calciamentis, ecce stridebat ego super vos sicut stridet plaustrum anatum foeno, et peribit supra a re²¹ore, et fortis non timebit virtutem suam, et robustus corde inter fortis undas effugiet.*

476. *Qualiter haec statuta observanda sint.* Et de his qui haec contempnunt, sive clericis, sive laicis, quid agendum sit. Ilas omnes con²²ditiones ecclesiasticas, quas summam breviterque perstrinximus, sicut plenus in canone continentur, manere perenni

VARIANTES LECTIONES

¹ qui l. v. quodcumque l. s. t. erit ligatum e. i. c. e. quodcumque s. s. t. erit solutum Bal. ² dees Bal. ³ et corr. ut G. ⁴ faciunt G. ⁵ qui corr. et G. quae Bal. ⁶ boni Bal. ⁷ deest G. ⁸ G. in margine additum: habet. Aliter, si a suo fuerint excommunicati sacerdote, non communicent. ⁹ deest Bal.

stabilitate sancimus. Si quis ergo clericus aut laicus harum sanctionum oboediens esse noluerit, si clericus fuerit, excommunicationi subiaceat; si vero laicus fuerit et honestioris loci persona, medietatem facultatum suarum amittat fisci viribus profuturam. Si vero minoris loci persona es, amissione rerum suarum multatus in exilio deputetur.

477. *De his quae ab antecessoribus nostris circa cultum divinum statuta fuerunt, ut semper i libita permanent.* Quaecumque a parentibus nostris diversis sunt statuta temporibus, manere inviolata atque incorrupta circa sacrosantas ecclesias praecipimus. Nihil igitur a privilegiis immutetur; omnibus, qui ecclesiis servant, tunc o¹ deferatur, quia temporibus nostris addi potius reverentiae cupimus, quam ex² his, quae olim praestita sunt, mutari.

VARIANTES LECTIONES.

¹ tui id G. ² deest Bal. ³ eudendis Bal. ⁴ dictando Bal. ⁵ v. attribuitur. Bal.

ADDITIO PRIMA.

Hujus additionis primae capitula videsis supra inter constitutiones Aquisgranenses anni 817, col. 393.

ADDITIO SECUNDA.

Capitula quae deinceps sequuntur [Baluz., sequuntur], non tunc, quando praescripta velut in subsequentibus habentur inventa, collecta, ordinata hucque inserta esse noscuntur; sed post modum a fidelibus reperta hac in scedula sicut acta erant sunt inserta, ut facilius a fidelibus, quotiens necesse fuerit, repperiantur.

INCIPIUNT CAPITULA

QUAE SUNT GENERALITER PER PARROCHIAS POPULIS LENIENDI.

1. *Ut fidei sacramento baptizantur imbuantur.* Et ut parvuli de sacris f. n. ibus ab his non suscipiantur vel homines ad confirmationem teneantur, qui in publica poenitentia adhuc ca. onice irreconciliati manserunt. Hoc admonendum vel denuntiandum fidelibus necessario praevideamus, ut hi qui fidem Christi expetunt et propecte aetatis sunt, praequam ad baptismum accedant, instruantur et fidei et baptismatis sacramento. Similiter et illi instruendi sunt, qui parvulos de sacro fonte suscipere voluerint, ut intelligant et vim eiusdem sacramenti et quid pro aliis spondeant vel pro quo fidei iussores extiterint. Illos tamen specialiter ab his officiis removendo indicamus, ne alios de sacrosancto fonte baptismatis suscipiant nec etiam ad percipiendum sancti Spiritus donum aliorum patroni existant, qui et communione canonica privati et poenitentiae publicae sunt subacti, donec per poenitentiae satisfactionem reconciliationem mereantur. Quos enim lex divina et canonica auctoritas ab ecclesiarum liminibus et a ca. tris militaribus, ne ruina sint populi, sequestrat, multo magis ab his sacris officiis usque ad tempus poenitentiae, ut iam dictum est, peractum, sunt sequestrandi.

2. *Quo tempore baptismum celebrari oporteat.* Ut extra statuta tempora canonum baptismata non celebrentur: quia sacri canones hoc modis omnibus, nisi aliquod periculum insituerit, fieri prohibent, in tantum, ut etiam eos, qui alio tempore baptizantur, a gradibus ecclesiasticis arceant.

3. *Ut pactum in baptismo factum cum Deo a baptizatis observetur.* De eo etiam instruendos fideles necessario providimus, ut intelligant pactum quod cum Deo in baptismo fecerunt. Pactum, quod cum Deo in baptismo fit, a multis ex toto, a multis ex parte transgreditur. Ex toto quippe transgreditur, quando quis post acceptam baptismatis gratiam aut ad infidelitatem aut heresim aut certe ad scisma prolabitur; ex parte vero, quando quis aut ad super-

478. *De capitulis apostolica auctoritate roboratis.* Maxime trium ultimorum capitula istorum librorum apostolica sunt cuncta auctoritate roborata, quia his condendis³ maxime apostolica interfuit legatio. Nam eorum nomina praeter trium, id est Leonis, Sergii et Georgii, hic non inseruimus, licet ea per singulos conventus inserta invenimus, vitantes legentium atque scribentium fastidia. Si quis autem plenius ea nosse voluerit, istorum legat autentica, quibus illa inserta reperiet. Interdum haec discendo⁴ et amando atque o. eribus complendo non neglegat; quia, ut Dominus novit, pro amore et utilitate sanctae Dei ecclesiae, ut horum in prooemio praebatum est, sunt collecta istis operibus inserta. Legentibus pax, custodientibus gloria, operibusque haec complentibus vita ut tribuatur⁵ aeterna oramus.

B. biam aut ad invidiam aut ad caetera vitia spiritualia, quae ex radice superbiae prodeunt, labitur.

4. *Quid sit abrenuntiatio in baptismo, et quomodo observanda sit.* Quid sit abrenuntiatio re diabolo, operibus et pompis eius, valde omnes fideles intelligere oportet. Quapropter necesse est, ut praedicatores in admonendo et auditores in discendo et opere complendo abhine, ut suum cavere possint periculum, magnum adhibeant studium. Abrenuntiare igitur diabolo est penitus cum re-putere, sperne-; reicere-; eique contradicere seque utrumque ab eo alienare, sive aliud quid quod hoc verbo in hoc sensu exprimi potest. Opera eius sunt, quae utique operibus Salvatoris contraria existunt, primum superbia, cuius ille auctor est et quae eum ex angelo daemonem fecit, quae est etiam initium omnis peccati, et caetera vitia, quae ex radice procedunt superbiae. Pompa diaboli haec est, quae et pompa mundi, id est ambitio, arrogantia, vana gloria omnique cuiuslibet re superfluitas in humanis usibus: unde crescit elatio, quae multoties honestati solet adscribi, et caetera huiusmodi, quae de fonte superbiae procedere noscuntur. Haec et his similia sunt, quae unusquisque fidelis tempore baptismatis a se reiecit Christoque se mancipavit pactumque cum Deo fecit, ne penitus ad ea, quibus abrenuntiavit, rediret. Verum si iura humanae pactionis firmiter conservantur, fixius tamen atque ferventius iura tanti pacti, quae cum Deo facta sunt, inviolabiliter sunt observanda.

5. *De scholis per singulas urbes habendis.* Inter nos pari consensu decrevimus, ut unusquisque episcoporum in scholis habendis et ad utilitatem ecclesiae militibus Christi praeparandi et educandi abhine maius studium adhiberet. Et in hoc unusquisque studium vo. unus probare, ut quando ad provinciale episcoporum concilium ventum fuerit, unusquisque rectorum scolasticos suos eidem concilio ades. e. faciat, quatenus et ceteris ecclesiis noti sint et eius solers studium circa divinum cultum omnibus manifestum fiat.

6. *Quod ab episcopis ieiunium inpositionem manuum fieri oporteat.* Ut episcopi non nisi ieiunium per imposi-

VARIANTES LECTIONES.

¹ agendis G.

tionem marum Spiritum sanctum tradant, exceptis infirmis et morte periclitantibus. Sicut autem duobus temporibus, pascha videlicet et pentecosten, baptisum, ita etiam traditionem sancti Spiritus a ieiunio pontificibus non erit celebrare¹.

7. *De presbiteri indiscere per diversa non mittendis.* Ut presbiteri, sicut hactenus factum est, in liser te per diversa non mittantur nec ab episcoporum nec ab aliis praelatis nec etiam a laicis: ne forte propter eorum absentiam, et animarum pericula et ecclesiarum, in quibus constituti sunt, negantur officia.

8. *Ut presbyteri, qui gradum amiserint, canonicae poenitentiae subdantur.* De presbiteris gradum amittentibus visum est nobis, ut unusquisque episcoporum vitam et conversationem morumque emendationem eorum, qui gradum amittunt, tam ipse quam per ministros suos noverit, eosque poenitentiae canonicae subdere non neglegat, iuxta quod in concilio Caesariensi titulo primo scribitur: « Presbyter, si uxorem acceperit, ab ordine deponatur; si vero fornicatus fuerit aut adulterium perpetraverit, amplius pelli debet et sub poenitentia redigi. » Nonnulli enim amisso gradu ad filios laicos efficiuntur, ut nec publice, quia fas non est, nec canonicis propter quorundam episcoporum incuriam, legibus cstringantur.

9. *Ut nullus presbiterorum missam solus celebrare praesumat.* Visum etiam nobis fuit illud² inhibendum, ut nullus presbiterorum solus missam celebrare praesumat; quia ita nec verba Domini salvatoris, quibus mysteria corporis et sanguinis sui discipulis suis celebranda contradidit, nec apostoli Pauli documenta declarant, nec etiam in ipsis actis apostolorum, si enucleatum legatur, ita fieri debere ullo modo invenitur. Unde conveniendus, immo interrogandus nobis videtur huiusmodi corporis et sanguinis Domini solitarius consecrator, quibus dicit: *Dominus vobiscum*, et a quo illi respondetur: *et cum spiritu tuo*, vel pro quibus supplicando Domino inter cetera, *Memento, Domine, et omnium circumstantium*, cum nullus circumstet, dicit? Quae consuetudo quia apostolicae et ecclesiasticae auctoritati refragatur et tanto mysterio quandam dehonorationem irrogare videtur, omnibus nobis in commune visum est, ut deinceps huiusmodi usus inhibeatur.

10. *Ut in unaquaque ecclesia proprius presbyter habeatur.* Saepem namque in aliis conciliis et nunc in nostris conventibus constitutum est, ut unaquaeque ecclesia, si facultas suppetit, proprium habeat presbiterum, et unusquisque presbyter una tantum sit contentus ecclesia.

11. *Ut in die dominica ruralis opus non fiat.* Inter cetera vero admonitionis nostrae officia satis illud necessarium visum est, ut populi fidelibus terribiliter denuntiatur, ut diem dominicum, in quo auctor vitae³ re-erexit a mortuis, honorabiliter et venerabiliter colant. Nam si pagani ob memoriam et reverentiam eorum suorum dies colere, et Iudaei more carnali sabbatum carnaliter observare satagunt: quanto magis christianae religionis devotio ob memoriam dominicae resurrectionis eundem diem venerabiliter atque honorabiliter colere debet! Multi namque nostrorum visu, multi etiam quorundam relatu didicimus, quosdam in hoc die opera ruralia exercentes fulmine interemptos, quosdam artuum contractione multatos, quosdam etiam visibili igne absumptos subito in cinerem resolutos poenalter occubuisse. Proinde necesse est, ut priami sacerdotes, reges et principes cunctique fideles, huic diei debitam observationem atque reverentiam devotissime exhibeant.

12. *De missarum celebrationibus in locis incon-*

gruentibus minime agendis. Illud etiam, quamquam s epe admonitum sit, nobis⁴ iterum inculcantur populisque denuntiandum sumnoperere visum fuit, ut missarum celebrationes in locis incongruentibus fieri omnino non debeant; et necesse est, ut unusquisque episcoporum huiusmodi temerariam consuetudinem a parrochia sua penitus amoveat. Et si quis presbiterorum abhinc (excepto quando in itinere pergitur et locus basilicae procul est et id in altari- bus ab episcopis consecratis fieri necessitas compellit, ne populus Dei sine missarum celebratione et corporis et sanguinis dominici perceptione mane- tis) missarum celebrationes in huiusmodi illicitis locis post tot tantasque prohibitiones facere adtemptaverit, dignum est ut gradus sui periculum incurrat. Sati- us igitur est missam non audire, quam eam ubi non licet et nec oportet celebrare aut audire.

13. *Quid presbiteri inconsultis episcopis viduas re- lae non debeant.* Quia ergo, quod saepe in nostris conciliis prohibuit, viduas inconsultis episcopis velari non debere, et eandem constitutionem a quibusdam praevericari nunc e novimus, prorsus ne deinceps fieret interdiximus; ut si quispiam presbiterorum deinceps huius constitutionis contumaciter transgressor extiterit, scilicet ut aliquam viduam inconsulto episcopo velare praesumat, gradus sui periculum incurrat.

14. *De puellis virginibus a presbiteris non velandis.* Similiter et de puellis virginibus a presbiteris non velandis inhibuimus, in qua re hactenus multos presbiterorum partim ignorantia, partim temeritate, deliquisse depraeherimus.

15. *Quod quaedam feminae sibi velum absque assensu sacerdotum imponunt.* Deprehendimus et aliam negligentiam, eo quod quaedam feminae sine consensu sacerdotum velum sibi incaute imponant: quod similiter ne ulterius fiat inhibuimus.

16. *De abbatissis et sanctimonialibus, quae contra canones viduis et puellis velum imponunt.* Nihilominus etiam in quibusdam locis innotum invenimus usum stultitiae plenum et ecclesiasticae auctoritati contra- rium, eo quod videlicet nonnullae abbatissae et aliquae ex sanctimonialibus viduis et puellis virginibus contra fas velum imponere praesumant, et ideo nonnullae taliter velatae putant se liberius suis carnalibus desideris posse vacare et suis voluntates explere. Quapropter statuimus, ut si aut abbati sa aut quaelibet sanctimonialis in potestate hanc diffinitionem in tantam audaciam proruperit, ut aut viduam aut puellam virginem velare praesumat, iudicio canonico usque ad satisfactionem subiacat.

17. *De feminis nobilibus, quae post mortem viro- rum suorum capita velant statim.* De nobilibus femi- nis, quae amissis viris repente veantur et in propriis domibus diversas nec sitates opponentes residere delectantur, de quibus in aliis conventibus coram serenitate vestra iam dudum ventilatum et definitum est, maiori solerique studio admonendas esse et instruendas ab episcopis statuimus, quatinus suae saluti consulant, ne sic indiscrete vivendo et prop- ria noxiaque libertate utendo et per diversa vagan- do periculum animarum suarum incurrant, semper illud apostolicum ante oculos habentes, quod di- citur: *Vidua quae in deliciis est, vivens moritur est.*

18. *De illicito accessu seminarum ad altare.* Ut illicitus accessus seminarum ad altare et fatis, modis omnibus inhibuimus. Quia quorundam relatu didicimus in quibusdam provinciis contra legem divi- nam canonicamque institutionem feminas sanctis altaribus se ultro ingerere sacrataque vasa impuden- ter contingere et indumenta sacerdotalia presbiteris administrare, et quod his magis indecens inep- tiusque est, corpus et sanguinem Domini populis

VARIANTES LECTIONES

¹ celebrari Bal. ² aut G. ³ illum Bal. ⁴ d. famulorum famularumque tuarum et Bal. ⁵ victor G. ⁶ deest Bal. ⁷ d est G. ⁸ nec Bal.

porrigere, et alia quaeque, quae ipso dictu turpia sunt, exercere inhibemus¹, ne ulterius fieri praesumatur². Quod autem mulieres ingredi ad altare non debeant, in concilio Chalcedonensi et in decretis Gelasii papae copiose invenitur.

19. Ut nullus canonicorum vel monachorum, nisi praedicationis aut³ alicuius certae necessitatis causa, et hoc cum licentia episcopi vel eius qui ab eis sua vice fungitur, monasterium monachorum aut canonicorum adire praesumat. Quia etiam compertimus quosdam canonicos et monachos posposito religionis suae pudore monasteria sanctimonialium tam monachorum quam canonicorum inconsulto episcopo suo impudenter atque invective enter alire, qui obtendere soent se non ob aliud illuc accedere nisi aut propinquitatis aut familiaritatis aut certe nescio cuius conventio- nis gratia; quod factum quia nec canonico nec mona- tico congruit proposito, prorsus interdicimus, nisi forte causae praedicationis aut certe inevitabilis necessitas id facere coegit⁴; et hoc nullatenus sine licentia episcopi, aut illius qui vice illius fungitur, fieri praesumatur. Quod si sermo praedicationis facien- tus est, congruo in loco coram omnibus fiat. Si vero colloquendum cum aliqua sanctimonialium ratio expostulat, id non ubi⁵ nisi in constituto loco, id est in auditorio sub testimonio virorum religio- sorum et religiosarum feminarum fiat. Quando vero sacerdotibus in monasteriis puellaribus missarum celebrationes faciendae sunt, cum ministris sibi deputatis illuc ingrediantur. Quibus rite peractis, non ad secretas conlocantur ones sanctimonialium se ulio modo divertant, sed cum ministris suis illico egrediantur. Porro si sacerdotibus sanctimonialia peccata sua confiteri voluerint, id non nisi in ecclesia coram sancto altari adstantibus haud⁶ procul testibus faciant. Si autem infirmitas praepedit, ut in ecclesia eadem confessio fieri nequeat, in quacumque libet domo faciendae est, non⁷ nisi testibus similiter haud⁸ procul adstantibus fiat. Nullo modo quippe videtur nobis convenire, ut monachus relicto mona- sterio suo ideo sanctimonialium monasteria adeat, ut confitentibus peccata sua modum poenitentiae imponat.

20. Quod pecunia a paupere non sit exigenda cum usura. Quia ergo in multimodis usurarum adinventionibus quosdam clericos et laicos obitos praeeptionis dominicae, qua dicitur: *Pecuniam tuam non dabis ad usuram, et frugum superabundantiam non exiges; ego dominus deus vester*, in tantam turpissimi lucri rabiem exarsisse cognovimus, ut⁹ multiplicibus atque innumeris usurarum generibus sua adin- ventione et cupiditate repertis pauperes adfligant, opprimant et exhauriant, adeo ut multi fame corre- lecti pereant, multi etiam propriis derelictis alienas terras expetant: in quibuscumque locis hoc fieri didicimus, ne ulterius fieret cum ingenti protestatione modis omnibus inhibuimus, attendentes illud, quod in libro exodi Dominus per legi latorem dicit: *Si pecuniam tuam dederis populo meo pauperi, qui habitat tecum, non urgeas eum quasi exa tor nec uis opprimas*. In libro quoque levitici¹⁰: *Si attenuatus fuerit frater tuus et in firmis manum, et susceperis eum quasi advenam et peregrinum et rixerit tecum, non accipias ab eo usuram nec amplius quam dedisti. Time Dominum Deum tuum, ut vivere possit frater tuus apud te*. Et in libro deuteronomii: *Si unius, inquit, de fra- tribus tuis, qui moratur intra portas civitatis tuae, in terra, quam dominus deus datur sibi, ad pauper- tatem venerit, non obdurabis cor tuum nec contrahas manum, sed aperi s eam pauperi et dabis mutuum quo eum indigere perspexeris*. Item in eodem: *Cave ne forte subrepat tibi im, in cogitatio, et di as in*

corde tuo, adpropin- uat septimis annis remissionis, et avertas oculos tuos a paupere fratre tuo, nolens ei mutuum quod postulat commodare, ne clamet contra te ad Dominum et fiat tibi in peccatum; sed dabis ei nec urges quippiam cal de in eius necessitate bus suble- vandis, ut benedi- cat tibi dominus deus tuus in omni tempore in cunctis, ad quae non in- miscris. Amos propheta ait: *Audite hae, qui conteritis pauperem, et deficere facitis egen- s ter ae, dicentes: Quando transibit messis, et vendabimus merces et cibatum, et aperiemus frumentum, ut i- minuamus mensuram et augeamus sicum et sup- onamus stateras dol- sas, ut possideamus in arg- nto e- nos et pauperes p- calca- mus nris, et quisquillas frumenti vendamus? Heuony- mus in expositione Ezechielis prophetae: *Putant quidam usuram tantum esse i- pecunia. Quod prae- videns scriptura omnis rei auge- t superabundantiam, ut plus non recipias, quam dedisti. Solent in agris frumenti et milli, vini et olei caerarumque s- e- cietum usu ae exigi, sive ut appellat sermo divinus, superhabundantiae: velbi gratia ut hyemis tempore demus decem modios et in m- se recipiamus quin- decim: hoc est amplius parte media: qui iustissimum se putaverit, quantam plus accipiet portionem. Et solent augmentari ac dicere: Dedi unum modium qui satus¹¹ fecit decem modios. Nonne iustum est, ut medium modum de meo plus accipiam, cum i- le mea liberalitate novem et semis de meo habeat? Nolite errare, inquit Apostolus, deus non irri- tur. Respondeat enim nobis breviter fenerator misericors, utrum habenti dederit an non habenti. Habenti utique dare non debuerat; sed dedit quasi non habenti. Ergo quare plus exigit quasi ab¹² habente? Alii pecunia foenerata solent munuscula accipere diversi generis, et non intellegunt usuram appellari et superhabundantiam quicquid illud est, si ab eo, quod dederint, plus acceperint. De men- surarum namque inaequalitate et modis iniustis et sexta lis, quae Domini lege haere¹³ prohibentur, qualiter res ad certam correctionem perducii possit, non satis perspicue nobis patet, eo quod in di- ersis provinciis diver- ae ab omnibus pene habeantur. Hoc tamen modis omnibus¹⁴ optamus et admonemus, ut saltem nullus duplice s- mensuras in sua dominatione aut habeat aut haberi permittat, quoniam hac occasione multos pauperes affligi in plerisque locis cognovimus.**

21. De diversis flagitiis malorum. Sunt sane diver- sorum malorum patratores, quos et lex divina im- probat et condemnat, pro quorum etiam diversis s- cleribus et flagitiis populus fame et pestilentiali flag- ill- tur et ecclesiae status infirmatur et regnum per- iclitatur. Contra quos nos eorum mali am exage- rantes, quamquam in sacris eloquiis satis sint exse- crata, necessarium praevicimus iterum nostra ad- monitione et exhortatione p- aeraveri omnino opor- tere; sicut sunt diversarum pollutionum patratores, quas cum masculis et pecoribus nonnulli diversis- imis modis admittunt, quae incomparabili dulcedinem piissimi creatoris ad amaritudinem provocant s- tanto gravius delinquant, quanto contra naturam peccant: pro quo etiam scelere igne coelesti conflagratae infer- nique hiati quinque¹⁵ absorptae sunt civitates, necnon et quadraginta et eo amplius millia stirpis Benjaminiae mucrone fraterno confossa s- n. Haec porro indicia et ev- dentes vindictae declarent, quam detestabile et execrabile apud divinum maiestatem hoc vitium exstet. Extant et alia perniciosissima mala, quae ex ritu penitentium remansisse non dubium est; ut sunt magi, arioli, sortilegi, venefici, divini, incantatores, somniatorum conjectores, quos divina lex inretractabiliter puniri iubet. De quibus in lege dicitur: *Anima quae avertit ad magos et ariolos*

VARIANTES LECTIONES.

¹ inhibemus B. l. ² praesumat G. ³ quae sequuntur, de uni G. ⁴ coegerit B. l. ⁵ aliubi G. ⁶ aut G. ⁷ sed non B. l. ⁸ quid G. ⁹ ut in B. l. ¹⁰ levitico G. ¹¹ rasos G. ¹² acsi G. ¹³ haberi B. l. ¹⁴ h. t. m. o. desunt G. ¹⁵ d. est B. l.

et fornicata fuerit cum eis, ponam faciem meam contra eam, et interficiam i lam de melio pop li sui. Sanctificamini et estote sancti, quia ego sanctus sum Dominus Deus vester. Custodite praecepta mea et facite ea, quia ego sum Dominus, qui sanctifico vos. Et alibi: Magos et ariolos et maleficos terras vivere ne patiamini. Dubium etenim non est, sicut multis est notum, quod quibusdam praestigii atque diabolicis illusionibus ita mentes quorundam inficiunt poculis¹ amatoriis, cibis vel filacteriis, ut in insaniam versi a plerisque indicentur, dum proprias non sentiunt contumelias. Ferunt enim suis maleficiis aera posse conturbare et grandines immittere, futura praedicere, fructus et lac auferre aliisque dare, et innumera a talibus fieri dicuntur. Qui² ut fuerint, huiusmodi reperti viri seu feminae in tantum disciplina et vigore principis acrius corrigendi sunt, in quantum manifestius ausu nefando ac temerario servire diabolo non metuant. De his quoque in concilio Anciritano titulo 23 ita scriptum est: « Qui divinationes expetunt et morem gentilium subsequuntur aut in domos suas huiusmodi homines introducunt inquirendi aliquid arte malefica aut expiandi causa, sub regula quinquennii iaceant secundum gradus poenitentiae definitos. » Oportet enim haec in omnibus et maxime in his locis, ubi licite et impune multi se posse aut perpetrare hoc confidunt, ut studiosius et diligentius admo-
neantur et severius corrigantur.

22. De aliis vitiis, quae in usu quasi per naturam habentur. Sunt et alia detestanda vitia, quae ita habentur quasi naturaliter in usu, ut ea perpetrantes quanti sint discriminis non advertant; sicut sunt ea, quae Apostolus aperte enumerat, id est ebrietates, comessiones, contentiones, irae, rixae, dissensiones, detractiones, invidiae, inimicitiae: quae homines iuxta eundem apostolum a regno Dei excludunt, ita inquit³: Qui enim talia agunt, regnum Dei non consequentur. In tantum enim ea impudent et sidenter quidam committunt, ut merito de illis dici possit: Laetantur cum male fecerint, et exultant in rebus pessimis. Unde oportet ut omnes christiani haec et subtiliter intellegant et studiosissime caveant ne forte ea perpetrantes, et alia bona quae agunt perdant, et propter haec a regno Dei se alienos faciant. Similiter etiam de otioso sermone iuxta Domini vocem omnes redditori sumus in die iudicii rationem; de scurrilitate et stultiloquio et maledictionibus, quoniam iuxta Apostolum maledicentes regnum Dei non possidebunt; de mendacio, de periculoso, noxio assidueque iuramento, et obscenis turpibusque canticis omnibus christianis intellegendum et⁴ observandum est, ut summopere ab his se caveant, ne his studentes per negligentiam detrimentum suarum patiantur animarum. Haec igitur, quae breviter praemissa sunt, primum adiuvante divina gratia, a nobismetipsis abdicando formam et exemplum aliis praebere volumus, et fidelibus vestris⁵ humiliter innotescere et fideliter denuntiare necessario iudicavimus. Sed et per parrochias nostras omnes admonendo instruere cupimus, ne, quod absit, per suam ignorantiam et nostram negligentiam huiusmodi mortiferis subiaceant vitiis.

23. Quod laici uxores sola causa filiorum habere debeant, et quod coniugium a Deo esse institutum. Congessimus etiam in opere conventus nostri nonnulla alia capitula ad laicorum fidelium observationem et salutem pertinentia, quorum hic omnia prolixitate mentionem tantum facimus: sciilicet quod nosse eos oporteat coniugium a Deo esse constitutum, et quod non sit causa luxuriae, sed causa potius filiorum appetendum, et ut virginitas, sicut doctores nostri tradunt, usque ad nuptias sit custodienda, et ut uxores

A habentes neque pellicem neque concubinam habere debeant; quomodo etiam in castitate uxores suas diligere eisque utpote vasi infirmiori honorem debitum debeant impendere; et quod commixtio carnalis cum uxoribus gratia fieri debeat proles, non voluptatis; et qualiter a coitu praegnantium uxorum viris abstinendum sit; necnon⁶ et qualiter menstruo tempore viris ab uxoribus suis abstinendum sit⁷, et quod nisi causa fornicationis, ut Dominus ait, non sit uxor dimittenda, sed potius sustinenda; et quod hi, qui causa fornicationis dimissis uxoribus suis alias ducunt, Domini sententia adulteri esse notentur; si vero etiam qualiter incesta christianis cavenda sint; et quod loca Deo dicata frequentius devotiusque a fidelibus ad Deum exorandum sibi propter propitium faciendum sint adeunda; et quod in basilicis Deo dicatis non sit fabulis otiosis turpibusque et obscenis sermocinationibus vacandum; et negotia secularia publica quoque placita habenda; et quod qui haec in ecclesiis Dei faciunt, maiora sibi peccata adimulcent. De iusto iudicio iudicando, et munus acceptione cavenda. De falso testimonio vitando et de detractione vitanda, necnon et de ceteris quae longum est dinumerare. Sunt etiam alia plura flagitia per necessario corrigenda, quae nos ideo hic inserere non necessarium duximus, quoniam satis evidenter in vestris capitulis ea comprehensa esse scimus, quae vos vestra auctoritate et fidelium consilio per strenuos missos vestros corrigenda esse censuistis. Haec fideles nos et devotissimi famuli et oratores vestri iuxta parvitatem sensus nostri, prout brevitatis temporis permisit, secundum sanctam ordinationem vestram de his, quae ad nostram et consacerdotum subiectorumque nostrorum correctionem et emendationem pertinere perspeximus, necnon et de his, quae populis necessario annuntianda et admonenda praevimus, illud etiam quod vestrae pietati deprecandum modo iudicavimus, pauca de multis, quae in nostris conventibus gesta sunt excerptes in unum redigendo succincte et ordinatim adnotavimus. Sed quamquam ordine praeposito de his, quae praemissa sunt, vestro ardentissimo desiderio prius satisfacere elegerimus, illud tamen, quod in capite prius ponendum fuerat et ad vestram specialiter personam ministeriumque pertinere cognovimus, nullatenus oblivioni tradidimus; sed potius vestrae saluti prospicientes, nonnulla capitula necessaria fideliter collegimus et vobis familiariter admonitionis gratia porrigenda devovimus; ut aperte atque distincte inspiciendo, legendo et audiendo vestra cognoscere possit solertia, et de quibus et pro quibus in memoratis conventibus nostris secundum virium possibilitatem nostrarum fideliter egerimus.

24. De regis vocabulo, et qualis esse debeat ipse. Ut quid rex dictus sit, Isidorus in libro Sententiarum scribit. « Rex enim, inquit, a recte agendo vocatur. Si enim pie et iuste et misericorditer agit, merito rex appellatur. Si his caruerit, non rex, sed tyrannus est. » Antiqui autem, ut idem Isidorus in libro Etymologiarum scribit, omnes reges tyrannos vocabant. Sed postea pie et iuste et misericorditer regentes regis sunt nomen adepti; impie vero, iniuste crudeliterque principantibus non regis, sed tyrannicum aptatum est nomen. Unde et beatus Gregorius ait in Moralibus: « Viros namque sanctos proinde reges vocari in sacris eloquiis didicimus, eo quod recte agant sensusque proprios bene regant et motus resistentes sibi rationabili discretionem componant. Recte igitur illi reges vocantur, qui tam semetipsos quam subiectos bene regendo pacificare noverunt. » Ad quid etiam constitutus sit imperator, Fulgentius in libro de veritate praedestinationis et gratiae scri-

VARIANTES LECTIONES.

¹ populis G. ² quae G. ³ inquietem Bal. typographi, ut videtur, errore. ⁴ deest G. ⁵ corr. nostris G. ⁶ Haec non exstant in relatione episcoporum.

bit: « Clementissimus quoque imperator non ideo est vas misericordiae prae paratum in gloria, quia apicem terreni principatus accepit, sed si ¹ imperiali culmine recta fide vivat, et vera cordis humilitate praeditus culmen regiae dignitatis sanctae religioni subiciat; si magis in timore servire Deo, quam in tumore ² dominari populo delectetur; si in eo lenitas iracundiam mitiget ³, ornet ⁴ benignitas potestatem; si se magis diligendum, quam metuendum cunctis exhibeat; si subiectis salubriter consulat; si iustitiam sic teneat, ut misericordiam potestatem non relinquat; si prae omnibus ita se sanctae matris Ecclesiae catholicae meminerit filium, ut eius paci atque tranquillitati per universum mundum prodesse suum faciat principatum. Magis enim christianum regitur ac propagatur imperium, dum Ecclesiastico statui per omnem terram consulitur, quam cum in parte quacunque terrarum pro temporali securitate pugnetur. » Unde et Isidorus scribit: « Principes namque seculi nonnunquam intra ecclesiam potestatis adeptae culmina tenent, ut ⁵ per eandem potestatem disciplinam ecclesiasticam muniant. Ceterum intra ecclesiam potestates necessariae non essent, nisi ut quod non prae valet sacerdos efficere per doctrinae sermonem, potestas hoc imperet per disciplinae terrorem. Saepè per regnum terrenum coeleste regnum proficit; ut qui intra ecclesiam positi contra fidem et disciplinam ecclesiae agunt, rigore principum conterantur, ipsamque disciplinam, quam ecclesiae utilitas exercere non prae valet, cervicibus superbiorum potestas principalis inponat. » Salomon in Proverbiis: *Misericordia et veritas custodiunt regem et roborabitur clementia thronus eius.*

25. De ministerio regali, quale sit. Regale namque ministerium specialiter est populum Dei gubernare et regere cum aequitate et iustitia et ut pacem et concordiam habeant stulere. Ipse enim debet primo defensor esse ecclesiarum et servorum Dei, viduarum, orphanorum caeterorumque pauperum necnon et omnium indigentium. Ipsius enim terror et studium huiusmodi, in quantum possibile est, esse debet; primo ut nulla iniustitia fiat; deinde, si e venerit, ut nullo modo eam subsistere permittat, nec spem delitescendi ⁶ sive audaciam male agendi cuiquam relinquat; sed sciant omnes, quoniam si ad ipsius notitiam pervenerit quippiam mali quod admissum, nequaquam incorruptum aut inulium remanebit, sed iuxta facti qualitatem erit et modus iustae ⁷ correctionis. Unde oportet, ut ipse qui iudex est iudicum, causam pauperum ad se ingredi faciat et diligenter inquirat, ne forte illi, qui ab eo constituti sunt et vicem eius agere debent in populo, iniuste aut neglegenter pauperes oppressiones ⁸ pati permittant. Scire autem et unumquemque, cuiuslibet sit ordinis, oportet, quia si de otioso sermone Deo rationem redditurus est, multo magis de ministerio sibi divinitus commisso. De ministerio autem regis ita loquitur: *Cumque sederem quod si rex circumstante exercitu, eras tamen moerentium consolator; auris audiens beatificabat me et oculus videns testimonium reddebat mihi, quod liberassem populum vociferantem et pupillum, cui non esset a iutor. Benedictio perituri super me veniebat, et cor viduae consolatus sum. Iustitia indutus sum, et vestivi me sicut vestimento et diadema et iudicio meo. Oculum sui caeco et pes claudum. Pater eram pauperum, et causam, quam nesciebam, diligentissime investigabam. Conterebam molas iniqui, et de dentibus illius aufereram praedam. Salomon ⁹: Rex qui sedet in solio iudicii, dissipat omne malum intuitu suo. Item item in libro Sapientiae: *Dirigite iustitiam, qui iudicatis terram: sentite de Domino in bonis ale, et in simplicitate cordis quaerite illum. Item ibi: Audite ergo reges, et intelligite; discite iudices finium terrae, prae-**

*bete aures vos qui continetis multitudines et placet s vobis in tur'is nationum, quoniam data est a Domino potestas vobis et virtus ab altissimo, qui int'roga it opera vestra et cogitationes scrutabitur; quoniam cum essetis ministri eius, non recte indicastis neque custodistis legem iustitiae neque secundum voluntatem Dei ambulastis. Horrende et cito apparet vobis Dominus, quoniam iudicium durissimum in his, qui praesunt, fiet. Exiguo enim conceditur misericordia; potentes autem potenter tormenta patientur. Non e in sol'atrel personam cuiusquam Dominus, nec re erebitur cuiusquam magnitudinem, quoniam pusillum et magnum ipse fecit, et aeq'aliter pro omnibus cura est illi. Extant et alia innumera sanctorum scripturarum testimonia regi nomini et officio convenientia; super quibus colligendis vestra sancti devotio idcirco magnum nobis ademit laborem, eo quod divina gratia adeo tot virtutum prae rogativis vestrum repleverit animum et exornaverit dignitatem, ut non sit necesse sacerdotibus Domini copiosioribus exemplis qualibet exaggeratione vestrum animum onerare. Quare Deo omnipotenti gratias uberrimas ac multiplices referimus, qui ita vos pia religione, sancta devotione, benigna humilitate, amore iustitiae, operibus misericordiae caeterarumque sanctorum virtutum perfectione sua gratuita pietate ditavit, ut merito ab omnibus amandi et imitandi sitis. Verum quod nos ¹⁰, si haec vobis coelitus attributa non fuissent, cum temporali periculo propter auctoritatem ministerii nostri vos ad ea peragenda admonere, immo admonendo exigere a vobis, quoquo modo ¹¹ debueramus: vos e contra propter divinum amorem et honorem et admonendo nos ad potiora provocatis, et pium opportunumque adiutorium nobis terre devotissime curatis. Proinde humillimis precibus specialiter pietati vestrae suggerimus, ut bonum, quod coepistis, Deo opitulante indesinenter perficere non gravemini, et in adimplendis operibus iustitiae et pietatis ac misericordiae nullatenus deficiatis; quoniam non inchoantibus, sed perficientibus praeium aeternae vitae datur. Et iuxta Veritatis vocem: *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.**

26. Quod in eligendis et constituendis ecclesiae rectoribus regem magnam vigilantiam adhibere oporteat. Iterum monendo magnitudini vestrae suppliciter suggerimus, ut deinceps in bonis pastoribus rectoribusque in ecclesiis Dei constituendis magnum studium atque solertissimam adhibeatis curam: quia si aliter factum fuerit, et ordo ecclesiasticus suam non habebit dignitatem, et religio christiana in multis labefacta tota una detrimenti sui patietur, et animae vestrae, quod non optamus, periculum generabitur.

27. De abbatissis constituendis. Similiter deposcimus, ut in abbatissis constituendis vestrum specialiter caveatis periculum, sicut vobis saepe est alimonitum et per divini auctoritatem crebrius manifestatum.

28. De adiutoribus rei publicae et ministris eius iudicis. Sed et hoc obsecramus, ut in eligendis adiutoribus vestris et rei publicae ministris, qui vice vestra populum Dei regere et gubernare atque iudicare debent, solertis inam providentiam habeatis, semper illud attendentes, quod in libro exodi ad Moysen dicitur: *Pro id, inquit, de omni populo v'ros rudentes et timentes Deum, in quibus sit veritas et qui oderint avaritiam, et constituite ex eis tribunos et centuriones et quinquagenarios, qui iudicent populum omni tempore. Quicquid autem maius fuerit, referant ad te, et ipsi minora tantummodo iudicent, leviusque tibi sit partito in alios onere. Si hoc feceris, implebis imperium Domini et praecepta eius poteris sustinere. Unde et in libro Deuteronomii: *Iudices, inquit, et magi-**

VARIANTES LECTIONES.

¹ S. in f. Bal. ² timore G. ³ mitigat C. Bal. ⁴ ornat Bal. ⁵ ut secunda manu nisi ut G. ⁶ G. in margine vel latendi. ⁷ deest G. ⁸ oppressionem G. ⁹ S. ait Bal. ¹⁰ deest Bal. ¹¹ quomodo G.

stris constitues in omnibus portis tuis, quia Dominus Deus tuus dedit tibi, per singulas tribus tuas, ut indicent populum iusto iudicio nec in aliquam partem declinent. Item ibi: Dixi quae vobis in illo tempore: Non possum solus sustinere vos, quoniam Dominus Deus vester multiplicavit vos et esis ¹ hodie sicut stellae coeli plurimae. Domus tuus Deus patrum vestrorum addat adhuc numerum multa milli et passim vobis sicut locutus est. Non valeo solus vestra negotia sustinere et pondus et iurgia. Date et vobis viros sapientes et quos et quod omnis conversatio sit probata in tribus vestris. Sed et in libro paralipomenon ita legitur: Consistite qui recedite Iosaphat iudices terrae in cunctis iudiciis Iuda munus per singula loca. Et praecipiens iudicibus, vade, ait, quid facitis; non enim hominibus exercetis iudicium, sed Domini, et quodcumque iudicaverit s, in vos redundabit. Sit timor Domini vobis sciam, et cum diligentia cuncta facite; non enim est apud dominum Deus vestrum aequitas nec personarum acceptio nec capido munerum. Rogamus etiam vestrapietatem propter divinam misericordiam vestramque salutem ac totius populi utilitatem necnon et regni honorem atque stabilitatem, ut vestra pietas solertissimam vigilantiam adhibeat, quatinus consilarii et dignitatis vestrae minis ricu tudesque animae vestrae et corpori, qui debent esse intra regnum aliis deus et bonitatis exemplum et in exteris nationibus bonae opinionis condementum, caritatem, pacem, atque concordiam omni simulatione et caliditate postposita ad invicem habeant, ut secundum Dei voluntatem et vestram honestatem atque totius regni profectum communiter decerent, et veri vobis adiutores in omnibus concorditer existant. Tunc etenim veri consilarii verique adiutores vestri et totius regni salubriter esse poterunt, si unanimes extiterint et in invicem dilectionem habuerint. Decet quippe ut sacra domus vestra cum his spectabilis appareat et imitabilis existat, et fama suae bonae opinionis sive alios ² imperii vestri subiectos sive exterarum nationes habundantissime perfundat. Ubi igitur omnes dissensiones et discordiae dirimendae et omnis malitia imperialis auctoritate est comprimenda, necesse est, ut quod in aliis correre decernit, in ea minime reperiatur. Nam et hoc humiliter obsecramus admonemus, ut liberos vestros, quos vobis divina pietas largiri voluit, in timore Dei iugiter diligenter erudiatis, sicuti et facitis, et ut in mutuae dilectionis caritate et fraternitatis amore atque unanimis concordia vicissim consistant, sedula paternaque admonitione insistatis; et ne illicitis actibus creatoris sui offensam incurrant, provida solertique circumspectione nihilominus invigiletis, attendentes beatum Iob, cuius studium, ut beatus Gregorius in moralibus libris scripsit, circa filios erudiendos tale extitit, ut non solum eos exterius perfectos opere et sermone efficeret, verum etiam eorum corda sacrificii oblatione mundaret. Adtendite etiam et ³ David instructum Salomonem filium suum, de quo in primo libro Malachiam legitur: Ego, inquit, ingredior via universae terrae. Confortare et esto vir fortis et observa custodias domini Dei tui, ut ambules in viis eius et custodias ceteroniam eius et iudicia eius et praecepta et testimonia, sicut scriptum est in lege Moysi. Et in libro paralipomenon: Tu autem, Salomoni fili mi, scito Deum patris tui, et servi ei corde perfecto et animo voluntario. Adtendite etiam Tobiam, de quo legitur quod cum factus esset vir, accepit uxorem Annam ex tribu sua, et genuit ex ea filium, nomen suum imponens ei, quem ab infantia timere Deum docuit et abstinere ab omni peccato. Item idem alloquens eundem filium suum: Omnibus, inquit, diebus vitae tuae habeto Leum in mente, et cave, ne aliquando peccato consen-

tiat et praetermittas praecepta Dei nostri. Et substantia tua fac elemosinam, et noli avertere faciem tuam ab ullo paupere: ita enim fiet, ut nec a te avertatur facies Domini. Quomodo potueris, ita esto misericors. Et cetera. Item paulo post: Adende tibi, fili, ab omni fornicatione, et praeter uxorem tuam nequaquam patiaris crimen scire. Superbiam nunquam in tuo sensu aut in corde dominari permittas: in ipsa enim initium sumpsit omnis perditio. Et idem non post multa: Consilium semper a sapiente perquire, omni tempore benedic Deo et pater ab eo, ut vias tuas dirigat et omnia consilia tua in ipso permanent. Item idem: Audite ergo, filii mei, pacem vestram; servite Domino in timore ⁴, et inquirite, ut faciat quae sunt placita illi; et filiis vestris mandate, ut faciant iustitias et elemosinas et ut sint meiores Dei et benedicant eum in omni tempore in veritate et in tota virtute sua. His omnibus praelibatis, note cinus vobis, quod ea, quae in capitulis vestris nobis tractata commisit, sicut illic quid a principibus et reliquo populo vel ita ut divina auctoritas doceat, aut aliter teneatur, vel qui inde ex parte aut ex toto dimissum sit ut non teneatur, fatemur quia in his capitulis, quae superius continentur, necnon et in his, quae praesenti anno conscribi et per missos vestros obvia comprimenta per imperium vestrum direxistis, multa demonstrata sunt, quae a pastoribus ecclesiarum et a principibus et a reliquo populo hactenus neglectae extiterunt, et aliter, quam divina auctoritas se habeat, in his eo egisse et agere novimus. Sed si haec nostra sacerdotalis admonitio effectum operante per vestrum bonum studium abhinc optinuerit, credimus quod multa, quae a multis aliter, quam divina auctoritas se habeat, dimissa sunt, quae non tenebant, corrigantur. Nam et illud quod in eisdem capitulis continetur, ut manifestum fieret, quae causae id effecerint, ut sacerdotes et principes a recto tramite deviascent, exceptis praemis capitulis, in quibus, sicut diximus, multa negligebantur, specialiter tamen unum obstaculum ex multo tempore iam inolevisse cognovimus; id est ⁵ quia et principalis potestas diversis occasionibus intervenientibus, secus quam auctoritas divina se habeat, in causas ecclesiasticas prosilierit, et sacerdotes partim negligentia, partim ignorantia, in cupiditate, in secularibus negotiis et sollicitudinibus ultra quam deuerant se occupaverint, et hac occasione aliter quam divina auctoritas doceat, in utraque parte actum exitus et dubium non est. Sed quia Deo miserante a progenitoribus et genitore vestro et a vobis multa correcta gratulamur, si ea, quae admonemus, prosperum successum habuerint, credimus quod ad perfectionis statum vestra intentio nostraque devotio Deo cooperante pervenire possit. Verumtamen quia novimus statum huius regni sub tali conditione et timore crevisse atque dilatatum esse, et a prudentissimis sanctisque praecessoribus nostris, sive scilicet ab episcopis sive a principibus, hanc causam ex toto correctam non fuisse propter haec quae suo tempore dici possunt, et pondus tantae considerationis parvitas nostrae vires excessit, quoniam nec otium nec spatium temporis nec pluritudine consacerdotum nostrorum, sicut ipsa necessitas exposcebat, habuimus: ideo haec congruentius et aptius temporis vi a comite, si Deus ita annuerit, tractanda ac consideranda distulimus, quoniam tantae considerationis perfectio indiget assensu et adiutorio principum, et multitudine atque devotione necnon et sano sacerdotum et obediencia vel concordia populi et congruenti loci temporisque spatio. Porro de episcoporum honestate, quam Deo annuente vestroque adiutorio suffraganeis et ipsi a Dei servitum peragendum cupimus, suo in tempore vobis dicenda atque vobiscum conferenda reservamus, quatenus ita sit, ut et no-

VARIANTES LECTIONES

¹ et (superscripto) ut sitis G. ² aliis G. ³ subiectas G, ex corr. ⁴ ad G. ⁵ ex Bal. ⁶ veritate Bal
⁷ deest G. ⁸ vestris Bal.

metipsos salvare populoque nobis subiecto utiliter prodesse atque pro vobis et stabilitate imperii vestri liberius valeamus exorare, et de vestris obsequiis et

A regni adiutorio solatium debitum minime subtrahatur, sed, si possibile fuerit, potius augeatur.

ADDITIO TERTIA.

Haec capitula proprie sunt ad episcopos vel ad ordines quosque ecclesiasticos pertinentia, quae non solum observare, sed etiam sibi subiectis vel commissis facienda perdocere debent.

1. *De rebus ecclesiae*. Quia iuxta sanctorum patrum tradicionem novimus res ecclesiae vota esse fidelium, pretia peccatorum et patrimonia pauperum, cui non solum habita conservare, verum etiam multa Deo opitulante conferre optamus: tamen ut ab ecclesiasticis de non diviendis rebus ullius ecclesiae suspicionem dudum conceptam penitus amoveremus, statuimus, ut neque nostris, neque filiorum et Deo dispensante successorum nostrorum temporibus, qui no-
tram vel progenitorum nostrorum voluntatem vel exemplum imitari voluerint, nullam penitus divisionem aut iacturam patiantur.

2. *Ut episcopi per electionem cleri et populi vitae merito et sapientiae eligantur*. Sacrorum canonum non ignari, ut in Dei nomine sancta ecclesia sua liberius potiretur honore, ad sensum ordini ecclesiastico prae-
buimus, ut scilicet episcopi per electionem cleri et populi secundum statuta canonum de propria diocesi remota personarum et munerum acceptione ob vitae meritum et sapientiae donum eligantur, ut exemplo et verbo sibi subiectis usquequaque prodesse valeant.

3. *De canonica professione a multis deturpata*. Quia vero canonica professio a multis partim ignorantia, partim desidia dehonestabatur, operae pretium duximus, Deo annuente, apud sacrum conventum, ut ex dictis sanctorum patrum velut ex diversis pratis quosdam vernantes flosculos carpendo, tractando in unam regulam canonicorum et canonicarum congerere et canonicis vel sanctimonialibus servandam contrahere, ut per eam canonicus ordo absque ambiguitate possit servari. Et quoniam illam sacer conventus ita etiam laudibus exultit, ut usque ad unum iota observandam percenseret: statuimus, ut ab omnibus in eadem professione degentibus indubitanter teneatur, et modis omnibus sive a canonicis sive a sanctimonialibus canonicis degentibus deinceps observetur. Sed et de ecclesiarum honore, quomodo Deo a iuvan et quantum in nobis est vigeat, similiter in subter adnotatis capitulis insertum esse dinoscitur.

4. *Quod episcopi in Longobardia positi ab eis, quos ordinabant, sacramenta et munera exigere solent*. De episcopis vero in Longobardia constitutis, qui ab his, quos ordinabant, sacramenta et munera contra divinam et canonicam auctoritatem accipere vel exigere soliti erant, modis omnibus inhibendum est ne ulterius fiat; quia iuxta sacros canones uterque a gradu proprio talia facientes abici debent.

5. *De capitulis, quae de incestis nuptiis et aliis causis agenda essent*. Nonnulla vero capitula, sicut de incestis nuptiis, necnon et de ecclesiis, quae inter coheredes dividuntur et tali occasione proprio honore carent, sive de his ecclesiis, quae nulum rebus propriis sunt attenuatae, vel certe de his rebus, quae nuper necessitate compellente a nonnullis ecclesiasticis sunt ablatae, et si qua sunt alia sive in ecclesiasticis sive in publicis rebus emendatione digna, quae temporis brevitate efficere nequimus; in tantum differendum illud dignum iudicavimus, donec Domino favente consulto fidelium facultas nobis id

efficiendi ab eo tribuatur. Inventa vero ut Deo opitulante effectum optineant per tempora, hic inserenda censuimus.

6. *De causa monachorum, quibus eligendi sibi abbatibus licentia data sit ex se ipsis*. Monachorum siquidem causam qualiter Deo opitulante ex parte disposuerimus, et quomodo constitutum fuerit, ex se ipsis sibi eligendi abbatibus licentiam dederimus, et qualiter Deo opitulante quieti vivere prepositumque suum indefesse custodire valeant, ordinaverimus, in alia scedula diligenter adnotari fecimus et ut apud successores nostros ratum foret et inviolabiliter conservaretur, confirmavimus.

7. *De his, qui a proprio episcopo non accipiunt christiana*. Si quis de alio christiano, quam de illo novo, quod proprii episcopi largitione vel concessione accipit, baptizare nisi praecoccupante morte, temptaverit, pro temeritatis ausu ipse in se suae damnationis protulisse sententiam manifestatur.

8. *Ut nullus nisi iusto iudicio expoliatur*. Non est privilegium, quo spoliari possit iam nudatus. Ideo, nisi iusto iudicio decernente, nullus expolitur.

9. *De eo, qui post veritatem repertam aliquid deinceps discutit*. Quisquis enim post veritatem repertam aliquid ulterius discutit, mendacium quaerit. Idcirco ab omnibus caute agendum est.

10. *De causis, quae lege non continentur, a iudicibus ecclesiasticis minime iudicandis*. Ut nullae causae a iudicibus ecclesiasticis auferantur, quae legibus non continentur vel quae prohibita esse noscuntur.

11. *De conversatione accusati vel accusantis*. Quaecumque est in iudicio, cuius sit conversatio et fidei is qui accusat et is qui accusatur.

12. *De his, qui christianis nominis honorem neglexerunt*. Ut accusandi vel testificandi licentia denegetur iis, qui christianae religionis et nominis dignitatem neglexerint.

13. *Ut oblationes in domibus ab episcopis vel presbiteris non fiant*. Quod non oporteat in domibus oblationes celebrari ab episcopis vel a presbiteris.

14. *Quod posteriore pacto omne pactum dissolvatur*. Omne pactum posteriori dissolvitur pacto. Homo vero liber statum suum et peiorare et immemorare potest.

15. *De accusatoribus de inimici domo procedentibus*. Accusatoribus de inimici domo procedentibus non est credendum.

16. *De fratrum provisione, ne irrationabiliter fiat*. Ita consulendum est fratribus, ut non videamur destruere, quod aedificatum est: si enim quod aedificavi destruo, praevicatorum me ipse constituo.

17. *De clericis, qui in seditione arma volentes sumperunt*. Clerici, qui in quacumque seditione arma volentes sumserint, reperti, amisso ordinis sui gradu in monasterium poenitentiae contradantur.

18. *Quod lex imperatorum non sit supra legem Dei*. Lex imperatorum non est supra legem Dei, sed sub-

19. *De confessione peccatorum in oratione Deo cotidie agenda*. Quod confessio peccatorum, excepta

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest G. ² capitulum numeri abhinc desunt omnes G. ³ rubrum deest G. ⁴ patiat G. ⁵ Sequentia desunt in fonte capituli Ansgiso I, 79. ⁶ soleant Bal. ⁷ deici Bal. decidi tunc gisi I. 91. ⁸ consulto Bal. ⁹ accipiunt Bal.

ea quae sacerdotibus ad consilium accipiendum Deumque placandum fili, Deo frequenter in oratione sit facienda.

20. *Quod spiritualis examinet omnia et ipse a nullo examinetur.* Spiritualis iudicat omnia; ipse autem a nemine iudicatur.

21. *Ut tempore menstruo ab uxoribus absteineatur.* Quod tempore menstruo omnino ab uxoribus sit abstinentum.

22. *De his, qui erga episcopos vel erga actores ecclesiae aliquam querelam iustam habuerint.* Si qui erga episcopum vel actores ecclesiae quamlibet querelam habere iustam crediderint, non primates aut alios adeant iudices, priusquam ipsos convenient familia-riter, non semel, sed saepissime, ut ab eis aut suam iustitiam aut iustam recipiant excusacionem. Si autem secus egerint, ab ipsis et ab aliis communione priventur tanquam apostolorum patrumque aliorum contemptores, de quibus ait propheta: *Erunt quasi non sint, et peribunt viri, qui contradicunt vobis.*

23. *De potestate ligandi atque solvendi concessa sacerdotibus a Christo.* Quod nosse oporteat laicos, sacerdotibus ligandi atque solvendi potestatem a Domino esse collatam, et quod eorum monitis parere atque excommunicationi humiliter succumbere debeant.

24. *Ut presbyteri, qui sine praeepto episcoporum ad externas ecclesias transierint, a communione suspendantur.* Presbyteri, qui sine iussione proprii episcopi de ecclesiis ad alias ecclesias migraverint, tandiu a communione habentur alieni, quamdiu ad easdem redierint ecclesias, in quibus primitus sunt instituti.

25. *De eo, qui sibi iudicem contrarium senserit.* Si quis iudicem pro quibuscumque causis adversum sibi senserit aut habuerit forte suspectum, vocem appellationis exhibeat.

26. *De pace et concordia et unanimitate.* Ut pax et concordia sit atque unanimitas in populo christiano. Quia unum Deum patrem habemus in coelis et unam matrem ecclesiam, unam fidem, unum baptismum; ideo in una pace et in unanimitate concorditer vivere debemus, si ad unam veram hereditatem regni coelestis cupimus pervenire; quia non est dissensionis Deus, sed pacis, ut ipse ait: *Beati pacifici, quoniam filii Dei vocantur.*

27. *De potestate episcoporum pro rebus ecclesiasticis, ac de convenientia episcoporum cum laicis.* Ut episcopi potestatem habeant res ecclesiasticas praevidere, regere et gubernare atque dispensare secundum canonum auctoritatem. Volumus, ut et laici in eorum ministerio obediant episcopis ad regendas ecclesias Dei, viduas et orphanos defensandos, et ut obediunt sibi eis ad eorum christianitatem servandam. Et episcopi consentientes sint comitibus et iudicibus ad iustitias faciendas. Et ut nullatenus per aliorum mendacium vel falsum testimonium neque per perurium aut per praemium lex iusta in aliquo depravetur.

28. *De iniuria episcopi et laetania subversa.* Si quis episcopo vel aliis ministris intra ecclesiam iniuriam fecerit, iubeamus eum tormentis subiectum in exilio mori. Sed et si ipsa sancta oratoria vel divina ministeria conturbaverit vel laetantiam evertarit, capitali periculo subiaceat. Sin autem contumeliam tantum fecerit, tormentis et exilio tradatur.

29. *De decimis.* Admonemus atque praecipimus, ut decimas Deo omnino dare non neglegatur, quas Deus ipse sibi dari constituit, quia tenendum est, ut quisquis Deo suum debitum abstrahit, ne forte Deus per peccatum suum auferat ei necessaria sua.

30. *Ut ecclesiae pacem habeant.* Rem confugientem ad ecclesiam nemo extrahere audeat, neque inde donare ad poenam vel ad mortem, ut honor Dei et

sanctorum eius conservetur; sed rectores ecclesiarum pacem et vitam ac membra eis obtinere student. Tamen legitime componant quod inique fecerunt.

31. *De intestato episcopo.* Si quisque ex gradu ecclesiastico sine testamenti et sine cognitione discesserit, hereditas eius ad ecclesiam ubi servivit, devolvatur. Similiter de sanctimonialibus.

32. *Iterum de pace ecclesiarum.* Praecipimus, ut in ecclesiis aut in domibus ecclesiarum vel atriis placi a secularia minime fiant.

33. *De beneficiis ecclesiasticis.* Quicumque beneficium ecclesiasticum habent, ad tecta ecclesiae restauranda vel ipsas ecclesias emendandas omnino adjuvent et nonam et decimam reddant.

34. *De ordinibus sacris.* Lector, subdiaconus, diaconus, presbyter si clericatus honorem contempserint, curiali conditioni cum suis facultatibus subiciantur.

35. *De oblatione et pace in ecclesia facienda.* Oblationem quoque et pacem in ecclesia facere iugiter admoneatur populus christianus; quia ipsa oblatio sibi et suis magnum est remedium animarum, et in ipsa pace vera unitas et concordia demonstratur.

36. *Ut malum ebrietatis omnino vitetur.* Magnum malum ebrietatis, unde omnia vitia pullulant, modis omnibus cavere praecipimus. Qui autem hoc vitare noluert, excommunicandum esse decrevimus usque ad emendationem congruam.

37. *De multitudine clericorum.* Ne passim episcopus multitudinem clericorum faciat, sed secundum meritum vel redditum ecclesiarum numerum moderetur.

38. *De spiritalibus filiis.* Praecipimus, ut unusquisque compater vel proximi spirituales filios suos catholice instruat.

39. *Ut cantum luxuriosum circa ecclesias deseratur.* Cantum turpe atque luxuriosum circa ecclesias agere omnino contradicimus: quod ubique vitandum est.

40. *Quales si i clerici.* Nemo fiat clericus, nisi qui bonum testimonium habet et litteratus est.

41. *De episcopis et abbatibus, ut ante se ioca turpia peri non permittant.* Ut episcopi et abbates ante se ioca turpia facere non permittant, sed pauperes et indigentes secum ad mensam habeant, et letitia divina ibi personet, et sumant cibum cum benedictione et laude Dei secundum apostolum: *Sive manducatis sive bibitis, omnia in laudem Dei facite.*

42. *De iudiciis a episcopis agendis.* Ut episcopi iustitias iudicia iusta discernant; quia sunt quaedam modo iudicanda, quaedam Dei iudicio reservanda. Scriptum est enim: *Nolite iudicare ante tempus, quoadusque veniat Dominus, qui et inluminabit abscondita tenebrarum, et manifestabit consilia cordium; et tunc laus erit unicuique a Deo.* Et illud memores sint: *In quo enim iudicio iudicaveritis, iudicabitur de vobis.*

43. *De clericis qui de ecclesia desistunt.* Clericis de ecclesia desistentibus et aliis in loco revocatis, si redierint discessi, nil eis praestetur. Hoc vero, quod discedentes reliquerunt, non in usu rectorum, sed succedentibus cedat.

44. *De monachorum et canonicorum militia cum consilio utiliter implenda.* Ut monachi et canonici piementer consilium habeant, qualiter Deo militare animasque eorum melius valeant custodire; ne propter aliquam necessitatem occasionem quaerant vagandi, et inter ipsos propter hoc locus tentandi detur diabolo.

45. *Viduas in deliciis non oportere vivere.* Ut viduae non sint in deliciis, sed secundum apostolum sub potestate episcopi vivant, sicuti decet.

VARIANTES LECTIONES.

¹ i. se cr. Bal. ² decima Bal. ³ dari Bal. ⁴ ei Bal. ⁵ fecerit Bal. ⁶ demoratur G. ⁷ deest G. ⁸ e et i. Titian., Convil. Rem, Barchardus. ⁹ nec Bal

46. *Ut clerici non habeant actiones seculares.* Clericus vel monachus, neque exactor publicarum rerum neque conductor aut ¹ vectigalium vel curationis domus vel procurator litis vel fideiussor in talibus causis fiat.

47. *De eo qui contra canonica statuta egerit.* Si quis contra haec statuta fecerit, si episcopus est, omnes res eius ex quacumque causa vel persona, sive ante episcopatum sive postea ad eum pervenerint, ecclesiae suae eas vindicare sancimus. Si vero clerici ibi hoc fecerint, poenam pecuniarum, quam episcopus extimaverit exigere, ecclesiae vindicandam. Hi vero, qui actiones suas eis commiserunt vel fideiussores eos pro supradictis causis acceperunt, nullam contra ecclesiam vel administratores eius vel adversus ipsas personas quos crediderunt ², habeant actionem. Si vero quis eos pro publico debito vel exactione crediderit vel fideiussores receperit, de substantia fisci debitum compellatur exsolvere.

48. *De eo qui res ecclesiae per falsam precariam vel fraude adipiscitur.* Ut si quislibet hominum res ecclesiae per mendacia vel mala ingenia in precariam sibi adquirere et habere voluerit, et post factas precarias eadem mendacia ad aures eiusdem rectoris ecclesiae delata fuerint, ipsa ecclesia res suas, quae ei mendaciter abstractae fuerunt, pleniter absque ullius contradictione omnino recipiat. Ille vero, qui res suas per eadem mendacia propter cupiditatem ipsius precariae eadem ecclesiae tradidit, simili modo in suam recipiat dominationem.

49. *Quod antiquis mos poenitentiae, qui iuxta canonicam auctoritatem agendus est, iam ab usu recessit.* Modus poenitentiae agere iuxta antiquam canonum institutionem in plerisque locis ab usu recessit, et neque excommunicandi neque reconciliandi antiqui moris ordo servatur; ut a domno imperatore impetretur adiutorium, qualiter, si quis publice peccat, publica multetur poenitentia, ut secundum ordinem canonum pro merito suo quis excommunicetur et reconcilietur.

50. *De clerico ad tutelam vocato.* Si episcopus, presbiter, diaconus, subdiaconus ad tutelam vel curationem vocentur, tantum munus administrationis in hoc conceditur ³ suscipere; si tamen intra quatuor menses per competentem iudicem in scriptis manifestaverit, quod huiusmodi munus sua sponte recepit. Et tunc circa aliam tutelam praedictum non patitur.

51. *De ecclesiis in rebus propriis constitutis et inter heredes divisis.* Perlatum ad nos est, quod inter heredes ecclesiae in rebus propriis constitutae dividantur, et tanta per eandem divisionem simulata oriatur, ut unus altaris quattuor partes fiant, et singulae partes singulos habeant presbiteros; quod sine discordia et similitate nullo modo geri potest. Unde nobis visum est, quod huiusmodi ecclesiae inter heredes dividi non debeant. Et si in contentionem venerint, et similitates inter eos surrexerint, per quas sacerdos suo ibi officio fungi non possit, praecipitur ab episcopo civitatis, ut nullo modo ibi missarum solempnia celebrentur, donec illi ad concordiam redeant, et pari voto atque consilio ecclesia illa sacerdotem canonice habeat, qui libere suum ministerium ibi peragere possit.

52. *De his, qui bis aut ter ab episcopis, ignorantibus tamen eisdem episcopis, confirmantur.* Dictum nobis est, quod quidam de plebe bis aut ter ab episcopis, ignorantibus tamen eisdem episcopis, confirmantur. Unde nobis visum est, eandem confirmationem sicut nec baptismum iterari minime debere; quia hos, qui bis vel amplius baptizantur aut confirmantur, non

A seculo, sed soli Domino sub habitu regulari vel clericali religiosissime famulari decretum est.

53. *De clericis ad tabulas ludentibus.* Si quis clericus ad tabulas ludat vel spectaculis attendat, per tres annos a sacro ministerio prohibeatur. Et si dignam poenitentiam fecerit, reconciliatur.

54. *De his, qui servorum matrimonia dirimunt.* Dictum est nobis, quod quidam legitima servorum matrimonia potestativa quadam praesumptione dirimant, non attendentes illud evangelicum: *Quod Deus coniunxit, homo non separet.* Unde nobis visum est, ut coniugia servorum non dirimantur, etiam si diversos dominos habeant; sed in uno coniugio permanentes dominis suis serviant. Et hoc in illis observandum est, ubi legalis coniunctio fuit et per voluntatem dominorum.

55. *De his qui pleniter peccata non confitentur.* Sed et hoc exhortatione indigere perspeximus, quod qui iam, dum confitentur peccata sua sacerdotibus, non plene id faciunt. Quia ergo constat hominem ex duabus esse substantiis, anima videlicet et corpore, et interdum animi motu, interdum carnis fragilitate peccatur: solerti indagatione debent inquiri ipsa peccata, ut ex utrisque plena fiat confessio: scilicet ut ea confiteantur, quae per corpus gesta sunt, et ea, quibus in sola cogitatione delinquitur. Instruendus est itaque peccatorum storum confessor, ut de octo principalibus vitiis, sine quibus in hac vita difficile vivitur, confessionem faciat; quia aut cogitatione, aut, quod est gravius, opere eorum instrictu peccavit. Odium etenim, invidia, superbia vel certe huiusmodi animae pestes tanto periculosius laetunt, quanto subtilius serpunt.

56. *De sanctis ecclesiis.* Nullus sub Romana ditione constitutae ecclesiae vel synodochiae vel monasteriorum rector, earum rem immobilem nequaquam liceat alienare, id est agrum, domum, mancipium, panes civiles, neque creditori obligare: (alienatio est venditio, donatio, permutatio, emphiteoseos perpetuus contractus) omnes omnino convenit ut se ab huiusmodi alienatione abstineant. Tabellio vero, qui talia instrumenta conscripserit, perpetuo exilio tradatur. Magistratus ⁴ vero iudices, qui talia instrumenta consenserint ⁵, et dignitatem et facultates amittant.

57. *De his qui solummodo confiteri Deo ⁶ peccata debere dicunt.* Quidam Deo solummodo confiteri debere dicunt peccata, quidam vero sacerdotibus confitenda esse percensent. Quod utrumque non sine magno fructu intra sanctam sit ecclesiam, ita duntaxat ut et Deo, a quo remissio est peccatorum, confiteamur peccata nostra, et cum David dicamus: *Delictum meum cognovit tibi feci et iniquitatem meam non abscondi. Dixi: confitebor adversus me iniustitias meas Domino; et tu remisisti impietatem peccati mei.* Et secundum apostoli institutionem confiteamur alterutrum peccata nostra, et oremus pro invicem, ut salvemur. Confessio itaque, quae Deo fit, purgat peccata; ea vero, quae sacerdoti fit, docet qualiter ipsa purgantur peccata: Deus namque salutis et sanitatis auctor et largitor plerumque hanc praebet suae potentiae invisibili administratione, plerumque medicorum operatione.

58. *Quod personarum acceptio in omnibus cavenda sit iudicibus.* Quia igitur apostolo testante non est personarum acceptio apud Deum, et in omnibus iudiciis cavenda est, multo magis in hoc poenitentiae iudicio praecaveri debet, ut nullus sacerdotum unquam aut gratia aut odio alicuius personae secus iudicet, quam quod in canonibus sacris invenerit aut quod illi ⁷ secundum sanctorum scripturarum auctoritatem et ecclesiasticam consuetudinem rectius visum fuerit. Si ergo medici, qui corporibus medi-

VARIANTES LECTIONES.

¹ expunctum G. ² superscriptum creaverunt G. ³ conceditur Bal. ⁴ deest G. ⁵ censerint corr. censuerint G. ⁶ deest G. ⁷ illis G.

cinari inferre conantur, nequaquam propter personae cuiuslibet acceptionem his, quos sanare cupiunt, cauterio aut ferro aut duris aliis quibuslibet rebus parcent; multo magis his observandum est, qui non corporum, sed animarum medici existunt. Neque pensanda est poenitentia quantitate temporis, sed ardore mentis et mortificatione corporis. Cor autem contritum et humiliatum Deus non spernit.

59. *De monachis et sanctimonialibus.* Nemo audeat monachum vel sanctimonialia feminas ad civile iudicium accusare, sed ad episcopum; et ipse ex lege vel canonibus consentaneam sententiam proferat. Haec omnes episcopi custodiant et omnes praefecti Romani et praetores populi et provinciarum praesides, ut curent citius monachorum et sanctimonialium lites dirimere. Si quis hanc constitutionem violaverit, in magistratu positus decem¹ librarum auri poena multabitur. Si exsecutor est, in catenis ecclesiarum recludatur poenas luiturus, et officium perdat.

60. *Quod multi in poenitentia deliciis indulgeant.* Multi, quod non sine dolore dicendum est, in poenitentia non tam peccati remissionem, quam temporis constituti expectant expletionem; et si carnum et vini usus eis interdictus est, mutata non voluntate, sed eiusdem cibi aut potus perceptione in tantum deliciis suis indulgent, ut delictuosius his interdictis aliorum ciborum vel potionum appetitu vivere cognoscantur. Spiritualis autem abstinencia, quae in poenitentibus potissimum vigere debet, et quorundam ciborum ac potionum perceptiones et desiderium fugere debet. Ille, inquam, ille magis parsimoniae servire censendus est, qui sibi non solum quarundam rerum perceptiones, sed delectationes corporis penitus interdicat.

61. *De his, qui ex industria peccant.* Sed nec hoc praetereundum putamus, quod quidam industria peccantes propter elemosinarum largitionem quamdam sibi promittunt impunitatem. Elemosina enim extinguit peccata, iuxta illud: *Ignem ardentem extinguit aqua, et elemosina extinguit peccata*, sed ea, quae aut necessitate aut quae casu aut qualibet fiunt fragilitate. Ea vero, quae ex industria ad cuiuslibet libidinem explendam ideo fiunt, ut elemosinis redimantur, nequaquam eis redimi possunt; quia qui hoc perpetrant, videntur Deum mercede conducere, ut eis impune peccare liceat. Non ergo ideo quis peccare debet, ut elemosinam faciat, sed ideo elemosinam facere debet, quia peccavit: mentem enim et corpus, quae libido traxit ad culpam, afflictio et contritio debet reducere ad veniam.

62. *De monacho qui monasterium suum dimiserit.* Si monachus monasterium suum dimiserit, omnia bona ipsius et quae in monasterio introduxit et quae non introduxit, dominio monasterii sint, et ipse officio praesidis servire cogatur. Si vero monachus ad alium monasterium migraverit, substantiam eius prius monasterium possideat, et in alio monasterio ipse non recipiatur.

63. *Quod poenitentia secundum canonum statuta agi debeat.* Modus autem poenitentiae peccata sua confitentibus aut per antiquorum canonum institutionem, aut per sanctarum scripturarum auctoritatem, aut per ecclesiasticam consuetudinem, sicut superius dictum est, imponi debet, repudiatis ac penitus eliminatis libellis, quos poenitentiales vocant, quorum sunt certi errores, incerti auctores; de quibus rite dici potest: *Mortificabant animas, quae non moriebantur, et vivificabant animas quae non vivebant.* Qui dum peccatis gravibus leves quosdam et inusitatos inponunt poenitentiae modos, consuant pulvillos secundum propheticum sermonem sub omni cubito manus, et faciunt cervicalia sub capite universae aetatis ad capiendas animas.

A 64. *Quod quidam presbiteris absque consensu episcoporum ecclesias dent vel auferant.* Inventum est, quod multi arbitrii sui temeritate et, quod est gravius, duri cupiditate presbiteris quibuslibet absque consensu episcoporum ecclesias dant vel auferunt. Unde oportet, ut canonica regula servata, nullus absque consensu episcopi cuiuslibet presbitero ecclesiam det. Quam si iniuste adeptus fuerit, hanc non sine culpa sua coram episcopo canonica severitate amittat.

65. *De Scottis, qui se episcopos esse dicunt et quosdam absque licentia dominorum suorum ordinant.* Sunt in quibusdam locis Scotti, qui se dicunt episcopos esse, et multos nongredientes absque licentia dominorum suorum sive magistrorum presbiteros et diaconos ordinant. Quorum ordinationem, quia plerumque in simoniacam incidit heresim, et multis erroribus subiaceret, modis omnibus irritam fieri debere, omnes uno consensu decrevimus.

B 66. *De monachis laicis.* Si monachus laicus factus fuerit, honore et cingulo expolietur, et res eius monasterio adiciantur. Quod si monasticam vitam reliquerit, praeses provinciae eum teneat, et taxeat vel curiae suae commiseret.

67. *De his, qui in coena Domini eucharistiam neglegunt.* In coena Domini a quibusdam perceptio eucharistiae negligitur. Quae quoniam in eadem die ab omnibus fidelibus, exceptis his, quibus pro gravibus criminibus inhibuitur est, percipienda sit, ecclesiasticus usus demonstrat; cum etiam poenitentes eadem die ad percipiendam corporis et sanguinis dominici sacramenta reconciliantur².

68. *Quod infirmi et aegroti oleo benedicto perungendi sint.* Secundum beati Iacobi apostoli documentum, cui etiam decreta patrum consonant, infirmi oleo, quod ab episcopis benedicitur, a presbiteris ungi debent. Scit enim ait: *Infirmatur aliquis in vobis? inducat presbiter ecclesiae, et orent super eum unguentes eum oleo in nomine Domini; et oratio fidei salvabit infirmum, et allevabit eum Dominus; et si in peccatis sit, dimittentur ei.* Non est itaque parvipendenda huiusmodi medicina, quae animae corporisque medetur languoribus.

C 69. *De sponso vel sponsa in monasterio ingressa.* Si sponsus vel sponsa intraverit in monasterium, id quod arratum nomine datum est, in simplum tantum reddatur.

70. *De locis in quibus missae celebrandae sunt.* In quibus locis et quo a parato missarum solemnitates exceptis basilicis celebrari debeant et utrum celebrari debant³, in concilio Laodiensi ita scribitur: *Quod non oporteat in domibus oblationes celebrari ab episcopis vel presbiteris.*

D 71. *De his, quae ad aurium et oculorum pertinent oblectamentum, quaeque sacerdotes vitare debent.* Quaecumque ad aurium et oculorum pertinent inlecebras, unde vigor animi emolliiri posse credatur, ut de aliquibus generibus musicorum aliisque nonnullis rebus sentiri potest, ab omnibus Dei sacerdotibus se abstinere debent; quia per aurium oculorumque inlecebras vitiorum turba ad animum ingredi solet. Histritum quoque turpium, et obscenorum insolentia iocorum et ipsi animo effugere ceterisque sacerdotibus effugienda praedicare debent.

72. *De ecclesia aedificanda.* Nemo ecclesiam aedificet, antequam civitatis episcopus veniat et ibidem crucem ligat publicae. Ante praeficiat, qui aedificare vult, quid⁴ ad luminaria et ad custodiam et stipendia custodum sufficiat. Et facta donatione sic domum aedificet.

73. *Ut sacerdotes a ludis secularibus se caveant.* Sacerdotibus non expedit secularibus et turpibus quibuslibet interesse locis. Venationes quoque ferarum vel avium minime sectentur.

VARIANTES LECTIONES.

¹ XII G. ² reconciliat Bal. ³ et ... debeant delevit G. ⁴ quantum G.

74. *De presbiteris et diaconibus, ut episcoporum suorum in locis operibus vestigia sectentur.* Presbiteri quoque et diaconi in omnibus bonorum operum exhibitionibus sui episcopi vestigia sectentur, et in bonorum morum probitate quae episcopo observanda sunt, eadem et sibi observanda esse cognoscant.

75. *De eo, qui in domo sua oratorium fecerit.* Qui in domo sua oratorium habuerit, orare ibi potest; tamen non audeat in eo sacras facere missas sine permissu episcopi loci illius. Quod si fecerit, domus illius fisci iuribus addicatur. Praefectus praetorii qui hoc cognovit et non prohibuit, libra ¹ auri multabitur.

76. *Quantam curam episcopi circa indigas habeant.* Episcopi quidem maximam curam et sollicitudinem circa pauperes habeant, et res ecclesiasticas ecclesiis collatas cauta circumspectione dispensent quasi Dei ministri, non quasi turpis lucri gratia sectatores. Illis itaque utantur non ut propriis, sed ut sibi ad dispensandum commissis.

77. *De erogatione episcopi in pauperibus et familiae lesiae.* Quod liceat episcopis, praesentibus presbiteris et diaconibus, de thesauro ecclesiae familiae et pauperibus eiusdem ecclesiae secundum canonica institutionem iuxta quod indigerint erogare.

78. *De diaconissa.* Si diaconissa ² nuperit, gladio ultoris sternatur, et facultas eius ecclesiae, ubi servivit, addicatur. Corruptores earum similiter puniantur: bona vero eorum fisci iuribus vindicentur.

79. *De presbitero non ordinando ante legitimum tempus.* Presbiterum ordinari non debere ante legitimum tempus, hoc est trigesimum aetatis annum. Sed priusquam ad consecrationem presbiteratus accedat, maneat in episcopo discendi gratia officium suum tandiu, donec possint et mores et actus eius animadverti. Et tunc si dignus fuerit, a sacerdote promoveatur.

80. *De episcopis. qualiter parochias suas diligenter perscrutentur.* Ut unusquisque episcoporum parochiam suam diligenter perscrutari nitatur; nec aliquis presbiter ab alterius parochia in suam commigrans officium celebrare praesumat sine litteris commendatitiis, sicut olim multis in locis actum esse repertum est.

81. *De religiosa muliere decepta.* Si quis rapuerit vel sollicitaverit vel corruerit religiosam feminam, bona amborum ecclesia vindicet, in qua talis mulier habitavit; ipsi tamen periculo capitali subiciantur. Quod si haec mulier non consensit, cum suis rebus monasterii cautioni tradatur. Si vero liberos habet, pars legitima eis reservetur. Quod si intra annum post cognitum tale scelus a religiosis laicis non vindicetur, comes privatarum ³ hoc negotio fisco adli-cat. Si vero praeses provinciae vindictam tali crimini imponere neglexerit, cingulo careat et quinque libras auri fisci viribus dare compellatur.

82. *Ne quilibet presbiter de titulo minore ad maiorem transeat.* De titulo minori ad maiorem migrare nulli presbitero licitum sit, sed in eo permaneat, ad quem ordinatus est. Quod si inventus fuerit contra statuta id facere, eadem feriatior sententia, quae et episcopus, qui de minori ad maiorem transmigraverit sedem.

83. *Ut decimae semper consulto episcoporum dispensentur.* Ut decimae, quae singulis dabuntur ecclesiis, per consulta episcoporum a presbiteris ad usum ecclesiae et pauperum summa diligentia dispensentur.

84. *De blasphemia in Deum.* Si quis quolibet modo blasphemiam in Deum ⁴ iactaverit, a praefecto ur-

bis ultimo supplicio subiciatur. Qui vero talem cognoscens non manifestaverit, similiter coerceatur. Si praefectus urbis haec punire neglexerit, post Dei iudicium nostram indignationem incurrat.

85. *De viduis iuvenibus, ne cito vel nuptur.* Ut iuvenes viduae cito nequaquam velentur, usque dum probetur illarum religio et bona ab eis nota sit conversatio; ne forte de eisdem dici possit ab apostolo: *Quae autem in deliciis sunt viventes mortuae sunt.*

86. *Ut comites et iudices episcopis suis consentiant ipsique eos honorifice recipiant.* Comitibus, iudicibus reliquoque populo expedit, ut suis sint episcopus consentientes et oboedientes propter Dei amorem suique gradus honorem, et semper ab eis utile quaerant consilium illorumque sa ubria non spernant monita, sed intenta cordis aure audiant. Similiter vero et episcopi praedictas personas humiliter suscipiant honorificeque erga eas in omnibus agant, et sic se mutuis studeant sublevare consolationibus.

87. *De herede, si quippiam dispositione non implet.* Si heredes iussa testatoris non impleverint, ab episcopo loci illius omnis res, quae his relicta est, auferatur cum fructibus et caeteris emolumentis, ut vota defuncti impleantur.

88. *Ut comites et iudices viles personas non admittant ad testimonium.* Summopere admonendi sunt comites et iudices, ne viles et indignas personas coram se permittant ad testimonium accedere, quoniam multi sunt, qui periurare pro nihilo ducunt; in tantum, ut pro unius diei sacietate aut pro quolibet parvo pretio ad iuramentum conduci possint, animasque suas periurio perdere minime formident. Quam ob rem tales nequaquam a quolibet testimonio admittendi sunt. Et hoc notandum, quod non solum illi, qui periurant, sed etiam qui periuris consentiunt, simili plectendi sunt dampnatione.

89. *Ut nullus christianus munera exgat pro quolibet placito.* Nullus christianus pro quolibet placito vel iudicio a quolibet persona munera exigere aut accipere debet, quoniam id divina scriptura a viliis in locis magna interdicta auctoritate testante scriptura quae ait: *Munera excoercent oculos sapientium et subvertunt verba iustorum.*

90. *De rebus, quae paganis non conceduntur.* Non liceat christianis Iudaeorum neque paganorum vel hereticorum res emphitheoseos vel conductionis titulo habere neque suorum similiter eis accommodare.

91. *De placitis secularibus, ne in ecclesia fiant.* Placita quidem secularia in ecclesiis vel in atris ecclesiarum a comitibus vicariisque usque modo multis in locis habita ne ultra fiant interdicendum est cum auctoritate dominica, qui expulsi de templo negotiatoribus, asseruit ⁵, debere domum Dei domum esse orationis.

92. *De incestu, parricidis atque homicidis.* Incestuosi, parricidae, homicidae, multi apud nos, heu pro dolor! reperitur. Sed aliqui ex illis sacerdotum nolunt admonicionibus aurem accommodare, volentes in pristinis durare criminibus; quos oportet per saecularis potentiae disciplinam a tam prava consuetudine coerceri, qui per salutifera sacerdotum monita noluerint revocari; quorum aliquos iam excommunicavimus; sed illi hoc parvipendentes, in eisdem perdurant criminibus. Quam ob rem vestra decernat mansuetudo, quid de talibus deinceps agendum sit.

93. *De magicis artibus et incantationibus.* Ammoneant sacerdotes fideles populos, ut non verint magicas artes incantationesque quibuscumque infirmitatibus ho-

VARIANTES LECTIONES

¹ librariū corr. libra G. libraria a. solutione Bal. ² diaconissae nuperint... sternantur... earum G. corr. man. soc. ³ primitarum G. ⁴ hoc caput in Baluzio sequenti postponitur. Legendum est Turon. 14, 16 ⁵ Deo G. ⁶ formidant G. ⁷ periuriis G. ⁸ adierit Bal.

minum nihil posse remedii conferre, non animalibus A
languentibus, claudis antibusve¹ vel etiam moribundis
quicquam mederi²; non ligaturas ossuum vel herba-
rum cuiquam adhibitas produsse; sed hanc esse la-
queos et insidias antiqui hostis, quibus ille perfidus
genus humanum decipere nititur.

94. *Ne nomen Dei in vanum iurando assumatur.*
Omnes homines admonemus, ne per singula verba
quasi ad confirmationem suae assertionis nomen
Domini in vanum adsumant; quod ipse Dominus
interdicit faciendum, ubi ait: *Ne adsumas nomen
Dei tui in vanum.* In vanum etenim nomen Dei assu-
mitur, quando aliquis ad singula verba, quibus vult
ut sibi ab alio credatur, Deum omnipotentem testem
rei, de qua ait, invocatur, eumque sibi ita esse adi-
utorem, sicut ea vera sunt, quae loquitur, postulat.³
Nam et ipse Dominus in euangelio hoc modo prohi-
bet omne genus iuramenti, *Nolite*, inquit, *omnino
iurare, neque per coelum, neque per terram, neque per
caput tuum; et caetera.*

95. *De laicis, ne munera a presbiteris exigant.* Ut
laici omnino a presbiteris non audeant munera exi-
gere propter commendationem ecclesiae; quia
propter cupiditatem plerumque a laicis talibus pres-
biteris ecclesiae dantur, qui ad peragendum sacer-
dotale officium in signi sunt.

96. *De pace et concordia.* De pacis bono atque
concordia, ut ab omnibus omnino indispuncta ten-
atur inter episcopos et comites, inter clericos et mo-
nachos et omnem populum christianum, ut beatos
apostolos Paulus docuit dicens: *Se tamini caritati in
et sanctimoniam, sine qua nemo videbit Deum.* Et
idcirco quidquid illud est, quod nos ad verae pacis
studium et caritatis perfectionem provocat, totis
viribus nostris sectandum est; quicquid nos vero
ab illa disjungit, ut venenum mortiferum a nobis ca-
vendum est.

97. *De comitibus et iudicibus, ut obediētes sint
suo episcopo.* Ut comites et iudices reliquosque po-
pulus obediētes sint episcopo, et invicem consen-
tiant ad faciendas iustitias, et munera pro iudicio
non accipiant nec falsos testes adhibeant⁴, ne per
hoc pervertant iudicia iustorum, quia scriptum est:
*Iustitia elevat gentem, iniustitia vero miseros facit po-
pulos.* Et psalmista: *Beati, qui eis odium iudicium
et faciunt iustitias in omni tempore.*

98. *Ut episcopi semel in anno parochias suas
circueant.* Unusquisque episcopus semel in anno cir-
cueat parochiam suam. Noverint sibi curam popu-
lorum⁵ et pauperum in protegendis ac defendendis
impositam; ideoque dum considerant iudices ac po-
tentes pauperum opprobrescere existere, prius eos
sacerdotali admonitione redarguant. Et si contempe-
runt emendari, eorum insolentia regis auribus inti-
metur; ut quos sacerdotalis admonitio non flectit ad
iustitiam, regalis potestas ab improbitate coerceat.

99. *De crismate a presbiteris custodiendo sub si-
gillo.* Ut presbiteri sub sigillo custodiant crisma, et
nulli sub praetextu medicinae vel sub cuiuslibet rei
donare praesumant: genus enim sacramenti est, et
non ab aliis nisi a sacerdotibus contingi debet. Quod
si fecerint, honore priventur.

100. *De his, qui beneficium habent de rebus eccle-
siae.* Ut quisque beneficium de rebus ecclesiae habet,
ad tecta eiusdem ecclesiae restitua vel ad ipsas
ecclesias aedificandas omnino adjuvet.

101. *De eo, qui infamis furto efficitur.* Forti quo-
cumque genere condemnatus infamis efficitur.

102. *De eo, qui absens fuerit, minime dampnando.*
Inebens in causa capitali, ut absens nemo damne-
tur, quia neque absens per alium accusare aut accu-
sari potest.

105. *De omnibus possessionibus a praeceptore pos-
sessori reddendis.* Omnes possessiones et omnia sibi
sublata atque fructus cunctos ante litem contestatam
praeceptor⁶ possessori restituat.

104. *De incestis, quod non sint legitimi heredes.*
Omnes nosse volumus, quod incesti non sint legitimi
heredes, sed infamia sint notatae utraque personae.
Ideoque proximorum copula vel stupra quasi quae-
dam tarpissima pestis cavenda est; quoniam incesti
usque ad canonicam separationem ecclesiaeque per
publicam poenitentiae satisfactionem magis inter
emergunos vel audientes, quam inter christianos
catholicos utrique cum omnibus suis sunt habendi.

105. *Ut liceat litigatori vitiatam causam appella-
tis remedio sublevare.* Iudices obervare debent, ut
liceat litigatori vitiatam causam appellationis remedio
sublevare, et appellatores nec in carcerem redigant
nec a militibus ficiant custodiri; sed agendum nego-
tium suum liberi observent. Nec etiam in supplicium
de tinatis appellandi vox deregetur.

106. *De oratione obediētis.* Sciendum sane est
omnibus, quia citius exauditur una oboediētia ora-
tio, quam decem milia contemptoris.

107. *Ut unaquaeque provincia a iudicibus propriis
iudicetur.* Praecipimus, ut non degradetur unaquaeque
provincia, sed apud semetipsam habeat iudices epi-
scopos. Et quicumque causam haberit, a suis iudi-
cibus iudicetur et non ab alienis, id est a suae iustis
iudicibus provinciae et non ab externis, nisi fuerit
appellatum.

108. *Quod unumquemque ius et pie vivere oporteat.*
Notum esse omnibus volumus, quam iuste, sobrie,
quam etiam pie vivere debeant. Iuste enim vivere
oportet secundum sermonem dominicum praecipien-
tem: *Luceat, inquit, lux vestra coram hominibus, ut
videant opera vestra bona et glorificent patrem vestrum,
qui in coelis est.* Hic est: Sic iuste vivite, ut filii
lucis nominari valeatis. Quod⁷ vero sobrie vivere de-
beat quisque, monet euangelium dicens: *Videte ne
graveatur corda vestra in ebrietate et ebrietate et curis
huius vitae.* Pie etiam vivere vel patienter monet
Paulus exhortando dicens: *In omni patientia et do-
ctrina.* Et cum pietate regere domum monet, et ne
ipsa pietas indiscreta videatur, praemittit senten-
tiam dicens: *Argue cum omni imperio.*

109. *De graphiae prolatores, ut eam adfirmet.* Sta-
tutum est, ut scripturam prolator adfirmet. Nam si
is, qui scripturam protulit, eius non adstruxerit ve-
ritatem, ut falsitatis reum esse retinendum.

110. *Quod sacerdos in habitu religionis persistere
debeat.* Studendum sane omnibus est, ut in habitu
religionis quisque sacerdos permaneat et ore pro-
phético sibi metipsum praecipere censeat⁸ dicente⁹: *Clam-
ne cesses; quasi tuba exalta vocem tuam.* Quando
dixit *Clamne cesses*, omne tempus exclusit; quod
nemo potest excusare. Etenim de libris officialibus,
ut novimus, patet ratio; quia nequaquam corporeo
usu haec requirentia ab illis erant, qui spiritaliter
vivebant, dicente psalmigrapho¹⁰: *In me sunt, Deus,
vota tua, quae reddam laudationes tibi.* Nos tamen, qui
in medio positi sumus scilicet inter spiritalem et
corporalem intellectum, in omnibus exhibeamus
nosmetipsos sicut Dei ministros, ut non vituperetur
ministerium nostrum et propheticum sermonem im-
pleamus dicentem: *Iustitiam discite, qui habitatis
terram.* Et, quod avertat Deus a nobis, idem propheta
dicit: *Zelus adprehendit populum ineruditum.* Et ite-
rum alius propheta: *Sacerdotes ignoraverunt in elli-
guntiam.* Et idem propheta: *Sacerdotes non discerunt,
ubi est Dominus? et tenentes leges meas nescierunt me.*
Qua ergo fronte, qua conscientia sacerdotem nomi-

VARIANTES LECTIONES.

¹ iudicandas G. ² meredii corr. remedii G. ubi in margine legitur: Aliter. a. s. f. p. ut n. m. a. i. q. i.
h. non animalibus languentibus vel etiam moribundis nihil posse remedii conferre. ³ deest Bal. in margine
addidit. G. ⁴ in margine habet G., omittit Bal. ⁵ pupillorum recte coniecit Bal. ⁶ sic Bal. G., hic scri, to
super c. ⁷ quid, in margine vel in quo G. ⁸ constat Bal. ⁹ dicendi G. ¹⁰ graphopsalmo Bal.

nari se fatetur, quem Dominus per prophetam nescire se dicit?

111. *De eo, qui causam habuerit, ut a propriis iudicibus iudicetur.* Quicumque causam habuerit, a propriis iudicibus iudicetur, et non ad alienos causa vagandi et proterviae dimitteas suam patriam transseat; sed apud metropolitanum et reliquos episcopos suae provinciae iudicetur.

112. *De canonicis clericis, qui in civitatibus vel in monasteriis degunt.* Voluimus atque praecipimus, sicut sinodali atque canonica auctoritate a pastoribus sanctae ecclesiae saepissime admoniti sumus, ut canonici clerici, qui in civitatibus vel in monasteriis degunt, qui beneficia habent, unde victum et vestitum habere possunt, ut his¹ iuxta apostolum contenti sint, et stipendia fratrum, unde pauperiores et hi, qui assidue in praedictis locis Domino famulantes excubant atque ibi assiduum divinum explent officium, nequaquam assumant aut in suis usibus convertant: scimus enim, quia absque periculo atque dispendio animarum suarum hoc nullatenus facere possunt. Si quis haec statuta contempserit, utrisque careat, id est et beneficio et praebenda; atque si gradatim fruitur ecclesiasticis, ipsis privetur.

113. *De communicatione ecclesiae cum nihil habentibus.* Quod habet ecclesia, cum omnibus nihil habentibus habet commune; nec aliquid inde eis, qui sibi de suo sufficiunt, convenit erogare, quando nihil aliud sit habentibus dare, quam perdere.

114. *De his, qui sua possident et sibi aliquid dari volunt.* Nec illi, qui sua possidentes dari sibi aliquid volunt, sine grandi peccato suo unde pauper victum erat accipiant.

115. *De damnatis nuptiis.* Si quis viduam uxorem duxerit et postea cum filiastra sua² fornicatus fuerit, seu duabus sororibus nuperit, aut si qua duobus fratribus nuperit, seu cum patre et filio: tales copulationes anathematizari nec unquam amplius coniugio copulari, sed sub magna districtione fieri praecipimus³.

116. *Ne proprius filius de baptismo suscipiatur.* Nullus igitur propriam filium vel filiam de fonte baptismatis suscipiat, nec filiolam nec commatrem ducat uxorem, nec illam, cuius filium aut filiam ad confirmationem tenuerit. Ubi autem factum fuerit, separetur.

117. *De subintroductis mulieribus.* Omnibus igitur clericis feminam secum in domibus suis habere ultra licentiam canonam firmiter sit contradi-tum.

118. *Iterum de pace ecclesiarum.* Praecipimus, ut in ecclesiis aut in domibus ecclesiarum vel atrii placita secularia minime fiant.

119. *De fugitivis clericis.* Ut⁴ unusquisque episcopus in sua parrochia diligenter presbiteros vel clericos inquirat unde sint. Et si aliquem fugitivum invenerit, ad eum episcopum redire faciat.

120. *Quid sint laetaniae.* Laetaniae autem graeco nomine appellantur, quae latine dicuntur rogationes. Inter laetaniae autem et exhomologesin⁵ hoc differt, quod exhomologesis pro sola peccatorum confessione aguntur, laetaniae vero, quae indicantur propter rogandum Deum et impetrandam in aliquo misericordiam eius. Sed nunc iam utrumque vocabulum sub una designatione habetur.

121. *De clericis iniuste tonsoratis.* De clericis vero hoc statuimus, ut hi, qui hactenus inventi sunt sive in canonico sive in monachico ordine tonsorati sine eorum voluntate, si liberi sunt, ut ita permaneant. Et deinceps cavendum est, ut nullus tondatur nisi legitima aetate spontaneaue voluntate vel cum licentia domini sui.

122. *De eo, quid sit relinquere mundum.* Seculum

A autem relinquere est, sicut Gregorius dixit, seculi voluptatibus contraire. Hinc Paulus ammonet dicens: Qui emunt, tanquam non possidentes: et qui utuntur hoc mundo, tanquam non utantur: et Gregorius in libro pastorum: « Sic vobis ea, quae suppetunt exterius, serviant, quatenus a supernae dilectionis studio animum non flectant. »

123. *Quod incestum committit, qui se consanguineae suae usque affinitatis lineam coniungit.* Nullus fidelium usque affinitatis lineam, id est usque in septimam progeniem, consanguineam suam ducat uxorem vel eam quoquo modo incesti macula polluat. Si quis vero hoc scienter temerare praesumpserit, si liber fuerit, bannum nostrum, id est sexaginta solidos, fisco nostro persolvat, et insuper canonice ut incestus luat, ac publice iuxta canonicos gradus poeniteat. Si autem servus vel ecclesiasticus fuerit, publice flagelletur ac decalvetur, et iuxta episcopi proprii iussionem poenitentiam publice et canonicè gerat. Quod si aliquis tam liber quam servus aut ecclesiasticus vel fiscalis episcopo proprio vel suo sacerdoti aut archidiacono inobediens vel contumax sive de hoc sive de alio quolibet scelere extiterit, omnes res eius a comite et a misso episcopi⁶ ei contendantur, usque dum episcopo suo oboediatur, ut canonice poeniteat. Quod si nec se ita correxerit et ad episcopum et canonicam poenitentiam venire distulerit, a comite comprehendatur et in carcerem sub magna aerumna retrusus teneatur, nec rerum suarum potestatem habeat, quousque episcopus iusserit. Quod si comes vel eius minister hoc adimplere distulerit, canonice ab episcopo suo vel a suo ministro excommunicetur; et usque dum haec pleniter adimpleat, semper communione catholicorum careat, usque dum ipsi episcopo humanius erga eum aliquid agere placuerit. Si vero, quod non optamus, ipse comes aut de praedictis causis aut de ipsa excommunicatione inobediens aut negligens apparuerit, honore comitatus pariter et communione careat, usque dum ambo in nostram praesentiam veniant, ut nos illum episcopali auctoritate atque imperiali metu ita corrigamus, ut ceteri timorem habeant, ne deinceps talia committere ultatenus audeant.

124. *Ut incesti, quamdiu in scelere manent, non fidelium christianorum, sed tantum aut gentilium aut caticuminorum vel eurguminorum locum teneant.* Incesti dum in ipso detestando atque nefando scelere manent, non inter fideles christianos, sed inter gentiles aut caticuminos vel eurguminos habeantur, id est cum christianis non cibum sumant, non potum, non in eodem vasculo edant aut bibant, sed soli haec faciant; non osculentur aut salutentur ab eis. Sed si suis sacerdotibus inobedientes extiterint et a tam nefandissimo scelere se segregare atque ad publicam poenitentiam redire noluerint, inter eos habeantur, qui spiritu periclitantur immundo, vel etiam inter eos, de quibus ipsa per se veritas ait: Si te non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus. Nam: cum fidelibus non debent orare nec in ecclesiam intrare, sed ante ianuam ecclesiae excubare et intrantibus in eam atque exeuntibus ex ea vultu in terra prostrato veniam postulare et ut pro se orare non dedignerint flagitare, et lacrymis perlusi vel ucontito atque humiliato spiritu semper omnibus apparere usque ad satisfactionem ecclesiae et proprii episcopi canonicam reconciliationem, et ad pristinum incestum nunquam redire, nec secularia negotia exercere, nec placitis aut accusationibus vel testimoniis interesse, sed crebris sacerdotum precibus manusque pontificis proprii inpositionibus et elemosinarum largitionibus, atque ceterorum bonorum operum exhibitionibus, eos purgari sanarique oportet.

VARIANTES LECTIONES.

¹ hoc Bal. ² c. filia matris G. ³ deest Bal. ⁴ deest Bal. ⁵ exhomologisin G. ⁶ dominico Bal.

ADDITIO QUARTA.

Sequentia quaedam capitula ex sanctorum patrum decretis et imperatorum edictis colligere curavimus atque inter nostra capitula lege firmissima tenenda generali consultu Erchembaldo cancellario nostro inserere iussimus.

Hic desunt quaedam capitula quae in aliis libris inveniuntur : quae ideo praetermisimus, quia in fine tertii libri superius habentur inserta

1. *Ex sacrarum institutione legum, libro 12, capitulo 10.* Quam sit extraneus a christianae fidei regula, qui se defensorem veritatis insinulat et veritatem ipsam munerum acceptione commaculat, audiat contra se prophetam dicentem : *Pro eo, quod vendidistis argento iustum et pauperem pro calciamentis, ecce ego strideo super vos, sicut stridet plaustrum onustum foeno; et peribit fuga a veloce, et fortis non obtinebit virtutem suam, et robustus non salvabit animam suam, et robustus corde inter fortis nudus effugiet.*

2. *Ex eodem libro, titulatio is¹ tertiae capitulo 15.* Nulli christianorum vel² iudeorum in utroque sexu permittimus ex propinquitate sanguinis sui vel uxoris suae atque etiam virorum iuxta legem, quae in christianis est lata, usque in septimi³ generis gradum connubia ducere, vel incesti maculam operari. Huius igitur permixtionis inlecebra tali multabitur poena, ut separati ab invicem et centena publice decalvati flagella suscipiant et exilio religati sub publica poenitentia maneant, eorumque bona ad filios, quos de praecedenti coniugio habuerint, redeant; si tamen et ipsos aut in nullo Iudaicae praevaricationis maculaverit noxa, aut nulla incestivae na ionis sor idaverit macula. Quod si aut nullos habuerint filios, aut habitos, ut dictum est, vel Iudaeus involverit error vel incesti foedaverit natio, tunc facultas praedictorum omnimoda in principis potestate consistat, qualiter principali discretionem res ipsa aut in christianis eorumve heredibus concessa permaneat. Quod si heredes huiusmodi dignitatis defuerint, fisco nostro sociata deserviat. Illud tamen modis omnibus observandum fore praecipimus, ut si quis christianus vel christiana aut⁴ Iudaeus vel Iudaea noviter nuptiale fustum celebrare voluerint, non aliter quam cum praemisso dotis titulo quo in christianis salubri institutione praeceptum est, et⁵ sacerdoti benedictione intra sinum sanctae Dei ecclesiae percepta coniugium cuiquam ex his adire permittimus. Quod si absque benedictione sacerdotis quisquam christianorum vel⁶ Hebreorum noviter coniugium duxerit vel solemnitatem legis pro dotali titulo in quocumque transcenderit : aut centum⁷ principi solidos coactus exsolvat, aut centum⁸ publice verberatus flagella suscipiat. Haec scilicet dampna vel verbera singillatim unusquisque percipiat, videlicet tam ille, qui nupsit, quam ea, quae nupta est, vel etiam constanti patientes eorum, unusquisque pro se iacturam legis⁹ suscipiat.

3. *In libro 7 triperitiae historiae capitulo 12.* Igitur Valentinianus cum ita saperet, sicut Nicaeni¹⁰ patres, similia profitentibus proderat, aliter vero sapientibus non erat inportunus. Qui dum initio regni de urbe Constantinopolitana per Thracias¹¹ properaret ad Romam, tunc episcopi recte sapientes legatum miserunt Hippafricanum episcopum, quatinus dignaretur ad emendationem dogmatis interesse. Is cum adisset imperatorem et episcoporum legationem intimasset, respondens imperator ait : Mihi quidem, cum unus¹² de populo sim, fas non est talia per-

A scrutari; verum sacerdotes, quibus haec cura est, apud semetipsos congregentur, ubi voluerint. Cum haec itaque respondisset princeps, in Lampsacum conveniunt episcopi. Cumque duos menses tractassent, inter caetera iuxta priores canones episcopos electos atque suis rebus expoliatos ad¹³ sedes proprias recipi¹⁴ et primo sua omnia eis reddi decreverunt. Et si quis post haec eos accusare vellet, eos periculo facere sanciverunt, indices esse decernentes episcopos recte sapientes in ecclesiam convenientes, ubi testes essent singulorum qui dicebantur oppressi. Et reliqua.

4. *Ex epistola¹⁵ Leonis papae Calcedonensi con i-lo directa.* Plurimos fratres se tibus suis pulso et in exilia audivimus deportatos atque in locum superstium alios sub titulos. His primitus vulneribus adhibeat medicina iustitiae, ne quisquam ita careat propriis, ut alter utatur alienis. Quem errorem ita omnes relinquunt sacerdotes, ut nemini quidem perire honor debeat; sed illis, qui pro fide laboraverunt, prius cum omni privilegio suo oportet ius proprium reformari. Et reliqua.

5. *Ex epistola Stephani papae scripta generaliter omnibus e iscopis.* Quicquid in sacratis Deo rebus et episcopis iniuste agitur, pro sacrilegio deputabitur; quia sacra sunt, et violari a quo uam non debent. Nullus enim episcoporum, dum suis fuerit rebus expoliatus aut a sede propria qualibet occasione pulsus, debet accusari aut a qua quam ei potest crimen obici, priusquam integerrime restauraretur et omnia, quae ei ablata quocumque sunt ingenio, legibus redintegrantur et ipse propriae sedi et pristino statui regulariter reddatur, ita ut omnes possessiones et cuncta sibi iniuste sublata atque fructus omnes an e coeptam accusationem primates et synodus episcopo, de quo agitur¹⁶, funditus restituant; quia hoc non solum ecclesiasticae, sed etiam saeculi leges fieri docent.

6. *Augustinus ad Bonifacium de lapsorum restitutione.* Ut enim constitueretur in ecclesia, ne quisquam post alienius criminis poenitentiam clericatum accipiat vel ad clericatum redeat vel in clericatu maneat, non desperatione indulgentiae, sed rigore factum est disciplinae; alioquin contra cavae datas ecclesiae deputabitur, de quibus dictum est : *Quae solveritis in terra, soluta erunt et in coelo.* Sed ne forsitan etiam de caeteris criminibus spe honoris ecclesiastici animus intumescens superbe ageret poenitentiam, severissime placuit, ut post acam de criminis damnabili poenitentiam nemo sit clericus; ut desperatione temporalis altitudinis medicina maior et verior esse humilitas. Nam et sanctus David de criminibus mortiferis egit poenitentiam, et tamen in honore superstitit; et beatus Petrum, quando amarissimas lacrymas fudit, utique Deum negasse poenituit, et tamen apostolus mansit. Sed non ideo supervacua putanda est posterorum diligentia; quia ubi saluti nihil detrahebatur, humilitati aliquid addiderunt, quo salus tutius muniretur, experti credo

VARIANTES LECTIONES.

¹ titulo latonis G. ² c. v. desunt in lege Wisig., fonte huius cap. ³ sextum L. Wisig. ⁴ c. v. c. a. non habet lex Wisig. ⁵ c. v. desunt in l. Wisig. ⁶ sic Bal. et Lex Wisig.; LX G. ⁷ sic Bal. et Lex Wisig. deest G. ⁸ l. huius Bal et L. Wisig. ⁹ nicheni G. ¹⁰ tragias G. ¹¹ minimus Colbertinus. ¹² in margine addidit G., omisit Bal. ¹³ accipere Bal. ¹⁴ exempla G. ¹⁵ a. per p. et synodi episcopos funditus (de q. a. desunt) Bal.

aliquorum fictas poenitentias per affectatas honorum potentias. Cogunt enim multas invenire medicinas multorum experimenta mororum.

7. *Ex epistola Leonis papae Aquileiensi episcopo directa.* Illam partem ecclesiasticae disciplinae, quam olim a sanctis patribus et a nobis saepe decretum est, ut nec in presbiteratus gradu nec in diaconatus nec in subsequenti ordine clericorum ad aliam ecclesiam transire cuiquam sit liberum, ut in integrum revoces ammonemus; ut unusquisque non ambitione illectus, non cupiditate seductus, non persuasione hominum depravatus, ubi ordinatus est perseveret; ita ut si quis sua querens, non quae Iesu Christi, ad plebem et ad ecclesiam suam redire noluisset, et ab honoris privilegio et a communionis vinculo habeatur extraneus.

8. *Ut nullus derogetur aut temere accusetur episcopus, nec a primatibus facile eorum suscipiatur accusatio; quia iniuria episcoporum ad Christum pertinet, cuius vice legatione funguntur.* Ex decretis Anastasii papae. Placuit, ut nullus temere accuset episcopum, neque a primatibus passim aut indifferenter super quibuslibet inpectionibus audiatur, dicente Domino: *Non suscipias vocem mendacii.* Et ipsa veritas ait: *Quod tibi non vis fieri, alteri ne facias;* et reliqua. Et alibi scriptum est: *Quid prodest illi suo errore non plui, qui consensum praestat erranti? Procul dubio contra mandata dimittit, qui habet peccatum proprium et qui sequitur alienum;* et reliqua. Sed si quis in episcopum causam habuerit, primum eum caritative conveniat et ei aut suam inculcet iniuriam aut eius corptionem, dicente Domino: *Si peccata erit in frater tuus, vade et corripe eum inter te et ipsum solum. Si autem te non audierit, adhibe deum duos aut tres tecum;* et reliqua. Prius ergo quam haec fiant, nemo praesumat episcopum manifeste accusare, quia nemo contra evangelium vel contra apostolum aut decreta patrum facit abique periculo. Paulus quoque ait apostolus praecipit, dicens: *Seniorem ne increpaveris, sed obsecra ut patrem;* et alibi scriptum est: *Si quis fidelis est, videat ne falsa ut nociva loquatur aut cuiquam insidias ponat;* et alibi: *Sapiens non est qui nocet;* et Dominus in lege: *Non facis calumniam proximo tuo;* et idem: *Non eris criminator aut susurro in populis; non stabis contra sanguinem proximi tui. Leges meas custodite;* ego Dominus. Si haec de omnibus hominibus dicta sunt, quanto magis super episcopos sunt custodienda, de quibus Salvator ait: *Qui vos contristavit, me contristavit;* qui vos tangit, tangit pupillam oculi mei et cetera; item: *Qui facit iniuriam eis, recipiet id quod inique gessit.* Et in Daniele legitur: *Confundantur omnes, qui ostendunt servis tuis mala; confundantur in omnipotentia, et robur eorum conteratur, ut sciant, quia tu es dominus Deus solus et gloriosus super omnem terram.* Et iuxta antiquae institutionis edictum plus erga corrigendos agere debet benivolentia quam severitas; plus cohortatio quam commotio; plus caritas quam potestas. Et Dominus per prophetam monet dicens: *Cohibe linguam tuam a malo, et labia tua ne loquantur dolum. Diverte quoque a malo et fac bonum.* Nemo enim bonum faciens alteri verbo aut facto nocere vult. Si quis haec non observaverit, hostis est animae suae. Si quidem clerici fuerint, gradui proprio decident; si vero laici vel monachi fuerint, amplius pelli debent vel extorres fiant.

9. *Ut quicumque habens querelam in episcopum vel in actores ecclesiae non prius adeat iudices eorum, quam ipsos quibus aliquid opponit, familiariter conveniat, ut ab eis caritative aut emendationem aut rationabilem*

A recipiat excusationem. Placuit, ut si quaecumque per nos contra episcopum vel actores ecclesiae se proprium crediderit habere negotium, prius ad eum recurrat caritatis studio, ut familiari colloquio communitus ea sanare debeat, quae in querimoniam deducuntur. Quam rem si differre voluerit, sententiam suam recipiat excommunicationis, et reliqua.

10. *Ut non accusetur episcopus apud iudicem secularem.* Ut nullus episcopum apud iudices seculares accusare praesumat, sed apud summos primates.

11. *Ut si quis se gravari putaverit, vocem appellationis exhibeat.* Placuit, ut accusato, si iudicem suspectum habuerit, liceat appellare, quia non oportet negari audientiam roganti.

12. *De retractanda conprovinciali synodo per apostolicos legatos.* Ut provincialis synodus retractetur per vicarios urbis Romae episcopos, si ipse decreverit.

13. *Ut nullus criminosus accuset episcopum.* De his, qui in accusationem maioris natu veniunt, placuit, ut episcopum nulli criminoso liceat accusare.

14. *Ut criminalia negotia non per procuratores, sed per ipsos agantur.* Si quando in causa ea, itali vel in causa status interpellatum fuerit, non per procuratores, sed per ipsos est agendum.

15. *De maiore iudicum appellatione.* Placuit, ut a quibuscumque iudicibus ecclesiasticis ad alios iudices ecclesiasticos, ubi est maior auctoritas, fuerit provocatum, audientia non negetur.

16. *Ut nullus metropolitanus sine ceterorum omnium conprovincialium episcoporum praesentia aut consilio, nisi quantum ad usum proprium pertinet parrochiam, quicquam agere praesumat.* Similiter et reliqui episcopi agant circa eam. Ex synodo Romana quinta. Si quis metropolitanus episcopus, nisi in quod ad suum solummodo propriam pertinet parrochiam, sine consilio et voluntate omnium conprovincialium episcoporum ex causa aliquid agere temptaverit, gradus sui periculo subiacet, et quod egerit, irritum habeatur et vacuum. Sed quicquid de conprovincialium coepiscoporum causis suarumque ecclesiarum et clericorum atque secularium necessitatibus agere aut disponere necesse fuerit, hoc cum omnium consensu conprovincialium agatur pontificum, non aliquo dominationis fastu, sed humillima et concordia administratione, sicut Dominus ait: *Non veni ministrari, sed ministrare.* Et alibi: *Qui maior est vestrum, erit minister vester;* et reliqua. Similiter et ipsi conprovinciales episcopi cum eius consilio nisi quantum ad proprias pertinet parrochias agant iuxta sanctorum constituta patrum, ut uno animo, uno ore concorditer sancta glorificetur Trinitas in saecula.

17. *Qualiter episcopus ad synodum convocetur et qualiter in ea de illo agatur.* Sancta synodus Romana dixit: Haec sunt quae deinceps propter malorum hominum insidias, qui in ecclesiam et in ecclesiasticos indifferenter sacriunt viros, conservari firmissime volumus in saecula. Si quis episcopus ab illis accusatoribus, qui recipiendi sunt, fuerit accusatus, postquam ipse ab eis caritative conventus fuerit, ut ipsam causam emendare debeat, et eam corrigere noluerit: non olim, sed tunc ad summos primates causa eius canonice deferatur, qui in congruo loco infra ipsam provinciam tempore in canonibus praefixo Nicaenae concilium canonice convocare debebunt, ita ut ab omnibus eiusdem provinciae episcopis in ea audiantur; in quam et ipse canonice convocatus, si eum aut infirmitas aut alia gravis necessitas non detenuerit, adesse debeat; quia ultra provinciae terminos accusandi ante licentia non est, quam audientia ro-

VARIANTES LECTIONES

¹ quae G. ² in G. secunda manus correxit decreta ³ G. corr. manu sec. admittit. ⁴ secuntur corr. sequuntur G. ⁵ contractavit G. ⁶ orbem terrarum Bal. ⁷ c. r. omittit Bal. ⁸ gravare G. ⁹ apostolici Bal. ¹⁰ agenda Bal. ¹¹ deest Bal. ¹² quia Bal.

getur. Nam si suis fuerit rebus expoliatus, quod absit, aut quod alienum ab omnibus esse debet fidelibus, a sede propria electus, aut in detentione aliqua a suis ovibus fuerit sequestratus: tunc canonice antequam in pristinum restitatur honorem et sua omnia, quae ab insidiis inimicorum suorum ei ablata fuerint, reintegrentur, nec convocari nec iudicari poterit, nisi ipse pro sua necessitate, minime tamen iudicandi, advenire sponte eligerit. Nec omnino a quoquam respondere rogetur, antequam integerrime omnia, quae per suggestiones inimicorum suorum auferat, potestati eius ab honorabili concilio reddantur, et praesul ut prius statui pristino reddatur. Et ipse dispositis ordinatisque libere ac secure suis, tunc canonice convocatus ad tempus sinodo in legitima et canonica veniat ad causam. Et si ita iuste videtur accusantium propositionibus respondeat; nam hoc summopere providendum est, ne antequam omnia haec fiant coactus respondeat, quia contentio semper vitanda est. Adimnamque episcopo episcopatum, antequam causae eius exitus appareat, nulli christiano videri iure potest. Quod si aegrotans fuerit episcopus aut aliqua eum gravis necessitas detinuerit, pro se legatum ad synodum mittat. Nec a communione suspendatur cui crimen intenditur², nisi ad causam sua dicendam electorum iudicum die statuta literis evocatus minime occurrerit; hoc est nisi alia praeoccupaverit necessitas intra spatium duorum vel trium mensium et eo amplius, prout causa dictaverit. Quod si ex utraque parte ad causam dicendam venerint, quia unus absque altero audiri non debet, quaerendum est in iudicio, cuius sint conversationis et fidei atque suspicionis accusatores, aut qua intentione hoc faciant; quia ad hoc admitti non debent nisi bonae conversationis et rectae fidei viri, et qui omni suspitione careant et bona vita clareant neque infames existant. Quod si accusatorum personae in iudicio episcoporum culpabiles³ apparuerint, ad arguendum non admittantur, nisi proprias causas, non tamen criminales vel ecclesiasticas, obiecerint. Infamis enim persona nec procurator potest esse nec cognitor. Absente vero adversario non audiat accusator; nec sententia absente parte alia a iudice dicta ullam obtinebit firmitatem; neque absens per alium accusare aut accusari potest, nec affinis testis admitti. Neminem ergo exhiberi de provincia ad provinciam vel ad comitatum oportet, nisi ad relationem iudicis ad quem fuerit appellatum, id est, ut actor semper rei forum sequatur. Si quis autem iudicem adversum sibi senserit, vocem appellationis exhibeat, quam nulli oportet negari. Et reliqua.

18. *Ut accusatio clericorum intra provinciam fiat, nisi forte accusatus maiorem appellaverit auctoritatem.* Si quis clericus super quibuslibet criminibus pulsatus fuerit, in provincia qua consistit ille qui pulsatur, suas exerat actiones, nec aestimet eum accusator suus alibi aut longius pertrahendum ad iudicium. Ille⁴ vero, qui pulsatus fuerit, si iudicem suspectum habuerit, liceat appellare.

19. *Ut peregrina iudicia non fiant.* Peregrina iudicia generali sanctione prohibemus⁵; quia indignum est, ut ab externis iudicetur, qui provinciales a se electos debet habere iudices.

20. *Ut nullus metropolitanus⁶ aliquorum pontificum suorumque clericorum aut ecclesiarum causas audiat absque omnium provinciarum episcoporum praesentia.* Ex synodo Romana tertia. Nullus metropolitanus episcopus absque ceterorum omnium provinciarum episcoporum instantia aliquorum audiat causas episcoporum⁷, quia iustitiae erunt. Immo nec⁸ suorum sacerdotum causas audiat absque

A praesentia clericorum suorum, quia irrita erit sententia episcopi, nisi praesentia clericorum confirmetur.

21. *De rimanda accusatoris persona. Ex decreto Sixti papae, capitulo 8.* Placuit, ut semper primo in accusatione clericorum persona⁹, fides, conversatio et vita blasphemantium perscrutetur; nam fides omnes actus hominis debet praecedere, quia dubius in fide infidelis est: Nec eis omnino esse¹⁰ credendum, qui veritatis fidem ignorant nec rectae conversationis vitam ducunt; quia tales facile et indifferenter laceant¹¹ et criminantur recte et pie viventes. Ideo suspicio¹² eorum discutienda est primo et corrigenda.

22. *De personis et accusationum querelis non recipiendis.* Ex sexta synodo Romana capitulo 11; cum qua et Nicena synodus¹³ et decreta Iulii et Simmachii papae et alia synodica concordant. Accusatores et accusationes quas seculi leges non adiscunt, et nos submovemus.

B 23. *Ut nullus episcopus alterius parochianum retinere, ordinare aut iudicare praesumat.* Ex decima synodo Romana capitulo 7; cum qua et¹⁴ concordat Antiochenum concilium in¹⁵ capitulo 22. Nullus episcopus alterius parochianum praesumat retinere aut ordinare absque eius voluntate vel iudicare; quia sicut irrita erit eius ordinatio, ita et diiudicatio; quoniam censuram nullum alterius iudicis nisi sui sententia teneri. Nam qui eum ordinare non potuit, nec iudicare ullatenus poterit.

24. *De primatu¹⁶ sedis apostolicae, cui episcoporum definitiva iudicia et congregandarum inodorum privilegia sunt reservata. Et de canonica episcopi vocatione.* Ex synodis Romanis capitulo 49, et ex decretis Iulii papae. Nullus episcopus, nisi canonice vocatus et in legitima synodo suo tempore apostolica auctoritate convocata, cui iussione Domini et meritis beati Petri apostoli singularis congregandarum conciliorum auctoritas et sanctorum ac canonum venerandarum patrum decretis multipliciter privata tradita est potestas, super quibuslibet criminibus pulsetur, id est iudicetur, audiatur vel impetatur. Sin aliter praesumptum a quibuslibet fuerit, in vanum deducatur quod egerunt; nec inter ecclesiastica ullo modo reputabitur, nec ullas habebit vires quicquid ei obviaverit: quoniam eadem sedes testante veritatis voce primum primatum obtinuit. Nec prima diceretur, si aliam super se haberet: quae etiam caput est omnium ecclesiarum, a qua omnes sumpserunt originem: primatum enim non sinodalibus aut aliquibus commentis meruit instituit, sed Domino largiente, qui ait: Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam; et reliqua talia et his similia. Quibus si aliquis superbo spiritu obviaverit praeceptionibus, non exeat impunitus, sed gradus sui periculo subia ebit.

25. *Ut si quis metropolitanum suspectum habuerit, apud primatem audiat.* Ex concilio, Culo donense capitulo 17. Si quis putaverit se a proprio metropolitanogravari, apud primatem dioeceseos aut apud Constantinopolitanam civitatis sedem agat iudicium. Et reliqua.

26. *De accusationis ordine, et ut non facile quisquam accusetur.* Ex sexta synodo Romana capitulo 9; cum qua et aliae sanctiones imperatorum et sinodalium episcoporum concordant. Accusationis ordinem dudum canonicis institutum decretis servare iubemus; ut si forte aliquis clericorum in civili aut criminali causa pulsatur vel in crimine capitis accersitur, non statim reus aestimetur, qui accusari potuit, ne subiectam innocentiam faciamus. Sed quod quis ille est, qui crimen intendit, in iudicium veniat, nomen rei indicet,

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest Bal. ² detinuerit G. ³ culpabilis Bal. ⁴ illi Bal. ⁵ inhibemus Bal. ⁶ metropolitanorum G. ⁷ eorum G. ⁸ et corr. nec G. ⁹ sic G. corr. personae. ¹⁰ ee G. primo scripserat, sed alterum e abrasum est. ¹¹ I. quousque et Bal. ¹² s. prius e. G. ¹³ synodo G. ¹⁴ deest Bal. ¹⁵ prima G.

vinculum inscriptionis arripiat, custodiat similitudinem, habita tamen dignitatis aestimatione patiatur. Nec sibi fore noverit licentiam mentiendi, cum calumniantes ad vindictam poscat similitudo supplicii.

27. *Ut accusato episcopo¹ liceat appellare apostolicam sedem, si voluerit. Ex edictis synodalibus sub Theodosio imperatore decretis eiusque auctoritate roboratis: quae si quis quaesierit, in suis inveniet epistolarum libris. Placuit, ut si episcopus accusatus appellaverit Romanum pontificem, id statuendum quod ipse censuerit.*

28. *De accusato vel iudicato episcopo, si bonum putaverit² habere causam et voluerit a Romano audiri pontifice, a nullo prohibeatur, sed libere hoc ei et absque ullo impedimento concedatur. Ex quibus supra³, cum quibus et Sardicense concilium, et alia decreta canonum et sanctorum patrum concordant. Ut accusato vel iudicato in aliqua causa episcopo liceat iterare iudicium, et si necesse fuerit aut ipse voluerit, absque ulla detractione aut inpeditione Romanum adire pontificem. Et dum iterato iudicio pontifex causam suam agit, sua non privetur sede aut dignitate; quoniam dum a sanctis patribus statutum est, ut accusati nullus usurpet sedem episcopi. Et abibi⁴ Admiro episcopo episcopatum, antequam causa eius ex litis appareat, nulli christiano videri iure potest. Et reliqua.*

29. *Ut dum accusatus vel iudicatus episcopus Romanum appellaverit pontificem, nulla ei lesio fiat, neque aliquis eius arripiat sedem aut in eius loco ordinetur episcopus, antequam eius causa romani papae sit terminata iudicio. Ex quibus supra cum quibus et multis sanctorum patrum et canonum⁵ decreta consentiunt. Placuit, ut accusatus vel iudicatus a conprovincialibus in aliqua causa episcopus licenter appellet et adeat apostolicae sedis pontificem, qui aut per se aut per vicarios suos eius retractari negotium procuret. Et dum iterato iudicio pontifex causam suam agit, nullus alius in eius loco ponatur aut ordinetur episcopus; quoniam quamquam conprovincialibus episcopis accusati causam pontificis scrutari liceat, non tamen definire inconsulto Romano pontifice permissum est, cum beato Petro apostolo non ab alio, quam ipso Domino dictum est: Quaecumque ligaveris super terram, erunt ligata et in coelis; et quaecumque solveris super terram, erunt soluta et in coelis.*

30. *De episcoporum appellatione ad⁶ Romanam ecclesiam, quociens necessitas exposcerit, cui episcoporum et summarum causarum⁷ negotia singulari privilegio a patribus reservata sunt. Ex quibus supra, cum quibus maxime cuncta canonum et sanctorum patrum decreta concinunt. Ut omnes episcopi, qui in quibusdam gravioribus pulsantur vel criminantur causis, quociens necesse fuerit, libere apostolicam appellent sedem atque ad eam quasi ad matrem confugiant, ut ab ea, sicut semper fuit, pie foveantur, defendantur et liberentur, cuius dispositioni omnes maiores⁸ ecclesiasticas causas et episcoporum iudicia antiqua apostolorum eorumque successorum atque canonum auctoritas reservavit. Quoniam culpantur episcopi, qui a iter erga fratres egerint, quam eiusdem sedis papae fieri placuerit: canonicis quippe iubentibus in talibus absque Romano nil decerni pontifice nec ad synodum episcopum convocari debere, et quicquid ex his eo inconsulto praesumptum fuerit, viribus carere.*

31. *De causa Lupicini episcopi. Ex epistola Leo-*

nis papae Africanis episcopis directa. Causam Lupicini episcopi, quia sic nobis placuit, illic⁹ iubemus audiri; cui multum et saepius postulanti communionem hac ratione reddidimus, quoniam cum ad nostrum iudicium provocasset¹⁰, immerito eum pendente negotio a communione videbamus¹¹ fuisse suspensum. Adiectum etiam illud est, quod huic temere superordinatus esse cognoscitur, qui non debuit ordinari, antequam Lupicinus in praesenti positus aut confutatus aut certe confessus iustae possit subiaccere sententiae; ut vacantem locum, quemadmodum discipulina aecclesiastica exigit, is qui consecrabatur acciperet. Si qua¹² vero alia emergerit causa, quae ad statum aecclesiarum et ad concordiam pertineat¹³ sacerdotum, illic ob timorem Domini volumus, ut modo ventilentur et de componendis atque compositis omnibus ad nos relatio plena mittatur; ut ea, quae iuxta ecclesiasticum morem iuste et rationabiliter fuerint definita, nostra quoque sententia roborentur. Ex his enim possumus cognoscere, qualiter de ceteris agatur, qualiter nos nil contra statuta maiorum egisse peniteat¹⁴.

32. *De laicis praesumentibus disputare de religione¹⁵. Ex sinodalibus statutis et imperatorum edictis ex libro 16. Theodosii imperatoris de his, qui super religione contendunt. Imperator¹⁶ Valentinianus, Theodosius et Arcadius AAA. una cum decreto episcoporum Tatiano¹⁷ praefecto praetorii. Nulli egresso ad publicum discipulandi de religione vel tractandi vel consilii aliquid deferendi¹⁸ patescat occasio. Et si quis posthaec ausu¹⁹ gravi atque dampnabili contra huiusmodi legem veniendum esse crediderit vel insistere motu pestiferae per-everationis audebit, competenti poena et digno supplicio coerceatur. Data 16. kal. iul. Theodosio augusto bis et Quinegio²⁰ cons.*

33. *De²¹ epistola Leonis papae ad Theodericum Ciri episcopum directa²². Illud, quod nobis propter improbitatem quorundam monachorum verbo mandasti, specialiter praedicorum patrum statuta firmantes statuimus, ut praeter Domini sacerdotes ab episcopo eiusdem videlicet loci electos nullus audeat praedicare, sive sit monachus sive laicus, qui cuiuslibet scientiae²³ nomine gloriatur.*

34. *De delatoribus. Ex concilio Helibertano. Delator si quis extiterit fidelis, et per delationem eius aliquis fuerit praescriptus vel interfectus, placuit eum nec in fine²⁴ accipere communionem. Si levior quoque causa fuerit, intra quinquennium accipere poterit communionem. Si catechumenus fuerit, per quinquennium tempora admitatur ad baptismum.*

35. *Clerici accusatores fratrum ad communionem recipiuntur, non ad clerum. Ex concilio Cartaginensi. Ut episcopi accusatores fratrum excommunicentur; et si emendaverint vitium, recipiant eos ad communionem, non ad clerum.*

36. *De praesidibus vel ceteris rem publicam agere volentibus, ne sine litteris episcopi sui communicent. Et cum contra disciplinam egerint²⁵, excommunicentur. Ex concilio Arelatense. De praesidibus, qui fideles ad praesidatum prosiliunt, ita placuit, ut cum promoti fuerint, litteras accipiant ecclesiasticas, id est communicatorias; ita tamen, ut in quibuscumque locis gesserint, ab episcopo eiusdem loci cura illis agatur; ut cum ceperint contra disciplinam agere²⁶, tum deum a communione excludantur. Similiter et de his, qui rem publicam agere volunt.*

37. *Ut clerici vel laici in aliena aecclesia non con-*

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest G. ² patuerit corr. poterit G. ³ super G. ⁴ canonicum G. ⁵ deest G. ⁶ summa negotia Bal. ⁷ deest G. ⁸ sic Bal. et Leonis ep. 87. illi G. ⁹ provocatus G. ¹⁰ videamus G. ¹¹ quae v. aliae emergerint causae Bal. ¹² pertineant Bal. ¹³ p. Data IV Idus Augusti Bal. de l. ... ¹⁴ religione desunt G. ¹⁵ imperatores Bal. ¹⁶ Tratiano G. ¹⁷ differendi G. ¹⁸ usu G. ¹⁹ qui negotio G. ²⁰ Bal. praenitit: Nullus monachus praeter Domini sacerdotes audeat praedicare. De ²¹ sic G. et Leonis epist. 65 Theodoritum Bal. ²² decreta corr. directa G. ²³ sententia G. ²⁴ finem Bal. ²⁵ erunt G. ²⁶ d. publicam a. Bal.

munificent sine litteris episcopi sui. Ex concilio Cartaginensis. Cassianus¹ Velenensis episcopus dixit: Statuat gravitas vestra, ut unusquisque clericus vel laicus non communicet in alia plebe sine litteris episcopi sui.

38. *Item in capitulo² domni Karoli imperatoris. Si quis saecularium tam maioris ordinis quam et inferioris peccatum egerit et vocatus sui episcopi auctoritate ad emendationem ac poenitentiam venire distulerit, tamdiu sit ab ecclesia extorris et a catholicorum consortio sequestratus, quousque quod illicite commisit emendet, ac reatum suum usque ad satisfactionem canonice diluat, atque reconciliatione proprii episcopi divinis precibus indulgentiam consequatur et veniam, ecclesiaeque gremio, a cuius utero deviaerat, peracta satisfactione ab eodem per satisfactionem³ emendatus episcopo canonice reddatur.*

39. *De honore et pace sanctae ecclesiae. Ut honor et pax a que iusti in sanctae Dei ecclesiae et servorum eius inlaesum ab omnibus conservetur.*

40. *De Dei sacerdotibus et ministris altaris. Ut Dei sacerdotibus et ministris altaris contra canonicam auctoritatem nulla laesio a quoquam fiat.*

41. *De concordia episcoporum et comitum. Ut episcopi et comites concordantes sint; et comites eorumque ministri episcopis atque eorum ministris in omnibus adiutores existant.*

42. *De incendio et rapina. Ut incendium vel rapinam in nostro regno nullus faciat. Et fures vel raptorem fortiter constringantur, ut nullus⁴ sua auferre audeant, nisi gratis tribuantur aut iusto censu exigantur.*

43. *De pace custodienda. Ut pax in nostro regno secundum morem parentum nostrorum omnibus conservetur.*

44. *De puella virgine vel vidua. Ut puellam virginem vel viduam nullus rapiat, nec facere volentibus e⁵ nentiat.*

45. *De bello persolvendo. Ut ex his singulis banus noster persolvatur, si a quoquam frustrata haec fuerint⁶; et fideiussores usque ad nostram praesentiam fidelissimos comitibus vel missis nostris horum corruptores singuli tribuant, ut⁷ iuxta Romanam legem haec corrigantur⁸.*

46. *De negotio saeculari. Ministri autem altaris Domini vel monachi nobis placuit ut a negotiis saecularibus omnino abstineant. Multa sunt ergo negotia saecularia⁹; de his tamen pauca perstrinximus. Ad¹⁰ quae pertinet¹¹ omnis libido, non solum in immunditia carnis, sed etiam in omni carnali concupiscentia. Quicquid plus iusto¹² appetit homo, turpe lucrum dicitur. Mune a iniusta accipere vel etiam dare, pro aliquo saeculari conquestu pretio aliquem conducere, contentiones et lites vel rixas amare, in placitis saecularibus disputare, excepta defensione orphanorum aut viduarum, conductores aut procuratores esse saecularium rerum, turpis verbi vel facti ioculatorum esse, vel iocum saecularem diligere, aleas amare, ornamentum inconveniens proposito suo querere, in deliciis vivere vel¹³ gulam et ebrietatem sequi, pondera iniusta vel mensuras habere, negotium iniustum exercere, non tamen iniustum negotium est contradicendum propter necessitates diversas; quia legimus sanctas apostolos negotiari, et in regala sancti Benedicti praecipitur praevidere, per quorum manus negotium monasterii transeat: canes et aves sequi ad venandum, in o¹⁴niibus, quibuslibet sit causis, superfluum esse. Ecce talia et his similia ministris altaris Domini necnon et monachis omnino contradicimus; de quibus dicit*

A apostolus: Nemo militans Deo implicat se negotiis saecularibus.

47. *De imitatione apostolica. Apostolus ait: Imitatores mei estote et observate eos, qui ita ambulant, sicut habetis formam nostram: non observantes¹⁵ eos, qui sunt inimici crucis Christi, quorum finis interitus, quorum deus venter est, et gloria in confusione ipsorum, qui terrena sapiunt. Nostra autem conversatio in coelis est. Sicut Hieronymus in epistola ad Galatas ait: Aemulantur autem¹⁶ bene, qui, cum¹⁷ videant vel audiant esse in aliquibus gratias, dona virtutesque, ipsi tales esse desiderant, et fidem, vitam atque industriam eorum, per quae illa meruerunt, nituntur imitari, ut possint ea quoque bona aemulatione digna consequi, magis quaerentes spiritalia quam carnalia, ut per-everant gradu ad finem boni operis pervenire possint. Augustinus in libro¹⁷ de agone christianorum, hanc sententiam interpretans ait: Imitator s¹⁸ mei estote, sicut et ego Christi. Quare intellegendum, etiam ipsum apostolum in semetipso triumphasse de potestatibus huius mundi, sicut de Domino dixerat, cuius se imitorem esse profitetur. Imitetur ergo et nos illum, sicut hortatur, et castigemus corpus nostrum et in servitutum redigamus, si mundum volumus vincere. Aliquando quidem suo exemplo Christi nos¹⁸ fieri imitatores iubet dicendo: Imitatores mei estote, sicut et ego Christi. Aliquando quidem de se respiciens ad Deum, ad ipsius nos imitationem hortatur dicens: Estote imitatores Dei, sicut filii carissimi. Iam vero demonstrans, quia nihil hanc imitationem ita pariat, quam si ita vivat aliquis, ut bonum eius in commune proficiat atque universis utiliora praevideat, adiunxit: Ambulate in caritate. Ideo cum dixisset, Imitatores mei estote, continuo de caritate disseruit, quia haec praecipue virtus homines Deo proximos facit.*

48. *De canonicis clericis, ut canonice vivant. In omnibus igitur quantum humana permittit fragilitas decrevimus et canonici clerici canonice vivant, observantes divinae scripturae doctrinam et documenta sanctorum patrum, ut¹⁹ nil sine licentia episcopi sui vel magistri eorum composite agere praesumant.*

49. *De his, qui servos suos extra iudicem necant. Si quis servum proprium sine conscientia iudicis occiderit, excommunicatione vel penitentia biennii reatum sanguinis emundabit.*

50. *De his, qui ad pacem non revertuntur. Placuit, ut, sicut per unumque sit, quicumque odi²⁰ a²¹ longinqua inter se lite discesserit et ad pacem revocari diuturna intentione²² nequiverint, a civitatis primitus sacerdotibus arguantur. Qui si inimicitias deponere perniciosa intentione noluerint, de ecclesiae coetu iustissima excommunicatione pellantur.*

51. *De his, qui intrant in ecclesiam et propter nimiam luxuriam suam a sacramento se abstinere. Si quis intrat in ecclesiam Dei et sacras scripturas non audit et pro luxuria sua avertit se a communione sacramenti et in observandis mysteriis declinat constitutam regulam disciplinae, istum talem prociendum de ecclesia catholica esse decernimus, donec poenitentiam agat et ostendat fructum poenitentiae suae, ut pos²³ it communionem percepta indulgentiam promereri.*

52. *De clericis vel laicis. De clericis vel laicis a communione submotis ab aliis non recipiendis episcopis.*

53. *De clericis adversus invicem negotia propria habentibus. Non oportet clericos habentes adversus invicem negotia propria episcopum relinquere et ad saecularia iudicia convolare.*

VARIANTES LECTIONES.

¹ Cassianus G. ² ex capitulis Bal. ³ ab eadem satisfactione G. ⁴ cum capp. 42 45 cf. Capitulare de banco dominico, supra. ⁵ nullus corr. nullis G. non ulli Bal. ⁶ fecerint G. ⁷ et G. ⁸ corrigant G. ⁹ singularia G. ¹⁰ deest G. ¹¹ pertinent G. ¹² iniusto G. ¹³ vivere velle g. Bal. ¹⁴ observetis Bal. ¹⁵ ait Bal. ¹⁶ quicumque y. Bal. ¹⁷ primo Bal. addit, quum unum tantum scripserit Aug. ¹⁸ christianos G. ¹⁹ et Bal.

54. *De eo, qui excommunicatus ante audientiam communicare praesumpserit.* Si quis excommunicatus ante audientiam communicare praesumpserit, ipse damnationem in se protulit.

55. *De potente, qui aliquem ex oliaverit.* Si quis potentium quolibet expoliaverit et admonente episcopo non reddiderit, excommunicetur.

56. *Quod ecclesiarum omnium dotes ad episcopi ordinationem debeat pertinere.* Multi contra canonem constituta sic ecclesias, quas aedificaverint, postulant consecrari, ut dotem, quam eius ecclesiae contulerint, censeant ad episcopi ordinationem non pertinere. Quod factum est in praeterito displicet et in futuro prohibetur; sed omnia secundum constitutionem antiquam ad episcopi ordinationem et potestatem pertineant.

57. *De his, quae a fidelibus in parrochianis basilicis offeruntur.* De his, quae parrochiis in terris, vineis, mancipiis atque pecuniis quicumque¹ fideles obtulerint, antiquorum canonum instituta servantur, et omnia in episcopi potestate consistant. De his tamen, quae in altario accesserint, tertia pars² fideliter episcopo deferatur.

58. *De quatuor portionibus ecclesiasticis.* Quod in unaquaque ecclesia, cui episcopus praees, quatuor tam de redditibus quam de oblatione³ fidelium fieri debeant portiones: ut una sit episcopi, alia clericorum, tertia pauperum, et quarta fabricis ecclesiasticis adplicetur.

59. *De eo, qui anathematis poenam parvi duxerit.* Ex epistola papae Gelasii. Ut si quis anathematis poenam parvi duxerit, etiam documento, quo se putat praedium possidere, frustretur, liceatque culibet ecclesiasticae personae vocem contradictionis adferre et cum fructibus praeteriti temporis eadem praedia alienata repocere.

60. *De his qui contemptores canonum extiterint laici.* Ut laici contemptores canonum excommunicentur, clerici honore priventur.

61. *Ut populus ante completam missam et benedictionem acce, tam egredi non praesumat.* Cum ad celebrandas missas in Dei nomine convenit, populus non ante discedat, quam missae sollemnitas compleatur. Et ubi episcopus fuerit, benedictionem accipiant sacerdotis. Sacerdote autem verbum in ecclesia faciente qui egressus de auditorio fuerit, excommunicetur.

62. *De his, qui ecclesiastica ieiunia absque necessitate dissolvunt.* Si quis eorum, qui continent ac student, absque necessitate corporea tradita in commune ieiunia et ab ecclesia custodita superbiendo dissolvit stimulo suae cogitationis impulsus, anathema sit.

63. *Ut sacramentum caticumini non praebeatur.* Item placuit, ut etiam per sollemnissimos paschales dies sacramentum corporis et sanguinis Domini caticumini non detur, nisi solutum salis; quia si fideles per illos dies sacramenta non mutant, nec caticuminos oportet mutare. Quae forma etiam a publice penitentibus omnino sequenda est.

64. *De his, qui rebaptizati vel reconfirmati sunt, quid sit agendum.* De his, qui rebaptizati sine aliqua necessitate vel tormento lapsi sunt, placuit, ut circa eos illa Nicenae synodi statuta servantur, quae de praevaricatoribus constituta esse noscuntur; id est ut annis septem inter caticuminos orant, et duobus inter catholicos; et postea moderatione et clementia episcopi fidelibus in oblatione et eucharistia communent. Quam formam sequantur et reconfirmati.

65. *De clericis, qui ad saecularium defensionem confugiant propter districtiorem episcopi.* Placuit, ut clericus, si relicto officio suo propter districtiorem

A ad saeculare⁴ fortasse confugerit et is ad quem recurrit, solatium defensionis⁵ impenderit, cum eodem de ecclesiae communione pellatur.

66. *De turpiloquiis.* Clericos scurriles et verbis turpibus inculares ab officio detrahendos.

67. *De clericis, qui in convivio cantare praesumpserint.* Clerici inter epulas cantantes supradictae sententiae severitate coercerantur.

68. *Ne clericus per creaturas iuret.* Clericum per creaturas iurantem acerrime obiurgandum; si perstiterit in vitio, excommunicandum.

69. *Ne ante horam diei tertiam quis ad convivium pergat nec ante benedictionem manducet.* Non oportere⁶ clericos vel laicos religiosos ante sacram horam diei tertiam inire convivia, neque aliquando clericos nisi hymno dicto edere panem, et post cibos gratias auctori Deo referre.

70. *Ut presbiter, si inconsulto episcopo agendam celebraverit, honore privetur.* Ex concilio Caragii. Numidius episcopus Massilitanus⁷ dixit: In quibusdam locis sunt presbiteri, qui aut ignorantes simpliciter aut dissimulantes audacter praesente et inconsulto episcopo cum pluribus⁸ in domiciliis agunt agendam. Quod disciplinae incongruum esse cognoscit sanctitas vestra. Genus episcopus dixit: Fratres et coepiscopi nostri dignae suggestioni tuae respondere propter ignorantiam non morantur. Ab universis episcopis dictum est: Quisquis presbiter inconsulto episcopo agendam in quolibet loco voluerit celebrare, in se honori suo contrarius existit.

71. *Ne presbiter benedictionem vel poenitentiam in ecclesia dare praesumat.* Benedictionem super plebem in ecclesia fundere aut poenitentem in ecclesia benedicere presbiter poenitus non licebit.

72. *Iudicio multitudinis ordinationes fieri non debere.* Quod non sit permittendum turbis electiones eorum facere, qui sunt ad sace dotium provehendi.

73. *Si qui clerici ab episcopis suis promoti contenderint⁹, nec illic maneat, unde recedere voluerint.* Ex concilio Cartaginensi. Placuit, ut quicumque clerici vel diaconi pro necessitatibus ecclesiarum non optemperaverint episcopis suis volentibus eos ad honorem ampliorem in sua ecclesia promovere, nec illic ministrarent in gradu suo, unde recedere noluerunt.

74. *Ex decretis papae Gregorii iunioris, de incestis.* Si quis consobrinam duxerit in coniugium, anathema sit. Et paulo post infert et dicit: « Si quis de propria cognatione vel quam cognatus habuit duxerit uxorem, anathema sit. » Et Dominus in lege divina ait: Omnis homo ad proximam sanguinis sui non accedat, ut revelet turpitudinem eius. Et paulo post: Nec accedat ad uxorem eius, qui sibi affinitate coniungitur. Item unde supra: « Nullus certi gradus consanguineam in coniugium accipiat aut sibi sceleratis nuptiis desideret copulari. » Item ex dictis episcoporum et imperatorum Theodosii et aliorum: « In septem gradibus omnia propinquitatum nomina continentur, ultra quos nec affinitas invenitur nec successio potest amplius prorogari. »

75. *Item de incestis.* Ex epistolis Gregorii papae sancto¹⁰ Bonifacio Mogontiae archiepiscopo missis. Progeniem suam unumquemque usque ad septimum observare decernimus generationem, et quamdiu se agnoscunt affinitate propinquos¹², ad huius copulae non accedere societatem. Et¹³ in sanctis canonibus spiritu Dei conditis de incestis habetur insertum: Incestis coniunctionibus nihil prorsus veniae reservamus, nisi cum adulterium separatione sanaverint. Incestos vero nullo coniugii nomine appellandos sancimus; sed quibus inflicita coniunctio interdicta, nisi hi sunt, quos sanctorum patrum decreta

VARIANTES LECTIONES.

¹ quaecumque Bal. ² Deest G. ³ oblationibus Bal. ⁴ saeculare G. ⁵ s. ei d. Bal. ⁶ oportet Bal. ⁷ Massilitanus G. ⁸ cum plura G. ⁹ contempserint Bal. ¹⁰ Verba: et p. p. i. et d.; tum et D. in l. divina; tum et paulo post; tum item unde supra; denique item ex d. ... aliorum G. minio scripsit, sex ita capita ex uno faciens. ¹¹ deest Bal. ¹² propinquitatem quos (superscr. vel eos) ad G. ¹³ minio scripsit G.

coniugio copulari prohibent, habebunt ineundi melioris coniugii libertatem.

76. *De sacramento catechumenis non dando in diebus sollemnibus paschae.* Ut per sollemnissimos paschales dies sacramentum catechumenis non detur, nec eis, qui a liminibus ecclesiae sunt exclusi, neque eis ante canonicam reconciliationem, qui publicam gerunt poenitentiam, nisi benedictione salis

77. *De his, qui solo convivio gentilium vel escis¹ immolationis usi sunt².* Qui convivio solo gentilium et escis immolationis usi sunt, possunt ieiuniis et manus impositione purgari, ita ut deinceps ab idololatriis abstinentes sacramentorum Christi possint esse participes. Si autem aut idola adoraverunt aut homicidii vel fornicationibus contaminati sunt, ad communionem eos nisi per poenitentiam publicam non oportet admitti.

78. *De familiaritate extraneorum.* Ut nullus familiaritatem extraneam mulierum praesumat habere. Et qui inventus fuerit, acrius³ corrigatur.

79. *Ne mulieres monasterium monachorum ingrediantur.* Ut mulieres monasterium monachorum nullatenus ingrediantur.

80. *Ut omnibus vespertinis et matutinis horis oratio dominica dicatur.* Placuit, ut omnibus diebus post matutinas et vespas oratio⁴ dominica a sacerdote proferatur.

81. *De his qui sibimetipsis quoquo modo mortem inferunt; et de his qui pro suis sceleribus puniuntur⁵.* Placuit, ut hi, qui sibi ipsis aut ferro aut veneno aut precipitio aut suspendio vel quolibet modo violenter inferunt mortem, nulla de⁶ illis in oblatione commemoratio fiat, neque cum psalmis ad sepulturam eorum cadavera deducantur; multi enim sibi cum ignorantia⁷ usurparunt. Similiter et de his placuit, qui pro suis sceleribus puniuntur.

82. *De verbo otioso.* Omne verbum otiosum, quod locuti fuerint homines, reddent rationem de eo in⁸ die iudicii; multo magis damnantur noxia verba loquentes. Otiosum quippe verbum est, quod aut utilitate recitandis, aut ratione iustae necessitatis caret; attamen⁹ in die iudicii de eo rationem reddant¹⁰.

83. *De eo, qui hominem peremerit.* Qui occiderit hominem, iuxta canonicam poenitentiam sanctionem, et ab ecclesia prius proiciatur; ubi prostratus in terram in cinere et cilicio in¹¹ introitu et exitu populi semper iaceat humiliter postulans, ut pro se orare non dedignentur. Et hoc usque ad satisfactionem ecclesiae et sacerdotum agat pane tantum et aqua fruens, nisi humanus erga eum episcopo agere placuerit, cuius ditioni subsistit.

84. *De sartatectis ecclesiarum, quae ex donis sunt eisdem collatae, ut in potestate episcopi revocent¹², quaecumque colligatae fuerint.* Quaecumque pro sartatectis¹³ ecclesiis fuerint colligata, in potestate pontificis aut presbiteri vel servitium sanctorum locorum secundum voluntatem conferentis ad se debeant revocare. Quod si aliquis haec inde abstraxerit, rapuerit furatusve fuerit, vel ea fraudaverit aut vastaverit seu quocumque commento¹⁴ alienaverit, sciat se esse canonicè excommunicatum, quoadusque¹⁵ ea, quae abstulit, studeat reformare.

85. *Ne presbiterum, diaconum, aut clericum aliquem ullus index secularis absque consensu episcopi sui distringat.* Ut nullus index neque presbiterum neque diaconum aut clericum aut iuniorum ecclesiae sine

A scientia pontificis per se distringat aut condegnare praesumat.

86. *De libertis, ut a sacerdotibus deconsentur.* Liberti quorumcumque¹⁶ ingenuorum a sacerdotibus deconsentur nec ad publicum¹⁷ ullatenus revocentur.

87. *Ne a iuris clericis pro quacumque occasione ex hoc¹⁸ extraneam mulierem in domo sua habeat.* Nullus ergo deinceps clericorum pro occasione necessitatis vestes faciendi¹⁹ aut causa ordinandi domus extraneam mulierem in domo sua habere praesumat.

88. *Ex epistola²⁰ beati Gregorii papae Bonifacio archiepiscopo missa, in²¹ qua inter cetera ita legitur decretum de viduis²¹.* Viduas a proposito discedentes vitandis, super quibus nos consulere voluit dilectio tua, frater carissime, credo te nosse a sancto apostolo Paulo et a multis sanctis patribus, nisi convertantur, olim esse dampnatas; quas et nos apostolica auctoritate dampnandas et a communione fidelium atque

B a liminibus ecclesiae arcendas fore censuimus, usquidum oboediant episcopis suis et ad bonum, quod coeperunt, invitae aut voluntariae revertantur. De virginibus autem non velatis, si devierint, a sanctae memoriae²² praedecessore nostro papa Innocentio taliter decretum habemus: « Haec vero, quae necdum sacro velamine tectae in proposito virginali semper se simulaverunt permanere, licet velatae non fuerint, si nupserint, huius agenda aliquanto tempore poenitentia est; quia sponsio earum a Domino tenebatur. Si enim inter homines solae bonae fidei contractus nulla ratione dissolvi, quanto magis ista pollicitatio, quam cum Deo pepigit, solvi sine vindicta non poterit? » et cetera. Nam si virgines nondum velatae taliter poenitentia publici a puniuntur et a coetu fidelium usque ad satisfactionem excluduntur, quanto potius viduae, quae perfectioris aetatis et maturioris sapientiae atque consilii existunt virorumque consortio multoties usae sunt et velari se permisissent habitumque religionis assumpserunt, et demum apostataverunt atque ad priorem vomitum²³ sunt reversae, a nobis et ab omnibus fidelibus a liminibus ecclesiae et coetu fidelium usque ad satisfactionem sunt eliminandae et carceribus tradendae; qualiter iuxta beatum apostolum Paulum tradentes huiusmodi hominem Satanae in interitum carnis²⁴, ut spiritus salvus sit in die Domini. De talibus enim et Dominus per Moysen loquitur dicens: *Auferte malum de medio vestri.* De quibus et per prophetam ait: *Laetabitur iustus, cum viderit vindictam; manus suas lavabit in sanguine peccatoris.* De talibus namque eorumque similibus atque eisdem consentientibus, quia non solum qui faciunt, sed etiam qui facientibus consentiunt, rei sunt, Dominus per eundem prophetam David loquitur dicens: *Videbas furem et²⁵ currebas cum eo, et cum adulteris portionem tuam ponebas;* et multa talia, eorumque similia. Tales vero personae indubitanter adulterae esse manifestantur; quoniam relicto immortalis sponso ad anteriorem ut

C canes ad proprium reversae sunt vomitum, et apostatae factae illicita ac sacrilega se contagione polluentes viris mortalibus se conglutinaverunt: quae etiam iuxta eundem Paulum apostolum eo quod viduitatis propositum dimiserunt, et filiem quam cum Deo pepigerunt frangere praesumpserunt, atque primam filiem praevericarunt, sunt dampnandae, a nobisque et vobis atque a reliquis nostri ordinis viris, a singulis videlicet sua in diocesi, a liminibus

VARIANTES LECTIONES.

¹ suis G. ² Bal. rubro addit. Aut quod hi qui homicidia vel alia capitalia perpetrant flagitia, non nisi per publicam poenitentiam sanari possunt. ³ severius Bal. ⁴ et o. G. ⁵ De h. q. sibi quacunque negligentia m. i. ut eorum commemoratio in oblatione non fiat. Similiter et de Bal. violente G. ⁶ deest G. ⁷ per ignorantiam Bal. ⁸ h. reddent Deo r. in Bal. ⁹ aut tamen G. ¹⁰ ratio reddetur Bal. ¹¹ deest G. ¹² revocentur Bal. ¹³ sarta tecti G. ¹⁴ momento G. ¹⁵ quousque Bal. ¹⁶ quocumque G. ¹⁷ publicam poenitentiam G. ¹⁸ e. h. desunt Bal. ¹⁹ vestis faciendi corr. faciende G. ²⁰ exempla G. ²¹ in... viduis desunt Bal. qui verba de viduis initio rubri ponit. ²² sancta memoria G. ²³ votum G. ²⁴ in... c. desunt G. ²⁵ deest Bal.

ecclesiarum et a coeta fidelium usque ad satisfactionem, ut praedictum est, sunt eliminandae. A talium autem consortio et societate omnes fideles in omnibus abstinere mandamus. Super quibus etiam placuit, quousque in ipso detestando et illicito atque sacrilego carnis contubernio perseverant, ut nullus christianorum, nisi quibus proprius studio corrigendi iusserit episcopus, cum eis in quoquam communicet aut ad domum, in qua sunt, accedat; cum quibus etiam, ut iamdictus sanctus praecipit apostolus, nulli fidelium cibum sumerelicet. Quod si quis ex his quicquam temptare aut temerare praesumpserit, pari cum eis excommunicationis sententia feriat.

89. *De decimis, quae ecclesiis dantur, ne eas presbiteri vendere praesumant.* Ut non praesumant presbiteri decimas¹ vendere, quae in pauperum et² ecclesiarum usibus dantur, sicut hactenus mirabile dictum in horreis vel ratas sunt³ ad thesaurorum curam. In cuius⁴ testimonio multi pauperum de manibus sacerdotum requirendi moriuntur. Sed ubi Deo largiente abundaverint, ad sustentationem pauperum parentur tali in tempore.

90. *De pauperibus a presbiteris colligendis.* Ut presbiteri cotidie duos vel tres pauperes colligant ad lavandos pedes.

91. *De praediis⁵ quae presbiteri post ordinationem suam emerint.* Ut presbiteri post ordinationem suae proprietatis praedia comparantes testamenta ecclesiis confirmant. Sin aliter, ut fraudatores removeantur⁶.

92. *Ut presbiteri ad tractanda eorum ministeria ad civitates veniant.* Ut presbiteri singillatim sub dispositione episcopi in civitatibus veniant ad tractanda ministeria⁷.

93. *De his, qui communicaverint, ut tribus horis suspendantur propter cibi commixtionem.* Ut doceantur communicantes duobus vel tribus suspendere horis propter admixtionem cibi.

94. *De satisfactione cotidiana sacerdotum.* Ut sicut sine culpa nemo cotidie exiit⁸, ita sine cotidiana satisfactione nullus esse debet, etiam sacerdotum vel christianorum.

95. *De eo, qui sine consensu episcopi presbiterum de ecclesia eiecit vel constituerit.* De his, qui sine consensu episcopi presbiteros in ecclesiis suis constituunt vel de ecclesiis eiciunt, et ab episcopo vel a quolibet misso dominico admoniti obediunt noluerint; ut bannum nostrum rewadiare cogantur et per fideiussores ad placitum nostrum venire iubeantur. Et tunc nos decernamus, utrum nobis placeat, ut aut illum bannum persolvat⁹ aut aliam harniscaram sustineat¹⁰.

96. *De ecclesiis inter heredes divisis.* De ecclesiis, quae¹¹ inter coheredes divisae sunt, consideratum est, quatinus si secundum providentiam¹² et¹³ admonitionem episcopi ipsi coheredes eas¹⁴ volu rint tenere, et honorare faciant; sin autem hoc contradixerint, ut in episcopi potestate maneat, utrum eas ita consistere permittat, aut reliquias exinde auferat. Et ubi ad nostrum beneficium ecclesiae pertinentes ita divisae inventae fuerint, ut describatur et nobis remittat¹⁵.

97. *De destructione ecclesiarum.* De ecclesiis destructis, ut episcopi et missi inquisitionem faciant, utrum per negligentiam aut impossibilitatem destructae sint. Et ubi negligentia inventa fuerit, episcopali auctoritate emendare cogantur, qui eas¹⁶ restaurare debuerant. Si vero per¹⁷ impossibilitatem contigit, ut aut plures sint quam necesse sit, aut maioris magnitudinis quam ut ex rebus ad eas pertinentibus restaurari possint, episcopus modum inve-

niat, qualiter congrue emendari et consistere possint.

98. *Ne de manso ecclesiae dato contra sanccita¹⁸ servitium exigatur.* De uno manso ad ecclesiam dato, de quo aliqui homines contra statuta sibi servitium exigunt, quicumque pro hac causa accusatus fuerit, comes vel missi hoc, quod inde subtractum est presbiteris, cum sua lege restitui faciant.

99. *De nonis et decimis, quas quidam dare neglegunt.* De illis, qui nonas¹⁹ et decimas iam per multos annos aut ex parte aut ex toto dare neglexerunt, volumus, ut per missos nostros constringantur, ut secundum capitularem priorem solvant unius anni nonam et decimam cum sua lege et insuper bannum nostrum. Et hoc eis denuntiatur, quod quicumque hanc negligentiam iteraverit, beneficium, unde haec nona et decima persolvi debuit, amissurum se sciat. Ita enim continetur in capitulare bonae memoriae genitoris nostri in libro primo²⁰: « Ut qui ecclesiarum beneficia habent, nonam et decimam ex eis ecclesiae, cuius res sunt, donent. Et qui tale beneficium habent et ad medietatem laborant, ut de eorum portione proprio presbitero decimas donent. » Item in capitulari nostro, in libro II, cap. 21 de eadem re: « De nonis quidem et decimis, unde et genitor noster et nos frequenter et in diversis placitis admonitionem fecimus et per capitularia nostra qualiter haec observentur ordinavimus, volumus atque iubemus, ut de omni collaborato et de vino et foeno fideliter²¹ et pleniter ab omnibus nona et decima persolvatur. De nutrimine vero pro decima, sicut actenus consuetudo fuit, ab omnibus observetur. Si quis tamen episcoporum fuerit, qui argentum pro hoc accipere velit, in sua maneat potestate, iuxta quod ei et illi, qui hoc persolvere debet, convenierit. »

100. *De eo, qui de manam dare neglexerit ecclesiae, cuius esse debet, alterique ecclesiae eam dedit.* Quicumque decimam abstrahit de ecclesia ad quam per iustitiam dari debet, et eam praesumptiose vel propter munera aut amicitiam vel aliam quamlibet occasionem ad alteram ecclesiam dedit, a comite vel a misso nostro distringatur, ut eiusdem decimae quantitatem cum sua lege restituat.

101. *De decimis a populo dandis.* De decimis, quae populus dare non vult, nisi quolibet modo ab eo redimantur, ab episcopis prohibendum est ne fiat. Et si quis contemptor inventus fuerit, ut nec episcopum nec comitem audire velit, si noster homo fuerit, ad praesentiam nostram venire compellatur; ceteri vero distringantur, ut inviti ecclesiae restituant, qui voluntarie dare neglexerunt.

102. *De his, qui ecclesias restaurare neglegant de rebus earum, quas in beneficium habent.* Quicumque de rebus ecclesiarum, quas in beneficium habent, restorationes eorum facere neglexerint, iuxta capitularem anteriorem, in quo de operibus ac nonis et decimis constitutum est, sic de illis impleatur, id est in libro IV, capitulo 38: « De opere namque et restoratione ecclesiarum consideratum est, ut de frugibus terrae et animalium nutrimine una cum animis rebus omnibus pleniter persolvantur, ut fiat secundum praeceptum evangelicum, ubi ait: *Decimas omnium de quae possideo*; et reliqua. De opere vero vel restoratione ecclesiarum comes et episcopus sive abbas una cum misso nostro, quem ipsi sibi ad hoc elegerint, considerationem faciant, ut unusquisque eorum tantum inde accipiat ad operandum et restaurandum, quantum ipse de rebus ecclesiarum habere cognoscitur. Similiter et vassi nostri aut in comune tantum²² operis accipiant, quantum rerum ecclesiarum habent, vel unusquisque per se iuxta

VARIANTES LECTIONES.

¹ de decimis G. ² deest G. ³ deest Bal. ⁴ c. rei. t. Bal. ⁵ praesidiis G. ⁶ promoveant G. ⁷ mysteria G. ⁸ deest G. ⁹ persolvant Bal. ¹⁰ sustineant Bal. ¹¹ qui G. ¹² provinciam G. ¹³ deest G. ¹⁴ eos G. ¹⁵ eis G. ¹⁶ de st G. ¹⁷ sanccitate G. ¹⁸ annonas G. ¹⁹ p. capitulo 157 Bal. ²⁰ feliciter G. ²¹ tanti G.

quantitatem, quam ipse tenet. Aut si inter eos con-
venerit, ut pro opere faciendo argentum donent,
iuxta aemulationem operis in argento persolvant;
cum quo pretio rector ecclesiae ad praedictam re-
stitutionem ope arios conducere et materiam
emere possit. Et qui nonas et decimas dare neglexe-
rit, primum quidem illas cum lege sua restituat, in-
super et bannum nostrum solvat: ut ita castigatus
caveat, ne saepius iterando beneficium amittat.

103. *De his, qui agros dominicos et colere neglexe-
runt*¹, ne² nonas ex eis persolvant. De illo³, qui agros
dominicos propterea neglexit excolere, ut nonas et
decimas exinde non persolvat, et alienas terras ad
excolendum propter hoc accipit, volumus, ut de tribus
annis ipsam nonam cum sua lege persolvat. Et si
quis contemptor aut comitum aut missorum nostro-
rum propter hoc extiterit, per fideiussores ad pala-
tium venire compellatur.

104. *Item alia capitula*⁴. De beneficiis destructis
hoc observetur, quod in capitulare priori continetur,
id est in libro 4 capitulo 56, de eo qui beneficium
desertum fecerit⁵. « Quicumque beneficium suum
occasione proprii desertum habuerit, et intra annum,
postquam ei a comite vel misso nostro notum factum
fuerit, illud emendatum non habuerit, ipsum bene-
ficio amittat. »

105. *De malis scabinis ei iendis*. Ut missi nostri
ubique malos scabinos inveniunt, eiciant et totius
populi consensu in locum eorum bonos eligant.
Et cum electi fuerint, iurare faciant, ut scienter in-
iuste iudicare non debeant.

106. *De melioribus et veracibus eligendis*. Ut in
omni comitatu hi, qui meliores et veraciores inveniri
possunt, eligantur a missis nostris ad inquisitiones
faciendas et rei veritatem dicendam; et adiutores
comitum sint ad iustitias faciendas.

107. *De scabinis, qui propter munera aut amicitiam
iniuste iudicaverunt*. Volumus, ut quicumque de sca-
binis deprehensus fuerit propter munera aut propter
amicitiam vel iniicitiam iniuste iudicasse, ut per
fideiussores missus ad praesentiam nostram veniat.
De cetero omnibus scabinis denuntiatur, ne quis de-
inceps etiam iustum iudicium vendere praesumat.

108. *De legitimis et rati nabilibus commutationibus
ecclesiarum Dei*. Ubi commutationes tam tempore
nostro quamque genitoris nostri legitimae et ratio-
nabiles atque utiles ecclesiis factae sunt, perma-
neant. Ubi vero inutiles et incommoda atque
inrationabiles factae sunt, dissolvantur; et recipiat
unusquisque, quod dedit. Ubi vero mortua manus in-
teriacet, aut alia quaelibet causa, quae rationabilis
esse videatur, inventa fuerit, diligenter describatur
et ad nostram notitiam perferatur.

109. *De eo, qui comprobatus fuerit testes in peri-
urium scienter induxisse*. Quicumque comprobatus fue-
rit de eo, quod scienter testes in perurium induxis-
set, sub fideiussione ad palatium nostrum venire
compellatur, ut ibi⁶ cum fidelibus nostris conside-
remus, quid de tali homine⁷ facie dum sit.

110. *Ut nummos bonos nullus respuat*. De bonis
denariis, quos populus recipere non vult, volumus,
ut hoc observetur et teneatur, quod in priori capitu-
lare nostro conscriptum est, id est in libro quarto⁸:
« Quicumque liber homo vel in emptione vel in de-
biti solutione denarium merum et bene pensantem
recipere noluerit, bannum nostrum, id est sexaginta
solidos, componat. Si vero servi ecclesiastici aut fis-
calini nostri aut comitum aut vasallorum nostrorum
hoc facere praesumpserint, sexaginta ictibus vapu-
lent. Et si actores nostri aut aliorum vel advocati

A eos missis nostris vel comitibus iussi praesentare no-
luerint, praedictum bannum, id est sexaginta solidos,
componant. » Et ad hanc constitutionem nostram
adimplendam episcopi et abbates, sive reliqui qui
beneficia nostra habent, adjuvant comites in suis ho-
minibus distringendis. Et si comites hanc nostram
constitutionem neglexerint, hoc per missos nostros ad
nostram notitiam perferatur.

111. *De collectis malis omnimodis inhibentis*. Col-
lectae ad male faciendum fieri omnimodis prohibean-
tur; et ubicumque huiusmodi praesumptiones factae
fuerint, digna emendatione corrigantur. Et si per ne-
glectantiam comitis vel factae sunt vel inemendatae
remanserunt, hoc ad nostram notitiam perferatur.
Auctor vero facti si fuerit praepositus vel advocatus
sive centenarius vel qualibet alia dignitate praedita⁹
libera persona, post legalem emendationem in loco
factam sub fideiussoribus ad nostram praesentiam
veniat. Multitudo vero, sive de servis sive de liberis
sit, legitima emendatione mutetur.

B 112. *Ut pontes publici, qui destructi fuerint, iterum
extruantur*¹⁰. De pontibus publicis destructis placuit
nobis, ut hi, qui iussionem nostram in reparandis
pontibus contempserunt, volumus ac iubemus ut
omnes homines nostri in nostram veniant praesen-
tiam rationes reddere, cur nostram iussionem ausi
sunt contempnere. Comites autem reddunt¹¹ rationem
de eorum pagensibus, cur eos aut non constrinxer-
unt, ut hoc facerent, aut nobis nuntiare neglexerunt.
Similiter et de iniustis teloneis, ubicumque accipiun-
tur, sciatis se exinde nobis rationem reddituros.

113. *De examine aquae frigidae*. Ut examen aquae
frigidae, quod hactenus faciebant, a missis nostris
omnibus interdicatur, ne ulterius fiat¹².

114. *De reversio e comitis et pagensium de hostili¹³
expeditione, ut ex eo die super quadraginta dies sit
bannus re-isus*. Postquam comes et pagenses de
qualibet¹⁴ expeditione hostili reversi fuerint, ex eo
die super quadraginta noctes sit bannus re-isus¹⁵,
C quod lingua Theodisca scatslegi¹⁶, id est armorum
depositio, vocatur.

115. *De audientia regis. Et*¹⁷ *ut comites et missi
domini maximam curam habeant pauperum*. Hoc
missi nostri notum faciant comitibus et populo, quod
nos in omni ebdomada unum diem ad causas audien-
das et iudicandas sedere volumus. Comites autem et
missi nostri magnum studium habeant, ne forte
propter eorum negligentiam pauperes crucientur et
nos taedium propter eorum clamores patiamur, si
nostram gratiam habere velint. Populo autem dica-
tur, ut caveat de aliis causis se ad nos reclamare,
nisi de quibus aut missi nostri aut comites eis iustitias
facere noluerint.

116. *De inferenda a vicariis vel aliis missis comitum
exigenda*. Quicumque vicarii vel alii ministri comi-
tum tributum, quod inferenda vocatur, maioris pretii
a populo exigere praesumpserint¹⁸, quam a missis
bonae memoriae genitoris nostri constitutum fuit,
D hoc est duos solidos pro una vacca: hoc quod in-
iuste superposuit atque abstulit sibi retinuit, his
quibus hoc tulit, cum sua lege restituat, et insuper
fredum nostrum componat et ministerium amittat.

117. *De eo, qui propter cupiditatem rerum quemcum-
que propinquorum¹⁹ interfecerit*. Quicumque propter
cupiditatem rerum patrem aut matrem aut fratrem
aut sororem vel nepotem aut alium propinquum
suum interfecerit, hereditas interfecti ad alios suos
legitimos heredes perveniat; interfectoris vero he-
reditas in fiscum redigatur. Ipse vero ordinante
episcopo publicae poenitentiae subdatur.

VARIANTES LECTIONES.

¹ neglegunt Bal. ² deest G. ³ illis G. ⁴ Bal. De beneficiis destructis. ⁵ de ... fecerit novi capitis rubrum
est. G. ⁶ sic G. corr. ex ubi, quod habet et Bal. ⁷ n. usque h. desunt G. ⁸ cap. 50 adit Bal. ⁹ praedita G.
¹⁰ hoc in codice G. non rubrum est, sed uno cum reliquis tenore scriptum, duobus capitulis ita coniunctis. ¹¹ redi-
dant Bal. ¹² faciat G. ¹³ consili G. ¹⁴ quaelibet Bal. ¹⁵ G. in margine: vel re-isus. ¹⁶ scats-
legi G. ¹⁷ d. a. r. et desunt G., ubi priora capitis verba usque ad volumus in fine praecedentis posita sunt.
¹⁸ praesumpsit G. ¹⁹ p. suorum Bal.

118. *De cuiuslibet propria uxore dimissa vel sine culpa interfecta.* Quicumque propria uxore derelicta vel sine culpa interfecta, aliam duxerit, armis depositis, publicam agat poenitentiam. Et si contumax fuerit, comprehendatur a comite et ferro vinciatur, et in custodiam mittatur donec res ¹ ad nostram notitiam deducatur.

119. *De eo, qui res alienas cuiuslibet homini vendiderit.* Quicumque res alienas cuiuslibet homini vendiderit, et ipse homo easdem res alicui alteri dederit sive vendiderit, et ipse qui tunc easdem res comparatas habet, per malum ingenium proprio filio aut alteri cuiuslibet necdum legitimis annos habenti iustitiae tollendae causa tradiderit; volumus atque firmiter praecipimus, ut si pater eiusdem parvuli vixerit, ipse intret in causam rationem reddendi pro filio suo. Si autem pater mortuus est, tunc legitimus eius propinquus, qui iuste ei tutor aut defensor esse videtur, pro ipso rationem reddere compellatur. Similiter de aliis omnibus iustitiis ad eum pertinentibus; excepta sua legitima hereditate, quae ei per successionem parentum suorum legitime evenire debuit. Quod si quis hanc nostram iussionem contempserit vel neglexerit, sicut de ceteris contemptoribus, ita de eo agatur. Is vero, qui easdem res primus invaserit et iniuste vendidit, necnon et emptores, excepta sola persona parvuli, hoc, quod fraudulenter admiserunt, intra patriam emendare cogantur. Et postea sicut contemptores iussionis nostrae sub fideiussoribus ad nostram praesentiam venire compellantur.

Anno feliciter 11 regi domni nostri Karoli gloriosissimi regis in mense Martio, qualiter congregatis in unum sinodali concilio episcopis, abbatibus, virisque iustis, una cum comitibus, secundum Dei voluntatem pro causis opportunis censentur ² decreta.

120. *De metropolitanis.* De ³ metropolitanis, ut episcopi suffraganei eis adiutores ⁴ sint, et ea, quae erga ministerium illorum emendanda cognoscunt, libenti animo emendent atque corrigant.

121. *De episcopis ordinandis.* De episcopis. Ubi in praesens episcopi ordinati non sunt, sine tarditate ordinentur.

122. *De monasteriis sub regula constitutis.* Ut monasteria, quae sub regula fuerint, sub regula vivant. Similiter et monasteria puellarum ordinem sanctum custodiant. Et unaquaeque abbatissa in suo monasterio sine intermissione resideat.

123. *De potestate episcoporum super presbiteros et clericos.* Ut episcopi de presbiteris et clericis infra illorum parrochiam potestatem habeant secundum canones.

124. *De incestuosos hominibus.* Ut episcopi incestuosos homines emendent et magnam diligentiam habeant ex eis. Sed et de viduis infra suam parrochiam potestatem habeant ad corrigendum.

125. *De alterius clerico episcopi non recipiendo nec ordinando.* Ut non liceat alterius clericum recipere nec ordinare ad aliquem gradum.

126. *De homicidis, qui secundum legem mori debent.* Ut homicidae vel ceteri rei, qui legibus mori debent, si ad ecclesiam confugerint, non excusentur; et si se emendare ⁵ noluerint, nullus eis victus detur.

127. *De decimis dandis.* De decimis. Ut unusquisque suam decimam donet atque per iussionem episcopi dispensetur.

128. *De latronibus ad placitum comitis exhibendis.* Ut latrones de infra emunitatem ⁶ illi iudices in comitis placitum praesentent. Et qui hoc non fecerit, beneficium et honorem perdat. Similiter vassi nostri si haec non adimpleverint, beneficium et honorem

A perdat; et qui beneficium non habet, bannum solvat ⁷.

129. *Ut periurium quis faciens manum perdat.* De eo, qui periurium fecerit, ut nullam redemptionem solvat, sed manum perdat. Quod si accusator contendere voluerit de ipso periurio, stent ad crucem; et si iurator vicerit, lege sua accusator emendet. Hoc vero de minoribus causis observandum. De maioribus vero rebus aut de statu ingenuitatis secundum legem custodiant.

130. *De vindicta et iudicio latronum.* De vindicta et iudicio in latrones facto testimonio episcoporum absque peccato comitis esse dicunt, ita tamen, ut absque invidia aut occasione mala nihil aliud ibi interponatur nisi vera iustitia ad perficiendum. Quod ipse qui per odium vel malum ingenium nisi pro iustitia facienda hominem punierit, honorem suum perdat, et legibus, contra quem iniuste fecit, secundum poenam quam intulit emendet.

B 131. *Ut regia sanctorum inviolate custodiantur.* Ea vero, quae bonae memoriae genitor noster in suis placitis et synodis constituit conservare volumus.

132. *De rebus ecclesiarum, de quibus census exant, decimae et nonae solvantur.* De rebus vero ecclesiarum, unde nunc census exant, decimae et nonae cum ipso censo solvantur, et unde antea non exierunt, similiter nonae et decimae dentur. De casatis ⁸ vero sexaginta solidi quinque, de triginta solidi duo et dimidius, de quindecim transmissi ⁹ quatuor. Et precariae modo renoventur. Et ubi non sunt scriptae, fiat descriptio inter conventores de verbo nostro. Et qui praedicta facere noluerint et spontanea voluntate haec tria persolvere et precarias accipere citissime distulerint, perdat beneficia, quae habebant; quae tamen ecclesia, unde erant, absque ullius contradictione vel impedimento in perpetuum sibi vindicet.

C 133. *Ut de cerariis ita fiat, sicut constitutum est.* De cerariis et tabulariis ac cartellariis ¹⁰ ita fiat, sicut tempore longo decretum est.

134. *Ne aliquis pro gildonia sacramentum facere audeat.* De sacramentis pro gildonia invicem coniurantibus, ut nemo facere praesumat. Alio vero modo de illorum elemosinis aut de incendiis aut de naufragiis, quamvis conibentiam faciant, nemo in hoc iurare praesumat.

135. *Ut palatium pergentes nemo adsalire audeat.* De iterantibus, qui ad palatium aut alibi pergunt, ut eos per collectam nemo sit ausus adsalire. Et nemo herbam alterius defensionis tempore praesumat tollere, nisi in hostem pergat aut missus noster sit.

136. *De teloneis, sicut a longo decretum est, servetur.* De teloneis, qualiter antea forbani ti fuerunt, observetur, ut nemo tollat nisi quod ab antiquo tempore statutum erat.

137. *De mancipiis non vendendis nisi in praesentia rectorum.* De mancipiis, ut non vendantur nisi aut in praesentia episcopi vel comitis aut in praesentia archidiaconi aut centenarii aut vicedomini aut iudicis comitis aut ante bene nota testimonia. Et ut foris marcam nemo mancipia vendat. Et qui hoc fecerit, tantas vices bannum solvat, quanta mancipia vendidit. Et si non habet pretium, in wadium pro servo semetipsum comiti donet, usque dum ipse bannum solvat.

138. *De loriceis extra regnum non vendendis.* De bruniis, ut nullus foras nostro regno vendere praesumat.

139. *De comite iustitias non faciente.* Si comes in suo ministerio iustitias non fecerit, missis nostris de suis exentis serviat, usque dum iustitiae ibi factae fuerint. Et si vassus noster iustitias non fecerit, tunc

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest Bai. ² c. utiliter esse d. B. A. ³ De metropolitanis desunt G. ⁴ subiecti Capitulare anni 779. ⁵ si unus dare G. ⁶ communitate G. ⁷ habent, b. solvant Bai. ⁸ ea satis G. ⁹ transmissus G. ¹⁰ cartallariis G.

et comes et missus noster ad ipsius casam sedeant A et de suo vivant, usque iustitias faciat.

140. *De eo, qui propter laidam¹ pretium recipere noluerit.* Si quis² pro laidā pretium recipere non vult³, tunc ad nos transmittatur⁴, ut nos ipsum⁵ dirigamus ubi damnum nemini facere possit⁶.

141. *De eo, qui pro laidā pretium solvere noluerit.* Simili modo qui pro laidā pretium solvere non vult et iustitiam exinde facere, in talem locum illum mittere volumus, ut pro eodem maius damnum non crescat.

142. *Quid agendum sit de latronibus.* De latronibus ita praecipimus observandum, ut pro prima culpa non moriatur, sed unum oculum perdat; de alia vero culpa nasus ipsius latronis truncetur; de tertia culpa, si se non emendaverit, moriatur.

143. *Qualiter⁷ pro rege et exercitu eius hac instanti⁸ tribulatione a fidelibus in orationibus et elemosinis Deo supplicandum sit.* Capitulare qualiter institutum est in hoc episcoporum consensu; id est ut unusquisque episcopus tres missas et tria psalteria, unum pro domino rege, et aliud pro exercitu Francorum, tertium pro praesenti tribulatione; presbiter unusquisque missas tres; monachi et monachae et canonici unumque psalteria tria; et biduanas omnes faciant tam episcopi quamque monachi et monachae et canonici; sed et eorum infra casatum homines, vel qui potentes sunt. Et unusquisque episcopus, abbas et abbatissa, qui hoc facere potest, libram donet de argento aut valente in elemosina; mediocres vero mediam libram; minores vero solidos quinque. Episcopi, abbates et abbatissae pauperes famelicos⁹ quatuor pro ista stricte nutrire debeant usque ad tempora messium. Et qui tantum non possunt, iuxta quod possibilitas est, aut¹⁰ tres vel duos aut unum. Comes fortior¹¹ libram de argento aut valente donet in elemosina, mediocres vero dimidiam libram, de casatis centum solidos quinque, de quinquaginta unciam unam¹²; et faciant biduanas et eorum homines atque eorum casatus vel qui hoc facere possunt. Et qui redimere ipsam biduanam voluerit, fortiores comites uncias tres, mediocres¹³ denarios triginta, minores solidum unum. Et de pauperibus famelicis, sicut scriptum est, ipsi faciant. Haec omnia, si Domino placuerit, pro domino rege et exercitu Francorum et pro praesente tribulatione missa sancti Iohannis sint completa.

144. *Ne presbiter vel reliqui clerici aut ullus fidelium praesumat de mas vendere vel donare aut pignora ecclesiae quoquo modo alienare.* Nullus presbiter aut diaconus vel quilibet clericus aut laicus decimas vendere aut dare vel pignora aut indebitare praesumat, antequam eas cum omni integritate fideliter collectas habeat et infra septa ecclesiae, cui iure debentur¹⁴, in suis utiliter graneis collectas habeat; et postea iuxta praeceptum proprii episcopi secundum canonicas sanctiones atque decreta beati Gelasii papae eas dispenset. Si quis autem haec parvipenderit vel infringere temptaverit, si quidem clericus fuerit, gradus sui periculo subiacebit; si vero monachus vel laicus fuerit, communione privetur.

145. *De providentia episcopi circa archidiaconos.* Ut praevideant episcopi, ne cupiditas archidiaconorum culpas nutriat sacerdotum, quia multis modis mentitur iniquitas sibi.

A. 6. *De non eiciendis de sepulchris ossibus¹⁵ mortuorum.* Ut nullus ossa mortuorum de sepulchris audacter eiciat.

147. *De non iurando.* Ut unusquisque caveat iurare,

quia periuri regnum Dei non possidebunt, sicut nec adulteri.

148. *De praediis a presbiteris emptis, ecclesiis propriis confirmandis.* Ut presbiteri pauperes ordinati praedia comparantes ecclesiis confirmant.

149. *De satisfactione cotidianorum delictorum.* Ut si ut sine culpa nemo cotidie, ita sine cotidiana satisfactione nullus esse debet, etiam sacerdotum.

150. *De communicantium suspensione.* Ut doceantur communicantes duabus vel tribus se suspendere horis propter admixtionem cibi.

151. *De conventu presbiterorum ad civitatem causā discendi.* Ut presbiteri singillatim sub dispositione episcopi in civitates veniant ad sua tractanda ministeria¹⁶.

152. *De pauperum collectione a presbiteris.* Ut presbiteri cotidie duos vel tres pauperes colligant ad lavandis pedes.

B 153. *De non vendendis ecclesiarum decimis.* Ut ulterius non praesumant presbiteri decimas vendere, quae in pauperum et ecclesiarum usibus dantur, sicut hactenus mirabile dictu horreis veteratae sunt ad thesaurorum cumulum: in cuius rei testimonio multi pauperum de manibus sacerdotum requirendi moriuntur. Sed ubi Deo largiente abundaverint, ad sustentationem pauperum parentur famis tempore.

C 154. *De formatis faciendis. Et ut sine formata nullus proficiatur clericus.* Ex concilio Africano vel Milevitano. capitulo 30. *Ut sine formatis nemo ad comitatum proficiatur, vel qualiter fiant formatae.* Praecuit, ut quicumque clericus propter necessitatem suam alicubi ad comitatum ire voluerit, formatam ab episcopo suo accipiat. Quod si sine formata voluerit pergere, a communione removeatur. Quod si alicubi ei repentina necessitas orta fuerit ad comitatum pergendi, alleget¹⁷ apud episcopum loci eius ipsam necessitatem, et de hoc scripta eiusdem episcopi deferat. Formatae autem, quae a primatibus vel a quibuscumque episcopis clericis propriis dantur, habeant diem paschae. Quod si adhuc eiusdem anni paschae dies incertus est, ille praecedens adiungatur, quomodo solet *Post consulatum* in publicis gestis adscribi.

155. *De clericis negligentibus.* Ex concilio Agatensi, capitulo 2. *De contumacibus clericis et ad officium tardis.* Contumaces vero clerici prout dignitatis ordinis permiserit ab episcopis corrigantur. Et si qui prioris gradus elati superbia communionem fortasse contempnerint aut ecclesiam frequentare vel officium suum implere neglexerint, peregrina eis communio tribuatur; ita ut cum eos poenitentia correxerit, rescripti in matricula gradum suum dignitatemque recipiant.

D 156. *De non pergendum clericis sine permissu episcopi ad indices seculares.* Ex concilio Agatensi, capitulo 52. *Ut clericus inconsulto episcopo ad iudicem secularem non pergat.* Clericus nequaquam praesumat apud secularem iudicem episcopo non permitte pulare¹⁸; sed si¹⁹ pulsatus fuerit, non respondeat; nec audeat criminale negotium in iudicio saeculari proponere. Si quis vero saecularium per calumniam ecclesiam aut clericum fatigare temptaverit et victus fuerit, ab ecclesiae liminibus et a catholica communione, nisi digne poenituerit, coercatur.

157. *Ne clericus vel monachus sine licentia episcopi sui proficiatur.* Ex concilio Agatensi capitulo 58. *Ut sine epistola episcopi sui non liceat clericus vel monacho proficisci.* Clericis sine commendatitiis epistolis episcopi sui licentia non pateat evagandi. In mo-

VARIANTES LECTIONES.

¹ pro laidā Bal. ² s. abrasum est G. ³ nolunt G. ⁴ transmittantur G. ⁵ ipsum corr. ipsos G. ⁶ possit corr. possunt G. ⁷ vel q. G. ⁸ ac infanti G. ⁹ p. vero f. G. ¹⁰ ut Bal. ¹¹ comites fortiores Bal. ¹² uncia una G. ¹³ sic scribendum iam Bal. monuit (cf. Bened. i 207); minores G. Bal. ¹⁴ debeat Bal., qui sequentia in usque habeat omittit. ¹⁵ ossa G. ¹⁶ mysteria G. ¹⁷ alleget G. ¹⁸ pulsari G. ¹⁹ qui G.

nachis quoque praesentis sententiae forma servetur. A latet, id est homicidium. Quia dum illae meretrices sive monasteriales sive seculares male conceptas soboles in peccatis genuerunt, saepe maxima ex parte occidunt, non implentes Christi ecclesias filiis adoptivis, sed tumultuos corporibus et inferos miseris animabus³ satiant. Absit enim, ut pro talibus pereatis⁴, et nos simul cum regno cadamus gloriaque totius regni pereat; quoniam ex praecedentibus agnovimus, quae secuturis, nisi praevia fuerint, possunt evenire. Satiusest quoque nobis talibus carere, quam cum his ruere, regnumque ab ethnicis atque eius popularibus futuro tempore adnullari vel possideri. Scire enim vos cupimus, quicumque⁵ super his aut faciens aut libenter consentiens inventus fuerit, nos eum iuxta praedictam Romanam legem punire⁶.

158. *Ne clericus sine permisso episcopi sui proficiatur. Ex concilio Agatensi, capitulo 52. De clericis, qui sine epistola pontificis sui proficiuntur.* Presbiter aut diaconus vel clericus sine antistitis sui epistolis ambulans, communioni ei nullus impendat.

159. *De his, qui in propriis provinciis non communicant. Ex concilio Africano capitulo 18.* Placuit, ut quicumque non communicans in propria provincia, in aliis provinciis vel transmarinis partibus ad communicandum obrepserit, iacturam communionis vel clericatus excipiat.

160. *De patratioribus diversorum malorum.* Sunt sane diversorum malorum patratores, quos et lex divina improbat et condemnat; pro quorum etiam diversis sceleribus et flagitiis populus fame et pestilentia flagellatur et ecclesiae status infirmatur et regnum periclitatur. Et quamquam haec in sacris eloquiis satis sint execrata, nos necessarium praevideimus, iterum nostra ammonitione, exhortatione atque prohibitione praecaveri omnino oportere; sicut sunt diversarum pollutionum patratores, quas cum masculis et pecoribus nonnulli diversissimis modis admittunt; quae incomparabilem dulce linem piissimi Creatoris ad amaritudinem provocantes tanto gravius delinquant, quanto contra naturam peccant. Pro quo etiam scelere igne coelesti conflagratae infernique hiati quinque absorptae sunt civitates, necnon quadraginta et eo amplius milia stirpis Benjaminicae mucrone fraterno confossa sunt. Haec porro indicia et evidentes vindictae declarant, quam detestabile et execrabile apud divinam maiestatem hoc vitium extet. Scimus enim, quoniam talium criminum patratores lex Romana, quae est omnium humanarum mater legum, igne cremari iubet. Vobis ergo omnibus terribiliter denuntiamus vestrisque cunctis ac vobis famulantibus atque subditis una vobiscum sub Dei districto iudicio atque fidelitate nostra praecipimus, ab his caveri, et haec facientibus nec verbis nec factis ullo modo consentire; quoniam qui talia agunt, apostolo pollente regnum Dei non consequuntur. Tempus namque est, ut multitudinem pereuntis populi paucis, qui¹ sequendo exempla peccantis principis cadebat in puteum mortis: quia quantoscumque vel per bona exempla ad vitam coelestis patriae contrahimus vel per mala exempla ad perditionem sequentes praeibimus², de tantis procul dubio ab aeterno iudice vel poenas vel praemia accepturi sumus. Si enim gens nostra, sicut per istas provincias divulgatum est et nobis in Francia et in Italia inproperatur et ab ipsis paganis inproperium est, spretis legalibus connubiis adulterando et luxuriando ad instar Sodomitanae gentis foedam vitam duxerit: de tali commixtione meretricum aestimandum est degeneres populos et ignobiles et furentes libidine fore procreandos, et ad extremum universam plebem ad deteriora et ignobiliora vergentem, et novissime nec in bello seculari fortem nec in fide stabilem et nec honorabilem hominibus nec Deo amabilem esse venturam: sicut aliis gentibus Hispaniae, Provinciae et Burgundionum populus coniugit, quae sic a Deo recedentes fornicatae sunt, donec Iudex omnipotens talium criminum ultrices poenas per ignorantiam legis Dei et per Saracenos venire et servire permisit. Et notandum, quod in illo scelere aliud immane flagitium subter-

latet, id est homicidium. Quia dum illae meretrices sive monasteriales sive seculares male conceptas soboles in peccatis genuerunt, saepe maxima ex parte occidunt, non implentes Christi ecclesias filiis adoptivis, sed tumultuos corporibus et inferos miseris animabus³ satiant. Absit enim, ut pro talibus pereatis⁴, et nos simul cum regno cadamus gloriaque totius regni pereat; quoniam ex praecedentibus agnovimus, quae secuturis, nisi praevia fuerint, possunt evenire. Satiusest quoque nobis talibus carere, quam cum his ruere, regnumque ab ethnicis atque eius popularibus futuro tempore adnullari vel possideri. Scire enim vos cupimus, quicumque⁵ super his aut faciens aut libenter consentiens inventus fuerit, nos eum iuxta praedictam Romanam legem punire⁶.

161. *De eo, qui propria uxore derelicta vel sine culpa interfecta aliam ducit.* Quicumque propria uxore derelicta vel sine culpa interfecta aliam duxerit, armis depositis publicam agat poenitentiam. Et si contumax fuerit, comprehendatur a comite et ferro vinciatur et in custodia mittatur, donec res ad nostram notitiam delucatur.

162. *De eo, qui res alienas malo ingenio emptas filio suo aut cuilibet personae legitimos annos non habenti tradiderit.* Quicumque res alienas cuilibet homini vindiderit, et ipse homo, qui easdem res comparatas habet, per malum ingenium proprio filio aut alteri cuilibet necdum legitimos annos habenti iustitiae tollendae causa tradiderit, volumus atque firmiter praecipimus, ut si pater eisdem parvuli vixerit, ipse intret in causam rationem reddendi pro filio suo. Si autem ipse pater mortuus est, tunc legitimus eius propinquus, qui iuste ei tutor aut defensor esse videtur, pro ipso rationem reddere compellatur: similiter de aliis omnibus iustitiis ad eum pertinentibus; excepta sua legitima hereditate, quae ei per successionem parentum suorum legitime evenire debuit. Quod si quis hanc nostram iussionem contempserit vel neglexerit, sicut de ceteris contemptoribus, ita de eo agatur. Is vero qui easdem res primus invasit et iniuste vendidit, necnon et emptores, excepta sola persona parvuli, hoc quod fraudulenter admiserunt, intra patriam emendare cogantur, et postea sicut contemptores iussionis nostrae sub fideiussoribus ad nostram praesentiam venire compellantur.

163. *Ut de uno manso ad ecclesiam dato nullum humanum exigatur servitium. Quod qui fecerit, cum sua lege emendet.* De uno manso ad ecclesiam dato, de quo aliqui homines contra statuta sibi servitium exigunt, quicumque pro hac causa accusatus fuerit, comes vel missi hoc, quod inde subtrahunt est, presbiteris cum sua lege restitui faciant. Et quicumque de uno manso ad ecclesiam dato praeter ecclesiasticum exegerit servitium, episcopo vel comite distringente hoc legibus emendet.

164. *De his, qui nonas et decimas vel restorationes aut census dare neglegunt, ut hoc legibus emendent et insuper bannum nostrum persolvant.* De his, qui nonas et decimas iam per multos annos aut ex parte aut ex toto dare neglexerunt, volumus, ut per missos nostros constringantur, ut secundum capitularem priorem solvant unius anni nonam et decimam cum sua lege et insuper bannum nostrum. Et hoc eis denuntietur, quod quicumque hanc neglegentiam iteraverit, beneficium, unde haec nona et decima persolvi debuit, amissurum se sciat. Ita enim continetur in capitulare bonae memoriae genitoris nostri in libro 1, capitulo 157, « ut⁷ nonae et decimae legibus rewadiantur et insuper bannus domini a neglegente

VARIANTES LECTIONES

¹ quae Bal. ² praeimus Bal. praeveimus G. vel pervehimus margini adscriptum. ³ sic G. ex corr., primo animalibus habuerat ut et Bal. ⁴ peccatis coni. Bal. ⁵ c. quia q. Bal. ⁶ in margine G. addidit: volumus. ⁷ haec in textu exhibet Bal., minio scripsit G. qui in loco hoc distinguendo confusus esse videtur. In capitulari ipso non leguntur haec verba.

persolvatur. Ut qui ¹ ecclesiarum beneficia habent, nonam et decimam ex eis ecclesiae, cuius res sunt, donent ¹. Et qui tale beneficium habent, et ad medietatem laborant, ut de eorum portione proprio presbitero decimas donent. » Item ² in capitulari nostro in libro II, capitulo 21 de eadem re ³: « De nonis quidem et decimis, unde et genitor noster et nos frequenter et in diversis placitis admonitionem fecimus et per capitularia nostra qualiter haec observentur ordinavimus, volumus atque iubemus, ut de omni conlaborato et de vino et foeno pleniter et fideliter ab omnibus nona et decima persolvatur. De nutrimine vero, quod in decima dandum est, sicut hactenus consuetudo fuit, ab omnibus observetur. Si quis tamen episcoporum fuerit, qui argentum pro hoc accipere velit, in sua maneat potestate et iuxta quod ei et illi, qui hoc persolvere debet, conveni- rit. »

163. (166 BAL.) *De his, qui decimam ³ ecclesiae iniuste, non secundum dispositionem episcopi cui debetur, auferunt, et aliubi aut propter amicitiam aut propter munera dare praesumunt.* Quicumque decimam abstrahit de ecclesia, ad quam per iustitiam dari debet, et eam praesumptiose vel propter munera aut amicitiam aut aliam quamlibet occasionem ad alteram ecclesiam dederit, a comite vel a misso nostro distringatur, ut eiusdem decimae quantitatem cum sua lege restituat.

165. (167 BAL.) *De his, qui decimas nisi a se quoquo modo redimantur, dare neglegunt, ut firmiter distringantur, qualiter vel inviti hoc emendent.* Decimas quae populus dare non vult, nisi quolibet ⁵ modo ab eo redimantur, ab episcopis prohibendum est ne fiat. Et si quis contemptor inventus fuerit, ut nec episcopum nec comitem audire velit, si noster homo fuerit, ad nostram praesentiam venire compellatur; ceteri vero distringantur, ut inviti ecclesiae restituant, qui ⁶ voluntarie dare neglexerunt.

167. (168 BAL.) *De his, qui restorationes ecclesiarum earumque domorum facere vel decimas et nonas dare neglegunt, si se non correxerint, ut beneficia perdant.* Quicumque de rebus ecclesiarum, quas in beneficium habent, restorationes earum facere neglexerint, iuxta capitularem anteriorem, in quo de operibus ac nonis et decimis constitutum est, sic de illis adimpleatur, id est, in libro IV, capitulo 38. « De opere vero vel restoratione ecclesiarum comes et episcopus sive abba una cum misso nostro, quem ipsi sibi ad hoc elegerint, considerationem faciant, ut unusquisque eorum tantum inde accipiat ad ope-

randum et restaurandum, quantum ipse de rebus ecclesiarum habere cognoscitur. Similiter et vassi nostri aut in commune tantum operis accipiant, quantum rerum ecclesiasticarum habent aut unusquisque per se iuxta quantitatem quam ipse tenet. Aut si inter eos convenerit, ut pro opere faciendo argentum donent, iuxta aestimationem operis in argento persolvant: cum quo pretio rector ecclesiae ad praedictam restorationem operarios conducere et materiam emere possit. Et qui nonas et decimas dare neglexerit, primum quidem illas cum lege sua restituat, iussuper et bannum nostrum solvat; ut ita castigatus caveat; ne saepius iterando beneficium amittat. »

168. (169 BAL.) *Ut hi, qui terras dominicalas propterea excolere nolunt, ut nonas et decimas inde non solvant, pleniter constringantur, ut haec de tribus annis legibus persolvant.* De illis, qui agros dominicalos propterea neglegunt excolere, ut nonas et decimas exinde non persolvant, et alienas terras ad excolendum propter hoc accipiunt, volumus, ut de tribus annis ipsam nonam et decimam cum sua lege persolvant. Et si quis contemptor aut comitis aut missorum nostrorum propter hoc extiterit, per fideiussores [Cod. G, sub fideiussoribus] ad palatium venire compellatur.

169. (170 BAL.) *De teloneis, ubi non exigantur.* Statutum est, ut ubi tempore avi nostri domini Pipini consuetudo fuit teloneum dare, ibi et in futurum detur; nam ubi noviter incoeptum est, ulterius non agatur. Et ubi necesse non est fluvium aliquem ponte transmeare, vel ubi navis per mediam aquam et sub ponte ierit et ad ripam non appropinquaverit, nec ibi aliquid emptum vel venundatum fuerit, ulterius teloneum non detur. Et nemo cogat alium ad pontem ire, ubi iuxta pontem aquam transmeare potest. Et qui ulterius in talibus locis, vel de his, qui ad palatium seu in hostem pergunt, teloneum exactaverit, cum sua lege ipsum teloneum reddat, et bannum nostrum, id est sexaginta solidos, componat.

170. (171 BAL.) *De rebus ecclesiae, quae absque ulla repetitione ab eadem ecclesia per triginta annos possessae sunt, ut nulla testimonia super hanc deinceps possessionem recipiantur.* Ut de rebus ecclesiarum, quae ab eis per triginta annorum spatia sine ulla interpellatione possessae sunt, testimonia non recipiantur, sed eo modo contineantur, sicut res ad fiscum nostrum pertinentes contineri solent.

VARIANTES LECTIONES.

¹ ex his verbis Bal. rubrum fecit novi capitis 163, addens illi: Et de nonis et decimis non redimendis, nisi episcopo placuerit; quae verba G. minio scripta statim infra intrudit in medio capite ante verba volumus atque iubemus. ² haec minio scripsit G. ³ d, cuius ecclesiae secundum dispositionem episcopi debetur G. ⁴ quo vult Bal. ⁵ corr. quod G.

B. CAROLI MAGNI DIPLOMATICI CODICIS SECTIO SECUNDA. -- PRIVILEGIA.

DE REBUS ECCLESIASTICIS

DIPLOMATA, FUNDATIONES, PRIVILEGIA ET PIÆ DONATIONES.

I. PRIVILEGIA QUÆ AD PARTES GALLIÆ SPECTANT.

I.

*Diploma Caroli Magni pro Gorziensi monasterio
(anno 768).*

(Ex Calmets, Hist. de Lorraine.)

Carolus gratia Dei rex Francorum, vir illustris, omnibus episcopis, abbatibus, comitibus, etiam missis, atque universis fidelibus nostris, tam presentibus quam futuris. Si petitiones sacerdotum atque servorum Dei, in quo nostris auribus suggererunt, ad effectum perducimus, regiam mansuetudinem exercemus, atque pro salute animæ, et stabilitate regni nostri, Domini misericordiam exorent, eorum animos exhortamur. Igitur solertia vestra noverit, venerabilem virum Theomarum abbatem, ad nostram adventisse presentiam, qui detulit nobis privilegium sanctæ recordationis Chrodegangi archiepiscopi Metensis urbis, quod circa monasterium Gorziæ, ubi usque ad finem sæculi habitantibus conscripserat, ubi legebatur insertum, qualiter per consensum et voluntatem domini et genitoris nostri Pipini quondam regis, etiam et consensu suorum sacerdotum et clericorum, supradictum monasterium in nominibus apostolorum Petri et Pauli constat ædificatum, ubi et postea sanctissimi corpus Gorgonii Roma delatum condidit; ea scilicet conditione, ut in ipso monasterio monachi secundum ordinem et regulam sancti Benedicti perpetuis temporibus viverent, atque pro se et pro aliis Domini misericordiam indesinenter exorarent. Tamen ad confirmandum hujus boni operis certamen, cognovimus diversas res ad eundem sanctum locum, præfatum episcopum delegasse, atque ita confirmasse, ut deinceps nec ab ipso episcopo suo, sive successoribus et archidiaconis, seu cæteris ecclesiæ coadjutoribus aliquo tempore fuisse irruptum. Unde asserit præfatus Thomarus abbas, sui que monachi, hoc privilegium confirmatum, et hæc omnia quieto ordine se possidere; sed pro pietatis studiis petiit celsitudinem nostram, ut circa præfatum monasterium, ejusque rectores, nostram denique confirmationem pro mercedis augmento conscribere atque confirmare vellemus, cujus petitionem denegare nequimus, sed libenti animo hanc præstitisse et confirmasse cognoscite. Præcipientes enim jubemus, ut inspectum jam dictum privilegium, sicut per eundem declaratur, sicut ab ipso episcopo per consensum et

A voluntatem domini genitoris nostri, seu sacerdotum ac clericorum factum est, quod sanctissimi episcopi in publica confirmarunt synodo, ita cum Dei et nostra gratia sit in omnibus confirmatum, et neque a pontificibus Metensium, aut reliquis ejusdem ecclesiæ rectoribus, ea quæ in hoc privilegio continentur, contracta, nec quomodo aliquando perruptum sit, sed sicut præfatus pontifex pro laude et servitio Cunctipotentis, ad præfatum sanctum locum adordinavit, pro communi scilicet sua, regnique atque Francorum mercede, nostris et futuris temporibus perduret, quatenus melius delectet ejusdem ecclesiæ rectores, cum ipsa sancta turba monachorum, pro salute patriæ, vel stabilitate regni nostri Domini misericordiam deprecari.

B *Signum Caroli gloriosissimi regis.*

II

*Diploma Caroli Magni quo prioratum sancti Deodati
donat monasterio sancti Dionysii (anno 769).*

(Ex D. Bouquet, Recueil des Historiens.)

Carolus gratia Dei rex Francorum vir iuluster. Quicquid enim ad loca ecclesiarum Dei benevola devotione concedimus, hoc nobis ad salutem animæ nostræ proficere credimus, maxime ad illa loca, ubi parentes nostri requiescere videntur, hoc adimplere studemus. Quapropter notum sit omnibus fidelibus nostris presentibus et futuris, eo quod nos, ob amorem Dei et mercedis nostræ augmentum, donamus ad casa sancti domni Dionysii martyris, ubi ipse domnus preciosus cum sanctis sociis in corpore requiescit, et domnus genitor noster Pippinus rex requiescere videtur, et nos, si Deo placuerit, sepelire cupimus, donatumque ibidem ad ipso sancto loco esse volumus, et ubi Folleradus abbas et custos præesse dignoscitur, hoc est monasterio aliquo qui nuncupatur a sancto Deodato, infra Vosago sylva, sicut eum domnus et genitor noster Pippinus in sua investitura tenuisse comprobatur, ea videlicet ratione, ut semper ipsi fratres decem ac quindecim per vices ibidem ipsum locum custodire debeant, et ibi assidue in psalmis et missas, et cæteris observationum orationibus, vel peculiari oratione pro nobis et pro domno atque glorioso genitore nostro Dominum preces exorare die et nocte non desistant. Propterea hanc præceptionem nostram ad ipsa casa

sancti et domni Dionysii conscribere jussimus, ut ab hac die rectores ipsius monasterii prædicto monasterio cum omnibus ad se pertinentibus ex nostra indulgentia præsentialiter recipiant ad possidendum, ita ut deinceps ipsum locum habeant vel teneant absque ullius contrarietate vel calumnia. Et ut hæc nostra præceptio vel confirmatio nostris et futuris temporibus firma et stabilis perdurare debeat, manu propria subter decrevimus roborare, et de annulo nostro sigillare jussimus.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Iltherius recognovit.

Data Idus Januarii anno primo regni nostri. Actum Aquisgrani palatio publico in Dei nomine feliciter. Amen.

III.

Diploma Caroli magni pro monasterio Corbeiensi (anno 769).

(Ex D. Bouquet, *ibid.*)

Carolus rex Francorum vir iuluster. Si ea quæ ab anteriorum regum quondam nostrorum ad loca sanctorum vel pro opportunitate servorum Dei fuit concessum atque indultum, nostris oraculis affirmavimus, regum consuetudinem exercemus, et nobis ad mercedem vel stabilitatem regni nostri pertinere confidimus. Igitur venerabilis Hado de monasterio Corbeia, quod ponitur in pago Ambianensi, quod antecessores nostri Clotharius quondam rex, vel Baltheobildis regina eorum opere a fundamento construere præceperunt, clementiæ regni nostri suggessit eo quod præfatus princeps talem ad ipsum monasterium per eorum præceptiones concessissent licentiam, ut omnes res tam quod ipsi ibidem pro eorum mercede visi firmasse fuerunt, quam etiam a succedentibus regibus, vel a quibuscumque Deum timentibus hominibus fuerit additum vel collatum, aut ab ipsis custodibus præfati monasterii per quodlibet ingenium fuerit attractum in quibuscumque pagis vel territoriis, hoc pars ipsius monasterii sub integra emunitate, absque introitu iudicum vel fisci publici repetitionibus, possidere omni tempore quieto ordine deberet. Unde et ipsas præceptiones antecessorum nostrorum, seu et confirmationes Childerici, Theoderici, Chlodovei, Childeberti, Dagoberti, Pipini, quondam regum, necnon et genitoris nostri, ipse abba ex hoc in præsentem nobis protulit legendas; et ipsum beneficium ab eo tempore usque nunc asserit esse conservatum: sed pro firmitatis studio petiit celsitudinem nostram ut hoc ipsum ad superscriptum monasterium nostra plenius auctoritas deberet confirmare. Cujus petitionem gratanti animo præstitisse et confirmasse, et in omnibus concessisse cognoscite. Quapropter per præsentem jubemus ac decernimus jussionem, ut quicquid ab anterioribus nostris ad memoratum monasterium in quibuscumque locis vel territoriis fuerit concessum atque indultum,

A seu a Domini timentibus noscitur fuisse additum vel collatum aut per quodlibet ingenium ab ipsis abbatibus in eodem Deo servientibus fuit attractum, aut in antea ibidem, Deo auxiliante, a quibuscumque hominibus fuerit melioratum vel augmentatum, tam quod præsentem tempore pars ipsius monasterii possidere vel dominare videtur, quam et in antea, Domino adjuvante, ibidem fuerit per quælibet strumenta cartarum collatum aut attractum, inspectis ipsis præceptionibus memoratorum principum, sub integra emunitate absque introitu iudicum valeant quieto ordine tenere vel possidere: ita ut nullus iudex publicus in curtes ipsius monasterii, vel homines qui supra terras commanere videntur, nec ad causas audiendas, nec ad freda exigenda, nec paratas aut mansiones faciendas, nec ullas redhibitiones de parte fisci nostri requirendas aut accipiendas, ingredi omnino præsumat: sed sub integra emunitate, ut diximus, cum omnibus fredis concessis, nostris et futuris temporibus quieto ordine valeant possidere vel dominare, ut melius delectet servos ipsos Dei pro stabilitate regni nostri Dei misericordiam deprecari. Et ut hæc præceptio firmior habeatur, vel per tempora in omnibus conservetur, manus nostra subscriptionibus subter eam decrevimus roborare.

B

Iltherius recognovit et subscripsit.

Data sub die xvii Calendas Aprilis, anno I cum regnare cœpi. Actum Andriaca villa in nomine Domini.

C

IV.

a Diploma Caroli Magni pro Andegavensi S. Albini monasterio (anno 769)

(Ex D. Bouquet, *ibid.*)

Carolus rex Francorum vir illuster, omnibus nostris, etc. Igitur magnificus vir Guntharus rector de monasterio S. Albini, qui est constructus prope muros Andecavis, vel clerici de ipsa ecclesia peculiaris patroni nostri ad nostram accedentes præsentiam, clementiæ regni nostri suggesserunt eo quod antecessores nostri, seu etiam domnus ac genitor noster beatæ memoriæ Pipinus quondam rex per illorum auctoritates eorumque manibus suscriptas... ut quasdam villas ejusdem abbatiæ canonicis ipsius loci deputatas denuo per celsitudinis nostræ auctoritatis suscriptum nos etiam eisdem usibus perpetua lege habendas easdem confirmare dignaremur: quarum scilicet villarum ista sunt nomina: Maironus, Clementiniacus, Papius, Prunarius, Sabiacus, Multonacus, Monasteriolum, et vinea quæ infra consistit Monasterium: piscationem a porta ^b Canciaense usque ad insulam quæ nuncupatur Virelista. Et hoc per annos singulos constituit, ut dentur prætaxatis fratribus ex villa ^c Vistiniaco de sale modios centum. Unde etiam, veluti præsignatum est, altitudinis nostræ præceptum hoc fieri jussimus,

^a Apud Sammarthanos, qui idem præceptum ediderunt tom. IV Galliæ Christi., pag. 24. *Mauronius, Clementiniacus, Papius, Pinnarius, Sabracus.*

^b Apud eosdem, *Crotiense.*

^c Apud eosdem, *Justiniaco.*

per quod præcipimus ut prænominatæ res cum A omni integritate, et sine cuiuspiam rectorum præfati loci minoratione, usibus et stipendiis Dei servorum in eodem loco Christo famulantium deputatæ habeantur. Interea etiam constituimus ut numerus fratrum ultra quinquagenarium numerum ab aliquo eorum abbate ullo unquam tempore non augeatur. Et huc hoc nostræ auctoritatis præceptum firmitus habeatur, et per futura tempora a successoribus illius et fidelibus sanctæ Dei Ecclesiæ melius credatur, et diligentius conservetur, de annulo nostro subter jussibus sigillari.

Signum Karoli gloriosissimi regis.

Hiterius recognovit.

Data in mense Madio, anno primo regnante Karolo gloriosissimo rege Francorum. Actum a Mur- B naco.

V.

Diploma Caroli Magni pro immunitate cœnobii Sithien- sia (anno 769).

(Apud Mabill., de Re diplom.)

Karolus gratia Dei rex Francorum, vir illuster. Si facta antecessorum nostrorum regum quod loca sanctorum præstiterunt vel concesserunt, per nostris oraculis confirmamus, regia consuetudine exer- cemus, et nobis ad laudem vel stabilitatem regni nostri in Dei nomine pertinere confidimus. Igitur venerabilis vir Hardradus abba de monasterio Sithiu, qui est in pago Tervaninse in honore sanctæ Mariæ genitricis Domini nostri Jesu Christi, necnon et sancti Petri et Pauli apostolorum vel cæterorum domnorum C sanctorum constructus, ad nostram accedens præsentiam, clementiæ regni nostri suggessit eo quod antecessores regni nostri reges de omnes curtes vel villas ipsius monasterii, quicquid eodem tempore possidebant, aut adhuc inantea ex munere regum, vel collata populi, seu de comparato, aut de quolibet attracto in quibuslibet pagis atque territoriis inibi erat additum vel collatum, integra emunitate antecessoribus suis vel ad monasterium Sithiu concessisset, ut nullus iudex publicus ibidem ad causas audiendas, aut freta exactanda, vel fidejussores tollendos, vel mansiones aut paratas faciendas, nec homines ipsius monasterii tam ingenuos quam et servientes, qui super terras suas commanent, distringendos, nec ullas retributiones requirendas, nec D exactandas, judiciaria potestas ibidem ingredi non præsumat quoquam tempore; nisi quod sub emunitatis munere omni tempore cum omnes freto vel bannos concessos pars ipsius monasterii perenniter debeat possidere. Unde præceptionem antecessorum nostrorum se ex hoc præ manibus habere affirmat, et quod ipsa beneficia concessa ab eo tempore usque

nunc videantur esse conservata. Sed pro integra firmitate petiit celsitudini nostræ supra memoratus abba, ut hoc circa ipsum locum pro nostra auctoritate plenius confirmare deberemus: cuius petitioni pro mercedis nostræ augmentum, vel reverentia ipsius sancti loci ita præstitisse et in omnibus confirmasse cognoscite. Præcipientes enim ut quicquid constat de ipsa emunitate, sicut superius est comprehensum, antecessores nostri juste et rationabiliter concesserunt vel confirmaverunt, et de eo tempore usque nunc recto tramite fuit conservatum: ita et inantea per nostrum præceptum plenius in Dei nomine sit conservatum, inspectas istas præceptiones superscriptorum principum, sicut per easdem declaratur, circa ipsum abbatem Hardradum, vel successores ad ipsum monasterium Sithiu omni tempore ipsa beneficia concessa in omnibus valeant esse conservata; et nullam refragationem, nec ullum impedimentum a iudicibus publicis exinde quoquam tempore habere non pertimescant: unde ipsa congregatio pro stabilitate regni nostri, vel salute patriæ Domini misericordiam jugiter debeant exorare. Et ut hæc auctoritas firmitus habeatur, et in omnibus conservetur, manus nostræ suscriptionibus eam decrevimus roborare.

Signum Karoli gloriosissimi regis.

Data mense Julio, anno primo regni nostri. Actum b Andriaco.

VI.

Diploma Caroli Magni pro Andegavensi e S. Stephani ecclesia (anno 770).

(Ex D. Bouquet, ibid.)

Karolus gratia Dei rex Francorum, vir illuster, omnibus agentibus, tam præsentibus quam futuris. Tunc nostra celsitudo fundamenta sui culminis corroborat, quando ad petitiones sacerdotum et servorum Dei, quod pro illorum quiete vel juvamine pertinet, obaudimus, et hoc nobis ad mercedem vel stabilitatem regni nostri in Dei nomine pertinere confidimus. Ideoque cognoscat magnitudo seu utilitas vestra, quod apostolicus vir Mauriolus episcopus Andecavensis civitatis de monasterio S. Stephani, quod sub urbe ipsius civitatis prope murum constructum est, nobis suggessit qualiter antecessores nostri reges ipsum monasteriolum ad lumen ecclesiæ S. Mauricii concesserunt, et ut nos modo per mercedis nostræ augmentum tale beneficium ei concedere deberemus, ut in locella ipsius monasterii, in quibuscumque pagis vel territoriis ea videatur habere, nullus iudex publicus, nec ad causas audiendas, nec ad infrendas vel freda exigenda, nec hostilitates vel mansiones aut paratas faciendas, nec ad ullas retributiones requirendas ingredi audeat: sed quod fisco a longo tempore fuit consuetudo ad exactandum,

villam, ubi privilegium Corbeiensi abbati Hadoni seu Chadoni concessit.

c Quodnam sit illud S. Stephani monasterium seu monasteriolum, non liquet. Neque id intelligendum videtur de monasterio S. Albini, olim suburbano, quod principio S. Mariæ seu S. Germano Antissiodor. episcopo, non S. Stephano, sacratum fuisse legitur.

a Locus vulgo dictus *Mornai* apud Santones.

b Andiacum pagi Encolismensis palatium erat: at veretur Mabillonius ut anno regni primo Carolus M. hoc in loco constituerit. In Andriaco palatio ad Alciam non longe a Sithiensi monasterio resedisse credit. Nam hoc ipso anno debebat apud Andriacam

pro nostro augmento sub emunitatis nomine in luminaribus S. Mauritii gloriosi martyris concedere deberemus : quod ita et fecimus. Quapropter per præsentem præceptionem decernimus et omnino jubemus, ut nec vos, nec juniores vestri, nec successores eorum, nec quilibet de partibus judicum fisci nostri, in quibuslibet pagis ac territoriis ipsa cella S. Stephani locella tenere videtur, sicut superius diximus, nec infrendas vel freda exigenda, nec ad hospitalitates aut mansiones vel paratas faciendas, nec ad ullas redibitiones requirendas, et nec ad juniores suos exactare nec offerre penitus non requirant, nisi ut diximus, pro mercedis nostræ augmento in luminaribus S. Mauritii sub emunitatis nomine, ubi ipse Mauriolus episcopus custos esse videtur, ei proficiat in augmentum. Et ut hæc præceptio firmiter habeatur, et melius per tempora conservetur, manus propriæ subscriptionibus subter eam decrevimus roborare.

Signum Karoli gloriosissimi regis.

Iltherius recognovit.

☉ Data mense Martio, anno 11 regni nostri. Actum Haristalio palatio publico, feliciter. Amen.

VII.

Diploma Carolomanni pro monasterio Honaugiensi (anno 770).

(Ex Mabillonium, tom. II Annal. Bened.)

Carolomannus gratia Dei rex Francorum, vir illustre, canibus episcopis, abbatibus, ducibus, comitibus, domesticis, vicariis, centenariis vel omnibus missis nostris discurrantibus, tam præsentibus quam et futuris. Cognoscatis quod maximum regni nostri augere credimus munimentum, si beneficia opportuna per loca ecclesiarum benevola deliberatione concedimus, ac Domino protegente stabiliter perdurate confidimus. Igitur noverit solertia vestra quod nos ad petitionem venerabilis viri Stephani abbatis tale pro æterna retributione beneficium visi sumus indulsisse, ut in villas vel res Ecclesiæ S. Michaelis archangeli de monasterio, quod est constructum in insula Rheni quæ vocatur Honaugia, quas præsentem tempore aut nostro aut cuiuslibet munere habere videtur, vel quas deinceps in jure ipsius sancti loci voluerit divina pietas ampliare, nullus iudex publicus ad causas audiendum, vel freda undique exigendum, quocunque tempore non præsumat ingredi : sed prædictus Stephanus vel successores sui nec ulla publica judiciaria potestas propter nomen Domini vel S. Michaelis sub integræ emunitatis nomine ipsas res valeat dominare. Præcipientes ergo jubemus ut neque vos, neque juniores, aut successores vestri, nec ulla publica judiciaria potestas quocunque tempore in villas, ubicunque in regno nostro, ipsi Ecclesiæ aut regia aut privatorum vel bonorum hominum largitate collatas, vel quæ inantea per Deum timentes fuerint collatæ, ad audiendas altercationes ingredi, aut freda de quolibet causa exigere, nec mansiones aut paratas vel fidejussores tollere præsumatis ; sed quicquid inde

A deservientibus, qui sunt infra agros vel vineas, seu super terras prædictæ Ecclesiæ per manum agentium eorum ad ipsam ecclesiam proficiat in perpetuum : et quod nos propter nomen Domini, et animæ nostræ remedium, seu nostram subsequentem progeniem plena devotione indulsimus, nec regalis sublimitas, nec quorumlibet judicium seria cupiditas refragare tentet. Et ut præsens auctoritas tam præsentibus quam futuris temporibus inviolata Deo adiutore permaneat, manu nostra subter eam decrevimus affirmare.

Signum Karolomanni gloriosissimi regis.

Maginarius recognovit et subscripsit.

Data in mense Martio, anno 11 regni nostri. Actum Theudone-villa palatio, in Dei nomine feliciter.

VIII

Charta Carolomanni regis, qua villas Faberolas et Norontem cœnobio Dionysiano confert (anno 771).

(Ex append. nova ad secundam ædit. lib. de Re diplom., pag. 615.)

Carolomannus gratia Dei rex Francorum, vir illustre. Et quia monente Scriptura ita oporteat unumquemque constanter preparari, quatenus veniente in conspectu superni Judicis illam mereatur Domini piam vocem audire, unde omnes justii ex bonis actibus erunt gavisi ; quapropter nos salubriter, ut credimus, considerantes qualiter ex terrenis rebus, quibus superna gratia nobis affluenter in hoc sæculo largire dignata est, saltim vel in pauperibus ex hoc tribuere deberemus, unde misericordiam Altissimi adipisci valeamus. Idcirco cedimus atque donamus pro animæ nostræ remedium, vel pro genitore nostro quondam Pippino, ad monasterium Sancti Dionysii martyris, ubi pretiosus dominus cum sociis suis corpore requiescit, donatumque ad præfatum sancto loco esse volumus, hoc est villas quod ipse genitor noster per manus nostras ad ipsa casa Dei dudum delegaverat, nuncupantes Faberolas, qui ponitur in pago Madriacense, et Noronte in pago Carnotino, cum omni integritate, vel appendiciis earum, ad ipso monasterio, vel monachis ibidem degentibus, seu ad luminaria ipsius ecclesiæ procurandum vel stipendia pauperum, ut prædictas villas proficere debeant in augmentum, sicut a vasso nostro Audegario possessor fuerunt, et ut melius delectet ipsos monachos pro nobis et genitore nostro die noctuque Domini misericordiam adtentius deprecare. Igitur prædictas villas Faberolas et Noronte cedimus atque donamus ad ipso sancto loco, una cum terris, domibus, ædificiis, accolabus, mancipiis, vineis, silvis, campis, pratis, pascuis, aquis aquarumve decursibus, mobilibus et immobilibus, farinariis, gregis cum pastoribus, omnia et ex omnibus, sicut diximus, cum omni integritate, quicquid præsentem tempore nostra videtur ibidem esse possessio, pars prædicti monasterii ejusque rectores perenniter nostris et futuris temporibus habeant, teneant atque possideant, et ad ipsa casa Dei in nostra eleemosyna

usque in perpetuum absque illius repetitione debeat esse jure integro confirmato. Et ut hæc auctoritas firma et inconvulsa permaneat, nos eam manu propria subter firmavimus, et de annulo nostro sigillare jussimus.

Sign. Carolomanno gloriosissimo rege.

Maginarius recognovi et subscripsi.

Data in mense Decembri, anno quarto regni nostri. Actum a Salmunciago palatio publico, in Dei nomine feliciter.

IX.

Præceptum Caroli Magni de libertate b Monasterii S. Michaelis (anno 772).

(Ex Mabill., tom. II veterum Analect., p. 401)

Carolus Dei gratia vir illustris, Francorum rex. Tunc regalis celsitudo fundamenta sui culminis corroborat, quando petitionibus sacerdotum studet pro eorum quiete vel juvamine obaudire, et ad effectum in Dei nomine mancipare. Cum itaque venerabilis vir Hermengaudus abbas sive episcopus de monasterio Castellionis in pago Virdunensi, in fine Vinde-
miaca, ubi consurgit fluvius Marsupia, quod illuster Vollaudus et conjux sua Adalsina in eorum proprietate, in honore sancti Michaelis archangeli, vel cæterorum dominorum sanctorum, ubi ipse cum norma plurima conversari videtur, noscitur construxisse, integra immunitate omnes res, villas, vel facultates, et quicquid præsentis tempore in quibuscunque pagis et territoriis in regno Deo propitio nostro, tam ex allode, quam de comparato, vel de quolibet attracto, C
Regalis serenitas semper ea instituit debet quæ ad æterna multimodo conferant lucra, ut de præsentis regimine ad cœlestem vitam conscendere valeat. Quare nobis oportet et concedet cuncta salubri consilio peragere, præcipue petitiones sacerdotum, in quo nostris auribus fuerint perlatae, ad effectum in Dei nomine mancipare. Ideoque nobis et pluribus habeatur præcognitum, qualiter basilica S. Vincentii et sancti Germani sub oppidum Parisius constructa, ubi ipse pretiosus domus in corpore requiescit, a parentibus nostris anterioribus regibus, vel a nobis integra emunitate omnes villas, agros, vel terras videtur quas possidet habere concessas. Sed nos pro mercedis nostræ compendio, ad petitionem venerabilis viri Lantfredi abbatis, qui ibidem custos præesse videtur, pro reverentia ipsius sancti Soci, D
cum agris, terris tam ultra Ligerim quam circa habere, vel ubi in regno, Deo propitio, nostro eorum possessiones esse noscuntur, tam emunitates, quam reliqua omnia instrumenta ipsius basilicæ sancti Vincentii vel sancti Germani, vel quicquid undique ibidem delegatum habent, aut adhuc a Deum timentibus hominibus additum vel collatum fuerit, per nostram præceptionem confirmamus; et integra emunitate a novo concedimus, ut quicquid fiscus noster

comparato, vel de quolibet attracto, seu ex munere regum habere videtur, aut quicquid adhuc inantea attrahere, vel emeliorare poterit, et quod a timentibus Deum bonis hominibus additum vel collatum fuerit, ibi judiciaria potestas ingredi penitus non præsumat: sed, ut diximus, ex nostra indulgentia jam dictus abbas sive episcopus Hermengaudus, aut pars monasterii sui, vel omnis congregatio ibidem existentium, aut successores sui, sub integra immunitate omnia freda concessa debeant possidere et dominare, ut ibidem in ipso sancto loco nostris et futuris temporibus Deo adjuvante in luminaribus proficiat in augmentum, unde et ipsa congregatio pro stabilitate regni nostri, vel pro salutis patriæ prosperitate Domini misericordiam jugiter debeant exorare: B
et nullas requisitiones et impedimentum a iudicibus publicis aliquo tempore, nec a nobis, nec a succedentibus Regibus, nec de parte fisci nostri, nec de qualibet exinde habere non pertimescat. Et ut hæc præceptio nostra firmior habeatur, vel per tempora melius conservetur, manu nostra propria subscripsimus, et annulo nostro sigillari decrevimus.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Datum in mense Maio, anno quarto regni nostri. Actum Drippone in palatio regio publico.

X.

Præceptum Caroli Magni pro monasterio S. Germani a Prutis (anno 772).

Carolus gratia Dei rex Francorum, vir illuster. C
Regalis serenitas semper ea instituit debet quæ ad æterna multimodo conferant lucra, ut de præsentis regimine ad cœlestem vitam conscendere valeat. Quare nobis oportet et concedet cuncta salubri consilio peragere, præcipue petitiones sacerdotum, in quo nostris auribus fuerint perlatae, ad effectum in Dei nomine mancipare. Ideoque nobis et pluribus habeatur præcognitum, qualiter basilica S. Vincentii et sancti Germani sub oppidum Parisius constructa, ubi ipse pretiosus domus in corpore requiescit, a parentibus nostris anterioribus regibus, vel a nobis integra emunitate omnes villas, agros, vel terras videtur quas possidet habere concessas. Sed nos pro mercedis nostræ compendio, ad petitionem venerabilis viri Lantfredi abbatis, qui ibidem custos præesse videtur, pro reverentia ipsius sancti Soci, D
cum agris, terris tam ultra Ligerim quam circa habere, vel ubi in regno, Deo propitio, nostro eorum possessiones esse noscuntur, tam emunitates, quam reliqua omnia instrumenta ipsius basilicæ sancti Vincentii vel sancti Germani, vel quicquid undique ibidem delegatum habent, aut adhuc a Deum timentibus hominibus additum vel collatum fuerit, per nostram præceptionem confirmamus; et integra emunitate a novo concedimus, ut quicquid fiscus noster

piam, Massoupe. Anno 819 hoc monasterium Smaragdus abbas transtulit ad ripam Mosæ: circa quod accrevit oppidum S. Michaelis dictum a monasterio, S. Michel.

* Salmunciacum, vulgo Samoney, subtus Laudunum versus orientem, qua tenditur ad Deiparam Laticiensensem.

b Monasterium S. Michaelis, seu Vetus-Monasterium, Vieux-Moutier, in pago Virdunensi ad Marsu-

quolibet modo ab omnibus, qui super terras ipsius sancti Vincentii vel sancti Germani commanere noscuntur, habere poterat, et omnes redditiones absque ullius iudicis introitu aut repetitione habeant concessa. Præcipientes enim iubemus ut neque nos, neque juniores seu successores nostri, vel quilibet ex judiciaria potestate accinctus pro quocumque modo ullis ingenuis in cunctis terris præfatæ basilicæ, vel in eo quod præsentī tempore possidere videtur, aut quod inantea ibidem additum a Deum timentibus fuerit vel collatum, nec ad causas audiendum, nec ad recta (sic) exigendum, nec distractiones aut mansiones faciendum, nec ullas parvas res requirendum, aut homines de capite in iudicio reprobare ullatenus præsumant, et prætermisiss repetitionibus quas aut nostris aut antecessorum nostrorum repetere conseruerant, omnia superius scripta perpetuis, Deo auxiliante, temporibus maneant inconvulsa. Ita igitur, ut dictum est, de omnibus hominibus qui super terras præscriptæ basilicæ sancti Vincentii et domni Germani commanere noscuntur, et de capite eorum quos contra homines liberos in omni placito testimonium ferre concedimus, et quod vel exinde exigere aut sperare poteratis, nos omnimodis præsentialiter removere et sequestrare studemus. Et fortasse quod calliditate iudicum faciente ipse emunitates ubi fuerant interruptæ, a novo decernimus, ut nullus hoc facere præsumat, qui non vult rerum amissionem sustinere multarum; sed quod a priscis parentibus nostris anterioribus regibus ipsi sanctæ basilicæ domni Vincentii vel sancti Germani noscitur fuisse concessum, inspectis eorum præceptionibus, nos a novo nostra indulgentia roboramus, atque plenissima et promptissima voluntate pro respectu fidei jam dicto Lantfredo abbati suisque successoribus concedimus, quod nullus pro quolibet occasione refragare aut minuere aut convellere præsumat. Sed et si quid fiscus noster de antedictis villis supradicti sancti Vincentii vel domni Germani utcumque in regno, Deo propitio, nostra habere videtur, vel de rebus ad easdem pertinentibus potuerit augmentari, ipsi basilicæ temporibus perennibus proficiat in augmentis. Hanc quoque auctoritatem ut perhenniter nostris et futuris temporibus; Deo auxiliante, a nobis nostrisque successoribus inviolabiliter æternam perduret in firmitatem, manu nostræ suscriptionis subter decrevimus roborare, et de annulo nostro subter sigillare.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Rado ad vicem hiterii.

Data xiii Kal. Novembris, anno v regni nostri. Actum Aristallio palatio publico in Dei nomine feliciter.

XI.

Præceptum Caroli Magni pro monasterio Morbacensi (anno 772).

(Ex Martène, Anecd., tom. Ier.)

Carolus gratia Dei rex Francorum, vir iuluster.

A Principale quidem clementiæ cunctorumque decet accommodare aurem benignam, præcipueque pro compendio animarum, etc. Igitur venerabilis, vir Faribertus dono Dei abbas de monasterio Vivario peregrinorum, qui ponitur in pago Alsacensi super rivum *Morbach*, quod est constructum in honore S. Leodegarii et S. Petri apostoli et S. Mariæ seu cæterorumque, ubi ipse cum turma plurima monachorum deservire dignoscitur, clementiæ regni nostri suggestit, quatenus antecessores nostri quondam per eorum auctoritates, illorum manibus subscriptas de villa ipsius monasterii, seu quod ad præsens possidebat, tam ex emunitatibus principum, seu Eberhardi, qui ipsum monasterium in sua eleemosyna fundavit, quam ex largitate pagensium, vel quid in antea a Deo timentibus hominibus ibidem delegatum fuerit, B integra emunitate concessissent: ut nullus iudex publicus in villas vel res ipsius monasterii seu nec ad causas audiendas, nec freda exigenda, nec mansiones, aut paratas faciendas, nec fidejussores tollendos, nec homines ipsius monasterii de quibuslibet causis distringendis, nec ulli redditione requirendo ibidem ingredi non debeant. Verum et ipsam præceptionem jam dictis antecessoribus nostris seu et confirmationem antedictus abbas Faribertus rector de ipso monasterio nobis ostendit ad relegendum, et ipsum beneficium circa eundem et memoratam ecclesiam ipsius usque nunc adserit esse asservatum. Sed pro firmitatis studio petit celsitudinem nostram, ut hoc denuo circa monasterium ipsum et ipsos monachos nostra deberet auctoritas generaliter confirmare. C Cujus petitionem pro reverentia ipsius loci, ut mereamur ad mercedem sociari plenissima voluntate visi fuimus præstitisse, et in omnibus confirmasse. Præcipientes ergo iubemus, ut nullus iudex publicus in res vel facultates ipsius ecclesiæ, nec ad causas audiendas, nec freda exigenda, nec mansiones aut paratas faciendas, nec fidejussores tollendos, nec homines ipsius ecclesiæ et monasterii ipsius tam ingenuos quam et servos, qui super eorum terras et mitio manere videntur, qui ibidem aspiciunt de quibuslibet causis distringendis, nec ullam redditionem requirendo ibidem ingredi non debeant, sed ex beneficiis a jam dictis antecessoribus nostris, inspectis pridem auctoritatibus, ad jam dictum monasterium usque nunc fiat conservatum: ita et deinceps per nostram auctoritatem generaliter maneat inconvulsum, et quidquid exinde fiscus noster poterat exactare in luminaribus ipsius domni Leodegarii et S. Mariæ, pro stabilitate regni nostri proficiat in perpetuum. Et ut hæ auctoritates tam præsentibus quam et futuris temporibus possint constare, manu nostra subterroborare et annulo nostro sigillare iussimus. D

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Data Idus Januarii anno quarto regni nostri palatio nostro publico in Dei nomine feliciter.

XII.

* *Caroli Magni charta immunitatis Murbacensi abbacie data sub Hariberto abbate (anno 772).*

(Ex Schœpfl., Alsat. diplom.).

Carolus gratia Dei rex Francorum, vir iuluster. Principale quidem clementiæ eunctorum decet accommodare aurem benignam præcipueque pro compendio animarum a præcedentibus regibus antecessoribus nostris ad loca ecclesiarum probamus esse indultum devota mente debemus perpendere, et congrua beneficia, ut mereamur ad mercedem esse participes, non negare, sed robustissimo jure pro nostris oraculis confirmare. Igitur venerabilis vir Haribertus donum Dei abba de monasterio Vivario peregrinorum, qui ponitur in pago Alsacense super fluvium Murbach qui est constructus in honore sancti Leodegarii et sancti Petri apostoli vel sanctæ Mariæ, seu ceterorumque, ubi ipse cum turma plurima monachorum deservire noscitur, clementiæ regni nostri suggessit, eo quod antecessores nostri quondam per eorum auctoritates illorum manibus subscriptis de villas ipsius monasterii sui quod ad præsens possidebat, tam ex muneribus principum seu Ebroardi, qui ipsum monasterium in sua ælimosina fundavit, quam ex largitate pagensium, vel quid in antea a Deo timentibus hominibus ibidem delegatum fuerit integra æmunitate concessissent, ut nullus iudex publicus in villis vel res ipsius monasterii sui nec ad causas audiendas, nec freda exigenda, nec mansiones aut paratas faciendas, nec fidejussores tollendum nec homines ipsius monasterii de quibuscumque causis distringendum, nec nulla redibutione requirendum, ibidem ingredi non debeat, unde et ipsam præceptionem jam dictis antecessoribus nostris seu et confirmationem ante dictus abba Haribertus rector de ipso monasterio nobis ostendit ad relegendas et ipsud beneficium circa eundem vel memoratam ecclesiam ipsius usque nunc adserit esse conservatum sed pro adfirmantis studium petit celsitudinem nostram, ut hoc denuo circa ipso monasterio vel ipsos monachos nostra deberet auctoritas generaliter confirmare, cujus petitionem pro reverentia ipsius loci ut mereamur ad mercedem sociare plenissima voluntate visi fuimus prestitisse, vel in omnibus confirmasse cognoscite. Præcipientes ergo jubemus, ut nullus iudex publicus in res vel

A facultates ipsius Ecclesiæ nec ad causas audiendas nec freda exigenda, nec mansiones aut paratas faciendas nec fidejussores tollendum nec homines ipsius ecclesiæ vel monasterii ipsius tam ingenuos quam et servos qui super eorum terras vel ^b mitio commanere videntur qui ibidem aspiciunt de quibuscumque causis distringendum, nec ulla redibutione requirendum, ibidem ingredi non debeant sed sicut ipse beneficium a jam dictis antecessoribus nostris inspectas priorum principum auctoritates, ad jam dicto monasterio usque nunc fiat conservatum, ita et deinceps per nostram auctori generaliter maneat incon vulsum et quicquid exinde fiscus noster poterat exactare in luminaribus ipsius domni Leodegarii vel sanctæ Mariæ, pro stabilitate regni nostri proficiat B in perpetuum, et ut hæc auctoritas tam præsentibus quam et futuris temporibus possit constare manu nostra subter roboravimus et anulo nostro sigillare jussimus.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Lutherius recognovi et subscripsi.

Data Idus Januarii anno quarto regni nostri. Blanciaco palacio publico in Dei nomine feliciter.

XIII.

Diploma Caroli magni concessum Heddoni episcopo Argentinensi, quo Ecclesiæ Argentinensi totum in valle Bruschiata districtam terræ confirmat (anno 775).

(Ex Grandidier, Histoire de Strasbourg.)

* Carolus gratia Dei rex Francorum, vir iuluster. C Illud nobis ad stabilitatem regni nostri, procul dubium in Dei nomine credimus pertinere, si petitiones sacerdotum aut ecclesiarum, que nostris fuerint auribus prolata, perducimus ad effectum. Quapropter notum sit omnibus fidelibus nostris presentibus et futuris, quia vir venerabilis Eddo Strazburgensis ecclesie episcopus, que est constructa in honore sancte Dei genitricis semperque virginis Marie, clementiam regi nostri supplicavit, qualiter quondam locellum nuncupantem ^d Stilla quem a longo tempore per confirmationes regum predicta possidet ecclesia, et rectores ipsius ecclesie predictum locum per loca denominata, id est, per regia ^e strata, que pergit super rivolum, qui dicitur ^f Stilla, super casa ^g Rumaldi, deinde ubi dicitur ^h Paphinisaïda, inde to-

^a Diploma hoc Carolinum impressum est in Martene Thesaur. anecdot., tom. I, pag. 10; Eccard., Orig. Habsb. Austr., pag. 119, et in Lunig. Spicil. eccles. contin. I, pag. 955; sed ex exemplis corruptis.

^b *Mitio*. Videtur hæc vox posita in ablativo casu et significare idem quod *dominium*, *legitima possessio*. Raro hæc vox occurrit, et quidem in chartis Pipini et Caroli Magni tantum. Vide Cangii Glossar. noviss. edit., voce *Mitium*.

^c Testantur plerique auctores, viam monstrante Mabillone, de Re diplomat., pag. 75, Carolum Magnum nomen suum constanter signasse littera C, antequam imperator fuisset coronatus; addunt vero illum ad imperium evectum semper se nominasse Karolum, mutando C in K. Plurimis hæc discutiunt auctores Gallici novæ Diplomaticæ, tom. II, pag.

218-222, qui hanc sententiam non satis veritati esse consonam judicant.

^d Hodie vicus *Still*, in valle Bruscanæ et Ballivatu Schirmeckiano situs, adhuc pertinens ad episcopum Argentinensem.

^e Hæc strata regia illa est, quæ per vallem Bruscanam ducit ex Alsatia in Galliam, hodie adhuc existens, et quibusdam ab hinc annis renovata.

^f Hodie rivulus *Still*, cujus fontes sunt in illa Vosagi parte quæ Welfersthal vocatur, duabus leucis ab arce Ochsen-teinensi: unde descendit ad convallem Schirmeckianam, et paulo post se Bruscanæ conjungit.

^g Hodie vicus *Urmat*, semileuca Haslaco distans, ad Stratum regiam et ad episcopum Argentinensem pertinens.

^h Locus vallis Bruscanæ ignotus.

tum montem qui vocatur ^a Arlegisbergo, usque ubi rivulus surgit, qui dicitur ^b Hasla, deinde ubi ^c Wichia surgit, usque quo in ^d Brusca ingreditur, inde iterum per longa Brusca usque dum Stilla intus ingreditur ad partem predictæ ecclesiæ adquisierunt. Idcirco petiit, ut hoc per nostram auctoritatem denuo pro rei firmitate circa ipsam ecclesiam iterato hoc concedere et confirmare deberemus: cujus petitioni granti animo prestitisse et confirmasse, et in omnibus concessisse cognoscite. Quapropter hanc preceptionem nostram conscribere jussimus, ut ea omnia superius nominata cum terminis et finibus, vel appendiciis suis memorata ecclesia ejusque rectores ab hac die in perpetuum habeant, teneant, atque possideant; ut nullus ex judicaria potestate, aut qualibet persona, prefatum Eddonem episcopum, suosque successores, aut agentes de se predictis rebus inquietare, aut contra rationis ordinem vel calumniam generare quoque tempore presumat, sed hoc nostre auctoritatis donum jure ibi permaneat firmissimo. Et ut hec nostra auctoritas inviolata permaneat, vel nostris et futuris temporibus melius conservetur, manus nostre subscriptionibus subter decrevimus roborare et de anulo nostro subter sigillare.

Signum Caroli gloriosissimi regis. Hithierius recognovi.

Data Nonis Marcii ^e anno quinto regni nostri.

^f Actum Theodone villa, palatio publico, in Dei nomine feliciter.

AIV.

Præceptum Caroli Magni regis Francorum de facienda restitutione ablatorum ecclesiæ Nonaugiensi (circa an. 775) g.

(Ex Grandidier, *ibid.*)

Carolus gratia Dei rex Francorum, vir iuluster. Commendat omnibus qui acceperunt aliquid de ecclesia Scotorum, que est in insula Nonaugia, ut iterum reddat omne quod accepit, vel quod rapuit sine licentia abbatis Beati; et si quis retineat parum, com-

^a Hodie vicus *Heiligenberg*, horæ quadrante a Stilla distans, ad episcopum Argentinensem pertinens.

^b Hodie rivus *Hasel*, cujus fontes non procul a fontibus Stilla conspiciuntur, inter rivulos *Stall* et *Wich* medius, qui prope Collegiatam Haselacensem in Bruscam se præcipitat.

^c Hodie vicus *Wich* prope vicum cognominem, iisdem in partibus ac Hasela ortus, in Bruscam quoque illabens.

^d Fluvius *Brusche* in altissimis et confragosis Vogensi verticibus, juxta vicum *Sell* erumpens, perluit totam vallem Schirmeckianam, quæ a se cognominatur *Bruschthal*. Hac vallis sex leucis longa tota pe tinet ad episcopum Argentinensem, et Alsatiam jungit cum principatu Salmensi et Lotharingia.

^e Carolus Magnus successit in regnum Gallie patri Pipino defuncto 24 Septembris 768, in urbe Noviomensi 9 Octobris sequenti rex renuntiatus.

^f Regem Karolum hiemasse in villa quæ dicitur Theodonis, ad an. 775 testantur Annales Metenses, apud Bouquetum, tom. V, pag. 341.

^g Hoc præceptum est sine die et anno: ponendum vero est inter annum 772, quo, mortuo Caroloman-

mandat omnibus judicibus terre illius, ut illi querant omnes res ecclesiæ cum ratione secundum legem Francorum, quia ^h res peregrinorum proprie sunt regis. Ideo restaurantur omnia illa predicta ad ecclesiam Scotorum sine ullo impedimento, sive terra, sive vinea, sive pecunia, sive homines, sive argentum, sive aurum. Si quis eorum hoc non fecerit, recognoscat se regis præceptum non obaudire; quia reges Francorum libertatem dederunt omnibus peregrinis Scotorum, ut nullus rapiat aliquid de rebus eorum, nec ulla generatio præter eorum generationem possideat ecclesias eorum. Taliter exinde agite, quo gratiam nostram vultis habere.

XV.

ⁱ *Diploma Caroli Magni quo statuit, præter alia, ut nullus simoniace Ecclesiam Argentinensem ingreditur, et præcepta tradit de electione episcopi, et de divisione reddituum (an. 774, die tertia Aprilis).*

(Ex Grandidier, *ibid.*)

Carolus gratia Dei rex Francorum, vir iuluster. Cum principem ac defensorem Ecclesiarum nos fecit Dominus, ne gracie ejus videamur esse ingrati, servitium ejus augmentare, bene et opportune instituta confirmare, emendanda reformare, et sedata ubique discordia, pacem, concordiam et tranquillitatem nos oportet restaurare. Idcirco notum sit omnibus fidelibus nostris presentibus scilicet et futuris, qualiter Etto venerabilis sancte Argentinensis Ecclesiæ episcopus, secum adducens apostolicos viros ^j Lullum Moguntinum metropolitanum et Joannem Constantiensem episcopum, coram multis celsitudinem nostram adiit, flebiliter conquerens suorum quosdam antecessorum episcoporum scilicet cum suis quibusdam, canonicis, prepositis videlicet, decanis, edituis, camerariis, cantoribus et scholasticis ecclesiastica potestate tantum abuti, ut cum deberent simoniace heresis veri extirpatores esse, imprudenter effecti sint injuriosi defensores. Nam in dacione prebendarum sub oblacionis nomine quasi pro communi utilitate infinitam pecuniam exigebant, quam non

no, Carolus Magnus Neustriæ et Burgundiæ regnis Austrasiam conjunxit, et inter annum 774, quo, expugnata Papia, captoque Desiderio rege, titulum regis Longobardorum chartis suis inseruit. Hoc jam ediderunt Mabillon., *Annal. Benedictin.* tom. II, pag. 699, et post eum Eccardus, *Origin. Habsburgico-Austriac.*, pag. 105.

^h Inter antiquissima regum Franciæ jura apud Alsatas exercita, jus quoque albinagii (*aubaine*) hic innoscit. Nomen quidem chartæ ignorant, rem autem ipsam jam octavo sæculo fuisse nostris in oris cognitam probat hoc Caroli præceptum.

ⁱ Hanc chartam, sed corrupte, ediderunt Schilter, in notis ad *Chronicon Kœnigshovii*, pag. 495, Lunig, *Reichs. Archiv. contin.* 1, fortl. 5, pag. 275, et La Guille, *Histoire d'Alsace, Preuves*, pag. 18. Illam descripserat Kœnigshovius ex authentico, qui tunc, et adhuc tempore Wimpfelingii, in tabulario summi capituli Argentinensis exstabat, hodie non amplius superstes.

^j De Lullo Moguntino archiepiscopo lege Serrarium, *Rer. Mogunt.*, lib. IV, pag. 604, edit. 1, et pag. 371, edit. II, et de Joanne episc. Constantiensi Gall. christ. tom. V, pag. 895.

prout opus erat fratribus, sed secundum paucorum predictorum voluntatem, sibi tantum providentes inter se latenter dividebant. ^a Sed cum omne genus simonie ab Adriano papa suisque predecessoribus dampnatum, ac omnimodis amputatum cognovimus, placuit nostre et astancium providentie, prefati Ettonis episcopi querelam sic modeste et utiliter temperare, ne utilitates Ecclesie prorsus videamur destruere, vel decretis Patrum temere contraire. Rogatu igitur fratrum ejusdem episcopii et consilio multorum pacem et concordiam diligentium, ac provido consensu episcoporum, Lulli videlicet Moguntini, Ettonis et Joannis, statuimus et regali nostra auctoritate confirmavimus, quatenus ingredientibus, si digni judicentur scientia, moribus et genere, ne appareant vacui in conspectu Domini, de allode, quantum Deo inspirante voluerint, matri Ecclesie devote tribuant, vel si hoc defuerit, septem libras illius monete in caritatem et commune fratrum commodum voluntarie offerant, ut inde nostri memoriam agentes, alacrius consolentur. Episcopus vero et prepositus, ne hujus caritatis immunes habeantur, cum sint domini et magistri, tribus unceis auri donentur. Precipimus quoque, ne defuncto priore aliunde veniens, sed de ipsius Ecclesie gremio, si reperitur idoneus episcopus, eligatur; sed si nullus ibi dignus, quod minime credimus, invenitur, tunc primum alter aliunde assumatur, ita tamen ne Romana majestas, vel regalis honor offendatur. Quem talem esse censemus, qui habeat vite meritum, sapientie doctrinam, castitatem, sobrietatem, non sit turbulentus, non iracundus, et quanto magis extraneus, tanto melius moratus, providus et consideratus, nec Patrum traditiones destruendo, alicui fiat offensus vel molestus. Volumus pretereat res presentis episcopi suorumque suc-

cessorum a cunctis possessionibus fratrum sequestrari, et non in mansionibus vel pernoctationibus uspiam ab eis inquietari, sed sine omni futura contradictione in prepositi et fratrum dispositione res claustrales inconvulsas manere. Si quis autem episcopus, dux, iudex, potens, vel impotens, spiritalis vel secularis, hoc nostre dispositionis et confirmationis decretum mutare et violare presumpserit et memorati episcopi possessiones minuere, aut ullas violentias, vel perturbationes pro his statutis nostris inchoare tentaverit, centum libras auri optimi persolvat, medietatem fisco nostro triginta ^b archimandrite Moguntino, viginti Argentinensi Ecclesie. Et ut hec nostre firmitatis auctoritas melius observetur, manu propria subter firmavimus, et de annulo nostro signari jussimus. ^B Signum Caroli gloriosissimi regis. Gilbertus cancellarius ad vicem Hitherii recognovit et subscripsit. ^c Datum in sancto die Pasche, tercio nonas Aprilis, ^d anno Domini Incarnationis 774, indictione duodecima, anno sexto regnante domino nostro Carolo gloriosissimo rege, ipso papa Adriano sedente in sede sua. Actum Rome, in Dei nomine feliciter. Amen.

XVI.

Præceptum Caroli Magni pro monasterio Anisolensi (anno 774).

(Ex D. Bouquet, Recueil des Hist.)

Karolus gratia Dei rex Francorum, vir iuluster, omnibus fidelibus nostris tam præsentibus quam et futuris. Si hoc quod rectores Ecclesiæ pro opportunitate venerabilium locorum inter se commutantur, nostris oraculis confirmamus, regiam consuetudinem exercemus, et id in postmodum jure firmissimo mansurum esse credimus. Igitur notum sit omnium vestrorum magnitudini, qualiter viri venerabiles Meroldus Cenomannis urbis episcopus, atque Rabigaudus ex

^a In epistola 34 Adriani papæ ad domnum Carolum regem directæ, apud Bouquetum, tom. V, pag. 579, quæ est 85 in Carolino Codice, hæc leguntur: « Nos omnium ecclesiarum pastorem curam habentes divina prædicare præcepta non sinimus de consecrationis vitiis, quod in partibus Italiæ et Tuscis per hæresin simoniacam fit, etc. »

^b Archimandrite olim apud Græcos appellabantur abbates generales, seu principes monachorum, quod nomen dein archiepiscopis fuit communicatum. Dagobertus episcopus Bituricensis, in charta anni 930 se Bituricensis ecclesiæ archimandrita inscribit. In tabulario ecclesiæ Gratiopolitanæ Amblardus Lugdunensis archimandrita dicitur. Alia vide exempla quæ citat Cangius in Glossario, tom. I, pag. 637.

^c Carolus tunc Romæ Pascha cum Adriano papa celebravit, ut testantur Annales Francorum Fuldenses, apud Bouquetum, tom. V, pag. 528. Annales Metenses, apud Duchesne, tom. II, et alii. Ibidem quoque sollemnis peracta est donatio, quam fecit Carolus Ecclesiæ Romanæ, ut narrat Anastasius in Vita Adriani papæ, apud Bouquetum, tom. V, pag. 461.

^d Hæc inter chartas Alsaticas prima est quæ habet indictionem et annum Incarnationis. Papebrochius et alii vel falsa, vel interpolata arbitrantur omnia diplomata quæ ante annum 800 æram Christianam et indictionem præseferunt. « Hæc ætate, inquit Eckhart, Commentar. de rebus Franciæ orientalis, tom. II, pag. 28, certa sedet sententia, annum Incarnationis in probis Caroli chartis non inveniri. » Quos omnes jam

refutavit Schatenus. Æram Dionysianam anno 533 compositam non statim in chartis admissam fuisse, sed longo post tempore introductam verum est: sed cum præfiguratur conciliis Germanico, Leptinensi et Suessionensi annorum 745 et 744, cur non potuit Carolus eam in diplomate anno 774 adhibere. Illam anno 785 adhibuit in authentico diplomate pro Metensi S. Arnulphi cœnobio, apud Meuriss., *Histoire des évêques de Metz*, pag. 179, et Bouquetum, tom. V, pag. 748. Quod etiam de indictione dicendum. Non igitur falsa dici potest charta quæ novem ante annos iisdem formulis sit usa. Revera omnia fere diplomata quæ ad res monasteriorum privatarumque personarum pertinent, in secunda regum stirpe carent anni Incarnationis et indictionis. Sed adnotat Mabillon, de Re diplomatica, pag. 189, nonnulla quæ sollemnia fuere et Ecclesiam vel regnum spectabant, cum annis regum adjunctos habere Incarnationis annos. Idem adnotat Besselius, Chronici Gotwicens., tom. I, lib. II, pag. 153, idque clare euntiant auctores Gallici novæ Diplomaticæ, tom. VI, pag. 442. « Les diplômes de Charlesmagne datés de l'indiction et des années de l'Incarnation, avant et depuis qu'il fut empereur, ne doivent point être rejetés, si d'ailleurs ils ne sont pas répréhensibles. » Quidquid sit de hac controversia, quæ stat pro anno Incarnationis, nulla remanebit difficultas, si dicatur æram Christianam et indictionem manu posteriore in apographo fuisse insertam, cum reliquæ aliæ formulæ diploma Carlovingicum denotent.

Anisola monasterio abbas, ad nostram accesserunt præsentiam, asserentes se pro opportunitate, amborum partium res Ecclesiæ inter se concamari; unde et ipsas commutationes bonorum hominum manibus roboratas in præsentem ostenderunt legendas: ubi et cognovimus qualiter dedit et memoratus episcopus de ratione S. Gervasii Rabigando abbati ad opus S. Carilefi, villa illa quæ vocatur Sabonarias in pago Genomannico, in condita Labrocinse, quem dominus Senardus suo opere a novo construxit, et ibidem requiescit, cum omnibus rebus ad se pertinentibus vel aspicientibus: id est, omnibus terris, domibus, ædificiis, accolabus, mancipiis, litis, libertis, et beneficiis ingenuorum, vineis et silvis, campis, pratis, pascuis, aquis aquarumve decursibus, mobilibus et immobilibus, farinariis, gregis cum pastoribus, omnia et ex omnibus, cum omni suppellectile quicquid dici aut nominari potest. Similiter hæc contra in compenso dedit jam fatus Rabigandus de ratione sancti Carilefi Meroldo episcopo ad opus S. Gervasii, villa quæ vocatur Curte-Bosane et Monte-Ebretamno in pago Cenomannico, in condita Siliacense, cum omnibus appenditiis suis, cum terris, domibus, ædificiis, mancipiis, litis, libertis, et beneficiis ingenuorum, vineis, silvis, campis, pratis, pascuis, aquis aquarumve decursibus, mobilibus et immobilibus, peculium utriusque sexus tam majora quam minora, omnia et ex omnibus quicquid dici et nominari potest ad integrum. Sed pro integra firmitate petierunt jam dicti viri celsitudini nostræ, ut hoc per nostram auctoritatem confirmare deberemus. Quorum petitioni granti animo ita præstitisse vel confirmasse cognoscite. Præcipientes ergo jubemus ut quicquid pars altera contulit parti, aut contra in recompensatione recepit, ab hoc die per hanc auctoritatem inspectas ipsas commutationes, sicut per eas declaratur, habendi, tenendi, commutandi, vel quicquid exinde unusquisque quod a pare suo accepit, ad perfectum ejusdem Ecclesiæ exercere voluerit, liberam et firmissimam in omnibus habeant potestatem, et neque ab ipsis prædictis viris, neque a successoribus illorum ullo unquam tempore ipsæ commutationes violentur. Unde duas commutationes uno tenore conscriptas fieri jussimus, quas manu propria firmavimus, et de anulo nostro sigillare jussimus.

Signum Karoli gloriosissimi regis.

Idherius recognovi.

Datum xi Cal. Martii, anno vi regni nostri, Papiæ civitate publice.

XVII.

Præceptum Caroli Magni regis Francorum pro sancti Martini monasterio Turonensi (anno 774).

(Ex D. Bouquet, ibid.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et a Langobardorum, ac patricius Romanorum. Si enim ex his quæ divina pietas nobis affluenter tribuit, pro opportunitate servorum Dei locis venerabilibus concedimus,

A hoc nobis ad mercedis augmentum vel stabilitatem regni nostri pertinere confidimus. Quapropter notum sit omnium fidelium nostrorum magnitudini, qualiter nos et conjunx nostra Hildegard regina ob amorem Dei, et nostræ commune mercedis augmentum, donamus ad sacrosanctam ecclesiam beatissimi confessoris S. Martini et patroni nostri Turonicæ civitatis constructam, ubi ipse pretiosus dominus corpore requiescit, et vir venerabilis Gulfardus abba præesse videtur, donatumque in perpetuum ad eundem sanctum locum, vel ejusdem congregationi causa vestimentorum esse volumus: hoc est, insula cum castello Sermionense, quæ est sita in lacu Minciadæ, et curtem piscariam, ac Lionam cum omnibus finibus et ejus terminis, sicut in publico et ad palatium visum est pertinuisse, et inantea intra fisco nostro exciderit, tam infra ipso termino, quam et aforis ibidem in integrum pertinentia, id est curtis, ecclesiis, villis, mansis, mancipiis, massariis, ædificiis, vineis, olivetis, campis, silvis, pratis, pascuis, aquis aquarumve decursibus, mobilibus et immobilibus, omnia et ex omnibus, etiam et monasteriolo illo infra ipso castro, quem Ansa novo opere construxit, quod est in honore sancti Salvatoris, cum omni ejus soliditate. Donamus etiam ad præfatum locum vallem illam quæ vocatur Camonia, cum salto et caudino, vel usque Judalanias, cum montibus et alpihus a fine Treantina, qui vocatur Thonale, usque in finem Brixiacinse, seu in giro Bergamasei, quicquid infra ipsos fines, vel ab ipsa valle et longo tempore et modo aspicere vel pertinere videtur, sicut in publico et ad palatium visa est reddidisse, aut inantea infra fisco nostro ceciderit. Simili modo cum integritate, sicut de termino Sermionensi conscripsimus, ita et ista omnia tradidimus. Insuper adjungimus ad præfatum sanctum locum sinodochium illud inter Padum et Ticinum quod in honore S. Mariæ constructum prope Papiam civitatem in locum Wahan, cum villa Solario, vel omnibus appendiciis eorum, et casella una infra Papiam, id est una cum terris, domibus, ecclesiis, ædificiis, accolabus, mancipiis, massariis, vineis, silvis, campis, pratis, pascuis, aquis aquarumve decursibus, mobilibus, et immobilibus, omnia et ex omnibus. Hæc vero omnia superius nominata cum terminis et finibus vel appendiciis suis a die præsentem in perpetuum ad præfatam basilicam S. Martini, vel ejus rectores concessimus, ac plenissima voluntate indulisimus. Propterea hanc præceptionem auctoritatis nostræ conscribere jussimus, ut ea quæ supra dicta sunt pars memoratæ basilicæ S. Martini ejusque rectoris ab hac die habeant, teneant atque possideant, et ad ipsam casam Dei pro mercedis nostræ elemosyna in augmentis proficiat, ut nullus ex judiciaria potestate aut qualibet persona memorato Gulfardo abbati suisque successoribus, aut agentes de se prædictis rebus inquietare, aut contra rationis ordinem vel calumniam generare quoquo tempore

^a Observat Mabillonius secundam litteram nominis *Langobardorum* per a constanter efferri in autographis, non per o, ut passim in editis.

præsumat : sed hoc nostræ auctoritatis donum jure A
ibi permaneat firmissimo. Et ut hæc nostra auctoritas
firmior habeatur, vel nostris et futuris temporibus
melius conservetur, manu propria subter eam decre-
vimus roborare.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Hitherius recognovi.

Data xvii Calendas Augusti, anno vi et primo
regni nostri. Actum Papia civitate in Dei nomine
feliciter. Amen.

XVIII.

*Caroli Magni charta pro monasterio Dionysiano
(anno 774).*

(Ex D. Bouquet, *ibid.*).

Karolus gratia Dei rex Francorum et Langobardo-
rum ac patricius Romanorum, vir iuluster. Et quia
monente Scriptura, ita oportet unumquemque con-
stanter præparari, quatenus veniens in conspectu
superni Judicis, illam mereatur Domini piam vocem
audire: *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum
quod vobis paratum est ab origine mundi* (*Matth. xxv,*
34); unde omnes justi erunt gavis. Quapropter nos,
ut credimus, salubrius considerantes qualiter ex
terrenis rebus quibus superna gratia nobis affluen-
ter in hoc sæculo largire dignata est, saltem in sanctos
Dei vel in pauperibus Christi ex hoc tribuere
deberemus, ut misericordiam Altissimi adipisci valeamus;
idcirco cedimus pro animæ nostræ remedium, vel pro
genitore nostro quondam bonæ memoriæ Pippino, ad
monasterium domni Dionysii martyris, ubi ipse preciosus
cum sociis suis corpore requiescit, et ubi supradictus
domnus et genitor noster humatus esse videtur, et
Folleradus abba esse dinoscitur; cessanteque ad præ-
fatum sanctum locum esse volumus, hoc est, villas
quas ipse domnus genitor noster per manus nostras
ad ipsam casam Dei dudum delegaverat, nuncupantes
Faverolas, quæ ponitur in pago Madriacense, et
Noronte in ipso Carnotino cum omni integritate,
vel appendiciis earum ad ipso monasterio, vel monachis
ibidem degentibus, seu ad luminaria vel stipendia
pauperum procuranda, statuimus, sicut a vasso nostro
Audegario possessæ fuerunt; insuper et eum foreste
ad eas pertinente quæ vocatur Equalina, cum forestariis
et certis finibus in eam designatis, videlicet contra
pagum Madriacensem pervenit a lemma usque
ad Petram-fictam, deinde ad Molarias super Victriacum,
deinde ad Montem-Presbyteri, deinde ad Condatum
usque ad Cuculosa. Secunda lemma contra pagum
Pinciacensem pervenit ad Condonarias, ad Vennas
usque Aureo-Vallo, deinde Levicias. Tertia lemma
contra pagum Parisiacum de Ulfarciacas per-

venit ad campum Dominicum, deinde ad campum
Wilgeverti, deinde ad Sarnetum usque ad cellam
sancti Germani, et deinde per illam stratum quæ
pergit ad vicius monasterium contra pagum Stam-
pinsem pervenit lemma ad Rosbadium, deinde ad
Frumenterilis, inde ad Waranceras contra pagum
Carnotensem pervenit lemma ad Putiolos, inde ad
Pucillitos, deinde ad Hiltini-villare, inde ad Wadasti-
villam ad illo Pirario, deinde ad illa Frona quæ fuit
Stephanone, inde ad Calmontem, deinde per illam
stratum quæ pergit ad Helmoretum, inde ad Longum-
lucum et Senone-valle super Nivigellam. Hæc omnia
superius dicta cum omni integritate et soliditate
sua, sicut usque nunc a lisco nostro cognoscuntur
esse possessa, cum utriusque sexus feraminum,
B cervorum, Capreolorum, ex quorum coriis libros
ipsius sacri loci cooperiendos ordinamus. Nec non
etiam ex supradicta venatione infirmorum fratrum
corpora ad tempus reparanda et roboranda consti-
tuimus. Igitur prædictas villas Faberolas et Noron-
tem et cum foreste Equalina, vel ea quæ supra diximus,
ad ipsum sanctum locum cedimus atque donamus,
cum terris, domibus, ædificiis, accolabus, mancipiis,
vineis, silvis, campis, pratis, pascuis, aquis
aquarumve decursibus, mobilibus et immobilibus,
farinariis super ipsam dominationem consistentibus
sive facere volentibus; similiter et mercatis in eis-
dem villis confluentibus, sive mercandi gratia con-
venientibus: ita ut nullus comes, nec vicecomis,
nec vicarius, nec centenarius, nec ullus exactor
judiciariæ potestatis, aut teloneum, aut freda exigenda
aut feramina sine licentia abbatis capienda, aut la-
queos tendere vel pedicas, aut ullam consuetudinem
imponere aut superaddere audeat; sed remoto totius
inquietudinis impedimento, et contrariorum hominum
ausu sive ex ipsiis villis mercatis, omnia ex omni-
bus, sicut dictum est, supradicto sancto loco sub
omni integritate et emunitate, quicquid præsentem
tempore nostra ibidem videtur esse possessio vel do-
minatio, pars prædicti monasterii ejusque rectores
nostris et futuris temporibus habeant, teneant atque
possideant. Et ut eis melius delectet pro nobis et
domno genitore nostro Domini misericordiam atten-
tius implorare, hanc auctoritatem manu nostra subter
firmavimus, et de anulo nostro subter sigillari jus-
simus.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Wigbaldus ad vicem Hitherii recognovi et subscripsi.

Data in mense Decembri, b anno primo regni nostri.
Actum Salmimiciaco palatio publico, in Dei nomine
feliciter. Amen.

^a *Louva* legit Dubletus, quam vocem *terminum* interpretatur Mabillonius. Legendum, *Lemnia*, id est silva. Vide Cangium ad hanc vocem.

^b Jam rex Langobardorum erat Carolus Magnus, ut fert hujus chartæ titulus; hinc annus primus regni de Italiæ regno accipiendus est. Ruinartius, qui se-

cundam librorum de Re diplomatica editionem curavit, hoc diploma descriptum dicit ex autographo, ipse tamen Mabillonius, lib. xxiv *Annal. Bened.*, num. 52, in ejus diplomatis sinceris exemplis legi testatur, *anno septimo et primo*.

XIX.

^a *Diploma Caroli Magni pro Leorahensi monasterio in diecesi Argentinensi, fundato a Fulrado abbate S. Dionysii (ann. 774, 14 Septembris).*

(Ex Grandidier, Histoire de Strasbourg.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Langobardorum, vir iuluster. Quidquid ^b enim ad loca sanctorum venerabilium congruenter ob amorem Dei concedimus vel confirmamus, hoc nobis procul dubio ad æternam beatitudinem, Domino protegente, pertinere confidimus. Ideoque cognoscat magnitudo, seu utilitas vestra, qualiter venerabilis vir Fulradus abba clementie regni nostri suggessit, eo quod in amore vel reverentia beatissimi ^c sancti Dionysii, Rustici et Eleutherii, in sua proprietate, in pago Alsacense, in loco qui dicitur ^d Fulradovilare, infra fines ^e Audoldovilare, ^f cellam ædificasset, vel a novo suo opere construxisset, et inantea auxiliante Domino et honorum hominum ædificare velle, ut ubi beatissimus et martyr ^g Ippolitus corpore requiescit humatus ^h. Propterea nos propter nomen Domini et animæ salutem, eo quod mercis nostra in æternum permaneat, vel etiam ad petitionem fidei nostro Fulrado ad ipso loco superius conscripto aliqua loca silvestria pro oportunitate et ⁱ stipendia servorum Dei ibidem degeantium, in pago Alsacense ex marca fisco nostro ^j Qwningirhaim, in amore beatorum sanctorum Dionysii et Privati, nec non et sancti Yppoliti, donamus, donatumque in perpetuum esse volumus, hoc est, silva et foreste nostra su-

^a Hoc diploma jam ediderunt Douhletus, *Antiquités de Saint-Denis*, liv. III, pag. 707; Coingtius, *Annales ecclesiastiques*, Francor. tom. VI, pag. 84; Feli-bien, *Histoire de S. Denis*, Preuves, num. 50, p. xxxiv; Bouquetus, in *Scriptoribus rer. Francic.*, tom. V, pag. 725, et Hartzeim, *Conciliorum Germaniæ* tom. I, pag. 255, sed ubique exstat incorrectum. Chartam hic damus qualem ex autographo descriptam communicavit D. La Forge. Præter nostrum, alterum in tabulario San-Dionysiano ejusdem diplomatis exemplar exstat, in quibusdam autographo dissimile. Præcipuas illius lectiones variantes in notis hic assignamus.

^b Communeum usum inchoandi diplomata per similes locutiones enim, itaque, igitur, etc., probant auctores novæ Diplomaticæ, tom. IV, pag. 627 et seq.

^c Alterum hujus diplomatis exemplar loco *Dionysii, Rustici et Eleutherii* habet: *Dionysii, vel Privati*.

^d Fulradovilare est antiquum nomen vici qui nunc *Lebrau*, sive *Lièvre*, nuncupatur, in Lotharingia, in ditione San-Deodatensi tribus circiter leucis Selestadio distans. Nomen Fulradovilare ipsi inditum fuit ab ipso Fulrado, qui amplissimas in Alsatia possessiones, ut ex testamento suo patet, habebat.

^e Audoldovilare est priscum nomen hodierni in Lotharingia oppiduli, quod a sancti Hippolyti ibi a Fulrado Roma allatis reliquiis vocatur *Saint-Hippolyte*, contracte *Sant-Bilt*. Fulradovilare ibi dicitur infra fines Audoldovilare: Lebraha enim a sancto Hippolyto militari tantum distat.

^f Hæc cella Fulradi est prioratus sancti Alexandri, quem Alexander VI collegiatus Nanceianæ S. Georgii anni 1502 conjunxit, cujus redditus hodie pertinent ad primatiam ecclesiam.

^g Corpus sancti Hippolyti Audoldovilare a sancto Fulrado prius reconditum, jam a multis annis in abbatiam San-Dyonisianam translatum fuit.

A perius nominata ^k, de una parte ^l Laimaha, ubi dicitur Bobolino cella, et inde premitur ubi Ætsinibach venit in Laima, inde vero per Ætsinibach ubi ipse surgit, inde etiam Nannents; deinde autem monte usque ad ^m Rumbach, deinde Thudimisberch, deinde in alia ⁿ Rumbach, deinde in Bureberch, exinde in tertia ^o Rumbach; deinde autem pergit, in ^p Achinis regni, inde in foresta per Ducias et confinia, inde per Laimaha fluvio in valle de Ambas Ripas per marca Gasmaringa et Odeldinga usque de Ophanpol, et inde per Laimaha fluvio alia ripa usque ubi Audenbach in Laimaha confluit, et pergit per ipso fluvio usque radices ^q Stophanberch per valle, sub integritate ipsius monte usque in Stagnabah, inde per Rivadmarca, Odeldinga et Gasmaringa, et inde per confinia usque inde Ophanpol. Istia omnia per loca denominata, marcas et confinia, totum et ad integrum infra ipsos fines, cum piscatione quacumque avis capiendi, ad ipso sancto loco concedimus, atque pro oportunitate ecclesie indultum esse volumus, et jubemus ut per tota illa foreste nostra foras ipsos fines denominatas pastura ad eorum pecunia ex nostra indulgentia concessum habeant. Precipientes enim jubemus, ut nullus quislibet de fidelibus nostris, neque de judiciaria potestate, qui ipsa casa Dei vel rectores ejus de ipsa loca denominata inquietare, nec condemnare, nec contra rationis ordine facere non presumatis, nec vos, neque juniores, seu successores vestri, sed pro mercedis nostre augmentum, vel stabilitatem regni nostri in luminaribus ipsius ec-

^h Aliter habet secundum hujus diplomatis exemplar sic: *Martyr Ippolitus corpore requiescit, et ut monachi ibidem vivere, et ut secundum rectitudinem, vel ordinem suum convenienter debeant. Propterea nos, etc.*

ⁱ Prædictum exemplar loco: *stipendia servorum Dei ibidem degentium*, habet: *stipendia monachorum pago Alsacense ibidem degentium*. Inde probabile est monachos Alsatas, ne abbatia San-Dionysiana mensæ suæ bona monasterii Leboracensis uniret, secundam obtinuisse chartam, in qua Carolus Magnus denotavit expressius bona inferius denominata specialiter pertinere ad morael os in Alsatia degentes, et non ad alios.

^j Hodie *Kinsheim*, vicus Alsatic non procul a Selestadio et sancti Hippolyti oppido situs, in dominio civitatis Selestadiensis.

^k Locorum nomina in hoc diplomate satis leguntur corrupta. Distinctius exprimuntur in charta autographa Lotharii imperatoris anni 834.

^l Sive Lebraha, Gallice *Lièvre*, Germanice *Leber*, rivulus, cujus aquæ Searæ (*Scher*) miscentur.

^m Hodie Lotharingæ vicus, dictus *l'Allemand Rombach*, in Ballivatu regio San-Deodatensi et parochia Leboracensi situs. Tertia decimarum parte ibidem gaudet ecclesia primatialis Nanceiana; reliqua pars concessa fuit parochia Leboracensi.

ⁿ Hodie vicus Lotharingæ, *Petit-Rombach* dictus, in parochia S. Crucis, ad cujus parochum pertinet dimidia pars decimarum. Altera fruitur prædicta ecclesia primatialis.

^o Hodie *Grand-Rombach*, villula in Ballivatu San-Deodatensi et parochia S. Crucis, de quo ut supra de *Petit-Rombach*.

^p Vicus *la Hingrie*, in parochia Leboracensi situs, leuca distans a *l'Allemand Rombach*.

^q Forsitan *Stemberg* sive *Stampemont*, vicus Alsaticæ in parochia de Colroy.

clesie, vel ad stipendia servorum Dei ibidem consistentium, futuris temporibus proficiat in augmentis, qualiter delectet ipsa congregatione pro nos et uxore nostra, etiam et proliis, Domini misericordiam attentius exorare. Et ut hec auctoritas firmior habeatur, vel per tempora metius conservetur, manu propria subter firmavimus, et de anulo nostro sigillare iussimus.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Wigbaldus ad vicem Hitherii recognovit.

Datum xviii kalend. octob. anno vi, regnante domino nostro Carolo gloriosissimo rege. Actum Dura, palatio publico.

XX.

^a Diploma Caroli Magni concessum Heddoni episcopo Argentinensi, quo homines Ecclesie Argentinensis ab omnibus vectigalibus immunes declarat (anno 773, mense Decembri).

(Ex Granddier, Histoire de Strasbourg.)

Carolus gratia Dei rex Francorum ac Langobardorum, ac patricius Romanorum, omnibus episcopis, abbatibus, ducibus, comitibus, domesticis, vicariis, centenariis, vel omnibus missis nostris discurrentibus, vel quibuslibet judiciaria potestate preditis. Summa cura et sollicitudo debet esse regum ad ea que

pro oportunitate Ecclesiarum Dei fuerint postulata, solerter perspicere et congrua vel oportuna eis beneficia non denegare, sed ea que pro Dei sunt intuitu ad effectum in Dei nomine mancipare. Igitur cognoscat magnitudo, seu utilitas vestra qualiter veniens vir venerabilis Etto Strazburgensis episcopus clementiam regni nostri supplicavit, ut ubicunque per civitates, vel vicos, castella, aut trajeculus, vel portus homines memorate ecclesie, que est construxa in honore sancte Dei genitricis semperque virginis Marie, navigio, aut terreno, id est, cum carris et saumariis, negotiandi gratia irent vel redirent, nullum teloneum quisquam reipublice administrator ab eis exigeret. Propterea per hoc nostre auctoritatis preceptum decrevimus, quod perpetualiter mansurum

esse iubemus, ut nullus vestrum de rebus, quas navigio aut terreno, id est, cum carris et saumariis per regna Deo propitio nostra homines ejusdem Strazburgensis Ecclesie negotiandi gratia duxerint, ubicunque accessum habuerint per civitates, vel vicos, castella, aut trajeculus, vel portus, excepto Quentowien, Dorrestato, atque i Selusas, nullum teloneum aut ripaticum, aut portaticum, aut pontaticum, aut salutaticum, aut cespitaticum, aut rotaticum, aut cenaticum, aut pastionem, aut laudaticum, aut trabaticum, aut pulveraticum, aut

^a Hildegardis, quam Carolus anno 771, repudiata Harmengarde, uxorem duxerat. Eginhardus, apud Bouquetum, tom. V, pag. 96.

^b Carolus filius natus est anno 772, Rotrudis filia anno 775, Adhelais filia anno 774.

^c Eodem anno et mense Carolus Magnus pro Fuldensi monasterio dedit diploma datum viii Kal. octobris anni regni sui vi. Actum Dura palatio publico quod refert Schannat, in probationibus diocesis Fuldensis, num. 4.

^d Charta hæc insignis nullibi adhuc exstat edita.

^e Carolus Magnus ab anno 774, quo inivit regnum Longobardicum, ad 800, quo coronatus est imperator, hac formula plerumque usus est. Primus et ultimus regnum Francie Carolus titulo patricii Romanorum insignitus est.

^f Carra sive plaustrum, Gallice chariot ou charrette. Saumaria id est equi saumarii, Gallice chevaux de somme. Vide Ducange, in Glossario, tom. II, pag. 346, et tom. VI, pag. 85.

^g Quentowienus, id est vicus ad Quantum, quem idem esse ac monasterium S. Jodoci, vulgo Saint-Josse-sur-mer in Picardia, colligit Baluzius, in notis ad epistolam Lupi abbatis Ferrariensis. De Quentowico sic habet Chronicon Fontaneilleuse, cap. 15, ad an. 788, apud Acherium, tom. III Spicilegii.

^h Geroldus super regni negotia [a Carolo Magno] procurator constituitur per multos annos, per diversos portus ac civitates exigens tributa atque vectigalia maxime in Quentawien. Quentowienus non amplius exstat, nec supersunt ejus rudera quibus vera et certa ejus sedes indicari possit. Dicunt hi esse Quent-le-Viel, illi Saint-Josse-sur-mer, alii Berck. Probabile est ex dissertatione diario Virodunensi missis Januarii 1758 inserta, pag. 35-39, Quentowienum esse antiquam Britanniam, quam Nicolaus Sanson suspicatur esse hodiernum Abbeville.

ⁱ Dorrestatum, hodie Batavodurum, Hollandiæ oppidum in ducatu Gueldriæ, apud Batavos dictum Batenburg vel Wyck te-Duerstede. Vide Ortelium, in Thesaurio geographico, et Vosgien, Dictionnaire géographique.

^j Flandriæ portus, dictus l'Ecluse sive Sluis.

^k Ripaticum, droit de rivage, erat tributum quod solvebatur in ripis, vel pro aggeribus riparum tuendis, vel pro mercibus que in ripis exponebantur, vel etiam pro facultate terendi rivas ad subvehendas naviculas. Ducange, in Glossario, tom. V, pag. 1435.

^l Portaticum, portage, erat teloneum quod exigebatur in portarum transitu. Ducange, tom. V, pag. 674.

^m Pontaticum, pontage, erat vectigal pontium, apud Ducange, tom. V, pag. 664, quod Bouquetus, in Scriptor. rer. Franc. tom. VI, pag. 755, quoque explicat de telonio navium, quæ sub pontibus transibant.

ⁿ Salutaticum, Gallice droit d'heureux abord, erat jus exigendi salutem, sive xenia, vel præstationes, quæ fiebant ultra debitum censum aut debitam præstationem. Ducange, tom. VI, pag. 107. Salutaticum dicerem, si ita loqui fas est, sol par livre.

^o Cespitaticum erat tributum pro via cespitibus munienda. Idem, tom. II, pag. 525. Eo nomine etiam vocabatur vectigal quod ex cespitibus seu pradiis locatis censabatur. Bouquetus, tom. IV, p. 765.

^p Rotaticum, droit de charroi ou de rouage, erat vectigal quod exsolvebatur pro damno quod currus facere solebant in viis publicis. Vide Ducange, tom. V, pag. 1511, et Eckart, in commentariis de rebus Franciæ orientalis, tom. I, pag. 561.

^q Cenaticum, cui forsitan convenit Galica vox étapes, erat pastus vel refectio quam milites exigebant ab hospitibus suis, dum in stationes suas sese conferebant. Ducange, tom. II, pag. 724.

^r Pastio erat census pro glandatione et jure pascenti. Idem, tom. V, pag. 241.

^s Laudaticum forte a Lode erat quoddam vectigal, quo naves eximebantur, illius speciem non declarat Ducange, tom. IV, pag. 77.

^t Trabaticum tributum species, forte pro trabibus ad publica opera devehendis, vel præstandis. Ducange, tom. VI, pag. 1207.

^u Vectigalis genus ignotum apud Ducange, tom. V, pag. 979. Goldast opinatur esse tributum, quod pensabatur pro labore viarum et pulvere in viam regiam comportato.

ullum^a occursum, vel ullum censum aut ullam^b redditionem accipere vel exactare audeat, aut hominibus qui eadem mercimonia prebent, ullam inquietudinem aut impedimentum facere presumat. Sed liceat eis per hanc nostram auctoritatem cum navibus et ceteris vehiculis absque ullius contrarietate vel impedimento per universum, Deo propicio, regnum nostrum, ubicumque eis necesse fuerit, libere et secure ire et redire. Et si aliquas moras in quolibet loco fecerint, aut mercati fuerint, vel vendiderint, nihil ab eis prorsus, ut dictum est, telonei exigatur.

Et ut hec auctoritas firmior habeatur, vel per tempora melius conservetur, manu propria subter eam decrevimus roborare, vel de annulo nostro iussimus sigillare.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

^c Rado ad vicem Hitherii recognovit.

Data in mense decembri, anno octavo et secundo regni nostri. Actum^d Scalistati villa, palatio publico, in Dei nomine feliciter. Amen.

XXI.

Præceptum Caroli Magni quo monachis Dionysianis donat villam Luzarcham (anno 775).

(Ex D. Bouquet, ibid.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum, omnibus fidelibus nostris tam presentibus quam futuris. Et quia monente Scriptura ita oportet unumquemque constanter præparari, quatenus veniente in conspectu superni Iudicis illam mereatur Domini piam vocem audire, unde omnes iusti ex bonis actibus erunt gavis. Quapropter nos salubriter, ut credimus, considerantes qualiter ex terrenis rebus, quibus superna gratia nobis affluenter in hoc sæculo largire dignata est, saltem nobis in pauperibus ex hoc tribuere deberemus, unde misericordiam Altissimi adipisci valeamus. Idcirco donamus pro animæ nostræ remedio ad ecclesiam sancti Dionysii, ubi ipse preciosus dominus cum sociis suis corpore quiescent, et venerabilis vir Fulradus abba præesse videtur, et nos Christo propicio a novo ædificavimus opere, et modo cum magno decore iussimus dedicare, donatumque in perpetuo ad ipsum sanctum locum esse volumus, hoc est villas nostras in loca nuncupantes Luzarcha, quæ ponitur in pago Parisiaco, super fluvio qui vocatur..... una cum illa ecclesia in honore sancti Cosmæ et Damiani, necnon et alia villa nostra in loco nuncupante Masciaco, quæ ponitur in pago Meldico, cum omnibus terminis vel appendiciis earum, ut cum omni integritate ad ipso monasterio vel monachis ibidem deservientibus, seu in luminaribus ipsius Ecclesiæ procuran-

dum, vel stipendia pauperum, tam prædictas villas proficere debeant in augmentis, id est, una cum terris, domibus, ædificiis, accolabus, mancipiis, vineis, sylvis, pratis, pascuis, aquis aquarumve decursibus, farinariis, mobilibus et immobilibus, sicut supra diximus, cum omni integritate pars prædicti monasterii, ejusque rectores habeant, teneant et possideant, vel quicquid exinde facere voluerint, nostris et futuris temporibus licentiam habeant, quatenus melius delectet ipsos servos Dei pro nobis, prosequente progenie nostra, die nocteque Domini misericordiam attentius deprecare. Et ut hæc auctoritas firmior habeatur, vel per tempora melius conservetur, manu propria subter eam decrevimus roborare, vel de annulo nostro iussimus sigillare.

B Signum Caroli gloriosissimi regis.

Wighaldus ad vicem Hitherii recognovit.

Data quinto Kal. Martias anno septimo et primo regni nostri. Actum in monasterio Sancti Dionysii.

XXII.

Diploma Caroli Magni de immunitate cænobii Dionysiani (anno 775).

(Ex D. Bouquet, Recueil des Hist.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Langobardorum, omnibus fidelibus nostris tam presentibus quam futuris. Cognoscat magnitudo seu industria vestra eo quod vir Fulradus abba de monasterio S. Dionysii martyr, ubi ipse preciosus corpore requiescit, detulit nobis concessionis vel confirmationis anteriorum regum, seu domno et genitori nostro Pippino condami regis, qualiter a longo tempore omnis tolloneus de villabus memorata Ecclesiæ, seu de homines qui super terras eorum commanere videntur, de negotiantes eorum qui per ipsa casa Dei sperare noscuntur, ad ipsa casa Dei concessissent: sed nos dum ita in eorum confirmationis vel præceptionis anteriorum regum invenimus quod a longo tempore fuit concessum. Propterea per præsentem auctoritatem nostram denuo confirmamus ut per regna Deo propicio nostra, Francia et Italia, tam de navibus qui per universa flumina ad surrectum seu ad discendum, vel carra, adque eorum saumas, necnon de homines eorum, seu negotiantes qui per ipsa casa sperare videntur, ubicumque quascumque, pagus tam in civitates, castellis, vicis, portis, pontis publicis, vel reliquis mercadus, advenierint, nec de hominis eorum qui super eorum terris commanere videntur, nec in eorum villas vel agros, nec de hominis qui ad foras in eorum villas ad negociandum, vel vina comparandum advenierint, nullum telloneum, neque exclusaticum, neque decimum, nec barganaticum, nec rodaticum, nec ponda-

^a Sive exactio. Ducange, tom. IV, pag. 1515.

^b Hoc nomine census vel redditionis designatur quodcumque tributum vel vectigal in genere. Idem tom. II, pag. 485, et tom. V, pag. 1207 et 1215.

^c Hunc Radonem cancellarium eundem esse ac Rationem, qui postea episcopus Argentinensis fuit, opinatur Wencker, in collectis Archivi, pag. 228. Opinionem vero ejus non probatam jam diximus.

^d Hodie oppidum Selestadt in Alsatia; tunc temporis Selestadii versabatur Carolus Magnus. Reg. no ad annum 775 ait: « Carolus celebravit natalem Domini in villa quæ dicitur Selestat in Elsatio. » Quod quoque asserunt annales, qui dicuntur Loiseliani, apud Bouquetum, tom. V, pag. 59, et annales Francorum, qui dicuntur Tiliani, apud Duchesne, tom. II, pag. 14.

ticom, nec cespitalicom, nec pulveraticom, nec salutaticom, nec mutaticom, nec de navis vel karra eorum, nec de saumas, neque de hoc quod homines eorum ad eorum dorsum portant, nec ad eorum negociantes qui per ipsa casa Dei sperare noscuntur, nec in eorum villas, nec agros, nec de hominis qui ad foras in eorum villas ad negociandum, vel vina comparandum advenerint, nec ad nostrum opus, nec ad vestrum, nec ad junioris, seu successorisque vestros, in nullo modo, nullo telloneo, nullo exclusatico, infra regna Francia et Italia, seu ubicumque, neque decimum exigere nec exactare non debeatis, nisi, ut diximus, sicut in eorum strumenta tenere videntur, infra regna Deo propitio nostra sicut habeant concessum adque indultum. Et ut hæc præceptio firmiter habeatur, subter eam decrevimus corroborare, et de anolo nostro sigillare.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Wigbaldus ad vicem Hitherii recognovit.

Data pridie Idus Martias, anno septimo et primo regni nostri. Actum Carisiaco palatio publico, in Dei nomine feliciter. Amen.

XXIII.

Præceptum Caroli Magni de immunitate monasterii San - Dionysiani (anno 775).

(Ex D. Bouquet, ibid.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum, ac patricius Romanorum. Incipientia regni nostri affectu de nostra erectione integre auxiliante Domino vigilavi, et pro ipso bono opere auctum, cum consilio pontificum, vel seniorum, optimatum nostrorum, emunitatem pro nostro confirmando regno et mercede, vel adipiscenda vita æterna renovare debemus, quo et ita fecimus. Oportet ergo clementiam principalem inter cæteras petitiones illud quod pro salute ascribitur, et pro divino nomine postulatur, placabili auditu suscipere, et procul dubio ad effectum perducere, quatinus de caducis rebus presentis sæculi æterna conquirantur, juxta præceptum Domini dicentis: *Facite vobis amicos de mammona iniquitatis* (Luc. xvi, 9). Ergo de mammona iniquitatis juxta ipsum dictum nos oportet mercari de terrenis coelestia, et dum sacris locis impertimur congrua beneficia, retributorem Dominum ex hoc habere confidimus. Igitur venerabilis vir Fulradus abba de basilica peculiaris patroni nostri domni Dionysii martyris, ubi ipse pretiosus dominus in corpore requiescit, clementiam regni nostri supplicavit eo quod ab antecessoribus regibus a longo tempore omnis emunitas de villis præfatæ sanctæ basilicæ fuerit concessa, unde ipsas et præceptiones præmanibus se habere affirmat, et hoc usque nunc inviolabiliter asserit esse conservatum. Idcirco petit ut hoc per nostram auctoritatem denuo, pro rei firmitate, circa ipsum sanctum locum vel homines qui secum substantia sua ad ipsam basilicam tradunt vel

concondant, juxta quod antecessores reges per suas auctoritates ad ipsam basilicam hoc præstiterunt vel confirmarunt, iterato hoc circa abbatem concedere et confirmare deberemus. Ideoque cognoscat magnitudo seu utilitas vestra quod nos pro reverentia ipsius sancti loci, vel pro quiete ibidem Deo famulantium, promptissima voluntate denuo concessimus, et in omnibus confirmavimus. Quapropter per hoc præceptum, quod specialiter decernimus, et perpetuum volumus esse mansurum, jubemus ut neque nos, neque juniores, seu successores nostri, nec quislibet de judiciaria potestate accinctus, in curies præfatæ basilicæ domni Dionysii, ubi et ubi in quibuscumque pagis infra regna quæ adquisimus Deo propitio Italiæ, quæ dicitur Langobardia, vel Vallis-Telina, quam moderno tempore ad ipsam casam Dei delegavimus, quod pars ipsius Monasterii possedisset vel dominari videtur, vel quod a Deum timentibus hominibus per legitima instrumenta ibidem fuerit concessum, aut inantea ibidem fuerit additum atque delegatum, nec ad causas audiendum, nec ad fidejussores tollendum, nec ad freta exigendum, nec ad mansiones aut paratas faciendum, nec ullas redibitiones requirendum, ingredi vel exigere ququam tempore penitus præsumatur: sed quicquid fiscus noster exinde potuerit sperare, omnia et ex omnibus pro mercedis nostræ compendio, cum omnibus fredis ad integrum sibi met concessimus [concessis]. Itaque, ut dictum est, in-pectis ipsis præceptionibus anteriorum regum, vel justa quod præsens nostra videtur continere auctoritas, quicquid ipse sanctus locus a die præsentis, ut diximus, habere probatur, quam quod in postmodum a Deum timentibus hominibus, vel a nobis ibidem fuerit additum vel condonatum, seu quicumque juste et rationabiliter cum sua omni substantia se tradiderit, et res suas per legitima instrumenta delegaverit vel firnaverit, sub integra emunitate a die præsentis valeat residere quæ et usque securus, et, ut dictum est, quicquid exinde forsitan fiscus noster sperare potuerat, in luminaribus, vel stipendiis, seu in alimonia pauperum ipsius monasterii, perenniter per nostrum oraculum ad integrum in omnibus et ex omnibus sit concessum atque indultum, ut eos melius delectet pro stabilitate regni nostri et quiete, vel pro cunctis leudis nostris Domini misericordiam attentius deprecari. Et ut hæc auctoritas nostris et futuris temporibus circa ipsum sanctum locum perheuniter firma et inviolata permaneat, vel per tempora illasa custodiatur atque conservetur, et ab omnibus iudicibus melius credatur, propriæ manus adnotatione studuimus adumbrare.

Signum Karoli gloriosissimi regis

Wigbaldus ad vicem Hitherii recognovit.

^a Data pridie Idus Martias, anno septimo et primo regni nostri. Actum Carisiaco palatio in Dei nomine feliciter. Amen.

^a Simile præceptum datum est in mense Octob. anno undecimo et quinto regni, id est anno 778.

XXIV.

Caroli Magni præceptum, quo varia monasterii Dionysiani bona sub Pippino rege recuperata, eidem monasterio confirmat (anno 775).

(Ex Mabill., de Re diplomatica.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Langobardorum, omnibus episcopis, abbatibus, ducibus, comitibus, domesticis, grafionibus, vicariis, centenariis, vel omnes missos nostros discurrantes, vel quibuscumque iudicaria potestate præditis: Summa cura et sollicitudo debet esse regum, ut ea quæ a sacerdotibus pro opportunitate ecclesiarum Dei fuerint postulata, solerter perspicere et congrua vel opportuna eis beneficia non denegare, sed ea quæ pro Dei sunt intuitu ad effectum in Dei nomine mancipare. Igitur cognoscat magnitudo seu utilitas vestra, quia venerabilis vir Fulradus abba ex monasterio peculiaris patronus nostri sancti Dionysii martyris, ubi ipse preciosus dominus corpore requiescit, clementie regni nostri suggessit, et præceptionem domini et genitoris nostri Pippini quondam regis nobis ostendedit relegendam, ubi contenebatur insertum de rebus sancti Dionysii, quæ a longo tempore tam ex munificentia regum quam et a Christianis vel Deo mentibus et bonis hominibus conlatas vel donatas fuerunt, a pravis seu malis hominibus per iniqua cupiditate seu malo ingenio vel tepiditate abbatorum seu neglecto iudicio de ipsa casa abstractas vel dismanatas fuerunt. Unde et ipsi monachi vel ipsi agentes una cum præceptiones regum vel reliqua strumenta cartarum de ipsas res in palatio ante genitore nostro seu ejus ducibus per plures vicibus advenerunt in rationes una cum plures hominibus, qui ipsas res malo ordine tenebant; et genitor noster pro reverentia ipsius sancti Dionysii martyris, vel pro ipso amore Dei, eorum cartas diligenter relegere rogavit, et missos suos Wichingo et Ludione ad eorum petitione per diversos pagos una cum ipsa strumenta ad hoc inquirendum vel investigandum direxit, ut ubicumque eorum justitia invenirent, vel ipsi monachi et ipsi agentes legitima strumenta præsentabant, vel casa sancti Dionysii exinde vestita fuerat, seu a bonis Deo timentibus hominibus ibidem datas vel conlatas fuerunt, et ipsa casa legitime et rationabiliter per lege exinde vestita fuerat, et postea per iniquo ingenio de ipsa casa abstractas fuerant, eis reddere deberent: quod ita. . . . et fecerunt. Id sunt per diversis pagis loca denominata, in pago Fanmartense cella qui dicitur Cruce, qui aspiciat ad fisco Solemnio, quem domnus Hildbertus quondam rex ad casa sancti Dionysii per sua præceptione concessit: et Avisinas quem Vasus genitoris nostri tenuit: similiter in pago Braghanto in loca nuncupantes Scancia et Cambrione: similiter in pago Briegio loca nuncupante Linariolas; et in Melciano loca cognominantes Nartiliago et Coconiago; vel in Belvacinse loca nominata Pitto-villare, Masciagio, Saciago, Anino-villare, Thedegario-vil-

A late, Ambrico-curte, Ebroaldo curte, Gellis: simili-
ter in pago Camliacinse, loco qui dicitur Bodero-
villo, et Nialla: similiter in pago Vilcasino Bacivo
superiore et subteriore et Madrio, quem Gabbifrisio
per beneficium habuit: similiter in pago Madriacinse
Vinias, Camapio et Niventis, Villa-nova, Rosbacio,
Sigrancio, Berane-curte: similiter in pago Tellau
loca cognominantes Pictus, Macerias, Verno, Fircera,
Potio, Bodalca, Brittene-valle, Artihaco, Agusta,
Rausero, Crisonarias, Uvariaco. Similiter in pago
Vimnau loca cognominantes Marca, Malcha, Malchis,
et Avisinas, Rodeno, Rodalca, Sodicola, Vidriaco,
Horona, Arcas. Similiter in pago Parisiagio Tabernas.
Similiter in pago Ambianinse loca qui dicuntur
Pisciagio, et Adsalto; seu diversa loca per diversos
B pagos, tam majora, quam et minora, quod per sin-
gula nominare non fuit necessarium, unde ipsa casa,
ad præsens vestita esse videtur ita ut sicut ab ipsis
inventumque vel investigatum fuit, et ipsas res ipsi
monachi vel ipsi agentes partibus sancti Dionysii
receperunt, deinceps in post modum ad hodiernum
die ipsa casa Dei vel ipsi monachi, seu agentes
eorum evis et futuris temporibus habiant evindeca-
tas atque edificatas. Unde et ipse jam dictus Fulradus
abba seu et ipsi monachi de ipso sancto cœnubio,
qui in ipsa casa Dei conversare vel vitam degere
videntur, nobis petierunt, ut denuo circa ipsis pro
futuris temporibus præceptione nostra manu nostra
firmata exinde eis adfirmare deberemus: quod ita
et fecimus, ut sicut constat quod ipsas res per legem
C et justitiam in Palatio ante genitore nostro evindi-
caverunt vel receperunt, ut tam ipse abba, quam et
sui successores omni tempore pro compendio (sicut
superius insertum est) ad ipsa sancta casa ad lumi-
naria procuranda, seu vestimenta monachorum vel
reliqua compendia seu susceptionem pauperum et
peregrinorum habiant evindicatas atque edificatas,
ut eis semper melius delectet pro nobis vel filios
nostros seu pro stabilitate regni Francorum die
noctumque incessabiliter orare, vel Domini miseri-
cordia deprecare; et (sicut nobis promiserunt) per
singulos dies nomen nostrum tam in missas, quam
et in peculiare eorum orationibus ad sepulcrum
ipsius sancti Dionysii debeant recitare, si adhuc
inantea eorum justitia invenire potuerimus eis li-
benti animo reddere volumus. Et ut hæc auctoritas
vel præceptio nostra quod nobis postulaverunt circa
ipsa casa Dei proficiat, et evis et futuris tempori
inconvulsa et firma debeat permanere, manu propria
subter firmavimus et anuli nostri impressione
signavimus.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Wigbaldus ad vicem Hiterii recognovi et subscripsi.

Data sexto Kal. Julias anno septimo et secundo
regni nostri. Actum Carisiago palatio publico Dei
nomine feliciter.

XXV.

Caroli Magni placitum, quo adversus Herchenradum seniore episcopum Parisiensem Placitum monasterium in pago Pinciaceense monasterio S. Dionysii ascribitur (anno 773).

Carolus gratia Dei rex Francorum et Langobardorum, vir iustus. Tunc regalis celsitudo suis culminis sublimatur, quando cunctorum iurgia iuxta præpositionis vel responsionis eloquia inter alterutrum salubre deliberat sententia: quatenus sub Deo in rege manet potestas quomodo cuncta terribilia debeant ordinare. [Igitur] cum nos in Dei nomine Duria villa in Palacio nostro ad universorum causas audiendum, vel recta iudicia termenandum resederimus, ibique veniens apostolicus in Christo Pater Herchenradus episcopus urbis Parisius civitate pontifex Folrado abbate interpellabat; repetibat ei eo quod dixit Francus homo, nomine Hagadeus, ipso monastirio Placicio ad monastirio sancti Dionysii manus potestativas per suum strumentum condonasset; et per ipsa traditione plus obtingit ipsæ monastirius Placicius ad casa sancti Dionysii adherere, quam ipsius Herchenrado episcopo ad parte sanctæ Mariæ et sancti Stephani et sancti Germani adredere. Unde et ipsa estrumenta præ manibus se habere adfirmant, et ipsas in præsentia nostra protulerunt recensendas etiam et de hac causa ab utrasque partes ibi certa cognovimus, et ad divina mysteria Christi misericordia conspirante (sicut longa consuetudo exposcit et ipse volumptarie consenserunt) jobemus emanare iudicium, ut dum per ipis strumentis de utrasque partis certamen non declaratur, ut recto thramite ad Dei iudicium ad crucem eorum homenes, his nominibus Aderamno de parte sancti Dionysii vel Folrado abbate, et Corello de parte sanctæ Mariæ vel sancti Stephani et sancti Germani vel Herchenrado episcopo, exire adque stare debeant. Quod ita et in capella nostra, recensenda missa

Eximium est hoc placitum, præsertim ob mentionem de probatione crucis. Res sic agebatur. Missæ tempore, sive dum Psalmi oratioque Dominica recitarentur, homines duo conducti ad crucem stabant brachiis expansis. Qui prior lassus brachia deposuisset, aut titubantia habuisset, ejus pars victa censebatur. Egregium ejusce ritus exemplum exstat in Italiæ sacræ tomo V, col. 611. Alia item consule in Glossario Cangiano ad vocem *Crucis*. Observa insuper ex hoc loco, tempore Caroli Magni Ecclesiam Parisiensem præter S. Stephanum patronos habuisse S. Mariam et S. Germanum, haud dubie Parisiorum antistitem, qui post solemnem ipsius corporis e tumultu translationem inter ejus Ecclesiæ

A Harnaldo presbytero, visi fuerunt stetisse: et ea hora, protegente divina dextera Dei, Deus omnipotens suum iustum iudicium declaravit, ut homo memorato Herchenrado episcopo, nomine Corellus, ad ipso Dei iudicium ad ipsa crucem trepidus et convictus apparuit: et tunc ipse Herchenradus episcopus in præsentia nostra vel procerum nostrorum sibi recognovit vel resededit, quod nec ipse, nec pars ecclesiæ suæ sanctæ Mariæ, vel sancti Stephani seu sancti Germani nullum dritum habebant, per quod ipso Placicio monastirio habere potuissent. Proinde nos taliter una cum fidelibus nostris, id sunt Ghærardo, Bernardo, Radulfo, Hilderado, Ermenaldo, Hebroino, Theudoaldo, Agmone, comitibus; Haltherto, Laumberto, Hærterico, et Anselmo comite B palacio nostro, vel reliquis quampluribus visi fuimus iudicasse, ut dum ipse memoratus homo sancti Dionysii vel Folrado abbate, nomine Adelramnus, jam dicto homine sancti Mariæ, vel sancti Stephani seu sancti Germani, necnon et Herchenrado episcopo, nomine Corello, ad ipso Dei iudicio ad crucem ibidem convieuit; et ipse Corellus ibidem ad ipso Dei iudicio trepidus et convictus apparuit: propterea jobemus, ut dum hac causa sic acta vel perpetrata esse cognovimus, ut memoratus Fulradus abba memorato Placicio monastirio una cum suis apendiciis, vel quicquid ibidem pertinere videtur; in contra sæpe dicto Herchenrado episcopo, vel ecclesiæ suæ sancti Mariæ, vel sancti Stephani et sancti Germani suisque successoribus ad parte sancti Dionysii monastirii suæ jure firmissimum habiat evindicatum adque elidiatum, et sit inter ipsis in postmodum absque ulla repetitione Herchenrado episcopo vel successoribus suis omneque tempore subita adque definita, seu et indulta causatio.

Theudegarius recognovit et subscripsit

Datum quinto Kalendas Augustas in anno septimo regni nostri Duria villa in Palacio publico in Dei nomine feliciter. Amen.

XXVI.

Præceptum Caroli Magni quædam prædia donantis monasterio S. Dionysii (anno 773).

(Ex D. Bouquet, *Recueil des Hist.*)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum, nec non patricius Romanorum. Quicquid enim D ad loca sanctorum venerabilium ob amorem Dei concedimus vel confirmamus, hoc nobis ad mercedem vel stabilitatem regni nostri pertinere confidimus.

patronos adlectus est. Idem legitur in charta Stephani comitis pro Inchoado episcopo, sub Carolo Magno apud virum cl. Stephanum Baluzium in notis ad Capitularia col. 1061. Placitum, *Plaisir*, vicus est haud procul a sancti Germani oppido in silva Ledia. Vide Dubletum pag. 713. Omissa est hic a notario nota regni Langobardici, qui defectus aliquando, tametsi rarius, occurrit. Neque illud omittendum, duos admitti oportere Ercanrados episcopos Parisienses, non unicum, ut in fusiore Gallia Christiana: nempe unum seniore, regnante Carolo Magno, hoc in diplomate memoratum; alterum juniorem sub Carolo Calvo ante Aeneam.

Ideoque no'um sit omnium fidelium no'trorum magnitudini, qualiter propter nomen Domini, et animæ nostræ salutem, eo quod meritis nostra in æternum permaneat, donamus ad casa S. Dionysii et sancti Privati, ubi ipsi pretiosi corpore requiescunt, Eadallago et Salona in pago Salminse, res proprietatis meæ in Wastingas quas Adalbaldo genitore meo tradidit, quantumque ad ipso loco aspicere videtur; similiter illis mansos quos genitor noster Fulrado beneficiavit; Infilicenis curiæ, et illa terra et sylva de uno manso Abduxito; similiter alio manso in Ermerago villa, et illo manso ad Almingas, et illos mansos ad Carisiaco, quantumcumque ad ipsos mansos aspicere videtur, donatumque in perpetuum esse volo, id est cum terris, ac'abus, domibus, ædificiis, mansis, mancipiis, campis, sylvis, pratis, pascuis, vineis, aquis aquarumve decursibus, mobilibus et immobilibus, totum et ad integrum, quicquid ad ipsa loca superius intimata aspicere videtur, partibus sancti Dionysii et sancti Privati donamus, tradimus, atque in omnibus indultum esse volumus. Præcipientes ergo jubemus ut nullus quislibet de fidelibus nostris, neque de judiciaria potestate, prædictas casas Dei, vel rectores ejus de ipsis res superius insertas inquietare, nec calumniam generare nullatenus presumatur, sed, ut diximus, nostris et futuris temporibus ad ipsis locis sanctis proficiat in augmentis. Et huc hæc auctoritas firmiter habeatur, vel per tempora melius conservetur, manu propria subter eam decrevimus roborare, et de annulo nostro jussimus sigillare.

Signum Karoli gloriosissimi regis.

Rado ad vicem Hitherii recognovit.

Data in mense Novembro, anno octavo et secundo regni nostri. Actum Theodone-villa in Dei nomine feliciter. Amen.

XXVII.

Præceptum Caroli Magni pro Morbacensi monasterio.

(Ex D. Bouquet, ibid.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum. Principali quidem clementiæ cunctorum decet accomodare aurem benignam, præcipue pro compendio animarum a præcedentibus regibus antecessoribus nostris ad loca Ecclesiarum probamus esse indultum, devota debemus mente perpendere, et cuncta beneficia, ut mereamur ad mercedem esse participes, non negare, sed robustissimo jure pro nostris oraculis confirmare. Igitur venerabilis Amico dono Dei abbas de monasterio Vivario-peregrinorum, qui ponitur in pago Alsasense super fluvium Morbae, qui est constructus in honore S. Leodegarii et S. Petri apostoli et S. Mariæ cæterorumque sanctorum, ubi ipse cum turba plurima monachorum deservire noscitur, clementiæ regni nostri suggestit eo quod nostri antecessores quondam per eorum auctoritates illorum manibus subscriptas de villis ipsius S. Ecclesie, quod [quas] ad præsens possidebat, tam ex muneribus principum, seu Eberhardi qui ipsum monasterium in sua elemosina fundavit, quam ex pagensium largitate, vel quod inantea a

A Deum timentibus hominibus ibidem delegatum fuit, integra emunitate concessissent, ut nullus iudex publicus in villis vel rebus ipsius Ecclesie suæ, nec ad causas audiendas, nec freda exigenda, nec mansiones aut paratas faciendas, nec fidejussores tollendum, nec homines ipsius Ecclesie de quibuslibet causis distringendum, nec ullam retributionem requirendum, ibidem ingredi non audeat. Unde ipsam præceptionem antecessoribus [antecessorum, etc.] nostris jam dictis, seu et eorum confirmationem ante dictus abba Baldebertus rector de ipso monasterio nobis ostendit ad relegendum, et ipsum beneficium circa eandem memoratam Ecclesiam ipsius usque nunc asserit esse conservatum. Sed pro firmitatis studio petiit celsitudinem nostram ut hoc denuo circa ipsum monasterium vel ipsos monachos nostra deberet auctoritas generaliter confirmare. Cujus petitionem pro reverentia ipsius loci, ut mereamur ad mercedem sociari, plenissima voluntate visi fuimus præstitisse, vel in omnibus confirmasse cognoscite. Præcipientes ergo jubemus ut nullus iudex publicus in res vel facultates ipsius ecclesie, nec ad causas audiendas, et freda exigenda, nec mansiones aut paratas faciendas, nec fidejussores tollendum, nec homines ipsius ecclesie tam ingenuos quam servos, qui super eorum [ejus] terras vel initio commanere videntur, qui ibidem aspiciunt, de quibuslibet causis distringendum, nec ullas retributiones requirendum, ibidem ingredi non debeat. Sed sicut ipsius beneficium a jam dictis antecessoribus nostris indultum, priorum principum auctoritate ad jam dictam ecclesiam usque nunc fuit conservatum, ita et deinceps per nostram auctoritatem generaliter maneat inconvulsum. Et quidquid exinde fisci noster poterat sperare, in ipsius domini Leodegarii et S. Petri luminaribus vel S. Mariæ, pro stabilitate regni nostri proficiat in augmentum. Et ut hæc auctoritas tam presentibus quam et futuris temporibus possit constare, manu nostra subter roboravimus, et annulo nostro sigillare jussimus.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Wigbaldus ad vicem Hitherii recognovit.

Data pridie Nonas Aprilis, anno septimo et primo regni nostri. Actum Carisiaco palatio publice, in Dei nomine feliciter. Amen.

XXVIII.

Præceptum Caroli Magni pro monasterio Flaviniacensi (anno 775).

(Ex D. Bouquet, ibid.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum, ac patricius Romanorum, vir illustris. Si petitionibus sacerdotum quod ad profectum Ecclesiarum pertinet, devota mente præstamus, retributorem omnium bonorum Jesum Christum ex hoc nos habere confidimus. Petiit celsitudinem nostram venerabilis vir Manasses abba de monasterio quod vocatur Flaviniacus, in pago Alsinse, quod est constructum in honore Domini nostri Jesu Christi, vel sancti Petri, vel sancti Præjecti, ut omne teloneum

intra regnum nostrum de negotiantibus eorum, vel A de omnibus hominibus eorum, qui per ipsam casam sperare videntur, ut nullum teloneum dare non debeant in civitatibus, mercatis, villis, vicis, pontis, portibus, nec ipsi monachi, seu negotiantes eorum, et homines eorum, qui per ipsam casam sperare videntur; nec teloneum, nec pontaticum, nec rodaticum, nec barganaticum, nec pulveraticum, nec mutaticum, nec rivaticum, nec salutaticum, nec laudaticum, nec tranaticum, nec de hoc quod homines eorum ad dorsum portare videntur, et quidquid exinde ad partem fisci nostri reddere debent, totum in luminaribus, vel in stipendia monachorum, et susceptionem pauperum, in nostra eleemosyna ad ipsam casam Dei concessimus, quas nunc a moderno tempore concessum atque indultum esse volumus, ut, sicut diximus, de omnibus teloneis in civitatibus, vicis, villabus, pontis, portibus, pontatico, rodatico, barganatico, pulveratico, mutatico, rivatico, salutatico, laudatico, tranatico, et de hoc quod homines eorum ad dorsum portant, et de negotiantibus eorum, vel de omnibus hominibus eorum devote pro ipsa casa Dei, Sancti Petri et Sancti Praejecti, omni tempore perpetualiter concessimus atque indulsimus. Similiter concedimus ad ipsam casam Dei in villabus eorum, seu super terratoriis eorum, vel cinctus eorum infra aut adforis ibidem advenerint, et quidquid ibidem negotiatum fuerit, omne teloneum, sicut superius diximus, ad ipsam casam per nostram praeceptionem concessimus. Et ut hæc praeceptio firmior habeatur, et per tempora melius conservetur, manu nostra subter decrevimus adfirmare. Carolus.

Data die v Non. Maii, et scripta per Radonem, apud Theodonem villam palatio publico, anno vii predicti domini nostri Caroli.

XXIX.

Præceptum Caroli Magni pro Turonensi S. Martini monasterio (anno 775).

(Ex D. Bouquet, ibid.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum, atque patricius Romanorum. Decet enim regalis clementiæ dignitatem cuncta quæ a sacerdotibus rationabilia postulata fuerint, sollerti cura prospicere, et opportuna vel congrua eis beneficia non denegare, maxime si anteriorum regum plenius pro Dei intuitu sunt confirmata protectionis auctoritate. Quapropter notum sit omnium fidelium nostrorum magnitudini, quia venerabilis Hlterius abba ex monasterio S. Martini eximii confessoris Christi, peculiaris patroni nostri Turonicæ civitatis, ubi ipse pretiosus in corpore requiescit, innotuit serenitati regni nostri qualiter antecessor suus Auttandus abba quasdam villas instituerit, quæ fratribus mensuatim per totum annum servire debent; petens dignitatem excellentiæ nostræ, ut pro Deo et reverentia ejusdem sancti, per præceptum nostræ auctoritatis id ipsum confirmare dignaremur, sequendo morem antecessorum. Cujus nos petitioni consentientes, et paternitas sancti Martini venerantes, sicut præcessores

reges singulariter expleverunt, et nos hoc donum indulgentiæ gratanter præstitisse cognoscite. Idcirco per hanc præsentem præceptionem jubemus, atque perpetuo firmum fore decernimus, ut Luggogalus, Curciacus, Lupiacus, Magittus, Catuntius, Tauciacus, Leona, Nobridius, Albiniacus, Mazoyalus, Podentiniacus, Castanelus, Camiliacus, Brionnus, Novientus, Genestolalus, Caniacus, Alnetus, Cadriacus, Merila, Delliacus, Parriciacus, Prisciniacus, Cassiacus, Sadebria, Membriolas, Spicarias, Ortlucas, Sereonas, Salustriacus, Lausiacus, Axedus, Belcontus, Trinicrobrus, Baionvilare, Nova-Villa, Noëntus, Blasina, Pociacus, Talsiniacus, Brigogalus, Crucilla, Bladalaicus, Dociacus, Melciacus, Angularis portus, Resiis, Antoniacus, cum appendentiis earum, sicut admensuratae sunt, fratribus deserviant. Similiter statuimus per hoc præceptum nostræ mansuetudinis, ut ejusdem monasterii cellulario fratrum ministretur, sicut ordinatum est, unde tempore sibi instituto fratribus pleniter servire possit. Portarius autem mense Decembri de suo ministerio serviat. De aliis vero villis solito modo signa et annonæ sive volatilia ministrentur, quatenus hoc nobis ad salutem animæ nostræ et augmentum regni proficiat, et ipsi Dei servi liberius meliusque deinceps Deo famulari queant, atque pro statu sanctæ Dei Ecclesiæ sedulas fundere preces. Unde monemus omnes qui nobis in regno a Deo commisso successuri sunt, ut, sicut sua statuta a suis successoribus conservari velint, ita hanc nostram constitutionem privilegii inviolabilem conservare studeant ad communem nostrorum omnium salutem. Et huc hæc auctoritas firmior habeatur, vel nostris et futuris temporibus melius conservetur, manu nostra eam corroboravimus, et anuli nostri impressione sigillavimus.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Rado ad vicem Hitherii recognovit.

Actum Theodonis villa palatio publico, in Dei nomine feliciter. Amen.

XXX.

Præceptum Caroli Magni pro Angelramno episcopo Mettensi (anno 775).

(Ex Historia Metensi, tom III.)

Carolus Dei gratia rex Francorum et Longobardorum vir illustris, ducibus, comitibus, domesticis, vel omnibus agentibus tam ultra quam citra Renum, Rodanum et Ligerim consistentibus, tam presentibus quam et futuris. Juvante Domino, qui nos in solum regni instituit, illud ad augmentum vel stabilitatem regni nostri procul dubio credimus in Dei nomine pertinere, si petitiones sacerdotum et Ecclesiarum Dei de rectis postulationibus, quas in nostris auribus patefecerint, perducimus ad effectum. Ideo quæ vir apostolicus dominus et Pater noster Angilramnus episcopus S. Ecclesiæ Mettensis præceptiones regum prædecessorum nostrorum, eorum manibus roboratas, nobis protulit recensendas; ubi generatim cognovimus esse insertum quod antecessoribus suis tale fuisset jam a longo tempore indultum bene-

ficium, ut nullus ex iudicibus publicis in curtes Ecclesie Mettensis et domni Stephani patroni nostri, seu basilicas infra ipsam urbem constructas, vel infra ipsam parochiam, tam monasteria, vicos vel castella ad eandem aspicientia ingredi non præsumeret, aut aliquod ibidem generare detrimentum: nec homines eorum per malos hyrgos publicos, nec per audientias nullus deberet admallare, aut per aliqua iniqua ingenia præsumeret condemnare, nec freta vel teloneos exactare, aut aliquas paratas facere: sed in eorum privatas audientias agentes ipsius Ecclesie unicuique de reputatis conditionibus directum facerent, et ab aliis simulque perciperent veritatem, et ubi fredum ipsi agentes aut vel qui homines memorata Ecclesie acciperent; et freda ad ipsa loca sanctorum deberent Christo præsule proficere in augmentum. Pari modo et si homines eorum pro quolibet excessu cuiuscumque fredum dissolverebant, fretus qui exinde in publicum sperari poterit, ad ipsas ecclesias fuisset concessus. Unde petit suprascriptus pontifex ut eum suamque Ecclesiam, vel monasteria, castella, vel vicos ad eandem pertinentes vel aspicientes, de hac re plenius nostra auctoritas in Dei nomine confirmaret. Cujus postulationem pro divino intuitu, vel reverentia ipsorum locorum sanctorum, seu fidei suæ respectu, vel mercedis nostræ augmento, gratanti animo præstitisse, et in omnibus confirmasse, et a novo concessisse cognoscite. Jubenus namque ut quidquid constat tam in villis, domibus, ædificiis, mancipiis, vineis, silvis, campis, pratis, pascuis, aquis aquarumve decursibus, accolabus utriusque generis, sexus vel ætatis, cum integris terminis, solidoque statu eorum, tam ex munificentia regum et reginarum, quam id quod per venditiones, donationes, commutationes cessionesque titulis vel per quolibet instrumenta cartarum, aut qualibet ingenia legibus ad ipsam Ecclesiam domni Stephani, vel alias ecclesias, quæ sub ipsa urbe Mettensi, vel in parochiis ipsius pontificis constructæ esse videntur, fuit delegatum, et ad præsens pars ipsarum ecclesiarum cernitur possidere vel dominari, per hanc auctoritatem nostram, id ipsis ecclesiis, vel memorato pontifici, vel abbatibus suis eorumque successoribus plenius in Dei nomine confirmatum atque concessum esse cognoscite. Præcipientes enim jubemus, ut neque vos, neque juniores, seu successores vestri in curtes ipsius ecclesie, vel memorati pontificis, aut abbatum suorum, vel monasteriorum, castellorum, vicorum tam ultra quam citra Renum, Rodanum et Ligerim, vel præfatam civitatem Mettensem, aut in pagos vel parochias suas, et monasteria, seu cellas, cum omnibus ecclesiis ad eandem pertinentibus vel aspicientibus, nulla freta, nec teloneos, vel conjectos, aut summulas [summatas], vel aliquas paratas faciendum, vel qualecumque ingenium ad aliquod detrimentum generare, penitus ingredi non deberetis, si gratiam meam vobis in omnibus obtatis habere propiciam. Illud addi placuit scribendum, ut de tritus causis, de

A hostile publico, hoc est de hano nostro, quando publicitus promovetur, et wacta vel pontes componendum, illi homines bene ingenui, qui de suo capite bene ingenui immunes esse videntur, qui super terras ipsius ecclesie, vel ipsius pontificis, vel abbatis sui commanere noscuntur; si in aliquo exinde de istis tribus causis negligentes apparuerint, exinde cum iudicibus nostris deducant rationes; sed non amplius vel minus: in reliquo vero pro mercedis nostræ augmento sub emunitate ipsi sint conservati, ut ad ipsam casam proficiant in augmentis. Et ipsa emunitas, quæ a nobis vel ab antecessoribus patribus nostris fuit concessa circa memoratam Ecclesiam domni Stephani, vel præfata monasteria, vel castella, vicos, pagos, parochias vel abbatias, quæ ad ipsum pontificem aspicere videntur, perenniter maneat inconculsa vel conservata: qualiter ipsum pontificem seu clerum, vel pauperes ibidem alimoniam sperantes, plenius delectet Domini misericordiam attentius exorare. Et dummodo per anteriores præceptiones a longo tempore ipsa emunitas circa ipsam Ecclesiam, vel basilicas, seu monasteria, vicos vel parochias sub tempore præcedentium regum semper fuit conservata; et nos ad præsens pro animæ nostræ remedio, vel retributione æterna, id in ipsa Ecclesia domni Stephani, ubi suis sacratissimus sanguis vivus esse videtur, per nostram præcepti nemi firmavimus atque concessimus, ut quicumque hoc de iudicibus nostris aut qui sibi refragare aut irrumperere vel immutare voluerit, iram trine Majestatis vel omnium sanctorum, ubi ipse pontifex vel abbates sui deserviant, incurrat, et gratiam nostram nullo unquam tempore possit habere. Sed magis a vobis vel successoribus vestris sub integra emunitate omni tempore modis omnibus conservetur; qualiter gratiam nostram, ut diximus, valeatis habere, propiciam. Quam vero auctoritatem pro rei totius firmitate, ut omni tempore maneat inconculsa, manus nostræ signaculis infra crevimus in Dei nomine roborare.

Data xi Cal. Febr. anno vii et i regni nostri.

Actum Carisiaco, etc.

XXXI.

Caroli Magni diploma, quo confirmat privilegium Salonæ contra episcopum Mettensem (anno 775).

(Ex Mabill., de Re diplomatica.)

D Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum, atque patricius Romanorum. Oportet serenitas nostra ut ea quæ a fidelibus nostris postulata fuerint, juste et rationabiliter pro servitio et fidelitate, quæ circa genitorem meum Pippinum regem et circa me habere videntur, eis impertire debeamus. Notum sit omnibus fidelibus nostris, tam et præsentibus quam et futuris, qualiter veniens Folradus capellanus palatii nostri et abba sancti Dionysii nobis retulit privilegium a partibus sancti Dionysii, quam senodalis consilii anno nono ad Patris-Brunna ex promisso Angalramno episcopo et Wilhario archiepiscopo constituerunt de res proprietatis suæ, in

loco qui dicitur Salona, quæ est constructus in honore sanctæ Dei genitricis et beatorum martyrum et confessorum et virginum: ubi sanctus Privatus martyr, et sanctus Illarius confessor requiescere videntur: et meo in privilegio insertum invenimus, ut neque Angalramnus episcopus, neque successores sui, neque archidiaconus, neque missus ecclesiæ suæ Mediomatricus ibi in ipso cœnobio pontificium habere non debeant, nisi si abbas sancti Dionysii expetierit ordinationes faciendi, chrismetandi, et tabulas benedicendi. Interrogavimus Angalramnum episcopum, si ipsum privilegium consentire debuisset. Et ipse nullatenus denegavit, nisi sicut et chnenodale consilio constituerunt coepi-copi sui, sic consentivit sicut ipse privilegium clariter innotuit. Propterea talem præceptum et confirmationem permanere præcipimus ad partibus sancti Dionysii, ut post hunc diem nullus quislibet episcoporum, neque Angalramnus aut successores sui ipso cœnobio non contingat nisi sit sub emunitate et privilegio sancti Dionysii regulariter, sicut cæteras ecclesias, quas de ipsa casa sancti Dionysii aspicere videntur, et terras quas Angalramnus et Folradus infra ipso agro Salona et sine commutaverunt..... Simile modo ex nostrum permissum et confirmationem absque episcoporum Mettensis ecclesiæ impedimentum pars sancti Dionysii una cum ipso cœnobio Salona sub nostram tuitionem et defensionem procerumque nostrorum partibus sancti Dionysii debeant respicere, et quicquid per commutationes regum aut donationem, aut collata ibidem populi additum, aut censatum, et Folradus de suas res ipso cœnobio ditavit sub emunitate et defensione sancti Dionysii omni tempore permanere debeant, ex nostra auctoritate confirmatum: ut melius delectet ipsam congregationem sancti Dionysii et sancti Privati, et sancti Illarii pro nobis et pro eis uxoreque nostra Domini misericordiam attentius de precare. Et ut hæc auctoritas firmiter habeatur, vel per tempora melius conservetur, manu nostra propria subter eam firmavimus, et de anulo nostro sigillavimus.

Signum Caroli gloriosissimi regi.

Nomen et signum cancellarii omissum.

Datum quod fuit Decembris dies... anno x regnante domino nostro Carolo rege.

Actum Aquis palatio publico in Dei nomine feliciter. Amen.

XXXII.

Diploma Caroli Magni pro monasterio Vruntiensi (anno 775).

(Ex D. Calm. l., Hist. de Lorraine.)

Karolus gratia Dei rex Francorum et Langobardorum, necnon et patricius Romanorum. Omnibus episcopis, abbatibus, ducibus, comitibus, vicariis, cen-

^a Hæc pl. citi charta est sine die et anno. Cum vero Carolus titulo regis Longobardorum in ea utatur, indubium est post annum 774 ponendam esse. Schœpflinus ex corrupto Urstisi manuscripto legit notam chronicam: *Datum regni Caroli regis anno decimo*, ad quem annus 778 respondet. Sed nullum vestigium nobis prodit, imo rerum circumstantiæ

tenariis, vel reliquis fidelibus nostris, tam presentibus quam futuris, notum sit qualiter dominus et genitor noster bonæ memoriæ Pippinus quondam rex, monasterium, quod vocatur Prumia, in honore sancti Salvatoris a novo fundamine visus fuit adificare, et res fiscalis ac proprietatis ad ipsum sanctum locum visus fuit delegasse, et in omnibus confirmasse, ubi venerabilem virum Asuerum abbatem una cum monachorum [turma] rectorem præesse constituit, et secundum ordinem sanctum illud locum gubernare præcepit. Unde prædictus abba et monachi in ipso cœnobio consistentes, clementiæ regni nostri petierunt, ut ipsi homines, quem dominus et genitor noster bonæ memoriæ Pippinus quondam rex ad ipsum monasterium concessit vel delegavit, in ipsa tenore et consuetudine, sicut antea fuerunt, et ceteri fiscalini sunt nostri, absque alicujus contradictione ad jam dicto loco debeant permanere, tam de causas eorum in responsis, quamque aliam legem vel consuetudinem, sicut reliqui infra regia nostra habuerint fiscalini, et antea in unumquemque pago habuerunt consuetudinem. Cujus nos, propter nomen Domini et animæ nostræ remedium, eorum petitionibus nequivimus denegare, sed in omnibus præstitisse et confirmasse cognoscite. Præcipientes ergo jubemus atque præcipimus, ut nullus quislibet de fidelibus nostris, neque de judiciaria potestate, qui jam fata casa Dei vel rectores ejus, nec homines ad ipsum sanctum locum deservientes, quem dominus ac genitor noster ibi concessit, de hac re inquietare, nec calumniam generare nullatenus præsumatis, nisi, ut diximus, nostris et futuris temporibus, sicut antequam dominus ac genitor noster eos ad superscripta casa Dei delegasset, partibus suis deservierunt. Ita simili modo ad eundem sanctum locum in ea tenore deservire debeant, tam in responsis dando, quamque et reliquam legem ac consuetudinem, sicut ceteri fiscalini habere videntur. Et ut hæc præceptio firmiter habeatur, ac per tempora melius conservetur, manu propria subterfirmavimus, et anulo nostro sigillare jussimus.

Signum Karoli gloriosissimi regis.

Data mense Novembrio, anno octavo, et vi regni nostri.

Actum Theodonis villa publice, in Dei nomine feliciter. Amen.

XXXIII.

^a *Placitum Caroli Magni regis Francorum, quo monasterio Honaugiensi ascribit loca in Osthoven et Hohlgaß, quæ sibi vindicaverat abbatia^b Corbeiensis (actum desinente anno 775).*

(Ex Grandidier, *Hist. de l'Eglise de Strass.*)

Karolus gratia Dei rex Francorum et Langobardorum, atque patricius Romanorum, vir iustiter. Tunc

omnino negant in Alsatia tunc commemoratum Carolum, gravi sua Hispanica expeditione distentum.

^b Hanc chartam corruptam et mutilam dederunt Mabillon., *Annal. ord. S. Benedicti*, tom. II, pag. 699, et Eccardus, *Orig. Habsburg.*, pag. 105, atque multo corruptiorem Schœpflinus, *Als. diplom.*, tom. I, pag. 51, ex codice manuscripto Christiani Urstisi.

regalis celsitudo sui culminis sublimatur, quando A cunctorum jurgia juxta propositionis vel responsionis eloquia inter alterutrum salubre deliberata sententia, quatenus sub Deo in rege manet potestas quomodo cuncta terribilia debeant ordinare. Cum nos in Dei nomine ^a Selalistsati villa in palacio nostro ad universorum causas audiendum, vel recto judicio terminandum resederimus, ibique veniens advocatus S. Michaelis, vel ^b Beati abbatis nomine Othbertus interpellabat homines aliquos nomine Agissericum et Aldradum advocatos monasterii Corbeix, et repelebat eis, eo quod ipsi illas res in loco, qui dicitur ^c Osthova et ^d Gehlida, quas immo ad monasterium Sancti Michaelis per suum instrumentum tradidisset in eorum potestate injuste retinuisent. Sed et ipsi Agissericus et Aldradus de presente astabant, et taliter dederunt in responsis, quod ipsas res predictas nunquam tulissent malo ordine injuste, pro eo quod dixerunt quod eas Gerbriga per suum instrumentum condonasset; unde et ipsum instrumentum præ manibus se habere affirmabant, et ipsas in præsentia nostra protulerunt recensendas; etiam et de hac causa ad utrasque partes nihil certi cognovimus: unde ad divina mysteria, Christi misericordia conspirante, sicut longa consuetudo exposcit, et ipsi voluntarie consenserunt, jubemus emanare judicium, ut dum per ipsa instrumenta de utraque parte certamen non declaratur, ut recto tramite ad Dei judicium ad ^e crucem Othbertus de parte Sancti Michaelis vel Beati abbatis et Agissericus de parte monasterii Corbeix exire atque stare deberent. Quod et ita visifuerunt stetisse; et ea hora, protegente divina dextera Dei, Deus omnipotens suum justum judicium declaravit,

^a De antiquo regio Selestadii palatio consule Schoepflin, Alsat. illustr. tom. I, pag. 699.

^b Beatus tunc erat abbas monasterii sancti Michaelis in Hohenangia.

^c Hodie vicus Osthofen, tertio ab Argentorato lapide, secundum episcopatus Argentiniensis dominis de Zuckmantel cene sum.

^d Hodie vicus Olghafft, se dum episcopatus Argentiniensis, quod possident comites Leiningenses.

^e Crucis probatio, quam judicium Dei dicebant, agebatur missæ tempore: duo adversarii ad crucem stabant brachiis expansis. Qui prior lassos brachia deponebat aut titubantia habebat, cenabatur victus. Multa hac de re habent Gretzerus, de Cruce, lib. II, cap. 21, Ebelingius, de provocatione ad judicium Dei, cap. 7, et Schilterus, Glossarii Teutonici, pag. 190. Exstat Georgii Althammer de judicio crucis dissertatio historico-politica Ulmæ an. 1677 impressa.

^f Scilicet pignora, Gallice gage. Consulatur Ducange, in Glossario, tom. VI, pag. 1579.

^g Festuca est signum et symbolum traditionis, vel translate possessionis, quam tradebat emptori venditor, aut qui modo quovis rei possessionem in alium transferabat; et quidem ejusmodi chartis, ut legitimæ essent, inserebantur stipula seu festuca, quæ in quibusdam autographis adhuc insertæ videntur. Ducange, in Glossario, tom. III, pag. 410.

^h Theodericus comes in a nobilibus Francorum dictis Loiselianis, apud Bouquetum, tom. V, pag. 60, memoratur ad annum 811 inter primores Francorum, qui pacem inter Carolum et Henningum conditam sacramento firmarunt.

ⁱ Bernardus comes inter eosdem quoque memoratur.

ut homo memorati monasterii Corbeix Agissericus ad ipsum Dei judicium ad ipsam crucem trepidus et convictus apparuit. Et tunc ipse et Aldradus in presentia nostra vel procerum nostrorum ipsas res per loca nominata Osthova et Gehlida per eorum ^f wadia una cum legibus fidefacta, ipsius advocato sancti Michaelis vel Beati abbatis nomine Othberto visi sunt reddidisse, vel revestisse, et per illorum ^g festucam exinde in omnibus duxisse exitum. Proinde nos taliter una cum fidelibus nostris, id sunt, Windringo, Udrigo, ^h Theodrico, ⁱ Bernhardo, ^j Albuino, Gherardo, ^k Beringario comitibus, et ^l Anselmo comite palatii nostri, vel reliquis quam plurimis visi fuimus judicasse ^m: ut dum ipsi in presenti adstant Agissericus et Aldradus, et hanc causam nullatenus B poterant denegare, et ipse Agissericus ad ipsum Dei judicium ad crucem trepidus et convictus apparuerit, et ipsi de presenti per eorum wadia una cum legibus fide facta, ipsius advocato sancti Michaelis vel Beati abbatis nomine Othberto visi sunt reddidisse, vel revestisse, et per eorum festucam sibi in omnibus duxisse exitum. Propterea jubemus, ut dum hanc causam sic actam vel perpetratam esse cognovimus, ut superius scriptus abbas Beatus, vel pars monasterii Honogie jam dictas res in loco qui dicitur Osthova et Gehlida citra supradictos Agissericum et Aldradum eorumque heredes, vel citra omnes illas res injuste retinere tentantes, omni tempore habeant elidatas et evindicatas, et sit inter ipsos in postmodum absque ulla repetitione omni tempore sublata C atque definita, seu et indulta causatio. Theudegarius recognovit ⁿ.

ⁱ Legitur quidam Albinus, quem deliciosum fuisse regis Caroli testatur Anastasius, in vita Adriani papæ, apud Bouquetum, tom. V, pag. 410.

^k Beringarius comes memoratur ad annum 768, in continuatore Chronici Fredegarii, apud Bouquetum, tom. V, pag. 8.

^l Anselmus comes palatii ex Hispania rediens in montibus Pyreneis anno 778 interfectus scribitur ab Eginardo, in Vita Caroli Magni, cap. 9, apud Bouquetum, tom. V, pag. 95.

^m Credit Cangius, in dissertat. sua de Joinvilla, pag. 228, comitem palatii semper egisse officium præsidis in illis judiciis, quibus intererant reges. Sed ex hoc diplomate constat sententiam fuisse latam a rege ipso ad relationem comitis palatii. Officium comitis palatii ita describit D. Goezmann, anagrammatico nomine D. Zemganno larvatus in opere, cui titulus: *Les quatre âges de la Pairie de France*, tom. I, pag. 6: *Sous Charlemagne et ses premiers successeurs, le comte du palais instruisait les affaires dont le jugement était réservé au prince, et celles des personnes considérables; enfin il connaissait de toutes les affaires de la maison du monarque tant pour le civil que pour le criminel, et il avait la grande et petite police dans le lieu où séjourrait la cour.*

ⁿ Exstat apud Mabillonem, de Re diplomatica, pag. 4-8, Bouquetum, tom. V, pag. 754, et Hartzheim, Conciliorum Germania tom. I, pag. 256. Placitum Caroli Magni similis fere stylis pro monasterio sancti Dionysii, datum in Duria villa anno septimo regni sui, id est, 775. Theudegarius hanc chartam quoque recognovit, et ibidem occurrit Anselmus comes palatii cum comitibus Gherardo, Bernardo, et aliis, qui in comitatu regis erant, unde rursus patet

XXXIV.

Præceptum Caroli Magni, pro Paulino artis grammaticæ magistro (anno 776).

(Ex D. Bouquet, *Recueil des Hist.*)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum, et patricius Romanorum, omnibus episcopis, abbatibus, ducibus, comitibus, castaldis, vel omnibus fidelibus nostris, presentibus et futuris. Merito quidem a nobis sublevantur muneribus, qui nostris fideliter obsequiis famulantur. Et ideo si petitiones eorum, pro quibus nostras pulsaverint aures, ad effectum perducimus, regiam consuetudinem exercemus, atque illorum animum nobis deserviendo provocamus. Igitur notum sit omnium vestrum magnitudini, qualiter cedimus et donamus a nobis viro valde venerabili Paulino artis grammaticæ magistro. hoc est, res quondam et facultates tales quæ fuerunt Waldandii filii quondam Mimoni de Laberiano, quæ ad nostrum devenerunt palatium, pro eo quod in campo cum Forticauso inimico nostro a nostris fidelibus fuerit interfectus, Casa videlicet in Laberiano cum omni integritate et soliditate sua, id est, cum terris, domibus, ædificiis, acolabus, mancipiis, casis, massariis, cum servis et Aldionibus, vineis, sylvis, campis, pratis, pascuis, aquis, aquarumve decursibus, mobilibus, et immobilibus, omnia et ex omnibus, quantumcumque prædictus Waldandius ibi aut alicubi habere visus fuit, tam ex dono regum, aut iudicium, seu de comparato, aut de quolibet tracto, prædicto Paulino a die præsentis tradimus atque cedimus perpetualiter ad possidendum; ita ut ab hac die prædictus Paulinus superscriptis de rebus quiete ordine teneat et possideat, et quicquid exinde quiete voluerit, liberum in omnibus perfruatur arbitrium. Præcipientes ergo iubemus ut nullus quislibet de fidelibus aut successoribus nostris prædicto Paulino de jam dictis rebus ullo umquam tempore inquietare, aut calumniam generare præsumat, sed omni tempore ex dono largitatis nostræ ipsas res juræ proprietario valeat possidere firmissimo. Et ut hæc perceptio firmior habeatur, vel nostris vel futuris temporibus melius conservetur, manu propria in æternum decrevimus roborare, ac de anulo nostro jussimus sigillare.

Data xv Kalend. Julii, anno octavo regni nostri, e Loreia civitate, in Dei nomine feliciter.

XXXV.

Præceptum Caroli Magni quo renovantur amissa Honauigiensis monasterii chartarum instrumenta (an. 776, die 9 Junii).

(Ex Grandidier, ibid.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardo-

placitum Selestadiense ad annum 775 quoque esse ponendum.

a Loreia, vulgo *Lored*, in ducatu Veneto ad Athesin.

b Charta hæc exstat apud Mabillonem, *Annal. Ord. S. Bened.* tom. II, pag. 698, et *Eccardum*, *Orig. Habsburg. Austriacar.* pag. 404, sed vitiose; correctus in Schoepflini *Alsatia diplomatica*, tom. I, p. 49.

c Mabillon pro anno 8 legit 15, qui incidit in an-

rum, omnibus fidelibus nostris tam presentibus quam futuris. A regale enim necesse est releventur clementia, qui damnitatem passi sunt per injuriam. Igitur venerabilis vir Beatus abbas ex monasterio Scotorum, quod vocatur Onogia, quod Benedictus episcopus in honore S. Michaelis novo construxit opere, ubi prevenerabilis pater corpore requiescit, clementie nostri regni suggessit, eo quod instrumenta chartarum ipsius monasterii ante hos annos, per negligentiam, per quas infra regna Francorum Christo propitio ipsum monasterium aliquid possidebat, tam per precepta regum ac reginarum, quam reliquorum Deum timentium hominum, ibidem collatum ac confirmatum fuit, perdita devenissent; et assertit se ipse abbas ipsas res ad partem jam dicti monasterii quieto ordine, sicut antea fecit, moderno tempore possidere. Sed pro firmitatis studio petiit celsitudinem nostram, dum hæc causa per negligentiam ita contigisset, ut ab omnibus notum sit, ut denuo per nostram auctoritatem omnes res ejusdem ecclesie, quicquid cum equitatis ordine possidere videtur, confirmare deberemus. Cujus petitionem denegare nolumus, sed ita prestitisse vel confirmasse cognoscite. Præcipientes enim iubemus, ut quicquid ante dictum monasterium Sancti Michaelis nunc temporis juste possidet, unde ipsa Dei casa vestita est, deinceps per nostram confirmationem, quicquid per precepta regum ac reginarum, seu reliquorum Deum timentium hominum ibidem collatum ac confirmatum fuit, tam præfatus Beatus abbas, quam qui successores eius fuerint futuri, vel rectores ejusdem ecclesie sancti loci teneant et possideant, atque ad ipsam casam Dei diuturnis temporibus in augmentis proficiant. Et ut hæc auctoritas firmior sit, manu nostra subter firmavimus, et anulo nostro sigillare jussimus.

Signum † Karoli gloriosissimi regis.

Wigbaldus ad vicem Hitherii recognovit.

Datum quinto Idus Junias, anno octavo regni nostri. Actum a Carisiago palatio publico, in Dei nomine feliciter.

XXXVI.

Diploma Caroli Magni, pro Salonensi monasterio (anno 777).

(Ex D. Calmet, *Hist. de Lorr.*)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum, atque patricius Romanorum. Oportet serenitas nostra, ut ea quæ a fidelibus nostris postulata fuerint, juste et rationabiliter pro servitio et fidelitate, quæ circa genitorem meum Pippinum regem et circa me habere videntur, eis impertire debeamus. Notum sit omnibus fidelibus nostris, tam et presentibus quam et futuris, qualiter veniens Folradus capellanus pa-

num 781. Cum vero Hitherius, quem Schoepflinus male scribit Ritherius, non amplius legatur cancellarius in chartis post annum 776, sed Rado, eundem prætulimus.

d Carisiagum, vicus ad Isaram hætenus vocabulum Chiersi, sive Kiersi retinens. De Carisiaco et ejus vero situ lege quæ multis tradit in disquisitione Michael Germanus, apud Mabillonem, de *Re diplomatica*, lib. v, pag. 258-268.

latii nostri, et abba sancti Dionysii; nobis retulit privilegium a patribus sancti Dionysii, quam synodalis consilium anno nono ad Patris Brunnæ ex promisso Angelramno episcopo et Wilhario archiepiscopo constituerunt de res proprietatis suæ, in loco qui dicitur Salona, quæ est constructus in honore sanctæ Dei Genitricis, et beatorum martyrum, et confessorum et virginum: ubi sanctus Privatus, et sanctus Illarius confessor requiescere videntur: et meo in privilegio insertum invenimus, ut neque Angelramnus episcopus, neque successores sui, neque archidiaconus, neque missus ecclesiæ suæ Mediomatricus, ibi in ipso cœnobio pontificium habere non debeant, nisi si abbas sancti Dionysii expetierit, ordinationes faciendi, chrismatandi, et tabulas benedicendi. Interrogavimus Angelramnum episcopum, si ipsum privilegium consentire debuisset? Et ipse nullatenus denegavit, nisi sicut et chœnodale [synodale] consilio constituerunt coepiscopi sui; sic consentivit, sicut ipse privilegium clariè innotuit. Propterea talem præceptum et confirmationem permanere præcipimus ad partibus sancti Dionysii, ut post hunc diem nullus quislibet episcoporum, neque Angelramnus, aut successores sui, ipso cœnobio non contingat, nisi sit sub emunitate et privilegio sancti Dionysii, sicut ceteras ecclesias, quas de ipsa casa sancti Dionysii aspicere videntur. Et terras quas Angelramnus et Folradus infra ipso agro Salona et sine commutaverunt.... Simile modo ex nostrum permissum et confirmationem absque episcoporum Metensis Ecclesiæ impedimentum, pars S. Dionysii una cum ipso cœnobio Salona sub nostram tuitionem et defensionem, procerumque nostrorum, partibus sancti Dionysii debeant respicere, et quicquid per commutationes regum, aut donationem, aut collata ibidem populi additum, aut censatum, et Folradus de sua res ipso cœnobio ditavit, sub emunitate et defensione sancti Dionysii, omnique tempore permanere debeant, ex nostra auctoritate confirmatum: ut melius deleat ipsam congregationem sancti Dionysii et sancti Privati, et sancti Illarii, pro nobis et pro eis, uxoreque nostra, Domini misericordiam attentius deprecare. Et ut hæc auctoritas firmior habeatur, vel per tempora melius conservetur, manu nostra propria subter eam firmavimus, et de anulo nostro sigillavimus.

Signum Caroli gloriosi-simi regis.

Nomen et signum cancellarii onâssum.

Datum quod fecit Decembris dies..... anno x. Regnante domno nostro Carolo rege. Actum Aquis palatio publico, in Dei nomine feliciter. Amen.

XXXVII.

^a *Caroli Magni præceptum, quo omnes Dionysiani monasterii immunitates confirmat (anno 778).*

(Ex Mabill., de Re diplomatica.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardo-

^a *Observa in hoc diplomate confirmari a Carolo Magno donationes eorum qui vel se servos Ecclesiæ volebant, vel qui ad monasticum institutum convolantes, se suæque omnia conferbant; unde maxime*

rum ac patricius Romanorum Incipientia regni nostri affectum de nostra erectione integro auxiliante Domino vigilavi, et pro ipsa bona opera auctum cum consilium pontificum vel seniorum optimatum nostrorum emunitate pro nostro confirmandum regnum et mercede vel inepiscendum vitam æternam renovare deliberemus, quod ita et fecimus. Ergo oportet clementiæ principale inter ceteras petitiones illud quod pro salute adscribitur, et pro divino nomine postulatur, placabile auditum susceperere, et procul dubium ad effectum perducere: quatenus de caducis rebus præsentis sæculi æterna conquiratur juxta præceptum Domini dicentes: Facite vobis amicus de mamona iniquitatis. Ergo de mamone iniquitatis juxta ipsius dictum nos oportet mercare æterna cælestia: udum sacerdotum congruum impertimus beneficia, retributorem Domino ex hoc habere mereamur in æterna tabernacula. Igitur venerabilis vir Folradus abba de basilica peculiaris patroni nostri domni Dionisii marthyris, ubi ipse preciosus dominus in corpore requiescit, clementia regni nostri supplicavit, eo quod ab antecessoribus regibus a longo tempore omnis emunitas de villas præfate sanctæ basilicæ fuit concessum. Unde et ipsas præceptiones manus roboratas et bonæ memoriæ genitore meo Pippini condam regis se præ manibus habere adfirmat, et hoc usque nunc inviolabiliter asserit esse conservatum. Unde petit ut hoc per nostram auctoritatem denuo pro re firmate circa ipso sancto loco, vel homines qui se cum substantia eorum ad ipsa basilica tradunt vel conloant, juxta quod antea prioris regis per eorum auctoritates ad ipsa basilica hoc præstiterunt et confirmarunt, hoc iteratis circa ipso abbate concedere et confirmare debemus. Ideo cognuscat magnetudo seu utilitas vestra, quod nos pro reverentia ipsius sancti loci vel pro quietum domini famulantium proutissimam voluntatem denuo concessisse et in omnibus confirmasse vestra cognuscat solertia. Quapropter per hanc præceptum, quod specialius decernimus et in perpetuum volumus esse mansurum, jubemus, ut neque vos, neque juniores, seu successores vestri, nec quislibet de judicaria potestate accinctus, in curtis præfate basilicæ domni Dionisii ubi et ubi, in quascumque pagos in regno Deo propitio nostro, quod ad die pars ipsius monasterii possedere vel dominare videtur, vel quod a Deo timentibus hominibus per legitima instrumenta ibidem fuit concessum, aut inantea fuerit additum, atque delegatum, nec ad causas audiendum, nec ad fidejussoris tollendum, nec ad freda exiendum, nec ad mansionis faciendum, nec paratas, nec ullas redhibitiones requirendum ingredi nec exigere quoque tempore penitus non præsumatur, nisi quicquid fiscus noster exinde potuerit sperare, omnia et in omnibus pro mercedis nostræ compendium cum omnis fredus ad integrum sibimet concessus (ut dictum est) inspec-

monasteriorum facultates acceperunt. Nota etiam vocem *genitore meo*, qua Carolus utitur, ut in alio diplomate eruto ex archivio sancti Michaelis ad Mosam, tametsi plurali modo in textu loquitur.

tas ipsas præceptiones anteriorum regum, vel juxta quod præsens nostra continere videtur auctoritas, quicquid ipse sanctus locus ad die præsentem (ut diximus) habere videtur, quam quod in postmodum a Deo timentibus hominibus vel a nobis ibidem fuerit additum vel conlatum, seu quibuscumque jure et rationabiliter cum omne substantia sua ad ipsos monasterio se tradiderit, et res suas per legitima instrumenta ibidem delegaverit vel firmaverit, sub integra emunitate ad die præsentem valeat resedere quietus atque securus, et (ut dictum est) quicquid exinde forsitan fiscus noster sperare poterat, in luminaribus vel in stipendiis seu et in eliminis pauperum ipsius monasterii perenniter pro nostris oraculis ad integrum in omnia et ex omnibus sit concessum atque indultum: ut eis melius delectet pro stabilitate regni nostri vel pro quietem quibuslibet Liudis nostris Domini misericordiam adtencius deprecare. Et ut hæc auctoritas nostris et futuris temporibus circa ipso sancto loco perenniter firma et inviolata permaneat vel per tempora indesa custoditur atque conservetur, et ab omnibus iudicis melius credatur; propria manu annotatione studuimus adumbrare.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Gilbertus ad vicem Radonis recognovi et subscripsi.

Data in mense Octub. anno xi et quinto regni nostri.

Actum Goddinga villa in Dei nomine feliciter.

XXXVIII.

^a *Diploma Caroli Magni, quo confirmat bona et possessiones monasterii Honauugiensis (an. 778, mense Januario.)*

(Ex Grandidier, *Hist. de l'Eglise de Strasbourg.*)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum, ac patricius Romanorum, omnibus episcopis, abbatibus, ducibus, comitibus, domesticis, vicariis, centenariis, vel omnibus missis nostris discurrentibus presentibus scilicet et futuris. Maximum regni nostri in hoc augere credimus munimentum, si beneficia opportuni locis ecclesiarum benivola deliberatione concedimus, ac Domino protegente stabiliter perdurare confidimus. Igitur noverit solertia vestra, quia nos ad petitionem venerabilis viri Beati abbatis tale pro eterna retributione beneficium visum sumus indulsisse, ut in villas vel res ecclesie sancti Michaelis archangeli de monasterio quod est constructum in insula Rheini que vocatur Hohenaugia, quas presenti tempore, aut nostro, aut ejuslibet munere habere videtur, vel quas deinceps in jure ipsius sancti loci voluerit divina pietas ampliare, nullus iudex publicus ad causas audiendum, vel freda undique exigendum quoque tempore non presumat ingredi: sed predictus Beatus, vel successores

A sui propter nomen Domini vel sancti Michaelis sub integre emunitatis nomine ipsas res valeat dominare. Precipientes ergo jubemus, ut neque vos, neque juniores, aut successores vestri, nec ulla publica judiciaria potestas quocumque tempore in villas ubicumque in regno nostro, ipsi ecclesie aut regia, aut privatorum vel bonorum hominum largitate collatas, vel que inantea per Deum timentes fuerint collate, ad audiendas altercationes ingredi, aut freda de qualibet causa exigere, nec mansi-nes, aut paratas, vel fidejussores tollere presumatis; sed quicquid exinde deservientibus, qui sunt infra agros vel vineas, seu super terras predice ecclesie S. Michaelis commanentes, vel qui alicubi commanent; et ibidem legitimo ordine aspicere videntur, fiscus noster aut de freda, aut undicumque poterit sperare ex nostra indulgentia pro futura salute in luminaribus ipsius ecclesie per manum agentium eorum ad ipsam ecclesiam proficiat in perpetuum; et quod nos propter nomen Domini et anime nostre remedium, seu nostram subsequentem progeniem plena devotione indulsimus, nec regalibus sublimitas, nec quorumlibet iudicum sera cupiditas refragare temptet. Et ut hæc auctoritas firmior habeatur, vel per tempora melius conservetur, manu propria subter eam decrevimus roborare, et de anulo nostro jussimus sigillare.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Erchambaldus ad vicem Radonis recognovi et subscripsi.

Datum in mense Januario, anno decimo regni nostri. Actum ^b Aristellio, palatio publico, in Dei nomine feliciter. Amen.

XXXIX.

Præceptum Caroli Magni pro Nimfridio abbate monasterii Crassensis (ann. 779).

(Ex D. Bouquet, *Recueil des Hist.*)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum, ac patricius Romanorum. Omnibus episcopis, abbatibus, ducibus, comitibus, vicariis, centenariis, et universis fidelibus sanctæ Dei ecclesiæ et nostris, præsentibus et futuris, notum sit qualiter vir venerabilis Nimfridius abbas serenitati nostræ suggessit eo quod ipse una cum monachis suis intra eremum in territorio narbonense super fluvium Oro-bionem, in loco nuncupante Novalias, monasterium in honore sanctæ Dei genitricis semperque virginis Mariæ novo opere construxisset, ibique domos, ecclesias et alias habitationes edificasset, et vineas plantasset, et campos ad laborandum, ^c et prata de censu nostrorum fidelium, etc. . . . hominum accepisset. Quod usque nunc, sicut asserit, cum aequitatis ordine absque ullius contrarietate se habere et possidere proficitur. Ideoque petit celsitudi-ni nostræ ut nos ei et monachis suis supradictum locum,

quo multa protulerunt Germanus apud Mabillonem, de Re diplomatica, lib. iv, pag. 280, et Paulini, de Pagis Germaniæ, pag. 84.

^c Mabillonius lib. xxiv Annal. Bened., n. 86, legit, atque prata a fiscalibus et dominis locorum accepisset.

^a Chartam hanc jam ediderunt Mabillon, in Annalibus ord. sancti Benedicti, tom. II, pag. 699, Ecard, Origin. Habsburg. Ausriac. pag. 43, Bouquetus, in Scriptis rer. Franc., tom. V, pag. 759, et Schæpflinius, A'sat. diplom. tom. I, pag. 30, sed incorrecte.

^b Hodie Herstal ad Mosam prope Leodium, de

cum omni adjacentia seu pertinentia, undecumque ipse et monachi sui ad præsens juste et rationabiliter vestiti esse noscuntur, deinceps indulgentia nostra in elemosyna nostra concedere et confirmare debemus. Cujus petitionem denegare nolumus; sed pro mercedis nostræ augmento ita concessisse, et in omnibus confirmasse cognoscite. Præcipientes ergo jubemus, ut neque vos, neque juniores seu successorisque vestri memorato viro venerabili Nimfridio abbati aut successoribus suis de supradictis locis, unde ad præsens ipse et monachi sui cum æquitatis ordine ac juste ac rationabiliter vestiti esse noscuntur, inquietatem [*Forte*, inquietare] aut calumniam generare, nec aliquid exinde [per injustitiam ^a] abstrahere aut minuire quoquo tempore præsumatis. Sed per hanc nostram auctoritatem et confirmationem habeant in elemosina nostra omnique tempore concessum; ita ut melius eis delectet pro nobis et filiis et filiabus nostris, seu cuncta familia domus nostræ. . . . Domini misericordiam adtentius deprecare. Et huc hæc auctoritas firmiter habeatur, et [per tempora] melius conservetur, manus nostræ signalis subter eam roborare decrevimus, et de annulo nostro sigillare jussimus ^b.

XL.

Præceptum Caroli Magni pro monasterio S. Germani a Pratis (ann. 779).

(Ex D. Bouquet, *ibid.*)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum, atque patricius Romanorum, omnibus episcopis, abbatibus, comitibus, seu junioribus nostris. Si oportuna beneficia ad loca sanctarum ecclesiarum, vel sacerdotibus præstare non desinimus, hoc nos procul dubio ad æternam beatitudinem retribuere confidimus. Igitur cognoscat magnitudo seu utilitas vestra qualiter venerabilis vir Hrobertus abbas de basilica sancti Vincentii vel domni Germani, ubi ipse pretiosus corpore requiescit, clementiæ regni nostri suggessit, et præceptionem domini et genitoris nostri bonæ memoriæ Pippini quondam regis nobis ostendit relegendam, ubi repperimus insertum qualiter propter nomen Domini et ejus merita compellentibus beneficium præstitisse cognoscitur, ut annis singulis ubicumque in regno nostro negociantes ipsius sancti loci pergere vellent, sicut ipse Hrobertus abbas mereare videtur, tam ad luminaria comparanda, vel pro reliqua necessitate discurrentes tam ultra Ligere quam intra Ligere, vel in Burgundia, etiam in Provincia vel in Francia, quam et in Austria, ubicumque in regna, Christo propitio, nostra pergere vellent, nullo theloneo, nec de saumas, nec de carrigine, neque de navigio, neque de qualibet redibitione exinde ad partem fisci nostri, missi sui discurrentes dissolvere non debeant. Propterea per præsentem præceptum

A decernimus, quod perpetualiter mansurum esse jubemus, ut per ullos portos, neque per civitates tam in Rodomo quam et in Wicus, neque in Ambianis, neque in Trejecto, neque in Dorstadæ, neque per omnes portus, ac sanctam Maxantiam, neque alicubi, neque in Parisiaco, neque in Ambianis, neque in Burgundia, in pago Trigasino, neque in Senonico, per omnes civitates similiter, ubicumque in regna, propitio Christo, nostra, aut pagis vel territoriis Theloneus exigatur, nec de navale, nec de carrale, neque de saumas, neque de trava evectione, nec rotatico, nec pontatico, nec pulveratico, nec salutatico, nec cespitatico, nec ulla redibitione, quod fiscus noster exinde poterat sperare, nec vos, nec juniores successorisque vestri eisdem non requiratis nec coactetis; sed omnia in omnibus propter nomen Domini ipse abbas, vel successores sui, aut memorata ecclesia sancti Vincentii vel domni Germani habeant indultum, ut vel ad luminaria ipsius sancti loci proficiat in augmentis. Adjungimus etiam theloneum illum quem Gerardus comis de Villæ Novæ curte sancti Germani visus fuit recepisse, ut deinceps pars sancti Germani ipso theloneo cum omni integritate in nostra elemosina ad luminaria ipsius ecclesiæ recipere debeant absque alicujus contrarietate, quacumque auctoritate perpetuis temporibus valitura, manu nostra propria decrevimus roborare.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Optatus ad vicem Radonis recognovi.

Data vi Cal. Aprilis, anno xi et v regni nostri.

Actum Haristallo palatio publico.

XLI.

Diploma Caroli Magni pro Cabilonensi S. Marcelli monasterio (anno 779).

(Ex D. Bouquet, *ibid.*)

Carolus Dei gratia rex Francorum et Longobardorum, ac patricius Romanorum, omnibus gentibus [*Forte*, agentibus] nostris tam præsentibus quam futuris. Juvante Domino, qui nos in solum regni constituit, principale quidem clementiæ nostræ est, cunctorum accommodare aurem benignam utilitatibus, præcipue quæ pro compendio animarum a prædecessoribus nostris regibus ad loca ecclesiarum probamus esse indulta, devota mente debemus perpendere, et congrua beneficia, ut mereamur ad mercedem esse participes, non negare; sed robore majori pro nostris oraculis confirmare. Igitur magnificus Huebertus episcopus rectorque basilicæ sancti Marcelli, quæ ponitur sub oppidum Cabilonice urbis, ubi ipse preciosus Domini martyr in corpore requiescit, nostræ celsitudini intulit suggestionem, eo quod antecessores nostri anteriores reges, vel bonæ memoriæ domnus et genitor noster Pipinus quondam rex, per eorum præceptiones in egras immunitates ipsi mona-

^a Quæ uncinis includuntur legi non potuerunt.

^b Cætera deesse in autographo fere exeso testatur primus editor. Mabillonius tamen loco jam citato tradit hoc præceptum datum fuisse in palatio regio Compendio, xv Kalendas Februarii, anno regni Ca-

roli undecimo. Hæ notæ chronologicæ conciliari nequeunt cum iis quæ narrat annalista Laureshamensis: « Rex de Haristallo, ubi hiemaverat, et ubi Natalem Domini ac sanctum Pascha celebraverat, prima veris temperie movens Compendium venit. »

sterio concessissent, ut in villas aut super terras A ipsius monasterii nullus iudex publicus, nec ulla potestas ad causas audiendum, vel freda exigendum, aut fidejussores tollendum, aut mansiones aut paratas faciendum, nec ullas requisitiones [redibitiones] requirendum, ibidem ingredi non deberent. Unde et ipsas præceptiones antecessorum regum, et confirmationes eorum jam dictus Hluebertus episcopus nobis ostendit relegrandas, et ipsa beneficia moderno tempore asserit esse conservata. ^a Sed per confirmationis studium petiit clementiæ regni nostri, ut hoc denuo ipsi monasterio nostra deberet auctoritas confirmare. Propterea jubemus ut inspectis ipsis priorum principum auctoritatibus, neque vos neque juniores successores vestri, nec ullus quilibet de iudiciaria potestate in villas ipsius monasterii, quas B præsentī tempore habere videtur, aut inantea a Deum timentibus hominibus fuerint confata, aut conlaturæ, nullus iudex publicus ad causas audiendas, vel freda exigenda, aut fidejussores tollendum, vel mansiones aut paratas faciendum, nec ullas redibitiones requirendum, ingredi non præsumatis, nisi integra immunitate, sed sicut [beneficium] nostrorum antecessorum regum ipsi monasterio usque nunc fuit conservatum, ita et deinceps per nostram auctoritatem generaliter maneat inconvulsum: et si anteactis temporibus per aliquam negligentiam abbatum, aut tepiditatem rectorum, aut præsumptionem iudicum, de ipsis immunitatibus fuerit immutatum aut raptum, evulsumque aut extractum, nostris auctoritatibus et beneficiis restauretur. Et ulterius quod C concessimus, nec vos, neque juniores vestri infringere vel violare præsumatis. Si quis autem fuerit aut dominus, aut comes, domesticus, vicarius, seu qualiscumque, iudiciaria potestate succinctus, indulgentia bonorum, aut bonitate piorum christianorum aut regum, qui ipsas irrumpere et violare præsumperit, solidorum sexcentorum munere se cognoseat culpabilem, ita ut duas partes in archivium ipsius monasterii reddat, et tertiam partem ad fiscum

nostro sacello componat, ut non delectet, quod nostri antecessores aut boni christiani concesserint vel indulserint, ab impiis hominibus lacerari, et quicquid exinde fiscus noster potuerit sperare, in hominibus ipsius ecclesiæ sancti Marcelli martyris, pro stabilitate regni nostri, seu nostra subsequente progenie, proficiat in augmentum. Et ut hæc auctoritas firma stabilitate debeat perdurare, subter eam signaculis propria manu decrevimus roborari.

Signum [Caroli] gloriosissimi regis.

Data pridie Cal. Maias, anno undecimo et quinto regnorum nostrorum.

Actum ^b Haristallio.

XLII.

^c *Diploma Caroli Magni, quo Fulrado abbati sancti Dionysii Lepraham et alia bona ejusdem abbatiæ confirmat* (*Datum Aquisgrani, 2. Aprilis 781*).

(Ex chartulario abbatiæ San Dionysianæ edidit Doublet, *Antiquités et Recherches de l'abbaye de Saint-Denis, livre III, pag. 715.*)

XLIII.

^d *Diploma Caroli Magni, quo abbatiæ sancti Dionysii confirmat omnia bona et privilegia, quæ ipsi concesserat Fulradus abbas, præsertim in pago Alsacince cellam sancti Alexandri, ubi ipse corpore requiescit, cum omnibus appendiciis et pertinentiis, cum rebus et mancipiis utriusque sexus ibi consistentibus* (*Datum Duria, 16 Septemb. 784*).

(Ex chartulario tabularii San Dionysiani edidit Doublet, *ibid.*)

XLIV.

Diploma interpolatum Caroli Magni, quo ecclesiæ Lebrahensi decimas terrarum ad ipsam spectantium concedit (*anno 781*).

(Ex Grandidier, *Histoire de l'Eglise de Strasbourg*.)

Carolus Dei gratia Rex Francorum et Longobardorum, ac patricius Romanorum, omnibus fidelibus nostris tam præsentibus quam futuris. Quicquid enim locis venerabilibus ob amorem Dei et opportunitatem servorum Dei benivola deliberatione concedimus, hoc nobis procul dubio ad æternam beatitudinem, vel remedium animæ nostræ pertinere confidimus. Noscat igitur universitas fidelium tam præsentium quam posterorum, quod venerabilis abbas nepos noster ^e Ful-

^a Apud Sammarthanos, qui illud quoque præceptum ediderunt tomo II Galliæ Christianæ, pro confirmationis studio.

^b Wigbaldus ad vicem Radonis hoc diploma recognovit, ut tradit Mabillonius lib. xxiv Annal. Bened., num. 90, qui addit tunc fuisse in basilica S. Marcelli clericos sæculares, ibique perstitisse usque ad sæculum decimum, quo hæc basilica monachis restituta est sub S. Maioli abbatis Cluniacensis disciplina.

^c De sinceritate hujus diplomatis, quod ex ipso autographo, seu potius chartulario, deduxisse testatur Doubletus, nihil dicimus: dubia forsitan illi danda fides, cum illius meminere nec Mabillon, nec Felibien, nec Bouquetus, in investigandis chartis Sandionysianis maxime studiosi. Illud esse apertissime commentitium pronuntiat Cointius, Annal. Ecclesiast. tom. VI, pag. 214. « Non negaverim, ait Mabillon, de Re diplomatica lib. III, cap. 2, pag. 225, quædam esse apud Doubletum vel omnino falsa, vel interpolata, vel dubia. . . Bonus ac simplex erat Doubletus, qui quodlibet incidit in manus, sine dolo malo in publicos oculos produxit, etc. » Mabillon assentient aucto-

res Gallici novæ Diplomaticæ, dum scribunt, tom. III, pag. 635: « Ce bon homme (Doublet) ne composa sa collection sur d'autres monuments que sur des copies souvent fautives et sur les cartulaires où les copistes ont quelquefois mal rendu les originaux; » et tom. IV, pag. 415, note, « Doublet, homme simple et sans critique, a fait entrer dans sa collection quelques pièces interpolées et prises sur de mauvaises copies. » GRANDIDIER.

^d Idem judicandum est de hoc diplomate quod de præcedenti diximus. Æra præsertim falsa est, cum dicatur: *Datum anno xxi et vii regante domino nostro Carolo gloriosissimo rege. Annus 22 regnantis Caroli apud Francos erat 17 regnantis apud Longobardos. Annus 22 incidit in annum Christi 790, quo jam obierat Fulradus, ad cujus petitionem datum fuit hoc diploma. Unde legendus forsitan annus xxi, qui coincidit cum anno Christi 781, et anno octavo Caroli regnantis in Longobardia.* GRANDIDIER.

^e Fulradus filius Riculfi et Ermengardis, ut ex suo liquet testamento anni 771, nunquam fuit nepos Caroli Magni. Id adjecit interpolator, qui forsitan confundit illum cum altero Fulrado, qui fuit abbas S. Quintini apud Augustam Veromandorum, et in Caron

radus cum monachis de basilica domni Dionysii martyris sociorumque ejus Rustici et Eleutherii, ad nos accedens, petivit ut ecclesia Lebrahæ, quæ sita est in pago Alsacensi, ubi dominus et sanctus Alexander martyr corpore requiescit, cui multa beneficia pro salute animæ nostræ contulimus, omnium terrarum ad ipsam ecclesiam pertinentium decimas ei concederemus. Quorum piæ petitioni annuentes, quod a nobis petierunt eis concessimus, nostroque sigillo signatam tradidimus eis chartam: cui quicumque contradicere præsumpserit, perpetuo subiaceat anatemati

Sigum Karoli gloriosissimi regis.

Actum Wormatia civitate, in anno decimo tertio regnante domino nostro Carolo gloriosissimo rege Francorum et Longobardorum, ac patricio Romanorum ^b.

XLV.

^c *Diploma Caroli Magni, quo monasterium Honau-gie se immune declarat a teloneis (anno 782, 17 Nov.).*

(Ex Grandidier, ibid.)

Carolus Dei gratia rex Francorum et Longobardorum, ac patricius Romanorum, omnibus episcopis, abbatibus, ducibus, comitibus, vicariis, centenariis, teloneariis, vel omnibus curam publicam agentibus. Si opportuna beneficia ad loca sanctorum ecclesiarum, vel servis Dei prestare non desinamus, hic nobis procul dubio ad eternam beatitudinem pertinere confidimus. Igitur cognoscat magnitudo, seu utilitas vestra, quod nos ad petitionem venerabilis viri Beati abbatis, qui est rector monasterii Honau-gie, quod est in honore S. Michaelis constructum, tale propter nomen Domini beneficium ejus meritis compellentibus prestitisse volumus, ut ubicumque homines ipsius monasterii infra regnum nostrum ad negotiandum pervenerint, nullum telonium, nec quamlibet redducionem, quæ ad partem fisci nostri spectare videtur, solvere, nec dare debeant. Propterea per presentem preceptionem decernimus, quod perpetualiter mansurum esse jubemus, ut nullo telonio, nec ^d navigale, nec ^e carrale, ^f evectione, nec ^g rotatico, nec ^h pontatico, nec ⁱ salutatico, nec ^j pulveratico, nec ^k cispatico, nec ulla reddi-

Magni et Ludovici filii aulis comparuit. Hic Caroli Magni propinquum patrem habuerat Hieronymum, qui erat filius naturalis Caroli Martelli et frater Pipini regis.

^a Stylus hic chartis Carlovingicis plane est ignotus.

^b Mos tunc erat ut vel archicapellani, vel cancellarii, vel alii sua nomina subscriberent pro stabilienda diplomatis firmitate, qui mos in hac Caroli Magni charta non usurpatus, præter alia interpolationis signa, illam maxime suspectam reddit, quod et firmat ipse Felibien, qui præfatus hujus diplomatis auctoritate in historia sua San Dionysiana nequaquam uti voluit. Prædictam chartam supposititiam sibi videri asserit Continus, Annal. ecclesiast. tom. VI, pag. 214.

^c Exstat hæc charta apud Mabillonem, Annal. ord. S. Bened. tom. II, pag. 699, Eccardum, Orig. Habsburg. Austriac. pag. 104, Bouquetum, in scriptor. rer. Franc. tom. V, pag. 745, et Schœpflinum, Atlas. diplom. tom. I, pag. 52, sed non satis correcte.

bucione, quod fiscus noster exinde poterit sperare, nec vos, nec juniores, aut successores vestri eidem requirere, nec exactare faciatis, sed omnia et in omnibus propter nomen Domini, vel S. Michaelis archangeli ipse Beatus abbas vel successor suus, aut memoratum monasterium habeant indultum atque concessum, quatenus in luminaribus ipsius sancti loci proficiat in augmentum. Et ut hæc auctoritas firmior habeatur, vel a fidelibus nostris melius servetur, de annulo nostro eam decrevimus roborare.

Wigbaldus ad vicem Radonis recognovit et subscripsit.

Data xvi Kalendas Novembris, anno decimo quarto regni nostri. Actum ¹ Clipacio palatio publico.

XLVI.

Caroli Magni præceptum pro confirmatione commutationis quorundam prædiorum in pago Metensi, inter Fohradum abbatem Dionysianum et Eufemiam abbatissam parthenonis sancti Petri in urbe Metensi (anno 782).

(Ex Mabill. de Re diplom.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum ac patricius Romanorum. Notum sit fidelibus nostris tam præsentibus quam et futuris, si hoc quod inter se commutaverint nostris oculis confirmamus, regum consuetudinem exercemus, et eadem postmodum jure firmissimum mansurum esse credimus. Igitur compertum sit omnium vestrorum magnitudini, qualiter venerabilis vir Fohradus abbas de monasterio sancti Dionysii seu archipresbyter, atque Eufimia ^C abbatissa de monasterio superiore que est constructus in honore ^m sancti Petri, infra muro Mettis civitate, pro oportunitate amborum parium res aliquas inter se commutasse. Unde et ipsas commutationes bonorum hominum manibus roboratas in præfati ostendiderant relegendas: ubi cognovimus qualiter dedit Eufimia abbatissa ad parte Fohrado abbate una cum consensu ancillarum Dei ibidem consistentium locella duo infra pago Salvinse, super fluvium Salona, in Compendio, id sunt in Felicione-corte, seu in Vieterneia-corte, quantumcumque in ipsas cortes fuit ratio sancti Petri in integritate, et quicquid ad ipsa loca aspiciat. Simile modo Fohradus dedit ad parte Eufimiane abbatissa et illa congregatione sancti Pe-

^d Est teloneum pro navibus, *navlage*.

^e Teloneum pro carris, *droit de charroi*.

^f Teloneum pro equis vel equitaturis.

^g *Droit de rouage*.

^h *Droit de pontage*.

ⁱ *Droit d'heureux abord*.

^j Vide supra, col. 958, nota ^t.

^k Vide supra, col. 958, nota ⁿ.

^l Mabillon et alii male legunt *Cisplaco*. Clipacium fuit palatium regium, Gallice *Clichy*, de quo lege Germanum, apud Mabillonem, de Re diplomatica, lib. IV, pag. 275.

^m Monasterium virginum sub nomine sancti Petri hactenus existit apud Divodurum Mediomatricorum. De Petro melius Petrone episcopo Virdunensi qui regnante Carolo Magno isti Ecclesie præfuit, lege historiam episcoporum Virdunensium in Speciegii tomo XI, pag. 259.

tri res proprietatis suæ in pago Scarponinse in loco que dicitur Basigunde-curte, quantumcumque cum Petrone episcopo Virduninse, seu et Annone abbate commutavit, et quicquid ad ipso loco aspicere videretur, totum et ad integrum dedit ad parte Eufimianæ abbatissa. Sed pro integra firmitate petierunt ipse abbas et abbatissa celsitudini nostræ, ut hoc per nostram auctoritatem confirmare deberemus: quorum petitionibus gratanti animo ita præstitisse vel in omnibus confirmasse cognoscite. Præcipientes ergo jubemus, ut quicquid pars contulit parti, aut e contra in consensu recepit, inspectas ipsas commutationes, sicut per eas declaratur, ab hac die per hanc nostram auctoritatem habendi, tenendi, dandi, commutandi, vel quicquid exinde unusquisque quod a jure suo accepit ad profectum earundem ecclesiarum exercere voluerit, liberam ac firmissimam in omnibus habiant potestatem: ut neque a prædicto abbate et abbatissa, neque ab eorum successoribus ullum unquam tempore ipsas commutationes violentur. Unde duas confirmationes uno tenore conscriptas fieri iussimus, quas et manu propria firmavimus et de anulo nostro sigillare iussimus.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Widolaicus ad vicem Radonis recognovi.

Data in mense Octobris anno xiiii et viii regni nostri. Actum Haristalio palatio publico in Dei nomine feliciter.

XLVII.

Placitum sub Carolo Magno habitum, in quo Sonarciaga-villa pagi Tellau Dionysiano monasterio vindicatur (anno 782).

(Ex Mabill., *ibid.*)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Langobardorum ac patricius Romanorum. Cum nos in Dei nomine Carisiaco villa palatio nostro ad universorum causas audiendas et recto iudicio terminandas resideremus; ibique veniens advocatus sancti Dionisii vel Fulradi abbatis, nomine Ado, nobis suggererat, dicens, eo quod inter Riferonem comitem et suos escapinos in pago Tellao, in mallo publico qui vocatur Turcarias, advenisset, et homines aliquos his nominibus Goduinum, et germanum suum Flodoinum, et germanum eorum Damascianam, sed et Andgarium et Ercammarum et Jonatham interpellasset, repetens ab eis et dicens, eo quod rem sancti Dionisii in ipso pago Tellao, in loco qui dicitur Sonarciaga-villa super fluvium Ita, quem sanctus Dionisius per suum brachium conquisivit, post se retinebant in sua potestate malo ordine. Sed ipsi Flodoinus et Goduinus et eorum germana Damascia, sed et Antigarius et Ercammarus et Jonathan in præsentem aderant: et cum interrogaretur ab eis utrum quid de hac causa contra hominem nomine Adonem advocatum sancti Dionisii dicere vellent; numquam potuerunt tradere vel deducere rationem, per quam ipsam

rem sancti Dionisii Sonarciagam-villam habere potuissent: sed ipsi per suos vudios ibidem in præsentem præfatum Adonem advocatum sancti Dionisii investiverunt, et fidem exinde, sicut lex continuit, ibidem fecerunt. Proinde oportunum fuit ipsi Adoni advocato sancti Dionisii, ut talem notitiam bonorum hominum manu firmatam, vel ipsius comitis nomine Riferii, seu qui ibidem fuerunt sedentes, prendere et accipere deberet, quod ita et fecit, ut ad longum tempus ipsam rem Sonarciagam-villam contra jam dictos homines ad partem sancti Dionisii habeat evindicatam et elidigatam. Unde et advocatus sancti Dionisii vel Fulradi abbatis videlicet Ado suam notitiam quam se proposuit habere ante nos legibus optulit vel adpræsentavit ad religendum. Relecta ipsa notitia, interrogatum fuit ipso Rifero comite, si hæc causa vel ipsa notitia vera et verax erat aut non. Sed ipse Riferus comes nobis taliter suum præbuit testimonium, quod hæc causa vel ipsa notitia vera et verax esset. Proinde nos taliter una cum fidelibus nostris, id est cum Richardo comite, Gunthardo comite, Teudbaldo comite, Grifone, Geroldo, Nortboldo, Winegiso, Walberto, Gisoldo, Aroino, Teutholdo, Constabili, Woraldo comite palatii nostro, vel reliquis quamplurimis visi fuimus iudicasse, ut dum ipse Riferus comes taliter nobis suum tribuit testimonium, quod hæc causa vel ipsa notitia vera et verax esset; propterea jubemus, ut quia hanc causam sic actam vel perpetratam esse cognovimus, suprascriptus advocatus sancti Dionisii contra sæpe dictos homines inspecta sua notitia jam dictam villam Sonarciagam ad partem sancti Dionisii omni tempore habeat evindicatam atque elidicatam, et sit inter ipsos in postmodum ex hac re omni tempore sopita et definita atque inconversa causatio.

a Witherius notarius ad vicem Chrotardi recognovi.

Data mense Decembri die xvi, anno xiv regni nostri in Dei nomine feliciter.

XLVIII.

Præceptum Caroli Magni regis pro Turonensi sancti Martini monasterio (anno 782).

(Ex D. Bouquet, *Recueil des Hist.*)

D Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum, ac patricius Romanorum, omnibus abbatibus, virisque illustribus, ducibus, comitibus, domesticis, grafionibus, vicariis, centenariis, junioribusque nostris, atque missis nostris discurrentibus, præsentibus videlicet et futuris. Decet enim regalis clementiæ dignitatem cuncta quæ a sacerdotibus rationabilia postulata fuerint, sollerti cura prospicere, et opportuna vel congrua eis beneficia non denegare, anteriorumque regum acta plenius quæ pro Dei sunt intuitu, confirmare. Igitur venerabilis vir Itherius abbas de basilica peculiaris patroni nostri S. Martini, ubi

a Dubium est an Witherius notarius tum ordinarius fuerit. Witherius quippe numeratur quidem inter notarios Caroli Magni imperatoris, sed non regis:

nec Chrotardum archicancellarium alibi invenio: quod officium Witherius ad annum 12 regni Caroli exerevit.

ipse pretiosus domus in corpore requiescit, emunitates gloriosorum regum antecessorum nostrorum manibus eorum roboratas, atque domni genitoris nostri Pippini bonæ memoriæ quondam regis, nobis protulit ad relegendas [ubi continebatur insertum] qualiter prædicti reges pro reverentia ipsius beatissimi S. Martini de rebus ipsius in regna, Deo propitio, nostra, Austria, Neustria, Burgundia, Aquitania et Provincia, de omnibus rebus et facultatibus ipsius beatissimi S. Martini, quiete in regna superius scripta, quibuscumque locis majoribus vel minoribus, tam quod per præceptiones vel indulgentias seu emunitates regum, vel a christianis hominibus atque diversis contractibus (quam quod per) instrumenta cartarum ad præfatam casam Dei confessoris S. Martini fuit collatum vel delegatum, aut in futuris temporibus addendum vel delegandum, confirmaverunt, ut sub emunitate nostra ipsas res vel ipsi homines S. Martini vivere debeant. Idcirco supra dictus Itherius abba serenitatem regni nostri petiit, ut in id ipsum roborandi beneficium largiri deberemus. Cuius nos petitionem consentientes, et patrocinia S. Martini venerantes, sicut præcessores reges singulariter explerunt, et nos hoc indulgentiæ donum gratanter præstitisse cognoscite. Præcipientes quippe ut omnes res ipsius beatissimi S. Martini, quantumcumque in regna, Deo propitio, nostra, tam in villas et prædia majora vel modica, seu vel omnes facultates beatissimi S. Martini sub emunitatis titulum consistere debeant, ut nullus iudex publicus fisci nostri in jam dictas villas vel facultates ipsius sancti ad agendum, vel causas ad audiendum, seu freda vel inferendas exactandum, vel teloneum tollendum, aut nullum ingressum seu introitum in villas S. Martini habere præsumat: sed quicquid exinde ab antiquis temporibus fiscus noster, tam præterito quam et præsentem tempore accipere vel exactare consueverat, omnia et ex omnibus ex fisco nostro cedimus, ut in luminaribus ipsius beatissimi S. Martini, vel in alimonia pauperum, seu stipendia monachorum proficiat in augmentum. Et nullam potestatem iudex publicus fisci nostri super præfatas villas vel facultates S. Martini per quaecumque ingenium habere se recognoscat: sed ab omni fiscali potestate, atque de prædictis rebus S. Martini semper extraneus et remotus sit, et nec aliquis umquam occasiones inquirere, unde homines S. Martini dispendium facere debeant, sit ausus præsumere: sed inspectæ emunitates anteriorum regum, vel nostra in omnibus conserventur. Et si aliquis fuerit comes, domesticus, seu grafio, vicarius, vel tribunus, seu quicumque iudiciaria potestate succinctus, qui indulgentiam et bonitatem piorum et patrum nostrorum regum, vel nostram præceptionem irrumpere ac violare præsumserit, sexcentorum solidorum auri ad purum excocci numerum se cognoscat ad ipsam casam sancti Martini vel abbates suos multandum: ita

ut ipse abba, vel monachi, vel casa sancti Martini duas partes recipiant, tertia vero pars in fiscum nostri sacelli veniat, ut non delectet quæ pro divino intuitu sacerdotibus sunt indulta, vel anteriorum regum emunitates vel nostram ab impiis hominibus lacerari. Sed undecumque ad præsens ipsa casa S. Martini vestita esse videtur, vel inantea a quibuscumque Deo timentes [Deum timentibus] vel bonis hominibus datum vel collatum fuerit, sub emunitatis titulo resideat: et quicumque ad ipsam casam Dei aliquid dare voluerint, ex nostra auctoritate habeant licentiam faciendi, et sub emunitatis titulo absque ulla fiscali potestate quiete resideat: et quicquid fiscus consuetudinis habuit recipiendi, in luminaribus ipsius sancti pro nostra eleemosyna ad præsens in recisa computetur, cum ipsa subsequencia tam ipse abba, quam et successores sui omnes res ipsius sancti Martini, sub integra emunitate perpetualiter debeant habere et possidere. Et si ante-actis temporibus per aliquam negligentiam vel tepiditatem abbatum aut præsumtionem iudicum de ipsa emunitate quicquam minuat, irruptum, convulsunque aut confractum fuit, omnimodis his nostris auctoritatibus et beneficiis restauretur. Et ulterius nullum nostrum, nullusque juniorum nostrorum aut successorum infringere quod consensimus, aut violare non præsumat: sed, sicut superius dictum est, cum plenissima emunitate (pacifice) cum Dei adiutorio vel nostra gratia omnia valeant, quæ sibi data vel danda fuerint, possidere. Et huc hæc præceptio circa ipsam casam ac venerabilem ecclesiam sancti Martini pro futuris temporibus valeat perdurare, manu propria eam subter firmavimus, et anuli nostri impressione signavimus.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Rado relegit et suscripsit.

Data in mense Aprili, anno x et a viii regni nostri. Actum ^b Casiaci palatio regio, in Dei nomine feliciter. Amen.

XLIX.

Donatio Hildegardæ reginæ pro monasterio sancti Arnulfi (anno 783).

(Ex dom. Calmet., ibid.)

Hildegarda gratia Dei Francorum regina. Quidquid enim locis sanctorum venerabilium ob amorem Domini nostri Jesu Christi concedimus vel confirmamus, hoc nobis procul dubio ad mercedem animarum, et salutem credimus pervenire corporum. Igitur notum sit omnium fidelium nostrorum magnitudini, præsentium et futurorum, qualiter nos cum consilio, voluntate et permissu domni et gloriosi magni imperatoris Caroli; ad basilicam quæ est constructa in honore sancti Jacobi apostoli, vel cæterorum beatorum apostolorum, ubi scilicet Arnulphus pretiosus corpore requiescit, partem dotationaliæ nostri, ab ipso piissimo imperatore nobis concessi, hoc est Vacarias, et subtus cortem sitam in ducatu Moslinge, in comitatu Metensi, una cum appendiciis et ecclesia in honore pretiosi Arnulphi in prædicta villa Vacarias

Pascha Carolus celebravit, ut testantur Annales Eginhardi.

^a Corrigendum viii.

^b Forte legendum, Carisiago; nam in ea villa

constructa, cum omni integritate, tam terris, domibus, ædificiis, accolabus, mancipiis, sylvis, campis, pratis, pascuis, aquis, aquarumve decursibus, omnia et ex omnibus, per hanc nostram auctoritatem concedimus et condonamus perpetualiter ad possidendum, quæ omnia cum adjacentiis suis, ideo specialiter in ipso loco concedimus, quia ibi, Deo favente, corpore quiescere volumus. Et quia scimus multa quæ prius studiose fiunt, postea refrigescere charitate, in negligentiam devenire, ideo interdicimus omnibus abbatibus, seu custodibus ejusdem venerabilis loci, et per divinum eos obtestamur examen, ut jam dictas res nunquam præsumant alicui beneficio tribuere, nec per precariam, ut fieri solet, præbere, nec ad nullum omnino istius sæculi usum inflectere, sed semper in eodem venerabili loco ad usus Deo ibi servantium perpetuali jure subdita permaneant. Si quis autem ex abbatibus venerandi illius loci hanc nostram voluntatem violare præsumperit, æternam non valeat effugere damnationem, et beatum adversum se Arnulphum, non adiutorem, sed potius sentiat accusatorem. Omnes autem nostros qui futuri sunt, per Christum Dei Filium redemptorem omnium adjuramus, et exposcimus successores, sive ejuscumque ordinis judices, ut nullus hoc quod statuimus audeat irrumperere, et quolibet modo aliter quam volumus, immutare. Quod si quis eorum facere tentaverit, quidquid ipse statuerit, a suo sentiat adversario convelli, et insuper judicium sit habiturus nobiscum, coram justissimo iudice. Et ut hæc autoritas firmiter habeatur, vel diuturnis temporibus melius conservetur, dominus noster et piissimus Imperator Carolus nostris libentissime annuens precibus, manu propria subteradnotavit, et de annulo suo sigillari jussit.

Data tertio idus mensis Martii, anno quinto decimo domini et piissimi imperatoris Caroli, ab Incarnatione autem Domini nostri Jesu Christi anno septingentesimo octogesimo tertio.

Acta Metis in Dei nomine feliciter, indictione sexta.

L.

Diploma Caroli Magni pro monasterio sancti Arnulphi Metensis (anno 785).

(Ex dom. Calmet., *Hist. de Lorr.*)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Langobardorum ac patricius Romanorum. Quidquid enim locis sanctorum venerabilium ob amorem Domini nostri Jesu Christi concedimus vel confirmamus, hoc nobis proculdubio ad mercedem vel stabilitatem regni nostri, in Dei nomine pertinere confidimus.

Igitur notum sit omnium fidelium nostrorum magnitudini, præsentium et futurorum, qualiter nos in elemosina dilectissimæ conjugis nostræ Hildegardæ reginæ, ad basilicam quæ est constructa in honore S. Jacobi [Forte Joannis] apostoli, vel ceterorum beatorum, ubi scilicet Arnulfus pretiosus corpore requiescit, villam nostram nuncupatam Camenetum, sitam in ducato Mosliuse in comitato Metense, una

A cum appenditiis, ecclesiis quæ ad ipsam villam pertinere videntur, cum omni integritate, tam terris, domibus, ædificiis, accolabus, mancipiis, vineis, silvis, campis, pratis, pascuis, aquis, aquarumve decursibus; omnia et ex omnibus per hanc nostram auctoritatem concedimus, vel condonamus perpetualiter ad possidendum: quam villam cum omnibus suis adjacentiis ideo specialiter in ipso sancto loco concedimus, ut exinde pro remedio prædictæ conjugis nostræ, continue die noctuque luminaria ad ejus sepulchrum fieri debeant. Et quia scimus multa quæ prius studiose fiunt, postea refrigescere charitate, in negligentiam devenire, idcirco interdicimus omnibus abbatibus sive custodibus ejusdem venerabilis loci, et per divinum eos obtestamur examen, ut jam fatam villam nunquam præsumant alicui beneficio tribuere, nec per precariam, ut fieri assolet, præbere, nec ad nullum omnino istius sæculi usum inflectere; sed, ut diximus, pro remedio animæ ipsius dilectæ conjugis nostræ Hildegardæ, ad ipsum sanctum locum luminaria incessabiliter fiant; et quod ex iisdem luminaribus superfuerit, illi exinde præordinati ab ipsis custodibus alantur, qui pro sæpe fatæ dilectæ nostræ conjugis animæ a missas quotidie faciunt, vel psalmodiam et preces in conspectu Domini jugiter effundant. Si quis autem ex abbatibus venerandi illius loci hanc nostram voluntatem violare præsumperit, æternam effugere non valeat damnationem, et beatum adversum se Arnulphum, non adiutorem, sed potius sentiat accusatorem; sed et servos Dei, qui ad hoc opus præordinati fuerint, per individuum sanctæ Trinitatis nomen adjuramus, ut nullam negligentiam faciant; quin, ut præmissum est, continue in orationibus et missarum solemnibus et psalmodiis studiose instant. Omnes autem nostros qui futuri sunt, per Christum Dei Filium redemptorem omnium, adjuramus et exposcimus successores, sive ejuscumque ordinis judices, ut nullus hoc quod statuimus, audeat irrumperere, et quolibet modo aliter quam volumus immutare. Quod si quis eorum facere tentaverit, quidquid ipse statuerit, a suo sentiat adversario convelli: et insuper judicium sit nobiscum habiturus coram justissimo iudice. Et ut hæc autoritas firmiter habeatur, vel diuturnis temporibus melius conservetur, manu propria subtilius adnotavimus, et de annulo nostro sigillare jussimus. Datum calendis Maii anno quinto decimo regni nostri, ab Incarnatione Domini nostri anno septingentesimo octogesimo tertio, in die Ascensionis Dominicæ, in cujus vigiliis, ipsa dulcissima conjux nostra obiit in anno tertio decimo conjunctionis nostræ. Actum Theodonsvillæ palatio nostro, in Dei nomine feliciter, indictione sexta.

LI.

Præceptum Caroli Magni pro monasterio Sangermanni a Pratis (anno 786).

(Ex D. Bouquet, *Recueil des Hist. de Fr.*)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardo-

^a On fondait des messes du temps de Charlemagne, puisque lui-même en fonde pour le soulagement de l'âme de sa femme Hildegarde.

rum ac patricius Romanorum, omnibus fidelibus nostris praesentibus et futuris. Quicquid enim locis venerabilibus ob amorem Domini et oportunitate servorum Dei benevola deliberatione concedimus, hæc nobis ad æternam beatitudinem vel remedium animæ nostræ pertinere confidimus. Quapropter compertum sit omnium vestrorum magnitudini, qualiter donamus ad monasterium sancti Germani, quod est prope Parisius civitatem constructum, ubi ipsius pretiosum corpus quiescit humatum, quod venerabilis vir Hrobertus abba in regimine habere videtur, donatumque ad eundem sanctum locum et f. aribus ibidem degentibus esse volumus, hoc est villam nostram, nuncupatam Madriolas [Maroles], in pago Meledunense super fluvium Sequana, cum omni integritate sua ad se pertinente vel aspiciente, sicuti a longo tempore et nunc juste rationabiliter ad eundem visum est pertinuisse, vel sicut moderno tempore Autbertus comes per nostrum beneficium tenere videtur, id est, cum terris, domibus, ædificiis, accolabus, mancipiis, vineis, sylvis, campis, pratis, pascuis, aquarumve decursibus, mobilibus et immobilibus, et portum quod est inter pagum Senonicum et Melodunensem, ab Alsiaco villa præfati sancti Germani usque monasteriolum sancti Mauricii ex utraque ripa fluminis Sequanæ, cujuscumque sit terra; ita ut nullus inibi portum vel aquam habeat, nisi jam dicta potestas almi Germani; neque theloneum, aut rotaticum, seu vultaticum, cespitaticum, ripaticum, vel salutaticum cuiquam, accipere liceat; mercatum quoque, omniaque ex omnibus, quicquid dici aut nominari potest, ad integrum ad ipsum sanctum locum ejusque rectoribus ac monachis a die præsentis tradimus perpetualiter possidendum. Propterea hanc præceptionem auctoritatis nostræ conscribere jussimus, per quam omnino statuantes decrevimus, quod circa ipsum abbatem vel rectores ipsius ecclesiæ perpetualiter volumus esse mansurum, ut nullus quilibet de judiciaria potestate, aut de parte fisci nostri, aut qualiscumque persona de prædicta villa Madriolis,

^a Caroli Magni principatu varia cœnobio Sithiensi prædia concessa sunt, in quibus memoranda Deodati clerici donatio. Quippe « Odlando abbati Deodatus clericus concedit res suas sitas in locis in Sanctum, et in Ascio super fluvio Witbaci, et in Fresinio super fluvio Capruino, et Hildwalcourt, et in Lonasto super fluvio Albumfontana in pago Terwaninse, nimirum fabricaturas ecclesiarum auro argentoque, drappalia diversæ faciei, speciei, libros diversos, etc., ea ratione, ut res cunctæ comprehensæ ad opus monachorum in monasterio Sithiu degentium vestimenta comparentur, id est drappos ad kamisias ultromarinas, quæ vulgo berniserist vocitantur. Actum Sanctis publice, Datum mense Augusto, die III, anno xxxii regni domni nostri Karoli gloriosissimi regis. Gunabertus diaconus scripsit. » — Odlandum abbatem Sithiensem excepit Nantharius, eo nomine secundus, cui Erharius vendit mansum unum in loco nuncupante Fletirino, in pago Isserctio. Venditionis charta sic incipit: « Domino venerabili in Christo Patri Nanthario abbati de monasterio Sithiu, sive de cella quæ dicitur Bebrona, ubi Ebrogerus prepositus esse videtur.... Actum Bebrona in mense Octobrio, anno xxxviii regnante Karolo rege, anno vi

vel quicquid ad eam aspicit, ipsum abbatem vel monachos in eodem monasterio consistentes inquietare, vel contra rationis ordinem aut calumniam facere non præsumat; sed ab hodierna die rectores ipsius monasterii eam habeant, teneant atque possideant: quatinus melius delectet jam dictum abbatem vel ipsos monachos pro nobis uxoreque nostra et filiis, necnon pro stabilitate regni nostri Domini misericordiam attentius deprecari. Et huc hæc auctoritas firma habeatur, vel nostris et futuris temporibus melius conservetur, manu propria subter eam decrevimus roborare, et de anulo nostro jussimus sigillari.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Wigbaldus ad vicem Radonis recognovi.

Data Non. Novembris, anno nono decimo et tertio B decimo regni nostri. Actum Warmasia palatio, in Dei nomine feliciter.

LII.

Præceptum Karoli regis de venatione silvarum (anno 788).

(Ex Mabill., de Re diplom.)

Karolus Dei gratia rex Francorum et Langobardorum ac patricius Romanorum. Quicquid enim ad loca sanctorum venerabilium pro oportunitate servorum Dei concedimus vel confirmamus, hoc nobis proculdubio ad æternam beatitudinem pertinere confidimus. Igitur notum sit omnium fidelium nostrorum magnitudini, præsentium scilicet et futurorum, qualiter concessimus Autlando abbati et monachis ex monasterio ^a Sithiu, quod est constructum in honore Dei omnipotentis et sancti Petri principis apostolorum vel ceterorum sanctorum, ubi sancti Audomarus atque Bertinus Christi confessores corpore requiescunt, ut ex nostra indulgentia in eorum proprias silvas licentiam haberent eorum homines venationem exercere, unde fratres consolationem habere possint, tam ad volumina librorum tegenda, quamque et manicias et ad zonas faciendas, salvas forestes nostras, quas ad opus nostrum constitutas habemus. Propterea præsentem auctoritatem fieri jussimus, per quam omnino præ-

imperi ipsius. » Eidem Nanthario abbati Lebdrudis vidua tradit omnem rem suæ proprietatis in loco nuncupante Gisna sive Totingetune, in pago Bononiensi, super fluvium Wasconigawalla, « pro qua donatione, inquit, et vestra pietate expetivi a vobis terram aliquam monasterii vestri in loco nuncupante Æcloum in ipso pago Bononiensi, ea ratione, ut ipsas terras ego et tres infantes mei his nominibus, Hildberta, Nidlebus et Erpsuid, dum advivimus, per vestro beneficio ad usumfructum possidere debeamus. Unde quoque pro eodem usu annis singulis ad festivitatem sancti Audomari Kal. Novembris pensas II de formaticis traussolvere debeamus, et non habeam pontificum ipsas res alienare. Actum Gisna villa publice, quando fecit mensis October dies XI, anno XI regni, et VIII imperii domni nostri Karoli imperatoris. Signum Wendelgeri centenarii †. Gunibertus sacerdos scripsit. » Is ipse forsitan Gunthbertus monachus, cujus pater Goibertus, mater Ebertruda, quæ concessit monasterio Sithiensi monasterium quoddam, quod ipse Goibertus in proprietate sua in honorem Salvatoris nostri construxerat, nomine Henetlant.

cipimus atque demandamus, ut neque vos, neque A
juniores vestri seu successores, memorato viro venerabili Audlando abbati, aut successoribus suis, seu hominibus eorum, pro hac causa inquietare, aut calumniam generare: aut aliquid pro hoc requirere ab eis, aut exactare, nec omnino contradicere præsumat: nisi liceat eorum hominibus ut supra diximus ex nostra indulgentia in eorum proprias silvas venationem exercere. Et ut hæc auctoritas firmitior habeatur, et per tempora melius conservetur, de anulo nostro subtersigillari jussimus.

Signum domni Karoli gloriosissimi regis.

Data vii Kal. Aprilis, anno xx regni nostri. Actum in supradicto loco Sithiu, in atrio sancti Bertini in Dei nomine feliciter. Amen.

LIII.

Caroli Magni præceptum de bonis a Hrodhardo comite monasterio Dionysiano venditis, quæ bona eidem loco rex confirmat (anno 790).

(Ex Mabill., ibid.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Langobardorum ac patricius Romanorum. Notum esse universis nostris credimus fidelibus qualiter tempore genitoris nostri bonæ memoriæ Pippini quondam regis, seu et avunculi nostri Carolomanni, res aliquæ in ducatu Alamanniæ fisci ditionibus redactæ fuerunt, quas modo diversi homines quasi jure proprio possidebant injuste, et aliquis exinde jam per venditiones, donationes, seu diversos quoslibet modos habebant dispersas: ex quibus Hrodhardus comis quondam ab Hunido seu ab aliis hominibus per cartas vinditionis exinde res aliquas visus fuit comparasse quæ ponuntur in pago Brisigavia, in loca nuncupantes Binuzlaum, sive et Romaningahoba, vel in ceteris locis, cum eorum adjacentiis et appendiciis, quæ partibus sancti Dionysii martyris, ubi ejus preciosum corpus requiescit, illicito ordine visus fuit vendidisse, vel delegasse: unde Mainarius abba per suos vuadios legibus nobis visus est revestisse. Sed nobis considerantibus ob amorem Dei et reverentiam sancti Dionysii, pro mercedis augmentum et animæ nostræ remedium seu stabilitatem regni nostri deinceps per nostrum præceptum præfatas res ad ipsa casa Dei promptissimo animo et voluntate benigna concedere ac delegare decrevimus. Propterea hoc nostræ firmitatis præceptum jussimus conscribi, ut memoratas res cum omni integritate, cum terris, domibus, ædificiis, mancipiis, vineis, silvis vel cunctis ibidem adjacentiis, vel appendiciis in quibuslibet locis, sicut antea ipsa casa Dei visa fuit possidere, ita et deinceps per nostrum præceptum plenius in Dei nomine confirmatum, et ab ac die præfate basilicæ sancti Dionysii habeat teneat atque possideat, et in nostra ælemosyna ibidem omni tempore in augmentis proficere. Et ut hæc auctoritas firmitior habeatur, vel per tempora melius conservetur, manu propria firmavimus, et de anulo nostro sigillare jussimus.

^a Et hic deest epocha regni Langobardici. Actum est alias de Copsistano seu Copsistano palatio, quod in suburbio Moguntia ponitur.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Erkembaldus ad vicem Radonis subscripsi.

^a Data pridie Kal. Septemb. anno xxii regnum domni nostri Caroli excellentissimi regis. Actum Copsistano in Dei nomine feliciter.

LIV.

Præceptum Caroli Magni pro Massiliensi sancti Victoris monasterio (anno 790).

(Ex dom. Bouq., *Recueil des Hist. de Fr.*)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Langobardorum ac patricius Romanorum. Maximum regni nostri in hoc augere credimus munimentum, si petitionibus sacerdotum vel servorum Dei, in quo nostris auribus fuerint prolatae, liberiori animo obtemperamus, atque in Dei nomine ad effectum perducimus. Quapropter notum sit omnium fidelium nostrorum magnitudini, qualiter nos ob honorem Domini ad monasterium Massiliense, quod est in honore B. semperque virginis Mariæ, vel sancti Victoris martyris, tale beneficium visi sumus concessisse, ut in villis vel rebus in quibuslibet locis quæ bonorum omnium largitate ibidem largitæ vel delegatæ fuerint, vel inantea a Deo [Deum] timentibus hominibus ibidem datum vel traditum fuerit, quicquid ibidem juste ac rationabiliter pertinere videtur, nullus iudex publicus ad causam audiendum, vel freda exigenda, seu mansiones vel paratas faciendum, nec homines ipsius Ecclesiæ distringendum, atque fidejussores tollendum, nec ullas redhibitiones publicas requirendum, ibidem quoque tempore ingredi, nec exactare penitus non præsumat, sed sub emunitatis nomine deberent consistere. Propterea hanc præceptionem auctoritatis nostræ conscribere jussimus, per quam specialiter decernimus et ordinamus ut nullus quislibet de veteribus nec junioribus viris amodo et deinceps in villis vel rebus præfate Ecclesiæ infra regna, Christo propitio, nostra ad causas audiendum, vel freda exigendum, vel mansiones vel paratas faciendum, aut homines ipsius Ecclesiæ distringendum, vel fidejussores tollendum, nec ullas redhibitiones publicas requirendum ibidem, ut diximus, ullo umquam tempore ingredi, nec exactare penitus non præsument: sed sub emunitatis nomine liceat illis, qui nunc tempore ibidem rectores esse videntur, sique successores cum omnibus fredis concessis quiete vivere et residere, et quicquid ibidem nunc ad præsens juste et rationabiliter pertinet, vel inantea a Deum timentibus hominibus ad ipsa loca traditum vel delegatum fuerit, ex nostra caritate ibidem proficiat in augmentis, quatinus melius delectet ipsam congregationem pro nobis vel stabilitate regni nostri Domini misericordiam attentius exorare. Et huc hæc præceptio nostris et futuris temporibus melius conservetur, manu propria decrevimus roborare, et de anulo nostro infra sigillare præcepimus.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Data in ^a mense Martio, anno xxii et xvii regni A domni Caroli. Actum ^b Quamarcia civitate.

LV

Præceptum Caroli Magni regis pro Turonensi sancti Martini monasterio (anno 790).

(Ex D. Bouquet, *ibid.*)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Langobardorum ac patricius Romanorum. Notum esse universis nostris credimus fidelibus, qualiter tempore genitoris nostri bonæ memoriæ Pippini quondam regis, seu et avunculi nostri Karlomanni res aliquæ in ducatu Alamanniæ fisci ditionibus redactæ fuerint, quas modo diversi homines, quasi jure proprio possidebant injuste, et aliquas exinde jam per venditiones, donationes, seu diversos quoslibet modos habebant dispersas, ex quibus Fulridus quondam alamannus per cartam vinditionis partibus basilicæ S. Martini, quo pretiosum requiescit corpus, aliquam rem in Stanisaconstat in Brisigavia, illicito ordine delegavit. Unde Itherius abba per suos vadios legibus nobis visus est revestisse. Sed nobis considerantibus ob amorem Dei et reverentiam sancti Martini per mercedis augmentum, et animæ nostræ remedium, seu stabilitatem regni nostri, deinceps per nostrum præceptum præfatam rem ad ipsam casam Dei promptissimo animo ac voluntate benigna concedere ac delegare decrevimus. Propterea hoc nostræ firmitatis præceptum jussimus conscribi, ut memoratam rem cum omni intactitate, cum ecclesiis, terris, domibus, ædificiis, mancipiis, vineis, sylvis, vel cunctis ibidem adjacentiis et appendiciis, in quibuslibet locis, sicut antea ipsa casa Dei visa fuit possedisse: ita et deinceps per nostrum præceptum plenius in Dei nomine confirmatum ab hac die pars præfatæ basilicæ sancti

^a Ab hoc mense desumendum est initium regni Caroli in Italia. Et hæc est prior regni ejus epocha: posterior a mense Maio proficiscitur. Priorem epocham confirmat concilium Forojuliense, quod S. Paulinus celebravit anno 796, anno *felicitissimo principatus eorum* (Caroli nempe ac Pippini Italiæ regis) xxiii et xv, ut initio ejusdem concilii legitur. Hoc itaque anno mense Aprilis annum regni sui Italici 23 jam auspiciatus erat Carolus, qui annum tantum 22 numerasset, si posteriorem epocham adhibuisset. Igitur cum, teste Anastasio, Carolus ante captam Papiam diversas civitates subegerit, a parte Longobardiæ devicta sese regem vocare cepit.

^b Corrige. *Wormacia*, in qua civitate Carolus solemnitate paschalem egit hoc anno 790.

^c Anianus seu Annianus abbas, in hoc diplomate laudatus, is est quem celebrat Theodulfus Aurelianorum episcopus in carmine ad Benedictum Anianensem abbatem. Quæ hic memorantur monasteria duo ab eodem Anniano constructa, alterum sancti Joannis in Extorio, alterum sancti Laurentii in Olibegio sita, sæpius recurringunt in his actis. Monasterium Montis Olivi, quod Caunensi vicinum est, per id tempus dicebatur sancti Joannis Baptistæ in castro Mallasti, ex actis ejusdem loci inferius referendis. At diversum videtur ab illo Anniano: cujus alterum sancti Laurentii nomine insignitum, nunc vocatur sancti Anniani, vulgo *Saint-Chinion*, sancto Anniano confessori primitus sacrum, ex diplomate Ludovici et Lotharii imperatorum. Caunense situm est inter hoc monasterium et aliud mox dictum

Martini habeat, teneat atque possideat, et in nostra eleemosyna ibidem omni tempore in augmentis proficiat. Et huc hæc auctoritas firmior habeatur, vel per tempora melius conservetur, manu propria firmavimus, et de anulo nostro sigillare jussimus.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Ercambaldus ad vicem Radoni.

Data ii kalendas Septembris, anno xxii domni Caroli excellentissimi regis. Actum Copsistaino, in Dei nomine feliciter. Amen.

LVI.

Caroli Magni præceptum, quo Aniani abbatis rogatu monasteria sancti Joannis et sancti Laurentii in suam tuitionem suscipit, et villam Caunas eidem attribuit (anno 795).

(Ex Mabillon., de Re diplomatica.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Langobardorum, ac patricius Romanorum, omnibus fidelibus nostris præsentibus et futuris. Rectum est regalis potestas illis tuitionem impertiat, quorum necessitas comprobatur. Idcirco cognuscat magnitudo seu utilitas vestra, quia vir venerabilis ^c Anianus abba ex monasteria sancti Johannis et sancti Laurentii, quod sunt constructi in locis nuncupantibus Extorio [vulgo Citou] et Olibegio, nostro synodali concilio veniens una cum monachis suis, et in nostro mundeburde cum omnibus rebus vel hominibus monasterii sui, quas moderno tempore videtur possidere, se plenius commendavit, et nos sua nostram tuitionem eum et monachis suis cum omnibus rebus atque hominibus suis recepimus ac retinemus, quatenus diebus vitæ suæ sub nostram tuitionem valeant quieti vivere vel residere. Propterea has litteras nostras pro firmitatis studium eis dedimus, per quas omnino jubemus ut nullus quislibet de vobis neque de junioribus vestris

Montis-Olivi, de *Mont-Oliou*, in diocesi Carcassonnensi. Daniel Caunensis abbas Caunas subiecit Anniano abbati, testante præcepto Caroli Calvi postea edendo. De monasterio sancti Laurentii consule Baluzianas notas ad Capitularia, et ad concilia provincie Narbonensis. Redeo ad monasterium sancti Joannis, quod sancti Joannis Exequauriensis dicitur in alio autographo Caunensi inedito, quo limites villæ et cœnobii Caunensis jussu Magnarii comitis designantur « anno xxxiiii regnante domino nostro Carolo rege Francorum et Langobardorum et patricio Romanorum, » id est anno Christi 802, ubi agitur de Anniano abbate hic memorato, qui cum monachis suis deservebat « sancti Joannis Exequauriensis vel sancti Petri et Pauli monasteriis, quæ ædificavit supra dictus Anianus cum fratribus suis supra ribo Argentodublo in villa Caunense, quæ ab antiquo dicebatur Bulintis, quam perdonabit rex Carolus ad ipso abbate cum fratribus suis. » Unde lis orta erat inter Magnarium comitem et Annianum abbatem de finibus disternendis. Cæterum in superiori diplomate observanda est formula, qua Carolus Magnus confirmat donationem villæ Caunaram, Anniano et Milone factam. « Similiter concessimus ei villa Caunas, sicut Milo ad suum monasterium per suas litteras delegavit. » Frequentes sunt ejusmodi formulæ in litteris confirmatoriis regum, ut in præcepto Ludovici Balbi pro ecclesia Nivernensi, quasi rex tunc primum rem concederet, ejus donationem confirmabat.

prædicto Aniano abbati seu monachis suis, nec rebus vel hominibus illorum contingere nec inquietare; aut contra rationis ordinem calumniam generare non præsumatis, nisi (ut diximus) cum omnibus rebus vel hominibus illorum sub nostram tuitionem valeant quieti vivere, vel residere. Similiter concessimus ei villa Caonas, sicuti Milo ad suum monasterium per suas litteras delegavit, cum omnibus appendiciis suis, quatenus melius delectet ipsis servis Dei pro nobis vel stabilitatem regni nostri Domini misericordia exorare. Et si aliquas causas adversus eos vel hominibus illorum surrexerint aut ortas fuerint, quas in provincia absque illorum gravi dispendio diffinire non potueritis, usque in nostra præsentia reserventur, quatenus ante nos secundum legis ordinem accipiant finitivam sententiam. Et ut hæc auctoritas firmior habeatur, vel a fidelibus nostris melius conservetur, de anulo nostro, subter sigillare iussimus.

Widolaicus ad vicem Radonis recognovi et subscripsi.

Data tertio decimo Kalendas Augustas anno xxvi et xx regni nostri. Actum Franconofurd palatio in Dei nomine feliciter.

LVI bis.

Præceptum Caroli Magni de omnibus rebus ecclesiæ Cenomannicæ (anno 796).

(Ex D. Bouquet, *Recueil des Hist.*)

In a nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum ac patricius Romanorum. Si sacerdotum ac servorum Dei petitiones, quas nobis pro suis necessitatibus innouerint, ad effectum perducimus, non solum legalem consuetudinem exercemus, verum etiam ad beatitudinem æternæ retributionis talia nobis facta profutura confidimus. Igitur omnibus episcopis, abbatibus, ducibus, comitibus, vicedominis, vicariis, centenariis, actionariis, missis nostris discurrentibus, sive cunctis fidelibus sanctæ Dei Ecclesiæ et nostris, presentibus atque futuris, notum esse volumus quia vir venerabilis Franco, Cenomannicæ urbis episcopus, adiens Serenitatem nostram, suppliciter deprecatus est ut ei præceptum de omnibus rebus ecclesiæ sibi commissæ facere præcepissemus: et nominatim cellulas vel vicos seu villas, quas sub sua, sive canonicorum, vel vassalorum suorum ac aliorum sibi vel ecclesiæ suæ devotè famulantium, tam liberorum quam et servorum, potestate vel dominatione presenti tempore habere noscitur, ut futuris temporibus ipse, sive ejus successores, sub jure et dominatione, prædictæ Cenomannicæ ecclesiæ, firmius, nostra fulti auctoritate, et absque ulla pulsatione vel contrarietate habere vel regere mereretur. Cujus petitioni libenter assensum præbuimus, et nominatim cellulas vel villas sive vicos in hoc præcepto, sicut deprecatus est inserere iussimus, id est cellulam sancti Vincentii cum omnibus ad se pertinentibus, et cellulam sancti Albini, seu cellulam sancti Audoeni, et cellulam san-

cti Rigomeri, et cellulam sancti Almiri, et cellulam sancti Ulfacii, et cellulam sancti Baomadi, hæc omnia cum omnibus ad se pertinentibus, cum vicis canonicis quatuor, id est Salica, et Montiniacum, et Flaciacum, et Oxellum, cum villis duodecim, et aliis villulis ad eas pertinentibus, sicut in plenariis jam dictæ ecclesiæ continetur, id est Rupiacum, Cavana, Culturas, Baliau, Aloncion, Colonicam vetus vicum, et Celsiacum vicum canonicum, et villam sancti Gervasii, Aloniacum, Asinarias, Vodebris, Callemarcium, sive alias villulas, quarum nomina in promptu non recordantur. Hæc autem omnia cum omnibus ad se pertinentibus, cum omni integritate, sub emunitatis tuitione nostro præcepto inserere iussimus. Alterum enim prædicto episcopo, vel suis canonicis præceptum olim facere iussimus de monasteriis vel cellulis, sive vicis atque villis, quas nostri fideles nostra largitione habere noscuntur: ibi nominatim eas in nostro præcepto scribere præcepissemus, sub legitimo censu, et nonas et decimas persolvendas, seu restorationes ecclesiæ faciendas; quæ omnia jubemus atque præcipimus ut a nostris fidelibus ita conserventur, sicut in ipso præcepto sunt inserta: de quibus prædictam ecclesiam et jam dictum pontificem, quandocunque Dominus posse et locum dederit, consolari et augmentari cupimus. Præsentaliter vero hoc concedimus, ut quando quisque de illis qui sæpe dictæ ecclesiæ beneficiis nostra largitione habent, de hoc sæculo, infantibus masculis non natis, vel nobis non commendatis, migraverint; jam dictus pontifex, vel sui successores, sive eorum ministri atque canonici, in potestatem et dominationem præfixæ ecclesiæ absque ullius consignatione revocare faciant. Et quandocunque locus evenerit jam dicta beneficia cum nostris fidelibus, qui ea nostro beneficio habent, commutare, volumus ea præfatæ ecclesiæ reddere, ut ipsius ecclesiæ pontificibus, vel sacerdotibus, sive Dei servis, pro nobis vel omni populo nobis a Deo commissio, sive pro stabilitate regni et pace totius populi, melius exorare delectetur.

Insuper detulit nobis immunitates prædecessorum nostrorum, regum scilicet Francorum, in quibus continebatur quomodo prædictam sedem, una cum rebus omnibus vel hominibus ibidem aspicientibus, propter amorem Dei et reverentiam sanctorum, quorum reliquiæ ibi venerantur, sub plenissima semper defensione et immunitatis tuitione habuissent. Pro firmitatis ergo studio petiit prædictus pontifex ut circa ipsum sanctum locum de-nuo pro mercedis nostræ augmento concedere et confirmare deberemus. Cujus petitionem pro divino amore renuere noluimus; sed in omnibus et præsentibus et futuri fideles sanctæ Dei Ecclesiæ et nostri ita concessum atque perpetualliter a nobis confirmatum esse cognoscant. Præcipientes ergo jubemus ut nullus iudex publicus, neque quislibet ex judiciaria potestate, nec aliquis ex fidelibus nostris in ecclesias aut loca, vel agros, seu reliquas possessiones memoratæ ecclesiæ, quas mo-

a Insolita invocatio ac omnino resecanda.

dero tempore in quibuscumque pagis et territoriis infra A
ditionem regni nostri juste habere ac possidere cognoscitur, quæque etiam deinceps in iure ipsius sancti loci divina voluerit pietas augeri, nemo ad causas audiendas, vel inferendas requirendas, aut tributa vel freda exigenda, aut mansiones vel paratas faciendas, aut teloneum exigendum, nec fideiussores tollendos, aut homines ipsius ecclesiæ, tam ingenuos quam et servos, qui super terram ejusdem residere videntur, injuste distringendos, nec ullas redhibitiones aut illicitas occasiones requirendas, ullo unquam tempore ingredi audeat, vel exactare prædicta ex ipsis rebus quodam in loco præsumat : et quicquid ex rebus jam dictæ ecclesiæ fiscus sperare poterat, totum nos memoratæ ecclesiæ concedimus. Insuper et illud in hoc præcepto inserere jussimus, ut nullus iudex, aut comes, aut aliquis liber homo, aut quælibet persona prædictæ ecclesiæ ministros, vel advocatos in mallo publico accusare præsumat, sed prius conveniat ministros rerum, et iudices villarum atque hominum a quibus latus est, ut ab eis familiarem et justam accipiat justitiam ; quam si accipere non voluerit, tunc conveniat episcopum jam dictæ ecclesiæ, ut ab ipso suam justitiam familiarem et bonam atque justam accipiat. Et si ab ipso episcopo, neque a suis ministris suam justitiam accipere nequiverit, postmodum licentiam habeat ut in mallo publico suas querelas juste et rationabiliter atque legaliter quærat. Sed si antea quam prædicta fecerit, jam dictæ sedis ecclesiæ episcopum et suos ministros vel advocatos accusare aut pulsare præsumperit : quia nostram jussionem atque nostrum indictum et præceptum contempsit, sive prævaricavit, bannum nostrum ex hoc nobis componat, et prædictæ ecclesiæ episcopo vel suis ministris c. sol. argenti componat, et suam justitiam postmodum absque lege aut aliqua compositione recipiat. Prædictas enim causas memoratæ ecclesiæ pontificibusque atque Dei servis inibi Domino famulantibus pro Dei amore et reverentia sanctorum concessimus, concessumque futuris temporibus esse volumus, sicut et a nostris antecessoribus, regibus videlicet Francorum, suis prædecessoribus factum esse scrutando cognovimus : quatenus supra memorato pontifici suisque successoribus, una cum servis Dei inibi Deo famulantibus, pro nobis atque pro stabilitate regni totius a Deo nobis concessi atque conservandi, cum clero populoque sibi subiecto Domini misericordiam exorare delectetur. Et ut hæc præcepti nostri auctoritas firmiter habeatur, et per futura tempora conservetur, manu propria subter firmavimus, et impressione nostri annuli subter eam roborari decrevimus.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

* Adratensis pagus hic est Atrabatenensis, ut notavi ad Vitam sancti Leodegarii in sæculo secundo Benedictino. Adverte hic titulum *nobilissimæ*, quem sibi unum tribuunt regii liberi. Nec mirum, quando ipsi reges, imo et imperatores, hoc nomine olim gloriati sunt. Lege Gabrielis Trivorii observationem apologeticam, capite 10, et chartam Sansonis Rhemensis

Genesius ad vicem Erchembaldi recognovi et subs. Datum in mense Decembrio xvi Kalend. Januarii, anno regni nostri xxix.

Actum Grani-Aquis palatio nostro, in Dei nomine feliciter. Amen.

LVII.

Charta Ghiselæ, Caroli Magni sororis, qua monasterio Dionysiano multa confert prædia quæ a parentibus acceperat (anno 798).

(Ex Mabillon., de Re diplom.)

.....
beatorum martyrum Dionysii, ubi ipse preciosus corpore quiescit cum suis sanctis sociis, de eorum prædio et facultates ipse locus sanctus ditatus et bene fundatus fuit, et est, et concedente Domino erit in perpetuum : ita nunc in Dei nomine Deo sacrala Christianique semper devota Ghysela nobilissima regis filia Pippini, et Bertradanæ reginæ olim, pro Dei intuitu et desiderio cœlestis regni et animæ meæ remedio, donamus ad ipsum sanctum locum, donatumque præsentiter esse volumus, sicut enim admonet nos sancta scriptura ut homo dum vivit in corpore, cogitet de æternitate vitæ, ut de transitoria meretur æterna, Domino dicente in Evangelio : *Facite vobis thesauros in cælo quæ non deficiunt, et de iniquo mammona comparate vobis æterna tabernacula*, juxta sententiam beati doctoris Augustini, ubi ait : *Perit mundus et ea quæ in mundo sunt.* Illud vero numquam perit, quod in ecclesiis vel in pauperibus erogatur, sed unicuique quod ad æternam beatitudinem pro justitia reputatur. Ideo ob ejus amorem donamus ad ipsum sanctum locum superius denominatum, ubi præsentiter tempore Fardulfus abba cum norma plurima monachorum conversare, regere vel gubernare videtur : villa nostra nuncupante Putialis in pago * Adratinse, cum illas ecclesias quæ sunt constructæ in honore sancti Vedasti, vel ceterorum sanctorum cum appendiciis suis, id sunt Gunbodecurte, seu Postonevillare, vel Bertinocurte, necnon et in Linarias, seu et in Hodricio in jam dicto pago Adratinse ; et in Magrastovilla in pago Vermandinse ; Frisionecurte seu et Agnonocurte in pago Ambianense ; Vvalli in pago Camaracine ; ipsa loca superius prænotata cum omni integritate vel soliditate earum, id est una cum terris, mansis, domibus, superpositis, ædificiis, præsidiiis, mancipiis, inquilinis, accolabus, libertis, servis tam ibidemque oriundis, quam et aliunde translatis, campis, pratis, pascuis, aquis, aquarumve decursibus, mobilibus et immobilibus, grægis cum pastoribus, perviis, publicis psaltis atque subjunctis, vel omni quæ præsidium et universum meritum, et ad prædicta loca superius

archiepiscopi, ubi Ludovicum juniorem nobilissimum dicit. Confer diploma Caroli Magni proxime sequens, datum ad confirmandam Ghiselæ sororis suæ donationem. Cum lego hæc in charta locum ex Augustino, videre mihi videor Gisalam illam, in cuius gratiam Alcuinus Augustini commentarius super Evangelium Joannis in compendium redegit.

nominata aspicere vel pertinere videntur, et præ-
senti tempore ibidem possedeo, quicquid infra ter-
minos aut extra terminos, tam de alode aut de
comparato vel de qualibet adtracto ad me legibus
obvenit, a die præsentis ac præfata casa Dei in ale-
monis vel substantia monachorum ibidem habitan-
tium Christo protegente proficiat in augmentum, et
de jure meo in jure et dominatione ipsius basilicæ
trado atque transfundo: ita ut ab ac die vos vel
successores vestri habeatis, teneatis, possedeatis,
vel quicquid exinde facere volueritis, liberam et
firmissimam auxiliante Domino in omnibus habeatis
potestatem. Et ut hæc donatio a me facta omni tem-
pore firma et inconvulsa valeat perdurare.

Signum † Ghyselæ nobilissimi filia Pippini regis,
qui hanc donatione fieri rogavi.

Signum † Caroli nobilissimi filii domni Caroli re-
gis præcellentissimi.

Signum † Pippini nobilissimi filii domni Caroli
præcellentissimi regis.

Signum † Chlodoici nobilissimi filii domni Caroli
præcellentissimi regis.

Wineradus Cancellarius jussus a prædictæ domnæ
Ghyselæ scripsi et subscripsi.

Data Id. Jun. anno xxxi, et xxvi regnum domni
nostri. Actum Aquis palatio in Dei nomine feliciter.
Amen.

LVIII.

*Diploma Caroli Magni donationes factas monasterio
Dionysiano a Gisla sorore sua confirmantis (an-
no 799).*

(Ex D. Bouquet, *Recueil des Hist.*)

Carolus Dei gratia rex Francorum et Longobardo-
rum ac patricius Romanorum. Si ea, quæ a Deum
timentibus hominibus parentibusque nostris ad loca
sanctorum venerabilium largita vel condonata esse
noscentur, oraculis nostris confirmamus, hoc nobis
proculdubio ad æternam beatitudinem et mercedis
augmentum, seu stabilitatem regni nostri pertinere
confidimus. Ideoque notum sit omnium fidelium no-
strorum magnitudini, præsentium scilicet et futuro-
rum, qualiter illustris Deo sacra Gisla, dilectis-
sima soror nostra, serenitati nostræ suggessit eo
quod ipsa, inspirante divina potentia, aliquas res
proprietas suæ ad monasterium sanctorum marty-
rum Dionysii, Rustici et Eleutherii, ubi ipsi corpore
requiescunt, et ubi præest venerabilis a Fulradus

a Jam obierat Fulradus ab anno 784; legendum
Fardulfus, ut in superiori charta ipsius Gislæ dona-
tiones continente.

b in præcedenti charta, *Gunbodecurte seu Posto-
nevillare, vel Bertinocurte.*

c Ibid. *Magastrovilla . . . Frisionecurte seu et
Agnonocurte.*

d Legendum, *Fardulfus.*

e Hoc diploma, quod anno Christi 798 concessum
est, duo nos docet: primo Argubii situm, de quo
Alcuinus in hymno de sancto Richario:

Tu fundasti cenobium
Loco prope Argubium:
Et aliud in Centulo,
Ambo perenni merito.

In observationibus ad Vitam sancti Richarii conje-

abba, tam pro se quam etiam pro salute animarum
videlicet domni ac genitoris nostri Pippini quondam
gloriosissimi regis, et domnæ Bertradanæ genitricis
nostræ plenissima deliberatione delegasset, et unde
et ipsum testamentum donationis suæ nobis ostendit
ad relegendum, ubi continelatur qualiter dedit ad
ipsum locum villam nuncupatam Puciales, sitam in
pago Adrapatensi, cum ecclesiis ibi constructis in
honore sancti Vedasti vel aliorum sanctorum, vel
omnibus appendiciis suis ad se pertinentibus infra
pagum ipsum, b Gundbodecurte, Postinevillare,
Berninocurte, et in Linarias seu et in Hodricio:
in pago vero Vermandensi c Imuagrasuilla, et in
pago Ambianensi Fricionecurte et Magnonecurte:
necnon in pago Cameracensi loco qui dicitur Walin.

B Sed pro integra firmitate petiit a celsitudine nostra
ut quicquid ipsa cum æquitatis ordine in supradictis
locis ad præfatum monasterium sanctorum marty-
rum juste et rationabiliter delegavit, pro comuni
mercede, et pro æterna remuneratione nostris ora-
culis cedere et confirmare deberemus. Cujus peti-
tionem pro divino intuitu denegare nolimus, sed
in elemosyna nostra ita nos quod perpetualiter man-
surum esse volumus, ut inspecto ipso testamento
donationis suæ, sicut inibi declaratur, deinceps per
hanc nostram auctoritatem atque confirmationem
suprascriptus vir venerabilis d Fulradus abba, sui-
que in perpetuum successores, qui fuerint rectores
per tempora ipsius sancti loci, jure firmissimo te-
neant atque possideant, quatinus in luminaribus
C ipsius ecclesiæ seu stipendia servorum Dei omnia,
sicut supra diximus, perhenniter proficiant in au-
gmentis. Et ut hæc auctoritas firmior habeatur, et
per tempora melius conservetur, manu propria sub-
ter firmavimus, et annulo nostro signari jussimus.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Genesisius ad vicem Ercaubaldi scripsit et reco-
gnovit.

Datum Idus Junii, anno xxxi et xxvi regni domni
nostri Caroli. Actum Aquis palatio in Dei nomine
feliciter. Amen.

LIX.

e *Caroli Magni diploma pro monasterio Centulensi
(anno 798).*

(Ex Mabill., Act. ord. S. Benedicti.)

D Carolus gratia Dei rex Francorum et Langobar-
dorum ac patricius Romanorum. Quicquid enim ob

ctaveram Argubium situm fuisse prope silvam Criscia-
censem [de Cressi], in qua condita cella Forestensis.
Conjecturam meam probat hoc diploma ubi legimus,
quod sanctus Richarius in silva quæ vocatur Forestis,
prope cisternam quæ est juxta locum nuncupante Ar-
gubium, in ipso pago Pontivo, sibi ad habitandum
elegerit. At vero Forestense monasterium hactenus
conspicitur non longe a dextra Somenæ ripa, inter
abbatisvillam et oppidum sancti Walarici. Alterum
notabile est quod Carolus ad diploma hoc conce-
dendum inductus sit Angilberti e servitio et meritis
compellentibus. Acceptis his literis Forestense
monasterium Centulensi subditum mansit per lon-
gum tempus: ibique collocati tum monachi, tum
canonici, sub potestate abbatis Centulensis: donec
procedente tempore denuo in abbatiæ titulum hæc

amorem Domini nostri Jesu Christi et opportunitate A
servorum Dei ad loca sanctorum benivola delibera-
tione cedimus vel confirmamus, hoc nobis ad au-
gmentum mercedis seu stabilitatem regni nostri per-
tinere confidimus. Quapropter notum sit omnium
fidelium nostrorum magnitudini, præsentium scilicet
et futurorum, qualiter Anghilbertus venerabilis ab-
bas ex monasterio Centulo, quod est constructum
in honore Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi,
ejusque sanctæ genitricis semper virginis Mariæ et
sancti Petri, ceterorumque omnium apostolorum et
multorum Sanctorum, in quo etiam sanctus Richa-
rius præclarissimus Christi confessor corpore re-
quiescit, situm in pago Pontivo; ad notitiam seren-
itatis nostræ perduxit, eo quod ipse sanctus Ri-
chardus adhuc in præsentī sæculo vivens, in ipsa
silva quæ vocatur Forestis, prope cisternam quæ est
juxta locum nuncupante Argubium, in ipso pago
Pontivo, sibi ad habitandum locum elegisset: et
circa ipsam cisternam bina vel terna bunuaria [*Leg.*
bunuarii, etc.] secundum ejus petitionem a regali
dignitate accepta, satis vile tugurium amatores ser-
vorum Dei ei ad militandum omnipotenti Deo ædifi-
care studuerunt, ibique divina vocatione ex hoc
mundo ad Dominum migrasset. Et non post multum
tempus fratres a præfato monasterio Centulo tule-
runt sacrum ejus corpus, et sepelierunt illud cum
magna reverentia in prædicto monasterio: per cujus
merita, omnipotente Deo cooperante, in ipsa duo
loca multa declarata sunt magnalia. Nam et sub
unius abbatis dominio multis temporibus una fuisset
Fratrum concors in Dei laudibus digna conversatio.
Qua ex re petit clementiam regni nostri, ut in
amore Domini nostri Jesu Christi et sancti Richarii,
ceterorumque sanctorum, pro augmento mercedis
nostræ, ipsam cellam, in qua Deo sanctus Richardus
militare studuit, per præceptum auctoritatis nostræ
ad supra scriptum monasterium Centulum, ubi ejus
sacrum requiescit corpus, plenissima deliberatione
cedere et condonare deberemus. Cujus petitionem
ejus servitio et meritis compellentibus denegare
nolumus: sed pro honore et amore Domini et Sal-
vatoris nostri Jesu Christi, vel pro æterna remun-
eratione ita concessisse et in omnibus confirmare
cognoscite. Statuentes ergo jubemus, quod perpetu-
aliter circa memoratum monasterium Centulum
jure firmissimo mansurum esse volumus, ut supra
scriptus Anghilbertus, sive in perpetuum succes-
sores, qui fuerint per tempora rectores ipsius mo-
nasterii, supradictam cellam Foreste cum omni or-
natu ecclesiæ et omnibus rebus vel appendiciis seu
adjacentiis suis, quicquid ad præsens juste et ratio-
nabiliter possidere videtur, aut inantea Domino
tribuente ibidem additum vel delegatum cum justitia
et æquitatis ordine fuerit; per hoc nostræ sereni-

cella erecta est, quo in statu hætenus persistit,
licet tenuissimi redditus sit, pauculis monachis ibi
residentibus, corrutibus ædificiis. In descriptione
censum monasterii Centulensis ab Herico abbate
facta: « In Foresti-cella habentur tres ecclesiæ, pri-

lati, concessionis, atque confirmationis præceptum
teneant atque possideant: ita ut a modo et deinceps
laus Dei et concordia servorum Domini, pro mer-
cede animæ nostræ, sub norma rectitudinis et unius
abbatis nomine, nostris, Deo favente, futurisque
temporibus perenniter maneat incon vulsum: quatinus
melius delectet ipsos servos Dei, qui ibidem
Deo famulari videntur, pro nobis et liberis seu cun-
cta domu nostra et pro stabilitate regni nostri jugi-
ter Domini misericordiam exorare. Et ut hæc au-
ctoritas firmior habeatur, et diuturnis temporibus
melius conservetur; manu propria subter roborare
decrevimus, et de anulo nostro sigillari jussimus.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Eranbaldus relegi et subscripsi.

■ Data III Kal. Maii anno xxviii et xxv regni nostri.
Actum Aquis palatio publico, in Dei nomine feliciter.
Amen.

LX.

*Diploma Caroli Magni quo Cellam novam confirmat
monasterio Anianensi (anno 799).*

(Ex D. Bouquet, *Recueil des Hist.*)

Karolus gratia Dei rex Francorum et Longobardo-
rum ac patricius Romanorum, omnibus episcopis,
abbatibus, ducibus, comitibus, vicariis, centenariis,
seu cunctis fidelibus sanctæ Dei Ecclesiæ et nostris,
præsentibus et futuris. Notum sit qualiter vir vene-
rabilis Benedictus abba et monasterio sanctæ Dei
genitricis semperque virginis Mariæ, quod est con-
structum in loco nuncupante Aniano, in pago cujus
vocabulum est Magdalonense, serenitati nostræ sug-
gessit eo quod ipse una cum monachis suis loca ali-
qua erema infra fiscum nostrum nuncupante Juvini-
acum, antiquo vero vocabulo vocatur Fonte-Agri-
colæ, nunc autem Novacella appellatur, quam ipsi
proprio opere ædificaverunt; etiam et molina duo
infra ipsius terminum fisci super fluvium Leto visi
sunt construxisse, et inter mare et stagnum loco,
qui vocatur Porcarias, una cum consensu comitum et
ceterorum Christianorum ibi circumquaque habitan-
tium de loca herema accepisset. Similiter in loco qui
dicitur Asogradio cellam ædificasset, cum omni adja-
centia sua: etiam et alia loca Comajacas et Caucino
super fluvium Araurem, ubi dicitur Ad-Salices, ad
pascua armentorum et alenda pecora, cum aliis usi-
bus suis hætenus habeant. Et asserit se hæc omnia
cum æquitatis ordine absque illius inlicita contrarie-
tate possidere. Sed pro integra firmitate petit Cel-
situdini nostræ ut quicquid nunc tempore ipse cum
monachis suis juste et rationabiliter ad supra dicta
loca habere dinoscitur, denuo per nostræ auctoritatis
præceptum ei et monachis suis inibi sub sancta re-
gula consistentibus plenissima deliberatione pro mer-
cede animæ nostræ ad præfatum monasterium ce-
dere et confirmare deberemus. Cujus petitionem

ma sanctæ Mariæ, secunda sancti Petri, tertia sancti
Richarii, ubi sunt altaria auro argentoque parata
quinque, etc. Sunt ibi Canonici triginta, qui habent
ad stipendia villas quatuor, etc., in *Chronici Cen-
tulensis lib. III, cap. 3.*

denegare noluimus, sed in elemosina nostra ita concessisse, et in omnibus confirmasse cognoscite. Præcipientes ergo iubemus ut neque vos, neque iuniores successoresque memorato viro venerabili Benedicto abbati aut successoribus suis de supra dicta loca, undecumque ad præsens ipse et monachi sui cum æquitatis ordine ac juste et rationabiliter vestiti esse noscantur, inquietare aut calumniam generare, nec aliquid exinde contra justitiam abstrahere aut minuare quoquo tempore præsumatis; sed per hanc nostram auctoritatem atque confirmationem habeant in elemosyna nostra omnique tempore concessum, ita ut eis melius delectet pro nobis et filiis ac filiabus nostris seu cuncta familia domus nostræ, et omni populo gentis nostræ attentius Domini misericordiam exorare. Et ut hæc auctoritas firmiter habeatur, et diuturnis temporibus melius conservetur, manus nostræ signaculis subter eam decrevimus roborare, et de anulo nostro iussimus sigillare.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Data in mense Junio, anno xxxi et xxvi regni nostri. Actum Aquis palatio nostro, in Dei nomine feliciter. Amen.

LXI.

Præceptum Caroli Magni de immunitate monasterii Corroforensis [Charroux] (anno 799).

(Ex D. Bouquet, *ibid.*)

Carolus gratia Dei Francorum rex et Longobardorum et patricius Romanorum. Maximum regni nostri in hoc augeri credimus munimentum, si beneficia oportuna locis ecclesiarum benevola devotione concedimus, ac Domino protegente stabiliter perdurare conscribimus. Igitur notum sit omnibus fidelibus nostris, præsentibus scilicet et futuris, qualiter vir illustris Rotgerius comes fidelis noster ad nostram accessit clementiam, et monasterium proprietatis, quod ipse novo opere in honore Domini et Salvatoris nostri in loco nuncupato Karroforum super fluvium Karante in pago Pictavense construxit, cum omnibus rebus et ornamentis ecclesiæ, seu voluminibus librorum, et cum omnibus appenditiis suis vel adjacentiis, in manibus nostris plenissima deliberatione visus est delegare, ubi virum venerabilem David constituit abbatem. Idcirco ad ejus petitionem tale pro æterna retributione beneficium erga ipsum sanctum locum visi fuimus indulsisse, ut in ecclesiis et locis vel agris seu reliquis possessionibus ipsius monasterii, quas moderno tempore juste et rationabiliter possidere videtur, vel quod deinceps in jure ipsius sancti loci voluerit divina pietas ampliare, nullus iudex publicus ad causas audiendum, vel freda undique exigendum quoque tempore [ingredi] non præsumat: sed hoc ipse abbas, vel successores sui, seu congregatio ipsius monasterii propter nomen Domini sub integræ emunitatis nomine valeant do-

minari. Statuentes ergo iubemus ut neque vos, neque iuniores seu successoresque vestri, vel quislibet ex judiciaria potestate in ecclesiis vel locis vel agris seu reliquis possessionibus suprascripti monasterii nostri ad causas audiendum, vel freda undique exigendum, nec mansiones aut paratas faciendum, vel fidejussores tollendum, aut homines ipsius ecclesiæ distringendum, nec ullas redhibitiones requirendum ullo umquam tempore ingredi aut exactare præsumatis. Sed quod nos propter nomen Domini et æterna remuneratione indulsimus ad jam præfatum monasterium, perennis temporibus proficiat in augmentum: quatenus avidius delectet ipsos servos Dei, qui ibidem Deo famulari videntur, pro nobis uxoreque ac liberis nostris attentius Domini misericordiam exorare. Et ut hæc præsentia auctoritas nostris et futuris temporibus inviolata perdurare valeat, manus nostræ signaculis eam decrevimus roborari, et de anulo nostro iussimus sigillari.

LXII.

Præceptum Caroli Magni pro monachis S. Martini Turonensis (anno 799).

(Apud Martenium, tom. I Theas. Anecd. col. 13.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum ac patricius Romanorum, omnibus episcopis, abbatibus, virisque illustribus, ducibus, comitibus, domesticis, grafionibus, vicariis, centenariis, junioribusque nostris, atque missis nostris discurrentibus, præsentibus videlicet et futuris. Decet etenim regalis clementiæ dignitatem, cuncta quæ a sacerdotibus rationabilia postulata fuerint, solerti cura prospicere, et opportuna vel congrua beneficia non denegare, circa anteriorum regum acta, plenius quæ pro Dei sunt intuitu concessa confirmare. Igitur venerabilis vir Alchuinus abbas de basilica peculiaris patroni nostri S. Martini, ubi ipse pretiosus domnus corpore requiescit, immunitates gloriosorum regum antecessorum nostrorum, manibus eorum roboratas, atque genitoris nostri Pipini bonæ memoriæ quondam regis, nobis protulit ad relegendas (ubi continebatur insertum), qualiter prædicti reges pro reverentia beatissimi S. Martini, de rebus ipsius sancti in regno, Deo propitio, nostro, Austria, Neustria et Burgundia, Aquitania, et Provincia, de omnibus rebus et facultate ipsius beatissimi Martini, quiete in regna superius scripta quibuscumque locis majoribus vel minoribus, tam quod per præceptiones vel indulgentias seu immunitates regum, vel a Christianis hominibus atque diversis contractibus, per quæcumque instrumenta cartarum ad præfatum casam S. Martini fuit conlatum, vel delegatum, aut adhuc inantea futuris temporibus addendum vel delegandum, confirmaverunt, ut sub emunitate nostra ipsæ res, vel ipsi homines S. Martini vivere debeant. Idcirco suprascriptus Alchuinus abbas a serenitate regni nostri petit ut in idipsum corroborandum, bonitatis beneficium

^a Hoc diploma notis chronologicis caret: at cum Carolus in eo se tantum regem ac patricium dicat, haud serius anno 799 datum videtur, et forte quidem Aquisgranum, dum Carolus Rotgerio comiti Dominicæ

crucis particulam tradidit, Corroforensi monasterio consignandam. Ita Mabillonius lib. xxvi Annal. Bened., num. 82.

^b Forte ad an. 800 referendum hoc diploma.

largiri deberemus. Cujus nos petitioni consentientes, et patrocina S. Martini venerantes, sicut prædecessores reges singulariter expleverunt, et nos hoc indulgentiæ donum grantanter præstitisse cognoscite. Præcipientes quippe ut omnes res ipsius beatissimi S. Martini quantumcumque in regno, Deo propitio, nostro, tam in villas et prædia majora vel modica, seu in omnes facultates beatissimi sancti Martini sub emunitatis titulum consistere debeant, ut aliquis judex publicus fisci nostri in jam dictas villas vel facultates ipsius sancti ad agendum, vel causas audiendum, seu freda vel inferendas exactandum, vel teloneum tollendum, seu mansiones faciendum, nec fidejussores tollendum, nullum ingressum nec introitum in ipsas villas S. Martini habere præsumat; sed quidquid exinde ab antiquis temporibus fiscus noster tam præterito quam et præsentis tempore accipere vel exactare consueverat, omnia et omnibus ex fisco nostro cedimus, et in luminaribus ipsius S. Martini, vel alimenta pauperum, seu stipendia monachorum, proficiat in augmentum. Et nullam potestatem judex publicus fisci nostri super prædictas villas vel facultates sancti Martini per qualecumque ingenium ibidem habere se cognoscat; sed ab omni fiscali potestate de prædictis rebus S. Martini semper extraneus sit atque remotus, ut nec aliquas umquam occasiones inquirere, unde dispendium ad homines S. Martini facere debeat, sit ausus præsumere; sed inspectæ emunitates anteriorum regum vel præceptiones nostræ in omnibus conserventur. Et si quis fuerit comes vel domesticus, seu grafio, vicarius, vel tribunus, seu qualicumque judicaria potestate succinctus, qui indulgentiam et bonitatem priorum ac posteriorum regum vel nostram præceptionem irrumpere aut violare præsumserit, sexcentorum solidorum usque ad finem auri cocti vel purissimi numerum, se cognoscat mulctandum contra ipsam casam S. Martini, et alia tertia pars in fisci nostri sacellum veniat; et non delectet quæ pro divino intuitu indulta sunt sacerdotibus, vel anteriorum regum emunitates vel nostras præceptiones ab impiis hominibus lacerari: sed undecumque ad præsens ipsa casa S. Martini vestita esse videtur, vel antea a quibuscumque Deum timentibus vel bonis hominibus datum vel collatum fuerit, sub emunitatis titulum resideat. Et quicumque ad ipsam casam Dei res eorum dare voluerint, ex nostra auctoritate habeant licentiam faciendi, et sub emunitatis titulum absque ulla fiscali potestate quieti resideant; quidquid fiscus consuetudinem habuit recipiendi, in luminaribus ipsius S. Martini in nostra eleemosyna ad præsens intercesa computetur cum ipsa subsequencia; tam et ipse abbas quam et successores sui omnes res ipsius S. Martini sub integra emunitate perpetualiter debeant habere et possidere. Et si aut actis temporibus per aliquam negligentiam vel tepiditatem abbatum, aut præsumptionem judicum, de ipsa emunitate quicquam minutum, irruptum, con-

vulsum aut contractum fuerit, omnimodis ipsis auctoritatibus nostris et beneficiis restauretur. Et ulterius ullus vestrum, ullusque juniorum vestrorum aut successorum, infringere aut violare quod consensus non præsumat, sed sicut superius dictum est, cum plenissima emunitate in pace cum Dei adjutorio vel nostra gratia valeant quæ sibi data fuerunt possidere. Et ut præceptio circa ipsam casam ac venerabilem ecclesiam S. Martini pro futuris temporibus valeat perdurare, manu propria eam subfirmavimus, et annuli nostri impressione signavimus.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Actum castro Lauduno, in Dei nomine feliciter. Amen.

LXIII.

B *Præceptum Caroli Magni pro monasterio Cormaricensi (anno 800).*

[In nomine ^o Domini Dei nostri Jesu Christi] Carolus Dei gratia Francorum rex, patricius Romanorum. Omnibus fidelibus sancti Martini, qui præsentis tempore Deo serviunt in loco sancto ubi pretiosus confessor Christi corpore requiescit, vel etiam futuri sunt temporibus posteris, abbatibus, presbyteris, diaconibus, et omnibus ecclesiasticæ dignitatis gradibus, senioribus seu junioribus, æternam in Christi charitate salutem et prosperitatem. Notum sit fraternitati vestræ quod dilectus magister noster Albinus pia devotione postulavit nobis, ut licitum haberet monachos constituere in cella sancti Pauli quæ rustico nomine cormaricus dicitur, qui regulariter secundum sancti Benedicti statuta in ea viverent. Quem locum iterius abba antecessor illius ex comparato adquisivit, et construxit, et tradidit sancto Martino. Nos vero tam piæ devotioni illius annuere ratum duximus, eamque literis vel sigillo nominis nostri confirmari fecimus, ne ulla post dies illius unquam disruptio fieri potuisset [■] quoquam successorum illius. Nam si divina parentibus nostris nobisque pietas potestatem contulit totius monasterii sancti Martini, rerumque illius facultatem dandi cui voluissemus, quanto magis nobis potestas tribuendi ad Dei servitium perpetualiter prædictum locum? Nec fas est cuiquam regalis benignitatis spernere donationem vel confirmationem, maxime in tam pio et salubri præcepto. Idcirco omnino jubemus ut hæc donatio nostra et jussio rata et inviolata temporibus perpetuis permaneat; nec locum illum auferri volumus de potestate sancti Martini, sed ut ibi pleniter sub regula sancti Benedicti vivant degentes monachi, et habeant protectionem et subsidium ab abbatibus monasterii sancti Martini. Si hoc nostrum, quod absit, quisquam abbatum spreverit præceptum temporibus posteris, sciat se rationem reddere præsumptionis ejus Domino nostro Jesu Christo in die magni adventus sui. Et similiter qui aliquid minuet de rebus quas beatæ memoriæ iterius abba, adquisivit, comparavit, aut de rebus sancti Martini quas ecclesiæ sancti Pauli tradidit, vel si

^a Delenda hæc invocatio.

quid idem abbas Albinus, ad cujus petitionem hanc confirmationem scribi fecimus, addiderit, vel si quislibet inantea addere voluerit in eleemosynam animæ suæ, recto ordine perpetualiter serviat fratribus illius loci. Quicumque legerit hanc chartulam, sub timore Dei hanc rationabilem scripturam diligenter conservare studeat, ut habeat gratiam Domini nostri Jesu Christi in æternum. Et ut firmius esset hoc nostrum præceptum, manu propria subter roborare decrevimus, et de annulo nostro sigillari jussimus.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Data III nonas Junii, anno xxxii et xxvii regni nostri.

Actum Turonis civitate in monasterio sancti Martini, ubi ipse corpore requiescit feliciter.

LXIV.

Præceptum Caroli Magni pro monasterio Cormaricensi (anno 800).

(Ex D. Bouquet, *Recueil des H. l.*)

Karolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum ac patricius Romanorum. Omnibus episcopis, comitibus, domesticis, vicariis, centenariis seu reliquis fidelibus nostris, præsentibus et futuris, notum sit quia petitione dilectissimi fidelis nostri Albini venerabilis monasterii sancti Martini, ubi ipse pretiosus corpore requiescit, abbatis, taliter concessimus, ut monachi qui sub regula sancti Benedicti conversari videntur, in monasterio, quod est constructum in honore sancti Pauli apostoli, in loco qui dicitur Cormaricus, licentiam habenter naves duas per Ligerim fluvium et Meduanam sive Sartam et Ledum vel Vigennam Viennam huc illucque pro necessitatibus dirigendi, ut nullum theloneum neque de sale nec de ullis quibuslibet rebus in ullo omnino loco ipsi aut homines eorum solvere aut dare debeant. Propterea præsentem auctoritatem fieri jussimus, per quam perpetualiter jubemus ut neque nos neque juniores seu successores nostri memorato viro venerabili Albino abbati aut successoribus suis sive monachis aut hominibus eorum de suprascripto monasterio sancti Pauli pro ipsis navibus inquietare, aut calumniam generare, nec teloneum aut ripaticum ab eis nec salutaticum nec portaticum nec ullas redhibitiones requirere aut exactare ullo modo præsumant: sed ad illum sanctum locum Cormaricum et ad fratres ipsos in eleemosyna nostra nostris futurisque temporibus perpetualiter proficiat in augmentum. Et ut hæc auctoritas firmior habeatur, et per tempora melius conservetur, de annulo nostro subter sigillare jussimus.

Genesis ad vicem Hircamboldi.

Data III Nonas Junii, anno xxxii et xxvii regni nostri.

Actum Turonis in monasterio sancti Martini.

LXV.

Præceptum Caroli Magni pro Aurelianensi sancti Aniani monasterio (anno 800).

(Ex D. Bouquet, *ibid.*)

Karolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum ac patricius Romanorum. Comperiat om-

nium fidelium solertia quia Fulco abbas monasterii sancti Aniani postulabat, ut stipendia et res præfati monasterii canonicis attributas auctoritatis præcepto ipsis canonicis perpetuo possidendas et ordinandas confirmaremus. Cujus petitionibus assensum præbuimus. Unde hoc altitudinis nostræ præceptum fieri jussimus, per quod præcipimus atque jubemus ut, sicut institutum est circa canonicos inibi Deo famulantes, ita nostris futurisque temporibus a rectoribus præfati monasterii observetur, et canonicus ordo teneatur. Res quoque quæ sunt in pago Aurelianensi, in villa Apponiaco et Herbiliaco, cum villulis et appendiciis suis; et in Bercillis mansi tres, et in villis Sucaranæ mansus unus, et in pago Blesensi in Turmo cum appendiciis suis; aræ etiam intra citraque civitatem ad luminaria in dormitorio eorumdem fratrum concinnanda, et ad ligna, unde panis eorum quotidie coquatur, emenda. Si aliquis futurorum abbatum, pro amore Dei et reverentia ipsius sancti, ipsis canonicis quippiam addere voluerit, id cum gratia Dei peragat, et nihil auferre præsumat; numerus canonicorum ejusdem monasterii ultra citraque sexagenarium numerum non progrediatur aut minuat, etc.

LXVI.

Præceptum Caroli Magni pro ecclesia Cenomannica (anno 802).

(Ex D. Bouquet, *ibid.*)

In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, Carolus serenissimus Augustus a Deo coronatus, magnus et pacificus imperator, Romanum gubernans imperium, qui et per misericordiam Dei rex Francorum atque Longobardorum. Si precibus sacerdotum ac servorum Dei libenter aurem accommodamus, et ad ministerium eorum exsequendum auxilium præstamus, hoc nobis proculdubio ad statum regni corroborandum, et ad æternæ vitæ beatitudinem adipiscendam profuturum esse credimus. Idcirco omnibus fidelibus sanctæ Dei Ecclesiæ et nostris, tum præsentibus quam et futuris, notum esse volumus, quia cum in Dei nomine nos in Aquis palatio nostro ad universorum causas audiendas, vel recta judicia terminanda resideremus, sacerdotes et canonici clerici sancti Gervasii, sive Dei servi de Cenomannica Urbe, cum consensu et licentia Joseph eorum metropolitani, ac proprii pontificis Franconis prædictæ urbis episcopi, sive cæterorum comprovincialium episcoporum, in nostram advenerunt præsentiam, et conquesti sunt quod nonas et decimas, sive census unde necessarios sumtus habere debeant, fideles nostri, qui res sancti Gervasii beneficiario munere possidebant, aut negligenter persolverent, aut penitus reddere differrent. Petieruntque ac suppliciter deprecati sunt ut nostra imperialis potestas efficeret, qualiter de hisdem rebus decimæ et nonæ partibus præscriptæ ecclesiæ pleniter et absque ulla dilatione persolverentur; et ædificia ejusdem ecclesiæ, sive domus episcopalis ac fratrum, inibi Deo degentium, refectæ et restauratæ fierent. Insuper humiliter fla-

gitantes postulaverunt, ut villarum nomina, ex quibus nonne et decimæ ad supradictam ecclesiam persolvi debent, in nostræ auctoritatis præcepto nominatim adscribi præciperemus, ne aliquo malo ingenio, aut qualibet calliditate, aut potentia alicujus divitis vel potentis, hæ villæ vel hæ res a jure ejusdem Ecclesiæ alienatæ futuris fierent temporibus, aut nonnæ vel decimæ, sive census vel restaurationes jam dictæ ecclesiæ ablatae fieri possent. Quorum deprecationes propter amorem Dei libenter audivimus, et sicut deprecati sunt, monasteria vel cellulas, seu vicos vel villas, quas nostra largitione ex jure præfixæ ecclesiæ nostri fideles habere dinoscuntur, nominatim in hoc præcepto inserere jussimus, ut futuris temporibus in jure et dominatione jam dictæ ecclesiæ cum omni integritate permaneant, id est monasterium sancti Petri, quod Bertramnus episcopus ædificavit, cum monasterio vel synodochio sancti Martini in Ponteleva, et monasterium sancti Victorii, in quo ipse domnus Victorius requiescit in corpore, et monasterium sanctæ Mariæ, quod est constructum intra murum civitatis et fluvium Sartæ, cum monasteriolo sancti Ricmiri ultra fluvium Sartæ ad eum pertinente, et monasterium sanctæ Scolasticæ, et monasteriolum sancti Germani ultra fluvium Sartæ, et monasteriolum vel synodochium sanctæ Mariæ, in quo dominus Paduinus requiescit in corpore; et monasteriolum sancti Juliani, in quo ipse requiescit in corpore; et cellulam sancti Victorii infra civitatem, et monasterium sancti Karleffi, in quo ipse domnus requiescit in corpore; et monasterium sancti Georgii, et monasterium Tiliidi, et monasterium Tussiaco, et monasterium sancti Johannis et sancti Trechii in Buxido, et monasteriolum sancti Martini in Diablentico, et monasterium sanctæ Mariæ in Aurionno, et monasteriolum Buxidi, et cellulam Scuviliaco. Hæc omnia, sicut diligenter inquisitum habemus, cum omnibus ad se pertinentibus, et in scriptis authenticis sancti Gervasii invenimus, juste et legaliter pertinent. Ex quibus præcipimus, ut festivitatis illorum sanctorum, in quorum memoriis ipsa cœnobio dicata esse noscuntur, per singulos annos ad præfixam matrem et civitatis Ecclesiam, census ab ipsis, qui eadem cœnobio nostro beneficio tenent, libenter ad opus episcopi, vel fratrum ibi degentium, et ad ipsam ecclesiam restaurandam, et nunc et futuris temporibus persolvantur: et refectio canonicis sanctæ Mariæ et sancti Gervasii optima ab eodem abbate, qui ipsum cœnobium tunc temporis habere videtur, in prædicta festivitate libenti animo fiat, si nostram gratiam et ipsa beneficia habere voluerit: ut nobis seu decessoribus, vel primogenitoribus nostris propter ablationes vel minorationem harum rerum jam dictæ ecclesiæ aliquid detrimentum aut periculum regni non adcescat; sed perennibus temporibus sub jure ecclesiæ permaneant. De vicis vero publicis vel vilulis jam dictæ ecclesiæ, quas fideles nostri nostra largitione habent, omnino præcipimus, ut nonnæ et

A decimæ partibus præscriptæ matris ecclesiæ, ab eisdem fidelibus nostris libenter et pleniter persolvantur, et ædificia ejusdem ecclesiæ sive domorum ad eam infra civitatem pertinentium ibi restaurare faciant. Idest de villa Taleida, de villa Lucdono, de villa Baladon, de villa Quebrolus, quæ Nova-Villa nuncupatur, de villa Pradellis, de Morniac, de villa Quillis, de tertia parte de cella sancti Almiri, et tertia parte de cella sancti Ulfacii, et tertia parte de cella sancti Ricmiri, de villa Bonlido, de Angono, de Solemnis villa et vico, et cella Jurmero, et de villa Apiliaco, et de Alnido, et Daucido, de Noviliaco et Farisonia et Campo, Sirigico, Luciaco, et Monte, et de Cornis, cella sancti Leodegarii, Angon, et Boulir, de vico Gabron cum suis appendiciis, et Balino vico publico, et de villa Viviriaco, et de villa Longa aqua, et de Campaniaco, et de Cnedralio, et de Geneda vicis publicis, et de villa Clidis, et Tredendo, et Vithlena, Turniaco, Cassano, et Villare, et Adilavite, et Vigna, et Fontanas, et Sanmuro, et Brâfialo, Felcaria, Domno-Jorio, et partem de Fraxinedo, et Maundaria, Drogieco, Villare, de Verno, de Juricio, et Camiliaco, de Taxinarias, et Coctiaco vico publico, et villa Antoniaco, de villa Bonafra, et de omnibus villis, quæ ad cellam sancti Martini infra murum civitatis pertinent, et Cangiaco vico publico, et de villa Limbriaco, et Verincella, et Verniaco, et de vico Diablentico, et de cella Arciacus, et de villa Camariaco, et Civriaco, et Calla, et Comoriaco, et de villa Andoliaco, et de villa Griviaco, et Martiniaco, et Linerolas, et Sisciaco, et de cella Domno-Regis et de pago Arduense, in quo sunt manentes mille sancti Gervasii, et de Curte-Basanæ, et de Noviomio, et Scomiaco, et Camiliaco, et Comiaco, et Corma, et Novi-Vico et Hostiliaco vicis publicis. Hæc autem omnia, quæ nominatim supra inserta sunt, ut jam dictum est, enucleatim et diligenter investigatum habemus, et in authenticis ejusdem ecclesiæ scriptis ipsis clericis nobis ostendentibus reperimus, sive alias villas, quas propter proximitatem, vel propter ignorantiam villarum nominum in hoc præcepto non sunt insertæ, ad jam dictam tamen ecclesiam juste et legaliter pertinere cognoscuntur. Super quibus has nostras auctoritatis litteras fieri decrevimus, per quas statuantes omnibus, qui in præsentī tempore aut futuris temporibus ex memoratæ matris ecclesiæ rebus beneficia assecuti sunt, aut adsequi poterint, præcipimus, ut de omnibus conlorationibus terræ tam fesci, quam et annonæ omnium generum, tam de sua dominicata, quam et de vassalorum suorum, de vinericis quoque et perdonato, de pastionibus et pascuariis, de herbatiscis et pullis, de piscationibus et pastionaticis, id est de glanditicis, de melle et conlorationibus, quæ in hortis fiunt de nutriminibus animalium, et caseis qui fiunt, de vaccariis dominicatis, ac de omnibus redhibitionibus, quæ ab hominibus memoratæ matris ecclesiæ recipiuntur, excepto hostilense, id est de bobus, et coniecto ad carros construendos.

De his autem omnibus præcipimus, ut censum legitimum et nonas et decimas annis singulis partibus præscriptæ matris ecclesiæ absque ulla maritione vel dilatione reddere, aut minoratione pleniter persolvere faciant. Insuper restaurationes tam in præfixa ecclesia, quam domibus juxta eam adjacentibus, in teguminibus et restaurationibus pro possibilitate rerum, quas in beneficium exinde possident, facere non negligant, si gratiam nostram et eadem beneficia unusquisque habere voluerit. Præscripta vero beneficia volo ut fideles nostri sub prædicto censu cum consensu et benevolentia ejusdem ecclesiæ episcopi teneant, usque dum illa cum eis, qui ea nostra datione videntur habere, mutare possimus, et sæpe dictæ ecclesiæ, cui juste et legitime (ut inquisitum habemus) debentur, auxiliante Domino restitui atque reddere mereamur. Et hoc omnibus vobis notum sit, quod si aliquis vestrum exstiterit, qui hanc jussionem nostram, aut contemnendo, aut negligendo adimplere distulerit, volumus atque præcipimus ut præscriptæ urbis episcopus in jure ejusdem ecclesiæ, sive in suam vel canonicorum suorum potestatem vel dominationem easdem res revocare faciat, usque dum illi, qui jam dictæ ecclesiæ res vel beneficia nostra largitione habebant, in nostram veniant præsentiam. Qui negligit censum perdat agrum; et per hanc auctoritatem, sive eorum negligentia, vel contemptu, ipsa perdant beneficia. Et huc hæc jussio nostra verius credatur, et diligentius conservetur, atque per omnia a nobis perficiatur, et firmitus futuris temporibus teneatur, manu propria subter firmavimus, et de anulo nostro sigillare jussimus.

Signum Caroli gloriosissimi imperatoris.

Genesius ad vicem Erchembaudi recognovi et subscripsi.

Data in mense Aprilis, viii Kalend. Maii, anno 2 Christo propitio gloriosi imperii nostri, et 34 regni nostri in Francia, et 29 in Italia, in Dei nomine feliciter. Amen.

LXVII.

Præceptum Caroli Magni, quo immunitatis privilegium a Pippino patre Novientensi monasterio concessum confirmat (anno 810).

(Ex D. Bouquet, ibid.)

In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, Carolus serenissimus Augustus, a Deo coronatus, magnus, pacificus imperator, Romanum gubernans imperium, qui et per misericordiam Dei rex Francorum

et Langobardorum. Regni nostri honores credimus, si justas petitiones sacerdotum, vel ministrorum Dei, cum nostris auribus probatæ fuerint, perducimus ad effectum. Ipsi enim pro stabilitate regni nostri, vel animæ nostræ salute, Dei misericordiam frequentius exorant. Quapropter noverit omnium præsentium futurorumque industria, qualiter Thietbaldus abbas de monasterio cujus vocabulum est Noviento, situm in pago Alsatiense super fluvium Illa, quod vir illuster Adalricus, sive Atticus dux, et conjux eius Bersvinda in Christi nomine, et in honore sanctorum apostolorum Petri et Pauli et sancti Mauriti sociorumque ejus a novo in suo proprio fundo construxerunt, nostram adiit Serenitatem, deprecans ut privilegia quæ piæ memoriæ genitor noster Pippinus, ejusque antecessores reges Francorum eidem cœnobio, locisque quæ ad sustentationem fratrum ibidem Deo sub regulari disciplina servientium pertinent (contulerunt), renovemus. Præcipimus ergo per regiæ majestatis imperium, prædecessorum nostrorum statuta confirmantes, ut in villas supradicti cœnobii, id est Wiswirle, quæ sita est in pago Brisgaugiensi, super ripam Rheni fluminis, cum ecclesia et omnibus appenditiis suis, in Sulzha, in Egensheim, in Sigalthesheim, in Burcheim, in Lagelenheim, in Gruzenheim, in Hundensheim, in Northusen, in Hollasvirle, quæ præfatus dux eidem venerabili loco delegavit, vel quæ adhuc donata fuerint, nullus judex publicus, nulla judiciaria potestas, spiritalis seu secularis, ingredi violenter audeat, nec ecclesiasticas possessiones contra justitiam sibi vindicare præsumat: sed prædictus abbas Thietbaldus, ejusque successores easdem res augmentando et meliorando potestative possideant. Et ut hæc nostra auctoritas stabilis per maneant, et per futura tempora melius conservetur, hanc cartam jussu nostro conscriptam manu propria confirmantes, annuli nostri impressione sigillari jussimus.

Signum Karoli gloriosissimi regis [imperatoris].

Ego Ibbō ad vicem Erchembaldi relegi et subscripsi.

Data pridie Idus Augusti, anno x Christo propitio imperii nostri, et xlii regni nostri in Francia, et xxxvii in Italia, indictione tertia.

Actum Ferdi in Saxonia in Dei nomine feliciter. Amen.

II. — PRIVILEGIA QUÆ AD PARTES ITALIÆ SPECTANT.

I.

Immunitatum confirmatio facta Frodoeno abbati Novaticensi a Carolo Magno (anno 773).

(Ex Muratorio, Antiquitates Ital. med. ævi.)

Carolus gratia Dei rex Francorum, vir illustris, hominibus fidelibus nostris. Cognoscatis: maximum regni nostri augere credimus monumentum, si beneficia opportuna locis sanctorum ad quietem monachorum benivola deliberatione concedimus, ac Do-

mino protegente stabilitatem nostri in Dei nomen pertinere confidimus. Igitur noverit solertia vestra quia venerabilis vir Frodoenus abba nobis suggestit, eo quod monasteriolo in honore beatorum germanorum apostolorum Petri et Andrei, vel ceterorum sanctorum, quem Abbo quondam v'sus fuit edificasse in loco nuncupante Novaticis in valle Sigosina, et ibidem congregatione monachorum sub sancta regula sancti Benedicti, seu ceterorum sanctorum

Patrum degentibus sub cinobitali ordine collocasset, A
ubi presenti tempore venerabilis vir Frodoenus
abba præesse videtur : et nos totidem pro æternam
retributionem beneficium ad ipso sancto loco visi
fuimus indulsisse, ut in loca vel curtis ipsius mo-
nasterii, quem jam dictus Abbo quondam, vel a
quibuslibet hominibus Deo timentibus ibidem fuit
conlatum, aut in antea ad ipsum sanctum locum
voluerit pietas divina amplificare, nullus iudex pub-
licus ad causas audiendum, aut freda undique
exactandum, quoquo tempore non præsumat ingre-
dere : sed hoc abba de ipso monasterio una cum
congregatione propter nomen Domini et reverentia
sanctorum sub integra emunitate valeat dominare.
Statuentes ergo ut neque vos, neque juniores, aut
successoresque vestri, nec nulla publica judiciaria B
potestas ^a quoquo tempore in loco vel curtis tam in
ipsa valle Sigusina, quam Brientina, Aquense, seu
Aquinari, Mannate, uti in Burgundia, aut ubicum-
que in regno nostro ipsius monasterii, aut nostris,
seu et privatorum largitatis munere, aut quod in
antea de cujuscumque hominibus fuerit additum
vel conlatum, ad audiendas altercationes ingredi-
re, aut freda de quacumque libet causa vel hominibus,
qui ad ipsa casa aspiciere videtur, exigere, nec
mansiones, aut paratas, nec fidejussores tollendum,
sed quidquid exinde aut de ingenuis vel de servi-
tutibus publicis, ceterisquecumque rationibus, quæ
sunt infra loci, vel curtis, seu terminis ipsorum
prædicti monachi commanentes, vel ibidem aspi-
cientes, vel in antea, auxiliante Domino, augmen-
tare, aut atrahere potuerat fiscus, aut de freda, vel
functionibus undiquecumque potuerat sperare, ex
nostra indulgentia pro futura salute in luminaribus
ipsius monasterii per manus agentium ipsorum pro-
ficiat in perpetuum : et quod nos propter sanctum
nomen Domini, et reverentia ipsius sancti loci, vel
pro animæ nostræ remedium, seu nostra subse-
quenti progenie, plena devotione indulsisse, nec
regalis sublimitas, nec cujuslibet iudicibus cupidi-
tas refragare tenet. Et ut præsens auctoritas tam
præsentibus quam futuris temporibus inviolata, ad-
juvante Domino, permaneat, manus nostræ propriæ
signavimus, et de annulo nostro sigillavimus.

Signum † Caroli gloriosissimi regis.

Tesius recognovi et subscripsi.

Data vii Kalendas Aprilis, anno quinto regni no-
stri.

Actum Carisiaco, palatio publico, in Dei nomine.

^a Attamen prætereundum non est, ut ut in diploma-
tis sæpenumero eximantur Deo militantes, imo et
eorum servi et coloni, a jurisdictione comitum alio-
rumque reipublicæ ministrorum, attamen a iudicio
regiorum missorum, ipsorumque regum et Augu-
storum, non fuisse reipsa immunes. Cum res confirma-
tione indigere neuntquam videatur, id unum osten-
dam, diu perdurasse ejusmodi consuetudinem. Do-
ctissimus vir Hubertus Benvoglientus Senensis, cum
vivebat, ad me misit diploma Henrici VI regis, et
inter imperatores quinti, in quo præcipitur, ne
monachos sancti Salvatoris de Insula, et præsumat ad

II.

*Donatio sylvæ et curtis de Monte Longo a Carolo
Magno facta monasterio Bobiensi ejusque abbati
Guinibaldo (anno 774).*

(Ex Muratorio, ibid.)

^b Carolus gratia Dei rex Franchorum et Longo-
bardorum. Si enim ex his quæ divina pietas æterna
fluenter tribuit, pro opportunitate servorum Dei lo-
cis venerabilibus concedimus, hoc nobis ad merce-
dis augmentum ac stabilitatem regni nostri perti-
nere confidimus. Quapropter donamus ad monaste-
rium Ebobiense, ubi sanctus Columbanus corpore
requiescit, et Guinibaldus abbas præsesse videtur,
secundum amplius in futurum petitionem, donatum-
que in perpetuo ad eundem sanctum locum esse
volumus : hoc est silva nostra una con corte illa ibi-
dem scita, quorum vocabulum est Monte Longo,
cum omnibus adjacentiis vel appenditiis ad ipsa silva
vel ad ipsa curte aspicientibus vel pertinentibus ibi-
dem, una cum terris, domibus, edifiis, mancipiis,
vineis, campis, pratis, pascuis, aquis, aquarumque
decursibus, mobilibus et immobilibus, omnia et ex
omnibus, ut diximus, quidquid ad eandem foresten
vel curtem nostram aspiciere videbatur, plenissima
voluntate a die presente indulsimus. Similiter ad-
jungimus a prefato monasterio Ebobiense alpem
aliquam, que vocatur ad Montem, incipiens enim de
rivo de Casa Veteri, ascendens per costam in sum-
mitate Cuchari minoris super Casalegri integra via
pertransiens versus Incerasiolam, ubi Banciola vo-
catur, quo terminus fixus est : aqua inde descen-
dente in Caput Sirtarim usque ad mare : ex alio
latere habens rivum finalem descendantem de Monte-
longo intrantem in mare, vergiturque abhinc finis a
petra Corice per summam Coste in via publica,
ibique terminum stat, descenditque per finem
montis Petroni per summam costam a vallicula que
nuncupatur Castanetum, descendens in viam que
educit ad petram Corici juxta montem in Navasco,
caditque in aliam viam publicam, que vadit ad Cas-
tellationem, indeque repricat se in susum juxta mon-
tem in cervice insignitum cruce, et pertransit ver-
sum in finem sancti Michaelis exeuntem de flumine
Petrurio ad fines montis Harimannorum super Olive-
tum, quod est via publica juxta memem per Cau-
netum usque a Pirum agrestem. Et earum hec om-
nia per hoc nostre auctoritatis pragmaticum dona-
mus atque concedimus tenentia capite uno in mare,
et alio capite in fines Harimannorum, de uno

placita trahere, vel distringere, aut judicare, nisi
in nostra imperiali præsencia. Ita ejus filius et suc-
cessor Fridericus II privilegia confirmans monaste-
rio Vangadicensi ad Atheim parvum sito, mona-
chis indulget « ut nulli inde respondere teneantur,
nisi nobis aut certe misso nostro, ad hoc specialiter
destinato. » Fuerunt etiam tempora quibus impera-
tores et reges causas criminales sibi reservarunt in
sacrorum hominum castellis et agris.

^b Desideratur in exordio titulus patricii Roma-
norum, quod in aliis diplomatibus occurrit. Sed ni-
hili faciendus hic defectus. Nondum enim anno 774

latere Greganiam, et de altero latere Monte-A longo, una con pasemis suis atque curtiferis et olivetis; sicut ad Eduardo possessa fuisse dinoscitur. Propterea per hanc preceptionem nostram jubemus, ut nullus quislibet ab hodierna die ex judiciaria potestate, aut quislibet persona prefato monasterio suisque rectoribus de ipsa foreste et de curte supradicta seu etiam alpe prenominata, inquietare aut calumniam generare presumat; sed abbas prefatus Guinebaldus, sui que successores, denominatas res teneant cum integritate, sicut de palatio possessa sunt, tenere ac denominare vel regere debeant, et quidquid a prefato jam dicto Monasterio pro mercedis nostre augmento, vel pro luminariis ejusdem ecclesie facere elegerint, liberum perfruantur arbitrium. Et ut hec auctoritas firmior habeatur, vel nostris futuris temporibus melius conservetur, manu propria subter eam decrevimus roborare.

Signum † manus Charoli gloriosissimi regis.

Carolus ejusmodi titulum usurpare coeperat, uti exempla a Mabillonio producta satis ostendunt. Potius notæ chronologicæ negotium facessant. Actum Diploma dicitur *Papie, anno sexto..... regni nostri*. Epocham regni Francici exhibere hic potest a morte Pippini patris. Verum cur non et regni Langobardici fit mentio, cum Ticini scriptum diploma dicatur, et Carolus inscribatur *Langobardorum quoque rex*? Attamen et hic respondeas, lacunæ interpositæ causa subductum nobis fuisse annum primum regni Langobardici. Sed inusuetum est illud signum manus Charoli, cum in aliis Diplomatis signum Caroli tantummodo scribatur; et Carolus, non Charolus Francorum et Langobardorum; non Franchorum et Longobardorum in aliis occurrat. Cum tamen hic de apographo agatur, levia hæc uni librario tribuenda videntur. Præterea in vetustissimis chartis vidi ego interdum *Longobardorum et Longobardia scriptum*. Quamobrem fidei chartæ hujus detrachere ego nondum ausim. Interea nos ad annum 774 habemus Guinibaldum abbatem Bobiensem, quem Ughellius in episcop. Bobiensib., tom. IV Ital. Sacræ, et Mabillonius in Annalib. Benedictinis ignorarunt. Quo tempore urbem Ticinensem victor Carolus ingressus fuerit, investigabat Pagius in Critic. Baron. ad annum 774, atque id evenisse eo anno post diem nonum mensis Maii, sed ante decimum tertium mensis Junii, recte statuit. Propiores scopo diploma istud (dum legitimum fetum agnosce: e velis) nos facit, indicans Carolum illa jam urbe potius ante *Nonas Junias*. Vidi etiam in Lucensis archiepiscopii tabulario chartam exaratam « regnante domino nostro Carulo gratia Dei rex Francorum et Langobardorum, ac patricius Romanorum, anno regni ejus, quo Langobardiam cepit, vigesimo quinto, et filio ejus domino nostro Pippino regi, anno regni ejus octavo decimo, iv Idus Junias, indictione 6. Manifestum est mihi Atripaldo presbitero filio quondam Raperti de loco Rocca, quia per hanc cartula pro remedio anime mee tali ordine, ut subter decrevero, offerre previdi Deo, et tibi ecclesie venerabili viro Johanni episcopo, ecclesiam meam sancti Quirici, edificata a parentibus meis in suprascripto loco Rocca, una cum casis, etc. » Scripta fuit charta anno Christi 798, die 10 Junii. Ergo eodem die decimo Junii anno 774 Langobardia atque adeo regia Ticinensi urbe potius jam fuerat Carolus Magnus. Contra dubitare licet, an decurrente Maio regni illam ad dedicationem coegerit, cum in eodem Lucensi archivo altera charta asservetur, scripta « anno 23 Caroli regis, et 17 Pippini regis, mense Maio, indictione quinta, » hoc

Sub die Nonas Junias, anno sexto..... regni nostri. Actum Papiam civitatem, in Dei nomine feliciter. Enrichus recognovit et dedit.

III.

« Charta donationis bonorum immanis, a Carolo Magno factæ Nonantulano monasterio, ejusque abbati Anselmo (circa annum 774).

(Ex Muratorio, ibid.)

Venerabile cenobio sanctorum apostolorum sito in castro Nonantule territorii Mutinensis, ubi dominus Anselmus..... nobis Karolus rege Francorum et Saxio..... et Longobardorum, una cum Norpertus dux, damus, simulque offerimus omnia nostra cortes, et donica in comitatu Fossolano, in comitatu Pistoriense, atque in comitatu Lucardo, et in comitatu Lucense, et in comitatu Rigenses, atque in comitatu Senensi. In primis omnia do ego dompno Carolus duo gualdos mea donica in comitatu Fossolano super fluvio..... jacentes cum ecclesias suas, idest

est anno Christi 797. Quod et in aliis ejus ævi chartis, ac præcipue Langobardicis animadverti, dies mensis minime adnotatus est. Ad hæc in chartario monasterii Veronensis sancti Zenonis pergamina mihi visa est, scripta « regnante domino nostro Carolo excellentissimo rege in Italia anno septimo, mensis Magii, per indictione 3, feliciter. Dulcissima adque amantissima mihi, et cum omni honore nominanda et felicia puella filia mea ego Felix Clericus filius bone memorie Johanni, etc. » Et multa donat. Itaque exarata fuit charta illa anno Christi 780, ex qua uti ex supra indicata, elucere videtur nondum mense Maio anni 774, epocham Langobardicam Caroli Magni exordium cepisse.

« Quisquis chartam hanc legerit, animoque intento consideraverit, aut continuo eam ad apocrypha amandet, aut anceps dubiusque in ejus contemplatione considat oportet. Et ego hæsi, atque adhuc hæreo. Fidem pene excedit tanta bonorum, villarum atque ecclesiarum effusio, uno tenore ac die facta in unum abbatem unumque monasterium. Deinde nulla est chartæ huic germani diplomatis facies; et quisque novit, quibus verbis, et formulis reges, atque imperatores donationes ac privilegia sua concipere consueverunt. Mirari etiam subeat cur sese cum rege Norpertus dux immisceat in ejusmodi donatione faciendâ. Hæc profecto atque alia, fateor, meæ quoque menti observabantur, cum chartam descripsi, cujus authenticam originem præstare certe nolo, sed quæ mea sit de illa opinio tantum exponere. Supposititium fetum affirmare non ausim: si enim antiqui monachi animum adiecissent ad confingendam adeo magnificam donationem, longe minus negotium fuisset diploma comminisci, cum et sibi ad manum essent, et ubique facile haberentur diplomata a regibus emissa, quæ imitari potuissent. Deinde subsequentibus temporibus nulla supererant, uti videtur, vestigia tantarum opum Nonantulano cenobio in Tuscia collatarum: ac proinde quem quæso in usum imposturæ huic indulgissent monachi? Ad hæc quis comitatum illum Lucardum, de quo mihi sermo fuit alias, posterioribus sæculis excogitasset, quando ne unum quidem verbum de illo antiqua historia habet? Quamobrem justus opinandi locus relinquatur, nil figmenti in ea charta haberi, ipsamque fuisse privatam veluti scripturam a Carolo rege ac Norperto duce factam. Sed cur tanta tamque (pene dixi) enormis insuetaque donatio facta Nonantulano cenobio? Veniam a lectoribus peto, si fortasse facilius quam par sit in quamdam suspicionem inclino, eamque etiam referre nunc audeo. Suspicio, inquam, tantam Caroli

sancta Maria in Advena, et sancta in Maria Manum, A nostra Spandola, corte nostra Meledo, cum ecclesia in Musello, in Capria, niano, et Turri in Pineta, seu in Sexa, atque corte nostra de Novole, et corte de Fumaria atque Calcinaria, et Valvigne, Arzana..... corte Monachorum, et Simbriano, corte Elsa, corte Pesa, Campi, Ingone, Quinto, Melego, Aproniano, Susicana, ano. Popponi, Grappena Sancti Benedicti, Sancti Georgii in Plebe sancti Petri in Perimone : Seu in Pistoriense, corte Pinsingo, plebe Sancti Petri de Groppina, et plebe Sancti Laurentii de Petriolo loco, qui vocatur Bocina. Seu in comitatu Aretino, plebe Sancti Stephani, sita in Classe, et loco Pissinale juxta flavio Classe. In comitatu Lucardo corte nostra sancti Petri in Mercato, seu forte nostra Monte Calvo, B et corte Campana, et corte Petroniano, plebe Sancti

munificentiam in Anselmum Nonantulanum abbatem inde ortam fuisse, quod Anselmus ipse auxiliares manus porrexerit Carolo ad arripiendam coronam Langobardici regni, fructumque cepit opere bene navatae magnificam illam tot honorum donationem. At, inquit, Anselmus genere Langobardus fuit : quis credat hominem a gentis suae amore defecisse, ut in Francos translatum vellet regnum Langobardorum? Equidem id minime certum statuum; attamen non desunt, quae mihi rem ea ratione processisse suadere videntur. Uti constat ex episcopo de Fundat. monast. Nonantol., Anselmi soror Gisetruda nupta fuit Aistulpho Langobardorum regi. Is autem Anselmus, ut fertur, ducis titulo Forejulii praeerat, cum abiprato saeculo monasticae vitae sese addidit, ac Nonantulanum aliaque caenobia construxit. Aistulphi libertate adeo insigni corroboratus, ut Anonymus Salernitanus in Paralipom. Chronici sui dignum duxerit hanc etiam inter laudes illius regis recensere, scribens : « Idemque etiam fecit monasterium in finibus Amiliae, ubi dicitur Matina, in loco qui nuncupatur Nonantula : nam pro ejus cognato abbate Arsenio (Anselmo restituendum est) ibi virorum caenobium fundatum est; nec non sibi alia sacra monachorum caenobia aedificanda per certas provincias (quae scilicet Nonantulanum deinde sapspositi fuere) tributa est dona largitus. » Sublato e vivis Aistulpho, Desiderius Langobardorum rex est renuntiatus, sed repugnante Ratchis, germano Aistulphi, eo videlicet qui regnum ante Aistulphum tenuerat, et monachus in Casinensi caenobio degebat. Quid Ratchis egerit, quantoque conatu bonus monachus novo regi obstiterit, accipe ab Anastasio in Vita Stephani II papae, et ab eodem Anonymo Salernitano, qui hic Anastasium exerpisit : « Ilujus (Desiderii) personam despectum habens Ratchis dudum rex, et postmodum monachus, germanus praefati Aistulphi, sed et alii plures Langobardorum optimates cum eo, eundem Desiderium spernentes, plurimum Transalpinæ, vel ceterorum Langobardorum exercituum multitudinem aggregantes, ad dimicandum contra eum profecti sunt. Intercessit tot motibus ad Desiderii preces Stephanus II, et pacem inter dissidentes composuit. At Desiderius, exaceratam deinde animum gerens, pro more conditionis humanae adversus eos, quos contra se conjuratos senserat, in Anselmum quoque deservit, quippe illum, ut justa conjunctura suadet, Ratchisio sorori sui fratri conjunctum, sibi adversantem, deprehendit. In Catal. abbat. Nonantul. Anselmus dicitur rexisse et abbatiam Nonantulanam annis quinquaginta ; et ex his septem passus est exilium a Desiderio apud Casinum, sicut multorum seniorum relatione didicimus, pro eo quod nescio quid deliquerit in Desiderio ; et Vigilantius presbyter in praedicto tempore feliciter Nonantulanum gubernavit

caenobium. » Quod hic dicitur de Vigilantio presbytero nescio an certo fundamento nitatur. Inter vetustiora diplomata e dem monasterio concessa unum sic se habet : « Privilegium in papyro Adelchis regis in Silvestro abbate, confirmans omnia privilegia superius annotata, » etc. Ergo non tantummodo in exilium actus est Anselmus, sed ejus loco substitutus fuit alter abbas, nempe Silvester, ad regimen Nonantulanum monasterium. Simul autem hinc discimus, nisi post decessum Desiderium Anselmo abbati restitutum fuisse caenobium suum; mihi obstat quin suspicemur Anselmum ipsum, quantis potuit viribus, apertis aut occultis, curasse, ut venientem Carolum Langobardi prout amplecterentur, dejecto prout Desiderio sibi infesto, Francorum principem in suum regem lubenter acciperent. Neque Anselmi singularem pietatem huc accessas velim. Summa quoque pietas fuit Adriano I summo pontifici; at nemo in illum injurias sit, si reputet, et ipsum minime indiligentem fuisse, ut in Langobardorum ditione regi inviso rex amicissimus succederet : ex qua victoria in ipsum quoque pontificem ejusque successores emolumenta non modica redundarent. Quis vero fuerit Nortepertus dux in charta super evulgata memoratus, ignotum est mihi. Attamen Norteperti ducis mentio est in charta quadam Bononiensi commentitia, isque floruisse dicitur, regnante Ratchisio Langobardorum rege, atque inter duces ejus gentis reletur. Vetustus illius chartae artifex vetustiora forsitan monumenta praeculis habuit, et quibus promere potuit Norteperti illius notitiam. Magni ergo nominis vir Anselmus abbas, et singularis apud gentem suam existimationis, multum contulisse non immerito credendus est, ut Carolo Magno tam prospere procederet bellum, per quod avitis regibus Italicis nobilissimum adjecit. Neque plura pro hujusmodi conjectura afferam. Ad Romanos tamen pontifices quod attinet, bene quidem eis cessit sub Pippino Francorum rege, ejusque filio Carolo Magno; tunc enim non exachatu tantum, sed et Romae ejusque ducatu dominari coeperunt. Plura etiam tunc eis promissa videntur quam effectus ostenderit. At procedente tempore, quanquam ab ipsis imperiali coronatio penderet, per quam titulus et jus imperatoribus tribuebatur, et quam nonnulli multis donis emebant, parum tamen emolumentum inde in Ecclesiam Romanam manavit. Scilicet nihil novae ditioni ei additum fuit, imo antiqua etiam imminuta atque subtrahenda videntur. At in eodem saeculo xiii, sub Innocentio iii, grandis animi pontifice, ac uberius etiam sub Nicolao III, Romana res feliciter promoveri coepit, ita ut partim liberalitate regum et imperatorum, partim armorum subsidio, in illum Romanam eadem Ecclesia statum progressa fuerit quem nunc cernimus, eique perpetuum et pacatum semper optamus.

Leonardi, corte a Furno, et castro Cigliano, atque A Monte Bonici, et sancti Petri cum corte Quintolo, et iuxta fluvio Gofintia corte Dominici, et sancti Donati corte Decimo, plebe sancte Cecilie, corte Penite, plebe Sancte Marie, corte Meleto, corte Monacile, Vadolongo, Quarle, plebe sancti Petri, Rabuciona cum capella sancti Petri, cortem Sepi cum ecclesia sancta Maria, corte Caracle cum ecclesia Sancti Martini, corte Casentino, Corticella nostra una, qui vocatur Satri, corte Pinscigno cum cella sancti Apostoli prope fluvio Selice. In Comitatu Lucense sancta Maria cum corte Pulinacho, seu et alias omnes cortes nostras in predictis comitatibus, territorio Tuscia in donico nostrorum, quod est..... duo millia quingentorum. Et si amplius de nostro donico invene in pagina ista permaneat una cum omnia capitalia et censoaria, seu et decima qui ad ipsas cortes pertinet, ut sit in victo pauperum atque monachorum pro veneratione religia, et ne subeant ipsi monachi, vel monasterio nisi ad Ecclesiam Romanam. Omnia ipsas cortes cum adjacentia et pertinentia sua, seu cum appendiciis suis quanto ad nostras cortes depertinet infra ipsius comitatibus, tantis una cum selvas ad ipsas depertinentes una cum olivetis et vinetis, arbustis, arboribus pomiferis, fructiferis et infructiferis diversisque generibus, jura fluviorum, qui decurrit per de ipsos comitatos, alpibus et collibus, omnia a sibi pertinentia et adjacentia in integrum. Et si qui de hominibus qui precepta nostra neglexerit, vel..... daverit, sit sibi pena compositura bona ejus publicetur, et in exilio mitteremus. Hanc vero paginam Artuino notario a scribere tolli et robariada con testibus tradita complevi et absoli.

^a Vulturvensis monasterii initia sic narrat Chronicon Farsense : « Crescente itaque nominis fama sancti Thomae abbatis [Farsensis], et hujus substantis monasterii in peregrinis et hospitibus suscipiendis, secundum Domini preceptum, honestissime amplius, ceperunt multi ex diversis nationibus istum frequentare locum, vel gratia visitationis, vel causa hospitalitatis, vel ad Deum amore convertendi. Quo tempore de Benevento progressi sunt tres viri nobiles, et consanguinei, sanctus Paldo, Taso, et Tato, qui, seculum et sua omnia pro Christo relinquentes, peregrinationis iter assumpserunt, et ad praedictum virum domum Thomam hic pervenerunt. At vero venerabilis Thomas cum eis Romam perrexit, eosque secum benignissime refovens, huc reduxit, et quamquam extra usum fuerit monasterii, propter ardorem tamen laudabilis eorum desiderii intrinsecus recepit, et cum fratribus communiter participari fecit, et conversationis normam docere in paucis diebus eravit. Post haec ad beati Vincentii martyris in provincia Samnii super ripam Vulturni fluminis sanctum oratorium, in quo tunc nulla erat habitatio hominum, praeter ferarum latibula, vel latronum, eundi eis indicium dedit, et se ad eos illic citissime iturum promissit. Non multo post autem vir Domini Thomas Beneventum profectus est pedester, et ad curiam perrexit Gisulfi ducis, spectabilis viri. Tunc vero quadam nocte sancta Dei genitrix Maria, cum praefato viro venerabile Thoma, eidem duci per visionem apparens praecipit dicens : « Vide, ut quicquid a te iste postulaverit Peregrinus, ei neque negare debeas, quia vir sanctus est, et orabit pro te : » et

Ego Mericho clericus rogatus.

Ego Raimpret rogatus.

Ego Aldoinus rogatus.

Ego Joseph a rogatus.

Melchione medicus a rogatus.

Signa † † † † de contestibus Warnifret, Artomus, Mechois, Josephus, Siravius, Aripret, Johannes, Paulinus, Basingus, Muuro, Leo, Gumperto, Stamperto, Stabile, Da Villa, Vanielei.

IV.

Diploma quo Carolus Magnus monasterio a Vulturvensi quaedam privilegia ac jura concedit (anno 774).

(Ex Muratorio, Script. rer. Italic.)

Carolus gratia Dei rex Francorum, et Longobardorum, atque patricius Romanorum, omnibus episcopis, abbatibus, ducibus, comitibus, vicariis, domesticis et centenariis, vel omnibus missis nostris discurrentibus. Quidquid enim ob amorem Ecclesiarum et quietem servorum Dei exercemus, hoc nobis procul dubio, Domino adjuvante, ad aeternam beatitudinem pertinere confidimus. Igitur comperiat magnitudo, seu utilitas vestra, qualiter venerabilis vir Probatas abbas monasterii quod est constructum in honorem beatissimae Dei genitricis semperque virginis Mariae, quod vocatur Acutianus, in ducatu Spoletano, vel fundato in territorio Sabiniensi, missa petitione clementiae regni nostri, dixit suggerendo, ut pro mercedis nostrae augmento taliter ei, vel ipsi monasterio concedere deberemus, qualiter ipsa casa Dei sub tali privilegio esse deberet, sicut cetera monasteria b Lirinensium, Agaunensium, et Luxoviensium, ubi prisca Patrum Basilii, Benedicti, Columbani, vel ceterorum

hac dicens absecessit. Mane autem facto, idem dux per suos ministros ad se introductum, prout viderat in visione, illum cognovit; et continuo suo de solio surrexit, et omni in terra prostrato corpore adorans dixit ei : « Alma Dei genitrix, Maria, te mihi hac nocte per visionem ostendit : nunc vero quicquid placuerit pete a me; et ego devotus tuae libentissime tribuam sanctitati. » At ille : « Unam, inquit, parvulam vestrae celsitudinis pietati postulo petitionem : locum quemdam in Samnii provincia super Vulturni fluminis ripam in solitudinem reductum, ubi in beati Vincentii honorem habetur oratorium constructum, obsecro, ut mihi pietatis vestrae largitio concedere dignetur, quatenus ibidem habitatio debeat esse monasterii. » Quam petitionem ipse dux libenter accipiens, hilari vultu respondit dicens : « Ecce, Pater, ipse, de quo postulas, locus ab hac hora in tua permaneat potestate, et firmitatis ex eo accipe praecipuum : » quod mox scribere jussit, roboratumque ejus tradidit potestati. Praefatos vero viros vir domini Thomas in gratiam ejusdem revocavit ducis, et cum eis festinanter ad eundem locum pervenit, ubi aliquantis demoratus diebus, multa dedit eis munera salutis, et in quo loco refectionum, dormitorium, atque hospitium susceptionem, et omnia opportuna habitacula construere debent, ostendit. Paldonem quoque, qui his omnibus mitior erat, ut praesset illis in regimine, elegit. » etc.

^b Omnium celeberrima monasteria in regno Francorum, qualia et in Italia fuere Casinense, Nonantulanum, Farsense, etc.

Patrum regula custodiri videtur : ut nullus episcoporum pro electione abbatis dationem accipere debeat, et potestatem non habeat de ipso monasterio auferendi cruces, calices, patenas, codices, vel reliquias, vel quaslibet res de ministerio ecclesiæ, nec ipsum monasterium ponere sub tributo principum potestatem haberet, nec demum tributum, aut censum in supradicto monasterio eorum exigere debeat, sed ipsa casa Dei, sicut suprascripta monasteria, quæ infra regna nostra sunt, sub eo privilegio et norma Patrum consistat. Cujus petitionem pro divino respectu, vel mercedis nostræ augmento nolimus denegare; sed ob amore Domini nostri Jesu Christi ita confirmasse vel de novo concessisse cognoscite. Præcipientes ergo jubemus, ut nullus episcopus, abbas, dux, Castaldus, vel quislibet de fidelibus nostris, seu ^a juniores, aut successores vestri, prædictum abbatem, aut monachos suos, vel agentes ipsius ecclesiæ de rebus præfati monasterii, quæ ibidem ex munificentia regum aut reginarum, vel de collatis populi, vel pontificum, vel quæ ad ipsum monasterium pervenerunt, aut in antea, Deo adjuvante, largita fuerint, tam per venditionis, quam et donationis, aut cessionis et reliqua instrumenta chartarum, inquietare, aut contra rationis ordinem quoquo tempore gerere præsumatis; sed sub nostro privilegio quieto ordine resideant. Et si quandoque abbas ipsius monasterii de hac luce migraverit, inter se ipsi monachi, quem digniorem invenerint secundum regulam sancti Benedicti, et sicut eorum ordo edocet, et rectum est, vel eis in unum consentientibus, quem unanimiter elegerint licentiam habeant eligendi Abbatem, et neque ^u nobis, neque a successoribus nostris regibus, id quod pro mercede nostra indulimus, irruptum, aut contractum aliquando sit, sed de proprio valeant semper gaudere patrimonio, quatenus melius delectet ipsam Congregationem sanctæ Mariæ, pro nobis, vel stabilitate regni nostri, Domini misericordiam attentius deprecari. Et ut hæc præceptio nostris, et futuris temporibus firmiter habeatur, vel per tempora melius conservetur, manu nostra propria subter firmavimus, et de anulo nostro sigillari iussimus.

Signum Caroli invictissimi regis.

Guibaldus ad vicem Hitherii recognovi.

Datum sub die viii Kal. Jun. an. vii et primo regni nostri domni Caroli gloriosissimi regis. Actum Carilego palatio publico, in Dei nomine feliciter.

V.

Diploma Caroli Magni pro ecclesia Regiensi
(anno 781).

(Ex Ughellio, Italia Sacra.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum et patritius Romanorum. Quicquid enim locis

^a Ex collatione multorum locorum, tum apud Bignonium in notis ad Marculfum, tum apud Gangium in Glossario, inferri potest hoc nomine designatos fuisse officiales ac ministeriales comitum. Gangio juniores alii non fuisse videntur nisi *judices minores seu pedanei*.

A sanctorum venerabilium ob amore Dei nostris auctoritatibus confirmamus, donamus, et regiam consuetudinem exercemus, et id in posterum mansurum esse credimus. Igitor comperiat omnium fidelium nostrorum industria, qualiter venerabilis vir ^b Apollinaris Ecclesiæ Regiensis episcopus pietatis nostræ clementiam adjerit, ut omnes res ipsius episcopii, quas antiquitus, vel modernis temporibus, tam de dationibus regum, quam reginarum, seu reliquorum Deum timentium, vel quos in antea additum, vel delegatum fuerit, vel quicquid juste, et rationabiliter possidere dignoscitur, sub immunitatis nostræ tuitione per nostram auctoritatem prædicto loco sacro corroboraremus. Quatenus nullus iudex publicus ibidem causas audiendas, vel froda exigenda, seu mansionaticas, vel paratas faciendas, nec fidejussiones tollendas, neque ullas retributiones publicas requirendas, seu etiam per Padum sursum, vel deorsum navigando ripaticum tollendo, sicuti est Ferrariam, aut Comacim; ubi supradictus locus sacer salinas dinoscitur habere. Insuper etiam teloneum in nullo foro exigendo, vel ripaticum, aut portaticum, vel ubi ullus exactor aliquam oppressionem, vel violentiam inferre præsumeret. Petit etiam quandam sylvam juris nostri sitam in comitatu Parmense in finibus Bismanti in loco, qui dicitur Lamma Fraolara, cujus fines sunt de uno latere, a flumine Siele sursum per stratam usque; in monte Palaredo ascendente per stratam usque in finibus Thuscæ, inde vergente in rivum Albolum usque ad flumen Siclæ, inde quoque juxta Siclam deorsum pervenit in flumen Auzolæ. Cujus petitionibus pro divina remuneratione annuentes, suæ Ecclesiæ præfatam sylvam in perpetuum habendam concessimus; atque exinde ei hoc firmitatis nostræ præceptum fieri iussimus, per quod decernimus, atque statuimus, ut nullus quilibet iudex tyrannica potestate in curtis, vel rebus ipsius episcopii, aut causis audiendis, nec froda exigenda, seu mansionaticas, aut paraticas faciendas, vel fidejussiones tollendas, neque ullas retributiones publicas requirendas, vel in propriis domibus sacerdotum, vel clericorum suorum potestative, aut tyrannice aliquando exerceat. Insuper de omnem ripaticum, sive in salso, sive in dulci, atque teloneum in omnibus foris nundinum, seu nataticum, aut potentaticum sæpe dictæ sanctæ Ecclesiæ Regen. absque ulla contradictione in perpetuum perdonamus. Quod si aliquis, quod minime credimus, contra hoc donationis, vel immunitatis nostræ firmitatem adire contenderit, aut infringere tentaverit, triginta libras auri optimi coactus exsolvat, medietatem palatio nostro, medietatem Ecclesiæ, cui vim intulit, et si non habet, unde exsolvat, de vita componat. Et ut nostræ donationis, vel immunitatis indictum præ-

^b Apollinaris Regiensis episcopus a Carolo Magno tria pretiosa privilegia ad favorem suæ ecclesiæ meruit obtinere, ubi jura ac confinia Regiensis episcopatus recensentur, quæ illis antiquis diebus possidebat.

sentibus, et futuris temporibus inviolabiliter, et A inaudacter intactum permaneat, et ab omnibus catholicis diligentius observetur, manu firmitatis nostræ sublt. assignavimus, atque annulo impressionis nostræ insigniri jussimus.

Signum † Caroli gloriosissimi regis.

C. Jac. ad vicem Radonis.

Data die viii Kal. Junias, anno xiii et vii regni nostri. Actum Papiæ civit. In Dei nomine feliciter. Amen.

VI.

Diploma Caroli Magni pro eadem ecclesia Regiensi (anno 781).

(Ex Ughellio, ibid.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobar- B dorum, ac patritius Romanorum. Maxima regni nostri in hoc augere credimus munimenta, si beneficia opportuna, quæ pro compendiis servorum Dei locis venerabilibus largita, vel condonata sunt, nostro munimine confirmamus, regiam inquit exerceamus consuetudinem, et hoc nobis ad remedium animæ nostræ in Dei nomine pertinere confidimus. Igitur compertum sit omnium vestrorum magnitudini, qualiter venerabilis vir Apollinaris Ecclesiæ Regiensis episcopus una cum clero et populo prædictæ Ecclesiæ clementiam regni nostri petiit, ut electionem ex clero præfatæ suæ Ecclesiæ omni tempore concederemus. Insuper et petiit, ut omnibus rebus ipsius episcopatus, quas moderno tempore tam de datione regum quamque reginarum, seu reliquorum Dei C timentium hominum, vel quod in antea additum, vel delegatum fuerit, et juste, et rationabiliter possidere dinoscitur, sub immunitatis nomine per nostram auctoritatem ad prædictum sanctum locum concedere, vel confirmare deberemus. Quatenus nullus iudex

publicus ibidem ad causas audiendas, vel fodra exigenda, et mansiones, vel paratas faciendas, nec fidejussores tollendos, neque nullas redhibitiones publicas requirendas ingredi, nec exactare penitus non præsumeret. Cujus petitionem pro divino cultu denegare volumus, sed ita electionem concessisse omni tempore suæ Ecclesiæ, atque in omnibus confirmasse cognoscitur. De cætero, et immuni atem nostram ei conscribere jussimus, per quam omnino jubemus, ut nullus quislibet de vobis, neque de judiciaria potestate in chartis, vel rebus ipsius episcopatus ad causas audiendas, nec fodra exigenda, seu mansiones, aut paratas faciendas, vel fidejussiones tollendas, neque nullas redhibitiones publicas requirendas ingredi, nec exactare ullo unque tempore nullatenus præsumatur, sed sub immunitatis nomine cum omnes fretas concessas valeat memoratus episcopus, sui que successores omnique tempore quieti vivere, ac resedere, quatenus melius delectet ipsos servos Domini, qui ibidem Deo famulare videntur, pro nobis, uxori que, nostra etiam prole Domini misericordiam jugiter exorent. Et ut hæc immunitas firmior habeatur, et diuturnis temporibus melius conservetur, manus nostræ subscriptionibus subter etiam annotavimus, et de annulo nostro sigillare jussimus.

Signum † Caroli gloriosissimi regis.

Gilibertus ad invicem Radoni recognovi.

Data in mense Junio die octavo in anno 13 et 7.

Actum Papiæ civitate in Dei nomine feliciter.

VII.

Caroli Magni diploma^a, per quod Apollinari episcopo Regiensi, ejusque ecclesiæ, omnia jura ac privilegia confirmat (anno 781).

(Ex Muratorio, Antiquitates Italicæ med. æv.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobar-

formula dicendi est: *id nobis ad augustalis excellentiæ culmen proficere credimus*. Datum est diploma a Carolo, quum rex tantummodo foret, ac fortasse tunc ne cogitabat quidem de augustali dignitate consequenda. Fieri ergo non potuit, ut is tanquam *imperator* loqueretur, neque formam dicendi usurpasset, quam postea Lotharius I, Augustus ejus nepos, alique imperatores adhibuerunt. Ac proinde rursus mirari subit, quæ tam diversa a primo aspectu sententia de hoc diplomate secuta fuerit. Quod ubi confictum statuas, uti ego statuo, certe dicendum est, vetustissimum ejusmodi figmentum esse; ac præcipue cum in tergo membranæ caractere majusculo, et ante plura sæcula efformato scriptum legatur: *Confinia episcopatus Regensis ejusdem Caroli ad Apollinarem episcopum, et quicquid ad eundem episcopatum pertinet*. Ex hoc autem privilegio Ughellius ad annum 780 *Petrum episcopum* intulit in catalogum episcoporum *Bononiensium*, oblitus postea alterum *Petrum*, hic itidem memoratum, recensere inter episcopos *Parmenses*. Verum utriusque Petri existentia e diplomate pendet, cui fidere quisnam velit non video. Ita Mabillonius in *Annalib. Benedictin.* ad annum 781 hocce documento utitur, tanquam legitimo foetu, atque ibi *Gerardum ducem* se videris sibi persuasit, qui tamen *Goeradus* in membrana appellatur. Hinc autem discas quanta circumspectione, et quam intentis oculis exploranda sit fides veterum diplomatum. Quare si qui sunt, qui

^a In mentem fortasse mihi nunquam venisset suspicari de legitimitate hujusce foetus, nisi me remoratus fuisset modus, quo sigillum cereum illic appositum fuit. Nimirum in postica parte minime re-percussa ac dilatata erat cera; sed ea ratione in scissuram pergamænæ immissa, ut inde nullo negotio educi posset, suoque ex loco facile elaboretur, nisi circulo ligneo comprehensa, filo etiam adhibito, in charta confirmata fuisset. Id mihi suspicionem ingessit, germanum sigillum, aliunde sumptum, in pergamenam hanc potuisse ab aliquo inferri. Tum notas chronologicas in examen revocavi. Datum est diploma anno tertio decimo et septimo; quæ epochæ tum regni Francorum, tum regni Langobardorum, rite indicant annum 781, quo quidem anno, ac Junio mense reapse Carolus Magnus Ticini versatus est. Atqui ipso anno decurrebat indictio quarta; hic vero signatur indictio decima; quem errorem conquire nullo pacto possis. Ad hæc disertè ibi scriptum est *Longobardorum*; quod nescio, an inter-mendas sit referendum. Dicam tamen, in germanis alijs, quæ viderim, Caroli Magni diplomatis haberi *Langobardorum*. Diplomata inquam Caroli: nam in alijs veterum monumentis *Longobardos* etiam invenimus, uti in Dissertatione xxi de *Statu Italiæ* ostendi. Minuta hæc etiam diligenter animadvertenda esse critica ars jubet. Sed quod tandem nulla ratione dealbari potest, mihi que postremo persuasit, non de legitimo, sed de spurio diplomate hic agi, ea

dorum ac patritius Romanorum. Si ecclesiarum Dei A servitoribus largitionis ac benignitatis munificentiam impartitur, eorumque votis libenter annuimus, id nobis ad augustis excellentiæ culmen proficere credimus: insuper (quod cunctis pretiosius est dignitatibus) æternæ retributionis præmium capessere non diffidimus. Industriad igitur omnium sanctæ Dei ecclesiæ fidelium, nostrorumque, præsentium scilicet ac futurorum nosse volumus, patrem nostrum Apollinarem reverentissimum sanctæ Regiensis ecclesiæ præsulem nostram adisse clementiam, nobisque retulisse, quod accidente negligentia et incuria, crepitantibus flammis, ecclesiarum ædificia in Regiensi urbe cremata fuerint; cum quibus etiam aliqua instrumenta chartarum et monumenta in favillam reducta sint; habebatque præ manibus præcepta regum Longobardorum, quorum auctoritatibus jam fata ecclesia, ne pravorum hominum oppressiones, aut invasionum detrimenta pateretur, undique fulta erat ac munita. Postulans siquidem, ut et nos ob divinum amorem eandem ecclesiam cum omnibus facultatibus, quas hactenus acquisivit, vel deinceps futuris temporibus fidelium oblationibus adquisierit, cum rebus et familiis utriusque sexus, cunctoque clero inibi quotidie famulante, sub nostræ defensionis recipere protectione: quod et fecimus, et per hæc nostri præcepti paginam præcipimus et jubemus, ut nulla unquam magna parvaque persona res aut familias ejusdem ecclesiæ, sed neque venerabilem ipsius loci clerum, in aliquo inquietare vel molestare præsumat. Et quia termini ejusdem ecclesiæ in confiniis Mantuanis, Bononiensibus, Mutinensibus, et Lunensibus, vel Parmensibus, seu et Ticinensibus, et Cumanis, res ipsius episcopi conjacent; apologeticum idem pontifex habebat, in quo omni remota dubitatione res jam fætæ ecclesiæ per singula loca et vocabula, terminique et confinia insita erant. Ideoque pro temerariæ præsumptionis invasione cavenda, nec non et pro Francorum gente noviter in Italiam a nobis introducta, petiit excellentiam nostram, ut eisdem terminis huic nostro

quoties sibi offertur aliquod antiquorum regum præceptum sigillo suo adhuc munitum, nihil ultra quærendum putant, ut archetypum judicent, egregie falluntur. Nam ne hoc quidem satis est ad certum eorum criterium, quoniam cerea sigilla pergamenis infixa e postica parte, attenuata per calorem cera, detrahi potuerint, et in aliam commentitiū fetus, chartam transferri. Innocentius quoque III papa, ut est in ejus Vita, num. 45, per sigilli vitium mira sagacitate deprehendit in privilegio producto a Scozulensi abbate: quod Mabillonius animadvertit. Neque sane ejusdem fraudis alia desunt exempla, e quibus alterum adhuc afferre juvat. Protulit Ughellius tomo III Ital. Sacr. in episcop. Closin. diploma Rachisii Langobardorum regis, a quo conditum traditur monasterium Sancti Salvatoris de Monte Amiatino in eodem agro Closino situm. Documentum illud veluti gemmam commemoravit quoque Thomasius in Historia Senensi. Alibi vero, hoc est in Dissertatione LXV de *Monaster. erect.* faciendū erit mihi mentio diplomatæ ejusdem, inter ridenda commenta amandandi. De eodem etiam Mabillonius in A. nalis. Benedictinis ad annum Christi 750 præbuerat: *Diploma refert Ughellus cum narrativula*

præcepto inseri juberemus, ne fraudem aliquam eadem ecclesia de suis rebus aut confiniis ab invasoribus patiatur. Cujus dignam ac rationabilem considerantes petitionem, et Lunensium et Parmensium confiniis, sicut in ipso apologetico indita erant, omnes terminos annotare jussimus. A meridie itaque per montana versus Occidentem, conjacent fines, terminique venientes de Prato Mauri, in Montem de Mensa, inde in Centiocrucis, ac deinde in Alpem marinam, inde in Montem de Posci, descendentes in rivum Niteram, quæ defluit in fluvium Inciam, per fluvium Inciam, sicut ipsa Incia descendit a summa villa Monticulo, decurrens ex transverso in Bareham, et defluit deorsum per Agidam ad aquilarem partem in rivum Campigenem, et exinde in Tegolariam, in fluvium Padum et Zarano, sicut B Padus defluit in Burianam. Item per meridiem ad orientalem plagam incedunt fines per Pratum majorem in Montem Rusolum per Alpem in Fazolam, deinde per Alpem usque in Thermas Salonis. Fines vero, qui sunt inter Tusciam et Regensem et Mutinensem de Thermis Salonis perveniunt in Tendam regis, inde ad Fontem Silvani, et inde in Rivum Sanguinarium, et deinde ad Lacum de Carpena, et inde in Viam Novam, indeque in locum Morivum, deinde in locum, qui dicitur La Verna, deinde per montem Laurentii descendens venit in fluvium Dullum, indeque per Silvam de Mallo, et inde in Collinam, deinde in Pratum longum, ac deinde per Rivum, qui decurrit de Lupatio in fluvium Siglam, C inde per Siglam usque Dullum, ac deinde ascendit per Dimmaticum in Carciola, et inde descendit per Sarram de Mauriano, et pervenit in fluvium Rasenā, et inde ascendit in Piraniana, indeque in montem super Valles usque in Antiquum; deinde descendens in Piscariolam venit in fluvium Siglam, ac deinde per Cluzam currentem per Montem Cerradi, usque dum venit sub Monte Merelli, et inde venit per Silvanum; deinde decurrit per Salsulam, et inde per Montem Monticulum, indeque per Campum Milatium ad septentrionalem plagam per Paludes

de origine monasterii (scilicet Ammatini) quæ fabulam sapit. Annum conditi canonici septingentesimum quadragesimum secundum præfert diploma, quod ex authentico Ughellus existimavit: quod omnino sincerum esse pervelim. Ita perquam modeste vir doctissimus, quoniam aliquoties fetus ille a capite ad calcem ineptissimum falsarium prodat. Commentum hoc autem refrico, ut subdam, quæ in illud adnotavit Titius historicus Senensis, cujus libri adhuc manu exarati exstant apud heredes doctissimi quondam amici mei Huberti Benavoglienti. « Hoc privilegium, scribit Titius, est munitum Sigillo cereo innexo ex utraque parte cum duabus imaginibus humanis impressis. Literæ vero circumscriptæ commode legi non valent propter vetustatem. Caput utriusque imaginis in sigillo coronatum est, et virgam manus utriusque tenet. Atque hoc privilegium est apud abbatiam Sancti Salvatoris in agro Senensi. » Sigillum duorum virorum imagines præferens, duos principes indicat simul regnantes, ac propterea nil commune cum Rathisio rege habuisse videtur. Attamen ficto etiam sigillo vis olim multa fuit ad conciliandam apud imperitos diplomati fidem.

Civitatis Novæ usque Stratam, ac deinde in Aquam longam, usque dum venit in Burianam.

Infra istos prænominatos fines, sicut a sanctis patribus, et idoneis ac catholicis hominibus antiquitus in ipsa ecclesia constitutum fuisse reperimus, omnia pars ipsius ecclesiæ secure ac quiete nostra regali auctoritate perenniter possideat. Retulit etiam prælibatus pontifex, quod cuidam fratri suo Ansperto nomine quadam oratoria juris sanctæ Regens ecclesiæ, unum quidem in Lucaria inter Padam et Bundenum in honore sancti Georgii, et aliud in Gabiana similiter inter Padum et Bundenum, in honore sancti Andreæ constructum, cunctis diebus vitæ suæ per decretum concessum habuisset. Sed cum postmodum idem Anspertus monasterii Nonantolensis portum peteret, ipsa oratoria pro suo introitu prædicto monasterio dederat. Prænominatus vero pater Apollenaris episcopus, ne ecclesia sua damnum pateretur, cum suo Advocato in præsentia ducis nostri Goeradi, cum Anselmo jam dicti monasterii abbate in iudicium convenit. Dissensio vero quæ inter duo venerabilia loca creverat, absque vicinorum episcoporum audientia nullatenus diffiniri poterat. Ideoque datis inductis, tres episcopi, Petrus scilicet Bononiensis, Geminianus Mutinensis, et Petrus Parmensis, cum aliis idoneis et catholicis viris convocati sunt. Quibus cum jam fato duce Goerado in iudicio residentibus, Apollenaris episcopus, et abbas Anselmus affuerunt: quorum quærimonia subtiliter discussæ, ecclesia Regiensis, cui debito jure jam fata oratoria subjecta erant, canonico ac legali ordine acquisivit. Et ob firmiorem securitatem, notitiam scriptam testibusque roboratam cum ipso decreto sæpe nominatus pater præsentis nostræ obtulit, postulans, ut nos inviolabili nostro præcepto eam firmantes, omnem contentionisævum abstergeremus. Cujus petitioni annuentes, per hoc nostrum præceptum prædictæ sanctæ ecclesiæ ipsa oratoria confirmamus, atque sine ullo contradictore restituimus. Præterea et Gajum nostrum, quod in eodem loco juxta res ipsius ecclesiæ in Lucaria conjacet, et nunc noviter excolitur, eo postulante, oratorio sancti Georgii per hoc nostrum præceptum jure proprio ob animæ nostræ salutem concedimus cum piscationibus per Padum et Bundenum, paludesque et lacus conja-centibus. Similiter quoque et oratorio sancti Andreæ donamus terram et silvam juris regni nostri, quæ circa res ejusdem ecclesiæ inter Padum et Bundenum in Gabiana consistit, cum piscationibus per Padum et Bundenum, Paludesque et Lacus: ut sæpe nominata sancta Regiensis ecclesia hæc omnia jure proprietario teneat atque possideat absque alienius potestatis contradictione. Concedimus etiam, ut si contentio de rebus ac familiis ejusdem ecclesiæ fuerit orta, liceat inquisitio fieri per bonos et ingenuos homines circumquaque manentes usque ad sacramentum. Habeantque sibi pontifices ipsius ecclesiæ advocatos duos vel tres, si necesse fuerit, quos ipsi elegerint, qui

causam ipsius ecclesiæ diligenter inquirant et examinent. Ipsi vero advocati ab omni publica exactione sint immunes. Si quis autem hanc nostræ constitutionis auctoritatem irritam facere tentaverit emunitatis multam, idest argenti libras triginta parti sanctæ Regiensis ecclesiæ persolvere cogatur. Et ut hoc nostræ largitionis et emunitatis ac defensionis seu inquisitionis vel advocacy præceptum diuturnis temporibus in suo robore permaneat, atque ab omnibus verius credatur et diligentius observetur, manus nostræ subscriptione subter annotavimus, anuloque nostro sigillare jussimus.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Gilbertus ad vicem Radonis recognovi.

Data in mense Junio die octavo in anno tertio decimo et septimo, indictione decima.

Actum Papia civitate, in Dei nomine feliciter. Amen.

VIII.

Diploma Caroli Magni quo privilegium ecclesiæ Arretinæ concedit (anno 783).

(Ex Muratorio, Antiquitates Italicæ med. ævi.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Langobardorum, ac patricius Romanorum. Si petitionibus sacerdotum, vel servorum Dei, in quo nostris fuerint auribus prelate libenter obaudimus, et eas in Dei nomine effectui mancipamus, regiam consuetudinem exercemus, et hoc nobis ad mercedem vel stabilitatem regni nostri pertinere confidimus. Igitur notum sit omnium fidelium nostrorum magnitudini, presentium videlicet et futurorum, qualiter venerabilis vir Aribertus, sancte Arretinensis ecclesiæ episcopus quam est constructa in honore sancti Donati, ad nostram accessit clementiam, et petiit serenitati nostre, ut omnes res ipsius ecclesiæ, quæ ibidem a longo tempore et usque nunc visæ sunt pertinuisse, tam monasteria vel senodochia, quamque et ecclesias baptismales, seu reliquas possessiones, quicquid per donationes vel confirmationes regum, sive vinditiones, commutationesque ex bonorum hominum largitate ibidem date vel condonate sunt, vel etiam illud monasterium sancti Benedicti, in suprascripta ipsa civitate, quod bone memorie Cunemundus quondam episcopus antecessor suus legibus comparavit, vel suo fundavit opere, una cum rebus suis propriis, quas de jure parentum suorum habuit, et ad ipsam ecclesiam Dei visus fuit delegasse; inspectas ipsas preceptiones, vel confirmationes, sive vinditiones, vel commutationes, denuo per nostram auctoritatem circa ipsum sanctum locum redere et confirmare deberemus. Cujus petitionem pro reverentia ipsius sancti loci nolimus denegare; sed in elemosina nostra ita prestitisse et confirmasse cognoscat. Precipientes ergo jubemus, ut sicut constat ipsa ecclesia sancti Donati de predictis rebus a longo tempore juste et rationabiliter legibus vestita fuisse, et presenti tempore memoratus vir venerabilis vir Aribertus episcopus recto tramite possidere videtur, inspectas ipsius preceptiones vel confirmationes regum, ut diximus, seu vinditiones, vel commutationes

sive traditiones honorum hominum ita in antea per A hanc nostram auctoritatē atque confirmationem valeat jam fatus Aribertus episcopus, sui que successores, qui fuerint rectores ipsius sancti loci, ipsis, ut supra memoravimus, rebus quieto ordine tenere et possidere; et nullus quilibet de fidelibus nostris amodo et deinceps sepe dicto episcopo vel successoribus suis de jam suprascriptis rebus inquietare aut calumniam generare quoque tempore non presumat, sed nostris et futuris temporibus ad ipsam casam Dei proficiant in augmentis. Et ut hec auctoritas firmior habeatur, vel per tempora melius conservetur, manu propria subter eam decrevimus roborare et de anulo nostro iussimus sigillari.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Ercambaldus ad vicem Radoni subscripsi.

Datum VII Idus Octobris, anno XVI, et decimo regni nostri.

Actum Vurmasita civitate, in Dei nomine feliciter. Amen.

IX.

Diploma Caroli Magni pro Mutinensi a ecclesia (anno 785).

(Ex Ughellio, Italia Sacra, tom. II, p. 91.)

Carolus gratia Dei rex Francorum, et Longobardorum, ac patritius Romanus, omnibus episcopis, abbatibus, ducibus, comitibus, gastaldis, atque omnibus monasteriis Deum timentibus, præsentibus et futuris.

Maximum regni nostri in hoc augeri credimus momentum, si petitionibus sacerdotum, ac servorum Dei, in quo nostris auribus fuerint productæ, libenti animo obtemperamus, atque ad effectum perducimus. Quapropter noverit solertia vestra, qualiter nos ad petitionem venerabilis viri Geminiani sanctæ Mutinensis ecclesiæ episcopi, quæ est constructa in honorem preciosissimi confessoris Christi Geminiani antistitis ipsius ecclesiæ, tale circa ipsum sanctum locum concessisse beneficium, ut in monasteria, et xenodochia, seu ecclesias baptismales, vel reliquas possessiones, quæ ad dictum episcopatum pertinent, tam de donatione regis, quam reginarum, seu reliquorum Deum timentium hominum, unde moderno tempore ipsa casa Dei iuste investita est, aut quod divina pietas ibi amplificare voluerit, nullus iudex publicus ad causas audiendum, vel fodra undique exigendum; seu mansiones, aut paratas faciendum, nec fideiussiones tollendum, neque hominibus ipsius episcopatus distringendum, nec ullas redhibitiones publicas requirendum, judiciaria potestas ibidem quoquam tempore ingredi, vel exactare penitus non præsumat. Propterea hanc immunitatem conscribere iussimus, per quam specialiter decernimus ordinandum, ut nullus quilibet de vobis, neque de junioribus vestris amodo, et deinceps uel dixerimus in monasteria, vel xenodochia, seu ec-

clesias baptismales, vel reliquas possessiones, quæ ad ipsum episcopatum, ut diximus, de datione regum, aut reginarum, seu reliquorum Deum timentium aspicunt, nullus iudex publicus ad causas audiendum, vel fodra undique exigendum, seu mansiones, aut paratas faciendum, nec fideiussiones tollendum, nec ullas redhibitiones publicas requirendum, vel exactandum judiciaria potestas ibidem quoquam tempore ingredi vel exactare penitus non præsumat, sed sub immunitatis nomine cum omni frauda concessa valeant omni tempore rectores ipsius episcopatus, hominesque eorum quiete vivere, et residere. Et ut hæc auctoritas firmior habeatur, vel diuturnis temporibus cognoscatur, manus propriæ subscriptione eam decernimus roborari.

B Signum Caroli gloriosissimi regis.

V. Vigbaldus ad vicem Radoni recognovi.

Data Sexto Kalend. Octobris, anno XIV et IX regni nostri.

X.

Diploma Caroli Magni pro monasterio sancti Vincentii de Vulturno (anno 787).

(Ex Duchesne, Scriptores Francicarum rerum.)

Carolus rex Francorum et Longobardorum, ac patricius Romanorum. Viro venerabili Paulo abbati seu monachis monasterii sancti Vincentii siti in territorio Beneventano partibus Samniæ.... Et quia detulit nobis præceptum Desiderii regis, qualiter villa Tritæ sita in finibus Baluense ad ipsum sanctum cœnobium pro utilitate monachorum condonasset. Unde, et nos super idem præceptum nostræ confirmationis edidimus. Sed dum postea aliquas altercationes inter vos et ipsos homines, qui se per cartas ducum dicebant esse liberos, consurrexisse manifestum est. Pro quibus nos missos nostros Riñnum et Agilbertum ibidem directos habuimus, per quos omnem causam liquidius inquirentes, omnem veritatem exinde cognovimus. Propterea pro mercedis nostræ augmento, nos ad ipsam causam sancti Vincentii martyris præfatos homines de memorata villa Tritæ, sicut ab antiquo tempore illorum origo ad servitium reddendum debiti fuerunt, ita et deinceps remota de medio omni libertate, legitimum servitium et obsequium perpetualiter omni tempore permansurum donationis præceptum, ut perficiant iubemus.

D *Diploma alterum quo de ordinando abbate sine qualibet cuiuscunque molestia, et sibi subjectas cellas ordinandi, iudicandi et disponendi, perpetualiter, liberam concessionem largitus est idem imperator et rex Carolus huiusmodi præfati monasterii monachis sancti Vincentii levitæ et martyris.*

Carolus gratia Dei rex Francorum, et Longobardorum, ac patricius Romanorum. Omnibus episcopis, abbatibus, ducibus, comitibus, iudicibus, castaldeis, auctionariis, vicariis, centenariis, vel reliquis fidelibus nostris, præsentibus scilicet ac futuris. Maxime

^a Geminianus hoc nomine II, Mutinensis episcopus collectus est anno 785; in cuius gratiam Desiderius rex Longobardorum omnia privilegia præcedentium Regum erga Mutinensem ecclesiam rata ha-

buit. Quem cum postea Carolus Magnus debellasset, victorque diversa privilegia diversis indulsisset ecclesiis, hoc sequens etiam Geminiano concessit.

regni nostri in hoc augeri credimus munimentum, si A petitionibus sacerdotum atque servorum Dei, in quo nostris auribus fuerint prolatae, libenti animo obtemperamus, atque ad effectum perducimus, regiam consuetudinem exercemus, et hoc nobis ad mercedis augmentum, vel stabilitatem regni nostri in Dei nomine pertinere confidimus. Quapropter noverit solertia vestra, qualiter nos ad petitionem religiosi viri Pauli abbatis ex monasterio sancti Vincentii martyris, quod est constructum in locum qui dicitur Samnii super fluvium Vulturnum, tale beneficium circa ipsum monasterium visi fuimus concessisse, ut in monasteriis legitime sibi subjectis, quorum vocabula sunt : monasterium sancti Petri apostoli, quod fundatum est prope muros civitatis nostrae Benevento : et monasterium sanctae Mariae, quod situm est in finibus Spoliti, in loco qui dicitur Apinianicae : insuper et caetera monasteria, vel cellas, sive curtes, vel reliquas possessiones, quae ex largitate regum, reginarum, sive ducum, vel bonorum hominum, ibi sunt datae, vel delegatae, seu etiam excusatos, seu offerptos, qui in praefatis monasteriis legitime jam subjecti sunt, vel qui devote offerre se cum suis rebus voluerint, juste et rationabiliter licentiam habere debeant. Necnon et undecumque ipsa casa Dei moderno tempore justo tramite vestita esse cernitur, vel quod inantea a Deum timentibus hominibus ibidem legibus additum, vel delegatum fuerit, ut nullus iudex publicus ad causas audiendum, vel freta undique exigendum, seu mansiones aut paratas faciendum, vel fidejussores tollendum, aut homines ipsius monasterii stringendum, nec ullas redditiones publicas requirendum, ullo unquam tempore ingredi neque exactorare penitus praesumatur. Propterea hanc emunitatem scribere jussimus, per quam specialiter decernimus ordinandum, ut nullus quislibet de vobis, aut a judiciaria potestate, vel quaelibet persona, a modo et deinceps in monasteriis, vel cellis, seu curtib, necnon reliquas possessiones superscriptas, sive undecumque ipsa casa Dei nunc tempore justo tramite vestita esse dignoscitur, infra regnum Christo propitio nostrum, nemo ibidem ad causas audiendum ut diximus, vel freta undique exigendum, seu mansiones aut paratas faciendum, vel fidejussores tollendum, aut homines ipsius monasterii distringendum, sive ullam novam consuetudinem ponendum, nec ullas redditiones publicas requirendum ingredi, vel exactorare quoquo tempore praesumat. Similiter in Dei nomine concessimus, vel confirmavimus erga ipsum sanctum locum, sicut habet humana fragilitas, ut quandoquidem abbas ex ipso monasterio de hac luce migraverit, licentiam habeant secundum regulam sancti Benedicti qualem meliorem ac digniorem et sapientiorem invenerint, absque cujuslibet inquietudine, vel contradictione, inter se eligendi abbatem, et sub emunitatis nomine..... omnes fructus concessos valeant, omni- que tempore rectores ipsius monasterii sancti Vincentii, tam ipsi, quam et successores eorum, quam-

que ipsi fratres qui ibidem Deo famulari videntur, quiete regulariter vivere, ac residere : quatenus eis melius delectet pro nobis uxorisque nostris, ac liberis, vel cuncto populo nostro misericordiam Dei attentius exorare. Et ut haec auctoritas firmiter habeatur, ac diurnis temporibus inviolata Deo adjutore conservetur, manu propria subter eam roborare decrevimus, et annulo nostro sigillare jussimus. Signum Caroli gloriosissimi regis. Signum Jacob ad vicem Radonis. Data ix Kal. Aprilis anno decimo nono, et decimo quarto regni nostri. Actum Capuae civitatis nostrae, in Dei nomine feliciter amen.

XI.

Diploma Caroli Magni, pro ecclesia Beneventina
(anno 785).

(Ex Ughellio, Italia Sacra.)

Carolus Dei gratia rex Francorum et Longobar-
dorum, ac patricius Romanorum. Omnibus agentibus nostris, tam praesentibus quam futuris, Domino ju-
vante, qui nos in solum regni nostri instituit. Si
petitionibus sacerdotum, atque servorum Dei quod
pro eorum quiete, vel juvamine, pertinet libenter
obaudimus, vel ad effectum in Dei nomine mancipa-
mus, regiam consuetudinem exercemus, et haec nobis
ad mercedis augmentum, vel stabilitatem regni
nostri in Dei nomine pertinere confidimus ; ideoque
vir venerabilis David episcopus ecclesiae sanctae Dei
genitricis semperque virginis Mariae, quae est sita in-
fra civitatem Beneventanam clementiam regni nostri
petiit, ut omnes res quascunque ipsa casa Dei, tam
de donationibus regum, quamque reginarum, vel
ducum, atque ducissarum, seu Deum timentium ho-
minum, sive causa venditionis, aut emptionis, com-
mutationisque titulo, vel omnes diffinitiones quas de
rebus sanctae ecclesiae rectores ejus justo tramite in
judicio vicerunt, nec non et omnes redditus vel obla-
tiones fidelium diversarum ecclesiarum ipsi sanctae
Beneventanae ecclesiae legibus pertinuerint, in inte-
grum ab episcopo Benevent. qui per tempora fuerit
suscipiantur, atque canonica sanctione possideantur,
sive sint per diversa loca, tam in civitatibus, quam
in villis, vel in montibus, atque in planis, sive in
aquis, vel etiam in planitie ac possessiones, seu
undeque moderno tempore ipsa casa Dei ordine
legitimo possidere, atque dominare videtur, vel quid-
quid in antea ibidem additum, vel delegatum fuerit
sub immunitatis nomine confirmare debemus. Cujus
petitionem nolumus denegare, sed ita praestitisse, at-
que in omnibus confirmasse cognoscat. Propterea
hanc immunitatem nostram conscribere jussimus, per
quam specialiter decernimus ordinandum, ut nullus
quislibet de nobis, aut de judiciaria potestate, vel
quaelibet persona a modo, et deinceps in monasteria
sibi legitime subdita, aut in curtes, vel ecclesias seu
in rebus universis superscriptis unde nunc ipsa casa
Dei juste, et rationabiliter vestita esse dignoscitur,
vel quod in antea ex largitate bonorum hominum ac-
quirere potuit ad causas audiendum, vel freta undi-

que exigendum, seu mansiones, aut paratas faciendum, vel fidejussores tollendum, aut homines ipsius ecclesiæ contra rationis ordinem destringendum, neque novas consuetudines imponendum, nec ullas retributiones publicas requirendum ullo unquam tempore ingerere, aut exactare penitus præsumatis, sed sub immunitatis nomine valeat memoratus David, ejusque successores qui per tempora fuerint quiete Christo propitio vivere, ac residere quatenus sic melius delectet pro nobis, uxoribusque nostris, ac liberis nostris Domini misericordiam attentius deprecari, et ut hæc auctoritatem firmiorem habeant, ac futuris temporibus inviolata conserventur manus propriæ subscriptione eam decrevimus roborare, et de annulo nostro jussimus sigillare.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Datum ii Kalend. Aprilis anno xvm et xiv nostri regni.

Actum Capuæ. In Dei nomine feliciter. Amen.

XII.

Diploma Caroli Magni pro ecclesia Mediolanensi (anno 791).

(Ex Ughellio, Italia Sacra.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum, atque patricius Romanorum.

Illud namque ad æternam beatitudinem, seu stabilitatem regni nostri, in Dei nomine pertinere confidimus, si justis petitionibus servorum Dei, in quo auribus nostris patefactæ fuerint, libenter obtemperamus, atque ad effectum producamus. Igitur notum sit omnium fidelium nostrorum magnitudini, præsentium scilicet, et futurorum, qualiter vir venerabilis Petrus, sanctæ Mediolanensium urbis ecclesiæ episcopus, serenitati regni nostri successit, qualiter ob amorem Dei, et venerationem sancti Ambrosii, juxta corpora sanctorum martyrum Protasii et Gervasii, seu ipsius beatissimi confessoris Christi, cœnobium institutum habeat, atque monachos ibidem sub regula sancti Benedicti noviter, qui laudes Deo illic sedulas referrent, et pro felicitate regni, ac totius populi christiani sospitate, seu pro statu sanctæ Mediolanensis ecclesiæ exorarent, constituisset, atque inibi venerabilem Benedictum presbiterum abbatem ordinasset, unde petiit clementiam celsitudinis nostræ, ut omnia, quidquid, ipse pro divino intuitu ad jam dictum monasterium ex rebus ecclesiæ suæ Mediolanensis largitus est, vel moderno tempore ibidem justo tramite delegatum fuit, et nunc juste, et rationabiliter partibus ipsius monasterii possidere dignoscitur, vel quod in antea a Deo timentibus hominibus, tribuente Domino, additum, vel delegatum fuerit, nostris oraculis plenissime confirmare deberemus; quatenus sub regimine et potestate rectoribus, qui fuerint; sanctæ Mediolanensis ecclesiæ, sicut ab ipso statutum esse cernitur omni tempore permanere debeat, et quandoquidem divina vocatione abbas ex ipso monasterio de hac luce ad Dominum migraverit, licentiam haberent monachi de ipso monasterio sanctæ Dei ecclesiæ Mediolanen-

sium, nobisque per omnia fidelem super se secundum ordinem sanctum, et regulam sancti Benedicti eligendi abbatem. Cujus petitionem propter nomen Domini, et reverentiam ipsius sancti loci, meritisque sanctis antedicti pontificis compellentibus, nolimus denegare; sed in elemosyna nostra ita concessisse, atque in omnibus confirmasse cognoscito. Quapropter per præsentem auctoritatem nostram decernimus, ac jubemus ut sicut constat ab jam fato viro, venerabili Petro archiepiscopo, monasterium, ut supra memorabamus, juxta corpora sanctorum martyrum Protasii et Gervasii, seu confessoris Christi Ambrosii, una cum adjacentiis, vel appenditiis ipsius monasterii, stabilitum esse, inspecta ipsius auctoritate per hoc nostrum serenitatis præceptum, atque confirmationis donum perpetuis temporibus jure firmissimo stabiliter permanere habeat: et neque abbas ibidem ordinetur extraneus ullo unquam tempore, nisi ex ipsa congregatione, ut supra diximus, sanctæ Dei ecclesiæ Mediolanensium, nobisque per omnia fidelis, quem fratres eligere voluerint, qui eos secundum divinas leges et regulam sancti Benedicti valeat gubernare. Et ita censemus, ut nullus de nostris successoribus, seu prædicti pontificis, unquam, hanc nostram dispositionem, quam pro amore beati Christi confessoris Ambrosii seu stabilitate regni nostri, confirmavimus, irrumpere atque destruere præsumat, sed ut melius delectet ipsos servos Dei, qui sub norma beatitudinis ibidem vitam per tempora degere videntur pro nobis uxoreque nostra, ac liberis, seu stabilitate regni nostri, Domini misericordiam jugiter exorare, nostris Deo auspice futurisque temporibus inviolabiliter atque irrefragabiliter perdurare, vel consistere debeat. Et ut hæc auctoritas firmior habeatur vel per tempora conservetur, manu nostra subter enim roborare decernimus, atque annulo nostro sigillari jussimus.

B

Signum † Caroli gloriosissimi regis.

Dat. in mense Aprile anno vigesimo secundo, et decimo septimo regni nostri.

Actum Placentiæ ex Palatio nostro publico in Dei nomine felic. Amen.

XIII.

Diploma Caroli Magni pro ecclesia Cenedensi (anno 794).

(Ex Ughellio, Italia Sacra, tom. V, p. 174.)

Carolus gratia Dei rex Francorum, et Lombardorum, et Patricius Romanorum. Maximum regni nostri in hoc augere credimus munimentum, si petitionibus sacerdotum, vel servorum Dei, in quo nostris auribus patefecerint, libenter obaudimus, et eas in Dei nomine ad effectum perducimus. Igitur notum sit omnium fidelium nostrorum magnitudini præsentium scilicet, et futurorum, qualiter nos propter nomen Domini ad æternam remunerationem talem confirmationem... ecclesiam sancti Ticiani confessoris Christi, que est constructa sub oppido Cenedensium castro, ubi ipse pretiosus sanctus corpore requiescit,

D

et ubi preest vir venerabilis Doleissimus episcopus... concessis, et de omnibus plebibus, vel parochiis cum jurisdictionibus imperii locorum, vel terrarum ipsius episcopi, que in istis comprehenduntur finibus, id est determinatione fluminis Limane, sicut Limana currit in Plave, et Plavis currit usque locum ubi Theba defluit in ipsam, et deinde usque in alium locum, ubi Nigrisalia defluit in Plave, et Plavis currit in mare, et iterum de flumine Limane usque in Celicum montem, et deinde in Lacum mortuum, et dehinc in ecclesiam sancti Floriani, qui primo Opi-tergine civitatis ejusdem episcopi jura gloriosissime regebat, et inde in aquam ubi oritur Lipientia, et deinde usque in archam traversam; et post hinc flumen Medune, et aqua Medune defluit in Lipientiam, et iterum Lipientia currit in... Nos igitur dignam ejus petitionem considerantes, iam ipsi, quam successoribus suis per nostri precepti paginam confirmamus, atque corroboramus omnes plebes, atque jurisdictiones locorum, vel terrarum que in prescriptis finibus vel terminationibus comprehenduntur, precipientes itaque mandamus, ut nullus dux, patriarca, archiepiscopus, episcopus, marchio, comes, vicecomes, judex, scaldio, nullaque nostri regni persona parva, vel magna, prelibatum episcopum, vel suos successores de omnibus plebibus, vel jurisdictionibus, quas eis per confirmationem nostri precepti concessimus, atque corroboravimus, sic precepta nostrorum antiquorum regum, vel imperatorum confirmata fuerunt, inquietare, vel divestire presumat, sed omnia potestative teneat, remota omnium interdictione. Si quis autem, quod minime credimus, ad futurum hoc nostre confirmationis preceptum irrumpere tentaverit, sciat se compositurum mille lib. auri, medietatem camere nostre, et medietatem jam dicto episcopo, vel suis successoribus. Quod ut verius credatur, et obviarius imposterum ab omnibus observetur, manu propria subter firmavimus, et impressione nostri sigilli insigniri jussimus.

Signum Caroli illustris regis.

Datum pridie Kal. Aprilis anno xxvi et xx regni.

Actum in Francono Iruel in Dei nomine feliciter.

Amen.

XIV.

Diploma Caroli Magni pro ecclesia Aretina (anno 795).

(Ex Ughellio, Italia Sacra, tom. I, p. 412.)

Carolus gratia Dei rex Francorum, et Romanorum, atque Longobardorum. Quidquid in nostra, et in procerum nostrorum presentia, justo ac recto tramite diligenti examinatione, secundum justitiam sanctorum Patrum, fuerit terminatum, vel diffinitum, oportet nostris confirmare oraculis; ita ut Christi propositum perpetuis temporibus maneat inconcussum.

Igitur notum sit omnibus episcopis, abbatibus, ducibus, comitibus, gastaldis, seu reliquis tronariis, et cunctis fidelibus nostris, presentibus, et futuris: Quia dum nos Domino protegente Romam, ad limina sanctarum principum apostolorum, Petri et Pauli,

A pro quibusdam causis sancte Dei ecclesie, ac domini Leonis papae pervenissemus; ibique una cum ipsis ducibus, gastaldis, seu reliquis fidelibus, ac proceribus nostris residentes.

Pervenit Aribertus sancte Aretinae urbis ecclesie venerabilis episcopus, in presentia nostra suggerendo, ac proclamando, super Andream sancte Senensis urbis ecclesie venerabilem episcopum dicens:

Quia diocesis ecclesie sue, quam a priscis temporibus predecessores sui episcopi, vel ipse tenebat, tempore Adriani quondam papae, invasisset Rodobertus quondam sancte Senensis urbis ecclesie episcopus, et postmodum eam definisset Haimo quondam episcopus supradictae Senensis ecclesie, et usque nunc eam defineret praefatus Andreas episcopus ante dictae Senensis ecclesie, id est monasterium sancti Ansani, ubi ipse corpore requiescit, cum reliquis ecclesiis. Et dum inter eos pro ea re maxima verteretur contentio, rogavimus sanctiss. ac reverendiss. dominis et in Christo Patri Leoni summo pontifici, et universali papae, ut secundum canonicam auctoritatem eos una cum suis sacerdotibus pacificare deberet, sicut et fecit, unde et judicatum, et praceptum auctoritatis suae, supra nominato Ariberto sancte Aretinae ecclesie urbis episcopo quatenus deinceps ad partem ecclesie parochiam suam cum omni integritate, sicut ab antiquis fuit, tenere et possidere debeat.

C Sed pro integra firmitate petiti serenitati nostrae memoratus vir ven. Aribertus suprascriptae sancte Aretinae ecclesie episcopus, ut et nos demus, circa ipsam sanctam ecclesiam Dei; secundum quod dominus noster Leo summus pontifex, et venerabilis papa, cum venerabilibus omnibus ceteris fidelibus sancte ecclesie, justo tramite, et aequitatis ordine diffinimus, et per praceptum auctoritatis suae confirmavit, plenissima deliberatione cedere, et confirmare deberemus. Cujus positionem pro divino cultu, et reverentia ipsius sancte ecclesie denegare nolumus; sed in omnibus ita concessisse, vel confirmasse cognoscere praecipientes. Ergo jubemus quod perpetualiter dictam commemoratam sanctam Dei ecclesiam jure firmissimo mansuram esse volumus, et inspecta ipsa auctoritate, vel confirmationis, praedicti domini bonae memoriae patris Leonis summi pontificis, et universalis papae sicut per ipsum declaratum, ita deinceps valere supranominatus Aribertus sancte Aretinae ecclesie episcopus, suique in perpetuum successores, qui fuerint rectores in sancta Dei Ecclesia sua, et monasteria, et baptisteria, sicut a priscis temporibus tenere et possidere, juxta sanctorum Patrum, et aequitatis ordinem regere et gubernare. Et ut haec auctoritas firmior habeatur, et per tempora melius conservetur, manu propria supra firmavimus, et de annulo nostro sigillari jussimus.

Signum Caroli Magni imperatoris.

Data iv Nonas Martias, 53 et 54 anno imperii nostri.

Actum Romæ in ecclesia sancti Petri principis apostolorum, ubi ipse in corpore requiescit feliciter.

XV.

Caroli Magni litteræ, quibus constituit Hildericum missam suam ad cognoscendas ubique locorum causas monasterii Farfensis (anno 797).

(Ex Muratorio, Script. rerum Italiæ.)

Carolus gratia Dei rex Francorum, et Langobardorum, et patricius Romanorum. Omnibus ducibus, castaldis, actionariis, seu reliquis fidelibus nostris ubi ubi consistentibus. Notum vobis sit, quia ad deprecationem venerabilis Mauraldi abbatis ejusque congregationis præcipimus Hilderico fidei nostro, ut causas monasterii sanctæ Mariæ vel ipsius abbatis, diligenter requirere et exaltare debeat in cujuscunque loco, vel ministerio, seu potestate, et ubicunque vestra ministeria vel potestate advenerit, et de justitiis prædicti monasterii, vel ipsius abbatis, suisque monachis vel condixerit vel interpellaverit, diligenter atque puriter ad partem supradicti monasterii justitiam reddere studeatis, absque ulla... vel dilatione, et nullam inquietudinem aut calumniam memorato Hilderico de quibuscunque causis contra rationem ordinem facere præsumatis propter hoc, quia ordinatam nostram justitiam de præfata casa Dei inquirere videtur; sed magis in nostra elemosina cum justitia ad ipsum astare faciatis, si gratiam Dei et nostram habere vultis. Et ut melius cognoscatis, de sigillo nostro subter signari fecimus.

Dat. v. Kal. Septembris, anno xxiv regni nostri.

Actum in Ragenisburg civitate.

XVI.

Diploma Caroli Magni quo donationem a Ludigaro factam pro Asculana ecclesia confirmat (anno 800).

(Ex Ughellio, Italia Sacra.)

In nomine Domini Dei Salvatoris nostri Jesu Christi. Regnante domno Carolo, et Pipino filio ejus excellentissimis regibus Francorum et Longobardorum, et Patriciis, seu Romanorum regnorum in Christi nomine, in Italia, Deo propitio, vigesimo sexto, et octavo decimo, iisdemque temporibus viro gloriosissimo Vinigiso summo duce, anno felicissimo ducatus ejus viii seu a Ludigari comit. civitat. Asculan. mense Junii die ii, indic. vi. Ideo constat quod ego Ludigarus comes civitatis Asculanæ considerans me de mea retributione, et pro mercede, et redemptione animæ meæ dono, et ad diem præsentis trado in sanctam matrem ecclesiam in episcopatu Asculano, vel in veneratione viri beatissimi Tustolli episcopi aliquid de rebus proprietatis meæ, id est in Asculano territorio ipso monte Columnate cum septicenti modio-

rum, et in Forano modiorum quatuorcenti, et medietate ecclesiæ beati Petri, qui ibidem modo exstare videtur cum dotis, et ornamentis, et in Trisago modiorum sexcenti, et in Lomicciano, et in Velariana pro singula petiæ positæ modiorum octocenti, et ecclesia sanctæ Helenæ cum dotis, et ornamentis suis, et in Valveneria trecenti sexaginta, et in Cerro modia trecenti nonaginta. Omnia ista suprascripta terra cum pomis, et arboribus suis, et cum vineis, et olivetis, cannetis, salcetis, cum ripis, rivis, cultis, et incultis, servis, ancillis, cartulatis, præstandatiis, liberis hominibus, et omnia super se habentem in integrum. Et habet fines de Capo fine Umbrida, et rigo majori, de uno latere fine Britta, de alio latere fine Claro, et Clarata, de pede fine Trunti. Ista omnia suprascripta terra est in simul tria milia quingenti quinquaginta modiorum, omnia ista. Scriptas res sic dono, et ad præsentem diem trado ego suprascriptus Ludigarus... episcopo Asculano, et tibi, domine, Tustolfe episcopo, vel successoribus tuis ad proprietatem dicti episcopii, et possidendum nullo impediante. Unde pro ista subscripta donatione mea dedisti mihi tu, domine, Tustolfe episcopo aliquid de rebus episcopii tui, propter stare intra civitatem, et extra, id est in ipsum castellum in Isola cum ipsa pertinentia, et ipsa curte de Parignano foris Pontem Solestanum, et ipsa curte de Casale, et ipsa curte de Prepi, et ipsa curte Lomenia tantum diebus vitæ meæ, quod apud me habere testatus sum, et hoc me repromitto. Ego supradictus Ludigari comes tibi suprascripto Tustolfo episcopo, vel posteris, successoribusque tuis: Si autem quoquo tempore, quæsiro remove, vexare, vel causare præsumpsero, aut a quolibet homine defendere, vel antestare non poterō, ego suprascriptus Ludigari comes, ut alia tanta tale restaurare debeo, quæ dicitur Ferquidem quale in illa die videtur esse in extimatione in ipsis suprascriptis locis, vel vocabulis, tibi domno Tustolfo episcopo, vel a posteris successoribus tuis ad proprietatem suprascripto episcopo possidendum. Cartula ista in sua permaneat firmitate. Actum in Asculo in loco, qui dicitur Carrufa, anno ab incarn. Domini nostri Jesu Christi octocenti septuaginta quatuor. Quæ vero charta ista donationis scripsi ego Elmericus notarius ex rogo Ludigari comes, qui me scribere rogavit.

Ego Ludigari comes in hac charta a me facta propria manu mea signum sancte crucis feci †. Ego Carolus imperator hanc cartulam a me laudatam, et confirmatam de rogo Ludigari comes signum crucis feci †. Ego Pippin patricius Roman. imperator signum crucis feci †. Ego Vinigisius dux, et marchio

^a Sub Tuptolpho Asculano episcopo anno 800 donatio a Ludigaro Asculanæ urbis comite ad illius ecclesiæ favorem facta fuit, a Carolo Magno Francorum Longobardorumque rege confirmata, atque a Pipino Caroli filio Romanorum patritio, necnon a Vinigesio Spoletano duce, et marchione Saseprundo, Rodelanto, et Astulpho subscripta. Servatur pretiosum donationis monumentum in archivo cathedra-

dralis ecclesiæ, scriptura quidem incomposita, barbaræ locutionis, et a lineis aliquatenus corrosa. Datum Asculi mense Junii die 2, ind. vii, anno Caroli regis in Italia 26, Pipini 18, ducatus vero viri gloriosissimi Vinigesii anno 8, et comitatus Ludigarii anno 8. Hoc diploma v. nonnullis suspectum, ab erudito Antonello ex autographo desumptum, mihi transmissum est.

ex rogo Ludigari comes, testis sum rogatus, signum A crucis feci †. Ego Suseprundus a suprascripto Ludigari comes testis sum rogatus, signum crucis feci †. Ego Rodelantus a ss. Ludigari comes testis sum rogatus, signum crucis feci †. Ego Astolphus a ss. Ludigari comes testis sum rogatus, signum crucis feci † a.

XVII.

Diploma Caroli Magni, pro ecclesia Concordiensi (anno 802).

(Ex Ughellio, Italia Sacra.)

In nomine sanctæ, et individuae Trinitatis, Carolus divina favente clementia rex Francorum, et patricius Romanorum. Si religiosus præsentibus locis divinis cultibus mancipatis juvenem nostri imperii præbeamus, inde quanto humanis munimur auxiliis, tanto proclivius juvari divinis minime titubamus. Quocirca omnis sanctæ Ecclesiæ fidelium nostrorum præsentium scilicet ac futurorum concepiat universitas, qualiter propter nomen Domini, et æternam remunerationem, atque interventu Radigen. fidelis nostri nos recipimus Petrum sanctæ Concordiensis ecclesiæ episcopum sub nostri defensione, et tutamine mundiburdii cum tota integritate ipsius episcopatus, oratoriis, domibus, castris, villis, servis, et ancillis, et omnibus rebus, mobilibus, ac immobilibus, quæ dici

^a Huc usque donatio, et subscriptiones.

Diu anceps cogitatione, et mente dubia distractus sum, utrum, veluti suspectam, barbaramque, ac unaquæ fere linea scatentem solœcismis, exponerem chartulam, illamque veluti spuriam silentio penitus præterirem, an potius in ejus animadversione tempus insumerem. Confusa in ea regnorum, indictionisque supputatio, diversa quoque annorum subscriptio. Si enim quiescimus subscriptioni, donationem a Carolo Calvo, nondum tamen imperatore, sed Gallie potius tyranno, Italiæque invasore sub criptam, affirmare cogimur: ille namque per ea tempora erat in humanis, annoque sequenti, qui erat ab orbe redempto 875, audito Ludov. II imperatoris obitu, illico regnum Italiæ invasit, et a Joanne papa VIII fuit Romæ coronatus; ipse tamen nunquam reperitur dictus rex Longobardorum, nec filium Pipinum nomine collegam habuisse in regno. Pipinus namque, et Carolus illius ex Pipino rege fratre nepotes regnum inquestantes, ab ipsomet Carolo Calvo antea capti sub an. 852, ac attonsi detrusi fuerant in monasterium, teste Sigeberto. Ceterum si ad regnorum in Italia, indictionisque tempora, in donationis principio apposita respicimus, eam a Carolo Magno confirmatam fuisse dubio procul credendum est; nam anno illius regnorum in Italia 26, ut habet donationis chartula, ipsum, dimisso honorifice Leone III iter in Italiam parasse, annoque sequenti fuisse Romæ imperatorem coronatum, Latini omnes testantur historici. Vinigesius in super Spoletanus dux, testis in donatione adhibitus, hoc eodem anno regnorum scilicet Caroli Magni in Italia 25 cum suo exercitu ivit obviam sanctissimo papæ Leoni, et venerabiliter illum recipiens, perduxit Spoletum, ut inquit Anastasius. Quocirca explosa subscriptionis errore, cur germanam donationem improbemus non video, nec rudissimi scribæ ignorantia vitabit scripturam. Hinc regnorum confusam supputationem explicarem, dilucidaremque ita.

In nomine Domini Dei Salvatoris Jesu Christi, regnante domino Carolo, et Pipino filio ejus excellentissimis regibus Francorum, et Longobardorum, et patriciis Romanorum, regnorum in Christi nomine in Italia Deo propitio 26 et 18 an. scilicet regno-

et nominari possunt ad præfatum Concordiensem episcopatum pertinentibus, vel spectantibus. Insuper concedimus jam dicto Petro episcopo sanctæ Concordiensis ecclesiæ eju que successoribus parochias, cum omnibus plebibus, et decimationibus illorum locorum, quæ in infrascriptis clauduntur finibus, vel eorum determinatione: ubi oritur fluvius, qui dicitur Taliamentum, et defluit in mare, et sicut oritur fluvius Liguentiæ, et defluit in mare. Donamus etiam omne foderum, et executionem, et angariam, et omnem publicam functionem prædicto Petro episcopo, ejusque successoribus de toto ipso episcopo u, ut nullus det foderum, neque collectionem, neque aliquam dationem, nec ipse, nec suus colonus, nec aliqui in pertinentiis ipsius episcopatus commorantes, vel laborantes. Præcipimus quoque, ut nullus nostrorum fidelium veniens, ac ingrediens, aut missi discurrantes in ipso episcopatu aut ejus pertinentiis mansionaticum faciant, aut aliquam dationem exigant, sed omnia sint in potestate Petri sanctæ Concordiensis ecclesiæ episcopi, suorumque successorum: et hac nostra auctoritate suffulsi libere ac secure disponat cuncta sibi a nobis subjecta. Præcipientes itaque jubemus, ut nullus dux, episcopus, marchio, comes, vicecomes, ac sculdasi, gastaldus, deca-

rum Caroli 26, Pipini vero 18, ducatus autem viri gloriosissimi Vinigesii anno 8, et anno 8 Ludigari comitis civitatis Asculi, mense Junii, die 2, indictione 7; hac enim indictione anno Christi 799 habemus, Carolum iter in Italiam instituisse, ad ulciscendam injuriam in sanctum Leonem III a Paschali Primicerio, et Campulo sacellario illatam; in fine autem, quo dicitur, actum in Asculo, sic restitue: Actum in Asculo, in loco qui dicitur Carrula, anno ab Incarnatione Domini nostri Jesu Christi septingentesimo nonagesimo nono.

Carrula, unde illud imperatoris Caroli rescriptum exiit; extremus Asculani comitatus fines est, eaque arx postea Bernardo II ann. 1057 a Guillelmo Odonardi filio concessa est, ique locus, Anastasii IV bulla, an. 1153 celebratur, quæ ad comitatus Aprutinum et Asculanum dirimendos terminus est definitus. Illa arx hodie excisa, evrasque est, ejusque adhuc vestigia in regni Neapolitani limitibus, non leviter impressa exstant. Ex illius ruinis duorum miliarium intervallo excitatum est oppidum Ancaranum, quod ab episcopis Asculanis jus divinum, ac politicum accepit, a quo primum tempore stetit. Sub ejus porta ab annis 15, lapis erutus ac refossus est, cui antiquissimum dicticonis incisum legebatur, quo de arcis fundatione constabat. Idque postea erasum est, ut arma gentilitia episcopi Sigismundi. Donati insculperentur: sed ne illius memoria penitus extingueretur, a Joanne Petro Pacifico episcopali cancellario exscriptum est, ac sequentia lerebat:

*Carolus hoc castrum rex magnus condidit, illo
Tempore Carrula diruta terra fuit.*

Hoc monumentum scripto comitis Ludigarii auctoritatem conciliabat, cum certissimum videatur iis temporibus Carolum eam arcem obsidione cinxisse, qua expugnata, et mox ab ipso solo adæquata, ut traditione celebratum est, ex ejus ruinis Ancaranum in eo loco consurrexisset, in quo olim magnificentissimum templum Dææ Ancaranæ erat consecratum, quod fictum, adumbratumque nomen ab Asculanis pro gentis tutelari celebrabatur, de quo etiam Tertullianus in Apologetico cap. 23 mentionem expressit.

UGHELLI.

nus, aut aliqua regni nostri magna, vel parva persona jam dictum Petrum sanctæ Concordiensis ecclesiæ episcopum, suosque successores inquietare, vel molestare audeat, vel de ipso episcopatu aliquid exigere, sed ea jam dictus episcopus, sique successores pacifice, et quiete teneant omni inquietudine remota. Si quis igitur temerario ausu hanc nostram auctoritatem infringere tentaverit, aut eorum quidquam, quæ prohibemus, agere, sciat se compositurum auri optimi libras centem, medietatem cameræ nostræ, et medietatem multoties jam dicto Petro sanctæ Concordiensis ecclesiæ episcopo, suisque successoribus. Quod ut verius credatur, et diligentius ab omnibus observetur, sigilli nostri impressione subter insigniri jussimus, manu propria roborantes.

Signum domni Caroli gloriosissimi regis.

Etrambaldus cancellarius ad vicem..... episcopi archicancellarii recognovit. Anno a 54 Franc. regni, et Dominicæ Incarnationis 802.

Datum pridie Non. Aprilis.

Actum Francofurti, anno xxix regni.

XVIII.

Caroli Magni diploma, quo omnia bona, privilegia, et jura Farfensi cenobio confirmat. (Anno 803).

(Ex Muratorio, Scriptore rerum Italic.)

Carolus serenissimus augustus, a Deo coronatus, magnus, et pacificus imperator Romanorum gubernans imperium qui et per misericordiam Dei rex Francorum et Longobardorum. Si ea, quæ a fœdum timentibus hominibus locis sanctorum, ob amorem Domini, et opportunitatem servorum Dei, condonata esse noscuntur, nostris confirmaverimus edictis, non solum regiam exercemus consuetudinem, sed etiam hoc nobis procul dubio ad mercedis augmentum, seu stabilitatem imperii nostri in Dei nomine pertinere confidimus. Quapropter notum sit omnibus episcopis, abbatibus, ducibus, comitibus, castaldiis, vicariis, centenariis, actionariis, vel reliquis fidelibus nostris, præsentibus scilicet, et futuris, quia vir venerabilis Benedictus religionis abbas monasterii sanctæ Mariæ semperque virginis, et Genitricis Dei, quod situm est in territorio Sabinensi, loco qui dicitur Acutianus, mansuetudini nostræ suggessit, petens, ut res ipsius monasterii, quæ a longo tempore ad ipsum sanctum locum, per diversorum hominum donationes, videlicet regum, reginarum, ducum, pontificum, comitum, castaldiorum, vel collationes populi, vel cessiones, venditiones, comparationes, commutationesque pervenerunt, de quibus ipsa casa Dei moderno tempore, id est ab incarnatione Domini nostri Jesu Christi 803 anno, atque anno imperii nostri in investitum habere, vel quieto ordine possidere videtur, per præceptum regie auctoritatis nostræ pro mercedis nostræ augmento, ad eundem sanctum locum plenius cedere et confirmare jubeamus. Cujus petitioni annuentes, ad mercedis nostræ augmentum, pro reverentia ipsius sancti loci, vel

A propter deprecationem memorati viri venerabilis Benedicti abbatis, ita concessimus, et confirmari jussimus. Præcipientes ergo jubemus, quod perpetuo circa memoratum locum mansurum esse volumus, ut nullus quilibet de fidelibus nostris memorato viro venerabili Benedicto abbati, aut successoribus suis in perpetuum de jam dictis rebus, quas præfata casa Dei moderno tempore, id est ab incarnatione Domini nostri Jesu Christi 803 et in imperii nostri juste et rationabiliter quieto ordine possidere cernitur, aut in ante Domino largiente legitimo ordine acquirere potuerit, inquietare, nec condemnare, nec aliquid exinde injuste abstrahere, aut minere quoquo tempore præsumat. Sed per hoc nostræ serenitatis atque confirmationis præceptum, nostris, futurisque temporibus ad ipsam sanctam Dei Ecclesiam proficiat in augmentis, quatenus omni tempore, absque cujuslibet illicita contrarietate, ipsas res superius comprehensas, rectores ipsius monasterii tenere et possidere debeant; ita ut melius delectet prædicto venerabili viro Benedicto abbati, atque ejusdem ecclesiæ congregationi in perpetuum pro nobis, et pro stabilitate imperii nostri, seu pro filiis et filiabus nostris, seu pro cuncto populo nobis a Deo dato, a tentius jugiter divinam exorare clementiam. Et ut hæc auctoritas firmior habeatur, et per tempora diligentius observetur, juxta consuetudinem imperialem subscribere, et de anulo nostro jussimus sigillare.

C Datum idibus Junii an in Christo propitio imperii nostri, et xxxv regni nostri in Francia, atque xxix in Italia; indictione undecima.

Actum Aquis palatio nostro publico, in Dei nomine feliciter. Amen.

XIX.

Diploma Caroli Magni pro ecclesia Gradensi (Anno 803).

(Ex Ughellio, Italia Sacra.)

D Carolus serenissimus augustus a Deo coronatus, magnus, et pacificus imperator Romanum gubernans imperium, et per misericordiam Dei rex Francorum et Longobardorum. Maximum regni nostri in hoc agere credimus immunitatem, si petitionibus sacerdotum, vel servorum Dei, quæ nostris auribus fuerint prolata, libenter annuamus, et eas in Dei nomine ad effectum perducamus. Igitur notum sit omnibus fidelibus nostris præsentibus, et futuris, qualiter vir venerabilis Fortunatus Gradensis patriarcha, sedis sancti Marci evangelistæ, et sanctæ Hermacoræ episcopus Serenitati nostræ petiit, ut tale beneficium circa dictam memoratam sanctam ecclesiam ex nostra indulgentia concedere et confirmare debeamus, quatenus sub immunitatis nomine, tam ipse, quam sacerdotes, et reliqui, necnon servi, coloni, qui in terris suis commanent in Istria, Romandiola, seu in Longobardia, vel ubique quieto tramite vivere, et residere debeant. Cujus petitionem, ejus servitio, et meritis compellentibus, denegare noluimus, sed

* Hæ notæ temporariæ videntur amanuensium errore extra ordinem positæ.

pro mercedis nostrae augmento in Dei nomine ita A delbus nostris memorato Petro episcopo, aut successoribus suis de suprascriptis ecclesiis, vel rebus inibi juste, et rationabiliter pertinentibus inquietare, aut calumniam generare, nec aliquid contra rationis ordinem crescere, aut minuire, neque de suprascriptis rebus quidquam auferre quoque tempore praesumat, sed per nostrum Serenitatis, atque confirmationis praeceptum ad ipsum sanctum locum in eleemosynae nostrae simulque Pipini gloriosi regis, et filii nostri perpetualiter proficiant in augmentis aeternis. Et ut haec auctoritas firmiter habeatur, et diuturnis temporibus melius conservetur, manu propria subtus firmavimus, et de annulo nostro sigillari iussimus.

XX.

Caroli Magni diploma pro ecclesia Comensi (anno 805).

(Ex Ughellio, ibid.)

Carolus serenissimus augustus a Deo ordinatus, Magnus, pacificus imperator Romanorum gubernans imperium, qui et per misericordiam Dei rex Francorum et Longobardorum. Si petitionibus sacerdotum, vel servorum Dei, in quo nostris auribus patefecerunt, per onus nostrum Ecclesiam perducimus, hoc nobis procul dubio ad aeternam beatitudinem pertinere confidimus. Igitur notum sit omnium fidelium magnitudini, praesentium scilicet, et futurorum, quia dilectissimus filius noster Pipinus rex Longobardorum ad petitionem viri venerabilis Petri ^a episcopi sanctae Comensium urbis ecclesiae serenitati nostrae petiit, ut omnes ecclesias, vel res ad ipsum sanctum locum pertinentes, quocumque nunc tempore cum ordine, iuste et rationabiliter possidere videtur, per nostrum auctoritatis praeceptum inibi confirmare deberemus, et specialiter theloneum de Meanto, et Gegis, cum ipso loco, et Berinzenam plebem, comitatum, districtum, et ipsum portum. Et comitatum Clavennae, et clusas, et pontem juris nostri Clavennae clericis Cumanis in canonicalem usum plenissima deliberatione donare, et confirmare deberemus. Cujus petitionem denegare volumus, scilicet pro aeterna remuneratione sic in omnibus concessisse, vel confirmasse cognoscite. Praecipientes ergo iubemus, quod perpetualiter circa memoratum sanctum locum mansurum esse volumus, ut nullus quislibet de fi-

delbus nostris memorato Petro episcopo, aut successoribus suis de suprascriptis ecclesiis, vel rebus inibi juste, et rationabiliter pertinentibus inquietare, aut calumniam generare, nec aliquid contra rationis ordinem crescere, aut minuire, neque de suprascriptis rebus quidquam auferre quoque tempore praesumat, sed per nostrum Serenitatis, atque confirmationis praeceptum ad ipsum sanctum locum in eleemosynae nostrae simulque Pipini gloriosi regis, et filii nostri perpetualiter proficiant in augmentis aeternis. Et ut haec auctoritas firmiter habeatur, et diuturnis temporibus melius conservetur, manu propria subtus firmavimus, et de annulo nostro sigillari iussimus.

Signum Caroli serenissimi [†] ac piissimi imperatoris.

B Datum quinto decimo Kal. Decembris anno tertio Christo propitio imperii nostri, et xxxvi regni nostri in Francia, Ind. xi, ^b anno vero Domnicae incarnationis 805.

Actum Reguntiburg, palatio publico in Dei nomine feliciter. Amen.

XXI.

Diploma Caroli Magni, pro monasterio sanctae Mariae de Organo (anno 805).

(Ex Ughellio, ibid.)

In nomine Domini nostri Jesu Christi Domini Dei aeterni, imperante domino Carolo Magno imp. an. 19 de mense Novembris, indictione xii feliciter. Si erga venerabilium commoditatem locorum justa provisione curam impendimus, caelestibus superni suffragii ventura subsidia procul dubio speramus. Idcirco universorum sanctae Dei Ecclesiae fidelium, nostrorumque praesentium scilicet, ac futurorum animadvertat solertia, qualiter obsecrationis Guadelberti venerabilis abbatis coenobii beate illuminationis mundi semper virginis Mariae, quod situm est in suburbio Veronensi, loco qui dicitur Organo, praecleara serenitate faventes, concedimus eidem reverendo coenobio, ut per omnia loca sub nostri regimine imperii constituta naves, et plaustra ejusdem monasterii libere et absolute, absque ullius refragatione, vel contradictione incedant. Ita ut neque navalia telonia, quae ripaticos vocant, atque terrestria, neque in transitibus portarum, vel pontis urbis Veronae, vel ejuslibet alterius civitatis, aut oppidi aliquid dare, seu persolvere cogantur. Alius autem nullus omnino episcopus, comes, vel guastaldius, aut actionarius, sed nec quaelibet ecclesiastici ordinis, seu publicae administrationis persona ab hominibus ejusdem sacrosancti coenobii exigere praesumat. Addimus etiam, et pro stabilimento imperii, atque remedio animae nostrae sancimus, ut ubicumque ad

^a Petrus primus Gallorum fuit, qui, iubente Carolo Magno, ad hanc Comensem sedem pervenit, ejusdem civitatis politica succinctus potestate, atque omnium privilegiorum ratificatione, Bellezonensisque agri iterata donatione. Idem imperator exoratus a Petro, canonicis Cathedralis dedit dono comitatum Clavennae anno 805 xv Kal. Decembris, imperii anno iii. Ille diploma ex archivio cathedralis exem-

platum est.

^b Si in indictionis numero error non cubat, ut pro xi scribendum sit xii in hoc diplomate indictionis initium non sumitur a Kalendis Septembris. Locum vero, in quo datum est diploma, *Reguntiburg* appellatum, quae nomenclatio in tabulis geographicis nullibi reperitur, Ratisbenam, quae et hodie a Germanis Regensburg vocatur, esse conjicit Tattus.

præfatum aliquid pertinet monasterium, sive in montibus, seu in planitiis secundum legum promulgationes Romanarum, si quælibet inde particula diminuta fuerit, requiratur, ita ut per circum manentes boni testimonii, bonæque famæ homines inquisitio de rebus ejusdem fiat cœnobii, sicque ad jus, et dominium, atque possessionem perpetuam ipsius monasterii devolvatur. Permutationes vero immobilium rerum ejusdem monasterii, quæ factæ sunt, tam cum prædiis potestatis nostræ quam cum aliis hominibus, ita firmas, et stabiles perenniter fore decernimus, ac si ab initio constitutionis ejus, ipsæ res eidem collatæ fuissent cœnobio. Si quis igitur temerarius aliquid contra hujus nostræ sanctionis pragmaticum machinari, vel peragere præsumpserit, sciat se xxx librarum communis nostræ pœnam persoliturum, medietatem parti palatii nostri et medietatem sæpedito sancto cœnobio. Et ut certius credatur, seu ab omnibus inviolabiliter observetur, annulo nostro subter sigillavimus.

Signum.

XXII.

^a Diploma ^b Caroli Magni et Leonis III pro monasterio Triumpontium (anno 805).

(Ex Ughellio, Italia Sacra.)

In nomine Domini Dei Salvatoris nostri Christi. Leo episcopus, servus servorum Dei, et Carolus Magnus et Pius rex, hac die, nullo prohibente, nec contradicente, sed propria nostra voluntate concedimus, tradimus, et per paginam aream. Exauratam in perpetuum donamus tibi, beate martyr Christi Anastaxi, ut pro te, tuoque monasterio, quod est positum ad Aquam Salviam, id est, totam, et integram civitatem, quæ ab omnibus vocatur Ansidonia insimul cum portu qui vocatur Bænilia, item et portum, qui dicitur Herculi, necnon, et montem totum, qui vocatur Gilius, infra mare milliaria centum, et montem qui vocatur Jannuti, et totum montem qui vocatur Argentarium insimul cum mare juxta se habentem milliaria centum infra pelagus, qui est in-

A fra ejus aqua. Præfatum montem, qui vocatur Gilius, et Jannuti; item, et castrum, quod vocatur Orbitello, cum stagno, et piscaria juxta se, et cum suo saline, vel cum omnibus suis pertinentiis. Item, et Maxiliano, cum omnibus suis pertinentiis, similiter, et montem, qui vocatur Euti, cum omnibus suis pertinentiis, qui est inter affines ad totam civitatem præfata. A primo latere est mare magnum, et infra vero aquas maris, quæ sunt milliaria centum, et montem Gilio, et montem, qui vocatur Jannuti, quæ sunt juris præfati vestri monasterii, et a secundo latere est fluvius, qui vocatur Alvenia, et a tertio vero latere pergit aqua, quæ dicitur Elza, et deinde pergit usque ad locum, qui vocatur Serpena, et a quarto latere sicuti evenit per Serpena, et pergit per pedem montis Arsiti, et vadit per piscia, et venit in Baranum, et sicuti evenit per Baranum, et revertitur usque ad præfatum mare magnum, omnia in Jam dicti vestri sancti monasterii juris concedimus, et irrevocabiliter tradimus, qui sunt montibus, collibus, plagis et planitiis suis, pratis, pascuis, silvis, pantanis, puteis, fontibus, rivis aquæ plenis, et parietinis aciguis, et vineis, vel cum omni sua utilitate, et usu, vel pertinentiis, et insuper concedimus tibi præfate martyr Christi Anastaxi tuisque successoribus in perpetuum omnes ecclesias, quas infra comitatum et assignationem hujus territorii sunt, vel usque in finem mundi erunt; uti exinde faciatis quodcunque volueritis vos, et servitores vestri in perpetuum ponendo rectores, dejiciendo, pro meritis eos clericos mittere, et ad vestram utilitatem omni tempore tenere, et nullus alius, nisi solus summus pontifex, et in præfatis ecclesiis interdictum ponere, vel aliquem clericum excommunicare, nisi rector jam dictæ ecclesiæ sancti Anastaxi possit, et nulli licitum sit infra terminos construere, vel edificare nisi pro voluntate abbatis sancti Anastaxi, consecrationes altarium, chrisma, ordinationes de clericis vestris petatis ab episcopo diocesano, si gratis, et absque ulla calumnia dare voluerit,

^a « In nomine Domini, Amen. Hoc est exemplum, seu transumptum cujusdam scripturæ seu privilegii concessionis et donationis infrascriptorum sitorum in quadam tabula ænea inventa, et reperta in scripto monasterio sancti Anastasii ad Aquas Salvas, prope urbem sito in sacristia et archivo dicti monasterii juxta altare, et per me Antonium Gaioli Petri Sirete civem Romanum, Dei gratia apostolica auctoritate notarium publicum infrascriptum exemplatum, et feliciter transcriptum de verbo ad verbum, et coram reverendo Jacobo Dei gratia episcopo Aretino, et domini nostri papæ in alma Urbe, ejusque suburbii, et ejus districti vicario, seu commissario generali, et infrascriptis Joanni Stephano Maffaronis, Joanne Pauli Alicii, et dicto Petro Berte civibus Romanis, primis notariis apostolicis, et testibus literatis, per me Antonium notarium infrascriptum coram eis lectum, et diligenter auscultatum: cujus quidem scripturæ, seu privilegii concessionis, et donationis tenor per omnia est talis. »

^b Nobilem hanc Caroli imperatoris, Leonisque III

papæ donationem, causamque expressit Alexander IV in privilegio eidem monasterio concesso. Meritis namque et auxilio sancti martyris Anastasii, cujus sacre reliquiæ ibidem asservantur, solaque ejusdem sancti capitis ostensione, Ansedoniam Thusei civitatem antiquissimam ab infidelibus occupatam, idem ipse Carolus, Leoque pontifex expugnaverunt, funditusque destruxerunt, propter quod ad tantæ victoriæ perennitatem, ecclesiæ prædicti martyris, præfata civitatem, castrum Orbitelli, portum Herculis, montem Argentarium, insulam Gili, aliæque castra, et oppida obtulerunt, donoque dederunt in perpetuum. Ansidoniæ expugnata, Caroli Leonisque expugnantium, ac in sanctum martyrem nobile facinus penicillo ad vivum ante 400 annos expressum, adhuc (a) visitur sub porticu ejusdem martyris adis extra urbem ad Aquas Salvas, seu ad Tres Fontes, ubi antiquum Cisterciensium monachorum cœnobium existat, cujus nunc, quanquam immeriti, abbatis titulo fungimur.

(a) Post Ughellii obitum vecordi albo deletum fuit. Luc.

si non potestatem habeant ire ad quemcunque vo-
luerint episcopum tamen catholicum pro eo, quia
Dominus noster Jesus Christus per angelum suum
in visione nobis videri fecit ut caput prædicti mar-
tyris ad ejus pugnam, quam nos ad præfatam civita-
tem habebamus cum Dei laudibus adveniret; no-
stris vero inimicis dicebat, ut vincebamus, et nos
ita talia fecimus, et nunc auxiliante Deo, et isto
præfato martyre adveniente ejus capite terræ motus
venit super nostris inimicis, et tremor apprehendit
eos, et parietes irruerunt, inimici vero nostri in no-
stris manibus devenerunt, et omnes interfecti fue-
runt. Idcirco, ut dictum est, tradimus, concedimus,
et in præfato monasterio sancti Anastaxi perpetuo
largimur, ut de præsentī die habeant tui servitores
potestatem in præfatis omnibus ad utilitatem sancti
Anastaxi introeundi, utendi, tenendi, fruendi, et us-
que in sæculum sæculi possidendi, quatenus per te,
gloriose martyr, mereamur nos audire illam vocem,
quam Dominus dixit in Evangelio: *Euge, serve bone,
et fidelis*, etc., *supra multa te constituam; intra in
gaudium Domini Dei tui*. De qua Dei promissione
multum confidimus nos, et omnes sperantes in te.
Et si quis nos vel alius qualiscunque homo, tam
presbyteri, quam laici præfata omnia, quæ dicta
sunt, ab eodem monasterio subtrahere, vel alienare
voluerit, non valeat, sed ex parte omnipotentis Dei,
et beatæ Mariæ semper virginis, ac beatorum apo-
stolorum Petri et Pauli, et istius præfati martyris
excommunicatus, maledictus, anathematizatus ma-
neat in perpetuum, et cum Anna, Caipha, et Hero-
de, atque Pilato, et Juda Scariote traditore Domini
nostri Jesu Christi particeps efficiatur, et a limitibus
universarum ecclesiarum extraneus existat hic, et in
perpetuum; observantibus sit pax Domini nostri
Jesu Christi, Amen. Ego Carolus imperator augus-
tus, auctoritate omnipotentis Dei, et nostri imperii
decretum decernimus, ut nullius personæ hominum
sit facultas præfata omnia quovis modo ingenii præ-
fato monasterio sancti Anastaxi auferre, vel ablata
retinere, aut aliquam molestiam irrogare, nisi de
perpetrata iniquitate congrua satisfactione infra xv
dies, emendaverit, componat pro poena Romano
imperio quinquaginta lib. auri purissimi.

Actum est hoc, et traditum anno Dominicæ incar-
nationis octingentesimo quinto, indictione decima,
et domini Leonis summi papæ III anno decimo, et
domini Caroli imperatoris anno quinto.

Ego Leo episcopus Romanæ ecclesiæ subscripsi.

Ego Carolus imperator augustus subscripsi.

Ego Petrus episcopus Ostiensis subscripsi.

Ego Guillelmus sanctæ Sabinæ card. subscripsi.

Issæ episc. Abien. [Al. Sabinen.] subscripsi.

Robertus Aquisgranis subscripsi, etc.

Et ego Hugo dux Luxoviensis [Al. Lugdu.] subsc.

Anastasius scriniarius S. R. E. de mandato do-
mini Leonis papæ tertii, et domini Caroli Magni et
pii regis hanc paginam æream exauratam comple-
vi, et absolvi.

A Ego Jacobus Dei gratia episcopus Aretinus do-
mini mei papæ in Urbe, et ejus districtu vicarius
generalis et commissarius ad compellendum nota-
rios, et alias personas habentes scripturas, instru-
menta, et alia monumenta originalia, atque actu
quamdam cedulam æneam et ponderosam, in dicto
monasterio existentem, prius interfui auscultationi
hujus exempli, seu transumpti scripti exemplari de
dicta tabula ænea fideliter translati, et exemplati
per infra scriptum Antonium Gojoli Petri Sirete,
civem Romanum publicum notarium apostolicum,
et diligenter coram me auscultati una cum ipso An-
tonio, ac infra scriptis Joanne Stephani Maffaroni,
Joanne Pauli Alictii, et Santolo Petri Berte, civi-
bus romanis, ac publicis notariis apostolicis, et te-
stibus infra scriptarum litterarum, et quia hujusmodi
dictum exemplum cum dicto suo originali concordat,
nil addito vel diminuto, quod intellectum vitiet, seu
immutet, ut huic exemplo, vel transumpto adhi-
beatur de cætero plena fides ab omnibus ad perpe-
tuam rei memoriam me subscribo, meumque decre-
tum, et auctoritatem ordinariam pro tribunali se-
dens interpono, et signum mei majoris sigilli feci
appendi, sive muniri, sub anno Domini 1369, ponti-
ficatus sanctissimi in Christo patris, et domini no-
stri, domini Urbani divina providentia papæ V, anno
ejus 7, ind. viii, mensis Junii, die 27.

C Et ego Joannes Stephani Maffaron, civis roma-
nus, Dei gratia S. R. E. et apostolica auctoritate
notarius, habens fidem hujusmodi instrumento, seu
transumpto fideliter scripto, et translato de dicta
tabula ænea per Antonium Gojoli Petri Sirete civem
romanum publicum notarium apostolicum infra scrip-
tum, et diligenter per me auscultato coram supra
dicto domno Jacobo, Dei gratia episcopo Aretino,
et domini nostri papæ in Urbe, et ejus districtu vi-
cario generali, et commissario ad prædicta una cum
Joanne Pauli Alictii, et Santolo Petri Berte, civibus
romanis publicis notariis apostolicis infra scriptis, et
testibus. Et quia dictum exemplum, seu transum-
ptum cum dicto suo originali in omnibus et per om-
nia de verbo ad verbum concordare inveni nihilo ad-
dito, vel diminuto, quod substantiam mutet, vel va-
riet intellectum, ut huic exemplo, seu transumpto
adhabeatur ab omnibus de cætero plena fides, ad
perpetuam rei memoriam me in testem subscribo,
et meum signum apposui consuetum, anno Domini,
pontificatus, indictione, mense, ac die prædictis, et
infrascriptis.

Et ego Santulus Petri Berte, civis Romanus, publi-
cus apostolica auctoritate notarius habens fidem,
etc., ut sup., etc.

Et ego Antonius Gojoli Petri Sirete civis Romanus
Dei gratia, et apostolica auctoritate notarius publi-
cus supradictum exemplum, seu transumptum su-
pradictarum litterarum seu privilegii, concessionis,
et donationis supradictæ de dicta tabula ænea fide-
liter scripsi, et exemplavi nil addito vel diminuto,
quod substantiam mutet, vel variet intellectum. Et

ipsum diligenter auscultavi, et legi coram supradicto A domino Jacobo episcopo, vicario, et commissario supradicto, ac supradictis Joanne Stephani Matfaronis, Joanne Pauli Alicii, et Santolo Petri Berte civibus Romanis publicis notariis apostolicis, et testibus litteratis, et ut huic exemplo, seu transumpto adhibeatur ab omnibus de cætero plena fides, ad perpetuam rei memoriam subscribo, et meum signum apposui consuetum, sub anno Domini 1569, pontificatus sanctis. in Christo patris ac domini nostri, domini Urbani divina providentia papæ V, anno ejus 7, Ind. 7, mens. Julii, die 27 de mandato dicti domini Jacobi episcopi vicarii, et commissarii supradicti.

XXIII.

Renovatio testamenti Abbonis patricii pro cœnobio Novaliciensi a, facta per Carolum Magn. (an. 805).

(Ex D. Bouq., Recueil des Histor.)

In nomine Patris, et Filii et Spiritus sancti. Carolus imperator Augustus piissimus, a Deo coronatus, magnus, pacificus imperator, Romanum gubernans imperium, qui et per misericordiam Dei rex Francorum et Langobardorum. Igitur notum sit omnium fidelium nostrorum magnitudini, præsentium scilicet et futurorum, quia vir venerabilis Frodinus abba ex monasterio quod est constructum in honore sanctorum principum apostolorum, loco nuncupato Novaliciis, missa petitione per religiosos monachos, Gislaranum scilicet et Agabertum, serenitati nostræ suggestit qualiter Abbo quondam vir Deo devotus per testamentum donationis suæ aliquas res ad ipsum sanctum locum Novaliciis delegasset, unde ipsa casa Dei et monachi ibidem consistentes, seu pauperes et peregrini, euntes et redeuntes, maximam consolationem habere videntur: et ipsum testamentum nostris detulerunt obtutibus ad relegendum. Sed quia sæpissime per placita comitum per diversos pagos, necessitate cogente, ipsum ad relegendum detulerunt, jam ex parte valde dirutum esse videbatur. Et ideo quia per se non fuerunt ausi ipsum testamentum renovare, petierunt celsitudini nostræ ut per nostram jussionem denuo fuisset renovatum, eo tenore, sicut ipse ad hoc relegi melius potuisset. Nos autem considerantes eorum necessitatem et mercedis nostræ augmentum, jussimus per fideles notarios nostros infra palatium ipsum testamentum denuo renovare: ita ut deinceps pro mercedis nostræ augmento, inspecto ipso testamento, sicut inibi declaratur, ad ipsam casam Dei nostris futurisque temporibus in augmentis proficiat. Non enim ex consuetudine anteriorum regum hoc facere decrevimus, sed solummodo propter necessitatem et mercedis augmentum transcribere præcipimus hoc modo, et subter plumbum sigillari jussimus.

* Oppidum Novaliciense veterrimo monasterio illustre, situm est inter montem Cinisium, le Mont

XXIV.

Caroli Magni diploma pro ecclesia Placentina (anno 808).

(Ex Ughelli, Italia Sacra, tom. II, p. 199.)

In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Carolus excellentissimus Augustus, a Domino coronatus, magnus et pacificus imperator, Romanorum gubernans imperium, per misericordiam Dei rex Francorum et Langobardorum. Omnibus igitur nobilibus catholicis nostro in regno consistentibus, tam de sacerdotali ordine quam et laicali scire volumus, quoniam nihil aliud, ut ait Apostolus, in hunc mundum intulimus, nec quidquam ex eo nobiscum auferre poterimus, nisi quod ad animæ salutem locis sanctorum devote Domino offerentes impertiri videmur; et hoc nobis procul dubio ad æternam beatitudinem pertinere confidimus. Idcirco cognoscat magnitudo, seu utilitas omnium fidelium Dei, nostrorumque scilicet præsentium et futurorum; qualiter vir venerabilis Julianus sanctæ Placentinæ urbis ecclesiæ episcopus, quæ est constructa in honore sanctorum Antonini et Victoris, necnon et Justinæ virginis, nostram deprecatus est elementiam, petens ut ob amorem Dei, et animæ nostræ salutem omnem judicariam, vel omne teloneum de curte jam dictæ ecclesiæ nuncupante Gusiano cum suis adjacentiis, quæ est sita in montanis Placentinis per fines subtus denominatas, tam de arimannis quam et de aliis liberis hominibus per memoratas fines, vel infra consistentibus, omnia quæ a publico exigebantur pro mercedis nostræ augmentum in ipsa ecclesia sanctorum prædictorum concedere visi essemus: quod nos propter nomen Domini, et reverentiam ipsius sancti loci ad ipsam ecclesiam secundum præfati episcopi petitionem, sicut a publico hactenus exigebantur, sic promptissima devotione cum omni integritate prædictam judicariam, vel omne teloneum de supradicta curte Gusiano, vel ejus adjacentiis per has denominatas fines, et coherentias: id est, ex uno latere de summa costa, ubi dividitur inter monasterio Tollæ, et sanctæ ecclesiæ Placentinæ, descendente usque in rivo Garli; de rivo Garli percurrente usque in fluvio Cario: inde vero per ipsius fluvii alveum descendente usque in capite subtus costa Maurenasce, deinde ascendente usque in summa costa ipsius Maurenasce, qui dividitur inter ipsam, et Saderiano. Inde quoque percurrente usque in la Vegiola; ex alia vero parte de la Vegiola usque Castellioni, de Castellioni usque in summa Serra, de summa Serra usque Fabricio: inde enim usque ad prædictam Costam, qui dividitur inter Tolla monasterio, et prædictæ ecclesiæ Placentinæ visi sumus concessisse. Quapropter per præsentem auctoritatem nostram decernimus, quod nos in Dei nomine perpetualiter hæc nostra concessione mansurum esse volumus; ut ipsam judicariam, vel teloneum, ut supra ex integro per suprascriptas fines, et infra tam ipse pontifex,

Cenis, et oppidum Segusium. Nunc vicus est, quem vulgo vocant la Novalèze.

quam successores sui habeant, teneant, et possideant, vel quidquid exinde ad profectum ecclesiæ suæ facere voluerint, ex permissu nostro liberam in omnibus habeant potestatem; ita ut deinceps nullus dux, gastaldius, vel actionarius, nec quilibet ex ministris reipublicæ de jam dicta judiciaria aliquid præsumere, vel de ipso teloneo aliquid contingere audeant; sed per hanc nostram auctoritatem sub emunitatis nomine, nostris Deo auxiliante temporibus, et futuris memoratus vir venerabilis Julianus episcopus, suique in perpetuum, qui fuerint rectores in ipsa sancta ecclesia, ut supra diximus, valeant quieto tramite tenere, et possidere et pro nobis, ac superstites nostri Domini misericordiam jugiter exorare: et ut præsens auctoritas tam præsentibus, quam futuris temporibus inviolabiliter Domino adjuvante permaneat, manibus nostris subter scribendo roborare decrevimus, et de annulo nostro sigillare jussimus.

Signum † domni Caroli piissimi imperatoris.

Altifredus ad vicem Ercambaldi subscripsi.

Data vii Kalen. Junii, anno 8, Christo propitio imperii nostri, 40 regni nostri in Francia, atque 34 in Italia, indictione 1.

Actum Aquisgrani palatio nostro, in Dei nomine feliciter. Amen.

XXV.

Præceptum a Caroli Magni Augusti, quo Manfredum Langobardum civem Regiensem restituit in possessionem omnium fortunarum suarum (anno 808).

(Ex Muratorio, Antiquitates Italiæ mediæ ævi.)

In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Carolus serenissimus Augustus, a Deo coronatus, pacificus imperator, Romanum gubernans imperium, qui et per misericordiam Dei rex Francorum et Langobardorum. Notum sit omnium fidelium nostrorum magnitudini, præsentium scilicet et futurorum, qualiter nos Deo favente, et sanctorum principum apostolorum merita inter..... Regnum Langobardorum adquevimus, et pro credendis aliquos Langobardos foras patriam in Francia ductos habuimus, quos in postmodum ad deprecationem dilecti filii nostri Pippini gloriosi regis ad patriam remisimus, et eorum legitimam hæreditatem, quam habuimus, in scripto revocatam reddere aliquibus jussimus. Ex quibus unus ex illis

^a Præfert pergamenta diplomatis hujus notas fere omnes germani atque autographi privilegii, videlicet characteres illi convenientes ævo, et signa cancellariæ imperialis, locum quoque sigilli cerei deperdit. Unum tamen restat, quod suspicionem falsi ingerit. Nimirum consentit quidem annus octavus imperii Caroli cum indictione prima. Congruit et annus quadragesimus regni Francici: sed annus trigesimus octavus regni Italici a recta chronologia discordat, cum anno 808 decurreret annus trigesimus quartus, non vero trigesimus octavus. Ad hæc ultra morem subtilis mihi visa est eadem pergamenta. Quare dubius hæere cogor, atque opinari, tutius petendum esse a sæculis posterioribus Manfredum, Pizæ, Piceæ, Papazonæ, Pedochæ, aliarumque familiarum propagatorem.

^b Petrus Oldradus, civis Mediolanensis, Adriani

A nomine Manfredus de civitate regia ad nostram accedens elementiam, serenitati nostræ petiit, ut per præceptum auctoritatis nostræ omnes res quascumque tunc temporis juste et rationabiliter in hereditate legitima possidere videbatur, quando in Francia ductus est, et nos ei in postmodum reddere jussimus, denuo plenissima deliberatione reddere et confirmare deberemus. Cujus petitionem denegare noluimus, sed pro mercedis nostræ augmentum, et ælimosina antedicti filii nostri ita concessisse, et in omnibus confirmasse cognoscite. Præcipientes ergo jubemus, quod perpetualiter circa eum manere volumus, ut quandiu nobis ac dilecto filio nostro fideliter deservierit, omnes res, ut diximus, proprietatis suæ, undecumque tunc tempore justo tramite vestitus fuit, quando in Francia per jussionem nostram ductus est, et nos ei in postmodum reddere jussimus, deinceps per hanc nostram auctoritatem jure firmissimo teneat atque possideat: ut vel quidquid exinde facere voluerit, liberum in omnibus perfruatur arbitrium. Et ut hæc præcepto atque confirmatio nostris futurisque temporibus inviolata permaneat, manu propria subter corroborare decrevimus, et de annulo nostro sigillari jussimus.

Signum domni Caroli piissimi ac serenissimi imperatoris.

Hado ad vicem E..... anbaldis scripsi et subscripsi.

Data xvi Kalendas Augustas, anno viii, Christo propitio imperii nostri, et xl anno regni nostri in Francia, et xxxviii in Italia, indictione prima.

Actum Aquisgrani palatio nostro, in Dei nomine feliciter. Amen.

XXVI.

Privilegium Caroli Magni pro ecclesia Mediolanensi (anno 809).

(Ex Ughelli, Ital. sacr., tom. V, p. 70.)

In nomine sanctissimæ et individue Trinitatis. Carolus divino nutu coronatus, Romanum regens imperium, ac per misericordiam Dei rex Francorum, et Longobardorum serenissimus, catholicus, pacificus, Augustus, omnibus comitibus, castaldii, seu cunctis reipublicæ per provinciam Italiæ nostra mansuetudine præpositis, sempiternam in Domino salutem. Noverint omnes, et singuli, quemadmodum venerabilis ^b Petrus Oldradus ecclesiæ Medio-

pontificis ab epistolis e primaria ejus civitatis nobilitate, Thomæ Crasso suffectus est in archiepiscopum circa annum 783, cumque Leone III pontifice iterum in Galliam profectus est, reversusque Romanam, ibidem interfuit, cum pontifex idem Leo Carolum Magnum Augustumque imperatoremque accamasset. A quo deinceps Oldradus amplissima retulit privilegia Mediolanensi ecclesiæ favorabilia, in quibus illud enituit, quo ab eodem politico Mediolanensi principatu munificentia plane regia donatus est. Petrus vero Arianus hæreticos, qua scriptis, qua ferro opportune perdomuit: quamobrem Malleum hæreticorum a Carolo Magno honorificum tulit cognomen. Ejusdem Petri exstat epistola ad Carolum Magnum de translatione corporis sancti Augustini, cum e Sardinia Papiam fuit delatum.

lanensis archiepiscopus nostram adiit celsitudinem petens, ut pro amore Dei et salute animæ nostræ omnia sanctæ Mediolanensis ecclesiæ in honorem sancti Amsii confessoris Christi, et sanctæ ecclesiæ dicatæ a prædecessoribus nostris imperatoribus, atque religiosis omnibus a felicis Constantini Magni, et aliorum imperatorum recordatione collata, postea a perfidia regum Longobardorum turbata, et sublata nostra imperiali auctoritate restituere, redintegrare, et confirmare vellemus. Cujus piæ postulationi assentientes ejusdem beatissimi Ambrosii episcopi, et Christi confessoris implorandam semper opem statuentes, hoc decretum, et præceptum fieri mandavimus Petro Oldrado archiepiscopo. Quo ei concedimus, et successoribus ejus legitime intrantibus, quidquid ad nostram jurisdictionem pertinere in urbe Mediolani videtur, terras scilicet atque omnem districtum, domos publicas murumque ipsius urbis cum fisco, et teloneo integro et cum omni jure civili, intus, et foris in circuitu usque ad fines. Cortes etiam ipsius civitatis, ac civitatem propriam, castella, villas, manses, servos, et ancillas, criminos, et criminas, domos, possessiones, piscationes, campos, montes, silvas, aquas, aquarumque decursus, et paludes habitas, et possessas a prædecessoribus ejus archiepiscopi ante perfidiam et tyrannidem regum Longobardorum; atque omnia jura aliquo inscriptionis titulo, seu investituræ adhuc donata, et tradita, oblata, seu præsentata sanctæ Mediolanensi ecclesiæ a quibuscunque imperatoribus, seu piis hominibus, donamus, concedimus, confirmamus. Item donamus venerabili archiepiscopo Petro, et successoribus ejus legitime intrantibus omnia quæ vocata sunt, fiscalia comitilia, aut vicecomitilia, quæ posita sunt, aut constructa in comitatu Mediolani, tam intus quam foris in circuitu, usque ad fines prædictos suos, ita ut venerabilis Petrus Oldradus archiepiscopus, et successores ejus legitime intrantes potestatem illic habeant per se, aut per missos suos judicandi, distringendi, placitum tenendi jura ligandi, jura solvendi, et quidquid eorum utilitas, et commodum tulerit, faciendi ad incrementum, et honorem ipsius sanctæ ecclesiæ mediolanensis in perpetuum duraturæ. Præcipientes igitur jubemus, ut nullus noster dux, marchio, comes, vicecomes, sculdasio, gastaldius, procuratorve ullus, hanc sanctam Dei ecclesiam inquietet, aut mansionaticum faciat, teloneum districtum placitum, aut aliam quamlibet publicam functionem exigat. Sin minus, sciat se soluturum auri optimi libras ducentum: centum fisco nostro, et centum ipsi archiepiscopo. Quod ut verius credant, et diligentius observetur, manu propria roborantes, annuli nostri impressione jussimus insigniri, et convalidari.

Dat. Dertonæ Kal. Maii anni incarnat. Domini nostri Jesu Christi 809, indict. III, imperii autem nostri anno 9, regnorum vero nostrorum 42.

Longinus cancellarius ad vicem Odonis episcopi, et archicancellarii domini nostri Caroli Magni, et

A invictissimi imperatoris semper Augusti: rogavi, et subscripsi.

XXVII.

Præceptum Caroli imperatoris pro monasterio Cassinensi (anno 810).

(Ex Tosti, Storia della badia del Monte Casino.)

In nomine Domini nostri Jesu Christi Dei æterni. Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum, ac patricius Romanorum, omnibus episcopis, abbatibus, ducibus, comitibus, iudicibus, gastaldiis, actionariis, vicariis, centenariis, vel reliquis fidelibus nostris præsentibus scilicet et futuris. Maximum regni nostri in hoc augere credimus munimentum, si petitionibus sacerdotum atque servorum Dei, in quo nostris auribus fuerint prolata, libenti animo, obtemperamus, atque ad affectum perducimus, regiam consuetudinem exercentes; et hoc nobis ad mercedis augmentum, vel stabilitatem regni nostri in Dei nomine pertinere confidimus. Igitur cunctorum fidelium sanctæ Dei Ecclesiæ nostrorumque cognoscat solertia, quia venerabilis vir Theodemar abbas sancti Benedicti de castro Casino, ubi ipse corporis sepulturæ locum veneratione dicavit, cum cuncta congregatione quæ in eodem loco sub regula almfici confessoris omnipotentis Dei Benedicti veraciter militare cognovimus, miserunt ad nostram præsentiam Benjamin monachum, postulantes nostram celsitudinem, ut ob Jesu Christi Domini nostri, sanctique Benedicti reverentia et animæ nostræ mercede, ad augmentum superscripti monasterii, et supplementum ejusdem loci confirmaremus in eodem sancto cœnobio monasterium sanctæ Mariæ in Maurinis, sicut Ildebrandus duæ in eodem cœnobio Casinensi offerint. Quorum petitiones nos ob animæ nostræ mercedem, ad augmentum tanti loci proficuum esse recolentes, libenter audimus, et prætaxatum monasterium sanctæ Mariæ in Maurinis in eodem beati Benedicti cœnobio pereuniter mansurum volumus cum ecclesiis, cellis, villis, capellis, titulis, casis, servis et ancillis, cartulatis, præferendariis, colonis et colonabus, aldionibus et aldiabus, terris cultis, incultis, agris, campis, pratis, pascuis, silvis, vineis, salicetis, cannetis, aquis aquarumque decursibus, piscationibus, molendinis, molendinisque locis, montibus, planitiebus, vallibus, paludibus quæsitis vel inquirendis, mobilibus et immobilibus, quæ adipisci poterit, prætaxatæ ecclesiæ beati Benedicti, et Theodemario abbati ejusque successoribus, qui pro tempore fuerint pastores, atque rectores ejusdem monasterii ex integro confirmamus ac roboramus, et per nostræ auctoritatis præceptum stabiliemus ut jure ecclesiastico habeant, teneant, firmiterque possideant, omnium hominum contradictione remota. Statuimus videlicet, ut nullus dux, marchio, comes, vicecomes, seu quilibet reipublicæ exactor, homines ejusdem ecclesiæ injuste angariare vel flagellare; seu res ejusdem ecclesiæ tollere, aut illam disvestire audeat. Et si aliquis per falsas cartulas res ecclesiæ alienare desiderat, vel alienavit, liceat rectoribus

jam dictæ ecclesiæ per sacramentum et testimonium A bonorum hominum circummanentium se defendere juste et legaliter, illam res ecclesiam pertinere, et sic easdem res ad jus et dominium ecclesiæ reddat. Si quis autem hujus nostræ confirmationis præceptum infringere, vel violare temptaverit, et prædictæ ecclesiæ beati Benedicti rectores vel pastores, vel eorum missos, seu aliquos homines ipsis pertinentes distringerit, aut aliquam violentiam fecerit, sciat se compositurum auri optimi libras centum, medietatem cameræ nostræ, et medietatem præfato venerabili abbati, et suis successoribus, qui pro tempore fuerint rectores ejusdem ecclesiæ. Quod ut verius credatur, et diligentius ab omnibus observetur, jussimus inde hoc præsens præceptum conscribi, annuloque nostro sigillari, manu propria subter firmavimus.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Jacob ad vicem Radonis.

Data octavo Kalendas Maias, anno decimo, et quarto decimo regni nostri, indictione undecima.

Actum civitate Capua, in Dei nomine feliciter, Amen. — Carolus gratia Dei imperator Augustus.

XXVIII.

Præceptum Caroli Magni pro eodem Cassinensi monasterio (anno 810).

(Ex Tosti, ibid.)

In nomine Domini nostri Jesu Christi Dei æterni. Carolus gratia Dei rex Francorum, atque Longobardorum, ac patricius Romanorum, omnibus episcopis, abbatibus, ducibus, comitibus, iudicibus, castaldis, actionariis, vicariis, centenariis, vel reliquis fidelibus nostris præsentibus atque futuris. Maximum regni nostri in hoc augere credimus munimentum, si petitionibus sacerdotum atque servorum Dei, in quo nostris auribus fuerint prolata, libenti animo obtemperamus, atque ad effectum perducimus, regiam consuetudinem exercemus: et hoc nobis ad mercedis augmentum vel stabilitatem regni nostri in Dei nomine pertinere confidimus. Quapropter noverit solertia vestra qualiter ob reverentiam sancti confessoris Christi Benedicti ad petitionem religiosi Theodemari abbatis ex monasterio Casinensi tale beneficium in ipso monasterio visi fuimus concessisse; unde monachi Deo servientes pro nobis et pro cuncto populo Christiano exorantes vivere valeant, id est, res pertinentes sacro nostro palatio per diversa loca, quæ genitor noster Pipinus una cum fratre suo Carulo in eodem sancto cœnobio obtulerunt. Igitor sicut ab illis eodem loco oblata et confirmata sunt, et nos in perpetuum habendum tenendum, et dominandum concedimus et confirmamus. Ecclesiam S. Jacobi in Tremi; S. Joannis in Veneri, quæ a Martino monacho ejusdem ecclesiæ constructore beato Benedicto oblata est. Dehinc ecclesiam S. Liberatoris supra fluvium Laentum; S. Angeli in monte Glano, castellum S. Angeli; castellum S. Petri, curtem S. Januarii cum pertinentiis suis inter has fines: ab

uno latere crypta latronis, quæ est sub monticello Sarracenisco, et inde ascendit in stafilum de Majella: de alio latere quomodo descendit in aquam Frassinigam, et inde mittit in rivum Bacinum, et vadit in puteum de Capetano; inde fossatum S. Januarii, et in rosentem. De alio latere finis Bisara in viam quæ vadit in lacuna supra S. Donatum: hinc in Ficarium, inde in fossatum de S. Lucia, et ascendit per aquam frigidam in limite de monte plano, et sicut vadit sub ipsius limitibus in fossatu Garifuli, et ita vadit in Alento. Inter quos fines nulli homini aliquid dedimus, sed fisco regali pertinebat; omnia in eodem cœnobio obtulimus, dehinc ecclesiæ S. Mariæ in Bacinno; S. Felicis in Pastoricio; S. Benedicti in Turri; S. Viti supra flumen Lavinium; S. Heliae in Scangario; S. Comitii juxta rivum Arulum; S. Felici in pulverio; S. Culisti in Iliano, S. Manumetis ibidem; S. Mariæ in Potiano; S. Marci ibidem. S. Eleutherii in Rupis; S. Pauli ibidem, una cum castro Calcaria; S. Erasmi in ceritu planu; S. Salvatoris, et S. Martini ibidem: S. Benedicti; S. Mariæ, et S. Comitii in Orno; S. Callisti; S. Petri in Albianellu; S. Mauri, et S. Renati in Taratolano, et piezu Corvarium; S. Calisti in valle supra Lœntum; S. Mariæ supra fara de Lœntum; S. Sabini in Trevanico; S. Clementi in Plumkata; S. Mariæ in fluvio foro; sancti Petri in Lolliano; monasterium S. Severini; S. Menne in Ripe; S. Andreæ in colle de Alba; S. Petri in Ari; S. Angeli ante civitatem Ortonam; castellum de Ungo; castellum de Prata; S. Crucis in castro Casale; monasterium S. Pancratii; S. Petri in civitate Textina vetere; S. Pauli ibidem; S. Teclæ in civitate Teatina nova; S. Theodori, et S. Salvatoris in Aterno cum portu suo; in comitatu Pennensi ecclesiam S. Felicis in Stabulo; S. Benedicti in Lauriano, S. Scholasticæ juxta fluvium Tabe; S. Angeli in Galbanico; S. Felicis in Rosicole; S. Mariæ ad Paternum; S. Martini in Genestrula; S. Petri, et Cecilie in Castroulano; S. Petrus in Termule; S. Benedicti, et S. Mariæ in Maurinu cum portu suo; S. Victoris in silva plana; S. Benedicti, et S. Scolasticæ in Pinne; S. Mariæ, et S. Benedicti, et S. Columbæ in Alarino; S. Mariæ in Cosentia, et S. Benedicti in Bari; S. Severi in Sorrentu; S. Benedicti, et S. Andreæ in Caudi; S. Sophiæ in Benevento; S. Cecilie in Neapolim; S. Benedicti in Salerno; S. Benedicti in Cajeta; S. Salvatoris ibidem; S. Laurentii in Majolifi; S. Mauri in Maranisi; S. Mariæ in Maritendulo; S. Agapiti; S. Scolasticæ in Teano; S. Joannis in Irpinisi; S. Reparate; S. Maximi in rivo Bulanu Campufriddu; S. Martini in Vulturno cum portu suo; S. Mariæ in Turcinu; S. Benedicti in Benevento; S. Angeli in Alefrid; in Cominu S. Victorini, S. Erasmi; S. Mariæ, et S. Quirici in Arci; S. Comitii in Piscaria; S. Petri in Ceceanu; S. Liberatoris in Puscalle; S. Leopardi et S. Petri in Teccania; S. Angeli in Lallana; S. Benedicti in Casigenzana; S. Benedicti in Lauriano; S. Bene-

dicti in Cicilia: S. Petri in Conca; S. Benedicti in Pantenu; S. Vigili in monte S. Angeli; S. Mariæ in Calvo; S. Mauri in Gualdo Liburix; S. Scolasticæ in Padule; S. Martini in Cupali; S. Benedicti in Atine. In comitatu Mutinense monasterium S. Benedicti in Adili; monasterium S. Martini justam stratum petrosam; monasterium S. Joannis in curte Trassenetula; monasterium S. Domini in curte Argele; S. Vitalis in curte Calderaria; S. Mariæ in Laurentiatico cum omnibus pertinentiis eorum in quibuscumque locis positis seu casualibus aut fundoribus tam domnicatum villis cum rusticis et colonis, et cum famulis utriusque sexu, per singulas curtes, et per singula monasteria quæ superius leguntur una cum terris, vineis, pratis, pascuis, silvis, piscationibus, aucupationibus, cultum, et incultum, divisum et indivisum, arboribus fructiferis et infructiferis, et pomiferis ex diversis generis, et cum omnibus super se et infra se habentibus in integrum in eodem monasterio Casinensi concessimus in perpetuum semper habendum. Pariter etiam in eodem loco concedimus cunctas vel quæ in eodem loco oblatæ sunt per omnes regni nostri fines, seu et quæ amodo in antea qualiscumque homo donare vel offerre ex rebus suis; id est, terris, vineis, casis, molendinis, in prædicto monasterio sancto et venerabili loco voluerint, licentiam et potestatem habeant donare et offerre cum quali ratione voluerint suorum sint licentiam sine contrarietate principis, archiepiscopis, comitibus, episcopis gastaldeis, iudicibus, ut quemadmodum ad eundem venerabilem monasterium B. Benedicti possessæ fuere per hanc nostræ confirmationis auctoritatem nostris, futurisque temporibus abbas ipsius loci S. Benedicti firmiterque, inviolabiliterque teneat, et possideat, prout facultas vel utilitas ipsius venerabilis loci exigerit. Ita ut nullus iudex publicus quislibet ex judicialia potestate in cellas et villas, aut agros seu loca, sive reliquis possessiones nostri cœnobii S. Benedicti, quas moderno tempore in quibuscumque paginis, et territorio infra nostri regni ditione juste et legaliter possidet, vel quidquid etiam deinceps divina pietas ipso loco voluerit augere; ad causas audiendas vel fredi, aut tributa exigenda, vel mansiones aut paratas faciendas, vel fidejussores, jussores tollendos, aut homines ipsius monasterii tam liberos, quam servos, seu cartulatos vel affertos, et qui super terram earundem ecclesiarum resident, nulli liceat distringi redibitiones, vel illicitas occasiones in perpetuum requirere. Si quis autem hoc contradixerit, et hanc nostram oblationem infringere conaverit, sciat se poenam persolviturum abbatibus ipsius monasterii. Et ut hæc nostra auctoritas firmior ha-

beat, ac Deo auctore inviolata conservetur, manu propria subter roborare decrevimus, et annulo nostro sigillare jussimus.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Carolus gratiæ Dei imperator augustus. Jacob ad vicem Radonis.

Data octavo decimo Kalendas Martias anno tricesimo regni nostri. Indictione septima.

Actum civitate Papiæ, in Dei nomine feliciter. Amen.

XXIX.

Præceptum Caroli Magni pro eodem monasterio (anno 810).

(Ex Tosti, ibid.)

In nomine Domini nostri Jesu Christi Dei æterni. Carolus gratia Dei rex Francorum et Langobardorum, ac patricius Romanorum: omnibus episcopis, abbatibus, ducibus, comitibus, iudicibus, castaldeis, actionariis, omnibusque subjectis nostris præsentibus scilicet et futuris. Maximum regni nostri, in hoc augere tam petitionibus sacerdotum atque servorum Dei, in quo nostris auribus fuerint prolata, libenti animo nos obtemperare curamus, atque ad effectum perducimus, regiam consuetudinem exercemus, et hoc nobis ad mercedis augmentum, vel stabilitatem regni nostri in Dei nomine pertinere confidimus. Quapropter noverit sollertia vestra qualiter ad petitione nos religioso viro Theuthmaro abati ex monasterio sancti confessoris Christi Benedicti, quod est constructum in loco qui dicitur castrum Casinum, ubi sacratissimum corpus ejus humatum est, tale beneficium circa ipsum monasterium visi fuimus concessisse, ut ubicumque fuerit aqua conjuncta cum terris ipsius monasterii, eadem aqua cum alveo suo, et cum ripis ex utrisque partibus in eodem monasterio concessimus, atque libenti animo confirmamus: ut pro nobis, uxoreque nostra ac liberis, seu cuncto populo nostro, Domini misericordiam attenctius deprecari, et de auctoritatis firmitate habeatur; ac diuturnis temporibus Deo adiutore inviolata conservetur, manu propria subter roborare decrevimus, et annulo nostro sigillare jussimus.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

XXX.

Diploma^a Caroli Magni, pro Ecclesia Aquileiensi. (anno 811).

(Ex Ughelli, Italia Sacra.)

In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Carolus serenissimus, augustus, a Deo coronatus, magnus pacificus imperator, Romanorum gubernans imperium qui per misericordiam Dei rex Francorum et Longobardorum. Notum sit omnium fidelium nostrorum magnitudini præsentium, et futurorum, qualiter viri venerabiles Ursus sanctæ ecclesiæ Aquile-

^a Diploma Caroli datum est anno 811, ut ex notis chronologicis colligitur, quo Paulinus jam obierat; ideoque videtur ob stare auctoritati scriptorum asserentium discepcionem hanc sopitam fuisse vivente Paulino anno 798. Verum plus fidei attribuendum diplomati, quam Megisero, et aliis. Deinde lis

hæc potuit suscitari vivente Paulino, agitari sub ejus successore Urso, ac tandem definiri tempore Maxentii, Urso subrogati. Vel lis forsitan composita fuit semel vivente Paulino, sed iterum mota ab ejus successore Urso.

leiensis patriarcha, et Arno Juvavensis ecclesiæ archiepiscopus ad nostram venientes præsentiam non minimam inter se contentionem habuerunt de Carantana provincia, quod ad utriusque illorum diocesium pertinere deberet. Nam Ursus patriarcha antiquam se auctoritatem habere asserebat, et quod tempore, antequam Italia a Longobardis fuisset invasa, per synodalia gesta, quæ tunc temporis ab antecessoribus suis Aquileiensis ecclesiæ rectoribus agebantur, ostendi posse prædictæ Carantanæ provincie civitates ad Aquileiam esse subjectas. Arno vero episcopus asserebat se habere auctoritatem pontificum sanctæ Romanæ Ecclesiæ Zachariæ, Stephani, atque Pauli, quorum præceptis, et confirmationibus prædicta provincia tempore antecessorum suorum ad Juvavensis ecclesiæ diocesium fuisset adjuncta. Nos autem audita, atque discussa eorum contentione, ut in unam eos charitatem, et concordiam revocarem, et ut in futurum tam inter ipsos, quam et successores eorum omnis controversia atque disceptatio fuisset penitus ablata, prædictam provinciam Carantanam ita inter eos dividere iussimus, ut Dravus fluvius, qui per media illam provinciam currit, terminus ambarum diocesum esset, et a ripa australi, ad Aquileiensis ecclesiæ rectorem, ab aquilonari vero ripa, ad Juvavensis ecclesiæ præsolem pars ipsius provincie pertineret. Ecclesiæ vero, quæ in utraque ripa fuissent constructæ, ubicunque possessiones suas, iuste sibi collatas, habere noscerentur absque contradictione, et contentione ambarum partium haberent, quia compertum habemus, quod quædam ecclesiæ in una ripa fluminis prædicti sunt constructæ.

Ilac igitur definitione promulgata, a nobis præcipimus, atque iubemus, ut tam præsentis viri venerabiles Maxentius videlicet, qui in locum nuper viri venerabilis Ursi patriarchæ subrogatus est, et Arnorem virum venerabilem [legendum est: *Arno vir venerabilis*, etc.] Juvavensis ecclesiæ archiepiscopum decernere in futurum nulla controversia, aut quæstio moveatur, sed contenti sint ex utraque parte nostro iudicio, quod inter eos secundum rectitudinis normam, propter charitatem, et pacem, quæ inter tales viros decet, conservandam iudicavimus; neque enim iustior nobis super huiusmodi disceptatione sententia proferenda videbatur, quam ut divisio inter eos illius provincie fieret, cuius ambo se auctoritatem habere asserebant; quia nos eorumdem auctoritatem nequitiam falsam, nequitiam infirmam facere volumus, quia una antiquitate, altera sanctæ Romanæ ecclesiæ sublimitate, præcellebat. Hanc nostræ auctoritatis iussionem, ut majora per tempora vigorem sortiretur, firmiterque ab iis, qui post nos futuri sunt hominibus haberetur, more nostro eam subscribere, et de bulla nostra iussimus sigillare.

Datum xviii Kalend. Junii, anno xi, Christo pro-

A pitio, imperii nostri, xlii regni nostri in Francia, atque xxxvii, in Italia. Indictione quarta.

Actum Aquisgrani palatii, in Dei nomine. Amen.

XXXI.

Judicatum Adalardi a abbatis missi imperialis et aliorum, in quo abbas monasterii sancti Bartholomæi Pistoriensis a publicis oneribus immunis decernitur, factum (anno 812).

(Ex Muratorio, Antiquitates I aliæ mediæ ævi.)

Dum in Dei nomine ego Adalardus abbas, vas-us domni Caroli imperatoris, residissem in civitate Pistoria, singulorum hominum causas audiendum vel deliberandum, sedentes illic insimul Willeradus episcopus, Bonifatius dux (sic), Poto et Leo iudices, et Bonifredus notarius domni regis, Adaprant, et Christianus abatibus, Fredo, Mauro, et Petrus dux, missi domni Leoni pape, Ermenfridus et Audo scabinus de Camarino, vel reliqui plures illic adstantibus. Veniens ibi Ildepertus abbas ex monasterio sancti Bartholomei, fundato a quodam Gaidualdo medico prope muro ipsius civitatis Pistoriensis: et detulit nobis ad relegendum munimen et missum ab ipso quondam Gaidualdo medico, qui continebatur, qualiter manifestaverat suprascripto monasterio in suo propria edificasse, et res nominative ibi contulisset. Et statuit eam, ut sub nullius hominis potestatem vel ordinationem, nec matris Ecclesiæ, ipsum monasterium subaceret, nisi semper de ipsa congregatione ibi inter se abbatem elegerent; nam non de extranei, neque de alia monasteria; et filio aut heredes ejus nullam ibi a se dominatione nec potestatem, nisi se oporteret esse causas defensandas. Et dum relectum fuisset munimen ipsum, affatus est ipse abbas, quod tempore domini Pipini regis, dum adhuc Rotcheldo viveret, pervasionem malorum hominum ab eodem Rotchildo de ipso monasterio ejectus fuisset, et in exilio missus sine ulla culpa, et absque iudicio, et ipso monasterio tunc datus fuisset in beneficio Nebulungo genere Bavario. Et dum per monachis ipsius monasterii reclamatio exinde facta fuisset ad Paulinum patriarcham, Arnone archiepiscopum, Fardulfo abbate, et Echerigus comes palatii, vel reliqui loci eorum, qui tunc hic in Italia missi fuerunt, duodecim insimul sic ipsi causa inquisierant, quod suprascriptum munimen in suis relegi fecerunt presentia, quod illos cognoscerint, quod injuste mihi ipsum monasterium ablatum fuisset, et non ibi aliunde debet fieri ordinatione, nisi de ipsa congregatione, sicut ipse Gaidualdo medico statuere. Tunc fecerunt me de ipso exilio revocare, et prefato Nebulungo de eodem monasterio foris ejecerunt, et me mihi in antea intromiserunt. Postea per illa mala consuetudine, que per eodem Nebulungo facto est, ab illo die faciunt me ire in hoste, et omnes paratas et coniectos facere ad missos, ac donatione ad palatio, que cum lege fa-

sancti Benedicti, et non semel Italici regni administrator.

^a Adalardus, qui iudicio huic præfuit, celebrissimus ille est Corbeie abbas, sanctitate vitæ, rerumque gestarum fama notus in Annalibus ordinis

cere non debeo, quia quod Gaidualdo, qui in ipso monasterio construxit, heredes reliquit, qui hostem faciunt. Hec nos audientes atque cognoscentes, quomodo ipse abbas inuste de ipso monasterio fuerat ejectus, et per iudicium de suprascripti missi inibi fuerat vocatus, paruit nobis ut justa statuta ipsius, quod Gaidualdo medico, dum ipse heredes reliquit, qui hostem facerent, ut abbas ipsius monasterii hostes faceret nondum bene, nec nulla paratam ad missos dominico, nec conjecto, nec aliqua dationem per conditione ad palatium. Ideoque ego, cui supra Adalardus missus domni imperatoris commendavi, et ipsius Domni nostri auctoritate, et de sua iussione, ut admodo liceat ipso abbate vel posteris ejus ad ipsum monasterium cum supra scripta congregatione servorum Dei ibi degentibus, Domino famulari, et pro salute domus nostris Domini misericordiam exorare, et ab hoste, et parata, se

conjecta, aut dationes per contradictionem a palatio solutos manerent, ante posito, si aliter fuerit, jussio regalis. Unde quale actum est pro securitatem ipsius Ildiperti abbati, et ad ejus successores fieri jussimus.

Quidem et ego Paulus notarius ex dictato Bonifridi scripsi, anno regni domni Caroli in Italia tricesimo octavo, mense Martio, indictio quinta.

Ego Adalardus.

Signum † manum suprascripto Bonifatius dux in is actis interfui.

Ego Willerado episcopo in is actis interfui.

† Leo vasso domni regi concordans subscripsi.

† Ego Poto causando regi in is actis interfui

† Bonifridus notarius in is actis interfui.

Quidem ego Petrus notarius autenticum illud vidi et legi et hoc exemplar exemplavi, et manu mea scripsi.

III. — PRIVILEGIA QUÆ AD PARTES GERMANIÆ SUPERIORIS ET INFERIORIS SPECTANT.

I.

Confirmatio Caroli Magni donationum a prædecessoribus factarum Ultrajectino monasterio (an. 770).

(Ex Heda, Historia episcopatus Ultrajecti.)

Karolus Dei gratia rex Francorum, vir illuster. Si petitionibus sacerdotum in omnibus non negamus, Dominum exinde retributorem habere confidimus. Ideoque venerabilis vir Gregorius episcopus confirmationem bonæ memoriæ domini genitoris nostri Pippini, quondam regis, de rebus Ecclesiæ suæ S. Martini, quæ est constructa in vico Trajecto, super fluvium Rheni, nobis protulit relegendam de rebus quas antecessores nostri Pippinus anterior, seu Karolus vel Karolomannus, itemque et præfatus genitor noster ad ipsam casam Dei concesserunt, vel ad illum episcopatum, ut omnem decimam de terris, seu de mancipiis, aut de teloneis, vel de negociis, aut undecunque ad partes fisci census spectare videbatur, sicut diximus omnem decimam partem ad ipsam casam Dei S. Martini condonaverunt, vel confirmaverunt, ut in luminariis seu stipendiis monachorum atque canonicorum, qui ibidem gentiles ad Christianitatem convertunt: et Domini misericordia ipsos conversos, quos habent, doceant, justa quod Christiani eorum Christianitatem conservant. Unde et præfatus Gregorius nobis expetiit ut ipsam confirmationem renovare deberemus, quod et libenti animo visi fuimus fecisse. Propterea per hanc præceptionem nostram decernimus atque jubemus, ut quicquid antecessores nostri sæpe dicti ad ipsam casam Dei per eorum testamenta condonaverunt juste et rationabiliter, per nostram denuo confirmationem absque alicujus contradictionibus memoratus pontifex Gregorius ad ipsam casam Dei habeat indultum atque concessum. Et huc hæc autoritas confirmationis nostræ firmior

habeatur, vel per tempora melius conservetur, manus nostræ signaculis subtus eam decrevimus roborare.

Signum Karoli gloriosissimi regis.

Data Kalend. Martii. Actum Aquis. palatio publico.

II.

Præceptum evindicatorium Caroli Magni datum monasterio Laureshamensi super impetitione Heimerici filii Cancronis comitis (anno 771).

(Ex Helvich, Antiquitates Laureshamenses.)

Karolus gratia Dei rex Francorum, vir illustris. Veniens ad nos Haristellio palatio vir venerabilis Gundelaudus abba de monasterio Lauresham, ubi sanctus Nazarius martyr in corpore requiescit, nobis innotuit, eo quod homo aliquis nomine Heimricus de ipso monasterio calumnias generare voluisset, dum diceret quod suus pater Cancor eum de ipso monasterio vestitum dimisisset. Et ipse Gundelaudus præsens astabat, et causam in omnibus denegabat, dum diceret, quod avia ipsius Heimerici nomine Williswinda, vel genitor suus Cancor germano domino suo Ruodgango episcopo, archiepiscopo tradidisset vel confirmasset, et talem chartam nobis exinde protulit ad relegendum. Tunc ipse Heimricus ante nos taliter fuit professus, quod de hac causa, vel de ipso monasterio superius nominato in antea numquam tempore debeat calumniam generare, sed per festucam ante nos exinde dixit exitum. Tunc nos una cum fidelibus nostris, id est, Hagino, Rothlando, Wichingo, Frodegario comitibus: nec non et vassis nostris Theodorico, Berthaldo, Alburino, Frodberto, Gunthmaro taliter visi fuimus indicavisse, ut de hac causa omni tempore ipse abbas habeat evindicatum atque elitigatum, et sit illis in postmodum ex hac re sublata causatio.

III.

Carolus Magnus imperator possessiones et bona monasterii Laurehamensis confirmat (anno 772).

(Ex Helvich, *ibid.*)

Karolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum, ac patricius Romanorum. Notum sit omnibus fidelibus nostris tam presentibus, quam et futuris, qualiter veniens Helmericus abba in presentiam nostram nobis innotuit, eo quod cartæ per diversa loca ecclesiæ sancti Nazarii perditæ fuissent et naufragatæ, et res eorum per diversa loca habuissent, unde ad præsens vestiti essent in regno nostro Deo propitio, et ubicumque ad præsens vestiti fuissent. Nos pro ejus petitione tale præceptum ei emisimus, atque prædecessoribus suis, dum ipsa casa Dei vestita fuit ad præsens omnia et ex omnibus ex nostra auctoritate absque refectione cujuscunque quieto ordine, quicquid juste et rationabiliter antea tenuerunt per dationes aut commutationes, ex nostra auctoritate habeant et defensere valeant secundum legem, sicut per apertam cartam usque nunc auctoritas regum defensavit et denuo confirmavit. Et ut hæc auctoritas firmior habeatur, vel per tempora melius conservetur, de annulo nostro subter sigillavimus.

Signum Karoli gloriosissimi regis.

Gilbertus ad vicem Radonis recognovi.

IV.

Carolus Magni præceptum Weomad archiepiscopo Trevirensi traditum (anno 773).

(Ex Hontem, *Historia Trevirensis.*)

In nomine Domini Dei æterni et Salvatoris nostri Jesu Christi. Carolus divina ordinante providentia rex Francorum. Si liberalitatis nostræ munere locis Deo dicatis quiddam conferimus beneficii, et necessitates ecclesiasticas ad petitiones sacerdotum nostrorum relevamus juvamine, atque regali tuemur munimine, id nobis et ad mortalem vitam transigendam, et æternam feliciter obtinendam, profuturum liquido credimus. Proinde noverit omnium fidelium nostrorum tam presentium, quam et futurorum, sagacitas, quia vir venerabilis Weomadus sanctæ Trevirensis ecclesiæ archiepiscopus obtulit obtutibus nostris præceptum domini et genitoris bonæ memoriæ Pipini regis, in quo erat insertum, quod non solum idem genitor noster, verum etiam prædecessores ejus, reges videlicet Francorum, omnes res, quascunque boni et sancti viri pro divinæ contemplationis intuitu ad partem S. Petri Trevirensis ecclesiæ delegaverunt, suorumque authoritati-

A bus confirmaverunt, quatenus eorum regnum superno auxilio tueretur, et postmodum cum Christo Rege regum regnarent in cælis. Pro rei vero firmitate idem præfatus præsul postulavit celsitudinem nostram, ut paternum seu prædecessorum regum morem sequentes, hujuscemodi nostræ autoritatis præceptum ob amorem Dei et reverentiam S. Petri, de eisdem rebus fieri juberemus; cujus petitioni libenter assensum præbuimus, et hoc nostræ autoritatis præceptum erga ipsam ecclesiam pro divini cultus amore et animæ nostræ remedio fieri decrevimus, per quod præcipimus atque jubemus, ut omnes res vel facultates ad ecclesiam S. Petri Trevericæ urbis pertinentes; ut scilicet cellam S. Maximini, quæ est in territorio S. Petri principis apostolorum constructa, et cellam S. Paulini, et S. Eucharii, et monasterium S. Mariæ, quod dominus Modoaldus pontifex ejusdem ecclesiæ in territorio S. Petri a fundamento construxit, quod vocatur Horrea, et ecclesiam S. Martini sitam in pago Meginense, et cæteras basilicas, castella, vicos, villas, vineas, silvas, homines, vel quidquid Deo donante ad eandem augmentatur ecclesiam, circa Rhenum et Ligerim fluvium, omniaque in regno nostro consistentia, sub jure et potestate S. Petri Trevirensis ecclesiæ ejusque pontificis perpetualiter mancipata permaneant. Præterea pari modo statuimus, ut nullus ex publicis iudicibus, vel aliquis ex judiciali potestate in monasteria, ecclesias, castella, vicos et agros, loca, seu reliquas possessiones prædictæ ecclesiæ, tam ultra quam juxta Rhenum vel Ligerim fluvium in pagis vel territoriis, quæ infra potestatem regni nostri memorata possidet ecclesia, vel quæ deinceps in jure ipsius sancti loci voluerit divina potestas augeri, ad causas audiendas, vel freda, aut tributa, aut coniectos aliquos exigendos, aut mansiones vel paratas faciendas, aut fidejussores tollendos, aut homines ipsius ecclesiæ distringendos, aut injustas exactiones requirendas, vel telonium exigendum, nostris et futuris temporibus ingredi audeat, vel ea quæ supra memorata sunt, penitus exigere præsumat; sed liceat memorato præsuli, suisque successoribus, omnia præfata monasteria, villas, vicos et castella, cum suis adjacentibus, in integrum perpetuo tempore pro remedio animæ nostræ seu parentum nostrorum, ut in præcepto piissimi genitoris nostri continetur, quieto ordine possidere, et nostro fideliter parere imperio. Ut hoc itaque nostræ autoritatis præceptum plenior in Dei nomine obtineat vigorem, et a fidelibus sanctæ Dei Ecclesiæ, nostris videlicet presentibus, et futuris temporibus, verius

^a Hoc præceptum per omnia relativum est ad Pipinianum anni 761, quod, quantum ad formam, suspectum aut saltem interpolationibus conspurcatum nobis apparuit. Neque aliter de præsenti sentiemus; exemplo Mabillonii de Re dipl. lib. II, c. 3, § 7, et Annal. Benedict. tom. II, p. 229; Eckhardi, *Refr. Franc.* lib. XXIV, n. 149; Heumanni de Re dipl., cap. 2, p. 148. Nempe, initium: « In nomine Domini Dei æterni et Salvatoris nostri Jesu Christi. Carolus divina ordinante providentia rex Francorum, » imi-

tatur formulas Ludovici Pii et Lotharii. Monogramma diplomatis apud Browerum, p. 381, crucem decussatam referens, Carolo non convenit; uti nec indicio apposita. Suavis et Ercanbaldus duo post hunc, de quo agimus, annum, in cancellaria Caroli coeperunt ministrari. Cæterum substantiam diplomatis ejusque argumentum a stylo curiæ Caroli Magni minime aliena esse, etiam observavit Mabillon. et Heumann loc. cit.

credatur, et diligentius a successoribus nostris conservetur, manu propria firmavimus, et annuli nostri impressione signari iussimus.

Suavis ad vicem Ercanbaldi recognovi.

Data Kalend. Septembr. anno vi regnante Carolo piissimo rege, indict 9. Aristatio palatio, in Dei nomine amen.

V.

^a *Præceptum Caroli Magni regis quo Hamatum Saxonie oppidum cum suis attinentiis ecclesie Fuldensi donat (anno 774).*

(Ex Schannat., Historia Fuldensis.)

Carolus gratia Dei Francorum et Langobardorum rex ac Romanorum patricius. Quicquid enim ob amorem Dei et oportunitatem servorum Dei, locis venerabilibus concedimus, hoc nobis ad mercedis augmentum et stabilitatem regni nostri pertinere confidimus, quapropter compertum sit omnium fidelium nostrorum magnitudini qualiter donamus ad monasterium Fulta, quod est in honore beatorum apostolorum Petri et Pauli, in pago Graphelt constructum, ubi preciosum corpus Bonifacii martyris requiescit, quem venerabilis Hurmio abba in regimine habere videtur, quasdam res proprietatis nostræ, id est Hamalo nuncupatum situm in pago Saxonie cum omni integritate sua, hoc est cum omnibus adjacentiis et conpertinentiis suis tam terris quam edificiis cultis et incultis, silvis, pratis, pascuis, viis et inviis, aquis aquarumque decursibus, mancipiis utriusque sexus, animalibus et cum omnibus hominum substantiis mobilibus et immobilibus. Donamus et contradimus atque in perpetuum donatum esse volumus et nostræ auctoritatis præcepto confirmamus eandem nostræ proprietatis rem ad prædictum Fultense monasterium, in honore sancti Salvatoris et sanctissimi Bonifacii martyris in perpetuum proprietatem, ad utilitatem monasterii et venerabilium fratrum Deo ibidem devote servantium. Propterea etiam nostræ preceptionis et auctoritatis cartam inde conscribi fecimus, per quam decernimus et in perpetuum ab hac die decretum esse volumus ut præfato loco et omnibus sibi attinentibus nullus hominum aliquam injuriam seu violentiam irrogare præsumat, sed abbas præfati monasterii sui que successores ac fratres sub eis regulariter degentes prædictas res de nostra proprietate in suam ditionem transigant, possideant et excolant, et ad suam utilitatem qualicunque modo velint redigant, ut eo magis delectet nos in eorum orationibus Deo commendare frequentius, et ut hæc nostræ donationis et confirmationis auctoritas in futuris temporibus firmior habeatur et a cunctis fidelibus diligentius observetur; hanc cartam inde

A conscribi et anuli nostri impressione iussimus inscribatur.

VI.

Præceptum Caroli Magni regis quo ecclesie Fuldensi^a donat monasterium Holzkirchen (anno 775).

(Ex Schannat., ibid.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum ac patricius Romanorum. Quicquid enim ad loca sanctorum venerabilium congruenter ob amorem Dei concedimus vel confirmamus, hoc nobis ad mercedem vel stabilitatem regni nostri provenire confidimus, ideoque notum sit omnium fidelium nostrorum magnitudini qualiter nos propter nomen Domini et animæ salutem donamus donatumque in perpetuum esse volumus ad monasterium sancti Bonifacii quod est constructum in pago Graffelt super fluvium Fulta ubi preciosus dominus Bonifacii martyr corpore requiescit et vir venerabilis Hurmio abba turbæ monachorum præesse videtur, hoc est, monasterium cognominatum Holzkirchen in pago Vualdsassin super fluvium Albstat, quod Troandus a novo fundamine jure proprietatis suæ visus fuit edificasse in honore gloriosissimæ Virginis nec non et aliorum sanctorum martyrum et res proprietatis suæ ad ipsum locum visus fuit delegasse et in postmodum manu potestativa ipsum monasterium cum omni integritate, appendiciis vel adjacenciis quicquid ipse vel alii homines ad prædictum monasterium delegaverunt nobis tradidit vel in omnibus confirmavit, id est, terris, domibus, edificiis, mancipiis, vineis, silvis, campis, pratis, pascuis, aquis aquarumque decursibus, mobilibus et immobilibus, pecuniis, presidiis, farinariis, adjacenciis, appendiciis, quicquid dici aut nominari potest totum et integrum, sicut diximus, quod prefatus Troandus nobis tradidit, partibus sancti Bonifacii donavimus tradidimus atque in omnibus concessum esse volumus ea ratione ut ab hac die ecclesia sancti Bonifacii vel rectores illius ipsum monasterium cum omni integritate habeant, teneant atque possideant pro opportunitate ecclesiæ libero perfuantur arbitrio qualiter nostris et futuris temporibus ad ipsum sanctum locum proficiat in augmentum, et ut melius ipsam congregationem delectet pro nobis uxore etiam et prole nostra Domini misericordiam attentius exorare, et ut hæc auctoritas firmior habeatur vel per tempora melius conservetur, manu propria subter eam firmavimus et de anulo nostro sigillari iussimus.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Rado ad vicem Hitterii recognovi et subscripsi.

Dat. in mense Novembrio anno octavo regni nostri. Actum Dura palacio publico feliciter. Amen.

^a Hujus insignis donationis autographum non ita pridem in archivo Fuldensi adhuc exstitisse servatum, is optime novit qui apographum hoc juxta illud aliquando confecit et emendavit, omissis tamen, quod maxime intererat, notis chronicis, quarum de-

fectu statuendum, nonnisi post primam Caroli Magni in Saxoniam expeditionem, nec ante annum Christi 774 quo se regem Longobardorum ac patricium Romanorum nuncupavit, hoc in Fuldensem ecclesiam redundasse munus.

VII.

Immunitas monasterio Prumiensi concessa a Carolo Magno (anno 775).

(Ex Hontheim, Historia Trevirensis.)

Carolus gratia Dei Francorum rex et Longobardorum, ac patricius Romanorum, etc. Omnibus episcopis, abbatibus, ducibus, comitibus, domesticis, vicariis, centenariis, vel omnes missos nostros discurrentes. Maximum augere credimus regni nostri munimentum, si beneficia opportuna [ad] loca sanctorum vel ecclesiarum benevola deliberatione concedimus, ac, Domino protegente, feliciter perdurare confidimus. Igitur noverit solertia vestra, qualiter nos ad monasterium, quod dicitur Prumia, quod bonæ memoriæ dominus et genitor noster Pipinus quondam rex in honore S. Salvatoris a novo construxit opere, ubi Assuerus abba præesse videtur, tale beneficium pro æterna remuneratione visi fuimus ibidem indulsisse, et villas ipsius sancti loci, quas moderno tempore, aut nostro, aut cuiuslibet munere habere videtur, vel quas deinceps in iure ipsius monasterii, ejusque rectoribus voluerit diva pietas amplificare, nullus iudex publicus absque jussione nostra, vel hæredum nostrorum ad causas audiendo, aut ^a freda undique exigendo, nec ^b fidejussores tollendo, nec ^c scaras, vel ^d mansionaticos, seu ^e coniectos, tam ^f de carrigio, quamque ^g de parafredos, judiciaria potestas quoque tempore non præsumat ingredi; sed hoc ad ipsum monasterium, ejusque rectoribus concessimus, ut sub emunitatis nomine, vel defensione nostra, seu hæredum nostrorum debeant quieti residere. Similiter concessimus ad eundem sanctum locum, ut homines, qui super terram ipsius monasterii tam, ^h Franci, quam et ecclesiastici, commanere videantur, ut nullum ⁱ heribannum, vel bannum solvere non debeant: sed pro mercedis nostræ augmento ad ipsum sanctum locum sit concessum, atque

^a *Freda undique exigendo.* Freda mulctæ species, seu tertia com. ositionis pars, quæ fisco plerumque exsolvebatur, quandoque etiam iudicibus. Occurrit ea passim in veteribus chartis apud Marculfum, lib. III, form. 2, 3, etc., ubi, sicuti hic, vigore privilegii et immunitatis a principe indultæ, in ecclesiarum possessionibus freda exigere vetantur iudices; ita ut quod ex his fisco sperare potuerit, in ecclesiarum usus, in luminaria locorum sacrorum, etc., convertatur.

^b *Fidejussores tollendo.* Iudex, qui in ius vocatum, aut de crimine accusatum, vadem dare, ad dictam diem juri se sisturum, cogebat, *Fidejussores tollere* dicebatur. Observat du Fresne hac voce occurrere hanc formulam passim in privilegiis et immunitatibus ecclesiis concessis, eique plerumque addi, quod iudices vetentur, earum terras ad audiendas altercationes ingredi, *freda de quibuslibet causis exigere, aut mansiones vel paratas tollere.* Uti apud Marculfum, lib. I, form. 3, 27, 28, etc. Eoque verborum circuitu nihil aliud intelligi, quam ut iudex in terris, in quibus immunitas concessa est, ius non dicat, aut justitiam non exercent.

^c *Scaras.* Angaria in equis vel aliis servitiis. Hinc Casario Heisterbacensi *Scarum facere, est domino, quando ipse jusserit, servire, et nuntium ejus seu litteras ad locum sibi determinatum deferre.*

^d *Mansionaticos.* Incumbebat provincialibus onus

A indultum. Statuentes ergo jubemus, ut neque vos, neque juniores, successores vestri, neque ulla publica judicia, aut potestas ullo unquam tempore in villis ubicunque in regna nostra ipsius monasterii Prumiensis, aut regia, aut privatorum largitate conlatas, aut quæ in antea fuerunt, Christo propitio, conlaturas, ad audiendas altercationes ingredi, aut freda de quaslibet causis exigere, nec mansiones, aut paratas, vel fidejussores tollendo, nec scaras, vel coniectos tam de carrigio, quamque qui sunt infra agros, vel fines, seu super terram prædicti monasterii commanentes, fisco, aut freda, aut undecunque potuerat sperare ex nostra indulgentia, pro futura salute in luminaribus ipsius superscripti monasterii per manus agentium eorum proficiat in perpetuum. Et quod nos propter nomen Domini, et animæ nostræ remedium, seu nostra subsequenti progenie, plena devotione ad ipsum monasterium in honore sancti Salvatoris indulsimus, nec regalis sublimitas, nec cuiuslibet iudicium sæva cupiditas refragare temptetur. Et ut hæc autoritas tam præsentibus, quam futuris temporibus inviolata, Deo adiutore, permaneat, manus nostræ subscriptionibus infra roborare decrevimus, atque de annulo nostro sigillare jussimus.

Signum domini gloriosissimi Caroli regis †.

Datum in mense Novembris anno octavo, secundo regni nostri.

Actum Theodonis villa publica, in Dei nomine feliciter amen i.

VIII.

Aliud privilegium a Carolo Magno concessum abbatiæ Prumiensi (an. 775).

(Ex Hontheim, ibidem.)

Karolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum, nec non et patricius Romanorum. Omnibus episcopis, abbatibus, ducibus, comitibus, vicariis, centenariis, vel reliquis fidelibus nostris tam præsentibus,

missos et legatos regios, comites, duces, et eorum ministros recipiendi, eisque viaticum pro ejusque dignitate et conditione præstare. Sumuntur autem crebrius *Mansionatici* pro expensis ad horum suspensiones, ut habet Aimonius, lib. V, c. 10, et hospitii jure, quo prædicti gaudebant.

^e *Coniectos.* Est contributio seu collecta; illa maxime quæ a populo missis regiis in itinere exsolvebatur. Du Fresne, h. v.

^f *De carrigio.* Vectura cum carro, quam domino præstabant subditi.

^g *De parafredos.* Equi ad equitandum ministris publicis exhiberi consueti. Capitul. Caroli Magni, lib. II, c. 16: « Qui legationes ad nos directas in suis mansionibus aut male recipiunt, aut constitutam a nobis pecuniam non tribuunt, aut paravreda dare nolunt. »

^h *Franci.* Hoc loco *Francus*, uti sæpe alias pro homine libero et ingenio apud veteres, usurpatur. Vid. Eckhart Rer. Francic., lib. XVII, n. 9, p. 377.

ⁱ *Heribannum, vel bannum.* Vox composita ex *Heer*, exercitus, et *bannum*, quod est citatio, jussio seu indictio. Usurpatur autem vox *Heribannum* pro mulcta quæ in exercitum pergere, post bannum et submitionem, contemnti indiciebatur.

^j Confirmarunt hæc deinde anno 226 Ludovicus et Lotharius imp.

quam futuris, notum sit, qualiter dominus, et genitor A noster bonæ memoriæ Pippinus quondam rex monasterium, quod vocatur Prumia, in honore sancti Salvatoris a novo fundamine visus sit ædificare, et res fiscalis ac proprietatis ad ipsum sanctum locum visus fuit delegasse et in omnibus confirmasse, ubi venerabilem virum Assuerum abbatem una cum monachorum turma, rectorem præesse constituit, et secundum ordinem sanctum illud locum gubernare præcepit, unde prædictus abba, et monachi in ipso cœnobio consistentes, clementiæ regni nostri petierunt, ut ipsi homines, quem dominus, et genitor noster bonæ memoriæ Pippinus quondam rex ad ipsum monasterium concessit, vel delegavit, in ipsa tenore, et consuetudine, sicut antea fuerunt, et cæteri ^a fiscalini sunt nostri, absque alicujus contradictione ad jam dicto loco debeant permanere, tam de causis eorum in responsis, quamque aliam, legem vel consuetudinem, sicut reliqui infra regna nostra habuerint fiscalini, et antea in unumquemque pago habuerunt consuetudinem.

Cujus nos propter nomen Domini et animæ nostræ remedium, eorum petitionibus nequivimus denegare, sed in omnibus præstitisse, et confirmasse cognoscite. Præcipientes ergo jubemus, atque præcipimus, ut nullus quislibet de fidelibus nostris, neque de judiciaria potestate, qui jam fata casa Dei vel rectores ejus, nec homines ad ipsum sanctum locum deservientes, quem Dominus ac genitor noster ibi concessit, de hac re inquietare, nec calumniam generare nullatenus præsumatis, nisi, ut diximus, nostris, et futuris temporibus, sicut antequam dominus ac genitor noster eos ad superscripta casa Dei delegasset, partibus suis deservierunt.

Ita simili modo ad eundem sanctum locum in ea tenore deservire debeant, tam in responsis dando, quamque et reliquam legem, ac consuetudinem, sicut cæteri fiscalini habere videntur.

Et ut hæc præceptio firmiter habeatur, ac per tempora melius conservetur, manu propria subter firmavimus, et annulo nostro sigillare jussimus.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Data mense Novembris ^b anno vii et vi regni nostri.

Actum Theodonis villa publice, in Dei nomine feliciter, amen.

IX.

Carolus Magnus monasterio Lauresh, privilegium libertatis concedit una cum libera abbatis electione (anno 775).

(Ex Helvich., Antiquitates Laureshamenses.)

Karolus Dei gratia rex Francorum vir illuster, om-

^a *Fiscalini.* Homines seu servi fiscalini in nonnullis benigniore jure utebantur quam servi privatorum: nempe admittebantur ad testimonii dictionem; injuriæ eis illatæ vindicabantur severius; amplior eis erat potestas de rebus suis inter vivos disponendi, ita tamen, ut non nisi certis quibusdam ecclesiis bona sua donare vel vendere possent, etc. Conf. Potgieller, de Statu serv., lib. 1, cap. 4, n. 7.

^b Anno vii et vi regni nostri. Recte hoc loco observant Martene et Durand errorem librarii, qui vi

nibus episcopis, abbatibus, comitibus, vestrisque junioribus, atque missis nostris discurrentibus. Quicquid pro opportunitate Ecclesiarum vel quiete servorum Dei erexerimus, hoc nobis procul dubio Domino adjuvante ad æternam beatitudinem proficere confidimus. Igitur dum vestræ solertiæ notum est, qualiter bonæ recordationis dominus Ruotgangu archiepiscopus [episcopus] in monasterio quod vocatur Lauresham, quod ei per traditionem Williswindæ et Cancrini obvenerat, monachorum turmam non modicam propter servitium omnipotentis Dei coadunavit: ubi ob integram devotionem sanctum corpus beatissimi Nazarii recondidit, supra quod etiam Gundelandum monasterii abbatem atque hæredem in eodem sancto loco post se visus est reliquisse. Sed postea dum præfatus Gundelandus abbas cerneret ipsius sancti loci imminere periculum, atque vereretur, ne desolatio propter intentionem iniquorum hominum et ipsis monachis fieret, ad nostram visus est accessisse præsentiam, qui et ipsum monasterium in manu nostra tradidit, etiam et secum omnem congregationem suam in mundeburdem et defensionem nostram plenius commendavit: quem nos gratulanti animo tam propter mercedis augmentum quam et pro eodem grege salvando visi fuimus percepisse. Petiit etiam memoratus abbas sui que monachi talem a nobis auctoritatem, ut quotiescumque abbatem jam dicti monasterii ex hoc contigerit seculo migrare ad Dominum, inter se quem dignum honoris hujus invenerint unanimiter ex semetipsis eligere deberent. Quorum petitione ob amorem Dei et nostræ mercedis cumulum nequivimus denegare: sed ita præstitisse vel in omnibus confirmasse cognoscite. Præcipientes enim jubemus, quia cognoscimus quod ipse congregatio sub recto ordine vivere, et in regula S. Benedicti conversari desiderat, ut nostro quidem permissio semper super se ex ipsa congregatione, qui Deo acceptabilis sit, eligere valeant abbatem, quatenus inter ipsum gregem, quia boni ibidem congregati in unum præstare, ne quis ex adverso eum diripiendum adveniat, sed de proprio semper gaudere patrono valeant: quia nolumus ut per aliquam occasionem ipsi monachi, quos dominus Ruotgangu et Gundelandus ad opus Dei D exercendum congregaverunt, ullo unquam tempore exinde alienati aut dispersi, nec ipsi nec successores eorum esse debeant: sed sicut in testamento illius donationis, quam per Williswindam et Cancrinum adepti sunt, continetur, ita in omnibus circa ipsam congregationem sit conservatum, ut valeant regulam S. Benedicti perpetualiter sicut ordo edocet, et cor-

pro ita apposuit; quippe quod ita distinguende sint notæ chronici regni Caroli Magni ut initium regni in Francia sex annis antevertat initium regni sui Longobardici. — Anno 776 consignatur obitus Weomadi metropolitæ Trevirensis, teste Mabillonio Annal. Benedict., tom. II, lib. xxiv, n. 67. Post eum Richbodus ordinatur episcopus, uti in Gestis Trevirorum, cap. 40 legitur; nulla alia ibidem ipsius commemoratio facta.

poris fragilitas permittit, custodire, et sub nostra (ut diximus) mundeburde vel defensione in ipso monasterio quiete vivere vel residere. Propterea hanc præceptionem nostram eis dedimus per quam omnino jubemus, ut nullus quislibet de episcoporum personis, in cujus parochia ipsum monasterium fundatum esse cernitur, aut de cæteris hominibus quis jam dictum Gundelandum abbatem vel monachos ex ipso monasterio et homines, qui ad eos juste et rationabiliter spectare videntur, inquietare aut contingere, vel contra rationis ordinem facere præsumat, sed semper valeant sub nostra defensione, seu sub heredibus nostris omni tempore (ut diximus) quieti residere, et ea quæ illis propter nomen Domini concessimus, bene semper in omnibus perfrui: quatenus delectet abbatem vel monachos ex ipso monasterio pro nobis et nostra subsequente progenie seu gente Francorum, Domini misericordiam attentius deprecari. Et ut hæc auctoritas firmiter habeatur, vel per tempora melius servetur, manu propria subter firmavimus, et de annulo nostro sigillari jussimus.

Signum Karoli gloriosissimi regis.

Witigowo recognovi.

X.

Præceptum Caroli Magni, quo ecclesiæ Fuldensæ Hamalumburg cum adjacentiis donat (anno 777).

(Ex Schannat., Hist. Fuldensis)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum ac patricius Romanorum, quicquid enim ob amore Domini et oportunitate servorum Dei, locis venerabilibus concedimus, hoc nobis ad mercedis augmentum vel stabilitatem regni nostri pertinere confidimus: quapropter compertum sit omnium fidelium nostrorum magnitudini, qualiter donamus ad monasterium Fulda, quod est in honore beatorum Petri et Pauli in Pago Grapfett constructum, ubi preciosum corpus Bonifatii martyris requiescit, quam vir venerabilis Sturmio abba in regimine habere videtur, id sunt res proprietatis nostræ Hamalumburg situm in pago Salecgavio super fluvio Sala, cum omne integritate vel adiacencijs seu appendicijs suis Achynsbach, Thinpersbach, Itarital, hoc est quantumcumque in superius nominata loca habere videmini, id est tam terris, domibus, ædificiis, acolabus, mancipiis, vineis, silvis, campis, pratis, pascuis, aquis

^a Rudolfus, Fuldensis monachus percelebris, in Vita Bahani apud Brower. Antiq. Fuld. pag. 230, nescio quo seductus errore, villam Hamalburg, olim fiscum regium, nunc oppidum, ex largitate Pippini regis Francorum partibus S. Bonifatii martyris colatam fuisse scribit: hinc forte visum est imperito cuidam, hoc elegans ac optime conservatum Caroli Magni diploma autographum continere donationem villæ Hamelen in Saxonizæ partibus, non autem illam villæ Hamalumburg: erasit itaque hujus vocis ultimam syllabam *burg* quasi superfluum, quam postmodum alius, non minus temere, restituit; uterque consultius facturus, si membranam, ætate et principis munificentissimi signo venerabilem, reliquisset intactam.

aquarumve decursibus, mobilibus et immobilibus, omnia et ex omnibus ad præfatum sanctum locum tradidimus perpetualiter ad possidendum, propterea hanc præceptionem auctoritatis nostræ conscribere jussimus, ut ab hac die tam memoratus Sturmio abbas, quamque sui successoris qui fuerint rectoris ejusdem sancti loci, prædictis rebus ad opus jam dictæ ecclesiæ habeant teneant atque possideant et quicquid exinde ad profectum ipsius sancti loci facere elegerint liberum perfruantur arbitrium, et nullus quislibet de judiciaria potestate aut qualibet persona prædicto Sturmioni abbati, neque auctoribus aut successoribusque suis de memoratis rebus inquietationem vel calumniam generare quoque tempore non presumat, sed per nostrum preceptum, jure hoc valeant possidere firmissimum, quatenus melius delectet ipsa congregationem pro nobis vel stabilitate regni nostri etiam uxore et prolis Domini misericordiam jugiter exorare, et ut hæc auctoritas firmiter sit manus nostræ signaculis subter eam decrevimus roborare et de annulo nostro jussimus sigillare.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

Vuigbaldus ad vicem Radonis.

Data septimo Idus Januar., anno nono et tertio regni. Actum Haristallo palatio publico, in Dei nomine feliciter ^a.

XI.

^b *Traditio Caroli Magni de Lisiduna Ultrajectino monasterio (anno 777).*

(Ex Heda, Hist. episcop. Traject.)

Karolus Dei gratia rex Francorum et Longobardorum, ac patricius Romanorum. Si enim ex his quæ divina pietas nobis largiri digna est, locis venerabilibus concedimus: hoc nobis ad æternam beatitudinem procul dubio pertinere confidimus. Ideo compertum sit omni fidelium nostrorum magnitudini, qualiter donamus ad basilicam S. Martini, quæ est constructa in Trajecto veteri subtus Dorestado, ubi venerabilis vir Albricus presbyter atque electus rector præesse videtur, hoc est, villam nostram nuncupante Lisiduna, in pago qui vocatur Flehite, super alveum Hemi, cum omni integritate vel adjacentiis seu appenditiis suis, id est, cum terris, mansis, domibus, ædificiis, mancipiis, sylvis, campis, pratis, pascuis, aquis aquarumve decursibus, mobilibus et immobilibus, omnia et ex omnibus quantumcumque Wigg-rus

^b *Traditio Caroli de Lisiduna.* Donatio hæc continet omnem tractum circa Hemum fluvium, ubi Emersfurt, Leusden usque ad Dorestadum, forestas quas Milderruissen et Denen vocant, quæ prope Amerongen, Elst, Wageningen, Ecde, adhuc conspiciuntur; in quibus episcopi Traject., aut eorum donatione præpositus sancti Joannis maxime in Ecde Wageningen et Weelchmourhoutius, decimas, etc. habent. Ad hoc diploma nuper quidam impostor, ut magno alieni viro blandiretur, corrumpere et pervertere non dubitavit; et pro *Lisiduna* Lindinium reponere, qui locus est in Betna quales sane homines pestes sunt in antiqua historia, et odio omnibus veritatis antiquæ amatoribus esse debent.

comes ibidem per nostrum beneficium tenuit etiam A et forestas illas, quarum vocabula sunt, Hengest-schate, Tornhese, Mokoroth, Widock, quæ sunt de ambabus partibus Hemi. Similiter donamus ad basilicam S. Martini ecclesiam quæ est super Dorestad constructa, et vocatur ^a Ubkirica, de omnique parte centum perticas terræ, ut omni tempore prædicta basilica spacium terræ centum perticas habere debeat, et cum ea ^b ripaticum illum super Loekiam et ^c insulam illam prope ipsam ecclesiam ad partem orientalem inter Rhenum et Loekiam. Hæc vero omnia tradimus a die præsentis ad jam præfata sancta loca perpetualiter possidendum. ^d Ideo hanc præceptionem autoritatis nostræ scribere jussimus, ut ab hac die jam memoratus Albricus presbyter sive successores, qui fuerint rectores ejusdem sancti B loci, prædicta loca ad opus jam dictæ basilicæ habeant, teneant, gubernent, regant, atque disponant, et quicquid exinde ad profectum ipsius sancti loci facere elegerint, libero perfruantur arbitrio. Et nullus quislibet de judiciaria potestate, aut quælibet persona prædicto Albrico presbytero, neque successoribus suis de jam dictis rebus inquietare aut contra rationis ordinem, vel calumniam generare quoquo tempore præsumant, sed per nostrum largitis præceptum prædicta basilica jure valeat obtinere firmissimo. Et ut hæc autoritas firmior habeatur, vel diuturnis temporibus conservetur, manu propria subter eam decrevimus roborare, et de annulo nostro jussimus sigillari.

Signum Karoli gloriosissimi regis.

Data vii idus Junii, anno nono ejusdem gloriosissimi regis.

Actum Numaga palatio publico, in Dei nomine feliciter.

XII.

Caroli Magni privilegium pro immunitate monasterii Laureshamensis (anno 779).

(Ex Helvich., Antiquitates Laureshamenses.)

Carolus Dei gratia rex Francorum, vir illuster, omnibus fidelibus nostris tam præsentibus quam et futuris. Cum recta petitio sacerdotum pro oportunitatibus locorum sanctorum pertinens ad aures clementiæ nostræ processerit, talem decet esse ob auditam vel effectu in Dei nomine mancipatam, unde æterni retributoris veniam mereamur adipisci, et eos delectet pro stabilitate regni nostri jugiter exorare, vel in omni parte erga nostrum fideliter assistere. Igitur cognoscat magnitudo seu utilitas vestra

quod nos ad monasterium quod dicitur Lauresham, quod est constructum in honore beatorum apostolorum Petri et Pauli vel cæterorum sanctorum, et ubi pretiosus domus et sanctus præclarus martyr Nazarius in corpore requiescit, et in virtute fulgescit, et venerabilis vir Gundelandus abba una cum norma monachorum præesse videtur, infra pagum Rhensem, super fluvium Wisgoz, integram immunitatem ejus merito compellente plena et integra gratia pro mercedis nostræ augmento, vel pro ejus quiete aut successorum visi fuimus concessisse. Quapropter hoc præceptum specialibus decernimus ordinandum, quod in perpetuum volumus esse mansurum, ut neque vos, neque juniores seu successores vestri nec quislibet de judiciaria potestate accinctus, in curtis vel villis ipsius monasterii aut ecclesiæ suæ aspicientes in quibuslibet pagis atque territoriis tam quod præsentis tempore videtur possidere vel dominicare, quam quod adhuc ex munere regum seu reginarum, seu quod pro collata populi, vel de comparato, vel de quolibet attractu augmentare vel immeliorare seu attrahere potuerint, ad causas audiendum, vel freda undique exactandum, nec fidejussores tollendum, nec mansiones aut paratas faciendum, nec ad homines suos tam ingenuos quam servientes seu accolæ ipsius monasterii distringendum, nec ullas redhibitiones publicas requirendum nec exactandum quod ad partem fisci nostri exinde redhibetur, penitus ingredi judiciaria potestas, aut missi nostri discurrerent non præsumant. Sed omnes villas suas sub C immunitatis nomine cum omnibus fredis aut conjectas seu publicas redhibitiones concessas, omnia (sicut superius comprehensum est) tam ipse abbas quam et successores sui in Dei nomine valeant possidere vel dominari: ut nullus quislibet de fidelibus nostris tam præsentibus quam et futuris, hoc quod nos pro nostra mercede vel pro stabilitate (Deo adjuvante) regni Francorum ad ipsam casam Dei indulsimus ullo unquam tempore, vel quolibet ingenio irrupere videatur, sed (sicut superius meminimus) nostris et futuris temporibus absque ulla contrarietate partibus prædicti monasterii volumus in omnibus esse conservatum atque indultum. Et ut hæc auctoritas firmior habeatur, ad per tempora melius conservetur, manu propria subter decrevimus roborare, et de annulo nostro sigillari præcepimus.

Signum Caroli gloriosissimi regis. Rado ad vicem Riutberti recognovi.

Datum in mense Maio anno quarto regni nostri.

Actum Theodone villa, palatio publico feliciter.

^a *Ubkirika*. Id est superior ecclesia quæ supra Dorestatum erat, quem vero hisce verbis locum proprie designet, equidem ignoro.

^b *Ripaticum illum super Leckium*. Ripaticum esse quod pro conservanda vel munienda ripa debetur vectigal putant.

^c *Insulam illam*. Signantur hic pagi Doorne et Cothen, qui sunt inter alveum antiquum Rheni et Leccæ. Nam cum Rhenus olim a parte orientali oppidi de Dorstad Trajectum versus inter villas Thor-

ne, Wereunde, Odike et Vechte fluxerit, Leeca vero parvo tantum rivulo infra Dorstadium ad occasum perrexerit, tanquam in insula omnes prædictas et adjacentes villas complexus est.

^d *Ideo hanc præceptionem*. Sic post, *nostrum largitis præceptum* et in Formulæ Marculfi, lib. II, *præceptum denariale*, etc. Greg. Turon., lib. IX Hist.; Aimon., lib. V, cap. 36: *Præceptum de confirmatione totius abbatiæ de more principum fecit*.

XIII.

Caroli Magni privilegium quo monachos sancti Maximini in suam defensionem recipit, et eis liberam abbatis electionem largitur (anno 779).

(Ex Hontheim, Historia Trevirensis.)

In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Notum sit omnibus in Christum fideliter credentibus, regibus, episcopis, ducibus, quod ego Carolus gratia Dei rex Francorum, Longobardorum, ac patricius Romanorum, pro remedio animæ meæ atque stabilitate regni nostri, sanctorum monasteria sub meo regimine constituta taliter volo per successiones temporum manere illæsa, qualiter per antecessoris mei privilegia inveni esse firmata. Proinde quia abbatiam sancti Maximini in a privilegio mei genitoris Pipini sub ipsius mundiburdio constitutam reperi, ego quoque delibero testamentum facere, per quod ipse locus, atque monachi ibi conversantes, sub nostra defensione cum quiete valeant vivere, et orationi vacare. Quapropter Verinolfo abbati de eodem monasterio supradicti confessoris Christi, quod est constructum in suburbio Treviris, atque dedicatum in honore sancti Joannis apostoli et evangelistæ, monachisque in eodem loco Christo famulantibus regali auctoritate seu potestate concedimus, ut habeant in sæcula post nos futura liberam pote-

A statem eligendi abbatem inter ipsos monachos; si autem ibi non potest inveniri, eligant sibi ubicunque voluerint. Insuper nostra præceptione constituimus, atque inconvulse firmamus, ut nullus regum nobis succedentium, vel alia persona aliqua contra eundem locum vel monachos in tota abbatia ullam potestatem exercere præsumat, nec telonium usquam a navibus eorum exigat, seu placitum teneat sine jussione et petitione abbatis, sed secure et cum pace maneat locus ille sub nostrorum mundiburdio. Ut istius chartæ auctoritas firmior per tempora habeatur, nostræ manus signaculis eam affirmare decrevimus, et b annulo nostro firmare jussimus.

Signum gloriosissimi regis. Rado relegi.

B Data [In autogr. Acta] mense Augusto, c anno xl regni nostri.

Acta Patresbronna fisco nostro, super ipsa [Mab. Lipsa].

XIV.

Præceptum Caroli Magni quo donat ecclesiæ Fuldensi quicquid Otkarius vassalus regis in beneficium habuit (anno 779).

(Ex Schannat., Hist. episc. Fuld.)

Carolus rex Francorum et Langobardorum ac patricius Romanorum. Quidquid enim ad loca venerabilia sanctorum propter nomen Domini concedimus vel concedendo firmamus hoc nobis ad salutem et

a *Privilegio mei genitoris Pipini.* Graves suppositionis notas inhærent huic relato, tum quoad ejus tenorem, tum quoad appensum sigillum. Unde haud leve adversus præsens, tanquam referens, oritur de simili confectioe præjudicium; cum non sit probabile, Carolo Magno fuisse exhibitum patris diploma, visibilibus vitiis informe. Cui accedunt plura curiæ Caroli Magni in hoc nostro adversa, de quibus singulatim Heuman. de Re dipl. p. 149, nec non p. 26. seqq. Mabillonius de Re diplom. lib. iii. cap. 1, § 4.

b *Annulo nostro firmare jussimus.* Appensum sigillum (quod Zillesius accurate expressit) imberbe Caroli Magni vultum sistens, magnum fecit locum controversiæ, num spurium illud sit, an genuinum? Rejiciunt, qui Caroli mentum semper barba ornatam volunt nixi imagine hujus imp. quam e Petavii Gnorismate exhibet Eckhart, Rer. Franc. tom. I, l. xxiv, p. 628; musivo Romano a Sponio et Le Blanc diligenter recognito, ejusd. Eckharti lib. xxv, p. 78 edito: sigillo plumbeo Caroli Magni barbati, quod eidem Le Blanc debetur; aliis Caroli sigillis apud Mabillon. de Re dipl. lib. v, p. 389; Heineccium cit. tract. 4; Struvium, Corp. Hist. Germ. tom. I, tab. 1, n. 1; nummo apud Bunau cit., p. II, p. 307. Sed, an non aliquando saltem a vultu, sigillis et nummis barbam deposuit Carolus? Id equidem mihi videtur nullatenus improbabile. Nam de ipso quidem Carolo Magno imberbem nummum profert Bunau cit., p. 307. Nec sic rem Francis inusuetam egit Carolus, patrii moris, teste Eginhardo, observantissimus; siquidem patri ejus Pipino, a quo ac Merovingicæ stirpis regibus, familiare fuit, jam comparere barbatis, jam rasis. Et imprimis quidem Pipini mentum, alias vestitum, nudum videre est in achate San-Maximiniano, meis oculis non semel usurpato, quem sistit Eckhart cit., tom. I, p. 597. Item in sigillis ac nummis pluribus apud eundem p. 599, nec non Mabillon. cit. lib. v, tab. 23. Merovingorum vero regum imberbes imagines bene multas ære expressas conspiciamus in laudati Eckharti Rer. Francic. t. I, scilicet Childerici I p. 36, Childeberti I p. 87, Chlotarii I p. 90, Chariberti p.

C 98, Sigeberti p. 105, Childeberti II et p. 140 et 156, Gunthramni p. 149, Theodorici II, p. 172, Chlotarii II p. 195, Dagoberti I p. 202, Chlodovei II p. 258, Childerici II p. 254, Theodorici III p. 290, Clodovei III p. 305, Childeberti III p. 345. Verum si his locis a Merovingis barbas positas cernimus, etiam a nonnullis eorum, signanter a Dagoberto I et Clodoveo II, aliis in numismatibus, ab eodem Eckharto loc. cit. editis, resumptas intuemur; non dubio alternantis pro placito moris indicio. Nec ad Carolum Magnum usque tantum duravere illæ barbarum vicissitudines, cum Carolomanus quoque, Caroli Magni frater, in numismate apud Menestrierium, Hist. Civit. Lugd. lib. III, p. 219 nuda per omnia facie conspiciatur, et Ludovicus Pius, jam imperator, appareat, modo barbatus apud Mabillon. cit. lib. v, tab. 99; modo imberbis apud Bunau Hist. Germ. part. III, p. 3. Carolus Calvus, barbatus apud Bunau lib. IV, p. 3, imberbis apud Mabillon. de Re dipl. p. 407; Arnulphus imp. mox barbatus, mox imberbis, apud Bunau p. IV, p. 180. Similiter Conradus I ead. p. IV, p. 440, Unde facile concluditur, rasum in San-Maximiniano sigillo Caroli Magni vultum solum pro certa suppositionis nota haberi non posse; dummodo reliquis diplomatis tenor salvus perstaret. Sed quis dubitat, instrumento non legitime nato sigillum bonæ notæ adhiberi posse?

c *Anno xl regni nostri.* Sic edit Zyllesius; at Lambecius et Papebrochius in autographo legerunt anno xl. Inde nova suspitionis ansa; cum anno 709 nondum Verinolfus, sed Vothilradus adhuc fuerit abbas Sancti Maximini.

Hæc jam scripseram, cum mense Augusto an. 1745, prodit Treviris viri clarissimi J. Phil. prætorii consilarii electoratis aulici, Historiarum et Juris publici in Universitate Trevirensi professoris ordinarii Assertio et Vindicatio hujus nostri San-Maximiniani diplomatis, tribus dissertationibus stabilita. Quæ quanquam multa eruditione referta sit, ad mutandam tamen sententiam, de diplomatis suppositione hic expositam, non permovit.

perfectum animæ atque ad stabilitatem regni nostri A pertinere confidimus, igitur notum sit omnium fidelium nostrorum magnitudini, qualiter nos propter nomen Domini et animæ nostræ salutem donamus atque contradimus ad Fultense monasterium ubi præciosissimus Christi martyr Bonifacius corporaliter requiescit et vir venerabilis Surmio abba turmæ monachorum præesse videtur donatumque in perpetuum esse volumus quasdam res proprietatis nostræ, hoc est in pago Wormacense, quidquid fidelis noster Otkarius per nostrum beneficium visus est habuisse, hoc est in Mogontia civitate mansos xxv, et mancipia Lxvi et xvi, lidos et vineas ad ipsa beneficia pertinentes similiter vero in alio loco infra Renum in loco qui dicitur Lubringouva, in tertio vero loco qui dicitur Nuvenheim quidquid ibidem predictus Ottokart habuit tam terris, agris quam vineis et hortis cultis et incultis; in quarto vero loco videlicet in Gunzinheim sicut ibidem prædictus fidelis noster visus est habuisse et super fluvium Noraha pratum unum. Hæc ergo omnia supra memorata ad sanctum Fultense monasterium in honore sancti Bonifacii martiris donamus atque contradimus et in perpetuum indultum esse volumus ut ibidem Domino annuente nostris et futuris temporibus, fratribus Deo servientibus proficiat in augmentis, quatenus delectet ipsam congregationem pro nobis uxoreque nostra ac prole Dei misericordiam attentius exorare, et ut hæc traditio firmior habeatur et per futura tempora melius conservetur, hanc nostræ præceptionis et auctoritatis cartam inde conscribi jussimus et anuli nostri impressione insignari.

Signum Caroli gloriosissimi regis. ^a Egilbertus cancellarius recognovi.

Data Id. Novemb.

XV.

Præceptum Caroli Magni regis quo ecclesiæ Fuldensi donat campum dictum Hunefeld (anno 761).

(Ex Schannat., Hist. epise. Fuld.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Langobardorum ac patricius Romanorum. Quidquid enim locis venerabilibus ob amore Domini et opportunitate servorum Dei benivola deliberatione concedimus hoc nobis procul dubio ad eternam beatitudinem vel remedium anime nostre pertinere confidimus: igitur compertum sit omnium fidelium nostrorum magnitudini qualiter donamus ad monasterium sancti Salvatoris, quod est constructum infra Vasta Boehonia super fluvium Fulda ubi corpus sancti

Bonifacii quiescit humatum et vir venerabilis Baouulfus in regimine habere videtur. Campo qui dicitur Unofeld cum silvis suis tradimus perpetualiter ad possedendum: propterea hanc auctoritatem nostram conscribere jussimus, per quam specialiter decernimus ordinandum ut nullus quislibet de fidelibus aut successoribus nostris predicto Baouulfo abbate vel successoribus suis de jam dicto loco inquietare, aut contra rationes ordinare vel calomniam generare non presumat, sed nostris futuris temporibus ad ipsa casa Dei perpetualiter proficiat in augmentis, et ut hac auctoritas firmior sit manu nostra subter firmavimus et de anolo nostro sigillare jussimus.

^b Signum Caroli gloriosissimi regis. Widolaicus ad vicem Radonis recognovi.

Data in mense Decembri, anno quarto decimo et octavo regni nostri.

Actum Carisiago palatio.

XVI.

Caroli Magni donatio variorum prædiorum facta abbatiæ Prumiensi (anno 790).

(Ex Hontheim, Historia Trevirensis.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum et patricius Romanorum. Quidquid enim locis sanctorum venerabilium ob amorem Domini, vel opportunitate servorum Dei, benevola deliberatione cedimus, vel condonamus, hoc nobis ad mercedis augmentum, vel stabilitatem regni nostri in Dei nomine pertinere confidimus.

Igitur notum sit omnium fidelium nostrorum magnitudini, præsentium scilicet et futurorum, qualiter nos pro divino intuitu, et æterna remuneratione donamus ad monasterium Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi, quod bona memoria domnus ac genitor noster Pipinus quondam rex, nec non domna ac genetrix nostra Berterada regina novo opere a fundamentis, pro futura salute, in loco, qui dicitur Prumia, visi sunt construxisse, ubi præest vir venerabilis Asoarius abba, donatumque ad eadem sanctum locum in perpetuum esse volumus res aliquas proprietatis nostræ, ^c in pago nuncupante Longonahe, et in pago, qui dicitur Heinrichi, et in Angrisgowe, quas antedictus abba, et Ahardus missi nostri justo tramite secundum legem in causa nostra, super hominem aliquem nomine Alpadum acquisissent, ^d per loca denominata Nasongæ, in Squalbach, et Haonstat, in Caldenbach, et in Boumhaim, atque in Tabernæ, nec non in Heringæ, sive Aendrichæ, et

^a Hunc Egilbertum eundem puto cum eo, qui apud Mabillon. de Re dipl. vi, num. 53, recognovit præceptum Caroli Magni datum anno 778, diciturque Giltbertus.

^b Ex hoc autographo sigillum avulsum est.

^c In pago nuncupante Longonahe, et in pago, qui dicitur Heinrichi, et in Angrisgowe. Pagi hi omnes transrhœnani sunt: Angrisgowe inter Rhenum et Sginam situs, ex adversa parte Andernaci, ubi hodie comitatus Seynensis; Logonahe circa fluvium Loganam seu Lahnam late protensus; Einriche qui et pars Loganensis pagi, eum tractum occupans,

quem modo tenent Nassovii Dillenburghenses, Diezenses, Carimelbocenses et Itsteinenses.

^d Per loca denominata Nasongæ, etc. Ex locis hic nominatis nota sunt Nassonga, hodie Nallau ad Lahnam. Squalbach seu Schwalbach ab acidulis notissimum, Heringæ, alias Heigrehe nunc Hayger supra Dillenburg; Willare, quod etiam occurrit in charta Waltradæ de anno 821, in Corp. Tradit. Fuld. p. 154, forsan Weil ad fluvium Wilniam infra Reisenbergam, Larheim, inter Catimelbocum et Dieziam.

Villare, seu in Theodissa, vel in Abothisscheid, atque Larheim; et super Hrenum [Rhenum] portionem, sicut suprascripti missi nostri recto ordine super jam dictum Alpadum ad opus nostrum visi sunt evindicasse, tam terris, domibus, ædificiis, accolabus, mancipiis, vineis, campis, silvis, pratis, pascuis, aquis, aquarumve decursibus, mobile, et immobile totum, et ad integrum, ad præfatum monasterium in elemosyna nostra jure firmissimo perpetuis temporibus ad possidendum concessimus. Quapropter per præsentem auctoritatem nostram decernimus, ac jubemus, quod perpetualiter mansurum esse volumus, ut memoratus vir venerabilis Asoarius abba sui que successores, qui fuerint per tempora rectores monasterii sancti Salvatoris, suprascriptis rebus cum omni integritate, sicut supra memoravimus, ad partem ipsius sancti loci nostris, Deo haospice, futurisque temporibus teneant, atque possideant; et nullus quislibet de fidelibus, aut successoribus regni nostri, agentes ipsius monasterii, de præscriptis rebus aliquam calumniam generare, aut diminutionem facere ullo unquam tempore præsumatur: sed ut melius delectet ipsos servos Dei, qui ibidem Deo famulare videntur, pro nobis, uxorisque, ac liberis, seu pro stabilitate regni nostri attentius Domini misericordiam exorare: hoc quod nostro largitionis munere pro æterna retributione ad sæpeditum monasterium Domini Salvatoris indulsimus per hoc nostræ serenitatis præceptum atque confirmationis donum, Christo propitio, in luminariis ipsius ecclesiæ, seu stipendia servorum Dei, perpetuis temporibus proficiat in augmentis.

Et ut hæc auctoritas firmior habeatur, vel per tempora, Domino auxiliante, melius conservetur, manu propria subterfirmavimus, et de anulo nostro sigillari jussimus. Et quod supra intimare debuimus, omnem legem, et compositionem, quam prædictus Alpad pro ipsis rebus solvere debuit, ad ipsum sanctum locum perdonavimus.

Signum Caroli gloriosi regis. Ercambolt ad vicem Radonis recognovit.

Data v idus Junii, anno xxii et xvii regni nostri.

Actum Mogontia civitate, in Dei nomine feliciter. Amen.

XVII.

Privilegium Caroli Magni, pro monasterio Cremifanensi (anno 791).

(Ex Rettenpacher, Annales Cremifanenses.)

Carolus Dei gratia rex Francorum et Langobardorum, et patricius Romanorum. Si petitionibus sacerdotum vel servorum Dei, in quo nostris auribus fuerint prolatae, libenter obaudimus, et eas in Dei nomine ad effectum perducimus, regiam consuetudinem exercemus, et hoc nobis ad mercedem vel stabilitatem regni nostri pertinere confidimus. Igitur notum sit omnibus fidelibus nostris, præsentibus et futuris, qualiter vir venerabilis Fater abbas clementiæ regni nostri suggestit, eo quod Thassilo dudum Waioariorum dux monasterium in honore sancti

Salvatoris infra waldam nostram, in loco qui dicitur Chremisa, in pago nuncupato Traungæv, novo opere construere fecisset, atque per chartulam donationis loca aliqua ad ipsum sanctum locum concessisset in supradicto pago, vel infra memoratam waldam, id est Sulzpach, et Syppach, Liubilinpach, et quidquid inter duo flumina, quæ vocantur Ipfæ, esse cernitur; nec non decaniam unam de illis slavibus, super quos fuerunt actores Taliub et Sparuna, nec non secus fluvium qui dicitur Todicha, triginta slavos, et territorium, sicut ad supradictam decaniam pertinet, veluti Physso conjuravit, et Arno episcopus, seu Fater abbas simul cum Heodro comite et Chuniberto iudice circuierunt, insuper etiam terram illam ad Todicham et Sirnicham, quam illi slavi sine licentia Thassilonis ducis stirpaverunt. Similiter et in alio loco, qui dicitur Eporestal, terram illam, quæ simili modo absque licentia Thassilonis fuit stirpata, quam circuierunt ejus missi Saluhho, et Wanilo, et Gaerbertus. Homines tamen in ipso Eporestal supra ipsam terram commanentes, si voluerint jam fatam terram tenere ad serviendum commemoratæ casæ Dei, teneant; si vero voluerint, liberi discedant. Dedit etiam ad Petenpach de illa fontana usque ad fluvium qui dicitur Albina, sicut ille Thassilo consignavit, et inde usque ad Alpes, ubi eis pasturam concesserat: similiter et villam nuncupatam Alinchofa, cum integritate una cum appendiciis vel adjacentiis suis, et ad Albarch capellam in honore sancti Martini constructam, cum rebus illuc pertinentibus, et ad Sulzpach aliam ecclesiam cum omnibus ad eam pertinentibus, et ad Nordfilusa tertiam ecclesiam cum rebus ad eam pertinentibus in Tonahgæ. In suprascripto vero pago Drungæ in loco qui nuncupatur Aschaha vineas duas, cum viniatoribus duobus, et in alio loco qui dicitur Raotola, vineas tres cum tribus viniatoribus, nec non piscatores duos, et insuper alios homines duos, qui apes provident, et fabros sex. Hæc omnia suprascripta asserit se præfatus Fater abbas ad partem antedicti monasterii quieto ordine tenere, et possidere, sed quia jam prædicti Thassilonis traditio firma, et stablis minime poterat permanere, ideoque petiit a serenitate nostra, ut denuo in nostra elemosyna per nostram auctoritatem plenius hoc circa ipsum sanctum locum cedere, atque confirmare deberemus, sicuti et fecimus. Præcipientes ergo jubemus, ut inspecta ipsa traditione Thassilonis, sicut per eam declaratur, ita deinceps valeat sæpeditus Fater abbas sui que successores, qui fuerint rectores ipsius monasterii sancti Salvatoris, per hoc nostræ serenitatis præceptum, atque confirmationis donum cum omni integritate absque ullius impedimento, quieto tramite tenere et possidere, quatenus nostris sive futuris temporibus, pro mercedis nostræ augmento ad ipsam casam Dei perenniter proficiant in augmentis. Et ut hæc auctoritas firmior habeatur, vel per tempora Christo propitio melius conservetur, manu propria subter firmavimus, et de annulo nostro sigillari jussimus. Signum Caroli gloriosissimi regis.

Data iii Non. Januarii, indictione xiv, anno 23 regni domini Caroli serenissimi regis.

Actum Wormatiæ, in Dei nomine feliciter. Amen.

XVIII.

Diploma Caroli Magni quo donationem abbatiæ Epternacensi a germano suo Karolomanno factam confirmat (anno 794).

(Ex Hontheim, Historia Trevirensis.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum, ac patricius Romanorum. Quidquid enim locis sanctorum venerabilium ob amorem Domini cedimus vel confirmamus, hoc nobis ad mercedem vel retributionem æternam pertinere confidimus.

Idecirco notum sit omnibus fidelibus nostris, presentibus scilicet, et futuris, qualiter vir venerabilis ^a Berneradus sanctæ Senonensis ecclesiæ archiepiscopus, qui est rector monasterii, ubi sanctus Willibrordus corpore requiescit, quod est situm in loco Epternaco, clementiæ regni nostri innotuit, eo quod bonæ memoriæ Karolomannus quondam germanus noster, pro mercedis suæ augmento, villas aliquas in pago Bedense, in loco nuncupante Droise [*Dreyls*] super fluvium Salmana, et ^b Officinas super Lisera, una cum terris, domibus, ædificiis, accolabus, mancipiis, vineis, sylvis, campis, pratis, pascuis, aquis, aquarumve decursibus totum, et ad integrum, quidquid ad ipsa loca legibus pertinere videtur, ad prædictum monasterium visus fuit condonare; sed negligentia eveniente, nequaquam cartula concessionis ipsius germani nostri exinde accepta fuisset. Unde ^casserit jam dictus Berneradus archiepiscopus ipsas res quieto ordine ad partes jam dicti monasterii tenere: sed pro rei totius firmitate, petiit a celsitudine nostra, ut hoc nos denuo in elemosyna nostra, et jam dicti germani nostri per nostram auctoritatem erga ipsum sanctum locum concedere atque confirmare deberemus.

Cujus petitionem pro divino intuitu et reverentia ipsius sancti loci nolumus denegare, sed in omnibus pro mercedis nostræ augmento, hoc concessisse atque confirmasse cognoscite. Quapropter per præsens decrevimus, atque jubemus præceptum, ut nullus quislibet de fidelibus nostris, neque ex judiciaria potestate ullo unquam tempore ante memorato Bernerado archiepiscopo, neque successoribus, qui fuerint rectores monasterii sancti Willibrordi, de jam dictis rebus inquietare, aut calumniam generare, aut aliquid abstrahere, nec minuere ullo unquam tempore præsumatur, sed pro mercedis nostræ augmento, et animæ germani nostri Karolomanni regis ad jam dictum sanctum locum nostris, futurisque

A temporibus, Christo auspice, per manum legentium eorum in luminaribus, ipsius ecclesiæ, seu stipendiis servorum Dei, qui ibidem Deo famulare videntur, perenniter proficiant in augmentis.

Et ut hæc auctoritas inviolata, Deo adjutore, omni tempore valeat perdurare, manu propria subter roborare decrevimus, et de anulo nostro sigillare.

Signum Caroli gloriosi regis.

XIX.

Caroli Magni donatio qua monasterio Prumiensi concedit villas Lauriacum et Catiacum in pago Andegavensi (anno 797).

(Ex Hontheim, ibid.)

Carolus gratia Dei rex Francorum et Longobardorum. Quidquid enim in nostra vel procerum nostrorum præsentia recto tramite agitur, ac juste terminatur, oportet propter futurorum hominum notitiam per scripturarum seriem roborare, ut in postmodum jure firmissimo maneat incon vulsum. Ideoque notum sit omnium fidelium nostrorum magnitudini, præsentium scilicet et futurorum, qualiter Asoarius abba ex monasterio sancti Salvatoris, quod domnus et genitor noster sancta recordatio Pippinus quondam gloriosissimus rex, ac domna et genitrix nostra bona memoria Bertrada regina, in loco qui dicitur Prumia, novo opere construxerunt, Serenitati nostræ multoties deprecatus est, pro aliquibus rebus sitas in Andecavo, villas nuncupatas Lauriaco et Catiaco, adserentes, quod de parte genitricis suæ Wilharanæ, et avæ suæ Teodildæ ei legibus pertinere debuissent, et a retroactis temporibus cum aliis rebus, quæ propter infidelitatem aliquorum hominum parentumque suorum in fisco redactæ fuerant, malo ordine et injuste usurpatæ devenissent. Nos quidem ejus considerantes sacerdotium, et fidei servitio, ita per omnia verum esse credidimus, ac de ipsis rebus pleniter revestire jussimus, et per præceptum auctoritatis nostræ eidem confirmare decrevimus. Transacto vero aliquo tempore inventum est manifeste per Odilbardum sanctæ Nannetiæ urbis ecclesiæ episcopum, et alios veraces homines infra patriam habitantes, de prædicta villa Lauriaco, quod nostræ hereditati legibus ac juste deberetur, et nullam inibi Asoarius abba deberet habere justitiam. Qui in conspectu nostro ac plurimorum, procerumque nostrorum præsentia stans in judicio, secundum quod ^clex Romana edocet, et sui scabinii ei judicaverunt, prædictas villas partibus nostris simulque et præceptum confirmationis nostræ reddidit. De quibus nos unum, quæ vocatur Lauriacum, pro futura salute in elemosyna domni ac genitoris nostri bonæ memoriæ Pippini quondam gloriosissimi regis ad jam satum mo-

^a Berneradus sanctæ Senonensis ecclesiæ archiepiscopus. Berneradus hic (cui Vitam sancti Willibrordi inscripsit Alcuinus) tertius a sancto Willibrordo ab anno 777 ad annum 798 monasterium rexisse dicitur in brevi Chronico ms. Epternacensi, a Theoderico circa annum 1190 exarato. Cum autem inter Senonenses præsules circa hæc tempora legatur præfuisse Berardus ab anno 793 usque 795, sic unum hunc eundemque esse, conjicimus. Add. Heuman. de Re

Diplom., cap. 2, § 66, n. 11.

^b Officinas super Lisura. Martene, Calmet et Bertholet legunt *Officinus*, sed perperam.

^c Lex Romana. Per legem Romanam hic intelligitur Codex Theodosianus; Pandectæ enim et Jus Justinianæum nondum in Occidente innotuerant. Estque hoc primum vestigium, quod inter nostra mihi occurrit, Juris Romani in Francia jam usurpati

nasterium sancti Salvatoris per præceptum auctoritatis nostræ delegavimus, et aliam, quæ vocatur Catiaco, quia ipsi pagenses testati sunt vidisse eam habere, aviæ ipsius Asoarii Teodildæ in alode per nostram confirmavimus auctoritatem. Iterum autem post aliquantos annos orta est intentio [contentio] exinde pro aliquibus appendiciis, quæ ad ipsam villam pertinent, inter jam dictum Asoarium abbatem et Nunonem comitem nostrum, qui ad nostram altercando accedentes præsentiam, repperimus certissime, tam per veraces homines, quam per strumenta, qualiter ante dicta avia sua Theodelhildis supra scriptam villam Catiacum cum aliis rebus proprietatis suæ domino et genitori nostro tradiderat, et ideo nostra plus legibus cum iustitia esse deberet, quam Asuarii abbatis de parte genitricis suæ Wilharanæ. His itaque gestis placuit celsitudini nostræ, ut ob amorem Dei et reverentiam ipsius, quia vir Dei esse dinoscitur, ex corde puro et sincera voluntate, quia aliud pro aliud, quam vir simpliciter, nobis retulit et culpabilis atque convictus apparuit, in eleemosyna nostra ei omnia indulgere, et insuper ipsas villas superius nominatas Lauriaco et Cattiaco cum suis appendiciis pro salute animarum domni ac genitoris nostri seu genitricis, ad prædictum monasterium ex nostro largitatis munere plenissima deliberatione cedere et in omnibus confirmare. Statuentes ergo iubemus, quod perpetualiter mansurum esse volumus, ut amodo et deinceps sæpe memoratus vir venerabilis Asuarius abbas sique in perpetuum successores, qui fuerint pastores suprascripti monasterii sancti Salvatoris, jam dictas villas Lauriaco et Cattiaco, una cum terris, domibus, ædificiis, accolabus, mancipiis, vineis, campis, silvis, pratis, pascuis, aquis aquarumque decursibus, mobilibus et immobilibus, appendiciis, adjacentiis, omnia et ex omnibus, sicut ad ipsa loca aspicere videtur, et nostra, Deo donante, legitima videtur esse possessio, per hoc nostrum auctoritatis et cessionis, atque confirmationis præceptum ad partem ipsius sancti loci in eleemosyna nostra teneant atque possideant, et ad ipsam casam Dei nostris futurisque temporibus proficiant in augmentis, quatenus melius delectet ipsos servos Dei, qui ibidem Deo famulantur, pro nobis et liberis nostris, seu pro stabilitate regni nostri, et pro animabus genitoris ac genitricis nostræ jugiter Domini misericordiam exorare. Et ut hæc auctoritas inviolata Deo auctori

* *Weomadus et frater ejus Basinus.* Præsens charta, quoad rem ipsam et substantiam mihi minime suspecta, quoad formam certe talis videtur. Præterquam enim, quod Caroli titulus Francorum patricius (qui deberet esse Francorum Rex, Romanorum patricius) truncatus appareat, Weomadi et Basini cœva vita non convenit cum anno regiminis 34 Caroli Magni. Convixere utique Basinus et Weomadus, ambo successive sancti Maximini abbates, et deinde Trevirorum præsules; at citius: neque enim potuit tam sero superfluisse Basinus, qui jam sub finem sæculi vii præfuit. Juvat hic audire Alex. Willehelmum *Annal. sancti Maxim.* ms. Lib. II in fine ad ann. 729, ubi ita: « Basinus autem quousque imposterum munia abbatis gesserit, haud facile dixerim. Hoc satis con-

stat valeat permanere, manu propria firmavimus, et de anulo nostro sigillare jussimus.

Signum Caroli gloriosissimi regis. Ercanbaldus ad vicem.... recognovi.

Data xiii Kalend. Martias, anno xxviii [xxix, et xxiv regni nostri.

Actum Aquisgrani palatio nostro publice, in Dei nomine feliciter. Amen.

XX.

Caroli Magni imperatoris donatio qua confert archiepiscopo et ecclesie Trevirensi Cerviam cum foresta (anno 802).

(Ex Honthelm, *ibid.*)

In nomine sancte et individue Trinitatis. Carolus divina favente clementia imperator augustus et Francorum patricius. Comitibus, ducibus tam ultra quam circa Rhenum et Ligerim degentibus, tam presentibus quam futuris. Id nobis ad augmentum et stabilitatem regni nostri procul dubio in Dei nomine credimus pertinere, si petitionibus sacerdotum et ecclesiarum Dei fidelium rectis petitionibus assensum prebeamus. Itaque vir apostolicus a Weomadus et frater ejus Basinus et missus noster Aufericus ad nos venientes retulerunt nobis, quod predecessores nostri reges ob edificationem suarum animarum quasdam res ad fiscum publicum pertinentes tradiderunt sancto Petro ad Trevericam ecclesiam, videlicet Valeniacum cum omnibus appendiciis suis, excepto loco Cervium (*Cerff*) nominato, et Serviicum cum foreste regia, ipsa autem retinuerunt, sed causa venationis. Quapropter deprecati sunt predicti fideles nostri, ut predicta loca Cerviam et Serviicum pariter cum foreste, que ad fiscum respiciebat, traderemus ad sanctum Petrum, ne sua occasione ipsius forestis circumjacentes res sancti Petri vastarentur. Igitur nos eorum petitionibus annuentes, legali jure tradidimus ad Trevericam ecclesiam sancti Petri supra dicta loca, Cerviam videlicet et Serviicum, cum omnibus ad ipsa loca pertinentibus, campis, pratis, pascuis, aquis aquarumque decursibus, silvis, cultis et incultis, viis et inviis, exitibus et redditibus, cum foreste, quemadmodum ad fiscum nostrum pertinebat, cum omni integritate tradidimus et sanximus his locis determinatam: ex eo loco, ubi Premantia (*Brimbs*) fluvii oritur usque ad Bischoffswelt, et sic via publica usque ad Marciacum (*Merzig ad Saram*) et sic inde usque Sarova (*Sara seu Saravum fl.*) in Mosellam fluit, inde ad locum Lyve (*Leyen ad Mosellam*) nominatum; a

stat, Wiomadum, quem Mediolacensibus quoque abbatibus acta Leotwini inseruere, serius citius habuisse successorem. Cui an Basinus religionis modestiæque ergo, an ætate jam diuturnis laboribus devexa ad otium decesserit, arduum sane explicatu. Ex Pipini tabulis compertum habeo, Basinum ad annum usque sexagesimum secundum hujus sæculi vivendo processisse. Unde apparet aut ad fungendum munus ætate inhabilem, ex antistite monasterii inter privatos redactum, aut, quo magis inclinat animus, quemadmodum nuper pontificatum, sic modo abbatis dignitatem suapte sponte deseruisse. Atque ita more noctu gradientium manu propemodum explorandum, qua tuto citraque lapsum, caliginosam prætervehamur antiquitatem.

Lyve autem illuc ubi Budelschica in Troganum **A** (*Diohn*) fluvium cadit in directo tramite ad ortum fluminis Premantie. Hanc ergo forestem, quam legali more sancto Petro tradidimus, per bannum nostrum omnibus prohibemus, ut nemo successorum nostrorum regum, vel quilibet alia persona, bestiam in ipsa capere quacunque venationis arte, absque licentia Treverensis ecclesie pontificis, presumat; quod si quis fecerit, bannum nostrum solvere cogatur. Et ut hoc nostre autoritatis preceptum absque transgressione servetur, hoc preceptum scribi iussimus et manu propria firmavimus, atque annuli nostri impressione sigillari fecimus.

Signum Caroli serenissimi imperatoris. Servatius Arcamboldi cancelli. ad vicem recognovit.

Data Kalendis Septembris, anno trigesimo quarto, indictione ix.

Actum Haristalio palatio, in Dei nomine. Amen.

XXI.

Caroli Magni imperatoris diploma quo sancto Lutgero primo episcopo Monasteriensi, fundatori abbacie Werdinensis ord. sancti Bened. in diocesi Coloniensi, assignat in dotem ejusdem monasterii fiscum suum in Luthosa, quod est Hannonie oppidum; unde dein exsurrexit collegium canonicorum (anno 802).

(Ex Auberto Miræo, Opera diplomatica.)

In nomine sanctæ individue Trinitatis, Carolus divina donante clementia Imperator Augustus. Si sacerdotum ac servorum petitionibus, quas nobis **C** pro necessitatibus suis insinuaverunt aurem accomodamus, et ad effectum perducimus, non solum regiam et imperialem consuetudinem exercemus, verum etiam æternæ retributionis præmia nobis profutura non dubitamus. Comperiat itaque omnium fidelium nostrorum, præsentium scilicet, et futurorum industria, qualiter h. m. Ludgerus Mimigerdefordensis (Vulgo *Munster*) episcopus postulavit celsitudinem nostram, ut cum licentia et auxilio pietatis nostræ sibi liceret in propria sua hæreditate in pago Ruricho, in loco qui dicitur Werthina, super fluvium Ruræ in silva Wenneswalt, ecclesiam ædificare in honorem sancti Salvatoris, et sanctæ Mariæ virginis, nec non sanctarum reliquiarum, quas ab apostolico papa de Roma transtulit, et si **D** facultas daretur, quandoque monasterium ædificare, et monachos se velle congregare, manifestissime testificatus est. Cujus rationabili et justæ petitioni libentissime assentimus, imperantes, ut eadem ecclesia in nostram tuitionem suscepta, et non solum ea, quæ moderno tempore, verum etiam, quæ postmodum a fidelibus Dei collata fuerint, firmiter ac solidius possidere absque ullius injusta valeat infestatione.

^a Osnaburgensium primus episcopus fuit sanctus Wiho, quem Bernardus Formerius, in Annalibus suis Frisicis, Leovardie in Frisia occidentali natum fuisse scribit.

^b Carolus Magnus imperator novas episcopis sedes

Ad perficiendum autem in eodem loco monasterium, et ad congregandum cœnobium, suggerente sæpe dicto fideli nostro episcopo, ad easdem reliquias proprias res nostras, id est, Fiscum nostrum, qui vocatur Suthosa (Vulgo *Leuse*), in pago Brabant, cum omni integritate in proprietatem donamus, et in perpetuum perdurare Deo præstante jubemus, cum omnibus ad se pertinentibus, terris et sylvis, mansis, et mancipiis, aquis, et pratis, ædificiis, cultis, et incultis, imperiali more, ad sæpe dictas reliquias, quæ in Werthina venerantur, jure hæreditario præstamus, et condonamus.

Et ut hæc auctoritatis nostræ robore futuris temporibus, Deo protegente, inconvulsa maneant, manu nostra subterfirmamus, et annuli nostri impressione signari jussimus.

Signum domini Caroli serenissimi imperatoris Augusti.

Hildegrynus notarius ad vicem Alcuini, archicancellarii recognovi.

Data vi Kal. Maii anno incarnat. Domini 802. Anno autem regni ejus xxxiv, et in Italia xxvii, Imperii vero iii, indictione x.

Actum Wormatiæ in Dei nomine.

XXII.

Caroli Magni imperatoris diploma de fundatione episcopatus Osnaburgensis in Westphalia (anno 804).

(Ex Auberto Miræo, Opera diplomatica.)

In nomine sanctæ et individue Trinitatis, Carolus Imperator Augustus, Romanorum gubernans imperium, dominus et rex Francorum et Longobardorum, nec non dominator et Saxonum.

Notum sit omnibus sanctæ ecclesiæ fidelibus, nostrisque præsentibus et futuris, quod nos, ob nostræ mercedis augmentum, Wiho episcopo ^a Osnaburgensi, et suæ ecclesiæ, quam nos primam in omni Saxonia in honore sancti Petri, principis apostolorum, et sanctorum martyrum Crispini et Crispiniani, construximus ^b quoddam nemus vel forestum, intra hæc loca situm, Farnewinkel, Rustenstein, Angara, Osningsenethe, Dershouet, Egestervelt, innumera collaudatione illius regionis potentum, cum omni integritate, in porcis silvestribus, cervis, avibus, et piscibus, omnique venatione; quæ sub banno usuali ad forestum deputatur, ad similitudinem foresti nostri Aquisgrani pertinentes, in silva Osmugi in perpetuum proprietatis usum donavimus.

Ea videlicet ratione, quod si quisquam hoc idem nemus nostro banno munitum, sine prædictæ sedis episcopi licentia, studio venandi, vel silvam extirpandi, vel aliud agendi unquam introierit, sciat se tam divinæ quam regie ultionis vindictam incursum, nec non pro delicto lx solidos nostri pon-

novem in Germania posuit, Monasteriensem, Mindensem, Halberstadiensem, Osnaburgensem, Paderbornensem, Verdensem, Hamburgensem, et Hildesheimensem: duas ad dignitatem archiepiscopalem provexit, Juvantiensem, et Hamburgensem.

deris, quos nobis pro hanc violato deberi statuimus, redditurum.

Insuper vero eidem episcopo, ejusque successoribus perpetuam concedimus libertatem, et ab omni regali imperio absolutionem: nisi forte contingat, ut imperator Romanorum, et Rex Græcorum conjugalia fœdera inter filios eorum contrahere disponent; tunc ecclesiæ illius episcopus, cum sumptu a rege vel imperatore adhibito, laborem simul et honorem illius legationis assumet.

Et ea de causa statuimus, quod in eodem loco Græcas et Latinas a scholas in perpetuum manere ordinavimus, nec unquam clericos utriusque linguæ gnaros deesse confidimus.

Et ut hæc autoritas firmior habeatur, et diuturnis temporibus melius conservetur, manu propria subter eo roborare decrevimus, et annulo nostro sigillari jussimus.

Datum XIII Kalend. Januarii, anno quarto, Christo propitio, imperii nostri, tricesimo septimo regni nostri in Francia, atque tricesimo primo in Italia.

Actum Aquisgrani, in palatio feliciter. Amen.

XXIII.

Caroli Magni imperatoris diploma quo monasterio Prumiensi donat Walemaris-villam (anno 806).

(Ex Hontheim, Historia Treverensis.)

In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Carolus serenissimus Augustus, a Deo coronatus, ma-

a Scholas. Lector notet, in palatiis episcoporum, itemque ecclesiis cathedralibus ac monasteriis præsertim Benedictinis, celebres olim scholas seu gymnasia existisse. De Benedictinorum scholis egi in originalibus monasticis, Coloniae excusis. De Notgero Leodiensi episcopo, qui an. 1007 obiit, hæc legimus, in manusc. Vita ejus historia, ab Anselmo tom. I Hist. Leod., pag. 217, edita.

Quantum fuerit Notgero in educandis pueris, scholaribusque disciplinis instruendis sollicitudine, hinc probatur, quod semper, dum in via pergeret, longe sui prope, scholares adolescentes secum ducebat, qui uni ex capellanis suis, sub arcissima parerent disciplina: quibus etiam librorum copiam, cum ceteris scholaribus utensilibus, circumferri faciebat. Sicque fiebat, ut quos plerumque rudes et illiteratos a claustro abduxisset, ipsos, quos prius magistros habuerant in litterarum eruditione, redeuntes superarent. Cujus eruditionis occasione, plurimi eorum etiam in religionis ac sanctitatis disciplina circa eum in tantum profecerunt, ut idonei fierent rectores ecclesiarum. Ex illis quippe multæ civitates gavise sunt se habere pastores: quorum Salisburgensis ecclesia archiepiscopum habuit Guntherum; Cameracensis duos, alterum alteri succedentem, Rothardum et Erluinum; Virdunensis Haimonem, qui Haimo, magistrum sequens, in urbe Virdunensi monasterium beatæ Mariæ Magdalene et sancti Mauri postea construxit. Tollensis ecclesia Huzelonem, et Trajectensis Adelboldum.

Licet a multis etiam aliis, episcopalem gradum non assecutis, qui sub eo nihilominus coaluissent, quam plurimæ correctæ sunt ecclesiæ: ex quibus, Durandus, postea Leodiensis episcopus, Babenbergensem ecclesiam religionis et artium disciplina illustravit. Ogbertus, cum quibusdam aliis secum hinc abductis, Aquisgrani clericorum vitam, perniciosæ licentiæ contagio depravatam, ad sanctæ religionis

agnus, pacificus imperator, Romanorum gubernans imperium, qui et per misericordiam Dei rex Francorum et Longobardorum. Quidquid igitur locis venerabilibus ob amorem Domini nostri Jesu Christi cedimus et condonamus, hoc nobis procul dubio ad mercedis augmentum seu stabilitatem imperii nostri pertinere confidimus. Notum sit omnibus fidelibus nostris præsentibus et futuris, qualiter donamus ad monasterium sancti Salvatoris, quod dominus ac genitor noster Pippinus bonæ memoriæ novo opere construxit in loco qui dicitur Prumia, donatumque in perpetuum esse volumus, mansum unum in villa, quæ vocatur Walemaresdorp (*Wallerstheim*), una cum servo nomine Williaro cum omni peculiare (*peculio*), vel acqui-itu suo, et totam legem, quam pro ipso manso vel pro ipso servo ipse ^b Tancradus venerabilis abba et ejus advocatus ^c rewadiavit, pro eo quod Meginfredus quondam servus noster, non habens partem, ad ipsam casam Dei antea delegaverat, et missus noster, Remicarius comes, in causa nostra legibus super eum evindicavit. Idcirco in elemosyna nostra denuo ad ipsum sanctum locum plenius ex nostra largitate concessimus. Propterea præsentem nostram auctoritatem fieri jussimus, per quam specialiter decernimus atque jubemus, ut memoratus Tancradus abba siquæ in perpetuum successores, qui fuerint rectores in ipso sancto loco, suprascriptum locum vel mansum in Walemaresdorp et prædictum servum per hanc nostram auctoritatem teneant atque possideant; quatenus dein-

C statum pro posse reduxit.

Quid de Hulbodo dicamus? qui Parisios veniens, sanctæ Genovefæ canonicis adhaesit, et in brevi multarum scholarum instructor fuit. Idem postea sub pontifice Baldrico Pragani, Bohemiæ civitatem, transmisit, cum nonnulla ibidem Christianæ religionis documenta dedisset, ad nos iterum cum honore remeavit.

Multi quoque alii sub tanto patre educati, religione ac studiis liberalibus diversa illustrare loca: quorum vita religiosus moribus et doctrinis insignita, paternæ probitatis evidens est documentum. Hactenus ex manusc. Notgeri Vita.

Lietbertus episcopus Cameracensis rexit scholas Cameraci, lib. III, cap. 61, in Chron. Cameracensi.

De Eraclio episcopo Leodiensi scholarum promotore eximio, qui et episcopus existens solitus est docere tom. I Hist. Leod., pag. 188.

D Ulteriores notationes auctoris vide in Notitia ecclesiarum ad summarium, cap. 26.

^b Tancradus venerabilis abba. Cum Asuerus, primus abbas Prumiensis, adhuc in cartis anni 804 occurrat, sic apparet Tancradum ei anno eodem vel sequenti successisse. De hoc Tancrado paucæ Mobilionis Annal. Benedict. Tom. II, lib. xxvii, n. 67. Plura Knauff De ens. abbat. Prumiens., pag. 43, nempe hæc: « Abbas Tancradus ex principibus de Parma, magnarum virtutum operator, et cultus divini zelator, inter cetera regiminis sui præclara gesta tres constituit religiosorum cellas (seu prioratus), unam in pago seu territorio Spirensi sancti Medardi, alteram sancti Petri in Kesseling, tertiam beatæ Mariæ virginis in Reving supra Mosam, quæ monasterio Prumiensi incorporata, et earum religiosus subjectæ essent. Magnus hic abbas Carolo Magno et Ludovico Pio imprimis charus fuit, ejus consilio et industria in negotiis arduis utebatur. Præfuit et profuit annis 21. »

^c Rewadiavit. Id est, oppignoravit

ceps in eleemosyna nostra, ut diximus, in luminari-
bus ecclesiæ proficiat in augmentis, ut melius de-
lectet ipsam sanctam congregationem pro nobis et
pro liberis nostris, seu pro omni populo nobis a
Deo concesso, divinam jugiter exorare clementiam.
Et ut hæc auctoritas firmitior habeatur et diuturnis
temporibus melius conservetur, manus nostræ signa-
culis subter eam roborare decrevimus, et de anulo
nostro sigillare jussimus.

Signum Caroli serenissimi imperatoris.

Amalbertus ad vicem Erchambaldi scripsi.

Data xiii Kalendas Februarii, anno sexto, Christo
propitio, imperii nostri, 38 regni nostri in Francia,
et 33 in Italia, indictione xiv.

Actum Theodone villa palatio nostro, in Dei nomine
feliciter. Amen.

XXIV.

*Caroli Magni imperatoris diploma quo monaste-
io Prumiensi concedit varias res in pago Andegavensi
(anno 807).*

(Ex Hontheim, ibid.)

In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Caro-
lus serenissimus Augustus, a Deo coronatus, ma-
gnus, pacificus imperator, Romanorum gubernans
imperium, qui et per misericordiam Dei rex Franco-
rum et Longobardorum. Quidquid enim ob amorem
Domini nostri Jesu Christi ad loca sanctorum vene-
rabilium cedimus vel condonamus, hoc nobis procul
dubio ad æternam beatitudinem seu stabilitatem
imperii nostri.... confidimus. Igitur notum sit omni
fidelium nostrorum magnitudini, præsentium scilicet
et futurorum, qualiter donamus ad monasterium,
quod piæ memoriæ domnus ac genitor noster Pip-
pinus, quondam gloriosus rex, suo opere construxit
in honore Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi,
in loco qui dicitur Prumia, ubi præest venerabilis
Tancradus abba, donatumque in perpetuum esse
volumus res aliquas nostras sitas in pago Andeca-
vino, in loco qui dicitur Laniaco, nec non in pago
Rodonico, in loca nuncupantes Stivale, sive Caucina,
et in Turicas, et in villa nova, et intra tota illa lo-
cella, manentes xix una cum terris, domibus, ædi-
ficiis, accolabus, mancipiis, vineis, campis, silvis,
pratibus, aquis aquarumque decursibus, totum et ad
integrum, quantumcunque in suprascripta Godeber-
tus quondam tenuit, et ^a pro incestuosa vel alia il-
licita opera legibus perdidit, vel ad fiscum nostrum
legibus devenerunt, et Hugo comes una cum præ-
dicto Tancrado venerabili abbate, vel aliis quam
pluris fidelibus nostris ^b secundum iudicium, legi-
timo ordine, ac juste et rationabiliter partibus no-
stris acquisivit vel evindicavit, pro mercedis nostræ
augmentum ad supradictum sanctum locum plenis-
sima deliberatione concessisse atque confirmasse

^a Pro incestuosa vel alia illicita opera legibus per-
didit. Nimirum leges Francorum incestuosus exilium
et bonorum publicationem irrogant. Leg. Ripuar.
tit. 69, § 2.

^b Secundum iudicium, legitimo ordine. Eo quod
Hugo comes cum abbate Tancrado præsedere iudi-

A cognoscite. Statuentes ergo jubemus, quod perpe-
tualiter circa memoratum sanctum jure firmissimo
mansurum esse volumus, ut memoratus Tancradus
abba suique in perpetuum successores, qui fuerint
rectores antedicti monasterii sancti Salvatoris, et
monachi ibidem sub sancta regula consistentes,
suprascriptas res cum omni integritate, sicut par-
tibus nostris legibus devenerunt, inspecto judicato
memorati Hugoni comitis fidelis nostri, manibusque
bonorum hominum roboratum, sicut inibi decla-
ratur, qualiter cum justitia et æquitate ad partem
nostram vindicatæ devenerunt, per hanc nostram
auctoritatem teneant atque possideant, ita ut in
luminariis ipsius sanctæ ecclesiæ Dei, seu stipen-
dia servorum Dei, pro animæ nostræ remedio, no-
stris futurisque temporibus, perpetualiter proficiant
in augmentis. Et ut hæc auctoritas firmitior habeatur
et diuturnis temporibus melius conservetur, manu
propria firmavimus et de anulo nostro subter sigil-
lare jussimus.

Signum Caroli imperatoris. Amalbertus ad vicem
Erchambaldi scripsi.

Data iv Kal. Maij, anno vii, Christo, propitio im-
perii nostri, atque anno 39 regni nostri in Francia,
et 34 in Italia, indictione xv.

Actum Aquis palatio nostro publico, in Dei no-
mine feliciter. Amen.

XXV.

*Caroli Magni regis donatio villæ Vargalaha, monaste-
rio Fuldensi (anno 809).*

(Ex Schannat., Hist. episc. Fuldens.)

Carolus Dei gratia Francorum et Langobardorum
rex et patricius Romanorum. Noverint omnes nostri
Christique fideles qualiter ob æternam nostri memo-
riam et parentum nostrorum piam recordationem
donamus et contradimus Domino nostro Salvatori
Jesu Christo sanctoque Bonifacio martyri, qui in
Fuldensi requiescit monasterio, terram conceptionis
nostræ, hoc est, totam comprovinciam circa
flumen Unstrut, ipsamque curtem nostram in Var-
galaha, cum omnibus compertinentiis suis, et cum
omnibus villis, longe vel prope positis, quæ ad eam
respiciunt, cum omni proprietate, sicut nos eam a
parentibus nostris in proprietatem accepimus: præ-
cipimus etiam super hoc ne aliquis hominum eadem
bona a Fuldensi monasterio auferat, sed sint in
æterna subsidia fratribus inibi Deo militantibus, ad
memoriam nostræ recordationis.

XXVI.

*Diploma Caroli Magni, quo piam vir illustris disposi-
tionem in gratiam Fuldensis ecclesiæ factam confir-
mat (anno 810).*

(Ex Schannat., Historia episcopatus Fuld.)

Carolus serenissimus Augustus, a Deo coronatus,

cio, quo Godebertus bonis suis exutus est, Tancra-
dum missum regium fuisse autumo. Reliqua de sca-
binis intelligo, quorum electio penes missos erat.
Et sic demum legitimo iudicio processum dicebatur,
quando comes cum suis scabinis, interveniente etiam
nonnunquam misso, in mallo sedebat.

magnus, pacificus imperator, Romanum gubernans imperium, qui et per misericordiam Dei rex Francorum et Langobardorum, omnibus fidelibus nostris presentibus et futuris notum sit quia Bennit fidelis noster innotuit serenitati nostræ eo quod pater illius Amalungus dum cæteri Saxones parentes illius contra nos infideliter egissent, prælatus Amalungus mallens fidem suam servare, quam cum cæteris infidelibus perseverare, relinquens locum nativitatis suæ, veniens ad nos, et dum in nostro esset obsequio, venit ad villam cuius est vocabulum Unvisangar quam tum temporis Franci et Saxones inhabitare videbantur, cupiens ibi cum eis manere, sed minime potuit; tum pergens ad locum qui dicitur Unaldisbecchi inter Viseraa et Fuldaa propriis sibi partem quandam de silva quæ vocatur Bocchonia a, quam moriens dereliquit filio suo Bennit qui ad nostram accedens clementiam postulavit celsitudini nostræ ut nostræ auctoritatis preceptum circa eum confirmare deberemus, quatenus ipse quoad viveret absque ullius præiudicio tenere et possidere

a Aliam huius donationis chartam nobis ignotam vidisse oportet Browerum, siquidem Antiq. Fuld. pag. 217, ex ea observavit hanc Bennithi hæreditatem habuisse soli culti tantum ut duas in longum,

quieto ordine deberet, post mortem vero suam ad Fuldense monasterium quod construxit sanctus Bonifacius, transiret, cuius petitionem denegare nolimus, sed ita concessisse atque in omnibus confirmasse cognoscite. Precipientes ergo iubemus ut nullus fidelium nostrorum presentium scilicet et futurorum prefatum Bennit vel heredes illius de hoc proposito, quod in lingua eorum dicitur Bivanc exposcere, aut inquietare ullo modo presumatis; sed liceat, sicut diximus, ei per hoc nostrum preceptum ipsam terram quantumcunque pater illius proprio et ei in hereditate dimisit tenere atque possidere ut prescriptum est, et ut hæc auctoritas firmior habeatur vel per tempora melius conserveatur, de anulo nostro subter sigillare iussimus.

B Suavius ad vicem Ercanbaldi recognovi.

Data Kal. Decemb. Anno xi, Christo propitio, imperii nostri, et 44 regni in Francia, atque 37 in Italia.

Actum Aquisgran palatio regio, in Dei nomine feliciter. Amen.

totidem in latum, et in circuitu sex leucas circa Visurgim ambiret, ejusmodi fuit illa Adalrici, apud Mabillon. de Re dipl., lib. vi, pag. 512.

APPENDIX AD PRIVILEGIA B. CAROLI MAGNI.

TESTAMENTUM ET DIPLOMATA QUÆDAM CAROLO MAGNO SUPPOSITA.

I.

Caroli Magni imperatoris atque Francorum regis testamentum quo thesauros suos distribuit (anno 811).

(Ex Auberto Miræo, Opp. diplom.)

In nomine Domini Dei omnipotentis Patris, Filii, et Spiritus sancti. Incipit descriptio atque divisio quæ facta est a gloriosissimo atque piissimo domno Karolo, imperatore Augusto, anno ab incarnatione Domini nostri Jesu Christi 811, anno vero regni ejus in Francia XLIII, et in Italia XXXVI, imperii autem xi, indictione quarta; quam pia et prudenti consideratione facere decrevit, et Domino adjuvante perfecit, de thesauris suis atque pecunia quæ in illa die in camera ejus inventa est. In qua illud præcipue præcavere voluit, ut non solum eleemosynarum largitio, quæ solemniter apud Christianos de possessionibus eorum agitur, pro se quoque de sua pecunia ordine atque ratione perficeretur, sed etiam ut hæredes sui, omni ambiguitate remota, quid ad se pertinere deberet liquido cognoscerent, et sine lite atque contentione sua inter se competenti partitione dividere potuissent. Hac igitur intentione atque proposito omnem substantiam atque suppellectilem suam, quæ in auro et argento gemisque et ornatu regio in illa, ut dictum est, die in camera ejus inveniri poterat, primo quidem trina divisione partitus est; deinde easdem partes subdividendo, de duabus partibus viginti et unam partem fecit, tertiam integram reservavit. Et duarum quidem partium in viginti et unam partem facta divisio tali ratione consistit, ut quia in regno illius metropolitana civitates viginti et una esse noscuntur, unaquæque illarum partium ad unamquamque metro-

C polim per manus hæredum et amicorum suorum eleemosynæ nomine perveniat, et archiepiscopus qui tunc illius Ecclesiæ rector exstiterit, partem quæ ad suam Ecclesiam data est suscipiens, cum suis suffraganeis partiatur, eo scilicet modo ut tertia pars suæ sit Ecclesiæ, duæ vero partes inter suffraganeos dividantur. Harum divisionum, quæ ex duabus primis partibus factæ sunt, et juxta metropoleorum civitatum numerum viginti et una esse noscuntur, unaquæque ab altera sequestrata, semotim in suo repository cum superscriptione civitatis ad quam perferenda est, recondita jacet. Nomina vero metropoleorum ad quas eadem eleemosyna sive largitio facienda est, hæc sunt: Roma, Ravenna, Mediolanum, Forum Julii, Gradus, Colonia, Moguntiacus, Juvavum, quæ et Saltzburgus, Treveris, Senonas, Vesontion, Lugdunum, Rotomagus, Remis, Arelas, Vienna, Tarantasia, Ebrodunum, Burdegala, Turo-nes, Bituricas. Unius autem partis, quam integram reservari voluit, talis est ratio ut illis duabus in supradictas divisiones distributis, et sub sigillo reconditis, hæc tertia in usu quotidiano servaretur, velut res quam nulla voti obligatione a dominio possidentis alienatam esse constaret; et hoc tandiu quoad usque vel ille mansisset in corpore, vel usum ejus sibi necessarium judicaret. Post obitum vero suum aut voluntariam secularium rerum carentiam, eadem pars quatuor subdivisionibus secaretur; et una quidem earum supradictis viginti et unæ partibus adderetur; altera vero a filiis ac filiabus suis, filiisque ac filiabus filiorum suorum, assumpta, justa et rationabili inter eos partitione divideretur; tertia vero consueto Christianis more in usum pauperum fuisset erogata; quarta simili modo nomine eleemo-

synæ in servorum et ancillarum usibus palatii famulantium substantione distributa veniret. Ad hanc tertiam totius summe portionem, quæ similiter ut cætera ex auro et argento constat, adjungi voluit omnia ex ære et ferro aliisque metallis vasa atque utensilia, cum armis et vestibus, alioque aut pretioso aut vili ad varios usus facto suppellectili, ut sunt cortinæ, stragula, tapetia, filtra, coria, sagmata, et quicquid in camera atque vestiario ejus eo die fuisset inventum; ut ex hoc majores illius partis divisiones fierent; et erogatio elemosynæ ad plures pervenire potuisset. Capellam, id est ecclesiasticum ministerium, tam id quod ipse fecit atque congregavit, quam quod ad eum ex paterna hæreditate pervenit, ut integrum esset, neque ulla divisione scinderetur, ordinavit. Si qua autem invenirentur aut vasa aut libri, aut alia ornamenta quæ liquido constaret eidem capellæ ab eo conlata non fuisse, hæc qui habere vellet, dato justæ æstimationis pretio emeret et haberet. Similiter et de libris, quorum magnam in bibliotheca sua copiam congregavit, statuit ut ab his qui eos habere vellent justo pretio fuissent redempti, pretiumque in pauperes erogatum. Inter cæteros thesauros atque pecuniam tres mensas argenteas et unam auream præcipuam magnitudinis et ponderis esse constat. De quibus statuit atque decrevit ut una ex eis, quæ forma quadrangula descriptionem urbis Constantinopolitanæ continet, inter cætera donaria quæ ad hoc deputata sunt, Romam ad basilicam beati Petri apostoli deferatur; et altera, quæ forma rotunda Romanæ urbis effigie figurata est, episcopo Ravennatis Ecclesiæ conferatur; tertiam, quæ cæteris et operis pulchritudine et ponderis gravitate multum excellit, quæ ex tribus orbibus connexa totius mundi descriptionem subtili ac minutafiguratione complectitur, et auream illam, quæ quarta esse dicta est, in tertiam illius et inter hæredes suos atque in elemosynam dividendæ partis augmentum esse constituit. Hanc constitutionem atque ordinationem coram episcopis, abbatibus comitibusque, qui tunc præsentibus esse potuerunt, quorumque hic nomina descripta sunt, fecit atque constituit.

Episcopi. Hildebaldus [archiepiscopus Coloniensis], Richolfus [archiepiscopus Moguntinus], Arno [Rhemensis archiepiscopus], Wolfarius [Salisburgensis archiepiscopus], Bernoinus [Vesuntinensis archiepiscopus], Laidradus [Lugdunensis episcopus], Joannes [Arelatensis archiepiscopus], Theodulfus [Aurelianensis episcopus], Jesse [Ambianensis episcopus], Hatto [Basileensis episcopus], Huvalcaudus [Al. Valcaudus, Leod. episc.].

Abbat. Frigidus [abbas S. Martini Turon.], Adalungus [abbas S. Vedasti Atrebatensis], Engelbertus [abbas Centulensis], Irmino [abbas S. Germani Paris.].

Comites. Walach, Meginher, Othulfus, Stephanus, Hunruocus, Burchardus, Maginhardus, Hatto, Richuinus, Eddo, Erchangarius, Geroldus, Bero, Hildegermus, Hrocholfus.

Hæc omnia filius ejus Ludovicus, qui divina ejussione successit, inspecto eodem breviario, quam celerrime poterat, post ejus obitum summa devotione adimplere curavit.

^a Diploma hoc inter adulterina merito recensuit Schæpplius, *Alsac. diplomat. tom. I, pag. 104*. Illud esse a falsario effictum liquide probavit Grandidier, *Histoire de l'Eglise de Strasbourg, tom. I, dissert. 4, pag. 99-101*, ad quem lector recurat.

^b Anno 770 non Thiothbaldus, sed Isenhardus abbatæ Ebersheimensi præfuit. Anois tantum 803, 810 et 830 eandem rexit abbas Theothbaldus.

^c Damus hoc diploma post Doubletum, qui illud edidit in *Antiquités et Recherches de l'Abbaye de*

II.

^a *Diploma Caroli Magni regis, quo confirmat possessiones abbatæ Ebersheimensis (anno 770).*

(Ex Grandidier, *Histoire de l'Eglise de Strasbourg*.)

In nomine sancte et individue Trinitatis, Carolus præcedente Dei misericordia et subsequenter rex Francorum, omnibus regni fidelibus tam presentibus quam futuris. Quod Scriptura teste didicimus, quod rex qui sedet in solio regni dissipat omne malum intuitu suo, per nos credimus impleri, qui tanti nominis curam administramus, si venerabilia ecclesiarum Dei loca alicujus doni commodo ditare ac sublimare studuerimus, et nobis id regnique nostri statui profuturum minime dubitamus. Quapropter noverit omnium Christi fidelium nostrorumque universitas, qualiter Thiothbaldus abbas ^b de monasterio cuius vocabulum Noviendi sive Ebersheim in pago Alsaciense super fluvium Illam, quod vir illuster Adalricus, sive Athicus dux, et conjux ejus Bersvinda in Christi nomine, et in honore sanctorum apostolorum Petri et Pauli, sancti Mauricii martyris et sociorum ejus a novo in suo proprio construxerunt fundo, nostram adiit serenitatem, deprecans ut privilegia, quæ piæ memoriæ genitor noster Pipinus, ejusque antecessores, reges videlicet Francorum, eidem monasterio, locisque, quæ ad sustentationem fratrum ibidem Deo servientium pertinent, renovemus. Præcipimus ergo per nostri principatus auctoritatem prædecessorum nostrorum constitui firmantes, ut, etc. (Et reliqua ut in diplomate supra relato ipsius Carolomanni regis.) Sed prædictus abbas Thiothbaldus, ejusque successores, easdem res augmentando ac meliorando potestative possideant. Et ut hæc nostræ ingenuitatis auctoritas stabilis et inconvulsa permaneat, hanc chartam jussu nostro conscriptam, manu propria confirmantes sigilli nostri impressione roboravimus.

Signum Caroli gloriosissimi regis.

^c Actum Ingeleneim palacio publico, anno Domini incarnationis 770, regnante Carolo Magno, anno octavo regni ejus. In Dei nomine feliciter.

Data Nonas Idus Marci. Ego Durandus cancellarius scripsi et subscripsi.

III.

^c *Diploma Caroli Magni regis Francorum pro prioratu Lebrahensi in diocesi Argentiniensi (anno 791).*

(Ex Grandidier, *ibid.*)

In nomine summi Dei et Salvatoris nostri Jhesu Christi, Karolus Dei gratia rex Francorum et Longobardorum, ac patricius Romanorum, vir illuster. Si petitionibus servorum Dei et utilitatibus ecclesiarum consulimus, et hoc ad effectum perducimus, retributionem exinde maximam a Deo in die necessitatis habere confidimus. Igitur cognoscat utilitas, seu sagacitas omnium fidelium nostrorum tam presentium quam futurorum, quia venerabilis abbas et ^d fidelis nepos noster Folradus cum suis monachis de Basilica peculiari nostri patroni domni Dionysii martyris et sociorum ejus Rustici et Eleutherii, ubi ipsi corpore requiescunt, timens ne post nostrum decessum ecclesia Lebrahæ, quæ sita est in pago Alsaciense, ubi ipse domnus et sanctus Alexander martyr corpore quiescit, et ejus possessiones, quas nos ex beneficiis nostris pro salute anime nostre ipsi sancto

Saint-Denis, liv. III, pag. 722, et qui in opere suo typis anno 1025 edito multa falsa veris intermiscuit. Id senserat ipse Felibien, qui in historia sua Gallica abbatæ sancti Dionysii nonnisi authentica allegans ea omnia suppressit, quæ falsitatem redolebant. Illud jam interpolatum, aut falsum declaravit Mabillon., *de Re diplomatica, pag. 72*. De falsitatis notis consulatur *Histoire de l'Eglise de Strasbourg, tom. I, dissert. 4, pag. 107-109*.

contulimus, ab impiis et persecutoribus destruantur, accessu ad nostram clementiam deprecans et petens, ut preceptum auctoritatis et confirmationis nostrae ei tale fieri et affirmari ex omnibus rebus perferentius ad ipsam ecclesiam dignaremur; quatinus praedicta sancta ecclesia perhenni tempore in nostra et sua elemosyna perpetua observatione ipsas res et possessiones, tenere et possidere valeat. Quorum iuste petitioni sicut iustum est, annuentes et ecclesiae ipsi pro remedio animae nostrae in quantum possumus, consulentes, consensu prefati abbatis et optimatum nostrorum consilio, ipsius ecclesiae et possessionum eius Lotharingiae ducem advocatum constituimus per Deum omnipotentem et precepti nostri auctoritatem obtestantes, ut nec ipsae; nec aliquis successorum ejus per succedentia tempora quid in ea injustae consuetudinis usurpet. Ita tamen ex regali fisco et sub tali conditione ei concedimus, ut si praepositis ipsius ecclesiae de hominibus suis, vel alienis res ecclesiae injuste auferentibus per se plenam justitiam facere non potuerit, advocatum secum adducat, et exinde ambo judicariam causam, prout recta justitia poposcerit, deducant. Quod si homines illi ex judicaria causa aliquid persolverint, quod nos leges volumus, in tres partes dividetur, quarum duas praepositis et tertiam advocatus habebit. Quod si dux ipse aliquem advocacionis hujus partem et coadjutorem sub se habere voluerit, ut quod unus facere non poterit alter compleat, munus solum tantum concedimus, ita tamen ut ille liber sit et legalis. Hoc etiam notum sit advocato, quia ter in anno ad curiam praepositi ex debito, si admonitus fuerit a praeposito, venerit, non plus quam duodecim homines, et equos irredecim in comitatu suo adducens determinatis scilicet temporibus, id est, post festivitatem S. Martini, et ad festivitatem S. Hilarii et in mense Maio; et dum venerit tale ei, a praeposito servitium ad mensam praeparabitur. Ad festivitatem S. Martini et ad festivitatem S. Hilarii idem erit servitium, panis scilicet de modio frumenti, et ^a fies inga admodum laudabilis, et mensura vini; ad pabulum vero equorum ejus duo modii avenae dabuntur. In mense vero Maio praefata erit mensura panis et vini et etiaris duorum anporum: tribus vero equis solummodo pabulum praebitur. Ad haec vero mensam praepositis et advocatus pariter debeant; et si quid ibi plus necessarium fuerit quam quod determinatum est, ex communi persolverint, praepositis scilicet duas partes et advocatus tertiam. Et ne ei parum videatur hujusmodi servitium, magna quidem erit retributio a Deo in die necessitatis et angustiae. Si recte et fideliter erga causam Dei et ejus possessiones egerit, ex beneficiis, quae ipsi ecclesiae pro remedio animae nostrae et regi nostri stabilitate obtuleramus, nonaginta mansos terrae concedimus. Si vero ipse advocatus, vel ejus successor, vel aliqua magna parvae persona temerario ausu contra hoc nostrum decretum agere praesumpserit, vel alias consuetudines, extra quam in cathalogo cartae hujus determinatum est, super causam Dei et ejus possessiones imposuerint, scient se anathematis vinculo esse innodatos et a regno Dei alienos, et cum omnibus impiis aeterni incendii supplicio condemnatos. At vero qui observatores extiterint precepti hujus, gratiam atque misericordiam, vitamque aeternam a misericordissimo Domino consequi mereantur. Et ut haec petitio, quam a nobis praedictus abbas et ejus monachi postulaverunt, firmiter habetur et stabilior, manu propria subter eam decrevimus roborare et de annulo nostro sigillare.

Actum Romae palatio publico, xvi. Kal. Octobris in praesentia domini Leonis papae, anno vero xxi et vii regnante domino nostro Karolo gloriosissimo rege.

Ego Leo apostolicae sedis pontifex laudans et confirmans subscripsi. Signum domini Leonis papae. Signum Caroli gloriosissimi regis. Wibodus ad vicem Huthem recognovit.

^a Frescinga est vox in antiquis chartis Alemannicis et Gallicis frequens, qua ordinarie designatur porcus annulus. Apud Aurelianenses, teste Menagio, Gallice *Fresangeau* appellatur porcus nondum plane adultus, porcillo tamen lactente fortior.

^b Falsitatis notas hujus diplomatis exhibet jam allatum opus. *Histoire de l'Église de Strasbourg*, tom. I, dissert. 4, pag. 109-111.

^c *Ensheim*, vicus duabus ab Argentorato leucis.

^d Oppidum Gemar.

^e *Ansolheim*, vicus prope Colmarum.

^f *Leimersheim*, vicus tribus ab Argentina leucis distans, pertinetus a i episcopum Argentensem.

^g Hodie *Ensheim*, diioria Argentina distans.

^b *Diploma Caroli Magni imperatoris pro monasterio Lebrahensi, datum anno 805, insertum diplomati Caroli IV, imperatoris anni 1348.*

(Ex Grandidier, ibid.)

In nomine Dei, Amen. Carolus Dei gratia rex Francorum et Longobardorum, vir illuster ac patricius Romanorum. Quidquid enim ad loca sanctorum venerabilium ob amorem Dei concedimus, hoc nobis ad laudem et stabilitatem regni nostri et procerum nostrorum absque impedimento, alienatione, aut distractione cujuscumque perpetuis temporibus libere pertinere confidimus, volumus et jubemus. Igitur notum sit omnibus fidelibus nostris tam presentibus quam futuris, qualiter monasterio Lebrahæi pago Alsatie, in saltu Vosagii, quod fidelis nepos noster Fulraddus abbas in sua proprietate edificavit in honorem beatorum martyrum Dionysii, Rustici et Eleutherii, atque beati Alexandri papae, ubi ipse sanctus Papa corpore quiescit, concedimus fratribus ibi Deo servientibus quicquid eis oportum fuit, et habere dignoscimus in valle Lebrahæ, usque ad marcam magni et excelsi montis Vosagii, qui vulgari ter nuncupatur *die Rierst*, et in villa quæ ad sanctum Hippolytum vocatur, in pascuis, pratis, molendinis, hominibus, censibus, decimis, aquis, aquarum decursibus, montibus et sylvis cum aliis juriis ac pertinentiis; sylvam quoque Colommensem, et montem quercus cum eorum collibus, terris cultis et incultis, pratis, aquis, pascuis, circumadjacentibus etiam locis planis et nemorosis, quæ omnia et singula ad usum et profectum praedictorum fratrum nunc et in futuris temporibus confirmamus. Nulli etiam liceat in praedictis montibus, sylvis et locis, totiusque vallis confinio domos struere, terras sylvas, aut alias possessiones sibi de jure vindicare sine consensu abbatis ac loco sui substituti, cui talia sub annuali censu ut Dominis fundi competiti prestare. In sylvis etiam sancti Hippolyti et fluvii usque ad marcam magni montis praedicti usum et captationem ferarum, volu rum, piscium, lignorum habebunt, et semper de jure possidebunt. In villis vero praedictis scilicet et locis, et in ^e Ensheim omnimodam justitiam temporalem ex fisco regio eis tribuimus. Unde advocatis, qui omnium jurum ejusdem monasterii defensores esse tenebuntur, pro retributione tertia pars cedet emendarum, exceptis in criminalibus et confiscationibus furti et homicidii et aliorum delictorum, pro quibus ad mortem quis condemnatur, cujus omnia bona confiscata ad ipsum abbatem perveniant, cum regimine ecclesiarum parochiarum Lebrahæ, sancti Hippolyti, Anholzheim. Quod si loco sui aliquem idoneum, ut regat populum, destina-verit, et necessario convenienter provisum sit, cetera ad utilitatem fratrum volumus devenire. Insuper in ducatu Alamannie super Eshingen et Harthelbingen plautum unum quantitas consuevit cum sex holis admodum laudabilibus solum et ornatum lino puro et mundificato, unumque sextarium usualis monetae recipere et possidere concedimus, et volumus ad praedictum monasterium deveni perpetuis temporibus annuatim. Quæ etiam praedictus venerabilis nepos noster Fulraddus ipsi casae Dei contulit in ^a Gemar, ^b Anholzheim, ^c Lammersheim, ^d Ensheim, ^e Wolskheim, ^f Firdenheim, ^g Ignarsheim, ^h Wittenwir, ⁱ Marckelsheim, ^j Grussenheim, cum eorum juriis, jurisdictionibus, curis dominiatibus corroboramus. Ab ipsis vero fratribus, vel hominibus eorum super terram, seu per aquam quicquid vehentibus, vel deducantibus in civitatibus, in villis, in oppidis, campis, vel aliis quibuscumque locis vendentibus, aut ementibus telonium, ^k pedacium, pulveraticum, rotaticum, pontaticum, pasnagium, consuetudines, aut alias tribuendas subventiones exigere et recipere prohibemus. Familiars etenim eorumdem in curiis et domibus ipsorum commorantes, terras et possessiones eorum colentes et eis communicantes, styras non dabunt, nec alia se vitia, ipsi

^h Hodie *Wolskheim*, pertinetus ad episcopum Argentensem.

ⁱ Hodie *Firdenheim*, vicus Alsatie in terris ordinis equestris.

^j *Ignarsheim*, vicus olim prope Oberehnheimum, sæculo decimo tertio destruitus.

^k *Wittenweiler*, vicus trans Rhenum pertinetus ad DD. de Boeckel et de Franckenstein.

^l *Marckolsheim*, oppidum pertinetus ad episcopum Argentensem.

^m *Gussenheim*, vicus pertinetus ad dominos de Rathsamhausen.

ⁿ Consule notas superioris diplomatis Caroli Magni pro Argentensi ecclesia, col. 958.

invitis, dominis, aut advocatis locorum non præstabant, neque pro delictis, præter abbatem, iudicem temporalem recognoscent, in his maxime, quibus iustitia temporalis iudicare consuevit. In ipsis namque curiis confugientes libertate et munitione ecclesiarum gaudebunt, commorantesque in villis vendere, emere, aut alios contractus facere licitum erit, contradictorio præcepto non obstante. Et ne nostra donatio prædictorum et aliarum rerum, prout in chartis et aliis nostris præceptis continetur, periclitetur, animaque nostra simul et anima nostrorum predecessorum regum et futurorum aliquid sibi pro salute sua offerentium fraudulentè ob diminutionem divini cultus, ipsaque casa Dei patiatùr detrimentum honorum, quæ omnia libera et absque servitute, et penitus ab omni jure alieno soluta concessimus; sed et sepe dicta nostra abbaciola, sive casa Dei perenni tempore illibata permaneat, præcipimus ut nullus cujuscunque conditionis existat magna, parvave persona audeat, nec presumat bona et personas ejus quacunque occasione invadere, arrestare, occupare, impedire, alienare, vendere, emere, distrahere, vel obligare super his styris, aut aliud jus petere, nec extorquere, consuetudines in præjudicium imponere. Dato vero in futurum aliquo importuno ignium, aquarum, tempestatum, quod Christus nimis permittat, ad restaurationem et reparationem damni, ne fiat error pejor priore, auctoritate superioris petita et obtenta, hi, qui pro tempore in Lebrahe monasterio residerint, aliquid ab alienis recipere valebunt cum assecuratione bonorum, ita tamen quod ipsis creditoribus de principali sorte ad integrum persolutis amplius debitores in bonis nostris et suis vexare prohibemus.

^a Hæc præmittit Carolus IV imperator in suo diplomate an. 1348: « Nos vero prædictorum abbatibus et conventus sancti Dionysii precibus inclinati, vidimus et perlegimus

A Quod si contra hoc præceptum attentare præsumperint, et ultra justam et datam summam usurpaverint, ipsos sacrilegos ad iudicium divinum appellamus, simulque pro pena corporali ab eorum iudicibus ordinariis ad restitutionem compellantur, et ad emendam arbitrariam condemnentur rationabiliter, volentesque ex nostro proprio consulumus pro nostra nostrorumque salute cum usuris violentè aut indebite, aut alias quovis modo per manus alienas et vel sacrilegas distraherentur. Vobis igitur nostris fidelibus presentibus et futuris in villis et civitatibus nostri imperii presentibus magistratibus, advocatis, consulis et civibus nostram sanctam et dilectam abbaciolam in Labraha cum personis et bonis ejusdem nunc et per succedentia tempora protegere et defendere jubemus. Timentes namque post decessum nostrum in his non servare fidem, misimus Romæ corroborandum præceptum auctoritatis nostræ. Et ut hæc donatio cum statuto præscriptorum stabilior habeatur, protectione etiam ipsa casa Dei percipere gloriatur, Lotharingæ ducem advocatum et defensorem esse constituit. Venerabiles archiepiscopos Moguntinensem et Trevirensem et eorum suffraganeos cum eorum successoribus coadjutores et conservatores ex causa rationali omnium prædictorum esse a sancta sede apostolica meminimus impetrare nunc et futuris temporibus duraturis. Præceptum igitur presens manu propria subtersignavimus, et annulo nostro insigniri jussimus.

B Datum Aquisgrani anno Domini 803, primo anno imperii nostri, quinto decimo regni nostri, regnante Domino nostro Jesu Christo in sæcula sæculorum. Amen ^a.

præceptum invictissimi principis Caroli regis non ruptum, nec in aliqua sui parte vitiatum, signo suæ auctoritatis in filo serico signatum in forma subscripta. »

ORDO RERUM QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

BEATUS CAROLUS COGNOMENTO MAGNUS IMPERATOR AUGUSTUS.

Prolegomena in Vitam beati Caroli Magni.	9
Einhardi præfatio in eandem Vitam.	23
Vita B. Caroli Magni imperatoris, auctore Einhardo.	25
OPERUM OMNIUM PARS PRIMA.—CODEX DIPLO-	
MATICUS.	63
SECTIO PRIMA. — CAPITULARIA.	<i>Ibid.</i>
Prolegomena.	<i>Ibid.</i>
Stephani Baluzii Tutelensis præfatio.	<i>Ibid.</i>
Georgii Henrici Pertz præfatio.	107
D. Bouquet monitum.	119
Capitularia Caroli Magni.	121
Capitulare generale (an. 769-771).	<i>Ibid.</i>
Capitulare de bauno domino (Circ. an. 772).	123
Capitulare an. 779 (Mart., Haristallio).	<i>Ibid.</i>
Capitulare episcoporum (an. 779).	133
Capitulare Mantuanum (an. 781. Mart.?).	135
Capitulare Langobardicum Pippini regis (an. 782).	137
Capitulare generale (an. 785).	139
Capitulare Padebrunnense (an. 785).	143
Capitulare Langobardicum (an. 786).	147
Encyclica de litteris colendis.	149
Capitulare ecclesiasticum an. 789.	<i>Ibid.</i>
Capitulare monasticum (an. 789).	183
Capitulare generale (an. 789).	185
Capitulare quem Pippinus rex instituit cum suis iudicibus in Papia (an. 789, vel 790).	189
Capitulare Francolurtense (an. 794).	191
Capitulare Saxonicum (an. 797, Oct. 28, Aquis).	199
Statuta Rhispacensia et Frisingensia (an. 799).	203
Statuta Salisburgensia (an. 799).	207
Edictum pro episcopis (an. 800).	209
Capitulum pro pago Cenomanico (an. 800).	<i>Ibid.</i>
Capitulare Ticinense (an. 801, Jun.).	211
Capitulare Aquisgranense (an. 801, Nov.).	217
Mandatum de Saxonibus obsidibus imperatori Moguntiae præstintandis (802 Jan. aut Febr., Aquis).	221
Capitulare Aquisgranense an. 802 (Mart., Aquis).	<i>Ibid.</i>
Capitula missis dominicis data (an. 802. Ma t.).	231
Capitula excerpta (an. 802, Mart., Aquis).	237
Admonitio generalis.	239
Capitulare Langobardicum (an. 802, Mart., Aquis).	243

Capitulare generale Aquense (an. 802, Oct., Aquis).	245
Capitulare Langobardicum duplex (803, vere).	251
Capitula quæ in lege Salica mittenda sunt.	253
Capitula minora.	259
Capitulare Langobardicum.	261
Capitula quæ in lege Ribuarie mittenda sunt.	263
Capitulare de exercitu promovendo.	265
Capitula alia addenda.	267
Capitula misso cuidam data.	269
Capitula a missis dominicis edita.	<i>Ibid.</i>
Capitulare ad Salz (an. 803, astate).	271
Capitulare metropolitani ejusdam in synodo.	275
Capitula data presbyteris.	<i>Ibid.</i>
Capitula legi Bajoriorum addita (an. 803).	277
Capitulare Bajoricum (an. 803, Sept., vel Nov.).	<i>Ibid.</i>
Capitulare de latronibus (an. circ. 804).	279
Capitula ecclesiastica (an. circ. 804).	<i>Ibid.</i>
Capitulare Aquisgranense (an. 803, vere, Aquis).	281
Capitulare duplex in Theodonis villa (an. 805).	<i>Ibid.</i>
Capitula missorum dominicorum (an. 806).	291
Capitula presbyterorum.	293
Divisio imperii (an. 806, Febr. 8).	295
Capitulare duplex ad Nismagam (an. 806, Mart.).	301
Encyclica de placito generali habendo.	303
Capitulare Aquense (an. 806, Aquis).	<i>Ibid.</i>
Capitula excerpta de canone.	<i>Ibid.</i>
Capitulare Langobardicum (an. 806).	307
Capitulare Aquense (an. 807, Mart. circ.).	<i>Ibid.</i>
Epistola ad Pippinum regem Italie.	309
Capitulare Ingelheimense (an. 807, Aug.).	<i>Ibid.</i>
Capitulare Noviomagense duplex (an. 808, April.).	311
Capitulare Langobardicum (an. 808).	313
Capitulare Aquisgranense (an. 808).	315
Capitulare Aquisgranense (an. 809).	<i>Ibid.</i>
Capitulare Langobardicum (an. 809).	319
Capitulare de disciplina palatii Aquis. r (an. 809).	<i>Ibid.</i>
Capitulare de moneta.	321
Capitulare ecclesiasticum (an. 809, Nov., Aquis).	323
Capitula de presbyteris.	325
Capitulare Aquisgranense (an. 810).	<i>Ibid.</i>
Capitulare de institutione missorum (Aquis).	327
Encyclica de jeuniis generalibus.	329
Capitulare duplex Aquisgranense (an. 811).	<i>Ibid.</i>
Capitulare de expeditione exercituli (an. 811).	333

Capitulare de exercitalibus (an. 811).	333
Encyclica ad archiepiscopos de doctrina.	335
Capitulare Bononiense (Octob.).	<i>Ibid.</i>
Capitulare Aquisgranense (an. 812).	337
Beneficiorum fisorumque regaliū formulæ.	339
Capitulare de villis imperialibus (an. 812).	349
Capitulare Aquisgranense (an. 813, Aug., Sept.).	359
Capitula Langobardica (an. 815).	363
Capitula de Judæis (an. 814).	369
Capitularia Ludovici I et Lotharii.	371
Capitulare (an. 816).	<i>Ibid.</i>
Constitutio de liberis et vassallis.	<i>Ibid.</i>
Constitutiones Aquisgranenses (an. 817, Jul.).	373
I. — Divisio imperii (an. 817, Jul.).	<i>Ibid.</i>
II. — Capitula monachoru (an. 817).	379
III. — Capitulare Aquisgr. generale (an. 817).	393
IV. — Encyclica ad archiepiscopos (an. 817).	417
V. — Constitutio de servitio monasteriorum (an. 817).	423
Capitula legi Salicæ addita (an. 819).	437
Responsa misso cuidam data (an. 819).	439
Capitula Langobardica (an. 819).	441
Capitulare Aquisgranense (an. 820, Jan., Aquis).	<i>Ibid.</i>
Capitulare ad Theodonis villam (an. 821, Oct.).	443
Capitulare Attinacense (an. 822, Aug.).	445
Lotharii I constitutiones Olonnenses (an. 825).	447
Capitulare episcopis datum.	453
Episcoporum ad Ludovicum imp. relatio (an. 824).	<i>Ibid.</i>
Lotharii I institutio Romana (an. 824, Nov.).	457
Lotharii constitutiones in Maringo (an. 825).	461
Capitularia Aquisgranensia (an. 825).	463
Lotharii constitutiones olonnenses (an. 825).	473
Capitula excerpta (an. 826, Jul., Ingelheim.).	481
Capitulare Ludovici et Lotharii (an. 826, Oct.).	487
Caroli Magni Ludovici, et Lotharii imperatorum capitularia ab Ansegiso abbate Fontmellensi collecta.	489
Pertz monitum.	<i>Ibid.</i>
Incipit præfatio.	503
Incipiunt capitula libelli primi.	505
Incipit præfatio domni Caroli imperatoris.	507
Incipiunt capitula suprascripta et eorum textus.	509
Incipit præfatiuncula libelli secundi.	533
Incipiunt capitula.	<i>Ibid.</i>
Incipiunt prædicta capitula et eorum textus.	535
Incipit tertii prælocutiuncula libelli.	549
Incipiunt capitula.	<i>Ibid.</i>
Incipiunt prædicta capitula et eorum textus.	551
Incipit quartæ præfatiuncula lib. III.	565
Incipiunt capitula.	<i>Ibid.</i>
Incipiunt suprascripta capitula et textus eorum.	567
Appendix prima.	583
Appendix secunda.	585
Appendix tertia.	589
Capitularia Aquisgranensia (an. 828, Dæc.).	<i>Ibid.</i>
Epistola quæ generaliter populo Dei est legenda.	597
Constitutiones Wormatienses (an. 829, Aug.).	601
Capitularia Wormatiensia.	631
Lotharii I constitutio ecclesiastica (circ. an. 830).	641
Divisio imperii (an. 830, Nov.).	<i>Ibid.</i>
Lotharii constitutiones Papienses (an. 832).	647
Lotharii imp. conventus Compendiensis (an. 833).	659
Ludovici I imp. conventus Compendiensis (an. 833).	663
Capitulorum fragmenta.	667
Lotharii I imperatoris capitula Langobardica.	<i>Ibid.</i>
Lotharii I excerpta canonum (an. 833).	<i>Ibid.</i>
Divisio imperii (an. 839, Jun.).	669
Appendix ad capitularia. — Capitularia spuria.	671
Caroli M. constitutio Seahningensis (an. 784).	<i>Ibid.</i>
Caroli M. decretum de expeditione Romana (an. 790).	673
Caroli M. et Lud. I capitul. apud Theodonis villam.	675
Ludovici imp. pactum cum Paschali papa (an. 817).	679
Eugenii II concilium Romanum (an. 826, Nov.).	685
Benedicti diaconi capitularium collectio.	697
Pertz monitum.	<i>Ibid.</i>
Incipit sequentium capitulorum præfatio.	699
Liber primus.	701
Liber secundus.	725
Liber tertius.	803
Additio prima.	861
Additio secunda.	<i>Ibid.</i>
Additio tertia.	875
Additio quarta.	887
SECTIO SECUNDA. — PRIVILEGIA.	915
1 ^o Privilegia quæ ad partes Gallie spectant.	<i>Ibid.</i>
I. — Diploma Caroli M. pro Gorziensi mon. (an. 768).	<i>Ibid.</i>
II. — Diploma Caroli Magni quo prioratui sancti Deodati donat monasterio sancti Dionysii (an. 769).	914
III. — Dipl. Caroli M. pro mon. Corbeiensis (an. 769).	915

IV. — Diploma Caroli Magni pro Andegavensi sancti Albini monasterio (an. 769).	916
V. — Diploma Caroli Magni pro immunitate cœnobii Sithiensis (an. 769).	917
VI. — Diploma Caroli Magni pro Andegavensi sancti Stephani ecclesia (an. 770).	918
VII. — Dipl. Caroli M. pro mon. Honaugiensi (a. 770).	919
VIII. — Charta Carolomanni regis, qua villas Faberolas et Norontem cœnobio Dionysiano confert (an. 771).	920
IX. — Præceptum Caroli Magni de libertate monasterii sancti Michaelis (an. 772).	921
X. — Præceptum Caroli Magni pro monasterio sancti Germani a Pratis (an. 772).	922
XI. — Præceptum Caroli M. pro mon. Morbac. (an. 772).	923
XII. — Caroli Magni charta immunitatis Morbacensi abbatiæ data sub Hariberto abbate (an. 772).	925
XIII. — Diploma Caroli Magni concessum Heddoni episcopo Argentinensi (an. 775).	926
XIV. — Præceptum Caroli M. de faciendâ restitutione ablatorum ecclesiæ Honaugiensi (circ. an. 775).	927
XV. — Diploma Caroli M. ut nullus simoniace ecclesias Argentinensem ingreditur, et de electione episcopi, et de divisione reddituum (an. 774).	928
XVI. — Præceptum Caroli Magni pro monasterio Anisolensi (an. 774).	930
XVII. — Præceptum Caroli Magni regis Francorum pro sancti Martini monasterio Turonensi (an. 774).	931
XVIII. — Caroli Magni charta pro monasterio Dionysiano (an. 774).	933
XIX. — Diploma Caroli Magni pro Lebrahensi monast. (an. 774).	935
XX. — Diploma Caroli Magni concessum Heddoni episcopo Argentinensi (an. 775).	937
XXI. — Præceptum Caroli Magni quo monachis Dionysianis donat villam Lusarcham (an. 775).	939
XXII. — Diploma Caroli Magni de immunitate cœnobii Dionysiani (an. 775).	940
XXIII. — Præceptum Caroli Magni de immunitate monasterii San-Dionysiani (an. 775).	941
XXIV. — Caroli M. præceptum pro monasterio Dionysiano (an. 775).	943
XXV. — Caroli Magni placitum pro monasterio S. Dionysii (an. 775).	945
XXVI. — Præceptum Caroli Magni quædam prædia donantis monasterio sanc i Dionysii (an. 775).	946
XXVII. — Præceptum Caroli Magni pro Morbacensi monasterio.	947
XXVIII. — Præceptum Caroli Magni pro monasterio Flaviniaciensi (an. 775).	948
XXIX. — Præceptum Caroli Magni pro Turonensi sancti Martini monasterio (an. 775).	949
XXX. — Præceptum Caroli Magni pro Angelramno episcopo Mettensi (an. 775).	950
XXXI. — Caroli M. diploma quo confirmat privilegium Salonsæ contra episcopum Mettensem (an. 775).	952
XXXII. — Diploma Caroli Magni pro monasterio Vruemiensi (an. 775).	953
XXXIII. — Placitum Caroli M. pro monast. Honaugiensi (an. 775).	954
XXXIV. — Præceptum Caroli Magni pro Paulino artis grammaticæ magistro (an. 776).	957
XXXV. — Præceptum Caroli Magni quo renovantur amissa Honaugiensis monasterii chartarum instrumenta (an. 776, Jun. 9).	<i>Ibid.</i>
XXXVI. — Diploma Caroli Magni pro Salonensi monasterio (an. 777).	958
XXXVII. — Caroli Magni præceptum quo omnes Dionysiani monasterii immunitates confirmat (an. 778).	959
XXXVIII. — Diploma Caroli Magni quo confirmat bona et possessiones monasterii Honaugiensis (an. 778).	961
XXXIX. — Præceptum Caroli Magni pro Ninfiridio abbate monasterii Crassensis (an. 779).	962
XL. — Præceptum Caroli Magni pro monasterio sancti Germani a Pratis (an. 779).	963
XLI. — Diploma Caroli Magni pro Cabilonensi sancti Marcelli monasterio (an. 779).	968
XLII. — Diploma Caroli M. pro Fulrado abbate S. Dionysii (an. 781).	966
XLIII. — Diploma Caroli Magni pro abbatiâ sancti Dionysii (an. 781).	<i>Ibid.</i>
XLIV. — Diploma interpolatum Caroli Magni pro ecclesiâ Lebrahensi (an. 781).	<i>Ibid.</i>
XLV. — Diploma Caroli M. pro monasterio Honaugiensi (an. 782).	967
XLVI. — Caroli Magni præceptum pro confirmatione commutationis quorundam prædiorum in pago Metensi (an. 782).	968
XLVII. — Placitum sub Carolo M. habitum in quo Sonar-	

- ciaga villa Dionysiano monast. vindicatur (an. 782). 963
 XLIII. — Præceptum Caroli Magni regis pro Turonensi sancti Martini monasterio (an. 782). 970
 XLIX. — Donatio Hildegardæ reginæ pro monasterio sancti Arnulfi (an. 783). 972
 I. — Diploma Caroli Magni pro monasterio sancti Arnulfi Metensis (an. 783). 973
 LI. — Præceptum Caroli Magni pro monasterio Sangermani a Pratis (an. 786). 974
 LII. — Præceptum Caroli de venat. Silv. (an. 788). 976
 LIII. — Caroli Magni præceptum de bonis a Hrodhardo comite monasterio Dionysiano venditis (an. 790). 977
 LIV. — Præceptum Caroli Magni pro Massiliensi sancti Victoris monasterio (an. 790). 978
 LV. — Præceptum Caroli Magni regis pro Turonensi sancti Martini monasterio (an. 790). 979
 LVI. — Caroli M. præceptum quo Aniano abbati villam Caunas attribuit, et monast. S. Joannis et S. Laurentii in suam tuitionem suscipit (an. 795). 980
 LVI bis. — Præceptum Caroli Magni de omnibus rebus ecclesiæ Cenomannicæ (an. 796). 981
 LVII. — Charta Ghisele pro monasterio Dionysiano (an. 798). 984
 LVIII. — Diploma Caroli Magni pro eodem monasterio (an. 799). 985
 LIX. — Caroli Magni diploma pro monasterio Centulensi (an. 798). 986
 LX. — Diploma Caroli Magni quo Cellam-Novam confirmat monasterio Anianensi (an. 799). 988
 LXI. — Præceptum Caroli Magni de immunitate monasterii Corroforensis [Charroux] (an. 799). 989
 LXII. — Præceptum Caroli Magni pro monachis sancti Martini Turonensis (an. 799). 990
 LXIII. — Præceptum Caroli Magni pro monasterio Cormaricensi (an. 800). 992
 LXIV. — Præceptum Caroli Magni pro monasterio Cormaricensi (an. 800). 993
 LXV. — Præceptum Caroli Magni pro Aurelianensi sancti Aniani monasterio (an. 800). *Ibid.*
 LXVI. — Præceptum Caroli M. pro Novientensi monast. (an. 810). 994
 2° *Privilegia quæ ad partes Italiæ spectant.* 997
 I. — Immunitatum confirmatio facta Frodoeno abbati Novaliciensi a Carolo Magno (an. 775). *Ibid.*
 II. — Donatio a Carolo Magno facta monasterio Bobiensi (an. 774). 1000
 III. — Charta donationis a Carolo M. factæ Nonantulano monasterio (circ. ann. 774). 1002
 IV. — Diploma quo Carolus M. monasterio Vulturneo quædam privilegia ac iura concedit (an. 774). 1006
 V. — Diploma Caroli M. pro eod. Regiensi (an. 781). 1007
 VI. — Diploma Caroli M. pro eadem eod. (an. 781). 1009
 VII. — Caroli M. diploma pro Apollinari episcopo Regiensi, ejusque ecclesiæ (an. 781). 1010
 VIII. — Diploma Caroli Magni quo privilegium ecclesiæ Aretinæ concedit (an. 785). 1014
 IX. — Diploma Caroli Magni pro Mutinensi ecclesiæ (an. 785). 1015
 X. — Diploma Caroli Magni pro monasterio sancti Vincentii de Vulturno (an. 787). 1016
 Diploma alterum pro eodem monasterio. *Ibid.*
 XI. — Diploma Caroli Magni pro ecclesiæ Beneventina (an. 785). 1018
 XII. — Diploma Caroli Magni pro ecclesiæ Mediolanensi (an. 791). 1019
 XIII. — Diploma Caroli Magni pro ecclesiæ Cenetensi (an. 794). 1020
 XIV. — Diploma Caroli Magni pro ecclesiæ Aretina (an. 795). 1021
 XV. — Caroli Magni litteræ, quibus constituit Hildericum missum suum (an. 797). 1023
 XVI. — Diploma Caroli M. quo donationem a Ludigaro factam pro Asculana ecclesiæ confirmat (an. 800). *Ibid.*
 XVII. — Diploma Caroli Magni pro ecclesiæ Concordiensi (an. 802). 1023
 XVIII. — Caroli M. diploma quo omnia bona, privilegia, et iura, Farfensi cœnobio confirmat (an. 803). 1027
 XIX. — Diploma Caroli Magni pro ecclesiæ Gradensi (an. 805). 1028
 XX. — Caroli Magni diploma pro ecclesiæ Comensi (an. 805). 1029
 XXI. — Diploma Caroli Magni pro monasterio sanctæ Mariæ de Organo (an. 805). 1030
 XXII. — Diploma Caroli Magni et Leonis III pro monasterio Triumfontium (an. 805). 1031
 XXIII. — Renovatio testamenti Abbonis patricii pro cœnobio Novaliciensi (an. 805). 1033
 XXIV. — Caroli Magni Diploma pro ecclesiæ Placentina (an. 808). 1036
 XXV. — Præceptum Caroli Magni Augusti, pro Manfredi (an. 808). 1037
 XXVI. — Privilegium Caroli Magni pro ecclesiæ Mediolanensi (an. 809). 1038
 XXVII. — Præceptum Caroli imperatoris pro monasterio Cassinensi (an. 810). 1040
 XXVIII. — Præceptum Caroli Magni pro eodem monasterio Cassinensi (an. 810). 1041
 XXIX. — Præceptum Caroli Magni pro eodem monasterio (an. 810). 1044
 XXX. — Diploma Caroli Magni pro ecclesiæ Aquileiensi (an. 811). *Ibid.*
 XXXI. — Judicatum Adalardi abbatis (an. 812). 1046
 3° *Privilegia quæ ad partes Germaniæ superioris et inferioris spectant.* 1047
 I. — Confirmatio Caroli Magni donationum a prædecessoribus factarum Ultrajectino monasterio (an. 770). *Ibid.*
 II. — Præceptum evindicatorium Caroli Magni datum monasterio Laureshamensi (an. 774). 1048
 III. — Carolus Magnus imperator possessiones et bona monasterii Laureshamensis confirmat (an. 772). 1049
 IV. — Caroli Magni præceptum Weomado archiepiscopo Trevirensi traditum (an. 775). *Ibid.*
 V. — Præceptum Caroli Magni regis pro ecclesiæ Fuldensi (an. 774). 1051
 VI. — Præceptum Caroli Magni regis quo ecclesiæ Fuldensi donat monasterium Holzkirchen (an. 775). 1052
 VII. — Immunitas monasterio Prumiensi concessa a Carolo Magno (an. 775). 1053
 VIII. — Aliud privilegium a Carolo Magno concessum abbati Prumiensi (an. 775). 1054
 IX. — Carolus Magnus monasterio Laureshamensi privilegium libertatis concedit (an. 775). 1055
 X. — Præceptum Caroli Magni quo ecclesiæ Fuldensi Hamalmbure cum adjacenti donat (an. 777). 1057
 XI. — Traditio Caroli Magni de Lisluna Ultrajectino monasterio (an. 777). 1058
 XII. — Caroli Magni privilegium pro immunitate monasterii Laureshamensis (an. 779). 1059
 XIII. — Caroli Magni privilegium pro monachis sancti Maximini (an. 779). 1061
 XIV. — Præceptum Caroli Magni pro ecclesiæ Fuldensi (an. 779). 1062
 XV. — Præceptum Caroli Magni regis quo ecclesiæ Fuldensi donat campum dictum Hunefeld (an. 761). 1063
 XVI. — Caroli Magni donatio variorum prædiorum facta abbati Prumiensi (an. 790). 1064
 XVII. — Privilegium Caroli Magni pro monasterio Chrosmifanensi (an. 791). 1065
 XVIII. — Diploma Caroli Magni pro abbatiæ Epternacensi (an. 794). 1067
 XIX. — Caroli Magni donatio facta monasterio Prumiensi (an. 797). 1068
 XX. — Caroli Magni donatio facta archiepiscopo et ecclesiæ Trevirensi (an. 802). 1070
 XXI. — Caroli Magni imperatoris diploma pro sancto Lutgero (an. 802). 1071
 XXII. — Caroli Magni diploma de fundatione episcopatus Osnaburgensis in Westphalia (an. 804). 1072
 XXIII. — Caroli Magni imperatoris diploma quo monasterio Prumiensi donat Walemaris villam (an. 806). 1075
 XXIV. — Caroli Magni imperatoris diploma pro monasterio Prumiensi (an. 807). 1075
 XXV. — Caroli Magni regis donatio villæ Vargalaha monasterio Fuldensi (an. 809). 1076
 XXVI. — Diploma Caroli Magni quo piæ vir illustris dispositionem in gratiam Fuldensis ecclesiæ factam confirmat (an. 810). *Ibid.*
 Appendix ad privilegia beati Caroli Magni. — Testamentum et diplomata quædam Carolo Magno supposita. 1077
 I. — Caroli Magni imperatoris atque Francorum regis testamentum quo thesauros suos distribuit (an. 811). *Ibid.*
 II. — Diploma Caroli Magni regis, quo confirmat possessiones abbatiæ Ebersheimensis (an. 770). 1080
 III. — Diploma Caroli Magni regis Francorum pro priatu Lebrabensi in diocesi Argentinensi (an. 791). *Ibid.*
 IV. — Diploma Caroli Magni imperatoris pro monasterio Lebrabensi, datum anno 805, insertum diplomati Caroli IV imperatoris anni 1348. 1082

CAPUT XX.

Positio Chrysoliti lapidis pretiosi in corona Virginis.

Jucundare, Virgo filia Sion, et exsulta satis Christi mater et sponsa, quia Dominus est tibi in lucem sempiternam, et filius tuus amantissimus in gloriam tuam. Vox ^a speculatorum coelestium resonet tibi laudem, et jubilus astrorum matutino rum distillat tibi canticum gloriæ et honoris. Et merito quidem, nam luce miserationum tuarum cœli et terra illustrantur. Quis enim, viscerosa mater, vitare potest pietatis tuæ dulcedinem? Tuis meritis confunditur diabolus, evacuatur tartarus, illustratur mundus, tripudiat angelus, repletur paradisos. Quas enim gratiarum actiones tibi, regina veneranda, ego indignus peccator potero referre? In tuo sancto ventre latent divina mysteria, in tuo sancto corde Dei arcana, in tuo sancto pectore residet Dei sapientia, in ventre ^b tuæ matris gratia fuisti repleta. Nulla sorde unquam polluta, nullo contagio maculata, Deum caste suscepisti, sacra carne induisti, illibate peperisti. Et quia, sacra Domina, protulisti nobis dulcissimum puerum in salutem et gloriam sempiternam, in laudem et gloriam tibi offero Chrysolitum, lapidem pretiosum, ut in loco vigesimo tuæ coronæ nobili collocetur. Chrysolitus partim aureo colore, partim marino decoratur. In auro pietas, in colore maris amaritudo exprimitur; nam sicut aurum omnia metalla superat, sic pietas omnia exercitia corporalia, promissionem habens vitæ, quæ nunc est et futura, et est proprie cultus Dei. Tu igitur, Domina, semper fuisti pia erga miseros, dulcis erga tribulatos, misericors erga pauperes; fuisti etiam, Domina ^c purissima, divino cultui totaliter dedicata, Deum toto corde diligendo, ipsum totis viribus laudando, in eum tendendo, ejus faciem semper quærendo, ipsum contemplando, illi inhærendo, illum gustando, et de torrente voluptatis ejus potando; et propter hæc illum in tuo ventre virgineo ^d humanatum portasti, et sine dolore peperisti, sacro ubere lactasti, flentem dulciter consolasti, amicebilitate nutriti, dulcia illi oscula impressisti, ita ut nullis unquam usibus mancipata fueris nisi divinis. Fuisti etiam ex persecutionibus et tribulationibus filii tui amantissimi amaricata, et ex doloribus et passionibus ejus multum angustata, et ex ejus morte in anima gladio transfixa, ut tibi fuerat prophetatum, et tuam ipsius [Suppl. animam] pertransibit gladius (Luc. II, 35).

ORATIO.

Ergo cum tot insignia de te, Domina, prædicentur, verte sanctum et pium intuitum super me peccatorem miserum, omni gratia privatum. Illustra spiritum meum, recrea pectus meum, accende cor meum, et vivifica animam meam, ^e renova mentem meam. Pia, refice me; prudens virgo, instrue me; lucerna mea, illustra me; virtus mea, conforta me. Per te dirigatur operatio mea, per te gubernetur intentio mea et affectio; intret lux tua in corde meo, et amor tuus in visceribus meis, et charitas tua in præcordiis meis, ut dulciter sapiam de te, et videam, et intelligam quid placidum et ^f acceptum sit coram te omni tempore. Tu, Virgo sanctissima, es arca testamenti, circumtecta ex omni parte auro, in qua sunt omnes thesauri gratiæ et misericordiæ Dei; exterius inaurata virtutibus, interius innocentia et pietate; interius fulgens auro pietatis, exterius rutilans operibus charitatis, et miraculorum claritate. Tota es munda intus in mente,

A tota pulchra exterius in operatione, tota carens macula, tota Deo sociata, divina claritate fulgens, divinis laudibus resultans. Tu es templum Domini, ubi est omnipotentia in charitate, sapientia in humilitate, benignitas in virtute, soliditas in credulitate, simplicitas in perfectione, castitas in virginitate, sanctitas in actione et opere. Tu es vita mundi, medicina animarum languentium, arbor vitæ in medio paradisi, ejus fructus sanat contritos, reparat languidos, solatur tristes, sustentat imbecilles. Tu es etiam gloria mundi, columna cœli, firmamentum virtutis, romphæa peremptrix diaboli, mors inferni. Tu exstinguis concupiscentias, fructus virtutum germinas, tentatos roboras, cæcos illuminas, sitientes potas, esurientes cibas, morientes tuo caractere munis, et salutari ducatu perducis ad gloriam paradisi, quam nobis concedat Filius tuus benedictus. Amen.

CAPUT XXI.

Hic Virgo laudatur devote, et Solsequeium in ejus corona.

Sicut sol oriens mundo in altissimis Dei, sic species tua, virgo Maria, in ornameto totius aulæ paradisi: quam speciem concupivit Rex regum, Dominus et princeps regnantium, faciens admirabile commercium, suam nobis deitatem tribuens, nostram capiens mortalitatem, ut paupertatem nostram de stercore erigeret, sceptrisque imperialibus, ac perenni regno illam mirabiliter insigniret. Ideo ab omnibus sanctissima prædicaris, quia omnium bonorum causa nobis effecta es, non solum salutis ^g perpetuæ, verum etiam totius virtutis et sanctitatis vitæ. ^h Ex te das nobis exemplum bonorum operum, et impetras a Domino diversa charismatum [F., charismata] gratiarum. Nam per te influit in nobis misericordiæ suæ dulcedinem, suæ pietatis clementiam, et gratiæ ubertatem; per te dispensantur divina charismata, per te reserantur arcana cœlestia, in te latent mysteria cœlica, ex te manant Ecclesiæ sacramenta. Gaudia accumulans angelis, salutem paras hominibus, pacem terris annuntias, Deum ad misericordiam inclinas. Per te lux cordi us infunditur, dulcedo peccatoribus disillatur, mentibus gaudium, tristibus solatium oritur, bravium laborantibus, et corona certantibus. Tu es fructus salvificus, vivo fonte irrigatus, pietatis balsamiticum liquorem distillans. Ex te enim defluunt charitatis aromata, suavitatis unguenta, odoramenta virtutum, et irrigua lacrymarum. Tu cinnamomo fragrantior, tu cedro virtuosior, cypresso redolentior, cibis pigmentorum suavior. Tu animarum speculum, tu nectar angelicum, imperiale ornamantum. Per te fracta sunt tartara, redempta plebs captivata, cœlestia patefacta. Ex te prodeunt flores rosarum, et lilia convallium, et omnia genera specierum. Tu sapphirus Indicus, scintillans carbunculus, tu rutilans sapphirus, tu vitoris smaragdus. In te sunt thesauri pretiosorum lapidum, fragrantia omnium unguentorum, suavitas omnium aromatum, et claritas omnium stellarum. Virtutes tuæ pretiosiores sunt auro, fragrantiores sunt cinnamomo, pulchriores sapphiro. Merita tua vincunt suavitatem unguentorum, decorem ornamentorum regalium. Fecunditas rutilat ut stella matutina, splendet velut luna plena, refulget ut sol ⁱ virtute superna. Ideo pro tantis prærogativis meritorum ego peccator de mea penuria in honorem et gloriam tuam offero tibi Solsequeium, florem redolentem et gratum, ut in tua corona affigatur, et in loco vicesimo col-

^a In Alvæ Edition., *especutorum*.

^b *Dei matris* legitur in Ms. absurdissime.

^c *Piissima*, idem.

^d Alvæ, *humanatum porta*; Ms. nost., *humanitatum portasti*. Ex utroque vera lectio resultat.

^e Alvæ, *revoca*.

^f Mendose in Alvæ, *et accepto*.

^g Alvæ, *perpetuum*.

^h *Excedas* edidit Alvæ; videbat tamen ipse veram lectionem, quam reperimus in nost. Ms.

ⁱ Ms. nost., *in virtute sua*.

ORGUES.

Les Orgues sont à tuyaux, dont le moindre a force de remplir une Cathédrale. Tous les jeux sont COMPLETS, non des DEMI-Jeux, comme il arrive si souvent, à moins que la remarque n'en soit faite expressément.

ORGUES A TUYAUX DE BOIS

AVEC BUFFET SANS MONTRE, MAIS AVEC CLAVIERS TRANSPORTABLES.

Orgues de 1200 fr. — Trois jeux 1/2, sont registrés, savoir : dessus et basses de bourdon de 8, de prestant, de doublette et dessus de hautbois. — Pour toutes Orgues jusqu'à huit jeux, on peut choisir entre un clavier de pédales de 13 notes et une soufflerie à marches, permettant à l'organiste de se passer d'un souffleur. — Le même, en étain avec montre, 1600 fr. *Dimensions du buffet :* sans montre : largeur 1^m60, hauteur 1^m30, prof. 0^m70 avec montre : 1^m60 2^m30 0^m70

Orgues de 1400 fr. — 4 jeux, 8 registrés, savoir : dessus et basses de bourdon de 8, de prestant et de doublette, hautbois et basson. — Le même, étain avec montre, 2000 fr. *Dimensions proportionnelles.*

Orgues de 1750 fr. — Cinq jeux, dix registrés, savoir : dessus et basses de bourdon de 8, de prestant, de doublette, hautbois, dessus de flûte de 5, dessus et basses de trompette de 8. — Le même, en étain avec montre, 2300 fr. *Dimensions proportionnelles.*

Orgues de 2000 fr. — Ces orgues, bien que de six jeux, ne coûtent que 2,000 fr. Elles comprennent douze registres formant ensemble six jeux de 54 notes, savoir : 6 basses, bourdons de flûte de 8, hautbois de 4, prestant de 4, doublette de 8, hautbois de 4, prestant de 4, bourdons de 8, flûte de 8, trompette de 8, et six dessus, bourdons de 8, flûte de 8, prestant, doublette, hautbois et trompette. *Dimensions proportionnelles.* — Les mêmes avec simple montre, de 2500 à 2800 fr.; et avec montre en étain, 3000 fr.

ORGUES A TUYAUX D'ÉTAIN

AVEC BUFFET ET MONTRE PARLIANTE, ET, SI ON LE DÉSIRE, AVEC ACCOUPLEMENT D'OC-TAVES SUPÉRIEURES, 100 FR. DE PLUS.

Orgues de 4800 fr. — Huit jeux, dix registrés, savoir : dessus et basses de flûte de 8, salictonal de 8, bourdon de 8, prestant, hautbois de 4, doublette, trompette de 8, hautbois et basson. — Clavier de pédales de 13 notes. — Pédale d'appel de jeux d'anches. — *Dimensions du buffet :* larg. 2^m60, hauteur 4^m30, profondeur 1^m10.

Orgues de 6000 fr. — 10 jeux, 12 registrés, savoir : dessus et basses de flûte de 8, salictonal de 8, bourdon de 8, prestant, hautbois de 4, doublette, trompette de 8, hautbois et basson, flûte de 4, bombarde, trompette, clairon. — Sept pédales de combinaison : Expression, introduction dans les jeux d'anches du grand orgue, accouplement du récit au positif, du récit au grand orgue, du positif au grand orgue, tirasses du grand orgue, tremblant. En totalité, 1729 tuyaux.

de 4, doublette, trompette de 8, hautbois et basson, clairon. — Clavier de pédales de 13 notes. — Introduction des jeux d'anches. — *Dimensions proportionnelles.*

Orgues de 7200 fr. et à deux claviers. — Douze jeux, dont sept au grand orgue, savoir : flûte de 8, salictonal de 8, bourdon de 8, prestant, doublette, trompette de 8, clairon. — Cinq de 42 notes formant récit expressif, savoir : bourdon de 8, flûte harmonique de 8, hautbois de 4, petite flûte, hautbois. — Clavier de pédales. — Trois pédales de combinaison, savoir : introduction des jeux d'anches, accouplement du récit au grand orgue, expression. — *Dimensions proportionnelles.*

Orgues de 9000 fr. et à deux claviers. — 13 jeux, dont 9 au grand orgue, savoir : flûte de 8, salictonal de 8, bourdon de 16, bourdon de 8, prestant, hautbois de 4, doublette, trompette de 8, clairon. — Six formant le récit expressif de 42 notes, savoir : gamme de 8, flûte harmonique de 8, bourdon de 8, flûte de 4, hautbois, voix humaine. — Clavier de pédales. — Trois pédales de combinaison : introduction des jeux d'anches, accouplement du récit au grand orgue, expression. *Dimensions proportionnelles.* — Se trouvent entièrement prêts 2 orgues de 2 jeux, 10 de 6 jeux, un de 8 jeux, et un de cathédrale, fort de 54 jeux et orné d'un buffet magnifique. Prix de ce dernier, 50,000 fr. emballé, transporté, monté et accordé.

ORQUE DE CATHÉDRALE

OU DE TOUTE AUTRE GRANDE ÉGLISE.

On voit présentement, au fond du grand Atelier du Petit-Montrouge, une des plus belles, des plus riches, des plus puissantes et des plus solides Orgues qu'il puisse se fabriquer. La vue extérieure de son buffet est tellement frappante que nous ne savons s'il en est de plus gracieuse en France. Cernanigou instrument est fort de 54 jeux, répartis ainsi qu'il suit : Au grand orgue 15 jeux, de 54 notes, savoir : flûte de 16, bourdon de 8, bourdon de 8, gamme de 8, flûte de 8, prestant, flûte de 4, hazard, doublette, plein jeu, 1re trompette, 2e trompette, clairon. 8 au positif, de 54 notes. Salictonal de 8, bourdon de 8, prestant, hautbois de 4, gamme de 4, doublette, trompette, hautbois et basson.

7 au récit, de 54 notes. Bourdon de 8, gamme de 8, flûte harmonique, flûte de 4, hautbois, trompette, voix humaine.

6 à la pédale, de 20 notes. Flûte de 16, flûte de 8, flûte de 4, bombarde, trompette, clairon.

Sept pédales de combinaison : Expression, introduction dans les jeux d'anches du grand orgue, accouplement du récit au positif, du récit au grand orgue, du positif au grand orgue, tirasses du grand orgue, tremblant. En totalité, 1729 tuyaux.

La bonne foi veut que l'on dise que cette magnifique pièce n'est pas neuve dans toutes ses parties ;

mais elle est si parfaitement réparée, qu'on peut mieux dire, si complètement mise à neuf, qu'il n'en a été conservé que ce qui ne vieillit point dans ces sortes d'instruments. Nous croyons même qu'on pourrait ajouter que cet Orgue vaut mieux qu'un autre : d'abord, aucune pièce n'en pouvant plus travailler ; puis, tout ce qui avait vieilli étant non-seulement restauré, mais remplacé par ce qu'il y a de mieux en matière et en main d'œuvre. Il vient d'une Cathédrale qui l'avait acheté plus de 50,000 fr. Aujourd'hui, beau et bon comme nous venons de le décrire, il serait dit à 30,000 fr. en tout et pour tout ! C'est-à-dire, emballé, transporté, monté et accordé aux frais seuls du vendeur, de manière que la hantise que l'acheteur n'ait pas un centime à débourser au delà de la somme susdite. Sa hauteur est de 7 mètres 50 centimètres jusqu'au sommet des anges sonnant de la trompette. Sa profondeur est de 3 m. 90 cent., y compris le positif en avant du buffet du grand orgue, et les pédales séparées placées en arrière ; mais il serait possible de diminuer un peu cette profondeur, si la tribune devant le contenant l'exigeait. Sa largeur est de 5 m. 22 cent. En cas de besoin, on pourrait l'agrandir ou la diminuer en ajoutant ou en supprimant quelques ornements sur les côtés. Comme ceci est une grande chose, et que nous préférons que l'on vienne voir et entendre avant d'acheter, nous engageons les amateurs à nous honorer d'une visite, tant nous sommes sûr de notre instrument !

HARMONIUMS D'ÉGLISE et de salon.

Harmioniums de 160 fr. — (Format spécial pour l'exercice du chant) 1 jeu 1/2, 3 octaves 1/2, 5 regist. — Expression ; sourdine, voix céleste. TOUTES LES ORGUES-HARMONIUMS DÉTAILLÉES CI-DESSOUS ONT UN CLAVIER DE CINQ OCTAVES.

Harmioniums de 215 fr. — 1 jeu 1/2, 5 registres. — Expression ; sourdine, voix céleste.

Harmioniums de 270 fr. — Un jeu 1/2, neuf regist. — Expression ; 1. cor anglais, sourdine, trémolo, forté ; 1. flûte, voix céleste, trémolo, forté.

Harmioniums de 325 fr. — Deux jeux, dix registres. — Expression ; 1. cor anglais, 2. bourdon, sourdine, trémolo, forté ; 1. flûte, 2. clarinette, trémolo, forté. — Grand jeu à la genouillère.

Harmioniums de 430 fr. — 2 jeux 1/2, 11 regist. — Expression ; 1. cor anglais, 2. bourdon, sourdine, trémolo, forté ; 1. flûte, 2. clarinette, 3. voix céleste, trémolo, forté. — Grand jeu à la genouillère.

Harmioniums de 485 fr. — 3 jeux 1/2, 14 regist. — Expression ; 1. cor anglais, 2. bourdon, sourdine, trémolo, forté ; 1. flûte, 2. clarinette, 3. voix céleste, trémolo, forté. — Grand jeu à la genouillère.

Harmioniums de 540 fr. — 4 jeux 1/2, 17 regist. — Expression ; 1. cor anglais, 2. bourdon, sourdine, trémolo, forté ; 1. flûte, 2. clarinette, 3. voix céleste, trémolo, forté. — Grand jeu à la genouillère.

Harmioniums de 650 fr. — 5 jeux 1/2, 20 regist. — Expression ; 1. cor anglais, 2. bourdon, sourdine, trémolo, forté ; 1. flûte, 2. clarinette, 3. voix céleste, trémolo, forté. — Grand jeu à la genouillère.

Harmioniums de 760 fr. — 6 jeux 1/2, 23 regist. — Expression ; 1. cor anglais, 2. bourdon, sourdine, trémolo, forté ; 1. flûte, 2. clarinette, 3. voix céleste, trémolo, forté. — Grand jeu à la genouillère.

Harmioniums de 870 fr. — 7 jeux 1/2, 26 regist. — Expression ; 1. cor anglais, 2. bourdon, sourdine, trémolo, forté ; 1. flûte, 2. clarinette, 3. voix céleste, trémolo, forté. — Grand jeu à la genouillère.

Harmioniums de 1000 fr. — 8 jeux, 22 registres. — Expression ; 1. cor anglais, 2. bourdon, 3. clairon, 4. basson, 5. prestant, 6. doublette, sourdine, trémolo, forté ; 1. flûte, 2. clarinette, 3. flûte, 4. hautbois, 5. dessus de prestant, 6. doublette, 7. violoncelle, 8. musette, 9. voix humaine, 10. voix céleste, trémolo, forté. — Grand jeu à la genouillère.

Les caisses des instruments ci-dessus annoncés sont en chêne poli. — Les mêmes en palissandre, de 20 à 100 fr. en plus, selon la grandeur, la richesse et les ornements des caisses. — Tous les claviers sont transpositeurs. — Pour tous les instruments à percussion, qualité supérieure, 100 fr. en plus. Emballage de l'instrument et perception des fonds gratis ; port seul aux frais de l'acheteur.

bourdon, 5. basson, sourdine, trémolo, forté ; 1. flûte, 2. clarinette, 3. hautbois, 4. musette, 5. voix céleste, trémolo, forté. — Grand jeu à la genouillère.

Harmioniums de 650 fr. — Cinq jeux, seize registres. — Expression ; 1. cor anglais, 2. bourdon, 3. clairon, 4. basson, sourdine, trémolo, forté ; 1. flûte, 2. clarinette, 3. flûte, 4. hautbois, 5. musette, 6. voix céleste, trémolo, forté. — Grand jeu à la genouillère.

Harmioniums de 800 fr. — 6 jeux, 18 regist. — Expression ; 1. cor anglais, 2. bourdon, 3. clairon, 4. basson, 5. prestant, sourdine, trémolo, forté ; 1. flûte, 2. clarinette, 3. flûte, 4. hautbois, 5. dessus de prestant, 6. musette, 7. voix céleste, trémolo, forté. — Grand jeu à la genouillère.

[illegible]

H R H

BR 60 M52, v.97

28647

BR 60 M52, v.97

28647

Migne, J. P.
AUTHOR

Patrologiae. ser. Latina.
TITLE

DATE DUE

BORROWER'S NAME

BR 60 M52, v.97

28647

